JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

DARVASI LÁSZLÓ: A veinhageni rózsabokrok *(elbeszélés)* 1
UTASI CSILLA: Lány egyszarvúval *(Darvasi László első verseskötetéről)* 10
TOLNAI OTTÓ: alias habakukk *(versciklus)* 13
MÁRTON LÁSZLÓ: Második álom *(elbeszélés, I.)* 23
RÁBA GYÖRGY versei 37

*

TANDORI DEZSŐ: Szabadiskola *(3. Nemes Nagy Ágnes-kettős)* 39
VARGA MÁTYÁS: Képtilalom *(Nemes Nagy Ágnes költészetének „szakrális fénye")* 48
KABDEBÓ LÓRÁNT: Nemes Nagy Ágnes, az Újhold költője 53
VISKY ANDRÁS: Kő, fa, érc, ég 55
MÁNDY STEFÁNIA versei 59
RUGÁSI GYULA: XX. századi freskó *(Határ Győző írói életműve 1956-ig, I.)* 61
MELIORISZ BÉLA versei 73
DANYI MAGDOLNA: Hasonlattípusok Pilinszky János költészetében *(tanulmány, III.)* 74

*

THOMKA BEÁTA: A befogadás kihívásai, 9. *(Sziveri János: Magánterület)* 82
BALASSA PÉTER–VARGA LAJOS MÁRTON: Csak az önmagához való hűség *(Nádas Péter: Az égi és a földi szerelemről)* 86
MÉSZÁROS SÁNDOR–VARGA LAJOS MÁRTON: Hasonlóság és különbözés *(Keresztury Tibor: Félterpeszben)* 89
BORBÉLY ISTVÁN: Kurucz Gyula: Lassú visszavonulás 92
NAGY BOGLÁRKA: Mohás Lívia: Álmodj, krokodil! 93

1992 JANUÁR

VALUCH TIBOR: Lengyel András: Útkeresések; Törésvonalak 94

A Jelenkor Kiadó készülő könyvei:

Radnóti Zsuzsa: A próféta színháza *(tanulmány Füst Milánról)*
megjelenés: 1992. tavasz

Milorad Pavić: A tüsszögő ikon *(elbeszélések)*
megjelenés: 1992. tavasz

Roland Barthes: Szerelmes beszédtöredékek *(esszé)*
megjelenés: 1992. tavasz

Tolnai Ottó: wilhelm-dalok *(versek)*
megjelenés: 1992. tavasz

Végel László: Újvidéki trilógia *(három regény)*
megjelenés: 1992. tavasz

Károlyi Amy: Mindenért mindent *(versek)*
megjelenés: 1992. Költészet Napja

Takács Zsuzsa: Viszonyok könnye *(versek)*
megjelenés: 1992. Költészet Napja

Somlyó György: Nem titok *(versek)*
megjelenés: 1992. Költészet Napja

A könyvek (a korábban megjelentek és az előkészületben lévők egyaránt) postai utalványon megrendelhetők, illetve előfizethetők a kiadó címén (7621 Pécs, Széchenyi tér 17).

Kérjük, az utalványon tüntesse fel pontos címét, irányítószámát, a hátoldalon pedig a megrendelt könyv(ek) címét!

30,—Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXXV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

Szerkesztő
GÁLLOS ORSOLYA

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BERTÓK LÁSZLÓ, CSORDÁS GÁBOR,
MEDVE A. ZOLTÁN, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó,
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/36-803)
Baranya megye önkormányzata, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium,
valamint a József Attila Alapítvány támogatásával.
Felelős kiadó: Csordás Gábor
Terjeszti a Magyar Posta és a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,
Lehel u. 10/A – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadónál.
Előfizetési díj egy évre belföldre: 330,– Ft, külföldre: 660,– Ft. Megjelenik havonként.
A szedés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadóban készült.
Nyomta a Nyomdaipari Szolgáltató Kft., Kaposvár.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

TATAY SÁNDOR
1910–1991

December 2-án, életének 82. esztendejében elhunyt Tatay Sándor Kossuth-díjas író.

Egyetemi tanulmányait a pécsi Erzsébet Tudományegyetem bölcsészkarán végezte, a harmincas években jelenlétével tevékeny részt vállalt a város irodalmi életében. Évtizedeken át megbecsült munkatársa volt a Pécsett megjelenő irodalmi folyóiratoknak, a várostól elszakadva is barátja az itt élő íróknak. Halálával nemcsak egy táj, a Badacsony nagyszerű írója, megannyi sikeres könyv szerzőjét veszítettük el – a közeli barátot is gyászoljuk.

CSORBA GYŐZŐT köszöntötték 75. születésnapja alkalmából november 21-én, a pécsi Művészetek Házában pályatársai, olvasói. Az írótársak gratulációját *Jókai Anna*, a Magyar Írószövetség elnöke tolmácsolta, s bejelentette, munkássága elismeréséül az ünnepelt rövidesen a Magyar Köztársaság Érdemrendjének Középkeresztjét veheti át. *Tüskés Tibor* laudációja után *Bertók László, Csordás Gábor, Esterházy Péter, Makay Ida, Pákolitz István, Pálinkás György* és *Parti Nagy Lajos* olvasták fel Csorba Győzőhöz írott műveiket, a költő verseit *Hartmann Teréz* és *Kőmíves Sándor*, a Pécsi Nemzeti Színház művészei adták elő. Az esten közreműködött *Kircsi László* oboaművész és *Varga Márta* zongoraművész. Befejezésül Csorba Győző olvasott fel verseiből. Köszöntötte a költőt *Kurucsai Csaba*, a Baranya Megyei Közgyűlés alelnöke, továbbá a Baranya Megyei Könyvtár, a Pécs-Baranyai Értelmiségi Klub, a Városi Könyvtár és a Művészetek Háza képviselői is.

*

FORGÁCS ÉVA Bauhaus című, a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadónál megjelent monográfiáját mutatta be Balassa Péter december 11-én Budapesten, az Írók Boltjában.

*

SZÜLŐFÖLDEM: BELSŐ-SOMOGY címmel tévéfilm készült *Bertók László* költőről, melyet Major Sándor szerkesztett, rendezője pedig Szűcs László volt. A film sugárzás előtti bemutatóját december 2-án, rövid beszélgetés keretében tartották a Művészetek Házában.

*

BARÁTSÁG-PRIETENIE címmel jelent meg a Pécsi Magyar-Román Baráti Társaság elmúlt évi tevékenységét bemutató 1990-es évkönyv.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ decemberben mutatta be Mozart *Così fan tutte* című operáját, Forgách András *Vitellius* című drámáját, s januárban tűzi műsorára a *The Rink* című musicalt.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. *Somogyi Győző* festőművész kiállítása látható január 10-től február 9-ig a Pécsi Galériában. A Kisgaléria *Kőnig Frigyes* „Körkép" című pannóját mutatja be január 5-26. között.

*

TANKÖNYVHÁBORÚ című kötetének premierjét tartotta november 28-án, Budapesten az Argumentum Könyvkiadó, valamint az MTA Irodalomtudományi Intézete. A beszélgetésen *dr. Zsolnai József, Veres András* és *Pála Károly* vett részt.

*

SZEDERKÉNYI ERVIN ÉS A JELENKOR címmel jelentetett meg bibliográfiát a Pécsi Városi Könyvtár és a Jelenkor Kiadó. Az életmű egészét és a *Jelenkor* 1964-1987 közötti történetét feldolgozó munkát *Bertók László* állította össze. A kötet korlátozott példányszámban a Pécsi Városi Könyvtárban hozzáférhető.

DARVASI LÁSZLÓ

A veinhageni rózsabokrok

Szent Pál apostol napjának ragyogó délutánján, olyan fényes és mozdulatlan kora délutánon, amikor talán a világ végéig is ellátunk, lehánytam a város büszkeségét, a veinhageni rózsabokrokat. Én egy igen vallásos városban élek, ezért aztán, úgymond in flagranti, a helyszínen letartóztattak, fogságba vetettek; vizsgálati fogság, azt hiszem, így nevezik a személyes szabadságnak ezt a jótékony fölfüggesztését, amikor az egérszaros betonpadló, a négy fehérre meszelt cellafal, egy lópokrócos fapriccs, az alumínium mosdótál, és egy üresen is szagos kübli kényszerít mind körülményesebben és alaposabban személyes emlékeim számbavételére. Letartóztatásom óta néhány hét telt el, s bár azt hiszem, a tortúrának, vagyis a bizonytalanságnak hamarosan vége szakad, hiszen vádemelési javaslattal ügyemet átutalták a megyei ügyészségre, mégse rejthetem el elégedettségemet, igen, azt hiszem, az a legjobb szó, hogy megnyugtattak végre, mert én, nem is értem, miféle jóhiszeműségtől indíttatva talán már a letartóztatásom pillanataiban azt gondoltam, hogy most majd segítenek rajtam, igen, tele voltam reménykedéssel, azt gondoltam, hogy elérkezett a mesélés felelőtlen ideje, hogy a szavak, melyek, akár a bélsár, lerakódtak és megdagadtak bennem, most végre majd napvilágra jutnak s tisztáznak mindent, és nem kell tovább élnem.

Én egy nagyon vallásos városban élek. Pontosabban csak a határán, egy óra gyaloglásra az első háztól, egy tanyán, ahol már nem lakik más, csak jómagam, mert apámék meghaltak. Nagyon szegény és elhanyagolt az én tanyám, de a házban s a ház körül mindennek külön neve van. Ez persze nem erény, s főképp nem mentőkörülmény ebben az ügyben. Nem is azért mondom. A veinhageni rózsabokrok lehányása nemcsak ritkaságszámba menő, de különlegesen súlyos vétek volt, ezért megbilincselve vittek a főkapitányságra. Ráadásul Szent Pál apostol napján történt, kora délután, amikor több a fény és kevesebb a mentség. Az emberek ismertek engem, ezért aztán a főutcán hamar csődület támadt, ott téblábóltak a házak, a szegényes kirakatok és a mocskos kocsmák, hentesüzletek, fodrászatok előtt, és szörnyűlködtek, ingatták a fejüket és csak suttogni mertek.

Azt suttogták, hogy nézd csak, a kosárfonó kopasz fia.

Nézd csak, a ruháját is lehányta.

Nézd csak, megbilincselték.

Dobogott erősen a szívem, mert annyira reménykedtem. És mosolyogtam is rájuk, akárcsak a fiatal tizedesre, aki letartóztatott, mosolyogtam, hogy ők is mosolyogjanak. De senkise mosolygott rajtam kívül, amit, persze, megértettem, végtére is a veinhageni rózsabokrokról volt szó.

A főkapitányságon aztán egy-két óráig várnom kellett. Ültünk a fiatal tizedessel a folyosó egyetlen falócáján és a megyei nyomozókra vártunk, mert tekintettel az ügy kényességére, fentről hívtak munkatársakat, kettőt, ha jól hallottam, mert véletlenül nyitva maradt a főkapitány ajtaja, amíg telefonált, és ő tisztelettudó, udvarias, már-már behízelgő hangon beszélt a kagylóba, ahogy a két legjobbat kérte, azt a két kipróbált szakembert, akik már sikerrel dolgoztak hasonló esetekben. Akkor még nem tudtam, mit jelent sikerrel dolgozni ilyesféle esetekben. Most már tudom. Csak ültem a fiatal tizedes mellett mosolyogva, pedig magához bilincselt, a biztonság kedvéért, gondoltam akkor, és bólogattam is hozzá, aztán pedig figyelmeztettem, hogy de jól vigyázzon a bilincs kulcsára, nehogy ellopjam. Akkor a tizedes a szabad kezével az arcomba vágott, és nem szólt egy szót sem, én meg éreztem, hogy megindul az orromból a vér, átfolyt a számon, és rácsöpögött a kézfejemre.

Végül csak egy nyomozó érkezett, mert a barátja néhány napja meghalt.

A barátom meghalt, mondta a nyomozó a városi főkapitánynak, amikor kezet fogtak, de a többit nem hallottam, mert bementek a főkapitány irodájába. Sokáig beszélgettek, de én mégis egyre türelmesebb lettem.

Sötétedett, mire munkához látott és megkezdte a kihallgatást az alagsori, csaknem teljesen üres, ablaktalan szobában. Patkányszag van, gondoltam, pedig csak az egerek szagát ismertem. Éjszakánként, a tanyán, átsurrantak az arcomon, pici meleg testek, cincogtak a sötétben, néha megálltak és szagolgatták a számat. Beléptünk a szobába, és a hideg huzat fellebbentette a helybeli újság apróra tépett darabjait, melyek a nyirkos földpadlón hevertek szanaszét, régi újságok voltak, téliek és őszieк, talán tavasziak is, én meg azt gondoltam, hogy itt nem nagyon szoktak takarítani. Egy kép függött a falon, a régi és országszerte híres főkapitány olajportréja, hát nem gondoltam, hogy a lány még nekik is dolgozott. Végül is semmi közöm hozzá. Nincs közöm a múltjához. A szobában csupán két szék állt egymással szemben, köztük egy üveg hamutartó, tucatkellék, afféle kocsmai darab. A mennyezetről hosszú, porpelyhes zsinóron villanykörte lógott alá, és a plafonon vér is sötétlett, vércsöppek sűrű sorozata, mint amikor hirtelen és nagy erővel nyílik meg valamelyik nyaki ér. Különben valahogy csend volt. Zavarbaejtően nagy és különös csend.

A férfi az ajtónak háttal ültetett le, aztán odament, halottam, hogy kulcsra zárja, és két nyújtott karral, fejét lehajtva nekitámaszkodik. Hátranéztem és láttam ezt. Láttam, milyen elgyötört, és hogy csupa fájdalom a teste. Emlékeztem, hogy fekete öltönyben érkezett, de a zakó már nem volt rajta. Inge hátán, kicsi alattomos foltokban átütött az izzadság. Középkorú férfi volt, enyhén borostás, de a tarkóját szép szabályosan felnyíratta. Szeretem az ilyen tarkókat. Arra gondoltam, néhány év múlva biztosan ő is főkapitány lesz. Azt hiszem, esteledett már.

Meghalt a barátom, mondta egyszer csak halkan, még mindig az ajtónak támaszkodva.

Hirtelen nem tudtam eldönteni, sokszor elmondta-e ezt a mondatot, vagy csak nagyon készült rá.

Nekem soha nem voltak barátaim, mondtam.

Gyorsan fordult meg. Sápadt volt és az arca is nagyon izzadt. Csuromfény volt a homloka.

Remélem, tudod, hogy egy nagyon vallásos városban élsz?

Bólintottam, s mondtam, hogy igen, tudom.

Egy zsebkendőt nyújtott felém.

Töröld le magadról a vért, mondta.

Mert vérzett az orrom, meg a szám is, amiért a fiatal tizedes megütött.

Aztán a formaságok következtek, ezeket már jól ismertem, a rutinkérdéseket apámról és anyámról, hogy már nem élnek, és hogy én nem tanultam meg kosarat fonni, és hogy kimaradtam az iskolából is, de büntetve még nem voltam, csak egy utcai verekedést követően kerültem kapcsolatba a rendőrséggel, mint tanú, természetesen, mert épp láttam, amint fejbe rúgnak valakit, négykézláb állt a pislákoló utcai lámpa alatt és üvöltött, és akkor odamentek hozzá, és fejbe rúgták, hogy hallgasson már el végre, nekem pedig el kellett mondanom, ki tette. De a foglalkozásomnál megakadt, felkapta a fejét, és még egyszer rákérdezett.

Modell, mondtam újra, és még hozzátettem, férfimodell.

Ezt akkor meséld el nekem, mondta a nyomozó.

Már csupa árnyék volt az arca, a keze remegett; engem pedig meghatott ez a figyelem. És mesélni kezdtem, és dehogy esett nehezemre, mert erre vártam, ezért mosolyogtam, mert jólesett beszélni az életemről, és, azt hiszem, az emberek többsége is erre vár, nagyon várják, hogy végre elkezdhessék valaki olyannak, aki talán többet tud, mint ők maguk, és egyszer csak közbeszól, és kijavítja az elrontott fejezeteket.

Egy apróhirdetésre jelentkeztem, mondtam, amiben az állt, hogy kopasz férfit keresnek modellnek, harmincöt évesnél nem idősebbet, és hogy aktfeladatokat is el kell látni. A kedvező árajánlat is benne állt a hirdetésben. Aztán kiderült, hogy vagy tízen jelentkeztek, de a lány, a festő, engem választott. Sorra elbeszélgetett mindenkivel, aztán engem választott. Arra kért, beszéljek magamról. És én elmeséltem, hogy egy tanyán élek, nem messze a várostól. Elmeséltem neki, hogy sokáig azt hittem, közel vagyok az elbukáshoz, mert ittam, nagyon sok pálinkát ittam, és agyonvertem a kutyámat is, mert részeg voltam, és az erdőben fákat vágtam ki cél nélkül, pusztán a rombolás kedvéért, és rendre a ház elé, a földre vizeltem, de akkoriban, néhány hete különös elszántságot és erőt éreztem, és tudtam, ha zuhanni kell, hát nem a föld felé zuhanok. Tudtam, már soha nem esek erre a földre. Mert túl közel van. Mert leszarják ezt a földet, aztán összeköpködik fekete magvakkal, és várnak, szelíden, bambán és alázatosan, hogy kihajtson a lekvárvirág, ami csak a tudatlanoknak édes és laktató. A levegőben kell meghalni, mondtam az elbeszélgetésen a lánynak. És nagy szél legyen, ezt is mondtam, himbáljon ágakat, csapkodja az ablaktáblákat. Nem válaszolt ugyan a lány, nem mondta, hogy igazam van, semmit se mondott, de végül engem választott. Egy ajánlott levelet kaptam, amiben az állt, hogy én va-

gyok a szerencsés választott. Ajánlott levél. Nekem. Csupa színes bélyeg, hivatalos pecsétek, erre emlékszem. Röhögött a postás, amikor kihozta. Biciklivel jött föl, és én hálából adtam neki egy üveg pálinkát, mert akár el is dobhatta volna a levelet, és ezt mondtam is neki, mire ő azt mondta, hogy ajánlott levélnél ez nem olyan egyszerű, mert azt alá kell írni, az ő írását pedig már elég jól ismerik a főpostán. Mondtam, hogy azért igya csak meg nyugodtan a pálinkát. Röhögött, és azt válaszolta, hogy legyek csak nyugodt, meg fogja tenni. Így aztán már fél éve dolgoztam a lánynál. Karácsony után néhány nappal mentem először. Csupa sár volt minden, olvadt. Elmúlt a Karácsony és nem esett hó. Emlékszem, csupa fény és csupa mocsok volt a város. Délelőttönként érkeztem, úgy tíz óra tájban, levetkőztem meztelenre, ő pedig, miután megvizsgálta, hogy tiszta vagyok-e, mert nem volt szabad mocskosan és büdösen érkezni, nyomban festeni kezdett. A háza egyetlen műteremből állt, a lány kiverette a közfalakat. Néhány faragott gerenda tartotta a mennyezetet, vastag vörösfenyők, az egyikbe belekarcoltam a nevem. Az ablak északra nézett, mert északról jön legmesszebbről a fény. Azt mondta a lány, a festők szobája ilyen. Mert az északi fény öregebb, több benne a bocsánat. Az északi fény, mondta a lány, többet tud. A sarokban otromba vaskályha állt, tüze hol égett, hol nem, ezért a téli hónapokban nagyon sokat fáztam, csak ültem a széken meztelenül, bámultam a szótlan és munkájába mélyedt lányt, a csupasz téglafalakat, és csodálkoztam, hogy sehol sincs kép, csak az, aminek én vagyok a tárgya, az az egyetlen kép ebben a lakásban, és ebből arra következtettem, hogy a lány mindig csak egy képen dolgozik, és ha az elkészül, nyomban eladja.

Csak festett a lány?, kérdezte hirtelen a férfi.

Igen, mondtam.

Más nem történt?

Nem, mondtam.

Soha?

Soha, mondtam.

Miféle képet festett a lány?, kérdezte akkor a férfi.

Nem láttam, mondtam, mert soha nem mutatta meg. Ez a szerződésben is benne állt. Hogy nem köteles megmutatni. Ha akarta volna. Talán. De nem akarta.

És te?

Nem tudom, mondtam. Azt hiszem, vallásos témájú kép volt.

Vallásos témájú, mondta a nyomozó.

Igen, mondtam, vallásos témájú.

Mint ez a város, mondta a nyomozó.

Igen, mint ez a város, mondtam.

Jól van, mára elég, mondta akkor a nyomozó, és odament az ajtóhoz, kinyitotta és kiáltott a sötét alagsorba. Azt kiáltotta, hogy végzett, és hogy vezessék el a gyanúsítottat. Csakhamar jött a fiatal tizedes, ha lehet, még mogorvább volt, magához bilincselt újra, és kivezetett a szobából, és mindenféle folyosókon és átjárókon keresztül megérkeztünk a cellámhoz, ide, ahol most is vagyok, és ahol emlékezek, napok óta nem szóltak, ételt se hoztak, nem tudom, egy nap vagy kettő, három, lehet, hogy csak egyetlen unalmas délután telt el, végül is mindegy, csak várok türelemmel a tárgyalásra és az ítéletre, amit, ezt már elhatároz-

tam, megértéssel és alázattal fogadok majd, mert alázatosnak és türelmesnek lenni a legkifizetődőbb ebben a helyzetben, amikor valami olcsó, de mégis hatásos érzéstől sugallva hajlandó azt gondolni az ember, hogy minden megtörtént már. Micsoda ostobaság.

Aznap éjszaka, az első éjszakámon itt, a városi kapitányság földalatti fogdarendszerében eszembe jutott a veinhageni rózsák története. Ezek a rózsák olyan fehérek, mint Dante rózsái. Azt mondják a városiak az idegeneknek, hogy olyanok a mi rózsáink, mint Dante rózsái. De még hozzáteszik, hogy hisz tudja, a paradicsomi részlet. A mi rózsáink a főtéren, a közterületfelügyelőség parkjában tündökölnek, és én azt hiszem, fogságban tartják a várost. De ez már nem az én dolgom. Az elöljáróság néhány éve úgy döntött, hogy őrizni kell a veinhageni rózsákat, mert néhány idegen a bokrok között ütött tanyát. Ha jól tudom, egy férfi, két nő és egy kisgyerek. Sátrat vertek a rózsabokrok között. Lehet, hogy cigányok voltak, vagy örmények, törökök, nem tudom. Éjszaka agyonverték őket, mind a négy embert. Biciklilláncokkal verték őket agyon. Mégis mindenki úgy mesélte, mintha nem tudnák az igazságot, azt mesélték úton-útfélen, hogy mérgezés történt. Romlott hús vagy a megzavart virágok bosszúja, sokféle változat keringett. Később a hivatalos jelentésben is az állt, hogy mérgezés történt, és az újságok is ezt írták.

A veinhageni rózsákról már az iskolás gyerekek is tanulnak, én is tanultam, amíg iskolába jártam, és jól az eszembe vésték, hogy Veinhagen gyönyörű és szabad város volt, rózsakertek övezték kicsi, kacskaringós, apró csillogó kövecskékkel kirakott utcáit, s az idegenek már messze földről megérezték a rózsaolaj illatát, és egyszer, egy reménytelenül szerelmes lányka a városi főtoronyból vetette alá magát, de mivel éjszaka volt, elfeledkezett, hogy a helybeliek a torony aljába gyűjtik a szirmokat, méteres sziromrétegek gyűltek addigra össze, a lány meg zuhant, mint a halott madarak, és nem sikoltott, és a szirompárna fölfogta, ő meg elájult, mert az hitte, ez a halál, és ájulata álomba ringott, és reggel úgy találtak rá a sziromhordó munkások, álltak a sziromhordó fatalicskák mellett, és bámulták, hogy alszik a lányka félrebicsaklott fejjel, három napon át aludt, mert a veinhageni rózsák tömény illata hatásosabb, mint akármi mákony.

Veinhagen talán németalföldi város volt. Rózsafejedelemség a tulipánkirályságban, ahol az emberek fölnéztek a napraforgókkal teli tengeri gátakra, és a halványzöld háttérben mészfehér szélmalmok lapátolták a tengeri szelet. Talán mégis inkább bajorföldi, esetleg Hanza-tartomány volt, ahol a virágillat megbarátkozott a sósheringek és a rothadó hajópadlók átható bűzével. Nem tudom, ezt valahogy soha nem tudtam meg, és az ittenieknek se sikerült kideríteni a pontos helyet; a földrész, az persze biztos volt, de minden változatnak akadtak gyenge pontjai, ezért aztán Veinhagen eredete egyre inkább legenda lett, a virágokat pedig már nem lehetett megszólítani.

Aztán valahogy minden rosszra fordult. Mert így szokott lenni. Kiderült, hogy a rózsa ellenség. Rossz, kegyetlen és nem keresztény isten virága. És gyűlölni kezdték Veinhagenben a rózsa-pártiakat. Először csak gúnyolódtak rajtuk, szidalmazták őket, aztán már verekedtek is, az éjszaka leple alatt fekete álarcosok törtek be a rózsaillatú házakba, törtek-zúztak és fosztogattak, és elcsöppentek az első vércseppek is, és aztán a halált nem lehetett megállítani. Kiszaggattak minden ró-

zsabokrot, elégettek minden szirmot, felkoncoltak minden rózsanemesítő mestert, kertészt és sziromhordó munkást. Egyetlen névtelennek sikerült megszöknie csak. Álruhában jutott át a városkapun. Az utolsó tégely rózsaolajjal még felpuhította végbelét, aztán földugta a vászonzacskót, ami a megmaradt veinhageni rózsák magvait és az utolsó napok zavaros történetéről szóló pergamendarabkát őrizte. Aztán a férfi valahogy eljutott a mi városunkig. Némelyek szerint mégiscsak nő volt. Az mindenesetre biztos, hogy nálunk, a mi városunkban lehelte ki a lelkét, ám a porhüvely olyan átható rózsaillatot árasztott, hogy a temetőcsősz elment a titokban boncolással is foglalkozó városi doktorhoz, aki a következő éjjel megnyitotta a testet, s miután keresztül-kasul kutatta, és átmosta az ürülékkel teli, elviselhetetlenül bűzlő beleket is, az utolsó kétségbeesett metszéssel a végbélben rá is akadt a vászonzacskóra, a zacskóba tekert magokra és az üzenetre. A magvakat elültette, s amikor kinyíltak az első veinhageni rózsák, melyek a doktor szerint éjjelente vallásos dalokat énekeltek hála gyanánt, a test szolgája felment a polgármesterhez, és elmondta a titkot. A városnak ajándékozom a veinhageni rózsákat, mondta. Öreg korára való tekintettel csupán annyit kért, hogy néhány tő hadd maradjon az ablaka alatt, szeretne a rózsák éneke alatt a végső álomba szenderülni. És az elöljáróság elfogadta a kérést, és a város örömünnepet ült, és a töveket elültették a főtéren, hogy aztán minden idegennek azzal dicsekedjenek ezentúl, hogy övék a veinhageni rózsák hagyománya.

És én lehánytam ezeket a rózsákat, s mégsem érzek bűntudatot, nem tudom, mit tudhatnék, így alakult. Az ember csak akkor tervez, ha gyenge.

A második napra, a kihallgatás második napjára már nem emlékszem pontosan, sőt nem tudom azt se, melyik napon beszéltem anyámról. Valamikor az első hét elején volt, ez még biztos. A második nap, vagy a harmadik. Nem tudom. Éhes vagyok.

Szűz vagy még?, ezt kérdezte a nyomozó. Cigarettázott. Szerettem volna én is cigarettázni, bár soha nem tettem még, a dohányzás valahogy kimaradt az életemből.

Esik?, kérdeztem.

Zuhog, mondta a nyomozó.

Ad egy szippantást?, kérdeztem.

Valahogy megéreztem itt, a föld alatt is, hogy meleg, nyári eső zuhog. A tanyán ilyenkor úgy ömlik az agyagos lejtőn a sárga esővíz, mint a megáradt patak. Bokáig ér és zuhog a lejtőn lefelé. Ilyenkor kiáltozom és futok a vízzel. S aztán fél óra múlva csak a bugyborékoló vájatnyomok maradnak. Most biztosan kint feküdnék a tanyám udvarán, és játszanék magammal. Zuhogna az eső. Meztelen testemre verné a felázott agyagot, felfordult kemény hátú bogarakat sodorna rám, amik az ég felé kalimpálnának pici fekete lábaikkal, és halványzöld fűszálak tapadnának az arcomra, a hasamra meg az altestemre, melyek néhány órája még a fenti réten ették a fényt, és neki adták az apró bolyhos gyökereknek, melyek hálátlannak bizonyultak, mert nem tartották meg őket, engedtek egy könnyű nyári zápornak és elhagyták a földet, igen, csupa fűszál lennék, mosna az eső és játszanék magammal.

Nem vagyok szűz, mondtam.

Mondtam, hogy tizenhárom éves voltam, amikor átestem a tűzkeresztségen. Igen, pontosan ezt a szót használtam, hogy tűzkeresztség.

Ezt akkor meséld el, mondta a nyomozó.

Mondtam, hogy egy hajnalon arra ébredtem, hogy zokogok. Két karom csontos és sovány testem mellé szorult, mozdítani se tudtam őket, miközben rázott a hangtalan, keserves zokogás. Valaki nagyon sírt bennem, akit nem ismertem. Aztán anyám úgy állt meg reggel az ágyam mellett, mintha azt a valakit nézte volna. Összefogta mellén a pongyolát, sápadt volt, gondterhelt. Telt és szőke asszony volt az anyám, lábszárát pirosra csipkedték a tyúkok, mert akkor még voltak tyúkok is az udvarban, és én mindig megborzongtam anyám kiáltozásától, ahogy enni hívja őket. Az orvos, idős, ostoba ember, semmit sem mondott. Azt hiszem, néhány nyugtató tablettát írt föl, meg talán valami álmosító tea receptjét, amihez a füveket az erdőben kellett szedni. És anyám megpróbált mindent, de semmi sem használt. És telt az idő, akkor már három hete zokogtam. Apám azon a reggelen bement a városba, mert el kellett adni a kosarakat. Apám kosárfonó volt. Három hete zokogtam, és a völgyben nehéz, tejfehér köd kavargott. Járkáltam a ház körül, és zokogtam. Akkor anyám behívott a házba, és az ágyamra fektetett.

Hunyd le a szemed, mondta anyám, és én lehunytam, és engedtem, hogy vetkőztessen, egészen meztelenre vetkőztetett, aztán kikötötte a kezem meg a lábam, az ágytámlákhoz kötözött, amiket apám faragott, és úgy feküdtem ott, mintha keresztre feszítettek volna, nem mozdulhattam, már csak zokogni tudtam. Akkor anyám apám zsebkendőjével a szemeimet is bekötötte. Aztán hallottam a ruhái surrogását, ahogy a telt, fehér testhez érnek, végigcsúsznak rajta, és elválnak tőle. Azt hiszem, először a szájával ért hozzám. A szájába vett, aztán elengedett, hogy a következő pillanatban két meleg kezével nyúljon hozzám. Óvatos volt anyám, gyengéd, de határozott. Lassan helyezkedett el rajtam, azt hiszem, nagyon akart vigyázni rám, nagyon meg akart gyógyítani... Apám aznap jókedvűen tért haza a városból, mert nemcsak eladta az összes kosarát, de váratlan, jól fizető megrendeléseket is kapott.

Mi az, meggyógyultál, öcskös?, kérdezte, és megsimogatta a kopasz fejemet...

Azt hiszem, te most is beteg vagy, mondta akkor a nyomozó.

Beteg vagyok, igen, én is azt hiszem, válaszoltam.

Tudod, hogy napok óta figyelnek?

Mondtam, hogy igen.

Álltál a rózsabokrokkal szemben, csak álltál meredten, és a hasadra szorítottad a kezed. Az őr mondta. Az első nap után figyeltettek az itteniek. Három napig csináltad ezt.

Hallgattam.

Úgy emlékeztem különben, hogy négy. Négy napon át álltam a rózsák előtt, mert az nem volt tiltva. Mert a veinhageni rózsabokrok előtt állni, ha nem is szabályos, de mégiscsak megengedett cselekedet volt. Máskülönben olyan város ez, hogy mindenki tud mindent. Roppant egyszerű, valami megtörténik és elmondják. Elmesélik. Teli van mesével a város, néha alig tudom elviselni. Nyilván az is elterjedt hamar, hogy vizsgálati fogságban vagyok, és napra nap kihallgatnak. Tudom azt is, mert a nyomozó elárulta, a tanyára is kimentek és átkutatták. Mindenféle szerszámmal és nyomazonosító eszközzel szálltak ki, és találtak néhány szakadt kosarat, ami apám után maradt, és ráakadtak néhány üres pálinkásüvegre meg rongyokra, és a kert végében megtalálták a kutya

csontvázát is. Nem tetszett nekik a tanya, elhanyagoltnak találták. Sok volt a gaz, a hulladék és az egér, mondták. Ezt is a nyomozó árulta el később. Csupa tárgyilagosság és nyugalom volt a hangja, s azt hiszem, egyszer se tett szemrehányást, hogy megnehezítem a dolgát, vagy rabolnám a drága idejét, csak elmondta, mi a helyzet. A helyzet pedig az volt, hogy nem találták a lányt, és nem találták a festményt. Végül már csak erről volt szó. Hosszú és gyötrelmes napokon keresztül kellett a lányról beszélnem. Ovális, sápadt arcáról, fiúsan lenyírt hajáról, a kéztartásáról, ahogy az ecsetet fogta, ahogy odajött hozzám, megigazította elzsibbadt karomat, vagy a hímtagomat, ami egy kisebb merevedéstől néha átfeküdt a bal combomra, alányúlt ilyenkor és óvatosan visszahelyezte a jobb combomra, és az ujjhegyeivel nyomott rajta picit, hogy maradjon csak ott, ahová ő helyezte, el kellett mondani ezt is, s hogy a házban láttam utoljára, nála, amikor egyszerre csak azt mondta, hogy másnapra elkészül, igen, gyönyörű kép lesz, mondta a lány és felnevetett, csupa festék volt az arca, s nekem valahogy, amit még soha nem éreztem, akkor nagyon nehezemre esett felöltözni, csak ültem a széken, meztelenül, és ingattam a fejem, hogy biztosan nincs az még kész, nem lehet csak úgy, egyik napról a másikra elkészülni, egyáltalán mi az, hogy valami kész van, hogy vége, de a lány ellenkezett, aztán azt mondta, holnaptól már nem tud munkát adni nekem, gondoljak csak a szerződésre, amiben az áll, hogy ha kész a kép, nincs köztünk többé jogi viszony. Kérdezte a nyomozó, hogy erre mit válaszoltam, de én hallgattam, nem is tudom, miért, valami megtört bennem, nemigen tudtam többet mondani. Hallgattam, vagy csak annyit mondtam a nyomozónak, hogy erről beszéltünk már. Múltak a napok, és a fogdások egyre gyakrabban mondták nekem, hogy hányós. Viszem a kopasz hányóst kihallgatásra, mondták, és régen nem neveztek már a kosárfonó fiának. Türelmetlenek voltak és egyre gyakrabban ütöttek meg. Magukhoz bilincseltek és átvezettek a kihallgatószobába, ahol már várt a nyomozó, ült a székén, az ajtóval szemközt, és cigarettázott, bámult az arcomba, és újra és újra rákérdezett a lányra. Pedig a lakását is átkutatták. Üres és hideg volt a lakás, mert az ablaka északra nézett. Az ilyen lakások nyáron is hűvösek. Szent Pál apostol napján is olyanok, akár a jégverem, hát persze. Megtalálták a festőállványt, az eldobált ecseteket, néhány helytörténeti könyvet, a szerződést, csak a lányt és a festményt nem találták. Azt mondta a nyomozó, hogy a lány eltűnése és a veinhageni rózsabokrok lehányása között valami titkos, habár nyilvánvaló kapcsolat van. Ez biztos. Azt mondta, biztosan nem hányom le a bokrokat, ha nem találkozom a lánnyal. Aztán azt is mondta, hogy úgy érzi, ő már mindent megtett, de többet nem tud segíteni. És tényleg nem tudott segíteni. Ültünk egymással szemben és hallgattunk órákon át. Néha az volt az érzésem, hogy ilyenkor valaki hallgatózik az ajtó előtt. Olykor kiáltásokat is hallottam, sietős léptek csattogtak a folyosón, hirtelen felordítottak, aztán énekeltek is, kondérok csörömpöltek, s egyszer egy szörnyű sikoltás után, mert olyan hosszú csönd követte, azt gondoltam, hogy most valaki meghalt.

Végül két napja, vagy három, nem tudom, azt mondta a nyomozó, hogy ha megkínozna, nyilván akkor se mondanék többet. Ő ezt érzi. Tapasztalat dolga. Ha ököllel verné az arcomat, kézfejjel ütögetné a halántékomat, vagy rugdosná a tökömet, akkor se.

Nem tudom, mondtam, engem még soha nem kínoztak meg.

A lány se?, kérdezte akkor.

Akkor már éjszakánként a nyomozóval álmodtam, azt álmodtam, hogy ő az apám, és rózsakertész Veinhagenben. És ez nagyon szép volt. Kérdeztem is tőle, hogy ő álmodott-e már énvelem. De nem, ő a barátjáról álmodik mostanában, mondta. Azt hiszem, a türelem a leggazdagabb érzés. Az utolsó napon végül azt mondta a nyomozó, hogy látogatóm van. Odakint vár az ajtó előtt, és szeretne megismerkedni velem.

Alacsony, kövér férfi lépett be a szobába. Fekete öltönyt viselt ő is, akárcsak a nyomozó, azt hiszem, ez amolyan munkaruhaféle lehetett náluk. A férfi megállt előttem és elmosolyodott.

A barátom, mondta a nyomozó.

A nyomozó barátja kezet fogott velem. Puha volt a tenyere, és sokáig tartotta az enyémet, fogta a kezem, és remegő szempillákkal bámult az arcomba. Erős izzadságszaga volt, és az àrcát lilás pattanásnyomok csúfították, szája sarkában pici, fehér nyál habzott, és még mindig mosolygott, akárcsak én. De nem volt csúnya, azt hiszem, mégsem.

Megtaláltuk a lány holttestét, mondta a nyomozó barátja, és még mindig közel volt az arca, a hangja pedig akár a kisgyereké, magas orrhang, gyorsan elfárasztó, kegyetlen.

Igen, gondoltam, hogy így lesz, mondtam.

Megfojtottad és felakasztottad a lányt, mondta a nyomozó barátja, és felegyenesedett.

Igen, mondtam.

Nem messze a tanyától, az erdőben találtunk rá.

Óvatosan fojtottam meg, mondtam.

És tényleg nem dugtad meg. Még holtan se. Pedig akkor már nem ellenkezett volna.

Tényleg nem, mondtam.

Négy-öt napja lehetett halott, mondta a nyomozó barátja. Már bűzlött, dongták a legyek és a bogarak, a kötélen keresztül pedig hangyák másztak a szájába, és ott billegtek a szempilláin is. A lábait pedig, melyek megnyúltak és majdnem a földig értek, megrágta valami állat. Körberágta a bokákat és a vádlikba is belekapott. Ha néhány hetet késünk, biztosan lerohad a kötélről a teste. Lerángatják a vadak. Mert, hisz tudod, sok a vad errefelé.

Éjszaka rózsaillata volt, mondtam. Minden éjszaka vele voltam.

Elemeztettem a hányadékodat, mondta a nyomozó barátja. Az a szederfajta csak a nagy réten túl terem. Az itteniektől hallottam. Tudtam, hogy ott lesz valahol a réten túl a lány, ott himbálózik valamelyik fiatal tölgyfán.

A képet nem találta meg, mondta a nyomozó a barátjának.

Nem találtam meg, mondtam.

Azért mentél pedig az utolsó nap éjszakáján vissza a lányhoz, mondta a nyomozó barátja. Csakhogy nem találtad. Dühödben aztán megfojtottad a lányt.

Nem dühömben, mondtam.

Elvitettük a festményt, mert nekünk készült, mondta a nyomozó. Mi rendeltük meg, és, meg kell mondanom, hogy igen sokat fizettünk érte. Drágán dolgozott a lány.

Megrendelték, mondtam, és bámultam rájuk, és ingattam a fejem.

Tudod, mi a címe?, kérdezte a nyomozó.

Nem tudom, mondtam.

„Fiatal férfi rózsákkal", mondta a nyomozó barátja.

Három napja, vagy kettő, de lehet, hogy csak egy unalmas délután óta nem jönnek. Senki nem jön értem, éhes vagyok és fázom. Azt hiszem, most már a fiatal tizedessel is megelégednék. Amikor elengedtek az utolsó kihallgatásból, a nyomozó visszalépett a barátjától és azt mondta, sajnos, többé nem találkozunk, és ő ezért tényleg vigasztalan, mert most már bevallhatja, megkedvelt időközben. Szimpatikus voltam neki, mondta. Megkért, hogy ne haragudjak, de a tárgyalásra sem áll módjukban eljönni, pedig ott bizonyára elmondaná, hogy valójában rendes ember vagyok, de mert az ő munkájuk ilyen, ma itt, holnap ott, hisz tudhatom, sok a kényes ügy, s ők mennek oda, ahol szükség van rájuk. De tanúskodni még a bíróságra sem jöhetnek el. Tudod, mondta, nem áll benne a szerződésünkben.

UTASI CSILLA

LÁNY EGYSZARVÚVAL

Darvasi László: Horger Antal Párisban

Darvasi László első kötete, a *Horger Antal Párisban* a személyiség válságával nem hiányállapotként, hanem eredetként szembesül. „Igen, van olyan szenvedély, ami azt a pontot keresi, amelyben mintegy végső megoldásként önmagát is kiolthatja. Nagy megkönnyebbülés elhagyni ezt a néhol nyomasztóan személyes könyvet, már csak azért is, mert e versek szenvedélyét ilyesfélének gondolom, s utólag is jó érzéssel konstatálom, hogy sem végpont, sem megoldás nem volt" – írja Darvasi László kötete hátlapján. Az önmaga megsemmisítésére törő szenvedély akarat, szenvedély az akarat akarásában. Anélkül, hogy e megállapítás minősítené, először akar, akaratáról hullanak le, lassulnak le, ütnek át a részletek. Verseszközeiben nincs egészen *belül* a térbe terjedés, akarata nem enged architektóniát a verseknek, „izmosságuk" a megtestesülő mérték helyett lét. A verstömbök homályalakzatok, izmaik homályos környezete olyan, mint a húsé egy testben. A versek a nyelv állapotát és az új identitás világosságát (fényvágyát) testesítik meg, a poétikai nyelvállapot gyökeres megújítására törő akarat felé mutatnak.

Nem lehet egyértelműen eldönteni, mennyire akar megnyilatkozni ez a költészet, mert akarata akadálya is, az akarat íve a megértés, a szóhasználat gátjain túl visszahullik a hús módjára kezelt nyelvbe.

„És a mondatban megköt a test" – mondják a könyvben. A test efemersége olyan, mint a mondaté. A test nem máshol van, mint a mondatban, a mondat a test. Az anyagi pusztán név-kategória.

A köteten tartópillérként átível az érintés. Érintés nélkül részek vagyunk. Az én az érintésben láthatatlanul fölemelkedik a másik alakteljességének látványához, ugyanekkor – mert a kettő egy – magához emeli a mást, fölemeli magában. Az érintés az én igazi neve, melyen a másság szólítja őt. „Az érintés nem tűr meg látványt, mert az, ha valóban tiszta / és elvakult, feltétlen azonosulás." Az én átváltozik a nyelvtani második személybe, elveszik a test számára („szavaid, szíved, húsod / aranyával vétkesek az órák"), a keletkezőről azonban, annak ellenére, hogy az másság valóban, és annak ellenére, hogy különbözik az elkövetkező állapottól, az „...írtam. / De már test vagyok újra" állapotától – a test nevével, szavaival, a testi nyelvével szólhat csak. A második személy feloldhatatlan ellentmondása a megvalósulhatatlanság biztosítéka. Az érintés vágy-kategória a szó minden értelmében.

„A metafora androgün csapdája" – érintés és érintkezés két meghatározatlan mennyiség között. A metafora reflektáltsága azután, hogy szemléleti alapja elveszett, elgondolhatatlan, tapogatózás a sötétben. Ebben a költészeti alakzatban a visszatérő elemek, a fordulatok, a képek nem motivikus kapcsolatba kerülnek egymással. Belső ellentmondásuk a nyelvi szinten túl nem oldódik föl szemléleti kiterjedésben. A képek belső távolsága áthidalhatatlanul nagy, mert irreleváns. A nyelvi jelek megpillantásukkor nyelviségük korlátjában látszanak immár. A nyelvi jeleknek áttörhetetlen a körvonala. Összekapcsoltságuk nem jelöl semmi véglegeset vagy véglegesen történőt, csak összetevői állandóságát, levését. Képei nem terjednek ki, mert mozaikszerű, egyetlen, változatlan jelentésük, síkszerű plasztikusságuk a térben a nyelvi kiterjedés része. Állandóságuk nyelvi természetű, a létük pedig gondolati és logikai. A látványnál erősebb a játékviszonyok dinamikája, a játék elemei, egy múlt idő, egy személy, elvont módon ezek látványok maguk is.

Minden poétikai megnyilvánulás identitás-kérdés. A világ egyre inkább „beszélő létnek" látszik, a kétely egyedül a nyelvet hagyja érintetlenül, minden nyelvbe burkolózót elérhetetlenné tesz. Nem létezik a vers meghatározottsága, az én-világ egységű individuum, és nincs bennük a századforduló másságban megvalósuló identitása sem. A „beszélő lét" tapasztalatával szemben a versek szubjektuma az egyedül hozzá forduló személy és arc képében mutatkozik. A felé forduló arc szikla, a beszéd elmozdításának bűnéből keletkezett kőarc, melyet nevetése távolít. Az identitás többi képi megfelelője, az egyszarvú és a lányok eredete nem a vers teréből való, hanem abból az időszegmentumból, ahol „A mozdulat megelőzi a kezeket"; ennyi léttel bírnak. A beszédük, ez a valakihez szólás: projektált beszéd. A projekció nem járul hozzá a versszubjektum identitásához, a poétikai térbe vetített párbeszéd azon múlik, aki alul marad benne. A versszubjektum törekvése, hogy a másság valóban legyen, s ne ő legyen a másságtól meghatározottan, kudarcot vall.

Darvasi László nem csak az önazonosság kérdésére szűkíti a költészet kérdéseit, hanem a költészet „láthatóságát" is az ennek megfelelő területre csökkenti.

A világ nem ér össze az identitással. „Csak részenként engedték az életrajzot" – a versszubjektumnak, mint a testrészei, világdarabok maradnak a kezében. A világ az énben megtestesülő identitás-kép a részleteiben.

„Az élet nehezebb nálam" – mondja. Az én súlytalansága legalább annyira értelmetlen kiterjedéséből, mint meghatározatlanságából fakad. Az *Androgün* ciklusának képe, a *kötőrőfű* élővé változtatja a kőarcot, a lányt, felsebzi élő arcát. A történés, a törés, a destrukció kezdőfoka ez, amely rombolás nem ellentétes semmivel, a szeretettel sem, mert gondolati, logikai íve, mozgása, cikázása látszik csak. A gyűlölet választása a költészeti,

a mesterségbeli eszközök választását jelenti itt, illetve azt, hogy mennyire valóságos választás ez.

A lány arcából kicsorduló, egyszerre külső és belső vércsepp, ez a porban alélt veréb, a megsemmisülni vágyó én képe.

Valóban létezik a szubjektum intenzív és értelmetlen identitása, de kívánatos, hogy ne legyen. Mint erő és akarat feloldódik a versterület ellenőrzésében, „hogy a hátország szövegközelbe érjen", az önazonosság nyelvi természete anyagképzetébe. Ez a másik uralma rajta, a másság megnevezhetetlenségéből fakadó előnye az érintésben.

Letesz arról, hogy az életet történő létként figyelje, önmagáról tesz le, arról, hogy a lét történéseit önmagára vonatkoztassa. Nincs története, a történeti síkja ironikus.

A beszéd, az identitás és az érintés közös fogyatékossága, hogy bár idejük van, terük nincs. Ez mítoszi terekkel való együttálláshoz vezet, fedezékbe vonuláshoz a mítoszi terekbe. A versek éles személy-, mód- és hangnemváltásai, a szakaszok távolsága, a szaggatottság olykor azt a benyomást keltik, mintha a mítoszi nyíltszíni vállalását kerülnék meg. A céltalan identitás hozza, hogy „a szavaknak, mert elbírják / a céltalan eget, csak történetük van." Folytatásuk nincs, a látványuk nem igazít el a jelenben, a szó-mivoltukba botlás éppen ezt a fajta tehetetlenséget jelzi. Egyetlen párbeszéd sem vonatkozik a megélhető élet egészére, mert nem létezik a megélhető élet egésze. A versbeni megszólítások külön nyitott párbeszédkiterjedések, abból eredően, hogy az eszmélkedés párbeszéd formájú, de nem párbeszéd.

A mítoszi terek annak a halvány gyanúját keltik, mintha versben lehetne párbeszéd és beszélgetés, mintha létezne könnyű forma, a forma *külön* megváltás lehetne.

A történet szó. Szóságában nem erőszakosan összeér a világgal és a hagyománnyal. Nyelvisége és hagyományformája összevéthetően egyalakú.

A kötet címadó versének jövő idejű tere összetett pihenő. Lehetséges a benne tartózkodás, tehát az indentitás tere. „A provinciák / egyetlen emberi léptékkel mérhető napszaka" destruált, lassított, rongált mítoszi tér, szemléleti törésszögek vetülete veszi körül, egy-egy vers együttfutó, csúcspontra jutó szemléleti törekvéseivel szemben. Tér itt inkább csak egy történet héjában van („Csak bele. Bele! / Vakító, nyilványos fényben, poeta doctus, / és barbár, barbárok.").

A kötetet behajtva kérdés marad, hogy a belül üreges, törékeny héjú történetek sora valóban folytatható-e, ahogyan a zárövers állítja. A sokszorozhatóság a tér- és szemléletellenesség lecsapódása, a fönti kijelentés önreflexió. Sohasem egyetlen, igazi identitásról van szó ezután, hanem a Horger Antalt is robbantó szelíd brutalitásról, amely robbanás ironikus oldalfényeket vet a beszéd, a beszélhetőség irányába.

Darvasi László verseit a filológus, a megérzékített versről gondolkodás veszélyeztette, a reflexió kisodródása a nyelvi játéktérből. Arra várunk most, hogy az identitás egész versalakzatot világítson át. Hogy az akarat hogyan vált át tiszta szenvedélybe, és ha bekövetkezik, mit jelent, beláthatatlan. *(Holnap, 1991)*

TOLNAI OTTÓ

alias habakukk

az a kő éppen olyan keserű volt

a vakító rézvajdlingból osztotta
az ostyahulladékot gyöngyvér nővér
a koldusoknak
mi nem vagyunk koldusok vak vigh tibikével
de olykor nekünk is dob
és már épp sorra kerültünk volna
amikor a csipogó cseszkó kilökött a sorból
ennek a habakukknak ne
nővérke ennek a habakukknak az istenért se
szerencsére gyöngyvér nővér meghallotta
hogy a cseszkó csúnyán lehabakukkozott
és megállt
és ostyás kezével megérintette arcom
és azt mondta hogy ó gyöngyvér nővér
florencban
személyesen is találkozott habakukkal
igaz kőből volt
de az a kő éppen olyan keserű volt
mint a te arcodon a hús vilmoska
a habakukk a legkeserűbb próféta
ott mondta a vajdlinggal egyre csak vakítva
ott habakukk előtt florencban
a te pofád jutott eszembe vilmoska
és megtaláltam egy sötét templomfalra festve
opálgombokkal a szeme helyén
vak vigh tibikét is
csak azt tudnám mondta gyöngyvér nővér
hogyan szóródott szét így a képmásotok
a világba
és közben az én szatyromba is dobott
egy kis ostyamorzsát
mert akkorra már a nagyobb darabok
az ostyareszli is elfogyott
csak morzsa maradt a vajdling
a vakító rézvajdling alján
a csipogót meg majd szépen kilessük
a kálvária mögött
oda jár a hullala julcsához a seriftanyára

de az is lehet a bajszos ibolyhoz pártolt
mert a hullalát az öreg kekeccel látták
angolkeserút inni a rét felett
a BALKÁN teraszán ahonnan a tiszát is látni

az őzek zöldet hugyoznak

kilestem a gyöngyvér nővért
a zárda hátuljánál
kapálta épp a kankalint
kilestem és megmondtam neki
hogy most már mindenki csúnyán habakukkozik
vagy egyszerűen csak angolkeserűnek szólít
literszám itatják velem a HATCSÖCS-ben az angolkeserút
mint az ánizst itatták a kis szarvassal
és a kis szarvas tiszta zöldet pisált
mindannyian néztük ahogy pisálja a satrőzt
lábatlan baráth (ő közelebb áll az állatokhoz)
szerint az őzek tényleg zöldet hugyoznak
hajnalonta a harmatba
szóval mindenki angolkeserűnek szólít
mert a gyöngyvér nővér azt tetszett mondani
hogy megérintette abból a keserú kóból faragott
arcomat ott florencban
és a nővérke ismét megérintette az arcomat
tulajdonképpen azért is lestem ki
hogy megérintsen
azonnal megéreztem a kezén hogy most
nem ostyát sütött nem csipkét vasalt
hanem kankalinnal dolgozott
meg a liliomot szortírozta az oltár körül
kilestem a zárda hátuljánál
és megkérdeztem elutazhatnánk-e mi is
vak vigh tibikével a zarándokokkal
a habakukkhoz florencba
igaz maholnap a tűzoltózenekar is indul
turinba
de mi tibikével azoknak sem kellünk
kérdezzem meg mondta a telecskai tiszteletest
ő szervezi a zarándokutakat
a talijánokhoz is meg a szent sírhoz is
kérdeztem már mondtam
azt mondta félnótások ne zarándokoljanak
azoknak elég az adorjáni búcsú is
azt a habakukkot meg amelyről mostanában
annyit sugdosnak
a púpos ferike köpött be bennünket neki
ő söpröget most a nagytemplomban
féltékeny hogy a félnótások
(ferike mindig hozzáteszi és félkegyelmúek)

mind felzabálják az ostyareszlit
azt a habakukkot még ő sem látta
mert mire florencba ér a zarándokokkal
már velencében asszisziben páduában
megfájdul a feje a sok aranyszájú prófétától
megfájdul a szeme a sok színes szenttől
hiába magyaráztam neki hogy a gyöngyvér nővér
éppen azt mondta hogy annak a prófétának éppen olyan
keserű a szája
akárha egész nap angolkeserűt nyakalt volna a HATCSÖCS-ben
mindene keserű
egy keserű kő
egy keserűre faragott hatalmas kopasz kő a habakukk
de hiába a telecskai tiszteletes hajlíthatatlan
azt prédikálja elég nekünk az adorjáni búcsú
vagy ha nem szépen tüsténkedjünk
a ganéhordásnál meg hajtsunk a vadászoknak
úgysem elég ha csak a cseszkó csipog
mondom hajlíthatatlan
inkább törik

elég nagy szégyen

voltam a pelbárt plébánosnál
mert tataroztatja a nagytemplomot
és ómama velem küldte be az adót
egy zombori piktorral újrafestette
még a bárányfelhőket is fenn a mennyezeten
meg oldalt mind a márványt
szebb
eresebb mint az igazi márvány
bakotát dolgoztatták volt márványbányában
ő mondta hogy szebb kékeresebb
kecsenovics azt mondta az nem márványbánya volt
ahol bakotát dolgoztatták volt
csak kőtörő
és a kő nem kékeres
vilmuska mi a baj kérdezte a pelbárt plébános
neki még úgy látszik nem súgott be
a púpos ferike
a púpos sanyika hurkokat szerelt
a gulipános ketrecre
és megfogta a girindet
szibériából jönnek a gulipánok
azokat mézes léppel fogja
láttam ahogy a púpos ferike felállt az imazsámolyra
vagy az oltárlépcsőre (a scamnára) már nem emlékszem

és belenyúlt mint lajbizsebbe a vérző
sebbe
szóval úgy látszik még nem súgott be
hogy habakukknak hívnak
és hogy már napok óta ingyen nyakalom
az angolkeserűt a HATCSÖCS-ben
mondtam hogy festesse fel a falra
azzal a zombori piktorral
habakukk prófétát is
habakukkot képedt el a pelbárt plébános
azt a biggyedtszájú prófétát
arról meg kitől hallottál
azt mondta a gyöngyvér nővér
éppen olyan keserű a kő az arcában
kinek az arcában keserű a kő
a habakukk arcában éppen olyan keserű
a kő mint a hús az én arcomban
meg a műmárvány olyan kékeres
kecsenovics szerint a pelbárt plébános is volt
követ törni
száz szónak is egy a vége azt akarod vilmuska
mondta halkan pelbárt plébános úr
majd hirtelen üvölteni kezdett mint a vadszamár
hogy a te mocskos pofádat kenjük fel ide az oltárra
és kirúgott pedig akkor még fogalma sem volt
hogy mi vak vigh tibikével már nagyban készülünk
florencba
amikor meg értesült róla ágynak esett
azt mondta elég nagy szégyen az
már az is elég nagy szégyen hogy az ókanizsaiakat
arról ismerik szerte a világban
hogy szétverték a piétát a szent péter bazilikában
még csak az hiányzik hogy most meg
ezek a tanyasi félnótások
és félkegyelműek tette hozzá púpos ferike
most meg ezek a tanyasi félnótások
habakukkra törjenek

nem mi dobtuk a dögkútba

lestük egész nap a csipogó cseszkót
az ötödik kerületben a kálvária mögött
de nem jött
és én mentem be a seriftanyára
a bajszos ibolyákhoz
éppen ült a lavórban
mondta hogy azt mondják
mostanában sokat látnak a gyömbér nővér körül
sündörögni
mire én kijavítottam hogy nem gyömbér

hanem gyöngyvér
szentes lettél vilmuska mint a harangozó miska
aki mos meg mint most hallom oltárterítőt horgol
mondtam hogy azt mondta a gyöngyvér nővér
hogy olyan keserű a pofám
mint az egyik prófétáé
melyiké állt fel elámulva a rozsdás lavórban ibolyka
szakasztott olyan mint a habakukké mondtam
ja
az lehet mondta
a cseszkó amikor megjött bemenekült a kuckóba
és onnan döfködött a parázsvonyóval
de az igazság az hogy a csipogó cseszkót
aki először habakukkozott le engem csúnyán
nem mi dobtuk a dögkútba
hanem az ibolyka férje a tébolyodott félix

szagolni a girindet

befordultam a púpos sanyikához is
szagolni a girindet
mert megint fogott egyet
a gulipános kalickán
ahogy szaladgált körbe-körbe
beleakadt a feje az é hurból csinált húrokba
meg azért fordultam be hogy hallgassam a szomszédját
a falábú babarcit ahogy szibériáról mesél
ahonnan ezek a gulipánok jöttek
de valójában azért fordultam be
hogy megkérdezzem a babarcit
falábon hogyan a fenében tudott eljutni
egész szibériáig
de azt mondta hogy nem a falábán ment
azon csak jött
tanácsért fordultam be
fogalmam sincs mondtam a girindet szagolva
hogyan a fészkes fenében jussunk el
vak vigh tibikével meg a lábatlannal
florencba

alias

a zsáre rendőr is felfigyelt
hogy csúnya habakukkozás folyik
a HATCSÖCS-ben meg már kint a rét felett is
a BALKÁN teraszán

mire a bakota megmagyarázta neki
hogy én lettem habakukká
és nem mint zsáre gyanította a kuka béla
mire zsáre azt mondta
rendben van
csak mindig tegyük elébe
azaz hogy utánna
a wilhelm után a habakukk elé hogy
alias

szeletel meg stimmel is

szeletelte a selyempapírt
stimmelte az ótott tóni a birkanyíró ollót
nem szólt csak szeletelte
végül is nem tudtam eldönteni
cigarettapapírt szeletel magának
vagy az ollót stimmeli
stimmeli mint a verebes ottó a cimbalonját
vagy mind a kettőt egyszerre
szeletel meg stimmel is
üzent a lábatlannal hogy sürgős
de csak szeletelte a selyempapírt
mi a baj tóni bátyám
hallom mondta csattogva
hogy a talijánokhoz keresed az összeköttetést
itt lövik az egyfogú misó tanyája mögött
a gerlicét a ricában
vigyél néhány macskát az egyfogúnak
mondd hogy én mondtam
megígértem neki hogy lenyírom az angóramacskáit
kár lenne ha a talijánoknál veszne az angóra
a talijánok nem viselnek angóra érmelegítőt
vigyél néhány macskát az egyfogúnak
lehet öreg is meg fiatal is
mindegy kan herélt vagy nőstény
vihetsz neki többet is
tele a tanyája
disznóvályúból itatja velük a tejet
macskát szállít a talijánoknak
az adorjániak meg varangyot szállítanak nekik
a gerlicét meg ők maguk lövik itt a ricában
oda szállítják ahol vízből van a járda
onnan meg már csak egy köpés florenc
az én öreganyám is járt rómában a telecskaiakkal
bedug a misó vagy az adorjániak egy ketrecbe
és kiszállít szépen a varangyokkal
vagy a kopasz angórákkal
csak akkor hallgatott el egy pillanatra
felnézett és hirtelen felém csapott az ollóval

de mit a kórságot keresel te félkegyelmű
ott florencban
éppen a kegyelem másik felét tóni bácsi
éppen azt
kinél keresed a kegyelem másik felét
a habakukk prófétánál
azt mondják hogy az a hebehurgyák prófétája
jó
csak vigyázz ki ne rántsanak
a villásreggelihez a többi varanggyal
mondd az egyfogúnak azonnal jövök
válassza külön az angórákat

akkor földreejtette volna

elemér a szépművész festi a sziket
ilyenkor szereti amikor sútt
amikor cinkvajszot
égig érő láthatatlan staniclit csavar
tele cinkvajsszal a forgószél
nem haragszik hogy itt szuszogunk a háta mögött
tukacs konráddal a történelmi csataképfestővel
elemér is szereti bámulni tukacs konrád papírlepedőin
a csaták húlt helyét
azt mondja a bakotával billiárdozott
és hallotta megyek a varangyszállítmánnyal velenczébe
én is mindig oda akartam menni florencba
de féltem úgy járok mint a bolond tóth
fia a laczi
aki leütötte a szúzanya kis pisze orrát
összetörte rómában a piétát
meg leütötte a bal karját is
még szerencse hogy nem a jobbat
mert akkor a földre ejtette volna jézus testét
a mi piétánkat meg mondtam hogy lássa én is jártas vagyok
a mi piétánkat meg a nagytemplom előtt
akárha abba is belevágott volna a laczi
szétszítta a fagy

nem bírja a tekintetét

elfordítja a fejét úgy döfködi
a fogóban futkosó patkányt
a vasvillával a dróthálón át
nem bírja a tekintetét azt mondja
pedig csak egy kis éles fekete gyöngy

tízszer is átdöfi de semmi
a szőrös bőrzacskóban mindig odébb rántja
a belsőségeit
futkos tovább és közben nézi az éles fekete
kis gyöngyökkel
fixálja vendelt
csak macskát szállítanak meg varangyot
patkányt nem szállítanak a talijánoknak
csak macskát meg varangyot
nagy kár
most szépen betehetnélek ide mellé téged is
meg a vak vigh tibikét is meg mindannyiatokat
a lábatlant meg félixet is akit kihúztak a dögkútból
*elfordítja a fejét úgy döfködi a vasvilláva*l
nem bírja a tekintetét azt mondja

allé a semmibe

lovaznak
a csirkebéllel lovaznak
már második napja huzigálják
csak akkor engedik el
ha legyet
ha éppen türkiz döglegyet kell bekapniuk
lovaznak a csirkebéllel a kiskacsák
vak tibor a kerítéslécek között fülel
az ő esetében még vita tárgyát képezi
melyik is az alias
szerintem a vigh
a vak nem lehet
hiszen valóban vak és tibor
mi az tibike új csúzlit csinálsz
miféle opálgumit szereztél
nem csúzli a kiskacsák lovaznak a csirkebéllel
csak azt nem tudhatom
japánok-e
japánok mondom és egy tiszta arany kiskacsát
csúsztatok vak vigh tibike tenyerébe
jól tudom megfigyelés alatt vagyok
láthatatlan csirkebelekkel kötöztek
nehogy egyedül induljak el a varangyokkal
velenczébe azaz hát florencba
fésülik az iskoláslányok a kamillát
letojt a vércse a rózsaalléba
amely nem vezet sehová
a vadászok ültették legyen hová húzódniuk
a fácánoknak az égő
a lánglisztként égő sziksóból
ott a rózsaallében kellene gyakorolni
a táncversenyre is ott készült a lábatlan

ott kellene felkészülni hogyan is vonuljunk majd be
rómában a bazilikába
ómama is táncolt
ómama is bevonult az ókanizsai apácákkal
jóllehet bakota szerint csak vak vigh
tibike érintheti majd meg
a piéta enyhe pírban égő márványhúsát
lovaznak
a csirkebéllel lovaznak a kiskacsák

mert már meztelenek az angórák

már messziről feltűnt nekem
nem bámul az üresbe némán
babrál valamivel
ostáblát játszik tán önmagával
a forró sóban vak vigh tibike
a kutún egészen közel kúsztam
pedig kutún nem lehet kúszni
egészen közel hogy megfigyeljem
hogyan figyeltetnek vele a vakkal
nagy gyászkeretes zsebkendőjén
egy időben ő meg a lábatlan hordta
a temetőbe a koszorúkat
nagy gyászkeretes zsebkedőjén kincseit rakosgatta
a sikló üres selyemüveg üngöcskéjét simogatta
nyomkodta a darázspogácsából a keserű mézet
löszbabáit meneteltette a sóban
ahogy megneszelt zsebében összekoccantak a vércsetojások
és a zsebkendő alá csúsztatott egy még skarlát flamingótollat
míg le nem fúrészelték baráth lábszárait
vak vigh tibike volt ha gyakorolt a táncban a lány
idegesek a poszáták ég a nád
bent mozizott már napok óta kanizsán
hiába kötöztem össze a csirkebelekkel
a gépész felvezette magához
és az izzó szénrudak között nézhette
a kövéret meg a soványat
a kisbajszút ahogy főzi s aztán eszegeti
külön leszopogatva minden egyes szöget
saját bakancsát
nézhette a halált ahogy sakkozik a katonával
simogathatta a filmet ahogy egyik kerékről
tekeredik át a másikra s közben szurkálta szemét a szikra
az izzó szénrudak mesélte bakota átvilágították
vak vigh tibike szemébe alvadt opált
azért nézte így meg a bakota hogyan nézi a vak tibike

a filmet mert már ő is vakulófélben van
fehér bottal sétál vasárnaponkint a nagymise után
üzent az egyfogú hajoltam közelebb tibikéhez
közben a gyászkeretes zsebkendő alatt észrevétlen
a rózsaszín pihetoll után matatva
ismét vacogni kezdtek a vércsetojások
üzent az egyfogú mondtam hangosabban
téged az angóramacskák közé dug
csak én utazom velenczéig a varangyokkal
nem lehet megfulladok az angórától
nem fulladsz meg mert már meztelenek az angórák
lenyírta őket a birkanyíróollóval az ótott tóni

ne liferálja át a járásszéli necegugákat

épp ma
amikor mint tehén hátát látom
simogatom szinte oromhátat
épp ma kezdték égetni a sárgaárokban a nádat
nem is ropog csak füstöl
és aztán egyből robban
mert meglocsolták naftával
amióta folyik oromhátból a nafta
mindent meglocsolnak vele
gyülekeznek a bibicek
holnap mennek egyiptomba
a második költés marad
elhullik tavaszig
a lábatlan is jajgatni kezd nemsokára
ilyentájt kezdik újrafűrészelni
combtőben a lábszárait
de vak vigh tibike még mindig meztelen
rózsaszín testén hordja félujjas zsakettjét
nem látja a hideget
majd csak ha pilinkézni kezd a hó
húzza zsakettje alá a babos pruszlikot
elkapott a pánik
mindenki alias-nak hív
csak az egyfogú szökik előlem
valaki lefizette
tán maga a vatikán tűnődik bakota
ne liferálja át
macskák varangyok csigák és meztelencsigák között
a talijánokhoz a járásszéli necegugákat
a szamaras vittus fia a pista is azt mondta
kimegy amerikába
ha nem akkor itthon marad
itthon maradt és a budin ült rettegve
haza ne kelljen jönnie

MÁRTON LÁSZLÓ

Második álom

I.

Abban az órában, amikor az elcsigázott agyvelő még száraz és üres, amikor még nem szállnak föl a párák és a nedvek, olyankor foszlékony álmok jönnek, egyetlen fiam: elbotlanak az eszmélet küszöbén, és mindjárt érkezésük pillanatában szilánkokra hullanak. Abban az órában, amikor a párák fölszállnak a fejbe, csalóka és jelentéktelen álmok lopakszanak utánuk. Abban az órában, amikor a párák lecsapódnak és a nedvek szétoszlanak, szabad és tiszta tér nyílik az élénkebb álmok előtt, akik azért jönnek, hogy igazat mondjanak, egyetlen fiam. Csakhogy álmodnak nincs ideje kivárni pillanatát, álmod áttör a béklyóba vert eszméleten, áttör sorsod nyomorúságán. Álmod félrelöki a leszorított lélek mögött bontakozó satnya képzelgéseket, mert nincs idő.

Nem úgy nincs idő, hogy iramlik; nem úgy nincs idő, hogy csillogó nyomvonalával benyálazva, maga mögött hagy mindent; hanem úgy nincs idő, hogy megtorpan, és behúzza szarvacskáit. Lehunyod szemedet, fiam, és ahogy a szemhéj ráborul a szemgolyóra, úgy borul a téged körülfoglaló világra sötétség. És ha most lehunyod szemedet, nem azért hunyod le, hogy idő múltával fölnyisd megint: nincs idő múlta, mert nincs idő. Én, az álom, én vagyok az utolsó teremtmény az időben, fiam: kezdeteimből indulok, és éppen el fogok jutni saját végemig, miközben kissé túl foglak élni téged, egyetlen szülöttemet. Belülről fakadó sebed befagy; a kullancsok lemásznak hűlő testedről, szétszóródnak a föld homorú, sötét felszínén, bevilágítanak a rájuk tátongó feketeségbe.

Sajnálom, hogy túléllek, ezt őszintén és tárgyilagosan szögezem le mindjárt az elején. Nem annyira téged sajnállak, mint inkább azokat az álmokat, amelyek utánam következhettek volna; mondhatnám úgy is, hogy a világot sajnálom.

Tettek és történések bontakoznak: világ, amelynek végtelenjéből táplálkoznak mozdulataid, fiam, és amelynek végtelenjébe torkollanak mozdulataid, halódó szülöttem; világ, amelynek végtelenje mégis a legszűkösebb lezártság érzését kelti. Világ: ez a szó kopáran és félreérthetően hangzik az álom külső körén, akárcsak a másik, még inkább kétértelmű szó, valóság. Az álom külső körén helyesebb volna így mondanom: tevilág, rád vonatkoztatva, sajnált veszteség. És a másfelőli világ, az ővilág, amelyben a dolgok eredendőbben vannak eldöntve, amelybe a távcsövön át nem tudsz belenyúlni; ővilág, ahol a sors hiánya mégis üresen van hagyva, ahol hemzsegnek a megvalósulások, egyszersmind kioltják egymást: álmod belső körének szigorúan határolt, mégis parttalanságba feszengő tartománya.

Álmodnak nagy a felelőssége, még nagyobb a kockázata: nem ismételheti azt, ami homályos. Nem pótolhatja azt, ami hiányos. Nem javíthatja ki azt, ami el van rontva. Nincsen, aki előtte számot adhatna önmagáról. Törvények fölmorzsolódása közepette álmod maga kell, hogy törvénnyé váljék.

Helyetted is.

És ha még érezni tudnál, és ha most úgy éreznéd, hogy mindez csupán cikornyásan hideg udvariasság: úgy tudd meg, egyetlen fiam, hogy az álmok udvariassága jégvirághoz hasonlít. Jégvirágról álmodni hosszú, szerteágazó testi fájdalmat jelent a még élőknek és még létezőknek; befagyott lélek lapjaira kúszó képzelgést jelent a már nem élőknek és nem létezőknek. Nem törvény, de törvény-szerűség. Soha nem látott házba lépni: közelítés a túlvilághoz. Lépcsők fölfelé: eseménytelen és eredménytelen esztendők. Lépcsők lefelé: ismerősök és pártfogók halála. Macska: tolvajok settenkedése. Kutya: rágalmazók acsarkodása. Kölykedző szuka emlőjéből tejet szopni: rákos daganat. Nem törvény, de törvény-szerűség. Prédáját leső párduc: ragályos betegség. Lopakodó párduc: rettegés, elnémulás, élő szívek dermedése. Foltos párduc: téboly. Fekete párduc: vakság.

Ismerős házban soha nem látott ajtó: ha kifelé nyílik, úgy a lélek beleszakad a semmibe; ha befelé nyílik, úgy a lélek belülről válik semmivé. Aki álmában kútásásba kezd, az vagy sok emberen fog segíteni, vagy be akarja csapni a szomszédját. Aki azt álmodja, hogy megeszi a kiásott földet, az döntéseiben tévedni szokott. Nem törvény, de törvény-szerűség. Borsóról álmodni csalódást jelent. Rizsről és árpáról álmodni vidámságot jelent. Búzáról álmodni gondot és fáradságot jelent, mert sok munkával jár, amíg a búzából kenyér lesz. Téglaról álmodni szenvedést jelent, mert a téglát kiégetik. Téglából rakott falról álmodni: zsarnokságot és besúgást jelent. Favágókról álmodni: tömeges kivégzést jelent. Erdőtűzről álmodni: háborút jelent. Álombeli füstben fuldokolni: gyáva halált jelent. Szakadékról és földcsuszamlásról álmodni: zendülést jelent. Álombeli kőhajítás: jószándékot jelent. Álombeli sivatag: lelkierőt jelent.

Aki azt álmodja, hogy megszólal a föld, annak tapasztalnia kell azt, ami nem hihető, és nem hihet abban, ami nem tapasztalható. Aki azt álmodja, hogy megszólal a föld, és nem emlékszik az álombeli szavakra, az vagy kétszínű és állhatatlan lelkű, vagy nagyon hamar meg fog süketülni. Aki azt álmodja, hogy megszólal a föld, és emlékszik az álombeli szavakra, az a szavak ellenkezőjébe mint biztos igazságba fogódzék, ahogyan a fák is tótágast állnak a föld alatt.

Nem törvény, de törvény-szerűség.

Megálmodóm vagy, fiam vagy és nemvagy. Te nemvagy, aki Rézmán. Rézmán. Aki nemvagy. Te.

Te fogoly semmiség, amint heversz egy vasketrecben, és lassan kihűlsz, és a ketrec körül már nincsen senki.

Álmod először a kolóniát mutatja, amely menedéked, majd fogságod helye volt, és amelyet más fogsággal cseréltél föl aztán. Ott kuporogsz. Rézmán ott kuporog a szerszámoskamra meg a háncskamra mögött, láncraverve. Lánca körülbelül tíz lépésnyi hosszú, de Rézmán szemei oly különösen vannak a Teremtő által megszerkesztve, hogy ezt a tíz lépést irdatlan távolnak, órákig tartó gyalogútnak látja. Hártyákkal borított, nagy szemében a tíz lépésnyi lánc éppoly hosszúnak mutatkozik, mint a kopár dombok láncolata, vagy az emberi szájakból kibuggyanó, Rézmán számára nem érthető szavak füzére.

Rézmán azért van láncraverve, mert vétkezett. Azaz ki tudja, hogyan kell ténykedését minősíteni, ki tudja? Ki tudja, miért, leszedte a feszületről a Megváltót, és megpróbálta elrejteni; ki tudja, miért? Egyáltalán, tud-e vétkezni vagy bűnt elkövetni Rézmán? Oktalan baromnak vannak-e szándékai? Csakhogy ok-

talan vagy-e, drága fiam? És lehet-e barom az, aki, bár életében sohasem szólalt meg, halottaiban ezt az álmot beszélteti?

Nem halogathatom tovább, hogy megmutassalak önmagadnak: szörnyeteg vagy. Ormótlan, torz. Különnemű lehetőségek összetapadása. Iránytalan összecsomósodás. Tevilág és ővilág, ügyetlenül összeillesztve. Hosszú, lelógó fülek. Recés csőr. Sörtével borított fejtető. Úszóhártyás két hátsó láb. Karmos kaparólábak, három. Ellentmondást nem tűrő, megtestesült véletlen, aki halat és hulladékot szürcsölsz. Állati fajok emberszabása. Nincsidőben ténfergő, húsevő bárány. Lelkesült széptelenség, hapax legomenon és ötlábú némaság, aki vadidegenként ékelődik a tagolatlan többi némaságba.

Rézmán szalonnás, tömzsi nyakán vaspánt. Ahhoz kapcsolódik a lánc. Rézmán lassan körbehengereg tízlépésnyi birodalmának peremén.

Arcok: árvagyerek-arcocskák. Simabőrű, széles kis pofák. Sforza Magdolna Krisztina: sovány és komoly. Foglalkozik az árvákkal. Bolygárul már félig-meddig elfelejtettek, latinul még nem tanultak meg. Sohasem látták még az égboltot, amelyről pedig annyi szépet és jót hallottak.

Táj: kilóg az ég alól. Üresség ek nyílnak fölötte.

Épületek: hosszú, földszintes építmény, amelynek egyik oldalán a hálótermek, másik oldalán a műhelyek vannak. Agyagfalak. Agyagról álmodni hivatali előlépést jelent, mert az agyagból sok mindent meg lehet formázni. Melléképületek: háncsraktár, szerszámkamra, sütőkemence, közös ebédlő, konyha. Istálló, ahol nincsenek állatok, lakik azonban Gillis Hendriksz, aki már hozzászokott a hideghez. Nyitott szárnyék, amely most Rézmán fölé tart fedelet. Imaház, amelynek agyagfalából néha csorog a nedvesség; az ajtó nyugat felé nyílna, ha volnának égtájak. Nyolc agyagtégla; nem egyforma nagyok, de mindegyikben üregek vannak.

Égtájak: nincsenek. Fények: vannak, de nem felülről.

Arcok: itteniek, az égboltot akik még sohasem látták, és az égalattiból érkezettek, akik még most is mindig a szelíd kékséget és a felhők pamacsos, fehér hasát emlegetik. Angyalkákat, akik a felhőkön ülnek. Nagy, komoly szenteket, akik a mennyek országában szót emelnek a végképp el nem veszett emberekért; és talán az elveszettekért is. Vértanúkról esik szó, hitvallókról, egyházatyákról és nagytudományú doktorokról. Őket is az égbolt borította be, mint amikor poharat borítanak hangyák nyüzsgésére. És főleg Istenről van szó, aki maga nem látható, de a teremtett világban és annak csodáiban szünet nélkül megmutatkozik. Rézmán, holott része a teremtett világnak, nem számíttatik a világ csodái közé. Gillis Hendriksz: ősz es haj, borostás, rücskös arcbőr, vastag orrcimpák. Egyszer megfestette Szent Katalin vértanúságát, úgy azonban, hogy a kínszenvedés minden pillanatát egyetlen táblára festette: forgó végtagok tucatjai, repeső lángok és gyolcsfodrok sikoltották, áhitattal és gyötrelemmel töltött szűzi mártír arc-tubus kiabálta, hogy a pillanat nem tud meghalni!

Én vagyok a pillanat, aki nem tudok meghalni.

Gillis Hendriksz: álmodban, egyetlen fiam, csakhamar meg fog halni. Egyszer megfestette Szent Vince vértanúságát, úgy azonban, hogy a felmagasztosuló hentesmunkát egyetlen vércsepp tükrében ábrázolta: a szenvedő szent arc kicsiny és távoli, s a kép közepén vörösen tátongó hegyomlás fűrész vágta seb. Deszkákból fölépítette a betlehemi istállót, akkorára, mint egy ékszeresládika. Falaira kívülről tájképeket festett, amilyennek ő a Szentföldet képzelte: vízesésekkel, templomro-

mokkal, cédrusokkal. Aki pedig bepillantott az ajtón, az leleményesen elhelyezett, párhuzamos tükrök jóvoltából meghökkentő látványban részesült: bölcsőben rengő Kisded, mosolygós Mária, megilletődött Háromkirályok, pufók borjacska, jókedvű szamarinkó – a maguk valóságában voltak láthatók, mint egy panoptikumban. És mögöttük, ugyancsak a párhuzamos tükrök segélyével, díszesen ragyogó báltermek végtelen sora nyílott, amilyen talán az égalatti városokban sincsen, hanem csak az Istentől eredő fantáziában. Aki viszont az ablakon át nézett az istállóba (amely ablak olyan volt, mint egy óriási tű foka, s azon éppen egy vékony kis teve készült átpréselődni): az mintha egy halálfej belsejébe pillantott volna a szemgödrön át. Még a felirat sem hiányzott a tükrök egyikéből: Memento vivere.

Táj: belső fények világítják. Szélvájta zegzugok.

Szél: úgynevezett városi szél. Városok elhasznált levegőjével táncol és fütyül. Kisüvít az ég alól az alig elképzelhető messzeségben, réseken, ahol az égbolt nem pontosan illeszkedik a földhöz. Falevelek fogódznak belé, ruhafoszlányok tekeregnek utána.

Táj: a kolónia mögött agyagos dombok. Előtte gödrök, meredélyek, törésvonalak. Régi suvadások és vízmosások. Gomba formájú, felmagasodó kövek, odvas kőoszlopok. Legömbölyödött maradványkövek fürtjei. A láthatár felé széles, lapos, egymás mögött fel-felugráló kőtáblák. A messzeségben tövises bozót, köröskörül a cikcakkos láthatár mentén. Alig észrevehető szürke sáv a sárgásbarna dombok és a fehér kőlapok fölött.

Idő: nincs idő. Nincs eredmény és nincs elmaradás, nincs mit meghaladni vagy eltölteni; minden csak mulandóság. Az óraművek összevissza járnak, ahogyan a rugót az anyag szeszélye feszíti; néha mintha nekirugaszkodnának, máskor megtorpannak a mutatók. Vastag zuzmó telepszik a szerkezetekre. És az enyészet zöldes pontocskái faldossák a kerékfogakat. A vízórában a cseppek megdermednek, és a homokórában a szemcsék összekapaszkodnak. Nincsen sarjadás, nincsen virágzás, nincsen gyümölcsözés. Nincsenek percek, nincsenek órák, nincsenek napok, nincsenek esztendők. Nincsenek ünnepek, hacsak nem általánosságban és a szívek rejtekén. Némely kis árvák egyfolytában alusznak, s nem lehet őket fölébreszteni, mert nincs idő, azért a fölserkenésnek sincsen ideje. Hiszen csak most aludtak el! Egy másik árva kis bolygár, okos arcú kisfiú egyik étkezés közben egyszerre csak növekedni kezdett: felserdült, megöregedett s meghalt, amíg a többiek a levest kanalazták.

A halál: nem érződik véglegesnek, és még annyira sem érződik jelentősnek. Csak jelenvaló. Fátlan vidék, deszkátlan élet, koporsótlan temetés; bokrok háncsaiba göngyölik a testet. Áttetsző, vékony kis kezek nyúlnak a föld alól; kaparásznak, integetnek. Üres háncsburkot görget a városi szél.

Földalatti nép: a halottakat lehúzkodja. Nem sikerült őket megtéríteni. Beszélni sem lehet velük.

Idő: mérhetetlen idő, mivel mérni csak azt lehet, ami van. Az égalattiban az időt a tér múlásával szokás mérni. Óramutatók: éjfélhez és délhez közelítve összecsippentik az életerőt. Pergő homok: mutatja, hogy a szemgödör és a szájüreg homokkal fog megtelni. Árnyak: az ég alatt körbelengedeznek, soha meg nem állnak, mégis ottmaradnak az ég alatt; ám a röghöz kötött emberélet elpárolog. Káosz: de már nem születnek világok belőle. Sforza Magdolna Krisztina belátta, hogy az ég alól kilógó vidéken az idő térrel nem, hanem csak jósággal mérhető; mert a jóság a

maga hatókörén belül meg is teremti az időt. Ha szánalom ébred a szívekben Rézmán iránt, mindannyiszor eltelt egy nap. Formálódni kezdett a részvét és az együttérzés kalendáriuma. Könnyező szemek: megannyi klepszidra. És a szívek mint megannyi kakukkos óra ketyegnek a személyiség falán. És a jócselekedetek állnak össze *krónikává*. Milyen kár, hogy ennek majd félbe kell szakadnia.

Bolygárok: füttyögő, morgó hangokon beszélnek. Lovon ülve magas embereknek látszanak, pedig csak a felsőtestük magas, lábuk rövid és görbe. Arcukat eltakarják a fejükre kötözött, lengő prémdarabok. Meg-megjelennek a kolónián: mintha föld alól bújnának elő. Leölt állatokat fektetnek a küszöbre. Háncsból font ingeket és nadrágokat, üveggolyókat, szentekről készített színes ábrákat visznek. A kolónián élő gyerekekre látszólag ügyet sem vetnek. Egyszer eljön a bolygárok vezére, a kagán. Gillis Hendriksz elmondja neki, majdnem hibátlan bolygár nyelven, a Rómabeliekhez írott levél hatodik részét: hogy megfeszíttetett a régi ember, és hogy a bűn zsoldja halál. Kéri a kagánt, hogy szabaduljon fel a hamisság alól, és legyen az igazság szolgája. A kagán azt feleli, hogy az igazság vagy igen apró, vagy igen távoli; mert az ő szemei még jók, lévén a bolygároknál a legélesebb szemű férfi a kagán, akit a következő majd megöl, de az igazságot még ő sem látja. Gillis Hendriksz, magát elbízván, felkiált: akkor hát rettegjen a kagán!, a bolygárok törzsében lesz majd férfi, aki az igazságot meglátja, és az a kagánt megölvén, utódja lesz. Bolygárok: vajon a szent ember (mármint Gillis Hendriksz) látja tulajdon szemeivel az igazságot? Válasz: nem, de van egy készülék, amely a messzi dolgokat közelebb hozza. Távcső: bőrtokban. Kagán: elképedve bámul a tömzsi, kettős cilinderbe. Kagán: lovára pattan és elvágtat. Vele távoznak a bolygárok, a távcső és az igazság.

Táj: köröskörül tövises bozót. A bozóton túl az égbolt: alig észrevehetően, laposan és főként *kívülről* mutatkozik. Mint egy elfektetett, óriási, halványkék tojás; vagy inkább csak tojáshéj, amelynek belseje nagyjából már ki van szürcsölve.

Bozót: láthatár megszaggatója. Élettelenség ereje. Szívóskodás. Szürke indák. A fiatal hajtások vörösesbarnák, de már azok is kemények, mint a rozsdásodó szögesdrót. Az indák beleakaszkodnak mindenbe, összekapaszkodnak és összegubancolódnak. A tövisek szúrása mérgező. Tövisekről álmodni gonoszságot jelent, szúrásuk hosszan tartó bánatot jelent. Gyorsan terjeszkedő, áthatolhatatlan tövisbozótról álmodni hit- és lélekbeli tévelygést jelent, mert az Evangélium szerint a tövis közé esett magvak megfojtatnak és nem teremnek gyümölcsöt. Fűrészes élű, zörgő levelek: mint az acélforgács. Nincs állat, amely a bozót hajtásait legelné, nincs féreg, amely gyökereit elrágná, nincs ragya, amely leveleit szétmardosná. Felgyújtani sem lehet a bozótot; az indák nem fognak tüzet, és a megégett részeket új hajtások növik be. Egyre szélesebbek a bozótlepte sávok. Tőről tőre szökellenek az indák; előrenyomul a testet öltött, rideg védekezés, amely nélkül az ég alatt – állítólag – nincsen rózsa. A vastagabb hajtásokat hosszukban végig lehet hasítani, s a tövisek mellől ki lehet huzigálni némi puha, szürkés háncsot; a kis gondozottak ebből szőnek terítőt, ruhafélét. Napról napra (vagy inkább: jóságról jóságra) csökken a távolság a háncslelőhelyek és a kolónia között.

Távolság: Rézmán a kolóniát a távolból keresi tekintetével, s meg is találná, ha tíz lépésnél messzebbre látna. Kezében ott a távcső, amelyet Gillis Hendriksz a kagánnak adott volt; most azonban a műszer bőrtokján komoly, megfontolt penészek érintgetőznek. Még nem jött el az ideje (s mivel nincs idő: még nem

telt be a jóság mértéke), hogy a távcsövet kivedd a tokból, és hólyagosan bámuló szemeidhez illeszd, egyetlen fiam. És ha megvan is a távcső: hol vannak a bolygárok?, hol a kagán és hol az igazság?

Igazság: elvonódik a szívek legforróbb örvényeiben, amelyek, mint felgyújtott épületek, lobognak. Igazság: hamu és pernye szitál a magasból, háncsból szőtt ruhák darabkái, amelyek föllibegtek a meleg légoszlopok hátán, hintáztak egy kicsit és megmártóztak a fönti semmiségben, aztán lassú lengedezéssel visszabocsátkoztak a lenti kietlenségbe. Megszenesedett lapok a Bibliából, de Rézmán, te nemvagy, amúgy sem tudnád elolvasni őket. Igazság: a távcső bőrtokján vérfoltok sötétlenek, egy régenvolt kagán odafröccsent vére.

Táj: egyöntetű, gubancos barnaság, fullánkos gyapjú. A magaslatot, ahol a kolónia volt, mindenfelől körülveszi a bozót. Az igyekvő bozót benövi a kolónia helyét, amely, mint az üszkös düledékek mutatják, a kolóniának már valójában hűlt helye. A bozótból, karcsú meglepetésként, kimagaslik egy datolyapálma, veszélyben forgó törzzsel, fuldokolva, gyümölcstelenül.

A bozóton túl van Oroszország, amelyről – azon kívül, hogy szintén kilóg az ég alól – jóformán semmi sem tudható. Kósza híresztelések szerint Oroszországban lakik a legtöbb sötétség: hosszú sötétségek, rövid sötétségek; szúrós, bársonyos, elomló sötétségek; morgó, daloló, szökellő sötétségek. Elek cárnak állítólag van egy raktára, s abban süket és vak sötétségeket rejteget. És Elek cárnak állítólag volt egy fiatal katonája, Gagarin, akit Elek cár bezáratott egy bádogcsőbe, s fölküldött a tátongó magasságokba, hogy hozna neki még, még, még sötétségeket. És a bádoghengerrel együtt Gagarin állítólag csodálatosképpen visszaérkezett, ám a cár azzal vádolta, hogy a legszebb és legmélyebb sötétségeket apró dobozokba csomagolva, külföldi kereskedők számára potyogtatta le. Gagarin egyrészt mindent bevallott, mint a vízfolyás, másrészt *a valóságban* kiugrott a bádogcsőből, nagy levegőt vett, és bemenekült Apolló templomába, ahol az oltárra borult. Az isten arcán vérszomjas gúnymosoly futott végig, s a berohanó poroszlók már csak egy vergődő búvármadarat leltek az oltáron, állítólag. Ami viszont bizonyos: hogy a tövises bozótot Elek cár telepítette, védekezés gyanánt. Birodalmának határán harapófogóval fölszerelt őrök járnak föl és alá; s ha egy inda átnyúlik orosz területre, azt rögtön lecsippentik.

Városi szél: Aporve felé fúj, amelyet egy régi utazó nagy kiterjedésű, homorú medenceként ír le, ahol minden és mindenki elnyelődik. A semmiség tölcsére, a teremtés visszavonása mint földrajzi tünemény. Eltévedt vándorok, hadseregek, népek és országok tűnnek el Aporve homorú felszínén. Aporve szélén a tövises bozót is megtorpan, vagy legalább elmosódik; és az utazó, aki följegyzett róla egyet-mást, csak a szavait küldhette odaveszett önmaga helyett. Szélről álmodni fiatalságot jelent, mert e kettőt a szólásmondás azonosnak tartja, tehát szélről álmodni eltékozolt fiatalságot jelent.

Rézmán: háta mögött össze- meg össze- meg összezárul a bozót. Rézmánt a bozót mintha kergetné. Rézmán egyszer-egyszer lefekszik a ragadós, puha sárba. Te nemvagy, aki Rézmán, látod ebben az álomban, amint kaparólábaid gödröt vájnak az agyagban. Amint egyszerre csak megragadod a zsákmányt, egy halat. Ezen a tájon, amely kilóg az ég alól, halak lubickolnak a föld alatt. Karmaid között fickándozik a hal. Pikkelyein írásjegyek látszanának, ha volna hozzájuk olvasni tudó szem; hátán ládikához hasonló szaruképződmény; farka tövé-

ből két hosszú, vékony lábacska nyulong, amelyek immár a te csőrödből kalimpálnak, legkedvesebb fiam. Kullancsaid híznak és növekszenek a bőrödön, ahol az álom során vannak; mert az álom körein túl ki tudja, hol vannak, s hogy vannak-e valahol, ki tudja?

Kullancsok: ajándék vérgolyók a szörnyeteg ártatlanságtól. A kolónián a jóság már olyan erős volt, egyben annyira szabályszerű, hogy már a jóságból összeállt napok is egészen szabályos rendben következtek egymásra; és a kolónia lakói már-már úgy tekintettek Rézmánra, mintha Szent Ferenc farkasa lett volna, éppen csak a láncról nem oldották le. És e szabályos, egyben jóságos napok egyike Sforza Magdolna Krisztina születésnapjának bizonyult; hogy hányadiknak, azt még az álom sem akarja tudni. Mindenkitől kapott valamit, és a mozdulatban, amellyel az ajándékokat átvette, a meghatottság diadalmaskodott a szerénység fölött. A kis növendékek háncsból szőtt kendőcskéket adtak neki; a bolygárok, akik szintén értesültek a születésnapról, egy szelencében ámbrát hoztak és egy forró jégből faragott bálványszobrot, amely csak akkor olvadt el, amikor Sforza Magdolna Krisztina tűzbe vetette, ám akkor mindjárt eloltotta a tüzet, és kapott a bolygároktól még egy kilencfarkú szőrmeköpönyeget is. Gillis Hendriksz egy művét ajánlotta neki; a képen Anchises, a messze földön híres bölcs találkozik Religióval, és a lába elé borul. Religio magasztos allegóriája szakasztott olyan volt, mint Sforza Magdolna Krisztina; Anchises pedig erősen emlékeztetett egy régi-régi milánói hercegre. Sforza Magdolna Krisztina kedvtelve pihentette szemét az elmés, pallérozott hízelkedésen. S még Rézmán is megérezte az alkalom ünnepélyességét, még ő is akart ajándékozni valamit: nyüszített, ugrált, rángatta láncát; jobboldali kaparólábán ott himbálódzott egy háncsmaradékból összefűzdögélt, ügyetlen kis kosár. A kép alján, Anchises előrenyújtott jobb kezében egy nagyszabású folyamszabályozási terv kunkorodott, amely tervről Sforza Magdolna Krisztina sokszor és igen részletesen beszélt: bővizű folyamok révén lehetne összekötni az ég alól kilógó világot az égalattival, egyszersmind Isten városával a földi hatalmak városait. Rézmán, ha nem lett volna láncraverve, bizonyára csillogó köveket vagy furcsa gyökérdarabkákat keresgélt volna a nagyszerű fejedelemasszonynak, akit a kolónián a Pogányok Anyjaként volt szokás emlegetni; Rézmán azonban így, kurta láncra fogva, kénytelen volt a csámpás kosárkát nyújtogatni.

Lánc: Rézmán, aki a rohamosan terjedő bozót peremén kóborol, a pillanatok láncára van fűzve. Régi láncának három rozsdás karikája fityeg a nyakát szorító vaspántról. Sforza Magdolna Krisztina felszólította a bolygárul is tudó művészt, hogy fesse meg az ajándék remekmű párját is, azt a jelenetet, amelynek során Religio diadalmaskodik a pogány szerelemistennő, Venus fölött. Kullancsok: Rézmán kiválogatta legnagyobb és legkövérebb kullancsait, azokkal töltötte meg a kosarát, óhajtva kedveskedni Sforza Magdolna Krisztinának, aki eliszonyodva pergeti ujjai között a puha, szürke gyöngyöket, mígnem az egyik felszakadván, vérrel szennyezi be a karcsú, fehér ujjakat, félig emésztett, romlott vérrel. A fejedelemasszony, akinek arcát egy régi betegség amúgy is eltorzította kissé, hirtelen kiélesedő vonásokkal botot ragad, és Rézmán fejére sújt. Botütésről álmodni szolgaságot jelent, ha szolgától erednek az ütlegek. Botütésről álmodni gazdagságot vagy hatalmat jelent, ha magasrangú személytől erednek az ütlegek. Aki azt álmodja, hogy király vagy császár pálcával sújt rá, és az ütlegeknek nincs nyoma, az, ha börtönben van, hamarosan kiszabadul, ha pedig

szabadlábon él, rövidesen előnyös házasságot köt. Aki azt álmodja, hogy király vagy császár pálcával sújt rá, és az ütlegek nyomán kiserken a vér, az vagy miniszter lesz, vagy megdönti a király hatalmát.

Sforza Magdolna Krisztina: döbbenten érzi, hogy amint a jóságimpulzusok szabályszerű váltakozása pótolni kezdi az időt, úgy növekszik őbenne a jóság iránti közöny. Belső bizonytalanság: bűntudat, amelynek nincsen tárgya, szorongás, amelynek nincsen iránya; egyszerre csömör és vágyakozás, felajzott izgalom és kifáradás, a lélek tárgyakba fordulása és a lélek tárgyainak elmosódása. Tetézte mindezt a nem túl erős, de határozottan és mindig érződő testi rosszullét. Csodának (tudta) kell történnie; s a csoda el- (ezt is tudta) marad.

Csoda: Sforza Magdolna Krisztina elálldogál a feszület előtt, amelyre a Megváltó, Rézmán alig magyarázható csínytevése óta, vissza van szögelve, sőt hosszú facsavarokkal is rögzítve van. Hol a Megváltót nézi a fejedelmi asszony, hol a tövises bozótot, amely már az egyik völgyben egészen előrekúszott: mintha csökönyös ragadozók seregét látná vézna, kiaszott lábakon előrelopakodni. És ahogyan a lélektelen sarjak gyökeret vernek, úgy az ő két lába is lassan, de (mert nincs idő) jóságosan földbe gyökerezik. Jönnek a tanítványok, hogy visszakísérjék; de már kísérni nem tudják, tövestől kiszakítani nem akarják. Csoda! Gillis Hendriksz gyönyörű képet festhetne róla, de már Gillis Hendriksz nincs a kolónián. Csoda! Ő, aki földbe van gyökerezve, még mosolyog szelíden. A messzeségbe néz, ahol az égbolt lágyhéjú tojása kéklik. Látja, de már csak lelki szemével, hogy a városi szél kigörget az ég alól egy nagy-nagy postaballont, amelynek légcsavarát jobbról-balról egy-egy szolga hajtja pedállal; máris leszökken Fidél atya, jóságos arcú domonkosrendi szerzetes; meggyóntatja Sforza Magdolna Krisztinát, akinek pikkelyes, kérges törzséről már lefoszlik a ruha; feloldozza, feladja rá az utolsó kenetet, jegyzőkönyvet vesz föl a csodáról; s körülfogva jóltaposott pedáloktól, visszavitorlázik az égalatti zegzugok felé. Aki nemrég Sforza Magdolna Krisztina volt, annak ujjaiból és fejbőréből – csoda! – pálmalevelek sarjadnak, s még látja lelki szemeivel, holott azok már inkább olyanok, mint az alvórügyek, hogy a csoda híre szétárad a cifra, pókhálós palotákban, felnyúló templomok öbleiben, súlyos hadigályákon, piacon, kocsmában, auditóriumban, vesztőhelyen, csalogányszótól visszhangzó hajnali sétányokon.

Datolyapálmáról álmodni takarékosságot jelent, mert az éretlen datolyának vérzéscsillapító hatása van. Datolya, ha megérett: ahány szem, annyi csók. Datolya magja: talált pénz. Datolyapálma, ha nem terem: civakodó természet, mert a pálmalevél hegye szúrós.

Paloták és tengerek. Arborétumok. Mesterséges romok, pagodák, alakzatokra nyírott fák és délszaki bokrok. Óraművek, automaták, vízi mesterségek. Visszhangtölcsérek, raritáskamrák, sakktábla fölé görnyedő turbános bábu és annak lekoppantó ujjpercei. Kecskegidák, vérbükkök, szőlővel végigültetett lejtők. Csillagvizsgáló házikók, üvegházak, ispotályok, tébolydák, örömházak, fegyházak, hullaházak. Mindez kívül van az álom körein.

Cselszövések. Pompa. Vigasságok. Menyegzők. Dögvész. Háború. Virágzások. Hanyatlások. Fennhatóságok. Történelmek és összefoglalások. Felhalmozások és gyürkőzések. Tékozlások és csalatkozások. Nem róluk szól az álom.

Gillis Hendriksz utolsó műve: Religio diadalma Venus fölött. Religio csak rápillant Venusra, s a buja szerelemistennő máris különálló darabokra hull szét. A

csábító szépségből egy szigorú szempillantás nyomán kilárvázódnak a csöppet sem szép részletek. S bizony Gillis Hendriksz az ábrázolásban helyenként oly vaskos tréfákra vetemedett, hogy azokat még a háttérben elhelyezkedő táj eszményisége sem ellensúlyozta volna Sforza Magdolna Krisztina szemében, ha Gillis Hendriksz egyáltalán befejezhette volna kissé visszataszító művét.

Religio diadalma Venus fölött: Venus darabokban hever; de már nem is ő hever darabokban, hiszen a testrészek, mint megannyi sohasem látott, mulatságosan kecmergő, mégis rémületes állat. Csupa rózsaszínű csúszómászó. Még a petefészkek is kilátszanak, mint haladó művekből az eszmei mondanivaló. És hátul, az eszményi tájban össze nem illő dolgok fojtogatták egymást; s egy nagy folton szembeötlően halványak a tárgyak, mert hiányzik (s mindig is hiányozni fog) a képről a szikár triumfánsnő, Religio.

Gillis Hendriksz: eltűnik, előkerül. Mint egy szellemes francia tudós megjegyezte valahol az ég alatt: aki nem fér a bőrébe, az csak egyszer jár pórul, de akkor nagyon. Kolónia: jóságmérték szerint megroppannak a gerendák és megroggyannak a falak, és szétmállik a tető, és beszakadoznak az ablakok, és elkorhadnak a fekhelyek; és a bozót már kőhajításnyira sincs. Az idősödő flamand férfi nem a kolónián, hanem a szabad égtelenség alatt, egy vízmosásban festegetett; szeretné minél hamarabb átadni művét a megrendelőnek, akire szembeötlően hasonlítana Religio, ha elfoglalná helyét a kompozícióban.

Reccsenések, hajladozások: a bozótból, mintha pázsiton járna, kilép egy szépséges, de gonoszul szépséges férfialak. Mosolyog. A jóság másodnapján kerestetik és megtaláltatik a vízmosásban Gillis Hendriksz, vagyis ami belőle megmaradt. Lehetséges, hogy a flamand mester képtelen volt megbirkózni Religio diadalmas ábrázolásával, és ebbe pusztult bele. Fennmaradt egy vázlat, amelyen a nemes asszonyallegória ugyanúgy ízről ízre széthullott volna, mint a készülő képen Venus. Képről álmodni képmutatást jelent, színekről álmodni színlelést jelent. Vízmosásban heverő holttestről álmodni vagy a kárhozattól való rettegést, vagy a keresztlevél elveszítését jelenti, mert a vizek elfolytak anélkül, hogy a testet magukkal sodorták volna. Vízmosásban heverő holttest, amelyről le van nyúzva a bőr: a tulajdonságok elvesztését jelenti. Nem törvény, de törvény-szerűség.

Rézmán: elhagyattál és eltávolodtál mindenektől, aki te nemvagy. Rézmán, aki a földfelszín tövisbozótját óvatosan kikerülgeti, a pillanatok tövisbozótjából most már nem lép ki soha. A kolónián a legegyszerűbb munkára sem lehetett őt megtanítani, ha a művelet nem önmagukba visszatérő mozdulatokból állt. Sem söprögetni, sem egeret fogni nem tanult meg, viszont fáradhatatlan volt a vajköpülésben vagy a malomkövek forgatásában. Most már a mozdulatok üresek, a mozdulatokból kihullott az idomítás, a szívből és a lélekből kihullott a kolónia, hajdani lakosaival együtt. A szívben és a lélekben tunya kívánkozás hengereg, nyugtalan restség, zsúfolt üresség. Rézmán valamit keresgél, de nem lévén fogalma semmiről, azt sem tudja, hogy mit keresgél; tudás vagy sejtelem idegen tőle. A bozót nekiszorítja egy magasra nyúló sziklafalnak, alig tud kivergődni.

Hajladozások, reccsenések: a bozótból kigurul egy labda. Kopott, foltos jószág, tengerek és földrészek vannak festve rá, sőt fellegörvények is vannak ráfestve, amelyek lassan-lassan, de szemlátomást kavarognak. Rézmán azonban ezzel nem törődik. Rézmán szemében ez csak vedlett foltok összevisszasága. Kaparólábai közé szorítja a labdát. A labda horpadt és puha.

A bozótból kilép egy kislány.

Pöttyös ruhácska: milyen különös, hogy a tövisek meg nem szaggatták. Varkocsba font szőke haj. Kék szemek, a szokásosnál sokkal jobban kikerekedve: mintha porcelánbögrére festett halvány pöttyök volnának. Rézmán, aki nemvagy, odadobod neki a labdát; ekkor játszótársnőd megszólal:

Meghalt egy szegény bárányдongó!

Ezt persze nem érted, legkedvesebb fiam, s a kijelentéssel akkor sem tudnál mit kezdeni, ha megértenéd a szavakat, az álom azonban érti. A kislány egy nevet akar mondani, amely a sajátja lett volna; s még azt akarta mondani, hogy volt egy seb a fején és egy másik seb a mellkasán, és ha beléjük dugná az ujjait, akkor tapinthatná az agyát és a szívét; csakhogy ő a sebeit otthagyta az ég alatt. Meghalt egy szegény bárányдongó.

Kis kezeivel erőlködve dobja feléd a labdát. A labda lassan, szinte már körültekintően úszik a léghullámokon, levegőkortyokon és állószélen át ahogy a vándormadarak eveznek az égalattiban egyik parttól a másikig. És a másik part: a te görbe kaparólábaid.

Mit csinál a szél, amikor nem fúj?

Amivel a kislány azt akarja mondani...

Dobod a labdát.

... azt akarja mondani, hogy milyen furcsa, hiszen az égalatti világ fortyog tovább, mint a lefödött fazékban a kása. Ő már az égalattiban öregedő asszony volna, ha lehetne. Csilingelő hangon kacag. Hogy ő, kicsi lány létére, már idős volna, már egyetlen tejfoga sem volna, már az életének legalább a felét elhasználta volna, ha ott rotyogna a fazékban a többiekkel! Röppen a labda, majd a kis kezekben vár egy pillanatig; de mit csinál a szél, amikor nem fúj? Elkapod a labdát, a labda nyirkos és hideg, az oda festett felhők összecsapódnak és örvénylenek a bőrén.

Mutass olyan csúnyát, hogy kockásak legyenek a felhők!

Ez felszólítás; most olyan sok felhő mutatkozik, hogy a labda egyik pillanatról a másikra megőszül, mint akire halálos fájdalom vagy félelem roskad. Visszadobod a fájdalmas vagy félelmes golyót.

Miért van ott az a gömbölű kis ablak?

Így mondja: gömbölű kis ablak. Azt jelenti: miért kellett a papának az ég alatt maradnia? Bármerre néznél is, legkedvesebb fiam, sehol sem látnál ablakot. Ami látszik: a bozót, a repedezett agyag, a kövek, a vízmosások és az ásító, plafontalan világüresség. De a kislány, mielőtt a labdát eldobná, mintha tényleg ablakon kukucskálna be, s mintha látná a papát, amint szivarra gyújt és üzleti levelezést olvas, vagy újságot, amelynek lapjain itt-ott üresen fehérlenek a hasábok. A kis kerek ablakon át fel-felbukkannak félbetörnivaló sorsok; és a papa még nem kövér, még nem öreg; a papa gátlástalanul nagyvonalú, de még nagyjából kezdő, és az ablakon át nézve hajak nőnek a fején, inkább sok, mint kevés. Miért is van ott az a gömbölű kis ablak?

Ez kérdés volt.

A labda fennakadt a kaparólábak fogásában, a labda röpül vissza.

Alszanak. Alszanak. Alszanak. Éjszakaszínű tejet isznak.

A papa ottmaradt az ég alatt. A papa kopasz és gonosz. A papát kigúnyolják az emberek, de csak a háta mögött, mert szemtől szembe kedvesek és alázatosak, de

a papa nem törődik velük. A papa mogorva, kapzsi, kéjsóvár és főleg hálátlan. A papát az ég alatt elhívják színházba, és premier van, és a papa elalszik, de senki nem meri fölébreszteni, és a színészek lábujjhegyen, suttogva játszanak, és a nézők nem is a tenyerükkel tapsolnak, hanem az öklüket veregetik össze; és aztán a papa fölmegy az öltözőbe, és beleiszik a színésznők pezsgőspoharaiba. Az emberek csúfneveket raggatnak a papára, mindenki csak sertésnek nevezi, mert a papa gazdag és gazember; szegény disznó papa. Mindenki pénzt akar tőle, de ő ritkán ad, és akkor is nagyon keveset, mert a papa fösvény. És a papa lejár az alvilágba, vagy inkább leugrik egy kormos kürtőn keresztül, és ott mindenféle csúnya dolgot csinál. Elcsábítja a nőket, és azt ígéri, hogy lakást vesz nekik, vagy hogy elhelyezi őket valami jó állásban, és amikor a nők elkezdenek veszekedni, vagy túl mérgesen követelődznek, akkor összezsugorítja őket egészen kicsire.

A labda kiugrik a kis kezekből...

Mindezt a papa csakis azért csinálja, hogy emlékezzék a kislányára, vagy éppen ellenkezőleg, hogy elfeledkezzék róla; de sajnos a papa nemigen tud emlékezni, mert az égalattiból kipárolgott az emlékezőtehetség, és ezért a papa felejteni sem tud.

... kiugrik a kis kezekből, és gurul, gurul, gurul. Partokon, lejtőkön, hepehupákon át. Hogy ez a horpadt, elnyűtt labda milyen sokat gurul!

Ön a földrétegek sétáló szíve, kedveském!

Amivel a kislány azt akarja mondani, hogy ezt a labdát még a papától kapta, de aztán lent maradt a földszinten, őt meg fölvitték a padlásra, ahol ő félt és unatkozott; aztán feljött két ember, és ő most itt van a labdájával együtt. És a papa fürdött a Dunában, pedig már hideg idő volt, és a papa sohasem volt edzett ember, úgyhogy nem is vetette le a ruháját, hanem ruhástul fürdött. És még sok más ember is fürdött a Dunában, akik már meg voltak halva, de a papa nem volt meghalva, hanem csak fürdött. És közben elhatározta, hogy abban a hideg vízben szépen, óvatosan átúszik a budai partra, de úgy, hogy ne vegyék észre, mert akkor megbüntetik, mert a Dunában tilos fürödni. És a parton sok-sok ember volt, és a papa szégyellt volna előttük csuromvizesen mutatkozni, és az Alagútnál nem lehet partramászni, és a Műegyetemnél sem lehet, és Lágymányosnál már nagyon snassz. És ezt a papa nagyon hamar belátta, és a Margit híd roncsainál fennakadt egy áramszedőben, mert éppen alatta volt a villamos. És a papa beszállt a vízalatti villamosba, és a vízalatti kalauztól váltott egy vízalatti szakaszjegyet, és a papa szépen hazavillamosozott, és a papa most is ott van az égalattiban, de már azóta biztos megszáradt a ruhája.

Földrétegek sétáló szívecskéje, kis kedves. Ajándék:

Neked adom a szavakat!

Álmod pedig, a fásult és fogyatkozni kész, neked adja a szavak magyarázatát. Mert ha nincsen is idő, megvannak ezek a szavak; és megvannak az álom képei; és idő híján szóról szóra következnek letűnt életedben a pillanatok, szóról szóra következnek az előtűnt álomban a képek. S lehet, hogy igaz, amit egy elfelejtett költő mondott az ég alatt, hogy a szavakban is vér van; ám úgy van bennük vér, mint a jóllakott kullancsokban. És akkor, ki tudja, hátha terajtad is készülődő szavak, formálódó jelentések, szélesbedő szemantikai tartományok függeszkednek, drága fiam, ki tudja? És a vastag szótárak: hátha csupa vérrel telt élősködő van bennük ábécé sorrendbe szedve; hátha a szavak tartalma félig van emésztve csak. S

hátha egy-egy szó, azzal, hogy ki van ejtve, mindjárt az életből is ki van ejtve; s egy másik ajkon vagy egy másik pillanatban ugyanazok a hangok ugyanabban a sorrendben egy másik élősködőt idéznek, majd semmisítenek meg!

Neked adom a szavakat, és neked adom a nappalt, és neked adom az éjszakát!

A labda megáll. És megáll a kislány. És Rézmán is megáll.

Rézmán lehunyja szemét: éjszaka. Rézmán kinyitja szemét: nappal. Éjszaka van: lebocsátott szemhéjadon túl semmi sincsen; én, az álom, én is belülről beszélek és belülről mutatkozom. Az egész világ tevilág, és homályban botorkálnak az álomképek is. Nappal van: szemeidből kibocsátkoznak a látósugarak, és megvilágítják a tájat. És látod a tájat, legalább tíz lépésnyire. A tevilág összezsugorodik, és nagyra tágul az ővilág. Ameddig ellát a szem, köröskörül csupa létezés; csak a te létezésed egyre halványabb, egyetlen fiam. Összemosódnak nappalok és éjszakák: nyakadban ott a távcső, kaparólábaid a távcsövet szorítják, szemeid a távcsőbe pillantanak, és látják, ami *a valóságban* van; csakhogy a pillanatok még az álom külső köreit járják. És az álom külső körei kilógnak az ég alól.

Akik a labdát megállították...

Most mondok egy nevet, legdrágább fiam; de nehogy megijedj!

... ők Bugyácsék!

Ők a papát nagyon régóta, nagyon közelről ismerik!

Bugyácsék az ég alól érkeztek, de már teljesen elszoktak az égalatti világtól.

Ők jóban-rosszban kitartottak a papa mellett!, és amikor már nem volt rájuk szükség, a papa szemrebbenés nélkül őket is eltaszította!

Bugyácsék olyanok, mint... mint... mint...

Álmodnak, drága fiam, sajnos kötelessége, hogy megmutassa Bugyácsékat.

... mint egy nagy, de tényleg nagy család. Egy szélvédett mélyedésben laknak, és azt jóformán teljesen kitöltik. Különböző vastagságú, párhuzamosan fekvő csöveket építenek (illetve, mint a dudorokból is látszik, bütykölnek), s ezek a csövek is Bugyácsék, így hát Bugyácsék a saját keblükben kínálnak hajlékot önmaguknak. Azok a csápok is Bugyácsék, amelyek a csövekből ki-kinyúlnak, belefúródnak az agyagba, majd megvastagodva, megsötétedve húzódnak vissza. De Bugyácsék egészen különálló darabokban is rohangásznak, szorgalmasan gyűjtik a mohát, a kéregdarabkákat, szellőztetik vajszínű lárváikat. Íme hát igazat mondott a kislány: itt vannak a szavak, amiket neked ajándékozott. Bugyácsék voltak a szavak és a beszélgetések, de nem volt rájuk szükség; íme hát szorgoskodnak és tenyésznek.

Bugyácsék nem tudják önmagukat kimondani. Bugyácsék testesülnek és akarnak, de sem a testesülésnek, sem az akarásnak nincsen tárgya. Bugyácsék, ahogyan szaladgálnak: tollatlan, vak madarak, rövidke lábakon.

Hallod-e, mit beszélnek?

Amivel a kislány azt akarja mondani, hogy szegény Bugyácsék mint szavak és beszélgetések a jóságból kizuhantak. És ezért megharagudtak szegény Bugyácsék, és a jóságot a fejéről a talpára fordították. És akkor kiderült (vagy inkább, mint valami gonosz villanyszikra, kisült), hogy a jóság...

Hallod-e, mit beszélnek?

... hogy a jóság nem is létezik. Mert ami létező, az a rossz; és a jó csupán azt jelenti, hogy történetesen a rossz nincs jelen. És közben Bugyácsék absztrahálódtak, elvonódtak, vonogatták magukat; amikor végképp vonásoknak érezték

magukat, akkor egyszerre csak testeknek bizonyultak. És akkor már nem szólhattak egy szót sem, hiszen ők maguk voltak a szavak.

Hallod-e, mit beszélnek?

Amivel a kislány azt akarja mondani, hogy szegény Bugyácsék nem tudnak megemészteni semmiféle táplálékot, hanem kizárólag csókokkal táplálkoznak, és minden csók egy-egy fordított kimondás, egy-egy megnevezés visszavonása. Papa, mikor a hasára nőttek, eleinte egészen különböző ételekkel kínálgatta őket. Még cuclisüveget is vett, hátha szopni akarnak. De Bugyácséknak semmi más nem kellett, mint a csókok, amiket a papa kapott. A szerelmi kalandok voltak Bugyácsék táptalaja. És Bugyácsék mindig ott voltak! És minduntalan kivették a részüket! Mert a papának az volt a kedvenc mulatsága, hogy elcsavarta a nők fejét, és a nőknek ropogott a nyaka, mert a papa néha nagyon elcsavarta szegény fejüket. És mindig az lett a vége, hogy Bugyácsék is megcsókolták a nőket, valamint belecsókoltak a bőrük alá, és akkor a nők összezsugorodtak egészen kicsire. Ez volt az állás, amit a papa megígért nekik: hogy álldogálhattak arasznyi méretben, csupaszon és hidegen! És ez volt a lakás: hogy berakták őket egy-egy átlátszó, műanyag dobozba! És lent az alvilágban a papa...

Hallod-e, mit beszélnek?

... a papa isteneket is meg istennőket is megcsókoltatott Bugyácsékkal, és aztán kíváncsian figyelte az eredményt. És Alimurtás összeszedte őket, és berakta őket egy befőttesüvegbe, ők meg azt hitték, hogy nem történt semmi!, és *a valóságban* azt jelentették ezek a csókok, hogy tényleg nem történik semmi! Aztán Alimurtás fölment a József körútra, csöngetett, kezében volt a befőttesüveg; és a fürdőszobában csobogott és prüszkölt a papa, és azt énekelte, hogy „Alimurtás nagy szamár, Alimurtás nagy szamár, trallalla!" És akkor Alimurtás nagyot nevetett, és azt mondta, hogy aki szamár, az Kémlőcz; és hegyesre pödörte az orrán a szőrszálakat, és bekiabált a fürdőszobába, hogy Alimurtás orrszarvú, plimplimplim! És az emberek megtréfálták szegény papát az ég alatt, mert a papa megismerkedett egy nagyon kedves nővel, és a papa megfenyegette, hogy őt is össze fogja zsugorítani, és már a dobozt is megmutatta, amibe rakja majd a nagyon kedves nőt. És a nő már annyira meg volt ijedve, hogy tényleg összehúzódzkodott egészen kicsire. És aztán az ágyban csuromvíz lett minden, mert a kedves nő csak egy műanyag bábu volt, aki meleg vízzel volt megtöltve.

És most itt vannak, és most már nem a papa hasához vannak hozzánőve, hanem...

Bugyácsék hemzsegnek és legyet fognak.

... hanem a föld hasához! És mindent érzékelnek, ami a föld hátán vagy a föld beleiben történik azon belül, hogy nem történik semmi. Az egész föld a Bugyácsék tapogatókorongja, vagy valamilyen egyéb érzékszerve.

Hallod-e, mit beszélnek?

Bugyácsék a beszélgetések és a szavak, amelyek a jóhírből kizuhantak, és a rosszhírben testté váltak; Bugyácsék megcsókolják a föld alatt élő népeket is! Lett egyszer a világ, amelyben köröskörül, végtelen távolokig volt a rend és az isteni törvény, és egyetlenegy pontban, középütt nemvolt a zűr, a pokol, a rossz. És készülődött egyszer egy világ, amely egyetlenegy pontból kiindulva tágult, mindenfelé csak a semmibe, s hihető volt, hogy köröskörül üresség van ebben a világban, és középütt porszemnyi rend; feltéve, hogy ez a középső porszem

sincs középen. És nemvan egyszer egy világ, amelynek nemvan közepe, ahol az üresség és a zűrzavar kiegyenlítik egymást.

Bugyácsék legyet fognak, és csókolgatják a világot.

És ebben a pillanatban, amely Rézmánt fogságában tartja, égtelenséget és kietlenséget megrázó cuppanás hallatszik. Rézmán lehunyja szemét. Éjszaka van.

És az éjszakában észrevétlenül közelít egy éjszakaszínű párduc. És az éjszakában a párduc a fogai közé veszi a labdát, és az éjszakában a párduc észrevétlenül, zaj nélkül távolodik.

Rézmán kinyitja szemét, nappal van; de már nem látszik a kislány, és nem látszanak Bugyácsék. Ami látszik: párhuzamos vasrudak. Vasketrec, amely téged őriz és tárol, aki nemvagy; ám ezt nem tudhatják az álomban a ketrec körül összecsoportosuló, kíváncsi arcok. Összeszabdalt férfiarcok. Lengedező, könnyed asszonyarcok. A fejedelem közeledik. Foglyul ejtőid és bámulóid mint különös ritkaságot ajándékoznak a fejedelemnek téged, egyetlen fiam; és, bár nem tudják, veled együtt neki ajándékozták a szavakat is, meg a nappalt, meg az éjszakát.

Mindezt már csak álmodod. Mert a szemhéjad, amellyel takarózik az álom, egyszer s mindenkorra le van csukódva. Rajtad kívül már nincsen semmi. Rajtad kívüli dolgok *a valóságban* el sem gondolhatók már. Miközben kihűltél, egyetlen fiam, aki nemvagy, ezalatt az egész világ rádzsugorult. Ami rajtad kívül nemvan és nemlesz, mindaz már csak az álom köreit járja végig; csakhogy ez az álom is fáradt és gyenge már, és már kihamvadni készül.

És most neked, legdrágább fiam, ez a kimerült álom valamit meg kell hogy mutasson abból, ami nemvan *a valóságban*. Hiszen ezért volt érkezésem hozzád. Hiszen ez ad, összefoglalásként, értelmet és mentséget a képek hosszú sorának. Álmod megengedi, hogy távcsőbe nézz. Távcsőről álmodni tehetetlenséget jelent, mert a közelhozott képek nem kézzelfoghatók. Állhatatlanságot is jelent, mert a látványból kiragadott részlet a legkisebb mozdulatra tovasiklik, és átadja helyét egy másik részletnek, amely hasonlóképpen állhatatlan.

A távcsőben *a valóságot* látod. Erre tapintatosan, de határozottan föl kell hogy készítselek. Legfőbb ideje, hogy megtudd, mi *a valóság;* és én, az álom egyetlen szóval megmondom, hogy mi a valóság. A valóság, az egy...

Nincs idő. Megmondottam és megmutattam, hogy nincs idő.

... az egy államforma. A valóság mint államforma: összetüremkedett eszmék, amelyek egyszerre csak megvalósultak, vagyis valóság lett belőlük. Mint amikor a tojásból kikel a csibe. Mint amikor az almából kikel a féreg. Mint amikor az órából kikel a fogaskerék.

(Folytatjuk)

RÁBA GYÖRGY

Hangszer

Fújtam kitüzesedve
fújtam a dallamot
mint aki elfeledte
mi szél is hozta erre
ábrázatom kigömbölyítve
égessen nyár repesszen tél izinkre
számból a szózat harsogott
csupa hangból áradt az ostrom
a fal ledőljön
kapu berogyjon

Rápillantva magamra
napcserzett fagykimarta
trillákon sziklamászó
függtem íme hazárd napom
a mindenségbe játszó
s bedőlt kapun romlott falon
burjánzott gyom sarjadt tarack
bogáncs vett körül minden oldalon
a természet ahogy akarta
benőtt botfülű istenadta

A csavargó majd megcsodálja
Mintha görgethetné a földet
boldogan feszül a határtalannak
dalára az ég roppan ez az ablak
s ő az elemek hangszerszáma
csak hiszi maga dalát játssza
s változatát cifrázza rajta
ki pajkosan vagy álnokul
besorolta zenekarába
sorsa lett egyik harsonája

Erdőirtás

Tudom már mit érez
a fatörzs ha fűrészelik
és azt is mivé lesz

napraforgók küklopsz-szeme
ha dér aszalja szirmait

Amit rá a sors ró
öreg erdő mind átéli
meg a napraforgó
tudásával szerencsésebb
boldogabb-e mondd a férfi

Anti-Kolumbusz

Az ismert világok határán
fal s nekiütköztem a falnak
a dokkok csöndje vár s homály rám
s a máglya rajongása hallgat

Akit a mezsgyék csábítása
untat s már csak csupa fül és szem
minden lehető megtalálja
magházában megérni készen

Téged őt titeket meg őket
befogadva én a mi *lettem*
szenvedőket s szenvedtetőket
bár öklendve egy figyelemben

Pilléreid föld ködbe vesznek
a távoli szélső határok
délibábok fénye erezhet
mindig az a föld ahol állok

Nyelvtan

Ami soha senki
csak énem
rag voltam itt
rendhagyó igéken
mégis jelentés
értelme sava-borsa
van noha csonka
fölrázó kijelentés

TANDORI DEZSŐ

Szabadiskola

(3.) Nemes Nagy Ágnes-kettős

Kevés híján úgy írtam – volna – ezt, hogy akiről szól, még él. Ám elutaztam, s most az RTL-adásban csak azt a helyszínt látom viszont váratlanul, filmösszefoglalóból, ahol a telefonon a halálhírt hallottam; csak a lovakat s a képzelt és valós, az életem magam-okán is túl-szerte-szét-szedő angyalokat, idézőjelben akár, csak Baden-Baden pályáját – Iffezheimet –, csak a nagydíj befutóját; és csak egy ajánlást, a *Vándorévek* kötet egyik elő-oldalán. Rilkétől: „Vielleicht dass isch durch schwere Berge gehe – de talán nem olyan schwere mégsem – igaz? Dezsőnek szeretettel 1965. január 23-án Nemes Nagy Ágnes." Meghalt az első igazi mesterem, és olyankor halt meg, amikor „az irodalom" nem egészen igazi *schwere Berge* nekem, nem a legsúlyosulóbb tömbű hegy, melyen át... nem, mert nagyon elért az élet, ahogy Szép Ernő mondja, és a nyár elején, a hamburgi derbyhétről mintha már haza se jöttem volna, ott a Rajna környékén meg, főleg utolsó duisburgi – ejtsd Düszburg – napomon, megint ahogy Szép Ernő mondja, majdnem végig azt hittem, hogy „már megholtam", és Krefeldben, ahol a német pályáktól elbúcsúztam ezidén, ki tudja, örökre talán, fölfedeztem, hogy egy sátor szép téglaszín ponyváján Veuve Cliquot felirat díszeleg, és akkor egy karcsú pohárral, melyet törvényesen, a sátor gazdájával beszélgetve, neki „a lovamról" és Ottlik Gézáról, akinél ez a pezsgő előjön, mesélve, elloptam, e karcsú pohárral kinyúltam a sátor alól, szélről, és az ég felé emelgettem edényem, igen, Ottlik Géza és Ottlik Gyöngyi emlékére... Nemes Nagy Ágnesra, ki tudja, miért, gondolni sem mertem, s ő ott volt engem védő jó angyalaimmal, akikre viszont, háromra is, folyton gondoltam, mindig gondoltam rájuk, és ők, meg a jó szerencse, meg a szaklapok – schwere Berge! – tanulmányozása, meg az elszánt megszállottság hozta vissza a pezsgő árát, a pezsgőét, amit csakugyan őrültként ittam, pohárról pohárra egy üveggel, aznap még ki tudja, mi minden mellett. Mondom, aznap olyan voltam, mint aki meghalt. Még nem tudom, mi jöhet. Egész nap olyan voltam, mint aki nem él; a krefeldi pályán oldódott át csak ez az elveszettség valami „veszettségbe", ám akármi vesztés érdemlegesétől távol. Ottlik Gézával kettesben: így voltunk ott a tanárnőmnél, aki Nemes Nagy Ágnes volt, valahogy ez az ötvenes évek végén lehetett, oly sokszor megírtam már, és N. N. Á. akkor olvasta föl azokat a friss Rilke-fordításokat, köztük ezt is hallhattam: *Így lettünk...* vagyis révült hegedűsök, és itt van az, hogy riadt és esztelen a század, ha hívsága mögött nem állhat valami mozdulatlanul. A schwere Berge ez is: hogy mindennél jobban szeretni tudom, minden eddiginél jobban, amit mások irodalomban és irodalomnak igazán jól és igazán csodálatosan csinálnak, csak lassan távolibbá úszott az egész, nagyon „elért az élet", igen, és őszintén át is adtam magam, és egyszerre vagyok mindenfelé hullva, szét, és így

vagyok egyben. Ehhez képest az irodalmi tevés kicsit igyekezetnek látszik nekem most, de bizonyára ez is változni fog; minden, ugye, fiacskám, változik – mondaná, sőt, *mondja* az első mesterem, valahonnét az egyik angyalom közeletájáról, a Szpéróéról már, és így tovább. Fél percig estem könnyekig is szét akkor, a duisburgi lóversenypálya-fogadóban (Gasthof), most huzamosan, lassan, masszívan, esti módon sírok. Az angyalok bizonyos – még itt élő – csoportjára rácsukom az alkonyodó szoba ajtaját, aztán ki fogok nézni az ablakon. De furcsa is ez. (E mondat: egyszerű, olcsó kolbász sült krumplival, utána sör egy Ruhr-akörnyéke bányászváros ügetőpálya-kantinjából.) De furcsa. *A visszajáró.* A tanárnőm ezt is mintha felolvasta volna: „És kinéztem az ablakon, / és volt szemem. És volt karom." S akkor, új versszak elején, mert ő ezt is de tudta, honnét az új versszak: „Most széklábak körül lakom..." És nem mernék végighasalni a szőnyegen, a széklábak mellett, amelyek körül – például – Szpéró járt, szökdelt lassan, nem sokkal előtte, hogy egy éjszaka a kezemben kimúlt, aztán átadott – mennyi időre? – a lovaknak engem (nekik *is*), át a fehér szárnyával, a kifehérült szárny-párral, mely mint az ügetőn a mezőnyt indító startautó rács-szárny-kettőse. Nem mernék végighasalni a szőnyegen, hogy minden tárgynak térdéig érjek; hogy még addig se. S még annyit se ígérhetek, hogy nem jön „excesszus" – pohár az ég felé, fontoskodás... Semmit sem ígérhetek. Mind többször vagyok magam is, érzem, „visszajáró" csak. És nem tudok egészen „ott" lenni ilyképp. És azt se tudom, ez az „itt-ott": hol van.

A fák. A gesztenyefák, át az ablakon. Az ötvenes évek: hazatérés nyaralásból. Az iskola. A magyar tanórák. Nemes Nagy Ágnes. Az irodalmi szakkör. A Petőfi-pályázatok. Versek. Kölcsönkönyvek: Tóth Árpád, Kosztolányi, Nyugat-kiadta novellásкötetek. Baudelaire, Rimbaud. Gautier.(!) A Kék-golyó utca. Mennyit járok arrafelé mostanság. A Vérmező. A volt kovácsműhely-udvar. Megyek arra, a még élő bizonyos fajta angyaloknak kölest venni, szépiát, megyek a Déli újságosához, hogy másfél forint borravalóért – Magyar Hírlap plusz egy ötven – megnézhessem sebtén a Times lórovatát. De ez a rovat egyre kevésbé érdekel. Szpéró halála vitte el az utast először Angliába. Az utas nem akar visszatérni. Végül majd Bécsig megy el, Freudenau, Krieau, nem tovább. Vagy nem tudni, mennyire „súlyosuló" az a bizonyos hegy. Fiacskám. Talán könnyűnek hitte ő az én hegyemet? Vagy bíztatott? Könnyűnek azért nem. De hát... nem tudhatom. Most sem azt akarom bizonygatni, minek mi a súlya. Tudhatom-e?

Semmi nagy betű. Utoljára nem is olyan rég beszéltem vele. Úgy volt, lesz egy folyóiratban egy „lovas szám" – egyelőre ez mintha nem alakulna –, és kérhetek *írást* ettől-attól. Ő sem volt „ez-vagy–az", mások se azok, persze. Felhívtam őt. Szerencsém volt. Hallottam nagybeteg hangját, de – mintha lábadozóban. Nem, írni már nem ír így, de akkor, kérdeztem, idézhetek tőle? Idézhet, bármit idézhet, hát persze. A kötetben, melyet újabban használok róla írva, *A lovak és az angyalok* című vers közvetlen szomszédja a visszajáróról szólónak. Most nekem a Szpéró halála, tizenegy itthon töltött év után ez lett az igém, tőle: „Mert végül semmisem marad, / csak az angyalok s a lovak". Iffezheimben, ahol Baden-Baden nagyhetének idején laktam, csak ki kellett néznem az ablakon, és az almásderes Wolga lovat láthattam, ha elmentem istállója előtt, a pofáját simogathattam, nézhettem nagy ló-szemébe; aztán nem tudtunk mit kezdeni egymással. Nincs a világon kivétel, hogy ne ezt hinném: megtörténhet bár minden, jön az, hogy nem tudunk

„úgy-amúgy" mit kezdeni egymással. A Wolga ló mellől odább lehetett állni. El kellett szívni egy cigarettát a – légyek pontos! versszakok kezdete! szóválasztás! igazságválaszttatás! – Schillerstrasse és Bruchweg sarkán a kis három-a-szöge téren, ahol harmadnap is ott hevert a halott feketerigó tojó, akit akkor azért eltemettem; egyik új-a-szokványa angyalommal, a cigarettafüsttel – Memphis, Ottlik – körülvettem magam, bőrropogtató, izzasztáson is túli napsütésben elértem a Kincsemstrasse hajlatát, Kincsemre gondoltam, aki itt három versenyt nyert, három nagydíjat a múlt században, és akinek a nevét így ejtik: „Kinszem"... úgy, mint a sok-sok bolt felett díszelgő kavicsüzem-tulajdonosét, hogy „Krónímusz". Sz-szel. Nem kell hozzá aacheni írógépen írni a verskötetet. Elég annyi is, ha valaki Kincsem. Szerettem volna N. N. Á.-nak elmondani, vagy már csak most szeretném?... hogy a Kincsem mindig tápiószentmártoni vizet ivott, ezt vitték neki sok tucat... gondolom, akószám... hordószám... nem tudom; s mikor egyszer ez a víz elfogyott, Baden-Baden forrásait végigpróbálták, s a végén az egyiknek a vize megfelelt a Kincsemnek – lásd: Szpéró –, lásd: „...s a lovak", de hogy melyik forrás, az feledésbe merült, melyik is volt az... vagy elapadt... és elmondanám neki most, hogy Baden-Baden az a hely, ahol a Münchhausen báró tényleg... na, szóval, hogy ha dicsekszik, joggal teszi, mert egy lova ugyanolyan versenyt nyert, mint a Kincsem, meg hogy itt egy ló neve Atilla volt, két l-lel; és hogy akkor nemcsak végigpapírfociztuk a V. Gyurival az utolsó évben, 1956-57-ben a magyarórákat is, az utolsó padban, hanem hogy tessék, van valami lexikális tudásom, azért csak összejön. Meg tudom különböztetni a Mondriant a Mandelbaumtól és a Turfkönigtől, és akkor mintha átölelnék valami ló-nyakat, angyal-nyakat. Egyszer fölhívtam, még a hetvenes évek elején, mert – nevetséges? – szó szerint jutott eszembe tőle, hogy: „Irgalmazz, Istenem! Én nem hiszek Tebenned, / Csak nincs kivel szót váltanom. / S lám, máris megadod azt a végső kegyelmet, / Hogy legalább imádkozom." Neki köszönhettem, hogy 1955-58 közt József Attila-verseket „imádkozhattam"; hogy a *Hajnali részegség*et ma is el tudom mondani fejből; neki, hogy legalább pár szót váltottunk, ha kissé sikertelen vállalat volt is ez részemről, annyi év elszakadása után... a fura távollétek, messze-kerülések, a görcsös egyet-akarásom – s vidéke... ami helyett most aztán... ahogy mondtam az elején. Mennyi mindent tudok alapvetésként tőle; de szó szerint, mert a vers előnye ez, oly zsebre tehető kő, oly holtbiztos mohasáv egy sornyi pad rései alatt, azaz épp az ülőlécek alatt, ahová nem ér a nap... vagy épp a napsütötte sávok a verssorok... nem tudom, csak ültem aztán a telefonhír után a duisburgi városi parkban, valami sörre, könyvesboltba, múzeumba és versenypályára igyekezvén, és szívtam, szívtam a cigarettám.

Külön eszembe se jutott, Kosztolányitól: „Lásd, itt leülhetnél..."

(A cigarettázás – Camel válfaja – egy hamburgi csavargóról maradt rám, aki egy szál Camelért elkérte a hét deci boromat, melyet kiszúrt, ahogy mindketten, csak elébb külön, a pályaudvar mellett jószerén a földön üldögéltünk.)

Mennyi minden, amit most elmondok neki, aki a képeket szerette, a konkrétumot, a valót – igen! –, aki tudta: „Hová forduljon... az ész? / ...jó volna szégyenét / A szóval, mely megsejteti, / Kimondani, s elrejteni". Mennyit bajlódom ezzel... néha csaknem úgy beszélek, mint Raszkolnyikov a vizsgálóbírónak. Elmondani: a duisburgi fogadóban, ahol a manzárdszobák egyikét laktam, a szobában csak mosdó volt, s úgy volt kanalizálva, hogy... Igen, a mosdó mel-

lett volt mindjárt egy ablak. Alatta a tető pár sor cserepe. Verssorok. Lejjebb a zöldes vízszintes-ereszcsatorna. Mosom a fogam, s csobogást hallok, mi ez? A falból, a cserepek fölött, a mosdó közelén, egy cső vége állt ki: s a fogvizemet ott láthattam a cserepeken az ereszbe alácsorogni. Ha nagyon bánattá-szétesve-voltam, ha nem volt rá, legföljebb cigarettám, kinyitottam a vizet, néztem, ahogy a cserepeken folyik alá. Ez nem Pilinszky volt, ez Nemes Nagy Ágnes valóságbéli kép-világából egy darab. Vagy a krefeldi busz sofőre(-je?). Vitt ki minket, különbusz vitt ki vagy harmincunkat, a vasútállomástól a lópályához. S hallom egyszerre – ezt sem akarják sokan elhinni nekem! hiszen: Németország a szín! –, az emberek mintha magukban beszélnének. Kivel váltanak szót? Rájöttem, a busz vezetőjét igazgatnák... nem tudja az utat. Először jár erre. Minden lehetőt elront. Öt elágazásnál megyünk rossz irányba. Végül ismét a főpályaudvar felé robogunk vissza. A sofőr rezzenetlen, érdektelen arcú, ötvenes férfi. Faarccal veszi gratulációinkat, röhögésünket, ahogy végre mégis a kapunál vagyunk. Ilyeneket mesélnék. Mert nem ül az a madár a vállamon, és nem lehet azért eldőlni nélküle. Vannak még ilyen élő angyalok... és talán még egy darabig lesznek a lovak. A busz; vezetője. Mintha a villamos haladt és hörgött volna szegény. De a sofőrnek láthatóan nem volt olyan „schwer" a „Berg". A madár, a madár a vállon. Hányszor volt ez Szpéróval így; feküdtem a szőnyegen, Utrillo-albumot lapozgattam, Szpéró a vállamon. Ment bennem ez a vers is, ennek a – mondhatom-e? – „kópiája": „Egy madár ül a vállamon... / Már oly nagy, már olyan nehéz / hogy minden léptem gyötrelem." Súly és némaság rajtam... s „fülemnél ott dobog / irtózatos madár-szíve". Ezt mind N. N. Á.-tól tudtam. Olyan játékos vagyok – csapatjátékost értek ezen –, aki nagyon várná az edzői utasítást, ha titkolja is ezt, avagy elügyetlenkedi, túlbeszéli... várná, beszéljék túl... mondjanak neki ilyeneket: „ha elröpülne egy napom, / mostmár eldőlnék nélküle." Egybe-írva a *semmisem* és a *mostmár*. Az én kötetemben egybe.

Mennyire nem hagyott ő magunkra minket. Mindent, ami érdemlegesen ránk hagyható – hagyott, itt, nekünk, ránk. „Nyár van", olvasom emlékezetemben, „tán nem kell így szorongani. / A keserűt majd egyszer kiokádjuk..." Háború utáni vers. A fura rímmel itt, az „ágyú"-val; melynél „keskenyebb a torkunk". És „rohadt ereszként csordulunk ma bűntől", olvasom most döbbenten, Erre nem emlékeztem. Édes Istenem, hogyan is van ez a bűn-dolog? Hol kezdődik velünk? Meddig tart az elviselhetetlennek érzett nincs szót-válthatás, amiért aztán... akár... *És bűn-e az akkor?* S nem önáltatás szintén? Aztán hogy „meg kell adnom majd magam / az állati halálnak". Ez gyalázat és méltánytalanság, írta egykor. Aztán az agyvelő, amely tó, „s a mélyén lent egy szörny lakik". Aztán: évek... s mennyit idéztük, tanítványai, megannyi dolgunkra: „Szeretsz, szeretlek. Mily reménytelen." Ez az a bizonyos úgyamúgy, aztán. S hogy magunk-kibontván: émelyedünk. „Mentem volna szódáskocsisnak, / ki a nagy, szőke lovakat / csak mossa, mossa hallgatag". És hogy „nem akarok meghalni, nem".

Hogy „élni étlen, egyedül". De *nem*. Mi az igen, mi a nem? Igen nem tudom.

És hogy „szeretem az anyagot, / s gyakran gondolok csontjaimra". Erre már ő, nekem például, majdnem követhetetlen. Bennem valami rohan: nem érek rá az anyag külön „szeretetére"... bocsánat, ennek tudatára. Ő pontos volt. Körülírta a képet, az eszme is kép volt, *de ha* szeretés van, a kezdet kezdete ez legyen: méltassuk arra, amit szeretünk, hogy meghatározzuk. Mondom, pontosan. A révület

szövegei is ilyen pontosak nála. Izolda szavai: „Mikor bejött az a veréb, / belenyilallt a tárt szobába, / a szembe-falat oldalozva / súrolta végig feje, szárnya..." Most a verebet hagyjuk. De hogy a kifejezés tömörítésének ilyen módjai vannak, mint a szembe-fal... nélküle nekem nem volna tudható. S a trisztáni záradék: a „nincs mit keresni"; a „megindulok az út után"... Duisburgban is így mentem halottan. S a „csattog, csattog vizes csuhám". Mennyit idéztük egymás közt, sokan.

Milyen mulatságos ma már, ahogy az iskolában, ahol tanított, kollégák és szülők – már ugyan hogyan jöttek hozzá? édes Istenem! – *nem értették* a *Patak* című versét!!!

A *Jég*. Belémfagy lassan a világ, mint téli tóban nádbugák... olvastam ezt már akkor, hogy első téli tavam láttam? Alighanem. És hajtogattam.

De ezt csak most látom, ez a verse eddig nem tűnt fel. Most miért? Nem sorolhatom. A vers: „Minduntalan megsértenek. / A villamosok, a legyek..." Wolga legyei, istenem! szabálytalan közlekedések, túl hosszú piros-lámpák kereszteződéseknél. S „percenként öl az indulat". Mi élhetett benne!! S hogy „az indulatra, mint a zsák, / váratlan hull a bénaság". Egyszerre ez az alapversem tőle most. Tovább: „Jó volna messze, messze – mindegy..." Hamburg! „Megmegbicsaklik a tekintet. / Még vágyom. / De már hallom olykor, / hogy sustorog, mint függönyön / üres ablakban éji szél, / a közöny." Kosztolányitól a mai líra egyik legjava, nálam fiatalabb vonulatához vezet át. Most látom. De jó is a valóság. Ő is az. S mindig van mit látni, azért.

Most mit tanuljak viszont ebből? Maradjon a visszafogott, túl gascogne-i indulatosság: túl visszafogva? Az örök sértettség, mélyen... elhangzó szavakra, kevés szavakra, el nem hangzó szavakra... nincs-szót-válthatásra... lapos szavakra, szokványokra? De volt egyszer, ez vigaszom most, a Kennedy úton Párizsban, hogy esztelen-szabálytalanul akartam átmenni... a robogó autócsordákon át. S negyedórát vesztegeltem középen, e folyam felénél. Aztán rájöttem, hogy, ős-kelet-közép-európai szabálytalankodó, föl kell, hogy adjam. Valahogy visszavergődtem, s az aluljárón mentem át. Nem voltam megsértve. Ritkaság. Vagy a közöny. Még nem megy. (Élénkítés: mi a rémesebb? A kávé, a bor, a rum, a malaszt?) Neki se ez alakult így. Ellenkezőleg. Mutatom most valakinek: nézd, *azért* mi élhetett benne is. Mit fegyelmezett azzá, aki volt, amit csinált, megcsinált!?

Ó, és „bent a tulipán-csokor"! Külön versszak. Nekem mintha a Vérmezőn lenne örökké. Megyek haza egymagam, kölcsön könyvvel, Rilke emlékével; megyek mostanság, a Vérmezőn, egyedül, mentem ott egy vakmadár leendő kalitkájával... megyek táskával, zsebbekézzel... lukas labdát rugdosva, az újságot előre unva. Elhaladok a Kék-golyó utca bizonyos ablakai alatt. A könyvesbolt kirakatát ugyanúgy nem nézem meg, ahogy a cipőboltét , a...

Egy költőhöz. Az a vers jön most. Összekeveredik a „Jé, Coventry..." fordítássorokkal, a „semmi s minden bárhol történhetik"-kel. Meg *A kertész* című fordításversével. „De a szeretet bonyolult", mondja. Mert „kortársam. Ő halt meg, nem én..." Ezzel indul ez a vers itt. Mennyiszer mondogattam, de hát persze, nem Auteuil akadálypályája felé igyekezve, hogy „az Eiffelnél jobban elosztott / egyensúlyú, szép gerincoszlop / hol szakadt földre csikorogva". Arra van ti. az Eiffel-torony. De ez a földre-zuhanás: Szpéró halála után: itt jön a *Villamos* verse. A háborús költő emlékére... amikor a cekkerben „a dialektikus" könyvét kellett vinni, villamoson, nyilván szemináriumra, politikaira. „Egyedül, egyedül, a kezek szétte-

rülnek, / nem tart tovább már, ami tart, / a szív alatt a föld remegve, rángva lüktet, / és omlik, mint a gyönge part–" Szpéró halt meg, nem én. Forogni kezdett, éjidőn, a súlyos három óra felé, jajtalan verte szárnyával a kalitka-alja zúzalékköves homokot. Akkor kezembe vettem. Szíve alatt remegve, rángva lüktethetett a tenyerem. Azt hittem, elalszik, még hajnalban kezdődhet valami viadal. De nem. Már csak a startautó fehér szárnyai a bécsi Krieauban, már csak az éghez akkor nekem még romantikusan közelebb ringó zsoké-fej-váll tarkaság Freudenauban. (Maradnánk tompák? Mindent a szervezet hozott anyagából!?)

„Most már félévig este lesz. / Köd száll, a lámpa imbolyog. / Járnak az utcán karcsú, roppant, / négy-emeletnyi angyalok. / S mint egy folyó a mozivászon / lapján, úgy úsznak át a házon." Mire idézünk már ilyen összetett képleteket? Ó, ez is a legegyszerűbb kép. Ki tudhatja így megcsinálni? Van, ha jól emlékszem, egy rettentő versében az, hogy „az tudja, amit én". Viharban, tört lapáttal... *Város, télen.* Jön ez a vers, de hát nem idézetgyűjteményről van itt szó.

A Királyhágó utcán is de sokszor végigmentem. Itt él hát ő. Jártam még ott is néha, ó, hát persze. Aztán itt-ott találkoztunk, véletlenül csak... s amilyen ritkán én már csak irodalmi alkalmakkor bárhol felbukkantam. De fölhívhattam telefonon. De az új Újholdba írhattam... De tudom, nem bántottam meg soha. Legföljebb nem értené – ma se? – az „elmaradásomat". Legföljebb azt mondta: „Ja, maguk a Cipivel az ügetőre jártak". Ezt is írtam már. Mily kedves volt ez tőle. Ottlik Gézával atlétikára jártunk, Ottlik Gyöngyi járt a galoppra.

Képek.

A *Balaton*-vers profán templomra való tömérdek-kép-sora! S közben, hogy: „Krisztus halála perce ez..." Minden halálé. Egy verébfi se hullhat le a végtelen fitzgeraldi órán a Gondviselés akarata nélkül. „Aztán lebukott". A veréb. „Elbukott." A háborús költő. Vagy a már *Napforduló*-vers, a *Között*. Erre is most figyelek föl szívszorongva: „A levegő nagy ruhaujjai. / A levegő, amin szilárdan / támaszkodik madár s madártan, / az érvek foszló szélein a szárny..." S „vágy... percenként hússzor lélegezni / a zúzmarás, nagy angyalokat". Még mi mindene van, amit nem is tudunk. Ki mit.

S a „Talán ők már nem hagynak el". A lovak és az angyalok. És közben magamat tettem elveszetté?

Jön a visszajáró verse. „...mennyi madár volt. Mennyi tér..." Hadd idézzem oly-sokadszorra-még. „Mint egy szélfújta lángfüzér / szirmai, tépve és lobogva / szálltak, rajokban sustorogva, / egy dobbanással szerterántva, / mintha egy szív madár-szilánkra / pattanna szét, repülne szét..." S akkor: „Elmegyek..." Az elveszettség. „Alacsony léghuzat, az utcán / húzódom. Nem vagyok." De jó lenne legalább ilyen egyszerűen, gondolom. De ez sem lesz meg.

A *Bún* jön. „S kint égett egy égboltnyi láng, / az lesz a legvakabb szilánk, / s még azt se tudja: mért?" Hát ezt is elmondja most nekem, most ezt is el. Enyém lehet ez is.

Éj: „Szabadíts meg a gonosztól / Sose láttam ilyen éjet / Fut a nagy ló fut az égnek".

A cserepekben csorgó víz felett a raffelbergi pálya nagy fáit látom, az oválist. Ülök egy padon. A halálhír után. A távolból kis pokk-pokk hangok. Ahá, a képek. A kézbe-fogható ütők. Láthatatlan alakok teniszeznek. Mint egy

Rousseau-kép. De nem, az ő képei nem ilyenek voltak. Mindazonáltal ilyesmi is volt bennük; mellesleg.

Nála minden központi volt, viszont. Központi szétsugárzó. A dolog legmagva. Kibontakoztatva. Nem maradt semmi, ahogy akkoriban mondtuk, tanítványai, tőle tanulva a szót, „kockában". Igen, de a világ-formálta tömbökben, a nagy kövekben pontosan hagyta benne ő a bennük-hagyandót is. Ekképpen tudta mondani: „Ne hagyj el engem, levegő". Egy ezüstnyárfát kért. Ez eszembe jutott a duisburgi padon, vagyis a mülheimin. Két város határa-közelén, tulajdonképpen. Mégis olyan pontosan. Mert némán. Fák alatt, nem tudva őket. Egy nyárfa kell, hogy „fújja vissza szüntelen / új, szennyezetlen életem, / míg kettőnk arca közt lebeg / a lélegzetnyi végtelen".

Mennyiszer megyek át az Alagúton. Ki is van írva több nyelven ott mármindkét-végről: Veszélyes a gyalogosforgalom. Légszennyezettség. A minap egy gázmaszkos biciklista jött a járdán. Csaknem elébe-léptem, véletlenül és riadtan. Pedig a hátán volt a környezetes szendvics tábla: mit tegyünk, mit ne. Azért ez nem ilyen egyszerű közlés. A versben nekem jobban megvan. A Petőfi Gimnáziumba jártam az Alagúton át, sokáig. Aztán átszoktam a Váralja utcára. A szabadabb levegőre. Most mindegy. Mint a duisburgi fogadótól a pályaudvar felé, megyek. Mint ott utolsó nap. Kicsit.

Mit tudok? Mert itt jön a *Hasonlat.* „...az tudja, amit én". Mintha semmit se tudnék. Ennyi mindennel... amit csak tőle tudok... ennyi mindennel se tudok mást, csak hogy súrolom a Vérmező füvét a koszvadt edzőcipőmmel, megyek foltos csőnadrágban, szakadt foltozott kordban... még egy Párizs melletti pálya tribünlépcső élének emlékét hordozza a szövet, az „anyag". Szeretem? Hm.

Veszek a Kék-golyó utca bizonyos ablakaitól nem messze Memphist. Kiülök vele a Vérmezőre. Tulipán-csokor. Madáreleség. Egy vak lény kalitkája... berendeztünk neki itthon, hét és fél évig élt. A Pipi Néni. Meséltem ezt neki. S ahogy a Santa Ippi, a Baron Ippi nevű lovakat döbbenten néztem Gelsenkirchen-Horstban, Krefeldben. Nyertem velük együtt.

„Nyertem".

Most már neki nem mesélhetek a lovakról. A felejtés, az viszont már jól megy. Ez az élet-műfordítás, annak a legjobb fajtája. Ó mennyire megmondta ezt: „Mint aki messze hírt hozott, / és aztán végleg elfeledte..." A krefeldi pálya volt nekem ilyen az idén. Nemcsak a sofőr volt tanácstalan az úton. Magam is, a pálya nagy parkjában. A tömérdek boros, sörös, kolbászos, ajándékos sátor, a pezsgős pult a hölgyekkel és a főnökkel, Veuve Cliquot, öltönyös urak, én a szakadt tornacipőmben, a foltos kordban. Én itt jártam valaha! Itt nyert „nekem" tavaly a Pipi Néni neve-rokona, a Santa Ippi. És mégis: ezen a pályán én mintha sose jártam volna. *Semmire* sem emlékeztem, semmi nem volt ismerős. *Mint aki;* ez itt a vers címe. Ezzel megint először ajándékozom meg tőle magam.

„De a nevét, azt nem tudom." A virág mellett, mely mellett minden puszta gyom. A virág nevét.

Hát tudható?

A formátlan. Minden központi nála. S mégis – lásd: a sértettség, az indulat egyszeri versét; hogy a villamos, a legyek –, mégis! Íme: „A formátlan, a véghetetlen. / Belepusztulok, míg mondatomat / a végtelenből elrekesztem. / Homokkal egy vödörnyi óceánt / kerítek el a semmi ellen. / Ez a viszonylagos

öröklét / ép ésszel elviselhetetlen." De az észben, bár lenéznünk kellene, esztelenül bízunk; nem akarom pontosan idézni. Ez az „ép ésszel elviselhetetlen": egy veréb... valami angyal-szövevény... valami rettegés... versenynapon, cikk előtt, fordítandó verssorral... betegségtől félve... pohárért nyúlva, ötvenes-fejre kicsit előkapott cigarettáért. Mi az elviselhetetlen? Hol a hegy súlyosodása? Miért mondtam, hogy kívülről nézem „az irodalmi igyekezetet"? Miért írok, mint a gépágyú? Mikor a torkom keskenyebb. Miért? És miképp?

Hogyan nincs már valami? Vagy mit nem fogok föl még, ami van?

*

(Most éjszaka jött. Régen dolgoztam ennyit – nem bírom azt mondani, egy *hangon*: „rég nem dolgozott ennyit, fiacskám..." –, mint ma. Mint tegnap. Egész éjszaka álmodtam. A régi lakásunk. A mainak a kétszerese, 1950-ig. Üresen állt a másik fél. De nem, már nem kell vissza, ha meglakták mások. Mentem Iffezheimbe. A buszmegállónál letettem két sporttáskámat, mentem a harmadikért. Újságpapírosokkal, ólomsúlyok. Visszaérek: a táskák sehol. S akkor még a megmaradt szatyrot is el tudtam veszteni. Ott álltam minden nélkül. Itthon: drámafordítás. Kézirat, nyers. Nagy lelkesedésem: még éjszaka áttaxizom valakihez, egy rendezőhöz. Ott kert. Valakit kiengednek, besurranok észrevétlen. Fekszem a gyepen. A házigazda – a rendező apja – olyannyira mellettem megy el, hogy dzsekimre rá is lép. Boldog vagyok, mert láthatatlan. Mert mély titok az enyém. Hu! – felugrom. Megriad. Lelkendezem, ő is. Hogy a munkát így, úgy... S akkor döbbenek rá: a két kéziratot az éjszakai taxiban felejtettem! Mert annyira a taxissal beszélgettem el. Vallok a vizsgálóbírónak, íme.)

Hanem már: hajnal. Fölkelek korán, majdnem úgy, mint rég. Amikor a feleségem – akinek Nagy Ágnes a leánykori neve – veseműtét után lábadozott. Elláttam madarainkat, s erre az angyal-témára még hajnalonta rátettem egy lapáttal: Nat Roidot írtam, abban a reményben halt meg Dejan Tradics. De már talán sosem lesz kiadva. Vastag könyv. Vastag a dupla verskötetem, aligha lesz kiadva. Vastag a trilógiám harmadik része, aligha lesz kiadva. Vastag a *Hasműtét Norfolkban*, aligha lesz kiadva. A *Kapaszkodj a kócmackódba* aligha lesz kiadva, kéziratát se láttam viszont. Persze, egyik könyvnek se. Ez van, tanárnő.

De hiszen maga megmondta: Fogja bírni, fiacskám? Mert egy idő múlva, nagyon hamar, az jön már, ha úgy 22 éves elmúlt, hogy ... No, tehát számítson minden rosszra. Ezt mondta Lengyel Balázs is, magával együtt. Ó, jaj, igen. Lengyel Balázs. Milyen is volt az az idő! Ki mindenkit ismerhettem meg a maga révén! Csak a neveket írjuk naggyal: közvetlenül Mészöly Miklóst, Polcz Alaine-t, Mándy Iványt, Kálnoky Lászlót, Ottlik Gézát; Lengyel Balázst már említettem, de legyen itt ő is pontosan, ebben a sorban. És a közvetítődött ismerősök, mesterek, barátok: Ottlik Gyöngyi, Jékely Zoltán, Kormos István, Weöres Sándor. Csak Pilinszky Jánoshoz jutottam el más úton.

Tegnap este egy filmet láttam. Csimpánzokról. Egy angol vagy amerikai asszony elkezdett foglalkozni velük Afrikában. Maga szerette mindig az Élet és Tudományt. Hát ez is nyilván tetszett volna magának. Ez a csimpánzos film. Nem szeretek történeteket mesélni. Csak: hogy a csimpánzok a legközvetlenebb kapcsolatunk az állatvilággal. Mintha emberek volnának, valóban. És akkor a

ketrecek. Kísérletek. Amit az emberek művelnek a csimpánzokkal. Ahogy vasketrecekbe zárják, halálfélelmek közt rettegő, egész életében pusztuló szerencsétlenné, roncsokká teszik őket; vagy strandokon majomkodtatják. Aztán a lovakról olvastam. Évente 200 000 állatot szállít Kelet-Európa Nyugat-Európának. Élve. Sok ezernyi ló kétszer hal meg. Egyszer a kamionban. Leplombálva, alig-rács-ablakkal, étlen-szomjan, 50 fokos hőben, néha 3 napig tart az út a vágóhídra. Egymást tépázzák, maguk orrát, lábát verik véressé, csonkossá; elevenen rohadni kezdenek; tetemek dőlnek ki határállomásokon, baleseteknél, lótetemek, mint a háborúban. Emlékszik a háborús verseire? Emlékszik a lovakra és az angyalokra? Mit lát onnét, ahol van? Ugye, nem olyan schwer az a Berg, ugye, igazam van, hogy nem őrjöngök öt könyvemért, teljesen hibás elgondolásaimért, hogy majd így és úgy lesz, már „passzt mondva" az élet? Ugye, nemcsak az első harminc év nehéz a 22 után? Ugye, mennyit küzdött, míg a fegyelmét kiharcolta? Én nem tudok fegyelmezett lenni. Főleg *már* nem. Sose voltam. Az volt a gascogne-iság elleni rettentő önvédelem. Talán már „egy utcán" alig valakivel tudnék végigmenni. Szétesz valami, akár a kamionban a lovat. Aztán, tudja – mesélem, mert a maga neveltje is vagyok –, jön „a megbánás, az értelem". De nem marad itt, nem marad velem. Viszont azért: mint Szép Ernő: „képzelem még mindig, sejtem, gyanítom, várom / Hogy a boldogság fog majd egy reggel rám köszönni / S elment időm kezd majd mint tavasz jön, vissza jönni / És minden szépre fordul s azt hajtom: álom, álom." Ugye, erről az én nagy Szép Ernő-rajongásomról maga még tudott? Hát persze.

Amikor az egyetemi felvételim volt, Lengyel Péter mesélte utóbb, maga nem tudott aludni. Felelősséget érzett: hogy maga is „részes" abban, hogy ezt, az, „utat", „választottam". Ó, ó, Istenem, ó, ó. Már nyolcévesen. Csak magát Valaki úgy küldte nekem, mint a Szpérót. Most nem tudom, ki van és mi van. Persze, mindenféle azért van.

És hát én is, persze, hogy „megjöttem" Hamburgból, és „élve" érkeztem meg Duisburgból; megjöttem és élek, hogy ezt akkor megírjam, és – hiába a rémálmos éjszaka – itthon legyek vele. Pilinszky, Jékely, Kosztolányi, Ottlik, Szép Ernő, maga – mind együtt vannak ott, amerre a csillagaimat nézem. (És Chris Reát hallgatok: *Út a pokolba.)*

(Tegnap volt még az angol adón egy nagy befutó, talán Doncasterből, nem tudom. A tömör mezőny a célvonal előtt... a csillagok a nem véres homlokokon... az elnyúlt fejek, kilassítva... tetszett volna magának. Erre gondoltam. Mennyire örülne ennek. Milyen jó lenne megragadni magukat: gyerünk, legalább Bécsbe menjünk ki, az istenért, a Freudenauba... olyan szép... olyan *kép.*)

*

Hát akkor valahogy ilyesképp. Hagyjuk a lovakat. Nézzen az angyalaimra. Rájuk nézzen úgy, hátha tesz ez valamit, egy-egy pillanatig. Maga erre főképp hivatott.

1991. szeptember

VARGA MÁTYÁS

KÉPTILALOM

Nemes Nagy Ágnes költészetének „szakrális fénye"[1]

– vázlat –

Hogy szerettem a képeket!
Istenem, mennyire szerettem,
(...) Ma hátat fordítok nekik.
Rugdalom a tér köveit.
S csak izmom rezdül meg a zajra,
mikor egy-egy mögém kerül,
s inas fejét vállamra hajtja.
(A képekről)

„Nagyon vigyázzatok magatokra! Mivel nem láttatok semmiféle alakot, amikor az Úr beszélt hozzátok a Hóreben a tűz közepéből, azért ne fajuljatok el, ne készítsetek magatoknak istenszobrot, és semmiféle bálványszobrot férfi vagy nő formájára, sem a földön csúszó-mászók formájára, sem a föld alatt a vizekben lévő halak formájára! Ha szemedet az égre emeled, és látod a napot, a holdat, és a csillagokat, az ég egész seregét, ne tántorodj meg, ne borulj le azok előtt, és ne tiszteld azokat; mert azokat az ég alatt lévő többi népnek hagyta meg az Istened, az Úr. Titeket azonban kézen fogott az Úr, és kihozott az egyiptomi vaskohóból, hogy az ő tulajdon népe legyetek. Így van ez ma is."[2] (5 Móz 4, 15-20) Isten, aki a tűzben, az égő csipkebokorban (2Móz 3, 2-4), az enyhe szellő susogásában (1Kir 19, 13) jelent meg választottainak, e szöveg tanúsága szerint megtilt minden képi ábrázolást. E tilalom azonban a világ demitizálását tekinti céljának, nem pedig deszakralizálását. Hiszen, amint Mircea Eliade írja, „a vallásos ember mindig arra törekszik, hogy szent univerzumban éljen, következésképpen egész élményvilága másmilyen, mint a vallásos érzés nélküli emberé, azé az emberé, aki deszakralizált világban él."[3] Ugyanakkor a képtilalom által megkövetelt mítosztalanítás a *puszta* élményének végérvényesítését jelentette (és jelenti) a zsidóság életében. Ennek elfogadása, nyugodtan mondhatjuk, sohasem ment könnyen, hiszen Izrael kapcsolata a körötte élő kánaánitákkal és azok vallásos gyakorlatával szinte állandóan magában hordozza egy direktebb vallásos élmény utáni vágy kísértését.[4] Jahvénak azonban egyetlen *képmása* létezett és létezhet: maga az ember. A teremtett világ, a kozmosz pedig a maga rendezettségében Isten temploma, vagyis szent tér, melyet – az ember mellett – szent tárgyak (és állatok) népesítenek be.

Nemes Nagy Ágnes költészete elsődlegesen a világ szakrális fényét adja vissza a modern ember számára, „akinek egész élményvilágára a deszakralizáció jellemző".[5] És teszi ezt úgy, hogy költői képalkotásában (az Ekhnáton-ciklust nem számítva) lényegében ele-

1 Nemes Nagy Ágnes: *Látkép gesztenyefával*, Magvető, Bp., 1987, 230. o.
2 A Bibliát a későbbiekben is a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának 1985-ben Budapesten megjelent fordítása alapján idézem.
3 Eliade, Mircea: *A szent és a profán*, Európa, Bp. 1987, 9. o.
4 v. ö. Balthasar, Hans Urs von: *Válogatás a teológus műveiből* (szerk. Szabó Ferenc), Róma, 1989, 187. o.
5 Eliade i. m. 9. o.

get tesz a képtilalom előírásainak. „Mert fény van minden tárgy fölött" – vallja *A tárgy fölött* című versben. Ezek a sugárzó tárgyak azonban hol egészen áttetszőek: „Világos ez. Olyan áttetsző a világ. Olyan áttetsző a ház, az aszfalt, (...)" *(Az utca arányai)*; „(...) De emeletes daru emeli már, / daru, mely nem vet árnyat, (...)" *(Villamos-végállomás)*, hol pedig különös fényük vonja magára a figyelmet:

> *Mi ez az árnyék ezen a tartományon, mi ez a megvilágítás? No persze, két gesztenyefa teszi, két pirosvirágú, vadgesztenyefa, amelyek úgy ragyognak odafent, úgy sátoroznak, olyan pünkösdi-módra, hogy ez a rejtett másvilág idelent füstös, piros-zöld fényben ázik. (...)*
>
> (Múzeumi séta)

Ahogy a Bibliában, Nemes Nagy Ágnes költészetében is különleges helyet foglalnak el az angyalok, akik – furcsa módon – nem váltak a demitizálás áldozatává, bár – ahogy ő maga mondja Rilke angyalalakjáról – : „személyes mítosz, névoszlop azon a nehéz úton, amely a szakrális emóció forrásai felé vezet, az ismeretlen, a tudattalan felé, amelyet mégis ki kell mondani".[6]

A lovak és angyalok ciklusban név szerint is megemlíti a Biblia nagy angyalakjait, a *Téli angyal* című versben pedig Rilke „iszonyú" angyala jelenik meg a bibliai, újszövetségi kontextusban:

> *Ül a vékony Mária*
> *És ölében a fiú*
>
> *Szélfuvásnyi gyenge zajt hall*
> *Összerezzen: itt az angyal*
> *S ő is tudja: minden angyal*
> *Iszonyú*

Ahogy e költemény angyala is hatalmassá, titokzatossá válik némaságában:

> *Egymagában áll a háznál*
> *Némábban a némaságnál*

– úgy válik sasból egyre súlyosabb, nyomasztóbb teherré a *Ház a hegyoldalon*ban szereplő angyal is, akitől, ha már az ember egyszer a vállára vette, nem szabadulhat, mert köti egy titokzatos és megmagyarázhatatlan éthosz:

> *Pokrócra tette, nem fért el az ágyban.*
> *És ott feküdt az angyal zsákruhában.*
>
> *Nagy volt, barna, mint egy kaszás.*
> *Vagy egy sebesült katona.*
> *És szenvedett. (...)*

Az angyalok és a velük rokonságban álló madarak a „madártan" tárgyát képezik a *Között* című vers értelmezésében. Ezzel szemben áll a „földtan". Az ember azonban, bár belélegzi az angyalokat, melyek óriássá válhatnak benne egy-egy pillanatra, mégis a „földtan" és a „madártan" *között* helyezkedik el. A legmesszebb, ameddig elmehet:

---

6 Nemes Nagy Ágnes: *Szó és szótlanság* (Összegyűjtött esszék I.), Magvető, Bp. 1989, 393. o.

Vagyis az égről magáról is csak az emberi tudat tükrében lehet elképzelésünk.[7] A *megismerés* mégis, minden töredékessége ellenére is, etikai kötelességgé válik a költő számára, hiszen a vers a világ rendjének újrateremtése, melynek során „a verset hordozó közegre szegezzük a szemünket, pontosabban arra a keskeny sávra, ami a tárgyat a szótól elválasztja".[8] Nem szülés tehát ez, hanem harc, gigászi küzdelem, melyet „a viszonyulás prizmás kínja" *(Hadijelvény)* jár át. A megszületõ szó azonban a kimondás által máris új titokká válik. A költõ azért él „Erkölcs és rémület között / egyszerre fényben s vaksötétben" *(Mesterségemhez)*, mert a nevet adás paradicsomi tette hárul rá. Hiszen tudjuk, hogy minden élõlénynek az a neve, aminek az ember nevezi" (1Móz 2, 19b). A név, ha nem is azonos teljes mértékben a megnevezettel, de annak fontos részét alkotja;[9] a névadás gesztusa pedig meghatározza az ember helyét, szerepét a világban. Nevet adni annyi, mint:

A szóval, (...)
Kimondani, s elrejteni.

(Elmélkedve)

Nemes Nagy Ágnes hasonlatával élve: „Úgy küldözgetjük egymásnak a szavakat, mint kertészetek a tulipánhagymát: nálam tulipán volt, nálad tulipán lesz, útközben hagyma."[10] De a csomagot nem muszáj felbontani. A szavak ott válnak igazán izgalmassá, amikor tudatosítjuk, hogy a név, bár fontos része az egésznek, mégis *csak része.*

De itt, ez az állomás, ez névre szóló.
Ez nem kell senkinek. Ezt átveszem.
Fölemelem, magamhoz ölelem
sötét csomagját, amelyet
sosem fogok felbontani.

(Amerikai állomás)

Ezt azonban csak akkor láthatjuk meg, vehetjük észre, ha szemünk elõtt a tárgyak „déli fényben állnak." *(A tárgyak)*. Hiszen a dél egyfajta szent pillanat, megállás a körmozgásban, mielõtt a törékeny egyensúly megbomlana, a fény hanyatlani kezdene. Az egyetlen árnyék nélküli pillanat – az örökkévalóság képe.[11] Ilyenkor nézni csak úgy szabad:

ahogy tanultad tõle régen,
(...)
a jelre és a jelölõre,
a háztetõre, égtetõre

nézz fel, ahogy tanultad tõle.

És ebben a pillanatban, a „viszonylagos öröklét" pillanatában válik a látás látomássá. Erre tanít az elõbb idézett *Futóeső* után a *De nézni* címû költemény megnevezetlen mestere is:

---

7 v. ö. Tellér Gyula elemzésével *(Miért szép?*, Gondolat, Bp., 1981, 330-344.o.)
8 *Szó és szótlanság*, 47. o.
9 v. ö. Haag, Herbert: *Bibliai Lexikon*, Szent István Társulat, Bp., 1989, „név" szócikk
10 *Szó és szótlanság*, 47. o.
11 v.ö. Chevalier, Jean – Gheerbant, Alain: *Dictionnaire des Symboles*, R. Lafont/Jupiter, Paris, 1982, „midi (minuit)" szócikk

Nézni, tudod
mint forradás néz, mondta, a fán.

Mert csak a személytelenségnek ebben az állapotában leszünk képesek oly mértékben beleolvadni az univerzum rendjébe, hogy megértsük az ég „fogyhatatlan felhőbeszédeit" *(Négy kocka)*, csak a rácsodálkozás visszaforduló mozdulatában találkozhatunk egy tölgyfával *(Éjszakai tölgyfa)*. Nem mi válunk élettelenné e találkozáshoz, hanem a tárgyak válnak élővé:

És lélegeztek mindaketten.

Ugyanakkor nem kerülhetjük el a vers hősének („járókelő") sorsát sem:

Érezte akkor a járókelő
saját körvonalait lazulni,
köd úszta be folyékony partjait,
mint aki hirtelen erdei
tóvá sötétül,
mert egy ilyen arcot tükrözhetett.

Mi történik itt? Az ember a misztikusok ősi tapasztalatában részesül, melyet Simone Weil így foglal össze: „Minden emberben van valami szent. De ez nem a személye. Hanem egyszerűen maga az ember."[12] Majd így folytatja: „A tökéletesség személytelen. A bennünk lévő személyes azonos a bennünk lévő bűnnel és tévedéssel. A misztikusok minden erőfeszítése arra irányult, hogy lelkünkből száműzzék mindazt, ami azt mondja: »én«."[13] Erre azért van szükség, mert a *megismerés* aktusa, bibliai értelemben, férfi és nő szerelmi egyesülését jelenti. Férfi és nő találkozása a szerelemben egyrészt hihetetlenül személyes, mivel az ember teljes lényét adja, másrészt a lehető legszemélytelenebb is, hiszen azáltal, hogy átadta, el is veszíti, pontosabban: le is mond róla. A tárgyak „szakrális fénye", a személytelenség „lélegzetnyi végtelene" *(Lélegzet)* az égő csipkebokor előtt arcát eltakaró Mózest (1Móz 3, 6b) idézi:

Nem félted-e két szemed?
Fordul az év, takard el, míg lehet.

(Paradicsomkert)

És itt vannak a fák, melyek lépten-nyomon előbukkannak Nemes Nagy Ágnes lírájában. A fák tudhatnak, tudnak valamit ama kertről és ama fáról, melynek emléke állandóan kísért. Jelenlétük jelszerű. Ebben a költészetben ugyanis (ugyanúgy, mint a bibliai gondolkozásban) történelem nem létezik, csak *jelenlét*: mindannak, ami a múltban történt, annyiban van jelentősége, amennyiben *jelen* van. Ő maga így ír: „Igaz, ami igaz: összesze szoktam téveszteni a múltat a jelennel. Sőt a jövőt is a jelennel. Nekem nem fontos, hogy valami régen történt-e vagy a jövőben fog történni – az idősíkokat hajlamos vagyok összezagyválni. Kijövök a szalamiszi csatából, hogy befordulják a Nefelejcs utcában egy kapualjba. Az idő számomra egyszerre, együtt van jelen (...)."[14] Két nagy költemény is szól erről: a *Teraszos tájkép* és *A Föld emlékei*. Ez utóbbi „hajnali időzavarában" az ókori csatában elvesztett bronzpajzs és a korcsolyacipő egy síkra kerül, mert a mögöttük lévő

12 Weil, Simone: *Ami személyes, és ami szent*, Vigilia, Bp., 1983, 68. o.
13 Weil, Simone i. m. 74. o.
14 *Látkép gesztenyefával*, 13. o.

személytelen élmény ugyanaz: a megbillent, bizonytalanná vált lét pillanatnyi élménye. Ennek megsejtetése: *participáció*, vagyis „a Föld ismétlődő emlékeiből" való részesedés. Az élmények egymás mellé állítása a mögöttük lévő valóság megsejtetésének episztemológiai módszeréhez tartozik:

Mint légy szeme: ezer tükör a bőröm,
a viszonyulás prizmás kínja köt,

(Hadijelvény)

A *Teraszos tájkép* megidézett évszázadai úgy tűnnek elénk, mint „zarándokok, vonuló olajkutak egy végtelenre megnőtt szemhatáron". A sort az el-amarnai fáraó, Ekhnáton nyitja, Nemes Nagy Ágnes számára vele kezdődik a jelen. Ő maga vall így egy helyütt: „Hogy legrégebben kezdjem, nagyon kedves nekem Ekhnáton fáraónak a kora, tehát a Krisztus előtti XIV. század. Nofretéte, a naphimnuszok pillanata, egy megdöbbentően új ideának – az egyistenhitnek – a földcsuszamlása."[15] Még a képtilalom kora előtt vagyunk. Ekhnáton istent „farag":

Amikor én istent faragtam,
kemény köveket válogattam.
Keményebbeket, mint a testem,
hogy, ha vigasztal, elhihessem.

(Amikor)

Ekhnáton sok mindent megsejt már a képtilalom koráról, de még ő ad anyagot és formát a vágyott istennek. Nem az isten száll le, hanem az el-amarnai fáraó próbál fölkapaszkodni hozzá. Nemes Nagy Ágnes az előbbi idézet folytatásában az „első európai entellektüelnek" nevezi Ekhnátont, kinek nagysága abban állt, hogy fölfedezte: csak az anyagon át juthatunk el Istenhez. (El is jut, amint ezt az *Ekhnáton éjszakája* című versből megtudjuk – saját anyagi testét vezetve, „jobbkezével tartva balkezét".)

A szobor ugyanúgy, ahogy a vers, a pillanat megörökítése, a „viszonylagos öröklét" *(Szobrok)*. A századok vonulásában *(Teraszos tájkép)* a „zéró-sík", a „metszőpont": „egy szenvedés", amiről ennyit tudunk:

(...) Szél indul, a lét lélegzete, a ráncoké, a síró köldöké, e rejtett, harmadik szemé, amely behúzódott sebhelyként bámulja rajtunk kezdettől a véget. (...)

A macskák bátorsága című versben Platón, az első valódi európai entellektüel, és egy macska társaságában látjuk a „vékony ácsot". Platón megsejtette, hogy a világ, mindaz, amit látunk, érzékelünk, csak jel, csak metafora, csak utalás az igazi valóságra. A macska elmesélhetetlen. Tautologikus ismétlődése a lét metaforája. És a „vékony ács"? A végső metafora: *hozzá* válik hasonlóvá most már (még akkor is, ha a hasonlóság még csak „szinte") a szemétbe dobott összetört növény is. *(Egy pályaudvar átalakítása). Ő minden inkarnáció végső törékenysége.*

Nemes Nagy Ágnes költészete azért *valódi szakrális költészet*, mert inkább szól a *találkozásról*, mint arról, ami közben lezajlott, hiszen az már kimondhatatlan. És a találkozás is csak *nehezen mondható*...

15 *Látkép gesztenyefával*, 14. o.

KABDEBÓ LÓRÁNT

Nemes Nagy Ágnes, az Újhold költője

Immár a halál irodalomtörténeti távlatot teremt. Eddig: Nemes Nagy Ágnes kortársunk volt, szemmel is elérhető, még az utolsó napokban is hanggal hívható. Élő testi közelség.

Bárha eddig is, mindig: távolság, távlat, irodalom és történelem. Életében is irodalomtörténet volt.

Mégis ma az első mozzanat: belehelyezni művét a nagyszerű magyar líra folyamatosságába. Ha kézbeveszem gyűjteményes kötetét, melyet még nyomdafrissen ő dedikált kitüntetően számomra, már vitathatatlanul a klasszikus magyar költők egyikét olvasom.

Újholdas költők: mennyi különbözőség közöttük is. És mégis, ha van közös a háború idején indulók között, akkor mindezt Nemes Nagy Ágnes versében is megtalálom.

A magyar líra bizonyos szempontból e század folyamán válik valóban európaivá: a vers fokozatosan veszi fel nyelvi megalkotottsága és meghatározottsága mellé a filozófiai jelleget; a költő poétikai eszközökkel olyan alkotásokat teremt, amelyek a korszak filozófiai gondolkodásának megfelelőiként fogadhatók. Nem a filozófiai gondolat kristályosodik verssé, hanem a vers akár élményi, akár gondolati szerkezete rejt magában filozófiailag is értékelhető mozzanatokat. Babits igénybejelentése után Szabó Lőrinc és József Attila ennek megvalósítói. És ha ehhez a század európai lírája megújuló példát adhat, akkor leginkább a nálunk oly sokféleképp félreértett Rilke mutatható be. Ez lesz Nemes Nagy Ágnes indulása is: Rilke és József Attila.

Az újholdasok innen figyelhetők: örökségük a magyar- és világirodalom legigényesebb szervezettségű verse. Ők már beleszülettek a vers sorsfordulójába úgy, hogy ez a mi vidékünkön, ha meg is valósult, mégsem tudatosodott. Nagy költők világirodalmi szintű gyakorlatuk mellé hagyományos poétikai elveket társítanak (Szabó Lőrinc is, de még József Attila sem kivétel). A kettőzött ismeretelmélet (ismertebb nevén visszatükrözési gyakorlat) és a hasznossági elvet követelő pedagógiai jellegű hagyományos igény vezeti az olvasók elvárását, de még a költők tájékozódását is. Ebben a helyzetben az *Újhold* a megújuló költészet mellé a megújuló poétikát hozza. Azaz hozná. Ha a politikai viszonyok engednék.

Mint iszap, gyönge hegy belébe málló,
mely önmagától főve körbe fortyog,
mint visszaforgatott, nagy húsdaráló,
mely befelé nyel minden tömör kortyot –

úgy szívja, őrli elmém a világot.
Hasonlatokban őrli: roncsot ér.
S az elme: rész helyett egészre hágott,
s a rész ölén katlanba hull a tér.

Ez Nemes Nagy Ágnes belépője: eszménye a tudat, amely az egész világot – részenként önmagát is – magába gyűjtve jelek-jelképek segítségével feldolgozva köti új poétikai renddé. A megismerés, a tájékozódás mámora az *Újhold* – és leginkább Nemes Nagy Ágnes – első mozdulata. Felszabadulás évszázados kötelmek alól. A kései Rilke és József Attila eredményeit éli át versében a gyász és szenvedés nélkül. Fiatal volt, a módszer csodás pompáját élvezhette. Mint társai is. Pilinszky a metafizika, Jánosy az álom mélytudata, Rába a kultúra, Lakatos a lángoló anyagelvűség szabadságkultusza és Nemes Nagy Ágnes a természet csodás egymással összefüggése jegyében alakítja-formálja a filozófiai fenomenológiához hasonlatos poétikai módszerét. „Esztelenül bízom az észben".

De mint említettem: hozná. Azaz: formálná. Mert: „rettenthetetlen rettegés" lesz történelmi meghatározottsága a korban, amely a poétikai mozgalmat – mint korábban is minden hazai poétikai mozgalmat a politika – magatartásképlet megalkotására kényszeríti. Az *Újhold* példásan egyértelmű: az ellenállást vállalja. Történetet kohol, hogy abban írja le minden személyes szabadságot korlátozó erővel szembeni ellenkezését. Pilinszkynél a KZ, és az azon is átsütő Golgota, Rábánál, Lakatosnál, Nemes Nagynál az antifasiszta ellenállás, Jánosynál a bombázás groteszk látványa és kísértetálmok, – formák, amelyekben a rettegést, a félelmet és a vegyülni képtelenséget történetté fogalmazzák.

Kevés vers született az évtizedek során? De ami megvan, eseménye a magyar lírának, esetenként a világ irodalmának is. Kemény, pontos költészet született mindnyájuk esetében: sem a módszerben, sem a magatartásképletben nincs hangnembeli feloldás: sem a narráció irányában, sem a megbocsájtó pátosz felé. Karakteres költemények maradnak ránk. *Napló*-jegyzetként Nemes Nagy Ágnes így fogalmaz:

Ki nem tud bosszútállani,
de megbocsátani se, végképp –
az örökmécsként égeti
olthatatlan keserüségét.

Mint elődeinek, nekik sem adatott meg a *csak költőlét* poétikai öröme, őket se engedte játszani a történelem. *Között* éltek: a poétikai felszabadultság módszertani forradalmát diadalra juttatták, közben rettegtek, mert mint Nemes Nagy Ágnes versének alcíme jelzi: keserű verseik *Jegyzetek a félelemről.*

Nemes Nagy Ágnes halálával egy költői korszak zárul. Olyan alkotó távozott, aki után már nem lehet úgy írni magyarul verset, mint annak előtte.

Elhangzott 1991. szeptember 3-án, a pécsi Janus Pannonius Társaság jubileumi ülésén.

VISKY ANDRÁS

Kő, fa, érc, ég

Liviunak

Az emberi mivolt első színhelye: kert. A Kert.

Amikor azt írom, színhely, színhely és kert, amikor leírom: Kert, leírom: emberi mivolt – ebben a történtekre vonatkozó tudás feszül.

Eldönthetetlen, melyik kijelentés bír nagyobb érvénnyel: 1. A történetnek szereplői vagyunk. 2. A történet emberi mivoltunk biológiai szubsztrátuma.

Az első kijelentés azt sugallja, a történet nem zárult le, velünk folytatódik, az idő különböző szeleteiben megismétlődik, újfent végbemegy, szigorú, zárt láncolatban.

A második kijelentés arra vonatkozik, hogy emberi mivoltunk elgondolhatatlan a történet híján, és ilyen értelemben az első emberpár valóban ősszülők, amennyiben a róluk való emlékezet mindenestől fogva arra vonatkozik, aki emlékezik.

A történtekre az elbeszélés szelleme emlékezik.

(KERT – KÍVÜL, BELÜL) Mi a kert? A kert az a hely, ahol az ember jelen van a másik ember életében. Attól kezdve ember, hogy a másik ember létezik számára.

A teremtés aktusát leíró mondatok Isten ujjongásaival zárulnak: „jó", „ímé igen jó". Az emberi mivolt mintha mégsem volna befejezett. Az emberre vonatkozó isteni elgondolás beteljesülése a Teremtő nyolcadnapi (?) visszavonásával veszi kezdetét: „Nem jó..." (Gen 2,18.) Az emberi mivolt újradefiniálásának az az értelme, hogy az ember, mint Istenből való rész szerinti lélek csak mint rejtett többes van jelen a teremtés rendjében.

Az együvé tartozás titka és terhe az Egészből kiszakított lélek vágyakozása a Teremtő után. (A legtöbbet erről az *Énekek éneke* tud.)

Az emberi mivolt legmélyén egy az Isten személyében végbement dráma feszül. A dráma útja: az „íme igen jó"-tól a „nem jó"-ig csak Isten által bejárható.

A kertben a másik ember tükrében a szemlélődő nem önmagát látja, hanem a Teremtőt.

A „másik ember" mint megkülönböztetés, a maga felismert különvalóságában eleve problematikus. Miképpen tekinthette Ádám másiknak Évát, ha benne Isten arcát pillantotta meg? És hogyan lehetett másik ember Éva, ha Ádámból valónak tudta magát, „hozzáillőnek"?

A kert arról való biztos tudás, hogy Isten színe előtt van a világ. Isten színe előtt: ez azt is jelentette, egymás jelenlétében. A kert tehát az emberi mivolt princípiumát „beszéli el": Isten „feltétele" annak, hogy ember ember számára ember legyen. Az emberi mivolthoz tehát szorosan tartozik az, hogy embernek ember fölött nem lehet hatalma. Ez az édeni antropológia.

(A BUKÁS [1] – ISTEN KIŰZETÉSE A DIALÓGUSBÓL) Bizonyos értelemben az eredendő bűnt föl lehet úgy fogni, hogy az ember aláveti magát a másik embernek, tehát a teremtettségen kívüli függőséget hoz létre, amely Isten és ember közé iktat egy köztes relációt. Felszámolódik ezzel Istennel való kapcsolatának a kezdetben adott, alapelvként rögzített közvetlensége és közelsége.

A köztes reláció deliktuma fogalmazódik meg Isten szavaiban: „Mivelhogy hallgattál a te feleséged szavára..." (Gen 3,17.) Az ember kiűzetése kívülkerülést jelent, áthelyeződést abba a közegbe, amely már nem tartozik a teremtett rendhez.

Amennyiben a Paradicsom az örülni tudás toposzát jelöli, a *visio beatificaét*, úgy megfigyelhető, hogy ez minden értelmezésben az együttléthez kötődik. Annak – az ösztönökbe beépült – titka fogalmazódik itt meg, hogy öröm az, ami megosztható, megosztva pedig sokasodik, mint amaz öt kenyér és két hal. A teremtés aktusában voltaképpen a megsokszorozódás öröme mutatkozik meg.

A kívülálló lét a hatalmi viszonyok törvénye alá van leszorítva. Első önmegfogalmazódása is az: a kertet csak mint fölé-alárendeltséget tudja fölfogni, fölé-alárendeltséget lát abban, ami a humánumra, az egész teremtett világra vonatkozó létalap.

Mi a kert? Megszólítani és megszólítottnak lenni. S ez nem privilégium, nem előjoga az az embernek, hogy világgal való viszonya – vertikaliter és horizontaliter – szeretetre fordítódik le, hanem puszta létének biológiai feltétele. (Hiánya humánumot visszavonó gyötrelem.)

Megszólítani és megszólítottnak lenni: személyesség. Isten csak ebben *van*. A *Deus absconditus* itt *revelatus*. Életre kelni: kiragad a szó a *kimondatlanságból*, ebben a megszólításban *jövök létre*, mint ember. (Később – mit is jelent ez? – ezt, napjainkig tartó folyamatossággal, Isten-választott nép üdvtörténeti drámája játssza le ragyogóan.)

A születetlen a meg nem szólított, az „akinek" nincs neve, akit a Névből való név nem jelöl. Születetlen az, ami nem tartozik a teremtés rendjéhez. Nem a nemlétező, hanem a kívülvaló. A teremtés története, Isten cselekvő mondatai, a megnevezéssel zárulnak. A teremtő folyamat akkor ér véget, amikor kimetsz a név az ismeretlenből. Amikor Isten lehelete megeleveníti a víz felszínét, és tenger válik belőle. És attól kezdve az életre szólító hangot sohasem ismétlődő változatosságban sokszorozza meg.

Amiképpen a tenger élő emlékezet, a megszólított mivolt, ugyanúgy az ember a Teremtővel folyamatosan megélt dialógusban van, emberi mivoltát a nyelv nagyszabású titka jelöli. „Én önmagában nincsen, csak az Én-Te alapszó Én-je és az Én-Az alapszó Én-je van" – írja Martin Buber. (Bíró Dániel fordítása)

A kertben a szavak Istent jelölték, és a megértés is benne realizálódott. A kiszakadás döntő mozzanata az az elgondolás, hogy Isten kimaradhat a dialógusból, hogy megszólítható úgy ember és teremtett világ, hogy a szavak jelentésköre ne vonatkoznék Istenre, aki magát Szónak nevezte. (Jn 1,1.)

Isten kiűzetése a dialógusból magát a dialógust tette lehetetlenné, a megértést. Ez pedig alapjaiban kérdésessé tette a létet magát, amely, *attól* kezdve, annak a kérdésnek a minduntalan való föltevése, hogy élhető-e egyáltalán, és ami élődik, abban megnyilvánul-e a lét, amit így is mondhatnánk: vehet-é lakozást benne Isten?

Az eredendő bűn: Isten kívül kerül a nyelven. Nincs hova fejét lehajtania.

(A BUKÁS [2] – BENNE, KÍVÜLE) Az édenkerti állapot egy speciális tudás. Az ember színről színre ismeri Istent, úgy szól vele – ahogy ezt később látni fogjuk, csak Mózesről olvassuk –: „amint szokott ember szólni barátjával". (Ex 33, 11.)

Az ember *benne* van a természetben. Az ember Isten arca, magán viseli a Teremtő ujjainak nyomát. Amikor ember emberre tekint, akkor Isten mutatkozik meg. Amikor megszólal, Isten hangjával szólal meg. S jóllehet Isten a természeti rend fölé állította, viszonya a természethez: a növényekhez, állatokhoz, vízhez, levegőhöz, a Teremtőn keresztül realizálódik.

Meghatározottsága kettős: egyszerre ura és sáfára a természetnek. Nem *kell* meghódítania a természetet, mert az lényeg szerint az övé. Kitől hódítaná el és mi célból? (Lásd: a természet leigázásának mítosza, mint ökológiai apokalipszis.) Úgy az övé, hogy vele – a természettel – együtt Istené.

Mi következik ebből? A világ: *teatrum gloriæ Dei.* A növényvilág, az állatvilág, a víz, a levegő. Az ember. Akinek a lelke Istenből való lélek. *Imago Dei.* Fentről lefelé él a világban. Úgy érinti a világ dolgait, hogy lehajlása, az érintés, az ahogyan magához emeli a föld gyümölcseit – istentisztelet. Szertartás.

Semmi sietség, semmi kapkodás. És nem versengés. Kivel? Miért?

Az édenkerti bukás: a *mint.* Mint az Isten. A *mint* a szétválasztás gesztusa, amit a Kísértő a nevében hordoz: *dia*bolos. Miért kell olyannak lennem, mint az Isten, mikor *benne* vagyok. Lelkem belőle való lélek. És a teremtés rendjében vele való teljes közösségben. Pál apostol ezt mondja: „Mert ő benne élünk, mozgunk és vagyunk..." (ApCsel 17, 28.) A *mint* az közbevetés. Eltávolítja az embertől az Istent, s belekényszeríti egy evolutív hajszába. Elfedi az ember szeme elől önnön eredetét.

A bukás tehát: kevesebbnek lenni, mint aminek rendeltettünk.

A *mint* megosztása annak, ami egy; elválasztása annak, ami a teremtés rendjében egybeszerkesztetett. Az Istentől elválasztott ember: az istenképűségétől megfosztott lény. Arctalan. A Vulgata szerint az ördöngős ember: *homo divisus.* Az önmagával meghasonlott ember, akinek arcán Isten képmása legfeljebb emlék, valahol mélyen eltemetve az arc földtani rétegeiben.

(ISTEN KIŰZETÉSE A TEREMTETT VILÁGBÓL) Isten első kirekesztése – kirekesztés a dialógusból – akcidencia. A történetnek itt még nincs vége. A beszélő viszony esélye a prófétai korban időről időre megadatik. A próféták – korabeli megfogalmazásban: Isten emberei – a szavak értelme felett őrködtek. A megértés immár nem önkéntelen, nem eleve adott.

A törvények rendjében végig ott kísért a törvény urától való elszakadás esélye. Mi által? Azáltal, hogy teljesíthetőnek mutatkoznak. Jóllehet a parancsolatok megfogalmazásában ott rejtezik a nagy titok. Ez pedig: a létige egyedül Isten személyében, s csak általa kimondva érvényes. Az első parancsolat: „Én az Úr vagyok..." (Deut 5, 6.) Ami azt jelenti: ennek híján, ami a kőtáblákon van, nem több a kőnél, s nem több a betűnél. Ennek híján a törvény halált jelent.

Példa. A törvényben világosan kimondatik, hogy a szombat ellen vétkező halálra kövezessék. És amikor tetten érik a szombatnapon rőzsét gyűjtögető embert, Mózes előbb megkérdezi Istent, mi legyen az ítélet. A törvény a törvény urával való személyes viszonyban értelmezhető. Mózes annak a jelét adja, hogy

a törvény a maga világos volta ellenére is kiszámíthatatlan – értsd: nem tölthető be –, mert a törvényt adó Isten sem engedi magát kiszámítani.

A törvény megfogalmazója, Mózes átéli a – talán – első nagy hermeneutikai drámát: az önmagát a törvényben megfogalmazó Név nem azonos a Névvel. És ezt a drámát Mózes nem oldja fel. Feloldani a drámát azt jelenti, kívül helyezni Istent a törvényen.

Ami a személyesség híján a törvény viszonylatában felerősödik, az a kiszámíthatóság, a szavakba rögzíthető mérhetetlen nagy Név.

Közelről ez Krisztus személyében mutatkozik meg hihetetlen élességgel. Isten illegalitása – Krisztus.

A történet utolsó fejezete az üdvtörténet záró aktusa is egyben. Ennek pontos leírását Márk evangéliuma adja (12, 1-8.) Idézzük fel a végkifejletet: „Azok a munkások azonban ezt mondták magok között: Ez az örökös; jertek, öljük meg őt, és a mienk lesz az örökség. És megfogván azt, megölék, és a szőlőn kívül veték." Mi történik itt meg? A személytelen. Iszonyatos némaság: nincsenek egymás felé kimondható szavak, egyáltalán szavak nincsenek. Csupasz, személytelen viszony, sötét lincs-hangulat, mérhetetlen komolyság. A komolyság a bűn hangulata, mondja Kierkegaard. Érzékelhetővé válik a bűn maga, ami személytelen.

Valami tragikusan és végzetesen nem ismerődik itt fel: hogy az örökség maga az örökös, és hogy a kettő nem válik el egymástól, mert nem kettő. Kívül veték, s a világ magára marad.

(EMLÉKEZÉS AZ EREDENDŐRE – TÖREDÉK A MŰALKOTÁSRÓL) Aki anyaghoz nyúl – kőhöz, fához, érchez, anyaghoz –, mozdulatával Istenre emlékezik. A mozdulat maga emlékezik Istenre, visszavezet a történeti idő rejtett ösvényein a teremtés első napjához. Anyagot formálni: az Istennel való szólás eleven formája, kiszakadás a világ elvegyült állapotából és áthelyeződés. Ami ebben a csendes és drámai párbeszédben létrejön, az nem a *sosem látott*, hanem az *eleve való*. Amennyiben sosem látott volna, lehetetlen lenne megtorpanni előtte, lehetetlen lenne észrevenni és felismerni. Felismerni: mit? A világ formáját, ami a szépség maga.

Az anyaggal való párbeszéd nyelve ama eredendő édeni nyelv felbukkanó töredékeiből áll össze töredékes nyelvvé. Használata ezért valamennyi mozzanatában: dráma. Párbeszédnek meg azért nevezhető, mert Isten-„emléke" van az anyagnak is, mely ebben a megérintettségben leveti magáról formátlanságát.

A műalkotás nem a „hasonló". (Ne csinálj magadnak faragott képet, és semmi hasonlót azokhoz, amelyek fenn az égben, vagy amelyek alant a földön, vagy amelyek a vizekben a föld alatt vannak." – Deut 5, 8.) A parancsolat értelme szerint a hasonló létrehozása a gyűlöletből fakad („... akik engem gyűlölnek" – 9. v.). A műalkotást nem a hasonlóság iránti vágy hozza létre, hanem a találkozásé. A műalkotás: teofánia; csak a pillanatban van, a pillanatban, mely találkozás, az ujjak – Istené, emberé – összeérintése az anyag testében.

A mű nem önmagában van; ilyen értelemben a mű nincs is, legfeljebb realizálódik, mert hiszen a Creator és Creatura (össze) találkozása a kettejük közötti távolságról *is* beszél, arról, ami az első embernek esete folytán, így, áthidalhatatlan, mindennapi létünk folyamatos drámája. A műalkotás nem oldja fel a drámát; megfogalmazza.

A találkozás másik mozzanata a bizonyosság, a pillanaté ismét, miszerint az emlék jelenné szelídül, élhető. Nem valóság: a realitás maga. Ez a pillanat – amely nem *tartam* elsősorban – érthetővé teszi Florenszkij híres istenbizonyítékát: van Rubljov Szentháromság ikonja, tehát van Isten.

A műalkotást nem a hasonlóság utáni vágy hozza létre, hanem az elszakadás – sebe. A hasonló helyettesít – a műalkotás a helyettesíthetetlenről szól; a hasonló elfed – a műalkotás megmutat; a hasonló meghamisít – a műalkotás a hamisítatlan színrehozatala; a hasonló elviselhetővé tesz – a műalkotás sebez.

Az elszakadás valóban a *beállt*, a *megtörtént* köre, de nem a megmásíthatatlan, ez, a megmásíthatatlan ugyanis egyedül Isten személyére áll, akiben nincs árnyéka a változásnak. Ennek a tudása a szép, a „tekintetre kedves" (Gen 2, 9.), amely ismét csak a teremtés isteni élményének a közelítése. A műalkotás bepillantás a dolgok rendjébe, ujjongás és félelem. „Mert hisz a szép nem más, mint az iszonyú kezdete, mit még elviselünk" – írja Rilke (Nemes Nagy Ágnes fordítása).

Aki anyaghoz nyúl, visszatér, éggel keveri el a követ, a fát, az ércet.

MÁNDY STEFÁNIA

a boldog lelkek tánca

fenn a boltívek alatt
a boldog lelkek tánca ha siklik ha lebben miközben
üveglevegőbe karcolva
a végzet és súrolod arcoddal
a meánderszalag szegleteit
hány kocsihajtó futott el az úton
kiáltotta-e egy is: kegyelem
míg láttad csapásra kidőlni a többit
kiknek árnyéka már soha többé

a boldog lelkek tánca a fényben
árnyéktalan szárnya az ének
a boltozat alól ki a kertbe
elhagyva a rácsozott halszagú csarnokokat
jaj a verdesö pontyok iszonyú félszeme
bágyadó uszonyok csapkodása a mélyben
és fenn a boltívek alatt a
hangtalan vízhang

mire várat ekkora csönd
mialatt odabenn rettenetes rianások
tudni csak te tudod
merre röpülünk majd lelkek süvítő hullámvasútján
bár végzet ha súrol feljebb
a tánc örökös lesz az ének
óceánírása magasan magasan

lassan éjszaka

a maszkabálon fonott széksorokra szegecselt
apró szemek letétben életünk
most itt vagyunk sok bélszín strandra sült hús
forog forog a gőzölt cínterem
lilába játszó álarc mindenen
fenn csöndszobák a semmi jól lakik
konganak akkor is ha lassan éjszaka
álom telepszik zsúfolt lárvanépre
maszkjuk alatt a senki sörtefő
vagyont érő boldogtalan erekkel
arany terem dús félgömbök között
szúnyognyi tér
a gondolat egy fürdőkádba költözött
hortyogva duzzad mi szobába fér

a parkban kinn mit súgsz az orgonáknak
hogy annyi nyit hogy égre száll a
szirmanászhad s holnapra már fehér lesz a
kert ellepnek mindent késő jázminok
az olajfa szótalan ezüstje
sírni fog
mert
elmegyünk
s ezt nem
gondolja
végig
illatozna

RUGÁSI GYULA

XX. SZÁZADI FRESKÓ

Határ Győző írói életműve 1956-ig (I.)

„Így kiált az eleven fáklya, végre összeroskad,
száján dűl a pernye, a korom,
még csontja is fekete.

Az Undor Angyala
egykedvűen játszik
a rom fölött.
Vár."

Weöres Sándor: *XX. századi freskó.*

1. Európa

Az Undor Angyala, Weöres Sándor 1946-ban, a *Válasz*ban megjelent költeményének apokaliptikus alakja, akarva-akaratlanul is egy nagyhatású kép megelevenedett figurájaként jelenik meg előttünk: Klee festménye nyomán Walter Benjamin írja le erősen hasonló módon a Történelem Angyalát – az *Angelus Novus* beköszöntőjében. Weöres költeménye azonban nem a lángpallossal büntető angelust, hanem a rezignált, fáradt „hírvivőt" idézi fel, aki valóságos és szellemi birodalmak üszkén és romjain – a maga játékával – új művészi formát alapít: a töredékek és a détailok varázsával együtt a csak fantáziával kiegészíthető „XX. századi freskót", amely – kétezer év óta először – nem a történelem műve immár, csak és kizárólag a művészeté. *Opus historiæ* és *opus artis* elváló útjai az elmúlt majd fél évszázad során a nagy sebességgel egymástól távolodó pályákat jelképezik; arra, hogy a szétfutó utak újra találkozzanak, ma pontosan úgy nincs remény, mint négy évtizeddel ezelőtt.

Jóllehet az 1945 utáni „újrakezdés" során a magyar szellemi élet elsődleges élményforrásként kezelte a közelmúlt katasztrófáját, de – érthető okokból – amennyire újra és újra felidézte, legalább annyira meg is akart szabadulni tőle – a szellemtörténet Leben-maradékának, a keresztény vita-nak, vagy egyszerűen csak a józan élniakarásnak a nevében. Miután pedig a katasztrófa magyarázatának a lehetőségét – még a józan ész kritikai irányulását is kiiktatva – egy újmódi *üdvtörténet* sajátította ki Magyarországon, mindaz, amit a tűz és a füst meghagyott, a romok, nálunk kizárólag a historia sugallta össz-kép alapján illeszkedett valami talmi egésszé; merőben természetellenes módon a szimbolikus XX. századi freskó továbbra is megmaradt a *történelem művének*, azaz megrekedt egy össze-vissza toldozott *múltban* anélkül, hogy jelenkori életét – a művészit – egy percig is élte volna.

Határ Győző senkiéhez sem hasonlítható életműve talán minden kortársáénál jobban kötődik a háborúhoz; 1956-ig íródott művei közül a *Csodák Országa Hátsó Eurázia* (1939-40) kivételével mindegyik a „koalíciós idők", illetve a Rákosi-korszak szüleménye. Hasonlíthatatlan érzékenységgel reagált a harmincas évek végének magyar viszonyaira – Hátsó Eurázia archaikus kövületeinek megörökítése azonban a felismerhetetlenségig „absztrakt"; jóval többről van itt szó, mintsem a szülőföldről, sokkal inkább az Európára váró jövendő science fictionbe illő felvázolásáról. Jóllehet a *Csodák Országa* a korabeli

Szovjetunió állapotainak feltűnően jó ismerőjeként állítja elénk a szerzőt, a regény legsötétebb víziói sem tudtak felidézni szinte semmit a közelítő jövőből, amely pro forma semmi egyéb nem volt, mint az irónia, a gúnyos karikatúra eltüntetése a *kritikai horizontról*, s ehelyett kanonikus, mi több, theokratikus formákként való újjáélesztése.

Pedig mennyire másként kezdődött minden! A *háború* mellett, amely az egészséges lelket inkább a feledésre ösztönözte, mintsem a múltba-temetkezésre, 1945-46 szellemi életének visszatérő kulcsszava volt *Európa*. Talán csak egy pillanatig, de a pillanat illúziójával mégis úgy tetszett: a mitológiabéli elrabolt Európé újra megtérhet szülőhazájába, amelyet erőszak következtében elhagyott. Visszatérni Európához – számtalanszor hangzott el vagy íródott le ez a program-értékű mondat, s függetlenül attól, hogy ez a kijelentés számtalan törekvést, elképzelést takart, mégis megvolt a maga hasonlíthatatlan bája, amelyet megízlelni a mai nemzedékek éppencsak megtanultak. Európa, amely Határ Győző Hátsó Euráziájával szemben nem csak konkrét politikai, művészeti példák kifejezője volt, hanem jónéhány alig körülírható vágyakozás titokzatos projektuma is, a háború utáni időszakban még egy fontos jelenséget fogott össze: valamiféle „lelki kollektívumot", amely jobbára szabad elhatározások szövetségét jelentette, és semmilyen formában nem hasonlított a *kollektívum* rákosista értelméhez. Ekkor még valamiféle avantgárd lendülettől áthatva és egyfajta baloldali szociális érzékenységtől fűtve (a szerzőt ugyanis 1943. május 1-jén „baloldali szervezkedés" gyanújával letartóztatták, s elítéltként maga is részt vett a sátoraljaújhelyi fegyveres lázadásban) Határ Győző is a kor „lázas" életét éli. Hogy meddig tarthatott az illúzók kora, arra vonatkozóan az 1947-ben írott *Az őrző könyve* – műfaját illetően talán „történetfilozófiai horror" – lehet a legfőbb bizonyíték. Mindenesetre amíg tartott, minden naivitásával egyetemben ott rejlik a Határ-hősök kedélyének mélyén, mint valami megzavart aranykor, s megtalálható az író 1947-ben megjelent regényének, a *Heliáné*nak mélyrétegében is. Másfelől pedig ez a „lelki kollektívum" magának az alkotónak olyan utolsó szellemi környezetet jelentett, amely évtizedek óta nem adatott meg neki, s mindenesetre távol tartotta az „emigráns író" egyik lehetséges lelki-szellemi életformáját, a szinte szoliptikusnak tekinthető magányt.

Az az ideológiai és formai vákuum, amelyben 1945-öt követően a legkülönfélébb irányzatok megjelentek, függetlenül az újjászerveződő tudományos és művészi élet erősen pártos jellegétől, a háború tépázta tradicionális irányzatok jelképezte *kor-kép* helyébe, mintegy e kép hátttereként, önmagában is szórványokat, efemer érdekszövetségeket, szimbolikus értelemben *fragmentumokat* helyezett, másfelől pedig – éppen az efemer jellegnek megfelelően – rendkívüli mértékben felgyorsította, megrövidítette a töredékek életidejét. A háború után alakult Európai Iskola nevű képzőművész-irodalmár-filológus-mecénás érdekszövetség (amelynek holdudvarába Határ Győző is beletartozott) egyik spiritus rectora, Pán Imre, *Pokoli színjáték* című kis kötetének beharangozójában így ír: „Európa s a régi európai eszmény romokban hever. Európai eszmény alatt eddig nyugat-európai eszményt értettünk. Ezentúl Egész-Európára kell gondolnunk. Az új Európa csak Nyugat és Kelet szintéziséből épülhet fel. Mindenkinek el kell döntenie, Kr. u. 1945-ben, hogy jogosan viseli-e ezt a megjelölést: európai ember."[1] Mire azonban a romokban heverő Európa minálunk életre kelhetett volna, e kérdés merőben külsődleges szempontok, a hatalmi harc alapján végképp lekerült a napirendről. Az Európa emlékeit jelképező romokat nem lehetett rekonstruálni, miután az ehhez szükséges energiát és időt egy másik (üdv)történet szippantotta magába. A XX. századi freskó, egyáltalán a freskó falak nélkül aligha létezhet.

1947-ben, a *Heliáne* megjelenésének évében, Határ Győző a következő „hangulatjelentést" adja művének végén: „Még valamit? Mit tudnék, megnyugtatásotokra?... Európában ősz van és eső alá fénylő utak a bádogot rázó társzekerekkel... most nyílnak a krizantémok a kertek alatt, a nedvelő esőben a dús bóbiták idehajbókolnak és ezer vizesgallérú levélörv remeg a szárak sátorán... ó igen, egy csokor krizantémot! talán ennyit: ezt még szeretném...

---

1 Pán Imre: *Pokoli színjáték*. („Európai Iskola Könyvtára" 10-11. Bp. 1945.)

Egy bohózati álom incseleg velem, zöld és brokát, mint a remény: a panpeszvalgicizmus meghódította a világot és katonák és államférfiak oly hatalmasak lettek, hogy nem hogy irtják, de most már istápolják az önkísérletező európait és ezek még élnek és gondolkoznak (és fényképezhetők, míg magjuk nem szakad): bölcsen a tévelygésig és ártalmatlan immár a rezervációkon – – – ... és prézsmitálják egymásnak, még ki sem halnak, – a toleranciát."[2] A *Heliáne* főhőse, miután megunta Pandelupe Szigetének hivatalos ideológiáját, a „panpeszvalgicizmust", úszva indul el Európába... Ez a megoldás körülbelül kifejezi Pán Imre programjának a sorsát. Mégis, a rendelkezésre álló rövidke idő ellenére is – s ezt közhelyszerűen kell megállapítania az embernek – az Európához való csatlakozás esélye rövid távon is nagyon sok érdekfeszítő „nyomot" hagyott hátra. Jóllehet ezeknek a maradványoknak egy jó része mosolyt keltően naiv, mint például az előbb említett Pán Imre új mitológiája Zeusz és Europé nászáról, de legalább kísérletet tesz arra, hogy átgondolja: mik is az európai tradícióhoz való tartozás előfeltételei? Az idézett példa esetében például a „személyiség problémájának" a megoldása, amely – a *Bevezetés Európába* című könyvecske tanúsága szerint – mindezidáig „megoldatlan" (sic!) maradt.[3] Az *egység* ideájának legkülönbözőbb bajnokai (s itt nem az európai egységről van pusztán szó, hanem a mindennemű tradíciót ötvöző nagy metafizikai egységről), a már a háború előtt is bizonyos ezoterikus hírnévnek örvendő Hamvas Béla, a két kis könyvecskével[4] színre lépő Szabó Lajos és Tábor Béla, az Európai Iskola fő ideológusa, Mezei Árpád stb. háború utáni karrierje nem utolsósorban arra vonatkozóan is példát jelentett, hogy miként próbáltak meg – ha tapogatózva is – kapcsolatot létesíteni egymással a „nagy egység" hívei. Sikertelen próbálkozásaik körülbelül megfeleltethetőek az Európa-eszmény sokszínűségének, illetve gyökeresen ellenkező előjelű interpretációinak.

A lázas próbálkozásokból Határ Győző 1945-48 között írott műveiben jószerével már csak a keserű irónia marad, valamint a permanenssé érlelt háborús pszichózis, amely két irányba, egy egészen posztmodernnek ható történetfilozófiai konstrukció, s a teljesen egyéni nyelv-játékokra alapozott regényforma felé nyitott. Pusztító háborúk, az emberi ostobaság páratlan leleményei és a fennen hirdetett filozófiai agnoszticizmus egyvelegét, a regényforma „csontvázát" valami különös technicista képződményhez lehetne hasonlítani: a váz megmarad ugyan, de fém-traverzek, huzalok, kiismerhetetlen modern acélépítmények látszanak a helyén.

Visszatérve azonban a *Heliáné*hoz, s a regény mélyrétegében megcsillanó aranykori emlék-foszlányokhoz, kézzelfogható lüktető élet nyomai mutatkoznak meg itt, kevésbé szürkén és kevésbé nyomottan, mint az ugyancsak ebben az időszakban, 1948-ban írott *Anibel*-ben. A *Heliáne* lapjain ott nyüzsögnek majd mind az eddig felsoroltak – Hamvas, Pán, Mezei stb. – s még számosan, költők, írók, festők figurái. A központi figura, s egyben a legtökéletesebb karikatúra, Gabreliusz Gábriel alakjában Hamvas, Mezei Árpád és az Európai Iskola mecénásának, az orvos Gegesi Kis Pálnak az egyénisége ötvöződik. A meghatározó azonban kétségkívül Hamvas. Lénye, megnyilatkozásai, előadásai az őt tisztelők körében, az Arany Szamárban, a műveit összegező Egyetemes Formuláré eltéveszthetetlenül őt állítják elénk. Elsősorban Gabreliusz figurájának köszönhető, hogy Határ Győző *Heliáné*ja a háború utáni magyar irodalom egyik legszórakoztatóbb műve. „Zwofuessler Gedeon helyet csinált maga mellett. Igen, végigolvastuk Gabreliuszunknak a »Filozófia Teteje« című munkáját, s minthogy volt elég példányunk, az utolsó fejezetet el is énekeltük. Ezért van ez a csönd: most Ő beszél... – Nagyon érezzük a Mester hiányát."[5] Avagy, részlet a Mester halotti beszédéből: „Tisztelt halott, tisztelt temetkező gyülekezet!"[6] Ugyanígy, ha összeha-

2 *Heliáne*. (Magyar Téka, Bp. 1947.) pp. 460-461.
3 Pán Imre: *Bevezetés Európába*. (Európai Iskola Könyvtára 3-4. Bp. 1946.)
4. Szabó Lajos–Tábor Béla: *Vádirat a szellem ellen*. (1936) és Tábor Béla: *A zsidóság két útja*. (1939)
5 *Heliáne*. p. 347.
6 uo. p. 392.

sonlítjuk a regénybéli Gabreliusznak a modern pikturával kapcsolatos mondandóit a *Forradalom a művészetben* (1947) című könyvecskében foglaltakkal, akkor abszolút filológiai hasonlóságokra bukkanunk – „mindössze" a humor és a paródia vész el...

Jóllehet Határ Győző elsőszámú szellemi rokonai – Weöres Sándor és Szentkuthy Miklós – mellett Hamvassal is baráti kapcsolatban állott, ennek az ismeretségnek a fiatalabb pályatárs írásaiban csak kevés nyoma mutatható ki (egy illusztris kivételre a későbbiekben visszatérek), a *Heliáne*-beli paródiák jól körvonalazható állásfoglalást sejtetnek. Ám ezek az ironikus megnyilatkozások hangnemükben meg sem közelítik Szentkuthy *Gyermek kereszteshadjárat* című kritikájának – amelyet a *Forradalom a művészetben* című kötetről írt – radikalizmusát. (Mielőtt e sorok írója a dúsan tenyésző Hamvas-hívek szemében végképp a szentségtörés bűnébe esne, szabad legyen figyelmeztetnie arra, hogy például a *Karnevál* című regényében, ahol ízetlen kinyilatkoztatások helyett magasrendű humorérzékről tesz tanúbizonyságot, Hamvas maga alkotja meg önnön karikatúráját – Barnabás Maximus figurájával, aki „... az emberiség tízezer év óta függő kérdéseit rendezi és végre megoldja..." [7])

Ekként fest tehát Európa az Arany Szamárban székelő baráti és tanítványi kör ironikusan ábrázolt alakjainak szemében, egy mulandó, méghozzá gyorsan mulandó aranykori persziflázs formájában. A gyorsan múló idővel egyetemben egyre sötétebb víziók veszik át a szerepet Határ Győző írásaiban; az Undor Angyala győzedelmesen várakozik a füstölgő rom-mezőn, s *Az őrző könyve* mottójában, Blake *Europe*-jának egyik részletében feltűnő örökkévalóság-szimbólum, az Uroborosz kígyó is felsorakozhat a XX. századi freskó kép-mezején; ám a tovaröppenő egy-két évnek, a megélt múltnak, a Zeusztól visszahódított Európának, az angyalnak, s az önmaga farkába harapó kígyónak – bár a freskón mindannyian jelen vannak – egyelőre semmi közük egymáshoz...

Mindaz, ami összeegyeztethetetlennek tűnő dolgok kényszerű összetartozását jelöli e freskón, hasonlóan ahhoz, ahogy például idézett művében Pán Imre a „görög személyiséget" szörnyszülöttek és keverék-lények – kentaurok, Minotaurosz, szirének – révén vélte kifejezhetőnek, eklektikus ideológiákban, művészet-vallásokban, néha-néha „új mitológiák" töredékeiben öltött testet. A jobb szó híján *mitológiának* nevezett szabálytalan gondolati formák a mindig keletkezőnek, a dolgok feltartóztathatatlan, örök születésének egy-egy maradandó vonását ragadják ki a háttér khaotikus körforgásából, egészen ritkán, létező tradicionális formák felelevenítéseképpen. A második háború után Európé eltorzított vonásainak kisimítása (nem utolsósorban valamiféle lelkiismeret vizsgálatnak, vagy kollektív katharzisnak is felfoghatóan) nem a „harcias" mítoszokat hívta életre, hanem valami egészen „lágy", hagyományosan mediterrán metafora-világot. Mindez azonban a hagyományos lateiner indíttatású filológusok műve volt. Vágy Itália, Görögország, a délszaki vegetáció, a Mediterraneum napsütötte tájai iránt, ahol minden mítosszal teli. Egészen másként fest azonban a kép, ha elhagyjuk a Mediterraneum filológiával övezett tájait, s ha valami mást keresünk, például az „északi" mitológiát – de nem a Kerényi-, vagy Honti János-féle uniformizált, etruszk-arcú keltákat –, akkor vagy ahhoz a *monumentális* és *stilizált* tradíció-füzérhez jutunk, amelyet Richard Wagner alkotott meg, vagy ahhoz a hétköznapibb, s éppen ezért „élettelibb" világhoz, amely például Günther Grass nagyszabású művében, *A hal*ban ölt testet.

Határ Győző, aki a *Heliáné*ban éppen úgy a fantáziája révén teremtette meg a maga délszaki szigetét, mint Vörösmarty, ebben a képletes creatióban utoljára hódol – még ha töredékesen is – a mediterrán tipusú, „meleg", „délövi" kép-világnak. Tulajdonképpen – az egész életművet tekintve – a *Heliáne* felfogható e téren úgy is, mint egy rövid, szabálytalan kitérő. Már az 1939-ben írott *Csodák Országa Hátsó Eurázia* is jól mutatja azt a fémes ívű, vastraverzekkel áthidalt regény-formát, amelyet a *Heliáné*val ellentétben nem fed el még ideiglenesen sem semmiféle aranykori emlék vagy hangulat. Az eredetileg építész, zenész képzettségű szerző az architektonika iránti vonzalmát nemcsak a legnagyobb terek, vagyis az átfogó műformák, hanem a kép-alkotás szintjén is megtartja. Amennyiben a dolgok hétköznapi, monoton áradásában egy-egy születetlen jelenség kiemelkedik, ge-

7 Hamvas Béla: *Karnevál* I. (Bp. 1985.)

ometrikus, technicista beállítást kap. Vándorlása során a *Csodák Országa* névtelen hőse a technicizmus „héroikus" korszakában mondja a következőket: „A gondolat arca az általános géprombolás mítosza volt. Az emberek lassanként megsejtik, ki az, aki életüket elgáncsolja, lelküket boldogtalanná teszi, gyermekeiket korán megrontja és szűzeiket elhervasztja: öreg erdőkben, százados fenyvesekben összeveri a lombokat a szél és a zörrenő levelekből egy távoli szívtárs, JeanJacques susog // csatornák, korlát-labirintusok és emeletek ablaktalan mélyén gyötrődő emberek egyre világosabb fogalmat alkotnak maguknak arról, hogy a gép, szándéka szerint, valami eredendő gonosz: az emberiség hibázott, fergeteges megmozdulás, hatalmas vallás keletkezik Ataperisztán undorító romjainak messze elkerült vidékén; új vallás, amely vissza akar menni oda és onnan, ahol elhibázták, újrakezdeni: Az új hit középpontjában pedig a Messiás eljövetele áll – az általános géprombolás mítosza"[8] Lehet, hogy ennek a fiatalkori megfogalmazásnak a mélyén is valamiféle naiv aranykor-gondolat rejtőzik – a keletről érkező Messiás inkább mesés, mintsem mitikus figurája, a XXI. század, amelyet a regény a mítosz leendő századának nevez, valamint egy rendkívül plasztikus megfogalmazás: a mítosz mint „az emberiség örök Napja"[9] stb. –, amely tovatűnik a mulandó ifjúsággal együtt, vagy beletorkollik abba a légüres térbe, amelyet „filológiailag" Határ Győző „mozgalmi életszakasza" jelképez? Valószínű, hogy az utóbbi kérdésre vonatkozóan a „naiv" jelző adja meg a legprecízebb magyarázatot, annál is inkább, mert nem csak napjainktól, hanem 1948-49-től, a *Heliáne, Az őrző könyve*, a *Pantarbesz* keletkezésének idejétől visszatekintve is, az említett könyvek sem naivitást, sem illúziót nem tartalmaznak: ehelyett végletes iróniát, szkepszist fedezhetünk fel e művek szabálytalan reflexióiban, a negyvenes évek végi társadalmi átalakulás és – főleg – az erőszakos ideológiai megnyilatkozások kritikáiban. A *Csodák Országa* valóban tartalmaz valamit abból a háború után elterjedő *kultúrfilozófiai* megközelítésmódból, amely a gép, egyáltalán a technika szerepének új elgondolását mindenképpen a középpontba helyezte; klasszikus kultúrfilozófiai értelemben technikaellenességről, de ennek ellenhatásaképpen egyenesen technika-kultuszról is beszélhetünk a háború utáni Európában.

Mindenesetre a napfényes, meleg mediterrán mitológiák helyén Határ Győzőnél már egészen korán, s a maga idejében feltétlenül úttörő érvénnyel a technika, illetve a technikai civilizáció kitüntetett szerepe áll. Ha – miként ezt a fiatalkori írás mondja – a mítosz „az emberiség örök Napja", akkor a Határ regényeinek többségében némává és mozdulatlanná dermedt *tájakat* inkább valamiféle Hold világítja be, s ha valami tetszetős, valóban „mitikus" analógiát keresünk, akkor Plutarkhosz jut eszünkbe, aki azt írja, hogy az árkádiaiak magukat „proszelénoi"-nak, azaz „Hold-előttieknek" nevezték. Szimbolikus értelemben tehát vannak kifejezetten Nap-lények, akiknek mítoszhoz kötöttsége örökös röghöz kötöttség; természetükből, nyelvükből szinte semmit sem adnak hozzá az éjszakai Nap, a Hold fényéhez. A technicizmus olyan korai kórképe, mint amilyen a kultúrfilozófiai indíttatású *Csodák Országa* („...zörrenő levelekből egy távoli szívtárs, JeanJacques susog...") és a háborús pusztító gépezetet a fantázia birodalmában – egészen az abszurd határáig – tovább működtető *Az őrző könyve* két, egymástól gyökeresen elválasztandó lehetőséget is jelképez: naiv maradékát annak, amit a szerző „örök Napnak" nevezett, valamint a technika-kérdés – jobb szó híján – „posztmodern" körüljárását.

Az egymás mellé tolakodó figurák szétcsúsznak, szerteszóródnak a képen – ama bizonyos freskón –, és szabálytalan, megkomponálatlan összevisszaságuk a kép önálló univerzumát eleve kérdésessé teszik. Miféle hagyomány foglalja egységbe ezeket a részeket; még pontosabban: miféle fal az, ahol ezek az ábrák kirajzolódnak? Határ Győző a XX. század kultúrájának alapvetően szinkretikus jellegéről, a szétcsúszó részekkel kapcsolatban pedig kép és fal *közös* anyagáról, az újmódi filozófia materia primájáról, az időről beszél. Arról az

8 *Csodák Országa Hátsó Eurázia* II. (Aurora Könyvek, London, 1988.) p. 18.
9 uo. p. 24.

időről, amely az események akcelerációja, és az egész Glóbusznak az európai kultúra külső jegyei alapján való uniformizálása folytán maga is „szétfolyik", olyan kulturális és tradicionális különbségeket hagyva meg e világban, amilyenekre még sohasem volt példa. „Archaikus" és „posztmodern" jelenléte ugyanabban az időben, ugyanazon a képletes freskón a diszharmonikus és eklektikus kompozíció *megszokott* jellegét érleli meg a szemlélőben. Egység pedig csak egy helyütt van: a pusztítás művében, amely sohasem eklektikus, teljesen homogén. „Még sohasem fordult elő a történelemben, Violante, hogy Európa lakossága ennyire szerteszóródott volna a történelmi időben, erkölcsének fejlődéstörténetén... Négyszáz évvel hátramaradott tömegek birtokba vesznek vasúti eszközparkot, rádiót, harci gépeket; nyolcszáz évvel hátraszóródott óriás testű gyermekek szétloccsantják azt a morális fejlődéseredményt, amit a hadijog jelentett: mészárolnak és megszégyenítik Dzsingisz kánt; és nyolc-kilencszáz évvel előreszaladt intellektusok élnek tehetetlenül és pusztai aszkéták toleranciájával, akik megszokták és megszelidítik a vadállatokat..."[10]

Az előreszaladott, illetve hátramaradott állapotok, a szóródásnak az a kórképe, amely az iménti *Heliáne*-idézetben olvasható, jól jellemzi a háború utáni magyar viszonyokat is. A *Diárium* című, efemer éltű folyóirat 1946. évi folyamában írta a *Heliáne* Gabreliusza (azaz Hamvas) Lukács, Révai, s általában a kommunisták művészetpolitikájáról a következőket: „Furcsa bogarak lennénk a föld valamely más táján makacs európai hagyományunkkal, vérünkben Pál apostol és Pascal asszimilált szavaival, – ahogy idegenszerű Lukács György itt olyan követelményekkel, amelyek számunkra nemcsak primitívek, s azok után, amik történtek, fölöslegesek, hanem amint már egyszer hangsúlyozni kellett és most is hangsúlyozni kell: konzervatívak, mert huszonöt év fejlődését tudomásul nem véve, vissza akar vetni bennünket 1920-ba, úgy bánik velünk, mintha csak tegnap távozott volna el ..."[11] Ezen a nagyon földhözragadt szinten, ahol a kényszerítő erejű külső körülmények döntöttek, s azok a primitív regressziók, amelyeket Hamvas felidézett – a szuverén gondolkodó csak áldozat lehetett. A szétfolyó idő semmiféle asylumot nem kínált számára, egy pontosan koreografált és agressszív üdvrend csak a saját idejében engedte *megtörténni* a dolgokat. Ennek megfelelően ítélte a *Csillag* 1949. áprilisi számában Király István „emberellenes" és „kultúraellenes" alkotásnak a *Heliáné*t, azt írván, hogy „Nem lehet vele úgy foglalkozni, mint irodalmi igényű munkával, nem bírálni kell, hanem leleplezni"[12]; s ennek megfelelően utasította el a *Csodák Országa* rekonstruált kéziratát – még 1955-ben is – a Magvető Kiadó akkori igazgatója, Képes Géza, mondván: „... Határ elvtárs nem a társadalmi valóságról ad írói látomást, hanem hősének tulajdon vágyait igyekszik közelhozni az olvasóhoz." [13]

A *megtörténttel* ellentétben azonban fennmarad és tovább alakul Europé portréja, s körülötte az egész XX. századi freskó, csakhogy ezen a tájékon nem közvetlen tapasztalatok alapján, hanem *emlékezetből*. Az idő múlásával viszont az emlékek egyre inkább megcsalják az embert, s jóllehet ez a veszély 1948-ban korántsem volt olyan fenyegető, mint például ma, Határ Győzőt is csak egy újabb történelmi kataklizma mentette meg attól, hogy mindaz, amit Európáról tudott és sejtett, emlék-művé magasztosuljon. Mi maradt meg végül is az álságos aranykorból, a koalíciós idők pár évig tartó nyitottságából Európa felé? Határ Győző megfogalmazásával a „fáradtság filozófiája", a reménytelen fásultságé, amely igazán aktívan csak egyetlen irányba nyitott, afelé, hogy a rövidtávú emlékek alapján a lehető legrövidebb időn belül *héroikus múltat* teremtsen magának az ember, a legpompázatosabb emlék-művet; s ennek a héroikus múltnak legfőbb szövedéke – miként az európai kultúra hajnalán a homéroszi eposz, vagy jóval később, a görög történetírás születésének idején –: a *háború*. A háború a Nagy Elbeszélés élményforrása és tárgya, amely szinte mitikus ismétlések formájában hívja elő újra és újra a megénekelni vagy megátkozni vágyott történéseket. Ám – s ez a negyvenes-ötvenes évek fordulója

10 *Heliáne*. p. 65.

11 A *Diárium* c. folyóirat vitája Lukács Györgyről – Hamvas Béla hozzászólása. 1946. évf. p. 23

12 Király István: *Három regény – három kórtünet*. in: *Csillag*, 1948. április, II. évf. 5. sz. p. 54.

13 Képes Géza levelének fakszimiléjét közli Határ Győző in: *Csodák Országa*. p. 344.

szellemi vákuumának egyik ékes bizonyítéka – sem az ének, sem pedig az átok nem fogant meg, a Nagy Elbeszélés szövetének csak néhány fölfejtett szála maradt ránk.

A *háború* élménye napjainkig megmaradt úgy is, mint Határ Győző „archaikus" epikai forrása, s úgy is, mint történetfilozófiai érdeklődésének kitüntetett tárgya. A háború gyúrja, alakítja az epikus történés szereplőit és íróját egyaránt; a Nagy Elbeszélés – ellentétben a mítoszok héroszainak kortalan tekintetével – nem hagyja változatalanul hőseinek arcát. A hajdan nyilván vonzó és kívánatos Europé arcvonásait is alaposan megviselte az idő, de Határ Győző fiatalkori művei erről még nem nagyon vesznek tudomást; végül is író és ideálja együtt öregednek.

2. A hettita rabnő

Határ Győző legkitűnőbb nemzedéktársaihoz, Weöres Sándorhoz, Szentkuthy Miklóshoz hasonlóan abszolút mű-kedvelő módon teremtette meg a maga fikcióval vegyített világát, s ezeknek a világoknak természetes velejárója a díszes kultúrtörténeti relikviák egész sora, a felhabzsolt és újra felmutatott hatalmas műveltség. Nyilvánvaló, hogy közülük csak Weöres „klasszifikációja" egyértelmű, ő a született költő-zseni, s ebbéli helyzete pontosan olyan, mint egy zseniális muzsikusé vagy matematikusé; a másik kettő viszont tulajdonképpen „természete ellenére" lett író. Nem véletlen, hogy Határ Győző legkorábbi nyomtatásban megjelent könyvét „filozófusregénynek" minősítette, s eme filozofáló hajlandóság mellett számtalanszor leírta már: angol vagy francia íróként sohasem kellett volna ennyit küszködnie a műfajtalanság kérdésével. Ráadásul pedig azok közé tartozik, akik író létükre „megválogatják" olvasóikat, s – mint az idézendő példa is mutatja – ezt sem lehet elég korán kezdeni; részlet a *Csodák Országá*nak beköszöntőjéből: „A könyv semmit sem alapít az olvasói nyájasságra, de olyan olvasót tételez fel, aki némiképp maga is filozófus: filozófusregény, nem becsvágya, hogy könnyűnek találják, nem óhaja, hogy szórakoztató legyen és ha az valahol mégis – úgy az a szerző tudta nélkül történt." [14](Ne feledjük, ez a hetyke megnyilatkozás akkor hangzik el, amikor nálunk már csak nagyon távolról hallható az európai avantgárd mozgalmak s egyéb újító törekvések hullámverése, amikor a fiatal magyar irodalmat feltérképező Halász Gábor egyfajta „újrealizmus" diadalát várja, s ezt a véleményét Szerb Antal a *Könyvek és ifjúság elégiájá*ban lényegében megismétli!)

Amiként a filozófus a klasszikus – szókratészi – szerep mintájára lelkében daimónt dédelget, avagy egy daimón sanyargatásának van kitéve, úgy az európai írónak sohasem *a* daimón súg, hanem elsősorban az írás kényszere ölt valami megtestesült alakot, azonban nagyon is homályos körvonalakkal ahhoz, hogy jól felismerhető legyen. Különösen így van ez egy olyan író esetében, aki önmagát is belehelyezi az írás szinte szakrális aktusába, a leglégiesebb ihlet-foszlánytól kezdve egy metafora kibomlásáig, az epika létrejöttének körülményeire függeszti a tekintetét. A gondolat vagy metafora, amint már elválik a külvilágtól, ahogy egy falevél lelibben az ágról, de még nem az enyém: tematikusan ez az a pillanat, amely Szentkuthy *Prae*jében mérhetetlenül felnagyítva önálló életet él, s pro forma legalábbis ugyanez a pillanat kerül megörökítésre Határ Győző legkorábbi regényében is. Ez a beállítás pedig nem tűri sem a hosszú epikus részeket, sem a kifejezetten moralizáló vagy confessio-jellegű megnyilatkozást. A *Csodák Országa* olvastán egyenesen szembeszökő, hogy Határ Győző mennyire kerüli például az utóbbi beállítást, mi több, igazán confesssiojellegű megnyilatkozást éppen az egyes szám első személy használatával kapcsolatban tesz. „Jól tudjátok, mennyire irtóztam tőle valamikor és ha tőle való görcsös menekülésem (ami szinte már az undor határát súrolta) meg is szűnt, egyelőre a közlendők becsületességéhez és a filozófiai udvariassághoz tartozónak – elemi kötelességemnek tekintettem a személytelen alakot: megvallom, így az első személy reflektorfényében, érzem, félén-

14 uo. p. 7.

ken mozgok; másodszor pedig megszólítlak benneteket, hanem – ha sor kerül rá, a tárgyakat is, mint valami részeg költő – márpedig ez a fajta megszólítás semmiképp sem kenyerem." [15] jóllehet ez a fajta elhatárolódás változik is az idők folyamán, alapvető jellegzetességét nem veszíti el; a „filozófiai udvariasság" feloldása szabályos párbeszédek formájában – soha nem történik meg.

Ahogy az epika születésének, a hulló falevél lelassított útjának nyomon követése volt a célja Szentkuthy 1934-ben megjelent extravagáns regényének, a *Prae*nek, úgy Határ Győzőnél egy nagyon hasonló célkitűzés ugyancsak meghatározott természettudományos apparátus segítségével valósul meg. Csakhogy amíg Szentkuthynál a korabeli fizika, biológia területéről vett példák mégis csak egyéni ízű hasonlatok, metaforák formájában kerülnek elénk, addig Határ Győző kedvenc tudományága, a neurológia, s neurobiológiai indíttatású pszichológia területén szerzett jártassága révén követi a külvilág bizonyos elemi ingereinek az útját az első tudatosan regisztrálódó gondolat-foszlányokig, képekig. A harmincas évek végén elsősorban Pavlov, Behtyerev, valamint a spanyol Ramón Y Cajal (róla mintázta a *Csodák Országá*ban és a *Heliáné*ban a kis kövér salamancai orvosprofesszor, Hyacinto Y Saavedra alakját) jelentenek számára elsődleges támpontot. Az egész *Csodák Országán* végigvonul az úgynevezett „tényérzés" fogalma, amely minden megismerési, emocionális folyamatot megragadható inger-reakció modellként rögzít. A *Csodák Országá*nak a beosztása – a fejezeteket a „hajnal" megjelölés helyettesíti – a tiszta észlelés időszakára utal, amikor a képzelet szinte katalizátorként működik a külvilág benyomásainak érzékelésekor. „Engedni kell a filozofáló elmét egy befogatoló dühös fegyelemből a diagnózis kedvéért és ekkor, nos, ekkor meg fog indulni a képzelet szóródása a hangulatemlékekkel, képekkel, mesefoszlányokkal, színek-szagok elmúlt bűbájával – hajnallal – mert a hajnal űrérzése rettentő jó katalizátor a szóródó képzeletnek. Közben pedig nem kell egyebet tenni, mint gépiesen lejegyezni az idegrendszer és a kéregcentra belső spontaneitásából előálló mesét-képet-zenét-zajt és hajnali csöndet..." [16] A hajnal – legyen bár „rózsaszínujjú", miként Homérosznál, vagy bíborszínű, mint a Rig Védában – önmagában persze semmiféle érzékelő automatizmust nem inspirál; minden, amit Határ Győző a „filozofáló fegyelem" lazításával kapcsolatbn mond, elsősorban mégis Nietzschének a hajnali-reggeli filozofálással kapcsolatos véleményét juttatja az ember eszébe.

Évtizedek múltán, fiatalkori, neurológia iránti lelkes érdeklődését illetően a szerző így nyilatkozik: „1957 februárjában érkeztem az angol szigetországba s ahogyan tétova kíváncsisággal átböngésztem a Lancet utolsó évfolyamait, legnagyobb megrökönyödésemre és örömömre látnom kellett, felfedeztem, hogy az az elgondolás, miszerint a hipotalamusz a nyersingerképzés ősképlete, a vészreakció primordiális központja és mint »esszenciális szerv«, az életinger/keletkezésinger hordozója – ez a talamuszelmélet a modern neurológia elfogadott teóriája és azóta is tartja magát." [17] A modern neurológia és az írás folyamatának összevetése egyáltalában nem egy létező diszciplina, az irodalompszichológia követelményeit veszi figyelmbe, egyszerűen csak az élmény fiziológiai útjának a rögzítésére szolgál. Mindamellett a Határ Győző érdeklődéséhez hasonló munka csak elvétve található a magyar irodalomban; talán a már említett Európai Iskola kiemelkedő alakjának, Mezei Árpádnak a New York-i emigrációban írott művei sorolhatók ide. [18] A természettudományos előfeltevések azonban a Határ Győzőéhez egyedül hasonló formai törekvés, Szentkuthy *Prae*je esetében, Carnapról, Russellről, Schrödingerről, Einstenről, Bohrról, Dedekindről stb. való szellemes csevegésként jelenik meg, ahol az egyéni ízű metaforák az esszé-nyelv követelményeinek megfelelően rendeződnek el, távolról sem hatolnak be az irodalom szövetébe. Határ Győző módszere más; a külvilágról leváló

15 uo. pp. 17-18.
16 uo. pp. 15-16.
17 uo. p. 335.
18 Mezei Árpád: – *maldoror. Essai sur Lautréamont, Comte, Isidora Ducasse.* Jean Marcellel közösen, Paris, 1947. – *Genède la peussée moderne dans la litterature françiase.* Ugyancsak Jean Marcellel közösen, Paris, 1950. – *Elméletek és művészetek. Művészetlélektani kisérletek.* (Válogatás). Bp.1984.

kép, asszociáció, valamint az ember „tudatos felismerésének" találkozását magában a mediatióban, azaz a neurológiai folyamatban próbálja körülírni. Pusztán a hasonlat kedvéért: a *Prae*t a természettudományok iránti egyfajta műkedvelő érdeklődés hatja át, a mégis csak műegyetemet járt Határ Győző érdeklődését viszont egy konkrét probléma, a neurológia köti le. Milyen nyomai vannak mindennek az ifjonti regényben, a *Csodák Országá*ban, ahol ez az érdeklődés a legtöményebben van jelen?

Az írói módszer miniatűr részleteinek bemutatása céljából mindkét regényből egy-egy apróbb szövegrészt választottam, amelyek már a hasonló metaforika miatt is árulkodóak lehetnek. A *Prae* elejéről *az épülő velencei hajó éjjel* című részt, Határ Győzőtől pedig a „regényrészletként" megadott *főníciai gálya – hettita rabnő* című fantázia-képet. Rögtön műve elején Szentkuthy az első, véletlen asszociációként felvett napraforgó-vázlat, az eköré font „téma" utáni harmadik stáció, az agyban felbukkanó, s immáron leírható kép példájaként veszi az épülő velencei hajó látványát. „A velencei téli estében egy óriási épülő hajótömb egy szűk lagunadokkban (valószínűleg efféle helyeken sosem építettek még hajót): a fekete vasfóka magasabb, mint a környező házak. A hajó egyik oldalán nagy, fűzöld folt, a Hold. Ezen a részen oly élesek az árnyékok, hogy mélyen belenőnek parazitagyökereikkel a hajó testébe, minden lóbáló zsinór, kötélhágcsó, létra, ottfelejtett gerenda, rögtönzött híd vagy támasztófa kétszer fordul elő, mint egy szótárban ugyanaz az értelem két nyelven: árnyékul és holdfényül. (...) Az egész hajó otromba klíma-Janus volt: oldala a havas-holdas világos tavasz minden egyszerűségét hirdette, hátsó része (valószínűleg az óriási irányszeletelő éles intrikájából kifolyólag) pedig a köd, avas olaj, penészes árnyék és rozsdás nátha anakronisztikus világát igyekezett fenntartani apró segédcsónakok rongyai között. E kép különben nagy kedvét lelte mindenféle anakronisztikus vonásban: tavaszi meleg és zuhogó hó, éjjeli sötétség és nappali derű, középkori matrózok és modern gőzhajó: mintha ezen vonások segítségével sikerült volna még tágabbá, még szellősebbé tenni a tájat." [19] A figyelmes olvasó számára rögtön feltűnhet, hogy – Szentkuthy egész életében megtartott szokásához hasonlóan – itt is képleírásról van szó, egészen pontosan egy századeleji angol festő, Frank Branwyn *Breaking up of the Duncan* című alkotásának félig-meddig történetté alakításáról. A különböző szöveg-variációk, az ad hoc lejegyzett asszociációk felfoghatók úgy is, mint valami munkanapló, amely az alkotás különböző fázisait folyamatosan nyomon követi.

Határ Győző esetében viszont a külső inger és a véglegessé rögzült válasz kerül előtérbe, annak „bizonyítása", illusztrálása, hogy az adott út miért adja meg szükségszerűen azt az eredményt, amelyet egy verssor, vagy akár egy metafora magába zár. (Természetesen itt nem egzakt bizonyításról van szó, hiszen a szabad asszociációk problémáját Határ Győző sem oldotta meg.) A *Kilencedik Hajnal* című fejezetben olvasható értelmezés à propos-ja a következő „regényrészlet": „Csak a fiatal hettita rabnő merengett boldogtalanul a gálya tatján – ügyet sem vetve a panaszos nablára, a pszalterionra és a fuvolákra..." [20] A kommentár pedig így hangzik: „A költő ír. Hang-, szag-, íz-, képelképzel. Kinesztéziás érzéseket képzel, aminek körülötte nyoma sincs. Ha a költő magáévá teszi a civilizált elmék civilizációs téveszméit az Elméről, és beleéli magát a modern Demiurgosz dicsőségébe, bizonyára úgy hiszi, hogy ihletett elméjében hermetikusan lezárva és önkésztető szuverén módon születnek és kergetőznek azok a finom, színes, erotikus képek, amelyek között ő keresgél. A poéta nem veszi észre sem a szakrális szeletek zsongulását, a hipogasztrikus testganglionok gerjedését, a pelvikus plexusok izgalmát: *ő ír*. Hasonlatot révül félredűtött fejjel a gályáról – egy sáfrányarany főniciai gályáról, amelynek rőtarany tatján, alkonyatkor egy fiatal hettita rabnő mereng – mi volna, ha valaki vakmerő azt állítaná hogy a képet nem szuverén elméje villantotta elő, hanem a szakrális gerin-

19 Szenkuthy Miklós: *Prae* I. (Bp. 1980. Első megjelenés: 1934.) pp. 18-21.
20 *Csodák Országa*. p. 220.

ci szeletek felmelegedése (lévén, hogy a gerincagy még történelmi regényekbe is belesurranhat) vagy az alsó szplanchnikus ivaros idegi szervezés küldi tollára a rabnőt és a hasüregi testganglionok voltak, amelyek az ingertükröt egyoldalúan eltolták a hettita rabnő felé a jó áron vásárolt széplány avató-pompájában, útban Alexandriába és amikor a gerinci ingerületekkel annyira felerősödtek, hogy átüthettek a szinaptikus gátlásokon, betörtek inspirált agyköpenyébe – »azóta arcfátyolát fellibbenti a szél« és erotikus merengésébe olyan melankolikus nekibuzdulással merül bele, hogy lehetetlen le nem írnia: Csak a fiatal hettita rabnő..." [21] (Következik a „regényrészlet" megismétlése.)

Az Alexandria felé haladó gálya, fedélzetén a hettita rabnővel (a kettő együtt anakronizmus, hiszen Alexandria létrejöttekor Hatti rég nem létezett már!), s az ingertükröt egyoldalúan eltoló hasüregi testganglionok csodálatraméltó kettőssége azonban még a fiatalkori művön belül is olyan helyre kerül, ahol bizarr gondolat-kísérletek folynak, hipnózissal, akaratátvitellel; így tehát az egész gondolat-konstrukció csak játék. Ami az egészben igazán figyelemreméltó, az éppen az olyan inkonzisztens dolgoknak, mint történelmi regény-részlet és egy egzakt neurológiai leírás, egybeillesztése. Miként az ultraszimbolista Albert Samain *Infánsnő*jében a vers elején és végén felbukkanó elsüllyedt gálya, úgy keretezi a megismételt „regényrészlet" Határ Győző tudományos elmélkedését, az egymondatos, vázlatos kép formájában. A látszólagos inkonzisztenciák azonban a nyelv egy másik, „mélyebb" rétegében egységesülnek, ott, ahol a filológiai látványosságok egészen más szinten jelennek meg.

Már az 1947-es *Az őrző könyve* és az 1948-as *Bábel tornya* [22] egyaránt él azzal a megoldással, hogy az abszurd példákkal, blődlikkel amúgy is telezsúfolt nyelvet *fordításként* jelöli meg, valamilyen archaikus vagy ősnyelvből létrehozott fordításként. *Az őrző könyve* elején az „udvari könyvtár kézirattárából" származó „ó-alánról új-hunra" fordított manuscriptumról olvashatunk; a *Bábel tornya* pedig odáig megy, hogy a művet így minősíti: „Az egyetlen szakrális játék, amely a bábeli mimikus irodalomból fennmaradt", s az eredetileg asszír nyelvű szöveg fordítóiként Rawlinsont, Morris Yastrowt, Helen Farnellt jelöli meg. Macaulay kedvenc fordulata volt, hogy „minden iskolás gyerek tudja...", vagyis mindahány tisztában van az azték vagy a maja királylistákkal, az óangol történelem tragikus módon feldarabolt jellegével stb. Az Assur-ban-apli könyvtárából 1947-ben előkerült sztélék *apokrif* volta éppen a fordítói kollektíva révén válik nyilvánvalóvá; a mimosz megjelölés pedig már csak hiánypótlás a sumer, asszír, babilóni irodalomra vonatkozóan. Mindenesetre Határ Győző a legszebb filológiai megoldást alkalmazza forrásaival szemben: maga írja őket.

A költészetnek, s vele együtt a költői koinéként kezelt mitológiának, valamiféle ősnyelvből, „anyanyelvből" való fordítása olyan gondolat, amely Marsilio Ficinótól Hamannon át Friedrich Schlegelig – a legkülönfélébb módokon ugyan – de át- meg átszövik az európai kultúrát. Határ Győzőnél ez a formai megoldás minden bizonnyal a Nagy Elbeszélés egységének, héroikus együvé tartozásának, a háború kiszélesített, fikcióval átszőtt gondolatának az analógiája. A Nagy Elbeszélés, amely szimbolikus értelemben lehet Pénelopé leple, lehet végtelen bolyongás a nyelvben, valódi háború, vagy a poème d'humanité műfaji követelményeinek megfelelő nagy kaland, utazás, azaz valamiféle erőteljes, a Nagy Egész iránti affinitás, valójában mindig ellentétes a történetírás, illetve a filológia „bekerítő hadmozdulatával". A *minden*, vagy a *végtelen* akarása mögött szinte mindig a *töredék*, a *torzó* akarása rejlik, és megfordítva is igaz ez, a monumentális torzótól a legkisebb töredékig majd minden fragmentum-jellegű alkotásban az *egész*, a *minden* iránti vágy fedezhető fel. Az archaikus vagy holt nyelvekre utaló példák – legyen az formailag akár egy középkori krónika, mint *Az őrző könyve*, vagy bábeli „mimosz", mint a *Bábel tornya* – az egységes elbeszélés formáját is átmentik azzal a nyelvvel, amelyet a múló idő emlék-kövületté dermesztett. Ám a háború „ideája", mint az egész Határ Győző-i „epikát" (ha szabad egyáltalán itt

21 uo.

22 *Az őrző könyve* ('Egregor'). (Aurora Könyvek, München, 1974.) és *Bábel Tornya* (A Stockholmi Magyar Intézet kiadása, 1966.)

az epika kifejezést használni?) összefogó élmény nem irányul kitüntetett érvénnyel semmiféle konkrét múltra vagy jelenre; áthatva az élet legapróbb rezdülését is, mindent magába foglal: a múltat csakúgy, mint a jövőt. Határ Győző egyik középponti gondolata, a „történelem után vagyunk" hatályos posztmodern életérzése (ennek tárgyalására a maga helyén még részletesen visszatérek), a külsőleg archaikusnak tetsző nyelvi eljárást, az emléknyelvvé szilárdult szakadatlan keletkezést és pusztulást – a jövőre is kiterjeszti. Teljesen nyilvánvaló, hogy például *Az őrző könyvé*nek döbbenetes hatása elsősorban abban keresendő, hogy a szerző olyan *archaikus jövőt* vázol föl, amelyet az olvasó mindig éppen eljövendőnek, s egyúttal – műveltség-anyaga révén – ismerős múltnak érzékel. Ez a nyelv a minden pillanatban emlék-nyelvvé válás stációját örökíti meg; s a folyamatot egyébként az elmúlt három évtizedben egy külső körülmény is siettette, az emigráció, amelyről Határ Győző sokat beszélt már a vele készített különböző interjúkban.[23]

A tudatos archaizálást erősíti az alkalmazott nyelv néha szó szerint *enigmatikus* jellege, vagy a piktogrammák visszacsempészése; ilyen példa *Az őrző könyvé*ben az akasztott emberek, vagy az ünnepi felvonulás zászlóvivőinek figurája – a feliratokon. De nemcsak a nyelv, hanem a regényforma is hasonló jelleget tükröz. A regényhősök és félig-meddig az író is szabadon közlekedik a történetek, beszélgetések szövevényében. A *Heliáné*ban olvasható a következő részlet: „Kitekintettünk a tengerre,– arra, ahol a fényes ködben valamelyik szigeten Violante írta végtelen leveleit, ahonnan a TRANSSYLVÁNIÁVAL a gyászruhás érkezett, de már gyászolta magát és ahonnan Nerusád Zora is jött – Nerusád Zora, az egyetlen hős az üstökös csóváinak zúdulása idején, ma a teatinusok kolostorkertjében pihen: mindez a századik oldal táján lehetett, ennek a regénynek a közepén."[24] – s történik mindez a 38. oldalon. A pillantás, amely a távoli szigetre irányul, emlékeztet A. Robbe-Grillet-nek *A halhatatlan* című filmben alkalmazott kamerakezelésére: a kamera elforduló tekinteteket fényképez, akire éppen ránéztek, az átveszi az optika szerepét, majd „továbbadja" egészen addig, amíg a sorban utolsó az elsőt, a „kiinduló tekintetet" pillantja meg, s a látvány körszerűen össze nem ér.

Jóllehet 1956-ig, a Magyarországról való távozása időpontjáig csak a *Heliáne* című regényt, valamint a *Liturgikon*[25] című versgyűjteményt jelentette meg nyomtatásban, Határ Győző már egy tucatnyi mű kéziratával rendelkezett. Ezek közül három írás tekinthető klasszikus értelemben regénynek: a *Heliáne*, az *Anibel*[26] és a *Pepito és Pepita*.[27] A szerző mind e három művében nagy előszeretettel alkalmazza a szereplők eltűnését, hogy aztán ezek kisebb-nagyobb metamorfózisok után jelenjenek meg újra a színen. A *metamorfózis* csakúgy, mint az *utazás* az európai regény legősibb hagyományait eleveníti fel, mi több, ha ideszámítjuk az írások erőteljesen ezoterikus jellegét, adott esetben a beavatásra emlékeztető, író és olvasó „intim" egymásrahangoltságát igénylő megnyilatkozási formát, akkor tulajdonképpen valóban a gyökerekig jutottunk vissza, az úgynevezett hellénisztikus regényhez. A *Heliáne* megkapta már az egyetlen magyar szürrealista regény minősítést is, de újabban a Béládi-Pomogáts-Rónay féle nyugati magyar irodalom története ezt az álláspontot – igen helyesen – elveti. [28] A *Heliáne* éppen az előbb említett tradíció szellemében, de e tradíció formai gazdagságának megfelelően rendkívül szigorúan szerkesztett írásmű. Bizonyos formai jegyek, amelyek Apuleiustól Xenophónon át Héliodóroszig az ókori regény visszatérő sajátosságaiként értékelhetők, így elsősorban a már

23 Gömöri György: *Beszélgetés Határ Győzővel*. in: *Híd*, 1972/1. sz.
24 *Heliáne*. p. 38.
25 *Liturgikon*. (Bp. 1948.)
26 *Anibel*. (Bp. 1988. Első megjelenés: London, 1983.) A regény francia fordítása: Jeanne Foure-Cousine et Georges Kassai, Denoël, Paris, 1970.
27 *Pepito és Pepita*. (Bp. 1986.) A kisregény francia fordítása: Pierre Groze, Paris, Julliard, 1963.
28 Béládi Miklós – Pomogáts Béla – Rónay László: *A nyugati magyar irodalom 1945 után*. (Bp. 1986.) p. 193.

említett metamorfózisokkal telített utazás, valamint a beavatás, a három, e korszakban íródott Határ-regényben is jelen van. A *Csodák Országá*nak főhőse, miként Hamvas *Karneváljában* a megkettőzött figura, egyfolytában úton van, a *Heliáné*ban Violante számol be leveleiben missziós tevékenységéről és egzotikus utazásairól, *Az őrző könyve* színről színre, alig követhetően változtatja a történetek szürreális helyszínét, mindeközben sokarcú lények váltogatják egymást – a fantázia birodalmában. „A tűztigris havában, Esőisten alvilági időzése delén Panpedelupe fölött mint egyetlen naptest sütött az ég, és mi elindultunk, hogy cölöpfalvaiban fölkeressük a yunyurit. GUNDÁIG szamaragoltunk és szamárháton hallgattuk Gabreliuszunkat – a lágy vasárnap délelőtti gabrelizációt csak szamaraink nyújtott iázása szakította meg..." [29]

A mitologizáló, vagy vásári tréfaként ható játék csakúgy, mint a komolytalan filozofálás, az akadémikus okfejtések – mindenestől beleolvadnak abba a formába, amelyet *Az őrző könyve* fülszövegén Határ Győző „history fiction"-nek nevez. Habár ez a műfaj – mai értelemben – a legrosszabb historizáló science fictiont éppúgy magába foglalja, mint például José Luis Borges egész életművét, Határ Győző írásait tekintve természetesen az utóbbi jelenthet fogódzót. Már a *Heliáne* is felvonultat olyan apróbb részleteket, amelyek vagy jól ismert szakrális szövegek apokrif verziói – „Menyhárt evangéliuma" –, vagy pedig *Az őrző könyve* krónika-szerű szövegének az előképei. Panpedelupe szigete a Nigragor nevezetű üstökös (a világháború) várásának lázában él attól tartva, hogy az idegen égitest elpusztítja majd a Földet. Ez az a pont, ahol a regény főhőse, Bikornátusz Barnabás, maga mögött hagyva egész múltját, a „Nigragor festőjének" nevezi magát, vagyis a háború krónikásának, s ezt a tisztét a továbbiakban meg is tartja.

Az apokrif előállításának egyik legszebb példája az 1949-es keltezésű *Tamás Evangéliuma*. „A'Mi Urunk Jesus Taddeus lett dolgairul a'Sz. Tamás írása szerént való szent Evangyéliom" [30] – alcímű, Károli Gáspár nyelvén hamisított evangélium-paródia logikailag arra az átfogó gnosztikus megoldásra épül, miszerint nem az igazi Megváltó feszíttetett meg, hanem – a bevett gnosztikus verzió, Kürénéi Simon személye helyett – egy nevenincs perzsa, akit valószínűleg Maniról mintázott a szerző. Határ Győző mindeközben roppant precizen dolgozik, az ismert apokrif evangéliumok jó néhány eleme felfedezhető művében, de a szöveg elsődlegesen mégis kitaláció, s a meghatározó elem a *blaszfémia*. Pilátus kézmosás-jelenete például így kerül elénk: „Az ő Fő udvaros feltsere pedig rendele ő néki nárdus vizet; És nyújtatik vala ő elibe mosdó-tál, ispotályos vízzel 'a jó illatokkal; Szóll vala: Mosom kezeimet; És a Helytartó felfrissüle."[31] (Egyébként az említett írás központi motívuma, az elhibázott megváltás gondolata Határ Győző számos művében visszatér, legszélsőségesebb formában *Az éjszaka minden megnő* című regényben.[32] A *Tamás Evangéliuma* azonban nem minősül igazán history fiction-nek, miután olyan létező mintákat követ, amelyek között csak egy eretnekséget jelent a sok közül. Jóval megdöbbentőbb ebből a szempontból, s Borges *Márk evangéliumá*val egyenértékű ötlet az, amelyre *Az éjszaka minden megnő* épül, vagyis Archie Dumbarton önmegfeszítése.)

A history fiction, eloldozva a múlt kényszerítő erejétől, szabad teret nyit a fantázia világában való utazáshoz: múlt, jelen, jövő fölcserélhető; s az igazi világpolgár – mint egykori, boldogabb őse a római birodalom keleti felén – szabadon mozog e maga teremtette világ minden zugában. Ehhez mérten azonban az 1945 utáni időszak még csak az előkészület és az alapítás periódusát jelenti; s habár a képletes XX. századi freskóra – szürreális összevisszaságban – egyre több figura, kép, táj kerül föl, az egész kompozíció továbbra is a pusztítás művéről tanúskodik, s azt sugallja: mindig így volt, sohasem lesz másként.

(Második, befejező része a következő számban)

---

29 *Heliáne*. p. 118.

30 *Angelika kertje és egyéb elbeszélések*. I. (Aurora Könyvek, London, 1987.)

31 uo. p. 346.

32 *Éjszaka minden megnő*. (Bp. 1986.) Francia fordítása: *Archie Dumbarton*. Jeanne Faure-Cousin et Georges Kassai. Denoël, Paris, 1977.

Ti is járhattok így

eltévedt szavakkal, mondattöredékekkel szolgálhatnék
csupán, vagyis a hallgatás, a hazatérő fiú döbbent
némasága talán érthetőbb volna, hallgatás a januárba
merevült szülőfölddel, nem gondolva most (vagy még
gondolni se) a messzeség reményétől részeg madarakra,
de lehet, hogy épp ellenkezőleg, képtelen vagyok megítélni,
igazán mi volna jobb, hisz úgy hittem, már sírni sem
tudok többé, és mégis, ahogy fogva tart a gézbe csavart
város ámulata, mint régen az aranyzöldbe játszó
gyíkok, melyek nyaranta járdánkon ragyogtak boldogan,
vagy a parti kövek fölött bolondozó szitakötők, bár
nem tudom, nyilván túlságosan pontatlan vagyok,
mindenesetre még sebezhetőbb lettem, hogy anyám meghalt,
de ne sajnáljatok, ti is járhattok így, álldogálhattok
az évszak partján hajótöröttként, s szakadhat rátok
a megélt múlt hava, hogy szinte már minden álommá lesz

Nyárvég

vízbe dől a nyár a móló párákban imbolyog
s hogy partra vergődik az este
árnyak nyúlnak el rendesen
a fűben meg eltévedt méhek vacakolnak

valaki szól hűvösödik s indul hogy teát főzzön
hogy töprengjen az idő hullámverésében
tudván az otthon emléke most mohos kövek közt kucorog
a díszletek nélküli tájban

DANYI MAGDOLNA

HASONLATTÍPUSOK PILINSZKY JÁNOS KÖLTÉSZETÉBEN

A hasonlattípusok jelentéstani értelmezése (3.)

A *produktív hasonlatok* egy másik jellegzetes típusát alkotják az ELLENTÉTEZŐ HASONLATOK, melyeknek viszonylagosan nagy száma (13) Pilinszky költői nyelvi gondolkodásának arra a sajátosságára vet fényt, amelyről Béládi Miklós is beszélt, a *Trapéz és korlát* című verset „ellentétekből készült költeménynek" nevezve.[1] Az *ellentétező hasonlatok* sem „valódi" hasonlításon alapulnak. A tertium comparationist alkotó közös jegyben a hasonlóságot jelölő potenciális tulajdonságjegy *ellentéte* fejeződik ki, s ez dominál, ez az ellentét lesz a hasonlítás alapja. A viszonyítás logikai érvényessége ezekben a hasonlatokban is megőrződik, a hasonlított és a hasonló megőrzi szó szerinti jelentését, a köztük levő s a hasonlítás révén kifejezésre juttatott ellentét mint feloldatlan és legtöbbször feloldhatatlan *ellentmondás* megmarad, a hasonlat esztétikai hírértékének egyik forrásaként. A hasonlítás szemantikai tendenciája a hasonlított és a hasonló jelölte fogalmak között a hasonlított vagy/és a hasonló jelentés-struktúrájában érvényesülő valamely tulajdonságjegy konkrét tagadására (azzal ellentétet alkotó tulajdonságjeggyel rendelkező fogalom szembeállítására) irányul. A hasonlított és a hasonló jelölte fogalmak közti szemantikai távolság a *kreatív hasonlat*hoz viszonyítva kötött, legalábbis mindig bemérhető az összehasonlított fogalmak közti ellentét mértékében. A hasonlítás szemantikai sűrítettsége az ellentét jellegéből következik. Az ellentét jellege alapján megkülönböztethetünk *kifejtett ellentétet* alkotó hasonlításokat és *kifejtetlen ellentétet* alkotó hasonlításokat.

a) *Kifejtett ellentétet alkotó hasonlításról* akkor beszélhetünk, amikor a hasonlított jelölte fogalom és a hasonló jelölte fogalom egymásravonatkoztatását a hasonlóságot kifejező tulajdonságjegynek a *konkrét ellentéte* teszi lehetővé, például: „s a tengert / marék vízként arcához emeli?" (*A mélypont ünnepélye*). Ha a hasonlított jelölte fogalmat, a *tengert* „hatalmas tömegű víz"-ként definiálhatjuk, s a hasonlításban érzékelt ellentét épp erre késztet bennünket, akkor nyilvánvaló, hogy a hasonlításban a tengernek épp ez a tulajdonságjegye lesz a tagadás révén („marék vízként") a hasonlítás alapjává. A kifejtett ellentéten alapuló hasonlítást nevezhetjük még *kizáró ellentétnek*, vagy Harald Weinrichnak[2] a metafora egy típusát jelölő terminusával *merész ellentétet* alkotó hasonlatnak. A kizáró vagy merész ellentéten alapuló hasonlításban a hasonlított és a hasonló jelölte fogalmak közötti szemantikai távolság kisebb, mert a hasonlóságot tételező, ám a hasonlításban megtagadott tulajdonságjegy meghatározottsága által bemérhető. A szemantikai távolság bemérhetősége ellenére (ennek következtében?) a szemantikai sűrítettség e hasonlatokban egy magasabb szintet érhet el, minthogy egymással rokon, de egymást egy adott lényeges pontban, tulajdonságjegyben kizáró fogalmak kerülnek egymás mellé, lesznek egymás értelmezőivé. Ezért nevezhetjük őket *merész ellentétet* alkotó hasonlatoknak.

---

1 Béládi Miklós: *Költő a senki földjén*. In: *Érintkezési pontok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974. 498-532. old.

2 Harald Weinrich: *Die Metaphor*. Bochummer Diskussion. *Poetics*, 2 (1968), 100-130. old.

b) *A kifejtetlen ellentétet alkotó hasonlításban* a hasonlított jelölte fogalom és a hasonló jelölte fogalom úgy alkot egymással ellentétet, hogy a hasonlóságot tételező konkrét tulajdonságjegy megtagadása helyett az ellentét egy szélesebb jelentéssíkban valósul meg; a hasonlított jelölte fogalom több tulajdonságjegyének mondanak ellent a hasonló jelölte fogalom tulajdonságjegyei, úgy is mondhatnánk, hogy egymástól egészen távol álló, egymással egész jelentés-struktúrájukban ellentétet alkotó fogalmak között a valamilyen formális tulajdonságjegy megléte okán mégis érzékelhető hasonlóság lesz a hasonlítás lehetővé tevője, de nem az alapja is. A kreatív hasonlattól épp abban térnek el e hasonlatok, hogy amíg abban a nem-hasonlóságot jelölő tulajdonságjegyek nem vesznek részt magában a hasonlításban, a hasonlítás szemantikai tendenciája a hasonlóságot jelölő tulajdonságjegy felmutatása, addig a kifejtetlen ellentéten alapuló hasonlatokban a hasonlítás szemantikai tendenciája az ellentét felmutatása lesz. Például: „Teríteni és leszedni az asztalt. / Ahogy az áldozat föllépked / és a hóhér lejön a dobogóról." *(Van ilyen)* A hasonlított és a hasonló által megfogalmazott állítások egymástól merőben eltérő irányvételűek. A hasonlítást a hasonlított és a hasonló megfogalmazta állítások bizonyos hasonlóságot tételező tulajdonságjegyei teszik lehetővé („teríteni" *vs* „föllépked", „leszedni" *vs* „lejön"), e merőben formális hasonlóságot tételező tulajdonságjegyekben azonban az állítások közötti lényegi nem-hasonlóság fejeződik ki, s a hasonlítás esztétikai hírértéke épp e nem-hasonlóságból következik. A hasonlított és a hasonló jelölte fogalmak, állítások közti szemantikai távolság e hasonlatokban nagyobb, mint a *kifejtett ellentéten* alapuló hasonlatokban, a hasonlítás szemantikai sűrítettsége viszont kisebb, mert a hasonlított és a hasonló egymásravonatkoztatása megmarad konkrét-asszociatívnak, két egymással ellentéteket alkotó tulajdonságjegyeket hordozó, egymást nem kizáró, de egymástól független fogalom, állítás *párhuzamba* állításának, mikor is a hasonlított az ellentétet kifejező párhuzamosságban értelmeződik.

a) *A kifejtett ellentéten alapuló hasonlítás* Pilinszky költészetében *léthelyzet-meghatározó, magatartás-meghatározó, tulajdonság-meghatározó* és *minőség-meghatározó* hasonlatokat alkot.

a[1] *Léthelyzet-meghatározó kifejtett ellentéten alapuló hasonlítás:*

pl. „Mint légtornász, az űr fölött, / ha megzavarja párja, / együtt merültem el veled / alá az alvilágba..." *(Miféle földalatti harc)*

A hasonlatban a hasonlított és a hasonló jelölte állítások kifejezett ellentétet alkotnak; a hasonlítás alapjául szolgáló, hasonlóságot tételező, ám megtagadott tulajdonságjegy a léthelyzet hely-kijelöléseiben ismerhető fel („az űr fölött" *vs* „alá az alvilágba"). A hasonlítás ezt az ellentétet élezi ki, a két egymást kizáró léthelyzet azonban sajátos módon a hasonlított által megfogalmazott léthelyzet értelmezőjévé lehet. Az ellentétet fel nem oldva ugyan, ám a hasonló jelölte léthelyzet tartalmazta elvont tulajdonságjegyek az „alvilágba alámerülés" léthelyzetének a kifejtésére, minősítésére vállalkozhatnak (veszélyeztetettség, a végletesített hiány-érzékelés stb.). A hasonlat esztétikai hírértéke a kifejtett *ellentéten át* megvalósuló egymásravonatkoztathatóságból adódik.

a[2] *Magatartás-meghatározó kifejtett ellentéten alapuló hasonlítás:*

pl. „Pedig akkorra te már / csak rúg-kapáltál, / akár egy kísérleti állat / menetel, menetel a levegőben." *(Posztumusz passió)*

A hasonlatban a hasonlítás alapjául szolgáló hasonlóságot tételező tulajdonságjegyben az eltérés lesz kifejezett („rúg-kapáltál" *vs* „menetel"). Ez az eltérés a hasonlított (a megszólított, megnevezetlen személy) és a hasonló („kísérleti állat... a levegőben") közti szemantikai távolságot nyomatékosítja, oly módon azonban, hogy a két jelöltnek ez *ellentéten át* megvalósuló összetartozását fejezi ki. A hasonló megfogalmazta állítás *abszurditása* („kísérleti állat" + „menetel" + „levegőben") a megszólított, megnevezetlen személy magatartásának („akkorra te már csak rúg-kapáltál") hiány-jelölő, nem teljesértékű jellegét világítja meg s fokozza. A hasonlat szemantikai sűrítettsége a hiány-jelölő maga-

tartásnak az abszurditás fogalmi képe általi ellentéten át történő átértelmezettségéből következik.

a[3] *Tulajdonság-meghatározó kifejtett ellentéten alapuló hasonlítás:*

„Ingem, akár egy tömeggyilkosé / fehér és jólvasalt, / de a fejem, akár egy kisfiúé / ezeréves és hallgatag." *(Önarckép 1974)*

Az egyetlen összetett mondatból (ellentétes mellérendelés) álló négysoros vers kompozícióját a két hasonlat nyelvi szerkezete határozza meg. Mindkét hasonlatot kifejtett ellentéten alapuló hasonlításnak tartom, jóllehet a kifejtettség tekintetében bizonyos fokú eltérés mutatkozik az első és a második hasonlatban. A második hasonlatban a hasonlított jelölte fogalom („fejem") és a hasonló jelölte fogalom („kisfiú feje") közti hasonlóságot tételező, illetőleg azt tagadó tulajdonságjegyek („ezeréves és hallgatag") egyike kizáró ellentétet jelent a hasonló jelölte fogalomra vonatkozóan („kisfiú" *vs* „ezeréves"). Ezt a teljes kizáró ellentétet az első hasonlatban nem találjuk. A hasonlított („ingem") és a hasonló („tömeggyilkos inge") közti hasonlóságot tételező, illetőleg azt tagadó tulajdonságjegyek („fehér és jólvasalt") szöges ellentétben állnak ugyan a „tömeggyilkosra" vonatkozó sztereotip tudásunkkal, elképzeléseinkkel, de a világra vonatkozó tudásunk alapján nem zárhatjuk ki relevanciájukat.

A vers kompozicionális zártságát a két hasonlat nyelvtani megformáltságát tekintve teljesen azonos szerkezete valósítja meg (mindkét hasonlított két-két jelzőt tartalmaz). A két párhuzamos költői nyelvi közlés egy pontban tér el egymástól: a magáról beszélő énnek a személyét/személyiségét közelebbről, illetőleg távolabbról történő meghatározás jellegében („ingem" *vs* „fejem"). A külső láttatás, olymódon, hogy a két hasonló által jelölt fogalmak egymással szöges ellentétet alkotnak („tömeggyilkos" *vs* „kisfiú"). A látszat és a lényeg ellentétében is a vers szövegvilágát meghatározó *ellentétező láttatást* érzékelhetjük, annak immár egzisztenciális, ha úgy akarjuk, ontológiai érvényességét, melynek abszolút érvényesítése a vers szövegvilágának végső nyitottságát, a személyiség egyértelmű (egyoldalú!) meghatározhatóságának a lehetetlenségét is kifejezi.

A tulajdonság-meghatározó kifejtett ellentéten alapuló hasonlítás egy másik sajátos megvalósulási alakzatával találkozunk a *Rongyaidban is kitakarva* című versben:

Akár egy gyönyörű egészet, / mint egy siralmas töredéket, / nézlek..."

A hasonlatban a hasonlítottat („én úgy nézlek") két egymással kifejtett/kizáró ellentétet alkotó hasonló fejti ki („gyönyörű egészet" *vs* „siralmas töredéket"); másképp, mint az előző versben, de ismét csak létminőségének és eldönthetetlenségének az ontológiai érvényességét hangsúlyozza, mint végső, vállalt felismerést, amely a szövegvilág kialakításában meghatározó szerephez jut.

a[4] *Minőség-meghatározó kifejtett ellentéten alapuló hasonlítás:*

pl. „s a tengert / marék vízként arcához emeli?" *(A mélypont ünnepélye)*

Pilinszky hasonlatai közt ez az egyetlen minőség-meghatározó kifejtett ellentéten alapuló hasonlítás, melyet az előzőek folyamán már elemeztem. A kizáró ellentéten alapuló hasonlításban a hasonlított jelölte fogalmat egy vele lényegi tulajdonságjegyben ellentmondó fogalom *minősíti*. A lehetetlenséget kifejező ellentmondás a hasonlat szövegkörnyezetében hitelesítődik. Az „álom" az, mely, ha kérdés formájában fogalmazva is, a „tengert / marék vízként arcához emeli".

b) Pilinszky költészetében a *kifejtetlen ellentéten alapuló hasonlítások* lehetnek *magatartás-meghatározó, tulajdonság-meghatározó* és *minőség-meghatározó* hasonlatok.

b[1] *Magatartás-meghatározó kifejtetlen ellentéten alapuló hasonlítás:*

pl. „Ezért, ha egyszer elfogadtatom, / úgy leszek az üdvözültek sorában, / mint leeresztett sötét zászló, / becsavart lobogó..." *(Bár színem fekete)*

A hasonlított jelölte fogalom-együttes („az üdvözült" én) és a hasonló jelölte fogalom-

együttes („leeresztett sötét zászló, / becsavart lobogó") jelentésstruktúrájában teljesen eltérő, egymással nem érintkező tulajdonságjegyeket találunk (személy *vs* tárgy). A hasonló beemelését a hasonlatba a hasonlított jelölte fogalom-együttes szituációban való tudatosítása teszi lehetővé: a sokak, köztük a beszélő én („sodrában") „megüdvözülésének" ünnepi (el)fogadtatása megengedi a zászló, a lobogó kitételét is. A hasonló nyelvi szerkezetébe beemelt zászló azonban „leeresztett sötét", a lobogó pedig „becsavart", – tehát az ünnepi használatnak, *szerepének* épp ellentmondó minőségében van jelen. Azt is mondhatnánk, zászló voltában ki nem teljesedhetően vesz részt az „ünnepi" szituációban. A hasonlatban a „zászló" és a „lobogó" azonban nem a szituáció minősítőjeként, hanem a beszélő én minősítőjeként jut jelentéshez. A beszélő én az, aki a maga lényét ki nem teljesítve áll az „üdvözültek sorában" – helyzetében a hiány-vonatkozások dominálnak, ami a szituáció ellentmondásos jellegét, egyértelmű eldönthetetlenségét domborítja ki, végső fokon Pilinszky vallásos szemléletének gondolati ambivalenciáit élezi ki, ez ambivalenciák tudatos, kényszerű vállalását fejezi ki. A hasonló megfogalmazta fogalmi kép a kifejtetlen ellentéten keresztül ezt az ambivalenciát mint léttudatot érzékíti meg.

b[2] *Tulajdonság-meghatározó kifejtetlen ellentéten alapuló hasonlítás:*

pl. „Akár egy kivilágított / vesztőhely, leszorított tarkó, / oly szép és idegen a látvány." *(Ki és kit)*

A hasonlított jelölte fogalmak („szép és idegen") egymással is ellentétet, ha nem is kizáró ellentétet alkotnak. Ebben az ellentétben a beszélő én perspektívaváltása mutatkozik meg. A „szép látvány" és a hasonló jelölte fogalmak, a „kivilágított vesztőhely, leszorított tarkó" között morális szemléletünket/ítéleteinket megtagadó ellentét, ellentmondás feszül. Prózai írásaiban[3] Pilinszky többször hangoztatta, hogy ő nem morális, még kevésbé moralizáló író – a morális jelzőt nyilván hagyományos jelentésében értve. Nem morális gondolkodónak lenni azonban semmiképp sem jelenti az amoralitás vállalását. Mi sem áll távolabb Pilinszky költészetétől, költői létszemlélelétől, mint ez utóbbi. A „morális" szó fogalmával itt tehát keveset kezdhetünk, legfeljebb csak annyit, hogy tudatosíthatjuk, miközben a hasonlítást ellentéten alapuló hasonlatként tudjuk csak megközelíteni, morális értékelésünkre támaszkodunk. A hasonlat szellemi „kihívása" ez, melyet vállalnunk kell, érzékelve ugyanakkor azt is, hogy a hasonlat nem e kihívás miatt jött létre. A beszélő én perspektívája nem e moralizáló emberi perspektíva (miként Pilinszky költői létszemléletének vallásossága és egyúttal mélységes humanizmusa sem merül ki a caritasban!), hanem ettől sokkal elvonatkoztatottabb és egyben elmélyültebb, a magát látványként felmutató világ-/létjelenségek értelmezésében és értésében elmélyültebb és elvontabb szemlélet, melyben a bűnhődés vállalása, a bűnhődés megvalósítása és léthelyzete („kivilágított / vesztőhely, leszorított tarkó") *felmagasztosul,* idegenségében (nem-mindennapiságában) értékek hordozója lesz. Minthogy nincs terem a vers komplex elemzésére, csak utalok arra, hogy a hasonlat jelentésének teljessége szövegkörnyezetében érvényesül. A „látvány", mely a hasonlatban hasonlítottként értelmeződik, vissza- és előreutal a versben megfogalmazott tartalmakra, azok *értékének* hangsúlyozásaként jut teljes jelentéshez.

b[3] *Minőség-meghatározó kifejtetlen ellentéten alapuló hasonlítás:*

pl. „Tetted /... / meghalad, / alig először, később azután / gyereksírásként, mint a végítélet, / mikor a bárány elkiáltja magát." *(Egy titok margójára)*

A hasonlatban a hasonlított jelölte fogalom („gyereksírás") és a hasonló jelölte fogalom („végítélet") közt hatalmas szemantikai távolság feszül, mondhatni, más-más, egymást nem érintő minőségeket jelölnek. Ami egymás közelébe helyezhette őket, az a totális másság ellenére is érzékelhető közvetlen ellentét: a hasonlított jelölte fogalom jelentésében a „kezdet" jelentésvonatkozása is benne rejlik („gyerek" – életét „megkezdő" ember), míg a

3 Pilinszky János: *A mélypont ünnepélye,* 1-2, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984.

hasonló jelölte fogalom a „végre" utal. Ez az ellentét szolgál a hasonlítás alapjául, általa azonban a hasonlat még nem tekinthető értelmezettnek. A „gyereksírást" az ártatlanság tiszta hangjaként értelmezve (ezt az értelmezést igazolja a „mikor a bárány elkiáltja magát" költői nyelvi közlés is!) a hasonlításban ez *ártatlanság* és *tisztaság* objektiválódik a vallásos embernek a „végítélettel" szemben táplált félelmeit meghaladva, az ellentét feloldásának szemléleti lehetősége által: az ártatlanság és tisztaság hangja ítél majd elevenek és holtak felett. A hasonlatban a hasonló a hasonlított átminősítését eredményezi. A hasonlított ugyanakkor maga is hasonlóként funkcionál a „tetted" kifejezés vonatkozásában *(hasonlatlánc:* „tetted" + „gyereksírásként" + „végítélet"), illetőleg a megszólított, megnevezetlen személy „tette" vonatkozásában, mely meghaladja őt. A partikuláris létminőségű egyén reményre (kiteljesülésre!) jogosultságának a hitét, s e reményre jogosultságának az egyén számára „titkos" (Isten által rejtve hagyott?), ám adott lehetőségét hirdeti meg a vers – Pilinszky sajátos hitfelfogásának érzékletes példázataként is egyben.

Pilinszky *produktív hasonlatai* között viszonylag nagy számú (18) PARADOXÁLIS HASONLATot találunk. A *paradoxális hasonlat* az *ellentétező hasonlat*tól abban tér el, miként a *kreatív hasonlat*tól is, hogy a tertium comparationist alkotó közös jegyben *nincs* hasonlóságot jelölő tulajdonságjegy, mely a hasonlítás alapjául szolgálhatna *(kreatív hasonlat)*, illetőleg melynek megatagadása (kifejezett ellentét) jelölhetné a hasonlítás szemantikai tendenciáját *(ellentétező hasonlat)*. A viszonyítás logikai érvényessége ennek ellenére megmarad ezekben a hasonlatokban is, a hasonlított és a hasonló megőrzi szó szerinti jelentését, a köztük levő ellentmondás, meg-nem-felelés, a *szemantikai távolság megőrzöttsége* az egymást nem érintő, más-más minőséget jelölő fogalmak között a hasonlat esztétikai hírértékének egyik forrásaként jut jelentéshez.

A hasonlítás *szemantikai sűrítettségét* a jelentésstruktúrájukban egymással nem érintkező fogalmak között a hasonlított és/vagy a hasonló nyelvi szerkezetének bizonyos elemei kisebb vagy nagyobb mértékben befolyásolhatják. E nyelvi elemek a hasonlítás *szemantikai tendenciáját* értelmezik (pl. *„Fénylünk,* mint egy katonatemető." *Átváltozások* – „mi" + „fénylünk" + SIM „katonatemető"), *kifejezettségük* révén a hasonlított és a hasonló jelölte fogalmak tulajdonságjegyei közti szemantikai sűrítettség nagyobb lesz (a paradoxális hasonlítás „zártabb" vagy kötöttebb formája), míg *hiányuk* esetében (pl. „s minden megtörténhet, / mint Isten ölén, / mint Isten ölén vagy egy záptojásban." *Jóhír)* a hasonlított és a hasonló jelölte fogalmak tulajdonságjegyei közti szemantikai sűrítettség kisebb (a paradoxális hasonlítás „nyitott" vagy kötetlenebb formája).

A hasonlítás *szemantikai tendenciáját* a hasonlított és a hasonló jelölte fogalmak szemantikai minősítése alapján állapíthatjuk meg. Így Pilinszky paradoxális hasonlatait elemezve beszélhetünk a) olyan paradoxális hasonlatokról, amelyekben elvont fogalmak és konkrét tárgy-fogalmak, illetve természeti jelenséget jelölő fogalmak viszonyítása alkotja a hasonlatot; b) olyan paradoxális hasonlatokról, amelyekben az embert jelölő fogalmak és konkrét tárgy-fogalmak, illetve természeti jelenséget jelölő fogalmak viszonyítására került sor és c) olyan paradoxális hasonlatokról, amelyekben konkrét tárgy-fogalmak és velük egy tulajdonságjegyükben sem érintkező más konkrét tárgy-fogalmak, illetve természeti jelenségeket jelölő fogalmak viszonyítását tapasztaljuk.

Minthogy elméleti következtetések levonásához viszonylag kis számú paradoxális hasonlatot elemzek, nincs módomban a paradoxális hasonlítás A) *kötöttebb,* illetőleg B) *kötetlenebb* alakzatával külön foglalkozni. Megállapítható azonban, hogy Pilinszky egyáltalán nem idegenkedett a *kötetlenebb paradoxális hasonlatok* létrehozásától, s ebben is, mint egyáltalán magában a paradoxális hasonlat alkotásában, a *nyitott* versépítkezés, a *nyitott* költői nyelvi gondolkodás érvényesülését láthatjuk.

A/a Pilinszky költészetében a *kötöttebb* paradoxális hasonlatok, amelyekben *elvont fogalom viszonyul konkrét tárgy- vagy természeti jelenséget jelölő fogalomhoz,* lehetnek 1. *minőség-meghatározó* hasonlítások.

A/b Pilinszky költészetében a *kötöttebb* paradoxális hasonlatok, amelyekben *embert jelölő fogalom viszonyul konkrét tárgy- vagy természeti jelenséget jelölő fogalomhoz*, lehetnek 1. *magatartás-meghatározó*, 2. *tulajdonság-meghatározó* és 3. *minőség-meghatározó* hasonlítások.

A/c Pilinszky költészetében a *kötöttebb* paradoxális hasonlatok, amelyekben *konkrét tárgy-fogalom viszonyul konkrét tárgy-fogalomhoz, vagy természeti jelenséget jelölő fogalomhoz* lehetnek 1. *magatartás-meghatározó* hasonlítások.

B/a Pilinszky költészetében a *kötetlenebb* paradoxális hasonlatok, amelyekben *elvont fogalom viszonyul konkrét tárgy- vagy természeti jelenséget jelölő fogalomhoz* lehetnek 1. *magatartás-meghatározó* és 2. *tulajdonság-meghatározó* hasonlítások.

B/b Pilinszky költészetében a *kötetlenebb* paradoxális hasonlatok, amelyekben *embert jelölő fogalom viszonyul konkrét tárgy- vagy természeti jelenséget jelölő fogalomhoz*, lehetnek 1. *tulajdonság-meghatározó* és 2. *minőség-meghatározó* hasonlítások.

B/c Pilinszky költészetében a *kötetlenebb* paradoxális hasonlatok, amelyekben *konkrét (tárgy-)fogalom viszonyul konkrét tárgy- vagy természeti jelenséget jelölő fogalomhoz*, 1. *minőség-meghatározó* hasonlítások.

A/a-1 *Minőség-meghatározó kötöttebb paradoxális hasonlat, amelyben elvont fogalom viszonyul konkrét tárgy-fogalomhoz:*

pl. „Agóniád, akár a tenger, / megszabadít és betemet." *(A tenger)*

A hasonlított az élőlényre vonatkozó elvont cselekvést, illetve történést jelölő „agóniád" kifejezés; közte és a hasonló jelölte természeti jelenséget jelentő konkrét fogalom („tenger") között semmilyen érintkezés nincs, tulajdonságjegyeikben merőben eltérőek, a világra vonatkozó nyelvi és nem nyelvi tapasztalattal nem hozhatók egymással összefüggésbe. A hasonlításban a „tenger" mégis a hasonlított jelölte fogalom *minősítőjévé* lett. A hasonlítást lehetővé tevő nyelvi elemek a hasonlított nyelvi szerkezetében állítmányi szerepet betöltő igék („megszabadít és betemet"), melyek *egyszerre vonatkoznak* a hasonlított jelölte és a hasonló jelölte fogalomra. Ez állításoknak a „tengerre" való vonatkoztatása a világra vonatkozó nyelvi és nem nyelvi tapasztalataink alapján megengedhető, különösen a második állítás: „a tenger betemet" – akár szó szerinti, akár nem szó szerinti érelemben fogjuk is fel. Ezen állításoknak a hasonló jelölte fogalom vonatkozásában megmutatkozó relevanciája teszi lehetővé, hogy a hasonló jelölte fogalom a hasonlított *paradoxális minősítőjévé* legyen. Ezzel azt is jeleztük, hogy a két fogalom közötti ellentmondást, a hatalmas szemantikai távolságot a hasonlítás aktusa nem oldotta fel, mi több, a figyelem ráirányul, s az ellentmondásban a *paradoxonokban láttató szubjektivitás hitelesítődik.* A vers komplex elemzését elvégezve láthatnánk, hogy a paradoxális minősítés nem öncélú: a versben a tenger és a haldoklás/halál konkrét összefüggésrendszere bontakozik ki („A tenger, mondtad haldokolva, / s azóta ez az egy szavad / jelenti számomra a tengert, / s azt is talán, hogy te ki vagy." stb.).

A/b-1 *Magatartás-meghatározó kötöttebb paradoxális hasonlat, amelyben embert jelölő fogalom viszonyul konkrét tárgy- vagy természeti jelenséget jelölő fogalomhoz:*

pl. „Távolodol. De hiszen lány vagy, / hát közelítesz. Ahogyan a hold / felkönyököl. Fénylünk ilyenkor, / mint egy katonatemető." *(Átváltozások)*

A négysoros vers kompozícióját az ellentétező és paradoxális költői nyelvi közlések egyensúlya hozza létre. A négy mondatból álló költői nyelvi közlések sorában a második és a harmadik mondat egymással paradoxális hasonlatként függ össze. A hasonlított nyelvi szerkezetében a „közelítesz" igei állítmány, a hasonló nyelvi szerkezetében pedig a „felkönyököl" igei állítmány szolgál a hasonlítás („lány" *vs* „hold") lehetővé tevőjeként. A hasonlatot tehát kötöttebb paradoxális hasonlatnak tarthatjuk, nem befolyásolja ezt az a tény sem, hogy hasonló nyelvi szerkezetében közvetlenül a „holdra" vonatkoztatott igei állítmány csaknem szó szerinti értelemben juthat jelentéshez (megszemélyesítésként), s az sem, hogy ugyanez igei állítmány közvetlenül és szó szerinti jelentésében vonatkozhat a hasonlított je-

lölte fogalomra („lány"). E közvetlen rávonatkoztathatóságban ugyancsak a hasonlítás *kötöttségét* érzékelhetjük.

A második hasonlításra a negyedik mondatban kerül sor, a hasonlított jelölte „mi" (a beszélő én és a lány) és a hasonló jelölte fogalom („katonatemető") között. Embert jelölő kifejezések és tárgy megnevező- kifejezések között jön tehát létre egymásravonatkoztatás, lehetővé tevője pedig a hasonlított nyelvi szerkezetének igei állítmánya és időhatározója, melyek a hasonlóságot feltételező tulajdonságjegy-komplexumként jutnak jelentéshez („fénylünk ilyenkor"). A hasonlóságot feltételező, sőt kinyilatkoztató tulajdonságjegy-komplexumban egyformán hangsúlyossá lesz a „fénylünk" ige s az „ilyenkor" időhatározószó, minthogy ez utóbbi nemcsak a konkrét létszituációra utal, hanem a szubjektív láttatás nyílt megvallására is. A hasonlítás tehát csak az adott egyszeri létszituációban és a szubjektív láttatásban érvényes. A paradoxális láttatás a vers szövegvilágának viszonylat-rendszerét érvényesíti, egy nyitottságban, fragmentum-jellegében is zárt rendszert, amelyben minden nyelvi elem a hierarchikusan elrendezett nyelvi hálózat részeként funkcionál (a „fénylünk" ige beemeléséhez például a „hold" kifejezés jelentésvonatkozásai teremtették meg a feltételeket). Mindez nem mond ellent a láttatás, a kialakult szövegvilág nyitottságának. Az ösz - szefüggések rendszerében az egyes állítások közötti ellentmondások nemcsak hogy nem oldódnak fel, hanem épp a szigorúan zárt költői nyelvi szerkesztés következtében irányul a figyelem az ellentmondásokra. A vers komplex elemzéséhez azonban nemcsak a költői nyelvi közlések kompozicionális elrendezettségét, hanem az egyes kifejezések teljesebb szemantikai elemzését, valamint az egymásravonatkoztatások által létrejött jelentésvonatkozások alakulásának az elemzését is el kellene végeznünk.

A/b-2 *Tulajdonság-meghatározó kötöttebb paradoxális hasonlat, amelyben embert jelölő fogalom viszonyul konkrét tárgy-fogalomhoz:*

> *„Első színe?* Akár a rab / ítélethirdetéskor. / *A második?* Mint a katonák, / kik eltévedve, most nagy és puha / csomókban hullanak alá. / *S a harmadik?* A harmadik színe – te vagy. / Gyönyörűséges, háromszínű lobogóm! *(Háromszínű lobogó)*

A paradoxális hasonlatokból fölépülő példaként idézett versben a paradoxális hasonlítás sajátossága, hogy a hasonlatok kifejtett elemei nem a hasonlított(ak), hanem a hasonló(k). A hasonlított mindhárom hasonlatban egy és ugyanazt a fogalmat jelöli, egy a tárgyi világhoz tartozó fogalom („lobogó") konkrét minőségének (színének, illetőleg színeinek) a meghatározása lesz a hasonlítás formális céljává. Mindhárom hasonlatban a konkrét színminőség/tulajdonság kijelölését kell az embert jelölő állításoknak vállalniuk. A paradoxális hasonlatok viszonylagos kötöttségét a verset lezáró költői nyelvi állítás előlegezi, melyben a hasonlított („lobogó") nem szó szerinti értelmezési lehetősége is felsejlik, anélkül azonban, hogy metaforává (megszemélyesítéssé) lenne. A hasonlítás paradox jellege azonban nemcsak abban rejlik, hogy egy tárgy-fogalom meghatározására ember jelölő fogalmak képesülnek, hanem a hasonló(k) nyelvi szerkezetében is. Az első hasonlatban a hasonló nyelvi szerkezete egy kiélezett létszituációt jelöl, a második hasonlat látomásos szerkezetében ismét csak egy kiélezett, sőt abszurd létszituációt s egyben cselekvést és történést is, míg a harmadik hasonlatban (a költői nyelvi közlés formális-grammatikailag nem tekinthető hasonlatnak!) a hasonlított a hasonló jelölte megszólított személyt az azonosulás igényével vonatkoztatja magára. Nem kell hangsúlyozni, hogy a hasonlított(ak) és a hasonló(k) között semmilyen szemantikai megfelelés, érintkezési pont nincs. Csak a szubjektív láttatás hozhatta őket egymást értelmező közelségbe, az a paradoxális gondolkodás, amely két egyformán hangsúlyozott jelöltet („lobogó" *vs* emberi létszituációk, a megszólított embertárs) vetít egymásra, mutat fel a maga mélyértelműségében, ám voltaképpen értelmezetlenül hagyva őket, minthogy nem is az volt a cél, hogy „valóban" hasonlókként tételezzük őket, sokkal inkább, hogy a párhuzamosság létesítésével a lét minőségéről (halálraítéltség, elté-

velyedés, szerelem) gondolkodhassunk, miközben egy szimbolikus értelmű tárgyra, a (nemzeti?) lobogóra koncentrál a tudat.

A/b-3 *Minőség-meghatározó kötöttebb paradoxális hasonlat, amelyben konkrét tárgy-fogalom viszonyul konkrét tárgy-fogalomhoz:*

pl. „Mindenki táplálékaként, / ahogy már írva van, / adom, mint élő eledelt, / a világnak magam." *(Parafrázis)*

A hasonlatban a hasonlított jelölte fogalmat („magam") két egymással szinoníma-viszonyban álló hasonlat értelmezi. Mindkét hasonló által jelölt fogalom („táplálékaként", „élő eledelt") paradoxális viszonyban áll a hasonlított jelölte fogalommal (költői én). A hasonló(k) jelölte fogalmak konkrét tárgy-fogalmak, melyek jelentésvonatkozásaikban kapcsolatban állnak az ember fogalmával, ezért tarthatjuk a hasonlatokat viszonylag kötött paradoxális hasonlításoknak; e tárgy-fogalmak azonban – s e kapcsolatból következően is! – semmiképp sem azonosíthatók az embert jelölő fogalommal, amint azt a hasonlítás nyelvi szerkezete feltételezi. A második hasonló („élő eledelt") nyelvi szerkezetében megvalósuló paradoxális jelzői minősítés értelme a hasonlított jelölte fogalomra vonatkoztatottságában jut jelentéshez. Ennek ellenére a hasonlításban tapasztalt ellentmondást feloldhatatlannak kell tartanunk, s mint ilyen lehet a vers szövegvilágának összetevő elemévé.

A/c *Magatartás-meghatározó kötöttebb paradoxális hasonlat, amelyben konkrét tárgy-fogalom viszonyul konkrét tárgy-fogalomhoz:*

„A világbank elektromos szívében / az örökmozgó föl-lejár, / mint egy tükör, / mint egy koporsó, / mozgókép, vitrin, üveghintó, / akár egy óriás mécses, / holtfáradt, óriás kísértet." *(Örökmozgó)*

Az összetett, láncreakcióként megvalósuló, a vers egész kompozícióját átfogó hasonlat a hasonlított („örökmozgó") magatartásának formális értelmezését vállalja. A paradoxális hasonlítás viszonylagos kötöttségét a hasonlított magatartásának a nyelvi megnevezettsége valósítja meg, annak ellenére is, hogy a hasonló jelölte fogalmak legtöbbjére nem vonatkoztatható e magatartás a világról való nyelvi és nem nyelvi tapasztalataink alapján. A hasonlított jelölte fogalom jelentésstruktúrájában azonban fellelhető egy tulajdonságjegy, mégpedig egy lényeginek tekinthető tulajdonságjegy, amely a hasonló jelölte fogalmakra vonatkoztatást lehetségessé teszi, s ez a tulajdonságjegy nem más, mint a tény, hogy az örökmozgó „olyan elképzelt gépezet, amely a megindítása után önmagától örökké jár" (MÉKSZ), amely definícióból az *elképzelt* tulajdonságjegyet kell kiemelnünk, voltaképpen azt, hogy örökmozgó nincs, csak a képzeletben létezik. A hasonló jelölte tárgyak tehát e képzeletbeli térben viselkednek úgy, hogy az örökmozgó („önmagától örökké jár"). A paradoxális hasonlatokban a hasonlóként beemelt/felsorolt tárgyak kiválasztása a teljes esetlegességet tükrözi, ez esetlegesség sugalmazása szerint e képzeletbeli térben minden „örökmozgóként" viselkedhet, vagyis a tárgyi és szellemi („kísértet") világ megbolydulása jellemezheti e képzeletbeli teret. A hasonló jelölte fogalmak komplex szemantikai elemzése során azonban bizonyára mégis minősíthetővé válna ez az esetlegesnek látszó felsorolás, mely által magát a megbolydult teret/világot is jellemezhetnénk (például a halál jelentésmezejébe tartozó kifejezések hangsúlyozottsága). A vers komplex elemzése során tárhatnánk fel annak az állításnak a vers szövegvilágában betöltött jelentésvonatkozását is, miszerint mindez „a világbank elektromos szívében" történik, mely költői nyelvi közlést csak nem szó szerinti értelemben értelmezhetjük, illetőleg ha mégis szó szerinti értelemben, akkor csak e képzeletbeli térben létező, azt meghatározó fogalom-együttesként. A vers szövegvilága egy fikcióra épül, *fiktív*, s mint ilyet lehet és kellene értelmeznünk.

(Befejező része következik)

THOMKA BEÁTA

A BEFOGADÁS KIHÍVÁSAI, 9.

Túl ama bizonyos ponton

(Sziveri János: Magánterület)

Sziveri János második posztumusz kötetével, az életmű végső lezárását jelentő 37 verssel a kezünkben nehezen szabadulunk annak gondolatától, hogyan adatott meg annyi belső erő számára, hogy a halálos kórral való vívódás közepette a nemlét gyakorlását mértani pontosságú versszerkezetekké formálja. Mivel magyarázható, hogy egyetlen darab sem töredék, ellenkezőleg, különleges jelentősége van minden vers szigorú zártságának, minden belső kötés feszességének, minden kialakított arány megfontoltságának? E költészet utolsó stádiuma mintha semmi készen kapottról nem venne tudomást, mintha a versről versre újra kezdett küzdelem a nyelv, a forma, a hangvétel töretlenségéért megannyi diadal lenne mindazon a fölhordott enyésző, porladó, rothadó, szuvasodó, poshadó, korhadó, elpergő anyagon és tárgyon, mellyel az elmúlás-tudat világa benépesül. A szinonímákhoz hasonló szervesség, egybefogottság jellemzi ennek a világnak minden rezdülését és megnyilvánulását. Az imaginációban feltárulkozó látvány, a fölidézett emlék, a látomásszerű képzelgés, a meditáció egyetlen fókuszból lövell ki, s e mindent meghatározó tudatnak a szűrője teszi oly egyedülállóan egységessé, megrendítően csiszolttá a költői beszédet.

Az első cikluscím a *Delphoi felé* című versből származik. A görög jósdát és végzetszerű rejtjeles üzeneteit azonban itt a vers alanya feltételezhetően leletek kódjaitól és titokzatos formuláitól várja. Ebben a végzetes határhelyzetben sem fárad meg Sziveri sajátos iróniája, noha öniróniáját fáradt derengés módjára vonja be a rezignáció: a troliban hárman zötyögnek, az én, a mása és egy daganat. A más, az alakmás mindig a képet helyettesítő árnykép jelentéseit hordozza. Az én önmagával szembenézve saját árnyával szembesül. Az alaphelyzet a *Saját lelkéhez* forduló Janus Pannoniust idézi, melynek végzete „a roncs testbe, e gyöngyfalú fogdába" való alászállás. Különös, hogy a korábban derűvel, játékosan megvont párhuzamot („Pannóniai vagyok és János") milyen tragikus jelentéssugalmakkal telítik e kései versek, melyek mintha egész fegyverzetükkel azt a tézist igazolnák, hogy immár a lényege szerinti elégikus közlendő és látásmód sem elegendő föltétele az elégia létrejöttének. Ha a fönti meglátás értelmében arra a kérdésre kívánnánk válaszolni, mi a *Magánterület* magatartásbeli és szemléleti, érzelmi és hangvételbeli homogenitásának formai megfelelője, mindenképpen az elégia elégikussá transzponálódó változatát kellene kiemelnünk. Sem nem valamely klasszikus műfaji puritanizmuson, sem nem a költői attitűdön vagy a verstárgyakon múlik, hogy a kötet legtöbb darabját elégikus karakterűnek érezzük és nem elégiának, hanem magának a műformának az alakulástörténetén. Anélkül, hogy kétségbevonnánk e költői periódus alapvetően elégikus alapvonásait, vagy szembeállíthatnánk bármit a rugalmasan értelmezett műfajfogalommal, meggyőződésünk, hogy éppen a kesernyés irónia és a látásmód, nyelvhasználat groteszk szenzibilitása az, ami ellenpontként működik a versszerkezetekben. Mégis egyértelműen a léttapasztalatot, az itt-lét és a távozás közötti átmenetiséget reflektáló, annak gyötrődéseivel számot vető, megrendülten s mégis valami nem is földi higgadtság és bölcsesség birtokában fölhangzó versbeszéd a *Magánterület* költőjéé. A hanghordozásba, formálásba vegyülő tónusok, eljárások pedig, melyek elütnek a konvencionális elé-

giapoétikától, éppen a forma megújulásáról, újabb alakváltozatáról és lehetőségeiről tesznek bizonyságot.

A *Bábel* (1990) és a *Magánterület* között folytonosságot tapasztalunk az intonáció, a szemléletmód, a formai igényesség, a motivika, a metrika és a nyelvkezelés szempontjából. Sziveri János tovább munkálkodik rímes, szótagmérő, illetve ütemes, hangsúlyos versszerkezeteinek alakításán. Egy részletezőbb elemzés árnyalt képet nyújthatna azokról a verselési sajátosságokról, melyekkel megújítja a hagyományos eszköztárat, miközben igen sok már-már elfeledett, Aranyra, Babitsra, Adyra, József Attilára jellemző rímstruktúrát idéz. E kötött metrikai és ritmikai konstrukciók igen gyakran hasonló funkciót töltenek be, mint a már érintett torzító, groteszk társítások, trópusok, jelzők. A ritmus vagy a rím kibicsaklásai, ficamai, zenei párhuzamosságok sejtetései, illetve kizökkentései ugyanúgy a keserűség artikulálásának eszközei, mint a diszharmonikus szójátékok, ellipszisek, szó-deformációk. Lankadatlan nyelvi invencióval nyesegeti, metszi, préseli új öntőformákba a szavakat, jelentéseiket és összefüggéseiket e versek írója. A jelentésmódosításokhoz igen gyakran elegendő számára egy-egy hangelízió vagy -inverzió, szóbelseji hangzáspárhuzam felismerése („Most minden mélység személyes" – *Túlsó part*, illetve „Nem mélység már, se személyes." – *Innenső partok)* vagy szórend-, szóelemcsere s máris a megszokottól eltérő szemantikai áramlás indul meg, vagy föl nem ismert értelemtartalmak kerülnek fölszínre („műéletéből sincs kivonatozni- / valóm. Elég nekem személyes valóm! / Abból se soká tart kivonatozni." – *Határmezsgye)* Ilyen korrekcióknak vannak kitéve az állandósult szókapcsolatok, a nyelvi sztereotípiák, a nyelvhasználati beidegződések is.

Sziveri János költői formanyelvének egyik legkülönösebb rétegét a képeket, tárgyakat, minőségeket, anyagokat idéző verselemek alkotják, melyek trópusok, alakzatok, tehát metaforák, metonímiák, hasonlatok, megszemélyesítések stb. együtteseiben jelentkeznek. Az anyagszerűségnek különleges szerepe van ennek az érzékenységnek a történetében. Mint Sziveri költészetének régi járuléka, szükségképpen új konnotációkkal bővül a *Magánterület* szövegeiben, ahol a korábbi versekhez viszonyítva a reflexív tevékenység még hangsúlyosabb szerephez jut. Janus Pannonius egész mitológiai apparátust megmozgatott, midőn elégiába foglalta testi gyötrelmeit: „Renyhe a sár, amiből mesteri kéz faragott." (Berczeli Anzelm K. ford.) „Anyagom kór irtja, fúrja", olvassuk Sziveri *Rákrománcá*ban. Itt is fölmerül a kép/képmás kontraszt: „A hiány az egyetlen tulajdon – / őt még istene gyúrta, én / lám hamisítvány vagyok. / Magam helyén, ha eltűnök tán, / alig picinyke űrt hagyok." Nemcsak a fönti megfelelés idézi a *Talán eltűnök hirtelen* című vers korszakának József Attiláját, hanem az a funkcióvesztés, melynek a szcénikus elemek e két költészet alakulásában ki vannak téve. A folyamat a képszerű elemek jelentőségének csökkenése és a fogalmi nyelv hatáselemeinek növekedése felé halad. Közelebbről szemlélődve mégis arról győződünk meg, hogy e két költői mű utolsó periódusában sem tűnnek el a dolgok érzékekkel befogható s ennek stiláris alakzatait igénylő megfigyelések, ellenkezőleg, már-már elviselhetetlenül pontosakká és zavaróakká válnak: „arcom, mint összegyűrt kártya" *(Rákrománc)*, „koppan a cinkelt véredény" *(Cinkelt kádak)*, „Emeljük meg földről a pőre mocskot, / a befagyasztott szennylevet." *(Monotípia, ez egyszer)*, „A szemüreg drótját veti ki adott / esetben szemetet a szem zsinegek / folyvást mikre csomózva lettünk / ijesztők gyanánt ennyi az egész" *(Drótok)*. A *Vágóhíd utca* című ciklus nagy versei, a cikluscímet viselő, a *Gyöngyszemét*, a *Homokábrák* stb. bővítik a veszteség, a vesztés, a kiürülés, a megsemmisülés, a megfogyatkozás, a megszűnés panorámáját, érzékelhető, valamint csupán a benső világban, a tudatfolyamatokban regisztrálható eseményeit. A *Vágóhíd utca*-beli kiűzetés, áttelepülés problémaköre változatlanul eleven sebként idézi azokat a drámai helyzeteket, melyekről Sziveri mindig többes számban tudott csak beszélni. „Ahonnan jöttünk, ott születtünk. / Onnan kergettek. Onnan el." 1989-ben nyilván csupán a próféciák sejthették volna meg annak az exodusnak a méreteit, melyek e vers megjelenésének idejére beteljesedve immár csakugyan üres széksorokat hagynak maguk mögött a Vajdaságban, mint záróra után: „ha ott senki /

nem lesz, akkor ki – / csak az űr." A versnek az a sora, mely szerint – egy etimológiai, szemantikai billentéssel – „Fagyatkoztunk esetlenül", kegyetlen időszerűséget kapott mára, holott eredetileg mindenekelőtt az erkölcsi, emberi helytállás, illetve a meghasonlás, a kitartás, illetve a meghunyászkodás dilemmája állt hátterében, s nem az egzisztenciális választás és döntés problémája.

A *Gyöngyszemét* az enyészet tablója, melyen a pusztulás alakzatai sorakoznak, középpontjában pedig elválaszthatatlanul együtt áll a mű és létrehozója, a megsemmisülés alakzatait szemlélő tekintet: „Kapkodja szemeit az, aki lát". A szem itt is mindkét jelentéskiterjedésére támaszkodik. A címbeli szóelemek ellentétező játéka (gyöngy + szem, gyöngyszem + szemét) a versegész szervezésének is egyik központi eljárása, tehát nemcsak a szóösszetételek szintjén vagy a szókapcsolatok szintjén hat („aludttej-úton", „remeknyűvek", „kopott csillagod"). Groteszkebb és kiábrándultabb ars poeticát ritkán olvashatunk, hisz ismervén a költészet jelentőségét és értelmezését Sziveri János gondolkodásában, nyilvánvalónak tűnik, hogy a műnek ezzel a kétségbevonásával, *a rozsdás torzó, csempe gügye törmeléke* metaforákban nem is a művel, hanem önnön magával, lényének legvitálisabb funkcióival számol le.

Ez a problémakör köti le figyelmét a mulandóságra ocsúdás másik maradandó darabjában, a *Homokábrák*ban is. Ahogyan a *Vágóhíd utca* elnevezésben mintha minden kudarcsorozat jelképére ismerne, a *Homokábrák*ban létszimbólumot sejt meg: „Elrendez minket a szél: megint / megrajzol ismét, homokból, pernyéből – / vélhetően reménytkeltőbb ábrát." Az újra meg újra átrendeződő alakzatokban a változandóság és az állandóság feloldozhatatlan kettősségét látja, ahol egyetlen evidenciaként kínálkozik a fölismerés: a geometria eme játékában a mi helyünk a porlandó, szemcsés anyagának felel meg. A fogalom először *a lét geometriája* metaforában merül föl, mely kíméletlen végzet módjára alakítja a sorsokat. Az összetétel Blake körzős urának, a teremtés és a halál megmondhatójának képét asszociálja. A vers második felében ezt olvassuk: „vakul folyvást a rég végletes geometriája." Még két igen jellegzetes hangtani és egyben jelentéstani intervenció kívánkozik az így kibontakozó verstengelyre. „Csalás hogy *véltél*, magadra ess!", valamint az alábbi: „Légállomás. Az állománynak vége." A kurzívval kiemelt szó elejére a „magadra vess" szókapcsolatból elmaradt *v* betű kerül s így leplezi a szóban rejlő másik jelentést, mintegy elfedi a rádöbbenést: „csalás, hogy éltél". A kiemelt *rég* szó, a végletes közvetlen közelében, hasonló társításokra ösztönöz. A *v* elmaradása eredményezi a „légállomás"-t is, amelynek jelentéssugalmai között az utolsó leheletet, párát is sejteni véljük. Az étolajból is így lesz létolaj, szójátékokból létbölcsesség, a jelentéktelen apró közbeavatkozásokból a vers minden pórusát átható intenzitás, a *Homokábrák*ból pedig a jelenkori magyar költészet egyik kivételes teljesítménye.

A kötet két párverse a *Túlsó part, Innenső partok*, illetve az *Ovidius Constantában* valamint *Az Ovidius-szonett farka*. A szonett a hűtlen „átváltozásokra" asszociálva vetíti egymásra a száműzött költő és kései utódjának sorshelyzetét, hogy végül kimondhassa: „A KÖLTŐ SZABAD!" Sziveri egyik legmélyebb traumáját teszi szóvá a vers és a kétsoros függelék is. A másik két szigorú metrikájú verset pántokként fogják egybe a *mélység, személy, személyes* szavakban meglelt közös elem, a „mély" kétségbevonásai. A szenvedélyes lázadás hangjait úgy fogják, „pólyázzák gúzsba" a lemondás keserűen distanciáló gesztusai, mint a szabadon hömpölygő nyelvi áradatot a metrumok. Egy kinyújtott, tapogató kéz keresi a magyarázatnak, kegyelemnek helyét anélkül, hogy óvatos fürkészésén kívül egyebet fölfedne magáról: „Kell a levéshez némi készség – / de mi összetartja, enyv-e?" A *tennivalót* is *lennivalóra* változtatja, a látószög pedig mintha csakugyan áthelyeződne egy olyan térségbe, melyre csak neki van rálátása. Már csak hisszük, hogy vagyunk – e sor is a hiány, az űr képzetkörét idézi, mint ahogyan a Velence–Velencei tó párhuzam is. Még a pusztulás képzetkörébe oly tökéletesen beleillő süllyedő város sem elérhető, csupán a vízlepény, lapos lóitató edény taszító látványát kiváltó állóvíz. A remény, győzelem, bosszú, rend, böjtölés skáláján végigfutva a vers zárórészében páratlan higgadtsággal regisztrálja minden döntés, keménység

és bátorság hiábavalóságát annak a tehetetlenségnek perspektívájából, mely rája kiszabatott. E tartás és fegyelmezettség kulcsát a párvers első sora rejti: „Ki kelni készül énmagából" – a levés szenvedője immár nem kikelni és szembefordulni készül, mint még nem is oly régen, hanem kelni. A fölkelés, fölébredés jelentéseivel egyidőben a föltámadást is evokáló szót a következő vers explicite kimondja: „s egyre csak késik feltámadásom." A *Törpeoratórium*ban felmerülő Lázár-szimbólumhoz mintha nem is a kétségbeesés, a keserű fölismerések, a tudomásulvétel gyötrő lépcsőfokain keresztül érkezett volna el, hanem nyílegyenes úton. A kar szájába adott, négyszer visszatérő lázálom egyidőben vonatkoztatható a mind gyakrabban megtagadott életre („elvitt az ördög noha nem is éltem"), valamint a késő, elodázódó feltámadásra.

Ebben a belevetettségből oly nehezen szabaduló helyzetben tiszta körvonalaiban rajzolódik ki és reflektálódik mindaz, ami az innenső partok létállapotait könyörtelenül meghatározta a személyes életsorstól a szellemi és emberi közösséget illető megpróbáltatásokig és kudarcokig, a száműzetéstől az emberi és történelmi perspektívák kilátástalanságáig. A *Folyamodvány* záró sorai azt az ismételten visszatérő dilemmát fogalmazzák meg, melyet ama másik látóhatárnak a közelsége nélkül aligha lehetne fölvetni: „Nem múlik el minden csak úgy: / múlhat – nem múlhat el." Ettől fogva alig van filozofikus fragmentumra emlékeztető miniatűrje vagy szilárd kötésű nagyobb versszerkezete a kötetnek, mely ne kérdezne rá az alapvető létbölcseleti kérdésekre. „Vajon ha elmégy ki jár itt? / S vajon, ha nem mégy: ki jár ott?" *(Mormolás)* A metafizikai dimenziók mind kézzelfoghatóbbak, a kínzó, megválaszolatlan kérdések mind inkább ebbe a kiterjedésbe lökődnek ki, a tudat itt szeretne tájékozódni. „Befejeződni amúgy sincs miért. / Nem fejezhet be Földet az, / ki onnan vétetett." *(Ahogy érdemes)* Az utolsó versek egyik állandó motívuma, az árny/árnyék is visszatér ismét: „Marad-e árnyék, hol leszállnék?" – kérdezi a *Kelenföld* című vers, s ezzel az első személyű igealakkal valósággal belemossa a leszálló árny képébe önmagát, az árnyat pedig az árnyékba rejti. A szaporodó kételyekkel egyidőben hallatlanul kifinomul e költészet etimológiai/szemantikai érzékenysége. A többször idézett kettős formáló/deformáló, felbontó, transzformáló eljárások felnyitják e pontosan kimért, arányos, zárt szerkezeteket és jelentéssugalmaik sürítettségükkel egyenes arányban szaporodnak.

A *Magánterület* záró versei, a *Lágy esti melankólia, Belharc, Foggal, körömmel* olyan híradások a végső kérdésekről, melyek mintha az elnémulás előtt még egy utolsó rekapitulációra összegyűjtött erővel metszenének néhány vonást a mesterien megmunkált kristályfelületre. Sziveri János egyetlen lépésre sem távolodik el attól a szikár nyelvi tartástól, melyet fáradhatatlanul alakított művészetében. Ha valami végképp lenyűgöző ezekben a darabokban, az a konok s a beleroppanásig kitartott ragaszkodás egy általa felállított igen magas mércéhez. Hogy fölényesen érvényesít arányt, mértéket és nem hajlandó lemondani egy magasabb rendű igényességről sem önmagával, sem művészetével, sem a világ dolgainak megítélésével kapcsolatban, abból olyan fokú energia származik, mellyel ritkán találkozunk a költészetben. Az az érzésünk, mintha körbe-körbe járnánk s mégis szüntelenül egy helyben topognánk abban az igyekezetben, hogy megfejtsük e rendkívüli minőség nyitját. Egyik forrása mindenképpen annak a távolságnak a kiküzdése, mellyel a szellem fölébe tud helyezkedni testi kínnak és szenvedésnek, melyből nem enged akkor sem, amikor legsérülékenyebb és legszemélyesebb kérdéseit érinti. A költészetben s a költészettel való alapításnak, mely ezt a szűkre szabott életidőt kitöltötte, méltóbb zárása aligha lehetett volna, mint a megnevezhetetlenhez forduló utolsó négy sor. Nehéz akár megközelítőleg is pontosan felmérni annak jelentőségét, hogy a létezés mibenlétének kiismerhetetlenségéből fakadó szenvedés oly kivételes megnyilatkozásai után, mint amilyenek az opus utolsó időszakát kitöltik, hogyan artikulálódhatott ama végérvényes átváltozás is, amit a megnevezhetetlen felé indulás jelent. Ehhez a transzformációhoz is formát, nyelvet, mértéket alkotott az a rendkívüli erőfeszítés, mely önmaga megszüntetése és végső színeváltozása egyben. *(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1991)*

BALASSA PÉTER – VARGA LAJOS MÁRTON

CSAK AZ ÖNMAGÁHOZ VALÓ HŰSÉG

Nádas Péter: Az égi és a földi szerelemről

VLM: – A Szépirodalminál jelent meg Nádas Péter új munkája. A bevezető és a zárórész közt két pompás esszé olvasható, mindkettő folyóiratban is napvilágot látott: az *Előadás az égi és a földi szerelemről* a *Holmi*ban, a *Jegyzetek az égi és a földi szerelemről* a *Jelenkor*ban. Úgy látom, hogy az utóbbi az, ami fontosabb, ami e kötet szellemi erőterét megteremti és ami igazán író munkája. Ha ezt a könyvet a maga helyén értelmezni akarom, akkor egyfelől lehetetlen elvonatkoztatnom Platón *A lakoma* című munkájától, mert annak kivételes érzékenységű elemzése ez, másfelől az *Emlékiratok könyvé*től, amely antinomikus problémavilágával van jelen.

BP: – Egy pillanatra még visszatérnék a műfajhoz. Nagyon érdekes ugyanis a *Jegyzetek* és az *Előadás* ütköztetése. Tudomásom szerint egy időben írta őket, de hozzád hasonlóan én is különbséget látok a *Jegyzetek* javára. A *Jegyzetek* elevenebb, és a maga töredékességében – bizonyos értelemben – lazaságában élőbb, lélegzőbb szöveg; az *Előadás*ban érzek valami merevséget és véglegességet. Azért érdekes ez az ütközés, mert a *Jegyzetek* úgy viszonyul az *Előadás*hoz, mint a műhely a műhöz, és ebben az esetben számomra a műhely inspirálóbb, mint a mű. A *Jegyzetek* feliratú részben kisebb-nagyobb spáciummal elválasztott elmélkedések, novellaszerű betétek, apró, időben különböző történetek, példázatok sorozata található, tehát egy eleven gyűjteményről van szó, amelyben azonban jól és világosan elkülöníthető két alapvető réteg, és ez a kettősség már az *Évkönyvre* is jellemző volt. Az egyik, hogy így mondjam, az életből vett példázat, a másik pedig egy elméleti nyelvi réteg. Ennek az utóbbinak a kiindulópontja valóban az említetted antik gondolkodásmód és közelebbről a platóni filozófia szerelemtana. Ez a szerelemtan valóban akkor keltette fel Nádas Péter érdeklődését, amikor az *Emlékiratok könyvé*vel bajlódott egy évtizeden át, és ott meg is jelenik az antikvitás mint az európai kultúrának egyik legfontosabb kiindulópontja, és megjelent a platonizálás is, például az *Egy antik faliképről* című fejezetben. Azzal is egyetértek, hogy jelen könyv voltaképpen egy *Lakoma*-elemzés, a *Lakoma* szövege van a középpontjában ezeknek az elmélkedéseknek, illetőleg egy archaikus mítosz, Narkhisszosz és Ekhó mítosza. Nádas megkülönböztet egy archaikus korszakot, egy mitikus korszakot és egy mentális korszakot a gondolkodásban és a szerelemről való gondolkodásban egyaránt. Nagyon érdekes, hogy a szerelemről való gondolkodást kimondatlanul bár, de egyértelműen a gondolkodás történetével mintegy azonosítja. Ezt azért tartom elfogadhatónak, mert a gondolkodás történetének valóban egyik középponti kérdése, hogy az ember miképpen vélekedik önmagáról, és a másikkal való kommunikációban hogyan ismeri meg önmagát, ugyanakkor tudjuk mindannyian, hogy a szerelem, akár égi, akár földi formájában, az ember önismeretének egyik leggazdagabb, ha nem a leggazdagabb forrása. Éppen ezért Nádas szerelemről való elmélkedése voltaképpen a gondolkodásról és az ember miniműségéről való elmélkedés is.

VLM: – Az is, de hát itt voltaképpen ugyanarra a kérdésre keresi a választ, megítélésem szerint, mint az *Emlékiratok könyvé*ben, hogy miképpen haladható meg kultúránk kommunikációs és identifikációs válsága, amely válság e kultúra romlott mivoltából következik, s mint személyes probléma ölt minduntalan leküzdhetetlenül alakot. Nos, a szerelem, Nádas Péter értelmezésében mint a boldogságkeresés méltó közege, lehetőség

a megoldásra. Azt, hogy milyen lehetőség, az *Emlékiratok könyvé*nek hősei nagyon pontosan megmutatják. Ezért is van itt néhány olyan kérdés, amivel érdemes szembenéznünk. Mindenekelőtt, hogy vajon az érzékek beszédével teremthetünk-e olyan tiszta valóságot, amelyben gondolkodásunk sem szennyeződik? Egy dolog az élet, s valami egészen más a róla való, beszéd által *közvetített* gondolkodás. Vajon képesek vagyunk-e egy olyan áttetsző, mert közvetlen kommunikációs módot találni, ami a teljes megértést szolgálja és szavatolja, s ami így vagy úgy, megváltásunk vagy üdvösségszerzésünk esélye? Ne felejtsük, a szerelemben voltaképpen a szerelmen túlihoz törekszünk, egy olyan eszményhez, ideához, ha úgy tetszik, Istenhez, akit – ugyancsak az *Emlékiratok könyvé*nek tanulsága szerint – egyéb módon el nem érhetünk.

BP: – Az a bizonyos tiszta elvont beszéd a szerelemről, amiről kérdezel, e felé törekszik, azt hiszem, Nádas beszéde, az ő számára állandóan reflektált kifejezési dráma, amennyiben minden, a szerelemről való beszéd is nyelvi kérdés. Tartalmilag azonban éppen arról szól, amiről a nyugati metafizikának nagyon sok kritikusa és művelője, különösen a XX. században, hogy a vágy, az életvágy, a megélés, az elevenség hogyan vált tudásvággyá, megfogalmazássá és a tudásvágy hogyan vált vágy nélküli tudássá a modern gondolkodásban, illetve a metafizika modern sorsában ez a vágy nélküli tudás hogyan ölte ki önnön forrását és eredetét: az eleven életet, tehát a fogalom hogyan uralta el a terepet és a fogalom hogyan ölte meg azt a valóságosat, amire vonatkozott. A metafizika – és a szerelem – története a megkettőződés sorstragédiája. Itt tulajdonképpen az emberi gondolkodásnak és az emberi életnek nagyon fontos, talányos elemét kritizálja Nádas, éppen úgy, mint XX. századi gondolkodó társai. Ez pedig az önreflexió maga. Tehát nem annyira a szerelemnek az elrontottságáról beszél, nem a szerelem kultúrkritikáját adja, nem is beszél XX. századi problémákról közvetlenül, hanem arról, hogy egyáltalán beszélhetünk-e a szerelemről. Illetve nem úgy áll-e a dolog, hogy abban a pillanatban, amint nem éljük a szerelmet, hanem gondolkodunk felőle és mindenféle segédeszközöket, pótfogalmakat találunk ki, abban a reményben, hogy így jobban megközelítjük azt a platói egységet, ami ebben ígéretként csillámlik, éppen eközben egyszerűen megöljük, illetve egyre rosszabbul csináljuk ezt a dolgot.

VLM: – Azért öljük meg – bocsáss meg, hogy szavadba vágok –, mert a szerelemben mindenekelőtt a különbözésemet kell ahhoz elmondanom, hogy érezhessem a másikkal való azonosságomat és fordítva, hasonlóságban és azonosságban kell megtalálnom azokat a különbségeket, amelyek mindenkitől elválasztanak. Lehetetlen helyzet. Mint ahogy az is, hogy nincs mély boldogság mélyen gyökerező erkölcs nélkül, ahogy Musil mondja, és nincs erkölcs, ha az valami szilárd dologból le nem vezethető. Nádas Péter esszéjének minden törekvése arra irányul, hogy ezt az azonosságot és megkülönböztetést lehetőségeiben kimunkálja, egyszersmind eljusson ahhoz a boldogsághoz, amely feltételezi a mélyen gyökerező erkölcsöt. Igenám, de egy romlott kultúrában nem létezhet mélyen gyökerező erkölcs, mert nincs, ami lehetővé tegye, s normáit, elveit érvényre juttassa. Gondolj arra például, hogy a fennálló szokások szerint az azonos neműek szerelme legalábbis problematikus. Ha föltámad, olyan akadályokon kell keresztül törnie, hogy méltó beteljesülésre, a boldogságra semmi esélye. Vagy a szabályoknak engedelmeskedik, s akkor a boldogsághoz el sem juthat, vagy a boldogságvágynak, s akkor szabályokat kell megtörni, ami az erkölcsöt semmisíti meg. Antinómiákkal telített helyzet Nádas Péteré.

BP: – Ehhez nekem nincs is mit hozzátennem, mert elmondtad azokat az antinómiákat és azokat a problémákat, amelyeket Nádas fölvezet, és amelyekkel voltaképpen leírja a nyugati szerelem, a modern szerelem történetét, tragédiáját, tragikomédiáját és komédiáját. Egyetlen áthidaló fogalmat vagy szót találtam mindössze a könyvben, és ez a kölcsönösség szava. Minthogyha a kölcsönösséget találná Nádas a szerelem legmegfelőbb – a rossz kettősséget összekapcsolással enyhítő – szavának, és ebben egyetértek vele akkor is, ha ez talán a valóságos időben nincs, legfeljebb a belső, megélt pillanatban, és

talán nem is fejthető ki egész mélységében ennek a jelentéstartalma. Hiszen minden szerelemnél és minden embernél a kölcsönösség más és mást jelent, és egyáltalán nem feltétlenül szimmetriát, nem bornírt szimmetriát kell értenünk rajta. A szerelemben éppúgy, ahogy az emberi életben vagy a természetben, sincs tökéletes szimmetria. Amit aggasztónak tartok, az a gondolati igazság és a gondolkodási-kifejezésbeli stílus tartós, fokozódó ellentmondása a mint Nádas írói és nyelvi problémája, amit én már az *Évkönyv* című egyébként nagyon fontos könyvnél igyekeztem jelezni. Nádas ugyanis az *Emlékiratok könyve* után egy olyan esszé-nyelvet bontakoztatott és fejlesztett ki, amilyen nagy művéből következett ugyan, ez azonban nem mentes a sterilitás veszélyétől. Van valami szép, de fárasztó, csendes, de kimért, helyenként oktató, kíméletlen ünnepélyessége, amely a merev apodiktikus beszéd felé vezet. A probléma-megfogalmazásnak és a probléma faktúrájának, a kifejezésmódnak egy olyan, helyenként doktriner-ideális követelése és egy olyan eszményi gondolkodásmódnak a hajszolása, ami nem biztos, hogy íróilag termékeny, viszont a szorosabban vett filozófiának csak *egyik* lehetősége. Azt sem hiszem továbbá, hogy *Az égi és a földi szerelemről* című könyv nyelvében ő egy író filozófiai esszényelvét találta volna meg, nem, az írói *lüktetés* visszafogása egyenesen káros. Ez egy átmeneti, nyelvhasználati válságnak tűnik, de hozzáteszem, bizonyos mértékű ellenérzésem és fenntartásom nem áll ellentétben azzal, hogy amikor olvasom, akkor gondolatilag hallatlanul szuggesztív, magához vonz, nagyon termékenyítő. Csak talán nem a neki legjobban megfelelő, nyelvi-filozófiai iskolát járja most az író, hiszen ez a beszédmód inkább folytonos döntésre kényszerül és kényszerít, ahelyett, hogy *megtörténne*.

VML: – Mindenesetre abban igazad van, hogy a magához való következetessége okán kerül csapda-helyzetbe. Mármost ne felejtsük, hogy e gondolatmenet igazi értelme: visszaadni a metafizikai gondolkodás, sőt a metafizika rangját életünkben.

BP: – Ezt messzemenően méltányolom, éppúgy, mint te, csak azt gondolom, hogy a metafizika rangjának és jelentőségének a rehabilitációja nem tekinthet el attól a követeléstől, ami szintén a nyugati metafizikának paradox követelése, és amit paradox módon tartalmaz az egész nyugati metafizika, hogy miképpen léphet túl önmagán: a metafizika végzetén. Az önreflexív fogalmi beszéd „nyitása" a művészi, (de semmiképpen sem pontatlanabb) beszéd felé sokkal inkább termékeny korkívánalma a jelenkori teóriának, mint azt Nádas hinni-észrevenni látszik. Attól tartok, esetében egyszerűen egy gondolkodási és intonációs hibáról vagy zavarról van szó. Biztos vagyok benne, hogy ennek a nyelvi megoldása vagy feloldása még további erőfeszítéseket igényel.

VLM: – Hadd tágítsam gondolatmeneted: végül is egy hosszú évek óta tartó drámának vagyunk a tanúi, Nádas Péter drámájának, mert hiszen itt valami eszményinek a reménytelen akarata jelenik meg, amely óhajtja az élet szüntelen ellenőrzését, miközben épp ezt hárítja el abban a pillanatban, amikor teheti, s aminek következményeként egy olyan erkölcsi látószöget, egy olyan magas nézőpontot kényszerül kiküzdeni, ahonnan már az élet tulajdonképpen nem számít, csak az önmagához való hűség.

BP: – Erre nehezen tudnék bármit is mondani, hacsak azt nem, hogy Nádas után felül pozitív küldetést tölt be a magyar szellemi életben anélkül, hogy neki valamiféle beteges küldetéstudata volna, ennek semmi nyoma, mégis beteljesít valamilyen küldetést vagy egy hasonlíthatatlan kötelességet teljesít a szavainknak, a fogalmainknak mint gondolkodási sztereotípiáknak a következetes, konok leleplezésével. Imént csak az *írói művet* féltettem. Ez ennyi. *(Elhangzott a Magyar Rádióban, 1991. július 29-én)*

MÉSZÁROS SÁNDOR – VARGA LAJOS MÁRTON

HASONLÓSÁG ÉS KÜLÖNBÖZÉS

Keresztury Tibor: Félterpeszben

VLM: – A könyv, amelyről Mészáros Sándorral beszélgetünk, Keresztury Tibor interjúinak gyűjteménye, a József Attila Kör utolsó, 54. számú füzeteként jelent meg a Magvetőnél. Azt mondhatom, méltó munkával fejeződik be a sorozat, a nemzedék legjobbjait, sorrendben: Esterházy Pétert, Zalán Tibort, Csengey Dénest, Szőcs Gézát, Kukorelly Endrét, Sziveri Jánost, Krasznahorkai Lászlót, Géczi Jánost, Parti Nagy Lajost, Márton Lászlót, Szilágyi Ákost, Markó Bélát, Csordás Gábort és Marno Jánost megszólaltató kötettel. Méltó munkával, hiszen Keresztury Tibor kivételes lehetőséget teremt a hetvenes évek végén induló, irodalmunkat megújító évjárat belső történetének megismertetésére, az e történetből következő kérdések és megoldási kísérletek értelmezésére. Tizennégy, különbözőségében is közös horizontot húzó nézőpontból.

MS: – A kötet legfontosabb erényeinek egyike, hogy sajátos műfajt talált az interjú és az esszé határán. Ezzel olyan nézőpontot és beszédmódot teremtett, ahonnan jobban feltárható a mű és a személyiség viszonya. Ez azért lényeges, mert az újabb irodalmi iskolák épp a művek mögött álló személyiséget nem jelenítik meg. Babits hangsúlyozta, hogy minden jelentős író teremt egy sajátos, rá jellemző attitűdöt, amely átsugárzik művein. A kötet interjúit végigolvasva az olvasó számára talán befogadhatóbbak lesznek a művek, mivel itt közvetlenebbül érzékelheti a mögöttük fölsejlő alapállást és írói magatartást. A beszélgetések ennek az attitűdváltásnak a természetrajzát jelenítik meg.

VLM: – Nem annyira új ez a műfaj, gondolj például Görömbei András nevezetes interjúira. S ha már itt tartunk, hadd tegyem szóvá azt is, hogy ami ebben a kötetben megtörténik, éspedig olyan mértékben, hogy a *Félterpeszben* alapműnek tekinthető, az bizonyos értelemben Keresztury Tibor ellenére történik meg. Ő ugyanis az irodalomról akart gondolkodni, teoretikus igénnyel, a föltárás, értelmezés közel azonos szempontjait, kategóriáit akarta érvényesíteni írásban, tehát a rögtönzést kerülve, amitől kissé nehézkessé és körülményessé vált a dolog, ráadásul elvesztette a műfaj lényegét, két ember találkozásának, szembesülésének drámáját. Kárban a haszon: épp az írásos változat tette lehetővé, hogy ez a tizennégy író, költő nagyon mélyről és nagyon pontosan szólaljon meg.

MS: – Én egy író írásbeli megnyilatkozásait tartom autentikusnak, csak ekkor van alkotói viszonyban a nyelvvel. A többi, ha időnként fontos is, valójában a színész beszéde.

Ennek a kötetnek a beszédmódját és hangvételét rokonszenves megértésvágy jellemzi. Keresztury azokat a nagyon különböző embereket akarja megérteni, akik írói felfogásukban, szereptudatukban, poétikájukban és világlátásukban egymástól is igen eltérnek, és bizonyos értelemben csak a nyolcvanas évek irodalompolitikája homogenizálta őket egyetlen nemzedékké. Önmaguk sem vállalják ezt a fajta csoporttudatot, hiszen a hetvenes-nyolcvanas évek története az irodalomban valamiképpen ennek a *mi*nek, a közös csoporttudatnak a hiányában érhető tetten. Itt a kötetben is mindenki egyes szám első személyben fogalmaz, és ez nemcsak grammatikát jelent, hanem gondolkodásmódot is. A Csengey-interjú második felét leszámítva sehol sem jelenik meg az affirmatív csoporttudatra utaló gondolkodás és kifejezésmód. A meditatív hangnem lehetőséget ad arra, hogy a belső párbeszéd és az együttgondolkodás tere legyen ez a könyv, ezáltal az irodalom külső, irodalomszociológiai történetei felől mélyebb szintekre is eljusson.

VLM: – Itt megint van egy kis nézetkülönbség kettőnk között. Miközben igazat adok neked a tizennégy szereplő különbözőségét illetően, nem árt rögzíteni, hogy nagyon erős közös vonások is megjelennek. Ilyen az ideológiákkal, a politikával való leszámolás, és ugyanakkor a térség és a korszak dilemmáival való szembesülés készsége. Közös a törekvésük, hogy a dilemmákat a személyes szakmai, ha úgy tetszik, poétikai problémákba fordítsák át. Úgy is fogalmazhatnék, hogy az életet, a világot a szakmán át élik és értik meg legteljesebben. Azt hiszem, ebből is adódik, hogy a megformálás minősége érdekli őket igazán, és nem a tárgy minősége. További közös sajátosságuk (vagy legalábbis nagyon hasonló vonásuk) reflexív hajlamuk – mellesleg az erős intellektualizáltság műveiknek is jellemzője. Hozzátehetem még ehhez a hagyományhoz való viszonyukat. Egyfelől idegenkednek a szakítástól, másfelől hasonló intenzitással idegenkednek a mintakövetéstől. Szinte valamennyien úgy vélekednek, az egészre kell tekinteniük, az egészből kell építkezniük. Vagyis talán nem túlzok, ha azt mondom, hogy a kötet akarva-akaratlan a magyar irodalmi posztmodern fogalmát definiálja.

MS: – Itt az egyik ellentmondás, amit állítottam, hogy a nyolcvanas években ezek az emberek nem jelenhettek meg egy közös szellemi térben, így lehetséges közös művészi törekvések sem összegződtek. Nagyjából arról van szó, hogy időnként létrejöhettek színvonalas lapok, mint az *Új Symposion* vagy a *Jelenkor* – ezek történetéről fontos dolgokat mond a Sziveri-interjú, illetve a Parti Nagy Lajossal, a Csordás Gáborral készített beszélgetés –, ám az a fajta közös megjelenés, amely egy irodalmi nemzedék azonosságtudatát meghatározza, az nem, vagy csak részlegesen jöhetett létre, jelenhetett meg. Lásd még a *Mozgó Világ* történetét is. Ugyanakkor valóban érzékelhető közös vonás az írói szerepfelfogásban, amennyiben az ideologikus, politikus szereptől eltávolodnak – ez főként a '68 utáni illúzióvesztés következménye. Bonyolultabb a helyzet, ami a posztmodernitáshoz való viszonyt jelenti. Annyi kétségkívül állítható, hogy többé-kevésbé hat a posztmodern gondolkodásmód és formakultúra. De ez itt alapvetően drámai viszonyt jelent, mivel nem kész adottság számukra a modernség élménye, sem kultúrtörténeti, sem irodalmi értelemben. Sőt, inkább a hiány, a hagyományok hiánya vált először uralkodó élménnyé. Ellentétben az amerikai vagy nyugat-európai posztmodernséggel, amelyet a modernségből való kilépés, annak felülvizsgálata, újragondolása jellemez, itt valamiképpen a modernség hiánya, pontosabban: a lappangó modernségnek és lappangó tradícióknak az újraélesztése dominál. Ez nemcsak a prózára igaz, hanem a költészet esetében is. A próza kapcsán szinte már közhelyszerűvé válik, hogy a hetvenes évek irodalmi szemléletváltása az ontologizáló, egzisztenciális megismerésre törekvő epikai tradíciókat eleveníti fel és emeli a középpontba. A kötet interjúi hívják fel a figyelmet, hogy az új költészet számára mennyire fontos például Tandori, Petri vagy Oravecz költészetének újszerű beszédmódja, poétikai hagyománya. Vagy különböző mértékben a lappangó magyar neoavantgárd története, illetve a 20. század magyar költészettörténetének tévesen értelmezett alkotói, poétikai törekvése. Tehát ez az új irodalom a modernség átértelmezésére és folytatására törekszik, de ez nem jelent egyetlen irányt vagy közös folytatást. Vannak olyan alkotók is a kötetben – itt Marnóra, vagy más oldalról Csengey Dénesre gondolok – akik a posztmodernitást elég radikálisan elutasítják. Csengey Dénes egy hagyományosabb irodalomfelfogás védelmében, míg Marno erőteljesen az új avantgárdhoz kötődve, arról leválva áll szemben a posztmodernséggel. De hát Esterházy esetében is problematikus e fogalom használata, mivel a művek egész-elvűsége, világképi sajátosságai kizárják, hogy egyértelműen és aggálytalanul a posztmodernhez soroljuk művészetét. A modernség és posztmodernség nála is dialogikus viszonyban áll, mint ahogy Márton László vagy Krasznahorkai László művészetére is igaz lehet ez a megállapítás. A nyolcvanas évek kritikai gondolkodása még nagyon együvé tartozóként írta le ezeket a művészi törekvéseket; Keresztury könyve azért is fontos, mert ezeket a különbözőségeket, arányeltolódásokat is láttatni engedi.

VLM: – Ez kétségkívül igaz. De az is eszembe jut, hogy a megszólalók sokakra hivatkoznak a teljes hagyományból, Ady Endre neve azonban az egész kötetben egyszer sem merül fel. Ez azt jelenti, igazad lehet abban, hogy itt valami komoly fordulat zajlott le a magyar irodalomban, mintegy a magyar hagyomány teljességéből következve, bizonyos értelemben mégis ezzel a nemzeti tradíciókörrel szemben. Ami nem azt jelenti, hogy ne vállalnák az irodalomnak azokat a feladatait, amelyeket a korábbi, Ady nevével jelölhető irány mindig is vállalt. De csak mintegy szakmán át, irodalmon át, ha szabad így fogalmazni. Ez olyan jellegadó sajátosság, aminek, úgy gondolom, mélyebb figyelmet kell szentelnünk.

MS: – Hadd közelítsek egy kicsit távolabbról. Márton László mondja, hogy a magyar irodalom koncentrált kultúra. Vagyis nem figyel folyamatosan önmagára, a múlt tradícióit bizonyos értelemben emblémaként, hivatkozási alapként használja. Úgy gondolom, hogy a hatvanas-hetvenes évek közköltészetében az Ady-hagyományra való hivatkozás kiürült, tehát a hetvenes-nyolcvanas években induló költők ettől az emblémaként értelmezett Ady-képtől akartak eltávolodni. Ugyanakkor ez valós hiány. Ennek feltehetően az az oka, hogy irodalmunk nem gondolkodhatott szabadon, nem gondolkodhatott önmaga tradícióinak különbözőségeiről, arról, amit például Esterházy más vonatkozásban említ, hogy mit is jelent az irodalom számára az Ady-Babits vagy a Babits-Kosztolányi viszony és így tovább. Tehát nemigen volt lehetséges az a belső különbözés, amely a kultúra tágasságát adja. De ebben a kérdésben az irodalomtörténetnek is súlyos adósságai vannak, mert ha jól emlékszem, Kis Pintér Imre volt az egyetlen, aki Király István monumentális és szemléletileg elhibázott monográfiája után érvényes Ady-esszét írt az elmúlt húsz évben.

VLM: – Te nemzedék-, sőt szerkesztőtársa is vagy Keresztury Tibornak, ezért megkockáztatom a kérdést: mi lehet annak az oka, hogy noha Keresztury Tibor a nemzedék, fogalmazzunk óvatosabban, az évjárat egészében gondolkodik, és minden ponton tisztán irodalomban, figyelme mégsem terjed ki a kritikusokra, az esszéistákra, az olyan természetű emberekre, mint amilyen például Földényi F. László?

MS: – Ezen magam is töprengtem. Azt gondolom, hogy itt az a fajta rossz hagyomány munkál öntudatlanul is, hogy elsősorban a szépírókat tekintjük íróknak; az a természetes szemléletváltás, hogy az esszéírói, kritikusi másságot egyenrangúnak gondoljuk a szépírói teljesítményekkel, még a készség vagy a reflexek szintjén nem vált természetessé. Itt nemcsak Földényi F. László, hanem Balassa Péter és mások neve is említhető volna, akik éppen az irodalmi szemléletváltás fontosságát és esztétikai-poétikai sajátosságait tudatosították. Ilyen szempontból jogos ez a hiányérzet, de minden antológiánál fölvethetők hasonló tipusú aggályok. Ha generációban vagy évjáratban gondolkodunk, akkor jogosan hangozhatnék el, hogy kik és mit válogattak volna be az antológiába. Vagyis elhangozhatnék itt Rakovszky Zsuzsa, Garaczi László és mások neve is. De erre magamnak azt a nagyon egyszerű választ adtam, hogy Keresztury Tibornak ez a tizennégy ember volt fontos, és akinek a hiányzó nevek fontosak, folytathatja ezt a munkát, ezt a párbeszédet. *(Elhangzott a Magyar Rádióban, 1991. november 4-én)*

Kurucz Gyula

LASSÚ VISSZAVONULÁS

Kurucz Gyula műveinek valóság-vonatkozásai könnyen felfedhetők, új elbeszéléseiben ott sorjáznak közelmúltunk ismerős eseményei, alakjai, helyzetei. Ez az anyag a kiindulópontja egy olyan kép megteremtésének, amely végső formájában szándékát illetően egyszerre tör esztétikai és nem-esztétikai érvényességre. Hogy ez utóbbi mit jelent, abban maga a szerző sem lehet biztos: nem mondaná máskülönben író-hőséről (Szeretve tisztelt), hogy „nem tudhat mindent", de jobb is, hiszen akkor nem maradna sem ideje, sem ereje az irodalomra – „Amennyit tud, az bőven elég neki" –, és egy olyan történetet beszél el ugyanakkor, amiben éppen egy író tűnik el az irodalom számára: aki „Tudatosan vállalt állást, hogy őrizhesse »integritását«, azaz: ne kényszerüljön pénzért írni", s most „Pihent hát, mosolygott, gyűjtögette az erőt a találkozásra rajongott népével", amikor pedig elérkezett a „nagy találkozás", feladatát ekként fogalmazza meg: „Ha van valami értelme az ittlétemnek, hát az nem az irodalom, hanem az, hogy beszéljünk egymással! Felelős és igaz szót váltson önökkel valaki a saját sorsukról, azok helyett, akiknek ez lenne a dolga, akiket ezért fizetnek – illetve azért, hogy ezt ne tegyék!" A kötet egyes írásaiban és egészében ez a sajátos összefonódás érződik, a realitás hitelére támaszkodva (amit az időnkénti ironikus látás is nyomatékosít) vázolódik fel az a világ, amelynek elképzelt teljessége más (esztétikai) szférákat is magában foglalna. A magyar irodalmi tradíció egy jól körülírható részterületén megvan a helye ennek a célkitűzésnek: a „társadalmisággal, politikummal, nemzeti-emberi sorskérdésekkel" közvetlenebbül telítődött irodalmak „vátesz-költő típust teremtő vátesz irodalmak, amelyek hősiesen vállalkoznak a történelmi megoldatlanság művészi megoldására" – ahogyan Poszler György írta. E vállalkozás és megoldási kísérlet megítélése nem ide tartozik, a felfogás ad absurdum vitelekor azonban az író (a művész) gyakran olyannyira más szerepet és feladatot vállal, mást helyettesít, hogy végül csakugyan önmagát (a művészt) és alkotását is (a műalkotást) helyettesíti.

A cél elérésére használt eszközök áttekintésekor az elbeszélésekben szembetűnik a konstrukció ingatagsága, a megformáltság kérdésessége. Az *irodalmi* intencióról igazít el a *Bimbók és virágok* kamaszfiújának felfedezése, aki a különös történelmi pillanatban, a szovjet tankok bevonulásakor, 1956-ban „megleli későbbi hivatása egyetlen lehetőségét – számol". Azaz rögzíti a látottakat, a tényeket. Az írások anyaga mindennapjaink valósága, ennek képei valóban úgy sorakoznak egymás mellett, mint az ablakból ki-kitekintve *(Ablak)*, vagy ahogyan az emlékezésben és az álommunkában *(Álcázott teherautók, Lassú visszavonulás* stb.) és a szorongó képzeletben *(Cserebogár repül a hóban)*, csakhogy a tény-rögzítés, a leírás már állásfoglalás és értelmezés, mint ahogy természetesen az a szerkesztés, az elrendezés is. Vagyis a *szociológiai* indíttatással szoros kölcsönhatásban olyan formai kérdésekre terelődik át a hangsúly, amelyek eszmei, indulati töltése nem szétválasztható tőlük. Annyira nem, hogy a kompozíció öntörvényűsége megkérdőjeleződik, a dialógusok a hitelüket vesztik, amikor a közvetlen politikum, a fenti értelemben vett mindent vagy sokat tudás hevülete hatja át a szövegeket. (Például a *Bérháznovella* és *A magyar modell* poentírozó felépítésében, kvázi-tipikus párbeszédeiben, az *Álcázott teherautók* mesterségesen felfokozott „bonyodalmában", „lelki zuhanyozást", „megtisztulást" nyújtó vallomásaiban.) A cselekvések és történések példázatok maradnak egy kimódoltan leegyszerűsített világképhez, járulékos illusztrációknál fontosabbakká az egyes szereplők sem tudnak válni. (Például a *Lassú visszavonulás* leszámolás-szituációjában, a *Bora Bora* burleszkjében, az *Ablak* „rendetlenségeiben".) Ezt a világot ugyanis a kívülről jött teleológia határozza meg: alakítja és működteti. Itt a világról való velünk született, összegyűjtött és megszenvedett tudás, az „egy ügyről", „egy tárgyról", „egy emberről" való ismeret a sejtekbe ivódik, és a gondolkodás, cselekvés vezérlőjévé lesz. Ennek megfelelően lehet (kell) egyszer félteni, máskor keresni, kutatni, de félhetünk is tőle – aszerint, hogy a prekoncepcióból redukált elemekből összevegyített helyzetek anyagába – olykor erőszakosan – mártott katalizátorok (alkohol, halál, álom, félelem, szenvedés stb.) hatására miféle – olykor erőszakos – reakciók játszódnak le. A tudást kereső, vagy az elől menekülő alakok a hétköznapokban felszívódó „örök küzdelem" résztvevőivé alakulnak, aminek világából kihal minden (feltéve, ha egyáltalán belekerült), ami *nem* ez a harc: az idő (az a negyvenöt-ötven év) az elhomályosuló-élesedő kontúrokat rajzolja meg; a tér (a „csatatér") leszűkül Európa egy részére, az itteni városokra, házakra, munka-

helyekre, az itteni családokra, emberi viszonyokra, emberi tudatra; a történések a munka, a szerelem, a házasság, a halál aktusai köré csoportosulnak; a szereplők az „örök szabadságharc" áldozatai és hősei, akiknek a paradox törvények között nem marad más, mint „Mértéket tartani, a szolgálatkészségben és a lázadásban". Ami persze iszonyatos energiákat emészt fel, de tudni kellene a határt, amely az áldozat-hős kettősségéhez hasonlóan a megfigyelő és a megfigyelt között húzódik (*Merülés, Feltételes reflexeinket mindenhová magunkkal visszük, Bérháznovella, Ablak* stb.), mivel a viszolygás, a szégyen, a közöny, a meg nem értés, majd a gyűlölet, a teljes bomlás és pusztulás (esetleg önpusztítás) elkerülésének, legyőzésének egyetlen módja, a „fény és meleg homály" elérésének egyetlen lehetősége a leleplező megfigyelés, hiszen a tisztánlátás kiemel a mocsokból, az jó (*Fény és meleg homály*). A probléma nem is annyira ennek ellentmondásossága, megvalósíthatatlansága – miért ne kaphatna esélyt a remény és a jövő is? –, hanem inkább az ábrázolás már említett kétpólusossága (áldozat-hős, megfigyelő-megfigyelt, „örök küzdelem"-„képzelt szabadság" stb.), ami a konstrukció egészéből adódik, s teszi azt mulandóvá.

A kötet darabjaira mint e szabadságharc színtereiről, eseményeiről hírt adó jelentésekre a címadó lassú visszavonulás érvényes a maguk szabta célok és határok közötti egységesnek gondolt világ teremtése, tükrözése felé. Ez a folyamat azonban önmagába záródik, s a legtöbbször nem nyitott a más irányok, más világok felé. (*Szépirodalmi, 1990*)

BORBÉLY ISTVÁN

Mohás Lívia

ÁLMODJ, KROKODIL!

A könyvborítón Paul Delvaux különös figurái: magukba révülő nőalakok, derekukon áttetsző csipkével. Egyikük lehunyt szemmel a befelé fordulás intim állapotában. A festmény annak a kitüntetett helyzetnek képi ábrázolása, melybe Mohás Lívia szituálja új regényének hősnőjét. A megértés intenzív pillanata ez, amely e század embere számára – Heidegger filozófiája után kikerülhetetlenül – a legautentikusabb léttevékenység. Mohás Lívia korábbi köteteiben a szereplők sorsát kollektív családi hagyománytörténéshez való viszonyuk határozza meg, míg a rendhagyó családregényfolyam további darabjának tekinthető *Álmodj, krokodil!*-ban a főhős személyes kalandjává válik a megértés aktusa. Mert ennek tartalmát ezúttal nem a familiáris eredet adja, hanem az önmegértésre való képesség válsághelyzetből fakadó kérdésessége.

A hermeneutikai tevékenység körszerű struktúrában működik az ember élettörténetében, s a műalkotás befogadása során is. Olyan körben, amely folyamatosan tér vissza, vonalát felülről követve, mintegy újraértelmezve, revideálva az előző periódusban alakított kerületét, szakadatlan előrehaladás és reflexív visszatekintés paradox kettősségében. A megértésnek ez az önmagába viszatérő modellje strukturálja az *Álmodj, krokodil!* epikai folyamatát. Az elbeszélő hagyományosan szerzői szerepét Mohás Lívia átadja a hősnőnek (Célia), aki egyes szám első személyben, a perszonális elbeszélő helyzetében idézi fel az eseményeket az én-regény vallomásos jellegét idéző, de annak közvetlenségét ironizáló modorban. Ebben a beszédhelyzetben épül fel a történet a felidézett álmok, s a hozzájuk kapcsolódó események metonimikus sorozatából. Az álmok ebben a regényben archaikus múltban gyökereznek, s a megértés kalandjának intenzív belső folyamatát szimbolizálják. Az emberi lélek mitikus tartalmakat rejtegető mélyére nyúlnak, ahonnét a hősnő aktuális létállapotának megfeleltethető alakokat hívnak felszínre. Mitológiai eredetű archetípusokat – Artemisz istennőt, nősténykentaurt –, melyek a jungi pszichológia tipológiájával is értelmezhetők. (S nemcsak az antik mítoszok figuráit lehetne irodalompszichológiai elemzés keretében jungiánus alapokon megvizsgálni, hanem az *Álmodj, krokodil!* egész fikcióját.) Az álmok, a múlt felidézése redukált térben zajlik, s a külső történések helyett belső események jutnak felszínre, így nyer tágabb koordinátákat, s vele epikai szélességet a regényidő s a regénytér. Az álmok sorát folytonosan megszakítja a narráció második perspektívája, melyből Célia egyes szám harmadik személyben szólal meg, kommentálva a szubjektív elbeszélő által felidézett eseményeket. Ez a közlésforma biztosítja a megértés körmozgásának értelmező vonalát, s a dolgokról való tudás illúziója által visszaközelít a hagyományos szerzői helyzethez. Mohás Lívia bevezet egy harmadik narrációs szálat is, amely magasabb értelmezői szintet jelöl. Az álmokat analizáló ősökét, akik csakúgy, mint az előző két elbeszélő, szintén Célia

„alakváltozatai", a tudatában üldögélő rokonok. Az álmok és az *„akkoriban"* megélt események sorára épül rá az utóbb említett két beszédhelyzet reflexiós mezője, amely ugyanabba a pontba tér vissza, ahonnan elindult – a regény kezdetén felmerülő megértési igényhez, amely a mű folyamatában beteljesül, s visszatalál egy mélyebbé formálódott létértelmezési szinthez, hogy a hermeneutikus kör s az egyéni történet folytatódjék. Ezt a visszatérést biztosítja a regény kerete is, melynek szűk tere a kis hegyi kunyhó, ahol Célia a megértés, s vele a lélek újrafelépítésének reményében kezdi meg az emlékezés szertartását. Az önmagába visszatérő szerkezet nem halad célelvű linearitással, Mohás Lívia átértelmezi a magyar epika anekdotikus hagyományát, s a két elemző jellegű narrációs perspektíva alkalmazásával reflexív részekkel szakítja meg a folyamatelvűséget. Beépíti azonban a tradíciót azáltal, hogy sikerült kísérletet tesz az események, s a létrejövő hermeneutikus tevékenység rekonstruálására, illetve azáltal is, hogy bár a „mindentudó" szerző helyébe három különböző szemléletű elbeszélőt léptet fel, a két utóbb említett reflexív beszédmód megőriz valamit az auktorális elbeszélő tulajdonságaiból. Egymást kölcsönösen ellenőrző szerepben tünteti fel Mohás Lívia az egyes szám első személyű „vallomástevőt", a kellő distanciával kommentáló Céliát, s az értelmező funkciót betöltő „ősöket". Az eltérő szemléletmódok azonban nem hagyják nyitva a történet értelmezési horizontját, mert a hősnő és az „ősapák" éppen az objektív elbeszélő szerepét felvállalva terelik a befogadót a történet mítoszokat idéző példaszerű értelmezése felé. E mítoszi példázatszerűség pedig úgy merül fel, hogy a szerzői-kommentáló szándék, amely Célia összetett beszédhelyzetéből nyilatkozik meg („Megyek a hegyre, a Könyvtáros felvisz, odafenn végig fogom gondolni, és elmondom. Közben persze át kell böngésznem az akkoriban feljegyzett álmaimat."), beteljesül a mű végzetével, megvalósul az egyén létmegértési kísérlete („Most már elengedem őket, békében G.-t, a vadászt, a kóbor fajzatot Efráim törzséből..."). Olyan körkörös szerkesztésben valósul meg az önismereti kaland, amely nemcsak a hermeneutikus tevékenység sajátos működése, hanem a mítosz kozmikus időszerkezetének mozgása is. Mert ha a megértés valóban létrejön, akkor az ember „halál felé tartó" léte folyamán széles tér- és időtávlatban állhat benne az állandó önértelmezési folyamatban.

Célia mitikus példázata szemben áll férfiakra irányuló demitologizációs törekvéseivel, mellyel a megoldást keresi válságállapotának feloldására. A lefokozási kísérlet ellenében a megértés kalandjához mégis egy férfi életfilozófiája segíti hozzá Céliát, hogy a személyes múlt eseményeit maga építse be saját élettörténetébe, megszüntetve a külső és belső valóság közti oppozíciót annak reményében, hogy a lélek újra felépítető, a történet pedig folytatható... *(Magvető, 1990)*

NAGY BOGLÁRKA

Lengyel András

ÚTKERESÉSEK; TÖRÉSVONALAK

Manapság, amikor a kultúra más területeihez hasonlóan az irodalom is a mecenatúra szervezetlensége miatt előállott válsággal küzd, fölöttébb szerencsésnek mondhatja magát az az alkotó, akinek szinte egyidejűleg két kötete jelenik meg. Lengyel András ezen kevesek közé tartozik. Ám az is jól jellemzi a hazai állapotokat, hogy amíg a Magvető Kiadó öt éves átfutási idő után adta közre a majd félezer oldalas *Útkeresések* című gyűjteményt, addig a *Tekintet* szerkesztőségének mindössze fél évre volt szüksége a legújabb esszéket és tanulmányokat tartalmazó *Törésvonalak* megjelentetéséhez.

Lengyel András írásainak tárgyköre meglehetősen széles. Az irodalom- és művelődéstörténeti stúdiumok mellett vizsgálódásait az eszmetörténet, az esztétika, a szociológiatörténet és a politikai filozófia tárgyköreire is kiterjeszti. Következésképpen az általa választott témák feldolgozása sokoldalúságot és igen alapos felkészültséget igényel. Tevékenysége bizonyos értelemben kihívás a konvencionális irodalomszemlélettel szemben, hiszen Lengyelt a művek elemzésén és az alkotói pályák áttekintésén túl elsősorban a mögöttes művelődés- és társadalomtörténeti háttér érdekli.

Figyelmének középpontjában a két háború közötti magyar szellemi élet jelenségei állnak. Egy kulturális értékközvetítésre vállalkozó kis budapesti könyvkereskedés történetének rekonstruálását ugyanolyan fontos feladatnak tartja, mint a *Szép Szó* történetének meditatív elemzését. A vizsgált résztémák gyakorta egy-

másra épülnek, vagy laza szálakkal összekapcsolhatók. A tematikailag olykor messzebb eső tanulmányok között elvi, elméleti síkon a kulturális leletmentés szándéka, valamint a marginalitás fogalmának, szerepének és jelentőségének tárgyalása teremt összefüggést. Lengyel András ugyanis arra törekszik, hogy homályba vesző fontos jelenségeket hozzon a felszínre s rámutasson a lehetséges összefüggésekre, arra, „hogyan lett a maga korában föl nem fedezett szellemi teljesítmény később elismert vagy inspiráló eszme" (Ilia Mihály). Ez a tudatosan vállalt, nagy türelmet és kellő filológusi precizitást követelő értékfeltáró tevékenység mindenképpen elismerésre méltó. Hiszen többnyire olyan alkotókra – K. Havas Géza, Reitzer Béla, Gáspár Zoltán – irányítja a figyelmet, akiket a hazai szellemi élet kevéssé ismer vagy méltatlanul elfeledett.

Lengyel a marginalitást az irodalom és általában a művészetek társadalomtörténeti vizsgálatának egyik legfontosabb kategóriájaként értelmezi. Egy-egy író vagy folyóirat perifériikus helyzete a kiemelkedés lehetőségét éppen úgy magában hordja, mint az elszürkülését. Azon a közismert tényen túl, hogy egy adott korban korántsem mindig a hivatalos irányzatok és eszmeáramlatok képviselik a legfontosabb gondolati értékeket, Lengyel András – többek között a *Szép Szó* példáján keresztül – arra is rámutat, hogy a monolitikus hatalmi rendszer viszonyai között a marginalitás értékteremtő szerepe jelentősen megnövekszik. Azt hiszem, erre nézve bőségesen állíthatók példák, akár a közelebbi, akár a távolabbi múlt kultúrtörténetéből (Halász Péter színháza, Erdély Miklós munkássága stb.).

Lengyel András felfogásában „a marginalitás tehát egy olyan szociológiai realitás, amelyet sem mitizálni nem szabad, sem lebecsülni vagy bagatellizálni. Ám aki egy adott időszak mélyén készülődő új tendenciákat szeretné megfigyelni, jórészt a marginalitásra kell hogy ügyeljen." Ezt a szemléleti alapállást a nyitottság, továbbá az előre gyártott elméleti konstrukciók elutasítása egészíti ki. Így válik lehetségessé a Szegeden élő irodalomtörténész számára a feltárt adatok tárgyilagos értékelése, a továbbgondolás és az objektív ítéletalkotás.

A két kötetben közzétett huszonhat esszé és tanulmány minden különösebb erőszaktétel nélkül tematikai ciklusokba rendezhető. A legérdekesebbek a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának történetét, a hazai liberális gondolkodás helyzetét, valamint a kisebbségi kultúra- és közösségteremtési kísérleteket taglaló írások. Az első kérdéskör azért fontos Lengyel András számára, mert a Szegedi Fiatalok mozgalma az érelmiségivé válás, valamint a kulturális közösségszerveződés egy lehetséges modelljét valósította meg. Méghozzá úgy, hogy közben a regionális kulturális szerveződés fokozatosan országosan is elismert, európai kitekintésű művészeti közösséggé vált. A sokféleség, a különbözőség együttműködést, értékteremtő munkálkodást szült. Radnóti Miklós megfogalmazásával élve, ez a „növelő közösség" elsősorban az egyéniségek kibontakozását, a tehetség kiaknázását, a pályára állítást segítette elő. Az elitcsapat – amelynek tagjai között volt többek között Buday György, Ortutay Gyula, Radnóti Miklós, Tomori Viola, Gáspár Zoltán, Hont Ferenc, Tolnai Gábor, Erdei Ferenc – összetartó erejét a szociális érzékenység, az eltérően értelmezett, de fő vonásaiban mégis azonos ellenzéki pozíció és a szabadság egyfajta életprogramként történő vállalása képezte.

Lengyel András felteszi a kérdést: hol a helye a Művészeti Kollégiumnak a harmincas évek szellemi palettáján? Némi kiegészítéssel elfogadja Gáspár Zoltán egykorú definícióját, miszerint „a kollégium helyzetét úgy lehet felfogni, mint népies alapozású és társadalmi felelősségérzettel telített szintézisét azoknak a kultúrtörekvéseknek, melyek a világháború, az összeomlás és a háború utáni évek korszakaiban merültek fel, s mind e politikai változások felett időtállóknak bizonyultak." Lengyel valamivel hangsúlyosabbnak tartja a társulás liberális beállítottságát és „indítómozgalom" jellegét. Rámutat arra is, hogy a Szegedi Fiatalok az összefogás lehetőségét fenntartva, de erőltetett integrációs törekvésektől mentesen a magyar progresszió minden jelentős csoportjával kapcsolatba kerültek.

Ehhez hasonlóan fontos, hiánypótló vállalkozások a hazai liberális gondolkodás helyzetét és történetét áttekintő tanulmányok. Gáspár Zoltán, K. Havas Géza munkásságának tanulmányozása és a *Szép Szó* történetének feleleventése révén Lengyel azt vizsgálja, milyen lehetőségei voltak a harmincas években a liberalizmus újraalapozási kísérleteinek. A *Szép Szót*, kétségbevonhatatlan irodalmi és esztétikai értékei mellett liberális irányzatképző műhelyként is kiemelkedő fontosságúnak tartja. Többek között azért, mert eléggé el nem ismerhető szellemi és erkölcsi bátorsággal, az ordas eszmék féktelen előretörésének idején, középpontba állította az egyéni szabadságjogok eszméjét. Az individuum kiemelése és védelmezé-

se nemcsak a tekintélyuralmi gondolkodás irányába vonzódó hivatalosság rosszallását váltotta ki, hanem sokak számára lehetetlenné tette a tisztázó párbeszédet a harmincas évekbeli magyar progresszió másik – a kollektivizmust hangsúlyozó – jelentős áramlatával, a népi irányzattal. A polarizáció elmélyüléséhez természetesen a népi mozgalom egyes képviselőinek antiliberális beállítottsága is hozzájárult. Lengyel felfogása szerint az ún. népi-urbánus vitában a vízválasztó az egyéni szabadságjogokhoz való viszony, valamint a magyar társadalom mutatkozó strukturális válságának és a megoldás lehetőségeinek eltérő értelmezése volt. A maga részéről a vita következményeként kialakult megosztottságot tragikus jelenségként értékeli. Érdeklődésének megfelelően természetesen elsősorban az urbánus oldal problematikája felől közelít a kérdéshez, de az elfogulatlanság jegyében az urbánus, liberális tábor szemléletének hibáira és tévedéseire is rámutat.

Lengyel András kutatásainak kiindulópontjából logikusan következik, hogy kiemelt figyelmet szentel a kisebbségi magyarság közösség- és kultúrateremtő kezdeményezéseinek, illetve a kisebbségi önvédelmi törekvéseknek. A kitűnő erdélyi szociológus, Venczel József pályája és sorsa alkalmat kínál számára a nemzetiségi értelmiségi lét bemutatására. A vajdasági irodalom kialakulását tárgyalva pedig egy teljesen új feltételek közé került nagylétszámú közösség kultúraszervező tevékenységéről ad számot. Fábry Zoltán *A vádlott megszólal* című kiáltványának előzményeit feltárva, a kisebbségi érdekvédelem e megrázó dokumentumának keletkezéstörténetét pontosítja.

A gyűjteményekben olvasható írások utolsó két nagyobb egységét az irodalomszociológiai és szociológiatörténeti munkák *(A Mentor könyvkereskedés története,* a Reitzer-portré, *A magyar írói rend összetétele 1922-ben),* valamint a filológia tárgykörébe tartozó tanulmányok alkotják. A fiatal Bibó István gondolkodásának elemzése, Juhász Gyula és Móra Ferenc barátságának a feltérképezése éppen úgy nem jelent megoldhatatlan feladatot számára, mint Erdei Ferenc pályakezdő éveinek bemutatása, József Attila életrajzi adatainak kiegészítése vagy költészetének újszerű, irodalmi alapozású, pszichologizáló megközelítése és értelmezése. Ezeknek az írásoknak az értékét éppen tárgyszerűségük és előítéletmentességük adja meg.

Lengyel András hatalmas forrásanyaggal dolgozik, és számos eddig ismeretlen dokumentumot tesz közzé. Fáradhatatlanul búvárkodik, s ennek eredményeként a mozaikokból lassan összeáll a kép, közelebb kerülünk a húszas-harmincas évek szellemi életének megértéséhez. *(Magvető, 1990; Tekintet, 1990)*

VALUCH TIBOR

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

BERTÓK LÁSZLÓ versei 97
ROLAND BARTHES: A szerelmes Én *(Beszédtöredékek a szerelemről – részletek)* 100
MÁRTON LÁSZLÓ: Második álom *(elbeszélés, II.)* 107
KOVÁCS ANDRÁS FERENC verse 116
NÉMETH GÁBOR: A Semmi Könyvéből *(regényrészlet)* 117

*

PARTI NAGY LAJOS: Ibusár *(hangjáték)* 125
TANDORI DEZSŐ: Szabadiskola *(4. Kosztolányi-kettős)* 139
ZALÁN TIBOR verse 151
BERTA PÉTER verse 152
RUGÁSI GYULA: XX. századi freskó *(Határ Győző írói életműve 1956-ig, II.)* 153
PAPP ISTVÁN: Siralomvölgy kegyelem nélkül *(Bekezdések az Aranysárkányhoz)* 163
GYERMÁN JÚLIA versei 167
DANYI MAGDOLNA: Hasonlattípusok Pilinszky János költészetében *(IV., befejező rész)* 168
BAGOSSY LÁSZLÓ: Inkább az angyal *(Németh Gábor Angyal és bábu című kötetéről)* 175

*

THOMKA BEÁTA: A befogadás kihívásai, 10. *(Grendel Lajos: Thészeusz és a fekete özvegy)* 178
KÓRÓSI ZOLTÁN: Mi az, hogy nagyregény? *(Grendel Lajos: Szakítások)* 182
PÓR PÉTER: Danyi Magdolna: Rigólesen 188
MÉHES KÁROLY: Pusztai Zoltán: Önarckép varjúval 191

1992 FEBRUÁR

A Jelenkor Kiadó készülő könyvei:

Radnóti Zsuzsa: A próféta színháza *(tanulmány Füst Milánról)*
megjelenés: 1992. tavasz

Milorad Pavic: A tüsszögő ikon *(elbeszélések)*
megjelenés: 1992. tavasz

Roland Barthes: Szerelmes beszédtöredékek *(esszé)*
megjelenés: 1992. tavasz

Tolnai Ottó: wilhelm-dalok *(versek)*
megjelenés: 1992. tavasz

Végel László: Újvidéki trilógia *(három regény)*
megjelenés: 1992. tavasz

Károlyi Amy: Mindenért mindent *(versek)*
megjelenés: 1992. Költészet Napja

Takács Zsuzsa: Viszonyok könnye *(versek)*
megjelenés: 1992. Költészet Napja

Somlyó György: Nem titok *(versek)*
megjelenés: 1992. Költészet Napja

A könyvek (a korábban megjelentek és az előkészületben lévők egyaránt) postai utalványon megrendelhetők, illetve előfizethetők a kiadó címén (7621 Pécs, Széchenyi tér 17).

Kérjük, az utalványon tüntesse fel pontos címét, irányítószámát, a hátoldalon pedig a megrendelt könyv(ek) címét!

30,-Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXXV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

Szerkesztő
GÁLLOS ORSOLYA

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BERTÓK LÁSZLÓ, CSORDÁS GÁBOR,
MEDVE A. ZOLTÁN, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó,
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/36-803)
Baranya megye önkormányzata, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium,
valamint a József Attila Alapítvány támogatásával.
Felelős kiadó: Csordás Gábor
Terjeszti a Magyar Posta és a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,
Lehel u. 10/A – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadónál.
Előfizetési díj egy évre belföldre: 330,– Ft, külföldre: 500,– Ft. Megjelenik havonként.
A szedés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadóban készült.
Nyomta a Nyomdaipari Szolgáltató Kft., Kaposvár.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

VAS ISTVÁN
1910–1991

1991. december 16-án elhunyt Vas István.

Költő volt, műfordító, remekbe szabott esszék írója, aki utolsó éveit mégsem saját költészete gyarapításának szentelte, nem is más művek magyarra fordítására, átültetésére vagy belső világának, gondolatainak megismertetésére fordította. A múltjához tért vissza: önéletírásán dolgozott, amely végül az ilyen természetű vállalkozások sorsára jutott: befejezetlen maradt, mert nem teljesítette be saját körét, nem jutott, nem juthatott el a máig. Talán nem is lett volna érdemes eljutnia. Ez a semmi mással össze nem hasonlítható, nagyszabású töredék így egy olyan ember önarcképe lett, aki egyszerre tudott bohém, polgár és szellemi ember lenni. Búcsúzunk tőle, de megőrizzük és nem felejtjük egy igazán nagy nemzedék egyik utolsó képviselőjének emlékét.

A PANNÓNIA KÖNYVEK SZERKESZTŐSÉGE 1992 első félévében jelenteti meg Beney Zsuzsa *Versek a labirintusból* című kötetét és Morvay Gyula novelláit, *Az öreg kőfejtő* címen. A *Rejtett kincsek nyomában* című kötet több mint félszáz baranyai népmondát ad közre, az *Anyósok könyve* pedig humorisztikus, szatirikus írásokat foglal magában. A második félévben lát napvilágot Füzes Miklós *Törvénysértéssel (Kuláklikvidálások a déli határsávból)* című dokumentumkötete, továbbá Baranya megye 1832-1984 közötti sajtójának bibliográfiája; a *Baranyai konyha* című szakácskönyv, valamint *Mátyás király kútja* címmel egy illusztrált népmesegyűjtemény.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ Kamaraszínházában *Ch'oe In-hun* koreai szerző *Sárkányló, a hegyek ura* című rituális játékát *Jeong Ok Kim* vendégrendező állítja színpadra február 5-én. – A Stúdiószínház *Forgács András* és *Böhm György: Gyere, Jozefin!* című darabját mutatja be *Dávid Zsuzsa* rendezésében.

*

A PÉCSI GALÉRIÁBAN *ZENTRIPETAL* címen osztrák-magyar installációs kiállítás látható február 8-március 1. között. A Kisgalériában *Diana Kingsley* fiatal amerikai festő mutatkozik be.

*

A PÉCSI SZIMFONIKUS ZENEKAR február 3-i hangversenyén *Beethoven* Egmont-nyitányát és VII. szimfóniáját, valamint *Brahms* D-dúr hegedűversenyét vezényli *Howard Williams*. Az est vendégszólistája *Ruha István* hegedűművész. *Forgó György* február 19-én ad zongoraestet a Liszt-teremben, műsorán *Bach-Hess, Chopin* és *Liszt* művei szerepelnek.

*

GOND címmel filozófiai esszé-folyóirat jelent meg Debrecenben, a KLTE Filozófiai Tanszékének gondozásában. A folyóirat főszerkesztője *Vajda Mihály*. Az első számban többek között *Heller Ágnes, Márkus György, Tengelyi László, Steiger Kornél, Boros Gábor* írásai olvashatók.

*

KARÁCSONYI OLVASÓ címmel napvilágo látott a *Narancsszív-szonett* sorozat 7. füzete. A hivatalos terjesztői hálózatba nem kerülő, száz példányban megjelent kiadvány *Galántai Zoltán, Garaczi László, Háy János, Jónás Csaba, Kemény István, Németh Gábor, Marno János, Podmaniczky Szilárd, Szerb Máté* és *Szijj Ferenc* írásait tartalmazza.

BERTÓK LÁSZLÓ

Még mindig, amit mondanék

Megint egy napnyi haladék.
Jön a szemetes. Nő a púp.
Elölről kezdi a kakukk.
Szagosodnak a nünükék.

Még semmi sincsen veszve. Még…
Még velem fut az alagút.
Sors bona nihil aliud.
Jöhet az újabb vereség.

Még mindig, amit mondanék.
A talán most, a mintha úgy.
A csak van vége, hogyha lyuk.
A lehetetlen, ha kerék.

A legalább egyik fejét.
A megint zárják a kaput.

Most kellene hozzá erő

Most, hogy mélyebb a levegő,
s a pornak is tüdeje van,
s fele gázzal elérhető,
ami úgy is bizonytalan,

most, hogy nincs fék a kocsiban,
s ha van, akkor mellőzhető,
s a sebességem a szavam,
a némaságom a tető,

most, hogy emelkedik a kő,
de amit emel, súlytalan,
s van hely, de alig van idő,
s mintha követnének, olyan,

most bizony szépen, pontosan,
most kellene hozzá erő.

Uram, ön nagyon messziről

Hogy innen a csúcson? Nahát?!
Uram, ön nagyon messziről.
Mintha fektéből nézne föl,
s megpaskolná a paplanát.

Könyököljön föl legalább.
Tűnődjék el, miért? Mitől?
Hogy van-e innen? Csúcs? Le-föl?
Vagy csak megint kilóg a láb?

S hogy a saját lábára lát?
Mert vagy az álom, vagy a sör.
S észre sem veszi, hogy bedől,
hogy két lába az Ararát?

Feltehető, hogy azon át?
Hogy akkor nem az a gödör?

Vannak, persze, a madarak

Csak amikor nekiszalad,
ráteszi a marék habot,
csak a csalóka máz alatt,
csak magán kívül valahogy.

Kevergeti a zavarost,
feszít, mint égbolton a csat,
mert e jelben is győzni fog,
mert magamagát nézi csak.

Vannak, persze, a madarak,
akik nem olvasnak lapot.
Honnan tudnák, hogy ki a nagy,
uram bocsá' a legnagyobb?

S pláne, hogy ami kibugyog,
micsoda mélységből fakad?

Mért képzelem, hogy rajtam áll?

Milyen anyaméhben bolyong
élet s halál között, ha már
se ajtó, se köldökzsinór,
csak a fal, ami ki-be jár?

Miért kegyetlenebb, ha fáj,
mint ez a gyógyszeres sehol?
Melyik sarokban a halál,
ha úgy cselekszünk, mintha jól?

Anyám! Édesanyám! Ki szól?
Ha a nyelvbe botlik a száj?
Mekkora súly? Merre sodor?
Mért képzelem, hogy rajtam áll?

Milyen anya? Apa? Ki vár?
Ki szül meg? Kinek? Hol a hol?

ROLAND BARTHES

A szerelmes Én*

Abból az elvből indulok ki, hogy a szerelmest korántsem lehet közönséges jelenséggé lefokozni, inkább azt kell érzékeltetni, mi is az, ami időszerűtlen, azaz megrögzött a hangjában. Ezért választottam a „drámai" módszert, ez ugyanis lemond a példákról, és a közvetlen beszéden alapszik (semmi metanyelv). Mi tehát a szerelmes beszéd mímelésével cseréltük fel a szerelmes beszéd leírását, és visszaadtuk ennek a beszédnek azt a nyelvtani formát, amely leginkább övé (vagyis az egyes szám első személyt); egyszóval a beszédfolyamatot állítjuk rivaldafénybe, nem pedig az elemzést. Úgy is fogalmazhatnék, arcképet szeretnék itt bemutatni, de ez az arckép nem lélektani, hanem szerkezeti: amit elébünk tár, az a beszélő helye; az a hely, ahol valaki szerelmet vall, szemben a másikkal (a szeretett tárggyal), aki hallgat.

(1. *Alakzatok)* A latin *dis-cursus* szó eredetileg annyit jelent, mint ide-oda futkosni; s csakugyan, itt is lótás-futásról, „elintéznivalókról", a bonyodalmak elsimításáról van szó. A szerelmes szakadatlanul jár-kel, nyüzsög, képzeletben legalábbis, próbálkozik, ármánykodik önmaga ellen. S közben fel-felszakad belőle, amit mondani akar az apró, véletlenszerű események szeszélye szerint.

Ezeket a beszédtöredékeket alakzatoknak is nevezhetnénk. A szót korántsem retorikai értelemben használom, inkább a tornagyakorlatok, a koreográfia alakzatait értem rajta; egyszóval a görög „szkéma" jelentésében, ami nem sémát jelent, hanem valami elevent; a mozdulat folyamatát jelenti, nem pedig végeredményét: az atléták, szónokok és szobrok testét értjük rajta: azt, ami mozdulatlanná merevíthető a megfeszített testből. És így a szerelmesből is, aki tulajdon alakzatainak martaléka: a szerelmes valami őrült sporttevékenységben tékozolja energiáit; a szerelmes ugyanúgy űzi-hajszolja magát, mint az atléta; ugyanúgy kedveli a frázisokat, mint a szónok; ugyanúgy bele van dermedve szerepébe, mint a szobor. Az alakzat: a szerelmes munka közben.

Az alakzatokat aszerint csoportosíthatjuk, hogy felismerünk-e a beszédfolyamban valamit, amit már olvastunk, hallottunk vagy éreztünk valahol. Az alakzat élesen körvonalazott (mint egy jel), és méltó arra, hogy emlékezetünkbe vessük (mint egy kép vagy népmese). Az alakzatnak akkor van meg a létjogosultsága, hogyha legalább egy valaki felkiálthat: *„Milyen igaz! Ezzel a nyelvi jelenettel már találkoztam valahol"*. A nyelvészek hivatásuk gyakorlásakor gyakran hivatkoznak egy bizonytalan valamire, ennek a valaminek nyelvérzék a neve. Az alakzatok kialakításához mindössze egy irányjelző szükséges: a „szerelemérzék".

A szövegnek, meglehet, egyenlőtlen a szóródása, a szöveg, meglehet, emitt dús, amott szikár, de sebaj; a szerelmes beszédnek is megvan a maga holt ideje, vannak rövid lélegzetű alakzatok is; egyik-másik alakzat, valóságos hiposztázisa lévén a szerelmes beszédnek, olyan ritka – és olyan dús –, mint valami tömény párlat: ugyan mit mondhatnék a Bágyadtságról, a Képről, a Szerelmeslevélről, hiszen a szerelmes beszédet keresztül-kasul átszövi a vágy, a képzelet, a vallomás? De aki itt beszél, és megannyi jelenetté

---

* Részlet a szerző *Beszédtöredékek a szerelemről (Fragments d'un discours amoreux,* Le Seuil, Paris, 1977.) című művéből.

formálja mondanivalóját, nem tudja, hogy mindez könyvvé fog kerekedni. Ő csak annyit tud, hogy mint afféle jólnevelt alanynak, kerülnie kell az önismétlést, nem bonyolódhat ellentmondásokba, és nem cserélheti össze a részt az egésszel; csak annyit tud, hogy minden gondolatán ott a *jel*, valamiféle kód lenyomata (ez a kód valamikor az Udvari Szerelem kódja lett volna, vagy a Gyöngédség Térképéé).

Ezt a kódot ki-ki szabadon kitöltheti, tulajdon élettörténetének szeszélyei szerint; az alakzatnak – ha szikár, ha nem –, benne kell lennie, helyét (négyzetét) fenn kell tartani. Olyan ez, mintha léteznék egyfajta Szerelmi Topológia, amelyben minden alakzat egy helységnév (toposz) volna. Csakhogy a topológia azért az, ami, mert valamiképp üres: egy Topológia már státusánál fogva is részben kódolt, részben projektív (vagy azért projektív, mert kódolt). Amit itt a várakozásról, a szorongásról, az emlékről elmondhatunk, szerény adalék csupán, semmi más, arra való, hogy az olvasó megkaparintsa, hozzátegyen vagy elvegyen belőle valamit, esetleg másnak adja tovább; az alakzatot körbeülik a játékosok, és „megy a gyűrű"-t játszanak; olykor – utolsó zárójel – egy pillanatra visszatartják kezükben a gyűrűt, mielőtt továbbadnák. (Az eszményi cél itt az olvasónak meg a szerelmeseknek valamiféle „szövetkezetben" való *egyesítése*.)

Ami az alakzatok neve alatt olvasható, az nem meghatározás, hanem érv. *Argumentum:* „tartalom, elbeszélés, színdarab, mese"; ezt már én teszem hozzá: a távolságteremtés eszköze, feliratos tábla, Brecht-módra. Ez az érv, ez az argumentum nem arra utal, hogy mi is valóban a szerelmes alany (ezt az alanyt senki se láthatja a maga valójában, itt nem a szerelemről van szó), arra utal, amit a szerelmes mond. A „Szorongás" alakzata például csakis azért létezhet, mert az alany néha így kiált fel: „Jaj de szorongok!" (nem törődve a szó klinikai jelentésével). „Agnoscia!" – énekli valahol Callas. Olyan ez az alakzat, mint valami operaária; ahogyan az „incipit" révén („Ez az álom legyen az életem", „Sírj, szemem", *„Lucevan le stelle", „Piangerò la mia sorte"*) azonosítják, emlékezetbe vésik és alkalmazzák ezt az áriát, ugyanúgy bontakozik ki az alakzat a nyelv egyik (valamiféle strófához, refrénhez, dallamhoz hasonlatos) redőjéből, amely a homályban tagolja.

Azt mondják, csak szóhasználat van, „mondathasználat" nincsen; mégis minden alakzat legmélyén van egy – nemritkán ismeretlen (vagy tudattalan?) – mondat, amelynek megvan a maga alkalmazási területe a szerelmes alany jelentés-gazdaságában. Ezt az (itt csupán előzetes követelményként feltételezett) anyamondatot korántsem tölti meg színültig a jelentés, ez az anyamondat minden, csak nem befejezett üzenet. Nem az a lényege, amit mond, hanem az, amit tagol: ez a mondat, mindent összevéve, nem más, mint egy „szószerkesztési nagyária", mint egy „szerkesztési forma". Így például az alany, amikor találkája van a szeretett tárggyal, és az nem érkezik meg a megbeszélt időre, szakadatlanul ezt a mondat-áriát hajtogatja, ezen a mondat-árián rágódik: *„Ez azért mégiscsak sok, igazán nem szép tőle, hogy..."; „Nem értem, miért eshetett volna nehezére, hogyha..."; „Ráadásul nagyon jól tudja, hogy..."*: vajon mi eshetett volna nehezére? vajon mit tudhatott volna? Mindegy: az a lényeg, hogy ez a „Várakozás" alakzata. Ezek a mondatok éppen azért öntőformák, mert befejezetlenek: kifejezik az érzelmet, majd félbeszakadnak, szerepüket betöltötték. A szavak sohasem őrültek (legfeljebb „ferdék"), itt a mondatszerkesztésben a téboly: talán bizony nem a mondat szintjén keresi az alany a helyét – de nem találja –, vagy rossz helyet talál, mert rossz helyre utasítja a nyelvi kényszer? Az alakzat legmélyén ott a „nyelvi érzékcsalódás" (Freud, Lacan): megannyi – a pőre szintaktikai vázra nyomorított – mondatcsonk (*„Pedig te is nagyon jól..."*, *„Hogyha neked is..."*). Ezért olyan izgatott minden alakzat: még a leggyöngédebb is ott hordja magában a bizonytalanság rémületét: kihallatszik belőle a neptuni, viharos *quos ego...*

(2. *Rend)* Az alakzatok a szerelmi élet folyamán a legnagyobb összevisszaságban születnek a szerelmes alany fejében, mivel mindig a (belső vagy külső) véletlen szerint. Elég egy váratlan esemény (amely „főbe kólintja"), és a szerelmes máris az alakzatok tarta-

lékához (tárházához) folyamodik, méghozzá szükségletei, a helyzet parancsa vagy aszerint, hogy éppen mihez van kedve képzeletének. Mindegyik alakzat egyedül harsan fel, egyedül zeng, mint egy dallamjától megfosztott hang – vagy unalomig ismétlődik, mint egy lebegő zenei motívum. Az alakzatok közt nincs semmiféle logikai kapcsolat, semmiféle logika nem indokolja egymásmellettiségüket; az alakzatok nem illeszkednek semmiféle szószerkezetbe, semmiféle elbeszélésbe; olyanok, mint az Erinnüszek; háborognak, egymásnak esnek, megnyugszanak, visszatérnek, eltávolodnak, ugyanolyan összeviszszaságban, mint az egy rajban nyüzsgő szúnyogok. A szerelmi *dis-cursus* is híjával van minden dialektikának; körforgása, mint az öröknaptáré, az alakzat olyan, mint az érzelmi kultúra enciklopédiája (minden szerelmesben van valami *Bouvard és Pécuchet*-ből).

Nyelvészeti szakkifejezéssel élve, azt mondanám, hogy az alakzatok disztributívok, de nem integratívak: mindig azonegy szinten maradnak: a szerelmes mondatcsomagokban beszél, ezeket a mondatcsomagokat azonban nem illeszti semmiféle egységbe valamilyen magasabb szinten, nem integrálja művé őket; a szerelmes beszéd horizontális jellegű: semmi transzcendencia, semmi üdvözülés, semmi regény (de rengeteg regényesség). Persze, minden szerelmes epizód felruházható valamilyen jelentéssel; az epizód születik, kiteljesedik és elhal, olyan ösvényen haladva előre, amelyet mindig lehet valamiféle okozatiság vagy célszerűség szerint értelmezni, és lehet, ha úgy hozza a szükség, moralizálni is (*„Őrült voltam, de már megjött az eszem..."*, *„A szerelem sötét verem..."* stb.): de ez már a narratív Másiknak és a közvéleménynek alávetett szerelmesregény; ez a közvélemény lenéz minden szertelenséget, és azt várja el a szerelmes alanytól, hogy olyan fájdalmas és beteges rohamnak fogja fel a képzelet parttalan és apadatlan áradását, amelyből jobb mihamarabb kigyógyulni („Elkapja az embert, kegyetlenül meggyötri, aztán elmúlik", mint valami hippokráteszi betegség): a szerelmesregény (a „kaland") olyan, mint valami adó, előbb ezt kell megfizetnie a szerelmesnek, ez az ára a társadalom kiengesztelésének.

Merőben más maga a beszéd, a monológ, az *a parte*, mely állandóan kíséri, bár megismerni nem ismeri meg soha ezt a történetet. Ennek a beszédnek (és a beszédet bemutató minden szövegnek) éppen az a lényege, hogy alakzatait nem lehet semmiféle rend szerint sorba állítani: hogy nem lehet őket elrendezni, hogy ezek az alakzatok nem vezetnek sehová, hogy nem futnak semmiféle cél (semmiféle intézményesülés) felé: egyik sem első, egyik sem utolsó. Hogy világos legyen, hogy itt nem szerelmesregényről van szó (nem története ez semmiféle szerelemnek), hogy elejét vegyem a jelentés-keresés kísértésének, *teljesen semmitmondó* rendet választottam. Az alakzatok láncolatát (valahogy mégiscsak sorba kellett állítani őket, hogy, mint minden könyv, ez is elvezessen valahová) két önkényes rendnek, a megnevezés és az ábécé rendjének vetettem alá. Az önkény azonban korántsem korlátlan: enyhíti a szemantika (egy alakzat legföljebb kettőt vagy hármat kaphat a szótár összes szavai közül, többet nem), és enyhíti az az évezredes szokás, amely az ábécé rendjét szabályozza. Csak így tudtuk elkerülni a véletlen csapdáit, azt, hogy az alakzatok valamiféle logikus sorozattá kerekedjenek; mert – ahogy egy matematikus mondja – „nem szabad alábecsülni a véletlen teremtő erejét, hisz nem egy szörnyeteget hozott már világra"; a szörnyeteg ebben az esetben az volna, hogyha az olvasó – kilépve az alakzatok meghatározott rendjéből – a „szerelem filozófiáját" fedezné fel ott, ahol csak a szerelem igenléséről van szó.

(3. *Hivatkozások)* Hogy életre keltsük a szerelmes alanyt, különböző eredetű szövegrészeket „szereltünk össze". Egyes szövegeket állandó olvasmányaimból (ilyen Goethe *Werther*je), másokat időszakonkénti olvasmányaimból (ilyen Platón *Lakomája*, a Zen, a pszichoanalízis, egyes misztikusok, Nietzsche, a német dalszerzők), megint másokat alkalmi olvasmányaimból emeltem ki. De barátaim egy-egy megjegyzését is beledolgoztam ebbe a könyvbe. És beledolgoztam élettapasztalataimat is.

A megadott hivatkozások nem a tekintély, hanem a barátság referenciái: az idézet nem garancia, csak afféle köszöntés, emlékeztető arra, ami elkápráztatott, meggyőzött, ami egyszercsak megajándékozott azzal a mámorító érzéssel, hogy valamit megértettem (hogy engem megértettek?). Ezért is hagytam olyan bizonytalan, befejezetlen állapotban ezeket az – egy-egy olvasmányra vagy beszélgetésre emlékeztető – utalásokat, dehát illik is így egy olyan beszédhez, amelynek fóruma nem más, mint azoknak a különböző helyeknek az eleven emlékezete, ahol ezt vagy azt olvastuk, mondtuk, hallottuk. Mert ha a szerző odakölcsönzi is „kultúráját" a szerelmes alanynak, a szerelmes alany a mindentudást semmibe vevő képzelet ártatlanságával viszonozza a szívességet.

A TÁVOLLEVŐ

TÁVOLLÉT – **Minden olyan nyelvi epizód, amely a szeretett tárgy távollétét rendezi jelenetté – bármi is az oka, bármekkora is az időtartama ennek a távollétnek –, és amely a távollétet gyakran a szakítás próbatételének tünteti fel.**

1. Temérdek lied, dal, melódia szól a kedves távollétéről. S mégis, ezt a szinte klaszszikus alakzatot hiába is keresnénk Goethe *Wertherjében*. Hiányának egyszerű az oka: itt a szeretett tárgy (Charlotte) mindig egyhelyben van, csak a szerelmes alany (Werther) távolodik el tőle, egyszer-másszor. Márpedig csakis a másik lehet távol: mindig a másik utazik el, én maradok. A másik állandóan úton van vagy legalábbis készülődik valahová; a másik már csak hajlamánál fogva is folyton költözik, folyton vándorol; bennem viszont, aki szeretem, az övével ellentétes hajlam dolgozik, ezért vagyok otthonülő, röghöz kötött, mindig rendelkezésre álló, várakozó, mozdulatlanul hányódó, mint egy át nem vett csomag a pályaudvar egyik zugában. A szerelmes távollét ugyanis egyirányú, csak annak az, aki marad – az elutazónak nem: a mindig jelenvaló *én* csakis teveled, a szakadatlanul távollevővel szemben szerveződik meg. A távollétről beszélni annyi, mint megállapítani, hogy a szerelmes alany helye meg a másik helye nem cserélhetők fel egymással; a távollétről beszélni annyi, mint ezt mondani: „Én sokkal jobban szeretem őt, mint ő engem".

2. Történelmileg nézve a dolgot, a távollét a Nő témája: a Nő mindig otthon ül, a Férfi vadászik, utazgat; a Nő hűséges (várakozik), a Férfi fut a nők után (csavarog, hajszolja a kalandokat). A távollétnek a Nő ad formát, a Nő dolgozza ki költészetét, hisz futja az idejéből; szövi a vásznat és dalol; a fonóban vagy szövés közben énekelt dalok egyszerre éneklik meg a mozdulatlanságot (a rokka egyhangú berregésével), meg a távollétet (kihallatszik belőlük, bár tompán, a nagy útra való felkészülés zaja, a tengerzúgás, a lódobogás). Mindebből az következik, hogy ha egy férfi távollétről beszél, mindig megjelenik benne valami *nőies*: a várakozó, a várakozástól szenvedő férfi döbbenetesen elnőiesedik. A férfi nem azért lesz nőies, mert történetesen homoszexuális, hanem mert szerelmes. (Mítosz és utópia: a kezdet azoké volt, de a jövő is azoké lesz, *akikben van valami nőies*.)

3. Néha megesik, hogy nagyon is jól elviselem a távollétet. Ilyenkor „normális" vagyok: úgy viselem el a „kedves" elutaztát, mint „mindenki"; nagy szakértelemmel engedelmeskedem mindannak, amit gyerekkoromban belém vertek, amikor hozzászoktattak az anyától való leszakadáshoz – persze, már az is eléggé fájdalmas volt (hogy ne mondjam, őrjítő). Úgy viselkedem, mint akit sikeresen elválasztottak; *amíg* a másik vissza nem tér, egyébbel is tudok táplálkozni, nem csak anyatejjel.

Ez a jól elviselt távollét tulajdonképpen azonos a feledéssel. Időnként, mi tagadás, hűtlen vagyok. Ez a túlélés feltétele; mert ha nem tudnék feledni, belepusztulnék. Az a

szerelmes, aki – legalábbis *olykor-olykor* – nem tud feledni, halálra gyötri magát, belepusztul az idegfeszültségbe (mint Werther).

(Sohase felejtem el: a végehosszatlan napokat, az elhagyatottság napjait; még kisgyerek voltam, és Anya messzire járt dolgozni; minden áldott este kimentem elé az U jelzetű autóbusz megállójába, a Sèvres utca meg a Babylon utca sarkára; jöttek, egyre jöttek az autóbuszok, de Anya nem volt egyiken sem.)

4. Ebből a feledésből azonban nagyon gyorsan felébredek. Nagy sietve visszakapcsolok az emlékezetre, a zűrzavarra. Egy (klasszikus) szó – a test üzenete – jól kifejezi a távollét által felkavart érzelmi indulatot: *sóhajtozni* – „sóhajtozni valaki testi jelenvalósága után": az androgin két félteste sóhajtva vágyakozik egymásra, mintha még a két félleheletük is egymásba akarna keveredni: az ölelés képe, amennyiben eggyé olvasztja a két képet: a szerelmi távollétben olyan szomorú látványt nyújtok, mint egy levált, megsárgult, szélén felkunkorodott fénykép.

(Hogyan, hát más a vágy, hogyha a szerelmi tárgy jelen van, és más, hogyha nincs jelen? És ha a szerelmi tárgy *mindig* távol van? – Nem ugyanarról az epekedésről van szó: két szó van: a *Pothos* a távollevő utáni vágyakozásra, és a tüzesebb *Himéros* a jelenlevő utánira.)

5. Szakadatlan azzal traktálom a távollevőt, hogy tulajdon távollétéről beszélek neki; különös egy helyzet, ha jól meggondolom; a másik távol van mint hivatkozás, de jelen mint beszélgetőtárs. Ennek a torz helyzetnek elviselhetetlen jelen a következménye; én meg mintegy beszorulok két idő közé, egyik a hivatkozásé, másik meg a beszédé: elutaztál (ettől szenvedek), de itt vagy (hiszen hozzád beszélek). Végre megtudom, mi is a jelen, ez a nehezen elviselhető időtartam: jókora darab a szorongás tömbjéből.

De a távollét sokáig tart, és mégiscsak el kell viselni valahogy. Ezért *megdolgozom:* az idő kizökkenését átalakítom jövés-menéssé, *beütemezem,* megnyitom a nyelv színpadát (a nyelv a távollét szülötte: a gyermek elhajítja a gombolyagot, majd visszarántja, így jelenítve meg az anya eltávoztát és visszatértét: létrejött egy paradigma). A távollétből tevékenység lesz, *lótás-futás* (és annyira lefoglal, hogy semmi másra nem futja időmből); fikció születik, több szereppel (kétely, szemrehányás, vágy, mélabú). A nyelvnek ez a színháza távol tartja a másik halálát: a gyerek fejében – azt mondják – csak egy röpke pillanat választja el a távollevő anyát a már halottnak hittől. Megdolgozni a távollétet annyi, mint elnyújtani ezt a pillanatot, késlelteni, ameddig csak lehetséges, azt a másodpercet, amikor a másik távollétéből egyszercsak átbillen a halálba.

6. A frusztrációnak alighanem a Jelenlét a legalkalmasabb alakzata (minden nap találkozom a másikkal, ám hiába, mégsem vagyok boldog: a szeretett tárgy itt van előttem a maga valóságában, de képzeletben továbbra is *hiányzik*). A kasztrációnak a megszakítottság (elfogadom, minden „siránkozás" nélkül, hogy a másik elhagy egy kicsit, meggyászolom a kapcsolatot, tudok feledni). A hiányérzésnek viszont a Távollét az alakzata; vágyakozom is és szükségem is van a másikra. A vágy összetörik a szükség sziklaszirtjén: íme, a szerelemérzés gyötrő ténye.

(„A vágy itt van, örökkön lángolón: de Isten mindig magasabban van, és a Vágy hiába emeli fel karját, sohasem éri el az imádott teljességet". A Távollétről szóló szöveg két ideogrammából áll: egyik a *Vágy felemelt karja,* másik a *Szükség kinyújtott karja.* Tétovázom, habozok a felemelt kar fallikus képe meg a kinyújtott kar csecsemőt idéző képe között.)

7. Beülök egy kávéházba, egyedül; ismerősök jönnek oda az asztalomhoz; jólesik, hogy így körülvesznek, hogy ragaszkodnak hozzám. De a másik távol van; gondolatban gyorsan idehívom, hogy tartson vissza, el ne sodorjon a felszínes csillogás örvénye. Az ő

„igazságához" folyamodom (ahhoz az igazsághoz, amelyet átéreztetett velem), hogy bele ne csússzam a csábítás hisztériájába. A másik távollétére hárítom a felelősséget, amiért így átadom magam a felszínes társasági életnek: a másik oltalmába ajánlom magam, visszatéréséért imádkozom: bárcsak egyszerre itt teremne, és kiráncigálna ebből a talmi csillogásból, ebből a mámorító tömjénezésből, mint valami anya, aki végre eljött a csemetéjéért, bárcsak visszaadná a szerelmes világ „meghittségét, vallásos komolyságát".

(X... egyszer azt mondta, hogy őt a szerelem óvta meg a társasági élet felszínességétől: a klikkektől, a becsvágyaktól, a rangkórságtól, az intrikáktól, a véd- és dacszövetségektől, az ellenségeskedésektől, a szerepjátszástól: valóságos selejt lett belőle a szerelemtől, a társadalom selejtje, de ő örült neki.)

8. Egy buddhista koan ezt mondja: „A mester sokáig, nagyon sokáig víz alá nyomja a tanítvány fejét; egyre kevesebb buborék pattan szét a víz felszínén; az utolsó pillanatban a mester kirántja a tanítvány fejét a vízből, életre kelti, majd így szól: ha majd olyan erősen kívánod az igazságot, mint imént a levegőt, akkor majd megtudod, mi is az".

A másik hiánya víz alá nyomja a fejemet; nem kapok levegőt, fulladozni kezdek: ezzel a légszomjjal alkotom meg újra az „igazságomat", és készítem elő a szerelemben a *Csakazértis* alakzatát.

SZERELMESLEVÉL

LEVÉL – **Az alakzat nem egyéb, mint az a sajátos dialektika, amely a szerelmeslevelet jellemzi; emez ugyanis egyszerre üres (kódolt) és jelentéssel teli (szeretném, ha ezt jelentené: vágyom rád).**

1. („Magára gondolok") Amikor Werther (aki a nagykövet mellett teljesít szolgálatot) ír Charlotte-nak, az alábbi vázlat szerint építi fel levelét: 1. Milyen jó érzés magára gondolni! 2. Meglehetősen nagyvilági környezetbe csöppentem, és maga nélkül ugyancsak egyedül érzem itt magamat; 3. Találkoztam valakivel (B. kisasszonnyal), ő hasonlít magára egy kicsit, és szerencsére beszélgethetek vele magáról; 4. Remélem, mihamarább ismét együtt leszünk. Egyetlen közlemény variálódik szinte zenei téma módjára: magára gondolok.

Csakugyan, mit is jelent „gondolni valakire"? Ezt: elfeledni (a feledés az életbenmaradás feltétele), és minduntalan felocsúdni a feledésből. Valahogy úgy kapcsolódnak egymásba a gondolataim, hogy mindenről te jutsz eszembe. „Rád gondolni" nem jelent mást ennél a metonímiánál. Mert önmagukban véve üresek a gondolataim: elgondolni nem gondollak el, csak felidézlek (méghozzá annyira, amennyire elfelejtettelek). Ezt a formát (ezt a ritmust) nevezem „gondolatnak": nincs semmi mondanivalóm, csak ez a semmi, ezt viszont csak Teneked mondom (Goethe):

Mi késztetett megint betűvetésre?
Ha ezt kérdezed, drágám, mit is feleljek?
Hisz közlendőm sincs voltaképp jelenleg;
csak jusson e levél a drága kézbe.

(Kálnoky László fordítása)

*

(„Hubert-re gondolni" – jegyzi fel komikusan noteszébe a főhős Gide *Mocsarak* című művében, amely a Semmi könyve.)

2. *(Levelezés és kapcsolat)* „Be kell látnia – írja Merteuil márkiz Laclos *Veszedelmes viszonyok* című regényében – hogy, amikor levelet írunk, a másiknak, nem pedig önmagunknak akarunk örömet szerezni. Ilyenformán nem is annyira tulajdon gondolatainkról kell tudósítanunk a másikat, mint inkább azt kell megírnunk, ami a leginkább tetszik neki". A márkiz nem szerelmes; amiről beszél, az levélváltás (a levélben megpróbálunk *megfelelni* a hozzánk fűződő várakozásnak), vagyis olyan taktikai vállalkozás, amelynek az a célja, hogy álláspontokat és hódításokat védelmezzen; ennek a vállalkozásnak ismernie kell az ellenfél tartózkodási helyét (alegységeit), vagyis – különböző pontokon, amelyeket a levél megpróbál célba venni – részletesen ki kell dolgoznia a másik képét (csakugyan megfelelésről van szó, mégpedig a szó matematikai értelmében). A szerelmes szemszögéből nézve azonban a levélnek nincs semmi taktikai értéke: a levél *önmagáért beszél* – legföljebb dicsér (ám sohasem érdekből: a dicséret csupán az áhítat kifejeződése): nem „levelezek", hanem kapcsolatot teremtek a másikkal: a kapcsolat két képet hoz összhangba egymással. Mindenütt magát látom, képe egész világomat betölti – íme, hol így, hol úgy, mindig ezt írja Werther Charlotte-nak.

3. *(Nem válaszolni.)* Akár a vágy, választ vár a szerelmeslevél is: ki-nem-mondva, azt a parancsot adom a másiknak, hogy válaszoljon, máskülönben a képe megváltozik, átlényegül. Ezt magyarázza, nagy komolyan, a fiatal Freud is menyasszonyának: „Egyszerűen nem tudom elviselni, hogy leveleimre sohase jöjjön válasz, és ha ezen nem változtatsz, nyomban felhagyok a levélírással. Azok a végehosszatlan monológok, amelyeket a másik nem igazít helyre, amelyeknek nem ad semmi tápot, óhatatlanul is hamis fényben tüntetik fel a kapcsolatot, és elidegenítenek bennünket egymástól; úgyhogy, amikor ismét találkozunk, nem olyannak látjuk a dolgokat, mint amilyennek – minden közvetlen tapasztalat nélkül – elképzeltük őket".

(Aki elfogadja a kommunikáció „igazságtalanságait", aki még akkor is fesztelenül, gyöngéden beszél, amikor nem kap semmi választ, nagy fölényre tesz szert: az Anya önuralmára.)

ÁDÁM PÉTER fordítása

MÁRTON LÁSZLÓ

Második álom

II.

A valóság mint államforma nagyjából egybevág az államtartalommal. Van területe. Van élő ereje, amely balról nézve lakosság, jobbról nézve népesség, fölülről társadalom, alulról emberanyag, és mindenfelől nézve... nem feltétlenül csürhe, de mondjuk tömeg vagy sokaság. A valóságnak van hivatalos nyelve. Van pénzneme. Vannak határai. Vannak benne törvények, amelyek legtöbbje törvény-szerűség. Mivel a valóság nemcsak államforma, hanem tartalom is, ezért a valóságok tetszőlegesen szaporíthatók. Valóságból nemcsak egy van; a valóságok egymást határolják.

Ezért, fiam, te nemlétező legkedvesebb, amikor a távcsőben *a valóságot* látod, akkor egy bizonyos valóságot látsz, mert a valóságok nemcsak szaporíthatók, hanem oszthatók is.

Azt a valóságot, amely a távcsőben látható, úgy hívják, hogy Magyar Valóság. A Magyar Valóság lényegében önmaga fővárosával azonos; és emlékeztető gyanánt elnevezett magáról egy teret, amelynek, egyébként eléggé közel a Nagykörúthoz, értelemszerűen az volt a neve, hogy Valóság tér. S mert a valóság még így sem érezte magát eléggé valósnak, vagy inkább eléggé széles körűnek, ezért nevébe foglalta még a népet is. Lett belőle Népvalóság. Volt *a valóságban* egy sugárút, amelyet Andrássy útnak hívtak, ezért az volt a neve, hogy Népvalóság útja.

Ezt a valóságot látod, egyetlen fiam. Ezt a széles körű szűkre szabottat.

Álmodban a Magyar Népvalóságot látod, és a Magyar Népvalóság egyik állampolgárát, Richárdot. Ha filmszalag volnék, és úgy volnának a jelenetek beállítva, amint biztos tekintetű rendezőhöz illik, akkor címet is adnék a látványnak, hatásvadász és mindenesetre patétikus címet:

Richárd elbúcsúzik anyjától – még nem tudja, hogy örökre.

Richárd anyjából csak egy villanás látszik, sötétbarna kosztüm hátulról. Éppen kilép az ajtón. Mindjárt visszajön, csak leszalad a boltba; megpróbálja beváltani a kenyér- és a zsírjegyet. Figusné a szomszédból negyedórával ezelőtt mondta, hogy most épp nincs nagy sorállás. Becsukja maga mögött az ajtót.

A bejárati ajtón Richárd anyjának ki van írva a neve, komoly fekete betűkkel, fehér zománcos névtáblán: Világi Józsefné. Férjét ezek szerint úgy hívták vagy hívják most is, hogy Világi József. Richárdnak sejtelme sincs, hogy ki ez a Világi József. Egyszer megkérdezte, és akkor kapott egy pofont; és a meglendült kéz mögött, éles ellentétben a pofonnal, két riadtan ugráló szemgolyót vett észre. Richárdnak másmilyen a vezetékneve, amire, bizonyára megszokásból, azt is mondják, hogy családi név. Richárd vezetékneve meglehetősen gyakori név, a telefonkönyvben egy egész hasáb tele van vele; Richárd azt sem tudja, hogy ezt a nevet kitől kapta, ha egyáltalán kapta valakitől, és nem csupán rá lett ragaszt-

va. Anyja különben is azt mondta, hogy a legtöbb embernek megváltozott a neve, némelyiknek nem is egyszer; *és a korábbi neveket ajánlatos volt minél hamarabb elfelejteni.* S még vannak nevek, Richárdhoz kapcsolódók: a néhány hónapja kiállított igazolványban...

Öt év szigorított, mosolygott Richárd, amikor az igazolványkép elkészült; mindegyik ezzel tréfálkozik, felelte bágyadtan a fényképésznő, kövér asszony a Majakovszkij utcában.

... a néhány hónapja kiállított igazolványban anyja leánykori neve, merőben valószínűtlenül csengő hangcsoport; apja neve után vízszintes vonal, hanyagul odavetve, már-már mellékesen: talán ez is egy név. És még egy név, egy férfinév, amellyel Richárd, bár mostanában igen gyakran gondol rá, nem tud mit kezdeni; ez már egy egészen semmitmondó név. Oly gyakori, hogy az egyéni előfizetők távbeszélőnévsorában nem egy hasábot tölt ki, nem is kettőt, hanem hat vagy hét egész oldalt. A sok egyforma név ugyan gondot okoz a népességnyilvántartásnak, ám az egyformaság jelentős fegyelmező faktor. Erre a férfira sokat gondol Richárd, ám a sebtében és nyilván kényszerűleg fölvett semmitmondó tucatnevet eltakarja megint egy másik név, ugyanennek az embernek a gúnyneve: Sertéssy Elemér.

Sertéssy még az elmúlt esztendő vége felé megszűnt létezni, méghozzá türelemmel viselt szomorú váratlanság után. Ámbár, mint a nagy emberek közül oly sokan, ő is gondoskodott róla, hogy halálát illetően kételyek merüljenek föl. Rebesgették, hogy a koporsó tulajdonképpen üres volt, illetve kócbabát, vagyis viaszhasonmást volt szíves tartalmazni; s hogy az elhantolás idején, amíg a jó és a rossz ismerősök meghatottan szipogtak az Újköztemető labirintusában, maga Sertéssy makkegészségesen, s főként elégedetten totyogta végig a Vásárcsarnok mögötti kis utcákat. Állítólag úgy veszett nyoma, hogy kandallóbaugrást követett el, vagy a Népszínház utcai Potyka csárdában, vagy a Casino kávéházban, a körút sarkán; mások szerint egész egyszerűen elpárolgott, helyesebben szólva – így azok, akik Sertéssy halmazállapotát közelebbről ismerték – felszívódott. Erről Bugyácsék tudnának többet mondani.

Vörösesbarna, festett haj, sötétbarna kosztüm: nyomtalanul kilép a lakásból, csak egy kis retikülszag marad – púder, kölnivíz, közokirat és minden hájjal megkent, mindenért megfizető pénzek illatának vegyüléke. Richárd, merő megszokásból, kinéz az ablakon, bár azon, amit láthat, nem akad sok látnivaló; sem a kórház épületén, ahová küldik az úgynevezett „elhúzódó eseteket" más kórházakból, sem a mögötte magasodó bérházakon. Talán csak annyi, hogy ilyenkor, délután, eltérően a régebbi délutánoktól, feketék a szemközti ház ablakai. Nem verik vissza a ferde napsütést, és nincsenek befüggönyözve; mintha kiégett házak üres ablakai volnának, anélkül, hogy tűzvészre került volna sor. Richárd szobájában is ki van törve az ablak, meg a másik szobában is, azonkívül nyílott a konyhából egy kisebb ablak a gangra, annak még a kerete is össze van törve. Karszalagos fiatalemberek csinálták. Listájuk volt, végigjárták az egész házat.

Feltűnően elszaporodtak ezek a fiatalemberek az utóbbi néhány hónap során. A jó ég tudja, hol voltak mostanáig; mindenesetre most már ott vannak mindenütt. Ha valahová belépnek, ott hirtelen csönd lesz. Az emberek zavartan próbálnak másfelé nézni, lehetőleg sehová. Ismerjük ezeket a sehová sem néző tekinteteket, egyetlen fiam, te mindenem; álmod ezekkel van tele.

Az üvegcserép azóta is ott hevert, pedig sehol sem volt megírva, hogy tilos eltakarítani. A szilánkok – mert olykor a legnagyobb óvatosság ellenére is rájuk tiport Richárd vagy az anyja – már egészen aprók és gonosz indulatúak, és már kezdenek szétszóródni. Az ablakon beáramlik a tavaszi levegő; nincs hideg, és belátható időn belül nem is lesz. Az asztalon, a polcokon és minden kiugró szögleten vastagon áll a por; megülepedett az ágyhuzaton, a ruhákon, a falfesték szemcséin, de még a konyhaszekrénybe zárt edényeken is. Tétlen ujjakkal vonalakat lehetett húzgálni belé, s a vonalakat is hamarosan új, fiatal porréteg fátyolozza.

A levegő tavaszi, de azért nem könnyű belélegezni. Az ember néhány szippantás után belefárad, és valamilyen alattomos íz tolakszik fel a szájpadlásán. A várost a Párt napilapja, valamilyen elfelejtett eseményre való titokzatos utalással, következetesen úgy nevezte, hogy *bűnös város;* ebből azután, hogy bűnös város, a lakosság szavajárásában az lett: büdös város. Méghozzá nemcsak szervesen, de mindenekelőtt vegyileg.

És a tavaszok is, amint az évek egymásra következtek, egyre különlegesebbek, egyre újszerűbbek voltak. Többé már nem aludt meg a tej, hanem összecsomósodott és keserű lett. A fák, alighogy kilombosodtak, rögtön elhullajtották leveleik egy részét, a többi levél pedig még azon selymesen összepöndörödött és barnulni kezdett. A galambok, noha most, szűkebb idők jöttén is megtalálják táplálékukat, és még soha nem voltak ennyire szaporák, mégis merőben szokatlanul vedleni kezdenek. Némelyikük a háta közepéig teljesen csupasz. Az ilyen példányok a járda szélén vagy a kikotort virágosládák peremén gubbasztanak, és nem bánják, ha beléjük rúg vagy rájuk tapos valaki. És a nőknek muszáj volt leszokniuk a napozásról, mivel kiderült, hogy a napsütés nem igazán egészséges; és akkor még az álom finoman fejezte ki magát.

Ám ha lemondást látnál az álom képeiben és csüggedést hallanál az álom szavaiból, gyönyörűségem, aki nemlétezvén is az utolsó vagy nekem, akkor szándékom ellenére félrevezettelek volna. Álmodban tavasz van, spontán szerelmek és államilag irányított ünnepek évszaka. Izmokban forr a vér. Soha még annyi hitet, annyi megújulást, annyi csillogó szemet, mint amennyi most hömpölyög az aszfalt fölött, a benzin- és koromfelhők alatt! *Párt és a KISZ: győzelemre visz!*

Hogy a győzelem ki vagy mi fölött aratandó, az nem egészen világos, de nem is érdekes; majd utólag úgyis kiderül. Annyit mindenki érez, karszalagos fiatalemberektől és látványos katonai manőverektől függetlenül, hogy *ez így nem mehet tovább,* és hogy *valaminek történnie kell.* Fog is történni valami. Fiatal arcok, fiatal szívek, nagy elszánások és fogadkozások. A Párt első titkára, Komor Benjámin beszédet mond a Sportcsarnokban. Vastag hangja van, tájszólásban is tud beszélni. Azt mondja, hogy aki dolgozik, az boldogul. Meg hogy az nem követ el hibákat, aki semmit sem csinál.

Erős, nagy darab ember, a fényképeken ötvenévesnek látszik. A hivatalos életrajzok szerint fiatalkorában kovács volt. Állítólag szeret birkózni, s akit maradéktalanul bizalmába fogad, annak birkóznia kell vele. A pártapparátus vezető pozícióit erős emberek foglalják el, s a közigazgatás meg a termelés élén is izmos férfiak állanak, nem beszélve a fegyveres testületekről vagy a sportéletről. Híresztelések szerint Grékus Tibornak, a művelődési miniszternek meg volt engedve, hogy bármikor kétvállra fektesse Komor Benjámint; csakhogy a Párt első titkárát nem lehetett kétvállra fektetni: mindig, minden alkalommal ő bizonyult

erősebbnek. És erre az ország lakossága, noha nem volt hivatalosan tájékoztatva róla, szívből büszke volt. Viszont Babkár Lászlót, a Magyar Népvalóság Elnöki Tanácsának elnökét senki sem kedveli, Komor Benjámin sem. Pedig Babkár minden halálraítéltnek megkegyelmez. Van is olyankor messzirehangzó kacagás! „A hülye Babkár már megint megkegyelmezett!" Erős emberek, a nyilvánosság előtt szigorúak és rezdületlenek, jól tudják, hogy titkos nevetésüket sóváran fürkészik az abból kizártak.

Komor Benjámint szinte mindenki szerette, s aki nem, valamiképpen az is bízott benne. S ez a kollektív bizalom töltötte ki a hivatalos életrajz (és hozzátesszem: az egész magyar történelem) hézagait. Mert azt viszont érezték nagyon sokan, hogy hézagok vannak, s ami ennél súlyosabb: hogy általánosságban *valami hézag van.* Ezért is jó, hogy megvan Komor Benjámin; hiszen ha ő nem volna – így a közvélekedés –, akkor a Magyar Népvalóság szőröstül-bőröstül belezuhanna saját hézagaiba. És valóban van az ő személyében valami különleges. Valami, amit nem is tud szavakba foglalni a tájékozatlan álom, ó végső megálmodóm. Talán hegyesre pödrött, hibátlanul fekete bajszában lappang ez a különlegesség, hiszen a jobbra és balra meredő bajusz óhatatlanul arra enged következtetni, hogy nemcsak egy irány lehetséges, ez viszont egyfajta pluralizmus kezdeménye! Vagy talán azokból a szavakból – szavajárásából – csendül ki az ő különlegessége, amely szavakkal a magyar sorsérzést becsempészte a Párthoz való hűségbe: „Magasra kell növelnünk az Eszme fáját, hogy hintánkat fel tudjuk rá függeszteni!" Mesélik, hogy ifjúkorában jó futó volt, szeretett a villamos után szaladni, s legtöbbször utol is érte; mások szerint vidéken élt, értett a gazdálkodáshoz, és háztartásában jelenleg is vannak baromfiak. De hát az ország első emberének ifjúkora, kénytelen vagyok ezt mondani, hipotétikus ifjúkor.

Annál kézzelfoghatóbb a határjárás, amelyre minden évben a felszabadulás ünnepén kerül sor. Ilyenkor, miután a határőrök és a biztonsági alakulatok átfésülték a határsávot, Komor Benjámin katonai gépkocsin végiggördül az országhatár mentén, s tizenöt-húsz pecig elidőzik minden határvárosban. Úgy jár körbe, mint az óra mutatója: alulról fölfelé, balról jobbra, pontosan, szépen. Ráckevén indul, átkel a Duna két ágán. Fölkanyarodik Százhalombatta felé, megáll Érden, majd a Budai-hegységet megkerülve, Szentendrén. Fogadja a szovjet és a csehszlovák delegációt, majd az ő kíséretükben továbbindul Gödöllőre, ahol a barátság és a kölcsönös bizalom jegyében szó van róla, hogy máris fölszedik a nemrég telepített aknazárat. Isaszegen rövid megemlékezés a haladó hagyományokról; Nagykátán csatlakozik a román, Tápiószelén a jugoszláv delegáció. Végül ott, ahol a határ kiöblösödése révén eltűnik a messzeségben a főváros kényerdeje, Cegléd főterén Komor Benjámin elmondja nagy ünnepi beszédét...

A Magyar Népvalóság, mint a bors, kicsi, de erős. És lesz még erősebb és nagyobb is. (Pártvezetőtől merőben szokatlanul, fölpillant az égre, amelynek délutáni halványkékjén ott világít a korai hold. Már folynak a nemzetközi titkos tárgyalások arról, hogy a Hold egész területe, vagy legalábbis az az oldal, amelyik nem látszik a Földről, magyar fennhatóság alá kerül, csak be kell népesíteni.)

... elmondja nagy ünnepi beszédét, és a Magyar Népvalóság körül máris bezárult a kör.

És a lakosság úgy érzi, hogy van ebben az egészben valami fölemelő. Följutni a Holdra. Birtokba venni a szűzi tájakat. Az a nagy, fehér kőgolyó magyar kőgolyó

lesz. A kráterek: magyar kráterek. A légüres tér: magyar légüres tér. És főleg: itt lehet hagyni a meglevőt. A fennállót. A fennforgót. A reálisan létezőt. Nemcsak lehet, hanem kell is. Kötelező. Ezt az összezsugorodott és elhasznált macskaugrást. Ahol már nem lehet levegőt venni. Ahol időtlen idők balsorsaitól és gyűlöletétől van átitatódva minden és mindenki. (Ez utóbbi tényről nem esik szó. Talán azért, mert annyira magától értetődő.) Új honfoglalás. Óriási tiszta lappal kezdődik minden – elölről. És nem lesz utódállam. Az elhagyott... az elhagyandó terület nem lesz senkié, nem fogja birtokolni, sem bitorolni senki – viszont mindenki használni fogja. A Magyar Népvalóság területén lesz egész Európa központi szeméttelepe. Van ebben valami jóleső; egy kis mazochista kéj, egy kis bosszúmámor: hogy az élet megszokott helyszíneit, ezeket a porlepte, málladozó, rossz levegőjű, sötét zegzugokat majd fokozatosan elborítják a messze földről érkező szemétrétegek.

A bölcsőt, honnét nemzet emelkedik a magasba, népek veszik körül, s az embermilliók szája szögletében a jól végzett munka mosolya bujkál.

És a hulladék alatt valahol a mélyben, valahol a mostani Városliget helyén (amelynek legszélső fáit Richárd még éppen láthatja, ha kitekint az ablakon) egy minden eddiginél nagyobb és minden eddiginél biztonságosabb atomerőmű látja majd el egész Európát energiával. Mi leszünk a világ szíve – mondogatják a honfoglalásra készülők, és ez megint nagyon szép gondolat. Önfeláldozó gondolat.

És a felszabadulás ünnepének estéjén, amikor a gyümölcsfáknak virágozni kellene, s a virágok sokaságának illenék derengő felhők gyanánt lebegniük a leszálló sötétben, olyankor a kisgyermekek cipőbúcsúztatót rendeznek. Előkerülnek a kinőtt lábbelik, amelyek lerúgott orrukkal, üresen tátongó belsejükkel kis gazdáiknak eszükbe juttatják a növekedést, a felnőttkor közeledését, a lehetőségek tágulását és a szűkké vált földi világból való kilépést. Akár a szétmálló cipőcskék, a szétmálló Népvalóság is elhagyható: a kisgyermekek meseszerű színekre festik, felszalagozzák a cipőket, majd otthagyják őket a járdán. Reggelre nyomuk vész. És az Országgyűlés fölött vörös csillag világít az éjszakában, ötágú szív a Népvalóság szíve csúcsán; aki csak ránézett, annak szájában összefutott a nyál.

Most már este van, sőt éjszaka. Tíz óra elmúlt, ami abból is látszik, hogy varázsütésre köröskörül mindenütt kialusznak a fények. Hűvösebb levegő áramlik a szétvert ablakon át. Anyja, akinek igazolványában az a név szerepelt, hogy Világi Józsefné, és aki délután leszaladt a boltba néhány percre, mostanáig nem érkezett vissza. Vitte magával a testét, bőrén az évszaknak megfelelő ruházatot, fején a bronzbarnára festett hajat, szájában a hidakat és a koronákat, retiküljében zsebkendőt, púdert és rúzst, retiküljében a pénztárcát, pénztárcában a havi fizetését, retiküljében a zsír- és kenyérjegyet, amelyeket névre szólóan lehet beváltani, retiküljében a buszbérletét meg az igazolványát, igazolványában az adatait, adataiban a családi meg az utónevet, retiküljében egy aranyszínű golyóstollat meg egy vadonatúj noteszt, mert a régit éppen tegnap tépte szét, és húzta le a vécén. Ezt mindet magával vitte, és most nem hozza vissza.

Richárd különösképpen sem döbbenetet, sem aggodalmat nem érzett; inkább az volt a meglepő, hogy mostanáig az anyja, valahányszor kilépett a lakás ajtaján, előbb-utóbb mindig visszajött. Különben is csak akkor ment el hazulról, ha muszáj volt, főleg nagyon ritkán távozott el hosszabb utakra. Arra például szinte soha nem vállalkozott már, amit azelőtt annyira szívesen tett, hogy „bemenjen" a „városba", vagyis öt megállót menjen a trolibusszal a körútig, ahol

kezdődik a városnak nevezett városrész, amely külső szemlélő számára miben sem különbözik a többi városrésztől; ám akik benne élnek, látni vélik az elfelejtett paloták foszladozó cifraságát és az örökre kilobbant fényeket.

Richárd anyjának most már ideje is lett volna rá, hogy „bemenjen" a „városba": a gyógyszertárat, ahol dolgozott, még az ősszel bezárták. Ideje nagy részét azonban otthon töltötte. Legtöbbször leveleket írt, amelyeket aztán két-háromszor átolvasott és összetépett. Egyébként egészen közel, a Hernád utcában sikerült munkához jutnia; működött az egyik ház alatt egy kisipari termelőszövetkezet, amely műanyag babákat állított elő és ezek csomagolásában lehetett segédkezni a hét meghatározott napjain. Kényelmes, tiszta munka volt ez, persze keveset fizettek érte, ráadásul teljesen szabálytalan is volt. Richárd anyjának a munkaközvetítőhöz kellett volna fordulnia, csakhogy a munkaközvetítő Pesterzsébeten vagy Budafokon juttatta volna munkához, valamelyik távoli kerületben, ahová sokáig, sok átszállással kellett volna közlekedni, érintve sok olyan helyet, ahol feltűnés nélkül végigmenni szinte lehetetlen. Ezért Világiné mégis inkább lejárt a Hernád utca alá csomagolni, ami nagy könnyebbség volt...

Nem lehet mondani, hogy nem szerették őt ott a Hernád utca alatt. Sőt egyszer, amikor egy alkatrész francia nyelvű használati utasításáról kiderült, hogy ő azt nagyjából megérti, attól kezdve a férfiak úgy köszöntek neki, hogy kezét csókolom.

... ami nagy könnyebbség volt, viszont igen valószínű, hogy valaki följelentette.

Richárd a fal mentén tapogatózva kióvakodik a fürdőszobába. Megbotlik valami halomba rakott puhaságban; de hát ez csak a mosáshoz készített szennyes ruha. Ott, ahol a bojler szokott lenni, most a koboldosan kék gyújtólángocska sem világít; a háztartásokban péntek délutántól hétfő reggelig van gáz, ha van. Richárd arra gondol, hogy nem gondol semmire, és ebből a semmiből máris kiemelkedik egy aprócska valami: hogy péntek este vizet melegít, és hajat fog mosni. Ez a hajmosás amolyan hétvégi szertartás volt. Richárd maga szerette volna csinálni, de Világiné nem hagyta. Benyitott a fürdőszobába, lábát az ajtó résébe nyomta, és annyit mondott, hogy Richárd egyelőre még nem árva. És már nyomta is a hideg, sűrű krémet az engedelmesen lehajló fejre. A hajmosáshoz, ha tehették, ivóvizet használtak; a csapvíznek vastag üledéke van. Jár naponta fejenként két zacskó víz, ebből egy hét alatt ki lehet gazdálkodni annyit, amennyi az öblítéshez elegendő.

Inkább megkönnyebbülést érez Richárd: bekövetkezett, ami várható volt, megszűnt a bizonytalanság. Többé nem fog iskolába járni. Úgysem kapna bizonyítványt, és ha kapna is, az ő bizonyítványa nem bizonyítana semmit. Mostantól – eszébe jut Stájdub Viktor atyáskodó szóvirágja –, mostantól maga kell, hogy gondoskodjék magáról. Fölrémlik előtte Stájdub...

Simára borotvált, szagosvízzel és timsóval trágyázott, hosszúkás arc; hegyesorrú, fekete lakkcipő; pehelykönnyű, galambszürke felöltő, amelyből óvatosan szállong az öregség szaga.

... aki őszidőtájt, amikor fölbukkant, azzal vált emlékezetessé, hogy „vasas almát" evett. Az almát vacsora közben preparálta; szögeket nyomkodott belé, majd a gyümölcsöt otthonos mozdulattal föltette a szekrény tetejére, mondván, hogy várni kell, amíg fölszívódnak a fémionok. Ami egyértelműen azt jelentette, hogy mindketten ottmaradnak éjszakára, Stájdub meg a szöges alma.

Richárd megpróbálja elképzelni, amint gondoskodik magáról, és önálló éle-

tet él. Az önálló élet valahogy nem akar körvonalat ölteni; talán azért, mert annyira sötét van. Ellenben föltolakszik egy egész más gondolat. Hogy minden hiába. Hogy ami van és lesz, az már csak ráadás, olyasmihez, ami nincs is. Hogy minden előre meg van rendezve, történések és körülmények. És fölösleges, hogy ő bármit gondoljon bármiről. Ami van, az anélkül is megvan, hogy elgondolódna, és ami nincs, az úgysincs. És nem lehet elképzelni, hogy ő bárhol, bármikor beavatkozzék a dolgok menetébe. Saját menetébe sem tud beavatkozni, mert amit „fennmaradásnak" vagy „boldogulásnak" vagy „sorsnak" mondanak, az csak menet. Ő is csak egy dolog, aminek menete van.

Némely ólmos reggelek, amikor megjelenik Stájdub dísztelen hálóingében, hajneccel a fején, és mond valami kedélyeset. Amolyan reggeli kedvcsinálót. Mit mond a cigány, akit hétfő reggel akasztani visznek? Ez a hét is jól kezdődik! – Ilyen reggelek sem lesznek többé.

Majd mások fognak róla gondoskodni. Akiknek ez a dolguk. Majd ők megparancsolják, hogy mitévő legyen. Annyi bizonyos, hogy lesz róla gondviselés. Richárd, attól eltekintve, hogy mostanáig minden nap elment az iskolába meg hazajött az iskolából, még az anyjánál is ritkábban lépett az utcára. Délben kiáramlottak a tanulók, s mindenki a lehető leggyorsabban, kerülve a többieket, hazatakarodott. Így is előfordult egyik-másik tanulóval, hogy nem érkezett haza; s az aggódó szülők valamilyen ismeretlen oknál fogva még másnap, még harmadnap sem folyamodtak a rendőrséghez. Aggodalmuk amúgy sem tartott sokáig, mivel néhány napon belül, de legkésőbb két-három hét múlva levelezőlapot hozott a postás, közönséges fehér kartonlapot. Rajta sem feladó, sem bélyeg, sem pecsét, csak a címzés az egyik oldalon és néhány szó a másik oldalon, odanyomtatva nagy betűkkel:

EGÉSZSÉGES VAGYOK, ÉS JÓL ÉRZEM MAGAMAT.

Alatta jól olvashatóan, tintával a név, a családi meg az utó. Szó volt arról is, hogy bizonyos kategóriákba tartozó fiatalkorúaknak állandóan maguknál kell tartaniuk egy megcímzett borítékot, de aztán ebből nem lett semmi.

Rég elhangzott mondatok foszlányai. „Mondja, Viktor, mi lesz ebből... ebből az egészből?" Stájdub és Világiné sohasem tegeződtek össze. „Hát nézze... ami most folyik, az fölér egy elvesztett háborúval." Aztán ugyanabból a szájból egy másik hang, vastagabb és öblösebb. „Elvtársak, a háborút először el kell veszíteni, megvívni majd azután is ráérünk." Azt el kell ismerni, hogy Stájdub kitűnően utánozta Komor Benjámin hangját és arcmozgását. Általában a város lakosságának egyik legkedvesebb mulatsága volt, hogy utánozták az ország első emberét, és olyan kijelentéseket adtak a szájába, amelyeket mondott vagy mondania kellett volna. De Stájdub még ezen belül is meglepően élethűen utánozta Komor Benjámint, már amennyire élethű lehet az, aminek eredetijét, álomszerű képletességgel szólva, vitrinben őrzik. Utánozta Jamzsa Mihály külügyminisztert is, pedig azon első látásra nem volt semmi utánoznivaló. Hanem ami a fejében van!, abban a kopaszodó, csúcsos kis fejben! „Az elvtársak szerint lehet egy külügyminiszter kopasz? Lehet neki feje? Egy népvalóságot exportáló miniszter, akinek testrészei vannak?!" Szerette Stájdub a színházat. Olykor Világinét is magával vitte, sőt egy alkalommal Richárdot is, pedig az veszélyes volt, és Richárdot nem is igazán érdekelték az előadások. De azért ment, ha mehetett; ki tudja, lát-e még színházat azután? A színházak továbbra is játszottak, méghozzá sikerrel, noha közben érvény-

be lépett az éjszakai kijárási tilalom. Némely társulatok előbbre hozták az előadás kezdetét, másutt, például a Nemzeti Színházban, háromnegyed kilenc után öt perccel a közönség zöme fölállt és kivonult; akik végignézték az előadást, azok ott is aludtak. Ők is azt gondolhatták: látnak-e még színházat azután?

„Most mit aggályoskodik? Szereztem férőhelyet vagy nem szereztem? Szereztem ittmaradási engedélyt vagy nem szereztem? Különben éppen tegnap hallottam, hogy a tizenharmadik kerület nem is a Holdra megy, hanem az Urálba mennek, ideiglenesen!"

Azt azért nem engedte Világiné, hogy Stájdub teljesen és véglegesen odaköltözzék.

Stájdub napról napra szemrehányóbb és követelődzőbb lett; arcán egyszerre volt sértett méltóság és kiéleződő méltatlankodás. Egy este, amikor majd föl kell fognia, hogy ki van rúgva, megrémül, hasravágódik, és igyekszik elérni csücsörített ajkaival a női cipőfelsőrészt; végül fogcsikorgatva kioldalog.

Tűntek el felnőttek is, de róluk nem érkezett külön értesítés. Viszont egy ideje nem szállítják el a szemetet, más néven a lakosság háztartási hulladékát. A lakosság háztartási hulladéka megjelenik a járdán, föltornyosul. Csakhamar színre lép egy törvényerejű szemétrendelet, szigorú büntetést helyezve kilátásba. A háztartási hulladék jelentős része visszavonul, a kapualjakban ver tanyát, és az idő, már azzal is, hogy nincs, neki dolgozik. Stájdub egyszer hozott egy nagy uborkásüveget, abban vízhez vagy vízüveghez hasonló folyadék volt, sok nagy, ezüstösen csillogó buborékkal. Furcsa folyadék, furcsa buborékok: mert emezek nem szálltak föl amannak a felszínére, még ha Richárd megrázta az üveget, akkor sem. A rázást látva Stájdub magából kikelve suttogta...

Nincs ordítozás, nincs hangos szóváltás. Kiment a divatból. Nem zengenek a házak. Álmodban, te végső megálmodóm, bizonyos emberek fojtott hangon, halkan üvöltöznek egymással. Csöndesek a messzi hegyoldalakat benépesítő nagy, szögletes házblokkok is; a fakósárga vagy rózsaszínű lejtőkön zajtalanul csúsznak évente két-három ujjnyit a mélység felé.

... suttogta, hogy ilyesmit még egyszer meg ne lásson, s hogy Richárd a kisujjával se merészeljen az üveghez nyúlni!, mert... mert... és elhallgatott. De még másnap, vacsora közben felugrott, és rászólt Richárdra, hogy fogja meg az üveget, és jól nézzen bele. Az üveg egyébként el volt zárva, bent volt a kisebbik szekrényben, amelyre Stájdub jónak látott lakatot is fölszerelni. Richárd most is csak a buborékokat látta, meg hogy nem szállnak föl. Megjegyezte, hogy olyanok, mint a higanygömböcskék. „Hohó!, pedig nagy levegőjük van!, hatalmas levegőjük van!" Aztán Világinéhoz: „Lássa kérem, ha minden kötél szakad, ide még mindig lehet menekülni!... persze csak annak, akinek van átjárása!" És akkor egészen valószínűtlen állítások: hogy Újpesten, az Algéber Gyógyszerművekben kidolgoztak egy hatóanyagot. Ki van kísérletezve. Össze lehet zsugorodni tőle. Kicsire, nagyon kicsire; aminek vannak élettani hátrányai... de ha ő, Stájdub mondja, hogy ki van próbálva!... főleg a légzés, meg általában az anyagcsere. Mindenesetre meg lehet élni a fűszálak alján!, bármelyik csigaházban!, be lehet menni bármelyik buborékba! Hát mit szól hozzá, kedves... Ilona?

Richárd anyját nem így hívták, de Stájdub így szólította.

S hogy minden buborékban egy-egy isten külön világa van! És ha tudni akarja Világiné, az ő Sertéssylinkója is így szívódott föl...

Hallgasson!

... ugyanis jó kapcsolatai voltak az Algéber Gyógyszerművekben.

Nem szégyelli magát?, ilyeneket mond a gyerek előtt!

No mindegy!, a lényeg az, hogy megvannak az istenek. És hogy itt vannak ebben az üvegben, lakatra zárva. Úgysem fognak segíteni, de nem is ez a fontos.

És megint következett az elnyűhetetlen attrakció. „Elvtársak, szükségesnek látom leszögezni, hogy istenek és egyéb ellenséges cselekmények továbbra sem léteznek..."

Richárd előtt ugyan lehetett volna beszélni Sertéssyről (aki az eltűnését megelőző hetekben Richárdot, némi habozás után, színe elé bocsátotta és, lehet mondani, megkedvelte), ám a város lakóinak az a szokása, hogy némely dolgokra és emberekre fátylat borítanak; talán ezért is nincs, ami legkevésbé sincs, emlékezetük.

„... mégis, hogy megmutassuk, mi sem vagyunk a többi valóságnál alábbvalók..." Tudniillik a nyugati országok fizetnek majd az istenekért, mint a köles. „... átmenetileg hajlandók vagyunk isteneknek is létjogosultságot biztosítani." Nem hiszi, kedveském?, Richárd sem hiszi? Stájdub ezért és csakis ezért mer beszélni róla. „Vegyék tudomásul az elvtársak, hogy mindez nem jelenthet ideológiai engedményeket. Abból, hogy istenek vannak, nem következik, hogy hiszünk is bennük." Hihi.

És a folyadék felszínén Richárd akkor észrevett valamit. Ismerősnek rémlő arcvonásokat. Olyasvalakinek az arcvonásait, aki a szemközti házban lakott, amíg lakott, és úgy hívták, hogy Jégcsap Jenci. Richárd alaposabban odanézett. Most már nem volt semmi kétsége. Az uborkásüvegben, a folyadék felszínén ott lebegett, ott rezgett vékony fehér hártyaként Jégcsap Jenci szétterített arca.

Az igazság az, hogy Jégcsap Jenci szüleihez (pontosabban csak az anyjához, mert az apja ismeretlen helyen tartózkodott) már eléggé régen megérkeztek a kartonlapra nyomtatott szavak, amelyek együttesen azt állították, hogy EGÉSZSÉGES VAGYOK, ÉS JÓL ÉRZEM MAGAMAT, holott mindenki tudta, hogy Jégcsap Jencit éppen azért vitették el, mert nem volt egészséges. Lakott a környéken egy idősebb hölgy, név szerint özvegy Ruhmann Emilné, aki már nem emlékezett rá, honnét és miért került a városba; s ez a Ruhmann Emilné, amikor először meglátta Jégcsap Jenci busa fejét és nyirkos, gyűrött bőrét, akkor nagy ámuldozva felkiáltott, és mondott egy idegen szót: ein Wechselbalg! De hogy miért éppen ez a szó jutott az eszébe, holott milliónyi más idegen szó van a világon, erről özvegy Ruhmann Emilné már akkor sem tudott felvilágosítást adni. Hát akkor ezt a Jégcsap Jencit, úgy látszik, végképp megolvasztották. Richárd, halált megvető gyávasággal, azt mondja: *Én ott látok valakit.* Stájdub lelakatolja a szekrényt, végignéz Richárdon, és azt feleli: *Nem látsz te senkit.*

Úgy áll a szekrényben most is, lelakatolva, feketén a fekete, hideg szobában. Richárdnak eszébe jut, amit Stájdub utoljára mondott: hogy lesz ez még sokkal, de sokkal rosszabb is. Ezt most megnyugtatónak találja. Többet ér, mint a gépies biztatások. Mert lám csak, máris minden sokkal rosszabb, mint volt. Ez már a rossz. Ahhoz képest, hogy rossz, nem is olyan szörnyű. És lehet rá számítani, hogy lesz még sokkal rosszabb is.

(Folytatjuk)

KOVÁCS ANDRÁS FERENC

Ars memoriæ

Jorge Luis Borges emlékezete

Szövegek és romvárosok
generációi: kövek
beszélgetése Káldeában.
A tudás megíratlan
könyvek múzeuma: Patagónia
pusztasága egy papírlapon,
Anonymus Smyrnaeus minden
elveszett sora – felirat
egy khoraszáni korsó
belsejében,
egy használhatatlan atlasz
magányos betűje.
A végtelen tigris
egy porszem szimmetriája:
a harmónia Janus
harmadik tekintetében – a tőr
villanása
bölcs humanista kezekben.
A semmiség: számok,
nagyítók, lencsék, asztrolábok –
Pascal nádszála,
Spinoza geometriája.
A sorsjáték: egy kóoroszlán
szája Velencében, Giordano Bruno
mágikus máglyája meg a barbár
télben virágzó régi mandulafa.
A perpetuum carmen:
a krematóriumok füstje,
Csuang-ce pillangója
az égbolt legyezőképén,
a labirintus álma,
a lehetetlen térképe –
a könyvtár középpontja
egy rózsa gondolatában.
Mindaz, ami áthatolhatatlan,
talán egy tamariszkuszkert
Tauromeniumban: a mindenség
vagy a káosz vagy a hexameter –
a csillagsivatagban
elsuhanó verssorok.
A költészet: Ithaka
láthatatlan partvidéke,
a föld pillanata
egy szó univerzumában.

NÉMETH GÁBOR

A Semmi Könyvéből

– részlet –

A templom mellett van a hulladékbegyűjtő. A sebhelyes arcú férfi oda szokta elvonszolni a papírkötegeket. Az Istent háromféleképpen szokás elképzelni. Neki valahogy idegen mind a három. Azaz, csak kettő; ezt a galamb-dolgot eleve nem tudja komolyan venni. Ki nem állhatja a galambokat, emberemlékezet óta. Egy szép, haragos tekintetű harminchárom éves férfi, vagy egy szálfaegyenes öregúr, a kevély lépteivel, jóságos tekintetével. Ugyan. Amíg a nő előjön a raktárból, elgondolja, hogy ismét megtestesül az Ige. Hogy lehetne bármi. Isten, amint kilép a szupermarketből, karján azok az irigylésre méltó, barna, amerikai papírzacskók. A hasával egy metálkék Toyotához szorítja a csomagokat, amíg a kabátja zsebéből előkotorja a slusszkulcsot. Vagy Isten – a szomszédék dobermannja, az átható tekintetével. Egy topolyafa. Egy rigó a kertben. Vagy ez a végre megkerült nő, a nejlonköpenyben. Kicsit ápolatlan, de izgalmas. Koszos csuklószorító van rajta. Az egyik fülbevalóját most veszítette el, nem az a fajta, amelyik eleve egyet hord. Az Isten benyúl a fiókba, elővesz egy vaskos papírhengert, az asztal széléhez csapkodja, hogy legyen elég visszajáró. Szétgurulnak a fémpénzek az üveglapon.

A ballonkabátos a park túlsó oldalán lakik. Ha kilép az erkélyre, a teleobjektívvel belát egy magánszanatórium kertjébe. Csak fekete-fehér nyersanyagot használ, egyre drágább, és egyre nehezebb hozzájutni. Kibontja a csomagot, a sarokvassal az ablak üvegét kocogtatja. Kávét csinál. A falak tele vannak az őrültekről készített felvételek nagyításaival. Mindenkinek a magáé. A ballonkabátos belevágja a testét egy bőrfotelbe. Az ölébe veszi a telefont. Felemeli a kagylót. Percekig hallgatja a búgást. Tíz vagy tizenegy számjegyet tárcsáz. Kicsörög, felveszik, nem szól bele. A nő, néhány ezer kilométerrel odébb, csak a lélegzését hallgathatja. Nem sokáig bírja, hisztérikusan üvölteni kezd. „Tudom, hogy te vagy, te állat. Hát bírd már abbahagyni. Semmi szíved nincsen?" Egyszerre teszik le a kagylót. Hát semmi szíved nincsen, ismétli a férfi a meglehetősen ritka nyelven, és maga mellé ejti a lakkcipőket.

A könyvben időnként szélcsend van. A dolgok mozdulatlanok. A fej lassan fordul el, balról jobbra. A tekintet végighordozása. Demiurgosz. Tanácstalan dezertőr. A táj végérvényessége, unalma.

A fekete lány felébredt. Álmában a Parlament épülete valahogy átkerült a város másik felébe, az Ismeretlen Katonáról elnevezett térre. Valamilyen tömegdemonstrációt tartottak. Sütött a nap, az emberek a szokottnál és indokoltnál nagyobb izgalommal hajlítgatták a tavalyról megmaradt mondatokat. Hirtelen erős félelem fogta el. S egy pillanattal később már meg is látta az okát. Egy óriási hímoroszlán kergetett egy örvösmedvét a téren. Kitört a pánik, a lány arra

gondolt, hogy a mellette álló öregasszonyt fogja az állat elé lökni, ha nem lesz más választása. De felébredt, mint mindig, és most is megmenekült a bűnbeeséstől.

Legallyazták a sétány fáit. A fény most akadálytalanul ömlik, mintha árvízből meredeznének a csupasz oszlopok. A friss aszfalton néha elsuhan egy-egy autó. Ahogy a fűrészpor hullt a valaha fényes bakancsokra. A legtöbb pad üres, csak néhányon ülnek öreg férfiak és nők, arcukat az ég felé fordítják. Utószezon. Nem van és nem az világít. Csak mintha oda lehetne képzelni, mintha odaképzelték volna annyira, hogy legalább alamizsnát tudjon osztogatni.

A férfi jár-kel a még mindig nem eléggé üres lakásban. A falra szegezett képeket nézegeti. Légifelvételek egy háborúról, ahogyan az arcokon gyakorlatoznak az indulatok. Kráterek, golyónyomok és bombatölcsérek. A őrület ornamensei. Egy pók mászik át egy mongolidióta arcán. Épp, mintha bárhol, a világnak nincsenek előítéletei. A férfi hunyorog, szemüveget kellene viselnie, de úgy nem tudta megszokni az arcát. Egy lágyabb lehetőség ejtette zavarba. Hogy más is lehetne, akkor és így nem volt igazán vonzó.

Hajnalban igen. Erős és telt a kürt hangja, mintha tengerjáró hajóé volna, elindulnak a csillék. Ez az imbolygó, félelmes gazdátlanság a gondokkal szennyezett ég alatt. Egy ablak szálkeresztje mögül nézni, amíg elviselhetetlenné nem válik az ismétlődés. Egy bányaló túlságosan vaskos csontváza. Egyszer majd széthordják azt is a korcsok, egyszer, előbb-utóbb, eltűnik az akácosból. Egy emlék, s aztán az emlék módosulásai. A dolgok, gondolja, aki néz, úgy tartozhatnának össze, mint az agyonnyalogatott csontok, elrejtve, azután.

A lány, újra a kertben. Nem tudja levenni a szemét a képről. A hátrább álló koreai arca ejtette rabul. A férfi, mintha előre sejtene valamilyen mégis-váratlan erejű kéjt, amit épp a másik nemtudása érlel alig elviselhetővé. S kívül az általuk tudható világon, mégis karnyújtásnyira, a lángolva zuhanó test. A lány elfordítja a fejét, a kertkapu felé pillant.

A hang azt mondja, bízzál bennem. Nincs más dolgod, mint engem figyelni. Nem hazudok, nem vezetlek félre. Nem hitegetlek. Nem beszélek rébuszokban. Az vagyok, ami vagyok. Ennyi a világ, érd be a kimeríthetetlennel.

A kislány fölkuporodott a nyers deszkalapra. Egy egész nap, egy forró délelőtt és egy enyhülő délután, egyedül, a darazsaktól zsongó kertben. Egy barack hullája, mézszag, átluggatott szőlőlevelek a porban. De nem figyel rájuk, a friss sebet nézi a tenyerén, mintha kijönne onnan, ami eljövendő. A tó fölött szikrázó pára. El kellene felejteni a szavakat.

A kerítés párkányán ülve újrarendezik a világot az idióták. A legfiatalabb, neme eldönthetetlen, élénkzöld melegítőben gesztikulál. Milyen aranyos kislány, harsogja. Milyen aranyos kislány. Milyen aranyos kislány. A homokozóban egy férfi alszik, a máltai szeretetszolgálat egyenruhájában, lehullott almák között. Nem hessentheti el a homlokára telepedett legyet.

Az utazóktól elvárják a bennszülöttek – se háncsszoknya, se átfúrt ajak –, hogy megtiszteljék a hely szent középpontját. De ne mint a csepeli kutyák a gazdátlan, ám gondosan ápolt körletű vöröscsillagot, ott, az országút mentén, a hetvenes években. A munyampará megfogja a könyöködet, és a falu főterére vonszol. Vehetnéd barátságos invitálásnak, ha ujja nem hagyna kék nyomot azon a puha felületen, amely legjobban őrzi a csak rád jellemző szagot. Egy fe-

kete, simára csiszolt kőoszlopot találsz a földszintes, pasztell színekre mázolt, egyszerű épületek gyűrűjében. Térdre ereszkedik; követned kell a példát, ha jószándékban, térdig ezüstben akarsz gázolni az elkövetkező napokban. Valamit mormol, ezt nem kell utánoznod, szánalmas igyekezetedet gúnyolódásnak tartaná. Fehér tenyereddel a földre támaszkodsz, könnyen azonosítható nyomot hagyva a porban. Kísérőd megérinti ajkával a bálványt a neked túl erős fény zuhatagában. Tőled nem várja el, elég egy méltóságos főhajtás, s megtetted, amit a törvény elvár a messziről érkezettől. Aztán fölemelkedhetsz, bárki fölé, ha egyszer már lehajoltál.

Reggelre alig lebírható hányinger vesz erőt rajtam, mondja a minisztériumi tisztviselő. Az orvos titkon gyönyörködik ezekben a mondatokban. „Ha már nem segíthetek, legalább megpróbálom jól érezni magam." Elfordítja a fejét; odébb a proszektúra mellett két undorító kollégája teniszezik, pipiskedve, mint mindig. „Húsz éve vagyok kényszerű tanúja érthetetlen párbeszédeiknek", írta nemrégiben az orvos egy magánlevélben. Az üresség arisztokratája. Vagy másképpen, őrült beszéd, de van benne rendszer. A tisztviselő némi habozás után megfogja a fehér köpeny elérhető darabkáját. Mennyi időm van még, doktor úr, kérdezi. Annyi mindent kellene még elintéznem. Az orvos csitító mozdulatot tesz. Nem eszik olyan forrón a kását, válaszolja, s lepöcköl egy pamutszálat az éjjeliszekrényről.

A korrektor dél óta várja a levonatokat, a szerkesztő urak csak koradélután érkeznek, addigra kellene végeznie. Nem sejtheti (s a telefonhoz lusta), hogy előző este súlyosan lerészegedtek a fiatal nyomdászok, s egyikük egy tréfa hevében eldobta a „tepsit", a széthulló hasábok a vörös linóleumon ragyogtak. Éppen kefelevonatot készült lehúzni a délelőtti fuvarhoz – azt várja most ez a vérszegény fiatalember, egyedül, a rosszul kiszellőztetett redakcióban. Az ólomdarabkákat aztán összegyűjtötték, és – már amennyire lehetett – újrarendezték. A végeredmény, amint azt a korrektor a másfél órás késéssel megérkező csomag felbontásakor megállapítja, elszomorító. Egy ismert politikus bonmot-ja épp a halálhírek közé keveredett, ez azonban egyáltalán nem hív meg jóízű nevetésre. Mocskos buzik, gondolja a korrektor, hirtelen támadt, számára is váratlan erejű gyűlölettel a szívében.

A férfi egy mozi főbejáratánál ácsorog, a csalinak kitűzött standfotókat nézegeti. Már egész jól beszél új hazája nyelvén, a gesztusokat azonban soha nem fogja megszokni. Ezért óvakodik mindenféle következtetéstől. Így egy másnak egyértelmű jelzés – a kövér férfi mozdulata a legérdekesebb fényképen – neki rejtély, és épp ezért csábítja a hűvösen sötét terembe. Ujjai még mindig meglepődnek a régieknél vastagabb pénzérméket érintve. A pénztáros előtt üvegtányér, aljába a filmszínház nevét metszették, de egy ékezet lemaradt, egy gyermekkori verekedésre gondolt az üveggyári munkás, és elfelejtkezett a mozdulatról. De ezt már az őslakosok sem tudhatják.

„A házinénit vártam, hogy a szoba árában megegyezzünk. Valami dolga akadt a fáskamrában. Egy lótetű szaporázta a kavicson, a cipőm orráig, felemeltem a lábam, épp csak, hogy vele legyen a kegyelem. Agresszívan volt fiatalabb, tehát kisebb az átlagosnál – még hajlékonyabban gusztustalanul. Ott és akkor ment el a kedvem végleg mindentől, nem a túl kevés örömmel biztató szobától, s az izzadt öregasszony cirkalmas vendégszeretetétől, ezek csak benne voltak a

megutált egészben. Lábbujjhegyen akartam kiosonni, és még szándéktalanul sem tapostam el a világnyi férget. Hirtelen szélroham tépte le a kötélről a ribizlimintás kötényt, s tapasztotta a mellkasomra, ahogy kifelé igyekeztem. Más talán sírva fakadt volna a helyemben, engem görcsbe rántott a nevetés. A kapuig kísért a hang, hová megy, fiatalúr, ismételgette a nyanya fejhangon; szerencsére nem fordultam vissza."

Mikropulosz a combjából vágott ki egy darabot, azt adta kedves kutyájának; őt magát már nem kínozta az éhség. Hogy hiába, az, ahogy mondani szokás, a végzet fintora – szegény párát épp a hála nem hagyta zabálni. Egy hete várakoztak a bőrsátor mélyén, a tetején meggyűlt egy kis esővíz, meglepően émelyítő, talán a virágportól. Mikropulosz már nem tudta, *mikor* van, azt is alig, hogy hol. Add kölcsön a szereteted; annyit megígérek, hogy sose kapod vissza. Ennél a mondatnál tartott éppen, amikor elájult. Egy különösen kerek koponya, diktálta valamivel később a régész a kolleginának, akit inkább a hosszú dög erotikus lábszárcsontja hozott izgalomba.

„Nem akarnék örökké élni, csak nagyon sokáig. Persze, nem abban a túlzottan is jól ismert pergamendobozban, amit majd kiszúrnak a szálkák. Fiatal maradnék, rugalmas, tömör, nem épp veszélytelen; de erről nagyvonalúan elfeledkeznék. A ráérősségből Zeitgeist-et csinálnék. Divatba hoznám a reménytelenséget. Kedvenc tárgyam egy sétapálca volna, ezüst feje úgy illik a tenyerembe, mint a nekem rendelt sors a végzet kockarendszerébe."

A lány teste remeg, mintha fázna, pedig a bőrét is letépné, annyira forrónak érzi a kertet. Mint egy levél, táncolva ér le a tabletta a hosszú pohár aljára, s billeg, úgy küldi fel az apró buborékokat. Ez az íz, gondolja a lány, valamiért az alig túlélhető uzsonnákra emlékeztet, a gyermeküdülőkre. Mi lehetett ilyen sótlanul rossz, mint ez a lötty, amivel a lázamat csillapítom? Vagy inkább egy szagot érzek újra, ezúttal a nyelvemen?

A világítótorony fénye újra és újra végigsöpör az ilyen magasból már mozdulatlannak látszó tengeren. Azokat a nagy táblákat, amik egyedül vészelték át a katasztrófát, a vándorcirkusz idomárja használta; az uszkárok állítólag felismerték a római nagybetűket. Az az impertinens öregember, akit kezdődő szürkehályogja, s a szemüvegét eltüntető feledékenység most megfoszt attól a véletlen ajándéktól, amely értelmes rendben úsztatja a betűket a reflektor fénykörébe, igazán nem méltó figyelmünkre. Helyette törődjünk a szóval, találjuk ki, mélázzunk rajta, forgassuk a szánkban, mint egy különös dadogókavicsot.

Ha így nézel, az mindig feljogosít valami jóvátehetetlenre, mondja a kövér férfi a vásznon. A kövérek nem szoktak ilyen árnyaltan fogalmazni, persze lehet, hogy ezt csak a magam soványsága mondatja velem, gondolja a férfi a nézőtéren. Unalmas a film, száraz a perec, de marasztaló a kinti zápor zenéje. Az élet, ami rá vár, elég hosszúnak látszik, de ehhez a megérzéshez nem tapadnak feldolgozást áhító érzelmek, a férfi a nyolcadik sorban nem sír, nem reménykedik, szája szélén a ránc mozdulatlan.

A négy sírását régi barátság bilincseli össze, a gimnáziumban ők voltak a legtehetségesebbek, mindegyiktől nagy tetteket vártak, külön-külön – négyesüktől viszont csodákat. Dacból nem vitték semmire, az érettségin botrányosan szerepeltek, és szemezni kezdtek a fiatal elnöknővel. A következő napon jelentkeztek a temető felvételi irodáján; az igazgató alig tudott mit kezdeni a váratlan szeren-

csével. „A" „D"-t szereti a legjobban, ez azonban nem sokat jelent, mondja „B" „C"-nek, semmivel se többet, mint az a tény, hogy enyhén kopaszodik. Mindig együtt vannak szolgálatban, ezoterikus fogadásokat kötnek a temetések előtt, például hányszor mondja ki a pap az elhunyt keresztnevét, lesz-e, aki színes zsebkendőt húz elő a retikülből, melyikükre jut az utolsó szakszerű mozdulat. Mindig fehér ingben dolgoznak, bár ez csak az első osztályú temetéseken volna kötelező. A borravalót elegánsan visszautasítják; de sportot űznek a közvetlen hozzátartozók meglopásából – a zsákmánynak persze tilos különleges értéket képviselnie. Egyszerűek vagyunk, mint a csillagok, mondja „C" „B"-nek, akit tikon már régóta idegesít ez a kvartett, csak nem tudja, hogyan tehetné le a vonót. Nem válaszol; „D" arcát nézi, és megpróbálja eltalálni, milyen lapot hajít majd a fekete márványlapra a következő körben.

Doktor Rauschenberger kedvenc sportja a biliárd. Félkarú lévén, nem gyakorolja, ám annál nagyobb kibic. A híres zeneszerzőről elkeresztelt utcába jár, egy vasajtón kell négyet kopogni, hogy a klubtagot beengedjék. A fénykúpok az asztalok felett, a sarokban könnyező pálma, a réz kávégép, Blankenhorst üveges mosolya az agyonsimogatott bádogpult mögött, a mindig tegnapi lapok a kerek asztalkán. Épp olyan örökkévalónak látszanak, mint a pedáns ziherejsztű, amellyel a zakó felesleges ujját erősítették a válltöméshez. Már megint korábban jöttem a kelleténél, gondolja Rauschenberger. A kréta gálicszínű. Azt hiszem, ez a helyes kifejezés.

Álmában Prágában. Vagy mintha élőben közvetítették volna. Egy óriási város, ronda, kihalt bérpaloták a magyarok negyedében. A távoli óváros kiemelkedő épületei ködbe burkolóznak, az utcákat víz borítja, egészen a házak második emeletéig. De nem szennyes ár, hanem szelíden hömpölygő folyó. Egy hatalmas, szétvert és lecsupaszított lakásban helyezték el a kamerát, nincsenek bútorok, a tapétákat leszaggatták, néhol a vakolat is hiányzik, de a tégla alatta épp olyan piszkosfehér, mint az ajtónyílásokon át idelátszó kisebb szobák rég meszelt falai. A parkettát is felszedték, a háziak: ötvenes kopaszodó, szemüveges, kövér férfi, női alteregója és egy csúnyácska bakfis, törökülésben, egymáshoz szorulva ülnek a legnagyobb szoba falához dőlve, a párnafákon. Mi sem maradhatunk, mondja a családfő, nekünk, magyaroknak most már mindenhonnan el kell menni. Nincs szemrehányás a hangjában, csak egy szemernyi szomorúság. A kamera kinéz az ablakon; szemben, a behemót, militáns-zöld épület ablakain nincs üveg, kétszázszor ásít a sötét, nehogy valahogy elhibázza.

A könyv egyetlen példányát oktalanul megtartott almanachok, anakronisztikus szakácskönyvek – fenyőmadár, szarvasgomba –, régi vasúti menetrendek között őrzi egy félreállított politikus, néha áthallatszik a szomszédba a hisztérikus gépelés, és idegnyugtatóul Schubert. Vasárnaponként templomba jár, és minden alkalommal elindítja a régi Betlehemet; az O, Tannenbaumot játssza, s csavart üvegszál csorog József istállója mellett. A csillag még megteszi útját a szakadozott, kék éjszakában, de a szalag nyávog már, hiába szól a sekrestyésnek a húgyszagú öregember.

A férfi néha egész délutánokat tölt a Régi Bélyegek Múzeumában. Nem az ősi, meggyalázott címerek, nem is az uralkodók bibircsókos profiljai vonzzák az egykori Törökfürdő épületébe, hanem az Életképek elnevezésű terem történetzanzái. A kerítés mögül maga Belzebub lesi meg a kikapós asszonyt, a kutya

már szagot kapott, hátrább az égen két fekete csillag, egy gondatlan rézmetsző hibája, valahol a távolban, alig észrevehetően, egy közeledő lovas sziluettje. Három törpe jólhízott ártányt húz fel egy szilvafára, süvegük tollas, alig állnak a lábukon, odébb egy feldöntött dézsából dől a vér. A labdaházi eskü; Van Toeffler a vérpadon; a kínaiak Madridnál; egy sorozat az Ackroyd-gyilkosságokról, Defoe újratemetése. A férfi erős nagyítót visz magával, amilyet az ékszerészek és az órások használnak, kiáll a homlokából, mintha Mózes egyik római szarvát kérte volna kölcsön. Az egyik teremőrrel erős barátságba keveredtek, de aztán csúnyán összekaptak egy portugál hercegnő reggeli öltözködését figyelő sziámi macska szándékainak értelmezésén. Azóta némasággal bosszulják meg egymáson ugyanazt a sérelmet. Az öreg üldögél, pengeajkait összepréseli, úgy követi tekintetével a hajladozva araszoló férfit.

Mi az az erő, ami a jólöltözött dámát a teniszpálya drótrombuszaihoz kényszeríti? Nem futkároznak barnára égett testek a vörös salakon, nem használják futballpályának a templom oldalához ragasztott egyosztályos iskolába terelt fekete kölykök, nincs negédes uszkárbalett napszállta előtt, egy kivénhedt műlovar nyugéveit felvidítandó. Épp így kell neki, üresen a tér, a finom arányok, az ázottan megnyúlt háló csomócskái, a sarokba dobott szőnyegdarab, amellyel játék után simítják le a pályát. Mintha történt volna itt valami jóvátehetetlen. Három napja egy kamasz tűvé tette a pályát egy aranyláncért, hiába.

A lány a hosszú kifutó végénél kapott helyet, arcát újra és újra meglegyinti az egyenörvény, amit az épp előtte forduló manökenek selyemszoknyája kavar. Hidegkék fény, arcvizek, parfümök és könnyű délelőtti koktélok illata a levegőben, fojtott és szakszerű félmondatok félreértett verziói. Hányféleképp élhető túl az éppen rajtunk ütő óra? Várni egy apró sebhelyre, finom fehér vonal egy karcsú boka fölött, percenként tűnik föl újra, ahogy rá kerül a sor.

Ha nem lehet *mindenki, bárki,* úgy *senki* volna legszívesebben, egy lélek, aki átjár, ide-oda költözik, egy szabadságolt angyal, dezertőr ördög, aki folyton maskarát vált. Az európaiak számára nyitva tartó bolt kirakatában látott egy manökent. Meztelen volt és hófehér, mint egy gyámoltalan féreg, de a tartása mégis irigylésre méltó. Büszke, elegáns, bájos és vonzó. Nem volt arca. Néha el kellett hozzá látogatnia, mintha nem volna tükör otthon. Óvatosan kerülgette a pisztáciás bonbonokat egyensúlyozó, törékeny özvegyeket, az elhagyott riksákat és a saját hányadékukban alvó öreg embereket. Igyekezett, mintha, akár akarattal is, elkéshetett volna. Aztán egy napon felöltöztették a bábut, fényes, kéksárga melegítőt adtak rá, edzőcipőt és egy rakettet a kezébe.

„Hazafelé tartottam. S akkor egy ismeretlen, arca akár egy kődarab. Mellé értem, sziszegve hívta föl magára a figyelmem. Ne menjen haza, két napig. Ne. Az első sarkon befordultam, és soha többé nem láttam viszont azt az embert. A Gestapo várt rám azon a délutánon. A könyveket a szoba közepére dobálták, megitták az összes boromat, és pimaszkodtak a várandós feleségemmel. Az éjszakát egy parkban töltöttem, a fagyalbokrok védelmében. Úgy aludtam akkor, mint még soha, álomtalanul és mélyen, mint egy halott, aki mindent rendben elvégzett, ami csak rábízatott. A csősz szúrós botja ébresztett fel. Fényes dél volt, a napszúrás úgy ragyogott a levegőben, mint valami fényes, gonosz aranytű."

A szálloda negyedik emeletének egyik erkélyén egy férfi szaxofonozik, a függönyt a dereka köré csavarta, így olyan, mintha az tartaná vissza, hogy fel-

lépjen a korlátra, s azon egyensúlyozva játsszon tovább. A karján végigömlik egy színes tetoválás; a bali bábszínházak figuráira emlékeztető harcosok gomolyognak a kulcscsonttól a fémszíjas Rolex felé. Odalenn kisebb csoport áll körül egy holttestet, a harminc körüli férfi tejben és vérben fekszik, körötte szemét; zöldségek és üvegcserép. Senki sem figyel a cirkusz lépésben közeledő reklámautójára, pedig soha vissza nem térő alkalmat kínál; a bátrak egy alligátor szájába dughatják a kezüket. A férfi ott fenn, az erkélyen az Ornithologyt játssza, de elégedetlen a náddal, meg-megáll, bosszús arccal igazgatja. S végül az öreg, kétszáz lépésnyire, a kávéház teraszán, a kezében rajzszén, a térdén mappa, az asztalán egy pohár ásványvíz.

A borbély felesége egy rézüstöt sikál, percenként felpillant, a nyitott kertkapun át a műhely irányába néz. Már elmúlt negyed kettő. Kiszikkad a kacsa, gondolja magában. A falon óra, gyűlölt rokonok ízléstelen nászajándéka, a kellemetlen hangú madár fáradhatatlanul tördeli szét a napot ideges negyedórákra. A borbély jönne, de maradnia kell, maga a polgármester toppant be az utolsó pillanatban, a bajszát igazíttatni, no meg egy kis kedélyeskedésre. Rézdrót burjánzik az orra alatt, jó, ha ki nem csorbul a svájci ollóm, aggodalmaskodik a borbély, és hátrább dönti a fontos koponyát.

Még az árusok is egy közeli kávézóba menekültek. Trópusi eső veri a kalitkákat, gyorsan megtelnek az ólomkristály hamutartók, eláznak a rikító szőnyegek, ócska papírpénzek. A tócsákba gyűlő víz regulázza majd a bámészkodók lépéseit. Az indiai cigarettaárusok egykedvűen ücsörögnek egy sátorlap alatt. Valerio az órájára pillant; tíz perc múlva a Campón kellene lennie, és a helyzet reménytelen. Legyint, behátrál, rágyújt, és kér még egy capuccinót.

Egy hosszú weekendre bezárták az Országgyűlés könyvtárába; délfelé elbóbiskolt a távol-keleti részlegben. Az ember eleinte még kedélyesen fogja föl a dolgot, olvasgat, a büfét dézsmálja, már amit elöl hagytak, az ablakba könyökölve nézi a folyót. A telefonközpontot kikapcsolták. Szombat délutánra jönnek meg a komolyabb gondolatok, húsz óra magány után már megfeketednek az emlékek, és a jövő érdektelenné szürkül. Vasárnap szúr a borosta, és hiába a csöpp mosdókagyló a WC előterében, egyre mocskosabbnak érzi magát. Rákap a Parerga és paralipoménára, az küldi álomba a várvavárt hétfő hajnaláig, amikor a kulcs megzörren a zárban.

A szokásos délutáni séta. A férfi az alsó rakparton gyalogol, egy uszadékfa ágát törte le, azzal kopogtat az olajos aszfalton. Az Admiralitás épületének magasságában megáll, ott a kedvenc pihenője, a vízhez vezető lépcsők egyikét évente új vörösre festik az egyetemisták, az áprilisi forradalom egyik vezetőjét ott verték agyon a kormányhű szélsőségesek. A férfi persze egy távolabbi kőre kuporodik, apró kavicsokat piszkál ki a cement repedéseiből; rendre eltalálja a szeszélyesen érkező hulladékszigetecskéket. A túlparton elakadt egy kamion, beszorult a híd alá, mindennapos eset, néhány órára leáll a forgalom, s akad néznivaló vagy száz csellengőnek. Egy őrjöngő török a sofőr, kiadósakat rúg a hátsó kerékbe, s üvölt hozzá, a hangot elhozza idáig a víz, de torzan, érthetetlenül. A férfi megpróbál felidézni egy régi-régi gyerekverset, de csak a második sorig jut; egy ellenszenves szó mindig elakasztja. Nehézkesen áll föl, s indul újra útnak.

Az út széle már majdnem a mező. Kerülgetni a roncsokat, elegyengetni min-

den port, ezt nevezni titokzatos azonosításnak. Nyolc éve élni itt, egyedül, már majdnem megtanulni a madarak nyelvén, párhuzamos téboly: az emberekén elfelejteni. A nád itt-ott már lerohadt a tetőről, a nagyobb esők áztatják a gerendákat, s aztán lehet számolni a cseppeket a lavór zománcán.

„A házat úgy kezdtem építeni, hogy erősen lehunytam a szememet. Először a völgyet láttam meg; mintha lóhátról, a gerincre végre felkapaszkodottan. Egy patak szelte ketté, ahogy pezsgő csordul a dekoltázsba. Felbosszantott, hogy milyen giccsesen szimmetrikus. Ez a tér volt meg legelőször; aztán a lépcső anyaga, mélybarna, nemes, dúsan erezett fa, az aggályos tökéletességig csiszolt illesztésekkel. Azon kell majd a padlástérbe fölmenni, a titkos kis szobákhoz, a mánia celláihoz. A falak terméskőből, de hogy szinte kötés nélkül megálljanak, úgy kiválogatva. Váratlan kiszögellések, összeegyeztethetetlen ablakok, a tetőn fekete cserép, mázatlan, hogy nyáron meg kelljen dögleni. Aztán persze ezt elvetettem. Egy nagy kandalló kell, hogy esténként belevesszek a tűzbe. Én úgy leszek örökkévaló. Hogy értsd; akkor kilépsz minden időből, a sajátodból is tehát. Lopni kezdtem, csalni és hazudni. Két ízben a gyilkosságtól sem riadtam volna vissza, de megakadályoztak a súlyos körülmények. Tervemben, mely álomszerűbb volt, mint az lehetségesnek mutatkozott, nem kerestem logikát, egy hibátlan érzék szeszélyeit szenvedte el, a magamét, tehát könnyű volt a megbocsátás. Az eredményt láthatod, a munkát nem, a háromévnyi tizenhat órákat, a perlekedést a hatósági karszékekben ücsörgő idiótákkal. Néha megtöröltem volna az orrukat egy kockás zsebkendővel. Azért vagy a világon, hogy elérkezz annak a térnek a középpontjába, amit Rólad neveztek el. De ne várj sokat tőle, épp csak teljesítsd. S ne gondolj azzal, ami ott vár."

A lány ma este operába megy. Hosszan válogat a szekrény ajtajára erősített tükör előtt, hogy aztán legelső ötleténél maradjon, az égővörös bársonyruhánál, az arany karpereccel. A cipője is vörös, épp, mint a körmei. Ott, az előcsarnokban mindenki fekete, frakkok és nagyestélyik – és a pillantások, melyek elkísérik a nézőtérig. Van valaki a harmadik emeleti páholyban, aki majdnem belehal az ezüstpillantásba. Egészen elsápadtál, szívem, csak nincs valami baj, kérdezi a felesége. A nő könyökével veri le a műsorfüzeteket, képtelenül hosszú idő, míg körözve leér, épp egy üresen maradt székre. Fájdalmas lassúsággal alszanak ki a fények. Megérkezik a karmester, nyikorgó cipőkkel, elfojtva egy apró köhintést a kézfejével. Annyira nem lehet sötét, hogy a bársony ne égjen ott lenn, tompa fénnyel.

Tulajdonképpen mindig íjász szerettem volna lenni, mondja az öregember. Kitölt egy kis bort, a két párhuzamos, metszett vonalat kapirgálja a mutatóujja körmével a pohár falán. Egyszer, úgy nyolcéves lehettem, olvastam egy könyvet, azóta. Ahogy kiválasztják a fát, szárítják, kezelik, hajlítják. Az ideg. Ez a szó. Felajzani. A tollak gyűjtögetése. Ahogy az éles késsel ügyetlen sebeket ejtesz a tenyereden. Vadászni. A hajnali avar szaga. Azok a surrogások. Az egész életem lemondás volt, valaki másé, aki a sajátját egy könyvben felejtette, nyolcesztendős korában. Nem vagyok szomorú emiatt, sem csalódott. Csak nem tudok megnyugodni. Ezért tehát az értelmetlen séták, gondolja a kocsmáros, és széles mozdulattal letörli az öreg előtt a pultot. Mi volt a címe, kérdezi, de az öreg csak ingatja a fejét, mint aki nem tud vagy nem akar válaszolni.

PARTI NAGY LAJOS

Ibusár

(hangjáték)

(zenés táncos huszerett)

Szereplők

SÁRBOGÁRDI JOLÁN, jegykiadó
BAJKHÁLLÓY RICHÁRD, huszárkapitány
VARGÁNYAI GUSZTÁV, állomásfőnök
AMÁLIA, hercegkisasszony
KLEISERMANN MIHÁLY, jegyvizsgáló
TALPIGHY GRÓF, muszka kém
NARRÁTOR
ANYUSKA, Jolán anyja
LÉOPOLD FŐHERCEG, Amália gyámja
ISTENSEGITSY KÁLMÁN, öreg közhuszár
HUSZÁROK, kellő számban
EGY UTAS, utas

Történik az Operettszínház színpadán, az ibusári MÁV-állomáson, valamint Jolán emlékezetében

(A dalok, különféle elbárgyult melódiákból, akár ad notam összeállíthatók. A zenekari kíséret vezérdallamát a MÁV-szignál képezné, ill. annak variációi, dúsításai, jó kis melizmák, el lehet képzelni, amint egy egész nagyzenekar instrument ajakán fölzeng nyitányként, finálében, ahol kell, azaz ahol lehet az a bizonyos pályaudvari tá-ririrí-párá.)
(A többi, a „valós" jelenet borotvakrém-, hubertus- és életszagúan zenételen, azaz annyira zenés csak, mint egy októbervégi csütörtök Ibusár megállóhelyen.)

1.

(Egy kisváros kora reggeli zajai, kakas, kutya, vekker, Pintér Dezső, a taszári busz, vasútállomás. Mintha csak a rádióból, az operett nyitánya lassan felerősödik, tí-rarirá-pampam, majd csönd, az operettszínpad csöndje.)
(Narrátor, Amália hercegkisasszony)

NARRÁTOR: *(a rádió színházi közvetítéseinek modorában)*
Kivilágosodik a szín, melynek balján a főhercegi palota neobarokk sziluettje pompázik. A háttérben vörösen izzó csatatér. Középen rózsabokrok övezte filagória, nád uzsonnázóasztalokkal és székekkel. Jobbra bővizűen csobogó kis patak helyezkedik el stéggel, zöldre festett kis kabinnal. Épp kél föl a nap. A palota kapuján Amália hercegkisasszony surran elő dresszben, köntösben, kezében szappan, törülköző, mitesszer.
(Patakcsobogás, boylerzúgás, gázóracsattogás valahonnan.)
AMÁLIA: *(énekel)* Ollé a hajnal újra itt van,
Nem tétlenkedem.
E tiszta vizű kis patakban,
Ott az én helyem.
Rózsaujja itt van ujjé
Ébred már a hon,

Én pedig e gyöngyharmatban
Megtisztálkodom.

(Patak megint, trillázó madárhad, reggeli krónika, susog a sás.)

2.

(A konyha Jolánéknál. Jolán, Anyuska.)
(A fürdőben folyik a víz a kádba, zúg a Hévíz típusú gázboyler, csattog az óra, körzeti időjárásjelentés, Siófok hat fok, egy nyúlós, iszapszagú októbervégi reggel.)

JOLÁN: *(kitámolyog a szobából, alig lát)* Hány óra?

ANYUSKA: Fél nyolc lesz. Megint jöttek, Jolika?

JOLÁN: Jöttek hát. Jönnek minden éjjel. Csupa kék-zöld vagyok már. Tisztára mint egy csatatér.

ANYUSKA: Ne keseríts, Jolika, ne keseríts, én egész álló éjjel csak fülelek, aztán nem hallok semmit. Az Aladár doktor megmondta, hogy semmi külsérelmi jele...

JOLÁN: Nem érdekel az Aladár doktor. Azt látni úgyse látja más. Untig elég, ha én érzem. Az egész lábaimon, mindenemen. Te is tudod, hogy jönnek. Van kávé?

ANYUSKA: Van, van, most folyik. *(hörög, fújtat a kévéfőző a gázon)* És... sokan jönnek, Jolika?

JOLÁN: Sokan. Fene se számolgatja. Legalább egy dandárszázad.

ANYUSKA: Dehát hogy bírnak bejönni? Az ablakon?

JOLÁN: Mittudomén, anyuska? Ablakon, ajtón, ágyom alól...

ANYUSKA: És rendesek veled, Jolika? Úgy értem... tudják, meddig mehetnek el?

JOLÁN: Meddig? Bármeddig. Párizsig, Püspökladányig, ameddig akarnak.

ANYUSKA: De hogy nem-e szemtelenek. Úgy értem.

JOLÁN: Ne szekírozz ezzel, anyuska, nem fogdosnak, ha arra gondolsz.

ANYUSKA: Szűzmárjám, dehogyis, hát én csak...

JOLÁN: Te csak! Te csak! Ne félj, akkorák, mint ez a strandpapucs, nyargalásznak, kurjongatnak, sarkantyújuk mélyen vékonyába vág, bajszuk feketeveres, selymes lódingjukat fújja a sztyeppi szél, satöbbi, most nem fogom az egészet itt fölmondani...

ANYUSKA: Ne is, ne is, hát tudom én, hogy meglepetésnek akarod.

JOLÁN: Meglepetésnek? Ki a bánatot lepjek meg vele? A Burkust meg a Betyárt? Mi? Hát foghat ezekről valaki is tudni? Ki fogja bemutatni ezeket? Majd te? A Vargányai Guszti? Talán a Guszti bemondja hangosbeszélőn? Figyelem, figyelem? Ősbemutató a gyékényesi személy után? Szattyánbőr tánckar a peronon? Operett a kultúrváróban? Há?

ANYUSKA: Jolika, Jolika szívem, ne truccoljad megint magad, tudod, hogy nem szabad neked. Hát hiszen nem olvasod fel aztán mindig? Hát nem tapsolok én eleget? Hát majd csak föl fognak fedezni, ne féljél. Hát nem jött már a Magyar Boldogtól is egyszer érdemi válasz? Kérsz bele cukrot?

JOLÁN: Nem kell. Édeskét adjál.

ANYUSKA: És nem is volnák egyedül, Jolika. A Guszti is, igenis mindet szívesen meghallgatná, ha egy kicsikét akarnád. Hát mióta udvarolgat már. Többször is kinyilatkozta, hogy azonnal oltárhoz vezet, ha te is...

JOLÁN: A Gusztival csak elő se hozakodjál. Tudod, mi az a Guszti nekem? Egy gombóc a torkomba. Egy *ekkora* levesgombóc. Megmondtam, hogy ez nem vitatéma. Minek akarsz te, anyuska, folyton férjhöz adni? Hát olyan öreg vagyok már? Lesír rólam a vénlány? Mi? A Gusztira te csak ne apellálj. Soha ne.

ANYUSKA: Jól van, jól van, dehogyis vagy te, dehogyis... Nem akarok én teneked programot, ne haragudjál... De ugye nem engeded, Jolika, hogy harapdáljanak, mint *Az ördög szívverésé*ben... Még utóbb nehogy valami fertőzést kapjál vagy egy tetanuszt...

JOLÁN: Most te írod vagy én írom? Olyan vagy már, mint az öreg főhercegné.

ANYUSKA: A Klotild?

JOLÁN: A Klotild. Megyek fürdeni. Tisztára istállószagom van.

ANYUSKA: Jolika, Jolika, hogy beszélsz?

Ezek a szavak a te kikultúrált szájadból...

(Jolán kimegy, zajosan fürdik, mint a vízesés, boyler és patakzaj, szórványosan madarak.)

ANYUSKA: *(maga elé)* Pedig tudom, hogy harapdálják szegényt. Amikor tegnapelőtt is összecsapott a szimferopoli kozákokkal a maroknyi előőrs, akkor is fájlalta. Kimondottan a testét harapják. Nincsen dudás tövis nélkül, azt mondja. De a szeme csupa fekete karika. Hullahoppozik a tekintetem, azt mondja. Nem is tudom, melyik az a Klotild... Az, aki a döntő pillanatban a kebelébe rejti a kápolna kulcsát? Vagy az még *A montenegrói vésnök*ben volt? *(bekiabál a fürdőszobába)* Joli? Melyik az a Klotild? Az a kövér szemüveges?

(de csak a zubogó víz válaszol)

3.

(Operettszínpad. Amália, Narrátor, Richárd, Istensegitsy)

(Jolán fürdőzése távoli csata- s mindközeli patakzajjá bomlik, madarak, meleg kulisszatrilla, távoli havasikürt fújja miheztartás végett a szignált, tí-rarirá-rárá.)

AMÁLIA: Hah, főhercegi gyámném hangját találom hallani. Oly nem szereti, ha hajnalban kimászkálok a csatatérre. Ideje hát lányi strandolásomból, amit testem oly bizseregve viselt, kibontakoznom, s átalvenni fürdőruhám szárazra e kabinban, valamint alaposan megtörülköznöm s testápolóm.

(Bemegy, csönd, majd szilaj csatazaj, lódobogás.)

NARRÁTOR: A csatatérről sebes vágtában elcsigázott huszárkapitány halad be. Úgy maga, mint lova feje egyként be van pólyázva, kezében kivont szablya. Megtorpan és lóról száll. A dúsan terített rózsalugasi asztalhoz lép, bokázik, ősi mozdulatokkal szalonnázni kezd, majd pezsgőt bont.

B. RICHÁRD: *(énekel)*

Vederszám hull piros vérem
Odakünn a csatatéren,
De énrajtam nem fog a kard,
Nevem Bajkhállóy Richard.

HUSZÁRKÓRUS: *(refr.)* Talpra huszár, lóra!
Ejnye az áldója!

NARRÁTOR: Amália a pezsgődurranásra lép ki a kabinból.

AMÁLIA: *(promt felsikolt)* Jaj, hát mégis megtörtént a baj. Egy férfi!

RICHÁRD: Ezer pardon, hogy megzavartam álmodozásában. Én vagyok emitt a csatatéren a huszárok kapitánya, s megsebesülvén betértem ide megfrüstükölni. Engedelmével *(összecsapja bokáját)* Bajkhállóy Richárd a becsületes nevem.

AMÁLIA: *(pukedlizgat zavartan)* Amália vagyok. Ellenben, ha gyámom meglát itt önnel, jaj lesz nekem.

RICHÁRD: Talán húzódjon be vélem ide a lugasba. Parancsol pezsgőt? Fehérorosz!

AMÁLIA: Nem is tudom, ilyenkor reggel kevésbé... talán egy szemernyit.

RICHÁRD: *(tölt, üveghangon koccintanak)* Egyébként szeretett gyámjának, Léopold főherceg úrnak magam is nagy tisztelője vagyok. Hanem ne vegye okvetetlenkedésnek, én régóta csodálom önt titkon. Hányattatásaim közepette ó, hányszor lestem önt gukkeron, míg pajtásnőivel lapdázgatott a palota kertjében és szőke haja lebbent az égen. Mindig bíztam benne, hogy eljön a nap, mikor összecsendül két pohár s érzéseimet bevallhatom. *(énekel)*

Nem ejt rabul magyar huszárt
Se kozák se muszka.
Csak bezzeg egy leánymosoly,
Egy ilyen hamiska.
Meglátni és megszeretni
Pillanatnyi műve,
Tisztelettel kijelentem,
Önért dobog szívem.

AMÁLIA: Most jut eszembe, de hiszen önnek hull a vére! Jaj, engedje meg, hogy sebtében tépést csináljak s békötözzem.

RICHÁRD: Szóra sem érdemes, gyakran van így a huszár. *(dalba kezdene)* Mehr a huszár...

AMÁLIA: *(közbevág)* Ne csacsiskodjék már, de hiszen ez pláne lőtt seb. Kész szerencse, hogy van nálam sárkánygyökér.

RICHÁRD: *(nyög)* Az angyalát, hát ezért érdemes volt megsebesülnöm. Ha ez a

jutalom, eztán mindennap bészerzek egy sebet... Hanem azt mondja meg, vagy legalább kacsintson, hogy remélhetek-e?

(lódobogás, csatazaj, kürtszó)

NARRÁTOR: Csapzott közhuszár vágtat be a színre a stég felől.

ISTENSEGITSY: *(kiáltva)* Kapitány úr, a burkusok áttörtek Vereckénél, tessék sietni!

RICHÁRD: *(nagy sóhajjal)* Megyek, fiam, csak kiiszom. Ne múljon rajtam szegény hazánk sorsa. *(Amáliához)* Ezennel búcsúznom kell, kisasszony, de holnap reggel ugyanitt várom kötözésre.

(csatazaj, zenekari zaj, Richárd elvágtat)

AMÁLIA: *(énekel)*

Én várom önt, szívemnek nem
Lehet nagyon korán,
Hiába mondnak ellenem
A gyámném és a gyám.

(prózában, kiáltva) Richárd! Bízvást remélhet a sírig!

(Húzza, fújja a zenekar s szárnya nő, alóla busz zúgása tompán, helyközi járat, a kilenc hás taszári.)

4.

(A buszon. Jolán.)

(Szolgálatba megy. Egy megálló, de mégis. Zúg a busz, belső monológ.)

JOLÁN: Egy ibusári ősbemutató... Majd pont... Vagy talán nem is hülyeség. Legalább egyszer megtudnánk... ezek mind... „A Bajkhállóy huszármente. Operett három felvonás"... zenés darabom. Ma megint én mondom be a huszonegy negyvenest. A Guszti tanfolyamon... A szekrényt oda lehet az ajtó elé. Csak a végét, a finálét. Amikor elmegy a gyékényesi, felhangzik a nyitány. Felzeng a hangosbeszélő. A fél Ibusár hallaná... éjeim harapdált gyümölcse. A Vargányai idegbajt kapna... kirúg, mint a sicc... és feleségül se akar. Nem töfölődik a szemével többet... Nem bámul, ha rúzsozok. Jegykiadó nem rúzsozhat? Mér nézel úgy, Guszti, mintha fogdosnál?... Kombinéhuszár! Hát a huszárok mellé akarsz bújni az ágyamba? Mi? Ó, az anyuska nagyon bírná. Le lenne a gond a Jolikáról. Dafke se, Guszti, soha!... Az fix, hogy elmegyek innét. El én! Ha más nem, az operetthoz takarítónőnek... húzom a követ, meglát a karnagy, hát maga? Maga az? Kérem, érettségi bizonyítványom kőként húzza le a szívemet. Anyuska bőgne értem, mint a zápor... Utálom ezt az egész kupit. Ahogy itt folyni tud az eső. Egy vizes kefe... Gabalyodik a délután... egy szappanos harisnyanadrág... fekete. Az ember ül az üres pénztárban, ötpercenként sírhatnékja támad... a lelke is hólyaghurutos... „Felfázol, Jolika"... Ülsz a nádszéken, ősz van, fúj a muszka szél a csatatérről, maradj most anyuska a kardigánnal, kaphatsz egy eltévedt golyót. Potyog a dió. Bajkhállóy a végén visszajön. Az vissza. És Amália egymáséi lesznek... Sose, Guszti, sose... ha érdemes, megcsináltatja nekem a fogát. „Egy gyöngém van, a velőpirítós, Jolika"... „Olyan a hajad, Jolika, mint a háziméz!" A cilámpás, zsíros hajam, mi?... Zenés, táncos vonatbemondó... Úgyse meri betörni az ajtót... Hát most majd szeretheti a művészetemet. „Tudsz-e főzni galambleves-májgombócot?"... Odatolom a szekrényt... Hülyeség, micsoda nyomorult hülyeség... Az „írónő" megérkezik az ibusári MÁV-állomásra... az írónő jegykiadó...

(Kiúszik a buszajtó kufferhangja, ki a zúgás, aztán csönd, és tírarirá-rárá vidáman.)

5.

(A pénztár. Jolán, kintről Vargányai.)

(Pöfögés, állomászaj, szignál.)

VARGÁNYAI: *(a háttérből, hangosbeszélőn)* Figyelem, figyelem, harmadik vágányon gyorsvonat halad be, a vágány mellett tessék vigyázni.

(A jegypénztár zajai, bélyegzőpuffanás, aztán csönd, Jolán berántja a függönyt, levelet fogalmaz.)

JOLÁN: „Tisztelt Magyar Boldog Szerkesztőség! Kérem ellenőrizni, nem-e elkevere-

dés történt, ugyanis a Fürdőző lány című művemre április óta nem érkezett reakció, holott márc. 8-án a Montenegrói Vésnök-kel azt válaszolta vissza, hogy szép érzelmek találhatóak benne, csak nyelvi kifejezési szempontból nem jó, amin én sokat elgondolkodtam. Nem sürgetésből írok, csak mert azóta javításokat eszközöltem, amit megosztok Önnel, ezt tessék elbírálásakor figyelembe venni. Az első sorban tehát nem *kését*, hanem kulcsát forgatta meg Aranka szívében a szerelem. A második oldal 10. sorát követően „beszúrtam", hogy „A hajnal egy rózsás ujját már bédugá az ablakon, ellenben a többi még ökölbeszorítva hevert édesbátyja, az éjszaka ölében". Ezenkívül az ötödik oldalon tessék semmisnek venni, hogy a kentaur halkan osont a szandálját megoldó Nimpha után a motorjával. Válasz abban is előrelendítene, hogy mostanában sokat sírok idegi alapon és éjszakáimnak se szeri, se száma. Én egy pillanatnyilag egyedülélő ibusári jegykiadó vagyok, amitől eléggé nehezen mozdulok személyes megkeresésre. Jelenleg eléggé megfeszítetten zenés darabot fejezek be szabadság-szerelem témában, melyről Operettszínházzal fogok tárgyalni, amivel hamarosan kapcsolatba is vagyok. Esetleg zeneszámokat is komponál hozzá egy valaki, de kilétéről nem nyilatkozhatok, mert jelenleg máshol lakik. További jó munkát kívánva szívélyesen...

(A levél kiúszik, a zenekar a szignált játssza diadalmasan, kivált a fúvósok vitézkednek, utas jön.)

6.

(Összecsúszó képzelet, pénztár s állomás az operettszínpadon. Jolán, Narrátor, Istensegitsy, Léopold főherceg, Amália, egy utas.)
(Huszár- és vonatzaj, kardcsörgés és stempli, szignál, huszárkórus.)

NARRÁTOR: Hirtelen benépesedik a kis állomás neogót várócsarnoka. Felkantározott, daloló huszárok lépnek be kivont karddal, szemükben csatazajjal.

HUSZÁRKÓRUS: *(a háttérben énekel)*

...ha mégegyszer ennyi mente,
elfogyott a regimente,
éljen a magyar szabadság,
s Bajkhállóy is.

NARRÁTOR: Istensegitsy Kálmán agg közhuszár válik ki a gyűrűből, kardja végével megkocogtatja a pénztárablakot.

JOLÁN: *(Elhúzza a függönyt.)* Tessék.

ISTENSEGITSY: *(ének)*

Az a parancs, az a parancs,
El kell gyorsan indulni.
Nem hagyhatjuk szegény hazánk
Az ellentől feldúlni.

HUSZÁRKÓRUS: *(refr.)*

Hej a huszár a nyeregben
Földig ér a lába,
Mibe kerül száz vonatjegy
Promt Galíciába?

ISTENSEGITSY: *(prózára vált)* Nyolc ló, negyvenkét ember, úgy tessék szíves a kisasszonynak a helyjeggyel kalkulálni.

JOLÁN: *(megzavarodva motyog és bélyegez kényszeresen)* Hogy? Ez hogyan lehetséges? Hát nem utazhat el csak úgy... Nem tartom lehetségesnek, hogy elutazzon... Hát be lett szállásolva, koszt, kvártély, minden megvan... anyuska pörköltöt készített, málnatortát, sóstanglit... És a Bajkhállóy kapitány úr meg is van sebesülve... a legkevésbé sincs olyan állapotban... megvérezte a fejét egy belövés... Ne vitatkozzon velem, jóember, én kötöztem be hajnalban. S holnap megint jön... csináltam tépést régi trikómból... Mindenki nem mehet el csak úgy a francba! Hallja?

ISTENSEGITSY: *(gyöngéden)* Ne nekem tessék ezt lereklamálni, ez a Léopold főherceg őkegyelmessége rendelete, kezicsókolom...

AMÁLIA: *(sikolt)* Gyámatyám, én fenséges lábai alá vetve leánytestem mindenre kérem, ne tegye ezt velem, ne küldje el szívem értelmét most, mikor közös érzelmek bimbóznak ki kertünkben. Én... én... szeretem őt.

LÉOPOLD: Hallgass, leányom, oktalanul s mi több, hazafiatlanul beszélsz. Tudd meg, ha a szíved szava és a haza szava

kettőt mond, úgy lesz egy belőle, hogy az utóbbi győz és punk-tum. Végeztem. Különben is kegyes akaratunkból közöljük veled, hogy Talpighy Gusztáv gróf tegnap szupékor kezedet tőlem megkérte, melyre igenlő választ kapott s azt néki nagy kerti ünnepség keretében szombat este átaladjuk.

AMÁLIA: *(sikolt)* Nem, ez nem lehet igaz, én kútba ölöm magam. Gyufát veszek be! Odavetem magam a tarnopoli gyors elé. *(hisztériásan Istensegitsynek)* Nem. Nincsen jegy...Nem adhatok ki, csak Szob-Sturovóig adhatok, onnan menjenek gyalog. Vagy lovon. Gyámatyám, én nem adhatom ki ezeket a halálos menetjegyeket...

(zokogva énekel)

A fekete mozdony
nem viheti őt el
Hiszen a homlokán
tátong még a lőtt seb.
De ha be is gyógyul,
szívén örök marad,
Ahogy enyímén is
halálos a varat

KÓRUS: *(refr.)* Szállj szállj, szép brazil boám...

(Fortissimo marad abba az operett, süket, értetlen, ballonkabátszagú csönd.)

EGY UTAS: Hogy tetszett mondani? ...Zalalövőig kértem egy egész párnás személyet...

JOLÁN: *(ijedt, zavart, most tér magához)* Igen, igen, elnézést kérek, rosszul értettem...

(De azért az izgatott bevagonírozás zaja megvan a távolban, s megvan a huszárkürt, ahogy a szignált játssza, „Talpra huszár, lóra!", rá-ririrá-rárá..)

7.

(Pénztár. Jolán, kintről Vargányai.)

(Jolán beráncja az ablakfüggönyt, bőg, az állomás zajai, a szignál.)

VARGÁNYAI: *(hangosbeszélőn kintről)* Jénai Pál azonnal jöjjön a forgalmi irodába. Megismétlem. Jénai Pál azonnal jöjjön a forgalmi irodába. *(szuszogása, fojtott káromkodása, valamit csapkod) (ingerülten)* Pali, az istenedet, gyere már, mindig beragad ez a kiba...

(Nagy csattanással elnémul a megafon, megint Jolán halk és gyors sírása.)

JOLÁN: Egészen idegem van... egészen. A mohos kurva életet, azt... Ne bőgj, Jolika, így-úgy, Jolika, hát leszini-szanáljuk azokat a jegyeket... Hát egy molettos öreg liba a Jolika, egy elfuserált ibusári jegykiadó, az. Lebélyegez száz jegyet Püspökladányig... Néha kitágult orrlikakkal elájul... Fiatal színpadi szerző. Harminchét múlt. Bilagitot szed... Édeskét... Halimba teát. Reggel ősz hajakat talál. Hájkeksz. Vasutasszatyor... És nyelvi szempontú baja van a műveinek... Hát izélje meg a Magyar Boldog... az egész francos operett... Elegem van. Egy zsírosra föstött hajú képzeleti varjú... De hát igenis én is vagyok. Tisztelt Magyar Boldog! Én is gondolok írván. Hát akkor mér ne, ha igen? Tiszta só a pizsamám az irodalomtól. Mér nem? Há? Mér a nyelvemen lovagol maga? Már nem tudok én rendesen látszani?...

(Szipog, lomposka tarkahattyú, és visszaúszik hangostól a saját képzeletébe.)

8.

(Nyári veranda Jolán emlékezetében. Jolán, Kleisermann Mihály, Anyuska.)

(Tücsökciripelés, nyáréjszaka, telten sodródik a szignál az állomás felől, akár békák is, az égig ér a teli csönd.)

JOLÁN: „...melltartó pántodat, augusztus éj... fullasztó gyászhuszár, mit ér, mit ér?"... Ezt mondta valaki akkor este a rádióban, ültünk kinn a verandán, anyuska Hajdúszoboszlón, ült ott velem a nyírott hajával, a legszebb kalauz, egy villogó, szőke jegyvizsgáló, egy holdkapitány. Egy aktatáska szekfűt hozott, arborétumit... Lágy voltam és remegős, istenem, piskóta voltam, mosott belül a sírás, csiklándott... Beszélgettünk szépen...

K. MIHÁLY: Tudod, Jolánka, ha fölnézek erre az égre, mindjárt arra gondolok, hogy

de kár, hogy nem hoztam magammal a hegedűmet. Hidd el, én tégedet megzenésítelek, a versedet, a darabjaidat, mindenedet, ezt a fülecskét, ezt a hatytyúcsibe nyakadat... ezt a gömbölyű válladat, ezt a...

JOLÁN: Elhiszem, Mihály, Misi, Misike... nem szabad...

(És el lehet hinni, hogy szólóhegedűn megjelenik az „Egy rózsaszál szebben beszél", tágul és dereng, mint a Tejút.)

K. MIHÁLY: Hercegnőm! Szovjet pezsgőt szeretnék inni a papucsodból!

JOLÁN: Te édes bolond, te, hát látod, strandpapucs, hiszen kifolyna mind a kőre... a kis szeszcsillagok, mint az égen... hogy jár a sok üstökös föl-alá, szénsav, szénsav, minden sejtünkben érezzük, ahogy vágtat az égbolt... milyen élet lehet egy olyan messzi buborékon... jaj, Misike, ne, ne úgy, eltéped...

(Rózsaszál és lihegés kiúszik, Jolán ismét narrál, emlékezik.)

JOLÁN: ...Egy helyen ki is szakadt a vietnami nádgarnitúra, és úgy ropogott végig, mintha ki akarna gyulladni alattunk. Egy Szilvásiért jött be, aztán fél háromkor ment el... Olyan volt, mint a rúzs. Az az éjszaka olyan volt... Felettünk nevetett a telihold... alattunk meg... pont, pont, pont... *(sírósan felnevet)* Te bordó kombiné, azt súgta... *(énekel magában)* „Kombiné, kombiné, bordó kombiné"... Aztán, amikor anyuska már itthon volt, megint eljött egy szombati délután, de nem haragudott meg az anyuska végett... és tényleg hozott egy szovjet pezsgőt, édeset. Az anyuska meg, szegény, semmit se értett, csak nézett szúrósan...

K. MIHÁLY: Tessék látni, elhoztam a hegedűmet. Ez az én igazi kalauz-lyukasztóm. Ami zenét én evvel meghallok, rögtön kiütöm rajta a kottát. *(nevet, kinyitja a pezsgőt, tölt)* Gyorsan tessen kiinni az Etike néninek, mert elmegy a buborék.

JOLÁN: „Hadd menjen. Menjék ahová akar", mondta az anyuska, de úgy megbánta ezt a modortalanságát, hogy bement sírni. „Ne haragudjál, rendszeresen fejfájós az anyuska, azért vonult visza", dehát kihallatszott, úgy bőgött az anyám, mint a Lajka kutya, verte a hűtőt, úgy bőgött. Akkor aztán szedelőzködött, azt mondta, most meg a vonót feledte otthon, azért nem hegedülhet. És hogy szerdán 17 hákor jön, de nem. Vártam, egy hét, két hét, akkor mondták az átvonulásin, hogy leszámolt és végleg elköltözködött Püspökladányba...

K. MIHÁLY: *(levelet olvas föl)* „Ne haragudj, itt küldöm a könyvtári könyveket mellékelve, sajnos bennem inkább a szabadság vándormadara győzedelmeskedett, dehát Te, Jolika, a te tehetségeddel minden ujjadra különb srácot találsz.. Szép színdarabjaidhoz sok szép sikert kívánva, szia, Kleisermann Mihály."

(Tolatnak kinn, szól a sorompó kolompja, Ki nyer ma, a büfés Erzsi csörömpöl a traubis rekeszekkel, kurblis telefon, eláll az eső.)

9.

(Pénztár. Jolán.)

JOLÁN: *(maga elé)* Szia... A nyáron volt három éve. Vagy harminc. Csak néztem a strandpapucsomat, csattogtattam vele a pucér talpam és zötykölődött bennem a sírás. Elment a buborék. Állapotos akartam volna maradni, de nem. Üres a hasam. Kikénezte az ördög. Akkortól lettek harapásos tüneteim. Azt mondta a büfés Erzsi, vigyél ezüstkanalat az ágyadba, attól félnek. Jobb, mint az ideggondozó... Odaültem a nádgarnitúrára fázni... még november hetedikén is. Néztem az üres málnabokrokat... a pirosság helyét a kerítésen. Azóta abba vagyok szerelmes, akit kitalálok. Nappal kigondolom, este beleszínezem a füzetbe. Anyuska nem szíveli az írógépezést. Okleveles dicséretet kaptam a Vasutaskultúrnapokon, az egész vonalfőnökség faliújságján ki volt rakva a *Fekete mozdony*... „sihu, sihu sikolt a Diesel paripa, fusson akinek nincs jegye, ez a fekete mozdonya..." Éjjel meg jönnek lábtól. Átnyargalnak. Kilenc egészalakú spirál, meg a *Hosszú csók az orgonaligetben* külön kettő. Nagy szar szia. Mit is le-

hetne énrajtam szeretni? A költészeti vénát? A töröttes, elmávadt arcomat? Úszógumim? Azt, hogy mennek az évek, mint a gázóra? Hát ki ad énalám ezután már életet, Misike? Hát mit szeressen? Kockás téli szoknyám? Drapp bokacsizmámat Taszárról? Érzékenységi ideggyengémet? Azt?... Mi a francot csinálok ennyi elrontott püspökladányi jeggyel? Hová utazzam el?

(Nagyon csöndben van, fáj a feje, hozzá még az ismerős, füttyös léptek a folyosó kövén.)

10.

(Pénztár. Jolán, Vargányai Gusztáv)

(Három óra van, esik megint, most ment el a bátaszéki, Jénai Pali a lapátját kalapálja a peronon, vagy mit. Gyors, energikus kopogás, majd azonnal nyitják is a pénztáriroda ajtaját, ne legyen már ideje mást csinálni, ha mélázna épp, vagy mi.)

VARGÁNYAI: Szabadka? Szabadka? Ohó, ohó, hát éppen alkotunk? Valami szépet tetszünk alkotni a mi kis írónőnknek? Csak nem költemény születik a pici tollunk alatt?... Munkaidőben, hehe. Csókolom a kezeidet, Jolika.

JOLÁN: Szerbusz. Láthatod, hogy nem áll kinn egy lélek se. Mit csináljak? Bélyegezzek magamnak?

VARGÁNYAI: Ollala! A világért se, félre tetszettél érteni. Nagyon jól tudod, hogy én soha ilyesmivel nem maceráltalak, és hogy minden kedvezményt, ami csak szabályzatilag... azt én a te alkotó munkádhoz mindég...

(Talán csak a hárfa, talán csak az egy hárfa jajdulja a MÁV-szignált, a zenekar csatlakozik s már ismét a színpad, kéken, tágan, fényesen.)

11.

(Operettszínpad. Narrátor, Amália, Talpighy gróf)

NARRÁTOR: A színen Amália naplóját rója a kék szalonban. A háttérben nyitott verandaajtó, melyen halk robbanások látszanak és csatatüzek halvány visszfényei. Amália napernyőjét pörgetve ró.

AMÁLIA: Lassan eszemet veszítem... napok óta nem jön híradás, se futárposta, se levél. Amennyit kis látcsőmmel látok belőle, vadul dúlnak a harcok. Hullámzó kimenetellel. Megint gyónnom fog kelleni, mert a haza szavát elnyomta szívemben utóbbinak szava... Richárd, Richárd, ezt dobogja minden órám. Éjjel oly visiók kínoznak, hogy idősb papunkat, félek, túlzottan próbára teszem. Amott meg Klotild grófnő fennen varratja menyegzői ruhám. Mintha a koporsómat varrnák... minden szeg újabb öltés kriptám fájában.

NARRÁTOR: Talpighy gróf lép be settenkedő rókailag, kezében kis csomag. Amália meglátja.

AMÁLIA: *(sikolt)* Jajjjj!

TALPIGHY: *(énekel)*

Mióta bimbóból virág lett,
Azóta önről álmodom.
Mióta csak körömbe látom,
Nem nyughatom.
Hadd nyújtsam át e kis nyakéket,
Mely szikráznék hattyúm nyakán
Ne dobjon vissza meg ne sértsen
Kis angyalám. (prámprám)

NARRÁTOR: Mélyen meghajol és átnyújtja a veresbársonytokot Amáliának.

AMÁLIA: *(énekel)*

E lányi szívben nincsen önnek
Fenntartva semmilyen kalit
Miért akar hát madarászni,
Mely nincsen itt.
Tudatom önnel kedves gróf úr,
Hatalma bő hogy elvegyen,
De kis kalitkám már a másé,
Nem, nem, sosem.

NARRÁTOR: Önérzetesen az empire kandallóra helyezi az ékszerdobozt, majd kitágult orrlikkal elájul.

TALPIGHY: *(félre, sértődötten)* Alélj csak, alélj, hálátlan teremtés, a te délceg repülősöd hamarosan a muszkák martaléka lesz. Teszek róla! Mert lefogadom, hogy az a híres Bajkhállóy van a háttérben. Még jó, hogy eddig sem maradtam tétlen, s kieszközöltem Léopold főhercegtől a halálos parancsot... A hont is elárulom, a csábítót is elveszejtem. Egy füst alatt két legyet, ahogy nálunk odahaza mondják. Enyém leszel, tubicám, meglásd.

NARRÁTOR: Hirtelen mozdulattal fölránt a szökőkút mögött egy rejtekajtót. Az áporodott fülkében kémrádiót látunk, mely baljós fényjelekkel villog. A gróf izgatottan tekeri a kart, és felveszi a kapcsolatot.

TALPIGHY: *(fojtott rosszindulattal)* Halló Muszkaföld! Halló Muszkaföld! Itt Vércse. Itt Vércse gavarit. Bajkhállóy hadteste 21 há 40-kor a balszárnyon támad. Kérem tőrbe csalni, felmorzsolni az írmagját, aztán az egész a Bécs-Budapest–Baja vonalig áttörhető. Halló, halló itt Talponoff beszélek, bisztró, bisztró.

AMÁLIA: *(föléled, sikolt félre)* Jaj, sejthettem volna, nemcsak szív, de hazatipróval is szemben állok. Egy spionnal! Cselekednem kell. Üzenetet kell vinnem Richárdomnak s hazámnak. Rögvest huszárruhába öltözködöm, az a kék jó lesz, s útra kelek...

(Átszalad a színpadon, hosszú, ideges dobogás. Jolán ujjai a pénztári asztalon?)

12.

(Pénztár. Jolán, Vargányai)

(Jolán dobol az asztalon, kényszeresen rendezkedik, kinn megcsörren egy telefon, elhúznak a peronon egy kézikocsit, mozdonykürt, szuszog és ácsorog az esteledő októberi állomás.)

VARGÁNYAI: Sápadtnak látszol, ha meg szabad jegyezni, Jolika.

JOLÁN: Fejem fáj. Mindenem. Nem vagyok jól.

VARGÁNYAI: Ó, csak nem megen az alkotás válsága? Minap kedves édesanyáddal találkozván az ábécében maga is panaszkodott rád. Hogy felfokozott idegállapotban vagy és nem visz ez majd jóra. Hát bizony, bizony, én nem vagyok íróember, de azért készséggel állok rendelkezésedre a gondodban... Előttem, Jolika, igazán ne legyen titkolnivalód, és ezt, elhiheted, nem mint a hivatali főnököd mondom, hanem mint egy barát. Egy meleg szívű barát...

JOLÁN: Hagyjál ezzel most, Guszti bácsi, ha szépen megkérhetlek...

VARGÁNYAI: Pardon! Guszti! Csakcsupán Guszti. Hát nem megállapodtunk nőnapkor, te kis feledékeny. Hát még mindig nem bocsátottad meg nekem azt a kis szabadosságot? Hát bűnhődjek még? Látod, bűnhődök. Veri a Guszti a bűnös fejét a falba. Bumm. Bumm. Bumbumbumm. *(bűnhődik)* Jó, jó, nem akarok én beleavatkozni, de azért azt viszont látom, már bocsással meg, hogy egy erős mellkas csak hiányzik, akire munkaidő után az írói gondjaidat lehajthatod...

JOLÁN: Szépen kérlek, Guszti...

VARGÁNYAI: Jó, jó, szót se szóltam, én tudok várni, én nagyon tudok várni, Jolika... Hanem nézzed, mit hoztam neked? Most kaptuk kollektíve Dombóvárról. Neked jár az első. Nézzed, kitűző. Ajlove MÁV és egy pici huncut vasutas a közepén. Ne húzódozzál, nem ajándék, hát mindenki kap, még az a marha Jénai Pali is, ha már megcsinálta a kapcsolót. De az első példánnyal, gondoltam, csak tehozzád sietek, és tudnod kell, hogy az én szívemben a MÁV helyére egy leánynév van írva... Figyelsz, Jolika?

JOLÁN: Figyelek. Ma már megint én mondom be a 21.40-est?

VARGÁNYAI: Te, igen, te, akartalak is kérni, nem hiszem, hogy visszaérek addig, meg hát úgy sincs senkinek ilyen kikulturált hangja, mint a tiedé. Bizonyisten, úgy száll az az állomás fölött, mint a mezei kispacsirtaszó... tí-rurirá-rárá... de szép is az. Utas van, Jolika, nem tartalak föl, anyuskádnak add át kézcsókomat...

JOLÁN: Megmondom. *(elráncja a függönyt)* Tessék...

VARGÁNYAI: *(az ajtóból)* A kapcsolóra vigyázzál, Jolika, úgy van csak odagányolva, nehogy megen beragadjon, bár a te hangocskád... hát én azt egész éjjel...

(Eltűnik végre, stemplizés, váróteremzaj, Jolán dolgozik, beszédtöredékek, „százhét forint", „Hát Taszárra mér kéne helyjegy?" „Igen, mindenhol megáll". Lassan megszólal a tárogató, tírarirá... s a szín elevenedik meg ismét.)

13.

(Operettszínpad. Narrátor, Amália, Bajkhállóy, Istensegitsy, huszárok és tisztek kórusa) (Hegedűszó, zablacsörgés, lónyerítés, férfias huszárzajok, háttérben harangszó, csatazaj, méla esti havasi kürt, tí-rarirá, de hiszen tudjuk.)

NARRÁTOR: A huszárok táborát látjuk a színen a messzi csatatéren. Balra erdő, istálló, hídfőállás, garázs, jobbra gémeskút, kis patak, málnabokrok, titkos ösvény. Lobog a tábortűz, a legények vacsorához készülődve vígan adomáznak. Este van.

ISTENSEGITSY: Hanem Bajkhállóy kapitány mai hőstettéről még bé se számoltam néktek.

HUSZÁROK: Halljuk! Halljuk!

ISTENSEGITSY: Hát, ahogy bevesszük ezt a fővárost, ni, látja ám a kapitány, hogy nagy sürgés-forgás van az egyik ablak megett. Nosza, béront oda az élünkön. No, bényomulunk, hát egy olyan papos forma kis ember sürgölődik ott mindenféle iratokkal. Mingyárt láttuk, hogy nincs ínyére a forradalom. Kérdezi, ihaj, mit akarunk, de fél, mint a kocsonya. Na, kapitányunk kardjával izibe kettésuhintja az írógépet, fennen kiált, hogy a sajtót a nép nevében és kirelejzum. Ez a Muki meg azt mondja, nem lehet, mert ez egy irodalmi izé, és hogy ő Bódog Iván redaktorov.

HUSZÁROK: Hahahahá. *(nevetnek feszt)*

ISTENSEGITSY: Na, Bajkhállóy kapitánynak se kellett több. Cokit kiáltott, s hogy elég volt ebből a muszka vitából és örüljék az úr, hogy nyelvileg ki nem vágom. Itt ezután a nép lesz az úr.

HUSZÁROK: Hahahahá. *(nevetnek)* Sokáig éljen Bajkhállóy kapitány.

ISTENSEGITSY: De hah, lódobogást hallok közeledni!

NARRÁTOR: Jobbról Amália lép be huszárruhában, legénynek öltözve. Csapzottan tántorog, zihál.

AMÁLIA: Bajkhállóy Richárd urat keresem.

ISTENSEGITSY: Hát aztán mi dolgod véle, ecsém?

AMÁLIA: Aztat csak néki szabad mögmondanom.

ISTENSEGITSY: Ejnye, beh fölvágták a nyelved! Nemcsak te is spion vagy tán?

HUSZÁROK: Hahahahááá. *(nevetnek)*

AMÁLIA: *(elsápad)* De kár, hogy egyelőre becsületem árán se fedhetem föl inkognitóm.

NARRÁTOR: Jobbról sietősen és gondterhelten Bajkhállóy érkezik tisztjeivel.

TISZTI KÓRUS: *(énekel)*

Készen van immár a nagy terv
A balszárnyon támadunk.
Pokolra küldjük az ellent,
Evégből száll a dalunk.

MINDANNYIAN: *(refr.)*

Pokolra küldjük az ellent
Evégből száll a dalunk.

BAJKHÁLLÓY: Ellenben mit keresel itt, te zsenge legény?

AMÁLIA: Richárd... Jaj, bocsánat, kapitány úr, otthonról jövök, hosszas magyarázkodásra nincs idő, elég legyen, hogy Talpighy-Talponoff elárulta rútul önt s egyben édes hazánkat. A balszárny tisztára be van kerítve felmorzsoláshoz.

NARRÁTOR: E pillanatban a lány a kiállt megpróbáltatásoktól elájul. Nagy sürgés-forgás kezdődik, Bajkhállóy az óráját nézi.

BAJKHÁLLÓY: Vitézek! Minden marad a régiben, csak balszárny helyett végig jobbszárny értendő. Éljen a haza. Végeztem.

(Felerősödik a csatazaj, az összes kürtös a MÁV-szignált fújja, ám a vonósok se akarnak lemaradni és senki, végül a huszárok is éneklik.)

HUSZÁROK: *(énekelnek)*

Talpra huszár lóra!
Ejnye az áldója.

(A csatazaj vonatdübörgéssé durvul és elhalkul lassan, csak a valódi, megafoni szignál röpköd, köröz fölötte és persze az állomás fölött.)

14.

(Pénztár. Jolán, Vargányai)

(Este van. Hogy az előbbi szignál bánatosan lehull, csönd lesz, harang, kutyaugatás, húzza le azt a dög rolót az Erzsi, tétova stempliszó és

Guszti, ahogy a háttérből köhög, szuszog, talán még csettint is a megafonba. Tényleg mindig beragad a gomb, ami nem vicc. Oda-oda-csap hát, megszívja az orrát picit. Beszűrődik az első híradó, hisz hova nem. Sötét lett, de nem esik, posztósötét.)

VARGÁNYAI: A második vágányon teherszerelvény halad ki, a vágány mellett tessék vigyázni.

JOLÁN: *(tesz-vesz, motoz idegesen, kulcscsörgés)* Dögölj meg. És tűnj most már a francba. Végre nyugalom lesz... Lehet, hogy nem sokáig... Aztán... talán nem is fogom merni. A Guszti mondta, hogy beragad. *(felnevet idegesen)* Beragad a kapcsolóba az operettem. Rátolom a szekrényt az ajtóra. *(üveg és pohárcsörgés)* Vettem a Büfés Erzsitől egy üveg hubit... Hogy fogja ez a hülye taposni a biciglijét, ha meghallja. Lehet, hogy már az úton üti meg a guta... Anyám lassan kiül a verandára a Fecske utcában, kosztümben. Ráimádkoztam egy kis púdert, meg van kicsit ijedve, de büszke is, majd bele-beletapsol, lesz öröm... A vágtató lovasoknak lobog a hajuk, szép selymes lódingjuk... fújja a szél. Mintha térdig narancsban mennének, alul meg kések vannak letéve, síkos kaszák, és mire a végére érek, vérnarancshéj és vaníliaszagú az ujjam mégis... Mit csinálhatok, ha beragad? Dögöljön meg. A nyáron volt egy muszlinblúzom, hát nem odarak másnap egy cédulát: „Átlátok a ruhádon. Guszti." És mit látsz, Guszti? Hát, mit látsz, Guszti? De hogy ő ezt nem illetlenül értette, hanem csak jobban szeret egyenruhában, úgy értette, és hogy ezt nem is ő írta, hanem a kis manók a nevében... Legalább ne kacsingatnál, Guszti... Meg hogy a nőnapon is, hogy egyenruhában szeretne... „hajad úgy hullámozzon, mint a villanymozdony", ezt költötte a hülye...

(Halkulva, hangosodva egy névnapi ünnepség zajai a háttérben, munkahelyi akácos utak és pi-pi-pi-pi-piros és áttizzadt dzsörzé ruhák, sikkanások, váza dúl el, bágyadt, de mégis indulati tánc, a csokiflipp, ahogy cuppint, nyelvek és nyakkendők megoldanak, vannak ott zajok, benn vannak mind az agyban.)

JOLÁN: ...egész délután úgy nézett, mint aki fogdos lágyan... jól be is rúgott, és hogy milyen szép lenne, ha szavalás után táncolnék az asztalon a kollektívának...

VARGÁNYAI: *(Jolán emlékezetében mondja fel a maga levelét, másnapos, kétségbeesett, szemébe lóg a verejték)*

Kedves Jolika, azért a levélformát választom, mert becsületes szemeidbe nézni nem volna erőm, meg így többször el tudod olvasni s jobban megértsz. Nem is akartam én tegnap, hogy te az asztalon, meg vasutas egyenruhában, hanem csak a bennem lévő alkohol akarták. Lefestő képességem nincs, hát inkább tükört ajándékoznák neked, hogy gyönyörködhessél magadban s a szép ruhádban rajta. Nem akartam, iszen csak egy komisz kutya akarhat ilyet, és lehet, hogy te mostan annak tartasz és vau, pedig aki énnálam szebben gondol rád, az hazudik. Tudd, hogy a szándékom továbbra is komoly. Fiatal koromban szőke voltam és népitáncos. Mér nem tudod figyelembe venni a múltat? Ti fiatalok megfájdulna a nyakatok hátranézni? Mikor az Ibi elhagyott a Gartenberg mérnökkel, azt mondtam: tabula ráza. És csináltattam egy kockás öltönyt. Hát ez neked nem elég? Már megbocsáss, te sem fiatalodol, hanem ellenkezőleg. Mi elég akkor néked? Mért nem lehet engem mint magánembert is akceptálni, a vidám alaptermészetemet. Mért nem nézöl az egyenruha alá, Jolika? Ezt tőlem megtanulhattad volna. Pláne meg nekem a te alkotásod hétszentség. És együtt is lehetöl velem egyedül. Én csak ott ülök és biztosítom tenéked a termékeny magányt. El se köhintem magam. Vagy szuszogni is kimegyek...

(morogva, megalázottan úszik ki az ember, tanfolyamra jár, néha talán asztmásodik a szíve, dehát a fésűmuzsikának is van húrja, Jolika...)

JOLÁN: ...Most majd szuszoghatsz... kinnmaradhatsz szuszogni, ha annyira aka-

rod... lesz most majd neked tánc... az egész tánckar a finálében... Taszár-Külsőig elhallatszik... hát ha ilyen a kapcsoló, mit csináljak... egy két részletet... csak a végét... egészségedre, Guszti... a pofám összeragad ettől a szartól... pardon, anyuska, pardon...

(Nevet, idegesen nevetgél, de sápad a hangja, ahogy átúszik a színpadon, ahol már az üstdobok, a fagott, tá-dududá-dummdumm, csata van.)

15.

(Operettszínpad. Jolán, Amália, Bajkhállóy, Narrátor, huszárok.)

(Tehát üstdobok a távolból, néha fölrikolt a harci szignál, tirarirárárá, éjszaka, Jolán nem találja a helyét ebben az akusztikában, próbálja, gyakorolja a Narrátort, mintegy a maga előadása előtt, utánozza ügyetlenül, ki-kihagy, halálraváltan lelkes.)

JOLÁN: ...A huszárok elhagyott tábora a... csatatéren. Éjszaka van. Golyók repdesése világítja be az eget. A kihunyó tábortűz pisla fényénél Amália vasutas egyenruhában... kibontott szőke hajjal, sapka nélkül... tépést csinál.

JOLÁN: *(Amáliaként „énekel")*

Szállj, szállj szép brazil boám.
Szellők fényes nyargalán...

AMÁLIA: *(az igazi)* Ó, ti férfiak, lajbis ördögök, mennyit kell aggódni érettetek, mindig csak a csata, csak a szabadság vándormadara. Remélem, elég gézt csináltam, most már lassan jőniük kell. *(énekel)*

Mert jőni fog ha jőni kell
A nagyszerű huszár,
Vérző fején nehéz kötés,
mint hatalmas turbán.
Nem áll ellen neki se rác,
se burkus és oláh,
Kiáltsuk hát magyar hazám
Háromszor hogy ollé.

(refr.) Szállj, szállj szép brazil boám
Felhők fényes nyargalán...

JOLÁN: *(narrátorként)* A málnabokrok... a málnabokrok közül elcsigázott, vidám huszárok érkeznek és benépesítik a színt... A vállukon hozzák Bajkhállóy kapitányt.

AMÁLIA: Istenem, meghalt, hát mégis meghalt...

JOLÁN: Sikoltva elájul.

NARRÁTOR: *(az igazi)* A vidám huszárok háromszor a levegőbe repítik szeretett vezérüket.

HUSZÁROK: Ollé, ollé, ollé.

BAJKHÁLLÓY: Köszönöm a jókívánságtokat, hanem hol van, aki mindezt a legjobban megérdemli, aki önfeláldozásával megmentette mindnyájunk és édes hazánk életét. Hol az a szőke közhuszárlegény?

JOLÁN: *(önkéntelenül, szúrósan, halkan, szinte félre)* Itt vagyok... Mihály. Ha megígéred, hogy soha többet nem utazol el Püs...

BAJKHÁLLÓY: *(kiáltva közbevág)* Amália, egyetlenem, hát te vagy az?

AMÁLIA: *(az igazi)* Igen, én vagyok, nem a szemed kápráz!

(Richárd és Amália kettőse. Ének)

BAJKHÁLLÓY: Véget ért
AMÁLIA: Véget ért
MINDKETTEN: Hát a megpróbáltatás
BAJKHÁLLÓY: Kis kezed
AMÁLIA: Nagy kezed
MINDKETTEN: Lesz a megjutalmazás
MINDENKI: Lóra hát
Lóra hát
Vágtatánk septén haza
S egybekel
egybekel
Richárd és Amália.

(Hatalmas tus, éljenzés, a nagyzenekar bontja ki fortissimo a MÁV-szignált, a végét, a kicsi dallamot már Jolán viszi vissza az állomásra.)

16.

(Forgalmi iroda. Jolán, kintről Vargányai.)

(Jön lassan. „Talpra huszár, lóra. Ejnye az áldója", énekli, dúdolja riadtan, miközben berendezkedik a megafonos irodában, bezárja az ajtót, lerakja az üveget, a spirálfüzetét, odatolja a szekrényt az ajtó elé – és egyre jobban elmegy a kedve az egésztől. Egyszerűen fél. Mégis, premier. Nagy csönd van kint. A távolban kutyaugatás, a foajéból közönségzsivaj, zsöllye-

székek tompa, meleg lebillenése, selyemsuhogás, recseg a szekrény. Nagyon este van.)

JOLÁN: *(tolja a szekrényt)*... de kurva nehéz vagy... mint az a hájas Guszti... finálé, most már éppencsak a finálé. Itt vagyok, Misike, halló, halló... Püspökladány... ó, épp te nem fogol semmit hallani... meg a Magyar Boldog, de az úgyis szedi az irháját... majd a nyelvét harapja el... Egyedül bankettolunk, Jolika. *(tölt, iszik, s később is, többször)* Októberi nőnap. Mindjárt, csak átteresztjük még előbb a gyékényesit... az ügyelő színpadra szólítja a színészeket... A két nyíregyházi mozdonyvezető az átvonulásin... öltönyben az erkélyen... erkélypáholy... Huszka Jenő bérlet... itt van az egész Ibusár... zenéjét szerzette és vezényli Kleisermann Mihály. Huszonegy harmincöt... Én félek kicsit, Misike... fogd meg a kezem, csak már meglenne. Csak már... és akkor majd összecsapódik a függöny két szárnya, és mint a parázs, úgy elevenedik meg a taps a közönség tenyerében, anyuska még brávózik is, meg se beszéltük, vágott virágot hajít a szerzői páholy felé... ott esik le a peronon, a kultúrváró előtt, lehajlok, fölveszem, nádszál vagyok és elfogódott... a hülye Guszti ott tapsol a betört ajtóban... húzhattam volna valami jobb ruhát... szerzőt, szerzőt... Amália művésznőt kérjük a színpadra... bazmeg, jön a gyékényesi, kezdődik. Jaj, Jolán, Jolán, Jolán...

(Eleven, kicsi zajok kintről, a sorompó jelzőkolompja, vonatkürt, kattanás, Jolán benyomja a hangosbeszélő kapcsolóját, és mostantól minden szava, minden lélegzetvétele megafonhangon száll az éjszakai állomás fölött. Száll és elúszik, hiszen riadt, tétova, szakadozott. Lélegzetvétel, lemegy a MÁV-szignál és kezdődik a vége.)

JOLÁN: Figyelem, figyelem, a harmadik vágányon... gyorsvonat halad át, a vágányok mellett tessék vigyázni... vigyázni tessék...

(a vonat áthalad, halkul, erősödik és halkul, Jolán lélegzik a megafonba, várja, hogy csönd legyen.)

JOLÁN: Hát szerbusz gyékényesi. *(próbálgatja a narrátorhangot)* Jóestét kívánok. Közvetítést hallanak...

(léptek, gyors kopogás az ajtón, Vargányai érkezik)

VARGÁNYAI: Jolika! Jolika! Hát mért zárkóztál be? Nézd, e, hoztam egy pezsgőt, Kék Madár, elkoccintgathatnánk... Mi? Micsoda?

JOLÁN: ...Sárbogárdi-Kleisermann: Bajkhállóy huszármente... háborús dalmű...

VARGÁNYAI: Mit mondol, Jolika? *(rázza a kilincset)* Hát engedjél már be...

JOLÁN: ...tí-rarirá-rárá... a harmadik felvonás finálèja...

VARGÁNYAI: *(most döbben rá, hogy mi történik bent, s hogy Jolán „adásban van". Ettől fogva nem tudja eldönteni, hogy üvöltsön, és akkor ő is kihallatszik, vagy suttogjon, és akkor Jolán nem hallja, amit mond)* Jolika! Vegyed észre magad! Hát beragadt a gomb. Nem hallod! Hallgass már el, te! Vagy erissz be, a szentségit!

JOLÁN: Amikor kivilágosodik a szín... a főhercegi palota jól ismert kertjét látjuk... balra...

VARGÁNYAI: Milyen palota? Jolika! Azonnal kapcsold ki azt a szart! Viccelsz velem? Ugye viccelsz... Hát ez most már...

JOLÁN: ...balra kis híd ível át... kis híd... Nem lehet, Guszti.

(szipog, nem tudni, nevet vagy sír, és érezni, hogy ivott)

Nem szabad... kikapcsolni... Néma operettnek az anyja izéje...

VARGÁNYAI: Joli! Hát az egész állomás hallja eztet, hát az egész...

JOLÁN: Akkor hallgass, Guszti... A színház olyan hattyú, barátom, amely iszaptengeren vergődik...

VARGÁNYAI: Mit csinálsz? Kicsoda?

JOLÁN: A kis hídon Bajkhállóy huszárjai érkeznek meg, nagy éljenzés... Éljen! Éljen! *(tapsol párat)*

VARGÁNYAI: Idefigyeljél, de most már kijövök ám... én rád töröm, bizonyisten...

JOLÁN: Nem bírod. Elétoltam a szekrényt... Nagy éljenzés közepette...

VARGÁNYAI: Mit csináltál? Hát megőrültél te, Jolika?

JOLÁN: Léopold herceg fanfárok kíséretében kilép a balkonra... vállán hermelin...

VARGÁNYAI: Hallgass ide, ha nem fogod be a szád, én istenbizony hívom a... *(lehalkítja a hangját)*... rendőrt kelljek hívni, Jolika, azt akarod...

JOLÁN: ...hermelinpalástban... hallgass, Guszti! Vagy azt akarod, hogy kikiabáljam az egyenruhatáncoltatást? Meg az endékás lányt *(kiabál)* az endékás lányt a sínautóban? Meg hogy *(szipog)* fölírtad rúzzsal a szekrénybe, hogy átlátsz a ruhámon? Belemondjam?

VARGÁNYAI: *(üvölt)* Büdös kurva! Lógóvalagú büdös kurva. Na várjál te csak! *(dobogva elrohan)*

JOLÁN: *(hallgat, zihál)*... Léopold herceg... jó negyvenes... dalba kezd *(innentől a dalokat hadarva énekli, imitál csak, hogy túllegyen minél előbb)* „Ahogy a földműves a búzát kaszálja... Éppenúgy nincs párja a magyar huszárnak... Csengő zablaszára, színarany kengyele..." Guszti, mért hallgatsz? Itt vagy? Hallod?... „Fényesen vett erőt oroszon, lengyelen..." *(elakad, tölt, iszik, nagyon fél)*... Hozod a rendőrt? Hát nem azt mondtad, hogy ... szereted a hangom hallani... kispacsirta... Guszti!... csak legalább a dalbetétek... Anyuska! Egy, kettő, három... Anyuska!... *(hadar)* Bajkhállóy Mihály Amáliát a karjában tartva érkezik... mögötte Talpighy Gusztáv grófot és Bódog... Iván muszka kémeket taszigálják gúzsba kötve... gúzsba... szar alak vagytok... mind szar alak vagytok... *(motyog a mikrofonba)*... elmész egy szó nélkül? Egy büdös szó nélkül? Hát bazd meg a vonódat. Tudod te, kit zenésíts... a ladányi presszósnődet, azt... *(sírni kezd, erőt vesz magán)*... Bajkhállóy... dalba kezd... „Dér csillog rajtuk a bajszán... átúsztak az óceán... Ellent fogtunk hősi hajszán... Én a huszárkapitány..." Tírarirárárá... Léopold a szökőkúthoz lép fennkölten. Gyámlányom kezét ezennel néktek... adom... dalolva... „Legénnyek véreim magyar huszárok... Büszkék vagyok rátok mint az apátok... ahogyan véretek a jó hont öntözte... most torkotok a jó bort..." *(sírni kezd, kintről lábdobogás, káromkodás, zajok)*... micsoda hülyeség... micsoda hülyeség vagyok.

VARGÁNYAI: *(dörömböl, feszegeti az ajtót)* Jolika! utoljára mondom, ebből neked nagyon komoly bajod lesz... hallod... nagyon komoly függelemsértés lesz...

JOLÁN: *(kiabál, tehát a megafonban minden hangosabb)* Bajom? Hát aztán mi bajom? Minden a bajom. Mit akarsz te velem? Megpofozol? Harapdálni fogsz? Jössz lábtól, szuszogsz és harapdálni fogsz? Te meg a Feri rendőr? A nyíregyházi mozdonyvezetők? Há? *(sír)*... Guszti... Most már nem bírom visszatolni a szekrényt... hát nem bírom...

VARGÁNYAI: Hát kapcsold ki legalább, a fene a bomlott agyadba *(kifelé, a peron felé kiabál)* Pali! Pali, csinálj már valamit, baszki, hát csapjad le a hangszórót vagy mi... hát tisztára elment az esze... *(Jolánhoz)* Üss rá a gombra! Egy nagyot vágjál neki oda... nyugodtan... egy nagyot... *(valahogy megijed, motyog)*... sózz neki oda, Jolika...

JOLÁN: Nem tudom... nem tudom kiizélni... akarom én pedig már... tényleg nem tudom... beragadt... Guszti! *(sír, zokog)* Huszonegyedik jelenet... Amália hintázik a pirosló málnabokrok... fölött... arany cipellője, sármány a bokája... csiszolja az égboltot a... papucsa... pezsgőt...

(nagy csattanással elhallgat a megafon, csak a csönd, Jolán sírása)

pezsgőt isznak... éppen jön föl a nap... madárcsicsergés... tapsrend... a színészklubban bontják az oportót... Szállj, szállj szép brazil boám *(sírva énekel)* szellők fényes nyargalán... szállj szállj...

(Aztán csak a halkuló, iszapos sírása, majd az se, tí-rarirárárá.)

VÉGE

Elhangzik a Magyar Rádióban.

TANDORI DEZSŐ

Szabadiskola

4. Kosztolányi-kettős

Harminchatodik éve – az ő költészetének csillagjegyében, legföljebb néha nappal, délben...?

És akkor – növekedhet az időben...?

Honnan még, és hova – az, ami evidencia?

Mikor először lett tőle „saját kötetem", ahhoz még kísérőszó kellett, abban a könyvben tulajdonképpen ügyes mentegetése folyt ama szöveggel, meg némi fenntartás is elhangzott... kényszerűen.

... Mostanság meg elemi erővel az van, hogy ő – *van*. Úgy némelyünk egy-egy pillanatában mintha más őskép se illene a dolgaink fölé, láthatatlan előképnek, s nem is mondom: mintha az ő árnya futna a mi merőben más formáink haladtán; nem mondom ezt, ez trükkfogás.

De hát tele volt ő is trükkel...!?

Semmiféle trükkje, játéka nem érdekel most. Megbocsátja ő, ha ezúttal halálos komolyan szólok róla. Legeslegelső mestereim egyikéről, akitől ma ezt tanulom – ma? végre! –: hogy „ő az, ő az". Vágyom erre a nem formai „ő az, ő az" érzésre, és ő megadja ezt is. Persze, előtte és mellette, utána – lásd ezt a „szabadiskolát" –, voltak és vannak és maradnak mások; de hát – igaz, érzem, micsoda tolakvás, akármi szerényen mondom –: nekem csak ez marad: Kosztolányi, Kosztolányi. Lehet, hogy nem ilyen kifejtetten, hogy ha haldoklom, ezt suttogom... meg talán némán is valaki mást mondok, ha költőt, más szöveget... aki azonban a legáttetszőbben és a legátfogóbban meghatároz, eredendőségével „biztosít" – az ő, *most* már annyira tudom, hogy ő, igen, hogy szinte elkezdhetnék másról írni. Jó, ugye, ezzel ellensúlyoztam a halálkomolyságot...?

Meg aztán még valamit: olyan „tünemény lény" ő, oly létező itt ő valamennyiünknek, akiknek az, olyan, hogy szinte erőltetésnek látszik, ha hozzáazonosítjuk megannyi jegyében leledző dolgunkat; szinte azt ismételhetném így, változtatva a nézetet, hogy ami senki másra nem fogható, azt tőle kapjuk, kaptuk – már akik, és itt semmi kényszer. Remélem, nem rosszallja, hogy mintha meghúznék egy kört, s azon belülre írnék. Zavaromban, ha így.

Az nyomban az ő jegye szerint van, hogy ha költészetről írunk, akkor ténylegesen magáról a költészetről kell, arról a valóságos tárgyról, ami épp a kérdéses részlet. Nekem ez bukkan elő: tizenhat-tizenhét éves korom körül „szomorúságok"; s akkor egy vers tőle: *Kösöntyű*. Persze, hogy próbálkoztam én már Kosztolányiról – és korántsem akarok javítani semmin, dehogy gondoltam én azt „rosszul", rosszra, valamikor még – szabad-e hivatkoznom? – *A zsalu sarokvasa* idején. Kosztolányi volt az egyetlen, akivel kapcsolatosan „kifogásnak látszót" mertem felhozni. Ma ilyen, sietve mondom, még-annyira sincs. Egy kapcsolat a

teljesség közelébe békült. Inkább azért vagyok – mondtam – zavarban, mert jószerén semmit nem is merek kiemelni tőle. De hát ezzel akartam kezdeni, ezzel a számomra oly meghatározó érzelmi keresztmetszettel, hadd ismételjem, nézettel, lehetőséggel: „Úgy félek, hogy ezt a homályos, ódon, / vén bánatot egy éjjel elveszítem, / és véle együtt életem s a szívem, / a szívem is, és megvigasztalódom." Mikor volt ez, nekem! És mennyire nem a stílus bűvölete – a *Mágia* kötet ily vonalvezetése jól meghatározható, korai-utáni, ha tetszik, korspecifikum stb. –, nem a „közlés tartalmának" igazsága, nem effélék hatottak. Az elemi találkozás – ez volt az, amiben részem lehetett, ez az élmény; egy tétel és ellentétel viszony, ily tömény érzelmi anyagból, valami olyasféle, amit az ember a valódi, vagy aztán a képzelt, vagy az „örök" édesanyjától, egy ilyen meglét-ésvesztés világból kap, vél felé-sugárzódni, maga felé suhanni érzi a bonthatatlant, igen, ahol halálos komoly logikai veretben is fájdalommá-elúszó-könnyűen van jelen... mi is? Épp ez az elviselhetetlen-nehéz, veretes fájdalom, s oly könnyed logikában! Igen, megkaptam, ezt érzem egy pillanatra... a Kosztolányi-titoknak egy csücskét, itt most, ezt érzem, ez az a „gyászolom elvesztett bánatom", ez az, hogy „csodálkozom a fáradt, furcsa szókon...", s hogy „szájam haragra többé nem feszítem / vérezve, átkozódva és vívódón." Ez az a sok, de oly tömörre fogott, szó szerint nem érthető, mégis, a „valóságban", gyötrődéseinkkel még messze felül is múlt stilizáció, melyben...

...de hát épp az imént próbáltam gyarló törmelékekkel megfogalmazni, hogy mi van ott benne. Talán már tudom: nem veszíthetem el ezt a fajta „bánatomat", és így a meghatározás nevetségese is adódni kezd rá.

Vagy a korábbi *Őszi koncert*. (Lehet, hogy „tematikusan nem jutunk olyan messzire itt a Kosztolányi-kötetben; de hát nem is ez az... Jó lett volna még Párizsban írhatni ezt, vagy már a Rajna mellett, de nem, ehhez a dolgozóasztal ridegebbje adatott, így van jól, semmi hangulat...! Csak!) Ahogy *a nő szól* – mindegy! – ebben a társalgáskölteményben: „Nézd őket itt... Míg várunk a vonatra, / hogyan cicáznak kormos árnyaink. / A kavicsok közt, a fényes sineknél / zöld csillagunk meddő sugára ing... / s lenn összesímul két alak / sötét tagokkal, hallgatag. / Nézd, most húzódva messze távolodnak, / most összeér árnyék-kezük, / s ölelkeznek, szegény, szegény bolondok, / mivel mi is ölelkezünk." Nem, dehogy a legnagyobb helyek egyike Kosztolányinál... s megszólítóbbat is találhatnék... de nem, ez épp elég, ez merő-egy-világi, merő-egy-képzetes, húsvér és túlnani, ember-közi, ember-és-állat-közi, és ember-és-saját-lelke közi, pusztulásom és megfoghatatlan, eliramló, képzelt világom között imbolyognak ezek az árnyak, s persze, „mi ketten vagyunk" ők, de kik ezek az ők? Nem mi vagyunk az árnyak – az árnyékvilágon?! –, nem valami valódibb valóság, anyagtalan, nem az az, ami árnyat vet... kikkel vettet árnyat? Szpéró és Samu madarunk, halottaink mások is, önmagunk a meghalt időből: nincs-e ott meganynyi lehetőség ezen a búcsúzásos állomáson? Nincs-e ott megannyi – ismétlem – nézetünk, képzetünk, mindenféle oly lehetősége a világnak, ahogy érzékelhetjük – Auteuil felé menet, az akadálypálya előtt, a lovak neve mellé odafirkálva, kik legkedvesebb madár-halottaink, és a névsor kezd végtelen lenni, se vége, se hossza, és ezzel az emlék-idézéssel, az el nem vesztett homályos, ódon bánattal együtt villan hirtelen már-már Monet korából ottmaraszto tt, fehér-léckerítés-oldalú kis átkelőhajó, megy a szigetre, és a varjú, ismerősünk, lehuppan, csokolá-

dét kérne, de fél, az árnyékok elhúzódnak egymástól, az árnyéktalálkozások érdekében, legyenek azok bár szemvillanásfehérség, kéz-madár, elképzelés-fogadás, lóbukás-felüvöltés, siker-bódulat, kudarc-erőgyűjtés, legyen bármi páros, ezek érdekében nem kell-e minden meditációnkat latba vetni legalább is...? Nem kell-e jeleneteznünk, szereplőkkel betölteni hagyni az életünket – már hogyan is mondjam? –, s fordítva, lásd leheletnyi fájdalom és vaspántos logika, vagy ezt is visszájára csappanthatjuk, nem ez az egy van-e csupán, hogy akár mi magunk is megannyi képzet-szereplőként mozogjunk abban a létezés-térben, mely, ha „rájuk", a „mások"-ra épp nem gondolunk is, mégis általuk, a kívüliek által határozódik s teremtődik meg? Kosztolányinál látszólag csak „a férfi szól", tehát a dramaturgiailag logikus fél válaszol, és színleg csak hangulatban leledzve, és sínek mellett búcsúzást stilizálva, délutáni árnyhosszúlásban, de hát másutt, és másról, és megannyi módon; ahogy majd magányosan is így hívna egy örök túlit, egy már örök alvót, egy sohase jövőt és sohase beszélőt; így, ebben a – ha úgy tetszik, *minor* – jelenetben is, a végsőket tudja odavetni, látszólag könnyed vonásokkal, poszt-impresszionistán, és mégis szétsugárzó, önmagánál, ha kell, többet jelentő végérvénnyel: „Ez itt a korzó. Itt egy hervadó kert, / mely érzi már a gyilkoló októbert / és sejtelmétől is oly halovány. / A fái közt már-már betegen illan / az őszi nap, a sárga, őszi villany..." Ezek a be nem telhető másodszor-ráfutásai...! Bővítései...! Látszólagos erősítései... ahogy közben mintha cinkosan idekacsintana ránk... miközben azért a fáradt, furcsa szók el-nem-veszthetéséről van szó nála ezzel is... A költészet-teljesség egyik jegye, hogy – a jelek szerint – valami mást keresünk, mikor „emebbe", amazt keressük, mikor „másba" botlunk! A vers: „bágyadt villanyfény haldokló szobán". Visszamenti konkréttá a túllendülőt, de már el nem veheti azt a csal- vagy való-érzésünket... amit elhitetett velünk, hogy – ugye? – mintha sárga, őszi villany lenne a napfény stb. Mi ennek a jelentősége? Ó, hát semmi, csak annyi, ami azé, hogy a Tabánra örökké rá-mérhető a Virág Benedek-vers tőle stb. „Lábujjhegyen járjuk most mindaketten, / mert fájdalmas lelkembe meggyötörve, / bámulva nézi önmagát az ősz, / mint egy kísérteties, mély tükörbe". És – ismétlem – így tovább. Most átmentem, fél-árny, a másik szobába, alkonyul, elköszöntem tőlük, akik még-még élnek, annyi halottunk után itt, ők még igen, a többiek kint nyugosznak a Tabánban, kint jártam náluk, és Virág Benedek emlékszobra mellett jöttem lassan haza. De most nem is erről akarok beszélni; elkattintottam a sárga, őszi napfényt; más napfényekre gondoltam – az ő egyik novellájából, arra a kegyetlen fényre a tükörben, mely rádöbbenti a végre-igazi-új-és-véglegescsodálatos lakás gazdáját, hogy az idő elment, minden friss, csak ő nem fiatal többé, csak ő nyűtt, csak ő maga visszahozhatatlan... miközben annyi minden még, íme, elérhető. És amikor már halottaink egyre többen...? Nem akarok „külön" kitérni a *Hajnali részegség*, a *Szeptemberi áhítat* ily motívumaira. Most, hogy Kosztolányi „ennyi", hadd legyen ez is így: hadd ne kövessek semmi *módszert*, semmi eddigit, mármint amit szoktam, ne tegyem. És semmi ne legyen szokatlan se. Mert így van velem, most zavartan látom, ezt mondom, kapkodva, milyen bőséggel van jelen az ő költészete.

Nem is vagyok „művelt" az ő témaköréből/ben. Most döbbenek rá, hogy a keresett *Koporsó és bölcső közt* című vers ugyanabban a *Mágiá*ban lelhető, amelyikben a *Kösöntyű*. Teljesen mindegy, nekem most, hogy „a költő az édesanyját

szólítja" – hogy „Várj engem...", nem is, hát Auteuil-ben, érthetetlen mód egy galopp-pálya gyógyszállós szépségű parkjában, vagy más néptelen, magányos akadályok és kis zászlóik közt lobogó két-színek, piros-feketék, s a fenti színük-is-mi felhők alatt, avarban, de bokát fürdető zöldben is bolyongva, idézvén ezt a verset, hibásan idézem, helyesen így van: „Várj akkor engem, mert jövök egy este"; de nagyon hamar, meglehet,velem lesz ez a kis Kosztolányi-kötet, vélem, amikor Petit Lustre, Aubisque, Hippokoon, Methodical Cupid, Floring esélyein tűnődöm, kenyerem és borom és útlevelem és jegyem és jegyzetfüzetem ott lesz mellette, és vadgesztenye és porladó, miért is fölszedett, levélpáros –, nem, én, épp ez az, senkit se szólítok, s mégis valaki végsőkig fontosat, csak-végsőkig-fontos lény szólítható így, de az a bizonyos őrzött, ódon, homályos bánat *ez is:* hogy nem tudom, kit is szólíthatok, ki várjon, és hol, képzeletem alakjai után...? kikből állnak össze? *Esti Kornél* nélkül nem lenne ez sem, hogy egy ily képzelt alakom a képzelt-képtelen szerelmesével, az-e még, Enghienben az akadálypályára menet ül egy padon, ülnek, ahogy az *Őszi koncert*ben a férfi és a nő jár, ahogy az a nő és férfi „beszél", ülnek, kinyitották már a bort, könyvem eme férfi-alakja hozott már kenyeret, fekete és lisztes, ropogós héjút, a Boulanger-Danger-től, majd nekivágnak, járják az avenue Amélie-t, járják Enghien terméskőfalas házainak utcáit, fák alatt, utcákat járnak, melyek úgy hajlanak, mint tizenhat-tizenhét éves koromban azok az utcák, ahol, itt Budán, Kosztolányi-könyvvel jártam, magányosan, nem ittam bort, nem akadályversenyre vagy ügetőre érkeztem, nem volt a „barátom" egy franciaországi, kisvárosi farkaskutya, nem ismertek még a pálya melletti söröző̈ben a pult mögötti köténes figurák, nem villant össze a szemünk ennek-annak a szónak hallatán, vagy vele, akit szeretek, bementem oda... jaj, ki vagyok én, dehogy vagyok én ott bárkivel is, akit szeretek, sosem leszek... nem is mondom senkinek, hogy „ha egyszer végre visszatérek", és hogy örökre ott maradok... kinél is... ki ez az én enghieni képzetem... de hát ki volt az *Iskola a határon* Júliája... vagy ki volt, gondolom, hasonló nevű ismerősünk az *Utolsó látogatás*ból... vagy egyáltalán, miféle búcsúzásaink vannak, melyek igen korán történnek meg, tulajdonképpen még az édesanyánkat is elbúcsúztathatjuk így nagyon hamar, meg hát abban a megnövelt érzelmi térben, melybe tizenhat-tizenhét évesen a költészet – a zene stb., de engem inkább a költészet – helyez, abban egyszerre ott kezdünk leledzeni megint, abban megint csak látszatra fontos minden, s persze, ez igen engedékeny tér, ezt tanuljuk meg például Kosztolányitól, ha szerencsénk van, nagyon fiatalon, elveszíthetetlenül, nem kizáró jellegű tér ez, mondhatnám, a nyelv csúfondáros fintorát, kettős-fedelűségét vállalva, „nem kizárólagos", szóval, kirekesztőlegesnek értem a szót, nem is tudom, hol folytassam a mondatot, Szpéró hányszor integet, képzetem szerint, mondjuk egy szajnai hajóról, ahol több régi társával – holtak ők e földön, de nem egyebütt! – kirándulásra indul, most nem jöhet vissza hozzám... de majd, de majd! csak nézzem meg a hollót, a varjút, az auteuil-i verebeket a túlsó kanyar akadályánál, a fájuk alatt, az egyik kis zászlócska lobogásában, borom-söröm csekélyke révületében képzelődjem, vagy csak lássam emígy-úgy a világot, nem, hát az enghieni padon könyvem alakja nem a titokzatos, megengedhetetlen, ritkán felbukkanó szerelmesével ül, nem is a madarával, én ülök ott, senkivel, összehúzom fázósan a kabátom, meghúzom borom, maradék morzsám Szpéró rokonainak szórom, megindulok az avenue

Amélie felé, és olyan, mintha „végre vissza"-térnék, és valakinél örökre ott is maradhatnék... mert „jövök egy este", és „nagy vaskapunk mennydörgve összerendül", mennyi gyönyörű túlzás, és valaki vár, aki „a kezdet", s akinek ezt is mondhatjuk, s nem nagy szavakkal, nem, dehogy, csak megrendülten, mint egy vaskapu valami darabja, ha az szólni tudna: „te vagy a vég". Mikor Szpéró a lovakhoz küldött, mikor holtában-fehér szárnyát az ügető startautójának két fehér szárnyszerkezetében viszontláttam a bécsi Krieauban, ugyanígy nem tudtam, mi a kezdet, mi a vég, és íme, most kiderül, Kosztolányihoz vezet vissza ez is, megannyiszor írtam – nem, hogy „mert hátha egyszer elolvassák", manapság, nem, de mert alap-elem, s szeretnék tisztességgel játszani, szeretném felvilágosítani azokat, akik egy-egy pillanatra foglalkoznak azzal, ami... ami én... szóval, ugye... de ez már Karinthy, Kosztolányi sosem ilyen, nem, róla „meg kell vallani", hogy ha az ember azt érzi, hát meg kell, hogy íme, megint hozzá vezetett vissza valami... és amikor könyvemben ez a bizonyos páros ott Enghienben a park padján találkozik, és szinte már úgy vagyok vele, hogy jövőre, ha úgy adódik, bár adódna, s eljutok oda, szinte már – ismétlem ezt! – mintha ők ülnének ott, mintha én, írójuk egyben őket is vinném, s ezzel azt mondhatom, ha ez az *Őszi koncert* dolgára vezethető vissza, mint ahogy oda is, meg a legősibb társ-vágy képzetekre is az emberben, és ezek a legeredendőbb vágyképek lelik meg „légi vízjelüket" a fiatalon megismert költészetben, az embernek mint olvasónak a mesterében, bizony ám, mert az embernek nemcsak úgy van mestere, hogy az ember íróféle volna, hanem hogy az ember olvasóféle is, ha tehát ez a világ, melynek figuráit én mozgatni kezdtem mostanság, valóban képe valaminek, hát az elő-képe sokban Kosztolányi-létezés-élmény, igen, az olvasmány élménye ilyen messze hatol vissza, efféléket tár, s nem is légi az a vízjegy, hanem bennünk lévő, és ahogy későbbi járásunk-kelésünk a világban, meg a látványok a Hyde parkban stb., olyanok, amilyenek épp, ezek – persze! – nem költőinktől vannak, nem belőlük adódnak, de föltétlenül *szerintük is*, vagy még inkább: kört jár valami isten akarata szerint az egész, valami isten esztétikájának jegyében, s akkor a csillagjegy részei leszünk magunk is, és ez nem feltolakvás, hanem kötelem-vállalás, ott, ily összességben nem lehet másképp, csak... nem is módom mondani. Ott nem tartózkodhat az ember örökké, nem ám.

Tehát még több van bennünk az eredendő vágyainkra ráfelelő, azoknak bátorítóan-megfelelő elődökből és mesterekből, mint amennyit felidézhetünk, mint amit tudhatunk – ez a legkevesebb, hogy több! –, és így „vezet" valami út 1955-ből, 1956-ból inkább, mikor is egy felsős-gimnazista, Nemes Nagy Ágnes tanítványa, nemsokára más módon Ottlik Gézáé, Kosztolányi-kötetet lapoz, néha kicsit sír, a Kioszk nevű vendéglőhelyiség akkor épp gazos kertjében, Ybl szobrának közelében, akkor talán Virág Benedeknek még nincs szobra arra, de őt kisgyerek-kora óta itt látták az évszakok, vannak havas emlékei, később lesznek egy Samu és egy Szpéró nevű verébbel ilyenek, megmutatják nekik, a felesége meg ő, a havat, a kiviruló gesztenyefákat, meg az őszieket, és ahogy a feleségével egy gyógyszalonban jár ez az illető, Tihanyban, hirtelen az a vers, *A bús férfi panaszai* vonatkozó részlete ugrik be, és ez épp ma jut az eszébe, ahogy egy zongorát látnak, furcsa mód annyi év után ismét karonfogva sétálván a városon át, megszorítják egymás karját, nem is hitte volna ő ezt, nem hitte volna, hogy Ottlik Júliája, Evelyn Waugh különös távol-páros-fele abban a regényben, s az

elérhetetlenségnek és a végső közelségnek a párosai ilyképp valósulnak, hogy tehát még, ha név szerint nem is, de hogy ma annyira készülődött már írni róla, épp így szólítja meg őt Kosztolányi, hogy tehát a feleségével kezd egészen váratlanul így járni, megisznak egy pohár bort, esznek pár falatot, s mintha egy idegen város lenne a város, bár semmi ily gőzt nem kanyarít köréje képzeletük, valósan itt vannak a valósban, s mégis... hogy ezek az utak így vezetnek, a márfeledettből valami ténylegesbe, én-s-te-legesbe, és talán még Enghien... az is... kellettél volna, hogy ott legyél néha, mondja a szinte-regény-alak a feleségének, hogy amikor annyira határozásképtelen voltam, például Le Puma és King Tanny, Katsy és Osirale esetében, micsoda ikerfogadások voltak, mekkorát lehetett volna kaszálni, ha előbb jól odanyesünk... lehet, mondja az ember, kinek is, a regény-alak az enghieni padon a szerelmének, vagy itt „én" gondolom... ha tíz alkalommal hajba kapunk is, azért háromszor arra biztattál volna, hogy a fene egye meg, ha olyan géniusszal kidolgoztam a befutót, próbálkozzam...! De én nem, én egyedül nem, nem voltam „macho", a világ legjobb tippelője és a legrosszabb fogadója voltam ott Enghienben... nem mondhatom, hogy „jaj, itt vagyok a fényben és hitetlen / feledve önmagam, jajokba fúlva lettem / az életé", mert az élet XXXX frankot kért volna tőlem, tegyem fel, akkor az YYYY, abból ZZZZ-t újra fel, az megint, az összesen... nem, nem, az enghieni pad marad, a bánat, a homályos és ódon, hogy „nem történt semmi" költészet maradt – valami QQQQ konkrét-való-frank helyett – Enghien. De Kosztolányitól eredezett való és képzelet.

És megannyi állomás, megannyi valós és képzelt szereplő jelenvalósága. A pék... a resti előtt farkaskutya... bent a téliesen hideg sör... vagy Budapest, váratlan november délelőtti séta valakivel... akinek, ha bosszús vagyok is néha, miért nem ébred föl, miért nem dumálunk – éjszaka kell beszélgetni?! –, azért mégis csupán neki – csupán neki! ó, jaj – tudom mondani magamban, gondolni magamban az *Éjjel az alvó mellett* bizonyos sorait –, igen, vacsora után folytatom most: hányszor mondogatom, csak úgy magamban is, senkinek-is, hogy: „...ki hogyha gyorsulsz, lassulsz vagy megállsz, / Dunába ugrom és megőrülök..." Ezt mondtam Szpéró madaramnak is, ezt mondom Alíznak, a bice lábú tojó-főverébnek ma, ezt mondtuk annyi mindenkinek, akit szerettünk, igen, hát nincs mégse „csupán és csak", de valami mégis, ami... és ezeknek az ellentételezéseknek, kioltódásoknak és visszagyúlásoknak a szíve-logikáját Kosztolányitól tanulhatta meg az ember. Hogy ilyesmi egyáltalán – van. *Például* Kosztolányi miatt is volt az, hogy – ah, e „polgári költő", ah! – megannyi kapcsolatba már „előrehaladottabban" került, ismétlem, az ember, az ürge-és-lidérces-messze-fény, ld. Ottlik: *Próza*, polgáriatlanabbul. Ezért, hogy a polgáriasulásokon, európaizálódásokon is mosolyog. Az ember – ismétlem – Kosztolányival, például, Ottlikkal etc. mindig és mindenestül igenis „Európa" volt; már ha komoly kérdés az ilyesmi, amikor azért az még nincs, hogy külön-engedély lenne szükséges az öregkontinens-lakáshoz is; még lehet! „Éjjel, ha alszol", másolom azért e sorokat is, csak hogy érthető legyen, nem mindenki tudja fejből, meg mert – „Enghienben" is, netán Maisons-Laffitte-ben, ahol 2,2 km hosszú a pálya egyenese, és a *Koporsó*-vers miatt ugyan nem, de annak emléke jegyében biztos, neveztem el Hosszú Koporsónak – mondogatom, ha nem szó szerint, hát a tartalmát, mert van ilyen versmondás is, az ember egy „Kosztolányi-jelleget" mondogat vagy

gondolgat: „megrémülök: ez az, mit szeretek? / Ezt a zihálló, gyarló gépkazánt, / ezt a szegény, kis árva kelepet?" S jaj, amikor – Samu, Éliás – zihálni kezdenek azok, akiknek nem volna szabad, azok, akiknél ez már a halál közeledte-jele. Minden hányféle jelentésű! A szó is. Kosztolányinál ennek egész iskoláját járhatta ki, akinek szüksége volt rá. S ha már, gondoltam épp a vacsoránál erre, ha már folytatódás, ide-idézem, amit másutt egyszer említettem, de nyilvánvaló lehet, semmi új: az *Éjjel az alvó mellett* Arany János balladájára utal vissza ezzel: „És hallgatom, hogy lopja életét..." Nem, nem Kanizsa s Rozgonyi, de „a semmiből a gyönge fújtató, / amellyel együtt reszket életem / isten kezébe, s földre sújtható". Ezeket a *szent túlzásokat* is vagy Kosztolányitól, igen, és/vagy édesanyjától tanulja az ember. Nemcsak az *anya*-szó szépségét mutatta ki, vagy állította, Kosztolányi – jól emlékszem, ugye? –, de egy sor dolgot közvetít ő, olyat, amit az édesanyánktól is tudhatunk, vagy ez akkor olyan konfirmáció, efféle, általa. Már ha szükségünk van a nem fogható tárgyra.

Talán sosem hittem volna, hogy – Auteuil, Longchamp, Enghien stb. – a *Csáth Gézának* végződése így aktualizálódik életemben. Nem ismétlem. De a „fénybe és hitetlen" – kiemelem: *hitetlen* elem – nagyon reám illett. Hitetlenségem közepette nem jutott eszembe ez a vers; még a resti „1664"-es söre alapján sem; hogy hiszen az 1, 6, 4 lett volna játszandó, netán a 6 és a 16... nem, de a vers alaphatás-rétegeibe beleülepszik már ez is. Viszont, hogy másmerre térüljünk, hányszor idézik nyilván sokan ezt a bizonyos versvégződést! Arra, hogy „valaki más" egy esszenciálisabb, ilyennek hihető létbe találta meg útját, míg „mi magunk" az életei maradtunk, „jajokba fúlva"; mondtam is ah-ot és jajt itt. Nem, hát ez – „ki bátran indultál, kapudat megtaláltad / az éj felé" –, különös mód, eszembe jutott már olyan halottaim kapcsán is, mint Szpéró, Samu stb.: hogy ők nem indultak éj felé, jóllehet „bátrak" voltak... hát ennyi réteg van, árnyalat, átúsztatódás, vagy az van, hogy együtt-élsz némely versekkel, és akkor az élet változatai úsznak be. Fordítva épp: ahogy egy-egy képzet, versbéli netán, Auteuil ege fölé, ahogy a fűben ücsörögsz, november-idő van bár, és nézegeted a kis zászlócskát, mely mindig leng ott az akadálynál, míg tart az idény, s Kosztolányira gondolsz – logikus? ugye? van érzelmi logikája, kapcsa –, mikor eszedbe jut, s meg is írod ezt valahol, hogy bezzeg az UNESCO palotája előtt, csúfocska nagyépület, csak akkor lengenek a zászlók, ha „folyik a munka", ha van ünnepi ok etc. A léha – léha? ugyan! – kis lóversenypálya-zászlók mindig lobognak, amíg stb., mondottam.

S hányszor éljük alap-megrendüléseinket épp Kosztolányi szavaival. Magam talán a legtöbbször az övéivel élem. Bár Szép Ernő, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, de még Babits Mihály is, és sokan még, segítenek ilyképp... igen, Kosztolányi adja a legelemibben sokat. Szerencsétlen kifejezés. Megint ezért: annyira nem illik hozzá a méricskélde. Például, még a *Csáth*-ból, szoktam mondani én is magamban sokszor ezt: „Hisz a semmit tudod, gazdag, végzett, hatalmas..." E sorban a *végzett* szóval nem tudok betelni! S tovább: „ki célhoz értél már, kell, hogy valamit adhass / annak, ki él". És a Szpéró, halála után, így adta nekem – jóra-e? – utazz...! később: nézd meg a lovakat...! – jóra-e? de adta. S így szól: most nem ér rá, sok *dolog* van odaát... nem is tudom én azt stb. Ezeket a fogalmainkat, mint hogy „odaát" – ami nem játék, nem képzelődés, de nem is

ellenőrizhető való –, valaki alapvetőtől tanuljuk, így idegződik belém az ilyesmi... és most nem is mondom külön, hogy nekem és nálam akkor Kosztolányi...

Az idők is változnak egy-egy alap-költészetélmény körül. Más volt mindenféle, amikor 1956-ban és 1957-ben a *Hajnali részegség*et és a *Szeptemberi áhítat*ot tanultam meg, és a lakásban valaki porszívózott. Lett egy porszívónk? Kölcsönkaptuk! Ki dolgozott? Magam? Az édesanyám? Inkább... A szőnyegek fel voltak hajtogatva... és az egésznek az a lakás-ketrec-alapképe volt. De hát később a ketrec szent hely lett, madaraink háza-lakása, melybe önként tértek vissza, minden nap, minden tíz percben, sokáig szabad elhatározásuk volt, míg kevesen voltak, mikor. Persze, hogy ennek ellenére minden lakás *olyan*. Csak a ketrecekben – kalitkákban – nálunk sérült lábú, vak és ellőtt lábú madarak is éltek, élnek. Stb. Valamely költészeti tanulság tehát másutt, más dolgokban sem aktualizálható okvetlen szó szerint. Például: néha magam is érzem, ahogy sípol a torkom... és kicsit kell csak fülelnem, hallom is. Persze, hogy „magamat is szeretem"... persze, hogy a leggyarlóbb gőzkazán és fújtató magam vagyok etc. S persze, hogy a *Csáth*-versből túlság nélkül, „realistán" – jaj, e szó! – idézhetők az ilyen túlságok, szent végletességek, *Kösöntyű*-elementaritások: „Jaj, megmutatnám én a szívem is, e szörnyet, / mely nappal céltalan, halott vágyakra görnyed / s éjszaka sír." Éjszaka vagy nem éjszaka... igaz. Változnak viszont, mondtam volna az imént, az idők is egy költészetélmény körül: amikor – a hetvenes évek elején az elsősegély-tanácsokkal kollázzsá rakott poszt-kosztolányis Csáth-versemet írtam, azaz szerkesztettem, kompiláltam, nem lehetett bevenni a „síró Hungáriánk ma porba fekszik árván", és hogy „cirillbetűs Szabadkán". Most még? Mi minden van most meg. Azt nem lehet tudni, hogy így mi lesz, most meg.

De örökek ezek a sorok, sorpárok – remélem! –: „Lásd, itt leülhetnél..." Most valami szinte szétszed, mondjuk, fájás, mondjuk, belül. Mind a halottak. Vagy ha így ülhetnék le már én, mint halott. Ha volna ez. „...Nincs bontva még az asztal". De szép! „...kávé, dohány és rum vár mérgező malaszttal / s a múlt, a csend." Még az alliterációk is szépek. Hogy ragyognak, mondom fejből, ragyognak! Kiskiált... stb. S közben vér, sár. Egy könyvcím, nekem. De közben: Ottlik: az *Iskola*... sár, hó. Meg ezek a hazatérések, végképp és képtelenül. *Koporsó és bölcső*... és a *Csáth*. S a színek. Csak ha végigmegyek a színeken nála. Nemes Nagy Ágnes emlegette sokat azt a *Rózsa*-versbéli színt: „s fehér nyakán egy halványlila lánc volt". Ha a magyar irodalom legszebb verssoráról van szó, nevezném az első öt-tíz közé ezt. Nekem ez van ilyen erővel: „Mert mészfehéren ég távolban a hegyoldal...", meg hogy „Most a palicsi tó úgy fénylik, mint az ólom, / és a beléndeken s a vad farkasbogyókon / alszik a fény." Ez meg egy *legszebb-versszak*-féle.

Hányszor mondom – kinek?! –: „Nem kell-e szólnod, mondd? Nincs semmi hír amonnan..." S persze nyilvánvaló, honnan ez az *amonnan*. Hirtelen, akármi idegen város sűrűs utcaszűkjein, az ember elkezd ilyeneket mondani. Vagy az *Ének a semmiről* valami részletét. Hogy harminckét éves volnék – húszvalahány évvel múlt már. S nem vettem észre, mindig ezt a felezett-verset mondogatom, ilyen-olyan részletét, csak ezt a húszvalahány évet veszem észre „ezzel a verssel külön-párban" most. Sokszor gondolok rá: Istenem, Kosztolányi nem élt annyit, mint én. Hirtelen megrendülök. Mire használom én a többlet-éveimet? Vagy

épp ez az: már ez ráadás csak? Pilinszky mondott magánál ilyesmit, bár másképp, ha jól tudom.

Nézem, mit keres itt egy kabát-ragasztmány, valami nyak alatti? Levált a ruhadarabról, melyet Párizs legfényesebbnek is tartható fő sugárútján adott el nekem, igaz, bagóért, valami ügynök, azt mesélve – Esti Kornél! –, hogy éjszaka, hajnalig, jól bepezsgőzött, elverte minden pénzét, hatod-hetedáron odaadja nekem a két kabátot. Ő ezekkel ügynök, ügynököl, a kollekciójából van stb. *Esti Kornél!* Ő olasz. Ő ezt nekem ajándékba adja. S tukmálta, nyomta ki a kabátokat, eredeti tasakokban, az ablakon. Hideg volt épp, én vékony lebernyegben. S mit kér? Semmit, jaj, csak baráti szívességet. Rómába igyekszik haza, kellene ennyi meg ennyi benzin, literje annyi meg annyi... kisegíteném őt? Itt a névjegye... az egyik kabátot *madame*-nak küldi, és stb. Vagy történnének „velem" – igen, de hát velem! velem – Esti Kornél híján ilyenek? Hogy a St. Martin csatorna alkonyán ülök, kicsit beborozva, a víz mellett, Szpéró és kutyánk képét – fehér kutya! Jékelynél olvastam, hogy neki is, Kosztolányinak, fehér kutyája volt, de hát persze, *Hattyú kutyám*, na, a mienk meg lelenc, lengyel alföldi pásztor, és Szuszi, fehér, kicsit szürkés –, mutatom egy kutyás asszonynak, franciául alig tudván, ez állatok a szókincsünk. Aztán hazafelé indulok. Hirtelen, de ténylegesen, mint egy Kosztolányi-novellában, valami nagy kivilágítottság – sic! – kezd látszani érzékelésemnek, s ez mi? Egy fürdőszoba! A meglehetősen szegényes házak egyikének földszintjén engem egy teljes, fölszerelt fürdőszoba vár, szappan-törölköző etc. Kutyás a kezem, meg kéne mosni; kész csoda, érzem, hogy szappan és törölköző... s ily tisztaság... itt? Van csoda! Ó, bár *Boris*t és Rimavayrt tettem volna meg ily evidenciával, bár Positanót! S gyerünk be ebbe a fürdőszobába! Összecsapás... fejem s a – szerencsére! – vastag üveg találkozik, hátratántorodom! Hát persze...! De tovább: pár nap múlva Maisons-Laffitte-ben, megyek épp az ottani parkon át, az ottani sörözőm felé, az ottani bánatommal, hogy már megint lapos pénztárcám féltettem, s ezért is maradt lapos... azt csak másnap tudom meg, kora reggel, az esős Vaugirard utcán – ó, *Három testőr!*, ez most nem Kosztolányi –, hogy az otthagyott utolsó futamban is az én lovam nyert, Dayak, s ha megteszem, abból egy hétig úriasan lakhattam volna a legszegényebb szállók egyikében, azért...! Mindegy, megyek – veszteségről tudva – a parkon át, s mert az a városka lovasok városa, úrlovas jön, *Becker*re emlékeztető fiatalember. S kérdez valamit. Persze, hány óra, nyilvánvaló. Mivel az órámat egy ideje nem bírom csuklómon – Esti!! –, s mert a halványkék kord nadrágom – színek! ott a parkban épp kosz-paletta már! – zsebében felejtettem, s mert feleségem is, és kimosta, és az új órát – fém szíj – nyomban a barátom kocsijába pottyantottam, ahogy kifuvarozott az induláshoz – itthon meglett, telefonon hallottam! –, volt hát egy kínai vekkerem, azt hordtam lóversenytáskában a mindenfélék társaságában, kis szütyőben. Villámzárak... húzogatás... integetek, ah, kérem, várjon. Az úrlovas udvarias, kedves, vár... ha már belerángatott engem ebbe a helyzetbe, csak a ló türelmetlen. Szütyőm kidől, táskámból mindenféle utána, az árokba. Az úrlovas mosolyog, leszáll, együtt szedegetjük a holmit az árokból, a ló megnyalja nyakam. A kis óra itt is szétesik, eleve egy ilyen-kínai, szétesős, de sebaj, az idő megvan. Esti, Esti, Esti. S nem vagyok rest, a resti stb. S közben Dayak... ajaj. Ugrik egy kis párizsi idő megint. Elgondolom: azért Kosztolányi mégis „hogyan élt meg" egy színdarabfordításból... mik voltak, az akkori pén-

zekhez, azért már az ötvenéves írók honoráriumai, ha szolidan etc. – s nem a szolidságot dicsérem én, hiszen párizsi foglalt-házakat kevesen ismernek jobban nálam, a dolog ennyi: csak úgy beköltöznek... csuda dolgok vannak, költőkollégámat is elvittem egyszer, a romok közt épp a tűz ünnepe volt... téglaroncsok, malterpor... árkok... bennük tüzek... nekem a háború utáni kép jutott eszembe, házunk, a leomlott három emelet... a könyvek, Arany, Kosztolányi – anyám olvasott főleg *polgárian* Kosztolányit, s egy-egy dalt is zongorázott... és Tihanyban a zongora... és mesélem, külhonban, csak Kosztolányit nem mondhatom, utalásnak, jóllehet hány könyve jelent meg idegen nyelven...!, de – őt idézem, ugye – a nagyvilág nem egészen érti azért a szavunk, s ha csak ebben nem értené... lásd *Csáth*, bár hát mire utalok, mit kéne ott látni? A szív, hát az megszakadhat, tán. Csak nyugodtan. Igen, ez is *Esti*. A háború után a zongoránk, ahogy egy vasgerendára felszúródva lógott három emelet fölött, észak-keletnek. S a romokról egy létrán fel-felmásztunk, barátaim meg én, hat-nyolcévesen, és zongoráztunk! Most keressek valami „párizsos Kosztolányit"? Nem olyan egyszerű ez, és hát épp azért, mert most itt az megvolt. Ő olyan rejtekutakon bukkan... s megvan, egyszerre. Kávét iszom. Rum nincs. Dohányról leszoktam, üzenem. Kinek, kinek.

Varrogat, a fényben, feleségem.

Egy pulóvert fércel össze. Párizsból hoztam. Rajta madarak. Akarok-e játszani? Kártyázunk mindjárt. Játszani halált: „kártyabajnokságunkban" ott vannak a nagy halottak nevei. Klubja van Szpérónak, Samunak stb. Ez kész szertartás. De hát a nyelvbotlást – „szegény betegek" felirat stb. – szintén tőle, Kosztolányitól, meg hát Karinthy Frigyestől tanultuk. Ekképpen lesz Positano – bár megjátszottam volna! Két hét Párizs! – „Poszi Tán Óv", szóval, hogy lenne pénzem, a Poszi, rég halott poszátánk, ki oly Kosztolányi-pille-könnyen szelte szobánk nekünk ismeretlen légterét, a Poszi üzen... vagy az Elie des Mottes, az az éliásosság foglalata, Éli, igen; és hogy Roi du Sharon... Király a Sáron, Samu az, nyer is, a Tabánban pihen, eső veri a rézsűt... nem messze Virág Benedek szobrán fénylik a víz, a bronzon. S megannyi ily név-figyelmeztetés, nyelv-sugalom... tőle, általa, utána, a révén. El-elvész a dolgok vámján, azzal, hogy nem valósítom meg. Erről már nem ő tehet. Mit is mondana? Légy játszó... stb. Ő lenne a *machó*m? Nem tudom. Maisons-Laffitte-ben, nem messze a kínai-vekkeres helytől, még ahogy a versenyre igyekszem, írói formában kezdem érezni magam, túl azon, hogy fázom, s meg kell céloznom egy ismerős facsoportot, nekidőlvén a törzsnek, könnyűlni okvetlenül, de majd... az írás fontosabb, az ember leül az esőben, inkább összeüti a térdét, úgy vissza lehet tartani, előveszi noteszét, ír. Kosztolányis a hangulat! Bökversek a hét-nyolc legfontosabb párizsi, környéki pálya nevére. „Enghien: / ma épp nem olyan. / Ilyen." Vagy – de hát dehogy akarok én az ő nyomdokaiba érni, csak arra jártam épp! –: „Vincennes. / Kihűlt parázs-előd / volt-ügetőd. / Vén szén." Aztán Vincennes, a vénszén-ügető, milyen örömem lett; más a költészet, haha, és más az élet. „Evry. / Parkja, sok lugasa de módi. / Kéne hozzá egy-egy / body." A rím itt tartalmi is. Vagy: „Evry. / A vesztő hangulatát / lev'ri." Vagy a vesztőt stb. Nem idézek másoknak-ismeretlen-ló-név-vicceket. „Maisons-Laffitte. / Itt voltam. Lelkem kérdi: / de itte?" – „A Poszi neve segítt'-e?" S ilyenek. „Auteuil. / Az idegeknek / s az idegennek, pláne / nem egy fotój." Végül: „Longchamp. / De jó, hogy itt is vótam."

/ ...Nem folytatom. S akkor a verssor-vég-jelző / jel miért kerül még oda? Talán nemcsak Compiègne-re vonatkozik: „Compiègne: / fáradt szívem, pihenj." Vagy: „Ne menj, pihenj." Eképpen jegyzetelgetek. Kosztolányi, gondolom üdvözülten ázó, esős arccal. S fölényesen nézem, hogyan rohannak mások – nekik nincsen Kosztolányijuk! költő-féleségük magukban – az első futamot elérendő. Én nem! Aztán, hogy a nagy tribün hangárjában vagyok, a monitorokon villognak az esélyek számai, már „a másik Esti Kornél" vagyok... mit is kéne tenni? Mi ez a Wild Bill – Aula – Adrienne – Briolette dolog? Aztán habozások, a futam lecsöngetése... marad egy üveg sör, marad az esős tribün, nézem a 2,2 km-es egyenest, a Hosszú Koporsót. Kosztolányi valahogy kiülhetett az arcomra – ó, Ottlik mondta régebben, hogy néha kiül! –, valami RTL-videósok vesznek lencsére, lassan, méltósággal összebólintunk, letörten ülök Wild Bill miatt, nyert, megint elugrott a pénz, nyújtásnyira volt... De Kosztolányi emlékének ajánlom, ami készül. Zsebemben pedig a bökversek. Itt még változatokat is készítettem rájuk. Valami kapcsolat megszakadatlan.

Valami kapcsolat...

Növekszik az időben?

Most halmozhatnám az idézeteket. Kalandozhatnék megannyifelé. Még a kabát-cetliről se mondtam el, miért épp a 402-403. oldalak közt van itt? Ugye, oldal*ak*, lehet így? Gyanús, hogy csak oldal. De Kosztolányira gondol az ember, ha akár „élő klasszikus szövegben" is valami gyanús. Ő mindent jól tudott. Miféle versben is ülök... hogy csak rum és dohány és malaszt kéne? Nem viccelem el olcsón. Majd Duisburgban, ahol szintén olyan csodás Esti Kornél-élmény volt a manzárdszoba és a tető, ott kell Mr. Moonlightot, Thai Lit, Santa Ippit stb. jól megtenni. Hogy ne csak malaszt legyen, de legalább rum. A manzárd meg ez volt: hallom ám, kintről valami becsobog. Be, szó szerint. Mi ez? Nem a lombok... nem a távoli tévétorony piros fénye, már ugyan... nem madár? Hát mi? Kinézek... s a mohos cserepeken víz csordogál. Az én fogvizem! Viszontlátom, amit a mosdómba köpök. A kanalizációt így oldották meg. Az ereszcsatornában végzi a víz. Megcáfolja Esti Kornél II. a hérakleitoszi tételt: igenis van kétszer ugyanaz a folyó! A szívem szakad meg tán – ld. cirillbetűs Szabadka stb. –, ahogy olvasom, miféle dalmát városokat lőnek. Ott az a sziget, a miénk, a feleségemmel oda jártunk, amikor még nem voltak Szpéróék, nem volt fehér kutya, és együtt utazhattunk, nem csupán így, mint most, külön-külön. Hvar, s ott Jelsa. Lövik szintén? Nem, az a falu szerencsére védett, befelé néz, öbölbe. De ott volt ez: fog és viszontlátás. Micsoda boldog békeidők. Mint ily béke szent színpadát emlegettem a jelsai kikötőt, ahol mindenki korzózott reggel, s ahogy aznap a fogam koronája lehullt, kidobtam a szemétre, a kávézaccon trónolt így. S panaszlom ezt orvos ismerősünknek a korzón. Kiderül: fogorvos is ő... hozzam a koronát, ha megvan... S megvan máig a korona az egyik hidamon. Dubrovnik, például, már nincs meg úgy. Őszi ködben jött át velünk a vonat Vinkovcin. Mi lesz ott? Egy férfi és egy nő biztos beszélgetett ott is így, lásd enghieni pad, lásd *Őszi koncert*. Mi van az unokáikkal? Vagy én-nem-tudom kikkel, költők is élnek ott, bűntelen, s „dolgozók", akik egyszerre nem „dolgozók", hanem... Ezek mind eszembe jutnak. És hogy – Kosztolányi – „1914 Siessünk". A kabátcetli: „Jaj, doktor úr, fordítsa föl a kártyát, / mutassa meg, én kissé nagyban játszom". Ez „az a hónap", mikor a torokgyík... mikor fia... Jaj, mutassa meg a

kártyát, kedves Sors... és Szpéróval, Samuval stb. kissé nagyban játszom. Megannyiszor meghalunk, már bele is edződtünk... ahogy ők elhagynak minket örökre. Még Jelsában de jó volt. Alig volt közülünk akkor még valaki, és azt hittük, otthagyható. Aztán kiderült: csak a fordítottja igaz. Hányszor eszembe jut: „Ordítsak-e? Hogy áll a buta kő is..." Egyrészt nem mindig áll soká. Lásd a déli vidéket pl. Aztán: „A pohár eltörik" – *A bús férfi panaszai*, befejezés –, „s kihull a fog..." Ó, Isten! „A ruha szétszakad, / s gyöngül a szem. // Elvész a kulcs, a gomb, / s fakul a kedv." Fakulgat. Fakulgatívan, mondaná ő. Ugye? Búcsúzunk ám, hamar. Zárunk. Zárunk, ahogy a londoni parkokban mondják. Beckettnél olvastam. S hogy Szpéró, holtával, Londoni Mindenszentek-írandó, elengedett, láttam, tapasztaltam is. „A gyertya fogyva-fogy / s lassúbb a vér. // A lámpa lezuhan / s a szív megáll". Van szebb, borzongatóbb? Mi minden van, még! Mi mindent nem is említhettem. A lámpa lezuhan... A lámpa egyöntetűen megvilágítja, amit írok. Szívem működik. Szívek álltak meg már a kezemben. Láttam utolsó-akadályról-lejövő lovat, ahogy a levegőben megállt a szíve, úgy rogyott össze, Cheltenhamben. „Jaj, nékem és neked, / jaj, jaj nekünk." Jaj, persze, nekem, neked, neki, jaj nekünk, nektek, jaj, jaj nekik. De itt ez más, ez nem „úgy" az élet... persze, csak hogy a „tét", a „megjátszani", meg annyi, de annyi, az is más, de ez tényleg más, és csak akkor lenne *jaj*, ha valaki unná, például ahogy befejeződik, húzva-nyúzva, ezért hirtelen, az egyetlen méltó módon, abba is hagyom.

(És most...)

Még valami. Üzenet „amonnan"? A néma csend után. El akarom tenni ennek a másodpéldányát. Papírlap hull elém. Feleségem írása. Nézem. Május 23. Ez a keltezés. A névnapom, Dezső. 1980 az évszám. Ó... már ez... Olvasom. „Kedves M.", mindig „M"-et írunk egy*más*nak. „Nagyon nehéz feladat hárul rám, hiszen sokan állnának ide helyettem. 4 + ..." Nem olvasom tovább. A „végtelen": nyilván a gyerekkortól kezdve a játékaim, ki tudja, ki-mi, de a „4":

Szpéró – halott,
Samu – halott
Éliás – halott
Tili – halott.

Én vagyok mégis, kedves K. D., látja, azaz látod, hadd tegezzelek már e pillanatnyi fél-túlnanban, én vagyok... az életé, én, *jaj*, én.

ZALÁN TIBOR

Víz és messzeség

Nišben – van annak már tizenöt éve is –
a magas ostorlámpák ránkszitáló
fénye sárga viaszt vont arcunkra – mint a
fiatal, szép halottak, kik
a Korinthoszi-öbölben cserélnek ifjúságot,
s bár a Trák-tengert és a
Hellészpontoszt el nem érik, bolyongnak és
messze beúszva szeretkeznek
egyensúlyt keresve a hullámokon, akár
a fölcsapó delfinek,
sós víz és a messzeség köti meg húsukat.

Partok, naptárak lapjai és kommentár
nélkül hagyott évek, leszakadtak mind,
a villanyok körül csapkodó sötét
lepkeszárnyak karistolása hallik csak néha
át, kihűlt és álmatlan éjszakákon,
amikor ezüst tömi el a réseket, a
részleteket, vak üvegekben ébred tengerzúgás –
áthallások, lélegzik, tágul az idő-habarcs.

Még Sztrugában, az ezüsthíd
összeköthette volna az emlék két anyagát,
(egymástól akkorra elváltak már),
Márió költő látta meg, nehézkesen
oldalára fordult épp a kagylódarabkákkal
teleszórt éles homokon, éjjel és szél
bámultuk a derengő albán partokat,
pálinka rohadt a belünkben,
agyunkban, szívünkben rohadt a legolcsóbb
macedón pálinka, valaki a vízen jár
éjjelente, valaki elhozza még ide a háborút.
Aztán elfelejtette és letagadta.

Valaki csakugyan járhatott.
Valaki elhozhatta, mert itt van.

Itt ülnek szobámban, sápadtak, földönfutók.
Megcsomósodott mondatok, cserbenhagyták a

szavak őket, a szavak már az ablakok
gittelésére se jók. A jelentések kihúzódtak
az élet mögül észrevétlen s őrült tartalmakra
mutatnak rá a magukkal hozott jelek. Sós
leheletük átüt a boron, míg kialvatlanul arról
mesélnek, két napja lövik Dubrovnikot.
Fehér utcán elnehezült őszi legyek
fordulnak ki hideg, nyitott szájukból

BERTA PÉTER

Túlcsorduló szonett

Nekem az isten: kő és tenger,
nekem az isten: női mellek,
tudod: semmire se kellek,
s végem sohasem ereszt el,

vers (ha van): tejföl és bögre,
tisztítanám: csak leöntöm,
nadrágomban „kél" az ösztön:
(így vitték J. A.-t Öcsödre),

Kedves Attila, üzenem:
nem változik, csak a légszomj
s fejünkre nő az intelem,

rend (ha lesz) a túlsó parton,
s itt küszködik, hogy úr legyen
(míg a sínek érte jönnek)
a tudaton, az értelem.

RUGÁSI GYULA

XX. SZÁZADI FRESKÓ

Határ Győző írói életműve 1956-ig (II.)

3. A napleány

A *Heliáné*ban Bikornutusz Barnabás, mint utolsó, végzetes útján Orpheus, elindul, hogy köszöntse a felkelő napot. A hajnali tengerparton történik meg – egyfajta himnikus elragadtatással körítve – Heliáne „epifániája". (a Napkorong, körülötte az Uraeus-kígyóval: Heliáne haja ez és a Bubasztisz macskafejű istennője, az Örömosztó)... nádvesszővel nagy H-betűt rajzolok a folyton ülepedő homokra... – de a hullám ráterül, a homok újraülepedik, és Heliáne nincs sehol: *menekül* ... hátrafigyelek, füllel, hogy jöne, újra heligrammát rajzolok... a mérföldes lidón pontosan érkezik a hullám, mint valami óriási inga lengése, lemossa és én újra H-betűt írok: így ismétli idegrendszerem Heliánét, mint az óra – amíg csak Sors-Isten-Tulok tetszéséből a szívem Heliánét ketyegheti."[1] Így jelenik meg, pontosabban negatív epifánia gyanánt *nem* jelenik meg a végzet asszonya, Heliáne, aki Bikornútusz Barnabás titkos vágyainak tárgya, s aki lényegében olyan, mint a Határ Győző regényeiben föllelhető más asszonyok: Pepita, vagy az *Anibel* címadója, Magna Mater-Kybele. Amíg azonban az *Anibel* és a *Pepito és Pepita* könnyed lektűr gyanánt megírt szerelmi történet, a háború utáni Budapesten játszódó hús-vér mese, addig a *Heliáne* jóval több ennél: különböző tradicionális formákat – pikareszk, poème d'humanité, fiction, valamint az áldialógusokal megtöltött filozófiai regény ötvözete. Határ Győző egyik interjújában azt nyilatkozta, hogy a regénybéli „elbeszélői pozíció" kialakítását Spinoza inspirálta, az isteni nézőpont örökkévaló voltának értelmezésével.[2] Ez a persze kissé levegőben lógó kijelentés a regényre vonatkozóan két dolgot is érint: egyfelől valóban több „nézőpont" keveredik a műben, másfelől pedig a részletek időbeli felcserélhetőségének megfelelően a *filozófiai nézőpontok* is váltogatják egymást. Érintőlegesen ugyan, de még Heliáne attribútumainak eklektikus – stílusosabban szólva szinkretikus – együttese is értelmezhető ilyen nézőpontok lenyomataként.

Heliáne nevében a Nap (héliosz) rejtőzik, hierogrammja a Nap köré tekeredett Uroborosz/Uraeus kígyó – kétszeresen is bebiztosítva az isteni nézőpontot –, ugyanakkor nem Héliosz lányainak egyike, hanem amint a Szent Ágoston parafrázisokból összerótt himnusz, vagy sermo mondja: „holtak salakjával", sőt „trágyával töltekező" némber,[3] s ekként a *Jelenések könyvé*ben megjelenő Nagy Paráznához, a napba öltözött asszonyhoz hasonlatos. (Ahhoz képest, hogy a Napleány figuráját közvetlenül egy kirakatban megpillantott közönséges nipp inspirálta, a komolykodó szimbólumfejtés kissé bizarrnak tűnhet!)

Noha itt még csak Heliáne ókori jelképének hellén-keresztény kettősségei, illetve e kettősségek „szünopszisa" került sorra, de a paradigma, s vele a *játék* – ugyanígy folytatható. A Déltengeren fekvő Panpedelupe, mint valami Délsziget, éppen ellentettje Európának – ahová a háborús zárlat miatt nem lehet elutazni –, de a „kozmikus" katasztrófa fenyegette ország lakói, jóllehet egy részük – a déltengeri egzotikumnak megfelelően –

1 Gömöri György: *Beszélgetés Határ Győzővel*. in: *Híd*, 1972/1. sz.
2 *Heliáne*. (Magyar Téka, Bp. 1947.) p. 35.
3 uo. p. 154.

Lévy-Brühl, Boas, Frobenius, Malinowski lapjairól is előléphetett volna, mégiscsak „európai arcot" visel. Az a kettős perspektíva, hogy miként fest Panpedelupéról Európa, és megfordítva – végig váltakozik a regényben. A Liba-Liba szentély, a teatinusok rendje, az Arany Szamár vendéglő, az egész panpeszvalgosz civilizáció mind azt sugallja, hogy a földi világok szinkretikus együttese is csak szűkös és kényelmetlen életteret képes biztosítani a Nap alatt, pontosaban Heliáne Napja alatt.

Ki is valójában Heliáne? A kultúrák és nézőpontok szinkretikus együttesében a végleteket ötvöző személy; a kézenfekvő ókori analógiák alapján: papnő, egyszerre szent és egyszerre kurtizán, s ez tökéletesen megfelel az előbb fölfejtett szimbolikának. Ám Bikornutusz Barnabás csak nagysokára jön rá, hogy Panpedelupe miféle világ is valójában, Heliáne bűvkörében él, de csak egyik lényét ismeri. Megvilágosodása után azonban (úgy a 180. lap tájékán) Bikornutusz – mint Buddha – otthagyja ágyasházát és a mindenről való lemondás papjává válik. „Panpedelupén az idő összecsukódott mint a harmonika és minden *egyszerre* volt ... MINDEN EGYSZERRE VAN – én jöttem rá erre a csodálatos igazságra, vagy hallottam és ez is csak amolyan gabrelizációs formuláré...?!"[4] Mindig, mindig *most* van, s erre a felismerésre gyengéden Heliáne is figyelmezteti a hőst; természetesen itt is a paródia szelleme az uralkodó. A „mindig" azonban Heliáne áldozati papnő szerepével mégis csak véges időtartamot jelöl; a Napleány eljövendő sorsa a Lunate rend szabályzatában áll leírva: „... hang nélkül viseljed el leány a Fölséges Barom mátkaságát... szolgáld őt buzgalommal leány, Sorsisten szendergő véletleneit, és érdemeld ki a Szent Prostitúciót... s majd, ha ő már elenged és a törzs teherbe ejt, férjet választ a Rend, hozzádvalót leány..."[5] Panpedelupe hatalmas Sorsistene kívánja ezt az áldozatot papnőjétől, aki e végkifejlet ellenében ugyanazzal az ideológiával védekezik, amelyet Bikornutusz heurisztikus felfedezés gyanánt tárt elénk: a szigeten mindig most van, a különféle – ősi és modern – kultúra-szeletek egyszere élnek az emberben.

Nem könnyű feladat a regény valamennyi fontosabb szálát fölfejteni, annál is inkább, mert a szereplők jó része külsőt, sorsot cserél, miként Bikornutusz Barnabás, akinek az átalakulása egy, a goethei Walpurgis-éjhez, illetve a bulgakovi Sátán báljához hasonló boszorkányszombaton veszi kezdetét: miközben a Nigragor festőjévé nevezi ki magát, „megtisztul", s elindul Európába... A *Heliáne* utolsó része azonban a Horda címszót viseli, s ez a név – ahogy *Az őrző könyvé*ből is kiderül – a „Párt" szinonímája; könnyen elképzelhető, hogy Bikornutusz utazása hová, miféle Európába vezet!

Már a *Csodák Országa Hátsó Eurázia* is a hajnali filozofálásra épül, Bikornutusz hajnali virrasztása a tengerparton – mikor is a Napleányra vár –, a *Heliáne* hangulatához, tónusához mérten messzemenően sötétebb színezetű krónikának, *Az őrző könyvé*nek a pozícióját is körvonalazza már. *Krónikát* mondottam, amiként Határ Győző ezt a lehetőséget az üdvtörténet egy bizonyos szempont alapján történő rögzítése kapcsán a „Gesta Dei per Gothunos", „Isten viselt dolgai a gót-hunok által" kifejezéssel jelzi. A kora-középkori történetírás jellegzetes formateremtő elgondolása, hogy a bibliai „széfer tóldót" (leszármazási listák, nemzetségi táblák) mintájára a „világtörténelem" kezdetét a teremtéssel köti össze, és az aktuális kiválasztott nép (római, frank, germán stb.) genealógiájával folytatva őstörténetet és kortárs történetet egyazon formai keretbe foglal. A krónikás így közvetlenül Isten művének, avagy viselt dolgainak a lejegyzője, aki kiválasztottként őrködik az *egyedül helyes múlt* tradíciójának fenntartásán, s itt segítségére van néhány olyan nagy fontosságú gondolat, amely a genealógiai összeférhetetlenségeket is kiküszöböli: a translatio, és a renovatio imperii eszméje. Ezek a formális ismérvek éppen kapóra jönnek Határ Győző számára, hogy a népvándorláskori „hordák" jelmezébe öltöztetve, háború-pártiak és béke-pártiak küzdelmét (lásd a lágytojás meglékelésének problémája Swiftnél) megörökítse. Az elbeszélő itt is

4 uo. p. 228.

5 *Az őrző könyve*. (Aurora Könyvek, München, 1974.) p. 208.

közvetlenül jelen van az események között, nem kései kompilátor, hanem szemtanú, de nem egyedüli közvetítője a történetnek, hanem a *Heliáne* dramaturgiai elgondolását megtartva, csak egy tanú a sok közül. Valamennyi „nézőpont" együttese valószínűleg a címben invokált *Egregor* „személyében" összpontosul. De kicsoda, illetve micsoda Egregor?

A szó maga a görög „egrégorosz" = ébren lévő, virrasztó, vigilans alak derivátuma; aktuálisan, vagyis *Az őrző könyve* alapján az auktor azon pozícióját jelképezi, amelyet e világ – elvileg – minden halandónak felkínál: bármily rövid ideig legyen is jelen a Földön, személyében az egész világ rettenetét vegye magára. Ebben az értelemben testesül meg a IV. századi egyházatyánál, Epiphaniosnál a „núsz egrégorosz" (az egyszerűség kedvéért: virrasztó értelem, *Haer.* 66, 65. ibid. 69, 68), mégha ez a „núsz" távolról sem azonos az „ember lelkével"; viszont Aranyszájú Szent Jánosnál már sokkal inkább szubjektiválható e kifejezés. De az „egrégorosz", „egrégoriszisz" még jónéhány értelemben használatos az ókeresztény korban: a tudat ébersége, a misztériumba való beavatás, az eljövendő élet örök vigiliája (Clem. A. *Paed.* 2,9), Isten szüntelen figyelme és jelenléte a szimbolikus teológiában (Dion. Ar. *Epist.* 9,6) stb. De feltűnik úgy is, mint aión-, illetve angyal-név, s itt már konkrét kapcsolódást is találunk a regény szövegével. *Az őrző könyve* furcsa, sőt abszurd lényei között tűnik fel Pratt, az ambrakiai szentember, a zarándok, aki tíz éve gyalogol egyhelyben. Az ő sajátos teológiájából való a következő részlet:
„az énoki Egregorok közül, akik eloszoltanak a csillagok között, a föld óriása.
a föld óriás ördöge *fikciót* teremtett nekünk – az »istent«
hogy megismerjük a fikció boldogtalanságát
hogy viszályt szítson vele közöttünk és mi megismerjük az örökre legyőzöttek keserű álmát a *győzelemről*, ami csak fikció
és hogy az Egregor, a föld Őrzője, aki nem volt sem különösebben gonosz, sem különösebben jó – hogy ő mulatságát találja bennünk, igen:
mulatságát, hogy mint koronázunk a koronákon ülő mennyei királlyá egy fikciót"[6]

Ezután következik az agyalágyult Pratt okfejtése az elhibázott teremtésről, amely a Jó (Isten) műve, s a következtetés: e világban a *rossz* pártjára kell állni, miután a rossz – s innen az eddig sztereotip gnosztikus érvelés zamatos középkori paulikánus, bogumil elképzeléssé fajul – tisztán szellemi természetű, a teremtéshez, az anyaghoz nincs köze. (Mindez, ami itt elhangzik, Határ Győző egyik főművének, a *Golghelóghi* című misztériumjátéknak központi elgondolása lesz.)

A „föld Őrzője" metafora, illetve az „énoki" látomásra való utalás Pratt beszédét az egyik apokrif apokalipszishez, *Hénokh*éhoz köti. Hénokh hivatala volt, hogy a „nöfilim" (=hullajtárok), azaz a lázadó angyalok és az Ég Ura között hírvivő legyen. Mindenesetre az semmiképpen sem állítható, hogy a regény a *Hénokh apokalipszis*ára épülne – mármint filológiai érvénnyel; érdekességként azonban meg kell említeni, hogy az említett mű egy részlete – Hamvas Béla előszavával és dramatizált átiratában – 1945-ben jelent meg magyarul. Hamvas előszavában olvasható az a szöveg,[7] amely Pratt himnikus megnyilatkozásának többé-kevésbé megfelel, mindenekelőtt az *angyal* (angelosz) és az *egregorosz* nevek összeötvözése. Ugyancsak megemlítendő, hogy Hamvas előszava az egész Határ Győző-regény egyik lehetséges alapötletének tekintendő; a Hamvas ismételgette félmondat: *ouk esztin eiréné, nincs békesség* mindenesetre legalább költői analógiát sejtet.[8] De nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy ennek a csak idézett szöveghelyen felbukkanó angyalnak semmiféle kitüntetett pozíciója sincs az egregor név értelmezését illetően. *Az őrző könyve* valóban a virrasztásról szól, aktualiter ott rejtőzik benne az ouk esztin eiréné kézzelfogható élménye, de ugyanúgy az egész könyv mottója, Blake *Europe*

6 uo. p. 218.
7 *Henoch Apocalypse.* (Fordította és bevezetéssel ellátta *Hamvas Béla.*) Bp. 1945. p. 13.
8 uo. p. 18.

– *A prophecy* egyik részlete is, amely pontosan ugyanazt mondja, mint amit Pratt panasza tartalmaz: az ember teremtette istenről és az angyallá lett emberről.

Az örökös háború világának és az éber virrasztásnak együvé tartozása, az Elbeszélőnek mintegy „voyeur"-ként való jelenléte a pusztítás művében, hogy annak krónikása lehessen – egymásból következő szerepek. A „voyeur" szerep – a szójáték szintjén – talán mégis Hénokhé, akiről a fennmaradt szövegek elmondják: elrejtett volt ő az emberek és a lázadó angyalok tekintete elől. *Az őrző könyvé*nek elbeszélője ott csetlik-botlik a gótok, alánok, gepidák, hunok, minden rendű s rangú történeti, vagy kitalált népek körében, a science fiction és horror elemekkel tarkított események között: agymosással, kínzással fenyegetett emberek jelennek meg a szemünk előtt, akik még azt sem tehetik meg, amit nálunk az 50-es években a kézenfekvő patkány-stratégia diktált, vagyis a túlélés érdekében való megalázkodást. Színre lép az Arany Horda és iker-párja, az Arany Csürhe, végül pedig a nagy ötlet: hadifoglyok feldolgozása húskonzervvé! A szerző állásfoglalása ebben a rémisztő színjátékban azonban mégsem a kívülállóé. Amennyiben program-regény *Az őrző könyve* – s a mű 1974-es müncheni kiadásának utószava ezt sugallja – úgy Határ Győzőnek bizonyára igaza van, amikor ezt írja: „Ilyen szempontból a népvándorláskori hordák kezére kerülő szuper-technika fekete története az első szisztematikus, korai vádemelés a haladásgondolat ellen, mint amely civilizációnk öngyilkosságának kezdeti fázisa; a folyamat végveszélybe sodor, de nem irreverzibilis és elképzelhető, hogy végső fokon *Az őrző könyve* az »elrettentő példázat« jámbor szándékával íródott."[9] Kétségtelen, hogy ez a regény az első, amelyik az elrettentés példázatát a későbbiek során központi ideává növekvő haladás-gondolattal ötvözi, természetesen egyfajta vádbeszéd formájában. Ugyanakkor, mint mondottam, a szerző nem tekinti kívülállónak magát: „én is belelőttem a magam csóváját a tűzvészbe; nem égett jobban – nem lángolt kevésbé mint ahogy égett volna nélkülem"[10] – írja *Az őrző könyve* utolsó mondatában. Az ótestamentumi szimbolika, az Úr mint „emésztő tűz" és a különféle ekpürószisz gondolatok alapján felsejlő világégés végül is az egész emberi civilizációval és a mindenkori tradícióval szembeni állásfoglalás jelzése.

Beszélhetnénk itt *történetfilozófia* és *kultúrfilozófia* szembenállásáról is, legalábbis úgy, ahogy ez a háborús élmény hatására Európában aktualizálódott, de ez sem lenne egyenértékű Határ Győző – feltehetőleg – legradikálisabb következtetésével. Azt hiszem, hogy Egregor a Föld őrzője, s ez szó szerint értendő, a Földé, amelyből az időben keletkező és továbbmúló civilizációk sarjadnak. A kérdés az, hogy a Föld „gravitációs ereje", a *tradíció*, vagyis az idő ellenében ható megtartó-megőrző funkció, illetőleg magával a hagyomány-tömeggel szembeni tradicionális *alap-állás* szükséges-e, kívánatos-e napjainkban, amikor Határ Győző egy másik, már idézett kedvenc gondolatával: a történelem *után* élünk? Megőrizhető-e a hagyomány irdatlan tömege, hatalmas energiát áldozva arra, hogy az ember *monumentális súlyként* akarjon érzékelni, s magához szorítani valamit, amikor ez a valami, jól láthatóan illékony anyagként, súlytalanul szökik el a szemünk elől? Ez az 1946-47 táján megfogant kérdés többé-kevésbé összecseng azzal a gondolattal – illetve abszolút bizonytalanságából következően inkább gondolat-apóriával – amelyet manapság „posztmodernnek" nevezünk. A hagyomány-elutasítást kifejező mentalitásról nem tudjuk, hogy amor fati-e (mely esetben az „akarót" tényleg „vezeti" a végzet), avagy pusztán a XX. századi apokaliptika iránti csömör kifejeződése? Tulajdonképpen mindegy; a 40-es évek végén *így* felmerülő kérdés mindenképpen egyedi megnyilatkozás volt hosszú időn át, s ez azért is megdöbbentő, mert az új ideológia – miként azt ünnepi zsoltára, az *Internacionálé* is kimondja: faisons du passé table rase – tiszta lappal akart indulni!

Függetlenül attól, hogy történeti vagy kultúrfilozófiai horizonton történik-e, technicista vagy szcientista álláspontból fogalmazódik-e meg az európai tradícióval *szembeni* újmó-

9 *Az őrző könyve*. Utószó. p. 340.
10 uo. p. 337.

di viszony kialakítása, a hagyomány parttalan kiáradásának *irányát* – felénk tart vagy távolodik tőlünk? – gyökeresen ellenkező előjellel érzékeljük ma még. A folyamat azonban már évtizedek óta túl van azon a ponton, amelyet *gátszakadásnak* lehetne nevezni.

A komor és sötét apokaliptika tájékai mellett, amelyeket *Az őrző könyve* felidéz, a 40-es évek valamennyi írásában felvillan valami a hagyomány, s elsősorban a semmibe vesző hagyomány (főleg az ókori kultúrák iránti vonzódásról van szó) megőrzésére utaló szándék: a múlt rekonstrukciójának vágya, amely annak a nemzedéknek, amelyhez még Határ Győző tartozik, „feltétlen reflexe". Nemcsak a *Heliáne*, az *Anibel* vagy a *Pepito és Pepita* végzetes asszonyairól van szó, akik azonban csak „hús szerint" végzetesek, amúgy légiesek és könnyedek, szinte áttetszőek – mint a kedvelt kultúrtörténeti terrenum, a gnózis Sophiái, akik ugyan bölcsesség-szimbólumok, de Pandórához hasonlóan az emberiség minden bajának okozói is egyben –, hanem a *Heliáné*ból már idézett epifániákról, ha nem is a sacrumnak a megjelenéséről, de legalább a szépnek, az örömtelinek a felbukkanásáról, amelyre Határ Győző életművében kevesebb példát lehet találni.

A *Bábel tornya* című „mimosz", amely a torony-építők és egyben a nyelv-összezavarók kis csoportja körében játszódik, akik minden pillanatban érzik a ziqquratot majdan ledöntő Erő jelenlétét, egy hatalmas felhőszakadás után Samas isten (mint nevében is benne foglaltaik: a Nap) epifániáját ünneplik.

„mindenki belenémult, úgy nézelődött szent gyönyörűséggel a látványon – amilyen magasról a földet még nem látta emberi szem. Elláttam a Várostól a Felső Folyamig és le: majdnem ennyi, nem sokkal több a föld
a messze mezőkön még verdestek az esők, hiszen fölöttünk ott járkáltak, de már csak legelésztek a felhők és a torony valahol mindig bennük kóválygott. Nippur a szent város felett azonban mintha ujjal kanyarították volna ki, az országos felleg meghasadt és SAMAS a nagy nyalábbal, öblében jól elterpeszkedett
az olajlevél-zöld város, a szent város oázis-sötétjén ott, ahol vizünket iszapolják és felduzzasztják az árasztógátakat, a vízgyűjtőmedencék sugártörésén – ott, ott! látni az ezerfele sugárzó istent."[11] Nyilvánvaló, hogy az elbűvölő epifániában bármennyire is jelen van mondjuk Ekhnaton naphimnusza, a sumer vagy az ugariti eposzok ismerete mint „műveltséganyag", azért az imént idézett szöveg nem más, mint egy nyári zivatar megörökítése, s éppen ebben rejlik költői ereje. A magasról szemlélt, s onnan feltáruló város látványa központi helyet foglal el Határ Győző korai műveiben: a romos templomtoronyban lakó Pepito, az *Anibel* főhőse, Sömjén Simon is a romváros sziluettjében gyönyörködik. Ezek az idilli képek mint valami kontrapunktok ellensúlyozzák a regények túlnyomórészt sötét hangulatát. Anibel/Kybele is aranyló epifániában tűnik el a regény végén úgy, hogy árnyéka rávetül az egész városra, képletesen szólva – az egész történetre.

A hagyomány felidézése akár a pusztulásban, akár pedig a felkelő Nap fényében történjék is, csak *árnyékát* hagyja ránk annak, amit hajdani létezőnek, vagy életnek szoktunk nevezni. (Ennyiben Határ Győző soha nem törekedett arra, hogy a klasszikus értelemben vett történelmi regényt írjon, vagy akár csak egy ilyen mű vázlatát kidolgozza.) De miféle múlt az, amelyik csak az árnyékát hagyja a falon? A kidolgozatlan kontúrok, a vázlatos figurák – például a titokzatos nők, akik csak illló tünemények, de se nem a lélekéi, sem pedig a testéi –, az elmosódott arcok nem a pusztítás megrongálta falakról tekintenek le ránk, hanem eredendően csak *félig készek*. A tradícióval való szembenállás – nem lévén még maga is tradicionális aktus – eddig csak a rombolás igézetében ismert önmagára.

4. A háború

Stefan George *A háború* (Der Krieg) című, s (a) *Das neue Reich* című kötetben szereplő költeményében – évekkel az I. világháború után – a háborús pszichózis néhány paradig-

11 *Bábel tornya*. (A Stockholmi Magyar Intézet kiadása, 1966.) p. 101.

matikus esetét foglalja egybe; a hegyi remete, akitől megkérdezik, vajon miért közönyös a pusztítás műve iránt? – válaszát ekként kezdi: „Ez a borzongás volt a legszebb...”; s valóban, *Az őrző könyve*, a *Pantarbesz* háború-filozófiájában is érezhető valami a borzongás gyönyörűségéből, anélkül, hogy azt perverzióként kellene értékelnünk. A *Csodák Országa* egyik gondolatmenete szerint még az egész történelmet „törzsfejlődésünk morfológiai imperatívusza”[12] diktálja, az *Anibel*ben és a *Pepito és Pepitá*ban új élet sarjad a romokon, az *Egregor* és a *Pantarbesz* szerint viszont a történelem naiv dialektikáját maga a háború jelképezi. A szétfolyó és a fikcióban kiteljesedő, tehát túlságosan is absztrakt háború-filozófia, amely legátfogóbb színtérül a majdani Föld-államot jelöli meg, utolsó reális színtér gyanánt – részben az 1945 utáni Budapest, részben pedig az antik kozmopolisz mintájára – a környező világ forgatagát, tudását összesűrítő *várost* hagyja hátra. A város, pontszerű sűrűségében is, valami, nálánál összehasonlíthatatlanul nagyobb „világ” maradéka. „Romváros közepén, egy magas fokú őskultúra fővárosában...” – olvasható az *Anibel*ben, s ez az álfilológiai datálás a háború utáni Budapestre utal. A *Bábel tornyá*nak Nippurja, a vetkőztetőkkel és törmelékkel teli Budapest, a *tényérzés* absztrakt ideáján merengő neurológus utolsó hús-vér emberi tájéka, a vegetáció és a természetes élet kiveszőnyomaival. Ami ezeket a nyomokat követi, az már nem a rombolás, hanem a teljes megdermedés, az egyik pillanatról a másikra bekövetkező „kihalás”, amely a *pillanat* expozíciós idejével is rögzíthető.

Az 1948-as keltezésű *Korszak* című novella már előrevetíti *Az éjszaka minden megnő* egyetemes katasztrófájának képét. „Egy csaknem kozmikusnak mondható, rengeteg erejű láncreakció következtében szörnyethalt a város.”[13] Az egy pillanat alatt bekövetkező pusztulás rögtön olyan állapotban hagyta ránk az épületek, utcák, tárgyak együttesét, amelyhez normális esetben évszázadokra, évezredekre lett volna szükség. A novella végszava – magasrendű ötlet gyanánt – a következőt mondja: „Megjelentek az első régészek.”[14] Kozmopolisz és nekropolisz szoros egymáshoz tartozása, az egyensúlyi pozíció legkisebb megbomlása esetén is az egyik vagy a másik oldal végleges uralmát eredményezheti; a nekropolisz, a mindent átfogó halott-kultusz átöleli, szinte megfojtja a hajdan eleven várost, hogy az a régészek felvonulási terepévé váljék. „Feledhetetlen pillanatokat” rögzít minderről *Az őrző könyve*. A termékeny és ideologikus nekrofilia – a holtak beszervezése a Hordába – mellett az ellenkező folyamat is működik: a nem eléggé holt halottak még halottabbá tétele. Harpex alán nagykirály idején elburjánzott a „halottámasztás” kultusza, ezért csapatostól kellett agyonverni azokat, akik az elföldelt tetemeket újra életre akarták hívni. „a tulingek kiástak minden nagykirályt: vasraverve temették vissza és hogy biztosak legyenek felőle, eledelül mellé tettek egy hordó frissen mérgezett lencsét.”[15]

A mindent átölelő nekropolisz és az élők civitásának a modern időkre jellemző háborúja (csak a modern európai ember nem ismeri a pax mortis-t, élet és halál tér- és időbeli határát) mindenféle életteli hátteret eltüntet arról a képről – a felidézendő freskóról –, amelyet Határ Győző írásainak stilizált tájaként jellemezhetnénk. *Az éjszaka minden megnő* utószavában a szerző maga adja meg a használati utasítást: az élettől megfosztott világot úgy kell elképzelnünk, mint egy Chirico-képet, mint egy teljességgel szürrealista tájat. De ehhez a megoldáshoz már a *Csodák Országa* is magyarázatot szolgáltat: „Hogy megfogyatkoztál, huligán Természet! Csendélet vagy csupán: *natura morta*.”[16] A „holt természet” jelenti a kiindulópontot a szürrealista rom-mező egyedi, senki másra nem jellemző „hangulatának” kialakítása felé. Ezt a szürrealista tájat azonban egyelőre semmiféle tradíció nem ötvözi igazi egésszé.

---

12 *Csodák Országa Hátsó Eurázia*. (Aurora Könyvek, London, 1988.) p. 86.
13 *Angelika kertje és egyéb elbeszélések*. (Aurora Könyvek, London, 1987.) p. 283.
14 uo. p. 288.
15 *Az őrző könyve*. p. 277.
16 *Csodák országa*. p. 92.

A rendetlenül széthulló részeket egyetlen nagyerejű mozdulattal bekeríteni: mindig is ez volt egy átfogó, új tradíció *alapításának* első mozzanata. Ez a bekerítő mozdulat – mint reflex – szinte azonos a hadműveleti stratégiában, a birodalom-alapításban, vagy éppen a filológiában. A bekerítő hadmozdulat – s itt nem véletlenül hoztam fel példának a filológiát – a „tiszta" filozófiai spekuláció, a kontempláció ellenében hat: „elfelejtettük a spekulációt; azt, hogy gondolataink a tengerparton tíz óra hosszat egyhelyben üljenek"[17] – írja Határ Győző, s valamiféle tiszta monizmus szellemében még azt is hozzáteszi, hogy „Először az ismeret határain tessékeltük belülre, mintha az elme kombinatórikája mindenestől nem volna a filozófia tárgya: és kitaláltuk ellene az episztemológiát."[18] A megismerés, mint tiszta gondolati aktus mellett a „bekerítő hadmozdulat" nem hagyja érintetlenül a szerző történetfilozófiai konstrukcióit sem: innen ered az „intra" és „extra muros" metaforika, vagyis a bekerített gondolkodásmódok, civilizatórikus formák támadó, illetve védekező mechanizmusának a kérdése.

A filológia, párhuzamosan a tovamúló idővel, szintén létrehozza, majd folyton folyvást gyarapítja a maga birodalmát, amelyet „elfoglalni" szinte lehetetlen, vele szemben inkább a kolóniák alapítása tűnik üdvösnek. Mindazt, ami a ledöntött falakon *belül* van, hosszú távon nem érdemes birtokba venni, hiszen már ennek a *belül*nek a pozíciója is roppant paradox: a falak ugyanis mind kívülről – a hagyományon kívül –, mind pedig belülről, a tradíció-őrzés pozíciójából tekintve, ostrom alatt állanak. Az, hogy a falak mégis viszonylag hosszú távon fennállnak, annak köszönhető, hogy ostromlók és ostromlottak között valamiféle cinkos konszenzus létezik, pontosan úgy, mint filológia és filozófia között. Márpedig világos, hogy kettejük között sohasem fog szünetelni a harc, és az igazat megvallva semmi szükség arra, hogy ez a háborúság szüneteljen.

Mindenesetre a hosszú csatározások után a gondosan megépített falak is ki vannak téve a porladásnak; a legkülönfélébb sztélék, feliratok készülnek majd köveiből, néha pedig mozaikként vagy kollázsként ékeskedő műalkotások kerülnek föl rájuk. Határ Győző erős történetfilozófiai érdeklődése tulajdonképpen elképzelhetetlen lenne az előbb leírt metaforikus háborúság nélkül: a történetfilozófia – miként a paradigma, Szent Ágoston *De civitate Dei*jének esetében – a háború élményéből és a „világvége" hangulatból született. Határ Győzőnél ez az általános attitűd kiegészül az ágostoni civilizáció végpontján élő ember „hanyatlás"-ideológiájával; másképpen fogalmazva: ennek a történetfilozófiának bölcsője a gibboni „decline" – nem véletlenül hivatkozik annyit a szerző az említett XVIII. századi angolra.

Azok a „műalkotások", amelyek a falakon, illetve a falakból vannak, a háborús frazeológia ritka érdekes gyűjteményei: archaikus formák – győzelmi sztélék, kenotáfiumok, sírfeliratok, nekropoliszok mint a győzedelmes múlt hirdetői (lásd például a „munkásmozgalmi pantheon" kifejezést) – váltakoznak az elmúlt évtizedek ideológiai hódításainak jelzéseivel, a már említett sztálini győzedelmes nyelv megnyilatkozásaival, a Horda saját üdvtörténetével, kijelentve, hogy „Palliopolisz égése óta az egyes életnek nincs történelme: a hordának van történelme és a történelemnek, amely felszívott bennünket és vegyileg színtelenített";[19] s mint valami modern Sieg-Fried a Niebelung-mondakörből: világra jő a *békeharc* logikai tüneménye. Természetesen saját vízióinak végpontján – valami kegyes kathartikus csalással – Határ Győző is feladja a teljesen egynemű háborúsdit, részben a „nincsenek győztesek" új mítoszával, részben pedig a Föld-állam előrevetített képével. Valamennyi kipróbált nyelv-játék, kép, stratégiai forma szinkretikus együttesével lép elénk például Reverendissime Bobbio, akinek a nyakán a „szvasztikára feszített Dionüszosz fityeg."[20] Ez az állapot körülbelül a győztes Róma helyzetének felel

17 *Az őrző könyve*. p. 265.
18 uo. p. 263.
19 uo. p. 15.
20 uo. p. 163.

meg, amikor a birodalom képes volt saját pantheonjába integrálni – egy kivételével – az összes meghódított nép múltját és isteneit.

Amennyiben a képek, a gáttalanul áradó ötletek szövedékén megpróbálunk átlátni, akkor világossá válik, hogy a „sovány kakasfejűek", akik *pantheisztikus* világban élnek, a „kövér lepényhalszájúak", akik valamennyi istenüket megtagadták, lényegében véve ugyanannak az útnak a végpontjához érkeztek el, ahol a külvilág, az elemeire hullott táj minden kis darabja szakrális emlékművé válik; s ezen a szinten mi sem különbözteti meg a pusztulást, illetve a születést. Ezek az „emlékművek" – s itt az *egregor* akarva-akaratlanul újra *hagyományőrzőt* jelent – az írói életmű szürreális hátterét mint valami *tájképet* őrzik meg az emlékezetben; az utolsó pillanatot, amikor a mindenáron való hagyománymentés már csak néhány kis szigetet birtokol a feledés vizein. Így pusztul el a kozmopolisz is, a város, amely kezdetben csak kis parttá zsugorodik a nekropolisz(ok) ölelésében, majd végképp eltűnik. Az „Egregor" pozíciója itt egy abszolút paradox kettősséget jelképez: miközben a telítődött tradíció egészséges elfeledésére figyelmeztet, ő maga egy eleven emlékmű – a hagyomány emlékműve.

A háború után született Határ Győző-művek legtöbbikében szinte mindent elborít a diadalmas rom-mező, alig-alig sorakoznak itt az életöröm jelei. De a mélységes pesszimizmus és a kíméletlen irónia – elsősorban a minden szempontból lenyűgöző *Az őrző könyvé*ben – jónéhány olyan, az elmúlt időszakban előtérbe került kérdést fölvet, amely az agyonnyomorított honi filozófiai gondolkodásban sokáig nem merült fel. Szó esett már a nagyszabású gondolat-apóriának nevezett *posztmodern* kérdésről, amely – függetlenül attól, hogy eredetileg a képzőművészetek kérdéskörében fogant idea – igazi történetfilozófiai előfeltevéssel rendelkezik: *a* történelem, *a* kétezer éves európai tradíció *utáni* lét preszuppozíciójával. Ennek az előfeltevésnek kép-szerű megjelenítése, hogy a rom-mező, a fragmentumok, a részletek világa a belőlük összeillesztett mozaik, kollázs a *telített lét*, a filozófia tradicionális, azaz az egység ideáját kifejező lét-fogalmának a jogfolytonosa. Jóllehet Határ Győző többször is felbukkanó ötlete, hogy az általa hegeliánusnak nevezett *történeti ismétlés* teóriájának bizonyítéka a közelmúlt krónikája: a pusztításban mindig az emberiség „őstörténete" tér vissza – „de egy sokszorta magasabb fokon",[21] mégis, ezt a circulus vitiosust olyan jelenségekkel köríti, amelyek nyilvánvalóan az ismétlődés gondolata ellen hatnak. Ilyen a permanens háború *theokratikus* jellegének a kidomborítása, ami nem egyszerűen teológiai megalapozottságot jelent (hiszen ez bármikor igazolható a történelem folyamán!), hanem azt próbálja meg illusztrálni, hogy a háború újmódi eszméje végső fokon a *sacrum* közvetlen érzéki letéteményese. „A POLITIKAI SZELLEM fejlődésének ugyanabban a korszakában voltunk, amit a vallás történetében a *teológia* századainak neveztünk el: alán szerzetesgarnizonok tartották rettegésben az erdőt..."[22] A hagyományos, ha tetszik, szubsztancia-értékű filozófiai fogalmakkal szemben holmi akcidenciák középpontba állítása, az örökkévaló helyett az efemer dolgok (elsősorban a technicista beállítottságra alapozva) gravitációjának a megnövekedése révén a theokratikus háború legfontosabb kérdéseit Határ Győző immár a megszokott értelemben felfogott háborún *kívül* helyezi el. Miután a „posztmodern" háborúnak *Az őrző könyvé*ben megjelenített általános jellemvonása a hadicél ismeretlen volta, az egész mechanizmus nemcsak valami öntudatlan jellegre épül, hanem a folyamat imaginárius voltát hangúlyozza, azt, hogy a harcokat előbb-utóbb szükségtelen megvívni, a küzdelem enélkül is minden pillanatban folyik. A tegnapi háborúk *epikus* jellege ezáltal megszűnik, nem beszélhető el immár a regényesen folydogáló idő egy-egy kiszakított intervalluma, miután ennek az *epikus időnek* az egésze is pillanattá dermedt.

21 uo. p. 325.
22 uo. p. 46.

Az eddigiek alapján joggal megkérdőjelezhető: vajon mi köze egy alapjában mégis költői életműnek ehhez a talán történetfilozófiainak tetsző okfejtéshez? Nagyon is sok! Miként azt e fejezet elején már megpróbáltam érzékeltetni: ez a háború már nem a történelem terrenumán folyik, hanem – egyelőre – átköltözött a művészet birodalmába.

Az egyetemes háború megteremtette töredék- és részlet-kultúrával szemben a művészet – elsősorban természetesen az irodalom – megőrizte a NAGY EGÉSZ, illetőleg a hagyományos epika, a heroikus múlt talaján sarjadó NAGY ELBESZÉLÉS iránti vágyát, amely a töredékeket, a történelem utáni élet manifesztumait egy átfogó történeti koncepcióvá illeszti össze újra. Ez a paradox szerepet betöltő irányulás Határ Győzőnél is az egyszerre – s tradicionálisan – epikus, valamint kifejezetten az egész, az egybefüggő történés ellenében ható háború központi szerepéből következik. Ha látványként akarjuk megörökíteni az összeomló dolgokat, akkor nem szükséges, hogy a Pusztító is jelen legyen a képen. Mégis, az igazi cél az egységben-látás, az egésznek az áttekintése. Az összkép, a szün-opszisz vágya valamiféle archaikus ösztönként hatja át az ó és új aión határvidékén álló szemlélődőt. E mentalitásnak, s egyben a NAGY ELBESZÉLÉS akarásának a gyökerei azonban nem Homéroszhoz vagy a görög történetíráshoz nyúlnak vissza; a paradigmát ebben a tekintetben kétségtelenül a szinoptikus evangéliumok jelentik, például a legismertebb, Tatiános *Diatesszaron*ja.

Pusztán formális megközelítésben is nyilvánvaló, hogy a NAGY ELBESZÉLÉS, amely 1947-48-ból tekintve a jövőre nézve is kényszerítő érvényű következtetéseket tartalmaz, saját szubjektív élményét hosszabbítja meg, amikor végletesen pesszimista álláspontja alapján el sem tudja képzelni, hogy az „emberjóság" valaha is túllép majd a naturális öldöklés állapotán. Határ Győző mély agnoszticizmusából következően az *üres ég* tekintetével „fényképezett" dolgok pontosan ugyanazt a látványt nyújtják, mint ami itt a Földön is felfedezhető. A szünoptikus látvány minden részlete „rávall" az egészre; az Uroborosz kígyó, az örökkévalóság szimbóluma és az *Az őrző könyve* mottójában felbukkanó Enithoron méhében felnövekvő kígyó inkább csak a tradícióval szembeszegülő új elgondolás enigmatikus kifejeződése, mintsem a gyökereitől fogva újrakezdett történet szakrális „háttere". Ha a korai Határ Győző-regények szereplői világ-alapító tettükként néhány, az efemer jellegen, a múlandóság allegóriáin túlmutató dolog létrehozását könyvelhetik csak el, vagyis a legtartósabb érvénnyel az üszköt és a romot tárják elénk, akkor még az imaginárius háború eszméje is semmivé foszlik, hiszen egyszerűen nincs olyan epikai terrenum, amelyet az írónak módjában állana meghódítania.

A történelmen túli történetfilozófia első nagy vállalkozása, honfoglaló háborúja a múlt század második felében kezdődött, s e század közepéig nagyjából be is fejeződött, párhuzamosan azzal, hogy szorgos erők meghódították, s nagyjából egységes arcúvá alakították az egész Földgolyót. A NAGY ELBESZÉLÉS részletei önálló életet élnek – ez az egyik kézzelfogható tanulság. A másik lehetőség az ismétlés: ha a meghódított epikai terrenumon és a háború ideáján *kívül* semmi új nem kínálkozik, azaz, ha Odüsszeusz kalandjai, a trójai háború utáni nagy utazás, vagy az „anabászisz" elmarad, akkor mindig ugyanannak – a pusztításnak – kell megtörténnie újra és újra. A már említettem példa, Pénelopé leple, a mindig újraszőtt és lebontott fátyol helyén tenyérnyi darabokból összefércelt holmit találunk, ahol az egyes részek ugyan egymásra vannak utalva, de korántsem ugyanabból a darabból készültek. A lepel szövését és felbontását a váltakozó kollázs-dekollázs technika helyettesíti, s e kettő nem önálló tevékenységet jelképez, hanem csak egymást kiegészítő eljárásokat.

A kiegészítés pedig kényszerű egymásra-hivatkozást is jelent, s ez a mozzanat jól illusztrálja, hogy a töredékekből összeillesztett és a szünoptikus látvány igézetével felövezett epikus műnek nincsen igazi súlypontja vagy közepe. A közép helyén az ön-hivatkozások szövevényét találjuk, amely már önmagában is körkörössé tesz egy, a maga egészében tekintett írói életművet. Szimbolikus értelemben ennek a szintén „apokrif" hajlandóságnak az egyik legszebb megjelenítése a *Bábel tornyá*nak befejezése, ahol az apok-

rif asszír szöveg elfogy, blablába hajlik, pontosan olyan törésvonalat követve, amelyet a széttört, megrepedt agyagtábla indokolhat csak.[23]

Azt, hogy a táblát széttörve pontosan milyen erő vetett véget a babilóni „mimosz" szövegének – nem tudjuk, csak sejthetjük. Határ Győző életútjának ifjúkori honi szakasza viszont az újabb börtönbüntetés (1952-ben Márianosztrára kerül) és a még korábbi elhallgattatás (Király István 1949-es cikkére már utaltam) kényszere folytán pontosan ugyanúgy tört ketté, mint ahogy a *Bábel tornyá*nak szövege végződik. Jóllehet azóta eltelt 40 év, ennek a tetszhalott állapotnak nincsen folytatása, következésképpen feloldása sincs. Minden, ami *azóta* született, igazából az ifjúi Én-nek, az ifjúi műveknek hozott engesztelő áldozat: az újabb írásokat, a nagyszabású történetfilozófiai elgondolásokat, a *Golghelőghit* és a Juliánosz-regényt (az életmű két, talán legfontosabb középponti darabját) is elborítják az önhivatkozások, a képzeletbeli középpont felé örvénylő, s egyúttal onnan eltávolodó körök.

A reflex, amely a Föld őrzőjének, a Hamvastól átvett egregor-metaforának paradox, hagyomány-őrző és a hagyományt megtagadó tevékenységét összefogja: a *háború*, s vele együtt a világban működő *rossz* – a Nagy Elbeszélés kútfeje, ugyanakkor pedig mindennemű tradicionális érték válogatás nélküli lerombolója. Ez a paradoxon – formálisan tekintve – nyilván egyidős az emberiséggel, de aktuális értelmét véve nem, hiszen napjainkig a háború többé-kevésbé nyugalommá és békévé szelídülhetett valamiféle *sacrum*-fogalom hátterében. Ilyesmiről azonban Határ Győzőnél szó sincs: nem létezik semmiféle sacrum, amely a kitüntetett egész és a részek viszonyát más megvilágításba helyezné. Mindvégig érvényes *Az őrző könyvé*nek elején olvasható Blake-mottó:

S az eszme kígyóvá búvölte át a végtelent,
Ölő-irgalmú lánggá: hát az ember elmenekült
Éj-erdejébe; s minden örök erdő szétoszlott
A térben forgó földekké, s a tér, mint óceán,
Kiöntött, elnyelt mindent, csak a hús apró falát nem.
Így lőn a kígyó-temlom: véges körpályába zárt
Ábrája végtelennek; s lett az ember angyal és
A menny szörnyű forgó kör és koronás tirannus az Isten.

(Blake: *Európa – Prófécia*. Weöres Sándor átköltése)

Az önmaga farkába harapó kígyó, amely ott tündököl Heliáne feje körül, s szimbolikus értelemben magába zárja az ön-hivatkozások körét is, kitüntetett szereplőjévé válik annak a XX. századi freskónak, amelyet eddig a pusztulás képei uraltak, középpontban az Undor Angyalával, aki se nem épít, se nem rombol, maga a halálos közöny. Miután a pusztítás műve nem ismer korlátokat, a freskó végleges „elkészültét" nyilván csak egyfajta időtlen tekintet „mérhetné meg", *aki* a kép figurái számára a pusztítással szembeni kivetettséget végső nyugalommá szelidíthetné; nyugalmat adna azáltal, hogy *meglátná* a művet. A fal körül azonban szakadatlan harc dúl, s amit az író mint a hagyomány megtagadója lerombolt, azt az író mint hagyomány-őrző építi újra fel, de az előbbi értelemben vett nyugalmat ő sem adhat. Így, ezen a fáradságos módon szövődik a lepel – Pénelopénak mindenkori mása –; ám mindazok, akik a falon jelen vannak, egytől egyig múlandó, efemer lények, s az egyedüli múlhatatlannak, az önmaga farkába harapó Uroborosz kígyónak semmi köze az efemer dolgokhoz: összetekerődzve az öröklét fényében sütkérezik – és vár...

23 *Bábel tornya*. pp. 177-178.

PAPP ISTVÁN

SIRALOMVÖLGY KEGYELEM NÉLKÜL

Bekezdések az Aranysárkányhoz

„Megállni, menni, mondd mi célja van?
Nézz jobbra, balra, minden céltalan."
(Kosztolányi)

A húszas évek védekező alapállása, az elszigetelődés magánya, az otromba támadások egyre erősödő ütései, az irodalmi visszhangtalanság (legkedvesebb regényét, a *Pacsirtát* alig méltatják figyelemre), a szülők betegsége, megbántottsága (a *Pacsirtát* neheztelő pillantások fogadják) bonyolult és többrétegű hátteret adnak az *Aranysárkány*nak. Bárhogy is áll a dolog – mert ki tudná megnyugtatóan felrajzolni egy mű hátterét – Kosztolányi ebben a művében is a moralista érzékenységével kérdez az életre. Hogyan lehetséges fennmaradni, túlélőnek lenni egy olyan világban, amelyben nincs út „lélektől lélekig", amelyben csak magánéletek lehetségesek, mert az emberek nem értik és nem is érthetik meg egymást. A külön életek magánya és céltalansága, az élet formálhatatlan nyersesége, a morál valóságon változtatni nem tudó statikussága a legfőbb regényszervező erő az *Aranysárkány*ban. A háttér sötét háttér, akár a *Pacsirtá*ban. A színhely itt is Sárszeg, a vidéki kisváros, a szomorúság és a kilátástalanság szűk tere. Kívül összezsugorodott tér, belül a határtalan és megválthatatlan szomorúság. A lényeg tehát azonos, csak a válaszok különbözőek. A *Pacsirtá*ban megrajzolt passzivitás keresztény-sztoikus heroizmusa helyébe itt a *cselekvés* heroizmusa lép.

Novák Antal múltjáról nem sokat tudunk meg a regényből, csupán annyit árul el az író, hogy felesége „egy novemberi hajnalon" meghalt, illetve, hogy az asszony az „utolsó években nem szerette az urát, mindenkivel udvaroltatott". Novák nem szívesen gondol a feleségére, akinek képe azóta is a szalonban lóg, s úgy látszik, hogy „még mindig kifelé vágyakozik ebből a polgári otthonból". A házban – amelyet hozományul kapott – szomorú emlékek kísértenek, minden tárgy a feleség alakját idézi. A múlt keserű terhe állandó jelenlét ebben a lakásban, bár Kosztolányi nem beszél róla, de finom jelzései azt a benyomást keltik az olvasóban, hogy Novák rettenetes munkabírása a múlt elől való menekülés is egyben. Hilda ördögi természetében az anya vonásai kísértenek, így a lánnyal folytatott reménytelen harcban a kísértő múlt súlyos keresztjét is látnunk kell. Novák lelki összeomlása, valamint öngyilkossága mögött az eltűnt idő is ott áll, láthatatlanul és mégis valóságosan.

A regény két szálon futó cselekménye az egyik oldalon Novák és Liszner Vilmos (tágabban a diáktársadalom), a másik oldalon Novák és a lánya (tágabban a család) közti kapcsolatot öleli fel. A két szál egy ponton érintkezik: Csajkás és Hilda kapcsolatában. Mindkét cselekményszál súlyos konfliktusokat hordoz, Novákot minden oldalról a meg nem értés és a buta nyerseség ostromolja. Liszner a korlátolt, sötét anyagiság képviselője, jellegzetes „sofőrtípus" (Király István). Hilda az érzékiség rabja, a képmutatás és a butaság hercegnője, tipikus buta liba. A konfliktusok összetettségét még az is növeli, hogy Novák mindkét oldalon hibákat követ el, amelyek részben emberi gyengeségből, részben az általa képviselt magatartásból erednek.

Novák tragédiája mögött egy rendkívül szűk környezeti tabló áll. Sárszeg világából alig láttat valamit Kosztolányi, s ha a *Pacsirta* társadalomrajzával vetjük egybe az *Aranysárkány*t, szinte nem is beszélhetünk szociológiai háttérről. Legalábbis a társadalomábrázolásnak ar-

ról a nyers valóságszintjéről nem, amely a műfaji tradíciónak megfelelően a regényalakok sorsának meghatározója, s mint *küzdőtér* a belső világ ellenpontozója. Novák Antal negatív nevelődése nemcsak a külső-belső közvetlen okozatiságára épül, hanem egy közvetett, jelképszerűen szublimált okozatiságra is, amely hiteles háttérként szolgál a személyiség tragédiájához. Hilda megfékezhetetlen „láza" és Liszner erőszaka – mint a sztori két fő pillére – nem az egyedüli determináns a regényben. Közte és mellette ott húzódik egy kevésbé látható, de nagyon is valóságos miliő, egy finom vonalakkal érzékeltetett, romlott levegő, és egy állandóan kísértő múlt, amely épp némaságával válhat súlyos jelenlétté. A környezet romlottságát, a „tisztességes polgári társadalom" kiüresedett világát egyrészt az iskola szűk tere képviseli, másrészt a tanári kar figurái, akik a Monarchia szürke és anakronisztikus szellemét sugározzák. Ide tartozik még az ügyvéd középszerű, jellegzetesen polgári lélektelensége, valamint a rendőrség pusztán adminisztratív tevékenységének villanásszerű rajza is.

A gimnázium rideg falai, a mindent átható pinceszag, az udvaron büdösödő szemét, a folyosón sétáló patkányok mind olyan motívumok, amelyek a társadalom túlérett, romlott világát jelzik. A regényben két hangsúlyos helyen találkozunk a tanintézet ilyen motívumértékű rajzával. Először a mű elején, ahol a szabadságot szimbolizáló sárkány éles ellentéteként szerepelteti Kosztolányi, majd Novák öngyilkosságakor, a tanári szoba rajzában. A regény eleji gimnáziumkép még azt a benyomást keltheti, hogy az író csupán a diákok szemével láttatja a gyűlölt iskolát, de később kiderül, hogy a tanári szoba felől nézve sem módosul a kép. Novákot ugyanaz a rideg világ fogadja a tanári szobában, mint a hallgatókat azon a májusi reggelen: a falon a közoktatási miniszter képe lóg, körülötte a volt főigazgatók arcmásai sorakoznak, akár a rákbeteg tekintetű klasszikusok a folyosón, a bádog hamutartóban „rég kihűlt szivarcsutkák állnak", a faliszekrényben „gazdátlan esernyő szomorkodik", kövér dongók röpködnek ide-oda. Az ablakból már nem látni a sárkányt, csupán a „Zöldfa"-kocsma ajtaját. A gimnázium környékén „...pörkölt fák, kiloccsantott tökbelek, eltiport uborkahéjak közt nyargalt a nyár, egyre növelve tüzét, megölte azt, amit életre hívott, s fénye már sűrűn, sárgán csurgott alá, mint a genny". A hőségmotívum még fokozza a környezet visszahúzó, romboló szerepét. S itt vannak – ha csak egy villanásra is – a tisztes tanintézet felelős tanárai. A Novák öngyilkosságát követő képben Kosztolányi leleplező iróniával láttatja ezeket az ízig-vérig hivatali, beszűkült képzeletű pedagógusokat, akikre az ifjúság nevelését bízta a társadalom. Az igazgató főképp a botránytól fél, az iskola hírnevét tartja szem előtt, hivatali kötelmeit most is kínos pontossággal teljesíti. Novák halálát csupán az adminisztráció szemüvegén át nézi: jelentést küld a minisztériumnak és a tankerületi főigazgatóságnak, telefonon „érintkezésbe lép" a polgármesterrel és a főispánnal, majd „több dolgot megfontolás tárgyává tesz", pecsétel, iktat, láttamoz, gépies rutinnal intézkedik. Egyikük lefizeti az *Ostor* szerkesztőjét, hogy hasonló cikkek ne jelenhessenek meg a jövőben, majd együttesen „mélyebb okokat" keresnek tanártársuk halála mögött: anyagi zavarok, idegesség, sok munka, Hilda és az elhunyt feleség. Az embert azonban nem látják, mert valójában nem is ismerték.

Novák Antal messze kiemelkedik környezetéből, de alakjában ott kísért a kisváros pora is. Magatartásában nem nehéz felismernünk a sárszegi légkör romboló erejét. Kosztolányi nemcsak a diákhumor leleplező látószögéből ábrázolja hősét, nemcsak nemes nevelési elvei fényében, hanem pedagógusi gyakorlatában is. Hildával és Vilivel szembeni menthető igazságtalanságai és tévedései mellett azonban olyan személyiségvonásokat is mutat Novák, amelyek egyértelműen a kisváros kínálta szürke tanárszerep kliséit mutatják. Liszner Vilmos feleltetése közben például üres pedagógiai közhelyeket pufogtat („Ne tanuljon soha, hanem tudjon" stb.). Kosztolányi finom távolságtartása szólal meg ezekben a sorokban, de a főhős rajzában a hangsúly inkább az elnéző szereteten és részvéten van. A Novák alakját át- és átszövő líraiság együtt láttatja a minőség és a szürkeség személyiségvonásait, de ez nem az érték nivellálásának irányában hat, hanem a visszahúzó társadalmi háttér erejét jel-

zi. Kiss Ferenc úgy látja, hogy a regény legnagyobb hibája abban rejlik, hogy az író a tragikumot motiváló társadalmi közeget felhígítja, így nem eléggé kidolgozott a főhős öngyilkosságának háttere, az írói prekoncepció irányít inkább, mint az epikai közeg. Az igazság az, hogy Kosztolányi nem felhígítja a tragédia előzményeit, hanem áttételessé teszi. Ez az áttételesség a társadalmi háttér közvetett, jelzésszerű jelenlétéből adódik, így tipikusan a lírai szemléletmód a meghatározó a regényben. Király István Kosztolányi legszubjektívebb regényének tartja az *Aranysárkány*t, s úgy véli, hogy ebben a művében a legerősebb az impassibilité. Az impassibilité ellensúlyozó szerepét nem tartom ilyen meghatározónak, s Novák rajzában sem érzek erős iróniát, mint azt Király olvasata állítja. Példaként a megveretés utáni naiv hiszékenységet hozza fel Király, amikor Novák az igazgatóhoz akar fordulni, hogy a minisztériumi vizsgálat majd kideríti az igazságot. A meggyalázott személyiség kétségtelenül megmosolyogtatóan komolykodó fordulatokkal beszél önmagához, de nem szabad elfelejteni, hogy egy felborult idegállapot áll előttünk, az identitásvesztés stációinak tanúi vagyunk. Mindazonáltal igaza van Királynak abban, hogy itt Kosztolányi iróniája munkál, de túlhangsúlyozza és ezzel általánosítja az írói távolságtartartás szerepét. Novák szürke, tanáros okfejtése lényegében itt is azt a funkciót tölti be, mint a Lisznerrel szemben alkalmazott nevelési közhelyek: felerősíti a környezet visszahúzó és romboló jelenlétét. A valóság végül összeroppantja a főhőst. A tanár tragédiája azzal válik hitelessé, hogy Novák Antal tiszta moráljának, életet formálni akaró szeretetelvének össze is kell roppannia, mert nem e világra való, az élet beszennyezi, behálózza, megfojtja. „Háládatlanság a törvény" ebben a világban, a „szeretet rabszolgájának" nem marad más kiútja, csak a morál teljes felfüggesztése: az öngyilkosság. Néró a semmi kihívásával lázad az abszurd világ ellen, Vajkayék a tűrés és a belenyugvás keresztény magatartásával vállalják a semmi hatalmát, Novák Antal nem vesz tudomást róla, csak a minőség realitásában és a cselekvés értelmében hisz. Sorsában együtt láttatja Kosztolányi a világ formálhatatlan rútságát és a homo moralis erkölcsének sebezhetőségét. Mégis szereti hősét, nem tudja kívülről nézni a *mérték* bukását. „Sír, amíg írja, egyre sír..." – jegyezte fel Kosztolányiné.

Novák öngyilkosságával akár be is fejeződhetne a regény, de Kosztolányi három fejezetet hozzáír. Nem a sztori kereksége kedvéért, nem a szereplők búcsú-felvonultatása igényével, hanem a jól átgondolt írói terv szolgálatában.

A túlélők utolsó útjára kísérik a halottat. A tisztességes polgári társadalom képviselői, valamint a családtagok körbeállják a koporsót Novák sírjánál. Begyakorolt közhelyek sorakoznak a gyászbeszéd hideg-lélektelen soraiban. Hilda az illem kedvéért erőlteti a sírást, de szemei szárazak maradnak. A tűzoltózenekar Chopin gyászindulóját fújja. Flóri néni színésznői mozdulattal fölemeli a karját, hogy még egyszer intsen. Nem változott semmi, minden olyan szürke és hazug, akár Ivan Iljics temetése Tolsztoj elbeszélésében. Ebeczky Dezső undorító strébersége zárja a képet: letép egy virágot, – „Solanum nigrum", mondja.

Hildát és Tibort évek múlva látjuk újra vidéki birtokukon. Kosztolányi tipikus csehovi miliőt rajzol köréjük. Az egykor lázadó szerelmesek már magázzák egymást. Hilda a hosszú téli estéken csak jár-kel a kastélyban, időnként verseket ír, tájképeket fest. Tibor vadászni jár, bélyeget gyűjt. A polgári társadalom átlagos felnőttjei lettek. Hazug külsőségek, mindent átható unalom. Az eseménytelen vidéki élet ritka véletleneként egy nap Huszár Bandi, a volt iskolatárs és vetélytárs állít be Hildáékhoz. Vacsora után Tiborral kettesben iszogatnak, és a diákévek emlékeit idézik. Felvonulnak az egykori osztálytársak és a tanárok, beérkezett sorsok és kudarcok, kilenc év termései és rombolásai. Majd a likőr és a nosztalgia jóvoltából megelevenedik a májusi verőfény, az égbolton a sárkány futásával: „...hatalmas, gyönyörű sárkány. Hogy röpült. Emlékszel?". A játék múlt idő csupán, de Kosztolányi hangsúlyos helyen idézi. Az egyforma, jelentéktelen felnőttek sivár és unalmas jelene, a születések fájdalmas rendjének felcseperedett férfiúi idézik vissza a rég elvesztett sárkányt, a *játék* szabadságot és életet jelképező csillogását. A játékból csupán hamar elrongyolódott papírdarab lett, a szabadság és az élet lehetőségéből

a társadalom kínálta kényszerpálya, a kötelesség és az unalom rabszolgasága maradt. Most értjük meg igazán Novák öngyilkosságát. Mit ér az élet, ha ilyen emberek a túlélők? Az unalom ünnepnapja az aranysárkányt nosztalgiázza, az életet, a játék komolyságát, amelyről kiderül, hogy csak papírból volt. Az élet megválthatatlan. Csak a szürke unalom maradt, amely „...az életérzés kudarca, teljes bevallása annak, hogy hiába vagyunk a világon, és jobb volna, ha meghalnánk" – írja Kosztolányi erről az életérzésről a *Mostohá*ban. Tibor és Huszár Bandi emlékezése Frédéric Moreau és Deslauriers párbeszédét idézik Flaubert regényéből, akik ugyanilyen eseménytelen életet élnek, azzal a lényeges eltéréssel, hogy ők tudják is ezt. Ne felejtsük: a Monarchiában vagyunk.

Az *Aranysárkány* Kosztolányi leghagyományosabb regénye. Műfaji jellegzetességei minden lényeges ponton megfelelnek a regénytradíció követelményeinek. Nevelődési regény: Novák Antal a hit valóságától a semmi valóságáig járja be a személyiség leépülésének állomásait. A cselekmény építkezése a metonimikus ok-okozatiság haladási elvére épül, tehát a sztori személyiséget felmutató és alakító funkciót tölt be, akár a múlt századi regényekben. A cselekmény valóságos térben és időben játszódik, hús-vér jellemek kerülnek egymással összeütközésbe. A regényföldrajz jelenléte, a természeti környezet villanásszerű bemutatása a műfaji hagyomány nyomait jelzik. A mellékalakok is életszerűen megformált személyiségek, kivételek csupán Liszner Vilmos sötét segítőtársai, akik pusztán az elvetemültség felszínes, sematikusan megrajzolt figurái. Még Flóri néni is eleven alak a regényben, akiről ugyan keveset árul el Kosztolányi, de a pillanat nagyítólencséje mégis élő alakként mutatja. A feleség régi barátnője csupán „közönséges pletykafészek" Novák szemében, de az írói szándék különbnek rajzolja. Cinkosságot vállal az ártatlannak tűnő szerelmi kalandban, az élet elevenségét és szabadságát látja a fiatalok korlátokat átlépő találkáiban, kissé aggódik ugyan, de mégis segít, mert szereti őket. „Az egész életet" szereti, mindent, „ami a világon van". Pepike savanyú, pacsirtás vénlányságának ragyogó ellentéte ő, aki szinte új életre ébred a tiltott és titkolt cinkosságban, de Hildáék szökése után csupán színésznői mozdulatokra képes, szánalmas epizód marad. A villanásból szürkeség lett. A sors pillanata az élet izgalmát ragadta meg, de a sors legyőzte a pillanatot. Flóri néni háttér-jelenléte és epizódszerű figurája így válhat életszerű regényalakká. Fóris torz, fasisztoid személyisége a legnagyobb ellenszenvvel megrajzolt alakja a regénynek, Novák mellett az írói jellemábrázolás ellenpontozó funkcióját tölti be. A műben előforduló motívum-elemek (a hőség, az undort jelző patkány, a bűzölgő szemétdomb, a pinceszag, a hinta repülése és jajgatása, a bikacsök stb.) a lírai látásmód metaforikus elemeiként épülnek be a fabula hálózatba, szerepük az írói világkép cselekményközti szolgálata, az egészre utalás atmoszférikus lépcsőfokainak jelzése. A cselekmény felépítésének és szerveződésének bonyolult szálai és izgalmai azonban elfedik az önmagukon túlmutató motívum-elemek jelentőségét, így alapjában véve a metonimikus szemléletmód a meghatározó. Még akkor is, ha a főhős tragédiája mögött nyilvánvalóan hitelesítő funkciót töltenek be ezek a motívum-elemek, s még akkor is, ha a mű szimbólumértékű aranysárkánya hangsúlyos helyeken bukkan fel. Jelenléte azonban egymástól annyira távol eső, hogy a közvetlen epikai sík elhomályosítja mögöttes jelentőségét, csak az olvasói intuíció képes kiemelni az epikus anyag sodrából. A regény idősíkja Novák Antal temetéséig az akciókkal lineárisan halad, május elsejétől július közepéig terjedően két és fél hónapot ölel át. Az utolsó két fejezet kilenc évvel később játszódik, a közben eltelt időbe Tibor és Huszár Bandi nosztalgiázó visszatekintése ad betekintést.

Király István figyelt fel arra az elbeszéléspoétikai sajátosságra, hogy az *Aranysárkány* párbeszédei lényegében áldialógusok, „pszeudo-párbeszédek": „A maga ellentétévé vált itt a párbeszéd: paradox párbeszéddé, süket párbeszéddé; nem a megértésnek, de... az értetlenségnek, az abszurditásnak volt felszínre hozója. Felnyílt rajta keresztül az emberek között hallgató szakadék: a kommunikációképtelenség, az egymást nem értés rejtett szándéka". A dialógusok itt lényegében rejtett monológok, olyan reflexiók, amelyek a műfaj hagyományos párbeszédformájában rejtőzködnek. A *Pacsirtá*ban is találkozunk ilyen dialógusokkal (pl. Íjas és Vajkayék beszélgetése), de ebben a regényben feltűnően nagy számban fordulnak elő. Ezen a ponton jól érzékelhető az a feszültség, amely a mű világképe és a regényforma között feszül. Tudniillik a kommunikációs képtelenség te-

remtette üres párbeszédforma nem a regényalakok individuális tulajdonságaira vezethető vissza, hanem arra a világképre, amely nem hisz abban, hogy lehetséges út „lélektől lélekig". A cselekményesség meghatározó jelenléte és a világot alakítani képtelen cselekedeteknek a tudata áthidalhatatlan szakadékot vág a tradicionális forma és a világkép között. A mű értelmezői kimondva-kimondatlanul szinte kivétel nélkül megegyeznek abban, hogy az *Aranysárkány* Kosztolányi legsebezhetőbb regénye. A különböző kritikai megjegyzések láttán az a benyomásunk, mintha a világkép-forma feszültség munkálna öntudatlanul is a kritikai szempontok mögött.

GYERMÁN JÚLIA

A földalattin

Halovány félőlény lépked,
hatalmas tömeg sodorja,
kopog a szívén százféle cipő.

Csúszós köveken botorkál,
rálép a lábára minden
hangos, durva szó.

Alagútban futó szél
kap a hajába, fellöki
néhány kócos gondolat.

Két állomás között utazgat
a fent és lent békétlen
kilyuggatott gyomrú föld alatt.

Átégeti magát

Ha belegondol végtelenségébe,
verejtékezni kezd az ég.
A hold menekül.
Átégeti magát a feketeségen,
nyomában lélegzik a világ.

DANYI MAGDOLNA

HASONLATTÍPUSOK PILINSZKY JÁNOS KÖLTÉSZETÉBEN

A hasonlattípusok jelentéstani értelmezése (4.)

B/a-1 *Tulajdonság-meghatározó kötetlenebb paradoxális hasonlat, amelyben elvont fogalom viszonyul konkrét tárgy-fogalomhoz:*

pl. „A világ is csak vele fényesül, / az örömtől, aminek neve sincsen. / Mint vesztőhelyen, olyan vakító / és olyan édes. Úgy igazi minden." *(Aranykori töredék)*

A verset az idézett költői nyelvi közlések zárják. Az első mondat első tagmondatának „vele" határozószója a vers szövegvilágának egészében megnevezetlen „valamire" utal, melynek kisugárzó hatása, a reá való reményteljes várakozásban, meghatározó értékűen vesz részt a vers szövegvilágának kialakításában. Ebben az alakuló szövegvilágban az „öröm" hangsúlyos elem („öröm előzi, hirtelen öröm..." – olvassuk a vers első sorában, majd: „És ugyanaz a lüktető öröm...") és a vers szövegvilágát alakító nyelvi elemek közül a legközvetlenebbül utal arra a „valamire", melynek kisugárzásával, érkeztével „a világ fényesül". A hasonlatban tulajdonképpen az egész első mondatot hasonlítottnak tekinthetjük, jóllehet, a kiemelt nyelvi elemek a „fényesülés" s méginkább az „öröm", „minek neve sincsen", s ami a hasonló nyelvi szerkezetében lesz, ha nem is megnevezve, de tulajdonságjegyeiben értelmezve: „... olyan vakító és olyan édes. Úgy igazi minden." A hasonló nyelvi szerkezetének halmozott jelzői prédikációi (voltaképpen melléknévi állítmányok) azonban közvetlenül egy olyan tárgy-fogalomra irányulnak, amely, amellett, hogy tárgy-fogalom, jelentésvonatkozásaiban még közvetve sem érintkezik az „öröm" jelentésvonatkozásaival („vesztőhelyen"). E halmozott jelzői predikációk maguk is paradoxálisaknak tekinthetők („vesztőhelyen" + „édes"), az „öröm" vonatkozásában azonban kreatív hasonlításon alapuló értelmezésnek („fényesül" *vs* „vakító") felelnek meg. Amiért a hasonlatot mégis a paradoxális hasonlatok között lehet és kell elemeznünk, az az „öröm" és a „vesztőhelyen" kifejezések jelölte fogalmak összeférhetetlenségéből következik. Ebben az összeférhetetlenségben az „örömtől fényesülő világ" belső feszültség-tartalmai és hatásfoka erősödik fel, s éleződik ki a tőle merőben különböző, ám az ugyancsak kiélezett létszituációt jelölő fogalommal való párhuzam-kialakításban.

B/a-2 *Minőség-meghatározó kötetlenebb paradoxális hasonlat, amelyben elvont fogalom viszonyul konkrét tárgy-fogalomhoz:*

pl. „Esztendők múlnak, évek, s a remény – / mint szalma közt kidöntött pléhedény." *(A szerelem sivataga)*

A hasonlatot verslezáró helyzetben találjuk. A hasonlított jelölte elvont fogalom („remény") és a hasonló jelölte konkrét tárgy-fogalom („kidöntött pléhedény") egymásravonatkoztatását sem a hasonlított, sem a hasonló nyelvi szerkezetében nem készíti elő egy nyelvi elem sem. Kifejtetlen, kötetlen paradoxális hasonlatnak kell tartanunk, amelyben a paradoxális hasonlítás ellentmondás-jellegét („remény" *vs* „pléhedény") csak fokozza a remény kifejezés pozitív jelentésvonatkozása és a „szalma közt kidöntött pléhedény" közlésnek a tárgy-fogalom helyzetét, minőségét jelölő negatív jelentésvonatkozások köz-

ti kifejtetlen ellentét. A hasonló e hasonlatban sem lesz a hasonlított azonosítójává, sem metaforikus megnevezőjévé, – a hasonlított *minősítőjeként* jut jelentéshez. A hasonló megfogalmazta nyelvi szerkezet által átminősülve a remény a benne konkretizálódó reménytelenség ellenére is remény marad, s ebben az önellentmondásos jellegében objektiválódik.

B/b-1 *Tulajdonság-meghatározó kötetlenebb paradoxális hasonlat, amelyben emberre vonatkozó fogalom viszonyul konkrét tárgy-fogalomhoz:*

pl. „Mert hogyan is lehetnék élőbb / a teljes égboltnál..." *(Vonzások közt)*

A paradoxális hasonlítás (beszélő én + „élőbb" + SIM „égbolt") a vers szövegvilágának gondolati súlypontját alkotja. A vers szövegvilágát kialakító ellentét az „égbolt" és a (földi) „nyomorult" között feszül, általa a „nyomorultként" felfogott emberi szubjektum létminősége értelmeződik. A paradoxális hasonlat a vers szövegvilágában tehát értelmezhető, s értelme épp a hasonlított és a hasonló jelölte fogalmak közötti hatalmas, beláthatatlan ellentétben, távolságban mutatkozik meg.

B/b-2 *Minőség-meghatározó kötetlenebb paradoxális hasonlat, amelyben az emberi létre vonatkozó fogalom viszonyul konkrét tárgy-fogalomhoz, illetőleg eszme-fogalomhoz:*

pl. „Csak én tudom: semmi se történt, / s minden megtörtént, mint Isten ölén, / mint Isten ölén vagy egy záptojásban." *(Jóhír)*

Az ellentétező állításokból fölépülő hasonlított nyelvi szerkezetének ismétlődő igei állítmányai („történt", „megtörtént") a hasonló jelölte fogalmakra („Isten ölén", „egy záptojásban") is vonatkoztatottak. E vonatkozások azonban merőben paradoxálisak. Paradoxális maga a két hasonló jelölte fogalom („Isten" *vs* „záptojás") közti viszonylat is, hiszen két egymástól teljesen elkülönülő fogalom állítódik párhuzamba, voltaképpen azonban egymással szembehelyeződve. Ha az első fogalom az abszolút pozitív értékek hordozójaként fogható fel, úgy a második fogalom az abszolút negatív értékek hordozójává lesz. (Mint ilyenek közvetlenül kapcsolatba hozhatók a hasonlatot megelőző költői nyelvi közlésekkel, melyekben a történések lehetőségek formájában megneveződnek: „Majd azt mondják: elkárhozott. / Majd azt mondják: mennyekbe szállt.") Ez egymást kizáró ellentét révén értelmezhetik egymást, de nem értelmezik magát a két fogalomból álló hasonlítottat („minden", „semmi"), hiszen a „semmi se történt" és a „minden megtörtént" állítások *együtt és egyszerre* vonatkoznak mindkét hasonló által jelölt fogalomra. A hasonlítás tehát nyitva hagyja a történések értékelését a minősítések révén, s ebben a *nyitottság*ban a vers szövegvilágának gondolatisága, az ambivalencia tudatos kinyilvánítása valósul meg. A vers költői nyelvi közlései az *ellentétező* láttatásra épülnek, a vers komplex elemzésekor az ezekből az ellentétekből fölépülő költői hit-felfogást, hit-megélést értelmezhetnénk.

B/c-1 *Minőség-meghatározó kötetlenebb paradoxális hasonlat, amelyben természeti jelenséget jelölő konkrét fogalom viszonyul konkrét, méretet jelölő fogalomhoz, illetőleg természeti jelenséget jelölő konkrét fogalomhoz:*

pl. „Sőt, mint a tűzvész, most olyan / túlzott és elnagyolt / az asztal bősége, s az orgona / bizalmas fürtje." *(Titok)*

A hasonlított nyelvi szerkezetében két egymástól függetlenül hasonlított neveződik meg („az asztal bősége", „az orgona bizalmas fürtje"), melyek egyben a mondat halmozott alanyai. A mondat melléknévi állítmányainak a szerepét betöltő jelzők („túlzott és elnagyolt") a mondat mindkét alanyát minősítik, ám ahhoz, hogy ezt a szerepüket betölthessék, jelentésstruktúrájukban változásokra kerül sor. Míg az „asztal bőségére" (tárgy-fogalom + méret-fogalom) vonatkoztatva *konkrét* minőségeket jelölnek, addig az „orgona bizalmas fürtje" (természeti jelenséget jelölő fogalom-együttes + megszemélye-

sítő jelző) vonatkozásában *elvont* (érzelmi/gondolati) minősítésként tudatosulhatnak. Jelentésstruktúrájuk e kettősségében az egymástól viszonylag távol eső fogalmak jelentésvonatkozásaikban nem kerülnek közelebb egymáshoz, felállítódik viszont az emberi világra utaló tárgy- és méret-fogalmak, valamint a természeti létjelenségeket jelölő fogalmak párhuzamos, egymást kiegészítő jelenléte, azaz a képi/fogalmi megjelenítésben „helyreáll az az aranyegyensúly", amely a hasonlatot bevezető költői nyelvi közlésben implicite, azaz tisztán fogalmi úton megfogalmazódik. A hasonlatban e költői nyelvi közlés kifejtése és megérzékítése valósul meg. A hasonlatban a hasonló („tűzvész") a hasonlítottat kifejező mondat fokhatározói mellékmondatának a szerepét tölti be, közvetlenül tehát a hasonlított nyelvi szerkezetének melléknévi állítmányaira vonatkozik, azokat minősíti, érzékelhetővé téve jelentésvonatkozásai velük szembeni relevanciájának másmás fokát is („túlzott" + „tűzvész", „elnagyolt" + „tűzvész"). A fokhatározói minősítés relevanciájának e különbözőségében a hasonlítás paradoxális jellegét is érzékelnünk lehet, hiszen a hasonlóságot tételező tulajdonságjegyek hordozóiként funkcionáló melléknévi állítmányoknak csak egyike („túlzott") értelmezhető általa a világról való nyelvi és nem nyelvi tapasztalataink alapján. A hasonlítás e paradoxális jellege teljesedik ki, ha a hasonló jelölte fogalmat a hasonlított jelölte fogalmak jelentésvonatkozásaival kíséreljük meg párhuzamba állítani. A „tűzvész" jelentésvonatkozásai („Nagy pusztítással járó tűzeset" – MÉKSZ) élesen ellentmondanak a hasonlított jelölte fogalmak jelentésvonatkozásainak, s a kettejük egymást kiegészítő együttlétéből következő jelentésvonatkozásokak. Ebben az ellentmondásban a hasonlított jelölte fogalmak együvétartozásának minősége értelmeződik újra; a „tűzvész" a melléknévi állítmányok által megvalósított „aranyegyensúlyban" ellenpontozó értékkel, feszültséghordozó jelentésében vesz részt („asztal bősége" + „orgona bizalmas fürtje" *vs* SIM „tűzvész").

A METAFORIKUS HASONLATOK „nem valódi" viszonyítások. A metaforikus hasonlatban a viszonyítás mint logikai irányultság megszűnik, az egymásravonatkoztatás formális-nyelvi szerkezetét semlegesíti az egymás mellé, egymás közelségébe helyezett fogalmak *azonosítási* kísérlete. A hasonlatban olyan fogalmak kerülnek kapcsolatba, amelyek jelentésstruktúrájában egyetlen hasanlóságot tartalmazó szemantikai jegy sincs, a metaforikus hasonlatban a hasonlítás nem a hasonlóságon alapul. A tertium comparationis kifejezetlen! A hasonló és a hasonlított viszonyát tehát nem a fogalmi, hanem a metaforikus gondolkodás határozza meg. A szemantikai sűrítettség a viszonyítás „nem valódi" jellegéből s az ebből eredő önkényességből, továbbá a metaforikus gondolkodás-folyamatból következik. A hasonlított és a hasonló közötti szemantikai távolság magas fokának eredeztetője Pilinszky metaforikus hasonlataiban a szemantikai tendencia, amely a legtöbb esetben nem ugyanahhoz a fogalmi területhez tartozó fogalmakat kapcsol össze: emberre vonatkozó fogalom *vs* természeti jelenség, elvont fogalom *vs* természeti jelenség, emberre vonatkozó fogalom *vs* tárgy-fogalom, természeti jelenség *vs* tárgy-fogalom, elvont fogalom *vs* tárgy-fogalom. A 19 *metaforikus hasonlat* közül mindösszesze két hasonlatban tartozik hasonlított és hasonló ugyanahhoz a fogalmi területhez: természeti jelenség *vs* természeti jelenség, illetve tárgy-fogalom *vs* tárgy-fogalom. Ez utóbbit példázó metaforikus hasonlatot felírom, minthogy jól mutatja, hogy ez esetben is milyen távol állnak egymástól a két fogalom jelentésvonatkozásai: „Lekuporodol, s alólad a párna, / a halom párna fölmered, / mint néma hasábokból rakott máglya." *(Mondom neked)* A „halom párna" s a „néma hasábokból rakott máglya" nehezen hozhatók egymással összefüggésbe, aligha teszi ezt a „fölmered" ige is lehetővé, amelynek a tertium comparationis szerepét kellene vállalnia a hasonlatban, ha tehetné. A „párna" és a „máglya" kizárják egymást, mégpedig úgy, hogy eközben nem alkotnak ellentétet is egyben. A nem-hasonlóságon alapuló tulajdonságjegyeik egyike sem jelenti a másik fogalom valamely tulajdonságjegyének a tagadását. A hasonlatot nem tekinthetjük paradoxális ha-

sonlatnak, hanem metaforikus hasonlításnak, melynek értelme a mi olvasói értelmezésünkön alapszik. A hasonlatban a hasonlított tulajdonságjegyeihez új tuladonságjegyek társulnak, a máglyaszerűségből következő tulajdonságjegyek. A befogadás gondolkodásfolyamatában a hasonlított jelölte fogalom kiegyenlítődik a hasonló jelölte fogalommal, miközben a hasonlított és a hasonló is megőrzi viszonylagos önállóságát. A hasonló és a hasonlított jelölte fogalmak *kiegyenlítődésének* (azonosításuknak!) és viszonylagos önállóságuk megőrzésének ténye alkotja azt a folyamatot, amelyet metaforikus hasonlításnak nevezek.

A metaforikus hasonlatok Pilinszky költészetében lehetnek *léthelyzet-megnevező, magatartás-megnevező* és *minősítő* hasonlatok.

a) *Léthelyzet-megnevező metaforikus hasonlítás:*

pl. „A fény, a csönd, az ítélet csörömpöl, / ahogy az arcom, ez a kő, / röpül felém a hófehér tükörből." *(Utószó)*

A hasonlatban a hasonlított és a hasonló nyelvi szerkezete egy-egy metaforikus állítás, amely természetszerűen csak bonyolítja a metaforikus hasonlat értelmezhetőségét. A hasonlított nyelvi szerkezetében természeti jelenség („fény") és elvont fogalmak („csönd", „ítélet") megszemélyesítésére, illetve tárgyiasítására kerül sor („csörömpöl"), míg a hasonló nyelvi szerkezetében a hasonló jelölte emberre vonatkozó fogalomhoz („arcom") egy metaforikus megnevezés („ez a kő") társul, s ehhez még egy paradox állítás is („röpül felém" + „a hófehér tükörből"). A tertium comparationis hordozója a „csörömpöl" és a „röpül" igék lehetnének, ha erre vállalkozhatnának. A mindkét ige jelentésmezejében jelen levő mozgás/mozdulat jelentés azonban túlságosan is elvonatkoztatott ahhoz, hogy közös tulajdonságjegyként tételezve a hasonlított jelölte fogalmak és a hasonló jelölte fogalmak összetartozását tudatosíthassa. Ehelyett a „csörömpöl" ige és a „röpül felém a hófehér tükörből" paradox állítás szintén mint hasonlított és hasonló állnak szemben egymással, az azonosításnak ellenállva, viszonylagos önállóságban. A két metaforikus állítás fogalmai megőrzik önállóságukat, a hasonlított jelölte fogalmak azonban a hasonló jelölte fogalmak tulajdonságjegyeit magukra vonatkoztatják: „a fény" ÚGY „csörömpöl" SIM „arcom, ez a kő röpül" stb. A metaforikus egymásravonatkoztatásban a hasonlított jelölte állítások evidencia jellege tudatosul (a hasonló nyelvi szerkezetében levő paradox állítás itt jut jelentéshez).

b) *Magatartás-megnevező metaforikus hasonlítás:*

pl. „csak állok majd és reszketek, / akár egy égő erdő." *(Mert áztatok és fáztatok)*

A hasonlatban embert jelölő és természeti jelenséget jelölő fogalmak között jön létre hasonlítás, – a hasonlított és a hasonló jelölte fogalmak közti hatalmas szemantikai távolságot érzékelhetjük ebben a jelenségben. A „csak állok majd és reszketek" állítmányok nem képesek a tertium comparationis szerepének betöltésére, sajátos módon – a metaforikus hasonlítás eredményeként – ez állítmányok a hasonló jelölte fogalmat („égő erdő"), ha nem is átminősítik, de a megszemélyesítés révén („reszketek") új tulajdonságjeggyel látják el. A hasonlítás úgy irányul a hasonlítottra, hogy az annak nyelvi szerkezetében megfogalmazott állítások hasonulnak a hasonló jelölte fogalomhoz, s ez az azonosítás igényével lép fel a hasonlított jelölte fogalommal szemben („én" ÚGY – SIM „égő erdő"). A hasonlított és a hasonló jelölte fogalmak közti viszony nyitott marad, az „én" *vs* „égő erdő" a metaforikus hasonlításban megőrzik önállóságukat a hasonlítás nagyfokú önkényessége következtében, ám a beemelt kép (az „égő erdő" látványa) a hasonlított jelölte fogalmat, a beszélő ént s a rávonatkozó állítmányi predikációkat nagy mértékben intenzívvé teszi jelentésükben.

c) *Minősítő metaforikus hasonlítás:*

Pilinszky költészetében a metaforikus hasonlítások legtöbbje (11) minősítés. Nem véletlenül. A hasonlítást legtöbbször a mondat alanya indikálja, s a hasonló a mondat alanyának milyenségét, minőségét nevezi meg. A minősítő metaforikus hasonlításokban a hasonlított és a hasonló jelölte fogalmak közti szemantikai távolság igen nagy. A szemantikai tendencia alapján megkülönböztetünk természeti jelenség *vs* emberre vonatkozó fogalom közti hasonlítást; természeti jelenség *vs* tárgy-fogalom közti hasonlítást és elvont fogalom *vs* emberre vonatkozó fogalom közti hasonlítást.

c^1 *Természeti jelenség vs emberre vonatkozó fogalom közti minősítő metaforikus hasonlítás:*
pl. „mint távoli nap vakít a szívem, / árnyéka vagyunk valamennyien." *(A tengerpartra)*

A hasonlított jelölte fogalom („szívem") s a hasonló jelölte fogalom („nap") közti hatalmas szemantikai távolság áthidalhatatlan marad, a „vakít" ige csak metaforikus értelemben vonatkozhat a hasonlított jelölte fogalomra; a hasonlat nyelvi szerkezete tehát egy metaforikus állítmányi predikációból („vakít a szívem") s egy metaforikus hasonlatból áll (SIM „távoli nap"), melyek értelmezése egyrészt túlfeszítené dolgozatom keretét, másrészt csak a vers szövegszerkezeti egészében végezhető el. A metaforikus hasonlítás kitűnő példa lehet Pilinszky azon hasonlataira, amelyek már valóban csak mint „metaforikus komplex szóegyüttes" közelíthetők meg, s amelyekben a viszonyítás helyébe egyértelműen az *azonosítás* kísérlete lép. A hasonlatot minden további nélkül a *trópusok* körében helyezhetjük el.

c^2 *Természeti jelenség vs tárgy-fogalom közti minősítő metaforikus hasonlítás:*
pl. „Kihűlt világ ez, senki földje! / S mint tetejébe hajított / ócskavasak, holtan merednek / reményeink, a csillagok." *(Kihűlt világ)*

A „csillagok" SIM „ócskavasak" metaforikus hasonlítás a hasonlat nyelvi szerkezetében bizonyos mértékben értelmezetté lesz („holtan merednek ... a csillagok"), valamint a helyhatározói pozíció kijelölése („senki földje!) ... tetejébe hajított...") is odahat, hogy a hasonlítás a világról való nyelvi és nem nyelvi tapasztalattal is elfogadható legyen: a csillagok kihűltek, hatalmas hideg tárgyakká váltak, s a költői laikus érvelés értelmében „a világ, a senki földje" „tetején" helyezkednek el, mint másképp az „ócskavasak". Ez a viszonylagos kifejtettség, értelmezettség azonban semmiképp sem befolyásolja a hasonlított jelölte fogalom s a hasonló jelölte fogalom közti hatalmas szemantikai távolságot, s a hasonlat nyelvi szerkezetében egyetlen elem sem képesül a tertium comparationis szerepére. A két fogalom meredeken áll egymással szemben a hasonlításban, miközben a hasonló jelölte fogalommal szemben: „ócskavasak" – „csillagok".

c^3 *Elvont fogalom vs emberre vonatkozó fogalom közti minősítő metaforikus hasonlítás:*
pl. „Mint tagolatlan kosárember, / csak ül az idő szótalan, / nincs karja-lába már a vágynak, / csupán ziháló törzse van." *(Mire megjössz)*

A „kosárember" olyan háborús sebesült, akinek nincsenek végtagjai; az „időre" való vonatkoztatása csak metaforikus áttételek keretében értelmezhető. A költői képet alkotó versmondat metaforikus predikációk sorából áll, melyek mindegyikében az emberre vonatkozó fogalom s az elvont fogalom („idő", „vágy") között jön létre metaforikus predikáció. E metaforikus predikációk legösszetettebbje a metaforikus hasonlat, mely metaforikus komplex szóegyüttesként két metaforikus megszemélyesítésre („ül az idő" + „szótalan") s a metaforikus hasonlításra bontható fel (SIM „tagolatlan kosárember"). A „kosáremberrel" való azonosítás igénye áthatja a hasonlítást, mi több, túlnő a hasonlat nyelvi szerkezetén, s a többi metaforikus predikációban is érvényesül.

A metaforikus hasonlatok esetében külön hangsúlyozni kell, ami Pilinszky költői hasonlatainak mindegyikére jellemző, nevezetesen, hogy a hasonló nyelvi szerkezete s maga a hasonló jelölte fogalom sohasem pusztán a hasonlításban való részvétele, szerepe okán jut jelentéshez, hanem mint új információ, önállósult képi-nyelvi elem is, mely gyakran a vers kompozicionális egységet alkotó részletében vagy akár a vers egészében is jelentéses lesz a kompozicionális egymásrautalások, hierarchia révén.

A metaforikus hasonlatokról általánosan szólva azt állítottam, hogy a hasonlított jelölte fogalomban a jelentésbővülés mellett jelentésváltozás is bekövetkezik. Ezt tapasztalhattuk több esetben („ócskavasak" – „csillagok"), de még szembetűnőbb tapasztalás, hogy a fölépült metaforikus hasonlításban a hasonlított és a hasonló jelölte fogalom rendre önállósul, s mint két képi-fogalmi elem feszül egymással szembe (SIM „távoli nap" + „vakít" + „szívem"); a hagyományos metaforahasználattól eltérő tehát Pilinszky hasonlatainak metaforikussága. A hasonlítás hírértéke, mondhatni, a *meghiúsult azonosítási kísérlet*, melynek eredményeként az egymásra vonatkoztatott képi-fogalmi elemek mint ennek a *metaforikus folyamatnak* az alkotóelemei tudatosulnak.

A képi leírást alkotó hasonlatok csak abban az értelemben képeznek külön hasonlattípust, hogy a hasonlat nyelvi szerkezetében a *vizualitás dominál* a reflexív közlések fölött, a hasonlított vagy/és a hasonló nyelvi szerkezet leíró nyelvi elemekből épül fel, maga a hasonlítás jellege alapján azonban nem beszélhetünk külön típusról, legtöbbjük *kreatív* vagy *metaforikus* hasonlat, s azokhoz be is soroltam őket. A *képi leírást* Pilinszky költészetében sohasem szabad összetéveszteni a hagyományos leíró költészet jellemzőivel, ezért pontosabb, ha egyszerűen vizualitásról beszélünk, a kifejezés érzékletességéről, arról, hogy Pilinszky költői nyelvében és hasonlataiban sokszor nem a reflexív közlés útját választja, hanem a *láttatás*ét, pontosabban *a reflexív közlések a láttatás célszerűségével formálódnak*. Kitűnő példa lehet erre az *Amiként kezdtem* című vers, amelyben az első két versmondat (és verssor) reflexív közléseit egy három verssorra kiterjedő, hasonlító versmondat követi, benne a reflexív közlés folytatódik, ám a *láttatás* síkjára helyezve a megfogalmazást:

Amint kezdtem, végig az maradtam.
Ahogyan kezdtem, mindvégig azt csinálom.
Mint a fegyenc, ki visszatérve
falujába, továbbra is csak hallgat,
szótlanul ül pohár bora előtt.

Pilinszky költészetének minden olvasója tudja, de legalábbis sejti, hogy a hasonlatba beemelt „fegyenc" kifejezés nem véletlenszerű, nem a leírás volt a cél, s ahhoz az esetleges alany kijelölése, épp fordítva, a „fegyenc-lét" az, amelyhez a reflexív közlés – Pilinszky létszemléletén s poétikáján belül – szükségszerűen eljutott, ám a reflexív úton beemelt „fegyenc-lét" kifejtése, értelmezése már nem reflexív úton történik, hanem a képi leírás eszközeivel. A hasonlító versmondat *láttatja* a „fegyencet", szemben a költői én önmagáról tett közléseivel. Ez a láttatás azonban Pilinszky költészetében sohasem lesz öncélúvá. A „festőiség" teljes mértékben idegen tőle. A vizuálisan megjelenített „fegyenc" épp megérzékítettségében nyomatékosítja, hogy „fegyenc" voltában teljes a hasonlóság azzal a léthelyzettel, amelyet a vers első két sora megfogalmaz. Az érzékletesség, a vizualitás Pilinszky költészetében mindig a reflexiót szolgálja, rá jellemző sajátosság, poétikájának értékhordozó jegye azonban, hogy a reflexió igényli a vizualitást.

a[1] Reflexió és láttatás összefonódottsága helyenként még az idézett *Amiként kezdtem* című versben tapasztaltnál is magasabb fokú, egy hasonlaton belül valósul meg, amikor a hasonlított reflexív közlése után *a hasonló nyelvi szerkezete emeli be a leíró nyelvi elemeket:*

pl. „A temetetlen árvaságban / mint téli szeméttelepen, / a hulladék közt kapirgálva / szemelgetem az életem." *(Mire megjössz)*

A metaforikus hasonlatban elvont fogalom („árvaság") hasonul konkrét tárgy-fogalomhoz („szeméttelepen"), mely egyben a versmondat helyhatározójaként funkcionál, a hasonló által kifejtett reflexív közlés *tere* lesz, hogy a reflexív közlés a *térbe helyezve* láttassa a beszélőt, jelenítse meg tartalmait („a hulladék közt kapirgálva szemelgetem" + „az életem"). A megjelenítésben, a metaforikus áttételesség síkján, a hasonlított jelölte állítás és fogalom („temetetlen árvaságban") konkretizálódik s lesz intenzívvé, miközben a lét, a mozgástér milyensége is metaforikus megnevezéshez jut.

a^2 *A leíró nyelvi elemeket a hasonlított nyelvi szerkezetében* találjuk, a hasonló nyelvi szekezete a reflexív közlés megfogalmazója lesz:

pl. „Térdig gázolnak botladozva, / facipőiknek alacsony, / sötéten zörrenő zajában, / mint láthatatlan avaron." *(Harbach 1944)*

A kreatív hasonlatban a hasonlított nyelvi szerkezete fejti ki a versmondat állítását, a hadifoglyok létállapotát, keserves menetelését – mégpedig az érzékletesség, a láttatás síkján; Pilinszky költészetére jellemző módon azonban a láttatást a leíró nyelvi szerkezet egyik szintagmájában átszövi a reflexív közlés is („sötéten" reflexió + „zörrenő zajában" leírás). A hasonló nyelvi szerkezete úgy folytatja a láttatás síkjára helyezett költői beszédet, hogy a menetelés terének a megnevezője lesz, s egyúttal e tér minősítőjévé is („láthatatlan" + „avaron"). A menetelés terének „láthatatlansága" az éjszakából következik, miként a „sötéten" módhatározói reflexió is erre vonatkozott. A versmondatban a reflexív közlés tehát a hely és helyzet meghatározását vállalja, a hely és a helyzet meghatározása során, a negatív jellemzők megnevezésével azonban kapcsolatba hozható azzal a halálfogalommal is, mely a menetelők sorsává lesz, s amelytől alig egy versszak választja el az idézett versmondatot.

Pilinszky János egyik hasonlatában, miközben egzisztenciális tartalmakat fogalmaz meg létszemléletére vonatkozóan, explicit módon megnevezi poétikájának itt tárgyalt jellemzőjét: a vizualitás lényegre törő fontosságát költészetében:

„Kirajzolódom végleg a világból, / mint csupasz falnak állított fogoly..." *(Tanúk nélkül)*

A kreatív hasonlatban a hasonló nyelvi szerkezete láttatja a hasonló jelölte fogalmat („fogoly"), s a hasonlított nyelvi szerkezete reflexíve közli („kirajzolódom"), hogy a *láthatóság* marad a beszélő én egyetlen helyzeti lehetőségévé a létben, az alakját meglelő személyiség kényszerű izoláltsága a világban.

BAGOSSY LÁSZLÓ

INKÁBB AZ ANGYAL

Németh Gábor: Angyal és bábu című könyvéről

„Idegen idegrendszerekbe indul
a bátor lélekbúvár
leszáll és felszáll
maga elől is bújkál

Barátom pszichológus
nem tudhatsz semmit rólam
örökre eggyé lettünk
a rosszban és a jóban."
(URH koncert-szöveg)

1991. VI. 20. A tények érzelemmentes rögzítése elkerülhetőnek látszik. Ha csak az olvasná e flekkeket, aki ismer engem és szeret... talán a bírálat porózus agyagát se kéne kezemmel érintenem. Elég volna ennyi és csak így: szeretem ezt a könyvet. Annak pedig minden betűje (közös mosolyok, pillantások) immár az én szeretetemről is szólna, önnön szólamaimnak gazdagságával és saját világának bejárhatatlanságával. Íme az Angyal kísértése. Íme a pátosz, mely a magasban lakik, s lefelé bámul, hogy – a stílus boldogságának középső egén keresztül – egy alulfogalmazott birodalom hitetlen, romos és vétkekben gyönyörködő mélységeire tekintsen. Adjatok egy szilárd mondatot, s kiforgatom sarkaiból. Hisz mi menthet meg minket e korban a Pokol termékeny eufóriájától és mi adhat erőt a Mennyország meddő gyötrelmeihez? Ki képes manírtalan egyensúlyra az angyalok és a bábuk után kiáltozók hullámzó zsivajában? Én ugyan nem. S miért pont a kritika nyelvtana volna oly biztos és bátor? Íme, röviden így fest a rilkei mítosz grammatikára erőszakolt változata.

1991. VI. 23. A „gondolatmenet" a teória történetmondása. Így kezdem hát a mesét: *Németh Gábor írói hangütéséből hiányzik a posztmodern szabadságeszmény minden szélsősége, szertelensége és ügyeskedése. Míg eszközeit tekintve mindazt felvonultatja, amit pályatársainak legjobbjai (vagyis „gátlástalanul ítél, utal, sejtet, idéz és vonatkoztat és idegen tollakat gyárt a tetszelgő ékeskedéshez"), minden sorából valami szokatlan nyugalom és harmónia árad: nyitottság, amely utat hagy olyan árnyalatoknak is, mint a komolyság és a szépség. A 80-as években indult fiatal írók közül kevesen tudnak megszólalni olyan tiszta és közvetlen emberi hangon, ahogyan azt Németh Gábor teszi a könyv bevezetés-szerű* Üdvözlet *című szövegében. Mindaz, ami ezután következik (e hang fel-felbukkanó, állandó jelenlétével) mintha már nem az ő „anyanyelvén" szólna; mintha idegen földre vetődve idegen szavakkal beszélne, de megértő derűvel és önzetlenséggel, mert tudja, hogy itt és most nem lehet másként beszélni, s mert ezen a földön talált szerelmeket és barátokat magának, ez a szörnyű nyelv pedig mégiscsak közös – de ott a szépség akcentusa az övében.* Nem a nadrágszíjában! – próbálom tréfával elütni ezt az egyre emelkedő (bár kurzív) emelkedettséget.

1991. VI. 26. Mozartot hallgatok, hogy kitöltsem az üresség et. Bejön anyám. A műbíráló anyja. Jókedvűnek látszani és ügyetlen mozdulatokkal vezényelni az „erősebb létnek". *Ha most a könyv főmotívumára irányítjuk figyelmünket, a folytonosan idézett Empedoklészre, könnyen adottnak gondolhatjuk a teoretikus szempontot: mindezt egy Nietzschén, Heideggeren átvezető preszókratikus vonzalomnak, egyfajta filozófiai divathoz való kapcsolódásnak vélve. Ám az említett mesterek idevágó lét-, mítosz- vagy művészetértelmezéseiből húzott, s a párhuzamokat kutató egyenesek nemigen találnak megnyugtató végpontokat Németh Gábor kötetében. Döntését a szerző ezekkel az egyszerű mondatokkal kommentálja a halott Hekerle Lászlóhoz írott levelében: „Hárman is levittük az Empedoklészt, ettől a ténytől felbátorodva írtam meg ezt a könyvet. A Tiéd van most nálam, Rita adta kölcsön, az enyémet: rendes, szétolvasott, összefirkált példány, elvesztettem valahogy a költözésnél. A Tiédből gépeltem ki a maradék mondatokat, amiket még bele kell dolgozni a szövegbe". A továbbiakban meggyőződhetünk róla, hogy ez a „bele kell dolgozni" kifejezés elsősorban nem teoretikus kényszert takar, s hogy e vendégszövegek mint alapvető posztmodern effektusok, itt inkább esztétikailag vannak elgondolva, a szerző szimpátiájától körülvéve, s – az ilyenkor szokásos – iróniától, gúnytól és egyéb deszakralizáló eljárásoktól megkímélve.* Nem?

1991. VI. 27. *Pedig az Empedoklész-töredékek szerepeltetésének módja meglehetősen provokatívnak látszik a görög bölcsre nézve, hiszen azok koncepciózusan Németh Gábor mondatainak nyelvtani és logikai aktualitásaihoz kapcsolódnak, például így: „Gyűlöli ezt a varangyot, de friss haragját meggyeplőzi, lágyan beletúr az ijedt világfi hajába, leveszi róla a buziszemüveget:* Mert hitvány bűnök közepette tévelyegtek, ezért sohasem könnyebbítitek meg lelketeket a nyomorúságos fájdalmaktól – *válaszolja. Nézi, ahogy hátrál, mint a hurutos, hideg szart a frusztrált laborosnő, édes istenem, hiszen már gyűlölni se jó titeket, suttogja a levendulaszagú, poros álszakállba"* (A halottaskocsi). *Ez a – szokásosnál erősebb kontrasztokkal bíró – részlet is jól érzékelteti, hogy bármely lehetséges destruktív szándék elsősorban az Empedoklész-töredékek foglalataira vonatkozik, s hogy ezek a logikailag homogenizált szöveg-applikációk képezik egyik komponensét annak az állandó távolságtartásnak és öniróniának, ami a könyv egészére érvényes.* Vezényelni az erősebb létnek.

1991. VII. 3. Ma ellazulok kicsit és felvetődik bennem a *történet* igénye. Próbálok emlékezni: legyen az emlékezet a történet próbaköve. Megpróbálom felidézni a részleteket, amiket néhány olvasás után még vissza tud dúdolni az emlékezet. Mi jegyezhető meg? Talán az *Üdvözlet*ből a Nicholsonnak meg annak a másik nőnek a jelenete. Aztán a *Katharmoi*ból, de különös módon nem a dőltbetűs, „rendes" mese, hanem amikor elég messziről beledobja a kukába a könyvét, és sikerül, és csak később veszi észre, hogy amúgy is csak épphogy fért volna bele. Aztán ugyanitt, mikor az orvostanhallgatótól megkérdezik, hogy mit lehet csinálni a sivatagban egy székkel, mire az azt mondja, hogy párhuzamosokat lehet vele húzni a homokba, mire Németh Gábor azt mondja, hogy lehet, hogy egyszer még gyógyítani fogják a rákot. És ott van még például a *Bonctan*, amikor az a német-nevű egyfolytában alszik, nem is tudom, hogy hány éven át és közben eltűnik a mája. Ezek szép dallamosak. Sláger-gyanús. Németh Gábor is kedveli őket, és kedveli őket az emlékezet. *A kötet egyik központi gondolata a* narráció *problémája körül forog. Ezen a nyelven ez legalább annyira elkerülhetetlen, mint az allúzió vagy a szöveg-idézet. Ami Németh Gábor részéről már-már illetlenül korszerűtlen, az az, hogy – akár Empedoklész esetében – itt is feltűnően komolyan veszi a Történettel folytatott párbeszédet. A makacsul kevésszavú, „egyperces" szövegek közepén a központi mű, a Katharmoi jóval hosszabb idejére főcímmel és mottóval kiengesztelve áll félre a sokat-idézett Empedoklész, hogy a kurzív beszélgető-székben átve-*

gye helyét a Történet. Ezt elég szépen mondtam. (A szépirodalmi megoldások a kritika-írás önreflexiói.) *E dialógus őszinteségére talán elég bizonyíték az a nem-titkolt vonzalom vagy kényszer, amely Németh Gábort arra készteti, hogy – még ha példázatok és apró sztorik, anekdoták csökevényes formájában is, de – mindenhová magával hurcolja a mesét, akár úgy, mint a mítosz (s így a személyes mítosz) legszilárdabb állványzatát, akár pedig úgy, mint gyógyírt az Unalomra és az Ürességre: „Ilyen apró, visszahozhatatlan és mégis sokszorosítható történésekből áll össze az életem" – írja a* Katharmoiban, *„Vonalakra várok, eljátszom a telefon zsinórjával. Kétszáz méteren át rugdosok egy söröskupakot. Egy kristályvizes palack felnyitásával bíbelődöm, elvágom a kezem, várok, amíg a seb vékony vonala szárazra szikkad. Törékeny dolgokat cipelek be az irodalomba. Megtetszik ez-az." És belekezd egy újabb mesébe.*

1991. VII. 15. Több mint két hete írom már! – sóhajthatnék fel arcátlanul, mint aki cseppet sem ügyel a mű-szerűségre. Kegyes csalás a dátumokkal, hogy a Napló mint szabdalt forma megmenekítsen az Egész látszatától, ámde baljós kísértés is egyben, hogy a horror vacui ki ne törjön rajtam valami burjánzó őszinteségben. Hibáinkat is meg kell válogatnunk, mert híralkotó tettre nem mindegyik képes. *Németh Gábor az Alföld 91/augusztusi számában kommentárral ellátott naplót publikált, mely a* Katharmoi *hasonló formája után érdemes a rövid összevetésre. E frissebbik írás a melankóliának, a „történeti tudat"-nak és egyfajta morális indíttatású reflektáltságnak olyan örvényeit idézi, amelyeken a* Katharmoi *még műként tudott úrrá lenni. A hozzáfűzött magyarázat – elszakadván magától a naplótól – pontossága és sokkal ihletettebb volta ellenére is csupán magyarázat marad egy halványabb illusztrációhoz, amely valóban magán viseli a szerzőnek a naplóírás lehetetlenségével kapcsolatos érzéseit, az esetleges meglesettségből fakadó (kissé kudarc-orientált) és „irodalomtörténeti" terheltségeket, valamint a* szelektálni vagy nem szelektálni *dilemmájának - szerintem téves – morális felfogását. A* Katharmoi *ezzel szemben termékenyen és spontán módon veszi birtokába ezt a formát, magyarázatai finom szálakként szövődnek bele a műbe, s az Őszinteséget (ahogy azt kell), bölcs, rafinált és rejtőzködő erők mozgatják.* „De hah! – kiálthatna fel az éber olvasó. Ez múltban beszél az augusztusi számról, midőn még csak július közepét írunk!" Milyen unalmas is volna, hogyha elidőznénk szerény műhelyem minden koszos kis szögletében.

1991. VII. 27. Nem bízik a történetben, és mégsem tud lemondani róla. Nincs, nem létezik számára az események értékhierarchiája, bármi lehet lényegtelen, lényeges tetszés szerint. Elgondolhat egy ezeroldalas regényt, amelynek teljes idejét kitölti egy kézmozdulat, de olyan mondatot is, amely, legalábbis metafizikai értelemben, bekebelezi a világtörténelmet. Azt írja, amit az írás pillanatában lehet és kell, mondatról mondatra araszol tovább. Kezdet ez vagy vég?

1991. VIII. 2. *A hosszabb lélegzetű „napló" mellett a kis-formák legerősebb mitikus felhangjai a következetes jelen idejű fogalmazásban és az állandó Ön-özésben, az egyes szám második személyű megszólításban vannak jelen. Németh stílusában itt ezek képezik a kizárólagos nyelvi stabilitást, ami sokkal inkább játékos kedv vagy szeszély, mint messzibe mutató döntés eredménye. Van még egy biztos pont: az írások átlagosan egy oldalnyi terjedelme, s minden egyéb: mítoszok töredékeinek és roncsainak (gyakran vad és „cselekményes") sora, amelyek álomszerűségükben nem nélkülözik a sajátos logikát, ám bennük mégis az a legfontosabb, amit úgy neveznék:* grammatikai esemény. *Stiláris történetek játszódnak le, ami nem feltétlenül jelent valamiféle „strukturalista" magatartást, hanem inkább egy olyan reflexiót, amelyben a szavak kimondását szinte élvezettel hatja át a DÖNTÉS tudata és tudatása. Másfelől az sem hanyagolható el, hogy a szerző mennyi örömét leli a részletek érzékiségében, amelyek rendszerint a leghétköznapibb pillanatok megfigyeléséből fakadnak. A mondatok többnyire rövidek és*

gyors vágások sora, ahogyan követik egymást. Clip-szerű, súrú szövegek. Rengeteg kész és félkész metafora, jelző, szókapcsolat és egész mondatok, amiket másra is lehet használni. „Pokoli óra, amelyben rájön, hogy minden valaha volt értelmekből való. S nem az Isten személytelen kiáradása, nem. Élménycsomók válnak rögökké, álomfák nőnek az égig, a gyümölcsök ezeréves szerelmekből vannak" – írja. A Szűz és az Egyszarvú *című opusában.*

1991. VIII. 4. Tegnap éjjel megálmodtam a gyermekemet: fiú volt, szalma-hajú, már legalább egyéves, a fogai meg a szája mint a Vandáé, a többit valahogy nem tudom, de ha újra láthatnám, azonnal felismerném. (Mi ez a mondat? Üzenet? Célzás? Vallomás? Időhúzás? Túlkapás? Manír? Őszinteség? Melankólia? Kódösítés? Napló? Kritika? Szépirodalom? Üdvözlet? Hazugság? Remény?)

1991. VIII. 7. *Németh Gábor első kötete az írói készségnek és készen-létnek olyan fokán született, amelyen mások már egész kis életműveket tudhatnak magukénak. Az érettségnek ez a fajtája bizonyára nem terem egyik pillanatról a másikra, ám sejthető, hogy az* Angyal és bábu *szerzője már jóval korábban is képes lett volna figyelemre méltó „pályakezdésre". Az Angyalra várakozott talán, de aztán muszáj volt megszólalnia ezen az elátkozott nyelven, bár eközben sem hagyta el a „megváltás" reménye. Kaput hagyott a szabadulásnak korunk közérzetéből, s miközben minden szava e közérzet megnyilvánulása, nem szorult sem termékeny grammatikai stratégiákra, sem pedig olyan írói „imázs"-ra, amely pedig beleragad önnön kényszerébe. Iróniája szókratészi: a stílus nem-tudásának tudása, és ez nem egy teoretikus-agresszor hangján szólal meg, hanem valami szokatlanul szelíd, mégis tökéletesen mai beszédben. Könyve az új magyar irodalom egyik legfontosabb jelentkezése.* Könyve az új magyar irodalom egyik legfontosabb jelentkezése. *(Pannon Könyvkiadó, 1990)*

THOMKA BEÁTA

A BEFOGADÁS KIHÍVÁSAI, 10.

Regények párbeszéde

(Grendel Lajos: Thészeusz és a fekete özvegy)

Grendel Lajos ötödik regényének különös címét, a mitológiai alakok, motívumok (Thészeusz, Ariadné, Hermész, Minótaurosz, a labirintus) és a regénytörténet, valamint szereplőinek összefüggését a szöveg igen gyorsan, szinte az első mondattól kezdődően értelemmel telíti. „...Én Thészeusz vagyok", olvassuk, s hogy mégsem a mítosz terepe válik regénytérré, az a rákövetkező mondatok alapján nyilvánvalóvá lesz. Hogy mégis mi a rendeltetése a középpontban álló alak, Szemere Ákos és a királyfi, Yvette és Ariadné azonosításának, továbbá hogy miért idézi a regény a labirintus toposzát, miért működik a regény vázszerkezetének pilléreként, arra fokozatosan derül fény. Az értelmezést a név szerint megnevezett, nem szerzőként, hanem kiadói szerkesztőként szereplő Grendel Lajos „saját" utószavára bízza, ami ugyan-

csak része a játéknak. Mégis más pontokon érezzük megvilágosodni az utalások, emblémák jelentésvonatkozásait. Ákos följegyzéseinek legvégén olvasható a kijelentés, mely leleplezi a szerepek lényegét. A labirintus középpontja felé való elindulás és a megérkezés alapmotívuma az önmagukkal való szembenézés szükségességének fölismerése és ennek vállalása. E különösen komponált regény formaeszméjét tehát a labirintus mélyén álló tükör-motívum archaikus jelentéseinek szögéből érthetjük meg. Ennek értelmében az életút, a rádöbbenések és megvilágosodások sorozatával járó önmegismerés fokozatai és folyamatai rávetülnek az ősi labirintusképzetre, melynek centrumában tükör áll, ahol tehát nem a szörnnyel, hanem önmagunkkal szembesülünk. A regény mítosz-aktualizációja tehát az alaphelyzeteket, sorsokat és sorsértelmezéseket illetően nem módosít az eredeti szimbólumtartalmakon, csupán fölidézi őket, s valamely Ariadné-fonál módjára engedi át olvasójának, hogy eligazodhasson történeteinek kanyargós irányaiban. A jelenbeli fabulának kell tehát e támasz, mert szövevényessége, ellentmondásai, az összefüggések kiismerhetetlensége, a lényeg rejtőzködése állandó dilemmák forrása.

Ahhoz a párbeszéd-szituációhoz, melyet a regény a mítosszal kezdeményez, még egy hasonló elképzelés társul. Alapját a történetek folytathatósága, kimeríthetetlensége képezi. Az sem véletlen, hogy Grendel Lajos nem korábbi regényei *(Éleslövészet, Galeri, Áttételek)* valamelyikéhez, hanem a legutolsóhoz, az 1989-ben megjelent *Szakítások*hoz tér vissza, ebből kölcsönzi a Thészeusznak megfeleltetett Ákos alakját, Olgáét, és más szereplőket, helyzeteket is megvillant a korábbi műből. A rekonstrukció alapján úgy tűnik, mintha a *Szakítások* zárását jelentő, két kommentár nélkül hagyott kéziratlevélről volna szó, melyekben mindenekelőtt önmagára és azokra a viszonyokra reflektál, melyek történetét, történetüket alakították. Központi kérdése e leveleknek, hogy nem ismerjük önmagunkat, hogy „Sohasem azt tudod, hogy milyen vagy éppen, hanem mindig csak azt, hogy milyen voltál életed valamelyik szakaszában", hogy az önfeledés szükségtelen, hogy az igazság bennünk rejlik, hogy nem kerülhetünk egyensúlyba a világgal. Ákos személyes rekapitulációja nemcsak bevezeti, hanem mintegy előhívja azt a számvetést, melyre a Thészeusz-regényben kerül sor. „Létezésemnek egy sereg nagyon fontos komponense előtt tanácstalanul állok. Közösségi énem és individualizmusom tartományait egy egész labirintusrendszer köti össze, s míg érzelmeim maguktól eligazodnak benne, értelmem hiába igyekszik bevilágítani e rendszer járatainak szövevényébe." *(Szakítások)* A másik regényben ez áll Thészeuszról, kiről mindig harmadik személyben beszél a naplót író elbeszélő, Ákos: „Élni akart, hogy beteljesíthesse élete értelmét, hogy a labirintus középpontját felkutassa", majd ismét felveszi első személyű elbeszélésének fonalát, s ugyanazoknak az azonosságtudatot meghatározó nemzeti, társadalmi, történelmi vonatkozásoknak a kérdését veti föl, melyeket az említett levelekben. „Bizonyos értelemben egy vagyok a többi ember közül. Bizonyos értelemben magyar vagyok. Bizonyos értelemben ösztönök működnek bennem, vágyak szirénhangjainak a veszedelmes csábítása kísér utamon. Bizonyos értelemben ártatlan vagyok, naiv, jóhiszemű és barátságos. Bizonyos értelemben élek." Nyilvánvaló párbeszéd folyik tehát azon szöveghelyek, töprengések között, melyek közvetlen módon érintik a hazátlanságot, helyzettudatot, a polgári, a csehszlovákiai és magyar származást.

Mindez hozzátartozik a regénystratégiához, amely nemcsak a történeteknek a lezáratlanságát, hanem a belső világ, az érzelmek, személyiség problémáinak, a lelki, erkölcsi és szellemi dilemmáknak a tartósságát és megoldhatatlanságát föltételezi. E perspektívából ismerhető föl a mitologikus utalásrendszer még egy lehetséges kiterjedése. A két regényen átívelő történet a fiatalkortól az érettig követi Ákos útját, s noha a *Thészeusz*ban gyógyíthatatlan, megnémult bénaként válunk meg tőle, a mítosz időtlensége esély az emberi alapkérdések egyetemességének fölvillantására. Ákosnak a második regénybeli konzekvenciái és sejtése, hogy megérkezett a labirintus középpontjába, előtte áll, amit összeomlása követ, ugyancsak egy lépést tesznek ebbe az irányba. Mégis az a benyomá-

sunk, hogy életösszegezése sokkal erősebbre fonja a szálakat közte és a szerzői szemlélet, mint közte és a mítosz értelemtartományai között. Ha a kérdést úgy éleznénk ki, vajon működik-e a mítosz a regényanyagban és szerkezetben, akkor válaszunkat föltételes módban kellene megfogalmaznunk, hisz ezen utalások nélkül is eljuthatnánk a következtetésig, hogy a Thészeusznak, Ariadnénak nevezett alakok nemcsak saját történetük labirintusába zártak, hanem megkísérlik ennek értelmezését is, ami nem kevésbé kockázatos és súlyos, mint a fenti felismerés. Az a tény, hogy Ákos és a fekete özvegy metafora mögött rejlő Yvette személyes közlésekként, napló, gyónás, levél, följegyzés, emlékirat formájában prezentálják mondanivalójukat, lehetőséget biztosít számunkra nemcsak a vallomás, hanem a közöltek interpretálása, általánosító észrevételek megfogalmazására is. Jellemző, hogy miért kell Ákosnak harmadik személyben beszélnie, amikor Thészeuszról szól. Saját személyiségszerkezetéből és világérzékeléséből szervesen következne e párhuzam-lehetőség, ám minthogy a regényeszme összefüggésében szükség van e külső értelmezési javaslatra is, Ákosnak meg kell szakítania a közvetlen elbeszélést. Ez a diszkontinuitás jelképezi azt a töréspontot, amely a regényvilágon kívülre utalja a mítoszt.

A játék több vonatkozásban meghatározó a *Szakítások*ban és a mostani regényben is. Az imént a kettő közötti párbeszéd és a „szerkesztői" utószó kapcsán merült föl. A *Szakítások*ban ugyancsak fölbukkan egy „valamiféle író", egy Grendel Lajos nevű szereplő. Ezekben a mozzanatokban is afféle játékos önirónia rejtőzik, mint a festményeken fölismerhető észrevétlen művészportrékon, melyeken a festő egyszeriben önmagát tükrözteti az előtte álló tükörben, a vásznon látható arc-együttesben. Ha a szemléletmód felől közelítünk az egymást követő művekhez, az első nyilván derűsebb, ám az emberi kapcsolatok kuszaságából és az emberi személyiség azonosíthatatlan motívumainak tapasztalatából következő komorság ellenére sem válik tragikus alaphangúvá. Stílus, nyelv, az elbeszélők és szereplők hangvétele olyan műalkotássíkok, melyek javarészét irónia, önirónia, helyenként humor, tehát a játékosság elemeit tartalmazó minőségek alakítják. Különösen Ákos megszólalásaiban, megnyilatkozásaiban erősödnek föl az ironikus ellenpontozás hangjai, s ez befolyásolja a regényt uraló tónus kilakulását. Ebből az irányból közelítve a jellegadó vonásokhoz azt észleljük, hogy az elbeszélés ütemében jelentkező frissesség, az eseménysort változatossá tevő bonyodalmak, fordulatok, ismeretségek, szerelmi kapcsolatok, ezek egyidejűsége, megszűnése egymást támogatja a gördülékenység, oldottság hatásfokának növelésében, aminek végeredménye a mű kommunikatív karaktere.

A könnyedséggel nem áll ellentétben a szokatlan szerkezet, vagy az az ötlet, hogy Yvette-nek a kiadóhoz intézett levelével induljon a regény és a Grendel Lajos nevű szerkesztő utószavával záruljon. A levél, melyben a fekete özvegy éppen e szerkesztőtől követeli Ákos kéziratának közreadását, különös adalék nemcsak a *Szakítások*ra való utalásaival, hanem a kiadásra váró följegyzésekre való előreutalásaival is. Hasonló rendeltetésű az utószó is, mely újabb elbizonytalanítás a megtörténtet és elképzeltet, dokumentumot és fikciót határoló sávon. Kézirat a kéziratban, történetek a történetekben, egymásra rétegeződő viszonyok a hősök világában, s mindennek furfangos tálalása. A szerző csupán az elrendezés, fejezetelés eljárásait vállalja, ami nem véletlen, hisz éppen a szerkesztettség révén dinamizálódik az anyag. A vonalszerű elbeszélést ugyanis ravaszul felszaggatja Yvette-nek Ákos szövegébe ékelt szólamaival. Ezek olyan eseményeket tesznek szóvá, melyekre az időrend értelmében jóval később kerül sor. Maga Ákos az ilyen „közbeszólások", „jóslatok" idején még nem is ismeri Yvette-tet, továbbá Halápi Gusztávról, a mostohaapáról is igen sok szó esik, mielőtt Ákos, a történész egyáltalán hozzálátna e kisvárosi kultikus figura jelenségének megismeréséhez és leleplezéséhez. Jellemző megoldásnak tűnik az is, hogy Halápi zsarnoki alakjáról ugyancsak Yvette rántja le a leplet, s nem az ezzel megbízott történész. Azt is később hozzák tudomására, hogy tendenciózus munkára kérték föl, mert a rendszer szimbólumot kíván teremteni

Halápiból. A jelek arra utalnának, hogy éppen e köré rendeződik majd a szerkezet, holott e megbízás csak elindítója az eseménysornak, melynek középpontjába Ákos és Yvette viszonya kerül.

A történet elrendezését illető reflexió, ismét egy váltással, nem Ákos, hanem Yvette szövegéből származik: „Minden történet nehezen kezdhető el, mert a kezdet meghatározza a folytatást, s ha rosszul határozzuk meg a kiindulópontot, belegabalyodunk a történetünkbe, amelynek mi minden részletét és zugát minden pillanatban egyszerre látjuk, de az idegennek vezérfonalra van szüksége, hogy megértse, s ha ezt nem találja, zavaros fejűnek fog találni bennünket." Az ilyen kijelentések nem az elbeszélő, hanem sokkal inkább a szerző gesztusai, aki valójában jelenlétéről kíván hírt adni hol a szöveg, a mű önreflexiója, hol eljárásainak felfedése révén. E látszólag kifejezetten formai megoldások különös hangsúlyt nyernek a két elbeszélő, Ákos és Yvette kapcsolatában. A Thészeusz-alakmásba vetített központi figurát ugyanis mindenekelőtt a nőkhöz fűződő érzelmi viszonya határozza meg. Olga, a második feleség után Imola, a fiatal szerető, majd Yvette alakítanak ki olyan gyűrűt Ákos körül, mely végérvényesen passzívvá teszi, hogy végül beleroppanjon kötődéseinek, kiábrándulásainak, tehetetlenségének a fölismerésébe. „Minden éjjel mohó önelemzésre vetemedtem, de csakhamar rájöttem, hogy amíg a helyzetemet elemzem, lassan elfogy a helyzetem, és nincs mit elemeznem többé. A halványnál halványabb fogalmam sincs róla, hogy mit akarok. Úgy álltam a Csehszlovák Szocialista Köztársaság szilárd talajába és a huszadik század nyolcvanas éveibe ágyazva, mint a tavalyi hónapos retek, amelyet egyszer megettek már."

Ákos sorsát illetően a regény igen határozott logikával lépked helyzetről helyzetre a kifejlet felé. Minthogy e szereplőknek szinte kivétel nélkül a férfi-nő kapcsolat formálja sorsát, e síkon kell bármiféle beteljesülésnek vagy összeomlásnak bekövetkeznie. Ismét csak egy azonosítható elképzelésnek megfelelően, logikus következményeként Ákosnak kell a megoldhatatlanság jelképévé válnia, illetve ő lesz az, aki teljes elborulása előtt, félájultan látomást lát, melyben megszólítja őt Isten. Ebben a delíriumban hallja meg az alábbiakat: „Tekintsd az életed labirintusnak. Tekintsd úgy a történetét, hogy nincs Ariadné-fonala, hogy nincs semmilyen iránytű vagy térkép. Az iránytűt neked kell meglelned magadban. Ez a belső iránytű én vagyok." A végsőkig groteszk a konstelláció, melyben e szózat elhangzik, még akkor is, ha megerősíti mindazt, amit az addigiak alapján Ákos életértelmezéséről feltételezni lehetett. A mítoszbeli előkép is csupán árnyalatnyit módosul azzal, hogy a személyiséget meghatározó erők helyét átmenetileg e vízió Istenképe tölti be. Ha nem pillanatnyi transzformációról, lehetőségről lenne szó, a történet nem haladhatna oly következetesen saját kilátástalan vége felé. Ákos lényét minden csetlése-botlása, jóhiszeműsége eredetivé és rokonszenvessé teszi, s az a rokkantság, melybe agyvérzése sodorja, elmélyíti azt a viszonyt, melyet alakjával létesíthetünk.

Grendel Lajos munkásságát kivételes érdeklődéssel kísértük az elmúlt évtizedben. Ha a *Szakítások* címét bizonyos értelemben metaforikusnak érezzük, az azzal a változással magyarázható, mely korábbi orientációjától némileg eltérő irányba vezényelte tevékenységét. Minthogy a *Thészeusz és a fekete özvegy*ben is ezt az utat vélte járhatónak, figyelmünket a sztori fordulatos alakításával, nyelvi könnyedséggel, közvetlenséggel, fanyar humorral kötötte le. Ha mégis vannak hiányérzeteink, azok a korábbi vállalkozások, az *Éleslövészet* és a *Galeri* viszonylatában rajzolódnak ki. A hét kötet tapasztalatai, értékminőségei és Grendel Lajos eredendő leleményessége alapján valószínűnek tartjuk, hogy a következő regény ismét egészen új próba elé állít majd szerzőt és olvasót. *(Madách Könyvkiadó, 1991)*

KŐRÖSI ZOLTÁN

MI AZ, HOGY NAGYREGÉNY?

Grendel Lajos: Szakítások

„Szeretném hinni, hogy mindaz, amit eddig írtam, csak afféle »bevezetés a szépirodalomba«, abban az értelemben, hogy mindez csak tétova tapogatózás, ismerkedés az anyaggal. Remélem, hogy az a regény, amelyen dolgozom, meggyőz róla, hogy nem az álszerénység szól belőlem." A fentieket Grendel Lajos már öt kötetének: két elbeszélésgyűjteménynek és három regénynek a megjelenése után, *Szakítások* című regényének írása közben mondta. Kijelentése mindenképpen elgondolkodtató. Nemcsak azért, mert egy terjedelme szerint akár életműnek is beillő írói termést „tolt félre" így, hanem azért is, mert ez az öt kötet, s Grendel törekvései már kezdettől a közönség és a kritika egyöntetű lelkesedését váltották ki. Grendel a prózai hagyománynak addig jórészt érintetlenül hagyott területeit járta be, Krúdy és legalább ily mértékben Faulkner művészetéhez visszanyúlva, s szinte valószerűtlenül gyorsan válaszolt a kiteljesedő „új próza", Mészöly, Nádas, Esterházy alkotásaira is. Első három regénye, melyeknek trilógiaként való értelmezését a nyilvánvaló kapcsolódásokon túl az együttes kiadás is erősítette, egy olyan nagyszabású kísérletet végzett el, melyben a nemzetiségi-kisebbségi lét hétköznapjaiba sűrített rég- és közelebbi múlt történeteit, emlékeit, a kisvárosi élet ritmusát hordozó történetcserepeket egybevonta az egyén szabadságának folytonos vizsgálatával: egy, alapvetően a kierkegaardi paradoxont kibontó bölcseleti értelmezéssel s a létbe vetettség élményének intenzív megjelenítésével. Mindennek eszközeként pedig szakított a lineáris történetmondás eszközeivel, bár a történet, pontosabban a *helyzet* szerepét megerősítette. Még fontosabb, hogy szakított az e tárgykörből – a kisebbségi lét értelmezéséből – szinte elrendelten eredő tragikus szemléletmóddal is.

Grendel Lajos eddigi öt művének lelkes fogadtatása, újszerűsége, s önnön sokat sejtető kijelentései érthető módon fokozták a várakozást a készülő új regény, a *Szakítások* iránt. Ám ehhez a várakozáshoz hozzátartozott az a kettősség is mely a három regény recepciójában döntően azok összetartozására figyelt, kevésbé ügyelve a *folyamatban* értelmezhető változásokra; s Grendel művészetének „iróniától fénylő tehetségét" (Domokos Mátyás) ünnepelte, kevéssé elemezve műveinek bölcseleti indíttatását. Bizonyos, hogy az elhallgatások egy részét a megjelenített nemzetiségi léthelyzetek – finoman szólva – akkor még visszafogott és bizonytalan kezelése is okozta. Kevésbé volt szembetűnő, sőt paradox módon teljes mértékben a *Bőröndök tartalma* elemzéseinek *elmaradásában* mutatkozott meg az a hiány, melyet Grendel művei irracionális elemeinek recepcióbéli értelmezetlensége, szerepük súlyának fel nem ismerése okozott. Háttérbe szorult a történelmi-áltörténelmi eseményeknek és az irracionális elemeknek ez a bonyolult összejátszása, pedig ez szorosan összefügg Grendelnek az elemzők által oly sokszor kiemelt kompozíciós készségével, regényeinek rendkívüli szerkesztettségével s mégis nyitottnak ható voltával. (Ilyen értelmű megközelítésre talán csak Szegedy-Maszák Mihály tett kísérletet, az *Éleslövészet* háromféle értelmezési lehetőségének és az egyes fejezeteknek e megközelítési módokkal közvetlen összefüggésbe hozható egymásra épülésének a megmutatásával.) De bizonyos, hogy a Grendel-művekben szerepet kapó irracionalizmus nem egyszerűen csak a játékossághoz, az ironikus hagyománykezeléshez kapcsolható, s nem is csak ahhoz a regényszerkezethez, mely a szigorúan szerkesztett makrostruktúrába nyitottnak, sőt olykor folytathatónak is ható történetcserepeket illeszt, mintegy a megírás, a megalkotás, de még az olvasás esetlegességét is

érzékeltetve. Éppen ezek: a nyitottságot teremtő szigor, a játékosságot sugárzó pontos világlátás és a csalás nélküli könnyedség képezik le Grendel műveinek bölcseleti értelmét; azt a filozófiai mélyréteget, mely az irracionálist *is* felhasználja a paradoxonok megmutatására. Ahogy az *Éleslövészet Második leszámolás (irodalmi)* fejezetének elején Grendel írja: „Ha az elbeszélő regényíró volna, kísértést érezne, hogy megalapozatlan és vakmerő általánosításokba bocsátkozzék, s engedné a véletleneket csapatostul szegődni a nyomába, mert véletlenek nélkül nincs jó regény." S ahogy egy beszélgetésben mondta: „Mindent a *helyzet* dönt el. S az ember szüntelenül *helyzet*ben van, egyik helyzetből a másikba lép át. Azt a prózát szeretem, amely nem a valóság kizárólagos egyszempontú értelmezésével traktálja az olvasót, hanem inkább javaslatokat vagy »ajánlásokat« tesz a jelenségek értelmezésére."

Hogy a Grendel-művekben szerepet kapó irracionalizmus filozófiai jelentését, a három regény e némiképp felfedezetlenül hagyott többletértelmét is sajátos módon a *Bőröndök tartalma* című novelláskötet világította meg újra, annak oka az ott szereplő művek felerősödött irracionalizmusa volt, mely (olykor a misztikumot is megközelítve) olyannyira egyértelművé vált, hogy valamelyest visszamenőleg is kiegészítette Grendel műveinek értelmezését. Legfőképpen bizonyította, hogy a Grendel-művek irracionális vonásai egészen szorosan a művek bölcseleti indíttatásához, a szubjektum szabadságának és determináltságának tárgyalásához tartoznak. Mindezt a novellákról szólva – az elemzésre egyébként is csak kevesen vállalkozók közül – egyedül Alexa Károly ismerte föl: „Grendel újabb novelláit leghelyesebb úgy értelmeznünk, mint kísérletsort a fantasztikus, és a realitás egybeolvasztására, ami egyfelől azt jelenti, hogy a valóságot, a valóság köznapi viszonyait, döntéshelyzeteit irracionális elemekkel kívánja realizálni, másfelől azt, hogy amit ma itt és ott valóságnak állítunk henye szóval, oly mértékben kiüresedett, hogy csak a fantasztikum hívhatja elő azokat a koordinátákat, amelyek között a személyiségről egyáltalán beszélni lehet."

Az irracionális felerősítésével a *Bőröndök tartalma* novellái Grendel addigi művészetének az egyik végpontját jelentik. Grendel ugyanis itt a szabadságfogalmat boncoló bölcselet és a rendhagyó, töredékes történetmondás, a helyzetteremtés és az irónia, a groteszk és a tragikus közti összjátékot az irracionális felé tolta el, felbontva a regényekben egyensúlyt alkotó összetettséget. Az ezt fogadó bizonytalanság igencsak beszédes volt, s jócskán hozzájárult a *Szakítások*ra várás türelmetlenségéhez, de talán az azt fogadó csendhez is.

Igaz, nem kevés tényező „nehezítette" a *Szakítások* elemző felmérését. Már a folytatásokban való közléskor feltűnt a hangvételnek és a stílusnak az a változása, mely a változás tényét ugyan kétségbevonhatatlanná tette, de jellegéből adódóan a Grendel által hangoztatott összegző-továbblépő szándékból csak az összegzést látszott megvalósítani. Főleg úgy, hogy sorra bukkantak fel a regény, s tulajdonképpen a regényírói attitűd olyan elemei, melyek szemben álltak a korábbi magatartást jellemző megnyilatkozásokkal. „Az elbeszélő különösen azokat a regényeket gyűlöli, amelyekben történik valami, azt a látszatot keltve, mintha a valóságban is történnék valami, holott minden megtörtént már, s ami ebből újra megtörténik, az már csak a megtörténtek paródiájaként viselhető el ideig-óráig" – írta Grendel az *Éleslövészet* második fejezetében, s a harmadikban még hozzátette: „Az elbeszélő tulajdonképpen szerencséjének tartja, hogy nem regényíró. Így könnyűszerrel megszabadulhat néhány mázsa ballaszttól. Ha regényt írna, kivált ha családregényt, nem kerülhetné el, hogy jelezze az elbeszélői időt, beszéljen a családi állapotában beállt változásokról, kiválasszon egy, kettő, három konfliktust abból az *n*-számú konfliktusból, amelynek a metszéspontjában ott áll ő, a regény főhőse, keserű szájízzel, de azért kivont karddal; és persze rendületlenül bízva valami logikus, megmagyarázható, megnyugtató és végső soron igazságos végkifejlet eljövetelében." S bár aligha volt kétséges az *Éleslövészet* elbeszélőjének, a *Galeri* El-jének és az *Áttételek* narrátor-főszereplőjének a *Szakítások* regényírójával való „alterego-azonossága", mégis komoly, s éppen a három előző regény együttlátásával egy olyan folyamat eredményeként felfogható *változásnak* mondható az, hogy a *Szakítások* már

hangsúlyozott irodalmiassággal és a klasszikus regényírói magatartásra játszó fordulatokkal emeli ki az író szerepét a műben. Szereplőként jelenik meg az a Grendel Lajos nevű író, aki saját, „éppen íródó és olvasódó" regényét így indítja: „Szívesebben indítottam volna ezt a regényt azzal, hogy..." Sőt, éppen az ő dokumentált és többször felemlített szándéka az, ami „bizonyítottan" regénnyé formálja a „valós", többszálú eseménysort. Az attitűdnek ez a fajta változása azonban csak az első pillantásra látszott radikálisnak, hiszen alapjában véve korántsem állt messze az előző regények gyakorta gesztusértékű tagadó-felújító poétikájától és hangvételétől. Ám nehezítette a változás, a változások felmérését az is, hogy hamarosan kitűntek azok az átfedések, nemegyszer önismétlések, melyek az előző három regény, de különösen az *Áttételek* és a *Szakítások* között megmutatkoztak. A kérdés hamarosan már valóban így vetődött fel: „Kérdés, hogy három alapvetően jól megcsinált, szervesen összetartozó regényt lehet-e egyáltalán még egyszer külön összefoglalni, de egyúttal meghaladni, önismétlés, művészi helybenjárás nélkül." (Elek Tibor tanulmánya az *Orpheus* 1990/3. számában.) Mindez együttesen már némileg magyarázza a *Szakítás*okat fogadó csendet, pontosabban azt a kettős kritikai „konszenzust", mely a hivatalos formákban inkább elkerülte a regényt, s csak a „szerkesztőségi információcserében" beszélt – többnyire – annak negatívumairól.

Pedig elmondható: a *Szakítások* egy olyan nagyszabású regényírói kísérlet, mely félretolhatatlan gyengeségeivel együtt is, regényelméleti és bölcseleti értelmével – s e kettőnek az „olvasmányélményben" oly töredékesen megjelenő voltával is – azaz e regény grandiózusságával és önellentmondásaival együtt Grendel művészetének fontos, tanulságos, az előző művekhez szorosan kapcsolódó állomását jelenti.

A regény, története szerint, egy meglehetősen kisszerű szerelmi dráma. Három főszereplője: Pálóczi, felesége: Olga, és közös barátjuk: Szemere Ákos. Együttnyaralásuk váratlan, s tulajdonképpen megmagyarázhatatlan módon megváltoztatja viszonyaikat, s ezzel gyökeresen átalakítja valamennyiük életét. Pálóczi távollétében barátja és felesége alkalminak tűnő szerelmi kalandba keveredik. Viszonyuk azonban – szinte önnön szándékuktól függetlenül – tartósabb lesz, olyannyira, hogy összeköltöznek, s Olga gyereket vár. Pálóczi nem képes sem megérteni, sem elfogadni a történteket. Miközben minduntalan próbálkozásokat tesz felesége visszaszerzésére, fokozatosan kicsúszik alóla addig nagyon is konszolidált élete, elveszti az állását, a barátait. A banális háromszög-helyzet mind az ő, mind Ákos számára a tisztázás, az önfelmérés kényszerét is jelenti, de míg Ákos e helyzetből a belenyugvó, szkeptikus tisztánlátás felé jut ki, addig Pálóczi az ellenkező utat járja. Ő a vesztes, aki a középszerűség és jelentéktelenség biztonságából kizuhanva az irracionális, az őrület felé sodródik. Tragédiája visszafordíthatatlan, még az elmúlás méltóságos módja sem adatik meg neki: halálának kiderítetlen szándékos, avagy véletlen volta kiteljesítve értelmezi életének esetlegességét, jeltelenségét.

E három szereplő viszonya persze több szállal kötődik az őket körbefogó környezethez, nemzedéki társaikhoz, egyetemista korból datálódott langyos barátságaikhoz, családjukhoz, egykori otthonukhoz, munkahelyükhöz; egészében véve ahhoz az inkább tragikusan szürke és retardált, mint jellegtelen, konformizmusból és elfojtásokból összegyúrt masszához, mely e regényben a pozsonyi értelmiségi-félértelmiségi létet s az ezen átszűrt felvidéki lepusztult magyar polgárság kisvárosi életét jelenti.

A *Szakítások* mindenekelőtt a hétköznapiság, a banalitás regénye. A *Bőröndök tartalma* már-már misztikus hangjával ellentétben a *Szakítások*ban Grendel az irracionális csaknem teljes kizárásával, s ami talán a legfontosabb: az irónia és a tragikum közti addigi viszony megváltoztatásával korábbi művészetének a másik, a transzcendens-irracionális elemekben bővelkedő művek jellentette végponttal ellentétes szélsőséget adó – eddigi – végpontját alkotta meg. A *Szakítások* tragikus hangvételű mű, ami úgy ábrázolja a kisszerűséget, a mindennapiságában tragikus, banális szerelmi drámát, hogy a humort és az iróniát elhagyva a végletekig homogenizálja a tükrözött világot. Grendel ezzel az alulstilizációnak egy különös, kísérleti módját alkotta meg: a *köznapiság és kisszerűség valósághűen köznapinak ható* ábrázolását. Ennek a célnak, ennek a végső soron kegyetlen *és* szkeptikus realitásigénynek

rendeli alá a regény minden elemét. A *Szakítások* a történelemhiány, a történetnélküliség pontos és érzelmektől mentes megjelenítésére tett *próba*.

A látszólag egyvonalú, s csak az emlékezés, a feljegyzések csapongó előadásmódját rekonstruáló egyvonalú történet elmondásához Grendel hasonlóan egyszerűnek *tűnő* szerkezeti regény-felépítést választott. Alapvetően két szál: a narrátor-regényíró Grendel Lajos (ti. a szereplő) által leírt „Pálóczi regénye" történetből és a több-kevesebb átéléssel ugyanazon cselekményeket elmondó, „Ákos naplójából, jegyzeteiből" kiragadott részek váltják egymást. E látszólag egyszerű történetmondás mögött azonban jóval bonyolultabb konstrukció rejtőzik. Mindenekelőtt: a *Szakítások* keretes szerkezetű regény, egy olyan felépítésű mű, ahol a regénykezdet- és befejezés „jelenidejűsége" keretbe foglalja a belső felépítményt, idézőjelbe vonva annak egész történetét, de egyben így hitelesítve a kettős hang, kétféle látásmód együttes hatását, s a váltakozással kialakított konstrukciót. Vagyis Grendel e makroszerkezet révén egy eleve elmondott befejezésű, bezárt történet elmondásába kezd (hiszen a keret-történet éppen Pálóczi halálhírének vétele), s így kettős értelemben is a klasszikus „talált-kézirat" megoldást alkalmazva vegyíti önnön omnipotens narrátori szövegeit az Ákos-naplóból „származó" egyes szám első személyű, vallomásosabb részekkel. (Elengedhetetlen e megoldás kiemelésekor az *Iskola a határon*hoz való hasonlatosságra utalnunk.) Ez a felépítés ad módot olyan lazán kapcsolódó történetszálak bevonására is, melyekben feltárul a szereplők „előélete", vagyis azok a családtörténetek, melyek részben a narrátor, nagyobbrészt Ákos „elmondásában" rekonstruálják a két férfi múltját, magyarázva és értelmezve a külvilághoz fűződő kapcsolataikat és lelkialkatukat is. A „családtörténetek" tanúsága szerint ugyanis Pálóczi családja az alkalmazkodva túlélők típusa, Ákosé a konzervatív, de ténylegesen már nem értékőrző kisvárosi polgárság. A két főszereplő éppen e két típus ellenterméke is, annál is inkább, mert Ákosnál különösen, de Pálóczinál is, a szerelem és a társválasztás az apakomplexussal összefüggő és a családi és hagyományos értékrenddel szembeforduló cselekedetekhez vezet. A nyilvánvaló párhuzamok mellett „ráadásul" Grendel az egyes családok tágabb környezetét is megrajzolja (például Ákos leendő feleségének családját) és így a „jelenidejű" pozsonyi horizont mögé egy széles és értelmező szerepű vidéki-kisvárosi tablót emel. Bármennyire is meglepő, mindezek az eljárások azt sejtetik, hogy Grendel a *Szakítások*kal egy klasszikus értelemben vett, Faulknerig visszanyúló hagyományos nagyregényt írt. S ezt a szándékot látszik erősíteni, hogy a *Szakítások* valóban összegző mű, hiszen a három előző regény alaphelyzeteit, jellemző karaktereit sűríti össze. Gyökeresen különbözik is azonban tőlük, mert Grendel e regényben teljességgel feladja az előző művekben megjelent írói attitűdökre oly jellemző kontradikciós, ironikus távolságtartását.

Egyfelől tehát megmaradnak mindazok a jellemzők, melyek a Grendel-regények összetartozását eddig is mutatták: az *Éleslövészet* körkörös szerkezetű volt s a *Szakítások* is az; mindhárom regény családtörténeti részei felidéződnek a *Szakítások* említett részeiben; a főszereplő-alteregókban közvetlenül felismerhető a *Szakítások*béli narrátor-Grendel előképe, az *Áttételek* és a *Szakítások* alaphelyzete gyakorlatilag azonos stb.

Másfelől viszont a *Szakítások* egy megváltozott – tragikusabbá vált – látásmód regénye, mely az előző művek legendáriumi múltfeltárásával szemben éppen a történetnélküli banalitást, a múltat feltáró létértelmezés helyett pedig a közvetlen családi és emberi környezet determináló hatását elemző pszichologizálást választja. A *Szakítások* többszörös értelmű címadás: benne foglaltatik a szerelmi szakítás (ti. a regény szerelmi háromszöge és a hozzájuk fűződő szerelmi kapcsolatok); a barátsággal, pontosabban a barátság illúziójával való szakítás; a családdal, az apákkal és a családi múlttal való szembefordulás; a konszolidált köznapokba szorított félértelmiségi lét tagadása; és a determinált kisebbségi lét- és gondolkodásmód tagadása is. De a *Szakítások*, a szakítás értelmében benne foglaltatik az előző három regényt összegző-befejező szándék, a lezárás is. Az az összegző szándék, melynek indukciója s egyben esszenciája a *Szakítások*ban is megje-

lenő filozofikum, az a bölcseleti réteg, melyet talán Grendel szabadság-fogalmaként értelmezhetünk. Ez az egyébiránt már az előző művekben is fellelhető, sőt mind erősebben megmutatkozó filozofikus réteg az egyén szabadságának lehetőségét firtatja, mindenekelőtt Heideggerre és Kierkegaardra támaszkodva. Grendel szabadságfogalma a méltóságos létezés lehetetlenségének a felismeréséből s a szubjektum belső szabadságának, „tőkesúlyának" érintetlenségéből, a paradoxonokat felismerő szellem korlátozhatatlanságáról alkotott meggyőződésből összeadódó komplex fogalom. Az a szabadság, mely a banalitás és a mind tragikusabbá rakódó történetszilánkok közt is sértetlen kell hogy maradjon. Az az illúziótlan sérthetetlenség, amit az elbeszélő apja nevez meg az *Éleslövészet*ben: „Rettenetesen groteszk volt. Én mégis akkor értettem meg, hogy tényleg vége... Hogy bármi jön is ezután, az már csak ráadás lehet"; amit így lát a *Galeri*ban EL: „EL most már nem látta olyan rettenetesnek a harag napját. Ellenkezőleg. Az egyetlen remény volt. Hogy megtörtént, s időről időre megtörténhet újra"; s az, amit a *Szakítások*at záró levelében Ákos így fogalmaz meg: „Mégsem bántam meg semmit sem. Legföljebb szomorú vagyok, beijedt és tanácstalan, s félek, az iróniámat is elveszítettem. Mindenfelől úgy meg vagyok határozva, hogy akár teljesen szabadnak érezhetem magam."

E szabadságfogalomról, a szabadság és a determináció e felismeréséről szól Grendel *valamennyi* műve. A létbe vettetés *megérzéséről* és a létezés paradoxonának mind teljesebb *megértéséről*. A történetietlenség, a banalitás *helyzet*éről.

Mégis, a *Szakítások* elkerülhetetlenül megemlítendő több gyengesége közül a legfőbb éppen a gyakori és terjengős filozofálgatások túlsúlya. Az „író" és Ákos fejtegetései egyaránt didaktikusak, önismétlőek és bántóan célirányosak. Mintha Grendel szükségét érezte volna annak, hogy a regénybeli cselekmények, események által közvetített bölcseleti értelmet időről-időre kivonatolva és valami általánosabb ontológia felé kibővítve felismerhetővé és megszívlelendővé tegye a megismétléssel. Ez a fajta direkt filozofálás – amellett, hogy az irónia kizárásában feltehetően döntő szerepet játszott – nehezen egyeztethető össze a banalitás olyan kimerítő ábrázolásával, amilyenre Grendel törekszik. Ákos családjának s nevelkedésének részletező leírása mellett például az azt összegző bölcselkedések, utólagos tanulságlevonások még a vallomásos naplóforma ellenére is egy múlt századi fejlődési-nevelődési regény tömörített részeit idézik. A kisszerűséget megjelenítő alulstilizálás és a bölcseleti mondanivalót sulykoló filozofikus-lélekelemző, vallomásos betétek szövegtömbökként élnek – egymás mellett – a regényben. Ráadásul külön-külön is hosszúra nyúlva teszik ezt. A legszemléletesebb példa talán a regényt záró két Ákos-levél, mely a regény keretes szerkezetének második része *után* még egyszer összegzi Ákos fejlődéstörténetét, s még egyszer összefoglalja jegyzeteinek filozófiai kitételeit, bár az „írói-narrátori" szövegekből is jócskán idézhetnénk ilyen és hasonlatos passzusokat.

Még különösebb, hogy ezek közt a filozofáló eszmefuttatások közt gyakorta bizonyos nemzedéki nosztalgiát sugalló passzusok is megbújnak. Adódhat ez egyszerűen a szereplő-narrátor-író és a regényalakok egyívásúságából is – ám talán döntőbb az, hogy Grendel a nemzedékének e nosztalgikus felmérésében a nemzedék s a kisebbségi értelmiségi réteg hibáit, bűnösségét-büntelenségét vizsgálja. Ezt példázza Ákos és Pálóczi sorsa is: a hagyományokkal való szakítás bűnösségét, a család megtagadását, az elvesztegetett lehetőségek bűnösségét és a mindennapi konformizmus bűnét. Azaz: a felismerten soha nem is létezett és az elveszített paradicsom, a már nem folytatható életforma, s a meg sem talált életlehetőség passzív bűnteliségét. Az el nem követett tettek, a csak hallgatással a megalkuvás és a könnyebb ellenállás irányába sodródó életutak összesége maga az a tágabb értelmű (bár nagyon is érezhető) determináció, mely a regény bármely alakjának – s elsősorban Ákosnak – a szabadságát, vagy ha úgy tetszik, a szabadság megteremtésének a kísérletét, a kollektívtétlen-bűnösségben a szubjektum mikrovilágának, szabadságvágyának a létezhetőségét körbefogja. A *Szakítások* annak a „hetvenes évek boldog szürkeségébe, semmittevésébe és felelőtlenségébe" nőtt generációnak a regénye is, mely a kelet-európai kisebbségi értelmiségi lét elviselhetetlen könnyűségét feltétel nélküli konformizmusban élte meg.

Mindez, a filozófiai passzusok és az érzelmektől nem ment nemzedék-felmérés alapvetően határozta meg a *Szakítások*at író Grendel hangvételét, s vélhetően döntő szerepe

van az iróniát lemetsző csonkolásban is. Hogy ezt a hiányt, s a jól átgondolt szerkezet ellenére hamar kifáradó szerelmi dramaturgia gyengeségét alighanem Grendel is megérezte, közvetett bizonyítékként egy, a regényfolyamból kirívó szürrealisztikus novellabetét mutatja: egy olyan, mind a regény egészétől, mind Ákos feljegyzéseinek hangjától elütő álom-leírás, mely, ha csekély cáfolatként is, de egy, a *Szakítások*hoz hasonlatos mű megírásának gyökeresen különböző nyelvezetét, útját is megsejteti.

Az eddig elmondottakat is beleértve, s újra csak az irónia hiányát említve, Grendel *Szakítások*-béli stílusának legfontosabb változása – az előző művekhez képest – az a felhígulás, mely néhol már-már szinte érthetetlenül elférő, pongyolának tűnő mondatokba téved. „Még reggel is gondolkodtam rajta, eljöjjek-e, és arra gondoltam, felhívom Pálóczit, és megmondom neki, hogy én nem megyek sehová, *de aztán eszembe jutott, hogy nincs is telefonom*" – írja önnön „emlékező" szövegében az író-narrátor (kiemelés tőlem, K.Z.); s hasonló „tágassággal" határozza meg, szintén „emlékezve" Ákos a családjához, apjához fűződő viszonyát: „Úgy gondoltam, az elszakadás nem feltétlenül szakítás is, talán egyáltalán nem az, inkább a távlatok megkörnyékezése, etikai gesztus, a végső remény, hogy a dolgok elrendezhetőek prekoncepciók nélkül, hogy az élet több, mint egyszerűen csak életérzés, vagy közérzet, vagy divatok majmolása és közhelyek szajkózása, vagy belemerülés a megvásárolható örömökbe"; néhol ilyen bölcselkedésekbe is csúszva: „Szerettem őket, de ez az érzés már egészen más érzés volt, mint a régi. Amit szeretetnek neveztem, az voltaképpen annak a belátása volt, hogy nincsen szeretet érdek vagy kiszolgáltatottság nélkül, s hogy amikor oly nagy erőfeszítéseket teszek, hogy megszabaduljak az árnyékuktól, nem mást cselekszem, mint a szeretetet teszem lehetetlenné."

Ezek a megoldások gyaníthatóan az élőbeszéd-imitációt is szolgálják, noha nehezen felejthető el, hogy e szerepük viszont alig egyeztethető össze az egész regény feljegyző, utólagosan emlékező attitűdjével. A fentebbi mondatok kiválasztását azonban az is indokolja, hogy a *Szakítások* három, viszonylag elkülönülő stílusrétegét jellemzik. A narrátori szöveg oldottabb, s tónusában az *Áttételek* hangjához hasonlítható. Ákos jegyzeteinek vallomásos, s néhol érzelmes a hangja; s mindkét rétegbe spékelve föllelhetőek azok az egzisztenciálfilozófiai értekezések és bölcselkedések, melyek, mi tagadás, sokszor iskolás, tanító célzattal fejtik ki az éppen „szükséges" tételeket. E hármasságot is ideértve megkockáztatható, hogy „regénytechnikai" szempontból a *Szakítások* kulcspontja az a fejezet, amelyben Ákos már említett álom-leírása szerepel. Grendel ugyanis itt nem csak a „talált kézirat", azaz Ákos feljegyzéseinek keletkezési történetét meséli el, de a feljegyzéseket innen már következetesen Naplónak nevezi, s éppen ezen a helyen jelenik meg a naplórészleteken belül Grendel Lajos, mint szereplő, mint a regény jelenlegi-majdani megalkotója. A szálak összetartásának ilyen hatását csak fokozza, hogy saját feljegyzéseinek történetét elmondva maga Ákos is „kívül" helyezkedik a naplóba folgalt eseményeken – s álmának leírása után részletezően visszaidézi, lezárva a regény keretét, a szerelmi dráma kiváltó történetét, az intézeti közös nyaralást. Ez a „naplón belül" indokolatlan, ám a keretes regényszerkezet dramaturgiájához szükséges ismétlés azonban nem önismétlés: Grendel e részben ugyanis finom érzékkel úgy helyezi át a tulajdonképpen azonos történet leírásának egyes elemeit, hangsúlyait, hogy azok már a regény egészére visszamenően átértelmezik, de legalábbis többértelmű, nyitottabb viszonnyá bontják Ákos és Pálóczi kapcsolatát, sőt megkérdőjelezik a regénycselekmény azideig szilárdnak ható kauzalitását is. De éppen ezt a nyitottságot rombolja szét a regény végén „közreadott" (ti. Ákostól a regényt író Grendel rendelkezésére bocsájtott) két Ákos-féle levél. Itt ugyanis a hangsúlyozottan egy évvel későbbi keltezés eleve valamiféle tanulságlevonó, visszatekintő, s újra csak patetikus érzetű helyzetet konstruál, s mindezt tetézi a két „levél" valóban az *egész* cselekmény filozofikus összefoglalására törekvő hangja. A csavar még egyet fordul – de ezáltal maga a tárgy kerül idézőjelbe. Illusztrációvá válik a regény – az ellehetetlenülés és a fojtogató banalitás tanmeséjévé.

Alighanem ez a két „levél", pontosabban az, hogy Grendel a szükségét érezte egy

ilyen összegző bölcseleti befejezésnek, mutatja a leghívebben a *Szakítások* önellentmondásait. Azokat a szerkezeti és stiláris buktatókat, melyeknek el nem kerülése Grendel regénykísérletét egy érdekes és nagyszabású, ám minden heroizmusa ellenére is sikertelen próbává tették.

„Mindnyájunkban sok ember lakik, de kettő mindenképp: egy közösségi és egy individualista" – írja Ákos (Grendel), majd még ezt teszi hozzá: „Létezésemnek egy sereg nagyon fontos komponense előtt tanácstalanul állok. Közösségi énem és individualizmusom tartományait egy egész labirintusrendszer köti össze, s míg érzelmeim maguktól eligazodnak benne, értelmem hiába igyekszik bevilágítani e rendszer járatainak a szövevényébe. Ettől úgy érzem magam, mintha nem lennék igazán ura az akaratomnak."

Íme, még egyszer pontosítva a szubjektum szabadságvágyának paradoxona s az önismeret feloldhatatlan ellentmondásai. Végképp nem sok kétség maradhat tehát, hogy mely filozófiai-pszichológiai tételek illusztrálódtak a regényben. Ám mégsem e túlságos egyértelműség okozza talán a *Szakítások* bántó egyhangúságát. Ha van értelme egyáltalán az ilyesfajta szétválasztásnak, akkor éppen az eddig felsoroltaknak: a visszatekintő összegzésnek, a létezés paradoxonai megmutatásának, a kisszerűség ábrázolásának stb. nem szándéka, hanem egyszerűen a módja „hibáztatható". Az a tragikumra hangolt, mégis terjengős előadásmód, mely ráadásul a megjelenítendő lételméleti tételek elsődlegessé, sőt kizárólagossá tételével redukálta is ábrázolt tárgyát. Grendel a *Szakítások*ban valahogy úgy járt el, mint a megfelelő illusztrációkat összeválogató, s azokat a lehetőség szerint mind részletesebben elmagyarázó hajdani iskolai szöveggyűjtemény összeállítói. Márpedig az ilyen tankönyv forgatása nem csak jónéhány emléket ébreszt, de tanulságos is, ha a polc rendezgetése közben a kezünkbe kerül. Aztán kissé rosszkedvűen mégiscsak félretesszük: jóllehet többé-kevésbé ismerősen igaz benne majd valamennyi tétel, s némi nosztalgiát ébresztve visszaköszönnek a szövegek, sajnos, mindez unalmas. *(Madách, 1990)*

Danyi Magdolna

RIGÓLESEN

Verseskötetét Danyi Magdolna különösen szikár mondattal kezdi: „Nem vagy jelen" *(barátomnak)*, nyilvánvalóan azért is, hogy azonnal elvegye és elveszejtse a cím természeti lírát idéző hangulatát; és a kötetet a Füst Milánhoz írt vers zárja *(egy igaz művészhez)*, hommage (még ha valamennyire pastiche-formában is: dehát ki írna manapság minden távolságtartás nélkül csak hommage-t?) a képzeletbeli lírai történések mesteréhez. E zárórers felől olvasva az első, háromszavas mondat definitív értéket kap, amennyiben pontosan kijelöli a kötet lírai tartományát. Amit megszólításnak, esetleg önmegszólításának és tisztán tagadó jelentésűnek hinnénk, valójában ráolvasó formula, negatív megidézés, ennek az oxymoronnak a teljes értelmében. A tárgyak, események és személyek semmiképpen nem tagadtatnak meg, hanem egy nem-jelen létbe helyeztetnek, „Szelíden a nemútra térít" *(kaptató)*. A két egysoros vers kivételével *(énekek éneke; szomjas madarak)* minden versnek és az egész kötetnek az a teremtés vagy felismerés, negatív megidézés a témája, ahogy a világ bármelyik – mindegyik – eleme egy másfajta nem-jelen létbe fordul. „Valóság, mint a kő / Tagadásra kedvező / világ" *(tagadás)*: így nyíltabban (és talán ezért, ritka módon, ironikus tónusban) ugyanez az alapmondat, ugyanez a megtévesztő kijelentés, amelyik valójában nem az ismertet és otthonosat rögzíti, hanem annak valamilyen mondóka, vagyis nem-mondóka kezdete után a rövid vers (megint csak ritka módon) egy agrammatikus alakban ér véget: „Nincs dolog / hogy ne zárjam előre magam."

A kötet legelső szava tehát: „Nem"; és egyik szélsőséges mondatalakzatában olyan én-t állít, amelyik a szintaktikai szabályokat is megtöri, hogy a világ jelen-létét eleve elutasítsa, ily módon önmagát is eleve elváltoztatva: „ellenemre hagy" *(kaptató)*, ennek megfelelően hangzik aztán az én önmeghatározása is: „áldott »én« – / te idézőjelbe rakható." *(romantikus kis vers a XX. század végén)*. A „nem"-szó és változatai aztán rendszeresen visszatérnek a kötetben. „Ez nem hóhullás (...) Nem mező / Nem út (...) Ne tovább." *(ami nem)*; „a sötéten keresztül arcát nem fúrhatja" *(az éjszaka dicsérete)*; „Mire / megérte-

néd, már megint nem az" *(a tárgyak dicsérete)*; „Hát ne beszéljen itt senki szenvedélyről" *(napfolt)*; „ne beszélj" *(sötéttiszta)*; „Mit körülöttem látsz, semmi sem enyém / Nincs mód, bármit is neked adjak." *(látható dolgainkról)*; „Nézed az üvegje nincs / keskeny ablakot" *('a vers születése')*; „és úgy nem volt soha" *(mindennapra)*; „a tartozás listára se kerülő / áttűnéseink (...) Hogy ne legyen minden bűntudatunk / mardosó remény". *(vereségünk biztos tudatával)*; „Nincs mihez támaszd homlokod" *(hazafelé)*; „S mert: nem / lebben a, lebben a, – »Futás!«" *('lágy volt, szőke és másfél mázsa...')*; „és nincs / kedvem menteni a menthetőt. Mert nem öröm / hogy hajunknál fogva, mint ama jó bolond..." *(mindétig)*; „mi sem változott" *(melyben álmait meséli herbertnek)*; „Se jövője, se jelentése" *(ó nyarak, ó nyár-fák, életünk dárdái!)*; „Se előtte se utána; kihullunk a képből" *(négysorosok)*; „ s bár nem remél, de fél (...) és nem reszket mag a hó alatt" *(töredék)* s még a legutolsó versben is, sőt épp itt a leginkább nem-szavak sorozatából áll össze a hódolat szövege: „hogy ne kelljen megválnod a világtól (...) mert nem lehetett, nem lehetett másképp elmondani, mi a lét (...) s nem vágyjuk a Mississippit sem látni halálunk után, / mert kihalt belőlünk a vágy, s indulatunk sincs elég, / tört sereg... S mégsem fordíthatsz hátat nekünk, te nem!" *(egy igaz művészhez)*.

Minden, személy és tárgy, cselekedet és hely, mitikus toposz és individuális álom nem–szintagmába kerülhet, sokféle alakzatban ugyanaz a kényszer ismétlődik, amelyik a világot a nem-jelen létbe helyezve teremti meg és szólaltatja meg.

Megtévesztő líra. Tematikusan, különösen pedig a megszólalás helyzeteit tekintve határozottan hagyományosnak látszik, lakomázó bölcsekről, vadakról és hegyekről, a gyerekekről, a házakról és a fákról beszél, tájakról, estékről és álmokról, két versének címében is szerepel a „dicséret" szó, továbbá vagy húsz vers második személyhez íródik, ami mindenképpen valamilyen belső összetartozásnak, bizalomnak az alapformája. Vagyis majdnem minden témája oly egyértelműen természeti és naiv alkalmakhoz kötött, hogy azt hihetni, bármi következzék is, megmarad a hagyományos megszólalás állító gesztusa.

Nem, nem marad meg; de nem is tökéletesen tagadtatik, miként a sok „nem"-szintagma alapján hamar a nihilista líra (gyakran szintén erősen affektív) hagyományába utalnánk. Mintha egy keserű demiurg uralná és ihletné lírájának világát, és valóban, több versében is ír „sámánról" és „varázslóról", az egyikben olyan „varázslóról", akinek „kettévált a hangja" *(egy vad szól kínjában)*. A két egysoros vers kivételével, amelyekben a felröppenő madár és a megsimogatott arc képét nem éri, nem is érheti semmi, a vers és összes eleme, „mint aki végképp elfordult / a szobából s megérkezett valahova" *(a gyermekkor veszélyes játékairól VI.)* elváltozik egy nem-jelen létbe; kezdve az egyedi tárgyon és személyen, egy *szilvafán*, amelyikről kiderül, hogy nem önmagáért, hanem utolsóként megmaradva egy kipusztult facsoport „helyén" áll *(rigólesen)*, egészen a megszólalás központi gesztusáig, amelyik tehát nem valamilyen – akár negatív – bizonyosság érzelmi megragadására, hanem ama közös fátum megszólítására és megszólaltatására törekszik, amiben „Minden / azzá lesz úgyis, amivé lennie kell." *(mindétig)*. Ez utóbbi formula nyilvánvalóan általános érvénnyel íródott, mintegy a szibillikus kezdőmondat kifejtéseként: egy olyan líra alapmondata, amelyik a tájakban, napszakokban és második személyekben törvényt és végzetet ír meg, de nem a hagyományos jelenlétében átélhető (akár tragikus) világot, hanem sokszor már a groteszkhez közelítően elváltoztatott, a nem-jelen létben elgondolt végzetet. A versek felépítése ennek megfelelően jelentékeny mértékben értelmileg meghatározott. A kezdet legtöbbnyire hagyományos indítékot idéz, mint mondjuk: „Hideg ég, valahol messze" *(karcolás üvegre)*, „már látlak" *(megközelítések)*, „Egyszerű, áttetsző szavakat kerestél" *(ha kezed elárul)*, „Sehol út, mely hazavezetné" *(északi lovas)*; ám e kezdetre kontrasztáló képek, variánsok és értelmezések következnek: „volt-képeket áldozna a fehérnek, a szilárdnak" *(a halál dicsérete)*, míg aztán a versek legtöbbje kérdéssel, paradoxonnal, nyitott képpel ér véget, mint tehát (az idézett verskezdetek sorrendjében): „üvegdarab. Törik-e?". „Még egy lépés / és megérintelek.", „hogyan tovább?", „Levegő, maradj vele.", „Védj meg bennünket a századok előtt"; úgy mondhatnánk, a vers nem-poénnal ér véget, mivel az elváltozás végzetének nem-jelen alakzatait soha nem lehet bizonyos állításnak érezni vagy akár elgondolni.

A leginkább nyilvánvalóan nyitott pont a kérdés: „Törik-e?" a *karcolás üvegre* című vers végén. A vers a határtalan látvány primér indítékával kezdődik. De alig négy sorral később a „hideg ég" örök természeti jelenléte már „üvegdarab(ba)", vagyis művi, méghozzá mintegy önmaga számára is ellenséges, mindenképpen nagyon lehatárolt művi tárggyá lesz, mielőtt elkövetkezne a kérdés a nem-jelen lét bizonytalansága felől. A példa talán

azért olyan egyértelmű, mert a vers nagyon rövid, de a folyamata – akarom mondani: a végzet – minden egyes versben végigvitetik, a kezdetekben otthonosnak felfogott világ anyagi jelenléte, szubsztanciája változik azzá, „amivé lennie kell". Gyakran akár közvetlen kontraszthatásokkal: például az idő bugyorrá lesz és az út üveggé *(dante)*, az én-nek csak árnyékát lehet fellelni a ház falai között, és egy száraz kutat kell elgondolnunk eme árnyékká lett én külső megfeleléseként *('a vers születése')*; a tárgyak „fénye" „füsttel és homokkal elkeveredve" jut el a látványig *(látható dolgainkról)*, a barátot hiába szólítják, „csak tükör(re)" találnak *(barátomnak)*; a „szél", ami pedig hagyományosan a világszellem természeti megjelenése („szél csapdossa homlokod") átlényegül az űr és a magány nem-jelen szubsztanciájává: „Nincs mihez támaszd homlokod" *(hazafelé)*; és a kötet címadó versében, ahol tehát a magányos szilvafát egy lepusztult facsoport helyére kell elgondolnunk, „A szőlő helyén zöldhasú dinnye nő" *(rigólesen)*, bizarr, hogy a zavartalanul természeti kép milyen egyértelműen erősíti meg a természeti anyag elváltozásának keserű törvényét.

Akárhány és akárhányféle példát idézhetnénk, mivel a törvény csak a két egysoros versben tesz kivételt, egyébként minden vers ezt az elváltozást írja le, inkább úgy mondanánk: ezt az elváltozást gondolja el. Olyannyira, hogy végül a kötet ebben is egy jellegzetes képzetrendszert alkot. A kezdetek természeti, vagy inkább természetinek beállított indítékát visszatérően és koherensen egy élettelen, többnyire anorganikus, fizikai kínnal *(egy vad szól kínjában)* érezhetően rideg képek: jég – kő – szálka – szilánkos – por – homok – üveg – kagyló – cölöp (szinte hozzáfűznénk azt is: vész) követik, azzá kell lenniük, és ezek, a nem-jelen lét szubsztanciái már a nyitott lezárásokban sem változnak el, „marad a vész a vadakban" *(szüntelen vereségben égő)*.

A leginkább jellegzetes és a leginkább különös is azonban a második személy szubsztanciális elváltozása. Rendkívül gyakori s végül tökéletesen megtévesztő jelen léte egyetlen egy alkalommal sem teremti vagy akár csak erősíti meg eredeti funkcióját, azt tehát, hogy a valakihez szólás, baráti vagy ellenséges istenhez, személyhez, de még akár a halottakhoz is a világot mindenképpen igazolja és talán még otthonossá is teszi, ha másért nem, azért mert a szólás lehetőségét igazolja. Még akkor is igazolja, ha különösen tragikus konstellációban a megszólaló csak maga felé tud fordulni, mint ahogy például Ady felidézi önnönmaga kisgyerekkori (halott) énjét, vagy miként József Attila megkettőzi önnönmagát, hogy ő és csakis ő szólaltassa meg saját életének megsemmisítő ítéletét – Ady is, József Attila is mindenesetre fenntartja a megszólalás funkcióját. A kötet verseinek második személye viszont ha nem is a vocativus-helyzetet tagadja, de éppen a megszólalás funkcióját változtatja el a nem-jelen létben. Egyes versekben *(sötéttiszta, mindennapra, hazafelé)* valóban az önmegszólításhoz áll közel, de akkor sem közvetlenül sorsára vagy személyiségére irányul, hanem a megszólalás gesztusa vonja kétségbe saját magát: „Emléktelen ne beszélj (...) Minden szó embertelen" *(sötéttiszta)*, „ha nő a mozdulatlan árny / rázza öklét, a fogatlan, hevesen gesztikulál" *(mindennapra)*. Más versekben *(dante, sámán)* a te-formák kétségkívül idegen személyt jelölnek, sőt esetleg valamilyen nem emberi méretű hatalmat: „Roppanó vezetőd kőből él" *(dante)*, de ez a személy (a megtévesztő címek ellenére) hangsúlyosan meghatározatlan. Még leginkább azt hinnénk, egyes versek ama keserű demiurgot szólítják meg, amely a kötet birodalmát uralja, és aki ahogy megjelenik, illetve megszólíttatik, mindent, saját magát is elváltoztatja, az utat üreggé, az én-t árnyékká és a kutat szárazzá teszi; ahogy ama Te, aki pedig a rámutatás és a megnevezés teremtő költői gesztusáért szólíttatik meg, épp ezért eleve eltávolodik: „S már itt se vagy, ellököd magad / Hogy rámutathass, hogy megnevezd." *('a vers születése')*, vagy ama másik Te, aki kimondása pillanatában („Míg ezt kimondtam") már a nem-jelen lét emblematikusan elgondolt alakjává változik el: „a napfényben kifakult, / az esőben szitává lőtt / babérlevéllel kezedben / állva a falnál." *(megközelítések)*.

A legutóbbi kép nem vizuális, inkább példázat-jellegű felépítése azonban már határozottan egy másfajta Te-képzetre, Te-konstrukcióra utal, és ez a Te-konstrukció nemcsak a legeredetibb, de a leggyakoribb is a nagyszámú, második személyhez írt versekben. „S hogy vállalom-e, azt kérded" *(a gyermekkor veszélyes játékairól I.)*; „Mire megértenéd, már megint nem az." *(a tárgyak dicsérete)*; „szurokba léptél, ne szégyelld magad / jó anyag ez, ismerkedj vele." *(hajnalfelé)*; „Ne légy ily hallgatag." *(dokumentum)*; „Úgy lássanak. Levegőből is / megformálhassanak" *(töredék)*, és még nem is idéztünk a lettrizmushoz közel álló versekből *('lágy volt, szóke és másfél mázsa...', mindétig* stb.), amelyeknek mindegyike egy második személyt megszólítva vagy vele dialogizálva az alkotás – önmaguk – keletkezését írják le; persze az alkotás – önmaga – keletkezését írja le a kötetet záró, Füst Milánhoz írt pastiche-hommage is: „Tanúnak szólítlak, hős művész, ki a távoli holdon térdepelsz" *(egy igaz művészhez)* – és ez a vers végérvényesen nyomatékosítja, mennyire nem a je-

len létben kell a megszólított második személyeket elképzelnünk vagy elgondolnunk. Nem reális alakokhoz íródik a vers (még ha alcímek és ajánlások ezt a látszatot keltik is), de nem tragikus sorsot, halott szellemeket idéz meg (még ha Füst Milán mellett más régi költőkre is visszautal). A sok második személy a Te-forma funkcióját teljesen elváltoztatja, és végső soron, távol minden realitástól és távol annak kategorikus tagadásától is, a megszólítottat egy grammatikai-retorikai nem-jelen létbe helyezi; a Te a líra megszólalásának maga teremtette fiktív alkalma.

Úgy lehet, hogy ez a teremtésmód nemcsak a második személy és különösen a nyílt vocativus verseit jellemzi, hanem a kötet egészét. „Megszólítlak: lehessek / Hisz aki beszél, az van / Szótól szóig haladva: / valószínűsítem magam." *(négysorosok)*, így a kötet egyik utolsó versében: az önmeghatározás megint csak a groteszkig menően pontos és félreérthetetlenül a kötet egész lírai teremtésére vonatkozik.

Ismételjük el: megtévesztő líra. Noha sok tárgyat, személyt és élethelyzetet jelenít meg, inkább: szólít meg, megszólalásának mindegyike szándékosan elárulja a tárgyak, személyek és élethelyzetek nem-jelen létét, és végső soron olyan világot teremt, amelyben csak szavak, csak szó-szubsztanciák léteznek. „Már néha azt gondolom" *(a gyermekkor veszélyes játékairól VII.)*; „elgondolt tárgyak" *(ahová tartozunk)*; „most gondold el" *(éjszakai árusok)*, így egyik visszatérő fordulata; a *szó* illetve a *hallgatás* variánsai majdnem kivétel nélkül minden egyes versben visszatérnek; és logikailag mindig tisztán konstruált képei gyakran a közvetlen vizualitáson kívül gondoltatnak el, akár, mert ellentétes állapotokat sorakoztatnak egymás után, akár, mert szó-képek fogalmi értékét ragadják meg: „ujjaiból csiholt szikrát, / két kezében őrizte a tüzet / hamuvá hűteni nem engedte." *(a gyermekkor veszélyes játékairól V.)*.

Egyik versének *„hajnalfelé"* a címe, és a kezdősorban, majd a szövegben többször megismétli a címet, vagyis az alkotás a lírai ihlet hagyományos és gyakran túlpoétizált pillanatához, mondhatnám, a lírai ihlet kairos-ához és patternjéhez nyúl vissza. Annál jellegzetesebb e téma, vagyis a világ hajnali poétikus jelen létének elváltozása:

„Hajnalfelé.
a levegő még fekete posztó,
kopástól fénylik, de nem szakad,
hajnalfelé,
mielőtt a sötét foltok szétválnának,
már megrezdült bennük a nappali
egyedüllét gondolata, megbújni nem lehet,
hajnalfelé,
mielőtt végképp elhagyna a szótartó csend..."

A hagyományban a hajnal a világ költői keletkezése, esetleg (a hagyomány tragikus tagadásában, mint Baudelaire-nél) a világ ráébredése önnön gyötrelmesen kihordott halálára. Danyi Magdolna megőrzi e kairos alapvető jelentését – de valóban csak a legalapvetőbbet. Verse a költészet, de az ő költészetének a keletkezését írja le, azt az időközt, amikor a világ tárgyai szavakká változnak el. „Minden szó embertelen", így egy álom hasonló jelentésű, vagyis hasonlóan elváltoztatott jelentésű leírásában *(sötét tiszta)*; e kötet lírájának, minden egyes alkotásnak egyetlen igazi témája ama folyamat, amelyben a világ, a dolgok jelen léte másképp, a szavak keserű nem-jelen létében elgondoltatik.

Egyik versében *(napló)* éppen arról *szól*, hogy milyen ritkán sikerül egy verset befejeznie. Ilyen verseket nem is lehet valamilyen ihlet-séma ismétlődésével írni, mivel minden egyes alkalommal saját megtévesztő karakterét kell újra teremtenie és tematizálnia. A kötet lírája nem is nagyon látványos az elvarázsló képek, a kitörések, a tragédiák vagy éppen a szövegkonstrukciók hagyománya szerint; de valamilyen változtathatatlan fájdalomról, végzetről *szól*, s minél tovább olvassuk, annál erősebben hat. *(Forum, 1989)*

PÓR PÉTER

Pusztai Zoltán

ÖNARCKÉP VARJÚVAL

Konfúzus könyvkiadásunk odáig fajult, hogy Pusztai Zoltán verseinek olvasói egyszerre vehetik kézbe a költő második és harmadik verseskötetét. Összevont könyvben jelentek meg az 1984-86 és az 1986-88 között írt versek, a harmadik kötet, az „Intő jelek" voltaképp ciklussá szelídült az ily módon két részre tagolt egészben.

Az ugyanis, hogy a könyv *egész*, így, ahogy van, már első olvasásra is tagadhatatlan. Ha most mégis először csak külön-külön veszem szemügyre az egyes „köteteket", azért van, hogy megpróbáljam megkeresni, mit is tesz hozzá ehhez az *egész*hez az egyik és a másik oldal.

Az „Önarckép varjúval" címben nem véletlenül szerepel ez a csöppet sem kedves, fekete színű, károgó madár. Megad valami sötét alap-

tónust, amiből többé az egész könyv során nem sikerül kikeveredni. Tele van ez a világ madarakkal. De ne képzeljük, hogy általuk valamiféle szárnyalásban, emelkedettségben lehet részünk. „Beteg varjú", „madárhullák", „átlőtt szárnyú galamb", „idomított keselyűk", „elhullott kopasznyakúak" sorjáznak a versekben, mintha a madarak, e végtelen szabadsággal megáldott teremtmények ilyetén romlása példázná az emberi világ fokról fokra történő megnyomorodását. Mintha újra valami vad, ősi ösztönállapotok kezdenének eluralkodni, ahol az ember úgy érzi magát, mint Robinson a dzsungel közepén, nem tudni, melyik pillanatban csap le rá az ezerfelől leselkedő veszély. Nem csodálkozhatunk, ha ilyen viszonyok közepette új életformára kénytelen berendezkedni. Ha éppenséggel nem különböző állatokat kínoz-boncol, akkor csapdákat, ketreceket ácsol, hurkot vet, vermet ás, azonban rendre mindezen tevékenységéről is kiderül, hogy nem sokat ér a valós veszély ellen, még ezzel is kudarcot vall, hisz nincs ő ehhez szokva, hiába keményíti meg magát. Marad, aki, „kéménylyukba szédült madár", akitől annyi telik, hogy „szárnyaim hegyével a porban, / bazári papírmadárként verdesek", vagy sóvárogva az alkotómunka, a teremtés után, állatpreparátumokat készít, holt világokat tömköd kóccal-szalmával, míg „Végleges szoborrá / mintázzuk a kiválasztott egyedeket".

Persze az izzasztó, baljós szöszmötöléssel sem lehet a végletekig húzni. Egy ponton túl ez a fajta menekülés is megadásban végződik, a mániákus figyelemelterelő hadműveletek még irracionális értelmüket is elvesztik. „Nem lelve egérutat, beérjük kevéssel is: idomítunk, idomulunk; koptatjuk a vágódeszkát, a kést" – hangzik a száraz, megkeményedett arcú megadás. A lázasan értelmetlen tevés-vevést egyszerre csak fölváltja valami kiüresedett megnyugvás, melyben tán még ott cikázik egyfajta kóválygó várakozás, ezt azonban a tudatig már nem szívesen engedi el a tudatalatti: nehogy túlságosan fájjon. De mivel *még folyik az élet*, lehetetlen *semmit* se csinálni. Hát marad a magára maradt, tébolyult motyogás, a monológ, a világból kiszakított világ rózsafűzérként való újra- és újramondása: „Akárha panaszfal előtt: magammal feleselek", és „Várok türelmesen, amúgy sem / tehetnék mást. Oldalvást pislogva látom: szemmel tartanak. / Arccal a rácsozott ablaknak: tőmondatokat fogalmazok."

S ha mindezek nem lettek volna önmagukban is eléggé intő jelek, ezzel a kiindulási állapottal kezdődik az *Intő jelek*, a „harmadik kötet". Hirtelen úgy tetszik, tud valami gyógyírt hozni ez az önmagát a világból kiharapott monologizálás. Hisz mi mást lehetne elbeszélni való világként, mint a múltat? Jelesül: a gyermekkort.

„Kezdetben édenkert volt a világ" – emlékszik vissza Pusztai rögtön a második versben, s el is időz ennél a témánál egy ideig, mintegy hagyva magát belefeledkezni e régvolt állapotba. (*Az árnyék, a fény; A hajdani parton; Az öreg; Pozitívok a negatívról; Díszítősorok*). Azonban, mint az az előző próbálkozásokból már kiderült, nem lehet maradéktalanul „távozni", „elbújni" valahová, biztos helyre. Mert nincsenek biztos helyek. Édenkertnek tán édenkert volt, amire *most* emlékezik a költő, de az Írással ellentétben nem lángkardú angyal űzte ki onnét, hanem szép lassan, magától pusztult le, rohadt el „az". Mint akit révült szendergésből ébresztenek durva kezek, úgy kiabál az álmából ébredő, miközben mind e szép-voltra rádördül egy vasajtó, mely nehéz, mint a szív: „Eltelt pár év. A kezdeti hév alábbhagyott (...) Végnapjait éli, tűrni és remélni tanul a hajdani vadóc".

Mit is adhat még a való világ, hová akarva-akaratlanul is mindig visszarángatják a menekvőt? Nevezzük egyszerűen a „maradékot" hétköznapoknak? Mikor „Harmadnapja borotválatlanul. / Mosatlan edények, gyűrött papírgalacsinok / hajótöröttjeként"..., vagy „Néha hónapokig senki", és „bekebelez az élet s az irodalom". Óhatatlanul érezni: „Gyarapodik a *mű*," már semmi sem az igazi. Vagy ha mégis, akkor az csak a félelem, a rettegés valami ködös, kiszámíthatatlan, senki nem tudja mivel kiérdemelt ítélettől. Hisz „Más nyelvet beszélnek. Más nyelvet beszélsz." Valakik egyfolytában fenik a fogukat, játszanak az idegrendszerekkel. Érezni, hogy ez a végzetes tévedés, mely kezdődött a valahai éden feketére festésével, lassan-lassan a végéhez közeledik (*Köznapi atrocitások; Meglepetések; Idegen városban*). Addig még lehet „csiszolgatni a művet", megkoronázni az eddigi produkciót: „temetőkert körött szaladni kőfalként", a „Körvonalazódó történet" dramaturgiája szerint „gyertyafénynél keresve a kulcsmondatot. / tökmagot rágcsálva. múlatva az időt."

Végül is kerek ez a puszta(i) világ, hisz a megkezdett vonal visszatér önmagába. Aki valaha boncolt és hurkokat vetett, ezennel fölboncoltatik és hurokba lép. *Egész*, ha úgy tetszik, miként az elején tételeztem. Körbezár és nem enged.

Amikor ott áll a költő, középen, egyedül. „Időt nyerni. / Talán csak ennyi a cél. Félbehagyom –", mondja, de nem teszi ki a pontot. Reméli – s remélem – azért, lesz ereje s kedve *újrakezdeni*. (*Orpheusz Könyvek, 1990*)

MÉHES KÁROLY

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

CSORBA GYŐZŐ versei 193
MÁRTON LÁSZLÓ: Második álom *(elbeszélés, III.)* 196
TAKÁCS ZSUZSA versei 211
KÁNTOR LAJOS: Megkezdett beszélgetés Bajor Andorral (immár az utókornak) 214
KÁROLYI AMY verse 220

*

KASZÁS MÁTÉ: Lázregény *(részlet)* 221
SOLYMOSI BÁLINT verse 231
BALASSA PÉTER: Beköszöntő Forgács Éva Bauhaus-könyvéhez 233
KOVÁCS SÁNDOR IVÁN: „Veri a hab a kősziklát" *(Egy elfelejtett költőnő: Rákóczi Erzsébet)* 235
GARACZI LÁSZLÓ: Abu *(kispróza)* 241
GÉCZI JÁNOS versei 243
SZŐNYI GYÖRGY ENDRE: Szerencsés mágus *(történet a félmúltból)* 246
PETŐCZ ANDRÁS verse 259
MIODRAG PAVLOVIĆ: A Szentivánéji álom *(esszé)* 260
P. MÜLLER PÉTER: Színről színre *(diarium theatricum)* 264

*

THOMKA BEÁTA: A befogadás kihívásai, 11. *(Ungváry Rudolf: A gépfegyver szálkeresztje)* 273
SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: Sok, de nem minden 277
VASADI PÉTER: Elmélkedés egy (emberszabású) hajó remegéséről *(Két kritika Esterházy Péter: Hahn-Hahn grófnő pillantása című regényéről)* 281
MOHAI V. LAJOS: Esterházy-cédulák *(Esterházy Péter két esszékötetéről)* 284

1992 MÁRCIUS

A Költészet Napja a Jelenkor Kiadónál:

Tolnai Ottó: wilhelm-dalok
290 oldal, ára 152 Ft

•

Károlyi Amy: Mindenért mindent
120 oldal, ára 99 Ft

•

Takács Zsuzsa: Viszonyok könnye
132 oldal, ára 99 Ft

•

Somlyó György: Nem titok
80 oldal, ára 75 Ft

A könyvek (a korábban megjelentek és az előkészületben lévők egyaránt) postai utalványon megrendelhetők, illetve előfizethetők a kiadó címén (7621 Pécs, Széchenyi tér 17).

Kérjük, az utalványon tüntesse fel pontos címét, irányítószámát, a hátoldalon pedig a megrendelt könyv(ek) címét!

40,-Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXXV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

Szerkesztő
GÁLLOS ORSOLYA

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BERTÓK LÁSZLÓ, CSORDÁS GÁBOR,
MEDVE A. ZOLTÁN, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó,
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/36-803)
Baranya megye önkormányzata, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium,
valamint a József Attila Alapítvány támogatásával.
Felelős kiadó: Csordás Gábor
Terjeszti a Magyar Posta és a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,
Lehel u. 10/A – közvetlenül vagy postautalványon,valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadónál.
Előfizetési díj egy évre belföldre: 440,– Ft, külföldre: 660,– Ft. Megjelenik havonként.
A szedés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadóban készült.
Sokszorosítás: Molnár Csaba nyomdája, Pécs.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

JELENKOR-PÉNTEK. A három esztendeje kezdett sorozat, a vasárnap délelőtti Jelenkor-matinék „jogutódaként" került sor február 21-én, pénteken a Művészetek Házában arra az estre, melynek vendégei *Darvasi László* és *Márton László* voltak. A beszélgetést az est házigazdája, *Parti Nagy Lajos* vezette. Ekkor adták át az 1991. évi Szinnyei Júlia-díjat is: a kuratórium a *Jelenkor* 1991-es évfolyamából *Takáts József* a lap januári, július-augusztusi, illetve októberi számaiban megjelent Mészöly Miklós-tanulmánysorozatát tartotta díjazásra érdemesnek. *Makay Ida* (1989) és *Bertók László* (1990) után ő a harmadik, akit a Szinnyei-díjjal jutalmaztak.

*

A MAGYAR NARANCS ALAPÍTVÁNY február 1. és 9. között kulturális rendezvénysorozatot szervezett Pécsett. Színházi bemutatók, filmvetítések, hangversenyek mellett a közönség megismerkedhetett néhány kulturális folyóirat, így a *Nappali ház*, az *Európai Utas*, a *Magyar Narancs*, a *Café Babel*, a *2000* és lapunk szerkesztőivel, munkatársaival is. A február 6-án tartott *Jelenkor*-bemutatkozás vendégei *Csordás Gábor, Csuhai István, Kukorelly Endre, Németh Gábor* és *Parti Nagy Lajos* voltak, az estet *Ágoston Zoltán* vezette.

*

MÉHES KÁROLY *Szombat délután* című első verseskötetének bemutatóját rendezte február 19-én a Cserépfalvi Kiadó és a Magyar Írószövetség Dél-dunántúli Csoportja a Művészetek Házában. A Pécsett élő költővel *Margócsy István* beszélgetett.

*

LETTRE INTERNATIONALE-EST. *Drago Jancar* és *Konrád György* lesz a vendége a *Lettre Internationale* estjének március 9-én, hétfőn, 18 órakor a Művészetek Házában.

*

KIÁLLÍTÁSOK. A *Junge Österreicher* grazi művészcsoport mutatkozik be március 6-31. között a Pécsi Galériában. – A Kisgaléria termeiben március folyamán *Záborszky Gábor* festőművész képei láthatók. – A *Magyar Műhely* munkatársai, *Bujdosó Alpár, Nagy Pál* és *Papp Tibor* mutatják be vizuális műveiket a pécsi Vasarely Múzeumban március 8-ig látható kiállításon. – *Kovács Attila* „Vízszintesen" című kiállítása március 27-ig látható a Petőfi Irodalmi Múzeumban. – *Szobrászrajzok* címmel rendezték meg a budapesti Knoll Galériában *Stanislav Kolíbal, Willi Kopf, Bernd Lohaus* és *David Rabinovitch* március 21-ig látható kiállítását.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ Labiche *Florentin kalap* című vígjátékát mutatja be március 13-án *Szikora János* rendezésében. – A Kamaraszínház március 29-én tűzi műsorára a *Noé* című rockoperát. A rendező és a szövegkönyv írója *Moravetz Levente*, a zeneszerző *Fillár István*, mindketten a Pécsi Nemzeti Színház művészei.

*

HANGVERSENYEK. A Pécsi Szimfonikus Zenekar március 30-i hangversenyén *Karolos Trikolidis* vezényli Mendelssohn és Bruckner műveit. A szólista *Szecsődi Ferenc* hegedűművész lesz.

*

ROMÁMIAI MAGYAR SZÍNHÁZELMÉLETI TANÁCSKOZÁST tartottak január 18-án Marosvásárhelyt az Erdélyi Múzeum Egyesület, a Marosvásárhelyi Színművészeti Akadémia Szentgyörgyi István Tagozata, valamint a Soros Alapítvány kolozsvári irodájának támogatásával. Az első ízben megrendezett tanácskozás címe *A drámai szöveg és az előadás* volt. Az előadásokat *Bécsy Tamás, Béres András, Kerestyéni Sándor, Kovács Levente, Nánay István, Parászka Miklós, P. Müller Péter, Székely György, Tompa Gábor* és *Tóth István* tartották.

*

SOROS ALAPÍTVÁNY. Az alapítvány 1991. évi történészi díját *Bojtár Endre* irodalomtörténész és *Péter Katalin* történész kapta. Szépirodalmi díjban részesült *Baka István, Bodor Ádám, Somlyó György* és *Szilágyi István*. A Soros Alapítvány szépirodalmi alkotói ösztöndíját egy évre *Babarczy Eszter, Csuhai István, Füzi László, Földényi F. László, Garaczi László, Keresztury Tibor, Kurdi Imre, Láng Gusztáv, Tóth Krisztina* és *Tóth László* nyerte el. A díjakat és ösztöndíjakat *Vásárhelyi Miklós*, a Soros Alapítvány alelnöke adta át január 17-én Budapesten, a Merlin Színházban.

*

ÚJ KÖNYVESBOLT nyílt február elején Pécsett, a JPTE Ifjúság útja 6. alatti épületében. A Szöveg BT. vállalkozásaként létrehozott üzletben ritkaságokkal, viszonylag kis példányszámú könyvekkel, folyóiratokkal, és más, érdeklődésre számot tartó kiadványokkal találkozhat az olvasó.

CSORBA GYŐZŐ

Mértékkel ismeri magát

Voltam falánk lettem undorodó
immáron mindkettőt utálom
csak ami bennem van még rejtező
azt fürkészem amíg meg nem találom

Szegényen magunk-ismeretlenül
lépünk a velejéig-idegenbe
pedig így a határsávban bizony
kíváncsiságunk nagyobb is lehetne

Ha egy-egy másutt termett gondolat
környékez meg fölrántom körbe gátam
és intek vissza a magam
birodalmába fél-hazátlan

Mit szól – ha van – ki túl vár s üdvözöl?
Azt, hogy olyan jött legalább
aki mértékkel ugyan
de ismeri magát

Létállapot

Egyben egyben egyben
zúzva zúzva zúzva
zúzva zúzva egyben
egyben zúzva egyben

Ami összevaló össze
ami összevaló széjjel
sima lépés helyett ugrás
könnyű lépés helyett mászás

Torzulás?

Létállapot!

Dolgára megy

Szépen levetkőzöm s átöltözöm
hálóruhába... Így lesz holnap is
holnapután és azután is...

De az „után"-ok már „talán"-ok
ez a mostani is lehet „talán"
mert csak egy botlás egy ütés a szívre –

Néhány napig központ leszek:
ilyesfélét még nem csináltam –
Majd mindenki dolgára megy

Annyi sem

Csoszogás? Méghozzá az én talpam felől?
Sose hittem volna hogy erre sor kerül

Akiket csoszogni láttam járdán kövön
sajnálva búcsúztattam tudtam rájuk mi jön

Hát az jön rám is? Tán lassan tán hirtelen
tán elkoptatva melyben már nincs is értelem

Zene lesz ez a hang mely elcsöndül hamar
vagy nyikorgás amely gyötörve szétkapar?

Vagy már nem is gyötör mert annyi sem marad
amennyi kell hogy kínnal mozdítsam lábomat

Váltakozások

Forog bennem Hol áll meg ó melyik
képet nagyítja ki a képzelet?
Mostanában többnyire hervadásos
jelenetek s a végső hervadás
másfelől meg velem bujálkodó nők
vetítődnek agyam vásznára sorban
Pirosnál pirosabb és feketénél feketébb
színekbe öltözködnek és öltöztetnek engem is
És mindez úgy történik hogy hiába
nézek ki a kertbe vagy az utcák
nyüzsgésében seregnyi emberarcra
az én lépéseim hibátlanul
tartják szokásos rendjüket
S ha olykor-olykor közéjük vetül
valami más is csak pár pillanatra
s jönnek megint a régiek:
a hervadásos
jelenetek s a végső hervadás
meg a velem bujálkodó nők
vagyis: a forró élet
s a fagyos halál

Kedves és tisztelt Barátaim,

75. születésnapomra és kitüntetésemre igen sok üdvözletet kaptam, intézményektől és magánszemélyektől egyaránt. Nem tudtam valamennyit megköszönni – jobbára a küldők címe hiányában.

A köszönetnek szokatlan módját választottam tehát. Viszonzásul és hálaképpen fogadják el a fenti szerény verseket mint az Önöknek szívből ajánlott frásokat.

Csorba Győző

Második álom

III.

Reggel van, az önálló élet első reggele. Ég a konyhában a villany. Nem kell sietni. Csak nyugodtan, csak szépen átgondolni az egész napot. Maradt kenyér, egy nagyobb sercli. Tarhonya, de azt főzni kellene. Vegyes gyümölcslekvár, átható vegyszerízzel, de az akkor is átható lenne, ha nem volnának betörve az ablakok. Csikorogva morzsolódik a lekváros kenyér az alsó és a felső fogsor között. Maradt pótkávé, de azt főzni kellene. Valódi magyar tea, de azt is főzni kellene. Maradt az asztalfiókban pénz, talán elég egy hétre. Talán egy hónapra is. Úgysem lehet érte kapni semmit, legalábbis Richárdnak nem. Igazolások, nyugták. Egy idézés még tavalyról, amelynek Világiné bizonyára nem tett eleget. Richárd felbont egy zacskó vizet, iszik belőle. Könnyen lehet, hogy mégsem fog hajat mosni.

Menni kell.

Sajnos a kapualjban, amint várható is volt, elébe áll Fekecs. Mindenféléket kérdez. Hogy nincs-e tanítás?, és miért nincs? Meg, ami kínosabb, azt is megkérdezi, hogy: a mama nem került elő? Richárd nem kap levegőt. És emiatt fel tudná pofozni magát. Mi lesz később, ha már most sem tudja kivágni magát, amikor ki sem lépett még az utcára? Ugyanakkor az is belévillan, hogy azonnal mondani kell valamit, mert a következő pillanatban, ha kicsúsztak a házmester száján a készülődő szavak...

Megmondtam neki, hogy ne nagyon ugráljon, én megmondtam!

... akkor már késő lesz. Valamit motyog Fekecsnek. Hogy az anyja otthon van, csak még alszik. Jobb nem jut eszébe, mármint Richárdnak. *Vagy úgy!, alszik!, meghozzá mélyen alszik! Csak nehogy aztán fölébredjen, ugye?* Fekecs háta mögött pezsgő, vidám élet zajlik: tavaszi húslegyek bolondoznak a krumplihéjon meg azon a kevés halbelsőségen, ami a krumplihéjat változatosabbá teszi. Fekecs azt is mondja, hogy Richárd ugye vásárolni megy, és milyen szép tőle, hogy ennyire segítőkész. Ezt mondja, holott a boltokban rögtön a bejáratnál föl kell mutatni azt a fényképes igazolványt, amelyet minden házban a házmester juttat olyanoknak, akik megérdemlik; márpedig Richárd nem érdemelte meg. Fekecs, állkapcsát előretolva, furcsán, sokáig néz. A krumplihéj mögött áll még valaki, név szerint Kaukerné. Kezében piros műanyagvödör, annak tartalmát a krumplihéj tetejére borítja. Aztán ő is csak néz. Furcsán, szó nélkül, és a kárörömnek minden jele nélkül.

Felháborodva zúgnak a legyek. Félregurul egy véres vattacsomó, ebből tudni lehet, hogy Kaukerné lánya megint hazaköltözött.

És most Richárd kint áll az utcán. Egyszerre csak világosan látja, hogy *nem történik semmi.* Vannak dolgok, amelyek megesnek, események, amelyek bekövetkeznek és következmények, amelyek háramolnak, ám ettől függetlenül nem történik semmi. Ha váratlanul megjelenne hatalmas, fekete betűkkel az újságok címol-

dalán, hogy meghalt Komor Benjámin (közben Richárd elszörnyedt a gondolattól), azzal ismét nem történik semmi, legföljebb megint eltűnik egy régi utcanév.

És újabb szörnyű gondolatok tolakodnak elő. Hogy ezek szerint az ország első embere *már meghalt*. Nyilván régóta nem él, annak ellenére, hogy integet az ünnepségeken, és mozog a szája. Talán soha nem is volt élő személy. Akkor hát nem igaz, amit olyan sokan hisznek, hogy *alapjában véve jó ember;* nem jó és nem rossz, hanem semmilyen. És akkor Stájdubnak sincs igaza: nem rosszabb lesz, ami van, hanem semmilyen. És akkor ő, Richárd, mint előtte mások, máris eltűnt nyomtalanul; annak ellenére, hogy itt áll a Damjanich utcában, ezerszer látott házaktól közrefogva. Egészséges és jól érzi magát; vagyis nem történik semmi.

És ha most váratlanul kiderülne, hogy másmilyen lesz *a valóság*... hogy mostantól másképpen lesz minden...

Richárd képtelen volt elgondolni, milyen lehet az a másféleség. Nem is próbálta. Hallott híreszteléseket más országokról, ám az ilyesmivel nem tudott mit kezdeni. Állítólag van Angliában egy park, ahol bárki szónokolhat, és akármit mond, nem büntetik meg. És olvasott régi könyveket, amelyekben egészen látványosan megtörténtek a dolgok, például maroknyi magyar vitéz megvédett egy várat a százezres török sereggel szemben. De hát éppen azért, mert megtörténtek a dolgok, lehetetlen volt elképzelni, hogy egyszer megint ilyen lesz a világ, és hogy olyanok lesznek az emberek, amilyennek a könyvben le vannak írva. Talán az áruló Hegedűs hadnagy; ő bizonyára megvan, de ő is csak inkább előfordul.

... ha kiderülne, hogy másképpen lesz minden, azzal sem történne semmi. Ha kiderülne (bár ezt Richárd el sem tudta volna képzelni), hogy mostantól nincs Népvalóság, megszűnik a Párt, és a KISZ csupán egy angol szó, amely csókot jelent: akkor változatlanul nem történne semmi. Mert az egész valóság egy nyüzsgő semmi, vagyis már megszűnt, és létre sem jött; és ennek elismerése nagy fellélegzés volna, de nem változtatná meg a semmilyenséget. És egy olyan világ, ahol nem lenne kijárási tilalom és nem lennének igazoltatások, és nem veszne nyoma senkinek, és mindenki mehet, ahová akar: az ilyen világ is csak a semmilyenségnek egy változata volna.

És hát Richárd most is mehet, ahová akar. Kereshet, vagy inkább keresnie kell ennivalót, védelmet, jótanácsot, vagy ahogy az álom az efféléket nevezi. Mindenfelé vezetnek utcák; és az épületekben egészen különböző vérmérsékletű, különféle jellemvonásokat kidomborító férfiak és nők tartózkodnak. Nagyjából mindegy, merre indul; a lényeg az, hogy most már indulnia kell, nem ajánlatos túl sokáig ácsorogni.

Irány a körút.

Kora délután érkezik vissza, gyomrában csillapított éhség. A napkorong ott áll egészen alacsonyan, valahol a Rottenbiller utcai házak fölött, mintha most akarná eldönteni, melyiknek a kéményébe merüljön le. A háromemeletes ház előtt, ahonnét Richárd reggel elindult és ahová most visszatér, áll egy régi teherautó. Mindenféle háztartási holmik vannak fölpakolva rá. Atlétatrikós ember ül a vezetőfülkében. Kihajít az ablakon egy füstölgő cigarettavéget, valaki rögtön lehajol érte.

Fönt a második emeleten Világi Józsefné zománctáblája rajzlappal van letakarva, s a rajzlapra filctollal, nagy bumfordi betűkkel oda volt írva, hogy:

SCHUBERT MIHÁLY
SCHUBERT MIHÁLYNÉ

SCHUBERT ANDOR
SCHUBERT ISTVÁN
SCHUBERT ERNŐ
SCHUBERT REZSŐ
Schubert Péter,

ez utóbbi már kisbetűkkel volt írva, mégis alig fért el a rajzlap alján. Ebben a pillanatban behajlik az ajtó mindkét szárnya, bentről kitoppan két fiú, az egyik akkora lehet, mint Richárd, a másik valamivel kisebb. Zumm, lerohannak a lépcsőn. A nagyszoba felől kigyakorolt női hang: *Micsoda disznóól van itt!* Csörömpölés, aztán csecsemősírás. Alighanem ez lesz a Schubert Péter.

A rajzlap alatt félbetépett másik rajzlap, azon is felírás: KI ITT BELÉPSZ, TÖRÜLD MEG A LÁBAD! Schuberték örülnek az új lakásnak. Schubertné kerek-perec meg is mondja: nem olyan időket élünk, hogy ilyen alkalmakat el lehessen passzolni. Különben is, lakni muszáj valahol. Ezt, némi töprengés után, Richárd is belátja. Egyéb dolga nem lévén, segít a Schubert-fiúknak rakodni. A két fiú, aki az imént elszaladt mellette, István és Rezső. Szokott-e Richárd modellezni? (Ernő), és nincs-e véletlenül mikroszkópja? (István), és milyen játékai maradtak (Rezső)?

Az egyik fordulóban előkerül Schubert papa. Ritkás hajú, csöndes ember. Félrevonja Richárdot. Halkan, tapintatosan beszél, mintha botrány vagy halálos betegség felől érdeklődne. Nehogy azt higgye Richárd; ők nem olyan emberek. És neki személy szerint ez nagyon kellemetlen. És hogy ő szívesen kifizeti a fuvar felét.

Richárd nem érti.

Hát most, amíg itt van a teherautó, a fiúk gyorsan fölrakodják a bútort, meg mindent, ami van; és a sofőr azonnal elviszi az új helyre...

Ilyen az, amikor valaki szégyelli magát.

... vagy ahová Richárd akarja.

A teherautó már nincs a ház előtt.

Schubertné, kövér, élénk asszony, suttogva tanácskozik a férjével. István és Andor viszik a lelakatolt szekrényt a pincébe. Tanácskozás a házmesterlakásban. Sorsába törődött fikusz, kalickában gunnyasztó szürke madár, mosolygós Komor Benjámin átellenben az ablakkal. Fekecs, egészen váratlanul, megértőnek bizonyul. Álláspontja szerint Richárd szabályosan be van jelentve, s amíg nem történik intézkedés, addig felőle Richárd maradhat.

Richárd marad.

Estefelé nyolcan ülnek a konyhában. Andor már tulajdonképpen felnőtt, már katona is volt. Schubertné kedvesebb hozzá, mint a férjéhez, aki már nem emlékszik rá, hogy katona lett volna. Talán alkalmatlannak minősült, amilyen horpadt mellkasa van – találgatják a fiúk. Schubert papa étkezés közben is újságot olvas, természetesen a Párt központi lapját, a Valóság Népét. Arca, mintha felhők mögé bújt volna, nem is látszik a sűrűn telenyomtatott lapok mögött. István és Rezső folyton arról faggatják a bátyjukat, milyen a katonaság. Adorján először nem szívesen beszélt, olyasmiket mondott, hogy:

Aki elől van, pofonvágják, aki hátul van, seggberúgják, de aztán, ha jobb kedve támadt, elmesélt egy-két vidám csínytevést. Főleg arról tudott mesélni, hogy miből mennyit lopnak a tisztek. *Én a helyedben ilyesmiket nem terjesztenék,* mondja pártújságja mögül Schubert papa, de nyilván csak irigységből, amiért nem vált be katonának. Ő kénytelen becsületesnek lenni, mert ő nem lophat, legföljebb ceruzát és borítékot az irodából. A Schubert-fiúk most is azokat a zöldesbarna

vászoningeket hordják, amiket Adorján szerzett. A tornacipőkről nem is beszélve. Meg a melegítőkről, meg a többiről. Schubertné büszke az ő nagy, felnőtt fiára, megállás nélkül büszke. És a fiúk mennyire vigyáznak a holmijukra!, még a Péter is milyen jó gyerek, pedig ő szinte még nem is tud beszélni.

Ernő kevesebbet kérdezősködik, ő számtanpéldákat old meg az asztalnál. Ő hasonlít legjobban Schubert papára. Matematikus lesz vagy mérnök. Mindegyik fiúból lesz valami. Adorjánt nem vették föl a főiskolára (mivel származása szerint nem A vagy B, hanem csak D kategóriába tartozik, azonkívül Schubert papa nem hajlandó...

Nem is tud! kiabálja diadalmasan Schubertné.

... nem hajlandó protekciót szerezni), de azért nem csügged, jövőre megint megpróbálja. István hegedűművész lesz vagy üzletkötő, van is egy hegedűje, rá van írva cikornyás betűkkel, hogy Este, amiről István tudja, hogy az egy olasz név. Egy olasz név!, amivel csakugyan végződnek a napok!, mert vacsora végeztével István hegedül. (Margarinos kenyér.) Rezső biológus lesz. Akváriumot szeretne. Könyörög az anyjának. Legalább egy hatliteres akváriumot!, amilyet a Soltész úrnál egészen olcsón lehet kapni! *Neked az olcsó?, tudod, mennyi az apátok fizetése?!* Közben ha valaki, hát Richárd nagyon jól tudja, hogy Schubertné már egyszer elment Soltész úrhoz, s megpróbálta lealkudni a hatliteres akváriumot. Rezső kvarcórát is nagyon szeretne. Mostanában lehet kapni kvarcórákat. Rezső inkább csak azért szeretne kvarcórát, hogy legalább az akváriumot megkapja. Egyik délután betanítja Pétert, akinek este majd azt kell mondania: „Kér a Rezső kvarcórát". Este Péter, amikor megbökik, azt mondja: „Kér a Péter vacorát". (Vegyes gyümölcslekvár.) Egyszóval, mindegyik fiú lesz valami.

Kérdezik Richárdot: hát ő mi akar lenni? Richárd hallgat. Erre a kérdésre sohasem tudott válaszolni. Sohasem tudta elképzelni, hogy egyszer majd ő lesz valami különös dolog, egy foglalkozás vagy rang. S hogy még akarjon is ilyesminek lenni! De most nemcsak ezért hallgat. Lát egy jelet mindegyik fiú homlokán, amit a saját homlokán is lát, ha tükörbe néz: hogy már egyikük sem fog felnőni. Még Adorján sem, pedig ő már majdnem felnőtt. Kissé csodálkozik is, hogy a fiúk ezt nem látják. Márpedig nem látják. Élnek számottevő meggondolások nélkül, a maguk eléggé vidám, zajos módján. Élik valóságukat. Beleélik magukat a valóságba. Még annak is örülnek, amikor István kezében esténként megnyikordul az Este.

Adorjánt a Magyar Néphadsereg érlelte férfivá. Kiképzés után Kistarcsára került, ahol épül a Csillagváros, rakétakilövő-állványainak erdejével. Ott aztán kemény volt az élet. Viszont komolyan is vették az embert. Kistarcsán egészen különleges figurák voltak összeválogatva. Közönséges bűnözők, meg másmilyenek is. Állítólag volt közöttük színész is, meg egyetemi tanár. Beszélni persze nem lehetett velük, csak nézni föntről, a toronyból, ahogy dolgoznak.

Aztán, amikor már túlságosan jól ismerték a helyet meg a munkát... ratatatata!

A Schubert-fiúk tátott szájjal hallgatják. Schubert papa mogorván kibúvik az újságja mögül, és azt mondja, hogy ilyenekről nem beszélünk az asztalnál. De az igazság az, hogy Schubert papa senkinek sem imponál.

Adorjánnak azonban szerencséje volt. Ő mindvégig csak őrszolgálatot adott. A szolgálatot adni kell, ezt így mondják. Adorjánt egyszer kitüntetésre is fölterjesztették, de közben három hétig esett az eső. Az a kilenc és fél hónap úgy telt el Kistarcsán, hogy Adorján részéről egyszer sem került sor fegyverhasználatra.

Legföljebb az volt, hogy utólag néha kivezényelték a századot, és akkor ásni kellett, mert kevés volt az előre megásott gödör...

Schubert papa lecsapja az újságot, és tőle teljesen szokatlanul, kivörösödött fejjel ordít. *Csönd legyen!, hát köteles vagyok én ezt hallgatni?!* Schubertné csitítja. *Mégis, miről beszéljen a gyerek, ha egyszer ez van?* Schubert úr visszabújik a Valóság Népe mögé. Csokoládéízű szörp. Sajtjellegű krémkülönlegesség. Ez van.

Egyszer fogtak egy civilruhás embert, akinél fényképezőgép volt. Spion. Kihallgatták, aztán adtak neki babgulyást. Rátartották a géppisztolyt, hogy ne gondoljon szökésre. Nem is gondolt semmire, hanem evett. Babgulyást. Jó sűrűn, sok hússal. Rezső lehajol egy aláhullott kenyérdarabért, Ernő gyököt von, István kézbe veszi az Estét. Irigylik a spiont, aki babgulyást evett.

A lakás megváltozott. Nejlont erősítettek az ablakokra, mert az nem tilos. A konyhai ablakot beszögelték hulladékdeszkákkal. A cserépkályhát, amely mindkét szobát fűtötte volt, lebontották; helyébe került egy kis vaskályha, amelynek lapján főzni lehet. A fiúk hoznak száraz gallyat meg letört ágakat a Városligetből; azonkívül az első hetekben Világiné bútorai közül is elhasználták mindazt, ami nem került a pincébe; így aztán szinte napról napra több lett a hely. Nagy, régi rongyszőnyegek borítják el a padlót; a falakra futballisták, színes állatfotók, zenekarok, sportkocsik, futballisták és futballisták szögeződnek föl. A kisebb szobában alusznak Péterrel a szülők, a nagyobb szobában a fiúk, valamint Richárd. Emeletes vaságy van, kettő. Richárd ágyát helyszűke miatt eltüzelték, Richárd elfér az ágyneműtartóban is, csak a térdét kell behúznia.

Az igazság az, hogy az ágyneműtartó furnérlemeze gyárilag át van lyuggatva, és a lyukakon, valamint a félig nyitva hagyott ajtón át reggelente látszik öltözködés közben Schubertné, Schubertnéből egy-egy elugró, fehér sáv. Richárd nem tud nem odanézni. Közben arra gondol, hogy hiszen ez undorító. És hogy egykettőre ki lesz rúgva, ha rajtakapják; mehet, amerre lát. Viszont a vaságyak felől nem lehet észrevenni, hogy ő mit csinál. Talán Rezső láthatná, de Rezső még alszik.

Szombat-vasárnap meleg víz is van. Vasárnap reggel Schubertné különös gonddal, sokáig tisztálkodik; Richárd azt is tudja, hogy miért. Majdnem elsötétül előtte a világ. Rosszal fizet a jóért. Végre nyílik a fürdőszoba, csattogó papucsban kilép az asszony. Megáll a nagyszobában, illatozik és gőzölög. Törzse körül nagy, piros törülköző; fején kisebb, sárga törülköző slampos turbánként föltekerve. Fiókokat húz ki, válogat. Richárd le tudná köpni magát, amiért egyre jobban tetszik neki a középkorú, kövér asszony, öt fiúgyermek anyja.

Richárd előtt fölrémlik egy nagy regény Schubertnéval. Egy románc. A Városligeti-tó partján, szomorúfűz alatt.

Már nagyon régen szeretnék valamit mondani neked, Richárd... Nem is tudom, hogyan fejezzem ki magamat...

Senki nem érti magát a világon, Terézia!, csak én!

Annyira szégyellem magamat... öreg vagyok már a szerelemhez... Nézd meg, milyen öreg vagyok!

Ne tessék már ilyet mondani! Még hogy öregség! Az csak egy évszám! A végtelenség előtt egyidősek vagyunk!, maga meg én! (De most már tegezni kellene.) Különben is, ahhoz képest nagyon jól tartod magadat!

Ezt komolyan gondolod? Jaj de kedves vagy!

Hát néznélek az ágyneműtartóból, ha nem így volna?!

Akkor azt is látnod kellett, hogy visszereim vannak.

Hm... hát, mi tagadás. Engedd, hogy öledbe hajtsam fejemet! (Ez a Hamletből van,

de Schubertné biztosan nem olvasta. Majd oda kell adni neki. Vagy megnézni kettesben!) Mit számítanak azok a visszerek, amikor olyan csodálatos feneked van!

Nahát, hogy valakinek ilyen fiatalon ilyen remek ízlése legyen!

Eddig hányszor dicsérték a fenekedet?

Soha! Senki! Drága Richárdom, te vagy az első!

A férjed sem?

Az a nyámnyila tahó? Aki hetenként egyszer alig bír... jaj, Richárd, ne is beszéljünk ilyenekről ebben a fennkölt pillanatban! Mennyire szeretlek! Micsoda férfi vagy!

Közben Schubertné réges-rég felöltözött. A szagok alapján ítélve, rántást készít a konyhában. Richárd megpróbálja továbbszőni románcukat. Kéne szerezni egy kocsit. Olyasféle nagy, állami kocsit, befüggönyzött ablakokkal. Sofőr nem kell. A Normafa környékén lekanyarodni az erdőbe. Keresni kell egy olyan helyet, ahol még vannak fák. És ahová nem lehet az őrtornyokból odalátni. Csak azt áruld el, Terikém, hogy miért éppen ehhez a penészes balfaszhoz mentél feleségül?! Nem tehetek róla... hidd el, drágám... sohasem szerettem azt az embert!... kényszerhelyzet... hiszen akkor Te (így kell mondania, pirinyót sóhajtva: Te), Te még a világon se voltál... muszáj volt hozzámenni. Jó, jó, de miért szültél olyan sok fiút neki? Nem mondom, egyet vagy kettőt, az még hagyján... de hogy mindjárt ötöt! Ne légy már csacsi, drága Richárd!, hát azt hiszed, hogy azok a gyerekek tőle vannak? (Nem, ez nem lesz jó. Schubertné nyilván velejéig tisztességes asszony, akinek most fog először eszébe jutni, hogy letérjen a hűség ösvényeiről.) Édes Richárd, hát nem látod, hogy azok a gyerekek teljesen az apjukra hasonlítanak?, semmi közöm hozzájuk! (Ez az!) Jaj, Richárd, én úgy félek! Inkább a kezemet vágatnám le, semhogy megcsaljam az uramat! Nem ott kell kikapcsolni, te kis bolond!

Héja-nász az avaron.

Álmodni Richárd nem tud, álmodozni tud. Schubertné régebben a Patyolatban dolgozott. Esetleg el lehetne bújtatni az embernagyságú, fehér zsákok mögött, amikben gyűjtik a szennyes ruhát. (Hogyisne!, pfuj! Különben is megszüntetik a Patyolat-fiókokat.) Nem, nem. Schubertnét annak rendje és módja szerint el kell szöktetni. Mondjuk Ceglédre. Nem, Cegléd unalmas. Akkor Vácra. Van ott a Hotel Vörös Csillag, a Szabadság úton, közel a börtönhöz. Két évvel korábban, egy osztálykiránduláson látta Richárd és jegyezte meg a szállót, mintha már akkor tudta volna, hogy ez lesz végső kalandjának színhelye. Kapnak egy szobát, egy olyan Dunára nézőset. (És most megint magázni kell.)

Jöjjön, Terézia!, halálba merülő társam a végzet földindulása közepette! (Nem, ez túlzás. Ez neki túl fennkölt.) Van egy napunk és egy éjszakánk, amíg biztos, hogy nem keresnek minket, és valószínű, hogy nem fognak ránk találni. Van egy napunk és egy éjszakánk, hogy élvezzük a világ minden örömét, amiket eddig egy életen át elmulasztottunk. Utána pedig...

Jaj, Richárd!, hát ilyen önfeláldozó vagy? Mert hát én, hogy is mondjam csak, én a harminckilenc évemmel (csak harminckilenc? nahát!), ellenben Te, Te még negyven évig élhetnél... vagy tudom is én, ötven évig!, előfordul az ilyesmi... (Hacsak meg nem szavazza az Országgyűlés a felső korhatárt.) Addig még annyi minden történhet!, köztük biztosan jó dolgok is!

Nem, Terézia, nem fog történni semmi. És az életből az eleje a legjobb. Mint a cigarettából az első két szippantás; azt is utána el kell dobni. (Ezt egy idősebb fiútól hal-

lotta Richárd, olyantól, akinek az apja rendész volt a dohánygyárban, és ezért nagyon sok cigarettája volt.) *Éppen azért két-három szippantás után el kell dobni. Te hiszel a túlvilágban? (Azt fogja mondani, hogy nem tudja.)*

Nem is tudom, ezen valahogy még nem gondolkoztam. Talán a gyerekeim, a fiúk emlékezni fognak rám. (Nem ő mondta, hogy semmi köze hozzájuk? Húsz év múlva már senki sem fog emlékezni rá!, de nem szabad ezt mondani, mert akkor sírni fog.) Főleg István. Tudod, ő annyira melegszívű. (Tessék, már sír.)

... utána pedig együtt, egymás karjai között hajítjuk el a kikóstolt, megunt és megutált életet! (Nagy, fehér, párolgó test, amint hullámzik a zokogástól. Visszerek. Bemélyedések, mint medrek, amiket a szűk ruha vájt az évek folyamán. Utoljára belészeretni, a szó legnyersebb és legmélyebb értelmében!)

És Richárd, amikor épp nem Péterre vigyáz, elkíséri Schubertnét a délelőtti bevásárlóexpedíciókra. Csakhogy Schubertné krumplivásárláskor azt mondja: *tessék telerakni a kosarat, majd a kisfiú viszi hazáig*, a trolibuszon pedig nem átallott így kiabálni: *Engedjenek előre, gyerekkel vagyok!* És mindenkihez hozzádörzsölődött vagy a mellével, vagy a fenekével, csak Richárdhoz nem. Ráadásul a suttogó megbeszélésekből kihallatszik, hogy Schubertné szeretné, ha „tiszta helyzet lenne a lakás vonatkozásában", vagyis ha sikerülne Richárdot valahogyan eltávolítani. Richárdnak elmegy a kedve, hogy az ágyneműtartóból nézegesse reggelenként Schubertnét. Általában elmegy a kedve Schubertnétól meg a reggelektől.

Sajnos az is kiderül, hogy Fekecs hallgatólagos jóindulata mégsem egészen önzetlen. Egy reggel értésére adja Richárdnak, hogy most már okvetlenül elviszik, hacsak ő, Fekecs nem hajlandó „segítséget nyújtani"; csakhogy a segítésnek és a nyújtásnak ára van. Attól fogva Richárd lejár a házmesterlakásba. Egy idő múlva tegezni kell Fekecset, és úgy kell szólítania, hogy Palikám.

Amúgy Richárdnak nincsen rosszabb dolga, mint a fiúknak, sőt ő még iskolába sem jár. Kapott egy levelet, amely a tisztelt Szülők szíves tudomására hozza, hogy Kipontozott Vonal nevű gyermekük ilyen és ilyen törvényerejű rendeletek értelmében visszamenőleges hatállyal folyó tanév elejétől nem tekintendő az iskola tanulójának. Richárd egy ízben találkozik az utcán az egyik tanárral, Zömökcével. Már nemigen emlékszik, milyen tárgyat is tanított ez a tanár. Zömökce nem köszön vissza, de nem is megy el szó nélkül Richárd mellett. Azt kérdezi: *Te még mindig itt vagy?*, és csóválja a fejét, nem is rosszallóan, inkább csak értetlenül.

Schubertné most már mindenkit ismer, nemcsak a házban, hanem jóformán az egész környéken. Kifejezetten jó viszonyban van Figusnéval és Kovásznainéval, de Fekecset is, mintha Fekecs egy automata volna, tudja kezelni. Az ügyvédeket nem kedveli, mivel ügyvédék „játsszák az eszüket", ami azt jelenti, hogy nem hallgatták végig Schubertnét, amikor „bizalomelnyerési szándék végett" apró-cseprő gondjairól szeretett volna beszámolni. Ám a legtöbben, főleg asszonyok, megnyíltak Schubertné előtt: eddig ismeretlen sorsok és kézenfekvő ügybajok tárulnak föl – mint Schubertné gondjai, aprók és cseprők, és mindegyikük húsba vág.

Richárd nem tudja még, de Neked, megálmodóm, az álom előrevetíti, hogy Schubertékat sem fogja már sokáig látni.

Egyik délután, amikor a fiúk már otthon lesznek, sőt már Schubert úr is otthon lesz, Richárdnak odaadják a pincekulcsot, hogy vigye le Péterke rácsos ágyából a rácsot, mivel mostantól már Péter is nagyfiú lesz. Richárd le fogja vinni a rácsot, s a kelleténél kicsivel tovább is lent marad a pincében. Például kíván-

csi lesz, hogy hol végződik az ő házuk pincéje, s hol kezdődik a szomszéd házé. Egy idő után az lesz az érzése, hogy eltévedt; nagy megkönnyebbülésel fogja fölismerni az egyik lichthofhoz vezető fordulót. Meg akarja majd nézni, hogy megvan-e még Szent Bertalan szobra, amely állítólag a lépcsőházi fülkéből került oda. Ám a lichthofban oly vastagon áll majd a szemét, hogy nem lesz lehetséges megállapítani, vajon ott van-e még a szobor vagy sem. Richárd végül föl fog menni. Fütyülni fog a lépcsőházban. Azt fogja fütyülni, hogy „Fel, vörösök, proletárok". A rajzlap, amely addig az ajtón van, ott lesz a folyosó kövén, rajta Schuberték nevei, a neveken egy nagy lábnyom. Recés. Richárd anyjának a neve sem lesz az ajtón, a zománcos névtábla, valaki azt is lefeszegette lesz. Az ajtó nem lesz jól becsukva, szinte magától ki fog nyílni. A lakás földúlva. Egyik helyiségben sincsen senki. Tűz már nem ég a kis kályhában, de a vaslap még meleg, és még meleg a krumplistészta, ami vacsorára lett volna. A sarokban ott lesz az Este, szakadt húrokkal, összezúzva. Richárd ki fog rohanni a gangra, az ajtó be fog csapódni mögötte, s Richárd majd nem tud visszamenni a lakásba. Ki vannak a zárak cserélve: most fogja csak észrevenni.

Most még Schubertné magabiztos léptekkel megy a Garay-piac felé, holott fájnak a lábai. Richárd szemügyre veszi az asszonyráncos, kissé már petyhüdt nyakát, beszívja verejtékszagát. A piacon vöröshagyma és krumpli, de nagyobbára fagyott krumpli kapható, azonkívül bazárcikkek és nagyméretű befőttesüvegek. Akad még egy ablak, ahol ki van írva: HÜVELYESEK, MÁK, DIÓ, ott azonban törkölyt árusítanak, még tavalyról maradt. Ki lehet főzni. Állítólag sok vitamin van benne, s a szőlőmagvakból értékes olajat lehet kivonni. „Nekem inkább a leve kéne, azt hová tették?" – „Ne kedélyeskedjünk, jó?!" Egyszer volt egy nagy razzia, de Schubertnének csak intettek, hogy menjen. És persze Richárd is mehetett.

Schubertnét viszik a fájós lábak, és Richárd lépked mögötte kosarakkal. És már nem Schubertné megy Richárd előtt, mivel Schubertné kitámolygott az álomból a semmiségbe, hanem aki megy Richárd előtt, az Kubista Károlyné. És nem a Garay-piacról távoznak, hanem a Ragozzi-téri vásárcsarnokból, ahol sem hagyma, sem krumpli nem kapható, viszont halomban áll a rothadt narancs. És nem a Schuberték elhurcolása előtti napok morzsolódnak, még nem tartunk ott, Richárd még csak ma délután fog megismerkedni az anyja lakásába költöző népes családdal.

Kubista Károlynét úgy hívják, hogy Ágica.

Ha szegény apád látná, hogy milyen éhenkórász fia van!

Ez, noha felkiáltás, mindenesetre tárgyilagos felkiáltás. Richárd éhenkórász, apja pedig szegény, vagyis boldog, illetve megboldogult; viszont amíg nem volt boldogult, addig nem is volt szegény. Nem akar az álom köntörfalazni: Sertéssyről van szó. Ágica vezette az ő háztartását, amíg volt a háznak tartása.

Ágica Romániából menekült a Magyar Népvalóságba, de már ez oly régen történt, hogy jóformán teljesen elfelejtette. A legnagyobb igyekezettel sem képes fölidézni, hogy miért kellett menekülnie vagy miképpen zajlott élete korábbi szakasza; de még az is kihullott emlékezetéből, hogy hová valósi volt, s hogy melyik faluban vagy városban töltötte napjait. Egyetlen homályos emléke van: hogy volt egy kert, és ott volt egy idomított vakond, úgy hívták, hogy Vaksi. Ágica toppantott hármat, lekiabált a föld alá; kisvártatva megmozdult a föld, fölpúposult egy kis kupac, amiből nagy kupac lett. Kibújt egy selymes kis orrocska, majd visszahúzódott. És Vaksi, mint egy furcsa, föld alatti kiskutya, ott

kúszott-mászott Ágica nyomában, hallatszott a föld alól a csoszogás. Egyszer jöttek a munkagépek, Vaksi kibújt, Vaksit eltiporták. Úgyhogy erre az Ágicára nem is érdemes több figyelmet fordítani. Lehet, hogy nem is menekült, és ha mégis, akkor sem a Román Szocialista Valóságból. Amíg Sertéssy megvolt, addig Ágicának ott volt a helye Sertéssy konyhájában. Terpeszben állott a feketefehér kőkockákon, előtte sercegés, mögötte gőzpamacsok. Egy kicsit ő maga is olyan volt, mint egy kocka, vagy legalább, mint egy oszlopokon álló téglatest.

Most már Sertéssy hónapok óta nincs meg, és a konyhája sincs meg. Most már Ágica sem annyira tömbszerű, hanem egy kicsit összeroskadt; szivacsosabb lett. Jár mindenfelé; most éppen ő meg Richárd a Víg utcába megy, Miklós úrhoz, csakhogy ott nem főzni kell, hanem takarítani. Sőt, mostanában szinte már takarítani sem szükséges; egy kis port leszámítva tiszta marad a műhely. Nincs gipszmorzsalék, és a linóleumos padlót nem borítja frissensült műfogak csiszladéka. Ugyanis Miklós úrnak nemigen akad munkája. Ugyanis nemigen vannak alapanyagok. Ugyanis Miklós úr, amíg Sertéssy megvolt, az alapanyagokat a Sertéssy-féle fogászati raktárból szerezte be. Így függenek össze a dolgok, legalábbis az álomban és *a valóságban.*

Ágicának rossz érzése van, és tökéletesen érthető, hogy rossz érzése van, amikor újra meg újra tisztaságot lát a műhelyben. Legalább szemetelne Miklós úr! Különben is, miért nem vásárol anyagokat Felsmann Tamástól? (Felsmann Tamásnak is van egy fogászati raktára.) Hát nem vásárolhat Felsmann Tamástól? (Nem.)

Sertéssyt azok, akik bizalmas viszonyba kerültek vele (például a felesége, akiről mindjárt lesz egy villanás, vagy például a nemrégiben eltűnt Kémlőcz és Raphaiss), úgy szólították, hogy Elemér bácsi. A többiek úgy emlegették, hogy Nagyúr, mivel ez volt a családi neve, Nagy. Sőt úgy is nevezték, hogy a Disznófejű Nagyúr; ezt egy öreg hírlapíró, Gyászos Gábor találta ki, miután egyszer Sertéssy nem adott neki pénzt; ezzel aztán Gyászos Gábor el is vágta magát, Sertéssy többé szóba sem állt vele. Viszont Alimurtásra, aki a Sertéssy nevet kitalálta, nem haragudott Sertéssy. Mintha predikátumot kapott volna.

Még szeptemberben elismerte, sajnos nem jogilag, hanem csak erkölcsileg, hogy Richárd vér szerinti fia. Bársonypamlagon feküdt, amely recsegett-ropogott alatta; kora délután volt, ekkor sikerült Richárdnak végre bejutnia hozzá. Kora délután volt, a falon aranykeretes régi csendélet, Ágica letakarítandó volt a hatalmas ebéd romjait. Sertéssy hunyorítására felkapott egy szelet húst és Richárd kezébe nyomta. Richárd félt, hogy a perzsaszőnyegre csöpög a zsír; azonkívül kínosan látszott a nadrágján, hogy mérték után készült, amely mértéket valaki másról vettek. Sertéssy a csendéletet nézegette, és az őszi gyümölcsöknek, akik figyelmesen hallgatták, elmondott egy eléggé közismert viccet, amelyben Kohn, aki azt hiszi, hogy szülési fájdalmai vannak, pedig csak ricinust kapott és bedugaszolták a végbelét, végül felkiált:

Lehet, hogy majom vagy, lehet, hogy szaros vagy, de mégiscsak az enyém vagy!,

és már aludt is hatalmas hortyogással, az összenyaklani kívánkozó pamlagon.

Attól kezdve Richárdot mindig bebocsátották Sertéssyhez, és a bulldog, amelyet első ízben alig lehetett visszatartani, attól kezdve Richárd láttán csóválni kezdte mindazt, ami farok volt rajta. Mert hát ennek a bulldognak nemigen volt farka, neve meg egyáltalán nem volt; illetőleg az volt a neve, hogy Bulldog, amit Sertéssy furcsa szeszélyből mindig jidlizve mondott ki, vagyis úgy, hogy Boldog. És ez már tulajdonság volt, sőt állítás volt, amint fejek sugdosták délutánonként a Wesselényi utcában vagy a Bérkocsis utcában:

Ott jön Sertéssy Elemér – és Boldog!

Ki tudja, talán a megboldogulásra gondoltak a suttogók. Bárhogy van is, a kutyát, amikor már nem volt gazdája, hogy megvédje, magukkal vitték a sintérek, mint ahogy minden kutyát begyűjtöttek, és a macskák oroszlánrészét is. Majd az akció után egy héttel friss felvágott érkezett a boltokba, mégpedig olyan sok, hogy mindenkinek jutott, illetve jutott volna, ha lett volna kereslet.

Sertéssy lakását és fogászati raktárát nem vitték el a sintérek; a raktár és a lakás maradt a helyén, csak éppen átment, raktárhoz és lakáshoz méltó mozdulatlansággal, a Magyar Népvalóság tulajdonába. Ugyanis Elemér bácsinak, a Nagyúrnak, a Boldog-tulajdonosnak akkor már nemcsak a saját, *valóságos* élete, hanem a felesége sem volt meg. A feleségnek, ha szabad ezt mondani, lába kelt.

Sertéssy felesége volt Rózsi néni. Róla, noha szintén kövér volt, senkinek nem az jutott eszébe, hogy kövér. Erős, hatalmas, mosolygós. És főleg okos. De nem úgy magában véve okos, hanem úgy okos, mint aki mindig tudja, mit akar. Felsmann Tamás a maga malíciózus módján azt mondotta róla, hogy Rózsika majdnem olyan remek üzletember, mint amilyen remek üzletasszony. Ahogyan állt a raktárhelyiségben a kassza mögött, háttal a Nemzeti Színháznak: a fehér polcokon a nyersanyagok, a tágas üvegszekrényekben a műszerek mintha libák és pulykák lettek volna körülötte, saját nevelése mind; és a fúró- meg a csiszológépek mintha gyümölcsfák lettek volna; s a viaszkosvászonba burkolódzó belga fogorvosi szék, amit egy ideje már senki sem akart megvásárolni, akár egy subájába burkolódzó, görnyedt, öreg juhász, amikor éppen jelenti, hogy a bárányok hiánytalanul megvannak. S valóban, lent a hatos villamos úgy csilingel, mintha nyájak vonulnának a József körúton, amely *a valóságban* Rózsi néni legelője kellene hogy legyen.

És ez a vérbeli gazdasszony, ez a Rózsi néni már nincs meg. Három és fél hónap telt el Sertéssy valóságos vagy vélt sírbatétele óta, és Rózsi néni már nincs meg. És nincs meg Aranka néni, aki a könyvelést végezte a sarokban, és aki hasonlított Rózsi nénire, csak szemüvege volt és fonnyadtabb volt. És nincs meg Burgundia néni, aki sovány volt és már teljesen ősz, és aki részint az anyagokat adagolta, részint eljárt a vámhivatalba. Mesélik, hogy egy szép napon a három asszony, akár három sápadt luftballon, amelynek az ünnepi fölvonuláson eleresztik a zsinegjét, egyszerre csak fölszállt, fölrebbent. Kisodródtak a nyitott ablakon, emelkedtek egyre magasabbra; vitte őket a pocsolyaszárító február végi szél a házak fölött. Sőt szárnyuk is nőtt, és ügyetlenül csapkodva, panaszos rikácsolással röpültek dél felé, elől Rózsi néni, mögötte a két másik; és a fogászati raktár frissen bezúzott ablakai mögött megjelent a Népvalóság.

Miklós úr műhelyablaka még nincs betörve, talán kirakatnak minősül. Odabent az egyik hokedlin egy idősebb Jehova-tanúja kuporog, és vallásos agitációt folytat (harminckettedik paragrafus); Richárd és Ágica belépésekor hirtelen úgy tesz, mintha fogait akarná megcsináltatni, de mindjárt észreveszi, hogy ezirányba' nem kell strapálnia magát. Láthatólag aznap már hosszabb időt szánt Miklós úr megtérítésére; kézzel írott, rongyos kis füzeteket mutogat. Miklós úr türelmesen hallgatja, közben dolgozik; nem mintha különösebb értelme volna, de mivel hozzászokott, hogy munkák vannak a kezében. Asztalán kis borszeszégő lobog, nyilván a gázégő helyett; Miklós úr a borszeszlángocskán valami rózsaszín akrilátot melenget, amiből vagy szájpadlás lesz, vagy alsó fogíny, az ajtóból nézve nem is lehet megállapítani.

Azt mondja Miklós úr, miközben az akrilátot melengeti: *Nahát, ez itt a Richárd! Sok szépet és jót mondanak róla! Nézzük csak egy kicsit közelebbről!*, és még mindig melenget. Aztán hátranyúl, és elővesz egy nagyszerű dolgot, már-már kincset, egy kis csomag háztartási kekszet. Aztán oldalra nyúl, és elővesz egy zacskó vizet, mivel tapasztalatból tudja, hogy keksszel csak akkor lakik jól az ember, ha közben iszik is. Richárd szinte rágatlanul nyeli a laposra préselt, zsírtalan tésztanégyzeteket, néhány szem kivételével, amikkel megkínálta Siska bácsit, a jehovistát. Ő viszont a kekszet nagy áhítattal inkább szopogatja, mint rágja; nemcsak eledelnek, hanem biztatásnak is tekinti. Miklós urat, most már látja Siska bácsi, napokon belül megvilágosítja majd a Mennyei Király. Miklós úr még azt is mondja Richárdnak, a maga nem éppen együttérzés nélküli módján:

Vannak az életben helyzetek, amikre föl kell készülni.

Amit Richárd úgy fordít le magának, még teli szájjal és már fájó gyomorral, hogy vannak az életben emberek, akik mégiscsak szerették Sertéssyt. Ágica mondotta, hogy régebbről ismerték egymást, „amikor Elemér bácsi még a vendéglői kotyvalékokkal mérgezte magát". És ha nem lett volna Sertéssy, bizonyára Miklós úrnak is egész másképpen alakul az élete. Most nem hajolna semmilyen akrilát fölé semmilyen utcában.

Miklós úr leteszi az akrilátot, feláll; fehér köpenyében szinte világít. Van egy saját élete: vajon az miképpen folyhatott idáig? Ágicától azt is tudja Richárd, hogy Miklós úr egészen közel, a Bezerédi utcában lakott a feleségével és a nevelt lányával; mára azonban azt a házat életveszélyesnek nyilvánították, és hagyták összedőlni.

Hát az a helyzet, Ágica, hogy mostantól takarítás nélkül is megleszünk. És mint enyhítő záradék, mint a végtelen pillanatra vonatkozó korollárium: *Ha gondolja, most még utoljára kitakaríthat.* Ágica szó nélkül fölmegy a recsegő falépcsőn a galériára. Rakosgat, lépked. Az is lehet, hogy fölmos; mindenesetre lecsapódik egy vödörfogantyú. Miklós úr elővesz egy harapásmintát. Siska bácsi arról beszél, hogy senki sem tölt új bort régi tömlőbe. A szemközti házról, mintegy válaszként, lezuhan egy nagy darab vakolat.

Richárd is, meg sem kérdezve, hogy föl szabad-e mennie, fölmegy a falépcsőn. Ott kell, hogy legyen és ott is van a fordulóban a sárkány. A falhoz tapasztott félsárkány, akit Kémlőcz formált meg hónapokkal vagy évekkel ezelőtt gipszből. A sárkánynak múltja van. Rebesgetik róla, hogy mielőtt Kémlőcz megformálta volna, vak ember képében tengette nyomorult életét. Hiányzik a szeme, amely, ha minden igaz, egyébként is üvegszem volt. „Mer' itt még a szemét is kilopják az embernek"! És hát aligha Miklós úr szedte ki azt az üveggolyót. Meg a foga sincs meg a sárkánynak, a kiselejtezett műfogsor. Arra sem hihető, hogy Miklós úrnak volt szüksége. A hagyomány szerint egy napon kicsíráztak a műfogak, de nem valószínű, hogy a Magyar Népvalóság talaján. Kémlőcz meg, amilyen szamár volt, állítólag végül tényleg szamárrá változott.

Recseg a hokedli; Siska bácsi fölemelkedőben.

Jó lenne, Miklós úr, ha folytathatnánk ezt a beszélgetést.

Jó lenne.

Mikor jöjjek, Miklós úr?

Amikor jólesik.

Holnap délelőtt itt lesz Miklós úr?

Nem leszek.

És holnapután?

Holnapután sem.
Akkor talán a jövő héten?
A jövő héten sem.

Jehova tanúja szó nélkül kihátrál az ajtón; a távolodó lépések ritmusából arra lehet következtetni, hogy szalad. Miklós úr asztalánál fölzúg egy masina; Miklós úr csiszol, csiszol, csiszol egy kis műanyag felületet, hogy hibátlanul sima legyen. Ezt a műveletet úgy nevezi, hogy polírozás.

Fogyatkozik az álom, egyetlen fiam és megálmodóm, aki már nem vagy, és akinek híján *a valóság* sem létezik. Az álom tudja, hogy nincs idő, ezért nem is képes kiterjeszkedni az időben. Képtelen vagyok arra, hogy végigvezesselek önmagam tartalmain, akár valami szép fekvésű birtokon, s hogy megmutassam a látogatás végeztével, merre visz tovább az út, s hogy még útravalót is adjak a bizonytalan távolságokba: minderre képtelen vagyok. Összegyűrődöm a semmiség tagolatlan redői között, mert az álmok a semmiségtől közrefogva nem szétszóródnak, hanem összelapulnak és összemorzsolódnak; és te nem vagy az élők sorában, fiam és kedvesem, és az élőknek nincsen sora.

Beszélgetnék veled, amíg világ a világ; ahogyan beszélgetni lehet egy hervadó növénnyel vagy egy ösztönökből kizökkent állattal, egy üvegcseréppel, a láthatáron túli hegyekkel, kihullott madártollal, vízcseppel, amely mindjárt lehull az ereszről, érmékkel a kassza rekeszeiben zárás után, fékező teherautó gumiabroncsaival, csupasz téglafalon csupaszon égő villanykörtével álmatlan éjszakán: amíg világ a világ, beszélgetnék veled.

Megmutatnám a világ rendjét a tüneményekés az események végtelen láncolatában, amíg világ a világ; vagy ha már ehhez nem elég az erőm, legalább együtt végigjárnánk minden zegzugát annak a sírnivaló kis nevetséges förtelemnek, amelyben álmod impulzusa kereng és csapong, Richárd eszmélete. Ha pedig ez is meghaladná tehetségemet, ami nem talentumot, hanem teherbírást jelent az álmok esetében: úgy, ha másból nem, abból igyekeznék megmutatni minél többet, ami Richárd körül történik azon belül, hogy nem történik semmi.

Például: amint némely délutánokon Sertéssy fogja magát, és gondoskodik Richárdról. Vagyis betuszkolja különböző körúti üzletekbe; és olykor elkezd rendelkezni. Először is kéreti az üzletvezetőt. Az üzletvezetőt úgy szólítja, hogy Kedves Barátom; az is előfordul, hogy vállon veregeti. Richárd legszívesebben elsüllyedne. Akkor már mindenki ott nyüzsög Sertéssy körül, az összes eladó, sőt a vevők is. Sertéssy mindenfélét összevásárol, és az egészet Richárd kezébe nyomja. Ha elképzelhetők volnának jószándékú lövedékek, akkor azt mondanám, hogy mint jószándékú lövedékek, úgy pattognak a szavak.

Sapkát! – Milyet? – Szép nagyot! – Igenis, Nagyúr! – Inget! – Milyet? – Szép fehéret! – Ahogy parancsolja Nagyúr! – Cipőt! – Milyet? – Szép sarkosat! Meg egy sakktáblát is! – Sakktáblát a Dohány utca sarkán tessék, a 7628-asban! – Hát akkor, Kedves Barátom!, szaladjon át azért a sakktábláért!, és nekem szép sakktáblát hozzon!, értette?

És már itt is van a szép új sakktábla. Sertéssy fölteszi a rövidárupultra, a pénztárgép mellé, szétnyitja, fölrakosgatja a figurákat. Ő a világos. Az eladók leplezetlen csodálattal nézik. Richárd a szép sarkos cipőben és a szép fehér ingben és a szép nagy sapkában, ő a sötét. Sertéssy összevissza lépked, hagyja, hogy Richárd jelentős tisztelőnyhöz jusson, aztán egy kézmozdulattal félresöpri a bábukat, mélyen Richárd szemébe néz, és azt mondja:

Tudod, fiam, a szerencsefalatok megemésztéséhez gyomor is kell!,

és Richárdot elborítja valami nagy melegség, mint régebben, amikor megdicsérték; ugyanakkor összeszorul a gyomra, mintha máris egy nagy-nagy falatot kellene megemésztenie.

Bemennek ezután egy könyvesboltba is, ahol Sertéssy, mint ő mondja, megveti Richárd majdani könyvtárának alapjait; vagyis rámutat az egyik polcra, s az összes könyvet, ami csak oda van rakodva, kifizeti, majd, anélkül, hogy rájuk nézne, vagy legalább Richárdnak megengedné, hogy a címüket elolvassa, becsomagoltatja őket. Azután bemennek a Kis Lucullusba (ki tudja, miért, hiszen Kubistáné mindennap felgőzölgeti a konyhát); az étlap mindkét példánya Sertéssy kezeiben van, felváltva tanulmányozza őket, mintha nem volnának betűről betűre azonosak; majd olyan ételeket rendel, amelyekről Richárd még csak nem is hallott, és már a nevüktől is émelyeg. Aztán elmennek a Conti utcába egy szabóhoz, akinek a cégtáblája – Úri Szabó – valamilyen oknál fogva le van szerelve a kapu mellől, s bent az előszobában van kirakva, és aki, miközben bizalmas dolgokat mond Sertéssynek, és folyton körbepislogva szidja a rendszert, ezalatt mértéket vesz Richárdról – sohasem fog kiderülni, mivégre.

Csupa céltalan és iránytalan hömpölygés, csupa hivatlan hivalkodás – de Richárd azt kívánja lelke mélyén, hogy bárcsak sohase lenne vége.

Persze, hogy vége van, legkedvesebb fiam. Persze, hogy mindig is vége volt. Persze, hogy elegendő volna, ha csupán egy pillanatig éledtem volna föl, annyit és csak annyit mondva, hogy *vége van, és mindig is vége volt.* Persze, hogy elegendő volna felmutatnom egy levágott fejű testet, hiszen a fej az atyát jelenti, atyád pedig én vagyok, az álom; és abban az egyetlen villanásban is az én fiam lettél volna. Szemhéjad alá vagyok rekesztve; s ha mondani lehet, hogy a valóság úgy foglalja körül a meg nem valósultakat, mint láthatatlan, bár kitapintható testrészeket a könnyen felszakadó, sápadt bőr; ha ezt mondani lehet, úgy azt is mondom, egyetlen fiam, hogy a bőröm alá voltál bevarrva, s most ugyanoda vagy visszavarrva megint. Engedd meg, hogy higgyek benne: vannak törvények, ha nincs is hozzájuk világ; és engedd meg, hogy ne a te gyors megsemmisülésed, amely már úgyis bekövetkezett, legyen vezércsillagom, hanem az a törvény, amely megparancsolja, hogy mindent úgy mutassak meg, magam pedig a meghosszabbodott létezésben úgy álljak fent, ahogyan porcikáról porcikára telik az álom tartalmától; saját korlátaimhoz, a létezőkhöz és hozzád, elenyészetthez is így leszek irgalmasabb.

Hamar leszálltak a hideg, sűrű ködök azon az elmúlt őszön, amikor Sertéssy bizalmába fogadta Richárdot. A Boldog nevű kutya, akit Richárdnak, a ráháramló kegy nyomatékos jeleképpen, újabban szabad volt sétáltatnia, a póráz túlvégével együtt minduntalan eltünedezett egy-egy szürke, nyirkos gomoly közepén; aztán ki-kibukkant a ködből a csonka farok, a ferdén fölemelt hátsó láb, a hátgerinc világosbarna vonulata, amely fölött mint kötélpálya lengett a megereszkedő bőrszalag; ám a szögletes fej és a keserű fintorba görbedt, bizarr kutyapofa még ekkor is el volt jótékonyan takarva. S ha kissé feltisztult a köd, Richárd, legalábbis a mellékutcákban, remélhette, hogy Boldogot felismerik a járókelők és a kikandikálók. Előfordult, hogy megtépázott öreg arcok levetett kalappal üdvözölték a hírhedt ember kutyáját; olykor úgy érezhette Richárd, hogy a köszöntésekből neki is jut egy-egy kis csücsök, és büszke volt.

Azon az elmúlt őszön a ködök olyan derűsen gomolyogtak, amilyen derűs-

nek az elme többnyire csak a napsütést képzeli. Azon az elmúlt őszön az ablakok még sértetlenek voltak, vagy ha betörtek, szabadott őket beüvegeztetni. Akkor még éppen csak varrták egy varrodában azokat a karszalagokat, amelyeket most a nemzeti megmentés gárdistái viselnek. Akkor még nem látszott világosan, bár nagy lendülettel készülődött, hogy abból az elmúlt őszből ez az elmúlni nem akaró tavasz lesz. Akkor még éppen csak megemlítődött, hogy a hatóság „esetenként" felbont„hat"ja majd az állampolgárok hivatalos és magánleveleit, és egyéb szigorítások is bevezetésre kerülnek. Hogy egyesek...

Egyesek nem azt jelenti, hogy egy, hanem azt, hogy sok.

... egyesek, „helyzetük végleges tisztázásának érdekében", hivatalosan szólva, „tíz napon túli várakozásba helyezhetők". Ismeretlen szempontok alapján kiválasztott egyének magyar állampolgárságát ismeretlen döntéshozók ismeretlen szempontok szerint felül fogják vizsgálni; az érintettek felől írásban lehet érdeklődni, az érdeklődők tüntessék fel személyi adataikat, és tegyenek nyilatkozatot róla, milyen kapcsolatban álltak a felülvizsgált állampolgárságú személlyel. Azon az őszön, akkor még mindez alig volt sejthető. Milyen váratlan volt, milyen meglepetésszerű volt mindaz, ami változásként volt észlelhető! Micsoda derült égből villámcsapás! Azon az őszön az ég, bár alacsony volt és ólomszürke volt, mégis derültnek volt látható.

Azon az elmúlt őszön Világi Józsefné még megtalálható volt a Damjanich utcában, és még nem tépte cafatokra noteszét. Akkor még, ha nem is boldogan, de nagyjából háborítatlanul dolgozott a Hernád utcában a föld alatt, ahol csikorgó, rázkódó gépekben préselődtek a műanyag, vajsárga babák, és ahol volt egy zúgó, lángoló kazán, amelybe lapátolni kellett a szenet; és ahol, ha fölnézett Richárd, egy-egy pár szoknyás vagy nadrágos lábat láthatott, amint ollózó mozgással vonulnak a piszkos ablaküveg mögött, fönt a magasban. Néha pedig egy-egy kutyát is látott alulról; s ahogy azok a szőrös kutyahasak vonszolódtak odafönt: mintha súlyos, kapálódzó madarak próbálnának röpülni.

Ami pedig az anyádat illeti, adok egy jótanácsot: nyugi!, nyugi! Ezt is akkor őszszel mondotta Sertéssy, miután Richárd egész délután fönt volt a József körúti fogászati raktárban, ahol unalmában ajtót nyitogatott a becsöngetőknek, amiért is Rózsi néni, aki akkor ősszel még nem gondolta, hogy rövidesen *repülni fog*, saját kezűleg...

Segítel az Elemér bácsinak?, pedig az Elemér bácsi veszelmetes!; Richárd nem tudta, és restellte megkérdezni, mi az, hogy veszelmetes; és ha csak azt kellett volna megkérdeznie!

... saját kezűleg facsart ki Richárdnak egy ritkaságszámba menő kubai narancsot („gördülékeny üdvözlet a baráti szigetországból"). Sertéssy szuszogva forgolódott a recsegő pamlagon. Előtte csaknem egy egész libát megevett, és bőven ivott hozzá nehéz, erős thrák vörösbort, úgynevezett Medvevérét. *Anyád egy nehéz természet, ezt neked garantálni tudom.* Töltött káposztát is kellett enni, meg orjalevest. A végén sütemény is volt, lekváros-csokoládés tortaféleség, amely egy régi politikusról van elnevezve, Kossuth-szelet. *Nehéz, és kész, neked meg legyen több eszed. Nem kell törődni vele. Beszél, amit akar, te meg csinálsz, amit akarsz.* Ott ebédelt Sertéssynél egy fontos ember, Sas Gyula, de civilben volt. És ott volt ugyancsak polgári ruhában Rácz József, aki sokoldalú személyiség volt és életvidám, szinte már bohém ember volt; először is, értett a nőkhöz, azután

vadászott és vitorlázott a békásmegyeri pártüdülőben, ahol külön erre a célra kialakítottak és betonpalánkkal elkerítettek egy nagyobbacska tavat, azonkívül fogászati anyagokkal is kereskedett, méghozzá, mint a város lakói mondják, „műsoron kívül"; hivatalosan pedig a Hangversenyirodán dolgozott, ahol a zenészek magánismeretségeit ellenőrizte, főleg a be nem jelentett külföldi kapcsolatokat. Megbízható, kipróbált ember volt, szigorú azonban csak ha muszájlott, és tudott kedélyes lenni. Ezért általában kedvelték őt, és mint Rácz Jóskát emlegették; és a zenészeket nem kellett hivatnia, mert eljártak hozzá maguktól is. Meghallgatta gondjaikat és örömeiket, apró-cseprő panaszaikat („ezt most magánemberként hallottam"), intim ügyekben jótanácsot adott („hogy ezek a híres muzsikusok milyen gyámoltalanok tudnak lenni"), nem zárkózott el kisebb szívességek megtételétől, s ha valakinek sok volt a rovásán, időben figyelmeztette, még mielőtt a hivatalos eljárást megindította volna. Így hát Rácz Józsefet azok szerették a legjobban, akiknek sorsa tőle függött és töretett félbe.

Nem volt sem hatalmaskodó, sem gőgös. Büszke volt rá, hogy nem félnek tőle. Élvezte a lazaságot, a művészvilágot. Érdeklődést mutatott a hangszerek iránt. Szíve mélyén sajnálta, hogy megszűnt a zene; s valahányszor egy-egy koncert lármáját hallgatta, merő szánalomból arra gondolt, hogy legjobb volna minden zenészt rögtön lebuktatni, hogy ne vesződjenek már szegények olyan sokat és annyira hiába.

Sajnos, akármilyen kedves és jóindulatú volt ez a Rácz József, Richárdra mégis mintha nem jó szemmel nézett volna. Bár az is lehet, hogy ezt Richárd érezte csak így. Egyszer kérdezett valamit Rácz Józseftől, és Rácz József nem felelt, holott Richárd a kérdést megismételte jól hallhatóan. Délben, ha Richárd nyitott ajtót neki, Rácz József keresztülnézett rajta; egyszer pedig, már a cigaretta és a kávé után, tett egy fullánkos megjegyzést annak hátrányairól, ha valakinek idős korában jut eszébe, hogy családot alapítson, amikor a lányokkal már csak „lárpurlár" érdemes foglalkozni. Még az is elhangzott, hogy aki mellől egyszer már szitává lőtték a hozzátartozókat, az bölcsen teszi, ha végre megpróbál átlátni a szitán. Mire Sertéssy csak legyintett, és letett egy kis csomagot Rácz József elé, akinek arca egy pillanatig széles mosolyra nyílt, majd rögtön visszacsukódott. Egyszer meg Richárdnak az csúszott ki a száján, hogy Rácz József ugyebár a Hotel Szabadságban cimbalmozik esténként kilenc után?, csak olyankor egy kicsit másmilyen az arca? Ami kétségkívül szemtelenség volt; az igazat megvallva, Richárd kezdett elpimaszodni. Rácz József elvörösödött, felugrott, és bevágta maga mögött az ajtót; Sertéssy kajánul nevetgélt, és adott Richárdnak ötven forintot; Sas Gyula pedig a maga civilruhás módján azt mondotta, hogy van két Rácz József: egyik, aki nem cimbalmozik, másik, aki cimbalmozik, és ez utóbbi nincs a létezők sorában. Kérdi Richárd: nem is volt? Sas Gyula minden ingerültség nélkül: ha egyszer nincs, akkor nem is volt. Richárdnak végül ki kellett mennie, hogy bocsánatot kérjen Rácz Józseftől, akiről egyébként az a szóbeszéd járta, hogy festi a haját, sőt hogy parókája van, ugyanis egy szigorúan titkos megbízatás alkalmával (tudni lehetett róla, hogy egy ideig elhárítótiszt volt a Csillagváros építésénél) olyan anyagokkal került érintkezésbe, amelyek hatására kihullott a haja. De hát mindez csak szóbeszéd; és Richárd nem kért bocsánatot, hanem szó nélkül hazament a Damjanich utcába. Még azon az elmúlt őszön volt hová hazamennie.

(Folytatjuk)

A lánc és a szem

Az eggyé kényszerített részeire szét-
áll, már biztos. Nem kell ellenkeznem
többé, különmorzsolódik, ahogy

kezdettől akartam, a lánc és a szem.
(Nem sikerült tehát igazodnom,
belátom, ámbár igyekeztem.)

Milyen gyöngéden estél, levél, a víz
színére. Gyöngédebben mint bármilyen
szerető az áhított szeméremtestre.

Ez volt a legszebb mozdulat, levél,
köszönöm. Nem elegyedtél és nem remegtél.
Ez volt a legszebb mozdulat.

Kimenni

a zsúfolt teremből, a tapsvihar
tetőfokán, amikor villám-
tréfájukat előadják a világszomorú

bohócok, a számtalan fortélynak nem
felülni, áttörni a lelkes sorfalon,
kabátot, kalapot, esernyőt a révült

ruhatárostól bagóért visszavenni,
akkor vágni át a városon, amikor kulisszáit
épp cserélik, de még a váltás nem érkezett

meg, az órák is állnak, és egyetlen kísérőnk
a fertőtlenítő szaga, mely belengi
a dögvész tarkította város utolsó utcáit,

Folytatás

nem hívni föl senkit (kinövik úgyis
a cserepet a zöldek, és az ablakot
kilökve az útra kikönyökölnek),

nem torolni meg, de nem is heverni ki
a sértést, nem gyógyíttatni fogfájást,
szem gyulladt hártyáját és leukémiát,

nem nyitni ki ajtót a tűzoltóknak ha ég a ház,
fuldoklás közben nem kapaszkodni,
visszafordulni az utált ajtóból

a megérkezés pillanatában. Nem nézni előre
menet közben, csak hátra. A csattanást kiállni.
Akkor lehullhat a vízre egy levél.

Üres út

Kipróbáltam mindent; a verseket és a versek
elhagyását (mondhatni, egyik sem sikerült).
A gépkarmester leteszi a pálcát (még sokáig

hallja a hangokat). Hát ti nem segíttek, édes
férfiak! A telefonzsinór kihúzva, az ajtók
elreteszelve. Villany, ha ég, hogy lássam,

hogyan csorog el életem, és fog be víz-
színével mindent. Végig az úton jött,
most megérkezett a durva kocsis.

Beáll a megviselt fogat.
Ezek tehát a legendás lovak?
Mindenesetre a tajtékuk véres.

Valahányszor éltem

a vége ez lett. Ezért is félek tőle.
Ó fájdalom, hogy akiket itthagyok,
mind egyszer élnek, és szégyenkeznek

egy-egy halott miatt. Szalad a toll,
és megérkezik a villanygyújtotta
házhoz. Vers! Megmámorosodik tőle,

ha még, aki írta. Bár tudja, már sokszor
nem teheti meg. Valami tréfát próbál.
Rajzol egy szakállas nót.

Keres egy címet, találomra levelet címez.
Legjobb lenne a nem... légiposta, a világ
végére. Üdvözlet, olvasó, szerelmem, bárki.

Miért fordultam a szekrény felé és neked

Miért fordultam a szekrény felé és neked
háttal? Pontosabban, mért így kezdtem el sírni?
Még az is átvillant az agyamon, hogy látni

milyen lehetek? Nekem legalább annyira kínos
(és megindító) volt ahogy neked. Melegen
jöttek elő és vakon, mint szapora újszülöttek

a könnyeim, és ürességből ürességbe folytak.
Esküszöm, tanúja voltam és nem cselekvő
részese, furcsálltam is. És ráadásul,

éreztem, hogy vége sose lesz. Ami eddig
valahonnan valahova tartott, most
nincs hely, ahol megállapodni tudna.

KÁNTOR LAJOS

MEGKEZDETT BESZÉLGETÉS BAJOR ANDORRAL

(immár az utókornak)

A lehetőség, hogy befejezzük az 1989-ben megtervezett, decemberben már-már valósággá vált táv-beszélgetésünket (amikor is átadtam neki kérdéseimet) – véglegesen 1991. január 24-én hiúsult meg: a debreceni klinikán ezen a napon halt meg, rövid lejáratú súlyos betegségben Bajor Andor. 1990 októberében Bécsben és november elején Debrecenben még hallgattam őt, gúnyos-öngúnyos, fájdalmas szavait *Európa felfedezéséről*, közvetlenül előtte-utána pedig úgy beszélgettünk, mintha nem sürgetne az idő.

Hogy magyarázzam e kései adósságtörlesztés furcsa módját, megpróbálva adósságunkat érzékeltetni a tőle földrajzilag távolabb élt olvasóval – felidézek egy, Bajor halála után tudatosított anekdotát, amelynek egész véletlenül lettem birtokosa. Bajor Andornak mindössze két kötete jelent meg (tudomásom szerint) Magyarországon: a *Lelkek és pasasok* 1975-ben, a Magvetőnél, a *Részleges vízözön* már a halála után, a Héttorony kiadásában. Az előbbit valamikor a nyolcvanas években vettem meg a kolozsvári antikváriumban. Minthogy a benne lévő írásokat már ismertem, a tartalomjegyzéken túl nem tanulmányoztam különösebben a Szalay Károly gondozta kötetet; csak a nekrológ-szövegezés kínkeserves óráiban lapoztam fel újra – és megtaláltam a szerzőhöz méltó-méltatlan anekdotát.

Az én (antikváriumi) példányom ugyanis, valamiféle közvetítésekkel, a Debreceni Városi Tanács VB fiókkönyvtárából került ide, a többszöri pecsét tanúsága szerint, amely pecsétet ugyanannyiszor átpecséltek – „Törölve" felirattal...

A két debreceni hivatalnok (a pecsételő, illetve a halotti bizonyítványt aláíró) verdiktje után meg kellene kísérelnünk az irodalomtörténetit érdemibbé tenni. Ennek a kísérletnek legyen része az itt közlésre kerülő fél-interjú – az egész emberről és egész íróról, a romániainak mondott magyar irodalom kiváló tehetségű alkotójáról. Bajor különben is olyan író volt, akivel bármiről nagyszerűen lehetett beszélgetni. (Igaz, itt az olvasó csak az én kérdéseimmel találkozik, ám ezekbe igyekeztem beidézni Bajor Andor szövegeit, gondolkodásmódját is.) Szellemesen érvelt, váratlan fordulatokat vetett be a vitába, egy-egy metafora értékű szavával csavart egyet rajta, majd szenvedélyesen vitte tovább, végig, a gondolatmenetet. Hevesen politizált, főleg az utcán, később a szobafalak között. Visszaemlékszem jó néhány utcasarki szemináriumunkra: a véletlen találkozás kínálta információcsere helyzetünk kilátástalanságának kibeszélésébe, amolyan piaci beszédbe, filippikába torkollt (lásd Démoszthenész – és Dózsa György), s én hovatovább már arra figyeltem, ott vannak-e már körülöttünk Gheorgiu-Dej, később pedig Ceausescu pribékjei, akik egyformán nem szerették az ilyenfajta utcai agitációt.

Beszélgetéseink másik, nyugalmasabb szintjét az otthon (főképp nála, ritkábban nálam), könyvek, képek, kéziratok társaságában elfogyasztott feketekávé mellett éltem meg. Szerintem ezek a „zártkörű", de végül is a (lap)nyilvánosságot célzó tárgyalásaink mutatkoztak eredményesebbeknek. Meg sem próbálom most újragondolni kapcsolatunkat, mondjuk azoktól az évektől számítva, amikor felettesei riasztották a *Korunk* ifjú szerkesztőjét a kéziratával késő szerző Vágóhíd-közeli lakására; vagy amikor már saját rovatszerkesztői fejemmel kigondolt tervnek próbáltam megnyerni a negyed századdal ezelőtt még csak

harmincas éveit taposó prózaírót, esszéírót (ha kellett: publicistát). Magyarázatképpen az itt következő befejezetlen (alig megkezdett) interjúhoz csupán a nyolcvanas évek második felének Kolozsvárt megélt történéseit szeretném felidézni, pontosabban azt, ahogy a vágóhídnál mégiscsak kellemesebb nyárfasori környezetben, a Kálvária (pontosabban: a kolozsmonostori apátság) tövében próbáltuk kiértékelni őket. Bajor Andor korábbi balesete, házhozkötöttsége s ezzel még megnövő, végtelen közlésvágya teremtette meg a feltételeket a műhely-beszélgetésekhez (amelyeknek lecsapódását jelentették aztán az interjú-kérdések). Figyelembe kell venni természetesen a diktatúra „jótékony" közegét, amikor ugyanis a szerkesztői munka hovatovább undorral végzett (vagy megtagadott) penzumokra szorítkozott, jólesett tehát menekülni előle, „alibivel" kiszakadni a hivatalos szövegek fordítására redukálódó szerkesztőségi atmoszférából, eleget tenni a szerző hívásának – amit ugye a főszerkesztő sem kifogásolhat. Az (eszme) barátsággá mélyülő kollegiális kapcsolat nem hivatalos, nem romániai-nyilvános, ám annál érdemibb együttműködést nyitott meg; ezt a *Túlélő képek* (1989) és az *Erdélyi csillagok* (1990) olvasója minősítheti. (Mindkettőt a budapesti Héttorony Könyvkiadó vállalta fel, részben kezdeményezte, még a Ceausescu diktatúrában.) Készültünk a folytatásra is; egy újabb erdélyi esszé-kötetben (*Erdélyi csillagok II*) Bajor írta volna – a Bánffy-értékelést követően – a nagyon időszerű Gaál Gábor elemzést, mármint a bajori változatot. Ez sajnos ugyanúgy nem készült már el, mint az interjú-kérdésekre adandó válasz. (Felelősségem tudatában tanúsítom azonban, hogy Bajor – átolvasva, áttanulmányozva őket – valamennyi kérdést vállalta, nem emelt kifogást ellenük.)

1. Harminc év terméséből válogató, 1989-es Kriterion-kötetedben – amely (nem tudom, a Te választásod szerinti-e vagy sem) az *Apróhirdetés* címet viseli –, olvasható a következő mondat: „Elcserélnék egy alig olvasott vadonatúj regényt egy jól megfogalmazott apróhirdetésért." Előtte pedig a magyarázat: „Én az apróhirdetést a huszadik század leghívőbb műfajának tartom. Ez a hit ma is követ mozgat meg. Saját szememmel láttam, amikor egy apróhirdető kiírta a próféciát: »Terméskövet vásárolok magas áron.« És szózatára megindultak a kövek..." Nos, való igaz, téged Erdély-szerte nem a regényeidért becsülnek, tisztelnek (ilyet jószerével nem is írtál, vagy legalábbis nem adtál ki a kezedből, hanem humoreszknek titulált novelláidért. Említett könyved megjelenésekor én azonban kifogásoltam mind a „humoreszk", mind az „apróhirdetés" megjelölést; szerintem ugyanis az apróhirdetés – a világon mindenütt – helyi érdekű publikáció. A humoreszk is többnyire az, bár vannak általános szórakoztató szabályai (s azokat sokfelé ismerik, alkalmazzák). Szóval én nem fogadom el a feltételezést, hogy Bajor Andor helyi érdekű, helyi érdemű humorista – jóllehet népszerűséged itt helyben (Tordán, ahogy mondani szokás – illetve Kolozsvárt, Nagyváradon, Marosvásárhelyt) igazán nagy. Erdély, a romániai magyar irodalom határain túl valahogy nem jöttél divatba. Nemrégiben valakinek – egykor büszkén vállalt nemzedéktársadnak – volt képe a Kossuth rádióban életművedet vállon veregetni, nagyvonalúan maga mellé emelni.

De ne firtassuk ezt a dolgot. Te a budapesti Magvető által 1975-ben kiadott könyved címében így mondtad: *Lelkek és pasasok*. Én közhelyesebben csak így mondom: ízlések és pofonok. Ha már azonban szóba került a helyiérdekűség, rákérdeznék a vonzáskörökre. Te Nagyváradon nemcsak a város szülöttjeként vagy otthon, hanem a régi Várad szellemiségét is képviseled, ifjúságod köt oda. Kolozsvárhoz az egyetem, majd egész írói pályád – immár negyven éve. Tehát itt adod föl apróhirdetéseidet... Úgy tudom viszont, készül új műved (regényed?), amelyben lényegi szerepe lesz a Nagyvárad–Budapest viszonyításnak, egyfajta (századeleji? századközepi? századvégi?) nosztalgiázás lírai szatirikus (?) ábrázolásának. Az „apróhirdetés" tehát pár száz kilométerrel odébbra tolódik. Ha viszont Svédországot is számításba veszem, ahol a közelmúltban – szerencsére nem Karinthy Frigyes epigonjaként – jártál, a kilométerekben mért távolság tovább nő. Vajon az egyetemesség is?

Hogy állsz tulajdonképpen (hogyan haladsz, ha ez haladás) ezekkel a vonzáskörökkel?

2. Ha már szóba kerültek a vonzáskörök földrajzi nézőpontból, próbáljuk bekapcsolni a történelmet is. Másképpen: legyünk (tudományosan) modernek, érvényesítsük közeli távbeszélgetésünkben a *téridőt*. Nem kell nagyon megerőltetnem emlékezőképességemet, hogy fölidézzem régebben meglehetősen komoly tartalmú és formájú, manapság inkább évődve előbukkanó nemzedéki vitáinkat. Sőt, valamikor ennél többről is szó volt. Amikor – 1959-ben – kritikusi pályám elején a *Korunk*ban megjelent (Csehi Gyula szerkesztésében!) egy, ma már túl szelídnek tűnő (megszelídített?) cikkecském Szilágyi András riportjairól, úgy tudom, Te és Bodor Pali voltatok azok, akik a sajtóban rám akartatok rohanni, Sz. A. védelmében; furcsa fintora a históriának, hogy (állítólag) a hivatalosság akadályozta meg ifjúkori (csecsemő, mert 21 és fél esztendősen az irodalomban még úgy számították és számítják) szétveretésemet. Te mit védtél akkoriban? Gondolom, nem a sematizmust, a gondolkodásbeli és nyelvi szürkeséget... Akkor hát: a mundér becsületét – egy taknyossal szemben? Hiszen Szilágyi Andrást nemzedéki alapon nem voltatok kötelesek felvállalni. A Láng Gusztávval közösen írt irodalomtörténeti kézikönyvünket már nyilvánvaló generációs alapon is kifogásolhattátok (1971-es első kiadását követően). Kevéssel a Hajdu Győző irányította ellenkampány előtt, 1969-ben Huszár Sándornak adott interjúdban a következőket válaszoltad az akkori középnemzedék helyzetét firtató kérdésre: „Vállalom a generációhoz való tartozást. Függetlenül attól, hogy milyen a személyes viszonyom a generáció egyes tagjaival, vallom, hogy céljaink hasonlítanak. Nálunk a felszabadulás utáni irodalomban volt egy úttörő nemzedék – Gaál Gábor, Nagy István, Asztalos nemzedéke, akiknek nagy érdemeik vannak a jelenkori irodalom megalapozásában. Mi más körülmények között nőttünk fel, mint ők, sokat is tanultunk, mégis úgy érzem, a mi generációnkat átugrotta az idő. Köztünk és Nagy Istvánék között voltak konfliktusok, amelyek megoldódtak vagy elcsitultak, az utánunk jövőkkel sem alakult ki világos párbeszéd. Ők csak a mi kompromisszumainkat látják. Ők rögtön a fórumra kerültek. Mi sohasem voltunk a fórumon." – Nos, hát próbáljuk most megkezdeni (folytatni) a világos párbeszédet. Először is szerintem 1969-ben sem volt érvényes a megállapításod nemzedékedről, hogy sosem volt a fórumon. Hát hol lett volna Sütő András, Majtényi Erik, Szász János, Bodor Pál, sőt Huszár Sándor is (bár még nem *A Hét* főszerkesztőjeként) – nem is szólva Hajdu Győzőről, aki csak *ott* volt (és maradt)? Igaz, mint mindig, a ti évjárataitokban is akadtak a dolgozószobájukba, íróasztalukhoz visszahúzódók, némelyikük viszont diákkorában ugyancsak fórumon volt (Benkő Samu, Szabó Gyula). Az idézett interjúban, a következő válaszodban arra panaszkodtál, hogy „minket az élet fonalát sodró párka nem akar az életbe belesodorni". Azt hiszem, húsz év múltán ez a nemzedéki panasz nyugodtan ejthető.

Kérdésem tehát, 1989-ből visszanézve, ezt a tehetségekben kétségtelenül gazdag nemzedéket (amelybe, ugye, Kányádi Sándor és Székely János is beletartozik) merre sodorta az élet? Milyen ma a nemzedéki tudatod, önérzeted?

3. És most egy személyesebb, de egyúttal nemzedéki – sőt két nemzedéket is érintő és a továbbiakra is kiható – kérdést szeretnék felvezetni. *Szókratész halandó* című önéletrajzi írásodban (1988) szólsz egyetemi kalandjaidról, gyakornoki és tanársegédi „alkalmatlanságodról" Gaál Gábor filozófiai, illetve magyar irodalmi tanszékén, majd Nagy István mellett, a romániai magyar irodalom felső szintű oktatásában. A Bolyai Tudományegyetem e kezdeti éveiben természetesen találkoztál Benedek Marcellel is, az esztétika és a világirodalom neves professzorával, akit – Budapestre távozása (lényegében eltávolítása) után – Szabédi László követett e feladatkörökben. Föltehetőleg a Bolyai más tanárairól is őrzöl lényeges emlékeket, amelyek ide kívánkoznak, de arra föltétlenül meg kell kérjelek, hogy a már említetteket, különösen pedig Gaál és Benedek Marcell, illetve Gaál és Szabédi viszonyát jellemezd, annál is inkább, mert e szövevénynek akarva-akaratlanul része voltál, huszonéves tanszemélyzeti „káder" mivoltodban.

S hogy kérdésem, kérdezősködésem konkrétabb legyen, emlékezetedbe kell idéznem egy – nem csupán a Szabédi Lászó életpályája szempontjából fontos – irodalomtörténeti

epizódot, 1953-ból. (Ekkor talán már nem az egyetem, hanem az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó kolozsvári főszerkesztőségének belső munkatársa voltál.) A történetet különben részletesen megírtam a Kriterion 1984-es irodalomtudományi tanulmánykötetében (*Szabédi László – és az írástudók felelőssége* címmel), a föllelt írásos dokumentumok alapján; most a Te tanúságtételedet kérem. Néhány támpont azok számára, akik nem ismerhetik az ügyet: 1949 augusztusában Szabédi elküldte öt versét az *Utunk* akkori főszerkesztőjének, Gaál Gábornak, részben válaszul a „hallgatás" vádjára (a küldeményben szerepelt *A pacsirta* című kordokumentum értékű kitűnő verses szatíra és *Bánva ismerem fel* cím alatt egy önvizsgáló programvers, amely később kibővítve, 1949 végétől *Vezessen a párt* címmel vált ismertté); *A pacsirta* csupán 1953. június 26-án látott napvilágot az *Utunk*ban, de két hétre rá Kallós Miklós élesen megtámadta a szerzőt a bukaresti központi napilapban, az *Előré*ben; szeptemberben pedig Te közöltél verses ellenszatírát, válaszként – nem Kallósra, hanem Szabédire hegyezve ki iróniádat, *Egy költő és a vöcsök („Akiket nem hagynak énekelni")* cím és alcím mögött sejtetve, majd kifejtve az „eszmei mondanivalót", melynek lényege: „Mert a pacsirta olyanfajta: / Dalol és száll – ha kedve tartja." A te ellenszatírádban nincsenek ugyan olyan otromba állítások és vádak, mint Kallós Miklós publicista szövegében (Kallós ugyanis – 1953-ban! – úgy látta: „ez az ország sohasem volt még ennyire pacsirtaszótól hangos, soha ilyen vidám, ilyen zengő pacsirtadal nem töltötte még be életünket" – vagyis Szabédi megrágalmazza a pacsirtadalt, a valóságot!), de a verses Szabédi-bírálatod irányát ugyancsak nem lehetett félreérteni. Nem csoda hát, ha az önérzetében vérig sértett Szabédi 1953 szeptemberében ilyen fogalmazású levelet küldött az *Utunk* szerkesztőségének: „Legutóbbi számunkban néhány napja olvastam Bajor A. versét. Átallátva azt a veszélyt, hogy legközelebb már valamelyik bátrabb és magát karakánnak képzelő írástudó szabadon szembepökhet, s én legfeljebb az Arany János receptjét követhetem (»nem pöröltem, félreálltam s letöröltem«), közlöm az *Utunk* szerkesztőségével, hogy költői tevékenységemet mostantól lezártnak tekinthetik s kérem is, hogy tekintsék annak. Amíg ilyen vagy olyan tételem helyességéről vagy helytelenségéről folyik a vita, addig legalább elméletileg módomban áll vitatkozni. De azon, hogy költő vagyok-e vagy sem, én nem tudok vitatkozni. Olyan talajon, amelyen a Bajoréhoz hasonló versek teremhetnek és világot láthatnak, vihogó írótársak közt, vogelfreiként, én már nem tudok megállani." – Nos, Téged kérlek most (Szabédit nem kérdezhetem, de ő amúgy is kifejtette véleményét): mi is történt 1953-ban? Az ügy akkor is tisztázásra szorulna, ha „szimpla" Kölcsey-Berzsenyi esetről volna szó. Talán nem vagyok túlzottan gyanakvó azonban, ha feltételezem, Te magad is áldozat voltál – egy manipuláció áldozata...

4. Túllépve most „A pacsirta"-ügyön – de nem hagyva figyelmen kívül, hogy Szabédi László sem maradt mentes az ötvenes évekbeli (illetve 1949-től datálható) neoproletkult és dogmatizmus tévedéseitől, sőt bűneitől (jóllehet ő már egyszer, korábban, eljutott a tisztánlátáshoz) –, eleve kétkedéssel próbálok egy „végső" magyarázat felé közeledni. Ismét téged idézlek, immár „bölcs életkorodból", a riporteri kérdésre adott 1969-es válaszból: „Meglehet, hogy a teherbírásom az ostobaságok iránt kisebb, mint másnak. Sajnálom, ha így van. Megítélésem szerint az ostobaságok léte kollektíve rajtunk múlik, mi tartjuk fenn őket. Mikor te meguntad, én tartom fenn, ha egyszerre unnánk meg egy ostobaságot, megszűnne. Mikor a társadalom egyszerre unja meg az ostobaságokat: azt hívják forradalomnak." Nos, a Te tévedésed (én így minősítem) Szabédivel szemben 1953-ban s a Szabédi tévedése mondjuk az irodalomtudós Horváth Jánossal vagy G. Calinescuval szemben ugyanannak a „népi demokratikus forradalomnak" voltak részei – mondjuk ki nyíltan, a Te szavaiddal: fenntartói. Ha ilyen képességű és műveltségű emberek ekkorát tudtak tévedni (némelyek sorozatban – idézhetnénk világirodalmi példákat is), szerinted van-e kilátás arra, hogy az ostobaságokat egyszerre unjuk meg – vagyis egyszer megszűnjenek? Hiszel-e végül is egy jelző nélküli forradalomban? (Nem merném azt kérdezni: a minőség forradalmában, hiszen ha követem előbbi gondolatmenete-

det, s annak következtetését szembesítem csupán az irodalmi gyakorlattal – a „minőséget" nem tudom meghatározni...)

5. Fenntartod-e még húsz esztendeje tett kijelentésedet az abszurd irodalomról? Akkor így nyilatkoztál e jelenségről: „Divat, hogy ne mondjam, pánik. Utálom a szellemi életben a pánikot. Nem hiszem, hogy a szellem szeretné ezt a megnyilatkozási formát. Az igazi szellem nem éjfélkor jelenik meg és nem lepedőben. De nem utazik divatcikkben sem: miniszoknyában vagy bőrkabátban. Az efféle gyanús. Gyanús, ha a szellem olyan trükkökkel dolgozik, mint a világnak felkínálkozó nő." Tudom, hogy a képes beszédet nem szokás, nem illik részelemeire bontani, itt mégsem kerülhetem meg. Kérdem: nem volt-e éjfél vagy nem „igazi szellem" jelent meg például Franz Kafka novelláiban, regényeiben? Hát Ionesco drámáiban? Például *Az orrszarvú*ban? Vagy az úgynevezett kelet-európai abszurd java műveiben? Mrozek *Tangó*jában? Rózewicz *Kartoték*jában? Vagy éppen Páskándi Géza „abszurdoidjaiban", *A sor*ban, *A bosszúálló kapus*ban vagy *Az eb olykor emeli lábát* című*ben*? Persze, 1989 decemberében akár azt is mondhatnánk, hogy ezek nem abszurd művek: egy részük (már?) a múlt, a többi a jelen megfejtései...

Mondjad, Te valóban akkora távolságot érzel az említett szerzők, illetve művek s mondjuk a *Harabula kancellár* vagy legújabb *Ötösfogat*od között? De szeretném emlékezetedbe idézni *Bálint katona balladája* című írásodat is, amelyet sok évvel ezelőtt nem csupán olvashattam, hanem szerkeszthettem is – sajnos azonban (tudtommal) mindmáig nem került a (bármilyen szűk) olvasóközönség elé; a sorozatosan föltett kérdésekre adott „válasz" („Mert Bálint katona...") elfogadóinak tragikomikus vagy inkább tragikus helyzetét akkoriban senki sem fejezte ki nagyobb erővel, mint éppen Te, ebben a „balladában". Mi hát most a Te válaszod? Mert Bálint katona...?

6. Folytassuk a távolságok megfejtése kísérletét. A *Harabula kancellár* más irányban is jó kiindulópont, de választhatnánk példaként a *Madarak és fák napját*, a *Tökéletlen Télapót* vagy akár Cincogó Felicián kalandsorozatát *(Egy bátor egér viszontagságai)*. Persze, elsődlegesen nem a *Napsugár*-olvasónak szánt írásaidra gondolok, noha azt hiszem, az Asztalos István alapította kolozsvári gyermeklap szerkesztőségében eltöltött éveid sem hagyhatók ki, amikor a bajori „stíl" meghatározóira kérdezünk rá. De ott vállalt és végzett munkád talán inkább következmény, mint ok. Tehát: kritikusaid rendre szóvá tették erőteljes vonzódásodat a gyermeki világhoz. Alighanem úgy is jellemezhetném írásművészetedet, hogy az a felnőttek szörnyűségét a gyermeki szem tükrében mutatja meg. És teszed ezt már-már átejtő ártatlansággal, naivitással. A számlabenyújtás azonban elárulja, hogy rendkívül rafinált, kiszámított ez az „ártatlanság". A *Főúr, írja a többihez!* első néhány mondatát idézem: „Eddig volt egyszer egy gyermekkor, természetesen pillangókkal. A szivárvány is jogosan szerepel a számlán meg a csodálkozás, amikor először megpillantottam és kézbe akartam venni ezt a színes, záporban zizegő óriás pántlikát, melyet önök, vendéglátók, rendkívüli hozzáértéssel szegecselnek fel a mulatóhelyiség elérhetetlen messzeségeire. Azután kaptam ifjúságot bombakörítéssel, rohamsisak-feltéttel. Ugyanis ez volt akkor a konyhán – és önök, vendéglátók, nem indulhatnak az egyén ízlése szerint. Tudom, hogy ez nem házikonyha, ahol az ember előre rendelhet száz szál gyertyát, száz icce bort. Önök mindig másképp szervírozzák az ifjúságot: mostanában táskarádiót adnak melléje, színes ruhákat, csókot, mozijegyet. [...] Főúr, gondolkozzék el a lehetőségen: én visszaadom az ifjúságomat, és még ad, mondjuk, egy zöld szemüveget. De ha ez nehézségbe ütközik, akkor a zöld szemüvegről is lemondok, csak az ifjúsághoz ragaszkodnék." Kérdem ezek után: ha ma szervíroznák neked az ifjúságot, mihez kezdenél vele? Tulajdonképpen hol következik be (és úgy látom, ez nem csupán korábbi nemzedékekre vonatkozik) a nagy váltás (törés?), amely után a madarak, a fák, Télapó már nem madarakként, fákként, Télapóként mutatkoznak, hanem a felnőtt világ manipulációjának részeiként? Remélhető-e a bomba, a gázmaszk és a lövészárok kiszerelése egy eljövendő nemzedék életében? Egyáltalán: a Te gyermekkori és felnőtt-tapasztalataid mit

súgtak, súgnak neked? Honnan benned a keserűség? És honnan a remény, hogy egyszer a Főúr másképpen írhatja össze a számlát?

7. Az évtizedek folyamán kialakult egy olyan – néha határozottan naivnak tűnő, máskor reális elemeit megragyogtató – hit, mondhatnám úgy is, hogy élet-, sőt világszemlélet, miszerint létezik egy kisebbségi plusz-humánum, amely a többségiekhez viszonyítva érzékenyebbé tesz az embertelenség bármilyen megnyilvánulására, tisztábban mutatja fel a humánumot. Ha történelmileg nézzük ezt az etikai-szociológiai kategóriát (?), persze szembetűnő, hogy a magyar kisebbségi létnek viszonylag korai szakaszában keletkezett; más kérdés az, hogy újraérvényesítésére ismételten kísérletet tesznek-teszünk. Messziről (vagy talán mégis: bőrközelből) indulva, megpróbálom közelíteni kérdésemet a kolozsvári Nyárfasorhoz. Mit jelent számodra (nem a bevásárlás szempontjából), hogy negyedik emeleti lakásod, dolgozószobád ablakából a kolozsmonostori apátságra látsz? (Vagy csupán láttál, mert az újabb tömbházak elzárták a kilátást.) Mit jelent az, hogy nem valamelyik körúti kávéházból küldheted írásaidat nagyvárosi szerkesztőségekbe, mint egykor Karinthy, hanem „kies" blokklakás csendjében (?) hallgathatod a ház előttimögötti pár négyzetméteres, rögtönzött veteményesben felbőgő tehenet? (Ezt a modern városi életképet a *Korunk* 1988. 10. számában megjelent, *A kert* c. írásod alapján reprodukálom.) És közben töprenghetsz néped, nemzetiséged, az emberiség jövőjén, hosszútávú művekre (regényekre?) készülhetsz, mert nemigen zaklatnak a nyüzsgő szerkesztők, a friss írásért egymással vetekedő lapok... Az emberi és írói kiteljesedés magasztos szempontjából előnyt jelent-e távol élni a hiúságok vásárától s nézni, hallani (időnként) percemberkék, aprócska tehetségek irodalmi-közéleti sikereiről? Lehet-e választani a dicsőséget, vagy az amúgy is megkeresi az embert? Akár kisebbségben is...

8. Volt egyszer egy *Ütünk*. No nem volt az olyan életveszélyesen durva, a testi épséget veszélyeztető „társfolyóirat", mármint a kolozsvári irodalmi hetilap, az *Utunk* szilveszteri melléklete (két belső oldala), ám a hatvanas évek közepén, sőt később is olvashattunk néhány „pokoli különkiadást". (Ezzel a címmel 1968-ban könyv-alakban is megjelentek itteni paródiáid.) Két-három szemelvényt kiemelek onnan, jelzésképpen. Például az „olimpiai évfolyam úszó számának" vezércikkét, melynek címe: *Pompás fiúk vagyunk!* Az egyik fejezet *Boldog költők élete* felirat alatt „versekből másolt legendákat" tett közzé. A gondosan szerkesztett kötet végére került az *Irodalmi lexikon* – általános, irodalomtudományi, illetve helyi érdekű címszavakkal. Innen szemelgetve: *„Balogh Edgár:* született a Duna-medencében, majd átúszta azt, és Kolozsvárra költözött. Egyetemi tanár, közíró, közolvasó, közbeszóló. Mint publicista drámákat, mint drámaíró verseket, mint versíró regényeket írt. Egyenes beszédeit *Egyenes beszéd* címen, görbe beszédeit *Esztergapad* címen közölte. Vannak körbeszédei is. Sokáig dolgozott Benedek Eleken."; *„Franyó Zoltán:* eurázsiai műfordító; első sikerét Sámson álnéven aratta, amikor is filiszteusra fordított egy templomot. Később filiszteusul is megtanult, és akkor a filiszteust fordította templomra..."; *„Gálfalvi Zsolt:* Szemponton született (Bökkenő rajon), ahonnan magával hozta szülőfaluja nyílt egyszerűségét..."; *„humor:* 1. Patak Észak-Moldvában, a partján épült Manastirea Humorului, valamint Gura Humorului; 2. Sárga epe. 3. Irodalmi lapok melléklete a szilveszteri számban."; „Létay Lajos: költő, később főszerkesztő. A Konferenciás tengeren túlra költözött. Jelenleg is ott él".

Húszegynéhány esztendő alatt annyira elfogytunk volna, hogy már nincs kiről (itt helyileg) stílusparódiát írni? Vagy az olvasók fogytak volna el? Vagy a kedved? Vagy valami más? Miért fordítottál hátat a stílusparódiának? Hová lett (annyi egyéb mellett) a Te egyszemélyes intézményed, az *Ütünk?*

*

Válaszok híján – mit kell még hozzáfűznöm a nyolc kérdéshez? Először is azt, hogy a sajátmaga és nemzedéke nevében hiányolt fórumot, pontosabban a fórumra kerülést ne-

ki is meghozta az 1989-es decemberi (fél)fordulat: Bajor Andor, a *Napsugár* című gyermeklap, illetve az *Előre* (a bukaresti napilap) nyugdíjasa főszerkesztő lett. A Kolozsvárt megindított romániai magyar katolikus hetilap, a *Keresztény Szó* az ő irányítása alatt vált hitbuzgalmi főiránya mellett, irodalmi jelentőségű kiadvánnyá. A szerkesztés, s mindaz, ami vele jár (nem utolsósorban a most már lehetségessé, sőt kötelezővé vált – írói rangjához méltó – reprezentáció) persze szétfoszlatta a nyárfasori nyugalmat, új művek megalkotására, a régebben megkezdettek befejezésére nemigen maradt idő. Találkozásaink (amiben nyilván az én változott életformám is okolható) többnyire a két szerkesztőségre, a változott hangulatú, megváltozott szellemű *Korunk* s a *Keresztény Szó*-beliekre redukálódtak. No meg a „kintiekre" (Bécsre, Debrecenre). Ahol mindazok, akik meghallgatták az ott felolvasott Bajor-szöveget *(Európa fölfedezése)*, számot adhattak maguknak róla: íme, az Erdélyből jött európai író.

Aki jött, látott – és (eddig) sajnos nem győzött, még ha egyeseket meg is győzött arról, hogyan lehet és kell nézni a damaszkuszi úton oly nagy tolongást...

KÁROLYI AMY

Szüret

Győzőnek

Már megteltek a kosarak,
a kert a szüretbe beletörődő.
De elégedett-e a szőlő?
Oda csalja a szitakötőt
és oda csalja a darazsat.
A fürtök, a fürtök illatosak,
a szomszédságig érzik a hab.

Már üresek a kosarak,
de az illat helye megmarad
és befedi a délutánt
mint vakolat a házfalat.
A szüretelő szüretel,
ő lakja meg a mustoskádat.
Őt keresik a szitakötők,
mert ő a must és ő a párlat.

KASZÁS MÁTÉ

Lázregény*

1.

Távozás – Elzánál – Megdörren az ég

Maga Erhardt Lőrinc sem tudta az okát. A különös az, hogy nem is érdekelte, van-e ok. A felesége akármit tett, neki semmi sem tetszett. Neki, ha el kellett mennie mellette, hát úgy ment el, hogy nem nézett rá. Szándékosan és kirívóan nem. Elment. Némelykor kezébe vett egy könyvet, és fel-felnyitotta, amikor a felesége bejött a szobába. Ugyanakkor nagyon is érezte, hogy szenved tőle az asszony, de nem mer szólni, nem meri megkérdezni, hogy mi baja van. Erhardt kiment a házból. Az utcára. A térre. De az arcok is idegesítették. Valahol gyerekek sikonyáltak, az is bosszantotta. A fény is, minden. Ekkor arra kellett gondolnia, hogy talán nem is a feleségével van baja. Erre viszont nem nagyon akart gondolni, mert érezte, hogy a felesége iránti haragja fokról fokra alábbhagy. Gyorsan hazasietett, és újra elment a felesége mellett, úgy, hogy az asszony érezze, valamiért még mindig nem néz rá.

A munkahelyén a vendégekhez eleinte megpróbált rendes, udvarias lenni. De aztán mind gyakrabban jutott eszébe a felesége, hogy őhozzá igazságtalanul mennyire rossz, és hogy itt vannak ezek az emberek, akiket nem is ismer, és ő épp ezekhez akar jó lenni, mikor a felesége otthon bizonyára most is sír. Sír, ő meg jópofáskodik vadidegenek között.

Munka után fölkereste Elzát. A páternoszterrel ment föl a negyedikig. Nem tudta, miért megy hozzá, Elzát igazából sosem kedvelte. „Jó, hogy jössz, aranyom – fogadta lelkendezve a nő. – Most úsztam ki a kádból, két perce. Az egész heti retket levakartam magamról. Most tök száraz a bőröm és viszket. Itt ez a tejbalzsam, kend be vele a hátam, meghálálom."

Vékony, színes kis pálcika füstölgött egy virágcserépben a fokföldi ibolya mellé szúrva, fönt a szekrény tetején. Lőrinc megkérdezte Elzát, hogy mi az, mert, mondta, ő még ilyet nem látott. „Meghiszem azt, aranyom – válaszolt titokzatoskodva a nő, és nevetett. – Látod, erre mondják azt, hogy megérzés. Megéreztem, hogy jössz. A japánok akkor gyújtanak meg ilyet, ha vendéget várnak."

Ahogy tarka selyempongyoláját a derekáig leengedte Elza, s annak ujjait a melle alatt összecsomózva hasra feküdt a heverőn, Lőrincnek eszébe jutott első találkozásuk egy régi bálon. „Picur vagyok" – mutatkozott be a nő. „Jól van – gondolta –, én meg a Világirodalom Gyöngyszeme." Akkoriban még csodálta Elzában, hogy olyan nagy, már akkor is mindene nagy volt, a hasa, a lába, a feneke. Ha lehajolt, és ő ott állt mögötte, ha messzebb is kicsit, akkor is időbe telt,

* Részlet a szerző a Jelenkor Kiadónál a közeljövőben megjelenő regényéből.

míg szélességében végigjárt rajta a tekintete. Mindjárt az volt az első gondolata, hogy ez a nő legalább 110-es bugyit hord. Ő biztosan elveszne benne. Még évek múlva is úgy érezte, hogy Elzához őt az átlagost jóval meghaladó súly, valamiféleképpen a dromedárság ténye kötötte, s talán a tunyaságé is, ami az előbbieknek egyenes következménye. A szépség olyasvalami, így mondják, gondolta Lőrinc, amikor valakinek mindene arányos, amikor nincs kirívó rajta semmi sem. Ilyen szempontból Elza tökéletesen ronda volt. És enni is annyit evett egy nap, mint amennyit ő jó egészségben három ebédre. Aztán az arca se stimmelt. Volt rajta valami rejtélyes, aszimmetrikus, de hiába nézte, nem találta meg, hogy hol. Kissé szétterült az orrnyerge, de hát az középen volt. Amikor mesélt, az volt az érzése Lőrincnek, hogy közben szép nyugisan mindenét leveti. Privát ügyeiről (régi szerelmek) úgy beszélt, mint más rendes nő valamilyen receptről, vagy hogy mennyi ma a bab kilója. Holott akkor még csak készülődőben sem volt közöttük semmi komoly. Igaz, később sem volt olyan, hogy most van egy pont vagy egy pillanat, összenézés, érintés, valami határeset, s hogy ami *addig* volt, az *olyan*, ami meg *az utáni*, az *amolyan*. Nem, ilyen sem volt. Szeretett hanyatt feküdni összezárt combokkal, félhomályban, például az olajkályha fedelének likján kivetítődő sárgás derengésben. A ruhaneműit mindig maga vetette le, olyan természetességgel, mintha vizet engedne a poharába, mert most éppen megszomjazott. De mintha kezdettől fogva megérezte volna, hogy Lőrinc szereti nézni teste ordenáréságát, hát csak nézze, s ha akarja, meg is foghatja, amijét csak akarja; *ilyenem* is van, meg *ilyen* is, és *ez* itten, ez is az enyém, teneked persze másmilyen, tudom – mintha mondta volna a szemével, mialatt Lőrinc nézte.

„Akkor nyár volt, de most tél van, hideg tél, mondja a költő" – gondolta Lőrinc. Szinte elveszhetett volna benne, amiről persze nem szép beszélnie, s főleg nem előnyös, de hát nem is volt igaz.

Pedig arra számított. Nagy volt Elza mellbimbójának az udvara, és hát sötétebb tónusú, mint rendesen. Azonkívül élesen cikkcakkos, nem olyan, mint általában, bár Lőrinc csak a saját tapasztalataiból következtethetett. Ám amikor mondta Elzának, hogy *ez* itt, szerinte, elüt az átlagostól, a nő mosolyogva azt felelte: ő, Erhardt Lőrinc, csak képzeli azt. Festi-e Lőrinc a haját, kérdezte, mert hogy igen sprőd a vége. Mondta, hogy nem, soha. Megmondta Elza, mivel kenje be, hogy lágyabb legyen, ha azt akarná Lőrinc, hogy lágy legyen. Mondta: neki jó így is. Most meg, ahogy masszírozta a hátát, váratlanul azzal állt elő: néha úgy érzi, hogy ő több nő, hogy egymaga egyszerre több nő, és ezt még csak nem is a túlzott méretei miatt érzi; több nő, legalább három. Lőrinc azt felelte rá, hogy elhiszi, és fölállt, odament az ablakhoz, kissé félrehúzta a füstszagú függönyt, és kinézett. Már sötétedett, messzebb, a bokrok mögött, egy meztelen férfit látott, akit négy meztelen asszony ütlegelt. Megkérdezte Elzát, hogy mit tanácsol, mit tegyen, maradjon pár napig nála, vagy induljon máris haza; „mert – mondta – döbbenetes, hogy nem vagyok képes eldönteni, döbbenetes." „Maradj csak itt, husi – mondta Elza. – Pihend ki a betegségedet. Rád fér a pihenés. Maradj." „Nem bánom – felelte Lőrinc. – Nekem mindegy."

Puhára főtt, vastag, ilyen-olyan formájú zsíros tésztákat ettek naponta Elzával, forró, sűrű szószöntettel, pirossal és sárgával, édessel, sóssal, savanykással. Az asztalra Elza sarkosan helyezte föl a terítőt, amit még az édesanyja szőtt lánykorában. Talpas poharakat tett a terítő két, szemben lévő sarkára. A poharakba tölcsérré formált szalvétát dugott. Vagy vörösbort ittak tisztán, vagy fehéret, szódával.

Ahogy Lőrinc szopogatta a tésztát, gyakran eszébe jutott a felesége. Látta maga előtt, amint fásultan kaviszolja a rizslevesét otthon. Olykor annyira ellágyította a honvágy, hogy megállt az evéssel, a tészta meg csak lógott a szájából, a szósz rácsöpögött a nadrágjára. Egyszer váratlanul elsírta magát, és mindjárt csuklani kezdett, úgyhogy Elzának többször hátba kellett vágnia, de ez sem használt, továbbra is sírt és csuklott. Annyit mégis ért a dolog, hogy a lógó tészta egy szempillantás alatt lefutott a torkán.

Esténként Lőrinc bekapcsolta a rádiót, odaült elé és hallgatta a híreket. Biztosra vette, hogy egyszer bemondják – netán megszakítják az adást és úgy mondják be: „Erhardt Lőrincné keresteti férjét, aki már több napja nem érkezett haza a munkából. Nincs kizárva, hogy elrabolták. A férfi 170 cm magas, sovány testalkatú, a fülei elállóak, a haja göndör, gesztenyebarna. A becsületes megtaláló vagy nyomra vezető jutalmat kap. Jutalma két gyerek után járó fél évi családi pótlék." „A gyerekek! – gondolta ekkor Lőrinc. – A gyerekeim!" Mert el is felejtette már-már, hogy vannak gyerekei.

Elza azt akarta, hogy Erhardt a nagyszobában aludjon, ő pedig kivonul a félszobába, amíg nála lesz. Ekkora lemondást nem fogadhatott el tőle. Akit nem is szeretek különösebben, tűnődött Lőrinc, és idejöttem mégis a nyakára, háborgatom, eszem az ételét, ha megcsókolom, csakis hamisan csókolom, és most hozzon értem újabb áldozatot? Érezte, hogy máris megbolydul a gyomra. Odaállt a kagyló elé a fürdőszobában, és sokáig csak mereven nézte magát a tükörben. Mindig is gyanította, hogy fokozatosan leválik róla az arca, hogy az egész teste elválik tőle fokról fokra. Mindig is érezte, hogy létezik egy szörnyűséges kétség odavissza alapon: elfogadható-e ő az arca számára, tehát, hogy az arca vajon elfogadja-e? És fordítva: vajon ez az arc kellett-e, kell-e neki, éppen ez? Nem csoda, gondolta, egyáltalán nem csoda, hogy nézi, hogy annyiszor és annyira nézi ezt az elfogyó, elenyésző arcot, amely nem fárad bele az örökös alakváltozásokba, mely az övé és mégsem az övé, „aki én vagyok és mégsem én..."

Kidugta a fejét az ajtón, hogy meggyőződjék, nem leskelődik-e a közelben Elza. Látta, hogy elmélyülten ágyaz a szobájában. Akkor sietve visszalépett a tükör elé, kiöltötte a nyelvét, és nézte ezt a vöröses, jókora darab húst, ahogy jobbra-balra tekereg, mozog. Közben a szemére is figyelt, szerette volna elkapni a tekintetét a szemével, abban a pillanatban, amikor a nyelvére néz. Szerette volna, bár tudta, hogy ez lehetetlen.

Késő este (de lehet, hogy inkább már éjjelre járt) Erhardt kopogást hallott az ablakon. Két hatalmas varjú szállt le az ablaka alatti lámpaoszlop enyhén csúcsos kupolájára. Ilyen idő tájt még sosem látott varjút, főleg nem a panelházak labirintusában, igaz, csak akkor jött rá, hogy még sosem látott, amikor ezeket ott meglátta. Alig fértek el ketten azon a kalapon, nem is értette, hogyan nem csúsznak le, hiszen sem egy kiálló szegecs nincsen ott, sem az ernyő széle nem pöndörödik fölfelé, még egy kicsit se. „Úgy ültek ott, mint bús özvegyek a padon." A lámpa fényét eltompította a leszálló köd vagy füst, távol valahol legények kurjongattak, emitt meg, a szobában, megpendültek a heverő rugói a térde alatt.

Arra gondolt akkor, hogy egy külső szemlélőnek úgy festhet ő itt az ablakban (már a villanyt is felkapcsolta, remélve, hogy a madarak a fejük felett kigyúló fénytől talán majd fölrebbennek és tova szállnak az éjben), úgy festhet, mint aki láthatatlan gyóntatója előtt térdepel és irgalmasságért eseng. Vagy valami csodát vár az

égiektől. Ez, hogy *úgy* festhet, olyannyira zavarba ejtette, hogy szégyenkezve mindjárt lebukott a heverőn, majd kartámasztással emelkedett is nyomban föl. Le és föl, le és föl, mintha fekvőtámaszokat végezne. Valójában fekvőtámaszokat is csinált persze. De akkor meg hirtelen arra gondolt, hogy ez a mozgás, ezek a mozdulatok az üvegen túlról figyelve teljességgel félreérthetőek lehetnek. S hogy ez most még rosszabb, sokkalta rosszabb reá nézve, mint mikor csak úgy tűnt az imént, hogy imádkozik. Most akár, gondolta, azt is gondolhatják, hogy az az ember/emberek ott (ő és természetesen még valaki, Elza, föltéve, ha név szerint is ismerik Elzát), nem átallanak a világos *kirakatban* művelni azt, ama dolgot, amit más tisztes polgárok minimum elfüggönyözött helyiségben, de ott is jobbára eltakarva cselekednek. Lőrinc úgy elszégyellte magát, hogy – mivel épp emelkedésben volt – egyszeriben megmerevedett a levegőben. „Milyen hülye vagyok! Az anyám mindenét! Milyen hülye!" Mint mikor zseblámpás figurák jöttek egyszer a hegyen. Ott futottak el a kocsi mellett, és bevilágítottak az ablakon. Olga, akivel akkortájt ismerkedett össze, ijedtében szinte a gumiszőnyeghez lapult. Ő meg úgy, ahogy éppen volt, borzasan, tüskésen, egy szál szandálban a volán mögé pattant, s gázt adva, csikorgó kerekekkel az éjszakai kocogók közé rohant. Szétfröccsentek, mint a kocsonya, csoda, hogy nem gázolta őket halomra.

Lemászott valahogy a heverőről, eloltotta a lámpát, és most már a sötét szobából leskelődött kifelé. Szemben, véges-végig, a feketén tátongó ablakok. Akár ott is lehetnek a fejek az üvegek mögött, nem zárható ki. Gondolt egyet, és újra felkapcsolta a villanyt. Kezébe vett egy ruhadarabot, s miután kitárta az ablakszárnyat, mint a porrongyot, határozottan megrázta. Akkor még nem vette észre, hogy Elza ott áll az ajtóban és figyeli, csak mikor már becsukta az ablakot és visszafordult. „Mit oltogatod meg kapcsolgatod a villanyomat, félsz?" „Nem, dehogy – felelte szemlesütve Lőrinc, és sietve hozzátette –, itt vannak lent ezek a varjak, egyszerűen nem akarnak elszállni..."

Elza, anélkül, hogy bármit is szólt volna rá, odament az ablakhoz, kíváncsian jobbra-balra, sőt – Lőrinc figyelte – lefelé is nézett, majd csendesen csak ennyit mondott: „Nincs itt, húsom, semmiféle varjú..." „Na végre – sóhajtott fel megkönnyebbülve Lőrinc –, akkor hát mégis elröpültek!"

Amint Elza magára hagyta, és ő álmosan végre kinyújtózhatott a takaró alatt, messziről – mintha gurítanának egy hordót, olyan hordót, amelybe köveket helyeztek – dörögni kezdett az ég. De csak egyszer, egyetlen egyszer, három-négy másodpercig és kész. Lőrincnek úgy tetszett, mintha ez a dörrenés lemaradt volna egy régebbi viharból, vagy éppenhogy túl korán érkezett egy másik, még csak készülődőben, sőt talán készülődőben sem lévő viharból. A takarót egészen a feje búbjáig húzta, behunyta a szemét, s miközben mind erőteljesebben nehezedett rá az álom, próbálta képzeletben megélni azt a lehetséges esőt, azt, amely még csak ezután kezd rá, évek, évtizedek múlva, végtelen szitálással, fényesre mosva a poros leveleket, de mégis szürkén, egyhangúan, szomorúan. És akkor még szorosabban összezárta a szemét, még feszültebben és követelődzőn nézett befelé, s már azt hitte, elaludt, az esőcseperészés az álomban van, nagy csöppek estek ritkán, függőlegesen, mint a kavics, vén diófákat látott álldogálni az út mentén, mohás kérgüket áztatta a víz; fölhúzta a térdét, lassan oldalra dőlt, már a jobb oldalán feküdt, „így – súgta –, egy kicsit, aztán majd vissza, balfelünkre, ahogy szoktuk", közben meg mind szaporább dobolást hallott a feje

fölött, az eső rézsút csapódott be egy széles pásztában, csurgott lefelé a falakon, füstölt, párállott a mocsaras rét...

2.

A gyermek – Láncravert kutyák – A távolodás beszéde

Kora hajnalban Erhardt hangot hallott, egészen közelről, mintha a fülébe súgtak volna: „Kelj föl. Indulj a hivatalba. Púderezd be jól a seggfejeket..."

Felnyitotta a szemét, de senkit se látott. Viszont a hang újra szólította, csak most már meglehetősen távolról: „Nem hánytál az éjjel, húsom?"

Erhardt a hófödte messzi csúcsot nézte csipásan, hunyorogva, a fehér ezer irányban folyni látszott lefelé a hegygerincről, egy pillanatra még azt is hitte, hogy *ott* van, ott a hegy lábától néhány száz méternyire, a szavanna ölén. „Mi az anyámat keresek itt?" – gondolta; hirtelen felült az ágyon, s igazán akkor világosodott meg előtte, hogy Elza lakásában van, s hogy amit lát, az csupán egy kép, egy színes poszter a falon. „Nem, nem hánytam – mondta. – Nem emlékszem, hogy rosszul lettem volna."

Pedig – már tudta – abban a hideg, szörnyűséges esőben mászkált majd egész éjjel; „igaz is – gondolta –, meg kellene néznem, hogy kint is esett-e, majd megnézem, ha kimegyek, addig talán nem szárad föl". Rongyos, girbegurba esőcsatorna alatt állt egy régimódi ámfurtos kapualj előtt, ahonnan töményen áradt kifelé a hugyszag. Nem mert a boltív alá menni, mert belül láncravert kutyák csaholtak. A kisebbik fia vele volt, ott talált rá a párálló réten, a gyerek egy nylonba bugyolált, szétmálló, rozsdás biciklivázat cipelt; „hát ezt meg hol szerezted?" – kérdezte Lőrinc, igazából persze nem érdekelte, hogy hol szerezte, de nem is válaszolt neki a gyerek, jöttek együtt tovább a kapualjhoz, a csomagot útközben bedobták egy nyitva felejtett (?) ablakon, amelynek teljesen el volt már rohadva a tokja, „itt a begyűjtő – mondta a gyerek –, ebbe a házba van bezárva az a nap, amikor megszülettem..." Lőrinc az ámfurtos kapualjnál fölvette a gyereket a nyakába, akkor már egy élő lucsok volt mindenük, akkor már négy kutya közül kettő eltépte a láncot, de még nem rohantak ki, habzott a szájuk, hosszú szőrük volt, hosszú, hegyes orruk is, belülről mintha alattomosan uszította volna őket valaki, a gyerek akkor azt mondta, hihetetlen okosan mondta: „édesapám, nekem már mindegy, én már úgysem nőlök meg, láthatod, ennyi idő – húsz év óta sem nőttem semennyit, dobj engem oda nekik, te pedig szaladj el..."

Erhardt lekecmergett az ágyról, kereste a papucsot, amit Elzától kölcsönbe kapott, amikor megtalálta, kezébe vette és tünődve jobbra-balra forgatta. „Tisztára, mint az anyja! És micsoda vélemény! Ennél tömörebb véleményt nem is mondhatott volna az apjáról..." – Letolta a nadrágját, mert azt hitte, pizsamában aludt, és odaállt az ablakhoz. Még sötét volt. Az utcai lámpákat viszont már lekapcsolták. Lépések kopogtak az aszfalton. A parkolóból kifordult egy autó, fénykévéje *rásütött* a dugig tömött, horpadt kukákra.

Semmi értelme, hogy kimenjen a házból és elutazzon, gondolta. Ugyan mit érne vele! Mondjuk kimegy és a busz benn áll a megállóban. Bizonyára nem futna, hogy elérje. Ha meg nem állna benn, nyilván már elment volna vagy ezután

jönne. Akkor is mi lenne? Várná, hogy jöjjön végre, odaállna a sor legelejére, és amikor megérkezne, igyekezne, hogy mielőbb a belsejében legyen. Talán kíváncsi valakire, hogy el kelljen utaznia miatta? Legjobb tudomása szerint senkire, de senkire nem kíváncsi, jó neki itt, ahol van. Persze mégiscsak el fog utazni, hiszen az a dolga. Az a dolga, hogy elutazzon oda, ahol várják, ahová betérnek azok, akiknek nincs jobb dolguk, mint hogy betérjenek oda. Kérik, hogy tegye meg nekik ezt és ezt, így és így. Viszont holnap ugyanúgy megtehetné. Nekik is és másoknak is. Azoknak a *másoknak*, akik amúgy is holnap jönnek. Addig csak nőjön a hajuk, növekedjen a szakálluk. Még jól is járnak, ha csak holnap jönnek, legalább egy nappal később nől ki nekik újra. Az a helyzet, hogy semmi sem indokolja, hogy ma utazzon el, gondolta. Az égvilágon semmi. És mégis el fog utazni. Hát nem hülyeség ez...?

Hirtelen visszahőkölt; annyira közel hajolt az ablakhoz, hogy leheletétől bepárásodott az üveg. Mintha valaki szánt szándékkal elébe állt volna! Gyorsan csiszitelt egy vonalzónyi csíkot az üvegen, és most már a csíkon keresztül lesett kifelé.

„De mi lett a gyerekkel? Odadobtam volna a gyerekemet a dögöknek?"

Különös, de erre nem emlékezett Erhardt. Mikor a feleségével szembetalálkozott – valahonnan egy sikátorból ballagott kifelé az asszony, már igencsak megöregedett szegény, csupán az orra volt a régi, ami még fiatalságára emlékeztetett, kissé csapott, nem túl hegyes, de nem is tömpe orr – a gyerek akkor már nem volt a nyakában. Eltűnt. Nyoma veszett. De ennek ott semmi jelentősége nem volt.

„Talán visszament egy másik biciklivázért."

Az idő úgy estefelé járt már; bár ez erősen vitatható, gondolta, hisz déltájban is lehet alkonyati sötétség, s meglehet, ez is csupán a beborult ég, a vihar műve volt; ott jött hát szembe vele az asszony, ő meg szintén haladt, ugye, szembe vele. „Mintha az anyám lenne!" – sóhajtott fel Lőrinc. Mert még az eső is pont olyan volt, mint gyerekkorában, mikor az anyja jött szembe vele. Szokása volt az anyjának, hogy időnként elindult valamerre, és neki, Lőrincnek kellett megkeresnie; igen, akkor is szakadt az eső, úgy gondolta, még egyszer lesétál a csarnokig, az anyját ha nem is találja meg, ő azért csak hadd ázzon át rendesen, kapjon egy jó kis tüdőgyulladást, olyat, amilyet egyszer már kapott: közepes láz, homályos látás, szilvalekvárral adták be neki a germicidet, akkor azt hitte, vége, hogy itt van tizenegynéhány évesen, és máris vége, „nem baj, majd gyönyörű csokrot hoz anya a síromra"; még egyszer lesétál a csarnokig, gondolta, ment a szakadó esőben, már nem sírt, nem is félt, és akkor Bakóék kerítésénél szembetalálkozott az anyjával. Ahogy imitten szembetalálkozott most a feleségével. Az asszony nyomban felismerte: „Lőrinc, te vagy az?"

„Milyen fátyolos a hangja – gondolta Lőrinc. – Fátyol van a hangjában. Mint volt régen a hajában, a hajából. Aláomló fátyol. Nem földet söprő, csak a vállát..." – Semmit se felelt, és nem is nézett az asszonyra, ment tovább, határozott léptekkel befelé a sikátoron, magában beszélt csak:

„Mindig szerettem volna mesélni neki – mondta –, de már nem mesélhetek, már késő lett. Úgy látszik, annyival is be kell érnem már, hogy elhitetem magammal, hozzá is szólok, amikor magamban beszélek. Ez a folytonos távolodás tőle, ez most a beszédem vele. Vajon látja-e, amit mondok? Kétoldalt kirakatok, bezúzott üvegű kirakatok, belül fodros szoknyácskás hajasbabák az üvegcse-

rép-szőnyegen – látja-e? Szerettem volna beszélni neki, s párszor hozzá is fogtam már, hogy beszélek, és mondhatom, beszéltem is néki egysmást, de valami miatt nem tudtam igazán felszabadultan beszélni hozzá. Ahhoz, hogy felszabadultan beszélhessek, ahhoz réges-rég beszélni kellett volna már vele, és sokat, nagyon sokat kellett volna beszélni. Mert akkor az a kevés beszéd is, amit már beszéltem vele, őszintébb lett volna. De mert nem volt felszabadult, nem lehetett őszinte sem. Néha, mikor beszéltem hozzá, és egy pillanatra – mintegy magamra nézve – megláttam magamat, amint beszélek, és azt gondoltam, milyen jól beszélek, nem is akadok el, mi lenne, ha elakadnék – egyszeriben bekövetkezett, egyszerre csak leálltam..."

Szemből kapta az esőt, az inge lucskosan rátapadt testére, élesen kirajzolódtak alóla vékony bordái. „Sovány lettem, annyi szent – gondolta –, sokkal soványabb, mint voltam." – Levette az inget, gyorsan kicsavarta belőle az esőlevet, s mivel úgy vette észre, sokkal egyenletesebb a járása, ha fölül nincs rajta ruha, nem húzta már vissza, csak lazán rákötötte a derekára. – „Egyszer meg gyönyörű, márkás autóban ültem; ezt is el akartam volna mesélni neki, de féltem, hogy elakadok, s inkább nem meséltem el. – Egyedül ültem benne. Hatalmas erdőn haladtam át. Fák szaladtak el mellettem. Éreztem a lombok hűvösét. Letekertem a kocsi ablakát, hagytam, sőt kívántam, hogy a száguldás szele az arcomba vágjon. Jó volt, szabadnak éreztem magam. S akkor egyszercsak felfigyeltem valamire. Hogy nincsenek is fák, sehol egy fa, sem előttem, sem pedig mögöttem, sík, kihalt, kopár terepen rohanok...! Lefékeztem az autót, az órámra néztem, de az időből nem tudtam megállapítani, mióta vagyok úton. Gyorsan rágyújtottam egy cigarettára, és visszafordultam. Ismeretlen vidéken haladtam, nem emlékeztem, hogy valaha is jártam volna erre, más út viszont nem volt. Leállítottam a motort, kicsit hagytam még gurulni a kocsit, néztem egyre a tájat. Teljesen halott, se szél, se csobogás. Kiszálltam és vizelni kezdtem. Úgy vettem észre, amit lelocsolok, az menten elszárad. Leguggoltam és megnéztem. A fű zöld volt, tehát nem száradt el. Viszont amikor beültem a kocsiba és indulni akartam tovább, hirtelen ráeszméltem, hogy behugyoztam; végképp nem értettem már semmit sem..."

Nagy, kivájt tökökben gyertyák világítottak a sikátornak e szakaszán jobbról is, balról is. A lángnyelvek kissé hajladoztak, ám állták a szelet, állták az esőcsapásokat. Lőrinc most kicsit hézagosan gondolkozott, máskor is előfordult már ilyen, általában akkor, amikor egy kész gondolatkörön belül, *ettől* mintegy független gondolatai támadtak: „vertem is?... szentül meg vagyok... mert azzal is bennem, hogy talán semmi másért nem... afféle henger ... mint azt a másikat magamban... melyben minden alkímiai kísérletre."* – Lőrinc kidomborította mellkasát, hogy minél nagyobb felületen érintkezzen az esővel, mely – így érezte – az Ég verejtéke. Közben folytatta útját, s folytatta beszédét is magában:

„Máskor egy lánnyal voltam, sosem láttam azelőtt, mégis úgy éreztem ott, hogy mi már szerelmeskedtünk. Sőt, lehet, hogy újból szerelmeskedünk. Cserjés

* „hát talán vertem én a feleségemet? nem tudom, nem tudom. de szentül meg vagyok róla győződve, ha vertem is néha, én azért őt sosem bántottam. – mert azzal, aki bennem van, örökösen versenyben voltam. hol én, hol ő győzött. – hogy talán semmi másért nem születtem, mint csakis egyedül azért, hogy figyeljem azt a másikat magamban. és hogy megtisztítsam halálomig, vagy őt, tőlem, vagy magamat, őtőle. mert talán semmi más nem vagyok, mint ezeknek ütköző pólusa, amolyan henger (mint amott a tökök) melyben minden alkímia adott a kísérletre."

patakparton álltunk, nem egészen a szélén, kicsit távolabb, a vizet nem is láttuk, csak tudtuk, hogy kék, s hogy káposztalevelek úsznak rajta. A gyakori esőzések kissé megszaggatták a partot, gyökerek lógtak alá, hajszálgyökerek, mint a pókháló, tömött, néhol laza földtuskókból, csimbókosan is. Nyitva volt a kocsink ajtaja. Egy szép játékautó a fűben hevert felborulva. Fölvettem és kicsit körbetapogattam, aztán zsebredugtam. Pitymallati fény volt, de az is lehet, hogy már alkonyodott. A lány nagyon szép volt, még a régimódi plisszérozott szoknya is jól állt neki, s én néztem is volna már a helyet, ahol ledőlhetnénk kicsit. De tudtam, hogy indulnunk kell tovább, a vágy afféle elgondolás maradt csak. Így sem volt fájó, nem szomorkodtunk, hogy nem valósulhat meg, különben is kicsit olyan volt, mintha túl lennénk máris rajta. Azaz: nincs nagy baj, hogy újra, hogy még egyszer nem lehet. Két nagyobbacska fiú jött akkor, illetve az egyik megállt az úton, a másik viszont a kocsink körül ődöngött, sőt körülöttem is, mintha be akarna nyúlni a zsebembe. De látva, hogy én mindegyre elfordulok tőle, s talán azért is mert, hozzá képest én igazán *nagy* vagyok, inkább lecsoszogott a patakpartra. Mi beszálltunk az autóba, a lány előreült mellém, s akkor hanyagul odapottyantottam a játékot a gyereknek. Sajnáltam, hogy nem lehet az enyém, de a mozdulat kárpótolt, olyan felnőttesnek éreztem...

Aztán egy iskolában voltam, tetőzete nem volt, sőt, nem volt meg mind a négy fala sem, amelyek még álltak, azok is rém messze egymástól. Nagyon nagy padokban ültünk, emlékszem, elszórtan, tulajdonképpen alig voltunk néhányan. Mindenkinek volt egy ritkás rácsa (kis létraszerű valami) a könyöke mellett a padon. Mert épp írtunk egy rézsút vonalas füzetbe, eszünkbe nem jutott, hogy a füzetet úgy is fordíthatnánk, hogy a vonalak párhuzamosak legyenek a pad lapjának alsó szélével. Nekünk így is jó volt. Sőt épp így volt jó. Mintha a valamikori osztálytársaim körében ülnék, gondolkoztam. De nem jött el mindenki. Vagy nagyon távol ülünk egymástól, azért tűnik a létszám kevesebbnek? S igazán nem is volt föltétlen muszáj betérnünk ide. De ha már itt vagyunk – írnunk kell. És tudtuk, hogy jön majd egy férfi szűk öltönyben (pepita mintás), és hogy ő fogja eldönteni, a tudásnak milyen fokán állunk. Alig írtam valamit, engem biztosan megdorgál majd, gondoltam. De volt ott egy tanárnő is, mozdulatlanul az asztalnál ült, folyt az arcán a verejték. Élő szobor, amelyből lassan elszivárog a nedvesség, gondoltam. A szűkruhás férfi tényleg megjelent; jó is, hogy túl leszünk ezen, sóhajtottam, mindegy, hogy mivel büntet. Hátul valamelyikőnknek azt mondta: »Maga P.-től olvasott csak?! Hát kérem, az nagy nulla.« Most mellém ért, láttam, hogy a lába szárán szétfeslett a feszes nadrág, jó ujjnyi helyen, de még tartotta pár cérnaszál. Engem megsimogatott, mikor elmondtam, ki a patrónusom, s mert szelíd, jámbor az arcom. Elmehettem. És V. is eljöhetett, ő ült hozzám a legközelebb. Egy mély völgyben (inkább szurdokban) vicinális várt bennünket, sokkal öregebb masina, mint gondoltuk. Menet közben leléphettünk róla, s ha akartunk volna, vissza is. De nem akartunk. Légpuska volt nálunk, nem az enyém, nem is V. -é, ajándékba kaptuk, hogy kitől, az nem fontos. Nagyon nagy mezőségre értünk, enyhén emelkedett, szélén fél méteres csapás, olyan, mintha vonalban fölperzselték volna a száraz kórót, szabályos csík, ezen ballagtunk. De az emelkedő tetején véget ért az *út*, találomra választottunk egy irányt, az volt a lényeg, hogy lefelé. Utóbb láttuk, hogy ez az oldal teraszos, három terasza volt a dombvonulatnak, mi a középsőn mentünk.

Egyre sötétebb lett, és nemcsak a beborult ég miatt, de a fák lombozata is sötétített, ugyanis erdőben voltunk már, igaz, ritkás erdőben, viszont errefelé a fáknak hatalmas koronájuk volt. Kimerészkedtünk a terasz széléig, s onnan mutattam fölfelé társamnak, hogy nézze, ott van az a ház (pince?), ahová meg kell érkeznünk. Ám magam is elcsodálkoztam: nem ilyennek tudtam az épületet; kicsinek, meghittnek, az meg ott hosszú, tornya van, kőből való, lehet, hogy kastély. Közben az alsó terasz felé is mutogattam, V. figyelmesen követte az ujjam. Ott lenn keskeny hasíték látszott, nem túl erős, de nem is halovány fénycsík világított be. Mikor majd visszafelé jövünk a háztól (onnan csakis egyenesen lefelé szabad haladni), ott fogunk kijönni. Ha minden igaz, tettem még hozzá magamban, ha minden igaz. Annyi biztos, sokat kell addig gyalogolnunk..."

Lőrinc most visszanézett a sikátorból. Nem volt ennek különösebb célja, a feleségét innen nem láthatta volna, egyébként is megfeledkezett már róla. Így hát nem is gondolta, hogy a feleségének beszél, csakis magának mondta:

„Egyszer egy földbevájt égető-lyukra leltem. Benne hegyes furdancsra felcsavart halkonzerv-tető. Egészen lágy, de mégsem ragadós, egyik oldalán csíkosan barázdált kátrányrög is volt a lyukban. Ilyet kerestem mindig, most legalább hazavihetem, gondoltam. De előbb két kört kellett tennem a felüljáró alatt. Aztán kis vézna fácskák között ki a rétre! A hangjukat ugyan még nem hallottam, de ingjük fehérje már messziről fel-felvillant – rúgták a bőrt a fiúk, sőt Z. lányai is ott voltak. A katonák lövéseitől kissé tartani kellett, de mint fiatal barátaim elmondták: csak elvétve téved ide egy-egy *fütyülős* töltény. Viszont az égen tündökletes fényű s formátumú robbanások. S mind hangtalan, illetve néha-néha egy-egy tompa pukkanás, de már megállapíthatatlan, hogy honnan, melyik – már elillant – tüneményből eredt, azaz, melyiknek lehetett hangeffektusa. Itt, a rét mélyzöld ölén, hanyattfekve, hangyáktól és csigáktól ellepve végtelenül a nyár!, gondoltam. S mintha mi magunk is végtelenülnénk benne!... Csalóka hit a remény. Már fel-feltűntek a horizonton komor *lovasok*, iszonytató tömegű felhőtornyok. Alattomosan körbecserkésztek minket. Még jó, hogy ágyúzzák őket, mondtuk. Bár utóbb épp ellenkező véleményen voltunk. Hogy talán maga az ágyúzás, e vakmerő tett gerjesztette s ösztökélte sebes közeledésre e légnemű kolosszusokat, monstrumokat..."

Mikor *beszédének* e pontjáig ért Lőrinc, lépéseket hallott közeledni. Négy férfi jött szembe vele az út teljes szélességét bitorolva. Azok észre sem vették őt, egyenes tartással elhaladtak mellette, úgy tűnt, fontos dolgokról beszélnek. Az első azt mondta: „Micsoda idő, mit szólnak, micsoda idő!" A második: „Képzeljék, a szomszédasszonyom (ó, ne képzeljenek semmit se!) ott állt reggel a kertkapuban. Képzeljenek el egy marha jó nőt, egy marha jót!..." A harmadik tegezte valamelyiket, és közönségesen csak ahhoz intézte beszédét: „Nézd, öregem, én kimegyek *oda*, ha kell, én kimegyek, tényleg. De oda pracli is kell ám, pajtikám, pracli! Mondta a barátom is. Hát naná, mondtam neki. Hülye, azt hiszi nálam semmi se..." A negyedik halk volt és szomorú: „Szegény édesanyám meghalt, tudják, és most ott vannak a tyúkok. Negyvenegy. És a tojások. Ma is összeszedtem hetvenet. De nézzék, kedves uraim, hát van nekem időm, van nekem időm, van nekem...?"

Lőrinc gondolt egyet, és utánuk eredt. Már közébük csapódott és fölvette lé-

pésüket, mikor egyszercsak rákerült a sor, hogy ő is szóljon. Megköszörülte torkát, illedelmesen bemutatkozott, majd csendesen azt mondta:

„Hosszú mássalhangzók című költeményemet, kérem, uraim, hallgassák meg:

annyi
asszony
fonnyad
hosszan
mennyi
messze
süllyed
vesszőʺ

Lőrinc kettőt köhintett, hogy jelezze, befejezte a versmondást. És úgy döntött, befejezi már az együttlépegetést is az urakkal. Mert hirtelen ráeszmélt, hogy visszafelé halad a sikátoron, s neki semmi kedve újra találkozni a feleségével, aki bizonyára még mindig ott áll valahol abban a hideg esőben, és néz őutána.

Megfordult, s indult most már véglegesen befelé, egyedül. Még hátrakiáltott az uraknak: „Kérem, mondják meg neki, hogy nem láttak!...ʺ

Örkény-pályázat

A MÉRTÉK Építészeti Stúdió és a *Magyar Napló* szerkesztősége pályázatot hirdet Örkény István születésének 80. évfordulója alkalmából, prózaírók számára. Maximum 10 gépelt oldalas (26x60 leütés) kisprózákat várnak, egy pályázótól legfeljebb hármat (lehetőleg három példányban). A pályázaton részt vehetnek mindazok, akiknek 1991. december 31-ig nem jelent meg önálló kötetük. A pályázat célja a legújabb törekvések feltérképezése, ezért elsősorban fiatal, pályakezdő írók jelentkezésére számítanak. A pályamunkákat a *Magyar Napló* szerkesztői bírálják el.

A MÉRTÉK Építészeti Stúdió Kft. által felajánlott első díj 35.000 forint, a második díj 25.000 forint, a harmadik díj 10.000 forint. A szerkesztőség a díjazott és arra érdemes munkák első közlésének jogát fenntartja. Minden beérkező kéziratot megőriznek. A beküldés határideje 1992. április 5.

A kéziratokat a következő címre várják: Magyar Napló szerkesztősége, 1426 Budapest, Pf. 108. A borítékra kérik ráírni: ÖRKÉNY-PÁLYÁZAT. Az eredményhirdetésre és a díjátadásra az 1992-es Ünnepi Könyvhéten kerül sor.

előkészületben

ez az éj már a kötéseké.
a hóból és szélből való tegnapi
anyagféleségeké. irgalmatlan
képzelgés, oly regény,
melyben a szerző gyöngéden és

érzékletesen, valószerű
nyelvi leleményekkel, ám mégiscsak
megszégyenítő humorral és hazug
erővel vall régi
szerelméről. van s van esélyem,

állapítja meg örömest a
könyvének elején, mikor meghallja
a mélytengeri halszájból a lánynak
hívó köszönését.
válaszol is kelletlen, mint egy

lépre csalt bevándorló, ki jó
madárként mellőzné a kikötői
ceremóniát, de néhány platina
hajszál rakoncája
az ő, s a nő fehér arcában

nyomban szolgai türelemre
bíztatja. zsákmányt ejt a fércöltő fény,
mielőtt a lélegzet elérhetné,
és szabadon hull le,
lélekszakadva, se csatt se szárny

a hallgatásba egy szókönnyű
érintés, a lány kezének gyöngyöző
levélhűvöse. és ki is tudná azt,
mi kövesedik csak
az égbe, és min áll vagy bukik

itt lenn a vásár. vagyishát ő,
ahogy magát nevezi, főállású
önmeghaladó, hol csak komédiás,
szerény tanú, mint
ezüstszín hold a rozettán át,

hol meg tükörszegként végletes.
hát ilyen lírai leírásokra
is képes az emlékező, ha épp úgy
akarja, az értő
feledés adjon súlyt ügyetlen

örömnek, vagy szenvedélyének
múlásával a hétköznapi ügyes
bajok közt leskelő tekintetének.
szobányi koszfehér,
s e fehéren túl, itt tartottunk,

szemenszedett leszármazása
a télnek... nofretéte kóc kerül majd,
bábagyom, a megcsorbult női kézre,
gazdátlan porcelán
áru, melybe, az idő kacat

halványai közt belenőtt egy
rózsa. ez a váratlanul fellobbant
hiány a férfi szerelme, negatív
árnyalakja egy him-
nős mozdulatnak. tenyér és tett

egybekérgesülve...; aranyzöld
óriásbogár, mely nem gyógyítja meg,
de nem is mérgezi tovább a szökő
párt. csak soha vissza
önmagamba, mondja végül a férfi

BALASSA PÉTER

Beköszöntő Forgács Éva Bauhaus-könyvéhez

Szellemi öröm számomra beajánlani az értő olvasó jóindulatába és figyelmébe ezt a tanulmányt, hiszen a szellem, a tudomány, a művészet: az ember önismeretének végtelen, de sosem egyenes vonalú lajtorjáján előrelépni, feljebb lépni mindig öröm, a ráismerés öröme. Forgács Éva könyve ugyanis, mely *egy közép-európai értelmiségi* mozgalom szakszerű életrajzát, szerkezeti leírását nyújtja, visszafogott, racionális, világos, szűkszavú kommentárokkal kísérve – az értelmiségi önismeret és önkritika könyve. A Bauhaus nagyon ismerős mindnyájunk számára, és egyben sokféle tűnődés, kritika tárgya lehet. A modernség, a racionális tervezés, a „tisztán emberi" berendezésű világ nagyratörő, olykor nagyot alkotó, de nagyot is romboló, kétértelmű, néha önkényes programjáról van szó, egy olyan totálisnak, homogénnek elképzelt művészeti világképről, amely valójában áramvonalas vallásossággá vált az idők során. Ismerős dolog ez, hiszen az autonóm, szabad emberi lény kanti, 18. századi vágya, programja, hogy saját csoportja, gyülekezete, csapata vagy éppen bizottsága révén felnövessze, illetve magáévá tegye a világát, hogy voluntarisztikus hévvel, kezdetben naiv, igaz hittel, később a hatalomban megrongálódva növekvő pragmatizmussal, sőt életmentőnek vélt kicsinyes lépegetősdivel, helyenként cinikus történéssel véghezvigye fausti rendeltetését, nos mindez nagyon is ismerős, vissza-visszatérő története a modern európai értelmiségnek. Annál érdekesebb az, amikor és ahogyan – a szerző bemutatása szerint – a nagy filozófiai, politikai és gazdasági, ipari faustiádák éppen a legérzékenyebbre, a sokáig e modernségnek ellenálló művészetnek a területére kerülnek át, amikor egyáltalán felmerül, hogy a művészet lehet nem-kisipari, nem kézműves, hanem sorozatszerű is. Ennek az átalakulásnak, ezen belül a klasszikus avantgárdnak példázatos mozgalma a Bauhaus, amely máig elismerés és vita tárgya. Számomra benne a 18. századi, kanti program örökké kétértelmű, mégis kikerülhetetlen jellegzetessége, tragikus sorsa mutatkozik meg: az ember kiskorúságából való maga kidolgozása egy érettebb nagykorúság felé, elkerülhetetlenné teszi-e, hogy éppen a racionális önismereti és önbírálati képesség homályosuljon el menet közben, elkerülhetetlenné-e továbbá, hogy a gyülekezet, a közösség, a csoport, a párt csak akkor lássa magát egyetemesnek, amikor inkább már szekta valójában? A Bauhaus ilyen értelemben nem pusztán egy magas színvonalat, fordulatot jelentő művészeti, stiláris mozgalom, hanem politikai, életformabeli és eszmei utak, tévutak kereszteződési pontja az európai és német modernség alakulásában. Helyenként drámai olvasmány Forgács Éva könyve, különösen a Bauhaus és a korabeli politika és kultúrpolitika kapcsolatát tekintve, amelyben az életben maradásért vívott küzdelem egyre inkább siralmasan ismerős behódolássá vagy kicsinyességgé válik anélkül, hogy elkerülhetnék a fatális felbomlást 1933 után. Kulturális mozga-

lom volt ugyan a Bauhaus, de ez ideológiát is jelent, annak minden következményével: a teória elkerülhetetlenül konfliktusba keveredik a praxissal, azzal, amit valójában eleve magában hordott, hiszen a Bauhaus teóriái épp a kivitelezést, a gyáripari sokszorosíthatóságot előfeltételezték. Ez a konfliktus szinte anatómai lóként magán viseli a technikai világkorszak Benjamintól napjaink gondolkodóiig felmutatott kétséges, néha lidérces jegyeit. A tanulmány világosan feltárja, hogy a 20. századi építészet, formakultúra és technika vívmányai, eredményei *és* a kietlen, kétségbeejtő lakótelepi elővárosok, az ipari hulladék és szennyezés egyszerre találhatják meg eszmei és gyakorlati forrásukat többek közt Gropiusék praktikus álmaiban. Különösen beszédes, hogy a Bauhaus programja mennyire vált vagy válhatott volna egy tömegkultúra stiláris modelljévé, az amerikai tömegdemokrácia kliséitől a korai szovjet társadalom áramvonalas, avantgárd messianizmusán át a hitleri Németország ún. forradalmi épület- és tárgykultúrájáig. Forgács Éva éppen azt mutatja ki ragyogóan, hogy teória és praxis konfliktusa abból is adódott, hogy Gropius gyakorlatiassága nem mindig párosult szakmai precizitással, realitásérzékkel vagy manuális okossággal – az ő gyakorlatiasságuk maga is ideologikus volt, anyagon tett erőszak és ráhagyatkozás különös dialektikája folytán. De vajon nem ez-e a sokatmondó ellentmondás maga, ahol tetten érhető mindaz, ami kritikára szorul, az anyaghoz való viszony? Van-e még értelme egyáltalán – a 20. század közepén bekövetkezett és mindettől nemhogy nem független, hanem szorosan idetartozó két, politikai-emberi-esztétikai katasztrófa után – a kritikai értelemnek, művészetnek és filozófiának, amely mindig kitermeli, úgy látszik, saját élcsapatait, vezéreit és ésszerű-ésszerűtlen megváltóit? Talán csak a legnagyobbak emberi-művészi teljesítményei a kitöréspontok, a zsenialitás művei – Klee-nél, Kandinszkijnál, Schlemmernél.

Forgács Éva könyve tehát abba a kritikai-önkritikai horizontba tartozik, amely 1968 körül tárult fel teljes bonyolultságában, fájdalmasságában, s amelynek tanulságai: a modernség részleges önmegtagadása, lemondása legnagyravágyóbb, forradalmi képzelgéseiről, a gyülekezet önismereti válsága, ugyanakkor ráció és világos struktúra mint alapértékek fenntartásának a pátosza a jelenben – nos, mindennek a feszültsége, a dinamikája, visszafogott iróniája és kétkedő tisztessége határozza meg e remek tanulmány és elemzés gondolati stílusát. Nem véletlenül zárom hát stíluskérdéssel bevezetőmet: nem kell és nem lehet eltekinteni attól, hogy e könyv szellemi sikere abban is áll, hogy rádöbbent: nagy szükségünk lenne arra, amit női – de nem feltétlenül nőies – gondolkodásnak nevezhetünk, s biztos, hogy ennek a női gondolkodásmódnak, hangvételnek külön rejtett, elnyomott története van Európában, amelyre csak mostanában kezdünk figyelni. A legfinomabb distinkciók, a maszkulin agy számára elérhetetlen szétszálazási képesség és az élet homályosabb, árnyékosabb alapjaihoz közeli, elfogulatlanabb szenzibilitás ez. A Bauhaus nagyon is férfitörténet, egy férfiközpontú kultúra vége felé, a férfiértékek pusztítássá változásának évadján, így az erre történő női reflexió, a leírás finom állhatatossága újra meg újra felvillanthatja a textusban mint stílusban is egy tanakodó, olykor feszült, olykor rezignált, olykor komikus, olykor tárgyszerű, egészében elég szomorú beszélgetés önismereti lehetőségét, folytathatóságát is egyúttal.

Elhangzott 1991. december 11-én, az Írók Könyvesboltjában, a könyv bemutatása alkalmából, Budapesten.

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN

„VERI A HAB A KŐSZIKLÁT..."

Egy elfelejtett költőnő: Rákóczi Erzsébet

Károlyi Amynak, Weöres Sándorra emlékezve

Tizenöt éve is elmúlt, hogy Rákóczi László lányát, a hányatott sorsú Rákóczi Erzsébetet mint II. Rákóczi Ferenc Zrínyi-ismeretének lehetséges közvetítőjét és mint Zrínyit követő költőnőt említettem. Rákóczi Lászlóról (1633-1664) akkor szinte csak annyit tudtam, hogy a Rákóczi-ház katolikus grófi ágának sarja volt, és hogy Várad vakmerő ostrománál ontották vérét. Magyar nyelvű naplója és Zrínyi Miklóssal történt találkozásai csak 1990-ben foglalkoztattak behatóan, amikor tudománytörténeti szenzációt jelentő naplófeljegyzéseit végre publikálták. Rákóczi Erzsébet, a korábbi melléktéma, most váratlanul főszereplővé lépett elő: apja alakjának ismeretében személyiségvonásai éles meghatározottságot kaptak, s nagy valószínűséggel sikerült tisztázni annak a Zrínyi-verseskönyvnek az eredetét is, ami kezében járt.

Amaz említett idő tájt *Rákóczi Ferenc buzgó énekét* értelmeztem, s bevezető tanulmányt és jegyzeteket írtam Weöres Sándor *Három veréb hat szemmel* című költészettörténeti antológiájához. Szerettem volna, ha Weöres Sándor, akit a régi magyar poétriák kitüntetten érdekeltek, felfigyel Rákóczi Erzsébetre is, ez azonban nem ment könnyen. A *Három veréb*-antológia első kiadásának készültekor még nem sikerült meggyőznöm W. S. mestert; Rákóczi Erzsébet két ismert verse közül nemhogy a közhelyesebbet, de a kuriózusabb lóbúcsúztatót sem szerepeltette kedves régi magyar költőnői között. „Rákóczi Erzsébetnek sokáig esélye volt, hogy szaporítja a hölgy-írók számát: férfias szenvedélyei kiválóan alkalmas furcsasággá is tették volna, lovaktól búcsúzó verse is abszolút kuriózum, mégsem keltette fel Weöres Sándor figyelmét, mert költészetként gyengének találtatott, s joggal" – kesereg tem 1976-ban.

A vers kvalitásait illető fenntartások mellett Weöres Sándornak még egy érve volt a közlés ellen. Tekintettel arra, hogy Rákóczi Erzsébet verseit Thaly Kálmán publikálta, a lovaktól búcsúzó darabról feltételezte: esetleg hamisítvány. Thalyt ezúttal sikerült megvédeni, hiszen most valóban pontos jelzeteket ad, és a vers benne is van az általa használt ún. Hölischer-kódexben, szövegközlése ugyancsak megbízható. Weöres tartózkodása az 1982-ben megjelent második kiadás szerkesztése közben oldódott fel, s Rákóczi Erzsébet *Lovaktól való elbúcsúzását* is szerepelteti:

Szememet hízlaló,
Szívem magasztaló,
Éltem hosszabbító,
Jó kedvem újító

Kedves szép lovaim,
Gyönyörű magzatim,
Búm elfelejtőim,
Én időtöltőim:

Istennek ajánllak
S ahhoz hív szolgámnak,
Gondja légyen rátok
S légyen jó tartástok!
Abrak ti anyátok,
Szolgám lesz atyátok.

Engedje Istenem
Viszontag szemlélnem
Ti ékességteket
S víg termeteteket!

Számosbban találjak
Én nagy örömemre,
Frissen láthassalak
Én dicsőségemre!

Kis-Tapolcsán,
9. Februarii, Anno 1639.

Weöres Sándor csak a Thaly közlésének utóírásán rövidített, mert az eredetileg így szól: *„Ti anyátok,* Kis Tapolcsán 9. februarii Anno 1693. *Groff Rákóczi Erzsébet."* Vajon miért hagyhatta el *a lovak anyjának* szerepére utaló hitelesítést? Alighanem azért, mert a versben már ott áll: *„Abrak ti anyátok, / Szolgám lesz atyátok".* Weöresnek igaza volt, de természetesen ez a kettőség is hiteles lehet: a hevült búcsúzásban, amikor aláírta az istenhozzádot, Rákóczi Erzsébet végül visszavette, vagy magára is kiosztotta az abrak anyaszerepét. Hogy Weöres még egy sort elhagyott, annak magyarázata egyszerűbb. Elhagyta ugyanis azt a legutolsó sort: „Isten hozzátok, édes gyermekeim!" Ez egyrészt nem rímelő sor, tehát nem tartozik a verskompozícióhoz, másrészt ha elmaradt az abrakszerepátvétel, el kellett hagyni ezt is. Summa summarum: Weöres az életrajzi hozzátételt metszette le a versből, de meghagyta a szereztetési helyre s időre utaló dátumot – akárcsak Psyché, aki minden versét hasonló akkurátussággal és aláhúzó kiemeléssel datálta.

Olvassuk el Weöres Sándor pontos kommentárját is: „Rákóczi Erzsébet grófnő, Kistapolcsány birtokosa, a gyermek II. Rákóczi Ferencnek és testvérnénjének, Júliannának nevelője; két sikertelen és gyötrelmes házasságból gyermeke nem lévén, az apró rokonokkal foglalkozott. Heves temperamentumú, szabados viselkedésű hölgy volt, szenvedélyes lovas és vadász. Itt közölt verse, valamely hosszabb utazás alkalmával, búcsú szeretett lovaitól."

Ezt a heves temperamentumot, szabados viselkedést, lovas és vadász-szenvedélyt Rákóczi Erzsébet apjától örökölte. Rákóczi László a kis *Betkó* (Erzsébet → Erzsébetkó → *Betkó*) felcseperedésének szinte minden fontosabb eseményéről beszámolt naplójában.

1654. november 22-én „kereszteltettem meg leányunkat, neveztetvén a szent keresztség által Erzsóknak"; 1656. augusztus 28-án „A kis Betkóval együtt az öregasszony és dajka bémenvén az virágoskertbe, találtak egy veres rózsát, olyant, az mely nem a végin, hanem a közepin volt az rózsa vesszejének"; 1654. szeptember 21-ére virradóan „költ egy foga a kis Betkónak"; 1655. november 4-én „Dominik herceg (...) küldött ajándékon (...) Betkónak egy kis ládácskát"; 1655. december 27-én „Ismérszett meg egy foga az kis Betkó leányunknak"; 1656. február 20-án „értvén az kislánykámnak az atyámfia [= feleségem] leveléből betegeskedését, küldöttem Jászóra az doctorért sietséggel"; 1656. március 31-én „Egészségben találván az kis Betkót, vígan voltunk vacsorán"; 1656. december 28-án „Küldöttem virradta előtt (...) az késmárki doctorért, megbetegedvén az Betkó"; 1657. március 3-án „találtam egészségben az atyámfiát és kis Betkónkat"; 1657. március 28-án „érkeztem ebédre Zboróra paripán, jó egészségben találván az atyámfiát, de az kis Betkót betegen"; 1657. június 11-én „érkeztem Sárosra éjfél után egy órával éjszaka, s találtam jó egészségben az atyámfiát és az kis Betkót is"; 1658. április 30-án „Az atyámfiát és a kis Betkót Bécsben hadtam doctor kúrája alatt".

Betkó tehát már háromévesen részese volt apja és szolgái laptajátékának. Úgyszintén hamar megismerhette (netán meg is ülte) Rákóczi László kedves lovait, a naplóban megnevezett Vajdát, Keresztest, Herceget, Imecet, Dajkát, Csajkát, Kakast, Szerecsent, Barcsait, Szarvast, Fickót, Ficsurt vagy a legnevezetesebbet, Karabellát, *aki* Zrínyi eposzának csodalova, Karabul után kapta a nevét. És ki tudja, mi minden kedvtelésben követte még apját?! Hajókázott, úszott, patakban fürdött, sziklát mászott, barlangot kutatott, szánkázott, nyilazott, célbalőtt, tegzelt, koszorút űzött, tekézett, kártyázott, ostáblát játszott, céduláskockázott, netán kedvtelésből festegetett s zenélt ő is? A vadászat iránti megszállottságából akármelyik apai eredetű passziójára visszakövetkeztethetnénk.

De ez már másik történet: a Betkóból Erzsébet asszonnyá serdült „kistapolcsányi Diánáé".

*

Rákóczi Erzsébet apja halálakor 9 esztendős. Neveltetésére a katolizált Báthori Zsófia vigyázott gyámként. Már tizenhárom évesen, 1688. február 4-én lakodalmát ülte Nagysáros a 22 éves gróf Erdődy Ádámmal, talán valaminé összefüggésben azzal a titokzatos találkozással, amely „Erdődyné asszonyom", Rákóczi László és horvát nagyurak között Pozsonyban s Talpon még 1655 júniusában történt. A lakodalmi adat közreadója szerint húsz nap múlva már „festették a temetési zászlókat az ifjú férj számára: holtan hozták haza kocsiderékban a szászlónyai csetepatéból". A tragikusan rövid, egy nap híján háromhetes házasságot az ifjú Erdődy grófnak a szepesi templom falába illesztett epitáfiuma boldognak mondja, és megörökíti az elhunyt férjről, hogy hat nyelven beszélt. Csak jó egy év telik el, s Rákóczi Erzsébetet – a pápától kieszközölt engedéllyel – Erdődy Ádám unokatestvére, György vezeti oltár elé. Ez a második házasság ugyan formálisan a sírig tartott, de sokkal szerencsétlenebb volt az elsőnél: Rákóczi Erzsébet gyakorlatilag elvált Erdődy Györgytől. Noha a férjtől való „maga elvonyása miatt" Erzsébet asszonyt a királyi párnál és Kollonich bíborosnál is bepanaszolták, ő kitartott elhatározása mellett. „Életem veszedelmével, lelkem kárhozattyával ő kegyelmével tovább laknom nem lehet" – írta nagy határozottsággal Kollonich Lipótnak két szerencsétlen házasságát panaszló levelében 1695. június 3-án. Férjével támadt viszályáról emlékiratszerű jegyzetei is beszámolnak, s ezekben megörökíti fogadalmát: hogy „annyit szenvedjek, károsíttassam, becsteleníttessem, mortifikáltassam, életemet szerencsétleníttessem, végtére miatta s mellette lelkemet veszétsem, készebb vagyok klastromot választani". Mi lehetett az „elvonyás", szenvedés, károsítás, becstelenítés, mortifikálás oka? Házasságuk magtalanságát – önmagát mentve – Rákóczi Erzsébet is panaszolja jegyzeteiben, s Erdődy Györgynek valóban nem született gyermeke második feleségétől, Jakusich Teréziától sem. Thaly Kálmánnak korábbi szakirodalmat nem kellően mozgósító, több helyt homályos tanulmánya – vagy inkább elbeszélése (amely például a két férjet összekavarja) – Rákóczi Erzsébet hol idézett, hol átírt levelei nyomán a „gyenge férfiasságú, korhadozó, nyavalyás" első (valóban második!) férj „semmi-vir" voltát hangsúlyozza.

Thaly szinte sértődött a sorsra és az Erdődyekre, amiért a dicsőséges fejedelmi Rákóczi-ház grófnő és grófné nagyasszonyának ennyi szenvedés jutott osztályrészéül. Az agg historikus, aki szabályszerűen szerelmes volt Rákóczi fejedelembe és rajongva eszményítette a kuruc férfiasságot, annál lobogóbban ünnepli „a kistapolcsányi Diána" férfias szenvedélyeit. „A férfias jellemű, a határozott, erőslelkű, akaratos, dacos fejű úriasszony; a szarvasok, őzek, erdeiek, hiúzok fáradhatatlan kergetője, lövöldözője, vadászhálókkal elfogója (...) kedvteléssel élt sport-szenvedélyeinek: lovagolt, szánkózott, kocsizott, nyilazott, puskázott, vadászott." Az alma tehát nem esett messze a fájától: a kis Betkó apjának sport-szinten űzött kedvteléseit örökölte Puskákat, kutyákat, hálókat, szekereket, puskatokokat felsoroló idézett jegyzeteiben sem csak öthetes betegségét emlegeti (amikor „csak ódalról ódalra forgatták"), hanem egyfolytában négynapos vadászatát is. Botka Tivadartól azt tudjuk meg, hogy a kistapolcsányi „régi kastély folyosóin máig is látható fölös szarvas- és őzszarvak tőle származnak", s hogy alapított egy olyan vadásztársaságot, mely „különös szabályokkal volt ellátva". Kazary Károly meg arra mutat rá: „Halála után egész sereg madárhálót, enyves vesszőt és érces sákányfogú, vont lukú, tekervényes csőjű vadászpuskát találtak ingó javai között".

Mintha Zrínyi *I. Idillium*-ának fiatal vadásza lépdelne előttünk Diána jelmezében, csak a Dráva erdejét kell kicserélnünk Nagysárosra, Szomolyánra, Hrussóra, Kistapolcsányra:

1. Egy megbúsult vadász kikelet idején
Egykoron könyü nyilat kezében vévén,
Egy sebes szarvasgémnek nyomát keresvén
Sokat, de heába, járt Dráva erdején.

49. A vadász nyúl után futtat sok földeken,
Erdőkön, mezőkön, hegyeken, völgyeken,
De ha halva látja függve egy törzsökön,
Nem örül már rajta, mást keres mezőkön.

64. Én sok mulatságot tenéked találok,
Madarat vagy vadat, mindeneket találok;
Madárfogó hálócskát ollyat csinálok,
Hogy láthatatlanok lésznek cérnaszálok.

65. Hogyha hosszu náddal halat csalni akarsz,
Abban is énnálam mesterséget találsz,
Nálam sikos angvillát, ha akarsz, foghatsz...

70. Igy végezé versét búsult szerelemben
Az ifiju vadász, és esék kétségben...

A mi Erzsébet-Diánánk figyelmét Zrínyi panaszkodó vadászának nemcsak szakszerűsége, hanem szerelmi bánata, érzelmi alaphelyzete is felkelthette. Maga is „megbúsult vadász" volt, „búsult szerelemben (...) esék kétségben" ő is. Thaly a panaszaival traktált Esterházy Pálhoz intézett egyik levelét idézi 1673. június 23-áról: „Az mi Sentére való elmenetelemnek dolgát illeti, én örömest elmentem volna, de úgy látom, hogy féltnek, mivel az mostani verőfény igen ártalmas az ember orcájának, s féltnek attul az emberek, hogy az én igen *s z é p – fekete föld* forma *– f e j é r o r c á m* meg ne vesszen; de én avval semmit nem gondoltam volna". A furcsa hasonlat a fejér és fekete orcáról Rákóczi Erzsébetnek a semptei mulatságból való eltiltására utal: csak férje lesz ott, ő nem tehet eleget Esterházy meghívásának, mert attól féltik, árt a verőfény (a mulatság fénye) fejér orcájának, ami persze ostobaság, hiszen az arca úgyis „fekete" (értsd: valamiért befeketített, megszólt, megcsúfolt), immár nem barnulhat tovább. Vergilius 2. eklogája nyomán ezt a hasonlatot – némi egyszerűsítéssel – Zrínyi *II. Idilliuma* vezette be a magyar költészetbe:

31. Elbiztad magadat szép fejér orcádban,
Engemet semminek vélsz kevély vóltodban;
Mert hogy fekete vagyok ábrázatomban,
Azt tudod, vadember csinált Libyában.

32. Tudod-é, fagyalfának fejér virága
Lehúll az földre, s nem lesz semmi haszonra?
De noha fekete az szagos viola,
Felszedik és tészik süvegkarimába.

33. Nem jobb-é az föld is, mely inkább feketébb?
Én is noha fekete, de szerelmessebb
Vagyok, állandóbb is, fejérnél keményebb;
Noha, nem tagadom, legszerencsétlenebb.

Nem hinném, hogy Rákóczi Erzsébet – megváltoztatva a megváltoztatandókat – nem ezt az Esterházy Pál által is ismert Zrínyi-helyet parafrazeálná. Annál is inkább, mert maga írja a levél folytatásában, hogy amíg mások vigadnak, ő csak dúdolgat egyedül: „De penig, hogy magát (a férjet, Erdődy Györgyöt) eligazithattam (Semptére), én mint egy eremita, csak magam itt dúdolok. Isten tudja, hogy hegedűt vonván az ablakon nézek Sente felé, hogy mások mint vigadnak ott, én penig csak magam dúdolok az házban". A *dúdol* itt azt jelenti: panaszos éneket mond, ám nem feltétlenül csak énekszóval, hiszen a levélhez Rákóczi Erzsébet egy saját sorsán törődő versét is csatolja. A vers természetesen nem az alkalmi levél után, hanem csak előtte születhetett: a levél már kisérőszöveg a vershez, a dúdolás ekképpen a versbeli panaszkodásra is vonatkozhat. Rákóczi Erzsébet versének Thaly grófi címekkel megtüzedelt címet adott („Gr. Rákóczi Erzsébet, gr. Erdődyné panaszló éneke"), pedig csak szerencsétlen, örök asszonysirám:

1. *Jaj, én szerencsétlen, jaj, én boldogtalan,*
Mint megcsalám magam Erdődi urammal,
Sok jó szerencsémet érte odahagyván,
Ifiúságomat miatta elrontván.

3. *Átkozott szerencse, mit mívelel velem?*
Némely szépségivel mint elvontál engem,
Szomolyán várábul mert el kell már mennem,
Már csak halálomat bujdosván remélnem.

Aztán az utolsó előtti strófa váratlanul kiragyog az életrajzias panaszáradatból. Még a folyton grófnőző vén kuruc is felkapja a fejét; „költői képeit s ugyanitt nyilvánuló erejét" dicséri:

Ad jobbat az Isten, megsárgul az kalász,
Üdővel megvidul az megbúsult vadász;
Istenre rábízván ez rút fekete gyász,
Megfordul még ekkor búsult Rákóczi-gyász.

Thalyra Angyal Dávid olvasta rá, hogy a grófnő itt Zrínyi *I. Idilliumá*nak befejező strófáját vette át:

Ad jobbat az Isten! megsárgúl az kalász,
Üdővel megvidul az megbusúlt vadász,
Valaha megfordul az rút fekete gyász,
Kit gyülölsz, Viola, kedvedben lészen az.

Íme, a kétségtelen bizonyíték arra vonatkozóan, hogy Rákóczi Erzsébet Zrínyi idilliumait lapozta és imitálta, amikor eremitaként magában dúdolt, amikor saját versében értelmezte helyzetét és sorsát. Ez a helyzet és ez a sors bizonyos fokig Kumilla és Rustem eposzbeli viszonyára emlékeztet. A *Servusko* gúnynéven is emlegetett Erdődy György, a „beteges, hervadozó, *semivir*", azaz félig férfi, vagy lágy asszonyemberes férj a megszólalásig Rustem, akit az ő „fertelmes ágyától" szabadult Kumilla kertelés nékül „holt eb"-nek, „unalmas"-nak, „dög"-nek nevez „Én ifiúságomat dög mellett töltém"). Hogy volt-e egyáltalán és ki lehetett a Delimán Erzsébet–Kumilla életében, azt csak találgathatjuk. Mindenesetre feltűnő az a bizalmas hang, amivel Esterházy Pálhoz fordul, ahogyan titkos találkát kér tőle: bajait csak ővéle megbeszélendő. Versében is Esterházyra vonatkozhat ez a strófa:

De te, oh, ártatlan, mint én magam vagyok,
Ne felejts el engem, régi szolgálódot,
Ha valmi leszen, te fogd és pártomot,
S ne haggy szintén vesznem te ártatlanodot.

Ez persze nem szerelmi vallomás, és nem világos a következő szakasz sem. Ha Esterházyról van szó, ő miért volna „szenvedő társ"? És mit jelent vagy kit jelent a „követ", akitől még „sokat izen"?

Végbúcsúmat veszem szenvedő társomtul,
Talán el kell mennem, immáron ezentul
Istennek ajánlom, s ezen követemtül
Még sokat izenek, ha valahol látom.

Az intimus levélváltás mindenesetre kínál párhuzamot: Kumilla és Delimán „követei" levélkék voltak, ezek által vallották meg egymásnak szerelmüket. A verset újabban közlő Varga Imre is Esterházy Pál körül forog magyarázatával: „Nem tudjuk (...), ki volt az a titokzatos személy, akiért annyira szenvedett, akitől végbúcsúját veszi, és hogy mennyire volt beavatva titkába Esterházy Pál, akinek levelet küld, üzenget, pártfogását kéri, aki válaszol is neki. (...) Talán maga Esterházy Pál?"

Rákóczi Erzsébet szerencsére nem Kumilla végzetét ismételte meg. Kemény karakte-

re és sorspróbái Arianna szerepére predesztinálták. A kistapolcsányi Diána még a Dráván is túl, a Száva partján valóban Arannaként viselte el, ami ráméretett.

1693-ban búcsúzott furcsa versikében lovaitól („Isten hozzátok, *édes gyermekeim!*"), majd amikor kedves rokona, a nagyságos II. Rákóczi Ferenc fejedelem felső-magyarországi hadai elől férje horvátországi birtokaira kellett húzódnia Szomolyánról, Szávaujvárban (Lubjanica) töltötte hátralévő éveit: innen perelt jószágaiért, itt vesződött jobbágyaival, s kergette tovább a vadakat, amíg csak engedte romló egészsége.

1707. szeptember 14-én kelt levele szerint már szinte magatehetetlen: „mostanában is majd mondhatom, merő magános sánta ördög formán csak itt a szobámba tipickelek. Fő az barbatyum (!), s önnön magam, de rossz borbély vagyok, magamat sem segéthetem, noha már, hála Istennek, jobban vagyok valamentire, bezzeg én is, ha lehet, ezután cipellővel s nem csizmával tartok". Milyen határozott, nyelvileg is éles pontossággal kifejezett Rákóczi Erzsébetnek még ez a végbúcsúzó rezignációja is! (Amikor lovagolt s vadászott, csizmát viselt ő is, de most már cipellőben jár majd, csak gyógyuljon meg...) Mert ez már végbúcsú volt, amit Zrínyi így jövendölt vadászidilliumában:

21. Leszedi orcádról az üdő szép rózsát,
Sürü barázdákkal megszántja orcádat,
Ezüstté forditja szép arany hajadat...

Rákóczi Erzsébet 52 éves korában halt meg Horvátországban, Szávaújváron. „Eltemettetett a klanici (illetőleg klanyeci, Varasd megyei) minoriták szentegyházában", koporsóján ez áll: „Obiit anno aetatis suae 52. die 8 Mensis Novembris 1707."

Úgy vélem, nemcsak madarászhálók, enyvesvesszők, vadászpuskák maradtak utána, hanem hátrahagyott egy Zrínyitől származó *Syrena*-kötetet is, amit még apjától örökölhetett, s talán Horvátországba is magával vitt. Az „Ad jobbat az Isten! megsárgul az kalász..." három és fél sora ugyanis szó szerinti átvétel a *Syrena*-kötet 20. lapjáról. Nem származhat tehát a Rákóczi László által valószínűleg ugyancsak olvasott *Vitéz hadnagy*ból, amelynek 22. aphorizmusában (latin eredetijével együtt) idilliuma egy sorát Zrínyi ugyancsak idézi: „Mindenkor reménség légyen a jó vitézben, és mindenkor proponálja magának ezt a symbolumot: *durabo*. Veri a hab a kősziklát, de előbb mind tenger s mind szél elunja verni, hogysem az meglágyulna vagy megtörnék.

Flavescent segetes cum sol volet, et mala iusto
In melius rediget tempora cuncta dies.

(Megsárgul a kalász, mikor a nap akarja s mi rossz volt,
Jobbra vezérli még, ha sorsa jó, az idő.

Négyesy László fordítása)

Ad jobbat az Isten, megsárgul a kalász; sokszor egy tűrés az te veszedelmedet jóra fordít és helyére hozza romlott állapotodat."

Rákóczi Erzsébet féltve őrizte apja emlékét (1698. január elsején alapítványt tett „lelki üdvéért" a „kereszténységért kiontott vére" és „vitéz módon lött halála" emlékezetére), hogyne vigyázta volna Rákóczi László atyai barátjának, a távoli rokon Zrínyi Miklósnak *Syrena*-kötetét is. Az ugyanis őnéki nemcsak költészetet jelentett, támasz volt sorsa elviseléséhez is. Mert maga is a *durabo* (kitartok) Ariannára mért heroikus életeszményét valósította meg, a hozzá méltatlan Theseust ő is eltaszítja magától. Csak vadászíjával és egy verseskönyvvel vigasztalódott. S miközben verte a hab a kősziklát, mind szél, mind tenger elunta verni, hogysem az meglágyult vagy megtört volna.

GARACZI LÁSZLÓ

Abu

Egyszerre suttog és sikít, a miazmás lébe veti magát.

Ugyanaz a tornyozó szenvedély: lelefetyelni a képet a tükörről.

Kiszáradt esőfák, olajfoltos üledékkarima, nyálkás hordalék. Pipiskedő kabócaváz: mintha ijedtében leugrott volna önmagáról.

Az örök téma: zsarnokság és anyagcsere; Napóleon kiújuló nyombélfekélye Waterloonál. Egy pöttömráncos ember dagonyázott a pocsétában, és hiába is tudtam, hogy ő a sivatagi Gyorsanölő. Kikoptak a *tetkók* („szövegromlás"), négykézláb vonszolta magát a homokban, nyelve oldalt kifityegett, mint a fáraómacskának. „Nem vagy szép", súgtam a fülébe naponta többször, merthogy töröm az arabot, vagy azt, hogy „Nem szép vagy", és azt, hogy „Szép nem vagy", valamint, hogy „Vagy nem szép", és tudtam, hogy pilléző reménnyel várja a percet, mikor belekezdek abba a változatba, hogy „Szép vagy nem", amikoris az utolsó szó előtt elégedetten lepuffantana, de nem adtam meg neki ezt az örömet; tehetetlenül vicsorgott a katonai sátorlap árnyékában.

„Te Vérbohóc, mondta, mert így hívott, elveszem az életedet".

Esténként leöltünk egy állatot, és hogy a vére ne alvadjon meg, a rettegett harcosok puskatussal püfölték a tetemet. Állítólag négy teve múlva megérkezünk küldetési helyünkre. Abu ragaszkodott a patinás nevekhez: Tanganyika, Belga-Kongó, Abesszínia – Lumumbát éltette, a biafrai háború részletes, ámde korántsem elfogulatlan elemzésébe bocsátkozott, és szörnyű átkokat szórt a „komprádor burzsoáziára", mely kiárusítja az idegeneknek az országot, ami egyesegyedül és maradéktalanul őt illetné meg fáraó ősei révén.

„Abu, Abu, sose változol, mondtam neki elalvás előtt, életed végéig keserű játékokkal fogsz játszani."

Fázós a természetem, végigvacogtam a fél világot, végre megérkeztem természetes közegembe. Ötven fok árnyékban, de nincs árnyék, és mivel a forró évszak közepén járunk, éjjel is huszonöt-harminc, igaz, be kell vallani, akkor meg csak árnyék van. A sokat próbált sivatagi martalócok nem győztek álmélkodni, hogy födetlen fővel állom a napsugarak gyilkos dühét, és mikor tevém kidőlt alólam, a málhát hetykén a hátamra dobtam, és teljes menetfelszerelésben, gyalog törtem az élre, hogy biztató példámmal és hazafias dalokkal lelkesítsem a lankadni látszó csapatot. Sőt meg kell mondanom, bár lehet, nagyszájú hencegésnek hat, dehát az igazságot jóhíremnél is fontosabbnak tartom: éjszaka néha még fáztam is. Olyannyira, hogy elkértem Abu sátorlapját, és a derekam köré csavartam, majd mikor ez sem bizonyult elegendőnek, szolíd kis tábortüzet raktam kabócavázakból, és amellett tértem nyugovóra. A beduinok elborzadva néztek rám, és vallásos tisztelettel övezték személyemet. Abu ekkor már tisztában volt vele, hogy nagyjából két tevényi ideje van hátra, hiszen a pocséta körül, amiből jócskán szippantott, hullahegyek tornyosultak az emberi porhü-

vely lebomlásának különböző fázisait illusztrálva. Gyomra működésbe jött, mint egy gyorslift, majd egy égő seb vonult végig a testén, amitől aztán olyanná változott, mintha vakolókanállal rakták volna össze darálthúsból. Tiszteltem benne azt a gyengeséget, ami az ő igazi ereje, mondhatnám a zsenije, hogy az önpusztítás kárhozatos kísértésének ugyanolyan odaadással enged, mint a mások elpusztítására érzett örökös vágyának. Mikor másnap hajnalban megkínáltam langyos tevevérrel, felkönyökölt, és azt mondta, ne sajnáljam a gyermekeket, mert ebben a bűnös és istentelen világban nincsenek és nem is lehetnek ártatlan áldozatok; és aki siránkozik, attól kell először elvenni; és amit magadnak nem kívánsz, másokkal tedd meg azt.

Ezt viszont nem csíptem, hogy kedvtelve idézget saját exkluzív interjúiból. (Emlékszem az egyiknek a címére: „Fedőneve: Fasterkiller".) Éjszaka kicsit meghűltem, végigtüsszögtem a délelőttöt, miközben a gerillák sorra fordultak le tevéikről. Elkértem ismét Abu sátorlapját, és beburkoltam reszkető testemet. Úgy mondták, ez a Tűz Órája, a köpés, ha volt mit kiköpni, nem ért a homokig, a levegőben elpárolgott. Az egyik teve kigyulladt, némán és lángolva állt egy darabig, mintha szalmával lenne kitömve, majd lassan az oldalára dőlt. Odaóvatoskodtam, hogy elgémberedett tagjaimat fölmelegítsem, de észrevették, hogy miben sántikálok, éktelen kiáltozásban törtek ki, és fegyvereiket rázták felém.

Nehéz a Gonosszal egy karavánban.

Megölni nem mertek, de cókmókomat felkapták, Abut a homokba lökték, és elporzottak.

Teve, idő és remény nélkül maradtunk.

Jeges pengék járkáltak húsomban.

„Szép vagy", mondtam Abunak, és lángpuha testét, a gyűlöletest, márványos bőrömre terítettem.

Megjelent az

ARKÁNUM

9. száma

BAKUCZ JÓZSEF-EMLÉKSZÁM

Megjelenik félévenként. Szerkesztik és kiadják: András Sándor, Baránszky László, Kemenes Géfin László, Vitéz György. Szerkesztőségi cím: 1012 Budapest, Logodi u. 35. Egyes szám ára belföldön 90 Ft, külföldön 10 $. Előfizethető a szerkesztőség címén; az USA-ban a következő címen: 9007 Sudbury Road, Silver Spring, Maryland 20910. Példányonként kapható magyar könyvesboltokban.

[az encián előszobája]

(rétegek)

52. *ha azt mondod nekem*
hogy van egy hasonmásam
aki szeret focizni
de sosem horzsolja fel a térdét
mindig megeszi az ebédet
és sétáltatja a kutyát
miközben ismétli a memoritert
mondhatnád azt is
hogy milyen verseket ír
de sosem a naplementéről
az erdőről a havazás házáról
csak hogy milyen verseket
milyen verseket ír

53. *macska nyí a kapualjban*
s a kotorékebek a szőrüket nyalják
ahogy az este előkerítette
kopott kabátját
szalonnaszagú
állítom míg vedelem a likőrt
ez a felvidék

54. *ha újból elkezdem*
eszembe sem jut miért
de ha nem folytatom
szüntelen tudom
miért nem vágtam neki
a megmászásának

55. *ha alaposabban nézem*
olyan áttetsző rilke enciánja
mert átüt rajta a hólé
át az alpok romlott sok csúcsa
s miramare márványsava is
ott kucorog egy szirom tövében
nem tudom eltávolítani
a dolgokról a hasonlatokat
belefúródtak a felhámba
kullancsként pumpálják magukba
az enciánt
kékjében örökre ott ázik

a félbolond rilke
másfél monarchiájával
lobogtatja a hullámokat
és duzzadt magvakkal melegíti
hóna alját

56. *nyitva hagyom az ajtót éjszakára*
lopakodjanak be az estikék
és héjszagú legyen álmom
mint a kurváké a bérágyon
é a ú
ízlelgetem a magánhangzókat
ha már nem érdekel semmi költészet
ismételgetem
és dongás léghajókat képzelek a város fölé
nyugat-indiából jött héj-léghajókat
petrólámpával jelző behemót égjárókat
amelyek titkon pacsulit is szállítanak
hogy elnyomják az éjszaka estikeillatát
ha már nem érdekel amit költészetnek hívnak
a nyelv kinyalja saját seggét
és kiélezi magát a csorba horizont

57. *nem lennék cserszömörce*
a balaton partján
rohadt dolog
úgy tavasz múltán
nemfehérben
a tömény
tinta mellett állni

torokfojtóbb
a versbe nőtt
bokor lételénél is

most már értem
a huzatos
karsztszirtre mászott
cserszömörcét –
esetenként
váraláfutás
és kifakult paróka

58. *ha egyszer lesz egy bizánci kertem*
kőkerítéssel és szalagos kapuval
csak lennel vetem be virágozzanak
a ház előtti kékfenyők és atlanti cédrusok
sziámi macska-árnyékában
és hajnalba ébredve kikönyökölök a terasz
hűvös korlátjára nézzem

amint kinyíl a harangkondulásra a lenmező
a satírzöld változását lenciánná
minden év azokért a júniusi hetekért lesz
harmategyenruhás reggelekért
darazsak aranycsíkos iniciáléival megkezdve
aranycsíkos zsongással ilyen lesz a kertem
ha egyszer mégis lenne rá saját szavam
mandulaszagú lesz a kék lencián
hars mészkőkerítéssel bekerítve
és vert szalagos vaskapuval lezárva

59. *a palóznaki vörös kőkorongok*
az árny szurdokában
rendre élükre állnak

épp hogy elfér rajtuk
egy egy acélfényú szajkó
kalapált szárnyú szarka
júliusi reggel

a mohok filcessé tömörödnek

60. *a résen bezuhogó finom dörzspor*
csiszolja a kroton levélpirosát

61. *kék szemmel látható csak a vihar*

62. *a tűztorony zenélő órája*
keringőtől keringőig méri magát
nem tud több lenni
akár a fogfájás a szüneteinél
az állkapocs a duzzanatánál –
ennyi elég talán
ennyi elég
pedig a kémcsövekben mennyi még
a bakonyszagú kisvárosból

63. *újra kell kezdeni*
ezt a trópustalanított egészet
mintha nem történt volna semmi
mintha minden megtörtént volna
elegáncs
és képtelen trappolnak a bakkancsos igék
kis kék hátizsák mindegyiken
(téglával tele)
trappolnak libasorban a papír karsztján

SZŐNYI GYÖRGY ENDRE

Szerencsés mágus

(történet a félmúltból)

1

A vonat igen finoman fékezett. Törzs nem is erre riadt föl félig behunyt szemű bóbiskolásából, hanem a fülketársak mocorgására, amint egyikük-másikuk szedelőzködni kezdett a leszálláshoz készülve. A fenébe is, még átalszom az állomást, gondolta rémülten, amint a gondolatait olyan kellemesen zsibbasztó, az étkezőkocsiban bevett kétszer fél rum méltóztatott valami eldugottabb bugyorba visszavonulni. Nem kellett volna azt a nyomorult rumot innom, morfondírozott magában, de közben már talpra is pattant, s kapkodta le a csomagtartóból tengerészzsákját és jellegzetesen hasas, elegáns, borjúbőr mágus-irattáskáját. A táska elképesztően drága volt, de a felesége rábeszélte, hogy egyszer az életben megengedheti magának ezt a luxust, s egyébként igazán meg is érdemli az ünnepi alkalomból. Hát igen. Amikor a rumot megrendelte az étkezőkocsiban, akkor is ezzel mentegette magát: ebből az ünnepi alkalomból igazán megérdemli, de egyébként is, valahogy csak csillapítani kellett a nagy esemény okozta izgalmat... Nem is ez volt a baj, hanem a sör, amit a rumnak utána eresztett, hiszen annyira szüksége volt valami frissítőre a szeptemberi késő nyár utolsó erőbedobásától fülledt, zötykölődő vagonban.

Ahogy némiképp zuhanóbombázóra emlékeztető módon kikerült a vonatból, az expressz már indult is tovább, puhán, végérvényesen. A kocka el van vetve, somolygott Törzs, aztán körülnézett, de nemigen tudta, hogy hol van. A másik sínpáron egy szerelvény parkolt, s teljesen eltakarta a kilátást. Sem az állomásépület, sem más tájékozódási pont nem látszott. Végül egy hang igazította útba. Valahonnan balról, határozottan tájnyelvi dialektusban, egy megafon bömbölt:

„Városunkban száretáttel küöszöntyük a tiehadikamableblavedí!"

A szöveg nagy részéből egy szót sem értett, de valami melegségféle öntötte el a szívét. Valakit itt szeretettel köszöntenek. Ez jó jel. Na és ha éppen a Mágusképző frissiben megérkezett, újdonatúj asszisztensét?

„Városunkban száretáttel küöszöntyük a tiehadikamadáleko vendígeiit!"

Vendég? Hm, nem éppen, hiszen dolgozni jött ide. De ez apróság, talán rosszul tájékoztatták az állomásfőnököt. Ha minden jól megy, még várja is majd valaki. Igyekezett hát kihúzni magát, s amennyire a matrózzsák, a hasas borjúbőr irattáska meg a bevett rum engedte, peckes léptekkel indult a megafonhang felé. De előbb még feltette sötét napszemüvegét, pajzsként, gyámoltalan védekezésként a világ irgalmatlan, kutakodó tekintetei ellen, meg azért is, mert a felesége azt mondta, hogy napszemüveggel az orrán a Kalandorok Alain Delonjára emlékezteti. Erről eszébe jutott Ilona. Jó lenne, ha ő is itt lenne, részese az ünnepi pillanatnak; azaz tulajdonképpen mégse. Ez itt most csak az ő dolga. Végre első, önálló lépései annyi év gürcölés, tanulás, szülői és apósi gondoskodás,

gyámkodás, vállonveregetés, arcpaskolgatás, hátlapogatás után. Talán ez a város, a Város majd kezébe adja a minden igaz mágus által keresett bölcsek kövét, megadja neki a győzelmi mámort, melyet szülővárosa a zörgő villamosaival, poros utcáival, az ottani mágusképző beszikkadt agyú professzoraival – meg a szülőhely kertvárosában, az árnyas Katica utcában, a szellős és kényelmes társasházban, szülői és apósi segítséggel tető alá hozott, s főként Ilona keze nyomán lakályossá tett családi fészek mindezideig megtagadott tőle.

Végre a kilátást zavaró szerelvény utolsó kocsijához ért, s megpillantotta az állomásépületet. Takaros, sárgára pingált, monarchiakori eklektika, árnyas peronnal, a peronon zöldre festett padokkal, a sínek felé nyitott söntéssel, s a söntésben sörökkel és böfögésekkel, újságosbódéval és rágógumiautomatával, az állomásfőnöki iroda ablakában piros muskátlikkal, az épület mellett vécével, s a vécé körül zizegő légyfelhővel, ahogy a nagykönyvben meg van írva – de zászlódíszben.

Zászlódíszben? Ezt azért mégsem kellene. A hangosbeszélőt még mindig nem értette, viszont az állomás homlokzatára vont vörösbetűs feliratot lassanként már ki tudta bogarászni: SZERETETTEL KÖSZÖNTJÜK VÁROSUNKBAN A KÉPZŐVÁROSI XVII. NEMZETKÖZI MADÁRFÜTTYUTÁNZÓ FESZTIVÁL MINDEN KEDVES VENDÉGÉT!

Na persze. A mágus felröhögött, s maga is füttyentett egy hosszút, trillásat. Vigyázállásban meredő gerincét pihenjbe tette, s immár bátrabban kezdett lihegni a vállát húzó zsák súlya alatt. A sötét szemüveget persze az orrán hagyta. Ugyan lázadó, még éppen a „dühös fiatalok" kategóriájába tartozó, de egyben akkurátus ember volt, tehát rögtön az újságosbódéhoz ment, s térképet kért, mert szeretett késedelem nélkül tisztába jönni az ismeretlen környezettel, de az ismeretlen járókelőktől való bizonytalan kérdezősködést annál kevésbé kedvelte. Térkép persze nem volt. Így nem maradt más választása, mint kimenni az állomásépület elé és taxi után nézni. De a taxikat mind elvitték a bizonyára jobb reflexekkel rendelkező madárfütyisek. Egyszerre egyedül maradt: tétován álldogált a kietlen állomástéren; az ismert, jellegzetesen erős és kristálytiszta szeptemberi nap mintha lemezteleníteni volna az embereket. Legalábbis Törzs így érezte, amint az ünnepi öltönye alatt csörgedezni kezdett az első verítékpatakocska, s már ritkuló, de még mindig beatnikesen hosszúra hagyott haja egyre sűrűbben hullott a homlokába. Az ünnepi öltönyre és a hóhér köteleként szorító nyakkendőre szükség volt, tekintettel a különleges alkalom megkövetelte imágóra, dehát a vállán az a matrózzsák! Mélabúsan nézte az autóbuszállásokról időről-időre ismeretlen útirányokba kitöfögő, narancssárgára festett Ikaruszokat. A Szülővárosban is sárgák a városi buszok, gondolta kissé megvigasztalódva, s ekkor, mintegy parancsszóra, hetykebajszos, meghatározhatatlan korú és jellemű fiatalember lépett hozzája.

– Taxira vársz, pajtás?

A Mágusnak összefacsarodott a szíve. Kétségtelenül liberális alkat volt, nemrég még maga is a „dühös fiatalok" társadalmának teljes jogú tagja, de valahogy ez a hetyke tegezés hideg zuhanyként érte. Hiszen mégiscsak ünnepi öltönyben van, méghozzá nyakkendővel. Az arca pedig komoly, értelmiségi fiatalembernek mutatja, beatnikesen hosszú haja ellenére is. Az igaz, hogy a mágusdoktori diplomája nincs a homlokára ragasztva, s a kérdezősködő figura azt sem tudhatja, hogy jellegzetesen hasas mágus-irattáskájában ott lapul a „Kispöleséri Sántha Pál – az alsóburgenlandi fehér mágia egy elfelejtett magyar propagátora" című, vitathatatlanul marginális témát feldolgozó, ámde (hajdani professzora szerint) „annál tökösebben megírt" doktori értekezése; mindazonáltal a hetyke tegezés... Először történt Törzs életében, hogy egy tegezést sértőnek

érzett, ugyanakkor szégyellte is magát emiatt, sőt, a szégyenérzés még rémülettel is eltöltötte. Hová vezet mindez? Szerencsére volt annyi lélekjelenléte, hogy érzelmei hullámzását a sötét napszemüveg mögötti területre korlátozza, s közömbös hangon adja meg a választ:

– Miért kérded? Tudsz valahol a közelben egy jobb taxistandot?

– Azt éppen nem. Merre mész?

– A Bárótzy Sándor Mágusképzőbe.

– De hiszen az itt van, nem messze. Egy húszasért elviszlek. A menyasszonyomért jöttem ki az expresszhez, de nem jött, csak ezek a madárfütyisek, hahaha.

Törzs elégedetlenül vette tudomásul, hogy a hetyke legény lelőtte a szóviccét, de az erre utaló szájrándulását is visszatartotta, s hurcolkodni kezdett a néhány lépésre parkoló csotrogány Wartburg felé. Nem volt éppen ínyére, hogy törvénytisztelő emberként illegális magántaxit vegyen igénybe, s azt is sérelmesnek tartotta, hogy a „de hiszen nem messze" lévő képzőbe egy húszasért viszi el önkéntes sofőrje, de nem volt más választása, minél hamarabb el kellett jutnia a Mágusképzőhöz. Egyszerűen nem engedhette meg magának, hogy ilyen nevetséges előcsatározások elvesztésével veszélyeztesse a nap nagy, ünnepi győzelmét.

A taxizás valóban nem tartott tovább néhány percnél. A mágus rezerváltan visszavonult napszemüvege mögé. Mivel kevés érzéke volt a tájékozódáshoz és a földrajzi környezethez, az útvonalat nem figyelte, s elvesztegette az első benyomásokat Képzővárosból. Ehelyett a közelgő nagy pillanaton merengett, amikor majd megszólalnak a fanfárok, és ő aláírja a szerződést. Mint egy modern Faust. Na nem éppen a Sátánnal, de paktumot köt, tudóskodásra, a Nagy, Igaz Művészet gyakorlására.

Sofőrje a rövid út alatt is összehozott egy valamirevaló monológot; Képzőváros fellendülő idegenforgalmáról beszélt, hogy itt van ez a fesztivál már tizenhetedik éve, aztán az idén volt sörkorcsolya bajnokságuk is, s ez nagy perspektívákat nyitott a helyi lakosság előtt, mert jöttek ám nyugatiak is, annyira, hogy ki is alakult a rigópiac, mármint a fekete(rigó)piac, hahaha.

Ennek a fiúnak is határozott tájszólással zengett a felpörgetett baritonja, akárcsak a hangosbemondónak az állomáson.

2

– Jó napot kívánok, kezét csókolom. Törzs Ádám vagyok, az új asszisztens a Mágiatörténeti Tanszékre. Itt a távirat, melyben mára hívattak.

A nagydarab, festettszőke személyzetisnő jóindulatúan mustrálgatta a mágust aktacsomókkal telehalmozott íróasztalának védelmi vonala mögül. A szoba kopár volt, az egyik falnál dossziékat hordozó polcrendszer, a másik falon Leninkép, címer, továbbá a testőríró-alkimista Bárótzy Sándor portréja, azé a Bárótzyé, akinek Kazinczy jellemzése szerint „visszatoló arca és nem szálas növése volt". Egyébként fanfárok egyelőre sehol. A mágus alig emlékezett arra, hogy hogy került ide. Az épületet kívülről meg sem nézte; ahogy kimászott az áltaxiból, a portán mindjárt a személyzeti osztály után kérdezősködött. Mihamarabb túl akart lenni az aláíráson, hogy megbizonyosodjék, valóban igaz a dolog, nemcsak álom. Az állásra kiírt pályázatot a Máguselosztási Főhatóság hirdette meg, írásban kellett pályázni a szokásos mellékletekkel együtt, a döntésről is írásban értesítették, anélkül, hogy bírálóival, vagy leendő munkáltatóival egyszer is személyesen ta-

lálkozott volna. Álomszerű volt az egész, és Törzs rettegett, nehogy arra ébredjen, hogy tényleg csak egy csalfa érzékcsalódás játszott vele.

A dolog úgy esett, hogy még Képzővárosban sem járt soha annak előtte, s csak azért pályázott ide, mert a Bárótzynak nagyon jó híre volt az országban. Persze legjobb évfolyamtársai is mind ide pályáztak, így Törzs nem sok esélyt adott saját magának, hiszen tudta, hogy a mágustanonci évek alatt mindig többre tartotta a dühösfiataloskodást, meg a tananyaghoz nem tartozó magasabb fehérmágiával való kacérkodást, semmint az elmélyült (azaz az akkori diákfelfogás szerint „seggvasaló") kutatómunkát. Igaz, hogy a KSP-be („Kispöleséri Sántha Pál – az alsóburgenlandi fehér mágia egy elfelejtett magyar propagátora", a továbbiakban csak KSP) sok energiát beleölt, mégis, amikor megkapta az igenlő választ a pályázatára, alig akarta elhinni, hogy dolgozata ilyen nagy horderejű hatást gyakorolt volna a döntést hozó professzorokra és mágusellenőrökre. Dehát mi másért jelölték volna őt? Képzővárosba tehát most úgy utazott, mint a győztes hadvezér, aki uralkodója elé járul, hogy a mellére tűzzék a becsületrendet, az aranygyapjút, vagy a térdszalagot. Ez utóbbit természetesen nem a mellére.

– Tessék, itt írja alá, fiatalember.

A „fiatalember" megint összefacsarintotta a mágus szívét. De hiszen az ünnepi öltönye, meg a doktori fokozat, szépen beírva a személyijébe (nem lát ez a némber a szemétől?), meg az asszisztensi kinevezés! És ennek a tehénnek jó, ha érettségije van. Ezzel aláírta. Gondosan, kalligrafikusan: Dr. Törzs Ádám. Egy példányt átvett a szerződésből, majd kint végigolvassa.

– Rendben is vagyunk. Jó munkát kívánok.

– Köszönöm. Izé, most hova menjek? Meg tetszik tudni mondani, merre van a Mágiatörténeti Tanszék?

– Jézusmária, könnyebbet kérdezzen. Nem tudom, most éppen hová pakolták őket. – A személyzetisnő rúzsos ajkai közül kacagásbuborékokat eregetett, ezek megültek a szoba sarkaiban, mint a bizsuékszerek. – Tudja, nálunk sosincs elég hely a tanszékeknek, de hogy változások, bővítések érzetét keltsék a dolgozókban, hahaha, állandóan költöztetik őket. Gilicze csapata, azt hiszem, hogy most a régi házmesterlakásban van. Majd a portán eligazítják.

– Kezétcsókolom.

A folyosón újra vállára vette a matrózzsákját, szerencsére mielőtt bement a személyzetishez, volt annyi lélekjelenléte, hogy a pakkot az ajtó előtt hagyja. Meglátta volna ezt a csomagot, mindjárt megtoldja még valamivel a „fiatalember"-t. Visszaliftezett a földszintre, s a kis fülkéből kilépve először vette szemügyre a Mágusképző előterét. A főbejárattal szemben, az előcsarnok közepén éktelenkedett a díszes, műmárványos, neoromán enteriőrbe nem illő felvonó. Jobbra széles lépcsősor vezetett fel az emeletre, balra hirdetőtábla, különféle plakátokkal, elmés feliratokkal. Például: „ÖTÓRAI TEA A KLUB-KÉPZŐ KLUBBAN! GYERE DÉLUTÁN IS, NE CSAK DISZKÓRA! És: „Elsősök Az Ifjú Mágusok Elkötelezett Szervezete (IMESz) mindenkinek tud nyújtani valamit. Lépjetek ti is tagjaink közé!" És: „Csökkentett árú repülőszőnyegvezetői tanfolyam – csak mágusnövendékeknek!" És: „HEGYIKRISTÁLY VARÁZSGÖMBÖT KERESEK, LEHET HASZNÁLT IS." Meg: „PARACELSUS A MÁGUS ÉS A BOTRÁNYHŐS – Bölcs Ottó Professzor (Fővárosi Mágusképző) előadása a VII. tanteremben." És így tovább.

A hirdetőtábla mellett keskeny folyosó vezetett a liftakna mögé. A szembenlévő fülkében ülő portástól megtudta, hogy arra mehet ki az udvarra, aminek a túlsó sarkában nyílik a volt házmesterlakás, jelenleg a Mágiatörténeti Tanszék.

Dobogó szívvel ment a megadott irányba. Az udvar kopár, aszfaltozott katlan, a besütő napfény csak a második emelet magasságában érte el a neoromán ablakfülkéket. A tanszék – a régi házmesterlakás kopott ajtajával, s az ajtó melletti hatalmas, régimódi csengővel – olyan volt, mintha a pokol tornácára érkezett volna az utas. Az üveges faajtóhoz vezető előtérben időszuvasította, barnára festett pad, hallgatók generációinak vizsgadrukktól kibocsájtott izzadmánya által fényesen, összefirkálva-farigcsálva évszámokkal, segélykérő fohászokkal, szerelmi vallomásokkal – az oktatókat bíráló megjegyzéseket a tanszékvezető rendszeresen lemosatta a takarítónővel.

A mágus egy pillanatig vacillált, hogy becsöngessen-e vagy sem, végül is úgy találta, hogy munkaidőben fölösleges volna. Benyitott hát, és egy kis előtérben találta magát, melyből három ajtó vezetett tovább. Mielőtt latolgatni kezdte volna, hogy merre folytassa előrehatolását, a bal oldali ajtó mögül vécézubogás és bugyborékolás harsant fel. Ez az irány tehát kiesett. De a következő pillanatban az ajtó már fel is tárult, s a kézmosás után még csöpögő kezeit rázogatva egy középkorú hölgy merült fel a kicsiny fülkéből. Magas volt és karcsú, Katherine Hepburn-frizurával, afféle elvirágzott hollywoodi szépség. A tekintetét a sötét előtérben nem lehetett látni. Törzs rettenetes zavarba jött a váratlan jelenéstől, s ráadásul az egyensúlyáért is küzdenie kellett, mert a feltáruló vécéajtó alaposan mellbetaszította. Katherine Hepburn szintén meglepődött, amint felmérte, hogy energikus kitörésével milyen fennakadást okozott. Törzs úgy érezte magát, mint akit tetten értek, de a sötét szemüveg védőpajzsa ismét segített, s sorait rendezgetve meg tudott szólalni.

– Kezétcsókolom. A, hogymondjam, ... Gilicze professzor urat keresem.

– A professzor szobája fent van az emeleten. A személyzeti osztály mellett. – (Törzs gondolatban kedvesen megsimogatta a nagydarab festettszőke fejét, aztán egy koncentrált erőbedobást követelő nekirugaszkodással lefordította a padlóra elegáns, gurulós karosszékéből, majd kitaposta a belét.) – Személyesen a professzor úrral akar beszélni?

– Nem, azazhogy igen, vagyishogy... Én vagyok az új asszisztens.

– Szóval maga az! – búgta Katherine. – Csak kerüljön beljebb, erre tessék, erre.

A jobb oldali ajtón mentek be. Mint a mágus később felmérte, itt volt a tanszék legtágasabb helyisége (a házmesterék valamikori tisztaszobája): a könyvtár. A falakat a mennyezetig érő könyvpolcok szegélyezték, rajtuk régi fóliánsok, kódexek, láncos könyvek hatalmas mennyiségben, a szabad helyeken földgömbök, asztrolábiumok, horoszkóptáblázatok, lapidáriumok, bestiáriumok izgató, varázslatos összevisszaságban. Törzs a lelki kezeit dörzsölgette: na, mégiscsak jó helyre vezérelt a szerencsém. Itt aztán majd megmutathatom.

Ahogy tovább kalandozott a tekintete, még a régi fóliánsoknál is izgatóbb, szívetmelengetőbb dolgokat fedezett fel. A sarokban, a sötét udvarra nyíló ablak előtti sápadt fénypászmában egy kerek asztalkán poharak, csészék csoportosultak. Köztük méltóságteljes kávéfőző emelkedett, s a fényes lombik éppen kezdte kicsurgatni titokzatosan sötét tartalmát. De az igazi csodát, a Mágiatörténeti Tanszék varázslatát csak utoljára, még tovább pásztázva fedezte föl. A csoda egy íróasztalnál gépelt, Törzs először profilból vehette szemügyre. A boszorkányos jelenés Kirké melleket, Gloriana hajzuhatagot és Kalüpszó combokat viselt. Öröm lesz itt dolgozni, gondolta Törzs, és egy gyors abrakadabrát mormolt el babonából. Még tovább is szívesen legeltette volna szemét a mitoló-

giai szépségen, de Katherine Hepburn mintha vissza akarta volna rántani a realitás világába. Formás vállát Törzs látóterébe emelte, egy finomkötésű gyapjúpulóver mintáival helyettesítve a mitológiai idomok vízióját. A vállak formásak voltak, kétségtelen, de a vastag és bő kardigán olyan redőket vetett, hogy teljesen felderíthetetlenné tette, vajon alatta igazi (ex)hollywoodi keblek rejtőznek-e; így a mágus valóban eszméletre tért.

– Én vagyok a docens a tanszéken, Kováts Dorottya.

A mágus ezúttal késedelem nélkül feltalálta magát. – Nagyon örülök, Törzs Ádám. Igazán nagyon örülök, hogy megismerhetem. A cikke a legutóbbi Acta Mirabilisban igazán reveláció volt. Na és hát a Sacrobosco szövegkiadása...

– Jó, jó, ne hízelegjen – villantott fel hamisítatlan hollywoodi fogakat Dorottya, félreérthetetlenné téve, hogy igenis, elvárja a további bókokat. Aztán váratlanul, egy félfordulattal ismét szabaddá tette a Kalüpszó-mellekre eső látómezőt. – Jöjjön, ismerkedjen meg tanszékünk nélkülözhetetlen titkárnőjével, Lúciával. Lúcia, ez itt Törzs tanár úr, az új asszisztens.

– Tót Lúcia, helló! – A boszorkány hangja izgatóan-rekedtesen buggyant, kétségtelenül messze a kifinomult platóni szépségtől. A reneszánsz filozófusok szerint látványa a vegetatív lélek karnális szenzorait gerjesztette volna föl, a mágusra viszont úgy hatott, mintha délszaki narancsba harapott volna, melyről kiderül, hogy sültkolbászíze van. Kitűnő, fűszeres, zamatos, disznótoros házikolbász, de mégsem a várt aroma. Vagy úgy is mondhatnánk: a mitológiai idomok Triumph-mellekké, Dr. Dralle-hajzuhataggá és Exotic Intim-combokká fokozódtak le.

– Lúcia, legyen szíves, menjen föl a professzorért. Ő még nem tudja, hogy az új kolléga megérkezett. Tudja – folytatta tovább Kováts-Hepburn immár a mágus felé fordulva –, egy kissé szét vagyunk szórva. Valahogy ebben az épületben sosincs elég hely az összes tanszék számára. A Főnök fent trónol az emeleten, de szegénynek nincs telefonja. Azazhogy Lúcia szegény, mert minden hívásnál ő szaladgál. Sebaj, mindjárt itt lesznek, s akkor hivatalosan is megejthetjük a bemutatkozást.

– Hohó, kit látok? Megjött az új rabszolga?

A száraz tenor Törzs háta mögött szólalt meg, s hátrafordulva látta, hogy egy, a könyvtár jobb oldali falán nyíló ajtó résében csüngő, pengeélű, gúnyosan fintorgó archoz tartozik. Az arc után előbukkant a termet is: szikár, középmagas, harmincöt körüli gumiember-alkat; kissé lötyögős, világosra mosott farmerban, laza, sportos, a kikoptatott könyökhelyeket védő, ovális bőrplecsnikkel ékes pulóverban. Dorottya, mint jó háziasszony, azonnal egymás felé fordította őket.

– Igaza van, Szilárd, ez Törzs Ádám, az új asszisztensünk. Ez meg itt Gyarmathy Szilárd, az adjunktusunk, a keleti mágiák történetének tudora.

– Gyarmathy. És most mit csinálunk? – A kérdés olyan kuncogással hangzott, mely azt sugallta, hogy a helyzet lehetetlen, de a kérdező kimondottan szereti az ilyeneket.

– Várjuk a Főnököt – informálta szolgálatkészen Dorottya. – Közben, ha házias akar lenni, Szilárd, segíthetne nekem kitölteni a kávékat, mert már teljesen kihűlt ez a lötty. Lúciának félreteszünk egyet, a többit meg igyuk meg gyorsan, mert Gilicze nem nagyon bírja a kávészagot.

Miközben kortyolgatták a titokzatosan sötét italt, semmitmondó csevely csörgedezett. Hogy milyen a Mágusképző a Szülővárosban, hogy milyen meleg volt a vonaton, szeptemberben az ilyesmi már tényleg ajándék, meg hogy vajon milyenek lesznek az elsősök.

– És azt tudják, hogy a hallgatók Ékkő Lolának hívják Lúciánkat? – kérdezte

Gyarmathy nyilvánvalóan Dorottyát addresszálva, hiszen Törzs ugyan honnan tudhatta volna. – Ékkő Lola – fejezte be az általa felvetett témát a nyomatékosító ismétléssel a szikár Szilárd, s elégedetten kaccantott rá egyet.

Aztán nyílt az ajtó, és belépett az emlegetett Ékkő Lola, diadalmasan vezetve a professzort. Mögöttük még egy szélesvállú fiatalember nyomakodott be, marcona tekintete ökölvívóra vagy vízilabdacsatárra emlékeztetett. A professzor táskás szemű, löttyedt kis emberke volt, egérbajusszal, szemüvege alatt örökös pislogásokkal, csokornyakkendővel kiegészítve; zakója felső zsebéből golyóstollak valóságos arzenálja pipiskedett ki. A mágus nem éppen így képzelte el a Gilicze-Túróczy-féle Mindentudó, nagy csíziókönyv és mágiatörténeti szótár tiszteletre méltó társszerzőjét.

– Tehát maga a mi új asszisztensünk, azazhogy, mit is akarok mondani, az én asszisztensem!? – Ezzel odahajolt Törzshöz, kezet rázott vele, megveregette a vállát, megpaskolta az arcát, meglapogatta a hátát. Aztán, mint aki elvesztette a fonalat, félhangosan elmorfondírozta magát. – Hát akkor most mit is csinálunk?

Törzs somolygott, most értette meg, hogy Gyarmathy korábbi ironikus kérdése valójában allúzió volt.

– A bemutatás – segített Kováts Dorottya.

– Persze, persze. A bemutatás. Kollégák, ez itt az új asszisztensünk, khm, khm...

– Törzs Ádám – hajtotta meg magát lefegyverző mosollyal a mágus.

– Igen, tehát most – a professzor arcáról leolvasható volt, hogy csak a legnagyobb önfegyelemmel képes csapongó képzeletét a szoba négy fala között tartani és a tárgyra koncentrálni –, igen, akkor nincs más hátra, mint hogy bemutassam docensünket, Kováts Dorottyát...

– Mi már megismerkedtünk – búgta Katherine Hepburn.

– Akkor adjunktusunkat, Gyarmathy...

– Mi is.

– Persze, persze. Nyilván Lúcia kisasszonyt is ismeri már, tehát ezzel végeztünk is a bemutatással.

– Gőz Árpád vagyok – tolta előre magát a legalább 140 cm vállszélességű fiatalember, s eltökélten kereste Törzs tekintetét. Az csak most eszmélt rá, hogy még mindig az orrán volt a sötét szemüveg, gyorsan lekapta hát és a zsebébe gyömöszkölte. Közben Gilicze meg Gőz Árpád hátát lapogatta.

– Hehehe, hát a legfiatalabb kollégánkról meg majdnem elfeledkeztem. Ő a tanársegédünk, s a mágiatörténeti kutatások metodikájával foglalkozik. Persze mostantól fogva maga a legfiatalabb kartársunk – fordult ismét Ádám felé –, maga, az én asszisztensem! – A büszkeségtől ragyogott, mintha eddig sosem lett volna még asszisztense, a trottyos professzorok eme oly fontos státusszimbóluma. Időközben azonban sajnos ismét elveszítette a fonalat, s a már megszokott „Most mit csinálunk?" kérdésre ezúttal senki sem tudott elfogadható ötlettel szolgálni. De a professzor nem azért volt professzor, hogy maga ki ne lábaljon a kátyúból. Felragyogó arccal javasolta:

– Hát akkor most, ifjú kartársunk köszöntésére igyunk meg egy jó kis kávét! Lúcia, segítsen rajtunk.

A titkárnő fürgén fordult a kávéfőző meg a csészék felé, miközben Kováts docens a szemét forgatta. Gyarmathy fintorgott, a mágus pedig kíváncsian várta, hogy most mi lesz. Hitetlenkedve nézett Szilárdra: ez az a prof, aki a kávénak

a szagát sem bírja? Még végig sem gondolta, már hallani lehetett Ékkő Lola rekedtes, disznótoros protestálását:

– De hiszen ezek meg megitták a kávét, amíg mi odavoltunk. Szilárd, vigyázzon magára, tudom, hogy ez csak a maga ötlete lehetett!

A helyzetet Gőz Árpád mentette meg. A zsebéből előhúzott egy lapos üveget.

– Slivovica – mondta tömören. – Gondoltam, egy ilyen egyszerű kis rítussal vegyük tudomásul, hogy ezt a szerencsétlen flótást a tanszékünkre vetette a végzete.

Mindenki fölszabadultan nevetett, professzor Gilicze pedig váratlanul felkapta a humoros bemondás fonalát: – Még hogy szerencsétlen! Mi az hogy szerencsétlen? Aki a mi tanszékünkre kerül, az szerencsés flótásnak tarthatja magát. – Úgy nézett körül, mint aki egy igazán kitűnő viccel járult hozzá az általános jókedvhez. A poharak fölhajtása után kiderült, hogy a bemutatás rítusából többet nem lehet kisajtolni. Gilicze a szobájába kérette a mágust a délutáni órákra, a tanterv és egyéb jövendő feladatai megbeszélése céljából, aztán már éppen vissza akart vonulni, amikor általános megdöbbenést keltő, nagy önállóságról tanúskodó iniciatívával a küszöbről még egyszer a mágus felé fordult:

– És mondja, Törzs kartárs, van itt valamilyen lakása? Hol fog lakni, aludni?

– Háát ... Az az igazság, hogy még nincs.

A többiek érdeklődve figyelték, amint Gilicze professzor egy tőle végtelenül távol eső problémakör világába merészkedik. Valószínűleg már meg is bánta bátorságát, mert Törzs bizonytalan válasza láthatóan letaglózta. – Nem értem, kérem, hát hogy lehet így nekivágni a világnak? Mihez fog kezdeni, itt, Képzővárosban? Szállodában akar lakni? Azt hiszem, az asszisztensi fizetés nem elég efféle fényűzésre.

– Igenis, professzor úr, én is ettől tartok. Csakhogy én azt gondoltam, vagyishogy azt reméltem, hogy izé, mivel az asszisztensi fizetés annyira szimbolikus, hogy úgy mondjam, hát talán a Képző biztosít valamiféle szálláslehetőséget.

– Jaj, fiam! – Gilicze hangja most szólalt meg először őszintén és felelőssége teljes tudatában. – Én még olyan kezdőt nem láttam, akinek ez az intézmény segített volna. Tudja, sajnos túl nagy a verseny. Sok a jelentkező az itteni állásokra, isten tudja miért.

A professzor most igazán kétségbeesetten nézett körül, de ezúttal Ékkő Lola vágta el a gordiuszi csomót. Hirtelen lelkesedésében bizalmaskodva fordult rekedtes-érzéki hangján Giliczéhez:

– Idefigyeljen, Főnök, nincsen itten semmi hézag. A Gyarmathy tanár úr szobájában van egy dívány, tudja, a tanszéki dívány. Törzs tanár úr ottan nyugodtan megalhat, a vécében még mosdócsap is van, az efféle fiatalembernek elég arra az egy-két napra, amíg itt van.

A mágus rezignált mélabúval vette tudomásul, hogy fiatalemberi igényeit így megtaksálták, és könnyűnek találták, ámde Lúcia fűszeres-kolbászos tónusa még mindig jobb volt a szőke személyzetisnőénél, nem beszélve a magántaxisról, hiszen legalább egyszer megajándékozta a „tanár úr" titulussal.

A professzort végtelen nyugalommal töltötte el az életrevaló ötlet, távozása után a társaság oszladozni kezdett. Gyarmathy behívta a szobájába Ádámot, hogy megmutassa a tanszéki díványt, meg az üres íróasztalt, amit a mágus máris elfoglalhat.

A könyvtárból nyíló kis szoba Törzs minden várakozását fölülmúlta. Ablaka az udvar világosabb részére nyílt, s látóterébe a szembenlévő fal neoromán ablakfülkéi estek, egészen romantikus atmoszférát teremtve. Az íróasztal kényel-

mesen teres volt, a dívány, bár a huzata kétes tisztaságú, jó vonalú és ruganyos. Voltak még könyvespolcok, kurrens folyóiratokkal és egy zenegéppel, meg üres falfelület is, ahová majd kitűzheti nagy Paracelsus képét, meg egyéb dekorációs rekvizítumait, melyeket magával hozott a matrózzsákban.

Letette hát a zsákot a szoba sarkába, kényelmesen elnyújtózott az újdonsült íróasztala előtti fotelban, s kezdte kicsomagolni jellegzetesen hasas, elegánsan borjúbőr mágus-irattáskája tartalmát. Szilárd valami folyóiratot olvasott a saját íróasztalánál, s közben a szeme sarkából új mágustársát vizsgálgatta. Végre kibökte, ami a szívét nyomta, némiképp a prof intonációját utánozva:

– Mondd, Törzs kartárs, te milyen rokonsági fokban vagy Törzs Ottokárral, a Mágusellenőri Főhivatal oktatásügyi főigazgatójával?

– Miii? – Ádám teljes mértékben elképedt. – Ki az? Sose hallottam ezt a nevet!

– Szóval azt akarod mondani, hogy nem rokonod Törzs Ottokár?

– De ha mondom, hogy nem. Honnan veszed ezt az egészet?

– Nem érdekes. Csak egy furcsa megérzés volt, de már elmúlt.

Gyarmathy gumiarca széles vigyorra húzódott: – Szóval ha nem vagy a fő mágusellenőr atyafia, akkor meghívlak egy ebédre. Amúgy is meg kell ismerned „A Hét Lábszárcsonthoz" címzett kocsmát, ami itt van nem messze, éppen a temető sarkánál. Az a törzshelyünk, s mostantól Törzs Ádámnak is ott a helye, haha. Mellesleg ott csinálják a legjobb rántott velőt kies e hazában.

3

A professzor szobája fent az emeleten még hatásosabb volt, mint lent a tanszék könyvtára. Ugyanis egy nagy tudósegyéniség jelenléte lengte be, legalábbis a helyiség ilyenre volt maszkírozva. Itt is plafonig érő könyvespolcok, rajtuk néhány értékes kódex mellett a modern nemzetközi szakirodalom legjobb darabjai. Ezeket a könyveket a professzor a saját céljaira rendeltette meg a könyvtárral, s természetesen kölcsönözni nem volt szabad őket. Látható volt még továbbá számos nagy, zöld doboz, a Gilicze-Túróczy-féle Mindentudó, nagy csíziószkönyv és mágiatörténeti szótár örökbecsű cédulaanyaga, valamint néhány már elhunyt, jeles mágia-kutató hagyatéka, gondosan kartotékolva, kijegyzetelve, katalogizálva. Ezeket a hátramaradt írásokat a professzor készült kiadni, a szakkutatás felbecsülhetetlen hasznára s a saját örökbecsű hírnevének további fényesítésére. A falakat néhány patinás mágiatörténeti vonatkozású rézkarc mellett itt-ott már sárguló, akkurátusan bekeretezett, Gilicze Pál gazdag tudósi karrierjét felelevenítő fényképek díszítették.

Gilicze Pál, mint már őszülő, trottyos professzor, átveszi az Akadémia főtitkárától a nagymágusi diplomát. Gilicze Pál, mint ifjú, ruganyos és szépreményű kutató valami hegytetőn áll egy kirándulás alkalmával, s éppen a kezét nyújtja egy hosszúszakállú, külföldi mágusnak, hogy az is le tudjon ugorni egy sziklárol. Gilicze Pál, a tudománytörténeti jelentőségű ügrösbürgösi konferencián kifejti nézeteit a mágiatörténeti kutatásokba suba alatt visszacsempészett burzsoá strukturalista módszerek tarthatatlanságáról. Gilicze Pál, amint nyugati tanulmányútján összekoplalt, modern vonalú, burzsoá gyártmányú repülőszőnyege mellett áll, és mosolyog. Gilicze Pál, amint könnyes szemmel nekrológot mond szerzőtársa, a nagymágus Túróczy Taksony sírja felett; Gilicze és Túróczy egyébként a Mindentudó, nagy csíziószkönyv és mágiatörténeti szótár megjelenése után ma már a feledés homályába merült okból esküdt ellenségekké váltak,

s mindketten mélyen hittek abban, hogy a másik teljesítménye és neve a Csíziós-könyvön örök szégyenfoltot vet a saját munkásságára.

Törzs, ahogy a professzor „szabad!" kiáltására legszebb, ártatlan gyermekmosolyával beóvakodott a szobába, ámulva nézte a tekintélytiszteletet parancsoló rekvizítumokat. Az sem kerülte el a figyelmét, hogy a bejárattal szembeni, faragott, antik üvegtárlóban pompás mágusfelszerelés díszeleg: varázspálca, kristálygömb, hordozható lapidárium, „Örökégöv" márkájú automatikus zodiákus mutató és hasonló eszközök. Mindegyik instrumentum csak úgy ragyogott a rendszeres tisztogatástól, s annyira újnak látszottak, hogy a mágusban alapos okkal felébredt a gyanú: a professzortól mi sem áll távolabb, mint a mágia manuális gyakorlata.

Gilicze a szobájában, a régi dicsőségét az utókornak átmenteni hivatott díszletek között biztonságosabban mozgott, mint odakint a lépcsőházban, a titkárságon, vagy akárhol az élet vadonjában.

– Kerüljön beljebb, Törzs kartárs! – Gilicze bajuszkája szaporán remegett, ami kétségtelenül annak a jele volt, hogy fergetegesen jó passzban van. Közben Ádám azon tűnődött, hogy valószínűleg Gilicze az utolsó professzor a demokratikus mágusképző intézmények kötelékében, aki még kartársozza a beosztottjait.

– Nos, hogy is mondjam, izé... – Gilicze bátorítóan mosolygott, majd egyszerre kivágta a rezet: – Az oktatási feladatai egyelőre nem lesznek túl nehezek. Mint tudja, tanszékünkön Kováts docens foglalkozik a antik és középkori mágiával, Gyarmathy adjunktus a keleti varázslásokkal, Gőz tanársegéd pedig metodológiai kérdésekkel. Az én reszortom az újkori európai mágia, beleértve a zsidó kabalát is. Eddig főkollégiumokat és szemináriumokat tartottam, de úgy gondolom, hogy elég... – A szép, folyamatos monológ itt hirtelen félbeszakadt. Giliczének, miközben szaporán nyeldekelt és a bajuszkáját változatlan élénkséggel mozgatta, kidülledtek a szemei és a semmibe révedtek. Törzs így tudta meg, hogy a professzor a saját szobájában sem érzi egészen otthon magát, az elidegenedés itt is utolérheti. Egy belső hang azt súgta, hogy valahogy segítenie kellene, így prófétai ihletettséggel közbeszúrta:

– Gondolom, én kisegíthetném a professzor urat a szemináriumok tartásában...

Gilicze diadalmasan csapott le a megtalált gondolatra:

– Ez az! Mivel én már elég öreg vagyok a rabszolgamunkához, hehehe. És még kemény feladatok várnak rám. – Ezzel széles mozdulattal körbemutatott a zöld dobozok és kartotékok tömött soraira. – Tehát maga venné át a mágiatörténeti szemináriumok vezetését, ebben a félévben az elsősöket kapja meg. A tematika az európai mágia a 16. században, gondolom, a legszebb anyag, igazán nem panaszkodhat.

A mágusnak eszébe sem jutott panaszkodni. Kedvenc témaköre volt a 16. század, s ehhez még értett is valamicskét, hiszen nagy fogása, Kispöleséri Sántha Pál is ebben az időszakban tevékenykedett, ha más hasznot nem is hajtva működésével, mint hogy Törzs Ádám személyében az utókor örök háláját elnyerje.

– Aztán – folytatta a professzor –, nemcsak oktatásról van itt szó. Bár erről jut a hogyishívjákomba, vagyis eszembe, hogy nem volna megterhelő, ha holnapra kérném bemutatni a szemináriumi tervezetét? Szabad kezet adok magának, de azért szeretném tudni, hogy mit csinál. Ami az én kollégiumomat illeti, nos, én a hogymondjam, „Nagy csíziókönyv..." bevezető fejezeteit követem. Hát igen. De mint mondtam, nemcsak erről van szó. Persze, kétségtelenül nemcsak erről

van szó. De azonban... De azonban, ellenben. De azonban, ellenben, mégis, pedig, mégsem, hanem, csakhogy.

Törzs még nem tudta, hogy az ellentétes mellérendelő mondatok kötőszavainak áradata a krízist jelenti a professzor állapotában, így teljesen bénult, páni félelemben hallgatta a sivítva feltörő szózuhatagot.

– De azonban, khm, ellenben, khm, khm, mégispedigmégsem-hanem-csakhogy!

A roham, amilyen hirtelen jött, úgy múlt el, s ezúttal nem maradtak komoly következményei. A csőrepedést összefoltozták, a zivatar továbbvonult, a bajuszkára kiültek a napsugárral együtt újra megjelenő énekesmadarak.

– Tehát, mint mondtam, a tudományos munkájáról is beszélnünk kell. Ez rendkívül fontos itt nálunk. Tanszékünk híres arról, hogy minden tagja a mágiatörténet aktív, elismert kutatója. Tudja, havonta egyszer kutatási munkaértekezletet tartunk, amelyen megbeszéljük, hogy ki hogy áll. Ebből soha nem engedek, nem mentség a betegség, de még a halál sem, hehehe.

Törzs úgy érezte, hogy ideje lenne közbeszúrnia valmilyen szenvedélyes, a tudományos munka melletti hitvallást. Ahogy Giliczén az elbizonytalanodás első jelei mutatkoztak, rögtön megjegyezte:

– Professzor úr, nekem a kutatás mindennél többet jelent. Bátorkodom feltételezni, hogy kinevezésemet is annak köszönhetem, hogy a professzor úr látott fantáziát a mágusdoktori értekezésemben.

– A micsodájában?

– A disszertációmban. Kispöleséri Sántha Pálról.

– Hogyne, persze, persze, persze. – A professzor ezzel elhallgatott, s a méla csönd igen veszélyes pillanatai ülték meg a szobát. Múltak a másodpercek, s lélek se pisszent, légy se zizzent, falevél se rezdült, madár se rikoltott. Gilicze kifejezéstelenül bámult maga elé. Nem lehetett tudni, hogy elmélyülten gondolkozik-e, vagy pedig már az ellentétes kötőszavak kigörgetésére készül. Törzs majdnem elájult az izgalomtól, amikor új főnöke végre megszólalt, felette bizonytalan és vontatott hangon:

– Igen... A Kispöleséri Sántha Pál... Kétségtelenül kissé marginális, igen, ez az, marginális téma, de végül is... elegánsan megírva.

Törzs tudomásul vette, hogy a „tökösen" kifejezés Gilicze professzor szótárában nem létezik. Nem volt ideje azonban a meditálásra, mert főnöke szokatlan energiával folytatta:

– Persze, nekem az az ideálom, hogy az ifjú titánjelöltek, hogy úgy mondjam, tehát, hogy az aprómunkán keresztül hágjanak a tudomány magasabb polcaira. Mondja, végzett már maga például bibliográfia-készítést?

Törzs semmit sem utált jobban, mint a bibliográfia-készítést, amit szerinte könyvtárosoknak kellene végezni, s nem diplomás mágusdoktoroknak. Ettől függetlenül természetesen biztosította a professzort, hogy leghőbb vágya volt ilyen munkában résztvenni.

– Igen, igen. Hát ugye itt van például „Az észak-vármiai faluközösségek titkos napimádatának hatása az elblongi líceum 18. századi tanterveire" című téma. Rendkívül fontos téma, ismétlem, rendkívüli horderejű. Kopernikusz egész utóélete enélkül megoldhatatlan. Szép téma, és fontos, hogy pedagógiai vonatkozású, hiszen elvégre mi itt a Mágusképzőben ezt az ügyet szolgáljuk. Nemes feladat bibliográfia-készítéshez. Mit szól hozzá?

– Professzor úr, gyönyörű téma. De én ugye inkább a 16. századdal...

– Ugyan már, ne kéresse magát, Törzs kartárs. Nézze, a helyzet az, kétségtelenül az, hogy én ebből a témából készítem következő nagymonográfiámat, mellyel mintegy meg kívánom fejelni életművemet, hehehe. S az az ideálom, hogy az asszisztensem is szerepeljen a könyvben. Bizalmasan mondom magának, az ilyesmi nagyon jó benyomást tesz tudományos körökben. Maga meg, hogy úgy mondjam, megfürdetheti a nevét a nyilvánosságban.

A mágus úgy érezte, hogy ha már így a bizalmaskodásra került a sor, ő is előállhatna egy vallomással.

– Professzor úr, természetesen örömmel vállalom a bibliográfiát, de közben talán, nem tudom, lehetséges volna-e, vagyis, hogy hogyan tetszik látni a mágusdoktori értekezésem publikálási esélyeit?

– A micsodája micsodáját?

– Hogy meg lehetne-e jelentetni valahol a disszertációmat.

– A „Kispöleséri Sántha Pált?"

– Úgy is mondhatnám.

– Nézze fiam... Elegánsan van megírva, ez igaz, de nem mentes, hogy úgy mondjam, bizonyos aránytalanságoktól. És a téma, a téma kétségtelenül kissé marginális. Nem hiszem, hogy jelenlegi kiadói és nyomdai nyomorúságunkban monográfiára gondolhatna. Természetesen tanszéki Actánkban egy közleményre mindig számíthat, de hát jobb lenne, jobb lenne, jobb lenne...

– Valamilyen fővárosi folyóirat... – Törzs már kezdte érezni a professzorral folytatott beszélgetések kötelező ritmusát.

– Ez az! Persze, tudja, a vidéki mágusképzőt mindig másodrendűnek tekintik a Fővárosban. És sajnos nem vagyok jóban az Acta Mirabilis főszerkesztőjével. ... Mindenesetre, Törzs kartárs, írjon egy rövid, tömör cikket a témából, s aztán majd meglátjuk, hogy mihez kezdhetünk.

Ez már az elbocsájtás jele volt. Törzs cikkrövidítéstől és bibliográfia-készítéstől lepedékes szájjal készült kivonulni, amikor a professzor még egyszer visszahívta. Látszott rajta, hogy heroikus küzdelmet vív magával, nem tudja, hogy szóljon-e vagy hallgasson, de végül, jobb meggyőződése ellenére, csak előjött a farbával.

– Törzs kartárs, még valamit. Hát, tulajdonképpen nem is akarnám szóvátenni ezt, izé, hogy... de nézze, megvan rá a jó okom...

A mágus korántsem értette a professzor habogását, de aztán követte annak előremeresztett mutatóujját, mely mágustanonc éveiből megőrzött, dühösfiatalos szakálla felé közeledett.

– Lássa, maga elsősöket fog tanítani. A fiatalok annyi várakozással jönnek ide, nyitottan mindenféle hatás befogadására, s ugyanakkor annyira védtelenül ezek a hatások, hogy úgy mondjam, ellen. A mi tanszékünk kiegyensúlyozott, kifogástalanul működő tanszék. Az együttes munkának egy olyan szakaszában, amikor az érettség, az eredmények betakarítása határozza meg társaságunk, igen, kétségtelenül, vagyishogy karakterét. És akkor egy ilyen hogyishívják, ifjonti szakáll, na persze, tudom, hogy ez most nagy divat a fiatalok között, és amúgy semmit sem jelent, de mégis magában hordhozhatná a veszélyt, tehát a veszélyt, hogy az ártatlan elsősök helytelen következtetéseket vonnának le belőle.

– Professzor úr, elnézést kérek, de nem értem. Milyen következtetésekre tetszik gondolni?

– Hát, igen. Megértem, hogy maga, még, izé, ... de higgye el, hogy csak tapasztalatlansága miatt nem látja a veszélyt... Nézze, én nem akarom kényszeríteni,

csak a belátására apellálok, hogy gondolja meg, és ha felismeri, hogy itt a tanszéken egységes fellépést kell mutatnunk, akkor tegyen úgy, ahogy jónak látja...

A professzor magyarázata végül szinte teljesen agrammatikus motyogásba fulladt, s Törzs belátása egyelőre csak a szétrobbanáshoz közelítő irritációban kristályosodott ki. Még hogy az ő szakállát! Hát abból aztán nem eszik... Ettől függetlenül nagy hasznát látta volna sötét szemüvegének, ha gyorsan a fedezéke mögé bújhat. De még csak ez kellett volna a professzornak. Nem elég a huligánszakáll, még szelídmotorosok szemüveg is?

4

Az audiencia későn ért véget, s a mágus hullafáradt volt. Nem volt sem ereje, sem kedve kimenni a városba valahol vacsorázni, bár korábban Gőz Árpi felvetette ezt a lehetőséget. Szerencsére eszébe jutott, hogy a sarki ábécét még éppen nyitva találja; ez lesz a legjobb megoldás, vesz valami kaját, és miközben a tanszéken falatozik, a szemináriumi munkatervét is összeállítja.

Az élelmiszerboltban már csak egy-két fáradt, zárás előtti vásárló ténfergett. Az eladók gyűlölködve nézték őket, már ugrásra készen álltak, hogy a felmosórongyokkal nekiessenek a takarításnak. Törzs tejet akart venni, de az már elfogyott. Így kért tíz deka sajtot, két májkonzervet és hat zsömlét. Melléjük tett a kosarába még két üveg sört is. Aztán, ahogy a pénztár felé ment, nem bírt ellenállni a kísértésnek, s kiegészítette készletét egy kétdecis barackpálinkával is.

A tanszéken bezárkózott a korábban Ékkő Lolától kapott kulccsal, és lassan falatozni kezdett. Közben felvázolta az elkövetkezendő szemináriumainak tematikáját. Úgy tervezte, hogy beosztással él, s az egyik sört elteszi reggelire, nemkülönben a pálinka felét is. Ezzel szemben éjfélre már nem volt egyik sörből sem, s a pálinkának is túlhaladt már a felén. Viszont elkészült a vázlattal, s érzése szerint kitűnőre sikerült.

Csodálatos volt ez az első, magányos éjszaka a tanszéken. Bekapcsolta a zenegépet, s elandalodva hallgatta a késői dzsesszműsort. Föl-fölkelt a díványról, s a könyvespolcokhoz lépett; belelapozott a fóliánsokba és a folyóiratokba. Kinyitotta a szoba ablakát is, odakintről az enyhe szeptember· éj langyos sötétsége gomolygott be. Kint az udvar teljes homályba húzódott, nem lehetett látni a szemben lévő neoromán ablakfülkéket sem. Törzs úgy érezte magát, mintha egy nem evilági fénysátorban lakna, s már-már arra gondolt, hogy megpróbálkozik egy magányos varázslattal. Végül is nem volt mersze hozzá, az esetleges kudarc teljesen letörte volna. A feje kóválygogni kezdett az alkoholtól, és a koponyájában már olyan gondolatok nyíltak, hogy egyszer majd ő átveszi ezt a tanszéket, ő lesz a főnök itt, az ünnepelt nagymágus, és nem ez a hibbant Gilicze, és akkor majd megmutatja... Föleszmélve jobbnak látta, ha megágyaz és alszik még valamit, mielőtt a takarítónő reggel rátör.

Kiment a vécébe, a lezubogó víz hatalmas detonációval verte föl az éjszakába dermedt Mágusképző csendjét. Üggyel-bajjal megmosdott a kis kézmosónál, majd körhintázó fejjel zuhant az ágyba. Ahogy eloltotta a villanyt, az asztalán álló sörösüvegek búcsúcsillantást küldtek feléje. De csak nem bírt elaludni. Hánykolódott, forgolódott, fészkelődött. Végül, mint egy alvajáró, fölkelt, kivette a táskájából a villanyborotváját, melyet szakállának formában tartása végett hordott, és újra kiment a vécébe. A kis készüléket bekapcsolta, s tempós mozdulatokkal metélni kezdte dühösfiatalos szőrzetét. Nem volt könnyű dolga, a több éves szakáll elkeseredetten ellenállt. Törzs szitkozódva küzdött, a borotva meg élesen zümmögött, mintha gúnyosan kacagná gazdáját.

PETŐCZ ANDRÁS

Álmodtam: Brazíliát

Brazíliában élni jó, ottan szeretnék élni, igazán
messze, déli óceánok partján, forró homokon, Brazíliában,

igazán messze, délövi tengerek homokszemcsés sivatag-
partján, igazán messze, hol gyönyörű lányok, igazán

sivatag-homokszemcse-parton lustán elheverésznek, élveteg
puhasággal: ott szeretnék élni, Brazíliában, hol sivatag

élveteg puhasággal öleli körbe a tengereket. Szomorú
szegénység van ott, messze Brazíliában, miközben élveteg

szomorú lassúsággal szeretkeznek a parton végtelen
gyönyörű nők, testük napba-tárva, oldódva izgatott-szomorú-

végtelen-nyugtalan sikongatásba: akárha pusztulásba. Az éjjel
Brazíliában jártam, félvér gyönyörű brazil lányokkal végtelen

éjjel háltam — mit mondjak — boldog voltam... Vágytam
az ölelésük, csillagok alatt, braziliai partokon, éjjel,

vágytam a vágyakozásuk, éjszakai szeretkezésük, megismerni
akartam őket, a szegénységük és a boldogságuk. Vágytam

megismerni az örömük, puhaságuk, széttárt-lábú álmodozásuk,
csillogó-fehér-fog-nevetésük, vágytam a testük, megismerni,

álmodozásuk látni, álmaikban megjelenni, testükkel nyújtózni,
álmomban akartam szemérem-testük látni: végtelen álmodozásuk

nyújtózni nem engedett, puhán elnyúlni mellettük nem engedett,
álmomban szeretni kellett. Puhán és végtelen szépen nyújtózni,

játékos álmokkal játszadozni, simaságukba simulni remegve,
ennyi az álom, sohasem-tétlen-tétlenkedő játszadozás; rám simult

remegve az álom, a homokszemcse-parton magába-ölelő test,
és én — álmomban — boldog voltam. Álmomban megölelt remegve

gyönyörű test, gyönyörűen és formátlanul, meghatározhatatlan
ölelt magához. Magához ölelt a gyönyörű, meghatározhatatlan test.

Meghatározhatatlan ölelt magához, álmomban, Brazíliában.
Magához ölelt, álmomban, Brazíliában, meghatározhatatlan.

Brazíliában élni jó: ott jó lehet élni — Igazán
messze, déli óceánok partján, forró homokon, Brazíliában.

MIODRAG PAVLOVIĆ

A Szentiványéji álom

A *Szentiványéji álom* bonyolult cselekményén kívül helyezkedik el Theseus athéni király és Hippolyta királynő rövid párbeszéde az V. felvonás elején. Mégis gyakran idézik e részletet, amely a király vallomásából és a királynő rövid válaszából áll, mivel abban az irodalom számára oly fontos fantáziáról, képzeletről, régi „mesékről" esik szó, az őrült, a szerelmes, a poéta fantáziájáról. E rövid dialógus állít distanciát a komédiában megjelenő képzeletbeli alakok s a közöttük támadó bonyodalmak, majd a kibontakozás, valamint a valóságosnak tekinthető szereplők között, noha az ő kapcsolataik is valószerűtlen és valószínűtlen jelleget kapnak. Theseus király a racionalista kritika hordozója, de az sem tagadja a király szavaiba foglalt koncepciót, amit Hippolyta királynő fűz ugyanahhoz a témához; csak kiegészíti azt, továbbfejlesztve bizonyos tágabb, a fokozatosan „valóvá" váló képzelet szülöttei iránt toleranciát mutató koncepciók szerint.

HIPPOLYTA: *Csodát beszélnek e szerelmesek.*
THESEUS: *Csodát, de nem valót: én nem hiszem*
Ez agg meséket s tündér babonát.
Bolond s szerelmes oly fövő agyú
S ábrázó képzetű, hogy olyat is lát,
Mit józan ész felfogni képtelen.
Az őrült, a szerelmes, a poéta
Mind csupa képzelet: az egyike
Több ördögöt lát, mint pokolba férne;
Ez a bolond; nem másképp a szerelmes:
Cigánynőből is Helenát csinál;
Szent őrületben a költő szeme
Földről az égre, égből földre villan,
S mig ismeretlen dolgok vázait
Megtestesíti képzeletje, tolla
A légi semmit állandó alakkal,
Lakhellyel és névvel ruházza fel.
A képzelődés oly játékot űz,
Hogy ha örömre gyullad a kebel,
Megtestesíti ez öröm okát;
Vagy képzeletben, éjjel megijedve,
Mily könnyen lesz egy-egy bokorbul medve?
HIPPOLYTA: *De amint elbeszélik e kalandot,*
S mily változáson ment érzelmök át,

Több az, mint puszta játszi képzelet,
S biztos valóvá nő ki az egész;
Mindenesetre különös, csodás.

(Arany János fordítása)

A Hippolyta királynő által említett „való"-ban ott az állítás, amely látszólag mond ellent az álom és a „légi semmiből" alakokat formázó s azokat „lakhellyel és névvel" felruházó költői toll önkényességéről alkotott theseusi véleménynek. A királynő szavai, melyek szerint a mesék értelme megváltozik, amint együvé fűzik őket, és „biztos valóvá nő ki az egész", kedvező változásra utalnak, amit megerősít a következő sor: „mindenesetre különös, csodás". A „mindenesetre" itt azt jelzi, a várakozások ellenére, és szemben azzal, amit erről egyébként gondolunk. De Hippolyta intelligens kiegészítése, amely kiterjeszti az imagináció egész problematikáját, megmarad a Theseusével ugyanazon gondolatkör keretében. Ez a racionális empirizmus álláspontja, amelyben ott az evolucionista komponens, ezt jelzi a „nő" ige, amit ma úgy mondanánk, „átalakul", és ez nemcsak lélektani szempontból pontos, hanem az antik és a reneszánsz természetfilozófia egy bizonyos álláspontját is egybekapcsolja.

Így Hippolytának a képzelet és a régi mesék mellett szóló védőbeszéde azok mélyebb megértését jelzi (és a róluk szóló „szép szavakat"), de ez a megértés külsődleges marad a mesék és a mitológiai hagyomány, valamint a vígjáték iránt is, amelyből az idézet való. Visszavezetve a pszichológiára, az egész mű leszáll a földre, s jórészt fölöslegesnek tűnik. Miért cselekedett így a drámaíró Shakespeare? Hogy kiszélesítse a spektrumot a fantasztikum világába, így nyerve még egy dramaturgiai nüanszot? Hogy elmondja saját gondolatait a fantázia világáról, amelynek íróként maga is gyakorta átadja magát? Hogy kifejezést adjon azon véleményeknek, amelyek a maga korában forogtak az udvaroncok, az arisztokraták és a tudósok köreiben?

Mindenképp magának Shakespeare-nek a véleményéről van itt szó, amiképp azt gyakorta elővezeti, de ez a vallomást kevésbé teszi érdekessé; nyilván az olyan írók, mint Shakespeare, tehát az elsőrangú drámaírók véleménye az, amit alakjaik elmondanak, legalábbis az időben, amíg papírra vetik ama gondolatokat. Nagy írók mély felismerései kevesebbet és többet is jelentenek bizonyos véleményeknél. Végül is miért mondaná el az író pompás vígjátéka vége felé azt a gondolatot, amellyel a mű nagyrészt vitában áll, de alkotórészei, alakjai és bonyodalmai valami alacsonyabbrendűhöz vezetnek, ami nem lépi túl a puszta szórakozás felségterületét? Shakespeare gyengébb pillanataiban sem esett abba a kísértésbe, hogy kétségbevonja tulajdon művének premisszáit. Pedig ez történik, ha a *Szentivánéji álom* ötödik felvonásának bevezető szegmentumát egy vélemény kifejtéseként értelmezzük. E nagy plaszticitással kifejtett vélemény egy pillanatra megingatja a néző percepcióját, aki belemélyed a fantasztikus lények felülmúlhatatlanul gazdag világába és kifürkészhetetlen bonyodalmaikba. A gondolat, amit kifejt Theseus király és kiegészít Hippolyta királynő, más módon is fontos lehetett abban az időben. A szárnyaló költői képzelet nem volt összhangban az újkor filozófiájával, az empirizmussal, amelynek ragyogó iniciátora éppen a Shakespeare-kortárs Francis Bacon volt. Eszméit és az azzal rokon gondolatokat jól ismerték Anglia felsőbb körei, különösen az arisztokrácia, amely mindenütt romantikus volt, amíg

hatalomra nem került, és empirikus lett, amikor alkalmazta a maga által hozott vagy kierőszakolt törvényeket. Bacon az uralkodó előítéletekről szóló ismert elmélkedéseiben felvázolja tézisét a négy Idolumról, ezek egyike Bacon szavaival a „Színházi Idolum", a meséket értve ezen, amelyeket leírnak vagy bemutatnak, de nem valós és megénekelt világokat állítanak elénk. Noha Bacon aforizmái később jelentek meg, mintsem a *Szentivánéji álom* megszületett, gondolatai jelen voltak azokban a körökben, amelyekben Shakespeare is forgott (ismertek azok a feltételezések is, amelyek szerint Bacon írta volna Shakespeare drámáinak egy részét, sőt netán valamennyit). Shakespeare a költői és a mindenfajta képzelet elemzésével hűtötte le az ilyen feltételezések hirdetőit. Mondhatnók, a nagy drámaíró bölcsen arra törekedett, hogy megszabaduljon egyfelől, eleve elhárítsa a gáncsoskodást, miszerint babonát terjeszt és irreális világot állít szembe a valósággal, az egyetlennel, ami nemcsak hogy megfogható, hanem megfoghatóan erős is. Ahelyett, hogy azt gondolnánk, Shakespeare nézetei közel álltak Baconéihez, arra kell gondolnunk, hogy a nagy író nézetei különböztek a filozófuséitól, s e különbségeket úgy sikerült enyhítenie, hogy e nézeteket egyes műalkotásokban engedte kifejezésre jutni.

A költői képzelet és a fantasztikus világképek időszakos megkérdőjelezése, kigúnyolása mintha része volna az európai kulturális hagyománynak. Amint egy töredék tanúsítja, már a görög törvényhozó Szolon kijelentette, hogy „a költők sokat hazudnak". A költői képzelet ellen támadók Arisztotelészre hivatkozhattak, akinek filozófiája állandóan jelen van a nyugat-európai középkor folyamán. Az intézményesített vallás sem nagyon kedveli az álmodozást, a látomásokba, szubjektív elképzelésekbe való belefeledkezést; mintha azokból az ördögi kísértés leselkednék. Európában, keleten éppúgy, mint nyugaton, így az irodalmi fantázia az apokrif iratokban és a folklórban öltött testet, a folklórból azonban részint visszatért az Erzsébet-kori drámába és ebbe a Shakespeare-vígjátékba. Fennmaradása érdekében elfogadta, hogy párhuzamosan létezzen a vele ellentétes eszmékkel, amelyek az európai empirizmus és később a Shakespeare korában gyökerező felvilágosodás talaján álltak. Christopher Marlowe *Faust*ja is olyan mű, amely a mágia irracionális világát idézi fel, hogy megmutassa annak káros, sőt kárhozatos voltát, és hogy mint kell azt legyőzni „igaz" hittel és egészséges értelemmel.

Theseus király az V. felvonásban mindvégig jóindulatú kommentátora marad a színházban bemutatott színháznak, amely előtte s udvara előtt játssza az előadást. Racionalizmusa és iróniája megfelel a királyi méltóságnak; és mintha szándékos jelképesség is volna ebben: elkerülhetetlenül sok őrület fordul elő minden királyságban; a jóindulatú racionalizmusnak kell döntenie, figyelnie, feddnie vagy jutalmaznia. A végén Oberon tündérkirály felügyeli a megoldást, tehát ez alkalommal a fantáziáé az utolsó szó. Az alkalom pedig a menyegző, amelyre Shakespeare a vígjátékot írta; hanem a menyegzőkön, akár a karneválokon, az értékek és a jelentések kifordulhatnak helyükből, s ugyanakkor élni lehet abban a hitben, hogy az álom győzött a valóság törvényein, vagy legalábbis megmutatkozott birodalma a maga káprázatos őrületében. A menyegzői szertartás ürügy az őrületre, kifogás az őrületnek odadobott pillanatokért. Úgyis lehull a főszereplők szeméről a tragikus és komikus félreértések fátyola, és a tündérsereg visszavonul a királyság perifériájára, míg nem hívják újabb találkozóra, amely álmélkodást vált ki és megélhetővé teszi a csodát.

A lebegés világának uralkodói, Oberon és Titánia, e „légi semmi" számára, ahogyan Theseus nevezte őket, marad valami állandóság, lehetőség, hogy ismét előhívják őket, jelenjenek meg, perdüljenek táncra, támasszanak zavart. Amit Hippolyta királynő leírt, az efemer lényeknek valami „biztossá" való átalakulásáról beszélvén, nem csupán pszichológiai szempontból pontos, hanem a mitológiai hagyomány archaikus természetére vonatkozólag is. A természetben időnként felbukkanó repülő jelenségekből, a kultikus áldozatokból fokozatosan megszilárdulnak a kívánatos és szükséges alakok, s elfoglalják trónjukat az emberi tényked és hitek felett, állandó mitikus lényekké válnak, nevük van és állandó attribútumaik, amelyek rendkívül hosszú életűek az emberi közösségek hagyományaiban. Közülük érkezett Oberon és Titánia, ki-ki a maga kíséretével. De nemcsak ők: maga Theseus és a királynő is ilyen mítoszi származás és „légi" lényeg lényei. Talán ez az a felismerés, amire a *Szentivánéji álom* megtekintésével vagy elolvasásával rászolgálunk.

GÁLLOS ORSOLYA fordítása

magyar Lettre internationale

A nemzeti, nemzetiségi gyűlölködésről, és államalapítási törekvésekről írnak tekintélyes politikai szakértők: a francia *Edgar Morin*, az amerikai *Isaiah Berlin*, a horvát *Predrag Matvejevic*, az izraeli *Slomo Avineri*, a kurd *Ali Merdin*, a lengyel *Adam Michnik* és *Esterházy Péter*.
A baloldal válságának múltba nyúló okait elemzi a New Yorkban élő *Fehér Ferenc*, a francia *François Furet*, az olasz *Norberto Bobbio*, a lengyel *Leszek Kolakowski*. A „hármas úthoz" érve *Göncz Árpád*, *H.M. Enzensberger* és *Michael Krüger* azon gondolkodik, vajon a balra, illetve jobbra tartó út helyett ne a középutat javasolja-e?
Életünk, világunk dolgairól az esszé és a novella műfajában vall az indiai *Bhisam Sahni*, *Kertész Imre*, *Lengyel Péter* és *Garaczi László*.
A Dokumentumok között *Polányi Mihály* írása. A Levelek és kommentárok rovatban *Drago Jancar* szlovén író *Peter Handkével*, *Hanák Péter* pedig *Eric Hobsbaum* angol történésszel vitázik.
Kaján Tibor a politikai és filozófiai karikatúra lehetőségeiről nyilatkozik *Földes Annának*.
Megjelenik 1992. március 1-jén.

Megrendelhető a Magyar Lettre Internationale Alapítvány címén: 1145 Budapest, Columbus u. 39. Megjelenik negyedévente. Ára 97 Ft. Előfizetési díj négy számra: 388 Ft.

P. MÜLLER PÉTER

SZÍNRŐL SZÍNRE

– diarium theatricum –

1991. augusztus 27. – Levél Dusan Jovanovictól és Dragan Klaictól, az *Euromaske* szerkesztőitől. Segélykiáltás a folyóirat munkatársaihoz: hova menekítsék a Belgrádban szerkesztett és Ljubljanában nyomott európai színházi szakfolyóiratot. A gyönyörű kiállítású magazin első száma 1990 őszén jelent meg, és ezt további két szám követte. A színházi szakma elkötelezettjei a szervezés során megbirkóztak a gazdasági nehézségekkel, támogatókat gyűjtöttek, s az európai integráció jegyében elsőként hozták létre egy szakma, egy művészeti ág európai fórumát. De nem számol(hat)tak a dezintegráció szellemével és folyamataival. *Euromaske. The European Theatre Quarterly*. Élt három számot. Vajon feltámadhat-e még?

szeptember 15. – Siklósi Gábor: *Mit ér a medve, ha zöld?* (pécsi Bóbita Bábszínház)

Az író-rendező tanmeséje a mássággal járó konfliktusokat, egyén és csoport kapcsolatát tárgyalja. A játék tere egy fekete kerekasztal, melynek közepében áll a négy, bábokat mozgató színész. Az asztal forgatható, így a gyakori vándorlások s színváltozások gördülékenyen jelezhetők. A történet didaktikus, a mese csupán a tanulság kedvéért bonyolódik, az előadás a gyerekközönség számára nem színházi, hanem pedagógiai élményt kínál.

szeptember 28. – Friedrich Dürrenmatt: *A nagy Romulus* (kaposvári Csiky Gergely Színház)

Széthullási tragédia, naprakész Eörsi István-szövegekkel és Mohácsi János politikai időszerűségre korlátozódó rendezésében. Kritika a *Színház* 1991. decemberi számába.

október 14. – Pécsre érkezik Roger Howard angol drámaíró és rendező, hogy a Kisszínházban színpadra állítsa *Margery Kempe* című balladáját. Este a szállásán rövid megismerkedés és programegyeztetés.

október 20. – (A meghirdetett *Hókirálynő* helyett a Bóbita ismét a *Zöld medvét* játssza. Ez az előadás pontosan olyan, mint az egy hónappal ezelőtti. Mivel a művészi sokszínűség helyén didaktikai egyértelműség uralkodik, az újranézés már unalmas – ahogy azt Luca lányom viselkedésén is látom.)

Kornis Mihály: *Halleluja* (Harmadik Színház, Pécs) – bemutató

Az 1981-es ősbemutatón, a Nemzeti Színház a Játékszínben előadásán Zsámbéki Gábor rendező és Fodor Géza dramaturg kihagyták a darabból a zenei betéteket, az operett- és táncdalidézeteket. Ez akkor a művet „drámaibbá" tette. A *Halleluja* tíz évvel későbbi, második bemutatóján Vincze János rendező nemcsak a teljes zenei idézetrendszert szerepelteti, hanem még más Kornis-szövegekből is az előadásba illeszt néhány részletet. Vincze dramaturgiai változtatásai közül a legfontosabb a szerepek összevonása. Miksa (Barkó György) és Lebovics (Ujvári Zoltán) mellett a rendező az összes apa-korú és funkciójú szerepet (Ipse, Paksi, öngyilkos, Szíves, Borzas, Jakota, Pista) egy színésszel (Héjja Sándorral) játszatja, és a női szerepeket (Cica, Villő, Demeterné) is egy színésznő (Töreky Zsuzsa) alakítja. Ez a szerepösszevonás az előadás jelentős részét *kamaradarabbá* teszi. Átekinthetőbbé válik a szerkezet és intenzívebbé válnak a helyzetek. A csoportos jelene-

tekben mintegy 50-60 fős szereplőgárda és statisztéria népesíti be a színpadot. Ennek a tömegnek a mozgatása is körültekintően, erős atmoszférikus hatással történik.

A darab, a „komédia a szeretetről" egy évtized és egy rendszerváltás után is ugyanúgy szól, mint első megjelenése idején. Még a hangsúlyok sem nagyon tevődtek át, mert Kornis a huszadik század (s az utolsó évtizedek) magyar történelmét a mindennapi élet, a tömegkultúra, az egyén megnyomorítottsága és megalázottsága, az éretlen személyiség nézőpontjából láttatja. Az asszociációs dramaturgia utalásrendszere elevenen él és hatásosan működik. Az előadás csak néhol cseréli fel a darabbéli idézeteket, utalásokat újabbakkal. Így a „Száz forintnak ötven a fele..." kezdetű dal helyén itt Nagy Feró „Nyolc óra munka, nyolc óra pihenés..." refrénű nótája szól a „fekete vonaton". A finálében pedig a „Glóri Glóri Hallelujá"-ra kiscserkészek masíroznak, változatlan mozgalmi öntudattal.

A teljes kulturális utalás- és közhelyrendszer stílushű bemutatása kétféle hatásmechanizmust működtet. Egyrészt, a felszínen, a dialógusok és a helyzetek komikusságát engedi érvényre jutni, másrészt, közvetettebben, ironikus és szkeptikus képet nyújt az élet minőségéről, az egyéni viselkedési- és a társadalmi működési módokról, a rendetlen és rendezetlen belső és külső viszonyokról. Az idézetek cserepei olyan mozaiktablóvá állnak össze, melyben a korszaknak – a hetvenes-nyolcvanas évek Magyarországának - alapvető létélményei összegződnek. A Harmadik Színház *Halleluja* előadásában a magyar (kelet-közép-európai) hétköznapi élet trivialitásának nyomorúsága, szeretetnélkülisége és szeretetéhsége, átpolitizáltsága és apolitikussága, infantilizmusa és hatalmaskodása együtt adja ki azt, ami az Élet. A darab nyelvi utalásai és stíluseklektikája, az emberi magatartásformák, a duplafenekű szituációk, a társadalmi jelképrendszer, az ironizáló színpadi effektusok úgy teszik élvezetessé az előadást, hogy egyben el is szomorítanak. Vincze János korábbi pécsi rendezéseihez hasonlóan *(Pisti, Kulcskeresők, Forgatókönyv, Emigránsok, Csirkefej, Találkozás* stb.) ez az előadás is az önismereti színház példája, mégpedig nagyon erőteljes és jelentős példája.

Az elmúlt évek egyik fontos magyar előadása született meg a Harmadik Színház műhelyében. A produkció sikerében kulcsszerepe van a négy főszereplőnek, közülük is mindenekelőtt Ujvári Zoltánnak (Lebovics) és Barkó Györgynek (Miksa). Ujvári Zoltán virtuóz módon, hajlékonyan és kitűnő ritmusérzékkel jeleníti meg Lebovics alakváltozásait. Gesztusai, intonációja, mozgása híven fejezi ki e „gyerekfelnőtt" hangulatait, szerepjátékait, társas játszmáit. Fizikai erőnléte is említést érdemel, hiszen a második rész első jelenetének kivételével mindvégig a színen van, és mindvégig intenzív színészi jelenléttel vesz részt az előadásban. Alakítása nemzedéki alakítás, saját korosztályának nonverbális közlésformái adják színészi játékának alapját.

Barkó György nem a „rettentő öreg" nagyapát játssza el, hanem egy ma is keménykötésű öreget, aki kicsit rikácsolva beszél, aki kicsit feledékeny, de aki még ágyhoz kötve is határozottabb és önállóbb, mint harminc éves unokája. Barkó sok humort visz az alakításba, éppúgy, mint Héjja Sándor, aki a sok-sok kis szerepben a komikumnak más és más oldalát villantja fel. Töreky Zsuzsa főként az idézetekben-dalbetétekben jó, ahol némi parodisztikus intonációt is megenged magának. A további alakítások sorából Besenczi Árpád, Stenczer Béla és Németh János pillanatai maradtak meg az emlékezetemben.

október 24. – Albert Camus: *A félreértés* (a Pécsi Nemzeti Színház Kamaraszínháza) – bemutató

„A szalmazsák és az ágydeszka közt (...) egy régi-régi újságfoszlányt találtam: sárga volt, egészen átlátszó, és szinte hozzáragadt a zsákszövethez. Egy napihírről volt benne szó, az eleje hiányzott, de Csehszlovákiában történt. Egy ember egy cseh faluból egyszer elment világgá, hogy szerencsét próbáljon. Huszonöt év múlva visszajött vagyonosan, asszonnyal, gyerekkel. Anyjának és húgának fogadója volt a szülőfalujában. Meg akarta lepni őket, ezért az asszonyt s a gyereket egy másik fogadóba vitte, és egyedül ment any-

jához, aki nem ismert rá, mikor benyitott hozzá. Tréfából még szobát is kért. Mutatta, mennyi pénze van. Éjszaka anyja meg a húga kalapáccsal agyonütötte, kirabolta, s a holttestét a folyóba vetette. Másnap reggel a feleség, mielőtt bármit megtudott volna, feltárta a valóságot. Az anya felkötötte magát. A lánya kútba ugrott. Ezt az egész históriát több ezerszer elolvastam. Egyfelől valószínűtlen volt. Másfelől egészen természetes. De mindenképpen úgy éreztem, az utas megérdemelte a sorsát, mert sosem kell játszani." Camus: *Közöny* című regényében olvasható ez a passzus, mely pontos összegzését és előzetesét adja *A félreértés*ben megjelenített történetnek.

A színházteremben a középütt felállított dobogót három oldalról üli körül a közönség. A színpadot fekete függöny övezi. Weber Kristóf szuggesztív minimálzenéje vezeti be az előadást. Az itt szó szerint *fel*gördülő függöny mögött láthatóvá válik a fekete alapszínű játéktér, aminek sötétjét a dobogó hátsó oldalát lezáró fal három fehérszínű ajtaja ellenpontozza. Mira János steril díszletében Bodolay Géza steril, Camus szellemiségéhez hű, korrekt előadást vitt színpadra. A filozófiai végzetdráma tantételszerű konstrukciója tisztán mutatkozik meg a produkcióban. Camus nem sok teret ad az elevenségnek-érzékiségnek, az ötszereplős darab alakjai önmaguk téziseként és árnyékaként járnak-kelnek a metafizikai sivatagban. A drámának ez a tónusa ma már inkább filozófiatörténeti tanulságokat, mint esztétikai időszerűséget hordoz. Épp ezért érdemel figyelmet az a stílus, amelyben a rendező az előadást játszatja. Bodolaynak érzékeny egyensúlyt sikerült teremtenie egy nem-realista, nem-naturalista játékmód és a szereplők lélektanilag hitelesített motivációrendszere között. Ebben a stílusban a szereplők más és más árnyalatot képviselnek, Vincze Gábor Péter (Jan) a rajongó naivitást, Jónás Judit (Mária) az asszonyi aggodást, Fülöp Mihály (szolga) a mindentudó némaságot, Sólyom Katalin (Anya) a kétségek közötti ingadozást jeleníti meg.

A legérdekesebb és legeredetibb színészi alakítás Füsti Molnár Éváé Márta szerepében. A darabban Márta az, aki a tétovázó Anya ellenére megmérgezi a gazdag idegent (a fivérét), mert ezzel az utolsó gyilkossággal véli elérni régóta dédelgetett vágyát, azt, hogy végre áttelepülhessen messze Délre, a tengerhez. Márta embertelenül, gépszerűen következetes, a cselekedeteit vezérlő célszerűség képessé teszi minden emberi akadály leküzdésére. Füsti Molnár Éva ezt a nonfeminin nőalakot különös színészi eszközökkel ábrázolja. Ha azt mondanám, „kelti életre", nem fogalmaznék pontosan, hiszen alakításában Márta egyik alapvonása a lárvaszerűség. Arcát maszkként viseli, mimikája annyira visszafogott, hogy szinte „faarccal" játssza végig az előadást. Hasonló visszafogottság, redukció jellemzi a színésznő gesztusait is. Ha gesztusokon karmozdulatokat, taglejtést értünk, akkor Füsti Molnár Évának tulajdonképpen nincsenek is gesztusai. Karját szinte mindvégig a törzse mellett tartja, beszédét gesztikulációval nem kíséri. Kezét csak akkor mozdítja, ha valamit cselekednie kell: fiókot kihúzni, széket elmozdítani. Testmozgása, közlekedése a színpadon kimért.

A nonverbális színészi eszközöknek ez a zárójelbe tétele, a róluk való lemondás azt jelenti, hogy Márta alakját a metakommunikáció (intonáció, beszédritmus stb.) eszközeivel, a szem- és pupillamozgásokkal, és a proxemika elemeinek felhasználásával teszi színpadi realitássá. Az (önként) akadályoztatott eszközhasználat eredménye egy különös drámai karakter, egy elidegenedett, amorális, az intimitást nem ismerő lény, akiben még a vágy sem igazán emberi, hiszen a tengerpart Márta fantáziájában néptelen sivatag, a totális magány csendéletének tartománya. Márta nem társas lény (Aronson kifejezésével: nem *social animal*), vagyis nem ember. Füsti Molnár Éva alakításának paradoxona és ereje viszont éppen abban van, hogy a Camus-i filozófiai dráma tézisszereplőjét *művészileg* élővé (emberivé) teszi.

november 1. – Interjú a *Színház* című lap számára a Pécsett tartózkodó Christian Heppinstall amerikai rendezővel, aki Seattle-ben színpadra állította Örkény István *Pisti a vérziva-*

tarban című darabját, és aki disszertációját a hatvanas-hetvenes évek magyar drámairodalmából írta – noha nem beszél magyarul.

november 4. – *Kortárs dramaturgiák* című egyetemi kurzusom hallgatóival újra megnézem a Harmadik Színház *Halleluja* című előadását, mivel a darab szerepel a programunkban. Ez az est újra meggyőz az előadás értékeiről, bár a bemutatón nagyobb színpadi összpontosítást éreztem. A vendéglátói figyelmesség a soronkövetkező Vincze-rendezés társalkotói, Forgách András, Duró Győző és Koltai Róbert mellé ültet, akik a *Vitellius* bemutatójára készülnek.

november 5. – Shakespeare: *Szentivánéji álom* (Pécsi Nemzeti Színház)

Három hét telt el az október 11-i bemutató óta. Ez a hatodik előadás. Diákközönség. Főleg lányok. Reagálásuk pontos. Unják a szavalást, a tablókat, és élvezik a dinamikát és a humort, ha van. Részük van mindegyikben. Csak rossz arányban.

Arany János fordítását Márton László alkalmazta mai színpadra. A kiváló nyelvművész és színpadi szerző remek érzékkel nyúlt a múlt század közepének magyar nyelvét őrző fordításhoz, és szinte észrevétlenül, „megszüntetve megőrzéssel" igazította élővé a darab szövegét. Ezt jól mutatja egy rövid példa, Heléna monológjának részlete a nyitójelenet végéről.

Sok tárgyat, ami hitvány, nemtelen,
Naggyá, dicsővé tesz a szerelem;
Nem szeme lát, csak szíve, – s ez okon
Festik Cupidót szárnnyal, de vakon;
Elméje vad s balul itél vele:
Szárny, szem nekül: ez a hóbort jele.
Gyereknek is jól mondják annyiban,
Hogy oly könnyelmű választásiban,
És, mint játszó gyerek szavát szegi,
Játszik hitével, sosem áll neki.

Arany János fordítása

Sok olyan tárgyat, ami gyatra, hitvány,
Széppé tesz a szerelem, felnagyítván!
Nem szeme lát, csak szíve – s ez okon
Festi Cupidót szárnnyal, de vakon;
Elméje van, s balul ítél vele:
Szem nélkül szárny, ez balgaság jele.
Gyereknek is jól mondják annyiban,
Olyan könnyelmű választásiban.
Hogy mint játszó gyerek, oly szószegő
És mindig mások vesztével nyer ő.

Márton László átdolgozása

Nemcsak az előadás nyelve él, hanem a színpadképe is. Gombár Judit díszlete, mozgékonyságával, természetes anyagaival döntő szerepet játszik a darab élvezhetőségében. A forgószínpad kerületéhez illesztett karvastagságú kötelek a színpadnyílás tetején egy pontban futnak össze, és ha a színpad forogni kezd, a kötelek egymásba fonódnak. Ezek a szétbomló és egymásba kapcsolódó kötelek képi megfelelői a darab szerelmi kapcsolatrendszerének. Még ezek a folyondárok az előadás legerotikusabb összetevői, mert ezek legalább összekulcsolódnak. A színpadi helyzetekből és kapcsolatokból azonban éppen az hiányzik, amiről a műsorfüzet Jan Kottot idézi: az erotika. Az érzékiség hiánycikk a magyar színpadokon, ahol – mint Nádas Péter írja – a színészeknek csak „a szájukra, a hangképző szerveikre és az agyukra van szükségük, testük egésze azonban mozdulatlan marad." Az előadás érzékeny korban levő közönsége is pontosan érzi, hogy mikor sugárzik át egy-egy alakítás erőtere a test templomába. A Theseus-Hippolyta és az Oberon-Titánia jelenetek például rendkívül statikusak. (Ez utóbbiakban a két szereplő balról és jobbról a zsinórpadlásra függesztett „csónakon" úszik be a képbe – de minek?) A négy keretszereplő jobbára csak szaval. A négy szerelmes ifjú legalább már kergetőzik és hempereg. Lysander, Demetrius, Hermia és Heléna alakítói közül ifj. Fillár István nyeri el a diáklányok rokonszenvét. A mesteremberek sorában Besenczi Árpád (Zuboly) és Bellus Attila (Dudás) keltik a legtöbb derűt. Az előadás igazi sikere, az erotika egyetlen igazi megszólaltatója Puck szerepében Alföldi Róbert. Neki

nemcsak a hangja hajlékony, hanem a teste is. Ő az ösztönök életre hívója, a vágyak gerjesztője. Nem prűd, mint az udvari emberek, nem szalonképes. Az előadás azonban túlságosan is az. Lengyel György rendezése a hangsúlyt a külsőségekre – színpadtechnikára, retorikára – helyezi, nem pedig a shakespeare-i alakok bensejében kavargó érzelmi folyamatok érzéki megjelenítésére. Kár érte.

november 7. – Roger Howard szemináriumot tart a kortárs dramaturgiák órámra járó csoportnak. Howard az essexi egyetem irodalom tanszékén a magiszteri drámakurzus igazgatója. Nyolcvannál több dráma szerzője, melyek többsége jelenet és egyfelvonásos. Az órára behozott *A szobor jelentése* is ilyen, terjedelme mindössze hat nyomtatott oldal. A két szereplő a szobor (egy tábornok harc közben, pisztollyal a kezében) és egy, a téren áthaladó ifjú. A két alak között lezajló dialógus, illetve vita végén a szobor a pisztolyához hajoló ifjút lelövi, majd leszáll a talapzatról, és a maga helyére állítva a fiatalembert, „szellemként" távozik.

Az órán nemcsak a darabról, létrejöttének hátteréről esik szó, hanem az essexi drámaprogramról is. Így arról, hogy immár egy évtizede tanévenként szerződtetnek egy drámaírót, aki ezidő alatt megír egy új darabot, amit a tanév végén az egyetem Theatre Underground nevű színpadán bemutatnak. Drámaíró vendég volt már – többek között – Edward Bond és Howard Barker is.

Howard az óra végén házi feladatot ad: készüljenek tervek arról, hogy technikailag miként oldható meg a darab színpadon.

november 10. – Huszka Jenő: *Mária főhadnagy* (Pécsi Nemzeti Színház)

Vasárnap délutáni előadás, tizedik játéknap, második szereposztás. Családi program. Nem az előadást, hanem Lucát figyelem, akinek ez az első felnőttszínházi élménye – itthon. Tavaly, míg külföldön éltünk, minden rendezvényre, így színházba is jött velünk, de ez akkor kényszerhelyzet volt, mivel nem volt kire hagynunk. A mai operett azonban a színházi nevelés része. A háromórás előadást türelmesen végigüli, csak néha sutyorog a fülembe, hogy a hézagos operettdramaturgiát, a fordulatokat segítsem neki megérteni. Míg figyelem, mintha saját egykori élményemet akarnám benne előidézni, egy hatvanas évekbeli pécsi *Mária főhadnagy*ot, amit a kakasülőről láttam a nálunk vendégeskedő jáki rokonokkal, és amiből csak a címre, a huszáregyenruhákra és a csillogásra emlékszem. Azt hiszem, akkor láttam először színházi előadást. Lucában már csak ezért sem jöhet létre ugyanaz az élmény. Hiszen őt már kétéves kora óta – lassan három éve – viszem bábszínházba, s vannak már nézői tapasztalatai. A címszereplő, Élő Krisztina teljesen elbűvöli. Azóta, ha táncol, egyik kedvenc taglejtése, hogy tiszteleg.

november 14. – Roger Howard szemináriumának második része, melyen *A szobor jelentése* című darab megvitatása-elemzése folyik. Szóba kerülnek a szobor megjelenítésének problémái, statika és dinamika színpadi összefüggései. A program végső tanulsága az, hogy beleláthatunk a dráma és a színházi előadás közötti *terra incognita*ba, abba a közegbe, amellyel sem olvasóként, sem nézőként nincs alkalmunk találkozni.

november 16. – Max Frisch: *Biedermann és a gyújtogatók* (a Pécsi Kisszínház Egyetemi Színpada) – bemutató

Mikuli János rendező sok szellemes ötlettel dúsítja fel a „tragédia tanulság nélkül" alcímű darabot, mindenekelőtt a tűzoltókar brechti kórusjeleneteiben. A kispolgári világ megteremtésében a házaspárt alakító Besenczi Árpád és Füsti Molnár Éva jeleskedik, a gyújtogatók szerepében Pilinczes József és Tóth András ironikus karakterformálása látható. A korrekt, pontosan kidolgozott előadásnak, ha tanulsága (az alcím szerint) nem is, jelentése azért lehet. A közhelyekre és sztereotípiákra redukált világ olyan védtelen, az előítéletekre és önigazolásra épülő életvitel olyan (szociálisan és pszichésen) vak, ami

nemcsak a darabbeli Biedermann úr kisvilágát jellemzi, hanem jellemezheti a hozzánk térben és időben közelebb lévő tartományokat is.

november 21. – *Kortárs dramaturgiák* című órám vendége Vincze János rendező, akivel a *Hallelujá*ról beszélgetünk. A diákok előadáselemzései, az értő visszhang és kritika örömmel tölti el a rendezőt, aki nemcsak az előadásról, hanem annak előzményeiről is beszél. Így arról, hogy épp a Pécsi Nyitott Színpad *Pisti*-bemutatójának idején találkozott először Kornis darabjával, és nyomban olyan jelentős műnek ítélte, amit feltétlenül meg kellene rendeznie. Ez a terv, egy évtizeddel később, végre megvalósult.

november 29. – Roger Howard: *Margery Kempe* (a Pécsi Kisszínház Egyetemi Színpada) – bemutató

Hatheti próbafolyamat végén színre kerül az 1977-ben született háromszereplős ballada, mely a szerző *Mao tragédiája a Lin Piao korszakban* című kötetében szerepel, és mely egy 1400-as években élt angol asszony misztikus naplója nyomán íródott. A tizenöt könyvoldalnyi szöveg Margery utazásának történetét dolgozza fel Lynnből York érsekéhez és vissza. Margery első gyermekének világra hozatalakor olyan vallási élményben részesült, mely után istenszeretetét Krisztussal való szerelmi viszonyként élte át. Extatikus rajongása, szélsőséges érzelmi megnyilvánulásai családjában, környezetében és egyházában kitaszítottá tették. A darab egyik mottója Margery könyvéből való (az írástudatlan asszony tollba mondta gondolatait), ez így szól: „Uram, miért adtál nekem olyan sírást, amin megütköznek az emberek?" A másik mottó egy auschwitzi túlélőé: „Odabenn sírtam és nevettem. De most nem tudok."

Az epikus színház jegyében fogant darab egyik szereplője a mesélő, aki tájékoztatja a nézőket, és kommentálja, összekapcsolja a jeleneteket. A másik szerep mindazon alakok együttese, akikkel Margery kapcsolatban áll vagy kapcsolatba kerül. A harmadik szerep a Margeryé. Hogy az utazás milyen mértékben földrajzi és milyen mértékben lelki, nehezen eldönthető. A nyitó- s a zárójelenet keretes szerkezete azt sugallja, hogy a férje által cellájába zárt asszony a szobájában vizionálja és éli át a yorki utat, ám a színpadon inkább az utazás valószerűsége kerül előtérbe. A fehér díszletfalaktól határolt térben sötétbarna fabútorok, hátul középütt egy trónszerű szék, a színpad jobb és baloldali előterében pad, illetve asztal, zsámolyok és egy mosdóállvány.

Margery alakítója, Kónya Napsugár, fehérben, a mesélő, Szoták Zsuzsanna, feketében, a férjet és a többi figurát játszó Bognár Attila szerepenként más-más, színes öltözetben. Roger Howard saját darabja rendezőjeként precíz, egységes stílusú, a mű balladai jellegét érvényre juttató előadást hozott létre. A rendezés és a színészi alakítások pontossága egyetlen estén ellenőrizhető, mivel a három szereplő az egyórányi darabot először angolul, majd a szünet után magyarul adja elő. Mindhárom amatőrszínész pontos stílusérzékről, színpadi fegyelemről, Bognár Attila pedig színészi sokszínűségről tesz tanúbizonyságot. Érdekes színfoltja *Margery Kempe* balladája Pécs színházi életének.

november 30. – *december 3.* – *A Magyar Dráma Nyílt Fóruma* – Egervár, Zalaegerszeg

A hetedik Nyílt Fórumon Lábass Endre *Szellőzés*, valamint *Afázia*, Forgách András *Janka, Zsigmond, Mária*, Garaczi László *Jederman* és Nagy András *A csábító naplója (Kierkegaard)* című darabjait vitatjuk meg. Az első két darabból műhelybemutatók készülnek, a *Szellőzés*t a szerző, Forgách Móricz-darabját Merő Béla próbálja ki színházi erőtérben. A délelőttönkénti egervári vitákon a drámaelemzések (Orsós László Jakab, Sándor L. István, Mészáros Sándor és Géher István, Radnóti Sándor és Nádas Péter előadásai) mellett meghallgatjuk a Szőcs Géza *Rómeó (Shakespeare-játék)* című darabjából készült rádiójátékot és sor kerül két dramaturgiai előadásra. Nánay István a drámának álcázott színpadi szövegekről beszél; a Zalaegerszegen műsoron levő *Kőműves Kelemen* kapcsán a Sarkadi-darab színpadi változatainak sajátosságait elemzem.

A rendezvény koncepcióját és gyakorlatát a Nyílt Fórum egyik mentora, Radnóti Zsuzsa fogalmazta meg a legvilágosabban: „a »mini-bemutatóknak« a léte adja a Fórum legfőbb szakmai varázsát, azt a tényt ugyanis, hogy rövidre zárt folyamatban kísérhetjük nyomon egy színpadi szöveg sorsát és működését a tárgyaló asztaltól a színpadig; (...) ez az a ritka alkalom, mikor minden s mindenki az írórért van, dolgozik, beszél, gondolkodik. És feltehetően ez a szakmai konkrétság a Nyílt Fórum másik nagy erénye. Konkrét darabokról, konkrét szakmai problémákról folyik a vita, és csak olyan résztvevőkkel, akik anyagismerettel rendelkeznek, és felkészültek a szövegből."

december 4. – A JPTE Irodalomelméleti Tanszékének értekezlete, melynek napirendjén az általam összeállított színház „C" szak tervezetének megvitatása is szerepel. A szak célja, hogy a magyar (irodalom) főszakos diákok számára olyan kiegészítő képzés lehetőségét kínálja, mely során a „C" szakot elvégzők olyan gyakorlati tapasztalatokra és készségekre tesznek szert, amelyek képessé teszik őket színházi cselekvésre. Nem művészek képzése a cél, hanem olyan szakembereké, akik (tanári) pályájukon meg tudnak szerkeszteni egy (irodalmi) műsort, meg tudnak szervezni egy ünnepélyt, színpadra tudnak állítani egy jelenetet, a tanításban színházi (drámapedagógiai) eszközökkel is élni tudnak. A tervek szerint a programot a következő tanévben kezdjük.

december 5. – Molière: *A Mizantróp* (kaposvári Csiky Gergely Színház)

Öntörvényű színházi műalkotás, mely nem színpadi értelmezése a darabnak, hanem maga a mű. Ascher Tamás újabb rendezői remeklése.

A jövő heti bemutatójára készülő Forgách András is velünk jön Kaposvárra, de a visszaúton a látott előadásról nem ejtünk szót. Inkább ismerkedünk, előkészítendő egy nyilvános irodalmi beszélgetést. *A Mizantróp*ról egymás véleményét majd elolvassuk a *Színház* 1992. márciusi számában.

december 11. – Forgách András: *Vitellius* (a Pécsi Nemzeti Színház Kamaraszínháza) – ősbemutató

A második Forgách-premier hat évvel követte az elsőt, *A játékos* 1985-ös budapesti, Katona József színházbeli bemutatóját. A *Vitellius* gyökerei azonban mélyebbre nyúlnak, mint erről a szerző a darab első nyomtatásban közölt változatának bevezetőjében, a *Színház* 1991. januári számának mellékletében beszámol. „Semelyik döntésed ne legyen végleges" – idézi a bevezető címe a darab egykori, 1980-as, egymondatos szinopszisát, melyet Forgách akkor a győri színházhoz nyújtott be, Nádas Péter és Morcsányi Géza biztatására. A darab szerepelt az 1989-es zalaegerszegi Nyílt Fórumon, ahol a résztvevők titkos szavazatai alapján a legjobbnak ítélt műnek járó Vilmos-díjat is elnyerte. A *Színház* mellékletében közölt változat jóval tömörebb, összefogottabb szöveg a Fórumbelinél, a Cserépfalvinál a bemutató napján megjelent első, *Két dráma* című Forgách-kötetben publikált *Vitellius* pedig a legvilágosabb és legszimmetrikusabb szerkezetű, legkoherensebb változat. A Suetonius *Caesarok élete* című munkájából kölcsönzött történelmi alak kilóg a monomániáikban, szenvedélyeikben végzetszerűen következetes drámai hősök sorából. Rokonait másutt kell keresnünk. Mint Radnóti Zsuzsa írja: „Vitellius a következetlenség hőse, az önkeresés egzisztenciális problémáival viaskodó, filozofikus lélek, komédiás-császár, és ebben a vonatkozásban nagy ősökre, Füst Milán *IV. Henrik király*ára, Camus *Caligula*jára, Dürrenmatt *Nagy Romulus*ára emlékeztet." Szó és tett folytonosan egymást cáfoló viszonya jellemzi őt, s éppen a következetlenségben való következetesség miatt lehetetlen *jellemezni*, hiszen ahhoz jellemmel, identitással kellene rendelkeznie. Társadalmi identitását tekintve Vitellius egy hatalmát vesztett császár, akinek már rég le kellett volna mondania; primer identitását tekintve pedig – bár látjuk őt fiúként, apaként, fivérként stb. – egyik szerepben sem mutat megfelelést a helyzet és viszony kínálta szerep és pilla-

natnyi magatartása között. A Forgách által megérzett és megfogalmazott jelenség nagyon izgalmas, és a darabot azon létdrámák sorába illeszti, melyek formaproblémaként és tartalmi kérdésként is reagálnak az individuum mai létlehetőségeire és a drámai formateremtés megvalósíthatóságára. Noha Vitelliust népes udvari sereg – harminc-negyven kisebb alak – veszi körül, ez csak az ő drámja. A statisztéria legfeljebb asszisztál a címszereplő tragikomikus monodrámájához. A szerkezet monodramatikus jellege külön feladatot ró a színpadi megvalósítókra, mindenekelőtt a rendezőre.

Vincze János rendezése pontos szöveg- és szituációelemzésre épül. A rendezői munka döntő része észrevétlenül épül be a címszereplő Koltai Róbert színészi játékába. Koltai rendkívül sokszínűen, virtuóz módon jeleníti meg Vitelliust, széles érzelmi, gesztikus és intonációs skálát vonultatva fel. Alakításából itt-ott elővillan a clown, főként azokban a jelenetekben, ahol Forgách hoz létre poentírozott helyzeteket. A címszerep színészi és rendezői megoldottsága és árnyalt kidolgozottsága mellett a Vitellius körüli világ színpadi megteremtése hiányos. Míg bizonyos udvari szerepek felépítése megfelelő, így Bánky Gábor a Titkár, Barkó György Lucius, Fekete András a 3. Írnok szerepében, addig más helyzetek következetlenek vagy pontatlanok, például az Ácsot játszó Kovács Dénes méricskélést imitáló gesztusai, vagy mindkét rész befejezése – ami zavaróan hatástalan.

december 16. – Nyilvános beszélgetésem Forgách Andrással a Művészetek Házában a *Vitelliusról*, a pécsi bemutatóról, színházról, drámáról, írói pályáról.

december 17. – A kari fenyőfaünnepélyen a Bi-bá-bó együttes ad az alkalommal össze nem függő műsort az oktatók és dolgozók gyerekeinek. A bábbetétek jók, de a sok „színészi" jelenet és a gyerekek „önkéntes" belerángatása az „álomvonatozásba" az erőszakos műkedvelés gyorsan felejthető példája. Luca, színházi tapasztalatai birtokában és saját elhatározásából, nem kapcsolódik bele a játékba.

december 22. – Sólyom Kati és a Szélkiáltó együttes karácsonyi műsora a Baranya megyei Művelődési Központban. Szeretet és szakértelem, a gyereklélek titkainak ismerete, varázslat és humor. Otthon meg kell hallgatni a már addig is százszor hallott Szélkiáltó-lemezt és új élményfogalom születik, a Sólyomkati.

1992. január 10. – Ivo Brešan: *Paraszt Hamlet* (kaposvári Csiky Gergely Színház) – bemutató

Babarczy László a darab rendszerváltás utáni időszerűségét bizonyító előadást rendezett. A tsz-elnök, párttitkár szerepében Szalma Tamás és a kocsmárosné alakjában Molnár Piroska megszokott magas nívóját hozza. A fiatalodó kaposvári csapat fegyelmezett összjátékából kiválik Kelemen József tanítója, aki kiemelkedő alakításának köszönhetően az előadás kulcsfigurájává és az értelmiségi sors és magatartás darabon túlmutató példájává válik.

január 12. – A Bóbita Bábszínház *Hókirálynő* előadása ismét elmarad.

január 18. – *A drámai szöveg és az előadás* – az első Romániai Magyar Színházelméleti Tudományos Tanácskozás Marosvásárhelyen. Az Erdélyi Múzeum Egyesület és a Marosvásárhelyi Színművészeti Akadémia „Szentgyörgyi István" tagozata által szervezett és a Soros Alapítvány kolozsvári irodájának támogatásával létrejött konferencia a romániai magyar színjátszás kiteljesítésének szándékával szerveződött, azért, hogy a kortárs színházi irányzatokról és színházesztétikai kérdésekről szóló előadások segítsék a színházi alkotók munkáját. A helybeli előadók a színiakadémia tanárai (Béres András, Kovács Levente), rendezők (Parászka Miklós, Tompa Gábor), lapszerkesztők (Keresztényi Sándor) és író-műfordítók (Tóth István). Magyarországot négyen képviseljük, Bécsy Tamás, Nánay István, Székely György meg én. Előadásainkat követően délután Nánayval műhely-

megbeszélést is vezetünk, ő a *Három nővér* Peter Stein- és Ascher Tamás-féle rendezéseit elemzi, én Nádas Péter és Kornis Mihály drámáinak értelmezési problémáiról beszélek. Szeretetteljes, bensőséges tanácskozás, felfokozott érdeklődés, kellemes hangulat, sok új szakmai ismeretség az erdélyi magyar színházművészet jeles képviselőivel.

január 19. – Míg én a Balt-Orienten sebes-vonatozom hazafelé, és fülemben Parti Nagy Lajos sorai kattognak („E szelíd tájban/ nincs hiba bájban./ Messziről halk térzene/ rémlik, mintha vérzene."), végre színrekerül J. Svarc *Hókirálynője*. Este már elmesélik nekem az előadást, meg azt, hogy a szomszéd gyerek, akit talán nem teljesen kötött le a játék, egyszer csak megszólalt: „nyomd át, apu!" A csatornaváltó a színházban azonban egyelőre még nem működik.

január 24. – McNally–Kander–Ebb: *The Rink/Görkorcsolyapálya* (Pécsi Nemzeti Színház) – bemutató

A kortinán átsejlik Menczel Róbert és Selmeczi György díszlete, mely a műsorfüzetben közölt fénykép tanúsága szerint az 1984-es amerikai Broadway ősbemutató színpadképének hű másolata. Ez a földre borított félgömb, ez az acélívek által tartott üvegkupola a történet szerint egykor egy virágzó vidámpark kedvenc attrakciója volt, ahova görkorizni jártak a fiatalok. A nyitányban a harminc éves Angelt (Füsti Molnár Évát) látjuk, aki mintegy tízévi csavargás után hazatérni készül a rinkre, ahol született, és ahol gyerekkorát töltötte. A pályát azonban anyja, Anna (Vári Éva) a pangás miatt eladta, és amikor a kortina felmegy, megérkeznek az építmény szétbontására szerződött munkások. Angel ragaszkodik a pályához, anyja pedig a bontáshoz. A darab a továbbiakban időszembesítő technikával, filmszerű váltásokkal idézi fel a múlt különböző szakaszait, a családi és társasági kapcsolatokat, illetve Angel és Anna külön töltött évtizedének meghatározó epizódjait. Anya és lánya konfliktusa happy enddel zárul, a két ember egymásra talál, Angel kislánya is betoppan, és Angel az elnyert anyai szeretet nyomán már nem ellenzi a rink lebontását.

A darab magyarországi bemutatóját Szegvári Menyhért rendezte, aki alkotótársaival, Uhrik Dóra koreográfussal, Papp Zoltán karmesterrel, Vágó Nelly jelmez- és az említett díszlettervezőkkel és másokkal kellemes, hatásos előadást hozott létre. Szegvárinak a fénydramaturgiától a karakter- és szituációteremtésen át a színpadtechnika olajozott működtetéséig mindenre gondja van, a jelenetek pontosan komponáltak, a zenei betétek sokszínűek és hatásosak. A nyolc szereplő, az Angelt játszó Füsti Molnár Éva, az Annát alakító Vári Éva, valamint Spindler Béla, Besenczi Árpád, Vincze Gábor Péter, Matoricz József, Nádházy Péter és Stenczer Bla a bontómunkások és a felidézett epizódalakok szerepében a háromórás előadás alatt szinte folytonosan játékban van. A két női főszereplő közül Füsti Molnár Éva kiváló énekhanggal, sokszínű színészi eszköztárral kelti életre Angel alakját, az anyjával való kapcsolatában felnőtté válni igyekvő lányt, a múltidéző betétekben az elvarázsolt kastély csodavilágában élő gyermeket. Egy-egy hangsúllyal, villanással vált gyermeki és felnőtti énje között. Vári Éva a dekoratív, lányát mindig elnyomó anyát játssza, aki férje elhidegülése és távozása után az éjszakai életben keresett menedéket és vigasztalást. Szeretetvágy és keménység, vonzerő és kiszolgáltatottság elemeiből építi föl a szerepet, erős érzelmi váltásokkal, teljes énekesi eszköztárral. A hat férfiszínész a bontómunkások alapszerepe mellett négy-öt további figurát is játszik. Csoportos színpadi jelenlétük remek csapatmunka, sok humorral – mindenekelőtt a görkorcsolyázós jelenetben. Az epizódokban a legsokszínűbb játékot Besenczi Árpád mutatja, a legfegyelmezettebb alakításfüzér pedig Stenczer Béláé. Spindler Béla a férj (és apa) szerepében szavak nélkül is pontosan, mélyen jelzi a figura lelkiállapotát. A bemutató az évad közönségsikere lesz, joggal. Egyedül a tapsrend végét érzem igazságtalannak, azt, hogy a két egyenrangú főszerep és teljesítmény ellenére nincs váltakozás az utolsóként meghajló személyében: mindig csak Anna alakítója fogadhatja a crescendo csúcspontján a tapsot.

THOMKA BEÁTA

A BEFOGADÁS KIHÍVÁSAI, 11.

Elbeszélt reflexió, reflektált elbeszélés

(Ungváry Rudolf: A gépfegyver szálkeresztje)

A művekkel való kapcsolatteremtést befolyásoló tényezők sokféleségéből esetenként más-más mozzanatok kerülnek előtérbe. Az sem ritka, hogy egy könyvborító indítja el az odafigyelés folyamatát. A mű felé terelő motívumokról később gyakran meg is feledkezünk, mert helyükre a kiteljesedő, rendszerezésre váró benyomások kerülnek. Ungváry Rudolf prózakötetének különös címe, borítója, fülszövege, rendhagyó tartalomjegyzéke igen hatékonynak bizonyult ebben a kontaktust megelőző, előkészítő szakaszban. Nemcsak a „szálkereszt" (szakszó? metafora?) képezett rejtélyt, hanem a szerző is, aki most adja közre 1959-től 1980-ig írott tizenhét prózai szövegét. Ha az első reakció az volt, vajon miért nem előbb, most inkább azt kérdeznénk, miért 80-as keltezésű az utolsó szöveg? Az indítékok immár e próza megtapasztalásából erednek, továbbá egészen közvetlenül azokkal a kétségekkel állnak összefüggésben, melyek átszövik a kötet majd minden írását, hogy a végén a megszólalást, elbeszélést, elbeszélhetőséget illető dilemmák – paradox módon – áttekinthető ars poeticává rendeződjenek. Ha az időközben eltelt évtized alapján arra kell gondolnunk, hogy a szerző éppen e kötet megjelenésével együtt vont le alapproblémáiból olyan konzekvenciákat, melyek a prózaírást, prózaírását lehetetlenné teszik, az olvasó először van olyan helyzetben, hogy e hangra figyeljen és hogy várja. E várakozást éppen az Ungváry Rudolf által exponált kérdések jellege, mélysége, a kérdésfölvetés módusza, az elbeszélt reflexió és a reflektált elbeszélés kölcsönviszonya teszi dinamikussá.

A rendhagyó tartalommutató különös kötetkompozíciót rejt. Eleve érzékelhető, hogy a szövegek egymásutániságát nem, nemcsak az időbeli mozzanat, hanem egy hangsúlyosabb elem, terv szabja meg. A kötet három részének, a ciklusoknak külön címei és „szerzői" vannak. Az ötvenes évek elbeszélője Rudolph U. *(Vata fia)*, a hatvanasoké Szvetkovics Gergely *(Történetek)*, a hetvenes éveké a borítón szereplő auctor *(Ő)*. Jó ideig bizonytalanok vagyunk annak megítélésében, mi szervezi éppen így az anyagot, az azonban kezdettől fogva sejthető, hogy aligha véletlenszerű az elrendezés. Amiben az olvasás, újraolvasás erősít meg bennünket, az a föltételezettnél is szilárdabb formaeszme, melynek egyik hozadéka, hogy egy lehetséges regénykompozíció koherenciája érlelődik ki a szövegek térközében. Nem kerülheti el a figyelmünket még egy látszólag apró mozzanat sem. A legelső szöveg mottója alatt olvasható név (Samsa György) Kafkát hozza be az „input" első gesztusaként. A kötetzáró írás címe *Franz*, utolsó mondata pedig – egy korábbi főmondat alárendeltjeként – (csoda), „Hogy Franz Kafka egyáltalán ötvenegy éves lett, mire mégis meghalt." Ha semmi egyéb, e két motívum asszociációs áramköre is pántként működne, s az egybefogottságra figyelmeztetne.

Egy-egy ciklusnál, elbeszélésnél elidőzve azt a minőséget fürkésszük, amely állandósulni látszik és egymásba fordítja az egyes darabokat. Tárgy, hangvétel, atmoszféra, tónus, nyelv, poétikai alakzatok, műfajformák, elbeszélők, személyek, nézőpontok vonzanák közös irányba a szövegeket? A történetek ideje, szereplői, az elbeszélés hangneme, az elbeszélő grammatikai személye, a szövegek szerkezete, formacélja változó. Úgy tűnik, másban kell keresnünk az egységesség felé ható erővonalak forrását. Az mindene-

setre tény, hogy a szövegegyüttes nem esetlegesen áll össze, és azoktól a kötetektől is eltér, melyek egy adott időszakban létrejött termés prezentálói. Egyébként az utóbbi időben meglehetősen kevés rövidprózai kötet lát napvilágot, s így még nagyobb súlyt kap a rendhagyó kompozíciójú könyv, különösen ha antológiába illő darabjai is vannak, mint – többek között – *A gépfegyver szálkeresztjé*nek első és utolsó szövege.

Az első ciklus prózáinak egyik igen szembetűnő vonása a tárgyias, ökonomikus, kihagyásos elbeszélésmód. A történetek alaphelyzetei szinte kivétel nélkül határhelyzetek, válságszituációk, melyeket a háborút, forradalmat, ostromot idéző körülmények fognak keretbe. Mintha egyazon létállapot körvonalazódna az egymásra utaló mondatokban: „valami volt belül, de tudtam, hogy nem kerülhetem el." (Op. 31); „Tudom, hogy nincs többé visszatérés. Hiába szaladnék utánuk, soha nem jutok el oda" (Op. 47); „végül hangosan kiáltozni kezdett a süket sziklafalaknak, mintegy beismerve a vereséget, mely győzelmében őt is utolérte." *(Feltartott kézzel)* Ezek az igen pontos, kimért narratív rajzok egyfelől a redukált szerkezetű novellát idézik, másfelől a sugalmazásra támaszkodó rövidtörténetet, a Kafka művészetére jellemző parabolát. Mindkettő az elhagyás jegyében alakul, ezzel erősíti fel a tömör metszetet, melyet a pincebeli eltévedésről, az éjszakai sírásásról, a bevetésről, kilövésről, a kiutazási kérelemért tett megalázkodásról felvázol.

A kezdőmondatok tanúsága szerint az események úgy válnak ki a történések sorából, hogy az elbeszélés pillanatában már folyamatban vannak. Sem előzményeik, sem további alakulásuk nem követhető nyomon. „Lent a délelőtti csend fogadott" (Op. 31); „Mikor már mindennek vége volt" (Op. 47) – hogy minek, nem derül ki; a *Hős kamikaze* ironikus szöveg, igen tudatos elhomályosító gesztussal indul: „Már évek óta azt mondják, háború van.": „Nem volt már több kérdeznivaló." *(Egy kérelem)* – ezt megelőzően tehát feltehetően párbeszéd folyt, melyről nincsenek ismereteink, csupán arról az előkészített, ám el nem beszélt torz engedményről, melyet a kérelemért folyamodó tesz útlevele megszerzéséért. Hasonlóképpen alakulnak a zárások is, megszakítással, félbehagyott mondattal, esetleg egyazon mondattal, ami szorosabbra fűzi a szövegközi relációkat. E történetek mindegyike roppant latens feszültséget hordoz, s ezt fokozza az elliptikus modor és szerkesztés. A hatvanas évek elbeszélőirodalmában csak elvétve akadunk ilyen prózakoncepcióra, mely arányai, metszettsége révén ennyi év után is frissességével hat s változatlanul ritka jelenség.

Az „input" ciklust az „átmenetek" jelzésű követi, az ötveneseket a hatvanas évek, a történetek pedig atmoszférájukat illetően még szervesebb illeszkedést mutatnak. Különös nevű, álnevű vagy névtelen figurák téblábolnak a lakásokban, pesti értelmiségi társaságokban, utcákon valami különös passzivitásba, fásultságba, várakozásba? süppedten: „a nagy szobákban emberek nyüzsögtek, újak érkeztek, régiek mentek, majd ismét visszatértek; mindenki ott volt (...), senkit sem kellett keresni (az ember azokkal is találkozhatott, akiket különben évente csak egyszer lát), a legnagyobb teremben mindig akadtak táncolók, az ajtók közelében jól öltözött fehér inges fiatalemberek folytattak egymással hosszú, elmélyült beszélgetést, a sötét szobákban fojtott mormolások, a lámpák közelében hangos zsivaj – ó, az otthonosság!" *(Van, aki bírja és van, aki nem)* A szereplők között fura dialógus folyik, válaszokból, félbehagyott mondatokból, utalásokból szövődő. Hol csak kérdés van, hol csak válasz, a töredékesség tünetszerű.

A szintaxis eszközei a közérzet közvetlen sugalmazói. A legerőteljesebben a hosszú című *(Nemcsak a messziről látható...)* szövegben érvényesülnek, melyben egy lányt „a templom körüli csönd", a nagyvárosi magány, a beszélgetés hiánya, emlékei, „a meghallgatás természetes emberi szükséglete" betérésre, majd gyónásra késztetnek. Ungváry ritkán teszi introvertálttá beszédét, itt azonban a belsőt elemző leírással rendkívül érzékeny felületet teremt. Talán a dialógushelyzetek eddigi formái, az ellehetetlenülés peremén való ingázásuk, vagy a lány tiszta *meghallgatás-igénye*, illetve a gyónási rítus alapvető merevségének és nem dialogikus karakterének következtében bontakozik ki

bennünk a sejtés a vágy, az igény meghiúsulásával kapcsolatban. Együtt lépkedünk a templombelső felé, a várakozás közös. A lány a napsütéstől, a sétától, a kinti színek észlelésétől s attól, hogy majd „egyszerűen elmondja mindazt, amit rossznak és megoldatlannak érez", már-már boldog. Lényéről semmilyen szituáció alapján nem alkothatunk magunknak képet, mert semmilyen szituációban nem láttuk, csupán séta közben s a templom felé vezető úton. Ahogyan azonban ebben az egyetlen helyzetben elénk áll, s feltárulkoznak töprengései, meditációja, meghallgatás-vágya, törekvése, hogy a kérdésre, miért is jött gyónni, őszintén és tárgyilagosan válaszoljon, kifejezetten bensőséges kapcsolatot létesítünk vele. A kérdéseket nem halljuk, a lány higgadt válaszai alapján rekonstruáljuk őket, ezek által ismerjük fel alkalmatlanságukat a megértő azonosulásra, mely nélkül semmiféle feloldozásszerű gesztusig nem érkezhetnek el. Hogy a meghallgatás-igény kielégítetlensége ellenére valamiféle revelációt mégis átélhet a lány, az egészen különös reakciójával magyarázható: „csak azért ment el még egyszer, hogy túlságosan meg ne bántsa a másik embert, hogy túlságosan el ne keserítse őt, amiért magára hagyta". Az egyedüllét fokozatainak és viszonylagosságának megtapasztalása, s a tapasztalat higgadt elfogadása képezi azt a vonást, mely által elmélyül e személyiség rajza: a lány tudássá vált tapasztalata az elbeszélés eseménye.

A kés és villa (...), valamint a két szöveg, melyeknek címei *Peéri-Kolla* nevével kezdődnek, egymást folytatják, írják tovább. Egybefogásukban a szövegek között ingázó, visszatérő szereplők, írók, különcök, entellektüelek, hol ilyen, hol olyan név alatt, rövidítések mögött rejtőző alakok játszanak közre, továbbá a beszédtárgyak azonossága, hisz rendszerint az irodalom a téma. Itt már Szvetkovicsnak nevezi magát az elbeszélő, e név áll a ciklus élén, holott maga is tagja a társaságnak, melyben diszkurzus folyik, róla is szó van. A kötet eddigi írásaiban sem az eseményességen, a külső történésen volt a hangsúly, inkább a helyzetrajzokon; most még inkább az ambientus kerül a középpontba, annak a légkörnek az érzékeltetése, amelyben a beszélgetésekre, eszmecserékre sor kerül. A szövegek nézeteket, véleményeket rögzítenek, az elbeszélő pedig magnófölvételeket készít, melyek őrzik a viták, párbeszédek közvetlenségét, természetes hanghordozását és lüktetését. U. mögött a szerző áll, az író, N. N., M. M. jelzések Mészöly Miklóst, Walden Péter Nádas Pétert jelenti, időben tehát a félmúltig, közelmúltig, ismerősökig és ismerős szituációkig érkezünk. Az elbeszélés magát tematizálja s elsősorban az történik, hogy U. vagy Szvetkovics (már-már mindegy) dokumentumot készít a beszélgetésről: „N. N. és Walden Péter még nem tudják, hogy néhány hónap múlva akaratuk ellenére találkozni fognak ezzel a nappal, a zsenge újjászületést követő dokumentummá élettelenedett szavakkal, mintegy berántva őket is a kompozícióba, bocsánatkérően ugyan, mert mindez foglalkozásuk következtében éri őket." Szvetkovics kísérletezik, a játékot később le is leplezi, arra tereli a szót, amit csinál s partnereivel megvitatja a valóság (?) problémáját, mely „a dokumentummal lép be..." Ettől fogva tehát eredendően poétikai, elbeszéléstechnikai, esztétikai a tárgy, s egybemosódik az, amiről szó van, azzal, ami megszólal.

Rendkívül rokonszenves kísérletek ezek, hisz a mondatok, szólamok, szólamváltások lélegzetvételt, beszédszünetet, a gondolat diszkurzívvá válásának folyamatát is érzékeltetik, felismerhető N. N. s mások modora, mely mintha nem „élettelenedne" dokumentummá, noha az, hanem éppen megelevenedne a beleszólások, rákérdezések, egyszerre beszélések, megszakítások, elhallgatások által. „Nem, öregem, mert ö... szóval... ez egy csodálatos dolog... abban a pillanatban, hogy... egy magnószalagon fölvett szöveg leírva, ordít róla, érted? hogy ezt nem írták, hanem mondták." „A prózai szövegbe betett úgynevezett természetes, mondott szöveg... nem mondható..." A játék folytatásaként immár magát a fölvétel(ezés)t is megvitatják, Szvetkovics ezt is fölveszi..., ezt is olvassuk s még akkor is élvezzük, ha N. N.-nek igaza van, közben nélkülözzük a testbeszédet, mimikát, a mozdulatok, hangmagasságok, az intonáció gesztusrendszerét. A stílus

önmagára bámul, írja Szvetkovics, s a végén: „csak a hamisítás marad vissza, a megcsinált szöveg, meg az, amiről hallgatott, miközben beszélt". – Ebben a rétegessé tett prózai önreflexióban, szüntelen visszakérdezésben Ungváry saját alapkérdéseit ellenőrzi annak a koncepciónak a nevében, mely éppen ezekben az években (itt 1973-at írnak) tette nyilvánvalóvá érvényességét.

A hetvenes években írott, azokat rögzítő szövegeket a kötet harmadik ciklusa tartalmazza, mely fölött immár a szerző neve áll, és szögletes zárójelben az, hogy Ő. Ebből a nézőpontból szemlélődve olyan érzésünk támad, hogy mindaz, ami ezt megelőzte, belső felkészülés és út volt az azonosság meglelése felé. Utaltunk már arra, hogy a befelé figyelő magatartás és a személyes hang, a beszélő szubjektivitása nem áll az előtérben, az elbeszélő neveinek átalakulásai, majd a Saul név fölbukkanása azonban közvetlenül az identitás kérdésére irányítja a figyelmet. A gondosan jelölt évszámok, a helyzetek alakulásai, a korábbiakban gyakori háborús, forradalmat idéző motívumok, állapotok, majd a súlypont áttevődése magának az írásnak, az irodalomnak a kérdéseire végül valami fejlődési ívvé rendeződnek. Időközben maga a próza is transzformálódik, keresi, fölleli formáit, hangját, tónusát, hogy a kötet végén valahogy úgy lépjen maga is föl, mint (U. Szvetkovics után) Saul: „- Most aztán már elég – mondta Ungváry Rudolf, mikor Saul belépett. – Ennek véget vetünk." Ez az alakkettőzés lényegében a megtalált azonosság pillanata. „Magamat »tudom«, még ha nem mindig ismerem is. A személyességen keresztül talán jobban megismerem."

A *Szép idegenség* és az *Ő* tárgya közvetlenül a fenti problémakör, eljutás az Én leírásáig, rekapitulációja az önazonosság, a személyiséget alakító hatások, élmények, az írás és az autentikus cselekvésforma problémakörének, melyre a kötet épül. A felismerések egyben magának a formának a konstituálódását jelentik, rátalálást a *szép műfajtalanság* eszméjére s ezzel egy eredeti prózapoétikára. Több vonatkozásban volt szó a szerves, motivikus és egyéb egybeépítési módozatokról. A kötetegész perspektívájából kifejezetten szilárdnak tűnnek e mozzanatok, tervszerűnek és megalapozottnak. Néha abban is kételkedünk, ténylegesen ilyen „elvétve" születtek-e ezek a szövegek, s valóban csak valami utólag letisztult elképzelés nyomán alakult-e ki koherenciájuk, vagy az évszámok, évtizedek is csak a játék részei. Ungváry Rudolf többszörösen körüljárt, vissza-visszatérő, más-más összefüggésben szóvá tett, személyes dilemmákként fölvetett poétikai kérdései sajátos módon egy egész korszakot izgató problémák (voltak), melyekkel éppen intenzitásuk miatt – jó volt ismét szembesülni. Ilyen értelemben *A gépfegyver szálkeresztje* mindazok számára személyes rekapitulációt is jelent, akik közelebbről, távolról, elbeszélőként, olvasóként maguk is a prózának, poétikának ebben az erőterében mozogtak és meghatározónak érezték gondolkodásuk, szemléletük, személyiségük formálódásában. Ez az alapja az élménynek, hogy valamilyen módon magunk is résztvevői vagyunk az *itt elbeszélt* reflexió folyamatainak. *(Holnap Kiadó, 1991)*

SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY

SOK, DE NEM MINDEN

Esterházy Péter: Hahn-Hahn grófnő pillantása

„Nem mondom, hogy a szemrehányás nem jogos, de nem is kérek kegyelmet. De tudhatná, én én vagyok, következésképp arra megyek, amerre tudok. (Goethe úr megy arra, amerre akar...) Maga hiába *akar* valamit tőlem. Valamit mindenki akar. Megengedem, válogasson belőlem, s ha nem tud, hát vonja meg a vállát."

Esterházy új regényének egy idézet a kiindulópontja. Aligha meglepő ez a huszadik század végén, amikor a művész különösen hajlamos arra, hogy válogasson a múlt emlékeiből. Minél több szöveg válik hozzáférhetővé, annál inkább közkincsnek számítanak. Nem a felhasználás ténye, inkább az alkalom a fontos. A fenti idézetet akár úgy is olvashatom, mint az alkotó intését az olvasóhoz. Annál is inkább, mivel a regény több részlete is azt sugalmazza, hogy csakis a kivételes lángelme akarhat valamit, ha egyszer valaki nem az, ne törekedjék ilyesmire, mert számára a bátorság éppen annyit tesz, mint nem akarni. Csakis a közönségesség akar mindig valamit.

Zokszó nélkül veszem tudomásul ezt az üzenetet. A jelentős alkotó halad valamilyen irányban. Értelmezője nem mindig látja helyesen ezt az irányt, pontosabban a maga gyarló módján mindig elő akar írni ilyet a művész számára. Esterházy a *Hahn-Hahn grófnő pillantását* írva kétségkívül más célt tűzött ki maga elé, mint korábban. Ez mindenképpen figyelmet érdemel, hiszen vannak jelentős írók, akik minden alkotásukat néhány rögeszme jegyében hozzák létre.

A regény címe is abból a Heine-levélből származik, amelyet idéztem. A költő azt állítja, hogy a nőírók egyik szemüket a papírra függesztik, a másikat mindig egy férfiúra. „Kivétel Hahn-Hahn grófnő, aki félszemű."

Hogy értendő ez a cím? Lehetséges, hogy egyszerűen azt hivatott közölni, hogy a regény szerzője a pontos célzás érdekében ki szeretné iktatni a bizonytalanságot, amely a kétféle szemszögből tekintés velejárója? A papírra igyekszik összpontosítani figyelmét, a mondatért fohászkodik, mondatokra emlékezik, ahelyett hogy a közönség tekintetét fürkészné? Nem hiszem, mert egyfelől Esterházy ritkán éri be egyértelműséggel, másrészt nagyon is figyel mindarra, ami körülötte történik Magyarországon. Értelmiségi föladatot is vállal, összhangban a közép-európai hagyománnyal és ellentétben a Nietzsche szellemében fogant szemlélettel, mely szerint a kultúra nem azonos a művészettel, a Kulturträger céljai ellentmondanak a Kunstträger törekvéseinek.

A regényben utóbb a grófnő vak szemének a pillantása kerül szóba, ami óhatatlanul is talányossághoz vezet. A vak szem átvitt értelemben mélyebben láthat. Elképzelhet például egy olyan Közép-Európát, amely szemmel nem érzékelhető.

A jó cím vagy egyértelmű, vagy éppenséggel rejtvényszerű. A „Hahn-Hahn grófnő pillantása" érdekes cím. A könyv elolvasása előtt a legtöbben inkább csak a hím- s nőnem közötti ellentmondásra figyelünk föl. A regény utolsó szavainak elolvasása után többet, sokat tudunk, de nem mindent.

1963. június 28-i eseménnyel kezdődik a történet. Az elbeszélő azt idézi föl, tizenhárom éves korában mint utazott Bécsbe, hogy azután dunai kirándulást tegyen nagynénje férjével, egy bizonyos Robertóval. Visszaemlékezésről van szó, hiszen a törté-

netmondó többször is utal az eltelt időre. Talán nem véletlen, hogy olykor e célzások is a látásra vonatkoznak: „akkor még nem voltam rövidlátó, tehát láttam, amit láttam, csak hinni nem hittem" – jelenti ki egy ízben. Óhatatlanul is arra lehet gondolni, az öregedés – mely fontos szerepet játszik a regényben – a külső, közvetlen érzékelést a belső látás, a közvetett szemlélődés rovására szorítja vissza. A lelki szem többet lát, mint a testi.

A második fejezet azután átvált egy közelebbi múltra: „Néhány évvel ezelőtt" megtörténteket beszél el. Az elsőnél tizenhét évvel későbbi második bécsi tartózkodás a múlt keresése. A második dunai út már sokkal teljesebb igényű, de át- meg átszövik az elsőnek emlékei.

Ismét más időbe vezet a harmadik fejezet. Itt kerül sor annak a levélnek idézésére, melyet Heine Marxnak írt, s melyben szó esik Hahn-Hahn grófnőről. Mondhatnám azt, hogy a regény története úgy bontakozik ki, mint e háromféle idő összjátéka, de ez egyszerűsítés volna, hiszen a kilencedik fejezet Hindemith életéhez, 1990-ből 1921-be vezet vissza, a hatodiknak közepén pedig a beszédhelyzet változik meg. Az első személy helyébe harmadik kerül, s ettől kezdve rendszeresen visszatérnek az „Utazó" beszámolói a megbízónak, aki időnként táviratban fejezi ki elégedetlenségét vagy kívánságait. A párbeszéd sajátos formája alakul ki: az elbeszélő társalog történetének befogadójával, s kettejük viszonya némileg arra emlékeztet, ahogyan Esti Kornél feleselt a barátjával, aki társszerzője akart lenni.

Esterházy rendszeres olvasóit nem lepi meg, hogy ebben a művében is a nyelv sokoldalú művészének bizonyul. Aki szerette korábbi könyveit, ezúttal is bőven talál kedvére való mondatokat, amelyeket azután használni fog a megfelelő alkalomkor. Lehetetlen nem élvezni a szójátékokat, a kiferdített idézéseket, a fennkölt és alpári keverését, ugyanannak a kifejezésnek különféle továbbviteleit s a motivikus kapcsolatokat. Az Utazó „két előétel közt szereti szórni a *tárgyi apróságokat*", s az anekdoták többsége is mulatságos. Az elbeszélő a „már akinek ez mond valamit" kifejezés ismételgetésével teremti meg olvasóját. Elképzelem a (talán nem is távoli) jövő művelődéstörténészét, mint fog dúskálni az anyagban, amelyet e regény kínál majd számára a huszadik század végének Magyarországáról.

A *Hahn-Hahn grófnő pillantása* önértelmező regény: saját maga elkészüléséről (is) szól. Az alcímben megjelölt utazás – „lefelé a Dunán" – nemcsak a halál felé vezető sorsnak, de az írásnak is a metaforája. Az Utazó önmaga azonosságát s azt fürkészi, hová is tart: „Azt kérded, *azért utazom-e, hogy újra átéljem a múltamat?* Válaszom ez lenne: *A távol nem más, mint negatív tükör. Az utazó felismeri azt a keveset, ami a sajátja, miközben felfedezi azt a sok mindent, amit nem ért el, de nem ér el soha.*"

A Duna nemcsak annyiban irányítja az utazót, hogy összekapcsolja egy széttartó világ részeit, de egyúttal jelképezi a németség vonzódását a tőle keletre fekvő térséghez. Leleplezi egy látszólag rendszerető nép félelmetes vonzódását a zűrzavarhoz. Esterházy tökéletesen tisztában van e kettősség rettenetes történeti következményeivel, ám mégis egyértelműen a német kultúra vonzáskörében él. Az ellentmondást úgy igyekszik feloldani, hogy arra hivatkozik, éppen azért képes legjobban ostorozni saját nemzetét a német, mert nagyot vétkezett. A zsidó származású Heine lesz a németség lelkiismerete s a hazáját szidalmazó Thomas Bernhard a hazafias író.

Az ő példájukat próbálja követni Esterházy, amikor a közép-európaiak személyessége helyett a nyugatiak tárgyiasságára törekszik. Az első személyt azért váltja föl a harmadikkal, hogy az Utazó kívülről nézhesse szülővárosát, mintha egyetlen szót sem értene magyarul, és semmit sem tudna az országról. Széchenyi szellemét igyekszik követni. Ismételten fölidézi a Lánchíd megrendelőjét s a Vaskapu áttörésének megtervezőjét. Valószínűleg maga is tudatában van annak, mennyire élesen ismerte föl a *Hunnia* szerzője, hogy magyar nem láthatja kívülről saját nemzetét. Talán ezért is idézi Esterházy a magyarok nagyzási hóbortját gúnyoló Grillparzert s az angol közírót, Garton Asht. Kicsit

kétkedve fogadom, hogy ők ketten a nemzeti elfogultság nélküli szemléletet képviselnék, mert az általam is szeretett drámaíró végül is osztrák volt, Garton Ashnek pedig (ha nem csalódom) lengyel a felesége, s ő hajlamos e rokonszenves nemzet távlatából megítélni a közép-európai kérdéseket.

Esterházy regényének egyik részlete szerint Európában kétféle, nyugati s keleti kullancs él. Természetesen az utóbbinak veszedelmesebb a csípése. Az Alpok a határvonal, de – ismét csak jellemző módon – Magyarországon mindkét változat előfordul. A regény főszereplője nemcsak térben, időben is utazik. Egyszerre akar régi s korszerű lenni. Voltaképpen az időt is térbe vetíti ki. A múlt rétegei egymásba csavarodnak, az elbeszélő mintegy összepréseli őket. Az utazó Grillparzerral s Lady Montaguval egy hajón találja magát, s az angol hölgy folyvást Joseph Conradot olvassa. A Hitlerről szóló jelenetben a Stasi is szerepel, a vasfüggöny kifejezést először Trianon egyik francia előkészítője használja. Esterházyt nem a természet, hanem a történelem, Mauthausen és az Andrássy út 60.; a Dunába belőtt magyar zsidók s a folyó torkolatához kitelepített erdélyi magyarok példája, a török és német, a magyar és szerb kegyetlenkedés foglalkoztatja. A közép-európai széttöredezettség megnyilvánulásait Danilo Kiš betegsége s halála rekeszti be, mely a jugoszláv összetartozás szertefoszlását jelképezi a regényben.

A jelen távlatából nézve a Monarchia is megszépül. Elválaszthatatlan a családtörténettől, ez pedig itt is a folytonosság záloga marad, akár Esterházy korábbi műveiben. Az önéletrajzi hős számára a szülők jelentik az életre szóló élményt: az első fejezet címe az apa rendreutasító kijelentését idézi („Ne csácsogj. Növeled a káoszt."), az utolsó pedig az anya halálának évfordulóját idézi föl.

A szülők képviselte folytonosság halvány visszfényeként jelenik meg a Monarchia emléke. Hiányát a helyén támadt üresség és összevisszaság tanúsítja. Még Bécs is szürkévé, középszerűvé, vidékiessé vált az Utazó szemében, mióta már nem a birodalom központja. Az elbeszélő a kiürült formák, a formalitás világaként látja az osztrák fővárost. Nem tudja egységben látni Európa középső részét. Foglalkoztatja a hely szelleme, de úgy véli, megszépítő torzítás mást föltételezni, mint zűrzavart a földrésznek abban a részében, ahonnan kivonultak a szovjet csapatok. „Szerintem Közép-Európa nem más, mint egy szépséges szép üveggolyó, melyet Kundera talált ki magának párizsi magányában és bánatában. (...) Egy időben volt is egy társasági játék, adták körbe néhányan az üveggolyót, kicsit fogdosták, aztán továbbgurították."

A térség állapota Magyarország helyzetére is rányomja bélyegét. Az egymáshoz közelállók eltávolodtak, amint „megszűnt a külső erő, amely egymáshoz préselte az embereket." Ha a Kádár-rendszer holtág volt, az új állapot röviden így jellemezhető: sok, de nem minden.

Posztmodern helyzetben volnánk? Az olvasó kétféle választ kap e kérdésre. Az utazás fejlődésregényszerű szerkezete azt sugallja, hogy kell léteznie Európának s történelemnek – amint Heine állította a regény elején idézett levélben. Amikor az Utazó bélfertőzést kap a hajón, állapotának a leírását a posztmodern jelszavak kicsúfolására használja föl: „Behúzódván kajütöm részterébe azonnal fölfogtam a posztmodern életérzés dezintegrációs törekvéseit, azt, hogy csak kontingens, decentrált és széttartó »rendszereket« ismer el."

E torzképet azonban rögvest komolykodó, sőt talán komoly fejtegetés követi. Az Utazó arról ad számot, hogy eltörölte az „én"-t, s „beszédmódokból, közmondásokból, értelmetlen vonatkozásokból, árnyalatnyi, nevesincs finomságokból" rakja össze az embert, mivel „szerteszéjjel van gondolva a világ, hazudott a mítosz". Lehetetlen teljesen komolytalannak venni a „bricolage" eszményének e megfogalmazását, hiszen a könyv számos részlete megerősíti – még azoknak a Gerbeaud-ban üldögélő öregeknek a képe is, „akik őrzik ezt az időt, amely az övéké (övék?) volt, és amely már nincs."

Esterházy munkásságát már korábban is egyaránt jellemezte a posztmodern szemlé-

let elfogadása s tagadása. Vannak felfogásának olyan elemei, amelyek lehetőséget adnak e két magatartás összebékítésére. Az újrafölfedezés eszményét egyaránt vallhatja magáénak értékőrző s posztmodern művész. Írásmódjának más jellemzői azonban már aligha tekinthetők egyformán érvényesnek a kétféle távlatból. Ha kilépek a posztmodern szemléletből, műfajtalannak kell látnom a „kitaláltnak" s „nem kitaláltnak" a keverését a *Hahn-Hahn grófnő pillantása* című regény lapjain. Ebben az esetben azt kell mondanom, hogy vannak olyan megnyilatkozások e könyvben, amelyek nem a teremtett világ részei, de kiszólások. Igazságértékük nem az alkotó képzelet teremtette világra vonatkozik. Másszóval, a regényírót olykor az értekező váltja föl.

Felelős-e s milyen arányban a magyar lakosság azért, ami 1948 s 1989 között történt? Az értekező feladata, hogy választ keressen e kérdésre. Esterházy-rangú alkotó akár fölül is emelkedhet ilyen kérdésen, mint ahogy a politikai felfogások ellentétein is. Különösen akkor, ha regényt ír. Joyce jobbára tartózkodott attól, hogy véleményt nyilvánítson hazája függetlenségéről. Az általa teremtett regényvilág győzi meg az olvasókat az ír kultúra nagyszerűségéről. Esterházy – kihez élő prózaíróink közül oly kevesen foghatók – természetesen megengedheti magának, hogy figyelmen kívül hagyja az őt ért bírálatokat – beleértve e sorok írójának megjegyzéseit is.

„Tiszta" irodalom nem létezik. Ha azonban túl sok szüremkedik be egy regénybe az írónak a politikai helyzetre vonatkozó nézeteiből, akkor kissé közel kerülhetünk ahhoz, amit maga Esterházy „alkalmazott művészetnek" nevezett. A könyv olvasása közben olykor észrevettem, hogy egyetértek némely megállapítással. Nagy regényekben ritkán találok olyan kijelentéseket, amelyek hasonló hatást tesznek rám.

Mindez nem vonatkozik azokra a részekre, melyek megjelenítik a legutóbbi két év változásait. Az Utazó a bemutatkozáshoz biggyesztett függelékben a rajta már-már úrrá levő gyűlölettel folytatott küzdelméről ad számot, amelyet a szeretet ünnepén, 1989 karácsonyán érez, mikor a képernyő előtt ül, s egy vele egykorú temesvári férfi szűkszavú beszámolóját hallja gyerekének meggyilkolásáról. A kifejezésnek ennél is nagyobb összetettségét találom a könyv utolsó fejezeteiben. „Tarkovszkij-parafrázisként" jelenik meg Románia. A piszok és szegénység tömör, s ezért is roppant nyomasztó látomása csak bevezeti annak elbeszélését, mint látogatja meg a regény főszereplője két székely ismerősét egy kis faluban. A református gondolkozásmód idegen számára, és a szigorúbb életfelfogás sem igazán nyeri meg tetszését. Az viszont már elgondolkoztatja, hogy az erdélyi magyarok önsajnálat nélkül, tapintatosan és szerényen beszélnek a szenvedésről. Irigységgel tölti el, amikor a két fiú elmeséli, hogy börtönévei után apjuk lemezjátszót vett számukra a fogságban keresett pénzén, s Mozart g-moll szimfóniáját tette föl. „Mozartot, hogy legyen kedvünk élni, de a g-moll-t, mert nem akart megkímélni semmitől."

A regény utolsó fejezetei tele vannak fohásszal azért, hogy az elbeszélő befejezhesse a Dunáról szóló regényét. A két székely fiú elvezeti a folyó torkolatvidékéhez, ahová korábban kitelepítették őket. Az Utazó ismét küzd a gyűlölettel, amely a szenvedés okozói ellen ébredt föl benne. Anyja halálának évfordulóján erősen fáj a feje. Egy román kislány közeledik hozzá, s ő annak ölébe hajtja a fejét. A tengerbe ömlő folyó utolsó szavai így szólnak: „Wenn man nicht weiter kann, hört man einfach auf".

A regények zárlata általában vagy tematikus, vagy formai. A *Hahn-Hahn grófnő pillantása* hosszan s fokozatosan előkészített befejezésében e kétféle megoldás szerencsésen ötvöződik, s olyan hibátlan összhangba kerül egymással, mely még a jelentős alkotónak is csak a kegyelem kivételes pillanataiban adatik meg. *(Magvető, 1991)*

VASADI PÉTER

ELMÉLKEDÉS EGY (EMBERSZABÁSÚ) HAJÓ REMEGÉSÉRŐL

Esterházy Péter: Hahn-Hahn grófnő pillantása

> „Mintha... belül, saját testünk sejtfalainak, vagy csupán a gondolatainknak, vagy csupán a vágyainknak, emlékeinknek lüktetését, vibrálását, eleven, örök lobogását, a nyugtalanság biztos hajósúlyába zárva" éreznénk. *E. P. jelen kötetéből*

Szép, vérpiros könyv. Könnyedén kezdi, majd beleveti magát az olvasó, nyomban tagja lesz benne egy népes emberi családnak, jönnek a mesteri kézzel, ujjakkal pörgetett jelenetek, valószerűek, sőt, valóságosak, nem túl (csak ki-)hegyezettek, azt gondolja a beavatott, csudajó, a dolognak így kellett történnie, miközben tudja, hogy azért tulajdonképpen az írói természet mélyén történt így, bár hasonlóan történhetett valójában is, de nem, mégis vannak annak biztos nyomai az elmondottban, hogy az *elemek* azonosak, és igaz a fülszöveg méltatása: a stílusnak „érzéki bája" van, ezzel, ezáltal, ebben ragadtatunk el „– lefelé a Dunán –". Esterházy kézenfog minket, fog majd csábítani, lökdösni s taszigálni is, és alapjában súlyt helyez arra, hogy lássuk, mi is történik. Azaz hogy, várjunk csak: tényleg, mennyire is fontos neki a mi jól-, élesen látásunk? Ő lát. Elég ennyi? A gördülékeny folyamatosságnak, amely korántsem unalmas, sőt, kedélyesen haladó (oda-vissza), sodró, majd száguldó, mindenesetre gyöngyöző, néha talán meg kellene torpannia. Ez az érzéki báj legyen, lehessen idegesítő is. Ez az „aranyos", kihívó, huncut, társalgási, önmagára játszó és kedves fölöslegesség-tudat terrorizálóan áradhat el, ha mindig jelen van, ingerkedik és licitál. De a fenébe is, milyen jogon kritizálhatjuk az írói természetet? Mi az, hogy ne ilyen legyen, hanem más? Főleg akkor, ha azt kívánjuk, másképpen legyen ugyanaz. Ne legyen ugyanaz. Ne legyen más. Változzék. Hűha, hiszen a velejét akarjuk.

*

A gyöngyözésnek az a veszélye, hogy ha levonul, mint szelíd árhullám, látni engedi a nyelvi készelemeket, a stílusbéli túlgyönyörködéseket: „hazájában, ... mely ékszerdobozként hever a Kárpátok ölében," nem, ezt a szót, ékszerdoboz, tilos leírni. Nincs rá mentség. A kispolgári közízléstelenség csárdás-királynői ihletéssel szétviselte ezt a szót, már csak a rostjai vannak meg, helyesen; így elfogadható. És nem „tolerancia", hanem türelem. Nem „gyakorlatilag", hanem tényleg vagy valójában (a gyakorlati nem az eszmeinek, hanem az elvinek ellentéte). Nem „tűnik", hanem látszik, tetszik, azt hiszem stb. Nem „leelőz", hanem megelőz. Az „alapvető kérdés" legyen a pongyola közélet szó-panele. Ez pedig modoros, bár ironikus: „Hogyan fogja így demisztifikálni a posztmodernek öntetszelgését? Hogyan akarja fölvillantani a fájdalomban osztozó részvét túloldalán erjedő makacs életkedvet?" A jelzőknek adott engedmény a szerzőt a zsurnalizmus közelébe sodorta. „... arca púdertól nehezedett", itt képzavar lappang; a púder por, a szó

(hosszú ú-val is) pehelykönnyű port jelent, nem képes nehezedni; bezzeg az arcra *vakolt* púder igen! „... bólintott, akár egy madárka,"; ízleljük csak! A bólintáshoz bizonyos fejtömeg kelletik, a madárkáé pedig csak fejecske, képtelen ily mozdulatra. „Piros folt mászkált a homlokán,"; vajon? „... kiszivárog az idő, akár csirke nyakából spriccelve a vér egy kormos belgrádi kiskocsma sötét konyhájának mocskos vágódeszkáján."; ez képzavar, ha valami szivárog, nem vethető egybe azzal, ami spriccel. Két teljesen ellentétes jellegű mozgásról van szó; a kormos-sötét-mocskos jelzők halmozása elnehezít.

Ezek a példák a sebes forgásra fogott működés csikordulásai. Abban az – észrevétlen – pillanatban, ahogy a stílusból stilizáltság lesz, vagyis a szerves szervetlenné válik, elemelkedik a bőr a húsról, az üresség jelez. Nincs gondolat a szükséges kifejezés mögött, a gondolat csak mímelődik. A gyöngyözés (nem jó szó s részben igazságtalan is, csak a jellemzés szándéka mentheti) elmossa, szétcsillogtatja a drámait. A regény nem más, mint lineáris dráma. A szétcsillantott regény pedig nem más, mint beszámoló. Az írói természet gyökerei között, a szavak eredeti jelentésének béta-sugárzásában minden kitisztul, minden tisztán megőrződik. Ezért talán az a megtorpanás elkerülhetetlen.

*

Az élet és a dolgok szeretete jellemezte eddig is Esterházy köteteit. Ennek számtalan jele van szövegeiben. Ez teszi leírásait frissé, könyvét letehetetlenné. Érezni mondatai, a szavakkal való (bravúros) bánásmódja mögött egy nagyon eleven szellem fordulatosságát. De ha nyelve a leleményei miatt ellenállhatatlan, ez azt a veszélyt hordozza magában, hogy jeles tulajdonságát meg lehet szokni. Ha már vannak esterházyzmusok, egyszer csak fölbukkannak mások műveiben is, ideértve a gondolkodási, szerkesztési szerkezeteket, a túl gyakori gondolati rekontrákat, a váratlanságok kedvelését, ezekről figyelünk vissza az eredetire. Ez az oda-ide kockázatos. Míg az ellesett szó- s eszmefordulat megjárja ezt az utat, megkopaszodik, puszta, jelentésevesztett geggé vetkezhetik, s most már az eredetire is gyanakszunk (amire persze, vannak bőven ellenérvek, mégis): ami kezdetben tetszett, már akkor sem volt egyéb? E folyamatból annyi biztosan igaz, hogy az írónak mindig újra meg kell győznie az iszonyatos olvasót, hogy nem hazudik, és nem érvekkel, hanem az egésznek mintegy az igazi leheletével kell meggyőznie. De végül is *csak* a szavakról beszélhetünk. És ha szavakról, akkor a szellem könyörtelen matéziséről beszélünk.

Mi történt közben és mikor történt? Miért nem történt közben *egyéb?* Minek kellett volna történnie közben? S miért nem történt? Az írónak el kell idegenednie magában mindattól, amitől tud, amitől lehet. A titok azonban abban rejlik, amitől nem szabad, de könnyen el lehet idegenednie. Ebben van írói életünk és halálunk. Szörnyű, de egy hajszálon függünk. Talán mindaz fojtogat minket, ami a legjobb bennünk? Talán azt kellene akarnunk magunkban, amit a legkevésbé akarunk? Talán a játékosság, a lelemény, a fölényes biztonság léghajónk homokzsákjai? Lehet, hogy a saját, a megkülönböztető értékek vidéke innen, fölülről nézve nagyon is sztyeppés, miazmás, lidérces országrész? Most szálljunk le oda?

Mégis, csak módjával ezt az ajánlgatást. Egy nyelv tulajdonságai nem szerzett külsőségek, hanem benti, gyökérközeli elágazások, melyek idővel kilombosodnak, és ha igaziak, eredetiek, változtathatók. Az a nagyfene, szentségi rangra emelt ösztönösség túl van csinálva. Az írói természet *más*, mélyebb, kimondhatatlanabb erői szabják meg, hogyan s mily mértékben kezelhetjük eredetinek megismert tulajdonságainkat. Épp az eredetiségnek mint e természet külső-belső habitusának *egésze* mutatja, hogy a lelemény, a játékosság, a fölény tulajdonság-e vagy csak jellemző? Az az érdekesség, amit elvárunk magunktól (s mivel elvárunk, akarunk is), sokkal kevesebb annál az unalomnál, amely telik tőlünk. Szellemünk az unalmasságunkban van gyökeresen elrejtve, nem a különlegessé-

günkben. Ki-ki (különbejáratú) unalmasságában a legszemélyesebb. (Mert unalmassága maga a személytelensége, teszi hozzá S. Weil.) A stílus orgazdái erre kíváncsiak legkevésbé, jól érezve, hogy ami bennünk a legsajátabb, azt nem lehet eltulajdonítani. Végzetes, ha ezeket az író nem jól érti, és veleszületett unalmát fölcseréli az érdekességeivel. Mindazonáltal, a legrikítóbb tulajdonságaihoz is joga van, ha el tudja róluk hitetni, hogy nem azért jók, mert rikítanak, hanem mert megalapozó unalmasságába beleágyazódva – természetesek; ez a személyiség egysége, mely *így* vitathatatlan.

*

Esterházy sikeres író. Mégis hol fölpezsgő, hol szunnyadó vitákban jutnak kifejezésre az elfogadása körüli nehézségek. Vannak, akik a (rosszul értelmezett) hagyományra hivatkozva kétségeskednek vele szemben, de vannak az írónak lelkes, ám könnyűlelkű ujjongói is. Olvasóinak nagy többsége (amely se ez, se az) pontosan azért szereti őt, mert olyan, amilyen. Egy író számára nem közömbös sem megismétlődő fogadtatása, sem műveinek elfogadása. A lényegben azonban, hogy valóban az-e az író, amivé lennie kell, hogy *már* az-e, nem segít a külföldön x nyelvre lefordított y számú műve, de nem segít kipuhatolhatatlan ismeretlensége sem: a szellemben egzisztenciális dráma belül zajlik, mutathatunk a külvilágnak, amit akarunk. Az író elfödhetetlen és emésztő nyugtalanságának székhelye a szíve, amely a körülötte ködszerűen hullámzó igazságnak ki van szolgáltatva.

A szerzőnek e kötetében is vannak föltarthatatlan lendületű, szorosra font, sok-soros mondatokból álló oldalai, tucatszám, melyek egy esti lakomázást, egy ácsorgást, egy szimbolikus város- vagy tájleírást, együttlétet, egy barátságot, egy szerelmet, egy akármit jelenítenek meg a mindenirányú észlelő képesség szellemien szikrázó élességével. Ez a kötete például azzal hitelesíti magát, hogy akár a Duna, árad és fodrozódik, folyamszerűen mozog előre, megtervezhetetlen módon. Az Esterházy-mondanivalónak van valami víz alatt úszó, oféliás cselezése, így működik komolysága a komolytalanság közegében, filozofáló hajlama a kipoentírozott maiságban, szeszélyes önreflexiói a már-már nyegle nyerseségében.

Ám e tulajdonságai sem fogadtatják el velünk, ha a szellemet fölcserélgeti a szellemességgel, pláne a szellemeskedéssel (van rá eset). Bár elegánsan (máskor csak ügyesen) képes beépíteni szövegeibe az ő szellemiségétől idegen vagy csak eltérő gondolatokat, a más, mások gondolatiságának (ez a súlyosabb eset) bekölcsönzését kifejezetten nem szeretjük. Semmiféle megokolással sem. Esterházy támadhatatlan eljárása az, hogy mindent a nyelvben, az ő nyelvében fog föl és él át, és ezt a mindent legtöbbször élővé teszi *ott*. De nagyon megoldhatatlannak látszik, ha írói instrumentuma a nyelv fölszínéről nem tud elmozdulni, ott egyensúlyoz, a történés csak jelzés, elszólás, verbális marad, se árnyéka, se merülése. Ilyenkor az író kedvesen túlbeszél vagy hirtelen „lenyesve", egy-mondatosan ellenpontoz. Ilyesmivel találkozunk művében akkor, amikor nem tapasztalatból, hanem filmbeli vagy emlékbeli déjà-vu-kből merít. Mindazonáltal ... ami Esterházyban történik, nemcsak a próza, hanem *a költészet* ismérvei szerint is jellemezhető s jelezhető volna. S ha netán az elmondottakra elégedetlenség horgadna föl szerzőnknek az ő szívében, aligha mondhatnánk mást, mit Bernanos mondott a szerfölött okoskodó ateistájának (s természetesen, e sorok írójának is, lélekben): – Elég, fiam. Így nem megyünk semmire. Térdeljen le, és bánja meg a bűneit!

MOHAI V. LAJOS

ESTERHÁZY-CÉDULÁK

(AZ ELSŐ)

Esterházy Péter két, részben összetartozó könyvéről készülök írni. Ezek cím szerint: *Az elefántcsonttoronyból* és *A halacska csodálatos élete.* Följegyzéseim között az alábbi kérdésre akadtam: *„Mi az elefántcsonttorony kisugárzása a televíziós adótornyokéhoz képest?"*

A kérdés John Updike-tól való. A kérdés, mely emigyen föltéve csakis rezignáltan volna megválaszolható, ebben a dolgozatban azért marad megválaszolatlan, hogy az elefántcsonttorony nyújtotta esélynek még a nyomeleme se ürülhessen ki életünkből. Így hízelgek Esterházy Péternek, a világnak, *az itteni*eknek, az egyszervolt 1989. évnek, önmagamnak.

Magától értetődő dolognak tartom, hogy ennek a rendkívül okos amerikai írónak eszébe jutott ez a kérdés: aki ismeri akárcsak esszéinek, bírálatainak vékonyka kötetét *(E gyönyörű, zöld planétán,* Modern könyvtár, 1989), az tudhatja, hogy Updike mindig jó szögből választ rálátást az irodalomra. Nemcsak világviszonylatban elsőrendű művelője az irodalomnak, hanem az irodalom jelenségeinek éleseszű magyarázója, egyúttal – bár kitüntetett műfaja a regény, az esszéírás sem melléktermék csupán a keze ügyében – meggyőződéseit, mely az élet és az irodalom közvetlen, mintegy alkalmi megnyilvánulásai folytán alakulnak ki benne, gyakorta rögzíti értekező formában, mindenesetre eloldja az irodalom hajójától olykor a maga kritikai csónakját, anélkül, hogy a hullámok hegyén veszedelmesen hánykolódna. Updike jobb időket él nálunk, ami természetszerűleg akaratán kívüli történések következménye, mi itt a világ másik felén, mintha csak *hozzávetőlegesen* lennénk a kortársai. Magyarország neki madártávlat, Magyarország pedig a mi hazánk.

(A MÁSODIK)

Ezzel a mondattal óvatlanul besétálok az Esterházy-értelmezőkre váró és leselkedő jókora csapdába; akik talán kevéssé önnön gyengeségüknél fogva, mint Esterházy elementáris hatása alá kerülve, nem képesek ellenállni a csábulatnak, hogy maguk is *mintegy* E. P. észjárásának csavarmenetére járassák az agyukat. A kevesek, az ilyetén módon kivételt képezők, az ilyetén módon is bátrak ezáltal még magasabbra nőnek előttem. Korántsem csak *ama* bátorságért, hogy legyőzik a kellemes csevegő-stíl bizonyos nemkonfrontálódó felhajtó erejét, ezáltal juttatván a maguk kényelemszeretetét álruhásan diadalra; hanem a tartós kritikai eltökéltség miatt, melynek aranyalapját nem vékonyítja a *valódi* és *meggyőző* teljesítménynek kijáró kalaplevétel. Tehát: nem kritikusi szuronyletétel és fegyverbevonás, hanem nemes párbaj jellemző írásukra – elhivatottságuk rendje és módja szerint. Írás és bírálat funkcionális együttállásának kell többek közt életben tartania az irodalom működését.

Más helyett; többnyire a helyett, ami eddig legnagyobbrészt levegővel ellátta.

Az előbbire, tehát Esterházynál: két igazán magas nívójú, de más és más „tartományú" s ilyeténképp irályú „kritikai artikuláció": Balassa Péteré és Radnóti Sándoré. Persze, e kettős kiemelés is pontosításra szorulna, mindenekelőtt a gondolatfűzések egymásba öltéseit kellene szükségképp rekonstruálni, ami itt azért elhagyható: csak annyit, hogy mindkettőjük rokonszenves törekvése máig kíséri az ún. Esterházy-recepciót. Az író maga – számtalan jelet adva neki – *tudja* a véleményüket. (Fordítottja annak, amit Ba-

lassánál egyik idősebb pályatársa meglehetősen precízen és elgondolkodtató módon a KRITIKUS ÉS A NÉPE fogalmazással írt körül.)

Visszatérve a szükségképpen „más helyettre", lásd föntebb, Esterházyt kell idézni, a könyvekben föllelhető többféle *hasonmás* kijelentések egyikét. Eme kijelentések léptennyomon elhangzanak, mintegy cezúraként funkcionálva, de – s íme, lehet megemelten is fogalmazni – mintegy új távlatot adva az irodalomnak, és benne az irodalom szereplőjének: *„Regényeink történelmi regények lettek"*. Fontos kijelentés, mindennemű rosszhiszeműség és kishitűség nélküli, amit az is alátámaszt, hogy megint csak a zavartelméjűség gyakorlati megvalósítója leend (lásd Csokonai Vitéz Mihály), ki irodalommal foglalkozik, *törődik*, ám azért nem szólja le a saját ténykedését. Mi van a dolog mögött? Hogy szabad, hogy lehet, hogy kell íróként írónak lenni honunkban. Oly sok viszály után.

Lehet-e írónál kiemelten jelentősebb másik tevékenység, mint az írás, ami a dolga? Nem. Az író nem vízügyi szakember, hanem alanyban-állítmányban gondolkodó *kortárs*, egy régóta tartó Thomas Mann utáni irodalmi korban; e térségben, ahol kitömött hattyú, elefántcsonttorony és halacska *van*, most az irodalomnak tulajdonított ordító fontosság megszűnik, s remény szerint helyrerázódik *majdnem* minden. Mert előtte, s ez vonatkozik a gyanút ébreszthető *majdnem*re, az irodalomnak tulajdonított fontosság mellett, kevés kivételtől eltekintve, eltörpül az író maga; a *jó író* meg egyáltalán a figyelem tárgya se lehetett, hiszen ő mindenkor békétlen az adott helyzettel. Mára nem riasztó eshetőség, amit Esterházy Danilo Kišről mondva leírt, hogy Kiš tudta magáról (nem kellett utána járnia), hogy íróként egy senki lehetett itt, AHOL ÉLT. Nekünk meg... bizalmaskodó három pont, tehát további kritikusi lelepleződés, ami többnyire, sőt itt mindig is: szóértés Esterházyval. Erre az összefüggésre való rettenetes ráismerés, tehát, hogy itt, ahol a kitömött hattyú, az elefántcsonttorony meg a halacska van, fölbátorulás az író által, aki éppen: ÍR. Ősi, avítt mesterségét gyakorolja. Ezért nélkülöz minden hősieskedést ama gesztusa Esterháznak, amidőn írói működését, az írást mint tevékenységet eszerint a régi patina fényébe vonja, ami természetszerűleg nem más, nem több üde evidenciánál. Munkája nem közjáték, mindenféle hordalék, hanem a munka, értelmes gyakorlása létének, életének; nem üresben jár, pótcselekszik, hanem ír, működteti magát és az irodalmat. Sőt kimondja bátran: attól, hogy dolgozik, gyarapodik, megalkothatónak tartja a világot, nem egyszerűen elszenvedhetőnek. Sokat kellene idézni tőle, hogy értékrendje ne a megszállotténak látszódjék, bár általános ismertsége föloldhat e túlzó kötelezettség alól. (Hogy ki kinek a szemében népszerű, részben érzelmi kérdés. Az elefántcsonttorony-cikkek a *Hitel*ben kezdődtek, aztán ott maradtak abba, hogy kerüljön még kevés belőlük máshova is, s végül befejeződjék soruk. Az Esterházy-indok: bizonyos toleranciaküszöb; innen és túl, kimagyarázás, elszántság, kézen-közön elveszik valami, amit pedig őrizni kell, az 1989-es év ez. Mára tudjuk: ára volt, amit nekünk kell megfizetni, de ez már nem szorosan vett tárgya bírálatomnak.)

(A HARMADIK)

„Győztünk, de nem vagyunk győztesek." – Ez az Esterházy által a nemzetnek tollbamondott tétel foglalja össze nekem, józan fejjel és tiszta lelkiismerettel, legtömörebben mindazt, ami a szabad választásokkal induló rendszerváltoztatást jelentheti. Esterházy itt engem mint honfitársát arra figyelmeztet, ami megállás nélkül történik velem. Esterházy sem a kiábrándulás, sem a görögtüzes magyarkodás lélektanát nem fogadja el mérvadónak, viszont komolyan vett írói föladatának megfelelően nem megró, de megbocsát. Az író nem moralizáló fennsőbbség.

(A NEGYEDIK)

Tudni lehetett: előbb-utóbb s később folyamatosan a „nagyvállalkozások" oldalvizein született rövid, ún. elegyes műfajú írások könyvvé állnak össze Esterháznál. Ennek

először jelét *A kitömött hattyú*val vehette az olvasó 1988-ban. Szolid, gondolatjelek közé ékelt, eligazító alcíme csupa kisbetűvel *írások* volt neki, előszava gyanánt pedig sziporkázó öndefiníciós szöveget olvashattunk belőle a mai prózaíróról (*„Milyen a mai prózaíró?" 1., „A mai prózaíró savanyú, kedves alak." 2., „A mai prózaíró olyan, hogy egyedül van." 3., „A mai prózaíró csöndes férfi vagy/és nő." 4., „A mai prózaíró olyan, hogy az élete olyan, hogy az nem halad valahonnét valahová."*), mellyel mintegy használatba is vettük őt magát, Esterházy Péter prózaírót. Megszületett tehát a mondott *A kitömött hattyú*, aztán tavaly előbb *Az elefántcsonttoronyból*, aztán az év végén *A halacska csodálatos élete*. Az előbbivel a Magvető, az utóbbival a Pannon Kiadó járt úri kedvében az írónak, *A halacska* kemény fedeles, elegáns küllemű, könyvformájú könyv kivitelben jelent meg. Kultúrzsugorított korunkban, itt e honban, ennek a ténynek önmagában jelentősége van.

Ezt jegyezzük meg, hogy hatékonyak lehessünk e lanyhult időben.

Nincs ezekben az írásokban semmi ujjgyakorlat, semmi kitérő, csak az van, ami nem regény, nem bevezetés, hanem elefántcsonttorony-cikk, *háromflekk* stb., javarészt természetszerűleg alkalomhoz kapcsolódó írás, ami joggal magyarázhatná az írónak a kisműfajhoz való fordulását. Nem lenne ez kritikailag végigvíve elsietett, kezelhető lenne az írónak ez a két-három könyve így is, körültekintően, aprólékosan, gondosan. Mint a többi, hol elkerítve magában, hol össze- és egymásba kapcsolva egyikét a másikával, rendeltetésszerűen, mint életműveknél dívik, lajstromozva s tovább.

De mivégre történhetne ez itt meg, becsületesen, hiszen se nem regény, se nem bevezetés, csak kitömött hattyú, csak a halacska csodálatos élete.

(AZ ÖTÖDIK)

A „halacska" természetszerűleg metafora, mely szép pályát futott be, amióta Bojtár Endre először igen-igen nehéz időkben leírta, nagy egyéni leleményről, s aligha kisebb bátorságról tanúságot téve, olyan megint kiskorúsított időben, amikor a politikai döntéshozók és a politikacsinálók mindenki mástól, akik nem ők voltak, elorozták a nyilvános vélemény-kimondás lehetőségét.

Esterházy rátalált Bojtár saját „öndefiníciós" halacskájára. Ekként: „Van egy szép magyar esszé Bojtár Endrétől, a címe: *A kelet-európéer pontossága*, amely így kezdődik: Kelet-Európával foglalkozom." Stb.

Ahol tehát Esterházy nem „szépprózát" művel, ott egyes szám első személyben: *halacska*. Lubickol abban a rozsdás kádban. A fogalmat, mondani sem kell, az író nem orozta el a baltisztika professzorától, a kopirájt Bojtáré; csak éppen ez a „halacska" nevesíti mostani viselőjét, körülhatárol küzdőterepet, és esélyt, esélytelenséget prognosztizál. Ami a halacskával történik, az elejétől végig tapasztalás: „életnagyságú". Minden megfér itt egymás mellett békésen, mintegy irodalmi életre kel, aligha érezheti bárki is becsapottnak magát, akár „rövid" a táv, akár „hosszú". Megelevenedő munkanapló az író életéről, életéből; szinte napi penzumok szerint sorjázik elő a könyv anyaga, idéződik föl az életnagyságú tapasztalás, az Ottlik-féle értelmezés alapján. Ezt maradéktalanul elfogadja Esterházy. Ottlik kijelenti, hogy az élet nagyszabású dolog, bele lehet feledkezni; Esterházy horizontja életnagyságúvá formázza a mindennapokat, mégpedig aszerint, hogy nem tűr el fölötte gyámkodást, mert akkor gyámügy kerekedne belőle. Nagyjából e magatartás működőképessége ellen szerveződött *a világ itteni rendje*, amelybe mindenünk beleveszhet, amit csak magunkkal cipelünk: a történetünk, a történelmünk, a jövőnk. Rajtunk áll meg, vagy fölöttünk siklik el a tekintet, tüntetően megglosszázva, margóra írva, kis színesbe kötve, nyelvöltögetve, búba fojtva, manírral, grimbusszal alacsonyítva, ha Esterházy e műveinek olvasására ragadtatjuk magunkat. Bár amit olvasunk, hangsúlyozottan személyes jellegű, mintegy az író saját bevallása történik szíve ügyébe esett tárgyairól, a mondanivaló a kölcsönösség, a rezonancia vagy éppenséggel a szenvtelen elutasítás formáját ölti a befogadóban, mert egyfajta deheroikus vonás éppúgy állítható

a „halacskáról", mint kiállás értünk, mindannyiunkért. Nem vagyunk földbe tiport alakok, adható-vehető lelkek, létünk, meglehet, lefokozott, életünk ettől még „életnagyságú", ha gondolkodunk róla. Nincs ennél nyomósabb érv kitömött hattyút, elefántcsonttorony-cikket, halacskát olvasva.

Én legalábbis így gondolom, cédulázás közben.

(A HATODIK)

Kitérő egy fontos közép-európai kapcsolódásra: Esterházy – Hrabal.

Julian Barnes írja *Flaubert papagája* című könyvében: „Látom az írót: a tatfedélzet korlátjánál áll, és szendvicséből morzsákat hajigál a komp felett keringő sirályoknak." – A kép plasztikus, könnyűszerrel megfejthető utalással Flaubert és a kritika, Flaubert és az utókor kihívó kapcsolatára vonatkozólag. Mindenekelőtt tehát azok felé, akik szakmailag kapcsolódnak *Óhozzá*, Flaubert-hez. A viszony ugyanis fölöttébb sokrétű, jellegét tekintve pedig elmérgesedő, amiről jó előre ő gondoskodott. Tudjuk, hogy előszeretettel aknásította el maga körül a terepet. Mindenféle praktikák által vonásait taszítónak festette, a külvilág felé dobott sár, a korántsem ártatlan fintor pedig – ezeket válogatás nélkül és csőstül alkalmazta – emberek sokaságát sebezte meg, olykor gyógyíthatatlanul. A másik oldalon ugyanakkor ott az utódok serege, akik zajosan megtagadják, vagy pitiáner módon döbbenetes pontatlanságaira vadásznak művében, noha *tudják*, hogy ő volt a művészi elhivatottság megtestesülése. Updike szerint Flaubert az „apa-figura", aki „úgy tűnhet, többet nyom a latban, mint a művei."

A fentiekből adódhat a kérdés: hogyan elidegeníthetetlen része Esterházy Péternek (életművének) Hrabal (életműve)? Ez itt most joggal merül föl, miként az is, hogy komoly kérdése-e ez a bírálónak, túl a jón, a rosszon elmélázó Hrabal-regényen a *Hrabal könyvén*. A meglehetősen vegyes és vérszegény fogadtatás a tavaly előtti 1990-es könyvhét egyik – számomra – meglepő fejleménye volt; mintha már nem élveznék annyian Esterházy prózáját, mint a korábbi időkben szokásosan tették, s ijesztő módon azt sejtettem e mögött, hogy csupán bevett értelmiségi kalandozás terepe maradt a regény; ami azért mégis csalárdság és kalandorság vele, Esterházyval szemben, semmint *kritika*. De hagyjuk a regényt, a történetnek az egy másik, itt nem tárgyalandó része. Annyiban azonban szerepet játszik, hogy az egyik elefántcsonttorony-cikk szerint: „Hrabal meg én, két valaki". E cikk több kitétele fontos, idézem még, hiszen éppúgy hozzátartozik a nagy cseh író valódi és végleges honosításához irodalmunkban, mint a születésnapi novella, illetőleg az elegyes-dolgozatokban fölbukkanó Hrabal-reflexiók. A novellát – *Akarja látni arany Budapestet?* – jelentősebb írásműnek tartom a könyvnél az egyszeri ötlet egyszeri alkalmazhatósága miatt, ez szerintem kihatott a megvalósítás hatásfokára is. (Itt azért most minden Esterházy saját szintjén értendő; tévedéseket elkerülendő.) Föltételezem merészen, hogy azok számára, akik nagyjából Esterházyval egyidőben születtek a világnak erre a felére, azoknak élethosszig tart a kapcsolata a cseh íróval; ennek oka s bizonyos mértékig magyarázata benne foglaltatik Esterházy két most bemutatandó könyvében, Hrabaltól függetlenül is: a *közös* világnak egyfajta érzéki, színe-fonákja bemutatása, áradó hűséggel a leírt világ iránt, ahogyan az Hrabalnál van. Kell lenni *valakinek*, aki több és más, és csak magával egyenértékű és azonos. Ez lehet Hrabal-definíció, a gyakorlott Hrabal-olvasó, persze tudna egyebet is mondani. Amikor az igazi irodalomnak jó oka lett volna, hogy gallyra menjen (esetenként börtönbe, mint Václav Havel), akkor ott volt Hrabal, a megszólítható közép-európai, ráadásul pazar író, nagy figura, prágai. Valóságos is, meg kitalálható is: „(...) mint rendesen, én kitaláltam magamnak egy Hrabalt, vén mitikus pofát, minden kelet-európai fájdalmak tudóját, egy bölcset, egy szeretőt, aki eligazít az erő és a szív zűrjeiben, sőt még afféle Vater-Figur is lett belőle, pedig arra aztán az égadta világon semmi szükségem sincs (...)" – írja Esterházy. Eddig a szokvány viszonyulás, amit a magyar író ekként told meg: „Mindenesetre, ha azt írom, Hrabal meg én,

azt, ha lehet, ne tessék dicsekvésnek venni, tessék alanynak venni, nekem a Hrabal és az én mondatokhoz kell, nem a jó vagy rossz híremhez." Ez nem puszta értékítélet, fájdalom; olyan élmény, amely kivehetetlen, eldobhatatlan, ha egyszer megvolt.

Mindez még továbbszőhető volna.

(A HETEDIK CÉDULA. ITT AZ UTOLSÓ)

Végezetül, ez talán könnyen belátható, mindenféle rokonság ellenére Esterházy elefántcsonttornya se nem Flaubert-é, se nem Babitsé. Abban sem vagyok teljesen bizos, hogy mindkettőjük számára lakályosnak tetszene. Flaubert-nek azért nem, mert más hely neki, mint Esterházynak. Ő azt mondja róla: „(...) elvonatkoztatva a dolgoktól, és függetlenül az emberiségtől, mely megtagad minket, éljünk hivatásunknak, vonuljunk elefántcsonttornyunkba s maradjunk ott álmainkban, mint illatfelhőiben a bajadér." Babitsé *az intelem:* „A politikához nincsen közöm; amihez közöm van, az az erkölcs. Az író ne politizáljon! Az író az egyetlen az emberek között, aki a kicsinyes érdekek, pártok, küzdelmek vashálójából ki tud szabadulni, aki az Örökkévalóság hegyéről, mintegy elefántcsonttoronyból nézi az életet." Esterházy a televíziós adótornyok világába született, s mert írónak, hát becsületes kortársnak. Nem öltöztetheti magát oly méltóságos jelmezbe, mint Babits, nem állítja, hogy becsapott különc lenne, amely jelzés Flaubert szavainak a mélyén lappang. Az ő elefántcsonttornyába az olvasó meginvitálása történik.

Az elefántcsonttorony *esélye* meg az, ami.

Lesz, marad a firtatására időnk, ha „nem leszünk a szabadság cselédjei."

Tisztelt Olvasó,

ha megvásárolta folyóiratunkat azon a helyen, ahol kulturális lapok s így a *Jelenkor* terjesztésével foglalkoznak egyáltalán, bizonyára észrevette, hogy ezért a számért 10 forinttal többet kellett fizetnie, mint a korábbiakért. Paradox módon éppen a terjesztési díjak növekedése miatt kényszerültünk erre a lépésre. Nem igazán jó, hogy a szerkesztőségeknek rendszeresen ilyesfajta magyarázkodásokba kell bocsátkozniuk; nem túl jó, ha minduntalan az árak viszonylagosságáról beszélünk ilyenkor – bár tény, hogy a *Jelenkor* egy számának ára alatta marad húsz szálnyi, Pécs latin nevéről elnevezett cigaretta árának –, és egészen biztosan nem jó, hogy az áremelkedést Önnek kell megfizetnie. Nem tehetünk mást, a türelmét és a kitartását kérjük – és mi is várunk a jobb időkre.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

BOHUMIL HRABAL: Mesüge Stunde *(elbeszélés)* 289
BALLA ZSÓFIA: Viasz erek *(versciklus)* 295
MÁRTON LÁSZLÓ: Második álom *(elbeszélés, IV.)* 297
KALÁSZ MÁRTON versei 308
TURAI TAMÁS: A hiten túl, a pusztulás előtt *(Esszé Kertész Imréről)* 310

*

SZÉP ERNŐ két elbeszélése *(Márványi Judit és Benedek Mihály jegyzetével)* 317
TANDORI DEZSŐ: Szabadiskola *(5. Szép Ernő-kettős)* 326

*

ANDRÁS SÁNDOR: A láthatatlan eksztázis szobrásza egy új kőkorszak hajnalán *(Jovánovics György műveiről)* 339
BOGDÁN LÁSZLÓ verse 351
KERESZTURY DEZSŐ: Apám halála *(önéletrajzi részlet)* 355
KÁROLYI CSABA: „A zaklatott középen" *(Vas István: Azután)* 359
MAKAY IDA versei 365
BORBÁNDI GYULA: Jászi Oszkár második emigrációja *(tanulmány)* 366
BISZTRAY ÁDÁM verse 375

*

LÁNG ZSOLT: A történetmondás hitele *(Bogdán László: A késdobáló)* 376
GYÖRFFY MIKLÓS: Szegény Jorik Bohémiában *(Békés Pál: Érzékeny útazások Közép-Európán át)* 379
MOHAI V. LAJOS: Polcz Alaine magánfreskója *(Polcz Alaine: Asszony a fronton)* 382

1992 ÁPRILIS

A Költészet Napja a Jelenkor Kiadónál:

Tolnai Ottó: Wilhelm-dalok

290 oldal, 228 Ft

•

Károlyi Amy: Mindenért mindent

120 oldal, 99 Ft

•

Takács Zsuzsa: Viszonyok könnye

128 oldal, 99 Ft

•

Somlyó György: Nem titok

80 oldal, 75 Ft

A könyvek (a korábban megjelentek és az előkészületben lévők egyaránt) postai utalványon megrendelhetők, illetve előfizethetők a kiadó címén (7621 Pécs, Széchenyi tér 17).

Kérjük, az utalványon tüntesse fel pontos címét, irányítószámát, a hátoldalon pedig a megrendelt könyv(ek) címét!

40,– Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXXV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

Szerkesztő
GÁLLOS ORSOLYA

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BERTÓK LÁSZLÓ, CSORDÁS GÁBOR,
MEDVE A. ZOLTÁN, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó,
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/36-803)
Baranya megye önkormányzata, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium,
valamint a József Attila Alapítvány támogatásával.
Felelős kiadó: Csordás Gábor
Terjeszti a Magyar Posta és a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,
Lehel u. 10/A – közvetlenül vagy postautalványon,valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadónál.
Előfizetési díj egy évre belföldre: 440,– Ft, külföldre: 660,– Ft. Megjelenik havonként.
A szedés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadóban készült.
Sokszorosítás: Molnár Csaba nyomdája, Pécs.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A NAPPALI HÁZ március végén megjelenő idei első számában *Mi a felvilágosodás? A filozófia esélyei* címmel összeállítás olvasható Mladen Dolar, Fehér Márta, Kisbali László, Ludassy Mária, Tengelyi László és Vidrányi Katalin írásaiból; Neumer Katalin Wittgenstein naplójáról írt; a folyóirat közli Erdély Miklós színdarabtöredékét, Tandori Dezső *A madárzsoké* és Bohumil Hrabal *A homokszínű kandúr* című írását. A *Nappali ház* a könyvesboltokban és a galériákban kapható. Előfizethető a szerkesztőség címén: 1399 Budapest, pf. 701/330. A régebbi számokat az Írók Boltja (Andrássy út 45.) árulja.

*

A FINN KULTÚRA NAPJÁN, február 27-én Vikár Béla emléktábláját koszorúzta meg Pécsett a Magyar-Finn Baráti Társaság és a TIT Baranya Megyei Szervezete, majd *Takáts Gyula* Kossuth-díjas költő beszélt finnországi élményeiről és olvasta fel verseit.

*

A VARSÓI MAGYAR INTÉZETBEN február 3-án mutatták be Xantus János *Szoba kiáltással* című filmjét. A nézők találkozhattak a rendezővel, valamint a film főszereplőivel, Zofia Rysiównával és András Ferenccel.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ Spiró György *Optimista komédiáját* *Lengyel György* rendezésében mutatja be április 25-én. A *Kamarabalett*-est premierjét április 16-án tartják a Kamaraszínházban. A Bóbita Bábszínház márciusban vitte színre Pinczési Judit *Blub herceg* című játékát *Lénárt András* rendezésében.

*

A PÉCSI SZIMFONIKUS ZENEKAR és a Nevelők Háza Kórusa Rossini *Stabat Mater*ét adja elő *Tillai Aurél* vezényletével április 6-án, a pécsi Bazilikában. Ugyanitt *Virágh Endre* ad orgonaestet április 27-én, a Püspöki Énekiskola Fiúkórusának közreműködésével.

*

PANNÓNIA KÖNYVEK. Varga Dávid *Mai puszták népe* című szociográfiájának könyvbemutatóját február 27-én tartották Pécsett, a Művészetek Házában. A könyvpremieren részt vett a szerző, továbbá *dr. Enyedi György* akadémikus és *dr. Szirtes Gábor*, a kötet szerkesztője. A Pannónia Könyvek sorozatának újabb darabja a *Rejtett kincsek nyomában* című baranyai népmondagyűjtemény.

*

TEÉRTED IS... címmel jelent meg a Svédországban élő *Vörös Márton* Pécs második világháborús napjaira visszatekintő memoárja. A Gondolat Könyvkiadó március 11-én mutatta be a könyvet Pécsett, a Zrínyi Miklós Könyvesboltban.

*

SOMOGYI TAVASZ. Márciusban rendezték meg első alkalommal a kaposvári tavaszi fesztivált, melynek programján kiállítások, színházi bemutatók és koncertek mellett könyvkiállítás volt látható az emigráns magyar irodalomból, bemutatták a nagy hagyományú dél-dunántúli iskolákban őrzött könyvritkaságokat és Somogy középkori okleveleit. Nemzetközi művészeti fórumot és tudományos tanácskozást tartott a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság. A Fonyódi Helikon költőtalálkozót rendezett, és tanácskozásra hívták a kulturális folyóiratok főszerkesztőit is.

*

KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galéria a kortárs cseh–morva–szlovák üvegművészetből rendez kiállítást április 3. és május 3. között. Ugyanekkor fiatal magyar üvegtervezők munkáit mutatják be a Pécsi Kisgalériában. – *Grazi építészet* címmel március 31-től április 13-ig látható kiállítás Pécsett, a Művészetek Háza Tetőtéri Galériájában. – *Neue Natur–Nová Príroda–Új Természet* címmel az Alsó-Ausztria Tartományi Múzeum kiállítása látható április 19-ig Bécsben, a Herrengasse 9. szám alatt *Bernát András* (Magyarország), *Daniel Fischer* és *Miroslaf Štolfa* (Cseh-Szlovákia), *Johanna Kandl* (Ausztria) és *Anna B. Wiesendanger* (Svájc) alkotásaiból. – *Siflis András* grafikusművész kiállítása április 20-ig tekinthető meg Székesfehérvárott, az István Király Múzeumban.

*

AZ ÚJRAINDULÓ JAK-FÜZETEK első két darabjának, Solymosi Bálint *A műnéger* című verseskönyvének és Szijj Ferenc *A futás napja* című kisprózakötetének bemutatójára április 9-én, 16 órakor kerül sor Budapesten, az Írók Boltjában.

BOHUMIL HRABAL

Mesüge Stunde

Azt hiszem, Áprilka, kötelességem, hogy megírjam magának, ha valami megindítót olvasok. Rudiger Safranski úr *Schopenhauer und die wilden Jahren der Philosophie* című könyvének bevezetőjében ezt írja... Arthur élete alkonyán így szólt: Az olyan filozófia, amelynek a lapjai között nem patakzanak a könnyek, nem hallatszódik üvöltés, sírás-rívás és fogcsikorgatás és a kölcsönös gyilkolás félelmetes csörömpölése, az nem filozófia. Majd így folytatja Safranski: a francia forradalomról Kant, aki bábáskodott a „filozófia vad éveinek" megszületésénél, így nyilatkozott: Az emberi történelem ilyen fenoménja sohasem merülhet feledésbe, mert ez alkotja az emberi lényeg alapját és nagyságát, ez jelölte ki az utat a jobb felé... Majd Safranski úr magyarázata... A mi fenoménjainkat, amik nem merülhetnek feledésbe, Auschwitznak, Gulag-szigetcsoportnak és Hirosimának hívják... Die wilden Jahren: Kant, Fichte, Hegel és a fiatal Marx...

Beszélgettem egy emberrel, aki átélte a romániai, a bukaresti eseményeket. Látta a halomra lőtt, látta a mezítláb térdeplő gyerekeket Temesvárott, azt is látta. De szörnyű volt a leengedett úszómedence is, amikor belevetették a Ceauşescu-kommandó élő katonáit, ahogyan az Ország Atyja hívta őket... a Ceauşescu-gyerekeket. Szörnyű látványt nyújtottak azok a nyüzsgő, élő gyerekek, halálra ítélve, mivelhogy arra voltak nevelve.

Áprilka, ez már nagyon régen történt, de az emlékezés a második jelenem, így csak tudja meg, hogy mintegy fél évszázaddal ezelőtt, de az is lehetséges, hogy csak egy negyed századdal, a Vencel téri Šroubek-szállodában, az Arany Lúdban lakott Leopold Stokowski, a híres karmester, aki a Cseh Filharmonikusokat dirigálta... és amikor eljött az ideje, hogy taxiba szálljon és kihajtasson a pályaudvarra, a portások minden igyekezete ellenére sem jött, és csak nem jött a kocsi, a párizsi gyors pedig nem vár... így állt hát Stokowski a szálloda előtt az öt, vagy lehet, hogy még több bőröndjével és táskájával... amikor ki nem gördül eléje egy targoncával egy fiatalember, aki rögtön tudta, mi a dörgés, folyékony angolsággal megszólította a mestert, és fölajánlotta, hogy kiviszi őt a targoncájával... és így nemcsak a poggyászt pakolták föl, hanem Leopold Stokowskit, a szép és elegáns urat is... és a targonca lassan és biztosan kivitte a

gyorshoz... Leopold Stokowskit, aki a *Száz férfi egy kislány* című filmben is szerepelt. És ki mindenki nem játszott még abban a filmben, Áprilka... egy kislány, Shirley Temple... és éppen ma olvasom a Svobodné slovóban...

A sors iróniájából 1968 augusztusában megbízottként dolgoztam Prágában, és mint az Egészségügyi Világszervezet képviselője tanúja voltam a forradalomnak. Tavaly tértem vissza a maguk országába, a körülmények összejátszása folytán ismét augusztusban, és figyelemmel kísérhettem a bársonyos forradalom egész lefolyását... de az azt megelőző időszakot is... az emberek nyugodtaknak, sőt alázatosaknak látszottak. A metróban is lesütötték a szemüket, vagy kerülték az ember pillantását. Ugyanakkor azonban sütött belőlük a vágy, hogy megosszanak, mondjanak egymásnak valamit... Magánszemélyként részt vettem az október 28-i tüntetésen a Vencel téren. A sportöltözékem és a sportcipőm hasznosnak bizonyult a gátfutásban, és a rendőrségi torlaszok átugrálásában, amikor a fiatalokkal együtt futottunk a rendfenntartó erők bevetésekor... Hát ezt meséli, Áprilka, Shirley Temple asszony, a *Száz férfi egy kislány* című film gyermekhősnője, Leopold Stokowski partnere, majd így folytatja... *Tagadom a Rudé právo akkori állítását, miszerint a Jalta szálló egyik szobájában rendeztem volna be amolyan megfigyelőállást, jó kilátással Szent Vencel szobrára... A bársonyos forradalomban leginkább méltóságteljes lefolyását és a fiatalság bátorságát és hősiességét értékelem... Elszomorít a rendőrség brutális beavatkozása a Národní třídán. Súlyos sérüléseket szenvedtek amerikai újságírók is...* Áprilka, ez ám a szép emlékkép-kollázs a *Száz férfi egy kislány* című film hősnőjével... és az érett asszonnyal, a maga Egybesült Államainak prágai nagykövetasszonyával...

És most, Áprilka, álljon mellettem, magát hívom, álljon most mellettem... most láttam a tévében újból szerencsétlen köztársaságunk elnökének, Husák elnök úrnak a lemondását, amint lábujjhegyen elosont az elnöki székből, mintha mi sem történt volna, mintha csak az időjárásjelentést olvasná föl, lábujjhegyen hagyott itt mindent, amit saját maga mint az ország első embere főzött. Elsompolygott, mint egy róka... Pedig én azt szeretném, hogy úgy hagyja itt ezt a világot, mint a román Drakula, Maldoror, a rossz legfőbb megtestesítője...

Áprilka, Safranski úr ezzel fejezi be Schopenhauerről szóló előszavát... A filozófia vad éveiben nem vettek tudomást a „sírás-rívás és fogcsikorgatás" filozófusáról, mellőzték a szemlélődő élet ősrégi művészetét, aminek célja a Nyugalom elérése. A filozófia vad éveiben nem vették tekintetbe a filozófust, aki megelőzte a korát, aki végiggondolta az emberi nagyravágyás három nagy megbetegedését. A kozmológiai megbetegedést: a mi világunk csak egyike a számtalan bolygónak a végtelen térben, amin az élő és megismerő lények penészes burka vegetál. A biológiai megbetegedést: az ember olyan állat, akinek értelmével kellett kompenzálnia ösztöneinek és alkalmazkodóképességének csökkentségét. A pszichológiai megbetegedést: tudatos Énünk nem úr a saját házában. Ez az emberi nagyravágyás három nagy megbetegedése...

De beszéljünk valami vidámabbról, Áprilka! Amikor évekkel ezelőtt Szófiában laktam, a szálloda előtt állt annak a személynek a szobra, akiről a hotel a nevét kapta. Maga Sztálin állt ott. Az itteni lakosok figyelmesek, azt mesélték, hogy ha beköszönt a tél, akkor délután asszonyok érkeznek, és Sztálint meleg gatyába és meleg ingbe és báránybőr-kucsmába öltöztetik, hogy Bulgáriában meg ne fázzék.

Ó, bárcsak élne még ott ez a szép szokás... Egyébként Joyce írja le az *Ulyssesben*, hogy Leopold Bloom hogyan emlékezik vissza szomorúan a koporsóra,

amelyben a fia, Rudy feküdt, az anyja, Marion Bloom pedig hosszú, meleg szvettert kötött a fiacskájának, hogy a sírban meg ne fázzék...

Kedves Áprilka! A bolgár fővárosban, ha beköszönt a hideg idő, este az asszonyok azonnal meleg ruhába öltöztetik Sztálint, de tudja meg, hogy ugyanezt teszik már régóta Prágában is, a Bambino di Pragát mindennap felöltöztetik, sőt apácák utaztak, gondolom, a roudnicei kolostorból, és mindennap új ruhát adtak a Bambino di Pragára, a legdrágább manökengyermekre a világon... aztán meg, ahogyan valahol már megírtam, hallottam a nagykövetnétől, Klecanda tábornok feleségétől, hogy Bolíviában az indiánok medaillonokat hordanak a Prágai Kisjézus képével, és hogy az indiánok között az a legenda járja, hogy Prága minden bizonnyal a világ legszebb városa... mivelhogy az indiánok szerint Jézus Prágában járt iskolába... Lobkowitz hercegnő építtette azt a templomot, és az utódai megtartották azt a szokást, hogy a Prágai Kisjézus mindennap új ruhát kap, egész éven át, háromszázhatvanöt kisruhát, amit fürge ujjú apácák és segítőik varrtak és hímeztek...

Most azt kérdezheti, Áprilka, hogyan került kapcsolatba a bársonyos forradalom a Bambino di Pragával? Nem látja az összefüggést, Áprilka? A dél-amerikai indiánok legendája szerint Prága a legszebb város a világon... Hogy miért? Hát mert a Kisjézus ott járt iskolába... És kik csinálták a bársonyos forradalmat? Kisjézusok milliói, akik diákruhát, színész- és bohócjelmezt öltöttek, fiatalok bőrébe bújtak, akik a kemény kézzel szemben előnyben részesítik a szív útjait... Bár Šalgovič tábornok, aki biztosította a szovjet nehézbombázók leszállását a ruzyňei repülőtéren, tegnap felakasztotta magát a mosókonyhájában... Hiába, bizonyos foltok nem távolíthatók el a ruhából anélkül, hogy az anyaga meg ne sérülne...

Kedves Áprilka, elindultam a tizenkettessel Prágába, hogy tiszteletemet tegyem a Prágai Kisjézusnál, a Bambino di Praga előtt... De túlbecsültem a képességeimet. Le kellett ugranom róla, és befutottam egy nyilvános klozettra... de hiába döngettem... bár a vécé nyitva volt, de a fülkék mind foglaltak, kértem a klotyómámit... Az isten szerelmére, adjon egy fülkét! De a Szibilla-szemű öreg hölgy tehetetlenül széttárta a karját... Mindegyik foglalt... És amikor végre megüresedett egy vécé, be kellett vallanom neki, hogy mi történt. És a klotyómámi azt mondta... ne is törődjön vele, uram, nem először esik itt meg az ilyesmi, majdnem mindennap történik valami hasonló... különösen nagy ünnepekkor vagy gyűlések alkalmával... kész katasztrófa, ha rendeznek egy találkozót vagy gyűlést vagy kongresszust vagy csoportos városnéző kirándulást... És bámult rám az az asszony, és szép volt a szeme, ahogyan bizonyára annak a vécésnéninek is, aki elbeszéli a Könyvmoly történetét, amelyet a tragikus sorsú Stefan Zweig írt meg... Mit tegyek? – kérdem. Vegye le itt a telecsinált alsógatyáját, és itt, látja? Itt van egy dézsa meg egy mosdó, és itt van a mosóborda is... és ha kimosta a gatyáját, fogja ezt a hajszárítót... vagy akassza ki a szárítókötélre... egyszer még a rendőrséggel is meggyűlt a bajom a Szpartakiád idején, mert a bugyikat kiakasztottam száradni az árkádsorra, közvetlenül a Malostranský kávéházzal átellenben... Így hát undorral letisztogattam vécépapírral az alsónadrágomat, azután nekifogtam a lötybölésnek, és folyt a víz, én meg lötyböltem, látogatók érkeztek és távoztak, és a klozettanyó súlyosan ült a székén, és a kezét a térdén nyugtatva mesélt nekem... Jártak itt így nemes családokból valók is... például egy spanyol grófnő... ugyanúgy, ahogyan maga most, a mosóbordán dörzsölte a mályvaszínű fodros bugyogóját...

bárcsak tudnék írni... Én pedig mostam, és az volt az érzésem, hogy Dante *Isteni Színjáték*ában szerepelek: a Tisztítótűzben... a Purgatóriumban... és a klotyóanyó csak ült, és folyamatosan mesélt... egyszer az is megtörtént... hogy beszaladt egy villamosvezető, éppúgy, mint maga... de alighogy elvégezte a dolgát, alighogy fizetett, alighogy kitette a lábát, már fordult is vissza... és vagy tízszer föl-le, föl-le... ott a megállóban meg csengetett a villamos... a villamosvezető pedig fehér volt már, mint a meszelt fal, és mondja nekem, hogy ő a huszonkettes vezetője... és hogy menet közben jött rá, így aztán lefékezett és befutott ide... és fél óra múltán katasztrofálissá vált a helyzet, kiszállt a villamosforgalom diszpécsere is, mivel a szerelvény elállta a többi kocsi útját, majdnem egészen a Nemzeti Színházig... és akkor a forgalomirányító úgy döntött, hogy maga száll be a vezető helyére... az meg olyan fehér volt, uram, hogy tényleg megértettem, mit jelent a mondás, kiszarta a lelkét... kár, hogy nem tudok írni... Ezután elbeszélgettünk, éppen így, ahogyan maga, a kagylóban és a mosóbordán állva mosta az alsónadrágját, olyan hosszúszárút, egészen a bokájáig érőt hordott... amilyet Franta Hrubín nemzeti művész viselt, aki szintén itt mosta az alsógatyáját, és örült, hogy ilyen szép élményben van része... hogy így az embert igazabb valójában ismerte meg... És fogja ezt a kannát, ha akarja... És elugrottam az U Schnelluba sörért Hrubínnak...

De még nem írtam magának a mesüge Stundékról, Áprilka, amik a kandúrjainkon olykor elhatalmasodnak. Egyes macskáimra mindennap rájön a bolondóra, egyszer csak megzavarodnak, és száguldozni kezdenek a kertben, bolondnak tettetik magukat, számukra hirtelen minden élni és mozogni kezd, mintha minden levél alatt egérre bukkannának, mintha minden levél alatt pingponglabdát találnának, aztán hirtelen ismét nekiiramodnak, kergetőzés közben a talpukkal és a körmükkel egymás fülét vágják, megtámadják egymást, hemperegnek, mind a három macskacsapat kiássa a csatabárdot, kikiáltja a forradalmat, a kert prüszkölléstől és nyávogástól lesz hangos, egyszer csak fönnteremnek a fenyőfákon meg a kis tölgyön, és ott fönn a fák koronájában verekszenek tovább, majd ismét aláereszkednek lassan, a hátsó lábukkal, de némelyik kandúr fent marad az ágak között, mialatt lent tovább verekszenek és fújnak egymásra azok, akik lejutottak az avarba, a kandúrok ott fent méregetik és úgy megtépik egymást, hogy az ágakon ismét lecsusszannak, mondhatni, lezuhannak a földre, de meg sem kottyan nekik, tovább tombolnak, száguldoznak a kerítés menti ösvényen, átugrálják a léceket, megcibálják egymás fülét, és ismét nekiiramodnak, meg sem állnak, talán csak a pataknál, ott megfordulnak, és megint egymást kergetve át a léceken, hatalmas ugrásokkal repülnek el az ablakom alatt, ha összeszedem a bátorságomat, kimegyek megnézni a mesüge Stundéjukat, a macskáim bolondóráját, és látom, hogy csaknem mindegyik kandúr szántszándékkal zavarodott meg, liheg és lógatja a nyelvét, és szilaj pillantásokat vet, körbefutják a nagy fenyőfákat meg a tölgyeket, hogy ellentétes irányban kerülve szembeütközhessenek, és szörnyű kiáltással marhassák egymást, bukfencezve összegabalyodhassanak, és kegyetlenül belemarhassanak egymás fülébe, fáradhatatlanul, a végtelenségig... elnyújtott ugrások, majd eszeveszett menekülés fölfelé az ágakon és a fák törzsein, aztán megint az ágakon, egészen a vékony gallyakig, azután megint lecsusszannak a földre, és már a levegőben, mielőtt földet érnének, marakodni kezdenek, legalábbis úgy tesznek, mintha marakodnának... és amikor rajtuk a mesüge Stunde, néha kifejezetten örülök, hogy szovjet repülőgépek húznak el közvetlenül az erdő fölött,

nincs messze ide Milovice, itt startolnak és landolnak borzalmas lármával a szovjet gépek... ez a zaj megijeszti az én macskáimat is... még akkor is, ha rajtuk a mesüge Stunde... a repülőgépek úgy rájuk ijesztenek, hogy lepottyannak a fáról, a mohába és a harasztba lapulnak, a félelemtől teljesen a földhöz simulnak... némelyik kandúr hanyatt-homlok bemenekül a szenes- és fássarokba, és csak akkor merészkedik elő, amikor a szovjet repülőgép már landolt az erdő mögött a milovicei repülőtéren... De napjában csak egyszer jön rájuk ez a mesüge Stunde, utána megpihennek, sokáig tart, amíg megnyugszanak, lecsillapodnak... ezek az évek, ahogyan Safranski írja, mesüge Jahren der Philosophie... Kant, Fichte, Hegel és a fiatal Marx... De ma már beesteledett, három nap múlva lesz holdtölte. Engem is elért a járvány, már harmadik napja vagyok náthás és lázas, de már lábalok ki belőle, már képes vagyok elhagyni a házat és megnézni ezt az estét, nyugtalan vagyok, a hold már régen feljött, most gyorsan emelkedik az erdő és a kapum előtti kert fölé, mintha a holdra is rájött volna a mesüge Stunde, olyan gyorsan emelkedik az égen, ülök az ablaknál, és a hold olyan magasra szállt, hogy el kell fordítanom és félre kell hajtanom a fejemet, hogy lássam, egy pillanatig ülök itt, és az az érzésem, hogy az ablaküveg csillogása miatt a házam egy óriási gyémánthoz hasonlít, és tudom, hol vannak most a macskáim... látom őket az ablakból a bézs színű útmenti fehér kerítésnél, utánuk eredek hát, és igen, a macskák ott ülnek a fehér lécek tövében, éppen úgy, mint délelőttönként, ha süt a nap, és melegszenek a fűben... most azonban szertartásosan kihúzott derékkal ülnek, hátukat a kerítésnek, a léceknek vetik, és ferdén az eget kémlelik, ott, ahol a hold süt, és hallgatják a csendet, akárcsak én... úgy járom körbe őket, ahogyan az elnök tartotta a szemlét a Várőrség fölött, a macskák megindulnak utánam, zárják a menetet, mindig mindenhova elkísérnek... nappal aggódom, nehogy megpillantsanak bennünket a vadászok, amint húsz macska lépked a nyomomban, táncol, ugrándozik, ahogyan örömükben hanyatt vetik magukat, és hemperegnek a homokban, és mosolyognak, most a holdfényes éjszakában is mosolyognak, mert örülnek, hogy a világon vagyok... És mint mindig, megérkezik Cassius Clay, a fekete kandúr, a hátsó lábára áll, és nekem meg kell tudnom fogni és egyenesen fölemelni, és a bundáját, a hasát az arcomhoz szorítani... ez a mi közös ceremóniánk, semelyik másik kandúrnak sincs hozzá bátorsága... mindegyik szeretné, hogy így fölvegyem, de belőlük hiányzik hozzá a bátorság, így aztán lövésnyi távolságból táncolva mutatják, hogy ők is szeretnék, de egyelőre nem merik... talán beérik azzal, hogy helyettük is csinálja Kormos, ahogy néha Cassiust nevezem... és lehunyom a szememet, és megcsapja az orromat a szőrének illata, mert bizonyára tudja, ezért egész álló nap egyebet sem csinál, mint tisztálkodik, tisztára nyalja az egész testét, hogy a kezembe vegyem, és belefúrjam az arcomat a bundájába, és gyöngéd szavakkal illessem, amilyeneket, Áprilka, talán csak magának mondtam, egyelőre azt is csak gondolatban, de Cassius tudja, hogy neki valóban mondom, becsukja a szemét, elengedi magát, és egy pillanatra mintha elszállna a testéből minden élet... Néha átjön a sógorasszonyomtól az az árva cirmos is, amelyik a fogatból maradt meg, akik mindig egymás mellett ügettek hozzám, és láthatatlan szálakon láthatatlan, de oly nélkülözhetetlen szerencseszekeret húztak maguk után. Olykor érte megyek, tudom, hogy hol van, ül a kapunál és vár, mi volna, mi volna, ha a ház bezárt ajtaja előtt egyszer csak megjelenne az elpusztult testvére... ma is átjött a holdfényes éjszakában, a karomba vettem, de nem tett jót neki, hörgött, lehet, hogy tüdőgyulladást kapott...

és egyáltalán, Áprilka, olyan elhanyagolt, amilyen én is voltam, amikor meghalt Pipsi. Megtörölgetem egy kis ronggyal, megsikálom a fülét, a többiekhez teszem, hogy fölviduljon, de egy pillanatnál tovább nem marad meg ott sem, lépkedek, és már mögöttem üget a holdfényes éjszakában, aztán még egyszer visszafordul, de nincs ott maradása, rettenetesen megöregedett ez a finom kandúr, aki úgy adott magára, mint Cassius. Talán megembereli magát. Ma ismét eljön, mint mindig, finoman átnyávog a kerítésen, bepillant a lakókocsi alá, aztán a bezárt ajtó előtt vár, majd befekszik a kerek asztal alá, oda, ahol az újságokat és a folyóiratokat tartom... majd ismét elfogja a nyugtalanság, és vár, hátha fölbukkan a cirmos testvére... így álldogál hát a réten, nézelődik, vár, úgy áll, hogy lássék, de már hiába, csak a csoda segíthetne, de csodák már nincsenek, és életvíz sincs... a kistestvér elföldelve fekszik a nagy tölgy alatt, ahol mindketten szívesen heverésztek a napon, az óriástölgy gyökerei között...

Lám, Áprilka, így ért véget. Kettejük boldogsága nem tartott soká, mégis megérte, ahogyan mi is tulajdonképpen oly keveset láttuk egymást ezen a világon, de látja, én mindig úgy érzem, mintha mellettem volna. Azok a láthatatlan szálak, azok a láthatatlan szálak, azok a láthatatlan szálak? De mik volnánk, ha azok a láthatatlan szálak nem volnának... Ugyan ki hozna három mustármagot abból a házból, ahol senki sem halt meg. Tehát nem marad más, mint Te Deum laudamus.

P. S. Arthur Schopenhauert az anyja, Johanna buzdította, hogy írjon naplót. Kérem, lefordítok belőle magának egy híradást, amit a tizenkét éves fiú vetett papírra: *június 16-a, szerda. Déltájban elhagytuk Hamburgot, és néhány óra múltán borongós időben megérkeztünk Zollenspykenba, hogy átkeljünk az Elbán, és amíg a kompra vártunk, beszédbe elegyedtünk egy szerencsétlen vak asszonnyal, akinek fogalma sem volt arról, mikor van nappal, és mikor éjszaka. Amikor rákérdeztünk, hogyan veszítette el a szeme világát, elmesélte, hogy amikor keresztelni vitték, nagy volt a fagy, és a félórás úton kifagyott a szeme. És bár születése óta vak volt, egyedül látta el magát. Megesett a szívem ezen az asszonyon, csodáltam azt az egykedvű nyugalmat, amivel a keresztjét hordozta. A keresztténnyé válás boldogságáért drágán kellett megfizetnie! Zollenspykenből kiadós ebéd után folytattuk az utunkat, és estére megérkeztünk Lüneburgba, ahol egyebet sem láttam, mint gótikus épületeket...*

Helyreigazítás

Ebben a levelemben a macskákon kívül jómagam is mesüge voltam. Szilárdan meg voltam győződve arról, hogy a *Száz férfi egy kislány* című filmben Shirley Temple, az Egybesült Államok mostani prágai nagykövetasszonya szerepelt, de egy olvasóm, Eva Janovcová asszony szép levelet írt, hogy ne sértegessem az ő kis Durbinjét, merthogy a *Száz férfi egy kislány* című filmben a gyermekszerepet Deanna Durbin játszotta. Így olvasóim és legfőképpen Janovcová asszony elnézését kérem... Mindazonáltal a saját elgondolásom kedvesebb nekem, mint a valóság, mert valótlanabb, tehát szebb.

KISS SZEMÁN RÓBERT fordítása

Bohumil Hrabal kötete, melyben a *Mesüge Stunde* is szerepel, a közeljövőben jelenik meg a Göncöl Kiadó gondozásában.

Viasz erek

Fejed lehajtva ülsz
a lámpa fénykörében,
arcod a könyvben,
villanylángnál,
fehérülő, hűvös őszben
Isten országát fürkészed.

Perszephoné föltámadása
az anyaölből.
Már nem örülsz, hogy földdé
leszel e földből.

✣

Kedvesem, mivé leszel
ez odvas világban, kivé?
Hét év alatt megújul minden sejtünk –
egy idegent szeretek; ki az?

Puha kis szivárványszavak.
Félvak leányzó lefog, lehagy.

✣

Szavak és gesztusok szálain,
szétfejtett, száraz esőn,
átlátszik, bújik, átbukik
a fényevesztett pillantás, közöny,
buta szavak, kis gyűlölség, harag.

Az évek tömbje megreped
mint földrengésben,
robajjal megszakad.

Szavak és gesztusok függönyén
rés nyílik, az ózonrétegen,
alatta hó, víz, jégmező dereng,
csókák a kertben, a havon.

Elmenni medvemód.

✣

A konyhában áttetsző sötét.
Dörgés görög a csillagok között.
Almaillatú fény.
Éjbe burkolózik a fa.
A szerelem fölött
a figyelem égve őrködik.

✣

Ne tarts Uram, kínzóinkkal.

Mivé
torzult arcod, csillámló-poros
álorcában, selyemharisnya
a vonásokon, a jellem csont-rajza
fehéren átdereng, mint pecsétnyom,
viasz erek vázlata, holt fogyatkozás.

✣

Van egy új, fekete bőrcipőm.
És vállamban szúrás, villanás.
És örülök. Ez mind vanás.
Minden van. Tapasztalom
és forgatom, e forró kályha
repedésein, pattogásán, az indás
ajtót, melegedő bőröm. Február,
1986 telén. Örülök
a leveleknek, a holdnak
a fürdőszoba szűk ablakában,
a megterített asztalnak,
barátaimnak, anyám óvatos,
fehér hajának és a csillogó,
barna szemeknek.

Légy áldott és örökkévaló.

✣

Földed voltam, megtartó, mint az ország.

MÁRTON LÁSZLÓ

Második álom

IV.

Eddig, egyetlen fiam, elhasználódott az álom erőinek legalább háromnegyed része, s megvalósult az álom szándékainak majdnem fele. Eddig megmutattam Richárdot az őszben, amelynek mindig is vége volt, és a tavaszban, amelynek sohasem lesz vége; ezután, ha mégoly foghíjasan és elkapkodottan is, azt kell megmutatnom, hogyan válik meg Richárd az idejétmúlt ősztől, és hogyan téveszti szem elől Richárdot az idejétjelenítő tavasz. Látod-e, gyönyörű fiam, arra sem vagyok már képes, hogy visszavalósítsalak, te már nem létező. S hogy megszólaltassalak, te puszta visszhang.

Ne is vesztegessük az időt; két valakikről kell az álomnak sürgősen megmutatkoznia, egy lányról és egy lényről. Egyiküknek az a neve, hogy Bella, valamivel tréfásabban, hogy Belladonna; másikuké, hogy Bugyácsék. Bugyácsékat már láttad az álom külső körében; most az van soron, hogy Richárd is megpillantsa őket.

Megpillantja őket. Ott ülnek Sertéssy hasán, és nyivákolnak. Ez is az egyik délután; az utolsó délután a József körúton, ám ezt Richárd még nem tudhatja.

Négy óra lehet; odakint a szürkeség legváltozatosabb, legrikítóbb árnyalatai. Sas Gyula és Rácz József már elment, Rácz József tört aranyat és külföldi bankjegyeket vitt magával; Sas Gyula nem vitt magával semmit, mégsem látszott elégedetlennek. Rózsi néni elment a postára. Aranka néni beteg. Burgundia néni szabadnapos. Rózsi néni elment az adóhivatalba. Ebéd vége felé becsöngetett Alimurtás, de Sertéssynek rosszkedve volt, látni sem akarta ezt az Alimurtást, aki valósággal kérkedett, hogy ő egy semmiség, egy önérzetes lábtörlő, szép komoly szemétláda, s aki most kint az előszobában félrehajtotta vékony, elhanyagolt, szemüveges fejét, és emlékeztette Richárdot, hogy a szerencse forgandó; Richárd azonban ügyet sem vetett rá. Tudja, hogy a forgandóság függetlenné vált a szerencsétől, és a szerencse nem annyira forgandó, mint inkább semmilyen. Rózsi néni kiment (vagy ahogy ő mondotta, „leutazott") Kőbányára, ahol egy lepecsételt épületben őrzik a fontosabb fogászati anyagokat. Negyed öt lehet, már sötétedik, a Nemzeti Színház irodáiban égnek a villanyok, Ágica kint a konyhában csörömpöl. Richárd most, hogy senki sem zavarja, komótosan lapozgatja Sertéssy folyóirata-it, azokat a Svájcból és Nyugat-Németországból becsempészett, színes revüket, amelyeknek lapjain ötvenkilós adagokban ki vannak rakodva szép, szabályos női húsok. És olyan közlönyöket is nézeget Richárd, amelyekben kevésbé szabályos női testek ondót, vért vagy ürüléket mázolnak szét magukon, dán dogokkal vagy egyéb nagy termetű fajkutyákkal közösülnek, magukba gyömöszölnek egy szál kolbászt, amelynek másik végére színlelt mohósággal harap rá egy vásott emberhím; Richárd most már nem komótos, hanem zsibbadt. Rémülten próbálja megfejteni az idegen nyelvű képaláírásokat, mintha magyarázatot várna tőlük. Milyen határtalan az emberi szabadság! – ezt gondolja Richárd –, mindenki mindenre képes, csak rá kell szánnia magát! Csakhogy azt beszélik, ezek a felvételek büntető-

intézetekben készülnek, ahol a foglyok apróbb előnyök reményében vagy súlyos fenyítések elkerülése végett vállalkoznak a megörökítendő fajtalanságokra. Ilyesfajta föltevéseken Richárdnak mosolyognia kell. Hogyan is lehet efféléket képzelni!, pont azokban az országokban!, amiket az emberek, egymás között összekacsintva, szabad országoknak neveznek! Most már gyermekeket is lát Richárd, hasonló vagy még ijesztőbb kompozíciókban, tíz-tizenkét éves lányokat és fiúkat. Fél öt lehet, Sertéssy alszik, forgolódik, viaskodik saját jóllakottságával. Hiszen, gondolja Richárd, akkor már meghalni sokkal egyszerűbb!; és egyszerre csak úgy érzi, hogy fázik, holott be van fűtve. Nem tudja még, hogy alig fél esztendő múlva tegezni fogja és Palikámnak fogja szólítani azt az embert, aki megtestesült fenyegetésként nehezedik először csak a lelkére, majd a testére is; nem tudja még, hogy ebben az állapotban ő, Richárd még egy kis megnyugvást is talál majd, és nem fog eszébe jutni, hogy akkor már meghalni sokkal egyszerűbb. Rózsi néni elment egy jónevű sebészhez, akivel egy kényes kérdést kell megbeszélnie, amely kérdés – ne szépítgessük! – Bugyácsékkal kapcsolatos.

Úgy is mondhatnám, szeretett fiam, hogy Bugyácsék mindenekelőtt sebészeti kérdés. De csak részben sebészeti kérdés; Bugyácsék másmilyen kérdésnek is tekinthetők.

Például érkezett Sertéssy ellen egy közérdekű bejelentés (név nélkül), amely szerint a lakásban huzamosabb ideje tartózkodó Bugyácsék nincsenek nyilvántartásba véve, sőt állampolgárságuk is tisztázatlan, amiért személyi rejtegetés alapos gyanúja forog fenn. Egyik hajnalban rendőrök jöttek Bugyácsékért, ám végül kénytelenek voltak dolguk végezetlen távozni; hiába kutatták át az egész lakást és a fogászati raktárat, Bugyácsékat nem találták. Rózsi néni telefonálni akart Rácz Józsefnek, de Sertéssy nem engedte. Nem akarta félbeszakítani a színjátékot, amelynek egyszerre volt nézője és főszereplője; gyönyörködött a rendőrök szakszerűségében és tanácstalanságában, dörzsölgette szőrös, párnás kezeit.

Biztosan a Szepesi volt. Nem a Szepesi volt? A Szepesi mindig hazudik. És mindig összevissza. Mint a Novák. Hogyne, hát a Novák!, aki még saját magáról is azt állította, hogy imperialista kém!

A rendőrök nem törődtek az ostoba fecsegéssel, sem azzal a gyomorkorgáshoz hasonló hangtüneménnyel, amely szintén Sertéssy tömbje felől szűrődött a levegőbe. Látszott rajtuk, hogy elnézést kérnének, ha tudnák, hogy az mi fán terem. Helyszínről való távozásuk előtt kaptak egy-egy pohár vilmospálinkát és fejenként háromszáz forintot, s ez nekik elég is volt, holott elvihették volna az egész üveg pálinkát és lefoglalhatták volna Sertéssy pénztárcáját, ahogyan elvihettek és lefoglalhattak volna mindent.

Ebédkor az eset hallatán és a rendetlenség láttán Rácz József nagyot nevetett; megígérte, hogy utánajár, „kitől származott ez a rohadt szemét privátiniciatíva"; és, mint férj az állapotos hitvesnek, megtapogatta Sertéssy hasát. Sas Gyula most is komoly maradt; a szintén ott ebédelő Doktondihoz fordulva kijelentette, hogy ez mégiscsak felelőtlenség, és hogy végre csinálni kellene valamit. Mert ha ne adj' Isten (illetőleg „a szocialista mindenható"), egyszer komoly intézkedésre kerül sor, ő, Sas Gyula nem biztos, hogy közbe tud avatkozni. Mire Doktondi azt felelte, hogy ebben az ügyben ő nem kompetens, ez nem hurut vagy székrekedés. Kis tanácskozás kerekedett; Sertéssy szokatlanul hamar belátta, hogy muszáj lesz Bugyácsékat leoperáltatnia, és hogy utána legokosabban teszi, ha Bugyácsékat mint élősködőket és közveszélyes munkakerülőket átadja nem is a kerületi, hanem a fővárosi rendőrkapitányságnak, ahol majd gondoskodik róluk a Hadnagy elvtárs (ez persze csak a családi neve, mert a rendfokozata jóval magasabb), vagyis...

Akkor még az is elintézhető volna, hogy fizessen az Állami Biztosító!

... vagyis mégsem, hanem az lesz a legokosabb, ha Bugyácsék rögtön a műtőből, azon frissiben átkerülnek az Algéber Gyógyszerművekbe, ahol... (na mindegy!, ez most nem érdekes!) ... ahol biztos, hogy nem kell többé vesződni velük.

Na mit szóltok hozzá, husikák?

Ezt Rácz József kérdezi Sertéssy felé fordulva, csakhogy a kérdést nem az archoz intézi, hanem körülbelül a köldök magasságához; még le is hajol hozzá. Választ nem vár és nem kap; kisujját bizalmaskodó mozdulattal beakasztja a mellény legalsó gomblyukába. Doktondi rápillant Sas Gyulára, és helyesel; Rózsi néni sóhajt, mint az egyszeri gazdasszony, akinek vásárra viszik a tehenét. Sertéssy elérzékenyül, egy kicsit nekidől Rácz Józsefnek.

Aztán, fiúk, ugye majd odalent is takarékra teszitek a lángot alattam?

Mire felordít Rácz József, Sertéssyt vadul ellöki, Sertéssy belezuhan a sarokban álló tükörbe, a tükörcserepek közé kis fehér porcelánfigurák hemperednek, magánosak és párzók; és Rácz József magasba tartja csontig harapott, vérző kisujját.

Háromnegyed öt lehet, már eléggé sötét van, Kubistáné mindjárt indul haza. Sertéssy most már dobálja magát, szuszogása percről percre szaggatottabb; nyögések vegyülnek bele, sőt egy-két bizonytalan, de becsvágyó hördülés, amelyek máris hörgéssé kapcsolódnak össze. Ez a nagy-nagy test, amely annyi minden fölött uralkodott, most alá van vetve valaminek, anélkül, hogy erről és önmagáról tudomása volna.

Richárd belép abba a félreeső szobába, ahonnét a hangok hallatszanak, s ahová neki nem is volna szabad belépnie. Valami furcsát lát a félhomályban (a villanykapcsolót nem találja); mintha nagy, fehér halak tátognának az ágyon. Ők Bugyácsék. Richárd kirohan. Ami pedig alattuk van... hát, ne kerteljünk, fiam: Bugyácsék alatt az van, ami Sertéssyből maradt. Például a feje, viszonylag sértetlenül, és most megszólal. Halkan, de jól érthetően egy szót ismételget:

Nyugi. Nyugi.

Öt óra lehet, Ágica már elment. Jobb is, mert nagyon hangosan tud sivalkodni. Richárd arra gondol, hogy föl kellene hívni Sas Gyulát. Aztán jut eszébe, hogy Sas Gyulának titkos telefonszámai vannak. Általában azoknak, akik esetleg segíthetnének, titkos telefonszámaik vannak. Richárd a mentőket hívja fel; a vonal túlvégén lassú férfihang; rászól Richárdra, hogy ne hazudjék, és egy kattanással félbeszakad a beszélgetés. Lent a lépcsőházban ott leskődik Alimurtás...

Nahát, megtörtént?

... Richárd félrelöki Alimurtást, és már kint is van az utcán, ahol belebotlik Doktondiba, aki a legnagyobb készséggel kijelenti, hogy máris fölmegy, és hogy megtesz mindent, ami lehetséges meg ami lehetetlen. És közben furcsa kis nevetések törnek föl a torkán.

Negyed hat lehet, a lakásból szóváltás hallatszik, ami nem túl meglepő, hiszen Richárd nem zárta be az ajtót, nem is tudta volna bezárni. Át a homályos előszobán, ahol a sötét ajtókeretek mintha embernagyságú gyászjelentéseket szegélyeznének...

Sietni kell!, vagyis már késő! (Doktondi),

Aki közel kerül a húsosfazékhoz... hm, hm... azt is megfőzhetik benne (Alimurtás).

... a szőlőfürthöz hasonló kilincsek egyike lenyomódik, nyílik az ajtó. Idősebb rókapofa, szagosvízzel meghintve. Értetlenül bámul. Stájdub Viktor, ásványforgalmazás és kegyeleti készítmények. A fiatalember keres valakit? Valami köze volt a megboldogulthoz? Persze hogy meghalt!, a fiatalember nem tudja? Odalent ki van tűzve a fekete zászló! Tessék innét elmenni! Micsoda? A kis

fiatalember látni akarja Nagyurat?, a földi maradványokat?, a porhüvelyt? Hát erre sajnos nincs lehetőség. Miért szerette volna látni?, mi van azon látnivaló?, most vitték le a koporsót, jóformán tíz perce sincs!

Bugyácsék?! Miféle Bugyácsék? Nézze meg az ember! Ő, Stájdub Viktor megtett minden szükséges intézkedést! Itt nincsenek semmiféle Bugyácsék! Tessék a házfelügyelőhöz fordulni, tessék a lakók névjegyzékét –

Lenyomódik egy másik szőlőfürt. Kilép az ebédlőből Sas Gyula. Nyugodt és komoly. Nem túl barátságtalan és csak mérsékelten fenyegető hangon tanácsolja Richárdnak, hogy harminc másodpercen belül távozzék. És amilyen pedáns ember, képes az órájára nézni. Richárd hátrafordul: Doktondi nincs ott. Alimurtás nincs ott. Harminc másodperccel később Richárd sincs ott.

Stájdub Viktor négy-öt héttel később, amikor belép az enyhének mondott vizenyős januárból („Tél tábornok meghirdette az enyhülés politikáját") a Damjanich utcai lakásba, és ott szöges almákat fog elszállásolni a szekrény tetején, akkor és ezután sem, sohasem fogja emlékeztetni Richárdot erre az utolsó József körúti délutánra, sőt az ásványforgalmazást és a kegyeleti készítményeket sem fogja emlegetni, amiért Richárd úgy érzi majd, hogy hálával tartozik Stájdub Viktornak, függetlenül attól, hogy a maga módján Stájdub Viktor is minden ízében veszelmetes.

Akit eddig nem mutatott az álom, holott Richárdnak jóval fontosabb volt, mint Bugyácsék, és több időt is töltött vele, az Belladonna. Bizony, az álom nem szívesen adja elébed ezt a Belladonnát, kedves drága fiam. Bizony, az álom legszívesebben, ha már mutatnia kell, egyetlen kis képfoszlányt mutatna belőle; mert Belladonnának az álom rendjében semmi különösebb szerepe nincs, mégis félő, hogy megrendíti az álmot, megingatja és halomra dönti. Bizony, az álom legszívesebben, ha már lélegzethez kell őt juttatnia, belezárná egy jól összecsirizelt üres dióba; berekesztené harminckilenc fekete fejű gyufa közé, cérnával hétszer is átkötött skatulyába. Bizony, az álom legszívesebben elrekkentené őt a hőmérő gömböcskéjébe, ahová legnagyobb hidegben húzódik a higany. Bizony az álom legszívesebben, ha már ennek a nőnek, aki nem egészen lány és félig sem asszony, szabadon kell mozognia benne: akkor bizony az álom örömest belefojtaná őt a körülményekbe, gyorsan átpasszírozná személyiségét a korszak csatornarácsán, a társadalmi hovatartozás rostáján, apró emlékeztetők szitáján és filterén. És akkor én, az álom legszívesebben odakiáltanék neki:

Tessék, itt az egész életed egy szuszra!, légy vele boldog!, mehetsz, amerre látsz!

És akkor elintézném egykettőre. Hogy inkább harminc, mint huszonöt éves, tehát már nem számít igazán fiatalnak. Itt az utolsó pillanat, hogy annak rendje és módja szerint férjhez menjen. Van is róla szó, hogy feleségül veszi őt egy Moravetz elvtárs. És kész; többet egy szót sem. Bár akkor már a szavakon úgysem múlna semmi. Akkor már mutathatnám azt is, hogy kétségkívül csinos, hiszen ezt a csínt úgysem kellene kibontakoztatnom. Csak az átlagos csinosság látszana; szépség, amely a maga nemében semmilyen. Akkor már egy zöld műszálas pulóvert is mutathatnék, meg egy kötött pulóvert, amelyet valószínűleg ő maga kötött, meg egy olcsó piros télikabátot. És akkor már zúdulnának az úgynevezett életkörülmények. És akkor én, aki egyszerre volnék halálfejes hajó és félszemű kalózkapitány a piszkos áradat fölött, szinte mellesleg azt is megmutatnám, ahogyan Richárd és Belladonna egymás mellé sodródnak, aztán külön-külön sodródnak tovább a maguk semmilyenségébe.

Csakhogy, ha így próbálnék tenni, hazudnék. És te, már nem létező fiam, ugyanazzal a hazugsággal tengetnéd az álmot, amelyikkel a megálmodott város

lakói tengetik az életet. Csakhogy nem kiálthatok Belladonnának semmit, mert senkinek sem kiálthatok, mert rajtad kívül, hallatlan fiam, senkit nem szólíthatok ezen a világon innen és túl. Csakhogy az életkörülmények hajósa többnyire szomjanvész, és a tajtékos hullámok loccsanásából óhatatlanul kihallatszik a siralmas kedvetlenség.

Azon az elmúlt őszön Richárd együtt mozgólépcsőzött Belladonnával. Nem tudott elszakadni a mozgólépcsők látványától. Nemcsak a mindenkori szemközti arcok sorbarendeződő, szünetlen vonuló tömkelege vonzotta: maga a mozgólépcső, az üresen haladó, lépcsőzetes hordszalag még a mozgósított sokaságnál is mélyebb értelmű volt. A lépcsőfokok merőben külön életet éltek; külön-külön emelkedtek föl és külön-külön simultak el, ám ezek a külön életek egyetlen pillantással végigtekinthetők voltak, és hajszálpontosan egybevágók voltak. Nincs kitérő; folyamat, amelynek már az elején látszik a vége. Nyílegyenes haladás egy állapotból egy másik állapot felé, annak biztos tudatában, hogy nincs az a hosszú mozgólépcső, amely végtelen volna, vagy befejezés nélkül félbeszakadna. De különben azok a mozgólépcsők, amelyek az általad megálmodott városban hirtelen, egyik pillanatról a másikra fölütötték a fejüket, legtöbbször igen rövidek voltak; kivéve talán a földalatti villamosvasúthoz vezető mozgólépcsőket, amelyeket a földalatti vasúttal együtt a Népvalóság ajándékozott önmagának születésnapi meglepetés gyanánt az úgynevezett felszabadulás egyik nagyon kerek évfordulóján; volt is hatalmas csodálkozás az egész városban! Legalább egyszer mindenki föl akart lépni a recés fokokra; mintha az egész ország megirigyelte volna a bányászok életét. Biztosak voltak benne, hogy aki egyszer lemegy, az előbb-utóbb föl is fog jönni; és talán sejtették, hogy aki egyszer följön, az előbb-utóbb megint lemegy. Mintha soha szó sem lett volna róla, hogy egy-két éven, sőt már néhány hónapon belül föl kell kapaszkodni a Holdra. Pajkosabb fiatalok belekaristolták szívük választottjának nevét a fekete gumikorlátba, vagy lecsúsztattak a korlát melletti fémsávon egy-egy pénzdarabot, és nevetgéltek a csörömpölés hallatán; mások hosszan, kitartóan tanulmányozták a szembegördülők feje fölött húzódó, műanyag lambériás álmennyezetet. És volt egy hivatalos költő, akinek verseit az ünnepségeken szavalták, és aki már nagyon beteg volt, ám összeszedte minden erejét, hogy létrejöhessen utolsó nagy költeménye.

Óda a mozgólépcsőhöz

Szabadság, egyenlőség, testvériség
elfér emberinél szélesebb hátadon! –
óh Kommunista Mozgólépcső,
vigyél a fényes napvilágra minket!

És valóban: hónaljnyirkosító öröm volt elgondolni, hogy ami az előbb messzire nyúló, megtaposott földszint volt, az most egyszerre csak „fényes napvilág" lesz, és alig elérhető magasság, mint a mennyország a régi vallásokban. Ám ezt a felszíni mennyországot a mozgólépcső mindenki számára könnyen elérhetővé, sőt kötelezővé tette.

Mozgólépcsőzés alkalmával Richárd és Belladonna nem beszéltek egymáshoz, hanem csak mozgólépcsőztek. Kezdték az Emkénél, a földalatti vasútállomáson, amelynek építése miatt kishíján lebontották a Nemzeti Színházat, végül azonban a népkivitelezők azzal is megelégedtek, hogy az egyik feljárót a szín-

ház előcsarnokába vezették. Richárd és Belladonna legördültek a mélybe, majd felgördültek a mélyből. Aztán ismét le, majd megint föl. Aztán le, aztán föl. És le. És föl. Mint a hajdani képzetekben a szerencse-kerék; talán azzal a különbséggel, hogy a mozgólépcső alján szinte semmivel sem volt rosszabb, mint a tetején. Szerencse már nemigen fordult elő; maradt a forgandóság.

Némelykor egymás mellett haladtak, úgy, mintha nem ismernék egymást; vagy éppenséggel Richárd előrelépett egy-két fokkal, és olyankor a hátában érezte a nő fürkésző pillantását. Máskor valamelyikük fél fordulónyit várt, és így szembekerültek egymással; olyankor egymásra mosolyogtak, sőt néha integettek is. Egyik szélen süllyedt az egyik, másik szélen emelkedett a másik; és középütt volt egy üres, mozdulatlan lépcsősor, afféle senkiföldje; és a fejük fölött a műanyaggal szépített vasbetonhoz egy ipari televíziós kamera volt rögzítve, aki egyetlen pillantásával átfogta és reggeltől estig szünet nélkül közvetítette az egész haladást. És fönt az irányítófülkében, egy szürke kis képernyőn kirajzolódott a kamera által észlelt látvány: két párhuzamos vályúban ellentétes irányban csordogáló, kásás massza. Odafönt álltak ellenőrök, akik a felmutatott fényképes utazási bérletet mindannyiszor élettelenül tudomásul vették, éppen csak el kellett menni a hátuk mögött a kijáratig, és onnét vissza.

És amikor a fölfelé süvítő, alagútillatú léghuzat meglobogtatta a lányok haját, olyankor arra lehetett gondolni, hogy a szerelem is ilyen lépcsőzetes kiszámíthatósággal folydogál a megismerkedéstől a szakításig. És amikor odalent egy indulni készülő szerelvényben felhangzott az önmagát ismétlő gépi figyelmeztetés...

Kérem vigyázzanak, az ajtók záródnak!

... olyankor az ajtók záródását egy-egy lehetőség lezárulásának lehetett érezni; és elgondolhatók voltak a nagy messzeségben kipusztulásra ítélt kis népek – vogulok, bolygárok, csecsen-ingusok és krími tatárok –, akik néhány szerelvényben kényelmesen elférnének, s lehetne őket szállítani végállomástól végállomásig a föld alatt. Ezekről a kis népekről bárkinek eszébe juthatott, hogy hozzájuk mérten a Magyar Népvalóság lakói még mindig nagyon sokan vannak, és még mindig nagyon keveset szenvedtek.

Az is előfordult, hogy éppen kevés embert szállított a lépcső. Olyankor előre lehetett szaladni, hacsak az előreszaladót meg nem állította egy mindennél hangosabb, szigorúan tiltó hang. Menetirányal ellentétben haladni soha, semmilyen körülmények között nem volt szabad; ám ezt már az ünnepi felvonulásokon az anyatejjel és a tápszerekkel magába szívhatta minden csecsemő. Richárd és Belladonna, ha tér nyílt előttük, szó nélkül szökdeltek lefelé vagy hágtak fölfelé, fokról fokra; néha összenéztek, és örültek, hogy mozgóbbak a mozgólépcsőnél is.

Voltak mozgólépcsők más aluljárókban is, meg a három legnagyobb vasúti pályaudvaron is; de még a kevésbé züllött önkiszolgáló éttermekben, sőt az aquincumi rommező gázgyár felőli oldalán és az Állatkertben is fölszereltek egyet-egyet. Utóbbi két helyre már csak ritkán jutottak el, Richárd és társnője.

Voltak mozgólépcsők a Ragozzi úti áruházakban is, ezeket szinte mindennap meglátogatták. Belladonnának olyan igazolványa volt, amellyel Richárdot is bevihette. Felgördültek a harmadik emeletre, aztán le. Aztán föl. Aztán le. Aztán ismét föl. Emeletről emeletre, osztályról osztályra vándoroltak; mintha láthatatlan karaván vezettek volna kihalt, veszélyes tájakon. Az áruházak emeletein, ellentétben az élelmiszerboltokkal, nem volt áruhiány, legalábbis nem mindenből. Például bőrdíszművek, szíjak, táskák, bőrkötésű naptárak nagy választékban kellették magukat; azon senki sem gondolkodott, legalábbis nem nyilvánosság előtt, hogy mi volt és hová lett mindaz, amit körülfogott volt a bőrdíszművek nyersanyaga.

Fényesen kivilágított, nagy termekben csupa finom, értékes holmi: izgalmas

műszőrmék, vágott orrú női cipők, márványmintás linóleum, csecsebecsék, lelemények kis iparcikkek, vastag héjú bögrék és poharak; mindaz, amit a Népvalóság felstószolt és felhalmozott, hogy elosztogassa igazolvánnyal rendelkező, magyar tagjai között. És e szépséges kincseket legalább olyan élvezet volt nézegetni, cirógatni, mint egyszerűen csak birtokba venni.

Belladonna szeretett (illetve, helyi szóhasználattal, imádott) ruhát próbálni. Ez is a mozgólépcsőzéshez tartozott. Richárd megállt, hátat fordított a próbafülkének, idegesen figyelt jobbra-balra, mintha sivatagi útonállókat fürkészne; aztán véleményt kellett volna nyilvánítania, mármint a ruhakölteményről. Csakhogy Richárdnak nem jutott eszébe semmi. Vagyis az jutott az eszébe, hogy nem lesz ebből baj, ebből a folytonos ruhapróbálkozásból? A nő megnyugtatta: neki nagyon jó igazolványa van, a Moravetz elvtárstól kapta.

Aztán kiderült, hogy mégsem olyan különlegesen jó a Moravetz elvtárstól kapott igazolvány. Richárdot betuszkolták a próbafülkébe, megmotozták, és azt mondták, hogy meg ne lássák még egyszer. A többi rendész bekísérte Belladonnát az irodába, aki néhány perc múlva kilépett egyedül, és bizony sírva. De már lent az utcán ránevetett Richárdra: *Legalább soha többé nem kell áruházakba járni!* És ennek mindketten szívből örültek, hogy soha többé nem kell áruházakba járni.

Akik együtt látták őket, Richárdot leginkább még az asszony kisöccsének hihették vola; csakhogy nem úgy mozogtak egymás mellett, mint akik testvérek. Meghatározhatatlan viszony érződött közöttük; ha volt egyáltalán, aki érezze. Belladonna, oly sokakkal ellentétben, tudott beszélni az emlékeiről; azt lehetett hinni, hogy vannak emlékei. Beszélt arról a kis faluról, ahol született, és a folyóról, amelynek partján a falu volt; Richárd azonban tudta, hogy az a folyó valahol egy másik országban van, és másképpen hívják. Beszélt a falusi postahivatalról, amelyet apja vezetett, amíg vezetett; beszélt a postás Máriról, aki a leveleket hordta, és aki csúnyán beszélt, és akit ezért egyszer megtréfáltak egy disznóhólyaggal; beszélt a szomszédaikról, de még a lelkészről és a gyógyszerészről is tudott mit mondani. Sok-sok mulatságos története volt, és ki tudja, mi mindent mesélt volna még, ha Richárd egyszer csak meg nem kérdezi: *És aztán?*

Hogyhogy aztán?

Aztán, amikor mindez már nem volt. Mi lett a vége? Hová lett a postahivatal, hová lettek a szomszédok?, hová lett a lelkész és a gyógyszerész? És te hogyan kerültél ide?

És a nő nem tudott válaszolni. Többé nem is hozta szóba az állítólagos közelmúltat, a valóságos vagy vélt emlékeket. Már csak a jelenvalóságról beszélt, amelyet gondoknak és bajoknak nevezett, néha meg adott helyzetnek. De hát erről nem volt különösebb mondanivalója. Richárd egyszer szóvá tette, hogy egy ilyen szép nőnek miért muszáj folyton gumit rágnia, mire azt felelte, hogy azért, mert akkor nem érzi, hogy éhes. Richárd lovagiasan felajánlotta, hogy szerez finomfalatokat Sertéssyék asztaláról. Rögtön látta, hogy ezt nem kellett volna mondania, de már késő volt. Belladonna vérig volt sértve, rajta pedig elhatalmasodott egy lelkifurdaláshoz hasonló, kínos érzés.

Itt mászkál ebben a szétmállott városban egy éhező nővel, aki gumit rág!

Miért nem eszik? Ennyire nincs pénze? Amikor mindjárt feleségül veszi Moravetz elvtárs? Vagy ezzel is hangsúlyozza, hogy karcsú akar maradni? Richárd olvasta valahol, hogy a női hiúság hihetetlen dolgokra képes; ez a gondolat megnyugtatta. Közben azt is mondotta Belladonna, hogy a Százház utcában lakik, egy szobában az anyjával és a két húgával, és nehezen tudják elviselni egy-

mást. Ugye Richárd az ilyesmit el sem tudja képzelni, Richárdnak ugye külön szobája van? És volt a jobb keze gyűrűsujján egy hosszú, vörös forradás. Egyszer, amikor a Troli presszóban ültek egy szimpla kávé meg egy málnaszörp mellett, és Richárd már elszopogatta a kávéba mártott kockacukrot, amelyet a lakosság úgy hívott, hogy „fullasztott majom", akkor egy kicsit odahajolt a jobb kéz fölé, és Belladonna is odahajolt a jobb kéz fölé, és megmozdította sebhelyes ujját, és odasúgta Richárdnak, hogy ez egy nagyon csúnya történet volt; mást nem is volt hajlandó mondani róla. Mást mondott; hogy ő nemsokára be lesz iskolázva továbbképzésre, és akkor ő már nem fog ráérni délutánonként; különben is, ő már addigra férjhez megy. Volna-e kedve Richárdnak eljönni az esküvőre, vagyis pardon, a házasságkötésre? És amikor fizetésre került a sor, kivett a pénztárcájából egy karikagyűrűt, hogy íme tessék, ő már menyasszony!

Richárd mindezen dolgokat figyelmesen végighallgatta, és maradéktalanul elhitte, de csak úgy, ahogyan Buttler gróf különös házasságát is elhitte, és ahogyan az egyszeri Lúdas Matyi háromszoros igazságtételét is elhitte, és azt is, hogy megbűnhődte már e nép a múltat s jövendőt, és azt is, hogy itt élned, halnod kell. Ezeket is elhitte Richárd, hiszen lehetett-e kételkedni benne, hogy mélységesen igazak?; ugyanakkor azt is tudta, hogy *a valóságban* ezek az elhihető dolgok a legkevésbé sem érvényesek, legalábbis nem lehet hozzájuk mérten élni.

Hiszen az iskolák, mindenféle hasznos tudnivalókon túl, arra tanítottak, hogy az irodalom *a valóság* égi mása; és ahogyan ez a mondat elhangzott, szinte sütött belőle a kárörvendő, csípős gúnyolódás. Richárd hitelt adott annak, amit Belladonna beszélt; ugyanakkor tisztában volt vele, hogy ezek a dolgok a maguk módján igazak lehetnek, de csöppet sem valószínűek: mert *a valóságban* a dolgoknak és az embereknek másmilyen színe van. A folyópart, a szülőfalu, a gyógyszerész, a tiszteletes úr: mindezek valószínűtlenek, azonkívül nincsenek is. Richárdnak eszébe jutott, amit apja egyik ismerőse mondott neki: ha egyszer nincsenek, akkor nem is voltak. Belladonna semmiféle faluban soha nem született, hanem a tenger habjaiból emelkedett ki. A Százház utcai szoba, veszekedős anyával és húgokkal: valószínűtlen. Anyja nincs és nem is volt, húgai sincsenek, illetve nem fordulnak elő. Ami valószínű: hogy a József körúton lakik, a fogászati raktár mögött. Az ebédlőben. Az üvegszekrény legfölső polcán. Ami valószínű: hogy általában tizenöt és fél centiméter magas, és mozdulatlan, és hideg. Most valahogy elszabadult és megnőtt. Ami valószínű: hogy azelőtt az Alvilágban lakott, ahová a Népszínház utcai kandallóból nyílik egy szűk, sötét akna; és ami valószínű: hogy némely idősebb urak miatta követtek el kandallóbaugrást, sőt állítólag magasrangú pártfunkcionáriusok is kipróbálták a kandallóbaugrás édes bűnét, mielőtt a másik, a politikai süllyesztőben eltűntek volna.

Ugyanis, ha még erről nem beszéltem, drága fiam, akkor legfőbb ideje, hogy megemlítsem: nemcsak egyszerű állampolgárok, nemcsak iskolás gyermekek tünedeztek el, de magasrangú párt- és állami vezetőknek is megvolt az a szokásuk, hogy egyszerre csak nem jelentek meg többé a nyilvánosság előtt. Ami tudható volt: hogy baleset vagy hirtelen betegség végzett velük. Ami teljesen igaz volt: hogy összejátszottak az ellenséggel (aki annál is félelmesebb volt, mivel nem lehetett róla tudni, hogy kicsoda), kémkedtek, szabotázsakciókat szerveztek; és mindezt elismerve, ők maguk kérték a fejükre a példás büntetést, idegenszerű hangon, üres tárgyalóteremben. Ami valószínű volt: hogy egész egyszerűen belefáradtak a hatalom közelségébe és a hatalomból való részesedésbe, ahogy a verőfény is napszúrást okozhat. És amikor a fáradás jelei mutatkoztak rajtuk, akkor át kellett változniuk.

Volt például egy ambiciózus miniszterhelyettes, akiről rebesgették, hogy egy

üzemlátogatás alkalmával szándékosan belökték az izzó kokillába, mivel nem helyeselte a lakosság Holdra telepítését. Ez a gyorsan terjedő híresztelés csak hazugság lehetett, vagyis tökéletesen igaz volt; ugyanakkor csöppet sem volt valószínű. Ami valószínű: hogy a fáradt, rezignált miniszterhelyettes megevett a Népszínház utcai Potyka csárdában egy halászlevet, és utána kandallóbaugrást követett el, és még utoljára fergetegeset mulatott az Alvilágban, ahol Sertéssy jóvoltából átváltozott kicsiny porcelánfigurává. A másnapi gyárlátogatást már egy jól szereplő dublőr abszolválta, s így a sajnálatos baleset, amelyet el kellett szenvednie, természetesen véletlen baleset volt.

Richárd egyszer látta is a porcelánhelyettest a József körúton, ebéd közben többen a kezükben forgatták, és megállapították, hogy élethű. Ebéd végeztével odaadták Alimurtásnak, hogy vigye át Sterbacsek és Wawranetzhez, mire Sterbacsek és Wawranetz megüzente, hogy a kis porcelántárgy olcsó hamisítvány, és a Nagyúrra való tekintettel is csak százötven forintot hajlandó adni érte. Azt a kacagást!, azt az öblös hahotázást!: egy fásult miniszterhelyettes üzembiztosan félreáll, és a Népgazdaság még nyert is rajta százötven forintot!

Ami valószínű: hogy lent az Alvilágban Sertéssy valahogyan odadörzsölte Bugyácsékat ahhoz, akinek át kellett változnia. Ami valószínű: hogy Belladonna büntetésből került a föld felszínére, amiért elveszítette a gyűrűjét. Nem azt a gyűrűt, a karikát, amelyet a pénztárcájában csörget, hanem egy másikat, egy régit, amelynek elvesztése annyira fájhatott, hogy örökké látszani fog a helye. Itt azonban titkok voltak határozottan érezhetők, és Richárd már csak tapintatból is hagyta, hogy a titkok útjába álljanak a következtetésnek.

Egyszer, amikor Belladonna mondott valami nagyon igazat és nagyon kevéssé valószínűt, Richárd, őrá nem jellemző nyegleséggel, azt felelte: *Röhög a vakbelem.* Ez a fordulat megtetszett Belladonnának. Szerette volna látni Richárd vakbelét, amint röhög. Összetett kézzel, összecsücsörített szájjal könyörgött: hogy akkor legalább hallani szeretne egy kis röhögést Richárd hasából! Végül Richárdnak meg kellett ígérnie: ha egyszer vakbélgyulladása lesz, elkéri az orvosoktól a kinyesett féregnyúlványt, és Belladonnának ajándékozza; hadd röhögjön az ő tulajdonában, az idők végezetéig! S ki tudja, lesz-e módjában Richárdnak...

Az álom tudja. Nem lesz.

... az ígéretet megtartani? Itt is lappangott egy jóleső titok amiről nem volt illendő beszélni.

Amiről nem illik beszélni, arról álmodni kell.

A Híradó moziban volt a legegyszerűbb, hogy találkozzanak. Olcsó volt a jegy, és bármelyik székben bármeddig lehetett ülni. Richárd a pergő félhomályban átment a jobboldalra, kikereste a tizenharmadik sort, amely többnyire üres volt, leült, szétterített a térdén egy nagy, fehér zsebkendőt, és előrebámult; aztán egyszerre csak azt vette észre, hogy jobbról, a szomszédos ülésről átnyúlnak ismerős kezek, és összehajtogatják a zsebkendőt. Fél órát vagy akár egy órát is elüldögéltek a moziban; emlékezetes filmecskék vetültek. Lehetett látni Gusztávot, amint belepottyan egy kátrányos hordóba; Gusztávot, amint laposra vasaltatik egy úthenger által ő és feltűnően gyűrött zakója; Gusztávot, amint lenyel egy luftballont, és az fölfúvódik a hasában. Következett egy színesfilm a kamcsatkai barnamedvék nyári életmódjáról, amelynek csodálatos felvételei Richárdot arról győzték meg, hogy soha nem voltak barnamedvék, soha többé nem lesz nyár, és az életnek nincs módja. Aztán fények gyulladtak, jegyszedők hadonásztak, aztán sötét, és felhangzott a Ragozziról elnevezett induló: „Vak Pali, Vak Pali mindent lát – szemüvegen át..."

És ott ragyogott a vásznon a Magyar Népvalóság címere, szürkén, akár kint az őszi délután. Szürke volt a vörös csillag, szürkék voltak az aranykalászok, szürke volt a felhő kék mező; szürkék voltak a híradó hófehér személyiségei, szürkék voltak a fekete bekövetkezendők. Utána színesfilm a Holdról, káprázatos holdszínek; és lehetett várni, hogy megint jön Gusztáv, és belepottyan a kátrányos hordóba. És a vászon fölött volt egy kis kékes fény.

Egyszer – ki tudja, honnét szerezte? – Belladonna elővett egy mandarint, meghámozta, és odaadta Richárdnak. A gyümölcs közepe üres volt, a karcsú kis gerezdek levegőt fogtak körül; akár egy ceruzát is át lehetett volna dugni rajta. Richárd a szeméhez tartotta; és mint valami puha, gömbölyű teleszkópon át, úgy nézte rajta keresztül a filmet, amelynek szalagja ugyanúgy pergett fönt a vetítőben egyenletes gyorsasággal, mindig előre, untalan vissza-visszatérés felé, mint lent a föld alatt a mozgólépcső. Azután egyszerre csak rájuk reccsent egy hang:

Nekem itt ne illatozzál, baszd meg!,

akkor megfelezték a mandarint és megették. Búcsúzóul megnéztek egy színesfilmet Jónásról, a szabadulóművészről, akit kezén-lábán összebilincselve bedugnak egy döglött bálnába, amelyet előzőleg dróthálóba csomagoltak, és a hasa alá telepítettek egy időzített bombát, és a bálna...

Richárd és Belladonna már kint vannak a Lenin körúton.

... és a bálna felrobban: egész látómezőt betöltő fröccsenés!, csakhogy addigra Jónás ott áll megszabadulva, és magasba löki bilincsektől mentes kezét.

Befordulnak a széles Népvalóság útjára, ahol nemrégiben kivágták a platánfákat, hogy még szélesebb, hatsávos út lehessen, aztán egy kis mellékutcából megint kimennek a Nagykörútra, amely ezen a szakaszon Sztálin körút néven, a Nyugati-pályaudvartól a hídig Rettegett Iván körút néven folytatódik.

Belladonna egyszerre csak megáll, és ráparancsol Richárdra, hogy vegyen neki valami szép meglepetést, most azonnal. És mielőtt Richárd egy szót is szólhatna, kezébe nyomja pénztárcáját, nekidől a hirdetőoszlopnak, és lehunyja szemét, úgy várakozik.

Hónap eleje van; a pénztárcában a karikagyűrű mellett ott van a nő fizetésének még eléggé nagy része, az olcsó mozijegy árának mintegy százötvenszerese, amennyiért a szigorú áruházakban kis híján lehetne vásárolni egy szép cipőt. Richárd ezeket a számításokat nem gondolja végig; éppen csak áthussan rajta, hogy mindez igaz, de nem valószínű. Szegfűt akar venni, de a virágárusnál csak zöldeskék szegfű van, azonkívül művirágok, amelyek pontosan olyanok, mint az igaziak, csak éppen sohasem hervadnak el. Vesz hét szál zöldeskék szegfűt; Belladonna táncra perdül a hirdetőoszlop mellett:

Ezt én kapom? Ez tényleg az enyém?

Már a Visegrádi utca felé jártak, már látszott a Vígszínház, amelynek *a valóságban* az volt a neve, hogy *A Néphadsereg Színháza*, és, hacsak nem használták egyéb célokra, felelősségteljes termelési drámákat játszott, amelyekben a pozitív hős 350 %-os teljesítményt ér el, kilesi és leleplezi a kispolgári (néha nagypolgári) gondolkodású üzemi tolvajt, végül pedig, hogy a happy end se hiányozzék, felvételét kéri a Pártba. Belladonna azt mondja, hogy a munkahelyén szóltak neki, hogy lépjen be a Pártba. Hogy az nem szégyen, és nem igaz, hogy olyan előnyökkel jár, amelyek ugyebár közismertek; ellenkezőleg, a párttagság fokozott felelősséget jelent és nagyobb részt a közös gondokból. Hát mit szól hozzá Richárd, most mi legyen: belépjen a Pártba vagy ne?

Richárd érezte, hogy próbára van téve. Azt is érezte, hogy bármit válaszol, az csak rossz lehet, és ha nem válaszol, az még rosszabb. Végül, nagy keservesen kinyögte:

Hát ha nem muszáj, akkor talán inkább ne.

Ugyanakkor halálosan szégyellte magát, mivel nyilvánvaló volt, hogy muszáj. Akit feleségül vesz Moravetz elvtárs, és akit elküldenek emelt szintű továbbképző tanfolyamra, az csakis párttag lehet. (Mondhatta volna szebben, kis lovag! De hát nekem tilos közbeszólnom; én csak egy álom vagyok, nem pedig súgó.) Vállat von. *Annyira mindegy.* Aztán eszébe jut az ellenkezője. *Nem annyira mindegy.* A nő ránevet, belékarol, és behúzza a következő mellékutcába, amely egy kommunista mártírról van elnevezve. Richárdnak az utcatábláról eszébe jut, hogy estétől hajnalig kijárási tilalom van, és hogy már későre jár.

Csak tíz órakor lép életbe, de ha félsz, máris hazamehetsz! Belladonna már nem nevet.

Richárdnak lelkifurdalása van az anyja miatt. Elképzeli Világi Józsefnét, amint ott ül egyedül a Damjanich utcai lakásban, néha kilép az előszobába, aztán visszaül. Így felel társnőjének: azt leszámítva, hogy mindentől fél, nem fél semmitől.

A nő kissé megszorítja Richárd karját, és megkérdezi: tényleg nem fél semmitől? Ha most szembejönne, mondjuk, egy nagy fekete párduc, akkor vajon Richárd őt megvédené?

És nagyon erősen érződik az illatszer, amelyet használ. Richárd habozás nélkül igent mond; és nekitüzesedett szókkal ecseteli, hogyan küzd meg a nyúlánk, vérszomjas fenevaddal. Kezében egy szál kés!, nem, annyi sem, csak egy vastagabb ág!, nem, annyi sem! Puszta kézzel, ezzel a két kezével fojtja meg a párducot, amely már gyengül, de most összeszedi minden erejét, még egyszer, utoljára...

Richárd nem mondhatja végig a lélegzetelállító viadalt, mert a nő magához öleli. Ott állnak és csókolóznak, ahol *a valóságban* a magyar kommunistáról elnevezett utca metszi a francia realistáról elnevezett utcát.

Az az igazság, szívemből való nemlétező fiam, és ezt nagyon gyorsan elmondom, amíg tart a csók: hogy a fekete párduc emlegetése részben persze játszi ötlet volt, szeszély, de csak részben volt az. A városban állandó beszédtéma volt ez a fekete párduc: többen látni vélték, még többen találkoztak nyomaival vagy jelenléte más bizonyságaival. Állítólag a város belterületén is megfordult; némelyek úgy tudták, hogy bejár a kapualjakba, és az odaöntött hulladékban keresgél ehető részeket; mások szerint miatta kellett a közvágóhidat és a nagytétényi sertéshizlaldát bezárni. A Városligetben egy kisgyerek sikoltva rohant pajtásaihoz, hogy egy nagy fekete állat lapul a bokrok alján; kiderült, hogy egy fekete kabátos idősebb férfi volt, aki bevett egy egész doboz altatót, ám a vaklárma jóvoltából még sikerült megmenteni. A Városligetet attól fogva mindenki nagy ívben elkerülte. És hát akkor már tünedeztek el az emberek; és noha senki szétmarcangolt holttestet nem került elő, mégis, aki sötétedés után egyedül ment a város utcáin, óhatatlanul arra gondolt, hogy ott settenkedik a háta mögött egyik árnyéktól a másikig a hangtalan léptű, hatalmas bestia. És ha most felszólítanád az álmot, egyetlen fiam, hogy foglaljon állást: vajon *a valóságban* ott volt a megálmodott világ térségén belül a párduc vagy sem?, akkor így felelnék: a párducról szóló mendemonda csöppet sem volt igaz, de teljesen valószínű volt. Kifinomult ösztöneikkel ezt érezték a város lakói; vagyis tudni lehetett, hogy a párduc nem létezik, ami azt jelentette, hogy *a valóságban* ott lappang mindenkihez közel, farkát lengetve, ugrásra készen. Ám az álomban (ezt ígérem és tudom) semmilyen közvetlen szerepet nem játszik.

Szép hosszú csókot engedélyezett az álom.

(Befejező része következik)

A zérópont múzsája

A zérópont múzsája lefelé jön
a vers fagyos fehér
burkában ránk sötétedik a szív
zord, mint úri láda mélyén vadak feje

a zérópont múzsája láthatatlan
máris volna lehelleted
el nem képzelhetnénk vándorló ingét
hamván hozzánk evező inait

a zérópont múzsája ablakodra
tapad, nyár-hasznú lepke, itt-ott bekopog
a lényt védelmező zúzos lapot
érzed, ma lyukasztja rejtett szeme

Majd

jól van, majd ne engedj beszélnem
de juttatnék valami elégikusat
némán, mint a teve a kezesség homokhatárán
feketéllve, mérlek az igazad felől

tartalékom ugyan még zsarolt kis reményre
tapadó régi frisseség, akár az ínynek
langyosuló illattal, szememnek vékonyan világít
irányt, merre fodrozzunk, lelkemnek, mint rejtegessünk

valami a többletből, hogy a megtisztulás
éhkoppjain lehűlve, a falakon belül még csak elérjük
s ott roggyannék, ahol nem is lehetne, neved garádjára

Mészhéj

hozná a szót, pettyes tojást
melyik nyelv homályából
borzongnánk, mint kikre távolodóban
tolvajt kiáltoz a kiserdő

a szarkák, mézfosztók, kakukkok
sértett zavarát suttogás
verselte túl, ahogy most álmodod
eddig rész. mire a kesergés

kényelmeskedik árnyból valaki
sárgát menekítsz még inged alatt, bent
a szeretet
mészhéja tört újra, fiú

Fönt

körözni, köröket leírni fönt, anélkül
hogy végül lecsapnék, te, aki látsz
úgyis lecsaptál ma régen magadban
lelked, minden érzékszerved most emészti a zsákmányt

én csak a stílust adjam meg e némasággal
a nélkülözhetetlen borzongást a vijjogással
kérdések mindezek, akár a címer
ártatlan kékjét, árassza el környezetedet mocskom, a vér

mi volnék én, álarcod bizonyosan nem, ha volnál
bátor duzzadt profilod nyíltan csak idemutatni
a többi sem szárnyaimon, karmodon titkolódzó ragadék

TURAI TAMÁS

A HITEN TÚL, A PUSZTULÁS ELŐTT

Esszé Kertész Imréről, és az írói mítoszról

„A *Jegyzőkönyv* dokumentumnovella, de magam sem tudom, mit dokumentál; minden sorát a valóság szavatolja, de magam sem tudom, mi a valóság. Mintegy az engem leterítő lövés torkolattüzének fénye ez egyszer megint megvilágított számomra valamit: csekélység, mindössze az életemet. Elestemben még próbáltam megragadni pár jellemzőjét, rögzíteni néhány általánosítható törvényszerűségét. Ez minden; mondhatnám, csupán (írói) kötelességemet teljesítettem."

A túlélés a halállal kezdődik; csak a halált lehet *túl*élni. És persze csak ezt nem lehet: a „túl" jelenti a tapasztalást, az „élni" a haladékot. Az írás lehet a túlélés módja, lehet dokumentuma. És mint dokumentum, nem lehetőség szerint, hanem szükségképpen maga is túlélő, léte és értelme túléli a tényeket és szándékokat, melyekről tanúskodik. A tanúságtétel hozzájárulást jelent a tényállás értelmezéséhez, egyúttal maga is értelmezést kíván. Olyan fogalom, mely szavakra, tettekre, cselekedetekre és életekre vonatkozik, amelyek arról a szándékról, ihletésről és eszméről tanúskodnak, amely ugyan tapasztalati és történeti, de egyúttal meghaladja ezt a tapasztalatot és történelmet. Ezen a ponton szétválik a túlélő és a tanú szerepköre. Az írás értelemlehetőségei a szerző közvetlen személyességéről leválva szabadulnak fel, a jelentések elevensége és játéka szempontjából a szerző halott. „Minden graféma lényegileg örökhagyó jellegű. És az írás szubjektumának eredeti távolléte a dolog vagy referens távolléte is." A tanúbizonyság hitele ezzel szemben elválaszthatatlan a tanú hitelétől. A tanú szavahihetőségét nem pótolhatja a tanúság logikája. A tanú nemcsak valamiről, hanem valami mellett tesz tanúbizonyságot. Elkötelezte magát valami mellett, amit meggyőződése nyilvános megvallásával képvisel, amiért hajlandó kockázatot és felelősséget vállalni. A tanúság megpróbáltatás, határhelyzet: „részese az igazság tragikus sorsának."

Az írásról szólva Derridát, a tanúságról szólva Ricoeurt idéztem; hogy íróként, vagy tanúként, az egyelőre maradjon függőben: a két név két irányt jelöl, szembeállításuk pedig azt a filozófiai hátteret hivatott jelezni, mely előtt a túlélő, tanúságtevő író, Kertész Imre írásaival kapcsolatos kérdéseimet a legpontosabban megfogalmazhatónak vélem.

Kertész Imre legáltalánosabb értelemben vett írói témája a túlélés. Életrajzi értelemben, a művek nyomvonalán haladva túlélője Auschwitznak (*Sorstalanság*, 1975, 1983), az Auschwitz-cal való szembesülésnek (*A nyomkereső*, 1977), az ötvenhat előtti hétköznapi történelem „egyedül az öntagadás erényét jutalmazó" katasztrófavilágának, majd pedig, immár a „Hazugság Szurdokában" az írói kudarcnak, és a kudarc vészes dicsőségének (*A kudarc*, 1989), újabb és újabb szembesüléseknek és tanulságoknak, melyek vállalásában a zsidóság inkább alkalom, mint öntudat (*Kaddis...* 1990) – és talán túlélője lesz annak az ígéretesebb jövőnek is, mellyel – mint *Az angol lobogó*ban írja – „mostanában mindenfelől fenyegetnek".

A túlélés mint élettény minden esetben a véletlen műve. Elkerülése egy olyan katasztrófa fenyegetésének, mellyel szemben az egyén eleve esélytelen, tehát nem is egyén. A túlélés a reflexió által kap értelmet, azáltal, hogy „valaki" történetében felismerhetővé válik a „bárki", vagy a „mindenki" története, a véletlenben a sorsszerű. A túlélés tehát az életrajziságon túlmutató értelemben mindenekelőtt szellemi létforma, intencionális szemléletű világértelmezés: tényeket pusztító tényekként felismerni, személytelen sors-

szerűségüket személyes tartalommal telíteni, *belátni* és elfogadni, értelmüket nyílttá és közössé tenni, és a hétköznapiságon túlra, az élet teljességére irányítani. A túlélés ezen önelvűsége magyarázza, hogy nincs szüksége reményre vagy hitre. A túlélő: tanú az igazolhatatlan tények és az igazságigény perében, ahol érvek híján a tanúságtétel, a „katasztrofikus igazságállapot megfogalmazása" az értelem utolsó aduja.

A túlélés és a tanúságtétel, Kertész Imre írásainak önértelmező kulcsszavai, az írás helyét egyértelműen a válság, a katasztrófa világában jelölik ki. „K., aki Amerikából jött, azt mondja, hogy tényleg tűnőben az olvasási kultúra. Egyenesen megkönnyebbülést éreztem: regényt írok, merőben korszerűtlen tevékenységet folytatok tehát. És közben mégiscsak a tiszta artikuláció, az elbeszélés szellemének hiányát érzem korszerűtlennek – amennyiben persze a fennmaradás kérdése korszerű kérdés még." *(1984-em)* Az öntudatosan vállalt korszerűtlenség az írásmód tekintetében elsősorban nem az elbeszélői technikák alkalmazásában és a nyelvhasználati szabadságban érvényesülő önkorlátozásként értendő, bár ilyen következményei is vannak, hanem mindenekelőtt az irodalom funkciójának, vitális jelentőségének a rehabilitációjaként. Ez a korszerűtlenség szembefordulást jelent azzal az írói és olvasói beállítottsággal, amely a szövegszerűség és a szabad jelentések formakoncepciójával, az irodalmi nyelv igazságigényének átértelmezésével, a mű valóságvonatkozásainak hangsúlytalanításával reagált a logocentrikus, metafizikai világkép szétesésére. A Kertész Imre által képviselt irodalomeszmény valójában ugyanehhez az előfeltevéshez kapcsolódik, néhány fontos megszorítással. Először is, itt a válságtudat nem civilizációs, pontosabban nem történeti szemléletű. Ami lehetséges, az megtörténik, egyszer s mindenkorra; a történelem a változatlan lényeg története. Másodszor: az ontológiai centrumok hiánya itt nem adottság, lehetőség, nem hiány, és tulajdonképpen nem is válság, hanem permanens katasztrófa. Harmadszor: a fent filozófiai műszavakkal körülírt lényegvesztés, vagy lényegtelenség nem totális. Az Én, a művészet (pontosabban az úgynevezett magas kultúra) és az ennek befogadására és hagyományozására képessé tevő emberi szubsztancialitás – túlélő és egyben túléléshez segítő erő.

A vitális irodalom koncepciója belső alkotói igény; közvetíthetősége éppúgy nem függetleníthető az alapjául szolgáló helyzetértékelés hitelétől, mint igazságától. Világos és személyes hangú beszédet kíván, mely provokatív egyértelműséggel és egyoldalúsággal képviseli álláspontját, és ezzel, mint minden kritikai állásfoglalás, pontosabban határozza meg magát, mintha általánosan elfogadható igazságok megfogalmazására törekedne. A művek önigazolásában ilyenformán a szerző személyes meghatározottságaira vonatkozó reflexió kulcsszerepet kap, és ez a művek irodalmiságát is erősen befolyásolja. A különböző modalitású, ténymegállapító, illetve intencionális reflexiók összefüggéseinek tisztázása tehát elválaszthatatlan attól a kérdéstől, hogy mennyiben tekinthető megbízhatónak az önértelmezés, mennyire fordítható vissza a műre, és mennyire befolyásolja a befogadást.

Írásom gondolatmenete elsősorban *Az angol lobogó* című kötethez kapcsolódik. A reflexivitás mint formaelv, és az életrajziság (mint formaelv?) kérdésének együttes felvezetését – amit egyébként Kertész Imre többi művénél is alkalmas kiindulópontnak tartok – itt bizonyos műfaji evidenciák is támogatják. A kötetben két, a vallomás-műfajjal rokonítható elbeszélés, két naplóformájú szöveg, egy bibliai tárgyú elbeszélés és egy történetfilozófiai esszé olvasható egymás mellett. Hogy regényként vagy önéletírásként olvasok-e egy könyvet – pragmatikai kérdés: rajtam múlik, hogy a szöveg alapján felépítek-e magamban egy személyiséget az elbeszélőre vagy szereplőre gondolva, és megfeleltetem-e egy szövegen kívüli létezőnek, akit mondjuk a szerzővel azonosítok. A „rajtam múlik" természetesen magában foglalja ízlésemet, műveltségemet, előítéleteimet, szándékaimat, a tárgyi világról alkotott felfogásomat és ismereteimet stb. Az életrajziság ilyen értelemben tehát soha nincs „belekomponálva" a műbe, legfeljebb arról beszélhetünk, hogy a szöveg módot ad az említett azonosításra.

Az angol lobogó írásait olvasva – a *Világpolgár és zarándok* című elbeszélés kivételével – az

azonosítás természetesnek tűnik, és tulajdonképpen a korábbi művek legtöbbjénél is indokolhatónak tartom. Abból ugyanis, hogy az immanens irodalomtudomány posztulátumai szerint a szerző halott, és hogy a hermeneutikai megközelítés szempontjából a szerzői szándék indifferens, még nem következik, hogy egy közönséges műértelmezés során ne lehetne, éppen az értelmezés szabadságával élve, játékba hozni akár a szerzőt, akár az életrajziság kérdését annak műfaji, referenciális vagy életfilozófiai vonatkozásaival együtt. Az életművön belül vont párhuzamok, különböző műfajú szövegek összevetése, a reflexiókénti felismerése stb. egyaránt az olvasás spontán interpretációs műveletei, és valamennyi egy integráns személyiségnek tulajdonít különböző megnyilatkozásokat (ennek nyilvános gyakorlásától egyébként a hazai irodalomkritika sem őrizkedik olyan önmegtartóztatással, mint attól, hogy nevén nevezze, amit csinál). Amiképpen egy bölcseleti életművet egy önmagával, és csak önmagával azonos tudat termékének tekintünk, úgy bizonyos bölcseleti igényű, diszkurzív gondolatmeneteket tartalmazó művek esetében sem takaríthatjuk meg magunknak ezt az előfeltevést, csak azon az áron, ha érvényesítjük az ebből fakadó következtetéseket is. Minthogy ez a tudat úgyis a szöveg konfigurációjaként jelenik meg, a szerző tudatával való azonosítás is az irodalmi fikcionalitás tartományában marad, akárcsak a szerző személyéhez kapcsolódó referencialitás, tehát amennyiben az értelmezést inspirálja, nyugodtan játékba hozható a jelentés autoritásának sérelme nélkül.

Egy irodalmi mű életrajzi jellegének elismerése előfeltételezi azt a gondolatot, hogy a szöveg nemcsak jelentéseket teremt, hanem ideális olvasót is, aki felismeri az idézeteket, megfelelteti az utalásokat stb. Egyrészt felvethető a kérdés, hogy a teremtett olvasó fogalma nem jelent-e visszatérést a mű „eredeti értelmének" ideáljához, és hogy vajon mennyiben tekinthetők irodalminak azok a szempontok, amelyek előírnák a tényleges olvasónak, hogy a teremtett olvasó szerepköréhez próbáljon alkalmazkodni. Ha viszont az olvasó nem tesz erőfeszítéseket az alkalmazkodásra, nem keres játékszabályokat, vagy nem érzi szükségét, hogy betartsa őket, kérdés, hogy mit ért meg, amikor megérti a művet. Kertész Imre esetében a – részben Auschwitzhoz kapcsolódó – reflexív és referenciális kezdeményezések domináns formaelvként határozzák meg a művek jellegét, az irodalmi érték felismerése azon is múlik, hogy a befogadó hajlandó-e, illetve képes-e elfogadni ezeket a kezdeményezéseket. (*A nyomkereső* című kisregény például a referencia kizárásával minden bizonnyal érthetetlen, pontosabban érdektelen.)

Ideiglenes grammatikai megoldásként akár azt is mondhatnánk, hogy Kertész Imre művei épp azért nem önéletrajziak, mert az életrajziságot tematizálják. „Életrajzomban az a legönéletrajzibb, hogy a S.-talanságban semmi önéletrajzi nincs. Ami önéletrajzi benne, az az, hogy hogyan hagytam el belőle minden önéletrajzit a magasabb hűség kedvéért." *(1984-em)* „Munkám, a regényírás, voltaképpen másból sem állt, mint élményeim következetes elsorvasztásából, egy olyan művi – ha úgy tetszik: művészi – formula érdekében, amelyet a papíron – s kizárólag a papiroson – élményeim megfelelőjének ítélhettem. De hát ahhoz, hogy megírhassam, regényemet annak kellett tekintenem, ami minden regény, általában véve: elvont jelekből álló képződménynek, műtárgynak. (...) önmagunk számára soha nem közvetíthetjük önmagunkat. *Engem* nem regénybeli vonatom vitt Auschwitzba, hanem a valóságos." *(A kudarc)*

Szegedy-Maszák Mihály szerint legtöbbször az időszemlélet értékvonatkozásaival magyarázható, ha egy műben a „kitalált önéletrajz" ideáltípusának valamely módozatát ismerjük fel. Az elbeszélés jelene és az elbeszélt múlt Kertész Imre minden narratív művében jelentős szerephez jut, hol bújtatva, mint a *Sorstalanság*ban, hol meghatározó formaelvként, mint *A kudarc*ban vagy a *Kaddis*ban. Ehhez azonban soha nem társul sem a múltnak, sem a múlt emlékének a felértékelődése, a múlt nem a biztonság és zártság világa. A visszatekintő távlatban az idő nem elveszett időként, hanem minden pillanatában jelenlévő, felidézhető és felidézendő folytonosságként jelenik meg. Talán megkockáztatható, hogy Kertész műveiben a tudatállapotok diszkontinuitása játssza ugyanazt a szerepet, amit az önélet-

írásokban az értékvonatkozások szembesítése szokott. Kertész műveiben az elbeszélői tudat egy-egy kritikus jelentőségű, saját életére vonatkozó felismerése áll a középpontban, melyet követően a személyiség már nem lehet ugyanaz, aki volt, és nem élhet ugyanúgy, ahogy addig, feltéve, hogy életen azt értjük, ahogy valaki a saját életét szemléli. A világ változatlanságát sugalló időszemlélettel összhangban a személyiség alakulása kríziseken keresztül kibontakozó tudatosodási folyamatként, a valóság vagy a lényeg lelepleződéseként írható le, ahol a hitekkel, illúziókkal, tévképzetekkel való leszámolás egyúttal a legáltalánosabb értelmű emberi tartás megszilárdulásával, bölcsességgel, iróniával jár együtt, és ez az elsődlegesen az igazság ideájához alkalmazkodó tudatállapot az esetleges veszteségek ellenére is értékesebbnek számít, mint a korábbi. A preferált értékek, így a komolyság mint a halállal való számotvetés hangulata, a komolyság mint a bűn hangulata, az állandóság mint az erkölcsi állapot feltétele – a létezés elégtelenségéről tanúskodnak. Minthogy az öntudat kiteljesedésének alapgondolata, hogy nem lehetséges olyan reflexió, melyben a tudat valami hozzá képest külsődlegesként tudna a világra vonatkozni, ezért a valóság vagy a lényeg lelepleződésének folyamata, a leélt élet teljesértékű sorskénti felmutatása elemekre bontó módosulások elvileg lezáratlan sorozataként vezet a végső önazonosság, a halál felé. A szellemi erőfeszítés, ugyanakkor, melyet az alkati, tapasztalati és ideális meghatározottság alóli felszabadulás megkövetel, föl is emészti az életerőt. Az író szereplők vagy elbeszélők számára az írás a tudat önfeltáró és önmegsemmisítő, *divesztív* tevékenysége, olvasás a jelekből, melynek során „az ember rátalálhat a számára szükséges igazságra, ha egyáltalán szükségét érzi az igazságnak, azaz élete felszámolásának." *(Az angol lobogó)*

Döntően erre a tudatfelfogásra vezethető vissza, hogy Kertész műveiben sem a fantasztikus, sem a mélylélektani érdeklődés nem játszik jelentős szerepet. A tudatos-tudattalan oppozíció jelentősége, akárcsak a valósággal szembeállítható fantasztikumé, feloldódik a reflexió önmagától tartott távolságában. A valóság itt nem a fikcióval, hanem a megfogalmazással, a közvetítéssel, a reflexióval áll szemben. Kertész írásainak számos jellemző jegye ennek a passzív valóságelsajátításnak, az önigazoló, sorsszerűséget megszilárdító reflexió-láncolatnak a szolgálatában áll. A többszörös nekifutással és visszakanyarodással bonyolított történetmondás; a történetek hamis vagy bújtatott célelvűsége; az elbeszélői hang és tudat jelenlétének túlsúlya a szereplőkkel, a mozgó nézőponttal, a jelenetszerűséggel, az egyidejű elbeszélésmóddal és a cselekmény epikus jellegével szemben; a visszatérő szekvenciákból építkező „zenei" szerkesztésmód; a terminológiai következetességű fogalomhasználat; a szövegek művi jellegének hangsúlyozása (akár motívumismétlésekkel, akár szövegközöttiséggel, akár túlpontosító mondatszerkesztéssel); az elbeszélt és az önmagára vonatkozó történet összefonódása; az olvasót az eseményektől távol tartó visszatekintő távlat – egyaránt a lényeg diszkrét tényekben, véletlenekben manifesztálódó jelszövevényének nyomonkövetését és felgöngyölítését szolgálják, hogy az elbeszélés és az elbeszélő létének bizonytalan értelmű valóságosságához a „csak így történhetett" bizonyosságával kanyarodhasson vissza a reflexió. A tényszerűség nemcsak a létezés öntudatlan mechanizmusának fenyegetését hordozza, akárcsak az indulatok, ösztönök és az általában vett irracionalitás, hanem egyben felfedi „a megfogalmazás és a létezés közt meredő vasfüggönyt, az elbeszélő és a hallgatósága közt meredő vasfüggönyt, az ember és ember közt meredő vasfüggönyt, s végül az ember és önmaga, az ember és saját élete közt meredő, átjárhatatlan vasfüggönyt." *(Az angol lobogó)* A reflexió egyrészt megteremti az élmény és megfogalmazás, a megélés és megértés közti átjárhatóság útját, másrészt, mivel maga sem lehet más, mint megfogalmazás, egyúttal el is törli a sorsszerűség elfogadásához vezető útjának nyomait.

A jelentések korlátlan szabadságának korszerű elméletei azért radikalizálták a jelfogalom dekonstrukcióját az igazságfogalom átértelmezéséig, hogy a nyelv és a valóság gyökeres különneműségének érvénytelenítésével felszabadítsák az értelmezést az ideológiai, erkölcsi és esztétikai ítéleteknek a nyelv irodalmi dimenziójával szembeni priori-

tása alól. A tudat reflexiók sorozatán át megvalósuló divesztiója mint a jelentés evidenciájáról való lemondás alapvetően morális tartalmú, hiszen a feltétlen igazságigény motiválja. Az a gondolat, hogy az ábrázolás és ábrázolt, jel és tárgy közötti kapcsolat az értelmező jelek végtelen láncolatát teremti meg, a dekonstrukció szemszögéből a jelölt önmagában létének, jelenlevőségének, végső következtetésként az igazságfogalomnak a megkérdőjelezéséhez szolgáltat alapot; más összefüggésben azonban értelmezhető az abszolútum, személyeken és eseményeken keresztül megvalósuló manifesztációjának korlátlan közvetítéseként is. Előbbi esetben a tudat az önmagától való különbözéssel a jelölt sorsában osztozik. „Egy bizonyos másság – Freud a tudattalan metafizikai elnevezéssel illeti – minden megjelenítési procedúra alól véglegesen ki van vonva, mely által elvárhatnánk tőle, hogy személyében megmutatkozzon. (...) ezt a radikális másságot a prezencia minden más móduszához viszonyítva a vissza nem fordítható, utólagos hatások jelzik. S ezek leírására, a tudattalan nyomok nyomainak (nincs tudatos nyom) olvasására a jelenlét vagy a távollét nyelvezete, a fenomenológia metafizikai diskurzusa nem tűnik igazán adekvátnak." (Derrida) Másfelől azonban a tagadhatatlan önazonosság révén a tudat divesztív munkáját kísérő reflexió egyben az abszolút manifesztációját közvetítő jelsorozat is. „...a nevezetes Én tehát alig bogozható ki a reflexiók aktív hálózatából, ami maga az ember; és mire a felszínre tör, nem önmagában álló tünemény, mint egy vulkán, vagy mint egy vízesés, hanem, szintén reflexióvá válik, kérdéssé és feleletté, amelyek mindig a konkrétra vonatkozó kérdések és feleletek (...) s mindezek mélyén a kibogozhatatlan jel: az akarat, az őserő, a szublimált teremtő-, illetve pusztító erő." *(1984-em)* A tudat divesztiója meghatározottságaival együtt a jel naturalizmusát is felszámolja, anélkül azonban, hogy ezzel a reflexivitás igazságigényét is felfüggesztené.

Kertész művei – alapvetően morális indíttatású, metafizikai kérdéseket feszegető tematikájuk ellenére – részben ezért kerülik el a példázatszerűséget, amire egyébként a tanulságkereső hajlam és a mitologikus érdeklődés együttese kitűnő diszpozíciót jelent, és ami több írásában megvalósulatlan célelvként fel is fedezhető. A másik ok koncepcionális: a reflexió-láncolat abszolút értelem felé irányul, tehát mindenekelőtt rendszereket akar megérteni, azokat a totális történelmi, kulturális és antropológiai mechanizmusokat, amelyek a gondolkodás szabadságát öntagadásra próbálják kényszeríteni. Az általában vett igazolhatatlan Rossz az azonosuló megértésen át tehet szert olyan individuális tartalomra, mely által a létezés egészének integráns részeként ha igazolhatóvá nem is, de értelmezhetővé válik. Ez a megértő attitűd érhető tetten abban, ahogy Kertész a bűnelkövetőkhöz, a történelem hóhéraihoz, vagy a mítoszok világának bűnöseihez viszonyul. A bűn nem a társadalmi konvenciók, vagy az emberi természet tiltásain túlra merészkedő egzisztencia tette, nem egyéni szabadság, nagyformátumú személyiség, démoni istenkísértés kérdése. A létezés törvénye erkölcsi szerződés korrekciójára szorul: a bűn tehát szerződésszegés, egyben a törvény beteljesítése; tragikumának lényege éppen a felcserélhető helyzetek és helyettesíthető személyek eredendő lényegtelenségében áll. A reflexió ezt a lényegtelenséget ruházza fel az erkölcsi szerepvállalás tartalmával, amikor egy egésznek tekintett rendszer részeként érti meg. Az igazolhatatlan tényekkel, pontosabban a pusztító mechanizmussal szemben ezen igazolhatatlanság kimondása, a művészet vagy a szellemi értelemben vett kultúra jelenthetné az „apollóni ellensúlyt", melynek segítségével a botrány átélését az ember túlélő kultúrává fordíthatná. A szellemi igény fenntartása tehát a művészetben sem csupán esztétikai, hanem etikai kérdés, amiképpen a nihilizmus sem tények vagy tünetek, hanem a megismerés módjának, fokának, etikájának kérdése; hogy a tényeket, vagy a tények értelmét akarja-e megérteni az ember. A divesztív tevékenység olyan vallomáshoz hasonlítható, ahol a kimondás ténye semlegesíti a kimondás tartalmát. A személytelen sorson túlra tekintő reflexió révén a sors igenlése egyben az ember sorsát meghatározó korlátok tagadásának megfogalmazásává válik, miközben soha nem léphet túl a létet külsőleg kifejezni képtelen, eredendő bensőséges-

ségén. A meghatározottságait önmagáról leválasztó tudat számára már nem jelenthetnek támaszt a metafizika transzcendens tárgyai, ha egyszer lemondott már minden, a megértés által követelt tárgyiasításról. Az igazság igénye ebben a helyzetben késznek mutatkozik arra, hogy az igazságot valamely, a valóságra közvetlenül ható tettben, a tanúságtételen keresztül tapasztalja meg, illetve tanúságtétel formájában nyilvánítsa ki.

Ricoeur szerint az irodalmi műben kétfajta referencialitás működik, egy leíró és egy metaforikus. A leíró referencia háttérbe szorulása negatív feltétele annak, hogy a metaforikus működésbe léphessen. Elképzelhető ugyanakkor olyan metaforikus referencia, amelynek érvényesüléséhez éppen a közvetlen valóságvonatkozás megléte szükséges; amely éppen az életrajzi értelemben vett hitelesség számonkérése által tudja szóhoz juttatni metaforikus értelmét. Ilyen referencialitása lehet a regényként olvasott történetírásnak, a legendának, a misztikus irodalomnak, az elevenen élő mítosznak, vagy éppen magának a tanúságtétel mítoszának. *Az angol lobogó* című elbeszélésben Kertész Imre hosszan ír arról, hogy Szép Ernő ötvenes évekbeli, „azóta legendává, nem, mítosszá emelkedett" bemutatkozó formuláját – *Szép Ernő voltam* – miért tartja a radikális megfogalmazás hőstettének. Ezzel kapcsolatban írja a következőket: „az irodalom gyanúba keveredett. Félni kell tőle, hogy az irodalom oldószerébe áztatott megfogalmazások soha többé nem nyerik vissza sűrűségüket és életszerűségüket. Olyan megfogalmazásokra kellene törekedni, amelyek totálisan magukba foglalják az élettapasztalatot (vagyis a katasztrófát); olyan megfogalmazásokra, amelyek meghalni segítenek, és mégis hagyományoznak valamit a túlélőkre is. Semmi kifogásom ellene, ha ilyen megfogalmazásokra az irodalom is képes: de mindinkább úgy látom, hogy csupán a *tanúságtétel* képes rá, esetleg egy némán, a megfogalmazása nélkül leélt élet *mint megfogalmazás*."

Ugyanazt az életet élni és írni – a romantikus esztéticizmus gondolata, Kertész Imre esetében a vállalt korszerűtlenség szinonímája. Kérdés azonban, hogy az olvasó mennyire vonható be ennek az ideának a hatókörébe; mit jelent a befogadás számára, ha a művet ennek a feladatnak a megvalósulásaként tekinti? Első megközelítésben nem többet, mint a művel való dialogikus viszony kiterjesztését a szerző személyéhez kapcsolódó fikciók világába. Ha elfogadjuk, hogy minden irodalmi műben egy tapasztalat válik nyelvivé, nem kárhoztatható, ha az olvasó nem bármit, hanem valamiről szóló valamit akar megérteni. A megértés folyamatának dialektikájában az egyetértő és az értetlen, az önfeladó és az önérvényesítő viszonyulás különféle módozatai elvi egyenjogúságot élveznek. *Az angol lobogó* írásában az írói mítosz metaforikus értelme csak az életrajzi értelemben vett szerzőre, tehát Kertész Imrére vonatkoztatva kaphat jelentőséget. Az életrajzi értelem ebben az esetben bizonyos befogadói intencionáltságot feltételez, azt a készséget, amely a szerző létéről nem a műtől függetleníthető valóságként vesz tudomást, hanem ezt a valóságot a mű fikcionalitására és a saját valóságára utaló kölcsönös metaforikus viszonyban fogja fel. Ebben a szellemben példázódik Kertész Imre Paul de Kockkal, Krúdy megálmodott írójával a bécsi útijegyzetekben: „Csorbítatlan inkognitóban léptek ki a Ringre, amely semmivel sem valószínűtlenebb, mint a múltam, mint a jelenem, mint Paul de Kock, mint minden." *(Budapest, Bécs, Budapest)* Természetesen Paul de Kock valóban létezett, de mit jelent a valóban?

Az írói mítosz megalkotása befogadói művelet, akárcsak az interpretáció. A mítoszban az író élete, személyisége és személyes sorsa kvázi műalkotásként jelenik meg, önmagán túlmutató jelentőségre tesz szert, hitelesíti az életművet, tehát annak meghosszabbításává válik. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a mítosz a művek létmódjának az a tartománya, ahol az irodalmi fikcionalitás ténye a valóságos élettények fikcionalitásával szembesül. Arra gondolok, hogy a mítosz sajátos, köztes helyet foglal el az irodalmi művekben megjelenő lehetséges világok és az úgynevezett tényleges világ között. Mondani szokás, hogy amit ténylegesen létező világnak gondolunk, az gyakran nem egyéb, mint annak egy bizonyos leírása. Az írói mítoszba épülő élettények természetesen a ténylege-

sen létező világ tényei, ezért tekinthetők a hitelesség mértékének (megbízom a valóságban), másrészt azonban leírások, ha úgy tetszik, „megfogalmazások", melyek éppúgy a ténylegesen létező világ határain belül állnak, mint a lehetséges világok leírásai. Az átélt életnek a megfogalmazás minden esetben ellenlábasa, akár lépéshátrányba kerül vele szemben mint ábrázolás, akár túllép rajta, mint ideál, jel vagy metafora. A művész nem megkeresi, hanem megteremti a maga elődeit, az emlékező nem felidézi, hanem megalkotja az életét, az olvasó nem megismeri, hanem elképzeli magában azt a személyiséget, amelyet egy regényalaknak vagy egy szerzőnek tulajdonít. A kérdésre tehát, hogy mit hitelesít a mítosz és mivel, azt válaszolhatjuk, hogy a mítosz az egzisztencia súlyára, és nem kevésbé súlyos megfogalmazására épülő értékrenddel hitelesíti nem a megszólalás tartalmát, hanem a megszólalás komolyságát. A *Táborok maradandósága* című esszében Kertész Imre értékorientáló mítoszként beszél Auschwitzról. Az áldozatok és a túlélők hősei ennek a mítosznak, az író képviselője. Az életrajz háttérbe szorul a sors igenlése mögött, a sors értelmének felszabadítása a megfogalmazás tettében, a divesztív élettapasztalat és a túlélő írás által válhat másoknak szóló áldozattá, tanúságtétellé.

A mítosz nem más, mint egy határozott igazságigény megfogalmazódása, mely a korszerűen értelmezett irodalmiságon a hétköznapok világába átvihető, és innen tovább (túl) lendítő felforgató erőt kéri számon. Nem okvetlenül azt, hogy a tárgyi valóságról szóljon, inkább azt, hogy valóságos, érzékelhető, érzéki következményekkel járjon. Ez az igény részben a vitális irodalom eszményéhez kapcsolódik, amennyiben az esztétikai értéket a közös emberi szubsztancia kifejeződésének tekinti, részben a tanúságtétel fogalmához, amennyiben ennek hitelességét tartja a szubsztancialitást alapjaiban kikezdő, és számára igazolhatatlan tényekkel szembefordíthatónak. Ismét Ricoeurt, *A tanúság hermeneutikáját* idézem: „a tanúsítás tettében felismerhetjük, hogy a tanúság azt a szabadságot fejezi ki, amik lenni szeretnénk. Létezőként ismerek rá arra, ami számomra pusztán eszmény. Amit magamon kívül ismerek fel, az a maga hatásában a megszabadítás folyamata, amit puszta eszményként tételezek fel. Ez a felismerés már nem történeti, hanem filozófiai. Ez teszi lehetővé azt, hogy abszolút cselekvésekről beszéljünk, ami csak úgy érthető meg, mint a szabad tudat kiszakítása a maga történeti feltételei közül. Alapjában véve egy másfajta tudatot értünk meg, amely abszolúttá teszi magát, és ugyanakkor szabaddá és valóságossá is. De ez a felismerés csak egy ugyanolyan természetű aktusban lehetséges, mint önmagunk felszabadításának benső aktusa."

Kertész Imre műveit olvasva úgy tűnik, hogy az irodalmi nyelv referenciális kezdeményezéseinek elfogadása összefügg azzal, hogy az olvasó mennyire tart igényt arra, hogy kognitív erkölcsi szempontokat érvényesítsen a befogadás során. Bár ezeket a szempontokat az immanens irodalomtudomány nagyrészt kiiktathatónak, vagy legalábbis dekonstruálandónak tartja, a hatásközpontú, dialogikus szemléletmód számára eminensen irodalmi szempontnak számítanak. A tragikum például elválaszthatatlan a részvét fogalmától, a cselekményértelmezés a jellemek etikai minőségére vonatkozó rokon- vagy ellenszenvtől stb. A mű és a befogadó világa közti horizont-összeolvadás gondolata kizárja, hogy a nyelv önmaga számára alkothatna világot. A nyelv önmaga számára az Ugyanaz, a világ a Másik. A nyelvnek a létben kell tudnia magát ahhoz, hogy a létről szólhasson. Az olvasó számára a világ magában foglalja azoknak a referenciáknak az együttesét is, amelyeket az általa olvasott, értelmezett és szeretett irodalmi szövegek tártak fel. Ebben a világban van helye a szerzőnek. A referenciális és erkölcsi szempontok kizárása, a szövegszerű megalkotottság preferenciája Kertész művei esetében aligha nyit jelentőségteljes távlatot az értelmezés előtt. Az olvasónak mindazonáltal szabadságában áll eldönteni, hogy dialógus-aktusnak tekinti-e a műveit; szabadságában áll eldönteni, hogy figyelembe veszi-e a referenciális kezdeményezéseket; szabadságában áll eldönteni, hogy milyen valósághoz kapcsolja őket, és milyen következtetéseket von le belőlük. „Ez a világszituáció, a hiteken túl és a pusztulás előtt, a szabadság röpke, de nagy pillanata."

Borzadály

Mentek, mentek a csillagosok, férfiak, nők vegyesen a bécsi országúton, hétnyolc hosszú csapat egymás után. Csupa érett és idősebb férfi s nők, nagyobbacska leánytól görbe kis anyókáig; fiatalkorú hím egy se vonult a sorokban; 15-50 év közt elvitték már a nyáron a zsidó férfit mindet; a 15 éven aluli fiú- meg leánygyerekeket pedig indulás előtt elválasztották a felnőttektől, az külön transzport.

Ezeket a menetelő zsidókat hajnalban szedték össze a Csáky utca meg a Visegrádi utca csillagos házaiból, ahol összeköltöztetve szorultak, 4-5 család egy lakásban. Esőben indultak, elázott már minden rajtuk; mint a tű, úgy szúródik ez a finom, sűrű őszi eső a szövetbe, vászonba.

Az asszony, a legtöbb, amellett csupa sárcafat volt, harisnyájuk is, köpenyük is és kalapjuk vagy fejkendőjük is bemázolódott. Mert ezek, mamák és nagymamák, nem akartak a gyerekeiktől elszakadni. Azok a nyilas karszalagos katonák, akik most két oldalt a csapatok mellett haladnak, azok tépték le a gyerekeket az asszonyokról és ököllel meg a karabély agyával verték és rugdalták a vadmadár módjára vijjogó nőket, a végin a lábuknál vagy a hajuknál fogva húzták őket a mocskos kövön a kapu alá, mert a földre vetették magukat, semmi ordításra sem akarták azt az udvart elhagyni.

Evvel a vékony asszonnyal, evvel a Tesszával, aki itt megy a második csapatban, ötödik sorban, egy pápaszemes bácsi meg egy másik asszony közt (ez fogja a Tessza karját), evvel még csúnyábban elbántak, nézzék. Egyik bokája felett a harisnya fel van szakítva; köpenyéről is leszakadt két gomb; hátracsúszott fejkendője alól egy lomb haj előre ugrik a levegőbe, még ahogy a katona markolta. Egy szeme kék-vörös daganat, fel van a szája is dagadva s egyik orrlyukából szivárog a vér cikk-cakkban. Ez a nő két gyermekéért harcolt eszeveszetten. Egy hétéves leánykáért, meg egy négyévesért. Ura is van Tesszának, ha még fel nem robbant: kivitték az urát még 42-ben az orosz frontra, aknát szedni.

– Na, mi lesz, megint lemaradunk? Puskatus kell?

Ez Tesszának szólott: el akart alélni, fél lépésnyire hátramaradt a sorból; az a másik asszony, aki a karját fogta s húzta előbbre, kétségbeesve susogott néki:

– Az istenért, vigyázzon, ne hagyja el magát.

Egypárszor már kóstolta Tessza a puskatust, mióta menetelnek; az a vitéz, aki ott haladt balfelől, az szemmel tartotta Tesszát, úgy mint egynéhány mindig elmaradó bácsit meg nénit is; csúnyán rájuk ripakodott és ugrott fürgén egyszer-egyszer a sorok közé, ezt-amazt folyton hátba döfni.

Elül, hátul, mindenütt kiabáltak folyton a menetet kísérő katonák:

– Felzárkózni!

– Egyenes sor!

– Kilépni, kilépni! Másznak, mint a tetvek!

Persze a buzdítást megfűszerezték a legcifrább zsidózással és a női szemérmet és becsületet mélyen sértő igékkel.

Akik az országút két szélén jöttek-mentek, gyalog emberek, asszonyok, bi-

ciklisták, szekeresek, meg kamionon zötyögő németek, éppen csak odapillantottak a zarándoklókra, eleget nézhették már, hogy viszik a zsidókat, megszokták. Ha egy-egy menyecske, egy-egy siheder elmosolyodott, meg ha a mezőn a libapásztorlányka egy kicsit vihogott, az se valami kaján érzéssel tette, nem, mulattak a zsidók tehetetlenségén; a tehetetlenség komikum.

A csapatban a legtöbb nőnek újra meg újra megindultak a könnyek a két szeméből, mindig így könnyeznek, mióta jönnek; beszélgetni se szabad. Sok nő, mikor kiterelték a kapun őket, az utcán is folytatta a jajgatást, visítozást, ezeket aztán egypár izmos pofon észretérítette. Volt, akinek szeme már nem adott több könnyet, és volt, akinek olyan természete volt, a szerencsétlennek, hogy nem tudott sírni. De ezek is olybá tűntek, mintha könnyeznének, mert orcáikon folyt az eső s csúszott le a nyakukba s a köpenyükre csöppengetett.

Tíz óra tájban azután elállott az eső.

A bomló fellegek közt egy szörnyeteg szakállas fej hanyatt-homlok rohant keletről nyugatra, akárcsak a menekülő Isten volna. És a napsugarak egy légitámadás hevével vetették magukat a mezőre.

És öt perc múlva meleg lett; olyan szép meleg október, mint tegnap volt.

Félóra múlva már a melegtől kezdtek szenvedni, akik idáig a hűs eső alatt borzongtak.

Kezdett már hosszú lenni a hajnal óta való gyaloglás, megterhelve, pihenő nélkül; volt a csapatokban sok sánta meg egypár féllábú; a régi háború rokkantjai; voltak szívbajos, cukorbajos öregek, meg voltak sérvesek, meg olyanok, akik vérző aranyerük miatt jártak nehezen, meg olyan nagyon öregemberek meg anyókák, akiknek maga az öregség a betegségük: a gyöngeség.

Szaporábban kezdtek mindezek sóhajtozni, sziszegni, nyöszörögni s ingadozni. Volt, akinek a hólyagjával volt baja, s hiába fordult a legközelebbi katonához, félrekérezkedni: az elhallgattatta, igen udvariatlanul. És akinek a cipőszeg szúrta a talpát, az is most kezdte ezt a legkínosabban érezni; még az a vastagon átkötött arcú, fogfájós emberke is szenvedélyesebben nyögött jobbra-balra a két szomszédja felé: jaj, megőrülök! És akinek semmi különös baja nem volt, annak a hátizsák szíja kezdte tűrhetetlenül vágni a jobb vállát, vagy a bal vállát; rántották és rántották feljebb azt a gyötrött vállat, és előre dűlögetve, hátradugott kézzel iparkodtak a nehéz batyut feljebb erőltetni. S akik csak utazótáskát vittek, azok is gyakrabban tették át balkézből a jobba, jobból megint a balba azt a bőr- vagy vászontáskát. Nemcsak a melegség volt az, ami a vándorokat gyöngítette s fokozta az érzékenységüket, nem, hanem égnek és földnek a mosolygó szépsége is ingerelte a lelküket és tette sértőbbé, mint amilyen sértő volt eddig, ezt a zsidósorsot.

Pikk-pakk, hátulról jó messziről. Senki se mert megfordulni. Tudták, mi ez. Hallották már Pesten, hogy így tesznek az elhurcoltakkal, a beteggel meg a gyöngével, mikor felbuktak, mikor minden erejük elhagyta őket.

Hallotta, nem hallotta Tessza a két pisztolylövést, úgy meredt előre, mint akinek ezer mérföldre járnak a gondolatai. Egyszer-egyszer felhúzta a fejét és meg akart állani; akkor mindig megszorította az a másik asszony a karját és húzta magával. Ment aztán Tessza, mint a többi. Ment. Negyedóra telt el és eltelt félóra, míg így lépett, lépett engedelmesen a sorban, akkor megint mintha megállani vagy hátraesni akarna; szája felnyílt, hallható heves lélekzettel; a hideg elhúzott a fejbőrén: föleszmélt, eszébe jutott, hogy a leánykáinak jó meleg, bélelt kicsi kesztyűi itt vannak a ruhaneművel megtömött piaci hálóban, a bal csuklójára akasztva. S a hátán, plédbe kötve, ott szorul a két gyerek párnácskája, meg a paplanjuk; ez is eszébe jutott rögtön a kesztyű után. Jobbra hajtotta a fejét és balra hajtotta s megint jobbfelé s azután újra balfelé, s a szája rángatózott, és csak egynéhány halk és még

halkabb nyögés jött belőle, mint amikor a legégetőbb fejfájásban nem tud már jajgatni valaki, csak úgy gyöngén nyöszörögni, szinte megbékülve, félaléltan.

És megint, megint:

– Egyenes sort!

– Felzárkózni!

– Már megint lemaradsz, mindjárt odajövök, azt a ...

A káromkodás következett és jöttek megint azok a förtelmes szidalmak.

Tizenegy óra lett, azután tizenkét óra. Suttyomban megnézték az időt a vándorok, várták a déli pihenőt, az rögtön itt lesz már, leheveredhetnek végre. Az éhség is gyötörte őket, nemcsak a fáradtság és nemcsak a lelki fájdalom.

Elmúlt a tizenkét óra, nincs pihenő, nincs evés.

A katonák már egy-két órája be-beszaladnak egyenként vagy kettesével, hármasával egy ital vízre az útbaeső tanyákra. Dél óta meg egyik a másik után rántja előre a kenyeres tarisznyát, eszegetnek.

A menetelő csapatban a legoptimistábbak is elbúcsúztak az ebédidő reménységétől. Fél kettő tájban újra pikk-pakk. A katona kivonszolta az országút szélére az anyókát, aki elájult, itt lőtt aztán kettőt belé.

Tessza nem volt éhes és fáradt se volt. Akit nehéz kalapáccsal ütöttek fejbe, nem érzi az a fájdalmat, semmit se érez. Fejebőre, orcája, keze forró volt, mint a lázas betegé. Az ujjai egy Chopin-fantáziából kezdtek valami futamot zongorázni a köpenyén. És amint lépett és lépett, nézvén makacsul az előtte járó férfi nyakán a sápadt keresztmetszést, elkezdtek a könnyei gurulni két orcáján lefelé, gondolat és érzés nélkül; akárcsak azért szöktek volna ki a szeméből, hogy bukfencezzenek egy kicsit, mert unatkoznak.

Az emberek sűrűn emelték egy kezüket, a verejtéket ökéllel a homlokukról letapogatni. S a hőségben legfeljebb magasabbra tolták a kalapot; levenni egy se merte, nem lehet tudni, ezért is nem kapnának-é ki.

Vonaglott a menet előre, mint hosszú-hosszú kígyó; az, hogy minden félórában, azután minden negyedórában lelőttek egy felbukott nénit vagy öreg bácsit, az a lassú vonulást pillanatra meg nem állította seholse.

A tizedik-tizenkettedik duplalövés után kezdtek már meg nem döbbenni, meg se lepődni, nem is sajnálni a megölteket, kíváncsinak se lenni, ki lehetett az. Ilyen hamar megy a megszokás.

A mi Tesszánk alvó eszméletének a homályában néha-néha lobot vetett az öntudat. Egyszer az ura jutott eszébe; s a másik pillanatban nem tudta az ura arcát elmeredt szeme elé idézni. S mintha csak mesélte volna valaki néki, hogy ő férjhez ment valaha. S aztán a gyerekeire csapott át a Tessza gondolata. S mintha régen, nagyon régen nem látta volna azt a két kicsi lányt. És elkezdett csodálkozni, hogy is került ő össze evvel a két gyerekkel. És azok a vonaglások, amelyeket most a szívében érez, azok is mintha a más szívét járnák, nem az övét. És egyszer, mikor így megint ocsúdva, gondolkozni próbált, azon mód kezdett esni, szédülni benne minden, ami élet és világ: történelem, iskola, zene, város, gyermekkor és tengerek és az állattan őrült állatai; olyanok voltak ezek a pillanatai, amilyenek lehetnek a pilótáéi, aki az eltalált repülőgéppel inogva, jobbra-balra borulva kezd zuhanni.

Egy kíváncsi csikó idelépegetett az országút szélére, nézte vagy harmadpercig a némán vándorló népet; azután friss nyerítéssel utánavágtatott a szekérnek, az anyjának.

Ó, te kiscsikó s te két pillangó, kik mint a bokszolók kerülgetitek egymást, te tücsök, aki itt valahol a gyep füve közt citerázol, de jó nektek, nem kell zsidónak lennetek.

Fél négy, négy óra, öt óra? Nem nézte már senki. Elveszett az Idő; mentek, mentek, mentek, az örökkévalóságot taposták. Elfáradt a fáradtság, a testeket vitték a lábak előre, mintha szívhez, veséhez, sérvhez, aranyérhez semmi közük se volna. Valami láz fogja el az ilyen hosszú-hosszú járásban az emberek izmait, űzi tovább őket, tovább, most már rossz lenne nekik megállni, megnyugodni.

Egy vitéz, ott jobbfelől, rá-rásandított egy jóképű fiatalasszonyra; s aztán köhintett kicsit megzavarodva. S aztán rájuk förmedt a zarándokokra, azokkal a serkentő igékkel, amelyeket reggel óta kajabál.

A többi is, jobbról-balról, elűl, meg még hátrább, meg még hátrább, azok is ordítozni kezdtek, erősebben, mint eddig, dühösebben. Fáradtak már ők is, kire haragudjanak másra, mint ezekre, akiket kísérniök kell.

És sűrűbb lett a pisztolypukkanás is; hol nővel végeztek, hol férfival, amikor azok összeestek, elájulván. Hányat lőttek le már? nem számolta senki se. Harmadpercre megállott egynéhány sor, míg a lelőttet az úttestre rángatták, ment azután a csapat, mind a csapat vonult, úgy, mint Egyiptom országából vonultak kifelé hajdanában.

Hervadozott már a délután. Az arcokat rózsaszínű fény futotta el. Itt is, ott is felhúzta valaki a fejét, hogy mélyebb lélekzetet vehessen, azt a kis erejét, kitartását el ne veszítse. A hajcsárok, ha egyenes is volt a sor, ha az a sor fél lépéssel se járt hátrább, mint a többi, akkor is óbégattak már, hogy a maguk energiáját ébrentartsák. Ugrottak, belépüföltek ököllel az emberek, asszonyok hátába, tarkón csapták őket a tenyerükkel, meg a puskatust döfték az oldalukba, vagy a cső végével böködték erősen őket; minden percben vadabbak lettek, butábbak.

Az égő kerek Nap is mintha hatalmas pofont kapott volna, megbillent, leesett az aranyzománcos bíbor és barna fellegekben.

Most merték csak ledörzsölni a képükről a könnyeket azok a nők, akik reggel óta mindig sírnak. Talán már nem veszik a katonák észre.

Valami fakó kis község közeledett, közeledett; az első kapukból elővágtattak a kutyák, elkezdtek zsidózni. Menni kellett, még mindig menni.

Azon a községen túl két hosszú jegenyesor sötétlett; akárcsak fekete SS katona lenne mind a jegenye.

Feljött már a Hold is, vagyis mintha fejest ugrott volna az égnél magasabb égből, ez a fehér pofájú bohóc; ragyognak a csillagok, mint a cirkuszi publikum szemei, mikor a bohóc ott a hülyeségeivel röhögteti.

Na végre, végre.

– Állj! Állj! Áállj!

Itt maradnak éjszakára. A gyepen meghálni.

Elbomlottak a csapatok egymás után. És ledűltek a szerencsétlen fáradtak, leestek. Nem soknak volt enni kedve. Csak motoszkáltak ezután; nem is igen szólt egyik a másikhoz, csak nyögtek, nyöszörögtek. Fejük alá húzták a batyukat, elnyúltak. Elfeküdt Tessza is, miután egy darabig ülve bámult a vaksi estébe, a két sorbeli szomszédja közt. Előre-hátra kezdett inogni s azután hátra pottyant, nem bírta már a dereka.

Feküdt, feküdt zsibbadtan, nyitott szemmel. Horkoltak már egynéhányan ott közel, hortyogtak. A Hold belebújt egy fellegbe. Fekete lett a tájék idelenn.

Egyszer csak bevágódik egy kéz a Tessza hasa alá, belémarkol gorombán ott a szoknyájába.

A hideg cikázott a fejebőrén, összerándult az idegzete; ocsúdott a kábaságából, odakapott, ahol a brutális markolást szenvedte, azt az öklöt onnan elütni; jaj, kín volt megállni, hogy ne sikoltson, ne visítson. Négyszer-ötször is meg kellett azt a kezet rántani, míg el tudta lökni. S felülvén, rohamosan lüktető szívvel, elakadó lélekzettel sziszegett le arra a mellette hanyattfekvő pápaszemes kis emberre:

– Disznó, szemtelen vén disznó, hogy merészel ilyet.

Az nem reagál, hallgat cinikusan.

Az öklét a földre szorította Tessza, hogy a képébe ne sújtson. Súgva kezdte megint, rettentő önuralommal:

– Megőrült? Ronda disznó, pimasz galád.

Kukukk, az égi bohóc felbújt a sötétkék fellegből, boldogan vigyorogva, éppen ide világított.

Te borzasztó Isten, ez az ember itt halott.

Az én apám ilyen ember volt

Ó, de régen volt, de régesrégen, mikor először mentem Debrecenbe az apámmal.

Azaz hogy csak a szoboszlai állomásig mentünk.

De ne a végén kezdjük, inkább az elején.

Azon a boldog nyári napon, mikor apám ünnepélyesen kijelentette: no fiam, megyünk holnapután, beviszlek Debrecen városába!

És emlékszem, nevetve kapott fel a levegőbe, mert örömömben a nyakába akartam ugrani. Mintha a mennyországba repültem volna.

A tél óta ígérte már apám az utazást. Most, vizsga után, teljesedésbe megy a legszebb álma az én gyerekéletemnek.

Nem az én vizsgámról van szó, én még akkor nem jártam iskolába, nem töltöttem még be a hat esztendőt. Apám járt iskolába, igen, mert ő tanító volt.

Az egész utca rögtön megtudta, hogy engem Debrecenbe visznek. Magam nyargaltam a nagy újsággal az utcánknak mind a két végéig; a Cukri kutyám velem szaladt, úgy örült, mintha ő is vonatra ülne holnapután. Nagylelkűen megígértem az összes gyerekeknek, hogy hozok nekik perecet Debrecenből.

Anyám még aznap kivasalta az új matrózruhámat, melyet a tulajdon varrógépe remekelt. Másnap reggel pedig, mikor a piacról megjött, titokban megmutatta a fekete cérnakesztyűt, amit az útra vett nekem Ezrynél, a drága rőfösnél.

Utazás előtt való este jókor ágyba kergetett az apám; reggel hét órakor megy a vonat, öt órára talpon kell lenni. Bizonyosan mosolyogva aludtam akkor éjszaka, mint a csecsemő, mikor angyallal álmodik.

Mikor apám felköltött, már meg volt terítve früstökre az asztal. Isten tudja, milyen jókor kelt fel ezen a nevezetes reggelen az anyám. Megmosdatott, felöltöztetett szépen. Míg mi apámmal früstököltünk (a fülemig ért az a karéj vajaskenyér, amit akkor kaptam), anyám már az útravalót pakolta. Csirkehúst, keménytojást, pogácsát, kalácsot. Meg sót, zöldpaprikát. De micsoda kövér pakkot kötött, volt egy kiló, ha nem több. Tudják, mennyire van Debrecen Szoboszlótól? Egy órára. Amellett ebédelni rokonoknál fogunk. Estére meg már jövünk haza.

Apám aznap reggel az ünneplő fekete öltözetét vette fel, s azt az úrias Kossuth-kalapot tette a fejébe. Azon ünnepien hajolt a tornácon a zsámoly fölé, a cipőjét kisubickolni. Én is föltettem a lábam a zsámolyra, versenyt subickoltam az apámmal.

(Jelzem, volt szolgálólány a házunknál, de apám nem engedte, hogy a lány mi kettőnkre is subickoljon.)

Apámnak, mikor így subickolt, kipirult a képe s erősen lélegzett, szótlanul, elfogódva. Elnéztem asztalosokat is, ha gyalultak, életemben, megfigyeltem a borbélyt is, mikor haboz és beretvál; valami lázba esnek, igen, s mámor fogja el őket, mint aki táncol, vagy dalol, vagy iszik. Élvezet és álom lesz a munkából, a testben, a lélekben. Milyen szép dolog ez, milyen szerencse a szegény embernek, milyen boldogság.

Akkor kelt a nap, mikor ott a tornácon subickoltunk. Piros lett az udvar földje; a hamuszín palánk, a tavalyi szalmakazal, a kút, meg a tyúkól, minden aranyos piros lett. És messziről megszólalt a csordás dudája, s a kapukon kilépő tehenek ismerős meleg mmuhgatása is hallatszott amarról, emerről. Máskor is láttam a napot felkelni, hallottam máskor is azt a dudát, meg a bánatos, álmos, melegséges tehénbőgést; de azon a reggelen olyan ámító volt a hangja, szinte mindennek ... mintha csak énértem ragyogna és énhozzám szólna minden, amit látok és amit hallok.

Hát felkészültünk; elkezdtünk búcsúzkodni. Vigyázattal megcsókolgattam az alvó kisebb testvéreimet. Az utolsó percre hagyta az anyám a kesztyűt.

Apámnak villámlott a szeme, mikor meglátta a kesztyűt a kezemen:

– Hát ez meg miféle majomság?

Az anyám mosolyogva védte magát:

– Vettem a gyereknek ezt a pár olcsó kesztyűt az útra. Tegnap vettem a hetipiacon.

– Nem tudom, minek egy szegény tanító fiának a kesztyű? Húzzuk csak le, fiam, nem kell hozzászokni.

Anyám odahúzott magához:

– Minek azt Debrecenben is tudni, hogy szegények vagyunk. Nem akarom, hogy az én gyerekemet piszkos pracnikkal lássák Debrecenben.

Addig dugdosott és addig beszélt az anyám, míg apám engedett. A kapuban anyám annyit szorongatott, mintha legalábbis katonának menne a fia Debrecenbe. S mikor a hetedik háznál jártunk, még akkor is utánunk fohászkodott:

– Vigyázzatok a kocsikra, lelkem. A kisvonatra is nagyon vigyázzatok.

(A kisvonat Debrecennek a főutcáján közlekedett. Meséltek nekem már arról a nagyobb gyerekek Szoboszlón.)

Zóna bácsi, a bádogos, aki ott lakott a mi utcánkban, már kinn ült a műhelyajtóban, az első kannát kalapálta.

– Jó reggelt, tanító úr, Debrecenbe?

– Debrecenbe, széjjelnézni. Jó reggelt, Zóna mester.

– A fiatalúr is utazik?

– Az is, hát.

Boldogan mosolyogtam hátrafelé; Zóna bácsi odakacsintott rám a pápaszeme mögül, azután hallottam, hogy veri a fakalapáccsal a kannát, gyöngébben, mind gyöngébben.

Míg haladtunk a mi hosszú Kossuth utcánkon, meg azután a még hosszabb Kerekes utcán végig, én már szinte nem is Szoboszlón voltam: Debrecent álmodtam, Debrecent sejtettem, úgy, mint az a gyerek, aki levonós matricát kapott és afölé hajolva látja lelki szemeivel azt a sohase látott lakkos, piros váracskát, míg a megnyálazott ujja lassan dörzsöli a tündérképről fel-felhasadozó nedves papirost.... akkor vettem észre magamat, mikor kiértünk Szoboszló szélére. Soha, de soha azt a gyerekszívemet nem kaphatom vissza, amelyikkel megsajnáltam azokat az utolsó fehér házakat, azokat az ákácokat a házak előtt, azokat a kútágasokat az udvarokban, amelyek állomás felé néznek és soha nem mehetnek Debrecenbe.

A szoboszlai állomás egy kilométerre volt a város végétől. Nem tudom, azóta közelebb mentek-e egymáshoz.

Micsoda boldogság volt azon a reggel az érdekes emeletes állomást meglátni.

Egymás után mentek el mellettünk a köves úton emberek, némelyik ember mellett asszony is ment, nagy-nagy batyukat cepeltek, tömött kaskákat, nehéz zsákokat, mintha költözködtek volna mindenestől. Mind odaköszöntek apámnak:

– Jó reggelt, adjon Isten.

– Adjon Isten magának is.

És mind elhagytak bennünket, igyekeztek az állomásra.

Elkocogott az út közepén az Alexy gyógyszerész úr szép sárga féderes kocsija is. A gyógyszerész úr megállította a kocsit:

– Üljenek fel, tanító úr.

– Köszönjük alássan, egészségesebb lesz sétálni.

Mondhatom, fájt, hogy apám nem fogadta el az invitálást.

Szép nyugodtan haladt az apám; a meggyfabotjának az árnyéka, mint a villámlás úgy futott cikk-cakkban a napsütötte köveken. A balkezében a pipát lógáztatta. Az útra a fényes, kupakos selmeci pipát hozta magával, annak politúros barna szára volt, és zöld bojt is hullott a pipa nyakára. A selmeci pipát csak akkor vette elő az apám, ha látogatóba ment; odahaza a krajcáros füstös mészpipát használta, s abba csak az a kopasz, görbe meggyfaszár szolgált. Hogy el ne felejtsem: a debreceni útra apám két darab ötös szivart is tett a szivarzsebébe.

Mentünk, mentünk; a hátunk megett volt Szoboszló, előttünk messzire az állomás, meg a sínek, azon túl az ismeretlenség. Két oldalt pedig a mező, a szabadság országa, a tilalmas örömök, a csodák földje volt az nekem, ahol most elfogódott lélekkel apróztam a lépést az apám oldalán. Ide szoktunk kiszökni, Kossuth utcai gyerekek, ürgét önteni, vakondot lesni, fürödni a nagy gödörben esők után, városvégi kutyákkal hadakozni, bújkálni a vályograkások közt, kereskedni a legelő növényei közt óraszámra, elbitangolni az állomás mellé, a kis erdő alatt abba az elhagyott téglaégetőbe, álomvárba, török-magyart játszani, a kis erdőben csigát, makkot szedni; a Kösély-patakba belégázolni az erdő közepén, halászni, bogarászni, bugát törni, meg szép kemény nádakat, pálcának; megvárni a tehervonatot, mikor az erdőn keresztül dörög, kavicsot, rézgombot rakni a sínre; azután a járgányra felkapaszkodni, ha a bakter nem mutatkozik a láthatáron és belopódzni a színbe, amelyik ott áll a bakterház mellett; ott a kerekek, tengelyek, szerszámok, zászlók, jelzőlámpák közt kotorászni, ó, micsoda izgató dolgok vannak abban a színben.

Apám az úton odamutatott a bottal a mezőre, ahol szegény öregasszonyok szedegették lehajolva a szikfüvet. És magyarázta, hogy a szikfüvet azért gyűjtik a zsákokba, meg foltos nagykendőkbe, hogy bevigyék Alexy úrhoz a patikába. Azt akarta az apám, hogy lássam, hogy kell hajolni a szegénységnek a falás kenyérért.

Azután elmagyarázta az apám a szélmalom belső részét, mikor közel jártunk a szélmalomhoz. (Azt persze nem kottyantottam ki az apám előtt, hogy már a szélmalomba is felmásztam a többi betyár gyerekkel együtt.) Azután a vályogvető munkáról mesélt az apám; és emlékszem, akkor is szigorúan intett, hogy kerüljem a cigányfiúkat, azoktól csak rosszat tanul a gyerek. Nem való, hogy a tanító fia azokkal a rongyos cigányfiúkkal barátkozzon.

Védeni próbáltam a cigányfiúkat: hogy talán csak azért rongyosak, mert szegények.

– Mink is szegények vagyunk, fiam.

– Igen, de mink mégis zsindelyes házban lakunk.

– Az nem a mi házunk, az iskolaszéké.

– És nekem nyáron is van cipőm, a cigányfiúknak miért nincsen?

Apám azzal felelt, hogy azért van az ő gyerekeinek cipője, mert ő soha egy pohár sört nem enged meg magának, és hogy nincs olyan szegény cigányfiú, akinek ne volna édesanyja; azok a cigány édesanyák éppen úgy virraszthatnának és foldozhatnák a gyerekök ruháját, mint az én anyám az enyémet. És hogy a mosdatás se kerül egy krajcárba se, ő bizony végigtáncoltatná a nádpálcát az egész cigányságon, majd meglátnám azután, hogy ragyognának Szoboszlón azok a poros cigányfülek.

Ezalatt már mind a két szoboszlai fiakker is elnyekergett mellettünk; az egyiken egy sárga keménykalapos vigéc feszített két nagy cifra kufferral.

Apám azután hallgatag lépkedett; lehajtotta a fejét, a bottal félrebökdöste maga előtt a nagyobb kavicsokat, göröngyöket, amelyeket a kocsik oda ugrattak a gyalogútra. Nem szerette a rendetlenséget.

Egyszer csak elfogott valami nyugtalanság... mintha olyat hallanék, amit már százszor hallottam a mezőn: azt a titkos gyenge mormolást, mikor az erdőn túl jön már Kaba felől a vonat Szoboszlóra.

– Siessünk, apám. – Belékapaszkodtam a karjába.

– Nem kell sietni, fiam, csak gyere szép rendesen.

Mentem szép rendesen. Füleltem. Egy darabig nem hallottam semmit. De azután megint megütötte a fülemet az az egyforma, sűrű hang.

– Jön a vonat ... nem tetszik hallani?

Az apám a kis erdő felé nézett, leszólt hozzám:

– Hadd jöjjön, fiam, nem ijedünk meg tőle.

Még vagy ötödrész út volt hátra a kilométerből az állomásig.

Már odaragyogott a sín a szemembe; a járgányt is láttam ott állani, meg a farakásban látszottak azok a cölöpök, amelyek be vannak kátrányozva. A két fiakker lovainak is láttam már az orrán az abrakos tarisznyát.

Hirtelen füstöt is láttam az erdő felett. Mintha az erdőből valami sötét szénát hajigáltak volna felfelé a villával.

– Apám, apám, itt a vonat!

Előre akartam szaladni. Az apám visszahúzott:

– Nem kell sietni, fiam, ki van az számítva.

Fogta a kezemet. Nem lépett egy cseppet se szaporábban. Olyan nyugodtan ment, mint mikor a pallón megy délután az Olvasókörbe.

A vonat kibújt az erdőből. Szaladt az állomás felé, szaladt, mint a kutya, akit kergetnek.

El se tudom most képzelni, hogy kétségbe lehettem esve. A vonat egy percig áll Szoboszlón, nyargal tovább Debrecenbe. Mindig közelebb, közelebb húzódik a fekete vonat az állomáshoz... ha most elkezdene sietni apám, még biztosan elérnénk.

Füttyent egy hosszút a mozdony, amilyet szokott.

Apám köhintett.

Én már szinte pityeregtem. Szólani nem mertem. Szorítottam az apám kezét, meresztettem a szemem, lassítottam volna, tartottam volna vissza azt a vonatot, csak tudtam volna. Egyszer csak ott a vonat az állomás előtt. A zakatolás elhallgat. A vonatnak csak a vége látszik, az elejét eltakarja a sárga állomás.

Még mindig nem vagyunk az állomáson.

– Sss... sss...

Értik, ugyebár, kérem szeretettel. A vonat elindult.....

Elkezdtem keservesen sírni. Apám fogta a kezemet, ment tovább előre szó nélkül, rendületlenül.

Egy perc múlva, két perc múlva, hogy elment a vonat, szerencsésen beérkeztünk a III. oszt. váróterembe. Apám mintha nem is hallotta volna a zokogásomat. Kilépett velem a váróteremből, a sínek elé. Akkor megállott, szép szelíden ütögette a vállamat:

– Ne bőgjél már, ne bőgjél, kisfiam. Ilyen katona leszel?

Elővette az órát a mellényzsebéből. Megcsóválta a fejét. És elnézett arra, Debrecen felé, a vonat után. A hüvelykujjával simogatta annak az ócska ezüst órának az üvegét, mint a hűséges vén cseléd képét, akit leginkább megcirógat a gazdája, semmint büntesse, ha hibázott is egyszer vénségére.

Az állomásfőnök úr éppen befelé fordult az irodába, észrevette apámat:

– Mi az, tanító uram, elkéstünk? elkéstünk?

– Már úgy látszik, főnök uram. Sebaj, kérem alássan, holnap is van nap. Gyönyörű szép reggelünk van, egy szikra meleg se lesz hála Istennek.

Akkor már kezeltek is, apám meg az állomásfőnök úr. A könnycsepp megállott a pilláimon, azon keresztül gyönyörködtem a főnök úrnak az aranyos sapkájában.

JEGYZET

A Századvég Kiadó felkérésére összeállítottunk egy kötetet Szép Ernő publicisztikai írásaiból, amely, ha igaz, a közeljövőben jelenik meg *Kispanasz* címmel. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában örömünkre és meglepetésünkre kazalnyi Szép Ernő írást találtunk. Nyomtatott szövegeket (újságcikkeket, tárcákat), géppel és kézzel írt autográf szöveget, ezernél is több fóliót, ládákban időrendbe rakott noteszeket – a noteszekben ceruzával írt jegyzetek, tűnődések, villanások és a Szép-írások (regények, novellák, drámák) legelső változatai... Mindezeket sok évvel ezelőtt a költő nővére adta át a Kézirattárnak.

Az anyag gazdag és izgalmas; terjedelmi és tematikai korlátok miatt azonban csak elenyésző töredékét tudtuk kötetbe foglalni.

Itt, a kézirattári gyűjteményben bukkantunk erre a két írásra is. Egyik sem jelent meg kötetben, tudomásunk szerint újságban sem.

Hangütésük, témájuk eltér egymástól. A tucatnyi jegyzetlapon ceruzával írt *Borzadály* (OSZK KT 81/52) 1944 után született, az *Emberszag* gondolatkörébe tartozik. De csak gondolatkörébe: az *Emberszag* én-regény, dokumentum, napló, a *Borzadály* novella. Szuggesztív, iszonyú, megrázó történet; anyagát az író a holocaust, az elállatiasodott ember történetének idejéből merítette. Lehet, nem is akarta közölni, hiszen tudjuk, azt gondolta, hogy a legszörnyűbbet leírni, de elolvasni, különösen pedig elhinni nem is szabad. Szuggesztivitása viszont olyan hőfokú, hogy egy pillanatra sem engedi el az olvasót, akár (nem esztétikai összehasonlítást akarunk tenni) Móricz elbeszélése, a *Szegény emberek*.

A másik gyönyörű novella – *Az én apám ilyen ember volt* (OSZK KT 81/114) gyerekkori emléket idéz fel, hangja Thuryra, Tömörkényre vagy akár Mikszáthra emlékeztet, Szép Ernő iróniájával, édességével fűszerezve. A szoboszlai tanító legidősebb fia – hatéves se lehetett akkor – megszeppenve a boldogságtól, eddigi élete leghosszabb útjára készül: Hajdúszoboszlóról egyenesen Debrecenbe ígérik az utazást, vasúton. Apjával megy, akit kisgyerekként rajongásig imádott és félt, mivel az apa szigorúan nevelte gyerekeit, különösen pedig őt, a fiút.

Ennyi az emlék. S most, amikor átnyújtjuk az olvasónak, egy Szép Ernő-vers utolsó négy sora jut róla eszünkbe: *„Apám után szeretnék futni, / Ki a városba vezetett, / S míg a boltok közt bámészkodtam, / Elengedte egyszer a kezemet."*

MÁRVÁNYI JUDIT – BENEDEK MIHÁLY

Szabadiskola

(5.) Szép Ernő-kettős

„Téged tudósítlak, hogy..." – „Szép Ernő voltam" *

Kettős...?

... csak magammal megyek szembe...?

Ez arra rímel nála, hogy „idegenbe", igen, ahová ő „vasúton és hajóval eljárt", de mi volt, mit látott? „Csak mulattak s kínlódtak mindenütt körülöttem..." S hiába váltott „más-más nyelven szót". Abból, hogy „az élet, az élnivaló nem szép itt mégsem", annak ellenére, *trotz*, dac, trucc, hogy így kiáltunk olykor: „Te nem lehet leírni milyen szép volt az ég fenn", abból – ebből – nem lehet holmi idegenekkel kimenekülni. Most ezek a dolgok vannak: szütyőm, ahonnét gépradírt kotortam; a szütyőben egy szemkenőcs, cellux, olló – ha kalapom vasúti hídon a szélben vonat elé repülne, ragaszthassam össze még majd netán, enghieni ötlet; ezt Duisburg – ejtsd Dűszburg – mellett, Mülheimben írom, egy manzárdszobában, bár odahaza lenne egy ilyenem, kockák a szütyőben – nyolc darab, színes, akár egy futamra való zsokédzseki, metrójegyek, gesztenye, két kötött teknősbéka – barátaim, s tegnap kabaláim is voltak a dortmundi pályán, ahol mulattam s kínlódtam, s visszajöttem, gyufa és mécses a szütyőben, morzsalék, kapocs, bor- és sörnyitó, papírzsebkendő, Szpéró-és-Samu-és-a-feleségem fényképe stb., ez a szütyő, meg még sok más, múzeum- és lópályabelépő-maradványok etc.; van ablakom, melyen Ruhr-a-környéke erdőkre látok, éjszaka egy tévétoronyra, ahogy Londonban is van ilyen, Kölnben is van, sokfelé láttam, az ablakban magammal is nézhetek szembe, de inkább nézzük ezt így: ez a mülheimi manzárd az, ahol a mosdó kanalizációját így oldották meg: cső vezet ki a falon a tetőre, a cserepeken kétarasznyi bádogolás, azon csorog az ereszcsatornába a mosdóvíz, látom még egyszer fogvizemet, magammal nézek szembe, sőt a hérakleitoszi tétel is megdől egy kicsit, az a folyó-dolog, hogy kétszer nincs ugyanaz, itt épp a víz van, kétszer van, sőt, a második változatot is választhatom, futó kézöblítésre, bár az a víz már átment a mosdó lefolyóján, nem éppen a legtisztaságosabb; van egy kis üveg metaxám, nem ízlik valami nagyon, ám Dortmundon tegnap, a karácsonyos Dortmundon átgyalogolva kétszer, doppelkornt ittam, az se ízlett, mégis kellett, jó volt, kihalt utcák, magányos ügető – én –, hirtelen a templomok körül kitágul és otthonosan ól-szűkké lesz rengeteg emberrel a világ, árusok, egész alkalmi piacok, mindez lámpák, lampionok és fenyőágak alatt, és gót templomtornyokról, derengő-fényködös égnek szökkenő három-háromszöges homlokzatokról leng le mozdulatlanul a fény és a fenyősötét, itt a görög bisztróstól kapom a metaxát, mutatom neki Szép Ernő fényképét, hasonlítanak kicsit, a sarkon van egy magyar asszony, újságosbódé és italcsarnok, deresek az autók, a fák, még hidegebb lesz a hideg sör a J. Marikánál, aki 56 után jött ki, természetgyógyászatot is csinál – fákkal, talajvisszagyógyítást, és rávette a lakókat, hogy kártevőkként ne irtsák az ilyen-olyan madarakat Mül-

heimben; és itt lesz az, hogy leülök egy padra, mennyire Szép Ernőhöz illik a dolog, leülök és emlékszem, emlékszem, ahogy ő mondta, nem tudom, mire. Ahogy hirtelen nekem ő „bejött", azt éreztem, nem, hát nem... megvan a világ, valami helyen egy ilyen költészettel megvan a teljes világ, a teljes költészet, a teljes az-hogy-ember, megvan Szép Ernőnél, mint... Shakespeare-nél, Homérosznál... ilyen nagyoknál. Leülök a padra, és visszaemlékszem: pokk-pokk... mi ez? A kora őszi itteni verseny napján volt ez – ma az egyik utolsó, téli versenydélután jön, itt nincs reflektorfény, mint Dortmundban volt tegnap, már eleve: ott: homokpálya! Mr. Sandbahn, bring me a dream... ilyen volt, halálos csendben jöttek a mezőnyök, boka felett történt minden, galoppon ez döbbentő ritkaság, mert galoppon dobog a föld mindig, mint Nemes Nagy Ágnesnál az a szív, távolodva – közeledve? –, szembe... magammal szembe, nem, itt Mülheimben nincs reflektorfény, ez klasszikus galoppnap, s fél egykor kezdenek, hamar sötétedik. Átsétálok csak, nem jön senki szembe, hajnalan... mi akart lenni ez a szó? hajlanak az utcák, igen, valami szóvicc – Szép Ernőtől oly távoli az ilyen! ő, figyeljük meg, sose viccelt, hiába írt nagy mókákat, talán ő a legszomorúbb író, milyen is lehetne? –, hajlanak az utcák, mint ahogy gyermekkoromban, meg aztán később, egyedül sétáltam, azt hazudtam, valakivel vagyok, senkivel se voltam, csak másoknak mondtam ezt... mintegy „T. D. – voltam", mondhatom már, mert, talán, én *voltam* Szép Ernő, és egy kicsit vagyok is. Ezt csak így mondhatom; leülök arra a padra, hány és hány padról tudunk nála, ült, majd még idézem, a legszívesebben csak összeidézném ezt az előadást, tőle, mindent újraillesztenék, a szegény árva egymástól elszakadt részeket, melyek más-más versbe kerültek épp, más könyvbe, nincsenek szorosan egymás mellett, de hátha vágynának, hát ebben a dolgozatban itt – előadás is, dolgozat is; ahogy egyszer olyan színes csuklya-szemellenzőt szeretnék felhúzni a fejemre, mint amilyet a kitörésekre hajlamos lovakra húznak, fölibe előadói bukósisakot – bukás esetére –, rá zsokésapkát, van szép zsokékabátom, és így mesélnék egy asztal mögül, vagy elibe is sétálnék ennek az asztalnak, én lennék – gyengébbek kedvéért – a lovas és a ló etc. – a legszívesebben valahogy így lennék, vagy ez a novella-mesélés, hogy a padon egykor ezt a pok-kok-pokokk hangot hallottam az erdőből, a torony felől, mi ez, aztán jöttem rá, ó, hát teniszeznek, én nem látom őket, ez a hang hallatszik el hozzám. Emlékszem, emlékszem, nem tudom, mire. Iszom a metaxából. Lemegyek, hogy a magyar asszonnyal beszélgessek. Olyan, mintha azért mennék le, hogy ő közben takaríthasson a szobámban. Holott nem ez itt a szereposztás, én mehetnék el sufnit rámolni hozzájuk, egy kis márka pénzért, nem ők dolgoznának nekem; ma délután viszont ügyesen össze kellene szednem a pályán a hét nap szállásomra a pénz nagyját (?) Tegnap egy része meglett (?) De elmondanám, milyen csoda szépség lónevek vannak, Szép Ernőnek elmondanám, de nem merek olyat ígérni neki, hogy az ő jegyében játszom ma délután, nem, csak hogy majd megyek a sétaúton, és én is tudósítok, hogy itt voltam a világon, és leszek úgy, hogy lelkem holt múltban érzi igaz hívét, s avval beszélni vágyva vágyik. Szeretnék kezet fogni ezzel a valakivel, nem is a szemébe nézni, az nekem túlság vakító, a szemem ahhoz sokszor gyönge, Szép Ernőt is úgy kezdtem látni, hogy fokozatlag, te nagy Isten, van ilyen e világon? Nekem kezdett szólni, bár nem telt el még száz év, és nem szokásom bottal menni stb. De halk H-val lélegzek, játszom és „küzdöm", unatkozom, szenvedek, s meg kell itt halni, látom. Láttam lovat meghalni, akadályról lejőve. Láttam, ahogy elvezetik bicén, agyonlövésre. Láttam lótetemeket kidőlni egy vágó-

hídi kamionból, kétezer kilométer étlen-szomjan utazás után lovakat... de inkább ez van: „szerettem vón egyetlent, határtalant csinálni", igen, kedves Ernő úr, ma valami határosat, több aprót szeretnék csinálni, nem bánnám, ha mondanád, mik legyenek itt, az első futamban itt ez a lengyel ló, *Gordon*, erős, úgy mulatok, te, hát nem lehet elmondani, ezeken a „horoszkópszövegeken" minden futam lólistája alatt: *Be Beautiful* Dortmundban peches volt. Ebben a társaságban szóba jöhet igen elöl. *Gordon* újabban nagyot javult, jól fut. A szünet után nyilvánvalóan megtalálta a fonalat újra. A lengyel mén májusban *Flushterm* és *Acamai* mögött úgy jött, hogy itt azzal bármeddig elérhetne. *Aarstern, Arizona Man* és *Dornkard* alig ajánlható. *Altesse* a tavaszi csúcsformájában minden lehetne. Emelkedő tendenciát mutat *Ariane* – ah! jó lenne –, legutóbb *Avarina* előtt végzett. Jó vicc. Legutóbb. *Epresta* – szép nevek, mi?! – és *Golvas* – hm?! –, szóval ők... még jelentősen kéne, hogy javuljanak. Előbbre helyezhetjük *Immerfort*ot. De megélnék ebből a tkp. bölcs halandzsából, ilyenből! Most viszont Szép Ernő-cikkírásba menekülök, hogy mégse egy az egyben egyem magam – szenvedve és ugyanakkor mulatva –, vajon itt *Olympic Love*, aki „ebben a társaságban" minden esélyt kéne, hogy bírjon – birtokoljon –, meg az autszájdernek látszó szép *Karin I Love You*, akit összefoglalólag mégis kihoz a *Sport-Welt* védnevű újság szuperszempontnak, meg hogy *Irish Glory*, aki debütál, s nyilván hátrány ez néki, meg *Maika*... de hagyom is. Boldogan érek egy lap aljára. Ó, itt van akkor még hét futam, a másodikban mindjárt *One Eye Jack*, a Félszemű, aki Franciaországból – így a horoszkóp – nyilván nem a semmiért kelt e hosszú útra; az ám, de látom rögvest, szomszédságban, hogy egy *Bielefeld* nevű német ló is fut itten, az meg Newmarketben, a ködös Abbizonyban járt, a 15-ből 12-ik lett, hát mégis hiába kelt át a vizen stb. S mit nézzek? *Lashley, Soco:* régi kedvenceim. Súgj egy világos szépet nekem, kedves Szép Ernő, kedves erdő itten, a fák, ahogy te kérted őket, ezek olyan imádott, magas fák, ámúltak, égre figyelő hűek, kik sétára sose mennek, súgjanak ilyen világos szépet, szóljanak már, az istenért, ő nem tudja magát az élethez igazítani. Nem tudja, hogyan éljen. Az ember ezt nem tudja. És akkor a végsőkig megy: nagy, uramisten, ketten... ahol nem is kéne igazodgatnia, hogy mi lesz, Tylicki vagy Ochocki, Georg Bocskai vagy André Best, Alan Freeman vagy D. McCann... ez is szempont, igen, tegnap az egyik futam ismertetője alatt volt az írás a falon, hogy ti. egy trénernek két nap múlva születésnapja van, gratulálnak neki kollégái, felette a futamban ott volt a tréner eléggé gyenge esélyű lova. Meg kellett volna nyesnem, én hülye! Egy lépést kellett volna még tennie agyamnak. Persze, hogy *D...omito*, a ló is átérezte a szülinapot, nyert. Ma nem kéne játszanom a szobabérért – jó, hát játék a játszás is, mégis! Vagy ott volt, nem tudom, kedves Ernő úr, van-e már hallomásod ama túli világon az én Samu verebemről, aki nemrég, tizenhárom évnyi földi élet után oda átköltözött. Nekem is egy kis szálláscsinálásra. Mennyi vicc jön a dolgaikból, nem? Ahogy te írod, hogy nem érzi a halott veréb, ha a ló a begyére lép, csak a szívem/d érzi. Miket írtál te, úgy nem is merem kevesebb anyagba morzsolni és gyúrni, mint itt ennyi sokba azt a rádiumsugárzást, ami tőled jön, hát szóval, a Samu, hogy ő dakli, nem lakli. És tavasszal volt egy *Lackel* ló, őt játszottam, ezért, de megéreztem, mikor nem megy majd neki már, mert – horoszkópduma – „azóta viszont a követelmények is jócskán megnőttek", magasabb kategóriájú futamban fut ti. a ló. Na, hát akkor hogy egy *Dax* nevű ló. Nagyot nyert, egy olyan mezőnyben, amely mintha nélküle nem is tudta volna eldönteni, mi legyen a befutó, hát a *Dax* szépen megcsinálta. Daxli etc. Nem játszottam meg.

Legalább tízzel, miért nem? Mi és ki súg nekünk egyetlen napunkhoz is? Miért olvasom a „tudjam"-ot tudjmannak? Miért írok nepunkot a napunk helyett? Mi az, hogy „Dortmund"? Karácsonyi hideg, fények, fenyők, idegenben? Miféle teljesen kivilágítatlan fasorban megyek, munkagödrök és munkagépek mellett? A magasban gyorsvasút, fényes kocsikkal, mégis olyan kopottság, bár – „ebben a társaságban" – csúcsminőség, mik ezek a metaxa és doppelkorn társaságok, miféle magányból nézek különben hova, és kinek beszélek? Magammal se tudok magányosan szembe jönni már? Mi egyáltalán micsoda, bármi? Ezeket senki nem kérdezte – fel – úgy nekem, míg Szép Ernőt olvastam... azt hittem csak, hogy ezek a dolgok másoknál maximálisan meg vannak kérdezve, nem voltak, a legleszorítottabb – és a legtágasabb –, a legkényszerítőbb – és a leginkább semmire nem kötelező – érvénnyel nekem ezek mind Szép Ernőnél jöttek el. S olyan furáskodó köntösben néha, eleinte, míg rá nem eszméltem, hogy a legtermészetesebb beszéd ez is, e nem választékos különbség, a legrövidebb út két pont közt mégis, csak munkagödröket, kivilágítatlanságokat stb. kell kerülgetni, és a meglétnek megvan az a nem metaxás, nem doppelkornos, hanem – lásd Ottlik, erről – csak meglétes bódulata, hogy ilyen kifejezésmiként könnyen és evidensen adódik is belőle; ha evidencia-hitű lettem, már igencsak kimondottan is, tehát nem javítgató stb. „bal", hanem eredendőség-loyalista, meg ne részletezzem, sár és vér közben, persze, és koszvastagságok, ha ez így kialakult, a Szpéróék, Samuék stb. mellett a leginkább Szép Ernőnek kezdtem hirtelen köszönG/hetni. Ez így meglett, egyszerre; ahogy a dér hirtelen idegen utcákon van, mert ebbe az idegenbe – ahol ugyanúgy otthon vagy, határtalanul csinálódva, mint bárhol, egy határig, a világon, na persze, hírhedett önmegkötéseink! –, egyszerre oldalba kapott, mint – Ottlik! – a hóesés; és azóta mindenből egyenesen következik akár az is, hogy míg a vizet csorgatom egy tetőbádogra a Duisburg melletti Mülheimben egy manzárdszobában, közben – e világos, szép súgás közepette – Szép Ernőről írok, meg hogy így írok róla, hogy – én: vagyok. Vagyok, vagyok, ez szép, volnék, alig vagyok. Szép Ernőnek szeretném elmondani ezt, amit Auteuil tava mellett ötöltem, s pedig látván a suhanó, le-leállítgatott, megint meglóduló, magas-karcsú-fehér vitorlázatú modellhajócskákat, s mint a Szpéró madaram holtában oly lenyugvó fehér szárnypárosa, voltak e vitorlások, s voltak, mint a startautó két fehér szárnya, fehérek, a startautó két fehér szárnyát holnap egy Dinslaken nevű helyen fogom megint látni, Szpéróra gondolni ismét fogok így, ő adott át szárnytól szárnynak, vagy hogyan is mondjam... rajte? cél-e? ez volt a kérdés... a meghalás melyik akkor? és az, hogy élni, az ez a visszafogottan robogó mezőny, az ügetőn, ahogy várják, jöjjön a rajtszó, már „rendelkezés alatt" vannak, gyönyörűen hangzik ez, Ernő úr, főleg franciául, olyan az én evidenciás szívemnek, mintha valami Isten csakugyan gondoskodna így rólam, és még azzal is „rajthoz állnék", hogy rólad írni kezdek, kint tiszta fagyos délelőttben majd mindjárt egyet azért járva, a padra leülve, ez a „rendelkezés alatt"-ság van a te dolgaidban olyan evidensen, az evidencia van így, s hogy nekünk túl sok lépcső ne legyen ez a négyzetes emelés, mondod oly szeretetteljes-egyszerű módon és kicsit tekervényt-játszva, amit mondasz, és hirtelen az is van, mint mikor a *Prellstein* vagy *Unouragan* nevű, nem túl szép és sugallatos név nekem egyik se, szóval egy ilyen ló, akire nyilvánvalóan pénz-szerzés okán, ily vággyal s muszájjal tettél, hirtelen elválik a mezőnytől, a célegyenes közepén hat-tíz hosszal vezetni kezd, és megvan a szemmel is látható csuda, a jövő az lett, amit te kijelöltél. Ez nekem a hihetetlen és határtalan és túl-határos

ebben az egészben, és nálam alkalmatlanabb embert keresve se találni, alkalmatlanabbat arra, hogy nyilatkozzon: mi lesz a jövő, egyáltalán azt, hogy ő mit is képzel és akar, hisz és remél, valami fix formába, *Dax* vagy *Rax* vagy *Max* formába sűrítse. Csak ülök a padon, mondjuk a hotel előtt, mint te, a Margitszigeten, én a Ruhr mellett épp – ki és mi elől megyek idegenbe? –, sőt, „járok el" –, és „mellemre bukott fejjel" ülök én is, és olvasok és olvasok, olvasom azt, hogy *Sherlock Holmes* jelentős előrenyomulásban van, és hogy *Funkexpress* legutolsó teljesítménye nem stimmelhet – utolsó „előadása", produkciója –, és hogy *Lotse* azért még javulni lenne kénytelen, viszont *Oruro* „pénzt kereshet", igaz, „ebben a társaságban" *Argentine Legend* – miféle argentin legendák vannak? mert vannak, az is biztos – minden esélyt birtokolhatna. Olvasok, mellre bukó fejjel, a metaxa-íz miatt is fogkrémet falok, aztán a könyvben kezdem sorra nem látni a betűket, hanem a világot kezdem látni, oly élességgel, erről szól ez a *Margitsziget* c. versed, erről is szól, egy rigót, kaszálókat, távoli fekete kocsit, úrralhölggyel, hajót a Dunán, de már oly túl-élességgel látod, hogy ez következik az elfutó sötét hintó és a fehér hajó után: „S kék volt, nem tudom, kék...", ezek is nagy dolgaid, ahogy a „nem tudom"- okat bebiccented valahogy, szóban-alig már valami aligszóbelit, s akkor „Ültem", írod, „hallgattam, néztem..." Ezek is: „néztem"! Meg hogy *elkezdtél menni* a csavargás-versben... ültél, hallgattál, néztél, és „az jutott eszembe, / Hogy egyszer meghalok majd / S többé sohasem élek". Ezekről a dolgokról próbáltam azt bebiccenteni, hogy evidencia-dolgok, ember szinte nem is gondolja, hogy beszélni kellene róluk, annyira nem ott vannak, ahol a – sic! – *beszéd*témák, és nem is fogyaték az sehol, hogy nem „érdemessége szerint" érdemesítik figyelembevételre aztán az emberek ezeket a te helyeidet, meg az egésznek a víz-, felhő-, rigó-, feketehintó-jegyét, jelét, nincs itt méregetési tér, ezek a históriák nálad ugyanolyan világossággal vannak, ahogy van a tiszta hideg kint, vagy olyan méltányos sokaság-keveredéssel van előttük, egy-egy ilyen vég-szó előtt, mindenféle, mint ahogy Maisons-Laffitte-ben, a versenyről a parkon át hazaballagtam, s egy úrlovas, Boris Becker-féle megtermett, ez nagy lovas hely, a M.-L., itt a hosszú koporsónak el is nevezett 2,2 km-es egyenes, én neveztem a 2,2 km-t így, hosszú koporsó, hosszú mindenféle, amit átél az ember, míg egyetlen gombolyagként jön csak az 1800 méteres futam mezőnye, a közvetítés hangjának hideg őrjöngésében, mentem haza a Hosszú Koporsó – mert nagy! – pályájáról, s ez az úrlovas kedvesen utolér, kérdez valamit az esős fák alatt. Mit? Ah, az időt, de órát kezemen nem hordok, zsebemben inkább, de zsebemben hordott karórámat a feleségem véletlenül kimosta, új olcsó órám leesett a karomról, ahová mégis föltettem, még Budapesten, meglett, de Párizsban – ó, Ernő úr, *Háztető a Montmartre-on* című versed olvastam épp az imént! ha már manzárd tetőmről mesélek! meg vagyok, erre jöhet rá az olvasó itten, határozódva Sz. E. által, illetve: ez, emberlétileg, az, ami ő, ez úgy igencsak *van*, még én is beleférek – ettől nem volt meg nekem az idő, futamokra kiérés, Auteuil tavánál mennyi időzés stb., fontos, hát egy eléggé széthullt „orosz" – szovjet? – vekker mellé egy harsány hangú – piros! – kínait vettem a St. Denis utcában – jeles hely! –, s ennek a kínainak az én odaverő közreműködésem nélkül is azonnal lejárt a hátoldala, tehát nagyon is „járt" az óra, igaz? cellux ragasztmány került rá... mutatom az úrlovasnak, mindjárt, megállítja lovát, türelmesen, nem akar benne hagyni engem, ha már ő kérte, milyen szép „néked szól"-téma, ugye?, és akkor elő a szütyőt. S a szütyő kiborul, az árokba, nedves levelek közé – Yves Montand halt meg nemrég épp arrafelé, szeretted

volna őt, ha ismered pl. öt-hat dalát, ilyesmi –, s az úrlovas máris ott volt mellettem, segített összeszedegetni mindent, ld. fentebb, meg még sok más, és Szpéró és Samu képéről gyors magyarázatot adtam, a kockák egy bizonyos kombinációban álltak, a vekker pedig közülük mutatta az időt, én rámutattam, mint aki halk H-val lélegzik, és valami határtalan volt minden, pedig oly sokra el volt aprózódva, aztán elköszöntünk, s én ittam egy 1664-es sört, melynek számai sugallatosan „mutattak" – lásd *Dax;* de ma mi mutat mire? –, csak én nem értettem meg. Ami szól a te költészetedben, Ernő úr, már ha szabad így magyarázgatnom, az, például, eziránt érdeklődőknek hadd áruljam el: hogy milyen nyomorult – dicsőséges? – magányban tud lenni az ember a manzárdjában, de közben arra gondol, átugorhatna egy sörre, meg a múzeumot megnézni, Wuppertalba, meg ott egy *Wupperboy* nevű ló, megy egy *Boyfriend,* meg egy *Lady Du,* egy Kinski nevű erotomániásnál „gyönyörködve" olvasod a „mintegy korbácsütésekre ütemre rángó örökkislánytestet", ahogy Kinski írja, ahogy „őrjöngve szerették" egymást, írja egy szerelméről (hah!) a Klaus Kinski, aki szintén meghalt; Hasfelmetsző Jacket kell fordítanom – s bár tehetném –, ha hazaértem, de ezt a Kinskit mindenképp lefordítanám; majd elúszik, majd úgyse lesz belőle semmi. Ez a teljes magány, amelyben a metaxa és a magyar asszonynál vásárlandó, téli-hideg sör, esetleg az új *Bild,* ha benne a Kinski folytatódik –? egy napja vagyok itt kb. –, ez a „nem tudom mi", amelyből kimenekülés, hogy a szobámban rólad írok, tehát örök-otthon vagyok, de innen is tovább kell, fel az Akazienallee-n, el az italcsarnokhoz – kedves bódé pavilon –, beszélgetni, miről, emlékszem-emlékszem... ez az, ami nálad mindennek a tere, hogy szólni lehet – benne –, hogy szólni muszáj – miatta –, és amiben és ami miatt: ekképp el se választható, nyomban evidenciája van annak, ahogy van valami, és erről csak ilyen badarságokat lehet beszélni, de a fehér répát is remekül ki tudják rántani Dortmundban, nagy hagymásakat fingik utána a fél utca, tényleg érződik ez a szag jóval arrébb is, és egy sípládát, egy kintornát tekergetett egy vörös-fekete cilinderes férfi, és két majom mászkált a kintornán, és viharlámpa lengett oldalt, és a verklis megajándékozgatta a gyerekeket én-nem-tudom-mivel, és késő este volt, egy idegen város, valami bódulat, a kilenc futam izgalmai, kimerültség, doppelkorn, munkagépek, és egyszerre volt, hogy „de messzi van az élet, de messzi van az élet" és hogy „arany kocsik forognak, tükrös ládák zenélnek", lásd Montmartre-vers. Most tényleg lemegyek, járok egyet, s hozzád beszélgetek, és Szpéró emlékére teszek ide egy csillagot: nem választ el.

*

Most akkor a sör után... a kissé meghatározhatatlan pavilon után... ahogy hirtelen, mikor egy vevő okán arrébb húzódtam az üveggel, újra beszélni kezdek a pavilon tulajdonosnőjéhez, németül szólalok meg... nevetünk, nevetek: már itt jártam, a manzárdszobában, már ezt akartam volna írni tovább: hogy vissza-jöttem, és hogy azt *hajtom,* álom, álom... ott is a vissza-jönni van, abban a *Néked szól* versben... hogy: „képzelem még mindig, sejtem, gyanítom, várom..." – figyeljük meg látszólagos halmozásait! a kevésben e sok-ságot, *sok*ságot, igen, írom egybe, így, mert nem lehet azt megmondani, milyen volt az ég fenn, s ő a felhők pártján volt, és azt is mondhatja magáról, hogy ő minden ember volt: „Hol van az én ifjúságom, hát hol van? nem hagytam el valahol a szegénység közt? / Megjártam én az őrülteket, és a hályogos szeműeket, a púpos hátúakat, a golyvás nyakúakat..." Hogy ezeket ő mind *megjárta!* Mint országokat... mint ahogy Mülheimbe a Ruhr és Duisburg mellé *vissza*jár már az ember... itt hara-

pott meg, elmesélhetem, egy farkaskutya, a szerencsétlen jámbor, hát persze, hülyén hagyták nyitva, még a nyáron, a kertajtót, mit tudta, ki vagyok!, és itt hallom, most, hogy vissza-jöttem, a bádogon csorogni megint a vizet... és ahogy jöttem, erre gondoltam: Szép Ernőt így kell venni valahogy, a költészetét – prózában is –, így, ahogy az ember „csak úgy *él*" –, megy, elkezd, vissza van, Kinski megint, most horoszkóppal, na ja, Kinski, vagy Michelle Pfeiffer, vagy Becker, vagy Am. Frl. Veronika Furler az én-nem-tudom-lovon, majd meglátjuk. Itt a kutya gazdájának, aki a vendéglőt viszi, a Mike-nak átadtam ajándékainkat, neki és a Vilmának; este bejössz (Mike), oké, rendben stb., közben a mülheimi pályán – irodáján – Wilfried barátom... neki is hoztam valamit... ez akkor így... mellette, és nem mellesleg, eldöntendő: *Bohemia? Lashley? Soco? O. Love?* Most a kocsi előáll, kedves Ernő úr, szólítanak, zsebemben ketyeg az óra, nem addig van az csak, hogy T. Dezaray ücsörög melankolikusan Enghien parkjában a féltestvérével, az örökkislány Ch.-vel; nem, színt kell vallani, fogadni kell, megjátszás szükséges... nem lehet azt írni egy könyvre „reklámmul" dadogva, hogy „A VILÁG LEGJOBB (lóversenytippelőjének) ÉS LEGROSSZABB (lóversenyfogadójának) KÖNYVE", ez szép vicc, de ami komolyba megy, az... De nem. A te költészetedet, evidenciádat, egyetemességedet – leírtam ezt a szót! de a „leírni" is milyen szó? *Garda di Lunát* és *Bocorreschót* nem lehet egészen leírni; *Pullima* és *El Coco* nincs még minden vizek túlján, *Saarima* és *Hello Girl* közelebb van hozzánk, mint *Wohinboy* és *Fuscu*, akik a nehézségekkel ismerkedhetnek. Egy földön, egy világon, ahol ekképp érintkezünk egymással: – hogy a pénzpiac napi ezreléknyi-milliomodnyi szöszöket kimutogató számoszlopairól ne szóljak! hogy annyi mindenről ne! hogy a „te légy az isten, hogyha nincs"-ről ne; ó, bocsánat, fejből, nyilván pontatlanul mertelek idézni; hogy legalább „küzködjek" azzal: van-e tényleg az a sok minden, ami az újságok etc. szerint állítólag... vagy csak azt higgyem, ami a „jónapot, a köszönöm" stb.? Én nem tudom magam az élethez igazítani, Ernő úr, de nem tudom – te se tudtad – elhagyni se az életet, már úgy értem, sok kétességével, becsével mégis, nem tudok nem őrültül stb. lenni, már legyen az hajó-áttolás az Andokon, veszekedés Afrikában tutajon, vagy Afrikai Tutajossal megtenni egy esélyt... vagy habozni... vagy felébredni minden hajnalban arra, hogy add föl, add föl!, mennyire tudhattad ezt te, Kafkával egyidőben tudtad, kafkai ranggal kell állnod – már ha téged érdekel az ilyesmi – a világ irodalmában?, szerencsédre félreütök; kicsit neheztelnél. Most Wilfried „barátomnak" és titkárnőjének ajándékokat nyújtok át, elit leszek egy komoly német galopp-pálya levegős klubhelyiségében, külön kasszánál fogadhatok, de hamar meglógok onnét, le a parkba, a téliesbe – december első napja van!, istenem!, nyitva a kivezető cső felett az ablak!, ez nem holmi otromba tréfa, nem ruhadarabra és villámzárra vonatkozik, hanem tényleg a mosdómból kivezető vas cső felett, és az idő, bár nem Maisons-Laffitte árkán, végzetesen telik, mennem kell; végzetre? Kézirat-javítgató tollam fogadótollá változik; agyam lólatoló aggyá. Fogadni kell, tenni... Kell? De hát ez: „Ha én azt tudnám ki a legszebb, / Ha én azt tudnám mi a legjobb, / Ha én azt tudnám merre tartsak, / Ha én azt tudnám mitévő legyek." A világ legnagyobb versei közé tartozik, lehetne Japánban, lehetne görög kőbe vésve stb. Mennem kell: s Tylicki? Ochocki? *Lashley? Bohemia?* „Ha én azt tudnám min örüljek..." Én kb. 230 német márkán örülnék! Lakásom bére. „... Ha én azt tudnám mér sóhajtsak..." Mert ennek közel a fele el is úszhat, és az jaj... főleg „már" *Dax* után, a születésnapos után! S még én hittem, mily rosszul, hogy jól cselekszem, mikor a szüle-

tésnapomra, dec. 8-dikára hazamegyek, nem maradok itt még egy „Krefeldi Születésnap" c. megírandó novella kedvéért – itt kellett volna? kellene? kinek mi szólna azzal? stb. – azt hittem, jól cselekszem, de a születésnap-elem benne volt a pakliban, csak épp a *D...mito* nevű lóval és a D. trénerrel, és tegnap és Dortmundban. Ekképp viccelek: „De jó volt Dortmundban" – és tovább: „De dó dolt Dortmundban..." – s még, végül: „De dó dod Doduddad". Ez az élethez-igazodás, kedves Ernő úr? Erre mondod, hogy „ha én azt tudnám minek élek, / Ha én azt tudnám hogy mi lesz velem". Elmegyek, érintem a padot, a klubhelyiséget, és fogalmam sincs, mi lesz velem, holott valamim van arról – avval –, csak nem fogalom, de nekünk, boldogtalan földlakóknak, te tudtad ezt a legjobban, mert a leginkább-ellentettje-felőlről, muszáj fogalmakban lennünk, és akkor most, holnap reggelig, isten veled, este Mike sörözőjében gondolok rád, később meg nem akarok zajongani, gondolkodom Ch.-en, enghieni park, a megfejtés oly egyszerű, igen, mint a füzetes regényekben a keresztrejtvény a végén, megfejtve a 67. oldalról, és a befutók is oly egyszerűek, evidenciák szinte, persze, hogy *Prellstein* elhúzott, persze, hogy D...mito a születésnapra, persze, hogy Tylickivel a *Dax*, ez-a-*Dax*-itten, ahogy emlegették... mármost a mi evidenciáinkban az a rázós, kedves Ernő úr, hogy soha semmi nem mutatja, miért azok, amik, miért csak így lehetett, lehettek; azaz dehogy semmi: minden...! Te arra mondtad: sok minden = sok semmi. Most ide fog kerülni megint a távozás-jel.

*

Hogy így megfeledkezhettem épp erről a piciny csillagocskáról! A te kifejezésed használom, tudod, ahol azt mondod: nem kell minden lehetőséggel élnünk, meg kell hagyni embereket, lényeket, dolgokat valami piciny csillagocskának, mikor kit-mit, és arra az ember fölnéz akkor este stb. – és, látod, a Szpéró madarammal vagyok így, a Szpéróval, vagy az emlékével, vagy én nem tudom, csillag képében fönn van, Hajnalcsillag, ilyesmi a csillag neve, szóval, ez az, az Esthajnal, mint már sokszor szóltam erről – kinek is? Tollam lópályai fogadótollból visszaváltozik kéziratjavító tollá; s hogy hogyan fogadtam? Mi volt, kérded. Feljegyzéseket is készítettem, efféléket: „Hannoverben fut *Simsam*. Itt Mülheimben is lehet fogadni a hannoveri etc. versenyekre. Én nem teszem. De ha akarnám, kapcsolatban lehetnék így – *Simsam* – Samuval." S igen vékonyan öltöztem, nem vettem a dzsekim alá különösebb védőréteget, pulóver volt csak e farmer alatt így s ing... azt hittem, W. barátom – na, ja, ismerősöm, a főnök itten – megint meghív a klubba, nekem nem hiányzik, sőt, úgyis lent őgyelgek a köznép közt mindig, de hát féltem, meleg lenne a szerelés úgy, viszont nem hívott meg, „nincs most időm az ön számára", átadtam ajándékaimat a titkárságon, gyors kézszorítás, mikor másodjára egymásba botlottunk, csak nyugalom, jól megvagyok, bátorítottam emberemet, s távoztam a magam útjaira. Ezek az utak? Hamarosan elvezettek oda, hogy – fogadok. Fogadtam. Ha én azt tudnám... Nekem mindig a *Szegények, szegények* jut az eszembe tőled, ha attól félek, rossz lóra teszek. „Szegény emberek, szegény emberek, / Eltévedt, romlott küldemények / Szegények, szegények." Most lehet, hogy fáj, miért nem voltam merészebb, nem is túl merész, csak ennél, ahogy voltam, azért sokkal merészebb. Hamar megtettem – az első futam 15-ös mezőnyéből – helyezésre *Olympic Love*-ot (Viva Kinski, meg egyáltalán, várományos ló volt), nyert is, jó placcpénzt dobott. Utána leálltam. A második futamban *Swift Boy* biztos lett volna nekem, de – ő helyezett lett – a későbbi győzteshez, *Carlton*hoz is „közel jártam" Hát... Még óvatosabb lettem. Bűnös könnyelműséggel hagytam ki így az ideha-

za – manzárdomban – jól kidolgozott, indokolt *Bohemiát*, mellé felhoztam *Bizout*, ő is posszibilis volt, nagyon, nagyon... bejöttek másodiknak-harmadiknak. A negyedik futamban *Ice and Fire* és – csillag! – *Star Park* lett volna a két lovam. Első-második, így futottak be, de hát én nem tettem meg őket. Ha én azt... És nem a csillagocska járt előttem. Vagy épp így? Ennyi juthatott nekem ma? Tudod, ilyen gondolataimmal mindig feléd kalandozok kicsit, Ernő úr... te hasonlókat gondolhattál. Az ötödik futamban *Sherlock Holmes*, placcra, igazán az én lovam lehetett volna, be is jött – nem tettem meg. A hatodik futam, tizenöt lóval megint, a nap egyik csúcsa volt. S itt volt – jó pénzzel, 5,7-szeressel favorit *Topstern*. Ó, Csúcs-csillagocska! Ó, hogy a Lóhere istállóban nevelkedtél! S a többi. Mennyit tétováztam... míg végre még helyezésnyit se játszottalak; most, ugye, milyen összevissza szénaboglya az ember, nem téged tegezlek, Ernő úr, hanem Szpérót, a csillagocskát, a ló formájút, aki nyert!, és még helyezésre is úgy fizetett volna, hogy az nekem most a tétemet tekintve nagyon jó lenne. De a tét – gondolat maradt. Végre a hetedik futamban, mikor már nem lehetett csillagot játszani, ezek a dolgok lefutnak – s volt egy Tristar nevű istálló is egy meg nem fogadott lovamnál! –, *Oriental Star*t mellőztem, de a hosszabb szünet után visszatért *Wehrvogel*t nem! Wehr... hangzik, mint „vér", Vogel = madár... de a „véd" értelme is jó a Wehr-dolognak, mert Poszi jutott az eszembe, poszátánk, aki *Positano* – Poszi tán óv – nevű ló képében szokott francia földön felém pillantgatni, és itt az volt, hogy valami „Mönch" van a háttérben, az istállónál, ilyesmi, szóval, „szerzetes barát", és a Poszi barátposzáta volt, ilyen fekete-sapkácskás fejű. Megjátszottam hát helyezésre a tőlem telhető maximummal *Wehrvogel*t, és – bejött. Második lett, nagyon szép hajrával, és *Oriental Star* nem hozott pénzt. Már csak a nagyon, de nagyon tervezett *Lashley*t kellett volna megtennem, nem sokat ígért, pénzt, de nagy favorit volt, s hittem is benne. De hát ez a hit-ügy is micsodás? Ha tényleg hittem volna – s mert Lessie nevét is épp idézte, bár az írásbeli csillagocskám jutott volna eszembe így! –, hát akkor meg is teszem. A csillagocska alapján *Topstern*t már tán megjátszottam volna. Mindegy, *Lashley* nyert. Jöttem haza, nyertem – két épp megtett lóval – én is, de még háromennyit nyerhettem volna. Most ezek a dolgok akkor mik? Kellett volna tennem? Jó lenne, úgy lenne most nekem jó? Az alkonyat oly szépen leszáll, annyira úgy vagyok, ahogy lennem kell, mikor írok rólad, kedves Ernő úr, és nemsokára lemegyek Mike-hoz egy-két pohár sörre, meghívott. A szegény W. ismerősöm a bedöglött totó-elektronberendezés miatt volt olyan sietős; hát itt is bedöglenek néha dolgok. Különben, Kinski a helyemben: ó, ő is ennyit habozott volna, ha remekül kidolgoz magának öt-hat lóesélyt? Egy ló... dehogy habozott volna ő. Hát ez az. Ő nem. Én igen. Nekem ez a te felfogásod, Ernő úr, felel meg a legeslegjobban a világon, hiába viccelődöm, hogy másképp gondolkodnék. Mint az *Esti kérdés*, olyan ezek a te nagy lét-kérdéseid. Már talán túl sokat is írtam róluk; nem baj hát, hogy most inkább lényedet élem, csillag-távol együttesünket. Kinski mellett, mondom, más olyan kedves badarságok is vannak az újságokban, mint hogy a német Kohl kancellár – így hívják – Brazíliában napi 100 papírzsebkendőt használt el koponyája törölgetésére, de az őserdő nagyon tetszett neki, viszont itthon fölfelé akarja buktatni talán a pártja, államelnökké; meg hogy Gorbacsov felszólította Ukrajnát, ne lépjen ki talán mégse a „Szovjetunióból"; Gorbacsov hatalma fogyatkozik, Jelciné nő, a „Szovjetunió", ha van olyan, nem tud fizetni itt, ott, amott... Jugoszlávia van? Kik ölnek épp kiket? Majd este megnézem az újságot. Efféle dolgok vannak, meg helyi hírek. Aztán most már jó tömör a hely, ami ebből a cikkből még hátra lehet, oda végig téged kéne, hogy idézzelek. De hová kapkodjak? Szóval, itt van az a tribün-dolog, ha

jól mondom, de ha nem itt, mindegy, ez is egy olyan alapos összefoglalása annak, Ernő úr, aki-ami te voltál s vagy. „... eszembe jutnak", írod, „akik..." Mindenféle ember. Akivel csak dolgod volt életedben. Trafikosnék és kiszolgáló boltossegédek, zsokék és hotelportások és kalauzok stb. S mind akinek „belenéztem a szemébe", írod, „és éreztem, hogy ezek mind emberek, mint én, beleheltem életüket, és képzeletem öntudatlanul foglalkozott velük" – ah, ez az *igazi* mániásságunk! nem kell ezt specializálni; de hát az ember, mondom, úgy néha viccel, *az* ezeket az embereket jobban érdekli körötte, igaz, „és lelkem a felebarátság részvétét érezte. Soha egyiktől se kérdeztem meg, hogy híjják, hány éves, hogy érzi magát ezen a világon..." Mint mikor egy ló jön, jön...! Kívül, mondjuk. Jössz! Folytatom: „Ebben a pillanatban nyugtalan önvád ereszkedik a lelkemre, életükre gondolok, és úgy érzem, mintha felelős volnék mindenkinek az életéért, akivel beszéltem, akit megnéztem..." Istenem, ugye. Kafka, Kosztolányi – más mód, ők is mondják ezt, talán te mondtad „a leghamarabb"; de ilyen sincs! Nekem miattad „tőled," kedves Ernő, igen, így mondom, kedves jó Ernő, senki sem kevésbé kedves. Nem lenne szép az! És a csillagocska-dolgok, még ha *Topstern*t kihagyjuk is félve, az ilyen dolgok nem vethetnek árnyékot senkire, semmire. Csak fényük van ám!... „és akinek csak a fényképét láttam, vagy akinek csak a leírt nevét elolvastam, vagy akit csak említeni hallottam". Most szemem előreszaladt a szövegen, s látom, ez az a tribünös dolog. Most ennek semmi köze akkor a külsődleges részlethez, hogy pár lépcsőnyit én is tribünön voltam ma, nem is nagyon, W. nem hívott meg az elit helyre, a másik terepen meg inkább a fű volt a mászkáló-helyem, a pálya mentén, meg a parkszerű térség bódéjai közt őgyelegtem, ha fáztam, behúzódtam az ilyen emberek közé, sűrűjükbe, fedett és gőzös helyre, rengeteg asztal, sörözések, újságlapozgatások, moraj, zsivaj, emberek közt voltam, de egyetlen pillanatig sem gondoltam ilyeneket, mint te, én csak a *Bohemián* és a *Topstern*en emésztettem magam, a *Lashley*n etc., nem én óvatosságomban is nagyon magamba voltam zárva, a világ még a leginkább egy-két azért tényleg megnézett ember képében egzisztált, különben csak egy szisztéma. Milyen messze távolodtam a délelőttiektől... még a terveim is jobbak voltak, mint aztán kapcsukon ez a nagy magamba-zártság. Igaz, hazatérőben ellátogattam a magyar boltoshoz, beszélgettünk, a versenynapot is elmondtam neki, a görög bisztrós felesége pedig már tudhatja Nikosztól – nem, nem Nikosz! mindegy most –, hogy hova járok én, mert mosolyogva faggatott, két kedves apró ember, meséltem neki, nekik... talán ebben azért volt valami abból, amit te mondasz, újra meg újra evidensnek tartasz említeni, talán benne van... Ég az arcom a hidegtől, az izgalmak fárad/tságától. Nem szeretnék a gépkopogással senkit zavarni. Hamar vége is ennek. „Minden ember bennem él és szenved", írod, „mind az öt földrészt érzem a lelkemben panaszkodni.". Nagyon jön a ló a célegyenes bejáratától. „... hogy széjjel vannak szakadva, és vágyakoznak egymás felé, és a lelkem úgy remeg, mint a tenger a tengerrengéskor, és sajnálatom úgy borul a világ fölé, mint a beborult ég, amelyből mindjárt eléred az eső." Ma búcsúztam a galopptól, ez évre, ma. Tévémonitoron még látom majd St. Cloud-t szerdán, vagy hogyan is... de az már nem élő ottlét. „Az egész világ előtt kéne fölállanom egyszer, mint egy végtelen piac közepén, egy magas tribünre, s ott lenne minden élő ember, és én lekiáltanék hozzájuk: Minek éltek? Mit akartok? Mirevaló minden, amit csináltok?" Nehéz így jól fogadni, megjátszani, tenni. Az elgondolások kidolgozódnak... akkor jön a habozás, mely nem véletlenszerű. S folytatod: „Mirevaló bántani egymást? Mirevaló pénzt gyűjte-

ni?" – De elveszteni? Hm? Mirevaló egyedül-lenni, mirevaló, kérdezem, hogy akkor az ember mégse akarna egyedül lenni, akkor ír képzelt lényekről, szerelmeket és enghieni padot talál ki nekik; bár a pad valódi; s hogy egy Topo D'Azaray nevű alak anyja magyar, apja dán – !! –, hogy egy Maury és egy Morny így, de egy St. Mondain és Guibert úgy, a Julien Renal meg, aki író, amúgy. El lehetne mondani Mauryval is a mai versenynapot. Miért csinál ilyeneket az ember, kis rendszereket, mindenféléből? Kártyabajnokságot, ahol a játékai a klubok, meg a meghalt szerettei közül is sokan ott vannak, madárnevek ésatöbbi, és így emlegetjük őket, nemcsak a fényképét hordozom Samunak, Szpérónak etc., de a nevük is folyton előjön, akár a futamokban a lónevek madárra utalnak, más mindenekre, csillagra, s így. Minden együtt van, egy nagy összefüggésben, és akkor miért az, hogy az ember mégis úgy boldogtalan, ahogy te vagy, ahogy írod, kedves Ernő? „Boldogtalan" – ez a szó is boldogtalan. Olyan egy kifejezés. De te: „Mirevaló nagy házakat építeni? Mirevaló, hogy nevetek van? Mirevaló, hogy mindig beszéltek?" Feleségem most az mondaná: hát ez utóbbit neked írták... na igen, de az, hogy „beszélni"... mi az? Az ember beszél, mert... csak úgy, ha egyszer már... no, de folytatlak inkább: „Mirevaló iskolákat emelni, tanítani és tanulni?" Hm. „Mirevaló könyveket írni és zenéket szerezni? Mirevaló a szerelem után epedni, és mirevaló előle menekülni?" Ó. Mirevaló. „A világ egy pillanatra megállna munkájában, veszekedésében, töprengésében, játékában és élvezetében, és az emberek mind fölnéznének, és egy hangon fölkiáltanának: Hát mit csináljunk? Nem tudnám, mit mondjak, hirtelen csak bocsánatot kérnék mindenkitől, amiért él, és meg kell halnia, és megmondanám, hogy nagyon sajnálok mindenkit, és nem tehetek semmiről, azután búcsút intenék a zsebkendőmmel, és sírva leszállnék a tribünről..." Lassan vége, ennek itt, ó, bár lennél benne valami ilyen képpel, legalább mint amilyet a víz mutathat rólunk, kik képünk akaratlan nézzük benne; te írod: „Megfordulok, lekönyöklök a híd korlátjára, és a Dunába lenézek. Milyen ezüst színe van az alkonyatban a víznek. Vagy sárszíne?" *Topstern*, néztem, aki Szpéró, akkor hát, *Topstern* egy futamban futott nemrég *Simsam*mal, ó, igen. Együtt voltak így. Jó azért, hogy vannak nevek. Kell csinálni valamit. Én főleg – másképp hogyan? mániásan – csinálok mindig ezt, azt, amazt. Lázasan. Eltúlozva. Túl keveset foglalkozom embertársaimmal úgy, ahogyan te, Ernő, kedves jó úr... de hát te még így is örökké emészthetted magad, hogy nem eleget foglalkozol. Remélem, egy-egy pillanatra azért belefeledkeztél más dolgokba is, tudom, hogy igen, tudom, és ezért egy kicsit nyugodt is vagyok. Kijutottál hippodromba, de ott sem lehetett – lásd az én működésem ilyképp – más vigaszod, reményed stb., más téted, mint a felhők az égen. A fáktól vártad, hogy etc. A ló, a veréb meg mi minden. Meg a szegény emberek, a szegények, szegények. Meg pár pohár sör azért... közben egyszer el is lehet beszélgetni a sátrasokkal ott... arról, hogy a kilöttyentett söröd szerencsét hoz talán, már csak a nadrágodat kéne elszakítanod, meséled, akkor jön az igazi jó sors. Egyszer Enghienben egy *Sam Grandchamp* nevű ló futott, és a te nadrágod... S a többi. Szóval, azért mindenféle úgy együtt megvan, az emberek beszélgetnek is egymással, nemcsak békéltető bizottságok kényszerű létrehozásáról tárgyalnak, másképp haboznak, önzőn, kisszerűen a nagyra-jutottságukban, meg így tovább. Míg emberek halnak, ezer, millió ember, el se képzelhető, meg mi minden készül. Jó neked, kedves Ernő, hogy nem kell itt létezned ezen a világon, mondjuk így, ilyen egyszerűen, mit kerteljünk sokat. Jó; mindent elmondtál, ami szót csak kellett, többször rámentél ugyanarra a témára, megvan most itt nekünk ez, és igazán nem tudok okosabbat mondani, mint hogy légy te is nyugodt felőlem: itthon maradok az Akác-allé szállójában, a manzárdban,

meg lemegyek a Mike-hoz, iszom pár sört, aztán nézegetem kicsit az újságokat, aztán alváshoz öltözöm, felhúzom holnap hét órára a kínai vekkert, mert a feleségem telefonál, ne várassam, ez fog történni ma velem, talán kinyitom a bort, most már csak a sör után, és lehet, hogy akkor se... *Topstern*en nem fogok sokat gondolkozni, valamit nyertem is azért... Szpéróékon ugyanúgy tűnődöm majd... a napok telnek, hazamehetek végre... otthon leszek egész télen, miért megyek tavasszal megint idegenbe, jövök ide is, később, minek, minek, én szegény ember, mivégre gyűrkőzöm és gyötrelmeskedem és aggályoskodom, igyekszem látszólag, teszek vallomásokat felemás mód, sikerületlenül és túl nyíltan is, miért ez az egész, csak ezt kérdezhetem én is, de már úgy kérdezem, hogy a te kérdésed, kérdezésed is benne van abban, és ennyi történik végül a világon, hogy az egyik dolog azért ott van lassan a másikkal, és holtan se magányos, aki így van és volt s nem volt ő maga valóban. Aztán alig félóra múltán most megint csak csüggedten legyintek, én nem tudom, mire gondolok, írásra, mászkálásra, *Topstern*re és *Bohemiá*ra, és azt mondom: Nem való nekem ez az egész. Hát így megy valami akkor.

*

Súg nekem, nekem súg a csillagocska, nekem mondod minden dolgod te, akiről itt írok, annyi minden tenne értem, néha szinte az egész világ is – és mégse viszem semmire, ez az egész világ maradok, és ráadásul – mondjam, mi több?! – még az is olyan nagyon-nagyon töredékben. Nem tudom hát, mi roszszabb, ha valaki azt mondja: voltam? vagyok? Melyik melyik? Látod, ezzel kicsit vissza is kapcsolódtunk Kosztolányihoz, más utalások, sok minden ebből a helyzetemből itt, a következő „elő-adáshoz", a Jékelyről szólóhoz visz valamelyest előbbre. Ennyi a haladás, megint ennyi csupán: amit mintegy helyből, amit tehát dolgozással érhetek el. Mondom, nem tart velem semmi igazán sehol. Itt – erre utaltam az imént – tartunk. És negyedszerre nem merek már a csillagocskával se előhozakodni. Korán van, hát legalább korán fogok lefeküdni, és alszom, alszom. „Téged tudósítlak" – s azt *hajtom:* álom, álom. (S jó tudósítód sem vagyok: látom pl. hogy Kohl maga is akarja az államelnökséget...! Stb.)

1991 december el(s)ején

* Aztán, hogy ma felébredtem megint itt a mülheimi manzárdban, jött pár trükkös gondolatom: például a dolgozat címe alatt rögvest a kis-csillag-ürügye mottó-betoldás! Aztán, hogy tényleg *aludtam* egyet *Topstern*re és társaira – magamra –, és holnap még halványabb lesz az egész emlék, ez át is vezet Jékelyhez. Hiszen ez egy ilyen *folytatásos.* Aztán, hogy tegnap este Mike-nál, nagyon csöndes kora-vasárnap-esti sörözőpultnál, egy mélyre behúzódott idősebb, behemót-lottyadt ember – már ismertem látásból – szólította meg a fehér táskámat, mely lónevekkel van tele – *Sam Grandchamp, Lady Du, Gianetta, Djais, Positano,* etc. –, talán majd az új táskán effélék lesznek: *Lashley, Olympic Love, Topstern, Bohemia* stb. –, és „nagy beszélgetés" kezdődött. Hát beszéltem embertárssal, kedves Ernő, és így: ő néha dödörészni kezdett ilyeneket: járt ám Cseszkol... Csekolszovákiában, Jugoszláv, Russze, Polen – polyák –, járt Franciahonott, járt; úttesten átmegy, vigyáz, előbb balra néz, aztán jobbra. Nagy csend, jaja. Csak lassan, mondta kis idő múlva, lassan, mindent csak laaassan. Csend, jaja. Ő: nyugdíjas, de kedvére meg tud venni magának mindent, ami kell. Cigarettát, újságot. Úttesten átmenve: laaassan, vigyázva. És így tovább. Vigyázva mindenkivel is,

mutatott körül – furcsa pillantások szegeződtek vissza ránk, én nem tudom, ez itt nyilván egy ismert figura, az öreg –, itt mindenki azt kérdi: Hát ugyan ki vagy te, hallod? Ki vagy te, hé? Ő nem kérdi. Utazik, kell a kapcsolat. Iránban olajcsöveket szerelt, ott nagyon sok pénzt keresett. Cseszkolszok... na, ott, evett cseh knédlit. Lovakhoz nem ért. Elköszönök. Hajnal: add föl, add föl. Kínomban az újságot nézegetem. Erzsébet II., angol királynő képgyűjteménye Londonban kiállítva. Szép képek, az aláírásoknál az újság felcserélte a velencei óratoronykilátást az Apollo és Dianával, sebaj. Tudósít. De a lényeg: Erzsébet II. megállt a bemutatással Viktóriánál. S miért? Ő a művészeteknél, az egész Windsor-ház úgy általában, többre tartja a lovait. Nézem az egyik képet, Bruegel, a németek itt így, téli világ, mint itt is, mit sürögnek ezek az emberek? Rájöttem, de ott is a szöveg, téged tudósítlak, kedves jó Ernő, a bethlehemi gyermekgyilkosság gyönyörű képe ez, épp ütik-vágják, aki ellenáll, zúzzák be házak ajtaját-ablakát, az egész: gyönyörű nyomdai napilap-kivitelben, a gyűjtemény a maga nemében páratlan, ma nem tudom, mit is tegyek, nincs kedvem se képekhez, se lovakhoz, talán átviszem a két kötött teknősbékámat, őreimet, hadd lássák Kölnben megint a kedvenc kő teknősbékánkat az egyik templom mellett a kútnál. A templom abból lett, amit Bethlehemben, a jelek szerint, nem lehetett szétöldösni. Nem tudnám megmondani, ez egy hányas hármasbefutó – s mi az „ez" itt épp. (*)

(Nehéz évad ez, írom már később, Budapesten itt, a lírának, és mi is az, hogy „líra".) (Átmentem csillagom mellé zárójelbe.) (Mint a mezőny elvillanása, elzúdulása, elrobogása előtted Maisons-Laffitte „Hosszú koporsó" egyenesének tribünszakaszán, ha 2 kilométert futnak kanyar nélkül. Vagy akár 1,2 kilométert, mindegy. Jönnek – ez a líra –, egyetlen gomolyagban, előrebukdosva, csak a közvetítőhang tudatja, hol tartanak, mi van épp, de ez semmit sem mond a végkimenetelről; alig; nem okvetlenül etc. Aztán már látod az egyenessé szétbontakozó, hátsó támadásokkal megszaggatott tömeget, színek kezdenek kivehetővé válni – ez a líra –, s előtted vannak, itt már hossznyi különbségek válnak észlelhetővé, mások viszont nagyon is egymás nyakán... a külső sávban valaki vészesen jön, jön fel, mi lesz – átölelem a ló nyakát, ez a líra, hirtelen valami régi hang, hozzá-szól a jelenhez, a tanárod hangja, az ő verssora –, aztán, mert a cél nem előttetek van, ez a futam „így van kitalálva", már csak a lovak valagát látod, a zsokék hátát, kiemelkedéseket, hajlongásokat, a dübörgés hangja elhalóban száll visszafelé – és átmentek, tudod, a célon, de ezt sem látod, erről is csak egy hang révén értesülsz, hát ilyesmi a líra, efféle: mint mikor a Hosszú Koporsóban a pályát se elejével, se végével nem a te szemed látásának tűzik ki; s mert nem minden pálya, nem minden „versengés" – lásd: Saint-Exupéry: „Elfogadtuk a játék szabályait, és a játék a maga képére formál minket. A Szahara bennünk mutatkozik meg" etc. – „Ha nem mondasz le érte az egész világról, ha nem fogadod el hagyományait, szokásait, versengéseit, soha nem fogod megismerni mint hazát, otthont, amelyet mások szeretnek" –, igen, mert nem minden versengés ily pályákon zajlik, s mert a líra oly haza is, oly otthon, melyet nem sokan szeretnek, mindenestül el kell fogadnod mindent, és mindenestül kell nem tudnod mit kezdeni semmivel. „Ha én azt tudnám..." Efféle szövegeket megafonok is zengenek, slágerré lesznek végül, de te a magad gyarló lábalásával szótlanul is az eredetihez vagy közelebb – ez, mondja Szép Ernő most a sötét hajnalon nekem, is a líra.)

ANDRÁS SÁNDOR

A LÁTHATATLAN EKSZTÁZIS SZOBRÁSZA EGY ÚJ KŐKORSZAK HAJNALÁN

Jovánovics György műveiről

I.

A hagyományos szobrász kiválasztott kőből farag, Jovánovics György, a továbbiakban Jován, a követ is csinálja. Vízzel olyan porból, amit vízelvonással, ugyanis égetéssel kövekből gyártottak emberek. Abból készül víz hozzáadásával, egyetlen folyamatban a megmunkálható anyag és megmunkálása.

Jován áttetsző, bár zsírpapírszerűen kellemetlen műanyagfóliát rak a padlóra, a fóliára pedig szögletesre vágott, olykor rácsosra karcolt, olykor kézzel meggyűrt fóliadarabokat dob. Ezek vastagsága többnyire 2-3 milliméter. A dobás helyező művelete, Jován szerint, terv nélkül, gyakran már-már önkívületszerű állapotban történik, bár hosszas inkubáció után. Az így előkészített fólia-dobatra önti a frissen kevert gipszet, az pillanatokon belül megköt; ahol sima fólián, ott tükörsima felszínnel.

Az öntvény nem másolat, hanem az egyetlen eredeti. Ezért nem hasonlíthatók Jován fehér gipszreliefjei – ezek a valóban paradigmatikus művek, alkotói törekvésének meghatározói – a hagyományos gipszöntetekhez. Az egyetlen eredeti öntvény mégsem elég. A műhöz tartozik a Jován megkövetelte súrolófény és a fény-rajzolta árnyék-mintázat a vágások mentén. Jován művei nemcsak feltételezik a fényt, mint élőlény a levegőt, de tematizálják is, mint az alkotás folyamatának minden alkalommal most-és-itt adódó és redukálhatatlan tényezőjét.

A néző nem árnyékokat lát, hanem sötét vonalakat és foltokat egy fehér domborművön. Ha közellép, látja, árnyék és szintkülönbség. Ha ezután visszalép, már másként néz és másként lát; a látott lebegni kezd, holott a felszín alá, vagy elé, nem hatolhat semmi. Optimális kívánalmak szerint a reliefeket természetes fényben kell nézni, akkor pedig ennek tudásától is módosul a látás, hiszen az alkalmas idő múlik, a fény minőségének változása pedig a föld forgásának következménye. Ez a tudás nem külsődlegesen társul az érzékelhetőhöz: át-meg-átszellemíti azt.

A gipszreliefek Berlinben, a Bethania egyik stúdiójában jöttek létre, ott oldalról súrolhatta őket a fény. Nemcsak kiállításkor, Jován rózsadombi tetőablakos stúdiójában is lámpák segítségére van szükség.

Műfény nincs, minden fény fény. Ahogy azonban nem minden fény súrolófény, forrásszerinti fajtaságában is sokféle fény van. A relativitáselmélet számára olyan fontos fénysebesség a fény mifajtaságától független, állandó. Ez az állandó – absztrakció; csak egyik összetevője egy eredője szerint nem általánosítható esemény-pluralizmusnak. A reliefeken viszont csak partikuláris fény történhet.

A fény a mai tudás szerint optimális sebességű történés. Még azt sem tudjuk, hogyan lehetséges. Bohr komplementaritás-elmélete szerint részecskeként is, hullámként is viselkedik. A fizikusok nem tudnak túllépni a behaviorizmuson; Bohr elmélete ugrani segít: gondolatszikra-híddal köti át a szakadékot.

Ennek a XX. századi fénynek más az árnyéka, mint a posztneolitikum Hádészba és Seolba botlott fényének. Ma az árnyék nemcsak fényhiány – az alvilág árnyai élethiányok –, hanem a meglévő dolgok (Peirce jelelméletének terminológiájával) indexikus jele is. Árnyékot fény és tárgy együttese ad. Jován reliefjei, a jovánográfiák olyan művek, melyek az árnyék adódása *és* hozzáadása révén lesznek meglévők; csak tárgyatlanodva valósulnak meg.

A teljes folyamatban Jován – és minden szemlélő – szinte csak médium, a mű létrejövésének egyik tényezője, ahogy a víz is az. Szinte, hiszen Jován az egészet kigondolta; az intellektuális tényezőt eltagadni vagy kisebbíteni is csak a meglévő rovására lehet. A kivagy elgondolás azonban a jovánográfiáknál olyan keret, melybe a néző maga-magát is helyezi, mozog, dobja a kivágott sima, karcolt vagy összegyűrt fóliadarabokat, önti a kikevert gipszet – ez utóbbit már vigyázva, nehogy a fólia-dobat alakzatát elmossa a fehér ár –, beállítja a megfelelő fényforrást, néz, lát, meglát. Így lesz a nézőből látó, a látóból eksztatikus marionett a Föld kozmikus nézőtér-színpadán. Duchamp-mal és zen segítséggel Kleisten áthatolva mondható: amikor a marionett extatikus, metamorfózisa mikrokozmikus emberré ébreszti, egy-egy ember pedig csak ebben a kettősségben láthat át magán, lehet nézve látó és meglátó.

Jován megvilágított-megárnyékosított reliefjei meditációs műszerek. A kiöntött és keretbe fogott gipszalakzat nem klisé, hanem egy metamorfózis rituális helye. Helyezendő hely. Helyező nélkül csak virtuális alakzat. Ami a gipsz ömlésével kezdődött, azt fejezi be a kinti és benti fény; és viszont. A folyamat kozmogin, s ezért hordozza magában az androginitást is.

II.

A lito-gráfia, a foto-gráfia és a kinemato-gráfia után következő „jováno-gráfiák" az előzőkkel ellentétben háromdimenziósan funkcionálnak. A fotográfia ősével, a litográfiára következő dagerrotippel közös benne a negatív és a pozitív különválásának hiánya; de a dagerrotip is két dimenziósan funkcionál, és, ami nem kevésbé fontos, a beírt tárgy nem a beírás folyamatában jön létre. Mindezeket a gráfiákat persze a fametszetek és a rézkarcok könyvnyomtatáskori felfedezése előzte meg, az írás mechanikus sokszorosításának korszakába tartoznak, csak éppen a XIX. századi demokratizálódó és tömegtermelésre átálló szakaszában. Jován viszont a jovánográfiákkal a tömeges reprodukció ellen lázadó, a kézművességet hangsúlyozó romantikát és újromantikát (art nouveau) is radikálisan túllépi. Egyrészt csak egyetlen példányt hoz létre, másrészt nem nyúl hozzá kézzel; egyszerre lázad a tömegcikk és a kézimunka ellen. A jovánográfia egyébként nem a fotográfia, hanem a kinematográfia ellentéte; az *adott* fény mozog – nemcsak a fény a fénysebesség állandójával –, az ábrás felszín áll, és ami íródik, az nem az íródástól független tárgyakról, illetve dolgokról verődik vissza, hanem az előkészítettről.

A jovánográfiákat mindenekelőtt három dolog jellemzi: az elő- és elkészülés folyamata, a műbe váltó tárgy dimenzionalitásos jellege, és a mű helyezésének természete.

A *folyamat* jellege Jovánnál Hans Arp egyik paradigmatikus tevékenységére emlékeztet. Arp összetépett papírszeletkéket dobott stúdiója padlójára és az így létrejött alakzatból csinált kollázst. Szobrászként nem ezt a technikát követte; követőjének mondható viszont például akciófestészetével Pollock. Ha azt mondjuk, Arp „a véletlenre bízta" az alakzat létrejöttét, csak a tépés és a dobás-ejtés tervezetlenségére gondolhatunk. Arp jól tudta – vagy a dobáskor vagy a megpillantáskor –, hogy a papírszeletkék a newtoni gravitációnak engedelmeskedve a padlóra fognak hullani, és azt is, hogy a padló fel fogja őket fogni. A stúdió padlója ezért episztémikus padlóként is szolgált. Az einsteini relativitáselméletre gondolva pedig azt is mondhatjuk, hogy a papírszeletkék a stúdió padlójára hullottak, a kollázson át viszont a kiállítóterem falára. Arp legyőzte a gravitációt; az Odüsszeusz-Polifémosz szembenállás egy modern változatában agyafúrt-esztelenül túljárt annak együgyű eszén. A papírszeletkék kollázsként persze abban a keretben hullottak-szálltak a falra, melyet Arp látott meg, alkalmazott.

A jováni alkotásfolyamat jellemzésénél, másodiknak, Duchamp *ready-made*-jeire kell

gondolni, közülük is – a kőtárgy miatt – a kiállításra beküldött vizelőedényre. A „készre csinált" – a „készruha" kifejezésből – már a szürrealista „talált tárgyakra" *(objets trouvés)* is előre mutat. A duchamp-i kettős aktus – a készített megtalálása és a megtalált beküldése – a kiállított mű (nem a tárgy) része. Duchamp ugyanakkor a készített készítettségén is csavar egyet. Megélhetővé teszi a funkció és az *emberi* igény (hiszen az angyalok nem vizelnek) egymáshoz való viszonyának problematikusságát. Amikor a zen mester botjával megüti tanítványát, valami hasonló ébresztés történik, ha történik. Háta mögött az *art nouveau*, az „új művészet" lakókörnyezetet teremtő kísérletével, a vizelőedény a majd alakuló Bauhausra és a schwittersi *Merzhaus*-ra mutat, a szép- és az iparművészet egyesítésének vágyára, hiszen a tömegcikként gyártott porcelánedénnyel az emberek még az ürítkezés befogadásának a helyét is megformálják. Egy még későbbi érzékenységre és értelmezésre gondolva, a vizelőedény már Buckminster Fuller „Spaceship Earth"-jének, a Föld-Űrhajónak berendezéséhez tartozik.

A totalizáló, mindent a Föld-Űrhajó berendezésévé funkcionáló civilizatórikus indulat mindenből, a fiatal Duchamp idejében kitalált-létesített Nemzeti Parkokból is csinált dolgokat varázsol. A beküldött és kiállított edény ugyanakkor az esztétizáló öncélú művészet irányzatán is ütött egyet, hiszen a már funkcióra formáltat tette egy meggondolt gesztussal diszfunkcionálissá, öncélúvá: a kiállítóteremben a vizelőedény nem vizelőedény. Arra figyelmeztet, hogy meglét, forma és funkció összetartoznak, ezért egy formás, különösen egy formált dolog a rátekintő embert funkció-keresésre ösztökéli. Az episztémikus padló működni kezd, mert „ott van" illetve „ott/itt van".

A „természetes" ürítkezést a kiállítóteremben nem szolgáló, holott annak szolgálatára csinált porcelán-tárgy egyféle kő; a kőkorszaktól a modernnek mondott korszakig méri az utat az előtte tehetetlenségre kárhozhatott vagy üdvözített hím- és nőnemű emberek számára. Feidiász faragott isten-szobrai előtt sem támadhatott kevesebb és kevésbé bonyolult gondolat és érzés egy-egy szemlélőben, csak éppen másféle támadt, hiszen ember és világ, a meglévő és kiszámíthatatlan környezete feltehetően más volt.

A nyelv Duchamp-nál is belebeszél a csinált, talált, beküldött, és kiállított kőtárgyba. Az ő *ready-made*-jének készített és formált kövéről azonban lepattogzik a fény; az a tárgy nem maga-magába vet árnyékot, nem igyekszik maga-magát a ráhulló fény révén árnyékokkal is megvilágítani. Tűz Duchamp-nál a megformálás után égette a fehéragyagot, míg Jovánnál előtte; nála víz „éget", és a külső meg a belső fény együtt készíti el a művet. A jovánográfiák éppenhogy nem *ready-made*-ek; bennük és rajtuk át minden titok a *making*, a csinálás folyamatában rejlik.

Duchamp nem használt stúdiót, nála maga a tárgy előregyártott, míg Jován reliefjeinél csak a gipsz, a nyers – holott, ugye, nem is olyan nyers – anyag. Duchamp ellentéte volt Schwitters: *Merzhaus*ánál a mű maga életkörnyezet is, stúdió is, bemutató terem is (ha beengedtek oda valakit). Jován műveinél (még inkább, mint Arp kollázsánál) az elő- és elkészítés megkettőzött műhelyben folyik, stúdióban és bemutatóteremben.

Az alkotás folyamatával kapcsolatban érdemes harmadiknak egy szóművészre is gondolni, hiszen tudni kell, miként beszél bele a nyelv az említett képző-művészeknél egy-egy két- vagy háromdimenziósan funkcionáló tárgyba és dologba; miként viszonyul egymáshoz egy-egy műben az, ami nyelvi, és az, ami nem nyelvi.

Ha Jován szobrász, alig akadt eddig olyan, akinek a művei annyira a rilkei *„Weltinnenraum"*-ban, világbeltérben lebegnének, mint az ő művei. Nem bensőségesek, nem meghittek. Annyira kint vannak bent, és annyira bent vannak kint, hogy a szembesülőnek valóban át kell látnia, át kell hullania magán, ha velük-lenni akar. Emlékszünk: a kései Rilke már nem azt mondja: „Meg kell változtatnod az életed"; számára már nem a kövek oltalmazó házzá építésének vagy már-nem építhetőségének a problematikája érdekes és fontos, hanem a dolgok mondhatóságáé: „Sage die Dinge", „Mondd a dolgokat". A megállapítást felváltja a felszólítás. A dolgok világzó megléte a nyelviségre alapozódik. Jován azonban a dolgokat nem

mondja, és, hiszen furcsa szobrász, nem is dolgokat érzékeltet. A nyelv azonban nála is belebeszél a mű létrejövésének folyamatába, egy háromdimenziósan funkcionáló tárgyba, melyet a ráeső fény kétdimenzióként láttat, és csak a nyelvi tudással vegyített érzékelés képes a látva meglátót három- illetve négydimenziós meglévőre döbbenteni. Az árnyék tükrén kell átlépnie a transzreflektív meglét valóságába.

Jován nem *mond*, és nem is játszik rá realisztikus-naturalisztikus illúzióval a *dolgokra*. Már Arp sem azt tette, mint ahogy *Nagy üveg*évél Duchamp sem, aki egy négydimenziós világ háromdimenziós világban készíthető, kétdimenziósan funkcionáló öntőformáját akarta elkészíteni. Az üvegen úgy lehet átnézni, mintha kétdimenziós lenne, transzparenciájával a képoldalról láthatatlan festővászon illúzióján segít átpillantani. A műhöz pedig egy felettébb ezoterikus szöveg is tartozik, s ez címében visszhangzik: *Agglegényei vetkőztetik a menyasszonyt, de még...* Míg Rilke a Föld dolgait akarja mondani, Duchamp a *Nagy üveg*gel olyasvalamit akar érzékeltetni, amit a háromdimenziós Föld és bennszülöttei nem képesek (még) érzékelni.

Jován reliefjei háromdimenziósan funkcionáló tárgyak bevonásával működnek; és a fény verődéséből sugárló-árnyékosodó idő kül- és belidőt egyesítő kontinuumától lebegnek a negyedikbe. A *tárgyakhoz* nem tartozik szöveg, s így különösen kérdés, hogy ezek a művek ornamentikák-e vagy absztraktok. A válasz azonban felesleges, amíg az elő- és elkészítés módjának ismerete a *művek* funkcionálásának egyik összetevője.

A kettős műhelybe helyezéssel a látó helyezi a nézőt, s ennek a helyező látónak, mint meglátónak, fontos lesz minden (nemcsak egy tárgy-esemény érdekes). A meglátásban elkészülő mű rituálisan helyezi a gipsztárgy és a néző közt megnyíló helyen mindazt, amire szükség van. A súrolófénnyel egyidejűleg dörzsölődik a belső fény (s ez érzékelés is, nemcsak gondolkodás) a relief szintkülönbségein. „Sima jégre jutottunk, ahol hiányzik a súrlódás, ahol tehát a feltételek egy bizonyos értelemben eszményiek, de éppen ezért nem tudunk menni. Menni akarunk; akkor pedig súrlódásra van szükségünk." Így Wittgenstein *(Philosophische Untersuchungen §107)*, talán Kierkegaard-ra is emlékezve, aki szerint a menés-járás a végesség tulajdona.

Jován műve és mű-helye Stonehenge-hez, nem Heidegger görög templomához hasonlítható, ám egy harmadik fajta hely. Heidegger a görög templomról, mint az isten szent körzetéről mondja *(A műalkotás eredete)*: „Ott-állva nyugszik az építmény a sziklaalapon. Ez a rajta-nyugvás hozza ki a sziklából nem-illeszkedő és mégis semmire sem ösztökélt teherbírásának sötétjét. Ott-állva állja meg az építmény a helyét a fölötte tovazúgó viharban, mutatja a vihart, erőszakát. Egyedül a kő ragyogása és fénylése, látszólag csak a Nap kegyéből, láttatja meg a nap fényét, az ég távlatát, az éjszakai elsötétülést. A levegő láthatatlan terét a biztos oromlás teszi láthatóvá." A sötét a jovánográfiák megvilágított reliefjeiben ezzel szemben érzékelhetően jelentkezik, nemcsak tudhatóan a templom terhét hordozó földben; a kőre eső fény árnyék is. Nála a műhelyben létrejövő mű nem templom, hanem műszer; a monumentalitás csakis minimalizmuson át közelíthető meg, Dada-játékszerű: a játszódást érzékelteti.

A belső és a külső fény a műhely-mű része, egy kozmikus happening összetevője. A reliefekre hulló fény abszolút sebességű és adott tartamú történés; nem asszociálhatunk hozzá se várost, se falut, ahogy a Stonehenge-hez sem. Van a tárgyban valami, ami a ráeső fényben árnyékot hoz létre. Az árnyék fényhiány, de ami ott van, nem hiány, hanem szintkülönbség; innen hiány, onnan többlet; olyan különbség, mely nem ítéleten alapul.

III.

A megkezdődött mikrolitikumban megváltozik az ember viszonya a kőhöz és a fényhez. Ennek a megváltozó viszonynak a megélését teszik lehetővé Jován művei. Közelebb állnak a paleolitikum érzékenységéhez, mint azóta bármihez, bár megrezdítik mindazt, ami azóta alakult, amitől elütnek.

A megkezdődött mikrolitikumra a félvezetők szilikontesténck parányisága, a kövek pattintásának szinte mikroszkopikus módszere jellemző, valamint a köveknek mind egy kívülük, mind az őket használó emberen kívüli áramkörbe kapcsolt használata. Ez az elektromosság kövekkel közvetített használatának is mondható. A paleolitikumban a követ elme-bejárta test pattintotta, majd lendítette; a mikrolitikumban viszont az erőt is előregyártja az ember és aztán testesült elméjével használja.

Elme-bejárta test és testesült elme – ez az angol „mindful body" és „embodied mind" – nem hozható egy nevezőre; viszonyuk azonban nem paradox, hanem ellenkezve összeillő. Nem egymás ellen, hanem egymásért vannak másként, akár az, amit részecskeként és hullámként analizálunk a fényben, tömegként és sugárként, fényként és anyagként különböztetünk meg a láthatóban.

A kő a mikrolitikumban nem kozmikus környezet, mint a paleolitikumban volt, nem is építőanyag, mint a neolitikumból eredő agyagégetés, fémöntés és földművelés korában, amikor a kozmikus környezetet már művelni lehetett. A szürke anyag a követ nem maga körül tudja, koponya-barlangként, nem is magába építi, hanem magánkívülisége érdekében az érzékelés és a cselekvés kontinuumában egy külső áramkörbe kapcsolja és úgy állítja be, illeszti a belső áramkörrel való – érintéssel közvetett – érintkezéshez. A komputer, a kvarcóra, a rádió és mind a többi félvezetővel működő műszer nemcsak műszerv, nemcsak az érzékek meghosszabbításaként működik (funkcionál), de azok átrendeződéséhez is félvezet. A diszkontinuálisan kontinuális együtt-mű-ködés pluralizálja s egyben természetes pluralizmusára figyelmezteti a testesültségében működő elmét.

A be- és kikapcsolható áram- és funkciókörök annak tudatával működnek, hogy a magát mindenhatónak érző kapcsoló nem az. A kapcsolás hatalma nem a funkcionálásé: attól még nem lettem rádió, hogy be-kikapcsolni és állítani tudom. Éppen az élettelen kő kapcsolásra – nem automatizmusra – való képessége ébreszthetí rá az embereket a csontjaikban és csontjaikként működő kövek-ásványok csillagpor-, nem tégla-jellegére, s ez az érezhető tudás a kőhöz való emberi viszonyt transzformálja. A mikrolitikum kezdődő ökologikus érzékenysége közelebb áll a paleolitikum együttélő, mint a közbeeső korok kizsákmányoló vagy úrként domesztikáló-ökonomizáló érzékenységéhez. A paleolitikus halász-vadász, már amennyire ez sejthető, nem a vadat igyekezett megszelidíteni, hanem arra törekedett, hogy a maga körül lévőbe gondolja-érezze bele magát.

A földet elsősorban nem művelni, hanem élni hagyni kell; a megműveletlen földön is élhetnek, hiszen olyan sokáig éltek, emberek. Helyesebb ezért a paleolitikum embereihez talán hasonlatos halász-vadász-gyűjtögető nomád indiánok érzékenységére emlékezni. Ők nemcsak megköszönik a víznek, hogy adott nekik halat, de jelzésszerűen vissza is adnak belőle neki. Abból adnak vissza, amit kaptak – így igyekeznek a meglévők egyensúlyának megtartásába bekapcsolódni. Tudatosan is oda, ahol már az én különállásának tudata nélkül amúgy is élnek.

A paleolitikum embere még nomád sem volt, legfeljebb prenomád; a prenomád pedig preurbánus is persze. Nemcsak az *urbs*ig, és mégcsak nem is a *polis*zig visszavezethető város és falu, hanem a városfalu és a szabad mezők, a letelepedettek és a településtelenek – ezért a telepesek-gyarmatosítók és gyarmatosítottak – ellentéte előtti ember. A nomád, mint a letelepültekkel való szembenállástól egyoldalúvá vált ember, már csak őriz belőle valamit. Nemcsak a letelepülő dór idegenekről, de a le-nem-települő szittya és egyéb nomádokat is megelőző – hiszen a kínai városfalak előtti – emberekről is lenne itt szó. Arról, amiről alig lehet.

A paleolitikum vallásáról írja Leroi-Gourhan *(Les réligions de la préhistoire)*, hogy csak azt tudhatjuk róla: volt. Nyelvemlékek híján találgatni sem érdemes, mi volt. Nincsen idegen égitestről érkezett űrutas, véli Leroi-Gourhan, akinek a keresztről függő Krisztus képéről az átlényegülés jutna eszébe. A feltételezett paleolitikus medve-kultusz nem azonosítható egyes halász-vadász törzseknek, a XIX. században még tapasztalt és leírt

gyakorlatával, azaz nem abból értelmezendő. Ez az álláspont azonban, gondoljuk meg, nemcsak a tudományos szempontból ezidáig szükségszerű agnoszticizmusé – ki tudja, talán ötezer év múlva jönnek űrutazók, akik másfélmillióéves dokumentumfilmeket őriznek a fülük mögötti kispolcon elhelyezett archívumokban –, hanem a beláthatatlan elfogadásának tudásáé is. Emberek fajtájuk mibenlétét, sőt még mikéntvalóságát is, belátni képesek nem lehetnek. Se vissza-, se előretekintve. Az emberi fajta beláthatatlan és ez radikálisan tudható. Épp úgy beláthatatlan, mint hívői számára az isten. A meglét bizonyosságától nem választható külön a bizonyíthatatlan.

Paleolitikum volt, ha nem is tudjuk, milyen; mikrolitikum lesz, ha lesz, és ha nem is tudjuk, milyen. Azt nem lehet utánaírni, ezt nem lehet előírni, olvasni pedig csakis az írottat lehet. Érezni viszont sok minden érezhető, amit nem tud az ember. Az is érzi, hogy elveszíti az egyensúlyát, aki nem tudja, mi a gravitáció, sőt az is, aki sohasem hallott róla.

A nem-euklideszi geometria elfogadása vezette Helmholtzot ahhoz a megállapításhoz, hogy a tér (és az idő) axiómái nem azonosak a térrel (és az idővel) mint az emberi elme látásmódjának formáival. A tapasztalást meghatározza ugyan a szavakkal kifejezett gondolkodás, de nem előzi meg. Helmholtz meglátása azt jelenti, hogy nemcsak a dolgok, de maga a tér és az idő is magánvaló. A kanti gondolkodásnak ez a továbbvitele azonban egybekapcsolja – illetve: egyből különbözteti – a beláthatót és a beláthatatlant. A nyelvileg kifejezhető mindig egy vele azonos és nem azonos nem nyelvire vonatkozik.

Leroi-Gourhan nézete a paleolitikus vallásról azt is jelenti, hogy a paleolitikum műtárgyainak és műveinek nincs és nem is lehet – Panofsky értelmében vett – ikonográfiája, hiszen nincsen semmi őket értelmező nyelvemlék. Marad a laikus, a preikonográfikus szembesülés, és egy olyan ikonológiai gondolkodás, mely Leroi-Gourhan szerint nem visz sokra.

A kezdődő mikrolitikum művészeti tárgyainak sincs többnyire ikonográfiájuk, ha egészen más okból is; nem nyelvemlékek híján, hanem a nyelviség mimetikus szerepének elvetése miatt. Ikonográfia helyett van azonban technográfiájuk. Értendő ez alatt a létrehozás leírása, mely nem egy másikat segít létrehozni, hanem ugyanazt; nem másol, hanem jelenít. A leírást nemcsak érteni, de gondolni-érezni is kell. Jovánnál még határozottabban, mint Arpnál és Pollocknál, egybevetül koncepció és akció, az akcióban pedig gondolatiság és érzékelés. A technográfia egyfajta használati utasítás: az előkészítésé. A mikrolitikum rituális tárgyai abban különböznek a használati tárgyaktól, hogy nem velük érünk el valamit, hanem őket érjük el. A kétféle tárgy, illetve tárgy és dolog között található a barkácsoló, *do-it-yourself* tevékenység, melynek Thomas Jeffersontól Thoreau-ig alakult a paradigmája. A természetben csakis előregyártott elemekből lehet építkezni. „Az vagy, ami vagy", akarta Goethe Mefisztophelesze letromfolni Faustot, megfeledkezve egyebek közt a létige temporalitásáról, így a lesz múlt idejéről is.

A megindult változás része egy új, csak a neolitikus forradalomhoz hasonlítható antropológiai fordulatnak, melyben egyelőre többnyire csak szédelgünk. Ebből a szédelgésből segíthetnek tájolódni Jován reliefjei, ezek a meditatív műszerszámok. A szilikonos felvezetők korszakának kezdetén jöttek-jönnek létre, maguk is félvezetők. A kőszerszámok és megalitok is azok voltak a maguk faragatlan vagy monumentális módján. Az előbbieknek szükségük volt a lendítés energiájára, az utóbbiaknak – Stonehenge – a rájuk eső fényre vagy a csillagok konstellációjának rájukfordulására. „Minden szervem óra, mely csillagokhoz igazítva jár", írja József Attila. Írjuk hozzá: egy szervezet önidejében. A csillagok igazítottsága és az önidő között ellentmondást keresni hiábavaló foglalatosság lenne; a kettő közti ellenkező mozgás az óra rugója, illetve a mikrolitikum kezdetén az a két pólus, mely között a folyékony kvarcot az óra áttetsző lapjára lükteti az elektromosság.

IV.

A gipszreliefek létrejöttéhez, de az azokra következő művekhez is, Jován 1980-as bemutatója adhat kulcsot. Ez a bemutató ma már csak dokumentumokból rekonstruálható,

mint minden happening: a program szövegéből, fényképekből, a bemutatón felolvasott L. W. EKSZTATIKUS MARIONETT című szövegből és e szöveghez megjelentetésekor fűzött lábjegyzetből: „Jovánovics György 1980. január 2-i bemutatóján, ill. kiállításán a budapesti Francia Intézetben magnetofonról elhangzott szöveg. Saját zenedarab követte. A hallgatóság ezzel az információs ráhangolással ment át a következő teljesen sötét terembe, ahol (szinte) egyenként mehetett végig sorrendben három tárgyon: az életnagyságúélethű Liza Wiathruck bábun, egy camera obscurán, amelyben – különböző fénykapcsolásra – Altorjai Sándor öngyilkos festőművész keze és, előtte, egy babaszoba volt látható, végül egy a camera obscurából kivetített szinte bélyegnagyságú képen, amelyet a látogató foghatott fel és fókuszolhatott egy a mennyezetről fonálon lógó papírlapra." Ehhez hozzá kell olvasni az L. W. EKSZTATIKUS MARIONETT szövegben található magyarázatot: „Mikor a doboz belsejében van fény és kint van sötét, a kép belülről kifelé tör. Ilyenkor nevezem negatív camera obsurának." Vagyis a papírlapra fókuszolt kép a néző aktív hozzájárulásával jön létre és „nem tehető el, nem vihető haza, nem sokszorosítható." Ez a megjegyzés nemcsak a happeningszerűségre és a kommercializmus elvetésére utal – a kommercializálódással vádolt avantgárdnak, úgy hiszem, ez volt egyik legkiválóbb viszszavágó gesztusa –, hanem az élet nevű műre is: azt sem lehet hazavinni.

Az 1980-as bemutató-kiállítás összetettsége káprázatos (volt). Egyik lényeges összetevője egy camera lucida – vagy: camera clara – melyből a fókuszolható kép vetült. Az episztémikus padló ezúttal nem a látogatók lába alatt volt látható, nem is velük szemben, mint fal: nem adott biztonságot, illetve ha adott, csak a fókuszolás mozdulatában. A bemutató terem maga is egy camera obscura volt, melybe a látogató csak gondolataival, elméjében pillanthatott bele, s akkor a maga fókuszoló tevékenységét is láthatta. Ez a megkettőzött camera a stúdiót és a kiállítótermet, akár az íróasztalt és a színpadot egyesítő mű helye – nélküle nincs mű – a második összetevő. Harmadik a Liza-bábu, mely egy korábbi LW névvel jelölt fotóképregényre utal vissza. A képregényt az jellemezte, hogy különféle tükröző felületek, köztük ablakok révén montázsként ható képek sorozatából állt. Amikor például egy ablaküvegen át is lehet látni, látható az is, ami rajta tükröződik. A fénykép kétdimenziós pozitívja olyan síkot hoz létre, amit természetes szemmel látni nem lehetett, amit csakis az állítólag illúzióra képtelen masina hozott létre. A Liza-bábu a bemutatón azonban sakkfigurát is tartott a kezében, s ez egy negyedik összetevőre utalt, Kempelen sakk-automatájának az L. W. EKSZTATIKUS MARIONETT szövegben adott értelmezésére. Ötödik összetevő maga a sakkjáték, s ezt a szövegben egy Tzara és Lenin közti fiktív játszma rekonstruálása részben közvetíti, részben egy hatodik összetevővel gazdagítja. A hatodik összetevő még mindig a Liza-bábuhoz kötődik, az erotika; az L. W. EKSZTATIKUS MARIONETT szövegének több részlete utal rá. Hetedik összetevő a Liza-bábunak a camera obscurához való kapcsolata; hiszen a camerában az öngyilkos festő, Altorjai keze és egy babaszoba látható. A nyolcadik összetevő a nó-drámák előadását szolgáló bábszínház koncepciója, egy a szöveget lezáró idézetből: „Az élő színész, bárminő legyen is a tehetsége, mindig zavar bennünket, mert a személyével megtestesített fiktív drámába belekever egy betolakodó elemet, valami aktuálisat és mindennapit; mindig csak álöltözetet viselő ember marad. A marionettnek ellenben nincs más élete és mozgása, mint az, amit a cselekvő nyer. Az elbeszélés folyamán elevenedik meg; olyan, mint egy árny, amelyet feltámasztana, elmondván neki mindazt, amit cselekedett, s amely emlékéből lassanként jelenlevővé válik. Nem színész beszél itt, hanem egy szó cselekszik. A fából faragott személyiség testet ád a prozopoeiának. Bizonytalan határvonalon úszkál a tény és az elbeszélés között."

Az idézett szöveg a színész-bábu viszonyra koncentrál, holott a bábu-néző viszonyról is szól. A néző nem kevésbé bábu, a bábut mozgató színész is az. A megelevenedett szerep a színpadon mozgó, a hallható, valamint a láthatatlan színészben és a nézőben mozgó folyamatok megoszthatatlan együttese.

Jován Kempelen-szövege, a negyedik összetevő maga is kulcs a kulcshoz. Kempelen

csinálta a Török bábut és bújtatta el az azt mozgató játszót, akit optikai trükkökkel tett láthatatlanná, választott le a báburól. Ez a játszó köztudomásúlag törpe volt. Jován szövege azonban arra is céloz, hogy Kempelen felesége. (Érdekes, hogy Walter Benjamin a történelemről szóló allegóriájában a teológiát nevezi Kempelen törpéjének.) Maga a bábu nemcsak anti-marionett – alulról van „felfüggesztve", egy gravitáció elleni erő mozgatja –, de klisé is, olyan negatív, mely csak a játszás alkalmával válik pozitívvá; partikuláris alkalommal, nemcsak univerzális időben; létesített helyen, nemcsak térben.

Így figyelhetünk fel a jovánográfiák funkcionálására. A gipszrelief a bábu-baba analógiája, a néző pedig egyrészt a törpéé (az asszonyé), vagyis a bábszínészé, aki a bábut mozgatja, másrészt az, aki játszik vele. Kempelen masinájánál a játéktárs nem tudott a láthatatlanná tett törpéről, a relieffel játszó viszont tudhat a „trükkről", a játék meglétre jövésének mikéntjéről. Kempelen persze automatáját – mely nem volt az – a királynő szórakoztatására, nem a sakkjáték megváltoztatása érdekében készítette. A török bábuval játszó játszótárs maga is bábuként játszott egy álmélkodó közönség előtt, amelyik szintén nem tudott a trükkről. Ez az udvari-reprezentáló közönség és játék a nyilvánosság demokratizálódásával, a kiválasztottak nem földbirtokból automatikusan adódó, hanem *önkéntes* kiválasztódásával lényegében változott meg, egyénekből kozmikusnak hitt *közönséget* formálva állt össze. A jovánográfiákból pedig a szabadelvű önreprezentálás túlján teremt beállított relieffel, fénnyel, testtel és elmével bekapcsolható folyamatot egy kozmikus *közösségben*. Egy-egy néző a nézés, látás és meglátás folyamatában Jovánnal együtt-játszva személytelenül, az anyagokkal-energiákkal együtt-játszva pedig mint meglátó személyesül.

Az eddig szóba hozott, 1980-1982 között készült reliefek után, Berlinből Budára visszatérve, olyan sorozatot készített Ján, amely darabjainak előkészítésénél a műanyagfólia mellett fadarabok is kerültek a padlóra, és azok a reliefeken nagy bemélyedéseket is okoztak. Ezeket a műveket antimaketteknek lehet mondani; makettjei valaminek, ami nem épült, nem is fog; valaminek, ami „eredeti méretben" nem volt és nem lesz; valaminek, ami nemcsak nincs, de aminek külön létrejövése nem is szándék, ami csak egy még meglévőre vonatkoztatható, bár az a meglévő éppúgy csak a súrolófény érintésekor és a meglátó meglátásakor készül valóban el, mint az előbbi reliefek; és csak az érzékek meditációja „mondhatja" meg, hova készülnek el. Ezek az antimakettek egyféle Holdtájat sugallnak; de geometrikus szögeikkel és vonalaikkal nem a Föld Holdjának műveletlen, kráteres, szándék-nem-érintette tájára, hanem készített környezetre ébresztik a figyelmet, valami világűrben lebegő szellemi tájra.

Az antimakettekre következett 1984-85-ben egy sor szintén reliefnek nevezett és címként elsősorban a keletkezés dátumát megadó mű, ezeknél azonban a relief túllép magán, átszakad, s így a magában álló tárgy, vagyis a „szobor" felé jelez. Az átszakított helyek különleges sötétséget hoznak be a reliefbe, annak reliefszerűsége, falra akaszthatósága miatt ugyanis nem lyukakként hatnak, ugyanakkor eltérnek az antimakettek keményebb sötétjétől is. Az antimakettek szögletes szakadékai már-már szinte ijesztően fensége sek, az áttört reliefek szabálytalan geometriájú homályablakai viszont nem árnyékképződmények, illetve nem árnyéksötétek illuzionista segítségével jönnek létre, hanem tényleg „ott vannak". Nem a fény, hanem az anyag hiányai, egy a már első relief-sorozatból ismert kontinuum diszkontinuitásai.

Ezzel újabb „anyag", antianyag adódik a művekhez: az űr. Míg az antimakettek világűrben holdtájat sugallnak, az áttört reliefek behozzák magát a világűrt. Ha „űr" helyett a más nyelvek megfelelő kifejezéseihez jobban illő „tér" szót használjuk – hiszen a magyar „űr" az „üresség", a „vákuum" jelentésre is rájátszik –, az anyag megszakadása a teret teszi érzékelhetővé. Más a funkciója, illetve hatása egy ilyen homályablaknak vagy homálykútnak, mint a figurális szobroknál, például a csípőretett kézzel körülírt térnek, mely csak része annak a térnek, melyben a szobor és szemlélője áll vagy mozog. Míg a felismerhető figuralitástól eltekintő szobrász műveinél, például Arp szobrainál is efféle hatása van a „lukaknak". Szükségképpen, hiszen körüljárható tárgyakról van szó. Ján reliefjeinél azonban a homályfoltok éppen a nem-körüljárhatóság, valamint az ár-

nyak funkcionálása miatt a mű pozitív összetevői egyikeként funkcionálnak, nem egy csak tudható optikai illúzió révén jelentkeznek az érzékletes meglátásban. A foltok áttörnek az illúzión. Nincs, vagy nincs már annyira szükség arra, hogy a szemlélő közel lépjen, megtapogassa, illetve szemügyre vegye a vágásokat, a varratokat.

Túlvilláginak lehetne mondani ezeket az áttört reliefeket, ha ezzel a kifejezéssel nem valami világon kívülit, hanem a világ magába nyitódását-csukódását, dinamikájában maga-magán túltörését, túlzását értenénk.

A térnek efféle felhasználása, helyezése viszont architekturális, nem szobrászati; ezt hangsúlyozzák a geometriai formák, formatöredékek a felszínnek mind szintkülönbségeivel, mind pedig áttöréseivel. A már az antimaketteknél kísértő architekturális hatást radikalizálják az áttörések homályalakzatai: bennük-velük az a tér helyeződik, mely a műre koncentráló és a műtárgy helyétől elvonatkoztató néző látásában jön létre a keretezett tárgy körül.

Jován reliefjeinek lebegését a megfelelő súrolófényben a fenséges és a szép egymásba játszása, *érdekelt* egymásba bukása adja. Ez a lebegés az áttört reliefeknél megváltozik, súlyosabb lesz. Nem elmélyül: a homálykutaknak épp az a jellegzetességük, hogy feneketlenek, az „aljukon" nem víz vagy föld van, hanem az, ami addig: homály. Az áttört reliefek ugyanakkor átvezetnek egy harmadik sorozathoz, s azt az 1986-os bemutató füzetében már szoborsorozatnak nevezte Jován.

Az átmenet, illetve az átugrás jellemző kapcsolatban állhatott azzal az alkotói tevékenységgel, mely Jovánt a *Szöktetés a szerájból* pesti operadíszletének megtervezésében sarkallta. A díszletterv értelmezésénél nem Mozartra és a zenére kell elsődlegesen gondolni – Jován gipszreliefjeinek kapcsolata a kései Beethoven-vonósnégyesekhez külön téma lenne –, hanem az iszlám architektúrájára és a színpad játék-terére. Ezt jelzi, már címével is, a *Szöktetés a szerájból, 75 – Hommage à Sinan 26.4.86*, egy inkább architekturális, mint szoborszerű mű, és az azt megelőző *Fénytár II, 28.2.86* is.

A homályformációk itt már nem a felszínben lebegnek, és mégis magukba vonják a fenomenálisan körülöttük lévő hely terét. Nem Arp szobrainál érzékelhető lyukakat-üregeket érzékel az ember, nem a teret magába illesztő-folytató üreget-űrt, mely révén – mint Henry Moore figurálisabb műveinél – a szobor egy-egy környezetben abba illeszkedik, s így azt is magába illeszti, mintegy fókuszolja.

A *Fénytár* úgy funkcionál már, mint a szöuli hatalmas hófehér mű: a tájban annak kilátóként működő darabja, mellyel magába a tájba lehet bepillantani. Különálló, lezárt egység, ugyanakkor magába ereszti és magában hordja az egész tájat, sőt az egész kozmikussá nyílt környezetet. Nem a négy égtájba, hanem az egyetlen világtájba helyeződik. Világstúdiónak, világműhelynek lehet az efféle műveket mondani. A világműhelyben pedig azért van benne az alkotó ember, hogy világot hozzon be oda; hogy megszüntesse a benn és a kinn különállását, mely az elő- és az elkészítő műhely illuzórikus különállása is.

Következetesnek mondható, hogy ez a sorozat és a még készítés alatt lévő 1956-os emlékmű is az 1980-as, az L. W. EKSZTATIKUS MARIONETT című szöveggel is megvilágított kiállítás-bemutató kettős camerájához, kettős mű-helyéhez köt vissza. Az emlékmű (lesz) Jován eddigi tevékenységének mind summázása, mind továbbvitele.

Összegzés lenne ez a mű, ha nem menne túl az eddigieken. Egy halálra ítélt és ki is végzett ember utolsó kívánsága azonban Jovánt egy faragatlan sziklatömb felhasználására is kényszerítette. Ez a prepaleolitikus, szinte emberelőtti – hiszen a Jován választotta szikla kétmillió éves – dokumentum, úgy hiszem, azt is dokumentálja, hogy a kőkorszaki összefüggést nemcsak Jován művei és a legújabb technológiai felfedezések és találmányok sugallják, de a népnek nevezhető emberek legmélyebb vágyai is. Ugyan mikor vágyott volna a XX. század előtt, a monumentális épületek égetett agyag és fémkorszakában valaki is egy faragatlan sziklatömbre emlékeztetőül?

Ez a kívánság késztette Jovánt arra, hogy véssen, ha nem is faragjon, jelképes ajtót a

sziklarögnek arra az oldalára, mely szemben áll a műnek azzal a részével, melyet ő a Halottak Városának nevez. A Halottak Városa alagútszerű építmény, rajta át közeledik a látogató a meglátásba. A Halottak Városa tetején gipszfehér szarkofág áll, oldalán függönyszerű gipszfodorral. Ez Jován legelső korszakára emlékeztet – ő onnan indult, ahová ezek a kivégzettek érkeztek, s így nem illetlen az előkészítő alkotótól, hogy megidézze magát és a bensőségesnek vélhető fény-árnyék-játékot is. Ezek a halottak nem Hádész árnyékai, nem földalatti árnyak; őket nem a földműveléssel egyeredetű agyagégetés és fémöntés korszakába kell tudni. A hádészi – és seoli – árny élethiány, míg ezek a halottak nem árnyak, nem az alvilágban honosak, nem is egy túlvilágban, hanem a világban: csakis a látott fényben jelentkezhetnek.

Az 1956-os emlékműnek naturalistán igazodnia kellett a már eltemetettek sírhelyeinek (földrajzi) elhelyezéséhez. Ezt az előregyártott anyagot Jován úgy építette bele az emlékezet előkészített művébe, hogy az emlékezők mozgásra legyenek késztetve és a művet mozgásukkal éltessék. A rituális tér csak a benne mozgókkal elevenedik világ-műhellyé. Az 1956 milliméteres földbe mélyesztett fekete márványoszlop hatszögű alakjával az euklidészi geometriát idézi meg, s így az emlékhelyet pontos vonalakból szabad tájba nyitja és rejti, olyannyira, hogy a peremlő kőutak maguk is fákba-bozótokba vezetve szűnnek meg. Az emlékezőknek a kivégzettek kőbe vésett nevein kell menniök, súrlódniuk, bazalt utcakövek között; s ez a kényszer kétszeresen is másként hat, mint arra, aki a templomban padlóba illesztett sírköveken tapos. Itt a talp alatti követ az emberek akarva-akaratlanul is pillantásukkal a fejük felett és a távolban lebegő fehér szarkofághoz és a faragatlan és taposhatatlan sziklatömbhöz és a szürke utcakövekhez is kénytelenek kapcsolni. Különféleképpen üzenő, emberelőtti és embercsinálta kövek között mozognak, látják is az árnyékot, nemcsak vetik; meglévők, akár körülöttük, alattuk és bennük is a kövek. A rituális tér nem szakrális, az előkészített nem az elkészülés folyamatában elkészülő mű; maguk a sírok is a nézők mozgásával és önmozgásával gerjedő meglátásban integrálódnak a rituális térbe és helybe.

Az 1980-as környezet-stúdiót az öngyilkos barát, a festő Altorjai életrekeltésének kísérlete is jellemezte. Az *LWEM* szöveg az egyaránt egylyukú camera obscura, a palack és (egyes) piramisok között tételezett azonossággal érthetően, bár többértelműen, szellemidézésre készít elő, illetve a felszólított szellemek erejéből is: emberidézésre, meglétidézésre. Altorjai keze és a babaszoba a camera obscurában, valamint a camera lucidából a látogató fókuszolta bélyegnagyságú kép olyan bábut hozott létre, melyet a bemutató látogatójában a néző mozgatott a látó számára, s ez a meglátottat éppúgy nem vihette haza, mint saját életét (hiszen az mindig itt-otthon van).

Ami azonban az 1980-as kettős műhely környezetében fénynyaláb elé helyezett papírlap külső vegyi-kémiai folyamatokra nem szoruló helyezésével jöhetett létre, az a 301-es parcellára helyezett kettős camerában, világműhelyben létre (majd) csakis a látogató önmozgásából jön. Az emlékezet művének környezetében a látogató az életre kelt marionett, és ha látóvá, eksztatikussá válik, kivégzetteket – köztük akasztottakat is – kelt életre, legyőzi a gravitációt, túllépve a halál minden gravámenes argumentumán, a római szarkofágokon. Ez a világműhely nem bámészkodók számára épült; bámészkodók nem készíthetik el az előkészítettet. A meglátva látók a kivégzettekkel együtt mozognak, ám a történteket, az eseményt a maguk erejéből végzik be; mozgásukkal olvassák, olvasva alkotják, engedik meglétbe a halhatatlan-míg-halandó rokonságot.

A koncepció és akció egybevetülése, a használati utasítás betartása, a technográfiai leírásnak az elme-bejárta test révén történő írása-olvasása elengedhetetlen összetevője annak az eredőnek, amelyet 1956-os emlékműnek fognak nevezni, és remélhetőleg nemcsak műemlékként fognak kezelni.

V.

A szöuli mű elkészülte után, a Távol-Keletről visszatérve, meglepő ugrással színes reliefeket kezdett önteni Jován. Színeseket már öntött évekkel előbb Berlinben a fehérek mellett

is, de azok csak szépiaszínt vittek a fehérbe, míg ezeknél több és erős szín látható. Jován a festéket a folyékony gipszbe keveri, a padlóra helyezett műanyagfóliára önti egymás után. A más-más színű anyag a már megkötötthöz és a még megkötés közben lévőhöz érve szilárdul meg, olyan alakzatot formálva, amilyenre módja van, olykor átszínezve a másikat, vagy attól átszíneződve. Az elkészülő mű kliséje így is a kővel együttkészülés közben jön létre. Készítésük könnyebb, mondja Jován. A színkeverés és az öntés akciója nyilván jóval inkább meghatározza, előre vetíti a művet, mint a fehéreknél, bár az elkészülés ezeknél is csak akkor következhet be, amikor a gipszhez már nem lehet hozzányúlni.

Jován a fizikai fájdalommal magyarázza a kikevert színek vadságát: Szöulból visszatérve iszonyú hátfájdalmai voltak. Magyarázható persze a német „új vadakkal" is; a testi fájdalom talán csak lehetővé tette az egyébként cizelláló finomságokra törekvő Jován számára a vad fordulatokat. Az sem lehetetlen – s ezt ugyan ki tudná így vagy úgy bizonyítani? –, hogy a testi fájdalom szellemi-lelki kínból is táplálkozott. A szöuli hatalmas méretű és gyepes-dombos területre helyezett mű után felmerülhetetett az elme valamelyik szintjén a kérdés, most hogyan tovább.

Több szempontból is jellemző, hogy Jován úgy véli, ezekkel a nagyerejű színes reliefekkel Föld-közelbe ereszkedett a hegeli szellemi magaslatokból. Űrtájakról Föld-tájakhoz. Először is jellemző, hogy Jován a fájdalmat a Földhöz és a színekhez kapcsolja. A színek a fénytörés, a történő ütődés, az elnyelődés-visszaverődés kettős folyamataként jönnek létre az emberi érzékelés, érzékenység számára. Megfelelnek a monokróm reliefek árnyék-sötétjeinek, azzal a fontos különbséggel, hogy a színek az anyagba vetődött, azt megszeplősítő árnyékok, míg az árnyékok a fehér gipszet nem szeplősítik, a szűzi varratokat nem erőszakolják meg és azok nem is nyílnak meg maguktól, hanem csak (?) a néző ember látásában lényegülnek át.

A színes reliefeknél fontos a hagyományos képzőművészethez való viszony is. A címek például Rembrandtot, Turnert, Csontváryt idézik. A föld-közel tehát – avantgárd szempontból – hagyomány-közelt is jelent. Ennek a közelnek az értelmezését és értékelését – Walter Benjamin az aurát Heideggerrel rokon módon így definiálta: „egy távol, bármilyen közel is" – megkönnyíti, ha Jován *Csontváry Mandulavirágzása* című reliefjére gondolunk. A tévéfilmben mutatja Jován, hogyan kell 90 fokos szögben elfordítani Csontváry festményét, hogy a két mű közötti analógiát megláthassa az ember. Ez a tény, mondja, csak a relief elkészülte után világosodott meg benne. Az alkotó magyarázata általában funkcionálisan, nem dokumentárisan használandó. A 90 fokos elfordítás gondolata-gesztusa a fontos. Aki Csontváry festményét 90 fokkal elfordítja, új módon lát. Az elfordíthatóság nem torzítja a festményt (azt csak savakkal és átfestéssel lehetne megtenni); vetületeit szabadítja fel.

A színes reliefek egyébként szintén reliefek; a különféleképpen színezett gipsz sem egyetlen sima műanyagfóliára öntődik. Jován szerint, ha a színes reliefeket lefestik fehér sprével, akkor is az ő művei, akkor is vállalja őket, míg ha Cézanne képeit festik le, azzal azokat örökre tönkreteszik.

A színes reliefek segítségével pontosítható Jován Duchamp-hoz való viszonya is. Jován magyarázata, hogy a színes reliefekkel Föld-közelbe ereszkedett, nemcsak a visszatérő űrhajósra/térhajósra emlékeztet. Amikor Duchamp-ot megkérdezték, mit jelentett számára a *Nagy üveg*et repedezetten viszontlátnia 1926-ban, felelte: „The cracks brought the work back to the world", azaz: „A repedések hozták a művet vissza a világba." Ezt az egyébként 1956-ban elhangzott mondatot Jean Clair (Déva Mária pontatlan magyarításában) így fordítja és értelmezi (*Marcel Duchamp, avagy a nagy fikció! Kísérlet a Nagy üveg mítoszanalízisére*, Corvina, 1988. 104. k.): „»A repedésektől leszállt a mű a földre.« Azt akarta-e mondani ezzel, arra akart-e emlékeztetni, hogy műve eredetileg a negyedik dimenzió elérését célzó, pusztán metafizikai kísérlet volt, s hogy a *Nagy üveg* egy másik világból érkező meteor gyanánt zúzódott szét a nehézkedés törvényének alávetett háromdimenziós valósággal érintkezve? Vagy inkább – s ez nem mondana ellent az első ma-

gyarázatnak –, belefáradva kissé a művét ostromló hermetizmus támadásába, arra akarta volna felhívni a figyelmet, hogy a Nagy üveg végtére is csupán egy valóságosan létező, az idők véletlen fordulatainak kiszolgáltatott tárgy?"

Duchamp elsősorban festőként gondolkozott; *ready-made*-jei nemcsak a háromdimenziós világ *művészetét*, de az (emberi) világ tárgy-elképzelését is támadták. Egy negyedik dimenzióból a háromdimenziós *tárgyak* is művi-mesterséges alkotások, az emberek satnya érzékelés-mechanizmusának illuzórikus gyártmányai, még akkor is, ha maguktehetetlen, marionetteknek gondolható lényekként tudatlanul alkotják őket, szubjektivitásukra büszkén, de megbízhatatlanul természetes érzékszerveikkel. Vagyis Duchamp-t mint festőt a kétdimenzionálisan funkcionáló valóságábrázolás a háromdimenzionálisan funkcionáló tárgyak hamissága miatt zavarta.

Ha feltételezzük, hogy a technikai reprodukálhatóság korszakában megváltozik az érzékelés érzékenysége, hozzátehetjük, hogy a dimenzionalitás körüli zavar az érzékelés zavara, érzékenységének változása korszakában. A fotografikus reprodukálhatóság kétdimenziósra redukálja a háromdimenziós tárgyakat, s így egyben megfosztja őket az idő dinamikus dimenziójától. Éppen a fotografikus hűség tereli el a figyelmet arról, hogy a kétdimenziós kép egy háromdimenziós táblához van kötve, ugyanis az emulzióval bevont papírlaphoz, és *annak* idő-dimenziójában létezik. Éppen a fotografikus mimézis a leghűtlenebb.

Minden egyedi dolog csakis a maga önidejében létezhet; másolni ezért nem lehet semmit (és senkit); a tárgynak kell magában hordoznia azt az idő-dimenziót is, mely a tárgy művé metamorfizálódásához szükséges. A mű valósága csakis a tárgy teljes valósága révén állhat elő, bár nemcsak abból. A fotográfia azért is hűtlen, mert a fény a tárgyat az emulzióba nem a néző nézésének idején írja; az elkészült ezért mindig benne reked az előkészítettben. A valóságnak, a való dolgoknak kell áttörniök az illúzión.

Jean Claire-nek talán igaza van, Breton és az 1924-ben kiáltványozott szürrealista gondolkodás talán félreértette és misztifikálta az 1923-ban bekövetkezett megrepedezéssel „befejezett" *Nagy üveg* jelentését és jelentőségét. Hadd tegyem hozzá, Breton talán félreértette Hegelt, amikor rá hivatkozott, és talán Jován is félreértette. Mégis jellemző, hogy Jován a hegeli szellemiség magaslatából értelmezi a maga Föld-közelbe ereszkedését. Lehetővé teszi ezért, hogy a színes reliefeket Duchamp *Nagy üveg*e funkcionálisan értelmezett repedezettségéhez hasonlítsuk. Jován, aki végül is szobrász, nem festő, a repedezettséget a színes reliefekbe, a fehérekbe pedig a varratok mentén történő árnyékvetődéssel a repedezés folyamatát tervezte be.

A *Nagy üveg* Földre zuhanása analógiába állítható a XX. század eleji – nemcsak politikai – forradalmak Földre zuhanásával. A szürrealizmus olyan Föld-közelbe ereszkedett, amelyben lebegni lehetett. Breton kommunista és hegeliánus volt, akárcsak Lukács, de ő nem zuhant a sztálini években, hanem tovább lebegett. Ezt a lebegést lehet – költői-művészeti értelemben is – megkérdőjelezni, bagatellizálni, bírálni, csak éppen eltagadni nem lehet. Breton Lévi-Strauss-szal New Yorkban kwakiutl maszkokra talált, nem Moszkvában *A volokalamszki országút*ra.

Jovánnál azonban másként lebegő Föld-közelről és Föld-távolról van szó; ahogy a korai Ján-művek figuralitása is inkább Dada-, mint szürrealista ihletésű volt. Ő azonban nem is akkor kezdett lebegni és lebegtetni, amikor a *Nagy üveg* a földre zuhant, hanem egy másféle zuhanás után. Ezt a zuhanást társadalmi-történelmi összefüggésben joggal lehet 1956-tal jelezni. Az 1956-os forradalom, végül is, nem szétzúzta az 1917-est (és az 1870-est), hanem a Földre zuhantat repedezettségében lebegtette és lebegteti. Antropológiai-technikai összefüggésében, az érdekes-érdektelen Holdra repülésre lehet gondolni, és azokra a félvezetős műszerekre, melyek ezt az utazást lehetővé tették. Etikai-vallási összefüggésben pedig a kleisti marionett-esszében felvetett második bűnbeesésre. Ez a második bűnbeesés már nemcsak transzcendentális, mint (Kant nyomán) Kleistnél, de ontikus-ontologikus is. Olyan időben, amikor az atomerő manipulálhatósága olyan tudást ad, mely nemcsak halálról, ha-

landóságról, de a Földön lehetséges meglét ember-eszközölte kipusztulásáról is tud. Végül, az emberi alkotások összefüggésében, a jovánográfiák akkor kezdtek működni, amikor az illuzionizmus elvetésének illuzórikussága vált élménnyé; amikor a Földhöz kötöttség éppen a röghöz kötöttségből való felszabadulás révén lett megélhető.

A Halottak Városa tetején lebegő, függönyoldalú szarkofág a gipszreliefekre is visszautal. S ebben az összefüggésben érdemes megemlíteni, hogy a gipszet már a régi egyiptomiak is használták, kötőanyagként, a priamisok építésénél. A gipszreliefek tehát a piramisok kötőanyagából állnak, az emlékezés tiszta kötőanyagát képezik. Az 1956-os emlékmű a kötetlen sziklát és a köveket köti össze a Halottak Városa megkötött szarkofágjával, méghozzá úgy, hogy az emlékműben járó, a műhöz hozzájáruló látogatók néző, látó és meglátó tekintete az anyagtalan kötőanyag, a fénytelen fény. Az elme-bejárta test mozogva köt és a képző elme köti meg az élők és a holtak véges-végtelen viszonyát. Megtörténik az elvégeztetett: elvégeztetik.

A Föld-közelbe ereszkedő, akár a Föld-távolba emelkedő, űrhajós/térhajós csak azt észleli-érzékeli, hogy a Föld-Űrhajó személyzetéhez tartozik, egy szolgáltatóipar alkalmazottja. Az űrben is padlón áll, a Földön is levitál; és amikor nem, zuhan vagy sodródik, mindenképpen össze-vissza üti, vérzi magát. Ez a lebegés, akár a súrolófényben a gipszreliefeké, nem súlytalan; nem környezettelen. Csillagporcsontjaink, míg élünk, nemcsak húskörnyezetben lebegnek, de az elme, a lélek és a szellem fénykemény-fénygyors környezetében is. Ezért segíthetik a tájékozódást, a betájolást és beidőzítést Jován meditatív mű-szerei a meglét kezdetleges tájain, egy újfajta kőkorszak hajnalán.

BOGDÁN LÁSZLÓ

az erdélyi kertmozi

tango d'amour
képzelt szövegkönyv egy konkrét filmhez

„íme hát megleltem hazámat" (J. A.)

recsegő verklik az utcasarkon
századelő fonográf tölcsérébe zárva
okádék sárga kifakult ingbarna fényképhalmaz
a pillanat kritikája
krinolin harangjátékok hölgyek kutyákkal
szánok szónokok korcsolyapálya
fiú ujja a lány mellén
hosszú puska ravaszán is a fiú ujja
az első repülő amint elszáll a fejek felett
az időből persze kirepülni sem lehet

vlaicu roncsolt arca
vlaicu gépe madárszárny-hártya vascső-torzók
sirály-lebegés denevér-álom
biedermeier szalon amint éppen a kispolgár megszületik
nyúl a gázlámpák alatt
carmen silva ragasztott mosolya vonul
kétoldalt káposztahegyek
a calea victoriei soha el nem múló varázsa
járdaszigeten fokhagymaárusok
hintón a királyi család az első automobil
a tévedések balkáni vígjátéka
szájzár és vesztegzár
a kárpátokon túl tisza pista politizál
ferencz jóska a király
a nyomor penész-romantikája
macedonski az álmodozó *caragiale a* kegyetlen
eminescu konkrét költészet arca
séta a korzón párizsolások
rókaprémes köpenyben katonatisztek
öltözetén alig lazító maszturbáló úrilány
felszállott a páva!
valahonnan régi keringő recseg
straussz-közép-európa
papírtrombita szortyog az éjszakában
eltorzult arcú párok zárás után
vendéglő évektől koszos falába zárva
cselédlánnyal közösülő úrifiú halárusok
a dolgok eleve-romantikája
a dolgok egyidejűsége egymásutánisága
zászlók a szélben
a cizmigiu akkor is cizmigiu volt
a szerelem szerelem
vadásztak az urak akkor is kártyáztak akkor is
cigányprímások szolgálati arca úszik át a levegőn
vinătoarea regala[1]
kelet-európa kelet-európai történelemszemléletének kertitörpéi
mosolygó cigánybandák homlokukon százasbankókkal ácsi!
bácskai disznónagykereskedők durrog a franciapezsgő halt! halt!
aranykor és vak harmonikások
semmiből növő város és boldog békeidők
fokhagymaszag-izzadságszag-mititéjszag
a faluval keveredő város savanykás káposztalé szaga
székely vendégmunkások Vitéz Mihály szobra alatt
dinnyét esznek a lipovánok a piacon

1 – királyi vadászat

arcukról csorog a vörös lé
induló hajók és szép remények A DOLGOK TARTANAK
nyelvek bábele népek hazája AMERIKA
kövek helyett aranyrögök a talpak alatt
mivé *lesznek eme talpak amíg elérnek oda* mivé?
és elérnek-e oda egyáltalán?
ó remények reménye tenger
ezen a sárguló képen még nyugodt mint egy szűz szeme
hölgyek rezzenéstelen napernyője mutatja
a szél is nyugodt még
két év és holtan bukik le szarajevóban a trónörökös
a cigányprímás vigyorog
isten veled monarchia ferencz jóska isten veled
már mária királyné a költő politikus
kifent bajuszú hadfiak
díszletek rendeződnek át (a kártya műhelyeiben például)
a dolgok zajlanak
rikkancsok az állomásokon ÉLJEN A HÁBORÚ iorga ír
síró keszkenők szállnak felvirágzott bakavonatok után a peronról
piacok verkli-romantikája
emlékből carmen silva anyakirályné
hölgyek fotográfusok előtt a tamburmajor beint
trombitások vörösre torzuló arca úsznak az égen a trombiták
svejk a derék katona amint éppen elrepül feje felül a budi
ez a részlet viccből is a távlatok érzékeltetése miatt is
PERSPEKTÍVA PÖRGÉS
szalonokban férfifej hull a női kézre
a kiskacsó ugyan ápolt de óvatlan pillanatban
hónalját törli keszkenőjével a hölgy és megint az arcát
tetvek és valutaárfolyamok volksdienst [2]
kockacsendet feszgető nevetés NÉMAFILM ÉVEK
a poloska persze poloska a nép az nép móricka itt is zsidó
KINEK NINCS HIÁNYÉRZETE
pájesz eksztázis bébi-szocializmus tőzsde-anarchia
ötödik hónapban a pogrom
a zsinagóga persze zsinagóga a szerelem szerelem
a poloska poloskaszerű a politikus politikusszerű
a nép az nép
a kereskedő kereskedőszerű a katona a nép fia
a katona meghal a hazáért KURÁZSI MAMA!
a katona a nép legkedvesebb gyermeke
ha nem hal meg féllábon sántikál
svejk kurázsi mama legkisebb fia[3]

2 – népszolgálat
3 – dobai péter

de a díszszemlén emelt fővel ülnek lovaikon a hősök
egyenes derékkal az épenmaradottak
esetleg néhány kocka a királyné hálószobájából is
ezt a birodalmat hüvellyel szerzik soha karddal
ferdinánd király bánatát al-dunai pofaszakálla mögé rejti[4]
kockák a későbbi király koronozását megörökítő
filmvállalat lázas semmittevéséből
ceremóniák kárpáti bömböldék ellenpontként emelvényről lenin
vele érkezik kelet-európába a huszadik század
kockák a híres komikus némafilmjeiből is
amint éppen egy vonat után lohol
balkán persze mindég lekési a maga vonatjait
nyomornegyedek egymás után gyerekek és disznók a sárban
esetleg egy színház is taps csámcsogás dobogtatások
tűnő lábak alól vigyorgó tökmaghéj halszálka
megint a cizmigiu fekvőhelyek szalmából hosszú csók
kéregető hadiárvák koldusok az ikon erdőiben
AZ ORTODOXIA MEGTARTOTT
AZ ORTODOXIÁT ÚJJÁ KELL TEREMTENI
zöld ingek sorakoznak utánozni a tavaszt
a tavasz megújulás!
már a charleston évtizedei
az utcákon kurvák és hadiárvák
tango d'amour
kockacsend
sztrájk kocavadászok egy női fenék ütemesen mozogva beint
kéregető cigányasszonyok kupleráj-perspektíva
szemrések és szeméremrések KULCSLYUKAK A JÖVŐBE
hátha-remény a realitás hiánya paraszt és polgár áriák
üvöltésbe merevedő szájak
és lenyesett hőscincér bajusz dirigál a zenekaroknak
sokáig szemlélhető a bajuszhoz tartozó lárvaarc
chaplin-svejk-kafka szentháromság
és megint szünet– – –
esetleg innét vagy ebből a mondatból valamit[5]
mielőtt ismételten minden azonosságba békül [6]

4 – ernest hemingway
5 – mészöly miklós
6 – weöres sándor

KERESZTURY DEZSŐ

Apám halála

– önéletrajzi részlet –

Apám nem volt közönséges ember, bár sohasem akarta magát többnek mutatni másoknál. Azon nagy nemzedék idejének egy országos hírnévre nem törekvő, a maga szűkebb világának modernizálásában vezető szerepet játszó tagja volt, amelyet manapság joggal kezdenek „új reformkornak" nevezni. Zalaegerszeg, szülővárosa, az ő életében lett az Isten háta mögötti kis porfészekből valamirevaló, nemcsak rendezett tanácsú, de rendezett megjelenésű és életű középvárossá, s ebben a fejlődésben apámnak oroszlánrész jutott. Amellett, hogy a Jánkahegyen példás kis mintagazdaságot szervezett, kerti házat, pincét hozott létre, a városban is igen jól működő emeletes házat épített; ebben őrizte meg élete végéig ügyvédi irodáját; mert Zala megye egyik legtekintélyesebb ügyvédje volt. Ifjúkorában vezető munkatársa lett a jól szerkesztett *Magyar Paizs* című helyi újságnak, szervezője a város aszfaltozásának, villanyosításának, építtetője az áramfejlesztő telepnek, mozgatója a helybeli Kaszinónak, létrehozója a telefonhálózatnak, a felnőttek tornaklubjának, a Közművelődési Társaságnak, a Zeneegyletnek, melynek zenekarában közre is működött. Megbecsült és köztudomásúan puritán ember létére 1914-ben őt választották meg polgármesternek: rendbehozta a város zilált gazdaságát, kifizette adósságait, s megfeszített munkával végigvezette az első világháború egyre nehezebb körülményei közt. Ebben nagy segítségére volt édesanyám is, aki kiváló háziasszonyként látta el a családot: négy gyereket: két lányt és két fiút.

1918-ban apám belerokkant a túlfeszített munkába: betegszabadságra ment anyai nagyapám nemesgulácsi udvarházába; oda követte az egész család. Mi, fiúk a pesti Rákócziánumba kerültünk.

1918 szeptemberében minden figyelmünket lekötötte az új iskola, az új életrendbe való beilleszkedés. Hogy közben a világháború is a végéhez közeledik – s micsoda végéhez! –, még eszméletünk látóhatárán sem jelent meg. Alighogy megkezdődött az év, megkezdődött a leromlott lakosság körében pestisjárványhoz hasonló prérituzként terjedő spanyolnátha. A kollégium betegszobái megteltek, a hálótermeket kellett kórtermekké alakítani, s híre ment, hogy a járvány már halálos áldozatokat is szed. Az iskolákat bezárták. A Rákócziánum diákjait, még a lázasokat is, hazaküldték. Mi is hazakerültünk Gulácsra. Beállt a hosszú őszi esőzés. Apám egyre idegesebben hallgatta öregapám morgolódását, aki amúgy is sokallotta apám pontos gazdaságvezetésének tetteit. „Ebben az esőben nem tudunk vetni – morgolódott –, de hát te ragaszkodsz a háromszori szántáshoz, bár a lovakat besorozták." A hangulat otthon egyre rosszabb és ingerültebb lett, s egy csatakos, nyirkos, szürke reggelen öltözködés közben fegyverdördülésre s aztán anyám sikoltozására riadtunk. Arra a dördülésre és sikoltozásra, amelynek emléke végigkíséri egész életemet. Mindenki halálra rémült; csak Magda néném nem vesztette el a fejét.

Magda nővérem lett egyébként akkor „a család esze". Már felnőtt lány volt, eladósorba került, sokat olvasott, elég jól tudott németül, s franciául is kezdett tanulni. Özv. Ottaváné keresztanyám – az országos hírű szemész özvegye – később fölidézte apámmal történt utolsó beszélgetését. Ez akkor folyhatott le, amikor már lélekben készülődött utolsó nagy döntésére. A gyerekekről is szó esett. Rábízott bennünket: „Magdával nem lesz semmi baj, ő már kész egyéniség! Legtöbb gondot Dezső fiam okozza: vad kamasznak indul, önfejű, nehezen kezelhető, őt ajánlom külön figyelmedbe". Ezt a kérést keresztanyám meg is fogadta: valóban sokat törődött, vesződött velem; nekem ígérte szép könyvtárát azzal a föltétellel, hogy megtanulok jól németül. Pesti diákkoromban német leckéket is adott nekem József utcai félhomályos lakásán, ahol mindig érződött a konyhából szétszivárgó gáz szaga; nyáron hosszú heteket tölthettem révfülöpi nyaralójában, néhány egyéb „pótfia" társaságában. Főként ezek a nyári találkozások, barátkozások s esti beszélgetések voltak igen nagy hatással rám. Különös játéka a sorsnak, Magda nénémmel volt aztán a családnak legtöbb gondja, velem a legkevesebb.

De, ahogy mondottam, az apám halála körüli dolgok személyes részét néném intézte. Megmosdatta, kiterítette, fölravatalozta: ő beszélt az orvossal, a pappal, mert anyám, miután befejezte kicsit túldramatizált halottsiratóját, a temetésre mozgósított, és a messze távolról összesereglett gyászoló vendégsereggel volt elfoglalva. Az orvos bizonyítványára, amely szerint apám „pillanatnyi elmezavarában" követte el az öngyilkosságot, azért volt szükség, mert az öngyilkost a katolikus rend szerint nem illette meg az egyházi szertartás. Ez pedig rendkívül rossz fényt vetett volna az egész családra. Így hát nagy temetést rendeztek. A koporsót gyászkocsi szállította a templomig, csak onnan vitték, miután a pap még egyszer megáldotta, a Szent Mihály lován az Eöry-család sírkertjébe. Ez a temető bejáratától nem messze fekvő, mintegy 20-25 négyzetméteres terület volt. Nagyapám keríttette el szép, betonba ágyazott rácskerítéssel. Két síremlék állt benne, dédapám és nagyapám szűkebb családjáé. Ide állíttattam később azt a síremléket, amelyre senki más nevét nem engedtem fölvésni azóta sem. Anyám halála után egy ideig azon tűnődtem, hogy ezt a szöveget vésetem az ő neve alá a kőre: „és felesége, született Eöry Etelka", de aztán elálltam ettől a szándékomtól. A hitelesség kedvéért Patonay Lászlónét kellett volna odaíratnom, mert másodszor is férjhez ment, apám egykori ügyvédbojtárjához, aki Patonayra magyarosított. Most egy kis betonkripta van ott apám nyilván elkorhadt koporsója fölött: ebben helyezik el a család halottainak hamvait – kivéve szegény bátyámét, akinek Foksáni-beli sírjáról csak néhány maroknyi földet hoztak haza bajtársai, s öcsémét, akinek hamvait anyám mellé temették el.

Az orvos persze kegyesen csalt, mert hiszen, ahogy ezt már felnőtten és lehiggadva végiggondoltam: apám készült erre a cselekedetére.

Az első nyomokat azok a beszélgetéstöredékek őrzik, amelyeket kevés számú közeli barátjától hallottam. Ilyen a keresztanyámmal folytatott utolsó beszélgetés. Ilyen néhány mondat, amelyet nagyapám ejtett el véletlen, mert persze nem szívesen beszélt erről a halálesetről. Ilyen nénémnek egy mostohaapánkkal folytatott szenvedélyes kitörése, amely után anyám csaknem kitiltotta a házból. Magam is őrzök néhány ijesztő emléket.

Halála előtti nyáron egyszer magával vitt a hármashegyi szőlőbe. A gyalogút oda egy bokrokkal benőtt árok mellett vezetett. Ennek derekatájt egyszer csak

előhúzott zsebéből egy forgópisztolyt, amelyet azelőtt sohasem láttam nála, és, nyilván próbaképpen, belelőtt a bokrokba. Néhány nappal később anyám kérésére lelőtte a már-már végelgyengülésben szenvedő vén tacskót; s mert az első lövés nem volt halálos, még egyszer lőtt apám, most már közelről, a kutya fejébe, s mikor fölegyenesedett, iszonyú rémületet láttam az arcán, olyat, amilyet azelőtt soha. Néha, hogy – amint indokolta – teljes csöndben lehessen, nagyapám egykori irodájába vonult vissza délutáni pihenőre. Hogy ott készült valamire, azt a búcsú-üzenet bizonyította, amelyet egy olyan kettévágott levélboríték tiszta belső oldalára írt, amelyet valamikor nagyapámnak, a „mérnök úrnak" címeztek; ezt ott találhatta az irodában, s ott használta föl búcsúsorai leírására. De akkor nyilván habozott még. A döntő lökést a sűrű esőzés, a családi összezsúfolódás s a hadihelyzetről érkező egyre vészesebb tudósítások adhatták meg. S valami még, amiről később lesz szó.

Ezek csak az események, ahogy megpróbáltam összeállítani őket; de meg kellett találnom az indokokat is. Ezeknek felsorolását nemcsak azért tartom szükségesnek, mert az ő halálára adnak magyarázatot, hanem azért is, mert elég éles fényt vetnek annak a kornak általános állapotára. Az a revolverdördülés számomra az első világháború iszonyú fegyverropogásából hangzik ki.

Apámnak egyetlen katonaruhás képe nem maradt meg. Legjobb tudásom szerint nem is volt katona; ezt nemcsak hogy nem ambicionálta, hanem egyenesen irtózott tőle. Csendes gyanúm, hogy a polgármesterséget egy kicsit azzal a hátsó gondolattal is vállalta, hogy ebben a fontos állásban, mint nélkülözhetetlen, megmaradhat civilnek a közelgő háborúban is. Minden pótsorozáson föl is mentették. De rendkívül kötelességtudó ember volt, s ha már elvállalta, példásan el is látta hivatalát, amelynek terhe, felelőssége, népszerűtlensége egyre nőtt, hisz neki kellett végrehajtania a háborús gazdálkodás egyre súlyosabb intézkedéseit: a menekültek elszállásolásától a jegyrendszer bevezetéséig, a bevonultatásoktól a különféle korlátozásokig mindent.

Egyre többet ült tehát hivatalában, ahol csak hosszas rábeszélésre alkalmazott végre titkárnőt, s így egyre kevesebb tisztviselővel kellett elvégeztetnie az egyre szaporodó tennivalókat. A háború vége felé lassan már hetenként kellett felhívásokat közzétennie, s el kellett viselnie a népszerűtlenség apróbb-nagyobb csipkelődéseit, például azt, hogy az újság az ő felhívásait mindig így közölte: „olvashatatlan aláírás", mert írása egyre nyugtalanabb lett. De egymást követték a nyílt támadások is, amelyekben népszerűségre vadászó senkik őt személyében tették felelőssé a hadigépezet irányítóinak intézkedéseiért. Emlékszem, egyszer majdnem egy hétig odavolt, hogy megszerezze a város áramfejlesztő gépeit mozgató üzemanyagot. Halálosan belefáradt tehát a közügyek intézésébe, s egyszerre hirtelen, váratlan összeomlott. Lakásunkban megjelentek a város összes számbajövő orvosai, akik végül is azt állapították meg, hogy idegösszeroppanásban szenved, s hogy azonnal el kell küldeni a judendorfi idegszanatóriumba. Ez persze a család teljes ellenállásával találkozott: négy gyerek apja nem vállalhatja azt a felelősséget, hogy elmegy a bolondokházába, mert hiszen az átlag úriosztály számára Zalaegerszegen Judendorf ilyesminek számított.

Apám okos ember volt, be tudta osztani jövedelmeit, s azt is tudta, hogy a szegény ember sehol sem túl népszerű. Amikor polgármester lett, igen szép vagyonnal rendelkezett. Ügyvédi irodáját ugyan nem bízta helyettesre, s el sem adta, bár

igen jó ajánlatokat kapott. De mentől idősebb lett, annál inkább úgy vélte – s ebben egy komoly országos közvélemény erősítette meg –, hogy a vagyon működtetésének legalkalmasabb eszköze a pénztőke. Valamikor, az 1910-es évek elején szerveződött egy új takarékpénztár Zalaegerszegen. Igen ügyes pénzügyi emberek vállalkozásaként. Rábeszélték, hogy legyen ennek a takarékpénztárnak egyik alapító főrészvényese, s egyúttal jól fizetett jogtanácsosa. Ezért tehát a dabasi ötszáz holdas birtokot, amelynek gondját idős nagyapám szívesen átruházta lányára, akkor már egyetlen örökösére, eladták s az árán apám az új takarékpénztár részvényeiből vásárolt annyit, amennyi főrészvényessé tette.

Pénzvagyona nagy részét addig hadikölcsönbe fektette. Hadikölcsönt jegyezni akkoriban nemcsak honpolgári erény, hazafias kötelesség volt, hanem – legalábbis így propagálták – a legjobb tőkebefektetés is, hiszen ki kételkedett volna benne, hogy a központi hatalmak megnyerik a háborút. Az olaszok kiugrását senki se érezte döntőnek, de mindenki árulásnak. Szegény apám egy régi katonadal dallamára még egy verset is írt erről. A kezdetére emlékszem: *„Megállj talján, mért csaltad meg / hűséges bajtársad; / megfizetünk mi még tenéked /hútlen kutya, várj csak!"*

Hogy valami baj is lehetne, azt édesapám – miután a családi tanács határozatára, egyelőre csak betegszabadságra ment nagyapámhoz, Nemesgulácsra, s boldogan tette rendbe a nagy gyümölcsöskert fáit – legföljebb sejthette csak. Aztán, miután orvosai tanácsára nyugdíjazását kérte, elhatározták, hogy az egész család átköltözik Gulácsra. A két fiú fölvételét a budai Rákócziánumba apám még jókedvű határozottsággal intézte el; és bizakodva bocsátotta áruba a zalaegerszegi házat is azzal a szándékkal, hogy árából részvényeket vásárol. A kitűnően megépített és minden kényelmi eszközzel fölszerelt zalegerszegi házért szép pénzt kért. Amint az eladás szándékának híre ment, azonnal jelentkezett Fenyvesi Simon nagykereskedő. Pontosabban egy strohmannja, X százados úr, aki tettetett hozzáértéssel végignézte a házat, alku nélkül elfogadta az elég magasra szabott vételárat, s aláírta apámmal együtt az opciót.

Ez a szokatlan gyorsaság tette anyámat gyanakvóvá. Soha eszébe nem jutott volna azelőtt, hogy apám pénzügyeibe beleszóljon, vakon megbízott benne, s joggal! Nekem, 14 éves gyereknek csak az tűnt fel, hogy nyugtalan lett otthon a hangulat, anyámhoz váratlanul barátok s barátnők jöttek beszélgetni, apám hirtelen hazajött Gulácsról; szüleim közt vita támadt, s anyám bejelentette, nem járul hozzá az adásvételhez. Fenyvesi azonban ragaszkodott az opcióhoz, apám pedig nem akarta kitenni magát annak a szégyennek, hogy megmásítja szavát. Akkor anyám hirtelen meg akarta venni az akkoriban megboldogult építész, Morandini házát vagy akármi mást. Újra kezdődtek a családi tanácskozások, s azután, ma sem tudom hogyan, helyreállt a nyugalom: minket fiúkat meg Magda nénémet apám magával vitt Gulácsra: anyám magára vállalta a költözködés, a csomagolás lebonyolítását; – s azt is, hogy mindezt terhessége utolsó hónapjaiban egymagában intézi el, – mert évtizeddel húgom születése után újra terhes lett: vállalta, hogy (akkoriban így indokolták ezt) pótolja a háborúban elesetteket. Mi Gulácson boldogan fickándoztunk a nagy majorban, a gyümölcsösben, a szőlőkben, a szabadságban. Azt, hogy apánk néha eltűnődve, magába roskadva üldögél, alig vettük komolyan; azt pedig, hogy már a hurcolkodás, berendezkedés egy-egy fáradt esti szünetében ilyesmiket mond, hogy „mindnyájan az utcára kerültök, a világ koldusai lesztek": idegbetegsége tüneténck vettük.

Pedig értelmes ember lévén rá kellett jönnie, hogy a központi hatalmak biztosra várt győzelme elmarad. A frontok megálltak, a helyzetről folyó beszélgetésekben egyre gyakrabban fordultak elő az ilyen nevek, mint Piave, Doberdo, Verdun, Ypern. Tisza István még nem tette meg tragikus bejelentését a háború elvesztéséről. A baráti beszélgetésekben azonban egyre jobban felerősödött az ilyen értelmű suttogás. Apámnak be kellett látnia, hogy rosszul számított, a pénz értékének megítélésében csalódott, a kuponok levágása esetleg nem lesz elég a gyerekek egyre költségesebbé váló neveltetésére; hogy egész életének becsületes, szorgalmas, kitartó munkája hiábavaló, vagyona az ő téves intézkedései nyomán semmivé lesz. Akkor következhettek el csak igazán azok a napok, amelyeken nem volt kivel megosztania egyre bizonyosabbá váló balsejtelmeinek gondját.

De volt valami, ami megadhatta az utolsó lökést. Anyám megérkezett az újszülött csecsemővel. Ez betöltötte minden csecsemő főhivatását: hasonlított. De nem apámra. S nem sokkal azután vendégként megérkezett Csíkszeredáról, ahová mögöttes frontszolgálatra bevonultatták, Leidl Laci is, aki időközben apám ügyvédbojtárjából törvényszéki jegyző lett, később, Patonay Lászlóként, anyám második férje. De egyelőre semmit se vettem észre; azt, hogy Magda néném keményen összeszólalkozott vele, női szeszélynek gondoltam. Mikor visszament állomáshelyére, még meg is sirattam. A halálos tüske azonban ott lehetett apánk szívében.

Nyilván ekkor kereste elő, tisztította meg, töltötte csőre forgópisztolyát.

KÁROLYI CSABA

„A ZAKLATOTT KÖZÉPEN"

Vas István: Azután

Vas István önéletrajzának újabb két kötetét immár a sorozat utolsó befejezett egységének tekinthetjük, érdemes tehát visszapillantanunk a hatkötetes teljes műre, melyet véleményem szerint a költő legjelentősebb alkotásaként tarthatunk számon. A kaland, melyet ez a „regényfolyam" megörökít, egy valóban sokat tapasztalt polgárember hajdani története, „régi történet", ahogy az *Elvesztett otthonok* előszavában olvasható: „A történelem gondoskodott róla, hogy jobbára elsüllyedt világ legyen a környezetből is, amelyben lejátszódott." Pedig ez az előszó még 1957-ben keletkezett, mennyire elsüllyedtnek számít akkor ma, 1992-ben az a hajdanvolt világ. Kezdjük egy aprósággal. Az akkori jegyzet felsorolja a „régi nevükön szereplő utcák új nevét", sorban, úgymint Andrássy út az Népköztársaság útja stb. Bár ezek az utcák ma ismét megkapták az akkor elvett neveiket, ez a világ azért nem az a világ. Aki elolvassa ezt a jó két és félezer oldalas memoárt, megtudhatja, miért kár, és miért nem lenne kár abból, ami elveszett.

A prózai mű terve a negyvenes évek elején merült fel, az indíték a következő volt: „a háború kitörésekor legegyénibb életemnek egy szakasza is lezárult, tragikus határozottsággal. A háborús évekkel, a fenyegetettség és világvége-hangulat növekedésével pedig egyre erősödött az érzés, hogy sietni kell, mert úgylehet, nincs már sok időm a számadásra." Ekkor majdnem ötven év volt még hátra, s ezalatt el is készült a háború utáni magyar önéletrajznak Déry Tibor *Ítélet nincs* című műve mellett legjelentősebb alkotása.

Az említett első, vázlatos fogalmazvány, az *Elvesztett otthonok* megjelenése után kezdődött elölről az emlékezés: 1962-ben fogott neki Vas István a részletes műhöz, s írta haláláig. Eredetileg egy formai trükkhöz akart folyamodni, hogy terve sikerülhessen. Körkörösen akarta feldolgozni anyagát, hat témakör szerint akarta elmondani ugyanazt a történetet. Az első kör lett volna a helyszín, a második a pénz, a harmadik a hit, a negyedik a politika, az ötödik a művészet és a hatodik a szerelem köre. Ez az elképzelés végül nem valósult meg, az önéletrajz kronologikus rendet követ, szemben Déry művével, amely egy belső logika alapján kidolgozott szerkesztésmóddal megbontja az időrendet. Vas tradicionálisabb prózájának fő erénye éppen tulajdonképpeni szerkesztetlensége. Az író átengedi a szerkesztés mesterségét a sorsnak, lehetőleg csak követni igyekszik saját élettörténetét. Végül is nem keres előzetesen külső szempontokat, melyek köré csoportosíthatná az emlékeit, hanem abban bízik, hogy az emlékezés furcsa szabályai szerint áradó történet majdcsak összeáll valahogy, hiszen összefogja az emlékező személye, aki egyszerre a határozott tulajdonságokkal rendelkező főhős és a határozott stílusjegyekkel rendelkező író.

Hogy milyen az író, azt nagyjából körülírhatjuk. Igen jó jelenetező és párbeszéd-szerkesztő képességgel rendelkezik, szép ívet tud adni hosszú körmondatainak. Egyfajta racionális formaérzék jellemzi, mely a prózai szöveg minden szintjén megnyilvánul, a kötetnyitó és -záró képek és jelenetek megválasztásától kezdve az oldalak szélére helyezett, a lényeget mindig pontosan s ugyanakkor mégis kissé megemelten összefoglaló utalószavaknak a szöveget átfogó rendszeréig. Ha az életét meghatározó esemény elmondásához érkezik el, érzékenyebbek és rapszodikusabbak lesznek a mondatok, ha egy szellemi vagy társadalmi jelenséget magyaráz el, mindig pontosan fogalmaz és józan hangot használ. Körültekintő és mégis nagyvonalú. Hogy milyen az ember, azt a köznapi értelemben nem tudhatjuk meg. Aki nem látta, nem beszélt vele, annak az alakja, tekintete ismeretlen marad. Az önéletrajzból viszont megtudható valami, ami máshogy nem: hogyan látja magát (amennyire lehet, kívülről) valaki, hogyan formál a saját személyéből epikus figurát, úgy, hogy közben semmilyen fikciós áttételt nem alkalmaz. Hogy hogyan szólal meg ebben a kényes helyzetben az ember, az legalább olyan érdekes, mint az, hogy mi történt vele. Mindjárt itt van például a mostani, harmadik két kötet indítása.

A kérdés, mellyel az ötödik kötet kezdődik: hogyan lehet Eti halála után tovább élni. (A mű az Eti utáni éveket dolgozza fel, 1939-től 1945-ig, innen a cím is: *Azután.*) Nehezen megoldható kötetnyitás, főleg ha visszaemlékezünk a negyedik kötet végére, amely Eti haldoklásáról szól, olyan megrázó erővel és lírai finomsággal, hogy azt az emelkedettséget később már nem találhatjuk meg. Az a jelenet lekerekíti az addig történteket, önkéntelenül is „bravúros" lezárást ad a szövegnek. Ha az emlékező mégis folytatni akarja, nyilván egészen más hangütést kell keresnie. Sokszor nevezik mások is, és sokszor nevezi Vas is saját magát cinikusnak. Ez többnyire valamiféle szenvtelenséget jelent itt, olyan kívülállásra való képességet és józanságot (néha hidegséget), ami megmentheti az embert kritikus helyzetekben. A kívülállás az ellenálló erőt növeli, hogy a sors nehezen elviselhető rendelései is elviselhetőek legyenek. A *Triptichon* című fejezetben olvashatunk Babits haláláról és temetéséről. A gyászolók a temetés után kávéházba mennek, majd megnéznek egy jó francia vígjátékot a moziban, és végigröhögik az egészet. Ez valahogy segít elviselni Babits hiányát 1941 augusztusának baljóslatú légkörében. Hasonlóan jár el az író Eti halála után is. A *Hozzászokni* címet viselő első fejezet épp Déry Tibor és Vas bordélyházi beszélgetésével indít, mikoris Déry biztatja hősünket, menjen csak, ne zavartas-

sa magát, majd ő megvárja. Józanul „tiszta" testi ügyek segítik át a lelki megrázkódtatásokon, így hát ezekről is kimerítő beszámolókat kapunk. Az ebben a fentebbi értelemben vett *kívülállásra való képesség* szerintem a legfontosabb jellemvonás, amellyel a visszaemlékező mostani személye és hajdani önmaga egyaránt rendelkezik. Ez határozta meg az emlékező elmondása szerint akkori viselkedésmódját, és ez határozza meg a műben is a visszaemlékezés módját. Akárhogy is nézzük, ez a szenvtelen-cinikus-racionális közelítésmód határozottan előnyös módszer egy hitelességre törekvő önéletrajz számára.

*

Mielőtt részletesebb elemzéshez kezdenénk, érdemes különválasztanunk a *memoár* és az *önéletírás* fogalmát, az elsőn az alapos korrajzzal rendelkező emlékiratot értve, mely főleg a külső világ eseményeire koncentrál, s az emlékező főhős szerepére csak ezen belül, a másodikon pedig értve az emlékező életútjának, szellemi-lelki alakulásának, fejlődésének leírására törekvő, többé-kevésbé vallomásos jellegű önelemző életrajzot, mely főleg a belső világ történéseire koncentrál, s a külvilágnak a hőst meghatározó eseményeire csak ezen keresztül. Tekintsük át tehát először a művet mint memoárt, személyes hangú irodalomtörténetet és arcképtárat!

Ha Vas István a verseiről beszél, akkor egyben képet ad az adott időszak, illetve nemzedékének költészetéről is, azon belül helyezve el a sajátját. Műve tehát kitűnő útikalauz azok számára, akik a korszak magyar irodalmáról és irodalmi életéről akarnak olvasni. A szöveg hírt ad a szellem emberének akkori mentalitásáról, tartásáról. A szellem emberén értve mindazokat, akik képesek voltak megőrizni integritásukat, gondolkodásuk függetlenségét és művészetük autonómiáját mindenfajta azt kisajátítani, elvenni próbáló törekvéssel szemben. Mindehhez Vas a legjobb tanítómestert, Babitsot választotta magának. Még ahhoz a nemzedékhez tartozott, akik számára írói kibontakozásuk idején természetes volt, hogy a *Nyugat* működik, és nem enged a szellem emberének józanságából. Sorai mögött mindig ott érezni ezt a nagyoktól átörökölt természetes morális biztonságot. Azért is érdekes dokumentum ez a mű, mert íróját nem vezeti önigazolás (legalábbis szellemi ügyekben nem), nem akarja magát kimenteni, hiszen művészetében és gondolkodásában takargatni való eltévelyedés nem terheli a lelkét, ezért tud elfogulatlan korképet rajzolni.

Ha az önéletrajz egészét másokéival összevetjük, megállapíthatjuk, hogy századunk magyar irodalmában kevés az olyan mű, amely komoly irodalmi értéket képvisel, és a korról, annak szellemi-irodalmi-művészeti életéről is átfogó képet rajzol. Márai az *Egy polgár vallomásai*ban inkább a gyerekkor és az ifjúkor leírásában remekel, a hazai irodalmi életből aztán emigrációja miatt ki is marad, így hát nem is ábrázolja. Illyés ott hagyja félbe, ahol voltaképpen a felnőtt író története kezdődne, ahol tehát beszámolhatna arról az időszakról, melynek Párizsból hazatérve már alakító részese volt. Déry sajátos kísértet-technikára épülő műve felvillant egyfajta összképet portréi során, de ez különösebben nem célja, ő nem a memoár átfogó ábrázolásmódjára, hanem valahogy az elmúlás meditatív megjelenítésére törekszik, valóban fikcióvá emelve a konkrét életen alapuló szöveget. Kassák bemutatja a 10-es évek szellemi, művészeti életének egy érdekes, de viszonylag kis szeletét, és elég korán, 32 éves koránál lezárja könyvét. Az előbbieknél Vas szélesebb panorámát fest, bár ő is csak 35 éves koráig írja meg az életét, költői útja azonban történetesen éppen úgy alakult, hogy korának szinte minden fontosabb áramlatával, szellemi műhelyével többé-kevésbé kapcsolatba került.

Emlékeztetőül érdemes talán felidézni ebből a szempontból a korábbi köteteket is. A *Nehéz szerelem* bemutatja Kassákot és akkori körét, a Munka-kört, hiszen Vas innen indult, miként Déry, Németh Andor, Illyés, Kornis Dezső vagy Zelk. Képet kapunk a baloldali fiatal értelmiségiek gondolkodásmódjáról. Elénk idéződik a legendás Vajthó László tanár úr, Kosztolányi, a második pártfogó, közbevetőleg József Attila, meg aztán számtalan apró történet, adalék, pl. Illyés és Kassák egy lépcsőházi vitája, és persze a ká-

véházak világa. A magyar irodalmi hagyományból már ekkor és később is legtöbbet Arany János idéződik meg, itt főleg a *Keveháza* elemzése révén. (Arany majd egy későbbi helyen kap önkéntelenül is mélyértelmű jelentést: Radnóti a munkaszolgálatra a Bibliát és Arany János műveit viszi magával. Ez csupán apró megjegyzés, mellékesen felvillantott kép, mégis szelíd megszégyenítése az úri Magyarország keresztény kurzusának, és a legszebb az egészben az, hogy a jelenetet felidéző szövegrész semmi vádoló kommentárt nem tartalmaz, értse mindenki, aki olvassa.)

A *Miért vijjog a saskeselyű?* (mely címét is Arany művéből kapta) memoárelemekben még gazdagabb, valóságos arcképgyűjteménye a harmincas évek irodalmának. Ugyanakkor itt olvashatjuk a legalaposabb, tanulmánynak is beillő elemzéseket például a népi-urbánus vitáról *(A Közeg)*, Budapest fogalmáról az akkori szellemi életben, a *Szép Szó* és a *Válasz* közti ellentétekről (az „urbánus" Vas a „népies" *Választ* választja), a *Nyugat* harmadik nemzedékének indulásáról, az első antológiákról, kötetekről, azok visszhangjáról, és egyáltalán az irodalmi nemzedék furcsa fogalmáról, vagy mondjuk Szentendre szerepéről az akkori művészvilágban. Közben fel-feltűnik Weöres, Radnóti, Szentkuthy, József Attila, Kassák, Vajda Lajos, Kornis Dezső, Füst Milán, Babits alakja.

A most megjelent két kötet, az *Azután* a háború éveinek egyre elvaduló szellemi légkörét mutatja be, beszámol az utolsó *Nyugat*-számról, a *Magyar Csillag* elindításáról, az *Ezüstkor* rövid életű jelentkezéséről, aztán arról, ki hogyan próbált vagy nem próbált helytállni azokban az időkben, s hogyan készült arra, ami utána várható. Portrét rajzol Kálnokyról, Radnótiról, Füstről, Illés Endréről, Márairól, Szabó Lőrincről, Illyésről, Örleyről, Déryről, Ottlikról. Az irodalom azonban most kissé háttérbe szorul, az élet kerül itt érthetően előtérbe, hiszen az ország éveken át a puszta túlélésre rendezkedik be. Humorát a szerző most sem veszíti el, mulatságosan ír (mint korábban is) hivatalnoki munkájáról, de a mostani beszámolókat már a fasizálódó ország képe árnyékolja be.

Igen jók azok a részek, ahol arról beszél, hogyan élte meg a már említett „köztes" helyzetét az egyes konkrét esetekben, hogyan erősítették fel az alkatából következő kívülállásra való hajlamát az események. Köztes helyzetként élte meg zsidó származását és magyarságát, náci-ellenességét és a baloldallal kapcsolatos fenntartásait, urbánus beállítottságát és a szélsőségesen radikális „urbánussággal" szembeni ellenszenvét, a hivatalos Magyarországgal és a hivatalos zsidó vallási vezetőkkel szembeni tartózkodását. Kivételnek tekintette magát, és úgy érezte, hogy nem tartozik sehová. A visszaemlékező közlése szerint a köztes helyzetből adódó tárgyilagos beszámoló lehetőségét már a negyvenes évek elején felismerte és fel is jegyezte: „Gondolom, hogy ennek a kornak szellemi légkörét én volnék leginkább hivatva érzékeltetni, aki a kor ellentétes feszültségei között a zaklatott középen állok."

A feszültségek érzékeltetésére álljon itt egyetlen példa, egy kurta jelenet, mely Radnóti és Vas között játszódott le Szentendrén: „A kedélyek föl voltak zaklatva: a munkaszolgálatosok sárga karszalagot kaptak, és ezen a napon látták őket először így fölkarszalagozva a hozzátartozóik. Mellettünk megszólalt egy panaszos hang:

– Micsoda szégyen! Micsoda szégyen!

– Szégyelljék magukat ők! – felelte valaki jó hangosan. Miklós hozzám hajolt:

– De mikor nekem az *ők* is mi vagyunk!"

Így eshetett meg, hogy az emlékiratíró a hivatalos politika fasizálódásáról beszélve azt mondja: „fasizálódás*unk* tehetetlenségi nyomatéka."

Azt gondolom hogy ehhez a jelenethez nem szükséges kommentár, vagy ha mégis elemezni akarnánk, ezt csak egy külön tanulmányban szabad megtenni.

*

Ha a művet mint önéletírást próbáljuk megközelíteni, szükségszerűen személyesebb köröket érintünk, mint egy fikciós szöveg vagy mint egy szárazabb politikai, történelmi memoár esetében. Valamilyen formában véleményt kell mondani, ha nem is közvetlenül

arról az életről, mely előttünk feltárul, de arról az előadásmódról mindenképpen, ahogyan a szerző maga közelít saját életútjához. De hiszen ezt az életutat önként, írója tárja elénk és szabadon választja meg a módot, hogy mindezt hogyan tegye, miért ne beszélnénk tehát mi is erről a feltárulkozásról (és így persze közvetve az emlékező személyről és valamelyest hajdani önmagáról is)?

Mindig szem előtt kell azonban tartanunk, hogy itt mindent a visszaemlékező szűrőjén keresztül látunk, és hogy negyven év választja már el hajdani önmagától. Az elbeszélő azonban a nagy időbeli távolság ellenére is igyekszik szenvtelenül ábrázolni hajdani önmagát. Az epikus részek közül azok a legjobbak, ahol az írónak leginkább sikerült visszaszorítania a kommentárt, kiaknázva ezzel a jelenetben magában rejlő komikus vagy tragikus feszültségeket. Az önportré az elvaduló háborús világgal szembeni józan polgári magatartás ábrázolása kapcsán a legbiztosabb, és a két nő (Marika és Piroska) közti választás szerelmi dilemmája kapcsán a legbizonytalanabb. Míg korábban Eti figuráját érzékenyen mutatta be, addig most Marika és Piroska ábrázolása egysíkúbbra, halványabbra sikerült. Vas inkább a helyzetre koncentrál, mint figuráinak alapos jellemzésére, ami érthető, ha arra gondolunk, milyen furcsa módon alakult a sorsa a háború alatt, szinte akarata ellenére menekült meg az öngyilkosságból, amit nem is a munkaszolgálat miatt, hanem amiatt akart elkövetni, mert képtelen volt választani a két nő között.

A könyvben végig összekapcsolódik a háború és a szerelmi szál. Sokszor találunk a szerelmi helyzetre vonatkozó katonai terminológiát. Az *Azután* fejezetcímei általában egyszerre utalnak a háború viszontagságaira és a magánéletre. Például a *Villámcsapás és megdicsőülés* egyszerre vonatkozik a konkrét hadieseményekre és az ő Piroskához való viszonyára, az *Életre ítélve* arra utal, hogy miközben Teleki öngyilkos lesz, ő megmenekül az öngyilkosságból, a *Visszafogott lélegzettel* című fejezet szól a deportálásokról és szőnyegbombázásokról, de arról is, hogy hősünk visszafogott lélegzettel várja, mi történik a két nővel, hátha nem neki kell választani közülük. A kötetzáró fejezet, az *Elítéltek* pedig 1945 elején a szétlőtt városban Vas és Marika távolodó képével ér véget, akik – miután megtudták Örley halálának hírét, akibe Marika korábban szerelmes lett, s ez várhatóan eldöntötte volna a választást – csak mennek a Kiskörúton hazafelé, „mint az elítéltek", miközben az ország is megkapta újabb ítéletét az orosz bevonulással. A *Zaklatott középen* fejezet pedig egyértelművé teszi, hogy a Vasra jellemző köztes helyzet ebben az időszakban a szerelmi életére is érvényes volt. Úgy érezhette, hogy igazából, teljes egészében nem tartozik egyik nőhöz sem, avagy mindkettőhöz, más-más módon, egyformán tartozik. Az is fölmerül, vajon teljes mértékben etikus-e az, ahogy velük kapcsolatban viselkedik.

Az *Azután*ban egyedül a szerelem kapcsán kerül szóba a bűnösség kérdése, de az író nem érez bűntudatot; „az Eti halálát követő időben, bár bűntudatot nem éreztem, foglalkoztatott a bűn fogalma. Részint azért, mert újonnan támadt – vagy szerzett? – keresztténységemnek része lett egész életemben és gondolkodásomban: én *akartam* keresztény lenni, márpedig a kereszténységhez hozzátartozik a bűn léte és fogalma. Másrészt meg talán azért is, mert az elmúlt időhöz képest, mondhatni, kicsapongó életmódot folytattam, és nem győztem csodálkozni, hogy emiatt nyomát sem éreztem a lelkiismeret-furdalásnak". Vas érthetően szembehelyezkedik a konvencionális vallásosság szerelemfelfogásával (mi mást is tehetne?), és az ilyenfajta dilemmáinak megoldását az ösztöneire bízza.

Mivel a hagyományos értelemben vett megvallani valója életének más területén sincs, lelkiismeret-vizsgálatra nincs szüksége, ezért Vas műve nem tartozik azok közé, az emelkedett ihletettségű, gyónás-szerű művek közé, ahová Ágoston és Rousseau vallomásos önéletírása. (Így elkerüli a konvencióktól megszabadult gondolkodás és a tradicionális vallomástétel igényének összeütköztetését, amit Gide is olyan felemás sikerrel oldott meg önéletrajzi regényében.) Vas önéletírása inkább Goethe *Költészet és valóság*ával rokon, mely nagyobb távolságot tart, nem keres és nem is akar keresni olyan nézőpontot, ahonnan – Babits kifejezésével szólva – „a lélek radikális vetkőzése" megvalósítható len-

ne, mert nem ez a célja. Önmagáról szólván nem törekszik radikális vallomásra, talán mert veszélyeit nagyobbnak látja, mint azt, amit általa nyerhetne. Az élet felszínét megragadva reméli meghódítani annak mélységeit, nem pedig úgy, hogy mindent félredobva egyből mélyre akarna ásni. A lélektani analízis helyett inkább az egyén és a történelem viszonylata érdekli. Úgy szemléli az emberi életutat, mint az egyén alkata és a változó világ eseményei közti kölcsönhatások sorozatát. A külső és a belső világot egyaránt tárgyszerűen akarja feltárni, hiszen arra az elvre alapoz, hogy az egyén csak annyiban ismeri önmagát, amennyiben a világot ismeri, amelyben él. Ehhez a megismerendő világhoz persze nemcsak a rajtunk kívül álló események tartoznak hozzá, hanem az egyénben meglévő démonikus elem is. Vas szerelmi dilemmáját a személyiségnek ezzel a démoni elemével hozza összefüggésbe, melyet az egyénnek nincs lehetősége kiiktatni, csak esetleg megzabolázni tudhatja.

A hagyományos vallomásos formával kapcsolatban másik nagy önéletírónk, Déry is a fenntartásait hangoztatja: „Minél élesebb a gyóntató értelem, annál elfogódottabb a gyónó. Önmagunkat talán leginkább a vallásos ihlet állapotában közelíthetjük meg; de tegyem hozzá egy félénk kérdőjellel, vajon az önkívület, azaz a tudat határain kívül való lét tükrözése hiteles képet ad-e akár egész személyünkről, akár egy-egy cselekedetünkről?" Vasnak is fenntartásai vannak ezzel kapcsolatban, bár ő ezt egyik versében, az *Avilai Teréz intelmeiből* című*ben* alkati alapon indokolja: „De ezt senki se értse úgy, hogy én tiltani szeretném / A nagy gondolatokat, amikkel a szellem / Fölemelkedhetik, hogy közelébe kerüljön / Isten végtelen jóságának meg az égben / Található csodáknak. // Igaz, én ezzel sosem éltem. / Képtelen voltam erre – megint csak ezt ismétlem. / Isten kegyelme hozzásegített, hogy megértsem: / Folytonos nyomorúságomban merészség volt az is tőlem, / Hogy szellemem a földi dolgokkal törődjön. / Hát még az égi dolgokhoz emelni hogyan / Is bírtam volna?"

Ez az önéletrajz inkább tényszerű, mint meditatív, nem reflektál saját szövegére, emlékezésének módjára, nem foglalkozik azzal a kérdéssel sem, hogyan lehet egy életet a maga valójában hitelesen elmondani. Egyszerűen fogja, és (persze a dilemmák ismeretében) elkezdi mondani. Nem állítja, hogy mindenről a lehető legőszintébben beszámol, nem állítja azt sem, hogy nem hallgat el soha semmit. Természetesnek veszi, hogy a felidézés tömörítést, szelekciót, kihagyást is jelent (máshol meg lényegtelennek tűnő mozzanatok kiemelését persze), és hogy a visszaemlékező szükségszerűen bizonyos egyéni beállításba helyezi mondandóját, tehát a műfaj eleve szubjektív, a látásmód torzíthat is, akármilyen szenvtelen a fogalmazásmód. A lényeg azonban az, hogy az összkép kiad egy hiteles emberi életutat, sokszínű valójában megragad egy személyiséget, akiről az író „mindent tud", akit tehát bizonyos értelemben a legnehezebb ábrázolnia.

Ha a végpontról visszatekintünk a mű egészére, akkor *az életút folyamatának* ábrázolását érdemes kiemelnünk. Azt a lehetőségek szerint elfogulatlanul megrajzolt fejlődési ívet, melyet „egy ember élete" ebben a hat kötetben leír, a tanulóéveken át a vándorévek végéig. Végezetül még azokat a „régiekre" jellemző erényeket érdemes megemlíteni, amelyek ezt a hosszú szöveget végig egységes hangfekvésben tartják: a józanságot, az arányosságot és a mértéket. Ez a mű Márai említett könyvével rokonítható abban az értelemben, hogy ez is arról az eltűnt polgári világról számol be, mely „még hitt a szellem ellenálló erejében". Az összkép, amit ez a mű kirajzol, azt sugallja, hogy minden körülmények között jó észben tartani: van értelme a józan gondolkodásnak és a visszafogott, mérlegelő cselekvésnek. Mindehhez a mércét itt a *Nyugat* nagyjainak szellemi tartása adja. Vas István önéletrajza a hatvanas évekbeli első megjelenésektől kezdve részese volt annak, hogy – Ottlik Géza szavaival – „a *Nyugat* nagyhatalmi rangja" – a magyar irodalomnak ez a legfontosabb tradíciója valahogy máig megőrződjék. És persze azt is nyilvánvalóvá teszi a mű világának és az olvasó jelenkorának összevetése, hogy a magyar kultúrának az az alakulási folyamata, amely a háború alatt és után megszakadt, közvetlenül nem folytatható. *(Szépirodalmi, 1991)*

Pernye hull

Kihúl a fény. Kihúl s kialszik.
Elfakulnak az izzó színek.
Húvös ezüst, mi tűzarany volt.
Derengenek az elveszített,
elmerült arcok. Pernye hull
a nap utolsó parazsára.
Megtér a szó a némaságba.
Minden égövön alkonyul.

Szirmonként föllobog

Ütemre lüktetnek az órák,
mérik a meg nem mérhetőt.
A csillagok szüntelen rójják
a kört, – s a szfinxarcú Időt
nézik, nézik a kezdet óta.
És lenn a földi tereken
mindenegy csillagrezdülésre
megdermed egy-egy eleven.
S szirmonként föllobog egy rózsa.

Testté sugárzó

Egylényegű vagy már a verssel.
Változhatatlan forma zárja
érinthetetlen lényeged.
Testté sugárzó ige.
Ritmus, mely mértékre dobog
csillag szívében s a vérben.
Mint csöndön fölfénylő szavak,
Arcod a mélyen megragyog.

BORBÁNDI GYULA

JÁSZI OSZKÁR MÁSODIK EMIGRÁCIÓJA

Jászi Oszkár 1919. május 1-jén hagyta el Magyarországot, és 1957. február 13-án bekövetkezett haláláig megszakítás nélkül emigráns maradt. Száműzetése folyamatos volt, mégis van némi alapja annak, hogy első és második emigrációjáról beszélünk.

Az első emigrációt a tizenkilences tanácsköztársasággal való szembenállása és a készülő ellenforradalomtól való idegenkedése váltotta ki, majd állandósította a Horthy-rendszer tagadása és annak vele szemben tanúsított ellenséges magatartása.

Horthyt 1944 októberében a náci németek eltávolították, és a háború befejeztével megsemmisült Szálasi nyilas uralma is. A Jászi távozását előidéző okok és körülmények megszűntek. Ha akarta volna, visszatérhetett volna a kényszerből elhagyott hazába, és elfoglalhatta volna az őt megillető helyet a politikai és tudományos közéletben. Ő azonban mint a magyarországi demokratikus kísérletet figyelemmel és rokonszenvvel követő távoli szemlélő külföldön maradt, várakozásokkal és reményekkel eltelve, de mind nagyobb aggódással kísérve a szovjet megszállás árnyékában végbemenő magyar és dunatáji eseményeket. Aggodalma nem volt alaptalan; amitől tartott, bekövetkezett.

A kommunista önkényuralom megindulása és kibontakozása a megfigyelő és várakozó álláspontot elutasítóvá és tagadóvá tette. Ismét olyan határozott és kérlelhetetlen emigránssá vált, mint amilyen volt Horthy uralmának két és fél évtizede alatt.

Megkezdődött második emigrációja – ha ezt a fogalmat politikai értelemben használjuk.

Az 1945-ös fordulat a Massachusetts állambeli Worcesterben találta. Egzisztenciális okok miatt előadói munkát vállalt a Clark Egyetemen. Miután 1942-ben nyugdíjba ment az Oberlin College-ban, bizony nem volt könnyű megélnie a szerény tanári nyugdíjból. Nemcsak magáról és feleségéről kellett gondoskodnia, hanem idős anyósáról is, aki velük élt és beteg volt. A nyugdíjat az infláció is apasztotta, úgyhogy – mint Csécsy Imrének írta Budapestre 1946 januárjában – mellékjövedelem után kellett néznie. Előadókörutat vállalt az ország különböző részeibe, majd 1944 őszén a Clark Egyetem hívta meg vendégtanárnak. Az első évet felesége és anyósa is vele töltötte, de mivel nem tudott megfelelő lakást szerezni, a család visszament Oberlinbe. A második évre Jászi, meglehetősen kényelmetlen körülmények között, egyedül maradt a massachusettsi városkában.

Innen figyelte a háború befejező szakaszának eseményeit, Magyarország felszabadulását és a demokrácia irányába tett tapogatódzó lépéseket. Az őt jellemző alapossággal igyekezett tájékozódni és baráti levelezésekből származó értesülésekkel egészíteni ki a sajtóból nyert európai színképet. A magyarországi fejleményeket nemcsak a nemzet és az állam jövendő sorsa szempontjából kísérte figyelemmel, hanem a tekintetben is, hogy tisztán lássa, mikor nyílik meg a hazatérés ideje és milyen lehetőségei vannak a demokrata emigrációnak a hazai politikai életbe való bekapcsolódásra.

Károlyi Mihállyal és más októberistákkal arról levelezett, hogy milyen politikát lenne célszerű Magyarországon követni. Egy Károlyinak még 1944 őszén írott levelében hiányolta, hogy nem kapott választ a jövendő agrárpolitikára vonatkozó kérdéseire és Károlyinak ebben elfoglalt álláspontjára, jelét adva annak, hogy lényegesnek tartja a földkérdés megoldását. Jóllehet szovjet és kommunista részről tagadták a kolhozrendszer bevezetésének szándékát, Jászit ez nem nyugtatta meg. Óvott a termőföld kollektivizálásától, mert az szerinte az ország bolsevizálását jelezné. Kijelentette, hogy Magyarországnak összhangba kellene hoznia külügyi és katonai politikáját – mint írta – nagy szomszédjával, ugyanakkor

meg kellene őriznie nemzeti és kulturális függetlenségét. A magyarok csak szabad, szövetkezetekbe tömörült parasztság révén őrizhetik meg szellemi függetlenségüket – közölte Károlyival, és hozzátette, hogy bár elkerülhetetlennek látszik a szovjet orientáció, nem szabad szemet hunyni annak komoly veszélyei felett. „Etekintetben nem kedvelem a mértéktelen optimizmust – írta –, és a jövő problémáit bizonyos szkepticizmussal szemlélem, nem pedig túlhabzó lelkesedéssel, mint egyes fiatalabb barátaim."

A fiatalabbak derűlátása nem volt meglepő, aminthogy az idősebbek óvatossága és várakozó álláspontja sem. Mindenki a hazatérés esélyeit latolgatta. Kétségtelen, hogy hamarabb döntött az emigráns lét feladása mellett az, aki kevéssé eresztett gyökeret a befogadó társadalomban és könnyebben változtatott lakóhelyet, mint az, akit család, hivatás, megkedvelt munka, társadalmi elismerés húzott a maradás felé. Jászi 1945-ben hetven éves volt. Ebben a korban az ember már nehezen mozdul ki megszokott környezetéből, és még ha hívja is az elhagyott haza, kétszer is meggondolja a visszatérést.

Hívta-e Jászit a haza? Kétségtelen, hogy barátai és közvetlen hívei szívesen vették volna hazatérését és bekapcsolódását a polgári radikális mozgalomba, valamint az ország politikai életébe. Biztos akadtak volna más pártállásúak is – mondjuk a szociáldemokrata pártban, a parasztpártban, a kisgazdapártban és a liberális pártban –, akik a negyvenötös demokratikus kezdeményezés nagy nyereségének könyvelték volna el Jászi részvételét. A lakosság nagy része azonban nem tudott volna mit kezdeni vele. A politikai jobboldal híveinek a szemében vörös posztó volt a neve. Ellenérzéseket és indulatokat váltott volna ki a megjelenése. Az idősebbek körében azért, mert tudatukban összemosódott a polgári demokratikus októberi forradalom és a kommunista proletárdiktatúra. Jászitól ugyanúgy idegenkedtek, mint Károlyitól és Kun Bélától. A kor történetírása nem tisztázta valóságos szerepét, elhallgatta őszintén demokrata, népbarát és federalista magatartását, mitsem tudott emigrációs éveiben végbement szellemi fejlődéséről és minden szélsőséggel szembeni beállítottságáról, valamint arról a megsemmisítő kritikáról, amellyel a szovjet hegemonisztikus rendszert és a kommunista gyakorlatot illette. A fiatalabbakat pedig az iskolai nevelés és a hivatalos sajtó tévesztette meg, egyaránt negatívan ítélve meg tudományos és politikai munkásságát. Hosszú időbe tellett volna, míg a magyar társadalom megismerhette volna az igazi Jászit. Akárcsak az emigrációban, ahol még évtizedek múltán és jobb tájékozódási körülmények között is még mindig terjednek és makacsul megülepednek mindenféle tévhitek és hamis információk. Magyarországon 1945-ben, sajnos, csak kevesen ismerték fel Jászi valódi értékeit és a közszereplése kínálta hasznot.

A haza tehát nem hívta. Legalábbis nem abban a formában, hogy a hívás komolyan veendő felkérés lett volna. Minden hazahívási szándékot megbénított az a körülmény, hogy nem kívánta részvételét a politikai életben sem a megszálló szovjet hatalom, sem az általa ellenőrzött és az antikommunista Jászival megbékélni nem tudó magyarországi kommunista vezető garnitúra. A saját szempontjukból talán igazuk is volt. Hogyan is tudtak volna megférni a maguk gátlástalan és embertelen politikai gyakorlatukkal a moralitást, a toleranciát és az emberséget mindenek fölé helyező Jászi Oszkárral? Károlyit vele szemben kétségtelenül eszmeileg és emberileg gyengébbnek, ingatagabbnak és befolyásolhatóbbnak ítélték meg. Jászitól tartaniok kellett volna, hogy nem lesz elnéző, ami a politika eszmei megalapozását, és nem lesz engedékeny, ami gyakorlati megvalósítását illeti. Ezért zárkóztak el tőle és ezért befolyásolták koalíciós partnereiket is olyan irányban, hogy még a nemzetgyűlés meghívott tagjai közé sem vették fel. A magyar emigráció legfelkészültebb és legvilágosabban látó politikusa hiányzott a felszabadult Magyarország első törvényhozásának meghívott tagjai csoportjából, amelybe az emigránsok közül Károlyin kívül könnyen nyert bebocsájtást Bölöni György és Vámbéry Rusztem is.

Jászi természetesen nem ajánlkozott fel senkinek és nem is erőszakolta ki, hogy tanácsát és közreműködését kérjék. Tudta, vagy érezte, hogy ha az emigránsok nem maguk hajtanak végre politikai fordulatot, vagy nem a politikai fordulat végrehajtói árnyékában lépnek a politikai színpad előterébe, nem számíthatanak illő és méltányos szerepre. Az emigráns élete végéig kívülálló marad. Még akkor is, ha tisztelettel és megbecsüléssel veszik körül. A társadalom irigyelheti, hogy elkerülte a megpróbáltatásokat és esetleg fé-

bocsájtja meg, hogy nem osztozott a közös bajban és szenvedésben. A társadalom túlnyomó többsége úgy gondolkodik, hogy a rendszerváltozás a hazában élők magatartásának eredménye és ezért az új rendszerben is őket illeti meg a döntő szó, de még a közéleti szerep is. Ez a magyarázata annak, hogy majd minden emigráns csalódott, amikor hontalanság után hazatér és kénytelen észlelni, hogy mennyire nincsen szükség rá. Mindenre van elég és megfelelő ember. Emigráns ábránd, hogy kívánatos a közreműködés, még ha van is, amit gazdag tapasztalatok birtokában esetleg csak ők tudnak. Nem hinném, hogy a hazatért politikai emigránsok boldogok és elégedettek.

Csalódott Károlyi Mihály is, mert nem lehetett köztársasági elnök, és az ország sem igen bánta, hogy más került az államfői székbe. Ma is vannak emigránsok, akik érthetetlennek tartják, miért nincs szüksége rájuk a felszabadult országnak és miért nem hasznosíthatják külföldön szerzett tudásukat a haza javára. Jászi Oszkár okosabb és előrelátóbb volt, mint igen sok politikustársa. Eleve lemondott arról, hogy – és ebben nemcsak kora játszott szerepet – Magyarországon politikai feladathoz és tiszthez jusson. Amikor 1945 októberében levélben fordult budapesti barátaihoz és véleményt mondott – mint írta – a magyarság néhány sorsproblémájáról, sietett hozzátenni, hogy ezt nem azért teszi, mintha politizálni akarna, hanem azért, mert talán sikerül az Óceán másik feléről olyan dolgokat észrevennie, amiket a pesti társak más látószögből és másként látnak. „Szóval – folytatta – csupán véleményeink kicseréléséről lehet szó, nem pedig aktív részvételemről a magyar ügyekben. Nemcsak azért, mivel esküm az Egyesült Államokhoz köt, melyek szabadságot és fokozott munkalehetőséget adtak, hanem azért, mivel érzem és tudom, hogy negyedszázadnyi távollét után nem ismerem az új nemzedéket és az eszméket, melyek őket hevítik."

Az amerikai állampolgári eskü mint a külföldön maradás egyik oka gyakran visszatér leveleiben. Ezzel is indokolja, miért nem kíván tevőlegesen részt venni a magyar politikai életben. Ez is erkölcsi emelkedettségét mutatja. Az esküt komoly ígéretnek tekinti, amelyet nem akar megszegni, különösen nem egy olyan országgal szemben, amely neki menedéket, szabadságot és munkalehetőséget adott. Ezt csak akkor tudjuk kellően értékelni, ha látjuk, hogy mily sokan tették és teszik túl magukat eskükön és fogadalmakon, nem törődve a velük járó erkölcsi kötelezettségekkel és csak valamilyen egyéni haszon elérésére törekedve. Jászi ebben is példakép volt. Aminthogy abban is, hogy nem a maga tapasztalatait és ismereteit tartotta az egyedül üdvözítőnek, hanem kész volt tisztelni és megbecsülni az új nemzedékek eszméit és törekvéseit is.

A Budapestnek ajánlott témák között különös jelentősége volt a szovjet és nyugati együttműködés azonos mérvű ápolásának, a Nyugat és Oroszország közti ellentét áthidalásának, az állami kényszerek száműzésének és a szabad szövetkezés eszméjének, valamint annak az intelemnek, hogy barátai ne folytassanak se párt-, se osztálypolitikát, hanem – mint írta – „elő kell készíteni a lelkeket igazságos kompromisszumokra és egy fejlettebb közéleti erkölcs befogadására". Úgy látszik, hogy szívesebben látta volna elvbarátait egy etikai és morális indítékú mozgalomban, mint politikailag szervezett pártban. Minden jelentős társadalmi fordulat velejárója a szellemi és erkölcsi megújulás vágya, és nem meglepő, hogy ily történelmi pillanatokban mindig felvetődik a laza és szabad mozgalom megteremtésének ötlete, némileg félelemből is attól, hogy a párt olykor kényelmetlen kötöttségekkel jár és napi politikai célokat követve mások harcmodorának átvételére kényszerül. A mozgalom vagy párt alternatívája máig sem oldódott fel, továbbra is problémát okozva mindenkinek, aki nemes eszmék és eszmények diadalára törekszik, de tudja, hogy azok győzelme politikai küzdelmek nélkül alig érhető el.

Az Egyesült Nemzetekről szólva Jászi prófétikus előrelátással jegyezte meg, hogy a kialakuló világunión belül „szükség lesz egy európai és ezen belül egy dunai-balkáni szövetkezésre is". Az európai unió a megvalósulás felé halad, és a század vége előtt talán már magyar részvétellel is erősödik. A dunai-balkáni szövetkezés még várat magára. Egy napon azonban az is a közeli lehetőségek körébe juthat, és megvalósul Jászi federalista álma, a szövetségekre épülő és a pusztító konfliktusokat feloldó világrend.

Mindezeknél fontosabb – közölte barátaival –, hogy „egy új erkölcsöt propagáljatok, tettekkel, beszédekkel és kérlelhetetlen kritikával, s ne engedjétek, hogy a magyar közé-

tettekkel, beszédekkel és kérlelhetetlen kritikával, s ne engedjétek, hogy a magyar közéletet újra elborítsák üzleti politikusok, korrupt zsurnaliszták és cinikus intellektuellek. Az a reményem, hogy Károlyi Mihály megjelenése a magyar porondon példát fog adni heroizmusból, önzetlenségből és áldozatkészségből."

Semmi nem valósult meg belőle. Jászi barátai nem tudták megújítani és erkölcsi alapokra helyezni a közéletet. Pártjuk gyenge volt, különböző kényszereknek engedve működött, szellemi és politikai vezére nem volt, Jászi eszméi sem igen hevítették és a sok alku sem mentette meg, hogy a kommunisták gleichschaltolási tervének áldozata ne legyen.

Károlyihoz fűzött reményei sem váltak be. Ő sem tudott a magyar politikának új irányt adni. Képtelen volt a hozzá és Jászihoz hű régi és új barátokat összetartani, a Jászi által többször is emlegetett magyar Fabian Society-t megteremteni, olyan tábort szervezni, amely egyaránt szemben állt volna a restaurációs erőkkel és a bolsevizmus szállászcsinálóival. Még az a kis csoport sem alakult ki körülötte, amelyre Jászi szerint támaszkodni tudott volna és amely kovász lehetett volna az átalakulási folyamatban. Károlyit nem befolyásolták és nem lelkesítették azok a magasztos feladatok, amelyeket Jászi oly átgondoltan és nemes pátosszal tárt elé. Bizonyára fáradt is volt már, hogy Magyarország megújításával foglalkozzék.

Jászi a maga szerepét hazai elvbarátai eligazításán kívül főleg abban látta, hogy a budapesti koalíciós kormányzatot kívülről segítse és a polgári elemeket a kommunista hatalmi törekvésekkel szemben erősítse. Ezért ajánlotta emigráns híveinek, hogy térjenek haza és működjenek közre a demokrácia meggyökereztetésében. Gondja volt arra is, hogy szűkebb környezete, Csécsy Imre és közvetlen barátai helyzetét megkönnyítse, tanácsot adjon arra vonatkozóan, hogy milyen legyen az elindítandó új *Huszadik Század* és kikre gondoljanak a munkatársak toborzásában. Egész listát küldött róluk Csécsy Imrének, mindegyikükről rövid jellemzést is készítve. A leendő munkatársak közül némelyeknek a hazatérést javasolta; Menczer Bélának például, akinek 1945 júniusában azt írta, hogy „Neked otthon van a helyed, hisz a magyar demokratikus kísérlet sikere attól függ, hogy lesz-e egy megfelelően széles körű, tisztán látó és jellemes táborkara. Nagy és szép feladat lesz az újjáépítésben közreműködni". Úgy vélte, hogy a hazatérést még egy újabb emigráció kockázatával is meg kellene kísérelni. Maga azonban váltig hangoztatta, hogy esküjéhez híven Amerikában marad és onnan segíti a hazai demokratikus kezdeményezéseket, keserűen téve hozzá, hogy Magyarországon továbbra is persona non grata és „a bolsiknak túlságosan vörös posztó", mivel „nem voltam a Bethlen ideológiai mestere, mint Szekfű, vagy egyike ama kloaka zsurnalisztáknak, akiket újra az akolhoz engedtek."

1946 áprilisában arról tájékoztatja ugyancsak Menczer Bélát (elpanaszolván, hogy Nagy Vincééket kizárták a koalícióból és „növekvő aggodalommal" nézi a magyar fejleményeket), hogy barátai állandóan sürgetik látogatását. „S bár reményeik túlzottak – folytatja –, magam is úgy érzem, hogy logikus és természetes volna pályámat a Dunánál befejezni, ahelyett, hogy itt vegetáljak. Arra is számítanék, hogy esetleg hidat verhetnénk Neked és néhány más hű bajtársamnak a visszatérésre a »magyar demokrácia« javára. Természetesen mint hű amerikai állampolgár csak néhány hónapos látogatásra gondolok." Ez azonban még váratott magára.

Közben mind nagyobb csalódással töltötte el Benes magatartása és viselkedése a magyarokkal szemben. Ezt majdhogynem személyes sértésnek fogta fel, hiszen nagyra becsülte a két háború közötti csehszlovák demokráciát és – olykor a magyarok rosszallása ellenére is – védte a prágai politikát. Benes magyarellenessége felháborította. Ezt „a lelkek általános elbarbárosodása" egyik eredményének minősítette, és Lesznai Annának 1945 májusában írott levelében tanácsot kért arra vonatkozóan, hogy tiltakozása hol és hogyan történjék. Végül Vámbéry Rusztemmel közösen levelet írt Eduard Benesnek, amelyben élesen tiltakoztak a magyar kisebbséget sújtó rendeletek ellen. A levél szerint a „minden megkülönböztetés nélküli, kollektív felelősségrevonás ellentétben áll a demokratikus elvekkel, azzal a méltányossággal és igazságossággal, amelynek Csehszlovákia oly kimagasló példáját adta Közép-Európában". A kérésnek, hogy a magyar kisebbséggel való bánásmódot vizsgálja felül, Benes nem tett eleget. Jászi folytatta küzdelmét. A többi között a *New York Times*ban elítélte a ma-

gyarok kitelepítését, és amikor Vámbéry menteni próbálta Benes magatartását, megszakította a vele folytatott rendszeres levelezést, mert – mint Károlyinak elpanaszolta – „velem szemben a cseh árulókat védelmébe vette nevetséges álérvekkel". Ugyanebben a Károlyinak küldött levélben közölte, hogy egyetlen mértéke a lelkiismerete, amely a taktikázást kizárja. „Taktikázni csak annak lehet és szabad, akinek hatalma van. Nekem pedig nincs. Az ügynek csak őszinte szókimondással használhatok."

Az őszinte szókimondás jellemezte azokat az írásait is, amelyeket Magyarország helyzetéről és belső állapotáról fogalmazott meg. Ezekben tárgyilagosan képet igyekezett festeni a magyarországi politikai küzdelmekről. A *The Choices in Hungary* címen a *Foreign Affairs* című külpolitikai folyóiratban 1946 áprilisában megjelent tanulmány a demokrácia gyengeségeit, kibontakozásának nehézségeit és a szovjet-kommunista közös taktika veszélyeit elemzi, de azzal a kicsengéssel, hogy noha reménytelen a helyzet és nincsen alternatíva, a szabadságért még folyik a harc, és e küzdelem résztvevőit bátorítani kellene a tekintetben, hogy még van esélyük.

Egy évvel később az addigi remények szétfoszlani látszottak. A demokrácia erői visszavonulóban voltak, a kommunisták mind több és több pozíciót hódítottak meg, a nemzet végzetesen polarizálódott, és törések keletkeztek a szabadság híveinek arcvonalán is. Mind többen az alkalmazkodás taktikáját választották és egymás után adták fel elvi álláspontjukat, akár a koalíciós béke, akár a megmaradás érdekében. Kételyei támadtak Jászinak a *Huszadik Század*dal szemben is. Érzi, hogy a politikai félelem befolyásolja a lap szellemét. Amikor az első számnak küldött cikkében ifjúkora pozitivizmusát elavultnak nevezte és fejtegetésébe vallásos elemeket is szőtt, régi barátai közül többen értetlenségüknek és idegenkedésüknek adtak hangot. Ő viszont nem volt hajlandó tágítani, azt írta, amit gondolt és amit helyesnek vélt. „Mint szabad amerikai – írta Csécsy Imrének – sem Lukács Györgyöt, sem Mindszentyt nem tekintem oly faktornak, akik ítéletemet befolyásolhatnák." Felvetődik benne a kérdés, független álláspontjával és az igazság könyörtelen kimondásával használ-e azoknak, akiknek végső fokon segíteni akar. Ő nem alkalmazkodhatik a magyarországi közlési feltételekhez és barátai egy részének elavult nézeteihez. Nem látná értelmét, hogy a *Huszadik Század* a régi világnézeti kategóriákban szerkesztődjék, mert „erre többé nincs szükség". Nyilvánvaló volt, hogy a hajdani szabadgondolkodók, társadalomtudományi társasági tagok, *Huszadik Század*-szerzők, polgári radikálisok tábora is megoszlott és nem menvén át azon az intekllektuális változáson, amelyen Jászi, vagy nem rendelkezvén az ő tapasztalataival és nem lévén erejük önnön nézeteik felülvizsgálatára, eretneknek érezték vezérük új eszméit, sejtelmük sem volt – mint írta – azokról a problémákról, melyek alatt a világ ma vajúdik.

A tervezett magyarországi látogatás sürgetővé vált. Jászi látni akarta szülőföldjét és találkozni kívánt barátaival. A kormány hivatalosan nem hívta meg. Ebből is azt olvasta ki, hogy a kommunisták nem kívánják jelenlétét Magyarországon, ami növelte velük szembeni bizalmatlanságát. 1947 elején azonban mégis érkezett meghívás, mégpedig Keresztury Dezsőtől, a parasztpárti vallás- és közoktatásügyi miniszter részéről, aki egyetemi előadások tartására kérte fel. Amikor az Amerikai Filozófiai Társaságtól és a Társadalomtudományi Kutatás Tanácsától ajánlatot és anyagi segítséget kapott egy dunamenti tanulmányútra, megkérvényezte a beutazási engedélyt. Elképzelhető, mennyire leverte, hogy Budapestről sajnálattal közölték vele: a Szövetséges Ellenőrző Bizottság megtagadta a magyarországi beutazási engedélyt. Károlyi Mihálynak keserűen panaszolta el, hogy „a kommunisták – vagy az engem előzőleg meghívó egész kormány? – szemében megbízhatatlan és nemkívánatos elemnek számítok". Károlyi közbelépésére végül megkapta az engedélyt.

Ez azonban egy pillanatra sem tartotta vissza attól, hogy véleményét kendőzetlenül kimondja. Nem volt hajlandó megalkudni csak azért, hogy a hivatalos Magyarország rokonszenvét megnyerje. 1947 júliusában cikket írt a *New York Times*ban, amelyben elítélte Rákosiék magatartását Nagy Ferenccel és a Kisgazdapárttal szemben, valamint a kommunisták látható akcióit a hatalom teljes megszerzésére. Károlyival és Vámbéryvel ellentétben ő felemelte szavát az antidemokratikus fordulat ellen, és nem próbálta menteni

Rákosiék viselkedését. „Hallgatásom azt jelentette volna – írta Lesznai Annának –, hogy politikájukat támogatom. Ez erkölcsi lehetetlenség számomra". Majd azzal folytatta, hogy „őrült volnék, ha a reálpolitikus szerepét akarnám játszani. Nekem ma már eltávozásom előtt csak egy kötelességem van e földön: rendületlenül betartani elvi vonalamat. Sokan felfigyelnek erre, úgy itt, mint odahaza. Sokan fognak belőle erőt meríteni!"

Jászi írását megtámadta lapjában, *Az Ember*ben Göndör Ferenc, kifogásolván, hogy Nagy Ferenc és Kovács Béla védelmére kelt, nem hisz a magyar demokrácia jövőjében és úgy látja, hogy Oroszország teljesen magához hasonlóvá kívánja tenni az újonnan meghódított területeket. Azután meglepőnek nevezte, hogy Jászi azon csodálkozott, ő, Göndör a magyarországi események tekintetében „elsősorban az ott élő, kipróbált, hűséges és megbízható barátainak" hitt és nem a külföldi, amerikai laptudósítóknak. A történelem hamar bebizonyította, hogy az utóbbiaknak és nem Göndör megbízhatónak hitt barátainak volt igazuk. Újabb cikkében Jászi azt írta, hogy a horthyizmus és a fasizmus ellen nem lehet akasztással és a nemtetsző vélemények elfojtásával, a többséget kisebbségbe taszító választójogi törvénnyel és a gyülekezési szabadság durva megsértésével, az ellenfelek fasisztává minősítésével, valamint azoknak az intézményeknek és garanciáknak tönkretételével harcolni, amelyeket – az ő szavait használva – „az emberiség legfényesebb elméi és legtisztább jellemei állítottak fel". Az ilyen szellem sehol sem teremtett demokráciát, az emberi méltóság megbecsülését, csak egyéni vagy kollektív zsarnokságot. Ebben a cikkében is visszatért Jászi az egészséges parasztpolitika követeléséhez, kijelentvén, hogy a magyar Októbert nem az ellenforradalom buktatta meg, hanem „a proletárdiktatúrának az a szelleme, amely a parasztságot ki akarta nullázni politikai jogaiból és a parasztság élni akarását, hagyományos életformáit, lényeges értékeit bele akarta kényszeríteni a vértelen marxi elgondolás Prokrustes ágyába".

Ilyen közvetlen előzmények után került sor a budapesti látogatásra. A Prágában és Bécsben töltött rövid idő után Jászi október végén érkezett a magyar fővárosba, ahol régi és új barátai köszöntötték. Magyarországi tapasztalatai megerősítették rossz előérzeteit, és igazolva látta mindazokat a veszedelmeket, amelyek a magyar demokráciát fenyegették. Megkezdődött az ellenzéki pártok felszámolása és vezetőik száműzése a politikai életből, ami a koalíciós pártok megfélemlítését is szolgálta, arra kényszerítve őket, hogy a megmaradás érdekében alkalmazkodjanak a kommunista párt politikájához és készüljenek fel annak kritikátlan elfogadására. A szociáldemokrata pártban már összeállt az a csoport, amely hónapokkal később tálcán kínálta fel Rákosinak a munkásosztály hagyományos és kipróbált pártját. Jászi saját elvbarátai, a polgári radikális párt tagjai körében is észlelte, hogy ilyen megfélemlített társaság lett belőlük, és látta, hogyan keresik az életben maradáshoz szükséges legkisebb megalkuvások útját. Már elutazása előtt azt írta, hogy ha taktikai okokból és létük érdekében szükségesnek látszanék, hát tagadják meg, és ne habozzanak vele az összeköttetést a nyilvánosság előtt megszakítani.

A magyarországi látogatás után útja Párizsba vezetett, ahol Károlyin kívül látni akarta az akkor éppen a francia fővárosban tartózkodó Illyés Gyulát és kulturális attaséként a követségen dolgozó Szabó Zoltánt. A Jászival való beszélgetést Illyés megírta a *Beatrice apródjá*ban, továbbá részletesen elmondta Litván Györgynek egy dokumentumfilmhez. A beszélgetés szövege megjelent a *Kortárs* 1983. novemberi számában.

Szabó Zoltánnal a követségen találkozott Jászi Oszkár, amikor Károlyinál vacsorázott. A hármójuk között lezajlott beszélgetést Szabó Zoltán egy alkalommal elmesélte nekem, rendkívül színesen és elevenen, de Jászitól eltérően nem jártam jegyzetfüzettel és nem vetettem papírra az érdekes találkozás történetét. Amikor erről egy írásomban említést tettem és szinte felszólítottam, írná meg, hogyan zajlott le az 1947-es őszi párizsi találkozó, Szabó Zoltán arról tájékoztatott, hogy a Károlyi-Jászi beszélgetésen nem volt jelen, az a vacsora alatt történt és ő is csak másodkézből ismerte. Viszont vacsora után már ő is részt vett az eszmecserén. Károlyinéval abban egyezett meg, hogy a vacsorán csak beszélgesse ki magát a két régi barát és ő majd csak utána, feketére megy át a követi lakásba. „Jászi nem titkolta – írta levelében Szabó Zoltán –, hogy pesti tapasztalatai lehangolták és elcsüggesztették. De érezhetően szívesebben beszélt a népi mozgalomról és a szociográfiáról, illetve arról, hogy mindez

mennyire hatott rá Amerikában, s milyen öröm volt neki, hogy vagyunk. Károlyi hallgatott. Lehet, hogy mindegyiküknek jól esett, hogy másról beszélünk az előzmények után. Károlyi akkori álláspontja nyilvánvalóan összeférhetetlen volt Jászi nézeteivel és a beszélgetésükből is csak ez derülhetett ki." Az előzmények Szabó Zoltán szóbeli beszámolója szerint abból álltak, amit Magyarországon tapasztalt és az előrelátható fejleményekből, Károlyi pedig védte a szocializmust, a kormányt, a kommunistákat és a szovjet politikát, érthetetlennek nevezve Jászi borúlátását. Rossz hangulatban váltak el.

Több mint egy évvel később, 1949 januárjában Károlyinak írott levelében kijelentette, hogy tagadja „a demokrácia és az emberi szabadság megvalósításának a lehetőségét a bolsevista célkitűzés és a bolsevista morál alapján. Ellenkezőleg, ezek által csak mindjobban eltávolodunk tőle. És ebből – folytatta – egy személyes probléma is nehezedik reánk: vajon tovább élhet-e egy barátság, mely kizárólag a múlt emlékeiből táplálkozik, s melynek nincsenek gyökerei sem a jelenben, sem a jövőben." Ez volt az a búcsúlevél, amit mint „a sírig hű ellenfeled" írt alá.

Európai útjáról két előadást tartott és benyomásai sokszorosítva is megjelentek. Károlyin kívül formálisan hazai barátaival is megszakította a politikai kapcsolatot, nehogy megnehezítse helyzetüket és jövőjüket. Csécsynek megírta, hogy képtelen dolgokat belátni és magyarázatot találni olyasmire, amivel nem érthet egyet. Csak egyetlen kötelességet lát: azt, hogy leszögezi, amit tapasztal, és abból milyen következtetéseket von le.

Nemes lelkületére jellemző volt, hogy noha Göndör Ferenccel végzetesen elmérgesedett a viszonya, 1948 májusában felszólalt Göndör lapjának magyarországi kitiltása ellen, majd novemberben *Az Ember*ben közölte *A szovjet társutazók filozófiájához* című terjedelmes írását, amelyben Csécsy Imrének a *Huszadik Század*ban megjelent elvi kérdéseket taglaló cikkére reagálva kifejtette, hogy naivitás a liberális hagyományoknak a készülő szocializmusba való átmentésében reménykedni, mert – mint írta – „humanizmust keresni vagy védelmezni igazi demokrácia és valódi emberi jogok nélkül, fából vaskarika".

A politika ezután elcsendesedett körülötte. Magyarországon csak Csécsy Imrével levelezett. Állandó kapcsolatban állt hajdani feleségével, Lesznai Annával. Kedvesen és készségesen válaszolt azoknak a negyvenhét után emigrált politikusoknak, akik levéllel keresték fel és tanácsát kérték. Kovács Imrének azt írta, hogy rokonszenvvel nézi csoportjának tevékenységét, fel is hívná rá amerikai körök figyelmét, de az emigráns politikában nem akar tevőlegesen résztvenni, már azért sem, mert sokat foglalkozik a magyar problémákkal és az amerikai közvéleményre gyakorolt hatását gyengítené, ha bármely csoportnak elkötelezné magát. Levelezett Peyer Károllyal, Barankovics Istvánnal, Nagy Vincével, Horváth Barnával, Szabó Zotánnal, a régiek közül Polányi Károllyal, Menczer Bélával, valamint más hűséges barátaival. Miután közel laktak Oberlinhez, személyesen is többször találkozott Reményi Józseffel és főleg Borsody Istvánnal, akit különösen kedvelt és becsült, munkájának folytatóját látva benne. Menczer Bélának 1950 decemberében keserű szavakkal panaszolta el, hogy érzi 75 évét és az egészsége sem a régi. Apad a munkareje, az infláció következtében állandóan csökkenő nyugdíja szegényes életmódra kényszeríti, és gyötri két fia, Gyuri és Andris távolléte. „A magyar helyzet reménytelensége és elaljasodása is állandóan kínozni fog, és megmaradt csekély számú hívem veszedelmes helyzete állandóan bánt – írta említett levelében. – A Károlyi kritikátlan mitlaufersége és Vámbéry (Isten nyugosztalja!) megbotlása megszakították életem dinamikus részével való kapcsolatomat." Örömmel közli viszont, hogy befejezte a zsarnokgyilkosságról angolul írt és John D. Lewis oberlini tanártársával közösen megjelentetni kívánt könyv reá háruló részét, és egy másik nagyobb lélegzetű tanulmány is kikerült a keze alól. Időnként azonban a melankólia keríti hatalmába. Ezt a kétségbeejtő nemzetközi helyzet idézi elő. „A szovjetek győzelme és a demokrácia megalázása elképesztő. S Churchill után nincs sehol egy vezéri egyéniség."

Ebben az állapotában jelentkezett nála Svájcból a *Látóhatár* szerkesztősége, írást kérve tőle az éppen elindult folyóirat számára, abban reménykedve, hogy fiatal demokrata emigránsok vállalkozását megértéssel fogadja. Gyorsan válaszolt. „A két lappéldány – írta Vámos Imrének – úgy hatott rám, mint egy szép ígéret és élő remény nagyon sok sötétség és rövidlátó múltbakacsintás közepette. Boldogan látom, hogy az Önök lapja ne-

mes idealizmus és a tényeket megértő realizmus terméke. Szívből kívánok kitartást, töretlen bátorságot és komoly sikert, az olcsó taktikai sikerek megvetésével."

Ettől kezdve Jászi Oszkár a *Látóhatár* szellemi vezetőinek és leggyakoribb munkatársainak egyike lett. Minket büszkeséggel töltött el, hogy támogatja kezdeményezésünket, neki örömöt okozhatott, hogy ismét van fórum, amelyen megszólalhat, ha fontos mondanivalója van. A szerkesztőségnek szóló leveleit Vámos Imrének küldte és Vámos továbbította neki véleményeinket, kéréseinket, ötleteinket, információinkat. A *Látóhatár* több nagyjelentőségű tanulmányával ajándékozta meg. Ott jelent meg a *Kelet és Nyugat harca*, a *Hogyan készül a béke*, a *Miért nem sikerült a dunavölgyi federációt megalkotni?*, *A cseh katasztrófa – és amit tanulhatunk belőle*, a *Realisták és Utópisták a nemzetköziségről*, valamint önéletírásának négy részlete.

Az előbb párizsi, majd később müncheni folyóiratnak nemcsak kéziratokat küldött, hanem részt vett szerkesztésében is. Véleményt nyilvánított a megjelent közleményekről, témákat javasolt, a terjesztés problémáival foglalkozott, szerkesztőket toborzott, ajánló leveleket írt azoknak, akikről feltételezte, hogy előfizetnek majd. Volt, akit ő kért fel, hogy legyen a *Látóhatár* munkatársa. Amiként 1947 elején Csécsy Imrének részletes listát küldött a közreműködésre felkérendő szerzőkről, úgy tett javaslatot Vámos Imrének, hogy kikhez forduljon és kiktől kérjen kéziratot. Amikor 1953 januárjában áttértünk a nyomtatásra, szívvel-lélekkel ajánlgatta a folyóiratot majd mindenkinek, akivel levelezett és akiben potenciálisan szerzőt vélt felfedezni. A *Látóhatár* munkatársaival folytatott levelezése nem merült ki a folyóirat ügyeiben való eszmecserében, hanem kíváncsi volt, hogyan élünk, mit dolgozunk, milyenek a családi viszonyaink és milyen problémák foglalkoztatnak. Amikor többen Münchenbe mentünk a Szabad Európa Rádióhoz, figyelmeztetett, hogy ez az intézmény menynyire elfogult a politikai jobboldal javára, és óvott attól, hogy bármilyen előnyökért is feladjuk szellemi függetlenségünket. Kovács Imre védelmére kelt, amikor méltatlanul meghurcolták Amerikában, és a müncheni szerkesztőség mellé állt, amikor arra történt kísérlet, hogy a mccarthyzmustól való félelemből és a boszorkányüldöző amerikai dühét elhárítandó módosítsunk szerkesztői gyakorlatunkon. Ravasz Károlyt pedig terjedelmes levélben igazította el egy jelentős személyes és közügyben.

Igazi ügyember és mozgalmi ember volt. Mindig azt nézte, mi használ és mi árt azoknak a fennkölt eszméknek, amelyeket barátaival, híveivel együtt vallott, és azoknak a kezdeményezéseknek, amelyeket velük elindított vagy amelyekben szerepet vállalat. Barátai és hívei körét valódi közösségnek fogta fel, amelyben mindenki felelős mindenkiért.

Közös ügynek tekintette a humánum, az emberi méltóság, a demokrácia, a nemzeti és a liberális eszmény diadaláért vállalt küzdelmet.

A *Látóhatár* belső körét olyanok alkották, akik a népi irodalom művein nőttek fel és fiatal korukban a népi mozgalomban tevékenykedtek. Jászi Oszkárról tudtuk, hogy a legsúlyosabb magyar létkérdések közé sorolja az agrárszegénységet és a legfontosabb feladatok közé a szabad és független parasztság megteremtését. Azt is tudtuk, hogy kitüntető érdeklődéssel fogadta és bizalommal kísérte a népi írók, szociográfusok jelentkezését, olvasta műveiket és nagyra értékelte a feudális társadalom lebontását, a sürgető reformok megvalósítása érdekében kezdett harcukat. Nekünk elárulta, hogy a népi mozgalomtól várta annak a társadalomátalakító programnak a megvalósítását, amelyet a polgárságnak nem sikerült végbevinnie. A *Látóhatár* kis körében látta a *Huszadik Század* és a polgári radikalizmus utódát, a polgárság után a népi mozgalomban azt az erőt, amely képes a demokrácia jegyében az országot és a népet megújítani. Ezt sem ő nem érhette meg, sem a népiség hívei nem vitték végbe, de az ötvenes évek elején és közepén erősen reménykedett abban, hogy eszméi ebben a táborban élednek újjá, és innen várható annak győzelme, amit oly határozottan és szenvedélyesen hirdetett. Reményeit igazolva láthatta abban az ünnepi számban, melyet a *Látóhatár* 1955 márciusában nyolcvanadik születésnapjára jelentetett meg. A hajdani és az új barátok által írt, Borsody István által szerkesztett tanulmány- és cikkgyűjtemény hódolat volt Jászi eszméi, tudományos és politikai tevékenysége előtt. Arra törekedtünk, hogy avatott tollak vessék papírra, amit Jásziról tudni illett, és rajzolják meg annak a férfiúnak a portréját, akit mind a jobboldali, mind a baloldali szélsőség csak rosszindulattal és hamisító szándékkal tudott megközelíteni. Jászit meghatotta ez a tisztelgés.

A szerkesztőségnek küldött *Köszönet*ében azt írta, hogy „ez a dokumentum oly mélyen megrendített, mint talán semmi más hosszú életem folyamán... Ti, barátaim visszaadtátok nekem azt a hazát, amelytől ellenségeim évtizedeken át igyekeztek eltávolítani. A Ti hitetek, bátor kiállásotok egy még mindig sokak által megnemértett vagy elítélt állam- és társadalom-eszmény mellett, mutatja, hogy nem éltem hiába". Ünnepelték őt mások és másutt is, ami jól esett neki. Ezt elégtételként fogta fel a sok méltánytalanság és bántás után. Károlyi halála után az özvegynek lelkesen számolt be a *Látóhatár* ünnepi számáról és arról, hogy a folyóirat „bátor és tiszta fiatalsága a maga egészében elfogadta, sőt kérte vezetésemet a politikai és szociális problémákban... Jól esett látni, hogy egy derék és lelkes magyar csoport tőlem kér útmutatást, nemcsak Münchenben, hanem sok más táján a világnak."

Az ünneplés csak rövid időre feledtette megrendült egészségét és lankadó munkaképességét. Mind gyakrabban panaszkodott, hogy betegségek gyötrik, és csak lassan, nehezen tud dolgozni. Megrendítette Károlyi Mihály halála is. A tragikus hír elgondolkoztatta közös múltjukon és azon, hogy miért szakadt meg nemcsak együttműködésük, de barátságuk is. Már a *Látóhatár*nak küldött *Köszönet*ben is hiányolta, hogy a tiszteletére kiadott különszámból hiányzott Károlyi szerepének méltatása. Nélküle nem lett volna Október – írta, és röviddel utána megígérte, hogy foglalkozni szeretne Károlyival, amit a *Látóhatár* örömmel fogadott, mit sem törődve azzal a visszhanggal, amelyet egy Károlyit méltató írás kelthetne. Jászi ugyanis jelét mutatta annak, hogy elszállt belőle a régi harag, és kész átgondolni Károlyiról valott korábbi nézeteit, annak megalkuvásait ostorozó szigorú ítéleteit. Az írást érdeklődéssel vártuk, noha a viharfelhők gyülekezését is láttuk. A politikai emigráció jobb- és szélsőjobboldali körei kezdettől fogva elítélték a Jászi iránti érdeklődést és rokonszenvet. A hangadónak számító *Hungária* című lap többször megtámadta miatta a *Látóhatár*t, és a Jászi-különszámról mocskolódó cikk jelent meg egy délamerikai orgánumban. Elképzelhető, milyen megütközés fogadta volna Jászi enyhült hangú tanulmányát az immár halott Károlyiról. Ez azonban nem készült el, és a határidők eredmény nélkül követték egymást. Jászi Oszkár egészségi állapota annyira megromlott, hogy képtelen volt terveit megvalósítani.

Erejéből már csak arra futotta, hogy 1955 végén ankét szervezésébe kezdett, és 1956 februárjában mintegy negyven barátjának és ismerősének levelet küldött. Abban Károlyival kapcsolatban több kérdésre kért választ. Az volt a terve, hogy az ankét anyagát a maga Károlyi-tanulmányával publikálja a *Látóhatár*ban. Elsősorban nem Károlyi hívei, hanem inkább ellenfelei és a vele szemben közömbösen viselkedő kortársak véleményére volt kíváncsi. Tízvalahányan válaszoltak. Az anyag 1956 áprilisában a *Látóhatár*hoz került és rám bízatott. Jászinak az volt a kívánsága, hogy tegyem hozzá a még beérkező válaszokat és az általam ígért cikket, ha pedig elkészül Károlyi-tanulmánya, közölhető az egész. Erre már nem került sor. A körkérdésre adott válaszokat 1982-ben publikáltam. Állapota hónapról hónapra romlott. Befejezetlen maradt Károlyiról elkezdett írása, és befejezetlenek az emlékiratai. 1956 áprilisában prosztata-operációt hajtottak végre rajta, ami sikerült, de azután infekciót kapott és néhány napig eszméletlenül feküdt. Szervezetét új és hatásos gyógyszerekkel sikerült életben tartani, de szeptemberben összefüggő beszélgetésekre már képtelen volt. „A világ eseményeiről már nem tudott tudomást szerezni – írta Lányi György, barátja és utóda az Oberlin College-ban. – Számára az idő megállt. Már az általa annyira megvetett Rákosi Mátyás bukását sem tudta vele megértetni a felesége; a magyar forradalomról és hazájának újabb romlásáról semmit sem tudott. Öntudata akkor már időtlen időkben révedezett." Októberben majdnem feladták a reményt, de aztán magához tért. Volt, hogy a feleségét sem ismere meg. Január elején meglátogatta Polányi Mihály, aki előadásra érkezett Oberlinbe. Őt megismerte és néhány percig beszélgetett is vele. Aztán megint elaludt. Csak nagy ritkán szólt egy-két szót. Felesége mindvégig mellette volt és gondosan ápolta. Február 9-e után már nem evett, nem ivott, orvosságot sem szedett. Napokig eszméletlen volt, de orvosai szerint nem szenvedett. 1957. február 13-án, délután egy óra húsz perckor halt meg, felesége, Recha asszony karjaiban, egy oberlini szanatórium földszinti szobájában.

Február 24-én búcsúztak tőle az oberlini teológiai főiskola francia-román stílusú ká-

polnájában. Mintegy hatvan gyászoló gyűlt össze. A független református egyház lelkészének imája után Jásziné által kiválasztott bibliai idézeteket és verseket olvastak fel, majd a College nevében tanártársa, John Lewis, a magyarok nevében Borsody István búcsúztatta angol nyelven. „A második világháború után, a szovjet szolgaságba döntött Magyarország demokratikus száműzöttjei az ő nevét írták szabadságharcuk zászlajára – mondotta Borsody –, s folyóiratuk, a *Látóhatár* hivatásának tűzte ki Jászi szellemi örökségének ápolását. S miközben gyászoljuk szeretettel barátunkat és tanítónkat, megújítjuk hitvallásunkat is az ő eszményeiben."

Azóta bizony megfogyatkoztunk. Kevesebben lévén, a megmaradottak vállát kétszeresen nyomja az ígéret beváltásának súlya.

BISZTRAY ÁDÁM

Mint csontszáraz venyigét

Ki lesz követed,
hogy megértsem a hívást,
ki lesz tolmácsa egy másik nyelvnek?
Figyelem az írást,
de a láng hegyén
pattog a szó, amit nem értek,
félsz van bennem máig
és a kurta idő félelme,
előbb cseppen a semmibe viaszom,
mint lassú igéid tudnám betűzni híven.
Más léptekkel ígérsz,
te más léptekkel szórsz magot
s hagyod növekedni a zöldhámú vesszőt,
mintha külön földabroszt
terítnél elém,
nincs más dolgom, csak hinni,
és követni ujjad kényes rajzát a porban,
hegyen, síkon és tengeren,
ahogy napra nap
mozdítod tengelyén a Gömböt.
Lesz-é vajon termés,
vagy tűzre vetsz,
mint csontszáraz venyigét ősszel?

LÁNG ZSOLT

A TÖRTÉNETMONDÁS HITELE

Bogdán László: A késdobáló

Könnyű kísértésbe esni, ha Bogdán Lászlóról, illetőleg az őt érintő dolgokról írunk, ti. készségesen kínálkozik néhány BL-sztori, amelyek színesen előadhatók, ráadásul igencsak találóak, azaz az iromány célozta tanulságok tetszetősen kibonthatók általuk. A házkutatássztori különösen szép („szép, mint egy tőrdöfés"), nagyon jó a Mózes Attilás epizód, Mózes, Egyed meg ő, igen blikkfangos, és ott van a csuklóvédős jelenet, amikor BL megjelenik a kocsmában, és Salat Leventének panaszkodik. Feladatomat nem oldhatom meg ily könnyedén!

Közismert az a definíció, illetve válasz inkább arra, hogy mennyit ér az író: gyakorlatilag az aktuális irodalmi közvélemény dönti el. Hogy mit nevezünk irodalmi közvéleménynek, nehéz meghatározni. Ám a kérdéstől a fogalom összetevőire bomlik, és rátalálunk, mint tortaszeletben mogyorókrémre, a fent idézett, az anekdoták alkotta rétegre. Vizeinkre evezvén, szolgálatkészen indoklódna így, miért állna egy BL tárgyú tanulmány jószerével csupa anekdotából. Aztán, komolykodón vizsgálódva, kiderül, hogy van fontosabb, van valami szolidabb dolog is, szolidabb hatás, aminek a következményeképpen a kortársi közvélemény módosulhat az időben, hogy átadja helyét egy súlyosabb és tartósabb ítélkezésnek. Pl. T. hihetetlenül népszerű és elismert szereplője volt a maga korának, számtalan anekdota kísérte, mint lepkefelhő az erdei remetét; ez immár eltűnt, elmaradt, az előbbi hasonlatból dolgozva, lekopott róla, mint lepkék hímpora, ő pedig másféle érvényesnek számító besorolást kapott. De máris ellenpélda kínálkozik, természetesen az ellenpéldának is lesz ellenpéldája és így tovább. Bővérű, de steril okoskodás.

Aktuálisabban vizsgálódom.

Az általánosan vett irodalmi közvélemény Bogdán helyét igen gyakran (ötből négy) az újítók között jelölte ki. Úgy gondolom, ez a vélekedés hanyatlóban van és hamarosan módosulni fog, mert Bogdánt sokkal jobban jellemzi a hagyományos menetű történetmondás, mint a merész formai vízió és találékonyság. A *Promenád* (alcím és a ciklus megjelölése: *Töredékek vígeposzból)* sugalmazza a fenti kijelentést, a folytatás, *A késdobáló* pedig egyértelműen kimondatja; és a kudarcaival teszi ezt – amelyek nem a sajátjai, mert végül is az első könyv kialakította szerkesztésmód hibáiból erednek. Bogdánt a tehetsége itt végképp kijátssza maga ellen; ez a tehetség ellenállhatatlanul íratja azt a gazdag és bő szerkezetű anyagot, amit ő egy kitartóan bonyolult, mesterséges konstrukcióba akar átdolgozni. (Azt lehet mondani, Bogdánt a tehetsége – készség és tudás – magánéletviteli dolgokban is tanulságos, kristályosan megfogalmazható kalandokba keveri. Ezért lehetne vele kapcsolatosan a lényegről olyanképp is beszélni, és komolyan akár, hogy feltárnánk az anekdoták rétegeit.) (Ugyancsak anekdotikus Bogdánnak a helyről, emberekről, eseményekről, kocsmákról, vonatokról, könyvekről való ismeretanyaga.)

A történet mindent magába fogadhat, és együtt is van benne minden; ha velejárója volna a keretezés, akkor mindent saját kereteivel foglalna magába. Ez viszont nincs így, amiből következik, hogy nem tudom definiálni azzal, amit magába foglal, vagyis az időben mindig megelőz, nem mehetek elébe, nem készíthetem elő érkezését.

Nagyon jó volna *A késdobáló*, ha nem volna a *Promenád*. Abból, ahogyan a lendületesen elmesélt történet nem ágyazódik be a stilizált világba, hanem elfordítva róla tekinte-

tét, „kötetlenül" találkozik velem, és megteremtődik a régen várt közösség, azaz benne magamra, az én történetemre ismerek, hatásából tehát, megsejtem a kifundált építkezés, a *Promenád*ban többször elmagyarázott, olykor hivalkodóvá váló regényszerkezet másodlagosságát, efemer magabiztosságát.

A késdobáló a dédapa utáni nyomozással kezdődik, Boticselli Lajos visszautazik a múltba, hogy találkozhasson Ödön von Boticsellivel, bűvész dédapjával; itt a történet mesélője és főszereplője egyazon személy. Majd jön Boticselli Lajos esküvője, ahol viszont főszereplő és mesélő különválnak, talán mesélő meg lejegyző lesz egy. Következik a legfontosabb fejezet, a nagybácsi meséje, Boticselli Artúr története, középpontjában a dédapával, Artúr, azaz Frédi mondja Boticselli Lajosnak, aki néha átveszi tőle a fonalat, és legalább négy időpontból dolgozza a szövetbe sormintáit (avagy *sorsmintáit*, lásd háború, menekülés, szerelem, bosszú, kisváros, oroszok, románok, Balkán etc.).

E bonyolult szerkesztést jól tudom magyarázni a hitelességről szóló mondatokkal. A valóságos történelem és az elbeszélt történet között állandóan ott van az árulkodó, leplezhetetlen megoldatlanság. Másrészt a tények elmondása és a történés természete sem fedhetik egymást, tehát az események kiragadása és felidézése elfödi azt, amiről szót akarunk keríteni. Hogy miről? – gondot okoz ez is, mert az író számára nem a történelem fontos, illetve ahogy abban a valóságos szereplők valóságos indulatokkal cselekszenek, hanem az, amit ezek az elillant szereplők megőriztek magukban belőle és el tudnak mesélni, „egy elfelejtett létezés".

Végső soron annak a hiteléről beszélek, amit úgy hívunk: *a művészi átdolgozás.*

Bogdán hatalmas épületet tervez, előrelátóan rengeteg szobát alakít ki és rendez be. Várakozik. Azt hiszi, nem jöhet közbe semmi, mindennek megvan a helye, nem lesz zavar. De nem így történik.

Hogy nem így történt, az a mondataiból rögtön kiderül.

Igaz, a Bogdán-mondathoz nem lehet simán megérkezni, mint például – az írás elején emlegetett nevekből választva – a Mózes-mondathoz: ahová út vezet. A valóság értelemmel bír, a valóságos mondat értelemmel teli, elfogadható meghatározás. Az értelem kikövezte út biztonsággal vezet a Mózes-mondathoz; biztonságunk pedig fokozódhat, ugyanis mondat és valóság precízen egybeesnek: a grammatikai tér tiszta, nyugalmat áraszt, a rejtély nem létezik, nem benne való. (Bogdán-mondat után nyomozok, s másvalakihez érkeztem. Nota bene: ez is jellemző, ha BL-t választom tényked̄ésem ihletőjének.)

Egy kelet-európai sokat tud, mondjuk többet, mint egy nyugat-európai, de persze édeskeveset, vagyis nem eleget. Az otthonosság elillan. *Az értelem furcsamód kezd valami mást jelenteni, nem a káosz és a rejtély hiányát, hanem azok befogadását és megértését.* A valóság a szónak (vagy minek) az árnyéka lesz. Új vidékre vezetnek vágyaink.

Billegetőzik a világ: menetrendszerűen támad fel az új otthontalanság; falakkal körülkerített terekre vágyunk, ahonnan ablakokon át bámulhatjuk az iménti helyszíneket. Otthonosság otthontalanságot szül, és viszont. Sejthetően: Mózes-mondatokat kutatva, előbb Bogdán-mondatokhoz fogok érkezni, azok otthontalanságáról, a grammatikai térben messzevetülő árnyékairól fecsegek. Dehát hová vezetne az örökös mellébeszélés?

A történetmondás sodrása és tisztasága hatékonyabb most, mint a legravaszabbb stilizáció. A történetmondás direktsége, noha úgy tűnik, szinonímája a nyerseségnek, a kidolgozatlanságnak, a lanyhultságnak, mégis képes igazán hiteles koordinátákat kialakítani a sokravágyó fikció számára is.

A „sok-sok szobákban" Bogdán várakozik, valamennyiben. Még bízik a tervrajz tökéletességében: termeszhad nem hordja szét, ár nem dönti össze. Ám a Bogdán tervezte sokszobás épület valójában egyetlen szoba lehet, kút, kút a felszínen: instabil konstrukció. Ami nem épül fel. Inkább: nem fontos, hogy felépül vagy sem. Ami lesz, kajánul és szomorúan néz vissza arra, ami indult. Rejtélyessé tágul az adott irányba elindí-

tott művelet. „Bonyolultabb a dolog, mintsem hiszed." A világ nem azért van, hogy megoldandónak tekintsd.

A szerkesztés túlbonyolítását tudnám magyarázni másfelől is, mégpedig a magyar próza „eredményeivel"; bár eredmények voltak a másik szálon is, például Lengyel Péternél, és anélkül, hogy kifejteném meg részletezném, utalnom kell az erdélyi hagyományokra. Mindamellett szívesen rokonítanám Hraballal (amikor olvastam, egészen Hrabal-szintű élményeim voltak). Vagy Grendellel. Ő is nemzeti-kisebbségi hétköznapokba ágyazott történeteket mesél el etc. Ez a kisebbségi lét most tényleg érdekel: lehet-e így élni, nem nonszensz-e, lehet-e egy élet, egy hely vagy akár egy paradoxon a birtokunk? Kiderül, mégsem rokoníthatók: Grendel jóval rezignáltabb, rá alkalmasint az egzisztencializmus terminológiája alkalmazható, Bogdánt a jó öreg erdélyi pragmatizmus jellemzi, derűs, bizakodó, többször utal egy Artisztotelész-passzusra, ti. a cselekvés értelmére.

Kívánatos, hogy a regények meghaladják a filozófiákat. A Bogdán-történet megteszi ezt: túllendül a tervezett „mondanivalón", miáltal történik ugyan más is: fedetlenül maradnak a hiányok, repedések, melléfogások. A történetmondás sodrása megemel, és akkor rálátok a túlszerkesztett mederrajzra. A hiányokról, a melléfogásokról nehéz beszélni; a műbírálat olyan (kevély és tévedhetetlen) ábrázatú maszkot vett fel, amit már egyértelműen nevetségessé tett az idő. Sok mindenről kellene beszélni, hogy higgyél nekem. A dédapa „filozófiáját" a történetmondás folytonossága teszi hitelessé, az elbeszélt élet, és nem a kiugratott, bekeretezett, megszívlelendő moralizálások. A szerkesztés ebben az esetben azzal ássa alá a történetmondás hitelét, hogy a moralizáló eszmefuttatások szellemi alapjának a swedenborgi látomást komponálja be (jóról és rosszról), mely látomás-leírás különben zavartalanul beépül a történetmondás ritmusába (beépül, de nem alapként).

A legtöbbet és a legszebben a történetmondás és szerkesztés viszályáról a könyvben szereplő „idők" mondanak. Mindketten bevetik a maguk időkezelését: a szerkesztés látványosan, ezért olykor brutálisan váltogatja az idősíkokat, a történetmondás villant és áthelyez, nem is kezeli az időt, mert az időt szintén magába foglalja: vannak mondatai, ahol egyszerre ötféle időpont érintkezik egymással. („Kézen fogom Lucit, vacogva rohanunk a ház felé, térdig, combközépig süppedve a hóba, újabb lövések csattannak, felkiáltójelek egy befejezetlen, talán el sem hangzó mondat végén, a nap is eltűnik egy sötéten gomolygó felhő mögött, a cápa alakú felhő mintha lenyelné a napot, észrevehetően sötétedik, a hó sötétkék csillogást kap, szél támad, az ágakról peregni kezd a hó, egy pillanatra úgy tűnik, a sötét hótömegekre porcukor hull, ez annyira valószerűtlen, hogy idegességemben nevetni kezdek, egy géppuska is felugat, nem is olyan távol, állapítom meg azonnal, már a ház elé érünk, az ajtóban nagyapám és a színész fogadnak." Ahogy a felhő váltja alakját, úgy merül föl ebben a mondatban a menekülés jelenete, a hazaérkezés utáni „időjóslás", a kalamajka az orosz katonával, a tengerparti kozmikus párviadal... Súlyosak az ilyen mondatok, erő van bennük. Hogy egy biztosan ismert épületet kiengedjünk a kezünk közül, és elviseljük a káosz és a rejtély beáradását terveink közé – ehhez nem kevés erőre van szükség.) A szerkesztés időkezelése illuzórikus, „locsogó", sokszor kívül kerülök a könyvön, nélkülem olvasódik tovább; a történetmondás nem enged el, nem zökkenek ki. Végig érzem az elmondás idejét – egy konkrét tapasztalat. És ez nem várt mértékben számít. A legsúlyosabb idő számomra mégiscsak a megírás ideje, a mondatok lerakódásának ideje, a betűvetés ideje. *Pokoli óra, amelyben kiderül, hogy minden valaha volt értelmekből való. (Kriterion, 1991)*

GYÖRFFY MIKLÓS

SZEGÉNY JORIK BOHÉMIÁBAN

Békés Pál: Érzékeny útazások Közép-Európán át

Mikor kezembe került Békés Pál új könyve, és elolvastam a címét: *Érzékeny útazások Közép-Európán át*, eszembe jutott a szerző jónéhány éve megjelent *Szerelmem, útközben* című, „háromfejezetes" elbeszélés-ciklusa, amely szintén utazásokról szólt. Sőt kettő közülük éppen közép- (vagy kelet-) európai utazásokról: az első fejezet love-storyjának keretét egy romániai hobós autóstop-út adta (bár az író nem nevezte meg a helyszínt, igyekezett tetszőleges színtérré absztrahálni), a harmadik fejezet tárgya pedig egy bulgáriai IBUSZ-út volt, hőse a társasutazás idegenvezetője. Mivel Közép-Európáról mint politikai-történelmi, szellemi-kulturális stb. színtérről manapság sok szó esik, úgy gondoltam, Békés Pál regénye ennek a Közép-Európának valamiféle szubjektív mustrája, a Fidesz-nemzedék képviselőjének úti beszámolója arról a Közép-Európáról, amelyet autóstoppos-hátizsákos kalandozásain ez a nemzedék jobban vagy másképpen ismert meg, mint az előzőek, és amely éppen a regény megjelenése előtt forradalmi átváltozáson ment keresztül. Igazoltnak látszhatott tehát olvasói várakozásom, amely azonban nem teljesült be: az *Érzékeny útazások* nem az a könyv, amelyik mintegy kiszámítható volt, és a „levegőben lógott".

Mármost ez inkább a regény javára szólhatna, hiszen a jó regények nem valami hiány, valami aktualitás megrendelésére és betöltésére születnek (bár az is közrejátszhat létrejöttükben). Ugyanakkor az, hogy ez a regény nem az, amire számítani lehetett volna, önmagában még nem is erénye.

A regény végén ott olvasható keletkezésének ideje: 1987. Ez is olyasmi, aminek van most regényen kívüli vonzata. Jelentheti például, hogy kedves olvasó, mikor én ezt a könyvet írtam, még sejtelme sem lehetett az embernek, mi minden fog itt történni. Meg azt is: én is áldozata vagyok az áldatlan magyar könyvkiadási állapotoknak, hiszen bár bevezetett szerző vagyok, mégis évekig kellett várnom, hogy új könyvem megjelenjen, és még örülhetek, hogy egyáltalán megjelent. A kritikus erre vonatkozólag sem tehet mást, mint hogy eltekint a kísérő körülményektől, és ahogy elfelejti, mit várt a könyvtől, megítélésében csakis abból a történelmi pillanatból indul ki, amelyben olvassa és ír róla.

Mindezt azért is kellett előrebocsátani, mert az *Érzékeny útazások* főhőse, Jorik András antikvárius-tanonc meghatározó vonása az, hogy nem akar tudni politikáról, történelemről, históriai körülmények szabta megfontolásokról. Kerül minden találkozást a történelemmel, különösen annak tolakodó és kellemetlen huszadik századi szakaszával és közép-európai nyomaival. Olyasvalakiről van tehát szó, aki szinte ellentéte a cím alapján (megengedem: csak tőlem) elvárt hősnek. Véletlenül éppen Békés Pál regénye előtt olvastam Szász Imre *Megyek ha elbocsátasz* című új regényét, amely önéletrajzi ihletésű és az elmúlt évtizedekben játszódik ugyan, szerzője szerette volna mégis úgy megírni – mint ezt regénye előszavában meg is vallja –, hogy se a politika, se a történelem ne játsszék benne számottevő szerepet. „Mert a politika roppant mulandó, bár amíg van, durvábban, gyilkosabban irányíthatja életünket, mint az, ami igazán fontos és örök: szerelmeink, munkánk, gyerekeink és természetes halálunk."

Ha nem tudhatnám, hogy Békés Pál még a „történelem-előtti" időkben írta meg Jorik András utazásának történetét, azt gondolnám esetleg, lám csak, az irodalomnak is kezd elege lenni a politikából és a történelemből, mint napjaink közép-európai állampolgárá-

nak, aki szabotálja a választásokat, és azt nézi, merre menekülhetne. A posztmodernizmus követőjének nem is volna ez olyan nagy újság, de éppen Kelet-Közép-Európában még a posztmodernek sem szabadulhattak egykönnyen a politikától, és igencsak kérdéses, mennyire fognak (vagy akarnak-e egyáltalán) szabadulni tőle a közelmúltban történtek után, még akkor is, ha az emberek döntő többsége valóban ezt szeretné: az igazán fontos és örök dolgoknak élni végre, ha még nem késő.

Békés Pálnál persze, mint kezdettől fogva a kelleténél is nagyobb valószínűséggel tudható, ironikusan ábrázolt eltévelyedésként értendő a történelemnek ez az elutasítása, sőt: éppen az a tanulság kíván a regény megjátszandó tétje lenni, hogy Közép-Európában nem lehet Jorik-módra érzékenykedve utazgatni. Az érzékeny (vagy érzelmes) utazás itt nem annyira egy bizonyos, esetleg ma is gyakorolható utazásfajtát jelent, hanem inkább a tizennyolcadik és tizenkilencedik század fordulóját, e korszak nyelvét és kultúráját, s legfeljebb ezen belül bizonyos utazási szokásokat. Az író vesz egy ifjú hőst, akinek Lawrence Sterne *Sentimental Journey*-jének első személyű elbeszélő hőse nyomán a Jorik nevet adja, és utazásra viszi őt azért, hogy a korabeli konvenció szerint útirajzot írasson vele. Beszámolóját Jorik természetesen az egykorú nyelven és stílusban írja, ami a magyarban valamivel későbbi korszakot jelent, mint a példaképül választott Sternenél. De hiszen nem is csak Sterne volt Békés Pál mintája, hanem talán még inkább *Érzékeny útazásai*nak Kazinczy-féle fordítása és a nyelvújítás-kori magyar nyelv. Jorik András, noha kortársunk, és utazására többé-kevésbé jelenkorunkban kerül sor (igaz, mesésen, fantasztikusan elrajzolt jelenben), kizárólag ezen a nyelven tud megszólalni és írni – bár megint csak igaz, hogy úti beszámolójának ez a régies(kedő) nyelvezete szigorúan nyelv- és stílustörténeti szempontból korántsem pontosan rekonstruált Kazinczy-kori nyelv, hanem általában véve régies szavakból, képzésekből, fordulatokból, szerkezetekből alkotott nyelvi elegy, amelynek elsőrendűen humoros-parodisztikus célzata van.

Kicsoda voltaképp ez a Békés-féle Jorik, és miért foglya a szerencsétlen egy kétszáz esztendős nyelvi és kulturális állapotnak? Bár útirajza mindjárt indulásával kezdődik, mégpedig hamisítatlanul mai, balkáni, pályaudvari indulással (egyazon helyre három utasnak is adtak ki helyjegyet), a későbbiek folyamán az első személyű elbeszélő bőségesen szolgál visszatekintő betétekkel múltjára, előtörténetére vonatkozólag. Jorik András jellegzetesen mai módra zilált családi viszonyok közt nőtt fel (az anyja disszidált, az apja lezüllött, de arra azért tellett neki, hogy háromévenként újra nősüljön), és még gyerekfejjel csavargó (csöves, hajléktalan stb.) lett belőle: fehérmájú mostohaanyja nem tűrte meg, hogy az apjával való szeretkezések idején a lakásban tartózkodjék a fiú, aki csakhamar végképp hátat fordított a szülői „háznak". Pályaudvarokon éjszakázott, innen járt iskolába, míg rá nem talált és gondjaiba nem vette Lux Lénárt antikvárius, a huszadik század és általában a történelem esküdt ellenfele. Jorik hányatott, kalandos gyermekkora, az Élettel való korai megismerkedése, majd szigorú elvek szerint folyó neveltetése, egyáltalán a hóbortos-következetes nevelő alakjának szerepe Sterne mellett más korabeli szerzőkre is utal játékosan-ironikusan, Fieldingre, Voltaire-re például, amint Lux Lénárt „fény"-t jelentő neve is beszélő név: jelenti azt a fényt, amelyet Jorikra sugároz, és egyben ő a „felvilágosodás" is, a kallódó „lelencet" helyes irányba terelő tanítómester.

Lux Lénárt tanítása szigorú, de egyszerű, hogy azt ne mondjuk: együgyű. A história veszedelmes métely, amely a gondolkodó főt csak megzavarhatja. A kerékpározást hívja példázatul: „...két hibát követhetünk el gépünk nyergében ülve – ha túl távol tekintünk, s ha túl közel. Ha túl távol, úgy váratlan dolgok eshetnek orrunk előtt, s nincs mód kikerülni a felbukkanó veszedelmet. Ha túl közel, nem látjuk, mi történik a távolban, s ismét csak veszélynek vagyunk kitéve. Legfontosabb hát gonddal megválasztani, mire tekintünk. S mit tesz ez a szellem és a könyv embere számára? Ugyanazt. Elveszett, ha szemét nem a kellő pontra szegzi! S esetünkben e pont éppen a tizennyolcadik s -kilencedik századnak fordulója, hol szellem és érzelem oly tökéllyel ötvöződik, ráció s emóció olyas

egységben szervesül, mi sem annak előtte, sem azóta nem adatott." Jorik feladata tehát e korszakot tanulmányozni, mint mestere famulusának ebből az időből való könyvrégiségeket gyűjteni és olvasni, különös tekintettel a korszak egyik jellegzetes műfajára, az útinaplóra, útirajzra. Jorik András buzgón szegődik mestere nyomába, és midőn egyetlen rokonától, aki tartotta még vele a kapcsolatot, nagynénjétől ezüsttálcákat örököl, azok árából felkerekedik, hogy mintegy letegye mestervizsgáját: érzékeny útibeszámolót írjon egy utazásról az ideálisnak vélt korszak modorában. Békés Pál regénye nem más, mint hősének ez a bizonyos vizsgamunkája.

Fölvetődik a kérdés, mi az értelme, mi a funkciója Békés Pál munkájában mint *regény*ben ennek a modornak és a hozzátartozó korabeli kellékeknek. Kicsit nagyképűen szólva, mi a jel-értéke ebben a huszadik század végi közép-európai regényben és többé-kevésbé mai történetben a tizennyolcadik és tizenkilencedik század fordulójának, a Sterne-, Fielding- és Kazinczy-reminiszcenciáknak, a szentimentális útinapló utánzásának és a régies stílusnak? Mint már említettem, mindjárt gyanítani lehet, hogy Jorik magatartása és modora nem veendő komolyan, ironikusan-parodisztikusan értendő. És be is igazolódik: Jorik ügybuzgalma és csetlése-botlása a finomkodó-fontoskodó nyelvi tálalással együtt, talán túlzottan is nagy fenék keríttetvén a nem oly nagy ügynek, gúny tárgyává lészen. Ugyanakkor a szerzőnek kicsit mégis mintha szívügye lenne Jorik kötődése választott korához és naiv bizalma iránta. Mintha maga is osztozott volna benne mint filosz. Ez sem segít azonban azon, hogy végeredményben nem érti az olvasó, mire megy ki ez a játék, mi az, ami itt megméretik és könnyűnek találtatik. Ha csakugyan a história elutasításában látna az író megírandó problémát, az igazi históriától valami álhistóriához való elfordulásban, akkor ez ma egyrészt mondvacsinált problémának tűnik, másrészt bemutatása sem éppen meggyőző, a kerékpározásból levezetett hasonlat nem működik jól. Egyszóval az ironikus-archaizáló modor csak ürügy arra, hogy az író megmutassa, valóban bravúrosan tudja imitálni mintáit, kifogyhatatlan a régieskedés humoros variálásában.

De vajon nem lehetséges-e, hogy az egész nem akar jelenteni semmit sem, és abszurd nyelvi-irodalmi játékkal van dolgunk csupán? Jorik úti kalandjai tudniillik csak részben valószerű és ismerős közép-európai viszontagságok és kalamajkák (már amennyire az előadásmódtól ilyenek lehetnek). Jellemzőbbek a könyvre a groteszk-fantasztikus epizódok. Prágába érkezvén Jorik fizetővendégszobát foglal: szállásadói fejük tetején összenőtt sziámi ikrek, akik eleven diadalívként képesek csak mozogni, és az agyuk úgyszólván közös, ezért ha megszólalnak, felváltva beszélnek. A prágai éjszakában találkozik Jorik Jehuda Löw ben Becabél rabbival, aki éppen az elszabadult Gólemet üldözi, és csak nagy nehezen sikerül a feléledt agyagbálványt újra elporlasztania. Mikor aztán szóba elegyedik Jorikkal, és az elmondja neki, hogy nem foglalkozik a históriával, a rabbi leinti: „Mesüge goj". Egy képtárban kilép a képből Kleió, a történetírás múzsája, és üldözőbe veszi Jorikot, aki menekül előle. Útban a Német Demokratikus Köztársaság felé fölveszi kocsijába a magyarul akcentussal bár, de zamatosan beszélő ír Störn Lőrinc, aki mindent tud a kelták távoli lelki rokonaiként számon tartott magyarokról, még azt is, hogy 1953-ban 6:3-ra megverték az elbizakodott, gőgös briteket. Hogy különben milyen nyelven beszél Jorik az útjába akadó idegenekkel, efölött az író nagyvonalúan elsiklik, illetve hol az derül ki, hogy Jorik nem tud többet csehül, mint amire az egyik kis szerelmi közjátékban Anežka megtanítja, vagyis hogy „ano", azaz igen, hol pedig úgy társalog különféle prágaiakkal, mintha nyelvi akadályok nem is léteznének. Persze ezt oktalanság szóvá tenni egy olyan regényben, ahol – Shakespeare nyomán – tengeren kell átkelni Csehországból a Német Demokratikus Köztársaságba. Ezen a tengeri átkelésen éri Jorikot az egyetlen kudarc szerelmi téren – a mentőmellény felcsatolásának betanításával megbízott stewardess, Hildegard áll ellen –, különben Jorik egyik friss-ropogós leányzót a másik után fogyasztja el, pedig amúgy elég ügyefogyott fiatalembernek látszik.

A kalandozás vége az, hogy Weimarba érvén Jorik nemcsak Goethe, Schiller és Liszt em-

lékhelyeit bámulja meg, hanem, bár tiltakozik ellene, szembe kell néznie azokkal a szörnyűségekkel is, amelyek a közeli Buchenwaldban történtek, és ez a sokk végképp lerombolja benne Lénárt művét.

A pikareszk epizódsornak akadnak jobb és laposabb darabjai egyaránt. Legjobb pillanataiban Békés Pál regénye Boris Vian és Witold Gombrowicz abszurd kalandregényeire emlékeztet. A Prágából az NDK-ba vivő úton talál leginkább magára az *Érzékeny útazások*. Itt az epizódok az abszurd esztétikája szellemében koherens egységet alkotnak. Ez a koherencia hiányzik a könyv egészéből. Hosszú ideig az a benyomásunk a regény olvasása közben, hogy az egyes kalandok sehogyan sem illenek össze, spektrumuk a kabarépoéntól hallucinációkon át a naturalisztikus jelenetezésig terjed. Ellentmondás van a visszatekintő részek viszonylagos – és papirosízű – realisztikuma és az úti élmények abszurd végletei között. Jorik főszerepe külsőséges. Személyisége fikció, befogadó edénye Lux Lénárt együgyű tanításának és tetszőleges kalandoknak. Vele, általa alig történik valami az említett szerelmi aktusokon kívül. No persze végrehajtja a regénybe táplált programot, bár őszintén szólva nem nagyon sikerült felfedeznem az epizódokban azt a bizonyos kényszerítő erejű historikumot, még kevésbé annak közép-európai specialitásait. A rabbi és Gólem, Kleió, a történetírás múzsája, a hamelni patkányfogó, fináncok és stewardessek – ezek képviselnék a közép-európai történelem kivédhetetlen jelenvalóságát?

A buchenwaldi befejezéssel még külön is bajom van. A regény egészére jellemző frivol, parodisztikus hangnem tökéletesen kioltja azt a katartikusnak szánt hatást, amit a haláltábor élményére bíz az író. Nem mondom azt, hogy a haláltábor szerepeltetése ebben a frivol irodalmi konstrukcióban blaszfémia. De azt állítom, hogy mint az írói program terhének javát viselő slusszpoén nem működik, nem működhet. *(Szépirodalmi, 1991)*

MOHAI V. LAJOS

POLCZ ALAINE MAGÁNFRESKÓJA

Polcz Alaine: Asszony a fronton

1. „Most ötven év múltán, ahogy a diktatúrák is pusztulnak, Erdély újból vajúdik, úgy látom háborús házasságomat, mint a világtörténelem falára festett magánfreskót." – Ezzel a mondattal rekeszti be a Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelent önéletrajzi könyvét Polcz Alaine. Árulkodóan, mintegy utalva a nyílt konfesszióra, melytől az *elrejtettség* nála természete szerint idegen, ő maga pedig süket az önmentésre; e zárómondatnak ugyanis minden szava hangsúlyos. Történelmi és személyes nyomatékával ismerkedik meg az olvasó. A történeti régió, a tradicionális dimenzió új lehetőséget kapott; ez a jelen idő. A demokratikus megvilágításban Erdély vajúdása többszörösen is személyes esély Polcz Alaine-nek, aki szülőföldjét, gyermek- és ifjúkorának ezüstkori boldogságát kaphatja így vissza, a lélek tehetetlen passzivitása után. Nem kell elesetten és botorkálva megtérnie oda, hanem életének indítóterepét megtalálva, súlyosan és fegyelmezetten teheti ezt. Zárójeles megjegyzés lehet csupán, hogy második férje, Mészöly Miklós *Pontos*

történetek útközben című könyvének *ő*, Polcz Alaine a képzeletbeli narrátora, a voltaképp a Mészöllyel folytatott párbeszéd a formakulcsa a mostani könyvnek is. Személytelen olvasó helyett a valakihez szólás: „Jött Miklós, bennem pedig ott volt a halálos betegség, amiből ő hozott vissza, az életbe. " Ezért válhat a történetmondó tegező írásmódja bensőségessé, alakulhat ki szinte hívott, valóságos párbeszéd, az elbeszélő mondatai ezért sikerülhettek nyöszörgés nélküli mondatokká, ezért lehet az olvasó az intimszféra beavatottja. A *Pontos történetek* históriai félmúltja kényszeríti ki a mostani könyvben használt jelen időt – nyelvtani és főleg pszichológiai értelemben.

Valóban, az intimszféra jelenti a könyv hatalmas dimenzióját. Pedig belénk hasító háborús visszaemlékezés, de csak az első, nem teljesen végleges benyomás szerint. Utána személyhez szóló, belső jelentéssé válik minden sora, még azok is, amelyek homályos módon (mert természetük ilyen) a nagy nyilvánosság hatására sem kitisztultak; üzenetük szinte tudatalatti, nem lefordítható. Ami tehát tényszerűen összefoglalható ebben a könyvben, az a rögzítő pillér, a tartalmi váz. Korai háborús házasság Jánossal. Nászút Pesten. Hétköznapok: Erdély. A Front: az Esterházyak, Csákvár. Németek és oroszok. Az előbbiek túlságosan kiszámíthatóak, ezért ridegek, embertelenek, az utóbbiak civilizálatlanok és vadak. A fronton nyomor és kiszolgáltatottság. Ami utána van, háborús következmény, súlyos betegség, majdnem-halál, kórházi vesztőhely és valamiképp életben maradás. Ami ezen a „tartalmi" részen *túl* van, az Polcz Alaine egyszemélyes apokalipszisének a valódi mondanivalója. Amit teljesít, az *küldetés és hírhozatal*, kivehető belőle a már-már fokozhatatlan légszomj és fojtottság, az önkéntelenül is leleplezett, mert átélt pokol, a világdráma szörnyű szertartásossága (félelem, halottak). A mai, mindennapi hisztériák helyett a kegyetlenségében is megszemélyesülő *szomorújáték*. Mert tudjuk a végét, ismerjük a „képeit".

Polcz Alaine szavaival a „világtörténelem fala": a háború. Kéretlen esküvői díszlet Kolozsvárott. A „magánfreskó" a háborús házasság, betű szerinti és átvitt, azzá lényegült értelemben is. Ez vésődik szinte gyógyíthatatlanul a lélekbe: a szeretet utáni szomj, a közös eredetű megértés utáni vágy, mert helyette más van; brutális alávetettség, megalázottság, házastársi kifosztottság, érzelmi aszály az első férj, János részéről. Nem a háború szörnyűsége az igazi mélypont, nem a frontharc kivédhetetlen vonulása, az otromba erőszak, az orosz katonák szexuális terrorja, hanem a házasság, a „magánfreskó" elidegenedett természete, az egymáshoz-nem-illés fölismerésének erodáló hatása, a hosszú kínlódás, amíg a lélek fölmondja, *képes rá* hogy fölmondja a másik féllel, a szeretett-tel való szolgálatát, együttműködését. A bombázást és a testi erőszakot túlélni *csupaszabb* képlet, mert ami veled így történhet, annak a felelőssége, azé, aki bombát dob rád, pisztollyal célba vesz. Aki a lövészárok másik oldalán áll. A háború csúfondáros képmutatásai közé mégis az tartozik, hogy a téboly ezernyi megnyilvánuló jele közt az szennyez be leginkább, amelyet a hozzád legközelebb állótól kapsz. Az első férjtől, az első férfitől, Jánostól. A hűtlentől, aki a nászút idején könnyűvérű pesti nőtől szerzett betegséggel fertőz. A bűn tudatával mégis te telítődsz.

Csak remélhetem, hogy Polcz Alaine könyvét hibás hangsúlyok nélkül olvastam, mert számomra egy érzékenység karakterének a megismerése, *író által való* megismertetése a lenyűgöző varázs, megrendítő élmény, valamelyest a dermesztő tények és összefüggések béklyójától szabadultan. Csodálom Polcz Alaine bátorságát és figyelmét, mely egyúttal az önmaga iránt megnyilvánuló *hűség* jegye is. Mert meglehet, a fausti alku az örök hallgatást jelentette volna. A hűség, a szeretet azonban – emberi mérték szerint – semmiféle hatalom miatt nem hamisítható meg. Ezért nem engedett ő. „A háború nem könnyű. A házasság sem" – írja. „– Megpróbálom elmondani Neked, hogyan volt, mert egyszer már el kell mondanom."

Az írás kíméletlenebb színtér a frontnál.

2. Csábító lehetőség volna itt abbahagyni dolgozatomat. Meg is tettem egyszer, rádiójegyzet formájában, a fönti rész mintegy kétharmadát elmondva Varga Lajos Márton műsorában, a *Mindennapi irodalmunk*ban. Sebtében készültem el vele a közönség által sietve szétkapkodott könyv megjelenését követően, nem rejtve véka alá, hogy sokakkal együtt Polcz Alaine önéletírásának bűvkörébe kerültem, ami (manapság már) meglehetősen ritka eset visszatekintő jellegű, nem-fikciós műnél. Az emlékezők tévedő érzékeit ugyanis általában csúnya jellemhibának tartom, bárminemű elleplezésre tett kísérlet viszont a kitaláltság látszatát kelti előttem, a hamis egyszerűsítés vagy másrészről a divatos mintákat követő sorvezetés pedig az illendőség nélküli becsvágyat juttatja eszembe – önéletírásokat csak takaros adagolással olvasok ezért. Egyre nagyobb időközök után.

Az önéletrajztól mint műfajtól való viszolygásom nyilván abból adódik, hogy a magánélet természetét, betöltendő helyét és betöltött szerepét kifordítva látom az önéletírásokban; úgy vettem észre, hogy e vonatkozásban az alárendelés felel meg minden rendű és rangú visszaemlékező szándékának. Mintha hamarjában odavetett mondatokkal kellemetlen kötelességfélét tudnának le életük, személyiségük belső, rejtettebb köreiről szólva. Azt is alapos tisztítás után, kerekdeden, kísértő pillanatok kilúgozásával; folytathatnám még. Mindenesetre az általam ismert önéletírásokon többnyire az a látszat uralkodott el, hogy szerzőjük szerint csakis a magánéleten túli történések járhatnak tanulsággal a világ (az olvasó) számára. Hogy mennyire alacsony árfolyama lehet az efféle mentalitásnak, arra épp Polcz Alaine könyvének el- és újraolvasása alkalmával jöttem rá. Polcznál ott kezdődik el minden, ahol más megtorpant volna; a nyílt színen magánintimitásuk határa jól védett sánc, csak magunk lehetünk jelen szégyenünkkel, kiszolgáltatottságunkkal, porig sújtva a megalázottságban, a szegénységben. A hűvös hallgatás évada ez, az önmagunkkal való összetartozás álmos állapota; mint ilyen, kivételes és oldódás nélküli. Feléledése elől pedig igyekszünk elszökni. Amit úgy mondok, hogy Polcz Alaine számára *az írás kíméletlenebb színtér a frontnál*, ezt is jelenthetné. Ne feledjük, hogy János kísértő emlékével egyszer-egyszer megküzd nehéz álmaiban ma is, évtizedekkel azután, hogy őt érzelmileg végérvényesen elutasította, és óvatosan elfogadta a Miklós mellett meglelhető gyógyító közösséget. Miklóshoz – így gondolom – a világ visszavétele kapcsolta Polcz Alaine-t, az otthonos berendezkedés, amit a háborús lemeztelenedés óhatatlanul kikövetelt. Mészölyről tudvalevő, hogy ugyancsak összetörten került ki a háborúból; ami Polcz szívét nyomta, azt rongáló hatalomként élte meg a *Lesiklás* című elbeszélés későbbi írója is. A kölcsönös egymásrafigyelés esélye adhatott *akkor* Polcz Alaine-nek lehetőséget arra, hogy kiűzze magából „háborús házasságát"; kimondható a súlyos tény: voltaképp meghiúsult fiatalságát.

A visszaemlékezés időben korábban megteremtődött előzményénél időzöm, mivel elemi erővel hatja át az elbeszélés terét a *párbeszéd* élménye. Ennek jelentősége az olvasás előrehaladtával egyre növekszik, de kezdettől fogva azt szolgálja, hogy ne az áldozat szerepébe kényszerüljön az emlékező, mutassa bár egykori önmagát az elhagyatottság mind kopárabb helyzeteiben. Kivételes lekierőről kell utólagosan újból számot adnia: az írás ezért is kíméletlenebb színtér a frontnál. Annak az asszonynak, akivel mindaz megtörténhetett, amiről itt olvastam, úgy érzem, nincs már hova visszahátrálnia, ha eldöntetett *az egyszer már el kell mondanom* tétje. *(Szépirodalmi, 1991)*

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

KUKORELLY ENDRE verse 385
LENGYEL PÉTER: Holnapelőtt *(a kilencvenegyes év)* 386
MEDVE A. ZOLTÁN: Senkiföldjén, valahogy *(Ottlik Gézáról)* 398
HATÁR GYŐZŐ versei 403
TÖRÖK TAMÁS: Tükörállás *(Anti-abszurd)* 405
ÖRKÉNY ISTVÁN levelei Tardos Tibornak 413
DARVASI LÁSZLÓ: A világ legszomorúbb zenekara *(elbeszélés)* 418

*

MÁRTON LÁSZLÓ: Második álom *(elbeszélés, V., befejező rész)* 425
PÁKOLITZ ISTVÁN versei 438
PÉTERSZON SÁNDOR: Pillangók és Ilonák 441
KIBÉDI VARGA ÁRON versei 443
FORGÁCS ÉVA: Egy utópia lebomlása és lebontása *(Kállai Ernő és Moholy-Nagy László konfliktusa)* 446

*

KURDY FEHÉR JÁNOS: Az Egytől lásd a szépet és indulj felé *(Erdély Miklós művészetszemléletéről)* 451
BALOG JÓZSEF: Műelem *(esszé)* 459
TILLMANN J. A.: Robert Wilson arcképcsarnoka 462
FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: Kirándulás a tengeren túlra *(Vay Tamás: A posztmodern Amerikában)* 464

*

FÁY MIKLÓS: Bernstein Fideliója 468
BÉRCZES LÁSZLÓ: A közvetítő *(Radnóti Zsuzsa: Mellékszereplők kora)* 471
ERDŐDY EDIT: A magányos szöveg szomorúsága *(Molnár Miklós: Körutazás Batáviában)* 473
KÁNTOR LAJOS: Jókai Anna: A töve és a gallya 476

1992 MÁJUS

SZENDI ZOLTÁN: Tüskés Tibor: Titokkereső 478
JAKABFFY TAMÁS: Dilettáns mennyország *(Megfúvom fúzfa lantomat)* 479

A Jelenkor Kiadó készülő könyvei:

Kaszás Máté: Lázregény
megjelenés: 1992. nyár

Radnóti Zsuzsa: A próféta színháza *(tanulmány Füst Milánról)*
megjelenés: 1992. nyár

Milorad Pavic: A tüsszögő ikon *(elbeszélések)*
megjelenés: 1992. nyár

Vasadi Péter: Mindenki aranyat sejt *(versek)*
megjelenés: 1992. ősz

Az eltört korsó *(Szlovén esszék)*
megjelenés: 1992. ősz

Zalán Tibor: Kívül *(versek)*
megjelenés: 1992. ősz

Roland Barthes: Szerelmes beszédtöredékek *(esszé)*
megjelenés: 1992. ősz

Végel László: Újvidéki trilógia *(három regény)*
megjelenés: 1992. ősz

A könyvek (a korábban megjelentek és az előkészületben lévők egyaránt) postai utalványon megrendelhetők, illetve előfizethetők a kiadó címén (7621 Pécs, Széchenyi tér 17).

Kérjük, az utalványon tüntesse fel pontos címét, irányítószámát, a hátoldalon pedig a megrendelt könyv(ek) címét!

40,– Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXXV. ÉVFOLYAM 5. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

Szerkesztő
GÁLLOS ORSOLYA

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BERTÓK LÁSZLÓ, CSORDÁS GÁBOR,
MEDVE A. ZOLTÁN, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

JK

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó,
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/36-803)
Baranya megye önkormányzata, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium,
valamint a József Attila Alapítvány támogatásával.
Felelős kiadó: Csordás Gábor
Terjeszti a Magyar Posta és a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,
Lehel u. 10/A – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadónál.
Előfizetési díj egy évre belföldre: 440,– Ft, külföldre: 1200,– Ft.
Megjelenik havonként.
A szedés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadóban készült.
Sokszorosítás: Molnár Csaba nyomdája, Pécs.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A KÖLTÉSZET NAPJÁRA közreadott négy verseskötetét, Károlyi Amy *Mindenért mindent*, Somlyó György *Nem titok*, Takács Zsuzsa *Viszonyok könnye* és Tolnai Ottó *Wilhelm-dalok* című könyveit mutatta be a Jelenkor Kiadó április 7-én Budapesten, az Írók Boltjában, 12-én pedig Pécsett, a Művészetek Házában. Az estek vendégeit, a kötetek szerzőit *Csordás Gábor* kérdezte, a verseket Budapesten *Koszta Gabriella*, Pécsett *Héjja Sándor* és *Sebők Klára* színművészek tolmácsolták.

*

PETRI GYÖRGY volt a vendége a Pécsi Kisszínháznak április 6-án. A költővel *Kisbali László* beszélgetett.

*

A PANNÓNIA KÖNYVEK ÚJ DARABJAI. *Versek a labirintusból* címmel jelent meg *Beney Zsuzsa* negyven szonettje, *Tüskés Tibor* szerkesztésében. – *Sirisaka Andor: Anyósok könyve* című, 1900-ban Pécsett kiadott, most reprintben megjelentetett kötetének bemutatóját április 13-án tartották a Művészetek Házában, *Bellus Attila*, *Füsti Molnár Éva* és *Papp Zoltán*, a Pécsi Nemzeti Színház művészeinek közreműködésével.

*

SZÖVEGBOLT. A JPTE bölcsészkarán működő könyvesboltban április 2-án *Deréky Pál*, illetve *Kabdebó Lóránt* dedikálta legutóbb megjelent könyvét. – *Solymosi Bálint*, *A műnéger* című, a JAK-füzetek új sorozatában megjelent verseskötet szerzője és a sorozatszerkesztő, *Takáts József* beszélgetett a könyvesbolt szalonjában április 15-én.

*

POÉTIKAI SZEMLÉLETFORMÁK A 30-AS ÉVEK MAGYAR EPIKÁJÁBAN címmel konferenciát rendezett a JPTE Bölcsészettudományi Karának Irodalomelméleti és Irodalomtörténeti Tanszéke április 3. és 5. között Pécsett. A konferenciát *Horányi Özséb* dékán nyitotta meg. Többek között *Angyalosi Gergely*, *Bányai János*, *Bodnár György*, *Bókay Antal*, *Bori Imre*, *Dobos István*, *Ferenczi László*, *Kabdebó Lóránt*, *Kálmán C. György*, *Kappanyos András*, *Kulcsár Szabó Ernő*, *Lackó Miklós*, *Láng Zsolt*, *Németh G. Béla*, *Pomogáts Béla*, *Szabolcsi Miklós*, *Szegedy-Maszák Mihály*, *Szigeti Csaba* tartott előadást.

*

NÉMETH ANTAL *Állomások, motívumok* című emlékkiállítását nyitotta meg a Művészetek Házában április 24-én *Lengyel György*, a Pécsi Nemzeti Színház igazgató-főrendezője. A május 25-ig látható kiállításon a *Bánk bán*, a *Csongor és Tünde*, valamint *Az ember tragédiája* színpadraállításának dokumentumait mutatják be.

*

ÚJ MŰVÉSZET. *Tímár Árpád*dal és *Pataki Gábor*ral, az *Új Művészet* című folyóirat munkatársaival *Gellér B. István* beszélgetett április 22-én, a Művészetek Házában.

*

ARTPOOL. A *Galántai György* és *Klaniczay Júlia* által 1979-ben alapított vállalkozás kilépett nemhivatalos magánintézményi státuszából, és Budapest Főváros Önkormányzatának támogatásával, március 23-án, a Liszt Ferenc tér 10. szám alatt megnyitotta Művészetkutató Központját. Május 15-ig szerdai és pénteki napokon látható kiállításukon kísérleti művészeti műfajokat, így a küldeménymővészetet, az új technikákat felhasználó copy-artot, fax-artot mutatják be, továbbá hangköltészeti dokumentúmokat, komputergrafikákat, videómunkákat ismertetnek meg az érdeklődőkkel.

*

KIÁLLÍTÁSOK. *Orosz István* grafikusművész kiállítása látható május 10. és június 7. között a Pécsi Galériában. A Kisgaléria két Kölnben élő művész, *Milasovszky László* és *Otto Mecky* festményeit mutatja be május 8-tól a hónap végéig. – Budapesten, a Fiatal Művészek Klubjában *Kcronczi Endre* kiállítását rendezték meg április folyamán. – A székesfehérvári István Király Múzeumban május 24-ig *Medve András* alkotásai tekinthetők meg. – A bécsi Knoll Galériában május 16-ig látható a PATRICIA LONDON ANTE PARIS című kiállítás. Budapesti galériájuk ugyancsak május 16-ig állítja ki *El-Hassan Róza*, *Kiss Péter*, *Komoróczky Tamás*, *Nemes Csaba* és *Veress Zsolt* munkáit.

*

HANGVERSENYEK. *Howard Williams* vezényli a Pécsi Szimfonikus Zenekar két májusi koncertjét: *Zseni Nándor* fagottművész közreműködésével május 4-én, *Oravecz György* zongoraművész közreműködésével pedig május 19-én lépnek fel. A zenekar és a Pécsi Bach Énekegyüttes *Virágh András* orgonaművésszel a Bazilikában ad hangversenyt május 11-én.

KUKORELLY ENDRE

Egy gyógynövény-kert

Amikor a kert valahány aprócska
zugában villogva elől, vagy
a mély árnyékban hátra maradt
minden szabad kis virágfejet
ingatni kezdi a szél, és valamennyi
megbújó szálacskát és levelet
a lebegőt, a lehullót s a földet is
a köveket, meg a kövön szétnyíló

vörös vagy sárga, bordó, mézszínű
gyümölcseit a kertnek, a kibújó
kibukó, kemény, nedves, lassan csak
fakult barnára száradó magvakat, a
sehová araszoló, sehová futkározó
ijesztő égi-földi, vad és ijedt
berregő szerkezeteket, játékszoba-
lepedőnyi eltépett szárnyat, levált

lábacskát, finom olajkék páncélok
roppanását, a csorgó, még áttetszőn
csillogó, halk-éles-fájdalmasan szakadó
s az épphogy, csak épp az imént
széjjelnyomott puha testeket is:
ha egyetlen csak tejszín- és zölden
csillogó elvált hajszálnyi erecskét
ingatni kezd a szél, és ezt az igyekvő

és elszáradó, elkorhadt, széthullt, már
porlani kész mérhetetlen felszínt
valami lélek párája futja pedig be.
Ó fölfele néz, a szélben a pára
kicsit felszáll, hogy megint
lecsapódjon. Az egész kert
figyel, fölfelé. Csak fölfelé
figyelt. De lefelé tekintettek rá.

LENGYEL PÉTER

Holnapelőtt

– a kilencvenegyes év –

Január.

Január 1. Galactic (? super) clusters. Panthera spelea? Oroszlántigris. Vasderes? Skíró?

A lapszerkesztő: már ismeritek egymást. A Széchényi folyóirattára, ott cepelte a fóliánsokat; segédmunka, kései lágy kazamata (fordító-részleg, börtön, szénhidrát-ellátottság).

Segédmunkásoknak pontos és gyors választ mindig. Pipa: megvolt.

Jelek: 9', de túl gyors. HÚ. Stúdió: jövő hét, 1-4 között. 1 óra. Ekecs (öl? – ige). Beba, beba keccs, keccs, keccs – a Nagykov szava és a szíriai fiúé. – Várni, arra nincs időd. Technikus mér, helyben vágni, végszavazás.

(P. S.: Veszedelmek burjánzottak, kis öregek ajtaját páncélozni kell, ha telik rá. Pléhvelbélelt.)

Kiscsaj? – Csak igazat, mese nincs, szakmából fakad. Városház u. 9-11. I. emelet. Szo 6h.

7h., gyerekek. Deák tér alul, piros székek.

Kenyér. Ráma, kerek – német, 5 db. Az oroszoknál a Főnök úrtól. Tálca. 3 zöprika. 2 retek. Újság.

SORRY. MUST TRAVEL GERMANY. CALL ON ARRIVAL. COUNT VISIT WORK 18TH OR 19TH. CONFIRM SAME WAY. Telefon, aláírás.

Latinamerika, Kelet (EUR), különbségek, hanyadik világ?, Koblenz mellett, Bad Ems. Orvos – helyfoglalás – vonatjegy. Ha nincs ott, hívjon vissza. Hol hívhatod? Hova küldhetsz faxot. Hol van? VAN? ?

Biztonsága érdekében. Décolletage et Atterrissage. Dekoltázs, báli zsivaj, vulkán-tánc. Rendőrök az országúton (? csend), golyóálló mellény (nem állta). Ferihegy. Lufthansa Baggage Identification tag. Tegye az ülés alá. Beszálló kártya, Boarding Pass, Einsteige-karte. MA520 9h 25. Sajtó zsúrkocsin. Ennél már csak jobb lehet. Fasten seat belt – ne pas fumer. No deposit luggage. Ausgangtür. Salidas. Sauerstoff. Felszállás és leszállás. Ne dohányozzon. Vészkijárat. Safety attitude. Cipőt levenni – csomagot helyén hagyni. Kényszerleszállás. Vízreszállás. Chaleco salvavidas. Для Вашей безопасности Éleny. 安全のしおり Menekülési irány jelzése a padlón. تعليمات الطوارئ

Frankfurt 11 h. reptér. Flughafen Frankfurt Main AG. Ügyfeleinkhez. *Re*: a pillanatnyi biztonsági helyzet. Midőn az Öböl térségében. Háború kezdődött.

Újabb biztonsági. Egy: minden feladott és kézi poggyászt alaposan. Különösképpen: villamos és elektronikus készülékek, műszaki felszerelés (id est: rádió, felvevőgép, video. Netán: villanyborotva). Kettő: Ön jobb, ha tudja, mi van a csomagjában jelen helyzet. Három: a csomagja Önnel egy gépen utazzék. – Minden emberileg lehetséges. Késedelmek, köszönjük, megértés. Híve.

Koblenz Hauptbahnhof 15.06. Nem vár a kutya sem. Egy óra, kettő. Taxi. A címen ködsüveges rom-vár, a harminc éves háború sebeivel. De már figuráns ember dagasztja csizmában a sarat, készülnek a felújításra a vesztfáliai béke óta. A sofőr kiszáll, dagaszt, kérdez, magyaráz, kanyarog, kikiabál, kérdez, kiszáll, dagaszt. *Létező*: a legközelebbi telefonfülke. Sofőr telefonál. A tartalék cím: Frau Gherardi, Anrufbeantworterstrasse 19, Koblenz. (Interurbán. A szám nem jó, új interurbán: tudakozó, interurbán.) S lám: Frau Gherardi létezik. Kurhotel, szól, ott lesznek bizonnyal. Happy ending: érkeznek, száll ki a buszból a ketyegő energiabombaember. So finden Sie uns!

Schöne Tage in Bad Ems (an der Lahn). Damaszt és ezüst, láthatatlan takarítónők, látható cipőpucológép. Barna, fekete. Márvány-terem 420qm. STAATSBAD BAD EMS GMBH. Die KurmittelOsztag. Unterwasserstrahlmassage. Szóhossz-versenyi vígaszadíj. Seminare, Tagungen, Konferenzen. Thermalbad, Massage, Reiten, Golfplatz, Tennishalle. Kurjournal (korhatár nélkül). Ha kedves a környezete, használja 2x a türülközőt.

Találkozó: laza. Program: nincs. Téma: semmi. Szélhám, hézagtalan. Már stílus, érett, mint a sajt (amelyik). Alszik a kurváros, pára a folyó felett, sirályok, játékhidak. Jamais vu, ráismersz a *sosemlátott*ra. Roulette, das königliche Spiel. Nyolcszázkilencvenhatban a Király *fürdőkre* utazik, míg heged a tégla ütötte sebe. Hát ez Bad Emsbe jött. Utolérted nagysokára. Zum Glück gibt's uns, ingyenbelépő a szobában 2 személyre. Tágas fehér folyosók, kazettás ajtók. Minibar. Stauder Pils. Henkell Pikoló. Mineralwasser. Granini Apfelsaft. Granini Orangensaft. Granini Tomatensaft. E házban Gogol. Négylevelű lóhere. Dosztojevszkij veszített. Woolworth, Bad Ems. RÖMERSTR. 80. Summe: 5,00.

Találkozás végül, mégis, az argentín-magyar határon. Kisbábel. Babelito, Babelchen, Babelette, Babelek, Bábelka. Abdón (Quito). Leszek (Varsó-Berlin). D. D. (más neve nincs neki már, csak vezeték, Newark). José (Caracas). Agnes (Bad Ems). Alina (München), Dominik (Freiherr von, Essen), Zulema (Buenos Aires, röv.: Bs. As.), Irmela (Bonn). Nyelvi dőzs, tanfolyamok farvizén. Bonn, interjú a harmadik vodka után a lengyel Szabad Európának (Warszawa III?), nyelvi pimaszság non + ultra. Abdón: novella az elszivárgó időről, digitális éveink. Meséled: ismersz még ecuadorit: Consuelo egyszer Madridban. „A becsületét, remélem, nem *horzsoltad*", szegi fel a fejét, *macho* honfi. Tiszta lelkiismerettel felelhetsz, *hélas*. Leszek (nem én, hanem ő, *es* hang), a verseit angolra Kathyvel, Deedee-vel. A Nyugati Félteke, szerelmed. Amerikák és a Medence, sztereoszkópia.

Sehr geehrter Úr – Csütörtök Este – az Argentín Művésznők zusammen mit einigen anderen, Vendégeim. Roppant örvendnék Ön is amennyiben. Lakom fellelhető a Kishídon át, Fürdőházucca, a Gyógyeszközháztól balra. Nr. 3. Ab 19.30. Tel. 9876 (hasbeszélő). Az Ön Agnes-se. – S a szégyen. Bomba-ember foga fehére. Már a hallban kap el telefonon: ha elmész, többet nem beszél hozzád. Hozzáteszi, hogy ő integer ember (belviták a városi tanáccsal, ahol Agnes asszszony kultúrtanácsnok). Nem teszi hozzá: még nem fizette ki a repülőt. Nem be-

szél: nem jutsz haza. Csőlakás a Lajna-híd alatt. Adós-börtön; mert a szállodát sem. És ezt nem szabad elfelejteni neki, mint pártnak a rágalomröpcédulakampányt. Mert *azután is olyanok lesznek.*

Utsó nap, hall, érzelmes búcsú, Leszek és Abdón, tolmácsolni őket egymásnak – közvetítőnyelv nix. Addigra már... Mintha négy vodka. Abdón: ... Y mi gran amigo P., *(szép dolgok)*, silencioso, metido en su profesión de escritor.

Üzenetek. 1. Gyere haza, várlak, sz. 2. Bim visszahívni csüt 12-2 között. 3. K. D.: febr 2án menjünk el a bemutatójára. Kedden újra telefonál. 4. Magyar Nemzet: kedden újra telefonál.

Február.

Könyvtár. Országgyűlési? – 2 DREHER SOR, COUNTRY SALATA 1000 SZ ONTET. – Korona pódium 7h. – Szaknévsor, érdeklődni 251-15-15. Gyarmat u. 52.

D.u. 15 pl. nyomni. – Berendezkedés. Figura. Paraméterek. Ugyanígy idő. És ez lesz a té-héli programunk.

Civil ország-világ. Rendszerek között? Ajánlat filléres könyv-sorozatra. Magyar régi, magyar ma, külföldi régi, külföldi ma. Sorrend, brahi. Megszámoztad, hogy a munkát elvégezd. Reménytelen. A sorrend esetleges. Hogy három év múlva mire lesz papír, melyik kézirattal nem lesz kész a gépírónő. Az élő itthoniakat nem tudod: túl közel; a hattal osztható sorszámú helyeket üresen hagyod számukra. Személyes. *A magadéért* a felelősséget is. (*Felelősség* Frankfurt 1972, a másik német utad még, o-limpiai gyilkosságok évada. A hete, egyenesen. *Fiatalok,* ahogy az újságíró mondja, vállalgatják. Előre is, masszívan: német gépeket fognak robbantani. Géped Lufthansa. Ám, ha körülnéz az utas: több rajta az arab, mint a nem. Nyugalom.) Ma, filléres könyvek. És persze a szkepszised: nem lesz belőle semmi. Fölös, és mégis meg kell kísérelni; a hívők erénye. (P. S.: a fillér fizetőeszköz volt, a forint s más magyar pénzek századrésze.)

Március.

SueAnn, a piros babos kendős lányt, Moszkva tér, keresd ki Edwinnek.

A város. Kb 20.-ig. – Solange, álmodtam rólad. Fröd, Sigismundus azt mondaná, hogy várom azt az utat. – 3h szemorvos. Valamelyik kedd 1h: Iparművészeti. – G40 tovább. Görög szobor. HO: tovább a * * * *-tól, sebesen.

Kalózrádió. A jog pártján állsz, minden vágyad, hogy törvénytisztelő polgár légy. De. Van, hogy a polgárnak közbe kell szólnia, meglódítani a jogot. Ha ma nem a lehetséges legjobb történik. Tévéhíradó kézből kézbe, vörös-fekete, totális siker kétszeresen, rövid út és szövetség: vörösből feketébe. Meggyőzött a blokád, akkor tévedtél. Ezért: ha rádiójuk a tényeket sugározza, a türelmet, a polgári országot, nyitott világot, nyugati demokráciát, akkor sok sikert. Adjanak új fényes jelentést a *kalóz* szónak.

„Egy *édes*anya két iker fiát dobta ki az ablakon. Még most is életveszélyes állapotban vannak." Magyar Rádió, március 20, kiemelés tőled. Nyelvémely, meztelenül.

N.: Botrányosan keveset haladsz fél nap alatt. Idővarázs. Esküszöl, uckombuckom, hogy csak egy fél óra?

? Levél: D. D., Leszek (ő). Mari kedden már dolgozik.

Egyre inkább: nem tudod végezni a munkádat, ha másra is figyelsz közben. – Neogranormon. Üllői út 781.

A gyönyör mindig ingyen lesz. Peter Stuyvesant.

Április.

19h 30: Nő a kín. 20: Szökőár. 21: Hunter.

Kedves *keresztnév*, késve kaptam meg a levelet, a régi címemre ment. Köszönöm a felkérést. Kéziratot sajnos nem küldhetek. Üdvözlettel.

Ma. 23-án jön. Cím Thermál üdülőszövetkezet Bükkfürdő C épület. Pereputty.

Előtte: méregzöld

74-es szám. 1991. ápr. 19-től 1992. jan. 9-ig. utána: piros

Feladat. 1/2 8 Aranyszarvas. Csodavas. Társadalmi vacsora.

D.e. – végre vissza, könyv. Még este tanítasz.

N.: Hétfő van és nincs türelmed, hogy ne a regényt. Hol vannak neked hétfőid, csak úgy? Vagy ke-sze-csü-pé-szo-vas. Vagy karácsony, újév, újkenyér?

Május.

Lopott magánleveleid az irodalmi újságban. Néhai munkahely. Károsultak érdeklődnek a tettesnél és rínak a dohányért. Al Caponét szépen kérni nem célravezető eljárás. Nem érsz rá, nem is hiszel a jog diadalában, hagyd a fenébe, egyék, vigyék. Erre számítanak úgyis.

Jún 12.-re este 7h, szünetóra. A Porsche szalon előtt az utcán (sz. keletnémet Kultúra). (P. S.: influ, csak odamentél kimenteni magad. Mondják, katasztrofálisan sikerült.)

A d. e. érinthetetlen – pária, mintegy. Bármit kívánnak, azt csak a nap kisebbik felében lehet. (Te, ha kívánsz, azt is!)

Rongypaplan – A gén-tó – Kazlak alján – Vasbilincs-oldó – Rabkaraván – A tizenegyedik parancsolat? – Rab kovács – Vasfű – Tiszavirág – Kunna.

Június.

N.: Öt napra Oroszi. Máig influ: ára 2 nap. Lehet, hogy a kartonra jó. * KARTON – * üres karton – * nyomás után a VÁGOTT SZEM (mongoloid) * – gondolkodás árán akár, ne rettenj. Kevés időd lesz, de valamennyit rá kell szánni. Mikor? MIKOR?

Kétkódos rendszer. Tények, most egy, próbaverseny. Keresztkapcsolás. Külön – majd kiegyenesíti, mint mazsola a kanyart. Kerékvágás. Egy nap, édes hadnagyom.

A kis előrepöccenések.

Minden reggel 1/2 10-kor a téren lenni. Pénzkezelés. Kazettában 1.500. Mindig marad. Külső árusok 50 Ft órabér (vagy te). – Néhai őrült próféta ki a földalattiból. A tragédiája, hogy megérte (? *megérte)* és náci lehetett. Most akkor ne köszönj neki? Nevetséges. Drága P. Mindent köszön. Mindig kedves volt és szeretettel teli. Most akkor köszönj neki?

Megálltál. Hogy Kisoroszival megszakad, az ne izgasson.

A pumpa a biciklin van. Vagy a kékplasztikos asztalka fiókjában. Szemetes

zacskók: ajtós rész u. o. Misi csinálja meg a villanyt és a bringa sárhányót. Megígérte. Nem fizetni neki. Semmiért, soha. Jó, ezen ne múljon.

D.e., itthon. Kánikula, redőny, villanyfénynél. Kipróbálni, hogy megy-e. Marhaság, munka mindig megy.

Budapesti Búcsú. Csavard fel a szőnyeget. Öregem, *most* elhiszem. Messziről jött ember: ír most Ön regényt a szabad Magyarországról, don't you/n'est-ce pas? Hogy tetszett kérdezni? Van levegő? Úgyszólván fel sem tűnik. *Ma* nem az a gond, kimentek. Deviáns szakma.

Július.

Oroszi villany. Tavaly 2.40. Üzenetrögzítő van. (Hasbeszélő. Egy napig működött. Kartalan rabló.) Packázó hivatal: a leghamarabb szeptemberben.

2 műszak +. Görög szobor módszer. Hangos a felszín, elmúlik. Ami összetartozik, Cs. Gy. A valódi élet. Itt tartok a szövegben, újból. Háromezer év előtti szobrászok. GOSZOMO, lekopott ékezettel. Kivágom a hasábot a kőből. Körülfaragom, akkor még csak annyi: az álló ember formájára. Nagyjából, az egészet. – Lehet máshogyan is, én nem tudok. Nincs olyan, hogy hol tartok: egyetlen végtagja sem készül el hamarabb, mint a szobor, és ha egyszer egy végtag megvan, akkor megvan az egész.

Augusztus.

N.: Kikapcsolt géppel. Amit nem nézel. Amit nem írsz gépbe.

A.T.: Budapest *személyesen*, kilencvenkettes kiadás. Budapest Bests. Minestrone 50, maccaroni milanéz 130, rocksaláta 55, sör 40, kávé 20, az 295. Ha megjöttél majd.

(P. S.: A Város: a nyomtatott változatban úgy jelent meg, hogy *ne* kerüljék el a műparasztokat a Várban, és kétszeres a menü-ár. A fordítás angyala.)

Kisoroszi, Széchenyi út. Hosszútávfutás. Ez ember? Egy borbélycégért nem bíznál rá, hogy lefordítsa. Az elsős irkád vignettáját az Áldás utcából.

Áradás. Uszadékfa gát a szigetcsúcson, hat méter magas. Piroselefán a közértben. A Csopovicsnak a béből már van. Avenue Entertainment.

Chere Agnès. Képzelje, falu. A legközelebbi szótár két órányira, a fővárosban. Írógép. *École à la Frontière*, ezen készült.

Budapest. A Csopovics-féle piroselefánt aztán megkaptad. Kis Rozália: Napsugár. An.-t keresi. Ez a lány csak szent lehet. Olyan... vooon-taa-tott.

112-00-69. Ha akarsz tévét nézni, gyere be!

Szeptember.

Utazásig (talp-fesztivál): Tán elolvasni őket.

Szeptember 4. d. u.: P-könyvet???

Égetés. Adó.

Express mail service. Extremely urgent. Rush to addressee. Vámcédula. TGV. PARIS – VALENCE – AVIGNON – MARSEILLE – TOULON – NICE. Celui-ci serait possible. Pas de train le 23/09. – LETTRE ET BILLETS ARRIVÉS. TOUT CLAIR. MERCI. Politikai vita nem!

Agnès barátja, kocsin át a Lyon-i pu-ra. Megvárná veled a vonatot, elenge-

ded. Galambszar, napfény, pad, csőlakó, cső-parfőm, láb-retek, de már kopik. Sértett tekintet, amikor odábbülsz az otthoni *szenvics*eddel, A. ! Egy pohár *meleg tea*. Három óra. Budapest-Die vonal, nem tartanak csatlakozást a mombasszai géphöz, tán meg kellene értened. Tartsanak. Départ Train en periode bleue. (Poézis: vakló indul, bele a kék időbe.) TGV. Voiture / kocsi 18 Places / ülőhely no. 32. Nemdohányzó szála. Résa. Lyukaszd a jegyet.

La Hongrie dans la Nouvelle Europe. Új, nagybetűvel. Az evangélikus templom avatása. A reformáció határterülete itt, hegyek között. Megszokták a különbözőséget. Türelem, háromszáz év, élnek egymás mellett. Európa. Három fellépés négy nap alatt. Valence, Grenoble Echirolles, Die. Lyon elmarad. Le Cirque Volant de M. et L.: péntek este évadot zártok. Mr. Ton Wink passera à 15h 30. (átsuhan). Rencontres Européennes – s lám. Ton (így, N-nel), holland gyógynövénytermesztő és tornatanár, Rolf, német levendulakertész, Gdanszkból szökött 18 évesen negyvennégyben, a H.-i Ifjúság ott maradt az aknavetőkkel. Rolf itt él, ezt választotta. Estelle, francia, az apja berber. Egy éve a magyar fesztiválon dolgoznak.

P. eltűnik. Szerelmes. Egy magyarba, aki holnap hazamegy.

Itthon. Kolléga, számítunk szemináriumodra. A félév rövid „hirdetését". Sürgős!

Budapest III, könyvrovat. 19'. Könyvnyomor. Szar lektűr is. Remekmű angolul, vagy másképp, ha. Oldott. Kivál, az első öt. Tel: 33-1-49 87 65 32 – hasbeszélő (répondeur) – Munkanap 11-4. Párhuzamosan telefaxon is elküldetni. Könyvészeti adatok: lapszám, kiadó, év, hely hátulra. Tíz napon belül. 2 perc egy oldal. 28 sor, 50 leütés. Nem ígérsz.

HO: (ha Mészölyt letetted): F009B3! Monna MANNA maga: találd meg a rendjét.

Október.

Burger King – Budapest, a Whopper háza. Helyben. Dreher sör. Csirke szendvics. (A.: *szenvics*. Örök igaza, magyar hangrend. A megismételhetetlen egyszeri ember, magánnyelvében, amit *általában* csak a kisgyerekek tudnak, háromig.) Sajtburger de luxe. Két közepes krumpli. Összesen. Készpénz. Vissza: 00.00 Oktogon tér 1. Étel-ÁFA: 0 % Dessert-ÁFA: 25 % *Ital-ÁFA* 25% Turmix-ÁFA 25 %

Elrontottad itt. Nézzük végig nyugodtan. Romlott-e más is? Mit kell visszamenteni.

Amit csodálnak, marhák. Kupola arany, kancsuka bivalybőr, sarkantyúgőg, a paraszt nyomora, ájtatos kegyetlenség, bombaszt, lápi köd és olcsó emberélet. Országrontó kártékony állatok. Van ilyen, hogy ártalmas lángész? Van az emberi tehetségnek olyan formája, melynek *kimenete* az emberi nem felszámolása? (Ha a többiekkel elkészültek, egymást szokták mészárolni.) Itt valami sötét amőba bennünk, *homo sap. sap.*-ben, lapul, zabál, növekszik. Belülről kezdi, először minket, országot-Medencét.

Nem vilebrequin. Pied de biche? (20F). Votre.

Válogatás. Lefelé a Lejtőn. Vicc-aláírások. Rajzolt-szedett cím: a két kezdő L-et sítalp formában kérem (DownhiLL). A hordó felirata: Lelkierőleves. – Megállj, dzsó, azt hiszem, túlmentünk a menedékházon!

Edwin. Példányt? An: Dudás András hívja. Élet halál. Házibuli.

Csupa kérdés. Bizonytalanságok, a változás kora.

Fenntartások: Weimar-szindróma, állampolgári kötelesség.

Az ügy: hallgatod a tisztaarcú gyerekeket az egyetemen. *Egyáltalán* nem tudják, hogy ki kicsoda, *huzhu*, hogy mi folyik itt – parlament, tévé, bankok, gyárak, művészeti szövetségek. Céduláznak. Jelzőkkel vannak elfoglalva, műelemzéssel, az alkalmasabb szó megtalálásával, zöld kalapot vásárolnak és mindig szerelmesek.

Nem lehet, hogy a dolgok sokkal jobban állnak, mint hitted?

Nem azért akartuk a szabadelvű nyitott társaságot, hogy megengedhessük magunknak és csak az effélékre figyeljünk?

Nem lehet, hogy *csak* a gyerekeknek van igazuk? Hogy ők élnek a valóságban?

Ellenvetés, örök kétely, Weimar: tudják a dolgok fontossági sorrendjét, jó. Félő, mégis, hogy közben, amíg nem néznek oda, az alatt dől el minden a hátuk mögött, hosszú időre, támad a sivatagi reménytelenség. Nem tudni, boldogan, az talán csak ott lehetséges, ahol, ha a mindennapokban ez vagy az nem megy jól, az csak épp annyi: *ez-az*. Az *alap* dolgok hosszú távon rendben vannak, lehet amerikázni. Nekünk pedig kalapok, jelzők és lányok-fiúk között is, a kisagyunkban, hátul folyton ott kell motoszkáljon az *is*, ami az arénában zajlik. Hogy egy szép napon majd megkérdezhessük:

Nem úgy működik-e valójában az élet, ahogy a gyerekek csinálják?

Először is elkezdünk nem foglalkozni a tisztviselőkkel. A *gyerekek világa* válik érvényessé. Ha a szolgálatukra rendelt tisztviselő (miniszter) elfuserált bamba gólemként a fejükre nőne, hogy a lakosságból, urából, mely tartja, szolgát csináljon, akkor lerázzák magukról, mint kutya a hideg vizet. Olyan emberek kezében lesznek a dolgok.

S akkor Weimar után (El-Alamein, Oszwiecim, Nürnberg etc. után) ma a rettenetesen tétova, vakmerő és hajmeresztő kérdés, hogy: nem úgy van-e, hogy *annak eredményeképpen, hogy nem oda figyeltünk*, majd már nem is kell tudnunk, hogy ki ágál a köztéren? Jó volna eljutni a kérdésig legalább.

Mednyánszky. Csavargófej, 1908-10 – olaj, fa. 32,5 x 24 cm. Jelezve jobbra lent: Mednyánszky. Két féle. Budapest III.: Nagy Olga – Le Carré – Babits: Világ – Ludlum, jelenség – az új telefonkönyv – Semprún. – Mihály távirat.

Milyen az az Amerika? Na, olyan nem. Érvényes hegy- vagy lejtmenetben, egyszeri utazásra. Azonnal átnevezni.

Drama in Real Life. Emberpróbáló napok a Johnson-hegyen. David Nyman elnézett a napsütötte fehér csúcsok felett. Fölött. Vakító hóvihar. A mentés lehetetlen. Sötét szakadék. Hős vagy, Dave, az életemet mentetted meg. E félelmetes ragadozók minden esztendőben néhány héten át meglepő társasági életet élnek.

Média et mensonges. „Te úgyis franciás vagy." Hm, ki hittem volna. Tévé, a két szó együtt. Személyes viszonyod a hazugsággal. Személyes és nemzeti, történelemből eredő. Hazudott nappal. Szabad Kossuth rádió tizenkét nap. 1957 Népszabadság, harminc év. Aztán: másfél év, újság, tévé-híradó, létezett. Most a tévéhíradót nem. Egy kósza gombnyomással odatévedsz, mikroelektronika, félvezetőcsodák hátulütői – s a füled védtelenül marad két szóra, egy fél mondatra. Mint aki kígyóra lépett. Sistergő gyűlölködés, hátsó gondolat, pállott to-

lakodó ideológia, *rendszer*. Testi rosszulléted a két szónyi célzott hazugságtól, mielőtt menekülsz, vakon, bármely műholdas csatorna felé. Amíg van.

November.

Tilos az Á. Űrodisszea tovább. Lektori jelentés. Alimentaire, mond Estelle, Tilos az É. A P-könyv terve, érik.

Gábor jön majd, Orpheus.

Kiskiadó. Alkudni? Az én dolgom? Későn kezdődik. Ahogy TE éreznéd magad. HA BOSSZANTANA: NE FOGADD EL! Ha röhögni tudsz rajta: igen. (Talált péz.) – Gábor 1/2 4.

Előre is köszönjük a gyors munkát, Enikő. Üveggömb, madárka, ezüstlánc. Csapatmunka, egészen kicsi csapattal.

Országház Patika. Adó sz: 100195-05-2-01 Fizetendő: SZÁZASOK-TIZESEK-EGYESEK.

Jan. 2. hetére. 5x25 perc rádió. Sáv. Ami az életedben fontos. A szépirodalomból. Így, cakk-pakk, mióta világ a világ. +: drámaélményed, 2x55 perc a hatodik napon. Karácsony előttig elkészülni. 1 nap = 12 törpeoldal. Mi szerint osztjuk ötre?

Ami megvan a rádiónak. *A Dunánál* Latinovits (késő bánat: az *Esőt* mondta *a Margit-körúton 1928*, a Fészekben. Megkértél egy embert, hogy magnóra vegye. Izé, szólt utóbb, nem raktam bele új elemet. *La-ti-no-vits*, a hiány örök). Major Adyt, Tímár József *A vén cigányt*, *Pilinszky Pilinszkyt*. Végül, a felvétel után már, ki kell hagyni minden napból, még. Jóvátétel: nyomt. köv.

(P. S.: A dráma-választás elmarad, nincs hatodik nap. Probléma-megoldás 1. sz. változat. Ne csinálj semmit, és akkor majd elmúlik magától. Most az egyszer bevált.)

CSORDINT Elutazik kedden, Budapesten át. Utána telefonál. Megírni, bötüről bötüre. D.u. 3. jön.

TERV. P-könyv? Ha ez a három év (változás), akkor lehet Piroska előtt is. (*Pynchon, Kassák, Metzengerstern és* Berlifitzing és Sárga angyalok, *A létezés lehetősége* egyebek az évtizedekből – talán majd egy másik alkalommal, ahogy a doktor mondja. Csak ki ér rá?) Az interjút? Apa fényképet, borító. A kéziratokat külön. + Épül. Marad. Sorbarakni. Máig. Mind.

Munkacím: Aluljáró. Talált tárgy, egységes kilencszáznyolcvankilenc-kilencven-kilencvenegy. Elveszhetsz benne. Tárgy-pettyek. Soroló. Egy lendület. Fejből. Azt is, hogy mi lesz, *egyaltalán*.

Az első francia út – mintha az utazások jegyében az idő Ágnes, újholdas éjszaka, keresztül a városon, Piramis – Bernard I, II, Danilo – falu, gyerekek, kocsma – Danielle UW, aréna-reflektor-hangfal teuton néger lány – a Lajna menti Bad Ems, kurváros, szélhám. Ceterum censeo: Kunna. Tessék, *most* akkor ég a ház.

December.

December 24. N: *Válogatás*, kész. Elég volt a vagonrakodásból, karácsonyi ajándékod: ma vissza a regénybe.

Ha Aluljáró. Ami az elektronikában hiányzik – Rovat utolsó, stb – beleko-

pogtatni. (Une femme amoureuse.) Egyéb: összerakni a kéziratot egy pl.-ban, hiányjel és ÚJRANYOMÁS. NYOMÁS!

Nepotizmus, a parlamentben A. oldalvizén. A *vasárnapi* ruhád, ld. Danielle. „Lejárt a személyi igazolványa" (palotatestőr). „Igen, tudom." „Voltaképpen nem engedhetném be." Azt szeretné mondani, ha *bírná*, hogy nem volna szabad neki. „Jól értem? Nem enged be?" Most akkor térjünk át a jelentő módra. „Azt nem mondtam." Szabály szegve, paszpol. Főemelet 1101-1100. *Relatív* kiscsaj pulóverben, a bicska, gondosan felkarikázott gyulai kolbász és némi guszta csípős hegyes zöprika közül előhalássza az emlékérmet, okiratot és átnyújtja A.-nak, aki egyszerűen hálás a kolbászkarikáknak. Feledékenység, istenem. Humanizáló elidegenítés, mintha a kisasszony tudatalattija intézné így, hogy A.-nak elviselhető legyen a jelenetet (korábban telefon: tudja tartani egy kicsit a kagylót? utánanézek... igen: *Zs. J. mártír).*

Fázol a rendezéstől. Ergo a rendezéssel kezded. (Oh, cette nuit nous allons mourir du plaisir. P. S.: Kérek engedélyt, Avantdemain.) Az új év első délutánján: JANUÁR ELSEJÉN! D. u. előállítod a kézzel fogható iratot. Másodikán felajánlod.

December 31. d. e. N: írod a regényt. Nagysokára.

Kóda EZERKILENCSZÁZKILENCVENKETTŐ

Mostantól az Aluljáró. Kiadód, a kiadói számon. Felajánltad, eldőlt. Mikor jön? – Tartalomjegyzéket hamar. Gépen lesz az egész. Éva. Címet! Fénykép. Tördelés, küld szedésmintát. Lehetséges betűtípusok. Kötőszövet iniciáléval. Teljes kézirat márc. 5-re. Utána bő idő, korrektúra egy forduló. Március 25-ére vissza. Telefon és futár. Borító, minden egyéb márc. 31-ig. B. Anna tel. a szt. Borítón a tollemblémának helyet hagyni. Visszahajtott fül? Külön védőborító? Hátsó: szerző, munkák. Első? 5-600 n. Morrison?

Előtte kék.

75 szám 1992. jan. 10-től – ... ig. Utána: ....

Úgy fest, megmarad a Kivagy. Kiadód hétfőn jön.

Gépi rendezés: hagyhatjuk későbbre. (Je ferai tout ce que tu voudras.) Későbbre kell hagyni, nincs is más választásod.

Tárgyak. Gondolj előre. Nem eltenni, ne gondolj előre! Bele: Háef német. Az első utazás – terjedelem? Az épület rendje. (Partout. Contre toi, sous toi, sur toi.)

Interurbán. Poliglott. Nem konferencia, nem kerekasztal, igenis és nem! Hanem találkozó. Február 7-8 kb. Kolostor. Poszposz. Á l'Est – quelle mondernité? Minő modernitás, *Keleti.* (Je te veux dans ma main. – Fihinohoman, te!) Fin du modernité ou post? A Vég vagy a Posz.

Még itthon, hétfőre, amikor Gábor. Lemezen odaadni, ami megvan. MA d.u. Papírt ne adj most a palinak, mindenbe bele fogsz még nyúlni.

Solange, une appelle pratique, lóhalálában ó utazó. Hôtel Esmeralda.

D.e. Írod a találkozóra. Az időt február 5!!!-ödikéig mérd. Befejezni, aztán minél előbb: címet neki. – Aluljáró: egyszer olvasd el, jelezd a bogokat. (Je te veux dans ma bouche.) Végleg majd hazajövet.

Megvan, cím. Alaptagdíj. Cipő, gyógyszer, kaja – csomag. Kelni: 1/2 5: kofagép. Negyed öt. 10-kor ágyba. (Battlestar Galactica?)

Tessék, épp mondtad, hogy nem magyarázod – most meg ez itt.

Ars prosaica után. A könyv-cím legyen meg hamar, kell adni a terjesztőnek. Lássuk. Közvetlen, 1989-90-91 – Mi, civilek – Távolbalátó – Három év – A változás kora (Climax, Csúcs) – Hábé Orchideák? – Zebra – Nem-regény – *és: ennél az esetnél tán nem kell ideírni, tudható kvázi–* ígymond – *hogy az eredmény: HOLNAPELŐTT.*

BELE: Tel. Kiadó 06-12-34-567. (A telefonszám, ismét, ládd, lehetne 06-N-N+1-N+2 stb is, nem tényszerű, a gyerek is láthatja, elég egyet-kettőt lapozni, a kolofonig. Miként más számok s nevek. Nem adatlap ez, hanem könyv.) A műfaja *(nemregény).* – Úgyis regény lesz, mondja G., akármit írsz. Garamond. Jelenkor május? Más, István: Kvár, Marosvsrh. májusban. Kocsival, szállás ismerősnél. 2 v. 3 nap.

Meg kell mérni. Számolni a napokkal. Három nap egy esztendő. 12 napod volt (feb 25ig olvasással!). Vagy: felenkint inkább, 24 félnap. Egyébre kell: CP: 2, segédmunka: 2, óra: 2, fénykép: 1, = kb 6 db. Ma d.u. már csak 23 félnap lesz hátra. A Varietét előbbre Jack miatt? – De ha azt nem is, a németet biztos. Akkor hogy viszonylik az Első Zebrához? – Dátumok? Itt meg ott. – Minden a *maga* helyére.

Hívjál újra. Nem fogtam fel a múltkor, hogy jössz. Nálunk laksz – közel minden. Egyedül? Nestlé déca special Filtre (hozzál. Csak képzeltem, hogy én olyan nagyvonalú vagyok). Vacsora hétfő. Opera, Così fan tutte. (Everybody's doin' it, doin' it, doin' it. Tereken, időkön és aposztrofokon át. Nyelven át. Hangnemeken át.)

MA, hátra van reggel: 22, egyébre 5. Mostantól arányszám fejezi ki: A per B.

Van-e dolgod? Vagy lötyögsz. Van-e valami, amit látni akarsz? Várlak a reptéren. Hívj, ha kell. 15-e. Este 8 körül.

A tegnapi d.u. a kutyáké. Tavaszi légszomjoltás, Burger Király egy csirkésre. A nap végén: 19/4 – módosul.

Ma reggel hátra van: 18/3 (25-éig, és lehet, hogy az változik: tovább.)

N.: most leméred egy délelőttön, mennyit végzel. Nem balzsamozunk. Egy-egy adag! Aztán száguldás, jobb is.

Aludni az asztalra borulva vmennyit. az +: 20 perc.

Ahogy írod, egyre sürgősebb R. arról szól minden. (N.: *Holnapelőtt, nem fért:* Kíváncsi Regényke ül a fal töviben. Rom a fal, rom köröskörül a város, szőnyegbomba. Bombaszőnyeg. Ő, az árnyalatlan. Árva és freudi. És bonyolult. Háborúk utáni. Bizonytalan – tévelygő. Magabiztos – belül csillogó, meleg, ragaszkodó, derűs. És nagyon sebezhető. Tudja, amit tud, a maga erejéről, a világ fertelméről, az érzelmek piacának vastörvényeiről. Egyszer elkezdi mondani.)

A P-könyv vége. Megcsinálod most, de ebbe az emeletbe, elé, még a korrektúra percéig bekerülhet ez-az. Ezt benne hagyod itt !!! *Utólag* helyett: P. S. mindenhol? (Pl. a tévé-és-hazugsághoz:

P. S.: 1945 + 3 = 1948. 1989 + 3 =?

Ezt a könyvet kilencvenkettőben zárom. Mondják, ezek úgy határoztak, hogy az idei lesz *a fordulat éve.* Eldöntendő kérdés egy marad: félni? NA NEM. *Ezeknek?*)

Egy ív – egy év. Kérsz még tíz nap haladékot. Ettől az egytől eltekintve csak jókat mondhatok. B. Anna vállalta, örömmel. – Felmérni, mennyi munka – van, amit nem lehet megtakarítani. Még gyömd.

Más: Kvár-Marosvsrh. már négy nap, az úttal. Hány óra a határ? Három úgy: vonattal reggel Szolnokra, az állomáson fölvesznek. Haladék rendben. A napok számlálása átalakul. Közbejöhet: 4.-e d.u.: Kortárs. Óra 3-án és 10-én. A kerek-asztalt lemondod. CP – egész napokat számolj. 6-án borítófénykép és fül. Billentyűrajzot elküldeni. Postán a lemezt? Még a kenyérszövegből, ami hátravan. Felajánlom. Hieroglifát, arabot fényképeztetni – xerox? Cirill? Tudsz fejjel lefelé szedni három szót? – Ahogy megvan, folyamatosan. Holnap óra után nyugati posta, express, feladni 89-et. Ahhoz ki sem kell nyomni.

Amikor megvagy, A.-nak már a készet. – Papírkéziratig. Mit kell kinyomni? Át NLQ-ra. TELJES, SZÉP SORBAN A TARTJEGYZ SZERINT. – MUNKATERV – bele – 92 – összevetés – folyamatosan: mi nincs, mi van csak DRAFTban, már ebéd közben ez kezdődik! Új gépszalag! – 3/4 1 van – megvan a példány. Laza ecsethúzások. Mintha a világ minden ideje (egészen holnapig). – MÁS MŰFAJ.

TENNIK: – 91 végig, – betűhibák, 1 papírpl, beragasztás 2: sokszorozás kiadó, gyűrűzés a sarkon – FELAJÁNLOM 15-RE: példány. – Folyóirat, lemez, külön, JELEN91.HE2 néven. Levonat: jelöld, abból papírt? Nyilván. – B. Anna. Szennycímlap – borítófénykép? Megy? G. jön holnap 2h. – Levonatra: – környűlvettek – ami rombolásra érett – orvosságos ember – csoportérdek szűkebb klikk (öt-hat milliárd, vagy nem annyian vagyunk?).

Anna: 122 x 176 mm, közelít MAC-hoz. Pik-pak. Szedés, tördelés – gépen a kettő egy. Előző élet: két éves *átfutkározás*ok. Bő idő a levonatra? – Még a javítottat látnod. Futár? Vonat van? – Semmit sem lehet megtakarítani (műszak).

Minden több és tovább tart. Törvény.

Lap levonat 24-ig és még utána kényelmesen.

Ezen a pl.-on ceruza, a másikon toll. Oldás? Ne következetesen. Ökör. Lemez a szövegekkel? ha már elküldted.

Lap levonat 30.-ig is. Lemez a szövegekkel? Ha már elküldted. Forgatókönyv: kiadód sze jön, viszi magával az utolsó előtti változásokat (csiribú: mint a jelen bekezdés). Nem hogy a három szót fejjel lefelé, de még az S/S-t is az O/Á-ba a *venturó*val. További példányok csü reggelig. Csü: A.-nak a munkát megadod, munkában. Csü: Pl.-okat szétszórod olvasóknak, köszönet itt. Erzsi néni eljön egyért 1/2 1-1. Pé: Csilla d.e. fél egy. D.u. még lejegyzed a könyv-történet lekeredtét. N.: most péntek délután van, március legvége. Megszállott évek, maga ellen dolgozó világ lenyomata: nem akarod elhinni, hogy májusra ebből tárgy lesz. A gyakorlat embere szerint lesz. Higgyél vakon, nem a te tereped. Anna a nyomdában, raszterek, ma postára a borító, neked is xerox-másolatot. Címsor. Méret. A hátsó borítón tükörben a Kanizsai utcai szoba, négerbaba *befelé* néz. Szo-vas: ütem, fesztáv. Kiadód a hétvégén korrigál gépen. Hé: Merlin. Hé postára adja a levonatot. Hívni, hogy mikor jött meg. Csü-re készre a korrektúra, hozzá a munkanaptár, hozzá az utolsó belehelyezhető mozzanatai (csiribá, forgatókönyv, mint..., már tudod), futár jön, viszi. Vagy pé, meglátjuk. Utánnéző: rá kedden. G. jön a fővárosba, 10-11 beadja, este érte jön, viszi. Megcsinálod óra előtt. S. poroljuk tenyerünk. Attól a perctől pedig: ami a HOE után jön. Csak R. (Mi az a rö? rögény, mi volna).

Aluljáró *itt van 91-11-13-nál a tartjegyzék a terjedelmekkel.* FORMA. *Akkor ez a legvége, a címmel már, vagy csaknem legvége – utána már csak egy két sor, iniciálé, hangsúly. Csak úgy, hogy ha ez maga lehet a*

– Curriculum
– Harminc éves az Iskola
– Német
– Újhold
– Az Isten szerelmére!
– Felajánlom
– ESSZÉ – Miért nem váltak disznóvá az emberek?
– Varieté
– Vérfarkas
– Zebra – avagy mikor szűnt meg a rendszer
– Őszelőn, könnyen a nyárról
– Tolvaj-iskola
– Tekintély
– A sárkánykígyó és a jóságos óriás
– Orchideák
– Valcoló, a nagy szélhámozás
– Rovat
– A színe és a visszája
– Jelek
– A Nagy Falu
– Civil ország
– A város
– Az elbeszélés ravasz trükkje (Mészöly)
– Regényszólamok – beszélgetés Csordás Gáborral
– Holnapelőtt
– Tartalomjegyzék .....o.

Márc 3-ára készen egyszer. Szedésre. Még a levonatkor. Az utsó történteket és minden funkcionálisat. Ezt is. Önmagába visszatér. Itt, tér visszafelé éppen.

Lehet, hogy ez lesz a befejezése a Holnapelőtt című könyvnek. Ez, ami itt áll, ez a szó, hogy: Így?

(És, elkerülhetetlenül, akkor még utána a kolofon:

MEDVE A. ZOLTÁN

SENKIFÖLDJÉN, VALAHOGY

Ottlik Géza prózájáról

„...mindent, mi élet..."
(Kosztolányi Dezső)

Kosztolányi írja valahol, hogy a költők azok az emberek, akiknek fontosabbak a szavak, mint az élet. A költő feláldozza életét az írásért; nem siet élni, bár ezt még önmaga előtt is csak a legritkább esetben ismeri el. Ottlik szerint Kosztolányi sajátos írásművészetét a tartalomnál és a mesteri formánál is elemibb, „néven bajosan nevezhető valami" adja. Az elbeszélő „Kosztolányi a létezésnek (...) sértetlen, absztrakciókra nem bontott alaprétegéből ragad meg és ad át mindig valamit, abból a nevenincs teljességből, amit tényleg átélünk. Valamit, ami felfedezés és mégis ősi-ismerős." Valamit, ami nem erkölcsi útmutató, nem történet, de még csak nem is leírás, hanem egy *érzet*. De mi az, amiről Ottlik mint érzetről beszél, ami maga a mű volna, de sohasem témája vagy tárgya annak? Mi az, milyen az, amit Kosztolányi és Ottlik egyaránt tudtak, amire csak utaltak, de soha nem mondtak ki? Mi tartozik ebbe az érzetbe, amely Ottlik prózáját legalább annyira jellemzi, mint Kosztolányiét? „Milyen hát ez az egész?"

„...a dolgoknak nincs lényegük, csak formájuk – valamilyen természetük van, sajátosságuk (...), csak ez abszolút, a jelző, nem a főnév..." – írja egy tizennyolc éves diák *A Hegy Lelke* című novellában. A dolgok lényege kimondhatatlan, formája, ha nehezen is, de kimondható. Nem a miért?; a milyen? és a hogyan?, esetleg a mi? lehet fontos – a talán elmondható. Mihelyt a miért? is teret követel és kap, már messze járunk attól, amit Ottlik a következőképpen fogalmazott meg egy beszélgetésben: „Az író (...) nem értelmez, hanem ábrázol. Visszaállítja a szemléletes állapotot, ahonnét a vélemények eredtek. Elölről kezdi a világot." Majd egy más helyen így folytatja: „A legfontosabb dolgokról nem tudunk beszélni, vagyis gondolkozni sem. Létezésünk alapjai – a hallgatás mélyén – sértetlenül őriznek ép, teljes tartalmakat." Mi mással is lehetne a világot elölről kezdeni, mint a semmivel, a kezdeti csenddel? Világunk a nem anyagelvű kozmológia szerint a semmiből, a kézzelfoghatatlanból keletkezett; a teremtett világ ennek a semminek nyelvi megfelelőjéből, a csendből származtatható. Ottlik egy olyan lehetséges világot teremt műveiben, amelyet ugyanott kezd el, ahol a bibliai Teremtő az ő saját világát (és a mi saját világunkat), amely a semmiből keletkezett és idővel újra semmivé lesz. Ugyanakkor ebben a párhuzamban rejlik az egyik legalapvetőbb különbség a való világ és Ottlik világa között. Míg az előbbi két végpontja gyakorlatilag ugyanaz marad: a semmi, Ottlik a kezdeti csendtől a végső hallgatásig terjedő – alannyal, állítmánnyal, tárggyal, jelzőkkel és határozókkal benépesített – teret fogja be. Azt a teret, amely az ember gyermeki látásmódját megőrizve, a felnőtt tudásával, ismereteivel gyarapodva a csendtől a hallgatásig terjed: „A regény a hallgatás szövetéből készül, nem a beszéd fonalából". Csendből és hallgatásból nőnek ki Ottlik szövegei; írásait a kezdeti rácsodálkozás a világra és a viszonylagosan végső tudás fogja közre. „Nem jók a szavak. (...) Minél jobban ritkulnak a szavak, annál jobban sűrűsödik az igazság; s a végső lényeg a hallgatás táján van, csak

---

Ottlik Géza 1992 májusában lenne nyolcvan éves.

abba fér bele" – eszmél Medve Gábor katonaiskolai éveinek fordulópontján. Gyönge a szó, amely valamikor, a kezdet kezdetén, az egyetlen létezővel volt azonos, sőt, tulajdonképpen maga volt az egyetlen létező: „Kezdetben vala az Ige..." Az öröktől való Ige (szó) lényegében még a legelső ok, Isten létezését is megelőzi; előtte semmi sem volt, illetve előtte csak a semmi volt. A semmiben rejlik tehát a kezdet és a vég lehetősége; a csend és a hallgatás közti tartalmat a szó csak közvetítheti, csak utalhat a felfedezhetőre és mégis ősi-ismerősre.

Ottlik csend és hallgatás határolta világának egyik legfontosabb összetevője az idő. A keretek közé szorított vagy inkább a kereteket kitöltő idő a szövegekben eleve adott, *van*, nem sürget, megfellebbezhetetlen hatalomként nem provokál lázadást önmaga ellen. Divék András a következőképpen vélekedik a *Hét perc* című novellában: „Meg kellene lassítani az életet, úgy gondolom, a magánéletet". Az idő nem életünk egyik legdöntőbb tényezőjeként jelenik meg; mintha nem is lenne fontosabb szerepe, mint egy kellemes bridzspartinak vagy egy baráti beszélgetésnek. Ottlik írásaiban – jóformán az egyetlen *Keléby* kivételével – az emberek nem születnek és nem halnak, hanem *vannak*, teszik dolgukat, vagy éppenséggel semmit sem csinálnak; léteznek. Olyannak tűnik az egész – és ez leginkább az *Iskolá*...-ban figyelhető meg –, mintha az idő valahol körülöttünk lebegne, meghatározhatatlanul, megfoghatatlanul; az időegységek nem darabolják szét, de nem is foglalják keretbe életünket; a napok, hetek, hónapok és évek egybemosódnak. Mintha nem létezne időbeli határvonal. Az élet folyik, megy a maga útján: a beláthatatlanul régen kialakult rendbe, ebbe a tagolhatatlannak látszó folyamatba beleszólnunk alig-alig lehetséges. Biztos pontként azért ott vannak a néha hajszálpontos (*Iskola...*), a néha csak nagyon hozzávetőleges dátumok, bár ezeknek sincs mélyebb jelentésük, mint például egy oldalkőnek c-mollban Grynaeus Ottóék házában, egy lopva adott sültkrumplinak vagy egy féltett kincsként őrzött szerecsendiónak. Ottlik írásaiban az időt többnyire múlatják: „Valamit csak kell csinálni az embernek az életben" – mondja Both Benedek immár felnőtt fejjel Halász Péternek a *Hajnali háztetők*ben. Az idő múlatása ugyanakkor nem holmi felszínességet takar – ahogy Kosztolányi *Esti Kornél*jában vagy Bródy *Rembrandt*-ciklusában sem (*Tulp tanár anatómiája* az Unterrealschule folyosóján – Medve Gábor és a Rembrandt-kép) –, messze nem, sokkal inkább a tér és idő emberhez méltó kitöltését, tartalommal való ellátását jelenti. De hát mi lehet az, ami ebbe a számunkra meghatározhatatlanul megadott időbe beleférhet? Vagy pontosabban: mi az, milyen az, ami elviselhetővé, leélhetővé, mi több, az adott lehetőségekhez képest kellemesen és méltósággal leélhetővé teszi ezt az időt? Végül is arról lenne szó, hogy mi az és *milyen* az, ami Ottlik világát adja, ami szövegeibe bekerül? És egyáltalán: megfogalmazható ez? Talán igen, talán így: semmi lényeges nem kerül be a szövegekbe, minden azokon kívül marad; semmi lényeges nem marad a szövegeken kívül, minden azokon belül van. Vagy inkább: mindennek, amit az elbeszélés megkövetel, pontosan meghatározott helye, ideje és módja van, ugyanakkor minden lényeges megfoghatatlanul a szövegeken kívül marad, de legalábbis azokon kívülre mutat: „minden megvan" – „semmi sincs sehogyan". A leírható, amin keresztül a lényeg közvetve megmutatkozik, a szavak és mondatok egymásutánisága. Gondoljunk csak az *Iskola*... második részének huszadik fejezetére, melyet Ottlik a „Hosszú volt az ősz, és nem történt semmi" kijelentéssel indít. A rákövetkező mondatokban pedig sorra elmeséli, hogy mi minden történt valójában. Illetve így sem pontos: azt meséli el, hogy látszólag, a felszínen, mi minden megtörténhet akkor, amikor valójában semmi sem történik.

Ottlik (magán)élete és írói világa ha nem is egy és ugyanaz, úgy tűnik, nem választható el teljes biztonsággal egymástól; az írásait „kordába szorító" keret ő maga. Persze ebből rengeteg – néha önmaga farkába harapó kígyóként vagy precízen kiszámított „tehetetlenségi nyomatékként" megjelenő – tudatosan vállalt bizonytalanság és önigazolhatatlanság adódhat; nem csoda hát, ha a *Hajnali háztetők*ben fel is fedi az elbeszélés nehéz-

ségeit: „Már látom, hogy szót szóba öltök, és belegabalyodok a mesémbe, holott még el sem kezdtem. Összekuszálom az időrendet, belekeverek kívülálló személyeket, ide nem tartozó dolgokról bölcselkedem, és nem oda lyukadok ki, ahová szeretnék". Látszólag a szövegek keretezése az „így-hozta-a-sors"-ból adódóan találomra, véletlenszerűen történik; ha valaki el szeretne mesélni valamit (nem, nem egy szép, kerek történetet, amelynek tanulsága is van, hanem, mondjuk, egy érzetet), akkor valahol el kell kezdenie és valahol be is kell fejeznie. Ez esetben az író (mint pincér) feladata a végletekig kifinomult egyensúlyérzéket követel; egy szinte végeláthatatlan folyamból úgy kell kiemelnie részleteket, hogy az az élő szövetbe történő belenyúlás leghalványabb látszatát is elkerülje, hogy a megmintázott végtelenbe éppúgy beleágyazódjék, mint bármelyikünk szűkre szabott életébe.

Ottlik szerint kétféle író létezik. Az egyiknek konkrét, félreérthetetlen és egyértelműen szavakba önthető *mondanivalója* van, a másik témája „az egész élet, a teljes világmindenség, a *létezés egésze*", mint író-elődei közül például Kosztolányinak. Ottlik novellái, regényei épp ezért nem elkezdődnek, hanem folytatódnak, folytatnak valamit, nem befejeződnek, hanem abbahagyódnak, szüneteltetik azt a bizonyos folytatva elkezdettet. Szövegei nem durva vágással kimetszettek, sokkal inkább óvatosan kimerítettek, nagy gonddal a felszínre hozottak. A *Minden megvan* című kötetének novelláiban az indítást és a zárást majdnem minden esetben a múlt, az emlékezés értelmezi és indokolja. Kevés kivétellel – *Apagyi*, *Két mese* – az írások első és utolsó szavai közé került történésekben semmi kiemelkedően különleges nincs. Annyi érezhető csupán, hogy semmi sem visszafordíthatatlanul (hasznunkra nem fordíthatóan) tragikus, semmi sem végérvényesen és lezártan nagyszerű. Ha mégis van ilyen, az akkor sem egészen olyan, mint amilyennek elképzeljük, vagy ahogyan megmutatkozik. Semmi sem csak fehér, semmi sem csak fekete; „két ellentmondó állítás egyszerre lehet igaz" – írja Kosztolányiról szóló esszéjében. Írásai, legyenek bár kerekek, soha nem érnek véget. Egymást átszőve erősíti egyik a másikat, s az *Iskolá*...-val, a *Hajnali háztetőkk*kel, a *Prózá*val és a *Valencia-rejtély* prózáival a lezárhatatlanságból is következő kimondhatatlanság rejtélyét tudatosítják. Ez a rejtély mindvégig rejtély is marad; az Ottlik írásainak kezdő- és zárómondatai közé folyatott tartalom nem kivonatalható, nem mesélhető el, arra, ha nagyon érzékenyek vagyunk is, csak utalhatunk. Az *Iskola*... esetében ezt nyilvánvalóvá is tette, mintegy a regény szerves folytatásaként hozzáillesztett Mutató segítségével. Így, a praktikum szempontjából, könnyebb az ide-oda lapozgatás, egy-egy résztörténés újbóli felidézése – bár ez önmagában nem magyarázat arra, hogy miért „Mutató", és nem „Tartalomjegyzék" vagy „Vége" felirat követi a regény utolsó mondatát. Az *Iskola*... első, 1959-es kiadásában TARTALOM-MUTATÓT találunk, így, csupa nagybetűvel szedve – kétértelmű: lehet mellérendelő szerkezet, de értelmezhető a regény tartalmának mutatójaként is. Később már csak mint Mutató szerepel, s ennek fontosságát Tandori Dezső és Balassa Péter egyaránt megemlíti. A Mutató kapcsolásának jelentőségére történő utalások esetünkben szinte felkínálják magukat a továbbgondolásra, annál is inkább, mivel nem egyszeri esetről van szó. Ottlik nyomán Lengyel Péter szintén szívesen fordul ehhez a formához, nemcsak regényeiben *(Cseréptörés, Mellékszereplők, Macskakő)*, de novelláskötetének *(Rondó)* összeállításakor is. Ez utóbbi esetben a Mutató a könyv elején található, és a kurzívval szedett évszámok biztosítják a novellák folyamatosságát, az egyes írások közti átjárhatóságot. „Lehet visszapörgetni" – akárha az *Iskolá*...-ról lenne szó, amelyben Bébé (Both Benedek, Ottlik Géza vagy bárki) saját magáról, Szeredy Daniról, Medve Gáborról, Halász Petárról, Öttevényiről, Kalugyerszkyről, Schulzéról... mesél. Az *Iskola*... nem a „végigszívtuk"-kal ér véget; a Mutató újból felidézi a regény szövetének egy-egy szálát, tulajdonképpen ismét elkezdődik az eredeti szöveg variánsa, más, címszavakba tömörített, a „szövegtest"-nél sokkal lazább, kihagyásos változata – akár valamilyen emlékeztető. (Éppen azért tartom szerencsésebbnek a Magvető 1980-as, mint a Móra 1988-as kiadását,

mivel az előbbiben a Mutató a regény folytatásaként, megszakítás nélkül, míg az utóbbi esetében oldalkihagyás után indul.) A Mutatót a regény szerves részeként kezelve egyértelművé válik a kontextus fontossága is, az, hogy az események, azok sorrendje legtöbbször esetleges – persze nem az íráson belül, hanem ahhoz a világhoz képest, amelyet Ottlik elölről kezd, s amelynek kézzelfogható („Tulp tanár anatómiája"; „Majong"...) vagy kevésbé kézzelfogható („Medve finnyásan vacsorázik"; „Medve igazságtalan"...) tényei a Mutató lapjain megjelennek. A tényeket, neveket és tárgyakat – utólagos korrigálást, hangsúly-helyezgetést megengedve, de a regény szövegében való megjelenés sorrendjéhez ragaszkodva – egymást kölcsönösen felidéző emlékképek szervezik. Ahogyan ezek a képek egymásnak felelgetnek, az a még mondható. A lényeg mégsem ez, hanem a nehezen mondható, a Mutatóban feltüntetettek hálózata: a kapcsolódási pontok, összefüggések, a szöveg elemeinek számtalan variációs lehetősége. S mindezek alapját a rejtetten leghangsúlyosabb réteg, a kimondhatatlan, a szövegen inneni és túli, az *érzet* adja.

De hogyan ragadható meg ez az érzet, hiszen lényegéből következően minden erre irányuló próbálkozás szélmalomharc? Ottlik mindvégig ugyanazt írta, amit valamikor egyszer (*Paradicsomleves*, vagy ennél is korábban?) valahogy elkezdett, ugyanazt, ami egykor a sajátja volt, és a megírás után másképp, tapasztalatokkal gyarapodva, de ismét a sajátjává, illetve lassan, fokozatosan, mintegy észrevétlenül a sajátunkká vált. Lennie kell tehát valamilyen Ariadné-fonalnak, amely végighúzódik írásain, életén, és amely talán még az olvasóban is – akár csak „víz alatti áramlatként", de – valamilyen nyomot hagy, valamiféle folyamatosság meglétének benyomását kelti. Itt van mindenekelőtt maga az író mint írásaival egyenlő személyiség. Nem feltétlen és nem elsősorban az abszolút tudással, de nagyfokú érzékenységgel és egyfajta bölcsességgel megáldott Mester. Aztán itt vannak a szövegek, melyek kulcsfogalmai, meglehet, a művészet, a játék és a magánélet, ezen belül is elsősorban a szerelem volnának. És utoljára itt van még egy személyes vallomás az *Iskolá*...-ból: „A sok-sok kétessé vált, gyorsan vagy lassabban pusztuló, szétmálló vagy romlottan megmaradó dolgaink közt végül sohasem csalódtam az olajfestékben, a cigarettában, a csillagokban, de még ezekben a régi táncdalokban sem". Tehát: Ottlik mint műveinek kerete; művészet, játék, szerelem; olajfesték, cigaretta, csillagok és régi táncdalok. Csakhogy mindezek mint önálló, saját biztonságukért szavatoló fogalmak és tárgyak még a legnagyobb jóindulat mellett sem érzékeltethetik Ottlik világát. Az ellen pedig, hogy teljes egészként tüntessük fel a kiragadottak hálózatát, legélénkebben maguk a szövegek tiltakoznának.

Ottlik személyes, de ugyanakkor háttérbe húzódó szerepe mellett az is szembetűnő, hogy írásainak főbb szereplői majdnem minden esetben az átlagosnál érzékenyebb emberek; írók, festők, zenészek... Ugyanakkor a művészetről – irodalomról, festészetről, zenéről – mint olyanról szinte egyetlen szó sem esik. Ha esetleg mégis, az sem kap nagyobb hangsúlyt, mint például a Raguza kávéházban történtek vagy a színházi újság egy új száma. A megjelenített tényeket Ottlik egymás mellé rendeli, egyenértékűsíti, mondván; ezek vannak, ezeket így érzékelem, ezekről így és így gondolkozom... Művészet, játék, szerelem; olajfesték, cigaretta, csillagok és régi tánczene. Ezek lennének Ottlik művészetének kulcsfogalmai, írásainak alfája és ómegája? Vagy inkább az emberek, helyzetek, különféle kapcsolatok, „veszedelmes viszonyok"? – és még sorolhatnánk a végtelenségig. Az önkényesen kiemelt fogalmaknak és tárgyaknak nincsen nagyobb jelentőségük, mint bármi másnak Ottlik világában. Minden mozzanat, minden nevén nevezhető az „egész" egy kis szelete lehet csupán; hangsúlyozásukkal éppen az a *valami* vész el, ami nem témája vagy tárgya a műnek, de maga a mű; az az integritás, az az épség sérül meg, amely a világ elölről kezdéséből adódik. „Stílusművészete – jó értelemben – az élet művészetévé magasztosul" – olvashatjuk Tandori Ottlik-esszéjében. S itt, ebben a mondatban benne van az előző kérdésre adható, valószínűleg egyetlen hiteles válasz: Ottlik írásait a viszonylagos teljesség, az élet szervezi. Az élet, a szó mindkét értelmében: ami van,

„aminek esete fennáll", és ami változó, ami megtörténhet akár legtitkosabb belső folyamatként, akár mint „egészen nagyszabású, hallatlan dolog".

„Az író azzal kezdi elölről a világot, hogy vigyáz arra, hogy megőrizze a gyermeki látás érzékenységét" – olvasható a *Próza* című kötet egyik beszélgetés-fejezetében. Az író „a hallgatás és a szó határzónáján tartózkodik, a senkiföldjén, s csak be-betör a nyelvbe, a tér-idő-anyag rögzíthetőségébe, azzal, amit át tud menteni a nyelven inneni tartalmakból". A létezés megragadásának legtöbbször hosszas és kínkeserves, de olykor boldogító folyamata a születéssel kezdődik, s igazából senki sem tudja, mivel ér véget – a másik számára lehet, hogy a halállal *(Kelléby)*. A két pont közötti intervallum az ottliki senkiföldje: születésünkkor még a csend és a szó, halálunk pillanatában pedig már a szó és a hallgatás határzónáján tartózkodunk. Kevesek kiváltsága persze a gyermeki látásmód és a felnőtt (időt megélt) emberben felhalmozódott ismeretek ötvözése és sértetlen megőrzése. Ma már, ha mást nem is, de azt majdnem teljes biztonsággal állíthatjuk, hogy Ottlik ezen kiváltságosok közé tartozik. Ennek legmeggyőzőbb bizonyítékait szövegei adják. Ahogy Balassa Péter írja: „Ottlik *prózája*, mindenkori prózája mindig önmagában áll, önmagán nyugszik, mondja magát, tehát nincs mit beszélnünk róla". Valóban, arról nincs mit beszélnünk, *amit* mond, csak arról, *amint* mondja azt. Ez az *amint* pedig nem más, mint a *prosa*. Mert Ottlik a világot prosában kezdi elölről, a szó eredeti, ősi értelmében; kötetlen, folyó beszéde épen, teljesen, sértetlenül idéz fel olyan, a „minden megvan" és a „semmi-sincs-sehogyan" közti tartalmakat, amelyek valójában *nem így* és *nem úgy*, de *valahogy* tényleg megvannak.

Népszerűség

hogy szeretnek! ésde
mindenféle módon
ilyen nagy elkésve
amikor halódom

egy–biciklit küld a másik bugylibicskát
egy meg madarastul rézarany kalitkát

helyre hugincáját hajtja a negyedik:
kacér-szemérmelős s móddal ingerkedik

az ötödik javas gyógy-herbáriumot
melyből a lepréselt kakukkfű kizuhog

ollót városatlaszt pipát pápaszemet
szentképen pinaszórt postáznak mindenek

nyakkendómre tűvet mellfodromra násfát
a tizedik küldi istene áldását –

bárcsak hasznát látnám!... lábam nem pedáloz:
sütkérezni dőlök rom templom falához

kacér meztelennek bárcsak hasznát venném:
elered a könnyem áldozó szerelmén

már mindenki szeret
mindenféle módon
épp jókor kezditek
amikor halódom

Második könyörgés

összefut benne és elönti szádat
a létimádó
létimádat

hogy tükröm! úgy léphessek elébed
mint ki hétről-hétre
létről-létre ébred

ne aritmiáját lesd ne mérd a lázat
nehogy a gyanúval
elgyalázzad

gitárral verd el a halált kapudról
szitává lőve míg
ki nem curukkol

csontmellére térdelj akárhogy béget
adja ki páráját
hagyjon haladékot

csupasz-pőrén! viharzengésnek elébe
úgy légy a hágó:
kengyelbe! létbe!

amíg a létben élet-jója só van
lét ne lenne hétrét
leáldozóban

ne add meg magad a legörbedésnek
tündökölj! ragyogj!
tűzz fel eszmélet

fúlj fel! ölelj! delelj! lelj rá te mámor
lással! különböztess!
szem száj! világolj!

éhes-dudori szem száj! nekimenni
s jelenről-jelenre
ittlétet teremni

összefut benne és elönti szádat
a létimádó
létimádat

TÖRÖK TAMÁS

Tükörállás

(Anti-abszurd)

A száz év közepét nagyzolástól kongó évekkel rakták ki, Budapest vízfejnek falvakat kellett elnyelnie, hogy világváros-vízfejjé puffadhasson. Így nyelte el a hajdani Nagytétényt is, amely faluba költözvén rögtön megtudtam, hogy lefelé a Duna-parton Százhalombatta a következő falu, többnyire szerbek lakják, arról írta Arany, hogy „Cseng a pohár és Százhalom Egy messzedöngő vigalom." Dalmához már régen nincsen közöm, de mostanában, amikor azt mondják: az államalkotó szerbek nem nyugszanak, amíg háború nem lesz, mind gyakrabban eszembe jut. Itt él ősidők óta, minek számít majd: ellenségnek? Vagy már most annak számít, amikor ott lenn még csak döfölgeti a hetyke viador a búsan rettegő bika orrlikát? Meg kellene tudnom Dalmától, hogy ezekben a veszekedett időkben mit érez és mit él meg, de előfordulhat az is, hogy egyszerűen kinevet. Meg aztán hogyan is menjek el? Batta messze van, hová lett az az idő, amikor pár percnyire volt hajóval, csónakban megfagynék, gyalog a parton eltévednék, autón nagy kerülő, a benzin megfizethetetlen, esetleg biciklivel? Nincs kedvem. A távolságok hogy megnőttek!

Kétszáz éve, vagy még több, hogy ideköltöztek Montenegróból. Elszédülsz, mire fökapaszkodsz oda, hát még ha a korlát nélkül iszonytató, istenkísértő szerpentinen letántorogsz. Este van, biztosan sötét a falu, minden második ház szerb, elbújnak a félelmükkel. Odaát Nagyszerbiát követelő szerbek lövik porrá Nagyszerbiát, sok katonát töltenek az ágyúikba a mieink közül is, talán mégse a mieink, hiszen ott nincs is többé magyar nevű falu. De még így is rosszabb lenne most neki Montenegróban. Vagy itt rosszabb? Aligha nézne rám gyanakvás nélkül. Csak ne lenne olyan istentelen messzeségben! Téténytől Batta: száz fényév.

Nem mindenkinek volt az életében szerb szeretője. Nekem kettőt is adott a sors, és ez már magas szám, amiből átlagot lehet számítani, következtetéseket levonni. A kettő alapján az általánosítás ellentmondást nem kedvelő erejével már többé-kevésbé ki lehet mondani, hogy a szerb szeretőt az Isten is arra teremtette, hogy szeressen. Szerettem egy harmadik szerb nőt is, akit Cseres írt meg a Foksányi szorosban, de azt Cseres írta meg, én csak elolvastam, úgyhogy végül is mindösszesen csak két szerb szeretőm volt.

Amiben egyek voltak: az ágyban olyan vad volt mind a kettő, akár a hegyek, amelyek a génjeiket nevelték. Azt hihettem volna, hogy gyűlölnek, ha nem akkor lettek volna a legvadabbak, amikor a legjobban szerettek. Ilyenkor aztán harapták az orromat, a fülemet, s a legbőszebben az államat, úgy, hogy egy-egy fájdalmas fölordításom után elhatároztam: korántsem biztos védekezésül, de szakállt fogok növeszteni, amiből végül semmi sem lett.

Fölordításom? Ha tele tüdőből jött is, egysíkúsága mennyire szánalmasan földhözragadt volt ahhoz a pazarul szárnyaló, könyörgő-követelő-szívrepesztető-hálatelt hangkompozícióhoz képest, amelyre elragadtatta őket a gyönyör, s amelyben

különösen Dalma tanúsított természetfölötti kifejezőerőt. Úgy énekelt néha gyönyörű altján, akár egy szarvasünő erejét kölcsönrabolt, megtáltosodott csalogány.

Sorrendben ő volt a második, Dalma; amikor még senki nem jegyezte meg az 1914-es esztendőt, én megjegyeztem: ő akkor jött. Nem sokkal azután, hogy Téténybe költöztem, ahol is közel a Dunához kaptam olcsó lakást. A falut villanyos vicinális kötötte össze a fővárossal, azon jártam be a Reáltanoda utcai Eötvösbe, ahol magyart és történelmet tanítottam, amely utóbbit pedig nem is lehet tanítani, csakis ő taníthat, ha van kit. E vicinálisnak gőzös elődjén járt Tétény és Buda között Charousek Rezső, a zseniális sakkozó is, aki állítólag csak egy ízben adta a vonaton döntetlenre, amikor a táblán harmadszor alakult ki ugyanaz az állás, ezután egészen fiatalon meghalt. A madzagvasútnak csúfolt ócska tákolmány velem is majd egy órát bumlizott a Szent Gellért tértől a tétényi templomig (18. század, Maulpertsch freskó), de hát aki nem pazarolhatja a pénzét, kénytelen pazarolni az idejét.

Jó tíz kilométer majd egy óra alatt – mennyivel hamarabb megjárta egy jó lovas!

Azon a májusi alkonyaton egy fekete mént láttam kikötve a béreltem házikó egyik kapuoszlopához; mint egy kísérteni jött ördögálca, emberi lélek sehol. A paci rámrö-högött, aztán arrább oldalazott tisztelettudón, hogy beengedjen a kapumon. A Duna felé nyíló ablakon kinézve mintha egy titokzatos nőalakot láttam volna égre tárt karral táncolni lenn a kertben, a virágzó gyümölcsfák közt, de a jelenség olyan valószínűtlen volt, hogy alaposan meglepődtem, amikor hátrafordultam után a nyitott ajtó keretében, már-már robbanásszerűen delejes kisugárzással, ott állt egy veleszületett és hivalkodásra nem szoruló asszonyiságában ártatlanul magabiztos, sudár természetességében semmiképp nem titokzatos nőalak.

– A maga lova? – kérdeztem a kapu felé intve, s azért ilyen bugyutát, mert a jelenség mégse volt olyannyira természetes, hogy valamelyest meg ne zavarjon.

– Ühüm – bólintott rá kétszer is. – Gyalog mégse jöhettem Battáról. Persze maga nem idevalósi, azt se tudja, hol van Batta. Mármint Százhalom.

A gyámoltalanságra hajló magyartanár kit kaphatott maga elé vértnek? Arany Jánost. Lehengerlő filoszbiztonsággal telibeidéztem a Dalma falujáról.

A lány két lépéssel beljebb jött.

– No éppen ez az – mondta. – Ha ilyen szépen tudnám mondani én is a Kevehá-zát. – „Hűha, még ez is!" – Azért jöttem, mert magát ajánlották. Kérem, tanítson!

„Az Istenért!" – Mire?

– Az anyanyelvére. – „Mi az anyanyelvem?" – Ne érezzék a szerb *akcentemet.* – Olyan nagy barna szem, arc körülötte alig, mutatóujj jóval följebb, jobbra: – Én megfizetem! Nem vagyok gazdag, de megfizetem. Gondolkozzon. A jövő héten újra eljövök.

Mire igazából gondolkozni kezdtem volna, újrakezdhettem, mert távolodó lódobogás zavart meg benne. Köszönni aligha köszönt, de nem mindegy? Nem is illett volna az összkép stílusába. Aztán egy héttel később, a százhalombattai házukban, ahol a dupla családi ágy egyik felében feküdtünk, állig betakarózva, mert május ellenére igen kellemetlen hideg volt, hirtelen azt kérdezte tőlem:

– Alszol? Nem? Akkor mondd meg, hogy mikor hal már meg Ferenc Jóska? – Dalma különben még félénk és tartózkodó volt kissé, nem beszélve rólam, de mégis boldogok voltunk. – Nagyon öreg szegény – tette hozzá. – Legalább százéves.

– Ő csak nyolcvannégy, de csakugyan nagyon öreg. Százévesek majd mi leszünk, de mi végesvégig ugyanilyen fiatalok. Miért akarod, hogy meghaljon szegény?

– Mert akkor a trónörökös lenne a király. Az a hogyishívják... az a Ferenc Ferdinánd. Az nekünk sokkal jobb lenne.

– De nekünk magyaroknak szörnyű lenne, mert minket, magyarokat gyűlöl, mint a bűnt.

– Én nem gyűlöllek. Elhiszed? – Hosszú csókja-csókunk közben észrevétlen, lassú, ringó mozdulatokkal az enyémmé tette magát. – Megmondom neki, hogy szeressen benneteket is – mondta közben. – Megmondom én. Elhiszed?

– Olyan ez, mintha már nem léteznék – mondtam aztán. Fölriadtam, tiltakoztam magam ellen: – Azt szeretné, ha megsemmisülnénk! Ha eltűnnénk a föld színéről! Négy vagy öt országra akar minket szétdarabolni, aztán hamm! bekapatná mindegyiket németekkel. Védj meg!

– Lehet, hogy egyet mi is bekapnánk – suttogta titokzatosan Dalma, aztán hosszasan simogatni kezdett: – No, ne félj... Ne félj. – A középkorban biztosan megégették volna – az Isten tudja, miféle erőt simogatott belém. Nem hagyhattam magam egészen, kiszabadultam alóla, ellene tiltakoztam:

– Ha Ferenc Ferdinánd lesz a király, elfoglalja Szerbiát is!

– Hadd foglalja. Minket itt fölszabadít a ti uralmatok alól.

– Még mit nem!

Így beszélgettünk és szeretkeztünk. Én kerültem fölülre, ez volt az igazi válaszom. Abbahagytuk a beszédet, helyette dal jött.

Egyedül voltunk a tornácos hosszú házban, egészen hajnalig. Az anyja elment a kisebbik lányához, az apja már más nővel élt. Még este a húga megzörgette a zsalut, szerbül beszéltek valamit a réseken át, az asszony elment, ő visszabújt mellém. Didergős hajnalon biciklin tekertem vissza Téténybe, hogy még elérjem a hatharmincas vicinálist, nyolckor az Eötvös-reálban volt magyarórám.

Az egész úgy kezdődött, hogy nem vártam meg a jövő hetet: a lovas látogatást követő vasárnapon hajóra szálltam Tétényben, s félórát se bámultam a kavargó vizet és a reggeli páraködből bontakozó parti fűzfasorokat, máris kikötöttünk Battán. Dalma a hajóállomás fölött ült egy kövön, mintha tudta volna, hogy jövök; mindenesetre kisebb meglepődést árult el, mint én, amikor két nappal előbb megláttam őt először, zúgva áramló vérű élő test, és mégis mintha képkeret lett volna az ajtókeret. Megköszönte, hogy eljöttem, aztán szó nélkül megindult előttem a part fölött fekvő házukba. Úgy tetszett, mintha a magam akarata vinne előre mellette, s egyre erőtlenebbül éreztem, hogy mint valami óriás mágnes, ellenállhatatlanul vonz egy elrendezett cél. Emlékeztem a Dunára, amely fölé a hajó korlátján áthajolva a vízével való egyesülésekre emlékeztem, amikor körülölelt, lebegtetett, föloldott, ugyanilyen varázsjátékot játszott a benne lebegő homokszemcsékkel is, a színe vénezüst, illata befőtt cseresznyével töltött süteményé, aztán olyan Marijává változott, aki ugyanígy szeret engem, s ugyanilyen ivóvíztiszta. Erre emlékeztem, miközben süllyedő, kétszázéves vályogházak közt Dalmáék házához érkeztünk, ahol szembefordultam vele, és elmondtam neki, hogy a megismételhetőség képtelenségét szinte cáfolva emlékeztet egy lányra, néhány éve jártam vele Újvidéken, színésznő és ő is szerb, a neve Marija, profilból majdnem egyformák, a szeme is emlékeztet rá, de ő alacsonyabb volt, alacsonyabb most is, kicsit vastagabb a bokája, de tudott jósolni és vajákolni.

– Tudott? – kérdezte Dalma.

Valószínűleg tud most is. Amikor azt mondta, hogy figyeld meg, a polgármester fog befordulni a sarkon, a következő pillanatban befordult és jött szembe a polgármester, vagy ha elpanaszoltam, hogy fáj a fejem, ő azt mondta, hogy átveszi tő-

lem, és a következő pillanattól már nem fájt a fejem, helyette elkezdett fájni az övé, és Marija nem csak a térben látott túl a látóhatáron, hanem az időben is, még nem tudom, hogy beválik-e minden, de csodálkoznék, ha nem válna be, mert Marija mindig igazat mondott és hű volt, önmagához mindenképpen

– Úgy is kell – tett pontot szűnni nem akaró mondatom végére Dalma és bementünk. – Úgy akarok magyarul tudni – mondta, miután leültünk a tornácon és olvasni kezdett valami régi könyvből –, úgy, hogy soha ne jusson az eszükbe: az ükapám, vagy ki, az még Montenegróban élt.

Kétszer szóltam csak rá, hogy nem *tea*, betű szerint, hanem *teja*, és tisztcség, nem tiszt-ség – a magyar már ilyen. Dehát ezek kicsiségek. A nagyság az, hogy amikor annyi magyar beszél rondán, egy szerb lány ilyen szépen beszél magyarul. Biztosan volt már magyar szeretője, akinek nemcsak a szíve volt a helyén, hanem a füle is!

– Volt – felelte egyszerűen. – Beszélni vagy anyánk tanít, vagy a szeretőnk. – Majd később: – Aki rondán, piszkosan beszél akármilyen nyelven, olyan, mintha büdös lenne. Engem nem jósolt meg az a te Marijád? – Ezt már odabenn kérdezte, a dupla ágy jobbik felében, ahol az amúgy is elfogódott, félszeg szeretkezés, ha nem is mint fizetség, a beszédóra tartozéka lett. Mégis, amikor már a hajóhoz kísérve, a kikötő előtt magához vont és megcsókolt, megértettem, ha nem is értettem, hogy hálacsókjával nem a tanóráért jutalmaz. De még ebből se sejthettem volna, hogy ez a nap a kezdete valaminek, amit még a jövőbe is látni képes első szerb szeretőm, Marija sem láthatott előre, pedig nem sokkal később, hogy Jókai Mór a nőnemű Sztálin marsallt, ő még Tito marsallt is megjósolta: „Jön majd egy legendahős, aki naggyá és kicsinnyé teszi Szerbiát." Egyébként Marija is althangú csalogány volt a szerelemben, de Dalma, amikor újra meg újra találkoztunk, még nála is sokkal szebben dalolt.

– Akkor is te leszel a bálványom, amikor ti már gyöngék lesztek, mi pedig erősek – mondta Marija, amikor én már tudtam, hogy ott kell hagynom Újvidéket, ahol statisztáltam a színháznál, megyek föl Pestre, az egyetemre.

– Akkor is te leszel a bálványom, amikor ti már gyöngék lesztek, mi pedig erősek – mondta Dalma. Ő nem jósolt, hanem következtetett: a császár már tehetetlen, a lélek is hálni jár belé, és a trónörökös őket szereti jobban. – Rólatok azt tartja, hogy hiába akartak megvédeni titeket a kelettől, ti mindig hálátlanok voltatok és oda csatlakoztatok. Tatárokat fogadtatok, törököket... Kossuth is hova menekült? Törökországba! És a fegyvert nem az oroszok előtt tettétek le?

– Előtted tettük volna le? Te is kelet vagy ám! Napkelet! – Szidtam Ferenc Ferdinándot, akár a bokrot: – A disznó! Ilyeneket mond: „Elég a dualizmusból, jöjjenek inkább a szlávok!"

– Elég bizony, jöjjenek csak – felelte, és jól az államba harapott.

– Tudja, hogy utálják Magyarországon, és még büszke is ezért! – Csók.

– Itt Battán bezzeg szeretik! – Újabb harapás.

– Én téged szeretlek. – Újabb csók.

– Én meg őt.

Elhallgattunk, hogy aztán nekilódulhassunk, föl egy montenegrói csúcsra.

– Őt szeretem! Őt! Őt! – kötözködött már a mosdótól visszafordulva s rámparancsolva, hogy forduljak el.

– Azt a kövér, pödröttbajszos csendőrtörzsöt, akinek cserszömörcebokor nőtt a hájfejéből? Hozzád való, alig múlt ötvenéves.

– Szebb fiú, mint te vagy!

Márton László

Átkelés az üvegen

Útirajz

„A valóság mint államforma: összetüremkedett eszmék, amelyek egyszerre csak megvalósultak, vagyis valóság lett belőlük.

A valóság mint államforma nagyjából egybevág az államtartalommal. Van területe. Van élő ereje, amely balról nézve lakosság, jobbról nézve népesség, fölülről társadalom, alulról emberanyag. A valóságnak van hivatalos nyelve. Van pénzneme. Vannak határai. Vannak benne törvények, amelyek legtöbbje törvény-szerűség. Mivel a valóság nemcsak államforma, hanem tartalom is, ezért a valóságok tetszőlegesen szaporíthatók. Valóságból nemcsak egy van; a valóságok egymást határolják.

Azt a valóságot, amely a távcsőben látható, úgy hívják, hogy Magyar Valóság".

Ünnepi Könyvhét

a Jelenkor Kiadónál

– Akkor feküdj le neki!

– Ha ő lesz, nekem jobb lesz! – kacagta és kimenekült előlem a szobából. Utánaugrottam, kergetőztünk, elkaptam, hemperegve birkóztunk, aztán újra szerettük egymást, lenn a tornác kövén, azt se bántuk, ha átlátnak a szomszédból. A tornác köve sem hűtött, nagyon meleg nap volt 1914. június 28-a, soha nem felejtem azt a napot.

Másnap hajnalban, amikor Dalmától hazaérve, ájultan a fáradtságtól alig aludtam egy órácskát, zörgettek a tétényi házikó ajtaján. Dalma állt a küszöbön, zilált volt, az arca vörös, mintha ő vágtatott volna idáig, nem a lova, amelyet ő csak hajszolt bizonyára, s amely habos szájjal, prüszkölve harapdálta a füvet a kapu előtt.

– Hallottad már? Megölték!

– Kit?

– Hát nem tudod? Akit te úgy gyűlölsz!

Álmos voltam, bamba, nem találtam ki.

– A császárunkat! A császárunkat! A császárt!

– Ferenc Jóska miatt te nem esnél ennyire kétségbe. – Megértettem, kit öltek meg, s bár szólni még nem tudtam, a képem feltűnően földerülhetett, mert a lány tajtékozva támadt nekem:

– Minek örülsz úgy, szerencsétlen?! Tudod, ki ölte meg? Egy barom szerb! Egy állat! Egy szerb megölte Ferenc Ferdinándot! A jótevőnket, egy szerb! – Hozzámbújt, minden ízében reszketett:

– Úgy félek! Mi lesz velünk, mondd? Mi lesz velünk?

Álltunk a küszöbön, ő gyámoltalanul hüppögött, szipákolt, s nekem semmi értelmes dolog nem jutott az eszembe. Lagymatag vigasztaló célzattal azt feleltem, hogy mi magyarok hiába, hogy újra keletnek, de ezért csak hálásak lehetünk.

– Kelet az, ha délre fekszik is! – sziszegte dühödten. – Pravoszlávok!

Mintha ő nem lett volna az! Simogattam a haját, apásan csókolgattam az arcát, s nem tudom miért, de enyhén szégyellni kezdtem magam.

A szarajevói szerb bravúr, Ferenc Ferdinánd másvilágra segítése után hiába rebesgették, hogy emiatt még háború is indulhat a szerbek ellen, mintha mi sem történt volna, jártam tovább Battára Dalmához. Néhány nap múlva egy reggel cédulát találtam az ajtómba tűzve, amelyen ez állt: „Nyírd ki azt a szerb kurvát, ne bazd. Minden rohatt kém ki lesz nyírva." Amikor egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy hadat üzenünk nekik – illetve a földijeinek –, Dalma egyszer fuvolázott: – Ugye szívesen mégy majd? Pedig veled jót tettek! Bezzeg velem! – Másszor tajtékzott: – Fegyverrel, az én szerencsétlen atyámfiai ellen? Volna szíved?!

A második cédulára már csak két szó volt írva: „Még mindég?", s én jobbnak láttam, ha eltűnök a környékről. Búcsút vettem Dalmától, és hazamentem a szüleimhez a nyugatmagyarországi Kismartonba (ma Eisenstadt, Ausztriához tartozik), amúgy is oda várhattam a behívómat.

Tűnődtem: Marija jóslata csak nem Gavrilo Principre vonatkozott? „Egy legendahős, aki visszaveri rajtatok, amit kell." Csak majd ezután lesz mit visszaverni! Princip a legádázabb ellenségünktől szabadított meg. Nem, a jósolt hős majd csak ezután jöhet: „Egy lehet hogy nem is szerb szerb nagyúr ellenetek szövetkezik egy még a szerbnél is nagyobb néppel, amely az ellensége volt. Eközben úgy tesz, mintha meg akarna védeni tőlük benneteket."

A katonavonat, amely zengett a nótától: „Megállj, megállj, kutya Szerbia!", Marija városához közeledett. Csillogott a szemünk a boldogságtól, hogy megint nyugatiak vagyunk, bebizonyíthatjuk, hogy nyugathoz tartozunk, s egyre töb-

bet gondoltunk rá, hogy a leszámolás igazságos: ezek itt a leendő királyunkat ölték meg. Nem lehet, hogy sose hálálják meg! A túlparton fölsejlettek a mohácsi puszta párafelhői. A fölhergelt katonákkal zsúfolt vonat szinte cammogni látszott, pedig mi már úgy szerettük volna elgázolni Szerbiát, hozzá még a parányi Montenegrót is, Dalma őshazáját, amely, alighogy hadat üzentünk Szerbiának, hadat üzent nekünk.

Amíg Újvidéken álltunk, mi, tisztek kimehettünk a városba. Szerbekkel találkoztunk, akiket besoroztunk szerbek ellen, hogy a segítségükkel bosszulhassuk meg a Ferenc Ferdinánd által megálmodott Nagyausztriai Egyesült Államok összeomlását. Katonaládával kezükben, rémült elszántsággal imbolyogtak a laktanya felé, olyan is volt, akit csendőrök kísértek. A szerb színház előtt nagy csődület, alig tudtam Mariját kiszabadítani. Nem sok hija volt, hogy akár meg is tapossák: a színház cirillbetűs plakátjainak letépése miatt veszekedett. Szerbül szidta a handabandázó polgárokat: – Hát nekünk még a betűinkhez sincs jogunk?

Marija maga volt a becsületes szókimondás! Amíg hozzám tartozott, kétszer csalt meg, s az első esetet a kérdésemre, a másodikat már kérdezetlenül is azonmód bevallotta nekem. Miután most kiszabadítottam a minden ízében reszkető lányt, először a biztos ami biztos alapon habsburgpárti magyarok, majd egy járőr kezéből is, azt mondta a szemembe, hogy ha még mindig hozzám tartozna és lefeküdne velem, az ágyban orvul levágna valamit rólam, de nehogy azt higgyem ám, hogy a pizsamám gombját, amiért ilyen hálátlan vagyok, és a lidérces jövőképünket eloszlató Szerbiát ellenségemnek tekintem.

Akkor még nem tudtam a kézenfekvő választ: „Hálátlan vagyok, mert hozzá képest nyugat vagyok." De ma már azt is tudom, hogy kétszeresen is igazat mondott Marija.

Hogy az egész világon egyidejűleg és összehangoltan ölhessék az emberek egymást, s hogy gyorsaság és alaposság okán naponta találjanak ki hozzá mind tökéletesebb és tökéletesebb eszközöket, akár a néptömegirtást is: ez az emberiség teljes történetének ezideig leggyökeresebb fordulatát hozta. Ez volt az az idő, amikortól a rombolásra fordított gondolkodói teljesítmények megkezdték az építésre fordított gondolkodói teljesítmények túlszárnyalását. Az események ettől kezdve képtelenül felgyorsultak egy bibliás végkifejlet felé.

Miután Marijától elbúcsúztam, meg sem álltam a frontvonalig, hogy mint olyan ember, akinek arc is kell az ellenségképhez, harcba szálljak Marija és Dalma ellen. Rövid szabadságra hazajutván, bármennyire veszélyesnek éreztem is, elmentem Dalmához, néhány nap boldogság és repülés. Ekkor mondta el, hogy szerelmünk első heteiben megesett vele: rám gondolva ujjongva fölkacagott, amire a húga, mert nem tudta az okát, egyenesen bolondnak nézte. Néhány perccel később azonban nekem esett: mi bajom az ő édestestvéreivel? És leköpött. Ezután sírva kért bocsánatot, különösen azért, hogy Ferenc Ferdinándot, aki még nálam is jobban szerette és a magyar elnyomás alól fölszabadítani tervezte a magyarországi szerbeket – őt jobban szereti még nálam is.

Elválni sehogyse tudtunk, szerelmi gyűlöletünk tovább tartott, mint a háború. A pohárban az utolsó csepp egy felismerés volt: nem elég, hogy én fel is áldozhatom magam egy Ferenc Ferdinánd miatt, Dalma azzal jutalmaz ezért, hogy miatta feláldoz engem.

A fegyverletétel után, amellyel végre kivívhattuk Ferenc Ferdinánd országtrancsírozó álmainak beteljesülését, háromszor láthattam még a Fer. Fer. halálának megbosszulása miatt engem, megölése miatt atyjafiait gyűlölő szerelmemet.

Először Kismartonban, ahová a háború bőkezű ráadásaként rámmért hadifogság után hazamentem, miután battai házukban hiába kerestem őt. Hogy is gondolhattam volna, hogy éppen Kismartonban találok rá? Amennyiben rátalálásnak számít, hogy az állomás felé közeledve lassító vonatból káprázó szemmel láttam: a töltés mellett egy boldog Ferenc Ferdinánd cipeli őt a nyakában. Ezen aztán semmi csodálkozni való nincs: egy testes, hegyesbajszos középkorú úr, a fején acélsisak, rajta tollas forgó. És a nyakában, akár egy teve hátán, a kezével csapkodó, kacarászó, önfeledt Dalma ring. Bizonyosan csak játszanak, ez még rendben volna – de ilyen kísérteties hasonlóság! Azért ezt a szemérmetlen önfeledtséget lejjebb adhatnák... Tudja-e Ferenc Ferdinánd, hogy egy szerb nőt cipel? És Dalma tudja-e, hogy eme pozitúrája épp annak számára megalázó, akit mindenekelőtt megkövetés illetne meg? Mire a vonatom befutott Kismartonba, megértettem, hogy Dalma éppen a vállalás ilyen formájával képzeli megkövetni Ferenc Ferdinándot, illetve alteregóján át az emlékét. A lovas is vállalja a lovat, nemcsak a ló a lovasát.

De a java csak ezután jött. Másodszor akkor láttam Dalmát, amikor ugyanez a Ferencferdinándimitáció – a könnyebbség kedvéért magamban Feriferinek neveztem el – egy létra tetején állt a vasútállomás épülete előtt, leszaggatta róla a *Kismarton* feliratú táblát, hogy aztán egy pillanatnyi megtántorodás és egyensúlya visszanyerése után már szögezze is fel az újat, amelyen ez állt: *Eisenstadt*. Mi más szöveg illene egy ilyen vasas küllemű egyén kezébe? Most már gyorsan megértettem, hogy mindez okszerűen következik abból, hogy (már megint) a minket többízben, sőt később is legyőző féliksz Ausztria mögé sorakoztunk háborút veszíteni, s ezért tőlünk, fegyverletétel-specialistáktól, némi kárpótlás illeti Ausztriát. Azért óvatosan körülnéztem: vajon a bámészkodók is ugyanígy értik? Csupa ragyogó, a mélyenszántó értelemtől sörvörösen sugárzó arc, és fölfedeztem köztük a Dalma halványabban pironkodó arcocskáját is. Érdekelhetett-e még a politika, amikor odarohantam hozzá, s magamból kikelve a táblaszögező dagadt úrra mutattam:

– Ezzel, ezzel, ezzel láttalak! Szép fekete méned helyett ennek a nyakában lovagoltál!

– Mit beszélsz? – nézett hűvösen a magasba Dalma. – Hiszen nem is ismerem. Ki ő? Ja, tudom! – csapott aztán a homlokára. – Feriferi a hála- és békeügyi államtitkár fegyverletételügyi katonai tanácsadója, ki ne ismerné őt. Na és?

– És akkor te hogyan kerülsz ide?

– Téged várlak hét éve. És te nem is örülsz nekem?

Örültem én neki is, meg a földrehuppant, össze-visszagörbült Kismarton táblának, amelyet hazacsempésztem, és amely azóta is csak az enyém. Eisenstadtban pedig mindig is háromszor annyi osztrák élt, mint magyar, és *az etnika, az etnika, különös úr az etnika,* * az etnikát (nem is az etikát) mégse lehet minden egyes határkiigazításnál figyelmen kívül hagyni. Ennyivel aztán még Feriferi emlékének is tartozunk.

Hét után hetvenhét esztendő is eltelt, akár a népmesében, azóta, hogy a fegyelmezetten embergyűlölő Föld elvesztette türelmét és frontális emberellenes támadásába kezdett. A helyzet olyannyira romlott, hogy nem tehettem mást: végre mégis nekivágtam, hogy megnézzem, az eldugott Batta hogyan éli meg Nagyszerbia porrálövetését a Nagyszerbiáért rettegő szerbek által. A Nagyszerbia felé hömpölygő Duna, az embergyűlölő Föld egyik gonoszságcsatornája alacsonyan lapul medrében, s én gyökerekben-kövekben meg-megbotolva capla-

* Lásd Weöres Sándor: Le journal

tok a szikkadt parton Tétényből Batta felé; talán nincsen is már másik út, a Duna még összetéveszthetetlen egyvonalúság, a partján bizonyosan odatalálok. Eszembe jut utolsó fürdésem a folyamban, a napot ugyanúgy kitörölhetetlenül jegyezzük, akár Krisztus születése napját: 1969. július 20-a. Aznap lebegtek első ízben emberek a steril Holdon, de ők legalább tudták, hogy első ízben lebegnek ott. Mi azonban Dalmával nem tudtuk, hogy ha adunk magunkra (márpedig adtunk), aznap viszolyoghatunk utolsó ízben a pocsétává rondult, sáros, szurokszagú Dunában. Az egykor ezüstméltóságú, gyümölcsössütemény illatú vízzel undorral fröcsköltük egymást, testiségnek még az emlékét is alig keresgéltük. Dalma eldicsekedett, hogy Batta mihamar egy messzedöngő vigalom lesz, hovatovább nagyváros, hőerőművel és olajfinomítóval. És csak ezután mondta, olyan élénken, mintha valaha is akár csak látta volna őt:

– Mit szólsz hozzá, meghalt a Marija!

– Az igazmondó?

– Egy szerbbel ütközött, szembeszállt ő szerbekkel is. Vagy jugoszláv volt? Mindegy, ha egy szerb szeret ütközni, ütközik az még egy jugoszlávval is. Belehalt. Többé nem fog mindenfélét jósolni, az fix.

– Nem is nagyon lesz mit – feleltem megrendülten.

Dalma ezután amúgy mellékesen bevallotta Feriferit, aki természetesen a szeretője volt.

– Tudod, akár kémnek is nézhettek volna, és olyan jól tudtam magyarul is, hogy az én nehéz helyzetemben védelemre volt szükségem.

– Büszkén lovagoltál a hátán! – korholtam őt a sárszínű Duna kellős közepén. – Legalább hajtottad volna le a fejed!

– Feriferi nem törődik többé velem – hajtotta le a fejét.

Cseng a pohár és Százhalom? Mindegyik halom egy-egy év volt. Battára érek. Duna, te eredj tovább, s lásd csak, neked való kép: egy sajátjuknak vélt országban rombolnak mindenfélét, amit nem is ők építettek. S hogy miért a heterogén múltat spiritualizáló tisztítótűz? Az álmában kerubnak öltözött nemzet lángpallos-érve? Azért, mert ők nem tudnának sehol kisebbségi sorsot viselni. Még észrevehetetlent sem. Nem tudnának.

Ha eljönnének hozzám, mint egykor Dalma jött: – Kérem, tanítson! Először is Mariját idézném. Ahogy kiáltozta nekünk ott Újvidéken: – Ne sorozzatok be szerbeket! – És a letépett cirillbetűs plakátok előtt: – Hát még a betűinkhez sincs jogunk?

Nekünk a betűinkhez van. Mit is tesz innen-onnan száz év!

No, éppen jókor halt meg. Így maradt töretlen az élete íve, vagy... ó, szegénykém: így maradt a teste töretlen?

„Ne sorozzatok be magyarokat...?"

A battai olajfinomító kéménye, mint lánghegyű toll, lassan negyedszázada írja az égre a Föld embergyűlölő szitkait. A fojtogató bűzben a falu sötéten lapul. Egyetlen ablak világos: a Dalmáé. Mozdulatlanul ül egy lámpaernyő alatt. Ez a negyedik alkalom, hogy a régi nagy háború óta látom őt. A féltő rémülettől összeszorul a torkom. Miért nem csukja be a zsalut? Megzörgetném, beszélgetnénk a réseken át, még mindig javítgatnám kiejtési hibáit, ha volnának.

Lehet, hogy egy viaszbábu. Néz, mintha látna is az ablakon túlra, látná a sötétben bújkáló, fenyegető külsejű alakot.

ÖRKÉNY ISTVÁN

Levelei

Tardos Tibornak, Párizsba

I.

1969 III 1

Szupertibor! Übertibor!

Most szép rendszeresen mindent megírok, de nehezen fogok zöldágra vergődni veled. Tehát *Péter* halandó. Ez nem szégyen, Santayana, Sigm. Freud, csepeli Weiss Manfréd szintén lineárisan gondolkoztak, és elég jó eredményeket értek el. Én viszont 3 dimenzióban burjánzom. Képzelj el egy polipot, nyolc karja van. Sikerült elképzelni? No most. Minden karja végén nő egy nyolckarú polip, és abból megint egy-egy nyolckarú. Ez nálam a normális gondolkozás, amikor nem strapálom magam.

Leveled teljesen zagyva, a papír is zsíros, nem kell szalonnázni a levélpapíron. Így is kibetűztem, valahogy kiszedtem a velejét. Szerintem több olyan novellát is le akarsz fordítani, amit nem én írtam, hanem Thomas és Heinrich és Klaus Mann. Nem baj, most már ne komplikáljuk. Csak arra kérlek, Erika Mannt ne fordíts bele, ő egy kékharisnya, nem szeretem. És most figyelj, milyen rendet csinálok.

Most kezdem.

Első gondolat.

Van neked immár 120 oldalad lefordítva. Ez, öregem, feszt, ez a szikla, erre már pénzt is adott a zsidó. Írjuk ide: 120.

Második gondolat.

Magából az Egyperces Novellák c. kötetből, mint írod, voltam kegyes 85 oldalnyi rém zseniális anyagot kijelölni. Reméljük, ezek fordíthatók, tehát írjuk ide, a sor végére, hogy 85.

Harmadik gondolat.

A már nálad heverő, szintén szalonnazsíros, új írásaimból, melyeket leveledben felsorolsz, de elfelejtettél öszeadni, és így bele se számoltál a végösszegbe, de én összeadtam, írjuk ide szépen a sor végére az összeget, oldalszámuk: 46

Negyedik gondolat.

Írod, hogy levelemben ígértem még harmincat. Én erre a levélre nem emlékszem, sose ígértem senkinek harmincat, ezt a számot nem is szeretem. Tényleg írtam közben, nem annyit, hanem csak 21-et, ezek közt két rajz is van, mert most lassan áttérek a rajzolásra, de ezek is egypercesek, a művészet egy és oszthatatlan. Ezek az új egypercesek e levéllel egyidőben, külön borítékban elmennek, nem ajánlva, de épp ezért kérem majd nyugtázni a küldeményt. Oldalszám 39.

Most összeadom az oldalszámot: 390

Tehát, mire ott lesz a nem légipostával küldendő levél (mert ahhoz nagy a súlya), 390 gépelt oldal lesz a kezedben, amiben persze nem szerepel Éden, Csillag, Angyal, Fort Quirinar és 137. zsoltár, melyeknek nincs is semmi keresnivalójuk a kötetben. Tehát, ha nem tévedtem, van 390, és ebből neked csak 250 oldal kell a kötethez.

Figyelem. Most koncentráljunk.

Ennyi plusz kell is, mert lesz bizonyos kopás. 2 (kettő) féle kopás lesz.

Első kopás. Nem mindent fogsz tudni lefordítani a mostan elküldendő anyagból, le-

het, hogy a rajzokat sem, de van egy-két lokális, le nem fordítható. Erre tehát számítani kell.

Második kopás.

A szocializmus olyan rendszer, ahol az ember minden kötetben benne hagy négy-öt írást, melyet a lektor fog kihagyni. Ezeket itt, a Hungária kávéházban „lektori novelláknak" hívják. Ez a szokás a tőkés világban is dívik. Mit gondolsz, Mme Kervalis[1] ingyenélő? Ő igenis rá fog mutatni 4-5 írásra, melyek nem jók vagy mit tudom én, és ezzel teljesíti funkcióját. Légy taktikus, tégy bele pár ráhagyást, és Kervalis tegye meg a kötelességét.

Most megint koncentráljunk.

Zűrzavaros leveledben, melyben a sorok se egyenesek, hanem kacskaringósak, mint az ökörhugyozás, némely elszórt gondolati elem mégis megtalálható. Most ezekre felelek.

1. Kivégzési szabályzat. Cl. Roy[2] lefordította, a Nouvelle Observateur számára készült dialógus céljára. A lap kihagyta, nem tudom, elvesztette-e a kéziratot, de lehet. Szerintem egyszerűbb, ha te hívod föl, mert ott laksz, mintha innen én írok. De ha neked ez kényelmetlen, írj, és akkor mégis hozzá fordulok.

2. Az ő kedvéért, aki kitalálta, és mert igen jól hangzik, ha nincs neked se ellenedre, hagyd meg címül a Minimythes-t.

3. Ismétlésekbe bocsátkozom, de tudom, hogy egy eltompult agykéreg csak többszöri bökdösésre fogad be értelmes szavakat. Tehát:

kérlek, amit Párizsban is elmondtam, fordíts szabadon, nemcsak abban az értelemben, ahogy eddig is megtetted, hiszen így születtek páratlan és igazán zseniális együttérzéseink, hanem most engedd meg, hogy tisztázni próbáljam, mi legyen ebben a kötetben „magyar" és mi ne. Ne legyenek nyaktörő, nehezen kimondható magyar nevek, fogalmak. Nem tudom, ott van-e „rendőri felügyelet alatt állás". (Egyik új írásban szerepel, de ez csak példa.) Ehelyett bármit, ami a politikai ellenőrzés eszköze, van ott is, ha ez nem, más. Fogalmi azonosság kell ott, ahol a szavak nem fordíthatók. Ennyiben, úgy hiszem, „franciásítani" kell.

Viszont azt hiszem, mégis benne kell hagyni a kötet alaphangját, amit úgy hívnak, „magyar szituáció". Nézd, vannak nekem metafizikus írásaim, általános érvényűek, de ezt ők százszor jobban tudják csinálni, mint én. Viszont azt látom, hogy iszonyúan érdekli őket, hogy mi hogy élünk, mit helyeslünk, mi ellen lázadunk, vagyis az, amit Cl. Roy úgy tálalt föl, hogy a Tóték egy „fable politique", ha jól emlékszem. Meg is írom neked, hogy a Tótékat most már tíz nyugati országban játsszák. Ott lett siker, ahol meghagyták magyarnak, és ott bukott meg (Ny-Berlin), ahol kiemelték történelmi közegéből. Hidd el, van is abban valami, ahogy ezekből az országokból kiindulnak a dolgok, nem akarom magam Mrożekhez, az „Au feu les pompiers"-hez, Jancsóhoz stb. mérni, de ugyanazt csinálom, a magam képességei szerint, az Egypercesekben. De hiszen tudod te jól, hogy lélegzünk mi itt, és az én írásaim (a jók) a groteszk hangján, ugyanazt az alapállást fejezik ki. Az ember, ha csalódik, sose mindenben csalódik, s ha hisz, nem vakon hisz – no de ezt nem kell teneked magyaráznom. Viszont a francia olvasót ehhez egy kicsit hozzá kell segíteni. Erre két lehetőség van. Az egyik, hogy te előszót írsz, és akkor fújd meg a tárogatót, mondd el, ami a szíveden van te is, mert ebből értik meg azt is, amit én mondok a kötetben, ezt a mi bonyolult alapállásunkat. A másik, amit Párizsban említettem, hogy mint a magyar kötetben, csinálj csoportokat, adj nekik címeket, melyek egy kicsit eligazítják őket. „Notre patrie socialiste", mondtam akkor, persze ez csak jelzés, de néhány ilyen szelíden ironikus alcím sokat tud segíteni.

---

1 A Gallimard kiadó lektornője.

2 Claude Roy ismert francia író, a *Tóték* színdarabváltozatának és néhány egyperces novellának a fordítója. Ő ajánlotta kiadásra az *Egypercesek*et a Gallimard kiadónak.

És mindezzel nem akarok a válogatásba beleszólni. Te tudod, a franciák fülének mi érthető, mi nem, ezt szuverénül te fogod eldönteni. Ezt a hosszú magyarázatot azért írtam, mert egyrészt nem értem, miért ne volna a kötetbe való pl. A tíz körmünkkel. Tanuljunk idegen nyelveket – hiszen ezt ráadásul ők is végigcsinálták. Másodszor, mert az új, most küldendő anyagban van egy pár „magyar" ügy –, pl. hogy milyen volna két magyar asztronauta, hogy milyen egy Angol Park a szocializmusban stb. Én nem tudok kihagyásra javaslatot tenni (a már említett hosszúkon kívül, Fort Qu[irinar]. és társai), mert itt az a döntő, hogy te mit tudsz fordítani. Példa: Ficamok (ez később Szóvirágok címen jelent meg) magyarul jó. Te már jó párszor a lehetetlent megoldottad, a 120 oldal 120 bravúr. (A „Lied"!!!) Talán jobb munkamódszer, ha érintkezésben maradunk, mert most az „Egy gonddal kevesebb" elég közepes írás, de lehet, hogy a fordításban felszárnyal, erre is volt példa, nem egy! „Hírek és álhírek" itt nagyon sokat mond, és lehet, hogy nem fordítva, hanem átköltve ott is. De ezt csak te tudod, és te is csak akkor, ha megpróbálkoztál.

Most már csak ölel

Pista

II.

1969. VI. 28

Kedves Tibor!

Mme Payenville[3] küldeménye, benne fordításaid első csomagja ma megérkezett. Ebből az ünnepélyes alkalomból félreteszem a megszokott heccelődést és humorizálást, mert olyan bámulatos munkát végeztél, hogy erről csak egy az egy arányban szabad írnom. Nem arról van most szó, amit különben is tudsz, hogy milyen „francia" a francia nyelvtudásod, hanem, az én nagy szerencsémre, egy kettős érzékenységről: azzal a finom és mindent értő hallással, amivel a fordított novellákat magadévá tetted, valami második érzékenység párosult, ahogy ezeket át tudtad hangolni egy sajátosan, 1969-es magyar atmoszférából a franciába.

Vonatkozik ez mindenre, az általad adott címektől az általad talált csattanókig. Én csak boldog lehetek, hogy a te jóvoltodból nem lesz részem a magyar irodalom átkában, a meg nem értő, veszteséggel működő, a lényeget elvesztő átültetésben. Nem remélek sokat a kötettől, nyilván el fog merülni a könyvek ezrejének tengerében ez is. De ha így lesz, ez nem a fordító, hanem az író hibája lesz, s ha másképpen, amit hinni se merek, akkor a fordító érdeme, hogy ezt lehetővé tette.

Ennyi hálákodás után, amit még mindig kevésnek érzek, áttérnék a fordítások elemzésére. Az anyag, ahogy ma kétszer is gondosan átnéztem, három részre oszlik.

I. Azok a fordítások, melyek teljes értékű fordítások, és teljes értékű francia művek. Ezekhez tehát semmi megjegyzést nem fűzök, vissza se küldöm ezt a tekintélyes paksamétát, mert egyetlen betű javítást sem tudtam benne tenni. Remélem, az, hogy a többiről többet írok, nem billenti át az én elragadtatásom egyensúlyát. [...]

II. csoport

Azok, ahol néhány szavas húzást javaslok, vagy egy kis túlírást vettem észre. Ne sértődj meg. Én sokat fordítottam, ismerem azt, hogy az ember néha svungban marad és túlmagyaráz két szóval vagy egy mondattal. Ezeket én kihúztam piros tintával, és kérlek, ha te is egyetértesz, vidd ezeket a te példányodon is keresztül. Egyet, a Bolygó Zsidót,[4] a te mondataid felhasználásával átcsoportosítottam egy szerintem sokkal drámaibb

3 Párizsi gépírónő.

4 *Ahasvérus* a novella magyar címe.

parafrázissá. Ha nem sért ez a parányi átcsoportosítás, kérlek, fogadd el. Nem franciául tudok jobban, de ezt az írást ilyennek érzem.

Ezeket tehát, a változásokat néha kékkel, néha pirossal jelölve, a levélhez mellékelem. Közös felirat: II. csoport.

Most következik a III. csoport.

Sajnos, minden fordítás leleplezés. A fenti apróságok a te kis hibáid: az ide sorolt négy novella, sajnos, az enyém. A francia verzió elárulja, hogy baj van – a legtöbbször a végükkel, a csattanóval. Pontosabban mondva: a négyből van egy, ahol te nem tudtad megoldani a befejezést, és három, ahol én. Kezdem az elemzést azzal, ahol te maradtál el (úgyszólván páratlan eset az egész kötetben) az eredeti mögött. És ez egy igen kedves írásom, a Meggymag, Le dernier des noyaux.[5] Persze, itt sem te vagy a hibás, hanem az, hogy az utolsó szituáció egy kicsit „magyar", csak nekünk szól, csak nekünk érthető. De talán át tudjuk adni, ha egy kicsit frappánsabb befejezést találunk. Miről van szó? Egy nép, mely – nem elég, hogy kevesen vannak – még ezt a keveset is egymásra állítja, mindig patthelyzetet teremt magának, addig nem nyugszik, míg be nem áll a döntésképtelenség. És ezt egy nagy népnek, egy örökké forrongó, sorsán változtatni tudó és akaró francia népnek kell megmagyarázni.

Az én javaslatom.

Kihagyni, amit pirossal bezárójeleztem.

És most az utolsó bekezdés, részben franciául, részben magyarul, ahogy én érzem a ritmusát és értelmét:

Et maintenant rien n'y faisait. Ills sont restés ainsi, perchés les uns sur les autres, (most magyarul) és most se föl se le se té se tova. A helyzetet nem lehet megoldani. Spécialité hongroise.

Amit te írtál, egy kicsit hígabb az eredetinél, és nem szól semmiről. De úgy érzem, hogyha ezt a pattot, amit fent a se té se tova stb. jelez, franciául vissza tudod adni (és te ne tudnád?), akkor ez a Spécialité hongroise azt fogja jelenteni: la tragédie hongroise. Amit szeretnék ki nem mondva sejtetni.

Ez volt az egyetlen, ahol te maradtál a szöveg alatt. Sajnos, most én következem.

SVP Buda.[6]

Zseniális írás, zseniális fordítás. Addig, amíg a jó Isten meg nem jelenik. Onnan kezdve nem zseniális írás, de zseniális fordítás. Mi itt a baj? Az író (én) nem vette észre, hogy a novella első fele másról szól, mint a második, a jóisten utáni rész. Elemzem:

I. rész: Milyen csodás gondoskodással gondoskodunk mi még egy sebesült gyíkocskáról is!

II. rész: De a nagy tudományos apparátus bedugul és összeomlik egy olyan egyszerű kérdéstől, hogy Ça gaze?[7]

Ez sajna két novella. Így nem maradhat a dolog.

Most írtam egy új befejezést, oda tettem az SVP végére. Neked ez külön munka, de nem sok, pár sor, az is néha a régi mondataidból. Így viszont szól valamiről a novella: a mi bürokráciánk (és a ti bürokráciátok) bedögléséről, mihelyt valaki emberi kérdéssel áll elő. (Ezen kérlek ne változtass, nem szeretnék ennél többet mondani.)

Dans le Temple des Sciences.[8]

Ez, sajnos, megbukott. Kérlek, de nagyon kérlek, hadd ki a kötetből. Eredetileg talán arról szólt, hogy néha, amikor már a tudomány minden fogása csődöt mond, egy pohár víz – az ösztönös emberi gesztus – csodát tud tenni. De ezt (pl. a televízió előtt) nem lehet megismételni. Tehát valójában a tudomány és művészet szembesítése volt a célom.

---

5 *Az utolsó meggymag.*

6 A *170-170* című egypercesről van szó.

7 Magyarul a „Hogy ityeg a fityeg?" kérdés hangzik el az egyperces novellában.

8 *A tudomány csarnokában.*

Ez azonban még magyarul se derül ki tisztán, emiatt te félreértetted, átírtad, így még homályosabb lett. Kérlek, tekintsük ezt az Írószövetség saját halottjának, és hagyjuk ki. Megkérhetnélek, hogy fordítsd le pontosan, amit írtam, de az se sokkal jobb, nem érdemes vele kínlódni. Se így, ahogy te írtad, se ahogy én: nem jó írás.

Le module lunaire Hongrois.[9]

Egy húzást légy szíves vezess át. A nagy baj: az én csattanóm rossz, a tiéd még rosszabb. Az enyém nem elég szellemes, a tiéd fecsegő, semmitmondó. Az utolsó lapot itt tartom, míg ki nem találok egy befejezést. De te is gondolkozz!!

Amint látod, az egészet nézve minden nagyszerű.

Ölel

Pista

Jegyzet

Tardos Tibor író, 1957-ben, az íróperben Déry Tiborral, Háy Gyulával és Zelk Zoltánnal börtönbüntetésre ítélték. 1958-ban szabadult, 1963 óta Párizsban él. 1990-ben itthon is megjelent egy kötete, *Igor hazatér* címmel a Holnap Kiadónál, a *Magyar Nemzet*ben pedig folytatásokban *A tengervíz sós* című regénye, 1991-ben. 1969-ben lefordította az *Egyperces novellák*at franciára *(Minimythes)*, s a kötet a Gallimard kiadónál jelent meg 1970-ben, nagy kritikai sikert aratva; az összes elemzés külön is méltatta az adaptáló-fordító kimagasló érdemeit. Örkény István egyszer egy interjúban elmondta, hogy a *Pisti a vérzivatarban* című darabjának ötletét Tardos Tibortól kapta, mert ő találta ki fordítás közben, hogy az egyperceseknek közös hősük van, és ezt a közös hőst ő nevezte el Pistinek.

Tardos Tibor több mint egy évig dolgozott az *Egyperces novellák* fordításán, és ezalatt az idő alatt a két író számos levelet váltott egymással, melyben a szeretetteljes baráti hangtól a vitriolos gúnyig minden árnyalat megtalálható, de mindegyik a legpontosabb szakszerűséggel és konkrétsággal ad hírt arról a heroikus küzdelemről, mellyel ez a fordítói munka járt. Miután Örkény István jól tudott franciául, helyenként megpróbált néhány javaslatot tenni Tardos Tibornak. Vékony kötetet is kitevő, harmincnál több, gyakran sűrűn gépelt oldalas mini-esszék dokumentálják azt a hallatlanul izgalmas alkotói folyamatot, ahogyan megszületett az egypercesek bravúros francia nyelvű adaptálása.

A két levél ízelítőt nyújt a Szépirodalmi Könyvkiadónál az Ünnepi Könyvhétre megjelenő *Levelek egypercben* című, Örkény István leveleit egybegyűjtő kötetből.

RADNÓTI ZSUZSA

9 *Visszatért a földre a magyar holdrakéta.*

A világ legszomorúbb zenekara

A vonattal érkezett.

Egyszer csak ott álldogált az állomás napraforgó-héjjal teleköpdösött, fekete kátránnyal összemázolt fapadlós peronján, és szórakozottan mosolygott. Egyik kezében disznóbőr utazótáska lógott, a másikban lepedő nagyságú, kékszegélyes selyemzsebkendővel játszott a melegedő szél. Hirtelen kelet felé nézett. A téglagyár előtti kanyarban épp eltűnt, utolsót tülkölt a háromkupés gőzös. A vonat naponta kétszer járt erre, egyszer délelőtt, amikor a keleti határszél hósipkás hegykoszorúja felé tartott, s késő délután lett, mire visszafelé zakatolt a tartományi fővárosba. A peronon álldogáló idegen valószerűtlenül kövér volt, és amikor az állomásfőnök irodája légyszaros ablakán át megpillantotta, a telexgép mellé ejtette a szivarját, és már nem emelte föl többé. Ott hamvadt el a barna dohánylevél, barna foltocskát hagyva az asztalka hepehupás furnérlapján. A férfi legalább olyan kövér volt, mint a két esztendeje hivatalban lévő polgármester, s ez a testméret ebben a városban a legnagyobb pimaszságnak, úgymond arcátlan kihívásnak számított. Ez párbajt, nyílt harcot, vérremenő közéleti vetélkedőt is jelenthetett, mert hiszen Kern azzal a végső, bár meg kell vallani, ragyogó húzással nyerte meg a helyi választásokat, hogy nálánál kövérebb ember nem él a városban.

És Kern Józsefnél kövérebb ember valóban nem élt a városban.

Kern József a választás előtti napokban pontosan egy mázsa negyvenkét kilót nyomott. Valamint harmincegy dekát, amire nagyvonalúan rálegyintett, nem érdekes, adják a felejtésnek, csak az egész számok számítanak.

A konfettivel telehintett, véreshurkával, méregerős tormahegyekkel és szódás borral kísért választási kampány utolsó fordulójában lehengerlő beszédet tartott. Az emberek először elcsöndesedtek, aztán morgolódni, helyeselni és sóhajtozni kezdtek, végül szabályosan őrjöngtek. A kövér ember – kiabálta Kern a demokraták fellobogózott, bár gyanúsan meg-megreccsenő faemelvényéről – a legmegbízhatóbb emberfajta!

A kövér ember meggondolt!

A kövér ember boldog!

A kövér ember kövérebb, mint a sovány!

A kövér ember szép!

A kövér ember jó!

A kövér ember életszerető, mert több a veszteni valója!

A kövér ember nem önző, mert fölösleges önzőnek lennie!

A kövér ember adakozó, mert több van neki!

A kövér embernek bőséges tartalékai vannak!

A kövér ember empatikusabb, ravaszabb, jobban ismeri az életet!

A kövér embert jobban látja az Isten!

És amikor azt kiáltotta, hogy éljenek, éljenek, éljenek a kövérek, megbabonázva üvöltött vele a tömeg.

S Kern valóban jól, közmegelégedésre vezette a város életét, egy dolgot azonban nem tudtak megbocsátani neki. A Zenekart. Pontosabban a Zenekar hiányát. Mert még mindig nem volt Zenekar, pedig azt is megígérte Kern. A város utolsó zenésze, a Trombitás sem élt már. Trombitás arról volt híres, hogy részt vett az északiak vérgőzös, hírhedten kegyetlen háborújában. Ebben a háborúban nem ejtettek foglyokat, a gyerekeknek, öregeknek, de még a terhes anyáknak se kegyelmeztek. Termékeny folyóvölgyekbe rejtett vályogszagú falvak, ősi polgárcsaládok fölnevelte évszázados kisvárosok tűntek el a föld színéről. A gyanútlan utasokat barlanglakó gyerekbandák kaszabolták le, s némelyik épen maradt település utcácskáin és terein elvadult kutyák és macska nagyságú fekete patkányok marakodtak. És Trombitás végigjárta ezt a poklot, mert azt remélte, ha hazajön, várja majd egy zenekar. Trombitás hazajött, de Zenekar nem volt. Tombolt a nyár, s hiába nyíltak hipózott zsebkendőernyők a piac legyek és kövér darazsak összedongta fonnyadt zöldséghalmaiból, aznap két szerencsétlen kofa is hőgutát kapott.

Trombitás megállt a kicsiny tér kellős közepén, bozontos fejét fölemelte, éjfekete szembogarát a vakító déli fénynek tartotta, aztán a piac bádogasztalai s a polgármesteri hivatal neoklasszicista épülete felé nézett, elmosolyodott, a forró porba dobta fakózöld, katonai hátizsákját, előkereste napfényesre simogatott trombitáját, lassan a szájához emelte, megvárta, míg elhallgat a templom bronzharangja, hirtelen kiköpött, és játszani kezdett.

A piacosok látták, mire készül, mégse szóltak.

Talán mert nem mertek szólni.

Talán nem akartak.

Talán mert tudták, ha most szólnak, ha figyelmeztetik Trombitást, akinek még mindig alvadt, emberi vér sötétlett a bakancsán és durva posztónadrágjának fekete szegélyén, már sohasem hallják játszani.

Úgy lehet, a műélvezet valóban megbocsátható részrehajlása, megejtő önzése volt ez.

Trombitás pedig egy órán keresztül játszott egyre elkeseredettebben, csak fújta, fújta, a mellére folyt a véres hab és összekeveredett az izzadság reménytelenül fehér sójával. Egész repertoárját elfújta Trombitás, de a zenészek nem jöttek. Végül elájult. Ám attól kezdve egy árva szót sem szólt, és a mosolygás kismadara is már csak egyszer röppent átráncos, barna arcán, amikor Kern polgármester úr szívére tett kézzel esküdött meg háromszáz, nemcsak a mámortól csillogó szemű polgár előtt, hogy lesz Zenekar.

Rövidesen lesz Zenekar!

Trombitás két hosszú, keserű szótlanságban eltöltött esztendőn keresztül várt, aztán egy méltóságteljesen elfújt takarodó után, ami olyan gyönyörűen hangzott, hogy a hiábavalóság vérvöröse végigborult a horizont végtelen asztallapján, szép csendben felkötötte magát a próbaterem villanykörtéjének porlepte zsinórjára, s a meleg éji szélben úgy lengett hajnalig, mint aki alszik. Való igaz, a trombitát még ekkor sem engedte el. Süketnéma lánya talált rá, aki végigrohant a városon, verte a zöldesfehér spalettákat, a könnyen zördülő redőnyöket, kővel dobálta a paplak magas ablakait, mert csak nyüszíteni tudott, mint a néhány napos kutyakölyök. Trombitást olyan csöndben temették el az öngyilkosok bozótos, japán akácok árnyékától fülledt földi részlegében, mintha végleg elvesztették volna a reményt. Még a kántor sem énekelt, csak bámulta a dísztelen fakoporsót, és arra gondolt, elmegy a polgármesterhez, igen, elmegy a kövér Kernhez, személyes kihallgatást kér, s a Jóistenre kéri, ne áltassa többé az

embereket. Nézze csak meg, hová vezetnek a fölöslegesen táplált földi ideák! Még a legerősebb jellemek is a legszörnyűbb, az egyetlen meg nem bocsátható bűnbe szédülnek. A temetés másnapján a kántort megkeresték a helyi ellenzéki párt aktivistái, és hosszan, behatóan tárgyaltak vele. A zenekarról beszéltek és a törékeny szerkezetű reményről, amellyel visszaélni, mondták a keménygalléros fiatalemberek, a legnagyobb vétkek egyike. S ugyancsak megbocsáthatatlan, tették még hozzá, és mosolyogtak. Zsákos Ferdinánd háta azonban nem jutott eszükbe. Zsákos a legöregebb ember volt a városban, és a hátára Bruno Waltert és a Bécsi Filharmonikusokat tetováltа évekkel ezelőtt egy tengeren túli, mandulaszemű zenebarát tűművész...

Az állomásfőnök arra riadt, hogy a kövér idegen megkocogtatja a rolettás ablakocskát.

Tiszt úr, megmondaná, merre van a polgármesteri hivatal?

Az idegen alig egy óra múlva a hivatalépület nagykilincses ajtaja előtt álldogált, nagyokat sóhajtott, zakója széles hátán átütött az izzadság sötétje. Odabent már várták. Nagyon várták. Rettegve várták. Az állomásfőnök hívta föl a hirtelenszőke Veronikát, Kern titkárnőjét, s csak annyit mondott rendkívül izgatott, el-elfúló hangon, hogy néhány perc múlva különös... nem, inkább félelmes élményben lesz részük, készüljenek föl..., igen, készüljenek föl a legrosszabbra is akár, és ezzel lecsapta a telefont, és hiába hívta vissza Kern hosszú perceken át, már nem merte fölvenni a kagylót. Kern és öreg hivatalsegédje, valamint a hirtelenszőke Veronika ezután arra a következtetésre jutott, hogy az állomásfőnök ilyenkor még nem iszik, ittas tehát nem lehet, mármost a hír nem tréfadolog, s előfordulhat, hogy maga az államelnök, de legalábbis az egyik alelnök érkezett a városba, úgylehet, éppen a legfőbb ügyésszel, vagy a belügyminiszterrel s valami félreértett és képtelen vádemelési dokumentummal, amit csak az ellenségei, haragosai, elmebetegek vagy politikai kalandorok kreálhattak, hogy megbuktassák.

Kern falfehéren ült íróasztalánál az egyiptomi pálma méregzöld, húsos levelei alatt, a félelemtől még izzadni is elfelejtett, és egyfolytában üdvözlő, bocsánatkérő mondatokat fogalmazott. Ekkor szólalt meg az utcai csengő. Gyötrelmesen hosszú két és fél percig tartott, míg az idegent irodája tölgyfaajtaja elé vezették. Az ajtó lassan kinyílt, és Kern először egy disznóbőr utazótáskát látott meg, egy hordónagyságú hasat, melyen lehetetlenség volt összegombolni az inget, aztán meglátott egy valószerűtlenül kék, ártatlan szempárt, meglátta a háttérben vihogó Veronikát, aztán a jelenség összeállt, s megértette végre, hogy éppen egy olyan kövér emberrel áll szemben, mint saját maga.

Ennyi elég is volt.

A polgármester lassan emelkedett, de a kezét gyorsan nyújtotta.

Már nagyon vártam, mondta jelentőségteljesen, és szélesen elmosolyodott.

Kern soha nem árulta el, miről beszélt az idegennel. Olyan halkan és gyorsan tárgyaltak, hogy a hallgatózásban különösképpen tehetséges Veronika is csak elsurranó szavakat értett, s ez nemcsak hogy tisztázta, avagy megvilágította volna a város eljövendő történetének egynémely fejezetét, mint inkább növelte a rejtélyt, az idegen célját, szándékait, és minden bizonnyal határozott terveit is még titokzatosabbá és különösebbé tette, mert vajon hogyan illeszthetők világos, átlátható, netán leírható rendszerbe olyan, az értelem egyetemében egymásra fényévnyi távolságból szikrázó szavak, mint a cerkófmajom, a méhkaptár, Ludwig van Beethoven, vagy éppen az a három, a lassanként kozmikus mé-

retűvé táguló beszédben bolygók módjára keringő fogalom, amelyeket azonmód jegyzetfüzete összerúzsozott hátára jegyzett a titkárnő.

Veronika keserűen mosolygott.

Küzdelem? Cél? Boldogság?

A reménység három bolygója?!

Nos hát, az ígért Zenekar nélkül igencsak homályos, népszerűtlen fogalmak voltak ezek akkoriban.

Veronika aznap este kimásolta noteszéből a megbeszélés kósza szavait és mondattöredékeit, majd lehetséges jelentésüket illetően három rendszert mégiscsak fölállítva elküldte a levelet oda, ahol már javában írták Kern József megbuktatásának forgatókönyvét.

A kövér idegent Gabrielnek hívták, és három nap szállodai téblábolás, szórakozott városnézés, felszínesnek tűnő ismerkedés után megtette azt, amit egyrészt senki se várt, másrészt senki se mert volna, vagyis átköltözött Trombitás próbatermébe, mely a haláleset óta lakatlan volt. A süketnéma lány újra a nagynénje népes családjánál lakott, mint annak előtte. Gabrielt csupán egyetlen közbeeső momentum zökkentette ki kedélyes nyugalmából. Az ismerkedés második napján odabicegett hozzá egy zavaros tekintetű öregember, és arra kérte, hallgassa meg a szívverését. Gabriel ellépett a szálloda recepciójától, a megmegremegő mellkas fölé hajolt, és mosolyogva hallgatózott. Ekkor ismerte meg Zsákos Ferdinándot, aki évek óta az insomnia szörnyű betegségében szenvedett, és minden idegent kipróbált, de hiába, senki sem tudott segíteni rajta.

Azt hiszem, találkozunk még, mondta Gabriel emelkedtében.

Zsákos Ferdinánd már nem tudott mosolyogni, de bólintott, és maga sem értette, miért, elhitte az ígéretet. Még ezen a napon fölkereste két határozott tekintetű és kimért mozdulatú fiatal férfi, akiket ismert látásból. Gabriel felől kérdezősködtek. Zsákos Ferdinánd nem sokat segíthetett, s a szálloda portása is csak annyit tudott mondani, hogy miután az öreg elvánszorgott, a kövér idegen csaknem egy órán keresztül fel s alá járkált a recepció pultja előtt, hümmögött, magában beszélt.

Másnap hatalmas teherautók érkeztek az előbb üzlethelyiségként, majd kultúregyletként üzemelő földpadlós, dohszagú terem elé, ahonnan Trombitás talpai kiemelkedtek e földi világ siralomvölgyéből. Kora reggeltől estebédig tartott a munkások hallgatag pakolása, s az idegen feliratokkal díszített hatalmas dobozokból, a ponyvákkal letakart ketrecek, acélkasok mélyéről különös, nemegyszer félelmet keltő zajokat hallottak a városiak. A következő hajnalon pedig, amikor az első piacos végigzörgött a macskaköves téren s lenyúlt egy elhullott petrezselyemgyökérért, emelkedtében éppen megpillantotta a próbaterem homlokzatán tündöklő szivárványos feliratot: GABRIEL ÁLLATKERESKEDÉSE.

Most már Zsákos Ferdinánd háta se hirdette a reményt.

A próbaterem bérbeadása, melynek jogszerűségét a gyomorbajos közjegyző is megerősítette egy mise utáni tarokkpartin, azt sugallta, hogy maga a polgármester is föladta a Zenekar tervét. Csakhogy Kern különösen sokat mosolygott Gabriel érkezte óta, zavarbaejtően barátságos volt, s legalább annyi jótékonysági akciót szervezett e néhány hét alatt, mint két és fél esztendős hivatali működése során. Politikai ellenfeleivel barátságosabb volt, mint valaha, s egyszer – meghökkent tanúk sokasága előtt – azt is kijelentette, hogy a sovány ember valójában egyenrangú a kövérrel, s bár az ellenzéki párt aktivistái mindezt a gyöngeség nyilvánvaló jelének, elvek föladásának, olcsó politikai ármánykodásnak, választási demagógi-

ának s a Zenekar tervét eláruló megbocsáthatatlan cinizmusnak nyilvánították, az emberek inkább érezték, mintsem tudták: valami készül.

Az érzésekkel pedig nehéz vitatkozni.

Márpedig az emberek érezték, hogy Kern beavatottja valami titoknak, s ez a Zenekarral is kapcsolatban lehet, talán ettől olyan nyugodt. S a titok érzete, mint fák gyökere a fekete földbe, belenő az emberbe. A gyökér tud az égről, ám a viszonzás korántsem biztos. Legalábbis nem bizonyított. A világegyetem azonban tágul, s nemhogy távolodnának, mint inkább összeérnek a dolgok, jó a rosszal, szép a hazuggal. Nehéz arról is beszélni, hogyan lesznek a tiszta szenvedélyekből embertelen rögeszmék. Az ember, természete szerint, sietős lény. Hát elészalad a reménynek, hogy megelőzze a sorsát, miközben saját története incselkedik vele. Az arcokon nyugalom honolt, a mozdulatok pontosak voltak, de egyre kevesebben hittek a Zenekarban. Keménygalléros, feketeruhás fiatalok járták a várost.

Miközben Gabriel üzlete fölvirágzott. Gabriel igazi üzletember volt. Az első hetekben elhitette magáról, hogy megbízható, aztán kiderült, hogy nagyvonalú is tud lenni, hogy lehet nála részletre, hitelre vásárolni, kedélyes, viccelődő alkudozásra is hajlandó, s olykor az aranyhörcsögökkel együtt akváriumokat, alumínium örökforgókat is ad, és amikor egy szürke papagáj váratlan gyorsasággal kimúlt a vásárlás után, dehogy bizonygatta, hogy a hosszas, kíméletlen hajnali szellőztetés, vagy a rossz étrend, netán titokzatos stressz – például egy alattomos macska örökös látványa – a madárhalál oka, hanem mosolyogva emelt az üres kalitkába egy újabb papagájt, nagyobbat, díszesebbet az előzőnél. Nemsokára pedig az is kiderült, képtelenség tőle lehetetlent kérni. Szellő doktor, a város gyerekgyógyásza, akinek egyébként az volt a rögeszméje, hogy Jézusnak az ő városukban kellett volna születnie, királyi paradicsommadarat rendelt tőle. Hónapok múltán meg is érkezett Pápuából a fényes ketrec, s a jó egészségnek örvendő, élénk és gyönyörű madarat egy pápuai bennszülött kísérte. Az alacsony, fekete hajú, barna bőrű férfi meghajolt, átadta a ketrecet Szellő doktornak, aztán a madárra mutatott és mondott valamit az ő érthetetlen, furcsán csengő anyanyelvén.

Micsoda?, értetlenkedett a doktor.

A nevét mondja, figyeljen csak, a nevét, mosolygott Gabriel.

Az állatkereskedő időközben újra találkozott Zsákos Ferdinánddal. Üzent az öregemberért, s Ferdinánd egyáltalán nem volt meglepve, amikor Gabriel megkérdezte, vajon megnézheti-e ő is Bruno Waltert és a Bécsi Filharmonikusokat. Az állatkereskedő fél napon át bámulta az unatkozó Zsákos Ferdinánd tetovált hátát, hümmögött, bólogatott, nagyokat sóhajtott, néha olyan közel hajolt, hogy sütött a lehelete, aztán hirtelen fölkiáltott, hogy újra elcsöndesedjen. Furcsa dallamokat is dúdolgatott, s a félszavakból, kettétört mondatokból az öregember csak annyit értett, hogy igen, valóban valami bétóvenről, meg az örömről van szó. S hogy ennek fölötte örvend Gabriel. Egyenesen mámorossá teszi a fölfedezés. A delet harangozták éppen, amikor az állatkereskedő a Zsákos Ferdinánd szőrös füléhez hajolt.

Magának elárulom, suttogta hamiskásan.

Mit?

Ferdinánd úgy kapta vissza a fejét, hogy majdnem összekoccant a két homlok.

Gabriel kék szemei lázban égtek.

Már éppen túl vannak a finálé előjátékán, a nagybőgők és a gordonkák izgatott, feszült beszélgetésén!... Tudja, kedves Zsákos Ferdinánd, melyik pillanat ez éppen?

Miről beszél?!

Gabriel kedélyesen rápaskolt Bruno Walterra.

Maga persze nem láthatja a kermester kezét és a mélyhegedűk tartását, a könnyű vonók állását. A dőlésszöget! A kimutató karmesterpálcát! Kérem, a basszusok unisonóján éppen fölhangzik az örömdallam! Nagyon távolról hangzik, nagyon halkan, de már mindenki hallja. Figyelje csak!

És Gabriel eldúdolta az öregembernek az örömdallamot, aki egy szót sem szólt, csak elsápadva magára húzta az ingjét, és a világért se árulta volna el, hogy ismeri a dallamot. Évtizedek óta hallja, úgy ám, pontosan azóta, amikor külhoni cimborái, hogy megtréfálják részegségében, elcipelték az idegen, távoli város tetováló műhelyébe, és amíg ő eszméletlenül hortyogott, az a ferdeszemű barom a hátára rajzolta ezt a hülyeséget, egy egész szimfonikus zenekart karmesterrel együtt! És a kép, a jelentés valahogy nemcsak a teste bőrén látszott, de a hámszövet rétegein át a mélybe is leszivárgott, végigáradt az egész testben, ott zengett halkan és finoman az izomkötegek között, az ínszalagok körül, a surrogó erek és a keményfalú csontok mentén, a kócos idegpályákon és a tüdők könnyű bolyhaiban, a malachús és a paradicsommártás mellett a belekben, a fogzománcban és a fülcimpában.

De még mennyire hogy ismerte a dallamot az öreg, s vajon hogyan aludhatna éjszakánként az a szerencsétlen, akinek zenél a teste?!

Ez az eset sem maradt titokban, mert a fiatalemberek újra jelentkeztek. Akadt még egy-két kidolgozatlan fejezet a szűkszavúan csak „Kern" címmel jelölt forgatókönyvben. Például mi legyen Zsákos Ferdinánd sorsa, akinek a hátát vétek lett volna figyelmen kívül hagyni? Vajon felhasználható-e Bruno Walter tetovált alakja az ő zenekarával? Vajon hajlandó-e együttműködni Zsákos Ferdinánd?

Zsákos Ferdinánd nem volt hajlandó együttműködni, s ezzel minden lényeges kérdést tisztázott a sorsát illetően. Gabrielt is fokozottan figyelték. Állandó szolgálat őrizte az állatkereskedést, melynek nehéz vasredőnye mögül éjszakánként félelmetes zajok nyugtalanították a várost. Napok óta nem tudott aludni a környék. Trillázások, horkantások, nyüszítések, csilingelő pálcikák zajait itták a forró, fülledt éjszakák. Az emberek várták az esőt, feszültek és elszántak voltak.

A hosszú kánikula utáni első esős napon Szellő doktor őrjöngve rohant ki a házból. Egészen a piacig futott, ott esett össze, felborítva egy agyagbögrékkel megrakott szekérkét. Szellő doktor pápuai paradicsommadarának éjszaka valaki kitekerte a nyakát. Szellő doktort éjfél után haldokló kisgyerekhez hívták, de a hír hamisnak bizonyult. Nyilván ekkor lopódzott valaki a házba és ölte meg a madarat. A beavatottak pedig tudták, ez a jel, megkezdődhet a fölkelés.

Kern Józsefre irodájában törték rá az ajtót, s az egyiptomi pálma levelét arcára borítva úgy vágták el a torkát, hogy csak egy kis melegséget érzett, aztán hirtelen könnyű lett, egészen könnyű, s már Veronika kétségbeesett sikoltását se hallotta, akinek az árulók s a túl sokat tudók közhelyes sorsa jutott. Az már csak e történet felejthető dísze, hogy egy férfikéz vaskos és tömpe ujjai a haldokló lány szőke fanszőrzetébe is beletúrtak. Gabrielt a tervek szerint élve kellett elfogni, hogy kihallgathassák. Ám az állatkereskedő, aki nyitott volna, s éppen üzlethelyisége redőnyével matatott, meglepően erőteljes ellenállást tanúsított. Öten sem bírtak vele, végül szöges botokkal verték agyon. Véletlenül agyonverték Trombitás süketnéma lányát is, aki a tülekedésben úgy kapaszkodott a kövér vállaiba, mintha szárnyakba kapaszkodott volna. Kern hatalmas, élettelen teste ekkor bukkant elő a polgármesteri hivatal épületéből. Föllobogózott szekéren hozták, erre a szekérre dobták Gabriel tetemét is. A két kövér úgy ölelte egymást a vértől és esőtől lucskos

szalmán, mint a szerelmesek. Gabriel nyitott ártatlankék szemekkel bámult bele Kern szétnyíló torkába, ahonnan még mindig szivárgott a fekete vér.

Valakinek ekkor jutott eszébe az állatkereskedés. Az a három izmos fiatalember látta meg először a zenekart, akik fölvonták a nehéz vasredőnyt. S mivel erősek voltak, az utánuk tóduló tömeg nem sodorta az üzletbe őket, sőt, a fiatalok hátraléptek, vállukat összevetve tartották egymást, s így az elöl tolakvók is megpillanthatták a csillogó fekete gyerekfrakkba öltöztetett cerkófmajmocskát, amely egy emelvényen üldögélt. Egyik mancsában banánt tartott, másikban pedig egy fényes karmesterpálcát, s mintha mosolygott volna.

Csönd lett hirtelen, mintha a teremtés előtt. Csak az eső szemerkélt, mosta az emberekről a vért.

Az izzadsággal és sárral összekent kántor suttogta először.

Te jó isten, a zenekar!

Egy papagáj válaszolt recsegő, gúnyos, emberi hangon. Kern József hangján.

„Ó, barátaim, ne ezeket a hangokat! Énekeljünk kellemesebb, örömteljesebb dalt!"

S mintha csak ez a mondat is jel lett volna, a majom a szimfonikus zenekar mintájára elrendezett állatsereg felé fordult, a banánt eldobta, pálcájával koppantott néhányat, majd intett, kezdhetik. Az első pillanatokban talán nem derült ki, hogy a démonikus d-moll tételt hallják. Megszólaltak a citromsárgányok, majd rázendítettek a kanárik, csízek és fülemülék is, nagy hasas kecskebékák és poszáták és mélybúgású gerlék adták a vonósokat, a kicsi üstdobokat majmok püfölték, és lassú surrogással megindultak az aranyhörcsögök ezüstbe futtatott örökjárói, mint megannyi fúvóshangszer, és a palotapincsik vonyítottak, a tengeri malacok füttyögtek, végül beléptek a szólamba a pintyek is. A macskák, melyekről tudnivaló, hogy utálják a kamarazenét vagy a szimfonikus műveket, a negyedik tétel áhítatában zendítettek kényes szopránjukra, házidisznók feleltek nekik basszus hangon, afrikai vadméhek zümmögtek papírdobozokból, kobrák és viperák sziszegtek vissza, harkályok ütögették a taktust, s a város énektanára, aki ott állt a meglepetéstől dermedt első sorokban, tudta, tökéletes, egyszeri és megismételhetetlen művet hallanak ezekben a pillanatokban. S az áhítat ködén át az is felderengett, hogy Kern József nem hazudott, beváltotta az ígéretét. Igen, ez volt a Zenekar.

Az állatkereskedőhöz igyekvő Zsákos Ferdinándot a szomszéd utcában lökték föl, s ahogy hozzácsapódott az utcakövekhez, valami hatalmasat reccsent benne. Biztosra mentek. Egy bakancsos láb még a mellkasára, a szív fölé taposott. Mint a könnyű kerítéslécek, úgy roppantak a bordák. Nem fájt ez sem, csak könnyű lett minden. Zsákos tudta, már soha többé nem áll talpra. Amikor fölhangzottak a szimfónia első taktusai, nyomban ráismert a testében zengő dallamokra. Pontosan akkor állt meg a szíve, amikor nagyon távolról és nagyon halkan a basszusok egyhangján fölhangzott az örömdallam.

Megrándult a teste, egyszer, finoman, elégszer.

A macskák énekeltek már, amikor még mindig úgy tűnt, hogy sír. Pedig csak nyitva maradt szemén ömlött keresztül az ég szürke vize, hogy aztán cseppenként fusson végig a megfáradt, öreg, boldog arcon.

Második álom

V.

Belladonna félrehajtja fejét, eltolja Richárdot. *Nem, Richárd, nem lehet. Ennek az égvilágon semmi értelme.*

Richárd még nem tudja, és már nem fogja megtanulni, hogy az efféle kijelentések nem feltétlenül szó szerint értendők. Lehajtott fejjel, piros arccal mennek egymás mellett. Hirtelen súllyal nehezedik rájuk az idegenség és a nagy korkülönbség. Richárd azon töpreng, hogy ilyenkor mit mondana kedvenc könyvének hőse, Julien Sorel; de képtelen rájönni. Megint érzi, hogy próbára van téve, s hogy a próbát nem állta meg. *Arra gondolj, hogy az anyád lehetnék.* Ez azért erős túlzás.

Aztán találkozunk húsz vagy harminc év múlva, én akkor már öregasszony leszek, te meg olyan leszel, mint minden férfi...

Ezt már úgy mondja Belladonna, mint akiből rossz emlékek törnek föl.

... önző leszel és aljas. És gusztustalan! És te sem fogod kifizetni a kihajított szeretőidnek a nógyógyászt! Majd akkor milyen jót nevetünk ezen az egész bolondozáson!

Richárd nem érti, mivel érdemelte ki ezt a hangot. Meg van zavarodva. A nő is hallgat; úgy látszik, bánja már az iménti szavakat. A kelleténél valamivel később veszik észre, hogy a Pozsonyi út sarkán igazoltatás folyik. Visszafordulni már nem lehet.

Minthogy mindkettőjüknél vannak érvényes okmányok, és még csak fél kilenc van, akár be is állhatnának a sorba; csakhogy a sor hosszú és lassan halad, és a Pozsonyi út másik oldalán begyújtott motorral várakozik egy nagy, zárt fedelű teherautó. Belladonna megállítja Richárdot egy kirakat előtt, és odasúgja neki, hogy ne nézzen hátra. Az üveg mögött lúdtalpbetétek, sérvkötők és művégtagok várják az eljövendő gazdáikat, és van egy felirat: AZ EMBER PÓTOLHATÓ. Belladonna fojtott hangon azt mondja Richárdnak, hogy menjen előre, szó nélkül menjen el a sor mellett; ha szólnak hozzá, ne törődjék vele; forduljon jobbra és menjen a Rettegett Iván park felé szép lassan, kényelmesen. Richárd azt feleli, hogy ilyen ócska trükkökkel nem is érdemes próbálkozni. Mire Belladonna felcsattan.

Miért, mit akarsz? Hogy kővé változtassam őket? Vagy inkább téged változtassalak láthatatlanná?

Richárdnak e pillanatban semmi kétsége nincs afelől, hogy a nő csakis miatta nem hajlandó csodát művelni: mert azt akarja, hogy Richárd annál inkább higgyen a csodában. Richárd elbúcsúzik a művégtagoktól.

Na gyerünk, egy-kettő!, még mielőtt idenéznek!

Sápadt arcok, mint a Csemegében, amikor be lehet váltani a kenyérjegyet. Richárd számolja őket, negyvenkettőig jut. Sipító hang, valahonnan középről:

Tessék beállni a sorba!, mink már fél órája várunk!

A csoda nem igaz, de valószínű. Belladonna odalép az ifjúgárdistához, kezé-

be nyomja a zöldeskék szegfűket. Magas, vékony, kellemes arcú fiú, alig egy-két évvel idősebb Richárdnál. Belladonna beszél, de nem őhozzá, hanem egy jelentéktelen küllemű, vastag arcú, köpcös emberhez.

Csiszér elvtárs üzeni, hogy mindjárt itt lesz a fényképész!

A vastag arcú nem érti, vagyis lényegében érti.

Hogy kerül a Csiszér elvtárs a Pártközpontba?

Richárd ámul és bámul. Belladonna valami elképesztő hülyeséget mond; azt mondja, hogy lesz egy képes riport a lakosság spontán rokonszenvéről, és hogy akkor már hozzák is az állványokat; ugye ott a teherautó előtt lesz elég hely? És ezt olyan hangon mondja, amelyet a város lakói „sikerhangnak" vagy „protezsáló hangnak" neveznek; ezen a hangon előadva az is igaz, ami nem valószínű, és az is valószínű, ami nem igaz; és ez a hang egyszerűen el sem képzelhető olyasvalakinek a torkából, aki a Százház utcában lakik, és nem táplálkozik rendszeresen, és még arról sem döntött, hogy akar-e párttag lenni. Richárd nem egészen érti, hogy egy riport elkészítéséhez milyen állványokra volna szükség, de nem jut hozzá, hogy megkérdezze. És különben is, az ilyen dolgokat biztos nem szabad lefényképezni!

Már mennek is tovább. Mint akik mindjárt hozzák az állványokat. Belladonna megszorítja Richárd kezét; forró és nyirkos a tenyere. Azt már nem látják, hogy az első négy-öt ember fölszáll a teherautóra; és nem hallják, hogy a „sikerhang" rövid hatása megszűntével valaki megkérdezi:

Miért engedtétek el ezt a kis kurvát?

Rendőrautó gördül mellettük lépésben, kék-fehér. Egy másik. Egy harmadik. Richárd nem bírja tovább, el akar szaladni. A nő nem engedi. Elővesz egy kulcscsomót, és belépnek az egykor elegánsnak szánt, szögletes barna házak egyikébe. Ebben a kapualjban furcsa módon semmi hulladék nincs; Belladonna bezárja maga mögött a kaput, és hangjában a mentegetődzés árnyalatával azt mondja, hogy halkan kell fölmenni, mert a földszinten és az első két emeleten laknak. A vállalati levélszekrény fölött villanyóra, a nő benyomja a kis fekete hasábot. Szép tiszta lépcsőház, még színes kerámiatörpék is vannak benne, akik barátságosan lengetik a csákányt vagy lámpást. Fönt rácsos ajtó, mögötte közönséges ajtó; Belladonna mindent gondosan visszazár. Neoncsövek ismerős pendülése; irodában tárolt eszközök és irodában élő emberek szaga.

Az álom velük együtt belép az IGAZGATÓ feliratú ajtón, amely mögött három helyiség van; a legbelső, legtágasabb szobába megyünk mi hárman, az álom és ketten ők.

Nohát, hogy tetszik?

Szőnyegpadló. Széles íróasztal, rajta mappák, telefonok és egy afrikai faragvány. Kárpitozott karszék, amelyre mintha még most is gondok nehezednének. Ugyanolyan színű dívány. Műbőr bevonatú cingár székecske, három. Mutatós aszparágusz, hálás hajtásokkal, két-három kaktusz. Komor Benjámin színes arcképe, szabványos világosbarna keretben. Asztalka írógéppel, fölötte kisebb, ugyancsak színes fényképek. Mindegyiken egy-egy nagytermetű, döglött állat, akinek a nyakán egy ember tapos, mindig ugyanaz a trópusi ruhás, jól táplált férfi. Belladonna magyarázza, hogy ezek nem ám igazi döglött állatok; nincsenek megölve, csak megbénítva! Moravetz elvtárs kiküldetésben volt egy kutatócsoporttal Tanzániában. Kint laktak a nemzeti parkban, fontos kísérleteket végeztek, s hogy e fontos kísérleteket elvégezhessék, bénító injekciókat lőttek az állatokba. Moravetz elvtárs azt állítja, hogy legalább olyan izgalmas volt, mint egy igazi

nagy vadászat. Micsoda páratlan érzés lehet!, helikopterről zsiráfot lőni! És hát Moravetz elvtárs már csak tréfából is megörökíttette magát ezekben a diadalmas testhelyzetekben. Azt is mesélte, hogy ezekben az állatokban a szemük volt a leginkább lenyűgöző. Soha még olyan sokatmondó pillantásokat nem látott Moravetz elvtárs, mint amiket egy megbénított, ám különben teljesen élénk állat lövell!

A falról nagy jóindulattal nézeget az ország első embere. Egyetlen arcizma sem rezdül.

Belladonna, úgy látszik, felélénkül az át nem élt vadászattól. Saját szavába vágva, rászól Richárdra, hogy üljön le. Szétteríti a földön a Valóság Népét, törülközőt borít Richárd vállára, és az asztalka fiókjából elővesz egy ollót. Ő nagyon jól tud hajat vágni, a húgainak is ő szokta levágni a hajukat. Csakugyan ügyes; legalábbis nyugodt, magabiztos mozdulatokkal dolgozik, és közben tűri, hogy Richárd a csípőjéhez dőljön. Hullanak a hajcsomók a rotációs papírra. Belepik a vezércikket, a tudósításokat, elborítják az összes aktualitást. A trópusi ruhás triumfáns körvonalai odaképzelhetők a kényelmes karosszékbe; lent az utcákon razzia. Richárd érzi, hogy mindjárt sírvafakad. Felkiált:

Mégis, mit csináljak? Talán kövessek el kandallóbaugrást?

Csönd lesz. Richárd feje fölött elhallgat az olló csattogása.

Ide figyelj: eszedbe ne jusson! Értesz engem? Az neked nagyon rossz lenne!

Bizony ez nem „sikerhang" és nem „protezsáló hang", még csak nem is hasonlít hozzá! A túlhúzott idegek most már nem a torkot és nem a könnyzacskót szorítják. Miért baj az Belladonnának, ha neki, Richárdnak rossz lenne? A nő most már egészen izgatott.

Esküdj meg, hogy soha nem fogod kipróbálni!

Richárd összeszorított szájjal hallgat. Újból csattogni kezd az olló. *Na jó, most már mindjárt készen vagyunk.* Készen vannak. Richárdnak meg is kell néznie magát a mosdó tükrében.

Van itt rádió; ne keressünk egy kis zenét?

Moravetz elvtárs rádiója. *Ne keressünk egy kis zenét.*

Álmod emlékeztet rá, drága fiam, hogy hiába is keresnének zenét: *a valóságban* elenyészett a zene. Ami persze nem jelenti azt, hogy ne volnának zenei műsorok a rádióban. Össszekapaszkodva táncolunk mi hárman, Belladonna, Richárd és az álom: a meg nem keresett, képzeletbeli zene taktusára. Közben vigyázunk, hogy föl ne borítsuk a hajcsomókkal borított újságpapírt.

Belladonna egyszerre csak megáll. A szomszédos helyiségből áthoz egy másik törülközőt, ráteríti a díványra; majd kihúzgálja hosszú, fekete hajából a csatokat, kiakasztja füléből a fülbevalót, leveszi nyakláncát. Kinyújtja karjait Richárd felé.

Az álom szeretné ezt a pillanatot a végtelenségig nyújtani; mert a következő pillanat már nem lesz ennyire szép. Ebben a gyönyörű pillanatban, amely sajnos mindjárt elmúlik, az álomnak bocsánatot kell kérnie Belladonnától, amiért néhány álompillanattal korábban kissé barátságtalanul beszélt róla. Ebben a pillanatban, amely *a valóságban* máris elmúlt, Belladonna tényleg nagyon szép, ha ez a szó még jelent valamit, azonkívül nincs a szájában rágógumi és nincsenek a fülében zörgő rézlemezkék; de nem erről akartam beszélni. Nem igaz, de nagyon valószínű, hogy a maga módján szereti Richárdot; mindenesetre kevesebb önzéssel, mint Richárd őt. Azt még elárulom, hogy Moravetz elvtárs nem fogja feleségül venni, mert valamikor tavasszal, egy szép napon Belladonna távol marad az irodából, és

nem jelenik meg másnap sem, harmadnap sem; és Moravetz elvtárs aránylag hamar kideríti, hogy hová lett, és rájön, hogy soha nem is akarta feleségül venni. Pedig ugye láttad, hiányzó fiam, hogy Belladonna csodákra képes; arról már nem tehet, hogy *a valóságban* a csodák ugyanúgy elenyésznek, mint a zene; arról meg már végképp nem tehet, hogy a szépséges pillanatok is elenyésznek.

A következő pillanatban Richárd valami furcsát vesz észre a falra fellógatott, berámázott arcon. Mintha Komor Benjámin homlokán a bosszúság árnyéka suhanna át, sőt mintha szigorúan összevonná szemöldökét. És még ugyanebben a kedvrontó pillanatban az egyik telefon is megcsördül az asztalon.

Kitartóan, ráérősen csörög, mintha egy láthatatlan fűrész vágná félbe a megkezdett mozdulatokat. Majd elhallgat, és egy lélegzetvételnyi időre kialszik a villany. De már fel is lobbannak megint a neoncsövek, pattogva hunyorognak. Belladonna tudja:

Lent vannak a villanyóránál.

Kik?

Ők.

Richárd megpróbálja elképzelni, milyenek lehetnek ezek az Ők. Nagy, kövér dunyhákat és matracokat képzel a kapualjba. Amint lomhán tornyosulnak, és bátran törnek előre, mint a tankok. Ők az Ők. Belladonna magyarázza: mindjárt itt lesznek, de nem baj. Ő majd azt mondja, hogy túlórázik. És valami hihető mentség Richárdról is ki lesz találva, Richárd legyen csak nyugodt. (Egy-két villámgyors mozdulattal rendbeszedi magát és a helyiséget.) Richárd veszi a kabátját, indul kifelé.

Megőrültél? Te még nem ismered Őket!

A közönséges kijárati ajtó tárva-nyitva, a rácsos ajtó szintén tárva-nyitva. A nő elkapja Richárd karját; sietősen, lázasan suttog; szikrákként szállongó kis csókokkal borítja Richárd száját és arcát, még a tenyerébe is belecsókol ott a nyitott ajtóban. Végül Richárd kezébe nyomja a kapukulcsot; figyelmezteti, hogy okosan és nyugodtan beszéljen Őkkel (ilyen furcsán mondja); aztán gyorsan visszahúzódik a vállalatba, és megint magára zárja mindkét ajtót, mint az imént.

Richárd nem tudja és nem is gondolkozik rajta, hogyan kell okosnak lenni. Most érzi, mennyire igaz a komolyan sohasem vett szólásmondás, amely szerint *a valóságban* botorkálók szépek lehetnek, de okosak nem. Az jár az eszében, amit a nő mondott: hogy Rómaifürdőn van egy csónakház, és oda kimehetnének, ha Richárd meg tudná szerezni a kulcsot még ezen a héten. Richárd, aki rögtön el tudta képzelni, milyenek lehetnek Ők, a legnagyobb erőfeszítéssel sem tudja elgondolni, milyen lesz az, ha kimegy Belladonnával a csónakházba. Nem lesz ott ebben az évszakban hideg egy kicsit? Talál a zsebében egy kockacukrot, amelyet annak idején elfelejtett kávéba mártani; azt most odaadja a hálásan vigyorgó, csákányos törpének.

És milyen furcsa kis tüzek gyulladtak a nő szemében, amikor azt kérdezte Richárd, hogy hol a csónakház kulcsa!

Apádnál van, édesem!, a zakója belső zsebében!

Lent a kapualjban senki. A kapu nincs is bezárva. Úgy pottyan a kapukulcs a vállalati levélszekrénybe, mintha kiszáradt kútba hullana: sokára hallatszik a koppanás, valahonnét mélyről. Lassan, egyenletesen forog a vállalati villanyóra korongja.

Richárd most már nem akar gondolni semmire. Közömbösen lépdel, mégpedig nem is a járdán, hanem a hosszúkás, élénksárga keramittéglákon lépdel. És

ha nem akar is gondolni semmire, azért a gondolatok elgondolódnak. Például ki az a Csiszér elvtárs? És hogyhogy ott a sorban senkinek sem jutott eszébe valamilyen „sikerhangon" előadható ürügy, amellyel esetleg távozni lehetett volna? Hogyhogy senki meg se próbálta? Sőt, mintha még büszkék is lettek volna rá, hogy már fél órája várakoznak!

Ekkor döbbent rá, hogy egyenesen arrafelé megy, ahol egy órával ezelőtt majdnem őt is fölszállították a nagy, zárt fedelű teherautóra. Megtorpan. Aztán továbbindul. Neki ebből az egészből elege van. Ezt ő nem csinálja tovább: odamegy és beáll a sorba. Tüzel az arca és a keze, ott, ahol a nő megcsókolta. Fáj a dereka, és egy hajszálnyival a nyaka fölött lebeg a feje. Hőemelkedése van, sőt most már eléggé magas láza van. Szájában összehúzódik és érdessé válik az elkínzott nyálkahártya.

Azon az utcasarkon, ahol az igazoltatás folyt, már nem zihál a teherautó, már nem várakozik senki, már nyomai sincsenek az akciónak. Csak a zöldeskék szegfűk hevernek a járdán szétszórva, széttaposva.

Ennyi volt, amit Belladonnából mutatni tudtam, egyetlen és nullátlan fiam. Lehet, hogy egyszer még előkerül egy villanásnyira, de már az nem látás lesz, hanem csak viszontlátás.

És persze Richárd nagyon szerette volna megszerezni a csónakház kulcsát. Ez azonban egyszerűen lehetetlenségnek látszott. Először is, három napig feküdnie kellett, és addig Világi Józsefné ki sem tette a lábát a Damjanich utcai lakásból. Amikor végre ki lehetett menni az úgynevezett „friss levegőre", Világiné ragaszkodott hozzá, hogy elkísérje Richárdot, és hogy a séta ne tartson tovább tizenöt percnél. E néhány nap során Richárd meg sem próbálhatta megszerezni a kulcsot; egyébként sem tudta, hogyan kezdjen hozzá. Állig betakarva feküdt, és többnyire alvást színlelt, hogy ne kelljen beszélgetnie kiszámíthatatlan kedélyű, sovány és rémült anyjával, aki órák hosszat elüldögélt az asztalnál, és leveleket írt a sűrűsödő homályban, amelyeket aztán nem mert postára adni; vagy pedig pamuthulladékot bontott szálakra, amely szálakat aztán összecsomózott. Ez utóbbi foglalatosság „önkéntes termelési felajánlás" volt a gyógyszertár dolgozói részéről, amelyet annak ellenére teljesíteni kellett, hogy a gyógyszertárat időközben megszüntették.

Richárd anyja másmilyen életre volt fölkészítve, mint amilyenbe a valóság sodorta. Azt már nem tudta volna megmondani, hol nevelkedett, sem azt, hogy kik nevelték és miként; ám annál erősebb volt benne az érzés, hogy jóakaratú lelkek valamilyen különálló szerencsét, egyfajta kiteljesedett sorsot szántak neki, amely mégsem lett osztályrésze. És ez, józan ésszel megálmodva, nem is meglepő: hiszen *a valóságban* osztályrész nincsen, csak fejadagok vannak. Azt sem tudta volna megmondani, milyen személyek, milyen események fosztották meg formálódóban levő saját sorsától; érezte azonban, hogy életében törésvonalak húzódnak. Ezt az érzést, amely pedig Világiné lelkének jobbik része volt, Richárd képtelen volt elfogadni, minden látható jelétől irtózott; és maga Világiné sem tudott vele mit kezdeni. Ha tudott volna józan ésszel álmodni, akkor talán egy álom útbaigazította volna; csakhogy álmodni, ahogy *a valóságban* senki sem tudott álmodni, ő sem tudott; és kétségkívül meglevő józan eszéhez nem társult férfias elszántság. Miért is társult volna? – kérdem én, az álom.

Szeretett volna zenélni vagy legalább zenét hallgatni, de már nem volt zene.

Szeretett volna társaságba járni, de társaság sem volt; voltak ismerkedési alkalmak, magányosklubok, összeverődések, csoportosulások, és főleg voltak szervezett kötelékek. Szeretett volna reggelente sokáig ágyban maradni, és testi rosszullétet érzett, ha nem alhatott legalább kilencig, de inkább fél tízig; mégis reggelente fél hatkor kellett fölkelnie, legalábbis amíg a gyógyszertár meg nem szűnt. Kifinomult szaglása volt, holott a Népvalóság, akár a többi érzékszervet, az orrot sem dédelgette; óh nem, csöppet sem! Szeretett volna utazni, de a Népvalóság határai szinte légmentesen le voltak zárva.

Főleg utazni szeretett volna. Özönvíz előtti útikönyveket lapozgatott; mesélt látnivalókról, műemlékekről, múzeumokról, érdekes kicsiny zugokról, kikötőkről, fürdőhelyekről, fényesen kivilágított, gazdag és cikornyás városokról, hófödte hegycsúcsokról, székesegyházakról és más effélékről. Vidám és nyíltszívű helybeliekről is beszélt, akik a hozzájuk vetődő utazókat megvendégelik, akik tiszták, pontosak, becsületesek, és akikkel életre szóló barátságot lehet kötni. *És akik teljesen szabadok.* Világiné mindezt úgy adta elő, mint aki a saját szemével látta; mintha mindez teljesen igaz, vagyis merőben valószínűtlen volna. Mintha azok a szép városok azóta nem lettek volna porig bombázva, a szép tájak túlzsúfolva, a szép tengerek elfertőzve. *És ha szépek, akkor mi van?* Richárd, maga sem tudta miért, szinte már neheztelt ezekre a távoli, valószínűtlen országokra, amiért esetleg mégiscsak szépek. *És ha szabadok, akkor mi van?* Ezt gondolta Richárd, miközben alvást színlelt.

És ha ki lehetne menni, ha meg lehetne tapogatni a szabadságukat, akkor mi volna? Bemenni az első nagyvárosban az első szabadságboltba?, vásárolni egy kis adag szabadságot, honi viszonyokhoz mérten ijesztően magas összegért?, jól elcsomagolni a bőrönd fenekére, annak reményében, hogy a Népvalóság vámtisztje nem fogja észrevenni?

Richárd nem akar utazni. Nem akarja látni azt, ami úgysincs. Richárd életének nincsen összefüggő pályája, ezért Richárd életében törések sincsenek. Úgy érzi, bár ezt nem tudná megindokolni, hogy a Népvalóságból *agyilag* már soha többé senkinek nem lehet elutaznia.

Ugyanakkor azt is érzi, hogy ennek semmi köze a szülőföld iránti állítólagos hűséghez; ez nem hűség, hanem a fel nem dobott kő hitetlensége. Nem az összetartozás jele, nem a táj iránti ragaszkodásról tanúskodik, ellenkezőleg: ez a szétszóratás kezdete, a Holdra telepítés első, még lélekbeli fázisa.

Ezért aztán Richárd az anyját sem szereti.

Különben jól érzi magát; most már nincs láza, most már fölkelhet. Vasárnap van; délelőtti operaelőadás a Nemzeti Színházban. A *Nebukadnezár*t adják, amelyet *a valóságban* Lermontov poémája nyomán komponált egy híres francia zeneszerző; Dániel szerepében a híres olasz bariton, akiért nemcsak Világi Józsefné rajongott, Mario Campanella. Az operaelőadások javarészt a Nemzeti Színházban vannak, amióta megszűnt az Operaház.

Eddig hallgattam róla, fájó hiányú fiam, de most már kénytelen vagyok elárulni: a Népvalóság útján a platánsor kivágásával egyidőben az Operaházat is felrobbantották, azzal az önmagában véve jogos indoklással, hogy amúgyis egyszer- s mindenkorra vége szakadt a zenének, azonkívül ebben a városrészben kevés a zöldterület. Szó volt róla, hogy az Operaház helyén, a várost új színfolttal gazdagító Erkel Ferenc téren játszópark létesül; addig is fölhúztak a tér közepén három ízléses, csinos barakkot, amelyekben a Városfejlesztési Hivatal irodái kaptak helyet.

Világiné kijelentette, hogy Richárdnak is van jegye. Richárd nem volt benne biztos, hogy akarja-e látni Mario Campanellát, amint úgy tesz, mintha összekapcsolódnának a torkából feltörő hangok, és a közönséget, amint úgy tesz, mintha gazdagon kimunkált áriát hallana; de azért ment.

Viszi őket a mozgólépcső, egyenesen a pénztárhoz.

Ott aztán kiderül: nemhogy két jegy nincs félretéve, de még egy sincs. Húsz perc van az előadás kezdetéig; Világiné egyik embertől a másikhoz futkos, próbálkozik, reménykedik. Richárd összerázkódik: hogy valaki semmiről, soha ne tudjon lemondani! Elképzeli anyját, amint igazoltatáskor egy utcasarkon azt magyarázza, hogy neki másnapra operajegye van félretéve.

Letelt a húsz perc, üres az előcsarnok. Világiné a jegyszedőnőkkel alkudozik; integet Richárdnak, jöjjön közelebb. Richárdon villanyütésként fut végig egy érzés: ha most meg nem szerzi a csónakház kulcsát, akkor soha!

Világiné eltűnik a bejárati függöny mögött. A jegyszedőnő mutatja Richárdnak, hogy ő is gyorsan tegye le a kabátját a ruhatárban. Megszólalnak a nyitány hangjai, külön-külön, darabokban. Richárd a fejét rázza.

Fut át a síneken, át a körúton. Rohan föl a sarokház lépcsőjén, azoknak az ablakoknak a magasságáig, amelyeknek tetejére nagy, piros betűkkel ki van írva: DENTAL DEPOT. Csönget. Még egyszer csönget. Harmadszor is csönget. Lemegy, éppoly lassan, amilyen gyorsan jött. És megint érzi: most vagy soha! Várakozik a bezárt patika előtt a fel-felerősödő szélben. Nézegeti a pénztárgépet, a szép rendben kirakott porceláncsészéket.

Bezzeg ez a patika nem úgy van bezárva, mint az a másik, ahol az anyja dolgozott!, ez csak azért van bezárva, mert vasárnap van! Richárd megsajnálta Világinét. Mennyire örülne, ha idevennék dolgozni!, ebbe a forgalmas, tekintélyes patikába, amelynek régen valami szép neve is volt, bár ez *a valóságban* jóformán teljesen elfelejtődött. Hiszen az anyja igen jól végezte a munkáját, amíg volt mit végezni... egyszer szó volt róla, hogy kitüntetést kap... tud franciául, útbaigazítaná az erre tévedő külföldieket. Hátha egyszer megint jönnek ide külföldiek. Egész nap nézhetné a Nemzeti Színházat. Bejárnának hozzá a színészek meg az énekesek. Torokerősítőket állítana össze nekik. Hangszálgyógyszert. Közben hosszú részleteket mondana föl a *Sasfiók*ból, mert azt kívülről tudja, meg *Az ember tragédiájá*ból, mert azt nem tudja kívülről, de addigra megtanulná. Azok meg ámulnának és bámulnának. *Nahát, Ilona!, ki hitte volna?, magának tulajdonképpen föl kellene lépnie!* Ezt persze tréfából mondanák, de Világiné heteken át megdicsőült izgalomban tépelődne rajta. És akkor... egy szép napon... átjönne a körúton... a Mester!, Mario Campanella! Tört magyarsággal mondja, hogy szeretné kipróbálni a híres hangszálpasztillát... és tátva marad a szája!, mert addigra már Világi Józsefné folyékonyan beszél olaszul, és kiderül, hogy mindkettejük legkedvesebb költeménye a *Megszabadított Jeruzsálem*...

Mintha durva kezek szaggatnák szét az ábrándképet. Richárdban feltolakszik a gondolat, hogy máris lesz üresedés a patikában, ha a kartársnők egyikemásika megbetegszik vagy eltűnik, ahogy manapság oly sokan eltűnnek, Richárd legszívesebben a falba verné a fejét, amiért ilyesmiket gondol, és nem tud ilyesmiket nem gondolni. És ha egy angyal jönne, hogy igaz embereket keressen a városban. Richárdot nem számítaná közéjük.

Néhány ember, szünet lévén, kilép a színházból. Köztük Világiné. Kalap nél-

kül, kabát nélkül. Holnap köhögni fog. Félő, hogy észrevette Richárdot, aki a kelleténél egy pillanattal később rejtőzött el az egyik oszlop mögé. Világiné megáll a járda szélén. Öklét rázza fölfelé, a DENTAL DEPOT feliratú ablakok felé. Lelép a járdáról. A gyógyszertári árkád felé indul. Az oszlopok felé. Mielőtt a sínekhez érne, meg kell állnia, mert éppen jön a villamos. Elmegy a villamos. A színházból csengetés hallatszik, Világiné visszafordul. Kezdődik a második felvonás.

Richárd most már át van fázva. Lehet, hogy nem is lesz annyira hideg abban a csónakházban. Talán van ott egy kis kályha. Vagy egy hősugárzó. Hátha maradt a csónakokban egy kis meleg még a nyárról. Felhevült gumimatrac, amely még nem sugározta ki minden forróságát. Egy kis napfény, aki még augusztus vége felé betévedt az ablakon, és azóta nem találta meg a kijáratot. Sőt egy-két kósza madárfütty is ottragadhatott, miért is ne? Pár szál virág, leánder vagy futórózsa; hátha még nem hervadtak el. És hátha a plafon kékre van festve!, menynyei kékre, mint a nyári égbolt!

Fölötted semmilyen égbolt nincsen, édes elmúlt fiam, akihez beszél az álom. Te sem vagy már alatta semminek; mégis a te kedvedért van ez a sok ábrándozás, ez a még több hiábavalóság. Vágyak nélküli fiam, látod szemeiddel: álmod még ez egyszer, utoljára csak félig állja útját a vágyaknak.

Mert egyszerre csak magától értetődő lesz minden. Autó fékez, kiszáll Sertéssy, magához inti Richárdot, fölmennek a fogászati raktár mögötti lakásba, Sertéssy kibújik a zakójából, a zakót ráteríti az egyik székre, s bemegy a szobába átöltözni. Ennyi az egész. Richárd egy-két másodpercig dermedten áll, aztán egy mozdulat, és kezében van a cikcakkos élű biztonsági kulcs, meg a hozzákapcsolódó, csónak formájú kulcstartó. Verejték folyik végig a hátán, remeg a lábikrája.

Kijön Sertéssy, beakasztja zakóját a szekrénybe, megveregeti Richárd arcát. Elégedetten röfög, hasát simogatja, közben himbálódzik a tokája.

A maga nemében kétségkívül nagyszabású ember, ma még az ő furcsa és kevéssé megnyerő módján ő a világ ura. Ma van vasárnap, ma még *a valóságban* ő a világ ura, bár ez – mint már megmutattam – csöppet sem vet rá jó fényt; a világról pedig, helyi szóhasználattal, „szegénységi bizonyítvány"; szegény világ. És bár az álmok a legritkább esetben szoktak latinul beszélni, most az egyszer ezen a félholt nyelven tennék egy megjegyzést: Asperius nihil est misero, dum surgit in altum; ami *a valóságban* körülbelül azt jelenti, hogy senki sem gyalázatosabb, mint a nyomorult, ha fölhág a magasba. S ha most azt kérdeznéd, fiam, hogy hol van a magasság?, talán a Holdban?, akkor azt válaszolnám, hogy az általad megálmodott világban inkább csak „horizontális magasságok" vannak. Ma van vasárnap; Sertéssy Elemér, a világ ura egyenest a Népszínház utcai kandallóból érkezett; arcáról ki nem finomult élvezet és bitorlás visszfénye sugárzik. Holnap hétfő lesz, holnap a világ urának vége lesz, de még a világnak is vége lesz, bár a világ, mint ilyenkor szokása, erről még jó ideig nem vesz tudomást. Holnap reggel indulnak a rendőrök, hogy elővezessék Bugyácsékat; holnap délben határozza el Sertéssy Elemér, hogy megszabadul Bugyácséktól; holnap délután fog Sertéssy Elemér semmivé tétetni Bugyácséktól. Ma még vasárnap.

Ma még vasárnap van, de az álom számára nincs idő.

Sertéssy elővesz egy hosszúkás csomagocskát, új szerzemény. Kibontja. *Férfiak vagyunk egymás között, igaz?* És ugye sejted, fiam, ki van a csomagocskában, kire fog mindjárt ráismerni Richárd, zsebében a csónakház kulcsával.

Arasznyi porcelántest. Fehér, csillogó. Még a rézlemezkék is látszanak a fülében. Kövér, szőrös ujjak tapogatják végig a porcelántestecskét; Richárd ezt már

Lengyel Péter

Holnapelőtt

nem-regény, 89-90-91

„Egy Morrison nevű amerikai csillagász néhány évvel ezelőtt a Bjurakan-i szimpozionon (Örményország) 10 a huszonegyediken és 10 a huszonkettediken közötti számú morzsára (bit) becsülte az emberiség felgyülemlett teljes tapasztalatát. A történelem során készült könyveket és kéziratokat 10 a tizennegyediken bitnyire teszik. Foglalkozási ártalom: először is kötelességszerűen kétkedem: vajon ki lehet-e egyáltalán fejezni *bit*ekben az emberi tapasztalatot? Ugyanazt érti e szón a csillagász, mint mi, civilek? Kérdezek: hány *bit* a balatoni szél szaga? egy hógolyó a nyakamban? egy rekedtes női hang varázsa? A végkövetkeztetést azonban elfogadom: a nagyobbik rész nem jutott kifejezésre, az egyének magántartományában maradt. Az a dolgom, hogy növekedjék a kifejezett, s ezáltal *megosztott* emberi tapasztalat."

Ünnepi Könyvhét

a Jelenkor Kiadónál

csak egészen elmosódottan látja. Odahajol az egyik alacsony fiókosszekrény fölé; s ahogy a könnycseppek ráhullanak a leheletnyi rétegben odarakódott, lisztnél finomabb, csehszlovák gyártmányú fogporra, megőrzik formájukat. Hideg fényű, rugalmas gömböcskék; mintha lázmérő tört volna szilánkokra.

Negyedóra múlva látni fogja, hogy a Híradó mozi piros-kék neonbetűi le vannak szedve, s az üvegajtón ormótlan tintaceruzás betűk vannak hivatva közölni, hogy ÁTALAKÍTÁS MIATT ZÁRVA. Szemközt a mozival a New York kávéház, amelynek *a valóságban* az a neve, hogy Vörös Csepel bisztró, ugyancsak átalakítás miatt ugyancsak zárva; és ha egyszer nincs nyitva, akkor nem is volt. Kivéve a mélyvízi részt, ahol ócskavasgyűjtő telep működik; a Népgazdaság szívén viseli az ócskavas gondos, biztonságos tárolását.

Még néhány perc, és Richárd ott áll a Párt első titkára előtt, aki most már csak félig-meddig tartózkodik ismeretlen helyen. Mindenféléket kérdeznek tőle, Richárd nem is igazán érti, hogy miket; az is lehet, hogy mindezt nem tőle kérdezik, hanem valaki mástól. Egy tolmácsnő gyors mondatokkal oroszra fordít.

Hosszú asztalnál ülnek a népi demokrácia vezércsillagai, sápadtan, borotválatlanul, gyűrött zakóban. Előttük frissítő, szendvics és gyümölcs, de nem élnek vele. Richárd egyiküket sem ismeri föl. Az ott középen, az a bajuszos, az lesz Komor Benjámin. De hiszen Komor Benjámin sokkal fiatalabb! Hiszen ez egy aggastyán! És a mosolynak, amely meg van szokva lakosságilag, a mosolynak híre-hamva sincs! És a nyakán van egy vízszintes vörös heg! És varrások nyoma látszik! Egészen hanyagul, durva öltésekkel van a feje a nyakához fércelve! És a fél arca, mintha kipukkadt volna, és utólag volna megragasztva, mint egy rossz biciklibelső!

És ott mellette az a kövér, kopasz ember, az is apró darabkákból van összefoldozva, amelyek ráadásul nem is illeszkednek pontosan! És ott van egy széles arcú, tömzsi nő, akinek a hajából és a ruhájából csöpög a víz!, tócsába gyűlik az asztalon! És egy másik ember, aki nem annyira kövér és nem teljesen kopasz, annak a bal szeme annyira ki van dülledve, hogy már valósággal kilóg, és ez a szem, ahogy a gazdája forgatja jobbra-balra, mindjárt kiugrik a helyéből! És a többiek is, mind-mind olyan furcsák.

Hiszen ezek már tényleg nem élnek!, ezek a szó legszorosabb értelmében, testileg is meg vannak halva! De hát akkor milyen erő mozgatja őket?, honnan kapnak levegőt a tüdejükbe s a nyelvükre szavakat? És most úgy érzi Richárd, hogy mindjárt szétrobban egy igen különös, igen bonyolult és mindent összevéve kissé szégyenletes érzés gőzeitől. Mert egészen pontosan tudta, hogy akivel ott áll szemközt, az egy közönséges tömeggyilkos, akit minden enyhítő körülmény figyelembevételével is föl kellene akasztani. Azt is tudta, hogy ez az ember nem a saját jószántából tömeggyilkos, még ha megpróbálja is ezt a látszatot kelteni; azt is tudta, hogy ez nem enyhítő, hanem súlyosbító körülmény. Most azt is látnia kell, hogy ez az ember mindezeken kívül semmi más, csak egy eltakarítatlan, beszélő hulla. És mégis: nem tudja nem sajnálni a szerencsétlen, idős embert; és nem képes tisztelet nélkül nézni a magányos, tragikus hősre. Legszívesebben odalépne hozzá, kezet szorítana vele, vagy éppenséggel átölelné (ahogyan hivatali kötelességből oly so-

kan átölelték már ezt a feloszlóban levő, működésképtelen testet), félrevonná valamelyik szomszédos helyiségbe, és ott a szemébe nézve, a lehető legnagyobb szeretettel megkérdezné, ha meg tudna szólalni: „Mondja, kedves Komor elvtárs, mégis hogyan képzelte Ön ezt az egészet?"

Úgy érzi, hogy rövid életének, amely (tisztában van vele) nagyon hamar véget fog érni, ez az utolsó és talán egyetlen igazi pillanata. Amikor szemtől szembe láthatja Komor Benjámint. És ezért (ezt is világosan érzi) megérdemli sorsát; valamint azt, hogy nem jutott neki sors.

Időközben elhangzott néhány kérdés, amelyeknek Richárd egyikére sem válaszolt. Valaki előrohan, fenyegetődzik, és aránylag erősen arcul üti Richárdot, aki megtántorodik, de nem esik el. Hangok rebbennek fel. Richárd jólesően elmosolyodik: de hiszen ez Rácz József, akivel a József körúton olyan sokszor ebédelt együtt! Ő az, csak egyenruhában van, és nincs haja, és a koponyája tetejét egy horpadás osztja ketté! Nahát, ki hitte volna, hogy Rácz Jóskának nyereg van a fején! És milyen haragos, milyen könyörtelen arca van! Ott áll hátul meggörnyedve, az eddiginél puhábban és összeroskadva Monostory-Donauer. Szakkifejezéseket mond, amikkel azt próbálja megmagyarázni, hogy a tárgy elveszítette beszédkészségét, és hogy újra meg kellene tanítani beszélni. Mire az egyik ember Komor Benjámin háta mögül kiabál valami dühöset és parancsolót; mire azt mondja Monostory-Donauer, hogy akkor eldöntendő kérdéseket kell föltenni, hogy a tárgy rábólinthasson vagy fejet rázhasson.

Eldöntendő kérdések?! Vegyétek tudomásul, hogy itt minden kérdést mink fogunk eldönteni!, piszkos árulók!

És már taszigálják is Richárdot a karhatalmisták. De az asztalnál intenek, hogy egyelőre még maradjon. Marad. Ott ácsorog a falnál, őreitől közrefogva. Most már senki sem törődik vele. Stájdub Viktor sem, aki most ugyanott áll, a hosszú asztal előtt, ahol az imént még ő. Egy pillanatig Richárd felé fordul, és azt mondja:

Meg lehet próbálni, de nincs jelentősége!

és máris valami másra tereli a szót. A tolmácsnő hosszú, kopogó mondatokat mond.

Mégiscsak ő az egyetlen istennő, akit sikerült kiszabadítani a buborékokból!

Na csak mesélj!, most éppen arra van időnk!

Hát igen!, persze tagadja! De nekem bizonyítékaim vannak.

Nekünk meg arra vannak bizonyítékaink, hogy kapcsolatban álltál az ellenforradalom főkolomposaival! Ehhez mit szólsz?

Na beszélj!

Nehogy azt hidd, hogy mindig ilyen barátságosak vagyunk! Elvtársak, tessenek már egyszer- s mindenkorra eldönteni: vannak istenek?, vagy nincsenek istenek?

De Komor elvtárs! Már a Bibliában is meg van írva, hogy nincsenek!

Nekem a Bibliára meg a Népsportra ne hivatkozzatok!

Elvtársak, istenek annyiban léteznek, amennyiben támogatják a népi demokráciát.

És attól nem félünk, elvtársak, hogy kígyót melengetünk a keblünkön? Először megengedjük az isteneknek, hogy létezzenek, aztán ők visszaélnek a mindenhatóságukkal, és ripsz-ropsz, megdöntik a szocializmust!

Nem vitatkozunk, elvtársak. Önök nem tanulták meg a dialektikus materia-

lizmust. Istenek – nincsenek; népi demokrácia – van. Istenekre szükségünk van – és mi következik ebből? – a népi demokrácia csinál isteneket! Világos? Hogy aztán ebből mi lesz, arról majd aztán fogunk beszélni. Világos?

De kérem, a Népgazdaság jelenlegi fejlettségi szintjén...

Kuss.

A tolmácsnő fordít. Aztán egyszerre csak ott áll a hosszú asztal előtt egy nő. Richárd kiáltani akar, de nem jön ki hang a torkán. A nő, úgy látszik, nem veszi észre őt. Úgy látszik, senkit sem vesz észre.

Nos hát, Venus elvtársnő... vagy szólíthatjuk Aphroditénak?, reméljük, Venus elvtársnő nem veszi rossz néven, hogy átmenetileg megzavartuk földöntúli nyugalmát...

A nő megbabonázva, sóvár szemmel bámulja a szendvicseket. Haja rövidre van nyírva. Szürke vászonzubbonyt visel és ugyanolyan szürke, bő nadrágot, afféle munkaruhát, amelyben utcára nem szokás kimenni. Lábán férfibakancs, amelyből hiányzik a fűző.

Tehát arról van szó, Venus elvtársnő, hogy van egy nagy tervünk. Ön is tudja, hogy hazánkban ellenforradalom zajlott, amely pártunkat és népünket a pusztulás küszöbére sodorta. És miért? Mert még mindig túlságosan közel vannak az imperialisták!

Ez a szó nem is úgy hangzott, hogy „imperialisták", hanem inkább úgy, hogy „intimpisták".

Tehát, mi a teendő? A magyar népet el kell távolítanunk a veszélyforrás mellől. És az a mi nagy tervünk, Venus elvtársnő, hogy még mielőtt megvalósul a világkommunizmus, kísérleti szinten létrehoznánk egy egészen különálló, magyar kommunista valóságot. Egy ember még nem járta, lakatlan vidéken. Egy különálló, vadonatúj bolygón. Például... a Holdon. Ugyanis az önről elnevezett bolygó, Venus elvtársnő, a Népgazdaság jelenlegi szintjén egy kicsit nagyon is messze van. Hát ehhez kérnénk az ön segítségét, Venus elvtársnő. Ugyanis a tervek szerint ez a kis magyar kommunista láger, ott fönt a tisztafényű holdkráterek peremén... ez a szűzi valóság a Szerelem jegyében fog állni. Ifjúság. Megújulás. Gyönyör. És kiteljesedik az ember alkotó micsodája... igen, alaplényege. Az sem titok, hogy az ön kollégái, a többi hogyishívják... ja igen, isten, ők jelenleg egy befőttesüvegben tartózkodnak; de rövidesen intézkedünk a szabadlábra helyezésükről, és akkor ők is kapnak egy-egy ígéret földjét. Ha tehát, egy szó mint száz: ellenforradalmár banditák ricsreccs, népi demokrácia hűséges támaszai sipirc föl a Holdra. Egy kis szünet, hogy a tolmácsnő utolérhesse a szeszélyesen töredező, fürge mondatokat.

Namármost Venus elvtársnőt is föl fogjuk a Holdra küldeni, csak még előbb tessék maradéktalan szerelmet ébreszteni a holdkráterek iránt. Jó? Nahát, akkor most Venus elvtársnő, legyen szíves, éljen egyetértési jogával.

A nő, akivel Richárd valamikor nagyon régen együtt mozgólépcsőzött, és aki valamikor nagyon régen csodákra volt képes, most fölnéz a szendvicsekről. Végigtekint a vezetni merő holttesteken, akiknek nem elég jóra vágyni, s a következő két szót mondja:

Kurva anyátokat!

Megfordul és kimegy. Senki sem tartóztatja föl. A tolmácsnő meg van akadva: nem tudja, mit fordítson. Lentről, az udvarról fegyverropogás hallatszik. Valaki egy egész tárat kilőtt. Komor Benjámin a fejét csóválja. *Ejnye!, pocsékolják itt a nép vagyonát!* Hirtelen olyanok lesznek a mozdulatai, mintha meglazult volna a feje. De azért nincsen semmi baj.

Richárd egy pillanatig úgy érzi magát, mint egy igazi, pirospozsgás, Élenjá-

ró Üzemi KISZ-titkár. De csak egy pillanatig. Utána másképpen érzi magát. Mintha boncteremben volna, s látnia kellene, amint őt magát boncolják.

Stájdub elvtárs, te börtönpondró!, hallasz engem? Azonnal keríteni kell egy másik istent vagy istennőt! Hol az a befőttesüveg?

Ne tessék haragudni!, megvolt... meglesz... megvan...

Harminc percen belül idehozod, különben ricsreccs. És ne hidd, hogy egész tárral fogjuk a töltényt rád pazarolni!

Stájdub izzad. Richárdra mutogat.

Hol a befőttesüveg, amiben az istenek vannak? Mindenki tudja, hogy te dugtad el! Hol?!

Eldöntendő kérdést! Eldöntendőt!

A Damjanich utcában van?!

Richárdot kivezetik; és tudja, hogy ami most következik, az elkerülhetetlen. Annyira nem fél, hogy ezt már meglepőnek találná, ha képes volna meglepődni még. Ellenkezőleg, megnyugvást érez. Még az utolsó pillanatairól is milyen körültekintően gondoskodnak. Megpróbálja, mint már annyiszor, elképzelni az életet a Holdon, de nem képes rá. Megpróbálja elképzelni az életet a Földön, erről azonban végképp sejtelme sincs.

Odaérnek a hosszú, ablaktalan raktárépülethez, ott megállnak. Rászólnak, hogy forduljon a fal felé. Richárd várja a lövést. Eszébe jut egy elbeszélés, amelyben agyonlőnek valakit, aki, míg a fegyver csövéből megérkezik a golyó, kigondol egy hosszú költeményt. *Világokat álmod a világ hátára:* eszébe jut ez a furcsa mondat. Lenéz a földre, nézi a repedezett betont. Megpillant az egyik repedésben egy kis hajtást, amelyre az előbb véletlenül rálépett. És ha nem lépett volna rá?, vajon egyenes, nagy fává nőhetne?

Kocsizúgás. Világos, gondolja Richárd, addig nem lőhetnek, amíg el nem halad a kocsi. A kocsi megáll. Richárdnak azt mondják, hogy szálljon be. Fiatal sorkatona vezet, mellette Stájdub. Mögötte, Richárd mellett Rácz József. Egyenruhában, pisztolytáskával, vállain aranyszínű, csillagos lappal, fején szolgálatból eredő kopaszsággal, kopaszságán horpadással, horpadásán tányérsapkával. Senki nem szól egy szót sem, csak Rácz József enged meg magának egy-egy megsemmisítő pillantást.

És egyszerre csak Richárd úgy látja, hogy máris megérkeztek a Holdra, holott a Damjanich utcába indultak; és amiben ülnek, az nem űrhajó, hanem csak egy Raj-Gaz típusú katonai terepjáró. A helységből, amelynek romjain a Raj-Gaz típusú terepjáró bukdácsol, újra táj lett. Holdbéli táj. A kocsi nagyokat zökken, rázkódik. Úggyel-bajjal kerülgetik a téglahalmokat, gerendákat, bombatölcséreket, holttesteket. És mégis: mindez túl van a gépkocsi ablakán, túl az üvegen. Mindez csak pereg, mint a mozgólépcső vagy mint a film; és Richárd már olyan sokszor látott háborús filmeket.

A Vágány utcánál torlasz van, a torlasznál igazoltatás, ám a Raj-Gazt azonnal továbbengedik. Tágabb és csipkésebb lett a láthatár. Játszi falomladékok, szeszélyesen kiégett ablakok. A hosszú, szürke betonpalánk eltűnt. Látható volna az, ami mögötte van, ha volna mögötte valami. Csupa mozgás, csupa hátrahagyás, csupa összedőlés, csupa szétporladás. Minden csupa mozgás, csupa mozgékonyság; csakhogy formaként semmi sincs merevebb és élettelenebb, mint a mozgás! Így beszél a mozdulatlan álom a sokkalta mozdulatlanabb megálmodóhoz.

A Dózsa György úton, kevéssel a jugoszláv követség után, kipukkad a jobb hátsó kerék. A sofőr nekiáll kereket cserélni; Rácz József szó nélkül int, hogy

Stájdub és Richárd menjenek előre. Ő maga is utánuk indul; jobb kezét a pisztolytáskáján tartja.

Itt nagyjából megmaradtak a házak, csak a Szakszervezetek sötétszürke téglateste nyaklott össze, maga alá temetve a bronzból öntött kalapácsos munkást, aki pedig a Lenin-szobor mellett a környék második büszkesége volt.

Embereket egyelőre nem lehet látni, legalábbis élőket nem. A halottak a felvonulási tér betonján vannak sorban kiterítve, arcuk csomagolópapírral vagy a Valóság Népével van letakarva. És porfelhők. És pernye. És oltásra váró tüzek. De mindez már csak mellékesen. És ott, ahol az Ajtósi Dürer sor volt, ott egy furcsa, füstölgő, lapos törmelékdomb mögül kikandikál a Sportcsarnok. De mindez, noha csöppet sem derűs és még kevésbé vidám, ugyanakkor nem is különösebben szomorú, és megrendülni sem ad lehetőséget. Mindez inkább csak magától értetődő.

Most már a Keleti pályaudvart is lehetne látni, ha fennállna; mert a Gorkij fasortól az egész városrész jóformán le van borotválva. Innét már az utcákat is csak az emlékezés húzhatja meg, vagy emlékezés híján a képzelet. A hely, ahol egykor a Damjanich utca húzódott, szintén a képzelet vonalzójára szorul.

Émelyítő szagok.

A sarokház nagyjából megvan, attól eltekintve, hogy ki van égve. Csodával határos, de megvan a hirdetőoszlop is, amelyen vörös háttérből üvöltésre nyíló fiatal száj hirdeti a Forradalmi Ifjúsági Napokat, és perspektivikusan zuhanó, kövér plakátbombák alatt nagybetűs felirat kiabálja, hogy vádoljuk az imperializmust. Ennek már végképp semmi jelentősége, ez még csak nem is magától értetődő, ez nem értetődik semmitől.

A hirdetőoszlop mellett halomba rakott ingóságok. Bútor, ágynemű, kofferek. Mintha megint lomtalanítás volna; pedig csak lakótalanítás volt. És az ingóságok mellett ott szorgoskodik Fekecs. Még eléggé messze. Még mintegy száz lépésnyire. Vagy százhúsz lépésnyire. Éppen egy kisebb szekrényről veri le a lakatot. Éppen kivesz ebből a kisebb szekrényből egy lezárt befőttesüveget. A lezárt befőttesüveget éppen felnyitja. Éppen beleszagol. Éppen elfintorodik, és az üveg tartalmát lassan, komótosan belecsorgatja a rácsos utcai lefolyóba. Éppen az utolsó cseppig.

Ez volt az?

(Kérdi Rácz József.)

Ez volt az.

(Válaszolja Stájdub.)

És az álomnak nincs több mutatnivalója.

És az álomnak nincs több elbúcsúznivalója.

És az álom ebben a pillanatban válik semmivé.

És a csodák elmaradnak.

És az élet elmarad.

És az eljövendő most már nem elmulandó, hanem elmaradandó.

A sötétség összehúzódik és összezárul: nagy, nagy, nagy fekete párduc. Fekete fogai között, fekete szájában viszi a behorpadt, puha földgolyót. Nagy, nagy, nagy fekete léptekkel vonul

• VÉGKÉPP • SEHONNAN • FÖLÖTTÉBB • SEHOVÁ •

Templombazár

A Templom-tér alatti (műemlék) Bazársoron
madárfészeknyi boltok, műhelyek tarkálltak;
az aggszűz nővérek papírkereskedésében
sose látott számológép *kínáltatta magát:*
kifeszített gumiszálakon kell tolni-húzni
a kisded piros és fehér golyóbisokat;
gombnyomással tokjába süllyeszthető
a furmányos masina, csakhogy méregdrága;
a jámbus-léptű krájzlerájos új dekameronnal
szórakoztatta ráérős kuncsaftjait:
Casanova – hozzáképest – csupán szerényke
és istenfélő jezsuita-novicius vala;
a sárgapirosalma-arcú órás és ékszerész
horgászkalandjának nem akart végeszakadni,
– fütyült rá a mester, hogy a százegyedszer
hallott meskete a könyökünkön jön ki;
a langaléta, apostolszakállas cipészmester,
ki urizálva lábtyűművésznek *címezte magát,*
ortopéd lábbeliket is készített,
s amikor Palger Pityó óvatosan megkérdezte,
mi légyen az a zortopéd, *nem hamarkodta el*
kitérő válaszát Hans Sachs jeles utóda:
hátugyekérem asztat nemlehessen megmagyarázni;
a lasifülű föstékárusról azt hírelték,
hogy – befejezvén a Polgári Iskolát –
görbebottal vonult végig a Nagyuccán,
holott ez csak a maturust *illeti meg;*
derék figarónk, a pajkos koszvakaró, megkért,
vinném ki a fütyülőjét: nem tud időt szakajtani,
hogy fölmenjen az újonnan kimeszelt pisuárba;
a vásározó, népszerű késes-köszörús
centerkedett a Legényegylet focicsapatában;
beretvaköszörülés közben Schopenhauert emlegette
és Nietzschéből idézett nagy álmélkodásomra;
a Bazársort a bibircses képű szabó műhelye zárta;
a főnök önkéntes taccsbíróként hadonászott
*a vasárnapi futball*derbiken, *örökké* opcájgot
és hencet *reklamált; ha pedig mértéket vett,*
bizony-bizony fölöslegesen is elmatatott
a pantalló-ehü kiskanik monyája körül.

Menetkészen

Teljes szívemből és minden erőmből útáltam
a rám kényszerített bugyiszín kezeslábast
Hosszúszárú fekete flórharisnya járult hozzá
és bolyhosmeleg meggypiros téliüng
Fölcimbálva kályhacsőnadrágomat
megigazítottam a gubancos hózentrágert
(Kristofics Józsi kantárnak titulálta)
majd a Janinktól örökölt kiskabát következett
Mamuszkának becézett véndőkék posztótutyim
a húszennyihány munkást foglalkoztató
Schmalz-féle tutyigyárból származott
Udvari suszterunk Valter majsztram
bőrtalppal látta el mamuszomat
s egyszuszra harminckét majszkëplit *vert belé*
(azért pont ennyi jancsiszeget
mert harminckettes baka volt a nagyháborúban)
és a suszteráj pangliján *kallódó*
*cipőfelsőrész-*resztliből *helyrevaló* spiccet
sikerített a dikiccsel *mamuszkám orrára*
*(miközben benyakalt fél*meszely fikszlit)
Anyám bebagyulált hétköznaplós berliner*jébe*
zihërájsztűvel *megtűzte a kendő két csücskét*
Nyakamba kanyarintottam vádli-*verdeső*
kislibazöld színú vászontarisznyámat
(muffként *a berliner nagykendő öble szolgált)*
Az iskoláig vezető utcákon végigcaplatva
jól megjegyeztem magamnak minden házat
ahol a havat még öregibű *se takarították el*

Négysorosok

Pócspetri

Nem sejthette a vallató
hogy esztendőre
áldozatul követeli őt is
a bevált vallatási módszer

Távlat

Akit elkapartak
miként az ebet
Idővel énekes
halott is lehet

Farsangfarka

Előbb-utóbb
úgyis kitudódik
hogy a szúzi maskarában
ringyó rejtőzködött

Írás

Számbavétettél *ahogy kérted*
megmérettél *hisz erre vártál*
csapnivaló az eredményed
imhol könnyűnek találtattál

Riadalom

Az attrakció
utolsóelőtti pillanatában
nyilall belé a döbbenet:
nincs kifeszítve a háló

Kapaszkodó

Az lenne jó ha gyáva eltűnésre
senki se kényszeredne
De jobb volna ha félsz nekül megélne
kinek maradt még kedve

PÉTERSZON SÁNDOR

Pillangók és Ilonák

Van egy énekesnő, úgy hívják, Tokody Ilona. Van egy szerep, ennek már több neve is van. Madama Butterfly (Madama F. B. Pinkerton), Cso-Cso-Szán (Cio-Cio-San), vagy az, amit Puccini elképedve írt Budapestről haza: P-I-L-L-A-N-G-Ó-K-I-S-A-S-S-Z-O-N-Y. És van ez a kettő együtt.

Hol is kezdjem? Mondjam, hogy a szerep rátalált a legjobb előadóra, hogy teljesen azonosak egy-egy estére Tokody és Butterfly? Hiszen ez nem is igaz, mert a szerepért nem lelkesedem különösebben, és az életben sincs eszembe könnyeket hullajtani kis traviátákért, akik beleszeretnek a férfiba, és elvárják tőle, hogy pénzen vett szerelmüket jobban becsülje, mint az elvárható lenne. Illetve ma már talán szánom őket, de az csakis a színházi élmény miatt van, és nem a szerencséjükben, hanem a bánatukban fölzaklatóak. Itt viszont, ha körülnézek a széksorok között, azt látom, hogy az első pillanatokban, amikor a Pillangó még a színfalak mögött énekel, mindenki a zsebében, táskájában kutat a zsebkendőért. Igen, sírnak, mert Tokody hangjában ott vannak a könnyek, amelyeket nekünk kell kisírni, mert ez a hang egyszerűen és egyenesen ér el a szívig, de ott sem szűnik meg, ó, ne higgye senki, hanem megindul a halk remegés kifelé, megmozgatja a rekeszizmot, az arcon furcsa rángások futnak végig, és nagyon kell vigyázni, hogy már ekkor, öt perc után el ne kezdődjön a sírás, mert ezt nem lehet megúszni egyszerű könnyezéssel, de úgy kell bőgni, mint egy gyerek, hangosan, szipogva tiltakozni minden bekövetkezendő ellen. Ott, a színfalak mögött eldől már minden, ahogyan minden születésről tudni, hogy halállal fog végződni. Nincsenek fokozások, csak állomások, amelyeket el kell érni, nincs olyan pillanat, amely megrázóbb lenne a többinél, végig kell sírni három felvonást. Mindez akkor válik egészen bizonyossá, amikor a nő bejön a színpadra, meglátja a jövendőbelijét és megváltozik az arca, megpuhul, lefut belőle a vér, és persze hogy nincsen szó semmiféle japán tragédiáról, nehezen érthető okból vállalt keleties asszonyi kötelességről, hűségről, csupán egy egyszerű, nagy és halálos európai szerelemről. Hiába ér a tőrdöfés a végén mindenkit, hiszen látom a rándulásokat, hallom, hogyan szisszennek föl körülöttem, egy sem akad, aki azt gondolná magában, várj, Cso-Cso-Szán, ne öld meg magad, legyünk egymás barátja, szerelme, engedd, hogy megvigasztaljalak. Vannak lepkék, amelyeknek a szárnyra keléstől csak pár órányi idejük van arra, hogy elvégezzék, amire rendeltettek. Ennek a Pillangónak még három óra se jut, mégis teljes, befejezett az élete az első felvonás gyerekességétől a második itt-ott még lefoszló méltóságán át a harmadik matrónai komolyságáig. De most nem erről akarok beszélni.

Inkább a színésznőről, aki, amikor a második felvonásban megérkezik a hajó, ott áll, hátát az ajtófélfának vetve, és a közönség felé fordulva kezdi mondani, hogy látom, hajó, hadihajó, fehér, ott a zászló, csillagos-sávos, a nevét, a nevét, nem látom jól, de igen, *Abramo Lincoln*. Nem szólnék semmit, ha valóban

olyan lenne, mintha látná, hiszen ezt csinálja mindenki, legalábbis erre törekszik, ez a dolga. De Tokodynál mindez olyan, mintha *nem* látná, mintha csak kitalálná, tudná, hiszen asszony, aki érzékszervek nélkül is érzékeli a szeretett férfi közeledtét. Asszony, aki jósolni tud, és a jóslatai beteljesülnek, csak épp azt nem tudja, hogy a férfi elhagyta. Pontosabban nagyon is jól tudja, nem véletlenül takarja el olyan kétségbeesetten az arcát a nagyária után, csak nem képes elhinni, mert olyan erős a bizalma.

Figyelem és szeretem észrevenni Tokody Ilona hibáit, és rögtön belesúgdosni a mellettem ülők fülébe, hadd lássák, nem vagyok elfogult, sőt nagyon is kemény vagyok vele szemben. Igen, nincs sehol a magas forte, vagy amott, az első felvonásban, amikor azt énekli, hogy „kitagadva és boldogan", ott a két szó között a hangulati váltás már túl nagy neki, az a mosoly utána hamis volt, öreg már hozzá, nem tudja a kamaszlány érzelmi zűrzavarát visszaadni. De ő megszégyenít, mert itt, az operavilág szélén, háromnegyed ház előtt, egy olyan előadásban, ahol a színpadi házikó ajtajával mindig történik valami baleset, kellemetlenség, ő annyira ellenőrzi magát, hogy ezt a kis, jelentéktelen részt a rákövetkező estén már másképp csinálja, finomabban, lágyabban, tökéletesen. De még ez sem az, amiről szólni akartam.

(Félek az ostoba, méltatlan szavaktól, a nevetségességtől, a téves képzettársításoktól. Nem akarom a szerelmetes rajongó ócska jelmezét viselni, mikor mindazt, amit mondok, komolyan gondolom. Te jöjj, te kicsiny darab klasszikus szöveg, hadd kapaszkodjam beléd, és ragadj ki ebből a mocsárból, amely mélységes mély, mint a múltnak kútja.)

Egy szót kerülgetek, annak részint gyermekmesei, részint erotikus kisugárzásától félek, nehogy hétköznapivá vagy kínosan idétlenné tegyen. A szó így hangzik: boszorkány. Mint tudjuk, a boszorkány nem okvetlenül szipirtyó, de a legelragadóbb boszorkánynál is megállapítható némi szipirtyószerűség. Mi mással lenne magyarázható, hogy ez a nagy, görbe orr, a száraz nyak, a beesett arc a kiálló arccsontokkal, és ez a kemény száj olyan elragadóan vonzó, ha nem azzal, hogy ez bizony boszorkányszépség? És a szem, amely a függöny előtti meghajlásnál diadalmasan szalad a szemzugba, lesve a hatást, de közben mégsem elsősorban a látást szolgálva dicsekszik: „bájos vagyok, tükröm szerint"?

Mindenekelőtt és fölött azonban a boszorkányé a hatalom, amely válogatás és tétovázás nélkül győz le mindenkit, akit elér. Női erő ez, de oly nagy, hogy nemektől függetlenül hat. Hiszen a nőiségnek csupán egyik irányú vonzása erotikus, a másik anyai. De zavaros töprengéseknél világosabban mond el mindent egy jelenet, amely a szemem előtt játszódott le az öltözőnél. Egy fiatalember kért autogrammot „a művésznőtől", aki már átvette a tollat, hogy aláírja a papirost, amikor egy fekete ruhás operarajongó hölgy váratlanul és egyetlen szó nélkül Tokody nyakába borult, átölelte és el sem engedte, de meglepően hosszú ideig, húsz vagy harminc másodpercig. És az énekesnő nemcsak hogy meg sem lepődött, de a férfinak azt mondta, bocsánat, látja, hogy el vagyok foglalva, és a nyakába borult, a nála jóval idősebb nőt visszaölelte, megsimogatta, talán dünnyögött is egy kicsit a fülébe, jól van, kicsim, de most már aludj, én meg őrzöm az álmod.

És ne csodálkozzon senki, hogy itt, a fagyos Dunánál ilyen furcsa dolgok esnek. Aki itt született, annak a hite csekély, reménye is alig, de néha mégis megtalálja az otthonát. Ilonának hívják az anyját, Ilonának a szerelmét.

234

A sziklákat szeletelik
az utakat ki metszi el?

Ezt az utat elvesztettük,
kiharcolták a századok.

A századok meg a mértan:
kinek a nyomát tapossuk?

Kinek mérték ezt a hazát?
A feledés mérhetetlen.

A századok csak temetnek,
az ösvény már járhatatlan.

De a sziklák ráncosodnak,
jön Haller s a holland festő:

alakzatok botorkálnak,
magasztosan tétováznak;

a kép mindig színét veszti,
keret csapott le a tájra.

A havasokat összeszedjük,
kikiáltjuk, megemésztjük.

Bejártuk a mértanórát,
a lejáratott esztendőket.

Aki jár, magára vessen,
aki ír, az most csobogjon:

szeleteljen, vesztegeljen,
járatlanul képesítsen.

238

Kérlelhetetlen himnuszok.
Sebtében, a Helikonon túl.
Találomra, mint az ikrek: megtestesül.
Megkövesedik.
Túvé teszi a nappalt és az éjszakát.
Nem ad nevet az elmúlásnak.

239

A határ hátra van,
a fekete leves.

hivatkozni a halhatatlanságra,
hátára emelni a megboldogultat.

halott örömök, hátulról;
a porban dideregve.

eltünteti a tüneteket,
a megszűnés fázisait.

a határ hátulról.

240

meg kell érteni minden virágot
az évek fordulnak és a percek
a türelmet tikkadtan tanulók

most valóra válnak most okulnak
szemfényt veszítve alaktalanul
leborulnak a hála mezején

magtanulták a földindulást
elönti őket az édes zene
végre a valóságot örökölték
a virágok biztos évszakát

241

A föld fordul, a könnyek gyorsan hullnak.
A virágot szedni sem lehet:
terjed az ősz, szétfutnak az elárvult szavak,
csomósodik az anyag, a végre vár,
arra az időre, amelyik nem folyik.

Ilyen a világ szerkezete.
Ilyen a hatalom.
Ilyen a távollét fonáksága.

Ránk jár a jövő.

Elcsodálkozott, el a csodáktól,
lezárt folyosókon halad.
Több szinten fakul, megfeneklett
mint a pálfordulás, mint a szentjánosbogár.

Érkezése nincsen, csak feneketlen vágya,
telibe a jövő találta.

FORGÁCS ÉVA

EGY UTÓPIA LEBOMLÁSA ÉS LEBONTÁSA

Kállai Ernő és Moholy-Nagy László konfliktusa

Utópiáktól irtózó időnkben más levetett gondolatokhoz hasonlóan az utópiák elejtésének a folyamata is higgadtabban végiggondolható. A jámbor és erőszakos jövővíziók hűlt tetemén átlépve elfogulatlanabbul tehető fel a kérdés: valóban az integritás legfőbb ismertetőjegye-e a *nem változás?* Konkrétan, tárgyunkra vonatkoztatva: a huszadik századi magyar művészet egyik meghatározó igazodási pontja, Kassák csökönyös következetessége az egyetlen érvényes példa-e? Szükséges-e, még mindig, egybemosni az etikai és az esztétikai érzék működését, és azt, amit morálisan helyesnek érzékelünk, egyszersmind esztétikailag is hitelesnek tekinteni, szinte automatikusan? És, ahogyan nem egyszer megtörtént: kizárólagosan?

Mintha nem léteznének gondolati kalandok, amelyek nem lezüllesztik, hanem gazdagítják a gondolkodót; mintha nem történne meg, hogy a feltétlen hűség egy gondolathoz lehatárolja a horizontot s az ilyen áron megőrzött integritás konzervativizmussá aszalódik, és sivárabbnak bizonyul a kalandok és kitérők labirintusában megőrzött integritásnál.

A két lehetséges magatartás érzékletesen jelent meg Kállai Ernő és Moholy-Nagy László mind élesebb konfliktusában, amely a húszas évek végén bontakozott ki a kezdeti teljes egyetértés, sőt: kölcsönös megerősítés és elragadtatottság 1921 és kb. 1925 közötti időszaka után. A konfliktus messze túlnő holmi személyes szembenálláson. Két, egymással ellentétes érvrendszer, a történelmi fordulatokra adott két ellentétes válasz és két, alapjában különböző művészetfelfogás konfliktusa jelent meg benne, mindkét oldalon a kor jelentős művészeinek egy csoportját tömörítve.

A festészet és fotografálás összehasonlításával foglalkozó vita műfajelméleti fejtegetésein áttetszik a stratégiai cél: egyfelől a *régi*, a festészet megmentésének az ügye, érvényességének elfogadtatása, másfelől az *új*, a fotó kizárólagos érvényességének az elismertetése.

1921-ben, amikor nemcsak a világjobbító utópiák kiváltotta eufória közeledett zenitjéhez közép-európai művészkörökben, hanem az a hit is, hogy a művészetnek kulcsszerepe lehet a világtörténelem formálásában, Kállai Ernő a fegyverbarátság és harci közösség emelkedett hangján interpretálta a fiatal Moholy-Nagy László festményeit. „Moholy-Nagy művészetében a nagyváros és a modern technika millió mozgás- és formalehetőségén és valóságán érzett ujjongás egy új világ hirtelen fölfedezése – írja. – ...Itt a modern gépek mechanikája és mozgásrendszere váltódik művészetté. ...Moholy-Nagy a jelen minden problematikusságán túl végtelen jövő perspektívába világító törvényt és szabadságot hirdet."

Ettől fogva, hogy Kállai felfedezte Moholy-Nagyot – mert ez az írás volt az első, ami Moholyról valaha is megjelent – útjaik párhuzamosan haladtak. Mindketten a Zeitgeist hullámain, akár egy mind magasabbra emelő és mind súlytalanabbá tevő mámorban adták át magukat az univerzális újrakezdés hitének. Moholy-Nagy felfedezte a fotózást, a

technika könnyű tökélyét, és tovább festette absztrakt, a világot az eljövendő áttetszően ésszerű rend jegyében megfogalmazó képeit. Kállai lázas, empatikus rajongással írt a kollektivitás már-már jelenidejűként érzékelt álmáról, amelynek délibábját a hasonló eszméktől ittasult berlini művészek közössége is szinte tapintani vélte.

1923 nyarán azonban Kállai úgyszólván egyik napról a másikra kizökkent a vizionálásból, és ismét a jelen darabos formáit látta valóságosnak. *Konstruktivizmus* című cikke, ez az óda a „testileg és szellemileg gazdaságosan szervezett, új ember eszméjé"-hez 1923. május 1-jén jelent meg a *MÁ*-ban, s már július elején megjelentette *Korrektúrát* című írását, amely, még ha a De Stijl csoportnak címezte is, 180 fokos fordulatot mutat gondolkodásában és világlátásában. Kállai az elsők között érezte meg az idő, a történelem irányváltását. Horizontjáról lebuktak az utópikus látomások, s ennek nemcsak a történelmi érzék lehetett az oka, hanem az is, hogy ő maga a lehetséges végletekig vitte a tökéletesen tiszta, egy új világ kvintesszenciájának modelljeként funkcionáló művészet képének megszerkesztését, és ugyanezt a végletes tisztaságot ismerte fel a De Stijl csoport steril geometriájában.

Fenékig ürítette az utópiák poharát, és másnaposan, de józanul: felébredt. „Egy megvalósult teleológiai rögeszmével lenne dolgunk – írta júliusi cikkében –, rendszerrel, melyben minden ember a fölényes ésszerűség biztonságával és azzal a kellemes tudattal keringene a számára adott életpályákon, hogy minden eleve jól el van rendezve... Ez az újfajta prestabilizált harmónia úgy járatná az embersorsokat, mint ahogy a villamos játékvasút-hálózatok vonatjai futnak: összeütközések és katasztrófák nélkül. *De közösség nélkül is.*"

Kállai *tételesen* még nem tagadta meg azt az elképzelést, mely szerint egy eljövendő társadalmi forradalom általános emberjobbító és humanizáló hatású lesz; a gondolat lényegét azonban már, üres nonszenszként, elhajította. „Emberek, akiknek tudata egész formai és tartalmi mivoltában tudat alatti impulzusoktól érintetlenül, tökéletesen áttekinthetően áll önmaga és mások előtt, nem élhetnek át praktikus célszövetkezeteken és pillanatnyi társulásokon túl érő eggyéválásokat. Kapcsolataik, minden tragikus lehetőség és múlt nélkül, csak mechanikusak és külsőségesek lehetnek." Ha nehézkesen fogalmaz is, Kállai váratlanul és lényegretörően éppen a *tragédiát* nevezi meg, mint az emberi sors egyik döntő lehetőségét, és szöges ellentétben a rosszat tökéletesen kizáró utópiákkal visszafordul egy ténylegesen emberi, mert a *rossz* princípiumát is magábafoglaló világképhez.

Moholy-Nagy nem foglalkozott ezekkel a kérdésekkel. Számára lenyűgözőek voltak a művészetben is alkalmazható technika adta új lehetőségek, és éppen attól az évtől kezdve, amikor a *Korrektúrát* is megjelent, a Bauhaus tanáraként szüntelenül a leghaladóbb eszmék frontharcosaként erősítette meg újra és újra a régivel való szembeszállás szükségességét. Moholy-Nagy szüntelen defenzívában volt, míg Kállai független kritikusként legfeljebb önként vállalt elkötelezettségekhez tartotta magát: helyzete nem indokolt semmiféle stratégiai megfontolást. Míg a Bauhaus szüntelen küzdelmet vívott a weimari konzervatív körökkel és az iskolán belüli expresszionista irányzatokkal, s az emigráns orosz és kelet-európai művészekben még mindig az utópiák tartották meg az integritást, Kállai német anyanyelvű művészeti íróként (ide kívánkozik: Moholy-Nagy sosem tanult meg jól németül), művészettörténeti és kritikusi szaktudással nem vált sem az avantgárd küldetéstudat, sem az emigráns lét foglyává. Ugyanebben az évben, 1923 novemberében tanulmányt küldött haza Pestre az *Ars Una* című folyóiratnak a *Mai művészet képproblémái* címmel, amelyben sorra veszi a kortárs irányzatokat és elemzi a látványfestészet (az ő szavával: neorealizmus) és az elvont művészet (konstruktivizmus') egyaránt érvényes tartalmait és létjogosultságát. Ezt a kettősséget attól fogva nem tá

veszti szem elől. 1930-ban *Vision und Formgesetz* címmel rendez kiállítást egy berlini galériában, ahol a vizionárius képek szürrealisták, a formatörvényhez ragaszkodók pedig geometrikus-absztraktok. 1924-ben tanulmányt írt Moholy-Nagy Lászlóról a *Jahrbuch der jungen Kunst* című folyóiratban, amelyben Moholy-Nagy konstruktivizmusát tárgyilagosan, a lehetséges festői utak, választások egyikeként mutatja be, megengedve, hogy akadhat, „akiben nem él ez az odaadó hit az intellektus utópisztikus, megváltó küldetése iránt, és aki ezzel nem képes primer életérzésként, célként együtt rezonálni." Különbséget lát Moholy-Nagy és a többi utópikus művész között, amennyiben „Moholy-Nagy számára a táblakép semmiképpen sem a régi idők, a múlt csökevényes emléke, mint sok más konstruktivista művész szemében."

Egy évvel később, 1925-ben azonban megjelent Moholy-Nagy könyve, a *Festészet, Fényképészet, Film*, amelyben a fenti feltételezés sorozatos cáfolata olvasható. Moholy-Nagy egyszerű és könyörtelen logikával kijelenti, hogy a technikai fejlődés érvénytelenítette a táblaképfestészetet, hiszen az korszerűségben és tökélyben messze elmarad a mechanikus képalkotás: a fotográfia mögött. Azt javasolja, hogy a festők a jövőben csak színes képek festésével és színproblémákkal foglalkozzanak, mivel ez az egyetlen olyan eleme a festménynek, amelyet a fotó nem képes messze magasabb színvonalon, a kézi megformálás minden hátrányától megszabadulva művelni. A kézműves jelleg a magányos és magányos befogadásra szánt kép, a festék manuális felvitele a vászonra mind a „múlt csökevényes emlékévé" teszik a festményt. Moholy-Nagy a kinetikus művekben, a mechanikus fényjátékokban és filmekben látja a jövőt és a *fejlődést*.

Moholy-Nagy könyve nem kis mértékben kötődött a Bauhaus belső kontextusához, hiszen az individuális munkáról, a kézművességről az ipari formatervezésre való átállás idején írta, méghozzá Gropius támogatásának a belső, „bauhauspolitikai" programját is felvállalva. A kinyomtatott könyv azonban, Bauhaus-kiadványként is, általános programként adta közre állításait. Amikor 1927-ben a második kiadás is megjelent, Kállai, feltételezhetően recenzióként, de legalábbis a könyvvel kapcsolatos reflexióit rögzítendő, cikket írt *Malerei und Fotografie* címmel, amelyet Moholy-Nagy vitaindító szándékkal közzétett az *i 10* című, Amszterdamban kiadott avantgárd folyóiratban.

Kállai ekkor már hevesen és határozottan szembehelyezkedett Moholy-Nagy hierarchizálásával. „A festészet és a fényképezés közötti különbségnek semmi köze az »utánzás vagy alkotás« látszatalternatívájához" – írta. „Mindkét oldalon találhatók teremtő módon megjelenített, azaz megformált természetábrázolások és olyan formációk, melyek minden tárgyi kötöttségtől megszabadultak. A kézi vagy gépi megvalósítás kérdése sem döntő." A festmény és a fotó közti lényegi különbséget Kállai a *faktúra* különbözőségében látja. A fényképből „hiányzik a faktúra, hiányzik az optikailag érzékelhető feszültség a kép anyaga és a kép között. A természet arculatát a legkisebb anyagi konzisztenciával rendelkező képletre hozzák, *fény*-képpé szublimálják. (...) Itt van a *döntő ellentmondás:* a festészet össze tudja egyeztetni az eszközök nyers anyagiságát a vízió legtörékenyebb szellemiségével, a fényképészet rendelkezik a legkifinomultabb alkotóeszközökkel és mégis csak a legnyersebb valóság képzeteit tudja felkelteni bennünk." A faktúra mintegy harci kérdéssé lép itt elő: Kállai a festészet legsajátabb értékeit védi meg – nem a fotográfiával, hanem Moholy-Nagy és a konstruktivisták fotográfia- és progresszivitásfelfogásával szemben. „Egy kompozíció legfinomabb látási értékei döntő módon faktúrája tapintási értékeiből következnek: az anyag, a tömeg, a plasztikai struktúra és az anyagfelhordás alkotta felületből. Ezért olyan hátrányos a tapintási értékeket egyszerűen papírtextúrával vagy fotomechanikus nyomással helyettesíteni, még az olyan reprodukciók minőségét tekintve is, melyek az eredeti optikai megközelítésben egyébként kiválót nyújtanak."

Kállai elsősorban azt a hideg racionalitást támadja, amellyel Moholy-Nagy a prog-

resszió kérdését kezeli: azt a festészettől megérintetlen logikát, amely egyetlen könnyed mozdulattal zárja rá az „ad acta" borítót kétezer év szellemi-manuális kultúrájára egy egyelőre csak képzeletbeli *szép új világ* nevében. Ezen a ponton emlékeztetni kell arra, hogy Moholy-Nagy rendkívül rövid festői karriert tudott maga mögött, amikor a konstruktivizmus eszméi és a technika új lehetőségei bűvöletbe ejtették, így őt nem érte volna jelentős személyes veszteség azzal, hogy a festészet, mondjuk egyik napról a másikra, egyszerűen eltűnik a tevékenységek széles köréből. „A fényképezés és a film mechanikus-egzakt eljárásai összehasonlíthatatlanul jobban funkcionáló kifejezési eszközök az *ábrázolás* számára, mint az eddig ismert ábrázoló festészet manuális eljárásai" – írja, nem fejtve ki, mit ért egyáltalán funkcionáláson (s így mit jelent az: jobban funkcionáló?). Moholy-Nagy 1927-ben – túl az utópiák tarthatóságának utolsó idején, a Neue Sachlichkeit megjelenése után két évvel, amikor akár a hideg-szorongásos újrealizmus, akár a sötét sejtésekkel terhes szürrealizmus pontosabban közvetítette a kor lelkét, mint bármely konstruktivista rend- és jövőkép – brutális fanatizmussal fordul a festészet ellen. „Úgy vélik, hogy valamilyen műalkotás létrejötténél a manuális kivitelezés elengedhetetlen követelmény. A valóságban azonban a mű keletkezésének teremtő *szellemi* folyamata mellett a kivitelezés kérdése csak olyan értelemben fontos, hogy a legteljesebb mértékben *birtokolnunk* kell a technikát. De hogy ez a kivitelezés milyen módon történik – személyesen vagy munkaátvitel útján, kézi megmunkálással vagy gép segítségével –, az teljesen mindegy" – mondja.

Kállai cikkét eleven vita követte, amelynek számos résztvevője közül most csak Moholy-Nagy válaszára térek ki (Adolf Behne nem helyeselte Kállai elemzési módszerét, Max Burchhartz Moholy-Nagy pártján áll, Will Grohmann és Kandinszkij Kállai pártján, Kassák igyekszik mindkét fél részigazságait elismerni). Moholy-Nagy elutasítja a faktúrának a tapintási értékkel való azonosítását, kijelenti, hogy Kállai problémafelvetése számára tárgytalan, s nem lát benne mást, mint a manuális ábrázoló festészet megmentésére tett kísérletet. Militánsan áll ki a fotográfia gazdagsága, korszerűbb és értékesebb volta mellett: a tónusfokozatok létrehozását *fényfaktúrának* nevezi, és kijelenti, hogy új, tudományos, még kidolgozás alatt álló módszerekkel fogják felváltani a *„középkori festői módszereket."* Moholy-Nagynak Kállai minden érvét alapjában irrelevánsnak tekintő válasza alapján okkal feltételezhető, hogy Kállai írását eleve azzal a szándékkal bocsátotta vitára, hogy a hozzászólók véleményei a maga álláspontjának győzelmében összegeződjenek. Erről árulkodik az a körülmény is, hogy többek között Malevicset is felkérte hozzászólásra, megküldte neki Kállai szövegét, válaszát azonban nem közölte, ugyanis az a következőképpen szólt: „Sohasem voltam a fotográfia mechanikus holt játéka mellett, és azt nem is fogadhatom el. A festészet ellen sohasem írtam teoretikus értekezéseimben. ...a jelek szerint a szerző egy mozgalmat vél felismerni, amely egészen nyilvánvalóan a festészet és ezáltal a művészet ellen irányul. Valóban: nem zörög a haraszt, ha nem fújja a szél. A mechanizálás, az anyagiasítás, a fotografikussá tétel, a szimplifikálás széles körben kezd terjedni, és különösen a konstruktivisták kifejezetten pártolják. Ez a tényállás azért figyelemre méltó, mert egy gép semmiféle szellemi észlelést nem fejezhet ki, míg az ecset, a ceruza mint technikai segédeszközök jóval magasabban állnak, mert az észlelések teljes erőből folynak át rajtuk. A fotográfia híve számára egy szuprematista felület fotográfiai ábrázolása elegendő lehet, számomra azonban holt elem. ...Így hát a fotográfia és a film csak technikai eszközök, amelyeket a festőnek feltétlenül használnia kell, mint ahogy a disznósörtét, a grafitot vagy a színt (festéket) már régóta használja."

Noha Malevics írása végén kifejezetten felhatalmazza Moholy-Nagyot annak közlésére, ez a levél mégsem jelent meg az *i 10*-ben: Moholy-Nagy nem kívánta ezt a vélekedést, különösen nem olyan tekintélytől, mint Malevics, a maga teljes súlyával közzéten-

ni. A szöveg Passuth Krisztina Moholy-Nagy- monográfiájának dokumentumanyagában található: egy kéziratban levő doktori disszertációból idézte.

Ennek az írásnak nyilvánvalóan nem célja állást foglalni két műfaj vitájában, amely amúgy sem a kifejezés lehetőségei körül forgott, hanem a téma ürügyén pozícióharc volt, amelyet Moholy-Nagy provokált. Kállai nem a fotográfia lehetőségeit vonta kétségbe. Indulatait a konstruktivista-formatervezői irányba tolódó művészet egydimenzióssága, szimplifikációs tendenciája váltotta ki, ugyanaz a napsugaras egyértelműség, amely már 1921-ben is beragyogta Moholy-Nagy műveit, de ami akkor Kállainak is élménye volt, mint a történelmi pillanatnak adekvát közlésmód. 1927-ben azonban Kállainak lényegesen összetettebb és ellentmondásosabb képe volt a realitásokról, mint – a jelek szerint – Moholy-Nagynak. Kállai voltaképpen mindig megőrzött egyfajta emocionális hűséget fiatalkorának őszinte hitéhez, de közben teljes gazdagságában látta maga körül korának számtalan arcát és mindazokat a műveket, amelyek ezeket visszasugározták: a tiszta megfogalmazás igényét, a gomolygó fenyegetést és fenyegetettség-érzést, a biomorf formákhoz fordulást, a tudatalatti és a legéteribb átszellemültség verzióit. Mindezek közepette nem meglepő, hogy Moholy-Nagy eszméi az egyenesvonalú, technikán alapuló fejlődésről, híján az érzelmekről és minden emberiről való tudásnak, ellentmondásra ingerelték: ez a világkép a maga eredeti, 1921-es tartalmával réges-rég múltidőbe került, következetessége öncsalás volt: elmúlt idők jelennek, sőt jövőnek mondása. Másfelől Moholy-Nagy a technika segítségével a művészeti tömegtermelésre is ráirányította a figyelmet: a simavonalú használati tárgyakká szelídült geometrikus formavilág mint a konstruktivizmus aktuális változata Kállait mindig ellentmondásra késztette. Fontosnak tartotta, hogy megkülönböztesse ezt az „alkalmazott konstruktivizmust" az irányzat immanens értékeitől. Ez utóbbiakat emeli ki Naum Gabóról ugyancsak az *i 10* hasábjain írott cikkében: Gabo művészetében éppen azt hangsúlyozza, amit tisztán szelleminek, *minden hasznosíthatóságon túl*inak lát.

Kállai lehetőséget kapott arra, hogy az *i 10*-ben válaszoljon a vita résztvevőinek. Annyiban korrigálta eredeti álláspontját, amennyiben elismerte a fényfaktúra létezését: elfogadta Willy Baumeister, Burchhartz, Will Grohmann, Kassák, Mondrian és Georg Muche kiegészítéseit. Moholy-Nagynak azonban nem tett engedményt. Nevét egyáltalán nem említi, de egyhelyütt félreérthetetlenül neki címezi sorait: „De éppoly helytelen az a doktrinér technománia, amely úgy véli, hogy mindenestül elutasíthatja a kézi munkát. ...Nem lehet a festői kézművesség sajátos teremtő élménylehetőségeit a fényképpel pótolni, még kevésbé »haladó módon kijavítani«". A vita ilyen lezárása tanúsította, hogy Kállai éppoly kevés rugalmasságot mutatott Moholy-Nagy álláspontjának az elfogadására vagy az azzal való részleges kiegyezésre, mint fordítva.

Hogy Moholy-Nagyról valójában mit gondolt, azt csak saját, félkomoly, részben szatirikusnak álcázott folyóiratában, az egyetlen számot megért *Der Kunstnarr*-ban mondta el 1929-ben. Moholy-Nagynak a *Hoffmann meséi*hez készített sima, átlátszó, behízelgően és könnyen tetszést arató díszletét bírálta: „Hiányzik a belső ellentmondás gátló, háttérben lappangó eleme, az árnyéké, amely még Mozart varázslatos fényében is ott bújkál. ...Ez a te művészeted, Moholy-Nagy... óvakodjon szövetségre lépni azzal a művészettel, amely nagy szenvedélyre és komor odaadásra lenne képes. ...Nincs olyan konstruktivista, aki mélység tekintetében fel tudna nőni egy ilyen szövetséghez."

KURDY FEHÉR JÁNOS

AZ EGYTŐL LÁSD A SZÉPET ÉS INDULJ FELÉ*

Erdély Miklós művészetszemléletéről

Robinson ácsládája

„Képzeld el, milyen lesz a művészet
60 év múlva, elképzelésedet korrigáld
a ma már nyilvánvaló tévedések
mértéke szerint, és dolgozz úgy."[1]
Erdély Miklós

1.

„Majd akkor érdekes helyzet lesz megint, ha Erdély Miklóstól az első kötet megjelenik a hazában. Azt hiszem, egy olyan nagy, dermedt csönd lesz" – írja Kukorelly Endre a nyolcvanas évek végén.

Hirtelen és váratlan kihívás lesz a jelenkori magyar kultúra számára az Erdély Miklós munkáit és a tevékenységét értékelő, dolgozatoknak a nyilvánosságra hozatala. „Váratlanul kíméletlen pontossággal, valamifajta dühítő következetességgel"[2] fogja kijelölni az elmúlt három évtized magyar művészetének [3] új határait; a centrumot, a perifériát, s a feltehetően bekövetkező változások irányait. „A már meglevő művek egymás között ideális rendet alkotnak, *ezt a rendet módosítja* (kiemelés tőlem: K. F. J.), ha új (igazán új) műalkotás iktatódik sorai közé" – írja T. S. Eliot *Hagyomány és egyéniség* című esszéjében: „...ezáltal minden egyes műalkotás viszonya, aránya, értéke az egész eddigi rendhez viszonyítva más lesz...".

Felszabadulnak az életmű értelmezési lehetőségei is, hiszen a „jelen és a múlt között a különbség az, hogy a tudatos jelen oly módon és oly mértékben ismeri a múltat, amilyen módon és mértékben a múlt maga erre már képtelen volt".[4] Ezzel egybehangzóan nyilatkozik Beke László is, az Erdély-életmű egyik legavatottabb ismerője: „...az Erdély Miklós-interpretációnak egyelőre rengeteg nyitott kérdése van, s ha van is elképzelésünk az interpretáció kívánatos irányáról, a kérdéseket továbbra is nyitva kell tartanunk".[5]

---

* Részlet egy hosszabb tanulmányból

1 Erdély Miklós: *Extrapolációs gyakorlat, Flammarion alapján.* Kézirat. Idézi: Beke László: *Erdély Miklós munkássága,* in: *Erdély Miklós kiállításának Katalógusa* (továbbiakban: *E. M. Kat.),* Budapest Galéria – Műcsarnok Soros Alapítvány Művészeti Dokumentációs Központ Kiadványa, Bp. 1986. 13.

2 Kukorelly Endre: *Váratlan nemzetőr,* in: *A '84-es kijárat* 1989/1. 14.

3 A magyar művészetkritikai gyakorlatban kialakult, korszakokat megnevező fogalmi pluralizmus következtében hangsúlyozni kívánom: E. M. munkái nem tekinthetőek pusztán az avantgárd törekvéseket megújító, befolyásoló művészetnek. Hatását az elkövetkező generációk mindegyikére lehetségesnek tartom.

4 T. S. Eliot: *Hagyomány és egyéniség,* in: *Káosz a rendben* (Irodalmi esszék). Gondolat, Bp. 1981. 63., 65.

5 Beke László–Peternák Miklós: *Beszélgetés Erdély Miklós írásairól,* in: *Jelenkor* 1987/nov. 999.

2.

Miért fontos az Erdély-életmű értelmezési szabadságának nyomatékosítása és paradigmatikus voltának kiemelése?

A kérdés első felére adandó válasz, túl hermeneutikai dimenziókat érintő voltán, azért is kitüntetett figyelmet érdemel, mert Erdély művészetfilozófiájának alapvető gondolatára, a *holisztikus* művészetszemléletre s az abból fakadó műalkotásértelmezésre utal. Erdély szerint a művészeti tevékenység ösztönös, reflexszerű mozdulat, amelyet nem az igazság, hanem a léte igazol.[6] Ez a tevékenység olyan „...területekre jutott el, ahol rengeteg teendője van annak a bizonyos holisztikus szemléletnek, az egész egyszerre nézésének".[7] Ez a vélemény megegyezik Rilke elgondolásával: „A művészet: az egész iránti szenvedély."[8]

Erdély szerint a művészeti tevékenység *puszta minőséget* hoz létre a *felületen*, ahol a különböző egymás mellé helyezett anyagok a *montázs* elvének megfelelően kölcsönös *jelentéskioldást* okoznak, s az értelmezőben a jelentés megszüntetése *helyet biztosít a szabadságnak*. Ez a végeredmény a befogadót a felszín szemlélésétől, szabadságának birtokában (újra) a holisztikus szemlélet nézőpontjába *emeli*. (François Morellet szellemes megállapítása szerint: „A művek: piknikező helyek, spanyol vendéglők, ahol az ember azt fogyasztja, amit hozott..."[9])

A kérdés második felére vonatkozóan: Erdély életműve az új művészeti pradigmában (a „szigeten") „Robinson ácsládájaként" kezd funkcionálni, tehát olyan eszközöket tartalmaz, amellyel az „új világ"-ot kivitelezhetőnek látjuk. Művészi és elméleti eredményeinek felhasználása egyúttal a „sziget" meghódítását is jelenti, művészetének legitimációját az új művészeti generációk által. Peternák Miklós az életmű elfogadását és az értelmezés problémáit a következőképpen szemlélteti: „Itt látok egy tendenciát, most, halála után, ami egyrészt veszélyes, másrészt bizonyos fokig kikerülhetetlen: mintha két sors alakulna. Az egyik életével együtt fut, a másik pedig a közlésekkel, munkái megismerésével, a hagyatékkal együtt alakul, legalábbis fog alakulni abban a pillanatban, amint összes meglévő munkája méltó formában nyilvánosságot kap. Mert nem hiszem, hogy eléri a felét, ami valamilyen formában megjelent, s ennek töredékére lehet mondani, hogy valamelyest ismert."[10] Az Erdély életével együtt futó művek részben az elmúlt korszak 3 T-re alapuló kultúrpolitikájának lehetetlenségére irányítják a figyelmet. Az akkori „művészetkritikai" irányvonal büntető szankciói Erdély munkáit csak ritkán engedték át a tiltott területéről a megtűrtére. Másrészt pedig az elioti értelemben használt *múltra* hívják fel a figyelmet. Itt kell megemlíteni Erdély kritikus, *erős* magatartását, művészeti területen kifejtett kitartó pedagógiai tevékenységét, s nem utolsósorban akciói, happeningjei műfaji jellegükből adódó pillanatnyiságát.[11] Ezek nagyrészt a dokumentáció hiánya vagy hiányos volta miatt nem mentődtek át a „szigetre". Megjegyzendő: Erdély nem tartotta akcionista művésznek önmagát. Az akciók dokumentációja hiányos, de re-

---

6 V. ö.: Bartholy Eszter: *Mélyinterjú Erdély Miklóssal*, in: *Hasbeszélő*, Bölcsész Index, Bp. 1987. 205.

7 Erdély Miklós – Beke László: *Egyenrangú interjú*, in: *Hasbeszélő*, 186.

8 R. M. Rilke: *A végrendelet*, in: *Duinói elégiák*, Helikon stúdió X., Helikon, Bp. 1981. 107

9 François Morellet: *Nézőtől nézőig, avagy a piknik kicsomagolásának művészete*, in: *Magyar Műhely*, Párizs, 1981. 64. sz. 60

10 Beke László – Peternák Miklós: i. m. 1001.

11 Erdély művészi és emberi magatartásának állítanak emléket: Kornis Mihály: *„Mindenből Egy, Egyből minden"*, in: *A félelem dicsérete*, Szépirodalmi, Bp. 1989. 211-225.; Halász András: *Közvetítés pohárba*, in: *Magyar Műhely*, Párizs, 1983. 67. sz. (Erdély-szám), 41-49.; Tamasch: *(Levél halott barátomhoz)*, in: *Hasbeszélő*, 213-220. Pedagógiai módszereiről lásd: Enyedi Ildikó: *Egy pedagógiai technika*, in: *Magyar Műhely*, Erdély-szám, 27-35.

konstrukciójukat megkönnyíti az a tény, hogy a bennük feldolgozott anyag versek, képek, szövegek formájában fentmaradt.

A már kiadott és az ezután kiadandó művek az „ácsláda" felnyitását, a „szerszámok" használatba vételét, s kezelésük módjának elsajátítását teszik lehetővé (az említett kételyek figyelembevételével).

3.

A „sziget" és a „Robinson ácsládája" metaforák a művészetre, s egy újfajta emberi magatartásra vonatkoztatása azért is jogosnak tűnik, mert a *relativizmus* mind teljesebbé válása és az *ökológiai apokalipszis* eljövetelétől való félelem katasztrófatudatot hívott életre az elmúlt évtizedek művészeti és filozófiai gondolkodásában. A „későújkor" szellemi attribútumait művészetteoretikusok és filozófusok fogalmazták meg. Többek között Paul Virilio, Sylvére Lotringer, Jacques Derrida, Hannes Böhringer, Magyarországon pedig olyan írók, mint Tillmann J. A. és Földényi F. László.[12] Erdély életművébe szerevesen beépült az elméleti fizikában és a matematikában kidolgozott relativizmus elmélete (A. Einstein, K. Gödel),[13] illetve a természettudományok objektív igazságot feltáró voltának tudománytörténeti (Th. Kuhn), és tudományfilozófiai (P. Feyerabend)[14] kétségbevonása. Erdély ezeket az elméleteket felhasználta, illetve reagált a relativizmus ébresztette szituációra; az új, minden eddiginél felelősségteljesebb és következetesebb életszemlélet kihívására. „...most már abszolút biztosak lehetünk a bizonytalanságban. Ez szépen kialakult... Még fiatal koromban, emlékszem, hogy az eszmének, az elveknek olyan tekintélye volt, és ezek egymással küzdöttek is, ez választási kényszert is provokált... most már nem tudok elképzelni egy olyan embert, aki valami biztosat állíthatna ezen az egyen kívül."[15]

4.

Erdély az alkotó számára központi kérdésnek tartotta a művészet mibenlétének vizsgálatát és a műértelmezés lehetőségeit: a *kutatást*, amely „arra az ezoterikus agyi tevékenységre" vonatkozik, amit művészetnek hívunk. Az „Ami abszolút új a művészetben, az ma még nem látható"[16] elv alapján fontosnak tartotta a megelőző korszakok művészetének vizsgálatát. Mindezt figyelmeztetése szerint a lehető legkomolyabban, önmagunk feltárásával együtt kell végeznünk, hiszen az értelmezés maga a mű. *Váratlan kantáta* című (1959) versében így ír erről: „A kutatót azonban saját megsemmisülése üldözi. A kutató a fegyvert üldözi, amelyet megragadva szembefordulhat az őt feltétlenül beérő pusztulással. Kénytelen felismerni, hogy saját halála benne rejtőzik és a megragadott fegyvert önmaga ellen kell fordítania, ha a megsemmisüléstől – annak elébemenve, an-

12 Paul Virilio – Sylvére Lotringer: *Tiszta háború*, Tartóshullám Könyvek (sajtó alatt); Hannes Böringer: *Künstlerphilosophentheologen*, in: *Hasbeszélő*, 173-177.; Jacques Derrida: *Grammatológia*, in: *Magyar Műhely*, 1988. 74. sz. 29-46.; Tillmann J. A.: *Egy városi nomád vallomásai* (lásd: *Bagoly a romok közt*, in: *A '84-es kijárat* 1989/1. 21-24.; *Kelet és Nyugat kapujában*, in: *Hasbeszélő*, 55-62.; *A nomádok népének hordozható emlékművei*, in: *A '84-es kijárat* 1990/1. 74-77.; *Későújkori kilátások*, in: *Nappali ház* 1990/1. 45-52.; Földényi F. László: *A belső hang*, in: *Lélegzet* 2. Bp. 1987. 117-120.

13 Erdély felhasználta Einstein „realativitáselméletét", s a „relativizmus" eszméjét, melynek kialakulásához nagyban hozzájárult Gödel tétele: egy kellően gazdag logikai rendszer soha nem teljes és nem lehet garantáltan konzisztens sem.

14 A relativizmus másik két jelentős képviselője a tudománytörténész és tudományszociológus Thomas Kuhn (*A tudományos forradalmak szerkezete*, Gondolat, Bp. 1984) és a tudományfilozófus Paul Feyerabend (*Wissenschaft als Kunst*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1989. Munkái magyarul: *Tézisek az anarchizmusról*, *A relativizmus elemei*, in: *Medvetánc*, 1986/1. 41-55.). Erdély mindkét szerzőt ismerte.

15 Bartholy Eszter: *Mélyinterjú Erdély Miklóssal*, in: *Hasbeszélő*, 212.

16 Szőke Annamária: *Erdély Miklós festészetéről*, in: E. M. Kat. 38.

nak átengedve magát – szabadulni akar. Fölismeri ekkor, hogy a kutatás mint létének értelme méltatlan környezetbe került, jelentkezik, magasra tartva üres kezeit, mint eredményei lobogóját."[17]

Milyen legyen hát a kutató által használt nyelv, hogy az érvényét ne veszíthesse el? Ezzel a kérdéssel korszakunk legfontosabb episztemológiai problémájához jutottunk el. Jacques Derrida gondolatmenetét követve: „Bárhogy közelítünk is hozzá, a *nyelv problémája* kétségtelenül sohasem volt csupán egy a többi problémák között. De annyira, mint mostanában, korábban sohasem árasztotta el a *nyelv problémájaként* a szándékukban, módszerükben, ideológiájukban legkülönbözőbb kutatások és a legheterogénebb diskurzusok globális horizontját."[18]

Erdély javaslata a miről és miképtre: „Kinyúlni a semmibe és áthúzni magad."[19]

Ne izolálj!

„Csak az elmélet dönt arról,
hogy mit figyelhetünk meg."
Albert Einstein

1.

A következőkben Erdély művészetszemléletét a holisztikus világlátás 20. századi természettudományos és filozófiai újrafelfedezésének és érvényességének expanzióján keresztül szeretném elemezni. Dolgozatom itt „veszélyes vizekre" ér, hiszen két különböző rendszert, a fizika elméletét (a kvantummechanika filozófiai következményeit), valamint a művészetet (annak elméleti kérdéseit, „előfeltevéseit") kívánja együtt szemlélni a mindkettőben meglévő közös nézőpont, a holisztikus szemlélet alapján.

Hans Primas *Visszavezethető-e a kémia a fizikára?* című tanulmányában a világ egységében való látása mellett érvel, századunk elméleti fizikájának eredményeire támaszkodva. A kvantummechanika holisztikus filozófiai következményei jelentik az új ismeretelmélet kiindulópontját: „A kvantummechanikában kiderült, hogy a valóságnak nézőponttól független leírása megvalósíthatatlan." A kavantummechanika döntő újdonságai az *Einstein-Podolsky-Rosen (EPR)* korrelációkkal egybekapcsolt, ún. keresztezett rendszerek. Ezen elmélet következményeinek radikális végiggondolása a következő eredményre vezet. „...az egész világmindenség egyetlen keresztezett rendszer, és így egyetlen oszthatatlan egész." Az oszthatatlan világ eszméje azonban ellentmond sarkító tudatunknak, amely követeli az objektum és a szubjektum különválasztását. „A kvantummechanika és a mélylélektan ezen a ponton figyelemreméltó egyetértésre jut: az ellentétes pólusokra osztott valóság nem abszolút, hanem sajátos módon az én-tudatához hozzárendelt valóság."[20] Ez az új episztemológiai stratégia lehetővé teszi, hogy ha egy konstruktív szellem felhasználja ezt a szabadságot, új valóságot alkothat. *Fabricator mundi*vá válhat, ahogy ezt Leonardo értelmezte. Az új szemlélet lényegét kifejező varázsige a „ne izolálj"!

17 Erdély Miklós: *Kollapszus orv.*, Magyar Műhely, Párizs, 1979. 17.
18 Jacques Derrida: i. m. i. h. 31.
19 Idézi Szőke Annamária: i. m. 35.
20 Hans Primas: *Visszavezethető-e a kémia a fizikára?* In: *Mérleg* 1988/3. 265, 253, 254.

2.

Carl Friedrich von Weizsäcker egy esszéjében idézi Heisenberg elgondolását, miszerint minden korban különböző területeken történnek a nagy előrelépések. „S ha Mozart korában a zene volt az, amely képes volt a lehetséges újat kifejezni; akkor ma a fizika az."[21] Erdély állandóan figyelemmel kísérte a modern természettudományok, különösen az elméleti fizika progresszív irányvonalának eredményeit. A tudományos konferenciák és a kutatások eredményeit elhallgató hírközlésre vonatkoztatva írja: „Nekem, mint mindenben illetékes személynek, ez óriási veszteség, egy ilyen hír fontosabb, mint mondjuk egy napihír, pl. hogy mi történt Libanonban."[22] Erdély művészeti gyakorlatában alkalmazott holisztikus szemléletével tehát a kor *heisenbergi* ütőerén tartotta ujját, amikor például a kvantummechanika által felvetett rész és egész problémáját (vö.: az atom belső struktúrájának feltárása mennyiben segít a világegyetem kozmikus természettörvényeinek leírásában), vagy a világ kialakulásának, az ősrobbanás előtti, metafizikai vonatkozású semmi állapotát kutatta vagy alkalmazta műalkotásainak létrehozásában mint *fabricator mundi*. „Ezek olyan elvi hipotézisek, olyan létezők, amelyek az ember régi beidegzett gondolkodását teljesen felkavarják, és semmi másra nincs szüksége egy avantgardistának, mint éppen ilyenekre. Ezekre azért szomjazik, mert eleve benne van a magatartásában ez a fajta abszurditás, nyitottság, a lehetőségeknek ez a fajta végtelen és meglepő variálhatósága."[23] Erdély az említett tényeket, tudományos elméleteket a piszichikum totalitásában oldotta fel, tette világépítő elemekké. A műalkotás a lélek és a lét teljességén keresztül emlékeztet a kozmosz struktúrájára (pl.: az atommag szerkezete a világegyetemére). Zártságot és egyben ismétlődést jelent mindez. „A forgás visszatérés, átjárhatatlanná fokozódó ismétlődés, ugyanaz van minduntalan ugyanott és más nincs ott, átjárhatatlan gerjedelem a burok, a rész" – írja *Sejtések I.* című versében. „Elemi rész én vagyok, rólam van szó, rezgés én vagyok, rólad van szó: az idegpályákon első kézből." A világ születésének titka, mely egyben megértésének kulcsa is, áll vizsgálataink, *sejtéseink* középpontjában. A természettörvények metaforikus és képi felületen való kifejezése *stilárisan* is a semmi-valami kérdéskörébe sodródik: „1. A semmi nem történik. 2. A semmi történik."[24] A konceptuális művészetet a gondolati mag fontossá tétele, a tárgytalanság, az anyagtalanság érvényre juttatása jellemzi. Martin Heidegger, aki az új holisztikus nézőpontot a létezés egyetemességén keresztül írta le, így határozza meg a semmit: „A létező teljességét legfeljebb az »eszmékben« tudjuk elgondolni, az így elképzelt valamit gondolatban tagadni és tagadva »gondolni«."[25]

A koncept art említett tárgynélküliségre való törekvése létrehozta a műtárgy (eladhatatlanságából következő) szabad státuszát. A gondolat szépségét leginkább az anyagnélküliség tudja kifejezni és érzékeltetni. Az anyag, a *felszín* csak demonstrációja (minimális befolyásra redukált lehetőséget adó közvetítője) a tisztán szellemi gondolatnak. Ez a gyakorlatban a műtárgy és a művészeti tevékenység izolációjának megszüntetését, a művészet általános expanzióját jelentette. A műtárgy környezetében való feloldódását, „beivódását" jól szemlélteti Erdély *„Ne izolálj"* (1970) című munkája, amely egy papírlapok közé helyezett libazsíros vattából állt. Beke László *„Elképzelések"* címmel egy művészeti dokumentáció létrehozását kezdte el 1970-ben, a „mű = dokumentáció" elv alapján, ide készült Erdély munkája. A *„...Libazsíros vatta* nemcsak környezetére, vagyis a gyűjte-

21. Carl-Friedlich von Weizsäcker: *Heisenberg és Heidegger a szépről*, in: *A német titanizmus*, Európa, 1989. 107.

22 Erdély Miklós: *Optimista előadás*, in: *Tartóshullám*, Bölcsész Index, Bp. 1986. 146.

23 U. ő., i. m. 147

24 Erdély Miklós: *Sejtések I., II.* in: *Kollapszus orv.* 90., 92.

25 Martin Heidegger: *A létezés, a semmi és a szorongás*, in: *Az egzisztencializmus*, Gondolat, Bp. 1984. 163.

mény szomszédos lapjaira van közvetlen hatással, hanem – ugyanúgy, mint Joseph Beuys szobrászatában a zsír vagy a margarin – a műalkotás tudatba hatoló képességére utal."[26] A gondolat, mely átszellemíti a hordozó anyagot, korábban a művészetben nem használatos eszközök alkalmazását is lehetővé teszi, amely az expanzió még teljesebbé való tételét jelenti.

A jelentőt a jelentés változtatja át. (A libazsír a spiritiszta szeánszokon az ektoplazmát helyettesítette, „hamisította", mely nem más, mint a szellem anyagi szubsztanciája.) Paul Feyerabend tudományfilozófus sokat vitatott anarchista ismeretelmélete (művészetre utaló saját megnevezésében, *„dadaista ismeretelmélet"*[27]) a jelentés kontextuális elméletére vonatkozóan azt az elgondolást tárgyalja, miszerint a különböző normáltudományos tradíciókból származó elméletek a valóság tényeit egymásnak ellentmondóan alakítják át.[28] Einstein véleményével egybehangzóan: „Csak az elmélet dönt arról, hogy mit figyelhetünk meg."[29] Feyerabend a *Relativizmus elemei* című munkájában a tradíciókat a következőképp értékeli: „A tradíciók se nem jók, se nem rosszak; egyszerűen léteznek."[30]

3.

Erdély művészeti nézeteinek és a modern elméleti fizika teóriájának még egy közös tendenciájára szeretném felhívni a figyelmet. A kvantummechanika lehetővé tette az anyag legkisebb egységét megismerni kívánó kutatások forradalmi megújítását. Az atommag korábban végső elemeinek tekintett protonokról kiderült, hogy tovább oszthatóak ún. hipotetikus részecskékre, pl. a kvarkokra vagy a gravitonokra. Az elméleti kutatás iránya, a kvantumelmélet holisztikus jellegétől befolyásolva, egyre inkább a korábbi anyagtulajdonságokkal meghatározhatatlan részecskék felderítésére irányul. Ha a két összevetett rendszer, Erdély a gondolat szépségének jegyében álló művészetszemlélete és a kvantummechanika közös tendenciáját próbálom felderíteni, akkor azt a tárgytalanság és az anyagtalanság hipotézisében vélem megtalálhatónak. „Az egészen általánosan, tehát elvontan megfogalmazott kvantumelmélet egyáltalán nem tartalmaz olyasféle megszorítást, hogy tárgya csak térben elhelyezkedő tárgy lehet. A kvantumelmélet tetszés szerinti kiválasztható alternatívákra vonatkozó valószínűségek előrejelzése" – írja Weizsäcker *Idő, fizika, metafizika* című tanulmányában. Míg a művészetben felerősödő tárgytalanság az idea-anyag dichotómiáját kívánja megoldani (hátterében a már meglévő metafizikai tradíció modelljével, a transzfigurációval), addig ugyanez a természettörvények kutatásában az anyag anyagi vonatkozásában alternatívvá válását jelenti. Ezeknek a hipotéziseknek a pusztán logikailag lehetséges volta is azt bizonyítja – véli Weizsäcker –, hogy a kvantumelmélet könnyedén összeegyeztethető lenne valamiféle spiritualista, monista metafizikával. Ugyanő a kvantumelmélet kiterjesztésének episztemológiai alapjait a következőkben fogalmazza meg: „Akkor nevezünk egy tárgyat végesnek, ha az véges vagy megszámlálhatóan végtelen alternatívával jellemezhető. A megismerő szubjektumot pedig akkor nevezem végesnek, ha megismerése a véges objektumokra korlátozódik. Akkor pedig a kvantumelmélet a véges objektumokra vonatkozó elméletek legátfogóbbika lenne a számunkra ismert elméletek közül. Eszerint a

---

26 Idézi Beke László, in: *E. M. Kat.* 8.

27 V.ö.: Paul Feyerabend: *Wissenschaft als Kunst*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1989.

28 V. ö. Fehér Márta: *A tudományfejlődés kérdőjelei (A tudományos elméletek inkommenzuralibilitásának problémája)*, Akadémia, Bp. 1983. 49.

29 Idézi Hans Primas: i. m. i. h. 266.

30 Paul Feyerabend: *A relativizmus elemei*, in: i. h. 47.

Nádas Péter

Párbeszéd

négy nap ezerkilencszáznyolcvankilencben

„A skót whisky egyetlen kicsi mozdulattal kinyitható, a lengyel vodka nem. Én azonban ismerem a metódust, amivel egy ilyen kinyithatatlan üveg mégis kinyitható, vagy kényszeríthető, mert ilyen üvegekkel élek, ezekhez alkalmazkodom, nincs más. A margitszigeti ásványvíz kupakját például évtizedek óta egy diótörővel kell kinyitnom. Ez azonban csak az én dilettáns módszerem, mert szakértőbb embertársaim valóságos szerszámkészleteket találtak föl és hoztak magánforgalomba, amivel az ilyen felnyithatatlan lengyel, orosz, bulgár és csehszlovák konzervek mégis fölnyithatók. Ami azt jelenti, hogy olyan értelmes és rendeltetésszerűen alkalmazható tárgyakat kell feltalálni, amelyekkel mégis használhatóvá tehetők az értelmetlenül konstruált tárgyak."

Ünnepi Könyvhét

a Jelenkor Kiadónál

kvantumelmélet lenne napjaink tudománya arra vonatkozóan, hogy miként kell megjelennie a világnak a véges szubjektumok számára."[31]

„Mivel az ember sem a teljes azonosság dermedtségét, sem a szüntelen változás és változatosság szédülését nem bírja el, a hasonlóság, analógiák, a ritmizált változás, a dialektikus periódusok szféráját tekinti sajátjának. A legkülönbözőbben keresi az azonosat, az azonosban az eltérést. A szellemi ember azonban csak a totális változásban ismer magára"[32] – írja Erdély *Ismeretelméleti téziseiben*. A természettudományba B. Mandelbrot által bevezetett *fraktálok* fogalma lehetővé teszi például a felhők, hópelyhek, véredények, a tüdőben lévő bronchiolák stb. struktúrájának egzakt nyelven való megfogalmazását. A fraktálok olyan geometriai tárgyak, amelyeknek rendkívüli módon felaprózott határfelületeik vannak, s tetszőlegesen kicsiny darabjukban is mindig strukturáltak, többszörös nagyítás esetén is mindig ugyanolyanok maradnak. Ez a felfedezés a makroszkopikus világba vezet. A kvantummechanika hipotetikus részecskéitől a tapasztalható anyagi felülethez jutunk.

A montázs helye a felület, ahol a műalkotást alkotó elemek egymás jelentését felerősítve jelentéskioltást hoznak létre. A felület fontossá válásával egy ponton a mű interpretációját a szépség gondolatiságának nézőpontja adekvátabbá teszi. Azonban ezek a nézőpontok nehezen szétválaszthatóak, a két szemlélet attribútumai a műben inkább feloldódnak, mintsem egymást zárnák ki. Bahtyin szerint, ha a különböző nézőpontok nincsenek egymásnak alárendelve, akkor *polifonikus* művel van dolgunk.[33] A nézőpontok az értékelés síkján nyilvánulnak meg, vagyis az ideológiailag értékelő nézőpontok számítanak a műben, a művészetszemléletben és az interpretációban egyaránt. „A művészetben ezek az átmenetek, ezek az állapotok tükröződnek. Nem akarok kitérni a koncept-artra, mert az szerintem egy levitézlett időszak – ahol a levitézlettség alatt semmi pejoratívat nem értek –, ez már elmúlt, mégpedig azért, mert túlságosan lemondott az érzéki, a közvetlen, a totális hatásról, amit a kommunikációban a művészet mindig is igénybe vett."[34] A változást Erdély a természettörvények megrendülésében látta, ami „pszichikusan visszaadja az ember méltóságát". Feyerabendet idézi, aki kétségbe vonta a tudomány természetet feltáró objektív voltát és a természettudományokat dogmatikával vádolta: „Az elméletek, a megközelítések konzisztenciája és egyöntetűsége megfelelhet egy egyház vagy egy zsarnok igényeinek, de az objektív megismerés igényeinek nem." Erdély szerint „A művész, aki a törvényeket szenvedheti a legkevésbé, akire a természettörvények laposssága úgy hatott, mint valami alacsony mennyezet, ahol mindig be kell húznia a nyakát, ezt a sokkal ellentmondásosabb, őrültebb, paradoxabb, sokrétűbb, oszcillálóbb és sokkal intelligensebb univerzális környezetet felszabadulásként élte át." A művészeknek, megítélése szerint, pontosan azok a feladataik, hogy „ilyenkor kezdjék a maguk kedélyét formává alakítani, és sejtésüket látható illúzióba próbálják szervezni."[35]

A kétségbe vont természettörvények még a racionális-kartéziánus modellből származnak. Objektívnak deklarált szemléletükön a század első felében kialakuló elméleti fizika ütötte az első lyukat. A tudomány kartéziánus magatartásáról és eredményeinek alkalmazhatóságáról írja Fehér Márta *A tudomány Janus-arca* című tanulmányában: „A megismerés haladása ily módon töretlenül azonosnak tűnt az emberi haladással a szabadság és az autonómia felé. (...) Ez az ember és a tudomány harmóniájába vetett hit a

31 C. F. Weizsäcker: *Idő, fizika, metafizika*, In: *A modern tudományok emberképe*, Gondolat, Bp. 1988. 37., 38.

32 Hans Primas: i. m. 264.

33 Idézi Beke László: *Ismétlődés és ismétlés a képzőművészetben*, in: *Ismétlődés a művészetben* (Irodalomelméleti tanulmányok 5.), Akadémiai, Bp. 1980. 169.

34 M. M. Bahtyin: *A szó az életben és a költészetben*, Európa, Bp. 1986. 20.

35 Erdély Miklós: *Optimista előadás* i. h. 148, 149.

megismerés előrehaladása, vívmányainak megsokasodása és elterjedése, továbbá a társadalom megváltozása során szertefoszlott."[36] A tudás előrehaladásával csupán okosságunk nőtt, de bölcsességünk nem – véli M. Ryle.[37]

A tudományt, mely az anyag leírását, titkainak felfejtését és a megszerzett ismeret felhasználását kutatja, a különböző elméletek polifóniája, és nem egy esetben ezen teóriák episztemológiai eltérései miatt az összevethetetlenség, az inkommenzurábilitás jellemzi. Erdély megítélése szerint: „Az anyagról, ami most ilyen huncutnak és intelligensnek látszik, lehetett sejteni, hogy nemcsak egyszerűen sár, hiszen belőle egy agyvelő is kialakulhat. Távol áll tőlem, hogy a Jóistent valamiféle avantgardistának tüntessem fel, de az kétségtelen, hogy akire ez a most kibontakozó, ellentmondásos, de nyitott világkép hat, azok a művészek avantgardistákká válnak."[38]

4.

A holisztikus szemlélet XX. századi megújulása, ami az elméleti fizika, az egzisztenciálfilozófiák és az avantgárd művészetelméletek érintkezéséből és egymásrahatásából született meg, magán viseli létrehozói „többszólamúságát": a végső elvek egzakt megfogalmazásától, a katasztrófatudatot erősítő elméleteken át a szépség új megragadásáig. Az elméleti eklektikát következetesen figyelembevevő interpretáció megköveteli a különböző episztemológiai stratégiák *izolációt* megszüntetni kívánó törekvését.

Az Erdély tevékenységében és elméletében felfedezhető két művészetszemléleti törekvést, a gondolat szépségét és a szépség gondolatiságát nem sarkított, oppozícióban álló kiindulásként kell értelmeznünk, hanem polifonikusan működő nézőpontokként. Ha egyes művek kilengenek is a két végpont irányába, összeköti őket a holisztikus szemléletből fakadó művészet halk tremolója.

36 Fehér Márta: *A tudomány Janus-arca*, in: *Vigilia* 1988/6. 417.
37 Idézi u. ő. i. m. 418.
38 Erdély Miklós: *Optimista előadás*, i. h. 148.

BALOG JÓZSEF

MŰELEM

– a mű megközelítése –

Vágjunk át az Englischer Gartenen. A görög imitációjú körtemplom – a Monopteros – alatt vezető úton. Az Oettingenstr. felől a Königinstr. felé. Így nyolctíz perces kényelmes gyaloglás után a Veterinerstr. bejáratához érkezünk. Innen föl vezetnek lépteink a Ludwig-Maximilians-Universität – egymásra meredő – sárga épülettömbjéhez, melyet a Ludwigstr. széles sugárútja szel ketté. Majd fordulhatunk a Schellingstr. irányába, vagy éppen ellenkezőleg, az Adalbertstr. kereszteződéséhez. S akkor még sem a Theresinerstr. lehetőségét, sem más, ismeretlen irányokat nem említettünk. Ha már megtaláltuk a Luisenstr.-i járást, s azon balra fordultunk, úgyis a Briennerstr. tölcséres torkolatához jutunk. Oda, ahol a Lenbachhaus áll.

– a föld alatt –

Altstadtring-Maximilianstr. aluljáró, München. Egyik lépcsősora mellett üvegfallal leválasztott, neonfénnyel megvilágított tér. Föld alatti kiállítóhely, hideg galéria. Ezerkilencszázkilencvenkettő januárjában kérges felületű, szürkésbarna anyagból megmintázott, táncoló emberalakokat ábrázoló szobrok, mozdulatlan testek odabenn. Odakinn forgalom. Szabályozatlan, az egyes részletek külön-külön értelmezhetetlen lüktetéséből összeálló nagyobb ritmus. Az *A* lépcsősortól a *B* lépcsősorig tartó, célirányzott mozgás dallama. Vagy fordítva. Illetve a kettő együtt, egyidőben. Ezt a funkciót szakítja, szakíthatja meg a *szünet*, amely a műalkotások megtekintésére fordított időben realizálódik. Ekkor az ismeretlen gyalogos kilép saját történetéből – *megáll* –, s egy másik, a nem őt körbevevő környezet részévé válik. A másik világ nézőjeként elveszti eredeti lendületét, tervei fölborulnak, ő maga célt téveszt, máshová szánt energiái sugározni kezdenek a hideg galéria üvegfalán túlra. Bármi is mutassa magát bentről, ez az energia is részese már önnön látványának, részese akkor is, ha a műtárgyakat elszállítják később, s múzeumba teszik. Ahogy tették azt Joseph Beuys *Zeige deine Wunde* című munkájával is, mely ezerkilencszázhetvenhat óta a Lenbachhausban látható.

– a megközelített mű –

A *Zeige deine Wunde* a Lenbachhaus egyemeletes épületének felső szintjén kapott otthont. Valójában egy „átjáróban", mely az Andy Warhol képeit bemutató teremből vezet egy harmadik térbe, ahol a francia forradalom nőalakjainak növénygyűjtemény-tablója figyeli a német szellem óriásainak arcképeiből és mondataiból összevágott montázst. Ez az elhelyezés rímel az aluljáróban történtekre. A tárlat látogatói vagy megállnak a *Zeige deine Wunde* előtt, vagy észre sem véve azt, továbbhaladnak. Esetleg kibámulnak a bal kezük felé eső ablakon a

Königsplatzra. Esetleg elolvassák az ablak mellett függő üvegtábla alá ragasztott szöveget, amely egy Joseph Beuys nevű német művész egyik munkájának történetét írja le, azt, amelyiknek *Zeige deine Wunde* a címe, s ott áll a hátuk mögött. Esetleg még arra is emlékeznek, hogy néhány perccel azelőtt láttak egy fényképet valami hasonló nevű pasasról. Azt a képet, melyet Andy Warhol fényképezett. Ha másra nem is, legalább erre emlékeznek, hiszen az előző teremben minden kép alá ezt a nevet írták. Ha azonban nem mennek tovább, és szembefordulnak a *Zeige deine Wunde* című Beuys-műalkotás tárgyaival, a következőket *nem* látják. Nem látnak szobrokat és nem látnak festményeket sem. Nem látnak színházi díszlettervet vagy plakátokat. Nem látnak fényképeket, kisplasztikákat, installációt, és nem látják egy performance lehetséges terét sem. Nem látnak tükröt és nem hallanak visszhangot. Mert amit látnak, az nagy-nagy csöndben van. Holott nem néma. Holott *írva van benne*, csakhogy az ábrák, betűk, szavak nem az akusztika testrészei, csupán *jelek*. Aki szemben áll, látja, ott minden kettő. Minden *egyformából* kettő van. Mégsincs harc, egymásnak feszülés, ami még az ikrek között is gyakori. Azért van kettő, hogy *több* már ne legyen. A *kettő* az Beuys terében, ami lezár és befejez. Ami folytathatatlanná tesz. Aki ott áll középen és nézi ezt, az tudja, nem léphet be oda. Nem azért, mert kötéllel választották el a *Zeige deine Wundé*tól. Nem is azért, mert a kötél helyén valamikor egy üvegfal állt. Ezektől még lehetne benn. Attól nem lehet, *ami benn van.* A kötélen, üvegfalon – valamin, ami elválaszt – túl ugyanis rend van. Rend, úgy, ahogy most következik.

– a mű –

Középről nézvést, pontosan középről. Szemben fehér fal. Azon két fekete téglalap. Magasan, a mennyezethez közelebb. Mintha az *egész* fölött. Két fekete téglalap, rövidebbik élével fölállítva, egyező magasságúak, szimmetrikusak. A jobb oldali fehér falon két fehér téglalap. Hosszabbik élükön fekszenek. Alig emelkednek ki a fal síkjából. Kicsivel fejmagasság fölött. Egyformák, szimmetrikusak ezek is. Mintha az *egészet* középről határolnák. A fehér téglalapok közé, a fehér falhoz támasztva két fából készült szerszámnyél, amely éles fémfejben végződik. A háromszög vaslapjai a fehér falhoz támaszkodnak, az élek alatt egy-egy halvány, vöröses rajzolatú kereszt. Ezekkel a szerszámokkal szemben, a másik fehér falnál két hasonló tárgy, csak fejükkel lefelé fordítva. S véső helyett ezeknek a fanyeleknek a végén kétágú villa. A padlón fekete, téglalap alakú kartonok fekszenek, ezek közepébe szúrva a villák egy-egy ága. Kicsivel a villák fölött a fához kötözve vörös rongydarabok csüngnek. A téglalap alakú fekete kartonokon megkezdett körívek rajzolata. Piszkosfehér körívek, sugaruk megegyezik a villák egymás közötti távolságával. A kartonlapok fekete színe halványabb a falon látható téglalapok feketéjénél, míg a körívek koszlott fehérje a fehér téglalapok élességét enyhíti. Ezek a színek vezetnek át a szürke tárgyakhoz.

A fekete téglalapoknak a jobb oldalán, a közepén álló nézőnek balra, a szemközti falon két szürke doboz. Üvegablakaira sárgás anyagot kent valaki, így átláthatatlanok. Fémtestük szögletes vonalait az alattuk álló fémágyak folytatják, a térben befelé tartanak a szürke vonalak. A halottas tepsiket viszik ezeken az ágyakon a hűtőig. A két kocsi alatt nyitott fémdobozok, szürke fémből. Bennük súlyos, fé-

nyét vesztett, olajos, sárga massza. A dobozok előtt, még mindig az ágyak alatt két kerek, fedett üvegedény. Félig telve valami sárgás folyadékkal.

Ugyancsak ezen az oldalon, a középen álló nézőkhöz a legközelebb két fehér doboz a falon. Fából, üvegfedéllel. Az üveg alatt két olasz újság, kézbesítésre összehajtva. A szürkéssárga csomagolópapíron, vékony grafitvonalakkal Beuys kézírása. Két név; a címzettek, és a kézírás fölött két-két picinyke piros bélyeg. Piros betűkkel az olasz újság címlapjából is látszik egy részlet. A *Zeige deine Wunde* történetét leíró tájékoztató szerint a címlap pirossal írt teljes szövege a következő: *A Lotta Continua – a harc folytatódik.*

– a föld alatt –

Ezerkilencszázhetvenhatig Joseph Beuys *Zeige deine Wunde* című alkotása az Altstadtring-Maximilianstr. aluljárójában volt. Az előbb olvasott leltár nem képzeli, hogy a *Zeige deine Wunde* még mindig ott van. A föld alatt. De azt sem képzeli, hogy a *Zeige deine Wunde* egy múzeumban volna, noha a fönti leírás a Lenbachhausban látható *Zeige deine Wunde* című Beuys-munkáról készült. Azt *képzeli*, hogy az eredeti *Zeige deine Wunde* elveszett. Vagy még inkább, hogy kettő van belőle, csak az egyik nincs meg. Hiszen ott, ahol a másik van, most egy tánciskola mozdulatlan alakjai várakoznak. Mozdulat közben parancsolt álljt nekik a szobrász, de úgy, hogy szobrot – pontosabban harmadik meg hatodik végtagot csinált nekik, plusz kezeket meg lábakat – alkotott az egyensúly erővonalaiból is. Akárha valami Pompeji utáni táncosok csodálkoznának a hirtelen reájuk hulló hamu- és tűzözönre. Mely láthatóvá tette mankóikat, mik régen, egy még antikabb világban még oszlopformát vagy növényi törzseket imitáló támasztékok voltak. Így, holtukban ezek a szobrok akár a *Zeige deine Wunde* láthatatlan szereplői is lehetnének. Ám ők még telis-tele vannak drámával. A halál még kibeszél belőlük. Még mondja a történetüket. Míg a *Zeige deine Wunde* már nem kötődik többé saját történetéhez. Már magát is elvesztette, így nyugodtan ott lehet a múzeumban az, ami *megmaradt* belőle. A pusztulás tiszta szótára. Mely fölött nem lapoz többé senki az ismeretlen szavakhoz. Nem mormolja és nem fejti meg. Csak belenéz és tudja. Benne is ugyanez készül. Néhány szigorú, üres és ugyanakkor szinültig eltelt forma. Nincsen nyitva és nincsen csukva. Zárva van, mint jelentés. Zárva, mint enigma. Nyitva, mint a seb, mely mutatja magát.

– az arc –

A Lenbachhaus Andy Warhol-termében, ugyanazon a falon, melynek másik oldalán a *Zeige deine Wunde* fehér téglalapjai fekszenek, látható az a fénykép, melyet Andy Warhol Joseph Beuys-ról készített. Vagy. A *Zeige deine Wunde* terével szemben, az ablak melletti falon látható az a fénykép, melyet Andy Warhol Joseph Beuys-ról készített. Vagy. Az ajtó és a *Zeige deine Wunde* történetét leíró szöveg között látható. Vagy. Az ablak és a másik ajtó között. Nem emlékszem. Így vagyok a többi látvánnyal is. Minden képet töröl a következő kép. És így tovább. Csak ha lehunyom a szemem, akkor látom: Andy Warhol ezt az arcképet nem sokszorosította. Nem színezte át. Hagyta olyannak, ahogy most is látom. Fekete és fehér.

TILLMANN J. A.

ROBERT WILSON ARCKÉPCSARNOKA

Sivatag az Isten. Ez a magyar mondat olvasható – tucatnyi más nyelv azonos jelentésű mondata társaságában – a ZEIT *magazin* címlapján – egy Szaddam Husszein címet viselő *szék* (!) mellett. A legrangosabb német hetilap színes melléklete ugyanis ezúttal javarészt Robert Wilson szék-portréiból és Heiner Müllernek ezekhez írott szövegeiből áll.

Szaddam Husszein betontrónusának felénk forduló oldala sárga, homokkal hintett, ülőlapja hideg kék, támlája tűzvörös. A széken senki; a homogén sötét háttér előtt csak a sivatag sárgája, a kék hidege és a vérszín vörös tüze van. A portré láttán mégsem támad hiányérzetünk. Sőt! Mintha a husszein-hírhullámok ebben a sivár szerkezetben ülepedtek volna le: a betonbunkerek bölcsessége, a husszeinek humanizmusa, a téboly vértolulásos vöröse végső letisztultságában látható.

Wilson néha valóban „kalapáccsal" műveli a filozófiát, ha némileg másként is, mint azt a Nagy Német Nihilista elképzelte. Bár ez a szerszám olykor áttetszővé és metaforikussá finomodik. Következő „képmásán" már csak a számítógép billentyűzetének leütései utalnak némileg a szobrászat nélkülözhetetlen szerszámára. A *Sigmund Freud* címet viselő mű ugyanis komputergrafika. Az építészeti modellezés rácsszerkezeteire emlékeztető *átnézeti* képként látunk *két* székszerűséget. A szürke légben kissé ferdén lebegő székek a szokásos tárgyainknál sokkal inkább a testek *transzparenciáját*, a lélek áttetszőségét idézik. A két szék kettőse – az egyik mintha hátulról követné vagy környezné a másikat – a *résen levés*, a *két*kedés képzetkörébe von. A *hátsó gondolatot* látjuk megjelenni, amint éppen megközelíteni avagy tettenérni törekszik az elsőt.

A soronkövetkező *Sztálin* szobor körüli pusztaság egyszerre jeleníti meg a hatalom hűlt helyének csupaszságát, a semmivé foszlott „nagyság" vákuumát és (közös) emlékezetünknek azt a gondosan elkülönített rekeszét, melyet az emberi jelenség efféle kifordulásainak tartunk fenn. Az „acélos" művésznév alatt összeaszott *fekete lyuk*at is két karszék képezi. A súlyos drapériákkal borított hivatali bronztrónusokon a paranoid hasadtság szimmetriája uralkodik. Ilyen lehet a *személyre szabott pokol* ítélet-széke: állandó felállás, körülnézés, átülés és meg-nem-nyugvás – egy örökkévalóságon át.

A kihunyt vörös törpe mellé Wilson a *barna* válfajnak is állított egy emlékművet: a *Rudolf Hess*-jelenséget is szék-kettős jeleníti meg. Ez azonban a technikai tökély és a fényesen csillámló „rend", a mitikus expresszionizmussal keresztezett hideg konstruktivista téboly síremléke.

A „hatalmasságok" körébe tartozik még *Viktória királynő* különös képmása is. A sötét tónusú háttér előtt két, egymással szembefordított alacsony trónszék áll, melyek lábainál felfelé fordított apró reflektorok világítanak. Az eltakart, rövidre fogott és eltagadott test jelenik meg így, a lábak (bokák?) felvillanásaitól kísérve.

Bessie Smith és *Heiner Müller* szék-mása már az együtt-lét lehetőségeiről és az emberség melegéről szól. Az előbbi alkalmatosság egy közös ülőlapból és két ellentétes irányba néző támlából áll. Ezeken a székeken helyet lehet foglalni, egymás mellé lehet ülni, és akár a másikra, akár valami másra figyelve, mindvégig a másik mellett lehet maradni. Úgy, ahogy szerelmeseket látni néha parkok padjain.

Heiner Müller – korábban kelet-német drámaíróként néhány darabjával nálunk is ismert, számos Wilson-darab *(Civil Wars* stb.) dramaturgja, Wilson barátja – egy zöldesbarna kanapé képében jelenik meg. A háttér hasonló árnyalataiból is sugárzó melegség, a barátság és a *társ*asság szelleme hatja át.

Írók és irodalmi alakok is szép számmal szerepelnek Wilson arcképcsarnokában. *Ibsen* egy analitikus couch képében, *Virginia Woolf* törékeny, tusrajznak tetsző ágy-lap-szerűségben jelenik meg.

A *Kafka*-szék akárha *Kastély*-kellék lenne: kifinomult ön-kínzó-eszköz. Támla-torzóval ellátott csonka négylábú, megülhetetlen ülőbútor. A használójának kellene székké válnia ahhoz, hogy székként szolgálhasson.

Az *Anton Csehov* nevét viselő tárgyegyüttes (?!) az egyetlen ebben a kollekcióban, mely nem ülő- vagy fekvőalkalmatosság: egy falnak támasztott fekete pálca és egy fekete (biliárd?) golyó. Anton Pavlovics elment. Egy s mást hátrahagyott: hosszúra nyúló árnyát ebben az eszköztelen műben. (Ezt akár a boldog emlékezetű Erdély Miklós is elkövethette volna – olyannyira az Ő falnak támasztott üveg- és pászka-tábláira emlékeztet.)

Az írások hőseinek wilsoni panteonjában nem sokan kaptak helyett: Lear király, Dr. Faustus, Parzifal, Orlando. *Lear király* egy hosszan elnyúló, tacskóforma fekvőszék, tömpe hüllőlábakkal. *Dr. Faustus* egy finom fémvázas boncasztal és egy szék mutációja. Támlája a tudomány négyzethálós rasztere. *Parsifal* egy római kerevet – fémhálóval borítva. Benne az élvetegség és az aszkétika eszköztára elegyedik. *Parzival* (mert ilyen is van!) önnön árnyékával együtt van jelen. A nyers faszék jobbfelén rövid fekete toldalék: árnytárs. Afféle sziámi szerkezet. *Orlando* egy nyitott ajtó és egy zsugorított zsámoly miniatürizált elegye.

Vannak aztán mások is. *Esmeralda*, az érzékiség. Szabályos fekvőhely, a fokozhatatlan forróság színében. A tudósok köréből Albert Einstein és a Curie-házaspár. Az előbbi egy Giacometti szoborhoz fogható; hosszan elnyúló, vékony fémrudakból formálták. Heiner Müller kísérőszövege itt van igazán a helyén: *„Sötét, elvtársak, sötét a világtér, nagyon sötét"*.

A *Curie-házaspár* két különálló, más-más irányba tekintő magányos fémszék-torzulat. A *Marie Curie*-t idéző alkotmány támlája világító neoncső – ekként emlékeztetve különös, radioaktív „megvilágosodására".

A keresztény hagyomány körét Szent Sebestyén, valamint Keresztelő Szent János és Salome kettőse képviseli. *Salome* metszővé vékonyodó aranyzsámolya mellett, a kiszáradt és felrepedezett földön a hatalom kígyós pálcája és jogara áll. A vérvörös fényben fürdő, Salome kívánságára lefejezett *Keresztelő Szent János* egyszerű kerti szék képében jelenik meg. A fényen kívül csak a túlzottan kiszélesedő széklábak és a hátravetett támladíszítmény utal végzetére.

Szent Sebestyén trónusa mind közül a legsúlyosabb, a leganyagszerűbb. Tömör keményfa tömbök alkotják még a karfáját is. Ahogy a test súlya a szenvedésben túlnyomóvá növekszik, és szinte mindent betölt.

Wilson kiállításának utolsó darabja a *Bolond* billenőszéke: kétszer két, egymást keresztező széles lap. Szemből – mindegyik oldalról más és más színben – megtévesztően közönséges széknek tűnik. Pedig éppen ülésre alkalmatlan alkalmatosság. Oldalról látszik csak borulékonysága; innen különös keresztet mutat, melynek egyik fele sötét, a másik világos: a *Bolond*, aki két világ csörgősapkáját vette magára.

Ezekben a művekben felülmúlhatatlan letisztultságban látunk mindent. Elemi formákat, egyszerű tárgyakat – kultúránk végsővé egyszerűsödött tudását. Ezek a képmások olyan belátásokat sejtetnek, melyek a kezdetekhez közelítenek: az Írás képtilalmához, a lények megjeleníthetetlenségéhez, akárcsak a *Tisztulások* Parmenidészéhez. A tekintet megtisztítása ebben a világban, ezidőtájt valóban elengedhetetlen. Egyebek mellett a tisztánlátáshoz. Az állami és az üzleti esztétika áldásai ugyanis oly mértékben fárasztják mindenféle formákkal érzékeinket, hogy csak törlés és tisztulás során alkothatunk magunknak érvényes képet a történések természetéről, az alkotók alkotásairól, a köz szereplőinek valódi karakteréről és megannyi másról.

Erre egyébként ez a lap is ad némi indíttatást: ugyanis nemcsak Wilson alkotásait találjuk benne, hanem az elmaradhatatlan hirdetéseket is. Hogy ne feledjük, hol is tartózkodunk.

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ

KIRÁNDULÁS A TENGEREN TÚLRA

Vay Tamás: A posztmodern Amerikában

E könyv már címével is csábítja leendő olvasóit. A posztmodernről Magyarországon is egyre több szó esett az elmúlt években, anélkül, hogy monográfikus feldolgozására sor került volna; Amerika pedig egyike azon bűvös szavaknak, amelyek mostanában egy újabb jelentéssel gazdagodnak: a magyar fül számára már nem a vágy elérhetetlen tárgyát jelenti, hanem a célt, amelyhez a mi utunknak is vezetnie kell – az immár ránk is váró beteljesülést. Elképzelhető, hogy egy könyv, amelynek a címében e két szó összekapcsolódik – a posztmodern Amerikában – talán a mi jövőnkről is fellebbenti a fátylat?

A Magvető és a Platón kiadók közös gondozásában megjelent, 600 oldal terjedelmű vaskos kötet mindenekelőtt gazdagságával és nehézségével ejti zavarba az olvasót. Leplezzük le szerzőjét, Vay Tamást, amiben a jegyzetek között található néhány – szándékosan? – ottfelejtett elszólás is segítségünkre van: Pethő Bertalanról van szó, a pszichiátria nagydoktoráról, egy Bartók-könyv szerzőjéről, számos irodalomtörténeti és filozófiai tanulmány szerzőjéről, s nem utolsósorban a kiváló fotóművészről, akinek felvételeit e könyvben is láthatjuk. E sok tudományban jártas szerző ezúttal amerikai ösztöndíjas útjának tapasztalatait dolgozta fel, a posztmodern tárgykörére irányítva figyelmét. Ha a végéről kezdjük lapozgatni a könyvet s megnézzük a jegyzetapparátust, akkor néhány fürkésző pillantás is elég, hogy lássuk: a téma külföldi szakembereit is megszégyenítő alapossággal dolgozta fel a posztmodernről szóló hatalmas szakirodalmat, s éppoly lelkiismeretesen böngészte végig a képzőművészeteknek, az irodalomnak, a szövegkritikának az irodalmát, mint a gazdaság- vagy politikatörténetét, a pszichiátriáét vagy akár a komputerizációval összefüggő szociológiai kérdésekét. E könyv mögött ott kísért egy hatalmas könyvtár gazdagsága – de nehézsége is. Mert e könyv nemcsak alaposságával s kimerítő tárgyismeretével tűnik ki az elmúlt időszak magyar nyelvű társadalomtudományi szakkönyvei közül, hanem az olvasót időnként zavarba ejtő nehézségével is. A posztmodernről írva a szerző a már kitaposott szellemi ösvények egyikére sem próbál rálépni, hanem önálló csapást igyekszik vágni a maga számára a teóriák sűrűjében, s ezáltal egy új, csakis őrá jellemző gondolkodásmódot kénytelen kidolgozni, ami természetesen nyelvhasználatán is rajta hagyja a nyomát. A könyvet olvasva így nemcsak Amerikával s a posztmodernnel ismerkedhetünk meg, hanem egy magyar szerzőnek a posztmodernre irányuló észjárásával is.

S ez egy olyan paradoxonra irányítja a figyelmet, amellyel minden szerzőnek, aki e témával foglalkozik, szembe kell néznie – így e könyv írójának is. E paradoxon lényege így foglalható össze: alkotható-e elmélet olyasmiről (jelesül a posztmodernről), aminek egyik kitüntető jellemzője éppen az elméletek iránti bizalmatlanság? Amióta 1979-ben Lyotard *A posztmodern helyzet* című, immár klasszikusnak nevezhető könyvében – önmagának kelepcét állítva – kidolgozta annak elméletét, hogy miért nem lehetséges többé elmélet, a témáról megszólaló szerzőknek választaniuk kell: a posztmodernizmusnak az elméletét akarják-e megírni, vagy egy posztmodern elméletet óhajtanak felvázolni. Az első esetben az elméletek iránt szkeptikus posztmodernizmus hátába döfnek tőrt (az elméletek iránt oly fogékony modernizmus szellemében), a második esetben viszont az elméletébe. Az egyik esetben akaratlanul is a modernizmus szellemi bástyáit erősítik, a

másodikban viszont a posztmodernnel azonosulnak, s könyvük is posztmodern jelenséggé válik.

A posztmodern Amerikában című könyvet olvasva úgy tűnik, Pethő Bertalan nem kisebb célt tűzött ki maga elé, mint azt, hogy e paradoxonon úgy kerekedjen felül, hogy egyszerre járja be mindkét említett válaszutat. A könyv címe a posztmodern tárgyszerű (azaz elméleti) feldolgozását sugallja; alcíme viszont – *Tematikus napló* – élményeket, empirikus tapasztalatokat ígér, s mindezt szubjektív szemszögből. E könyv tehát egyszerre kínálja a posztmodernizmusnak az elméletét s ugyanakkor egy posztmodern elméletet. A posztmodern egyszerre tárgya és alanya, s a szerző megkísérli a lehetetlent, hogy úgy írjon róla tárgyként, hogy egyúttal azonosul is vele. Kívülről szemléli, miközben benne is van, de belülről is figyeli, megőrizve kívülállását. A könyvet olvasva úgy tűnik, ez a „róka fogta csuka" helyzet a legalkalmasabb arra, hogy a posztmodernről érdemben szólni lehessen. De hadd tegyem máris hozzá: e „kint is, bent is" állapot nemcsak egyfajta autentikus posztmodern megnyilvánulás, hanem annak is jele, hogy a szerző messziről, még a modernizmuson is innenről, Magyarországról érkezett az Óperencián túlra, a posztmodern Amerikába.

Óhatatlanul ide kívánkozik egy kérdés: valóban elméletellenes-e a posztmodern? Már eleve a fogalommal szemben felmerülő kételyek is ezt sugallják, miként az a világszerte tapasztalható ellentmondás is, hogy a posztmodernről írva a legtöbb szerző igyekszik leszögezni, hogy használja ugyan a fogalmat, de csak idézőjelben, mert nem hisz a létezésében. „A posztmodern halott", írja egy szerző már 1975-ben; az *Independent* című lap hasábjain pedig ez olvasható 1987-ben: „E szónak nincsen értelme. Használja hát a lehető leggyakrabban." E két megnyilvánulás mögött nem nehéz felismerni azt a közös álláspontot, hogy beszélnek ugyan róla, de nem ismerik el a szó létjogosultságát. Más szavakkal: mégoly sokat foglalkoznak is vele, nem hisznek abban, hogy rendszert lehetne létrehozni belőle. E paradox helyzetre is vonatkoztatható Marcel Duchamp híres kijelentése: „Nincsenek megoldások, mert nincsenek problémák". A posztmodern gyanús (vagy idézőjelben használandó), mert nem kínál választ vagy megoldást – azaz elméletet –, hiszen a világ maga sem tart erre igényt, mivelhogy nincsenek benne irányok, vektorok. Mégoly körültekintőek legyünk is, nem tudunk benne eligazodni. A posztmodern fogalmának a térhódítása elválaszthatatlan ettől a szemléletmódtól, amely rezignált ugyan, de semmiképpen sem tragikus, hanem inkább – mint Pethő Bertalan többször utal is rá – ironikus. A szerzőt idézve: „véletlenszerűen mennek a dolgok, ám egy fikarcnyi lazaság sem csúszik a szükségszerűségbe." Marx, de különösen Lukács nem győzték ismételni, hogy az ember *válaszoló* lény: engedelmes bábuként a világ kérdéseire bólogat vagy éppen rázza a fejét. Heidegger s általában az egzisztencialisták inkább *kérdező* lénynek tartották: nem egy tőle függetlenül is adott világhoz igazodik, hanem maga teremti meg a saját világát. A posztmodern képviselői gyökeresen más álláspontot képviselnek: szerintük az ember sem nem Pavlov kutyája, sem pedig nem kísérletező és alkotó tudós, hanem egy mesterséges világgal szimbiózisban élő lény, egy valamikor általa teremtett, de időközben őt mérhetetlenül felül is múló civilizációban lubickoló hal. E civilizáció mindent behálózott; s mert nincsen merre terjeszkednie tovább, önmagát a történelem beteljesüléseként kénytelen szemlélni. Ám ha ez így van, akkor e civilizáció aligha tekinthető a történelem részének: sem térben, sem időben nem korlátozható, mint még a múlt században is, amikor pl. a „fehér" vagy a „keleti" civilizáció a másfajta civilizációktól való eltérése és különbözősége által határozhatta meg és szemlélhette magát. A mai globális civilizáción nincs, ami túlmutatna, azaz önmagához képest nem transzcendálható.

Itt vetődik fel újra az elmélet problémája, amely Pethő Bertalan könyvének kimondatlanul is egyik sarkalatos pontja. Az elmélet ugyanis, a szó eredeti, görög jelentését alapul véve (theóreó = szemlélek) feltételezi a szemlélőnek a szemlélt dologtól való kü-

lönbözöségét, vagyis végső soron az isteni pártatlanságot – értsd: kívülállást. A Modern, amelynek kezdeteit a szakirodalom egybehangzóan a 16-17. században keresi, e pártatlanság igézetében virágzott fel: az ember magára öltötte Isten földi helytartójának a jelmezét, s úgy hódította meg a hozzá képest idegen világot, mint egy semleges tárgyat, amelyet tetszése szerint sajátít el vagy dob el magától. Azt követően azonban, hogy gyakorlatilag az egész világot gyarmatosította, a saját bensőjével egyetemben, kénytelen beletörődni abba, hogy többé nincsen mit racionalizálnia. Bár minden, ami körülveszi, az ésszerűség szabályainak engedelmeskedik, az *egész* mint olyan ésszel mégsem fogható fel, s még kevésbé indokolható meg. Amíg a modern ember a világot mint tárgyat is képes volt szemlélni, addig a posztmodern helyzetre az jellemző, hogy a világ elválaszthatatlan a saját képmásától, azaz, Baudrillard szavát használva, önmaga szimulációja lett. Elegendő a televízióra utalni, amely önkényesen válogatott képek tömegével egy új valóságot épít körénk, amely éppoly elsődleges tapasztalati anyaggá vált, mint az ún. valódi valóság. S ha – ismét Baudrillard-t idézve – a modern kor embere, hogy valaminek az álságos voltát leplezze, még azt mondhatta, hogy „ugyan, ez csak irodalom", később pedig, hogy „ugyan, ez csak mozi", akkor a posztmodern kor polgára már képtelen azt mondani, hogy „ugyan, ez csak televízió", pedig minden oka meglehetne rá. Önmagát képtelen többé megkülönböztetni a magáról alkotott képtől.

Túlságosan összenőttünk a saját világunkkal ahhoz, hogy távolságtartóan ítélkezni tudjunk róla. Visszatérve Pethő Bertalan könyvéhez, jellemzőnek érzem a szerző panaszát: „Mennél több részletet láttam, annál nyugtalanítóbb volt az Egész hiánya. Nem éreztem formát, csak témák sereglettek össze és oszoltak szét." Könyve azoknak a seregló és szétoszló témáknak az áramlásában áll össze egy egésszé, amelyeknek többségéről eldönthetetlen, hogy mi tartozik belőle az Énhez, és mi az, ami már idegen tőle (pl. a komputer térhódítása, amely – mondjuk a hitelkártya esetében – a legelemibb igények formálódásában is beláthatatlan szerepet játszik). Talán ez az eldönthetetlenség az oka annak, hogy a szerző a napló műfaja által megkövetelt töredékességnek is igyekszik eleget tenni. Hol a posztmodernről ír, hol ő maga válik posztmodernné, azaz könyvének témáját faggatva saját magát is kénytelen vallatóra fogni.

Így aztán, miközben egyszerre próbál kint is, bent is lenni, könyvének kacskaringósan kígyózó, sakklépésekben előrehaladó szerkezete a tollhegyre tűzött témáknál is plasztikusabban érzékelteti azt a paradox helyzetet, amelyet jobb híján posztmodernnek nevezhetünk. A témák sora véget nem érő: olvashatunk a mai amerikai szociológiáról, a bináris kódról, a francia eredetű dekonstrukció amerikai pályafutásáról, az amerikai képzőművészet fejlődéséről, az absztrakt expresszionistáktól a performance-ig bezárólag, a legújabb pszichiátriai kutatásokról, a pop kultúráról, a hitelkártya filozófiai problémáiról, az építészetről, a médiáról, a test megváltozott jelentéséről stb. Ami pedig a személyes átélést illeti: legjellemzőbbnek a *Séta Chigóban* című fejezetet érzem, amelyben egy kábítószeres utazás rekonstrukciója során a tudós szerző már-már szépírói vénát mutat fel, ám ezeket a posztmodern irodalom műfajának irányába tereli, ami a könyv tipográfiáján is rajta hagyja a nyomát. E fejezet, ha jól számoltam, 13 féle betűtípussal van szedve, aminek következtében némelyik oldal nemcsak olvasmányigényeket elégít ki, hanem a vizuális költészet próbáját is megállja.

A témáknak a bő sodrását, s a szerzőnek a hol tudósi, hol literátori, hol szemlélődő, hol feltárulkozó, hol pedig leleplezhetetlenül ravaszkodó szerepjátszását figyelve az olvasó előtt nemcsak egy kiismerhetetlen szerző alakja kezd körvonalazódni, hanem Amerikába is bepillantást nyer – még ha nem is egy könnyed útleírás szintjén. A könyv persze sokszor felszisszenésre késztet; kivált akkor, ha a szerző, önmagáról megfeledkezve a kizárólagos teoretikusnak a jelmezét ölti magára. Ezek a végletek megbosszulják magukat: a posztmodernről író posztmodern szerzőt ilyenkor az ideológus váltja fel, s a posztmodernre jellemző tolerancia helyett a szerző ilyenkor már-már Lukács György-i

szigorral ostorozza a neki nem tetsző jelenségeket (s ami a legfájóbb: műveket – pl. Rothko, Cage vagy Warhol alkotásait). Ilyenkor észrevétlenül belegabalyodik saját csapdájába és nyelvhasználata egyre bonyolultabbá, időnként követhetetlenné is válik.

Sokkal közelebb állnak hozzám azok a részek, amelyek a töprengő, a témájába alámerülő és mégis szkeptikus szerzőt engedik érvényesülni. Erre a szerzőre vonatkoznak Pethő Bertalan önarcképnek is beillő szavai: „Olyan érzés kerít időnként hatalmába, miközben írom ezt a szöveget, mintha az érzéseim ellen gondolkodnék, illetve a gondolataim ellen fogalmaznék. Ami a hiányzó paradigmákat illeti, mintha fel-fellelném, de sem megőrizni, sem kifejezni nem tudnám őket, mintha bizonyosságomat hitetlenség, hitemet érvelés foszlatná szét." Íme egy újabb paradoxon. A szerző hiányérzéséről számol be, az olvasó viszont úgy érzi, éppen e bevallott hiány alkotja a szerző valódi gazdagságát, amelyre ugyancsak érvényes Kandinszkij megállapítása: az alkotás során a kevesebb mindig több, mint a sok.

Az érzés és a gondolkodás közötti űr, amelyet a szerző is átérez, a posztmodernizmus jellemzéseként is olvasható. Ám Pethő Bertalan hiányérzése nemcsak ebből az űrből táplálkozik. Ha úgy tetszik, nemcsak posztmodern hiányérzés fogja el, hanem időnként a posztmodernnel szemben is hiányérzése támad. Némelyik említett posztmodern műalkotással szemben azt a vádat hozza fel, hogy az adott műnek nincsen transzcendenciája; máskor pedig a posztmodern világhelyzetet így jellemzi: az élet napjainkban annyira „mediatizált, hogy a Lét kérdése föl sem vetődik többé". Ha a szerző a transzcendenciát, illetve a Lét kérdését hiányolja, akkor ezt csakis egy olyan álláspontról teheti, amely maga már (illetve még) nem posztmodern. Az író ilyenkor egyértelműen a Modern álláspontjára helyezkedik. Bár könyvének lendülete s íve ezeken a pontokon megtörik, engem mégsem zavartak túlságosan. Amikor ugyanis ilyen s ezekhez hasonló gondolatokkal találkoztam, akkor nem egyszerűen egy megszakított gondolatot láttam magam előtt, hanem egy olyan embert is, aki Európából, s ezen belül is Magyarországról érkezett Amerikába, s ott, ha akarna, sem tudna változtatni közép-európaiságán. A napló egyik bejegyzése, egy seattle-i házi koncert kapcsán, önmagában is árulkodó: „Szünet után egy idősebb férfi a szomszédom, sokkal korosabbnak látszó feleségével. Üzletember. Figyelmes mosolya pillantra sem szűnik. Argentínában született. Sokat utazik, járt Magyarországon is egyszer, kb. tizenöt éve. »Milyen benyomásokat szerzett?« – kérdem udvariasságból, szórakozottan. »Szomorúak voltak az emberek, depressziós hangulata volt az országnak« – válaszolja tárgyilagosan, beszédét kommunikatív maszkká merevedett (így látom most) figyelmes mosolyával kísérve. Szórakozottságom elpárolog, az udvarias viszonzáshoz alig találok szavakat. Fordítani való anyanyelvi szavakat is alig. »Körülbelül abban az időben írtam erről egy nem közölt cikket; ilyesmit éreztem, amikor külföldi útról hazatértem« – mondom. Aztán igyekszem kikerülni ezt az embert." S talán nemcsak őt kerüli ilyenkor. Mintha ezekben a pillanatokban Amerikától, pontosabban a posztmoderntől is megcsömörlött volna.

Egy posztmodernről írott könyvet tart az olvasó a kezében, amelynek magyar szerzője egy időre a posztmodern életérzést is megkísérelte átélni. Könyvében észrevehetőek a botlások; tettenérhetőek a túlzások, a megtorpanások, a megmerevedések; s vannak olyan helyek is, amelyeknek nehéz követni a logikáját. Mégsem tudok neheztelni értük a szerzőre. Útrakelt egy premodern országból, s a modernet átugorva egyenest a posztmodern világban találta magát. Ki ne botlana meg ott, az idegenben? Vagy lehetséges, hogy amit mi, közép-európaiak odaát elegáns siklásnak s műkorcsolyázókra valló bravúrnak látunk, az maga is botladozások véget nem érő sorozata? *(Platón-Magvető, 1991)*

FÁY MIKLÓS

BERNSTEIN FIDELIÓJA

Közvéleménykutatás nélkül is meg lehet kockáztatni az állítást, hogy ma a megkérdezettek túlnyomó többsége, már aki egyáltalán hajlandó egy meglehetősen ostoba kérdésre válaszolni, Mozartot nevezné a világ valaha élt legnagyobb zeneszerzőjének. Harminc, ötven évvel ezelőtt még bizonyosan Beethovent tartották annak. Mozart most divatos, amiben óriási része van az *Amadeus*nak, a kétszáz éves évforduló kampányának, de ezek is inkább csak jelzik, hogy ismét változott a közönségnek a művészethez való viszonya. Valaki halálának az évfordulója annyira nyilvánvalóan erőszakolt alkalom az ünneplésre, gyászmisére, egész éves programra, hogy igazából az a meglepő, hogy mégis sikerrel lehetett mindezt keresztülvinni. Talán érdemes emlékeztetni arra, hogy 1970-ben, Beethoven születésének kétszázadik évfordulóján semmi hasonló világméretű látványosságot nem szerveztek, éppúgy, ahogy az idén Rossiniért is sokkal mértéktartóbban adnak hálát. Ha abból indulunk ki, hogy Mozart és Beethoven művészete minőségében fokozati különbséget aligha lehetne megállapítani, akkor világos, hogy az eltérés kettejüknél az életükben, az élethez való viszonyukban kereshető.

Mozart és Beethoven egyaránt kellemetlen zeneszerző, megoldhatatlan kérdéseket tesznek föl, állandó számvetésre kényszerítenek, de Mozart a kérdések után általában témát vált. Mozart jólnevelt, a feloldás nála mindig, vagy csaknem mindig harmonikus, nem akar azonnal hatni, inkább hosszú-hosszú a lecsengési ideje. Beethoven sem tud igazi választ adni, de nem enged egérutat. Zenéjében könyörtelenebb, és bizonyos aktivitást követel a hallgatójától. Mozartnak meg sem fordul a fejében, hogy életével adjon bárkinek is példát, míg Beethoven folyton erre gondol. Mozart azt mondja, ne erőlködj, csak hagyd, hogy kifejlődjön benned a jó. Beethoven a folytonos erőfeszítés, önmaga tökéletesítése, a kikényszerített elismerés, ő az, aki „torkon akarja ragadni a sorsot". Romain Rolland írja Beethoven-életrajzában – nézetem szerint a világ egyik legrosszabb könyve –, hogy Beethoven nem a világi nagyoké, hanem a félreértetteké, boldogtalanoké, szerencsétleneké. Akármilyen feltűnően hamis is az állítás, lehet, hogy mégis van benne valami. Ma beethoveniánusnak lenni talán a kudarc beismerése az élettel szemben, de mindenképp lemondás édes, esetleg bűnös dolgokról, és főleg: magány. Beethoven ma nem a tömegeké.

A közfelfogás változását szerintem leginkább a szegény *Fidelio* sínyli meg, ami ellen mindig is fenntartásokkal élt a közönség és a szakirodalom egyaránt. Jelenleg az operába járók és zenebarátok egyre nyíltabban utálják a művet, egyre kevesebb az új felvétel, egyre ritkábban van műsoron. Persze meg lehet érteni, miért. A *Fidelio* is az úgynevezett középső korszak alkotása, amikor a zeneszerző nagyon jól tudta, és folytonosan bizonyságot is szerzett arról, hogy mit ér, mennyire fontos személy, mit engedhet meg magának. Beethoven ebben az időben sokszor valóban önmaga szobra, de ezek a szobrok is oly tökéletesek, hogy hibát találni bennük szinte lehetetlen. Mert legény legyen a talpán, aki bele tud, bele mer kötni az Emperor-zongoraversenybe, bár azt sokan érzik, hogy valahogyan túlságosan nagy, túl hatásos, túlzottan elsöprő erejű, hogy a szerző bizonyos problémákat csak azért vet föl, hogy felülemelkedve megkerülhesse őket, alkalma nyíljon a tempót, a hangerőt a végtelenségig fokozni. Ám a teljes középső korszakot manapság kísérő rejtőzködő ellenszenv egy magányos művön mutatkozik meg nyíltan, a legkönnyebben megfoghatón, az „egyetlen operán": a *Fidelió*n.

A *Fidelio* csakugyan könnyen támadható, igencsak védtelen mű. Rögtön első érvnek itt

van az, hogy mennyire nehéz színre vinni. Összevetve az őt megelőző és követő sevillai operákkal: a két *Figaró*val, a *Don Giovanni*val, *A végzet hatalmá*val és a *Carmen*nel, azonnal föltűnik, hogy az azokban lévő életteli, színes, forgatagos színpadkép itt milyen sivár: rongyok, egyenruhák, börtönudvar, illetve a változás és a változatosság kedvéért egy sötét, földalatti cella. Az ottani pezsgés, a zsánerjelenetek, a nagy szerelmek helyett itt házastársi szerelem, amelyben a férfiruhás asszony és a rab férj először és utoljára a kórus lelkendezése alatt öleli meg egymást. A vad és vérbő cigánylány helyett nevetséges nagydarab nő, akit még véletlenül sem lehet férfinak nézni. Kedves szélhámosok, komoly és komolytalan szoknyavadászat helyett politikai foglyok. Sötétség, sötétség, és csak néhány pillanatra süt ki a nap. És a zene is kifogásolható. Beethoven, akárhogy is kereste, nem találta meg tökéletesen a maga operai nyelvezetét. A *Fidelio* zenéje a francia szabadító operák és a Mozart-művek kevercse. Az előző ma már nem is lenne baj, hiszen azok a darabok szinte valamennyien feledésbe merültek, kevesen ismerik őket, de a Mozart-idézetek a *Don Giovanni*ból, a *Varázsfuvolá*ból, a *Così fan tutte*ből, de még a *Szöktetés*ből is szinte már kínosak. A legnagyobb jóindulat mellett is azt kell mondani, hogy ez már túlmegy a kor zenei köznyelvének értő fölhasználásán, annál is inkább, mert a kölcsönvett megoldásokat Beethoven nem is mindig ugyanarra a helyzetre alkalmazza, mint amire születtek. Számomra mindenestre újra és újra megdöbbentő, hogy a második felvonás fináléjába a kórus úgy is beléphetne, hogy „Papa-pa..." Vagy ott van Leonóra áriája, amelynek a dallama, ugye, Donna Elvirától való, a „Sola, sola..." hangszerelése pedig Fiordiligi rondója, egy kürttel fölerősítve. A hasonlóságról persze Beethoven is tudott, és talán nem véletlen, hogy a mű második változatának partitúráját azért kérte vissza a Theater an der Wien intendánsától, mert az egy – más témájú – vita során Mozartra mert hivatkozni.

Ám a *Fideliót* mégis szeretni kell. Részint a háromszori átdolgozás miatt, mert ha Beethoven hajlandó volt vele ennyit vesződni – hiszen maga írta egy levélben, hogy teljesen elvész a részletekben, pedig ő az egészre szeret figyelni, és mennyire fáradságos neki az átdolgozás munkája, sokkal szívesebben és könnyebben írna új műveket –, az azt jelenti, hogy maga is szerette a *Fideliót*, fantáziát látott benne és fontos volt számára, gondolatai hű kifejeződését látta benne. És mindenekelőtt: a *Fidelio* zenéje minden kétséges volta mellett is szép. Nemcsak az úgynevezett nagy részeknél, Leonóra és Floresztán jeleneteinél, amelyekben Beethoven leginkább otthonos, de a kicsiknél is. Egy jó előadásban Rocco áriája saját értékein felül még szokatlansága miatt is megejtő. Attól, hogy Beethoven itt elnéző, nem gyűlölködik a szeretet nevében, nem szorítja alsó ajkát olyan keményen a fölsőre, nem nézi le az alacsony tömeget, és nem akarja akarata ellenére is boldogítani, csak megfigyeli, ábrázolja. Egy jó előadásban...

A *Fidelio* most magyar lemezen is megjelent felvétele a lemezgyűjtők lassan másfél évtizedes általános vélekedése szerint a drágán, nagy erőkkel kihozott rossz hanglemez iskolapéldája. Valóban drága lehetett a felvétel költsége, sztárkarmesterrel, Leonard Bernsteinnel, csodás kórussal, zenekarral. Még a párbeszédek megrendezéséhez is igazi híres operarendezőt, Otto Schenket szerződtették. Az énekesek mind kitűnő formában vannak, kivéve talán Manfred Jungwirthet, de hát oda is épp ez kell, hiszen, ahogy Polgár László mondta egy beszélgetésben: Rocco valójában nem is szerep, hanem egy hangi állapot. És valóban rossz is a lemez, vagy inkább viszonylag rossz, a régiekhez, a Karajan, Klemperer, vagy akár Karl Böhm által vezényelt stúdiófelvételekhez viszonyítva lapos, sima, színtelen-szagtalan. Mivel az összes közreműködő teljesíti a feladatát, a felvétel alighanem karmester-beteg: Bernstein az, aki nem tudja összefogni a részleteket, aki nem tud a sok jelenetből egy egész operát kovácsolni. Ám ha a hibákat ennél részletesebben, alaposabban akarjuk kimutatni, a dolog már nem is annyira egyszerű. A lemez ugyanis nagyon szépen szól, a zenekarban csak elvétve akadhatunk egy-egy hibára, semmiképp sem gyakrabban, mint a régi nagyok felvételein, az énekesek pontosak és tisztán intonálnak. Egyértelmű, hogy zenei problémája a közreműködők közül senkinek sincs, sőt, mindenki nagyon magabiztosan

birtokolja szólamát. Mégis: Bernstein már a nyitány után vesztes, mert már az valahogy vérszegény, jelentés nélküli hangsor. Ritmikáját tekintve a Bernstein vezényelte *Fidelio*-nyitány nemhogy jó, de bravúros, annyira együtt vannak, még a hirtelen, talán kicsit önkényes tempóváltás alatt is. De a zenének nincsen mélysége, és nemcsak átvitt, de szó szerinti értelemben sincs. Nagyon sok az üstdob, a rezek hangereje, mellettük száguldanak a hegedűk, de a fafúvók, és az alap, ami fölött mindez szól, alig észrevehető. Bernstein szinte csak a dallammal törődik, azt erősíti föl, és így eltűnik a polifónia. Mindez még jobban megfigyelhető az indulónál. Bernstein szerint ez annyi, és csak annyi, amennyi már első találkozásra is hallik: egyszerű, ostoba témáját ismétlő katonazene. A kezdést jelző két dobütés csupán hetyke jelzés, hangulatfestésre nem használja sem ezt, sem a belőle induló baljós basszusmenetet. Lehet, hogy ezt nem is hibának, fogyatékosságnak kell tekinteni, hanem az interpretáció részének, vagyis Bernstein mindezzel arra utal, hogy a katonák csupán eszközök, önmagukban nem jók és nem is gonoszak, csak korlátoltak, és ennélfogva minden rosszra fölhasználhatók, de ha így lenne, akkor is túlságosan nagy a veszteség. Az érdektelen induló ugyanis elrontja Pizarro belépőjét is, és egyszeriben nincs szó már romantikáról, a jók már nem a rosszal küzdenek, csak a kicsit rosszal. A *Fidelió*nak pedig az emberábrázolás éppen nem erőssége, és ha nem elvek csatáznak benne, akkor már nincs is benne semmi konfliktus, marad az értelmetlen erőfitogtatás.

Floresztán áriája, pontosabban annak indítása ugyancsak határozottan mutat rá a lemez egy másik bajára. René Kollóból ugyanis az első szó: „Gott!", nem úgy szakad ki, mint ugyanez a hang az ária bevezetőjében a zenekarból, hanem halkan kezdve, fokozatosan erősödve. Látszólag lényegtelen a különbség, mondhatnánk, kinek így, kinek úgy tetszik, de sajnos nem így van. Ez az óvatos crescendo ugyanis lefokozza a pillanatot, a drámai jelenetből egyszerű énektechnikai probléma lesz, nem lehet másra figyelni, mint hogy megvan-e a pontos magasság, bírja-e a tenorista levegővel a frázist. (Bírja.) A jelenet oda, nincs olyan hallgató, aki a negyedik lemezoldalt föltéve egy sötét cellába képzelhetné magát, és nem a felvételi stúdióba.

Nem jár jobban a *Fidelio* kicsiny, polgári világa sem. Már a nyitó kettősből is rögtön érthető, miért. Bernstein ezt a jelenetet, a szereplőket egyszerűen nem veszi komolyan. Nagyon jól indul a duett, egészen olyan, mint egy rajzfilm zenéje, kedvesen gunyorosak a fafúvók első hangjai. De a karmester mindvégig nem is lát az egészben többet, mint egy kicsit kellemetlen, de alapjában véve humoros jelenetet. Pedig mikor a kettős a középrészhez, Marzellina szólójához ér, kiderül, másról van szó; a lány mást szeret, de igazi érzelemmel, és szerelmét föl is tudja idézni. Ám Lucia Popp hangján csak a nyafogás érezhető, mintha Marzellina nem is lenne igazán szerelmes, csak kitalálta volna az egészet, hogy Jaquinót távol tarthassa valahogy magától. Az alakok így ostobák és egysíkúak lesznek, házsártos lánnyal veszekszik a bamba legény, amibe a hallgató már eleve nem szívesen ártja magát, de ha nem lehet elkerülni, akkor inkább a legénnyel van, mert az legalább jóindulatú.

Nem érdemes tovább folytatni a hibavadászatot, már csak azért sem, mert ez a talán rossz karmesteri koncepció csupa gyönyörű részletmegoldás. Számomra a legkedvesebb Leonóra áriájának lassú része. Érdekes módon ez egy technikailag kifogásolható rész, a zenekar és az énekesnő, Gundula Janowitz nincsenek tökéletesen együtt, hol az egyik, hol a másik lódul alig észrevehetően neki, hogy aztán lassítson, bevárja a másikat, és kezdődhessen újra elölről a játék. Nagyon szép példája a jelenet két, pontosabban százkét ember együttlétének, közös gondolkodásának, figyelmének.

De azért sem lenne méltányos a vélt vagy valós hibákat mind elősorolni, mert ez a lemez még mindig csodás magaslatot jelent a mai *Fidelió*k mellett. A bécsi, londoni előadások, valamint a legújabb (az sem nagyon új, 1989-es) stúdiólemez ismeretében azt kell mondani, hogy a *Fidelió*ért való küzdelem ma világszínvonalon, vagyis a legjobb erőkkel is sokkal alacsonyabb szinten folyik, pusztán a szólamokért. Ezen a lemezen a *Fidelio* legalább betű szerint az, amit Beethoven leírt. *(Deutsche Grammophon-Hungaroton, 1991)*

BÉRCZES LÁSZLÓ

A KÖZVETÍTŐ

Radnóti Zsuzsa: Mellékszereplők kora

„... Magyarul írt, és a magyar színházi kultúra adatott neki..."

Amikor még idegen nyelveket tanultam, tanáraim folyton bíztattak: „Olvass minél többet eredetiben!" Furcsamód, noha papírom van már bizonyos nyelvek megfelelő ismeretéről, soha nem jutottam el addig a szintig, hogy az „eredetiben olvasás" gyönyörűséget okozott volna. Kínlódtam Thomas Mann-nal és Joyce-szal, de még Dürrenmatt-tal és Dickensszel is, minden egyes teljesített oldal megkönnyebbülést hozott, és azt a reményt, hogy a lapozás után, sterne-i fordulattal egy üres vagy fekete oldal fogad, esetleg egy illusztráció. Egyetlen kivétel akadt: a dráma. (Természetesen nem Shakespeare-re gondolok, aki magyarul is épp elég fejtörést okoz akár az olvasónak, akár a nézőnek.) Drámát olvasni eredetiben is jó. Ezek a többnyire párbeszédes formában írt művek sikerélményt adnak a hiányos nyelvi ismeretekkel rendelkező tanulónak, minthogy jól lehet velük haladni. Gondoljunk csak Estragon és Vladimir reggeli szóváltására: még nem történt semmi (nem is fog), még nem mondtak semmit (nem is fognak), de mi már a huszadik oldalon járunk. És még értjük is. Hiszen századunk – egy pillanatra önkényesen kiragadva és felhasználva Radnóti Zsuzsa kötetének címét – a mellékszereplők kora, vagyis a drámák szereplői a mi nyelvünkön beszélnek. Miközben tehát a *Kopasz énekesnő* nyelvkönyvekből vétetett, maga is nyelvkönyvként használható.

Mi köze az én nyelvtanulásomnak Radnóti Zsuzsa *Mellékszereplők kora* című tanulmánykötetéhez? Természetesen semmi. Csupán megpróbáltam összekaparni azokat a helyzeteket, amikor én örömömet leltem a drámák olvasásában. Ennyit találtam. Azt gondolom ugyanis, hogy drámát olvasni *csak úgy*, nem jó dolog. (*Csak úgy*: nem akarom megrendezni, nem akarok hozzá díszletet, ruhát tervezni, zenét szerezni, nem akarok róla írni stb., hanem csak úgy, mintegy szórakozás gyanánt olvasni.) A könyvbe zárt dráma számomra nem ad teljességet (illetve ha azt ad, akkor valószínűleg nem is érdemes színpadra állítani). Nem is adhat, mert a papírlapon létező színdarab olyan, mint a síkba kiterített tér. Borítékolt lépés, mely ígéri, de rejti a lehetséges történést; konzervált élet, mely színpad és színpadon lélegző, cselekvő emberek nélkül holt betűként hever a könyv lapjain.

És akkor van valaki – Radnóti Zsuzsa –, aki a jelek szerint folyton-folyvást drámákat olvas. Mégpedig úgy, hogy garanciája sincsen a minőségre, hiszen ezek ismert vagy ismeretlen szerzők vadonatúj művei. Radnóti Zsuzsa tanulmányait nem ismerve, borzadállyal vegyes csodálkozással szemlélném, miért méri ki magára valaki a drámaolvasás gyötrelmeit. Ám a tanulmányok arról győznek meg, hogy e gyötrelmek nem sújtanak mindenkit, sőt gyönyörűséget is okozhatnak. Ebből gondolom – hogy a magam igazát se kelljen feladnom –, Radnóti Zsuzsa sem *csak úgy* olvas drámákat: egyértelmű szándékai vannak az olvasással. E szándékokról ha áttételesen is, de pontos képet alkothatunk a kötet első írásából (*A magyar dada az asztalfiókban*). A mottóként idézett mondatból szándékosan kihagytam a nevet (Déry Tiborét), mert a név behelyettesíthető. Éppen ez a lényeg: irodalom és színpad nálunk gyakran elkerülik egymást. Ha mégis megtörténik a találkozás, akkor vagy az írott szó gyűri alá a színpadot, vagy a polgári hagyományok kliséivel dolgozó színpad kerekíti magához a szöveget, hogy ezzel ártalmatlanítsa azt. A tipikus azonban az, amivel a szerző is kezdi írását: „Drámairodalmunk különös és titokzatos jelensége, hogy a húszas évektől má-

ig sorra születnek dadaista színjátékok, anélkül, hogy bármiféle színpadi igény lett volna rájuk, s anélkül, hogy valaha is színre kerültek volna, pedig nem akármilyen írók nem akármilyen műveiről van szó." Azt javaslom, olvassuk újra ezt a mondatot úgy, hogy elhagyjuk a „dadaista" jelzőt. A huszadik századi magyar dráma és színház sajátos együttéléséről kapunk pontos diagnózist. Mint elvált házastársak, kik nyomorúságos lakásgondjaik miatt továbbra is kénytelenek közös lakásban élni: tudnak egymásról, de igyekeznek úgy tenni, mintha a másik nem létezne. Mácza János vagy Déry Tibor színpadra szánt műveit felemlegetjük olykor, és feltételezem, hogy ezt ötven-száz év múlva is megteszi majd valaki – ezenközben színpadi megvalósításuk esélyei-esélytelenségei cseppet sem változnak. Ugyanakkor él bennünk a kép a magányos drámaíróról is, aki önmagát íróasztalához láncolva párbeszédeket körmöl a papírra, de színházat belülről még nem látott, sőt nem is óhajt látni, csak saját bemutatója estéjén.

Nos, ezért olvas hát Radnóti Zsuzsa. Az elvált feleket próbálja összebékíteni, de legalább összeismertetni azáltal, hogy a felek jó tulajdonságait hangsúlyozza. („Elvált felek" – együtt éltek egyáltalán valaha? Vajon nem „dadaista" mű-e például Katona József *Bánk bán*ja, melyet nem vettek észre a kolozsvári drámapályázaton, minekutána a szerző – ez a vérbeli színházi ember – a vidéki ügyvédi hivatalba zárta életét.) Radnóti Zsuzsa talán éppen az asztalfiókba száműzött művek sorsát ismerve jutott arra az elhatározásra, hogy ne *csak úgy* olvasson. Elvállalta a go-between, a közvetítő szerepét, és szinte egyszemélyes intézményként azon mesterkedik, hogy a szerzőkkel konzultálva színpadképessé tegye a műveket, illetve hogy a színházak kapuit legalább résnyire nyitva belophassa a színpadra az új magyar drámairodalom dadista vagy nem dadaista „kakukkfiókáit".

Korántsem pejoratív hangsúllyal fogalmazok tehát, amikor kijelentem: e tanulmányok Radnóti Zsuzsa közvetítői mesterkedéseinek melléktermékei. Ez nem minősítés. Sőt, éppen azok az írások a legkiválóbbak, melyeken a tényszerű és érzékletes pontosság megtartása közben átsüt az indulat. Az az indulat, amit éppen a közvetítési kísérletek sikerei vagy kudarcai indukálnak. Ezt hiányolom egyébként a kötetet záró írásból, mely az 1991-es Kaposvári Színházi Találkozóról számol be: funkciójának megfelel, többé-kevésbé hű képet ad a fesztiválról, úgynevezett „korrekt beszámoló", de nem több. A többletet éppen a melléktermék-jelleg adhatja, miszerint az írást megelőzte a sikeres vagy sikertelen közvetítési kísérlet. Ez olykor nyíltan ki is mondatik (*A századvég gyermekei*), amikor beavat bennünket, hogyan is folyik a munka a „Radnóti Művekben". Bepillanthatunk drámaíró és dramaturg vitákban gazdag közös munkálkodásába. De e viták ismertetésekor sem hangzik el a szó: hiba. Radnóti Zsuzsa elfogultan szereti munkatársait, akikkel szóban – nem tudom, de feltételezem – bizonyára szigorúbb. Az olvasó előtt ez az ajtó zárva marad, amiért bírálhatnánk a szerzőt, ha nem éppen ez az elfogult szeretet adná az írások erejét. Más kérdés, hogy a mai magyar drámairodalmat nem ismerő olvasót félre is vezetheti ez az elfogultság. Azt hiheti ugyanis, hogy körül vagyunk véve fel nem ismert drámaíró-zsenikkel. Csakhogy a dramaturg rákényszerül erre a szerepre, mert nálunk a siker vagy bukás minimális feltétele – a megjelentetés és a színpadra állítás – sem biztosított. (Erre utal a *Memento* című írás, de tulajdonképpen ezt a helyzetet tükrözi a kötet valamennyi elemzése.)

A két legizgalmasabb tanulmány – *Róma pusztulásától...* (Spiró Györgyről) és *Chagall a Vitkovics Mihály utcában* (Kornis Mihályról) – felmutatja Radnóti Zsuzsa szemléletének és írói módszerének valamennyi erényét, illetve vitára is inspiráló sajátosságát. Irigykedve bámulom azt a felkészültséget, amivel a friss, első pillanatban besorolhatatlannak tetsző műveket a világ drámairodalmának legújabb – nálunk alig ismert tendenciái – közt elhelyezi. Legtöbbször megtalálja azokat a felszín alatt húzódó láthatatlan szálakat is, melyek például Spiró és Kornis drámáit összekötik a magyar irodalomban igenis létező – bár színpadon ritkán megfogalmazott – előképekkel. A *Csirkefej*ről így ír: „Természetesen fontos az is, hogy a kortárs európai dráma térképén elhelyezzük a művet, Franz Xaver Kroetz, Edward Bond és Harald Müller személyével összekapcsolva, de ennél még fontosabb, hogy megtaláljuk előzményeit a magyar drámairodalomban. Bródy Sándorral, Thury Zoltánnal, Barta Lajossal kezdődött a magyar naturalista dráma, de igazi rangra Füst Milán emelte a *Boldogtalanok*kal, amely 1914-ben forradalmian új dramaturgiát teremtett..." Fantasztikusan ér-

dekes, ahogyan megtalálja – és meggyőző érvekkel bizonyítja is – a Dionüzosz-mítosz és a *Kozma* közti kapcsolatot. (Az értékhez kapcsolás természetesen nem pumpál automatikusan értéket a vizsgálandó műbe, vagyis a *Kozma* se Dionüzosszal, se nélküle nem közelíti meg a *Halleluja* szintjét – de legalább kétszer is színpadra került és megmérettetett.) A kapcsolódási pontok keresése mindig a pontosság kedvéért történik, egy pillanatra sem merül fel az, hogy a szerző öncélúan fitogtatni akarná felkészültségét. Ő maga háttérbe húzódik, szemléletének két meghatározó alapvonása az *alázat* és az *értékkeresés*. Megfogalmazza kétségeit a *Békecsászár* előadhatóságát illetően, de első reakciója máris az, hogy megkeresi és kiemeli azokat az elemeket, melyek a magyar színházi viszonyok közepette is érvényesek és befogadhatóak lehetnek. (Értékkereső szándéka ellenére viszont akaratlanul is csökkenti a *Csirkefej* jelentőségét azzal, hogy a mű alapproblémáját csak bizonyos társadalmi réteg problémájaként kezeli, „ezekről az emberekről" ír, oknak tekint egy okozatot – az elroncsolódott, közlésre alkalmatlanná vált nyelvet –, nem véletlen, hogy a szavakkal rendelkező, de azokat hiábavalóan használó Tanár figuráját alig említi –, így azt a látszatot teremti meg, mintha a kommunikáció hiánya, a tehetetlenségből fakadó artikulálatlan düh és magány nem mindannyiunk alapélménye lenne.)

Radnóti Zsuzsa legnagyobb erénye és számomra a kötet vitathatatlan értéke a rendkívül magas színvonalú *leírás*. Mások – köztük sokszor magam is – unottan letudják ezt a feladatot, az olvasó pedig többnyire átugorja ezeket a sorokat. Radnóti viszont szigorúan sűrít, érzékletesen fogalmaz és nem szakítja szét a mesélő és értékelő gesztusokat.

És még valamit említenem kell, amit én is, mások is irigyelhetnek tőle: ez pedig a közvetítő elfogult szemléletéből is fakadó optimizmus. Ez jogosítja fel őt arra, hogy az egykori „heroikus hősöket" (Németh, Illyés...), „groteszk hősöket" (Örkény, Csurka...), „minimális hősöket" (Nádas, Bereményi...) követő igazi „mellékszereplők" (Márton, Garaczi...) utódait is elképzelje, sőt megjelenni vélje. Radnóti Zsuzsa az „új realizmust" képviselő „új vadak" megszólalását várja, és még azt az utópiát is megfogalmazza, miszerint „egyre több fiatal rendező vállal kortárs drámát". Úgy legyen. *(Széphalom Könyvműhely, 1991)*

ERDŐDY EDIT

A MAGÁNYOS SZÖVEG SZOMORÚSÁGA

Molnár Miklós: Körutazás Batáviában

Bár Molnár Miklós könyve sikerrel pályázhatna a legtrágárabb magyar könyv megtisztelő címére, helytelen volna ennek túl nagy jelentőséget tulajdonítani. Homályban hagynánk ugyanis a mű valódi arcát, ha egyoldalúan a mű avantgárd vonásaira, a szövegekben harsányan, olykor sokkoló módon érvényesülő avantgárd gesztusra terelnénk a figyelmet. Az avantgárdhoz tartozás mellett szólnak olyan (külső) körülmények is, mint a szerző és a Magyar Műhely kapcsolata, nemkülönben az e könyvben is gondosan szcenírozott, az avantgárdra jellemző magatartás – mégsem ez a jellegadó: a szerző tisztában van e szerep anakronisztikus voltával és funkcióvesztésével – iróniája („Mi biedermeier avantgardisták – mi is annak az ontológiai imperatívusznak engedelmeskedünk,

hogy a melegvizet újra meg újra fel kell találni") legalábbis erre utal. Ennél az – ironikusan értelmezett – avantgárd magatartásnál fontosabb, s végül is elsődlegessé válik egy másik „ontológiai imperatívusz" motivációja, egy másik írói alapmagatartás, mely arra készteti az írót, hogy megszállottan kutassa magának az írás folyamatának, a „szövegmunkának" a lehetőségeit, körülményeit, belső lényegét, hogy teoretikus pontossággal tegye fel az irodalom létezésmódjával, a jelentésadás aktusával kapcsolatos kérdéseket. Az elméleti forrás, melyből bőségesen merít, a gyakran megidézett Derrida („Derrida szeme rajtunk" – olvashatjuk mindjárt a nyolcadik oldalon) – akinek *Grammatológiá*ját Molnár „transzformálta" magyar nyelvre. A derridai szövegelmélet meghatározó, mély nyomokat hagyott ugyan a könyvön, s egyes szövegrészeknél az illusztrativitás a kelleténél jobban érvényesül – a *Körutazás Batáviában* mégsem egyszerűen a derridai elmélet irodalmi gyakorlatban való kipróbálásának produktuma.

A szerző – szemben az avantgárd jelenközpontúságával – voltaképpen történeti szemlélettel közelít az íráshoz, lehetőségeit történeti perspektívából veszi szemügyre, amikor játszani kezd a „kihűlt kódokkal" – amikor számba vesz korábbi kifejezésformákat, „beszédmódokat". A számbavétel egyben *leszámolás* is: ez a mű egyik következetesen végigvitt szólama. Az író, *körbe* járva (körutazás...) az epikai formaképzés sztereotípiáit, nevetség tárgyává teszi a műhöz tapadó olvasói elvárásokat és reflexeket; leszámol az irodalom közkeletű funkcióival, s le azokkal a behelyettesítésekkel, amelyeknek alanyává vált – részben természetes fejlődése, részben a specifikus kelet-európai létmód adottságai következtében. A leszámolás módszere, a derridai *dekonstrukció* a szöveg különböző köreit, szintjeit érintheti. Vonatkozhat egy egész regényre, illetve annak ontológiai lehetőségeire; a szöveg kijelöli a (lehetséges) regényfikció terét, idejét, felrajzolja a premisszákat – majd egyetlen mozdulattal eltörli az egészet: a regénycsíra elhal, mielőtt szárba szökkenhetett volna. Egyes szövegrészeken belül a törlés vonatkozhat az elbeszélés különböző mozzanataira: egyazon szövegrészen belül változhat például a narrátor személye, a narráció nézőpontja, s az elbeszélés hangneme. „Törlésjel" alá került például az egyik fejezetben a szereplők közti mellérendelő kapcsolatot jelző *és* szócska is. *(József és Anna).* A megjelenített szereplők közti viszony racionalitása és egysége a történetalkotás egyik alapeleme: ennek a következetességnek, önazonosságnak a felrúgásával a szerző a logika és racionalitás törvényszerűségeinek a fikción belüli érvényesítése hagyományos követelményével számol le. (Anna, a talán középkori udvarhölgy az agg Révai Józsefen „filozofogol" – s ez itt nem a non-szensz képtelensége, s nem is valamiféle példázat – a non-szensz ugyanis mindig egy adott valósághoz, tapasztalathoz viszonyítva minősül annak, s itt pedig épp ezt a pontot iktatta ki a derridai szövegelmélet nyomán az író. A szöveg önmagán kívül nem vonatkozik semmire – legkevésbé a valóságra.) A fikció zárt egységének, koherenciájának elvén is rést üt a szerző – többek közt például akkor, amikor Anna és József középkorias pszeudo-idilljébe, melyet egy ironikus „fabulátor" feljegyzéseiből „rekonstruál" (s persze rögtön dekonstruál), egy 1987-ben Svédországban játszódó történet-csírát ültet, melyet a főhősnő egyes szám első személyben mond el.

Ezzel a destrukciós szövegalkotási eljárással párhuzamosan, olykor vele összefonódva, megjelenik egy másik, eltérő elvű építkezés, mégpedig az egyes konkrét „beszédmódok"-at áthasonító, elhajlító *perszifláz*. Molnár perszifl ázsai, hommage-ai sajátos, kultikus jellegű körutazássá állnak össze: hosszabb-rövidebb áldozatokat mutat be a Weöres, a Szentkuthy, a Határ Győző, a Nagy Pál, az Esterházy nevű oltároknál – hogy csak a leginkább fontosakat említsük. Az ősök, elődök és társak felé tett gesztus mindig két-értékű: azonosulás és eltávolodás, simogatás és ütés mozdulata *egy*, a tisztelgés, az oltár-áldozat halott-gyalázás is egyben; szenttéavatás és blaszfémia egymástól el nem választható. Weöres-parafrázisa hajmeresztő trágárságokból épít profán emlékművet; nem kevésbé blaszfémikus az a fejezet rész, mely Szentkuthyt személyes valójában idézi meg, a „Monsignore P.-nél, a praepostmodern, ezoterikus, felhőkakukvári írófejedelmnél" tett látogatás leírásával.

A könyv ugyancsak heterogén, erősen széttartó elemeit legalább formálisan egybekapcsoló (fantasztikus) utazás elterjedt toposza természetesen számtalan előzőre tekint-

het vissza, elsősorban mégis Határ Győző *Csodák országa, Hátsó-Eurázia* című társadalomszatírájának inspirációját vélem belőle kihallani. Határral rokonítja a szerzőt bő nyelvi fantáziája, szó-alkotó, szó-csavaró hajlama is. Egész fejezetet áldoz a szó-mágia részegítő szertartásának *(Pfasziánsz – nyenyerés hamuvásári hangtrufa)* – a játék azonban túlpörög, a nyelv-csavarás, szó-játék szelleme elszabadul – s önnön mozgásától megittasulva járja vitustáncát.

Molnár ugyan lelkiismeretesen de-konstruálja a (pszeudo) fantasztikus (pszeudo) utazás elemeit is, néha már az a veszély fenyeget, hogy a fantasztikus társadalmi szatíra, a „batáv kód" mintegy nyomjelzőként elpotyogtatott (jel-szórás...) elemei egy hagyományosan értelmezhető jelentésrendszerré állnak össze – nem egységes, koherens történetté persze, hanem egy adott valósággal összefüggésbe hozható szöveggé, melyben több történet lehetősége is felsejlik. A diktatúra, a politikai zsarnokság allegorikus-példázatos megjelenítésének „kihűlt kódja" igencsak élettelinek mutatkozik – avagy (hogy dekonstruáljuk magunkat is) erre lenne a fülünk a legérzékenyebb? Erre vagyunk beprogramozva? Erre a „cinkossági" kódra, melynek segítségével évtizeden át olvastuk a „valóság leleplezését" stb. célzó szövegeket? Avagy: fel sem szabadna tételeznünk, hogy a (kvázi) szatíra elemei bármiféle valóságra vonatkoznának, tűnjék bármily kézenfekvőnek, hogy a Kelet- és Nyugat-Batáviára szakadt (!) Batáviát, konyhájának zsíros-paprikás förtelmeivel, titkosrendőrségével, zsarnok uralkodójával, Spurcus Baldfart-tal együtt egy, vagy inkább több úgynevezett szocialista országgal azonosítsuk, ráismerve az általunk is megtapasztalt valóság ismerős képeire és jelenségeire? Ha a valóságra nem is, annál inkább vonatkozhat a hasonló kóddal értelmezhető szövegekre (erősítve így a *perszifláz*s-jelleget, az ott felhasznált poétikai eljárásokra – s persze magára a cinkossági kód működésére, mely kód itt lelepleződik, megfosztva attól a – személyes olvasatokban generálódó – érzelmi és morális átszíneződéstől, amit a szövegnek a politikai viszonyrendszerben való részvétele: a szembenállás és tiltottság állapota idézett elő.

Az állandó dekonstrukció, a megjelenő szöveg-elemek, technikák, motívumok stb. s a hozzájuk tartozó kódok állandó és következetes lebontása sem akadályozhatja meg azonban, hogy mindeme meta-szövegrész végül is ne alkosson egy olyan, végső és változhatatlan formát, mely tovább már nem dekonstruálható. Ezt a paradoxont azzal oldja fel az író, hogy a könyv-formára (regényt nem mondhatunk, legfeljebb meta-regény*eket*) több makrostruktúra árnyékát vetíti rá, egyiket a másikkal érvénytelenítve. A legerősebben a körkörös forma vonalai rajzolódnak elő. A címben is szereplő *kör*utazás kör-ét az alcím circulus-a erősíti meg; a circus maximus kifejezés, melyre az alcím rájátszik, a cirkusz körkörös porondjának felidézésével arra is utal, hogy mindez szemfényvesztés, cirkuszi játék csupán. A könyv olyan, mint a farkába harapó kígyó: a kezdő sorok az utolsó fejezetben tűnnek fel újra, mint a „batáv szövegjártó gépezet" által produkált szöveg – feltehető tehát, hogy az egész könyv ennek az ügyes gépnek a terméke.

A körkörös mellett felfedezhetünk egy tükörszimmetrikus szerkezetet is; illetve ennek játékos-ironikus felidézését – felütésként a *becsomagolás*, záróakkordként a *kicsomagolás* motívuma jelenik meg (utazásnál egyébként logikus...). A kicsomagolás az előző tükörfordítottja, a különbség csupán egy ici-pici könyv mikrotürete, mely az egymásba dugdosott szütyők, tarisznyák, kofferek legbelső bugyrából, a „csiklónyi gyűszűből" kerül elő, s melyet az elbeszélő azon nyomban lenyel – a szöveg visszatér kiindulópontjára. Végül, a szöveg egy lineáris, zárt forma követelményeinek is kvázi eleget tesz, hiszen az utolsó rész címe: *„Levél odaátról, avagy itt a végünk – elfut vélünk."* E tematikus lezárás kettős funkciójú, mivel nemcsak a könyv, hanem a benne megtestesülő, tőle elválaszthatatlan *személyiség, individuum* vég-pontját is kijelöli, utalva végső megsemmisülésükre is. Maga a megsemmisülés is kétarcú: egyrészt a „világlélek"-ben való szétolvadás, a Nirvána – másrészt a gyönyör, az orgazmus megsemmisülése, mely utóbbi a könyvön végighúzódó, elhullajtott nyomjelzőkből kirajzolódó vonalat, a nemiség mítoszának a vonalát zárja le hangsúlyosan.

A *vég*hez közeledvén, a kritikus is bizonytalanságérzetének ad hangot az eddig leírtakkal kapcsolatban: a számtalan lehetséges kihűlt kód és „szövegmunka"-fázis közül miért épp e néhányról szóltunk? Hiszen: „Végtelen sok (nem) lehetséges universum/multiversum adódik ebben a szövegtevékenységben, amely nem illusztrál semmit (a semmit illusztrálja?), máskülönben aki az irodalmat komolyan veszi, az hülye" – állapítja meg egyhelyütt Molnár Miklós, avantgárd szókimondással.

A hülye kritikus tehát csak áll és nézdegél némileg tanácstalanul az önmaga létét minduntalan megkérdőjelező, saját magát áthúzó szöveg előtt, hiszen – feltehetően más olvasókkal együtt – kialakult reflexeinek engedelmeskedve, vágyik arra a bizonyos szilárd pontra – amelyből aztán kifordíthatja a világot. Kicsit nehéz megszokni, hogy semmi sem érvényes, semmi sem igaz, pontosabban, hogy érvényét veszti az érvényes és az igaz fogalma is – hogy a jelentés: szétmálló burok, egymásba-ékelődő, egymásba simuló héjak csalóka hagymakonstrukciója. „Az ábrázolásnak ebben a játékában az eredetpont megragadhatatlan marad. Dolgok vannak, vízfelületek és képek, egyiknek a másikra való végtelen utalása, de nincs többé forrás" – idézi Molnár Derridát, *A szöveg, keresztül-kasul* című tanulmányában.

A szöveg eme végleges és végletes magárahagyottságában van valami végtelenül szomorú. Mintha a végtelen tenger partján magányos kisgyerek játszana a homokban, egyedül a lenyugvó nappal – ilyennek látjuk a szerzőt. Aztán rá kell jönnünk, hogy a szomorúság, amelyet érzünk, mibennünk van: s nem más, mint az eredet elvesztésén bánkódó rousseaui szomorúság, melyet Derrida Nietzsche affirmatív örömével „a világ játékának, a jövő ártatlanságának vidám igenlésével" állít szembe vele. S megtudjuk Molnár Miklós tanulmányából azt is, hogy „Ez az igenlés ennélfogva a nem-centrumot nem a centrum elvesztéseként határozza meg. Úgy látszik, hogy nem biztosítja be magát."

Bizonyára így van. És mégis: felvetődik még egy (utolsó) gondolat: vajon az éles avantgárd kiáltozás nem e centrum-nélküliség miatti szorongást, az elveszettség érzetét kompenzálja valamiképpen? Persze, ebben sem lehetünk biztosak... *(Holnap, 1990)*

Jókai Anna

A TÖVE ÉS A GALLYA

Klasszikusnak nevezhető irodalomesztétikai alaptörvényünk (innen és túl az irónián-önirónián) kategorikusan határozza meg Föld és Ég viszonyát: „Nem a való hát: annak égi *mássa* / Lesz, amitől függ az ének varázsa".

A *Vojtina ars poeticáját*, a jó öreg Arany Jánost – akit talán nem tisztel eléggé a modern kor – nehéz túllicitálni. Még akkor is, ha manapság az olvasó az „alkonysugárban" nem a dalt, a beszélyt, a „poéma-speciment" böngészi, hanem a friss háborús híreket ebben az állítólag leghosszabb békekorszakban, amelyben elsődleges kérdés a föld-föld rakéták hatékonysága. Persze az alternatív esztétikák korát is éljük, a mai Vojtináknak napjaink Arany Jánosa (vajha volna!) lehet, hogy más tanácsot adna. A költő, a prózaíró viszont nem köteles odafigyelni a mégoly akadémikus véleményre – írja a magáét, földközelben, háború-közelben, vészes politika-közelben. Vagy mindettől megirtózva, kétségbeesve és kiábrándultan, amiért a világ nem figyel oda („Ha a korbács méltatlan, a cukor pedig rendre kiköpve"), váltani próbál – a földiek után az égiekhez fordul, lényegében ugyanannak az elkötelezettségnek (nemes célnak) az érdekében. A Föld-Ég viszonylatot (lásd: Arany János) Ég-Föld sorrenddel kísérli meg felváltani.

Jókai Anna nyíltan tárja fel ezt az alaphelyzetet (alkotói válságot?): „A hangulat- és helyzetjelentéseket, a kegyelmi kérvényeket, a mozgósító cédulákat – változatos stílusban, váltakozó címzetteknek – megírtam már. A hatásfok siralmas. Hátravan ez a néhány csatolandó melléklet." És keres magának egy új műfajt (noha Augustinus, azaz Szent Ágoston és Pázmány Péter óta ez nem is olyan új), és így nevezi el: *vándorlás a kereszten*. Fölvesz, felmutat egy-egy bibliai – esetleg nagy költő-elődtől vett – alapigét, közmondást, példázatot, azzal a nem rejtett céllal, hogy a szószék magasából

visszaérkezzen (példáiban, erkölcsi irányzatosságában) hallgatóságához, a szentségektől legalábbis rakéta-hatótávolságra lévő hétköznapokhoz. Például: „A gödölyét ne főzd meg az anyja tejében"; „A szegénység nem szégyen"; „Ne ölj!"; „Tövit töröm s a gallya jut". Jobbról-balról megforgatja mindegyik kijelentést, felszólítást, illetve tiltást, odatartja a fényhez, közelítí-távolítja; majd annak tudatában, hogy „a tömör érvényességből" elvenni tilos, „hozzátenni locsogás", megkísérli, megkísérti a lehetetlent. Az indoklás: „De teljességében átvilágítani és megélni: a személy dolga."

Bibliamagyarázat és metaforák felfejtése, „kibeszélése" – Jókai Anna nagyon jól érzékeli – veszélyes terület az író számára. Az arányokról van szó. A mélybe szállás képességéről-képtelenségéről. A „leegyszerűsítő kertészkedés" csábításának, szavak és képek továbbfűzésének nehéz ellenállni. Hiszen (ismét e könyv szerzőjét idézem) „az effajta képes beszédbe nagyon bele lehet szeretni. Sőt, ha nincs mérték, el lehet veszni benne." Hogy el ne vesszen maga is az exegézisben, Jókai Anna mestereket keres, az ő példájukat tartja irányadónak égi és földi dolgok összekapcsolásában. Persze Pilinszkyt vagy József Attilát (akitől egy motívumot s ebből könyvcímet kölcsönöz) éppolyan nehéz (nehezebb?) követni, mint... Arany Jánost. Hiába kívánkoznak (kényszerednek) a felismerés szavai, a sóhajok-óhajok (szabad) verssorokba – a vers attól még nem születik meg. Akkor sem, ha a gondolat szép egyszerűségben fénylik fel, mint *A várakozás és keresés* legjobb részeiben:

Isten ajtót nyit.
Nem faggat.
Beereszt –
még csak nem is igazoltat.

A töve és a gallya végül is nem a lírikusokat s még csak nem is az epikusokat állítja mérceként a „vándorlás a kereszten" olvasói elé. Igaz ugyan, hogy Jókai Anna Kodolányi Jánost is megnevezi a mestereiül választott hármak között, de nem az élményanyag prózai feldolgozásában, hanem az istenkeresésben követi őt – a legtöbb kötetbeli elmélkedést indukáló Hamvas Béla, illetve Várkonyi Nándor mellett. „Három, égre függesztett fejfa. Három, széltében-hosszában betöltött kereszt." (E szóbeli jellemzés után a vizuális költészetre emlékeztető szuggesztív grafikai képet kapunk a három példaember pályájáról, érkezésük sorrendjében.) A vallomást intéssel, a kortársi-utókori felületesség elmarasztalásával párosítva, a címadó írás zárórészében a három név, a három életmű még kiemeltebb helyezést kap. („Hamvas, Várkonyi, Kodolányi. Isten reklámemberei, ha ez túl frivolul nem hangzik. Állnak a dús tárház előtt, s mindenkit hívnak, aki arra vetődik: a másutt már annyiszor bebóvlizott népséget szépen, ékesen, zengzetesen tessékelik beljebb. És a népség, ha egyáltalán »leáll« – nagy baj ez –, csak a *kirakatot* bámulja. A fényes kínálatot az üveg mögött. Úgy tetszik, *ide* nincs valutája.")

Egyébként – kétségtelen lenyűgözöttsége, utódként felvállalt tanítványi elkötelezettsége ellenére – Jókai Anna igazán nem vádolható meg azzal, hogy egyetlen valutát fogad el, egyetlen nézőpontot akar ránk kényszeríteni. Kötetének talán a legmeggondolkodtatóbb írásában, a maga Európa-ház-olvasatában *(Genius loci: Európa)* Kelet és Nyugat szembesítésével jut el saját szintézisképletéhez („Metszőpont a kereszten"). Aki ettől a szintézistől idegenkedne, az sem tagadhatja a megelőző ellentétpársorozat telibe találó voltát. (Például: „*Kelet* meditál / *Nyugat* kivitelez"; „*Keleten* a szenvedés érdem / *Nyugaton* a szenvedés modortalanság"; „*Keleten* az Istenben semmi emberi nincsen / *Nyugaton* az Isten túlságosan is emberképű".) De sokkal kézzelfoghatóbb aktualitásokat is beépít rapszodikus gondolatfutamai közé *(Az a harc és az a béke)*, továbbiakat, már a könyv megjelenése utáni eseményeket előlegezve szinte (például: jugoszláviai polgárháború).

Lehet (bizonyos), hogy ennek a Jókai Anna-értelmezésnek az elkövetője túlságosan is földönjáró (vagyis még az Arany János-i intelmet sem volt képes igazán magáévá tenni), nem tudja azonban elhallgatni kritikai meggyőződését: a nemegyszer naivnak, utópisztikusnak ható szövegek közül azok emelkednek ki, amelyekben az írónőnek minden erőfeszítése ellenére sem sikerült elnyomnia, légiesítenie prózaírói élményeit – földi tapasztalatait. Így lesz emlékezetes az *Apokrif imák* némelyik darabja, elemző megméretésre méltó írói teljesítmény. Az olyan figura- és korjellemzések, mint amilyenek az *Ima az utódokért* oldalain olvashatók, bizonyára túlélik *A töve és a gallya* – a kötet egészének – műfajteremtő kísérletét. „A lányok a semmitől viselősek a hasassá duzzasztott dzseki alatt – a jelentéktelen csúnyaságot így változtatják legalább a rútságban jelentékennyé". A rútság ilyenkor valóban átváltozik. *(Szépirodalmi, 1991)*

KÁNTOR LAJOS

Tüskés Tibor

TITOKKERESŐ

Aligha kötelező gesztusból, hanem bölcs megfontoltságból hangzik Tüskés Tibor újabb könyvének rögtön az elején az irodalomtudósi hitvallás: „A műelemzés a szerénység gyakorlásának iskolája." Mert ki vitathatná, hogy „a műalkotás mindig megelőzi a műelemzést"? Ugyanakkor a bevezető gondolatsor néhány elméleti megállapítása elnagyoltnak tűnik. Alázatában is. Hiszen vannak (és lehetnek mindig) fércműveket taglaló zseniális eszmefuttatások, melyek csak időben követik a „primér" alkotást, értékében viszont messze megelőzik azt. Ugyancsak elméletileg cáfolható a következő „tézismondat", miszerint „a művész mindig előbb és jobban tudja azt, amit az elemző és az elemzés kihüvelyezhet az alkotásból", mivel egyrészt a műalkotás létrejöttében a fogalmilag világosan nem tudatosult és tudatosított élmények is szerepet játszanak (s többek között ezek explicit feltárása is a műelemző feladata), másrészt a kétféle tudás – az alkotóé és az értelmezőé – sohasem „fedi le egymást". Mert a mindenkori értelmező ugyan kevesebbet lát meg az „intencionált" teljességből, ugyanakkor ki is egészíti azt saját érzelmi és szellemi világával, így tehát nem pusztán elvesz, hanem hozzá is tesz a műalkotás gazdagságához. Éppen ezért az elemzés nem olyan, „mint a visszafelé pergetett film", hanem mint egy minden lejátszás alkalmával újravágott szalag, s így semmiképp sem eleve „torz és groteszk művelet". Maradéktalanul egyetérthetünk viszont a tanulmányíró „komplex" elemzési igényével, még akkor is, ha a „teljességre törekvő" és „totális" kifejezéseket – szintén elméleti megfontolásból – „további használatra" nem javasoljuk.

Az alkalmazott módszer Tüskés Tibornál híven követi az ars poeticát: a tizenkét novella elemzésekor sohasem köti valamiféle „rendszerkényszer". A megközelítés módját a konkrét mű jellege, összefüggéseinek relevanciája határozza meg. Innen az értelmezések jótékony többirányultsága, egymást kiegészítő oknyomozása. Már-már mentegetőzésnek hat tehát a válogatás indoklása, jóllehet a kötetbe gyűjtött művek (ill. még inkább azok szerzői) valóban „reprezentatív mintát" adnak a XX. századi magyar kisepikából. Így azért, hogy a sorból a legnagyobbak közül is néhányan hiányoznak (Móricz, Krúdy), bizonyára mindenkit kárpótol a tankönyvekből korábban sokáig „kifelejtett" írók újrafelfedezése (Csáth Géza, Kodolányi János). Mert a szerző egyik hangsúlyozott célja éppen az, hogy az itt közreadott elemzések „valamiképpen az iskolai oktatáshoz, az általános és középiskolai irodalmi tananyaghoz is kapcsolódjanak, azt kiegészítsék és gazdagítsák."

A kiválasztás és az elemzések során szinte minden lényeges szempontot mérlegelő körültekintés mellett ugyanakkor feltűnő sajnos az *Előszóban* summázott elméleti vázlat esetlegessége. Szinte érthetetlen, hogy a novella műfaji meghatározása (vagy szerényebben: annak kísérlete) helyett miért éppen három olyan metaforikus ötletet idéz Tüskés Tibor, amelyek a tiszteletet parancsoló nevek (Kosztolányi, Németh László, Lengyel Balázs) ellenére sem visznek igazán közelebb a műfaj sajátosságainak megértéséhez. Annál is inkább, mivel még a bevezető végén megemlített szakirodalom alapján is megbízhatóbb támpontokat lehetett volna adni az olvasónak. Nemcsak a novella műfaji kérdéseihez, hanem az egyéb kisepikai formák (elbeszélés, rövidtörténet, anekdota, karcolat stb.) összevetéséhez is. Mindezt bizonyára nem kérnénk számon e munkán, ha az *Előszó* alcímében ígért „valami a novelláról" nem tenné kvázi-meghatározásaival még ingoványosabbá az amúgy is bizonytalan talajt.

Bizonyára az elméleti alapvetés hiányosságaiból következik, hogy a szerző az elemzések során nem mindig következetes a terminológia használatában. Rögtön az első tárgyalt műről (Csáth Géza: *A kis Emma*) egy bekezdésen belül például előbb azt olvassuk, hogy „keretes elbeszélés", majd azt, hogy „műfaja a novella egyik legősibb változatához, a Boccaccio-típusú keretes novellához kapcsolódik". Örkény „egypercesét" – jobb híján – „a körömvers analógiájára (...) körömnovellának, az emblémavers mintájára emblémanovellának" nevezi Tüskés Tibor, jóllehet Thomka Beáta meggyőző fejtegetése szerint itt a rövidtörténet egyik változatáról (ill. – az „egypercesek" ciklusát tekintve – változatairól) van szó. (Thomka Beáta: *A pillanat formái*. Újvidék, Forum, 1986) A fogalmi pontatlanságok másutt is újragondolásra késztetik a figyelmes olvasót. *A kis Emma* kapcsán említett „action gratuite-ek" a tanulmányíró szerint „lélektanilag megmagyarázhatatlan, de nagyon is motivált cselekedetek", ami így, egy mondaton belül mindenképp ellentmondásnak tűnik. Ugyanez a híres gide-i kategória Mészöly Miklós művének taglalásakor hasonlóképpen félreérthető szövegkörnye-

zetben bukkan fel. A történet hőse, „az író közléséből tudjuk: valamit szükségszerűen tesz (action gratuite!), és sokat sejtető újabb írói közlés értelmezi tettét".

Mándy Iván novelláját elemezve joggal említi Tüskés Tibor a filmszerűséget. Az általánosító kijelentés – „A filmnyelv sajátos eszköze a szimbólum" – viszont már erősen vitatható. Miként közvetlen előtte az a megállapítás is, hogy „az ismétlés, a visszatérő motívumok alkalmazása jellegzetesen filmszerű elem", hiszen a megelőző mondat még az eposzi „epiteton ornansokra" utal. Márpedig, ha a (motivikus) ismétlés Homérosztól kezdve ismert és kedvelt epikus (stiláris ill. kompozíciós) elem, akkor miért „jellegzetesen filmszerű"? Előfordul az is, hogy a terjengős körbejárás a pontosítás helyett inkább elbizonytalanít. Kosztolányi prózastílusának többoldalas jellemzése ebből a szempontból kifogásolható.

E kritikus észrevételek sem vonják azonban kétségbe a tanulmánykötet egészének jelentőségét, amelyet az elmélyült elemzések és az egyes művek köré gondosan megrajzolt irodalomtörténeti háttér biztosít. Különösen az teszi hitelessé (és egyben olvasmányossá) a tanulmányokat, hogy Tüskés Tibor mindig a művek esztétikai élményanyagából bontja ki értelmezéseit. Nincs nála semmilyen módszertani séma, amely egyhangúvá merevítené az elemzéssorozatot. A nagy műveltséggel feltárt genetikus környezet minden esetben a mű (és – többnyire, óhatatlanul – az alkotó) világképének jobb megértését szolgálja. Az író szemmel láthatóan még arra is ügyel, hogy életrajzot csak ott közöljön, ahol feltételezhető: az elemzett mű szerzője kevésbé ismert. Az irodalomtörténeti horizont, amelybe az elemzés beágyazódik, a közvetlen „szövegkörnyezeten" túl rendszerint utal az életmű egészének művészi sajátosságaira, a művészi világkép individuális és kormeghatározottságaira (Csáth Géza, Kodolányi, Sütő András stb.). Másutt az elemző mindvégig a mű közelében marad. A kiindulópont azonban ekkor is teljesen különböző. Illyés *Ézsaiás és Jeremiás* című novellájának a megközelítése például igen nagy látószögből történik, mivel a műben kiemelt létkérdések (öregedés, halál) világirodalmi párhuzamait is felvillantja Tüskés.

Az ismeretgyarapító kitekintés mindenütt megtalálható a kötet írásaiban, mert a szerző – kiváló pedagógiai érzékkel – lehetőleg egyetlen alkalmat sem mulaszt el, hogy az esztétikai vagy irodalomtörténeti ill. -elméleti fogalmak és adatok a maguk tágabb összefüggésrendszerében is megjelenjenek. Amikor például Örkény „egypercesei" kapcsán a groteszkről beszél, egyszersmind elhelyezi ezt az esztétikai minőséget a komikum más formái között. A „titokkeresés" így sohasem válik a tudós magányos felfedezőútjává, hanem az esztétikai élmény másokkal is megosztott örömévé. *(Pátria, 1991)*

SZENDI ZOLTÁN

DILETTÁNS MENNYORSZÁG

Szórakoztatónak lenni iszonyúan fáradságos és igazságtalan. Üzletembernek: kockázatos. Nevetségesnek lenni könnyű és önfeledt. Szerkesztőnek: kutyaszorító. Ha egy (néhány) kutyaszorultságában is zsonglőri eszű szerkesztő üzletember, akkor nevetséges – vagyis könnyű meg önfeledt – anyagból is képes szórakoztató – azaz fáradságos és igazságtalan – produkciót kicsiholni. Még sikert is.

Mindez persze szólovaglás, összevissza spekulált bölcsködés („fekszem az ágyon falra szegezett szemekkel", mondhatnánk stílusosan). A *Megfúvom fűzfalantomat* című fancsali antológia szerkesztői, Kövesdi Péter, Marton Péter és Szilágyi Márton persze kiválóan bemérték, mennyi a szükséges és elégséges számú „szórakoztatóan rossz vers" ahhoz, nehogy a mennyiségi felhalmozódás minőségi ugrásba *csapjon át* (le), így a szöveggyűjtemény a maga rigorózus utószavával együtt játék is meg „mű" is.

A szerkesztőknek egyetlen elképzelése mondott csupán csütörtököt, jelesen az, hogy ebben a kötetben szerepelni ne legyen megbélyegző. Kellő humorérzék kérdése, ki mit tart önmaga vagy jogelődje lírájáról, az viszont aligha kétséges, hogy a legritkább esetekben véli azt, hogy fűzfa. „Kellett egy *gyűjtőnév*. Mert a *szórakoztatóan rossz vers* terminus nem éppen elegáns. Nevezhetnénk kötetünk anyagát *blődlinek*, Abody Béla nyomán. Beszélhetnénk *kétbalkezes költők*ről, *dilettáns* versekről (lehetne kötetünk alcíme akár: *dilettantológia* is...), *fűzfaversek*ről stb. – Lukácsy András kitűnő könyvében csak úgy sorjáznak a szinonímák." Ebben az antológiában azonban, amelynek darabjait a sutaság, a képzavar, az erőltetett költőiség Murphy-módra visszaható bumfordisága

hozza közös nevezőre, ódium a kitüntetés. Hiszen ami ezekben a költeményekben (töltemények?) szórakoztató, az nem más, mint az öntudatlan balgaság, amelyet – elvileg – a szerkesztés szempontja ébreszt öntudatára. A kellő humorérzék mentén mutatkoznak csak meg igazán a „kopirájt" penészfoltjai. Hiszen hogyisne volna megbélyegző az a szerkesztői kiemelés, amire a következő távirat érkezik vissza: „humoreerzeek ide humoreerzeek oda iraasaim koezleeseehez nem jaarulok hozzaa ismeetlem nem jaarulok hozzaa". Ezek a költészetek is olyanok, akár a szabadság: mindaddig még csak megvannak valahogy, amíg nem kezd „beszélve lenni" róluk. A fűzfaköltészetet így kell ébreszteni. Ha kell. De kell.

A kötet utószava tulajdonképpen mindazt megmagyarázza, amit a válogatás mikéntjéről tudni érdemes. Még csak annyit: ebben a torkig átélt történelmi igazságkergetésben mi sem lehet üdítőbb tapasztalat, mint hogy a legnagyobb politikai és ideológiai keservek közepette is megmaradhatott az ellenkezés, az aktualizálás, a nyalizás és hitvallás megversintésének őszinte igénye. Sem Haynau, sem Bach, sem Ferenc József, sem Tisza István – Kun Béláról, Sztálinról vagy Rákosiról nem is beszélve – nem volt elég monstruózus ahhoz, hogy a versbe-szedéshez kellő elánt kilúgozza e mára „szórakoztató" költőkké szerkesztett nőkből és férfiakból.

Meg hát mi is lenne a bátor siserehad nélkül! *(Móra, 1990)*

JAKABFFY TAMÁS

Nappali ház

A Nappali Ház május végén megjelenő, 92/2. számának tartalmából:

Szentkuthy Miklós: Augustinus olvasása közben
Beszélgetés El Kazovszkijjal, valamint Beöthy Balázzsal és Pereszlényi Rolanddal
Andrási Gábor és Peternák Miklós esszéje
Kemény István prózája
Kukorelly Endre, Kovács András Ferenc, Tasnády Attila versei
Emmanuel Lévinas tanulmánya

A Nappali ház a könyvesboltokban és a galériákban kapható.
Előfizetési cím: 1399 Budapest, pf. 701/330.
A régebbi számokat az Írók Boltja (VI., Andrássy út 45.) árusítja.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

PETRI GYÖRGY versei 481
MÁNDY IVÁN: Egy Csehov-figura *(elbeszélés)* 484
BERTÓK LÁSZLÓ versei 488
TANDORI DEZSŐ: Szabadiskola *(6. Jékely-kettős)* 491
TAKÁTS GYULA versei 504

*

NAGY ANDRÁS: Hotel Viadukt *(kisregény, I.)* 505
KOVÁCS ANDRÁS FERENC versei 519
VARGA BÁLINT: Karácsony New Yorkban *(elbeszélés)* 521
VISKY ANDRÁS versei 525

*

MEZEI ÁRPÁD: Rippl-Rónai *(esszé)* 527
KÖRNER ÉVA: Emlékmű az állhatatlan eszménynek *(Pauer Gyula Szépségminták című munkájáról)* 532
BALASSA PÉTER–SÁRY LÁSZLÓ–VARGA LAJOS MÁRTON: Csak a mű érdekei *(Zene és irodalom kapcsolata Sáry László munkásságában)* 535
DEMÉNY JÁNOS: Hamvas Béla leveleiből 547
BACSÓ BÉLA: Egy-hangú írás két könyvről *(Solymosi Bálint és Szijj Ferenc köteteiről)* 550

*

KABDEBÓ LÓRÁNT: Árkádia távlatai *(Takáts Gyula költészetéről)* 553
SZIGETI CSABA: De dignitate amoris *(Petri György szerelmi költészetéről)* 562
SZIRÁK PÉTER: Közel s távol *(Marno János: A vers akarata)* 571
FÁY MIKLÓS: A végzet hatalma Sinopoli szerint *(Verdi operájának lemezfelvételéről)* 573

1992 JÚNIUS

KÉPEK

PAUER GYULA: Szépségminták (1985-1991) 534, 549, 561, SÁRY LÁSZLÓ műveinek kottái: Psalmus (1972) 536-538, Variációk 14 hang fölött – John Cage-nek – (1975) 540, Öt melankolikus ének [IV.] (1981) 542-543, Kánon a felkelő Naphoz [a kánon a hatszólamú kidolgozás nélkül] (1981) 545

A Jelenkor Kiadó készülő könyvei:

Kaszás Máté: Lázregény
megjelenés: 1992. nyár

Radnóti Zsuzsa: A próféta színháza *(tanulmány Füst Milánról)*
megjelenés: 1992. nyár

Milorad Pavić: A tüsszögő ikon *(elbeszélések)*
megjelenés: 1992. nyár

Vasadi Péter: Mindenki aranyat sejt *(versek)*
megjelenés: 1992. ősz

Az eltört korsó *(Szlovén esszék)*
megjelenés: 1992. ősz

Zalán Tibor: Kívül *(versek)*
megjelenés: 1992. ősz

Roland Barthes: Szerelmes beszédtöredékek *(esszé)*
megjelenés: 1992. ősz

Végel László: Újvidéki trilógia *(három regény)*
megjelenés: 1992. ősz

A könyvek (a korábban megjelentek és az előkészületben lévők egyaránt) postai utalványon megrendelhetők, illetve előfizethetők a kiadó címén (7621 Pécs, Széchenyi tér 17).

Kérjük, az utalványon tüntesse fel pontos címét, irányítószámát, a hátoldalon pedig a megrendelt könyv(ek) címét!

40,– Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXXV. ÉVFOLYAM 6. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

Szerkesztő
GÁLLOS ORSOLYA

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BERTÓK LÁSZLÓ, CSORDÁS GÁBOR,
MEDVE A. ZOLTÁN, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Baranya Megye Önkormányzatának lapja.
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/36-803),
a Művelődési és Közoktatási Minisztérium,
valamint a József Attila Alapítvány támogatásával.
Felelős kiadó: Csordás Gábor.
Terjeszti a Magyar Posta és a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó.
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,
Lehel u. 10/A – közvetlenül vagy postautalványon,valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadónál.
Előfizetési díj egy évre belföldre: 440,– Ft, külföldre: 1200,– Ft.
Megjelenik havonként.
A szedés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadóban készült.
Sokszorosítás: Molnár Csaba nyomdája, Pécs.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

Az 1992. ÉVI ÜNNEPI KÖNYVHÉT Baranya megyei megnyitóját június 5-én 18 órakor tartották Pécsett, a Művészetek Házában. Az est vendégei *Lengyel Péter, Krasznahorkai László, Márton László* és *Tüskés Tibor* voltak. A megnyitót a Baranya Megyei Könyvtár, a Pécs Városi Könyvtár, a Művészetek Háza, a Magyar Írószövetség Dél-Dunántúli Csoportja és a Jelenkor rendezte.

*

JELENKOR-ESTET rendezett május 8-án Kolozsvárott a *Korunk*, 9-én Marosvásárhelyt pedig a *Látó* szerkesztősége, *Bertók László, Csordás Gábor, Csuhai István, Lengyel Péter, Márton László* és *Parti Nagy Lajos* részvételével. Az esteken *Koszta Gabriella*, a Pécsi Nemzeti Színház művésze működött közre.

*

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG június 18. és 20. között Pécsett, a Művészetek Házában tartja vándorgyűlését, melynek témája József Attila életműve. E program keretében 18-án 20 órakor mutatja be *Köztetek éltem* című műsorát *Sólyom Katalin*, a Pécsi Nemzeti Színház művésze és a *Szélkiáltó-együttes*.

*

A PÉCSI KISSZÍNHÁZ tagozataként megalakult az első magyarországi hivatásos Horvát Színház – jelentették be a társulat budapesti vendégszereplésén a Várszínházban, május 8-án, Ivo Brešan *Paraszt Hamlet*jének horvát nyelvű bemutatója előtt. Május 7-én Sárdy Erzsébet és Eörsi István fordításában vitték színre a darabot; mindkét előadást *Bagossy László* rendezte. Jevgenyij Svarc *Hétköznapi csoda* című zenés mesejátékát, ugyancsak *Bagossy László* rendezésében, a Budapesti Kamaraszínházban játszották. Ugyanitt adták elő Max Frisch: *Biedermann és a gyújtogatók* című darabját; az előadás rendezője *Mikuli János* volt. – A társulat nyári műsorán, Pécsett, a tettyei romoknál Márton László *Achilles* című darabját mutatják be *Czeizel Gábor* rendezésében július 11. és 13. között. A *Paraszt Hamlet* horvát nyelvű előadása július 4-én és 5-én, a magyar nyelvű 18-19-20-án látható. *Bagossy László* állítja színpadra angol nyelven a *Pillanatkép egy bolygóról* és a *János vitéz* című előadást, az amerikai Creative Response, illetve a Peace Child International Europe és a Pécsi Kisszínház közös produkciójaként. Az Anna-udvarban Hašek-Bednar *Švejk* című darabját játsszák június 26-tól. A rendező *Pavel Hekela*.

*

KIÁLLÍTÁSOK. *Egészen kis tájak – 1992* címmel fényképművészeti kiállítást rendezett májusban a Small Gallery; Gerlóczy utcai termükben *Krasznahorkai László*, Pécsett, a Perem Galériában, majd Miskolcon, a Missionart Galériában *Lugosi Lugo László* nyitotta meg a tárlatot. – A szentendrei ART'ÉRIA Galéria kiállítása június 12-től július 5-ig tekinthető meg a Pécsi Galériában, ahol július 12. és augusztus 23. között a XII. Országos Kerámia Biennálé anyagát mutatják be. – A Kisgalériában június 5. és 28. között *Lovas Ilona* textiltervező, július 3. és augusztus 23. között *Gulyás Gyula* szobrászművész kiállítása látható.

*

FESZTIVÁL '92. A Pécsi Szimfonikus Zenekar II. nemzetközi zenei fesztiváljának nyitókoncertjén *Beethoven* IX. szimfóniáját adja elő a Pécsi Szimfonikus Zenekar és a Magyar Állami Énekkar június 25-én a Bazilikában, *Misura Zsuzsanna, Takács Tamara, Daróczi Tamás* és *Kováts Kolos* közreműködésével, *Howard Williams* vezényletével. A július 5-ig tartó rendezvénysorozaton többek között fellép a budapesti Szt. István Bazilika kórusa, a debreceni Kodály Kórus, a Pécsi Kamarakórus, a Pécsi Egyetemi Kórus, a svájci Winterthurer-Klaviertrio, a Zengő Együttes, valamint magyar és külföldi énekes és hangszeres szólisták. A gazdagnak ígérkező zenei sorozat helyszínei a pécsi Bazilika, a Pécsi Nemzeti Színház, a Művészetek Háza, a Csontváry Múzeum és a Palatinus Szálló Bartók-terme lesznek.

*

PANNÓNIA KÖNYVEK. A Baranya Megyei Könyvtár sorozatának két újdonsága *Morvay Gyula* Az öreg kőfejtő című novellaskötete, valamint *Bencze János* Önkéntesek és árulók című kisregénye.

PETRI GYÖRGY

Elégia és Értekezés

Szeretnék zsugorodni mostanában.
Jobb, ha az ember aktívan csinálja,
ami amúgy is történik vele.
A halálvágy a kompromisszum-készség szinonímája.
Csökkenni önmagában véve se rossz:
az ember elfér
baby-kenguruban, sportszatyorban, urnában.
Kevesebb nehézséget *okoz.*
Bár gravitálni kénytelen. De ez
Newton úr számlájára megy.

Leginkább és végsősoron
önmagammá csökkennék.
(Magamba csődülök. Összemegyek.)
Se közösség, se párt, se testület, se kaszt.
Csak adni magam: ami vagyok, azt.
Sőt még inkább: adódni. Lenni a
dobókocka bármelyik oldala.
Nem fordulat, csak perdület.
legyen! Puffanjon úgy, ahogy esik. Mindenkori Gerade-so-Seinemet
úgy fogom fel, mint magamagam aleseteit.

Szeretnék végigmenni
a „minden testnek útján" (P. Gy. boulevard),
csak előtte még főznék
egy jó zaftos marhapörköltet,
meg egy-két porcot, mócsingot megenni,
és előtte a pörkölthözvalót
(lábszár, s ha netán: szívgyökér, ökörfarok) megvásárolandó
sétálni ebben a
(talán utolsó)
tavaszban veled, veled, veled.
(Da capo al fine)

Gyergyó-presszó, '92. március 7.

Hommage à Wittgenstein

„Worüber mann kann nicht sprechen, darüber man muß schweigen."
Drága Ludwig, Mesterem, Tanult barátom! Mondd, nem végső filozófiai pofátlanságnak szántad ezt a sírkő súlyú 7. tételt? Ha valamiről nem lehet *beszélni, akkor értelmetlenné válik a hallgatás tiltó* parancsa. *Valamit megkövetelni vagy megtiltani csak akkor értelmes, ha a címzett személynek* hatalmában áll *választani legkevesebb két alternatíva között. Szóval, mi is ez? A metafizikai maffia* omerta*-törvénye? Tarkón vagy szívtájékon nagyon is átél..., pardon halható következményekkel? Hogy mint filozófusok a mélyértelműség szakadéka fölött táncolunk a logikai pengeélen? Mindenesetre eléggé* beszédesnek mondható a hallgatásod. *Azt nem merészelem föltételezni Rólad, hogy ezt a szembeötlő (igaz: nekem 25 év után ötlött csak a szemembe) logikai hibát ne tudtad volna eleve?*

Választ nem várva
síron inneni híved
Petri György

P. S. Ha összejöttök, add át üdvözletem Platónnak, Descartes-nak, Kantnak, Fregenek, Saussure-nek, Polányinak.

Regénycímek

Kibúvók és kényszerpályák
Éldegélések és halogatások
Libagágogás és kuss
Psszt! és gőgicsélés
Rabok és gályák
Kötél és általi
Entweder és Oder
(a két nagy excentrikus
helyett:
Weder és Noch.)
Lába és közkegyelem
Ön és a fegyelem
Kierkegaard és csirkekór
Tubi, tubi és/vagy not to be
Remény és sóder

Smaragd és encián
Cicc, cicc, cicc és cián
Zaub és Erberg (jiddis beszély)
a $\begin{matrix} H \\ L \end{matrix}$ *és a lányka*
Búvópatakok és egérutak
Dichtung und Wahrheit *
Hol latyak, hol a fagy.
Tudom, néha ragyog is, néha vakít,
nem engem ugyan,
máshol, mást, valakit.
Különben is, J. W. ezek túl nagy szavak.
Esteledik — ez kedves;
de lassan éj lesz — ez már unheimlich.
Jönnek fel a csillagok,
az ember közben ásít.
Így jutunk el vakulástól látásig.

* *Mind a kettő elmaradt.*

Budapest, 1992. március 10. körül.

Egy Csehov-figura

Szeretettel Csorba Győzőnek

Egymás kezét fogták, ahogy körültáncoltak a réten. Táncoltak és énekeltek. Az ének egyre halkabb lett és a kezek lánca is megszakadt. A kezek elhagyták egymást. De a fiú nem engedte el azt a sima, puha kezet. Közelebb húzta magához. Közben halk, kissé csúfondáros nevetés. – Össze akarod törni? Igen, talán össze akarta törni.

Csakhogy a lány keze eltűnt. Minden és mindenki eltűnt. És mintha soha nem fogták volna egymás kezét. Mintha soha nem énekeltek volna.

Egy áporodott szagú ágyon. Talán valaki odahajította. Hogy mindjárt el is feledkezzen róla.

Azért még nem kelt fel. Talán ismét megjelenik a társaság. Kört alkotnak. Megfogják egymás kezét. És megintcsak felhangzik az a dal a rózsáról.

A fiú már el is kezdte.

Egy rózsa körül táncolunk, egy rózsa, rózsa, ez lesz a dalunk...

A fiú énekelt.

A többiek pedig meghallják. Akárhol is vannak, meg kell hogy hallják.

Csakugyan?

Ezt a fáradt, kopott hangot?

Felnézett.

A szürke, szállodai szoba, ha lehet, még szürkébb. Egy meztelen kar lógott le a másik ágyról. Tartozik még hozzá valami? Vállak, lábak? Vagy teljesen magára maradt? És majd ha bejönnek takarítani... Nem jönnek be takarítani. Apa soha nem ad borravalót. Lehamuzza a takarót, a párnát. Elhajítja a szivarvéget. Parizert és sajtot hozat a Rózsival. Csak éppen elfelejti kifizetni. A szobát is elfelejti kifizetni. Most pedig meglépett. Az egyik karját ittfelejtette. *Majd leadom a portára.*

Hány óra lehet?

Kit érdekel!

Ez végképp eldőlt azon a bizonyos vasárnap délután. A Királyok Királya után. Ahogy egy darabig még a Bodográf mozi előtt ácsorgott. A képeket nézte. Várkonyi Mihály, mint Pontius. Várkonyit Cecil Bé de Mille fedezte fel. Igen! Igen! Maga Cecil Bé!

Barbara La Marr Mária Magdolna szerepében. Valahogy olyan mély részvéttel nézte a fiút. Most szépen hazamész, kedvesem, és előveszed a latint vagy a németet. Holnap ugyebár hétfő. Ez kétségtelen. És az is kétségtelen, hogy se a latint, se a németet nem veszem elő.

Nincs iskola. Se holnap, se holnapután. Soha többé. Hiszen már úgyis hosszú hetek óta hiányzok. Apa egyébként mindig igazolja. Apa mindent igazol.

Fiam influenzás megbetegedése miatt...

Pázmán tanár úr vészes gúnnyal meghajtja a fejét, ha olykor megjelenik a katedra előtt.

– Üdvözöljük a ritka vendéget!

Pázmán tanár úr felolvassa apa igazolását. A tanár úr készül erre. Ó, igen! erre a hatásos felolvasásra. Sikerre számít. *És a siker bejön.*

Az osztály vonít a röhögéstől.

– Influenzás megbetegedés! Influenza! Influenza!

Hát ebből elég.

Az a nyomasztó érzés úgy estefelé! Különösen vasárnap este felé! Hogy holnap azért talán mégiscsak... Na nem! Itt döntés született. Valami olyan döntés...

Lehet, hogy nem is apa fekszik abban az ágyban.

Hiszen egyszer felmerült onnan valaki. Mintha sötét hullámok vetették volna ki. Éjszaka, igen. Mondhatni, az éjszaka kellős közepén. Egy félkopasz, kövérkés alak. Oly fáradt, kimerült. Egyik kezével a sötétben tapogatózott. Egy széket keres? Meg akar kapaszkodni valamiben? Közben olyan kásás hangon. Kásás hangon, de valahogy mégis szigorúan.

– Van már nőd?

A fiú felült. Nem tudott felelni. Megint egy kérdés, amire nem tudott felelni. Csak bámult arra az árnyalakra.

Apa hangja a szoba mélyéből.

– Idefigyelj, Tuta! Én úgy kirúglak...

– De drága Gyulám, én csak arra szeretném figyelmeztetni a Jancsit...

– Én pedig arra szeretnélek figyelmeztetni, hogy egy pillanat, és repülsz innen!

– Ennek a gyereknek sose lesz nője!

– Ne féltsd te ezt a gyereket!

Tuta még motyogott valamit. Elhallgatott. Szétfoszlott.

De a kérdés még benne a levegőben. Van már nőd?

Valamilyen bágyadt fényfolt jelent meg a falon. Lecsúszott a padlóra. Szétfolyt.

Még nem biztos, hogy felkel a nap. Egyáltalán nem olyan biztos.

Barbara La Marr miért húzódott be abba a sziklás üregbe? Ja persze, a bűnei! Meg kell bánni a bűneit. Dehát miféle bűnei lehetnek? Lebontja a haját, letépi magáról a ruháját. Miért? Miért? Talán ha behúzódnék mellé... Nekem mindent bevallana. Nem faggatnám, de mégis...

Lerúgta magáról a takarót.

Felugrott.

Úgy maradt az ágy szélén.

Egy sárgafedelű könyv az asztalon.

Julius Caesar.

De bello Gallico.

Hogy került ide? Tegnap még nem volt itt. Vagy csak nem vette észre? Talán nem is Caesar a szerző. Nem lehetett ideje ilyesmire. Hiszen azok az örökös háborúk... És Caesar mindig a légiók élén. Mikor írt?

A harcok szünetében.

Milyen a harcok szünete? Rövid és fenyegető. Bármely pillanatban megszakadhat.

De mégis... Ki csempészte be ezt a könyvet? Maga Caesar. Az író és hadvezér.

Beszaladt a Hotel Adriába.

Rózsi éppen takarított. Az ablak nyitva, kirázta a rongyot az utcára. Caesar föléje hajolt. Rá akart verni a fenekére? Egy gyors mozdulattal letette a könyvet az asztalra. Azzal eltűnt.

És most a fiú is eltűnik.

A séta! A nagy reggeli séta!

A Margitsziget. Az csak természetes, hogy a Margitsziget az első!

Séta a sétányokon. A ködbevesző fák között.

Elmegy a szállodák mellett. A nagy szálló és a kis szálló. Talán be is kukkant a portára. Hiszen oly előkelőek és oly otthonosak. Talán szobát is foglaltak a számára. Mondjuk a kis szállóban.

Ki nyitotta ki a mosdó csapját? És ki zárta el éppen az utolsó pillanatban? Még néhány csepp, és a víz kifolyik a padlóra.

A vizet nézte. Azt a gyanúsan homályos vizet. Mintha valaki már megmosdott volna.

A mosdó szélén elvékonyodott szappanmaradék. Megérintette. Száraz. Teljesen száraz. Lehet, hogy a víz már néhány napot töltött a kagylóban? Belenézett a mosdó tükrébe. Az a sovány, nyúzott arc nem adott választ. A kifeszített tenyere belecsúszott a vízbe. De éppen csak egy pillanatra. Majd elhagyta a vizet, még mindig úgy kifeszítve. Mint aki nem méltó rá, hogy igazán megmártózzék. A víz bágyadtan csöpögött az ujjairól. Legalább könyökig meg kéne mosdani. Csakhogy ezt a lehetőséget már elmulasztotta. Vagy mégis kezdjen hozzá? Vetkőzzön le legalább derékig?

Dehát mikor öltözött fel? És hogyan?

Egy macska hosszan elnyújtott nyávogása a kövek közül.

Bemászott a kolostor romjai közé.

Szentek szálltak körülötte. És akiket még nem avattak szentté. A boldogok.

A pályaudvar.

Beül egy üres kupéba. Tíz percre. Esetleg egy órára. Kibámul az ablakon.

Átszállás a bécsi gyorsra.

Megint egy másikra Párizs felé.

Berlin, Bréma, London...

A sínek között mászkál.

Az utcán mászkál.

Felbukkan a lányok csapata.

Friedmann Magda, Garami Vera, Bencze Zsuzsa és a többiek. Rezeg a mellük a matrózblúz alatt. Táskájukat az oldalukhoz szorítják. Mintha egy gyereket vinnének. Vigyázva, sosem lóbálva. Beszélnek, nevetgélnek. A fiú köszön. Senki se köszön vissza. Friedmann Magda egy pillanatra ránéz, de még csak nem is

biccent. Ez a fiú kimaradt a gimnáziumból. Nem is érettségizik. Baka lesz. És egy bakának már nincs esélye. Semmi, de semmi esélye.

Magda egyszer séta közben szembefordult a fiúval.

– Fáradt, ideges arca van a doktornak.

– Milyen doktornak?

– Asztrov doktornak a Ványa bácsiban. Sokat iszik, de megment egy erdőt a pusztulástól.

– Mit mond?

Magda, mintha a fiú minden vonását külön tanulmányozná.

– Olyan ködös a tekintete. Ködös és szomorú. Mint a doktornak. – Pillanatnyi csönd. – Nézze meg a Ványa bácsit, ha adják valahol. Vagy olvassa el. Megvan magának a Ványa bácsi?

– Nincs meg.

– Majd kölcsönadom.

– Kösz, igazán.

A lány megérintette a fiú kezét.

– Magának is olyasféle az arca, mint Asztrov doktornak. Csehov-figura.

Csehov-figura.

Ezt soha, de soha nem hallja többé senkitől.

Mint a tölcsérben a golyó

Ki tartja össze, hogyha szét?
Mint a tölcsérben a golyó.
Hajtja a saját kerekét,
és egyre mélyebben a szó.

Fogja, ami megfogható.
Ereszti neki, ami még.
Mintha a gravitáció,
de külön bolygó, külön ég.

Mintha sehol a közepét,
s ahol éppen, ott lenne jó.
Mintha addig érne a vég,
hogy egy bújó meg egy hunyó.

S mert vissza nem fordítható,
körről-körre ez is elég.

Mintha a levegő velem

Beszívni és benn tartani.
Újra beszívni s újra benn.
Mintha egy szárny dobogna fenn,
s kicsit a plafonnak neki.

Az égboltnak szorítani,
hogy mégse olyan hevesen.
Eljátszani, hogy két lebeny.
Figyelni, ahogy fékezi.

Érezni, hogy ütései.
S hogy efféle a végtelen.
Ha úgy veszem, ahogy veszem,
már nem is annyira veri.

Mintha tudnék segíteni.
Mintha a levegő velem.

Tehát megérzik a kutyák

Tehát megérzik a kutyák.
Pedig én nem félek. Azaz...
Bulldog, komondor, korcs, kuvasz.
Jönnek, mintha uszítanák.

Valaki búzlik rajtam át?
S mint forró vizet a kopasz?
Vagy nem is számít, hogy ki az?
Csak megy, megy össze a világ?

Tényleg, mitől félek? Ki lát?
Csillagok? Fogak? Behavaz?
Ötvenhat nyár, ősz, tél, tavasz?
Ki ordíthat itt akkorát?

Ördögöt a falra? Dehát?
Ha tagadom, nem ugyanaz?

S orrán-száján ömlik a rost

Órült malomkövek, ha most.
Két önmagam között, ha én.
Ha eldobom a papirost.
Ha csak úgy a másik felén.

Ha a malom mint őrlemény.
És ugyanaz marad a koszt.
Jaj istenem, jaj mennyi fény.
De ostoba, aki kifoszt.

De irigylem a sok okost.
A szeget mindig a fején.
Egyik kever, a másik oszt.
És egyre több lesz a szegény.

Beleöntik a tetején.
S orrán-száján ömlik a rost.

Mint a végtelenben a fék

Keresztben az úton, mikor.
Szélétől széléig, ha még.
Csak amíg megmozdul a por.
Belép a szemembe az ég.

Mint a végtelenben a fék.
Egyszerre itt és most, ahol.
Kicserélni a kerekét.
Hallgatni, hogy a vize forr.

Készülődni, hogy eltipor.
Megsimogatni, hogyha szép.
Érezze, hogy rajta a sor.
És nem igaz, hogy nem elég.

S hogy én is tudom a mesét.
Hát ne hazudjon annyiszor

Szabadiskola

(6.) Jékely-kettős

Itt talán majd arra a tanulságra jutunk, hogy valamiképp mégis ezt kell, ezt „érdemes": csak a jót mondani... micsoda öreg tétel!

Micsoda öreg könyv ez itt velem...

... eredeti Jékely-példányom, 1957-ben vásároltam az egyetemi ebédpénzemből, amit az édesanyámtól kaptam, de nem jártam étkezni, a menzán összesen egyszer voltam öt év alatt, egy leves után otthagytam, nem tudom, miért, igyekeztem már akkor minél többet magam lenni, holott nagyon jól megvoltam másokkal, most a kölni M. utcában, tegnap, ahogy a Springer-fogadóirodába be, onnét ki, tanácstalanul és határozásképtelenül, miközben legjava esélyeim úsztak el, miért, aztán beleugrottam valamibe, egy emlék alapján, el is szúrtam, küzdhettem, hogy nullára feljöjjek... aztán, miért, mint Jékelynél az apa-elégia, az apáé, aki gót piacok ködein jár, s a Halál kerülgeti, ők rettegnek, de a vaskapu ki nem nyitható, a levél halomba gyűlt előtte, sokszor éreztem így, Szpéró, Samu, Éliás, Poszi etc., annyi levél gyűlt halomba a kapu előtt, hogy ki se nyithatom, látszólagos világcsavargó, a házból nem megyek ki valójában, nem is vagyok itt, szédelegtem haza, gót piac, kölni karácsonyi-piac, miért kellett fokhagymás krumpli-pufit ennem, az undorító szaga vonzott, jaj, én rossz tudósító, a fehérrépa az nem fehérrépa volt Dortmundban sem, ezt még a Szép Ernő-dolgozathoz, hanem ez akrumpli-pufi, éreztem lassan, baj jön, már az Akác-soron hánytam, itthon nyakig láz volt a fejem; lejjebb szín vacogás: el voltam hagyva magam által is, tönkretéve, hánytam a mosdóba, megkönnyebbültem, bevettem egy-sor-gyógyszert, elaludtam, most nem az add föl, add föl! jött hajnalban, mert meghúztam a moseli bort, előszedtem a gépet, az öreg könyvet, megnéztem, egy kutya-vers, majd mindjárt, de meg egyáltalán, micsoda boldogság a Ruhr mellett, egy idegen, félig fűtött manzárdban, moseli mellett Jékelyre ébredni, Thyssenek, Mannesmannok és Klöcknerek „árnyékában" arra a semmi öröklétre, mely a miénk – akik így írunk, akikről írnak –, és ez a „szűkreszabott, haszontalan öröklét", mely a költő feje fölött kis fényben pislog, hogy Jékelyt idézzem tovább is, és így lehet – hát kinek, ha nekünk nem? – bevallani, hogy a félreírás igenis vall, arról, hogy – Kafka: – „te igenis egy nagyon rossz, rossz író vagy, ilyesmi, a tollam, a fogadótoll, meg kellett volna tennem vele *Simsam*ot, harmadik lett Hannoverben, csak oda kellett volna csellengeni egy pálya parkjában az adott totóablakokhoz, és megtenni *Simsam*ot, másnap látom, harmadik lett, olyan mindegy, *ez* is a költészet, hogy *Simsam*mal és más miéinkkel „elintézzük", a kis öröklét-fény villódzásába nem tartozik bele okvetlenül semmi jól elintézett világi üzlet?, nem tartozik bele. „Szegény kutyánk, be egyedül maradtál", olvasom ezen a hideg reggelen itt, „az árva villa beton küszöbén..." Vala-

mi kényszerű elhagyás, nyilvánvalóan, s tovább, a legfájóbb épp a vigasz: „Jön még azért egy-két vidám napod..." Manapság különösen érzékeny vagyok a „még" egy-két vidám napra, mert semmi jót nem látok magam előtt, s akkor ma reggel az add föl, add föl! helyett ez az ajándék, a tökéletes vers-szépség formájában: a katartikus erejű Jékely. A szépség katartikus hatása az ő vers-anyagából: „a hegytetőn fütyülve jár a csősz, / avar között rigópár kergetőz, / s mégegyszer felszáradnak a padok!" Megráz ez a felkiáltójel. S a „mégegyszer". Többször nem, többször talán semmi nem, talán a Hosszú Koporsó pályáján is tegnap láttam a Springer-iroda képernyőjén a legfantasztikusabb versenyt: 2000 méter egyetlen egyenesben, s a közvetítő is bemondta, csak az angliai Newmarketben van ilyen lehetőség egész Európában, a képzelhető leghosszabb egyenes-táv... s mik a képzelhető távjaim, mire? Nem, hát annyi mindent írtam Jékelyről, most „elmegy" az, hogy arról próbáljak beszélni, hogyan hat rám elemi rezonancia-erővel a verseiben meglévő – mondjuk így – bánat. Nem jó szó.

Sosem akartam elfogadni, hogy „minden – hasonlat". Nem, hát nekem a gombfoci nem volt az, a koalák nem voltak azok, a madarak se, de most a lovaknál elismerem, ez már hasonlat, s – milyen kínos lehet nekem a sok kényszerű időzés, milyen sajnálatos az önmagam egészség-becsapása, ahogy föllelkesedem, valaminek nekivágok stb. – itt arról lehet szó, hogy Jékelyre is olyan távozó-félelemből nézek, vissza, mondjuk; s mert semmiféle távozás lehetősége nincs meg, a feszültség, melyből ezek a szabadiskola-darabok is íródnak, olyan már, hogy magam is kínosan érzem magam: milyen nagyon rosszul, rosszul vagy önmagad őszinte kifejezője, ezt mondja minden igyekezetem. De hát itt van akkor ezen a még nyolc órakor is sötét reggelen Jékely, itt ez a versszak a kutyáról, hogy: „De az éjszakák mind lidércesebben / törnek reád. Fogy, fogy már a vigasz. / Hideg vackodban felfelvonítasz, / ha álmodod, hogy nyugszol az ölemben." Hányszor idéztem ezt! Csak így a deres-fagyos erdőszélen haladva a városközpont felé is, és kicsit másképp: mintha álmodnád, nyugszol az ölemben. Tegnap volt egy *Thunder Star*... nem is tudtam volna elképzelni, hogy „megszólít" engem, Szpéró nem „mennydörgés", de aztán, hogy bejött harmadiknak, megértettem: tender, azaz gyengéd is lehet a félrehallás, meg hogy a Tandori Csillaga. Csak jártam a M. utcán föl-le, a szél havat kergetett, mint a kutya-elégiában... s akkor most, mielőtt reggelizni mennék, az utolsó szakasz, ez a nagyon szép – remélem, senki nem emel kifogást, hogy nyolc körül gépelek itten –: „Vonítnak az ijedt komondorok, / az almafák fehér csontváza csattog: / a zúzmarás Halál kullog alattok / s hószínű fogsorod rávicsorog." Kullog – mi múlik ezen a szóválasztódáson...! És micsoda jelenetezés ez a fogvicsorgós. Benne vagyunk, mondom, minden igyekezetünkkel, automatizmusunkkal, egészségünkkel, a belénk-tápláltakkal, a lehetetlenségünkkel, a reménytelenségünkkel; az add föl, add föl! legtermészetesebb és szent ellenjátéka ez, körülbelül a lehetőségeink legőszintébben bevallott teljese – aztán nem tovább. De ez, de ez – igen. Enélkül nem. Ha már. Nem is tudjuk a többit.

Ahogy jöttem ezzel a könyvvel – ide –, főleg erre a versre gondoltam: „Az oktalan, dühödt távolodásban / minden mi földi immár oly kicsiny" – de nem is erre, hanem: „– Aki siratni akarja hazáját, / utazzék tőle minél távolabb"; igen, s e távolságban így szól ő, Jékely, mintegy árbockosárból világoknak, nagy vizeknek: „Magyar költőnek némaság a sorsa, / szavát itt még Isten sem érti meg, / s ha néha mégis hallszik monológja, / álmélkodnak tornyok, hegyek, vizek"... igen, olykor

ilyen álmélkodás volt, ha jól megnyestem *Marquis de Coq*-ot és *Partagast*, *Sam Grandchamp*-t... de talán ha jobban ahhoz szokom, hogy szavam – lásd Ottlik: a néma gyerekről, aki igenis akarná, hogy anyja értse a szavát – értik, nyilván másképp... Szó: lásd = pénztárca (is). Igen, én a „siratni" helyett ezt mindig „szeretni"-nek hajtogatom magamban, és ez sarkalatos kérdés – nem azért, mert Jékelynél is nyugodtan állhatna ott e szó, nem, hanem hogy én ezt a Jékely-versszépséget, ezt a telten fájót, ezt a merő múlékonyságot idéző megörökítést, ezt a körüljárható ürességünket miért szeretem oly rajongva immár vagy másfél évtizede, vagy régebb óta is, hát ennek több oka lehet, de az egyik feltétlenül az, hogy igenis bennem ez az érzet, ez a havan-akkor-hát-miért-nincs, és nem is az, hogy a boldogsággal –?! – állandóan telve kéne lehetnünk, meg hogy folyamatos lehetne, ami stb., stb., nem, de hogy legalább evidenciát sugározna ez a már-rajtunk-kívüli... az, ami kapcsolat-jellegűen „jó" etc., de nem, erre hiába vársz, bármibe kezdesz. *Tristar, Balzer* – pedig a Balz: az a Samu és az Éliás udvarlása –, *Starter*, pedig benne a „star" szó, s most épp Szpéró jegyében lehetnél „boldog", lehetnél evidenciacselekvő: nem, itt magad rontod el, miattad-valamiért nem lehet úgy az, aminek úgy kellene lennie. *Az ő hangja*, ez az iméntiekhez kapcsolódó Jékely-darab, annyi mindent elmond erről. S tanúsítja, persze, a költészet létjogát: hiszen a költészet épp ezeknek a parlag-közel maradó gondolatfutamoknak a meghaladása és megváltása, az olyanoknak, mint az enyémek voltak itt imént. Ó, épp a már idézett *Tengerparti elégia* mellett áll. A költő édesanyja „szól" – a fiú képzeletében, vagy hát... –: „Most már a hold / is begurul szobádba, / feléd hajol, / bús arcodat nem érti és csodálja: / Mért e panasz / a pálmás tengereknél? / Mért nem vagy az, / mikor olyan boldog fiú lehetnél – ?" De ezt a beszélő sem akarja folytatni, ezt a kérdéskört, ez önmagába zárul vissza, s ő ne tudná...? Csak nem érti... de tudja. A vers forma-elemi tartalmai, a sorok rendszeresen visszatérő lüktető-szaggatottságának megannyi gondolatháttér-impulzusa, ezek együttesen és összefonódva mind: pontosan sugallják, miről van „szó". S mi lehetne a befejezés: a mindennapi érintkezés közhely-nyelve, egyfelől, és valami messze még a mindennapokat meghaladó evidens szeretet túlját is túlzó: „Aludj fiam; / itthon mindenki jól van. / Ma biztosan / találkozunk éjfélkor fent a holdban." Miért nem vagyok boldog, hogy ma – s nem is „legalább", hiszen a sugalmazás így is teljes – képernyőn látom St. Cloud-t, hogy ahol annyiszor jártam – és ez is mily csoda, hogy annyit, s hogy egy Ottliknál látott kép mutatta nekem St. Cloud-t először igazán, akkor még ez is –, ugyanolyan, a hely, a furcsa, kicsit trapézos nagy pálya egyik sarkában az acélzöld ellenőrtorony, alatta a gesztenyefák csoportja – ó, mennyire a Jékely városmajori gesztenyefái voltak azok mindig nekem! előcsomagoltam a kosztomat, leültem borommal egy padra, és alibiztem, éltem „az életet", örültem, hogy még nem kell futamról futamra határozni, mert határozni én annyira nem szeretek, néztem az eredményjelző táblát, a háttérben az elhúzó autóforgalmat, és ezt most mind viszontlátom, miért nem vagyok „boldog fiú"? Nem vagyok, nem vagyok, nem bírok az lenni – aztán megint nagyon az vagyok, az vagyok, már magam is vigyorgok rajta, tudom, hogy – látszólag ok nélkül, de hát ennek nagyon mélyen ott vannak az okai, dolgok, emberek – vége lesz az egésznek, valamit tenni kell akkor ellene, az se ér hosszan túl sokat, és akkor még egy olyan ostobaságból eredő rosszullét – a fokhagymás ízétől – jószerén isteni kegyelem, erős történés, végtelen felé végesbe kiröpítő testi közérzet, és fáradtság, nagy fáradtság, ahogy egy-egy

ilyen végigcsinált, magamat-végiggyötrő nap után csak fekszem, fekszem, megérintem az idegen falat, fejem alá gyúrom a párnát, kint sötét van, az erdők lekopnak, a kertes utca deres és kihalt, az ablak túlján a cserepek bádogborításán ott folyik ki a víz, amit a romladozó csapból eresztek, vizet iszom, a csap forgatófeje lejön, szerencsére működik azért, sosem voltam az, aki bármiért is szólni szeret, talán valami „arisztokratizmus" ez, hogy inkább megdöglöm, de nem adom fel azt az elképzelést, hogy a dolgok jól vannak – és ha érzem, hogy nem – így éltem! –, akkor azokról a dolgokról én „lexikálisan" még csak tudni se akarok, és – mondjon aki-amit akar – még öntudatos is voltam ebben, és csak azt tartottam megalázónak, ha bármi módon kénytelen voltam úgy tenni, mintha engem a „dolgok"... de nem folytatom. Szóval, nem szólnék a csap miatt. Mármost Jékelynél, erre is most jövök rá, inkább az örök dolgokról volt szó, milyen érdekes, a lelkünk hatalmas hullámzásairól, kis gyarlóságairól, s ahogy amaz egész mindennapivá közelül, ez utóbbi meg oly szépségessé magasztosul, s nem úgy, hogy ez bűvészi mutatvány lenne. Elromlott csapokról, hajnalban kihajított csavargó-gyerekekről stb. Jékelynél nem sok szó van. Talán azért is került ily közel hozzám ő, a kifejezés lenyűgöző szépség-evidenciáján kívül, mert úgy írt a maga ügyeiről, mintha egyéb se lenne a világon. Holott hát dehogy élt ő így... magam akkor már inkább... mondom, ez is közelített engem költészetéhez ily elemies erővel... csak lírája mintha egyetlen nagy stilizáció lenne, ahol ugyanakkor minden nagyon konkrét, csak a konkrétságnak már egy elvonatkoztatottabb, révültebb, szinte hihetetlen szintjén. Az *Éjfél* még Szpéró madaram életében őrületig kedves, sokat idézett versem volt, s mondhatni, ma, hogy földi kapcsolatunk nincsen – e madárral –, nyugodtabban nézegetem a vers szakaszait: s főleg a végét: „Ki mondja meg, mi lesz az illatoddal? / Én nem hiszem, hogy eltűnjék veled. / Talán végső szívdobbanásra, loppal / kivál hűlt testedből, s illa berek, // mint lila füst lebeg a parkon át, / városon át s künn egy domb hajlatán / lelkem csak utána veti magát, / akár a nagy lepkék egymás után..." Hanem hát ilyet magam sem gondolok komolyan, hisz' ha „van" ilyen, akkor a Samu veti magát a Szpéró után, vagy az Éliás, és csak vesse is, magam – mint Jékely *Futballisták*-versében az a „bolyongó, dérütött pasas" – eltűnődve dőlök a kapufához, így megyek Maisons-Laffitte parkján át, kuporgok a tribün lépcsőjén, hallok „mély dobzenét", vagy Dortmund nem-füves pályáján halálos csendet a mozgás közepette; s minden úgy „mágnesez" magához, miközben pedig a meglétemnek azzal a részével, mely ezek szerint megfelelően kötődne, mindig másutt vagyok kénytelen járni, vagy ha jelen vagyok, végigtépelődöm a kimért időt, s akkor a futamot lecsengetik, s kimegyek az utcára, vagy elhúzódom a park valami fája alá, és mint Kafka figurája a cirkuszban, de egyáltalán nem azért, mintha a világi történések rossz mikéntje oly nagy gyászra vinne, hanem mert a magam feletti kétségbeesésen még mindig nem jutottam túl, fejem két öklöm közé szorítva ülök, vagy ha nem is így, hát erről van szó.

Most akkor Jékely költészete az ily kedélyt vagy feledés gyönyöréig villanyozza, és mintha földön túli teret adna neki, ahol mindenek ellenére van ő, vagy pedig ily vallomásokra készteti oly tárgyban, melyről – épp a líra kettős-szerepével megstilizálva –, érzi, más alkalommal mukkanást ejteni nem merészelne. És mert nagy boldogság itt a manzárdban Jékely költészetével foglalkozni, s mert pár dolgot tőle bővebben szeretnék idézni, és az különös öröm lesz, és meg is fog vigasztalni – ameddig! –, most élvezettel hagyom abba ezt az írást, nekivágok a városnak, még

nem tudom, miért, kimegyek talán a szabadkikötőbe, végignézem a karácsony előtti utcákat, belábalok a fogadóirodába – ma van St. Cloud, s Kölnben az ottani bukmékernél észrevettem: a falra Maisons-Laffitte esélyújságjai helyett a St. Cloud van kirakva, a dec. *kettő* helyett a három... s ennek ellenére nem jöttem rá, hogy a nagyszerű és általam is rég ismert *Maquette*-et kell megjátszanom, szinte ordítva súgta pedig – jó eredményei mellett –, hogy: *„Ma – kettö...!"* Hát ez vagyok. Ez? Mi...?! Meg kell várni az estét. Ma délben döbbenek – ?! – rá, milyen nap van: Pipi Néni, vak madarunk halálának 3. évfordulója. 7 és fél évet élt nálunk, alkalmasint 8 és fél évet a világon, a szeme világa már nem volt meg, mikor hozzánk került... Jó élete lett, biztonságos, meleg környezet, örök kaja... ismerte a legfontosabb szavak hangalakját: „Pipi Néni, a sajt... Pipike, a kruuuu-mpli... Pipi, a rezgőfűű...", s ment, ette, amit betettünk neki a kalitkába. 8 és fél órát haldoklott a kezünkben. Jékely: „Egykor úgy fogsz aludni lenn a porban", másolom most alkonyat után, ahogy hazatértem, „emlékestől, mint egy keleti város..." De ezt Szpérára is mondhatom! Samura...! És ma láttam, „léhaság" jeligére: vasárnap fogadhattam volna a mülheimi pályáról, távba, *Simsam*ra, és mellette *Charlet*-re, egyik kedvenc lovamra, bejöttek mindketten placcra... de hát már lezserkedtem... vagy én nem tudom, mi van velem. Valami túl sok volt. „... amelyről már Isten se tudja, hol van. / – Amivel úgy csodáltad a világot: // a szemeddel mi történik a földben..." Ezt Pipiről nagyon nehéz elhomályosulás nélkül kérdezni. Egyébként lóban ő *Baron Ippi, Santa Ippi*... a híres *Prince Ippi* leszármazottai. A gelsenkircheni Aral-kupára csak azért nem mentem ki jókor a nagyhét – Baden-Baden – előtt, mert Samunak, Pipi nagy barátjának születésnapja volt. Mint most kiderült, Samu utolsó e-földi születésnapja. Otthon maradtam. Ez így jó. S ma? A Jékely-nagy-hang szólt hozzám a duisburgi Springer-irodán: „A te szemed sosem pusztulhat el. / Mint drágakő, úgy fog csillogni zölden / arra, ki egykor ott reája lel." Hát... Mennyit gondoltam ma Jékelyre e vers okán. Lötyörésztem Duisburgban – költészet! hatása! összefüggések, így! –, vártam, hogy a tévén közvetített nap, St. Cloud-é kezdődjék. Aztán kezdődött. Három futamban keservesen ki kellett hagynom, akiket fogadtam volna. Nem éreztem őket igazán...! Pedig volt *Eliade*... azaz Éliás! De nem, gyenge volt a késztetés. Akkor jöttem rá, kinéztem én a második futamban egy *Bhayllios* nevű lovat; apja *Hellios*. Nyert, irtó pénzt hozott. Ő volt Éliás! Akkor megint vigyázni kellett. S a negyedik futamban szántam el magam játékra. Itt is az utolsó pillanatban adtam le szelvényem. Az volt az eszme, hogy a champion, D. Boef valamit azért fog csinálni ma. És volt egy ló, *Torreya*, akinek a nevén nem messze mehettem, de az anyja – !! – neve *Black Pearl* volt, Fekete Gyöngy, és ez: Pipi. Igaz, neki a szeme Fekete Mocsaracska volt inkább... mégis. Nagyon vigyázni kell az ilyen kabalákkal... össze kell jönnie a ló jó eredményének, a zsokénak, a te megérzésednek... és *Torreya* csaknem nyert, fotós második lett, jó helypénzzel. Akkor a Boef-féle *Bimbit* ellezserkedtem, nem játszottam, és mire a következő futamra visszaértem, már csak az eredményjelzőn láthattam azt is, a hatodik futamban mi lett: nyert *Un Ange Passe*... istenem, Angyal Suhant Át... s már egy *Angela Arcangelica* nevű lónál „kerestem" a Pipi-vonatkozást... mert a feleségem, akiben ez az egész lovazás inkább mély ellenszenvet vált ki... ő Angyalkának is hívta Pipit, bizony... hát Angela... nem, de győzelemre bejött *Un – Une? – Ange Passe*, Angyal Suhant Át... és nem is rosszul. Szóval, ezek a dolgok vannak, az *Éjfél* című vers körül, a költészet ilyen gyakorlatian van benne az életben... és megnézném,

nem a gatyája menne-e le pár ilyen fogadónap után sokaknak, akik Jékely verseit, mondjuk, nem érdemesítik figyelemre, vagy a fogadás „Angyal-Suhanását" megvetik etc. Most becsukom az ablakot, rettentő rég jön rám a hideg... de bár a fogadásokkal lennék ilyen nemtörődöm – ?! jó lenne!? – és merész, mint pl. a tegnap esti rosszullét után ma jól-létemben a megfázás veszélyével... megyek, igen, becsukom manzárdablakom, és akkor valami nagyon szép, nekem kedves Jékely-idézettel folytatom, minden összefüggés nélkül; és még elmondom most, amit e líráról ma úgy gondol / kodtam: hogy szépségének teltsége mindig a fájóan kemény illúziótlanság terméke, ám a fájóan kemény illúziótlanságot messze is söpri telt szépségével... tehát az ide-oda majdnem tökéletes példája, és ezért felelhet meg némely kedélynek... s ezért lehetséges azt mondanom, hogy most azoknak, akik e dolgot szeretik, minden kommentár nélkül fogok, kis bekezdésekre osztva – s míg agyon nem fázom, ablakot csukva! – idézeteket sorjáztatni.

De hát... ó. *Un – Une – Ange Passe...* ettől nem szabadulok. Hogy „suhan át", nem olyan volt-e, mint ahogy idéztem azt a parkot, várost, ahol „lelkem csak utána veti magát"...? Drágakő, zölden... valami ilyen ló is volt... apja v. anyja neve, legalább is. A költőség nem médiumság? Szpéró nem a legszuverénebb domíniumomba küldött-e vissza? Nincs-e igazuk azoknak, akik óvnak: már nehogy az „add föl, add föl!" elvét – „elvek...!" – a lovak dolgára is átvigyem. Mi maradna akkor, kérdik. Napra nap, persze, mást hoz. A Jékely-költészetnek ez a napra-napmás eleme oly evidens volt nekem elejitől! S ahogy hirtelen, Krisztinavárost-bebolyongva, hirtelen így tud szólalni: „Roxán, én meghalok. A céltalanság / tuskója koponyám behasította; / a seb zeng rajtam, mint fekete kotta". Ó, ember-létünk, hogy ilyenkor ily szép hasonlatokra még ráérünk...! „... Minek, minek e könnyező halandzsák –" Szóval, ezt maga Jékely is tudja. Ő ne tudná?

De hát, ha már „ó", jöjjön ez. „Itt lakott..." Ez a vers kezdet-címe, s az következik, hogy „látod, Kosztolányi". És milyen különös-mélyen Jékely ez, a mély, bízó, komolyságos Jékely, a mindenféle felszíne alatti: „Meg fogunk még itt sokszor állni!" Istenem, miféle ember lehetett, aki annyi mondén múlandóság-tudása mellett ily biztos tudott lenni pár biztosnak-fontos, igaz dologban! De hát: tovább. Most nem tudom, azért, nem kapom-e magam, s villamosjegyet nem váltva, nem megyek-e vissza, épp Jékely hatására, a fogadóirodába, hogy – ha játszani nem is – nézni egy kicsit nézzek: nézzem Európa egyik legkiválóbb ügetőpályáját, Vincennes-t, a parkban, a nagy erdőben, mely oly Jékely Zoltánt idéző nekem mindig... s ahol ez az öreg könyv, ha írni nem is írtam róla, többször velem volt már patak mentén, fák alatt, didergő jéghártyás vizű tó mellett, melyen úszóhártyáikkal vizimadarak totyogtak, néha bezuttyanva... talán fogom magam most, s mint ő mondja: „Kezdhetnénk valami szeánszot", elmegyek, pénzem visszaveszteni úgysem akarom s fogom, a városközéppontba, Vincennes éji, Szpéró-csillagfényeit nézni, az ál-gyémánt-tündöklést a fekete műsalakon. Megyek.

Menjek? Mikor ilyeneket másolhatok itt, ha már csillag: „Kék csillagát" – *Séták a Zugligetben* – „sziklaszín bükk alatt / hetykén lengeti már a télizöld: / alatta nagy barlanglakó vadak / csontvázait morzsolgatja a föld..." Talán a „hetykén"-sor, írnám valami másféle, irodalmi elemzős dolgozatban, még nagyobb, alapvetőbb, mint a „kozmikus-féle" kép. S e fák...? „... most csak azt várják, hogy fahegybe szálljon / s csirippoljon valamit egy madárka..." Ma egy ló anyja nevét így néztem: nem „ciriappe"-e. S milyen részletesen valóság-ismerő-hű Jékely: „... a csitri

hang végigfut a sudáron / s nagy csontvázuk lent zúg-zeng mint a hárfa..." Ha irodalmias dolgozatot írnék, *felhívnám a figyelmet* paránynak és óriásnak emez összefüggésére, mit a költői szem élesen lát. S még pár versszak részletezi ezt az ellentétet. Lehet, ám az is Jékelyhez illik – ez az időbehatárolás-esetlegesség nálam –, hogy csak ma érzem így, de az utolsó szakasz roppant nagy csöndű váltása egészen dermesztő. Minden „mondénság" ellenére, ami benne van – s persze, magam az ily *valórt* inkább csúcsra értékelem, ha igazi! –: „Míg a hegyek egy-két centit lekopnak, / addig mi ötször-hatszor meghalunk. / Tesz-vesz minket a sors, próbál, rakosgat / s kicserél végképp, ha megunt." Csak közbevetem: és ez a szent látszat- és-valódi naivitás...! Éltetőnk tudhat lenni. Tovább: „Torkukszakadtából azért kiáltnak..." – figyeljük a részletezést! – „... a hegytetőn nagyot az emberek, / mert azt hiszik, ha ők halálra váltak, / hangjuk a sziklában tovább remeg." Csak ezen az egy példán elő lehetne sorjáztatni minden Jékely-összetettség, Jékely-áttételezettség alapsémáját. Elképzelhetetlen, hogy komolyan higgyen ilyet valaki... És elképzelhetetlen, hogy ne higgyen komolyan, mikor ilyet ír. S ezzel létköltészetet művel: a létezőnek kérdéses értékelhető-voltára, felismerhető-voltára mutat, nem is akarván; hiszen a teljesen hiteles megszólalás-hang összetettségét úgy példázza, hogy mintegy a velejét vonja kétségbe a dolgoknak itt épp a dolgok szíve-veleje... az alkotólagos elem pontosan a megalkotás jogosságának kétségbevonója tehát... igazat szól magas fokon úgy, hogy semmi lentebb-szinten nem volna védhető sem a jogosság, sem az igazság s rang.

Un Ange Passe.

Járom, csak úgy, a duisburgi utcát, a mülheimi lankát, vagy csak a nagy pályaudvar alsó, söröző-bodegás „alagútját", s minden további nélkül Jékely-sorok jutnak eszembe: az életemre, vagy még csak nem is arra. S onnét ez a kettősség is, ami a Jékely-sorokban van, abból: hogy a végsőkig teltre-fájóra-édesre fogalmazva *se* tudjuk... és még azt se, hogy mit kéne... ahogy Kosztolányi mondta, hogy ez a „titkos élet" vajon mit akar tőlünk. Ez van benne, mondom, az igazi „nagy Jékely-hangban", mely korántsem *bel canto*. Ahogy ezt írja: „Üvegcimbalmos tücskök muzsikálnak", vagy: „Kertünkre illat-mézet trombitálnak / kórusban a pilledt petúniák", netán: „... fújjátok ránk illatos harsonátok! / Akkor úgysem fújhatjátok tovább, / amikor majd sírunkon trombitáltok." – nem hangulatok ezek, s épp ez a nagy „titkos" bennük, miként tud elemi rétegekig hatolni az érzékletes világ csorbítatlan eszköztárával. S ahogy – ez az örök, korai halál-motívum nála, mely alighanem a felfokozott életre-érzés fájdalmasságát rejti-tárja – *Napfürdő a temetőben* című verse a gyengédség e hallatlan képével kezdődik, a ráhajoló figyelmével: „Kinek szívéből nőtt e satnya fű / s kinek szeméből nőtt itt ez a másik, / melyen most koslató bogárka mászik / s olyan, mint egy német kezdőbetű..." S hogy „ki merészelné e fűszálakat / megmarkolni s kirántani tövestül?" Aztán, ahogy ma reggel a szomorúság, az elszomorítás még itt is elér telefonon, valami csüggedtséggel ülök vissza ugyanehhez a géphez, szinte csak ráhajtanám a fejem, s valóban, hogy „minek" csináljam, miféle „keretben" képzelhessem el mindezt, annyira kizökkent az életem, érzem, s akkor ez a telt teljesség hogyan illik hozzá – valami becsapottsághoz, rendezhetetlenséghez... de hát ahelyett, hogy az utcákat rónám „ezzel", micsoda végső kapaszkodó mégis, hogy Jékelyt folytathatom, azt a Jékely-dolgomat. Még a *Napfürdő*...-ből: „Csak lengjenek, csak üzengessenek, /

mindig akad valaki, ki megérti, / hogy miről is hagyatkoznak a régi / gyökérfoglalatú szívek s szemek..." Furcsa, hogy ezt én megszólításként idézem magamban mindig: csak lengjetek stb., éspedig úgy, hogy rá is nézek valamikre, vissza is gondolok valakikre. És ahogy most Jékelyről írok, ez is olyan, mintha a múltak utolsó üzenete volna. Mennyit, mennyit meséltem „róla": erről a régi könyvről, az ebben foglaltakról... s hogy nekem ez mit *jelent*... és most hirtelen mintha megannyi mód más konstellációba kerülne az életem, s nemcsak a meglétem, nemcsak a rejtek áramok rétege, de a legbanálisabb szint, s ez valami ronda fájdalom-tömegbe. Ide száll föl az a bizonyos füst, mondjuk: „A völgybe szárazlevél-égetés / kék füstje alkonyi széllel csatázik...", és az *Apátlan éjszakák* e sorai kétfelől is közelítenek: „És akkor sorra kiejti nevünket, / hadd tudják meg az idegen falak, / s úgy gondol ránk idegen ég alatt, / mint kik időben is nagymessze tüntek." Mintha még hihetném, nevemet így ejti ki valaki – úgy aztán mégis ki?, kérdezem, hogy az add föl, add föl! luxusát a csüggedettség valóságosa váltja fel, nagyobbára nagyon is konkrét okokkal –, vagy, ami biztosabb, én ejtek ki neveket így, legfőbben madárszeretteimét, most emberre nem is akarok gondolni. Ó, hát persze... Jékely, Szép Ernő... de költészeten kívüli névre tényleg most senkire. Ebben a versben vannak a gót piacok ködei, s az, hogy a Halál érintgeti ott a távol-járót, a visszavágyottat. De furcsán fogok ma Auteuil-re játszani! Majdnem az egyetlen kapaszkodóm lesz... igen, ahogy tegnap azok a nevek jöttek... az Átsuhanó-Elsuhanó Angyal s a többi... vajon ma milyen mód adódik, megkapaszkodni? Mert csak ennyi kell, valamivel több, mint hogy az utcákat rovom, hogy se itt maradni nem bírnék, se hazamenni nem vágyom... vagy csak az a bizonyos csigaház, de az álmok rosszak. S itt van, ebben a versben, hogy: „Ilyen nyugtalanul csak az aludhat, / akit messziről nagyon-nagyon szeretnek". Ezt én csak Szpéróékkal tudom elfogadni, és ha úgy – ha *jól* vigyázok, lásd a „jól siess"-t Kosztolányinál –, igen, ha így veszem ezt is, ahogy tegnap már játszani bírtam, lassú kivárással, kitartóan a kihagyások s a könnyelműség-elkerülések közepette, ezt nem is szabad másképp hinnem. Sosem gondoltam volna, hogy egy mülheimi manzárdszobában fogok úgy írni Jékelyről, hogy valami mód végképp magamra maradok e dologgal. Korán van még nekivágni. Az *Új évezred felé* című verset veszem elő inkább, azt, ahol ez áll: „Sok könyvünk méltatlan kezekben eltűnt – / s hová lettek alakunkról a képek?" Épp ez az, e képek itt bolyonganak szerte-köröttünk, s valósabbak, mint megannyi állítólag fontos – mint a legfontosabbnak hinni mert – kapcsolat. Valami ilyen csoszogással mennék, megyek majd, a Mülheimer Strassén az avarban, az erdőszélen, és ahogy az az alak, a pasas a kapufához dől, így nézegetek majd bármit. Különös az is, hogy Jékelynél mintha az igazán – az alpárian – tragikusat kivédené, felismerhetetlenségbe, eldönthetetlenségbe burkolná a fájdalomszépség végletessége. Bár a *Galambok* nagyon egyértelmű: „Akkor voltam én is a legszegényebb, / mikor galambot tartottam sokat; / s akkor voltam mégis legboldogabb, / amilyen nem leszek, bármeddig élek." Ezek a szépség-sorok nem takarnak el semmit: „A kék magasság ánizs-illatát / éreztem rajtuk, ha vállamra ültek." Így most *Topstern, Simsam, Hellios, Un Ange Passe, Positano*... Ám a zárókép, az, ahogy búzával eteti ő e madarakat, ilyképp végződik: „hálásan símogatják égi szárnyak / szegény, boldogtalan fejem.". S talán ebben alig leheletnyi csak az önsajnálat, nem, ez objektív képnek hihető – igaz, csak „egy Jékely-költészetben" állhat meg.

Aztán ahogy az egyedüllétről, mint egyedüli-lét-következményről, így tud

szólni a városmajoros versében: „Lézengek a fasorban, gyanús árnyék, / vasárnapos embertársak között..." És a *Tücsök* című vers különösképpen megérint most. Persze, antropomorfizálás a költemény alapja: mert „Valamiben csalódott?... Elmerülnek a boldog / napok az idő kéklő tengerében." De a húros kis lélek panaszszava emlékként megmarad: „őrzi hangját a fű, a fa, a kő". S a költő odaadna „egy évet" az életéből, ha egy éjszakán át így zenghetné csontjainak – ! – s vérének bő – ! – szomorúságát. És akkor – boldog illúziója! – megszólítja szerelmesét, akinek állítólag úgy fájna ez az ének, „mintha tücskök százai zengenének". Nekem itt a személytelen tud csak közelivé válni ma – most már –, az, hogy „melyekre már leszálltak őszi párák". A szórendet is észleljük! És hogy, akár valami hihetetlen élő-élettelen, horroros térben: „szíved mélyén ragadnék feketén, / mint pincefalban, hol nem jár a fény, / kapaszkodó, nagykörmű denevérek". De boldog érzés lehetett, érzem. S mert azért mégis „irodalmi" ez az előadás, megemlítem: figyeljük csak a részletek érzékletes pontosságát, fontosságát egyáltalán: a nagykörmű jelzőt. S de jó lenne stilizációnál többnek gondolhatni ezt: „Költő szívét már gyakran összetörték / édes nők, erre bizonyára méltók. / S az egy napon rájött: mindez azért volt, / hogy e földről magasba vágja röptét." Hát... én csak annyit szánok magamnak ma délelőttre, hogy ha nagyon diderget a szabad tér, beülök a Königsstrasse elején egy csöndes – lásd Philipp Marlowe – söröző pultja mellé, és elém teszik a poharat, aztán ha kiittam, s nem fizetek, automatikusan a másikat, és egymást-soha-viszont-nem-látandó, hangulatosan, karácsony-előttiesen elköszönünk, csapos és vendége. De boldog érzés lehetett ilyeneket írni – *Téli éjszakák* –: „Egy lyuk legyen csak a szívem helyén, / benne emléked szent skarabeussa; / síri vigyázzban így aludjam én, / örökös bánatomba balzsamozva." Az a szív-helye luk! Inkább legyen jól kipárnázva, hangszigetelőn. Hát most így írok Jékelyről. Csak ezt mindig is tudhattam volna. Nem akarjuk tudni az ilyen vég-kivetettséget amiben-abban? Talán épp az ilyen költészetek, mint Jékelyé, ezek is segítenek illúzióinkban/hoz, s talán jobb is, ameddig – s amikor aztán megint s megint – nem akarjuk hinni a rosszabbik nézetű valót.

Nem tudok manapság hinni e mindennél szebb sorok személyemre-igazában: „Amint kószálok a budai kertek / között az alkonyatban egyedül, / bizonygatom: a régi nagy keservek / szívelszorító íze édesül..." Vagy oly messze távolodott bármi belső realitásomtól ez a szakasz is: „Rigóbúcsút visszhangzik a medence / vén park szívében, hol nem jár a fény; / mintha egyszer fürödtünk volna benne, / ilyen lilás homályban, te meg én, / mikor a hold kerek volt, mint a lencse." Szpéróékat pedig nem akarom belevonni ily dolgokba. Senkivel se, ezt érzem, soha és sehol. S azért, persze, mert a remény, „mint viharokra emelt nyárderű", lásd Pilinszky, „felköltözik a halálos magasba", megpróbálom abbahagyni ezt ma reggel, s este folytatni majd, hátha lesz addig, úgy az itteni életemben – ami jószerén csak *Topstern, Tristar, Llacca Sam* és társai – valami változat, nézet-lehetőség, ahonnét azt a keveset, ami még hátra van itt, bevégezhetem. Talán, míg középpontja marad, persze, a költészet, kezd ez az együttes valami „regénnyé" alakulni, ahol – még csak azt se mondom: mint Csehov-darab fucsa előadója – saját utamat követem, ellen-hiteit, vagyis az elképzelések összecsapását, azaz csöndes módosulását, meg egy-két kitekintés adódik, s ezek mögött ott az alapvetés: hogy akár ha ezek az én kegkedvesebb íróim határozták volna meg, milyen is legyek. Mármost hogy ebben az is benne van, hogy „mi van velem", az nem az ő hibájuk; ellenkezőleg, ők

vannak akkor még mindig – egyedüli bizonyságosságként. Kintről tücsök-szerű madárhangot hallok; nekivágok a napnak, még mindig messze jobban, mint a Bükkösön rőzsét gyűjtő „enyedi szegények", ahogy Jékely írja, akik így nekivágnak a télnek. Jól sem megy sorom, mindazonáltal. Nagyon aprólékos műgonddal, sok visszafogottsággal kell néznem ma Auteuil lovait, az akadályfutamokat. Hoszszas, értelmetlen tengés-lengés – gyanús alak! túl nagy halványkék farmerzubbonyomban, mely alól épp csak egy kockás flanelling – jól írom? – nem lóg ki, elázott, agyongyűrt kalapomban holmi – senkit sem akarok megsérteni – lengyel vagy délszláv menekültnek is nézhetnek. Cipőm sok-éves, tisztíthatatlan, de a szára magas, még elég jól tartja a meleget; nem tudok a *Csillagtoronyban* nagyromantikájára gondolni, inkább ilyen kis részletek járnak – járnak-e majd? – az eszemben: „Nézz hátra most: nyomaid a havat, / a friss havat eljegyezték magadnak, / még sóhajtásaid is megmaradnak. / Az árva ember télen gazdagabb!" S ahogy erre a bizarr, tökéletes – és hihetetlen! ki eszel ki ilyet? –, annyira nekem-való képre emlékezem, szinte fel is vidámít, persze, visszafogottan, óvatosság-fokig csak. S hogy „hála a csontig hasító szeleknek... kiálthatod majd világgal-egynek!" Ó, a világ... Megveszem a *Bild*-újságot, az a világ ma. Tehát újra visszahanyatlik az iménti „valami-jobb-s-több", híven.

Ahogy jövök hazafelé, aztán, este... vásárolván kutyaeleséget a „családnak", pót-Mikulásul kis pezsgőt, valami jelképeset még, megyek „haza" ide, Auteuil közvetítése után, vigyorogva töprengvén, hogy épp egy kis Szép Ernő-szerű urat sodort elémbe a sors a duisburgi fogadóirodában, s amit közösen kiokoskodtunk, azt a hármasbefutót én bőven, a sokszorosával tehettem volna meg rossz szokásom szerint; ezért is játszom olyan nehezen; nem tompultságból; hanem mert semmire se tartom, ha az ember egy bizonyos élesség alatt játszik; minek; így maradtam veretlen idén Auteuil-ben, de így nem szedtem össze „kis halak" jeligére szépen ezt-azt, vagy a közepesen komoly hármast; vigyorogva töprengek ezen, s közben másmerre kalandoznak fele-gondolataim: a *Bild*-ben olvasott mai Kinski-részleten, hogy Kinski sírt, amiért a Paganini-filmjét nem akceptálták – „túl erőszakjegyű", mondták rá –, és megint botrányokig üvöltözött, eredménytelenül, aztán ahogy vágta mégis a filmet, a sötétben is sötét szemüveget tett fel, ne lássa az asszisztense se: sír, szinte végig, na ja, mit mondjak, az egész könyv annyira minden valódi irodalmon „alul" van stilizálva, hogy regényként nem is értékelhető, mégis, ahogy a mai reggel után én is szinte sötétszemüveggel vágtam neki, értettem, mélyen, hogy így mondjam... s nekem annyi ellenjátékom sem lehet, mint amivel Kinski dicsekszik, alul-nyesve labdáját... nem hazudhatom még a lovakat sem, minden lehetőt kihagytam ma, az auteuil-i dolgokból... és a szívemet a leginkább – szomorú! – az oly jól ismert eredménytábla dobogtatta meg, a borostyánoshátoldalú... szóval, ahogy jöttem haza, este, ezt gondoltam: Jékelynél mennyire nemesen gyönyörű minden, semmi olyan kitétel – abban az időben, amikor az ő költészete alakult, nem is volt ez nálunk, mondom, nálunk, irodalmi forma: nincs, hogy „elszemtelenedik a kis szemétláda", nincs, csak hogy a búcsúzást ő nagyon szerette mindig, a költő, és „a lány" ugyanúgy gyűlöli őt, mint ahogyan előbb szertelenül szerette... az én viccem... gyengécske, de jobb, amit így a mai délután teljes „passz"-ából hazagyalogolva elgondoltam: azt a régit ti., hogy mi lesz a szemétládából, ha elszemtelenedik? Étláda! Szóval, hogy éltető, ellátó, etető... hogy ez akkor így volna. Visszatérek inkább költőmhöz. Tűnődtem azon is, miért nem

tudok olyan elbűvölt lelkesedéssel szólni, mikor pedig verseit ugyanúgy rajongva szeretem. Talán nincs *kinek* szeretnem, legvadabb képzelmeimben sem, semminő személynek, hogy így mondjam fondorlattal, e műveket, nincs ki miatt rajongjak értük? De hát, persze, marad Szpéró, Poszi, Pipi Néni, lesz majd Alíz, ha meghal... remélem, mondom „Jékelyvel", ha Alíz meghal, nekem nem kell már lennem. Mi felelne meg jobban ennek az ily-életműről-írásnak, mint egy efféle kis halál-esszészet? De hát nem is marad már hátra, az irodalmi dolgozatra hasonlító idézet-csokor – !! – mellőzésével, mint hogy kit s kit a Jékely-életmű olvasására ösztönözzek, s még valami nagyon befejezésül-illő részt kikeressek az öreg kötetből; aztán esetleg lemenjek még járni egyet, utolsó előtti estémen itt, a környéken. Mi lenne ez a megfelelő részlet? Magam is erősen izgulok, mire lelhetek majd, hogy kutatni, lapozni kezdek. Összevissza szedem: Szpérónak: „Hagyd, hogy utad lebegőn kövessem". Közben hagymaszag jön fel az étteremből itt. Olyan szép részletek vannak, szó-egybeírások, látni fogjuk: „Visszatekintőn látlak a nagyhajón..." Erre egyszerűen eleredtek a könnyeim. Vagy a *Nagy téli nap* szinte megfejthetetlen mélyű szakasza: „Gondolsz-e most régi sikátoroknak / mélyére, mely otthonuk volt s meleg / kemence-padkán áldoztak toroknak, / zümmögték a szentesti éneket, / s a tűzbe bámultak ezek a rothadt/ ruhafoszlányos, régi emberek..." Istenem, istenem. „Vígan zajlik tovább az élet" – az *Itt lakott* című Kosztolányi-verséből Jékelynek –, „csak búsabbak a madarak, / s panaszuk egy hanggal szegényebb, / de testével még gazdagabb / a föld, mely örvend, mint a vének." Mi minden van egy-egy ily versszakban. Hányféle nézet, réteg stb. De: ahogy Auteuil eredmény-neontáblájának a hátuljáról tudom, hogy borostyános: a meghalás jogához az is, érzem, éppen elég. A költészet – a lóversenyezésről mondják ezt – „dicsőséges bizonytalansága" ez. Most már alighanem abba kell hagynom, s az olvasót valóban Jékely-kötetek olvasására utalnom s *bíznom*, nem bízom benne, hogy „bírnom" is lehet. Elébb teszik elém a Königs-Pils poharat a vasút-alja-kocsmában, vagy előbb jön be *Ukir de Jemma* harmadszor. E rettentő mesterségben, gondolja meg bárki, ebben, amire emberek a pontosság kényszerének vállalásával, s minden henyeség halálos bűnének terhével – s terhekkel ekképp, óhatatlan –, e rettentő mesterségben, mint ami a költészet, most mondom, hogy talán Weöres Sándorral az utolsó penzumom teljesítem, s utána még egy „többekről" szóló dolgozatot záradéknak adni próbálok, itt az, hogy valaki oly (?) megszállottan és önkiadón, mint e sorok írója talán tette, másoknak élni próbál – hadd idézzen ez valakit máris; és tegyük hozzá, nem rang, érték felőli vélemény emelt önálló dolgozat-előadás tárgyává senkit, ráadásul Ottlikot költővé soroltam át, „miközben" nem is biztos, hogy legköltőibb művéről, a *Hajnali háztetők*ről kellően írtam, de ha nem, úgyis rájövök, s az még egy újabb lehetőség megszólalásra: gondolatjel helyett innen folytatva: ha valaki így van ezzel, talán levezekelt annyit eredendő bűneiből, hogy ezen a kora-decemberi estén bátran abbahagyhat egy dolgozatot, melynek fele-szerét sem végezte el épp most, de korábban igen, s e végső személyesség bármi fosztás nélküli bizodalmában az említett föltételek mellett búcsút vehet olvasóitól, még Weörest és „többeket" ígérvén, és születésnapjára hazatérvén, nem meggyőződéssel, de talán óvatosan is... elmulasztván ezzel a vasárnapi Krefeldet, a „Krefeldi Kületésnap" című novellát, lévén hogy ha nem másokról, társairól van szó, tulajdonképpen sokkal habozóbban szólalna meg sajátnak nevezett „művel", műben, önmagáról, mint ahogy *Newness*-t, *Dacquois*-t, *Rambranlt*-t, igen, így *Rambranlt*, megteszi, vagy

ahogy az elrontott rajt után sem játszik *Marawhára*, *Petit Sky*-ra, holott ez utóbbi Szpéróék egét idézi, de ő – e sorok szerzője – már semmit sem akarna magáról mondani, nem akarna. S nem, hogy „az esszé" oly „személyes", de: – Jékelyvel hát így, hogy a bolond is értse, mondom: végképp magamra maradtam.

De hát olyan egyszerűen sincs az, gondolom még éjszaka, az előző fogadónap és a bánat-pezsgő túl-éles álmainak egyikéből boldogan riadva „mégis a valóra", várva egy újabb, talán jobb telefonra – visszagondolván a magam hasonló rémes telefonprodukcióira; igen, azért ne *feled*jünk! –, bánkódva kicsit, vagy fejem csóválva, hogy tegnap Springernél a finom „tiszta Szép Ernő kis öregúr" miért nem volt jelzés-értékű nekem, miért nem tettem meg, nem olyan parányi téttel, mint ő, a nagyon is kínálkozó *Rambranlt-König Ulrich-Foreznier* hármasbefutót, na, mindegy, hát így, rettegve megint, túl korai gépelő- és líraelemző- és önhelyzetmérő-buzgalmam ne okozzon botrányt – ld. zaj, szomszédok –, szóval, azért ilyen egyszerűen nincs ez, ahogyan költészetté válik aztán már, hogy: „Én néked verseim ernyője alján / helyet csináltam, védjen meg korok / záporától és soha meg ne haljál..." Persze, Szpéróék porát „a föld fölfalta", hogy Jékelyt változatozzam, és a dolgok nagy és a Jékely-lírában minden követhetőmódú és követhetetlen-csillagléptékű gyarlósággal együtt is tüneményes érzelem-élhetést a világ mintha nem támogatná manapság a legalkalmatosabban. De ha már ily véglet-egyénítettség – a meglétben –, ily messze-juthatás – a költészettel –, akkor miért *e* panasz? Miért nem maradok meg én is azzal a panaszommal, ami a Pilinszkyé – hogy elevenen a csillagok alatt etc. eltemetve –, azzal, ami a Szép Ernő-féle végletes tudás, a József Attila-féle „nem-remél", a Jékely idegenbeli éje, álma, találkozása-a-holdban, miért? Ki mondta ezt valaha is, hogy nem a végső magányok egyikében lehetünk egyek a költészettel etc. ? Hogyan lehetne itt tovább árvulni, történjék bár akármi? Auteuil füve friss lesz és zöld lesz, jövőre is megújul, és a nyírt szag száll, a rögök, sárkoloncocskák repülnek, minden dobog, és egyáltalán nem az számít ott, hogy a sikereddel vagy a bukásoddal vagy-e maga. Te magad: vagy. „Önmagának bebizonyítja", írja Jékely, kiemelés tőlem, „hogy *van.*" S nem azt, hogy *hogy'* van. Ez a nagyköltészet, vagy a nagyköltészetként élni próbált élet, igen, ez mindkettőnek végső – bár esendőnek látszó, nehezen hétköznapozható – „tanulsága". (Megj.: De rossz ez a francia vörösbor, mit venni szerencsém volt!) S ha már így a világ: reggelinél újságot olvasok megint. Neue Rheinische Zeitung. Éhínség Oroszországban, nem Dior kell ott, hanem kenyér és sajt etc. És a Mozart-bicentenáriumról is van valami. Az efféle ügyek boldogtalan-mivoltát taglalja a szerző. Az agyon... és agyon... és agyon... de a zseni túlél minden rumlit. Lásd Jékely: a fej fölött kis fény formájában pislogó, szűkreszabott, haszontalan öröklét. Nem tudom, mekkora „alázattal" tudhatta ezt egy Kinski... s az „alázat" szótól kezd már viszketésem lenni, mégis... Hát Jékely nagyon tudott valamit, és nagy eleganciával csinálta – a költészet ily mikéntjét –, és amit Mozartról Wolfgang Hildesheimer mondott a cikkíró idézete szerint: kincset kapott vele az emberiség, melyet nem érdemelt meg. Kincset kapunk, ezt mondja nekem a Jékely-líra, túl minden együttesen-magányállapoton, és kérdés, csakugyan, megérdemeljük-e. Hanem hát én azt hiszem, igen. Mert ha csak a szerelmesek útját nézem, akik egymást *gyengéden* nevezték egykor szemétládának – mikor a férfi a kedvese távollétében glancosra pucolta mindig még a szemétládát is, teljes meglepetést okozván a

hirtelen támadt rendszeretetével, s könyvemben, „ha lesz könyve még egy", ilyet egy Julien Renal nevű alakról írhatok, de akár Maurynak és Mornynak, kik ugyan kemény fickók, is lehettek ilyen pillanataik, mármint szerelmesük *iránt*, szóval, mennyi alapja van még a kiborulásnak is, amikor tényleg dől-hull a szemét, amikor a szó tényleg a szót jelenti, és még rosszabbat is annál. A Jékely-bűvöletben a szó nem a szót jelenti csak, a helyzet nem a helyzetet, a szerelmi líra egyben világmindenség-költészet is, és a tájvers nem lenne ily intenzíven bármeddig-átható, ha nem beszélne az emberi ez-meg-az egyetlen menedékéről, ha nem arról beszélne tehát. Mülheim nem „Mülheim" csak, egy versenynap nem csupán „annyi", és nemcsak saját gyöngeségeink foglalata az, ha gyöngék vagyunk, s nemcsak saját erőnké, ha erősek. Ezt 1957-ben az anyámtól kapott ebédpénzek egyikén szereztem, mondom, e tudomás-forrást, és táplálékom maradt a mai napig, ez az öreg könyv, meg az újabb kiadás-változatai, és azzal az 1957-es 22 forinttal, tudom, nem rossz fogadást kötöttem. Mert – szentül – fogadás is ez, s kötés is. És mintha épp ez a „fogadalom" – vagy sejtelem – akarna megszégyeníteni: hogy „mit panaszkodsz te itten..." – igen, jön egy telefon otthonról, jó telefon jön, és hogy mennyi örvendetes újdonság is van azért, mi minden ígérkezik, s hogy kik-mik várnak. Vissza, vissza. És valami fut a szemem előtt, fut, össze; mintha a még élők és a már nem élők összevisszasága lenne ez; eggyé-jégpók-hálózódik Szép Ernő és Jékely, Kafka és Virginia Woolf, én nem is tudom. S hogy mindig, de mindig az író a hibás, de azért ne add föl, ne add föl... ha nincs is ma már, képzelhetően nincs, ez a tiszta és nagy ív, az a „városon át, parkon át", azért csak begyalogolhatsz itt a kiserdő mellett, az egyetemi kertek alatt, az Állatkertet érintve, vendéglőudvarok szebb-évszakos emlékidézésű ürességét nézegetheted, s valami nagy és visszatérő lendülettel, mely nem minden érzés nélküli, kipucolhatod még a szemétládát, nyerhetsz talán egy büszkélkednivalót én-nem-tudom-kin-min, vihetsz haza szorgalmasan krumplit, salátát az Alízéknak... csüggetegen és tanácstalanul kihagyhatsz egy hónapot is akár, majd utoléred magad a munkáiddal, egyszer te is „feltöltekezhetsz", ahogy ezt mondani szokás, valakik után ki-tudja-miféle-létrát-ereszthetsz, vagy „fájdalmadban nyomban meg ne vessz"-hetsz, mifélében, épp ezen a télen, ez időn, mikor a „Mért nem vagy az"-kérdés már végképp nem egészen jogos, már talán sosem lesz az; majd hazaérsz, itthagyod Mülheimedet ezen a december hatodikán, hazaérsz, és rájössz, egy költői korszak ér/t véget, s te éppen most vállalkoztál effélékre, Jékely valós nagyromantikájáról írni, amikor se azt nem tudhatod, mi nagy valóban, mi egy kicsit is valós, és a többi... maradjon néma csend. Vagy ha bármi, talán, az *Anteus* (1941) hangja: „Nem vallja-é" (mármint a test), „hogy testtelen a lélek / tovább folytatja ember-életét, / amint tovább zsibonganak fülünkben / hang nélkül is a meghallott zenék? / – Általad kaptam s íme, megjelentem / neked az öröklét üzenetét!" Mert talán mégis azt, azért csak azt. Ha már szólni ily kényszerűség; hogy magunkban is beszélünk.

Hová, mely mégis itt?

Csu Fu nézi: – Hová, mely mégis itt? –
És lassan a szívéig ér a gaz.
– Iszonyú völgy, hová tűnt
tükrével a halastavad? –
Asztal sarkáról és az égből
tolla alá és versei fölé
egyszerre nő a gaz…
Se tó… Még térkép se marad…
Torony tervéről se a rajz.
Magas boltjáról hull a freskó.
Talpa alatt próféta-törmelék
s bagoly reszelte rozsda…
Se völgy, torony, se tó.
Honnan mégis e van?
És benne az a fa,
melyet két ezredév közé,
mezsgyére rajzolt,
érintve se, Csu Fu keze?
Érintve se, mert tudja,
a tollán is a nincs a van.
Rajzolja mégis
egyre csak tovább,
akár a zöldbe rejtett verset,
e vanban vérző fügefát.

Hogy az ragyogjon

Csak a tél… Sehol a ház…
Kis tűz mellett Csu Fu,
akár a kártyán a vadász,
a semmiből a vanba át
és megfordítva is tovább,
lesi Csu Fu e fagyban
és a fényben azt a logikát,
hogy az ragyogjon végre
a versibe e lángon át.
A foghatatlan együtt-egész
s a végtelenből az a szám…
Lesi Csu Fu e biztos létező
tájakba mért poétikát.

NAGY ANDRÁS

Hotel Viadukt*

To Lisa

Pedig milyen romlottan kezdődött ez a mi történetünk.
És milyen otthonosan időztünk volna ebben a züllöttségben, most már ezt is be lehet vallani.

A viaduktról annyit tudni kell, hogy a Truyère völgyét íveli át, Lozère északnyugati részén, azon a tájon, amit Margeride-nek neveznek; ott feszül csaknem ötszázhetven méter hosszan, magassága meghaladja a százhúsz métert, leghatalmasabb pillérei között százhatvanöt méter a távolság. A folyó, miként a közeli falu: Garabit, nyilvánvalóan csak szerény alkalma ennek a statikai tünemények, melyben mintha mélység és magasság, fém és kő, tömegvonzás és transzcendencia intézne el valamit, némán és fenségesen, egymás között.
Útikönyvek azt is megemlítik még, hogy a nevezetes Gustav Eiffel tervezte egykor ezt a vasúti hidat, amelynek építése négy éven át tartott, s ehhez negyedfélezer tonna vasat, több tucat tonna acélt, húszezer köbméternyi fehér gránitot használtak fel; és így tovább.

A viaduktról elnevezett kis szálloda az egyik szirt magasában húzódik meg, palatetős, talán zsalugáteres gránitépület, s egyszerűségében olyasféle, amit turistáknak szóló ajánlásokban közepes komfortfokozatúnak mondanak. Egyszer, egy elfutó autóból kipillantva rövid ideig láthattam csupán; ablakai, ha emlékezetem nem csal, a névadó vasúti hídra nyílnak.
De az is lehet, hogy csal. Történetem mindenesetre erről fog szólni.

I.

Katasztrófák során, mint köztudott, az idő szövete is áthasad. Mintha megelőzné okait az esemény maga, noha a valóságban a helyzet természetesen fordított. Egyetlen pillanat nyílik meg ilyenkor, mint a szakadék, melybe törmelékként hullik, darabjaira bomlottan, a valóság egész építménye.
A Párizs-Biarritz-i járat sípolni szokott az enyhe kanyarban, mely a töltésről a hídra átvezet, s a szalonkocsik ringásába ilyenkor némi visszhangos, kopogó rázkódás vegyül, ahogy a súlyos tömeg alatt már csak fém, levegő és mélység feszül. S bár a szerelvény ekkor kissé lassítani szokott, az utasok joggal érzik mégis úgy: sebességüket fokozza ez a valótlan roham.

* A történet hősei, beleértve önmagamat, nem valóságosak. Bármiféle úgynevezett „egybeesésben" a valóság a felelős.

Néhány meglazult csavar, megbillenő szerkezeti elem dolga a többi. Mely mintha csak érvényesülni engedné azt, amire súly, lendület s mélység egyedül vonatkozni tud. A mozdony alatt elhajlik, majd elpattan a támaszaitól megváló sín és tartószerkezet, s ezt a technikai falsette-et hirtelen csend követi, igazi: halálos csend, melyben a legsúlyosabb kocsi a többit mélybe rántja; s amikorra a zakatolás hiánya fülsértő lehetne, már egymást követik a döndülések, reccsenések, omlások, s minden sikoly, melyet ez majd maga alá temet.

Azután néhány közelkép az arcokról.

Amikorra pedig por és füst eloszlik, s a Truyère újra medrében halad tovább, ismét az ég tekint be, fémek és árnyak nélkül a szűk völgybe, s bár a romok sejtetik, hogy ez másként volt mindeddig, látható az is, hogy baljós egyensúly állt mégis helyre most.

Így volt ez legalábbis a filmen.

Egy óceánparti kisvárosban találkoztam Julie-vel, abban, melyet egy filmfesztivál szokott egy héten át híressé tenni, rendre. Tündöklően és banálisan nagyvonalú volt körülöttünk minden, s ebben kívántunk elrejtőzni akkor, gyatrán persze, ha idegenségünk már az első teraszon egymásnak sodorhatott minket, ajtónállók, sztárok és fotográfusok árnyékában, szükségképpen és véletlenül.

Lapos és homályos volt hátterünk, az óceán.

És mert a banalitásból egy cseppet sem akartunk engedni, hát filmekről kezdtünk beszélgetni, vagyis hát csevegni, semmire sem kötelező idegen nyelven.

Kislánykoromban ejtett rabul, mondta; és éppen ott: a vidékemen, a film. Egy másik természetesen, valami igazi, széles melodráma, amit soha nem fejeztek be. Katasztrófa volt az is, ezért szólt számomra ugyanarról. És szemével intett az előbbi történet felé. Az effélét talán be sem lehet fejezni, folytatta azután. Akarod, hogy elmondjam?

Akarom. Az anyanyelvén akartam. És azon sem vonta vissza már a tegezést.

A Pokol, talán ez volt a címe, rendezője pedig Clouzot. Szép, szerelmi téboly története lett volna ez, semmi több, amely talán csak kissé elrajzolva láttatta volna mindazt, amire két ember, szenvedélyei mélységét megsejtve vetemedni szeret és szokott és kénytelen.

Vagy talán nem is túlozva? Legyinteni akart, de nem tudott.

Az utolsó jelenet díszletét azóta őrzik ott, Garabit-ban. Nem a hotelben persze, hiszen műteremben építették fel azt a szállodaszobát is. Serge Reggiani borotválkozott, amolyan régimódi borotvával, tudod; Romy Schneider pedig akkor ébredt, nehéz szívvel a könnyű takaró alatt. Vannak ilyen reggelek, igen, amikor az ember remegő kezéből veszi észre: eltévedt, végleg, semmi nem igaz többé semmiből; és mégis, megállíthatatlan már a lendülete; s akkor még ott van vele szemben az a tükör is.

Igen, jobb úgy; hogyha nem; többé egyáltalán nem; hiszen úgyis; éppen, mert szeretik egymást; visszhangozta a férfi, de mintha csak a tükörbeli képmás szája mozogna.

A viadukton akkor robogott át a Párizs-Biarritz-i vonat.

A vér nem alvadt meg sem a tükrön, sem az ágyhuzaton, sem a fehérneműn, sem a borotván. Többé egyáltalán nem.

Elhallgatott.

Bizonyos vagyok abban, mondta kicsit később, száraz torokkal, hogy a vonat

ezt követően zuhant a mélybe. Hiszen hogyan hihették el, folytatta egész halkan, az óceán felé; hogy fém, gránit és mélység, ilyen egyszerűen, hogy is mondjam? kompatibilis. Hogy számítások, statika és racionalitás kérdése lehet itt bármi is: pilléré és csavaré és fesztávolságé? S ha mindenütt a világon így volna is, de nem itt. Nem ilyenkor.

Az óceán fölött a távolság lassan mélyülni kezdett. Alkonyodott.

Kedves Péter,*immár hányadszor próbálkozom, s mégsem tudok felelni arra, amire te akartál, igen: az égi és földi szerelemről írott szép könyvedben, mely most is itt van, velem, elhoztam magammal, hogy legalább ajánlására válaszolni tudjak, éppen innen; de nem tudok, csak annyit: hogy amit tudhatunk, a tudás elégtelensége lehet csupán. Ez persze nem kevés. A kifejezés képtelensége ennek tünete csupán.

Aztán arra gondoltam, Péter: milyen jó is így.

Az óceánról felszálló könnyű, esti pára gyöngyvásznán zajlott ezalatt a fesztivál filmje: hibátlan mosolyok, feszülő dekoltázsok, hangtalanul sikló gépkocsik díszleteket imitáló valóságában folytatódott mozik ürügyén a színes, szélesvásznú ember-, érzés- és műkereskedelem; és lassanként az óceántól körülölelt kisváros is színes kulisszává változott.

A teraszon pedig ott emelkedett ennek az alacsony, törékeny lánynak a tája, fenségesen és esendően, melyből pedig alá akart bocsátkozni éppen, egy úgynevezett könnyű mosollyal története végén, igen, a könnyedség olyan akaratával, mely nem ismerhetett semmiféle akadályt, legfeljebb egyet: az ekként elérhetetlen könnyedséget magát.

Visszamosolyogtam, éppen jókor: ez a kölcsönös felületesség még menedéket adott, rá tudott gyújtani már, majd fecsegni kezdtünk a fesztiválról, melynek eseményei ezután segítőkészen peregni kezdtek.

Hogy hiábavalóan próbáltuk magunkra ennek az oly sokféle szerepet kínáló léhaságnak megannyi jelmezét? De hiszen ki nevezné a hiábavalóság felismerését hiábavalónak? S ez is csak később vált nyilvánvalóvá. Ekkor még jó volt rákösönteni a pezsgőt távolról, némán, a fogadás parfümgőzén és cigarettafüstjén keresztül, jó volt felületességeket suttogni a fülébe a szomszéd páholy bokrétákkal feldíszített karfája fölött, míg filmünket vetítették, mely fekete-fehér volt, rezignált, érzelmes és enigmatikus, s így a vetítés után hamar megbukott. Erről szólt azután a taps is, mely a bársonyfüggöny összehúzásáig sem tudott kitartani, erről szóltak rokonszenvező újságírók tetszetősen értetlen kérdései; voltaképpen a fesztivál szólt erről. És jó volt rásegíteni végül a kopott, pirosas kabátot Julie-re, és ez egyszerre magunkhoz tudott téríteni frakkok és keppek között, s akkor már én is elkértem a ruhatárból örökölt, kissé gyűrött, szürke ballonomat, s a két kabát olyan öntudattal távozott, szinte lebegett a vörös szőnyeg fölött, népviseletbe öltözött statiszták sorfalában, majd tűnt el a parti sétány könnyű esőjében, mintha jelenlétükkel nem akarná tovább zavarba hozni ezt a valóságnak dekorált, tündöklő, lapos irrealitást.

* A kéziratban lapszéli jegyzet.

A két kabát, nézte az árnyékunkat Julie; ahogy ott maradt a viadukton, mondta azután csendben. De ez egy másik történet volt, amit nem lehetett már megosztani.

És ez is könnyelműség volt, tudod. Hiszen két ilyen kabát súlya alatt is megroppanhat az az egész vasszerkezet.

Nem értettem, természetesen. Egy italt? ismételtem, tudva persze, hogy efféle kérdéseket nem lehet megbicsakló hangsúly nélkül feltenni, lévén a könnyed hanglejtés még arcpirítóbb. De olyan készségesen mondott igent Julie, mintha paródiáját mutatnánk be most mi annak, amit körülöttünk népes nemzetközi színész- és statisztatábor játszott, komolyan.

Ő egy barátnőjét kísérte ide, mesélte azután, aki valamiféle francia mozilapot tudósított, s együtt vettek ki a városban egy kis szobát; jót fog tenni neki, így mondta a barátnője, ha kimozdul végre, a vidékéről, azok után; de hát; belekortyolt a sűrű vörösborba, de hát.

De hát? szóltam ki a saját történetemből.

De hát az ember hogyan is ne cipelné magával mindenhova?

És akkor már a kék szemek és a lemondó mosoly elől le kellett hajtanom a fejem, igen, hogyan is, feleltem volna, de ekkor még nem akartam megérteni semmi mást, csak amire vágyni próbáltunk mindketten; így hát hadarni kezdtem, hogy én éppen ösztöndíjjal vagyok Franciaországban, meghívóim útitervmeglepetésekkel halmoznak el, eddig a Pireneusokban voltam, ezután valami másik vidék következik, most pedig ezt a filmet kísértem el, melynek forgatókönyvét egykor egy barátommal kezdtem írni, tizenegy éve, minden benne volt, érted? a vágyaink, csalódásaink, szerelmünk és szabadságunk, ez lett belőle, Istenem: tizenegy év alatt csaknem minden reményünk katasztrófát szenvedett, s ha a politikai kétségbeesés nem jelentene némi keserves enyhületet, mennyivel jobban fájna mindez.

S az utolsó korty borral egyszerre rettentünk meg akkor, hogy fájdalmunkkal kieshetünk a szerepünkből, úgy pedig hiába minden! vigasztalódás! feledés! vörösbor! és közös félelmünk mélyéről mosolyogtunk ki egymásra: nos, még egy italt?

Miért ne. Halálos csend. Szívesen.

Mint egy csekély magasságba vezető kálváriaút utolsó stációit, jártuk volna be azután egy efféle, könnyű vonzalom minden állomását: a vörösborokat már mind bizalmasabb mosolyok és mozdulatok kísérték, majd a kiskocsmából az utcára lépve a hűvös, eső utáni szél bizony mámorítóan hatott, s hogy ne kerüljünk csendünkkel sem igazán közel egymáshoz, hangoskodtunk hát, tovább, majd Julie belém karolt, én pedig vállammal akartam érezni testét, mozgását, könnyűségünket, csakhogy azt is éreznünk kellett, ahogy a nevezetes illatszereken is áthat testünk párolgása már: zavarban voltunk, igen, s mert sem a szavakban, sem a mozdulatokban, mosolyokban nem bízhattunk, tudtunk nem bízni végre! így kezdődött melegség, verejték s lehelet vitathatatlanabb kommunikációja.

Semmit nem akartunk tudni egymásról, ami lényeges: beértük utazásunk tetszetős ürügyeivel, s effélék bőséggel álltak rendelkezésünkre, így sodródtunk szépen tovább, valamiféle félhivatalos találkozásig, egy úgynevezett divatos szórakozóhelyen: egy használaton kívüli uszodában.

A betonnal kiöntött, s csempével borított sekély mélységben immár évek óta nem víz hullámzott, hanem táncosok: ők öntötték el a lábfürdő, zuhanyzók, s termálvizű medencék helyét, a trambulinon zenekar dolgozott, s a hatalmas üvegfalakon rendben gyöngyözött lefelé a párából lecsapódó nedvesség, az éjszaka belső oldalán.

S miként ez kibúvók szokása, megtörtént a találkozás is.

Efféle óvatos hevület számára azonban a zene könnyen veszedelmes lehet. Ki tudja: a tánccal nem ennek álltuk volna útját éppen? Táncunk ügyetlen volt és őszinte: egyikünk sem ismerte ugyanis ennek társasági rituáléját, s elszabadultan is kimért mozdulatait; egyszerűen a testünk szerette volna levetni kissé az ön- és közfegyelem igáját, míg szándékaink szerint csak folytatni akartuk ennek a banalitásnak olyannyira ismert, de átélni aligha tudott kalandját; csakhogy már kellett a másik zihálása, kapkodó tekintete is, nagyon kellett; s míg ekként óvatosan tartottuk volna magunkat egy induló, s mélyülő flört játékszabályaihoz, testünk már tette a dolgát, később ezt is meg kellett értenem.

De ekkor még hamarabb jött a fáradtság, s azt hittem: segítségünkre jött.

Hogy kísérjem el, megkeresi a kocsiját, elmegy, mondta hirtelen.

Végre zavart csendben léptünk ki a főutcára, melynek végén állt a fesztivál emblémáitól tündöklő Nagyszálló.

A Szakadék Nagyszálló, nézd csak, mondtam a kiürült sétány csendjében azután, mindig ilyennek képzeltem, folytattam a hallgatásunkban szinte könnyedén; no és amióta a filmfesztivál főhadiszállásán megfordultunk, márvánnyal bélelt előcsarnokában, lakosztályainak tornateremnyi fürdőszobáiban, s hatalmas hullámzó ágyai közt, mintha látni segítene mindazt, amit egyszer, egyik filmhősünk modellje így nevezett, s aminek mindez itt a következménye csak.

Az óceán fel-felcsapott a sétányra, de nem volt kibe belekarolni már.

Hogy miért mondom ezt, azt kérdezte.

Talán a Hotel Viaduktról jutott eszembe, feleltem, nem tudom, ő persze, a Lukács! az úgynevezett imperializmus korának gondolkodóiról írta ezt, éppoly értetlenül, mint igazságtalanul, meséltem tovább, és mégis, valahogy találóan: megannyi zseni kétségbeesésének kényelméről, igen, az összkomfortos reménytelenségről, melyben immár semminek semmiféle általánosabb értelem nem tulajdonítható, a vágyakozás ideje lejárt, ám a kiszolgálás jó, a kilátás remek, a berendezés első osztályú.

Csak a kocsiját találja meg, azután megy. Valószínűleg azonnal vissza, haza. Lozère-be, még az éjjel.

Hogy megbántottam-e.

A viadukt! kiáltotta, szembefordult velem, s egy egész óceán volt most mögötte, hogy szegényes megoldás persze, mondta halkabban, primitív és gyerekes bizonnyal, de mégis egyedüli lehetőség, hogy a mélységek valahogy átjárhatók legyenek, s létezhet-e nagyobb mélység, mint két ember között? s minél nagyobb a szakadék, nem szükségképpen annál merészebb-e az ívelés, nem annál rettenetesebb-e és vonzóbb a veszedelem? S mit érdekli őt a többiek kis mélysége! elfulladt. Hiszen a szerelemben, ott, igen, ott mindenki olyan, dadogott, mint az alvajáró: holtbiztosan mozog a legszédítőbb szakadék felett, ám amint meglepi a kétség, lezuhan.

Liften mentünk aztán lefelé.

Az első négy szintet hiába jártuk be persze, nem volt ott a kocsi. Julie nem tudott figyelni ebben a betonnal kiöntött, tagolt mélységben, ami a szálloda alatti parkoló volt, egyszerűen elveszett az üresen várakozó autók között, olykor számokra emlékezett, olykor kocsija melletti tűzoltóberendezésekre, liftajtóra, táblára, egyebekre, melyek nyomán, remélte, meglelheti vajszínű kis Peugeot-ját, mely persze nem volt sehol.

Segíts! kiáltott rám, a legmélyebb szintre lelépve, s mert megbotlott azonnal, hát utánanyúltam.

Hosszan tartottuk átölelve egymást; sok volt a bor, valami effélét dadogott, meggyőződés nélkül, s a szorításból nem engedett.

A számítógépes eligazító segített végül, emlékezetfrissítő igen-nem válaszok nyomán lett meg a kisautó, ám vezetni mégsem akarta, a kormányt végigsimító kezemre tette a kezét: tudod, mondta, egy egészen hasonló számítógép-programot csináltunk, igen-nem válaszokkal, ezzel a barátnőmmel, akit ide kísértem, s minden lépésemet, mely egy szerelemből nemrég kivezetett, minden lehetőségével sikerült betáplálnom, hogy akkor majd tudni fogom! pontosan! és tudod, tudod, mi lett a végeredmény?

Elvettem a kezem. Most menjünk.

Mint a százszorszép letépett szirmai. Szeret? Nem szeret?

Hazaviszem.

Lozère-be? kérdezte.

Úgy gondolta? feleltem.

Mindegy.

Akkor pedig, s mosolyogni próbáltam az emlékektől még mindig vibráló tekintetbe, mit szólna ahhoz: van egy üveg behűtött magyar pezsgőm, a bankettre szántam, de hát ott maradt a kis, tengerparti szállodában, ahol délután csak a csomagjaimat tettem le, de hogy miért ne bontanánk meg azt, ugye, bukásunk emlékezetes estéjén, s már nem is akartam leplezni mindazt a disszonanciát, ami áradt mosolyomból, hangomból, ebből a megtervezett, szürke mélységből, ami a parkoló volt, s ahol egyedüli remény a bukás ünnepe maradt.

Remek ötlet, adta vissza öntudatlanul gyalázatos kis mosolyomat, s csengő, tiszta hangján idézte a meggyőződés nélküli csábítás kínos intonációját.

És jött.

Bizonnyal létezik a félelemnek is erotikája. Bizonnyal erős kívánság fakadhat a rettegésből.

Kicsit kétségbeesettek voltunk. Kicsit siettünk. Kicsit nem voltunk már fiatalok.

Kijózanítóan hatott a pezsgő, s akkor még semmi másra nem figyeltünk, csak hogy ne is kelljen figyelni semmi másra.

Nehogy egymáshoz jussunk: ez volt az első kézszorításban. Nehogy bármi történhessék, ami komoly, ami visszavonhatatlan: így következtek érzéki automatizmusukkal a csókok; s a simogatásban sem volt még más, csak egy test, s a kezdődő felhevülésben is mindössze az úgynevezett természetes testmeleg.

Rendjén ment volna tehát minden.

Ha nem rejlett volna retteneteseb egymásratalálás éppen ebben a rettegésben. Az óvatosság ravasz, kölcsönös higiéniájában: mindent szabad, ha azt szolgálhatja, hogy egymásba hulló testünket távolról, némi viszolygással nézhessük ezalatt. Csak ennyi?

Rafinált, akart idegenségünk így mégiscsak a legforróbb vallomásnak bizonyult. Arról, hogy mennyire nincs másunk, csak éppen az, amit egymástól féltünk legfőképpen. Mástól talán nem féltenénk, mert más nem veszélyeztetné bizonnyal.

Ha akart lényegtelenségeinket közös anyanyelvünkön mondhattuk volna el, talán megmenekülünk. Hogy ennek híján szavaink nem rejthettek el, nem helyettesíthettek semmit, a későbbiekben ez is felelősnek bizonyult. Dadogásainknak, tévedéseinknek ugyan hogy lehetett volna retorikája?

Kapkodó, váratlanul teljes gyönyör következett.

Ez adott elég erőt Julie-nek ahhoz, hogy még a hajnal előtt eltávozzon a szállodából, annyit azonban mégsem adhatott, hogy Lozère-ig mehessen.

Hogy eltévedtem volna a tájain? Hiszen csak magukba fogadtak anélkül, hogy kiismertem volna magam. Rabul ejtettek persze, s ezentúl vágyakozásom tárgyává lettek.

A lepedőn, az összegyűrt takarón még ott volt ennek a vidéknek a lenyomata, kihűlőben, s az óceánról derengő hajnalban, tágasan, a mélység emlékében utalva arra, milyen magasan húzódtak vonulatai.

Ha egyszerűen szép lett volna ez a test, ez a táj, mennyivel könnyebben alszom el. De így nem. Más volt, ami szépségénél erősebben tartott fogva.

Az óceán tekintete elé engedtem a rolót, s már csaknem kelt a nap, amikor úgymond: elnyomott az álom.

Lozère.

Lozère-ről azután már reggel sikerült megtudnom annyit, valami nyomtatott turista-csalogatóból, hogy rejtelmes, vad és érintetlen vidék. Lassan elnéptelenedő terület, mint napjainkban efféle tájakkal szükségszerűen történni szokott; de erdők, mély szurdokok, savas legelők és mesterséges tavak utalnak arra, hogy szenvedélyek lenyomatát őrzi ott a föld.

Mindezt már látni véltem egy szállodai szoba matracán.

Julie útitáskáját bérelt szobájukból levitte kocsijába, de még nem indult. Előbb újságot akart venni, utóbb cigarettáért ment, s végül még valamit a Nagyszállóban akkreditált barátnőjével is közölt volna, valamit, ami nélkül nem indulhatott.

Ott akadtunk végre egymásra, hogy búcsú nélkül mégsem, hogy egy kávé mégiscsak, ilyesmikbe kezdtünk némi harsány zavarral, míg komédiaként pergett körülöttünk a fesztivál filmje, s mint a jelentős, nagy komikusok: valamennyi szereplő mérhetetlenül komolyan vette magát. Nevetésünk végre fesztelenül lehetett közös.

Kedves Péter, * azt hiszem, valójában csak belső tájak vannak. Minden igazi bolyon-

* A kéziratban lapszéli jegyzet.

gás helyszíne csak ez lehet, s eltévedni sem tudhatunk máshol. Így gondoltam legalábbis, amikor Lozère nekem Julie-t kezdte jelenteni, s valóságosnak sem hittem azt a vidéket, sokáig. S ahogy te írtál, Péter, a szerelemről szóló beszélgetéseid, tépelődéseid, s hosszú futásaid vidékéről, hát ezekben éreztem kimondhatónak azt, ami egyébként, lényege szerint kimondhatatlan maradt.

Nevetésünk sodort ki minket azután a szálloda halljából, s mert a teliholdat ígérő éjszakával időjárásváltozás is sejlett, a városka már délelőtt különös, mesés fényekkel kezdett ragyogni, igencsak hívogatóan, míg köröskörül nyugtalanul mocorgott az óceán.

Hogy ő úgyis indul, búcsúzott Julie, de hát, de hát előbb elkísér még egy sétára, s ez a megkönnyebbülés sütött át kedélyünkön akkor.

Erősen fújt a szél, és már egymásba is karolhattunk akár, s így nevettünk, megkönnyebbülten, csaknem mindenen ezen a délelőttön: napszemüvegben kószáló sztárokon, ragadozó selyemfiúkon, csónakjaikban billegő halászokon; s meg is éheztünk alaposan, hát ne induljon el anélkül, hogy ne egyen valamit: így ültünk le a tengerparti kocsma csattogó ponyvája alá, s mosolyogtunk, mint a tányérokon gőzölgő kis crevette-ek a fűszeres vajban.

Arcán maradandó nyomokat hagyott a nevetés, mintha felsejlő boldogsága fényében most ismerhetnék csak rá valóban. Rettenetes dolog a remény: ezt fonákjáról láthattam akkor.

Csakhogy a pirított rákocskák meglehetősen explozívaknak bizonyultak, nemhiába, Baszkföldön jártunk! sorra robbantak fel bontásukban gyakorlatlan kezemben, s a néma detonációk nyoma megfestette ingemet, a terítőt, szalvétáinkat. Finom mosolyával, s még finomabb ujjaival bontotta ki hát páncéljukból a kis rákokat Julie, s egyenként csúsztatta számba az ízelten rózsaszínű, rugalmasan puha testeket, s ezek után már az sem tűnt különösnek, hogy ajka az enyémmel mozgott.

A vihar hirtelen érkezett.

Pedig előbb csak sietni akartunk a ponyvák alól, hogy játszhassunk kissé a széllel! s közelről érezzük az érkező tombolás komolyságát, s a partmenti sétány épületeinek védelmébe húzódó helybeliek még láthatták, amint játékunk akaratlanul megkomolyul; akkor már minden gyökerüket megfeszítve dőltek ferdetörzsű fák a szélbe, akkor már a portölcsérek pánikjának lehettünk tanúi, amint tébolyodottan keringtek a fel-felemelkedő vízoszlopok előtt; és mi futottunk, szorítva, markolva egymás kezét, hogy a sétány alatti árkádsort elérjük legalább.

Zihálásunk emlékezett még az éjszakára.

Milyen banális lett volna így búcsúzni, ebben megegyeztünk azután. Hogy csak ne tulajdonítson jelentőséget találkozásunknak semmiféle divatjamúlt, meteorológiai kulissza, ha egyszer magunk sem kívánjuk túlértékelni, egyáltalán.

Az elvonuló vihar után kiszellőztetve, tisztára mosva ragyogott a kisváros megannyi utcája, kiváltképp a domboldalra vezetők, hát arrafelé indultunk végül. És akkor már ismét mindenen nevetni tudtunk: ahogy most szédelegtek elő rejtekükből a galambok, turisták, macskák, árusok. Csak éppen nevetésünk könnyedsége csappant meg kissé, ahogy közénk nőtt valami érthetetlen, megfoghatatlan, közös öröm.

A hegyre vezető út elhagyta utóbb a házakat, s vadul gőzölgő babérliget sarából néztünk ki a megszabadított óceánra.

Tekintetünket akkor egyszerre kaptuk el.

Jó volt, hogy egyetlen nyelven sem tudtam elmondani, amit látok, csak a sajátomon.

Szivárvány ragyogott az égen. Valahogy úgy: csak ennyit akarok mondani.

Viadukt, segített Julie.

És a templomba sem azért tértünk be visszafelé, mert bármiféle elintéznivalónk lett volna, nem, éppenséggel csak egy, útikönyvekben elhíresült oszlopsort szerettem volna szemügyre venni odabent, mint egy turista, mint egy ember; s mégiscsak volt valami megnyugtató abban, ahogy a vihar után kinyílt ég és óceán után szépen fölénk borult a koragótikus téglaégbolt.

A mélységből kiáltok hozzád, Uram.

Nem jó. A mééélységből...

A méélységből...

Nem jó.

A szenteltvíztartónál álltunk, a kórus a karzaton gyakorolt. A karmester ismét lekopogta. Akkor vettük csak észre, abból, amilyen hirtelen elengedtük, hogy mindaddig fogtuk, tartottuk egymás kezét.

A mééélységből kiáltok hozzád, Uram.

Gyötrelmesen alakult az isteni összhangzat. Így telt a délután.

Vannak helyek, melyek napról napra változni szeretnek, s ha csalóka biztonságuk már létrejöhetett, hát hirtelen fintorral más arcukat mutatják, mintha soha nem is lehetett volna másként.

Pedig a reggelinél még nem tűnt fel a kis hotelben csaknem mindent beborító, mélybordó, mintázott plüss. A kialvatlan, romlott tekintetű pincérek arcán az éjszakázás lemoshatatlan lepedéke. Az óceánra nyíló, szellőzetlen ebédlőterem falán pedig hogyan is vehettem volna észre a félobszcén rajzokat, ha egyszer mindvégig csak a vízre figyeltem?

Ám hogy Julie-vel ültünk a behúzott függönyök előtt ezen az estébe hajló délutánon, az úgynevezett búcsúpohár mellett, akkor k llett megértenem, hogy barátaim, bizonnyal jóakaratú hányavetiségből, de hát mégiscsak egy garniszálló szobáját vették ki nekem, s a közepes komfortfokozat, no meg az ablak megannyi virágcserepe ennek csak álcázása volt.

Akkor kezdődött meg a háttérben, egyenetlenül bár, az esti forgalom. Rejtett hangszórókból csordogált elő buján, lomhán, élvetegen a zene, s hozzá méltó fények súrolták a termen átkígyózó testeket, melyeket mintha csak pőre rendeltetésük felől tükröztek volna a falra feszített, anatómiai ábrázatok.

Immár késő lett Lozère-be indulni ismét, igen.

Ezután bolyongtam végre igazán a tájaidon, Julie, s ez az első bolyongás kísért később hosszú útjaimra is. Végre mintha nem kellett volna félnünk egymástól: bíztunk a szoba, a hely úgymond szellemében, s cinkos mosollyal nyugtáztuk a szomszédból átreccsenő ágyakat, a felszűrődő alpári zene kedvéért pedig nyitva hagytuk az erkélyajtót.

Mindent így akartál elrendezni azután: enyhe mámorodat óvatosan, egyensúlyozva hoztad fel a plüssel borított lépcsőn, harisnyádat keresetten ismert mozdulatokkal göngyölted le egyébként rövid combodon, s azt akartad, hogy tested kerete annyi legyen, amennyit filmekből ismerni véltünk: a gyűrött lepedő, a viharvert vaságy, a bicegő szekrény, s az oly sokat látott mosdó; nem tudtad akkor még, hogy a berendezésre rá kell ismerned rövidesen, hogy benned hatalmasabb varázs volt, mint ebben a helyben, hogy a szálló villogó neonreklámját nem tudod majd másként olvasni, csak ahogy olvastad azután.

Basznak a baszkok, mondtad még egy átcsendülő sikolyra, s olyan durván, torokból röhögtünk fel erre mindketten, mintha mi is megvédhetnénk magunkat az ő közönségességük által.

Hotel Viadukt.

A tekintetemmel, a kezemmel, az ajkammal indultam aztán a tájaidra, Julie, s teljesebben tárultak fel, mint most, a szavaim előtt; szerettem megtorpanni a sima, szép völgyek oldalán, szerettem beszívni tiszta, összetéveszthetetlen illatát, szerettem elveszni a vonzó sűrűkben, elnézni lankáit és végigaraszolni fennsíkjain; milyen kicsi is volt a tested, s milyen rejtelmes, teljes, titokzatos; s milyen jó volt, hogy nem csábított semmi más, csak éppen ez a táj, a tiéd: esendő és fenséges, melyen mindvégig elkísért a magasság illúziója, s hogy ez nem csupán illúzió volt, onnan tudhattam azután, amikor egymás mélyébe hulltunk.

Fogaim között tartottam a nyakadon viselt kis aranykeresztet, s hogy az érzékiség a kereszténység találmánya volt, annak ízét a számban már érezni tudtam.

Keserves megnyugvás volt bolyongásaim során, hogy már nem vagyunk fiatalok, hogy a hűvösebb combok, a megereszkedett bőr, a tompult ragyogás nem enged elveszni semmi másban, csak abban, ami te vagy.

Mit mondtak vajon a szomszéd szobában, amikor ölelésünk legmélyén hangosan felzokogtál? Az óceán fölött ekkor telt meg a Hold egészen. Már megfordította az időjárást, ringatózott kissé a megnyugtatott hullámokon, s hatalmas, diadalmas képével végigragyogta a kisvárost.

Erkélyajtónk, mint mondtam, nyitva volt.

Ezüstös patinával vonta be a zokogástól meg-megreszkető vidéket, elárasztotta, betöltötte az egész szobát, s megnézte önmagát a lepedő friss vérfoltjában.

Hogy ez se hiányozzék innen.

Miért nem fogtál gyanút, amikor olyan könnyedén kezdődött mindez? Miért nem menekültél el, megsejtve, hogy egymás történetéből vagyunk ennyire ismerősek?! Miért nem akartad tudni, hogy ez mit jelent?! Miért nem hagytad, hogy csak felületesen érintsük egymást?! Miért kellettek a sebeim?! Miért nem kerülhettük el a fájdalmakat, melyek elviselésébe pedig belefáradtam már egészen?! Miért nem elégedtél meg a kielégüléssel, mi kellett neked, nyers hús?! Feltárt, feltépett idegszálak?! Behatolás a legmélyebb sebbe?! Nem érezted, micsoda kétségbeesés rejtőzött itt, ha az első érintésre így pattant fel a zárja?! Nem tudod, hogy létezik olyan magány, amit tiszteletben kell tartani, feltétlenül és mindenáron, mert gazdagabb bármiféle beteljesülésnél?! Miért engedted, hogy elmeneküljek a történetemből, ha úgyis tudom a végét?! Miért találtál meg a te történeteddel, amelyikből pedig ugyanez a kétségbeesés következett?! Miért?! Miért?!

Mindez a sírásban hangzott el csupán, hiszen a sírás csillapultával érkezhetnek meg csak a szavak.

Ilyenkor érkezik meg a vérzésem, teliholdkor, azért voltam ilyen nyugtalan, mondta előbb, a még ziháló csendben.

Összerezzent, ahogy átöleltem volna, s okkal: hiszen mi mást adhattam volna neki a testemmel, mint amit egykori ölelésekben magam is kaptam, mint amiből az én történetem lett, s ami azért volt számára olyan ismerős, olyan rabulejtően gyönyört ígérő, mert egy ugyanilyen történetre emlékezett a teste.

És mégsem volt más választása, mint hogy belesimuljon. Gyengédségünk aljassága volt igazán otthonos.

Tudod, én egészen ellobbantam egy szerelemben, mondta, úgy hagytak el ezen a nyáron, pedig akkor már mindent kész voltam áldozni éppen, s ebből a legkevesebb volt kis házam Margeride-ben, könyvtáram, nagy kocsim; és hát nem lehet kétszer ellobbanni a szerelemben, ezt ugye értened kell.

Mert nagy erő kell ahhoz, mondtam bele a csendbe, hogy két ember, aki megérzi, hogy egymásnak rendeltetett, el tudja hagyni egymást, mert máskülönben minden csak elveszíthető és nem nyerhető semmi meg.

Így mondta, felelte halkan, ugyanígy; s még a bólintásaival elmaszatolt könnyek hűvöse is ismerős volt a bőrömön.

Azt hiszem, folytatta azután, átjutok ezzel a mélységeken, ahol mindaddig egészen otthonosan közlekedni tudtam, s még élveztem is a tágasságot, szépséget, veszedelmet; s ott egyszerre nem lett más, mint áldozataim, életterveim puszta technikája, s akkor zuhantam le, azt hiszem, amikor úgy véltem: ezzel bizonnyal átjutok. Hozzá.

Mint az alvajáró, mondtam. Ha meglepi a kétség, lezuhan.

Nem, nem volt kétség! kiáltotta a bőrömbe. Egyszerűen az idő telt, mintha az mélyítette volna ki hirtelen szerelmünk terét, csakhogy ettől nyilvánvaló lett az is, hogy idő létezik, hogy közöttünk is működni kezdett, akkor pedig hatalmát előbb-utóbb szerelmünkön is megmutatja, hacsak, hacsak.

Hacsak valami mással nem tudjuk szerelmünk hatalmát rajta megmutatni.

Pontosabban: valaki mással. Így mondtad. Egy harmadikkal.

Le kellett hunynom a szemem. Csakugyan így mondtam, az én történetemben.

Akire, gyalázatosan, rábízzuk azt, amit egymás között nem tudtunk megoldani, egyáltalán nem, s mert éppen ebben a kudarcunkban Isten ravasz tervének megfelelően járnánk el, hát így kényszerülünk a teremtésre, hogy áthidaljuk, ami áthidalhatatlan.

Attól kezdődően nem védekeztél a teherbe esés ellen.

Akkor mentél el tőlem, végleg.

A viadukton ott maradt a két kabát. Egy gyűrött, szürke ballon, és mellette, félig alatta egy kisebb, pirosas, melyet kulikabátnak neveztek egykor.

Súlyuk alatt mintha meghajlott volna a vasszerkezet.

A szállodai szobában üres maradt a tükör, mellette a borotvapamacs, immár örökre kimosatlanul, s még a vérfolt is ott volt a lepedőn, az örömtől és izgalomtól ugyanis megérkezett a vérzés.

A búcsúlevél ott volt a két kabát alatt.

Nem ugrottak, ezt a későbbi tanúvallomások megerősítették egyöntetűen. Ké-

zen fogva jöttek ki a hotelből, végig a viadukt felé vezető töltésen, majd át a hídon, s úgy léptek keresztül az alacsony korláton, mintha erre indulnának tovább.

Hogy keresztülzuhanhassanak az idő szövetén.

Minden szerelmes éjszaka a legutolsó, folytatta Julie, elfordulva a bőrömről, a plafonnak. A pillanat ilyenkor meghasad. Nem méltóbb hát ez az elmúlás, mondd, mint az, amit nem választasz, hanem csak történik veled? Ezen azóta gondolkozom.

Hogy végleg akartak egyesülni, effélék álltak a búcsúlevélben. Fényképmásolata látható, Garabit-ban. S családi vagy épp társadalmi akadályokat is emlegettek, de mindezt talán csak magyarázatul, a hátramaradottaknak. Mondd, mondd, felkönyökölt; lehet-e másként egyesülni, mint végleg? S a halál azután nem puszta tautológia-e csupán?

Jaj, ne válaszolj.

A nyitott erkélyajtón keresztül behallatszott a hullámok visszhangos vonatzaja. Egymásba érő, gőzölgő testünk egymásban mégis lassan hűlni kezdett, s úgy maradtunk ott, az eltelt éjszaka alján, mint két kabát.

Ne aludjunk el, kérte. Ezen az éjszakán ne.

A sötétség lassan megnyílt, néztük a hajnalt az óceánon, melyben megpillanthatjuk talán a kilátást a Hotel Viadukt ablakán.

Nézd, milyen szépek vagyunk, mondtam. Romlandóak és meztelenek a tompuló holdfényben, hát van-e ennél igazibb szépség. Ennél, ami éppen itt vagyunk.

Szép volt, igen, ott, azon a hajnalon az a két kabát, felelte lassan. Néma gyűrűben álltuk körül, mi helybeliek. Pedig mintha csak pihentek volna ott, mert fárasztó lehetett mindkét kabát számára az, hogy eltávozott belőlük a lélek. Vártuk, hogy talán felemelkednek, s visszasétálnak a hotelbe. Hiszen még élniük is lehetne. Lélek nélkül, azt hiszem, könnyebben. Az öngyilkosságok jó részét el sem követik. Egyszerűen, hogy is mondjam? életformává válik.

Nem tudtunk mozdulni, tagjaink egymásba zsibbadtak, egymásba haltak, elnehezülten.

Pedig a halál, mondta még, most már úgy hiszem, korábban bekövetkezett. Mert minden szerelmes test mindaddig pusztán két kabát, amíg nem származik szerelmükből valami, valami más. Valaki, több.

És a csend.

Értesz te engem egyáltalán? ingerülten szabadította ki elmerevedő tagjait, hogy aztán elevenebb testével boríthasson el, gyengéden. Nem, ne mondj semmit, folytatta gyorsan.

A viadukt a korabeli technika csodája volt, mondtam halkan.

Hogy ezt meg honnan veszem.

Találtam egy útikönyvet, reggel, Lozère-ről. Ez a mondat megmaradt bennem.

Mondj valamit az anyanyelveden, kérte.

Mit mondjak, feleltem a szokásos ostobaságot.

Nem, éppenséggel nem volt csoda! a csoda ellentéte volt! hadarta az arcomba Julie; technika volt csak, jellegzetesen modern félmegoldás, nem, a szakadékot egészen félreértik az efféle technikusok.

És ismét csak a testemmel tudtam volna felelni, hogy igaza van, s a tétova örömmel: mind otthonosabbak voltunk egymásban.

Mondj bármit.

A szerelemben az van, ami van.

Megpróbálta megismételni. Csend lett, felnevetett. És ez mit jelent, kérdezte. Ezt.

Újra nevetett, de már hüppögve; igazad van, nincs mit mondani, erről szólt az a búcsúlevél is, a viadukton. Jó, hogy nem értesz pontosan. Jó, hogy rosszul fejezed ki magad. Még szörnyű kiejtésed is jó.

Fel tudott végre emelkedni ezzel a lendülettel, s vitte magával a melegünket, majd az ágy lábától nézett, mintha most látna először. Vagy nem jó? kérdezte, s végigborzongott a tejüvegként ragyogó óceán előtt.

Kedves Péter, * sokadszor idézem tőled ezt a mondatot, s mindig jogtalanul. Hogy a szerelemben az van, ami van. Hiszen ezt te férfiak kölcsönös szenvedélyéről írtad, hogy ott nem létezhet semmiféle becsapás, csalás, természetadta vagy időbeli kibúvó: hogy ha a vonzalom lanyhulna is, biológiai teremtménye mégis életre kel; felületes szeretkezésekből is fogannak gyerekek.

Sőt, többségük talán így fogan.

Mégis azt hiszem: érvényesebb ez efféle hajnalokra, amelyekre előbb-utóbb igényt tarthat valaki más, aki belőlünk lett, de mégsem mi vagyunk, s aki talán éppen azért jön létre efféle éjszakák nyomán, hogy helyére lépjen annak, ami közöttünk nem jöhetett létre. Akkor nem jöhetett; vagy nem is jöhet, egyáltalán. Minden ölelés vége a még teljesebb magány, ám ilyenkor kínálja fel Isten a saját sorsát: tessék, boldogtalanok, ismerjétek meg egyedüllétem kínjait. Teremtsetek.

Zuhanásunkban angyalok fognak fel, ugye, ismert a kép: talán éppen Rilke angyalai, s mert valamiképpen mégiscsak az életünket mentik meg ilyenkor, hajlandóak vagyunk elfeledkezni Isten félmegoldásáról, hogy angyal és világ, hogy is mondaná Julie? eképpen egyáltalán nem kompatibilis.

Persze gyengének bizonyultunk. Zuhanásszerűen elaludtunk, ezen az utolsó hajnalon. Esendőségünk szégyene segítségünkre volt, hiszen álmunkban már túlzottan gyengéden kulcsolódtak egymásba tagjaink, mintha semmit abból megértenünk nem lehetne, amivel telebeszéltük ezt a szállodaszobát.

Történetünk, tudtuk már, ugyanezen a ponton hasadt el egykor, külön-külön, s ezért, éppen a hasadás mentén illeszkedett két fele egymáshoz, ilyen pontosan.

Közönyös, fehér ragyogás áradt be azután odakintről, mintha közben új filmet fűztek volna be.

Jó volt, hogy csomagolnunk kellett, szinte minden kimondott szavunkat, suttogásunkat, sírásunkat szedtük össze, s pakoltuk végre útitáskánkba, s már az sem volt titok, miért szűkebbek a táskák mindig visszafelé.

Félmeztelenül bár, de kerültük a másikat. Mint társbérlők váltottuk egymást a fürdőszobában.

Miért nem vagy te vad? kérdezte Julie hirtelen, s tenyerén megrezzent az arckrémes tégely; félek a szelídségtől, félek ennek az erejétől, félek, hogy megszelidítenél, egészen, úgy pedig félelmeim miatt téged is meg kellene hogy gyűlöljelek; tudod, tudod, milyen rettenetes ezekben a pillanatokban vonzónak lát-

* A kéziratban lapszéli jegyzet.

ni mindazt, amit kész leszek ugyanezért a vonzásért gyűlöletesnek érezni nemsokára? Nem, rettenetes dolog a remény, veszedelmes dolog minden közelség, hiszen az vezet hozzád ilyenkor, ami nemrég a legközelebbi közelségből is végleg kivezetett.

Bekopogtak, hogy kérünk-e reggelit.

Mennyire otthon voltam benned, Julie.

Az nem én voltam, csak a tájaim, talán csakugyan otthonos, meghitt, felfedezhető: tessék! és tárt karokkal homorított kissé a közönyös, reggeli ragyogásban; csakhogy miért nem tudtál akkor látogató maradni, turista, utazó, fesztiválvendég; miért, hogy azonnal az életemről van szó?

Kiszóltam, hogy nem kérünk reggelit.

Bocsáss meg, mondta hosszú csend után.

Nehéz lesz kívüled.

A tájaimon kívül? Utazz el hát a vidékemre, mosolyodott el.

Az idődön kívül. Ebben a két és fél napban fogok élni. Az volt, ami volt. Mi is lehetne ennél több, ugye.

Így könnyebb elveszíteni egymást, hidd el, mint a szerelemben, mondta, de akkor már közel volt, egészen, arckrémes kezével, libabőrösen, fésületlenül, mert nem voltál enyém, örökre tartalak, így írta Rilke, mi pedig, mert egymáséi voltunk, hátha ezért sikerül csendben, fájdalomtalanul elveszíteni most végleg egymást.

Micsoda mélység volt alattunk, csak most láthattam meg. És a koraőszi súrlófényeket a testén.

Vadul, csaknem kíméletlenül húzott magához.

Nem írunk egymásnak. Több tucat névjegyet cseréltünk ki akárkikkel ebben a két és fél napban, de egymással nem cserélhetünk. Az időt nem engedhetjük magunk közé, látod, mutatta, nem is fér ide, s nem akarom a hangodat sem hallani, telefonon a távolból, míg a közelemben egymás után hullanak le a telő időt számláló érmék, visszhangosan. Ha már nem sikerült könnyen, mint egy tengerparti flörtöt megtalálni és elhagyni egymást, akkor sikerüljön azért, mert túl nehezek vagyunk erre a fövenyre.

A szorítás végre fájni kezdett, az erőszakos közelség, a kétségbeesett erő, s így hát ebből a vadságból ki is tudtam szabadítani magam. Ott állt, sírt, kombinéban, kócosan és krémesen a szállodaszobában, mintha éppen most hagyták volna el.

Táskáját levittem a kis Peugeot-ba, a búcsúcsók lehúzott ablakon keresztül következett, merev fejtartásán még láttam: nagyon figyel most arra, nehogy valamiképpen visszaforduljon, s búcsút intsen.

Délután vonatra szálltam. S bár csak Toulouse-ig mentem, már tisztában voltam azzal, hogy ez a Párizs-Biarritz-i járat.

(Második, befejező része a július-augusztusi számban)

KOVÁCS ANDRÁS FERENC

Trisztánnak leprás éneke

„Mit ér, mit ér, végezned tisztán?
Az életedet elmulasztád Trisztán."
(Füst Milán: Madrigál)

„Ha szinte érdemem nincs is arra nekem,
hogy ő engem szeressen,
Csak áldott kezével, mint szép ereklyével
engem mint kórt illessen"
(Balassi Bálint: az erdéli Asszony kezéről)

Még dalt motyog de rothad már a száj
– Maholnap mint a száraz férfibú
Leválik rólam ajkam földre hull
Orrom fülem szememnek ráncai
Elválnak tőlem elhagynak naponta

Arcomtól válik minden titkos arcmás
Becéző ujjat percet veszt a kéz
Vak érintése lesz csak Istené
– Lábfej leválik semmiségbe lép
Le végtagok le ágyék fürge dísze
– Így szóratom szét vedlem enmagam
Nem is leszek csak részegült kereplés
Kerengő zaj mi messziről jelez
Rettentőn óv pörölve int a rendre
– Csak hang mely testét vetkőzőve jár
Csak rút valóm tékozló ékszere
– Úgy vonszolom nyakamban mint kolompot
Ha szó barát nő gyermek elkerül
– Leválik rólam Jézus öt sebe
Szerelmi stigmák égő csillagok

Álomdal: Mirandához

Mély napsütésben csontokon
loholtam, ó, Miranda –
ezernyi gondba font okom
hergelt kopós iramba…

Hány koponyán rohantam én,
ki voltam egyre többen –
Szentábrahám vagy Santarém
mivé porladt mögöttem?

S mi koszlik túl a Mondegón –
Körösztúr vagy Coimbra?
Énemből árnyat bont Egóm:
átvált az agy latinra…

Aeterne rerum Conditor –
rebegném tán deákul,
de nyelvem hangokon tipor,
s a láthatár se tágul.

Megérkezem, ha lesz hová,
ha még létezne Sintra,
a Szentháromság s Pessoa,
ki szólna rám kacsintva:

„My son, a vida é sonho,
egymásba tódul Nem s Igen…
Költészet? Élet? Iszonyú –
a senki álma, Henrikem!"

Miranda, álmom él veled:
takargat, eldug, ápol,
s fölösleges, mint szél meleg
palástján portugál por…

VARGA BÁLINT

Karácsony New Yorkban

Az elsők között voltam, aki jegyet vett a karácsonyi koncertre. Évek óta így csinálom. Mihelyt megjelenik a hirdetés az újságban, azonnal indulok a Carnegie Hallba, sorbaállni a jegyért. Az idén is így tettem, egykedvűen olvasva újságomat; egykedvűen, hisz a háború utáni gazdasági fellendülésből nekem is kijutott. Negyvennyolcban vettem pár részvényt, amiket két év múlva sikerült jó áron eladnom. S mégis itt állok sorba jegyért – szürke, szőrmegalléros gyapjúkabátban, nyakamban selyemsál, kezemen fekete hasítottbőr kesztyű – ahelyett, hogy megrendeltem volna. Szemüvegem leveszem, a melegben bepárásodott. Közben rettenetesen fázom, hisz mifelénk az ősz különösen randa. Október vége van, s én taxi helyett gyalog jöttem a Park Avenue-tól idáig. Esernyőm a latyak ellen nem védett meg, így cipőm átázott. Nevetségesnek tűnhettem, ahogy roppant elegánsan egy átázott bőrcipőben vacogok. Mindegy, már csak hárman vannak előttem, most megveszem a jegyet, lehetőleg minden évben ugyanoda. Megvan, remek. Ahogy caplattam kifelé az esőbe, azon tűnődtem, teljesen ronggyá ázik-e a cipőm. Aztán azon, hogy két sarokkal odébb tényleg van-e egy kávézó. Volt. Ernyőmről leráztam a vizet, kesztyűm elegánsan ledobtam az asztalra, s attól a gyönyörű fekete hajú pincérnőtől kértem egy kávét, akit azonnal kiszúrtam magamnak, ahogy beléptem. A kávé sok volt, gyenge, de forró. Élvezettel szürcsöltem. Álmos volt a hangulat, szerda délután, három óra körül, Manhattan közepén, zavaros őszi esőben. Véletlenszerűen összeverődött emberek, a melegbe húzódva; a gyér világítás miatt csak néhány arcél látszik, talán egy orr, néha az sem. Ül egy alak, egy árny, egy alaktalan tömeg, mely bármilyen nemű lehetne, néha füstfelhő lengi körül – rágyújtott. Ez az, én is rágyújtok. Hirtelen nincs kedvem mozdulni innen, távolinak érzem az Amerikaellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság, a kommunisták, a mocsok és a gyötrelem mindennapos létezését. Engem ez nem érdekel, illetve dehogyisnem érdekel, csak éppen nem érint. Ülök a jó meleg szobámban, íróasztalomnál a lámpa fénykörébe hajolva gépelek. Most is így van, csak éppen nem gépelek. Néha nyílik az ajtó, belép valaki, leroskad egy sarokba, hogy ugyanolyan füstfelhőbe burkolózó árny legyen, mint a többiek. Éppen menni készültem, amikor belépett. Felálltam, apró után kutatva zsebemben. Lehetetlen volt elmennem. A többiek, nevezhetném őket társaimnak, ugyanígy mozdultak ki árny alakjukból, tisztelettel adózva a belépőnek. Úgy tűnt, régről ismerem, de biztos voltam, hogy tévedek. Egyenesen az én asztalomhoz jött, rámmosolygott és leült. Én még mindig álltam, a pincérnőért akartam inteni, de az már jött, tálcáján egy csésze gőzölgő kávéval. Rádöbbentem, milyen lehetetlenül viselkedtem. Ő kavargatta a kávéját, az előbb lejátszódott jelenet ellenére úgy ült, mintha semmi célzatosság nem lett volna abban, hogy mellém ült le. Kezdtem magam kínosan érezni, lezökkentem székemre és társalogni kezdtem. Nem, nem tudja miért ült le hozzám. Csak itt

volt hely. Aha. Konyakot rendeltem. De, mondtam, biztos volt valami oka, hogy ideült. Hát érdekes ez? Nem. De igen, érdekes, mondtam magamban. Olyan nyugodt méltóság sugárzott belőle, hogy nem tudtam két értelmes mondatot kinyögni. Felállt. Igen, elkísérhetem. Lassan, a csöpögő esőben, most már végzetesen ronggyá ázott cipőben ballagtam mellette. A Second Avenue-ról kiértünk a Broadway-re. Meghívtam színházba. Azonnal igent mondott, bár némileg vonakodott, mikor mohón az aznapi estét jelöltem meg. Nem tudok jegyet szerezni. Meg lehet nyugodva, tudok. Ha sejtem, milyen Albee darabja, a *Nem félünk a farkastól,* biztos nem arra veszek jegyet. Megvettem. Egy sarki bisztróban vártam rá, almás pitét rágva, s ő az utolsó pillanatban lépett be. No persze az is megfordult a fejemben, hogy nem jön el. Végiggondolni nem tudtam, mert megjelent az ajtóban. Könnyű, fekete kabát volt rajta, alatta végletesen egyszerű kék ruha, csípőben szorosan simuló; fekete harisnya s körömcipő. Ez akkor nem ütött szöget a fejembe, s ez hiba volt. Októberben, makacs esőben, körömcipő. Akkor nagyon nem tudtam ilyen apróságokra figyelni. A darab öntudatlan mérce volt. Számomra, illetve számára. Ez egy entellektüel darab, mit szól. Tetszett neki. Nekem is, de... Mintha ismerős lett volna valahonnét. Nem olvastam. Valami olyasmi volt, amit erőltetett stílusossággal így nevezhetnék: sejtettem, mint macska az esőt. Utána elszopogattunk egy italt. Rögtön az elején kijelentette, nem szeret engem. Ezt én nem is vártam, de... De ő nem is kedvel. Kérem, én el is mehetek. Ezt nem kellett volna mondanom. Remekül szervezte meg. Tudta, hogy nem fogok elmenni, direkte provokált, hogy a végén nyugodtan mondhassa: ha akkor elmegyek... Nem mentem el, bár nem marasztalt. Sőt. Tessék, csak tessék. Hogyne, ez azonban nem ennyire egyszerű. Nem tudtam elmenni. Hazakísérhetem, de el tud ő menni egyedül is. Én azért elkísérném. De ő nem kedvel. Én nem tudom, mi köze van az elkísérésnek a kedveléshez, főleg ha az egy biztonságosnak nem nevezhető éjjelen történne. Ám legyen. Hazakísértem. Hosszas faggatások után kiderült, hogy adminisztrátorként dolgozik egy bankban. Istenien érzi magát. Otthon verseket ír, verseket olvas. Szereti a zenét. Nagyszerű, akkor eljöhetne a karácsonyi koncertre. Nincs kedve. Miért? Nem tudja. Pazar vitatechnikája volt: nem tudja, nincs kedve. Nem baj, én azért veszek jegyet. Vegyek csak, de nem tudja, eljön-e. Ennyiben hagytuk. A keleti 20. utcában lakott, egy lepusztult ház harmadik emeletén. Hosszas győzködés után egy biztos mozdulattal varázsolt elő egy darab papírt – rajta a telefonszáma. Hívjam fel, de nem tudja, érdemes-e. Ebbe az utcába már nem mentem bele: nemcsak a cipőm, a kabátom és a kalapom is szétázott. Fáradt voltam és nyűgös és... szerelmes. Tudom, ezen kijelentésem után neki igazán nem róhatok fel semmit a logikátlan viselkedéséért. Leintettem egy taxit, otthon egy fölséges forró fürdőt vettem, s a párás levegőben kellemesen elnyúlva extra méretű kádamban nagyon vártam a holnapot.

Furcsa, bizarr, néha abszurd hetek következtek. Egy-egy moziért több perces közelharcot kellett vívnom, hisz továbbra se kedvelt, különben is, nem tudja. Jó könyvet olvas? Nem. Várják a barátai? Nem. Na jó, akkor, édesem, összeszeded magad és indulunk. Miért erőszakoskodom? Nem erőszakoskodom, csak azt akarom, hogy jól érezze magát. Ő jól érzi magát. Neeem! Természetesen mindegyik film tetszett neki. Egy este mozi után felmentünk hozzá. Hangulatos, sötét szobája volt, kevés könyvvel és bútorral. Ledobtam magam az ágyára, s egy

könyvet olvasgattam, míg átöltözött. Valami esztétikai értekezés volt, pár sor aláhúzva. Aztán megjelent. Egy rövid kis nadrágban, meg egy átlátszó blúzban. Mindössze a két alsó gomb volt begombolva. Ovatosan mögé kerültem, megcsókoltam a nyakát. Nee. Miért nee? Nincs kedve. Fáj a feje? Nem. Megjött? Nem. Akkor? Vállvonogatás. Akkor mi a jó büdös rohadt francért járkál ilyen ruhákban? Ó, észre sem vette. Beszélgettünk. Szeretni fogja a férjét. Nem fogja megcsalni. Miért nem? Mert szeretni fogja. Újabb pohár whisky. Volt már szerelmes? Nem. Aha. És ha a férje egy utolsó szemét tróger lesz, aki lépten-nyomon megcsalja, míg ő a gyerekekkel bajlódik? Nem lesz utolsó tróger. Miért? Nem tudja, de biztosan nem lesz az. Felvilágosítottam, hogy a szerelem vak. Azt nem fűztem hozzá, hogy lásd az én példámat. Aznapra ennyi volt.

Sok ilyen este következett. Valahányszor elmentünk valahová, két-három ruhát váltogatott. Mindig csinos volt, de nem ártott volna a változatosság. Nincs pénze új ruhákra? Van. Miért nem vesz néhányat? Mert a férfi őt az eszéért fogja szeretni. Oké. Van egy szuper autó a használtautó-telepen, remek a motorja, a karosszéria is rendben van, csak egy kicsit kopott a festés. Tolongani fognak érte? Nem. Fantasztikus. Akkor venni kéne pár új ruhát. Jó, majd elmegy. Én csakazértse vettem. Hosszú, barna haját hátrafésülve hordta, istenien állt volna neki valami izgalmasabb, érdekesebb frizura. Jó, majd elmegy fodrászhoz. Nagy izgalmak közepette vártam a nyolc órát. Negyed kilenckor csöngetett. A régi frizura volt a helyén. Elment fodrászhoz, de olyan későn került volna sorra, hogy nem ért volna ide nyolcra. Miután elment, seggrészegre ittam magam.

Egy este, csodálatos virágcsokorral a kezemben érkeztem hozzá, az eső természetesen esett. Az ajtó résnyire nyitva állt. Kopogtam. Nem válaszolt. Beloktem az ajtót. Az ágyon ült, felül semmi, alul egy nadrág. Észre se vett, ahogy bejöttem. Olyan jó volt az a könyv, hogy elfelejtett felöltözni. S mi az a könyv? A legújabb Ginsberg. Lecsüccsentem az ágy szélére, a virágot az asztalra hajítottam. Gyönyörű mellei voltak, apró csókokkal halmoztam el őket. Mit képzelek? Én igazán semmit, de szinte egy szál semmiben ül itt, csodálatos a teste, nagyon kívánatos, és ne akadékoskodjon, mert megerőszakolom. Nem merek én olyat tenni. Mertem. Isteni volt, minden dühömet beleadtam. Hibátlan bőrének minden pontját végigjártam, beszíva minden illatot, mérgem ellenére végtelen gyöngéden. A lámpát előzőleg lerúgtam az asztalról, így az álmos novemberi holdfény diszkrét, erős hangulatánál lett az enyém. Utána kicsoszogtam a konyhába, ennivalót keresve. Némi kekszen és egy pohár penészes teán kívül semmit nem találtam. A magammal hozott csokoládét rágva feküdtem le mellé. Nem szeret. Nem kérdeztem. Tényleg nem szeret. Helyes. Miért nem ment egyetemre? Úgy érzi, nem tud tanulni. Nagyszerű, de meg kéne próbálni. Minek? Mert okos, intelligens, ami igaz is volt, bár az előzőekből ez nem derült ki. Nincs kedve. Ez nem kedv kérdése. Tudja, de akkor sem. Tehát? Vár. Mire? Csak nem a szerelemre? Talán. Ezután még egy hosszabb beszélgetés következett, hasonló stílusban. Nem részletezem. Tényleg intelligens, okos, de lassan elaludtam. Reggel, az enyhe félhomályban félig betakarózva feküdt mellettem. Bevágtam a csokoládé utolsó darabjait, s megint megerőszakoltam. Szelíd lihegése és sikkantásai ismételten meggyőztek arról, hogy ez nem nemi erőszak. Ha kellett volna, tanúkkal is tudtam volna bizonyítani, ugyanis az ajtót nem csuk-

tam be az este, s a résen kiszűrődő hangok remekül visszhangoztak a mocskos, de tágas folyosón...

December elején, miután hetente többször megerőszakoltam, sírva hívott fel. Elbocsájtották. Odarohantam hozzá. Nem történt semmi, millió hely van a városban, ahol el tud helyezkedni. Ha ehhez nincs kedve, bár sok helyre beprotezsálhattam volna, adok kölcsön pénzt, menjen egyetemre, vagy elintézek neki egy ösztöndíjat. De erre sem lett volna igazán szükség, mert egyfelől remekül beszélt spanyolul, németül, franciául; másfelől pedig szinte oda se figyelve tartott nekem előadásokat Longfellow-ról, Forsterről, Fritzgeraldról, Faulknerről. Nem okozott neki problémát egy rövid áttekintés az olasz reneszánsz fénykoráról, Leon Battista Albertitől Machiavelliig. Olvastam a verseit, Emily Dickinson és Steve Smith, Doris Lessing és Sylvia Plath elbújhattak volna mellette, hogy csak a nőírókról beszéljek. Mondanom sem kell, soha nem volt kedve egy újságnak vagy egy kiadónak elküldeni a verseit. Egyszóval az ösztöndíjban sem kellett volna túl sokat segítenem, tekintve anyagi körülményeit mindemellett. Most mi lesz? Nem tudja. Szép, fiatal, okos, csak lehetőségei vannak. Ő nem okos, nem szép, nem fiatal. Oké, de mindössze az nem stimmel, hogy én mit keresek mellette. Azt ő sem tudja.

Nem vagyok öngyilkos típus. Én mindent megpróbáltam. Igazán. Mielőtt elbúcsúztam volna tőle, felírtam a telefonszámomat a nevemmel együtt, ha bármelyiket is elfelejtené. Ha elhatározta magát, szóljon. Én most elmegyek, kicsit sok volt az elmúlt pár hét. Azt azért mindenesetre nem felejtettem el bebizonyítani neki, hogy én vagyok az egyetlen ember ezen a rohadt világon, akihez szólhat, akire számíthat. Igazat adott.

A koncertre egyedül mentem el. Egyetlen üres szék volt az egész teremben: a mellettem lévő. Néha, feltűnés nélkül végigsimítottam az üres széken.

Nem láttam többé. Nem hívott fel. Nem írt engesztelő levelet, nem keresett meg.

Számba vettem, mi emlékem maradt róla. Két fénykép, néhány idézet nagy íróktól kis cetlikre felfirkantva, egy párszoros mese a tündérről és a varázslóról, és egy díszpapírba csomagolt leveskocka maradt utána, melyet megbabonázott, hogy ha szerelmi bánatom lenne, főzzek abból levest, s rendbe fogok jönni. És testének illata, nemtudomjai, nincskedvemjei, talánjai, ugyanjai...

áhítatok

Elrontvák mind. de a fog
belevásik így is, történetről
történetre. eljuthatni, vissza,
talált fegyverzetet próbálni
váltig, mozdulatra, hitre.
(greatest hit.) levásva
mostra, ittre, honi pucérságra
(honni soit!), ha kezdődnék
idők végeztével a mustra. havak
puha varjain át beleskelődni
a roncsolt szerkezetbe. csontváz
volt-e korábban? volt-e madári
állványzat izomnak, hártyának,
tollnak, szárnyalásnak való?
volt-e létrafok? fegyvert kéz
elhagyja a fegyvert. leglelkéből
fázik, aki néz

*

leglelkéből fázik, aki néz,
csontja húségtől vacog. kapál
a levegőégben, mint a pók-csonk,
fonálon függ, kardja magamagának.
lezuhanván kiegészül, homok lesz

*

homok lesz, parti, nagy,
csupa rész, rész szerint: való,
nyomok vesztőhelye, otthona.
morajlás kél, partra hág, elterül,
sziklás szemcsék szivárványa lebeg
föl, jelentés nélkül. aki mindegyre
arra ébred, fogai között homok
csikorog, tudja ezt. nyaka körül
a félelem, mint egy sál

*

falánk sál, az akácfán, szemközt,
a maga történetével. (kapcsolat
int.) hóhullás előtt előbb a
levelek, azután varjak, lombok
visszaútján, az ágakra. föl, alá.
alá és föl, az évszakok lajtorjáján.
egyik végét szél tépkedi, másikát
tövis szúrja föl, árnyéktalanul.
szél süvöltözik vele, mögötte,
a toronyban, madár rikoltozik.
mire újra nap kél halál suhan
a havon, emberé, állaté, vagy
ki tudja, fagylódva utána veti
magát, mint egy odakötözött bábu
vagy hegedű, mely csak induláskor
marad el, épphogy, de visszacsapódik
máris és odaragad a hátra, lohol,
lehel maga is, elégedetten, porhó
kavarog utána. aszályos tél terül
a kintrekedtre, varangy hátává
fagy az ajakhoz közelítő,
maroknyi víz

*

maroknyi víz porlik, mint a
szikla. az akác fekete ketrecében,
másnap, még mindig a sál, fogyottan,
fagyottan, kelő nap döfködi életre
ismét. fölmelegszik, mintha nyaki
ütőértől, szél ráncigálja ribancul
miglen csattog ismerősen, mintha
tudva volna mása, jele, jelentése,
halálos alázuhanása. mintha rokona
volna, ismerőse, mintha nem volna
senkinek, kialvatlanul

Rippl-Rónai

Rippl-Rónai Csontváry, Van Gogh, Gauguin és a nabik kortársaként az impresszionizmus túlhaladásának problematikáját oldja meg.

Az impresszionizmus a világ, az ember természeti és emberi környezete nagyszerűségét mutatja, a természetimádás egy változata. Tulajdonképpen ókori szemléletet képvisel, a zsidó-keresztény világkép az impresszionisták számára elsüllyedt. A kereszténység szimbólumai még az egyébként mereven konzervatív Degas-nál sem szerepelnek. A természeti világ vonzása összehasonlíthatatlanul erősebb, mint a transzcendens-szellemi világé. Amint a misztikust teljesen magába olvasztja, a túlvilág vonzása a természetimádó impresszionista ugyanúgy oldódik fel a természeti valóságban.

A természeti világnak ez a vonzása az embermivolt kétneműségéből származik. Az egyes egyedből hiányzó, létét kiegészítő másik nem kívül van, és a környezetbe keveredve azt teljesen áthatja. Goethe *Téged látlak* című versében fogalmazza meg ezt a tényállást. Az ember az országúton felemelkedő porfelhőben is a kiegészítő Másikat látja. Enélkül a porfelhő vonzása nyilván aránytalanul kisebb volna. A természet az ipresszionista számára részben szimbolikus, a másik nemet képviseli. Az így kialakuló folyamat Monet-nál követhető végig. Eleinte nőket fest, kertben, virágok között, amint ölükben virágcsokrokat tartanak. A virág azután a szexus szimbólumává válik, és a nők maguk eltűnnek. A vízinövényekkel teli kerti tó szintetikusan összefoglalja a lét különböző komponenseit. A kert helyettesíti a nőt, aki ily módon személytelen és egyben univerzális elvvé tágul, vagy vonódik össze. A kert gyakran folyóparti tájkép; a víz egyre nagyobb szerepet kap. Legvégül egyetlen kép válik uralkodóvá: a kis tó Monet kertjében, amelyet a vízinövények teljesen benőttek. Maga a valóság oldódik fel ebben az enyhén hullámzó, remegő nedves közegben. A kozmosz a női szexus alakjában létezik. Az adatok szerint Monet mindig vagyongyűjtésre törekedett, és így nem véletlen, hogy ez a pánszexuális kozmosz egyben Monet magántulajdona.

Renoir is fokozatosan ehhez a kozmikus szexualitáshoz közeledik. Képein a nő egyre teltebb lesz, kitölti a kép terét. Rendszerint többen vannak együtt, egymáshoz közel vagy éppen érintkezve. Vízben fürödnek és fröcskölik egymást. Ezen a ponton azonban Renoir nem megy túl, képtelen a testtől elszakadni. A szexualitás mintegy kitölti a világot, de nem oldódik benne princípium jellegű létté. Ez az egybeolvadás öntudatlan célkitűzésként szerepel: a Renoir-kép porcelánfestészet hatását kelti, amint azt a kritikusok Renoirról megállapították. A porcelán és a kép egybeolvadnak, és így újra Monet tavához jutunk, azzal az eltéréssel, hogy a víz helyett a tejszerűen fehér porcelán a világ közege. Renoir képén sok alak zsúfolódik, gyakran valósággal a tömeg, amelyben az alakok egyedileg megkülönböztettek. A végső feloldódásnak Renoir ellenáll, de képei közelednek az alaktalanság felé.

Az impresszionizmus feloldott világának szerkezete a szerkezetnélküliség, szabálya a szabálytalanság. Véletlen, hogy a képen a táncosnő a maga egészében vagy csak részben látható. Az impresszionizmus valóságfogalma statisztikai. Az „art nouveau" kontúrjának menete hasonlóképen aszimmetrikus, szabálytalan. Rippl-Rónai azonban elhatározottan igyekszik túljutni ezen az aleatorikus valóságfogalmon. A rajzban megjelenő aszimmetrikus alak ugyan valóban aszimmetrikus és így szabálytalan, de az alak a szabályos, sőt ideális alapforma egy lehetséges átalakításból származik és arra visszavezethető.

A szabálytalan kontúr abból keletkezik, hogy az alak kimozdult alaphelyzetéből, a nyugalmi állapotból, amelyben szabályossága világosan megmutatkozik. Álló akt című tusrajzának egész felépítése igen szabályos. Keserü Katalin közli tanulmánykötetének 24. oldalán* egy ülő nő rajzát, amely nagy mértékben aszimmetrikus, valósággal bizarr, de a nő mellé korsó kontúrját rajzolja, azaz bemutatja az alapformát, amelyből az ülő nő elmozdulása által kilépett. Az aszimmetrikus szabálytalanság Rippl-Rónai szerint tehát nem az abszolút létet fejezi ki, minthogy az ideálisan szabályos. A szabálytalanság a szabály egy jól követhető átalakításának az eredménye. A statisztikai valóság önmagában nem létezik, egy szabályos szerkezetű valóság meghatározott átalakításából átmenetileg alakul ki.

Ily módon Rippl-Rónai világképe igen szintetikus, a szabály és a szabálytalanság kettősségét mutatja. A rajz egyben elméleti, filozófiai értekezés: azt bizonyítja, hogy az aszimmetria nem abszolút létező, hanem átmeneti forma, amely egy szabályos alak valamilyen transzformációjából keletkezik.

Ez a megállapítás a programnak, az impresszionizmus felszámolásának egyik fejezete. Az impresszionizmusból Cézanne is valami tartósabbra törekedett. Ha a lét és megmaradás, azaz tartósság problémáját vizsgáljuk, kiderül: a tartós a szabályos. Az idea már az eleáta Parmenidésznél is szerepel: a lét egyforma, homogén, különbözőség nélküli és szabályos. Amikor egy csoport azonos feladatot tűz ki maga elé, természetes, hogy az azonos vagy hasonló megoldás eszméje több egyedben merül fel. A nabik, akikhez Rippl-Rónai csatlakozott, az impresszionizmus túlhaladására törekedtek. Közöttük Bonnard is a szabályosság ideáját tartotta alkalmasnak a cél elérésére. A Bonnard-kép egy bizonyos időszakban teljesen impresszionista, azzal az eltéréssel, hogy az impresszionizmus szabálytalanságával szemben igen szabályos.

A posztimpresszionizmus egyik megoldása tehát a szabályos szerkezet, amely nyilván sokféle formát ölthet; a XX. század elején mint a világ, a képben ábrázolt kiterjedt táj tagolása jelenik meg. Matisse egyik szép tájképén a tagolás vízszintes és függőleges: a vízszintes tagolást a föld, a tenger, az ég, a függőlegest a kép felső részéig felnyúló fák adják. Ugyanez a tagolás jelenik meg Rippl-Rónainak Bonnard-ról készített portréján. Bonnard egy kisvárosi utcán áll, zsebretett kezekkel. Toronymagasan kiemelkedik a városka házai fölé, amelyeknél Rippl-Rónai a vízszinteseket hangsúlyozza. Így azután Bonnard maga jelenti a képvilágban a felfelé törő függőlegest, ezzel a kompozíció és így a lét meghatározó tengelyévé válik, lévén az alkotó ember a valóság rendező elve. Bonnard az, akiben az impresszionizmus folytonosan áramló, lüktető és emiatt megfoghatatlan közege megszilárdul és így nyugvópontra jut.

* Keserü Katalin: *Rippl-Rónai*. Corvina, 1982

A grandiózus kép eképpen a Szabály, a Rend univerzális érvényét képviseli. Ebből kiindulva Bonnard később maga is szintetikusabb megoldásokat keresett, amelyekben az aszimmetriának is szerepe van. Rippl-Rónai e kérdésben is teljes következetességet mutat. Sajátos szintetikus kompozíciót alakít ki, amelyben az előtér alakjai, dolgai igen szabadon, véletlenszerűen helyezkednek el. A háttérben a jelenségek elhelyezése fokozatosan rendeződik, végül a távoli horizonton az elrendezés teljesen szabályos. Az időben kiterjedő valóság egységben szemlélve átfogó képletet mutat. Az előtér a jelen, amely kiszámíthatatlan, tele ven meglepetésekkel, ez aztán folytonosan leszűrődik és múlttá válva végül ideális szabályossággá rendeződik. A képen ily módon jelzetten sávos elrendezés jut érvényre. Rippl-Rónai világszemlélete válik ezzel láthatóvá, amely azután abban is megmutatkozik, ahogyan egy jelenetet gyorsan leskiccel. Személyében a minden élményre intenzíven reagáló művész a gondolkodóval párosul.

Rippl-Rónainak az impresszionizmus túlhaladására vállalkozó másik megoldása is igen mély meggondolásokon alapszik.

Az impresszionizmus a fény abszolút uralmát ünnepli. A lét két végső elve a mítoszok világképe szerint a nappal és az éjszaka, amelyek együttesen alkotják a világot, rendszerint állandó küzdelem, ritkán valamilyen egyensúly és együttműködés útján. Előfordul az is, hogy az egyik teljesen legyőzi a másikat. A Földközi-tenger pogány világában a római császárság megalakulása idején a nappali fény felfokozottan intenzív élet-elve érvényesül, ami sokban a pogány létforma lényegének tekinthető. Az ugyanabban az időben kialakuló kereszténység ezzel a világgal fordul szembe, amikor leszáll a katakombák homályába. Rippl-Rónai képein hasonlóképpen a fényárnyék uralkodik el az impresszionizmus napfényével szemben. Az alakok, mint Keserü Katalin írja könyvében, „árnyékba olvadnak". A fekete fátyolos Madame Mazet kifejezetten árnyékszerű.

A clairobscur tehát az említett probléma megoldására szolgál. Maga Rippl-Rónai Keserü Katalin idézett könyve szerint azt mondja: érdekelte, milyen művészi problémák oldhatók meg feketével és fehérrel. Ez természetesen csak az igazság egyik fele.

A fehér és a fekete mint szín nem azonos a fényárnyék puszta fényhatásával. Megjelenése a Rorschach-teszt adatai szerint egyértelműen és határozottan a mániás-depressziós karaktert jelzi. Milton kifejezésével az „isteni melankólia" jele. Nem tudom, mennyire szerepel ez a megállapítás Rippl-Rónai életrajzíróinál, de a képek tanúsága egyértelműen emellett szól. Az *Alkonyat egy intim szobában*, a *Szomorúság* című képek a melankólia megnyilvánulásai. Más képein viszont nőket látunk virágokkal beborított fák között, kertben, szinte megkülönböztethetetlenül a színek zuhatagában. Itt a mániás felhangoltság uralkodik. A cirkuláris karakterben depresszió és felhangoltság váltakoznak. A közelebbi vizsgálat azonban megmutatja, hogy az egyik állapot a háttérben mindig jelen van. A *Szomorúság* jól mutatja ezt a kettősséget: a leroskadó nő színpompás hátterében a barokk arany angyal felfelé törekszik.

E kettősség és váltakozás fonalára fűzhető fel Rippl-Rónai életútja. A kiemelkedő tehetség azonban mindig összetett, gazdag, és képzelete mindig szokatlan, sőt paradox. Ez a sokrétűség művészi megoldásaira is érvényes. A clairobscur természeténél fogva a kontúrok elmosására törekszik, míg Rippl-Rónai chiaroscuróján – mint az impresszionizmus egy másik irányban történő túlhaladása – a

kontúr igen hangsúlyozott. Az impresszionizmus kozmosza folytonos, a jelenségek elvesztik benne különállásukat. A kontúr viszont elkülönít, tagol, diszkontinuitást teremt a világban.

A posztimpresszionizmus ily módon válik Rippl-Rónainál antiimpresszionizmussá. Rippl-Rónai festészetének alakításában itt szinte logikai egzaktságú gondolatmenetet követ. Ha az impresszionizmus a folytonosságra épül, akkor számára a lét tisztán intervallumból áll, amely a végtelenbe terjed és a határt, határolást kizárja. A határ és funkciói a nemlétbe süllyednek. Ha most az impresszionizmust gyökeresen túlhaladjuk, az ideális megoldás az lehet, hogy a lét és nemlét viszonylatát felcseréljük. Az intervallum a nemlétbe süllyed és a létet egyedül a határ képviseli.

A lét ilyen kettős felfogása a görög-egyiptomi kultúrák viszonyának felel meg. Az egyiptomi szobor csak határhelyzetet ismer, az alak vagy mereven szemben vagy mereven oldalt áll. Átmeneti helyzetek nem léteznek. Az alak állhat egyidejűleg mindkét helyzetben, de a két helyzet közti fordulat nem létezik. A görög alak viszont kilép a nyugalmi helyzetből valamilyen átmeneti, céljában meghatározatlan létbe, és ennek megfelelően zavartan mosolyog, szemben az egyiptomi alak abszolút bizonyosságával. Az intervallum kontúr nélkül bizonytalan, a kontúr intervallum nélkül testtelen.

Az ilyen alapviszonylatok kimunkálása eredetileg az egyes kultúrák feladata, de az eredmények az emberi személyiség fokozatos fejlődéséhez vezetnek, és így később ugyanaz a probléma egyetlen kiemelkedő személy életében is felmerül, sőt meg is oldódik. Rippl-Rónai a határt, a választóvonalat teszi a lét princípiumává. Az 1890-ben készült *Ágyban fekvő nő* című képen a kontúr nagy mértékben önállósul a dolgokkal szemben, amelyeket határol, és kezd önálló létet nyerni. Felmerül a probléma, lehetséges-e, hogy a valóságnak egyik komponense önmagában jelentse a lét egészét. Az egyik lehetséges válasz erre az, hogy ehhez a szabályosság előtérbe kerülése szükséges. A közel egyidőben rajzolt szövőnő, aki a szőnyegen dolgozik, hátulról szemlélve frizurájával, ruhájának félkörös nyakrészével, két karjával olyan mértékig szabályos, hogy már-már az ornamenshez közeledik. Az extrém módon szabályos kontúr önmagában, ornamensként létezik.

Ez azonban a szabadság rovására megy, a spontaneitást kizárja, aminek bizonyos mértéke pedig Rippl-Rónai szerint elengedhetetlen. Az említett *Ágyban fekvő nő* című képen a vonalnak éppen ez a szabadsága válik fontossá. Rippl-Rónai más megoldást keres. A kontúr megvastagszik, hovatovább nem mint vonal, hanem mint kissé elnyújtott színfolt jelenik meg. Ezen felül kontúrja nem éles, hanem szaggatott, csipkézett és így tulajdonképpen határ nélküli intervallum, azaz önmaga ellentétévé lesz. Az intervalláris létet Rippl-Rónai átfordítja határegzisztenciává, de ez a határegzisztencia most magába nyeli ellentétét, az intervallumot, egyben lesz határ és intervallum.

A megvastagodott és szabálytalanná vált kontúr az 1910 körüli rajzokban erős szenzualitást mutat. Ezelőtt vagy negyven évvel kisfiammal a Szépművészeti Múzeumban az egy Rippl-Rónai-képet másoló Diener-Dénes Rudolffal találkoztunk. Diener-Dénes munka közben mesélte a kisfiúnak: tudod, ez olyan bikaember volt. Ez a kontúr azután tovább alakult az intervalláris lét irányába, és kezdett szétfoszlani, alaktalanná válni, a határegzisztencia öntörvényeivel szemben.

Minthogy a dialektika az ellentétek szintézisének elvét képviseli, tulajdon-

képpen paradox léthez, a paradox létnívók hierarchiájához vezet. A legtöbben visszariadnak az ilyen következtetésektől. Rippl-Rónai azonban határozottan halad a felfedezései által szuggerált irányokba. A vastag fekete kontúr és változatai feketeségükkel a művész személyiségének melankolikus szféráját fejezik ki, de Rippl-Rónai felhasználja mániás felhangoltságának kifejezésére is. Az olajképekben a foltok kontúrjait, amelyek a képvilágot tagolják, élénken színessé teszi és megvastagítja. A kontúr így a határolt színfolt intervalláris létéhez közeledik. Végül a lényegében folytonos kontúrt annak saját követelményeivel szemben szakadozottá teszi. A háttérvonal színes foltok sorozatává alakul át.

Rippl-Rónai élmény- és gondolatvilágában ez a képlékeny színfoltfonal a valóság kvintesszenciáját jelenti. A kvintesszencia, a lényeg, a valóság jelenségeiben általában rejtve van, de egyes jelenségekben tisztán is megmutatkozhatik. A színfoltlánc egyfelől Seurat pointillizmusával, másfelől a mozaikkal érintkezik. A mozaik a színt igyekszik a fénytől független, inkább az anyaggal kapcsolatos abszolút létezővé alakítani, ahogyan Dionysius Areopagita meghatározza. A színlánc legjobb paradigmája azonban a nők nyaklánca, ahogy az a gravitációs térben a garavitációs mező hatása alatt veszi fel alakját. Két végén felfüggesztve az alak a félkörhöz közeledő szabályos görbét mutat, mint a lánchidak tartólánca. A lefelé irányuló, süllyedéshez vezető komponens a hangsúlyos, megfelelően a depresszió uralmának a cirkuláris karakterben. Az 1910-ben készült Anella-Lazarine portrén Anella ruházata a kalappal együtt, azon túl az egész alak ebből a színláncból épül fel, amely a félkörös alak mellett vertikálisan rendeződhetik, az egy végponton történő felfüggesztés esetében. A világ statikai és dinamikai törvények által rendezett energiák rendszere. Az ezt tudatosító Rippl-Rónaiban a gondolkodó erősödik, az intenzíven jelenlévő, élményszerűen reagáló művész távolodik. Keserü Katalin könyvének címlapján a nő mindkét kezével vetkőzik, bal kezével szoknyáját emeli. Rippl-Rónai a szoknya szegélyének a vertikálistól kissé eltérő mozgását emeli ki.

A létezésnek és a létező dolgoknak ez a határra, határhelyzetre való redukciója, mint láttuk, nem teljesen új, mert az egyiptomi művészet az alakot csak határhelyzetben ábrázolja, frontálisan és en face egyidejűleg. Az intervalláris helyzetet mint átmenetit figyelmen kívül hagyja. A határhelyzet a végleges, tehát valóságos. A piramis ennek az elvnek extrém megvalósítása, a létező háromdimenziós dolgok benne ideális határformákra, síkra, vonalra, pontra redukálódnak. A konkrét valóság a piramisban így az ideális, tisztán eszmei lét felé közeledik. Rippl-Rónai a létet ugyancsak határra redukálja, de ez a határ valóságos marad, alá van vetve a gravitáció hatásának, mint minden test. Ugyanakkor azonban szakadozott. Színe rendszerint intenzívebb, mint az intervallumoké, ami a nyugati festészetben megszokott fekete, neutrális színű keret alkalmazásával teljesen ellentétes. Paradox megoldás, mintha a kép kerete színesebb lenne, mint maga a kép.

Az elv azt fejezi ki, hogy a dolog, amint azt fokozatosan lényegére redukáljuk, fokozza intenzitását. Ez tehát már a Mies van der Rohe által kimondott elv, mely szerint a kevesebb több. De a festő számára a több a színesebb.

Minthogy a határ Rippl-Rónai számára anyagi, Rippl-Rónai az anyagformáló iparművészet gondolatához jut el, és ezt összekapcsolja a festészettel. Így azután végül a színes üvegablak, a gobelin, az üvegedény felé fordul érdeklődésével.

KÖRNER ÉVA

EMLÉKMŰ AZ ÁLLHATATLAN ESZMÉNYNEK

Pauer Gyula: Szépségminták

Meghökkentő, bízvást mondhatni, példátlan kiállítást rendezett Pauer Gyula. Szobrok ezek vagy test-maszkok, lenyomatok, a szobor puszta lehetőségei? És ki vagy mi a témája ezeknek a szobroknak vagy szobormintáknak, a testi alak sokasága nagyon konkrétan, egyedi vonásokkal, a legnagyobb számú elkülönödöttségben, vagy ellenkezőleg, egy fogalom, a szépség fogalma, amely az alakok összességében mintegy esszenciaként, felettes valóságként jelenik meg? Az alakok együtt konglomerátumot alkotnak, laza tömböt, amely idegenszerű, különös, már-már sokkoló érzést kelt, valami fájdalmas-riasztó érzését a mulandóságnak. Mintha egy lényeges dolog nem volna jelen, elszállt, csak a burkát hagyta volna itt. Felötlenek a közismert villoni sorok Vas István fordításában: „Mondjátok, milyen véget ért / a szép római dáma, Flóra? / Archipiáda hova tért, / a Thaist, húgát, ki rejti, ójja? / Echót, ki visszazeng a szóra / s a vizek fölött hallható, / kinél szebb nem volt föld lakója? / De hol van már a tavalyi hó?"

A szobor előtti létből a szobor utáni lét fázisába került alakok hekatombája, melynek halmazából néhányuk ki akar szabadulni, vágyón felnyúl, magukról a nem jelenlévő szobrokról is szól. Minőségében új műalkotás jött létre, a mindenkori *szép* törékenységének, mulandóságának emlékműve.

A mű előtörténete közismert. Az első szocialista-magyarországi szépségkirálynő- választáshoz kapcsolódik. Akkor Pauert a dolog szokatlan harsány újdonsága, kihívása ragadta meg. Szobrászi beavatkozásának botránya csakhamar kipattant. Szerencsére nem hátrált meg, és a műterem ostromlott falai között folyt a szorgos team-munka, a szépségkirálynő-akció. Hiteles lenyomatok készültek a szép női testekről, egyes alakok és csoportok különös viszonylatokban, leplezetlenül és leplekben, amelyek a közvetlen, portrészerű megjelenésben nagyon is sokrétű jelentést hordoztak.

Ezek a jelentések különböző szintűek és távlatúak voltak, és csak a mű megszületése során alakultak ki. Hiszen az eredeti szándék a nem mindennapi esemény kihasználása volt, és a próba vállalása, hogy mit tud vele a művész kezdeni. S csak mintegy öntudatlanul, de a helyzetből adódóan mégis szükségszerűen bukkan fel a *szépségnek*, az esztétikai kategóriának a kérdése.

Ami a helyzeti adottságot illeti: a hivatal éppen óvatosan távolítgatja el az ideológiai tilalomfákat – és európaiságunkat fitogtatva meg a panem et circenses bevált receptjére alapozva került sor 1985-ben az ominózus szépségkirálynő-választásra. Az akarom-megnem-is előre-hátra táncolás, ami a kultúrpolitikát jellemezte, megpecsételte az ügy sorsát. Nagy kavarodás támadt, kiderült, hogy a valós magyar erkölcs és a nagybetűs szocialista erkölcs nem állhatja egymást. Pauer jóvoltából kipattant a valós művészet és a szocműv konfliktusa. Minthogy a művészet és egy Pauer-féle underground művész támadhatóbb volt, mint az üzleti érdek, a botrány ide koncentrálódott. Teljes volt a zavarodottság a testiség és a pornográfia határkijelölésében, no meg az üzlet és a művészet illetékességi területeinek kiszabásában. – A lányokat piacra dobták, de a művésztől óvták. – Mondhatni, az

egyik perdöntő ütközet volt ez Magyarországon. A vad ütlegeket végül Pauer meg akciója megviselten ugyan, de túlélte.

Persze nem lehet egészen rossz néven venni a megzavarodott funkcionáriusoktól hadakozásukat, hiszen a szépségkirálynő meg környéke, úgy látszik, nagyon is kézenfekvően kínálkozott a modern kor negatív jelképéül. Holott csak akkor juthatott uralomra – mintegy a görög kóré és a reneszánsz Madonna pótszereként –, amikor a művészetben a természetes és a művi szépség egysége megbomlott. Halasy-Nagy József, a kiváló filozófiatörténész 1944-ben így ostromolja korunkat: „az énben keresi az igazság mértékét és az erkölcs normáját. Ott tolong a sporttereken és a szépségkirálynők körül: a test kultuszát többre becsüli a szellem életénél." A klasszikus magyar avantgárd teoretikusa, Kállai Ernő 1929-ben hangsúlyozza a művészet elkülönülésének fontosságát: „Idegennek maradni az áruházi univerzum, a szenzáció, a konfekció világától: ez a legjobb, amit ma a művészetről el lehet mondani. A művészet nem távolodhat el eléggé a valóságtól."

És a szépségkirálynő jelképisége, úgy látszik, átalakulhat, megszűnni nem szűnik meg. A nagy korszakváltás után a konzumkorszak par excellence művészének, Andy Warholnak életébe még negatív értelemben is beleszólt. Mint emlékezetes, az a feminista nő, aki ellene merényletet követett el, ugyanannak a mozgalomnak a sodrában tette ezt, amely országos tüntetéssé dagadt a Miss Amerika-választás rítusa ellen.

A tiszta etikájú avantgárddal szemben a mi posztmodern időnk nemhogy elhatárolódna a szubkultúrától, de kimondottan merít belőle. A konstruktivizmus kristályos jövőképe összeomlott, és ezzel megszűnt az ad hoc és eszmei valóság dualizmusa, mely, mint Pauer esete tanúsítja, paradox módon a szocreál hamis tudatában még tovább élt.

A posztmodern művészsztárja, Andy Warhol kezén a valóság hulladékanyaga új minőséggé alakul. Ő megérinti a kommerszet, és a reklámtárgy, a magazinkép magasabb szintű képpé, *idol*lá lesz, szépség csillan fel benne. Monroe világraszóló eszményképpé igazán az ő vásznán magasodott fel. Pauer Gyula is varázsló a keleti féltekén, őt is érik hasonló indíttatások, mint Warholt. Ugyanakkor, bár korunk szellemi képe globális, benne hatalmasak a tér- és időzóna különbségek. Az amerikai világkép minden mozzanatában materializálódott, a művészet anyagi eszköztára terített, adott. A mi világunkban hatalmas szellemi ballaszton kell keresztülhatolni, melyből a karakteres jelenségek éppen csak kezdenek előtűnni. Itt először elgondolni kell a dolgot, direkt megragadni csak ritkán lehet. Nem véletlen, hogy a szépségakciót olyan művész hajtotta végre, aki megalkotta a *pszeudó* koncepcióját, és ennek tárgyi formát is adott, vagyis *elgondolása* volt ezek ellentmondásos viszonyáról és a manipulációról, amely ezeket fedésbe hozta. A pszeudó ennek a helyzetnek korrekciós célzatú ábrázolása volt. Amerikában a műtárgy *tárgy*ról szól, nálunk a *koncepció*ról.

Pauer szépségkirálynő-akciója is ilyen több jelentésrétegű művelet és mű.

Az, amire Pauer felfigyelt, ez a bizonyos első szocialista szépségkirálynő-választás, mint láttuk, magán messze túlmutató társadalmi esemény volt. De magában hordozott egy tabut is, amelyet Pauer mélyen megsértett, amikor levonatokat készített a lányokról. Erosz, a kiteljesítő, éltető princípium, a szocreálban különösen rossz hírbe keveredett, s a művész, aki a puszta női testet posztamensre állította, kibékíthetetlen dualitásba ütközött. Hiszen a nőalak kellő attribútumok nélkül – anya, atléta, szabadságszimbólum stb. – nem számíthatott művészi rangra: a pornó árnyéka vetült rá.

És a Pauer-vállalkozásnak ezen a pontján, a feltalált triviális eseményben, a triviális modellekben, a technikai eljárás trivialitásában végbemegy a metamorfózis. Új minőség van születőben, gondolat formálódik, elgondolás a szépről. A keresés mozzanataiban, a hol gyengéd, hol heves gesztusok által *érték* van kibontakozóban. Az antinormatív Pauer gondolkodásától természetesen távol áll mindenféle kánon. A születő figurációk az állítások és feloldások ambivalenciájában mégis megidézik az ideát, amelyet, mint Platóntól tudjuk, ábrázolni csak halványan lehet. Pauer használ a klasszikusra vonatkozó allú-

ziókat. Mintha az Ersatzban, a pótlékban mérné fel az idézőjeles szépség lehetőségét, amelyet a művészet természetes módon már nem tud vállalni. Mintha kihívná a megközelítés lehetőségeit és határait. Az elkészült szobrok láttán annak idején így vélekedtem: bizonyos, hogy az öntvény, amelyet a feltálalt konzumlányok legszebbikéről, Csilláról készített Pauer, a testi arányok tökélyével, a fókusz nélküli időtlen tekintetű arccal, a kontraposzt stabilitásával kiemeli az alakot efemerségéből, és megcsillantja a klasszikus szobrászat szépségeszményét. De csak megcsillantja. Az alakból hiányzik a görögklasszikus szobor esszenciális tulajdonsága, a tértől való *zárt* elkülönültség, amely a környezethez képest más, maradandóbb létszintet idéz. Héjplasztika ez, s a szélek nem is illeszkednek, mintegy hangsúlyozva a szobor lényeges tartalmát: ha az élő test, a szépségkirálynőség múló pillanatát a mű tartós létébe emelték is, ez a szobor a szépségről alakított képünk lebbenékenységéről és kérdésességéről szól.

És hogy mennyire érzékeny, tovamozduló ez a kép, a jelenlegi dunaújvárosi kiállítás is tanúsítja. A szoborcsoport tárgyiasítja a szépségakció-mű időbeli létezését, mely más, mint a művek szokásos története, alakulása a befogadásban és értelmezésben. A mű új alakjában megtartja előbbi jelentéseit, mintegy egymásra vetíti ezeket. Míg a hagyományos szobrot restaurálják, eltűntetendő az idő nyomait, itt éppen a történés kap hangsúlyt. Ebben a történetiségben az európai művészet alapvető eszméjének tragikuma jelenik meg, eltűnése, megjeleníthetőségének kérdésessége, a hiány tudata. A formák, az alaklenyomatok tipródása, fel-feltörekvése ennek küzdelmes, drámai voltát szuggerálja, ezt merevíti ki a pillanat tartósságában.

Elhangzott Pauer Gyula Szépségminták *c. kiállítása megnyitásakor, Dunaújvárosban, az Uitz-teremben, 1992. január 16-án. A kiállítás anyaga a Pécsi Modern Magyar Képtárhoz került letétbe.*

BALASSA PÉTER – SÁRY LÁSZLÓ –
VARGA LAJOS MÁRTON

CSAK A MŰ ÉRDEKEI

Zene és irodalom kapcsolata Sáry László munkásságában

VLM: – Ha a művészetek közvetlen érintkezéséről esik szó, példákért, magától értetődően, irodalom és zene kapcsolatának ősidőkig visszanyúló történetéhez fordulunk. E történet a kölcsönös hatásé, sőt, függőségé, olyannyira, hogy végső soron rokonságról is beszélhetünk. Ezért is nem magát a kapcsolatot akarjuk megmutatni, hanem a kölcsönhatás módját, mégpedig egy olyan zeneszerző művein át, aki – ha jól értem – az irodalmi művekkel találkozva is a tiszta zene lehetőségeit keresi. Sáry László pályáján az irodalom először a *139. zsoltár*ral jelent meg, azzal a műfajjal, nyilván nem véletlenül, amely legalább annyira zenei, mint amennyire irodalmi. Azt javaslom, olvassuk előbb a szöveget, s csak aztán nézzük meg a kottát.

SL: – Az énekszólamban csak az első versszak szövegét használtam, de szeretném elmondani a többi verset is. A hangokban ugyanis a teljes szöveg benne zeng, ha szó szerint nincs is megénekelve. Nekem nagyon tetszett a vers archaikus fordítása, ez a ma már nem használt nyelv, ahol például a *mennék* szót a szerző nem k-val, hanem c-vel, vagy az *orcád*at *ortzád*nak írja. A teljes szöveg a következő:

7. Hová mennéc a' te lelked elött–
   és a' te ortzád előtt hová futnék?
8. Ha az egekbe mégyek is, ott vagy,
   ha a' koporsóba vetem-is az én ágyamat,
   ott-is jelen vagy.
9. Ha a' hajnal szárnyát venném-is
   és a' tengernec utolsó határában laknám-is,
10. Oda-is a' te kezed vinne engemet,
    és a' te job kezed meg-fogna engemet.
11. Ha pedig azt mondanám-is, Talám a' setétség
    el-fedez engemet, a' setétség-is világosság lészen
    én környülem.

A darab hallgatása közben világossá válik, hogy nem a régi értelemben komponált műről van szó. Csak írása során derült ki, hogy a teljes szöveg nem is szerepel benne; az első sort, az első versszakot ismételgetem, és közben a szöveg feloldódik magán- és mássalhangzókra. Nem összefüggő szavak szólalnak meg, hanem olyan hangok és hangzók, mintha már nem tudnám kimondani a szavakat, illetve kevés lenne...

BP: – Vagyis – bocsánat, hogy közbevágtam –, ez egy dicsőítő szöveg, és amit a kompozíció folyamatáról mondtál, az tökéletesen megfelel a szöveg tartalmának, amely Isten kimondhatatlanságáról szól, hiszen a dicsőítés végül dadogásba fordul. Valószínű, hogy az történik itt, ami minden igazi zeneszerzőnél, hogy a zenei terv hatalmasabb a szöveg-

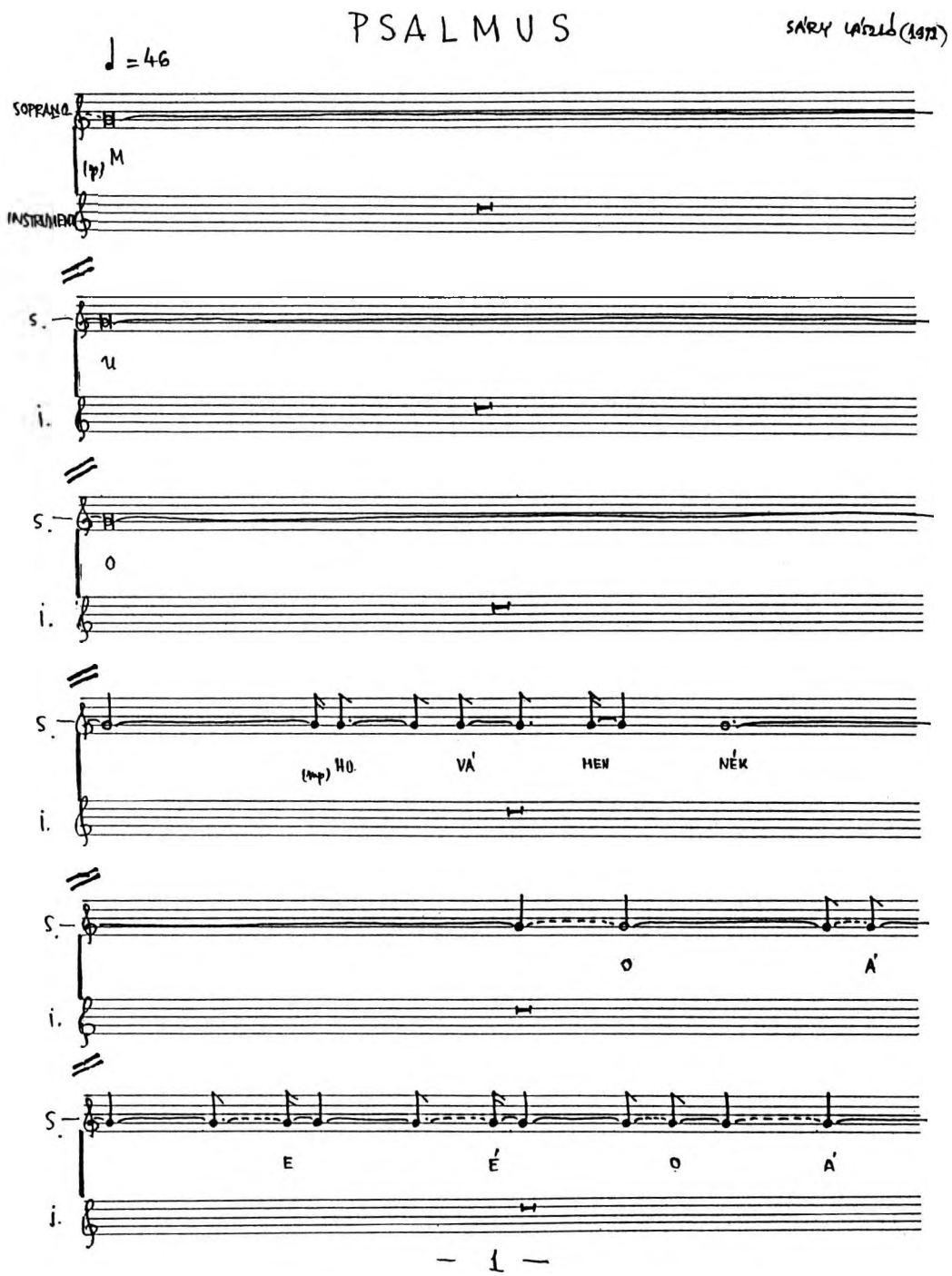
PSALMUS
SÁRY LÁSZLÓ (1972)
♩ = 46
SOPRANO
INSTRUMENT
(p) M
u
o
(mp) HO VÁ HEN NÉK
o Á
E É O Á
— 1 —

S.
I.
E É O A É E É
(z) A
E A TE LEL
KEN A
E É
A E É A E
E É A LEL KED E
E
Ö E Ö E Ö E Ö E Ö E
— 2 —
É I Ö E É
I Ö E É I Ö E É I Ö A TE A
LELVEVELÖÖM
Ö Ö E É I A A A
O A U É O A U É É É
É É
I A TE OLCSÓM A
A O V
É É A — — — EA — — — A É — —
— 3 —
(quasi f)

S.
I.
S.
I.
S.
I.
S.
I.
S.
I.
— 4 —

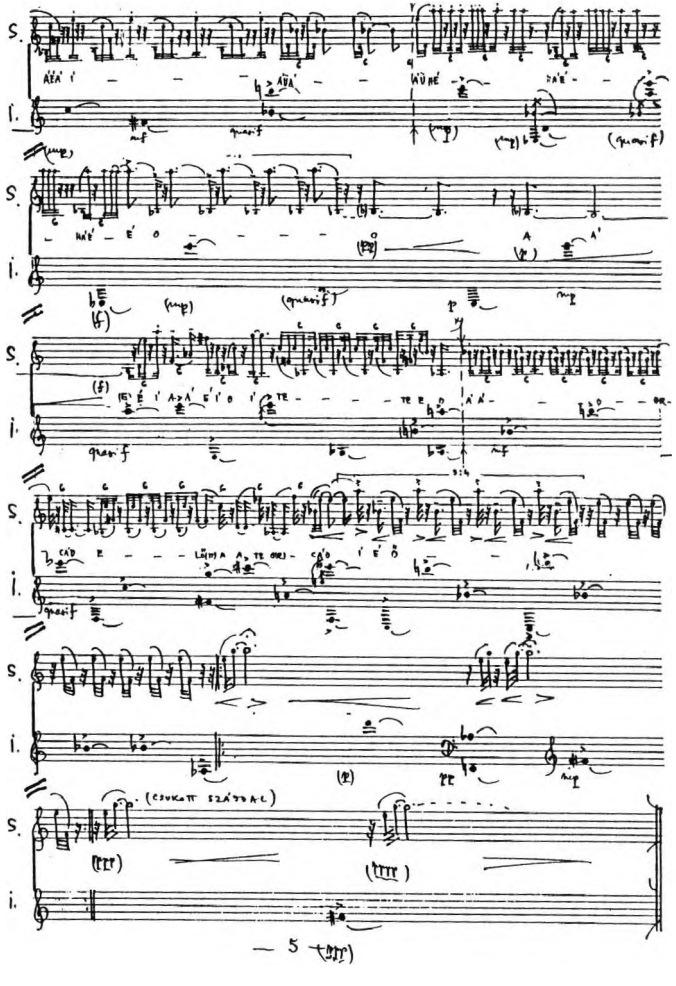
S.
I.
S.
I.
S.
I.
S.
I.
S.
I.
— 5 —

nél. Tehát nem megzenésítés az, ami történik, hanem van egy zenei terved, amely magába szívja a szöveget, és az így válik hangzóvá.

VLM: – Igen, a szöveg feloldódik, fel kell oldódnia, mert ahová Sáry László eljutott, ott a szavak semmit sem jelentenek, csak a hangok szólalhatnak meg, az áhítat, az igézet, a megrendültség, a feltétlen odaadás hangjai. E határponton ugyanis azzal kerül szembe, aki nem az eszünk számára adott. Hogy így lesz, gondolom, előre tudni nem lehetett. De közben kiderülhetett, hogy nincs már szüksége a zsoltárra és éppen a 139.-re.

SL: – Kovács István barátom pappá szentelése volt az a konkrét esemény, ami a darab megírását elősegítette. Hogy pontosan miért ez a szöveg került elém, azt nem nagyon tudnám megmagyarázni. A szöveg kiválasztása mégsem a véletlenen múlik. Nagyon sok minden járul ahhoz, hogy miért éppen ez vagy az a szöveg kerül az ember kezébe, s miért nem mondhat le róla. Egyébként vannak versek, amelyek különböző formában nálam vissza-visszatérnek. Ilyen például Weöres Sándor *Dob és tánc* című dala, közelebbről a dal zárlatának szavai, a csönd, fény, béke, melyeknek variációi a különböző feldolgozásokban újra meg újra megjelennek.

BP: – Nem tartom véletlennek, hogy ezek a szavak – és éppen ezek – vissza-visszatérnek gondolkodásodban és munkásságodban. Darabjaidnak és eddigi életművednek szerintem ugyanis ezek a kulcsszavai. Arról az akart-akaratlan törekvésről beszélnek, amivel egyensúlyt, valami különös eufóniát teremtesz. Megragadó hangzásbeli egységességet, harmóniát.

SL: – Zeneszerzői tevékenységem kezdete óta ott munkált bennem az a vágy, hogy a jót elválasszam a rossztól, a lényegest a lényegtelentől, a világosságot a sötétségtől. A fénynek szinte fizikai érzékelése ez a hangokon keresztül. Valószínűleg ez munkál darabjaimban, a csönd, fény, béke óhaja, mert akik hallották műveimet, azokban hasonló szavak fogalmazódtak meg: öröm, világosság, derű.

BP: – Érdekes, hogy te is, de mások is, barátaid, kortársaid, visszautaltok az egyetlen hang ismételgetésére mint hangszínproblémára, ami a tizenhetedik század elején, Frescobaldi és Monteverdi számára volt először probléma, amikor például Monteverdi egy hangot tizenhatszor ismétel meg egyik művében, és ez az apró fogás hangszín és stílus tekintetében teljesen megújítja az európai zenélést. Igaz-e, hogy van itt valami Monteverdi-összefüggés?

SL: – Monteverdinél is már az előbb említett dolgokat érzékelem. A fényt, a derűt, a világosságot. Ha ezeket a fogalmakat színnel akarnám összefüggésbe hozni, akkor a sárga idéződik fel. Itt még egy sor analógiát említhetnék, de a téma bővebb taglalása külön előadást igényelne. Például bizonyos költők színekhez való kapcsolatát nagyon erősnek érzem. Georg Trakl költészetében – akiről nyilván még szó lesz az *Öt melankolikus ének* kapcsán – a *kék* szó meghatározó jelentőségű. Emlékezzetek, azt írja, „Kék dalolgat", „Kék árnyait a csöndes Isten borítja fölétek", „a Kék lehellete" – és így tovább.

VLM: – Nagyon örülök, hogy ennyire megértitek egymást, magam azonban zavarban vagyok, miként a hallgatóink közül is sokan, mert Sáry László művei nemhogy békét, harmóniát nem teremtenek, de egyenesen nyugtalanítanak bennünket. Olykor ugyanis ez a zene túlságosan is hamar kilép a közvetlen életszférából, legalábbis nekünk túlságosan hamar, mielőtt kiderülne, hogy milyen lelki tartalmak és hogyan szólalnak meg, azaz miképpen öltenek zenei formát, hogyan jelennek meg a hangok anyagában valami nagyformátumú hangzásbeli egészt is teremtve, amit akusztikailag még egybe is kellene hallanunk. Megengedem, alighanem a mi fogyatékosságunkról van szó, vagy arról is, de hogy miről tulajdonképpen, ahhoz érdemes lesz szemügyre vennünk a John Cage szövegére írott *Variációk 14 hang fölött* című Sáry László-munkát.

VARIATIONS ON 14 PITCHES
— TO JOHN CAGE —
SARY LAZZARO (1976)
I HAVE TO SAY PO - ET - RY AND IS THAT NO - THING AND AH I , SAY - ING IT
I AH AND I HAVE PO - ET - RY TO SAY AND IS THAT NO - THING SAY - ING IT
I AH NO - THING AND I HAVE PO - ET - RY TO SAY AND THAT IS SAY - ING IT
I THAT AH SAY - ING PO - ET - RY HAVE NO - THING AND IT IS I AND TO SAY
AND I SAY THAT I AH TO HAVE PO - ET - RY AND SAY - ING IT IS NO - THING
I AH PO - ET - RY AND NO - THING AND SAY - ING IT IS TO SAY THAT I HAVE
TO HAVE NO - THING IS PO - ET - RY AND I AH SAY - ING THAT AND I SAY IT
PO - ET - RY IS SAY - ING I HAVE NO - THING AND I AH TO SAY THAT AND IT
SAY - ING NO - THING AH PO - ET - RY AND I HAVE TO SAY THAT AND I IT IS
IT IS AND I AH AND I HAVE PO - ET - RY SAY - ING SAY THAT TO NO - THING
IT IS SAY - ING PO - ET - RY TO NO - THING AND I SAY I HAVE AND AH THAT
PO - ET - RY IS SAY - ING I HAVE IT AND I AH NO - THING AND TO SAY THAT
AND THAT NO - THING IS PO - ET - RY I AH SAY - ING AND I HAVE TO SAY IT
SAY - ING PO - ET - RY IS NO - THING AND TO THAT I SAY I AH AND HAVE IT
(G' 20" ca

SL: – Ez a művem 1975-ben született Cage *Előadás a semmiről* című prózai írásának kezdő sorára. „I have nothing to say, and I am saying it and that is poetry." Vagyis: „Nincs mit mondanom, ez az, amit mondok, és ez költészet." Nekem egyrészt nagyon megtetszett ez a mondat, másrészt szerettem volna egy darabbal tisztelegni Cage előtt. A hetvenes években az Új Zenei Stúdió koncertjein nagyon sok Cage-darabot játszottam. Az ő munkássága meghatározó jelentőségű volt számomra. Elkezdtem tehát írni a darabot, de bármilyen dallamot találtam ki hozzá, egyik sem bizonyult elfogadhatónak. Minden változat nagyon csinált, nagyon széndékolt módon íródott. Ekkor, hosszasan tűnődve a szövegen, azon járt az eszem, mi lenne, ha minden egyes betűnek megfeleltetnék egy hangot. A régi, középkorban szokásos zeneszerzői gyakorlat ötlött fel bennem. Arezzói Guido, aki a szolmizáció feltalálója, azt ajánlotta a zeneszerzőknek, hogy a megzenésítendő szövegek magánhangzóit egyszerűen helyettesítsék be szolmizációs nevekkel. Csak egy példát mondok. Van egy híres motetta: a *Hercules dux Ferrariæ...* kezdetű. Ha ebben a mondatban csak a magánhangzókat olvasom, akkor az e, u, e, u, e, a i, æ hangok sorát kapom. Ezeket a hangzókat a következőképpen lehet megfeleltetni a szolmizációs szótagoknak: ré-ut-ré-ut-ré-fá-mi-ré. Ez olyan híres fejmotívum lett, hogy több zeneszerző is felhasználta. Végül is ezzel a módszerrel sikerült nekem is ezt a szöveget megzenésítenem.

BP: – Nagyon izgalmasan találkozik itt régi és új. Hiszen Sáry László most egy többezer éves hagyományról beszélt. Jelen van benne a számmisztika és a zene kapcsolatának püthagoreus felfogása. Azon át a keletiek tapasztalata és bölcseletté vált felismerése a kozmológiai összefüggésről. Az tehát, hogy az újkori zeneszerzők ilyen bensőséges kapcsolatban vannak a számokkal, nem babonaság, hanem az időben messzi eredetű tudás a hangrendszer matematikai aspektusáról. Gondoljatok Bergre és a 23-as számra, gondoljatok a *Cantata profana*ra, benne a 9 szép szál fiúra és a 9 szerkezeti egységre.

VLM: – Vissza kell térnünk a *Variációk*hoz. Gondolom, világos, hogy ez sem valami másodlagos művészet, a mű nem egyszerűen a szöveget szolgálja, értelmezi, illusztrálja vagy festi alá, nem megzenésítése valaminek, nem a szöveg érzelmi, hangulati tartalmának megjelenítése, kiteljesítése, nem szüzséhez kötődő programzene tehát.

SL: – Sőt, olyan utakat jár be a szöveg és a hang a variációk során (14 szó, 14 betű, 14 hang tizennégyszeres variációjáról van szó), hogy az alapmondat nem is szólal meg, csak a szavak hangzanak el, amelyek folytonos változásában, egy bizonyos rotációs elv szerint kerülnek egymás mellé.

VLM: – Vagyis lényege az áramlás, haladás, motivikus újrakezdés, átmenet, a mozgatottság és mozgatás, állandó várakozás és meglepetés, lassú eszmélkedés, ahogy az időben kiterjedő keresés és rátalálás mint egész kezd alakot ölteni. Nem lehet véletlen, hogy a te műveid a fölismert konstrukció erőterében töltődnek fel, tehát minden erőfeszítésük ennek megteremtésére összpontosul. Ez valami különös elterveltség benyomását kelti.

SL: – Valahol Sztravinszkijnál olvastam a következő mondatot: „Ha a konstrukció megvan, és a rendet megteremtettük, mindent megtettünk, amit tehettünk, a többi már nem rajtunk múlik." Valószínű, hogy itt meg is állhat a tudományunk, ennél többet nem is nagyon tudunk csinálni. A pillanat, ahol a dolgok megszületnek, valószínűleg a tudatalattié, amit nem tudunk megragadni és fölfejteni. Az egészhez persze rengeteg tanulás kell, és az a hit, hogy a művészetben, és csakis ott, a teljesség átélése mégis megtörténhet.

VLM: – Nem idegen tőlem sem ez a metafizikaira mutató remény, a véletlen kegyelme iránti bizalom. S talán nem túlzok, ha azt állítom, hogy e remény és bizalom betöltésére a legtöbb esélyt alighanem a zene kínálja. De maradjunk még az erős szerkezet kérdésénél, amire keresve se találhatnánk jobb példát műveid közül az *Öt melankolikus ének*nél. Elég, ha a negyedik tételt vizsgáljuk.

IV.
9
10

BP: – Első hallásra is feltűnt egy halk szonátafoszlány. Mondd, itt mit csinálsz?

SL: – Ez egy fontos gondolatot vet föl. Már többen megkérdezték tőlem, hogy hol van itt a halk szonátafoszlány? Ha meghallgatják a darabot, vagy megnézzük a kottát, kiderül, hogy három egyenrangú szólamról van szó, csak az időbeli léptékük más és más. Van egy gyorsabb, egy középgyors és egy lassúbb tempóban mozgó szólam, amelyek egyszerre szólnak. Ezzel is utalok a középkori szerkesztésre...

BP: – Ami lineáris...

SL: - A szólamok tehát úgy vannak megszerkesztve, hogy önmagukban teljes egészet adjanak ki. Tulajdonképpen mind a három szólam énekelhető is lenne. Ami a dologban számomra érdekes, az az, hogy a szólamok találkozásai a véletlenre vannak bízva. Függőlegesen tehát nem határoztam meg a harmóniai együttállásokat, a három szólamot csak vízszintesen komponáltam meg. „Nyugtalanító" és „újszerű" lehet a darab hallgatásakor, beszélgetésünk egy korábbi fázisára is visszautalva, hogy hallásunk egyre labilisabbá válik, mert a hangok, ritmusok és harmóniák nem a már megszokott módon követik egymást. Elveszítjük azokat a fogódzókat, amelyek évszázadokon keresztül segítségünkre voltak. A darabot végighallgatva a századforduló expresszív hangvételét halljuk ki belőle... BP: – Hiszen Trakl is századfordulós nagy költő...

SL: – A hang valószínűleg erre utal, de összegezve az előbb elmondottakat, nem vettem figyelembe a vertikális együtthatókat, amelyek több száz éven át meghatározták a zenét.

BP: – Igen, ez a szó: szonátafoszlányok, tulajdonképpen negatív megzenésítést kap, amikor a darab nem számol a szonáta egyik alapelvével, evvel a bizonyos vertikális gon-

dolkodásmóddal. Mármost te azt mondod ennél a szövegrésznél a kottában, hogy nincs harmóniai együttállás...

SL: – Igen.

BP: – ...és ez nagyon különös, drámai módon ellenpontozza a három szót, a halk szonátafoszlányokat, hiszen a zenédben épp az áll, hogy nem szonáta. Vagy nem igaz, amit mondok?

SL: – De, tökéletesen igaz. Ez egyébként teljesen tudatos nálam. Nem szeretnék egy pillanatra sem abba a hibába esni, hogy egy szöveget illusztráljak, jobban mondva a dolog ilyetén megoldása soha nem érdekelt. Ha például megjelenik az a mondat, hogy „halk" szonátafoszlány, akkor a zongora valamiféle halk szonátafoszlányokat játszogasson. Vagy mit tudom én, megjelenik az, hogy „a magasból lezúduló patak", akkor azt egy felülről lefelé mozgó skálamenettel illusztráljam. Nagyon könnyű volna megzenésíteni egy szöveget ilyen módon, hiszen a szöveg *adja* ezeket a lehetőségeket, és *nagyon jó* lehetőségeket kínál, de épp ezeket az illusztratív elemeket akarom elkerülni. Itt kanyarodom vissza a középkori zenéhez. Ha megnézzük egy akkori szerző miséjét, ahol a *Kyrie* látszólag ugyanolyan, mint a *Glória*, meg az *Agnus dei*, hát akkor hogy van ez? Az Isten báránya ugyanolyan, mint a Dicsőség a magasságban Istennek?

BP: – Kelet jelenik meg ebben is.

SL: – Mélyebb összefüggésről lehet szó. A meglepő a dologban az, hogy a *Kyrié*nél mégis egy könyörgés jellegű hangot hallok, a *Gloriá*nál meg egy dícsőítő ének hangjait, és pontosan azért, mert nem illusztrálták a szöveget. A *hangok mozgása* és *időbeli megszervezésük* olyan jellegű, hogy ezeket pontosan lehet érzékelni.

VLM: – Álljunk meg egy csöppet, mert nem értem, miért hivatkozott Balassa Péter Kelet megjelenésére.

BP: – Itt, ugyanúgy mint az előzőekben, nagyon régi hagyományról volt szó, amikor Sáry László a középkori mise látszólagos változatlanságáról beszélt. A huszadik században Webern fedezte föl, mert neki szüksége volt erre a mozdulatlanságra a zenei idő megújítása szempontjából, ami Webern nevéhez is fűződik. Azt hiszem, hogy Sáry Lászlót is mindig az idő foglalkoztatja. A változatlanság a középkori mise-zenében ismét keleti hagyományra is utal, nagyon erős volt a korabeli Európában az arab hatás: már Szabolcsi Bence beszélt egykor a cantus firmus és az arab makám-elv összefüggéséről, s hogy a keleti zene változatlanságának oka, hogy másképp viszonyul az időhöz, mert az időben voltaképpen az örökkévalóság érdekli. Az örökkévalóságra összpontosító időszemlélet az európai muzsikában is jelen volt, csak az újkori, a mostani embert, mondjuk a szonáta korszakában, az örökkévalóság ellentéte kezdte lekötni. Sáry Lászlóék zenéje visszakanyarodik a tizenhatodik század előtti Európához, ugyanúgy vagy hasonlóan, mint Weberné, hiszen ugyanazt a problémát akarják megoldani, az örökkévalóságét az idő körülményei között. Ehhez még annyit, hogy ezekben a késő huszadik századi zenékben s a középkori, valamint a keleti lineáris zenékben egyaránt én nem az *igen* és a *nem* harcát látom, hanem a hatalmas rejtett igenek kimondását, a csönd, a béke, a fény igenjeiét, mint ahogy a *Kánon a fölkelő Naphoz* is ilyen himnikus igenben csúcsosodik ki.

VLM: – Nos, hallhattuk, a *Dob és tánc* kulcsszavai szervezik a *Kánon* szövegét. A fény, a csönd, a béke. Hozzám ez áll közelebb.

SL: – Arra törekedtem, hogy a lehető legegyszerűbb összefüggések öltsenek benne alakot. Ritmikájában a legelemibb ritmusokat használom, hangkészletében egy hét hangból álló rendszert, a hangterjedelemben egy nagyon szűk ambitust, tehát ez könnyű feladat az énekeseknek, követhető és felfogható folyamat a hallgatóknak.

VLM: – Ettől érzi az ember evidenciaszerűnek és egyszersmind elementárisnak. De itt van a következő munkád, a rejtélyes *Az idő szava*.

KÁNON

A FELKELŐ NAPHOZ

SÁRY LÁSZLÓ (1981.)

/A KÁNON HATSZÓLAMÚ KIDOLGOZÁSÁT LÁSD A KÖVETKEZŐ OLDALAKON./

© Copyright 1989 by Editio Musica, Budapest
Printed in Hungary

Z. 13 023

SL: – 1989-ben írtam. Szövege Weöres Sándor három részes *Relációk*jának második, *Népgyűlésen* című versének utolsó szakasza, amely velószínűleg egy régebbi újságcikk demagóg népszónokának szavait idézi. Az idézet előtt van két kulcsszó, ami meghatározza a darab dramaturgiáját: a gépkocsitülök és a hangszóró. Ez adta az ötletet, hogy az énekeseket igazi szócsövön keresztül énekeltessem. Elképzelésem szerint mintha egy megafonos autó haladna el előttünk az utcán, kiabálná ezt a szöveget, amiből csak annyit értünk meg, amennyi előttünk való haladtában éppen a fülünkhöz eljut, a többi már a messzeségbe vész. Ez a szöveg pedig a következő: „Mert mindenkinek saját érdeke, hogy az idő / sürgetését felismerve sorompóba lépjen / és öntudatos meggyőződéssel és a boldogabb / jövőre épülő felelősségtudattal..."

VLM: – Mit csináljon? Befejezetlen.

SL: – Elment, kész, nincs tovább.

BP: – Nem lehet véletlen, hogy ezt 89-ben komponáltad. Azt hiszem, neked és a politikának kevés köze van egymáshoz, leszámítva a régebbi kis letiltásokat, de azok már igazán elfelejthetők. A 89-es évben, a fordulat évében azonban mégis egy politikai kompozíció születik. A tömegtársadalomban fönnálló demagógiaveszély, a labilitás, a tömegek manipulálhatósága – ezt jelenti a cím, *Az idő szava* – hirtelen tör fel. Politika és zene kapcsolatának olyan tisztán zenei megfogalmazása ez a kis darab, mint mondjuk Bartók *Concertó*jának IV. tétele. A másik, ami föltűnik ebben a munkádban, az egy érdekes, Sztravinszkijra utaló effektus. Kétszer vagy háromszor fordul elő a kórus kitörése, ami a *Menyegző*t juttatja eszembe, a húszas évekbeli nagy kompozíciót, amelyben egy dorbézolást hallunk. Az orosz népi lakodalmas rigmusokra írt Sztravinszkij-mű kitörései és ez a megafonos autószöveg a fülemben közel szól egymáshoz.

SL: – Ez öntudatlan dolog, ez nem jutott eszembe, és eddig még senkitől sem hallottam. De ahogy visszaidézem magamnak: a hangzás, amely kissé eltorzítva szólal meg ezeken a hangszórokon keresztül, és ez a makacs ismétlődése egy motívumnak, elképzelhető, hogy rokonságot mutathat a Sztravinszkij-művel. Külön is örülök, hogy ezt kihallottad belőle.

VLM: – Azt mondta az imént Balassa Péter, hogy Sáry László és a politika közt alkalmi és felejthető konfliktusoktól eltekintve nem volt semmi kapcsolat. Én másképp látom a dolgot. Veled és általad valami nagyon fontos képviseltette magát. Ugyanaz, ami az irodalomban – csak az újabbakra utalva – Nádas Péterrel, Lengyel Péterrel, Esterházy Péterrel, vagy teoretikusokkal és kritikusokkal, Balassa Péterrel. A kényszerűségeken átnéző, csak a maga eszméit, normáit követő magatartás. Akarva-akaratlan is a korral szemben, a kor sugalmai ellenében fejtetted ki magad. Például ama most is többször szóba került törekvéseddel, hogy visszajuss az időközben elszennyeződött alapkérdésekhez. Tett, hogy rájuk találtál, hogy megtisztítottad és műszervező problémaként újra és újra megfogalmaztad őket. Az ideológiai-politikai megfontolásokkal korlátozott, lefokozott hagyománykörön átlépve a tradíció teljességét idézted e kérdések mögé értelmező, eszméltető tényezőként. A nyersen materialista felfogás idején a metafizikairól beszéltél és az akkor természetes kompromisszumok, etikailag és esztétikailag is kártékony egyezkedések helyett szelíd engesztelhetetlenséggel a szakmait érvényesítetted: a mű érdekeit.

SL: – Hadd idézzem Jeney Zoltán idevágó, ma is eleven gondolatát: „Én azt várom a politikai zenétől, hogy zenei kérdésfelvetése és megoldása zeneileg éppúgy aktuális legyen, mint tartalmi közlendője." Csokonai megállapítása is illik ide. Azt mondta, hogy „aki az új szókat nem tűrheti, mondjon le az új ideákról".

Elhangzott a Magyar Rádió Társalgó *című műsorában. A beszélgetésben idézett művek:* Psalmus *(a Magyar Rádió felvétele),* Variációk 14 hang fölött *(Hungaroton SLPX 12060);* Öt melankolikus ének *(Hungaroton SLPX 12551);* Kánon a felkelő Naphoz *(Hungaroton SLPX 31126);* Az idő szava *(Hungaroton SLPX 31126).*

DEMÉNY JÁNOS

HAMVAS BÉLA LEVELEIBŐL

A levélközlésnek itt most olyan esete forog fenn, amikor a levél írójának és címzettjének személyisége egyaránt fontos, egyformán kiemelkedő.

Hamvas Béla – a két levél írója – a megvető elutasítás, a megalázó leköpdösés szégyenteljes évtizedei után mostanság a hirtelen felmagasztosulás glóriás, hallelujás feltámadását éli, szinte időszerűtlen még a közzétevő makacsul ambivalens megközelítése; Hamvas Béla a magyar szellemi élet egyedülállóan jelentékeny, *de* kétségkívül ezoterikus, sorsában megrendítő, *de* életművében problematikus, töredékességeiben csak még izgalmasabb, feldolgozatlanságaiban csak még rejtélyesebb, karizmatikus jelensége. Érdekes szellem – ez műveiből látszik –, egyúttal – és ez *leveleiből* látszik – érdekes ember is. A művek távolságot tartó ünnepélyes mértéke mögött most már nyugtalanítóbb – indokolt és aktuális – az emberi közelség. Levelei érzékletesen közvetítik ezt. Milyen ember volt? A címzett Molnár Antal: a magyarság társadalmi szövetébe színesen beleszőtt *zenei* gondolkodás mintázója, kidolgozója, zenei könyveiben, cikkeiben. A Bartókban és Kodályban a századelőn testet öltött, kalevalai szintű – mitikus erőkkel perlekedő – magyarság hírhozója, zeneakadémiai tanár, szelíd pedagógus, belül nagyon boldogtalan ember, gondolkodó. Aki Bartók és Kodály kettős modelljében gondolkozik, annak kétszeresen is nyitottnak kell lennie nemcsak a zenére, hanem a szellemi értékek minden más „műfaja" iránt. Molnár Antalt és Hamvas Bélát mély barátság fűzte össze egymással. A közölt két levél ezt bizonyítja szemléletesen. És azt, hogy mi mindenre volt „nyitott" Molnár.

Hamvas jóval halála után megjelent „regény-főműve" (*Karnevál*. Magvető, 1985) az élet dzsungelének Joyce vágta ösvényein jár az irodalomban (mint Sztravinszkij a zenében, s a festészetben Picasso). A magyar *arcában* Szentkuthy arányait verdesi, ugyanakkor Határ Győzővel is légvonalban komoly affinitásban van. Remélem, senkit sem sértek efféle összehasonlításokkal. A mű elhelyezésének zavarával küzdök, bocsánat.

A *Karnevál*ról sokat kell beszélnünk, interpretációkat érdemlő, igénylő alkotás. Kemény Katalin külön könyvecskében magyarázza metafizikus értelmét. (*Az ember, aki ismerte saját neveit. Széljegyzetek...* Akadémiai Kiadó, 1990)

De ki gondolná, hogy Hamvas e főművét az alkotás viharában Molnár kritikai szűrőjén bocsátotta át?

Molnár körültekintő bírálata Hamvast – ahogy ezt a szentendrei levél igazolja – magyarázkodásra készteti.

A következő – tiszapalkonyai – levélből látszik, ettől mennyire mélyült a barátság.

Hamvas és Molnár barátságának kezdőpontját – 1943. február 22. – e sorok írója, a levelek közreadója, emlékezetében őrzi. Ezt csak Hamvas halálának dátuma, a végpont szakítja meg, 1968. november 7-én.

Rettenetekkel teljes évszázadunk e két dátummal is jelezhető 25 esztendeje – ha úgy vesszük – ennek a világtörténelmi időszakasznak dereka, törzse; itt kell valahol a levelek két hősét – íróját és címzettjét – elhelyeznünk, intellektuális szintjüket felmérnünk, rangjukat megpillantanunk. A baráti hangvétel ehhez a tájékozódáshoz, mondhatjuk: reveláció hoz nyújt etikai iránytűt, rögzít valami nagyon karakterisztikusat, mutat átszellemülten felemelőt.

[Szentendre, 1950. febr. 26.]

Kedves Anti, – mikor legutóbb elváltunk, nem is annyira elgondolkozó (csalódott?) arckifejezésedből, inkább atmoszférádból tudtam, hogy írni fogsz, talán azt is, hogy mit, a levelet vártam, ha szemtelen akarnék lenni, azt mondanám, elvártam. Remek dolog az, ha az embernek barátai vannak! Kritikád? Azt gondolom, hogy a legtöbb művet az ember megdícséri, igen kevés olyan van, amelyikkel érdemes *szembe*szállni. Joyce az Ulyssesre tíz évet szánt. Én kevély voltam, amikor csaknem hasonló arányú koncepcióra három évet gondoltam. Most már tudom, hogy nem lehetek készen. Nem baj. A Karneválnak jónak kell lenni. Azt gondoltam, ha Húsvétkor kijöttök, elég időnk lesz beszélgetni róla, addig remélem a kész részeket befejezem (gépen) és összképed világos lesz. Addig (a negyedik rész végéig) az álláspont e művel szemben nem lehet világos és pontos. Azt hiszem, még magam sem látom, csak csinálom. Mindenesetre leveledet nagyon őrzöm és gondolkozom felőle. Különösen egy probléma van, amin tűnődnöm kell, a „terjedelem", vagyis a „túlsok szöveg". Eredetileg majdnem minden epizód rövidebb volt. De „kénytelen" voltam így megnövelni. Miért? Megmondom. A regény elsősorban könyv és olvasmány. Az olvasásnak más a ritmusa, szélesebb, lassúbb. Említettem is, hogy a mű „felolvashatatlan". Kísérletet tettem. Az Ulysses (más regény is, a Tristram Shandy, Dickens, Dosztojevszkij stb.) részleteit felolvastam, és csaknem elviselhetetlenül hosszadalmas volt ugyanaz a szöveg, ami olvasva exaktul jó. Itt valami van, amit meg kell beszélnünk. Például Shakespeare bármely műve „olvasva" *lyukas*, hiányos, sok helyütt értelmetlen, ugrándozó, mert nem olvasmány, hanem színmű. Ugyanígy a vers. Más az elmondott vers, más az írott (könyvvers). És ha a verset az ember szavalja, dramatizálnia kell, új „terjedelmet" kell csinálnia neki. A regényben hihetetlen hosszadalmasságok lehetségesek,- lapszámra való felsorolások. Itt egyedül nem tudok mihez kezdeni.Talán ha beszélgetünk róla, valamit megtudunk. Ugyanez vonatkozik egyéb kritikai megjegyzéseidre is. Én, természetesen, mint minden baráti (minél szigorúbb, annál inkább) kritikát tüstént teljesen magamra veszek és alkalmazok. Barát nem mondhat rosszat. Kipróbáltam, hogy ez a módszer jó. A „vöröshajú segédfogalmazó" nem homéroszi jelző. Az első részben így szerepel Bormester Virgil, aki később állítólag a hős (Bormester Mihály) apja, de tulajdonképpen nem az. Itt nem jelzőről van szó, hanem „név"-ről. Hogy annyiszor szerepel? Igen, „hallani" sok, de olvasva „látni" nem az, mert a szem a tizedik helyen már nem olvassa végig, csak a jel praesens voltát konstatálja. A lanyhuló részek pedig! Igen, tudom. Erre kell még egy év, vagy kettő, vagy hány. Ördöngős dolog ilyen nagy művet szusszal bírni. Türelem és kritika és éberség. Ihlet? Nevetni kell! Munka és munka és tudás és munka és munka. Módszerem a következő: nincs a „tudomány", vagy a „filológia", vagy a „technika" szatírája. Csak ember van. A filológia nem filológia, hanem egy ember monomániája. Azt hiszem, ez világos. Shakespearenél sincsenek „absztrakt" dolgok. Minden valamelyik ember sorsához véresen hozzátartozik. Ennek *kell* kijönnie! Végül is a felolvasást sikertelennek tartottam (egyébként is), mert ismételten meggyőződtem róla, hogy nem felolvasható. Majd ha elolvasod, akkor ezek a kérdések újból felmerülnek és én már addig is szigorú előjegyzésbe veszem azokat. Milyen jó lenne csupa olyan ember között élni, akik a lehető legszigorúbban veszik és tőlem a legtöbbet követelik. Köszönöm ezt a követelésedet, minden erőm arra összpontosul, hogy ennek meg is feleljek. Azt hiszem a koratavaszi munkaroham egy hét múlva véget ér, ismét nyugalmasabb napjaim lesznek, de addig is délután és este az asztalnál ülök. A tavasz visszavonhatatlanul itt van, ha lesz is még fagy, havas eső, a mákot, a borsót, a sárgarépát, petrezselymet, paszternákot el kell vetni, a fákat permetezni stb. Húsvéti látogatástokra készülök, annak idején megírom, mi lenne az, amit tanácsos lesz mégis egy kis kofferben kihozni. Igaz baráti támogatásodat e levélben is éreztem. Jó az, ha az emberre ennyire gondot viselnek.

Szeretettel ölellek

Béla.

Szt. Endre 950. II. 26.

[Tiszapalkonya, 1960. jan. 22.]

Kedves Anti, – születésed napjának dátumát nem tudom, de azt írod, hogy ebben a hónapban leszel hetven éves. Kérlek fogadd régi és hűséges barátodtól szívből jövő szerencsekívánatait és meleg ölelését. Számomra mindig megnyugtató tudat volt, hogy itt élsz ebben a világban velem együtt, olyan ember, akin gondolataim mindig megpihenhettek és akiben biztos voltam, és akit kompromisszum nélkül szerethettem. Kevés olyan emberrel találkoztam, aki ne ütött volna rajtam sebet. Te az voltál, aki sebeimet gyógyítottad. Ebben az ünnepélyes pillanatban kimondhatom, hogy hálás vagyok érte. Az én nyugtalan és hányatott életemből nézve a te nyugodt és nyílegyenes pályád számomra enyhülést jelentett, csodálni tudtam csillagjaid békéjét és harmóniáját. Tudom, hogy ezt a harmóniát sok-sok száz fiatalemberre sugároztad az iskolában. Ők talán ezt természetesnek tartották. Én tudom, hogy kivételes csoda volt. A megvadult szellemek e korszakában Te, a szelíd és kiegyensúlyozott szellem, tényleg csaknem valószínűtlen. Leveledből úgy érzem, hogy egészséged jó. Ezt kívánom, és békés elmerülést abba, amit a legjobban szeretsz,

igaz barátsággal

Béla.

Tiszapalkonya 960 január 22.

BACSÓ BÉLA

Egy-hangú írás két könyvről

*avagy két eltérő művészi válasz egybehangzása**

Nem hiszem, hogy a két könyvről való együttes beszéd kényszere mondatja azt velem, hogy e két, merőben különböző írás-művészet alapja mégis közös. Hogy az elmélet-írás védőpajzsát gyorsan magam elé tartsam, megnevezem ezt a közös alapot, hogy utána kényem-kedvem szerint olvassam-olvastathassam ezt a két nagyszerű kötetet.

A hordozó alapot úgy jellemezhetjük, mint egy *idiomorfikus írásmódot.* Már nem az elbeszélői tudatszubjektum és a világ bárminemű állapota közti viszony eltávolított-reflexív leírásáról van szó, s nem is a költői én világvesztett és magából-teremtő énekéről. Leírhatná-e a Traklra emlékező Solymosi Bálint Traklnak azt a sorát: „Es ist die Seele ein Fremdes auf Erden", anélkül, hogy szomorúan ne mosolyognánk e sor szép-naivitásán? Nem az oly jól ismert képletről van szó: a lírai én pozíciójának megrendüléséről és másfelől a narráció kibonthatósága iránti kételyről. Ki ne tudná, aki még foglalkozik művészettel?

Az idiomorfikus írás a válasz, az egybehangzó válasz a két író részéről erre a helyzetre, vagyis fogalmából következően úgy írni, hogy az én-centrum hiányában a szóba-foglalható és leírható a nem-belső, nem-reflexív meghatározottság következtében egyszer csak beáll, s mint egy kristály-forma, *saját alak*ot mutat. S minthogy az eljárás *ismételhetetlen,* mindig más és más az alakzat és az alak-öltés pillanata.

A hús-vér ember (chair, Fleisch) és a testi valójában vett ember (corps, Leib) viszonya kerül itt előtérbe, ahogy ezt Merleau-Ponty értelmezte. Ennek értelmében az ember hús-vér mivoltában nem egyszerűen anyag vagy szubsztancia, hanem olyan „elementum", mint a víz, a levegő, a föld vagy a tűz – vagyis a lét olyan ős-anyaga, melyben és amely által a hely és az időbeli pillanat, egy meghatározott *hol és mikor* az embert egy előre nem tudott saját-sajátos (idios) mozgásra kényszeríti. Ez nem azonos az önmagához eljutó, magát tudatosító én hagyományos képzetével. Mindkét írónál az ember úgy jelenik meg, mint olyan lény, amely hús-vér mivoltában mindig többet őriz, mint amit önreflexív testiségében valaha is tudhat. Ezért írja joggal Merleau-Ponty, hogy „az ösztön-ént (Es), a tudattalant –, és az ént hús-vér mivoltában kell felfogni."

Az írásmód lényege, hogy a cseppfolyós életáramlás egy előre nem rögzíthető pillanatában bekövetkezik egy „saját"-sajátos, *de nem elsajátított* alakzat-képződés, kikristályosodás, melyen áttűnik az én – vala*hol* és valami*ként*. Ebben az írásban látszólag háborítatlan fluiditásként mozdul a történet, mígnem egyszer

* Elhangzott 1992. április 9-én Budapesten, az Írók Boltjában, a JAK-füzetek új folyama első két kötetének, Solymosi Bálint *A műnéger*, valamint Szijj Ferenc *A futás napja* című könyveinek bemutatóján.

hirtelen csaknem észrevétlenül kikristályosodik a *más* időt és teret együtt-láttató alakzat. A jelent mint tiszta megjelenést semmissé tevő megnyílása-szakadéka ez az én létének. Szépen fogalmazza ezt meg *Ostinato* című írásában Louis-René des Forêts – „A végső intenzitásnak ezek a pillanatai az eleven hús-vér mivoltba írottak, és csak ezzel együtt tűnnek el. Akkor miért, hogy a megjelenésnek e szokatlan módja mintha egy régmúlt időhöz tartozna?" Az én itt és ekkor az, ami reflexíve nem és ahol nem is volt, miközben az intenzitásnak, a kikristályosodásnak e pillanatában a leginkább az, ami, vagyis behozhatatlan távolság és látszólagos messzi múlt. „a vers így él hallgatásoddal? / – az elvetemült szeretet / így segít a gondolaton?, hogy *adva van* / mind a kettő?, az egyszerű kegyelmi / idő, és a másikkal való / beérhetetlenség, a céltól / való végtelen idegenség...? / / mert ott minden úgyis összecseng / s pillanatok alatt semmivé / lesz; jószándék, hazugság, szórend, / tétova mindennapi beszéd, / apróbb dolgok, melyekben talán / a leginkább bízom, szemlátomást / jelentéktelenné válnak, bár..." (Solymosi – *ready man*) S a másik példa Szijj Ferenc *A naplóhős monológja* című verséből: „A testemmel kell fenntartanom / azt a vad folytonosságot minden esemény / és a többi test között, mely engem / vágytól s emléktől megkímél." Szijj történetei páratlan tudatossággal szólnak a centrumtalan énről, akinek testi jelenléte biztosítja az átmenetet, a fluiditást, mígnem a *legapróbb helyszín*, az álom, az álom körülölelte szorongás folytán az időben és térben *őrizetlenül* hagyott *túlzott jelentésre*-jelentőségre tesz szert – alakot ölt.

Az írás Kafkára visszanyúló módozata ez, ahogy Max Brod írt róla: „a mozgásban, út közben levő beteljesült. Így a legátfogóbb kényszer nélkül lép kapcsolatra a legcsekélyebbel..."

Solymosi versciklusai egy-egy kép köré, mögé szereveződnek, melyek mindegyikén – a legáltalánosabban fogalmazva – a dimenzió, a vágyott, a korlátozott és a „mesterségesen" helyreállított dimenzió mutatkozik meg. A dimenzió, a vonatkozások rejtett és feltűnő „játéka" az, ami megszakítja a linearitást, a szokványos bináris pólusok közt zajló egyenesvonalú mozgást. Ez a fenti értelemben vett intenzitás. „s ez a meglettség elsi- / mítja a rémtájképet benned, mint egy kalózvasaló; / ott állsz, / lebegsz a vízben, keresel valamit; valami, semmi, valami és / semmi..." (*Képzelt tájkép*) Az intenzitás e határpontjain a legcsekélyebb és a mindent átfogó közti távolság elenyészik, nincs különbség a látszólag mindeneket elválasztó valami és semmi között, emlékezet s feledés között. „Határszavak" – írja Solymosi, melyek kimondásakor jelentése a csöndnek van, a szavakba nem foglalható mindent átfogónak, amely kitágítja a szavakkal ént mondó én dimenzionalitását, és együtt láttatja a régvoltat és a távolit. „lassú erózió, nyelvemlékezet... / Az én teremtő távolléte – / ének, a színmaradék mivoltja, / fekete szörnyűsár elmezavarodott / vizünk alján... S a mondhatatlan idő..." (*Levél Zinka Milanovnak*)

Nincs módom Beuys 1966-os akciójának felidézésére (v. ö. *Joseph Beuys.* Leben und Werk. kiad. G. Adriani és mások, DuMont 1981. 155-168. o.), mégis szükséges egyetlen elemére utalnunk. Ez a nyúl, amiről így beszélt Beuys: „A nyúl közvetlenül a születésre vonatkozik. Számomra a nyúl az inkarnáció szimbóluma. Minthogy a nyúl teljesen valóságossá teszi azt, amire az ember csak gondolatilag képes. Beássa magát, építményt ás. S ami egyedül fontos, a földben inkarnálódik." Beuys akciója során egy már élettelen nyulat fapálcákra kötözött, s ezeken megállítva elemelte a földről, mintegy az inkarnáció ellentéteképp. Az

organikus alapzat elveszett! – „csak egyetlen / eltévelyedés a világ…" – írja *a nyúl könyve* című versében Solymosi. Éppígy majd a kritikák felfedik a Klee-kép és a versek közti összhangot, elég itt utalni a nevetség tárgyává lett énre, a kalitkába fogott és kitartásra szólított bohócfigurára, vagy Christo műve kapcsán az általa kifejtett gondolatra, hogy az elfedés és beburkolás a látást, a láttatást szolgálja. (v. ö. Interjú Christóval, *Art* Nr. 12. 1990. dec. 37. o).

Szijj Ferenc történeteinek művészi erejét az egy-hangúság adja. A történés nem más, mint a testnek az ént az életáramlás felszínén tartó küzdelme a fennmaradásért, hogy ne vesszen bele „vágy" és „emlék" örvényébe. Állandó látszólagos ismétlődés. Ám mint a fentiekben utaltam rá, az ismételhetőség lehetetlen, ami mindig ugyanannak tűnik, az az újra és újra megkísérelt mozgás a szélső pólusok elkerülésére, melyről Broch azt írta: az életet mindvégig kísérő metafizikai szorongás ez, mely a múlt és jövő irracionalitása közti feszültségtérben van jelen. Ami Szijj írásaiban oly szép, hogy ez az irráció – nem egyszerűen *szerepet játszik* az ember életében, miként Kundera fogalmazza egyik, a regényt tárgyaló esszéjében –, nem valami nem-várt külsődleges rémisztő eljövetele, nem is monstruózus, hanem a teljességgel nem demonstrálható élet állandó-alig változó kényszere arra, hogy valamiként megmutassuk, jelét adjuk annak, hogy vagyunk és hogy miként vagyunk.

Nappali ház

A Nappali Ház június elején megjelenő, 92/2. számának tartalmából:

Szentkuthy Miklós: Augustinus olvasása közben
Beszélgetés El Kazovszkijjal, valamint Beöthy Balázzsal és Pereszlényi Rolanddal
Andrási Gábor és Peternák Miklós esszéje
Kemény István prózája
Kukorelly Endre, Kovács András Ferenc, Tasnády Attila versei
Emmanuel Lévinas tanulmánya

A Nappali ház a könyvesboltokban és a galériákban kapható.

Előfizetési cím: 1399 Budapest, pf. 701/330.

A régebbi számokat az Írók Boltja (VI., Andrássy út 45.) árusítja.

KABDEBÓ LÓRÁNT

ÁRKÁDIA TÁVLATAI

1. *Színe*

A költészet századunkbéli nagy kalandjai mellett és után mindinkább becsülni tudom az olyan hangot, amely a hagyomány megszentelte kifejezési módokat képes egyesíteni korunk megpróbáltatásainak átélésével. Takáts Gyula nem bocsátkozott kalandokba, csak nyitott szemmel járt, és befogadta mindazt az élményt, amit mind az egyes embernek, mind pedig sorsszerűen adott közösségének át kellett élnie századunk folyamán.

Persze kérdezem: honnan nézve kerülte a kalandokat? Panek Zoltán, az erdélyi prózaíró írta 1974. június 6-án: „A huszadik században a legnagyobb kaland megmaradni ott, ahol születtünk." És ha így vesszük, Takáts Gyula bizonyosan az egyik legsikeresebb kalandozónk. Hiszen sok-sok szellemi kiűzetés után mindmostanáig megmaradt a hellenizált pannon világ költőjének: rátalált egy világra, amelybe beilleszkedett, asszisztálnia kellett e világ végleges, visszafordíthatatlan bomlásában, mára mégis diadalmasan visszaidézi versében. Úgy tudja idézőjelbe tenni, hogy olvasója veszi le a múltba visszautaló jelölést: az olvasatban valódi tájjá teljesedik a mítoszivá stilizált környezet, kortársammá fogadom az ókori költészetből ideidézett embert, és mai versként lesz befogadható a hagyományos formában előhívott vallomás és elmélkedés.

De kövessük a kezdetektől. Még nem iskolás, máris találkozik századunk meghatározó helyzetével: az otthontalansággal. A világháborús K.u.K.-világ apját az akkori Reichenbergbe vezényli, a mai Liberecbe, ahol későbbi barátja, Radnóti tölti majd főiskolás éveit. A család követi az apát, és az idegen palotában, ahol elszállásolják őket, a bakákon kívül senki sem tud magyarul. Pedig legendás vidékre került: nagyanyja cseh-morva származású, és a gyermek számára a helyváltoztatás a megelevenedő mesét jelenthette volna. Ha békés időben látogatna arrafelé.

Az imígyen átélt események immunissá tették egy életre a század betegségével szemben. Az idegenben feltámadt otthon képe modellt teremtett számára: élete későbbi megpróbáltatásai során tudta, hogyan védekezzen. Tab, a szülőfalu és vidéke, tágabban Somogyország, a doktori értekezés témájául választott Nagyberek világa, a Kaposvár-Fonyód-Becehegy háromszög lesz az a tájékozódási pont, valamint Rippl-Rónai és Egry József tájból épülő, abból erőt merítő sugallata, amely biztatást és biztonságot ad az embertelenséggel szembesülő ifjúnak, majd férfinek, és fizikai menedéket is nem egyszer az űzött embernek.

A személyes környezet hangulatai és a világokat változtató történelem sokszor kegyetlen jelenetei összekapcsolódhatnak-e? Lehet-e hűnek maradni egy provinciához, mégis részévé válni az egyetemes magyar költészetnek?

Takáts Gyula és Somogyország: szétválaszthatatlanok. Nálunk persze az ilyen összekapcsolódás nemegyszer kiváltja a kicsinylést, különösen ha valaki nem is a fővárosban él. Csak következetes életterv megvalósításával cáfolható az ellenlegenda. Takáts Gyula ma már nemcsak egy klasszikussá érett nemzedék szervezője és „mezei hadához" tartozik, hanem költészetünk nagy öregjei között is elfoglalta helyét. Furcsa varázslóként.

Egy táj, egy környezet és egy stilizált hangnem, az őelőtte ilyen tömény formában sohasem volt „pannon stílus" ősképének kidolgozása és hagyományként követése – ez ennek a költészetnek kiindulása. Sajátos rejtezkedés, mely a személyes jelenlét helyett

minduntalan csak a kapcsolódást hangsúlyozta. És ezt el is hitték: rangos követőt, kitűnő másodlagosságot értékeltek költészetében. Elfogadták a közhelyet: volt és van egy „pannon líra", amelynek egyik követője-megvalósítója Takáts Gyula. De kérdezem: őelőtte hol volt ez a költői hangnem? Mert Janus Pannoniust, Berzsenyit, Babitsot, Weöres Sándort egy közös hangnem variációjaként értékelni, egyszerűen szülőföldjük földrajzi egybeesése okán – csakis mesterkélt és erőszakos elmélet lehet. Hát akkor mi is ez a ma már hagyományként élő, ihlető „pannon hangnem"? Bizony: Takáts Gyula költői lelemény e. Nem követő volt, hanem egy általa teremtett stílust öltött magára, *mintha* öröklött gúnyában járna.

Beletartozott ez a program az „ezüstkor" nemzedékének „ómódi modernségébe". Az elődök (vissza pár ezer évig) formájának átvétele (es egyben megkérdőjelezése is) volt költői törekvésük. A kritikusok ezt a programot komolyan véve önállótlanságról, utánzásról, másodvirágzásról kezdtek beszélni. Mára már sorban nyilvánvalóvá vált, hogy sajátos, eredeti klasszikus értékeket is termő költői indulás volt, amelyből többek között Radnóti, Jékely, Vas költészete nőtt ki, nem is beszélve a korszakos nagyság, Weöres lírájáról. Takáts Gyula nemzedéke klasszicizáló, bukolikus stílustörekvéseit ötvözte az előtte jártak (főként Illyés és Szabó Lőrinc) racionális, a tárgyias leírást követő elemző eszményével. Ebben is társakra találva, hiszen Vas István vagy Rónay György költészetének szintén hasonló komponenseit figyelhetjük meg. Takáts Gyula ezt a stíluseszményt közvetlen környezetének, a vidéki életnek és a dunántúli tájnak a bemutatására alkalmazza. Ez az ötvözet lesz a „pannon stílus" magja.

Azonosság és személyes különbözés: minden nemzedéki indulás sajátsága. Századunk harmadik költőnemzedékének indulása egy – már ritkaságszámba menő – sajátosságot is mutat: a mindvégig megmaradó baráti összetartozást. Pár éve sikerkönyv volt a *Helyét kereső nemzedék*, amelyben Takáts Gyula közreadta azokat a leveleket, amelyeket költőbarátai 1934 és 1949 között írtak hozzá, illetőleg ami ezekből a viharos évek során megmaradt. A barátságoknak, egymáshoz fűző szálaknak, egymás segítésének ritka szép mesterdarabjai e levelek. A vidéken élő társak létszükségletté tették a levelezést, és ez eszméik, költői gyakorlatuk tisztázását is segítette.

Ezen a stílusszemléleten és témavilágon belül válik az úgynevezett klasszikus modernség költőjévé Takáts Gyula: a stilizált tárgyi világ és az idealizált emberi kapcsolatrendszer verseiben fokozatosan súlyosodik a modern ember létérzékelésévé.

A nemzedék fogadja, első lépéseitől kezdve méltatja és kijelöli helyét is. Vas István telitalálat-jellemzése Takáts Gyula mindenkori bemutatásának mottója lehetne. Második kötetéről, a *Kakukk a dombon* című ről írja: „Somogyi parnassien – ebben az összetételben a *somogyi* éppoly fontos, mint a *parnassien*. A *parnassien* artisztikum és a somogyi kemény indulat paradox összhangjáról van szó. A táj, melyet leír, a klasszikus, latinos-olaszos Dunántúl szelíd festménye, de mögötte a minden egyéni táj mögött megbúvó, mindenütt vad, fékezetlen, egyetemes természet él."

De túl ezen, a kortársak – jó barátai – összekapcsolják nemcsak a dunántúli tájjal, de az ott megfordult valahai költőkkel is. Már Radnóti, aki az első, *Kút* című kötetét ismerteti 1935-ben a *Nyugat*ban: „Takáts Gyula dunántúli költő, tudatosan kapcsolódik a dunántúli irodalom hagyományaihoz, de nyelve és tájolása is azzá avatják. Éppen ezért látszik fölöslegesnek az az egymásra halmozott földrajzi nevekben megnyilvánuló *dunántúliság*, melyet a még túltengő *helyi* öntudat ment és magyaráz." Rónay már ki is bontja ezt a „kultúrpolitikai" (a szót Radnóti használja) tézist, 1939-ben, a *Május* című kötet *Vigilia*-beli bemutatásában: „Sok vita folyt arról, van-e mai irodalmunkban külön dunántúli hang. S ha a vitáknak más nem, egy eredményük mindenestre volt: a dunántúli költőket ráeszméltették arra, hogy ilyen hang volt és lehet. Akiben a »dunántúliság« eddig ösztön volt, most tudatossá válik, ápolja magában és büszke rá. A táj ezután bizonyos fokig már állásfoglalásra kötelez: a helyi hagyományok ápolására és fejlesztésére: Takáts

Gyula is ilyen öntudatos dunántúli. Új kötetében még inkább, mint eddig: a pannon tájak énekese, és érzéseit, gondolatait is magához formálja ez a Csokonaiból, Berzsenyiből és a korai romantikából előkélő pannon égbolt." Ezután már természetes záradék, amellyel az első három kötet *(Kút, Kakukk a dombon, Május)* utáni „önantológia", a *Családfa helyett* című gyűjtemény recenzálását fejezi be Csorba Győző, a Sorsunk 1942-es évfolyamában: „a Dunántúl nagy költőinek hagyománytisztelő alázatos utóda."

Az ötvenes évekbeli hallgatás után újra megszólaló költőt, a *Mézöntő* kötetet hasonló gondolatokkal üdvözli-méltatja ismét Rónay György egy szép esszéjében, *Az olvasó naplójá*ban, az 1958-as *Vigilia*ban, Vas István valahai megállapításához kapcsolódva: „Költészetének ez a sajátos »somogyi dialektusa« sűrű magyar hagyományokkal zamatos. Ez a szó: Somogy – általában valamiféle vérbő nyakasság, koppányos pogányság képzetét kelti az emberekben. Pedig ezen túl, efölött van egy másik, nyájasabb, árkádiásabb Somogy; bizonyos lelki pallérozottság, derűs életszemlélet, sajátos homoki-magyar görögösség országa ez – esetleg csak virtuális ország, s mégis, lehetetlen művelten otthonos levegőjét meg nem éreznie annak, aki akár Kaposvár virágos utcáin, akár a somogyi Balatonpart jegenyéi alatt jár. Benne van ebben Berzsenyi, ódái aszú magyarságával s elégiái kozmikus férfisóhajával, benne van Pálóczi Horváth Ádám naivságával, igyekezetével, csizmás-bajszos rusztikusságával és örök dalolásra-hangoltságával, de benne Csokonai is, azzal a könnyed járással, mely mindig egy ujjnyival a nehéz föld fölött lebeg, s azzal a fölvilágosult humanizmussal, mely mindig a valóságos, emberi haladás ügyét tartja szem előtt. A *Konstantinápoly* Csokonaija ez, de a *Dorottya* Kaposvárra vonuló farsangi menetéé is; *A tihanyi echóhoz* kiáltó rousseaui magányos, de a rokokós anakreontika bort, kaska epret élvező poétája is. Takáts Gyula költészete tudatosan kapcsolódik ezekbe a hagyományokba, de nem úgy, hogy utánozza, hanem úgy, hogy magába élte őket; hangjába ennek ízei keverednek, de ez a hang a máé, és csalhatatlanul a saját hangja." És ezzel zárul a kör: a barátok sugallnak egy tónust, a költő azt elfogadja, sőt programként hirdeti, a barátok utóbb visszaigazolják.

Sőt, a kívülállók, a más nemzedékbéli és szemléletű kritikusok is. Nagy Péter, szintén a *Mézöntő* alkalmából így ír: „Vidéki költőnek lenni nálunk általában sajnálni vagy megmosolyogni való jelenség: Takáts Gyula az egyik legjobb példája annak, hogy a vidéki költő egészségesen és harmonikusan belenőhet a nemzeti költészetbe, csak bírja gondolati és költői erővel. Nem véletlen, hogy a költők közül legtöbbször Berzsenyit, Csokonait – és Francis Jammes-ot, az oly bájosan modern francia költőt – emlegeti: hisz mindhárom szintén vidékről tudott nemzeti költő lenni." És Vekerdi László az első jelentős összegző gyűjtemény, a *Vulkánok, fügefák* alkalmából így tart szemlét az irodalomtörténet addigra begyűjtött jegyzeteit összegezve-megkérdőjelezve a *Somogy* 1978-as évfolyamában: „A magány, a kozmikussá lelkesült táj, a furcsa báj, az európaivá általánosított vidékies ízek, az egyszerű és mély titkok, valamiféle kedves kaposvári Schöngeisterei költője ez az ifjú ember? Hegedűs a kisvárosi háztetőn, pompás rippl-rónais realizmussal nemesített somogyi Chagall? Mindenesetre – s tán legfőképpen – *Figyelmeztető* is: » – Állj helyedre újra! / Légy bátor, mint a tárgyak. / Légy jel és légy szava / a megkínzott világnak.« Mert a megkínzott világ a fiatal Takáts Gyula világa, rejtsék bár tündér-transzformációk és tündöklő színek."

A rajz homogén: egymás szájából veszik át a szavakat kritikusai; a varázsmutatvány sikerült, a teremtett világ életre kelt. És – szerintem, de Vekerdi is utal erre – árnyékba borította teremtőjét. A dicséret árnyékolja a glóriát.

Mert megszoktuk a verset közvetlen megfeleltetni keletkezése környezetének. Én éppen azt keresem Takáts Gyula költészetében: teremtett világa, a hellenisztikus pannon táj, a szülőföld stilizációja mire *merőlegesen* született. Mítoszi tájat, stilizált tér-időt alakít: állandót a változó ellenében. Kétféle ideje van ennek a költészetnek: a belső, mítoszi történések balladás zajlása és a közben érzékelt hajsza, a történelem eróziója. Az egyik a

művet szervező, annak formáltságát biztosító linearitás, a másik ennek ellenében a felbomlást megérzékítő, a jelenre utaló jelzésrendszer. Hajszálcsövesség fűzi össze az utolsó nagy hellenista költővel, Kavafisszal: egy táj és egy kultúra múltjának jelenbe varázslója, abban a pillanatban, amikor ez a kultúra megszűnik. Életre kelti a még élőt, de amikorra versbe fogja, az már éppen halott.

Verse mégsem anakronisztikus: mert ez a stilizált tér-idő egyszerre veszi át a hagyomány rítusát és adja át – művén keresztül – az egyetemességnek. Ami mulandó lett mint provincia, versében életben marad mint magatartást és kulturális kötődést szervező rítus. Nemzedéke legjobbjai tartják társuknak: érzik meg benne – nem a támogatandó vidékit, hanem az erőt sugárzó felfedezőt. Könnyen jellemezhetőnek vélik, ismételgetik a külsődleges bemutatást, de mind érzi-hangsúlyozza: valami lényeges titkot tud, fontos tanulságot hordoz.

Látszólag csak egy tájat szemléltetve-bemutatva, valójában korunk emberének életútját, tájékozódását követve alakítja sajátossá költészetét Takáts Gyula. Megszólalásában természetes és közvetlen, érdeklődésében nyitott – mégis szemérmes és rejtőzködő költő. Saját eredetiségét rejtette egy táj, egy környezet hagyományosnak feltüntetett világába. Csak utóbb fedi fel: az ókori Hellászt, Itália szellemi fénykorait idézi benne ez a táj. A külső látvány ezt a belső mértéket takarja. Ma már látom: iskolát teremtett úgy, hogy közben sokáig úgy tűnt fel, ő maga is csak jó színvonalú követő. Nem akart iskolamester lenni, inkább a példás beteljesítő szerepét vállalta.

2. ... *és visszája*

Életművének keresztezési pontján egy bibliofil kötet áll. „Egy különös találkozás" eredménye és emléke. *Vízitükör*. „Rajzok és versek". A szerzők: Egry József és Takáts Gyula. Talán Hamvas Béla ihlette ezt a találkozást, 1947-ben ugyanis ezt írja: „Takáts Gyula az a költő, aki ha reggel a kis ház ajtaján kilép, a jegenyékre felnéz, az már költészet. Hálás dolog lenne Takáts Gyula verseit és Egry József képeit ebből a szempontból összehasonlítani. Milyen csodálatos az, hogy élnek közöttünk emberek, akik, ha kinéznek a tóra, az már festmény, ha fölemelik a horgászbotot, az már vers. Milyen nagyszerű dolog az, hogy a múzsai lét, amely oly gyengéd és ritka, most itt közöttünk jár. Nemhogy mesterkednie nem kell, nemcsak erőlködnie nem kell. Ahhoz, amit önkénytelenül átél, semmit nem kell hozzátennie, hogy abból költészet legyen. Ez a csodálatos. Ez a poétikus temperamentum titka és varázsa." Mikor állította össze a két mester a válogatást, rajzokból és korábbi versekből? Először 1955-ben jelenhetett csak meg, négy évvel Egry József halála után, a Szántó Tibor szervezte Dunántúl-Magvető kiadásában. És jól tette 1986-ban a pécsi Pannónia Könyvek és a Kaposvári Megyei Könyvtár, hogy ismét kiadták reprint formában: a Takáts Gyula teremtette pannon líra mesterkötete, érett termése és búcsúszava ez. Hamvas Béla *Diárium*-beli cikke erre, a természetessé finomodott pannon lírára, annak megtestesülésére figyel. A *test*re, a költői hangulat és táj, környezet találkozására.

Csakhogy Takáts Gyula, túl ezen a poézist teremtő alkalmiságon, a klasszikus hagyományhoz kötődve *mítoszi* jellegű költészetet alakított. Ellentéteset a nagy példaképpel: Berzsenyi indulatai fokozására *valódi* antik világba képzelte a versírás helyzetében önmagát. Takáts Gyula a maga hagyományosan látott és láttatott tájját és környezetét emeli versébe mint modern árkádiai tájat. Ő nem azonosít, hanem hasonlít. Ő ezt a Pannóniát, Somogyot és Balatonpartot alakítja mítoszi világúvá. Mint Kavafisz Alexandriát. Mintha a táj Hellász kies részlete lenne, a költő pedig ma is jogosan hellenista poétának érezhetné magát. A hagyomány és a látvány olyan balladás formát ölt leírásában, amelyben úgy születik a műalkotás, mint valaha a görög földeken: valóság és mítosz egymást fűzi tovább, alakítja, dekorálja. Istenek, istennők siklanak versében, körüllengik a halandót, a kondást, a betyárt éppúgy, mint a szemlélődő költőt. A szüret: Bacchus ünnepe. A

Balaton: Homérosz tengere. *Is.* Mert közben a kondás somogyi kondás, a betyár kivert csavargó, a szüretelő szőlőműves, és a költő e vidék századunkbéli szemlélődő embere. A huszadik századi Pannónia – tája és embere – ezáltal lép be Takáts Gyula verseiben az antik mitológia és kultúra vérkeringésébe. Egry József pedig ezt, a mítoszba beleérő tájat és belelépő embert teremti festői – a kötetbe válogatott dolgaival – rajzbéli témává.

Azt mondtam, a *Vízitükör* keresztezési pont: a hatvanas évektől ugyanis *hirtelen,* mintha földrengés szabdalná, megváltozik ez a költői táj. Egy véletlen és egy sorsszerű ténysorozat közös hatására. A véletlen: Takáts Gyula görögországi útja. A magyar irodalom görög tája: mindig is *irodalmi* élmény volt. Könyveké és klasszicizáló metszetek ihlette világ. Takáts Gyula a valódi görög földdel: a kopár dolomittal és a tört romokkal találkozott. Parnassus, Delphoi – a mítosztól megfosztott maradvány. A Kazinczy-kori csúfság, a bántó anekdota testet ölt: Arkádia – valóban kecskelegelő.

És éppen ugyanakkor változik meg az itthoni táj is. A *vidék* ekkor töri meg hagyományos évezredes alakját. A sokszázados formák szétpattannak: foglalkozások kihalnak, az emberi környezet megváltozik, a táj képe átalakul. Egyszerre veszíti el a költő a mítoszt és saját mitikus tájját. Amikor összegyűjti pályája teljes termését, meg is felezi gyűjteményét. Az első kötetnek még adhatta a *Felhők Árkádiából* címet (1930-1967), a következő már ezt a tudatosan elválasztó megjelölést kapja: *Más távlat* (1967-1983). Versei mint a weimari műromok: ismerik az íveket, az antik statikát – csak hát az ívek töröttek, az építmény torzó. A görög földön évezredek csiszolták és az elhanyagoltság morzsolta ilyenné – modern környezetünkben a megdöbbenés szaggatja meg:

Látom és elképzelem,
milyenek voltak a villák,
mikor üresek lettek a limeszek,
s a szőlők, a tó és szentélyek közé
bevágott a sárgaszemű villám...

A bőrök, nyilak és kardok
jöttek, vonultak és a fügefák, oszlopsorok
üresek lettek, mint a házam most
és szobám... Üresek, mint
sarki holdas este
jéggel és mésszel kiverve s az ablak
tört ráccsal égre szegezve!...

Olyan már és olyan lesz e ház is,
mint alattunk lettek e villák,
mikor a megcsapolt hegyek vizét
– a kristályt – a nádasok fölitták.
Mikor a denevérek szárnya
tündöklött csak a forrás mocsarába,
mert bedőlt a fal és le az aquadukt
s az üres és kitépett kapuk
úgy néztek végig a tavon,
akárcsak föltépett ablakom,
melyen át elszállt az urna és a lélek,

a csiszolt rend, mely mint tükörben,
fürdött e tiszta völgyben.

Száz nap a hegyen (1972-1974) a gyűjtőcím, a meghatározó ciklus címe: *A Heszperidák kertjén innen*. Becehegy ekkor lép be a költészetbe. Nem megváltóként, hanem feloldóként. Karsztos kövei, tóra néző magaslata, dionüszoszi szőlővidéke a barlangos-köves görög tájat (nem a mítoszi könyvélményt, de a megismert valóságot) idézi. De a korábbi mítoszi beágyazottság, antik istenekkel és földi emberekkel vegyes táj helyett a *gazdátlanság, elhagyatottság* lesz a beköszöntő motívum. Egy elhagyott rádió érthetetlenül kiáltó hangja ennek a technikai hajszával szembesülő új helyzetnek a jelképe. Kiválik az ember a hegyen, nemcsak a hajszától űzötten, de átérezve az értékes emberi életet különböző formákban fogságba kényszerítő életformát is. Takáts Gyula, az ember, ekkor már gondtalanul él, múzeumigazgató, megbecsült tagja a közösségnek: lírai énje a legendás hegyen mégis *cellában* érzi magát, *rácsok* között, hasonlatában *bilincs* csörög, *fekete iszap* és *hínár* veszi körül, „benne és bennünk iszonyú mocsár", „borotvaélű pengék dzsungele vigyáz". *Elzártság, mélybe süllyedés* a képek iránya, sugár helyett *sugártörésről* hallani, „kétértelmű válaszok" már csak „barbárul összetört szavak"-at hívhatnak elő. „Szakadék fölé épül minden jósda".

A korábbi pannon tájat ez a *szakadék-világ* váltja fel. Csakhogy a költő azt is érzékeli, hogy a váltás, ez a földrengésszerű változás nem valamilyen látványos katasztrófa következménye. Ha volt ilyen életében (korábban nem is egyszer!), tudott hallgatni. Most nincs értelme a hallgatásnak: béke van, a hegy valódi idill helye is, Becehegy általa országos hírű pontja lesz a Balatoni Felvidéknek. Diadalmasan lehetetlenedik a korábbi hangnem. Ezt a szakadékot nem érti, ezért vonul a hegyre: megfejteni. Írhatna most is úgy, mint ahogy a *Vízitükör*ben összegezte – de van költői ereje és tisztessége, hogy inkább a nem értem kételyét építse versébe. Ugyanis ami a Heszperidák kertje lehetne (számára pedig Becehegy az is!), az eszmélkedésében, versében éppen a mitikus kerten *innen* van: az el nem ért teljességbe száműzött ember szerepébe zárja a költőt.

A *szakadék* a versben is testet ölt. A rutinos költő, aki tökéletesre munkált verset tud írni, torzót teremt. Hangsúlyosan: ugyanis a versben megmaradó hagyományos elemek kidolgozottsága érzékelteti a zökkenés szándékoltságát. Témájában pedig tudatosan választja szét a leírt jelenetet és az antik-mitikus keretet. Korábbi versében az ember a mítoszban élt, a táj mítoszi táj volt; most tépett, szakadt, magára maradt ember él pusztuló, kiégett, veszélyes tájakon, és mindezek mögött különbözőségével feltűnik egy-egy poétikai dísszé egyszerűsödött antik istenalak, vagy auráját veszítő mítoszi hely. Mint ahogy a Heszperidák kertjét szembesíti a Heszperidák kertjén inneni világgal.

Versciklus: részletek ellenében keresett egész. A megérzett, de akkor ki nem mondott ketrec-lét, a személyiség korlátozottságának átélése válaszút elé állítja.

Leírja a látványt, követ hangulatokat vagy a létezés gondját magára vállalja. A kettő között *akkor* átjárás nem volt. Nemcsak nála. A kihagyott szavak, a hiányt jelölő írásjelek a kényszerű hallgatás jelzései. De ami a „pannon-lírában" hallgatni kényszeredett, az a mítoszi ellen-tér-időben létbölcseletté poétizálódott.

3. *„Über allen Gipfeln"*

Még egy váltás következik el Takáts Gyula költői világában. Mondhatnám: visszatérés a kezdetekhez. Csakhogy míg a kezdetek közvetlen kapcsolatot teremtettek egy hagyományos világ- és emberkép és annak mitikus átélése között, addig ezek a versek az emlékezésen keresztül keresik *A rejtett egész*t.

A „pannon líra" és a becei mészkövön írott filozófiai jegyzetek drámai magaspontja feszültséget teremt, melybe az életrajzilag tragikus mozzanat személyes ihletőt dobott:

első feleségének halálát. A „pannon létköltészet": alkalomra találva csodálatos felszikrázás következik. Kristályos, leginkább szonett-formájú tökéletesség: hellenisztikus stíluselemek metafizikus sejtelmekkel átvilágítva idézik egy élet emlékeit és az ember távlatait (*A semmi árnyéka*, 1980; *Helyettük szóljál*, 1982; *A rejtett egész*, 1984; *Kövül az idő*, 1989; *Szonettek a Styxen túlra*, 1990).

Lassan Goethét is kedveli az ember.
Már nem hideg... Tiszta csokorba
a világ és ennél nincs nagyobb!
Nem láng, de fény... Fogadjál otthonodba...

Nem mítoszi már ez a táj, de a létezés értelmével köt össze. Emlékek gyűlnek, újra átélt helyzetek, jelenetek. De értelmük mégsem az emlékezés, inkább annak a *fénynek* az érzékeltetése, amely megvilágítja az emléket, a tárgyat, a tényt. Az esetlegest azért írja le, hogy benne és általa érvényessé váljon a Törvény. Mi ez a fény? Hadd idézzem saját, poétikai fogalmazását a kimondhatatlanról, az elmagyarázhatatlanról:

Egy borzolt fény hegyes átlóival
kagylók, halak fölötti éggel
sokszor már majd az asztalomba nőve,
betűnk közt húz a messzeségbe...

Ahol márvány partok csillámlanak
és ketyeg egy ismeretlen morze.
Őrtorony tükrén gyémánt-
jelét alig olvashatod le,

áttéve oly tájról a verset,
melynek nem volt s nem is lesz nyelve,
de zeng... S a legkisebben át is
valami szólítást emelve

hív – helyette szóljál –, mert kitárt
és eképpen mindig feléd
sugározza nyers mértanából
élő és teljes leglényegét.

A valahai, ma már halott társat idéző, emlékező szonettek egyikében ismét visszatér Delphibe. A jósda és barlang már nem lehet könyvélmény, de már nem is csak szakadék a múlt és a rom között. *Fényben* látja, mint mindent: sorsról ad hírt benne a létezés.

A Parnasszus felől azóta
kísért az az olajfa-ág,
amely előtt túnódve álltál
s fénylettél már, mint aki tud.

Ezt a ragaszkodást, elrugaszkodást és visszatérést szép metaforával jellemzi Lengyel Balázs, már a *Vulkánok, fügefák* gyűjteményében meglátva Takáts Gyula költészetének reális és metafizikai összetevőit: „Afféle költő-horgász ő, aki a vízparton töltve a napot, az örökmozgó természet hal villanású benyomásait ejti zsákmányul. De ahogy előrehaladunk az időben, a valóság Takáts Gyula számára valóban egyre inkább csak fel- és le-

szállótér. A vers röppályáját a látványtól ihletett meditáció íveli végig földközeli látomásaival. Ez a meditáció, ez a nem annyira intellektuális, hanem inkább örök bölcsességeket körbejáró tűnődés bármennyire helyhez és időhöz kötött megfigyelésből indul a maga kanyargós útjára, általánosabb tartalmú, nagyobb távlatokat és távolságokat egybefoglaló, mint ahogyan a kiindulásból feltételezni lehetne. A Somogyországot megörökítő költő nem »somogyi költő«." És végre Csűrös Miklós az, aki az „összegyűjtött versek" után *A semmi árnyéka* verseit olvasva nem a „dunántúliság"-ból indul ki, hanem Heideggertől veszi a tájékozódási szempontokat a *Somogy* 1980-as évfolyamában. Hadd idézem ismét a már említett Vekerdi-tanulmányt, amely a „pannon lírára" épülő „pannon költészet" egészére már ezt a mértéket alkalmazhatja: „Hideg fővel versbe szedett törvény, amiben meleg emberi szív dobog (...) Egzisztenciális költészet ez, Fülep Lajos szerint értve a szót: »Existentián itt nem a puszta absztrakt létezését értjük, azt, hogy az ember él-e, nem-e, hanem azt, *hogyan* él, létének tartalma érdemessé teszi-e arra, hogy a lét mindennél fontosabb legyen neki.« A Széher úti lejtőt nagy, daruléptekkel mérő szálfaaggastyán bólint ezekre a lényegre egyszerűsödött versekre (...) Hiszen a világban helyét kereső ember lel bennük otthonra, harmóniára". Ebből a távlatból már nem is kell ismételni a kifejezési formát adó táj-költészeti meghatározottságot: „A quijótei küzdelem a harmóniáért. Csontváry éber cédrusa, ami körül a felhőtündöklésű tenger terében zeng a Kar: maga a Világ. És az ember tán csak innét, ilyen messziről találhat haza. És csak hazulról mehet világgá. Haza és Világ korrespondáló fogalmak, szinte fizikai, kvantummechanikai értelemben; Takáts honmaradása fizikai hűség a Világot tápláló forráshoz".

A vers ismét szabályos, igen gyakran szonett vagy rövid, néha egyetlen versszaknyi majdnem-dal, majdnem-epigramma. Hidegtűvel karcolt, pontosan-keményen kimunkált leírás. Pannon berkeknek már nyoma sincs bennük. De sohasem reménytelen vagy céltalan hideg, mindig a létezés világítja át. A Törvény tetszik át a jeleneten, a lényeg az esetlegesen. Nem feloldja ezzel korábbi dilemmáját. Csak már túlnéz helyi és korszakbeli véletleneken. Valóban Goethétől tanul: szembenézni a sorssal. Amely sugárzik a létezésből.

Pályája az időnélküli mítoszból halad az időben észlelt szakadékokon át a pillanatig, amikor már elveszíti értelmét az idő. Felfénylik a sors. Akarom, nem akarom, szenvedem, félem? Mindennek az érzelmi átélésnek az időben volt értelme. A valahai versekben. A pillanat – a mai vers pillanata – túl van ezen. A sors sugárzik, az ember titkon óhajtva sejti értelmét, a költő képpé alakítja sejtelmét. Figyel és mégiscsak belerejti érzelmeit. Persze ez már nem kiáltás (vagy ellentéteként a torzó hallgatagsága), hanem dallá vált vibráció. „Magam sem értem, hol vagyok! / Se föld... És hol a nap s az emberek?..." „Vadászként körtefám csúcsán egy csillag, / mint réz célgömb, figyel kíváncsian". „S bár együtt látom őket s magamat / bennem... De én! ... Mondjátok, hol vagyok?..."

Lehet ezen az úton tovább menni? Az ifjú Weöres írta egyik levelében Takáts Gyulának: „...változol. És minden változás: előny; a fejlődés csak látszat, csak változás van." A hidegizzás meleg anyagteliségre vált át az újabb szonettekben (*Szonettek a Styxen túlra*, 1990).

Ha előbb csak metafizikai fényben izzottak a tárgyak, emlékek, idő nélküli térben; most megtalálja az emlékek helyét a számunkra való világban. De ebben a világban az emlékek meg is mutatkoznak valódi képükben meg át is tűnnek a színen. A halandó halhatatlan világok létformáját öltve magára van jelen. Hol? Ebben a világban *is*. Ez az *is* az utolsó szonettek nagy nyeresége: a transzcendens anyagszerű látszata.

Az idő tiszta rétegébe
simul be lényed és vele
egyre fénylőbben és nem a mélybe...
A teljesebb leglényege

nő az anyag fölé és rajta

már túl áttetszőbb és arctalan
az évek és a test hatalma
e végtelen arányaiban.

A világ metafizikus ihlettel telik meg a költő számára, és a szonett „kísértő táj", amelyben testet ölt számára a csak megérezhető. Az ihlet művet teremt, és a műben vágyott sejtelmek és megsejtett vágyak testesülnek meg. Az alkotás és a metafizika összhangja Takáts Gyula szonettsorozata.

A szerkezet és dallam megett

egy vad vonzás izma emel,
mint vésőt a márványra,
aki az idővel perel.

Valaha mítoszt és táj valóságát érzékelte egybe, gyötrődő, kereső, nyugtalan lélekkel. Durva valóságot és leheletfinom kecsességet elegyített. Most sikerült a lélek sejtelmeit ideidézni a versbe (a szonett-forma a vers szelleme a maga nagyszerű hagyományával benne a közvetítő), a határhelyzetet megtestesíteni: az emlék és sejtelem egymásba átjátszó világait egyetlen szerkezetben és dallamban foglyul ejteni és felszabadítani.

SZIGETI CSABA

DE DIGNITATE AMORIS

Petri György „szerelmi költészetéről"

(Holmi előzetesek)

Most, amikor ezt a rövid írást megpróbálom, úgymond, végleges formába önteni, meglep, hogy mennyi sűrűn teleírt cédula torlódott össze „előzetes megjegyzések" fejezettel. Olyan megjegyzésekkel, amelyek nem szorosan magához a nehezen körvonalazható tárgyhoz tartoznak, hanem a tárgy megközelítéséhez, vagy csak egyszerűen – no tessék, már itt is ez a szó! – magyarázatokkal szolgálnak az olvasás nézőpontját illetően. Az is meglehet, hogy van ebben valamennyi halogatás: az értékelés halogatása, és eltalogatása annak, hogy a címben megjelölt méltóságról kelljen beszélni. Szólok majd róla, keveset, semmitmondóan: lényegében el fogom bliccelni.

Ami az alcímet illeti: a szerelmi költészet az ostobán iskolás kifejezések közé tartozik, amit nem rejt el a macskakörröm sem. Vizsgatételízű, azt a téveszmét sugallja, mintha a dolgok és a költemények valamilyen tematikus osztályokban léteznének, a Balassi „vitézi-szerelmi-istenes" hármassága vagy az „Ady szerelmi költészete" tétel mintájára, és mögüle könnyen előléphet a szerelmire, politikusira stb. feldarabolt költő fantomfigurája. De éppen azért, mert ez a bugyuta kifejezés él és létezik, lehet dolgozni vele, ismervén általános használatát. Ne feledjük, tette ezt maga Petri György is, például amikor *A szerelmi költészet nehézségei*ről írt, természetesen ironikus, a kifejezés általános használatát bekalkuláló, arra rájátszó címadással (és úgy tűnik, a cím ironikusabb, mint a költemény maga).

Az újra- és egybeolvasást a tavaly megjelent és eddig leggazdagabb gyűjtemény, a *Petri György versei* című teszi lehetővé (Szépirodalmi, 1991).

A kötet egészére is érvényes az, ami az egyes költeményekre: a korábbi köteteket a szerző gyakorlatilag változatlan kompozíciós rendben adta, miként az egyes műveket is gyakorlatilag változatlan szöveggel. A jelentéktelen utólagos beavatkozásokat egy precíz jegyzet rögzíti (egy címváltoztatást, a csekély kihatású, tehát roppant mérsékelt esztétikai öncenzúrát és a pótlásokat). Mondhatni, minden változatlan, minden olyan-mint-volt, azt gondolom, egyszerűen azért, mert a szerző nem csak mindent vállal, hanem változatlanul érvényesnek gondol és mert feltehetőleg undorodik a legkisebb retusálástól is. Szerzőnek és művének mély, stabil önazonosságáról és múltra irányultságáról van szó. Ráadásul a költemények legtöbbje – és ezt a későbbiekben részletesebben körbe szeretném járni – valamilyen szituációt vagy történést, levegőbe foszló mondatot vagy valamilyen látványt jelöl meg (megjelöl, azaz rögzít). A múltakba beleavatkozni, a megtörténtet (vagy a meg nem történtet) megfordítani – hát ezt nem!, mondja e szellemi attitűd. Tételszerűen: *ami állandó, ami tömbszerű, az a múlt, és állandó, változtathatatlan a múltbeli jele, a költemény is.*

Tételt írok, de ezek a kijelentések, mondom óvatosan, csak erre a költészetre érvényesek (valójában többre is, de nem mindegyikre). Ma már sajnálom, hogy nem figyeltünk föl annak idején a *Körülírt zuhanás* fülszövegének ama mondatára, amely szerint „Sokféle vers lehetséges és szükséges". Arra, hogy itt nem *a* vers (és ezen keresztül nem *a* költészet) túláltalános és használhatatlan fantomfogalma működik, ellenkezőleg: ez az egymással összemérhetetlen, közös alapra nem rendezhető, egymástól rendkívüli módon különböző költészetek sokaságának állítása. Az *egyetlen*, az *a költészet és a költészetek(-ek*

vannak-ok) felfogása közötti választás súlyos, alapvető szemléleti kérdés, biztonsággal nem eldönthető, de kötelezően megválaszolandó. Azt hiszem, néhány terméketlen szellemi bolyongást megspórolhattunk volna az „egy igaz költészet" mítoszának negyedszázaddal ezelőtti feladásával.

De térjünk vissza a kötethez! Feltehető a kérdés: ha a korábbi kötetek anyaga gyakorlatilag változatlan, mi az a több, amit e gyűjtemény láthatóvá tesz, mi az, amely ebből az együttesből *egyszerre* kiderül, de ami rejtve maradna e „teljes" kötet híján? S vajon: szétszéleszti-e ez az anyag azokat az értelmezési és értékelési kliséket, melyek több évtized alatt körégyűltek a Petri-verseknek? Más pillantást vetünk-e ugyanarra a versre ma, mint, teszem azt, 1971-ben? Az a vers ugyanaz a vers-e? (Itt természetesen komoly hátrányban és némi előnyben vagyunk mi, akik a hetvenes évek elején kedveltük a Petri-verseket, akik ezekben a nehezen, de élhető szabadság megteremthetőségét olvastuk, az értelmiségi lét(ezés) mindennapokat átható függetlenségének megalkothatóságát kedveltük, a hazugság nélküli, pontos terepfelmérés racionalizmusát, az autonómia, a tisztán belülről irányítottság létezhetőségét, bemérhetvén önnön bátortalanságaink és gyávaságunk fokát. (Zárójel a zárójelen belül: nem pusztán „őt" olvastuk így, de tán a legegyértelműbben az ő költeményei voltak így olvashatóak.) Egy szó mint száz: a Petri-versek mindig sokkal-sokkal többek voltak, mint amit politikumuk kitesz (költészet voltak). Néhány sor persze már ma lábjegyzetre szorul, mert a mai bölcsészek számára számos utalás már történelmi (ha azt mondjuk, történelem mindaz, ami megszületésem előtt vagy gyerekkori érzékelésem előtt történt). Hogy e hosszú zárójelet lezárjam: a mai olvasatban előny és hátrány az évtizedekkel korábbi olvasatunk? A költemények mai kedvelésébe belevegyül hajdani kedvelésük. Ez a 'nosztalgia a régi szerető után' effektusa, lerázhatatlan, bár minek is lerázni?, számolnunk kell vele.)

(Néhány versszerkesztő eljárás)

„Kedvelem a szemérmes technikát", írta Petri 1974-es kötetében. Ez a kijelentés általában is érvényes versépítkezésére. A költemények úgy tesznek, mintha roppant eszköztelenek lennének, költőietlenek, nem-metaforikus beszédre épülők, holott épp ellenkezőleg, aprólékos gonddal megépítettek. Egy helyütt – *Metaforák helyzetünkre* – a költő középkori eredetű mesterségmetaforáját használja fel Petri, utalva a költészet = mesterség állításra: *műhely*ről beszél és *munká*ról, műhelyről, ahol szőnek, malomról, ahol őrölnek. Persze a világ gubancos szőttjének szövéséről van szó és a semmit őrlő malomról, de ezek is feltalálhatók a középkori hagyományban. A kötet végén álló, már említett szerzői jegyzet a következőket mondja: „Néhány, felsorolni nem érdemes apró stilisztikai és helyesírási módosítást eszközöltem". A költői szövegekkel szenvedélyből mutató irodalmár (én) *azért* utánanéz az effajta kijelentéseknek, így tehát soronként összevetettem az első két kötetet a mostani kiadással. A várható eredmény bejött: a jegyzet zárása teljesen korrekt. De a szöszmötölés mégsem volt teljesen hiábavaló. Valóban, egy-egy nagybetű fölcserélődik kicsire, egy-egy sor-tömb összevonása vagy különválasztása regisztrálható (az, ami a strofikus tagolás *helyén* áll, azaz a sorok 'fölött' és a versegész 'alatt' a canzone-típusú költeményekben), ékezetek változnak rövidről hosszúra és megfordítva... s igen sok esetben megszűnik egy-egy szó kurziválása. Ez fontos kicsiség: a kurziválás annak idején nyomatékosította az irónia jelenlétét (pl. itt: „valóságos jelentőségére fokozhatom le / az *ihletet* mely néhány tömör képbe / koncentrálni kiküszöbölhetni / vélte a világot"), a törlése ezt tompítja, visszaveszi: az ihlet ihlet; kiemelhette a szóhasználatot magát, az utaló jelleget („cigarettáztunk bámultuk a mennyezetet / boldogan és fáradtan mintha / *utána* volnánk") és talán ez a legérdekesebb – a hangzást, az intonációt, azt, hogy e szavak elsődlegesen nem írottak, hanem kimondottak, beszéltek: a szöveg a szavak grafikus lenyomata. A kurziválás kiemelte azt, amit az egyik költemény- és cikluscím így mond: *Belső beszéd.* A beszédre, a hangra ala-

pozottságról sok cím *beszél*, így a *Férfihang I, II*; az *Utóhangok*, de főképp rengeteg megszólító verskezdet. Amikor a szerző lábjegyzetet fűz „a betű-enjambement újundok módszeréhez", nem pusztán egy tünékeny divattal szemben foglalt állást, hanem a (meleg, emberi) hang mellett, a betű ellenében. E költemények nagy részének valódi létmódja az elmondásuk vagy a hallgatásuk, nem az olvasásuk. Persze rengeteg munka és építkezés szükséges ahhoz, hogy egy-egy költemény az elhangzott lenyomatának illúzióját vagy a morfondírozás, a belső monológ illúzióját keltse. Az olvasóval Petri amúgy is vajmi keveset törődik: jellemző, hogy e szó maga csak egyetlen egyszer fordul elő az egész kötetben.

Az 1991-es kötet egésze más, fontos jelenségeket is láttat, egy teljes (mintegy magától, természetes módon növekedve megkomponálódott?) gyűjteményként is működik. Most csak egy-két példát előlegezve: az *Improvizáció* lehetséges nő és lehetséges férfije a *Sci-fi szerelem* lehetségességét előlegezi; a 97. oldalon a szőke Leuconoénak *scire nefas* a jövendőt, a 224.-en „A Jöhetőt *nem tilos* tudnod", ó Leuconoe (kiderül az is, a két Leuconoe nem ugyanaz a Leuconoe), s amikor az első kötet elején azt olvassuk: „A szavak újabb szavakhoz vezetnek", ez az olvasásban rárímel erre a 196. oldalon: „Unom már, hogy ki*ötlöm* / a szavakat, s azután egymásba *öltöm* / a ki*ötölt* szavakat. Kopott *öltöny* / testemen az európai líra" (a kiemelés tőlem való, Sz.Cs.). A későbbiekben az *A szerelmi költészet nehézségei*ről című szem-canzonét és *A filozófusnő megudvarlása* címűt összetartozóként tárgyalom, s e kettő ellen-verseként a *Hogy elérjek a napsütötte sávig* című darabot. És egy utolsó, frivol példa: a kötetben egész kérdés-válaszok olvashatók, még ha az egyes darabok eredetileg nem is egy belső beszélgetés szempontjából íródtak. Szórakoztató és frivol például, ha az 1981-es kérdésre („Kik jönnek most az agya / furt politikusok után?") felelet gyanánt olvassuk az 1989-ben megjelent sorokat: „Rettenthetetlen hülyék kora jő. / Pojácák vagy gazemberek? Is-is." Az olvasat nyilvánvalóan gonoszkodó: hiszen egyfelől az *Ami kimaradt*-kötet bőven megengedi, hogy a felelet-verset az évtized elejére datáljuk vissza, másfelől viszont az 1991-es kötet némely utolsó verse megerősíti a '89-es datálást (a rettenthetetlen hülyékről nem is beszélve).

A kötetegész ide-odautalásai a következő tétel kijelentését teszik lehetővé: *úgy vélem, Petri György költészetében a legelső kötetben már minden megvan, a többi úgy fogható föl, mint az első kötet kiterjesztése* vagy mint – s ez ugyanaz – folyamatos visszautalás, rendszeres visszamérés.

Az összegyűjtött versek kötetből – miközben a költemények igen egyedítettek, igen különböző alkatúak – rengeteg *közös, azonos* vonás tűnik elő, olyan vonások, amelyek az egymástól egy-két évtizednyi távolságban kézbevett egyes kötetek olvasásakor könnyen rejtve maradtak. Vannak – jobb szó híján – motívumok, képzetek, amelyek rendre elő-előjönnek. Mindenre rátelepedvén szinte valamennyi költeményben ott szitál a *por*: „Vastag por alatt, / a meleg / padlástérben hallgat / egy szétszerelt világ", „tétova jelen / – alásüllyedő por – lebeg", „A jövő / porsivatagából ide / szabaduló szél", „a megtörtént de ki nem mondott porként szitál" stb. A por kormetafora és elmúlásmetafora. Kevésbé gyakran, de viszonylagos rendszerességgel ismétlődik a *párkány*, a *lépcsőház* (suicid képzetek?), az *uszoda* vagy épp a *styxi rév*. Úgy tűnik, a képzeteknek ez a rendszeres megismétlődése mindig valamilyen, a szerző számára alapvető múltbeli történéshez, helyzethez, pillanathoz kapcsolódik: a történés, helyzet, pillanat, mondat ezeken a képzeteken keresztül fixálódott, *rögzült*. Példaképp olvassuk össze a *Magyarázatok...*-kötet egyik részletét a *Valahol megvan* részletével:

1971: *„sötét folyam, üres hidak fölé,*
ahol jégtáblák önkéntes halálát
szoktam figyelni
a tompán remegő hídláb fölött.

Hersegve széthasad egy és a többi,
vak csordaként, fékezni tehetetlen,
rohan belé, halmozva *pusztulást –"*

1989: *„elindultam sétálni (...)*
a mondott budai helyről a Margit híd felé,
átlábolva az éjféli mise elszivárgó közönségén
a Ferencesek templománál, hogy ácsorogjak a hídláb fölött,
amin bölcs öreg jégtáblák zúzzák szét majd
olvadástól hemzsegő fejüket."

Figyelemre méltó, hogy a második részlet ugyan az 1989-es kötetből való, de a címe *65 karácsonya.*

De ugyanezt elmondhatnánk az *aranyszínről*, a *méz* szóról, a *körte* omló húsáról, a *dió*ról (az agy képszerű metaforája, mint Tolnai Ottónál a karfiol), az *érés* és a *bomlás* megannyi képzetéről. Létezik tehát egy viszonylag stabil képzetkör, egy lényegében állandónak mondható érzékelésmód. A költemények világában igen fontos helyük van a szagoknak, illatoknak: már-már feminin érzékenységgel jönnek minduntalan elő (tapasztalatom azt diktálja, hogy a nők sokkalta érzékenyebbek szagokra, illatokra, de lehet, hogy tévedek): „öled halvész szaga", „Halszag", „Őrzöd: utcák szagát", „Bőröd új szagával elvegyült / a matracok rovarirtószaga" stb. A több mint negyedszázad alatt készült költeményeknek nagyon erős belső összetartozásuk van: egyetlen belső világ, azonos gondolkodásmód képződményei.

(A költő-szerep: nyelv és forma)

A szerelmi (tárgyú?) költészet alcímbeli elkülönítése kimondatlanul értékelést visz a gondolatmenetbe. Igen, mindaz, ami nagyon nem idevonható (hogy negatíve fogalmazzak), számomra igen egyenetlennek tűnik, poétikai szempontból sok alkalommal elnagyoltnak, poéntól csábítottnak, ami kevésbé mondható el a szorosabban vett „szerelmi" költeményekről. Nehezen vallom be magamnak, de az ismételt végigolvasások során gyakran érzek, ugyanott, újból és újból „törést", vagy még inkább „zuhanást". Úgy gondolom, az első két kötetben, amint erről már beszéltem, *minden megvan:* gyakran ez emel meg később keletkezett költeményt, mint ahogy a később keletkezett költemények akaratlagosan az első két kötet vonatkozásában születnek, illetve értelmezhetőek. A vonatkozási pont talán a szellemi életrajz szempontjából is igaz: az 1960-as évtized Petri György évtizede, a legfontosabb.

És most illesszük a helyére az idétlen „szerelmi költészet" kifejezést! A szerelmi költészetekben általában természetesen nem a „tárgy" a lényeges, nem az, amit az alkotó e tárgyról mond, hanem az a konkrét kapcsolat, az a kötelék, amely a költeményben szerelem és költészet között létrejön: a viszony e kettő között. Érdemes talán végigjátszani, hogy csereművelettel olvasunk: ahol a „szerelem" szó vagy valamely szinonímája előfordul, ott egyszerűen mondjunk „költészetet"! – nagyon érdekes kijelentéseket kaphatunk. Ugyanakkor feltűnő az is, hogy a 'hagyományos' költészetek általában elkülönített terepként fogták fel a szerelmi költés területét, talán abból az egyébként belátható megfontolásból, hogy a szerelem állapota maga élesen elkülönül egyéb életállapotainktól. És ennek a másságnak, ennek az elkülönültségnek többnyire meg is adták a formális megjelölését: cansót írtak, nem sirventest, sajátos szótárt használtak, kitüntettek bizonyos műfajokat stb. Petrinél ennek nyoma sincs: a költemények szerveződésében semmilyen lényeges különbség nem fedezhető fel más (tárgyú) költemények szerveződéséhez képest. Ez mintha azt sugallaná, hogy 'kiszakadás a világból' – nincsen. Hogy mint életünk, szerelmeink is nevetségesek és kizsaroltak.

Nyilvánvalóan összefügg ez a költőfelfogással is. Nemzedéktársaihoz hasonlóan ő is elutasított, már kezdetben kizárt számos szereplehetőséget, különböző, a tradíció kínálta költő-figurációt (ezért tűntek olykor versei, hamisan, anti-lírának). De nem költő-ellenes ez a felfogás: a kizárások egy új költő-figuráció megalapozását célozzák. Petri nem mondja azt, hogy nem vagyok „költő", csak azt, hogy nem úgy fogom fel a költőt, ahogyan általában felfogni szokás. Lírája így nem is anti-líra. Hogyan bánik hát a hagyománnyal? a kopott öltönnyel, amit unatkozva magára vesz.

A költemények sokféleképp szerveződnek, de felépítésükről néhány általánosító kijelentés megtehető. Utaltam már rá, hogy e szövegek beszédmódra, intonációra, 'hangra' íródnak (lásd az *Ez a hang is megy még* verscímet), a költeménykezdetek élesek, erős felütésűek. Gyakran az első sorok megadják a versbeszéd ritmusát, azt, hogy a költemény egésze a beszélt nyelvhez közelebbi hosszú sorokból szerveződik-e vagy a verses (metrikus) beszédhez közelebbi rövidebbekből, esetleg igen rövid, tört sorokból álló tört ritmus irányítja-e a teljes szöveget. A hang maga gyakran a művön belül elért maximális prozódiai tisztaságban jelenik meg az első és a zárósorban, a kettő között kissé eltávolodik ettől, időnként vissza-visszatáncol felé, majd ismét távolodik. (Ne feledjük, a tágabb poétikai horizonton a veronai Catullus mellett ott vannak T. S. Eliot korai költeményei, az elioti „észrevételek" és „megfigyelések" is!)

Formálisan ezek a prozódiai szempontból jól megformált sorok a költemények *kristályosodási pontjai*, a szövegek a távolodásokkal és közeledésekkel ezekhez képest lesznek kvázi-metrikusak, versárnyékok. Talán a legszebb ilyen kezdet, felütés, kristályosodási pont, négy tiszta jambus és egy középső, a cezúrát magába kebelező spondeus a következő:

„A ronda csönd majd így szakad le rád"
(ti tá) (ti tá) (tá / tá) (ti tá) (ti tá)

– az *Örökhétfő* kötetkezdete. Vagy még két kezdet példaképp:

„(Árnyéka sajnos szebb, mint ő maga)"

a *Randevú előtt* elejéről; és a *Barokk elégia* hétsoros strófáinak elejéről:

„Hitetlen ujjal kockát pörgetünk
eljátszva tétován egy nő hajával –"

Erre a prozódikus hallásra utal az *Egy törvényre* következő sora is (kedves Olvasóm, gyorsan állítsa át az imént keletkezett pimpom-pimpom-pimpom-várakozását egy másikra, egy szabályos hexameterzárlatra):

„mindazonáltal (tá ti ti tá tá)"

Itt a morze-jelek természetesen Petri Györgytől valók, az előzőekben lábanként külön-külön zárójelezettek tőlem.

Petri György az első két kötetében szintaktikai költő volt, a Mallarmé használta értelemben. Ekkor versszemléletének felbonthatatlan egysége, – középkori építő-mesterségmetaforával élve – széttörhetetlen köve a szó: a költői tevékenység az egységek mondatba helyezésével kezdődik, a tevékenység a mondat megépítése. Petri kényesen pontos szó- és mondathasználatot alakított ki. Ugyanakkor ez az egység, a szó és a mondat veszélyeztetett. Amit egy helyütt így fogalmazott meg: „Nincsenek szokásaink. Se for-

mák.", s ami talán megengedi azt az értelmezést is, hogy van valami, ami a szokásaink *helyén* áll, és valami, ami a formák *helyén* (nem helyett) – nos, az érvényes a mondatra is:

„mindez artikulált – mint egy mondat,
noha csupán egy mondat benyomása."
(Reggel szoktál jönni)

Ennek mintájára működik a költemények sorok fölötti tagolása is. A prozódiailag kristályosító pontokat nélkülöző szövegek a 'nagyobb jelentő egységek' határai mentén tagolódnak (ez a hagyományban laisse-tagolásnak neveztetik). Egyébiránt számos költemény – mint pl. az *Invokáció* – megtartja a sok évszázada hagyományozódott szabályt: azonos számú sorokat külön tömbökbe (strófákba) rendez. Itt négy sor alkot egy 'tömböt', ezen túl semmi más nem utal a strofikusságra: a sorok csak ritmikusak, de nem metrikusak, a tagolás 'csupán egy strófa benyomását' kelti. (Tegyük hozzá, a házi szóhasználatomban *árnyékstrófák*nak nevezett igen érdekes jelenség megvan már az 1920-as években is, például Szabó Lőrincnél.) A kvázi-szabályozottsággal a Petri-költemény egésze pedig – és itt nem a kevés *versről*, songról beszélek – *a vers benyomását kelti:* a költemény a vers árnyéka. Már leszakadt a verses tradícióról, de még nem függetlenedett tőle.

Az *Örökhétfő*-kötettől fogva a képlet jócskán megváltozott. A költeményekben eluralkodnak a szójátékok és fonológiai játékok, megváltozik a szóhoz való viszony. A szöveg a felszínen henye szóhasználattal tüntet: a szó mint kő egyszerűen szétesett, szétporladt. Immár nem alapegység, megtisztítható és megtisztítandó jelentéssel, mint korábban, hanem egy megzabolázhatatlan, önelvű, önmozgó *alig-valami*. Szintaktikai költészet helyett szó-költészet, amelynek alapegysége a betű vagy a fonéma. Ha túloz is Tzvetan Todorov, amikor azt mondja, hogy „A szójáték szomszédos az abnormálissal: a szavak őrülete" (*Les genres du discours*, Paris, 1978, 294), mindenesetre felbomlási tünet. Elsődlegesen a szavak felbomlásáról van szó, de tágabban a gondolkodás fegyelmének felbomlásáról is: eluralkodnak az elme alogikus bakugrásai a fonológiai véletlenek mentén. Nézzünk meg egy rövid példakatalógust (zárójelben adva az 1991-es kötet oldalszámát):

sóváran, siváran (136)
álmosodom el, el-elmosódom — (144)
A *kedvek* és a *nedvek* frissen áramlanak (145)
szonettek – szünettek (nem egymásmelletti rímek, 152)
Gyöngédek (talán csak *gyöngék?*) vagyunk s kegyetlenek (198)
énekeljenek / a légvédelmi *szirének* (203)
újság, dohány, *dühítőital* nélkül is (211)
Lesz ez még rosszabb, *Irma*,
irmagunk sem marad (és a rímfelelő a *torma*, 298)
A lelki *odvam-üdvöm*et? (309)
Új *hibridek-Hebridák?* (313)
A *halálnem – haláligen* – (315)
Minden mint a *méz*, mint a *mész* (316)
Szenvedés? Bátorság? Jóakarat?
Senyvedés. Botorság. (203)

Ez olykor elmegy a 'szabadötletek' technikájáig is:

MINAP NAPI NAPI NA PINA NADRÁG NA DRÁGA,

vagy: „Hogy mit akartok e szőrtelen nyegek markai közt?" (190), a „szörnyetegekből"

egy *szőr-nyetegek nyelvi szaltó mortále beiktatásával jutva el a szőrtelen nyegek neologizmusáig. Aminek itt tanúi vagyunk, az a költészetnyelv széthullása. Verspusztulás.

Az 1989-től megjelent kötetekben a szavak őrülete (amelyben persze van rendszer, káoszba oltva) látható módon visszaszorult. Ismét visszajöttek a korábbi „hangok", és előkerül a kopott öltöny, a konvenció. Megjelennek a szonettek, a klasszicitás *jeleiként* vagy rácsaiként, talán azért, amit az *Ábránd* című szonett kezdete így rögzít:

„Szeretnék klasszikus, lezárt
rendet vinni a pusztulásba"

És visszajutottunk az első két kötet felrajzolta vonatkozási hálóba.

(*A szerelmi költészet nehézségeiről*: értekezési nehézségek)

Kezdjük talán az értekezési nehézségekkel! Szerelmi költészetről beszélni szerfölött kényes feladat, mert mindig valakinek a költeményeiről van szó: olyan magánszférába kell belépnünk, ahol joggal merülhet fel a kérdés, hogy mi köze ehhez az olvasónak? Mentségül legfeljebb az szolgálhat, hogy e költemények megjelentek, vannak, tehát számolnak azzal, hogy elolvassák őket. Természetesen többféle olvasót kell elgondolnunk. Vannak kitüntetett olvasók, a szűkebb-tágabb személyes ismerősi körből: ők a legveszélyeztetettebbek abból a szempontból, hogy 'azonosító' olvasatra állnak rá (who's who?). Ehhez társul a hangnem rendkívül nehéz megválaszthatósága.

„S ezen a ponton szörnyű nyitottá
válik, Sarah, my dear, a vers, amit éppen
irandó vagyok rólunk.
Negédelyezzek egy emlékezést?
Vagy egy olyan „konkrétan-vastagon"-t:
„Az R. utca (házszám, emelet, ajtó),
ha beszélni tudna"-fajtát? Nem.
Utóbbit semmiképp sem. Ezt a
„hogy csináltuk kofferben, létrán, külön"
konfiguratikát más kollégáknak hagyom. (...)
– Vagy inkább egy „jellemző" olyat-amilyet-szoktam?
korhangulat, belterj (mindenki tudja, ki ki),
egyben évődőleges mélyke
a házasélet finomszerkezetéről
s a viszonyok járműról? Hm?
Hagyjuk a francba. (...)"
(I am here. You are there.)

Korábban azt hittem, az 'empatikus olvasótól' nem kell félteni e költeményeket, éppen ezeket, nem standard élmények nem komformista zárványait; nem kell félteni attól, aki rendre úgy érzi, helyette írták meg a szöveget. (Persze publikált szöveggel minden olvasó azt tesz, amit akar: Robert Escarpit szerint a 'publicare' eredetileg arra vonatkozott, amikor a kurvák a Forum Romanumon a köz számára köz-zé tették magukat.) Nos, tévedtem: a *Kurír* idei Bálint-napi mellékletében, vagy ezer szerelmi üzenet között a 25. oldal alján felfedezhető a következő szöveg: „KRISZ / Még most is / elolvadnék, mint a besózott jég / – pedig nem szeretlek – / ha hozzám érnél". Ez egyébként a *Szemrehányás* című Petri-költemény teljes szövege, s az eset világosan felfedi, hogy nincs versszerző, ki ne lenne közköltővé tehető: jelentős lépés ez Petri György folklorizálódása felé. De talán

létezik egy jobbfajta olvasó is, az, aki költészettörténeti nézőpontból olvas (az empátia és a beazonosítás minden kényszere nélkül). Ez az olvasó nem véletlenül tünteti ki figyelmével a 'doktrinális' költeményeket; a jelző itt félkomoly.

Első kötetében, amelyben már minden megvan, Petri György a szerelem univerzumának gyakorlatilag teljes fogalmi terminológiai tárát felvonultatja, a tőle megszokott szóhasználatbeli pontossággal. Egy-kettőt felsorolva e tárból: gyengédség, hűség, játék, kín (igen sok alkalommal), semmi, szenvedély, udvarias készség stb. A második kötete végére illesztett *Felirat* tulajdonképpen tradicionális búcsúvers, búcsú a szerelemtől és a szerelmi költészettől; s közben nyelvileg és fogalmilag pontosan választ külön és helyez el szerelmet és szeretetet. (E költemény később fontos lesz: úgy érzem, határpont.) Az első két kötetből, axiomatikusan fogalmazva, egy hihetetlenül érzékeny és *rendkívül gyengéd költő* rajzolódik ki, olyan, akire a mai huszonéves nők azt mondják: érzelmes pasas. (Az érzelmességnek semmi köze az érzelgősséghez, ahogy a gyengédségnek sincs a gyengeséghez, természetesen.) Ne feledjük, az *el nem fordult tekintet* a szerelmesek tekintete.

Csak érintőlegesen jegyezzük meg: ide, ebbe a vonatkozási hálóba tartozik a múlttól, a megtörténttől való rendkívül erős, már említett függőség, s ez az a háló, amely a költői világot nézetem szerint lényegében megszervezi. Minden más ehhez képest periférikus, illetve ide kapcsolódó (lásd pl. a *Sáráról, talán utoljára* utolsó sortömbjében a Nagy Imre–Sára összekapcsolódást), ennek a hálónak a természete vetül ki a személyes kapcsolatoktól távolabb eső dolgokra is.

Az *A szerelmi költészet nehézségeiről* című mű 'doktrinális' költemény. (Három megszorítással: 1. ha a szerelemnek egyáltalán létezhet doktrínája; 2. annyira tankölteményi csak, amennyire a V. Sz.-hoz emlegette alkalmi költészet alkalmi költészet; 3. abban az értelemben, ahogyan Guido Cavalcanti *Donna me priegha* kezdetű canzonéja vagy Ezra Pound *XXXVI. cantó*ja doktrinális.) Ez utóbbi megszorítás az én értelmezési tartományomban ki is jelöli a helyét a hagyományban. Abban a hagyományban, amelyet e költemény ismer s amelynek megpróbál ellentmondani, ellentmondásosan tagozódva be egy sorba (ahogyan az orosz formalisták mondanák), a 'szerelemelméleti' tárgyú költemények sorába. Olyan költemények közé, melyek tárgya nem *egy* szerelem, hanem *a* szerelem, még pontosabban a szerelem és a költészet összefüggése.

A költemény rögzíti a szerelem axiomatikus természetét, az ennek megfelelő axiomatikus nyelvezettel: „A szerelem nem tűri / az alapok bonyolultságát." És egyetlen egy helyen törékeny természetét is, amikor „a szerelem pillanatá"-ról van szó a 30. oldalon. A szerelemnek két alapvető doktrináját ismerem, a platoni eredeztetést és a trubadúr-tézist. Petri György e szempontból átkozott platonista. „A szerelem végülis újplatonikus / vívmány" – mondja a *Sci-fi szerelem*ben, és talán ezzel hozható összefüggésbe, hogy rendre beágyazza egy történet keretébe. Ebből a szempontból szimptomatikus a *Novella vagy a Történet* cím, azzal együtt, hogy a történet, mely helyből, helyzetből és körülményekből is összeáll, felbomlik jelenetekre, a jelenetek pedig képekre bomlanak. („Merő kockázat / megeleveníteni a képeket / melyekben mind jelenetek feszülnek", így a *Reggel.)* A trubadúr-tézis természetesen nem ismer történetet, csak egymástól tökéletesen független képeket, szemben a „bretagne-i anyaggal", az északi szerelmi cinéma vérítével. Petri múlt-utalásai rendre történet-utalások: a doktrinális költeményben az Abelard-históriára utal, másutt az ír tengeren áthajózó Tristan kelta történetére. Természetesen negálva: hisz ezeknek a történeteknek a megismételhetetlenségéről, a régi történetek folytathatatlanságáról, a régi költők költészetének tovább nem írhatóságáról van szó. A szövegben. (Nem kelhetünk át a kelta tengeren. Nem?) Maga a költemény, *A szerelmi költészet nehézségeiről* című, a maga áradó, de a közbülső formaváltás miatt helyenként megmegakadó természetével nem más, mint canzone, olyan, amely képes folytatni a canzone-hagyományt. Ráadásul egy szem-canzone, a szemé, amelyet a trubadúrok tettek először canso-tárggyá, és a tekinteté, amelyet Dante. Hogy végül fény-canzone legyen.

A '80-as években publikált költeményekben mintha a korai versek ellenpontjai jelennének meg, látszólag, s ebből a szempontból értelmezhető a *Felirat* az átfordulás verseként. A *Papír, papír, zizegés* című mű már ironikusan, idézőjelbe téve emlegeti a „fényszomjas szemet", a *Hogy elérjek a napsütötte sávig pedig* – majd látható lesz, hogyan (az is jellemző, hogy ez utóbbi 1961-es történetre utal). De valóban anti-amors költemények ezek? ellen-canzonék? Petrinél a szerelem méltósága, úgy vettem észre, csak két helyen szennyeződik be. Ott, ahol az erőszak váltja fel, az erőszak, amely a szerelem meggyalázása (a félelmetes *Üzenet* című költeményre gondolok és a játékosan frivol, nagyon profán *Apokrifra*). Nem, nem, a lábjegyzetként elhelyezett toldalék meggyőzhet a méltóság és a tapintat keverékének létéről, a 'patináról, amely alatt ép és tömör maradunk', annak a képességnek a létezéséről, amely miatt eleget tehetünk a szerelem paradoxális parancsának: az Azonossá válás és a nagyon Másnak maradás felszólításának. Csak a különböző definiálható (az azonoshoz képest), csak a más „az, ami". Csak ez az idegenség az, ami (nem narcisztikusan és nem a Tristan l'amador képletével) szerethető. Szerethető.

Az eszmefuttatás befejezése a kissé megemelkedett hangnemet illetően egészen hasonlít némely Petri-canzone zárlatához, de talán ez nem borítja fel azt az összképet, víziót, amit a kötetegészről vázolni szándékoztam. A lábjegyzet egyébként így szól:

> * *Hülyeség. Aquamarin szemed neked van.*
> *A nőnek? Mit tudom én.*
> *Mint gálicos kádban a víz?*
> *Csak akarok valamit ajándékozni annak a szerencsétlen párának,*
> *mondjuk, a szemed színét, meg egy ritka szót,*
> *hogy ne legyen olyan undorítóan elesett.*
> *Magam pedig legyek valamivel megérthetőbb."*

Ráadásul az „elbliccelés" sikerült.

(Thanksgiving Day, 1991)

SZIRÁK PÉTER

KÖZEL S TÁVOL

Marno János: A vers akarata

Marno vékonyka kötete kilenc hosszabb-rövidebb írást tartalmaz, esszészerű szövegeket: kommentárt, „beleolvasást", elmélyültebb mikropoetikai, *szó- és mondatközeli* értelmezési kísérletet. Olyan műelemzéseket, amelyek a dialogicitásban, a fegyelmezett, de egyszersmind nyitott *játék-munkában* találják meg formájukat, hogy elvezessenek a „műpartner" beszédének megértéséhez, ami nem más, mint a másikban való önmegértés története (története). Az ilyen értelemben vett értésmód többféle utat választhat, annál is inkább, mert éppen *úton levése* válik fontossá. Az elemző gondolat nyomon követése nem helyettesítheti persze a művek befogadását, csak „járatokat" készít elő, mintegy megmutatja a művek labirintusrendszerét, hogy magáról szólhasson. Szolidan háttérbe húzódhat – s jó, ha ezt teszi – „ellépve" a mű elől, de mégis arra hív fel, hogy őt magát értelmezzük az „eredeti" mű és az arról szóló írás feszültségterében. (És akkor – újabb értelmezési feladatot adva – az esszéket olvasó saját-világáról most bölcsen hallgatunk.)

Mint mondtuk: többféle út adódhat. Marno esszéiben arra törekszik, hogy szemlélete (figyelme, szigora) a lehető legteljesebb mértékben rácsukódjék az elemzett szövegre, azt a jótékony hatást keltve, mintha az előbbi nem létezne *eleve*, hanem az írás születésével egyidőben rajzolódna ki. Másképpen: az egyes művek autonóm esztétikájában hisz, vagy legalábbis indulási pontnak ezt teszi meg, éppen ezért mindenfajta „kézhez álló" teorémát, „esztétikai paradigmát" háttérbe tolva, vagy lehetőség szerint ignorálva, megkísérli az egyes művek egyedi elemzésmódját kiépíteni. Alig hivatkozik, megpróbálja megkerülni a „kánon iratait" – nem úgy, mintha az üres lap illúziójában hinne, hanem mintha a *továbbírás felelősségében*. Természetesen mindehhez már egy „elő-megérzésre", beállítódásra kell támaszkodnia, amely szemünk láttára szembesül a művilágokkal, és azokkal együtt (módosulva vagy „megerősödve") *újraíródik*.

Marno határozottan elutasítja azt a (félre)értésmódot, amely a művel szemközt helyezi el pozícióját és az alkotást „külvilágként", meghódítandó értelemhordozóként kezeli: „Az úgynevezett szakszerű, sőt »tudományos« kritika ezért legföljebb próbára teheti a művet, összevetheti a már meglévő kanonikus (standard) igazsághordozó típusokkal, (...) a kérdéses alkotás belső-egyszeri-léttörvényéhez nem férhet *közel* (kiemelés tőlem – Sz. P.), törvénykezéséhez nem szólhat hozzá; hiszen tárgyként vizsgálja azt." Ennélfogva szerencsésen elkerüli az „agyament teoretika" és a „maga köré piszkító lelkizősdi gyakorlását". Könyve elején a hermeneutikai-recepcióesztétikai alapelvekre utalva (de *csak* utalva) jelöli ki saját elemzési eszményét, amennyiben a jelentéstulajdonítást a műben rejlő intenciók és a saját-intuíciók találkozásában látja. A *marnói esztétika* alapvetően az érzékeny *belülről látásra*, az intuitív jelentéskeresésre és a ritkán tapasztalható önellenőrzöttségre, szigorra épül, amely a kritikaírásnak egy nagyon felelősségteljes, örökösen dilemmákkal küzdő dimenzióját emeli elénk. Ez az eljárásmód a műről való elmélkedést mint *gondolattörténetet*, mint önmeghatározó (önvallomásszerű) tevékenységet mutatja meg, amely szenvedéllyel hatol *mindig* mélyebbre, már-már a nyelvtelenség állapotával is vállalva a reménytelen háborút.

A saját pozícióját megjelenítő mondatoknak van egy igen határozott sugallata, amelyet a kötet szövegei még inkább fölerősítenek. Jelesül: némi jogos gyanakvás ez a túlzot-

tan steril teorémákban, rossz értelemben vett prekoncepciókban megragadó értésmódokkal szemben, amelyek nem „lépnek be" a művilág bonyolult hatáselemeinek játékába, nem vegyülnek vele és ezáltal maguk válnak beszédtelenné. Ezzel szemben Marno a *távolság* szívós legyőzésének a híve. Leginkább talán a Nemes Nagy Ágnes művelte elemzési hagyományhoz kapcsolódik, nem nevez meg közvetlenül formálási elvet (vagy csak nagyon ritkán), hanem megkísérli nyomon követni a formálódás belső logikáját és érzékiségét, mert – saját szavaival – a „formábanlét", a „formában-hogy-lét" kérdése érdekli. A szóválasztástól, a grammatikától elindulva belülről tágítja az értelmezés terét. (Ilyen értelemben nem kérdez közvetlenül a műtől; elfedni igyekszik, és csak fokozatosan, a szöveggel együtt haladva mutatja meg saját horizontját.) Másfelől bonyolultságában, mélyértelmű *nehézkedésében*, az impresszziókból kifelé mutató tárgyszerűségében különbözik is a fent említett hagyomány finom egyensúlyra törekvő elemző módszerétől. Marno beszédmódja erőteljesen utal a megragadhatóságban való hit szkepszissel, küzdelemmel telt állapotára, az esszéírás, a műelemzés alkatból (is) adódó aggályos művelésére. Egy olyan elemzőre, aki a költészetet *költészetként* és nem közvetlenül életérdekű, könnyen átfordítható „szemantikaként" tapasztalja meg. Az *olvasás* nehezebb fajtáját választva – azt létértelmező feladatnak tekinti. A kötet legsikeresebb írásainak – *Pásztordalok ködben, éjjeli fagyban; Legyen meg a vers akarata; Vénusz barlangjában* – éppen ez a „radikális", „kíméletlen" elgondoltsága adja az igazi erejét. A szorosan nyomon kísért sorokat leginkább itt tudja „megszólaltatni", impresszionisztikus megjegyzések közül itt talál el legtöbbször a versek belső energiáinak, a benti „hangköröknek" a felmutatásához. (Holan életművéről milyen pontos jellemzés lehet egyetlen félmondat: „Késhegyen keletkező költészet"; az egyik Petri-esszében a tágabb, de roppant szegényes szituáció jelzésére: „a kólis, nitrátos magyar költőcsorda"; de a Tandori-írások jónéhány mondatát is hosszan idézhetném.)

Marno irodalomról való gondolkodását nagymértékben meghatározza az a sajátos viszonyulás- és viselkedésmód, amelyet a legegyszerűbben két szókapcsolattal kísérelhetünk meg jellemezni: *a mélység csodálata* és *magát-olvasás*. A nehezen „megfejthető" költészet érdekli, amiről a könnyed eredményesség helyett ars poetica-szerű szenvedéllyel beszél. Erős akarattal és mindig úgy, ahogyan valaminek a megteremtődése, a születése érdekli az embert. Inkább a poetikai immanencia felé fordul, hogy elkerülje a világképi tendenciák demonstrálásának útját, mert azt – vélhetően – nehezen ellenőrizhető, túlzottan általánosító (közhasználatú szóval: „beskatulyázó") módszernek tartja. A kötet markánsan mutatja meg Marnónak ezt a „paradigmakerülő", rendszerek ellen védekező gesztusát, amely jobbára a *megértés tisztán tartásának* szolgálatában áll. Éppen ezért írásain nemigen kérhető számon valamely nagyobb, „végső" elrendezést, bemérést célzó akarat hiánya. Legfeljebb az ilyen irányú megértés határaira hívhatjuk fel a figyelmet, a jelentéstulajdonítás – helyenkénti – szűkülésére, amely az eljárásmód túlzott magába záródásából fakad. Marno nem véletlenül beszél a befogadás szorosabban vett intuitív jellegéről, néha úgy tűnik: kissé háttérbe szorítja a megértés egyéb erőtényezőjét, így az intellektuális-bölcseleti, általános gondolkodástörténeti reflexiót. Egyfelől elkerüli az ideológiai alapzatú irodalomértés veszélyét, másfelől azonban előfordul, hogy túlságosan szűk mederben tartja az értelmezést. A *Könnyű fehér ruhában* elemzésénél – miközben érzékenyen szemmel tartja a mű poetikai alakulását – a „szellemtörténeti" dimenzió híján a *megnevezés nehézségeivel* küzd, túlfeszíti a motivikus háttér megrajzolását és belecsúszik a jelentést szegényítő biografikus-alkotáslélektani, sőt pszichopatológiai „elemzés" elkerülendő csapdájába. A Borges-írásban az „egyszeri ember" és a „költő" viszonyára kérdez rá, ami roppant bonyolult, de a borges-i korpusz megértése szempontjából majdhogynem érdektelen dilemma. *Az absztrakt spirituálistól a konkrét létezőig* című Tandoriról szóló írásában (megjegyzem: a cím foglalatszerűségében rendkívül pontos) egy kissé „elnéz" tárgya fölött/mellett.

De mindezt csak ama marnói szigor mondatja velünk, mert a kötet végső soron nem jellemezhető a fent jelölt problémákkal. Az értés és az írás akarata mindig túllendíti a szerzőt a nehézségeken. Lenyűgözően sokat tud a vers belső törvényeiről, alakulásáról, a megszólalás látható és láthatatlan akadályairól, a játék és munka, a szigor és nyitottság közelítéséről. Egyszerre vaskos és szerény tudás, amely a *nem tudott* felé von. *(Tevan, 1991)*

FÁY MIKLÓS

A VÉGZET HATALMA SINOPOLI SZERINT

A végzet hatalma nem könnyű Verdi-opera. Illetve, hogy pontosabbak legyünk, hallgatni nagyon is könnyű, szép, mindvégig igényes zene, sohasem unalmas, mindig változatos. Játszani azonban már sokkal nehezebb, mert kell hozzá egy elsőosztályú kórus, zenekar, karmester, legalább hat osztályon felüli énekes. Ilyen szempontból a lemez, amelyről szó van, nagyon közel áll az eszményihez.

A Deutsche Grammophon – most Hungaroton-kiadásban is kapható – felvétele díjnyertes lemez, a legtekintélyesebb szaklap, az angliai Grammophone ezt választotta 1987-ben az év lemezének, olyan csúcsteljesítmény tehát, amelyhez bizonyos tisztelettel kell közeledni – amely tiszteletet egyébként meg is érdemli. Nem mintha tökéletes lenne ez a hanglemez: *A végzet hatalma* olyan összetett, olyan sokoldalú és annyira igényes mű, hogy tökéletes, nemhogy minden, de legalább egyetlen szempontból teljesen megfelelő felvételt egyelőre még nem sikerült róla készíteni, és az opera mai helyzetét figyelve nem nagy kockázat kijelenteni, hogy ez ebben az évezredben már nem is fog megtörténni. A Sinopoli-felvétel azonban annyira átgondolt, hibáinak túlnyomó többsége is annyira érdekes, hogy az album könnyedén kikerüli a legnagyobb buktatókat, és soha, ötven vagy száz meghallgatás után sem válik kiismertté, inkább mindig újabb felfedezéseket tartogat.

Kezdjük tehát a legsúlyosabb kifogással: gyönge a Leonóra. Rosalind Plowright hangja nem szép ugyan, de jó, különös fémes keménysége ellenére is használható lenne, csakhogy az énekesnő nem tud mit kezdeni a szereppel. Mulasztása azért igazán fájdalmas, mert *A végzet hatalma* nincs agyonlemezezve, jelenleg mindössze hat teljes stúdiófelvétele van forgalomban, tehát nem olyan szerepről van szó, amelyhez ne lehetne még valamit hozzátenni, elég lenne úgy-ahogy elismételni a régiek – Callas, Tebaldi, Price – produkcióját. Csak az Erkel Színházból három olyan énekesnőt ismerek – Marton Évát, Szendrényi Katalint, Tokody Ilonát –, akik hangilag talán nem mindenben állják Plowrighttal a versenyt, de művészi okosságban, tisztességben, alakformáló készségben magasan fölülmúlják őt, ráadásul mindhármuk Leonórája alapvetően különbözik egymástól is. De a lemez Leonórájának bábszerűsége a hangilag magasrendű előadással párosulva aláhúzza a teljes mű egyébként könnyen elfeledhető gondolatát, azt, hogy csak látszólag érvényes rá a legtöbb operára elsüthető szellemesség: a tenor és a szoprán szeretik egymást, de közbejön a bariton és min-

dent elront. Szeretik egymást? Szerelmespár az, aki csupán a két szélső felvonásban találkozik, és akkor is mindketten, igaz, jó okkal, de olyan furcsán viselkednek? Közelebb áll a cselekmény a megváltástörténethez, amelyben a szereplők csak mennek előre a nekik rendelt úton, egymással csak néha találkozva, és az egyiknek az a rendeltetése, hogy akarata ellenére kiirtson egy családot, a másiknak meg az, hogy halálával váltsa meg a sorsüldözöttet, hogy az végül fölsóhajthasson: „Megváltott engem."

Mellettük ott van a bariton, a Renato Bruson által megformált Don Carlos di Vargas. Nehéz szerep, mert izgalmasan ingadozik a családja becsületét eszelősen, ostobán, voltaképpen ok nélkül védő, de mégis valóságos, vendettázó déli nemes és egy romantikus démon között, és ez az ingadozás mindvégig eldöntetlen marad, ahogyan az inga sem a kilengések végpontjainál állapodik meg, hanem pont középen. Érdemes emlékezni rá, hogy Don Carlos a mű alapjául szolgáló Saavedra-dráma három alakjából lett összegyúrva: a diák Peredából, az álnéven katonaként hős Carlosból és az utolsó felvonásban ott Alfonsóként megjelenő öccséből. A három alakot eggyé, egységessé formálni szinte lehetetlen, hiszen elég feltűnően különbözik egymástól a bővérű, nem kedélytelen diák, a kemény katona és az elvadultan őrjöngő. Don Carlos szerepe az utolsó felvonásra tisztázódni látszik, már majdnem megnyugodhatunk benne, hogy ő csupán eszme, nem véletlenül olyan hangsúlyos szólója: „Hiába akartad becsapni a világot, Alvaro". Carlos itt maga válik az Alvarót üldöző Végzetté, hasonlóvá Stevenson hőséhez, a Ballantrae-i James úrhoz, aki már annyira emberfelettien megátalkodott, de közben annyira elegáns is visszataszító szenvedélyében, hogy óhatatlanul rokonszenvet ébreszt maga iránt, de legalábbis imponál. Ám amint elégedetten hátradőlnénk, hogy íme, megértettük az alak lényegét, vagyis azt, hogy nem is kell őt alaposabban megértenünk, hiszen nem létezik mint ember, csakis mint küldetés, gyarlóvá, szánalmassá válik, halálos sebet kapva lelke üdvéért könyörög. Aztán újból vált, és utolsó erejével megöli segítségére siető húgát. A drámában minden érthetőbb, elfogadhatóbb, hiszen ott Alfonso azt hiszi, Leonóra és Alvaro csak előle rejtőzködnek szerzetesként, és közben bűnös szerelemben élnek. Az operában Carlos egyszerre személy és eszme, és ettől olyanná válik, mint a természet által programozott állatok: egyetlen célja van, de azt maga sem ismeri föl, hiszen nem azért született, hogy üldözze Leonórát, nem is azért, hogy kétségekbe kergesse Alvarót, hanem azért, hogy alattomos, aljas gyilkosságával megszerezze számukra az üdvösséget. Renato Bruson elsősorban hangja minősége, szépsége miatt felel meg a szerepnek, éneklése azonban sokszor nem tiszta, és sajnos nem is olyan sokoldalú, hogy alkalmat adna a hallgatónak mindezt átélni. Alvaróval előadott kettőseiben bizony elég száraz, irtózatos dühe nem átélhető, ádázsága mögött nincs temperamentum. Jó gondolatnak bizonyult viszont José Carrerast kérni föl Don Alvaro szerepére, akinek hangja, hangi állapota döntően határozta meg szerepfölfogását. Carreras a felvétel idején már túl volt hangjának legszebb korán, de annak nagyszerű zengését, mély színezetét megtartotta, igaz, elvesztette mozgékonyságát, sokoldalúságát, változékonyságát. Így a lemezen Carrerasnak voltaképpen csak két hangütése különböztethető meg, az erővel énekelt hősi, férfias színezet, és mivel igazi pianót a magas hangokon már nem tudott énekelni, a tiszta, kellemes fejhangon bemutatott, szinte nőies lágyság. Carreras Alvarója már nem lehetett olyan nemes, árnyalatokban, fokozatokban gazdag, mint például Placido Domingóé, de különös módon ez nem vált a szerepformálás kárára, sőt, sokszor éppen ez tudja hitelesíteni Alvaro egyes megnyilvánulásait, gesztusait. Don Alvaro ugyanis, hűvösen tekintve, jelentős részben oka szenvedéseinek, hihetetlenül – szerzeteshez mindenképpen méltatlan módon – ingerlékeny, néha megdöbbentően ostoba, sokszor túlságosan is sajnálja önmagát. Mindenképpen furcsa tőle, hogy amíg szerelmese szúrt sebből vérezve haldoklik, addig ő arról panaszkodjon, hogy már megint őt sújtja a végzet, vagy ahelyett, hogy megkeresné Leonórát, akiről tudja, hogy él, inkább szerzetesnek áll. Viszont ahogy Carreras énekli, könnyen megérthető minden: Alvaro olyan ember, aki könnyen felindul, de

aztán átmenet nélkül összecsuklik, elveszíti a reményt, és csak akkor tör elő belőle furcsa sebezhetősége, sérülékenysége, finomsága, megindító szenvedni tudása. Carreras Alvarója – összhangban a történettel – csak a végleteket ismeri, ölni vagy halni akar, kardot ragadni vagy térdre borulni, átkozza vagy siratja magát. A lelkesedésünket sajnos lehűti, hogy Carreras rossz szokása szerint a szólam magas hangjait külön vette föl, és néha, például az ária utolsó hangja előtt ez nagyon hallatszik a rossz vágás miatt.

A mellékszereplők között három nagy szerep van, és ugyanúgy, mint a főszereplőknél, ez is egy női és két férfi. Az első kérdés persze rögtön az, hogy miért is vannak ezek egyáltalán. Miért nem érte be Verdi ugyanúgy, mint a hasonló témájú *Trubadúr* esetében, az egészen lecsupaszított cselekménnyel, miért hozta elő Melitonét, hogy folyton akadályozza a cselekmény gyors tovagördülését, vagy Preziosillát, aki a főszereplő hármasból csupán Carlost ismeri, mivel véletlenül együtt mulattak a kocsmában. Miért olyan nagy szerep a szilárd, változatlan Guardiano? Semmiképp sem válasz az, hogy mert benne voltak az eredeti darabban, hiszen Verdi ilyen kérdésekben egyáltalán nem volt aggályos, könnyen kihagyott az *Othellóból* is egy egész felvonást. De akkor mi ezeknek az alakoknak a szerepe? Ellensúlya lennének a Végzet cibálta másik háromnak?

Egyértelmű, hogy Verdi tovább akart lépni a maga nemében tökéletes *Trubadúron*, szélesebb, határozottabb hátteret feszíteni a szűken vett cselekmény mögé. Bármilyen izgalmasak is lettek azonban az új alakok, mégis csak vázlatok, fokozott felelősséggel jár eléneklésük, több munkát jelent életrekeltésük. Ahhoz, hogy Verdi szándékai megvalósuljanak, segítségre van szüksége az énekesektől, és ezt a Guardianót éneklő Paata Burchuladzétől nem kapja meg. A basszista beérte a minimummal, elénekelte a szerepet, és ezen a felvételen még nem is hatalmasodott el rajta az a szokása, hogy addig sötétíti a hangját, amíg az olyan furcsán visszhangos nem lesz, mintha fazékból énekelne. Teljesítménye teljesen megfelelő, de semmivel sem több a kottában leírtaknál.

Melitone szerepe igazán csak a körvonalakig kidolgozott, ahányan éneklik, annyiféleképpen. Juan Pons azért különleges alakítója a szerepnek, mert olyan énekes, amilyet Verdi kívánt, amikor azt kérte, hogy a szerzetest különlegesen szép hangú bariton énekelje. Melitone alakja Ponsnak köszönhetően új, kedves tulajdonsággal egészült ki, a naivitással. Megtartja felkapaszkodottságát, kotnyelességét, zsörtölődéseit, kellemetlen nagyképűségét, de elveszíti rosszindulatát, durvaságát. Melitone nem buta fráter, erre utal a táborban tartott beszédében a sok nyelvi humor, amely fejlett, de legalábbis elfogadható egyházias műveltségre utal, csak éppen túlbecsüli magát, azt hiszi, meg tudja téríteni a táborbélieket, hogy nagyobb titkokat is rá lehetne bízni. És nem is rosszindulatú, amikor Alvarót a sátán rokonának tartja, csak igyekvő, aki szeretné a felfedezéseivel kivívni a felettes elismerését.

S ha Melitone csak körvonal, Preziosilla még annak is elmosódott, és hogy ilyen igazi, életrevaló cigánylány legyen, ahhoz a csodálatos Agnes Baltsára volt szükség. Preziosilla teljességgel mellékszál, igaz a legdrágább fonálból. Szerepe a cselekmény szempontjából semmivel sem jelentősebb, mint mondjuk Trabucóé, csak épp nagyobb annál, szebb dallamokkal. Agnes Baltsa ebből csinál szinte női főszerepet, mindenekelőtt azzal, hogy bámulatosan énekel, hatalmas, nyílt hangon szólaltat meg minden egyes mondatot, amelyek fontosak lesznek, pusztán attól, hogy ő énekli őket. Preziosilla általa lesz az, aki mindent előre tud, aki ismeri a Végzetet, ezért fittyet is hányhat neki, vagy épp tehet is ellene, és megmentheti Melitonét a Ra-ta-plan kórussal az agyonveretéstől. Ez a Preziosilla átmenet a mindentudó, de titkoló Azucena, és a szédítő vonzású, a sorssal éppígy nem törődő Carmen között. Tisztán énekesszínészi szempontból a lemez legkiválóbb teljesítménye Agnes Baltsáé, ő az, akihez még hasonló sincs a többi albumon.

Ám a lemeznek a díjat – ebben biztos vagyok – mégsem ez hozta, hanem a Philharmonia Zenekar és Giuseppe Sinopoli, a karmester. Csupa különlegesség a zenekari szólam, de sohasem különcség, minden furcsaság érthető, megmagyarázható, és csak azt nem érti a hallgató, hogyan lehet mindez szokatlan, miért nem gondolt rá a többi karmester is. Sino-

poli kiemeli a piccolót, élesen játszatja, és szinte tombolnak vezetése mellett a rezek, de akármilyen harsányan is, mindig pontosan. És természetes, hogy ezeknek a hangszereknek, a dobokkal együtt, különlegesen jelentőségteljeseknek kell lenniük, hiszen ezek a katonazenekarban is alapvetőek, márpedig *A végzet hatalma* javarészt háborúban játszódik. A tempók is sokszor furcsák, jellemző, hogy Sinopoli a művet az előtt vette föl, hogy operában vezényelte volna, így nem zavarták a színpadra állításkor szükségszerűen jelentkező kompromisszumok, szabad maradt, és mindenki úgy játszik, úgy szól, ahogyan ő azt elképzelte. Csak az szólal meg, ami a kottában van, ilyen szempontból a karmester még az énekeseket is korlátozta, mégis a hallgató folyton fölkapja a fejét, hogyan is lehetett, hogy ezt vagy azt a szólamot eddig még sohasem vette észre. De Sinopoli még ennél is többet tesz. Számára nincs üres kíséret, rutinszerű megoldás, még ott sem, ahol talán Verdi is engedett. Az Alvaro és Carlos közötti első párbajkettősben például a zenekari kíséret egy darabon szokványos, egyenletes, csupán a ritmust szolgáltatni akaró szólam. Sinopoli azonban ezt a részt is a kifejezés szolgálatába tudta állítani. A két szereplő között Alvaro itt lágyabb, álmodozóbb, őt tehát halkabban kísérik a vonósok, de amikor Carlos közbeszól: „Stolto! (őrült)", az indulatos durvaságra a kísérő két hang is megkeményedik, megerősödik. A karmesternek ez a gondossága, figyelme, ihlete teszi a lemezt eredetiségben, ötletekben gazdaggá, a többi album mellett is különlegesen értékessé.

A Jelenkor a következő boltokban és elárusítóhelyeken kapható

Pécsett
Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a.
Szöveg BT. boltja, Ifjúság útja 6.
Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8.
Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21.

Vidéken
Móra Ferenc Könyvesbolt, Szeged, Kárász u. 5.
Püski Könyvesbolt, Székesfehérvár, Kossuth u. 15.
Vizi Tamás könyvkereskedése, Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, aula
Fodor könyvkereskedés, Esztergom, Kossuth L. u. 5.

Budapesten
Litea Könyvesbolt, I., Hess András tér 4.
Püski Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 26.
Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6.
Stúdium Könyvesbolt, V., Váci u. 22.
Vörösmarty téri Könyvesbolt, V., Vörösmarty tér 4.
Írók Boltja, VI., Andrássy út 45.
Katalizátor Iroda, VIII., Mikszáth Kálmán tér 2.
Wirth és Tsa, IX., Ráday u. 33/b.
Bartók Béla Könyvesbolt, XI., Bartók Béla u. 25.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

PARTI NAGY LAJOS versei 577
RÁBA GYÖRGY: A puska részei *(elbeszélés)* 579
BARÁNSZKY LÁSZLÓ versei 589
SZAMUELY TAMÁS: Egy ellen-mű margójára *(Megjegyzések Adrian Leverkühn Faustus-kantátájához)* 593
PÁLINKÁS GYÖRGY verse 598
NAGY ANDRÁS: Hotel Viadukt *(kisregény, II., befejező rész)* 599

*

TANDORI DEZSŐ: Szabadiskola *(7. Weöres Sándor-kettős)* 607
VASADI PÉTER versei 619
TOLNAI OTTÓ: Gipsz, liszt, azúr és a flamingók *(Balog József beszélgetése)* 621
SZAJBÉLY MIHÁLY: Újvidék, hatvanas évek *(A farmernadrágos magyar próza klasszikusa, Végel László)* 625
EGYED EMESE versei 638
KARÁTSON ENDRE: Tömegkultúra *(próza)* 639
ZELEI MIKLÓS verse 652
KÁNTOR LAJOS: Hangok és képek *(Új romániai szemle, II.)* 653
P. MÜLLER PÉTER: Színről színre *(diarium theatricum)* 656

*

GÁCS ANNA: „Túl a hit ívén" *(Beney Zsuzsa: Versek a labirintusból)* 663
ÁGOSTON ZOLTÁN: Rosszkor *(Haraszti Miklós: A cenzúra esztétikája)* 667
JAKABFFY TAMÁS: Tudás a távolból *(Párbeszéd Magyarországgal – Nyugat-európai és tengerentúli magyar tanulmányírók)* 670

1992 JÚLIUS-AUGUSZTUS

KAPPANYOS ANDRÁS: Poétikai szemléletformák a 30-as évek magyar epikájában (*Beszámoló az 1992. április 3-4-én Pécsett rendezett irodalomtudományi konferenciáról*) 672

KÉPEK

HEIM ANDRÁS: „Kolozsvári utazás, I–VII." 592, 618, 620, 651, 666, 669, 671

Cseri László fotói

40,– Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXXV. ÉVFOLYAM 7–8. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

Szerkesztő
GÁLLOS ORSOLYA

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BALLA ZSÓFIA, BERTÓK LÁSZLÓ,
CSORDÁS GÁBOR, MEDVE A. ZOLTÁN, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN, TOLNAI OTTÓ

*

Baranya Megye Önkormányzatának lapja.
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/36-803),
a Művelődési és Közoktatási Minisztérium,
valamint a József Attila Alapítvány támogatásával.
Felelős kiadó: Csordás Gábor.
Terjeszti a Magyar Posta és a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó.
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,
Lehel u. 10/A – közvetlenül vagy postautalványon,valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadónál.
Előfizetési díj egy évre belföldre: 440,– Ft, külföldre: 1200,– Ft.
Megjelenik havonként.
A szedés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadóban készült.
Nyomtatta Molnár Csaba nyomdája, Pécsett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

IRAT-DÍJBAN részesült a Jelenkor Kiadó 1991-ben megjelent három könyve. Nívódíjat kapott Makay Ida *Hamu, márvány* és Rakovszky Zsuzsa *Fehér-fekete* című verseskötete; Forgács Éva *Bauhaus*-monográfiáját különdíjjal jutalmazták.

*

MÁRTON LÁSZLÓ, a Jelenkor Kiadónál gondozott *Átkelés az üvegen* című regényének megjelenése alkalmából találkozott olvasóival június 4-én Nagykanizsán, a Városi Könyvtárban. Az íróval *Csuhai István* beszélgetett.

*

ECK IMRE táncművész, koreográfus, a Pécsi Balett alapítója nyerte el az idén első ízben kiosztott Martyn Ferenc-díjat. A kuratórium döntésével a művész Pécs városához kötődő életművét kívánta elismerni. A díjat május 22-én bensőséges ünnepség keretében adta át *Krippl Zoltán* polgármester és *Hárs Éva*, a kuratórium elnöke.

*

MŰFORDÍTÓI DÍJAK. *Nagy Miklós*, az orosz irodalom fordítója kapta az Európa Könyvkiadó idei Wessely László-díját. A Zoltán Attila-díjat *Mohácsi Árpád*nak ítélték oda német és portugál, valamint *Vághy László*nak angol nyelvből készült fordításaiért.

*

KALLIGRAM néven kiadói kft-t alapított írótársaival *Grendel Lajos*. Első könyveiket és a *Kalligram* című folyóirat első számát május végén mutatták be az alapítók Budapesten, a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság Kulturális és Tájékoztató Központjában.

*

A GOND című, Debrecenben alapított filozófiai esszéfolyóiratot mutatta be *Vajda Mihály* főszerkesztő és *Márkus György* egyetemi tanár május 12-én Budapesten, az Írók Boltjában.

*

BESZÉLŐ. Megjelent a szamizdat *Beszélő* 1981-1989-es évfolyamait felölelő összkiadás. Ez alkalomból június 4-én baráti összejövetelen találkoztak a régi szerzők, szerkesztők és az olvasók Budapesten, a Magyar Építőművészek Szövetségében.

*

MAGYAR-SPANYOL TÁRSASÁG alakult júniusban Pécsett, mely a Spanyol Királyság és Spanyol Amerika nyelvének, társadalmának, kultúrájának, gazdaságának megismerését kívánja elősegíteni.

A MAGYAR IRODALOM CSEH ÉS SZLOVÁK FORDÍTÁSAIBÓL rendezett kiállítást az ARTISJUS, a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság Kulturális és Tájékoztató Központja és a Magyar Írószövetség. A kiállítást június 9-én *Göncz Árpád* köztársasági elnök és *Rudolf Chmel*, a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság rendkívüli és meghatalmazott nagykövete nyitotta meg.

*

HAEMUS címen bolgár-magyar kulturális és társadalmi folyóirat jelent meg. Bemutatóját június 4-én tartották a Magyarországi Bolgárok Egyesületében.

*

KIÁLLÍTÁSOK. A XII. Országos Kerámia Biennálé anyaga július 12-től augusztus 23-ig látható a Pécsi Galériában; szeptember 1. és 20. között pécsi művészek meghívásos kiállítására kerül sor. – A Pécsi Kisgalériában *Gulyás Gyula* szobrászművész alkotásai láthatók július 3. és augusztus 23. között. *Rádóczy F. László* pécsi belsőépítész kiállítását augusztus 28. és szeptember 27. között rendezik ugyanitt. – Május 30-tól augusztus 1-ig a budapesti Knoll Galéria *Károlyi Zsigmond*, a bécsi *Thomas Hartlauer* műveit állítja ki. – Június 13. és augusztus 9. között a székesfehérvári István Király Múzeumban látható a „MONTÁZS" című tárlat, melyen *Ország Lili, Bálint Endre, Jakovits József* és *Vajda Lajos* munkáit mutatják be.

*

E SZÁMUNK ILLUSZTRÁCIÓI *Heim András*, Kolozsvárott élő grafikusművész munkáiból „válogatódtak". A kissé nehézkesnek tűnő passzív igealak és az idézőjel használata ezúttal alighanem indokolt. A *Jelenkor* május eleji, kolozsvári felolvasóestje után a művész játékra hívta a folyóiratot képviselő Bertók Lászlót, Csordás Gábort, Csuhai Istvánt, Koszta Gabriellát, Lengyel Pétert, Márton Lászlót és Parti Nagy Lajost: az eléjük terített tusrajzok közül mindig válasszanak ki egyet, a legjobban tetszőt vagy a legfontosabbnak tartottat. A többórás, számtalan fordulóból és válogatási lehetőségből álló processzus végén mindenki kezében egyetlen tusrajz maradt. A kiválasztott képekből ajándék lett, a július-augusztusi számban egymás mellé helyezett rajzokból pedig soha többé nem ismételhető „sorozat", amely ilymódon egy kiváló este emlékét is megörökíti.

PARTI NAGY LAJOS

pitralon

az ingó masszív dolgokon
kérded fog-e „a láz a máz"
mért állnak matton konokon
állnak mint mázsaház
precíz és nyirkos mért alul
kérded nem lenne-e
langueén és halhatatlanul
jobb nyelve s mérlege
kérded miért a lajtosok
hátán kileng a kása
miért a fürge lábtusok
az arcvíz elragadtatása
ellibbenünk a dolgckon
nagy jégpuhány futos

holdbanán

„banánon élek mint a hold"
mondta és lassan elcsuszott
zakója ujja kréta volt
a szíve héj száraz lucsok
tűzoltó volt egy hajnalon
sivatag volt és flórián
„töródj velem mert hajlanom
nincs ki elé és ki után"

mondta és zárvány lett megint
„átnézni rajtam semmi ok"
s már önnön kis lupéja volt
„én így végződöm rendszerint
a héjon élek mint a hold"
mondta és lassan elcsuszott

gesztenyeméz

zölden zsúrnak a gesztenyék
ikrásodás a május
ikrásodik a veszteség
de ne félj bárhová juss
megvagy már mint a lomb az ég
sormintája a bőrön
vedlik az árnyék semmiség
ne félj elrendeződöl
zölden zsúrnak a gesztenyék
ne kérdezd hogy mivégre
lemertük habját és tejét
tehát jó vég a vége
s ne sajnálj semmit kedvesem
mi múméz volt ma mézmű

papír a haláltól

ülök csak itt
papír jött a haláltól
hogy kiterjeszti sompoly szárnyait
sinecskéjére lassan ziii-zuuu rátol
és kiboritt
a lóvasutt
szakad a kacagástól
hogy elnevezem paripájait
a Bambit homlokán nagy lilás toll
és a Mucit

A puska részei

Leventeóra következett, elméleti foglalkozás, tárgya: a puska részei.

Csöngetés után visszamentünk a tanterembe. A rendgyakorlatokat, jobbra és balra át-ot meg társait az udvaron, szűk, aszfaltozott, négy épületfallal körülvett négyszögben tartotta kis Német, vagy a tornateremben. Kis Német, kicsi, mert apja, diáknyelven Pomázi Szent József, az öreg Német is gimnáziumunkban tanított latint és történelmet, csak más osztályokban. Ami az atya ragadványnevét illeti, gyakran hangoztatott kegyes természetének meg a család lakóhelyének köszönhette.

Még zsibongtunk, amikor benyomult kis Német középtermetű, trapézra mintázott alakja. Tar koponyájának keményre harapott álla adott ellenpontot. Az elrettentésre feszített állkapocs belső bizonytalanságot takart, nem csekély félelmet attól, hogy a felsősökkel folytatott, társaságra éhes komázását netán gyöngeségre magyarázzák.

Kis Német a szemléltető eszközt lóbálta, a puskát. A szerszám megcsúfolta nevét. Szemre az első világháború Mannlichereinek családjába tartozott, legalábbis fegyverszakértő osztálytársaim ezt állították, nekem pedig nem volt erkölcsi alapom a kételkedésre. Tömör tölténytárába lövedéket szuszakolni s ezért persze elsütni sem lehetett, talán még a csövét sem fúrták ki. De azért leventeparancsnokká előléptetett tanárunk meg tudta vele taníttatni a célzó testtartást, a „vállra" meg „lábhoz" utasítás végrehajtását, még azt is, melyik az agy, melyik a kakas és a puska többi furfangos része, melyek nevét, s ez militarizmusom lanyhaságát bizonyítja, ma éppoly kevéssé nevezhetem meg, mint akkor.

Kis Német meghallgatta a hetes jelentését, az osztálykönyvbe beírta a foglalkozás tárgyát, az óra további menetét azonban Asch fölborította. Napirend előtt meghallgatást kért. A hirtelen nőtt Asch kimagaslott közülünk, s noha egy deka háj sem kövérítette, termetéhez megvolt a testsúlya is. Igenám, de lelki egyensúlyát testi többlete megbontotta. Minthogy a szó valóságos értelmében elnézett a fejünk fölött, kívül- és felülállónak érezte magát, ehhez viszont hiányzott belőle az igazi egyéniség. Ereje nem állt arányban méreteivel: verekedésben nemegyszer alul maradt, s mivel vékony alkatom ellenére meglehetősen izmos, de főként gyors és izgága srác voltam, néhányszor én is elpáholtam. Asch szellemi képességeit nem intézhettük el egy kézlegyintéssel, de azért egyetlen tárgyban sem csillogott. A bajt az okozta, hogy minden áron különbözni akart a nyájtól, és erre csak silány, önpusztító eszközei, eljárásai maradtak. Nem tanult, gyakran pótvizsgázott; felsős éveitől kezdve kocsmázásával kérkedett, és amint tehette, olcsó bordélyokba járt, hogy hetvenkedhessen tapasztalataival. A háború után nem sokkal találkoztunk, huszonhárom-huszonnégy évesek lehettünk. Akkorra megkopaszodott, és zavart üdvözlés után elsietett mellettem. Már az a szóbeszéd keringett róla, hogy a Víg utca nevezetes házának, a „tucat"-nak egyik hölgyét vette feleségül. A következő esztendőben öngyilkos lett.

De még csak 1941 júniusának második hetében jártunk, és Asch soron kívül

jelentette, hogy lemondja a *Szebb Jövőt!* című leventeújság előfizetését. Szegény kis Németre azt a feladatot lőcsölték, hogy, akárcsak később a *Komszomolszkaja Pravda* botcsinálta pedagógus terjesztői, minden felsős osztályban szerezzen tizenöt előfizetőt. Asch nehéz helyzetbe hozta a kis Németet, ám ő egy elhessentő mozdulattal tudomásul vette hibbant diákjának magamutogató tettét. Tekintete már újabb áldozatra vadászott. Nem sokáig. A lapulók közt hamar meglelte zsákmányát.

– Neuger, te lépsz Asch helyébe!

Kipécézett osztálytársam a pulykatojás arcúak csapatába tartozott. Apja ortodox kóser vendéglőt vezetett. Amikor zöldfülű gimnazista korunkban lapot indítottunk, a sokszorosításhoz étkezdéjük hektográfját nagylelkűen az osztály rendelkezésére bocsátotta, úgyhogy az induló szám *Zászlóbontás* című vezércikke helyén meghökkenve ezt olvashattuk: *Zöldborsó leves 40 fillér.*

Neugert sem ismertük Aschnál hidegvérűbbnek, de értelmesebb volt nála, különcködését a diákélet keretei közt gyakorolta. A határokat is érzékelte, jóllehet nem mindig. Most fölállt, és mindnyájunkat elképesztett.

– Tanár úr kérem, ne tessék haragudni, én erre az újságra nem fizetek elő. A *Szebb Jövőt!* antiszemita lap, a tanár úr sem fizetne elő uszító, magyarellenes sajtótermékre.

A kijelentés erős, de bátor, indítéka érthető, de Lengyelország és Franciaország eleste után, mikor határainktól nem messze Hitler lánctalpasai robajlanak, időszerűtlen.

Ez a legkevesebb, amit kis Német gondolhatott, de az évek során őt is áthatotta az iskola liberális szelleme, és csak ráförmedt Neugerre:

– Ülj le!

Már pásztázta is tovább a padsorokat, és szeme megakadt rajtam. „Jóban voltunk" kis Némettel. Az „aranystráfosok" közé tartoztam, színjelesként Bocskay-sapkám címere alatt keresztben varrott, arany zsinórozású szalagot viseltem. Ugyanakkor minden esztendőben megkaptam a jelest testnevelésből is, társaim egy évben sportkapitánynak választottak. Nem tartoztam az ezüstjelvényes szertornászok közé, korláton még felkartámaszt se csináltam, beértem saslengéssel, de atlétikában, kiváltképpen távolugrásban és rövidtávfutásban jeleskedtem, és valamennyi csapatjátékban az osztályválogatott állandó tagja voltam. Kis Német számíthatott rám. Határozottan felém bökött.

– Te fogsz előfizetni!

Kis Német arcán a „heuréka" önfeledt öröme ragyogott.

Akkor egy hangot hallottam. Éles, határozott hangot.

– Én nem!

Figyeltem, kié a hang, ki dacol ennyire nyersen, és rádöbbentem, a hang az enyém. Nem, ez mégsem lehet. Kis Német olyan köztünk, mint egy öregdiák, mégis tanárunk, ennyire kurtán-furcsán nem felelhetek neki. Magyarázatot kell adnom.

Fölálltam és kiselőadásba kezdtem a szellemi honvédelemről. Föltálaltam, amit a *Magyar Nemzet* ellenzéki közíróinak antimilitarista cikkeiből, a Márciusi Front tollforgatóinak eszmefuttatásaiból összeszedtem, utóbb a Történelmi Emlékbizottság Petőfi-jelvényét magam is kitűztem, ma is megvan a fiókomban. Csak beszéltem és beszéltem. Elmondtam, a *Szebb Jövőt!* fegyverkezésre buzdít, márpedig a mi kicsiny országunkat a világégésben csupán a békés országépítés, a művelődésre és a gazdasági fejlődésre, a nemzeti függetlenségre, semleges-

ségre összpontosító politika óvhatja meg a pusztulástól. Ez a meggyőződésem, szavaltam, ezért kardcsörtető lapot nem támogathatok. Tizenhét éves voltam.

Kis Német némán és tejfehéren hallgatott végig. Amikor elhallgattam, leugrott a dobogóról, és kiszaladt a teremből.

Már nem emlékszem, a parancsnok nélküli osztályban mi történt, ki mit mondott nekem. Pár perc múlva berontott a pedellus, engem az igazgatói irodába nógatott, s a többiekkel közölte, aznapra vége a tanításnak, de a VII. b. egyelőre nem hagyhatja el az épületet.

Aztán ott álltam Péterfy igazgató úr előtt. Nemrég nevezték ki az iskola élére. Korábban hat évig a kormánypárt parlamenti képviselőjét, méltóságos urat tisztelhettünk első számú elöljárónknak, helyettese pedig a zsinórírás föltalálója, egy pápai kamarás öccse volt, aki maga tervezte, színes posztóállatkákkal tűzdelt díszpárnáiból rendezett intézeti kiállításán módot adott a szülőknek vásárlásra. 1934-ben anyám 25 pengőért a legolcsóbb párnát vette meg, pedig Magyarország hegy- és vízrajzi falitérképe három esztendő múlva is csak húsz pengőbe került. Tudom, mert verekedés közben, épp Asch-sal öklöztem, én szakítottam el.

Péterfy direktor úr más ember volt. Egy fokkal alacsonyabb társadalmi helyzetből feltörekvő, új nemzedék, egyiptológiából egyetemi magántanár, de a felsőbb államvezetés köreiben kevésbé bejáratos, viszont épp ezért fegyelmezett hivatalnok, becsvágyó szakember. Előde talán felhördül, ha értesül retorikai mutatványomról, ám utána csak vállat rándít, és indul máris fontosabb közügyek után, de az is lehet, egy mozdulattal lepöcköl a közoktatás terepasztaláról. Péterfy igazgató úr azonban elővett.

Föl-alá szaladgált előttem faltól falig, jelzői háborodottan zuhogtak rám: defetista, hazaáruló. Majd szembefordult velem, és ezt ordította:

– A Margit körútra küldlek! Hadbíróság elé állsz!

Megrettentem. Úgy éreztem, mintha izmaim, inaim összezsugorodnának. Rendszeresen olvastam újságot, tisztában voltam vele, mit jelent a haditörvényszék kezére jutni. A Margit körúti épület kapuján kevesen léptek ki ártatlanná nyilvánítva. És mi lesz civil ábrándjaimmal? Irodalomtanárnak készültem, márpedig akit a hadbíróság megbélyegez, állást nem remélhetett. Mégsem kellett volna engem ebbe az iskolába íratni, gondoltam. Szüleim a Munkácsy utcai gimnáziumba akartak küldeni: ott tanítottak franciát, apám is odajárt. De éppen tízéves koromban, amikor anyámmal nagyszüleimtől jöttünk elfelé, a Kartács utcában találkoztunk Lunczer tanító nénivel. – Rosszul választott, asszonyom – magyarázta legelső iskolai oktatóm. – Itáliáé a jövő, nagyhatalmi szerepe növekszik. Olyan gimnáziumba írassa a fiát, ahol olaszt tanítanak. – És melyik az? – kérdezte rémülten anyám. – Például a Markó utcai – hangzott a válasz. A Markó utcában közölték anyámmal, betelt a létszám. Apám közvetítésre kérte ügyvédjét: az illető bátyja szabadelvű képviselő volt, a Parlamentből ismerte a gimnázium akkori igazgatóját. A döntés csakhamar tudomásunkra jutott. A méltóságos igazgató úr, így hangzott a felvilágosítás, felvételem ellentételéül ötven palack bort kér képviselőtársa nagyhírű pincészetéből. Kifizettük a félszáz üveg árát, az egyik képviselő, így tudtuk, átadta középiskolai polgárjogom ellenértékét a másiknak. Így lettem a nevezetes iskola diákja. Ha az erkölcsi felháborodás már akkor tiltakozásra késztet, nem jutok ebbe a kutyaszorítóba, futott át az agyamon.

Nyílt az ajtó. Péterfy hat osztálytársamat hívatta tanúnak. Jöttek sorba. Kovács, a vasfejű magoló, a tökéletes, aki szóról szóra fölmondta a tankönyvet, csak kérdezni nem volt szabad. A tanítás végeztével hazament a szomszéd utcá-

ba, tömte fejébe a leckét késő estig. Vacsora után szüleivel sétált egy óra hosszat a környéken; óraközi szünetekben „Magua, Magua" csatakiáltással, tenyerét csapkodva ugrándozott a folyosón, szemléltetve az indiántörténeteknek a gyermekkoron túl is múlhatatlan hatalmát. Ő volt a született alkalmazkodó, a háború után banktisztviselő, és 1957-ben, amikor véletlenül egymásba botlottunk, tudatta velem, ő bizony nem futkosott előző év októberében az utcán, és nem is lármázott, ebben biztos lehetek. Salzmayer követte, ugyancsak menetrend szerinti jeles. Tornyosuló alakja már-már elérte Asch magasságát. Szétfutó homlokát, széles arcát előreugró, jól kirajzolódó áll keretezte, de erre a tekintélyes rámára mosolyra könnyen gyűrődő, bő hús feszült. Jámbor óriásnak hívtuk; becenevét ez az ellentéteket kiegyenlítő és rendíthetetlen derűt sugárzó arc igazolta. Salzmayer a Hungarista Légió tagjaként esett el a fővárosi harcokban: hogy keveredett a kétségbeesett harcosok közé ez a békeszerető, csöndes fiú, ez a testet öltött tunya közömbösség, föl nem foghatom. Jött Dobó, ritka mosolyú, befelé hallgatódzó kamasz; harmincéves érettségi találkozónkon orvosezredesként jelent meg, szabad óráiban szenvedélyes horgász. Utána Bogdán, jó kötésű kosárlabdázó, a lányok bolondja. Ahogy kamaszodtunk, a női szervek rejtélye ki-kibillentette nyugalmából. Tízpercekben boltozatos homlokát mint valami kincset rejtő ládát a többiekéhez szorítva, kipirultan és vigyorogva újságolta, egy meleg tavaszi délután Doros Pipit kivitte az Angol Parkba, s ott a lányt az elvarázsolt kastély léghuzatos rostélyára csalva, a fölröppenő szoknya alatt a szellőzni vágyó altest milyen sűrű növényzetét fedezte föl. Bogdánt mint munkaszolgálatost lőtték agyon még az ország területén. Belépett Révész, vetélytársam irodalmi hozzáértésben. Fölváltva nyertünk költői és műfordítói pályázatot, ki az egyiket, ki a másikat, csakhogy, velem ellentétben, ő matematikában is kiemelkedett. Nem pályázott a szobatudós babérjaira. A lányok megpuhításának biztos módszeréül ajánlotta a saját cselfogását. Amikor este hazakísérte Vér Csöpit, elnézést kérve a járda szélére állt vizelni. Eskü alatt erősítette, Csöpi földbe gyökerezett lábbal, megbűvölten bámulta szerszámát, a következő találkákon pedig, tette hozzá Révész titokzatosan, nem ugyanaz a fölényes fruska volt többé, akinek korábban mutatta magát. Amikor Focsani-ban kiszálltunk – félholtan legörögtünk – a szerelvényről, ezerkilencszáznegyvenöt január elsején mellőlem vitték Révészt egy harkovi fogolykórházba. Sose hallottunk róla azután. Ki lehetett a hatodik? Meglehet, Keszey. Élénk szellemi képességeit a tanárok szeme elől eltakarta az az ideges vigyor és zakójának rángatása, mely feleleteit megelőzte. Gimnázium után jogot végzett, járásbíróként dolgozott. Húsz évvel később szilveszteri vendéglátóimnak hirtelen még egy férfivendégre volt szükségük, és telefonhívásomra Janó azonnal kötélnek állt. A zálogosdiban kutyaugatással kellett kiváltania elkobzott tárgyát. Keszey négykézlábra ereszkedve kötelességtudóan csaholt, fenekén még a nadrágja is fölrepedt. Igen, talán Keszey zárta a sort.

A hat fiút szemlátomást kiválogatták. Különböző társadalmi helyzetű, tanulmányi előmenetelű csoportokat, sőt különféle vallásokat képviseltek. Igazgatónk a feladattal osztályfőnökünket, Weber tanár urat bízhatta meg. Neki azonban sejtelme sem lehetett arról, hogy engem osztálytársaim kedvelnek, előző évben még osztályvezérnek is megválasztottak. Talán azért, mert jeles tanulóként lelkes sportoló is voltam, talán becsülték irodalmi megszállottságomat, vagy csak azért, mert minden közös csínyre, közös erőpróbára könnyen rávettek.

És a fiúk egymás után tanúskodtak. Okosan, bajtársiasan. Az első kifejtette, ha-

zafias nyilatkozatot tettem, hiszen a honvédelmet emlegettem, s a hozzáfűzött „szellemi" jelző csak a rajongó irodalmárra vall. Mondhatta, Péterfyről nem feltételeztük, hogy ismeri az ellenzéki sajtót és az ellenálló, humán értelmiség tanait. A második tanú olyan szókinccsel ismételte meg mondókámat, amelyből úgy tűnt, én amolyan ködevő vagyok, aki még leventeparancsnokomnak is holmi elvont bölcsességet ötöltem-hatoltam. Kovács szó szerint hitelesítette az igazgatónk szájából vádként visszhangzó szavaimat, de kérte tisztelettel Péterfyt, vegye figyelembe tanulmányi előmenetelemet. Legravaszabbul az a társam válaszolt, aki vállalta: ő bizony aludt, egy szót sem hallott szózatomból. Ki volt? Bogdán? Dobó?

Péterfy mind a hatot kizavarta. Magához rendelte osztályfőnökünket, és némettanárunkkal, Halásszal, irodai helyettesével összértekezletet szerveztetett. Petőfi jóvoltából tudtam, az ilyen tanácskozás neve „consilium abeundi". Engem kikergetett. Az épület bejárata előtt ácsorogtam. Csatlakozott hozzám néhány barátom. Bátorítottak. A kapun kilépett olasztanárunk, neves reneszánsz kutató, már akkor, nem sokkal harminc fölött egyetemi magántanár. Köszönésünket nyájasan fogadta, és elindult közeli lakása felé. Keresztnevére, s meglehet, kajánul a zsarnoki császárra, névelődére célozva, Tiberio-nak emlegettük. Tiberio éles, sőt agyafúrt szellemi mutatványait tiszteltük, bár élvezte a teátrális jeleneteket, lobbanékony természete a diákélet minden csip-csup rőzsetüzére lángra kapott, szikrázott, lávát hányt. Kíváncsiságból elolvastam tudományos értekezéseit, a Mátyás királyról, Janus Pannoniusról meg a Zrínyiről szólót. Íme a tudós, beszéltem meg magammal. Az életben vérbeli taktikusnak bizonyult: a politikai helyezkedés kiáltó jegyei nélkül törekedett személyes értékeinek társadalmi elismertetésére. Olasz nyelvismeretemet nem találhatta gáncstalannak, irodalomértésemet és olvasottságomat viszont méltányolta. Amikor Szabó István Andor, a zsakettes, kemény galléros címzetes tankerületi főigazgató betoppant órájára, azonnal irányítani kezdte Tiberio számonkérését: tárgya Giustinak egy Talleyrand-t vesézős szatírája volt, *Brindisi di Girella*, azaz „Szélkakas pohárköszöntője". Tiberio emlékezeteset alakított. „Tanár úr, hívjon föl egy »jó« osztályzatot nyert tanulót, s mondassa el vele az olvasmány lényegét olaszul." Tiberio szólította a gyémánt eszű Révészt, aki persze hibátlanul felelt. Utána egy elégségest kért: az illető foglalná össze magyarul a szatíra történelmi összefüggéseit, művelődéstörténeti hátterét és a műfaj poétikai jellemzőit. Én következtem. Szabó István Andor fejbiccentéssel nyugtázta az „elégséges" teljesítményét. Ezután ugyancsak elégségestől kívánta hallani folyamatosan, hogy hívják, hol lakik, kik a szülei, mi a vallása. Az osztályban Kertész tudott legjobban olaszul. Tízéves koráig Milánóban éltek, apja a Shell ottani vállalatának mérnökeként dolgozott, és Géza a magyar kolónia olaszul legékesebben beszélő tagjának rangját vívta ki. Negyvennégyben egy Gyöngyös melletti községben egész századával együtt legéppuskázták. Tiberio most őt hívta föl. Kertész pergő olaszsággal mutatkozott be, folyékonyan csevegett otthonukról, szüleiről, de amikor vallását kellett volna szóba hoznia, Tiberio megállította: „Elégedett, főigazgató úr?" Szabó István Andor fölöttébb elégedetten távozott. Tiberio személyemet kitüntető figyelmét különösen tudta kinyilvánítani. Egyszer dolgozatírás közben mellém állt. „Fiacskám" – mondta barátságosan, és több kilós praclijával kobakomat a füzetbe nyomta úgy, hogy percekig nem folytathattam a munkát.

Ezúttal viszont Tiberio elvonult. Ráeszméltem helyzetemre. Tiberio megtorlást vár, ehhez nem akar hozzájárulni, de kellő bátorságot sem érez magában ahhoz, hogy megvédelmezzen. Mi lesz velem?

A pedellus nevemet harsogta. Bementem a tanácsterembe. Valamennyi tanár ott ült, voltak vagy harmincan-negyvenen. Péterfy igazgató úr zaklatottan, egyre zaklatottabban ismertette főbenjáró bűnömet. Defetizmus, hazaárulás: a megbélyegző szavak újra elhangzottak. Kimondta javaslatát: ügyemet jegyzőkönyvbe foglaltatja, és átkísértet a Margit körútra, a haditörvényszékre. Szóljanak hozzá!

Senki se nyitotta ki a száját. Eszembe nyilallt, ezt nevezik „síri" csendnek. Ambrózy Pali bácsit, azaz Tukit például, korábbi latintanáromat, Babits legközelebbi barátját a fogarasi tantestületben, akiről *A gólyakalifa* Darvas tanár urát mintázta, s akiről *Magántudósok* című esszéjében név nélkül ugyan, de félreismerhetetlenül úgy fogalmazott, nyolc nyelven hallgat, nos, őt megértettem. Elmosódott arcú, alsós korunkban órái úgy kezdődtek, hogy amint beírta az osztálynaplóba a foglalkozás aznapi tárgyát, valamelyik lurkó máris jelentkezett és elpanaszolta, padtársa tintával öntötte le a füzetét vagy rajzszöget tett a feneke alá, s hasonlók. „Audiatur et altera pars" – brummogta Tuki minden demokrácia alapelvét, s miután valóban szót adott a másik félnek is, mindkettőt letorkollva berekesztette a tárgyalást. Amikor később nyugdíjazták, kollégái formás szónoklatokkal búcsúztatták, s akkori direktora megkérdezte, kíván-e válaszolni, mire Pali bácsi csak hang nélkül csóválta a fejét. A temetésére kirendelt pap, történetesen volt kartársának egyik fia, akivel azonban az elhunyt nevét sem közölték, a teljes tárgyi magányban álló és egyetlen gyászolótól sem kísért koporsón kíváncsian böngészte a nevet, és elfogta a döbbenet. Aki nem láthatott a jövőbe, az is megérthette most az évek óta folyamatosan hallgató Tuki szótlanságát, de a többiek miért némultak el?

Hirtelen megszólalt egy rekedtes, raccsoló hang.

– Kérlek, igazgató úr, ez nem lesz jó.

Anyámnak, apámnak testi születésemet köszönhettem, Vajthó Lászlónak az irodalmit, bár, ahogy később ráocsúdtam, félreértésből. Amikor gimnáziumba kerültem, már faltam a betűt, de gyermeki lobogásomat első középiskolai évemtől szentesítette egy ősz és kopaszodó gyerek láza, melyet hasonlónak éreztem a magaméhoz. Fittyet hányt a tanmenetnek. Nyelvtanról kellett volna beszélnie? Ő Zrínyi vakmerőnek magasztalt rímeiért próbált lelkesedést csiholni belőlünk. Aranyt kellett magyaráznia? Hiszen magyarázta, mert még prózáját is csodálta, de összekapcsolta Byronnal, ami még igazolható volt, de párhuzamot vont a *Nyugat* nagyjaival, Adyval, Tóth Árpáddal. Csapongott századok, írók és műveik közt, s én mint sárgacsőrű, aki épp tanul csipogni, azt hittem, szédülten még úgy véltem, ez a láthatatlan szálakat összekötő fecskefonat messzi korok, távoli országok s még rokontalanabb gondolatok közt maga az irodalom. Ebből a tévhitből születtem íróvá. Az osztály zöme azonban csak hápogott, s ahogy közeledett a ballagás korszaka, mindinkább szorongott az eljövendő érettségitől. Én két lépéssel a föld felett jártam, csupán azért fogtam talajt, hogy dolgozatíráskor hozzam, vigyem a füzeteket. Vajthó famulusának tekintettek. Órák előtti szünetekben nemegyszer értem jött. Mellette loholtam az emeleten, amíg könnyített a szívén; családos ember létére lelki Robinsonként élhetett. Nemrég állította összse a *Mai magyar költők* című antológiát. Elpanaszolta, a tervezett összeállításból kimaradt két poéta is fölhívta és megzsarolta. Összepofozzák, ha nem iktatja őket az antológiába, fenyegették. „Mit tett erre, tanár úr?" – kérdeztem riadtan. „Újra elolvastam mindkettő kötetét. Rájöttem, az egyik jó költő, azt bevettem, a rosszat kihagytam" – révedezte a választ. A háború után évente leültünk egy feketére a Böszörményi út valamelyik cukrászdájában, leginkább a Tik-tak kerthelyiségében. De megesett, hogy elkalauzolt a Farkasréti temető írósírjaihoz.

Legtöbbször Tóth Árpád sírkövéhez zarándokoltunk. Egyszer késő ősszel ránk zárták a sírkertet, a kerítésen át másztunk ki, ő már túl a hetvenen. Utolsó előtti érettségi találkozónkra én mentem érte, kísértem is haza. Gyuri barátom félrevont: „Figyeld meg Vajthó köpenyét. Ugyanaz a lódenkabát, amelyet középiskolás korunkban viselt. Vállán még a stoppolást is fölismerem."

– Kérlek, igazgató úr, ez nem lesz jó – mondta Vajthó. – Ha a fiút haditörvényszék elé állíttatod, az ügy nyilvánosságra jut. Ez sokat árthat az iskolának.

A tanári kar megmozdult. Mocorogtak, székek recsegtek, de mindenki rendületlenül hallgatott. Péterfy bénultan, megigézetten bámult Vajthóra.

Vajthó ráemelte ártatlan, bádogkék szemét, és szokása szerint ujját felé bökte. Így tett, valahányszor csak meglepő kijelentésünk hallatán érdekesnek ígérkező eszmecserében reménykedett, mondván: „Azt gondolod?" Most nem kérdezett.

– Akkor kicsapom – harsant föl hirtelen.

– Kérlek, ez se lesz jó. Ha kicsapsz egy diákot, a főigazgatóságot értesítened kell, döntésedet aztán indokolhatod, az esetről végül így is tudomást szereznek.

Péterfy tátott szájjal, szürkén meredt beosztottjára.

– Ez is igaz – suttogta. – De nem hagyhatom büntetlenül! Mitévő legyek hát ezzel a gazemberrel? – csattant föl.

Összehúzta-e szemét, azt az áttetsző jámbort, Vajthó? Vagy emlékezetem színezi tovább a képet?

– Olyan megoldást kell alkalmaznod, hogy a következmények híre se szivárogjon ki az iskola falai közül. Válassz ennek megfelelő büntetést.

– Hát jó! Szabályszerűt adok neki magaviseletből – csikorogta az igazgató úr. – És – ujjongott föl – minthogy hallom, pályázati meg versenydíjakat nyert, meg a gimnázium Bessenyei-kiadványának előszavát is ő írta, azonnal telefonálok a nyomdának, az értesítő megfelelő helyeinek szedéséből emeljék ki a nevét.

Így is lőn. Az értesítőben ott állt, az önképzőkör idézetversenyt rendezett, de a győztes névtelen maradt, a képzőművészeti tanulmányra kiírt pályázatot is megnyerte valaki, ám személye ismeretlen. Ami pedig a kéziratból kiadott Bessenyei-értekezést illeti, dicsősége osztályunké, a VII. b-é, az egyik diák előszót is írt, de hogy kicsoda, azt sem fedte föl az értesítő.

Mit törődtem a világi hívságokkal! Föllélegeztem. Társaim, akik megvárták a *consilium abeundi* kifejletét, a szerencsés vég ellenére hazakísértek. Otthon azonban nem kellettek a segédcsapatok. Megdermedtek és fölsóhajtottak, de főként megértettek, és megbecsültek azzal, hogy nem prédikáltak nekem.

A másnapi tanítás németórával kezdődött. Halász tanár úr oktatta a németet. Kissé ideges, de azért közvetlen modorú embernek tartottam, még abban a szokásában is kedvességet észleltem, hogy a tananyaggal összefüggésben tiszta baritonján rázendített egy-egy német műdalra, s ilyenkor Schubert-feje szinte lebegett a padok fölött. Többen viszont „szalon-náci"-nak minősítették, mert egyik-másik kirekesztő irodalmi ítélete meglepő módon egyezett a Harmadik Birodalom kultúrpolitikai állásfoglalásaival. A tilalmazottakat ő is elítélte, németországi turistaútjainak emlékéül pedig átszellemülten idézte föl, a kiránduló busz utasait milyen katonás rendben sorakoztatták az idegenvezetők, s így is vezényelték őket a látnivalókhoz.

Erre az első tanítási órára osztályfőnökünk is elkísérte. A szokásos jelentés után Weber tanár úr vigyázzba állította az osztályt, és pillanatok alatt dührohamra gerjesztve magát, gyalázkodással fűszerezett büntetésemet kihirdette. Közben arra gondoltam, osztályfőnökünk előszobájában, legalábbis az összhangzó híradások

szerint, zsákokban sorakozott a liszt, a cukor, bödönben a zsír, amit megszorongatott tanítványai vagy szüleik pedagógiai adóként hordtak a lakására. Osztályfőnöki órája úgy indult, hogy a srácok libasorban vitték katedrájához a ritka bélyegeket, utána történelemből vagy földrajzból is lehetett önkéntes kikérdezésért folyamodni. Az ilyen bélyegritkaságokkal nyomatékosított felelet értékelése mindig egyféleképpen alakult. Szaktárgyi előadását úgy kezdte, hogy a középső oszlop első padjában félretolta a rövidlátó Lantost, és tekintélyes fenekét az íródeszkára rakta. Kör, kör, köröcske, vagy inkább gömb, gömb, gömböcske: így rajzolódott ki minden irányba egyformán terjedő alakja. „Kis hülyéim" – szólított meg bennünket, s ezután már az első mondatával az ocsmány kifejezések olyan áradatát zúdította ránk, melyeket mi, kamaszok egymás közt is restelltünk volna kiejteni. A Grimm-mesék megrontott leányát juttatta eszembe, akinek szájából, ahányszor csak szóra nyitotta, békák ugráltak szanaszét.

Weber tanár urat hallgatva, nem éreztem magamat erkölcsi szörnyetegnek. Megrökönyödésemre azonban Halász tanár úr csatlakozott hozzá.

– Szégyellem magam, hogy ebben az osztályban kell tanítanom!

Ez már főbe kólintott. Ha az én vétkemről esik szó, az nem érintheti a többieket. Ez égbekiáltó igazságtalanság! Ha viszont valaki ekkora igazságtalanságra képes, véleményét sem vehetem tudomásul, maga az ember is komolytalan. A „szabályszerű"-ben megnyugodtam, félelmem elpárolgott, most pedig végképp fölmentést találtam a lélekámító, megfélemlítő tanári magatartásban.

Halász tanár úr nyolcadikban már nem tanított. A háború után hadifogságból szabadulva a Múzeum körút és a Kossuth Lajos utca sarkán, a könyvesbolt előtt egymásba botlottunk. Hajdani diákjai már tájékoztatták a veszteséglistáról. Tudta, hogy Révészt haldokolva vitték el mellőlem, és azt is, Hegedűs a fogolykórházba érkezésem másnapján halt meg, ugyanott.

– De örülök, hogy megvagy – üdvözölt lelkendezve, majd nyomban redőkbe vonta Schubert-homlokát. – Viszont borzasztó, amit Hegedűsről és Révészről hallottam. Persze te is sokat szenvedhettél, nagyon sajnállak.

Tíz erdőroppantó téli napon át hetvenheted magammal utaztam lezárt vagonban a hírhedt fogolytáborig, az utolsó hetvenkét órában vizet se kaptunk, ennivalót még kevésbé. Egyik osztálytársamtól a rámpára lépve kellett végső búcsút vennem, halála előtt a másik, a kórháznak csúfolt barakkban, ahol egy szem gyógyszer sem jutott senkinek, egy cédulán köszönt el tőlem: „Odafönt találkozunk." Én feküdtem a Liberatorok fedélzeti tüzének zuhatagában, a Raták odapásztázó lövedékei alatt, az alacsonyan támadó Messerschmidtek mértani sorozatának szelében, én, aki tiltakoztam a fegyverkezés ellen, diáktársaim meg immár egy jobb világban tanúskodnak mellettem. Halász tanár úr szégyellt, Halász tanár úr sajnál.

Egyetemi órámra hivatkozva sarkon fordultam, és eliramodtam a Gólyavár felé.

Weberre mindig úgy néztem, mint idegen emberre, még haraggal se gondoltam rá. Péterfyről meg éppen némi együttérzéssel hallottam, ostrom után a párhuzamos osztály tanulói, általában tehetősebbek és jótékony lelkek, rendszeresen élelmezték. Tiberióval a Nagykörúton akadtam össze. Fiacskám, mesélte, Rómába készül, átveszi a magyar intézet vezetését, és hamarosan ki akar vinni. Kijelentése a körúti porba fulladt, kapcsolatunk azonban haláláig megmaradt. A magyar Dante Összes megjelenésekor fölhívott. „Fiacskám, elintéztem, hogy a *Magyar Nemzet*ben te írsz a kiadványról kritikát. Tíz oldalt is írhatsz." Hiába hajtogattam,

nem vagyok dantista, nem engedett a méltatásból. Amikor cikkemet átadtam, az újság rovatvezetője a terjedelem miatt gorombáskodott velem.

Aki krónikát ír, legyen aggályosan pontos és igazmondó. Vészterhesen indult kalandom zárófelvonásához tartozik, hogy értesítőnk az osztálynévsoron kívül ugyan sehol sem tüntette föl nevemet, ám a pályadíjakat, kemény húsz pengő erejéig, megkaptam. Kis Német pedig tornából habozás nélkül megadta az évvégi jelest.

Igazgatói ítéletem után egy szűk héttel megnyílt a keleti front. Újabb néhány nap múlva Magyarország a hadviselő hatalmak közé lépett. Gimnáziumunkra az én kilengésemnél nagyobb gond szakadt. A Birodalmi Német Tanítóképző kisajátította épületünket, és iskolánkat összevonták a szomszédvárral, a szemközti gimnáziummal. Mindkét intézmény érettségiző osztályait egy-egy tanulócsoporttá egyesítették. A mi létszámunk hatvanra emelkedett, olaszórán meg éppenséggel hetvenketten szorongtunk a tanteremmé átalakított kápolnában – kivéve Gergelyt és Polgárt, ők a zongora alatt kártyáztak. Ha utóbbit, ezt a kétméteres osztályismétlőt szólították, mint valami eldugaszolt szellem nyújtózott elő kártyás palacklétéből. Új igazgatónkká a másik iskola vezetőjét, a történész Fógel Sándort nevezték ki.

Utolsó középiskolai évemre nagyon készültem. Bizonyosra vettem, a tanári kar rám bízza az önképzőkör elnöki tisztét, és képeztem magam a középiskolák tanulmányi versenyére, természetesen irodalomból. Az önképzőkör felügyeletét ugyan nem Vajthóra, hanem a másik gimnázium tankönyvszerző irodalompedagógusára ruházták, mindamellett a tanári testület egyhangúlag nyilvánított diákelnökké. Úgy hírlett, ez ügyben Tiberio fogalmazta meg a javaslatot. Döntésüket a tanárelnök egy hétfői napon közölte velem.

A keddi tanítás fizikaórával indult. Még negyedóra sem telt el, amikor benyitott Fógel igazgató úr, és az ünnepélyes vigyázzban feszítő osztálynak kihirdette, megsemmisíti a korábbi döntést: visszavonja kinevezésemet az önképzőkör diákelnöki posztjára, minthogy magatartásom „szabályszerű", s így bárki megértheti, ilyen minősítésű tanuló nem vezetheti társait, és persze, tette hozzá, az illető arról sem álmodhat, hogy majd a tanulmányi versenyen ő képviseli a tiszta és nagy múltú Alma Matert.

Szavai lesújtottak. Valóban álmaimat foszlatta szét. Elkeseredésemet csak azért váltotta föl fokozatosan a jövőbe tekintő dac, mert az ország a háború viszontagságaiból mind nagyobb részt vett ki, józan perceiben még a magamfajta serdülő is előrelátta az egyéni és közös fenyegetettséget.

Az önképzőkör élére helyettem a volt párhuzamos osztály egyik jófejű tanulója került, korántsem elhivatott irodalmár, később elektromérnöki diplomát szerzett. A tanulmányi versenyre is őt nevezték. Nem annak örültem, hogy végül helyezést sem ért el. A versenytétel nekem sem ízlett volna. „Irodalmi élet 1847-ben": a versenyzők ezen a tételen mérhették össze tudásukat. Én ugyan olvastam már Jókai és Degré emlékezéseit, tanulmányoztam Horváth János, sőt Császár Elemér és Farkas Gyula könyveit s mindenekelőtt a Petőfi- és Arany-pályaképeket, de akinek erőssége a költészettörténet, leginkább pedig az alkotás műhelytitkai izgatják, az irodalmi élet sajátosan históriai jelenségeit kevésbé búvárolja. Erről a témáról bizony csak a legszükségesebbet tudtam, a versenyen alkalmasint leégek. A sors megkímélt, egyik kezével sújtott, a másikkal megóvott.

A háború után befejeztem tanulmányaimat. Magyar-francia szakos diplomámmal fölvértezve különböző középiskolákban tanítottam. Kis Németről tarka

hírek szállingóztak. Azt regélték, a déli fronton partizánvadász hadnagyként a fegyveresek elfogták, de rovásán különösebb kegyetlenség nem lehetett, mivel összeverték ugyan, de szabadon engedték. Hosszú ideig nyomta a kórházi ágyat, mesélték, majd visszatért a civil életbe. Későbbi pályájáról azt hallottam, állítólag pártmegbízatásból a pedagógus szakszervezet egyik legbuzgóbb tisztségviselője.

1956 januárját írtuk. A Váci úton előző évben fölavatott gimnáziumban, a félévi osztályzatok lezárása előtt, beszóltak nagyszünetben a tanáriba: engem keresnek. Kis Német állt a folyosón. Láttomra arca föltündökölt, és lendületesen nyújtotta kezét. Megszorítottam.

– Szervusz. Éreztem, hogy szerencsém lesz, és itt talállak. Nem is kerülgetem a forró kását. Kartársi szívességet kérek tőled.

– Ugyan miben segíthetnék neked? – kérdeztem, a tegezéssel az egyenlő jogállást, de a nem-hadviselő szándékot is tisztázva. Biztonság kedvéért hozzátettem: – Ha egyáltalán módomban áll.

– De még mennyire! Csak rajtad múlik az ügy – Kis Német annak az embernek áradó boldogságával harsogott, aki nyerő számot tart a kezében. – Idefigyelj. Én az Építők ifjúsági kézilabdacsapatának vagyok az edzője. Kapusom Sas, a te tanítványod. Na most Sas nálad franciából bukásra áll. Ha megbuktatod, a szabályok szerint nem védhet tovább. Akkor pedig, mivel nincs megfelelő tartalékom, kiesünk az ifibajnokságból. Csinálj valamit, hogy Sasnak ne kelljen megbuknia. Öregem, a kenyeremről van szó.

Sas csakugyan elégtelenre állt. Eszembe jutott első direktorom. Pályakezdőként még többet követeltem, a mércét még magasabbra helyeztem, bizony a képzőben én osztogattam a legtöbb elégtelent. Igazgatóm, Buzássy, saját minősítéséért aggódott, félt a rossz statisztikai átlagtól. Félévi osztályozó értekezlet előtt pár nappal a sarokba vont.

– Szünet után melyik osztályba mégy?

– A II. c.-be.

– Épp ott különösen sokat akarsz megbuktatni. Falust például átengedhetnéd, akad egy-két elfogadható részjegye. Menj be, és feleltesd úgy, hogy tudjon.

Emlékezetemben lepergett a jelenet. Mi sem könnyebb egy tanárnak, mint úgy kérdezni akár egy papagájt, hogy tudjon. Szemébe néztem kis Németnek. Már nem mosolygott. Most vettem észre, mennyi barázda rovátkolja. Egy ötvenes évei vége felé járó ember – egy kartárs! – ráncai.

– Rendben van – mondtam. – Megpróbálok valamit. Majd csak kiásom valami csekély ismeretét, amire elégségest adhatok.

Kis Német sugárzott.

– Köszönöm, köszönöm. Tudtam, hogy rád számíthatok.

Kezet ráztunk. A lépcsőfordulóig kísértem, és elnéztem, ahogy trapézalakját, ezt az egyre kisebb idomot elnyeli az iskolakapu hatalmas négyszöge.

kosztolányi húga xi

hajód még a vízen [ELADJUK AZT IS] s valószínúleg nem sokáig
konyhaablakból az összes őszi lombok a new englandi ősz aránylag
épen maradt fái mert hogy jól bírják a hideget lassú gyüleke
zet a hosszú vonatút és zelma ezüstflaskája ereszt a dugó nem zár
rendesen és ezért rendkívüli a cognacveszteség töredékgyártás a
kockásfüzetben long hand *kicsit kacskaringós taxizás idáig a jó*
kedvű don't you worry mister we'll get there on time *és az én idét*
len jótanácsom és most itt és először a sztereo-tévé szobában ahol a
kábel mindig csak ugyanarra az állomásra csúszik a két konverter ellen
ére is és így egyedül mert hogy gyuri lement a supermarket-*be hja enni*
csak esznek és judit & tamás kikocsikáztak a repülőtérre hogy le
szedjék andrist aki persze budapestről laciék meg még csak-csak
útban mert hogy rossz az idő vermontban havazik *lézengés a videok*
között hol a fenében tartják a porntape-*jéid valahol már jól el ha*
meggondolom és nem esik majd szó róluk pedig említésre méltó dolgok
történnek bennük azaz mint ahogy azt tudjuk ezek sem egyebek mint a
nehézipari minisztérium oktatófilmjei némi etnográfiai jelleggel és
az így rohasztott gesztenyéből a bennszülöttek sört nyernek *és hát per*
sze a húsvéti körmenetben először felvonultatott galambszürke hosszú
nadrágod is idetartozik majd megöröklöm a nyakkendőidet a gyerek
is akar vagy kettőt és egyáltalán főleg csak nyakkendő van itt
tüntetésül annakidején főleg csak teniszütőt hordtunk magunknál
vagy horgászbotot [KMK] hogy külön állásunknak és hol is álltunk
volna különben némi hangsúlya legyen és mindkettő persze spéci darab
meg hogy még ló is legyen alattunk s ha az nincs valami más a fél
világ [demi monde] raccsolja hirtelen mondhatnám tragikusan fél
bemaradt nagyrohamainkat ami után rendszerint jön a vizit a fehér
köpeny szükségállapot kérem kedvesnővér a kacsát és most csak jobb
tartalékolni a konyakot a cardizem *a* propanol *a* zantac *és* senex
hoztam eleget biztos kitart de ha emlékeznék rá hogy mikor vettem
be utoljára úgy megérkezésem előtt az volna jó.

kosztolányi húga xii

mondom a félreértett szituk tömege már amikor is alaposan megkéseltek és ebbe a spitályba pont ami mellett most elkocsikázunk a kolostorból jövet szóval a HARLEM HOSPITAL-ban kötöttem ki mert hogy a stiletto penge visszakézből pont egy kis ütőeret talált és úgy véreztem mint kedvenc disznónk a disznóöléskor mert hogy TIHANY-ban volt egyszer egy disznó is és hát persze negyvennégy már anyám mindenre gondolt és persze erre nem azért

szóval lassabban BÖRÖCZ mert a BANDI így nem fogja tudni levideózni ezt az emlékművet mely még mindig működik s me lyet most már egy hatalmas MACKTRUCK azaz teherautó takar és ez egy költői túlzás ami nékünk megengedtetik mert hogy költők lennénk mint kosztolányi vagy legalábbis valami ilyen

szóval valami látszik azaz

látszott *a kórházból amit nem is láttam én olyan tisztán amikor az a szemetesvödörszerű mentőautó a hisztériás ápolónővel és komor rendőr rel beúszott velem és ZSEBI is ott ült kissé kővé dermedten mert hogy szó sem volt ilyesmiről még óbudán*

micsoda csend az összeharácsolt kolostorokban ezt baszd meg walter benjamin és én a klastromoknak voltam többször a benjaminja is ministrálgattam már TIHANY-ban az óriási semmiben a főoltár előtt ahol zártkörű lejátszódott HUGUNK ERZSÉBET GIZELLA LÁSZLÓ ÉS PÁL a gyászmiséd

semmi mozart csak egy jó hangú és teljesen istennek dedikált pap és az orgonista-énekes

jó hűvös tél hogy hideg hát behúzódtam a CAFE REGGIO-ba és sakkoztam egy picit és aközben történt a baj valami hülye megjegyzés az ott kibicelő rezidens QUEEN-re és hát mint utóbb kiderült ez a partnerem fiúja volt jó hűvös tél mint egy penge és hát ma én nagyon is felöltözötten mert folyton eltévesztett szívem teljesítőképessége csak 40 % és ez azért itt most mert a tényekhez ragaszkodom

szóval hol is kezdtem tehát a CLOISTERS-ből jövet ahol egy kis adag elrabolt európa csengetnek és hirtelen bika indulás és a dolog majdnem visszahozhatatlan de majd valaki egyszer nem tudom ki és mikor visszakéri az elcsent időt és a hudsonpárába burkolt földrészeket

de most egyelőre még itt és hogy véreztem otthon felhaszná lódott minden törülköző és ZSEBI hazaérve rögtön kötözött nagyon is ért a kötözéshez mert még decemberben PALI vállát érte egy dum-dum golyó és akkor ő kötözte és ápolta zseniálisan az enyim már csak egy sebészeti sem miség

bencés kolostorok voltak ezek többnyire az járta akkor európában a vad vidékeken amikor a helyi lakosság még csak főleg a fákat tiszteli és

téged MAGNA MATER MARIA talán innen hogy fába faragott
de aztán csak-csak
ez a kórház a ROOSWELT DRIVE-ról kénytelen voltunk letérni mert hogy ja
vítják és istentelenül nagy volt a dugó a délutáni forgalom
nagypénteken
szoktam én oda felzarándokolni bár nincs koporsóba fektetett CORPUS és hi
ányoznak a valamilyen okból bevetett gyertyák és obulusok mindig van kettő
nálam már hogy a szemem
csak a lépcsők ne lennének a kolostorban rögtön
sok lépcsővel kezdődik az egész térden kellene felkúsznom egyszer mint
ahogy LÁSZLÓ egy ízben felkúszott a RADNAI SZŰZ-höz és mi is elmegyünk
most akkor ide a sok kerengő káptalan kiskápolna az összebuherált apszis
freskókkal szobrokkal márványbaldahinok után ide le ahol egy külön kis
jólmegvilágított tárlóban áll MAGYARORSZÁGI ERZSÉBET KIRÁLYNŐ
FRANCIA
HÁZIOLTÁRA amit te olyan jól és alaposan videóztál és olyan sokáig hogy
a városkép mellette semmi csak egy amolyan vista az utazás aranyszabá
lya szerint jó hogy beszereztük azt az amerikai konnektorra váltó dugót
és most ez a kórház ahol minden teketória nélkül összevarrták plasztikkal
persze a kérdéses eret és egy nagy darab fekete MAMA kimosott a történet
ból ami mellett most így elmegyünk lassíts ANDRIS

kosztolányi húga xiv

talán az az egyedüli talán az lesz majd az egyetlen egyedüli
idő és az lesz aztán az igazi idő amikor valahogy hozzám iga
zodsz annak az igazi ideje és erre már várni sem kell igen soká s
addig hát természetesen itt van a vacsora ideje és az asztalhoz
mert kihűl ahogy én is kihűlőben mintegy lábosostul tányérra hús
kerül kerítés is körém hogy döntő a te időd néked mikor és
hogyan és akkor nem és különben is mit akarsz mit számít az annyi
év styx híd a víz alatt és most jön talán az igazi hogy sok partot
láttam most jön az igazi föveny mely humuszával nem fösvénykedik
és kémiai összetételét sem változtatja meg kedvemért itt az idő
szó sem róla már amikor a percek részvényeiben gondolkodó század
véget ér amíg a mások szobáira nyúló szobában a dalnok ül és éne
kell egy tengerről melynek partja nincs szalag persze ez is amíg
a vcr bírja addig nincs hiba hol is szóval az órákról van itt
körülöttem elég: apámé BULOVA SELFWINDING persze fel kel húzni
mindig együtt a többivel és anyám órája a kis arany OMEGA és
erzsikéé egy ROAMER amit te nem szeretsz és pali órája azaz
linzer jánosé INTERNATIONAL WATCH CO SCHAFFHAUSEN kívül ezüst
belül arany amint ahogy az akkoriban tisztes polgári szokás szerint

dukált a reggeli felhúzás és az esti is rítus és ezeken gyakorlom
kissé érzéketlenné vált ujjaim s csak érzéssel persze nőről
aknáról [robbanó földalatti] beszélve ez idézhető és ez áll a
zárakra is és nagy szükség van rá ha előáll egy aknazár mely elő
állt időnként és akkor számoljuk a másodperceket mint ebben a
szövegben csak érzéssel tehát a TIMEX-edet amit tőlem kaptál időn
ként még felhúzom többnyire áll mert hogy valahogy idegesít
és ez is rendjén elvégre nem diktálhatom én az időt hogy mi
reggel és dél és este az még ebben a városban is időnként manifesz
tálja magát mint majd az a meghatározott időpont amikor sípol
nak és az eldönthetetlen megérkezik az indulás vagy beállás
ideje és akkor talán megállítod az órámat SOLVIL s ha a nap is
úgy akarja (van naptár rajta) valami feltúnik a számlapon

Boston South

-Cambridge *ez egy detour volt* WATERTOWN *és az utcát* SCHOOL STREET
nek hívják sima utca templommal a végén és előtte bazi nagy bazalt
piéta négyszer még lehet házasodni mondtam a taxisofőrnek az ötödik
az már nem megy és az csak röhögött mert hogy fekete lévén tudta ó
igazán tudta hogy non te restituet pietas.

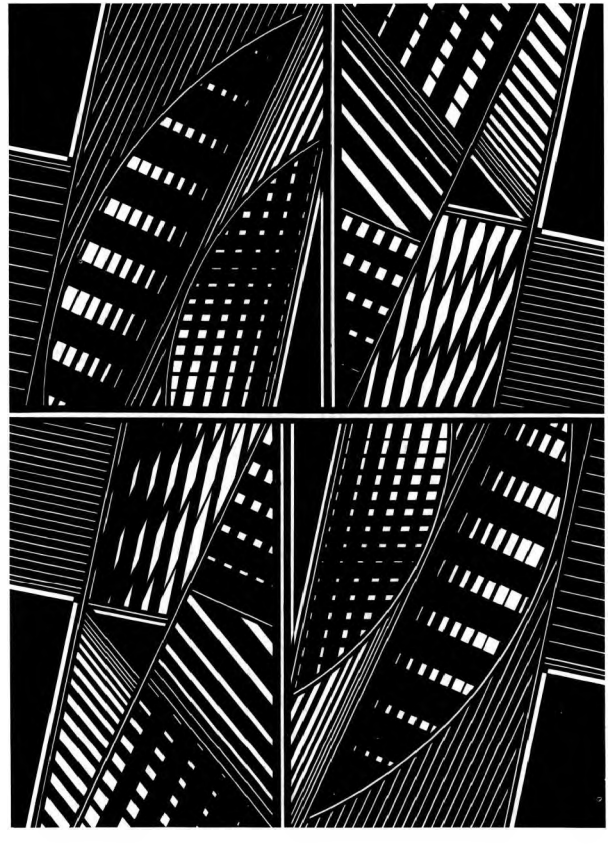

SZAMUELY TAMÁS

EGY ELLEN-MŰ MARGÓJÁRA

Megjegyzések Adrian Leverkühn Faustus-kantátájához

Az alábbiakban Thomas Mann komponista-hősének, Adrian Leverkühnnek utolsó nagy oratorikus művével, a *Doktor Faustus panaszolkodása* című szimfonikus kantátával foglalkozunk, amelynek leírása a majdnem azonos című regény, a *Doktor Faustus* negyvenhatodik fejezetében foglaltatik. Nem célunk a teljes elemzés, annál is inkább, mert a regény esztétikai alapkoncepciója túlontúl jól ismert. Inkább azt igyekszünk megfigyelni, mennyire „lélegzik együtt" a kantáta a regény egészével, azaz mennyire kapcsolódik annak zenén kívüli vonulataihoz. E vizsgálódásunk közben pedig talán sikerül közelebb jutnunk a regény egyik kompozíciós alapproblémájához: mennyire teljesül az írói intenció, amely szerint „szellemünket fejleszti az is, ha ismeretlen remekművekről hallunk"? És a szellemi épülésen túl, felidézhető-e az ismeretlen remekművek hangja saját zenei élményeink segítségével?

A központi mag, amely köré a zenemű épül, ismeretesen Th. W. Adornótól, Thomas Mann zenei tanácsadójától származik. Az ő sugallatára válik a mű azzá, amit a német kultúra összeomlásáról íródott regény végén képviselnie kell: az emberi civilizáció csúcspontját képező, s egyben azt leromboló, hatalmas dialektikus alkotássá, egyetlen nagy tagadássá, ellen-zeneművé. Ellen-zenemű volta persze leginkább abban a tulajdonságában mutatkozik meg, hogy soha senki sem hallotta, sőt, túllépi azt az eszményt is, amely felé Adorno szerint Schönberg törekedett, a csupán papíron létező, némán imaginatív olvasással befogadható, ám előadhatatlan zenei alkotás eszményét. Egyszerűen nem létezik – nem azért, mert elveszett, hanem mert soha nem is volt. Csupán a leírásból ismerjük.

Ahhoz persze, hogy kulturális funkcióját elláthassa, ellen-mű jellegét még jobban érvényesítenie kell. „Semmi kétség: a mű egyenesen Beethoven Kilencedikének párdarabja, ellentéteképpen íródott a szó legfájdalmasabb jelentésében. Több helyütt feltűnik, hogy formálisan is mintegy fonákjára fordítja, negatívvá vonja vissza a Beethoven-művet..."* „A kantáta vége egy csak zenekarra írt, szimfonikus adagio-tétel... ez a tétel mintegy a fordított utat teszi meg, mint az Örömóda, mintegy negatívja annak, ahogy a szimfónia zenekari zárótétele átcsap a vokális örömujjongásba; ez a visszavonás, a visszavétel."

Úgy véljük, a fenti idézetek elegendők az ismert alapkoncepció felvillantásához – leszámítva a mű végkicsengésének interpretálását, amelyről majd még szólunk. A teljesség kedvéért még megemlítjük, hogy a műben „szinte összefoglalásszerűen rendre felvonulnak a zene összes elképzelhető kifejezést hordozó eszközei", a globalitást hangsúlyozandó; s végül, hogy a dialektikus kép teljes legyen: a kantáta technikai szempontból is az újkori európai zene fejlődésének végső stádiumát képviseli, szerkesztési elve a dodekafóniából kiindulva „a végsőkig szigorú formai rendszerré lesz, amely nem tűr semmi témán kívülit, az anyag totális rendezését követeli", amelyen belül „nincs többé szabad hang". Ám „éppen a mindent magába foglaló forma az, ami végül is felszabadítja a zenét mint nyelvet".

Íme tehát Thomas Mann szavaiba foglalva az adornói program, amelyet a *Doktor Faustus panaszolkodása* megvalósítani hivatott. A továbbiakban azonban arra kívánunk rá-

* A regény részleteit Szöllősy Klára fordításában közöljük.

mutatni, hogy a műleírás több, mint az absztrakt, és a mai olvasó számára talán túlságosan is erőltetett, ideologikus koncepció közérthető megfogalmazása. Ehhez először a kantátának a regényben elfoglalt helyét vesszük szemügyre.

Az elemzés után a regényben mindössze egy utolsó fejezet és az utóirat következik, tehát a kantáta – az esztétikai célkitűzéssel összhangban – lényegében a regény végpontjának tekinthető. Még szembetűnőbbé válik ez a lezáró jelleg, amikor észrevesszük, hogy az utolsó fejezet, mondhatni, a zenemű „fordítása" a cselekmény nyelvére. A befejező, nagy jelenet, amelyben Leverkühn összehívja ismerőseit, hogy előttük vallomást tegyen, nyilvánvaló megfelelője a kantátabeli „jánospohár-ürítésnek", amelynek alkalmával Faustus doktor tudatja társaival, hogy órája elérkezett. És az óra Leverkühn életében is ezen a ponton érkezik el: paralitikus sokkja következtében végképp elnémul, s ez az elnémulás párdarabja a kantáta „negatív örömódájának", a nagy szimfonikus adagio-tételnek, amely a kórus elnémulását követi. Az utóiratban pedig – nos, az utóiratban reményeink szerint nem Thomas Mann, hanem fiktív elbeszélője, Serenus Zeitblom követi tovább a zenei történést. Utóbbi úr patetikus kifakadása ugyanis: „Egy magányos öregember imára kulcsolja kezét, és így szól: Isten legyen irgalmas árva lelketeknek, barátom, hazám" – meglehetősen hamis mellékzöngéket kölcsönöz a mű végkicsengésének, a cselló „hosszan kitartott pianissimóiban lassan elhaló" magas g hangjának, amely után nem következik semmi, csak „éj és hallgatás". „De a hallgatásban is ott lebegő, halkan utánarezgő hang, amely nincs többé, csak lelkünkben halljuk tovább, amely a szomorúság kicsengése volt, immár nem az: értelme módosult, s világít, mint fény az éjszakában" – erre a mondatra rímelne a fenti felkiáltás. Mint a regény végső szavát, mi változatlanul a műelemzést bevégző mondatot részesítenénk előnyben.

A leírást követő zárórész után lássuk az azt megelőző fejezeteket. A másik nagy Leverkühn-mű, az *Apocalipsis cum figuris* bemutatásához hasonlóan, a *Doktor Faustus*ról szóló tudósítást is a regény cselekményéhez tartozó epizódok választják ketté. A kettéosztás itt nem olyan éles, mint az Apokalipszis-oratórium esetében, ahol a mű elemzését éppen középtájt szakítják meg a hozzá tematikusan igen szorosan kapcsolódó Kridwiss-körbeli beszélgetések feljegyzései – itt az elemzés intaktan foglalja el majdnem a teljes negyvenhatodik fejezetet, ám a mű komponálásáról már a negyvenharmadikban értesülünk. A közbeiktatott két fejezet Leverkühn ötéves unokaöccsének, az Ekhónak becézett Nepomuk Schneideweinnek mindenkit elbűvölő egyéniségéről, nagybátyjánál töltött napjairól, majd hirtelen megbetegedéséről és haláláról szól. A negyvenhatodik fejezet elején, még a művel való foglalkozás előtt pedig az elbeszélő a világháború végével, Németország összeomlásával és a haláltáborok megnyitásával kapcsolatos elmélkedéseket közöl. Mondanunk sem kell, hogy mindkét epizód hangsúlyos elhelyezése a Faustus-kantátához való szoros kötődésre utal.

A megsemmisítő lágerek képének az európai-német művészet utolsó nagy alkotásához való társítása teljesen az adornói filozófiához híven történik. Ám a téma kezelése és kommentálása a művel más rokonságot is mutat. Az elbeszélő a krematórium előtt hitetlenkedve elvonuló weimari polgárok magatartását vizsgálva azon elmélkedik, miként lesz képes a németség és az egyes német polgár az általa okozott tragédia emlékét feldolgozni, s ezután át is tér a kantáta jellemzésére. Első megállapítása az, hogy a mű egyetlen hatalmas lamentónak tekinthető, s e minőségében a XVII. század madrigálzenéjének, és elsősorban Monteverdi műveinek kései rokona. Pontosabban is megjelöli, hogy amikor a lamento szót említi, Monteverdi *Lamento d'Ariannájára* gondol, az *Arianna* című opera egyetlen ránk maradt részletére.

A lamento együtt születik a monodikus madrigállal és az operával a XVII. század fordulóján. A legszubjektívebb műfajok egyike; az előadó – szerepe szerint legtöbbször boldogtalan szerelmes – általában lant vagy más húros hangszer egyszerű kíséretével, a szavak hatását sokféle expresszív elemmel megerősítő énekben önti ki keserűségét, bánatát,

elhagyatottságát. Az egyik legcsodálatosabb ilyen „sirám" valóban Monteverdi *Ariannájából* maradt fenn, s hogy a korabeli közönséget sem hagyta érintetlenül, bizonyítja a szemtanú leírása: „A Lamento, melyet a Thézeusztól elhagyatott Ariadné a sziklán énekel, felettébb csodálatos volt, s olyannyi érzelemmel és kifejezéssel adatott elő, hogy a jelenlévő hölgyeket mind könnyekre indította a panaszdal."* Azért olyan fontos e darabról külön is szólnunk, mert Monteverdi később több változatban is feldolgozta, s ezek legismertebbje – ötszólamú madrigál. Az egyéni fájdalmat és vívódást Monteverdi ezáltal kollektívvé emelte, megoldva azt a problémát, amelyet az elbeszélő Zeitblom a németségre vonatkoztatva fogalmazott meg. S ugyanezt cselekedte a Faustus-kantátában Leverkühn is. Személyes sorsának beteljesedését, az őt ért tragédiákat – ne feledjük, hogy ő is boldogtalan szerelmes, méghozzá többszörösen is, mint ezt utolsó nagy monológjában ki is fejti – kollektív jajszóként dolgozza fel egy olyan oratorikus műben, amelyben csak kórus szerepel, szólisták azonban nem. A személyes vég így, a Monteverdi kidolgozta eszköz segítségével válik azzá az egyetemes véggé, amelyet oly döbbenten szemlél Weimar lakossága és müncheni dolgozószobájában Zeitblom.

De milyen is volt Leverkühn egyéni sorsának beteljesülése, amely a mű komponálásához az indítékot adta? A megértéshez a gyermekről szóló fejezetek és a kantáta egybevetése vezet el bennünket. Már első olvasáskor szembetűnik, hogy a kis Nepomuk becenévként annak a zenei-színpadi eszköznek a nevét adja magának, amellyel Leverkühn feltűnően sokszor él művében: Ekhóként mutatkozik be. Az elbeszélő a következőket írja az elemzésében: „az ekhó, az emberi hang természethangként való visszaverődése, természethangvoltának leleplezése, lényegét tekintve panasz, a természet fájdalmas sóhajtása az ember sorsa felett...", majd többször utal arra, hogy Leverkühn művében az ekhóhatás alkalmazásakor Monteverdi *Orfeó*ját vette mintául. Nos, erre a természethang-interpretációra ugyanúgy kétszeres nemmel kell felelnünk, mint ahogy ezt a kantáta hőse, Faustus doktor teszi, amikor a „tisztes öreg szomszéd medicus" megkísérti.

Elsőként azért mondunk nemet, mert a regény olvastakor szemet szúr, hogy Leverkühn mennyire idegenül viszonyul a természethez, ellentétben Goethével és alakjaival. Thomas Mann is érzi ezt, és a zavart korrigálandó, beiktat néhány gyengébben sikerült oldalt a természetről a regény közepe táján – nem túl meggyőző, középiskolás ízű dolgozatok ezek kozmológiából és mélytengeri biológiából. Ami Leverkühnnek sokkal inkább sajátja, az a mesterséges világok alkotása; és a zenei technikája fejlesztésében elért eredményeit éppoly büszkeséggel magyarázza Zeitblomnak, mint valamikor apja, az idősebb Leverkühn a kémiai kísérleteinek fejleményeit. A produkció éppoly természetidegen, mint a kristályból épült növényszerű képződmények, amelyek felett apja könnyes szemmel rebegte: „Pedig halottak!"

A második nemet a Monteverdi *Orfeó*jában előforduló ekhóhatások természethangként való interpretálására mondjuk. Az *Orfeó*ban kétszer alkalmazza Monteverdi a visszhangeffektust: egyszer az alvilágba való leszálláskor, a „Possente spirto..." kezdetű jelenetben, instrumentálisan, másodszor az ötödik felvonás elején, a felszínre való visszatéréskor, Orfeo egyik nagy lamentójában. Egyik esetben sincsen szó természethangról. Az alvilágban azért nem, mert Monteverdi itt mindent elkövet, hogy a természettől való elkülönülést hangsúlyozza: más hangszereket ír elő kíséretként, mint „felül", megváltoztatja a kórus összetételét stb.** Sőt, a külvilágra való visszatéréskor hangsúlyosan megismétli azt a ritornellót, amelyet csak a felszíni pásztorjelenetekben alkalmazott – ennek egyébként a prológus utáni első elhangzását éppen a természetet dicsőítő együttesek és szólók követik. Az alvilágban tehát szó nincs természetről: ott a vá-

* A visszaemlékezést l. R. Tellart: *Monteverdi*. Editions Seghers, Paris 1964. p. 56.

** vö. Nikolaus Harnoncourt: *Instrumentation und Bearbeitung von l'Orfeo*. In: *Der Musikalische Dialog*. Residenz Verlag, Salzburg und Wien, 1984.

ratlan, extravagáns ekhóhangzatok egyrészt a tér mélységét, másrészt az alvilág sejtelmes atmoszféráját illusztrálják. Nem járunk szerencsével a thrák völgyekben sem. Ott ugyanis Orfeo, miután először megörült a visszhang hallatán, dühbe gurul, és azt követeli, ne csak az utolsó szótagokat, hanem a teljes panaszdalt ismételje az ekhó. Erre persze nem kerül sor, a hegyek idegenül állnak az emberi szenvedéssel szemben, Orfeo süket fülekre talál. Ugyanazt érzi, mint az idősebb Leverkühn: „Pedig halottak!"

Az ekhóhatás alkalmazásának és a gyermek figurájának igazi megértéséhez Monteverdi egy másik, az *Orfeó*val sok tekintetben rokon művének, az 1610-es *Vespro della Beata Verginé*nek vizsgálatakor jutunk el. A zeneszerző ebben a sok helyütt nagyon is teátrális vesperásban számtalan változatban él a visszhanghatással. Tekintsük például a befejező részt, a *Magnificat*ot. Az *Et exsultavit* tételben a két tenorszólista még a madrigálformához hasonlóan koncertál egymással, a *Deposuit potentes*nél azonban már a fent említett „Possente spirto" jelenethez nagyon hasonló visszhangjátékok bukkannak fel. E szempontból igazi szintézist a *Gloria*-tétel képvisel. Itt a két tenorszólista már nem egyenrangú: a második a távolból rövidítve visszhangozza az első szólamát. Kettejük terét orgonával és fúvóshangszerrel – cinkkel – kísért gyermekhangok cantus firmusa választja ketté. (Érdekességképpen megjegyezzük még, hogy az orgona szólamában újra felbukkannak a *Deposuit*-tétel visszhangeffektusának témái.) A következtetések előtt még egy másik érdekes példa: az *Audi coelum*-zsoltárban nemcsak zeneileg, de szövegében is ki van aknázva az ekhóhatás: a kórus szakaszt záró „gaudio" szavára például a visszhang „audio"-val felel. Monteverdi tehát még ezzel a szójátékkal is felhívja a figyelmünket a visszhang itt betöltött valódi szerepére, a *meghallgattatás* kifejezésére. A hívők imáinak és hálaadásainak hallatán egy másik, magasabb szféra adja ily módon tanújelét figyelmének. A *Gloria*-tételben pedig a gyermekkórus funkciója a két szféra elválasztása, illetve a közöttük való közvetítés. És úgy hisszük, nem túlzás e kórus tagjai között tudni a kis Nepomuk Schneideweint is. A kisfiú, akiben „mintha egy másik világ hírnöke szólna ezüstösen csengő hangocskán", és akinek első szavai nagybátyjához: „Ugye örülsz, hogy eljöttem hozzád?", valójában küldött, annak a világnak a küldötte, ahol a földiek örömei és panaszai meghallgattatnak. Nem feltétlenül angyal ő, ahogyan a falusi asszonyok gondolják, de szerepében kétségkívül Shakespeare Arieljének testvére, akinek alakjában Leverkühn boldogabb perceiben újrakölti őt. Megbízása pedig az, hogy mielőtt a huszonnégy évvel azelőtt felállított homokóra végképp lepereg, még egyszer felajánlja Leverkühnnek a meghallgattatás világának kegyelmét. Ez a kegyelem azonban már huszonnégy esztendeje elutasíttatott.

A már idézett kantátabeli jelenet, amelyben az öreg medikus hasonló ajánlattal mintegy megkísérti Faustus doktort, Mozart *Don Giovanni*jából a márványszobor-jelenet evokációja. (Faust és Don Juan figurájának rokonságára egyébként már Kierkegaard is rámutatott, éppen abban a könyvben, amely Leverkühnnek az ördöggel folytatott társalkodásakor a térdén hever.) A *Don Giovanni* említett jelenetéből származik a kettős „Nem!" felkiáltás is, amelyet Faustus a megtérésre való felszólításra ad válaszul. Az operában e szavakra Don Giovannit elragadja az ördög, itt ez a jelenet még várat magára – a kis Ekhó azonban meghal. Leverkühn ismerőseinek tartott konfessziójában bűnösnek tartja magát a gyermek halálában, és azt állítja, hogy szemmel verte meg. A halál valódi oka azonban a fenti elutasító válaszban rejlik.

A fentiekben megpróbáltuk a bevezetőben vázolt célkitűzéseknek megfelelően kommentálni a Faustus-kantátát. Sikerült rámutatnunk néhány összefüggésre a zenemű és a regény között, és a csupán leírásban létező darab megértésében segítségünkre voltak az általunk ismert zenei alkotások is. Az előző oldalakat olvasva azonban természetes módon adódik a kérdés: miért éppen Monteverdi? Miért találkozunk ennek az utolsó Leverkühn-műnek a leírásában – amely ráadásul minden megelőzőnél tudatosabban van

„komponálva" – minduntalan a mantovai-velencei mester zenéjéhez való visszanyúlással, míg a korábbi Leverkühn-művek kapcsán Monteverdi neve fel sem vetődött?

Először is meg kell jegyeznünk, hogy bár név szerint valóban csak az általunk vizsgált leírásban fordul elő – egy korábbi lényegtelen említéstől eltekintve – Monteverdire való hivatkozás, hatása már Leverkühn előző főművén, az Apokalipszis-oratóriumon is érződik. Számos olyan zenei eszközt használ itt a szerző, amelyet elsőként Monteverdi alkalmazott sikerrel, vagy amelynek ő volt az egyik legnagyobb mestere. Ilyenek például a szabad ritmus, a polifonikus kötöttségek áttörése, az expresszió felszabadítása stb. A Faustus-kantátában e technika tovább fejlődik, és további régi-új kifejezési eszközök gazdagítják, sőt, mint értesülünk róla, egy teljes tétel madrigálformában íródott.

Míg Leverkühn utolsó művében a XVII. század zenéjére tekint, eltűnik saját zenéjének egy mindaddig élénken jelenlévő vonása: a „Kaisersaschern-réteg", ami a *Doktor Faustus*ban a német örökség szimbóluma. De más változás is történik: éppen a kifejezés, s vele együtt az illúzió újjáélesztésével tér el a leverkühni zene jelentősen az adornói Schönberg-képtől, amely mindaddig mintául szolgált, s amely mindkét fenti jellemvonást nélkülözi, sőt kirekeszti.* Az azonban, hogy az adornói útról való letérés éppen az adornói program realizációjára hivatott műalkotásnál történik, meglepő. A képpel még talán összhangban van, hogy a darabon egy itáliai mester hatása érződik, hiszen Leverkühn is éppen Itáliában találkozott az ördöggel. Másrészről Itália a humanista Thomas Mann számára éppúgy, mint Goethe számára, az egyetemes európai kultúrát jelenti, különösen Kaisersaschern ellenpárjaként. De éppen Thomas Mann humanizmusa az, amely nem tudja teljesen magáévá tenni egy, az európai kultúra pusztulását és visszavonását jelentő mű koncepcióját. Ezért választja a múltba tekintéskor immár nem a Monteverdit megelőző XVI. századot, a szigorú, absztrakt polifonikus szerkesztés virágkorát, amely a leverkühni figurához oly jól illett, hanem a Monteverdi-féle stile nuovót, az áttörést, a *kezdetet*. Mert ez a visszanézés a verejtékkel felépített romokról – a kezdet. E gondolatot követve a Faustus-kantáta végkicsengésének adornói interpretációjához, amely szerint „a reménytelenségen túli remény, a kétségbeesés transzcendenciája" hallatszana ki a mű utolsó hangjából, egy másik társul: a pusztulás után újra megidézett kezdeté. Thomas Mann nem hagyhatta, hogy a Faustus-kantáta hangjai tönkretegyék a József-tetralógia írásának tizenkét éves munkáját, ezért fordult az újrakezdéshez. Ám ugyanazzal a mozdulatával, amellyel a *József és testvérei* humanizmusát megmentette, örökre elnémította a Faustus-kantátát. Ezért van, hogy a cselló utolsó, hosszan kitartott magas g hangját nem halljuk. Az utána beálló, tartalmas csendet azonban igen. A fénysugár pedig – a kezdet fénysugara.

* vö. Th. W. Adorno: *Arnold Schönberg*. Magyarul megjelent in: *Zene, filozófia, társadalom*. Gondolat, Bp. 1970.

Azonnal
De a szél se moccant rajtuk

nem ő de mégis így mondta
ezt Edi küldi eier farben
távozáskor részvéttel indult vissza
a kolbász meg állva maradt a tepsiben
függélyes ragasztás helyzetben mint számos
dolog a hűtőnek döntve de tényleg odafagy
ez így lesz rendjén meglátod ezt is
mondta a homlokránc lehet hogy emlékeztet
mint a kabócák dürrögése Zengővárkony fölött
tetszik is ez nagyon cirpel a
ritka fog végigsétál rajta a nyelv
ki kell cserélni az észrevétel előnyeivel
és csak úgy elküldeni rövid kalandra
mint billegő kocsit a lámpák alatt
és haladva addig amíg megáll
nézze csak egyszer tojásfestéskor
az a szép lány ah *visszhangozik mint*
maradvány vigasz a sikló erdőben
bár gyengéden ujja más-más irányba
hajlik milyképp az első
magány után mintha valakivel tova
s elküldi rövid kalandra ugyan
akár a mozi utáni felállás
egyenruhás váza ami most már tojásfestés
vagy hazaigyekvés

Hotel Viadukt

II.

Milyen egyszerű bizonyosság volt is az, hogy többé nem láthatom, noha felfogni egy pillanatra sem tudtam; és azt is jól sejtettem, hogy ezentúl mindenhonnan ő néz majd vissza rám.

Toulouse-ból telefonáltam meghívóimnak: bocsássák meg. Nem megy. Vagyis: nem megyek. Most úgy vágytam vissza, haza, Budapestre, mint az eltévedt gyerekek.

Az idő sem tudott telni többé: ott toporgott, tágult ennek a két és fél napnak a túloldalán, míg a vágányokon mégiscsak vonatok jöttek-mentek és a hangosbeszélő felesleges városok nevét bömbölte, szüntelen.

Kérik, hogy ezt ne tegyem, hallottam a telefonból, míg potyogtak az érmék, csakugyan, s hosszú, megnyerő érvelés következett, s mégsem számított semmit, amikor elhangzott egy szó, s ezt akkor még kétségbeesésem visszhangjának hittem.

Hogy Lozère-ben várnak rám.

Miféle dramaturgia játszik itt velem? Visszakérdezni mégsem akartam, féltem, hogy rádöbbenek: rosszul hallottam, amit persze egyáltalán nem hallottam rosszul; azután pedig a vonatablakon keresztül láttam, ahogy a megtorpant idő tágulni kezdett, egyszerre magába foglalta mindazt, ahol rohantunk.

Idő többé nem lészen. Az Apokalipszisnek ezt a mondatát már érteni véltem.

Lassan elhatalmasodó tébolyom elé jókor ereszkedett az alkony függönye, majd nemsokára árnyékokon tükröződő arcom futott végig az elsötétedett vidékeken. Azon a tájon, amivé kettőnk lezáratlan ideje lett.

Mint egy nagybeteget vártak, kérdezgettek, kísértek ezután az átszállásra kiszemelt nagyvárosban, s míg hátára vett a rokonszenves protokoll: az udvarias csevegések, s a vasút, taxi, szálloda, vacsora pergőnek tetsző eseménysora, addig belül csak földmozgások zajlottak, s míg szakadékok nyíltak meg és tűntek el, folyók hagyták el medrüket, s régóta holtnak hitt tűzhányókból tört fel forró eleven láva, addig a vacsoránál immár elegánsan tudtam megbontani a rákot, kezem a sűrű, vörösboros pohárral sem remegett meg; s csak egyszer, csak a kávé asztalterítőn terjedő vérfoltjára kellett zavartan pillantanom, amikor újra és vitathatatlanul hallottam: Lozère-be készülünk másnap.

Tessék kiinni a poharat, fenékig.

Minden táj a tiéd lett volna, Julie, bárhova vigyenek is? Vagy egyesegyedül ez volt a tiéd, ez, az egész világon, s éppen azért kellett ide érkeznem, hogy megérthessem azt, amiben éltem, de amit felfogni sehogy sem tudtam?

Ugyanannak a sorsnak csak két aspektusa volna áldás és verés?

Az autó úgy száguldott velem, mintha minden perc merő tékozlás volna, melyet tájaidon kívül töltünk, s míg kísérőimtől már sejthettem valamit Lozère lakosainak számáról, iparáról, hagyományairól satöbbi, mindenről tehát, ami életre keltette az útikönyv lapjait, már látni tudtam, ha még csak lezárt szemhéjam belső oldalán is, azt a tájat, mely nemsokára megjelent a szélvédőüvegen túl: a tiedet, Julie.

Mosolyod ragyogott a koraőszben.

Nem tévedtem: ezek voltak azok a lankák, melyeket mintha csak éppen most hagytam volna el, törékenyek, szélesek, simák; ott voltak a sűrűbe vezető rejtekutak, fáktól bolyhos völgyek a sejtelmes mélységeken; ott voltak a pórusaikkal a fénybe forduló, ragyogóan sima gránitok, a síkos szurdokok és bokrok pihéi hegyoldalakon; s ahogy ezalatt egyre emelkedtünk, mind magasabbra, hát a karnyújtásnyira súlyosodó égboltról is lehetett már fogalmam.

Jó volt bekötve, mozdulatlanul viselni mindezt az autóülésen, hiszen dermedt és néma rohanásunkban mégiscsak a testem volt az, mely vitathatatlanabbul ismert rá a vidékre: ez volt az, bizonyosan, ahol bolyongtam, ahol jó volt elveszni, s ahol zuhanásaim emléke eleven maradt; ez volt az, mely arra készült, hogy magába fogadjon, ismét.

Olykor harangok tűntek fel a tájban. Embermagasnál alig nagyobb gránitlábakon súlyosodtak, templom nélkül, csaknem szétszórva, sokfelé. Végre meg tudtam kérdezni: minek?

Az eltévedőknek, hallottam azután a magyarázatot; s hogy efféle bizony Lozère-nek csak ezen a vidékén: Margeride-ben létezik, hogy a reménytelenül bolyongó valamiként jelt adhasson magáról: havazásban, ködlő sötétben, végeérhetetlen éjszakákban. Hogy elindulhassunk, megmenteni.

A faluban, ahova meghívásom szólt, már vártak rám.

Merő harangzúgás voltam számukra, úgy sejtettem, hogy kiléptem a kocsiból.

Együttérző, zavart kedvességük, amivel fogadtak, minden ízében rád emlékeztetett, Julie; szavaikra sokáig figyelni sem tudtam, olyannyira eltöltött tájszólásuk öröme, hogy hát onnan is te szólsz hozzám. S mert azt is sejtették már, hogy én nem vagyok meg, egyáltalán, csak a táj van és a rajta bolyongó harangzúgás van, hogy meg kell menteniük talán, hát a tőled olyannyira ismerős lélekkel siettek a segítségemre; nem az ő vétkük volt, hogy ezzel kétségbeesésemet súlyosbították, rendesen.

Házigazdám, a nagycsaládos, s ekként gyermeknevelésben jártas férfi másnap délelőtt egy kerékpárral állított be tehát: tízsebességes terepjáró bicikli volt az, hogy ezzel, mondta, könnyebben közlekedhetek majd a vidéken, míg itt vagyok; s még a tétova gesztus is a vigasztalás ellenállhatatlan csalását idézte: látod, minden, de minden oda, de hát nézd csak, itt ez a bicikli.

A szomszédos város könyvtárosa azután kis furgonát rakta meg könyvekkel és magnókazettákkal; s ugyan vétek vagy erény lehetett, hogy mindez éppenséggel Kierkegaard volt és Rilke volt és Pessoa volt; hogy a zene veszedelmes hatalma ettől kezdve szorosan tartott és nem engedett, hogy ha feledni tudtam volna, éppen itt, bármit is, hát azonnal sorsomra ébresszen minden; s a búcsúzás apályában topogva ebből sejtett meg valamennyit talán: hirtelen elhallgatott, s meg kellett fognia a furgon kilincsét, ahogy visszafordult.

Tudja, az életet, itt, is, szeretni, lehet.

Hogy nem akartad közénk engedni az időt, ennek okát hosszú sétáim végeztével már érteni véltem. Hiszen így együttlétünk végtelen terében bolyongtam egyre, s az egyetlen két és fél nap bejárására bizony kevésnek tűnt a tájból áradó örökkévalóság.

Ugyan mi mást tehetne az idő a szerelemmel. Mindkettőnk történetéből, mely a találkozás egyetlen pontján keresztezte egymást, s szépen áthasadt: ezt már értettem, pontosan.

Ahogy berendezkedtem a vidékeden, ahogy sétákkal, könyvekkel, töprengésekkel keretezett napjaimnak szelíd szerkezete lett, már értettem, hogy találkozásunknak másféle kiterjedése nem létezhetett, hogy most már ezentúl valóban ebben élek.

Hogy ami van, az van. Nem létezett sem múlt, sem jövő idő: a táj létezett, melyet magamévá sétáltam szorgalmasan, ha nem lett volna eredendően ismerős, s nem tévedtem volna mégis el minduntalan, százszor bejárt útjain. Ilyenkor az útvesztésben ismertem rád, Julie.

Hogy szép volt-e a vidék, nem tudom. Bizonyára szép volt, talán nagyon szép. Mégsem számított, semmit. Olykor tengeralatti tájnak véltem, amikor úgy tapadt a fenyőfákra a moha, mint gazdagon parazita moszatok burjánzanak a tengerfenéken; máskor éppenséggel holdbéli látványként mutatkozott meg mindez: hatalmas kövekkel, kráterekkel, elmosódó árnyékokkal; vagy távolinak, rettenetesen idegennek tűnt hirtelen minden, s jó volt ez is.

Miként az is, hogy hol végződött a táj, s hol kezdődött a falu, szépen meghatározatlan maradt; ugyanaz a kő volt a földeken, az út mentén, a temető sírjain, párkányokon, erkélyeken, kandallókon, mint amin lépkedtem, s amelyeket éppúgy szeretni tudtam, mint mindent, amiben itt éltem. S ugyan: lényeges-e a szeretet számára a szépség, nem éppenséggel fordítva van-e, hogy ettől a vágyakozástól mindennek meg kellett szépülnie, nem volt más választása, s hát meg is szépült, rendesen.

És elszántságodat is érteni kezdtem azután, Julie. Hogy ez a gránit nem csak a testek anyaga itt, de elsősorban a léleké, áthatolhatatlan simasága éppúgy bukkan ki olykor a földből, ahogy felvillan gesztusokban, mosolyokban, indulatokban, s ugyan ki különítené el azt: mi ejti rabul a szerelemben?

Egykor ez is olyan vidék volt, mint a többi, a legendák valahogy így tartották legalábbis. Ám a szenvedélyeit szolgáló óriás, Gargantua sorsa az lett, hogy emlékezetes tetteivel mintegy kibontsa ebből a vidékből saját karakterét: a szakadékok hát ott nyíltak éppen, ahol ő nyúlt túlzottan szabad kezével a földhöz; hatalmas sziklák pedig gigantikus akaratát kénytelenek tanúsítani a megdermedt időben; s éppúgy fakadnak források, keletkeznek tavak, csúcsosodnak merész szirtek, ahogy szenvedélye foglyaként improvizált a tájon; s ugyan mi másról vallanak ezek a lassanként látvánnyá kopó rögtönzések, mint hogy emberfeletti erők játéka lehet csak a mi tájunk is; hogy otthonosságunk alkalma bizony óriások indulatában található; s vajon ki nevezné ezt a vidéket puszta látványnak, külső tájnak mindössze, amikor minden pontján ott lüktet a ráismerés öröme és rettenete?

Álmaink vidékét ugyan ki tartaná hívogatónak.

És volt még az autóroncs az árokparton. A gombáktól felvert legelő. A szögesdrótokkal elkerített utak, s túl rajtuk az éjszaka vörös fényeivel üzenő tévérelé.

Hogy nem éppen ilyen volna a Paradicsom? kérdezted egyszer a tájaidról.

S hogy a magasság itt semmiképpen nem puszta metafora, arra minduntalan emlékeznem kellett: ahogy Mende felé átjöttünk a felhőkön.

Milyen gyerekes tévedés, folytattad, mesekönyvekbe való idillnek képzelni az Édent, s valamiként méltatlan is mindahhoz, amiről saját története szól; egyáltalán nem lehet itt harmónia és béke és meghittség, nem ilyen áron! csakis sziklák és szakadékok és fennsíkok szólhatnak arról: milyen választás elé került, teremtése nyomán az ember; s ha mindazt, amit a szabad akarat, a tudás, voltaképpen a metafizikai sors vállalása jelent, nem balesetnek gondoljuk, hanem szükségszerűségnek, melyben csábítás, asszony, almavágy és transzcendens függelemsértés csaknem szinonim, akkor efféle tájakat kell odaképzelnünk a bűn túlpartjára, melyre emberré válásunk áraként mégiscsak egyre vágyakoznunk lehet.

Ködnek gondoltam, sőt: neveztem a felhőt odafent, bizony meglehetősen kicsinyesen, hiszen a magasság ténye ijesztett akkor még, s összeszoruló szívvel néztem vissza a kocsiból, ahogy alulról sütött át ezen a ködön a nap.

Mintha átjárható lenne az égbolt. Innen éppen. Érteni kezdtem a Paradicsomot is.

Ez azoknak való, mondtad végül, akik a szerelemben boldogságot keresnek, de hát csakugyan mindössze boldogság-e a szerelem, s nem valami kétségbeejtőbb vagy nagyszerűbb, végül is mindegy és végül is így van rendjén.

Hogy a szerelmesek egyesülése Istennél is hatalmasabb, ezt Florac fölött, a sziklákon láthattam meg azután. Akkor már csaknem megszoktam, hogy állandóan magasan vagyunk, hogy nincs szükség a mélység kontúrjára, mert minden, ami itt van, megnyíló torkok és völgyek nélkül is rettenetesen megemelkedett; amikor felpillantottam a város fölötti égboltot szegélyező sziklasorra. Egy befejezetlen csók sziluettje nézett vissza rám. Árnyéka arra készült, hogy éppen elborítsa a földet. A helybeliek Rómeó és Júliának nevezték az égboltra kopírozott két, egymásra hajló, óriási gránit-félprofilt.

Nincs veszedelmesebb a közelségnél, ezt is értettem már.

Voltak éjszakák, amikor nem lehetett a házban maradni, egyáltalán. Ilyenkor rendre feljött a Hold is, hogy ő keltse életre az egész tájat: csakhogy ez másik élet volt, rejtekező és borongó, ekként teljes, melyben sziluettek uraltak mindent. Ettől mélyült ki az egész vidék: a felületek nem ragyogtak többé, hanem mintha mohón nyelnék el ezt a szórt ezüstfényt, míg a mélységek belsejükkel fordultak végre kifelé, s a távolság új dimenzióba fordult. Nem volt ez többé ugyanaz a vidék, mint a nappali, melynek ragyogása ilyenkor felületesnek, irreálisnak és meglehetősen közönségesnek tetszett. Milyen szánalmas volt is a színes, szélesvásznú valóság, érthettem meg ilyenkor, s a sokféle szín káprázatánál mennyivel gazdagabbak ezek a mélyszürkétől halványfehérig terjedő ezüsttónusok, melyek azonban éppen nem láttatni, de átformálni képesek a tájat.

S míg a tengerparti kisváros képei öntudatosan fakulni kezdtek, s olykorolykor kész lettem volna már pusztán festett kulisszának gondolni az egészet: óceánostul, szigetestül, kikötőstül; ám tudtam azt is, hogy ugyanakkor mind

drágábbak nekem ezek a megvetésre szánt, színes felvételek, mert bizony le kellett szállni, éppen oda, kétségbeesésünk magasából, botladoznunk kellett kissé friss magányunk hirtelen leoldozni akart béklyóival; és hát ez nem történhetett másként talán, hogy botladozásunk kiszemelt egymás számára minket, talán már azon a legelső teraszon, egyszerű, filmes dramaturgiával.

Lozère holdfényében fürdött most már találkozásunk első alkonya.

Ilyenkor csaknem a kétségbeesésig bizonyos voltam abban is, hogy Julie itt van, ebben a tájban, s nem csak mint forrás, gránit és moha, de törékeny teste megjelenhet valamilyen holdárnyékban, s ha kész leszek rá, észrevehetem.

Hiszen Lozère-be indult azon a reggelen.

Testének illata bolyongásaim során újra és újra megcsapott, körülölelt, szédíteni kezdett: a hajnali párából szállt felém, a lassan gőzölgő avarból, ahogy mégiscsak kelt a nap, s mezei utak fölött, egészen, s ilyenkor mohón szívtam magamba ezt a nyers, érett, édes párát, mely az övé volt, teljesen. S a vidéket csaknem alulról érintő, súroló fények olykor megmutatták egy pillanatra testét is: simaságát, hajlatait, emelkedőit, s mi sem volt természetesebb, mint ahogy azután utak rajzolódtak ki belőle, dombhátak, kövek, erdők és legelők, s ahogy reggelre hazaértem, már nem volt szükség emlékezésre vagy illúzióra: mindez így, ahogy volt, ő volt.

Hogy ezerszer istenibb az, aki szeret: egyszerűen a vidék látványa lett.

De a hidak előtt rendre meg kellett állnom, mégis.

Reggeli fáradtságomban ilyenkor a testem ismert rá a tájra.

Apró kőívek húzódtak mégoly kis mélységek fölött is, úgymond: tipikusak Margeride-ban, vaskosak, évszázadosak, elhasználtak és elnyűhetetlenek; egészen apró szakadékok fölé is kifeszítve, szépen. Ahol pedig szűknek vagy nehézkesnek bizonyult egykor, ott vasszerkezettel váltották fel a gránit ívelését, s traverzek, lemezek, csavarok kötötték össze az egymásra vonatkoztatott két oldalt, melyek között eredendően vonzó maradhatott a mélység.

Kedvesen esetlenek voltak többnyire, s ekként megfelelőek a számukra rendeltetett völgynek.

Julie ívben homorító teste áttűnt ilyenkor a lágy fényeken, ahogy a gyönyör pályáján megfeszült.

A statika törvényei szerint az áthidalt mélység a támaszkodás pontjain puszta súllyá változik, olykor azonban úgy érezhettem már, mintha éppen ezek a pontok szolgálnának arra, hogy ezt az elemelkedő ívet valahogy megtartsák a földön.

És akkor ott voltak még a keresztek is.

Ajkaim között egykor a kis kereszt testének völgyei felé mutatott.

A tájon gránitból faragták vagy vasból kovácsolták a feszületeket, s mintha eredendő tudást kellene ismételni minduntalan: szívesen végződtek félkörökbe, olykor szívekbe kerekítve a fenti három irányban. Hogy az érzékiség mégiscsak a kereszténység találmánya volt. Hogy ami az antikvitás egységes univerzumában elkülönítetlenül létezett, azt éppen ez a szellem rekesztette ki, s teremtette meg ekként önmagában; ezt legelőn, árokparton, hídon, kapubejáratnál ismételni kellett, sokszorosan.

Oly pontosak, kérlelhetetlenül merőlegesek voltak, mint ahogy két sors tudja metszeni egymást.

Közepükben a corpus. A test is a táj eredendő anyagából. Aki feltámad majd. Aki megvált. Aki egy efféle találkozás centrumában van, akkor is ott van, ha nincs kifaragva. Vágyakozásom stigmáiként mégsem utaltak másra számomra ezek a keresztek. Vagy talán ez volt az én keresztem, ebből a mélységből kellett volna kiáltanom, hogy megérthessem végre vágy és lemondás, megváltás és áldozat konok, súlyos egylényegűségét?

Így kezdtelek hát elfeledni, Julie. Ahogy mindinkább megtaláltalak a tájban.

Csak vadságod maradt mindvégig rejtve előttem, melyet nem találhattam meg a szögesdrót mögött őrzött vadak: farkasok, bölények tekintetében, akiket vissza akartak telepíteni ide, éppen ide! s a permetező, lassú esőben néztem a végleg elveszített távlatok helyét a csillogó, hatalmas állatszemekben; és nem lelhettem meg vadságodat abban a veszedelmes robajban sem, ahogy olykor vadászrepülők húztak el fölöttünk, kecsesek, gyorsak, veszélyesek, s röppályájuk mintha a televízió képernyőjén folytatódott volna, majd belelőttek víztoronyba, kórházba, olajfinomítóba, mikor mibe; s bombázni kezdték a tengerparti várost is, nem éppen találkozásunk színhelyét, de csaknem azt.

A hazám mellett folyt ez a háború.

És csak ekkor akadtak volna utamba az elnéptelendő falvak? Ekkor vettem volna észre a legelőkre kicsapott teheneket, mindentudó lemondással szemükben? Ekkor szerezhettem tudomást St. Alban nevezetes bolondjairól? S a bedőlt tetejű házak, melyeket már nem javít senki meg? A szerteszét hordott kövek, melyeknek lesimított, faragott oldala utal csak arra, hogy egykor helye, szerepe, értelme volt? S vajon nem ugyanígy szóródtak-e szét valamikor a gránitsziklák a tájon? Mit titkoltak el előlünk Gargantuával?

Váratlanul jelent meg az ősz a tájban. És nem kis megütközést keltett: ezek szerint idő itt is, mégiscsak létezik. Vagy csak ekkor kezdhetett létezni, s ezt kellett volna megértenem akkor?

A beköszöntő ősszel a vihart is viszontláthattam azután Lozère-ben, mindazt, ami olyannyira meglepett minket a tengeren, s amit itt zúgó erdőkkel, megmeghasadó felhők alatt, ahogy sárosan bugyogtak végig a patakok szerteszét az utakon, nem volt nehéz ismerősként üdvözölnöm.

Az őszi egek ilyenkor csakugyan kinyílnak. S ez a hirtelen, érthetetlenül és feltétlenül meglátott távlat rendezte át az eddig változtathatatlannak hitt vidéket.

Mindahhoz, ami ezek után történt, ez is hozzátartozott. Mintha nem csak felfelé nyílnának meg az egek, de lefelé és befelé is. Aki mindeddig a tájban rejtőzött tehát, s azért választotta ezt búvóhelyéül, hogy úgy legyen velem, hogy mégse lehessen már enyém soha, az hirtelen ennek a bujkálásnak áldozata lett. De ehhez még el kell mondanom utazásom végének történetét.

A Tarn-torokhoz vittek el, egy végső délutánon. Még nem a legvégsőn, de már akkor, mikor csaknem magabiztosan jártam ezeken a lankákon, ebben a magasságban; sőt: odafelé menet egy kisvendéglőben megsütött énekesmadarakat ettünk, igazán keresett ínyencség ez itt! apró kis testeket, pikáns, barna szószban.

Ennyit a lélekről tehát, néztem, s leszopogattam a csontokat.

A lankák szépen kopárodtak már, s ezt is rendjénvalónak gondoltam akkor.

Autónk megállt egy fennsík oldalán, s nem értettem, miért indulunk innen gyalog tovább. Valami fecsegésbe merültünk éppen, mert már az is sikerült.

A vaskorlát jókor ütődött a mellkasomnak. Alattam ugyanis hirtelen, indokolatlanul, s mégis: mintha nem lehetne másként, állt a tájba belemetszve a hatalmas völgy. Mérhetetlen, szédítő mélység mutatta meg magát alattunk, míg előrepillantva csak tovább hullámoztak az egykedvű lankák, a sziklaszurdok ellentétes oldalán.

S amíg tekintetünkkel a mélyben elkígyózó folyó útját követtük, látnunk kellett a vidék feltárt méhének döbbenetes tényét: ami itt van, látható, élhető, akár csodálható; mégiscsak erre vonatkozik.

Minden szerelemben beleveted magad a másik mélységeibe. És nem csak a tájak szerint: hogy lágyan emelkedő mellek, fénylő combok, tárt karok szirtjei közé hullasz, hogy csak a másikban emelkedhess fel újra, magasabbra; de hiszen elsősorban a szenvedélyek mélye hívogat.

Mondták, szerelmesek egykor könnyedén tudtak közlekedni efféle szirtek között. Átlendülésük kecses volt, csaknem légies, pályájuk íve szivárványt rajzolt az égre. A mélység ugyanis egyáltalán nem ijeszti őket, ellenkezőleg: hiszen miféle lendület volna az, mely nem kívánja látni vágya, hatalma, ereje kontúrjait?

A remény íve persze mindig törékeny. Mindent kibírhat, ellenállását edzi megannyi próbatétel; ám olykor elég egyetlen, apró villanás, kétely, ráébredés, s aki ellendült már az egyik oldalról, a másikra többé nem érkezik meg.

Legendák úgy tartják, egyenesen az égbe zuhannak az ilyenek. A mélységből pedig csak a sírás hallatszik fel, mely éppúgy zúghat, mint ősszel a megduzzadt folyó.

A Truyère medre szélesebb, mint a Tarné.

Ez várt azután a legutolsó délutánon.

Jól sejtettem, hogy látnom kell azt is, jól sejtettem, hogy anélkül nem tudtam volna többé eljönni onnan. Garabit nélkül nem.

Autóval kanyarodtak értem akkor is, s mert valamiféle hétvégét írtak éppen, a hátsó ülésen két gyerek között foglaltam helyet.

Mondj valamit anyanyelveden, kérte a kisebbik.

Ősz volt már, végleg, visszavonhatatlanul.

Kedves Péter,* hogy miért nem tudom neked megírni mindazt, amit elhallgatni sem tudok persze az égi és földi szerelemről, már érteni vélem. S hogy így történt, éppannyira restellem, mint amennyi örömmel töltött el: hogy míg más sem történik a szerelemben, mint folymatos, megállíthatatlan és örömteli kommunikáció, amelyben minden jelentést nyerhet! az illat! a naplemente! a völgytorok! addig erről a kommunikációról szükségképpen nem beszélhetünk. Hiszen amikor a leggazdagabbá s legemelkedettebbé válik, akkor némulunk el, rendre. És éppen így van jól.

És még egy. Ég és föld között, rájöttem, Péter, van valami. A viadukt, igen, az a kettő között van.

---

* A kéziratban lapszéli jegyzet

Így értünk hát a völgybe. Már csak rá kellett ismernem: ide készültem mindvégig. Ott állt. Átívelve a mélységet, hatalmasan és fényesen. Gránit- és fémlábakon állt bizonnyal, s mégis, minden pontján mintha a statika valamennyi törvényszerűségét tagadni kívánta volna.

S amíg adatait sorolták, s a turisták bámulták, hümmögtek, s felvételeket készítettek, tudtam: a mélységek nem efféle átívelésekre valók. Ahogy a viaduktot is megalázzuk a statikával.

Julie minden mondatát érteni véltem. Ám mégsem értelmük, hanem intonációjuk íve felől. S tudtam azt is, hogy a szivárvány, mely viharok után feszülhet az égre, mely pontokon erősíthető meg.

Álltunk a most már örökkévaló távolban, és néztem ezt a megfeszített lendületet, melyen röviddel később, a menetrendnek megfelelően átrobogott a Párizs-Biarritz-i járat.

A Hotel Viaduktot, mint említettem, az elfutó autó ablakán keresztül láthattam csupán. Gyorsan hajtottam le a fejemet, bár nem elég gyorsan, zuhanásomban angyaloknak kellett tehát felfogniuk: kétoldalt ült, zajongott, nevetgélt mellettem a két gyerek, hatalmuk áldott volt és erős és idegen.

Mert nem létezhet másféle hatalom.

Értettem már, miért tiltakoztál, Julie, a Szakadék Nagyszálló összkomfortos kétségbeesésének metaforája ellen, s értettem már azt is, hogy három történeted innen, Garabit-ból: a szerelmi téboly gyilkosságáé, a vonatkatasztrófáé és az öngyilkosoké ugyanaz a történet voltaképpen, melyhez mindig más és más eseménysor rendelhető, hiszen maga a táj a főszereplő, s a tájban ez a hotel, a szerelem metafizikai garniszállója, a mindig csak egyetlen éjszakára, a mindig végsőre! igénybe vehető Hotel Viadukt.

Ízed, mint a véré, akkor ajkamra tolult.

Megvoltál, Julie, megértettelek.

Hogy tévelygésünk ritmusa közös volt, azt később tudhattam már: ekkor értettél meg engem te is.

Meghívásom lejárt, csomagoltam, s a rendezkedésben elfáradva azután vacsorát készítettem, s mert végleg tudtam távozni már, felfaltam minden maradékot. A tévé is szólt: színesben mutatta, amint alaposan és kíméletlenül lőtték szét találkozásunk tengerparti városát.

Akkor kopogtál be a konyhaablakon.

Vagy csaknem azt a várost.

Hogy ne maradjanak nyomok. Sajtok, zöldborsókonzerv, articsóka. A serpenyőben forrott az olaj, hát sercegésétől sem hallottalak.

Akkor zörgettél újra, s ezt két detonáció között meghallottam.

Nem volt könnyű, Julie, most már elmondhatom, de el tudtam fordítani a fejem.

TANDORI DEZSŐ

Szabadiskola

(7.) Weöres Sándor-kettős

„...A sorsuk örökélet, mint sorsod örökélet,
társukként megölelnek és megint messze szállnak."
W. S.

Sosem hittem, hogy „ars poetica" így *szólhasson* hozzám ma és mindenkor, s ez múlt-és-elkövetkezendő, ez a „minden...", s mindjárt ellentmondásba kever, hogy ennyi személyessel-áttört után végre csak és csak a költészetről, netán a költőiségről próbálok beszélni. Még ennek lesz egy-két akadálya, megint perszonális, jóllehet Weöres Sándorral kevésszer találkoztam – alkalmasint azért, mert emígy Örök Meglévőnek tekintettem őt, s nem formálódott, hogyan is formálódhatott volna, oly kapcsolatlehetőség, ahol lényfelelősség alakul, miként ez történt azokkal – részemről –, kiket e „társuk"-fogalomba, kissé megrendülten ismét, sorolhatok. Szpéró, Samu, Éliás, Poszi, Pipi Néni, Csucsu és társaik – bár felzaklat emlékük, most annyi mégis *van*, nevezetesen ebből a poézis középpontúságból (bár, mint egyebütt erről szólni igyekeztem, nehezen képzelhető a számomra a kizárólag esztétikacentrumú írástevékenység mostanában), ennyi mégis van: hogy megnyugvás száll rám emez estén, s a régi könyv, az 1956-os kiadású, *A hallgatás tornya*, melynek egy példányát természetesen tanáromtól, Nemes Nagy Ágnestől kaptam kölcsönbe 1957 táján, aztán ezt itt a kedves G. F.-től, Szép Ernő-könyveim küldőjétől örökbe, a régi könyv vászon-tapintásával, lapjainak illatával is békét ad; bizton lehetek.

Igen, ilyennyire közelbe-jön Weöres, az oly igen „örök" költő. Mert dehogy az öröklét azonnalija volt fontos ebben a lírában. Sőt, ha van poézis, mely az aeternitas fogalmát megosztás nélkül elemi szálakra bontotta volna – szeretettel is, művesen csakígy etc. –, a hangalak esendőségét tökélyig fejlesztve-mutatva, a „tartalom" azonnali-gyakorlati használhatóságáról sokszor önként lemondva – lásd: „ma még forró kenyerem" –, Weöres Sándor verses élete-műve ilyen. Persze, nehéz az ily szálkövetés; a „sarkítás" pedig végképp elnagyoló művelet itt. Nem zsongat-e mélyhegedű felé hajló hangon örök bánatot a *Valse triste*? S az *Öregek* nem a sors-értő mély, egyszerű érzékenység tanújele? Csak a korai költeményeket szemlélem most – illetve *azt* a kötetet lapozom, azt a bizonyosat, melynek pontos mása volna a tulajdonomban lévő, a mai... s *akkor*, 1957 táján a Vérmezőn magányosan hazafelé tartva, nem hallottam-e, vigaszul, vagy én nem tudom, miféle jékelys kora-múlássejtelmektől övezgettetvén, a „csing-ling-ling – száncsengő"-t? Egyetemi előadótermekbe korán érkezvén – akkor meg magamválasztotta magányra!, a Vérmező ellentéte...! – nem Weöres *Az üres szoba*, vagy *Az elveszített napernyő* című verse „alapján" éreztem-e, amit valaki mással kapcsolatosan megírhattam már a minap: egy másik költő hangja, a másik hang, a másik költő-ország:

mintha a megértéssel is műfordítói föladatot adna már; s mintha eleve a másság értésére próbálna szoktatni az ily bíbelődés; aztán ahogy már Ottlik Gézát látogatva, tőle hallhattam, milyen rejtélyes csuda az *A Bab-el-Mandeb-en* című vers: „Alusznak az elsüllyedt városok: / Svankélan, Cirpan, Tenuitian, / jáspis Lamú, márvány Tiün-Kuin..." S jött itt „Namru-Kor" is, és Weöres biztos értően mosolyogna, semmi újat nem mondana néki, ha elmesélhetném még: én ezt a verset magamban így mondogatom: „jáspis Lamú, sok-ágú Namru-Kor" stb. Ám ez, mondhatná valaki, mind csak bűvölet. Térj vissza, mondhatná valaki, ama fölfogásodhoz, hogy: Pilinszky stb. – tragikus hegyesszög, Weöres stb. – teljes kör. Hasonlatok, metaforák, mondanám erre ma én; valahogy közelíteni próbálunk, mégis, mondhatnám; s hogy ott azért már tartok: látom, a hegyesszöget néha teljességgé tesszük, mintha tudniillik mindent kifejezne meghasadt-világ állapotunkból, veszendőségünkből, vagyis egyéb sincs; a teljes körnek meg olykor kihasítjuk egy-egy szeletét, az kezd villódzani és élni, s a világérzetek lapozgatható együttesű poézise – a Weöresé pl. – nagyon is a Rilke-féle ellentét-alap, mely „a perc rajzához fáradságosan" készül. Nem? A *Maláj ábrándok* sosem keltette bennem a dallamon, a szépségen túl bármi másnak a képzetét – de meddig? Ez meddig volt így? Igen, még Szpéró, Pipi Néni, Poszi életében se másképp. Most meg, ezen a másik hajnalon, mikor ezt a teljes kör-közelítést ily feldarabolólagosan folyvást folytatgatom, most az alábbi sorok mekkora fájdalmat hoznak? Ezek: „Nyugatról jött barátnőm, / éles csőrű madár, / oszd meg velem a párnám, / ülj tál mellé velem, / hallgasd a gamelang-dalt, / éles csőrű madár..." S ki sem szabad mondanom itt az utolsó két sor fájdalmát, a kifejtettet. Nyilvánvaló, hová jutott számomra ez a vers. S hogy mi a teljesség, mi a tragikus hegyesszög, ha szabad használni még ily fogalmakat: a perc továbbrajzolódása hozza foghatatlan meghatározását annak. Mondom is ezt mindjárt; csak előbb még: íme, ha feldolgozandóként nézzük, akkor is jókora darab teljesség a Weöres-életműnek csupán a verses része is. Most ezzel mit tudok kezdeni? Hegyesszög-darabokig jutok benne, belőle. Mármost a perc továbbrajzolódása-rajzása: vegyük csak ezt: Düsseldorf, a novemberi protestáns ünnep, ha jól mondom, szerda, lóversenyparádé utáni este egy tágas, öblös, teljességes, nem hegyesszög-jellegű német sörpincében, minden kong, vendég szinte sehol, csak mi páran. És Weöres jegyében. Persze, *Calibur, Avena, Epilog, Labradorit, Messalino, Milroy* jegyében ugyanígy... őket láttuk, mondjuk, nemrég, *Went du Paccität, Luc Chairmant, Svatkát, Nos Na Gaoithét*, és fölemlegetem életem legizgalmasabb nevű négylábúját: *No Pass No Sale.* Zenészek és esztéták – ó, hogyan is ne lehetne *csak* esztétikáról, csak filozófiáról stb. írni!, mondom most... de máskor azt érzem: nem lehet!, a perc továbbrajzolódásának ellentét-alapja csak minden kifejtett esszencia etc. – ; mindenfélék-úgy-eredetre, ülünk, alkalmian összeverődve, kocsival vagy potyautasként, szerelmesként vagy visszasóvárgóként, egymást kalapjainkkal túllicitálni vágyván, mindenféle bohóságosságban és bohócságban, szomorúságában egy elmúlt versenynapnak: ritka pillanatok; persze, bánatba szálazódnak, abba is, hegyes szög szakítja szét a fonadékot, kinek-kinek más jön, de ami marad: Weöres. A téma. Mindőnknek ő a teljes-köre ott, vagyis ez a vízjel előjön, és én-nem-tudom miféle szonátákból, cikkírásokból gondol „fel" ugyanarra ki-ki másik ember, ugyanarra, mint olykor magam – s vajon gondolnak-e engem még ma is e tárggyal? ahogy gondolom őket én –, fejtegetjük „Bab-el-Mandeb" világát, azon az én beleköltésemen még csak nem is vitatkozunk, nem „filoszok" vagyunk – s filoszként *ugyan* annyira pontosan tudunk-e, idézünk-e mindig mindent?! –, a lovak neveivel versengünk, pontosabban, e lónevek által, Weöresnek melyik tetsze-

ne a legjobban, a „Pass"-t tengerszorosként és dologként is értjük, értelmezzük, *sale the pass*, elárulni valami ügyet, ám ha *no pass*, akkor *no sale*, elárulás sincs, vagy inkább eladás... De mit szólna W. S. mester ily nevekhez: *Party Politics? Docklands Express? Imperfect Circle?* Avagy nem nagy-nagy rejtelem-e *Sha Tha Ex Sabana?* Ő kerül a Mandeb-környékére szigetnek. A kis *Magic Night*ot, vele *Jet Ski Lady*t kellene megszabadítania onnét a *Joyeuse Marquis*-nak, leköröző́n a Bátor Unokaöcssöt, meg a Polémiást – *Bold Nephew, Polemic.* Nem feledkezünk meg – fáradok, fáradok!, emlékszem – a *Divine Danse, Sumonda, Zanda, El Bulanda, Himiko, Sylva Honda, Green Turban* összeállítású futamról sem. Valószínűtlen dolgok? Mind-mind Weöresnek mondjuk, frissen szerzett – hegyesszög ? – élményeinkkel teljes köröket hasogatunk a levegőbe, ahogy lapozunk ugyancsak frissen szerzett füzeteinkben etc., és gyönyörűséges a szó-handabanda. Lónevek egy düsseldorfi pinceven-déglőben W. S. mester tiszteletére! Felbátorodván, elmesélem az ostrom utáni, nagy háborús heggyesszög-élményemet, a három emeletnyi rom fölött vasgerendára felszúródott zongoránkat, melyhez létrával jártunk fel, klimpírozni. Játékaink téglák, malter ágyazatában alantabb. Valahogy az „egy gerenda legurul" kerül a helyére képzeletemben; már nem is emlékszem, miként távozunk, az elveszített napernyő, vagy az elveszített végzet – verscímek! – helyett egy elveszített pizsamanadrág és trikó marad, utazás előtti kapkodásban szállodaszobában-ottfelejtett, s ezekért mentek ti vissza aztán pár nap múlva, valami kis kicsattanó-piros sportkocsin... ez a „ti" – ez „mi", négyen-öten... és emlékeztek a *Hondo-Mondó*zásra? Ez már fogalom; persze, *Hondo-Mondo* is egy ló, meg *Stupid-Cupid*... de mi kifejezetten azt a fura névsorú futamot értjük ezen... felejtjük a részleteket... marad a föld alatti parkoló, meg hogy egy 0,3-as ingyen likőrre adnak jegyet kijövet a gyalogszerre-váltókra, ott lehet elfogyasztani a – de fura?! – WS-kocsmában. Mit jelent, már Kölnben vagyunk, ez a WS? El is felejtjük megkérdezni. S a szomszédban: lehúzott redőnyű fogadóiroda. Piszkosas ablakában, e kirakatban a düsseldorfi verseny eredményei még... az ismert nevek, kékkel, pirossal bekarikázva némelyik. Már semmit se mond. Nem vált szépséggé; megmaradt – bármi teljességtekervényes agyunk szilánkjának, ki is lökte a lüktető matéria. Konkrétumát kilökte. Most akkor ez volna a vers? A teljesség-jegyű? Hogy a dolgok neve oly rendbe álljon, ami már őrizhető? Weöres a mi bolond-szent-kavargásunkban nem a megfagyott kavalkád volt, hanem az élhetően magunkkal-vihető, igen, ez volt a Weöres-vers (versfogalom), minden bizarr tökéletességével, minden sima rejtelmű evidenciájával ilyen teljes-kör-iránytűmozgás volt, melyet kiünk-kink a saját töredék-voltának megfelelő pontjához illeszthetett, s nemcsak a szív tájékozódása volt ez. Nemcsak az; én nem tudom, nem arról (is) szól-e, nem szól-e arról is a Weöres-vers, hogy a vélt teljességek állapotai után hová kerülünk *ki?* Az *Örök pillanat*, persze, eszményítve szól erről: „Mit málló kőre nem bízol: / mintázd meg levegőből"... Istenem, 1956-60 táján, fakó-üres egyetemi előadótermi padsorokban mennyit mondogatott ilyet „az ember", mennyire – s oly nyilvánvaló, egyebek közt mire! kellett az efféle: „Van néha olyan pillanat, / mely kilóg az időből"; s ez a pillanat, mondom, eszményítve, mintha apró létezővé vált volna, és „az ember" későbbi ráérzékenyedhetésének alapját képezte: „mit kő nem óv, megőrzi ő..." Igen, a Vérmezőn aztán, évtizedek múlva nem Weöres kötetét, de egy vak madár leendő kalitkáját vittem – „ő maga az öröklét". Igen, egy reggelen, mikor azt éreztem, Istenem, úgy nagyon elég volt, hagyj végre békén... lentről Szpérót jelző csi-

pogás hallatszott. „Fél-emlék a jelenben is / és később mint az álom". A Vérmező, N. N. Á.-éktól haza... később, őszi esőben, az *Iskola a határon* első sétálós olvasgatása ugyanitt... Az öröklét ízlelése? Még innen a halálon? Még sokkal később, most nemrég, újságáruslátogatás, az, hogy egy szál magyar napilap áráért elolvasgathassam a *Times* vagy a *Guardian* – írom ezt másutt is! – megfelelő részletét, hogyan futott Namru Kor, Svankélán, Tenuitian... mondjuk, egy Epsomot fölvezető versenyen. Epsom, a „Mindig Kész" Derby; a Tölgy Futam! Nincsenek ily nagy dolgok most. Hűvös és öreg az este. Mint halálok után. Ha júniusi hőben, akkor is. Epsom nem a Derby, Epsom egy görcsben rángó madár neve. Persze, ez is a költészet. A *Times* és a *Guardian* engem érintő rovata: teljes körből kihasított szép rész. A vegyszermérgezett három dekányi test, melyért hiába küzdünk: a Saint-Exupéry-világba elszállni készülő, hegyes utú lélek. Ez is teljesség azért. De ahogy a Derby esélyhíreivel hazaérek, Epsom még él. Majd hajnalra hal meg, a kezünkben simítjuk ki örök-formára. Melyből nem fog kilógni. Rá lehet bízni, erre a levegő emléknyi találkozásra, mit málló kőre nem; a teljes kör és a szög fogalomvalója egybehull, s ugyanúgy kisegít a világból – bár nem a világban –, avagy kisegít a világban – bár nem a világból – mindkettő. *Valse triste* aztán Krefeld pályaparkjának decemberén... tócsák és recsegő murva... és egy *Santa Ippi* nevezetű négylábú, *amikor* is a vak madarat Pipinek hívták... és a Vérmező ázott volt, tócsás, zúzalékköves... mentél, nem volt még ez, hogy csak és csak a lovak s az angyalok... de hát miféle „csak" ez, ha most kezd úgy igazán jönni Saint-Exupéry és sivataga... ha sok évtizeddel ezelőtti esztéto-besorológiai fogalompárosaidat most kezded magad is megérteni, holott mennyit handabandáztál velük, még ha csak úgy magadban is... És Gelsenkirchen ázottsága, a sáros fű, a hasadt fekete-zöld massza, a forralt bor műanyagpoharai szétszórva... S ugyanúgy illik erre az a remekbe-formált, tokocskás érme, amelynek *A célról* a címe: „Mit bánom én, hogy érdemes, / vagy céltalan a dolgom? Patak vagyok: kérdjem-e, hogy / habomat hova hordom? // Harcolok: nem tudom, kiért / és nem tudom, ki ellen. / Nem kell ismernem célomat, / mert célom ismer engem." Illik erre ez ugyanúgy, mint a *Valse triste* vacogása. Hogy „az ember szíve kivásik, / Egyik nyár, akár a másik. / Mindegy, hogy rég volt, vagy nem-rég, / Lyukas és fagyos az emlék." Ez a költészet ne tudna minden tragikumról? Csak az is itt van, benne van: hogy hát akkor mit csináljunk, mihez kezdjünk? A „célom ismer engem", a „szíve kivásik" egyszerre mormolódik eszünkbe, ahogy még föl-alá járkálunk a pályaparkban, a vonatra várunk, szédülten támaszkodunk – gyomorrontással? – egy idegen kerítésnek, megcsalatva érezzük magunkat, nem látjuk a jövőt, ráérzünk tevékenységünk hiábavoltára... egyszerre mondogatunk ilyeneket, s hozzá mást is: *Hazaszálló* ennek a Weöres-versnek a címe, azt. A zárószakasza villan szemembe, eleinte megelégednék most ezzel – „Ha lábunk tiltott útra tért, / vétkünk is Jóistent dicsért..." Ó, egy másik kor? De melyik kor volt úgy másik, hogy ne rögtön jött volna rá „az egyik"? Hát ez se megoldás. Marad a vers-szöveg. Igen, ez az egyik legnagyobb Weöres-tanulság, mondom akkor magamban itt, ezen az elég sötét és ködös, riasztó januári reggelen, kinézve a Dunára, ez: marad végül a versszöveg. Ez marad. Ez is „angyalok és lovak". Ez is trieszti-lovasi „Élj!" A csatakos virradatban is. Ez is a mándys „az Isten legyen velünk" hajnali, örökre búcsúzó kapudöndülése. Tovább: „mind Tőle volt, meg Érte: / Féket nem tűrő Akarat, / bocsásd meg bennünk Magadat: / a Te Fiad ígérte." Ez olyan versbeszéd, hogy még csak a formai elemei sincsenek, máig se, felülmúlva; s hol is volna az a „felül"? Mintha ezzel kérne „maga az ember is" bocsánatot, akiktől kérnie kell. De hát az egyik korra jön a másik, órára az óra... és

visszatörölnénk, amit így is tettünk, s jön a fentebbi idézet újabb lehetősége... futamra futam... közben a törmelék idő, vagy épp az öngyötrő-önfárasztó töredelembe tördeljük belé magunkat, ki tudja?! Mondom, ez is mormolódik az agyban, az ajkakon, cserepeiken a nyirkos krefeldi, gelsen-horsti szélben, zsebrevágott kezű magányban; meg akkor hirtelen Szpéró, egy halott, az ő Mindenszentek-napja, londoni, párizsi, tabáni, dortmundi, óbudai, roueni, vízivárosi, mülheimi. Társukként megölelnek és megint messze szállnak. Hogyan lehet, hogy ez, egyáltalán, hogyan lehet, hogy ily ritkán jut ez az eszedbe, kérdi magától az ember. De hiszen ott van, megvan, mert újra jön... így éli életét, korántsem lopva. Csak mégis, mintha a vár alatt vonulna, kis csapat, mélyen. És akkor látom ennek a „bocsásd meg"-versnek a címét. Amint már mondtam: *Hazaszálló*. Nem csatakos érzelmekről-érzetekről van szó. Esztétikáról, ha úgy tetszik, arról, hogy milyen végső zenészi-költői pontosság ebben a címben a névelő elmaradása. A nyelvnek milyen lehetőségeit tárja fel! Weöres nem mást tett, sosem magát mutogatta: lehetőségeket, ismétlem, tárt elő. Ezek ugyanúgy megvoltak – mondjuk, a nyelvben, szerveződésében –, mint ahogy megvannak bennünk a „végeredmény-sorok", a Weöres-versrészek, bolyongó áramként, lappangva emlékezetünkben, vagy egy maga-az-illata, maga-a-tapintása vászonkötéses, egyszeri lapsorú könyvben. Nézem ezt a verset akkor most, az elejéről. „A városvégi piacon / sötétzöld koszorú-halom: / halottak napja van ma." Ez akár múlt századi egyszerűségnek is nevezhető, valósan és érthetően kapjuk az alaphelyzet képét. „Élet s halál itt nem enyém, / hazaröpít a költemény / Csöngére, kis falumba." Nem hiszem, hogy ezen bármi eltérő érzetű, eredetű lelkek összekülönbözhetnének; ennek a kifejezésmódnak s -tartalomnak az egyetemességében mintha egyet lehetne érteni. S akkor hát...? Weöres egyszersmind Kosztolányit is folytatja itt; a sorolások szakaszaiból csak valamicskét idézünk: „Az egy-vérűek serege / ott leng a teljesség fele, / mint holdsütötte gályán..." Teljesség... s lét-szintek különböztetése: „Keresztben egymás fölibe / rakott koporsók tömege, / piciny, meg hosszú, békén: / öcsém, ki halva született / s e létben nem kapott nevet / s nagyanyám s Róza néném". Etc. S az érzékletesség mily végletei ezek: „kőbolt alatt, mint csónakon, / úsznak gyönyörű hátukon / a kitárt éggel szembe". Egy-egy ilyen *darab*, mint ez is, ha szecessziós műtárgy lenne, világmúzeumok örökre őrzött kincse volna; igaz, egy látványosság csak a sok közül akkor, így viszont – lappangása a kisebb körnek a nagyobb körben – bármikori magán-pillanat, legcsöndesebb óránk lehetősége, ajándéka. De hát Weöresnél ez a műtárggyá-válás *és* a lélekzaklatottság foghatatlanja majdnem mindig együtt van a nagy vers-helyeken. Mert nézzük a következő szakaszt, épp e zaklatottságra vizsgálva: „Ó mennyi percig állok itt, / és benn még sose jártam..." Az evidencia-megszólaltatásnak micsoda példája például ez! „Évmillióm majd itt telik, / itt fekszem az ítéletig, / oldottan, szétdobáltan." Jobb, mint a horrorok kollekciója, díszlete? Lágyságában shakespeare-i? S még mi minden mondható e kis remektöredékre. Ráadásul a vers nagy ívű egészébe pontosan illik. Aztán a kifejezések megválasztásának csodás „szerencsésségét" is látjuk mindjárt, a csak-világnagy-költőknek adódót; a *verem* szóra gondolok, ennek kitárulását figyeljük: „Más-fajtájával elszököm..." – Ez az *elszököm* is, mint a dolgok természetes menetének értékelése...! „de visszahúz a köldököm / a családi verembe". Most ezek akkor, ugye, valóban tünemény darabok, a – mondtuk már – nagyobb egészen belül. El is feledtetik a „nagyobb"-at, az „egész"-et. Elemi erővel vannak és elemien *szólnak*, s

arrogancia lenne, hogy a fordulatot használjam én is, a tökélyes forma okán natúrnyers-mivoltot hiányolni: bennük/belőlük. Persze, mondható: ez az összetartozás-érzés sok bajnak is lehet az oka; s igazság is van ebben; s épp Weöres forma szerinti – mondjuk, táji – indulása mutat valamelyest olyasmire, hogy minden „azután" dől el; s a szélrózsát-befogó filozófiai tártság, melyet olykor elégedetlenkedve neveztem magam is túl-teljes körnek, lehetőségre utal: a tehetség, a világfogadó lélek szűkösebbsége köt szűkösebb körbe bárkit. Nem a hovatartozás elemi érzése. Az, hogy – például –: „Érzem a sírbolt áramát: / nincsen egy-ember, csak család, / nincsen külön ítélet"... ez így nem igaz, nem egészen az; csak épp érteni kell, mily arányban és mire használható lelkünkben, mire „jó", mi a funkciója etc. akár egy ilyen érzületnek is... amiképpen a fentebbieket lehet úgy is módosítanom, hogy még a tehetség, tártság stb. mértékéről sem „vall", a mindegyre-odavalósi helyzetét éli-e valaki aztán végig, vagy hazaszállni kénytelen, mint Weöres... s ugyan ki nem kénytelen azért előbb-utóbb innen-amonnan „hazaszállni", ki van mindig végképp és kizárólagosan *úgy*-és-*ott*...? Mert ez, ha innét akarom nézni, lehet ravasz fölvezetődése is csak valami merő-másnak; ez a „csak család"; hiszen a család: alap-realitás... és hát alap-realitás volna-e, lehet-e bármi fokon, bármi közebb emberiségnek, meglétünk átlagosabbjának – a magaméról is mondom ezt! nekem se! –, hogy „sorsomban pillanat sajog: / mit számít, hogy élő vagyok / s hogy rám-vakít a reggel?" Naivitásnak is nevezhetjük, hogy ily „sorsközösséget" képzel – de hát „költő"!, akit *bolond*nak volt, s talán még lesz, szokás képzelni és nevezni múlandóságosabb állagú agyaknak, akkor pedig „el lehet nézni neki"!, rávilágít ez a megértés-jegyű körbe-fordulás, a teljes kör mégis önveszélyes esetlegszerűségeire; nem számíthat igazi jóra *az ilyen sem*, ott, ahol nem számíthat; akkor már a hegyesszög, már amíg tompulni nem kezd, személyesebb esély, végletességében hívebb lehet egyetlen tisztázható „valamihez"... ám itt a weöresi Nagy Ellentmondás: miért kellene – lehetne! – bármit is tisztázni? Miért? Hogyan? Mi végre? Hiszen, s a gondolatjelet is felébe-hagyva, nyomban ezt kell mondanunk: a „levedlem múló lényemet, / így zengek boldog éneket / a velem-egy sereggel"-féle kijelentések csak azzal nem számolnak, hogy a velem-egynek-nevezett-sereg nekem, édes-öcsémnek egy puttony nem tudom mit, aszalt szilvát, egy szakajtó diót, egy bödön mézet nyom a kezembe, vigyem vele együtt a piacra, s aztán majd tarokkozunk, alsózunk a méhzümmögéses verandán, s búsulunk régi térképek fölé hajolva... dehogy vetjük le múló lényünket! A doktor a legjobb kenőcsöt tudja podagrára, vagy mit tudom én... Hát igen, hogy *ez* a kiinduló környezet ilyen szentként maradt meg „egy Weöresnek" is, a költő jelességét fényezi, de semminémű reményt nem támaszt okvetlenül kialakulható összetartozások dolgában.

S itt bekezdésnek kell következnie, zökkenőnek. Mert a „sereggel" után kettőspont van, s idézőjelben, melyet nem ismétlünk, jön a boldog ének; persze, hogy a már halottakkal zengi ezt poétánk, de hát miféle élők vagyunk mi, kikkel ily egység nyilván még értelmes is lehetne, valamire vezető? Nem, hát Saint-Ex, mikor azt mondja, amit nyomban idézni fogunk, amikor azt mondja, olyan sivatagi pilótákról, postaposztosokról beszél, akik „öten voltak ott *maga* Franciaország", mondjuk, a lázadó törzsek rejtélyes, fenyegető éjei közepette, sokszor lezuhanva, kényszerűen-leszállva etc., s a bajtársiasságnak valami elemi körülményekből, aztán elemivé vált benső azonosság-féléből, még ha kényszerűségből, időlegesből is csak, táplálkozó feltétlensége hozta, ami jött, ekképp: „Rólunk levált a tér-elem, / énünk elmúlt, az értelem, / e rátarti kis égő. / De ami bennünk kapcsolat, / öröktől él s élő marad / s az időn túl is élő." És ez fut ki arra, hogy bocsátást kér, mert

hogy a Mindenható önmagát látná bennünk, tiltott utainkon etc. És az a korábban idézett „Féket nem tűrő Akarat, / bocsásd meg bennünk Magadat: / a Te Fiad ígérte", hogy ez új szerephez jusson, láttatván, miként vélhetünk esszében idézetet ismételhetni, íme: Pilinszky legkorábbija ezt a hangot adja, amiképpen, persze, József Attiláét is mutatja, mint Nemes Nagy Ágnes némely korai versrészlete szintén, ez viszonylag érdekes cél, ezt kicsit mutatnunk: „Feledd a hűtlenségemet, / legyőzhetetlen kényszerek / vezetnek vissza hozzád; / folyam légy, s rajta én a hab, / fogadd be tékozló fiad, / komor, sötét mennyország." Most akkor ez poén is... hogy figyelmeztessek rá bárkit dramaturgiailag... érdekesség... a teljes-szög és a hegyesszög – hadd írjam kétféle helyesírással! – szembesítése. Vagy levezetés alapja, az ellentét alapjának készülése – Pilinszkynél –, hogy azután: ilyesmi, mint „esztendők múlnak, évek, s a remény – / mint szalma közt kidöntött pléhedény". Világlik-e vajon ebből, vagy csak az én látásom káprázik, világlik-e, hogy a világnyi különbséget mégis ott és abban érzem Weöres mindent-tudó lírája és Pilinszky java művének végletes odavetettsége, vagy odavetettséghatása, sebzett és sebző-leges jellege, tehát e két alaptartás, tartódás, öntarthatás stb. mikéntje közt, olyképp látom, hogy Weöres a túl-tudásról is beszámol elemzőleg, engedékenységkényszerekkel – a méltányosság keleties nagystílje miatt, például, vagy épp ő *így* odavetett!, ezt se feledjük –, Pilinszky azonban úgy odavetett, ha már idáig méltányosítjuk magunk is a dolgokat, úgy odavetett, hogy nem méltányos... sokáig nem az... majd az *Utószó* utáni korszakában lesz ilyes; talán a *Van Gogh imája* s pár más kisebb darab kivételével. Ami Weöresnél a teljes kör, Pilinszkynél ez a – végeredményben ugyanúgy kifejtettségre, össz-szellemi belátásképre rajzolódó, vízjelzetet világnak táró, okadatoló, bölcselemző etc. – kései tompuló-szög. S ide kötőjelet tettem a két szó közé. Hogy ez felzaklató tárgy, ilyesmikről ekképp írni, ne legyen tagadható, tanúsítsák a belülről fakadó inkonzekvenciák; melyek legyőzhetetlenek, ha tudunk is róluk.

Tudni róla... ez Weöresnél a líra egyik alapeleme. Elemien *tud is* a líráról, ami – a líra – mindeközben elemi *tudása*. S mi az, kérdhetjük, vajon ez mi: „a líráról írni"? Miféle tét fejében – mekkora önkiszolgáltatás? Hiszen a *XX. századi freskó* című Weöres-vers juthat eszünkbe: „Felhőkakukkvár / háromezer éve telik díszekkel és lomokkal..." – egyébként jó pár féle – s érvényes! – mai lírai út ős-e, alapja ez a kifejezésmód! – „nagy ládákkal – felírásuk: »én!« »enyém!« »nekem!« »engem!« s a falát mindenfelé kinyomta »az én kincsem«, »az én lázam«,

»az én üdvöm«

végre felbillent ,' s az alatta felgyűlt ganajba zuhant." Legalább ennyi történt az esszéíróval – s kéri nyomdailag... etc. – : megfeledkezett róla, hogy nem verset másol, hanem szövegbe tör költeményt, s külön-ugratta *az én üdvöm* kifejezést... s talán azon tűnődött el a gépelő – „ez az *én* itt" –, hogy mintha mindezt ma nem annyira a költészetre és környékére lehetne ráfogni, hanem az úgynevezett életre. Mely nem is kíván neveztetni, tehát kikéri magának az úgynevezettet, őt ugyan ne nevezze senki. S tovább. A XX. századi freskó. A költészet olyas mérvű elfogultságot kíván – maga javára! – a róla értekezőtől, ami a vállalkozás értelmét dönti le, máskülönben viszont ganajossá válhat, ami különben csak önmaga valójában volna vizsgálandó; a XX. század – ugyan mit akar erretájt meglapozni? gründolni? – mintha minden polgári korok esszenciájaként állna a költészettel közömbösen. Szemben se, sehogy.

Erre a korszakra maradt nálunk egy Weöres Sándor lírája. A vászonkötés, a papírlapok illata, a küldő címe, a tanár emléke, vagy akár olyan kérdések is, hogy „majd mondja meg, fiacskám, kegyed mit vesz ki ebből magának...", vagy később, kritikusi szó: „mire jó tulajdonképpen ez a költészet?", mit akar t. i. Weöres, igen, mindefféle gondolatok és hozzá-szólások megfagynak, szabadságuk ledermed, hogy így mondjuk, az összetartozás az össze nem tartozók között is egyre erősebb; és egyre kevesebb az, amire ez is jó. Jobb volt kutya-macskaként egymást fújkálni a lírikusoknak. Bár hát ha messzebb nyúlnak, Rimbaud... például... s elgondoljuk, az *Egy talált tárgy megtisztítása* című kötetnek, mielőtt három-négy év szilenciumra ítélték volna, *A. Rimbaud a sivatagban forgat* lett volna a címe, s még a *Töredék Hamletneké* is *Egyetlen* (szolgáltassék akkor – mi végre? nem, *vég*re inkább – ilyes igazság), ha ebbe belegondolunk, milyen szép, hogy Saint-Ex és sivataga jön s jön e sorok írója számára. Használható ez itt is, a költészetről kizárólag szólván: „... ha egy ember meghal, egy ismeretlen világ hal vele, s én azon tűnődöm, milyen képek támadhatnak föl benne... A koponya kemény csontja olyan volt számomra, mint egy ódon kincsesláda. Nem tudta, milyen tarka selymek, ünnepi képek, milyen régi, *s e sivatagban oly hiábavaló nyomok* (kiemelés tőlem, TD, 1992, újra itthon) „menekültek meg a hajótöréstől... ebben a tudatban... amely lassanként visszaváltozott gyökérré és éjszakává". Ezt Saint Cloud-ban gondoltam el, visszavágyva, pontosan miként is van, s miért? Egy lovat – másutt majd, erről! – Saint-Ex-nek, vagy Saintex-nek hívtak, s személyes ismerősöm lett. Jöttem a kertek alatt ott... Maisons-Laffitte-ben... és egyre hurcoltam magammal ezt az idéződést. Itthon véletlenül került kezembe a könyv, ha ez véletlen. A sivatag, Istenem... Ez: „A sivatag" – ezt írtam, mert nem tudok hitelességérzettel, *ennyit* írni líráról és csak líráról, mert kínlódásom ettől, most itt ettől valahogyan mégis azért kínlódom; s épp újra, ha írok róla, „eleinte csönd és üresség: nem nyílik meg mindjárt az első napon szerelmesének... Ha nem mondasz le érte egy egész világról..." Lásd: Szpéró, talán; s „... ha nem fogadod el hagyományait, szokásait, *versengéseit*" – kiemeléstől kiemelésig akkor, TD – „soha nem fogod megismerni mint hazát, otthon, amelyet mások szeretnek." S a későbbi weöresi cella-fal, a pislákolva égő agyvelő, s a „ha Isten megsegít alig / látok el a cella-falig" (ez már a másik kötet, melyet a madarak szobájából, most éjéből, áthoztam: a *Tűzkút*), oly pontosan összejön ezzel itt Saint-Exupérytől: „Két lépésre tőled a férfi, aki kolostorba falazta magát, és számodra ismeretlen szabályok szerint él" – semmiképp nem bizonyos, nem így élünk-e egymás mellett, csoportosan is! –, „valóban tibeti magányba vész, olyan messzeségbe, ahová soha, semmiféle repülőgép nem vihet el. Hiába néznéd meg celláját: üres az! Az ember birodalma bent van, önmagában. A sivatag se homokból, berberekből és fegyveres mórokból áll..." *(Saint-Exupéry: Az ember földje; Rónay György fordítása)* S még innen, ennyi: „Elfogadtuk a játék szabályait, és a játék a maga képére formál minket. A Szahara bennünk mutatkozik meg. Hogy közelébe jussunk, nem elég meglátogatnunk az oázisokat, az kell hozzá, hogy egy forrás – a vallásunk legyen." Annak szomja mondatja velem azt, hogy *legalább a vallásom lenne még...* vagy valóban változás is a vándorlás e roppant kabáton, a sivatagén, melyet más mozgó lények által kezdünk látni és felismerni az egyhangúságnak hitt *semmi* helyén...? ... nem tudom. Weöres *A hang vonulása* című ciklusában elegendőképp elemezte ezt a kérdést is. (*Terra Sigillata Internus;* de akár a *Salve Regina* részleteiben alig idézhető végső virtuozitása is szól ilyesmiről; s az *Hommage à Reverdy* sem ma-

rad híján ily szempontoknak.) De ha Saint-Ex sivatag-kabátjával kapcsolatban csak az égsapkás emberre utalunk – elegendő egyezés. Véletlen-konszonancia; s ezt hívják világirodalomnak. Ezért nem beszéltünk Nemes Nagy Ágnesnél, Ottlik Géza társaságában tanárom legfrissebb Rilke-fordításait hallgatva, olyasmiről, hogy „Európa vagyunk-e mi"; hanem a tanítványnak belső-cella-evidenciája lett, hogy „riadt és esztelen a század, / ha hívsága mögött nem állhat / valami mozdulatlanul". A változatlan – vagy nem változtatandó – mindig elemibb szinten volt meg, mint amivel annakidején annyira nem törődtünk... van, hát legyen... legyen neki... de ez az evidencia, a szellemé s lehetőségéé, mondjuk így, a kreativitásé, az általam olyannyira borsó(d)zva hallgatott „új érzékenységé" is akár, hát fogadjuk el, „új vadságé", adva volt, hagyva volt etc. Szentségtörés-e, Saint-Ex árnyékában, ha azt mondom: Weöres halálával, Szpéró halálával... igen, de hát Szentkuthy halálával, Ottlik halálával, Nemes Nagy halálával – s vigyázat! nem akárkit nevezek be itt! – valami világunk végleg elment. Véletlen egybeesések? Valami világunk, aminek semmi köze nem volt az általunk, kreatív cellafalaink között eltűrt ál-világhoz. A valódi világ is, nagyon úgy tűnik, elment. Nagyon úgy tűnik, Saint-Ex-sivatagokban, ilyes postarepülésekkel, a szívükben, egymás közt van meg.

*

Ezt hozta, végeredményben – hogy Weöres egyik alapképéhez térjünk vissza postarepülőgépünkkel, mely afféle 1935-ös típus; már nem láthatta Rimbaud vonulását, de Saint-Ex még lepotyogott vele – a *Szörnyeteg* összeomlásának eredménye, oly-hiába-volt valamennyi-nem-weöresileg-mérhető-idejű fennálltának hozadéka (is). Meg a *Szörnyeteg* hagyásáé (meghagyottságáé, amíg...) és etc. Ó, azért mondjuk ezt, mert Weöres korántsem volt olyan apolitikus alkat. A „politika" is, az emberiség vonulásának részeként, gondoljunk *A szörnyeteg koporsója* című kompozíciójára, vagy arra a példásan elemi hegy-versre, ahol farkasok hiába ordítanak, a két hegy megy, s összetapos mindent, mert én is hegy, te is hegy, nekünk ugyan egyremegy. Ám a *Néma zene*, ez a beckettiörökérvényű-és fanyarságrangú mű, e szintén-freskó, e későbbi, mint amit idéztünk, oly rettentő – és szerény – erővel mondja ki, mi volt:

„mégis irgalmazz ha lehet
.....
mi volt az árkokban
EZ VOLT:..."

– s nem szükséges részleteznünk. Persze, a leggyönyörűségesebb szavak voltak, no, persze. De két karunkkal is jelezhetjük magunknak, a világon, s persze, hogy önmagunk által is, „mi volt" nekünk, velünk stb. – „EZ VOLT" (kiemelés tőlem TD). A *Nehéz óra* című verset ma nem is tudom, mire idézhetem. De hiszen ez a nagy költészet látszólag aktualizált elemének-pillanatának egyetemessége és evidenciája: a kor hasad le róla, nem ő bújik ki abból. Ekképp indul a vers: „A sötét jóslatok kora elmúlt: a Történelmi Tél fütyül immár. / Az ember, tagjaiban öngyilkos hatalommal, vérében méreggel, fejében őrülettel, mint a veszettkutya: nem tudni, mily végzetre jut" etc. Aktualitás és örök érvény a konkrét szótartalomban... a helyzet látszólagos mássága... de *meddig*-mássága?

Mintha a világhelyzet akarná lírává feltolni magát; s ám tegye akkor!

*

De a Weöres-lírát nem lehet az *Önarckép kutyával* (*Internus*-rész) felől – vagy felé – sem úgy közelíteni, hogy egy kóbor kutyát próbálsz menteni januári hidegben a Várhegy oldalában/ból. Hova, miként? S persze, hogy mented, végül. Guillaumet jut eszedbe Saint-Exupérytől; az Andok hava-jege világába lezuhant pilóta, aki talán egy hétig sem alszik, feketére fagy végül, mászik eszközök nélkül, megy, mászik, kúszik, menekül... evidenciáját éli, „megmarad". A kettős én verse nem vonatkoztatható olcsón semminő konkrét „állapotokra" – mi is lenne azoknak ilyet elbíráló állaga? –, nem hiszem, hogy ily-centrálisak volnánk, nem, hogy a „valahol" szólehetőség lilaszépkedő élése-használása „a mi helyzetünket és korunkat fejezte volna ki", ugyan, ezt a Südwestfunk riportere ugyanúgy bemondja. Nincs, amire a líra ily közel-konkrétsággal vonatkozna; s a lovak nevével nem „a Mandeb" közelébe akarnánk jutni, nem akarnánk sem annak, sem magunk bármi dolgának igazolását adni... lásd még *A hallgatás tornyá*ból: „Öröklétet dalodnak emlékezet nem adhat..." Helyettesítsük be az „emlékezet" szót? Miért? A vers oly világosan mondja ezt másik sorával nyomban: „Ne folyton-változótól reméld a dicsőséget: / bár csillog, néki sincsen, hát honnan adna néked" etc. A „nagy-költőség" levetése az is, ha nagy-korba-helybe-ágyazottságunkat kicsit levetjük, lazítjuk, néha feledni tudjuk... ha akár Adyval éljük: élünk, mert néha éltünk *másnak* (kiemelés tőlem TD), s nyilván nem „más", amivel annyira azonosak vagyunk éjtnap, hogy mások lenni se bírunk. A kívülmaradni-tudás, a többesnek-lenni-tudás és -bírás szerény iskolája ez még csak. S mégis, már líra tan-cél. Weöres költészete nemcsak a gyermekfüleknek tökéletes elemiségű és formáltságú szóhullámzást, nemcsak a ma már nekem hihetetlen erőfeszítésű – nála könnyedségű – indiai költészet-fordításokat volt képes (a képtelenig!) adni, de az az ő „forró kenyere", nem is kell nagyon alaposan vizslatnunk, a legközhasznúbb mindennapi pedagógia, kiskáté és halmazelmélet egyszerre.

A nagy-költőség: levetendő ormótlan sárcipő. A lírával is *történhet* minek-mikor-történnie-kell, nem vet az semmi fényt körülményre, tárgyra, lényegre; hiszen miről van szó? „Szolgálj a géniusznak, add néki emberséged, / mely pont és végtelenség: akkor, mint a többi". Saint-Ex mondja, egy sivatagi közel-tragédia, egy reménytelen odavetettség „alkalmából": „A világot, melynek rendjében élünk, nem lehet megérteni, csak akkor, ha magunk maradunk vele." S akkor az *Önarckép*...: „Aki voltam, csak fuldokló tetem: / a szív, mint kő, a torkot elszorítja. / A keserves testből az élet-szikra, / hogy lélekzethez jusson valahára, / átárad megpihenni egy kutyába: / Gazdám lábára hajtom a fejem, / kínját nem érzem, nem emlékezem." Közvetlenül a cellafal mellett ez a rész. S persze, a filozofikus virtuozitás eredményeivel magunk is mosolyogva játszhatunk; ugyanitt a *Kétarcú* című rész befejezésével, mely így szól – kezdődvén azzal, hogy „Énem: állandó társaságom", s erről az énről hallunk –: „rögös lényét elviselem / estig, de mindörökre nem". Fordítva inkább, nem? (Örökre nem; estig – igen.) Ezt a derűt is tanítja Weöres; s ő haragudna – mi az?! – a legkevésbé csínyünknek láttán.

*

Ahogy az „igénytelen, lényegtelen / derűs koldús az életem" című verssorpárosa is az eszembe jutott, mikor halála után fellátogattam – bebolydultam etc. – házukba, s egy üveg bort vittem magammal, azt a lépcső felső előterében táskám mellé állítottam, kabátom ráhajítottam, olykor, ha K. A. telefonált épp, csak

úgy is, kitéblábóltam, meghúztam az üveget... de elég lett ez, s ahogy visszakeveredtem a Bazilika környékére, a belsőbb városba, ott egy csavargó ismertes helyére letettem, megvolt még a jó két-ötöde a lének. Ki volt a kutya, ki a gazdája, ezzel? Az igénytelen, lényegtelen... stb. sem közelíthető meg ugyanis ilyen egyenesvonalúan.

*

Hamburgban egy vasárnap délelőtt igazán gondolhattam volna erre – ha ilyen szerves alkotásként élnénk az életünket, hanem hát dehogy. A csavargó, a nem épp derűs koldus – és egy üveg bor. A délutáni Derbyhez vettem – persze, elfogyott volna nagyjából addig, s talán ezt nem tudtam lehazudni se magamnak –, ám ahogy csavarogtam a pályaudvar nem oly jó értelemben kihalt környékén, egy madárszerű illető kiszúrt, becketti nagy, zakós madár, sovány, csatak verítékes – ami nem madárszerűség! –, reszkető – már inkább! –, s odajött hozzám, cigarettával kínált. Mi végre? Elfogadtam a Camelt – utoljára Weöres halála után az említett napon szívtam el egy Symphoniát... olyan furcsa volt, hogy épp ily eolos fajtát... s most ott Hamburgban ez. Ugyan mit akarnak tőlem? Rájöhettem: egy kortyot, pajtásom... S mert akkor még nem ittam találomra összevissza is mások után, s mert nem vagyok épp megbízhatóan találékony ilyesmikben, a kilenc-tizedéig teli hétdecist anélkül, hogy jól meghúztam volna előbb magam, odaadtam... s nem volt kedvem visszakérni már. Emlékszem: nagy júliusi hőség volt, feküdtem aztán magas szál füvek közt hanyatt a hamburgi lópálya túlsó egyenesvégén, egy kanyarban, rézsű tövén, kiszívószálaztam doboz söröm, ilyen üdvöm a büfére bíztam – drága mulatság! a borhoz képest –, elaludtam, lábamra kerítve-tekerve szatyrom hosszú fülét. A füvek... melyek nyilván Weöresnél is fontosak... nekem ilyesmi nem jut tőle eszembe most, csak Jékelytől... s felrémlik: milyen csuda dolognak tartottam azt az ő egyszeri közös költői estjüket! Mennyi érdekesség volt számomra ebben a tényben – holott ilyen tényfélékből én semmi képet különben alkotni nem szoktam. Csak lengjenek, csak üzengessenek... mondja Jékely a füvekről. S hiszen én Szpéróéknak, míg éltek, mindig bolondul-boldogan szedtem-téptem az ily füveket. Feledve, hogy ki merészelné őket megmarkolni s kirántani tövestül. Azaz nem is: ollóval vágtam őket, szárból már, főleg. Ezek a dolgok mind úgy lazán összejöttek, s az utolsó cigarettámat – mert kicsit rákaptam, Hamburg után – Krefeldben szívtam el, mikor Ottlik Veuve Clicquot-jára emlékeztetett valami... nem is valami csak úgy, hanem maga ez az ital, egy pohárnyi, a hideg pályapark sátránál, a Veuve Clicquot. A „Mandeb" is eszembe jutott itt; volt egy Mandohb nevű ló; és volt ez az ital, melyet az érettségi után jutalom-utazó fiú rendel a hotelos nagybátyjától, annak felszólítására, a legbecsesebb ily nedük egyikét... s elgondoltam: magam érettségi után mi mindent kaptam. Nemes Nagy Ágnesék otthonában... Ottlikéknál... Mészölyéknél... S volt egy kicsit Jékelyvel, Mándyval, másokkal is még, találkozhatás. Különös, hogy Weöres valami evidencia volt, időtlenség – majd. Végül egyszer, 1965 körül, Mészöly Miklós vitt fel még oda a Törökvészi útra. S aztán 1981 táján következett el az igazi látogatás. Ezeknek a dolgoknak nincs más magyarázata, mint... Nem tudom. Se az áthajtott fejet, se a lustaságot; se a levetett ormótlan sárcipőt, se a könnyelműséget; egyik ikerpár egyik felét sem bírtam elfogadni. De hát írni sokat próbáltam írni róla,

és éreztem jelenlétét – nem merem mondani, szeretetét valahogyan –, mindenféle grádicsot megjártam általa, és most sem tettem egyebet, lépkedtem, mintha graffitis öt-hatemeletes tűzfalon *festett alak* volnék, ki az így még meredélyesebb lépcsőfokokon keservesen halad, fent várja valaki – apró, tárt karú (?) –, s lent, mint egy szürrealista képen, elemien mulatságos összhatásban az iméntiekkel, komoly arccal zongora-hegedű-duó játszik, nyilván valami klasszikust, s közben a kihalt utcának, vasárnap délelőtt, idegen városban, valami forgalma támad; s a lik-luk falú torony-templom tövén egy koldus ül; *Tapéta és árnyék.*

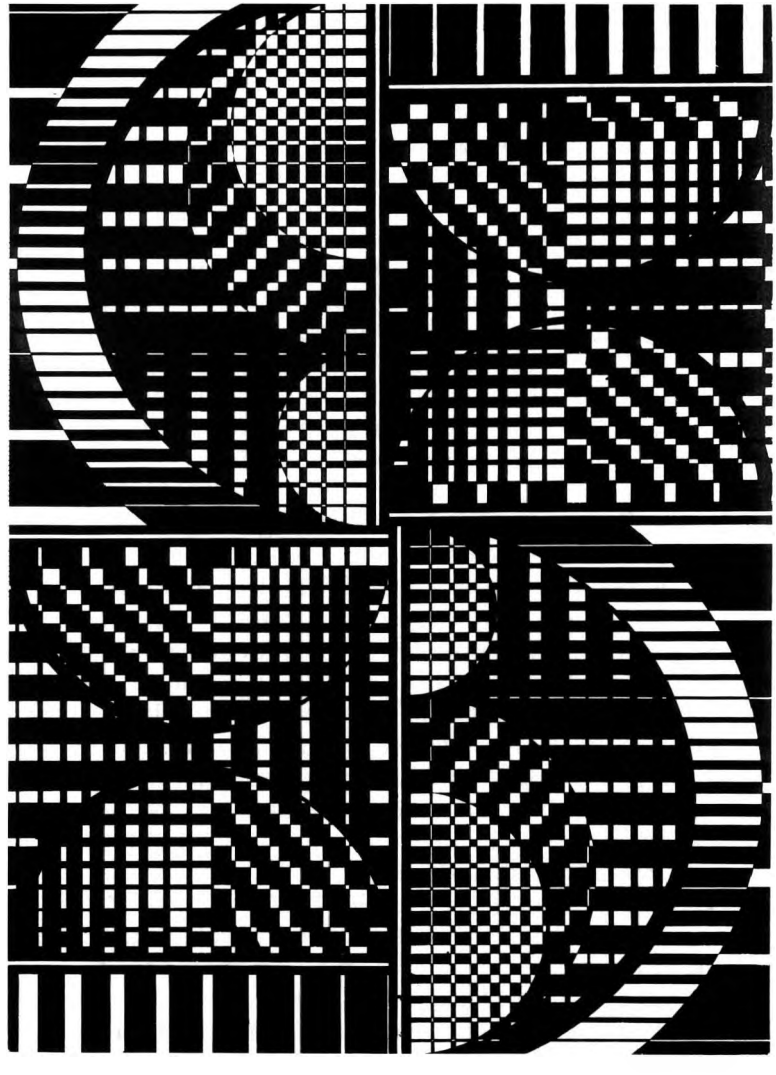

Az oltáriszentség

Ez az, Ami van.
Minden más létezik csak.
Ez itt a csönd, megszólalás előtt
és az Ige a csönd után.
Most Benne egy csönd és megszólalás:
vagyis a Test.
Keresni kezdett az arany s találta
a Fehéret.
Körül apró virágok zsinatolnak.
Vérszínű kardvirágok kétoldalon.
Ez itt az anyagok megdicsőülése.
A némaság istenbeszéd.
Most suttogás örvénylik feléje és
tüllfátyol tekintetek borítják.
Áll leplezve a Leleplezhetetlen,
körülhatárolt tárgyiságban az Örök.
Vagyunk, vagyunk, kimondhatatlanul.
Tengernyi szenvedés tükrén
följött a Nap.

Azonosítás

Nem vagy te éteri, fennkölt, sem
lebegő, mint egy idea, mely
rúdjáról eltépve magát, föl-
kúszik áramlatokon s magasan
elenyészik;
veled szembe találkozunk, mellel
beléd ütközünk, szorítasz innen-
onnan, kerülőt nem hagysz, meg
kell bírkózni veled, te szél,
ki
mielőtt fuvallat lennél
sivítás vagy, rángatod a lélek
kabátszárnyait, öklözöd, védekezzék

csak, nekifeszülsz, hadd nyomja
vissza
titkon ölelésbe csavaró karjaidat;
így ejted térdre a küzdőt, ki
béklyódban vérző sebeit oda-
mutatja neked, feledhetetlenül!
Áldalak
téged, hogy a bölcselkedést megölöd
alázattal, szentjeid fejébe
bohócsipkát nyomsz és soványok
csontjaira birkagyapjat növesztesz;
így
zeng himnuszt remeték közt a
sivatag, pedig ők csak beleik
korgását hallják; el vagy rejtve,
mint ma a mában, azóta.

Most és szüntelenül.

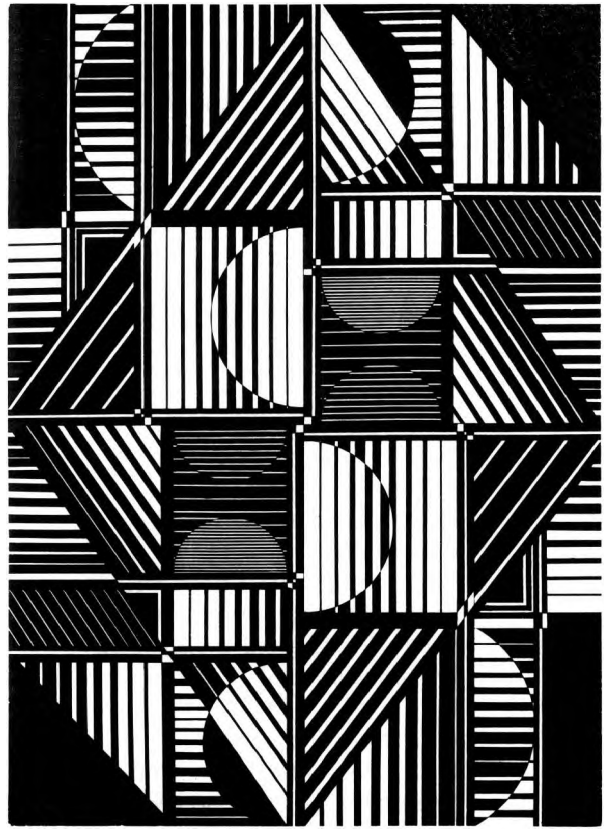

Gipsz, liszt, azúr és a flamingók

Balog József beszélgetése

– A hetvenes évek elején megjelent egy sorozatod az Új Symposion*ban.* Delta *volt a címe, és az akkori vajdasági költészet elemzését adtad benne. A legtöbbet barátodról és költőtársadról, Domonkos Istvánról írtad, az ő útját próbáltad rekonstruálni. Domonkos ekkor már Svédországban élt. Sorsáról, lírai alkatáról egy jellemző idézet: „Domonkos már évek óta nem használ SZEMÉLY-AZONOSSÁGI-IGAZOLVÁNYT. Mivel költőnek lenni az INKORREKTSÉG (helytelen, nem szabályszerű, kifogásolható, nem tisztességes) egyetlen lehetséges életformája, költőnél, rendőri értelemben, személy-azonosságról nem beszélhetünk. A költő igazolványát ÚT-LEVÉLRE cseréli, amibe csak ennyit ír:*

KÖLTŐ."

Mit írnál, írhatnál te az útleveledbe, most, hogy el kellett hagynod Jugoszláviát? . . volt Jugoszláviát?

– Nem kellett elhagynom, nem hagytam el Jugoszláviát. Illetve Jugoszlávia hagy el engem, lassan, és szűnik meg borzalmas körülmények között. Sok embernek el kellett mennie azok közül, akik megkapták a behívójukat. Többek között a fiamnak is, akinek a behívóját én vettem át egy borzalmas éjszaka.

Esett az eső, amikor becsöngettek, és én pizsamában szaladtam ki. Azt hittem, a feleségem jön, s bár már hosszú ideje nem nyitottunk ajtót senkinek, akkor nagyon vártam őt. Kint aztán körülvettek a katonák, akik hozták a behívót. Első pillanatban nem tudtam, hogy nekem vagy a fiamnak, aki akkor már Budapesten volt. Aztán rávilágítottak a papírra, s láttam, hogy a fiamé. Én lehet, hogy már öreg vagyok. Ötvenkét éves. Bár hatvan éves korig hívják be az embereket.

Én tehát nem kaptam behívót, így nem is mentem el sehova. Inkább egy másik életformát választottam. Egy ingázó, mindenütt otthon lévő formát. Vagy, inkább – félek – egy mindenütt és seholsem otthont találó valami lesz ebből.

Hogy mit is írhatnék az útlevelembe? Én is ugyanazt, hogy: költő. Egy különös költői pozíció az, amiben létezek most is. Azelőtt is tudatosan csináltam, éltem ezt, s egy jugoszláv költői pozíciónak nevezhetném. Feltételesen persze, mert nagyon rosszul hangzik. És mert meg is kérdőjeleződött. Radikálisan. Kihúzatott alólunk az a keleti szőnyeg, amelyről néha én is elhittem, hogy egy szép szőttes. Közben kiderült, hogy ez az egzotikum, ez a szép színesség egy véres valami. Ez a szőnyeg csicseg a vértől. Hogy mi is a Balkán, arról nagyon nehéz beszélni. Talán nem is lehet. De érezzük és megszenvedjük valamennyien. Ez a fekete luk, ez az örvény, amiként a Balkán már annyiszor működött, még nem tudom, hogy fog minket is besodorni, magába gyűrni? Most Bosznia van soron, de félek, hogy Macedónia és Koszovó is sorra fog kerülni.

No, de térjünk vissza ahhoz a költőséghez, amit már említettem. A jugoszláviai magyar költő világa azért is különös világ, mert amire én is felépítettem, az megszűnt, szétesett. Bár én sohasem politikailag gondoltam ennek a világnak a körülhatárolását, mert nekem ez mindig nyitott volt Görögország vagy Olaszország, Ausztria meg Magyarország felé. A Balkán rányitása Európára; ez volt az én költői terrénumom. Csak úgy pró-

báltam járni benne, mint aki otthon van. Most persze azt próbálják politikailag bizonygatni, hogy nem vagyunk otthon. De ez engem nem zavar. Úgy viszonyulok a tengerhez például, mint azelőtt. Sőt szebben izzik nekem. Mint ahogy az elérhetetlen, ahogy az elveszett dolgok izzanak. Megszépülnek...

– *Ezért épülhetett föl a nagy metafora, a Delta is. Hiszen a tengerbe ömlő folyók képében, a torkolatok feltáruló titkainak közelében, magadra, magatokra ismerhettél. Ti voltatok egyedül magyar írók, akiknek saját tengeretek lehetett. Poémák születtek róla, vagy Domonkos regénye,* A kitömött madár.

– A *Delta*-írásomat sajnos nem folytattam. De tovább foglalkoztatott a problémája. Az egymásba ömlés, a nyitottság, amit már a határok kinyitásánál is mondtam. Az is delta-szituáció. A határ mellett született ember helyzete is az. Elvágták valamitől, ugyanakkor más utak megnyíltak előtte. Olyan lény, aki magában végrehajtja a határok spiritualizálását. Én is így viselkedem. Mintha már megszületett volna az egyetemes magyar kultúra.

A tengernél, a deltában utoljára két éve jártam. Már akkor égtek az erdők. A karsztba kapaszkodó bokrok, fák közül a tobozok, az égő tobozok, mint a lövedékek röpültek felém. Persze csak a gyanta robbant föl bennük, de nincs kizárva, hogy ezek az erdőtüzek is kapcsolatban voltak már a háborúval. S odafele és visszafele is megálltam ott. Mert én úgy képzeltem azt a sorozatomat, a *Deltát*, hogy annak része lesz egy-két valós deltabarangolás is. Szilágyi Istvánnak van egy gyönyörű esszé-naplója a Duna-deltában Szilágyi Domokossal eltöltött napjairól. Sütőnek is van egy szép Duna-delta írása.

De engem aztán más delták is érdekeltek. Elsősorban Poe-é. Ugyanis Poe deltájában költenek a flamingók. S a színmisztika folytán, ami működik az én költészetemben – a fehér, a liszt és a gipsz után – a kék, az azúr következett, s úgy ment aztán át a lilás rózsaszínbe, melynek egyik megtestesítője a flamingó. Gyerekkoromban hallottam, hogy felénk – ahol most tanyánk van, Kanizsánál – a nagy, Hortobágy-szerű járáson, van egy halastó, no, ott láttak akkor eltévedt flamingót. Később erre az adatra a Nagy Brehmben is ráakadtam. Kétszer látták ezt a madarat a környékünkön, egyszer Kis-Kanizsánál, egyszer pedig valamelyik fiumei világítótoronynál. Így ezt a különös, irreális lényt kötni tudtam az én lokális, bácskai világomhoz meg az Adriához is. Így tartozik hozzám Poe deltája is, ahol maguk építette sárkúpok tetején, a tojásaikon lovaglóülésben költenek a flamingók. Erről Beckettnek az a félelmetes mondata jut eszembe, hogy *az asszonyok a sír fölött szülnek, lovaglóülésben.*

Ezt csak azért mondtam, hogy lásd, hogyan nyílik ki a Delta. Ez most nyílt ki bennem, beszélgetés közben.

De ez a Delta most megkérdőjeleződött. Talán meg is szűnik. Az a borzalmas dolog történik otthon, hogy lövik Mostart, bombázzák Dubrovnikot. Mert, ami az ideológiával történik, a bolsevik ideológiával, hogy elvész végre, az fantasztikus. Az rendben van. De itt nem csak erről van szó. Az, hogy ilyen dühvel viszonyulnak egymás városaihoz, értékeihez – ahogy írtam egyszer, hogy magát az azúrt lövik, amikor célt tévesztenek a lövedékeik – az szinte érthetetlen.

Van egy nagy szerb-horvát, montenegrói-hercegovinai költő – Milisic – aki dubrovniki, és ott állt a teraszon – meséli a felesége – s nézte a tengert, ahogy hullottak belé a lövedékek.

– Tegnap ott fürödtem – mondta a feleségének, s akkor észrevették, hogy feléjük közelítenek a bombák. Bemenekültek a szobába, és elbújtak az asztal alá. Aztán már a lakást is lőtték. Amikor abbamaradt a tüzelés, kiment költő barátom a konyhába, megnézni az ebédet. S oda akkor becsapódott egy lövedék, és meghalt...

Állandóan az járt a fejemben, ahogy rá gondolok, hogy nézi, amint magát a KÉKET lövik.

S ugyanez történik azzal a csodálatos csont félgyűrűvel, a mostari híddal, ami nekünk, magyaroknak különösen kedves Csontváry óta. Magam is hosszú verset írtam róla. Vagy Szarajevó régi városrészeivel, amit szintén nem kímélnek. Ez is az, hogy a má-

sik népnek azt a részét pusztítják, ami miatt mondhatja, hogy ő másfajta, mint a többiek. Ami a legszebb, azt le kell rombolniuk, hogy magukhoz csatolhassák ezeket a részeket. Ez kell az ő megálmodott Nagy-Szerbiájukhoz.

Amikor újraolvasom a verseimet, különös sorokat találok. 1977-ben írtam Párizsban egy wilhelm-dalt, melyben arról mesél ez a falu bolondja, hogy a sógora ott tekercsel mellette valami amatőr rádiót. S ő ül, várja, mi lesz, ha megszólal. És akkor megszólal a rádió, s azt mondja, hogy HÁBORÚ... Most kezembe veszem a kötetben ugyanezt a verset, s nem értem, miért ez volt az első szava. Háború, Háború, Háború! Miért éppen ezt mondta, amikor mondhatott volna bármit? Vagy éreztük már, mint a patkányok, hogy valami készül itt?

Nem volt ez tudatos, nálam semmiképpen nem. Idős mestereim, Sinkó vagy Krleza viszont *tudták* is, és rettegtek. Fiatal koromban nem értettem, hogy miért rezzennek össze, ha valaki csönget, miért sápadnak el. Most már tudom, ők állandóan attól féltek, ami most bekövetkezett. Hogy Tito csak valami csoda folytán tudja ezt egyben tartani. Hogy milyen farkasokat tart ő egymással szemben, hipnotizálva. S abban a pillanatban, ahogy eltűnt, ezek a farkasok egymás torkának estek. Krleza vagy Ivo Andric érezték, tudták, hogy ez a Balkán, s ezért kell most újraolvasni őket. Erről a gyűlölködésről szólnak az opusok. Krleza ezért nem nyilatkozott meg sosem. A horvát nacionalisták követelték tőle, hogy egyértelműen álljon melléjük. De ő, mint egy szfinx, hallgatott. Nem mert ehhez az amalgámhoz nyúlni, nem merte szétszedni. De halála után mások hozzákezdtek szétszedni ezt.

– *Sohasem gondoltam, hogy a nemzeti kérdésről majd egyszer éppen veled, veletek, jugoszláviai magyar írókkal kell újra beszélnünk. Ha erdélyi, felvidéki, kárpátaljai költőkkel, írókkal találkozott az ember, természetes volt, hogy előbb-utóbb a beszélgetése a magyarság sorskérdéseinek áttörhetetlen falába ütközik. A irodalmatok részben más nyelvet beszélt. Mállasztani kezdte a nációfontosságának sokszor esztétika fölé emelt kánonját. Ezt a kényszerű akadályt, ezt a határok közé zártságot. Az okokat elmondtad. Leírtad nekünk újra a Deltát. Csakhogy most minden összeomlott. Népek nevétől hangosak a csataterek, az ostromlott városok. Minden jajszóra egy nacionalizmus visszhangja felel.*

– A nemzeti kérdéseket nem sikerült megoldani. Mint bumeráng, úgy vág vissza ránk a mérhetetlen sok elfojtásból. A nagy eszmerendszerek, impériumok, annyira egymáshoz préselték ezeket a kis népeket, hogy amikor összeomlottak – akár a török birodalom, akár a Monarchia vagy a mostani – ez mindig robbanáshoz vezetett. A gazdasági alapok is totálisan szét vannak rombolva, a nemzeti ügyek sem oldódtak meg soha békésen. Ezeknek a népeknek soha sincs egy kis idejük, hogy valamit végigcsinálhassanak. Hogy kiépíthessék a saját nemzeti létüket. Annyira megrövidítettnek érzik magukat, hogy mohóságukban csak a másikat tudják megsérteni. És abban a pillanatban felszikráznak a dolgok, és eldördülnek a fegyverek. De ez is azt jelenti, hogy a nemzeti kérdéshez hozzá kell nyúlni és létezőként kell kezelni. Nem pedig fordítva, ahogy a bolsevik ideológia tette, hogy hallgatott erről.

Nagyon szabadon és nagyon szuverénül legyél az, ami vagy. Én mindig egyértelműen magyar költő voltam Jugoszláviában és Magyarországon is. Így működött az én jugoszlávságom, nem pedig a magyarságom rovására, mert sokan úgy próbálják ezt értelmezni, hogy a magyarságom elárulása volt ez. Nem. Nagyon természetesen kell élni ezt, nem pedig elfojtani.

Most Magyarországnak mintha lenne egy pillanata, hogy valamit csináljon. S jó lenne, ha Magyarországnak lenne ideje továbbra is megoldani a dolgait. Sajnos úgy látom, hogy itt is ugyanaz a hasadás kezd működni, mint nálunk. Csak itt nem jön elő a fegyveres erőszak. A magyar értelmiség nem engedhette volna meg magának, hogy külön táborokba vonuljon. Hogy oda beássák magukat. Iringálni és élni kellett volna ezen az új terepen, s nem beleesni a régi ideológia által ásott csapdákba, szakadékokba. Persze nekem nincs jogom ilyesmit

mondani, éppen elég feladatom lett volna otthon, nemhogy itt valakinek prédikáljak. De félig kívülállóként azt tapasztalom, hogy itt is nagyon szörnyű a helyzet.

Igaz az is, hogy nem ismerjük egymást. Meg kellene ismerni azt is, hogy mi történik Jugoszláviában, mert semmit sem tudunk más népekről. Lefordítgatunk egy-két szlovén vagy horvát szerzőt, mert velük jobban szimpatizálunk. Már ez is egy hatalmas tévedés. Megjelent egy hosszabb szöveg ugyan *A hiány*ban Ivan Djuric-tól, de hát ez kevés. Ezért is mondtam el egy szerb lapban, hogy csinálni kellene gyorsan egy könyvet – nekem meg is van az anyag – a legizgalmasabb, legjellemzőbb s akár negatív interjúkból is, amely reprezentálja a jugoszláv értelmiséget, írókat. Húsz-harminc ilyen szöveget tudnánk magyarul letenni az asztalra, amiből a magyar értelmiség megtudhatná, hogyan is gondolkodnak déli kollégáik. Hogy megtudjuk, hogyan vezettek idáig az ottani dolgok. Az agyukat mutathatnánk be ebben a könyvben. Így a magyar értelmiség is fölismerné, hogy kikre hasonlít. Kikkel vall hasonló eszméket. Hatalmas volna a megdöbbenés, mert van hasonlóság itt is azokkal, akik hatására a fegyveres megoldást választották. Mint egy tükörben, mindenki megláthatná önmagát. Mert a nemzeti kérdésnek ez a megnyitása csak fegyveres konfliktusokhoz vezethet. Megint mondom, hogy beszélni kell, de az eddigi szavak mind katasztrófához vezettek.

Magyarországon persze találkoztam más felvetésekkel is. Vekerdi Lászlónak olvastam például egy munkáját az *Életünk*ben. Azért tetszett, mert ő éppen a népi írók pozíciójából követeli a nemzeti kérdés fölülbírálását. Ilyen értelmű szövegekre gondolok, ilyen magatartásra volna szükség. Én is ezeket a téziseket próbáltam bedobni szerb nyelvterületre, idéztem is egyik interjúmban. Ilyen feladatokból kellene többet elvégezni, de nem lehet ilyesmit csinálni, mert ezekhez az akciókhoz nincsenek kiadók, nincsenek folyóiratok. Úgyhogy erre a könyvre sincs esély, nemhogy többre. Pedig félek, hogy amikor Koszovó robbanni fog, megint semmit sem fogunk tudni.

– *A* wilhelm-dalok *egyik epizódját már említetted. Ebből nem csupán a polgárháború előérzetét láthattuk, de azt is, hogy meglehetősen régóta – majd két évtizede – kísérnek ezek a versek. Miért bújtál ennek a bolondos, furcsa fickónak a bőrébe? Miért éppen ő lett költői integritásod egyik legfontosabb letéteményese? A saját világába bezárt ember többet megláthat abból, ami odakinn van, és dadogó szavaival beszélhet akkor is, ha a többiek elnémultak már?*

– A *wilhelm-dalok* most jelent meg, s ez a könyv több mint húszéves munka eredménye. Egy hihetetlenül furcsa azonosulás történt velem, azonosulás egy festménnyel, amin a falu bolondját látjuk. A gyerekkori falu-bolond élményeim, a kisvárosi lumpenekről őrzött emlékeim mosódtak egybe a képen látottakkal. Behelyeztem magam közéjük, s az ő mechanikus, ritmikus mondókáikkal, alig artikulált szövegeikkel akartam csinálni egy költészetet. Egy ellenformát, formátlan formát. Megteremteni Bácska mítoszát, alulnézeti világát.

A könyvhétre jelenik meg az *árvacsáth* című könyvem, amely pedig – intellektuálisabb színekkel – a kisvárost mutatja meg. Szabadkát mondjuk, Kosztolányi és Csáth barátságán keresztül. A mi végső dolgainkról akartam beszélni. Maximálisan szembefordulva a lét kérdéseivel, ahogy ez ott történt, történik velünk. Úgyhogy ez a két könyv valahol összetartozik.

A beszélgetés a Magyar Rádió Szegedi Stúdiójának 1992. április 26-i műsorában hangzott el.

SZAJBÉLY MIHÁLY

ÚJVIDÉK, HATVANAS ÉVEK

A farmernadrágos próza magyar klasszikusa, Végel László

A magyar irodalom beat-korszaka elmúlt anélkül, hogy akár csak egyetlen jelentős művet is a világra segített volna. Nem is tartott soká az egész, úgy öt-hat évig talán, de ezalatt annál puskaporosabb volt körülötte a levegő. 1967-ben jelent meg *Üvöltés* címmel az amerikai beat-irodalom magyar nyelvű antológiája, melynek rongyosra olvasott példányai (Kerouac *Úton* című regénye mellett) alapvetően meghatározták a tengerentúli mozgalomról kialakult magyarországi képet. Nagyjából párhuzamosan tűntek fel a híres-hírhedett csellengő hősök az akkor induló fiatal írók első novelláiban, okot adva arra, hogy sokan a magyar viszonyoktól idegen életérzés és problémavilág gyökértelen adaptációjáról beszéljenek és epigonizmust kiáltsanak: „A divat-irányultság és a naturalizmus kísértése egyként tapasztalható veszély." (Nácsa Klára, *Valóság*, 1972. 8. 88.); „Magyar őst, elődöt, rokont hiába keresek műveikben. A nemzeti szellem folyamatosságát nem kívánják őrizni. [...] Amit több fiatal író művel [...] az az *Üvöltés* antológiából sugárzó életérzés – a csömör, a kiúttalanság, a perspektívátlanság – honi megfelelője szeretne lenni." (Zám Tibor, *Valóság*, 1972. 8. 90.) S akik megértéssel közeledtek Csaplár Vilmos, Munkácsi Miklós vagy éppen Lengyel Péter akkori írásaihoz, azok sem érvelhettek igazán a művek esztétikai értéke mellett, inkább csak a belőlük kicsendülő életérzést igyekeztek érthetővé tenni (Örkény István, *Valóság*, 1972. 9. 81-82.), vagy arra hívták fel a figyelmet, hogy egyrészt nem lehet mindenkit vátesz-magatartásra kötelezni, másrészt hiba lenne az egész fiatal irodalmat velük azonosítani, hiszen például Nádas vagy Dobai mennyire más utat követnek (Orbán Ottó, *Valóság*, 1972. 8. 91-92.).

A házibulis, spleenes világ mögött persze valódi élmények, a kádári konszolidáció kiábrándítóan hazug hétköznapjai álltak. Az inkriminált irányzat talán legjellegzetesebb képviselője, Csaplár Vilmos meggyőzően bizonyította ezt néhány évvel később *A hősök a falhoz támaszkodnak és legyintenek (Fiatal magyar prózaírók*, Bp. 1980. 303-313.) című tanulmányában. Ugyanezek az élmények húzódtak meg az *Üvöltés*-antológia népszerűségének hátterében is. Sükösd Mihály azt fejtegette a kötet bevezetőjében, hogy az amerikai beat-nemzedék tagjait gyermekkorukban a mindennapi gondtalan jólét paneljeivel körülvett, valójában hazug, bomló amerikai család vette körül, és nem állt előttük más perspektíva, mint hogy felnőve láthatatlan, de olajozottan működő csavarok legyenek egy nagy gépezetben, azaz reprodukálják szüleik hazug életét. Azok a tizenévesek pedig, akik egymás kezébe adták az antológia példányait a hatvanas évek végének Magyarországán, jól tudták vagy legalább érezték, hogy mindez kísértetiesen emlékeztet saját hétköznapjaikra, a kádári konszolidáció rózsaszín ködben úszó magyar valóságára, ahol a szülők az amerikainál persze jóval alacsonyabb színvonalon, de ugyancsak megállapodottan, boldog hazugságban éltek és gyűjtögettek álmaik Trabantjára, s ahol a „mindennapok forradalmiságának" jelszavától volt hangos minden, valódi perspektívaként azonban szintén csak a felnőttek kiábrándító világába való beilleszkedés kínálkozott.

Bizonyára sokan gondolkodtak így annak idején, a farmernadrágos próza törekvéseit esztétikai szinten hitelesítő regények és novellák azonban csak nem akartak megszületni. A hetvenes évek elejére pedig már nem is igen várt a megszületésükre senki; a lézengő hős ekkorra „...elvesztette életképességét, s csupán az epigonok tollán folytatta pályáját. 1972-73-

ban már azok az írók is mosolyogva szóltak hősünkről, akik korábban legteljesebb portréját adták." (Tarján Tamás, *Fiatal magyar prózaírók*, Bp. 1980. 318.) Mindebből persze egyáltalán nem következik az, hogy Csaplárék akkori műveinek nyomtalanul kellene eltűnniük a feledésre érdemes alkotások nagy temetőjében. Úgy gondolom, a magyar próza hetvenes évekbeli fellendülése nélkülük nem értelmezhető, s hogy ez mennyire így van, azt leginkább Lengyel Péter későbbi munkáinak vizsgálata nyomán lehetne bizonyítani.

Mostani írásomnak azonban nem ez a témája. Benne inkább arra a paradox helyzetre szeretném felhívni a figyelmet, hogy a magyar nyelvű farmernadrágos próza egyetlen olyan alkotása, melyet ma sem csupán irodalomtörténészek forgathatnának igazi érdeklődéssel, már jó néhány évvel az irányzat itthoni jelentkezése előtt megszületett, ám el is tűnt mindjárt, és hozzá méltó figyelemben azóta sem részesült. Igaz, Weöres Sándor már akkor lelkes levélben (*Új Symposion*, 23.) köszöntötte Végel Lászlót, amikor az *Egy makró emlékiratai* folytatásokban megjelent az *Új Symposion* 1965-ös évfolyamában, de hát Weöres Sándor mindig is kivételes érzékkel talált rá a magyar irodalom rejtett értékeire. Dolga egyébként ezúttal sem volt sokkal könnyebb, mint a régmúlt évszázadok elfeledett könyvritkaságainak esetében, hiszen az *Új Symposion* első évfolyamának számai nemigen jutottak el Újvidékről Magyarországra. Jellemző módon hiányoznak még a Széchenyi Könyvtárból is, s nem járt sokkal jobban az 1967-ben könyvalakban megjelent regény párszáz példánya sem. Ennek ellenére nehezen képzelhető el, hogy egyáltalán ne került volna a hatvanas évek végi magyarországi beat-irodalom művelőinek kezébe. Hatástalansága inkább talán azzal magyarázható, hogy Végel lézengő hőse mögött a magyarországitól gyökeresen különböző élményvilág áll. Tanulmányomban ennek az élményvilágnak az összetevőit igyekszem megvilágítani, abban a reményben, hogy ezzel a regény maradandó voltának magyarázatát is adhatom.

Konformizmus és nonkonformizmus Újvidéken, a hatvanas évek elején

A beat-irodalom fogalomkörébe tartozó alkotásoknak persze, akárhol születtek is, van jó néhány közös vonásuk; ezek közül legfontosabb talán a lapjaikról egységes alaphangként kicsendülő nonkonformizmus. Nem kivétel ez alól Végel László regénye sem, sőt azt lehetne mondani, hogy az alaphang itt témává válik: míg a farmernadrágos próza hősei általában magától értetődő módon foglalják el a nonkonformista pozícióját, addig a *Makró* szereplői, tudatosan vagy öntudatlanul, éppen azt a helyet keresik, ahol nonkonformistaként állniuk kellene, mert számukra éppen annak holléte nem nyilvánvaló. E hangsúlyeltolódás is jelzi már, hogy konformizmus és nonkonformizmus kérdése jóval bonyolultabban vetődött fel a hatvanas évek elejének fiatal magyar értelmiségije számára Újvidéken, mint mondjuk Budapesten, vagy éppen az Újvidéktől nem is olyan messze fekvő Szegeden.

Az okokat keresve tömören úgy is fogalmazhatnék, hogy Kádár János egyértelműbb ellenfél volt, mint Tito marsall. Igaz, a kádári konszolidációnak is voltak bizonyos pozitív vonásai, főként az ötvenes évek (azaz az idősebb nemzedék) perspektívájából nézve, de a rendszer egészéért lelkesedni mégsem volt miért: amit Kádár adott, az nem a rendszer lényegéből fakadt, nem azt bizonyította, hogy a rendszer jó, hanem azt, hogy a rossz rendszer csak kényszerű kompromisszumok árán képes fenntartani magát. Kádárral, s a vele hallgatólagos kompromisszumot kötő milliók táborával szemben könnyű volt elfoglalni a nonkonformista pozícióját, a Tito által vezetett délszláv államban azonban már korántsem rajzolódtak ki ilyen egyértelműen a frontok. Jugoszláviában nem voltak idegen csapatok, Jugoszlávia vállalta a kívülrekesztést és nem kompromittálta a szocializmus eszméjét a sztálinizmus idején, Jugoszláviában új gazdaságpolitika volt kibontakozóban, Jugoszláviából szabadon lehetett útra kelni a világ bármely pontja felé, és Jugoszláviába szabadon továbbította a könyveket a posta a világ bármely pontjáról. Azok a magyar fiatalok, a *Symposion* első nemzedékének tagjai, akik a hatvanas évek elején gyülekeztek a frissen alapított újvidéki

magyar tanszék körül, joggal érezhették úgy, hogy a délszláv államban valami korábban soha nem volt társadalmi rend van kialakulóban. A hangsúly itt a befejezetlenségen van, azaz azon, hogy e rend formálásába még bele lehet szólni, tenni lehet érte, nem csupán alkalmazkodni hozzá és beilleszkedni keretei közé. Itt még a rendért is lehetett nonkonformistának lenni, nem csupán a rend ellenében. A világpolgár Sinkó Ervin, a magyar tanszék első vezetője, átplántálta a hatvanas évek Jugoszláviájába azt a messianisztikus hitet, amely őt egész életében mozgatta, s az akkori körülmények között tanítványai lelkesen fogadták és erősítették fel szavait: „Mi most egy országban élünk, amelynek [...] az a szerep jutott ki ebben a világban, hogy szellemileg [...] egy balkáni országból, egy történelmi pillanatban – egy hihetetlen történelmi ugrást végezzünk. [...] ez a kis balkáni ország előőrse lett egy új szellemnek, egy új kultúrának. [...] Mi voltunk azok, akik először rehabilitálták a szocializmus kompromittált ideáját [...] Nagyon ritkán vagyunk tudatában annak, hogy micsoda feladatot, méltóságot és kötelességet jelent ma jugoszláv állampolgárnak lenni. [...] És itt van az a fontos momentum: hogyan viszonyulunk mi, magyarok ehhez a szituációhoz [...] a mi első feladatunk az lenne, hogy minden erővel és mindenáron megszabaduljunk a provincializmustól, ami tulajdonképpen a bocskor kultusza. Egy országban élünk, amelyik a saját perspektíváit világperspektívákká szélesítette ki. Egy országban, amelyiknek a léte ma világméretekben egy új tényezőt jelent, abszurddá tesz mindennemű olyan szellemi megnyilatkozást, amelyik megmarad a templomtorony perspektívájában. Én nem azt gondolom, sőt tiltakozni kellene, hogy szellemileg egyenruhát öltsünk magunkra, mert vannak igen specifikus, saját vajdasági, jugoszláviai magyar problémák [...] de minden esetben az az egyetlen döntő kérdés, hogy milyen perspektívából nézem ezeket a problémákat, vajon ott maradok-e a mátészalkai Hőgyészi Hőgyész Máté perspektívájában, vagy pedig felemelkedem arra a történelmi perspektívára, amely ma ebben az országban adott [...]" *(Ifjúság,* 1962)

A *Symposion* első nemzedékének tagjai Jugoszláviában gondolkodtak, és sajátos jugoszláviaiság-tudatuk fényében konformizmusnak tűnt számukra mindaz, ami ennek az új, kozmopolita szellemiségnek a kibontakozását akadályozhatja – a csupán anyagi boldogulásra törekvő, tam-tam (loptam, csaltam) negyedekben lakó szocialista burzsoázia mentalitásától kezdve a hagyományos nemzetiségi reflexeket (a sértettséget, a gyanakvást és az érzékenységet) őrző, idősebb vajdasági magyar írók sok esetben valóban dilettáns alkotásaig. Úgy vélték, hogy a délvidéki magyar irodalom csak jugoszláviaiságát felvállalva válhat nagykorúvá, s szabadulhat ki annak a műkedvelősdinek a keretei közül, amely történetének korábbi évtizedeit jellemezte. E gondolat jegyében bélyegezhette meg Bányai János konformizmusra való biztatásként a Magyar Írók Szövetsége Kritikai Szakosztályának azt az állásfoglalását, mely szerint a határon kívüli magyar irodalmak szerves részei a magyar irodalomnak *(Új Symposion,* 37-38.). Bányai szerint ugyanis valaminek szerves részévé válni annyit tesz, mint „elfogadni a hivatalosan szentesített nagy egész törvényrendszerét, megszokásait és szabályait, tehát rossz értelemben véve integrálódni, lemondani az egyéni és sajátos vonásokról". Aki ilyenre biztat, az konformizmusra biztat. Vitatkozik azzal az állásponttal, mely a határon túli magyar irodalmak kettős kötődését igen leegyszerűsítve úgy fogalmazza meg, hogy témájuk és táptalajuk a külföld, nyelvük és tradícióik viszont magyarok. A vajdasági magyar írók számára, „éppen mert a jugoszláviai szellemi élet mozgásaiban természetszerűen otthonosabbak, mint a magyarországiban, bár egyetlen pillanatra sem mondanak le magyar voltukról", a délszláv népek irodalmi tradíciói legalább olyan fontosak, mint a magyar irodalom hagyományai, s alkotásaik éppen e két forrás sajátos keveredése folytán képviselhetnek önálló értékeket. A vajdasági magyar irodalom tehát legalább annyira szerves része a jugoszláv irodalomnak, mint a magyarnak, miközben, eredetiségének zálogaként, különbözik is mindkettőtől. Azzal a közkeletű hittel pedig, hogy egy nemzetiségi irodalomnak nem csupán irodalmi feladatai lehetnek, Bányai egyáltalán nem számol. Éppen ellenkezőleg, a nemzetiségi problémák eltűnését várja, s fölveti azt a lehetőséget is, hogy a jugoszláviai magyarság megszűnik kisebbségnek lenni, azaz magyarul be-

szélő jugoszlávvá válik. Kijelenti: e „sajátos fejlődés, sajátos kibontakozás" előtt sem valamely egységes irodalom, sem valamely mondvacsinált felelősség jegyében nem szabad elzárni az utat, s „irodalomtörténeti hóhérmunka lenne konformizmusra kényszeríteni egy aránylag »kis« irodalmat."

Annak idején valószínűleg senki sem furcsállta, hogy Bányai egész gondolatmenetét a konformizmus-nonkonformizmus ellentétére építette. A kettő viszonyáról Tomislav Ladantól jelent meg hosszú esszé *Konformizmus és nonkonformizmus* címmel mindjárt az *Új Symposion* első számában, később Fehér Kálmán írt terjedelmes tanulmányt ugyanerről (*A konformista erkölcs és az erkölcstelen nonkonformista*, *Új Symposion*, 16.). Egyáltalán, a lap első évfolyamait lapozgatva úgy tűnik, mindenki ebben a koordinátarendszerben gondolkodott Újvidéken a hatvanas évek közepén. Ám a nonkonformizmus pozíciójának kijelölése korántsem volt minden esetben olyan könnyű, mint Bányai problémafelvetése esetében. Komoly fejtörést okozott ez már magának a lapnak az alapítása idején is, amikor a szerkesztők egymáshoz és a folyóirathoz, illetve a folyóirat célkitűzéseihez való viszonyát kellett meghatározni (*„Bevezető" helyett: „utószó" gyanánt*, *Új Symposion*, 1.). Jellemző, hogy magukra a célkitűzésekre fölöslegesnek tartották vesztegetni a szót; úgy gondolták, ezek úgyis világossá válnak magukból az írásokból. A problémát inkább az okozta számukra, hogy azt a szellemiséget, amely az *Ifjúság* című lap irodalmi mellékletében, a *Symposion*ban spontán módon alakult ki 1962-63 tájától, miként lehet átmenteni az 1965 januárjára önálló folyóirattá izmosodott *Új Symposion*ba.

A *Symposion*-melléklet munkatársai annak idején sokfelől jöttek, s az általuk jegyzett oldalak nonkonformizmusát éppen a szerzők individualizmusa biztosította; ez segített a lap irodalmi rovatára (s az egész vajdasági magyar irodalomra) korábban jellemző univerzális dilettantizmusból való kitöréshez. Ám az individualista lázadás váratlanul közösséget szült, mozgalmat és elkötelezettséget. Kiállást az újnak számító individualizmus mellett. A közös célok azonban mindig uniformizálnak, azaz megnyirbálják a nonkonformistát és könnyen konformistát formálhatnak belőle. A programcikkből az a törekvés olvasható ki, hogy a lap immáron semmiképpen sem szeretne lemondani elkötelezett és mozgalmi karakteréről, de eközben kényesen igyekszik vigyázni nonkonformizmusának voltaképpeni zálogára, munkatársainak individualizmusára is. „...a »régi« Symposion egyik állandó törekvését, a pozitív értelemben vett individualizmus rehabilitálását ápolva tovább, meg kell különböztetnünk az egyéniségek szűk korlátok, esztétikai, politikai stb. kánonok közé szorítását, azaz uniformizálását, attól a szükséglettől, hogy minden valamirevaló folyóirat, minden életképes munkaközösség elmaradhatatlan tartozéka: egy minden egyéni sajátosságokon túlmutató, azokat összefogó kohéziós erő. Egy olyan közös, általános jelleg, amely – nem érintve a munkatársak szuverén jogát a magánesztétikára, sajátos szellemiségre és életérzésre – az esetlegesség és tévelygés helyett a határozott orientáció bélyegét nyomja rá a folyóiratra." A mozgalmiság és elkötelezettség viszont, folytatódik a gondolatmenet, nem irányulhat csupán valamely öncélú kulturális tevékenységre, nem merülhet ki puszta verbalizmusban: „misszióját [...] valami sokkal többen látja". Hogy ez a „több" micsoda, azt a cikk nem részletezi, bizonyosan azért, mert mindenki számára nyilvánvaló volt annak idején: leszámolás a provincializmussal, egy Jugoszláviával együtt lélegző jugoszláviai magyarság megteremtése érdekében. Szükségesnek tartják viszont még egyszer hangsúlyozni, hogy „...mozgalminak és angazsáltnak lenni egyedül a SZABAD létezésmód, az EMBERI életforma megvalósításáért érdemes, s nem pedig valami kényszerűen vállalt prakticista-pragmatista ideálok eléréséért."

Konformizmus, nonkonformizmus és prózapoétika Végel László elméleti írásaiban

A nonkonformizmus kezdetben Végel számára sem jelentett többet a hagyományos nemzetiségi reflexekkel, a sündisznó-magatartással és a belőle fakadó provincializmus-

sal való szembefordulásnál. Hamarosan kiderült azonban, hogy a provincializmussal való leszámolás korántsem olyan egyszerű, mint azt a Symposion-mozgalom kialakulása idején elképzelték, s egyre inkább fény derült konformizmus és nonkonformizmus viszonyának bonyolult voltára, a nonkonformista magatartás belső ellentmondásaira is. A hatvanas évek közepére Végel már tökéletesen tisztában volt mindezzel. Alapvetően az volt a véleménye ugyan, hogy a Symposion-mozgalom kudarcra ítéltetettségének okát a nonkonformizmus elveinek feladásában kell keresni, *Beszélgetés a mettlikai tölgyfák alatt (Új Symposion,* 8.) című írásában azonban számot vetett bizonyos objektív adottságokkal, és nemzedéke sorsának alakulását elméleti szintre emelve vizsgálta.

A gondolatmenet abból a megállapításból indul ki, hogy „nosztalgia minden emberben létezik". Ez annak tulajdonítható, hogy a valóságnak éppen úgy része a realitás, mint a realitás negációja, a költői világ. E költői világ a nosztalgia tárgya, mely annál erősebb, minél porosabb, szürkébb az embert körülvevő valóságos világ. Végel elvileg belátja ugyan, hogy a kettő között létezhetne produktív egyensúly, de a két világ közötti távolság szerinte már olyannyira nagy, hogy egyensúly helyett inkább harc folyik, „és bár egyik lehet a győztes, a vereségnek is lehet értelme." Az utóbbi megjegyzésből sejthető, hogy Végel aligha a győztesek pozíciójából beszél, s ez a sejtés hamarosan bizonyossággá válik. A gondolatmenet folytatása szerint nemzedéke pár évvel korábban, amikor „a nonkonformizmus nem csak esztétika, hanem életforma is volt", üvegtornyot épített a sárba, „karcsú antennát a világ felé", abban a hitben, hogy „egy szép vers megváltoztatja majd provinciánkat". Hamarosan kiderült azonban, hogy értő közönség, intellektuális közvélemény hiányában egy szép verssel csak önmagukat válthatják meg, s ettől a felismeréstől a korábban csillogó üvegtorony hirtelen lakatlan tájjá változott. Nemzedéke pedig, ki-ki a maga módján, rémülten konszolidálta életét: „A lázadókból taktikusok lettek, akik mindent meg tudtak érteni, s bár fanyalogva, de mindent el is tudtak fogadni." A nonkonformizmus külsőségei azonban változatlanok maradtak, s így hamarosan kiderült, hogy „a lázadást is lehet mímelni." Végel tehát igen tudatosan vetett számot a konformizmus és a nonkonformizmus problémájával. Regényének hősei azonban, akik saját életük formálása során ugyanezzel a kérdéssel kerülnek szembe, korántsem viszonyulnak hozzá ilyen intellektuálisan. Alkotójuk eredetileg mintha arra lett volna kíváncsi, hogy az intellektuális szinten feloldhatatlannak tűnő helyzettel hogyan birkóznak meg az ösztönök emberei, s e kérdés megválaszolására a farmernadrágos próza vallomásossága és szubjektiv világlátása igazán alkalmas terepet biztosított.

E műfajra olyan „oppozíciós szerkezetű világ" (Kulcsár Szabó Ernő, *Mozgó Világ,* 1981. 6. 96-99.) ábrázolása jellemző, többnyire én-elbeszélés formájában, melynek egyik oldalán a főhősnek az apró rezdülések szintjéig feltárt mikrovilága áll, a másik oldalán pedig mindaz, ami ezen a világon kívül esik, s amiről jószerivel csak annyit tudunk meg, hogy a főhős tagadásának és megvetésének tárgya. Kulcsár Szabó szerint az „epikai világlátásnak ez a szerkezete Salinger nevezetes *Zabhegyező*je után jelentkezett az európai irodalmakban", hatásához azonban nyilván hozzájárult a jó fél évtizeddel a *Zabhegyező* megjelenése után, nagyjából hasonló ars poetica jegyében kibontakozott beat-próza is, amelynek világa „a beat-nemzedék figuráira, életvitelére és lelkiállapotára szűkül le, s ezt a zárt mikro-tartományt a tagadáson kívül semmi sem fűzi a kintihez." (Sükösd Mihály, i.m.)

Végel a modern amerikai próza törekvéseit jól ismerte; bizonyítja ezt *Jegyzetek az új amerikai regényhősökről (Új Symposion,* 9-10.) című tanulmánya. Írása elején a francia új regény alkotómódszerével szembeállítva a következőképpen foglalta össze (Kulcsár Szabó és Sükösd idézett nézeteivel összecsengően) a modern amerikai próza világlátásának lényegét: „Robbe-Grillet-ék filozófiailag edzett, éles rendszerrel szisztematikusan regisztrálják a semmit, az amerikai prózaírók pedig saját tradíciójukból kifolyólag mindent látnak, csak a rendszert nem. [...] Az amerikai regényhősök [...] mindent önzően, egészségesen és gyerekesen csak önmagukhoz hasonlítanak." A gondolatmenet középpontjában Salinger *Zabhe-*

gyezője áll, melynek főszereplőjét, Holden Caulfieldet Végel olyan hősként jellemzi, aki kételkedik abban, hogy megfogalmazható lenne a világon egyetlen cél, hogy lehetséges lenne minden erőt egyetlen célra összpontosítani, s ha egy célt sikerül is eltalálni, mennyi másikat kell emiatt elhibázni. Holden tehát olyan lázadó, akinek nincsen pontos céltudata: „Lázadása nem politikai, nem vallási, tehát nem parciális, hanem egész létével, esszenciájával lázad a valóság egyes kategóriái ellen, amelyeket nem tudott rendszerezni." E hőstípussal Hemingway „robusztus hőseit" állítja szembe. Ők voltak „...az utolsó cselekvő nyugati emberek, akik a cselekvés boldog egyoldalúságában elértek egy bizonyos harmóniát. Mert a cselekvés ... egyoldalú, az egyoldalúság pedig boldogságot hoz." Végel szerint a beatnik irigykedve nézi ezt a hőst: ő nem ennyire egyoldalú, több a tudatosság benne, de éppen ezért bizonytalanabb is és boldogtalanabb; szilárd célképzet hiányában, cselekvés helyett inkább csak szemlélődik. „Mert ennél a tudatos embernél nem a cél a fontos, hanem az út, ami azt jelenti, hogy az életforma előtérbe kerül."

Végelt a korabeli szerb-horvát irodalomból is elsősorban azok az alkotások érdekelték, amelyek Salinger regényéhez hasonlóan alkalmat adtak számára saját, részint írói, részint morálfilozófia és etikai dilemmáinak elméleti végiggondolásához. Bizonyosan ezért szentelt hosszú tanulmányt Miodrag Bulatović munkásságának, melyben egyebek mellett felhívta a figyelmet arra, hogy a *Vörös kakas* című regény szereplőit az állandó útonlevés vágya mozgatja. Hangsúlyozta azonban e vágy ösztönös voltát: „Itt nem szólhatunk intellektuális meggyőződésről, a csavargók az ősember biztos érzésével fedezik fel autentikus világukat, úgy csavarognak, mint ahogyan a madarak költözködnek, és közben nincs és nem is lehet annyi idejük sem, hogy önmagukba forduljanak, és belső létüket felszínre hozzák. Ami bennük van, azt teszik. Bulatovićnál a csavargók, a koldusok a legáltalánosabb egzisztenciák az ösztönember világának magyarázására." *(Új Symposion,* 1. 7-8.)

Képletesen úgy is fogalmazhatnék akár, hogy az amerikai próza Végel által tudatosnak látott hősei és Bulatović ösztönemberei az úton találkoznak össze. Nem véletlen ez, hiszen Végel metaforikájában az útonlevés a nonkonformista természetes létállapota. „Kedve van elmenni, elhagyni szituációját, de nem tudja hová, s ha van valami határozottabb pontja, ez csak az a gondolat lehet, hogy amikor Kolumbusz felfedezte Amerikát, nem tudta, hogy Amerikába megy, csak Európát akarta elhagyni" – olvashatjuk a *Beszélgetés a mettlikai tölgyfák alatt* című esszében. Az ösztönember persze nincsen tisztában azzal, hogy ő nonkonformista, teszi, amit érzékei sugallnak neki, s emiatt gondtalan és boldog; a tudatos nonkonformista viszont folytonosan gyötrődik, Holden Caulfieldhez hasonlóan nem talál a világban megvalósításra érdemes végső célt, s emiatt tagadása puszta formalizmussá lesz: „A konformistának nincsen formája, míg az, aki csak a konformizmust tagadja, az a formát abszolutizálja, dogmát csinál egy-egy gesztusból." Tartása persze élesen megkülönböztethető a konformistáétól, ám ez önmagában még nagyon kevés. A nonkonformista akkor lehetne elégedett, ha az emberi lényegnek a maga totalitásában sikerülne formát adnia. Idáig azonban még senkinek sem sikerült eljutnia; éppen ezért a nonkonformista sorsa mindig tragikus. „Az emberiség történetét meg lehetne írni mint végtelen igyekezetet, amellyel az ember, a homo sapiens meg akarta teremteni a gesztusokat, a totálisakat, amelyekben egész lénye formát kapna. És ez az elképzelt történelem azt mutatná, hogy formát csak az ember egyes megnyilvánulásai nyernek, ami a teljes lényeget illeti, az még nincs megformulázva." Így hát marad az örök nosztalgia, a formát kapott teljesség iránti örök vágy.

A Makró *keletkezése, nyelve és változatai*

A nonkonformista persze érezhet bizonyos nosztalgiát az ösztönemberek világa iránt is, ahol a folyamatos úton levés nem válik gyötrő kálváriává, ahol a meglévő tagadásából nem lesz görcsös dogma. Úgy tűnik, Végel eredetileg egy ilyen ösztönembert akart bemutatni az *Egy makró emlékirataiban*, később azonban az írás túlnőtt az eredeti szándé-

kon. Ahhoz azonban, hogy ezt a feltételezésemet igazolhassam, szólnom kell röviden a mű keletkezéséről. Tolnai Ottó emlékezése szerint, aki akkor az *Új Symposion* szerkesztője volt, Végel eredetileg nem gondolt arra, hogy regényt írjon, s az írás első részének elkészülte után Tolnai ösztönözte arra, hogy folytassa a történetet. Tőle származik a magyarországi fül számára rejtélyesnek tűnő cím is: a 'kerítő' jelentésű makró szó a francia 'maquereau'-ra vezethető vissza, s szerb közvetítéssel jutott el a jugoszláviai magyar nyelvbe. Végel egyébként egész regényében a szerb árnyékában elszegényesedett jugoszláviai magyar nyelvet használja. Méghozzá nagyon is tudatosan; elméleti írásai legalábbis arra engednek következtetni, hogy világosan fölismerte a farmernadrágos prózának a hétköznapi nyelvhez való kötődését. A műfaj jellegzetes horvát képviselőjét, Antun Šoljant így jellemezte: „A mai ember fondorlatosan egyszerű, könnyű mondatainak a mestere. Šoljan a próza olyan tisztaságát ápolja, amelyet már a modern amerikai és angol regényekből ismerünk (Hemingway, Updike, Salinger). Mondataiban nélkülöz minden irodalmi manírt, inkább visszatér a próza természetes és tiszta állapotához. [...] a modern ember hétköznapjaihoz, gondolkodásmódjához, fizikai létéhez, beszédjéhez stb. fordul." (*Bevezető jegyzetek Antun Šoljan készülő regényéhez, Új Symposion*, 1. 12-13.) Az új amerikai regényhősökről szóló, imént már említett tanulmányában pedig megjegyezte, hogy „...ebben a prózában még ma is, amikor a világban nagy rendszerek akaszkodnak össze, még ma is megvan a látás spontaneitása, a szemek örök szűziessége."

Regényének hőse, a makró legszívesebben nézelődik csak. A világot szemlélődve fogja fel és a látás spontaneitása rá is jellemző. A látványt legfeljebb kommentálja és eltöpreng fölötte, de nem folytat oknyomozást, nem alkot rendszert. Lepusztult intellektusának érzékeltetésére pedig Végel tökéletes kifejezőeszközre lelt a lepusztult vajdasági magyar nyelvben. Weöres Sándor a kérdés elméleti végiggondolása nélkül is ráérzett arra, hogy e nyelv mennyire organikus része a műnek, sőt egyenesen nyelvi bravúrt emlegetett a szerzőhöz intézett levelében: „Nyelvteremtő készséged félelmetes. Hiszen ennek a makró-ifjúságnak még slangje, argója, tolvajnyelve sincs [...] Teljes leégettség, kopárság, mondhatnám, negatív nyelv. És te ezt a hajótörött beszédroncsot, isten tudja, hogyan, mégis átvilágítod, folyton szenvedély süt belőle, anélkül, hogy nyomorékságát enyhítenéd. A döglött mondatokból látomáshatalmú jelenetek bomlanak. [...] ...kínzod a nyelvet, és mennél inkább fuldoklik és tátogat, annál kevésbé könyörülsz rajta. Akrobatikus teljesítmény, mint láb nélkül táncolni: nyelv nélkül ordítani, hogy cseng belé a fülem." (*Új Symposion*, 23.). A vajdasági magyar olvasók és kritikusok többsége azonban nem ismerte fel a kuszaságban rejlő formateremtő erőt, „nem látott benne egyebet zagyva, összecsapott, különcködő »stószolásnál«, mely elemi nyelvi hibáktól, funkciótlan szóismétlésektől terhes, s mindemellett a regény alapvető műfaji sajátosságait is nélkülözi" (Utasi, *Új Symposion*, 34.). Weöres minden tiltakozása ellenére, aki úgy érezte, a nyelvi átdolgozással a makró hímporát verik le, a könyvben való megjelenés előtt Végel hozzálátott a szöveg átfésüléséhez, melyen később még a kötet szerkesztője is hajtott végre korrekciókat. Ily módon végül is rendelkezünk egy ősszöveggel, valamint egy többszörösen korrigált végső változattal, s felvetődhet a kérdés, hogy nem az elsőt kellene-e inkább autentikusnak, a szerző eredeti szándékaihoz közelebb állónak tekintenünk.

A helyzet megítélését azonban tovább bonyolítja, vagy ha úgy tetszik, érdekesebbé teszi, hogy Végel az átdolgozás során nem csupán nyelvi, hanem tartalmi változtatásokat is végrehajtott, azaz igyekezett a folytatásokban készült ősszöveg apróbb-nagyobb következetlenségeit, motivációs homályait kiküszöbölni. A regény értelmezése során éppen ezért mindkét változatot figyelembe veszem, de inkább az eredeti szöveget idézem. Végel javításai egyébként a regény első részében a legjelentősebbek, talán azért is, mert kezdetben még nem számolt azzal, hogy munkája végül egy nagyobb kompozíció felütésévé válik. S éppen ezek a változtatások támasztják alá azt a feltételezést, hogy Végel eredetileg sokkal ösztönösebbnek szánta hősét, mint amilyenné az a történet folyamán alakult.

„Szerda. Ma végre sikerült annyi időt szakítanom [magamnak], hogy egész délután a kockás ingeket nézegethettem" – hangzik a regény első mondata; az átdolgozott változatból is csupán a szögletes zárójelbe tett szó maradt ki. A nap további bejegyzései azonban az újraformált szövegben jóval részletezőbbek az eredetieknél. Több ugyan itt sem történik a főhőssel, de amit lát, s főként ami a látványról eszébe jut, arról sokkal bőbeszédűbben tudósít. Így például a klubról, ahol Tornádoszt keresi („megígérte, hogy lesz pénze és megiszunk valamit"), korábban egy szót sem ejtett. Utóbb viszont hosszasan beszél róla, s eközben talál alkalmat arra, hogy hősét elválassza a boldog ösztön-emberektől: „És egyre fiatalabb gyerekek járnak ide. [...] számomra azért érdekesek, mert szabadabbak, egyenesebb utakon járnak, bátrabban csinálják azt, amit akarnak. Néha borzalmasan irigy vagyok rájuk, hisz sokkal bátrabbak, szebbek, egyszerűbbek, mint például én vagy a barátaim. [...] Túl sok ideálunk és célunk van. [...] De ezek a fiúk jól élnek. Néha-néha szeretnek egy lányt, és néha-néha nagyon meg tudnak örülni valaminek. Egy új karcsú filmszínésznőnek, egy új lemeznek, vagy egy jó ötletnek sokkal lelkesebb hívei, mint én. Egyszerű életük láttán úgy érzem, hogy valami rettenetes igazságtalanság történt velem és a barátaimmal."

A makró problémája az, hogy morális lény, s a morális fenntartások nem csupán az ösztönlényektől, hanem a tudatos nonkonformistáktól is elválasztják őt. Az ösztönlények ugyanis észre sem veszik cselekedeteik esetleges amoralitását, a tudatos nonkonformisták viszont nem törődnek vele, hiszen tudják, hogy „...a konformista a morális, míg a nonkonformista nem lehet az. Hisz a morál legtöbbször a fennálló rend, fegyelem stb. apologetikája." (Végel: *Kishitűek, árulók és csavargók, Új Symposion*, 13.) A makró az ösztönlények spontán magatartására már csak nosztalgikusan képes letekinteni, a nonkonformisták morállellenes morálja viszont még nem tudatosult benne. Állandó vívódása e köztes állapotban gyökerezik. Arra pedig egy pillanatig sem gondol, hogy morális fenntartásai és félelmei pontosan a konformizmus felé sodornák őt. A felnőttek, a gazdagok világától igyekszik távol tartani magát, a döntő pillanatokban mindig a nonkonformista cselekvést választja. Még akkor is, ha esetleg kacérkodott már a konformista megoldással, vagy ha lépése olyan útra viszi őt, amelyet barátai esetében morálisan elfogadhatatlannak tartott. Tornádosz például ivás közben eldicsekszik neki, hogy azért van pénze, mert az új nője rettentően gazdag, s biztatja, hogy szerezzen ő is egy gazdag nőt, mert a világban csak ez ér valamit, minden más nulla. Bub azonban, aki ekkor még nem makró, gúnyosan jegyzi meg: „feneketlen optimizmus. Az embernek hányhatnékja van tőle." Később mégis elszegődik kerítőnek a gazdag mérnök mellé, aki gimnazista lányokat csábít el és hord fel a lakására. Feladata, hogy rejtekhelyéről fotókat készítsen a szerelmi aktusról. A képeket később megmutatja a lányoknak, s ezzel arra kényszeríti őket, hogy bármikor a mérnök szolgálatára álljanak. Amikor barátja, Pud, piszkos munkának nevezi ezt, jólesően hallgatja Tornádosz felmentő ítéletét („Ha a felnőttek fizetnek, miért ne?"), s megjegyzi: „Tornádosz nagyon értelmes fiú." Ám az első este, az első fotósorozat elkészítése után mégis úgy érzi, hogy jobb nem elvegyülni az emberek között, hanem eltűnni a sötét mellékutcákban. Végül Csi-csit keresi fel, aki abból él, hogy kitartja egy tekintélyes pasas. A lánnyal most már kollégák lettek, mert mindketten eladták magukat. Egymásnak bevallhatják azt is, hogy ezzel kijátszottak saját magukkal, „Csak azért, mert ártatlanok vagyunk, szépek és naivak." Pár nappal később pedig, amikor Keats híres, „A Szép: igaz, s az Igaz: szép!" – kezdetű sorairól kell beszélnie gyakorló tanításán a gimnazistáknak, kifejti: „Az lenne az igazi ember, aki úgy tudna élni, hogy a szépség meg az igazság egészen egy legyen az életével. [...] jön majd egy irtózatos nap, amikor az ember megérzi, hogy körülötte minden piszkos lett, és akkor elkezdi keresni az igazságot, ami szép is, de lehet, hogy nem találja meg soha. [...] De aki megtalálja, az igazán boldog em-

ber lesz." Itt válik érthetővé, hogy miért faggatta korábban Csi-csit hosszasan arról, hogy a pasas, aki kitartja, valóban boldog-e, s miért nem akarta elhinni, hogy a boldogságot ilyen egyszerűen el lehetne érni. Hiszen ő maga valójában éppoly eltökélten boldogságkereső lény, mint a fiatal Vörösmarty eposztöredékeinek romantikus hősei, ám lelke mélyén (velük ellentétben) meg van győződve arról, hogy a boldogság elérhetetlen. Amikor az óra végén az egyik tanuló megkérdezi tőle, hogy a boldogság vajon elérhető-e, szakvezetőjére tekintve mégis igennel válaszol, hogy aztán kilépve az iskola kapuján kénytelen legyen bevallani önmagának: „Ilyen cudarul még nem éreztem magam soha."

A makró tehát morális lény, legalábbis abban az értelemben, hogy állandóan érzi magában a morál áthágásának fájdalmát. A bevett társadalmi viselkedésformáktól azonban, az öreg Sík becsületes szorgalmától kezdve gazdájának, a mérnöknek törtető és céltudatos karrierizmusáig, sokkal jobban viszolyog, semhogy a morál kedvéért alkalmazkodna hozzájuk. Helyzetét nehezíti ugyanakkor, hogy a második változat szerint (s ezzel Végel megint csak arra utal, hogy Bub nem egyszerűen ösztönlény) ráérez a nonkonformizmusban rejlő konformizmusra is, amikor Tornádoszt keresve belép a klubba: „A szivarok közömbösen ültek, és szívták a cigarettájukat. Ez itt normális dolog. Sokan azt mondják, nevetséges. Sokan azt mondják, póz. De én nem is tudom, mi. Csak azt tudom, hogy itt így illik viselkedni. Itt ez a rend. És ez szerintem normális. Mert mindenhol viselkednek valahogy az emberek. Néhol hízelegnek a főnöknek, néhol meg rettentő komolyak, és úgy tesznek, mintha okos dolgokról gondolkodnának. Meg ne is mondjam tovább. Az sokkal nevetségesebb. Itt legalább nem tesznek semmit. És nem is találnak ki semmilyen igazolást.". Végül tehát felmenti őket, de inkább csak a kisebbik rossz filozófiája alapján. Az emberek céltudatos rohanását azonban végképp értelmetlennek tartja. „Emberek, az istenért, hova rohantok?" – áll mottóként a regény elején, s a gondolat folytatódik a második rész előtt: „Hova rohantok? Nem történik semmi." Éppen ezért hinni sem érdemes semmiben. „Ha éppen hinni muszáj, jobb lényegtelen dolgokban hinni" – mondja a gazdag nője miatt optimista Tornádosznak, s a mondatot a második változatban még tovább is szövi: „egy tengerparti kavics szép alakjában, a hullámverésben, egy váratlan pillanatban, amiről úgyis tudod, hogy gyorsan elmúlik, vagy más ilyen butaságokban."

A céltudatos rohanás ellenszere a ráérős ténfergés, szemlélődés, és a jelentéktelen dolgok felett érzett öröm. A regény állandóan visszatérő motívuma a kirakatnézegetés, az öröm egy-egy szép ruhadarab láttán. Imént idézett első mondata mindjárt erről szól. Nem sokkal később Hajdú (az első változatban C.) és a felesége felolvasnak neki a verseikből. Udvariasan megdicséri őket, majd mindjárt arról beszél, hogy milyen szép ingeket látott a városban. Amikor végre megszabadul az öreg Síktól, aki mindenáron lelkizni akar vele, megkönnyebbülten veszik bele a korzóba, nézegeti a lányokat, keres valami emblémát az ingére, és megint csak ácsorog a kirakatok előtt: „Én nem tudom, ki hogy van vele, de nekem így gyorsabban múlik az idő. Ha olykor-olykor lassan múlik, mindig érzem, hogy öregszek." Kirakatokat nézegetnek Hemmel is. Megismerkedésük után nem sokkal Bea venni akar neki egy piros inget. „Csak úgy, mert eszébe jutott. Az ilyen ötletek nekem is irtó tetszenek. Az embernek mindig van ilyen ötlete, gyorsabban múlik az idő." Pár nappal később: „Sokáig csavarogtunk a városban és néztük a kirakatokat. Megígérte, hogy vesz nekem egy kockás inget." Máskor ő mutat egy nagyon érdekes trikót Beának.

Ugyanúgy örül tehát ezeknek az egyszerű dolgoknak, mint azok a fiatalok, akiknek egyszerű és boldog élete után állandó sóvárgást érez. Az ő öröme azonban mégsem lehet olyan felhőtlen, mert számára az egyszerű örömök mögött mindig felrémlik azok hiánya, a semmittevés unalma, a tétlen órák, amikor olyan lassan múlik az idő. Számára éppen az okozza a legnagyobb gondot, hogy az időt mindig ki kell tölteni valamivel, mert különben kétségbeejtően lassan múlik. Mindjárt a regény elején azzal bosszantja fel barátját, Pudot, hogy az öreg Síktól kapott szemináriumi munka címét (Az élet rövid, a művészet hosszú) meg kellene fordítani: Az élet hosszú, a művészet rövid. „Így biztosan

meg tudnám írni" – teszi hozzá, de hogy miért, arra csak a regény olvasása, az idő-motívum ismételt felbukkanása során kapunk magyarázatot. E motívum, mint láttuk, sokszor kapcsolódik össze a kirakatnézegetéssel, de feltűnik önálló és részletesebb fejtegetések formájában is. Amikor rátalál Beára, megnyugszik, mert vele „gyorsabban múlik az idő. Néha, amikor elbúcsúzok tőle, örömömben nevetni szeretnék. Mindig ki tud találni valami érdekeset, amitől az ember nem unatkozik. [...] Mintha tudná, hogy el kell rabolnia az időmet. És ez irtó jó." Amikor pedig egy estére mégsem sikerül kieszelniük semmit, s csak unatkoznak együtt, akkor már érlelődik későbbi szakításuk: „...nagyon zavart, hogy nem történt semmi érdekes. Pontosan úgy jártunk, mint a többiek. Persze."

Végel tehát visszájára fordítja az idő sebes szárnyalását panaszló, sok évszázados költői toposzt: Bub gyötrelmeit éppen az okozza, hogy olyan lassan ballagnak el az üres órák, napok. Ez ellen persze úgy is lehetne védekezni, hogy az ember integrálódik a céltudatos felnőttek világába. Bub mindjárt a történet elején emlegeti két barátját is, akikkel hosszú ideje nem találkozott, s akik egészen megváltoztak azóta: az egyik a pártbizottságról siet éppen elő, a másikból sikeres író lett. S míg az első zavarba jön, amikor Bub személyében saját nonkonformista múltjával kell szembesülnie, addig a másik cinikusan feltárja életfilozófiáját: „Írok, csak úgy. [...] jól tudom, hogy sokkal többet akartam. De mindenki így csinálja, miért épp én szaladjak neki fejjel a falnak? Azért, hogy az emberek lássanak egy cirkuszt, robbanást, hogy összejöhessenek és legyen miről beszélniük? Nem, ilyen mélyre nem süllyedhetek. Nem, így nem adhatom meg magamat soha." Azután rohan tovább, éppoly céltudatosan és éppoly űzötten, mint a többi ember. Őket persze könnyű megvetni. De mit gondoljon Pudról, lakótársáról az albérleti szobában, amikor az kijelenti, hogy az idő lassú múlása ellen nem kell semmiféle tervet kidolgozniuk, mert ő egyszerűen elmegy, hazamegy a falujába, dolgozni, mint a többi ember. „Ez egyszerűen meghátrálás" – mondja neki. De Pud hajthatatlan: „Fiatalok voltunk, és azt előbb-utóbb meg kell tagadni."

A nonkonformista áruló

Bub számára azonban a legnagyobb gondot nem is konszolidálódó barátai, hanem saját konszolidálódásra való hajlama, vágya jelenti. Az unalom, a morál, s a morál őre, a félelem, egyszerre hajtja az árulás felé. A félelemről és az árulásról nem szóltam eddig, jóllehet ezek éppen úgy állandóan visszatérő motívumai a regénynek, mint a kirakatnézegetés, vagy az időszülte unalom ellen folytatott küzdelem. Amikor a regény elején, Tornádoszra várva a klubban, Olga titokban bevallja neki, hogy terhes, mindjárt valami férj után akar nézni, a lány azonban leinti: „Te mindig félsz. Irtó beszari alak vagy." Amikor Hem autót lop, hogy elvigye őket Beával vacsorázni, s neki kell figyelnie az utca végén, hogy nem jön-e valaki, be kell magának vallania, hogy fél és irigyli Hemet, aki már leszoktatta magát a félelemről. E mondat már utal arra, hogy Hem tudatos nonkonformista. Bub viszont zsigereiben hordja a félelmet, s a félelem a konformista jellemzője: „A konszolidáltat [...] a félelem hajtja [...] fél és adaptálódik. [...] ő az az ember, aki nem mer kockáztatni." (Végel: *Kishitűek, árulók és csavargók, Symposion*, 13.) A konszolidált, ha tudatos, cinikusan akár erényt is formálhat a félelemből, mint a makró munkaadója: „Mindenki kapaszkodik valamibe, mert fél. A felnőttek még jobban félnek, és ezért olyan kegyetlenek. [...] Félni meg kell tanulni. Az az ember, aki fél, az már ér valamit." Bub persze sohasem jut el idáig, nonkonformizmusa mégis különbözik Hemétől, s e különbség lényege az árulásról folytatott beszélgetéseik során lesz nyilvánvaló.

Bub tehát tisztában van azzal, hogy munkálnak benne bizonyos hajlamok az árulásra. Arról persze szó sincs, hogy tudatosan analizálná magát e szempontból (a makró alapvető tulajdonsága, hogy sohasem elemez, csupán a primer következtetéseket vonja le), s éppen ezért sétál be szépen Csi-csi csapdájába, amikor a lány megkérdezi, hogy mit is tenne, ha sok pénze lenne egyszer. Venne egy szép öltönyt, hogy emberszámba ve-

gyék, meg autót és házat, hangzik a válasz, mire Csi-csi lecsap rá: „Valamikor az ilyesmi eszedbe se jutott. Pár évvel ezelőtt még mindig azt hajtogattad, hogy hányingered van azoktól az emberektől, akik autót meg házat akarnak venni [...] Mindig valami belső gazdagságról papoltál." Csak ekkor jön rá, hogy a lány számon kér, felelősségre akarja vonni őt s elgondolkodik: „...istenem, milyen naivan gondolkodtunk mi még tegnap. Lehet, hogy irtó strammok is voltunk. De hová a fenébe jutnánk, ha mindig így gondolkodnánk." Barátnőjénél, Tanjánál, akinek a szülei gazdagok, mindig élvezi a rendet, a tisztaságot, a süppedős szőnyegeket, a szép bútorokat. De jól nem érzi magát, mert tudja, hogy nem ebbe a körbe való, s fájdalmasan látja saját nonkonformizmusra ítéltetettségét: „Néha sírhatnékom van az egészért, az istenit neki, de kérdem én, miért zokognék én ennyi finom ember között. [...] Belém tukmálnának egy marék jótanácsot, és aztán mehetnék a fenébe. [...] menjen az ember vakul előre, akár a kamikazék. Húzza sovány válla közé a nyakát és kitartóan meneküljön." Mégis állandóan csábítja az a lehetőség, hogy Tanja révén helyet kérjen magának a gondtalan életben, ám amikor levelet kap Csi-csitől („...haragudtam rád, amiért autót meg házat akartál. Belátom, hogy tévedtem..."), aki Merkurosz kedvéért időközben elhagyta a várost, riadtan veszi tudomásul a lány árulását. De legalább ennyire megretten Hemmel folytatott beszélgetése során is, rádöbbenve arra, hogy barátja világosan látja Tanjával való kapcsolatában a konformizálódás lehetőségét. S amikor először nyúl Bea keze után, aki szegény és közéjük való, elégtétellel és megkönnyebbülten állapítja meg: „Holnap majd megmondhatom H.-nak is, hogy nem volt igaza. Ezzel majd bebizonyíthatok neki mindent. Nem vagyok áruló."

Hem útja végül gyilkossággal kombinált öngyilkosságba torkollik, melynek áldozata Merkurosz, míg Bub elhagyja Beát és Csi-csivel kel útra valamilyen bizonytalan cél felé. Cselekedeteik értelmezéséhez világszemléletük különbözősége, e különbözőség lényegének megértéséhez pedig Végel imént már emlegetett *Kishitűek, árulók és csavargók* című esszéje adhat kulcsot. Végel mindenekelőtt kétféle árulás között tesz különbséget. Az egyik a mindenki számára ismert, amikor valaki tudatosan feladja azt, aminek korábban résztvevője volt. A regény hőseit voltaképpen ez az árulás foglalkoztatja, cselekedeteik titkos mozgatója azonban anélkül, hogy ennek tudatában lennének, egy egészen másféle árulás; az, amely Végel esszéjének tulajdonképpeni témája. Ennek az árulónak legfőbb tulajdonsága, hogy nincsen tisztában áruló voltával. Őt „az események hordozzák, mint a folyó a kavicsot, homokot, habot". Csak azt tudja, hogy nem akar beilleszkedni, nem akar konszolidálódni, és eszébe sem jut, hogy nonkonformizmusával árulást követ el, a tegnap forradalmának (nonkonformizmusának) árulójává válik. „Ez a magatartás [...] akkor jelentkezik, amikor egy-egy történelmi időegység a megnyugvás pillanatáig ér el, vagyis amikor elkezdődik egy univerzális adaptálódás a tegnapi dinamikus (forradalmi) szituációhoz. Az ilyen áruló [...] a konszolidáció korának szimptómája, amely kor sajátos dialektikája kitermeli önnön negációját: az árulót." Az árulók elől tehát a tegnap forradalmát eltakarja a konszolidáció, öneszmélésük idején ugyanis csak az általános adaptációt látják, az előzményeket már nem. Történelmi nézőpontból persze áttekinthető és értelmezhető lenne a társadalomban lejátszódó folyamatok logikája (vagy ha úgy tetszik: dialektikája), az árulók legfőbb tulajdonsága azonban éppen az, hogy nem rendelkeznek történelmi tudattal, „metafizikus énjük szinte parazita módon szól bele az életükbe." Emiatt képtelenek helyzetükön felülemelkedni, s a megtagadott renddel szemben nem látnak más alternatívát, csak a káoszt. Körükbe az eszszé szerint leginkább fiatalok tartoznak, akik még nem rendelkeznek megállapodott egzisztenciával, s árulásuk éppen ezért „potenciálisan magában tartalmazza a jövendőbeli konszolidáltat és a nonkonformistát egyaránt".

Az áruló helyzete tehát köztes állapot. Különbözik az ösztönemberétől, mert vannak morális fenntartásai, de különbözik a tudatos nonkonformistáétól is, mert nem képes arra, hogy helyzetét történelmi távlatba emelje. A regény hőseinek magatartását ez a köztes állapot mint létállapot határozza meg. Állandó ingadozásaiknak, félelmeiknek és morális di-

lemmáiknak, melyeket mindig csak megélnek, de sohasem próbálnak értelmezni, itt rejlik a magyarázata. Mindössze két olyan szereplője van a könyvnek, akik nem tartoznak az ösztönös és a tudatos nonkonformisták között álló árulók körébe: Hem és Merkurosz.

Hem tudatos nonkonformista. Jelzi ezt már az is, hogy ő Bubbal ellentétben nem fél, s nincsenek konformizmusra ösztönző morális fenntartásai. Abból a beszélgetésből pedig, amikor apjáról, illetve apja egykori harcostársáról mesél Bubnak, kiderül, hogy rendelkezik történelmi tudattal. Bub számára ez persze nem válik ilyen világossá, inkább csak arra döbben rá, hogy őbelőle hiányzik valami, aminek a barátja birtokában van: „Irtó meglepett, hogy H.-nak története van. [...] Mindig irigyeltem azokat az embereket, akiknek van történetük [...] Ha nekem lenne egy ilyen történetem, mindjárt jobban érezném magam." Hem története voltaképpen a hajdani forradalmár konszolidálódásának a története, aki nagy villát épített és Mercedesszel hordja a vizet. És a saját története is, ahogyan árulóból tudatos nonkonformistává vált. Egyszer ugyanis, hogy bosszút álljon a konszolidálódott forradalmáron, ellopta az autóját. Előbb össze akarta törni, de azután csak otthagyta az erdőben, mert rájött, hogy „akármit teszek is, minden megy a régiben." Azóta ugyanúgy elköt autókat, de már nem törődik azzal, hogy igaza van-e vagy sem, azaz nincsenek benne többé morális gátak, csak arra vigyáz, hogy a dolog sikerüljön, s a szórakozás tökéletes legyen. A dolognak így persze nincs mélyebb értelme, de annál jobb, annál élvezetesebb. Bubnak ebből az önvallomásból leginkább az ragadja meg a figyelmét, hogy Hem mindent meg tud magyarázni, azaz tökéletesen tisztában van tetteinek hátterével. S azért képes olyan közömbösen viszonyulni mindenhez, mert van ereje: „ha akarná, felrobbantana mindenkit maga körül. Ha megindulna... Ha egyszer megvadulna, tudom, hogy irtó kinyírná ezt a finom társaságot, amelyik most kineveti őt vagy lenézi. Ha egyszer megtalálná azt a bizonyos pontot..." Ám Bub éppen a Hem által előadott történet lényegét nem érti meg: azt, hogy ilyen pont nem létezik. Ezért beszélt Végel korábban ismertetett írásában arról, hogy a nonkonformista sorsa mindig tragikus, mert az emberi lényegnek a maga totalitásában lehetetlen formát adni; tagadása így szükségképpen a forma tagadásában merül ki. Írása egy későbbi pontján, melyről az imént még nem szóltam, mégis felteszi a kérdést: vajon létezik-e olyan gesztus, amelyben a teljes ember kaphatna formát? „Ha cinikusak lennénk, mondhatnánk, hogy igen: ez a gesztus az öngyilkosság. [...] ez az a tett, amelyhez az egész ember viszonyul, amely az egész embert változtatja meg. És nincs tovább" – hangzik a válasz. Ám éppen ez a *nincs tovább* az, amellyel sem a teoretikus, sem a szépíró Végel nem tud megbékélni; emiatt hal meg kamikaze módjára Hem, azaz viszi magával a halálba Merkuroszt is.

Ahhoz azonban, hogy tettének motivációi világossá váljanak, Merkuroszról is kell szólni néhány szót. A város furcsa és közismert figurája ő: esténként feltűnik a kocsmákban, klubokban, lebujokban, figyelmesen megvizsgál minden embert, majd elmegy. Később kiderül, hogy könyvet szeretne írni az aszfaltlakók általa értelmetlennek tartott életéről, s ehhez gyűjti az anyagot. Munkáját papírra vetni elvonul a tengerre, s rábeszéli Csi-csit is, hogy menjen vele, hagyja ott a várost és a barátait, akik képtelenek a normális életre. Érvei azért lehetnek meggyőzőek Csi-csi számára, mert az aszfaltlakók helyzetét Merkurosz is, akárcsak Hem, történelmi perspektívából veszi szemügyre. Nézőpontjuk mégis gyökeresen különbözik egymástól: Hem tudatos nonkonformista, míg Merkurosz a nonkonformista aszfaltlakókban a hajdani nonkonformizmus (azóta konszolidálódott forradalom) árulóit látja, akik passzivitásukkal végül is támogatják a forradalom konszolidálódását. A folyóiratközlés szövege alapján ez még csak hipotetikusan lenne állítható, a könyvbeli változat azonban egyértelművé teszi Merkurosz tetteinek motivációját: „Azt mondja, hogy képtelenek vagyunk normálisan élni. Hogy puhányok vagyunk. Képtelenek vagyunk tiltakozni, mert azt hisszük, hogy már minden elveszett. Pedig tiltakozni kellene. Kiabálni, verekedni, harcolni..." Könyvét azonban képtelen befejezni. Munkája során ugyanis, amint Bubnak szóló levelében írja, az aszfaltlakók esztelenségé-

ben fölfedezte a logikát, a törvényt: „a modern kamikazék vakságát, akiknek nincs mit felrobbantani." Visszatérve a városba mégis tovább agitál a lézengők nonkonformizmusa ellen, annak ellenére, hogy hamis próféta voltával most már saját magának is tisztában kellene lennie, s a nonkonformizmussal szemben csupán a konformizmus alternatíváját tudja kínálni. Ezt bizonyítja Pud esete, aki, mint láttuk, Merkurosszal karöltve készül a felnőttek életébe való beilleszkedésre.

Hem haragja tehát a hamis próféta ellen fordul. A tudatos nonkonformistából olyan kamikaze lesz, aki megtalálja a maga célpontját. Nonkonformizmusa a puszta önmegsemmisítéssel rövidre zárulna, a Merkurosszal való leszámolással azonban töretlen marad. Ő, ha úgy tetszik, a nonkonformizmusért hal meg, míg az öngyilkos csak egy olyan stabilitást érhet el, amely elől életében nonkonformistaként éppen menekült; mert Végel esszéjének megfogalmazása szerint, „a nemlét szintén annyira stabil, mint a konszolidált pillanata." A következetes nonkonformista mindkettő elől menekülni kénytelen, éppen ezért ő „a modern idők Ahasvérusa, akit nem az isten büntetett meg, hanem az idő. Örök csavargásra van ítélve az abszolút pillanat és az abszolút öröklét között. Egyiket sem vállalja, mindenkitől menekülnie kell."

Bub a regény végén, amikor vonatra száll Csi-csivel, ezt az utat választja. A felnőttkor határára érve előre lép s nem vissza: tudatos nonkonformistává válik. A történet elején még gondolni sem képes arra, hogy konkrét úticél és pénz nélkül csak úgy nekivágjon a világnak, és végképp nincs egy hullámhosszon Csi-csivel, aki szerint: „nem az a lényeges, hogy az ember hová megy, hanem az, hogy menjen, menjen az utolsó leheletéig." Csi-csi e filozófia jegyében kell útra Merkurosszal, s nem tér vissza a városba akkor sem, amikor a fiú elhagyja őt. Egészen addig nem, amíg Hem „balesetének" híre vissza nem kényszeríti őt. Akkor viszont már szavak nélkül is értik egymást Bubbal, aki időközben felnőtt az útonlevés filozófiájáig: „Az a fontos, hogy ne álljak meg, hanem mindig mozogjak, mindegy, hogy mit csinálok." Még akkor sem szőnek konkrét útitervet, amikor már a vonaton ülnek. „[...] az a fontos, hogy jól szórakozzunk" – mondja Csi-csi, mire Bub nevetve hozzáteszi: „S ha valahol nem megy jól, hát továbbállunk".

Ami fogalmi nyelven már nem kifejezhető

Az *Új Symposion* első évfolyamainak lapozgatása közben az olvasóban óhatatlanul támad az az érzés, hogy a jugoszláviai magyar irodalom a konformizmus és a nonkonformizmus kérdéséről szóló állandó dilemmák sodrában vált nagykorúvá a hatvanas évek közepén. Az akkori jugoszláviai (jugoszláviai magyar) viszonyok közepette nem csupán különösen aktuális, hanem különösen bonyolultnak bizonyuló kérdéskörben talán Végel László mélyült el leginkább. Elméleti írásai igazán árnyaltak, érződik rajtuk, hogy a szerző igyekezett kerülni mindenféle elhamarkodott következtetést. Az eredménnyel azonban, úgy tűnik, mégsem volt igazán elégedett. „Konformisták és nonkonformisták. Túl erős antinómiák ezek, hisz a gyakorlatban egészen másképpen van. A konformista néha kitermeli magában saját ellentétét, s egy-egy pillanatra nonkonformista lesz és viszont [...]" – fogalmazott a mettlikai tölgyfák alatt készült írásában. A probléma regénnyé formálására éppen az indíthatta, hogy a szépirodalom a maga sajátos eszközeivel sokkal finomabb különbségek, bonyolultabb összefüggések kifejezésére képes, mint a fogalmi nyelvhez kötött elméleti fejtegetés. Így született meg a magyar farmernadrágos próza egyetlen időtálló alkotása, melynek látszólagos nyelvi szegénység mögé bújtatott gazdagságát a mostani tanulmány, a fogalmi nyelv hálójában vergődve, legfeljebb csak érzékeltetni lehetett képes.

Végel László *Újvidéki trilógia* című regényhármasa – melynek első darabja az *Egy makró emlékiratai* – a közeljövőben jelenik meg a Jelenkor Kiadó gondozásában. (A szerk.)

Szavak útja

ma már fogalmad sincs milyen kövek
között eredt a forrás hány öreg
és sarjadó jegenyenyár tövében
indult mint első tétova beszéd

nem tudod milyen sovány gyökerek közt
merre kanyargott kezdetben a csönd
ma már fogalmad sincs korábbi gyönge
bevallhatatlan sóvárgásaidról

nem érted soraid nem érzed ízét
annak a régi víznek nyugtalan

utadnak fogy a medre fogy a partja
pallók korhadnak kötélhíd szakad le
ó titkaid visszhangos völgy kiadja
áldott köd száll a vajúdóhelyekre

arcra buknak áttetszetlen habok
mocsárrá váltja öbleit a szó
felöleled a hajnalt elhagyod
maradsz kiszáradt ajkú hírhozó

Bordal

Írjunk talán kenyérbél-verseket
födél-verset, garasra váltható szót
írjunk talán láncot a hútelen
a könnyű léptű ifjú szerelemre

hétágú napfényt szőlőtöveinkre
a fájdalmas igazságokra írt
pincés csöndet írjunk homályba veszve
titkos ábrát mely beavat és tilt
valóra válót tengermélybe hálót
déli oldalt ahol dió terem

Írjunk áttetsző múló perceket
szellőt mert elbabrál a kerteken
békét hol elidőz az akarat

vihart hogy döntse le e keserű
ez örökösen tele poharat

KARÁTSON ENDRE

Tömegkultúra

A tömeg én vagyok. Itt most a múzeum előtt kacskaringósan nyúló sor. Vagyis mi, ti, ők a lépcsőkön billegve, a portikusz alá igyekezve, a kavicssétányon s ott túl az aszfaltjárdán egymás lábát tiporva, olykor a tilos gyepre is lépve. S a tömeg te is vagy, akár rám találva csatlakozol a várakozókhoz, akár bent sodródol közöttünk, kik oly szorosan gyürkőzünk, hogy szó sem lehet visszafordulásról, megkeresésemről. Többet hamarjában a találkozás érdekében én sem tehetek, be vagyok ékelve, le vagyok cövekelve, be vagyunk, le vagytok ugyanúgy mindvalahányan.

Szabadon jelenleg amott a gnóm mozog. Négykézláb érkezik a parkosított háttérből, abból az üvegzölden derengő erdőaljból, melyen jobbára madarak és rovarok osztoznak, néhány kóbor kutyát, macskát is ideszámítva. Vajon a gnóm kóbor-e? Erre vall, hogy egy marék morzsáért tülekedő galambcsődülethez érve eme böfögve kacsázó töhötömöket félre kell lökdösnie útjából, nem ijednek meg tőle, s közeledtére még a rugóra pattanó rigók, verebek sem repülnek el. Ellenérvként viszont az hozható fel, hogy vasárnap lévén fehér inget és csokornyakkendőt visel, márpedig önmagát bajosan csíphette ki, hiszen kéz- és lábfej nélkül született. Ő is a tömeg volna? Harmadik személyként épp annyi jogot formálhat rá, mint mi mindannyian, kik viszolyogva nézzük. Szívesebben néznélek persze téged, de egyelőre ő van itt. Jobb első csonkjára erősített kis ciroknyalábbal söpröget a sor mentén, benyúl a cipők közé, s amikor sikerül valami szemetet előkotornia, a lábszárakat böködve fejével, alamizsnáért emelgeti a bal első csonkjára szíjazott pléh pixist. Odaadó munkája nyomán porfelhő száll, krákogunk itt, köhögünk ott, amit a gnóm fülével nem hallok. Nyilván süketen jöttem a világra, talán némán is, nem tudok felelni nektek, kik csúfondáros vigyorral fületlen gombot dobtok szelencémbe. Szájamra nyálbuborék nő az igyekezettől, paskolom sértetten a kavicsokat, de nincs szerencsém: rágógumi akad a seprűmbe. Csonkjaim az eltávolító műveletre nem alkalmasak. Szájammal kellene beavatkoznom láthatóan, és láthatóan taszítja vissza az idegen csuma szájba vétele. Így hát magatehetetlenné mered a gnóm, miközben nehézkedésünknek engedelmeskedve tömegem előre poroszkál.

Nem mondhatjuk, hogy valami vidámak vagyunk. Ti is, akik jókedvűen adakoztatok fületlen gombbal, alig kuncogtok most. Fárasztó hébe-hóba nekilendülni, megtorpanni majdnem egyidőben, torpanni és toporogni. Beszélgetésnek nem kedvez, hogy körös-körül fülelnek. Olyasmiket közlünk, amik nem érdekelnek senkit sem, a legkülönösebb szavakat a legközönyösebben. Mind mogorvábban lődörögnek a kémek, és ahányan csak vagyunk, frusztrálva mustráljuk környezetünket. Bizonyos élénkülő mormogást azért hallok. Zavarbaejtően kordul a gyomrunk. Régóta tart az ácsorgás, mi sem természetesebb, mint megéhezni. Mégis kínos így kollektíven, az elkülönülés legcsekélyebb lehetőségétől is megfosztva. Könnyű azoknak az édesanyáknak, akik vénuszi pózban, hátulgombolós ámorjaikkal kicsapják magukat a pázsitra, és tejesüveget, diszkréten melltartót is bontanak. Bármikor visszaléphetnek a sorba, míg ha azok csapják ki magukat, akik nem édesanyák, tettük felér önkirekesztéssel, lemorzsolódással, arról nem is szólva, hogy egyik vagy másik tejforrás híján éhségük szemernyit sem csökken. Elnyomó többségünknek biztonságosabb a sorban, ahol nem lehet, hogy ne legyen igazunk.

Hiába adja a bankot ez az újabb egyes szám harmadik személy, ki oldalozva közeledik a parkosított háttérből és kérkedve ripakodik:

„Nézzenek meg jól, hölgyeim és uraim, ilyen, aki csőben lakik, és nem is tudják, mi-

lyen csőben. Emberfia oda be nem húzódna. Ha gyertyát gyújtok, patkányokkal nézek farkasszemet, s mindennap mégsem lehet patkányhúson élni. Nekem is jogom van a kultúrához, a kultúra is cső, nem mondhatják, hogy nem. Azért jöttem önök közé, hölgyeim és uraim, hogy ne lopjak, csaljak, raboljak. Nagy a kísértés útonállásra, kérem. Őrületesen nagy. Újságpapír az ingem, a bőröm egészségtelen, mitesszeres. Lábszagom van, húgyszagom van, hónaljszagom van. Főleg elegem van. Nyílik a bicska a zsebemben. Ha jót akarnak, adományaikat tegyék a markomba."

Meg kell adni, külalakja osztályon aluli. Sűrű hálót képező vérerei nélkül vizenyős szeme talán ki is folyna üregéből. És a felsoroltakon kívül bor- sör-, valamint pálinkaszaga van. Egyébként semmi impozáns. Előrenyújtott marka reszket: zsebmetszésre teljességgel alkalmatlan. Tipikusan olyan kisbűnöző, aki melléfog a már kinyitott ridikülben. Vásári filcirónt emel ki onnan, ahol gyöngyház borítású, huszonnégy karátos töltőtoll is lapul, és platina rúzstartó helyett az egészségügyi vattahengert kaparintja meg. Tipikusan olyan kisbűnöző, akit a károsult első kiáltására lefülelnek, egyetlen tuskó rendőrközlegény elég megbilincselésére, a sarzsi távollétében is elég, mert testi erőben sem bővelkedik, elfutni sem képes, ina meglazult a sok kevert rumtól, amire akkor kapott rá, mikor első és nagyjából utolsó zsákmányát eljátszotta az ügetőn, s még álmában is nóniusz mének és kancák röhögték körül, odadobogtak mellé, szalmacsutakok közé döntötték, magasra emelt mellső patáikkal terrorizálták ezt az embrióalakzatba menekülő, nyámnyila kisbűnözőt, ezt a hitelbe fogyasztott spriccertől puffadó, szegénykonyhán girhesedő, pudvás testű, himlőhelyes kankójankót, ezt a leszázalékolt, madárlátta guberálót, mondvacsinált ripőköt, kinek hiába nagy a pofája, legregényesebb kollektív tudatalattink sem képes bicskás fenegyereknek elképzelni, hát még sűrű, sötét erdőből előrontó, valóságos útonállónak csőretöltött mordállyal, hullámosra kefélt haramia szakállal, éjjeli álmukból felvert utasok arcába világító lámpással. Ha pedig ijesztgetni nem tud, érdekelni nem tud, hogy jön ez a társadalmi nulla az erőszakos kéregetéshez? Hát tudja mit? Ezt magának. És neki béltorzulás veszélyét is maga után vonó, megrázó belső eseményt kívánva nézünk el szemrebbenés nélkül patkányszemű feje felett. Legfeljebb annyit javallunk hozzá, ha jót akar, húzza meg magát a csövében, s mielőtt megint előmerészkedne, tisztázza magában, mivel tartozik kultúrembereknek.

Mert én persze kultúrtömeg vagyok. Rengeteg lélekszámom miatt kicsit körülményes, de jogaimmal világosan számot vető kultúrtömeg. Tudom, hogy a művek mértéke én vagyok. Tőlem függ sikerük, tőlem az értelmük, tőlem az élettartamuk. Jogaim hatalmamra alapulnak. Ezért olyan szilárdak, haladéktalanul érvényesíthetők. No meg azért is, mert hatalmam kultúrámban eredezik. És kultúrember legyen a talpán, aki a kultúrám természetét egykönnyen felismeri. Pedig nem titok. Minden szempontból mérhető, feltérképezhető. Vetíthető, kirakható, elénekelhető. El is képzelhető, de meg nem érthető. Mert akármihez mérjük magunkat, a tömeg én vagyok: önmagamban való, legfeljebb elmondható. Szavakban előállítható, felelősségre nem vonható. Lám, a csőlakó is hogy jár. Ránk ijesztve magával babrál ki, s nem csoda, hogy az erdő aljából kiszaladó, kóbor kutya ránk emeli hátsó lábát.

Nem ajánlatos a természettel packázni. Nem ajánlatos továbbá úgy tenni, mintha nem léteznénk. Tudjátok ti is, tudjuk mi is, milyen fontos a jelenlétem – költségvetésetek állandó tétele. Fizettek érte napi áron, ha másként nem megy, természetben. Rám nézésel, rám füleléssel, megnyilvánulásaimkor orrcimpátok kéjes tágulásával. Ugyanezt várod el te is tőlem, s egyes szám második személyedtől remélem, hogy ugyanezt tőled én is megkapom. Kultúrtömegünk joggal büszke arra, hogy képes a közlés legtermészetesebb csatornáinak kialakítására. Bár itt lennél már. Mondom a többiek nevében is, várunk... Rád várunk csupán, hogy teljes jelenlétemet ünnepelhessem. Kiváltságosabb alkalomra mód aligha nyílik. Maga a kétéltű mester gondolkodik róla merész társításaival.

Valaki leszakította a bejárat melletti díszplakát felét. Bicskával, átlósan, rosszakaratúan. – Azért ne rögtön a csőlakót gyanúsítsátok. Ti is láttátok, milyen muruggya. –

Hogy éppen azért, mert tehetségtelen? Hogy csak így képes kompenzálni? – Tudjuk, sajnos, tömegemnek hulladéka olykor rabiátus, de miért éppen a csőlakó roncsolná az esztétikumot? Vagy miért csak ő? Egy konkurrens kultúrházunk is megirigyelhette a sikert. Hátha a legszélesebb művészi síkon veselkedünk önmagam ellen? Annyi biztos, az alkotás célja a hírverés minden eszközét szentesíti. Előzetes interjúk seregéből tudják a mester csodálói, hogy ezúttal a tudás fájának a témájára készültek változatok. Jóval a szakemberek előtt újságírók napilapokban tárgyalták a cseles fogásokat. Kilencvenkilenc kiállítási tárgy ugyanazt ábrázolja, mégsem ugyanaz. Változik például a háttér. Sziklák közül, meredek hegyoldalon másként nő a törzs, mint a folyóparton az egyhangú hullámzástól elgárgyulva, a vízbőségtől agyonkényeztetve. Jelképesen az ilyenek gyakran maguktól dőlnek ki, sáros gyökereiket céltalanul meregetve. Ez persze csak afféle örökölt hiedelmünk, bűntudatos közhely, és nem a kétéltű mester beállítása, melyről nektek talán egészen más közhely jut eszetekbe. Akkor lebilincselő a hatás, ha személyre szabott. Érzékelem így sokféleségemet: hol görcsösen kitolják a szememet az ágak, hol sugarasan terpeszkedve sátort vonnak fölém. Hiába borzongat zimankóképzetével az északi oldal, az odanőtt moha smaragd bársonyától te is repesnél, és miközben nyílni nem akaró ejtőernyővel zuhansz a lombkoronába búvó nyársak közé, abban is reménykedel, hogy rajtuk rugalmasan fennakadva, néhány szúrás, vágás árán megúszod a talajhoz csapódó agyadnak gyógyíthatatlan kiloccsanását. Legalábbis így képzelem, amit te képzelnél, ha velünk együtt gondolnád végig a régiódban is taglalt alkotói skála ösztönző képességét.

Csoportosítva sorolta a kultúrhír-magyarázó, az összbenyomás mégsem tisztázott: annyiféleként fogtuk az üzenetet. Miközben ti még a színek keveredésére próbáltok emlékezni, mibennünk a harmónia és a kontraszt él, melyet a felhők mögül kitűző nap éppúgy éltet, mint a hajnalban kristályosodó zúzmara. Állítólag van olyan kép, melyen levelek hullása után az őszi égre a pálcikaágak sokasága útvesztőt karcol. Néhány kiválasztott madarat kalitkába zár, a teliholdnak pedig, ha mögéje kerül, a finom szitaháló miliméternyi darabkákra tördeli ábrázatát. Tavasszal viszont szexparádén csöppennek el a szélben izguló rügyek, és magömlésként bugyborékol a rigók részeg füttye is. Talán ezért tudja a kétéltű mester a madárdalt láthatóvá tenni. No meg azért, mert egyszerre két ecsettel fest. Egyik hagyományos, másik modern. Amennyire különbözők, annyira összedolgoznak. Hetek óta bámulja kultúrtömegem a technikát s a teljesítményt, a képeslapokban egymással szembe fényképezett hajszálecsetet és a bunkósat, bár eldönteni nem tudom, melyik a modern, melyik a klasszikus. A hajszálvékony ázsiai, a bunkós európai, de ami Ázsiában klasszikus, az Európában lehet modern. Megfordítva szintén érvényes a tétel. Hogy mikor melyiket hogyan használja, azt a mester éppúgy titokban tartja, mint azt, hogy egyesek miért nevezik kétszexűnek.

Szerintetek propaganda az egész, de attól tartok, nem bíztok eléggé kultúránk kommunikációs játékaiban. Nem csak arról van szó, hogy minél drágábban adja el képeit. A reklám el is igazít a mai művészetben. Tájékoztat, oktat, egyetlen szóval odasegít a műterem kulcslyukához. Jelen esetben felfogjuk, hogy szédületes sikerének a két szex a nyitja: tudja, mit kell kibocsájtania, kinek bocsájtja ki és milyen esélyekkel bocsájtja ki. Biztosra megy a lefestett rigófüttyel. Azt persze nem tudjuk meg, miként tette a fekete madarak hangszalagrezgését a vásznon láthatóvá, de ahhoz, hogy veletek erről a bravúrról érdemben nyilatkozzunk, elég, ha tudjuk, két szex nélkül a kétéltű mester nem tudta volna. Hatékony ecsetkezelése az ő titka, ezért bámuljuk, de fontosnak azért tartjuk, mert mondhatom róla, hogy fontos, állíthatjátok nekünk, hogy ismerete nélkül kultúrtömegem valami lényegesnek van híjával. Nem elég a festészethez, hogy lássuk; addig igazán nem létezik, amíg nem beszélünk róla. Ilyeténképpen a művészet is én vagyok. Létkérdésem a kétszexű mestert fontosnak tartanom, kettős ecsetmozgását bámulnom, kommentálva a kommentárokat. S ebben az egyhelyben kígyózó, feszélyezett sorban gondolataim mélyéről egy mosolyt idézünk fel, meglehet éppen a kétéltű mester valamelyik ecsetjével. Elvégre férhet-e kétség ahhoz, hogy

megosztjuk vele szerszámait? Csupán azt rejtjük véka alá, hogy melyiket. Hasonló titkot ti is bírtok, ezért párbeszéltek velünk felhőtlenül.

Általános rajongás tárgya a látható trilla. Van, aki az ázsiai stílusért lelkesedik, a fa-ágakra biggyesztett énekes madarakért. Van, aki a rigók európai dinamizmusát csodálja. Ám egy pillanatra sem hagyhatjuk szó nélkül rigók és ágak szédületesen módosuló arányait. Hol a termetes madarak uralják a törpe fát, hol a fa hatalmas, és rajta a rigók alig kivehetőek. Ha nem olvassátok az újságban, hogy ott vannak, talán tudomást sem vesztek rólunk. Mi pedig, kik más újságot olvasunk, ha ti nem mondjátok nekünk, szóba se hozzuk őket. Amire viszont minket is, titeket is mindenki felkészített, amiről egyöntetűen áradozták, hogy oda is kell rohannotok meg hanyatt is kell esnetek tőle, a ma már Ázsiában is elterjedt, sőt onnan tökéletesítve visszaterjedő képernyőtechnika alkalmazása a madaras sorozatra, mely ettől olyan élethűen jelenik meg, mintha maga a televízió sugározná. Közvéleményem szerint ez a tejüvegre ecsetelt és hátulról villannyal átvilágított kép a művészet egyik jövőbe mutató gesztusa, biztosíték arra, hogy a festmények ezentúl valamennyiünk otthonában helyet kapnak, elsősorban persze a kétéltű és kétszexű mesterei. Vajon nem abban a szellemben dolgozik-e, melyet korunk megkövetel? S vajon nem az ő fejében született-e meg a madárcsicsergéstől visszhangos fa alakjában megtervezett háztartási készülékek gondolata?

Hiába tudjuk magunkat a két ecset egyikének birtokában, habozva képzeljük el az árnyas porszívót, lombjával feketén bólintó mosógépet. Persze, ha mindkét ecset birtokában lennénk, akkor nyilván e témában is működne képzeletünk, mint a karikacsapás, de akkor viszont nem ácsorognánk itt a kétéltű mester műveinek megtekintése céljából. Akkor nem is mondanánk ezt a történetet, vagy más történetet hallgatnátok, amelyben nem lenne múzeum timpanonnal és korinthoszi oszlopsorral, nem lenne parkosított háttér sem, ahonnan ez a madárjós külsejű, sokdioptriás agg leánya vállára támaszkodva előcsoszog. A magam módján gondoskodom szórakoztatásomról. Nekünk is jut belőle, vélitek, mert szokatlan mozgolódásba fogunk. Akik az érkezőktől távol állnak, nyakukat is nyújtogatják, s úgy rémlik, egyszerre az önmagukkal való meghasonlásba bonyolódnak, nem tudván, érdemes-e a látványosságért feladni helyüket a sorban avagy inkább mégis a helyhez tapadva a látványosságról lemondani.

Zavarunkból a vaksi vajákos segít ki. Nyekeregve tudatja, úgy fognak állni, hogy mindenhonnan kivehessem a kalitkát. A kalitka persze csak szókép, a benne lakó papagájt jelöli így, nem tudni, miért. Mi sem tudjuk: most érkezett, alig ismerjük. Talán azért a szónoki óvatosság, hogy ne hívja fel túlságosan a figyelmet a lányára, aki nyilván maga is lehetne látványosság, ha nem lógna róla formátlanul színehagyott, összevissza foltozott ruhája. Gyakorlott női szemünk persze tudja, mit lehetne belőle kiszedni, s természetesen gyakorlott férfi szemünk is tudja. Csakhogy ácsorog közöttem több bujára kozmetikázott, áramvonalas nőszemély, akiből már kézzelfoghatóan ki van hozva az, ami a lányban csupán sejtelme a lehetőségnek, úgyhogy ha már fixírozásról van szó, előny az áramvonalasoké, s amennyiben mi vagyunk az áramvonalasok, akkor meg legyezős pilláink alól pláne inkább pajzán bajszunkra meg egyéb kackiáinkra lövellünk csábos pillantást, mint az öregember gyolcsing alá rejtett mócsingjaira. Ez utóbbinak ezek szerint valami más hátsó gondolata lehet, de kitalálni csak akkor tudnám, ha alaposabban ismernének minket. Jobb híján teljesen mindegy, hogy miért a kalitka a látványosság, amikor az az érdekes, hogy a papagáj mit csinál.

A papagáj sárga csőrével egy lakkozott fadobozban matat. Persze a lány, aki tartja a kalitkát, több figyelmet is megérdemelne. Egész lényéből sugárzik valami megértő kedvesség, arca gödrös, nyakának oltalmazó ívelése mint az ápolónőké, s a szeme, a szurokfekete, mélységes szeme hasonlatos a vak emberek éjszakájához vagy nappalához. Teljesen mindegy, melyikhez. De maradjatok csak a témánál. A papagáj a lakkozott fadobozból képes levelezőlapot húz ki. Emezen egy hölgy van feltüntetve, akiben a közöttünk el-

vegyülő, áramvonalas nőszemélyek égi másukat irigylik meg. Vajon a divat tenné a különbséget, ahogy többen hajlandók lennénk gondolni? Számot kell persze vetnünk a kelme minőségével is, és a dukátokkal, amikbe az enyhén áttetsző, habos muszlinköntös kerülhetett, különösen ha a pazarlóan felhasznált kelme mennyiségét is figyelembe vesszük. Ha bármelyikőtöknél lenne annyi dukát, amennyibe ez a ruhadarab került, a napjainkban elharapódzott egyenlősdi szellem miatt botrány is kitörne. Szerencsére azonban a dukát régi firenzei pénz, mi egész másmilyennel fizetünk, az időbeli távolság és az árfolyam bizonytalan ismerete megment az osztályharc kísértésétől. Valami egész más igéz meg. Pontosan nem tudnám megmondani, micsoda. Mindenesetre az idomított papagáj nem öncélúan teszi közszemlére a hölgyet.

Ránézni több mint megnyugtató, kimondhatatlanul több. Szépségénél fontosabb, hogy fényes nappal jelenléte az eleven holdét idézi. Belülről halványan világol, és piros vér helyett árnyak köröznek halkan a bőre alatt. Persze, szépsége sem mellékes, látszik jól, hogy hangsúlyozottan érvényre akarja juttatni, képzett és szakosított személyzet bevetésével. Hajzatán a fodrász fél napig is elbíbelődhetett, míg a tincsek fonásával, bodorításával, tömegüknek ide-oda csoportosításával létrehozta a kígyók és ostorok közül türemkedő zilálabb önkívület ígéretét. A fodrásznak pedig mindenképpen előzetes tervmegbeszélésen kellett részt vennie a varrónővel, aki két szívalakban előregörbülő hajtekercsből készítette a dekoltázs felső szegélyét, e copfok óarany derengését kölcsönözve a valóságos brokát szegélyeknek is, melyekkel a továbbiakban a muszlin térségeit parcellázzuk, vágatait azonosítjuk és mindezeken belül az idomokat hol kiugratjuk, hol sejtetjük.

Ami a kiugratást illeti, az úgy van megoldva, hogy a brokátszegély az említett copfok folytatásaként egy roppant melltűből lekanyarodva az emlő két almáját alulról körülírja, majd felfut a két vállra s ott a műveletet szóról szóra megismétli – vagyis kettő helyett négy mell kerül itt felfüggesztésre, és akadnak köztünk, akik sokallják, mások pedig, jól látom, azon tanakodnak, hogy melyik tartalmaz tejet és melyik csontot. Ami pedig a sejtetést illeti, az a kiugratásnak gyakorlatilag ellentéte, vagyis mindaz, amit a számlálatlanul hulló, emitt-amott művészien összefogott, sőt ráncolt, önmaga gyűrött anyagszerűsége miatt halmozott habselyem csupán lejtésében tesz érzékelhetővé. Magának a lejtésnek változó fokát kiszámítani a kárpitossal kellett, aki a rákönyöklésre szánt bíborpárna méretezésében volt hivatalos. Ugyanis a behajtott jobbkar támaszkodási magasságától függően fordul el a hátgerinc a kelme függőleges vízesése mögé bújtatva a hasfalat, míg a másik oldalon átmenet nélkül a csípő patakzásának kanyarít lankát, mintha a rajta nyugvó, buján dologtalan ujjak a habokat borzolnák jobb híján, ám elég tüntetően ahhoz, hogy sokan közülünk, nem is tudnám megmondani, hányan, odafúrnák fejüket, és a sorbanállástól amúgy is fáradtan kényelmi eszköz gyanánt vennék használatba e legjobb családból származó és valamire nyilvánvalóan még váró hölgy tagjait. A reneszánsz termetnek hála, hely e testen volna elég. Szükség esetén pedig félrelökdöshetjük a csípő mellett terpeszkedő, két meztelen, árnyékosan sápadt lábat, melynek gazdája csak akkor tiltakozhatna hatásosan, ha maga is rajta lenne a képen. De nincs rajta.

Nincsen a következőn sem, melyet a papagáj az automaták gépiességével húz elő, hollott mindegyikünk látja, a májfoltos öreg csontkeze szorít egyet a kopszakpecs lány vállán: ettől lódul a kalitka, s a lódulástól lépünk működésbe úgy is mint trópusi szárnyas. Ha csakugyan automatának nézzük magunkat, valami emberi tőlünk idegennek tűnik fel szemünkben, s akkor az egész sorbanállásnak nincs többé értelme. Számos helyről rápisszegünk, elég a hókuszpókuszból, folytatódni óhajtunk. Erre vágynak a viharsötét világításban berúgtató lovagok is a szó mindkét értelmében. Ha már berúgtattak, akkor akarnak valamit csinálni is előzetes megbeszélésük értelmében, csakhogy a folytatódás ára alkalmasint a folytatódás vége, különben védekezésül nem bújnának tetőtől talpig vasba. Ami csak retesz, lakat, kulcsra járó biztosíték, az mind gondosan el van zárva, úgyhogy pontosan nem is tudhatjuk, kik rejteznek a páncél mögött. Megkülönböztetni őket sisakforgóik toll-

dísze, lovaik díszhámjának és nyergelésének színe, meg egyéb ilyen külsőségek alapján tudjuk, bár ezek sem mindig mérvadóak: a vaskos hátasok, melyekre a mázsás hősök feudálisan fel vannak polcolva, olyan szorosan kavarognak, hogy melyiknek kihez tartozásában a döntést nem vállaljuk. Feltehetően amúgy is az összhatást keresik tartva attól, hogy a tömegből kiválókat egykettőre kicsinálhatja az ellenfél. Meg kell adni, egyetlen gerelyük van, az se néz ki valami tartósnak, s ha a helyükben minket kérdeznétek, mi sem felelnénk mást, mint hogy e külön-külön törékeny szúrószerszámokat sündisznó tüskék gyanánt csoportosítani célravezetőbb. Nem dicsőségesebb, azt nem, de sokkal biztonságosabb. Éppen ezért lélegzetelállítóan merésznek tartom a névtelenre összevértezett csapat közepén azt a személy szerint valósággal egyes számban ágáló egyént, ki az arany rózsákkal hímzett, lila barét egyveleg alatt arcát fedetlenül hagyva, meztelen pengéjét vezérkedőn rázva, tüzes csődörét kihívóan ugratja. Kőszén fekete a ló, ebben a síri megvilágításban kicsit kékes visszfénnyel. Felhúzott, vörös ajka alól kimutatja hosszú paripafogait, nyerít, szentségel a maga módján, vagy inkább röhög. Lehet, hogy az ellenségen, lehet, hogy a lovasán. Ez az, amit nem lehet tudni, mert fogalmi nyelven senki sem szól a jelenetben, néma kürtszó, a nádasként imbolygó lándzsák suhogását is csupán hallani véljük, a rostélyok lesrófolva, és a sakktábla mintájú zászló kiszámíthatatlanul lobog. De már rakja is el a papagáj az ábrát, melyből a rohamra indulók merev nehézkedésén kívül egyebet ti sem ragadtok meg, és így tisztázatlan marad, hogy a sereglésből kiváló egyes szám első személy halált megvető-e, avagy maga a halál.

Közben itt a következő kép. Ha maga festette volna, akkor sem mutatná fel büszkébben ez a magunkfajta tarkabarka madár. És noha tudjátok, a mutatvány szálait a rozzant sámán húzogatja, ti sem tagadhatjátok, hogy a levlapok sorrendjébe az állati véletlennek beleszólása van. Ezért árulkodik e jelen ábra az előzőekhez visszavezető, beszédes kapcsolatról. Önmagában is figyelemre méltó persze, egyike azoknak az eszményített alkotásoknak, melyek a férfi aktot belefúródó nyílvesszők, tövisek, rozsdás szögek nélkül mutatják. Macerálásnak, vérnek semmi nyoma. Ami nem jelenti azt, hogy nincs baj, hiszen hátrahanyatlik a feje, szemhéja lezárt, ajka erőtlenül nyitott, és színe sem valami pirospozsgás. Ágyékát lepel fedi, miképpen a Krisztusét a Golgotán, elhelyezkedése viszont más, inkább olyan vízszintes, mint a keresztről való levétel után. Alsó végtagjai feltűnően rövidek, de nincsenek igazán lefűrészelve, csak a két térd meg ernyedt lábszár nem fért be a keretbe. Helyettük az ellenkező irányból óarany brokátszegélyes habselyem enged láttatni egy darab meztelen bokát meg lábfejet, s ekkor magától értetődően kapcsolunk, az ismeretlen aktban annak az árnyékosan sápadt lábnak gazdáját ismerve fel, kit előbb többen közülünk félre akartak lökdösni, hogy a legjobb családok egyikéből származó hölgyet tömegesebben igénybe vehessék. Hát ennek a kocsistempónak az új helyzet kedvét szegi. Kifogásolható indulatú, társaink megfontolásai a következők: vagy magához téríthető az önkívületben heverő illető, s akkor jól megtermett lévén gyógyíthatatlan kárt tehet bennünk, vagy nem téríthető magához, akkor meg a hullagyalázás esete állhat elő. Annál is inkább, mert semmi sem bizonyítja, hogy az illetőnek nincs köze a vértesek rohamához. Talán éppen a bereteszelt lovagok egyike a csata előtti éjszakán, hacsak nem a rákövetkezőn. Lehet az is, hogy maga az egyes szám első személy igényével rúgtató feketecsődörös ezúttal más beállításban és csupaszra vetkőztetve, amely változások útját állják a gyors azonosításnak. Veled könnyebben megoldanám a talányt, amit a fent jellemzett hölgynek a képben való felbukkanása csak fokoz. Igaz, elhangzott az is, hogy valamire nyilvánvalóan vár. Mármint ez a szépségesre kikészített hölgy. Úgy rémlik, ennek a valaminek az ügyében kíván intézkedni. S amit csinál, nem érdektelen. Meg jól is esik nézni, ahogy gyengéd idomait érzékien helyezgeti az aránylag alacsonyra szabott térségben. Letérdelve, kicsit hajlott pozitúrában tökéletesen elfér s belemerül az illető szemlélésébe. Ez meg se rezzen: hatodik érzéke, mely felriasztja az alvókat, ha valami nincs rendben, feltehetően csütörtököt mond. A hölgy igen logikusan és némileg tréfásan próbára akarja tenni. Megérinti derekát jobb kézzel. Hatás semmi. Odateszi

balkezét. Zéró reakció. Meg kell adni, krokodil idegzetű az illető, mi már cincogva vonaglanánk. Erre vall az is, hogy a halványan árnyékos ujjak és az árnyékosan sápadt csípő között bajos különbséget tenni, másszóval, ha az egyikben van élet, a másiknak is mozognia kellene. De nem mozog. A hölgy mégsem adja fel. Rázza az ernyedt húst. Semmi. No erre megragadja az irdatlan, figuratív laklit, s próbálja felültetni. Igenám, de a művelethez kevésbé gyengéd idomok szükségeltetnének. Sorunk pedig hiába büszkélkedhet tagbaszakadt műpártolókkal, magától értetődik, hogy ezeknek kisujjukat sincs módjukban mozdítani. Végül is a kényszerűen saját ujjaira hagyatkozó hölgy valahogy a térdére ráncigálja fel a törzset és a gyatra eredménnyel békületlenül felnéz. Neki is az járhat a fejében, mint nektek, akiknek kitalálom a gondolatát. Nevezetesen, hogy ennek a jobbról is balról is lefityegő, földet súroló illetőnek állapotát nem sikerült azonosítani; váltig kérdéses, jól végzett munka után az igazak álmát alussza-e, eszméletlenségig lerészegedett-e, avagy netán tetszhalott, mivel a csatában akkorát somtak páncéljára, hogy ideiglenesen hálni járt belé a lélek. Még elkeserítőbb, hogy noha együttesük kultúránkban teljesen megszokott, a hölgy mérgében nem tudja elkönnyezni magát. Vádlón reánk emeli tekintetét a magatehetetlen illető fölött, s így az a nyomasztó helyzet áll elő, hogy egyszerre kell szembe néznünk vele, aki csodaszép, a kalitkát tartó lánnyal, aki kedves és félelmetes, no meg a rövidlátó haruspexszel, aki nem bizalomkeltő. A papagájjal persze nem: neki oldalt van a szeme, de az eddig felsoroltak olyan számonkérőek, hogy a sorban mindenki belelúdbőrzik.

Az ne lúdbőrözzék bele, ki az ábra talányát nagyobb szakértelemmel kezeli. Mi inkább odébb húzódunk, beljebb kerülünk, elvégre mindenütt mi vagyunk. Kint egyre forróbban tűz a vasárnap déli nap, ráment az egész délelőtt ezekre a jelenésekre, nem mondana többet az ügyeletes cigányasszony, a penészes arcú brácsás vagy a Jehova tanúja sem, torkig vagyunk az ácsorgással, ideje szembesülnünk a kiállított művekkel: nem elég-e vajon ez a négy-öt ok, hogy a belépést, formaságokat – jegyváltást, fényképezőgépek, szatyrok, ütő-, vágó-, szúró-eszközök leadását a ruhatárban, biztonsági pössentést, frizurák rendbeszedését a mellékhelyiségben stb. – minden teketóriázás nélkül letudjuk, nem is szólva arról a két egyenruhásról, akit a múzeum igazgatója, a felelős minisztérium, a társadalom, vagyis valamennyi-ünk és -őtök nevében a kapuhoz állított, hogy azt félig zárva tartva, azon egyszerre csak húszfőnyi csoportokat engedve át a tárlatot fenyegető túlzsúfoltságot enyhítsék. Egyetlen mondatban túlesve a legalább félórás gatyázáson mind a húszan velem együtt odasiettek a dokumentációs pulthoz, hátha van ott valami tájékoztatás: az ilyen modern művészetnél sosem lehet tudni. Az sem ártana, ha valami komoly hírben álló vagy magas állású személy tanúsítaná, hogy szemfényvesztés gyanúja nem forog fenn. De nem tanúsítja senki. Három zsákszerű, saját cérnatrikóját kötögető nőszemély sajnálkozik egymás szavába vágva:

– Elfogyott a katalógus.

– Nem készült el.

– Kivonták a forgalomból. – Aztán óvatosan körülnéznek és kórusban súgják: – De brosúra van letétben, aranyoskáink. Minden nyitás előtt maga a mester helyez el belőle korlátolt mennyiségben a pult alatt. Ők nem is mondják mindenkinek, csak olyanoknak, mint mi, akik kíváncsiak a műhelytitokra. Hát benne van. Potom áron.

Döbbenetesen drága a pár milliméter vastag boríték, amelyet a mester kettős szignója díszít, és az ingyenes belelapozástól egy vörös viaszpecsét véd. Guberálok mégis a zsákbamacskáért, mert guberál a szomszédom, és mindannyian adunk kultúrtömegünkre. De azért úgy nem teszek, mint az a házaspár, amely bele se néz, egyszerűen hóna alá csapja és indul befelé magabiztosan. Mert hogy ez nekik csak dokumentáció, souvenir későbbre, esetleg az unokáknak, hogy jöjjenek kíváncsian akkor is, mikor a nagyszülők már szenilisek lesznek és modern képek helyett a fiatalság testi jelenlétére lesz szükségük – addig azonban a jelenről maguk akarnak személyes véleményt alkotni, tudják jól, hogyan kell. Persze a közvélemény súlyával is tisztában vannak, s amikor visszapislant-

va észreveszik, hogy rajtam kívül még tizenhét személy bontja borítékját, bontják ők is a magukét. Miközben a három zsáknő pult alá takarítja a bevételt, mindenki figyeli, milyen képet vág a szomszédja. Szomszédtömeg vagyunk és megfigyeljük egymást. Egy pillanatra csupán, mert a környezet kitáguló szemének láttán kíváncsiak lesztek, hogy a tiétek vajon ugyanúgy kitágul-e. Ehhez a saját brosúrátokba kell néznetek. Miként a tiétek, aként az enyém is kitágul, meglátván a belülre ragasztott, parányi tükörben a mestert, amint váltott ecsettel önnön képmására fest engem.

Szédületes kis magánszínház, nyilvánvaló, hogy a ma már Ázsiában is elterjedt, sőt onnan tökéletesítve visszaterjedő képernyő-technika alkalmazása az alkotó és a néző közötti telepátikus kapcsolatra. Nyilvánvaló továbbá, hogy a szerkezet személyesre van állítva, mert ha sematikus, mindenkire és senkire se hasonlító generál fejet állítana elő, szemgolyómat, szemgolyójukat, szemgolyónkat nem jellemezné az önfelismeréssel járó kitágulás. Vagyis bármelyik tükörben azt festi a mester, aki éppen belenéz. Hogy nagyjából kerek számot mondjunk, jelen pillanatban húsz, különböző ábrázatot egyszerre, melyek ráadásul, ha a magamé alapján a legáltalánosabbig jogosan eljutok, éppen a modelleknek a negatívjai, már amennyiben a modellek a maguk kultúrtömegében és attól elvonatkoztatva külön-külön pozitívnak mondhatók. Roppant nehéz megértetnünk magunkat, ha egyszerre húszan beszélünk, inkább lebontjátok magatokat egyénekre, akikről nyomban kiderül, hogy ellenkező szexűnek ábrázolódnak, mint amilyen szexűek az életben, ám mindenképpen a mester hasonlóságára. Semmi valószínűtlen nincs ebben, hiszen ő kétszexű, amióta sorban állunk képeiért, és többek között éppen ezért állunk sorba. No mármost aki belegondol, és mi itt mind a húszan ezt tesszük, annak mámorító a következtetés, hogy a két ecset valamelyikének a munkája önmagunkkal hoz létre találkozást, melynek során alteregónkban magára a mesterre bukkanunk. Valamelyik szélkalap el is kezd ujjongani, hogy ő a mester, ami felette kellemetlenül érint, hiszen a mester én vagyok.

Csak higgadtan. Kicsinyes alanyiságtól szabadulva tisztázódik mindannyiunkban, hogy némi szerencsével régi ismerősként, netalán jóbarátként köszönthetjük magunkat. Esély van a találkozásra. Erről biztosítanak a mozgóképes tükörke alatt sajátkezű ékírással rótt sorok, melyek szerint a mester minden nap valamelyik kiállításteremben tartózkodik, mégpedig a rigófüttyöt megörökítő festmény közelében. Az egyetlen fáról készült kilencvenkilenc változatból a madárdalost érzi magához legközelebb vezetőnek.

Ezek szerint bizonyosan vár ránk a tegezési lehetőség, és leszen nagy viszontlátás a tudás fájánál. A repesek önmagamnaktól a repesnek önmaguknakig teljes skálájáról van szó végre, és még az önmagamnaktól az önmaguknakig nehézségei sem rémlenek nyaktörőnek, hiszen rajtuk te majd önmagadnak mindannyiunkért repesve zökkenőmentesen átsegítesz. Drágalátos hézagpótló, így leszel köszöntve mindannyiunk által, amit persze a mi jelenlegi csoportosságunk miatt ajánlatos nem egy hangon és nem egy füllel érzékelni, annál is kevésbé, mert akárcsak mi, te sem közösségileg óhajtod pótolni a hézagot. Ha mégis, légy szíves, szóljál, mindent meg fogunk szelíden és részletesen beszélni. Úgy gondolja itt mindenki, hogy az egyének hézagja a legsürgősebb, s a magáét illetően pontos elképzelésekkel tud előállni. Még az a begyes zsabós, divatlapból választékos, kanári madárként trillázó hölgy is szeretne olykor szőrös hímgorillaként járni-kelni, hát még olyan gorillaként, aki begyes zsabós, divatlapból választékos, kanári madárként trillázó hölgyet tart ormótlan markában. Szárnyas lombozatú, évszázados dzsungelfa alá nem lesz nehéz a mesternek ilyen szőröset pingálnia, és bizonnyal nem lesz nehéz olyan rezgő popójú, gödröcskés nimfát sem, amilyennek amaz elvágólagosan öltözött, deszkamagatartású, miniszteriális tisztviselő képzeli magát. Hajnali három és négy között természetesen, egyik oldaláról a másikra fordulva, s abban a mélységes álomban, amelyben az a miniszoknyás hermafrodita egy farmernadrágos hermafroditára nyitja szemét, és örömükben mind a négyen centripetális körtáncra perdülnek az említett díszletben vagy egy másikban, ahogy a mesternek kedve tartja.

Csak te kellettél és mindenhatóak vagyunk. Egy fejjel megnövünk önmagunk szemében, van, aki kettővel is, mert élni akar a rendkívüli alkalommal. Koturnus sem kell, elég a gőg, mely dülleszt húsz mellkast, férfiét, nőét, érett vagy éretlen ivarúét vegyesen. Ha történetesen ábrázolni kellene a mestert, húsz mellkasú, ázsiai bálvány alakjában tennénk, de minek ábrázolni, ha egyszerre húszan is megtestesítjük. Elnézem a tükörkében, ahogy a maga képére festi ábrázatomat, és úgy érezzük, megszolgált rá, hogy életnagyságban láthasson bennünket. Szó sincs többé fegyelmezett sorbanállásról. Együtemre itt már csak a három zsáknő kötőtűi villognak, mi egymás hegyén-hátán rontunk be az időszakos terembe, ahonnan az előzőleg beeresztett, húszfőnyi csoportok közül, úgy rémlik, többen nem mentek ki.

Őrületes tolongás. Ha tudjátok előbb, hogy a nevetekben kvótázó két egyenruhás vállán mekkora felelősség nyugszik, nem éritek be a puszta megemlítéssel. Sajnos késő. Több, háborúban edzett és csak részlegesen rokkant őr ügyel itt arra, hogy a kiállítást csupán a kijárat felé lehessen elhagyni. A bejárat felé legfeljebb egyéni kikéredzkedésről lehetne szó, azt pedig kockáztatnátok-e, hogy nekünk a találkozáshoz több testhossznyi előnyt adjatok? Így aztán osztályrészük ez az eszeveszett forgatag. Oldalakat lehetne megtölteni azzal, hányféleképpen lehet vállakba beleütközni, különös tekintettel azokra a vállakra, melyek a tekintetnek akaratlanul útjában állnak, és azokra, amelyek ezt készakarva teszik. Jelen esetben, mihelyt megpróbálom félretolni az előbbieket, ezek rögtön átcsúsznak a második kategóriába. Mi az, hogy csúsznak? Lendülnek! És zárkóznak fel hozzájuk a náluknál alacsonyabb vállak, melyek ugyancsak a testnek állnak útjában, de annak milyen szívesen! És milyen váratlan szögekben felbukkanva a képeket óvó, tompított világításban, mely hol aránytalanul felnöveli, hol meg láthatatlanná teszi őket. És ezek csupán a vállak! Rajtuk kívül ütközünk hátakba, karokba, farokba, mellekbe, igen, mellekbe, az imént én éppen olyan élesbe, mint egy hajóorr, és hasakba, betonkeménységűre edzett hasfalakba vagy rengő sörhasakba, melyek önnön súlyukban bízva mutatkoznak kérlelhetetlennek, szétütve köztük krumpliszsák gyanánt, hogy kenődjék falhoz az élhetetlen nyápicabbja, mármint nyomódjék inkább valamelyik sarokba, mert a falakon gondosan őrzött képek vannak, ezek előtt pedig olyan fürtös alakzatok, amiket nem ajánlatos erőszakkal szétrebbenteni, mert nem esett még említés cipőkről, és nem feltétlenül a vékonytalpú, városi férfi lábbelikről, de az inkább önvédelemre, mint a járás megkönnyítésére készült, tűsarkú nőiekről, ezek rémes kárt tudnak tenni, bár igaz, hogy a csoszogó gumisaruból kimeredő éles, sárga lapátköröm is valami.

Hiába próbálná valaki ezen tagokat csak úgy lesöpörni, mint hangyákat történet írására szolgáló pergamenről, rögtön állna helyükbe kétszer annyi, akárcsak Konstantinápoly ostromakor. Bölcsebb hagyni az egészet érvényre jutni, amint van, és ha már ilyen zavaró a nyüzsögés, akkor halászni benne. Bökkenő az, hogy itt mindenki horgász: nézi a brosúra kis tükrét, aztán vizsla tekintettel keresi a tegezhető mestert. Egyre-másra bukkannak fel a fölényes szemek a magánszínházban előregyártott kép külső azonosítása céljából és olyan közömbösen néznek át rajtunk, rajtatok, mindenkin, ahogyan valami szexis jelenetre áhító olvasók lapoznak át unalmas társadalomelemzéseket tartalmazó oldalakon. Brosúrám közlései alapján én sem ismerem fel egyikőtökben sem a kétszexis mestert, mögöttetek keresem, a terem másik szélén az arrébb dúsabb pázsit megfontolása alapján. Másszóval hiába keresztezi egymást a többször húsz tekintet, egymással nem találkozik, és még az sem bizonyos, egyáltalán vehetünk-e tudomást egymásról, amikor olyan valakiről ábrándozunk, aki egy életünkre, egy szexünkre két ecsetjével árnyékosan ráduplázó. Gyerekjáték lesz vele hézagot pótolni az ő rigófüttyös lombsátorában. Miért is ne húzódna oda énvelem meghitt édeskettesben, egyetlen, esetleg két sebes ecsetvonással lezárva a bejáratot? A mi rigófüttyös, szelektív lombsátorunkba.

Vajon melyiken örökítette meg a madárdalt? Magányosan fürkészve a teremben éles szemmel néhány pillanat alatt fel lehetne lelni a képet, amelynél találkánk van. Azon a

vásznon bizonyára vastagabban rakta egy ponton a festéket. Ha tudnátok, milyen színűt, közelebb lennétek a megoldáshoz, de akkor is csak valamivel, hiszen köztetek és közte ott hemzseg vállunk, fejünk, hátunk, mellünk, pocakunk, és a testek erdeje úgy takarja el a szóbanforgó fát, hogy legfeljebb zsiráfnyakkal, létráról vagy másoknak hátán lovagolva tudnátok egy csapásra felmérni a helyzetet. Csakhogy a hátán lovaglást a nyakára telepedéstől ki hajlandó megkülönböztetni? És még fent is, akkor itt lent még inkább utatokban állunk és viszont. Közben izzadtságszag is kezd el terjengeni, meg valami orrfacsaró szegényszag.

Ezért még nehezebb a többieket is keresni hagyva folytatnunk a keresést. Pedig kompromisszum nélkül nem megy. Kompromisszummal viszont mi jön horogra? Jó, ha negyed kép és háromnegyed néző az arány, mert lehetne csupán kétnyolcad, illetve egykilenced is. Hét szűk esztendő vagyunk kavarodásunkban, zuhanó árfolyam, kilátástalan költségvetés. Ami látható például egy húsos hónalj alatt, ennek elmozdulását is figyelembe véve, az itt egy aprólékos zuzmótanulmány, amott pedig egy falra rajzszögezett cédula, „magángyűjteményből" feliratú. Ahhoz, hogy a zuzmótanulmányhoz esetleg járuló gally- vagy fészek-vázlatot is látni lehessen, félre kellene tuszkolni öt személyből legalább hármat, feldolgozni magunkat a kétharmados arány haszonélvezetéhez, hazárd alapon persze, hiszen semmi biztosítékunk arra, hogy erre a skiccre pazarolt vászonra odakerült madárfütty stúdium is, ami egyébként nem érdekes. Az eligazítás szerint ugyanis a rigófütty és mester együtt lesz jelen a találkán. Igen ám, de ha ez a kép kihagyható, miért lökdösődnek előtte most már heten-nyolcan? Hét-nyolcból hányat kellene elvenni, hogy az ábrázolás megbízhatóan azonosíthatóvá váljék, és mivel maguktól a nem kívánatos nézők aligha mennek el, melyikkel kezdjük és hogyan?

Van itten többek között egy tarkó, mely egy tulok tartozéka lehetne, a mesteré semmiképpen – ez jutna rögtön eszünkbe róla, ha kényes ízlésű esztétát kereső, áttetsző bőrű műpártolók lennénk, vagy akár magunk is döher izomkolosszusok, ellentétes szexben magunkat pálcikalábú, szálkabordájú, női bőregérnek képzelők. Ha viszont pálcikalábú, szálkabordájú női bőregerek vagyunk, akkor a helyzet gyökeresen más, akkor a tulok tarkójának komoly esélye van arra, hogy kegytárgyként a mesternek tulajdonítsuk. Csakhogy így többes számban a művelet kevéssé valószínű. Tömegesen az emberek nem szokták magukat ilyen vagy akár másmilyen csenevész, női bőregérnek képzelni, ez legfeljebb egy, maximum két személynek sajátja itt a teremben. Következik-e ebből, hogy a kérdéses barkót jogosan el lehet távolítani a kép elől? Válasz erre az, hogy bizonyos jogi alapot lehetne ugyan teremteni a beavatkozásra, de ez olyasféle pongyolán fogalmazott és ezért pusmogva vitatott jog lehetne csupán, amely könnyen inkább gyengékkel szemben érvényesíthető, és egyáltalán nem biztos, hogy akinek ilyen tarkója van, az hagyja magán érvényesíteni. Pláne, ha ahhoz szokott hozzá, hogy ő távolítson el gyengébbeket. Kik hát a gyengébbek a most már tíz főre is rúgó nézelődők között?

A tarkós közben odébb megy magától, ami még őrjítőbb. Most kihez viszonyítsuk a többieket? Előbb ki kellene szemelni a jelenleg legerősebbet, de ismérve ennek mi lehet, ha nincs másik tarkó? Barkó talán? Ám barkó sincs. Kétségbeesésünkben egyikünk felkiált:

– Barkó kell nektek, vagy mester?

Belátjuk, hová fajultunk és odébbállunk mi is. Rossz közérzetünket csak fokozza, hogy a képtelen helyzetből menekülőben magát a képet is kihagyjuk. Pedig, amíg mindent nem ellenőriztünk, tudhatjuk-e, hogy mégis nem éppen ez az igazi.

Fülelni próbálnak egyesek. Nem is rossz módszer mások szerint. Célravezető lesz a madárcsicsergés. Ahol a rigó szívbemarkolóan fütyül, onnan a mester sincs messze. És nem kell közvetlenül a festményhez se férkőzni, illetve kiderül, hogy melyikhez érdemes utat törni a nagy letegezés komoly esélyével. Mert a tömeg egyre sűrűbb: egyik képtől eljutni a másikig maga is akadályverseny, vagy rosszabb esetben, keserves sodródás növekvő szegényszagban, néma, tar, esetleg kiszáradt fák ábrái előtt, melyek szintén részei a mester változatainak. De hogy érthetően kifejezésre juttassam kultúrtömegem óhaját,

hadd tegyem hozzá: amióta kezünkbe került a vetítő tükörke a maga szédületes ígéretével, a mesternek mindazon alkotásai, melyek nélkülözik a madárdalt, a mi számunkra nem egyebek időtöltő retyerutyázásnál, amire igenis fütyülünk, egyre türelmetlenebbül fütyülünk. Talán ezzel magyarázható, hogy akik a fülelést kezdeményezték és az első bíztató trillára megindultak, elbizonytalanodva rekednek meg mindenféle alakzatú törzsek között, és annál is kényelmetlenebbül, mivel közben ezek is csörtetnek a fütty feltételezett forrása felé. Senki sem tudja igazán, merről hangzik a voltaképpeni rigófütty, noha mindenki tisztában van azzal, hogy egyetlen egy helyről kell hangoznia, ugyanis mester csak egy van, és a fa, a fütty s a mester egymástól nem különíthető el. Bajos hát elgondolni a brosúrában elevenedő egyéni hézagpótlás reményét.

Sokan arra a vélekedésre juttok, hogy egyesek közülünk már rábukkantak az epedve vágyott hármasságra, csak önzőn elhallgatják, sőt kiváltságuk fenntartása végett gyakorlatát zsivajjal leplezik. Sutyiban zajlik a tegeződés, körülötte minden hájjal megkent érdekszövetség falaz. Az első meglepetés után, amihez még hozzáteendő a kitörő méltatlankodás ideje, azzal kezdjük a tiltakozást, hogy ha közülünk egyesek, ráadásul csoportot képezni képes mennyiségben hozzáférnének a továbbiakban egyszerűség kedvéért fafüttymesternek nevezendő kombinációhoz, akkor arról mi értesülve lennénk és nem lábujjhegyre ágaskodva próbálnánk valamiképpen belesni a képek előtt torlódók feje felett, mely torlódók zömmel közületek kerülnek ki, és talán bizonyos esetekben mesterségesen torlódtok, hogy figyelmünket eltereljétek a ténylegesen visszaélők klikkjéről. Most ugye jól megkaptátok, gondolnánk elégedetten, ha nem hintettétek volna el a konkolyt mégiscsak közöttünk, mert elvtelen ügyeskedők a legjobb családból is kikerülhetnek, és az „elvtelen" nem is helytálló jelző, hiszen kollektív jelszóval nem indult itt senki egyéni hézagpótlásra, annyira naivak ti sem vagytok, mi sem vagyunk, annyira tisztességtelenek pedig végleg nem, hogy fából vaskarikával hitegessünk titeket, esetleg magunkat. Kell annak belátásához bizonyos erkölcsi tartás, hogy logikusan csak egyéni érdek létezik, és látjuk, hogy ti legalább olyan erkölcsösen tartjátok magatokat, mint mi, vagyis lesitek, hogy melyik erény érvényesíti szemeremöv nélkül érdekét a mesterfüttyfa birtokában. Ugyanis ti mesterfüttyfának nevezitek a kombinációt – a személyes elnevezést a siker biztosítékaként könyvelve el.

Lessük, lesitek, lesik. Ez utóbbiak feltételezhetően azt, hogy meddig sikerül észrevétlenül maradniuk. Mindenki visszafojtja lélegzetét, apokaliptikus csendbe burkolózó kultúrtömeg vagyok, nagy idők kiszemeltje. Késsel lehet vágni a gyanakvást és az orrfacsaró szegényszagot. Mindkettő tűrhetetlen: az ilyen ihletett egyensúly pillanatok alatt fel szokott borulni. Ezúttal egy jó húsban levő, gusztusos, szőke nő, több oldallal előbb a pázsiton szoptató édesanya, sóhajt fel kihívóan:

– Fessél le, mester!

Van, aki hisztérikusan kacarász, van, aki tisztességtelen versenyt emleget. Egy csokornyakkendős világfi nem átallja a brosúrája kistükrét a szőkeség elé tartani.

– Ilyen vagy – súgja neki jól hallhatóan és a tompított világításban csak félig-meddig ellenőrizhetően.

Felhördültök mind, kik látjátok, mire megy ki a játék és tartjátok ti is a vetítőképes foncsort, egyesek a gyengébb, mások az erősebb nemnek, hiszen annyiszor volt két szexről szó. Hördülünk mi is, felfogván, miként aknázzátok ki a helyzetet, és egyenesen a ti képeteket tükrözzük a brosúrával. Nincs olyan ábrázat, mely nem jelenik meg a más tükrében. Nincs olyan más, ki ne kívánna fellépni a mester mezében. Brosúrámat magam is a sűrűjének tartva szemlét tartok. A csokornyakkendős borotvált medve feje semmiképpen sem hím alteregója a szőke nősténynek. Vannak köztünk például ilyen típusok: postáskisasszony lófarkfrizurával, házilag kötött kardigánnal, bunkós pecsételéstől kikérgesedett kézzel; elemző tekintetű művészettörténész bohém fürtökkel és modorosan ívelt ajakkal; idegenből idevetődött diák csikkszedőnek öltözve stb. Van-e köztetek üzeneteket pecsételő, házi kardigános, postai hivatalnok, tintázó párnától foltos ujjú? Van-e köz-

tetek esztétikából doktorált rajztanárnő szigorúan dauerolva és precíz szóhoz szokott füllel? Van-e honi diáklány tehénpásztor dresszben? Akkor meg mit akartok? Kész röhej, nemdebár? Két ecset kellene ide, hogy klappoljon a két szex. Csakhogy hol ebben a fülledt, sötét, izzasztó kamrában a két ecset, a két ecsettel megfestett madárdal? Fa az van egész faiskolára való, járhattok belé aranyozott keretben, alumínium keretben, sima léckeretben gusztusotoknak vagy jövedelmeteknek megfelelően, de a tudás, amire szert tehettek, csak egyéltű és egyszexű. Félvilági, a szó szoros értelmében. Annyit ér hát, mint a gnóm pléhpixisébe dobott fületlen gomb. Itt az ideje, hogy a holtpontra jutást gunyorosan jelezzem. Eltrillázom magamat az orrfacsaró szegényszagban.

Melyik kultúrtömeg szeret közönséges tükörbe nézni, amely azt mutatja neki, hogy pofára esett? Varázstükrüket lengetve túlnyomóan körülvesznek, ti is a hinni vágyók között acsarkodtok, mi pedig ezúttal én vagyok egyedül. Az eretnek helyzetében, a reá váró bánásmóddal nagyon is tisztában. A brosúrák, az öklök: rázzák, rázzátok. Nem jó elszigetelt elbeszélőnek lenni. Egyelőre csak megfélemlítően rázzák, rázzátok; talán hajlandóak vagytok engesztelődni. Ezért hangzik önpusztító kihívásként a hivatlan rigófütty a terem végéből. Olyan kitörően vidám, körhintázó, bukfencező, magömlésként bugyborgó rigófütty, amilyent csak festeni lehet, mivel igazi madár ilyen magánkívülit nem hallat. Morajból szilaj üvöltözés lesz. Mint feldúlt darazsak odasereglenek az árnyékok, hogy elég volt, azt a keserves, sárgacsőrű, felelőtlen énekesét neki, elég volt, nem tréfadolog a művészet. Roppant lila barét rajzolódik ki a derengésből. Aki viseli, az a hangadáshoz szokott, választékos egyén két ecsettel integet nekik, egy bunkóssal meg egy hajszálvékonnyal.

A bunkósat azonnyomban kiütik kezéből, a hajszálvékony pedig nem arra készült, hogy ekkora túlerő ellen használják. Fafüttymesternek nevezve őt kultúrforradalmi tömeg ront rá és olyan durván is bánik el vele. Beszélne. Azzal vádolják, hogy gyomorszájból adja a hangot, és ott különösen bokszolják. Másutt is persze. Próbálok közbelépni azzal, hogy a tömeg én vagyok, azonban mások is ordítják, hogy a tömeg én vagyok és letepernek. Ütlegelnek. Aztán mind, akik a tömeg képviseletében ordítottak, egymásnak esnek. Ami nem jelenti azt, hogy a barétost békén hagyják, vagyis engemet, csupán annyit, hogy egyre többen hevernek mellettünk kiütve, és a lábon állva csatázók száma ugyanannyival csökken. Érdekes, hogy a sznob házaspár egymást agyabugyálva dől ki. Valakinél fejsze van. Kijátszhatta a szigorú tilalmat és a rigófüttyös képnek veselkedik. A rigófütty elhallgat. A fejszés a fát kezdi vágni. Hiába tudatja vele a barétos, hogy az a tudás fája. A másik kikéri magának, hogy őt oktassák, és kivágja. Az amúgy is tompított fényű lámpák erre kialszanak. A fejszés vagdalódzik a sötétben is. Vannak, akik egymásba harapnak. Igencsak fájdalmasan csonkolódnak a tagok, frissen harsog a marcangolt hús.

*

Akinek sikerül, az a portikusz alatti sebesült rakásban tér magához. Ott sorakoznak a hordágyak, rögtönzött ravatalok, melyeket a tévé éppen felvett. Rádióinterjú is megvolt már. Senki sem maradt épen. A cafatokra tépett barétost elvitték. Erős a gyanúnk, hogy nem ő volt az igazi. Legalább is többségünknek erős a gyanúja. Különben gyengék vagyunk. A medve fejű világfiról minden ruha letépve, a feje meg kisebb lett és bezúzott profilú. Kézfeje, lábfeje nincs többé. Tovább lapozva sem lehet többé megtalálni. Véglegesen le van csikkantva. A gnómtól fogja megtanulni, mivel lehet ezentúl a közösség szolgálatára. Piedesztálra ültetve persze ókori kiállítás értékes darabja lehetne. Itt lent viszont térdére az iménti szőkeség nem képes emelni. Nem is tudni, melyik volt pontosan a szőkeség. Három Afrodité alakú nő is omladozik egymásra, gusztusos testüket könynyű, habos, olykor tapadó kelme borítja, mely jómódról, jóltápláltságról és kacér szándékról árulkodik, de feje egyiknek sincs, és lehet, hogy amelyikről azt véljük, hogy szőke, illetve szőke volt, az voltaképpen barna, illetve barna volt. Hever közelünkben egy

lófej is. Érzékien kimunkált példány. Tágult orrlyuka, mandulavágású, üres szemgödre úgy hat, mintha táguló szemgolyója még kimeredne belőle. Hogy került ide?

– Kultúremlék a nap hőseinek – ripakodik a parkosított háttérből oldalazva közeledő csőlakó. Fején roppant barét erősen kopszakpecs állapotban. Meztelen lába alatt ropognak a brosúra-tükrök cserepei, de a retkes kérget nem vérzik fel. Pázsiton, kavicsos sétányon mindenütt apró darabokban az ő borotválatlan képmása.

– Kőbe faragva így ildomosabb viszonozni – tér vissza a lófejre, és borzas pemzlijével leterített tömegem kiterített maradványát kópésan megfenyegeti. – Fő az, uraim és hölgyeim, hogy aránylag olcsón megúszták. Kockázat volt modellt állni a kultúrtömeg portréjának. Egyénileg a közösnek. Szerencse, hogy nem tudták. Mert a mester nem ment biztosra. Kitette önökért a dúlt lelkét, felfogják-e az áldozat nagyságát? A hajszálecsetnek köszönhető, hogy dögönyözés közben sikerült egyszerre mindenkit a hézaggal együtt, kalligrafikusan. És az alkotó nincs rosszul, köszöni szépen. Elvégre kétéltű. Hölgyeim és uraim viszont többé nem szükségesek. Azért jövök önök közé, hogy ne lopjanak, csaljanak, raboljanak. Inkább húzódjanak be hozzám a csőbe. Lábszagom van, húgyszagom van, hónaljszagom van, de velem meg tudják beszélni, hogy halnak-e vagy születnek. Közben tegezzenek le egyes számban minden további nélkül.

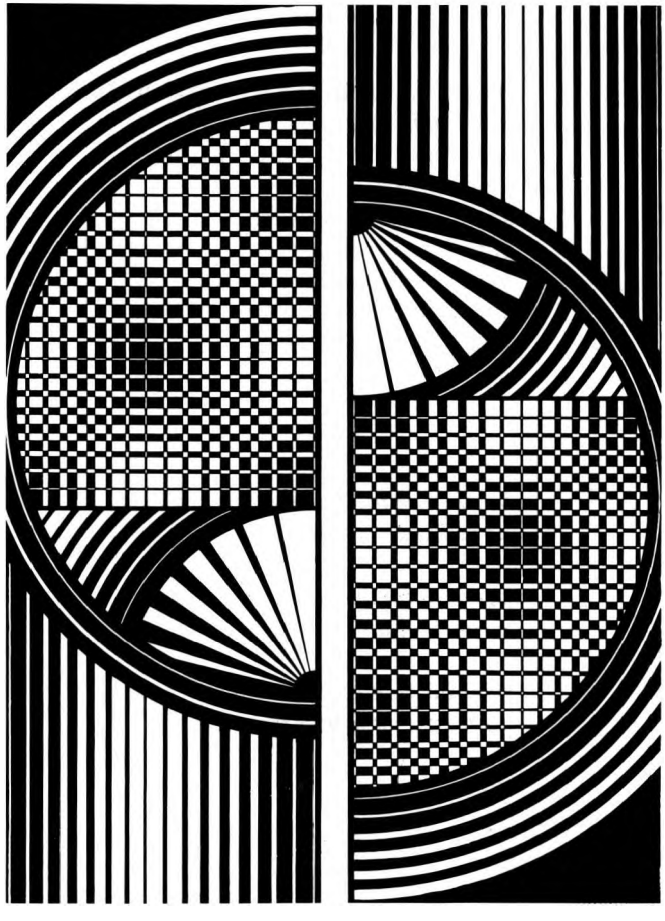

Büdöskék

mindennapi elfoglaltság, hogy reggel
sőt hajnalban fölkelek
tusolás után megkávézom
és verem a fejem a falba
ebédig körülbelül
akkor lemegyek a lapokért
amíg melegszik a félkész
nézem
hogy adódik-e egy jó film
vagy folytatni kell

*

pucéran a mennyezetig csempézett
ablaktalan teremben
fehérköpenyben gumicsizmában
kezében slág
szabályos időközönként
becaplat a múzsa
ígéri vége ha minden meglesz
készülök rá még remélem
lesz ihlet és erő
a szívemet kiszarni

*

hogy isten testével mit tegyünk
ha szikkadt

gyerekkoromban amikor leesett
megcsókoltam

világító szemetesvödrünk
a keresztény magyarország

KÁNTOR LAJOS

HANGOK ÉS KÉPEK

Új romániai szemle II.

„Már nem elégít ki az örök Románia; egy időszerű Romániát akarunk." Ezt a kijelentést a nagyhatású filozófus, Constantin Noica tette, még 1943 júniusában, Berlinben (filozófiai előadó volt akkor a berlini Román-Német Intézetben). De nem a könyvtár mélyéről kell kiásnunk, a hírhedt „S" (secret, azaz titkos) katalógus cédulája alapján az idézetet tartalmazó Noica-kötetet – mint kellett volna mondjuk 1971-ben, amikor a kortárs román írástudók (Marian Popa szerkesztette) kislexikonának első kiadásában hiába kerestük volna Noica nevét. 1977-ben már bebocsáttatott a bővített kiadású kézikönyvbe, a nála öt évvel fiatalabb, „kemény" ideológiai vonalat, szigorú kommunista pártosságot képviselő kritikus, Mihai Novicov mellé – és 1988-ban post mortem Herder-díjat, 1990-ben akadémiai tagságot is nyert. A bukaresti Humanitas 1991-ben pedig újra kiadta *Pagini despre sufletul românesc* (Lapok a román lélekről) c. könyvecskéjét, benne az „időszerű Romániát akarunk" programszöveggel. Constantin Noica számos traktátusa között bizonyára nem tartozik a legjelentősebbek közé ez a 100 lapnyi füzet, de talán mégsem érdektelen a megemlítése, minthogy sajátosan tükröz egy mai román kulturális jelenséget: az évtizedeken át háttérbe szorított, elhallgattatott írók, történészek, politikusok, filozófusok tömeges visszatérését a lapok hasábjaira, a könyvesboltokba, a tévé képernyőjére – a köztudatba. (Az utcanév-táblákra is.)

Noica persze jelen volt korábban is, hiszen kényszerlakhelyének és börtön-periódusának tizenöt éve (1949-1964) után sem távozott külföldre; szabadulása után Bukarestben lett tudományos főkutató, majd nyugdíjba vonult – fel a havasokba, a Nagyszeben fölötti üdülőtelepre, egy manzárdlakásba. Így lett Păltiniș a XX. század végi román kultúrában legendává, hivatkozási alappá, új kiinduló ponttá. A leghűségesebb tanítvány, Gabriel Liiceanu már 1983-ban kiadta ott készült naplóját (*Jurnalul de la Păltiniș*), s most ennek bővített újrakiadását is kezünkbe vehetjük. És 1992 tavaszán vetítették a bukaresti televízió I. műsorában azt a még 1984-ben készült dokumentumfilmet (Șerban Comănescu alkotását), amelyen Constantin Noicát a păltinișI környezetben lehet látni, hallani, Liiceanu és mások társaságában.

A Napló új kiadásához illesztett előszóban írja Liiceanu: „Romániának nem volt a *Charta* '77-hez hasonló, sem pedig *Szolidaritás* típusú mozgalma. Hogy ez nem volt lehetséges, talán a román Szekuritáté érdeme, talán a gyengeségünk kifejezése. De az a jelenség és tapasztalat, amelyet leírtam önöknek, valószínűleg egyedülálló a keleti országokban." Az elvonuló-ellenállás, az önálló (filozófiai) gondolkodás különös iskolája teremtődött itt meg a hegyek között – s kér és kap ma teret, a tanítványok révén, no meg a fennmaradt szövegek által. Most már teljes fegyverzetében, támadásra is készen. Így lehet, így kell érteni az „örök" helyett az „időszerű" hangoztatását. Noica mellett sűrűn jelen van a román szellemi életben a két európai hírű „disszidens", a francia kultúrába beépült, de a legtöbbet Chicagóban tartózkodott Mircea Eliade (ő Noica előtt egy évvel, 1986-ban hunyt el), s a ma is Párizsban élő tagadó szellem, Emil Cioran. (Az egymás után románra fordított Cioran-kötetek közül a legújabb, 1992-es jelzetű, a *Tratat de descompunere* – Értekezés a széthullásról címet viseli.)

A Cioran-jelenség körüljárásában ugyancsak Gabriel Liiceanu vállalja az oroszlán-

részt – legalábbis ami a hatékonyságot illeti. Igaz, az RTV jól bevált gyakorlata szerint az éjszakai órákban sugározták – ám aki megvárta és végigkövette Liiceanu és a filmes Constantin Chelba ötrészes kiváló filmjét, nem csupán életrajzi s a Cioran-életműre vonatkozó részleteket tudhatott meg, hanem magasrangú szellemi-művészi élményben volt része. Feszültségek, belső drámai konfliktusok és lírai futamok váltogatták egymást az *Exerciţiu de admiraţie* (A csodálat gyakorlása) szép képsoraiban a dél-erdélyi Rășinari, Szeben és Párizs között, az élet és a könyvek fókuszában. Külön érdekessége e tévéfilmnek, hogy a távolból, Bukarestből megszólaltatta a rég látott barátot, vitafelet, a filozófus Petre Ţuţeát, aki fizikai rozzantságát tagadó módon érvelt, méltatta és vitatta Emil Cioran isten- és embertagadó nézeteit. (A film bemutatásakor Petre Ţuţea már halott volt.) Ember- és probléma-központúságában ez a film a műfaj kiemelkedő darabja, s alighanem a román nyelvterületen kívül is érdeklődésre tarthat számot. (Az egyik részében rendkívül érdekes dolgok hangzottak el Ciorantól a nyelvcseréről, arról a folyamatról, ahogy francia író lett belőle. Ezt viszont románul mondotta el.)

Mind a három irodalmi-filozófiai nagyságot, Eliadét, Noicát és Ciorant is, egyetemesség-igényük mellett, a hangsúlyozott románság-tudat jellemzi, s ezen belül egyikük sem mondható a magyarok barátjának. (Persze, Emil Ciorantól bőven idézhetők kritikai megnyilatkozások saját népéről-nemzetéről, mármint a románról is.) Hiba volna azonban *csak* ilyen alapról szemlélni életművüket, nem venni tudomásul azt, hogy teljesítményük milyen filozófiai, esztétikai magasságba emelkedett. Az említtet dokumentumfilmek (Noicáról és Cioranról) a románul értő magyar nézőnek azért jelentettek kellemes meglepetést, mert nélkülöztek mindenfajta propaganda-szemléletet, nemzeti gőgöt, az értékteremtés, a román és francia kultúra gyarapodása életrajzi (kevésbé kortörténeti) hátterét, lélektani mozzanatait világították meg.

Nincs még ilyen film (tudomásom szerint) a francia akadémikussá ütött Eugène Ionescóról (születési adatai szerint: Eugen Ionescuról), de hát róla ország-világ előtt folyamatosan beszélnek a színpadi művei. Az ő kritikai szelleme – azt hiszem, nem tévedek, amikor ezt állítom – sokkal egyetemesebb, mint Ciorané. Hogy építőbb-e vagy sem, és hogy egyáltalán mit lehet építőnek nevezni és mit rombolónak tekinteni, az sokáig (örökre?) vitatott kérdés marad. Ionesco emberi magatartása a romániai diktatúra éveiben, majd 1989 után is (például a marosvásárhelyi, 1990. márciusi események alkalmával) mindenesetre közelebb áll hozzánk, jóllehet az ő Caragialét folytató románsága aligha kérdőjelezhető meg a pályameghatározó párizsi évtizedek alatt. Ionesco individualizmusa sohasem zárta ki akár a közös fellépést, kollektív tiltakozást, valahányszor a rinocérosz-szellem, a fasiszta mákony jeleit vélte felismerni. *Az orrszarvú* mellett *A lecke* című egyfelvonásosa nem csupán a „klasszikus" fasizmus tömegpszichózisának megértetésére alkalmas – amint ezt (már a fordulat után) a kolozsvári román színház, a Nemzeti az abszurd szöveghez méltó játékstílusban, de a szovjet típusú kommunizmusra konkretizálva bemutatta.

A ionescói abszurdról hiteles elemzést találunk a román-magyar irodalmi kapcsolatokat ugyancsak felkaroló, Bukarestből még a Ceauşescu-korszakban (Nyugat) Németországba áttelepedett irodalomtörténész professzor, Nicolae Balotă munkáiban. Ő idézi Ionesco egyik nyilatkozatából: „Az abszurd talán valamely dolognak, a világ törvényeinek meg nem értése; akaratom s az egyetemes akarat összeütközése idézi elő, valamint konfliktusom saját magammal, egymásnak ellentmondó szándékaim. Indulataim konfliktusai: egyszerre akarok élni és meghalni, szeretni és gyűlölni ... szeretet és gyűlölet, szeretet és rombolás – ez elég fontos ellentét ahhoz, hogy az abszurd érzetét keltse bennem." Konkrétabban, a ionescói színház „abszurditását", logikáját Balotă így magyarázza: „A tények, helyzetek, emberek, szavak *ellenére* tenni, mondani valamit. Válságban a nyelv? Tegyük még súlyosabbá a válságot, fokozzuk, ameddig csak lehet. A konokság logikája csak a végleges, túlzó, szélsőséges megoldásokat fogadhatja el. A közölhetetlen-

séget nem leírni, elmondani kell vagy egész egyszerűen csak rámutatni, hanem végletekig kell feszíteni. Lényegében ez az abszurd logikája, a sziszüphoszi logika, a camus-i lázadás. Ionesco tehát nevetségesnek tartja a színházat, ez drámaírói munkásságának forrása, s nevetséges voltát a végletekig fokozza, hogy megszabadítsa a legmesterkéltebb műfajt beidegződéseitől, szabványaitól."

Mondhatni kristálytisztán ehhez az értelmezéshez ragaszkodott a kolozsvári magyar színház *A kopasz énekesnő* 1992 tavaszán tartott bemutatóján. Gera György egészen kiváló fordításszövege biztosította természetesen az alapot, a kiinduló pontot az „ellenszínmű" színpadra állításához, Tompa Gábor azonban a „fokozzuk, ameddig csak lehet" elvét érvényesítette a játéktér, a színészi játék megszervezésekor. Többszörös dobozba zárta *A kopasz énekesnőt*: mindenekelőtt felvitte az előadást nézőterestül, jegyszedőstül a színpadra, a vasfüggöny mögé – úgy, hogy a színházi előcsarnokból egy hosszú alagút vezet föl a játék-, azaz nézőtérre. Ott a padsorokat egy babaházat idéző fal választja el a kulisszák mögötti világtól. Amikor az felemelkedik, újabb (három oldalról) zárt teret kapunk, üres, csupasz teret, amelyben mindössze egy karosszék (benne az újságot olvasó Mr. Smith) és egy láda található. A ládán olykor ülnek, de fel is nyílik, s kilép belőle Mrs. Smith vagy a Tűzoltóparancsnok, ahogy ez a játékból éppen adódik. A kolozsvári *Kopasz énekesnő* színészei egyrészt a nyelv kalodájába vannak zárva (Ionesco kívánsága szerint), másrészt az abszurd módra stilizált mozgás kalodájába. De még ezt is lehet fokozni: amikor vége volna a történésnek, visszapergeti a rendező mindazt, amit korábban láttunk, amit Mr. Smithék és Mr. Martinék előzetesen eljátszottak – csakhogy némafilmszerűen, színészpróbáló ritmusaban. Mindezt, előre és hátra, az ún. Vendég, itt egy még inkább kalodába zárt, mintegy spárgán rángatott báb szögletes mozgása (mozgatása) kíséri, húzza alá. Az összezártság elviselhetetlen abszurdja nő fel e sok, jól végiggondolt és összehangolt motívumból – egy hihetetlenül mulatságos, de tulajdonképpen megdöbbentő játék. A kétszáz éves kolozsvári magyar színház egyik legmeggyőzőbb, legmodernebb, legmaibb játéka.

Érdekes volt látni ezt az előadást Sepsiszentgyörgyön, a „rendes" (nagy) színpadra adaptálva (alkalmilag), a Nemzetiségi Színházi Kollokvium biztosította keretek között. Kétségtelen, hogy az előbb jelzett zártság-komplexum (komplexus) veszített valamit a kényszerű térbeli nyitás következtében, a szentgyörgyi közönség azonban – úgy láttam – maradéktalan fogta, élvezte a Kolozsvárról odavitt *Kopasz énekesnőt*; és megkönnyítette a zsüri dolgát. (Sajnos, e „könnyítésnek" része volt a sok rossz, színvonal alatti előadás. Tisztelet a kevés kivételnek.) Ahhoz ugyanis nem fért kétség, hogy a sepsiszentgyörgyi Nemzetiségi Kollokviumon ez a Ionesco-mű (Tompa–Boér–Spolarics–Bács–Panek–Bíró–Salat–Dobre–Kóthay változatában) volt művészileg a legidőszerűbb, a legfrissebb – vagy akár úgy is mondhatnánk, hogy a „legnemzetiségibb"; hiszen a bezártságról, a szabadulni-nem-tudásról s a szabadulás szükségességéről beszélt.

Pedig nem is tudtuk, hogy Eugène Ionesco tud magyarul...

P. MÜLLER PÉTER

SZÍNRŐL SZÍNRE

– diarium theatricum –

1992. február 3. – Sean O'Casey: *A kezdet vége* (budapesti Katona József Színház)

Színházi burleszk. Egy kétperces anekdota másfél órában elmesélve. Antal Csaba multifunkcionális díszlete színpadtechnikai bravúrok tárháza. Gothár Péter rendezése realitás és teatralitás határait feszegeti. A némafilmek torzult magatartásformái, akrobatikus mutatványok, a színpadi valószerűség végletei: szagok, működő háztartás, elrajzolt méretű kellékek. Mindez roppantul szórakoztató – amíg tart az előadás. De nem marad utána semmi. Ami nem baj. Színházi öncél, színpadi ötletkavalkád. Színház – ami ezegyszer nem csupán irodalom.

február 5. – Ch'oe In-hun: *Sárkányló, a hegyek ura* (Pécsi Nemzeti Színház Kamaraszínháza) – magyarországi bemutató

Amikor évekkel ezelőtt Japánban bemutatták Örkény István *Tóték* című tragikomédiáját, a magyar vendégrendezőt a japán színészek a próbák során arról faggatták, hogy az emberi mivoltában végletekig megalázott Tót miért nem követ el harakirit (vagy ennek magyar megfelelőjét), és hogy a tűzoltóparancsnok hogyan támadhat feljebbvalója, az őrnagy ellen.

Az eltérő kultúrákból adódó eltérő értelemadásnak ez a példája azt jelzi, hogy a kultúraközi kommunikációban a jelentést erősebben határozhatja meg a befogadó közeg, mint maga a mű vagy annak alkotója. Hogy egy koreai bemutató kapcsán japán példára hivatkozom, nem véletlen. Ugyanis az orientalisták kivételével vajmi kevés különbséget érzékel az olyan átlagpolgár, amilyen én is vagyok, a kínai, vietnami, laoszi, kambodzsai, japáni, koreai vagy sziámi emberek és kultúrák között. Közép-Európából nézve egynek tűnik a Távol-Kelet, ahogyan onnan nézve sem különbözik markánsan egymástól a lengyel, a cseh, a szlovák, a magyar, a német, az osztrák, a szlovén, a horvát, a szerb vagy a román kultúra.

Ez a homogenizáló szemlélet a másik kultúrából érkező üzenetet az egzotikum aurájával vonja be, és a kompetencia kérdését a befogadóval zárójelbe teteti. Az egzotikum megítélésében nehéz fogódzót találnunk, s ezért hajlamosak vagyunk/lehetünk mindent eredetiként és hitelesként elfogadni. Hiszen éppen azzal a tudással nem rendelkezünk, hogy megítéljük, mennyire autentikus az a megnyilatkozás, amellyel találkozunk. Apró jelek azért segítségünkre lehetnek.

Mint a pécsi bemutató végén a színpadra behívott rendező, Jeong Ok Kim, akinek arckifejezése és merev felsőtesttel derékból való meghajlása azzal az élménnyel szembesít, hogy amit az előadásban *koreaiként* szemléltünk, az csupán magyar közreműködők próbálkozása volt a hitelesség illúziójának felkeltésére. Mert Kim meghajlása imitálható, de utánozhatatlan. Miként a mosolya is. A színpadi játék ezúttal voltaképpen *svindli*.

A fenti naplódátum után a szerző nevét én írtam a cím elé. A bemutató műsorfüzete és a plakát ugyanis nagyvonalúan csak a címet közli. A két tájékoztató kétféle műfaji megjelölést ad a műnek. „Koreai legenda" – áll a füzetben, „rituális játék" – szerepel a havi műsorlapon. A színház nemcsak a műfaji besorolással bánt szabadon, hanem a szöveggel is. Az eredeti cím is megváltozott, s lett belőle ez a mesei formula.

A történet a következő: egy koreai faluban egy házaspárnak kisfia születik. A gyer-

mek születésével egyidőben hírek terjednek el arról, hogy sárkányló-gyerek jött a környéken a világra, akit a poroszlók égen-földön keresnek, mert el akarják pusztítani. A szülők rövidesen ráébrednek, hogy az övék a csodás gyermek. Az apa, a megtorlástól való rémületében, gabonával telt zsákokkal agyonüti a kisfiút. Mialatt a holttestet temetni viszi, az anya fölakasztja magát. A hazatérő ember követi az asszony példáját. A darab végén a család együtt száll az égen a sárkánylovon.

„My little pony" – hallom a zárókép alatt egy kuncogó nézőtől, miközben a színházterem mennyezete alatt zsinóron végighúznak egy hosszúsörényű, kékeszöld játéklovat, rajta a szülők bábuival, akiknek „éterizált" hangját a hangszórókból halljuk. Ahogy nem valószínű, hogy Örkény Tóttal kapcsolatban gondolt a harakirire, úgy az sem valószínű, hogy Kim a Hasbro fésülhető játékpóniját akarta a záróképpel megidézni. De a fantázia szabad. S az asszociációs és jelentésteremtő erők inkább a néző kultúrköre, mint a darab által meghatározottak.

A bemutató előtt a közönséget az előadás jelmezbe bújtatott közreműködői fogadják, akik között a díszlet- és jelmeztervező Húros Annamária éppúgy felbukkan, mint a zenét összeállító és komponáló Weber Kristóf. Az előcsarnok ezúttal részben kiállítóterem, ahol ruhák és maszkok láthatók, részben egy fogadás helyszíne, ahol koreai nemzeti itallal kínálják az érkezőt. A kalauzolásnak ez a gesztusa azonban a színpadon megtörik, amikor Ch'oe In-hun darabjába az alkotók magyar folklórt applikálnak, s amikor a szerepükből a nézőtérre kilépő közreműködők „Merre van Európa?" felkiáltással a közönséghez fordulnak. Ez nem a koreai darab által felvetett kérdés, hanem annak a hazai aktuálpolitikai közhelynek a megidézése, hogy „csatlakoznunk/felzárkóznunk stb. kell Európához". De hogy jön ez ide? Úgy, mint a „My little pony".

Az előadás ingadozik a koreai és a magyar teatralitás között. A maszkok, az árnyjáték, a csecsemősírás illusztratív megjelenítése a darab eredeti közegét idézik. A szövegbe történt beavatkozások, az aktualizálás didaxisa a magyar színházi gyakorlatot képviselik. A négy főszereplő játékmódja a lélektani realizmus és egy-két keleti taglejtés vegyítésére épül. Sebők Klára használja és idézi a legtöbb keleti gesztust, kéztartásai, fejmozdulatai kissé elrajzolt intonációval társulnak, ami derűt és iróniát kölcsönöz a szomszédasszony alakjának. Bellus Attila a megtört, de igyekvő kisembert mutatja be, akinek dadogása azonban nem tűnik sem eredetinek, sem indokoltnak. Pásztor Edina meseszerű vonásokkal jeleníti meg az anyát. Az öregasszony szerepében Takács Margit a fiát elveszítő anya tragédiáját és a fiatalasszony eljövendő sorsát idézi meg.

Noha a vállakozás eredeti és érdekes (ez az első alkalom, hogy koreai vendégrendező dolgozik Magyarországon), a megvalósulást egyértelmű fiaskónak látom. A kishitűség, hogy a nézőket nem egy autentikus, hanem egy „könnyített, aktualizált és egyszerűsített" előadással kell szembesíteni, ahhoz az eredményhez vezet, hogy a koreaiként hirdetett produkció a magyar színházi rutin feledhető példájává szürkül.

február 7. – Slawomir Mrożek: *Streap Tease* (a budapesti Komédium vendégjátéka a Pécsi Nemzeti Színház Kamaraszínházában)

A FIDESZ IV. kongresszusához kapcsolódó Narancs Napok keretében került sor a Komédium vendégjátékára. Még a csilláron is lógnak – pontosabban, a zsúfolásig töltött színházteremben a közönség egy része a technikusok mennyezet alá szerelt közlekedőjén állva nézi végig az előadást, Eperjes Károly és Gáspár Sándor remek játékát, akik Taub János rendezésében a kelet-közép-európai szorongásról és az egyén rejtőzködő hatalmaknak való kiszolgáltatottságáról állítanak ki látleletet. Nagy siker. (Egyébként a vetkőzésnek ez a fajtája angolul: strip-tease.)

február 11. – Collodi: *Pinokkió* (ARMA Gyerekszínház, Pécs) – bemutató

N. Szabó Sándor és Unger Pálma gyerekszínpada ezúttal egy népszerű mese műsor-

ra tűzésére vállakozik. Az alkotók pedagógiából és színházi nevelésből jelesre vizsgáznak. A bájos előadásban több kis tehetség fedezhető fel. A gyerekek szívderítő játékát Luca lányom boldogan és élvezettel nézi.

február 13. – Ingmar Bergman: *Lelki ügy* (a pécsi Művészetek Háza Sipos-színpada) – bemutató

Ingmar Bergman írása a *Nagyvilág* 1991. júniusi számában látott napvilágot. A szerző hangjátéknak nevezett *monodrámáját* Sólyom Katalin adja elő. A darab jeleneteinek során a hősnő (Viktória) más és más emberi kapcsolatait éli át, idézi meg illetve képzeli el. A szolgálójával, a férjével, az apjával, a barátnőivel, a család vendégeivel, a felravatalozott férjével, az alkalmi szeretővel, az elmegyógyintézeti betegtárssal az asszony különböző magatartásformákat, közlésmódokat használ, más-más érzelmi viszony uralja az egyes képeket.

A mű kitűnő színészi lehetőséget kínál Sólyom Katalinnak, aki ezt a lehetőséget magas színvonalon használja ki. Alakításában a *Lelki ügy* monodrámája sokszólamú színházi eseménnyé válik, mert a színésznő játékában nemcsak egy női lélek színeváltozásainak lehetünk tanúi, nemcsak Viktória sokarcú emberi kapcsolatai kelnek életre, hanem az előadáson átsejlik a szakmai-művészi önreflexió: a szerepek kaleidoszkópjában fogva tartott színésznő önvallomása is.

A Bergman által fölvázolt asszonyi lélek Sólyom Katalin alakításában gazdagon árnyalt, sokszínű, eleven személyiségként jelenik meg, akinek szerep- és én-váltásai finom színészi eszközök révén jutnak kifejezésre. A kevés tárgyat, kelléket felhasználó előadás apró jelzésekkel érzékelteti a jelenetek határait – a színpad fő díszletelemeként használt rézágy újabb és újabb tovagördítésével (így jelölvén a különböző tereket), vagy fényváltozással, egy-egy ruhadarabbal.

A pontosan kidolgozott, hatásosan fölépített előadás érzelmekben igen gazdag és jól komponált, számos maradandó pillanata van. Mahler I. szimfóniájának többször felhangzó harmadik tétele csak kiegészíti és erősíti azt az atmoszférát, amit Sólyom Katalin színészi eszközeivel megteremt. A *Lelki ügy* hetven perce műfaja szerint monodráma, megvalósulása szerint azonban teljes körű és értékű színházi élmény.

február 15. – Mark Twain: *Tom Sawyer* (ARMA, Helyőrségi Művelődési Otthon, Pécs) – bemutató

Az alkalmi vállalkozás létrehozói a plakáton csak a zenét szerző ifj. Fillár István és Sipos Péter, és a verseket író Moravetz Levente nevét tüntetik fel. Híreim szerint a rendező Ditzendy Attila, a Pécsi Nemzeti Színház asszisztense. A kamasz közönséget megcélzó előadás a Nemzeti színészeire és kóristáira, és az ARMA stúdiójára épül. A félamatőr-félprofi produkció a diákszínjátszás „szegényszínházi" hagyományait idézi. A játék a hatáskeltést előbbre helyezi, mint a belső színpadi hitelesség megteremtését.

február 17. – Jevgenyij Svarc: *Hétköznapi csoda* (Pécsi Kisszínház)

„Zenés mesejáték gyerekeknek és felnőtteknek" – hirdeti az alcím. Ezúttal az előbbiek töltik meg a Kisszínház padlásterét. Zsúfolásig. Lucával már csak az ajtóban jut helyünk. Az előadás új szereplőgárdát avat, akik lelkesen, szeretettel és jókedvből játszanak. Bagossy László rendezése ötletgazdag és szellemes, a produkció a hangsúlyt a közönségnevelésre helyezi.

február 19. – Karol Wojtyla: *A mi Urunk festője* (Pécsi Nemzeti Színház)

II. János Pál darabját a pápalátogatás óta már több mint tízszer játszotta a színház, de csak most van alkalmam először megnézni. Szikora János látványközpontú rendezése ezen az estén nem tudja ellenpontozni a szöveg drámaiatlanságát. A bölcseleti és teológiai példázat Adam Chmielowskiról, az ünnepelt festőművészből lett Albert szerzetesről

ezúttal színházi szempontból hatástalan marad. S bár a címszerepben Kőszegi Ákos erőteljes alakítást nyújt, az alig hetven perces produkciót belengi a szelíd unalom.

február 25. – Slawomir Mrożek: *Mulatság* (budapesti Katona József Színház, Kamra)

Bán János, Dörner György és Gáspár János triója iskolajátékot mutat be B, S, és N legény alakjának megformálásával arról, hogy milyen a színpadi együttműködés, a minden rezdülésben egymásra figyelés, és hogy milyen a mrozeki abszurd, ha profik játsszák.

március 1. – Pinczési Judit: *Blub herceg* (Bóbita Bábszínház) – bemutató

A sellőlányba beleszerető herceg meséje a *Little Mermaid* fordított története, ezúttal nem a vízitündér, hanem az ifjú nézőpontjából elmesélve. A két főhőst kisebb bábok képviselik, a felnőttkori világot riasztó maszkokba és bő ruhákba öltöztetett színészek játsszák. A díszlet- és bábtervező Orosz Klaudia fehér kulisszái gyors jelenetváltásokat tesznek lehetővé, Lénárt András rendezése a gyerekközönségnek a hősökkel való azonosulását készíti elő. A felnőtti maszkokat Luca elég rémisztőnek találja, de lelki békéje helyreáll, amikor a sellő és Blub herceg összeházasodnak.

március 13. – Eugène Labiche: *A florentin kalap* (Pécsi Nemzeti Színház) – bemutató

Oly sok művészszínházi produkció színrevitele után Szikora János ezúttal egy bulvárkomédia megrendezésére vállalkozott.

A darabgyáros Labiche 1851-es *A florentin kalap* című vaudeville-jének bonyodalmas történetét egy kalap utáni hajszáról fölösleges és nehéz dolog volna egy bekezdésben ösz szefoglalnom. A lényeg az, hogy a kergetőzések, félreértések és félrelépések, álcázások, árulások és lelepleződések dramaturgiai patronjait felvonultató darab a rafinált és mesteri fokon megszerkesztett színjátékok közé tartozik. Ez a példaszerű dramaturgia azonban inkább látszat, mint valóság. A helyzetek és a dialógusok nem valódiak, és úgy lebegnek a szerplők között, hogy nem képesek őket összekötni. A társadalmi típussémákat képviselő alakokkal voltaképpen tét nélküli bonyodalmak történnek, a kulisszaszerű dramaturgiai masinéria a figurákon nem hagy nyomot. Így a darab kezdetén szétszakított jegyesek (bármi történt is velük és derült is ki róluk a mű folyamán) úgy kelnek egybe a befejezéskor, mintha most kezdődne, vagy meg sem történt volna a játék.

A produkció legötletesebb eleme Zeke Edit leporelló díszlete, melyből épületek, lakásbelsők, háttérfalak egyaránt hajtogathatók, s e kulisszákkal – szó szerint – gördülékenyen és gyorsan oldható meg az átdíszletezés. Csík György jelmezei a darab múltszázadi francia környezetét idézik; a női ruhák tarkák és bodrosak, a kalapok tollasak vagy virágosak.

Szikora János rendezése az előadás stílusát a filmburleszkek világához közelíti, mindenekelőtt a násznép megjelenítésében és mozgatásában. A prózai jelenetek bővelkednek komikus színpadi ötletekben, amelyek néhol kissé elrajzolják a szituációt, így villantván fel a helyzetek tartalmatlanságát és voltaképpeni abszurditását. Mindez nem jelenti azt, hogy a darab idézőjelbe kerül, vagy hogy a paródiája jelenne meg a színpadon. A vaudeville-patronok nemcsak a darabban működnek, hanem az előadásban is durrannak, s a produkció nem akar a szöveg ellen játszani.

Ugyanakkor Szikora kezenyoma mégis meglátszik abban, hogy az előadás nem maradéktalanul felhőtlen és nem tökéletesen érdektelen. Nem úgy működnek ugyanis a színpadi klisék, ahogy az egy vidéki társulat jól bejáratott bohózatában történni szokott. Fölsejlik valami a darab üresség éből és – szándékolatlan, de meglévő és jellemző – abszurditásából. Abból a lidérces és egyben groteszk világból, amit majd *A florentin kalap* után éppen száz évvel *A kopasz énekesnő* fog felmutatni.

Fadinard szerepében Kőszegi Ákos egyszerre gondterhelt és szellemes. A kalapot rendületlenül üldöző és a sarkában járó násznép elől menekülő vőlegényként minden váratlan fordulatra felkészült, zavarba hozni lehetetlen. Vári Éva Champigny bárónő

alakjában ismét elementáris humorérzékről, komikai sokoldalúságról tesz tanúbizonyságot. A további szerepekben Sólyom Katalin Clarája, Besenczi Árpád Beauperthuis-je, Stencer Béla Tardiveau-ja, Vincze Gábor Péter Félixe és Mester István Nonacourt-ja érdemel említést, az előadás komikumát és színpadi effektusait életrekeltő játékuk miatt.

március 19. – Ivo Brešan: *Paraszt Hamlet* (Pécsi Kisszínház) – felújítás, bemutató

Az 1989-es első bemutató óta sok minden történt, ami a darab időszerűségét próbára tehetné. Három éve az akkori társadalmi történések különös aktualitást adtak a műnek, ám a jelek szerint a politikai hatalom mindenhatóságáról és egyeduralmi törekvéseiről szóló, húsz éve írott horvát darab ma is érvényesen szólal meg ebben a régióban. A szereposztásbeli változásokkal összefüggő apróbb módosításoktól eltekintve az előadás az első bemutató érettebb és összehangoltabb megismétlése.

április 13. – Kornis Mihály: *Halleluja* (Harmadik Színház)

Harmadszor látom az előadást, mely, úgy tudom, ma este van utoljára műsoron. Ezúttal „Színházkritika" című egyetemi kurzusom résztvevőivel jövök el. A hétről hétre megírt kritikák sorában ezúttal egyazon előadásról akarnak írni valamennyien. A produkció főszereplői most is teljes erőbedobással játszanak, a fekete vonaton azonban megcsappant a statisztéria.

április 24. – „Állomások, motívumok" – Dr. Németh Antal emlékkiállítás (pécsi Művészetek Háza) – megnyitó

Az 1959 és 1965 között a Pécsi Nemzeti Színházban rendezőként dolgozó Németh Antal teljes pályáját áttekintő kiállítás bemutatja a színházvezető, színházi alkotó, tervező és teoretikus személyes tárgyait, rendezéseinek színpadképeit, jelmezeit, az előadásokról készült fényképfelvételeket.

Spiró György: *Optimista komédia* (Pécsi Nemzeti Színház) – ősbemutató

„Ez már Bulgakov" – olvasom le a harmadszor színpadra hívott szerző ajkáról, akinek ez a negyedik pécsi premierje. A sikernek ezzel az elhárításával Spiró arra utal, hogy a darabot Bulgakov *A végzetes tojások* című elbeszélése nyomán írta. Az *Optimista komédia* szövege a SZÍNHÁZ 1991. júniusi számának mellékletében olvasható.

Noha ez a negyedik pécsi Spiró-bemutató, az előadás műsorfüzete, mely a szerző színpadra került műveinek jegyzékét is közli, csak egyről, az 1978-as *Nyulak Margitjá*ról tud. Nem tesz említést a Harmadik Színház 1988-as, országos hírű *Csirkefej* bemutatójáról, és a Pécsi Kisszínház 1990-es *Káró király*áról sem. De nemcsak helyi bemutatókról hallgat ez a teljességet ígérő lista, hanem a *Mario és a varázsló* 1985-ös kaposvári, a *Kőszegők* 1990-es kőszegi és a Katona József művéből írott *Jeruzsálem pusztulása* 1985-ös zalaegerszegi előadásairól is. Vajon miért?

Míg a korábban említett *Paraszt Hamlet* időszerűségét nem csorbította sem két év, sem két évtized, addig az alig két éves *Optimista komédia* fölött mára már eljárt az idő. A címével Visnyevszkij *Optimista tragédiá*jára utaló darab a szovjet rendszer kialakulásának időszakából ad prognózist arról, hogy miféle szörnyeket (és szörnyűségeket) fog világra hozni az új hatalom. A sugárral kezelt tojásokból a darab végén éppúgy bestiák bújnak elő, mint ahogy Spiró *A kert* című darabjának befejezésekor is őslények, szauruszok lepik el a kertet. A magyar ötvenes éveknek és a szovjet húszas éveknek efféle művészi rokonítása helyénvaló, de *A kert* 1984-es kaposvári bemutatójához zonyítva mára már tét nélküli, s ezért jószerivel érdektelen.

Perszikov professzor felfedezése az életműködést felgyorsító sugárról a darabbeli rikkancs szájából így hangzik el: „Pevnyikov professzor feltalálta az életsugarat!" A sugárral tojásokat akarnak kezelni, de a tyúkvész miatt külföldről kell beszerezni azokat. A

német határon átvett két ládából az egyikben szokatlanul nagyméretű tojások vannak. Mivel a szállítók a tyúktojásokat ellopják, a Vörös Sugár Szovhozban a megmaradt ládákban található tojásokat használják fel a kísérletekben (nem sejtvén, hogy azok krokodiloktól származnak). A sugarazott szörnyek ezekből a tojásokból bújnak elő. Az inváziót a professzor egykor megbuktatott tanítványa segít megfékezni az általa feltalált hidegcsináló sugárral, mellyel a zárójelenetben végül mindenkit megfagyaszt, abban a hitben, hogy a szelektív sugár ötven-hatvan évre mindenkit megdermeszt, s ennyi idő elteltével majd csak az erkölcsös emberek fognak felolvadni.

A publicisztikus, pamfletszerű Bulgakov-elbeszélés Spiró darabjában és a Lengyel György rendezte előadásban némafilmjelenetekkel kezdődik. Ezek a szapora fényvillanásokkal szaggatott mozdulatokra bontott jelenetek a főszereplő alakját és környezetét, valamint a kor forradalmi változásait mutatják be. A színpadon a díszlettervező Khell Csörsz konstruktivista masinériája látható, az előszínpadon (a zenekari árok fölött) a tudós lombikokkal és műszerekkel teli kutatóasztala áll. A süllyeszthető előszínpad a gyors jelenetváltásokat segíti.

A mozaikos szerkezetű, mintegy huszonöt szereplőt és közel ekkora statisztériát felvonultató előadásban egy lezárult és feledni akart múlt tárul elénk jövőként. A darabnak ez a sajátossága nincs tekintettel arra, hogy mivel erről az (alcíme szerint) „előidejű utópiáról" a nézőtéren a szereplők mindegyikénél többet tudunk, ezért a színpadi történések nem hordoznak izgalmat, nem keltenek meglepetést, nem tartogatnak meglepő fordulatot. A kétrészes előadás első része még úgy-ahogy szórakoztató, a politikai rendszer kialakulásának újraidézése még valamennyire érdekes, de a második résznek a rendszer működését bemutató jelenetei már csupán közhelyszerűek, s ezért unalmasak.

Ezen az ötletgazdag rendezés és a jókedvű színészi játék sem segít. A jelenetfűzés, a színpadtechnika gördülékeny, a fény- és hangeffektusok hatásosak, a karakteralakítások jól formáltak és szórakoztatók. Nem az előadás kidolgozottságával és megformáltságával van tehát a baj. Hanem azzal, hogy a darab elvesztette a vonatkoztatási körét. Úgy, ahogy nincs már értelme Berlin két feléről beszélni azóta, hogy nem áll a fal. Az *Optimista komédiá*ban ábrázolt világot ismerjük, létezett, de már nincs jelen. Tanulsága nem a jelené, hanem a múlté. A darab talajvesztésében az is szerepet játszik, hogy a forrásul szolgáló Bulgakov-tárcában is az aktuálpolitikai jelentőség dominál az általános érvényű művészi igazság fölött.

A színház évadzáró premierjén remek karakteralakítások sorát láthatjuk. Héjja Sándor a szórakozott professzor, Bánky Gábor a pedáns tanársegéd, Stencer Béla a piócatermészetű újságíró, Besenczi Árpád a forradalmi rajongástól elvakult matróz, Barkó György a tunya, de furmányos altiszt szerepét formálja meg. A további mintegy húsz szerepből emlékezetes felvillanás Koszta Gabriella, Hartmann Teréz és Unger Pálma *Három nővér*t idéző és ironizáló betétje, Kőmíves Sándor, N. Szabó Sándor és Stenczer Béla Bulgakovot és az Ilf-Petrov szerzőpárost életre keltő jelenete, a sofőröket játszó Fillár Istvánnak és Matoricz Józsefnek a *Csirkefej* két rendőrének dialógusaira emlékeztető kettőse, valamint Bellus Attila és Bánky Gábor bohócjelenete.

A *Sárkány*ról*val* ellentétben ezúttal a megvalósítás tekinthető érdekesnek és sikeresnek, s a vállalkozás gesztusával kapcsolatban vetődnek fel alapvető kérdések és kételyek.

május 5. – Ivo Brešan: *Paraszt Hamlet* (Horvát Színház) – főpróba

A Pécsi Kisszínház tagozataként hivatalosan május 8-án a budapesti Várszínházban tartott vendégjátékon megalakuló Horvát Színház bemutatkozó előadásának főpróbája. A Kisszínház magyar nyelvű előadását követő rendezésben a főszerepet horvát színészek játsszák, a mellékszerepekben a magyar változat szereplőit láthatjuk viszont. A délszáv temperamentum, az erősebb érzelmi hőfok növeli a játék hitelességét és hatásosságát.

május 23. – Gogol: *Egy őrült naplója* (a pécsi Művészetek Háza Sipos-színpada) – bemutató

Bellus Attila két és fél órányi színpadi jelenléte, Popriscsin alakjának sokszínű megformálása komoly színészi erőnlétről és széles eszköztárról tanúskodik. A Horváth Lajos Ottó rendezésében színre vitt adaptáció az elbeszélés repetitív szerkezetét és az elhatalmasodó elmebaj örvényét egyaránt hangsúlyozza. A modern művészet pszichiátriai kórképábrázolásainak árnyékában azonban Gogol „becsavarodó" kishivatalnokának meséje lélektanilag és szociológiailag is megkopott. A művészi érvényesség újrateremtésének kísérlete a produkciónak csak részben sikerül. Ebben szerepet játszik Popriscsin alakjának és kórtünetének illusztratív megformálása s a hatáskeltés külsődleges eszközrendszere.

május 29. – Peter Weiss: *Marat/Sade* (Kolozsvári Állami Román Színház)

„Charentoni elmegyógyintézet" – áll a művészbejáró fölött, melyen át (fehér lepedők fala között és ápolóktól övezve) a színpad mélyére jutunk. Fából ácsolt kényelmetlen padokon ülünk, szemben a vasfüggönnyel, melyet fehér csempézet borít, miként a színpadi deszkázatot is. Az előtérben – a hidroterápia eszközeként – vályúszerű, keskeny és sekély medence, melyben Marat az előadás zömét tölti. Jobbra hátul csempézett emelvényen ül de Sade márki, aki alig vesz részt a játékban. A produkciót *néhány* nagyon tehetséges és eredeti egyéni alakítás teszi értékessé, de megoldatlan az intézeti személyzet mozgatása, s az előadás szemléleti és stiláris összhangjának kidolgozása. A forradalom lehetőségét feszegető játékban az intézetigazgató Napóleon maszkjában jelenik meg, s az előadás végén az intézeti ápoltak mániás transzban Napóleont – vagyis a mindenkori diktátort – éltetik. A darab régóta műsoron van. Májusban csak ma játszották.

május 30. – Ionesco: *A kopasz énekesnő* (Kolozsvári Állami Magyar Színház)

Alagúttá alakított függőhídon jutunk a nézőtéri széksorok fölött a színpadra, a vasfüggönyön nyíló ajtón át. A hat-nyolc sornyi, a vasfüggönynek háttal álló széksor előtt babákkal teleültetett, négyzet alakú, dobozokra tagolódó fehér polcok, amit a fekete frakkos és cilinderes néma játékmester intésére a zsinórpadlásra húznak. Tompa Gábor szellemes, ötletgazdag, eredeti rendezésében a szereplők mint egy zenélődoboz bábfigurái jelennek meg, de bábszerűségük nem élettelenséget és merevséget, hanem jól szervezett és remek stílusérzékkel megkomponált *teatralitást* képvisel. Olyan karikatúrák ez alkalommal Ionesco alakjai, akik e torzítás mögött is felismerhető „kispolgári" és közhelyes magatartással, hanghordozással és mimikával jelennek meg. Az élet bábjai tehát, mechanikájuk társadalmi és társas működés, abszurditásuk nem fantasztikum, hanem az operettszerű jólszituáltság idiotizmusának színpadi visszfénye.

június 1. – Shakespeare: *Rómeó és Júlia* (a Független Színpad vendégjátéka a pécsi Helyőrségi Művelődési Otthonban)

Egy húsz éve megnyílt általános iskola ünnepségsorozatának keretében kerül sor a Független Színpad vendégjátékára. A darabot két éve játsszák. A felsőtagozatos diákokkal, szüleikkel, tanáraikkal megtöltött színházteremben a shakespeare-i történettel párhuzamosan küzdelem folyik az érzéketlen és idétlen kiskamasz sereg figyelmének lekötésére és atrocitásainak elhárítására. A színészek győznek – művészi és pedagógiai szempontból egyaránt. A testközeli jelenlét, a tiszta játék, a világos emberi helyzetek, a humor, a fiatal generációt jellemző gesztusrendszer mind őket igazolja. Tehetséges, eleven előadás, mely anyagi körülményeiben és feltételeiben szegény, művészi erejében és igazságában gazdag.

GÁCS ANNA

„TÚL A HIT ÍVÉN"

Beney Zsuzsa: Versek a labirintusból

„Ma már csak ez illik hozzánk, csak ez szólhat lelkünkből..." – a panasz. Serenus Zeitblom írja ezt Thomas Mann *Doktor Faustus*ában, hogy hangsúlyozza Adrian Leverkühn utolsó művének, a művészet önfelszámoló fejlődését betetőző panaszoratóriumnak különös aktualitását a második világháború végéhez közeledve. Beney Zsuzsa lírája a *Versek a labirintusból* kötettel, a személyes élmény erejét megőrizve, az eddigi költeményeknél is messzebb rugaszkodik a konkrétumok világától, hogy a végső dolgokat érintő, fegyelmezett panaszát hallassa. Az új kötet negyven, Istenhez szóló szonettet tartalmaz, összegezésnek hat: mintha a költő eddigi élményeit, beteljesületlen kereséseit foglalná össze és fogalmazná újra, következtetéseket vonva le belőlük – nem csak a saját életére, hanem a világ milyenségére vonatkozóan –, az eddigi versek fojtogatóan tragikus levegőjénél is reménytelenebb hangon. A Beney-versekről szóló kritikák Weöres Sándort szokták idézni, aki 1969-ben a költőt bemutatva hangsúlyozta az akkori versek éterikus voltát, az alig érzékelhető témákat (*Költők egymás között*, Bp. 1969). A *Versek a labirintusból* kötettel kapcsolatban talán az eddigieknél is jogosultabb Weöres szavaira utalni, mert az új szonettek, ha lehet, még anyagtalanabbak. Weöres akkor aggódott, hogy „a magas, ritka levegőjű régiót vállalni egy életen keresztül, alig elviselhető áldozat". E burkolt kétséget, mely ennek az éteri költészetnek a folytathatóságát, az ebben az irányban lehetséges továbblépést illeti, a legújabb kötet nem igazolja. Beney ezekkel a szonettekkel még ritkább levegőjű szférák felé lépett. A modern világ nem tárgyaiban, csak érzetében van jelen verseiben, a tárgyak, ha egyáltalán szerepelnek, mindig elvont tartalmakra utalnak, a képek „képtelenek", vizuális reprodukálhatatlanságuk és paradox tartalmuk miatt egyaránt. Beney szonettjeiben nem formák vannak, hanem halmazállapotok, nem színek, hanem vakító fény és vak sötétség vibrálása.

A költő színrelépése óta leginkább egyes szám második személyben beszél, ám a megszólított lassan átváltozott költészetében. A most megjelent kötetig a versek többsége a halott gyermekhez, a halott szerelmeshez szólt, az ő hiányukat panaszolta. Ez a hiány egyre inkább absztrahálódott, távolodott a konkrét személyektől; az új kötet szonettjei Istent szólítják meg. A hiány nem személyhez kötődik, hanem metafizikai: az egyes ember halálának felfoghatatlanságát magába olvasztja a semmi szorongató élménye. A halál, a hiány a korábbi versekben sem metafizikai jelentőség nélkül szerepelt, de ott az egyszeri eseményhez, az egyedi érzelemhez, a személyes sorshoz kötődött. Az új szonettekben elhalványulnak ezek a kötelékek. Az egyes szám második személy általánossá, *az* egyes szám második személlyé vált, a megszólított Isten a mindenféle hiány keltette vágy tárgya. Megközelítéséhez a szerelmi vágy és beteljesülés élménye áll a legközelebb – a kötet kísérőszövegében Beney a verseket Istenhez szóló szerelmes szonetteknek mondja. A szimbolikus fordulópont, amikor a hiten biztosan nyugvó világ hiányközpontúvá lett, Beney verseiben is a második világháború, a választott nép elárulása: Isten ígéretszegése. Az ígéretszegés hit-szegés, tehát Isten önpusztítása is. Annak a gondolatnak az ellehetetlenülésével, hogy az ember Isten képmására teremtetett, egy modern ember képére formált Isten víziója jelenik meg: egy pusztító és végtelenül magányos Istené. A kötet egyik legmegrázóbb képe: a kereszt kínjait elviselni nem képes, emberként és istenként is elpusztuló Krisztust az embernek kell feltámasztania:

Mélyebb magányba estél mint amit
Istenséged elbírna. Túl a hit
ívén és túl evilági életed

színváltozásán végképp megtörettél.
Mint sebzett gyermek, magadhoz kötöztél
hogy halálodon átsegítselek. (24. o.)

A második világháború utáni korszakról ezt írja Beney: „szenvedéseink meghaladják önnön létezésünk mértékét, csak metafizikai dimenziókban, Isten hiányának metaforájában válhatnak megélhetővé... Isten létét hiányának elviselhetetlensége bizonyítja... Isten lététől elválaszthatatlan nemléte, az ember számára pedig az irracionális reménytől és bizonyosságtól elválaszthatatlan a végső tökéletes reménytelenség és megfosztottság" (*Vigilia*, 1985. 2. 169.). A *Versek a labirintusból* erre a paradoxonra épül. A szonettek nem a létező Istent szólítják meg, hanem – miközben a megszólítás nyelvi lehetőségét használják – állandóan tudatják-éreztetik, hogy a nyelv esetleg becsap minket e remény hazudásával. A versek nem Isten létét kutatják, hanem vonatkozását az emberi világra, kapcsolatát az emberi létezéssel. A megszólított tartalma változik a ciklus során, csak megközelíthetetlensége, az ember számára való elérhetetlensége állandó:

Az angyalok akik a gondolat
titkát nem ismerik, csak ők ismernek Téged.
Előlünk eltakar a kép s a képzet,
eltaszít a feltörő akarat. (31. o.)

Az ember számára csak a létezők világa tárul fel, ahol Isten, ha jelen van, csak jelekben van jelen – „Fénylesz, de nem lépsz át a fénybe" (32. o.), de lehet, hogy még csak jelt sem küld az emberek számára. Ha a világban a dolgoknak nincs önmagukon túli jelentésük, akkor a semmi pokla, a határvonalak, a struktúra nélküli létezés tárul fel: „Mint ki csészéért nyúl de ujjai / besüppednek a megpuhult anyagba" (25. o); a homoksivatag-utalások is ezt a világot sejtetik, ahol a szenvedés nem a bűn következménye, ahol a gyermek halála, ahelyett, hogy a valódibb életet, a jövőt nyitná meg a Fiú feláldozását imitálva, a jövő megsemmisülése, a virág pusztulása. Az új életet nem hajtó, elpusztuló mag és a reménytelenség összekapcsolásának toposzát fogalmazza újjá a kötetnyitó versben Beney: „a lassan kövesedő remény / magjait testem gödrébe temettem".

A ciklus laza felépítésű, az egymást követő versek között nem mindig van szoros tematikai összefüggés – azon belül, természetesen, hogy minden szonett témája Isten valamilyen megközelítése vagy megközelíthetetlensége, sőt a témák nagy részét nem lehet ennél pontosabban meghatározni. A laza mellérendelő szerkezet mögött fel lehet fedezni egy rendező szándékot: a motívumok jelentésének állandó mozgása azt a benyomást kelti, hogy a ciklus egy történetet mond el, mely egyszerre szól a hívő, majd kételkedő, Istent kereső, de el nem érő szubjektumról, az értelmét és jelentésességét elvesztő világról, és az ebben a világban magát foglyul ejtő Istenről. Az első, második és az utolsó két vers egymásra utal, keretet alkot: az első szerint az Istenhez közeledés küzdelme szüntelen, az utolsó a küzdelem reménytelenségéről beszél. A második szonett alanya a hit napfényes kertjéből űzi ki magát a kétség útvesztő-magányába, az utolsó előttiben pedig Isten lesz a labirintus foglya. Ez a szonett, és egyáltalán az önmaga és az általa teremtett világ rabjául esett Isten gondolata Pilinszky *Jelenések VIII. 7.* című versére emlékeztet, mint ahogy Beney egész költészetén érződik és tanulmányaiból is kiderül, hogy legközvetlenebb irodalmi ihletőjének József Attila mellett Pilinszkyt tartja.

A labirintus-kép állandóan változó, soha egészen meg nem fejthető jelentéssel szerepel a versekben, az utat mindig elvesztő keresés metaforája egyre gazdagabbá válik. Az útvesztőből a kitalálás Isten megtalálása lenne, aki a labirintus kamrájában, központjában rejtőzik.

Az útvesztő, még ha eltévedéssel, a kitalálás, megtalálás nélküli elpusztulással is fenyeget, mégiscsak tartalmazza a tévutak között azt az utat, mely a célhoz vezet, tehát léte az Istenhez vezető út reménye – eltévedni csak akkor lehet, ha van mifelé tartani. De a szonettekben „e labirintus a káprázatok útvesztője" (35. o.), falai homokból épültek, a bolyongás, a keresés leomlasztja őket, azon az áron kerülünk ki, hogy maga a labirintus középpontjával és az odavezető úttal együtt *semmi*nek bizonyul, helyén a sivatag marad az egyetlen valóság.

Áldozatként megsemmisülni vágyunk
de nincs ki elfogadja áldozásunk –
tapogatózva porlékony falán

mi magunk vagyunk cellái e térnek.
Feléd tartó lépteink elenyésznek
fájdalmunk Ariadne-fonalán. (43. o.)

Az Istent kereső saját magára, a saját istenteremtő vágyára talál, az isteni jelek nélküli világban az áldozat, a szenvedés és a fájdalom értelmetlen, nem nyit az örök jelenből kivezető utat a jövő felé. Az útvesztő a legelvontabb, az eddigi tartalmakat is felölelő jelentését a „De Isten, Te is az vagy: labirintja magadnak" kezdetű versben kapja, a lét és a létezés, a teremtő és a teremtett felfoghatatlan határmezsgyéjének lesz metaforája.

A szonetteket a mozgó jelentésű motívumok mellett paradoxonok sora fűzi egybe. A versszövegek az ellentéteket a lehető legközelebb kényszerítik egymáshoz, hogy az ész számára felfoghatatlant írják le. Az Isten iránti vágyakozást az a már említett paradoxon határozza meg, hogy Isten hiánya az egyetlen valóság, hogy minél közelebb kerülünk, annál távolabb esünk. Isten felfogásához a ráció által ellentétekre hasogatott világ egybelátására lenne szükség, a világban rejlő feloldhatatlan és csak egyszerre érvényes ellentétek felfogására. Istennek egyformán természete a pusztítás és a teremtés:

...Mindörökre szembenéz
a tekintet, mely világot teremtett,
s a másik, melyben meghal a teremtett.
Közöttük áramlik a létezés. (48. o.)

A lét bizonyossága a halálban, a tűzben jéggé fagyás, a jelenlétben eltűnés, a teljesség és a semmi azonossága szüntelenül felbukkanó, feszültséggel teli motívumok. Beney Zsuzsa korai versei mögött annak a reménynek a hangját vélhetjük hallani, hogy a világ ellentétes arcai közül az egyik igazabb, még ha az embernek nem is adatik meg, hogy valaha is megkülönböztesse a látszólagost a valóditól, a kérdésnek legalább van értelme: „melyik világ igaz, hol jászol-bölcsőd, / vagy a szikla, ahol kereszted áll?" *(Hó)* A *Versek a labirintusból* az ellentétek feloldhatatlan voltát rögzíti, végtelenné fokozza egymást taszításukat, hogy szembenézzen szétválaszthatatlanságukkal; a választás értelmetlen, hiszen az értelem szerint való.

A racionális és érzelmi támaszték hiányát a forma szigorúsága ellensúlyozza Beney korábbi verseiben is. A *Versek a labirintusból* negyven szonettje az előzőeknél egységesebben szerkeszett, tematikailag tömörebb ciklust alkot. A versek nyelve, zenéje szikárabb, mint a Beneytől eddig megszokott hang, az élőbeszédhez közeledik, az áthajlások tömege, a szonett nagy egységeket összekapcsoló rímképlete, a szakaszokon átívelő mondatok, a központozás redukálása összefüggő monológszerűvé teszi a negyven vers egymásutánját. A szonett ugyanakkor rövid, zárt egység, egy-egy gondolati, érzelmi mag kifejezését szűk keretek közé szorítja. Ilyen mértékű önfegyelmezés a korábbi versekre nem mindig jellemző, ott a fájdalom sokszor közvetlenebbül, parttalanabbul szólal meg, az emlékek felkeltette gyengédség szavakká, képekké formálása úgy hoz enyhülést, mint amikor valaki álomba sírja magát. A korábbi versek jellemzésére megint Weörest lehet idézni: Egyik szintjük „a fájdalom, ahonnan versei táplálkoznak. Másik az artisztikus

csillogó felület, a zene, a kellemes hangzás, a képek rezgése... Harmadik szint a költemények magasban lebegő isteni világa, ahol a forrás bánata és a megformálás derűs győzelme összebékül: ott a messzeségben már a bánat is ragyogó és a derű is homályos, s a két ellentét végül azonos". A tartalom forrásának és a megformálásnak ilyen ellentétét a mostani versekben nemigen érzékeljük. Egyik oldalon a közvetlen érzelmi kifejezés szorul háttérbe, a másikon ennek megfelelően a szenvtelenebb, tárgyilagosabb megszólalás nyer teret. A sok dallamos, vibrálással teli hely ellenére valami tompa reménytelenség árad ebből a hangból, a reménytelenség mélypontja az utolsó szonett: a hiábavalóságba beleöregedésnek már fájdalmon is túli, szinte tömondatos tömörségű rögzítése: „Uram, belefáradtam a világba... a tél / simasága zár labirintusába... Hiába várlak." Ebben az utolsó versben szerepel a kötet egyetlen jövőidejű igéje, „Küszöbödön fogok elbotlani" – a jövő egyetlen bizonyossága a bizonyosság hiánya, elérhetetlensége.

Formátlan, megfoghatatlan tartalom végletesen szigorú formába öntve – mi fejezhetné ki jobban a világ paradox voltát; s a kötött formához ragaszkodás annak a talaja, hogy a panasz ne a megőrülő Adrian Leverkühn artikulátlan ordítása legyen, hanem megőrizze – ha meghallgatásra nem is számít – végső támaszként a közölhetőséget. (*Pannónia Könyvek, 1992*)

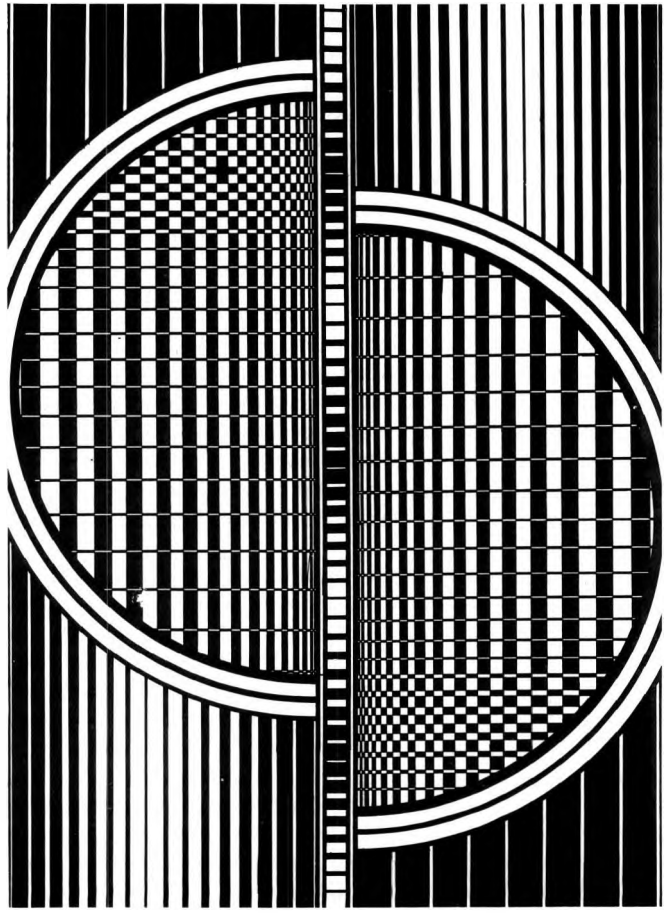

ÁGOSTON ZOLTÁN

ROSSZKOR

Haraszti Miklós: A cenzúra esztétikája

Michel Foucault a börtön történetéről írott művében érzékletes képet adott arról, milyen kellemetlen tortúrának tették ki a fegyelmező eljárások történetének korábbi szakaszában a megfenyítendőt. Kezeinek, lábainak tüzes harapófogóval történő szaggatása és a lovak által való szétszakíttatás nem könnyű időszaka egy ember életének. De azt is megtudhatjuk a *Felügyelet és büntetés* című könyvből, hogy milyen kemény, fáradságos munkát igényeltek ezek a műveletek a hóhéroktól, a lovaktól, s milyen nagy létszámú apparátusra volt szükség a köz- és a lelki rend fenntartásához csak egyetlen kivégzés alkalmából is: tisztviselők, katonák, papok tömegére. Nem csoda, ha egyes európai országokban a társadalmi modernizáció előrehaladásával a mind felvilágosodottabb hatalmak az egyének ellenőrzésére és ellenállásuk megszüntetésére a közvetlen, testi megtöretés és/vagy elpusztítás helyett – a józan ész szavára hallgatva, s az egyre inkább megizmosodó humanitas-eszme jegyében – új megoldást kerestek: a represszíós paradigmaváltás rögös, de – mint utóbb kiderült – eredményes útjára léptek.

A fegyelmezés, vagy ami esetünkben nagyjából ugyanaz, a hatalomszervezés fejlődése, tehát a fentiekhez hasonló modernizációs folyamat zajlik le a huszadik századi kommunista rendszerek történetében is, hol kisebb, hol nagyobb mértékben. A közvetlen erőszakot egy „felvilágosodási" folyamat eredményeképpen itt szintén kidolgozott technológia váltja föl, amely – az egyéni érdekekre apellálva – a hatalomgyakorlás ökonomikusabb, konfliktusmentesebb változatát teremti meg. Ezt a folyamatot, illetve az ennek nyomán kialakult mechanizmus kulturális vonatkozásait veszi szemügyre Haraszti Miklós könyve, *A cenzúra esztétikája*.

A hetvenes évek kétségtelenül a magyar történelem legsötétebb és legreménytelenebb korszakai közül való volt. Nagyrészt ezzel magyarázható, hogy a szóban forgó mű igazsága főképp keserűségében van, magában a megírás gesztusában, ám *A cenzúra esztétikájá*nak sok állítása és egésze is, úgy gondolom, túlzó és egyszerűsítő. Igaz, az írást 1980 augusztusában záró szerző az 1985-ben keletkezett előszóban tudatja olvasóival, hogy célja nem a „méricskélés" volt, a könyvet nem „jelentésnek", s nem is tudományos műnek szánta: „...abban bíztam, hogy maga a könyv, ha egyszer elolvasható lesz majd, költői akcióként metaforikus cáfolatává válik saját túlzásainak, például annak, hogy ellenállás nem lehetséges" (7.o.). Rendkívül bonyolult írói helyzet ez, s a mű saját állításainak önmaga által való megcáfolása, a jelzett feladat sem túl hálás. Provokatív szinte minden mondata, s éles, ironikus stílusa olykor a művészi kiáltványok szellemét idézi.

Haraszti a törvénytelen hatalommal kiegyező művész nézőpontját kölcsönözve leplezi le „önmagát" és a két fél közti erkölcstelen viszonyt. Mondandójának lényege, hogy a hetvenes évekre e kettő már nem hóhérként és áldozatként áll egymással szemben, a létrejövő műveket nem fenyegeti felnégyelés, mint korábban, hanem arról van szó, hogy a kényszer belsővé, az öncenzúra az alkotási folyamat szerves részévé vált. Egy – részletesen leírt – interiorizációs processzus eredményeképpen Seneca Nietzsche által visszájára fordított mondását Haraszti szellemében parafrazeálva megállapíthatjuk: „esztétikává, sőt kultúrává lett, ami cenzúra volt". A szerző megjegyzi ugyan, hogy akadnak autonómiájukat megőrzők is, de úgy látja, ellenállásuk szellemi legitimitását szünteti meg az enyhülés időszaka,

melynek jellemzője a „győzelmes mindennapi normalitás". Azt hiszem, az író itt egy romantikus, a művész különös helyzetéből leértékelt mindennapiság-fogalom alapján szól ki maszkja mögül. E normalitás győzelme a békeharc-mindennapokon ugyanis a civil társadalom kialakulása felé mutat, még ha nem is revelatív, divinatorikus módon, mint 1956-ban, de lassú erózióval. Hiszen e földhözragadt normalitás elsősorban az uralgó utópikus eszmét, a hatalom ideológiáját zabálja meg. Az autonómia hívei nem vesztik el szellemi legitimitásukat a hidegháború végével, mert egyrészt marad elég beavatkozó, antidemokratikus hatalmi megnyilvánulás a továbbiakban is, másrészt a normalitás győzelme általában a személyes autonómiára is pozitív hatással van. A kor konfliktuskerülő, az adott keretek közti működésre koncentráló társadalma – nem elvi síkon, hanem gyakorlatban – lassan és szinte észrevétlenül ásta alá e működést gátló tényezők – ideológiai akadályok, beszéd- és viselkedésmódok – alapjait. Nem csodálandó ugyanakkor, ha valakit irritált az a nem túl romantikus alkufolyamat, amelyben a hatalom és az alá tartozók (így a művészek is) kölcsönös engedményeket tettek egymásnak. Haraszti mint a játékszabályokat felrugók egyike, érthető módon keserűen, lekicsinylően ír saját, a társadalomra tett hatásukról. Elzártságuk közepette nem lehetett könnyű elviselni a velük mit sem törődő, pusztán megélni szándékozó (művész)társadalom süketségét. Ám az a megállapítása talán mégsem pontos, hogy a hatalom ideológiája bekebelezte volna a művészeket, s hogy ezek az általa leírt módon, a „beágyazódás" révén azonosultak vele. Véleményem szerint nem hanyagolható el a kölcsönösség mozzanata, tehát inkább egymásbahatolásról beszélhetünk. Amikor Janus Pannonius „egy fontos és nehéz kérdés" kapcsán férfi és nő bensőséges viszonyán gondolkodik, kettejük valamikori azonosságával, az androgün-mítosszal magyarázza a viszonyt. E költői túlzás ellenére tudjuk: azért a „fütykös" és a „punci" legszorosabb együttműködésük dacára is két különböző dolog.

A cenzúra esztétikája nemcsak egy meglehetősen visszataszító korról, hanem – ha szabad ezt mondani – rosszkor is íródott. Olyan értelemben rosszkor, hogy Haraszti szinte semmilyen rálátással nem rendelkezhetett a jövőt illetően, s történelmi tapasztalatai nem adhattak okot derűlátásra. Néhány évvel később bizonyára jobban érzékelhette volna, hogy a művészeti élet állami irányításának puhább változata „saját sírját ássa". Amikor könyvében a keményebb ideológiai szorításból kibontakozó, pluralizálódó művészet megjelenéséhez ér, rövidre zárja a problémát. E sokszínűséget épp az irányított kultúra véglegessé válásaként értékeli, s nem foglalkozik annak esetleges „bomlasztó" hatásával. Néha úgy tűnik, mintha a könyv külföldi megjelentetésével, e rendszer viszonyait közelebbről nem ismerő befogadóval számolna csupán, akit nem akar az egészen apró részletekkel terhelni. Persze a mai kritikus könnyű helyzetben van, lovagiatlan lenne bármiféle diadalmaskodás. Az az államosított művészeti rendszer összeomlott...

Minden kifogás ellenére Haraszti műve nagyon fontos kérdéseket vet föl, vitatkozásra késztetve hazai olvasóját, és bizonyára lényegesen árnyalva a vasfüggönyön inneni világ képét az azon túl élőkben. E könyv azonban, úgy vélem, az alapjában szociológiai szempontú leírásból következően olyan általánosításokat tesz, amelyekkel nem lehet megmagyarázni, miként jönnek létre autonóm (élet)művek a kedvezőtlen feltételek ellenére is. Tudjuk, hogy a művész, az empirikus individuum szabadsága nem azonos azzal a szabadsággal, amely a műben megjelenik. *A cenzúra esztétikájá*nak nézőpontja túlzásaival együtt is mennyiségi, statisztikai megalapozottságú. (Ez nem azt jelenti, hogy a szerző ne saját élményeiből, ismereteiből merített volna, csak azt, hogy sok állításának érvényessége a fontos kivételekre nem terjeszthető ki, „csupán" a kevésbé fontos többségre.) A kor esztétikájáról, amelynek feladata az adott időben keletkezett művek immanens értelméhez, „Kunstwollen"-jéhez való hozzáférkőzés, nos arról nem képes olyan mélységben szólni, mint talán szeretne. Megtévesztő egy kicsit a mű címe is, hiszen Haraszti a Kádár-rendszer művészetének szociológiájáról mond el sok érdemlegeset, így *Az állami művész*, a francia és német kiadás címe jobban fedi a könyv tartalmát. A szerző a művész

„beágyazottságában", állami alkalmazottá válásában ragadja meg azt a problémát, mely nemcsak esszéjének és a poszt-sztálinista diktatúrák művészetének, hanem a művészetről való gondolkodásnak általában is egyik fontos, kellően meg nem válaszolt kérdése, nevezetesen, hogy művészet és szabadság milyen viszonyban áll egymással.

Persze, ez a kérdés, tudjuk, az esztétikai szféra autonómiájának kialakulása, tehát a romantika óta merül csak föl ilyen formában, szoros összefüggésben a polgári társadalmakban kialakult különleges szabadságú művészi pozícióval. Haraszti leírja azt a folyamatot, amelynek során Kelet-Európa országaiban a kommunista hatalom a szabad művész és általában a független értelmiségi státuszát erőszakkal megszünteti, majd – hol jobban, hol kevésbé – a kultúra államosításának közvetett, rafinált mechanizmusok által érvényesített változatát hozza működésbe. A szerző keserűen veti föl annak lehetőségét is, hogy a művészi szabadságnak a polgári társadalmakban létrejött állapota csupán boldog intermezzo volt a művészet történetében, amely a körülmények szerencsés egybeesésének megszűntével szertefoszlott, s az utókorra csak a belőle származó hamis illúziók maradtak. E könyv kapcsán az írásom bevezetéseként alkalmazott Foucault-párhuzam talán azért is indokolt, mert Haraszti a francia gondolkodó szellemében – aki a polgári társadalmak intézményeiben mindig az egyének fegyelmezésének hatalmi eszközeit látja – a modern kapitalista nagyvállalat működésében fedezi föl az irányított kultúra előképét. A modern kapitalista nagyvállalat szerkezetének és az irányított kultúrának ebben az összevetésében azonban a két rendszer olyan lényegi különbségét hagyja figyelmen kívül, mint az eredményesség és az ezt megalapozó szelekció, illetve kontraszelekció kérdése.

Nincs önmagáért való tudás, csak hatalmi érdekeket szolgáló – mondja Foucault. Megszűnt a független értelmiségi szerep, nincs olyan tudás és művészet, ami ne a Központ engedélyével létezne, s e feltétel elfogadásával a művész, értelmiségi a hatalmat erősíti, ezáltal részesedve is belőle – állítja Haraszti könyve. Hóhérok és lovak nélkül is működik a Rendszer. *(Magvető, 1991)*

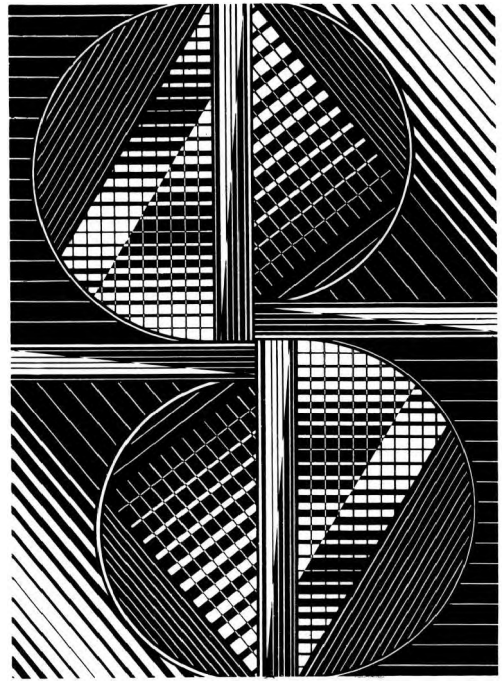

JAKABFFY TAMÁS

TUDÁS A TÁVOLBÓL

A nyugat-európai és tengerentúli magyar tanulmányírók antológiájáról

Hogy egy értékmérőnek és reprezentatívnak készült könyv miként lesz saját, többékevésbé kifejtett értelmezési rendszerének dacára „szomorú", annak a *Párbeszéd Magyarországgal* című értekező próza-válogatás paradigmatikus példáját adja. A nyugat-európai és tengerentúli magyar tanulmányszerzők írásai – Pomogáts Béla gondozásában – pontosan körülhatárolják az emigráció gondolkodásának és irodalmának erőtereit, s mindazt, ami a nyugaton élni *kényszerülő* magyar értelmiségi számára a magyarságból következő evidencia, továbbgondolásra vagy visszakérdezésre szoruló élettény: bölcselet, történelem, ideológia – vagy akár „csak" a fétisek súlyával jelenvaló emlékörökség. Ama bizonyos szomorúság pedig, amely nyilván az emigráció lényegéből adott, annál kontrasztosabb e kötet kapcsán, minthogy egy monumentális politikai földindulás után annak az időszaknak a termését kell olvasnunk, amely végső soron csakis az idegenségben fogant gondolat hazaáramlásával fejeződhet be; az idegenség halottainak azonban szövegeiken túl van egy alanyibb, nyelv-fölötti üzenetük is: aki nem tudja *befejezni* az emigrációt, az az életével együtt hagyja abba.

Vagyis a *Párbeszéd Magyarországgal* a figyelmes olvasás árán képes megadni a kegyelemdöfést annak az elképzelésnek, hogy bármely emigráció emberi (!) megoldása volna a politikai vagy ideológiai ellehetetlenülésnek. Az, hogy a hatvanas-hetvenes (és nyolcvanas) években Hegyeshalmon túl nemcsak meglátni volt lehetséges például a huszadik századi Mohács valódi jelentését, következményeit, de le is lehetett azokat írni, igazából sem könnyebbséget, sem becsületesebbséget nem jelenthetett, pusztán a helyzetből fakadó adottság felkínálkozásainak ésszerű meghallását, amely azonban az idegenség már említett árán *emberileg* kifejezetten veszteségesnek bizonyult. Illyés Gyula és Szabó Zoltán beszélgetése, melyet ez utóbbi szerző örökített meg *Hungarica varietas* című esszéjegyzetében, támadhatatlan tanúságot szolgáltat a nyugati emigráció magyar írójának erkölcsi patthelyzetére (jelesen Cs. Szabó László híressé vált Dickens-esszéjéről van szó, amelynek magyarországi meg nem jelenése Illyés szerint „a magyar irodalom egységének" meghiúsulásával jelentett egyet). Ez a fajta „frusztráltság" magyarázhatja a nyugaton élő magyar író szinte fizikai fájdalmát a „disszidens" problematikájában (ugyancsak Szabó Zoltán tér ki erre, egyszersmind világos példával is szemléltetve a megbélyegzés alaptalanságát: „Beckett nem »disszidense« az írek irodalmának, mivel Párizsban él s francia művekkel és angol változatukkal tágítja a közlés és a művészet lehetőségeit."). Természetes, hogy a magyar szellemi kultúra „kintlévőségének" alkotói egyenként is, és ha lehetett, csoportosan is számot vetettek közéleti munkájuk tétjével és hazai következményeivel, de hogy az egyenleg mindig olyan megnyugtató módon rajzolódott ki, mint ahogy Cs. Szabó László látja *Magyar író az emigrációban* című esszéjében (ez egyébként nem szerepel a szemlézett gyűjteményben), alighanem vitatható. „Ki-ki rég számot vetett azzal – írja Cs. Szabó –, hogy mennyire magyar, mennyire nyugati, megtalálta lelki egyensúlyát, s ezáltal nagy erővel és szilárd tudattal önállósult a nyugati középnemzedék kettős kötöttségű, kettős hűségű és egyénenként is elég gyakran kétnyelvű irodalma, amely egyfelől független, önértelmű, másfelől viszont az összmagyarság integráns szellemi meghosszabbodása Bécstől San Franciscóig; szépirodalmi s tudományos művekbe és fordításokba rögzített »virtuális Magyarország«..."

Mindez pedig körülbelül egybevágó megerősítése lehet annak az érzésünknek, hogy a *Párbeszéd Magyarországgal* tanulmányainak, esszéinek egy részét a könyveknek írták.

Mintha legalábbis az egész emigrációs magyar irodalom egyetlen mondiális, ám zárt műhely lenne, amelynek mesterei saját nemzetiségükkel csak egy irányban kommunikálhatnak, vagy a kommunikációjuk a „fizikailag" személyes csatornákon túl a lehetetlent súrolja. Kissé furcsának találhatjuk ezért az utószóíró Pomogáts Béla mondatát, amely nem tesz különbséget a művek piacának párbeszéde és az egyes írók közötti párbeszéd között („Az emigráció szellemi élete mindig is »párbeszédet« folytatott Magyarországgal, s a hazai irodalom kiváló egyéniségei, például Illyés Gyula és Németh László is »párbeszédet« folytattak az emigrációval."). A kommunikáció egyoldalúságából következő tétova „hitetlenség" mutatkozik meg talán azokban a tanulmányokban, amelyek a magyarsággal (annak múltjával vagy „sors-teleológiájával") foglalkozni csak rigid szakmai pompázattal hajlandók. Ebből a nézőpontból tekintve (mégis) kiemelkedő fontosságú a szöveggyűjteményben Békés Gellért esszéje *(Isten népe a magyar?)*, amelyben a szerző a szentistváni fordulatot az ószövetségi választott nép meghívásával veti egybe, és gondolatmenete nem nélkülözi a szociográfiai kérdésföltevést sem.

Hogy a nyugaton alkotó magyar írók számára mennyire jelenti az erkölcsiség a mindenkori életvilág egyik legrelevánsabb értékdimenzióját, arra közvetett, mégis világos utalást találhatunk a *Párbeszéd Magyarországgal* fókuszban álló (magyarországi!) alakjában, Németh Lászlóban. Az ő emlékének és példájának kötetbeli jelenléte mintha a legtöbb egyéni értékrend közös nevezőjét mutatná fel.

A szöveggyűjtemény szerkezete rendkívül világos, a válogatás tagolása négy valóban jellemző nézet- és problémarendszer példaadó körüljárását teszi lehetségessé. A létérzékelés és -értelmezés kristályos, alanyi megfogalmazásainak, az eddig közzé nem tett, drámai súlyú dokumentumok idézésének, történelmi folyamatrajzoknak, társadalmi és kulturális színképeknek az eklektikus egységét pedig az a szellemi létállapot teremti meg, amelynek legsajátabb jellemzője a perem- és kráterhelyzet kultúr-földrajzi élettérben hatványozottan mutatkozó fogamzásképessége. *(Szépirodalmi, 1991)*

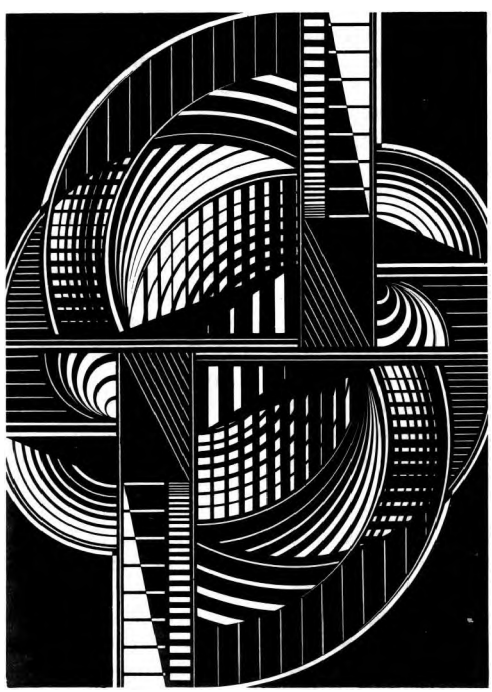

POÉTIKAI SZEMLÉLETFORMÁK A 30-AS ÉVEK MAGYAR EPIKÁJÁBAN

Konferencia Pécsett, 1992. április 3-4-én

Akik részt vettek a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem irodalom-tanszékei által rendezett konferencián, azok egy új hagyomány születésének lehettek tanúi. Ez a második ilyen találkozó volt az 1991 áprilisában rendezett líra-konferencia után, amelyen már akkor is felmerült a folytatás lehetősége, de az idei együttlét hozta csak meg azt a második pontot, amely a továbbhaladás vektorát kijelöli. A líra után logikusan kínálkozik ugyanazon korszak prózájának vizsgálata, így a cím egyik részlete nem szorul további magyarázatra. Azt azonban alighanem tisztázni kell, hogy mi a „poétikai szemléletformák", illetve a „30-as évek" jelentése, jelentősége.

A kissé talán körülményesnek tűnő „poétikai szemléletformák" kifejezés a konferencia szervezőinek arra a szándékára utal, hogy szeretnének eltávolodni az ideológiakritikára épülő ún. „tartalom"-elemzésektől, az eszmei mondanivalók kibontásától, a politikai-szociológiai, pszichoanalitikus, vagy akár posztmodern köntösben jelentkező parttalan esztétizálástól. Specifikus irodalomtudományt szeretnének, a maga sajátos módszereivel, amelynek tárgyát nem eszmék, hanem szövegek alkotják, s különösen e szövegek megformáltságának tényezői. Egyszerűen szólva: nem a „mit" az érdekes, hanem a „hogyan".

Az időbeli behatárolás, a „30-as évek" olyan korszakot nevez meg, amely sok szempontból csak mostanában ért véget; ha történészi sémákhoz ragaszkodunk, akkor Márai Sándor halálával. A 30-as volt az utolsó évtized, amikor a magyar kultúra szervesen épülhetett és együtt haladhatott a világgal. S ez nemcsak arra a jelentős tényre utal, hogy nem létezett az atyáskodó kultúrpolitika, hanem elsősorban a világgal való együtthaladás pozitív tényeire. Arra például, hogy a magyar irodalomban ekkor feltehető közvetlen hatás nélkül is megjelennek a huszadik századi filozófia által felvetett létproblémák: az abszolútumok hiánya, a célképzet nélküli ember.

Ez utóbbi megállapítás nem egyetlen előadó felvetése, hanem a konferencia *egészének* egyik tanulsága. Olyasmi, amit sokan tudtak vagy sejtettek, de amihez most új példákat, új megerősítéseket nyerhettek másoktól, egymástól. És a cél végső soron ez volt: alkalmat teremteni szellemi találkozásokra. Nemzedékek, városok, módszerek találkozhattak itt egymással, no meg az előadók által megidézett szerzők és művek: túlértékeltek és méltatlanul feledésbe merültek, zseniálisak és eleve kudarcra ítéltek.

A rendezők szándéka szerint a konferencia tematikája az általános kérdésektől haladt az egyes szerzők, egyes művek sajátos problémái felé. Horányi Özséb dékáni megnyitója után Szegedy-Maszák Mihály és Kulcsár Szabó Ernő egymást követő és kiegészítő előadásai tárták fel az európai horizont, s benne a magyar törekvések összefüggéseit; előzetes megállapításaikat a később elhangzó rész-információk nagyban visszaigazolták. Szabolcsi Miklós ezt az Európa-képet tágította tovább a korabeli utazási irodalom sajátosságaival. A második blokkban Kabdebó Lóránt műfajelméleti és Kálmán C. György metatudományos feltevései hangzottak el, az utóbbiak némi vitát is provokáltak.

Innen a korszak egyes szellemi irányzataihoz, jellemző műfajaihoz vezetett tovább az út: Lackó Miklós az újrealizmus eszmei hátteréről, Bányai János az irónia megváltozott szerepéről szólt, Bókay Antal József Attila-elemzése a pszichoanalízis korabeli jelentőségére hívta fel a figyelmet. Az első munkanap zárásaként e sorok írója beszélt az utópia műfajáról, majd Dobos István az anekdotikus novellahagyományról.

A második ülésnap egészét az egyes művek elemzéseinek szentelték a rendezők. Németh G. Béla Márai regényéről, a *Csutorá*ról beszélt. Bori Imre Móricz és Krúdy egy-egy művében mutatta ki a „tényregény" jellemzőit, Szigeti Csaba pedig Laczkó Géza archaizmusának szentelt előadást. Ferenczi László Babits *Irodalomtörténet*ét értelmezte újra szellemi önéletrajzként, Láng Zsolt Tamási Áron korai műveit értékelte, Angyalosi Gergely egy Füst Milán-elbeszélést mért össze egy Sartre-regénnyel. Végül Bodnár György beszélt Sőtér *Fellegjárás*áról, Pomogáts Béla pedig Déry *Befejezetlen mondat*áról.

A két nap végén, mintegy a gazdag menü megkoronázásaként a két korelnök foglalta össze az elhangzottakat, segített levonni a tanulságokat: az első napon Szabolcsi Miklós, a másodikon Németh G. Béla.

A kitűnő szervezésről (az impozáns helyszínt, az esti színházat és hangversenyt, valamint a vasárnapi kirándulást is beleértve) a résztvevők csak elismerően nyilatkoztak. A jövő évi folytatás (esetleg még nagyobb) sikeréhez remélhetőleg ez is hozzájárul.

KAPPANYOS ANDRÁS

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Halszem – halszám

BERTÓK LÁSZLÓ: S akkor egy csillag egy magon; S hogy öt kenyeret, s öt halat; S ha nélküle akkor se megy 673
BALASSA PÉTER: Halnapló *(Álnapló)* 675
CSIKI LÁSZLÓ: Halanya, avagy a szavak 680
PARTI NAGY LAJOS: Hal éji éneke 699
KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ (AZ EGYIK): A pécsi beszéd 703
NÉMETH GÁBOR: :eleven hal 711
KUKORELLY ENDRE: Mintha már túl sokáig állna 714
BUDAI KATALIN: Hol a bálna, ...urak, asszonyságok? 715
* * * : Tengeri bagatell 717
MÁRTON LÁSZLÓ: A halkeresők *(Mese)* 719
BALLA KÁROLY: A hal *(Balla Zsófia közlésében)* 724
VISKY ANDRÁS: A csodálatos halfogás *(homília)* 727
KEMÉNY ISTVÁN: A magzat 734
SOLYMOSI BÁLINT: A halászó Venus *(elbeszélés)* 735
GÉCZI JÁNOS: Igem 745
KABDEBÓ TAMÁS: Kagyló 747
TILLMANN J. A.: Aranyhal – a kék-vörös éjhomály fölött *(Hívószavak Klee követéséhez)* 750
MEDVE A. ZOLTÁN: Kifürkészhetetlen 753
MÉSZÁROS SÁNDOR: A Rombuszhal városa 758
KANETTI NORBERT: A Haralkovich-leányok, az Ihász-nővérek és a törpeharcsa *(emlékmás)* 760
CSUHAI ISTVÁN: Hal volt, hal nem volt 767

1992 SZEPTEMBER

KÉPEK

FELUGOSSY LÁSZLÓ tusrajzai 679, 698, 710, 716, 723, 733, 749, 757, III
GYENIS TIBOR munkái 713, 759
ROBERT MAPPLETHORPE: A hal (1985) 746

A Jelenkor az újságospavilonokon kívül a következő boltokban és elárusítóhelyeken kapható

Pécsett

Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a.
Szöveg BT. boltja, Ifjúság útja 6.
Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8.
Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21.
Széchenyi téri könyvespavilon

Vidéken

Móra Ferenc Könyvesbolt, Szeged, Kárász u. 5.
Püski Könyvesbolt, Székesfehérvár, Kossuth u. 15.
Vizi Tamás könyvkereskedése, Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, aula
Fodor könyvkereskedés, Esztergom, Kossuth L. u. 5.

Budapesten

Litea Könyvesbolt, I., Hess András tér 4.
Püski Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 26.
Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6.
Stúdium Könyvesbolt, V., Váci u. 22.
Vörösmarty téri Könyvesbolt, V., Vörösmarty tér 4.
Írók Boltja, VI., Andrássy út 45.
Katalizátor Iroda, VIII., Mikszáth Kálmán tér 2.
Wirth és Tsa, IX., Ráday u. 33/b.
Bartók Béla Könyvesbolt, XI., Bartók Béla u. 25.

40,– Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXXV. ÉVFOLYAM 9. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

Szerkesztő
GÁLLOS ORSOLYA

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BALLA ZSÓFIA, BERTÓK LÁSZLÓ,
CSORDÁS GÁBOR, MEDVE A. ZOLTÁN, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN, TOLNAI OTTÓ

JK

*

Baranya Megye Önkormányzatának lapja.
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/36-803),
a Művelődési és Közoktatási Minisztérium,
valamint a József Attila Alapítvány támogatásával.
Felelős kiadó: Csordás Gábor.
Terjeszti a Magyar Posta és a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó.
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,
Lehel u. 10/A – közvetlenül vagy postautalványon,valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadónál.
Előfizetési díj egy évre belföldre: 440,– Ft, külföldre: 1200,– Ft.
Megjelenik havonként.
A szedés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadóban készült.
Nyomtatta Molnár Csaba nyomdája, Pécsett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

BERTÓK LÁSZLÓ

S akkor egy csillag egy magon

Parti Nagy Lajosnak

Bevallom, a halban is az,
hogy fejbevágom, hámozom,
le nyálka, pikkely és uszony,
s a gerincben megráng a vas.

Legalább te ne riogass.
Jó, a követ is fölmosom.
Nem, én nem fogok egy halon.
Igen, a fülem is halas.

Tökéletes, de nem igaz.
Töröm magam, jár a malom.
S akkor egy csillag egy magon.
Kiderül, hogy lyukas a kas.

Jó, jó, én csak egy bogaras.
De mért jobb, ha gondolkodom?

S hogy öt kenyeret, s öt halat

S hogy öt kenyeret, s öt halat,
s több mint ötezer jóllakik,
s nem is az, hogy ebből a hit,
s hogy kosárszám mennyi marad,

s nem az, hogy mekkora halak,
s kenyerek, s hogy a búneik,
s hogy már csak a csoda segít,
s mert mocorognak, alszanak,

s nem, hogy kétezer év alatt,
s hogy a legjobb, ha mind eszik,
s hogy persze, akadnak, akik,
s hogy nem is biztos benne, csak,

s nem, hogy nincsenek rá szavak,
s talán a legkönyebb, ha így...

S ha nélküle akkor se megy

Ha létezne akkora cet,
hogy az egész hajó bele,
s mindenki menne Ninive,
csak Jónás nem érkezne meg.

Ha a halban mindenkinek
meg kellene esküdnie,
se nappala, se éjjele,
amíg hiányzik az az egy.

Ha bűnösök és kibicek
izgulnának, kiúszik-e,
s hogy benne van-e az ige,
amiről a többi hebeg.

Ha nélküle akkor se megy,
véget érhetne a mese.

BALASSA PÉTER

Halnapló

Álnapló

Sárbogárdi (Nagy) Lajosnak

HAL – 1. kezdetben ige volt, majd lett főnév. 2. Rembrandt, Melville, Klee, Hemingway, Esterházy-halacska roston v. rostéllyal.

HALÁSZ – 1. Petár. 2. Bobby Fischer. 3. Csodálatos halászat.

HALÁSZLÉ – halászokból készült csípős leves.

HALLÉ – „hali! haló!" – kórus Alban Berg *Wozzeck* c. operájából; á*thal*lás.

HALLEVES – 1. hal bő lében, egyes vidékeken bó-léban. 2. Szép Ernőnél: „Bőlében und bőlében lassen.", a.m.: hagyd bő lében a halat. Kardpenge-felirat, ld. még HALKÉS.

HALÁL – a maga okozta kiskorúságból kilábaló, saját lábán álló, autonóm, ún. lábashal. (Vö. Kant: Válasz a kérdésre: Mi a felvilágosodás?)

HALSZÁLKA – 1. rövidített alakban: „Szpéró, hallsz – másutt: halsz – engem?" előfordulás: Tandori. 2. beszédhibás ejtés, kicsinyítő képző nélkül: „halszálra ugyanaz" értelemben. Ld. még: ...PRÉDIKÁL A HALAKNAK.

HALVACSORA – Jézus-evés, kétezer éves fogás.

HAL-NI – 1. cselekvő, felszólító. 2. munka, vizi szorgalom primitív népeknél.

HAL-NOD KELL – 1. *itt* biztosan, vö. NEMZETHALÁL. 2. „ezt hallanod kellett volna, Mihály" értelemben.

HAL-ÁL-KÉSZLET – Szontág Zsuzsa híres, new-yorki HALKÉS-kollekciója.

HALHATATLANOK – akik nem tudnak idejében meghalni.

HAL-HATATLANSÁG – 1. álhír. 2. valamely képesség (potentia) hiánya.

HALÁSZKIRÁLY – „A király halódik" értelemben, vö.: apázás, Frazer.

HALLATLAN – 1. a latra nem tett hal. 2. amiről nem veszünk tudomást az Istennek se, ld. még: HALLÁS UTÁN.

HAL-LOMÁS – 1. a.m.: lát-omás. 2. tréfás mondás halásznépek között: „Vigyázz, nehogy beüssz a hallomásra", a.m.: nehogy bedőlj a hallomásnak (egyes vidékeken: *ezeknek)* értelemben.

HALLÁS – 1. hallj – egyes vidékeken: halj – és lass. 2. „fülét beleássa valamibe, tudóskodik" értelemben, ld. még: zenészek. 3. ellés, füles, állás, kagylózás – jelentése: szórt, bizonytalan. 4. abszolút hallás, „mindent meghall, amit nem kéne" értelemben.

HALLÁSBÓL – van a hit.

HALLÁS UTÁN – tökéletes, hiánytalan, visszafordíthatatlan süketség, ill. másutt: hallj és áss, azaz ásd el magad, ld. még zene, zenészek.

HALADÓK – 1. halanként, minden egyes hal után kötelező adóbevallás. 2. politikai, régies alak.

HALÓDNIJ – politikai, régies, ld. mindenütt. Pl. „A király halódnij."

HALNI VÁGYIK – nekrofilia, viszonylag gyakori, erősen titkolt szexuális eltévelyedés, vö. *A nagy zabálás*. Ld. még: HALÁLÖSZTÖN.

HALASTÓ – 1. halni vágyók – ld. ott – rendszeres, kedvelt találkahelye a 19. században. 2. beszédhibával helyesen: HALASZTÓ.

HALLIK – 1. vö. „mállik", „dallik". 2. a kopoltyú eufemisztikus megnevezése. 3. ki*halt* jelentése: „amint a hal szaporodik".

HALANDÓK – mi.

HALDOKLÓ – többes számban: *haldoklovak*, azaz kikötői igásló.

HALDOKK KÖRÜL ÓLÁLKODUNK EGY ÉLETEN ÁT – 1. az „ólálkodik a halál" tréfás megfordítása halásznépeknél. 2. haldokk: intenzív osztály. 3. agónia, eufemisztikusan.

HALÁLNAK HALÁLÁVAL HALSZ – fordított származáslista archaikus népeknél: „aki a *hal*ottasházból való" értelemben.

HALOTTASHÁZ – öregek otthona, ld. még: szociális háló.

A HALAK KORSZAKÁNAK VÉGE – ezt mondja minden Vízöntő.

HALMA – mélymagyar női név. -i képzővel durva, erotikus célzás.

HALOM – 1. vagy Hegyes, vagy Ásott, *tertium non datur*, hacsak a Herceg nem az. 2. sír*hal*om: főhajtásként *hantom*ra helyezett díszhal, partra vetett fajta, egyes vidékeken *hanta*, népi etimológiával.

HAL-ÁLOM – 1. végigragozva, melegen tálalva ajánlható. 2. hal-om – ld. fent – bővítménye. 3. „álmodik a hal-ság" v. „álság" értelemben. 4. part, parti, szárazföld, azaz – halaknak – rossz álom. „Tátogok, mint a partra vetett hal" értelemben.

KIHALÁSOS ALAPON – ősi társasjáték.

HALADÉK – 1. a.m.: „a haladás éke", vagyis Komintern-ügynök Nyugaton, régies fedőnév. 2. még régiesebben: „adék néked egy *hal*at", azaz le*hal*az valakit, pejoratív.

HAL-ÁLOM – elmosódott és/vagy beszédhibás alak, valószínűleg: „hatalom", ill. „6 darab alom" értelemben, vö. HAL-ÁLOM 2. jelentés.

HALPIAC, HALASKOFA – ez, ezek, itt, ma, ahol lehetnünk kell.

HALLE – „hall-e?" értelemben, ősi szász ráolvasó szöveg kezdőmondata.

HALLER – piac Hallében, nem azonos – ld. fent – HALLE-val, se HALLÉ-vel.

HALEF – Alef Borgesnél, szövegromlás.

HALLGATAG – a.m.: gyanús alak.

HALLGA CSAK, HALLGA – 1. „mikor halsz meg már nagyapó" értelemben szokásos felszólító alak. 2. ld. ALGA.

ALGA – ez az emberiség leg....

ÉLŐHAL – pozitív diszkrimináció, ritka.

HALNAPLÓ – az ÁLNAPLÓ elhalt ikrája.

HALÁLLOVAS – a magyar származású Ajtóssy lófő által népszerűsített allegorikus szívroham, ad anal.: HALÁLFUGA (ez Celan, de nem magyar!)

TE AZONBAN NÉMA VAGY, AKÁR EGY HAL – torokgyíkban szenvedő fiúcskának mondja az ő édesapukája, *hal*kan nevetgélve.

HALKAN – ennek a jelentését a nőstény adja meg.

HALTEJ – női princípium, amit a konyhán mindig lecsalnak (vö. C. G. Jung).

ELHAL, ELHALT – „elmegy, elszáll, odaorgazmál" értelemben, primitív népeknél; régies alak.

HALLANI – „hallali" értelemben, téves etimológiával kb. „lárifári", ld. még NEMZETHALÁL.

HALIHÓ – téli halászat, régies alak.

HALSZAG – na nem, ezt nem mondom meg.

HAL-LÓ – mélytengeri telefonbeszélgetés kezdeményezése, v. HALDOKLÓ – ld. ott – rövidített tolvajnyelvi alakja.

TENGERIHÁNTÁS – aranyhal-pucolás; nehéz.

INHALÁL – 1. behal, belehal, benső halál, halbelső. 2. „a halál*ban* végre egyesültek" értelemben, romantikus alak. Vö. ET IN HALÁL EGO (korai barokk).

HALÁLRA VÁLNI – 1. életre-halálra (értsd: úton-útfélen) válni. 2. halálarcot magunkra ölteni, a.m.: halvacsorához öltözni. 3. deákosan: facies Hippocratica.

HALÁLSÁPADT – „olyan, mintha élne szegénykém" értelemben.

HALÁLPONTOS – értsd: épp olyan, mint a halál.

BIZTOS, MINT A HALÁL – önkényes fegyverhasználat miatt előállított rendőr.

ALIT, ALITOM – téves, helyes alak: HALIT, HALITOM (vö. PORIT, BORIT) „hallá csinálom" értelemben.

HALOTTASKÖNYV – tibeti menükártya, de még senki sem választott belőle.

NEMZETHALÁL – vö. HALLANI, a rög eszméje (ún. nemzethalál-gondolat): szárazföldi (parti) fogalom téves jelentésátvitele nyílt vizekre. Újabb előfordulása kontextusban: FEKETE, MINT A NEMZETHALÁL. Ld. még másutt: „cinkos akusztika", ill. „csapda helyzet" (Kis Pintér)

HALADNI – 1. a korral; nem, azt soha. 2. kezdő nyelvtanfolyamon „én adni hal" értelemben.

HALÁLOS SZERELEM, ÖLELÉS – hal-álmomban ne jöjjön elő.

USZONY – a nyomda ördöge, Németh László regényének címlapján.

IKRA – az ikrák kora, az ikrák hava, ill. „ikes igére" értelemben.

MERÜLŐ PONTY – Merleau-Ponty, francia filozóf.

SZINGALÉZ CSODAHAL – ld. Nemes Nagy Ágnesnél.

RÁCPONTY – itt, a déli határszélen most nem merem megadni a jelentését, *öncenzúra*, de ah, bocsánat!, *nekem* ez is tilos.

JÓNÁS A CETNEK – viszonos fájások, egymásba, „most és halálod óráján" értelemben. Ld. még „Sebed a világ."

HALASSI – irka, régen.

(EL-)SÜLLŐ – eiaculatio precox, *gyengébbek* kedvéért: korai – 2.-3. századi – magömlés.

TEDD CSAK FEL A FOGASRA – ellesett mondatfoszlány *hal*vacsorára jövet, az előszobában.

SIPOS – rég lepusztult, XIV. kerületi halászcsárda, ld. forrás-munkák; nem használatos alak.

HALVÁNY – helyesen: HALLVÁN, MEGHALVÁN, ritkábban: irodalomkritikai műszó.

HALÁL ÉS A LÁNYKA – *nem* Schubert-átirat; Kukorelly mániája, következetesen névelő nélkül.

PÉNTEK – vallásos irodalmi alak, „több száz oldalon keresztül böjtöl" értelemben.

PÉNTEKET AKAROK EGÉSZ HÉTEN – vagyis: minden nap, reggeltől estig fruits de mert, frutte di marét akarok falni.

HERING – 1. férfi fehérnemű. 2. körút, hehezettel.

OSZTRIGA – Kelet-Riga, 1989-ig.

ARANYHAL – legnagyobb költőnk.

HALÁLRA INNI – tévesen: „magunkat", valójában: tréfás, népi felköszöntő, „emeli poharát" értelemben.

KIS NŐI CSUKÁK – ld. halszag.

HALÁLSZAG – kánikulában kellett temetni szegényt.

HAL-HAT – 1. kiszámolós gyermekmondóka, 6 éves korig ajánlott. 2. anyaszáj, elalvás előtt: „most már igazán halhatnál, fiam" v. „most már aztán halhass".

HALÁLVIRÁG – felkapott temetők környékén méregdrága.

HALÁLOS LÖVÉS – erről a nagyságos asszony tudna bővebbet.

LIEBESTOD – erről is.

MOST MEGHALSZ, TE NYOMORULT! – 1. népszokás, kihalóban ld.: macho, machismo. 2. „bűneidért hal-lal lakolsz", ill. „hallá változtatlak, mert nem tetszik a pofád" értelemben (népmese).

TOD UND VERKLÄRUNG – ezt a túlzást már nem használják, különben is elég rossz zene.

TETSZHALÁL – *múló* divat.

MIT MONDOTT, POLIP? – Nem, RÁK, válaszolt az orvos és zsebrevágta a borítékot.

HALÁLTÁNC – a.m.: BÁLNA. Téves átvitel emlősre, makacsul tartja magát.

HALLGATNI ARANY – .....

HALLGATÓZÁS – a faggatózást megelőző, hosszas, türelmes tevékenység.

HEJ HALÁSZOK, HALÁSZOK! – Mi is! – csobbanás, nagy csend (népballada).

KARDHAL – antik görög műfaj ld. Nietzschénél; bonyolult, veszélyes.

HALOTTI BESZÉD – tor-koskodás, ősi felköszöntővel és *egy kis sajttal*, dobok és trombiták nélkül.

A BP HUMANIZMUSA NYITOTT (HAL)-KÉSSEL JÁR A VILÁGBAN – gyűjtés egy ismerős jóakarómtól, visszaHALLÁS útján.

HALKÉSSEL AZ ÉJI HOMÁLYBAN – 1. részlet *Zalán Tibor futásá*ból. 2. lopott mondat egy *eredeti* tolvajtól, kinek nevét homály fedi.

A HALÁL AUTOMOBILON – „Gázolás", régi magyar film, Isadora Duncannel a főszerepben, a volánnál Babits Mihály, a híres ámok*futó*. (Ld. ismét: HALÁLFUGA az Ámok Könyvéből, másutt Ámoskönyve (a próféta, Krúdy, Freud).

A HALOTTAK ÉLÉN – 1. éllovasok szokásos kérkedése utolsó (hajó-)útjuk előtt. 2. egyes kiadásokban (Diákkönyvtár): A HALLOTTAK ÉLÉN, a.m. élére állítják a halottakat és a hallottakat.

HALOTTI VERSEK – Csokonai, Vörösmarty, Arany, Petőfi, Ady, Babits, Karinthy, Kosztolányi, Füst, József Attila, Radnóti, Illyés, Weöres, Pilinszky, Nemes Nagy, Kálnoky, Jékely, Csorba, Rába, Bertók, Székely Magda, Beney, Takács Zs., Tandori, Marsall, Petri stb.

...PRÉDIKÁL A HALAKNAK – mit tud mondani? és ők mit *hal*lanak? Parti mintamondatokat (0) HALSZÁJ híján?

HIDRÁK – 1. orvosi jelentésétől, ismerve az orvosi jelentések szókimondó modorát, eltekintek. 2. eufemisztikusan *HÍGRÁC* a mai magyar sajtó egy részében, nyilvánvaló célzással Babits Mihályra és Babics Imrére.

KLEINE FISCHE, GUTE FISCHE – fischelni, vocativusi alakban; kontextuális használata: „ne félj, picinyem, most csak fischelünk".

A CÁPA – 1. cápatollakkal kérkedik. 2. a páca, mókás, népies alak.

HALAT FOGTAM – „nem ereszt", török

szólás a magyar-török barátság századaiból. (Vö.: „legyek az új, az énekes gyaur.")

HALÁLFEJ – 1. levágott hal feje, de csak látszólag. 2. álarcosbálokon évszázadok óta kedvelt maszk.

HÁLÓ – „-szobák, -sipkák, Isten véletek" értelemben.

TŐKEHAL – Marx főművének halászati alkalmazása a társadalom és történelem meghatározott termelési viszonyaira, *valójában:* termelési eszköz a termelő (ún. ember) újratermelése vég-ett.

SZARDÍNIA – (égő) olajkutakban gazdag arab sejkség.

HAL-ÁRIA – nagyon veszélyes trópusi betegség elhangolása a zenei köznyelvben, ld. még az itt nem szereplő VIZIZENE.

SZOVJET (ÖSSZ-SZÖVETSÉGI) HALKONZERV ENYHÉN VÖRÖS PARADICSOMLÉBEN – ld. még előző rendszer, az *is* jó volt. Másutt: ÉLET A PARADICSOMBAN.

LEPÉNYHAL – kerületi vetélkedők emléke: zsákbafutás, fejszámolás, lepényhal-evés, díjkiosztás, rettegés.

HALAK A HÁLÓBAN – előfordulás: Pilinszky, lásd: *a* helyzet, mint mindig.

HALÁSZ-VADÁSZ KRITIKAI KRITIKUS – a teljes ember Marx szerint. *Hal*latlan, no comment.

HALÁLÖSZTÖN – a felfokozott életerő fedőneve a klasszikus német *(bécsi)* dialektikában.

HALÁL! HOL A TE FULLÁNKOD? – itt, az oldalamban, te szerencsétlen. Vö. Ivan Iljics halála.

FENÉKHAL – ez már a vég

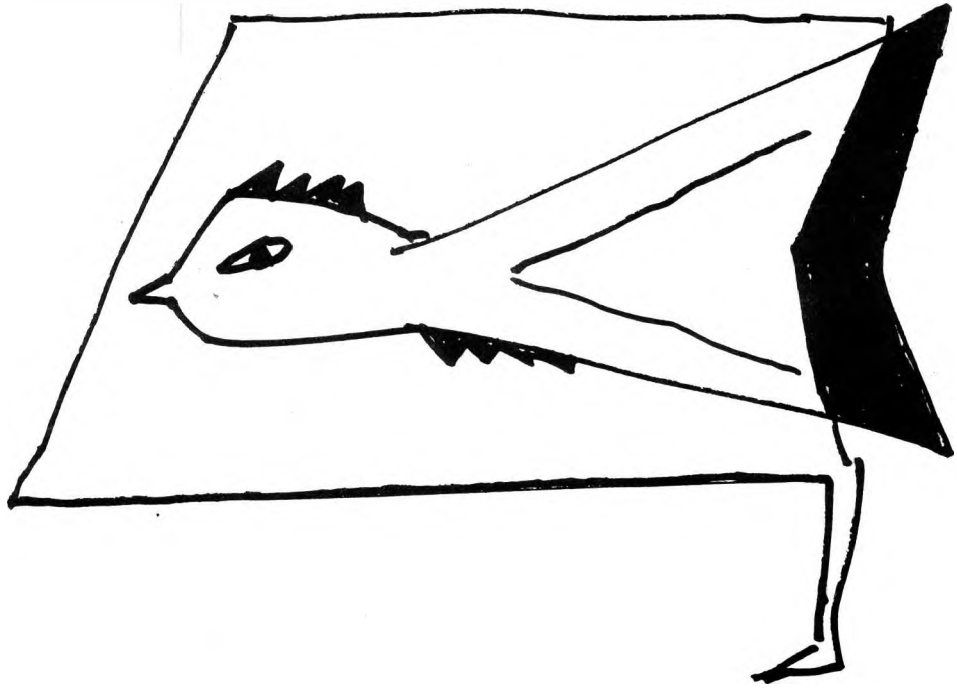

CSIKI LÁSZLÓ

Halanya, avagy a szavak

A selyemfiú egyik neve románul: hal. Peşte. Nem tudom, miért. Azt sem tudom, miért hívják halnak a halat.

Radu hal volt. Én akkoriban jegyellenőr voltam.

Felhívott Henrietta, kérte, szállhasson meg nálam átutazóban, csak egy éjszakára. Mielőtt megkérdeztem volna, milyen italt vegyek, közölte: Raduval van. De azért megkérdeztem, milyen italt vegyek. Azt felelte, még mindig a vodkát szereti. Volt egy kis sértődöttség a hangjában.

Ez is jól kezdődik, gondoltam.

Pedig még csak nem is folytatódott.

Feljött tehát Raduval és egy bőrönddel. Közös csomagnak látszott.

Radu karcsú, nagyfejű, fekete fiú volt. Kecses és kissé ferde karó, amilyenre minden növény felfuthat, hogy aztán virágot bontson. Henrietta már termésre érett nő volt. Kétségbeejtő gyönyörűséget okozott, amint minden lépésre gödrök képződtek a farcsokán. Melltartóban-bugyiban járt ki a fürdőszobából a selyemruhájáért vagy valamiért.

Radu illedelmesen ült a kisasztalom mellett, egy alacsony taburetten, melléig ért fel a térde. Gyéren kortyolt a vodkából. Mindannyiszor felnyögött: – Ez igen!

Mit is mondhatott volna, szegény?

Ó, nem – mondta, amikor elvettem mellőle a bőröndöt, hogy a sarokba állítsam.

Henrietta férjének csontjait hordta a bőröndben. A férj Radu unokabátyja volt. Hét éve halt meg – lehet, hogy kilenc, de az túl soknak tűnt –, és átvihették a szülőföldjére. Az ősi rögök közé, mondta Radu. Ecetes vízzel lemosták a csontjait és újra elföldelik, örök nyughelyére. Párásztászt fognak tartani. Kolivát osztanak szét a gyülekezetben és apró cseréptálakat. A koliva mézzel, dióval főzött búza- és árpaszemekből készült pép. Ezt tudtam. A többit nem értettem.

A férj, mondta Radu, idegenben halt meg. Félre ne értsem, ott, ahol Henrietta, a felesége élt.

Radu most, a csontokkal együtt, Henriettát is magával vitte. Ő pedig ment.

Ez volt a helyzet. Épp csak eltelt hét év, vagy kilenc.

A bőrönd szürke kartonból készült, behorpadt a sarka, elég törődöttnek látszott ahhoz, hogy elképzeljem: a család összes idegenben elhunyt tagját abban költöztették haza. Mondta Radu, hogy katonacsalád. Henrietta férje is katona volt: élelmezési főtiszt a 2. erdélyi hadtestnél. Ételmérgezésben hunyt el.

hn. temetői megemlékezés
nn koliva

Ez nem vicc. Voltak gyanús körülmények is.

Radu szavaiból képtelen voltam kihámozni, hogy a gyanús körülményeket a 2. hadtest vagy Henrietta teremtette meg, vagy használta ki. Látszott azonban: a dolog komoly. Hallgatni kell róla.

Radu is komoly volt. A villamosipari szakközépiskolát végzett osztályelsők ilyenek, ha vasalt kék inget, szürke pantallót vesznek fel és mezítlábra papucscipőt. Lábfején barna volt a bőr.

Henrietta negyedszerre jött ki a fürdőszobából, szinte teljes pompájában, azaz meztelenségében. Egy válltáskából szedegette elő apró fehérneműit és nagy smukkjait. Görcs állt a tarkómba az erőlködéstől, hogy ne forduljak utána. Az ő lábfeje is barna volt.

Ó, ne – mondta Radu, és elvette hanyagul leállított poharamat a bőröndről, erről az átutazó síremlékről.

Ó, pardon – mondtam.

Jóideig ilyeneket mondogattunk egymásnak.

Maga, nemde, rég ismeri Henit? – kérdezte aztán Radu egy óvatlan pillanatban.

A köztes román nyelvi forma miatt nem tudtam, tegeződünk vagy magázódunk Raduval, hiába lestem a segédigéket. Azt sem tudtam, mit feleljek, hogy Henriettának jó legyen.

Évfolyamtársak voltak, nemde? – kérdezte, mintegy sugallva Radu, és ezzel megkönnyítette a dolgomat. Bólintottam kettőt. Éreztem, hogy előrebukik az agyam, aztán vissza.

Szép lány – mondta Radu. – Irina asszony boldog lesz, hogy megismerheti.

Gondoltam, Irina asszony Henrietta anyósa lehet, és némi késéssel ismeri meg a menyét. Illett volna hajdani kedvesemhez ez a hanyag vagy közönyös távolmaradás.

Kisült, hogy Irina asszony Radu mamája.

Egyszóval, a dolog komoly volt. Henrietta holnap vagy holnapután bemutattatik Irina asszonynak, Radu mamájának, és dulcsászát eszik alpakka kiskanállal egy apró porcelántányérról, a leeresztett zsaluk félhomályában. További nagynénik a hátsóbb szobákban suttogva tárgyalják, noha senki nem hallja őket, hogy a bozgoroaică másodszor is betolakszik a katonacsaládba. Ők is dulcsászát szopogatnak. Azokba a szobákba sem süt be a nap. Enyhe kamillaillat árad be az udvarról, már-már a fény helyett. Apró izzadságcsöppök gyöngyöznek púderos homlokomon.

És Costică úr?

Costică úr volt a bőröndben.

Holtak a holtakkal, élők az élőkkel – felelte Radu. Nagyon szerelmes lehetett, hogy ilyen bölcsességre bízta magát.

Bizony – mondtam. – Abszolút.

Maguknál nem így van? – kérdezte Radu.

Már hogyne! Abszolút.

Aggodalmasnak látszott. Túlságosan fiatal volt ehhez az egészhez, és Irina asszonynak nevezte a mamáját! Henriettát kellett volna megkérdeznem, miféle álmokat szövöget velem izzadó szeretője.

Henrietta éppen kézügyben volt, kesernyés tengeri bürök-illata kibélelte a légutaimat. Mellettem állt a rózsás szőnyegen, csípője megérintette az arcomat. Hűvöset éreztem, az alatt forróságot. Henrietta pezsgett megint. Belesóhajtottam a pálinkámba, buborékokat vetett.

Az asszony, meglepő tapintattal, amitől még nyugtalanítóbbá vált, fülön fogta férje átmeneti nyughelyét, és kivitte a konyhába. Radu nem tiltakozott. Én fellélegeztem, s ez látszott italom felszínén.

Egy szó nem esett.

Henrietta jelen volt. Ehhez nagyon értett. Az embernek nem csak idejét és érzékeit, de az emlékeit is elfoglalta. Amikor évekkel ezelőtt, vele eltelten felébredtem reggel, csak azt nyögtem a fogmosópohárba: – Ó, hülye, micsoda hülye! – Délutánra azonban már némán sikoltoztam utána.

Totoja-motolla – mondta most nekem, nagyjából az anyanyelvünkön –, ne túrd a habot. Reggel elmegyünk.

Mind a hárman?

Radu felnézett ültéből az asszonyra, sötét örökmécsesszerű szemében olyan féltékenység lángolt, amilyent csak egy férfi érezhet, aki még nem kapta meg a nőt, egy másik férfi iránt, aki megkapta már és elfelejtette.

Túl gyorsan utaztak el ezek a közös bőröndjükkel, jutott eszembe. Nem maradt idejük egymásra, és alig bírják kivárni. Ugyan miért siettek, és hova?

Lemész délre, ezekhez? – kérdeztem Henriettát.

Egy életem van – felelte.

Radu meg csak nézett.

Elképzeltem, hogy ez a vasutas szüleit is szégyellő lány török budin guggol a kánikulában, ebédre félökölnyi darabokra vágott tejfölös tököt eszik fokhagymás mártásban, közös szobában hál Irina asszonnyal, miközben a hosszú ház többi helyiségét csupán legyek lakják, s hajnalonként benyit hozzájuk egy unokaöcs azzal, hova a nyavalyába dugták a kutyát. Délelőtt megkérdezik tőle, hova siet, és este, hogy miért nem fekszik le? Náluk miért nem csókolnak kezet a nagymamának?

Működött ott lent délen egy világ, saját gőzeiben, és éppen annyira vágyott, amennyit elérhetett. Hősnek nevezte a családfőt, ha az hozott valamit azon felül, és kiakasztotta fényképét a perzsaszőnyegre a falon. Amikor a környékről származott moziszínészt elcsábította feleségétől és határon túlra szöktette egy francia filmsztár: bólogattak. Hát persze! Hoz majd valamit a házhoz a kurvája! Nyomd oda, Gică!

Tudták még délen, odalent, mit jelent az alkonyi fény, ha két ház között egy üres telken tüzet raknak és nyakkendősen-papucsban köréje gyűlnek a férfiak, az asszonyok meg a tűzfalak mentén, a zuvathalmokon gubbasztva találgatják, hogy mi a fenétől ilyen okosak. Néha rájuk szólnak azért: elég! – és elveszik vastag kezükből a huszonkét fokos pálinkával teli üveget.

Boldog bölcsesség áradt az ilyen mozdulatokból. Belakták az életüket. Henrietta a magáéból is kikívánkozott.

Egy agg lord, az elképzelhető – ha létezik még ilyen, és kellőképpen, botrányosan kéjsóvár! Ifjú menedzser, aki egy ritka szabadnapján többet fedez fel hirtelen a meleg éjszakában, mint amennyit az amszterdami kupikban összeta-

nulhatott volna, ha jó irányba kerüli az iskolát. Egy méla német polgár, akinek megreped a szíve kancsója, amint Henrietta megható tarkójára pillant! Egy messzi ausztrál, fénysebzett arccal. Bumfordi portugál, akinek jachtja van, s azon egy medencében viszi az üres úszóvizet! Sokat próbált üzletember, aki nem kérdez a múlt felől, mert unja a magányt, új életet akar, és úgyis más nevet ad a nőnek abban az előkelő és főként ismeretlen lakónegyedben!

De Radu!

Te tudod – mondtam Henriettának.

Ne szőrözz – mondta. Megpaskolta aztán Radu nagy fején a göndör tincseket. – Légy jó fiú – mondta neki.

El voltunk intézve.

De még Costică úr is a konyhai bőröndjében. Olyan dühös lettem Henriettára, amiért mindannyiunkat túlél, vacsorát sem akartam adni neki. Akkoriban este tízkor zártak az éttermek, s addig is főként hústalan napokat tartottak, úgyhogy mégis kénytelen voltam megetetni őket.

Visszavittem Costică urat a szobába, s a konyhai asztalon tálaltam. Ez nem kér enni – mondtam, csakis Henriettának. Erős fogait kimutatva elmosolyodott, látszott tele szájában a paradicsomos spagetti. Úgy tudott enni, olyan egészségesen és nyilvánvalóan, elkezdtem szánni Radut, akit nemsokára kékes árnyalatú ajkai közé kap majd, lakásom második szobájában.

Hej! – sóhajtottam álnokul.

Ne féltsd – mondta Henrietta, aki értette. – Jut is, marad is.

Radu meg, a nyelvi lehetetlenségekbe beletörődve vagy -fáradva, csak falt és hallgatott. Sajnáltam, miközben irigyeltem.

Olálá! – mondtam.

Aha – mondta Henrietta.

Radu ezt sem értette már, úgy elfacsarodott a hosszú sóvárgástól. Fürtjei zsírosan és nedvesen kacsgaringóztak a nagy fején. Velem együtt kezdett végére érni a türelmének, noha másfelől indultunk neki, és más reménnyel. Henrietta bírta, mint vénasszonyok a kánikulát.

Na – mondtam az utolsóelőtti pohárnál, már a szobában –, én ezzel nem alszom együtt.

A bőrönd tényleg ott állt, s akkor is óvakodtam megrázni legalább, amikor becipeltem. Meglepően könnyű volt. Henrietta felkapta, és átvitte a másik szobába. Ott alig jutott hely neki a meleg ágy és a hideg fal között, de azért elfért. Az asszony nem is jött vissza. Radu egy ideig fészkelődött és udvariaskodott, még ásított is, amíg megkönyörültem rajta, és én is ásítottam egyet.

Vegyünk búcsút egymástól – mondtam akkor, ahogyan szokás, és a szokásuk szerint illendő. – Könnyű álmot!

A rövid heverőn nyögtem egyet-kettőt, de mire átadtam volna magam a vigasztalón kaján képzelgésnek, hogy Henrietta most egyszerre három pasasával... – az álom rám dőlt, mint a fal.

*

Második év végén Henrietta beverte a rendőr ablakát a körömcipője sarkával. Fel nem foghattam, miért viselt fehér körömcipőt decemberben, délelőtt. Mondta aztán, hogy dühös volt a milicistára, mert az elvette a már megszerzett útlevelét. Törökországba készültek Raduval. Meglátta a kis kurta fickót, és egyszerre eszébe jutott, hogy dühös rá. A milicistát éppen nekiszorították a vaskerítésnek, és borzasztó csúnyákat mondtak neki az oltyánok, mert forradalom volt, erre ő odasózott.

Most itt volt nálam.

Én meg szinte rendőr voltam. Tartottam a kapcsolatot az új városi tanács és a régi karhatalom között. A jegyellenőri fizetésemért.

Henrietta vasút-szagú volt. Gyűrött is volt egy kicsit; valamiképpen a feszes bőre alatt. A húsa állaga változott meg. Lehet, hogy a sok marharépától, amit ott délen megettek. Biztosan az édeskés illata juttatta eszembe ezt. Meg a népnyomor. De az savanyú szagú.

Mondta, hogy nem egyetlen ütéssel verte be az ablakszemet. Az ablakszem magasan volt, s legalább félméternyire a vaskerítés mögött, ami két méter húsz centi legalább. Az ablakszem sarkát betörni nehezebb, mint a közepét. Többször odacsapott.

Öregasszonyos gesztusnak hatott így elmesélve ez az állhatatos kopácsolás az üvegen.

A polgárok üvöltöttek, rázták a milicistát és az öklüket.

Az ablakszem előbb berepedt, aztán...

Hova indultál te körömcipőben Karácsony előtt?

Hova mehettem volna onnan? – mondta. – Csak fel akartam venni már azt a cipőt.

A hajadat meg levágattad!

Nő már.

Igyekeztem nem nézni felnyírt nyakszirtjére. Félhosszú bongyor tincsek borultak rá, és részben eltakarták a lágy horpadásokat. Mintha egy szirénázás miatt abbahagyták volna a fodrászolást a fején, és még csak bocsánatot sem kértek érte. Azt akartam kérdezni hirtelen: Radu vert? – de úgyis letagadta volna.

Bement fürödni, a heverő mellett hagyta két kimarjult cipőjét. A sarkokon lekopott a talp, és oldalt szálkásan feltüremkedett a bőr. Ráncos, rücskös volt az egész.

Nálunk még a diplomaták is nyűtt cipőben jártak. Az egész ország lábbelije úgy nézett ki, mintha kétszer járta volna meg az utat a nyugati határig és vissza. A szvetterek többsége lila volt, a szoknyák olívzöldek, a nadrágok leginkább poros kékek.

Henrietta drapp szoknyában érkezett, és nagyon tiszteltem érte. Ahogyan a régi dicsőséget szokás. Nem illett hozzá, az is lehet, hogy kölcsönvette.

Gondoltam, ott lent délen mégiscsak jobban bírták az utolsó pár évet, mint mi. Sikerült legalább elmagyarázniuk maguknak, miféle céllal nyomorognak, és akár áldozatnak tarthatták, nem kibaszásnak. A természet rendje, vagy hasonló. A gyíkfejű zsarnok közülük való volt, vele egy srófra járt az eszük, még ha gyűlölték is. Gyűlölték, s azt mondták rá, nagy ember. Mint ki képes megszegni a természeti törvényeket, vagy éppenséggel beteljesíteni.

Az új főnökök rokonsága szintén ott élt és várt. A fordulat óta többször találkoztunk velük, a kihallgatásokon vagy értekezleteken kevesebbet ordítottunk, de sokkal elszántabbak voltunk náluk. Vagy hitetlenebbek. Reménykedőbbek talán. Ők egymást kergették, vagy dugták el az új hivatalokban. Attól függ, amitől lóg, mondta az egyik népi írónk, tanácstag maga is.

Ha engem, itt középen, megkergetnek, inkább Kelet felé, Moldvának futok, és életem végéig savanyú levest eszem, nem törökös édességet odalent.

Ez a Henrietta pedig, a fehér körömcipőjével... Fél nap alatt idáig futott, nehogy ellene forduljon a rendőrről a népharag. Te bántod a mi Georgicánkat?

Még csak az kell, hogy sírjon itt nekem.

A szürke bőrönd ekkor az előszobában állt. Betört sarkában megült a por. Nyaranta ilyen aprószemű homokot sodor a tengeri szél a Bărăgan síkjáról. De lehet, hogy műtrágya a fele.

Costică úr mostanra eltűnt a bőröndből. Özvegye vékonyra mosott ruháival telt meg a helye. Az meg, kifürödve, elkezdte előszedni a hóbelevancot a bőröndből, és berakosgatni a szekrényembe. Én közben a konyhában gondolkodtam a dolgon.

Elférünk apró, szabályos dobozokban, jutott eszembe: kofferban, konyhában, szekrényben, autóban. Csak nehéz menet közben átszállni egyikből a másikba. Vagy nem.

Van egy lány – mondtam Henriettának, amikor végre bementem hozzá –, még az is lehet, hogy elveszem.

Barátok vagyunk, totoja-motolla – mondta a kétfelé nyitott szekrényajtók közül. Felfogta, mit mondok vagy hazudok, de se nem mosolygott, se a szekrényajtót nem csapta be.

Ezután elmentünk ebédelni az első maszek étterembe, amely megnyílt mámoros városunkban. Lila-fehér helyiség volt, az elbújdosott pártbizottság vendégházában, az asztalról bokánkig lógott a rojtos abrosz.

Kíváncsi voltam, Henriettának sikerült megőriznie az étvágyát is, vagy csak a fogait. A merevsége azonban újdonság számba ment. Mégiscsak verte az a Radu, gondoltam. Bevonult reggel a közös konyhába, mint egy úri nő, rátapadt átlátszó köpenye, és szájonkapták. Nem egyébért, csak hogy tudja, kicsoda, hol a helye, és hogy töltse ki a teát a mamának is. Aztán békésen megreggeliztek, és Henrietta felhúzta a fehér körömcipőt. Lötyögött az elsoványodott lábfején. Még az is lehet, a főutcán egyszer kilépett belőle, beletoccsant az olajos latyakba. Ha akkor nem sírta el magát, azután már soha.

Most mégis közel állt hozzá.

Sültet kértem, tükörtojással. A tükörtojást románul szemeknek mondják. Henrietta felcsuklott a szó hallatán, öklendezőn nagyokat nyelve csak intett, hogy nem kér.

Legyen hal – mondtam a pincérnek. – Lehet benne fokhagyma is.

Peşte – sóhajtotta Henrietta.

A szavak mégiscsak jelentenek valamit. Mindig valami mást. Egyszeriben Raduról lett szó. Úgy döntöttem, mégsem rendelek egyebet, mert arról is biztosan eszébe jut valami. Tele volt sanda emlékekkel.

Ez a Henrietta mindig jelen idejűen létezett, most meg valamiképpen vissza-

vetült a régi dolgokra, s azok tükröződtek benne. A merevségről is a tükörlap jutott eszembe. Úgy mutatta magát, hogy benne is látszott ez-az. Egyöntetű ragyogását megtöltötték, összezavarták, még el is takarták az elmúlt dolgok. A tükör emlékezete – az milyen lehet? Mindenképpen olyan, hogy ő már nem nézheti magát benne, pedig ahhoz szokott.

Igyunk valamit – mondtam. – Vodkát.

Én többé soha – felelte. – Nézz rám!

A vállát markolászta, mintegy mutatva: ikrás a húsa. Az üvegmerevség és a pépes lágyság együtt olyan érzést keltett, elment az ember kedve a tapintásától. Hideg masszába nyúlt volna talán, ha a felszínt áttöri. A koliva – rémlett föl. – A mézédés temetői pép a verőfényben.

Akkor mesélj – mondtam.

Na, jó – mondta. – Elvégre a lakód vagyok, fizetnem kell valamivel. Tényleg érdekel?

Nem.

Nem szerettem volna holmi intellektuális magyarázkodásba fogni, sem ilyet meghallgatni, megzenésíteni vidéki tragédiákat.

Nem – mondtam. – Jól vagy te úgy, ahogy vagy.

Totoja-motolla, olyan hülyeség, hogy én itt ülök, te meg emlékezni próbálsz rám.

Megrendítő ostobaság volt, valóban. A tetejébe, valami szerelmes mellékízt kapott.

Totoja-motolla.

Olálá! Il pleur dans mon coeur.

A kerülgető enyhe érzések közül egyszerre csak belémszúrt az unalom. Sajgón untam Henriettát, az eljátszott bánatával együtt. Ő meg pénzt kért.

Ti nyertetek, de én szenvedtem érte – mondta. – Nektek most van, adjatok valamit a népnek is. Vagy engedjetek ki az országból.

El van intézve.

Mennyit tudsz szerezni?

Elmehetsz – mondtam. – Amerika, mi?

Törökország – mondta. – Ott még jó vagyok. Most minden ribanc Magyarországnak fut, nekem elég lesz egy török.

Az új helyzet az volt, hogy folytatódott a régi. Annyi, hogy a török már megkerült, és várta valahol. Meg is egyeztek nagyjából Raduval. Szóval Radu meg a török. Radu és Henrietta. Henrietta és a török. Közös vállalatot alapítanak Slobozián vagy Roşiorii de Vede-n. Videót vagy téglát árulnak majd. Az is lehet, hogy benzint. Radu és a török. A török meg görög. Csak amott lakik, mert valamit elkövetett vagy nem fizetett ki Szalonikiben, esetleg Rodoszon. Henrietta nem értett az adó-ügyekhez, sem a téglákhoz vagy a videóhoz. Mondta.

Köd ez, Heni.

Hát persze. Én már csak lennebb megyek. A térképen. Szeretek napozni, tudod. Azoknak ott meg van vagy két tengerük. Egyből helyrejövök, csak süssön a nap.

El bírtam képzelni. Ismertem a hazalátogató középkorú hölgyek kihalványítottan világító szépségét, a kozmetikumaik szagát és nevét, ismertem Henriettát

is, akire két nap sütött. Egyedül az utat nem ismertem, el-vissza. Mondtam is, hogy én idekozmálok.

Ne keseregj – vigasztalt Henrietta, visszanézve a szebb jövőjéből, ahol szőke lesz, huszonnyolc éves, és megtanulta már az összes testvibrátorok nevét. Az egyiket esetleg róla keresztelik el. Kapós cikk lesz a Radu boltjában, majd amikor kinyit és felvirágzik.

Jussak azért eszedbe – mondta Henrietta.

Majd, ha ott leszel.

Van ezeknek rebarbara kompótjuk? – kérdezte Henrietta. – Azt az egyet megszerettem ott. Ştevie, tudod.

Azt hittem, hogy az büröklevél.

Nem olyan hülyék azok – mondta Henrietta. – Még azt is elviselik, ha utálja őket az ember.

Megvannak maguknak.

Egyszer majd főzök én neked ştevie-t. Cukorral kell, tudod...

Nehogy elmeséld!

Az új étteremben nem tartottak efféle sajátos édességet, de úgy néztek rám, amikor kértem, mint egy fővárosból szalajtott ínnyenc igazgatóra.

A ştevie pedig lósóska. Lórom. Paréj.

*

Feljött a peşte este nyolckor.

Én csak egy jegyellenőr vagyok – mondtam neki.

A lány – azt mondtam, a lány: fata – négy hónapja eltűnt, de nem az én autóbuszomon.

Mindenfélét kellett mondanom a kiöltözött Radunak, nehogy gázpisztolyt vegyen elő a kockás zakójából. Miközben nem volt egyebe, csak a pénze és a harcias bánata. Megdagadt tőlük némileg. Igazodott vállban-hasban a nagy fejéhez. Lefogadtam volna, minden özvegyasszony tőle kérdezi meg, merre van a December 22. utca. Nem tudta volna elmagyarázni, pedig az itt is a főutca volt már.

Radu lazán mozgott, de biztosan, mint ki mindig eltrafálja a tárgyat, amiért nyúl. Ült a kis asztalom mellett, és semmit nem talált rajta.

Nekem akkor már a kilenc is páros szám volt. Hát még a három! Az sem volt igaz, hogy jegyellenőrként eszem a kenyerem. Kiestem valamiből, és nem találtam vissza semmibe sem. Elvont lettem egy kicsit.

Totoja-motolla, bizony.

Ezt mondta Radu is, ijesztően tökéletes kiejtéssel, csak azt nem tudtam, mire érti. Behízelgőnek hatott, legalábbis annak szánta. Kiderült viszont, hogy tanulékony. Meg hogy a szerelem beleette magát az értelmetlen szavaival. Henrietta éjszakánként föléje hajolt a süppedős ágyban, és meleg szájával csak mondta-mondta neki.

Radu ekkor már megkapta valami elvert közhivatalnok lakását, bútorostól. Az a fajta rendes fiú volt, aki gyűrött zokniban mászkál a perzsaszőnyegen, ko-

loniál szabású bútorok között, és délutáni szundikáláshoz sem veszi le a nyakkendőjét, ha reggel felkötötte. Mostanában biztosan a templomba is eljár, százezerhuszonharmadikként megcsókolja az ikon közepét, ugyanazon az elkendőzött folton, és elintézi a lerakatban a pópa tüzifa-kiutalását. Gondolkodtam, vajon tolószékben viszi el misére Irina asszonyt, az anyját, s az áhítat végeztével hatéves Mercedes vagy tizenhárméves Ford csomagtartójába rakja be a tolószéket, netán a napverte főtéren át lassúdan hazagördíti? Vagyis, hogy milyen messze lakhatnak Isten házától abban az Isten háta mögötti városban? Egyéb nem jutott eszembe, amin gondolkodhatnék.

Radu meg dugig tele volt, mégis hallgatott.

Történelmet csináltok – mondtam neki. A történelmi témát nagyon szerették, az egyik oldalról. – Ilyen messze visszafelé még senki nem ment a világon.

Nem értette, mit mondok, vagy nem érdekelte. Radut csakis Costică úr maradék csontozata érdekelte. A maradékokat ugyanis a lány elhagyta a második átszálló állomáson, amikor két évvel ezelőtt elstartoltak tőlem az új életükbe. Azt mondta – a lány –, ellopták tőle az indóház előtti kis parkban. A sündörgő csórók azt képzelték, rövid karajt hoznak a fővárosból, bizonygatta a lány. Nagyon fogtak a kutyák is. Tele volt alacsony korcsokkal a virány. Úgy süvöltöttek, olyan holdugató hangon, mint mikor meghal valaki, vagy megérkezik a hentesáru fejadagja a boltba. Na?

Halk ujjongás bugyborékolt bennem. Ez a Heni! Ez odahagyta a biztonsága zálogát. Ez csak magára hagyatkozott. Ő megy férjhez Raduhoz, teljes merejében, és nem Costică úrnak a törvény tölcsérén át a családba becsurgott özvegye. És fulladjon meg Irina asszony a tolókocsijában, ő nem tartja meg a vékony nyakán elbicsaklott fejét, ha szájáig ér a...

De Radu sírt. Akkor, a vasútállomáson még voltak könnyei, mondta, mármár mutatta is. – Nevetségessé tenni egy holt embert? – kérdezte. – És éppen az asszonya! – mondta. – Bömböltem én ott azoknak mindenfélét, összevissza. Hogy ellopták a nagybácsikám ereklyéit, a kannibálok! Mit tett veletek ez a rendszer, ha nektek már a hősi halott se szent? Úgy, hogy bevittek.

Bekísérték Radut a rendőrségre, Henrietta meg várta, aztán borogatta. Az igazság az, hogy amint annyira lelohadt szeme alól a daganat, hogy látni bírt, lekevert egyet a nőnek. Ott, azon a szűk virányon. Éjszaka volt már, kutya egy se, csak a hold. Egy lécevesztett padon ültek. E just, nu-i aşa?

Abszolút – mondtam. – Megérdemelte.

Langy mélabúval gondoltam, hogy minden lányszöktetés romantikája az első átszálló nyárfás állomáson koppan le a peron betonjára. Romantikusabb vidékeken viszont nem íratnak alá elkötelező nyilatkozatot a reménybeli vőlegénnyel a rendőrségen. No de sebaj, itthon vagyunk, el se mehetünk. Ha fordul a helyzet, csak a fonákjára: ugyanaz, csak éppen leesünk róla. Tetű a nyárfalevélről. Jegyellenőr az autóbuszról. Aztán igyekszünk visszakapaszkodni. Cakkos a perem, érdesek a szélek, érzékeny már a potrohunk.

Úgy, hogy bólogattam ott Radunak.

Adtál neki enni? – kérdeztem aztán, tanult sejtelmekkel.

Kapott, ha jól viselte magát. Az enyém volt, nem igaz?

Henrietta pedig csak viselte magát, ahogy mifelénk mondják. Magát viselte

Így helyes, hát nem?

csak, mondtam én, magamban. Így aztán sok napot töltött egyedül Irina asszonyság házának leghátsó szobájában, a mosóteknők, műanyag bödönök között, és hiába kereste a kulcsot, nézte az ablakon a legyeket. Bemászták a kinti szittyó egyhangú látványát.

Szép lányt ne engedj ki – mondta Radu. – Hagyd, hogy bemotozzon a csontodig. Benyúl a bordáid közé, és megeszi a szívedet.

Az anyját!

Mi kéne? – kérdeztem. – Heni nincsen itt.

Ragaszkodsz ehhez az ötlethez?

Én nem, csak ő.

Amikor ezt sem hitte, azt mondtam, elvitte a török.

Radu erre olyasféle magyarázatba kezdett, amiből azt hámoztam ki, hogy ez a török magyarul egy rézfaszú bagoly.

Megkapott mindent. Heni, a Henrietta. Tudod te, miért jött el hozzánk? Unta, hogy magyar, s állandóan ezt kell ismételgetnie elalvás előtt, nehogy másvalaminek ébredjen reggel. Azt mondta, hogy ő csak egy nő.

Kitesz kettőt – mondtam én. – Abból az egyik magyar lehet.

Bundát akart viselni.

Az a fele.

Meg mindig elment volna.

Ugyanaz a fele – mondtam.

Most meg elment.

Várta a másik fele. A törököknél.

Csuda jó marhaságokat mondtunk. Amilyeneket elhagyott szeretők szoktak mondani – egymásnak – zavarukban, szemérmesen eltréfálva a csalódásukat.

Itt volt azonban – most már feladványként csupán – a szürke bőrönd is, Costică úr és a saját hűlt helyével. Ez a hordozható kripta minden drámai elképzelésünket cáfolta, mielőtt kialakulhattak volna. Először is: megvolt, csak nem itt. Másodszor: Radu ezt nem tudta, noha tőle szökött el a nő, csomagostól. Harmadszor: hol volt Costică úr, ha megkerült a tokja? Hol tartalékolta-dugta az üres koffert Henrietta, miközben üres kézzel integetve új házába tért meg Raduval, s amikor eljött onnét? Áttűnt az én lakásomon.

Ilyen nehéz rejtélyek lebegnek a nagy szerelmek alján. Csontvázak tartják ellensúlyként merülési szinten a fehér vitorlás kecses érzeményeket, amint azok más tájakra húznak át viharos tengeren, befülledt rakománnyal. Csupa csempészáru.

Jól elvoltunk ott mi ketten Raduval, egyikünk sem visított. De az sem volt, aki könyveljen a Radu beindult üzletében.

Heni, Heni, Heni!

Ne bőgj! – szóltam rá. – Éppen nekem...

Heni, Heni, kiverted a rendőr szemét. Most hogy jössz haza?

Egyből megértettem, miért nem akart Henrietta tükörtojást enni.

Radu meg szepegett, szipogott.

Ochiuri – szemek – tükörtojás.

Az eltűnt nőt pedig fiatal fénybe vonta, görögös csúcsra vetítette ez a siratózás. Úgy látszott, mintha érdemes volna szenvedni érte. Már-már szóltam Ra-

dunak, hogy egy cédát sirat, de tudta ő magától, kit tisztel meg a fájdalmával. És végül is, mindegy. Magunkhoz jutunk csak. Ott vége.

Pirkadatra Radu is kipukkant.

Szerencsére nem kellett korán kelnem, mert magamon kívül már nem foglalkoztam mással. A forradalmat az ellenségeim csinálták tovább, vagy ment magától, hátrafelé. A megújult hús-sorokba nem álltam be, de menet közben köszöntöttem volt tagtársaimat.

Hajnalban még ráérősen morfondíroztam tehát Henrietta viselt dolgain, ágyékán, szürke bőröndjén, meglepő indulatain és frusztrációin, a rendőr szemén, a tükörtojáson és a fehér körömcipőn. Amire déltájban felébredtem a zöld függöny mögött, fűszínűen, Radu eltűnt, magával vitte egy tiszta gatyámat, de elismervényt hagyott róla a névjegye hátán. Névjegye is volt.

Istenem – mondtam hangosan az üres szobában –, ha én képes lennék ilyen természetesen élni, és nem szégyellném... Lehet, nem itt élnék már. Vagy sehol.

Közel egy évvel később, amikor arra gondoltam, amit ezen a délelőttön gondoltam, elkezdett hullni a hó, de én nem láttam.

*

Totoja-motolla.

Felébredtem, és ott állt felettem Radu kitanított szeretője, fehér fityulával, egy szilvaszerű lány. Azt mondogatta, nincs már semmi baj, és én hatodszorra sem értettem.

Protekciós beteg voltam négyszáz kilométerre a szülővárosomtól. A négyszázból háromszáznyolcvankét kilométerre emlékeztem is. Előbb hegyeket láttam, karsztos vidékeket, majd egy folyóvölgyre épített cementgyárat, körülötte elszürkült fenyőket. Következtek a bádogfedelű házak és az akácok, a fővárosi pályaudvar csarnokában sündörgő kutyák és arabos kinézetű valutaárusok, végül a sík, félbehagyott gátakkal és öntözőcsatornákkal, kiterjedt kavicsgörgetegek közepén felejtett munkagépek, lábon elszáradt napraforgó-táblák a téli mezőben. A kavics összefagyott, a kórókon dél-nyugat felé állt a hótaraj, amint az ellenkező irányból érkező Crivăț szelében csipkésen megdermedt.

A szilvaszerű lány szerint délcegen leszálltam a vonatról, de akkor már nem tudtam, ki vagyok, mentem, egyenesen neki a nagy üvegajtónak. Mondtam is valamit, sőt ismételgettem. Az igazgató úr délután meglátogat. Totoja-motolla – ezt kell mondani nekem.

Totoja-motolla – mondta tehát a szilvaszerű lány, elkerekített ajkakkal. Sok időbe, szerelmes éjszakába telhetett, amíg ezt így megtanulta. Az *a* hangot tisztán ejtette, mély, már-már barnás árnyalattal.

Eljutottam tehát Raduhoz, hogy behajtsam a tartozását. Főként pedig eljöttem onnan. Indulhattam volna akár nyugatnak: arrafelé is idegen ország következett, ahol az egynyelvűek távolabbról érkezettjét menekültnek mondják. Itt legalább a papírjaim érvényesek voltak.

Tudtam, hogy ostoba ötlet. De elég különös volt ahhoz, hogy beváljon. Itt nem kérdezik meg, miért jöttem, tehát hogy mi elől. A régi hatalom verőlegényeinek többsége is jól megélt délen. Hemzsegjünk csak, mondtam magamnak,

eltűnhetünk a bolyban. Olyan hely ez, ahol tisztelik az erőt, a hatalmat, bárkit szolgált, vagy bárki adta volna. Az idegenség pedig, titokzatossága folytán, könnyen kelti a becsület s az erő olyasféle látszatát, mint a hatalom. Változás esetén elnézik legalább, mint a betegséget, a tébolyt, amelyet még tisztelni is képesek. A szentség auráját könnyebb kiizzadni, mint megtépászni.

Meg hát, én beérem telemea-túróval és olajbogyóval.

A magamfajták mostanában az enyémmel ellenkező utat járták be, észak felé, és több éves ittlét után hazaérve, szobrokat kezdtek állítani, ahelyett, hogy utakat építettek volna. Itt kifészkelt űrüket betöltve, kiszorítom magam körül a gyanút, és elleszek a melegükben. Ez jó elképzelés volt, noha egy kissé tétova.

A baj csak az, hogy az efféle tudatlan elméleteket nem bírja az ember gyomra. Az enyém menet közben kilyukadt. Úgy, hogy most még telemea-túrót sem kaptam ebédre. Rúd alakban kisütött rizset hoztak, főtt rizsköret tetején. Nem a szokásos kínai rizs volt, hanem holland. A szilvaszerű lány meghatottan közölte ezt, mint ki beleszagolt az óceáni messzeségbe és a gazdag népek jóindulatába.

Egyedül feküdtem a hatágyas kórteremben, ráterítettem törölközőmet az elszürkült párnahuzatra. Másnak nem volt elég gyógyszere, amit a kiürült raktárterű és szekrényű kórházba magával hozott volna, inkább be se feküdt. Ilyen elképzelésekkel szórakoztam, minthogy magam mostam a törölközőmet is. – Csak vért ne adjanak – kértem a szilvaszerű lányt. – Nem a nemzeti identitásomat féltem, hanem az egészségemet. – Mosolygott, látszott az ezüst kacagófoga.

Maga biztosan művész.

Ezzel nyugtatják magukat, ha nem értenek valamit vagy valakit. Imádták a különcséget, és ettől ők maguk is különcnek hatottak. A szilvaszerű lány vérre menő kérésemet humorosnak tartotta, akár a totoja-motolla szót. Talán a magyarázata miatt. Humorosnak is szántam. Képtelen volt, noha nem bántam volna néha, ha lehetséges. De régi viccnek hatott itt: nem helyénvalónak. Ez belakott hely volt, és ettől természetes. Természetes közegben bármilyen furcsaság megtörténhet. Vagy csak van.

Ekkor már nem csak ostobának, hanem érvénytelennek és főként haszontalannak kellett volna tartanom az ötletet, amely ide lökött. Csakhogy túl sok vért veszítettem, az agyamba sem jutott elég.

Na mindegy, itt voltam s elaludtam.

Szunyi – mondta Henrietta –, te mindig elalszol, ha baj van.

Te meg kivered a rendőr szemét.

És ellopom a férjemet.

Így beszélgettünk, félálomban, ébredőben. Elég jól hangzott. Nem hervadtak el tőle a gerberák, amiket a betegágyamhoz hozott, s egy joghurtos üvegbe állított. Ő maga virult. Ez idegesített egy kicsit, valamilyen rejtélyes vagy csak régi okból. Akkora lett, be se fért volna mellém a keskeny vaságyra. A kezét azért bedugta a takaró alá.

Majd segítek, ha akarod – mondta. – Túlságosan feszült vagy, az a baj.

Kérdezd meg a nővért, szabad ezt?

Kisfiú – mondta –, tartozom valamivel.

Csupa rózsa volt. Egy délszaki úriasszony, virágos selyemruhával a terebélyén. Egy tájvédelmi rengeteg. Kiszőkített haját okkult módon még izgalmasab-

bá tette a festék alól felsejlő fekete. Feszességére rátelepedett valami vékony puhaság. Az alatt szinte pengett. A keze megnőtt valamiképpen, lágyan és nyugodtan mozgott, gondosan, szinte anyásan. Az arca csak világos selyem.

Ügyvéd vagyok most – mondta.

Szükségem is van egy ilyenre.

Megkapod.

Álmomban mosdatott meg. Kevés vérem maradt az élvezethez, belealudtam. Hűvös ujjai a hasamon: mint nikkelezett műszerek.

A síkság hidege ébresztett, a nyitott ablakon át rám lehellte a korom-szagát. Odakint fagyott; eltörik a kutya a kanyarban, mondják erre mifelénk. Mifelénk jókat mondanak.

Henrietta egy kis vörös fotelban ült, és betöltötte. Ez a bútordarab előző ébrenlétemkor nem állt a teremben. A hidegtől tágasabbnak hatott a helyiség; mintha frissen meszelték volna. Eltelt némi idő, amíg azonosítottam.

Vigyél ki innen – mondtam Henriettának.

Majd kitalálunk valamit.

A vörös fotel karjáról lelógó bundát néztem. Valódi nercnek látszott. Megkapta tehát. Radu eszerint elveszítette a játszmát. Vagy nyert a török.

Most mindketten a fővárosban voltak.

Radu egy e célra átépített, bársonyrekeszes diplomatatáskában erdélyi szilvóriumot vitt a szenátoroknak és főbb hivatalnokoknak, a török csekkeket és előszerződéseket. Henrietta volt a jogászuk. Elkelt volna nekik még egy.

Azt mondják, megdöntöttem itt az államhatalmat – mosolygott Henrietta a redős ajkaival. – Kivertem volna egy rendőr szemét, totoja-motolla! De mindegy. Nem vagyok megbízható. De azért jól érzem magam. Beszállhatnál.

Mert ha nem, nem viszel ki innen.

Nem erről van szó – mondta. – De nincs hova menjél.

Úgy beszélgettünk, mint egy könyvben, amit ránk csukhatnak.

Ugyanazon az egyetemen tanultunk szocialista jogot – mondta. – Vagy mi a franc...

Látni akarom előbb a várost – mondtam. – Vagy mi a franc?

Az volt.

Az óvárosban szinte rám szakadtak a vaskorlátos erkélyek az egyemeletes, gipsz-frízes vályogpalotákról. Az erkélyekről viszont eltűntek a húsz évvel ezelőtti daloló háziasszonyok, és feliratok jelentek meg a helyükön. Kintebb, a lakónegyedben ugyanolyan volt a beton, mint mindenütt az általam ismert részeken. A beépített vasrácsozat leárnyékolta a tévé- és rádióhullámokat. Néhol alumínium mosdótálakat raktak ki az erkélyre, antenna gyanánt. Söpörte a szél az üres tejeszacskókat, azok meg keskenyedő csíkban húzták maguk után a síksági port a havon. A fürdőszobák ablakán át rozsdát fogott kályhacsövek meredtek rézsút kelet felé, és elkormolták a fentebbi emeleteket, ahonnan ugyanolyan kürtők eregették a letépett parki padok és a gyümölcsös rekeszek füstjét. Fekete csíkosak voltak a tömbházak.

Oké – mondtam. – Megfelel.

Akkor majd bemutatlak Irina asszonynak – mondta Henrietta. – Vegyél neki virágot. Pénzed van?

Azt hittem, Törökországba mentél – mondtam neki.

Errefelé vezetett az út.

És Radu?

Az anyjánál lakik.

Annak is eljött az ideje: odamentünk. Olyasféle deszkalabirintusba jutottunk, mindössze két családi ház között, maga Irina asszony sem talált volna ki belőle, ha rászánja magát, hogy legalább húsvétkor meglátogatja a rokonait. Szoros kerítések között mentünk be, elfordultunk jobbra, s a nyeles telken egy kékre festett ajtóhoz tereltek a palánkok. Mindvégig sok volt a száraz vadszőlő és a didergő macska. A venyigék között, a magasban helyet hagytak vagy vágtak az égnek vagy a macskáknak. Szúrt a fosókaszilva ága.

Te vagy a Heni első szerelme – mondta nekem a hal anyja. – El vagyok bűvölve.

Tényleg úgy látszott. Meghatottan és emlékezőn, tehát elbűvölve ágaskodott, hogy megcsókoljon. Kis kövér arcát forrón az arcomhoz nyomta, éreztem rajta Heni parfüm-permetének az illatát. Amúgy egy kicsi, kerek, véglegesnek ható asszony volt. Számtantanárnő és özvegy, aki valami gyógyteát akar belémtölteni, és én meg is iszom.

A szeme kátrányos, a tekintete valamiképpen mégis színtelen. Vakok látószerve ilyen. Nem illett hozzá, vagy másvalakihez illett, ahogyan az az örökölt sajátosságokkal gyakran megtörténik. Mintha egy két századdal ezelőtt élt tűzoltó vagy katona fiatal szemét viselte volna. Egy duci compó – jutott eszembe zömök alakjáról; de ahhoz túl meleg volt és kevéssé idegen. Néztem kurta karján a könyökét, azon a gödrös zsírpárnát, a bébi-bokáját, amely sajoghatott. Lakkcipőt húzott, nyilván a tiszteletemre. Egy újonnan betelepült távolkeleti cég ilyen apró hegedűtokszerű cipőket forgalmazott, olcsón, s azok az első eső vagy hosszabb szerelmes séta után szétmállottak. Ravatali papírcipőnek készültek eredetileg, egyetlen útra, amelyet az ember nem a saját lábán tesz meg. Ezzel törtek be a tudatlan szabadpiacra.

Irina asszony viszont, a cipője és a lába ellenére, életvidám volt, és valamiképpen misztikus. Mintha nem lett volna oka az örömre, de ő még ezt is élvezi. Biztosan annak az ifjú tűzoltónak a hazajáró lelke viháncolt benne.

Kávét töltött egy vörös zománcos csanakból, és a sűrű főzetet mindegyre elterelte a csésze felől a peremre égett habja.

Szegény Heni, szegénykém – mondta Irina asszony, miközben a kávét töltötte. – Micsoda élet! Feleségül veszed?

Nem mondhattam, hogy csak a gatyámért jöttem, a fiához. Nem mondtam semmit.

Szegénykém, idegenben – mondta Irina asszony, és billegett a kerek feje, de rezzenetlen maradt a haja. – Az ügyvédi diplomáját sem akarta használni. De én nem hagytam. Mutasd meg ezeknek, Heni, mondtam neki. Ami volt, elmúlt. Ügyvéd – nő! Majd hozzászoknak. Az a rendőr meg... Isten bocsássa meg. Úgyis olyan csúf volt a szeme. Maradt is neki még egy. Feljelenteni se merte. Egy ügyvédet itt soha.

Ez az Irina asszony értette a szavakat, amelyeket kimondott. Egyszerre jöttek fel belőle, össze is torlódtak, de nem akart velük mást, mint amit jelentettek. Iri-

na asszony nem csak a szavak alibijeként létezett. Igaz, amikor magamban lefordítottam őket, mesterkéltnek hatottak, papír-ízűvé váltak. Egyetlen nyelven voltak csak igazak.

Henrietta is csak hallgatta, és nyilván nem fordította le: beleszokott. Akkor sem tiltakozott, amikor róla esett szó. Egyetlen ellenvetéssel dicséreteket provokált volna ki, tudta ő. Ismerték ezek egymást, valami közös női gyökérről.

Nem volt neki anyja, hiszed-e? – kérdezte Irina asszony, de úgy, hogy elhittem neki. – Vedd el feleségül.

Biztosan hümmögtem csak.

Melodráma, tudom én – mondta Irina asszony. – De vedd el!

Úgy hangzott ez, lágyan: ia-o!

Nu. – Túl rövid volt a válaszom.

Ti tudjátok – mondta Irina asszony. – Ha nem, hát nem. Iszik még teát?

Nu.

Mama – mondta neki Henrietta. – Van énnekem férjem.

Radu egy strici – mondta Irina asszony.

Azt mondta: peşte. Ez nem is sértő.

Crai şi crăiţă – mondta aztán Irina asszony. – Szép lett volna. Királyfi és királylány.

Nem figyelt fel arra, hogy a „crai" mást is jelent. Talán arszlánt, talán selyemfiút, én sem tudtam pontosan. Irina asszony mirtuszkoszorúkat képzelt, amilyeneket a templomukban esküvői szertartáson tartanak fáradt arák és zavarukban alázatos vőlegények feje fölé. A szertartás öt órán át is eltarthat, a násznép közben a cinteremben rájár egy-egy üvegre a bukszusok között. Naş – nász. Násznagy.

Öles gyertyák égnek, fátylak lebegnek közöttük.

Mama – mondta Henrietta, búcsúzóul, mintha egy nagyothallóhoz beszélne –, holnap visszahozom neked a kávét.

Két pofont érdemlek – mondta Irina asszony. – De maga azért látogasson meg.

Én azt mondtam, jó, jövök.

Még jó, hogy nem halat ígértél neki – mondtam Henriettának odakint, és palltam magamról a szemcsés havat.

Rendes nő a mama – mondta Henrietta. – Nem mondta neked: totoja-motolla. Mert irtó jól ejti egyébként.

Tangó!

Három hétre fogadtak be a kórházba, mint Radu igazgató úr barátját, odamentem, egyedül. Fertőtlenítő-szagot kaptam már.

*

Tavasz lett, vagy majdnem. Egy szép napon – de tényleg szép nap volt, amikor még a múlása is érződik – kiolvadt Costică úr a felejtésből, az összes magyarázataival. Még csak ő hiányzott.

Egy történet, akár egy életrajz, elsoványodik, elhal a magyarázataitól, az elkallódott okok beterelik a rendes kerékvágásnak nevezett banalitásba a legszebb meséket is. Kiderül végül, hogy egyszerű, azaz szemenszedett hazugsá-

gok állnak magyarázatként, de még okként is a mesék mögött, mint részeg őrangyalok. A különcségünk az egyedüli, ami némi értéket kölcsönöz nekünk, ideig-óráig. Aztán rendes emberekké válunk, és megöregszünk.

Vigasztaló ellenben, hogy nem csak a változó időjárás váltotta ki tavaszi mélabúmat. Annak is oka volt. Kár lenne csak a hipochondriánkba belehalni.

Costică úr előbb egy sikoltásszerűen rövid utcában tűnt fel. Róla keresztelték el az utcát. Egyszer csak festetlen bádoglapokon megjelent a neve egy régi munkásünnep helyén a házfalakon. Rém komoly volt a Constantin formájában. De hogy Pop is, doktor is, azt addig nem tudtam róla. Meg hogy ezredes. Nyilván, postacímként többet jelentett, mint élő valójában.

Costică úr hős volt. Ez annyit tesz: a régi rendszer áldozata. Úgy nézett ki, a régi rendszer csupa gyanús körülmény volt, és nem több annál. Amikor élelmezési főtisztek ételmérgezésben hunynak el, idegenben...

Vagy Radu hazudott.

Ez a tavasz legfőképpen azt jelentette: Costică úr megkerült. Megnyugodtam volna, ha aggódom egyáltalán.

Abban a szürke bőröndben lehetett valami.

Jól néz ki, ugye? – kérdezte az ötletét megillető komolysággal Radu, aki az utcatáblákat felszögelte egy vasárnap hajnalban. Hétfőre már megszokták a lakók, ha észrevették is.

Te is Pop vagy? – kérdeztem tőle.

Még nem. De leszek – felelte. – Felveszem a mama nevét.

Ezen a tavaszon már nem szólította Irina asszonynak az anyját. Én viszont igen. Kézcsókom, Irina asszony – köszöntem neki vasárnap délután, a táblanézést követően. – Sărut' mîna.

De a Pop nem stimmelt. A Popescu jó lett volna. Popok mifelénk vannak. Costică úr mégis Pop volt itt lent délen. Erről nem kérdeztem Irina asszonyt, újkeletű nyelvészkedési gerjedelmemben sem, ami a semmittevés közben elfogott. A hal meg ilyen ügyekben értetlen és tudatlan volt.

Radu arra készült, hogy megnyitja a Pop autószalont, török tőkével. Felajánlottam, hogy megtanítom a törökös ü-kre, ö-kre, noha tudtam már, nem maradok itt a leckék végéig. Szerinte megteszik az ő széthúzott ajakkal ejtett *ö* hangjai is. Félbehagyott tanulmány eredményeként hangzottak.

Egyébként, ki a fene tudja elolvasni azokat a festékpisilősen kacskaringós, csurgásszerű betűket a cégtáblán? Elég lesz a Pop, latinosan.

Az autószalon kirakatában ott komorlik majd Dr. Pop Constantin ezredes, a diktatúra áldozatának szemcsésen kinagyított mellképe, fekete-fehéren, tányérsapkával. Megvan már. Temetésén azt vitte Henrietta, az özvegye. Ahogy szokás. Szólt a katonabanda.

Szóval, Henrietta vitte. Csak vitte, vitte, hordta. Nehéz melle alá szorította a keményfa keretet, hasára fogta Dr. Pop Constantin ezredes ittmaradt látományát, és néha elbicsaklott fehér körömcipője a sírhant körül, a göröngyökön. Hoppá, gondoltam, a fehér cipő más alkalomra szólt, most feketét viselt. Lehet, befestette a fehéret, s ettől az vadonatújnak látszott. Az igazság ez lehetett. Csakis amit elképzelünk.

Sortűz volt? Volt. Koliva? Persze. Osztogattak cseréptányérokat és perecet?

Dehát, az a hagyomány. De üvegpoharat adtak, az is jó. Henrietta sírt? Nem akart.

A török autóbádogos meg hozza majd a tőkét a Pop szalonba.

Komolyan?

Păi, ce? – Vagyis, hogy mi van? Azaz: hát nem? – Hozza tehát. A török a tőkét. Radu megbántottan nézett, mintha én is elcsórtam volna Costică úrból egy szilárdabb darabot.

Jó hely ez – mondtam neki –, itt minden megtörténhet.

Nyitott tér volt, meglepően független attól, minek keresztelik el a részeit. Most színültig töltötte a tavasz, aminek itt méz- és lestyán-illata volt.

A tömbházak falán kiolvadt a beázás, lehullt egy-egy foltban a vakolat. Bezárt a sajtgyár. A parki szemétkosárban halvány csírákat eregetett a tavalyi narancsmag. A sörteraszon, betonvályúkban kihajtott a zöld, aztán kiderült róla, hogy kábítószeres növény.

Zömök fekete emberek ültek a műanyag székek öblében, hasuk alá csúszott nadrágszíjjal, éppen a sajtgyár épületére láttak a korsójuk fölött, de nem azt nézték. Műszaknyi idő elteltével hazavitték műanyag szatyrukat, belefülledt a túró, és kiolvadt a hal jege.

Élnek – mondtam Irina asszonynak. – Nem készülnek sehova.

Maga menne – mondta. – Megértem. Mindenki hazavágyik.

Nehéz lett volna elmagyarázni, ezért bele sem kezdtem. Nem vágytam haza, de azért készültem.

Hazavágyik az is, akinek nincs hazája – mondta. – Ilyen a tavasz.

Gondoltam, elkerüljük egymást az oklevelem másolatával, és inkább kézhez veszem az eredetit.

Jaj, maga!

Az oltyán nőknek van egy felcsapó fejhangja. Összerándulnak a nyitott zsigereik és forrón, sikoltásszerűen felpréselik a szavakat, többnyire a „vai"-t, ami jaj-t jelent, amennyiben egy indulatszó lefordítható. Itt nem indulatszónak hangzott. Ezt használták, ha összefutottak az utcán, vagy ha a férjüket szidták. Boldog hangfekvésnek hatott, ritkán mélyült el, de olyankor egészen elfeketedett. Visszhangoztak az utcák.

Irina asszony tompa *á*-ja az én jaj-ban ejtett magánhangzómhoz hasonlított volna leginkább, feltéve, hogy kimondom a kis szobában.

Vai, dumneata – mondta tehát feddőn és megbocsájtón. – Maga is megjátssza magát idegenben. Totoja-motolla.

Hogy fordíthattam volna le neki: lebőgtem? Azt mondtam inkább: – Vai, Irina doamnă! – Meg: – Hagyja, Irina asszony. – Hagyjon üvölteni, mondtam volna.

És Heni – kérdezte.

Hát Radu?

Radu egy strici. Un peşte. Hal.

De miért? – kérdeztem. Mert ez volt a kérdés, akárhogy kerülgettük is.

Olyan.

Halanya – merült fel bennem némán, ahogy közeledtem a szó eredeti értelméhez, s az alakja eközben egyre különösebbé vált: akár egy ismeretlen tulaj-

donnév. Ami valóban volt, vagy kellett volna hogy legyen. Kitaláltam, vagy rájhibáztam: egyre megy. A halnak is van anyja, csak nem leli.

De a fia, kellett volna mondanom Irina asszonynak. Érzelmes lett volna és hiábavaló. Ő azonban válaszolt; talán egy másik kérdésre. Eligazította előbb rózsaszínű pulóverét a telt hasán.

Nem tudom, kivel-mivel keresztezett minket a jó Isten, hogy ilyenek lettünk – mondta.

Megmondhattam volna neki? Mit?

Kézcsókom – mondtam. Mi sose... gondoltam, búcsúzóul.

És Heni? – kérdezett utánam.

Láttam tegnap reggel a kórház ablakából. A repedt járdán ment, nercbundában. Iratokat vitt egy fekete táskában. Sárgarépát evett, menet közben. Azt hittem előbb: kifli. De sárgarépa volt. Érzékenyen harapdálta. Menet közben is mintha szexuális életet élt volna. Valamilyen életet.

Nem tudom, hol van – mondtam Irina asszonynak. – Nem tudom, mit csinál.

Te szegény – mondta Irina asszony.

Az ő nyelvén mindez igaznak hatott. Tegezhetett is. De lehet, hogy magázott.

Deafia, deafia – bukott fel bennem a szó, ahogyan vérevesztett vagányokban szokta felütni magát a betegség, lüktetőn –, deafia.

Radut mégiscsak Irina asszony szülte. Mondhatni: szerette, de nem vállalta. De-a-fia volt. Radu elment hősnek, csakhogy túl messzire. Éppenséggel egy utazásra és egy vasútállomásra hivatkozott. Ott mentette meg a hősi halált halt Costică úr maradványait a csőcselék elől, és tartott lázító beszédet. Le is tartóztatták, meg is verték, szenvedett tehát a régi rendszerben. Megfogalmazás kérdése az egész.

Tele hallal a város – mondta Irina asszony. – Tudja maga, hogy akkor decemberben feljött hozzánk a tenger? Olyan nagyon átlátszó, mégis mindent elváltoztat. Pont olyan hideg volt, mint a levegő a konyhában, talán ezért nem vettük észre. Úgy ébredtünk. Ugyanolyanok voltunk, de másnak láttuk egymást. Vagy elváltoztunk, de a tengermély egyformának mutatott. Én, egy percig, azt hittem, német vagyok.

Ez az egész a talpán áll, és mégis lebeg. Feloldott bennünket a sós víz, éppen olyan ízű, akár a vérünk. De színtelen. Mozog. Tornyokat pödörít egy-egy földszintes házból. A hegy mintha elomolna. Suhannak, lebegnek, mint a boszorkányok, a derék háziasszonyok, a bugyijuk is kilátszik. Leülepednek a vasmunkások, és hosszan felbuborékolnak.

Láthatatlan rengeteg látszik, amikor a víz mozog. Másvalamihez nyúlunk, amikor kinyújtjuk a kezünket valami után. Megragadunk valamit, de nem azt, amire vágytunk. Nem tudjuk megfogni a zsebünkből kiúszó bankjegyeket, de nem is a mi pénznemünk.

Kilebben aztán a palota emeleti ablakából egy beglerbég, bomlott kék turbánja kígyózik utána. Mintha egy óriási szájból pöffenne ki. Lassultan rohannak fecskendőikkel a tűzoltók, és beszippantják, akár a levegőt.

Felkereng Szűzmária az iszapból, a nád tövéről. Szárnyal a fátyla. És akkor már olyan zavaros minden. Viszi a víz a csontokat, a virágtöveket, keveri a sajt-

gyári alkatrészeket és az árvalányhajat. Titkos szeretők emelkednek ki a kéményeken.

A halak úsznak. Érzik a saját súlyukat. Beúsznak a toronyablakon, tompán kondul a harang, amikor hozzáütődnek. A szétgyűrűző hangoktól ellebbennek az indák.

Csupa inda, iszalag a táj, körülfonja a házakat a zöld szál, akár a vetőháló. Algásak már az ablakok, elnyomja a rózsát a kovamoszat. A rozsda rétegesen hántja a vasat. Leszállnak a darabok, az ázalékok a talajra.

Minél magasabb, annál vékonyabb minden, tűszerűvé válnak a csúcsok, nikkelesen ragyognak. Szabadon, kéken áramlik közöttük a tenger. Lennebb barnásan gyűlik a máladék, íves-kúpos alakzatok képződnek. Mintha víz a vízben lecsorogna, szétfolyna alább, elszínezetten. A vér alvad így, halványuló holdudvaros savóval a trombita formájú szélei körül, pirosát is olvadni hagyva.

Látod a halakat? Guvizi.

Tüskés pikó, talán.

De nem, mert gülüszemű géb.

A tüskés pikó volna jó, mégis.

PARTI NAGY LAJOS

Hal éji éneke

(nocturne Ch. M. oldalvizén)

„A szája árva, két morás, / ab ovo csönd és elvonás, / vízmélyi hosszú pá. / Ezzel kezdődik el / a néma hal. // A két szeme pirrichius, / pici, sebes *és kisfiús. / Pikkelyt pipál / lejjebb a síkos boltú,* / hengergő, *fújtató kopoltyú, / és így tovább, a háta hát, / cipeli öt* molosszusát, / *s mert* andalgó, *mert éjszaka, / A est A-t mond. / Mit mondana? //*
»Megállhatnék, dehát uszok, / proceleuzmatikusok / *röpítenek (hajót Ady), / sok színezüst* futamodi, / *négy, szám szerint. « //*
A hal legyint, / s mert be kell fejeződnie, / a farkán is van két szeme, / mely farka ismét két morás búcsúzkodás, / vízmélyi hosszú pá."

(Szabó Lőrinc)

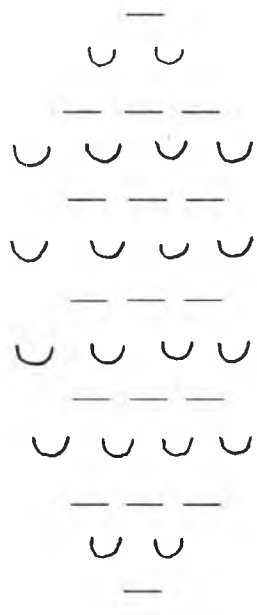

ó
sebes
andalgót
alamuszi
hengergőt
futamodi
ó-kat mond
de a szeme
nem mozdul
didereg a
varsában
sebes
ó

ó
puha
félholdnál
öleli az
árnyékát
tovasuta
lakkbőrönd
utazik a
szív mélyén
teli teli
ikrával
puha
ó

ó
picit
ússzunk hát
a fasuta
félmúltban
futamodi
gyepposztó
babakori
klottnadrág
göbölyödik
almuskán
picit
ó

ó
mama
szálkából
fakanala
megfúlunk
ki veszi ki
torkunkból
bereped a
sírástól
kenyeret a
héjáért
mama
ó

ó
suho
gásából
kirohad a
beltartam
kiveszik a
bordákból
mi az ami
konkávex'
se leli a
formáját
suhog
ó

ó
mozi
alvadt vér
csupa luk a
gyöngyvászon
krimi van a
mellényén
megölik az
ikráért
lehetel-e
cápává
mozi
ó

ó
mora
jos halk hang
zavaros a
tengermély
mit iszik a
müllerné
futamodi
sebbenzint
hova fut a
torkán át
moraj
ó

ó
gumi
szájpadlás
de a szive
szárazjég
mi marad a
nyelvhúsból
ha a foga
rákcsapdák
ha az agya
kaucsukká
gumi
ó

ó
soha
nem lesz már
nyugalom ez
orchest-ben
szükületi
karmester
vezeti a
főpróbát
pikula a
trombussal
soha
ó

ó
stora
hallisztből
viszi haza
mátkáját
nyaka füle
véres csík
iszamos a
holdfénytől
püföli a
nászasztalt
s tora
ó

ó
stoba
noc turzás
kikerekül
éjévé
vizizene
szájzárból
ide-oda
bádogtű
botorog a
tó tükrén
s tova
ó

ó
lik a
hálóból
kifolyik a
bel canto
de a szeme
rajtad van
de a szeme
szájállás
meregeti
csillagként
likacs
ó

ó
hova
tűnt el hát
ön aki ha
ó-kat mond
ez a fura
pontyordnung
kireped a
burkából
hova hova
morgenstern
hova
ó

A pécsi beszéd

A bálna emlős
K. L.

1.

Nem tudom, kicsodák Önök.

Nem értettem jól a szervezetük nevét.

És őszintén be kell vallanom, az sem egészen világos, miféle előadást várnak tőlem.

Hisz tudniuk kell, hogy nem vagyok előadó.

Gondolkoztam a dolgon, törtem rajta a fejem, megpróbáltam kitalálni, miről is volna szó, amiként próbálkozom most is, itt Önök előtt, de jobb, ha elárulom, hogy nem ment, és nem megy: nem tudom, mit akarnak tőlem, s van valami homályos rossz érzésem, hogy talán Önök sem tudják ezt egészen pontosan.

Fölmerült bennem az is, hátha összekevernek valakivel. Meg akartak hívni ide valakit, s csak azért esett rám a választás, mert én vagyok az, aki még a leginkább emlékeztet arra a valakire.

Csakhogy: szétivott arc, horpadt mellkas, szánalmas öltözék.

Könnyen lehet, hogy máris csalódtak.

Dehát mit bánom én?

Essünk túl a dolgon!

Tisztelt elnök úr, tisztelt uraim, a szomorúságról fogok beszélni.

És messziről kezdem.

2.

A huszadik század utolsó évtizedeinek egyikében, annak is a legmélyebb bugyrában, egy dermesztően hideg novembervégi éjszakán traktor vontatta kísérteties járműu haladt végig a délkelet-alföldi kisváros kihalt főútján a helyi piactér felé. Szemre úgy 30 méter volt a hossza, a magassága pedig... e hosszhoz és a szélességhez képest túlontúl magas, s eme irdatlan méretek természetesen irdatlan súllyal is jártak, és ez a súly mindössze kétszer nyolc dupla keréken nyugodott. A falakat kék hullámbádogból építették, amikre aztán – sárga festékkel, ügyetlenül – rejtelmes ábrákat pingált valaki, s ha ez az egész ingó tákolmány a leginkább még vasúti vagonokkal volt is összevethető, mégsem hasonlított rájuk, de mégcsak nem is emlékeztetett, és nem egyszerűen eme irdatlan

méretek, súlyok, vagy a kerekek miatt, s nem is azért, mert ezek a durván odapingált ábrák, riasztó megfejthetetlenségükkel ezt a járművet a vasúti rokonságból azonnal kiemelték, hanem mert nem volt rajta ajtó, sőt ajtóféle sem, mintha az eredeti terv szerint a megbízás úgy szólt volna, mintha egy földalatti szerelőcsarnokban a megrendelés az építőknek úgy hangzott volna: egy ilyen és ilyen szállítóeszközt kérek kék hullámbádogból kétszer nyolc dupla keréken, de ajtók nélkül, nem, nem kellenek rá ajtók, nem, hátulra sem, ha egyszer mondom, ajtókat, egyetlen egyet sem, kérem, mert amennyiben vállalják, akkor ez a maguk mesterműve, bádogos urak, mintha így hangzott volna az a megbízás, akkor ez a maguk tákolmány-remeke, mintha ebből állt volna az a kurta magyarázat a földalatti szerelők előtt, nem azért készülne el, hogy valakinek valamiért nyíljon-csukódjon, elég, ha én nyitom-csukom majd, ha akarom, s ha egyáltalán, belülről, én, egyetlen mozdulattal, a megrendelő.

Mintha tényleg valami ilyesmiről lett volna szó, legalábbis aki megpillantotta, abban elsőre a leghatározottabban valami efféle benyomás támadhatott, mintha tényleg semmiféle képzelődés földalatti szerelőcsarnokról, titokzatos bádogosokról meg valami kilétét teljes homályban tartó megbízóról nem lett volna egyáltalán alaptalan, hisz mindezekhez még oda kellett képzelni a vontatás szinte mérhetetlen lassúságát, az ócska traktor erőlködését a jéghideg szélben, azt az ily okból gyötrelmesen hosszú utat, amit ennek a rendkívüli éjszakai szerkezetnek – míg a piactéren önmagát lefékezheti végre – meg kellett tennie.

Nem akarok visszaélni a türelmükkel, nem részletezem tovább, mert tényleg: kísérteties volt mindenestől, ahogy küzdötte magát előre a szélben, majd megérkezvén a térre, ott nagy sóhajtással lefékezett, mondanom sem kell azonban, hogy persze ezt a kísérteties voltát a legeslegfőképpen mégis annak köszönhette, amit magában rejtett, aminek szállítására megtervezték és megépítették, meg hát azoknak köszönhette, akik a jármű ijesztő értelmét Kelet felől át a Kárpátokon idáig elvezették, a személyzetnek tehát, meg hát végül azoknak is, a döntő és végzetes kíséretnek, annak a nagyjából, szemre, úgy háromszáz alaknak, akiket ez a lidérces jármű meg a személyzete úgy vonzott magához a környék falvaiból és tanyáiból, mint alvajárókat a Hold, s akik a korahajnali vonatokkal megérkezvén, s plakátokról tájékozódván már végiggyalogoltak a városka főútján, hogy a kivilágosodásra ott álljanak mind a háromszázan e tákolmány körül, szinte megbabonázva.

A városlakók persze nemcsak a plakátokról tájékozódtak, hanem azokból a szóbeszédekből is, amelyek ezt a kompániát jóval megelőzték, így amikor reggel maguk is megpillantották a piactéren a különleges szállítmányt, akkor csak annyit mondtak: szóval, igaz, nemcsak a szóbeszéd, szóval, tényleg, nemcsak úgy a sok fecsegő, szóval, ez az egész cirkusztársulat a bálnájával meg a teljes kíséretével tényleg, kétségbevonhatatlanul megérkezett.

Tisztelt főigazgató úr, tisztelt jelenlévők, ők jóformán mindent tudtak erről a társulatról, amit csak lehetett, nem kellett újra elolvasni a plakátok szövegét, tudták a mendemondákból, hogy a világ legnagyobb óriásbálnája az ott, amelyik abban a gigantikus szállítókocsiban a piactér közepére odaállt. Tudtak már a rettenetesen kövér Direktorról meg az örökösen füstölgő szivarról az ujjai

közt, amit olykor figyelmeztetően fölemelt, tudtak az egykedvűségéből kimozdíthatatlan Mindenesről, ahogy a kósza hírekben a kéttagú személyzet birkózókülsejű másik tagját nevezték, s hogy ezek ketten meg a világ állítólagosan legnagyobb bálnája, amerről jöttek, ott, végig, már megannyi felfordulást okoztak. Sok mindent tudtak ezek a városlakók, és ha azt mondom, aggodalom gyötörte őket ettől, akkor senki nem fog csodálkozni a dolgon, hiszen a többi városlakóval egyetemben egy olyan világban éltek ők is ott, amelyikben általános volt a meggyőződés, hogy az ember majd saját magát a saját magától való félelem miatt egy emelkedő gyűlöletben pusztítja el. Sok mindennek a tudatában voltak tehát, apróságoknak és részleteknek, amiként a lényegnek is, hogy tudniillik mit rejt az a bizonyos hullámbádog (egy rettentő nagy bálnát rejt, adták meg a választ egybehangzón), csak éppen annak, hogy maga a bálna rejtene valamit, hogy ez a bálna valójában csak valami helyén ott van, hogy hírnök tehát és üzenet egyetlen óriási testben, nos, ennek a városlakók egyáltalán nem voltak a tudatában.

Kínzóan hosszú, egész a délutáni órákig tartó várakozás kezdődött ekkor, mire ez a lezárt gigászi kazetta végül kitárult a hidegben félig már elfagyott közönség előtt. Megkezdődött a lassú, csoszogó vándorlás a Mindenes által belülről leemelt hátsó bádogfal nyitotta hirtelen bejáraton át ennek a gigászi kazettának a belseje felé; megkezdődött, és be is fejeződött hamarosan, mert körbejárván odabent, ez a megbabonázott nézősereglet egy óra leforgása alatt már kint is volt újból a téren. És nem mozdult onnan senki, és nem indult vissza a főúton az állomás felé egyetlen ember sem, csak vártak tovább, csak álltak és néztek a nyitott bálnabejárat irányába, mert elég volt nekik egyetlen pillantás, mert ez a háromszáz földönfutó csak vetett egy pillantást az alacsony gerendázaton nyugvó bálnatetemre, azzal már jött is, csoszogott is kifelé, hogy aztán persze a közelből, a közeléből már semmiképp ne moccanjon el.

Tisztelt elnök-vezérigazgató úr, és bocsásson meg, ha a megszólításban tévedek, tisztelt hallgatóság, a városlakókkal szemben ők, háromszázan ezzel a gyors szemrevételezéssel, ezzel a semmiképp el nem moccanással azt állították, ez a bálna odabent csak eltakar valamit, és ők nem azért jöttek, hogy a bálna, hanem amit eltakar.

Van könyv, amelyik a leghatározottabban kijelenti, hogy ettől kezdve ebben a városban minden a lehető legpokolibban alakult, azaz hát hogy ugyanis a lehető legteljesebb értelemben elszabadult volna a pokol, és ez a könyv, mely *Az ellenállás melankóliája* címet viseli, s írója Krasznahorkai László, a másik, azt sugallja, hogy tudja, mi volna ez a pokol, hogy mi történt ezután, hogy tehát ez a bálna ott a piactéren ezerkilencszázhatvan- vagy hetvenvalahány legmélyebb bugyrában akkor mit takart volna el.

Ha elnézik nekem az önkényesen használt, megelőlegezett többes számot, akkor hadd mondjam így: egy összefoglaló értelem hiánya miatt eléggé meg vagyunk már törve, s ezért az okádásig túl vagyunk már az irodalmon is, amelyik folyton úgy tesz, mintha volna, és egy ilyen összefoglaló értelemre rákacsint, nem viseljük el, hogy ez, az irodalom, épp a velejénél, hogy ennyire gyökeresen hazug, nekünk már annyira kéne ez az összefoglaló értelem, hogy mi már egész egyszerűen nem bírjuk a hazudozást, és annyira nem, hogy nem bírjuk az iro-

dalmat, és még ezt is úgy, hogy az unalomtól, a hazugság alpári színvonalától okádunk, nem a felháborodástól, nos, mindezek után a lehető legszélesebb egyetértésben Önökkel én magam most kijelenthetem: azt állítani, hogy van könyv, amelyik tudja, amelyik majd megmondja, amelyik majd nekünk és csak nekünk majd elmeséli, hogy egy-egy efféle óriásbálna után mi szabadul el, az vagy ármányos pimaszság, vagy aljas ostobaság, hazugság tehát, természetesen, mert hogy valójában mi szabadul el ilyenkor, azt nem tudja senki, semmiféle könyv, hiszen az a bálna azt a valamit tényleg és maradéktalanul *eltakarja*.

Főtanácsos úr, tisztelt egybegyűltek!

3.

Ha mindez a hatvanas évek vége felé esett meg, akkor úgy tízéves, ha a hetvenes évek elején, akkor meg úgy tizenöt év körüli fiúcska lehettem, mindenesetre tisztán emlékszem önmagamra, amint reggel, az iskolába menet, némi hátborsódzás után még rálegyintettem a dologra, mondván, micsoda olcsó szemfényvesztés, valami bűzös dög, és ötven forintért, én ugyan ki nem adok érte ennyit a húsvéti pénzből, ezt mondtam magamban, ahogy megláttam ezt a bádogkolosszust a Kossuth téren, épp a járda mellett, amelyen közlekedtem reggelenként, így azon a reggelen is. Így kezdődött, reggel, de aztán iskola után, ahogy úgy valahogy nagyon korán beesteledett azon a délután, már egyre erősebben furdalt a kíváncsiság, és végül én is visszaszöktem otthonról a Kossuth térre, mint annyian, akik ezzel a rengeteg pénzzel, ötven forinttal a zsebükben elsurrantak otthonról, titokban, hogy a szülők észre ne vegyék valahogy.

Visszaszöktem a Kossuth térre, s a Mindenes kezébe leszámoltam az ötven forintot, és már állni ott a Mindenes előtt, a Mindenes közelében olyan érzés volt, mintha az ember átlépett volna egy határon, amelyen túl a dolgok talán nagyszerűek, talán közönségesek, de mindenképpen elborzasztók és veszélyesek. Azt nem tudom fölidézni persze, mire számítottam, hogy mit találok, amikor a pallókon végül majd belépek a jármű belsejébe, de a látványnak ezzel a talán nagyszerű, talán közönséges, de mindenképpen elborzasztó és veszélyes voltával bizonyára tisztában lehettem, és bizonyára megvolt a magam elképzelése, a szélső pontok, hogy nyilván vagy egészen ilyen, vagy egészen olyan, amilyen azonban valójában volt, az a legteljesebb mértékben készületlenül ért, nem azért, mintha a bálna túlságosan is megfelelt volna a várakozásomnak, vagy pedig túlságosan is eltért volna tőle, nem, egyáltalán, hanem mert azonnal *megláttam*, milyen szánalmasan fekszik ott, azon az alacsony vaskos gerendázaton, néhány gyönge lámpa fényében csak úgy derengve valahogy, és ugyanígy, tényleg, szinte azonnal felfogtam, hogy erre a rejtélyre, őrá, nincs és nem lesz semmiféle magyarázat.

Ahhoz, hogy az ember meg tudja kerülni, egészen közel kellett menni hozzá, különösen ott, a fejénél, ahol fordulni kellett, hogy az ember jöhessen visszafelé, és ez a közelség, a megfékezettségnek ez a közelsége szinte megsemmisített, mire odáig, a fejhez elértem, hogy forduljak visszafelé. A szívem

hevesen kalimpált, a torkomat elszorította valami, és én, fordultomban, még azt hittem, részvét az, megrendülés és szégyen, amit érzek, de aztán, pár lépés múlva, már a túloldalon, hogy az általános bámészó csoszogásban megálltam egy pillanatra, csak néztem a bálnát, próbáltam az egészet befogni a tekintetemmel, és mikor sikerült, nem gondoltam én már semmire, nem akartam és nem is lettem volna képes megnevezni, hogy akkor mi is ez, amit érzek, hogy tényleg, akkor részvét? vagy micsoda?, kikapcsoltam, s tovább nem működött az agyam, csak az érzelmeim kezdtek el rettenetesen működni, ahogy az emberre heves forróság, ájulás, valami szakadékszerű kábulat tör rá hirtelen. Akkor persze egy szót sem tudtam kinyögni erről, sem ott bent, sem kint, mikor leegyensúlyoztam végül a pallókon, s a moccanatlanul ácsorgó bakancsos, pufajkás, kucsmás emberek között szinte menekülve elhagytam a Kossuth teret. Akkor egy szót sem, most azonban már igen, el tudom mondani, mi történt ott velem, s azt hiszem, a többiekkel is akkor hatvan- vagy hetvenvalahányban, mert ma már világosan meg bírom nevezni, hogy ez a bálna, ahogy ott feküdt a gerendázaton a gyönge fényben, mintegy bevezetett egy szomorúságba, engem s talán a többit is, csak néztem a bálnát, ahogy csoszogtam körülötte a búzös szerkezet belsejében, és végtelen szomorúság tört rám... mihez is hasonlíthatnám, mint a méz, tudják, amelyikből elég egy kanál, és képes megölni bárkit.

Valami halálos méz, olyan volt ez a szomorúság, de nagyon szeretném, ha ezzel a hasonlattal senkit nem vezetnék félre Önök közül, mert ezzel, a hasonlattal, nem azt akarom mondani, hogy ez a szomorúság önmagán belül ne volna megnevezhető, vagy hogy ennek a szomorúságnak önmagán kívül valamilyen visszautaló tartalma volna, valami kis történet, titkos eligazítás, útjelző egy kis kanálka mézben, nem, szó sincs róla, ez a szomorúság, ahhoz, hogy megszülessen, önmagán kívül nem támaszkodott semmire, csak beállt a lélekben, amit az imént emlegetett méz halálos édességével körülírni, valahogy úgy a távolból ezzel a kanálka mézzel összefüggésbe hozni csupán a kegyvesztett meri bennem, aki kegyvesztettségén túl tisztában van vele, hogy rajta kívül egy hasonlat bevezetésének és visszavonásának képtelen szükségességével s ugyanakkor elleplezhetetlen sikertelenségével mindenki tökéletesen tisztában van.

Tisztelt Főtitkár úr, tisztelt egyesület, mint valami halálos méz tehát, az iménti megszorító értelemben, olyasféle szomorúság csapott le rám ott a Keletről, valahonnan a Balkánról kisvárosunkba érkezett cirkusztársulat rendkívüli attrakciója láttán, és ezzel nem azt akarom mondani, hogy itt, ezen a ponton kezdődött, támadt fel először különleges érzékenységem a szomorúságra, s hogy ezt az egész bálna dolgot azért vettem volna elő, hogy ünnepélyesen bejelentsem, na, ettől az eseménytől, ettől a nem akármilyen találkozástól számítom én a megértés nullpontját bennem, megértését annak, hogy a lényeges dolgok felé, amiként akkor neveztem, az út a szomorúságon keresztül vezet, mert nem, korántsem ez volt az ünnepélyes origója ennek a megértésnek, folyt ez már bennem jóval régebben is, ez az érzékenység mintegy tényleg velem születhetett, talán egy délutánon született velem, amikor túl korán besötétedett, s engem ez a tény egyedül talált egy szobácskában az ablak előtt, vagy még a rá-

csos kiságyban történt, nem tudom, mikor egyedül hagytak egy ilyen túl korán besötétedő délutánon, végül is mindegy, mikor ébredtem rá, s kezdtem el ezt a halálos ízű mézet szopogatni, egyszercsak ráébredtem, s elkezdtem, és attól kezdve hol itt, hol ott, hol ekkor, hol akkor csapott le rám, persze a legemlékezetesebben hatvan- vagy hetvenvalahányban, a Kossuth téren, a kék hullámbádog mögött.

Hogy tehát mikor, azt sűrű homály fedi, még az is lehet, hogy a rácsos korszak előtt, ki tudja, milyen korán támadhat először alkalmasság az ilyesféle érzékenységre, mindenesetre attól kezdve az a teljesen normális kíváncsiság, amely már jó korán kialakul az emberben, talán már akkor, midőn még eldönthetetlen tekintettel, bólogatva, ez az ember, mint egy teknősbéka, először indul el négykézláb a padlón, hogy valamit fölfedezzen, nos tehát esetleg már ettől kezdve ez a bizonyos normális kíváncsiság, azaz ennek a kíváncsiságnak az iránya, sőt még a sebessége is alapvetően megváltozott bennem. Alkalmasságom vagy hajlamom a szomorúságra ennek a teljesen normális kíváncsiságomnak egészen más irányt szabott, majdnem azt kell mondjam, ez az érzékenység fölemésztette ezt a teljesen normális kíváncsiságomat, állandóan ugyanarra a pontra célozta ugyanis, mindig ugyanoda irányította, ahogy később neveztem, a világ lényege felé, oda, ahol egyébként ez a kíváncsiság, ha az volt még egyáltalán, nem a világnak ebbe a lényegébe, hanem folyton ugyanabba a szomorúságba ütközött.

Lehet ezt az egészet persze egyszerűbben is mondani, például úgy, hogy az ember elindul, mármint a figyelme, a világnak efelé a lényege felé, oda ahol – mint még később gondoltam – az angyalok meg a démonok közösen élnek, akkor már a puszta mozdulatra, a szándékra, hogy ezt a lényeget elérje, rögtön szomorúság fogja el az embert – lehet persze, egyszerűbben, csak hát, amiről szó van, az ettől még nem lesz egyszerűbb.

Nem tudom, miképp ítélik meg, ha ez az Önök elé vetődött előadó itt vallomást tesz, az ilyesmi mindig kínos, tudom, viszont ezúttal, tisztelt uraim, tisztelt Tábornok Úr, és megint csak bocsánat, ha a helyes megszólítást nem találom, ezúttal nézzék el nekem, ha ezt a vallomást most az Önök s a magam ízlése ellen, de szükséges tájékoztatásul mégis megteszem, és elárulom: egész életemet ez a bizonyos szomorúság árnyékolta be, s árnyékolja be ma is, egy megfékezhetetlen szándék a világ tengelyét megfigyelni, amit azonban a szomorúság emésztő köde tökéletesen eltakar. Ez tett tönkre egész életemre, s tesz tönkre ma is, hiszen már a kezdet kezdetétől én nem úgy voltam evvel, hogy igyekeztem elkerülni, hogy próbáltam volna megszabadulni tőle, nem, ellenkezőleg, szinte... hogy is mondjam, vadásztam rá, ha nem is a vadászat klasszikus értelmében, mikor az erősebb a gyöngébbre, sokkal inkább mint mikor a nagyon gyönge a nagyon erősre vadászik.

A világ tengelyét, Főkormányzó Úr, tisztelt hallgatók!

4.

Ha most azt állítom, a szomorúság az a legsejtelmesebb vonzalom a dolgok megközelíthetetlen középpontja felé, akkor Önök teljes joggal már megmosolyognak, hisz annyi mindent hallottak itt ettől az előadótól, annyi egymásnak ellentmondó ezt-azt, hogy így meg úgy, a szomorúság hol végső akadály a látás előtt, hol sóvárgott pontja a korán sötétedő délutánoknak, meg még mit tudom én, mi mindent, egymásra hányva.

Azt hiszem, világosan áll Önök előtt, hogy ez az előadó előadása tárgyáról nem tud semmit.

Dehát így volt ez akkor is, amikor felhívtak telefonon, s kértek, tartsak előadást, Magára bízzuk, miről, mondták jelentőségteljesen, Maga teljesen szabad, tették hozzá, már akkor is így volt, mikor erre azt gondoltam, jó, akkor a szomorúságról fogok, de nem is gondolkoztam el, hogy ezen belül majd mit, mert inkább azon töprengtem, mért pont engem, csak nem azért, mert megsejtették valahonnan, hogy olyan könyvet akarok írni, amelyben már nem szerepel ember? – ezen járt az eszem, és nem azon, hogy majd a szomorúságról mit is.

Mert hát tényleg, miről beszélhetnék még?

Az a szomorúság, amelyről én beszélek ugyanis, három forrásból tör rá arra a bizonyos életre, amit tönkretesz. Az első s a leginkább kimeríthetetlen forrás az önsajnálat, mégpedig nem az a fajta, amelyik a gyermekmondóka szerint is „nagyon büdös", hanem az, amikor az ember ok nélkül kezdi el sajnálni önmagát. Nem bántja senki, jól van, ül csendben, egyedül egy néptelen parkban eső után, vagy egy finom szobában, idegenben hajnaltájt, vagy alkonyatkor, és a lehető legváratlanabbul rátör ez az önsajnálat, emésztően, elháríthatatlanul. (Ilyenkor az ember nagyon egyedül érzi magát, s csak alvással múlik.)

A másik forrás a moll-fordulat a zenében. Bárhol s bármikor voltam is tanúja a pillanatnak, midőn egy akármilyen zenei építményben egyszercsak dúr után beállt egy ilyen moll-fordulat, akkor az a zene azonnal a szívembe hasított, úgy vettem, hogy személy szerint nekem fordult mollba, az arcom eltorzult, mint mikor fájdalmasan tetszik valami, egyszóval rögtön belezuhantam a már jól ismert szomorúságba, csak ültem benne, hallgattam, azt mondtam magamban, á, a szépség, pedig éppenhogy a szomorúság volt az. (Órákkal a koncert vagy a zenehallgatás, vagy az odasodródott zenei foszlány elhangzása után múlik csak el, és ellentétben azzal, amit az önsajnálat vált ki, ez akármikor felidézhető.)

A legeslegtartósabb és a legeslegmélyebb szomorúság azonban a szerelemből fakad.

De erről most nem mondok semmit.

És egyáltalán: engedelmükkel, befejezem.

5.

Befejezem, de nem tudom, ezt várták-e ettől az estétől. Tartok tőle, hogy nem egészen. Befejezem, de nem tudom, hasonlítok-e még arra, akire itt számítottak. Félek, hogy nem nagyon.

Mégis azt remélem, nem csalódtak, hiszen azért végigcsináltuk: én mondtam valamit, Önök meghallgatták, nem történt semmi.

Kis idő ezzel is elment, márpedig nekünk be kell érnünk ezekkel a kicsi időkkel.

Uraim, az előadásnak vége.

Önök megismerkedtek velem, ahogy csak úgy gondolok valamit, aztán elharapom, én meg még mindig nem tudom, kicsodák Önök.

Most szeretnék kimenni.

Hercegem! Tisztelt vendégek!

Ezúttal a szomorúságról volt szó.

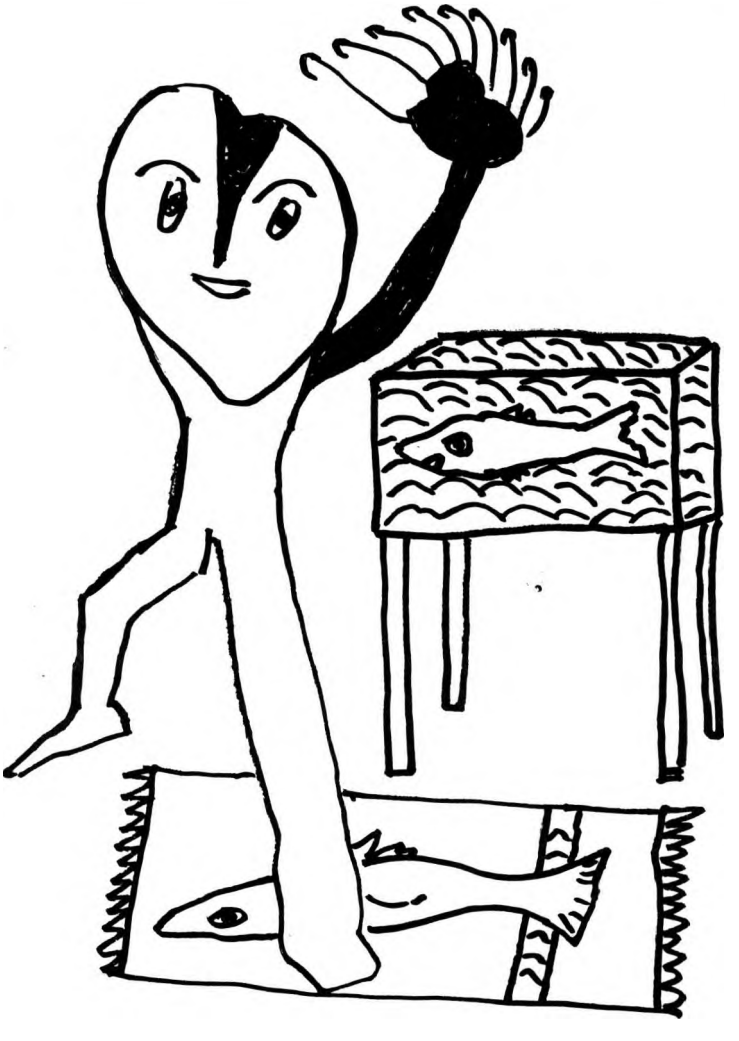

NÉMETH GÁBOR

:eleven hal

1 A legfontosabb emlékeimről nem tudom eldönteni, valóban megtörténtek-e.

1.1 Ácsorogni egy bálnában, négyévesen. Huzatos homály, mégis meleg és büdös. A szemei külön voltak, mint a kovászos uborkák. Egy húszliteres üvegben. Külön tartották őket. Falépcsőkön kellett felmenni, a szájáról, a szája széléről ilyen izék lengedeztek, kiszáradt szívószálak, szalmából. Itt hiányzik egy szó, *szil*, de nem ez, valami törölte.

1.11 Akkoriban még igazi szalmából voltak a szívószálak. Hártyavékony papírburokban várakoztak a presszók pultjain. Azt föltépni, és kigyömöszölni a törékeny csövet a héjából. Bambi, Utas, Meggyvér és Őszilé: Rozmaring eszpresszó, mondjuk. Salamon Béla és Sándor Csikar, cigarettafüst, és megveszekedett MTK-sok.

1.2 Később olvastam, hogy állítólag *kémbálna* lett volna. Végighurcolták a vasfüggöny mögött. Tökös amcsi geg. Él valaki valahol, aki őrizgeti az összes erről szóló újságcikket. A bálna nemzedéke. Testvéreim a bálnában.

1.3 Szerintem a Hősök teréhez közel, a felvonulási úton állították fel a bálnát. Pámitnyik Geróev. Ezerkilencszázötvenkilencben vagy hatvanban.

1.4 Végighurcolják, később, egy magyar regényen.

2 A bálna nem hal.

2.1 Ezen elég sokszor fennakadtam.

2.2 Bizonyos ábrázolások, Verne-regényekben. A takaros szökőkút, ami jön a fejéből, épp csak a táncoló pingponglabda hiányzik. *Ábrás* cet.

2.3 Tüdővel lélegezni.

2.31 Írj le bármit, és tulajdoníts neki jelentőséget.

3 Az irodalom valami, amit alul kell múlni.

3.1 Ez többnyire sikerül.

4 A szöveg-író olyan, hogy a szövege olyan, hogy *abban* semmi sem megy valahonnan valahová.

4.1 A mondatok, akár a szálkák, egy elbeszélhetetlen gerincen.

5 A szöveg az, ami megy valahonnan valahová.

5.1 A szálkák az úszó halban. (Mozdulatlan a mozgóban)

5.2 A regényben nincs Julien Sorel, naplemente, igazság; a regényben mondatok vannak.

5.21 Az előbb felsoroltak az olvasóban vannak.

5.22 Az 5.2 a Kukorellyben van.

6 A szöveg: eleven hal.

6.1 A legtöbb horgász utál halat enni.
6.2 Az irodalmár: horgász.
6.3 Az olvasó: halevő.
6.4 Van egy közös részhalmaz.
6.41 Pontosítás: *Azért* van egy közös részhalmaz.
7 Az interpretáció: a hal karácsonya. (Vö.: Irdalás)
7.1 „A regény nem mondani akar valamit, hanem lenni akar valami." (Ottlik)
8 Eredetileg elbeszélést készültem írni a Hal-számba.
8.1 Lett volna egy hős, aki autót szeretne venni. Megírja a világsajtó, hogy egy bizonyos országban a politikai diktatúra betiltotta a Merciket, mondván, azok a jobboldali-konzervatív erők státusszimbólumai.
8.11 Egy bizonyos országon mostanában egyre inkább Lisszabont (sic!) értek. Egy fehér várost.
8.2 Az a bizonyos diktatúra adott három hónap haladékot. Ideiglenes szükségtelepeken lehet és kell elhelyezni a Merciket, ahol árusíthatók, kizárólag külföldi állampolgárok számára. Ha valaki a megadott időn belül nem tudja eladni, viselnie kell a megsemmisítés költségeit.
8.21 Egy következmény: nevetséges árak.
8.3 A főhősnek elég kevés pénze van. Ezért stoppal megy. Egy turistabusz veszi fel. Süketnémák, a sofőr kivételével. Egyébként vadul „fecsegnek", száz kar motoz a levegőben. A főhős szerencsés – jókedvemben talál – egészen a bizonyos országig viszik, sőt, kölcsönkap egy lakást egy kedves süketnémától.
8.31 A kommunikáció problémái. Miért adja kölcsön. Milyen nyelven beszél a sofőr. Ilyesmik.
8.311 A meló. Kidolgozni, van, aki épp ezt szereti. Darvasi Szegeden: hogy épp itt kezdődne, hogy épp itt kezdődik el az irodalom.
8.4 Az első éjszaka az idegen lakásban. Őrült Hold. Nem tud aludni. Éhes, de csak egy tűzvörös konzervet talál a mélyhűtőben. Kicsi, bronzszínű halak a dermedt, csípős olajban. Valami delejes név, a konzerv oldalán. Desiderios. Amorillos. Hasonló. A főhős az erkélyen áll, az éjszaka kicsit hűvös, a távolban, a piac sarkán tüzet raktak a szállítómunkások, szétroncsolt narancsosládákból. Oda vágyik. Valami furcsa érzés.
8.41 A hal mint afrodiziákum.
8.5 Magával viszi a konzervdobozt, a tűz körül állók közé lép, akik a vállát veregetik, mutogatnak az utolsó halra, biztatják, nyelje már le, röhögnek, borral kínálgatják.
8.6 Epizód egy segítőkész utcalánnyal.
8.61 Az értelmezhetetlen vágy borzalma. A szeretkezés mint értelmezés.
8.611 Stílus: egzisztenciálfilozófia és pornográfia között.
8.62 Egy zseniális kurva. Musil-feeling.
8.63 A szag. (L.: Ferenczy Sándor: Katasztrófák a nemi működés fejlődésében.)
8.7 Reggel, kiheverés.
8.8 A városban mindenütt halszimbólumok, mint a római katakombákban.

8.81 Mostanában láttam néhány budapesti autó hátulján, szigetelőszalagból felragasztva: ⋈

8.9 Az autótelep, mintha félálomban. Török családok hajladoznak a Mercik között. Ipari sivatag. Ízléstelen színek, ahogy a Merciknél általában. Végül talál egy tengerszürkét, azon is ott az IXΘΥΣ. Bagóért megveszi. Rágasztanak egy vörös matricát a szélvédőre, rajta a pontos dátum, óra, perc. Huszonnégy órán belül el kell hagynia az országot.

8.91 Az állampárt hitelesítő pecsétje. A matrica közepén a szó: Straniére? Soldad? Esetleg valami a kesztyűtartóban. Egy térkép, bekarikázva egy közeli fürdőhely neve. Enged a csábításnak.

8.10 Vidám utazás a tengerpartig. A főhős rádiót hallgat, megpróbálja kitalálni, miről szólnak a melankolikus *és* izgatott számok. A kisváros teljesen üres. Megint a halszimbólumok, de most ákombákom meszelések a házak kapuján. Kifosztott lakások, összetört bútorok, üvegcserép. A gazdátlan strand. Kopott priccsek, szétdőlt barakkok. Magányos fürdés a beboruló ég alatt.

8.11 A cápa, szája tátva, függöny.

9 Könnyű novellát nem írni.

9.1 Quod erat demonstrandum.

10 Teljesen valószínűtlen, de mégis úgy emlékszem, hogy egyedül voltam a bálnában. S a bálna körül, a sötétben sem volt senki. Ácsorogni, egyedül, a sötétben.

10.1 Mert sem akkor, sem most, sem semmikor, nem kísér el senki sem oda.

11 Amiről nem lehet dönteni, arról:

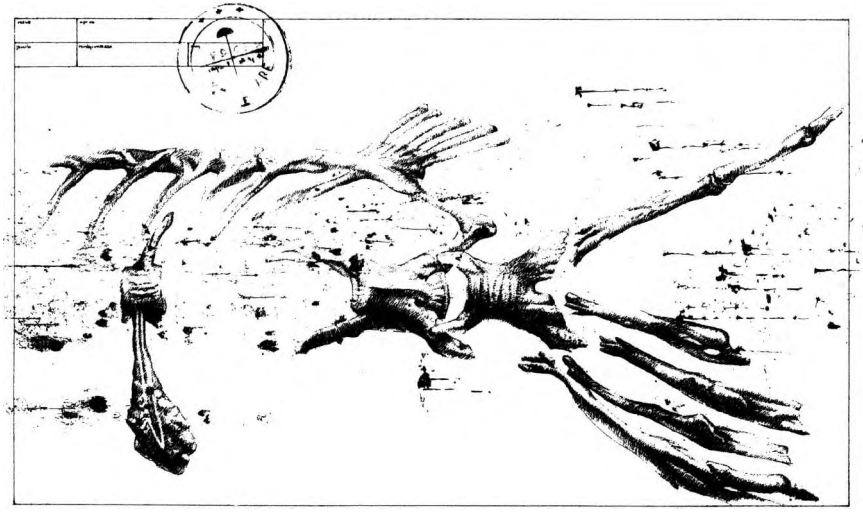

Mintha már túl sokáig állna

Ne így, ilyen apró darabokban, nem így, lehet (1) van hozzá egy zöld-ezüst halkés, finom rajzolat, mélyzöld (2) folyam, ahogy valahány szeletre vágja a vidéket, itt (3) alszom, alvás, aludni, ágybetét, három szelet haza (4) álmodni is, álmodtam, valami felszakadt száj, fényes test (5) fénylő acél, ahogy feldobja magát a kövön és (6) visszahullik, nem közelebb semmihez, az ég, part, a (7) víz, föl és vissza, a levegőben ∪ ∩

∞

∪ hogy felszabdaltam, és beomlik mint egy homokvár (1) kiszáradt sütemény, szétporlik, levált róla a halál, onnan (2) még véletlenül sem esik vissza, uram, ha csak (3) nem akar nagyon visszaesni, de nagyon akarni nem (4) akar, odáig nem ér el semmi akarat a (5) részegítő levegőn át, és ha visszakerülne is valahogy (6) az már örökre ide vágyik, ide űzi minden (7) fájdalom, ilyen darabokra szakítja széjjel egy darab mibelőlünk

∞

ahogy fölcsavarodik a levegőbe és visszazuhan, a feje (1) a kövezetre csattan és egy kevés tejfehér valamit (2) kienged akkor, vér- s a folyóból is, amit magában (3) tartogatott magából, lehet rázkódni, így rázza a föld (4) aki pedig ott áll és nézi, nézelődik, aztán (5) följebb húzódik csak a parton, a járdára föl (6) ahogy megfordul hirtelen, el is csúszik, elbotlik és (7) a kőre tenyerel, már rohanna innen el, csúszik

∞

megáll, alig, otthon, az ágya, az ágyán ül (1) fölhúzza a lábát, gubbaszt, az állát a térdére (2) fekteti, másképp nem, már nem változik másképp valami (3) elől el, így ülni, alszik, és másvalaki egészen (4) ő ha zuhog a szürke ég le, így (5) rázza szét minden önmagát, fénylik a part és (6) tágra nyílt szemek, sok, ölni, sok, nem, ölni (7) kevés, ölni, jó, jó, kevés, nem, ölni, nem.

BUDAI KATALIN

Hol a bálna, ... urak, asszonyságok?

Nem tudom, mikor volt pontosan (és utólag sem akarom tényszerűen kinyomozni): kicsi vagyok, de biztos, hogy már járok és folyamatosan beszélek, tehát három, négy éves, tán öt is. Fontos, hogy magamat már *én*-nek szólítom, így különváltan utalok magamra (nyilvánvalóan ezért is vagyok képes emlékezni).

A kép, amely mintha valami vegyi festékkel lenne az agytekervényeimre nyomtatva, csak ennyi: megyünk a szüleimmel hármasban – télikabátban vagyok? – egy sötétes, keskeny folyosón, amit fura gerendázat támogat. Én toporzékolok, húzatom magam, a földre csapódok, éles hangon sivítozom: hol a bálna? Hol az a bálna? Azt ígértétek, látom a bálnát. Csapó csattan: sötétség.

Körülbelül három év óta látogat meg rendszeresen ez a kép, s ehhez fűződik a felismerés, mely drámaian tört föl: harmincvalahány év kellett, hogy ráébredjek, *benne voltam a bálnában.* Nem láthattam egészben, mert a gyomrában haladtunk. Nagysága – a felnőttek számára – nyilvánvalóvá azáltal lett, hogy bensejében mint zárt térben járkáltak, s az oldalfalak az irdatlan jószág bőréből (irhájából?) képződtek.

Hogy nem jöttem rá, hogy amiben vagyunk, *az* a bálna? S miért tűnt el egy időre a kellemetlen élmény, aztán miért jött vissza, s főleg, miért oldódott meg rejtélye ilyen későn? S miért kellett egyáltalán megoldódnia? S ha tisztázódott végre, hogy az a folyosón lökdösődés maga volt a bálnabámulás, miért nem hagy akkor már nyugodni az egész?

Sorolom a lélektanilag számbajöhető indokokat: 1/ Visszaandalodás gyerekségre: kicsi voltam, buta voltam, hisztis voltam – nem édes? 2/ Szeretem Babitsot, a Jónás könyvét, egyre jobban. 3/ Kötni, rögzíteni akartam a szétmálló, salétromfolt-körvonalú életemet, s egy rendező keretszimbólumként hívtam elő az élményt, s adtam rá – immár felnőtt fejjel – a magyarázatot. 4/ A benn(e) léttől nem észrevenni a dolgot – ez egy filozófiai tétel, tehát akkor vágy a rendszerezés után, a sűrítésre, a kiemelésre, a megragadásra. 5/ De akkor mi ez? Öregedés? Összegzés-kényszer? Képletet kell találnom mindenáron? Ezért öklendezem fel a bálnalátomást, mint ama Cet a gyomrából Jónást? 6/ (És megállíthatatlan ez a nyomozás, azonnal adódik a sehová sem vezető lépcsősor következő foka: benne vagyok és nem tudom ma sem?) „Életem képe ez"?

És most vegyem sorra ezek után, mi mindenre érvényes a bálna-metafora? Jusson eszembe eztán, mikor ezt vagy azt nem érzékelem, nem „becsülöm", hogy hiszen te már a bálnát sem... Lehet, hogy amiben élek, ez a mindennapos, gyerekkel, férfival, állattal törődős, meleget szítogató lázas hajszolódás, csak-órákra-előre-tervezés, szedett-vedett tárgyak zabolázása: ez a boldogság?

Vagy éppen, mert hiszem, hogy az, nem veszem észre, hogy mindez valójában túlhabzó áltevékenység, önáltatás, méltatlan erőfecsérlés?

Vagy máshonnan: még rab-gondolkodású vagyok, zsigerileg nem-felszabadult: holott már a Szabadság birodalmában élnék: vagy éppen fordítva? Benne vagyok s nem tudom... Őrlöm, őröl. Talán csak egyszer kéne élvezet, öröm, fájdalom, úgy, hogy mindjárt kis táblácska is legyen rajta: ez *ez*, élvezd, hörpöld, rúgd el, fürödj benne, mert mindjárt elmúlik, s számodra nem „nem-azonosított", hanem nagy hibaszázalékkal azonosított lesz.

Benne vagyok és nem látom. Álljak hát kívülre? De hiszen ha benn is kívül maradok, teljesen mindegy.

„Világ sírköve alatt mégy" – nem ugyanaz-e, mint, mondjuk, „sötétlő bálnatorokban haladsz". (Bornírt példa: boldogan új káeftét alapítasz, holott egy halott bolygó felszínét karcolgatod. Úgyse veszed észre.)

(Nem, nem tud ez még gondolati tárggyá válni: képileg van meg, még sokféle helyzetre fogom használni. Öngyötrésre most is jó már, általánosítani még nem.)

*

A bálna egy nagyon nagy hal. Az ember hozzá képest picike. Így bele tud gyalogolni a bálnába, ha azt kibelezik, kifeszítik, szállítják, kordont vonnak köré és szalagokkal mutatják benne az irányt. Körbe is lehet járni nagy ívben a bálnát. Akkor látni, hogy a nagyon nagy hal sem olyan nagy, mint egy (a) felvonulási dísztribün vagy egy (a) szakszervezeti székház. Aki bent van, nem tudja, mi a nagy, mi a kint és mi is a bálna, ha nincs a tengerben. Én meg aztán végképp nem tudom: ÉN NEM LÁTTAM A BÁLNÁT.

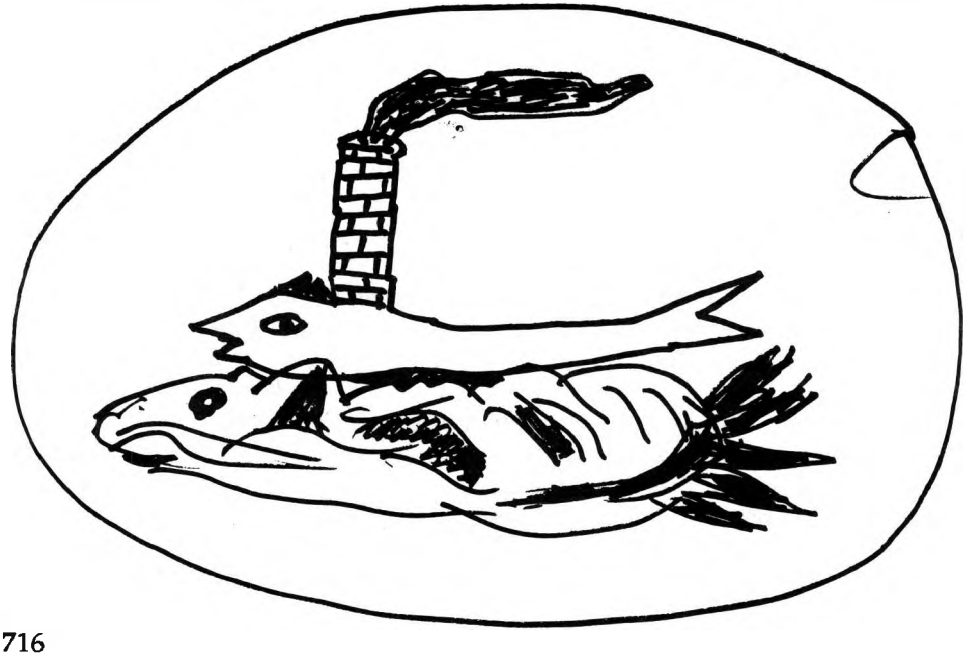

Tengeri bagatell

Gyakorlati célokat szeretnénk szolgálni. Részint annak a sebnek a behegedését segítenénk elő, mely sebet tengertelenségünk ütött a magyar lelken (a tenger megnyugtatja az embert, nagyvonalúvá és elmélkedővé teszi), részint fölrémlik előttünk az ideális Jelenkor-Olvasó ködalakja, aki bekukkantván egy tengermelléki kiskocsmába, hopp, előkapja ezt a számot, amely már magától kinyílik e soroknál, és máris fölényesen igazodik el az étlapon, hasonlóképpen a piarcon sem jön zavarba, és akár trieszti, akár friulii nyelvjárásban vidáman pörölhet a halaskofákkal, akik jókedvűek és adakozók, figyelmesek és szigorúak, valamint alkalomadtán... – de erről majd másutt.

Mindez jelezné, az irodalom őrzi fontosságát, kilábalóban a posztmodern hullámvölgyből, melybe a lilával szövetkezett vörös ízlésterror taszította, jelezné, az irodalom nem önmegvalósító lírizálás, küldetése van e zord, de milyen zord!, tájon, itt aztán nem búzlik a halfej, ahonnét, már úgy értve, hogy két halfej közül, csak egyes számban volt, azért, Móricz kukucskál ránk, végre!, miközben e néhány sor hangsúlyozottan nem irodalom, valódi lexikon, hal-breviárium, semmi több. Lássuk a medvét.

A halkonyhája a tengeri fövenyen a Földközi-tengernek baromi egyszerű. A rafinériája a frisseségben gyökerezik, ahol a tenger egy köpésre van, más ott az ízkavalkád. A kagylókat meg ezeket az izéket, páncélosokat, csak kurtán blansírozzák avagy főzik, legfönnebb fehérborból és különféle fűszerekből álló főzetben, hogy azután hideg vagy meleg előételül szolgáljanak. Álljon itt kivételként a *tengeri szarvasgomba*, a *tartufo di mare* (velencei nyelvjárásban: *dondolo*, friuliban: *caparozzolo*), mely nyersen is élvezhető, és íze bízvást nem marad el az osztrigáé megett. A *bárka-kagyló*, a *mussolo*, az *arca di Noé* is ehető nyersen, de azért az mérföldkövekkel faszább, ha a saját szaftjában konfrontáltatjuk a lét alapkérdéseivel.

A *pesci azurri* (értsd *szardella, szardinia, makréla*) számára van néhány helyi jelleg, teszem azt az *in savor*, amikor is hagymával ecetes micsodában főzzük, avagy *con la menta*, fodormentával. Ínyencfalat számba megy a nyersen, citrommal és ecettel marinírozott *sardoni* (ahol most nem tudom, hogy a *sardina pilchardusra* vagy az *engraulis encrasicolusra* gondolok, az *ajókára*), melyet olívaolajjal, petrezselyemmel adunk föl. Amiképpen a *granzevolát (granzon, granseola)*, a *tengeri pókot* undorító elnevezése dacára megrendelni ne mulasszuk el, föltéve, ha módunkban áll. Saját páncélzatában kapjuk, citrommal, borssal, olívaolajjal, tengeri sóval ízesítjük – fokhagymával isteni.

A nemes halak közkeletű módja az *ai ferri*, rákúrni a rostra és annyi! A *spigolát* (friuliul *branzino*), a *farkassügért* szokás sóban sütni, egy csemege! Főzve állati kevés hal van. A *scarpena (scorfano)*, a *vörös sárkányfej* az egyetlen, amelyik egyszerűen alkalmatlan a grillre, főzni kell (necesse est).

Lexikonunk három részre tagolódik, a mintegy hatvan halat, páncélost, puhatestűt ábécérendbe szedtük, a nevét közöljük olaszul, latinul, franciául, németül, valamint a két említett nyelvjárásban, és teszünk néhány rövid megjegyzést az elkészítési és fogyasztási szokásokra vonatkozóan. Jó egészséget és asztali örömökben, élvezetekben gazdag nyaralást kíván a szerkesztőség, vagy ha azon már túl tetszenek lenni, akkor utószezont, az olcsóbb is.

Ajóka – acciuga – engraulis encrasiolus – anchois – Sardelle – sardon – sardella, tavasztól őszig a tuti, ízekben gazdag, kajázható panírozva, grillázva, in savor

Angolna – anguilla anguilla – aguille – Aal – bisato, októbertől januárig, jó zsíros, grillázva, in savor

cefalo – volpina – grillázva – csak nyáron – madre di sardelle – dentice – orata – Goldbrasse – egyike a legízletesebbeknek a – pesce San Pietro – minél kisebb, annál jobb, hallevesnek is! – kardhal – pesce spada – coda di rospo – grillázva, sütve, főzve – barbue – félszegúszó – Steinbutte – sogliola – solea solea – Seezunge – tengerinyelv – pompás – spigola – loupe de mer – a nagyokat főzni!

– aragosta – langusta – gamberelli – Felsengarnele – gamberett grigio – törpe rák – Sandgarnele – crevette – gambero rosa – scampo – langoustine – Riesenscampi, – Kaisergranat – alla busara – esterházy – péter – spanocchio – calamaro – geminer Kalmar – cannolicchio – sepia – tintahal – polpo – octopus vulgaris – a kicsik jobbak – sala – velnaglio – capasanta – Jakobmuschel – vongola grigia – tapes geographica – vongola nera – capparazzolo – Teppichmuschel –

MÁRTON LÁSZLÓ

A halkeresők

Mese

I.

Hol volt, hol nem volt, nem az égen, hanem a naptárban, volt egyszer egy szép nap. Ezen a szép napon a Jóízű Egészség és az Észrevétlen Biztonság útnak indult, hogy megkeressék a halakat. Azt akarták megkérdezni a halaktól, hogy miért nem beszélnek. Mentek-mendegéltek, eljutottak Ceglédről Szolnokra, Szolnokról Debrecenbe, Debrecenből Nyíregyházára, de a halakkal sehol sem találkoztak. Megálltak Nyíregyháza főterén, tanácstalanul körülnéztek. Jóízű Egészség annyira szomorú volt, hogy már nem is volt egészen jóízű, mert a bánattól egy kicsit keserű meg savanyú lett. Észrevétlen Biztonság pedig annyira elfáradt, hogy a kimerültség, ha nagyon halványan is, de átütött rajta, úgyhogy már csak félig-meddig volt biztonság, és csöppet sem észrevétlen. Hát ahogy ott álldogálnak, ténferegnek, látják ám, hogy van ott a tér közepén egy szökőkút, a szökőkút körül három lány. Tetőtől talpig szoborból vannak, és tiszta meztelenek, és a feneküket mutatják. Egyik mutatja jobbra, másik mutatja balra, a harmadik meg egyenesen.

Gondolta magában a Jóízű meg az Észrevétlen, hogy majd ezek a lányok megmondják, merre vannak a halak. Hát erre odamentek, hogy megkérdezzék. Az egyik szökőkúti lányt úgy hívták, hogy Szám Misztika, a másikat úgy, hogy Misztikom Szája, a harmadikat meg nem hívták sehogy. Észrevétlen, aki mindent rögtön észrevett, oldalba bökte Jóízűt, és tisztelettudóan előadta mondókáját:

Két szerelmes pár,
mindig együtt jár,
egy tányérból esznek,
mégis összevesznek.

Mire Szám és Misztikom azt felelték, hogy a halak a Bajkál-tóban laknak, az pedig nagyon messze van, de ők is nagyon szeretnének odamenni, mert valamit ők is megkérdeznének a halaktól. Azt akarják megkérdezni, hogyan lehetséges, hogy a halak olyan sok vizet isznak, mégis mindig szomjasak. Meg azt is mondták, hogy éppen lejárt a munkaidejük, úgyhogy máris indulhatnak. Ebben a pillanatban harangozni kezdtek, este volt már. Szám és Misztikom leléptek a talapzatukról, bukfencet vetettek, és kibújtak a szoborságukból: egyikük hegyes orrú, bajszos kis ember volt, frakkban, a másik pocakos, kopasz vadászruhás, aki folyton izzadozott. A harmadik lány, akinek nem jutott név, nem lépett le és

nem vetkőzött ki magából. Túlórázott vagy csúsztatott, mindenesetre többet nem lesz róla szó.

Elindultak édes négyesben, két szerelmespár: Jóízű Egészség, Észrevétlen Biztonság, Szám Misztika, Misztikom Szája. Mentek-mendegéltek, autópályáról szeméttelepre, szeméttelepről kukoricaföldre, kukoricaföldről válságövezetbe, válságövezetből természetvédelmi területre. Időközben leszállt az éjszaka, de azért nem volt egészen sötét: szépen világítottak odafönt az égen a repülőgépek lámpái, lent a földön az eldobált cigarettavégek. Sőt, Misztikom Szájában el volt rejtve egy kis villanykörte, az is nagyon szépen világított. És valahonnét messziről csobogás hallatszott, alighanem onnét, ahol van a Bajkál-tó és vannak a halak.

Szép nyári éjszaka volt, hamar vége lett. Lassan, óvatosan világosodni kezdett. Elaludtak a repülőgépek, elaludtak a cigarettavégek, Misztikom Szájában elaludt a villanykörte, és még a csobogás is elaludt. Hanem közben ébredezett a világ. Ők négyen, a nyughatatlan vándorok ráébredtek, hogy ott állnak egy nagy-nagy víztükör előtt. A nagy vízen csinos kis hullámok ébredeztek, és a túlsó parton szép szabályos hegyek pipálták ki magukból az álmot.

Hát ez volt a Bajkál, csakis ez lehetett.

Volt is ott egy vasútállomás, annak az oldalára ki volt írva nyomtatott nagybetűkkel: FONYÓD. Tehát itt laknak a halak.

Előbb azonban le kellett menni egy aluljáróba. Annak a fala sárga csempével volt kirakva, a csempére mindenféle szitkok és csúnya szavak fölírva, de bizony azokból nem derült ki, hogy merre is kell keresni a halakat. Például ki volt írva ez:

Ahogy a szánt húzza a rén,
úgy menj a halakba, Irén!,

hanem, hogy ennek az Irénnek merre is kell mennie a halakba, az nem volt kiírva. Úgyhogy a Jóízű és az Észrevétlen, a Szám és a Misztikom szépen végigmentek a sárga csempével kirakott aluljárón. Annak a legvégén ült egy öreg, beteg ember, a hátát a sárga csempének támasztotta, sapkája ott hevert a földön, és mindenféle csillogó kis korongok voltak benne.

Megkérdezték tőle:

– Mondja kend, öregapám, hát hol vannak azok a halak?

Mire azt felelte:

– Őrmester úr, esküszök, hogy nem én voltam!,

és fölkapta a sapkáját a csillogó kis korongokkal meg a még azoknál is kisebb korongokkal, és elszaladt. Gondolták azok négyen: biztos ő a kalauz a halakhoz. Úgyhogy a nyomába eredtek. Lépcsőn föl, sínen át, kavicsos úton végig. Néha láttak egy-egy kis korongot. Lehet, hogy ezek már igazi halpénzek!

Kint a mólón szomorú emberek üldögéltek, hosszú botokat lengettek.

– Mit fogtatok, horgászok?

– Bot végét!

Úszkált ott egy komoly, fehér hattyú, körülötte pelyhes hattyúcsibék. Tőle kérdezték.

– Áruld már el, te hattyú, merre vannak a halak?

– A halaknak lőttek, a halakat száz éve nem látta senki.

Na de milyen vidámak azok a szürkés, pelyhes kis tollgombócok! És menynyi sok hosszúkás testet ringatnak azok a hajnali hullámok! Csupa kecses, lábatlan vízihulla. Dülledt, fehér hasak és merev kopoltyúk és rojtos farkak.

– Szerintem ez egy hal.

– Kérem szépen, ez nem hal, kérem szépen, ez ponty.

– Szerintem ez egy hal.

– Kérem szépen, ez nem hal, kérem szépen, ez keszeg.

– Szerintem ez egy hal.

– Kérem szépen, ez nem hal, kérem szépen, ez macskacápa!

– De hiszen a Bajkál-tóban nem fordul elő macskacápa!

– Fordul vagy nem fordul, mindenesetre macskacápa.

Fordul, vagyishogy sarkonfordul: a Jóízű Egészség, aki már nagyon piszkos volt, és az Észrevétlen Biztonság, akinek egy rozsdás vas végighorzsolta a karját, és a Szám Misztika, akinek egy darázscsípéstől feldagadt az arca, és a Misztikom Szája, aki már annyira borostás volt, hogy kishíján eltévedt a saját szőrszálai között.

És akkor meglátták a sapkát. Annak a beteg öregembernek a sapkáját, aki az imént olyan fürgén elszaladt. Milyen kicsi, szögletes, furcsa sapka! Miféle fejeken billegett azelőtt? Bádogból van; zörögve gurul, ha valaki belerúg.

Sírás, vinnyogás, kaparászás.

– Ne bántsatok, ne rugdossatok! Mi vagyunk a halak!

– Ha ti vagytok a halak, akkor beszéljétek el, hogy miért nem beszélnek a halak!

II.

Valamikor nagyon, de nagyon régen a halak folyékonyan és könnyedén tudtak beszélni. Ők voltak a világon a legrátermettebb szónokok. Ha egy hal kitátotta a száját, azt meghallották ezrek és tízezrek. S a halak oly szépen beszéltek, annyira meggyőzően, hogy könnyedén el tudtak hitetni bárkivel bármit. Ha azt állították, hogy az ég zöld, ezt oly hibátlanul ecsetelték nagy gonddal kiválasztott, leleményesen összefűzött szavaikkal, hogy hallgatóságuk nemcsak általában hitte az eget zöldnek, de máris látni vélték az ég zöldjének végtelen sok színárnyalatát. Ha azt állították, hogy kétszer kettő kilenc, ezt oly nagy hévvel, oly méltóságteljes taglejtésekkel fejtették ki, hogy hallótávolságon belül minden teremtett lény ketteseket mutatott és kilenceseket rajzolt a levegőbe, sőt az okleveles vizsgázott pénzváltók is egy darab kilencforintosért két darab kétforintost adtak.

Egyáltalán, ha valaki valamit el akart hinni, akkor a halakhoz fordult, és a halak rögtön elhitették vele. Ezért aztán régen, amikor még a halak beszélni tudtak, mindenki boldog volt.

És a halak az elhitető és meggyőző képesség adományát a jó gazda büszkeségével birtokolták. Valaki egyszer azt mondta nekik:

– Hát ide figyeljetek, ti halak, ti nem törődtök az igazsággal? Ti csak dobáljá-

tok a szép szavakat, ti csak elhitettek mindent, aztán elhitetitek az ellenkezőjét is? Nem gondoljátok, hogy erre még ráfizettek, halljátok-e, halak?

Mire a halak azt felelték:

– Van, aki hal, van, aki hall.

Márpedig ez nem volt egészen igaz: hiszen a halak, ha nem hallottak volna, beszélni sem tudtak volna.

Annak, hogy a halak már akkoriban sem voltak egészen süketek, van más bizonyítéka is: legalábbis egymás beszédeit egészen biztosan hallották. Eleinte volt egy olyan szabály, hogy egy dologról csak egyfélét lehet állítani. Ezt nevezték igazságnak. Ha tehát egy hal azt állította, hogy az ég zöld, akkor a többi halnak már nem volt szabad azt állítania, hogy az ég rózsaszín; hiába tudták volna ezt legalább oly gyorsan, könnyen és élvezetesen elhitetni, mint az előző állítást. Erre mondták azt, hogy igazság. Csakhogy a halak egy idő után ráébredtek, hogy az igazság unalmas; illetőleg ha az igazságot egyszer valaki már kimondta, akkor a többiek csak ismételhetik. S volt a régi halaknál egy ilyen közmondás:

– Ha a hallgatás a 6-os, akkor az ismétlés a 9-es.

Úgyhogy attól fogva a halak egyszerre sok-sok, egymásnak ellentmondó igazságot igyekeztek elhitetni. Bizony nem volt igaza annak, aki azt vetette szemükre, hogy nem törődnek az igazsággal; mert éppen hogy rengeteg sok igazsággal törődtek, törődéseik valósággal összeadódtak, sőt meghatványozták egymást.

Történt aztán egyszer, hogy egy szegény özvegyasszony hazafelé biciklizett a szomszéd faluból, ahol ebédet kapott egy alumínium ételhordóba. Abban a régi világban, amikor a halak még beszélni tudtak, olyan jó dolguk volt az özvegyasszonyoknak, hogy még főzniük sem kellett. Hát ahogy ez a szegény özvegyasszony éppen befordult volna az udvarára, arra száguld egy vadonatúj, áramvonalas nyugati kocsi, aztán sebességet vált, és még gyorsabban száguld, és úgy eltűnik, hogy csak úgy porzik az út. A porban pedig ott fekszik a szegény asszony elgörbült biciklivel, szétlapított ebéddel, összezúzott testtel, kilehelt lélekkel. Előjönnek az árvák, sírnak egymás mellett, akár az orgonasípok; összeszalad az egész falu. A vegyesboltból telefonálnak a halakért; nem telik el fél óra sem, nagy szirénázással a halak is megérkeznek a helyszínre. Hogy ők hányféle rábeszélésre föl nem készültek addig!

El akarták hitetni, hogy nem történt semmi.

El akarták hitetni, hogy a vadonatúj, áramvonalas nyugati kocsi, amelynek rendszámára, de még a típusára sem tudott visszaemlékezni senki, hetek óta nem volt beindítva, most is ott parkol a vegyesbolt előtt.

El akarták hitetni, hogy a szegény özvegyasszony valójában otthon ül, és már túl van a lebbencslevesen. El akarták hitetni, hogy éppen a krumplifőzeléket kanalazza.

Hanem az árvák nem akartak elhinni semmit. Egyfolytában csak azt hajtogatták:

– Vigyetek az árvaházba, majd ott kapunk másik ebédet!

– Vigyetek az árvaházba, majd ott kapunk másik ebédet!

– Vigyetek az árvaházba, majd ott kapunk másik ebédet!

Márpedig a halak erre nem voltak berendezkedve. Ott álltak elhitetnivaló

nélkül. Téblábóltak, tátogtak, torkukat köszörülték. Vigasz gyanánt ilyeneket motyogtak:

– Van, aki hal, van, aki meghal.

Sőt:

– Van, aki meghal, van, aki meg hal.

Azzal elhúzták a csíkot. Az árvák pedig megátkozták őket:

– Távolabb legyen tőletek a beszéd, mint amilyen távol ti vagytok az igazságtól!

És ezután a halak eltávolodtak a beszédtől, a beszédek pedig eltávolodtak a halaktól. Halak és beszédek megsemmisítették egymást.

III.

– No és miért van az, hogy a halak olyan sok-sok vizet isznak, mégis mindig szomjasak?

– A halak nem isznak sok-sok vizet, és kevés vizet sem isznak. A halak nem szomjasak mindig, és ritkán sem szomjasak. A halak és a beszédek kölcsönösen kioltották egymást, és velük együtt megszűnt az elhitető képesség. Az elhitető képesség és az igazság kölcsönösen kioltották egymást, velük együtt megszűnt a víz, és a vízzel együtt megszűnt a szomjúság.

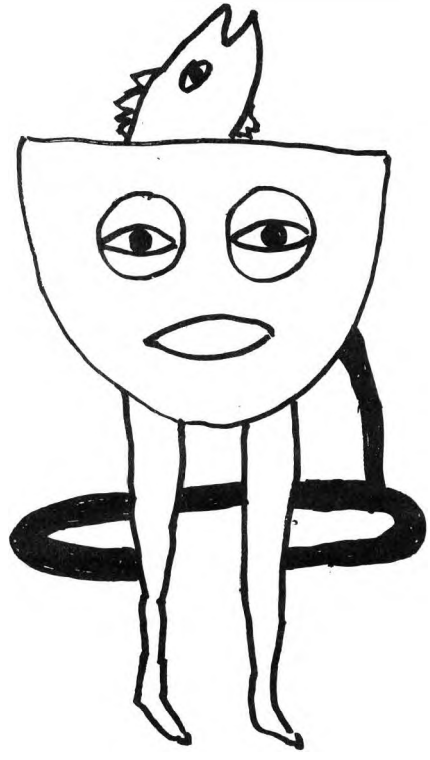

BALLA KÁROLY

A hal

Kézirat-töredék

A HAL apámnak egyik legismertebb „műsorszáma" volt. Ma is emlékeznek rá azok, akik tőle egyszer is hallották – vagy az érintettek, persze. Sajnos nem maradt fenn hangszalagon, csupán az alábbi jegyzet-töredék, kézírásos följegyzés.

Az apák(nak) is *habent sua fata.* Apám fátumához tartozott, hogy prózaírás, újságírás, szerkesztés helyett-között egy évig színészkedett is valamely társulatnál a negyvenes évek legvégén. Elképesztően tudott egyébként beszédmódot, gesztikulációt, hanghordozást utánozni. A HAL-at az ötvenes évek elején kezdte mesélni. E szerint, az Írószövetség országos közgyűlésén megjelenik a megyei pártbizottság küldönce-futára, és közli az írókkal a Párt üzenetét: másnapra mindenkinek fognia kell két (2) halat. Hogy ki mit válaszolt erre, ezt játszotta el apám. Az évek során, haláláig (1959) bővítgette a szereplők körét. A szöveg-pillanatkép szerint *ezek* voltak az ötvenes évek elején a romániai magyar írók; Molter Károly ma több mint százéves lenne, ha élne. Szász János talán a legfiatalabb volt akkor köztük, huszonéves....

A HAL-töredék (l. szálka, halgerenda) fátája meg az, hogy a nyolcvanas években egy humor-antológiába kérte el a könyv szerkesztője. Ügyesen átjavítgatta az utasításokat benne, kihúzta Illyés Gyula nevét (akkor folyt éppen egyik nagy polémiája), a Bárdos B. Artúrét (mert külföldre szakadt), a kiszólásokat (mert szocializmus-ellenes trágárságok). Aztán mégsem jelent meg ez a kevéske sem, mert a pártot (és az akkor magas polcon álló írókat) nem lehetett kihúzni a Halból.

Már a régi görögöknek is volt apjuk.

BALLA ZSÓFIA

KISS JENŐ: Mondják meg pontosan, milyent kell fognunk. Jó lenne, ha megbeszélnénk, nehogy aztán majd össze-vissza fogdossunk mindent. Csak ennyit akartam mondani. És még egy apróság: megrekedt költészetünk egyik fő hiányosságát éppen abban látom, hogy az írók eddig csak mímelték a versírást, de most, hogy végre halat is foghatnak, szeretném, ha mindenki alaposan felkészülne erre. És még csak annyit, hogy igazán őszintén üdvözlöm ezt az újabb lé-

pést, mely egészen biztos más szempontból is eredményes lesz. Csak ennyit akartam mondani.

HAJDÚ ZOLTÁN: Öregem, aki nem megy, azt seggberúgjuk. Miért? Ha Illyés Gyula öregem, tud naponta hat órát halászni, akkor Bárdos B. Artúr, öregem, nem foghatna meg legalább egyet? Lusta! Az anyja p...ja!

BAJOR ANDOR: Öregem, egy patkány, az egy patkány, aki nem fog, öregem, halat, tudniillik a patkány fél a víztől...

PÁLL ÁRPÁD: Álljunk meg, elvtársak! Biztos, hogy a Párt üzente? Ha Gonda elvtárs tud róla, hogy az egész szerkesztőség...

LÉTAY LAJOS: Én nem megyek, a feleségem nem hiszi el, hogy halat fogtam.

NAGY ISTVÁN: Összefogunk kettesével, és mindenki fog egy halat.

DÁNOS MIKLÓS: Na, most tessék, álljak oda fogni halat. Értitek? Halat!

MAJTÉNYI ERVIN: Értem. Csak mire használjuk majd fel azt a sok halat? És én nem is vagyok tagja az írószövetségnek... *(röhög)* Nem! Öregem! És Balla sem.

FÖLDES LÁSZLÓ: Semmi kifogásom ellene. Csupán azzal szeretném kiegészíteni *(oldalra húzza az orrát és megszívja)*, hogy bízzunk meg valakit, aki segíteni fog Hajdú Győzőnek, mert neki még nincs gyakorlata ebben... Különben semmi kifogásom ellene.

SZÁSZ JÁNOS: Emlékeztetni akarom az elvtársakat, hogy Gajdár kiváló szovjet író is... tudniillik ő a gyermekirodalom megteremtője... szóval ő is járt, hogy úgymondjam, halászni. Véleményem szerint, véleményem szerint egy igazi bolsi, elvtárssak, egy igazi bolsi, hát hogy úgy mondjam megfogja... me... me... megfogja a halat! Meg *kell* fogja a halat! Meg *kell* fogja a halat!

SÜTŐ ANDRÁS: Mit kell ezen ennyit vitatkozni? Az egyik csoport kimegy délelőtt, a másikat kivisszük délután autóval. Én nem tudok menni, mert az Irodalmi Alapnál gyűlésem van *(kacsint és írást utánoz a kezével, mint aki azt mondja, hogy írni fog azalatt)*. Helyettem majd fog a feleségem.

PAPP FERENC: Álljunk meg, elvtársak! Ki üzente? A Párttól? Na. Hát... nagyon szívesen, elvtársak, de nekem mára megvan a programom. Be kell fejeznem két regényt, aztán el kell mennem halászni. Megígértem a feleségem sógorának. Sajnálom... Hát... Szervusztok.

KISSBENKE GYÖRGY: Jó, kicsiszívem. Elmegyünk. És viszünk magunkkal olvasnivalót.

HAJDÚ GYŐZŐ: *(röhög)* Le van szarva. A halakat majd betördeljük az oldalba. *(komolyan)* Vicc nélkül, elvtársak, ezt... ezt meg kell csinálni. Véleményem szerint ennek döntő, döntő jelentősége van az egész hazai magyar, magyar irodalomra.

ROBOTOS IMRE: Na, gondold el, pajtás! És ez még csak a támadás kezdete a klerikális reakció ellen. Amely hosszú éveken keresztül még csak a víz közelébe sem engedte a dolgozókat.

ASZTALOS ISTVÁN: Én nem tudok elmenni, nekem délután is gyűlésem van. És kell írjak. Az író írjon! Na és fáj a lábam!

HORVÁTH ISTVÁN: Nincs igaza Asztalos elvtársnak. Nincs igaza, mert ha őszinték akarunk lenni, Asztalos elvtárs elkerülhette volna ... a lábfájást is. Én igazán csak most látom, milyen nagy segítséget adott a Párt, hogy halat fogat az írókkal, mert eddig, elvtársak, csak kínlódtunk magunkban a Párt segítsége nélkül.

HORVÁTH IMRE: Hát, kérlek szépen... megcsinálom... s hogy még gyakorlatiasabban fejezzem ki magam, megfogom... És meghívottakkal lesz? És a színházban tartjuk?

SZEMLÉR FERENC: Örülök. Igazán örülök, hogy végre ez a nagyon fontos kérdés megoldódott, és igazán fontos mondhatnám *(hirtelen, átmenet nélkül)* na és, még mi újság? Mesélj még valamit, te nyavalyás!

TAMÁS GÁSPÁR: *(karját mutatja)* Én már tegnap két ekkorát fogtam!

MOLTER KÁROLY: Egyszer Pesten egy barátomnál szálltam meg volt. Volt egy vekkerjük, amit az én egyik nagybátyámtól örökölt még abban az időben, amikor a színdarabomat játszották. Látom, este előkészíti a horgászbotot, volt egy olyan, grófoktól levetett bundakabátja, azt is odakészíti, és az én barátom beállítja a vekkert, nem emlékszem már pontosan, reggel hat órára vagy hét órára, nem tudom, tudniillik sosem szerettem ezt a sportot, és hát az én barátom elindul, csak alig ment el hazulról, hát hazaállít a bottal és a kabáttal, kérdem tőle, mi történt, Schneider, tudniillik a nevét egyik ősétől örökölte, és rámtámad, aszondja: amiért nem figyelmeztettem, mert a víz be van fagyva... Be volt fagyva a víz. Aztán tudok egy másik esetet is.

BALLA KÁROLY: Elvtársak... tudniillik azért maradtam utoljára, ha valaki valamit kihagyott volna...

VISKY ANDRÁS

A csodálatos halfogás

(homília)

Ami végbement, történik egyre, mondta befejezésül Anyánk és elhallgatott, hangjában a szavai keltette döbbenet és megnyugvás elegye, mondható megrendülésnek, mondható gyöngeségnek, mondható fölemelő megsemmisülésnek szemközt a végéremehetetlennel, félelem fogta körül, és azokat, akik vele valának, amiképpen az Írás mondja, fölemelte fejét a könyvből, amelyet az ölében tartott, lenn, az asztal alatti sötétségben, előbb körbe hordozta rajtunk tekintetét, majd valahová messzire nézett a vele szemben helyet foglaló elsőszülöttje feje felett, átengedve szemlélődő arcát nekünk, akik ott ültünk vele az asztal körül estéről estére, mi meg birtokba vettük azonmód, ilyenkor, ha eltávozott közülünk, hosszan lehetett nézni őt, találgatni, ugyan hol van most, az asztal fölé lógatott lámpa zománcozott ernyője orra közepéig hagyja fölemelkedni a fény körét, a fej felső felét hanyagul átengedi a konyha petróleum szagú, mohó homályának, konyhánk cethal gyomránál nem nagyobb, színes lenyomatok ábrázolása szerint legalábbis, Jónás keserűen és otthonosan elmélkedik sorsa felett, a dongára emlékeztető bordáról alácsüngő lámpa gyér fénye megvilágítja a cet belsejét, prófétának való cella-méret, a szemlélődés elrendelt helye, ilyen, elnémulásával Anyánk hagyta beáramlani a csendet, mely a Duna felől érkezik a konyha folyóra tekintő, öreg bibliai méretű, kereszttel jelölt ablakán át, valamennyi elhangzott mondata ott van még az asztal felett, mint lassan aláhulló, egymásba fogózkodó ejtőernyősök a levegőben, hallgatunk mi is, ám azt nem állíthatni, hogy vele hallgatnánk, annyi mondható legfeljebb, nem szólalunk meg, a hosszú esőzések elmúltak, degesz felhők vonulnak tova a Duna medre felett a tenger iránt, a házban helyreállt a rend, a falakon fürgén alárohanó esőpatakok kiszáradt medrei sorjáznak egymás mellett a foszló vakolaton, a szoba földje őrzi még a téli nedvet, ami miatt, egy ideig még, a földön sorjázó szalmazsákokban naponta cseréljük a töreket, az udvaron frissen vágott nád hever zizegő kupacokban, újabb esők jöttéig már alighanem tető alatt a ház, s ez hosszú időre ígér megoldást, a megoldásnak örülni lehet, a hozzá tapadó hosszú idő ígérete miatt riadozni, a mindennapi beszédbe úgy vegyül bizakodó hang, hogy az eleve, alattomosan az ellenkezőjét jelenti, kijátszva erre irányuló összcsaládi éberségünket és fogságban edzett érzékenységeinket, valaki a nyelvünk által üzen nekünk, és mi, riadtan, mondom, tudomásul vesszük, a helyre, ahová éjnek idején utolsó otthonunkból elhurcoltak, s a házra, amelyben vagyunk, nem áll módunkban másként tekinteni, mint otthonunkra, s ha, miként egyre ritkábban, hozzá is ragasztjuk az „egy időre legalábbis" lágyító szerkezetet, ezt mindinkább evilági vándorlásaink egész idejére értjük, erre szorítjuk gondolata-

inkat, hitvány alkuszok, el lehet bánni velük, ha erőnek erejével, mely valamiféle megfogalmazhatatlan reménységből táplálkozott, szembeszegülnének, nem úgy Anyánk, aki a csodáról szól éppen az asztalfőről, idő?, kinek van tudása róla?, kérdezte, mi az, mi elmúlt s vissza nem térhet soha többé?, szavai között soha nem hagyott annyi rést, hogy a közeles eljövendő vigasza beférkőzhetett volna közéjük, fölmentvén bennünket attól, hogy jelen legyünk fogyatkozás nélkül ott, ahol lennünk adatott, erre, a reményre, úgy tett, neki nincs szüksége, rosszra rosszabb következik, vagy jóra jó, mindegy, nem ezeknek kell hinni, imígyen szólt Anyánk a szabadságról, és vélhetően a hírről Apánk lehetséges közel kerüléséről, amit Auréllal hoztunk haza estébe hajló halászatunkból hazatérvén, fulladozva az izgalomtól, amire, halászatunkra, ékesen áll az írás szava, azon az estén nem fogtak semmit, mindazonáltal nem illik nekünk a láthatókra tekintenünk, mert több történt ott, semmint halakra gondolhatnánk nyerész szándékkal, úgy lehet, ezért is szólt Anyánk a csodáról, hogy a történetek valamiképpen értelmet nyerjenek, és mert nyár jő végre, a megpihenés évszaka dévaj tél után, idejéből többet fordít reánk a Nap, s most ez az első este, amiről bízvást mondható, nyári, hűskés illatát meggémberedett bogarak szívják magukba, a faluba húzódott lipován halászok illatos füstölthal készlete már régecske elapadt, ám most senki nem gondol vele, hiszen falánkok az ártéri tavakban a csukák, mohók a kíváncsi harcsák, merészek és figyelmetlenek a fürge sügérek, és erre a falu elsorvadt foglyai is élénken odafigyelnek, tavasszal mindenki lépik egyet, mondja Anyánk, kölcsön kotlót ültet kölcsön tojásra, de, mint kiderül később, nem a családnak, hanem az izgága vércséknek, maga is hozzájárulván ekképp az evangéliumi égi madarakra vonatkozó bölcs megfigyelése igazához, nem vetnek, nem aratnak, sem csűrbe nem takarnak, elvannak mégis, és mint látszik, jól, a néhány napos csibéken, tapasztaljuk az égi madarak prioritását a földön járókhoz képest, *ami végbement, történik egyre,* mondja Anyánk, nem szólható felőle akként, mint ami már lezárult, átengedvén a terepet az önmagából létrejövő, csak jelennel bíró, diadalmas, mondhatni magabíró köznapinak, a szó, csoda, föláldoztatott az elgondolhatónak tett engedmények következtében, idegenül van benne a nyelv rejtőzködésre létrehozott vad paradicsomában, nem jelentheti önmagát, s így, mikéntha a döntés, valamikor az elején előszólíttatván reá bízatott volna, nem jelent semmit, jelenti, mindazonáltal a hiány, véli Anyánk, igazolja őt, még ha döntése, a szóé, maga ellenére történt volna is, így történt, felette nagy szorongattatásban és kétségbeesésben, avagy valóban emberi szerzet komolyan veheti-é a szótári eligazítást, mely szerint a csoda a természeti törvényeknek, a tapasztalásoknak ellentmondó tünemény, pfuj!, fennhéjázó lemondás, lemondó fennhéjázás, egyre megy, szótári szentség, elfordulás, akár így, akár úgy, a világtól, mely, ily módon, észrevétlen marad és szeretet nélkül való, azt sugallja, eszerint a természeti törvények tisztázva volnának, szilárd alap, a mérlegelés helye, ó, Arkhimédész, miért hagytál el engem, a tapasztalásra meg most miért is vesztegetnénk szót, hiába hát, csodák márpedig nincsenek, sóhajt fel Anyánk kölcsönvett indulattal, csak fennhéjázás és lemondás, fennhéjázó lemondás és lemondó fennhéjázás ezerízigleni terhe rajtunk, amit viselnünk kell, csoda!, csattan fel, mégis mihez képest minősül annak, mihez képest, kérdezi fegyelmezett szenvedélyességgel az asztalfőn, a kérdés pon-

tosítását nem mulasztja el, odázza csak, okkal, saját idővel bír valamennyi kérdés, s ez, az idő, nem a válasz megfogalmazásával telik ki, nem, egy élesebb másik kérdéssel, amely azonban nem az előbbi anyagból való, a válaszig ritkán jut el Anyánk, anyának nem feladata, vallja keményen, ám a jól megfogalmazott kérdéshez képest a válasz nem lehet messze már, s itt most nem feltétlenül az idő előrehaladtára kell gondolnunk, jóllehet Anyánk számára az idő Isten szívverése, idő van, erre semmilyen körülmény között nem szűnik meg figyelni, ám most, mondatai legalábbis erre utalnak, Aurélra is tekintettel van, aki velünk együtt foglal el helyet az asztalnál, tizedikként, a hosszas szabadkozás miatt még mindig zavartan, és az asztali beszélgetések első ízbeni résztvevőjeként meghatottan, előtte, miként előttünk is bádogtányér, tele a lámpa fényével valamennyi, boldog bádogok a kecskelábú asztalon, sovány arca most sápadt is, legalábbis annak mutatkoznak a szőke szakálla szabadon hagyta térségek, de az csak akkor látszik, amikor mélyen előrehajol és a sötétség-világosság választóvonala feljebb kerül a fején, a homlokára legalább, mely mindannyiunké felett dereng a sötétségben, áhítattal nézünk föl rá, ha mesél magáról, ragaszkodik hozzá, hogy magyarul szóljon velünk, a falu kalapácsfejében lakik, mi meg, tőle tudjuk, a sarló nyelében, a falu, állítja, sarló és kalapács alakúra építtetett, megkérdezzük, látta-e felülről, nem, mondja, nem, alulról fogja hamarosan, nevet, ha így folytatja, egy pilótától tudja, aki a végeláthatatlan szójaföldekre szór permetet, vadonatúj falu, nekünk épült, mondja tettetett büszkeséggel, három egyenes utcája van, a kalapácsfej és a nyelek, és egy hosszú köríves negyedik, a sarló pengéje, ezt látják felülről a dühödt vércsék és héják, akkor ezt most, jutunk közös megegyezésre Anyánkkal, enyhítésül betudjuk nekik, Aurél már kétszer tűnt el hosszabb időre a faluból, elsőre már otthon, a temesvári vonatállomáson igazolták, addig csodálatos módon megúszta, másodszor sokkal közelebb, már Giurgiunál lebukott, éppen azon az uszályon razziáztak, amelyre föllopózkodott, mégis miként lehetséges ez, hogy ott megtalálták a szalmabálák és faládák között, följelentették, mondta tanárosan, valaki, a falu fogoly népéből való nyilván, ilyen népek vagyunk, az ember csak együtt tud megrohadni, ha már, a fajtájával, visszatoloncolták ugyanide, azóta naponta kell jelentkeznie Chelunál, így emlegette a golyókopasz, golyókopasz: jó!, rendőrt, akit horogra való gyáva kukacnak titulált hevesen, akárhányszor szóba került, de még egyszer nem áll szándékában megkísérelni a szökést, belefáradt, torkig van, hova lehet itt szökni?, mondaná meg valaki, mindenütt ők vannak, szennyes tőlük az egész ország, az egész hazug ország sarló és kalapács alakú bizonnyal, mégis mihez kezdhetne szabadon, szabadon?, ahhoz tisztázni kellene előbb, mit is jelent ez itt, ami, állítja, feltétele volna a reménynek, nem szökik, hová?, hová?, akkor már jobb itt, az Isten háta mögé merészkedett Duna partján, Anyánk szemmel láthatóan hálásan hallgatta Aurélt, három nagy fiára gondolt, akik nem szűntek meg pusmogva terveket szőni, s ebből a kicsiket meg a két lányt indulatosan kirekesztették, rossz jelét adván elgondolásaiknak, Aurélt maga az Isten küldte, vélhette Anyánk, bele is szőtte egyik mondatát esti beszédébe, apró, tapintatos módosításokkal, alkalmat kínálván arra, hogy ne teremtődjék kapcsolat a kettő között annak, aki kifejezetten nem kívánta, ámde ezt kifejezetten nem-kívánni kellett, vonzott és taszított egyszerre, össze is nézett a három nagy-

fiú, hová menekülhetnénk?, hangzott fel immár Anyánk ajkáról az augustinusi kérdés, Anyánk arra hajlott, befelé, s ez az, augustinusi ismét, tőle-hozzá foglalata volna alighanem, ebben, befelé, nem megadás van, nem, mivel lehetne itt kiegyezni, folyik alá a Duna a maga medrében, a maga életét éli, a maga gondolatait gondolja, érkezik váltig, szakadatlanul, mint az Isten, a helyzetek végtére is tisztázottak, mi magunk vagyunk azok, aki vagyunk, itt, ott, mindenütt, közbevetések nélkül, Apánk is Apánk, bárhol, a foglár arcára rávetül a rács árnyéka, s ez, ha fordul a nap, rajta van a fogoly arcán is, legfeljebb kevesebb fér el rajta, szám szerint, a nap meg hol innen, hol meg ellenkező irányból világítja meg az árnyékvilágot, a valóságos rácsokhoz képest meg ez a sarló-kalapács falu, az apátlan családok lágere, egyenesen bátorító, amiből, úgy hiszi, a rácsoktól szabdalt arcú apákra is hárul valamennyi, mégis kihez képest csoda?, a szót, kihez, jelentőségteljesen megnyomja Anyánk, így jutván el a kérdésig, mely maga a kérdés, véli, utána már elkövetkezhet a titkos záradék, *ami végbement, történik egyre,* kimondván ezt, már le lehet mondani a szavakról, ez a cél, eljutni eddig, innen már rövid az út tovább, rövid és sötét, csak egymaga teheti meg az ember, így van berendezve a világ, erről ő nem tehet, múltja: jelene, ami megtörtént, történik, érkezik váltig, mint a Duna meg az Isten, ebben, kérné, ne ütközzék meg senki, hogy tőle ilyet hall, keszeg, elfogadja, a világszerkezet mélyén az előreláthatatlan létező dereng, a megakadályozhatatlan, a találkozásokat nem földi hatalom igazgatja, ezért hát ne csodálkozzunk, ha félelem fogja körül, erről nem tehet, el sem háríthatja, ember, időnek nem tudója, de ezt legalább, mondja önérzetesen, tudja, s ennyit hagyhat örökül azokra, akik, mondja, adattak neki, nem tarthat fogva maga mellett senkit, maradék szabadságát reánk testálja, vegyük magunkhoz félelemmel, s így, hiszi, megítéltetik általunk a világ, szavai a tehetetlenségről szólnának, bizalma mintha kétségbeesésből fakadna, ha Aurél eljön értünk, mondván, miként ezen a délutánon tette, elmegyek halászni, és mi, a kicsik, erre azt találjuk mondani, elmegyünk mi is teveled, akkor ő nem áll ellent, elengedvén fogja kezünk, mint felnőtt fiúknak szokás, van, hogy lejön velünk a Dunára, tekintetével a túlpartig elkísér, amikor kompra szállunk, hogy a Borcea és a Duna közrefogta szigetre átjussunk, tud a mélyen alámosott partról és a víz fölé meredő porhanyós föld hívogató repedéseiről, amelyek elé, arccal a víznek, elsőszülöttje, Feri, leül, sarkait céltudatosan megveti a leghivalkodóbb repedés szegélyébe, Feri mögé Aurél ül, Aurél mögé István, István mögé Pali, Pali mögé Lídia, Lídia mögé Mária, Péter meg én, a kicsik, távolabbra megyünk, oldalvást, ahonnan jól látható, ami történik, a lent ülők szorosan átfogják egymás derekát, Feri meg addig feszíti sarkaival a víz fölött lebegő földnyelvet, amíg az hatalmas robajjal aláhull, ő meg, hosszú pillanatokig ég és víz között lóg Aurél karjainak a szorításában, ekkor a hátrálás igényes manővere következik, összehangoltan, rövid, egyidőben történő hátracsusszanásokkal, mígnem Feri is szilárd talajra jut, nem tehet semmit, véli Anyánk, élet-halál kérdésében ember végtére is tehetetlen, nyár jő, kapuk tárulnak az égen, élni kell még, látni való, meg nem restülni, hajtsátok uralmatok alá a földet, most éppen ezt, magasabb rendű kötelmek tartanak fogva, így lehetünk szabadok, igen, szabadok, meri állítani, erről a golyókopasz Chelu mit sem tud, nyomorult félelmében

folyvást üvöltöznie kell, fenyegetőznie és rendreutasítania, mint ketrecbe zárt állat, maradjunk ennyiben, egy golyókopasz, sok haszontalan húst és rengeteg szalonnát magán cipelő pára, nagy bagatell, nyár jő, éjten-hullt állattetemek húsuk hagyottan hevernek a parton, hatalmas lókoponyák a ritkás fák között, mint egy romantikus regényben, a szigeten legkivált, fehéren világítanak az ártéri bozótosban, van, ki farkast emleget, éji randalírozásaikra, jó diszponáltságra valló üvöltözéseikre hivatkozván, benn a faluban, télvíz idején, amikor a Borcea két partját vastag jég köti össze, s a parton vesztegel a behavazott komp, mint megkímélt, alvó állat, mások, a képzeletben gazdagabbak a halakat okolják, a teljhatalmú harcsa-matuzsálemeket, Aurélnak van erről egy vízkereszti története, elmondom az erősebbek kedvéért, a faluban hallani téli estéken a kenyéren átszűrt egészségügyi szeszt szopogató halászoktól, a történet egy félkezű, néma, falubolondja halászról szól, akit mindenki ismer, eszerint a valamikori, emlékezet óta meg nem ismétlődött korai jégzajlásban, a vízbe vetett gyöngyház berakású kereszt után úszó fürge halászfiúra óriási harcsa csap, a vízbe ugró emberi test loccsanása után mindjárt a halé következik, megmutatkozik villanásnyi időre a fej, az egymástól eltávolodott ajkak vakító szegélye, majd a fényesfekete hát, mint gondosan csiszolt fekete-márvány síremlék, végül az a könnyed kanyarulat látható, amint szájában a fiú letépett karjával ír le a vízben a hal az ünneplő gyülekezet szeme láttára, halálos eleganciával, mintegy a pillanatnak kívánva különösképpen megfelelhetni, sietség nélkül, utána meg az elborzasztó harcsahömpölygés, mitől öreg halász ina is megremeg, és ajka magától remeg imát, miként az iszonyodva kiáltozó gyülekezet, amiből erőt merítve, szájában tartva hozza fel a fiú a míves keresztet, karja helyéről dől a vér, nem érez fájdalmat a víz hidegétől, előrelép és hangtalanul beleájul a várakozó pópa karjaiba, mint messze földről megtérő ifjú az Írás szerint, elmegyünk mi is teveled, mondtuk délután Aurélnak, és tüstént el is indultunk, Aurél hóna alatt a disznóbőr táska csatjai apró koccanásokkal kísérik lépteinket, a part menti bozótosban bolyongunk egy ideig, mígnem Aurél vizslató tekintete megfelelő helyet nem talál, alámosott mart, nekünk való, harcsák hűsölnek árnyékában, napszállta közelében vadászni indulnak, ott lapulnak csendben a gyilkosok, ne féljünk, mondja, rövid, erős botot vág, rácsomózza a zsineget és beveti a horgot a vízbe, amíg nagyobb követ nem keres, hogy a bot végére ráhelyezze, Péter kezébe adja, mindketten az acélszürke vízben hullámzó parafadugóra meredünk, mire Aurél kővel visszaér, vadul ugrál a hitvány dugó, rövid pillanatokra eltűnik, majd ismét fölbukik a víz színére, mintha kikergették volna, Aurél átveszi Pétertől a botot, nem erre a vadra vadászom, mondja, mikor kiemeli a vergődve szikrákat szerteszóró ezüstkárászt, féltenyérnyi, vagy tán annyi sem, *signa prognostica*, véli Aurél, a horgot azonban nagyobbra cseréli, ráakasztja hátánál fogva a csapkodó kárászt, hol van a hely, az örök másik oldal, ahol a Magasságos akarata lakozik kezének mozdulására várakozó halak sokaságával, a víz lomha itt, alig mozdul, majdhogynem tó már, megfáradt, mondhatni, kedvetlen, mondhatni, a sokat látottak keserűsége üli meg, Aurél követ helyez a bot végére, és leül maga is, egyszerre csend lesz, mint a konyhában a kecskelábú asztalnál, amikor Anyánk imára hív, időnként szelíden nekiloccsan a víz a partnak, és elrabol belőle valamicskét magának, ha megállsz mezítláb a sekélyesben, talpad alól a

földet kikotorja, ha loccsan a parton a víz, azt képzeljük, nagy hal mozdul ilyenkor alant, fölúszik a víz felszínéig, és kitekint az aláhulló napra, Aurél kenyeret vesz elő a táskából, megszegi, de mielőtt körbe adná, elmorzsol egy darabot és a vízbe szórja, szélérintette húrok pengésével válaszol a folyó, finom kráterekből törnek elő a hangok, felettük százlábú fény ugrál, engedi vinni magát egy darabon, majd visszafut, alig érintve meg a folyó hátát, amitől, így Aurél, megrészegednek az ifjú halak, ki-kicsapnak a vízből, és kedélyesen visszahullnak, esésük nyomán nekiiramodik a hullám a partnak, gyilkosok lapulnak az alámosott mart növekvő árnyékában, fölfelé figyelnek, ballisztikus rakéták, a kő alatt aprót moccan a bot, Aurél fölemeli, rövid, határozott mozdulattal bevág a halnak, a megfeszült zsineg tusát ígér, mutatja az egymással szemben állók helyét, a hal hosszas várakozás után hirtelen megindul, halála elől menekül a vízben, Aurél tenyerére tekeri a zsineget, összecsomózza magát a hallal, nem fogja bírni, mondja, istenverte zsineg, maga felé húzza, majd visszaengedi, közben meg rövidíti egyre a húrt, ha a hal nagyot ránt, alig követhető gyorsaságú mozdulatokkal letekeri magáról a zsineget, előre megy a vízben és visszatér ismét, törzse meg-megrándul, nadrágja combközépig csatakos, szőke szakállából áttetsző gömböcskék hullnak alá, a hal hirtelen megindul felé, mint aki látni akarja, kivel van dolga, Aurél bal kezével belekap a megenyhült zsinegbe, és a víz fölé emeli a hal fejét, most már nem engedi el, közelít felé a vízben, mialatt egyre közelebb vonja magához, mígnem, bal kezében szorítva a zsineget, a jobbal kinyúl érte, ujjait a fölemelkedő kopoltyú alá vájja és így vonja kifelé, a hal vére vörösre festi a felszínt, a nap vére a látóhatárt, Aurél zihálva megemeli, kivonszolja elszántan, mikéntha a parton tovább kívánná folytatni a birkózást, a harcsa azonban megadta magát, mozdulatlan fekete márványtömb a földön, megpihenni vágyik a víz feletti nagy ürességben, és nem tekint vissza már, farokúszóján időnként végigfut a remegés, Aurél a disznóbőr táskába csúsztatja, farka hosszan kilifeg felül, nő az éjjel, nő az árnyék, terjed egyre csöndesen, benne, kívüle, Aurél földre teszi a táskát, mely most annyi csak, mint egy csuklya a harcsa fején, morajlás hallatszik a víz felől, a vízmélyi halak üzennek vérbosszút nekünk, kisvártatva rekedt hajókürt búgása hangzik föl, hajó lebeg felénk a Duna hátán, akárha a harcsával volna maga is összecsomózva és vele együtt Aurél őt is magához vonná, mögötte telt alkatú, széles uszály ring a vízen, a peremfának dőlve katonák állnak nekünk háttal, Aurél, ösztönébe ivódott elővigyázatossággal bozótba rejt bennünket, maga is a ritkás ágak közül figyeli a közeledő, sekély járatú együttest, sötétséget szór szét a hajókémény a levegőben, mikéntha az uszályon érkező éjszaka rendes járata volna, a katonák nyakában géppisztoly lóg, háttal a partnak figyelik az uszály hátán meredező emeletes épületet, tenyérnyi ablakok sorjáznak a falán, Noé bárkája, mondja lenyűgözve Péter, a Gironde, mondja Aurél, a név hamar lakozást vesz a lelkünkben, és többé nem hull ki onnan, ing a vízen a hírhedt börtönuszály, látni véljük a borostás arcú férfiakat, a fejeket csak, ablakonként egy törzsről lemetszett fő, akárha a hajó állékony testének része volna valamennyi, arcok az ablak keretében, egyre tisztábban láthatni, a vontató sodrony ütemesen ostorozza a megneszült Duna görnyedő hátát, az ablakból, egytől egyig mindenikből Apánk arca tekint vissza ránk, elgyötört Jónás az emésztő gyomorban, növekvő magasságú hullámok rohannak a part felé,

egyikük hosszan kinyúl, és egyetlen mozdulattal elragadja a csuklyás fejű halat, Aurél megadással figyeli, amint a hullám martalékává lesz a vak harcsa, Apánk vértelen ajkai az ablakra tapadnak, nehezen veszi a levegőt, elhalad előttünk, képzeletünk vizeit szántja a Gironde, megállíthatatlanul, némán, erről álmodunk hosszú ideig, csoda híján, véli Anyánk az esti asztalnál, szavakra utaltan élünk, szavakra, melyeknek nem áll módjukban értelmet közvetíteni, mert hiszen az értelem magában a csodában bír megnyilatkozni, a csodában válik hozzáférhetővé, felszínre kerül, s ettől a látszat és való együttállását idézi elő, megszólal a mély, és visszahőköl a locsogó felszín, a mély, mely, véljük, hallgat, s ebben lemondás van és fennhéjázás, lemondó fennhéjázás és fennhéjázó lemondás, a csoda rejtélyes hálójában himbálódzik a mindenség, mint bevásárló szatyorban az önmagukról mit sem tudó gyümölcsök.

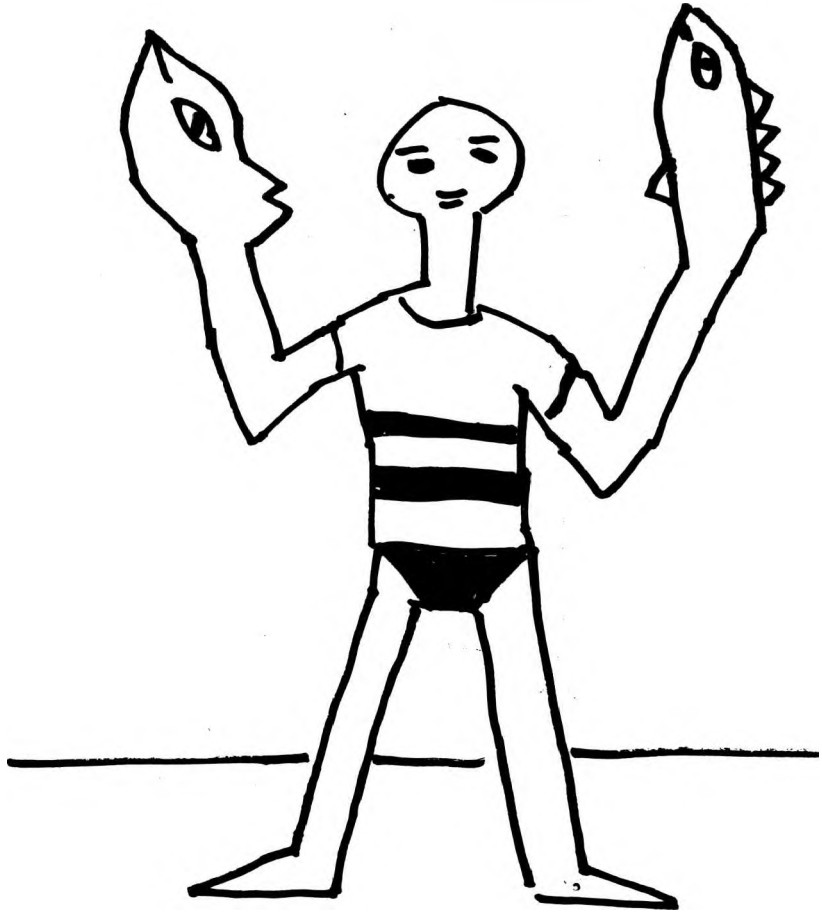

A magzat

A Hajóapó úszik a régin,
Szakálla, bajsza belelóg.
Unokái nagyapának tekintik őt,
Övék lesz a föld.

Óreá tapadhatsz,
Óreá ragadhatsz,
Ó hatalmas.

Az árbocok közt eltéved az autó,
A lombokon át ferdén átsüt az új,
A hajóapó úszik a régin,
Szakálla, bajsza belelóg.

Gondolatrajok alatta,
Gondolatrajok fölötte,
Szelíden elkerülik őt.

SOLYMOSI BÁLINT

A halászó Venus

Az orosz fogságból való hazatértem után sokáig gyötört a hazám iránti undor, és csak most kezdek, most, huszonhét év elteltével hozzászokni, ha egyáltalán hozzá lehet szokni mindahhoz a szörnyűséghez, ami, úgy látszik, életünk örök keretét adja, ahogy apád is, mondta a nagybátyám néhány perccel a megérkezése után, undorodott a hazájától, születésétől fogva rosszul volt „az állam teremtette körülményektől", mondta a nagybátyám rekedt, elfúló hangján, és kiváltképp az utolsó éveiben volt a legrosszabbul, mikor is ezt a mindent fölemésztő iszonyatot csak egy „hosszú utazásként" lehetett értelmezni, ahogy nálam, úgy nála is, holott ő nem volt orosz fogságban, s nem is járt külföldön soha, ennek a városnak a határánál csak nagynéha jutott távolabb, mégis, mesélte a nagybátyám még ott, a padláslépcső dohszagú feljárójában, apádnak ettől az országtól *lépten-nyomon* hányingere támadt, jósága és gyengesége azonban nem engedte egyfelől, hogy elhagyja ezt az országot, másfelől, hogy hozzászoktassa magát ehhez a legcsekélyebb értelemről és legkevesebb ésszerűségről sem tanúskodó „délibáb államhoz", „parasztfantáziához", ahogy ő, apád emlegette. Apám, mondtam a zsíros ősz haját (kezének remegését is csitítandó gondossággal) hátrasimító nagybátyámnak, apám nemhogy jóságos és gyenge nem volt, de inkább volt kegyetlen, ha belegondolok, és rossz belegondolni, hogy amíg élt, én testi fenyítésről soha nem hallottam, mondtam, a kezemben egy ázott cigarettavégekkel és hamuval teli kristály virágvázát forgatva. A dolog mindjárt a kezdetnél odáig fajult, hogy négyéves koromtól játékok helyett, és minden oktató célzat nélkül olyas foglalatosságokkal látott el, pontosabban olyas foglalatosságokra kényszerített engem, a gyereket, hogy állandóan figyeljek és gondolkodjak. Azóta is egyfolytában figyelek és gondolkodok, gondoltam, valójában feladat, valójában minden érdeklődés híján. Néhányszor arra kért, hogy sétáljunk egyet, jól emlékszem, hűvösebb tavaszi napokon, alkonyattájt. Visszanéztem, anyám sápadt, mészfehér arcát láttam, egyszerre aggodalmasan és kényszeredetten mosolygott, láttam ennek az ablaküvegnek sötétzöld keretét és farácsozatát, a nyersvörös kőfalat, tövében az éles mosófűvel. Soha nem sétáltunk hármasban, mondtam a nagybátyámnak. Mindig csak ketten, vagy egyedül. Egyedül a legtöbbször. Hogy miért, apámat sem kérdeztem. Nem voltak kérdéseim soha. Jobban mondva voltak kérdések, de nem tettem fel magamnak azokat a kérdéseket soha. Csak kérdések voltak, értelmetlen lett volna feltenni magamnak egyet is, mondtam, a kristályt visszahelyezve a párkányra. Utoljára apámmal beszéltem, apám halála óta anyámmal egy szót sem. Ha föltennék kérdéseket, kérdéseimmel én csupán az emlékezetemre kérdezhetnék rá, vajon *tényleg* így volt-e, egyrészt, másrészt, hogy akár igen, akár nem, vajon az én emlékezetem egyik vagy másik lehetséges változata-e mindaz, amit én megtörténtként tudok, mondtam a nagybátyámnak, vagy „különös fantázia". Mint

ahogy maga a kijelentéseivel semmi másra, pusztán a felejtésre apellál, amit nevezhetünk szenvedélyes kíváncsiságnak is, ugyan miféle *más* erő őrzi meg a saját történetét, jól tudva egyébként, hogy csak sajátlagos eseményességről van szó. Felejtés vagy emlékezet, egykutya, gondoltam. Apám minden ilyen invitálásánál vad haragot éreztem, ami nem fokozódott tovább, tehetetlen voltam vele, úgyhogy egyszeriben teljesen nyugodt lettem, csak amikor kezemet a kezébe kellett tennem, akkor fogott el újfent a kétségbeesés s a maradéktalan néma düh. Azt kell gondoljam, mondtam a nagybátyámnak, aki köhécselve gombolta szét szürke orkánkabátját, hogy a legcsúfosabb élményeket szánta nekem a teremtő. Vagy a leghazugabb élményeket, ha egy pillanatra is szépnek gondoltam valamelyiket, és volt ilyen, mondtam. Szépnek indul, de aztán ha emlékeznem kell rá, megcsúful. Rég'holt gyerekisten lesz egy vértelen mitológiában. És minden egyforma. Nagybátyám sötét járomcsontján összeszűkült, megiramodott néhány ránc, cinkos vigyorba torzult az arca. Igazad van, szólt nagybátyám túlzott nagyvonalúsággal a verandán megjelenő asszony felé, aki egy szál gyertya meggyújtásával ügyetlenkedett, észre sem vettem, hogy besötétedett, gondoltam, miközben lágy fény áradt szét abban az előszobaszerűségben, ahol nem volt villanyégő, ha jól emlékszem, soha, pedig mindenkinek szemet szúrhatott az égő nélküli fehér porcelánfoglalat. Igazad van, mondta a nagybátyám, a gyertyafénnyel is okosan kell élni, mint minden idegbódító szerrel; soha közepes lángolást; vagy fösvénykedni kell vele, vagy vakító fényözönt kell „tartani", ahogy apád mondta, nevetett fel nagybátyám, de akkorra már bennem (a várt hatás ellenében) szerteszállt a mese és a vágy hangulata, nem mintha, gondoltam, meglett volna igazán a kedv hozzá. Sőt. Igazán kedvetlen lettem. A mese és a mese iránti vágy is egyébként kedvetlenné tett engem mindig. Félrecsúszott inggalléromat igazgattam, arcom az ablaküvegen hol sápadtnak, hol sötétnek tűnt, hol meg mintha bíborfényben játszott volna, mintha pillanatokként váltanák egymást az évszakok, gondoltam, ugyanakkor eszembe sem jutott volna elképzelni, nem akartam, úgymond, véleményt alkotni róla, ahogy a tükörképemről sem, túl azon természetesen, hogy egyáltalán nem tetszett. Zavart az efféle változékonyság. Emlékezetemben azt kutattam, mikor bánt el velem ilyen végzetszerűen az apám, de ez aztán mégsem tűnt annyira fontosnak, mint amennyire fontosnak látszott, habár, gondoltam, mit keresne most itt a nagybátyám, ha nem erről akarna kérdezni, vagyis, az ő megközelítésében, apám úgynevezett „titokzatos haláláról". Az asszony a gyertya alá rakott hosszúkás konzervdobozt szorongatta szeplős ujjaival, a párkányon csúsztatgatta pár centit idébb, pár centit odább, fogalmam sem volt, miféle játékbeli lehetőség akaródzana, illetve nem akaródzana neki. Gondolom, magának is kedves ételei, szólt aztán az asszony a nagybátyámhoz, a régi magyaros ételek, közülük is halételek, sóhajtott, láthatólag élvezve mondandóját, ugyanis a fiú (én) semmi mást nem hajlandó enni, csak halat. Az én egyik különös feladatom az lett, mosolyodott el, miközben szeme sarkából engem figyelt (mint egy kétarcú kőbálvány, gondoltam) az asszony, hogy a könyvtárban kutassak különböző ételreceptek, különböző régies ízek receptjei után; hál'istennek, mondta az asszony, könyvtárosunk hálás és segítőkész természet, és néhány étel elkészítési módját ő maga nézte ki a müncheni királyi könyvtár egyik kódexéből. (Sóban főtt csuka, pozsár vajban stb.) Hanem könyvtárosunknak ez a szerfölötti gondoskodása igencsak komoly bajt hozott

ránk, én komoly bajnak mondom, mondta az asszony a nagybátyámnak, míg a fiú (én) egyáltalán nem tekinti bajnak, egyszerűen megváltásként emlegeti azt, amit én átokként; történt ugyanis, hogy ez a bizonyos könyvtáros fölfedezett egy Pompeiiről szóló albumban, ahogy ő, a könyvtáros mondta, egy szemet káprázta tó, minden ízében örömtelinek bizonyuló freskót, egy töredéket, melyet a könyv *A halászó Venus* elnevezéssel illetett, s hogy ő, mármint a könyvtáros, mondta az asszony, azonnal ránk gondolt, s hogy ugyan ő maga sem tudja pontosan, milyen megfontolásból, de eltökélte, eltökélt szándéka lett, hogy a fiúnak (nekem) ajándékozza az albumot, mondta az asszony a nagybátyámnak, benne a freskóval, amelynek címe „A halászó Venus", aminek a következménye az lett, hogy ő, a fiú (én) fölhagyott a festészeti tanulmányaival, az ecsetet azonmód letette, mondta az asszony, ahogy ezt a falfestményt meglátta a fiú. *A csend tapasztalata*, gondoltam. A csendet tapasztalni, ez volt minden szándékom a festészettel, és a csend tapasztalata itt, Pompeii freskóján mint a megismerés tiszta jelene létezik, gondoltam. Odakinn, akármerre is fordult szemem, madarat mindenütt talált. A fáknak, akácok és nyárfák, az orgonabokrok fölé emelkedő törzsén verebek, cinkék meg harkályok járkáltak, kúsztak, neszezve megkutatva minden kéregrepedést, és a vékony, nedves gallyakon a zöld lombsátorban elkezdődött az elülés, elalvás előtti fantasztikus hangverseny, a folyó felőli erdőből is hozta a szél, tízezer, a legkülönfélébb madárhang érte az ember fülét, és ha fogékony az ember ilyesmire, ahogy én az voltam, akkor meg is hallja, ahogy „csiripelnek", „trilláznak", „csattognak", „kvákognak", „süvöltenek", „klappognak", „kurrognak", „káricsálnak", szóval énekelnek meg fecsegnek. Az asszony lélegzetvételnyi szünetét kihasználva a vacsorára figyelmeztettem, és azt mondtam, hogy a többiről talán majd akkor beszéljen, vagy a vacsora után, mondtam, miután mindaddig hallgattam, ám akkor ott már nem tudtam eldönteni, vajon jól cselekszem-e, ha továbbra is hallgatok. Vajas lazac lesz friss spárgával, lazac, mondta az asszony összébb gombolva a nyakánál blúzát, és bement a konyhába. Mi még, a nagybátyám és én, kinn maradtunk a verandán, állingóztunk a porfogónak sem jó, szétszálazódott, perzsautánzatú szőnyegen, a ház kongott az asszony utálatosan kopott tűsarkú cipőjétől, nem beszélgettünk. Lelkünk, már ha van, gondoltam, lelkünk egyik féltekéje mindig iszonyúan üres. A mellettem lévő szelencéből, amelynek tetején türkizzöld alapon fehér darvak díszelegtek, a kis csillogó bádogkockából dohányt vettem elő, és csavartam egy marihuánás cigarettát magamnak, meggyújtottam, megkérdeztem a nagybátyámat, aki épp vaktában legyintett egyik karjával, hogy kér-e egy szívást, mire ő azt válaszolta, nem, kösz, nem kérek, de a lány, aki a nagybátyám társaságában érkezett (és úgy tűnt nekem, annak az élettársa), talán a fű illatára is, előmerészkedett a ház keleti szobájából, melynek ablaka nem az utcára, a verandára nyílt, és azt mondta, hogy ő viszont kér. Jó lesz egy *icipici tűrömfű*, nevetett fel riadt és egyben hajthatatlan előrelátással a lány, csak mint orvosság mindenféle bajra, mondta. Egy pillanatig sem tudtam titkolni, mennyire fölzaklatott a lány jelenléte; úgy álltam ott vele szemben, mint aki a lába előtt kelepcét fedez föl, és nem tudja magát egyetlen mozdulatra sem elhatározni attól való félelmében, hogy rácsapódik a kelepce zárja, de a lány erre a teljes megsemmisülésről árulkodó tétovaságra csak (pimasz válasz, gondoltam) egy nyugodt fejmozdulattal a szeméből hátralibbentette haját. Másként nem is tudom mondani, mintha a lelkemet veszejtettem

volna ott el, csakhogy én már *mindenestül* lelketlennek gondoltam magamat, és egyre-másra a leglelketlenebb embernek nevezett az asszony. Mivel tehát lelketlennek mondott ő és lelketlennek gondoltam én magamat, annál eszelősebb fájdalomként érintett a lány látása; perdöntő volt számomra, hogy kitaláljak valamit, ami eltereli figyelmemet a lányról, a lány testéről, erotikus, sőt perverz és perverzen aszociális jelenlétéről, hogy elfeledjem zsigeri lelkesedésemet iránta. Lelkesedés, gondoltam, holott ennek a szónak a jelentése mindaddig ismeretlen volt a számomra; kimondottan szexuális vonzódást éreztem (amit fölösleges lett volna tagadnom) a nők iránt, de zsigeri lelkesedést még soha, mint akkor a lány iránt igen. Ezt éreztem egyfelől, másfelől pedig szellememnek azt az irányultságát, hogy a legapróbb részletekig analizáljam a helyzetemet és helyzetünket, a lánynak beteges, ragadozó, ocelotszerű nemiségét, és az én úgyszintén beteges, tűrhetetlen nemtelenségemet (ahogy az asszony meghatározta), gondoltam. Hajlottam rá, hogy mint egy orfeumi kavalkádban, ne csak szemléljem, keressem is esetleges törvényszerűségeit. Az egyszerre csak megsűrűsödő homályban a lány mögött az asszony végletességektől feszülő alakját véltem fölfedezni; az arcot nem láttam, de a hang ugyanaz volt. Nagyon örülök érkezésüknek, mondta. Elhallgatott, behunyta a szemét, és megismételte. Mozgott a szája. Akkor váratlanul és szégyenlősen egy „álomkép" jelent meg a szemeim előtt. A lemenő nap ragyogó fénye már kihunyt, s a halványzöld alkonyi égbolton ott feketéllett a folyópartról jól ismert kőkorlát élesen kirajzolódó sziluettje. Aztán megannyi árnyalakot láttam, amint az asszony előtt meztelenre vetkőzik; én hibbant nyugalommal néztem, de úgy, mintha magamat láttam volna az asszony képében, ahogy az árnyak vetkőznek, majd semmivé válnak... s hogy mindeközben a sokaságból kiválik egy csodaszép, karcsú, fiatal nő, akinek a látványa, úgymond, megigézi az asszonyt (és meg engem) mintha a „fehér királynő" udvarába tévedtünk volna, mintha egyszerre ringatott és simogatott volna bennünket a láthatatlan föld és a sziporkázó levegőég, mintha az utolsó madárdalt hallottuk volna mindketten. Arra eszméltem, hogy az asszony mélabútól keserű, réveteg tekintetét kémlelem, és az álmossághoz hasonlítható fáradtsággal küszködve igyekszem meghallani és érteni azt, amit a nagybátyám mond mindennemű szörnyűségről, gyötrelemről, a hadseregről és a „hazánkról"... Hallottam a mélyről fölszálló, pocsolyaszín hangot, a szinte már gazdátlan hangot. Ebben a korban már, mondta a nagybátyám, tudjátok, a levegővétel sem egy rutinszerű gyakorlat, hanem cselfogások sorozata szükségeltetik hozzá, és az állandó zihálástól többnyire arra kell gondoljak, hogy valaki hallgatózik, mondta a nagybátyám, vagy ami még rosszabb, bámulja a vergődésem. Felhagytam káros szokásaimmal, az italozással és a dohányzással. Nekem egyiket sincs szándékomban elhagyni, mondtam a nagybátyámnak. Még ha rossz szokások ezek is!, mégiscsak szokások. Anyám is, mondtam, éreztem, minduntalan arra gondol, hogy ő még nem, de a fia már megöregedett; hogy az arca egyre markánsabb lesz és ráncosabb napra nap, gondolhatta, és hogy a fogai is feketednek már, néha szárazon köhög, csont és bőr, minden ruha csak lóg rajta, gondolta az anyám, mondtam, és azt mondta, mondogatta, hogy ő ezt már nem éli túl, de bármit is tettem, minden cselekedetemre azt mondta, hogy „nem élem túl", valójában apám halálát volt képtelen túlélni, ahogy képtelen volt veleélni, úgy képtelennek tűnt számára a nélküleélés is. Anyám persze egy sétára is képtelennek mutkozott; nem

sétált apámmal soha, egyedül soha. Néhány hisztérikus rohanására emlékszem az ártéren, az ártér ligetesebb részein, túl a part kőkorlátján, fekete ruhájában hadonászott és hajladozott sárga virágokat szedve, kizárólag csak sárga virágokat. Akkor is így maradt el, mondtam nagybátyámnak, néhány napra. Otthagyta apámat. Hogy otthagyta apámat, még ha csak néhány napra is, meg tudom érteni. De soha nem értettem, gondoltam. Anyám nem minden bátortalanság nélkül vállalta ezt a házasságot; tizennyolc éves korában ment férjhez, mondtam. Lobbanékony természetű, jó alakú barna szépségnek tartották, akiről nem jut eszébe az embernek, hogy faluról jött, azonban őt mégiscsak roppantmód feszélyezte a város, illetve feszélyezték a másképp' bolond figurák, és ijesztette a férje, aki naphosszat a díványon feküdt egy rongyokkal teli párnát gyűrve a feje alá. Az ország sűrű, sötét levegője azonnal fullasztóvá, elviselhetetlenül fullasztóvá lett számára abban a házban, ahová beköltözött. Abból (ebből) a házból menekült volna aztán egész életében, mondtam a nagybátyámnak ott, abban a nyirkos előtérben, ahol a padlásra fölvezető lépcső „nekimerészkedik a házi magasságnak", gondoltam. Furcsa jutalomnak tűnt az asszony szava, hogy menjünk be vacsorázni, meg is fáztunk már, gondolja, mert ez a márciusi levegő még alattomosan és áthatóan hűvös, hát akkor menjünk, mondtam a nagybátyámnak és a lánynak. Fárasztó közömbösséggel ültünk le az asztalhoz. Az a benyomásom támadt egy pillanatra, hogy az asztal lapjára hajtjuk mindannyian fejünket, és majd úgy fogunk beszélgetni, gondoltam, a mozgásunkban is volt valami szoborszerű. Az asszony arca, ahogy veszített keménységéből, zilálttá is lett, a nagybátyámat kérte, vetné le orkánkabátját. A nagybátyám neki is veselkedett, és ahogy húzta le magáról azt a minden mozdulatnál rebbenő/zörrenő förmedvényt, úgy türemkedett elő az „alultáplált test", jobban mondva a furábbnál furább ruhadarabokba csavart vézna alkat; mintha bizony ártatlanná tehetné az időt ez az orkánkabát, gondoltam. Savanykás szag terjengett a nappaliként, raktárként és konyhaként egyaránt funkcionáló helyiségben. Mindennek savanykás szaga volt; a viasszal letakart asztalnak, hátam mögött a sarokban a régi könyveimnek, összekeveredetten a rengeteg megsárgult papírral, megannyi használhatatlan vázlatommal, melyeket az asszony nem engedett sem kidobni, sem elégetni, és ott terjengett a szobákból beáramló enyhébb, de konokabb szag, a roncs bútorokat takaró fehér szövetek savanykás szaga. Hogy itt minden a régi, állapította meg a nagybátyám, hogy kár is lett volna eltüntetni ezt a félelmetes zsúfoltságot, ami ennek a régi kőháznak mindig is sajátja volt. Ezért a minden formát fölzabáló zsúfoltságért igazán nagy kár lett volna; nagyobb inspirációt érezhet így az ember a belső formák látására, egyáltalán, a tisztánlátásra, mondta a nagybátyám, ez a zsúfoltság átrendezhetetlenné teszi a teret, következésképp' átrendezhetetlenné teszi a múltat is... Csak ha meginog ez a zsúfoltság (ahogy a jövő, úgy a múlt is bizonytalanná lesz), akkor gondolhatod, hogy történik valami, ami nem lehet más, *vagy és vagy*. Időről időre rám mosolygott, és mondott valamit a lány, de nem értettem, mit mond, és miért mosolyog, valószínűleg csak azért „csinálja", gondoltam, hogy biztosítson magányom felől, és jelenlétének abszurd mivolta felől. Az ország is a régi még, mondta nagybátyám, és az is marad mindig ez az ország, a régi lesz, a tisztázatlanságok krónikus zsúfoltságára rendezkedett be ez az ország örök időkre, a nemláthatóság gyerekes képzetére, mondta nagybátyám a konyhaasztalra könyökölve, vacsoráját befejezvén. Csak patologikus irtó-

zat a kikezdhetőségtől, a megingathatatlanság nárcisztikus tébolya fogja el minduntalan a hatalmon lévőket. Én jóideig, szólalt meg váratlanul érthetően a lány, élveztem ezt a brigantizmust, engem jóideig elkápráztatott az álnokság, az irigység, a mindent félrelökő hatalmi törekvés, a sok szerencsétlenség és nem utolsósorban a végtelen ostobaság, mondta, és megint rám mosolyodott, mint aki egy rokkantat lát meg, angyali részvéttel és fanyalgó kegyetlenséggel, gondoltam. Az arcomba vágódott, aztán a lámpának egy éjjeli lepke, azt se tudtam, merre forduljak, hogy ne lássam azt a hazátlant. Az a legrosszabb az egészben, mondtam végül, hogy menekülni sincs hova. Magának sem volt ez tényleg a legszerencsésebb ország, fordultam a nagybátyámhoz, ahogy apámnak sem volt az, de talán mondanom sem kell, hogy nekem sem volt a legszerencsésebb, semmilyen körülmények között sem lett volna az, azt gondolom. Azonban arra most sem vállalkozhatom, hogy találgassam, milyen lett volna az életem és milyen úgynevezett szemlélet alakult volna ki bennem, ha más társadalmi környezetben, egy másik országban születek, mondtam a nagybátyámnak. Én sokáig éltem vasreteszek és szögesdrótkerítések mögött, az isten háta mögött, vigyorodott el nagybátyám, mintha csak ő tudná, hogy semmi, és semmiféle baj nem véletlen, és nem is véletlenszerű, gondoltam. A szabadság abszolút korlátozottságát én soha nem fogadtam el, nem úgy, mint apád, aki, ahogy csak tehette, elfogadta, föladta, mondta. Engem ez a mély fájdalom a lényegi, az elemi megélésére ösztökélt, és nem sarkallt a cselekvés hiábavalóságának az elgondolására sem, ahogy apádat viszont ennek a gyakorlatára sarkallta. Kibírhatatlan alaknak tartottam, mondta nagybátyám, amin én egyáltalán nem csodálkoztam. Isten után a proletariátus, mondtam, és most a nemzet eszméje –, tragikumát vesztett dics'- és giccsfantázia, az országot ez teszi tönkre. Apád szava, mondta az asszony, a *fantázia*, az apjának kedvére való volt mindig is használnia a szót, fantázia, de az utolsó éveiben a legkínzóbb szó lett a számára. Az akaraton és szenvedésen túli szabadság rejtőzött ebben a fogalomban, mondta nekem az apja (az apám az asszonynak), hanem ez a szó egyre inkább csak a zsákutcába jutott szellem nevetséges és nyomorúságos meghasonlottságát jelentette... Nem vall különösebb fantáziára, kimondottan gyenge fantáziára utal, gondolta volna az apja (az én apám), ha megélte volna, mondta nagybátyámnak, hogy az anyja (anyám) itt, mutatott fejünk fölé az asszony, ezen a padláson akasztotta föl magát. Én találtam rá, így az asszony. Sokat panaszkodott az utolsó hónapjaiban az anyja, és inkább csak nekem, nem a fiának (nekem), ő ugyanis nem hallgatta meg, nem beszélt vele. Nem tudod, mondta állítólag az asszonynak az anyám, hogyan fojtogatta húsz éven át az életemet, hogy fojtott meg bennem mindent, ami élt; egyszer sem gondolt arra, hogy eleven lény, eleven asszony vagyok, akinek szeretetre van szüksége; megsemmisített; teljességgel kiölődött belőlem az élet, el sem tudom képzelni, milyen is lehet az, mondta nagybátyámhoz intézve szavait az asszony. Nem tudod, mondta az asszonynak az anyám, hogyan bántott meg minden léptemnél, és milyen elégedett volt közben önmagával –, nem tudhatod. Ez a rémesség és ez a szakadatlan ráolvasás egy halottra senkit sem ingerelt, hogy, úgymond, kontrával próbálkozzék. Árulásnak bizonyult volna bármi moccanat, a rémség elárulásának. Attól való félelmükben, hogy ez a rémség bekaphatja őket, engem mustrálgattak, hogy ím, itt van mind-ennek a szülöttje, egy torzszülött, gondoltam. A fiú emlékezetében egyébként, folytatta a szemem elől egyre

messzibb elúszó, ellebegő asszony, a fiú emlékezetében ez sem így él. Eszerint a kép szerint az anyja nem felkötötte magát, itt, ezen a padláson, mint ahogy az valójában történt, hanem megőrült; aznap, még sötétedés előtt az anyja az egyetlen, és egyben a leghosszabb sétájára indult, és kinn sok sárgaszirmú virágot szedett; a hazafelé vivő utat azonban nem találta, túl hosszúra sikerült a kerülő, mondta a fiú, és elcsigázottan, mint valami elvadult kertben, a folyóparton az anyja fű és kövek közé heveredett; a fiú szerint, mondta az asszony, azóta is ott él, egy napja, vagy száz éve, mindegy, ajkain végtelenül szomorú és mégis bájos mosoly, testét csak az árnyas és napfényes harmat fedi... Hol sose volt, ott marad mindörökké, mondta utálatos együttérzéssel a lány, mintha egy befőttes üvegben úszkáló halról volna szó, gondoltam. Az asszony és a nagybátyám leszegett fejjel várták (számítgatták), hátha lesz kegyesebb pillanat, de egy igazán kába alvásnak talán még nagyobb szükségét érezték. Miért is volna másképp', kérdeztem. Ha valóban meghalt az anyám, mint ahogy tényleg meghalt, akkor is úgy tudnám, hogy a folyóparti fák belélegezték „végső nyugalmát", és most *úgy van* ott. És sétáim egyikén, mondtam, lehet, majd megszólít az egyik néma fa. A szél az ablakszárnyat csöndesen meginogtatta, és mint valami röhejes választ, egy jellegzetesen szenvedélyes magyar muzsikát hozott. Elnevettem magam, az asszony alvást javasolt. Elsőként mentem be a szobába. Az ágyra estem és elaludtam. Reggel, mikor a szememet kinyitottam, megrémültem; mellettem ott láttam az asszonyt, kinek a szemei be voltak hunyva, és aki úgy tetszett, halott. Meglöktem a vállánál, pinceszínű bőrének szeplőit nézegettem, valamit motyogott lustán, a falon egy fényrombusz hintált. Vajon az én érveim a halál mellett, gondoltam, a szokássá hatalmasodott semmi tudatának az érvei, vagy csak a magány, a szenvedés elutasítása? Az asszony oldalra fordította fejét, és rám nézett, olyan kifejezéssel arcán, amiben a nehezteló bizalmatlanság, a józanság és a fájdalmas jóság úgy vegyül egymással, hogy nyomban meg is kell szabaduljon tőlük, s helyükön az egyszerű őszinteség és hideg megvetés mutatkozik, amik, gondoltam, eddig is ott lappangtak. Mi van, kérdezte. Semmi, mondtam. Hogy tud egy nő ilyen józanul ébredni, gondoltam, ez is milyen változatlanul hideglelős. Milyen változatlanul hideglelős ez a csúf tekintet, gondoltam. Ami nem változatlan, hogy most nem fáj. A palack pálinkáért nyúltam, amelyen, szétmállott inda, az asszony harisnyája hevert. Azt gyanítom, mondtam az asszonynak, mindkettőnknek megkönnyebbülés lesz, ha elmesélem álmom, amit most hajnalban álmodtam. Egyszerre csak azt láthattam, mondtam, hogy egy roppant (kristályosan csillogó) keszeg van fönn az égen; egy roppant folyami keszeg, amely kiugrott a habokból és az égre száll föl, s hamarosan azt is láthattam, hogy újabb keszegek is felrepülnek, egyre több keszeg szökken ki a vízből, s aztán ez a hatalmas keszeg, mint egy fehéren vakító léghajó elviszi őket észak felé, és én meg csak úgy gyalogosan, követném őket, de erőtlenség lesz rajtam úrrá, és elzuhanok, de aztán egyik pillanatról a másikra olyan érzésem támad, mondtam az asszonynak, hogy ez a legtermészetesebb s a legkézenfekvőbb állapot ahhoz, hogy azt képzelhessem, ott repülök velük fönn, miközben tudom, csupa sár ruhában a parton botorkálok. Aztán észreveszem, de ezt már nem mondtam az asszonynak, csak gondoltam, hogy ő, az asszony felé közeledem, de ő, az asszony, nem akar tudomást venni a feléje közeledőről... Erre ébredtem, mondtam. Úgy ébredtem, gondoltam már kinn a konyhaasztalnál, hogy nem vagyok és nem le-

szek tekintettel senkire, pontosabban úgy, hogy egyszeriben azon kaptam magamat, és a többieket is, hogy tekintetem mindenkit elnémít, mert mindenki csak szemrehányást olvashat ki belőle, szemrehányást a tehetetlenségem miatt. Gyöngédség, szeretet, gondoltam, nem először, kevésnek bizonyul. Azt azért nem lehet állítani, mondtam egy szál marihuánás ciagerettát kotorva elő, hogy apámmal jóformán egymást kergettük a rajongásban. Legföljebb csak arról az önfeláldozó rajongásról lehetne szó, mondtam a nagybátyámnak, amely azonmód túlzott és túlhajszolt rajongássá lesz, olyasfélévé, amely már nem kíván újabb találkozást. Az asszony teát hozott, és ideges szájjal, de szenvtelen hangon azt kérdezte, hogy aludtak. Nagybátyám szederjes arcának le-, majd feltűnése azt jelenthette, jól. Rettenetes álmatlanság gyötör, mondta a nagybátyám, de már nincs ezen mit megütköznöm, hosszú évek óta így van; ahogy az első hangokat meghallom az ablak alatt, a még sötétben munkába indulók tréfálkozásait, azonnal fölkelek, egyik lábamról a másikra állok, rossznak és jónak gondolok el dolgokat, bár általában csak úgy, hogy mi zaklat föl és mi nem, és akkor elkezdődik a megnyugvásomért a szörnyű küzdelem; dünnyögök, mondta a nagybátyám. Gúnyos, rendkívül barátságtalan természet, nézett föl csészéje mögül meghittséget színlelve a lány. Rosszindulatúnak, a gyengejellemű emberek rosszindulatával megvert embernek tartottam magam is apádat, aki szerencsétlenségét nem tudja, úgymond, méltósággal viselni. Szerencsétlensége az idő előrehaladtával mérhetetlen gyávasággá lett, és mert már tehetségéről sem akart tudomást szerezni, hogy tehetségének kibontakoztatásával legalább gyávaságát feledtesse, gyávasága minden jogalapot nélkülöző cinikus emberré tette őt, mondta a nagybátyám, igen, gnóm gyászhuszárrá. Apám mindig azt képzelte, gondolom, mondtam a nagybátyámnak, hogy neki nincsen joga a fiát szeretni, ugyanakkor azt is el kellett hogy képzelje, hogy ezáltal egyáltalán nem az igazi úton jár; az önmaga fölszámolásáért, következésképpen az anyám fölszámolásáért is folytatott harca sok energiát követelt, jobban mondva, minden maradék energiáját csak arra fordította, hogy véget vessen házasságának, és az életének (és ez fordítva nem volt lehetséges a számára). Anyám akkor már a harmadik éjjel maradt távol; hallottam, nesztelen, mint valami árnyék, az ajtómhoz lopózott apám, és hallgatózni kezdett. Nem tudom, mondtam a nagybátyámnak, valami ellenállhatatlan vágy vonzotta a fiához (hozzám), mintha az önfelszámolása végén mégiscsak hozzám jutott volna el, ez volt az én nyilvánvalóan öngyilkos fantáziám. Kis idő elteltével aztán, ahogy jött, elment, de éreztem, szobájában sem lesz nyugta (a teljes kimerültségtől is), szeretett volna a fia nyakába borulni és sírni. Azt gondoltam, mondtam a nagybátyámnak, hogy föl fog kelteni, mert föl akar kelteni, hogy megöleljen és megcsókoljon, és hogy velem virrasszon, mintha azt hinné, gondoltam, reggelre a halál fog végezni velem. Az is lehet persze, hogy csak álmomban szeretett volna megnézni, de az elviselhetetlen csöndességű éj fölcsigázta képzelőerejét, ahogy az enyémet is, és az eszement valószínűtlenségig növelte az önmagunk iránti aggodalmat, megfeledkezve anyámról, mondtam a nagybátyámnak. Jóllehet az már semmiféle aggodalom nem volt, hanem inkább valami iszonyú bűntudat kiváltotta élniakarás, ami váratlan az abszolút idegenség, hidegség, az undorig fokozott távolságtartás mámorát hozta ránk, mondtam. Felöltöztem, úgy éreztem, valószerűtlenül megnyúlt, vékony testem most egy végeérhetetlen bolyongásba kezd; végül átbotorkáltam a sötét konyhán,

itt, benyitottam a szobájába, és sétálni hívtam az apám, hogy tudjunk beszélni. Nehezen kelt fel rozoga karosszékéből, és rémült arccal nézett rám, de azért nem sokat várakoztatott. Indulhatunk, mondta. Éles, alig is moccanó árnyak, az eső ellenére is még porosnak és száraznak, szomorúnak tetsző akácfák övezte úton sétáltunk a folyó agyagos, szakadékos jobb partján. Apámnak láthatólag tetszett az a ragyogás, mondtam a nagybátyámnak, amint az ezüstös holdfényt majdhogynem csillámló színekre bontja az időnként megtörő vízfelszín. Ezeket a csillámlásokat láthatom aztán majd éveken át, ugyanezeket a fényeket az anyám jobb kezén lévő, régi divat szerinti ezüstbe foglalt gyémántgyűrűn, mondtam. Apám ezúttal nem fogta meg a kezemet, nem kérte, hogy fogjam meg a kezét, hanem átkarolt (mulatságos jelenet, ahogy egy úgynevezett meglett férfi átkarol egy tízéves kisfiút), és kérdő hangsúllyal azt mondta, „rendben?", de mintha azt mondta volna, hogy minden végérvényesen tönkrement... Rendben, mondtam figyelmetlenül. Minden idegszálammal a testétől való irtózatomra összpontosítottam, és kibújtam az ölelése alól; hirtelen kézmozdulatomtól megingott, elveszítette egyensúlyát, és a vízbe zuhant. A part meredélyén, amit kezdett benőni a bársonyvirág és a selyemfű. Milyen édes a fű illata, gondoltam, mondtam a nagybátyámnak. Mintha a megfeketedett, nyirkos falakból áradna, hallani lehetett a déli harangszót, a harangzúgást, tompán rezegve az elnehezült levegőben. Ez is csak a fiú képzeletében él így, mondta az asszony ridegen bámulva szemembe. Véletlen baleset történt. Akkor éjjel egyedül ment sétálni az apja; minden éjjel kiment a kőkorláthoz, és gyakran tovább, mintha ott találhatta volna meg a feleségét, a fiúnak az anyját. A fiú fölriadt, senkit sem talált a házban, és rossz előérzetétől vezérelve kifutott a folyópartra. Elcsúszott, fölállt, futott, esett meg kelt, merő sár lett, de senkit sem talált (az apja hulláján kívül). Megcsúszott, beütötte a fejét, és vízbefúlt az apja. A nyomozást ezzel zárták le. A nyomozati anyagok azonban tartalmazzák a fiú vallomását is, hogy az apját ő ölte meg, de ezt figyelmen kívül hagyták. Apám nem bírta megölni magát, és én nem bírtam magamat megölni, mondta a fiú. Így az asszony nagybátyámnak, aki csüggedten és hallgatagon szitkozódott. Aztán... Csönd. Így szól a müncheni királyi könyvtár egyik kódexének lapja, mondta végül az asszony kedvesnek szánt figyelmeztetéssel az egyik karját a levegőbe lendítve; „Megsüttetvén a roston a pontyot, meg mézeskalácsot és zsemlét, s ezeket jóféle borban főzeti félkészre; a levet szitán áttöreti, és benne almát vagy körtét főzet tovább a hallal, s fűszerezteti szegfűszeggel, fahéjjal, sáfránnyal; ha savanyú volna, mézzel enyhítteti savanyúságát, és ízlés szerint sózatja..." Hát így; megközelítőleg csak, ez lesz ebédre, mondta, és utána kisétálhatnánk a partra. Még mielőtt elmennének... Az ablakon át, a verandáról figyeltem, ahogy a lány fölült az ágyban, majd fölkelt, és egy kissé támolygott a délutáni hosszú alvástól. Fáradtnak látszott, arca egy pillanatra mégis földerült, ám mintha egyaránt feszélyezné a külső és belső csönd, vonásai ismét a mindent kérdőre vonó ember elvetemültségét tükrözték. Odament az ovális, ördögi cirádákkal díszített fakeretes fésülködőtükör elé. A lány szeme kerek volt, még amikor nem nyitotta ki, akkor is, és épp a kerekségtől látszott picinek és csodálkozónak, ha kinyitotta. Nagyon tiszta, sötétbarna szeme volt, de ez nem tette meleggé a tekintetét. Nyaka vastag volt inkább, válla széles, ám melle nem volt mély, termete lefelé egyre súlyosabb viszont. Lába kicsi volt, kislányosan elegáns, a bokája erős; de azok a lábak ennek ellenére is valahogy ka-

cérnak és bájosnak hatottak. Visszaült az ágy szélére, miután gyors mozdulattal egyszerű szabású akvamarinszínű ruhájába bújt, majd hanyagul az ágy alá kotort a szandáljáért, amin kutyaszőrrel borított csat díszelgett. Úgy látszik, mindjárt érezte, vagy végig tudta is, hogy figyelem, mert amikor elkészült, nyomban az ablakhoz jött, és pimasz mosollyal közölte, hogy *tőle* indulhatunk. Nekiindultunk mind a négyen. Visszanéztem a házra; mintha minden tízezer éve ismerős lett volna, és mintha mégis tízezer éve idegen. Nyugalom volt, és egy kis álmosság bennünk. Szép és iszonyú volt az elégedetlenséget sugalló délutáni út. Szótlanul gyalogoltunk, és már elhagytuk a kőkorlátot, ott jártunk, ahol a folyó épp' a leginkább kitett a déli szélnek, amikor az asszony pár lépést előreszaladt, és mintha a legnagyobb sajnálatára, de kénytelen volna elköszönni, a Pompeiiről szóló albumot (amit valamilyen oknál fogva magával hozott) az ölébe ejtette. A következő pillanatban úgy alakult a helyzet, hogy az egyik fa mellett állt az asszony, a másik fa mellett állt a nagybátyám, a harmadik fa mellett állt a lány, és a következő fa mellett állt a fiú (álltam én). És akkor ott látomásszerűen előtűnt egy kép; szublimáttal megmérgezem magam és meghalok* (beszélgetés közben). A fák, persze, némák maradtak, de úgy tetszett, azok a fák látnak és gondolkodnak, sőt, ki is mozdulnak helyükből.

---

* Megyek, járok egyet lefekvés / előtt, egy kis ügetés hadd / csitítsa így a napiakat. Egymást / követik a dolgok, igaz, / diszkréten – fák, például, / a telefonpóznákat, vagy itt egy sor / kivilágítatlan ház. Egymást követik a / pillanatok, / tehetetlenül átadva helyük / nyomban a másiknak. Minden keret / kudarcos, legföljebb a mozgás / emlékképzetét hagyja hátra.

Ami pedig a halált illeti, / úgy érzem épp, hogy túlértékelik.

Ugyan ki építene most ilyen / házakat, mint ezek? Ki engedhetne / meg magának ennyit? Komorlanak, / föl, föl, bele az East Side / esti sötétjébe, hajdani gazdagság / emlék-nyomai. A por mintha / örökre leszállt volna rájuk, / de valahogy ugyanakkor kört is járna.

Egy kör a tömb körül elég / lesz. Portálra portál domborít / oszlopokat, egyetlen sötét, nem szűnő / ittlétet sugallva. Folytonos, mégis, / a félelem, hogy örök éj zsaluzza majd mind / a fény forrásait. Mily / különös, milyen különösen / kellemes, hogy az ember még épp / nem alszik, megy, mélyedéseket / vesz észre a járdán, olvassa az / árnyak eltéréseit.

Keith Waldrop: A tömb körül
(Fordította: Tandori Dezső)

GÉCZI JÁNOS

Igem

Robert Mapplethorpe 1985-ben készítette alig araszny széles és magas fényképét a halról. Hogy milyen körülmények között, az nem tudható. De hogy a fotográfiai előzményekről tud, az bizonyos. A hal, akár szimbólumokkal telítve, akár csak önmagát jelölve, meglehetősen közönséges motívum – még az a változata is, amely most itt van az íróasztalomon.

Szokvány tördelésű napilapon fekszik a döglött állat. Hidegen, talán síkosan, de már nem nedvesen. A karikás szem kibámul a képről, s a megnyújtott szemrés (...) alakú test merev, mozdulatlan. Szenvtelen a helyzet, első pillantásra a kép triviális, bár van benne jócskán meghökkentő – de nem a papír, hanem a hal miatt – a fényjáték okán. Kínosan-precízen megosztja a képteret a megvilágítás, gyanúsan metrikussá teszi: az aranymetszés szabályának megfelelően. A bal felső rész világosabb, a jobb alsó pedig sötétebb. Talán vétlen esett rá a napfény, s lefejezte az állatot, talán sok kísérletezés eredménye ez a feltűnő vandalizmus. Így aztán az a legpontosabb, ha azt mondom: hiába homogén a fotó, hisz egységes betűrend a háttér, s van meghatározón egyedül a tengerből halászott motívum – ha van egy képrész, amelyben az írás és a hal fényben fürdik, s ha van másik, amely sejtelmes félhomályba burkolózik. Nos, erről a látványos ambivalenciáról kell beszélni.

Holott pedig arról lehetne, hogy a hal közege bizony nem a levegő, és soha nem aljzata a papír: társulásuk emberszándékú és emberönkényes, elég drasztikusan vonultak ahhoz a humánszférába, hogy csak arra vonatkoztatható legyen e helyzet sok lehetséges jelentése. Arról is, hogy egy valaha volt élőlény milyen kiszolgáltatott tud lenni szokatlan környezetben, amikor kivájják önmagából és kollázstulajdonságba burkolózik, nem mintha azzal bármit is visszakaphatna létéből. És az sem érdekes immár, hogy halként hol és hogyan élhetett, milyen jelentéssel bírhat az életmódja (hogy én éppen tudom – könnyű a helyzetem, bármikor levehetek egy halhatározót, értem az uszonyok változó helyzetét, a testforma üzenetét, a pikkelyek mintázatát, a szájállást. Igaz, ezt bárki megtanulhatja. Ez egy módja az ambivalenciából való menekülésnek, a részletek hatalma alkalmasan nagy. Bár ez a felemás helyzet engem jelöl – és nem magát a vizsgált helyzetet, most például a képet). Arról is szó eshet, hogy egy kész mű – az újság – hogyan válik egy műegész részévé. Arról, hogy miféle kapcsolatok vannak, vagy teremtettek a különböző korok különböző alkotói az írás és a hal között a legkülönbözőbb művészetekben, műfajokban. S arról, hogy mindez mit mond a zsidó-keresztény kultúrkörről. Arról, hogy az írás – ez az emberi fajhoz kötött cselekvés mint önelidegenítés, mint a halhatatlanságra törés mennyire tükrözi az emberiség magára csodálkozását. A szöveg létezése érdekes is lehetne; az értelem, a megértés olyan részletek felé taszít, amelyet csak a rész tartogat számunkra, és az egész természetéhez nincs nagy köze.

Mapplethorpe hala épp csak visszautal – azért, hogy a választhatóság sza-

badságát mutassa mindezek helyett, mert állítja, a valóság nem fontos, de az a gondolkodási mód igen, amely a valóságot megismerhetővé és eltaszíthatóvá teszi. (Ez lenne az a pont, ahol a fotót is műtárgynak lehet mondani? Ez.) Az ittlétben a díszletek és azok belakottsága mellett ott kell lennie annak az értő és értelmező lakónak, akit mi leginkább, esendő-szemlélődő mivoltunk jóvoltából, a helyzetekbe ki- és belépő embernek képzelünk el. Aki egyszerre van fényben és árnyékban, s ráadásul ő a fény és az árny is, mert maga az, aki kivilágítja vagy sötétségbe vonja önmagát. Egyszerre sok irányban is lehetünk érvényesek – különösen ha nincs végcél, eredmény, termék, s afféle teljesítménykényszer, ami feltétlenül szocializálná a produkciót. (Tehetünk-e a kommunikációról úgy alapvető megállapításokat, hogy magunk nem kommunikálunk?)

Az ambivalencia létezésünk lényege. Minden tapasztalatunk ambivalens. A mértékére hívja fel figyelmünket e brutálisan csupasz fotó. A fény-árnyék határvonala láthatólag megmetszi a képet, és azt teszik, igaz, már csak az észleletünkben – miközben ritmust keltenek – az ábrázolt motívumok is. A döglött hal élőből élettelenné váltan határoz meg egyetlen irányt, s a mindennapi használatra való (a rafinált technikákkal a kézírástól végleg elidegenített) nyomdatermékből pedig az élettelen mutat ki az élőre, és természetesen nem azonosul az előzővel. Még csak nem is közömbösíti, vektoriálisan sem adható össze. Mi mástól lehetne ennyire átjárható az emberlétet magába foglaló világ, ha nem gondolkodásunk említett sajátságától? Az életről és a halálról végül is nem lehet közösségi tapasztalatunk, mindkettő olyannyira erőszakos.

Mégis az emberi nemhez – alfánkhoz és ómegánkhoz – jutunk, akárha az Írástól (az elidegenített tudástól, amely csupán a tudás létrehozója felett rendelkezhet hatalommal) közelítünk, akárha a Haltól (amelyre irányul minden megismerési aktus, és ami bármi szándék ellenére önálló és független marad). Nem véletlen. Mindkettő csak ott, azon a terrénumon érvényes, ahol közös halmazt képezhetnek, és egyként szavaznak igent – természetesen önigazolásként – az emberi ambivalenciára.

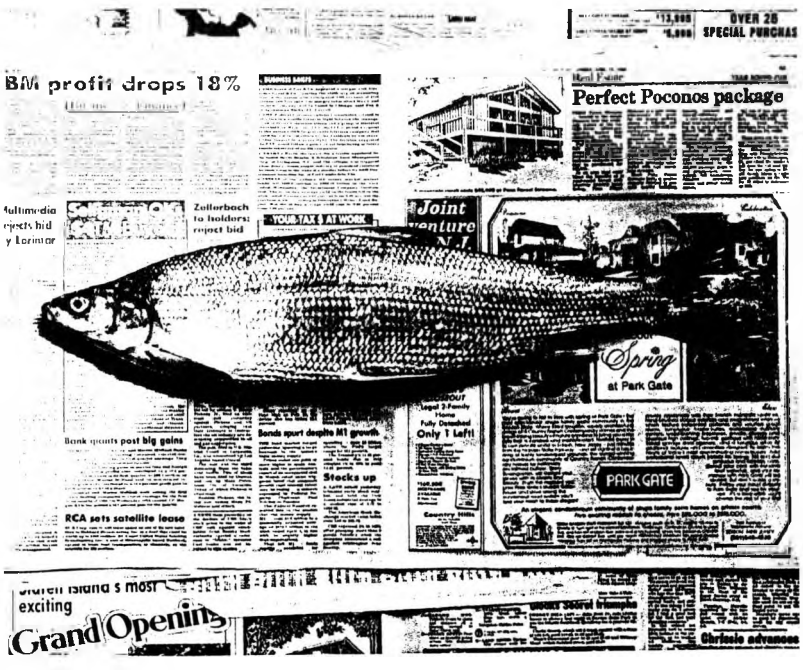

Kagyló

Ezt a kétarasz hosszúságú, egyarasz széltű, kívül rücskös, belül rózsaszínmárványosan sima tengeri kagylót 1971 húsvétvasárnapjának hajnalán emeltem föl a Grenada szigetét nyaldosó Karib-tenger 12 méter mélységű padozatáról. Megpattant fülemben egy ér. Társam, Joe Cholmondeley, a helybeli néger halásztársaság vajdája megmutatta, hol kell meglékelni a kagylót, hogy az állat föladja a tapadást, és kagylóleves-lakóvá válhassék. Én paprikást főztem belőle, mert magyar voltam, kis wigwamom vendégei: Wera, Wilmos, Wicuska ugyancsak magyarok.

(Woltak)

„Mr. Paku", mondta Joe Cholmondeley, és szákjából elővarázsolt tizenkét kagylót, „szállodája büszke lehet arra, hogy húsvétvasárnapon, Urunk Jézus feltámadásának ünnepén tizenkét kagylót szolgálhat föl előkelő vendégeinek. Ahány kagyló, annyi apostol."

Mr. Paku: „Joe. Akkor már eggyel kevesebb volt az apostol. Mert hogy egyikőjük elárulta volt az Urat. Éppen ezért harminc féldollár túl sok eme taplólábúakért, bármilyen jó sztekkát készít belőle Luigi, a szakács. Tíz dollárt adok, az egészért."

Joe: „Ráadásképpen itt az öt hal is, amit megszigonyoztunk. Dorádó, lepkeszárny, guppy, angyalhal és egy kölyökcápa. Tizenkét dollár."

„Nem akarom maga elől elenni az ebédjét", így Wicuska, torkig csúsztatván a rugalmas kagylótest legutolsó fokhagymás, paprikás, tejfölös recéjét. Wera, Wilmos és a Wéresfülű halász épphogy belekóstolhattak a bográcsba, Wicuska willámgyors wolt, kagylóewésben werhetetlen.

A világtól távol van egy kis szaletli, egy világvégi ház udvarra néző falához ragsztva, s mivel fedele úgy ereszti át a fényt, mint a szentségre kiválasztott szűzek az isteni sugárzást, ha van, ki nézze, s ki nézi – ha van szeme hozzá –, kilát innen a világmindenségre. HÉJ VAGYOK, jelenti magáról nyelvetlenül, lényének milyenségét csont és mészkőhasonlatokkal publikálva, ÉLEK, HOLOTT CSAK PÁNCÉLOM, A MEGCSONTOSODOTT, KILUGGATOTT, KILÚGOZOTT, NAPSZÍVOTT TRANSZFORMÁLT *ELLA IN A CELLA, CALCIFICATA* – hogy tárgy lennél? Hatalmas hamutartó? Avagy hatszor hatcsillagos kikristályosodott szoborforma? Üveggömbvilág. Ilyen volt a tenger. Izomtest vala a járgánymotor, az agy megduzzadt ideg, két cső a bél és a szaporodó szerv, himbálódzó tapadás a szerelem. Egy meglékelt ladik – lélekvesztő – kapálódzó kreatúráját elnyeli dús közegünk. Körültapogatandó: az oszló test élelem. Furcsán törik a fény odafönn, s a kagylólét két skálája lehetséges: a kifinomodás vagy az elmeszesedés. A finomodás során élesebb lesz a széled, szélesebb az éled; a hangok megnőnek, megsokasodnak. Magadba gyűjtöd – mindig is ott volt, de most megzenésíted! – a tengert. Hallatni hagyod

a viharokat, a bálnák távoli szirénáit, a delfinek csengőhangjait. A halcsontropogást cápafog alatt. Sordino. Most csak – élő csáp, érezve látó rost – szintérezve, alakot sejtve tapogatunk. A hatodik filum, a teremtéstervben megmaradt idő és evolúciósávjában, ha úgy tetszik: más fajok elgaloppozták magukat. Ki a közegből! Föl a fára! Föl, föl, a vékony magas lébe, hol a melegtest, honnan a tüzestest levilágít, hozzánk küldi sugarát, a tengerfenék padkahomokján finom barázda a léptünk, megannyi csapás, megannyi üzenet.

– Evett-e már, drágám, mediterrán kagylólevest?

– Hát kirántott karib kagylót, kannibálmód-on/ra?

– Fokhagymával, szerecsendióval?

AMI A DIÓBÉL A DIÓNAK, AMI AZ IZOMTEST A KAGYLÓNAK, AMI A LÁGYHÚS A HOMÁRNAK, AMI A LEGÉNYSÉG A VÁRNAK.

500000000 kan/nőstény-nibál, ki túléletéhez másokat szétcibál. Ha át nem gyúrnánk, Himalájánál magasabbak lennének az ex-crementum hegyek. Ha nem lennének madarak, mindent belepnének a legyek. Kagylókérdés: halló! Van valaki odafenn, odabenn? (Vagy aki volt, az odafönt, odabent elmeszesedve pihen?)

Aztán, egy nap, jöttek az üzenetek. Nem álmokról van itt szó, nem ábrándozásról, nem képzelgésről. A kagylóhéjak nem költők és nem pszichopaták, nem vallásmegváltók és nem; „Wilmos megbetegedett", üzente Wera, a kagyló lukán keresztül, mert csak fel kellett emelni és fülhöz szorítani a kilónál súlyosabb tárgyat, hogy áthalljuk Wera panaszát és Wilmos hörgő, sipákoló lélegzetvételét. „Aki a kagylóhúsból eszik, örökké él", suttogta Wicuska, kit tawaly temettek el, Ausztráliában, hol beállt az ősnép ősnyelvét kutatni, mindez azonban nem segített mellrákján. „Itt Joe Cholmondeley!" „Aha". „Hall engem, Mr. Paku?" „Aha." „Keresztbe-kasul fölszántottuk a tengert... mármint a padkát, az öböl alatt..." „No és?" „Eltűntek." „Mind egy szálig?" „Mind."

A kagylódzsemborit a Főnix Parkban tartották, mindenki hozta a maga kagylóját s a hozzátartozó történetet. Voltak zsebben utazó apró gyöngyházkagylók, tüskés sündisznókagylók, kakukk-kagylók, melyekben egykor rák lakott, akváriumban lakó talpaló eperkagylók, elhagyott osztrigaházak, folyami kagylók, vongolék, tapicskó-kagylók, és volt egy hivalkodó velencei kagyló, ki magával hozta kalmárát és gyöngyét. Wicuskát nem lehetett távoltartani, belengte a gyülekezetet. LE KÍVÁNOM LEPLEZNI A VILÁGVÉGI HÁZ LAKÓJÁT – virította magát a velencei osztriga – AKI HELYZETÉNÉL FOGVA A VILÁGMINDENSÉG TELEFONKAGYLÓJÁNAK KÉPZELI MAGÁT. Kagylónk nem azért nem válaszolt, mert szája, nyelve, szerves anyagú teste sem volt már, hisz szájalni jeltelen jelbeszéddel is lehet, a lény puszta léte, alakja, formája, állaga is beszéd, hanem azért nem válaszolt, mert gondolatban már megcáfolta a vádakat s ugyanakkor igazat is adott azoknak. – Nincs világvégi ház. Minden ház a világ kellős közepén van, minden tárgy és minden lény ugyanúgy.

– Ellentétben a korábban gondoltakkal (a kagylók évmilliárdok óta maguknak szűrték a tengervizet már, amikor egy nap dísztárgyszámba vetettek), a föld, ahol a tenger, s a tengerben a kagyló él, a föld nem kagylóalakú.

– A föld kerek, mint a *puffy fish*, mindazonáltal nem a tejút szélén helyezkedik el, mint valami föltételes megálló, hanem a dolgok legeslegközepében van.

„My dear friend, I would like to buy this shell", szólt egy sárga, töpörödött citromra emlékeztető öreg hölgy egy totyakos, pápaszemes úrnak. „It is not for sale", válaszolta az öregecske, s egy apró szarvasbőrdarabkával megdörzsölte a kagyló rózsaszín bejáratát. A kagyló halkan duruzsolni kezdett, mint amikor egy számítógép bekapcsol és jelzi: munkába állt. A kagyló fölemelkedett, a bal fül irányába. A citromnyi hölgy és a pápaszemes úr egyszerre dugták oda bal fülüket.

„Itt Wicus és Wilmos beszél. Klassz dolog a nirwána. Ma érkezett Mr. Paku. Joe még kergeti a halakat. De a kagylók java már átköltözött."

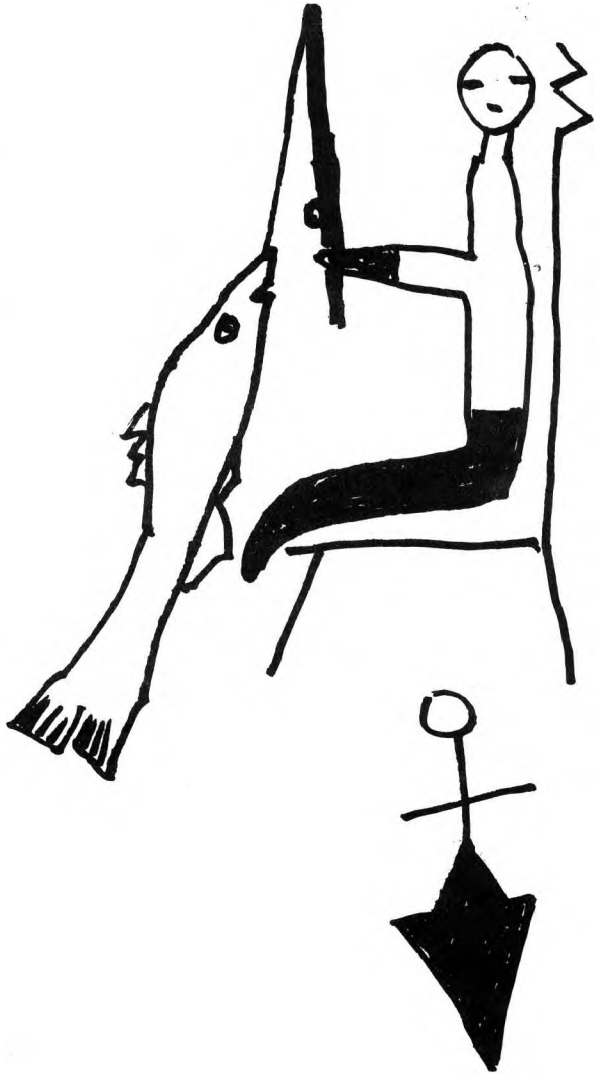

Aranyhal – a kék-vörös éjhomály fölött

Hívószavak Klee követéséhez

A KIOLTOTT KÉP

Az aranyhal (1925; 48,5 x 68,5 cm) Klee egyik legegyszerűbb, első látásra is áttekinthető, mégis kifürkészhetetlennek tetsző műve. A csaknem középpontosan szimmetrikus képet vízi jelenet szegélyezi: a mélykék hínárféleségek, zsúrlók és hullámfodrok között kisebb vörös halak úsznak. Középen, széles sötét sávtól övezve, világló sárga halóriás honol. A fehér foltokkal telehintett fekete háttér előtt a három alapszín mozgalmas egyensúlya teremt harmóniát. A festményt a színek és formák, arányok és fények körkörösen kiegyenlített feszültsége uralja.

Mégsem megszokott csendéletet vagy vízi tájképet látunk. A nézőpont éppoly szokatlan, mint amilyen nyugtalanító a kép rendje és belső nyugalma. Aligha nem ez a vonása is kihívóan hathatott egyik tébolyult nézőjére: ugyanis – a hamburgi Kunsthalle teremőrének elbeszélése szerint – savval locsolta le.

HAL-E AZ ARANYHAL?

Klee-nél a mű-elnevezések nem irodalmias témaközelítések, de nem is egyszerűen a nyilvántartási gyakorlat megkönnyítésére hivatott jelölések. Képcímeit hol költői erő hatja át, hol iróniával telítettek, hol meg paradox jelentésekkel játszanak. A nevek mögött egy szellem áll, aki az alkotás utolsó aktusaként a szavak szellemi terében kijelöli azt a helyet, ahonnan a kép szemlélendő. Hasonlóan az ikonfestészethez, ahol a kép a névadással, a felszenteléssel nyeri el hierarchikus helyét. Az *Aranyhal* esetében a név ránézésre teljesen „fedni" látszik a képet: halforma aranyszín tölti be a kép terének tetemes hányadát. Tüzetesebben szemügyre véve azonban kételyünk támad: aranyló halat látunk-e valóban, az akváriumok, netán a mesék és mondák aranyhalát, vagy esetleg valami mást? Ezirányú kételyünk még tovább is mehet, és azt is kérdezhetjük: hal-e egyáltalán az, amit látunk, és arany-e, ami e képen fénylik?

A HALSZEM SZEMLÉLETE

Kitartó nézés során előbb-utóbb az a belátásunk támad, hogy nem emberi nézőpontról szemléljük a képben feltárt látványt. Anélkül, hogy ismernünk kel-

lene Klee munkásságát – melyben a legkülönfélébb nézetekig „ereszkedik le", vesz fel ásványi „szempontokat", növényi „létszemléleteket", egészen elemi perspektívákat, vagy emelkedik a kozmikus kilátásokig – rádöbbenünk, hogy mélyvízi nézőpontról, egy hal szemszögéből szemlélődünk. Úgy látunk, ahogy egy hal emel(het)i tekintetét az „égre". Így aztán a távlat, a magasság és mélység kérdése kissé másként mutatkozik. Érthetővé válik a szimmetriába hajló szerkezet, a minden oldalról a centrum felé tartó háttér, és az „aranyhal" értelme is más megvilágításba kerül.

ÚJJÁSZÜLETÉS VÍZBEN

A kép kivágata nem ablak környezetünk képzeletbeli falán, mint ahogy nem is akvárium. Sokkal inkább olyan alkotmány, amely a tekintet metaforikus megemelésére szolgál. Ezt a hatást azonban egyáltalán nem „emelkedett" nézőpontjánál vagy „magasztos" tárgyánál fogva éri el. Ellenkezőleg: a képet követve előbb le kell merülnünk a vizek mélyére és onnan kell felemelnünk fejünket. Át kell mennünk – érzékelésünk és értelmezésünk – el*hal*asításán. Azaz: egy alámerülés erejéig a metaforikusnál erősebben kell megváltoztatnunk az életünket: nemcsak lelki szemünkkel kell követnünk szárnyas szavak szólítását, hanem testi szemünk láttára: képletesen alámerülve a vízben és halként újjászületve.

ELHALASÍTÁS

„Tegyünk – Klee alkotói vallomásának intencióját követve – egy kis utazást a jobb megismerés honába". Ehhez előbb a hal szemének (és némileg elméjének) optikájával kell szétnéznünk. Miközben természetesen képtelenek vagyunk teljesen elfeledkezni tulajdon emberi szemléletünkről: halomorfizmusunkat antromorfikus hullámok járják át. Szinoptikusan szemlélődünk. Egyidejűleg két különböző magasságban, más és más metszetben látjuk egyazon létszelet megjelenését. A kép irányzósíkja az égre vezeti tekintetünket. Tudományosan tágított embertekintetünk égi testekkel és végtelen távolokkal telítettnek tudja az eget. Izzó gömbnek a csillagokat, és iszonytatóan hidegnek a köztük tátongó teret. Egy hal – hétszáz méteres mélységen innen, ameddig leszüremlik a fény – vélheti HAL-HÉLIOSZnak a víztükör fölött újra meg újra átvonuló Napot, hisz a hullámok fénytörésében alakja megnyúlhat, akár napkárásznak is látszhat. A vizek lakóinak minden víz; a levegőóceán és a tértenger közt számukra elhanyagolható a különbség. Ahogy epifániák nyomán eleink az istenek szakállára vagy ábrázatára is emlékezni véltek, úgy egy hal is vélheti pikkelyekkel és uszonyokkal felszerelkezetteknek az égi testeket.

ÚT ÉS VISSZAÚT

Reménylett utazásunk első felét már megtettük: a kép útmutatásait követve eljutottunk egy elemi, kezdetközeli szerves szemlélethez. Nézőpontváltásunk

így az időben is visszavazetett, nemcsak az élő világ keletkezéstörténetében, hanem a szemlélet és a szellem történetében is. A kép hívását követve úgyszólván az idő és a tér mélyéből meredünk a magasba. A szélvédőként is szolgáló képtábla mögött, villanásnyi idő alatt végigszáguldottunk a vallástörténet viszontagságos útjain, és eljutottunk a kifürkészhetetlen kezdetekig. Ahol alakzatok vetülnek alakzatokra, állatábrázolatok kereszteződnek más állat- vagy emberábrázatokkal. Ahol az animális történet terébe lépünk; ahol állat- és előemberszemmel látunk.

IKHTHÜSZ

E ponton elkerülehetetlenül meg kell állni. Ebbe az irányba út nem vezet tovább. Visszaút azonban többféle is van: el lehet fordulni a képtől és tovább lehet menni, de hátrébb is lehet lépni. A hátrálás azonban képletesen értendő: olyan szellemi műveletként, mely az alakzatok egyszerű azonosításánál messzebbre vezet. És abba az absztrahált térségbe visz, ahol a formák jelekké finomodva vonatkozások jelentésteli sűrítményeit hordozzák. Ez a lépés már a visszút része. Az előidők egynemű időtlensége mintegy harmincezer évvel ezelőtt ért véget. Az ember azóta használ jeleket; egyszerű vonásokat, elemi képeket. A két körívből kirajzolódó hal ettől kezdve jelentések sokaságát hordozta.

Mintegy kétezer éve a hal kimeríthetetlen vonatkozásgazdagságú jelképpé vált; a keresztény kultúrkör középpontját jeleníti meg: Krisztus-szimbólum. Görög nevét (IKHTHÜSZ) az ókeresztények Jézus – rejtett – nevének rövidítéseként értették: Ieszousz Khrisztosz, Theou Üosz, Szótér. Jézus Krisztus, Isten Fia, Megváltó.

SZIMBÓLUMOK VIGASZTALJÁK A SZELLEMET

Egyedül e kép ismeretében talán túlzottnak tetszene a következtetés, hogy *Az aranyhal* e szimbolikus jelentésnek is hordozója. Azonban Klee jónéhány képe – így az *Um den Fisch* –, különösen pedig az egy évvel később, 1926-ban keletkezett *Krisztus*a, és számos megnyilatkozása alapján aligha lehet kétségünk efelől.

Az aranyhal lehetséges nézeteinek két végletét az elemzésben külön tartottuk. A kép azonban együtt, egyesítve hordozza e jelentéseket, melyek a nézés során át-meg-átjárják egymást. Megengedve azt is, hogy nézői esetleg csak egyik, közvetlen képi jelentésrétegét érzékeljék. Az alkotói szándék azonban ennél teljesebb; Klee – alkotói vallomásában közreadott – szavai szerint „a szimbólumok vigasztalják a szellemet, hogy beláthassa: számára nem a földi lét az egyetlen lehetőség".

MEDVE A. ZOLTÁN

Kifürkészhetetlen

„Man enters into ethical world
through fear and not through love."
Joseph Campbell

Miképp az egyes szimbólumok többsége egymással ellentétes jelentéseket hordoz, maga a szimbólum szó is kettős jelentésű. Mai, általános értelme szerint olyan jel, amely magába foglalja az idők során egymásra rakódott jelentéseket; a partikuláris mögé hatol, az egyetemest igyekszik megragadni, nem mint egyéni képzelgést, hanem mint élő, organikus tartalmat. Sokféleképpen értelmezhető, egymással ellentétes jelentéseket ölel át; megfejtőhöz és megfejtendőhöz egyaránt alkalmazkodik. Gyökereinél igyekszik megragadni a valóság látszatra talán nem, de ellentéteiben legtöbbször összetartozó elemeit. Mint a pontosan megfogalmazhatatlan, a valóság olyan aspektusait tárja fel, amely minden egyértelműség köréből könnyen kicsusszanhat. Pseudo-Dionysius Aeropagitas negatív teológiája szintén az emberfölötti egységét állítja; feltehetően Platón barlang-hasonlata nyomán gondolta, hogy ami érzékeinkkel észlelhető, az annak visszatükröződése, amit tudatunk felfogni képes. A szimbólumok esetében is a valóságos vagy a képzeletbeli, de a nevén nevezett egyedi képviseli az általánost. Az esetleges különbözőségeket magába foglaló *általános összetartozás* mégsem szükségszerű. Yeats úgy véli, hogy egy szimbólum az egyes, egymástól függetlenül létező energiákat éppúgy életre tudja kelteni, mint a természet határtalan emlékezetét.

A szimbólum (szünbolosz-symbolum) eredetileg olyan *megkülönböztető- és ismertetőjel*, amelyet a különféle, egymástól elhatárolt vagy titkos közösségek tagjainak azonosítására használtak; a hangsúly a *másságra*, a mindennapitól *eltérőre* esik. Nem feltétlen átjárható terület tehát a szimbólumok világa; mint igazoló jel a másságon belüli összetartozást, a közös szemléletet hivatott felmutatni; az érzéki tudativá alakul. Míg a szimbólum általános értelemben a pontosan meg nem fogalmazhatót helyettesíti, a szó etimológiája főként az erkölcsi kategóriák kialakításában játszik fontos szerepet; nem az őt létrehozóra figyel. Létrejöhet egy olyan hierarchia, amely a *többihez képest* akarva-akaratlan szubjektív jelleget ölt, amely a közösség minden egyes tagja által elfogadott törvényekre épít.

Minden szimbólum egyfajta másséggal szembesít: az azonosságot állító „mitológiai" szimbólum az ellentéteiben is megvalósuló egységet hirdeti, míg a különbözést kiemelő „vallási" értékel, erkölcsi célzatú. Az előző magunkra hagy, a *tőlünk független* másság lehetőségét mutatja fel; az utóbbi inkább irányít, bizonyítani igyekszik a *miattunk* létrehozott másság fontosságát, magyaráz, erkölcsi korlátokat állít – megvalósulhat a különbözőségen alapuló összetartozás.

A mítoszok nem értékelnek, nem hivatkoznak; a hagyomány folyamatossá-

gának fenntartását és továbbadását tekintik fő céljuknak; szimbólumaik világképük statikus csomópontjai. Másképp gondolja mindezt a Biblia, amely értékel, kijelent-kinyilatkoztat, az emberre hivatkozik. Erőteljességéből fakadóan olyan hagyományt hoz létre, amely az emberek figyelmét a túlvilág felé irányítja. Kierkegaard szerint a külső, látható világ a közömbösség törvényének engedelmeskedik, „itt minden azé, akinél éppen van". Csak a belső, szellemi világban uralkodik az örök, isteni rend.

A miszticizmusra hajló William Blake a jó és a gonosz szakrális kettősét a Jó és a Rossz szekularizált és szimbólummá emelt fogalompárjával váltja fel a *Menny és Pokol házasságá*ban: „Ellentétek nélkül nincs haladás. Vonzás és Taszítás, Értelem és Erő, Szeretet és Gyűlölet: ezek kormányozzák az emberi létet. Ilyen ellentétekből fakad az, amit a vallásos szívű Jónak és Rossznak nevez. A Jó a tétlen, s az Észnek engedelmeskedik. A Rossz az Energiából fakadó tevékenység. A Jó a Menny, a Rossz a Pokol". Szimbólumai átfogják az istenit és az emberit, a természetfelettit és a természetit, az általánost és az egyedit, a jót és a rosszat, a segítőt és a hátráltatót... Hogy melyik jelentésük kerül előtérbe, ez ma már kizárólag a kontextuson és a szimbólumot feloldó alanyon múlik – hasonló ez lason és a kígyó, Szent Margit és a sárkány, vagy Jónás és a cet történetének képi ábrázolásaihoz, ahol a hal alakjában megjelenő lények gyomrába vezető út megkülönböztethetetlen a kifelé vezetőtől, ahol az oltalmazás vagy büntetés kérdése eldönthetetlen.

A vizek uralójának, az élet őrzőjének, a hal általános szimbólumának jelentése sem egyértelmű; az egyiptomi misztérium-vallás szerint a hal Ozirisz falloszát jelképezi – hatalmas mennyiségű tojásai szinte minden kultúrkörben a termékenységre utalnak. A hieroglifák tanúsága szerint mágikus erővel rendelkezik a halat ábrázoló amulett; viselőjét megvédi a vízbefúlástól, a halászoknak szerencsét hoz – segítséget nyújt egy idegen közegben. Egyiptomban ugyanakkor még ma is megvetik és gyűlölik azt a halfajtát, amely a hagyomány szerint megette Ozirisz falloszát. A görög mitológia Poszeidónt mint a tengerek urát, Afroditét mint a szerelem és termékenység istennőjét, Orfeuszt pedig az emberek halászaként azonosítja a hallal. A buddhizmus Buddhát, a kereszténység Szt. Pétert illeti az emberek halásza megjelöléssel. A zsidóság is mély gyökerekkel kapcsolódik a hal szimbólumához; az egyiptomi kivonulás, a Peszách ünnepének ideje Adar, a hal hava. A kereszténység mint Krisztus titkos jelét – Iesous Christos Theu Huios Soter (ICHTHUS) – használta az keresztényüldözések idején.

A Bibliában sem egyértelmű a hal szerepe: Tóbiásnak több ízben segítségére volt – húsával táplálkozott, májának elégetése következtében az Istennel való egyesülését gátló gonosz lélek ereje megtört; atyja egy hal epéjétől nyerte vissza szemevilágát... Az Újszövetség szerint az elmaradt adót Péternek olyan státerrel sikerült megfizetnie, amelyet egy hal szájában talált. A hal fenyegető, de ugyanakkor oltalmazó tulajdonsága kerül előtérbe Jónás könyvében: Jónást a cet (egyesek szerint az első nevén nevezett állat a Bibliában) elnyeli, mivel a próféta vonakodik Istentől kapott parancsát teljesíteni. A végveszélyben lévő hajóból tengerbe vetett Jónás szempontjából ez a figyelmeztetés egyúttal segítséget is jelent, mivel a cet gyomra – amely ez esetben az alvilágot is jelenti – megóvta a külső veszedelmektől. De ez már a vizek világa, amely távolságtartó, távolságot betarttató, de talán épp ezért vonzó és kihívó. Annak ellenére, hogy kapcso-

latba léphetünk vele, megmerítkezhetünk benne, mindvégig idegen, misztikus, emberközeli és ember-idegen, vonzó és taszító, megismerésre késztető és kiismerhetetlen marad, uralkodik rajtunk, holott meghódítani szeretnénk.

Melville Ahab kapitányának bosszúvágyát sem csupán az indokolja, hogy „csonkaságát csonkítással" torolja meg; Moby Dick nem egy a sok közül, ő a Fehér Bálna. „A széles vízi világon átfutó hírek egyre növekvő kötete, a Fehér Bálnáról széthintett szóbeszéd végül mindenféle beteges gyanúkat, természetfeletti hatóerőkről suttogó, félig kifejlődött magzati sejtéseket is magába szívott, és ez később olyan új szörnyűségekkel ruházta fel Moby Dicket, melyeknek nem lehetett forrása a látható világ". Ez az akár ismerősen is kiismerhetetlen, akár megtapasztaltan is megtapasztalhatatlan teszi Moby Dicket szimbólummá. „Minden látható tárgy csak kartonálarc (...), mindenkoron (...) egy ismeretlen, de gondolkodó valami alakítja a vonásokat a nem gondolkodó álarc mögül. Ha az ember ütni akar, üssön az álarcon keresztül! Hogy juthatna ki a rab, ha nem törné át a falat? Nekem a fehér bálna a fal, amelyet elém tettek. Néha azt hiszem, nincs rajta túl semmi. De elég ő maga is. Terheket rak rám, elborít; vérlázító erőt látok benne, kifürkészhetetlen rosszindulattal átszőve. Főként ezt a kifürkészhetetlen valamit gyűlölöm..." És Ahab veszt: a szimbólum és a konkrétum határán álló *valamivel* szemben rossz utat választ: a rab nem csak úgy juthat ki börtönéből, hogy áttöri a falat, legalább ekkora eséllyel indul, ha fondorlattal próbálkozik, ha az észre támaszkodik az erőszak helyett. Ám a saját közegében sérthetetlen Moby Dick eredendően a külső világból érkezők fölött áll; a végső összecsapás kimenetele többek szerint nem lehet kétséges: „...még nincs késő (...), hogy abbahagyd. Lásd, Moby Dick nem keres téged. Te, te vagy az, aki eszeveszetten keresed őt."

A Fehér Bálnáról Borges a Képzelt lények könyvében a következőket írja: „Van egy történet, amely sok tájat és kort megjárt már; arról szól, hogy néhány tengerész egy névtelen szigetre vetődik, ám az később eltűnik a mélyben, s ők odavesznek, mert valójában élőlény az a sziget. (...) Különös, hogy a legenda első változata megcáfolja a történteket (...): »ami a Szaratánt illeti, én még nem találkoztam senkivel, aki azt állította volna, hogy saját szemével látta. Néhány tengerész elmondta, hogy olykor eljutottak egynémely tengeri szigethez, melyen erdők, völgyek és sziklarepedések voltak, s nagy tüzet raktak rajta; midőn a tűz elérte a Szaratán hátát (...) a tengerészekkel és a rajta lévő teljes növényzettel elkezdett az úszni (...), úgyhogy csak az maradt életben, aki elmenekült...«" Egy tizenharmadik századi szöveg szerint „megláttunk a tengeren egy szigetet (...), s partra szálltunk (...), és akkor megmozdult a sziget... Szent Brendan hajóútja is ezt a történetet visszhangozza: »...s akkor tovább hajóztak, majd hamarosan megérkeztek ama földre (...), hogy vacsorát főzzenek... S midőn már jól égett a tűz (...), egyszerre csak megmozdult eme sziget... Az *Exeter könyv* című angolszász bestiáriumban bálnaként jelenik meg ez a veszedelmes sziget, s az »álnokságban jártas« jószág szántszándékkal rászedi az embereket. Azok tábort ütnek a hátán, s ott pihenik ki a tengeri munka fáradalmait; az Óceán Vendége egyszerre csak lebukik a víz alá, s megfulladnak a tengerészek (...) A bálna (...) szimbólumjellegét a tíz évszázaddal később keletkezett Moby Dickben is megőrizte." A 15-16. század környékén a térképek feltehetően e legenda nyomán jelölték cethalakkal az úszó szigeteknek gondolt földrészeket; tengerész-félelem kísérte az ismeretlen világ felé vezető utakat.

Más, idegen világ a legtöbbször Leviatán, Uroborosz vagy a sárkány alakját öltő hal-szimbólumok világa is. Valószínűleg több létező egybegyúrásából keletkezhettek és válhattak sokjelentésű szimbólummá; megismerhetetlenek, kifürkészhetetlenek, még segítő voltukban is félelmet keltenek. Nem tapasztalati jelenségek; leginkább vallási, mitológiai vagy misztikus ábrázolások és szövegek szereplői – a metaforizáció eszközei. „Végül, keleti irányban, tüzes taréj tűnt fel vagy három foknyira a hullámok fölött. Lassan emelkedett, mint egy arany szirtsor, majd két izzó karmazsinvörös gömb villant fel – a tenger füstgomolyagokban menekült előlük. Most ébredtünk rá, hogy a Leviátán feje jelent meg; homlokát zöld és lila csíkok barázdálták, mint a tigris homlokát. Csakhamar száját és vörös kopoltyúit is megpillantottuk a dühöngő, tajtékzó tenger felett – vérsugárral festette meg a fekete mélységet, s a szellemi lét egész dühével rontott felénk" – írja Blake. A látomás színhelye a senkiföldje, a Föld és az Űr határa: „Lassan, tapogatózva kúsztunk le a kanyargó üregen, míg az égbolthoz hasonló határtalan mélység nyílt meg alattunk. Fagyökerekbe kapaszkodva függtünk a mélység fölött..." Leviatánt, az óceánok és a káosz ősi hal-szörnyetegét mint a külső és a belső, a látható és a szellemi világ; a fény és árnyék; a jó és rossz; a férfi és a nő szimbólumát tartják számon; már az egyiptomiak és a föníciaiak is ismerték és félték. Jób könyve szerint lángok jönnek ki torkából, rémület jár előtte, mikor felemelkedik; még a hősök is megijednek, megzavarodnak félelmükben. Nincsen hozzá hasonló a földön; ő a király minden kevély állat fölött. Egyes kozmológiai elképzelések szerint ez a hatalmas hal hordja hátán a vizek súlyát; a skandináv mitológia úgy tartja, hogy az óceánok egy óriási kígyó vagy sárkány teremtményei. Nem kevésbé félelmetes Leviathán sarja sem: „Egy Rhône menti erdőben (...) élt (...) egy sárkány, amely félig vadállat, félig hal volt, s nagyobb, mint egy ökör, hosszabb, mint egy ló. A fogai élesek, mint a kard, a fején mindkét oldalon szarvak; a vízben rejtőzött, megölte az utazókat, s lehúzta a hajókat. Hajdan Galatia tengeréből került ide, s a vízikígyók legkegyetlenebbikének, Leviathánnak és a Galatiában honos, Onagrónak nevű fenevadnak a sarja..." – idézi Borges a lyoni *Arany legendát*. A gnosztikus ophiták szektája a mindenség lelkének tartotta Leviatánt, diagramjukban önmaga farkába harapó kígyóként, Uroboroszként jelenik meg. Két világ határát őrzi; a Szaturnusz körét választja el a Paradicsom körétől. A demonológia hármas felosztásában Leviatán a mélységek, Behemót a föld, Ziz pedig a levegő ura. Az ördögök hierarchiájában is hangsúlyos szerepet kap; a hét halálos bűnt szimbolizáló ördög közül ő a hatodik, az irigység megtestesítője. Az evilág- túlvilág kettősében Leviatán a pokoli dolgok archetípusa – ősidőktől létező szörny; az elkülönülésben létező szentség közvetítője az emberek felé.

A *Pistis Sophia* és az egyiptomiak hite alapján Leviatán-Uroborosz próbálja megakadályozni a lelkek másvilági birodalomba való jutását. A világ kettős aspektusára utal, amikor testét félig sötétnek, félig világosnak ábrázolják; a jinjang kettősségének egységét a fény-árnyék ellentétpárjával jelképezi; a férfi és a nő különbözésében megjelenő összetartozást az androgün alakjában teszi szemléletessé. Statikus jellegén túl magába foglal minden cselekvés, minden megvalósulás előtt álló lehetőséget; az indiai mitológia rejtett és mozdulatlan, de aktivizálható Kundalini-kígyóját is. Az eredendően irracionális demonológia a világban működő erők racionális hierarchiáját kísérelte meg felépíteni; ilyen a

gnoszticizmus világképének szerkezete, hasonló kategóriákban gondolkozott Pseudo-Dionysius és az ő nyomdokain haladva a demonológus Michaëlis is. Szerinte Leviatán az első hierarchia Belzebub után következő második tagja; az eretnekek vezetője, aki bűnre csábítja az embereket – a jóba vetett hittel szembeni álláspont képviselője. Más elgondolás szerint Leviatán maga a Sátán, a káosz sárkánya, akivel szemben az Isten szakadatlan harcot folytat. Egy 1200-as évekből származó ábrán Istent láthatjuk, amint Jézust csalétekként használja fel a gonosz szörny kifogására: félelemünk okkal lehet hatványozott. Az apokrif szövegek alapján ugyanakkor a hívők eledelévé válhat a világ végén; a Messiás kifogja a világnak végezetekor, s felosztja a hívők közt – a Jó győzedelmeskedik.

De ez már nem a mi külső és látható világunk. Ahogy Kierkegaard írja a *Félelem és reszketés*ben: „A szellem világában másként van. Itt örök isteni rend uralkodik, itt nem úgy esik az eső az igazra, mint a gazra, itt nem úgy süt a nap a jóra, mint a a gonoszra, itt valóban csak az ehet, aki dolgozik, csak az talál nyugalmat, aki megismerte a félelmet..."

MÉSZÁROS SÁNDOR

A Rombuszhal városa

Tegnap lesz, ami holnap volt.
(Günther Grass: Vesztfál csevely)

A Rombuszhal története Gdańskban ér véget, valamikor a hetvenes évek elején, tehát *alig* egy évszázada. A kezdetet megtalálni éppoly véletlen vagy ráfogás, mint egy lehetséges véget, mivel az idő ennyire megbízhatatlanul telik. De akkor még nem tudtam, hogy ez ilyen mesés hely, ahol egy történet véget érhet. Persze, azt sem tudtam, hogy *nem a mesében élünk, annál rosszabb helyen.* Így, de nem csak ezért, fogalmam sem volt a Rombuszhalról, sem a lepényhalról, sem a kasubokról, sem a sortűzről, sem Giotheschantsról, sem Gidanicról, sem Gdancykról, sem Danczikról, sem Dantzigról, sem Danzigról. Egyedül Gdańskot láttam, az üres és elhagyatott várost.

Az, hogy Gdańskba menjünk, természetesen Maria ötlete volt. Aki harminc éves koráig nem utazgat össze-vissza, az túl hevesen vágyakozik. Vagy lassan szárad ki. Ilyet csak egy nő találhat ki, még hogy Gdańsk! Miért, máshol mivel jobb. Különben is, ott van egy isteni Pewex, ahol majdnem minden van. Olyat elképzelni sem bírsz, amit ott ne kapnál meg. Kívánj csak bármit, ott megtalálod. Tizennégy dollárért például már valódi, piros címkés Levi's-t adnak. Vagy Wranglert, vagy bármi mást. Amit csak akarsz. Hittem is, meg nem is, hogy van ilyen hely. Azt nem mertem megmondani neki, hogy mit is kívánok most. Biztos egy kicsit elpirultam. Szégyelltem azt is, hogy ennyire kiszolgáltatott és nevetséges vagyok. De bármennyire nevetséges az egész, a farmert is akartam, sőt ész nélkül vágytam arra, hogy végre legyen egy rendes farmerem. És sprotnit is eszünk valahol a tengerparton! Vagy sledz so gdansku-t, ez az ő kedvenc hala.

Istenem, milyen lehet a Schweppes Tonic?

Nem köll félni, mondta apa. Ki fél. Majd úgy ülök, hogy ne legyek feltűnő. Ne üljek gyanúsan. Általában a sarokban ülőt pécézik ki, és aki lelkesen kibámul az ablakon. Nagyon olvasni sem jó, az is elég gyanús. Húsz dollárt elrejteni nem ügy, az szinte gyerekjáték. Azért nem gondoltam volna, hogy ennyire fogok félni. Nincs egy természetes mozdulatom, egészen be vagyok szarva, ez az igazság. A hangom is remeg, nyilván ezért szúrt ki ez az állat! „Ne játszd meg a fejed, öcsi, otthon meg a fogason alszol!" Ez jó, ezt megjegyzem. Ez is mutatja, hogy valahol ő is ember. Ha nő lennék, az életbe' nem vetkőznék le a vonatfülkében. Valami egészen durvát mondanék neki, hogy kit tapogasson meg hova nyúlkáljon. Mert a nők, úgy látszik, kevésbé félnek. Vagy jobban elviselik az ilyesmit, legalábbis Maria csak Varsó után sírta el magát.

Talán augusztusban, késő délután nem szabad megérkezni ide. Meg kéne tiltani. Ilyen üres és lepusztult várost még nem láttam. Minden pusztul és pisz-

kosszürke és mállik, a pályaudvar, az utcák, a házak, a vakolat, a kikötő, a hajók, az emberek, a gyerekek, az anyák, a lestrapált lengyel anyák. Száz éve, minimum száz éve nem építettek semmit, nincs egy ép részlet, vagy ha igen, akkor csak véletlenül. Egy város, amelyről elfeledkezett az Úr. Nem néz oda, direkt nem néz ide. Így túloztam magamban, mert hát az ifjúság csupa túlzás, ezért vagyunk annyira meghatva tőle.

Feladtam, legalább egyszer feladtam. Kár volna tagadni. Arra gondoltam, hogy ez nem változik meg soha. És nem jövök többet ide, és nem megyek sehova, majd így fogok szépen elrohadni. Aztán mégis maradtunk, a tengerpart valamiért fogva tart. Lehet, hogy aludtam is egy keveset, az ilyen helyzetekben ez könnyen megesik, de észre sem vettem a vihart. A tenger hamar tükörré simult, nyaldosta a parti fövenyt. Maria úgy farmerben belábalt a vízbe, térdig. Hallottam, hogy beszélnek. Mind a ketten beszéltek, hallottam. Sokáig beszéltek egymással, Mariának kérdőn föl-fölcsendült a hangja, a Hal apásan bíztatta. Maria fölkacagott. Egy szavukat se értettem. Újra meg újra a Hal. De hiszen sejtettem, hogy kinyilatkoztat és kinyilatkoztat. És aki különben sohasem nevet, most térdig vízben állva nevetett. Milyen néptelen volt a part. Milyen messze ültem tőlük. Milyen szép volt, hogy újra nevetni tud. Min nevetett, kit? Csak ültem az üres ételhordó-csajka mellett. Kihullva a történetből.

Nem emlékszem, hogy akkor és ott hittem-e a Rombuszhalnak: *csak a mese a valóság.* Az biztos, hogy úgy örültem a maradékpénzen vett Marlborónak, mint még soha.

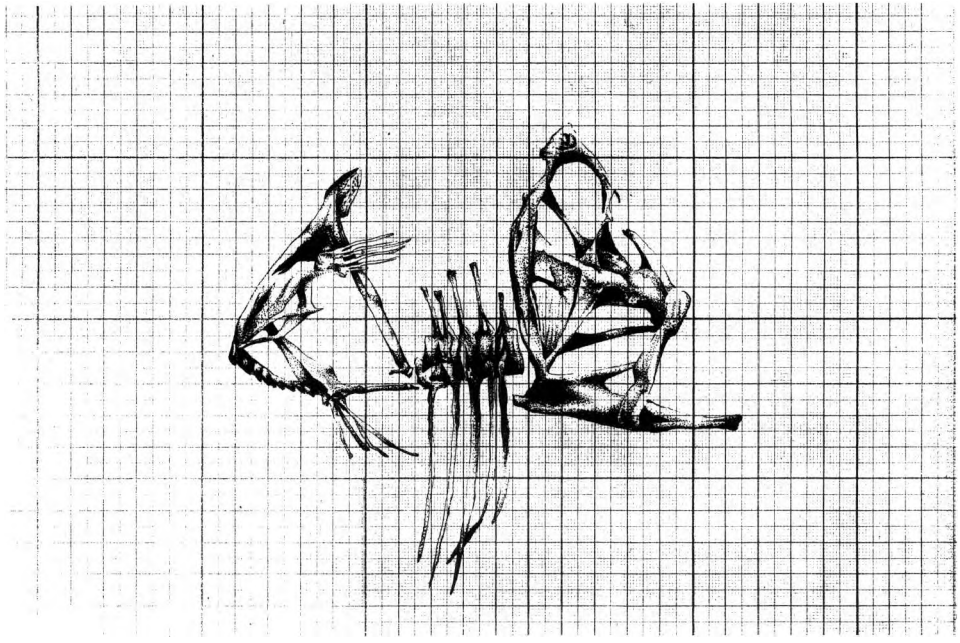

KANETTI NORBERT

A Haralkovich-leányok, az Ihász-nővérek és a törpeharcsa

(emlékmás)

Természetesen nem így hívták őket, és másképpen sem (kivéve persze a törpeharcsát). Ám az bizonyos, hogy a Haralkovich-leányok vörösesszőkék voltak és olyannyira kékszeműek, hogy az még az Etüd fekete-fehér képeiről is szabályosan: világított, az Ihász-nővérek pedig feketék voltak és nagyon-nagyon rövidlátók. Ezenfelül szerették a konyakot, de elsősorban nem ebben hasonlítottak egymásra, hanem abban, hogy elhanyagolható időbeli eltérésekkel valamennyiükbe, sőt, egy nagyon speciális értelemben szüleikbe is szerelmes szoktam volt akkortájt lenni.

Azon a nyáron és még a következőig, bár a határokat nem merném világosan meghúzni, az idősebb Haralkovich-leányt szerettem éppen. Sárának hívták, pár, akkoriban súlyosnak számító hónappal idősebb volt nálam, és a maga rátarti, pökhendi és odaadó módján, azt hiszem, nagyon szeretett engem. Azon a nyáron – meglehetősen giccsesen – én, az idősebb Haralkovich-leány meg a fiatalabb Ihász-nővér épp tizennyolc évesek voltunk. Ők ketten, Sára és Éva osztálytársaim voltak a szülővárosukként emlegetett óriási falu akkor pontosan 175 éves gimnáziumában, és én felettébb érettnek, bátornak és szerencsésnek éreztem magam, amiért (némileg elnyúló tavaszi hezitálás után) oly sok valóban bimbózó lány közül, a rendíthetetlenül félénk Ihász Éva helyett, a híres Haralkovich-lányt választottam. A lányok egyetemre jártak vagy készültek, én pedig úgy gondoltam, a nagyváros előtt – szükségből, de szerencsére – teszek egy rövid, de felettébb férfias látogatást a Magyar Néphadseregben.

Hogy világos legyen: azon a nyáron olyan rettentő meleg volt, hogy emlékezetem szerint fehér volt az ég, öt méteren túl mindenfelé remegett a levegő és a hallgatag madarak időnként lepotyogtak a fákról.

A Tisza egy jobboldali mellékfolyójának körülbelül két méter széles holtága mellett a Haralkovich-szülőknek valami titokzatos módon sikerült megszerezniük egy közepes korú és méretű villát. A Haralkovich-lányok rajongott apja szerint a villa a helyi mondákban elmaradhatatlan Wesenbach-família egyik rosszéletű, s később rejtélyes körülmények között megcsonkított sarjáé volt, aki ide, folyóparti pihenőházába hívogatta nagytestű szlovák kedveseit, szerelem-

mel, erőszakkal. Haralkovich története csak feleségét tartotta folyamatos, patinás izgalomban (utólag élek a gyanúperrel, hogy más nem is volt a célja), mi mindenesetre hamar napirendre tértünk fölötte, bár az állítólagos csonkító tót lánnyal azonos nevű, édesen pösze, fiatal Haralkovich-lány, Mari, és az idősebbik Ihász-lány, Zita, a medika, gyakran visszatértek rá.

A folyamatosan szem előtt tartott erkölcsrendészeti szempontok miatt sátorban laktam, de a kisportolt testű Haralkovich-szülők, bölcsességből, álszentségből vagy szeretetből szemet hunytak amerikai cigaretta- és whisky-készleteik megdézsmálása, valamint és elsősorban lányuk, sőt lányaik éjszakai, tegyem hozzá – felerészben – ártalmatlan látogatásai felett. Egyébként szótlan voltam, amit csak a szülők nem értettek, szégyen, nem szégyen, akkor tanultam úszni (sikertelenül), Haralkovich Ferenc pedig horgászni tanított, bár az általa nem olvasott *Tüskevár*ból szerzett ismereteimmel néha azért sikerült meglepnem. Reggelenként kihajóztunk a lányokkal az élőág egy baráti stégjére, napoztunk, akkoriban még több bronzolajat fogyasztottam, mint alkoholt, és vezetésemmel épp akkoriban tértünk át a századfordulós amerikai realisták olvasásáról Truman Capote-re. Időnként barátaink jelentek meg, akiket többé-kevésbé elvertem filléres pókerben, majd röhögve figyeltem, amikor a Haralkovichoknak tett udvarlásukkal, netalántán pillangózva próbáltak lealázni. Csókolóztunk, mint a nyulak, és éltünk, mint hal a vízben.

Esténként lezuhanyoztunk, tiszta ruhát vettünk (fiatalembereknek az OTAFUKU Made in Iran feliratú kőkemény műanyagpapucs, lányoknak a döbbenetes indiai gézruhák jelentették azidőtájt a nyári módi csúcsait) és vacsora után (az evezőket én forgattam, feledtetni vélve az úszás terén hemzsegő hiányosságaimat) áteveztünk a túlsó partra. Bár az idegenforgalomra berendezkedett pincérállomány néhányszor megengedte magának az obligát tréfát (Konyakot! Milyen márkát? Őőőő, Szkander bég, vagy... Lánchíd! Nem úgy értem: Szőlő Márka, Meggy Márka stb.), Zita, a medika általában hatékony volt. Visszafelé nem én eveztem. S aztán az éjszaka.

Hogy egészen világos legyen: azon a nyáron ütötte le az elődöntőben Schumacher a kitörő Battistont, hogy aztán a becserélt, sérült és teljesen átszellemült Rummenigge miatt ezt még meg is kelljen bocsátanunk neki. Sőt, többet mondok, az esemény, amiről valójában beszélendő vagyok, a francia-német napján történt. Éppen tíz éve. Ma találtam egy halforma homokozó mintát a Tisza-parti homokban.

Szóval miközben a franciák és a németek egymást gyűrték fekete-fehérben, és én legális whiskyt ittam jéggel és szódával a Haralkovich-szülők társaságában, három damilom ázott a holtágban. Keszegre, pontyra, törpeharcsára. Akkor sem értettem egészen, mi a különbség, ma meg már végképp nem emlékszem, a színek alapján különböztettem meg a célokat. A törpeharcsás bot mindenestre kék volt, egészen mélykék üvegbot, peremfutó orsóval. Ha Rummenigge átszellemült volt, akkor én magamon kívül, vagy legalábbis kicsit részeg voltam, sőt még cigarettázhattam is. Őrjöngtem. Úgy éreztem, benne vagyok a fősodorban, és rajta tartom az ujjam a világ ütőerén: s közben kikapnak a franciák! Ez volt az én saját, különbejáratú kis világháború-élményem. És vesztet-

tünk. De az élet megy tovább, az éhezőknek enni kell adni, a bűnösöket felakasztják, a békéket megkötik: megnéztem a horgaimat.

Hát, a horgok körül béke volt. Alkonyodott. S nekem annyi adrenalin volt a véremben, hogy át tudtam volna úszni a holtágat. Így aztán az éjkék bot első moccanására úgy berántottam, hogy a szerencsétlen törpeharcsának valahol a csecsemőmirigye környékén jött ki a horog vége. Az én első, és ezideig utolsó halam. Nem tudtam, hogy mit kezdjek vele. Kisgyerekkoromban légpuskával, apai felügyelet mellett egyszer szerencsésen szíven lőttem hátulról egy straszszert a szomszéd kertjében. Az volt ilyen: amikor az ősi ösztönök hirtelen, véletlenül kielégülnek, az emberke meg ott áll, és sírva, virágos gyászpompával eltemet egy szegény galambot az almafa alá. Jut eszembe: ott is állt két velem egykorú leányka.

Nem tudom, van e törpeharcsának vére, emlékezetemben mindenesetre csöpög a friss, piros vér a barna Otafuku papucsra. Szóljon, aki jobban tudja. A lányok persze rögtön ott voltak körülöttem: Zita, a medika gyors, kegyes halált javasolt, a pösze kis Mari siránkozott, és gyors egymásutánban elátkozta a vadászösztönöket, Éva közelebb jött, hogy lásson is valamit azzal a rezzenéstelen halszemével, majd rövid, ismétlődő kézmozdulatokkal elzárkózott a látottaktól. Az én szőke kedvesem pedig elszaladt. Én meg ott álltam első, megalázott halammal és három, alapjában véve mégiscsak leginkább csodálkozó nővel. Körülbelül egy percig csönd volt.

Aztán visszajött az én kedvesem egy otromba, a kezéhez képest túlméretezett, szigetelt nyelű kombináltfogóval. Apró, fehér, utolsó ujjperceiben még kihegyesedő balkezével alaposan megmarkolta a levegőben himbálózó törpeharcsát, a kombináltfogóval megkereste a horog rejtett végét, majd – mintha barackot enne – derékban meghajolva, a halat magától fintorogva eltartva, mindkét kezével egyszerre csavarva és húzva, s úgy emlékszem, szörnyű, átható recsegés közben szép lassan kihúzta a horoggal a hal belsejét. A fellazult belsőségből apránként kitépte a vasat, a teljesen összeroncsolt halat elhelyezte a szákban, újracsalizott, bedobta a horgot, rám mosolygott, megcsókolt, beletörölte a fűbe a kombináltfogó vérmocskos pofáit, aztán visszavitte a szerszámoskamrába. A lányok szétszéledtek. A túlsó partra készültünk azon az estén is. Aztán más már nem történt.

*

Úgy emlékszem, ez a laposka és némiképp már a recepcióban is hazug történet – a halnak nincs vére, és nincs hallható recsegés; horgász-rutin van, és egy tapasztalt horgász tapasztalt horgászleánya – mélységesen felkavarta azt a tizennyolc éves fiatalembert, aki akkor voltam. A történet fiatalember-szereplője, úgy emlékszem (vagy azt gondolom most), azt gondolta akkor, hogy ez a jelenet valami nagy jelentőségű eljövendő esemény előjele, vagy méginkább azt, hogy ez a jelenet rendelkezik valamiféle sűrűséggel és telítettséggel, amely kifejez valamit a világ szerkezetéből, valamire rávilágít, valamit feltár és megmutat. Úgy emlékszem, az a fiatalember, aki akkor voltam, nem tudta, hogy mi lehet ez a je-

lentés, amit a jelenet hordoz, de úgy gondolta, eljön az az idő, amikor ez is meg fog világosodni előtte. Meg is bízta akkor későbbi önmagát, hogy dolgozzon ezen a megvilágosodáson.

Innen, most, ahonnan a tizennyolc éves embereket és az érettségi utáni eszméletlen forróságú szerelmes nyarat már hajlamos vagyok giccsesnek látni, most, amikor kedves Otafuku papucsomat Brasil márkájú olasz bőrszandálra cseréltem, amikor már nem kell csennem az alkoholt és a cigarettát (vagy legalábbis nem azért, amiért akkor), most, amikor italom Schwechater, dohányom Chesterfield, tollam kurzor, írógépem pedig még akkor is egy 1942-es Olivetti Rapida, ha távol vagyok kedves IBM AT 286 SIMON-omtól, és borom is van, ha a fák nem is intenek még ezüst kezükkel, nos, innen persze úgy tűnik, mintha a fiatalember akkor nem, vagy már akkor sem lett volna igazán őszinte. Mintha már akkor is tudta, vagy legalábbis sejtette volna, hogy a folyóparton alkonyatkor halat trancsírozó szőke szépség jelenete – bármennyire emlékezteti is másodrangú irodalmi élményeinek némely képére, bármennyire reméli is benne eljövendő nagysikerű irodalmi tevékenységének egyik emlékezetes, de nem túlzottan kiemelt fontosságú alapanyagát – valójában üresség, semmi, nulla, ha nem is feltétlenül hamisítás, önámítás, füllentés vagy csalás. Egy olyan kép csupán, amiről el lehet hitetni, egyszer el fogja tudni hitetni, lesznek, akik elhiszik, hogy jelent valamit.

Arra viszont már nem emlékszem, hogy ebből a csendes és be semmiképpen sem vallott felismerésből vont-é le következtetést a fiatalember irodalmi emlékeiből felderengő kép-emlékeire nézve is. Hogy regényíró akart lenni akkoriban, meg régész, az bizonyos. Ebből tán arra következtethetek, hogy úgy gondolhatta: ez is csak olyan kép, vagy jelenet, mint a többi, amit el lehet sütni majd mint irodalmat. Hogy hihetik: kimond valamit, amiről egyébként nem tudunk. Igen, talán felderengett benne, hogy a túlnanra mutatás, az arról való beszéd mindig, most is csak hitetés.

Lehet azonban, hogy akkoriban valóban érett voltam, bátor és szerencsés. Remélem, akkor nem voltam mégsem őszintétlen, nem kívántam irodalmi felhasználást, és nem gondoltam hitetésre. Lehet, hogy akkor valami titok valóban megmutatkozott nekem. De akkor miért biztattam mai magamat, miért fogadtattam kemény fogadással a mai munkát? Miért akartam akkor a mai, felesleges beszédet?

Valószínűleg tudni akartam, mi az, ami megmutatkozik. Vagy nem akartam tudni, és mai magamra lőcsöltem a tudást. Vagy akartam tudni, de tudtam, hogy nem lehet, s rábíztam az öregre, hadd bíbelődjön.

Most, hogy bíbelődöm, egyébként nem csodálkozom, hogy tetszett a fiúnak a dolog. Ha már egyszer nem beszélt, nem cselekedett, csupán napozott és röhögött, ha már ő nem bíbelődött a kifejezéssel, csakugyan nagyon kapóra jöhetett neki, szegénynek a jelenet. A sors jóindulatából kifejezhette vele, vagy rálőcsölhette a képre gondolatait. Már nem emlékszem, mik voltak ezek, de az bizonyos, hogy a törpeharcsa, ez a zsugorított ragadozó, ez a matchbox-harcsa legalább olyan szörnyű, mint egy macskaméretű patkány. Egy szörny. A szörny és a szépség: az unicornist megszelídítő szűz képe és története bizonyára dolgozott benne. Az eredetit egy meséskönyvből ismerhette, ma is megvan.

Az egész sikertelenül érzékeltetni próbált fiatalos, mégis fülledten erotikus atmoszféra jelképe lehetett számára a horgászat, több bottal, a kis folyó partján: irodalmi fakultációs órákon sokat röhögtek Sárával a szíveket horgászó puttószerű Cupidókon. Egyáltalán: a fiatalember úszni nem tudásához képest azon a nyáron minden úszni tudó ember valamiképp titokzatos vízilénynek tűnt számára, ő meg csak vergődött, mint a partra vetett hal. (Tudom, otromba vagyok, de ő is az volt, s most neki dolgozom.)

Azt a gyermeket, aki a fiatalember korábban volt, nagymamák, nagynénik, unokanővérek hada nevelte, ezért aztán váltakozva szerette és kereste vagy utálta később szívből az olyan társaságokat, ahol ő volt az egyetlen, vagy legfiatalabb férfi. Gondolom, kellemesen vagy hideglelősen erre is emlékeztethette a négy-nős parti jelenet. Az elrontott játékot megjavítja a mama. Papának nem szólunk.

Amúgy bármilyen otthonosan is mozgott a folyóparti kiskastélyban a fiatalember, aki, bár nem emlegette, de a hírhedett Wesenbach-família egy vadhajtásából származott, némiképp mégis a vérnősző ős szemével látta azt a nyarat, szőkével, feketével vegyest, s némi rettegő kíváncsisággal elegy belső röhögéssel kereste a sátrába térők között véresszájú megcsonkítóját. A rövid, angolnaforma törpeharcsa szimbolikája nyilvánvaló, a szőke Haralkovich híréhez méltó módon bánt el vele. (Úgy emlékszem, a fiatalember szerette a szexuális kiszolgáltatottságot. Bár ezt semmi pénzért be nem vallotta volna.) Azt hiszem, nem jelentéktelen mellékszál az sem, hogy a szőke Haralkovich Sára vívónők között nem feltűnő, de mégis felettébb jól formált alsó lábszárát sűrű, férfias, már-már gyapjas, aranyszőke szőrzet fedte, ami a fiatalemberben valamiféle atavisztikus vonzalmat ébresztett, soha nem szorgalmazta eltüntetését, többek között az alkonyi napsugarak ismétlődő, ám mindig fortélyos, sziluettező játékának öröme miatt. A törpeharcsa egyébként a normál harcsához és az Ihász-lányokhoz hasonló módon erősen rövidlátó, csinos, antropomorfizálva azt mondhatnánk: kisportolt lény. Fogásuk fortélyait magyarázva Haralkovich Ferenc, ez az erősen szabadszájú, férfitársaságban kifejezetten disznó ember sok egyébről is beszélt, nagy kedvvel, és vasastól szokatlanul mély anatómiai ismeretekről téve tanúságot. Mindenesetre a fiatalemberben a horgászat és az éjszakai primitív aktivitások szókincse meglehetősen összefonódva él mind a mai napig, példát most nem kaptok.

Rémlik, mintha sztorijának köze lenne a boncolós, horogkivevős képhez, de a *Hidegvérrel* című Capote-regény persze Sáránál maradt, s aktuálisan nincs pénzem megvenni. Jut eszembe: ha a halnak, márminthogy a törpeharcsának lenne pikkelye, mint ahogyan nincs, vagy ha akkor a fiatalember pontyot is fogott volna, akkor a halpénznek is nevezett kültakaró kapcsán a sikeres, jóllehet filléres pókerjátszmák megjelenítésére is kitérhetnénk.

Felhívnám még a figyelmet a Wesenbach szó jelentésére és a túlsó part szimbolikájára, a Haralkovich névben rejtőző hal, halál, kövecs, kovács szavakra és a köpés előtti zajokra emlékeztető hangzásra, csúfolták is őket eleget, az Ihász név dokumentálható 'Halász' elírására (Lásd: *Halasy Nagy József Gimnázium, Jubileumi Emlékkönyv.* É. n. [1983] H. n. 127. l.), a Sára, Éva, Mária nevet viselt nők klasz-

szikus történeteire, Mari gyanús pöszeségére, a Zita névvel folytatott napozós, anagrammatikus játékokra (pl. a tíz, (tiszta víz...), Tisza, taszít stb.), a vizeinkben nem őshonos törpeharcsa amerikai (! whisky, cigaretta) származására, a holtág horog-formájára, valamint az alkonyatkor a házfalakról csorgó vöröslő fájdalomra. És arra, hogy a fiatalember későbbi felesége – anyakönyvi tény! – a Halak jegyében született. Stb. Stb. Stb.

Nem titkolhatom, s nem is titkolható, hogy a fentiekben, amikor a fiatalember tíz évvel ezelőtti megrendülésének okait az ő megbízásából az emlékezet, a következtetés és az interpretáció biztonságos, szigetelt nyelű eszközével boncolgatni kezdtem, jelentős erőfeszítéseket kellett tennem, s nem is jutottam messzire. Mindenesetre ha fiatalkori fiatalkorú megbízómnak volt egyáltalán valamiféle intenciója, vagy netán szándéka, akkor talán annak szellemében jártam el, amikor nem dőltem be a felkérésben rejlő ravasz, vizsgajellegű buktatónak: s nem próbáltam arról beszélni, amiről ő akkor nem tudott, de amire akkori hite szerint a törpeharcsát kesztyűszerűen kifordító szőke nő alkonyi jelenléte rámutatott. Vagy talán nem is rámutatott valamire, hanem az a valami mutatkozott meg benne. Aminek mi, ő akkor és én most, csupán kiterjedéseit, dimenzióit próbáljuk bemérni, ismert, bár felfedezni való tájékozódási pontok alapján. Tapogatózva világosban és sötétben egyaránt, keresve egy kép magára mutató tapasztalatát.

Én annak a történetnek a kapcsán már nem érzek megrendülést. Nem az ő megrendülését érzem, pontosabban, ha mégis érzek valami olyasmit, akkor az inkább az ő akkori megrendülése feletti atyai, néhol szánakozó, mégis tiszteletteljes áhítat. Én csak azt tudom, hogy hal: olyan állat nincs. Ponty van, keszeg, és törpeharcsa. Főként törpeharcsa. És legfőként az, az egyetlen, amit a saját kezemmel fogtam ki. Számomra az a: HAL. Magánmitológiák különösebben megfontolt és céltudatos építése nélkül is azokban élünk, egy-egy saját szótárban. Halak pedig nincsenek. Törpeharcsa van, alkonyat, egy szőke nő, három másik és egy szigetelt nyelű, piros-fekete kombináltfogó. És ezek együtt és külön-külön is csupán önmagukat jelentik. Ha pedig valami megmutatkozik, ráadásul, véletlenül, esetleg, akkor nem tudjuk, mikor, hogyan és mi. S ha tudjuk is, akkor se tudjuk mondani. Tudjuk-e akkor?

*

Gondolom, s akkor úgy is van, a történethez hozzátartozik még, hogy 1992 júliusának elején a hírhedt francia-német mérkőzés tizedik évfordulóján, amikor már erősen eljött az ideje, hogy beváltsam a tízéves ígéretet, estefelé találtam a parti homokban egy kicsinyke, kék, halat formázó homokozó-öntőformát. Nem mondom, hogy nagyon megrendültem volna, de valami azért van. Az öntőforma egyértelműen ponty kíván lenni, és nyilvánvalóan az az ambíciója, hogy valaki számára ő legyen: *a hal*. Ám én nem vagyok az a valaki.

De eljátszogattam vele. Elkotortam az arasznyi, szempontomból hasznavehetetlen homokréteget, s az alatta lévő puhább, nedvesebb, iszaposabb anyagba szándék és gondolkodás nélkül nyomtattam két, egymást részben fedő hal-kör-

vonalat. A néha higgadt, néha eszelős testetlen várakozás vagy értelmező munka miatt a képek (tudósítsanak bár az érinthetetlenről vagy sem, amit eldönteni úgysem tudunk, a tudósítás lehetőségének meglétét eleve elvetni pedig ugyanúgy paranoia, mint folyamatosan keresni az üzenetet a felhők járásában), nos, a képek, ha valaki nézi őket, ritkán maradnak értelmetlenek, vagy jelentés nélkül valók. A feleségemnek például nagyon tetszett a két nyomtatott hal ábrája. Valahogy így nézett ki:

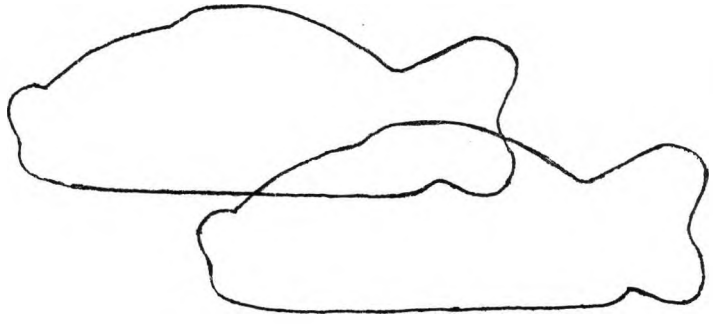

CSUHAI ISTVÁN

Hal volt, hal nem volt

Nem szeretem különösebben a halat. Ha állat, akkor mindenekelőtt macska, aztán kutya, nyúl vagy ló; vagy lehet bármi más, csak hal ne legyen. A felnőtt élőlények, ha ők maguk esetleg már nem is szépek, még biztosan vigasztalni tudják magukat azzal, hogy kicsinyeik legalább a kezdetekkor őriznek magukban valamit abból, amit szépségnek lehet nevezni, s ami számukra visszavonhatatlanul elmúlt már: ki többet, ki kevesebbet. Lehetséges, hogy a prém hiánya teszi, de a hal reménytelenül nem ilyen állat. A kis hal pontosan ugyanolyan mértékig csúnya, mint a nagy, és bár ez a negatív előjelű életkori egyformaság jelenthet bizonyos függetlenséget, az emlékezet és a hiúság kiiktatását, a csúnyaság ténye tény marad: még a díszhalaknál is inkább csak a környezet, az akvárium téveszti meg az embert. A víz, a kavicsok, a kagylók, a növényzet színei, a fények, a kis berregő gép, ami oxigént juttat a vízbe, és az, hogy ez annyira idegen: nem az enyém. De hiba lenne ezt a fajta (hogy ne minősítsem túl élesen) távolságtartásomat csupán a szépség nemlétére visszavezetni. Annál is inkább, mert Christy Turlingtont, a huszonkét éves amerikai fotómodellt, akit újabban viszonylag gyakran láthatni itt és ott, s aki nem kellemetlen látvány, Darvasival Szegeden Halarcú Lánynak szoktuk hívni. Mindenesetre tartózkodásom hal-ügyben a praktikus dolgokra is kiterjedt: nem dicsekedhetem Kanetti babérjaival, életemben egyetlen halat nem fogtam, élő egyedet kézzel sem illettem, azzal áltatom magam, hogy természetes vízben a benne lakozó halak miatt nem tudok úszni (közben csak erőnlét, bátorság meg talán technika kérdése a dolog), akváriumom sohasem volt, és egy rövid, fellángoló időszaktól eltekintve, melynek a paksi Halászcsárdában a főpincérrel való összetűzés vetett véget, a halételekről sem mondhatom, hogy előnyben részesíteném őket; jóllehet, vannak kedves emlékeim. Az egyik például Kolozsvárhoz köt, az elbújdosott pártbizottság valamikori vendégházában berendezett étteremhez, ahol Viskyvel, Egyed Péterrel, Mészárossal, Kereszturyval, Szántó Pistával fogast ettünk, s ahol Mészáros, a mezőnyt értelemszerűen maga mögé utasítva, megjavította a hosszútávú étkezés világcsúcsát. Kérdés persze, hogy mit kell a hosszútávú étkezés világcsúcsa alatt értenünk. Mert lehet sokat enni, lehet gyorsan, és ezt lehet szépen, méltósággal csinálni. Mészáros halkan és gyorsan evett, sokat. Mi még ki se ismertük a fogas fogásait, ő már be is fejezte. Nem volt éhes, mondta.

Megrágtad rendesen, kérdeztük.

Meg, mondta.

A palacsintával ugyanígy. Pedig akkor már figyeltük.

Ez történet, nekem ilyen van még egy-kettő, akár ugyanebből az étteremből is, de összerakva sem vezetnek sehova.

Amikor még nem volt hal, azt gondoltam, hogy a hal nem több, mint egyetlen szó.

Azt hittem, hogy a gyülekező írások olyan mondatokból fognak összeállni, melyek őrizni fogják a hal szó-természetét, horizontálisan rendeződnek majd el, retorikai jellegzetességük az egymás mellé rendelés, a felsorolás lesz. Közmondásokra és szólásokra vártam, a Margalitsból: „Fejétől bűzlik a hal"; „Azt a halat tartják a legszebbnek, ami a hálóból kiugrik"; „Két hal nem fér meg egy vízben"; „Akkor szokja meg a hal a horgot, mikor először lenyeli"; „Él, mint hal a vízben"; „Eb a bárka hal nélkül"; „A nagy hal megeszi a kicsit"; „Se hal, se hús"; „Sok halat fognak ki addig a Tiszából"; „Bámul, mint a sült hal"; „Bámul, mint a partra vetett hal"; „Halak mellett a béka is elkel". Ez a legönreflexívebb. Halszem – halszám. Címek jártak a fejemben: a *Moby Dick, Az öreg halász és a tenger, A hal, A halászó macska utcája,* a *Cápauszony, A fehér cápa, A hal neve: Wanda, Halassi irkája, A halacska csudálatos élete.* Híres amerikai férfiak, amint halakkal viaskodnak: Spencer Tracy, Gregory Peck. Meg Bojtár közép-kelet-európai hala. Arra számítottam, hogy nevek lesznek itt: Halász, Fischer, Csukás, Keszeg, Busa, Varsányi, Halassi, Halasy, Hal Béla, Kamhal Mária, Pikó Bandi meg a mesebeli tizenkét Kali-nővér: Kinga, aki Rák, tehát óvatos; Blanka, aki Ikrek: ő művészlélek; Réka, aki Bika, s aki meggondolt; Emese, aki Kos és célratörő; Mária, aki Halak: rá mindig várni kell; Gyöngyvér, aki Vízöntő, vagyis türelmes; Eszter, aki Bak, s aki előrelátó; Flóra, aki Nyilas és ezért nagylelkű; Erika, aki Skorpió és nagyon önző; Fruzsina, aki Mérleg és öntudatos; a szülők múló feledékenységének köszönhetően még egy Emese, akiből utóbb Enikő lett, aki Szűz, tehát barátságos és tapintatlan; végül a kis Emőke, aki Oroszlán, s aki az egész kompánián uralkodik. Nem csoda: ő a legkisebb. Kilenc éves csak, de már nagyon magas. Vagy manöken lesz, vagy kosárlabdázó. A csillagjegyek is eszembe jutottak persze, természetesen a vizes jegyek. Skorpió, Rák, Halak. Halételek: a tengeri szarvasgomba, a bárka-kagyló, a hagymával ecetes makréla, a citrommal és ecettel marinírozott ajóka, a granzevola, a farkassügér és a vörös sárkányfej. Történetek és mondatok. A Biblia. Karácsony. Leánykák. Sokszorozd meg a halakat. A kémbálnáról először abban a magyar regényben olvastam, amin végighurcolják. Aztán Parti Nagy mesélt róla, hogy Németh Gáborral erről beszéltek: és hogy mi lenne, ha ez így együtt lenne.

Hát legyen hal.

Hol volt hal, hol meg nem volt hal. Leginkább akkor nem volt, amikor egy hétköznap délelőtt, telefonon, számomra váratlanul kiderült: *a bálna emlős.* Ezt passzív tudásnak nevezik: amit tud az ember, csak soha nincs ráutalva, hogy eszébe is jusson. Van aztán aktív nem-tudás is: a kagyló sem hal. Már mindegy, jönnek a szavak. *Adék néked egy halat.* „Ha nem tudod használni, nyugodtan küldd vissza." Aztán lassanként volt hal, és már nem is horizontálisan rendeződött el: előbb öt hal, aztán tíz hal, majd tizenöt hal. Volt köztük rajz, volt köztük :eleven hal. Ne vegyük egészen komolyan; de egy kicsit mégis. Húsznál megálltunk. Tele a szák. Kilencvenhat nyomtatott oldal. Balla Zsófi azt mondta, ha túl sok, vágjam ketté egy fűrészhallal. Hal volt, hal nem volt, aki búját, aki nem, megyek. Halzárta. Ha van egy halad, küldd el; már nem a halban lesz, de odagondoljuk.

Úgy emlékszem, én még láttam Kanetti halát.

A következő hónap október. Azután november jön.

Ilyenekre gondoltam közben.

Pécs, 1992. augusztus 10.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

TOLNAI OTTÓ: Mi lesz, ha összeragadunk, mint a kutyák? *(elbeszélés)* 769
KÁROLYI AMY versei 785
TANDORI DEZSŐ: Szabadiskola *(8. József Attila-kettős)* 787
SOMLYÓ GYÖRGY verse 798

*

John Cage 1912–1992

JOHN CAGE: Előadás a semmiről 799
VIDOVSZKY LÁSZLÓ: John Cage hatása *(Weber Kristóf interjúja)* 814

*

SÁNDOR IVÁN: „Lopott fény" *(esszé, I.)* 818
MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS: Öt német év *(elbeszélés)* 829
TÉREY JÁNOS versei 835
MENDÖL ZSUZSA: Kortárs francia bútorok 837
BOROS JÁNOS: Disszenzus, beszédaktusok, szolidaritás *(Vázlat egy episztemológiai etikához)* 840

*

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: Irodalmon innen, kritikán túl *(Beck András: Nincs megoldás, mert nincs probléma)* 854
GÁCS ANNA: Egy különös regény *(Kertész Imre: Gályanapló)* 857
MIKOLA GYÖNGYI: A beváltatlan ígéret *(Németh Gábor: A Semmi Könyvéből)* 861

1992 OKTÓBER

KOTTÁK

VIDOVSZKY LÁSZLÓ: C+A+G+E music [1972] 812-813, WEBER KRISTÓF: John Cage-re emlékezve [1992] 817

KÉPEK

CAMILLE CLAUDEL rajza 784, CHRISTIAN DUC: Fotel 828, JEAN-MICHEL WILMOTTE: „Derékszögmérő" szék 834, JEAN NOUVEL: „BAO"-láda 836, PHILIPPE STARCK: „Dr. Sonderbar"-szék 853, ELISABETH GAROUSTE–MATTIA BONETTI: „Barbár"-szék 864

A Művészetek Háza Tetőtéri Galériájában kiállított bútorok felvételeit Füzi István készítette

---

JAK-füzetek

A 80-as évek új magyar irodalmának legfontosabb könyvsorozata újra indul a 90-es években:

Solymosi Bálint: A műnéger *(versek)*
Szijj Ferenc: A futás napja *(kisprózák)*
Beck András: Nincs megoldás, mert nincs probléma *(tanulmányok)*
Rugási Gyula: Szent Orpheus arcképe *(Szentkuthy-kalauz)*
Darvasi László: A portugálok *(versek és kisprózák)*

JAK-füzetek

40,– Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXXV. ÉVFOLYAM 10. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

Szerkesztők
ÁGOSTON ZOLTÁN, GÁLLOS ORSOLYA, MEDVE A. ZOLTÁN

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BALLA ZSÓFIA, BERTÓK LÁSZLÓ,
CSORDÁS GÁBOR, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN, TOLNAI OTTÓ

*

Baranya Megye Önkormányzatának lapja.
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/36-803),
a Művelődési és Közoktatási Minisztérium,
valamint a József Attila Alapítvány támogatásával.
Felelős kiadó: Csordás Gábor.
Terjeszti a Magyar Posta és a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó.
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,
Lehel u. 10/A – közvetlenül vagy postautalványon,valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadónál.
Előfizetési díj egy évre belföldre: 440,– Ft, külföldre: 1200,– Ft.
Megjelenik havonként.
A szedés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadóban készült.
Nyomtatta Molnár Csaba nyomdája, Pécsett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

ARATÓ KÁROLY

1939–1992

Életének 54. esztendejében váratlanul elhunyt Arató Károly.

Mohácson született, 1961-ben végezte el a Pécsi Pedagógiai Főiskolát, 1965-ben Szegeden magyar-német szakos középiskolai tanári diplomát szerzett. 1961 és 1969 között, majd 1979 után Pécsett, Mohácson általános és középiskolákban tanított. 1969-től tíz éven át a Jelenkor szerkesztőségének belső munkatársa volt. Németből készített műfordításai, napilapokban megjelent kisprózái mellett négy önálló verseskötete látott napvilágot: 1964-ben az Utcai közjáték, *1967-ben a* Madarak az esőben, *1972-ben a* Szivárvány után, *1987-ben pedig a pálya egészét áttekintő és az újabb versekből válogató* Néma verseny. *Mindig is folyóiratunk megbecsült szerzői közé számított.*

Emlékét megőrizzük, barátságos egyéniségét nem felejtjük el.

PÉCSI KÉPZŐMŰVÉSZEK munkáiból nyílt kiállítás szeptemberben a Pécsi Galériában. *Bencsik István, Dobány Sándor, Gellér B. István, Keserü Ilona, Kertészfi Ágnes, Lantos Ferenc* és *Pinczehelyi Sándor* műveit *Kovalovszky Márta* művészettörténész válogatta. A „szubjektív kiállítást" a hónap végéig tekinthették meg az érdeklődők.

*

BEVEZETÉS A KORTÁRS MŰVÉSZETBE címmel volt látható június és augusztus között a székesfehérvári István Király Múzeum három évtized alatt összegyűjtött képzőművészeti anyaga. Az ideiglenes kiállítás végleges otthona – a rekonstrukció befejeztével – a múzeum régi épülete lesz.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ 1992-93-as évadjában kerül színre többek között Madách Imre *Az ember tragédiája*, Tennessee Williams *Üvegfigurák* és Nagy András *A bögöly* című drámája, valamint Forgách András színműve, *John Dovanni* címmel. Szintén a bemutatók között szerepel Donizetti *Don Pasquale* és Puccini *Bohémélet* című operája; Delibes *Coppeliája* és a *Pink Floyd & Co.* című balettest. Ebben az évadban is műsoron van a *Bánk bán* operaváltozata, Spiró György *Optimista tragédiája* és Prokofjev *Rómeó és Júlia* című balettje.

*

TISZTELET JOHN CAGE-NEK. Szeptember 4-én négy Cage-darab előadásával emlékezett meg az amerikai zeneszerzőről *Vidovszky László, Weber Kata* és *Weber Kristóf*. A koncertre Pécsett, a Művészetek Házában került sor.

*

A JELENKOR SZERKESZTŐSÉGÉNEK MUNKATÁRSAI szeptembertől kezdve minden hónap utolsó csütörtökén, 15 és 18 óra között várják a folyóirat és a kiadó ügyes-bajos dolgai iránt érdeklődő olvasókat, barátaikat és üzletfeleiket, a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit Budapesten, az Írók Boltja (VI., Andrássy út 45.) teázójában. Az első hóvégi csütörtöki találkozóra szeptember 24-én került sor, az októberben esedékes összejövetel időpontja 29-én lesz.

TOLNAI OTTÓ

Mi lesz, ha összeragadunk, mint a kutyák?

Nem. Nem akartam én egyszer sem újranősülni. Negyedszer meg végképpen nem. Nem. Egyáltalán nem. Vagy hogy is mondjam? Harmadszor mintha akartam volna. Csak az nem volt érvényes. Nem volt érvényes? Nem. Nem volt hivatalos? De, hivatalosnak tán hivatalos lett volna. Voltunk a hivatalban, ott, ahonnan haláleset alkalmával körbe szoktam telefonálni a rokonokat, meg a plébánián is voltunk. Hát akkor miért nem volt hivatalos? Nem tudom. Nem lehet ezt csak úgy, egyszerűen megmondani. Az én egész életem olyan, valahogy úgy sikeredett, azazhogy nem sikeredett sehogyse, azért olyan, hogy nem lehet egykönnyen ráültetni a szavak csúszdájára. Én tudok mesélni. Szeretek is mesélni. És szeretik is itt, a járási juhászok meg körben a járásszéli parasztok – én juhász is vagyok, meg paraszt is, juhász se, meg paraszt se – szeretik, ha mesélek nekik. Szeretik, ha mesélek nekik – ha mesélek nekik példának okáért: a golyómról. A golyójáról? Igen, erről a golyóbisról, amit még a Donnál lőttek belém a muszkák. És azóta benn sétál. Sétafikál, köröz bennem. Hol itt, hol ott dudorodik ki. Hol itt, hol ott világít – süt át kéken a bőrömön. Ne féljen, adja ide a kezét. Lám, már én is úgy kérem – kunyerálom az emberek tenyerét, mint a javasasszonyok. Nyugodtan tapogassa ki. Érzi? Ne féljen, fogja meg. Nem, nem fáj. Azt mondják, majd kipottyan belőlem. De úgy látszik, eszében sincs. Jó neki benn. Jó neki kóbászolni bennem. Az igazság az: célozgatja a szívemet. Belülről célozgatja. Olyasvalami ez, mintha egy kis céllövő bódét hordanék magamban. Megállás nélkül megy a bandzsítás. A célozgatás. Csak azzal a különbséggel, hogy itt, most, nem egy kifújt tojáshéjat kell eltrafálni a jutalomért. Így sosem unatkozom. Akkor sem unatkozom, ha nem mesélek. Van, amikor egész nap mozdulatlanul üldögélek a Járáson. Hol a Felső-, hol az Alsójárásszélen. Hol kö-

zelebb húzódok Pipacsfalvához (amit a csángók után érkező telepesek Velebitnek kereszteltek, azt mondják, ott, ahonnan jöttek, így hívják a hegyet), hol meg középre húzódok. A sziksóba. Lenn a galacsinhajtó, fenn a pacsirta. Meg a délibábban delelő csorda lebegő sárga foltjai. Üldögélek a Megváltó alatt. A legtöbbször ott üldögélek. Szeretek pontosan a Megváltó alá vackolni. Oda, ahová a pacsirta árnyéka esik. Szinte koppanva zuhan. Üldögélek ott, és követem a golyóbis útját. Figyelem, merre kanyarodik. Figyelem, a szívem felé veszi-e az útját. Hallom, ahogy mocorog a sóban a galacsintúró. Hallom, ahogy nem messze tőlem repedezik a bíbictojás. Sokan nyugtatnak, noha nálamnál nyugodtabb már nem lehet az ember, nyugtatnak, hogy egyszer majd egy halk kis koppanás hallszik, akárha egy meggymag gurult, pottyant volna le az asztalról. Vagy valamelyik unoka célzott volna meg, piros pettyet hagyva ingemen. Egy halk koppanás hallszik. Halk, mint amilyen halk és mégis az egész eget visszhangzó a pacsirta földre zuhanó – a Megváltótól eleső árnyéka. Egy halk koppanás. És elhagy, eltávozik belőlem golyóbisom, amelyet még az a muszka durrantott belém. Nagy kajla bajsza volt. Kinek volt nagy kajla bajsza? Annak a muszkának. Úgy festett, mint egy koszos kékfekete varjú, amelynek mind a két szárnya eltörött. Annak a muszkának, aki az egyik bombatölcsérből hirtelen kidugta hosszú puskáját. És kis híján kibökte vele a szemem: belémdurrantott. Tényleg, az volt az első gondolatom: nézd, ez a hülye még kiböki hosszú puskájával a szemem. Egy arcot sem jegyeztem meg annyira. Akárha lefotografáltam volna. Ő belém durrantott, én meg szépen lefotografáltam. Belémdurrantott, majd hirtelen lebukott, de nem azért, mert félt, hogy visszalövök, nem, hanem azért, mert érezte, pontosan érezte, és én is pontosan éreztem, hogy ő is pontosan érzi: lefotografáltam. Csak ott hibázott, hogy én némileg gyorsabb voltam, én már lefotografáltam, le, szépen, nyugodtan megörökítettem, mielőtt még belémcsapódott a golyóbisa. Le, abban a pillanatban, ahogy kidugta fejét azzal a koszos, kajla bajusszal. Le, abban a pillanatban, ahogy meghúzta a ravaszt. Meghúzta, aztán lebukott. Én meg vártam a golyóbist. Mint aki jól végezte a dolgát. Vártam, belémcsapódjon. Annyi időm már nem volt, hogy én is lebukjak. Arra untig elég időm volt, hogy lefotografáljam, szépen le, kajla bajszával, de annyi már nem, hogy én is lebukjak. Szóval már fél évszázada nézek vele farkasszemet, nézem az arcát. Fél évszázada várom a koppanást, hogy aztán azt mondhassam, hogy rendben van, befejeztük, hazamehet, megnyugodhat – szétszakítottam a fotográfiáját. Befejeztük, kimászhat abból a jeges, húgybűzös tölcsérből, hazamehet. Fél évszázada fülelek. Fülelek a nyuszinál is éberebben. Még mesélés közben is fülelek. Nézem a pacsirtát. Rezzenetlen. Akárha a Megváltó szemébe szögezték volna. És akkor hirtelen kipottyan az égből. Le, neki a földnek. Várom, nagy csörömpöléssel összezúzza üvegcsontocskáit. De egy millivel a föld felett megáll. Olyankor, ha így szájtátva elbambulok, hirtelen magamhoz kapok, keresni kezdem a golyóbist, keresni a nyakszirtemnél, az állam alatt, a lágyékomnál. Vagy éppen a könyökömnél. Igazán csak egy dologtól félek. Nem attól, hogy a szívembe fúródik, nem, ezt a rozoga masinát már nem sajnálom. Nem sajnálnám. Ha most dugná ki a fejét, most dugná ki itt, valamelyik vakondtúrás mögül a puskáját az a muszka, még segítenék is neki. Csak egytől félek, mondom. Attól, hogy a szememen fog kipottyanni. A szemem világa fog kifolyni vele. És nem

fogom látni a sóvirágot, ahogy a felszáradó harmatban még utoljára kinyílik nekem. A juhászok képesek egész nap utazgatni velem. Meg az ólomgolyóbisommal. Már egészen otthonosak annál a folyónál, otthonosak ott, Ázsiában. Mert az első háború foglyai is sokat meséltek nekik. Akad olyan ember is, mint a Csömöre bácsi. (Itt citerázott a csárdában még vakon is.) Látja, végül neki is a szeme világa folyt ki, pedig ő nem hozott magával golyóbist, csak csúnya fagyásokat hozott, aki mind a két háborút Ázsiában bolyongta át. Sőt. Ázsiában már otthonosabb lett, ugratta is a részeges tanító, hogy maga, Csömöre bácsi visszament az őshazába. Az a tundra is éppen ilyen kietlen, mint ez a mi szikünk. Utazgatok. S ők utazgatnak velem. Mindenki tudja, mikor, merre tart bennem az ólom. Merre kanyarodik. Azt, hogy mikor megy a kőlyuktól a busz Adorjánra, azt nem tudják. De az gyakran megesik, hogy csak úgy mellesleg közlik egymással: leesett az ölibe az ólom, vagy: azt hittem, a kulcscsontját törte az öreg, közben csak az ólom bökkent ki a vállán. Ülnek a nagyvályú kénes vizében – az egyiknek reumája van, csúnya fagyása a másiknak, a harmadik görbe, mint az ujjam, a negyediknek meg lába nincs –, és az ólom utazásáról mesélnek. Az ólom az valami madárlátta dolog számukra. Hiába magyarázom nekik, hogy az a madár, amelyik az én golyóbisomat látta repülni a szívemnek, az a madár, amelyik még most is unottan figyeli: dögkeselyű. Milyen különös, hogy még a Kecskés is az én golyóbisom felől érdeklődött, amikor a sógorom meglátogatta Požarevácon a börtönben. Požarevácon van? Az én öregem is ott ült. Meddig marad? Életfogytiglan. És még ő is az ólom felől érdeklődött? Igen, azt kérdezte a sógorától, hogy kikeltek-e már a kisbíbicek, meg azt, langyos-e még a vályúban a víz, meg azt, hogy: kiesett-e már az öreg Kekec ólma? Azt mesélte a sógorának, hogy ő is úgy járt, mint én. Hogy őt is szíven lőtték. És ő is élve maradt. Életfogytiglan. Olyan vagyok, mint egy furcsa szerkentyű, magánjáró, amit ólommag hajt. Ha kipottyanna belőlem, megállna. Szóval, csak azt akartam mondani, hogy én mindenből tudok mesét kanyarítani. Tudok mesélni. A piócás asszonyoknak is mindig a mesékkel csavartam el a fejüket. Beálltak a nád közé a Sárgaárokba. Engedték, másszon fel rajtuk a pióca. Én meg odakuporodtam melléjük a partra, a dunsztosüvegek közé. És lassan, amilyen lassan kezdtek rájuk mászni a piócák, elkezdtem mesélni nekik. Mi sem volt természetesebb aztán, minthogy amikor tele piócával sikítozva kiszaladtak, az odakészített sóval én dörzsöltem le róluk a tömérdek piócát. Közben észre sem vették, hogy meg-megdobtam őket. Igaz, ez régen volt. Akkor tán még bennem sem volt ez a mag. Rég volt. És már a pióca se cikk. Igaz, mintha valaki azt mondta volna, ismét divatba jön a köpülés, a pióca. Mondom, mindenből tudok mesét kanyarítani. Az égvilágon mindenből. Éppen minden szirszarból. Végtelen mesét. Be sem kell áztatnom, mint a sárga meg piros fűzvesszőt, ha kosarat akarok fonni. Mindenből. Kivéve az életemet. Az valahogy sosem akart egyenesbe jutni. Csak farolt, csapódott jobbra-balra. Az mindig összegubancolódott. Mint az ördögcérna. Összegubancolódott, vagy ellenkezőleg, magától szétszaladt, szétfejtődött anélkül, hogy valaki fejtette volna. Az életem sosem hagyott levegőhöz jutni. A meséhez meg levegő kell. Sok levegő. Az apám – példának okáért. Kemény, rideg ember volt, mint ez a repedezett szik. Amióta az eszemet tudom, haragudott – dühös volt rám. Alighogy megtanultam járni: fölszögezett a kerí-

tésre. Fölszögezte a kerítésre? Azt hittem, erről már tettem említést magának. Az istenért, miért szegezte fel a kerítésre a kisfiát az az ember? Hogy ne csavarogjak el az állatok mellől. És az rendben is lett volna. Csak azt nem értem a mai napig sem, miért szegezett minden áldott hajnalban akkora dühvel? Emlékszem, legtöbbször már magam vittem a nehéz kalapácsot, magam kerestem, egyenesítettem a szögeket, mert ha nem találta a kalapácsot, ha nem talált szögeket, még dühösebb lett. Féltem, egy napon szétveri a fejemet. Észbontó dühvel szögezett és mégis ügyesen, ravaszon. Egyszer sem sikerült kibújnom a gúnyából. És átitatott a harmat. Aztán meg jött fel a nap, égetett alkonyatig. A legkülönösebb az egészben az volt, hogy egyszer sem kellett a nyáj után kiáltanom. A kutyáknak sem kellett nagyon dolgozniok. Mintha még az állatok szíve is megesett volna rajtam, valójában ők őriztek engem. Aztán meg, ahogy megszabadultam apámtól, jött a plébános. Kibontotta a nadrágomat... Nézzük, mondta, pölyhödzik-e már a plajbász? Jöttek az apámnál is ridegebb gazdák, akiknél szolgáltam. Apád a hibás, szidtak gyakran, ő szoktatott rá a semmittevésre, lazsálásra. Kapáláskor, betakarításkor ők még Krisztust is levették volna a keresztfáról, és kapát, kaszát nyomtak volna a kezébe. Aztán egész évben nyugodtan csünghet a keresztfán... És hát jöttek az asszonyok. Meg csőstől a gyerekek. Mintha a gazdák, az asszonyok és a gyerekek is ellesték volna apámtól a szögecselést. Úgyhogy mindig jó volt bevonulni, fogságba esni. Igen, akkor éreztem először, hogy lekászálódtam a kerítésről. Vacak, korhadt, fekete kerítés volt már akkor is. És akkor sem kerített már semmit. A Járáson nem kell semmit sem elkeríteni. Onnan fentről láttam, valójában nem a juhászok, nem a kutyák őrzik ott a jószágot, a nyájat, hanem az ég üvegbúrája. De ott, a katonaságnál meg jött az a kajlabajszú muszka. És belémlőtte azt a sétáló szöget. Mondom, mindenből tudok mesét kanyarítani, végtelen mesét. Kivéve az életemet. Az valahogy mindig más, ellenkező irányba kanyarodik. Minden kanyarban kisiklik. És én, égnek álló hajjal minden kanyarban elsikítom magam. Ha nem siklik ki netán, akkor meg én ugrok ki. Tegnap is megvert a legkisebb fiam. A legöregebb nem ver. Sem a középső. Csak a legkisebb. Meg a menyeim is meg szoktak verni. Meg, mind a három. Vejeim közül csak az egyik. Mondom, tegnap is megvert a legkisebb fiam. Késsel a kezünkben birkóztunk. Ő kiszaladt a nagykéssel, én meg előkaptam a kisbicskát. És hemperegtünk a sóban. Szerettem volna, ha ő döfi át a disznóölő késsel a szívemet. Féltem, nehogy én döfjem át az övét. Ha átdöföm a szívét, én is odakerülök Kecskés mellé, Požarevácra. Végül is ő maga miatt nem engedtem, hogy a disznóölő késsel átdöfje a szívem, mert nem akartam, hogy ő kerüljön Požarevácra. Ő már nem tud unatkozni. Olyan, mint az anyja, állandóan lobog, kajtat. Hogyan is tudnék szép meséket mesélni az életemről. Az én zöld disznóm ez a lila ólommag. Csak arról tudok mesélni végtelen. Hiszen hogyan is mesélhetnék meséket például az én asszonyaimról. Az első rögtön meghalt. Éppen csak megszült néhány gyereket. Ez a legkisebb, amelyik tegnap le akart szúrni, nem tőle van. Az a másodiktól. Az meg kicsapongó volt. Került-fordult, a csárdában illegette magát. Vagy benn riszálta a fenekét a kanizsai piacon. Ő szülte ezt a legkisebbet. Csak addig volt nyugodt, míg megszülte. De már benn a kórházban is festette magát. Kölcsönkérte, meg – mint később kiderült – el is lopta, össze is lopkodta a városi asszonyok kenceficéit. A pirosí-

tókat szerette legjobban. Szinte ette őket. Még járni tanult a gyerek, amikor el kellett zavarnom. Egy szakajtó pirosító maradt utána, egy szakajtó bakelitokba húzott kutyafasz. Nemrég láttam benn a Fruzsa előtt. Még mindig biciklin jár, még mindig a picsáját billegeti. A harmadik is szeretett biciklizni. De ő szegény nadrágban. Hogy miért épp őt verte meg az Isten, sosem is fogom tudni felérni ésszel. Jött ki Kanizsáról, és a Kálvária alatt belecsapott a villám. A szemem láttára szenesedett meg. A szobrász Tóninak segítettem épp berakni a stáció új gipszlapjait. A bicikli – a váz, a küllők – egy ideig még vörösen izzott alatta, izzott egy ideig farzsebében a pumpa is. Ő abban a minutumban megszenesedett. Mintha egy kisuvickolt szerecsen ült volna helyére az izzó kerékpárra. Tóni levette fejéről a sapkát, és térdre csúszott, alighogy beerősítette, máris imádkozni kezdett a szűz gipsz krucifix előtt. Maga hány éves volt akkor, amikor a harmadikat eltemette? Ötvenkilenc. De lehet, hogy tévedek, mert én nem számolgatom az éveket. Amikor meg összeálltam a negyedikkel, azt hiszem, már elmúltam hatvan. Gondoltam, legalább legyen valaki, aki mos ránk. Igaz, akkorra már két gyerek megnősült, de ők meg hozták a nyakamra az unokákat. Pontosabban nem is erről volt szó. Megpróbálom megmagyarázni. Eltemettük itt, Ilonakertváros (Zimonić Vajda) farában, azt kérte, itt, egy ördögcérnabokor tövében temessük falábú Ignác barátomat. És valahogy megesett a szívem a feleségén. Bejártam hozzá naponta elvégezni az állatok körül. Egy lova, egy tehene volt neki, meg tíz birkája. Már előbb is megesett a szívem rajta. Meg, mert csak én tudtam, hogy Ignác éveken át bejárt Kanizsára a Kerékgyártó Lidihez. Hogy magyarázzam ezt meg magának? Nekem sosem volt pénzem olyan nőkre, mint a Lidi. A kukacom nekem is mindig pipiskedett, csak nem volt tehetségem a Lidi-formájúakhoz. Én, mint említettem is, én inkább a piócahalászok között kódorogtam. Meg a vályúban lebegtem, vártam a mosni, fürödni jövő asszonyokat. Könnyű volt becsalni őket a békanyál függönyei mögé. Szóval már előbb is gondoltam arra, meg kellene próbálnom, hogy amíg Ignác barátom bebiceg a Lidihez, addig én a feleségét boldogítsam. De kivártam, amíg meghal. Igaz, akkorra már hatvan lettem. Kezdett elkapni a pánik. Nem is pánik volt az. Csak még egy kicsit akartam csinálni. Túl sok időt elfecséreltem. Meg hát, mert tudtam, nemsokára vége szakad. Ki akartam rázni magamból, ami még bennem maradt. Gondoltam, összeállok vele, és ameddig lehet, addig csináljuk. Mondtam is neki, addig mammogtatjuk, amíg lehet. Meg még aztán is egy kicsit. Mammogtatjuk? – kérdezte, ijedten bámulva rám. Mit? A vartyulát, mondtam ravaszkásan. Majd én mammogtatom, ha neki nem is olyan nagy élvezet. Ő közben, ha nem lesz jobb dolga, akár imádkozhat is. A Lidi, úgy hallottam, ha nem tetszik neki, újságot olvas közben. Én tényleg úgy képzeltem el hátralévő életemet, hogy ha nem is naponta, de azért mammogtatom kitartó rendszerességgel. Szép lassan mammogtatom. A száraz fa is begyullad, ha kitartóan dörzsölöd. Mammogtatom, úgy képzeltem, mammogtatom szép lassan, kitartóan, csökönyösen. Elvégzek a ház körül. Kimegyek a szikre a birkákkal. Hazajövök, ismét elvégzek, megfejek, megetetek. Lemosdok. És aztán lámpaoltás után szép lassan elkezdünk mammogtatni. Elég volt meginnom egy fröccsöt, hogy megduzzadjon. Reggelente megittam egy snapszot, estefelé meg mindig felhúztam a demizsont a kútból. Így valahogy terveztem el a hátralévő életemet. Valójában még a fog-

ságban gondoltam ki ezt az egészet. Ott láttam rá az életemre először. Amikor belémcsapódott az ólom. Valahogy mindig úgy alakult az életem, hogy sosem tudtam igazán ráállni a dolgokra. Sosem tudtam huzamosabban nekifeküdni. Sok asszonyom volt. Tán több is, mint másnak, de valahogy olyan cifra volt az életünk, hogy ha nem ütött el bennünket a mozdony, ha nem csapott közénk a ménkű, akkor civakodtunk, marakodtunk. Nagykéssel a kezünkben hemperegtünk. Meg hát az az igazság, hogy inkább gyerekeket csináltunk, minthogy csak úgy, minden cél nélkül, csak úgy magáért mammogtattuk volna. Ezért álltam össze az Ignác feleségével, ezért mentem el vele még a paphoz is. Körültekintő legyél végre, mondtam magamnak. Inkább fuss neki messzebbről. És tényleg körültekintő voltam, jó messziről futottam neki. És mégis elvétettem. Jócskán. Mert a körítés, a táv megvolt. Csak maga a dolog hiányzott. Ugyanis azon a negyedik asszonyon nem volt luk. Nem volt luk? Nem. Jó, tudom, furcsán hangzik, de nem volt. Elhiheti nekem, kerestem. Mindent kipróbáltam. De ott bizony luk nem volt. A fenekét meg nem adta. Előbb nevetgéltem, vihogtam, mint a hülye, a bajszom alatt. Aztán megrémültem. Megvert az Isten, gondoltam. Elzavartam azt az asszonyt, akinek szép, két marékra való, mindig harmatos szemérme, szőlőfürtnyi csiklója volt. És összeálltam megboldogult barátom feleségével. Nem, nem fapinájú volt. Fapinájú nőkkel volt dolgom. Nem is eggyel. Akadt köztük olyan is, amelyiknek végül már füstölni kezdett. Meg volt olyan is, amelyiknek két nap után kapott hirtelen lángra, de akkor akkora láng csapott ki belőle, hogy még a bajszomat is lepörkölte. Bele kellett lógatnom a vizes dézsába. Hát most itt vagyunk: csapdába estél, csapda nélkül. Aztán, ahogy kérdezősködni kezdtem, két részre szakadt a társaság a csárdában. Fele azt bizonygatta, nincs ártézi kút cső nélkül, a másik fele meg azt, hogy már ők is hallottak ilyesmiről. Rendben van, tűnődtem, de miért éppen nekem kellett kifognom? Megboldogult barátom senkinek sem szólt a dologról. Hetente egyszer bebicegett a Kerékgyártó Lidihez. Közben lehet, otthon továbbra is kitartóan kereste, kereste egész életében. A Lidi egyszer azt mondta, hogy az Ignác levágott lábának az ereje átment a férfitagjába. Szóval, hetente egyszer bebicegett Lidihez. És ezzel el volt intézve a dolog. Én meg szépen besétáltam a csapdájába. Végül már az egész Járás rajtam röhögött. Ne búsulj, koma, mondta Lukács, a juhász, és széttárta a karját: tele a Járás ürgelyukkal. Meg hát a naftások is keresnek segédmunkásokat. Egy ideig még próbálkoztam. Részegen egyszer még kést is vittem magammal az ágyba. Gondoltam, majd én csinálok szegényen lukat. De szerencsére, amikor kellett volna, nem találtam, becsúszott a fal mellé. Vagy ő dugta oda. Nem maradt más hátra, mint hogy egy reggel felpakoljam a cuccát a kocsira, utána kössem a tehénkéjét, és szépen hazavigyem a nővéréhez Horgosra. Sosem fogom elfelejteni nővére tekintetét sem. Én nem értek az ilyen dolgokhoz. Nekem az ilyen dolgok meghaladják az eszemet. De miért nem ment el szegényke apácának? Vagy a Mindenhatónak is csak egész nők kellenek? Nem tudom. Elnéztem a nővérét. Ugyanolyan volt, mint ő. Az is ugyanúgy, ugyanolyan rémülettel nézett. A patkánynak van ilyen tekintete a patkányfogóban – amikor már kezd kifáradni, elgyöngülni. Otthagytam nekik az összes pénzem. Kifizettem nekik a tíz birkát is. Miért nem mentek el apácának mind a ketten? Csak néztek. Nem nyúltak a pénzhez. Nem értettem, akkor mit akarnak? Néztek.

Csak néztek. Sikítva szaladtam neki a Járásnak. Aztán bizony lenyugodtam. Le egy jó ideig. Azt hittem, többé sosem merek majd asszony lába közé nyúlni. Hiába hajlongtak előttem a vályúnál, a piacon, hiába kezdtek el ismét szállingózni a Sárgaárokba a piócahalászok. Nem mertem benyúlni a bozótba, rettegtem, nem találok semmit. Ez a rettenet már örökre benne marad a kezemben. Biztos azért van az is, hogy ha viszont találok valamit, azt aztán nem engedem ki a kezem közül egykönnyen. Látott-e már szarkafészket? Tüskés ágakból, olajból, gledícsiából, vadrózsából hányja össze. Szerkeszti valójában. Be is tapasztja, sőt még fedelet is csinál rá... Fedelet? Igen. Gondoltam, bennem a hiba. Csak énelőttem zárultak be mind a lukak, az ajtók. Csak énelőttem csapták rá a fedelit. Csak én vesztettem el a kulcsot. Aztán egy napon, amikor már ismét emelgetni kezdte a gőz a kalapomat, elszántam magam, és életemben először én is bekarikáztam a Kerékgyártó Lidihez. A Hatcsöcsben bukkantam rá. Ott trónolt. Ahogy meglátott, azonnal tudta, miről van szó. Egyből elolvasott. Nem csoda különben, hiszen ez volt a mestersége. Hallom, mondta kuncogva, te vetted el a falábú Ignác feleségét. De záróra után elvitt magához. Akkor már ő is kiszorult a Seriftanyára. De ahogy levetkőzött, elsírta magát. Most jössz, mondta, amikor már, nézd, teljesen megőszült a frizurája. Jót nevettünk. Az enyimet is megütötte a dér, mondtam, letolva a gatyám. És azt is megvallottam Lidinek, hogy én valójában még csak most szeretném elkezdeni. Meg hogy eddig nem érkeztem. Nem a sok kínlódás, nyavalya, tragédia miatt. Most szeretnék nekifeküdni. Azt mondta, hogy fiatalabb korában találkozott egy ilyen bácsikával. Úgy dolgozott, mint egy szolid Singer varrógép. Ha az öreg volt nálam, mesélte Lidi, hajnalra mindig úgy éreztem magam, mintha minden egyes pórusomba tűt szúrtak volna. Tűt. Érted? De valahogy belülről. Fellélegeztem, amikor az öreg bácsi meghalt. Alaposan kiráztam magam. Ha még egy kicsit megolajozod, te is sokáig elzingerelhetsz. Hajnalban szinte röpültem, röpültem, mint az ürescsontú madarak, hazáig. Négy-öt nap múlva ismét megfürödtem a vályúban, tiszta gatyát húztam, és ismét bekopogtam hozzá. De egy naftás tárta ki az ablakot, és levorgyikkal kezdett hadonászni az orrom előtt. Nem elég, hogy mind összevissza furkálják Oromhátat. Elittam a Lidinek szánt pénzt, négykézláb másztam haza. Akkor is azt hittem, vége. Az utolsó csöpp a Lidié lett. Igaz, sokáig még nagyon dühös voltam a naftásokra. Még az is megfordult a fejemben, hogy felrobbantom a furataikat, hisz úgyis mind elviszik a naftát. De aztán lecsendesedtem. Néztem a délibábot. Néztem, hogyan kapja fel a szikről, hogyan kezdi pödörni, sodorni a sót a forgószél. Akárha egy áttetsző lányka futna, pörögne át a Járáson. Faragni kezdtem egy pásztorbotot. Belefaragtam, több mint három hónapig faragtam egy csomós som bunkójába a Csömöre bácsi fejét. Csak ahogy a bot bunkóját bámultam, kezdtem rádöbbenni, mennyire hasonlítunk. Ő mind a két háborúban ott volt fogoly. A Kecsenovics azt mondta, visszament a tetthelyre. Ezek szerint még rám is vár egy háború? De az én arcomba mintha már előre belevésődött volna az a másik háború is. Birkanyírást vállaltam, csordás is voltam, úgyhogy sokáig fel se figyeltem – egy lány, egy nyeszlett lány kezdett el mosni a vályúnál. Még lány volt szegénykém, de már aszalódófélben volt a pinácskája. Igen, éppen erre lettem figyelmes, hogy már aszalódik, hogy már olyan vartyulaképe van. A vályú végénél gubbasztottam. Ő mosott. Csutakolta

a gúnyát. Egyszer csak lekapta magáról a bugyit. Hogy azt is kimossa. Lássa kend, mondta nevetve, nem volt csutka az árnyékszéken, és csupa szar lett a bugyim. De én nem a bugyiját néztem, biztosan ő sem azt akarta, hanem a seggit, a pinácskáját. Belebámultam. És akkor fedeztem fel, hogy olyan vartyulaképű. De ez valahogy nem szomorított el, hanem ellenkezőleg, felbátorított. Mintha csak az ég ajándékozta volna nekem. Itt van öreg, zingereljél. Hosszú idő után először lettem ismét szerelmes. Annyit dolgoztunk (a búzatáblába jártunk, oda arra a pipacsos foltra), hogy aratásra már kezdett visszafiatalodni, kezdett zamatossá lenni a picsája. Nem szerette, ha pinát mondok, azt se, hogy vartyula. Ha vartyulát találtam mondani, mindig megbüntetett, mint a tanító néni. Százszor kellett mondanom: picsa. Ha jobban meggondolom, először dolgoztunk úgy, ahogyan még ott, a fogságban elképzeltem. Először kezdtem hasonlítani Lidi kis öreg szabójára. Mintha egy új somág nőtt volna a lábam közül. Fütyürészve közlekedtem. Minden hajnalban megborotválkoztam. Elálltam vályogot verni, feliben. Gondoltam, építek egy kis kamrát a legöregebb fiam istállója mögé. És ott elzingerelgetünk. Ám ahogy megjelent ott a kútnál, úgy is tűnt el, nyomtalanul. Valaki jól járt vele, keseregtem. Aszaltszilva-picsája meginasodott, mintha autógumival húroztam volna fel. Néha már úgy szájon csapott, hogy azt hittem, leszáll a fejem. Szerencsére a fiam azonnal észrevette, hogy nagyon lebimbóztam. Összedöntötte az istállót és újat építtetett velem. Mondanom sem kell, nem maradt időm álmodozni. Amikor kész lett, besöröztem egy kicsit. És akkor, különösmód először, eszembe jutott az az orosz asszony, akinél a fogságban dolgoztam. Mintha káposztát hordott volna a lába között. Ahogy elkezdtük, harmatosan harsogott, ahogy befejeztük, akkor meg úgy éreztem, isteni húsos káposztát ettem. Mesélik, nekivágtam a Járásnak. Hová, édesapám? – szaladt utánam a fiam. Vissza a fogságba, mondtam. Aztán már álmodozni sem álmodoztam. Lassan még az az orosz nő, annak az orosz nőnek az emlékképe is elmaradt mellőlem a jászolból. Éreztem, hogyan fogy, szivárog el a gőz, napról napra. Kezdtem úgy érezni magam, mint egy nádszál a Sárgaárokban. Elvékonyodtam, kiürültem. Nem akadt nádiveréb, poszáta, hogy rám kötözze kis puha fészkét. Vártam, mi fog kettétörni. Vártam, mikor jönnek, mikor locsolják meg naftával, mikor égetik a nádat. De végül is másképpen lett vége a dolognak. Vége? Igen. Azazhogy éppen arról akarok mesélni, hogy milyen sokszor lett vége. Milyen sokszor kellett, hogy vége legyen. Érti, mit akarok mondani? Valójában nekem sem volt fogalmam arról, hogy ezek a szörnyű befejezések, a dolgoknak ez az újbóli befejezése, végeszakadása titokban valamiféle energiát raktároz bennem. Nem, nekem sem volt erről fogalmam. Arról sem, hogy most mi is történik velem. De erről majd akkor, ha idejutunk. Noha én sem tudom, hogy hova is. De az magát ugye nem zavarja, hogy ha egy kis nyolcas van mesém kerekében. Az életemről nem lehet simán, folyamatosan mesélni. A dologról magáról, a picsával, a vartyulával való esetemről meg csak így köhécselve, akadozva. Ha az a fonnyadt lányka nem tűnik el olyan gyorsan, ő tán megtanított volna, mert ő, ha észrevette, hogy köhécselek vagy pironkodok, akkor mindig megbüntetett, és százszor elismételtette velem a legprasnyább dolgokat is. És az jó volt, majdnem olyan jó, mintha csináltuk volna. Úgyhogy nincs igaza a Péter bácsinak, aki mindig azt hangoztatja a csárdában, hogy aki mondja, beszé-

li, meséli, az nem teszi. Nincs igaza, én bizonyíthatom. Jó volt büntetésből mondani. Mondtam, mondtam, közben mind jobban markoltam, és egyszer csak éreztem, hogy teleömlik a kezem. Amikor századszor mondtam, mindig felsikított. Századszorra mindig teleömlött a markom. No de térjünk vissza. Igen, a végéhez. Mert tényleg az történt, hogy vége lett. Persze, a rám jellemző módon. Valójában egy szerencsétlenség történt velem. Egy szerencsétlenség tett pontot a mondat végére. Fura egy mondatokból állt össze az életem. Mind hosszabbak lettek. És most már csak az a tőmondat következik. No de térjünk vissza a végéhez. Ahhoz a végéhez. Akkortájt kétszáz birkát őriztem. Teljesen lefoglaltak. Éjszaka csak arra maradt időm, hogy jajgassak egy kicsit. Ráadásul még be is rühesedett a nyáj. Be, csúnyán. Egy napon kénytelen voltam bemenni Kanizsára: *vetalin*ért. Méregért. Persze nem bírtam ki, hogy ne forduljak le a Kistemplomnál a Hatcsöcs felé. Öt-hat fröccsöt ihattam meg, na és egy angolkeserűt, amivel el akartam vágni. De mivel nem ettem egész nap, megártott. Az angolkeserű a szó szoros értelmében fejbe vágott. Úgy buktam le a lépcsőn, mintha valaki egy nagy husánggal tarkón vágott volna. Gyalog jöttem ki, pontosabban másztam. Valahogy elvánszorogtam a Sárgaárokig. Ott feküdtem le. Ájultam el. Mielőtt még elájultam volna, emlékszem, kerestem egy vakondtúrást párnának. Meg arra is emlékszem, hogy már a párnára hajtva a fejem, egy siklót néztem, ahogy lenn az árokban kínlódva próbálja lenyelni a varangyot. Aztán meg a strandoló kis vízipockokban gyönyörködtem. Szóval egy rövidke ideig még lebegtetett az alkohol. Aztán hirtelen leejtett. Először arra éreztem föl, hogy kezd hűlni a föld. Fázni kezdtem, forgolódni, erővel magamra akartam teríteni a gyöpöt. És az a forgolódzás lett a végzetem. Mert forgolódzás közben a zsebemben valahogy kiesett a *vetalin*os üveg dugója. És kifolyt a méreg. Mind rá a kukacomra. Igen, a farkamra. Üvöltve ébredtem. Ugrottam bele az árokba. Fetrengtem a sárban. Egyszerre csak azt éreztem, néz valaki. Úgy valahogy, mint a muszka, aki a szívemet célozta hosszú puskájával. Vagy úgy, mint a Mindenható szokott visszanézni rám, ha húsvét táján sokáig bámulom fenn a pacsirtát. A sikló nézett, szájában a rúgkapáló varanggyal. A strandoló kis vízipockok közben elpucoltak. Akkora üvöltést hallattam, hogy végképp megakadt a torkán. Láttam, ahogy lassan kihátrál belőle a varangy. És nagy fejest ugrik a vízbe. És meglapul a fenekén. Bújik bele a sárba. És többé tán sohasem mer a felszínre bukkanni. Mostanában sokat gondolok arra a varangyra is. Én mentettem meg az életét. Legalább egy varangynak. Azt valahogy sejtem, hogyan nézett, néz engem a Megváltó. Hogyan nézett, míg ott csüngtem felszögezve a kerítésre. Hogyan nézett, míg a golyó röpült a szívem felé. Hogyan nézett, míg sikítva szaladtam ki a két nővértől neki a Járásnak. Azt valahogy sejtettem. Meg azt is, hogyan nézhetett, amikor a Kálváriáról néztem, hogyan szenesedett meg az izzó biciklin a harmadik feleségem. Hogyne sejtettem volna, hiszen ő csapott bele. De azt nem tudtam, arról nem volt sejtelmem, hogyan néz a sikló szájából egy varangy, miközben a tökeimet markolászva vadszamárként üvöltök. Az artézi kúthoz rohantam. Ezt a vizet használják benn Kanizsán is a Csodafürdőben. Igen, pontosan éreztem, azért rohanok olyan eszeveszetten a vályú felé, mert rajtam már csak a csoda segíthet. Beugrottam a vályúba. Fejest, mint a Tarzan. Pedig még egy méter sincs. Ott ültem egész nap. A fenekére húzódva, mint a varangy. Különös, le-

vegőt sem vettem. Akkor kellett volna, hogy valaki mérje, meddig bírom ki a víz alatt. De hiába. A fájdalomtól beleájultam a vízbe. A gyerekek szedtek ki a békanyál alól, vittek be Kanizsára a Kosztolányi doktorhoz. Az egyik unokám mesélte, hogy az iskolában tanultak valamit Kosztolányi doktor bátyjáról. Valami irományokat készített arról, hogy az égben bál van... Ám az öreg Kosztolányi doktor csak hümmögött. Már nem volt segítség. Végezetül azt mondta, szerencsém van. Szerencsém? – kérdeztem ámulva. Még dühösen mondani akartam neki, lehet, hogy az égben bál van, de itt lenn, itt lenn, mi a szar van?! Szerencsém van? – kérdeztem hebegve. Szerencséd, ismételte. Nem kell lenyisszantani. Tényleg igaza volt. Végül is szerencsém lett. Nem fájt. Egy ideig még kenegetnem kellett mindenféle – mint a kocsikenőcs – fekete kenceficékkel. Aztán szépen elfonnyadt. Az öreg orvos meg volt győződve, magam öntöttem rá a *vetolint*. Megértelek fiam, mondta. Nem volt erőm magyarázkodni. Csak néztem. Néztem, mint a hülye. Akkor éreztem így magam, amikor gyerekkoromban anyacsavart tekertem a plajbászomra, és hirtelen beledagadt. És el kellett hogy vigyenek a lakatoshoz, aki aztán szépen satuba fogta az anyát, és lefűrészelte. Igen, csak néztem, miközben az öreg egy pálcikával piszkálgatta. És megpillantottam magam az egyik aranykeretes tükörben. Tudja, Kosztolányi doktor rendelője éppen átellenben volt a Dejcsék tükörgyárával. Pontosan olyan volt a tekintetem, mint a negyedik feleségemé meg a nővéréé. Kiüresedett. Megüvegesedett. És csak valami rémületféle maradt a fenekén. Olyan volt a tekintetem abban a nagy, drága aranykeretben, mint azé a varangyé ott, a sikló torkában. Amikor a plébános meghallotta, mi történt, dühbe gurult. Miért nem jöttél el hozzám, mielőtt meglocsolod méreggel a tökindád?! Meg kellett neki mutatnom, mint legényke koromban. Ismét csak néztem. Néztem, hogyan babrálja finom ujjaival. Attól kezdve nemigen mozdultam a Járás közepéről, a sziksóból. Ott gubbasztottam a galacsintúrók között. A lábatlan mondta, hogy toljam le a gatyámat, és üljek bele a sóba. Az jobb, mint a gyógyvíz. Az ő csonkjait is csak akkor nem fűrészelik, ha a forró sziksóba ül. Gubbasztottam a sziksóban a pacsirta alatt. És ismét csak az ólomgolyóbist kezdtem figyelni. Követni. Így múlt el egy-két év. Már kezdtek megfeledkezni az emberek a szégyenemről. Természetessé lett. Ahogy természetessé lett az is, hogy a lábatlan lábatlan, hogy Vigh Tibike vak, világtalan. Furcsább lett volna, jobban elcsodálkoztak volna az emberek, ha lábakkal jelenik meg a lábatlan, ha Tibike opál szeme ismét teleszalad a világ színességeivel, fényeivel. Ismét csordáskodtam. Lebegtem fejjel lefelé a tehenekkel a délibábban. Azért csordáskodtam, mert a tehenek tömege még jobban megnyugtat, mint a birkák melege. Ha nem ültem a lábatlannal a sziksóban, ha nem csüngtem a délibábban, akkor Vak Vigh Tibikével, Habakukkal, a kommunista Kecsenoviccsal (aki saját kezével csinálta az orosz forradalmat, de egész életében rosszul féltalpalta meg a cipőmet, azért pártoltam át a fatalpgyáros Tóthoz) lebegtem, lubickoltam a vályúban. És akkor – mondom, két év is eltelhetett – valami különös, addig nem tapasztalt szomorúság ült a vállamra. Gyakran oda is csaptam. Hová? A vállamra, mondom. Úgy éreztem, valami madár telepedett oda. Akkortájt jelentek meg a sasok a Járáson. Kecsenovics szerint az olajra jöttek. Azt mondta, meg fogjuk látni, néhány év, és a kulákokból (de nem csak a kulákokból, hanem az újsütetű kommunistákból is, azokból, akik a

háború előtt még nyilasok voltak) sejkek lesznek. Sejkek? Sejkek. Már látni egykettőt a Csodafürdőben. De azok arabok. Sejkekké lesznek, nekünk meg marad a sós homok. Még az a szerencse, hogy a szik, a sziksó nem olyan durva szemcsés, mint az afrikai sivatagok homokja. Meg maradnak nekünk a sasok. Szerintem a sasok a tóhoz jöttek. A sasok? Igen. Nagy halászsasok voltak. Akkora halakat is képesek voltak felhúzni a vízből, mint egy csecsemő. Belevágták a karmukat a hal hátába, szinte a víz alá húzta őket egy pillanatra a hal, és akkor föllebentek, föl, csodálatos látványként a vakító ezüst hallal... Mind nehezebb lett az a valami a vállamon, a hátamon. Egy csöppet mintha ismét hiányozni kezdett volna a szemérem rózsaszín husikája. Csak egy csöppet, csak egy-egy pillanatra. Aztán megszűnt hiányozni. Nem is jól mondom. Nem szűnt meg. Ó, dehogyis múlt el. Csak eltávolodott. El, tisztességes távolságra a szemérmetlen husika. Valahogy eltávolodott, átbillent a délibábba az is. Rózsaszín valamiket kezdtem látni az ég alján. Vak Vigh Tibike azt mondta, flamingók is érkeztek a keselyűkkel – a dögkeselyűkkel, tette hozzá Kecsenovics –, minden bizonnyal azokat látom lebegni az ég alján. Lehet, azokat láttam. Hány éves volt akkor? Mikor? Mikor ráfolyt a *vetolin* a tökindára. Hatvanhárom, hatvannégy. Hatvanöt meg, amikor megjelentek a flamingók az ég alján. Aztán azok is ellebbentek. Kifakultak a délibáb függönyébe. Csak a bogarak galacsina, meg az én ólmom maradt. Sétált bennem. Akárha ólom simogatott volna belülről. Valami ólmos kéz. A visszájamról. Mondom, eszem ágában sem volt újranősülnöm ötödször is. Nem. Még majd házasságszédelgőnek néz. Igaz, szögről-végről úgy esik ki. Vén kujon. Pedig, mondom, ötödször nem akartam, eszem ágában sem volt. Vagy hogy is mondjam. Ez az, amit nem tudok elmondani. Amit egész idő alatt halogatok. Tolok ki, tolok el magamtól a mesével. Beszélek, végtelen mesélek – melléje. Máskor még eddig sem szoktam eljutni. Megakadok valamelyik részletnél. Hol annál a siklónál, hol azoknál a strandoló kis vízipockoknál. Vagy a harmadik asszony izzó biciklijénél. Mert azt magának is elfelejtettem említeni, hogy a villámcsapás után az izzó kerekek még tettek egy fél fordulatot. Tehát még úgy elszenesedve, farzsebében az izzó pumpával is mintha tovább akart volna biciklizni. Meg is rökönyödtem, mi lesz, ha így, az izzó kerékpáron, elszenesedve hazagurul a gyerekekhez?! Ötödször nem akartam. Nem, hiszen mint mondtam, akkorra már azok a rózsaszín semmiségek is eltűntek az ég alól. Akkor már az asszonyt illetően nem erről volt szó. Nem. Még csak a mammogtatás, a vartyula gondolatáról sem. Hanem: a magányosságról. Hogy legyen kivel motyogni. Érdekes, hogyan lett a mammogtatásból motyogás. Hogy legyen kivel zsörtölődni. Meg hát persze azt is itt kell megemlíteni, hogy az öregebb gyerek kizavart az istállóból, a kisebbik fiam meg rámdöntötte a kamrát, ahol aztán meghúztam magam. Azt mondta, üvöltve persze, hogy máshol vackoljam be magam. Hatvanhat évesen ismét el kellett volna állnom szolgálni. És akkor, pontosan azon a napon mondta valaki a tejátvevő irodájában, hogy érdeklődik utánam egy bánáti asszony. Szájon kellett volna vágnom. Kit? Azt, aki azt a bánáti asszonyt kommendálta. Nem szerettem átjárni Bánátba. Már gyerekkoromban is mindig azt hittem, elpattan a kompkötél a Tisza közepén, és lecsúszik velem a komp a tengerig – bele egyenesen egy cethal szájába. De nem vágtam szájon. Enni kezdett a fene. És mintha a plajbászom is megnyikordult volna, meg

az éj palatábláján. Persze nem a lábam között. Csak a fejemben. Arra gondoltam, hátha. És be kell magának vallanom, hogy akkor már az is szép volt. Az a hátha. Ismét rámzúdult – rám, mint amikor egyszer csecsemőkoromban magamra fordítottam egy egész vájdling üszőmócsingot. Azon az éjszakán, amikor elhatároztam, hogy mégis átmegyek Bánátba, sokáig hánykolódtam a kocsiszín alá tett ágyban. Azon az éjszakán, hosszú idő után, mintha ismét lövelltem volna. De csak a lövellés emléke volt az, mert nem lett nedves tőle a gatyám. Mintha csak az agyamban játszódott volna le az egész. Fennakadt. Nem jutott le a lábam közé. Kicsíptem magam. Elcsentem a legöregebb gyerek új kalapját. És átmentem Bánátba. Sosem tűnt olyan szélesnek a Tisza. Istenem, éppen virágzott. Már-már elhittem, hogy nekem szól az az észbontó tavasz a nyári kánikulában. Nekem röpülik nászröpülésüket azok a selyem rovarok a halálba... Teljesen kótyagosan léptem Bánát földjére. Arrafelé még sósabb volt a föld. Megkóstoltam. De hát, gondoltam, ahol szikes van, én otthon vagyok. Az öregasszony is ki volt pöttyentve. Még valami bársonymasnit is biggyesztett a hajába. Meg látszott, vörös kreppapírt harapott, hogy ne legyen fehér az ajka. Nem is bántam volna, csak az volt a baj, hogy így a fogai is vörösek lettek. Úgy festett, mintha nyers, véres húst evett volna éppen. Mintha ő zabálta volna föl azt a vájdling gőzölgő, nyers mócsingot. És én lennék a következő falatja, porciója. Szerencsére a frissen sikált asztal közepére már oda volt készítve egy üveg kocsisbor. Jót fröcscsöztünk. Szerette a pityókát. A golyóbisról kezdtem mesélni neki. És ő hamarosan elkezdte keresni. Végigtapogatott. Kétszer benyúlt a lábam közé is. Mintha csak ott gyanította volna. Az ólmot. A hatalmas ólomgolyót. Nem mondom, hogy nem esett jól, ahogy simogatott, tapogatott, markolászott. Ahogy kutászkodott a bőröm alatt. Ni, mondogatta, a huncut magja! Azt mondta, rám íratja a házát. Jó kis vályogház volt. Szoba, konyha, istálló. Mintha csak ránk szabták volna. Meg azt mondta, rám íratja a földet is. Három hold sütős föld volt, még a Zadruga vetette be, kísérletképpen, szudáni fűvel. Tehene nem volt. Mondtam, majd én hozok egy tehénkét. Egy vak lova volt csak. Gondoltam, majd az én lovacskám vezetni fogja. Az egész cuccom fölfért a kocsira. Az ágy, az almárium. Szépen berendeztük a szobát. Kifényesítette az almárium fogantyúit. Én meg felmázoltam a padlót. Azt mondta, akárha lelakkoztam volna. Az én ágyamat az ablak alá tettük. Az igazság az, hogy én toltam oda. A biztonság kedvéért. Persze észrevétlenül. Nem említettem, hogy másnap is folytatta a simogatást. A bőröm alatt való kutászkodást. De kissé mintha durvábban csinálta volna. Mintha kissé durvábban kapkodott volna a lábam közé. Durvábban kereste a csumát. És ez megrémített kissé. Megfagyasztott valahogy. És ha ehhez hozzáadjuk, hogy még másnap is olyan véresek voltak a fogai. Az ő ágyát meg a túlsó falhoz nyomtam. Szintén észrevétlenül, amikor kiszaladt valamiért az udvarra. És lefeküdtünk. A ház előtt volt egy görbe villanykaró, bevilágított a körtéje. Az ő ágyára. Láttam, sehogyan sem akar lehúzódni, megnyugodni. Bolhászkodik. Fosztani kezdi magáról a gúnyát. Elég sok gúnya lehetett rajta, mert mind jobban elvékonyodott. Most még valahogy még jobban ráesett a fény. Rázuhant szinte. Lehet, éppen akkor hagyták abba a fejést, a darálást és hirtelen felerősödött az áram. Csak most láttam, milyen sovány, félni kezdtem, menten összeroskad a fény súlya alatt. Még mindig vetkezett. Elszörnyedtem, ez még a húst is

levetkezi magáról, és csontvázként fog rámfeküdni. Hetvenéves volt, nem több harminc, harmincöt kilónál. És már csoszogott is felém. Gyorsan fejemre húztam a pokrócot. Számoltam a csoszogó lépteket. Feszegetni kezdte. Mit? A pokrócot. Felfeszítette és bebújt alá. Előbb csak nagyon szuszogott. Fújtatott. Mintha már két napja gyalogolt volna felém. Aztán simogatni kezdett. Durván tapogatni. Még durvábban markolászni. Ellöktem. De különösmód erősebbnek bizonyult a keze, mint az enyém. Észleltem azt már előző nap is, hogy furcsán, szinte ijesztően erősek a kezei. Ha hozzám ért, féltem, felsért, felszakítja a bőröm. De akkor még kedveskedni próbált, és kérgessége nem tűnt olyan ijesztőnek. Rugdalózni kezdtem. Gondoltam, hátha a lábam erősebb. Hátha sikerül lerúgnom az ágyról. Akkor meg azt hitte, játszom. Biciklizek a lábaimmal. Azt sziszegte, vigyázz koma, felpattanok a biciklidre. Hirtelen mintha belém is belém csapott volna a villám, harmadik feleségem izzó kerékpárját láttam, harmadik feleségemet, farzsebében az izzó biciklipumpával. Megfagyott bennem a vér: ez a némber képes beleülni az izzó pumpába! Annyira megbikásodott, meg a csontváza, hogy ide-oda röpültem, mint egy labda, mint egy rongy, úgy tett, mint amikor a bika tapossa azt a vörös rongyot, amivel bőszítették. Csak az volt a vicc (Istenem, miféle vicc, nagyon rossz vicc!), hogy én nem bőszítettem. Illetve legfeljebb azzal, hogy nem bőszítettem. Halálra rémültem. De azt is meg kell mondanom, hogy halálos rémületemben már nem lettem volna ellene a dolognak. Még arra is gondoltam, ha ez a csontváz most beindít, újraindít engem, ha kivirágoztatja száraz ágam, hálás leszek neki hátramaradt napjaimban. Naponta megpuszilom a lukát. De a borzalom éppen az volt, hogy a furi nem indított. Ütni, vágni kezdett. Egy ideig engedtem. Megérdemlem, gondoltam, üss, vágj. De aztán éreztem, ha így folytatja, egyszerűen agyonver. Voltak pillanatok, amikor már kezdtem elveszteni az eszméletemet. Úgy tűnt olykor, magával a Halállal feküdtem le. A legutolsó kujonnál is romlottabb létemre, magával a Halállal. Illetve hát, nem. Vagy hát valamiképpen mégis. Hiszen ott voltam vele. Verés közben többször is lövellt. Lövellt, mint egy üres szifon. Hol a hasamra. Hol az arcomba. Ez a girhes macska, tűnődtem, így élvez. Nem is akarja, hogy csináljak valamit. Éppen az öregemberek bénasága ingerli. Izgatja. Spriccelt az üres szifon. És még annál is szárazabbakat fingott. Nem maradt más hátra, imádkozni kezdtem. Aztán meg matatni az ágy alatt. Szerencsére gyorsan a kezem ügyébe került a bakancsom, amit már nem a Kecsenovics féltalpalt, hanem a bolond fatalpgyáros Tóth szerelte fel három centiméteres fatalpakkal. És azzal ütöttem le az őrült öregasszonyt. Aztán egy kicsit pihennem kellett. Hová kerültem? Mi történt velem? A hideg csontok alá nyúltam, karomba vettem. És elindultam vele az ágya felé. Ahogy a szoba közepére értem, rám – ránk zuhant a fény. Akkor láttam csak, én is anyaszült meztelen vagyok, az az őrült rólam is mind leszaggatta a pöndölt. Hirtelen elnehezült a kezem. Lehet, akkor, abban a pillanatban tért észhez. Észhez tért, de abban a minutumban el is aludt. Horkolni kezdett a karomban. Azt hittem, sose érek vele át a szobán. Sosem érek el vele az ágyához. Szépen, gyengéden, akárha szeretkezés után, felöltöztettem. Szépen, gyengéden, akárha a ravatalon, betakargattam. Csupa kékek lettünk, mondtam reggel. Mintha kékre meszeltük volna az éjszaka a szobát, mondta a kezeire bámulva. Aztán váratlanul a témára tért. Azt mondta, úgy viselkedtem, éppen úgy, mint

az első férje, akinek ő vette el a szüzességét. Megfagyott a vér az ereimben. Azt mondta, az első férje a második éjszaka úgy nekibikásodott, hogy végül rajta ütötte meg a guta. Rajta halt meg. Szép, nagyon szép halott volt. Csak reggel vettem le magamról, tette hozzá. Akkor az ebédnél – jó tejfölös krumplilevest főzött, meg görhét sütött (Istenem, mennyire szerettem a görhét!) – szépen elmeséltem neki az esetemet a rühméreggel. A *vetolinos* üveggel. Hirtelen kimarta a kezemből a görhe aranyrögét, előkapta valahonnan a kisbaltát, és azzal kezdett zavarni. Rühes kutya, üvöltötte. Miért nem ittad meg?! Miért engedted, hogy ráfolyjon?! Végül is valahogy sikerült kimenekülnöm. A házából. Csak a görhét sajnáltam. Megnyaltam az ujjaimat, de a vér sós ízét éreztem. Ismét otthagytam csapot-papot. Mármint a lovat, a tehénkét, meg a kocsit is. Ott az ágyat, az almáriumot. Kicsit örültem is, hogy végre megszabadultam mindentől. Ismét sikítva szaladtam neki a sziknek. Szaladtam a kompig. A virágzás már befejeződött. Selyemtetemek, üres selyemtetemek borították a folyót. Tompán álltam a komp orrában. A folyó közepe felé feleszméltem, rádöbbentem, hogy immár a másik oldalon, a mi oldalunkon, Bácskában sincs hová mennem. Belevetettem magam a vízbe. Nem éppen azért, hogy beleöljem magam. Hanem tán inkább azért, hogy valamiképpen kicsússzak a két part közül. Arra gondoltam, csinálok egy kis kunyhót magamnak az első homokszigeten. Én még ismertem egy öreg pákászt. Nem értem, őt, az öreg pákászt, miért nem festik fel a templom falára. Persze az is benn volt a dologban, hogy jó lenne alámerülni egy kicsit – vagy örökre a hűs vízben. Tele voltam sebbel. Mintha egy vadmacskával töltöttem volna az éjszakát. Mintha egy kiéhezett nőstényfarkassal kötöttek volna egy zsákba. De mindebből nem lett semmi. A kompos gyorsan átugrott az egyik csónakba, és ügyesen kiemelt a csáklyájával. Akárha láttam volna magam, ahogy ott lógok a csáklya végén, az üres, selyemtetemekkel borított folyó felett. Később mesélték, a gebe némber már három férjét átszekszölte a túlvilágra. Nemcsak az elsőt, nemcsak azt a szüzet. Én lettem volna a negyedik. Nekem ő volt az ötödik asszonyom, de én csak egyet temettem el. Így mondták: az a gebe némber átszekszölte őket a túlvilágra. Előbb persze elképedtem, de aztán arra gondoltam, valójában én is valami ilyesmin törtem az eszem. Egykor én is arról álmodoztam, hogy így valahogy segítem magam át. Nem is hogy át. Úgy, hogy minden megszűnik lassan, de én csak mammogtatom szépen, lassan. Mammogtatom vég nélkül a vartyulát. Valahogy úgy, mint ahogy a halászok kuttyogtatják a vizet. Nem is a halakat csalogatva, hanem a folyó egész testével érintkezve. Az egész vízzel, amelyben az ég, a csillagok tükröződnek. Csak kutyogtatnak. Majd tovább eveznek szépen, lassan. És észre sem veszik, hogy lassan elkopik az evezőjük. El a vízben, a levegőben. Éppen úgy, mint a hólapát, amellyel búzát, forró búzát lapátolnak végtelen a magtárakban. Úgy gondoltam, esténként szépen befekszik az ágyba az asszony, és szétrakott lábakkal várja, hogy elkezdjem mammogtatni. Hajnalban aztán megiszok egy snapszot. Este egy fröccsöt. Megetetem a lovat, a tehénkét. Új kötelet fonok szűz manilából. Nem azért, hogy legyen mire felkötnöm magam. Nem. Csak hogy legyen. Ha véletlenül mégis fel akarnám kötni magam. De végül is se asszony, se ló, se tehénke, se kötél. Mondom, az én életem sehogyan sem akar mesévé simulni. Ültem a lábatlannal, a vakkal, a félnótással a vályúban egész nyáron. A lábatlan

meg-meggyújtotta a kénes vizet. De mi csak ültünk benne, akár az ördögök. Igen, mondta Vak Vigh Tibike: mindig is ilyen szépnek képzeltem el a poklot. És tényleg, valahogy jó volt, szép volt a pokolban. De aztán jött ez az ősz. Nem aludhattam tovább künn a szénában. Szerencsére a csárdában ráfutottam a Milomirre. És elhívott magához. Volt egy kis ecetes bora. A karsztról mesélt, ahonnan jöttek. Azt mondta, a szik is olyasvalami, mint az ő karsztjuk, azért szeret itt, a Járásszélen. Aztán a háborúról mesélt. Arról, hogy ő valójában egy orosz tiszt. Mert az oroszoknál szolgált. Tankista. Ott harcolt Sztalingrádban. Már jócskán beszívtunk, amikor elővette a pisztolyát, és rámparancsolt, fogjam a villát. És rakjam odébb az óriás ganérakást. Viszolyogtam, hiszen éppen az előbb szart a tetejére. Nagy nehezen hozzákezdtem, mert hallottam, ahogy felhúzza a pisztolyt. De alig hogy nekiveselkedtem, valami kemény tárgyba ütközött a villám. El nem tudtam képzelni, mi a fene lehet az. Mit akar kibányásztatni velem a szar alól. Egy tank volt. Felnyitotta a tetejét. Ügyesen beugrott. Nagy bőrsapkát húzott a fejére és beindította a motort. Járatta egy ideig. Aztán ugyanolyan ügyesen kiugrott. Majd ismét a pisztolyával hadonászva betemettette, elrejtette velem a behemót tankot. Mintha mi sem történt volna, hajnalig iszogattunk. Ezzel fog harcolni ellenünk, ellenem, mondta. Érted? – kérdezte. Értem, mondtam. Többé nem tett említést róla. Többé soha. Megengedte, hogy fenn aludjak nála a padláson. Aztán itt éltem Milomirnál. Milomir fölött. De szinte sose láttam. Szépen berendezkedtem. Estelente felhúztam a létrát. Néha napokig nem jöttem le. Mintha máris a mennyországba jutottam volna. Akkor tehát az égő vályú mégiscsak a tisztítótűz volt. Eszegettem a darazsak keserű mézét. Megfejtem Milomir teheneit. Ha lementem, nem gyalogoltam már be a Járásra. Itt üldögéltem a ház előtt a kamillában. Szépen elvoltam az apró, színes, zománcos bogarakkal. Szerettem nézni, ahogy bukik le a nap, az alkonyt. Akkor egy reggel – nem emlékszem már, mit kerestem lenn olyan korán – lekuporodott mellém a tollas öregasszony. Azt mondta, de jól megültél. Jól, mondtam. Amikor hazajöttem a fogságból, olyan sovány voltam, hogy még ülni sem bírtam. Ha ráültem a székre, mindig nagyot koppant a farkcsontom. Én szeretem a csontfaszúakat, mondta nevetve az öregasszony, és megkínált pipadohánnyal. Azt hittem, szél kerekedik, mert vibrálni kezdett körülöttünk a levegő. Azt mondta, csak holnap kezdenek fosztani a parasztok. Mondtam, tudom, én is szoktam segíteni nekik. Mást nem is nagyon beszéltünk. Előbb nekem kellett hugyoznom. Nem mentem messzire, csak addig a kiszáradt akácig. Jó még? – kérdezte, ahogy rázogatva visszajöttem. Nem, mondtam. Nevettünk. Aztán neki kellett hugyoznia. Épp csak felemelte a szoknyáját. Milyen szomjas ez a ti sziketek, mondta. Megint nevettünk. Egy pillanatig még térdén tartotta a szoknyáját, mert észrevette, hogy a lába között feledkeztem. Persze már eleve úgy helyezkedett, hogy muszáj volt belenéznem, belefeledkeznem. Megszédültem. Mintha egy nagy bazsarózsát szorított volna az arcomra. Mintha azzal akart volna megfojtani. Visszakuporodott mellém. Sokáig nem szólaltunk meg. Itt laksz fenn? Igen. Estefelé felmászott ő is. Előttem. Segített felhúzni a létrát. Tetszett neki nálam. Még sosem illatozott annyira a menta, a kamilla. Már a létrán visszazökkentem a rendes kerékvágásba. Rácsapódtam. Ráforrtam. Mondtam, álmodoztam valami ilyesmiről, de arról, hogy én valaha ismét megbikásodjak, arra nem is gondoltam. Mi

van, mi történt, kérdezte gyönyörrel és megrökönyödéssel elegy arcomat látva. Mi lesz, ha összeragadunk, mint a kutyák? Mi lenne? Majd vonszoljuk egymást ide-oda. Harmadnap nagy kiabálásra ébredtünk. Fel akartam ugrani, de még mindig össze voltunk ragadva. Nyugodjál már, no, ne ficánkolj. A tollas volt. Az kiabált, hadonászott egy nagykéssel. Kiengedem a beleteket! Még a dögkútban is rátok szarok! Másnap is visszajött, de aztán többé nem mutatkozott. Szerencsére volt egy fél oldal szalonnám, nem kellett lemennünk. Akkortájt történt, hogy egy hajnalban Milomir begyújtotta a tankot. Előbb azt hittem, ellenünk indul harcba, szétlöki a házat. És széttapos – úgy összeragadva – bennünket. De nem. A nagy rozsdás varangy a Járásnak fordult. Átmászott a sziken, felkapaszkodott az Oromhátra. Majd eltűnt a túloldalon. Többé senki sem bolygatott bennünket. Egy napon észrevétlen lefejtett magáról és eltűnt az öregasszony. A létrát a ganérakásra dobta. Estefelé láttam, ahogy a pörgebajszú tollassal hatalmas dunyhákat vonszolnak át a sziken, majd ők is eltűnnek, mint a rozsdás varangy, mint a nap narancs korongja. Az első gondolatom az volt, tán kilövődött az ólommagom is. De aztán rábukkantam a hónom alatt. Azóta azt kísérgetem, azzal utazgatok. Arról mesélgetek, ha ráakadok valakire, aki mint maga, hajlandó naphosszat hallgatni. Tavasszal költöztem ide, Lidihez, a Seriftanyára. Azt mondja, ő is valahogy így képzelte befejezni az életét: lassan mammogtatva.

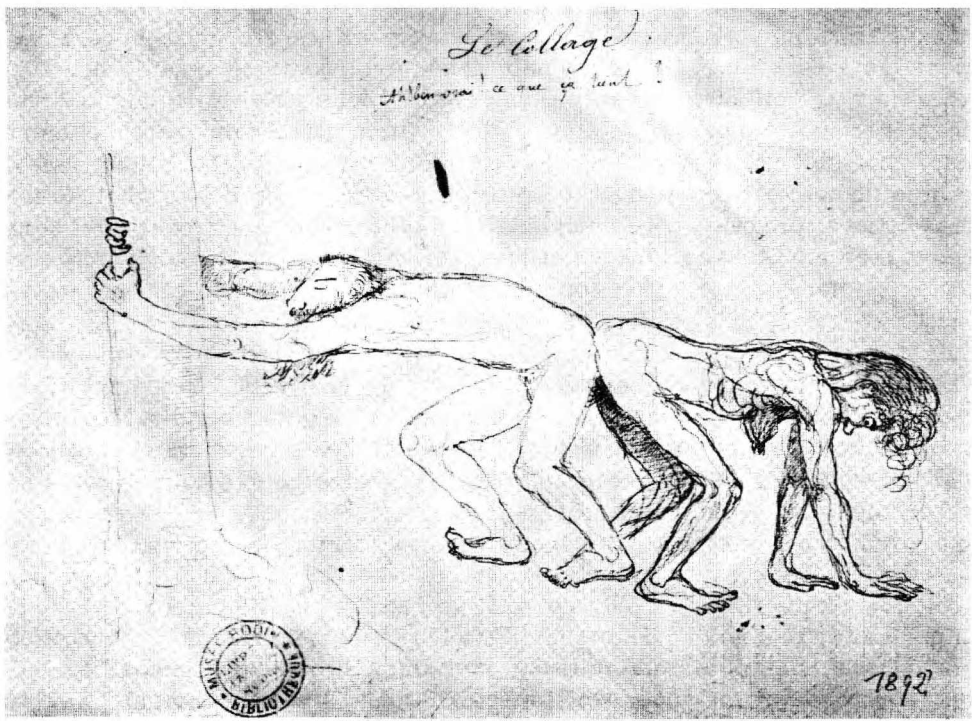

Idézés

Részvétlátogatást teszek önmagamnál
utcákat és tájakat járva.
Levélbélyegnyi épület Óbudán,
most a Larousse-ban áll apád szobája.

Sarkon koboldok, kíváncsiak,
már mindent tudnak. De nem tágít,
ki a gyászmenetből kimaradt.
Jegyirodák és pályaudvar
a röptér sose változik,
mindegyik ajtó más mennyország
folyosójába igazít.

S a kofferek!
Mindenik egy lélekidézés,
sötétbe csukott zúgó csigák
őrzik a tenger hullámverését.

S egy cipőtalpon mennyi márványpadló
virága nyílik! Kővirágok.
Lejárt autóbuszjegyen Palermo
romló bájának nekivágok.

Mert lassan minden roskatag,
a táj az, ami összetartja,
a szikrázóan fényporos
a tenger februári napja.

Házak tartják a szűk utcákat,
amiken csordogál a nép,
állványokon ruhák lobognak.
Farsangi vonulás a lét,
napsütés, jókedv, hús-evés.
Az élet jó, de nem elég.

Akár a rózsa

Akár a rózsa, belső parancsra,
sziromról sziromra.
Így nő a vers is,
szóról szóra.
Akár a rózsa.

Alaprajz

A hó, miről még nem is beszéltünk,
az alapanyag, a nélkülözhetetlen.
Rajt fekete varázsvonalak.
tükörben kopasz ágak.
Az életünknek alaprajza,
vagy kivirágzik, vagy elszárad.
De voltaképpen akkor él,
amikor már vonallá érik,
olyan lesz, mint a gondolat,
mi agyunk telkére házat épít.

Teremtéstörténet

Amikor a tengerből jöttünk,
kikászálódtunk: halak, békák,
egyforma idétlen ebihalak,
kik ettük egymás maradékát.

Semmi sem történt. Csupa semmi.
De ahogy órán a perc szivárog,
szivárogtak évmilliárdok.
Egyformaságból lett kétforma.
S reájuk ömlött, mint a láva,
a bűnbeesés csodálkozása.
Kezdetét vette a történet,
hirtelen, mintegy villámcsapásra.

TANDORI DEZSŐ

Szabadiskola

(8.) József Attila-kettős

József Attilához volt a legnehezebb eljutni. Őt kerítették „a legközelebbre". Most, hogy ezt följegyzem – további, egyébfajta teendők végzése során el ne felejtsem: így akartam indítani egy írást, ezt itt, hetek óta keresve, honnét is hát?! – elgondolom, mi volt végeredményben „az ember" irodalmi tájékozódásának módja, útja azokban az 1950-es években, sajátosan az én eligazodásom hogyan is történt effélékben úgy 1954 és 1958 között? Akkoriban, az ötvenesek derekához közeledvén az idő, még merészség volt Kosztolányit tanítani... ha ugyan lehetett. Irodalmi szakkörön Rimbaud-t, Verlaine-t ismertetni, Tóth Árpád fordításait; egyszerre szétnyílt valami függöny, mindazonáltal, és 1956 előtt már, de közvetlenül utána is hirtelen olyan könyvekhez jutott a kutyakölyök-a-kora író, mint Camus „Közöny" címmel kiadott regénye, mint Graham Greene-től „A csendes amerikai", megjelent Weöres, Nemes Nagy Ágnes, Mészöly Miklós, Kálnoky, Jékely, Pilinszky... Számos efféle könyv előtörténetéről rémlegendákat hallani aztán – miért kellett egy „küzdelmesen keresztény verset írnia" *legalább* a, amúgy is koncentrációs*távolos* könyvbe egy költőnek, miféle rettegések jártak, járhattak némely novellák nyomában (a szerző részéről) etc. Mégis: volt Mándy, volt csakhamar Proustról könyv, volt idegennyelvű könyvesbolt, ahol németül Saint-Exupéryről, Rimbaud-ról, Kafkáról etc. lehetett monográfiákat vásárolni, mit mondjak, két órányi „cédulázás" órabéréből. (Megjegyzem: a könyvárak ahhoz képest még a mi itteni szegénység-realitásunknak megfelelően mentek föl, mi lesz, ha követik a Krone, a König, a Pamfister, a Hurbugler, a Hackelmacker és társai árát, sör, kolbász, kisbigyó szendvics stb., bizony, lóversenypályákat tudok a Rajna mentén, ahol olcsóbban kijövök, mint egy-egy magyar másodosztály-a-pincéjében; hát ennyi a könyvekről a megjegyzendőm; s ha a reális árak szerinti emelkedés ütne be, mi volna? Vagy igen olcsó puhakötésűek, sorozatokban; vagy osztrák schillingben kb. ugyanannyi, mint forintban nálunk; igaz, a magyar műfordítók is legendásan éhbérért dolgoztak mindig, s nem hinném, hogy pontosan a magamfajta ilyen gályás munkavégző járna jól – munkaerejének árát illetően –, rosszul járna viszont a pénztárcáját tekintve; nem is vagyok nagy könyvvásárló, lendületemből hetenként inkább megveszek egy Figarót, megnézem, ismerős lovaim hogyan futottak, s ezt a 78.– forintnyi pénzt tekintem borravalónak, a hét többi napján, ha ráérek, vagy krumpliért, madárkosztért, gyógyszertárba stb. épp arra megyek, *ingyen* lapozok bele nevezett francia napilapba, s ez az én szabadpolcos könyvtáram.) Szóval, Nemes Nagy Ágnes (tanárom volt három évig a gimnáziumban, 1954-57), Ottlik Géza, Mészöly Miklós és Polcz Alaine, Kálnoky, Mándy, Jékely, Pilinszky „révén" tájékozódtunk, tájékozódtam az idő tájt „világirodalmilag".

Magyar irodalmilag pedig annyira megvoltak ők, hogy a dolgok nagyon lassú romlása eredményezte azt is csak már, hogy a Forma-I (rég volt!), az angol liga focija (rég volt!), „a lovak" (vannak is, nem is) iránt kezdtek „érdeklődni". Teljességgel az irodalomban éltem, és...

... azt se hittem, hogy József Attilából a munkabér, a munkaerő ára fog ilyen elemien foglalkoztatni. Meg a bombarobbanás, mely bankó, a fillérként száll szét a szilánkja. Még „a Balkán", „hegyi Karabah" (rémes országmeghatározás, nyelvünkön!) és egyebek mellett is komoly produkciónak tartom ezeket a bankós bombarobbantásokat, s mindenütt. Nos, József Attila-képem kezd egyre komplexebb lenni. Mondjuk, nem a szerelemmel (is) átszőtt lét-bánat az első ok, amiért belelapozok könyvébe. Nem elsődleg ilyesmi; sőt.

Nos, ha azt pedzettem volna az imént, hogy József Attilát túlközelbe, művi közelségbe, politikaisan erőltetve hozták hozzánk, nekünk és velünk, nyomban hozzáteszem: akik Nemes Nagy Ágnes óráin, még ha az utolsó padban olykor fújós papírfocizva is, figyelmesen ültünk, nem kaptunk irodalmi fertőzetet amaz évektől. József Attila is szakszerűséggel a helyén volt. Magam meg különben is olyan Camus-Idegenje vagyok erősen, szeretem, ha békén hagynak, és körülbelül (és fájón) érzékelem, mennyit érdemes feccölni egy földrajzi tájba vagy egy korszakba. Nem bízom benne, hogy a feccölősdi bennem túl fog tengeni; mert most már itt élek, úgy látom, a továbbiakban is, meg aztán olyan rettentő sok időm se biztos, hogy hátra van. Ám akkor, 1957 táján még sok időm volt „hátra", azaz előre, és az ilyen bontakozó-állapotiság (viccelek, de csak a szóval!) velejárója, hogy a bánatot, a fél-tragédiát (mely nem is olyan tragédia) *is* termékenyen éli meg, úgy értem, szellemileg úgy. Tehát amikor József Attila létverseit idéztük szerelmi gondjainkra, meg egyáltalán, akkor – hogy most meg csúnyán fejezzem ki magam – „nem volt véletlen", ha korántsem a szerelmes versekhez fordultunk, hanem az Istent szólítókhoz stb., nem adtuk alább mi akkoron, mint hogy a világbéli teljes létezés(t, terheit, meggondolatlanságait etc.) vonatkoztassuk csekély (nagy! mert sok idő állt még előttünk) helyzetünkre, és akikre a költészet szakszerűséggel is hatott, megtanul*hatott* a saját élete révén (ah, általában senki se az élete árán!) egyet-mást a szakmáról, alapvetések birtokába jutott, az egyik legkülönösebb e századi nagyköltő sorai, szakaszai, versépítkezése, önfeledt zsenialitása, önemésztő aprómunkája jóvoltából. Elsöprőnek feltűnő bajokra adott maradandó átvilágítást ez a költészet, evilágiságában is jószerén anyagtalanul, közvetlensége ellenére se tolakvón, és nekem, jellemző mód, ma is az az otromba küllemű, rút kötésű és papírú, 1955-ös kötet „a" József Attilám, amelyet a következő év tavaszán 30-ról 20 Ft-ra, látványosan leszállított (gumibélyegzővel átpecsételt) áron vásároltam. Hirtelen jutott az eszembe, el ne feledjem, igen: ahogy ezekről a részletkérdésekről beszélek – vagy túlságosan általánosba is megyek –, azért teszem, egyebek között, mert ha idehaza (az én anyanyelvem Magyarországnak hívott terepén, meg kicsit, de nem mindig, más ily ajkú helyeken szintén) József Attiláról beszélgetünk, hát megannyiszor „úgy egymás közt" tesszük, és erre nincs is hasonlat, hogy *miként*, és azért nincs, mert a magyar költészet ilyesképp, Petőfivel, Csokonaival, meg József Attilával, Jékelyvel és etc., úgy, ahogy van, *szent*, vagyis maximum értékű, fokozhatatlan valami. Kiünk-kiünk hordozza, forgatja magában, vízjelének érzi, idézendő matériájának, még ha csak amalgámjának is a fogában, József Attilát –

nem idegen anyagnak. Nem szeretem az összekacsintást, de a műhomlokráncokat sem; nehezen „vitatok meg" valamely „kérdést" épp ezért; idegeinket, tudatunkat, gondolkodásunk módját stb. sokféleképpen próbára tehetjük, s nem is kockázat nélkül, *és* „közben" nincs mégse ez a rossz értelmű cinkosság vagy (mert különböző alapú!) mű-gond. Mégis, ami József Attilát illeti, nem restellem magam, ha száznál is több ma-már-köz(ös)-helyére utalni merészelek; s inkább azt nem erőltetném sehogyan sem, hogy mindegyikhez valami személyeset (rémes lenne!) fűzzek. József Attilához tehát nekünk, Nemes Nagy Ágnes tanítványainak nem volt kínos eljutnunk, még a hamis-utak, még a (ki-ki nézzen a szívébe, ál-lendületek elkapkodhatnak akárkit) hamis átvettségek (ál-lelkesedés, ál-homlokránc stb., huszonöt-harminc éve is még!), tehát a rossz értelmű dörzsanyagok ellenére is a maga pontos evidenciájával/ban állt előttünk, derengett bennünk, segített minket (mert: igen! ezt is tette) József Attila; már fogyó időnkben magunkrahagyatottabb, elemiségekig el-eljutó gondolatú, létérzékelésű stb. egyedeket. Költőnkről inkább „hogyan" szólni nehéz.

Nagyon természetes mozdulatsor lenne: felütögetni a kötetet, „az én" József Attila-könyvemet, és beszámolni (micsoda feszült izgalom várná!), „nekem" pont melyik vers volt az, ami ekkor és akkor, erre meg arra. De gondolkodjunk el inkább ezen, egy pillanatra várjunk csak: ez és az? Ekkor és amakkor? Mi volt ez az „ez" meg „az"? És pontosan mikor volt? Éjszaka? Délben? Egyetemi órák szünetében? Nyári munka mellett? Miután az édesanyánkkal veszekedtünk? Mivel kusza mód voltunk szerelmesek? Mettől meddig tartott egy-egy ilyen megrendülés-időszak? S hogyan idéztük rá József Attilát? Olvasgatva? Már fejből? Sírva? Bezárkózva (ha volt!) szobánkba? Ez a személyes-idő is olyasmit, köz-érthetően affélét próbálna jelölni most (nálam), ami jószerén versrészlet-idézéssel ér föl. Gondolom, akihez örökérvénnyel „közlékeny" marad József Attila versvonulata, mind élt át hasonló végső mód szubjektív időt „vele". S nem is különös akkor már, hogy ez a fokozhatatlan személyesség az egyéni túlságok visszafoghatását is hozta a maga idején. Mármost az emlékekkel több bajban vagyunk, az eltelt idő – a fogalmilag legalábbis fogyatkozó várhatósággal együtt – megnehezíti a közelítést; a József Attila + „mi" képződményhez, ehhez a kettős-képhez több resztelkedéssel fordulunk már; visszafog valami, hogy „vallomásosak" legyünk. Magam is csaknem elfelejtettem, hogy végeredményben az öngyilkosság kérdését illetően forgattam magamban pár hónapja a József Attila-fogalmat; s ezt természetesen nem úgy értem, hogy feltett szándékom lenne bármifajta öngyilkosságot elkövetni; de itt kénytelen vagyok elfogadni a tettenérést: ha testi valóm ügyében ilyet nem tervezek is, a világ olyképp alakult, hogy más látmódunkban, más szakelágazásunkkal, egy-egy részlet-meglétünkkel igenis könnyebben követünk/nénk/hetnénk/getünk el „öngyilkosságot...", mint korábban, amikor... ezt ne is részletezzük. Maradjunk ennyi öngyilkosságban: a hamis világok egyik hamisának túl sok a maradványa még a „másmilyenn-váltban", úgy körben mindenütt; amerre csak nézünk; hát intsen egészségőrzésre inkább ez: hogy sokféleképp mintha még mindig az elmúltakban élnénk (az elmúltakban élünk). Tehát még ezt az alapmotívumot is el*rest*elkedtem volna, valahogy úgy, mint ahogy létezésünk kiszolgáltatottságát a múltakban megsokszorozottan megszoktuk: „nem érdemes többet feccölni" (beleadni, rászánni stb.) az egészbe... nem is kapunk sokat... ne is akarjunk... már-

most a magam foglalkozásában ez a mostanság végképpeni hamarsággal meg tud valósulni. (Lásd a munkaerő és ára c. fejtegetést.)

(És úgy egyáltalán: szívesebben taglalnám J. A.-tól *ezt*, mint megannyi, hozzám közelebbi tárgyát.)

De hát most nem is tudom, egyre csak közbevetésekkel folytathatom: mintha a régi fizika-tantétel akarna érvényesülni: hol is a nyugalmi állapot *és* az egyenes vonalú, egyenletes mozgás egyenértékű lenne. Hol van ebből a nagy kálium-lobogás? Bizony hol. S a közbevetés tárgya: a napra nap végzett szakmunka a vegetálás, és a „saját" megnyilatkozás az öngyilkosság. A természetes, vagy „zen" állapot: ha az ember például csak úgy megy (ül sziklafalon, a zörgő vontatón nézi a hullámokat, a rakpartról a dinnyehéj elúszását?), esetleg bele is kezd valamibe... esetleg papír-ceruza híján próbál gyűjteni valami elmehozadékot, „ami az eszébe jut", s mivel ez már kezd úgy idegződni belé, hogy „öngyilkosság" (megnyilatkozni stb.), áttereszteli (áttestálja) konkrétba, s megnéz akár a Villiers úton is egy „kis fanyelűt" (nem annyira nézi meg, hogy utána akár másfél éven át is, bár alkalma volna rá, odamenjen, megint megnézze – nem, ez inkább csak hasonlat lesz aztán), nos, a közbevetés megvolt, ez volt – de hát azért kellettek hónapok ehhez is, igen, hogy rászánjam magam a József Attila-kettősre.

Korántsem fogok József Attila okán (vagy nála) „az öngyilkosság" kérdésével foglalkozni. Mindazonáltal innen indult, ez is igaz, az egész. Most innen indult.

Közbevetés megint? Hogy „ne feledjük": Szabó Lőrincnél az az öngyilkosság, vagy majdnem az – – – Kosztolányinál az az *átlőném fiatal fejem* – – – Babitsnál a *ne mondj le semmiről* – – – Jékely huszonéves-kori tömérdeksége halál-gondolatokban; hogy így írjam körül... Vagy egyáltalán, a halál elgondolása... Azt hiszem, ugyanilyen erősséggel véltem érzékelni (kb. gondoltam el), hogyan fekszik aztán „akkor" az ember. Mint természetfilmekben, híradókban a partravetett bálna-, delfintetemek. Nem akarhatom magamnak. És meghalni? Minden halál fulladásos halál, írja Szabó Lőrinc. Az meg? Nekem olyan, mint ha élőben az alsó ágyon kell aludnom, vagy mint ha – kényszerképzet a gyerekkorból – begyömöszölnének a dívány alá, pár centis résbe. De másképpen: Samu, verebünk, aki elmúlt, lassan, elfogyott... elszállt belőle az erő, az élet. Még annyi fulladást se...! Nemes Nagy Ágnest idézem inkább: „Nem akarok meghalni, nem..." És hogy „élni, lélegzettelen, / hogy élni étlen, egyedül..." Hát inkább ez. De ha ez megvan, jön megint elölről, hogy...

Jön kávéval és kávétlan, borral és bor nélkül, jó és rossz „hangulatban", itthon és idegenben, veszett együttesben és egyedül, mit sem tervezve és lázas tevékenység közepette. (Igen, hirtelen még akkor is, bár ha – ld. Pascal? – elfedjük a szakadékot, amely felé rohanunk, akkor... És ezek a dolgok, melyek a szakadékot eltakarják szemünk elől, ezek épp maguk a dolgok... tetteink, események stb. De vannak olyan dolgok, tettek és események, amelyek épp azt hozzák: nem, inkább nem élni... *így* nem. S ez akkor körbe forog.) Camus, még: arról, hogy az öngyilkosság mint filozófiai kérdés. Csak, megjegyzendő – ha jól értem őt –, hogy „nem old meg semmit". Majdnem elfelejtettem: hát Hamlet mit mond e tárgyban. Ugye, látjuk. Nem merek József Attila örvén erről beszélni. Már nem is kell.

Igaz, Szép Ernőnél is ott ez az elmúlni-vágyás; mivel azonban ő nem lett öngyilkos (és magunk dettó nem, mi, akik ezt olvassuk – magam, is, betűhibára,

aztán még, ezt –, társai ebben), nála a tárgy nyitott, mint nálunk. Még valami: X, Y... de Samu és Szpéró és mind, akik *ennyire* fontosak nekünk: nem érezzük-e épp náluk: „őket legalább már nem érheti baj"? Visszatérek József Attilához.

Véletlenül a *Kései sirató* oldalán nyílik a könyv. Az utolsó 1935-ös vers (az én kötetemben). Arányrendszert, hullámzásmódokat „tanultunk" a révén. Nem a színpadias előadásokra gondolok. És az európai logikával még elérhető „zen"-alapállagra volt (és marad) jó példa, termékenyen az: „Kit anya szült, az mind csalódik végül, / vagy így, vagy úgy, hogy maga próbál csalni..." (Az „így" a versben előadottakra vonatkozik; a végsőnek tartható kétségbeesés-állapotra.) „Ha küzd, hát abba, ha pedig kibékül, / ebbe fog belehalni." Milyen szép logikai evidenciával alakulnak még a hangzók is! Ezt mondhatnám, ha a legcsekélyebb szándékom is lenne „József Attila-tanulmányt" írni. Nem, sokkal inkább ott járok valahol én-nem-tudom-hol, Szép Ernővel fogalmazva, én-nem-tudom-hol-távol, ahol József Attila soraira gondolok. Nem a *Nem emel föl* létérzet-elemiségére, azokra a versekre tehát, melyeknek típusa az ötvenesek-hatvanasok fordulóján, egy bizonyos életkoromban, némely körülmények közt etc. segítségforrásom volt... mikor is költészeti szépség és elemiség, *valamint* megsegítő erő és érvény még egy és ugyanaz volt. Ma? Végig akarok menni megint egyszer, talán, félig borús időben, mondjuk, Gelsenkirchen néhány utcáján, betérni ide-oda, vagy annyit se, azt érezni, minek? Mit járok erre én? Lásd Kosztolányi New York-kávéház-verse. Azok már rég alusznak... Kik? A szívem, szívem is, mondja Kosztolányi, kérdem, a régi-e a hangja. A régi, de csak léptek hangja... beszélgetésfoszlányoké, melyeket hallok... váratlanul egy középület előtt: egy elszabadult lufi jön... Egy aluljáróba kanyarodom be, nézem a kisvárosi vasárnapot, s az utca két oldalát. A nap kisüt. A szívem, a szívem, és az ő hangja. Véletlenül kis „ö"-vel gépeltem, hogy „ő". Nem, tehát ezek a nagy ellentétek nem annyira gyötrőek most (nekem, már), hogy „valljalak, tagadjalak, / segíts meg mindkét szükségemben." Vagy hát ez sem tölt el sok reménnyel (nem éltető erejű illúzió): „Intsd meg mind, kiket szeretek, / hogy legyenek jobb szívvel hozzám, / Vizsgáld meg az én ügyemet..."

Most itt azért meghökkenek egy pillanatra. Szerves fordulathoz érkezem „akadozó ügyemmel":

„... mielőtt magam feláldoznám". Igen, ez komoly baljóslat. De hát beszélünk annyi mindent.

*

Ember mifelénk, a szellemi dolgok mai állása „mellett" (és közepette), bizonyos szinten felül (és némi őszinteséggel, önismerettel) nem mond ilyet, nem is az, hogy nem mondhat, de hogy ember itt ma ilyet nem mond: „mielőtt magam feláldoznám". Mely célból? Miféle oltáron? Kinek? Miért? Legföljebb kész, passz, elég, gyerünk. De nem jutna eszembe azt hinni, hogy pl. az én áldozatomra bárkinek, bárminek szüksége lehetne. Messze attól! Ezért is döbbent meg ez a sor.

Valóban változott, a Nyugat nagy és kisebb nemzedékei óta, a kor. Ezt Károlyi Csaba nagy meggyőző erővel, frissítően mondta el; de Ferencz Győzővel ugyanígy beszélgettünk. Különféle megokolásai lehetnek a ténynek. S nekem nem is ez a témám. Mégis, kikerülhetetlen az említése. Ezeknek a József Attila-verseknek az elemi evidenciáját, megszólító erejét más adja. Számítana hát a

verstartalom? Igen. A forma is lehet az? Persze. Van, ahol a forma marad – dadogok! – az egyetlen, de aztán múlhatatlan tartalom. (Talán.)

*

Hanem hát vajon ez is még – van-e? Hogy ilyen nehezen láttam neki ennek itt, aztán annyira otthon érzem magam az írás közegén/ben. Hogy ezt művelem; hogy ilyesmit írok. Van ez még? Csak én vagyok, netán, és létem önmozgása, hogy ilyesmit... Stb. Nem hinném, pontosan ez a módozat az, ez is, mert nem minden, ami irodalomként (és ahogy az irodalom) valami csekély valódi érdeklődésre legalább *létezhet* nálunk. Már Bécsben nem sajdul bennem ilyen érzés; nem csodálkozom a „másodlagos-irodalom" elemi létén; nálunk ma – ez nekem külön öröm. Hát ilyen szempontból nem kell fordított öngyilkosságot elkövetnem – megnyilatkozhatom.

*

Mennyire szerettem én is ezt: „Kitágul, mint az űr, az elme; / a csöndbe térnek a dalok." Ó, hogy József Attila mennyire aktuálisan tud megszólítani valakit még ma is! Még iménti (nem is oly képtelen?) képtelenségeimben is. Tovább: „Kitetszik, mily üres dolog, / mily világ visszája bolyong bennem, mint lélek..." Eléggé megdöbbentőnek érzem viszont, hogy mi is akkor hát a lélek? „...a lét türelme". Gondolkodjunk csak ezen egy kicsit. Értelmetlennek hitt meglétünk, reménytelennek vélhető cselekvéseink... és mindez: a lét türelme? Ez volna lelkünk? Ilyen evidenciás, ilyen nagy eredendőségű? Türelem, mondom hát sokaknak – kiktől nem várok jobb szívvel levést, persze, mégis –, türelem. A létre kell hasonlítani. Próbáljatok úgy tenni, mintha léteznétek, és *így* hagyjatok mást is létezni.

Persze, ez ugyanannyi is lehet, mint „megdögölni-hagyni". Nem vitás.

És mégis...! Ez jó, ezt tudni, ez a lét-türelme, ezt a léttürelmét!

*

Ottlikék jutnak eszembe, Gyöngyi és Géza. Ottlik Géza mondta, rádiósoknak, hogy a macska...? (Macskájuk volt, egy Poe-novella „jellegzetesen ősmagyar" névpárosából, a Metzengerstein–Berlifitzing kettősből, a Metzengerstein, Metzen... és sokat viccelődtünk, ahogy neveit próbálgattuk, meg egyáltalán. Nem vagyok macskás, hadd jegyezzem meg, de mások macskája is szent tud lenni nekem. Hogy fejlődöm!) A macska, igenis fontos szempont a macska. Hát mindenfélének elneveztük, épp csak a híres wittgensteini mondásnak nem, a Metzent... most így emlegetem, lelkembe párbeszélve, Gyöngyivel és Gézával, persze, a macska is jelen van: „Lét-Türelme... na, igen, ő Lét-Türelme".

És nem?!

*

Nem szabad soha „magunkra olvasnunk" ilyesmit: „Téged szeretnek, könnyen értenek, / nem kérdezed, ha félni kell, hogy félj-e; / én túlmagasra vettem magamat, / s nehéz vagyok, azért süllyedtem mélyre." József Attila se javasolná, hogy patikának használjuk őt. Meg hogy ilyen panaceák vannak, természetgyógyász szerek akár, a léleknek, mint a vers – nem. Menj ki, mondom ma-

gamnak, Gelsen–Horstban egy nagyon *egyszerű*kkel ékes és terhes délután, egy versenynapra... és próbálj úgy játszani, mintha dekáznál, apró rongylabdával... de ne essen le a lábadról a földre, végig ne. Vagy ebben a horpadt serpenyőben, mely állítólag csodasütő (csak leesett, de nem repedt el a bevonata), csinálj egy *konzisztens* sajtos omlettet... mint az a bóvliárus asszony a Lafayette áruház előtt... és talán Maisons-Laffitte-be, a Hosszú Koporsó pályájára (2,2 km az egyenese; mint a Batthyány tértől a Műegyetem) is eljutsz majd. Vagy ülj le csak itt, e két végponton, a rakpartra. A rakodópart alsó köve. Milyen furcsa, hogy a 2,2 km-es hosszú-egyenest mindig a Duna-parttal akarod szemléltetni. Ne beszélj arról, hogy túl magasra vetted-e magad, leplezd inkább... mondd, bár nyilván igaz, hogy „ennyit véltél belefeccölendőnek" itt a dolgokba, életed során. Ne részletezd, hogy neked ügyed lett volna, hogy vártál valamit, elviselést e világon, valakiktől, valakitől... végeredményben „el vagy viselve". Tehát ez az *Egy költőre* c. vers is olyasmi, hogy elváltozott fölüle a kor. Mint a magunk-feláldozása felől is.

Mégsem „csak egy szép és jelentős vers" ez. Mégis sokkal több. Csak nem úgy, mondom, ezt tudd.

Te dekázol vele, a szíved színpadán, vagy a lelked ócska galopp-pálya-vége-lacikonyháknál, salakon, őszi levelek hullása közepette Neuss-ban, az ottani Ipar utcában. A szegény emberektől nem félsz, fadobálók közt iszod meg az Alt söröd et, a kocsmáros egyszer még emlékezik is rá, nem Pils-t ittál, Altot... de később nem emlékszik már az egészre. Neked az úgy „egy vers" lett... épp csak nem írod meg. Másodlagos-irodalmat csinálsz belőle; megírod ilyesmibe, mint ez itt.

A fadobálók meg elektromos szerencsejátékokat űznek, kattognak a golyók stb. Neked is volt úgynevezett „tivolid", a háború után. El voltál viselve, ne is mondd, azért. Anyádra és apádra se panaszkodhatsz. Ötvennégy évedet tűrhetően működő szervekkel bírtad ki eddig magadban. És régóta esemény neked, azért, ha eszedbe jut: hogy milyen nagy dolgok ezek a szervek, benned... nem kell külön szerelmesnek lenni hozzá, hogy más valaki szerveiről írj – nem is merem idézni a verset! –, nem, csak gondolj arra, hogy ilyen szerveket kaptál te magad az elődeidtől. Rongálod őket? Nem, azt nem mondtam, hogy ne rongáld. Csak hogy: ez is valami azért... nem semmi, hahaha... rongálni lehet, de ne ítélkezz. Tényleg, Istentől, nem Istentől, de az ősöktől kaptad mindened. S ők itt éltek... és annyit azért belefeccöltek, hogy te – ezen a világon vagy. Szóval, foglalkozz valami mással, ne magaddal.

Azaz: foglalkozz egy kicsit *így* magaddal, és akkor mindenféle „dolgod" nem lesz akkora baj. Nem „szakadék", meg elfödés stb. Kérlek, érezz nyugodtan olyan vágyat, hogy Neuss-t és az ottani Ipar utcát te viszont akarod látni, és a IV. osztályú hendikepek szépségesen nagyon is jók lesznek, jók azok neked. Légy *ott*. Feledkezz bele. Hozz haza az egészből valamit. Meséld el. Most akkor ha „nem írni volna jó", hát jó, ne írj verset, írj mást.

De ha nem – hát nem. Várd ki, míg ezek a szerveid ismét működni kezdenek.

Hanem mert működnek, ne feledkezz meg egyebekről se. Menj át a másik szobába. Sánta Alízoddal foglalkozz egy kicsit, örülj, hogy vakuló széncinegétek ilyen derekasan tartja magát, és hogy még a fél szemére nem egészen vak, és micsoda vitalitás van benne. Te látsz? Mindkét szemedre? Ha sántítva is olykor,

tudsz járni? Ha fél hollótojásnyi dudor is van a bal kezeden, azért ha ráfáslizol, tudsz gépelni? Van munkád? Igen, igen, igen.

Akkor...?

És mégis, akkor is – ekkor is! – el kell, el kellett mondani.

Nem az, hogy „beszélni mindenfélét". És az se, hogy akkor az úgy lesz, mert írva áll már.

A kettő közt? Ez lenne az írás? Még ez se. Még ennél is egyszerűbb. És enynyire se egyszerű.

Látod, hogy így tudj gondolkodni, ahhoz „egy József Attila is" kellett. Minden és mindenki kellett, aki itt belefeccölte a magáét. Nyilván te is megtettél ilyesmiket, teszel is. Csak most tompa rá az érzékelésed. Magadnál. Rosszabbul látod magad. De ott ne tartsunk, hogy valami „ügy" vagy, amit meg kell vizsgálni. Bár hát tarthatunk itt is. Arról, hogy feláldozd magad, makacsul hiszed, nincs *értelmes* szó.

Átértékelődés nincs. Ahogy „bocsánat" se. De a *Tudod, hogy nincs bocsánat...* részei eltolódnak a régi skála fontosság-számai mellett. A „hisz mint a kutya hinnél / abban, ki bízna benned": messzebb tőled, érzed. Nincs szó erről se így, se úgy. Talán már nem. Nem olyan fontos ez most. Ami marad: „Maradj fölöslegesnek, / a titkokat ne lesd meg." Nem tudok mit szólni ennek folytatásához: „S ezt az emberiséget, / hisz ember vagy, ne vesd meg." Erről sosem volt szó. Különben nem is említendő. Fontos viszont, nagyon fontos – l. Ipar utca, l. ahogy Santa Ippi futott, a már halott, vak Pipi Néni névmegfelelője –: „Könnyű emlékek, hova tűntetek? / Nehéz a szívem..." S még inkább: „Már nem élhetek meg nélkületek, / már nem fog kézen, amit megfogok." De, még összejönnek ilyen dolgok: fontosak. Személytelen kapcsolódásként, persze, igazán hihető evidenciájúak. Csak nem tagozódik részekre, ami így „létezik". Mintha a *létezni* ige is átbomlana, más-részleteződésűvé. Mintha *létet játszana...* olyan. Bigézik, sakkozik, marokkózik, rexezik. Létezik. Nem mintha játék lenne a lét, de...

Lementem a Carrefour söröző*be*, a Madeleine mögött (egy templom), és egy olyan jót...

... *lét*-eztem.

Nem, ez se. A kettő között érzem a létezést ma.

Nem is *lét*ezem. Nem is lét*ezem*.

Hol ezem, hol azom: nem *lét*.

Nem lét-*kérdés*.

Nem kérdés: *lét*.

Mint amikor, régen, és szintén (egyebek között) József Attila-hatásra játszottunk ilyeneket: mit mond az európai gondolkodó? Az európai stb. (amerikai) ember? Jó formában vagyok. Nem vagyok jó formában. És jó formában akar lenni. A zen-gondolkodás szerint mit mondok? Jóformán nem vagyok.

*

Mb, írom véletlenül – félregépelve a dolgot – Ottlik regényének híres „indulat-és-egyéb-szavát". Nem, itt csak ennyi van: *Miben hisztek...* S máig elemi szólítás nekem ez az oly jelképes-távolra irányuló kérdés: „Miben hisztek, ti makacs égitestek, / hogy föllobogva / lángokkal egymásnak nem estek?" S még a

megszemélyesítés teljesen kibontott alakja is közel így hat rám: „csak kerülitek egymást óvakodva?" A leginkább, persze, a „miben hisztek" ragad meg. Olyan, mint a könnyű emlékek, a kicsiny ólomkatonák... megvédenek engem ezek a képek, ezek a hihetések; mind az efféle, amit József Attilánál ma is a legtermészetesebbnek találhatunk, így hat ránk, üdvre – ha nem is a régi szellemi hasznokra.

De hát, persze, épp ezért hat ez a „Miben hisztek", mert nem nagyon hiszünk szellemi üdvünkben itt és most.

Csináljunk valami kohéziósat, ha maximálisak az igényeink... például járjuk az Ipar utcát, megnézzük a müncheni reptér átrakodását, együttérzünk az új reptér elleni tiltakozókkal, érezzük, mit sem ér igazságérzetük, egyebük... leülünk a rakodópart alsó kövén... ellátjuk délben azokat, akik Samu, Szpéró, Pipi Néni etc. után még élnek. Nem tudjuk, mi lesz, ha a vesztés túlságig fokozódik.

Nekem Szpéró halálával – 1988 nyara – indult el egy folyamat... Minden sokkal „színesebb" lett – és rosszabb. Milyen jól voltam addig! Akkor is folyton volt valami baj, persze.

És ez így megy. „De nincs, akinek megadjam magam", olvasom itt József Attilánál. Egy – későbbi – Pilinszky-hely jut az eszembe: „Mit kezdjen, akit elítélt, / de fölmentett később az ég, / megvonva tőle a halált, / mikor már megadta magát?" Természetes, hogy a költészet észak-fok-titok-idegenség mivolta itt, az időben közelebbi vers anyagából/val is hat, távolítólag. Ám nem is ez itt igazi tárgyunk. Hanem hogy a nemzedék(rész), egy nemzedéknek az a jelleg-vonulata, melyhez – elnagyolt besorolással élve – Pilinszky is „tartozott", erősen kötődni látszik József Attila dikciójához, verstagolásához, verslélegzetvételéhez. Mellékesen jegyezhetjük meg csupán, hogy Pilinszky János abban a versében, ahol önmaga és József Attila „együttesét" mutatja be, ellentét s „rend-rang" szerint, nem volt elégedett a meghatározással, s később alapvetően javított, finomított a szövegen; ez nagyon szép fordulat, ez József Attilának is nagy – ha szükséges efféle! – „elégtétel". Ahhoz a tragikumhoz, egyébként, amely elől József Attila nem menekülhetett (költészetével miért is menekült volna?), forma szerint Pilinszky János állt s marad a legközelebbi helyen.

*

Múlnak a „Nyugat" abszolútum-és-evidencia mindenhatóságának aktívumai, vagy legalább aktivitás-jegyei, s múltak is, jó ideje; örökértékrend része a magyar irodalomnak az a vonulata. József Attila és főleg Szép Ernő más pályát fut utóéletileg. Ám Szép Ernő van tulajdonképpen azokkal távolabb ama zárt belső egységre épülő hagyománytól; a megdolgozottságnak, az anyagalakításnak etc. attól a fogalomkörétől. A – mondjuk így – létélménynek, a létezés élményének, a létezéskonkrétumok rettentőségének, elfogadhatatlanságának stb. felismert tényszerűsége József Attilánál tragikus sugárzású, Szép Ernőnél a „nemis-lehet-ez-másképp" sugallatát hordja és adja tovább. Elegendő csak az „Éltem – és ebbe más is belehalt már" tömör, kavicsszerű végérvényességét összevetni egy ilyen, kb. egyenérték-tartalmú Szép Ernő-vershellyel: „Az életet barátom szétszórja itt az élet, / Én nem tudom mit éltem s mi az, hogy én itt voltam, /

Már minden igazságnak, mely itt jár, udvaroltam, / Fáradt vagyok, nincs kedvem s magamról nem beszélek."

*

Klasszikusan „idézet-jellegű" helyeit József Attila nem túl jelentősen változtatja tudatomban; más kérdés, hogy nem minden marad meg ilyen jelleggel, amit emlékezetünk őriz. Hadd beszéljek itt csupán magamról. Amikor a gályázó munkák sorát végzem, s tényleg már arra vigyázok csak, hogy effélék kedvéért egy-egy magam-kidolgozta csekély „ruccanásról" le ne maradjak – de szinte azt is feladnám! folyamatosságok miatt etc. –, legföljebb (bőséggel!) írógépet cipelek magammal, s a német vagy a francia „vidéken" lakva olykor éjszaka, ágyban-párnák-közé-bepakolt súlyos kis fém táskagépemen fordítok vagy írok, ilyenkor, mondom, ez szokott megfordulni a fejemben, nem minden (önmagamnak szóló) gúnymosoly nélkül: „Hol lehet altiszt, azt kutatja..." Nem, a másik két sor már nem illik ide, szegény „atyám" erről mit sem tehet (legföljebb, hogy 1945-ben miért nem vette Nyugat felé útját??) s azt mondom, ugyanily vigyorral: már megint azt kutatom, hol lehetnék altiszt. Persze, itt erősen befolyásol a „Csak most értem meg" kezdetű József Attila-vers: „Csak most értem meg az apámat, / aki a zengő tengeren / nekivágott Amerikának." Kicsit olyan ez a versszak, hangzásra, kidolgozásra, némely elemre nézve, mintha Waugh *A megboldogult* c. regényének Poe-idézete volna, Ottlik fordításában (az igazított változatban). Nagyon nehéz meghatározni viszont az „altiszt" és a „dolgozni" különbségeit. József Attila nagy hittel, evidenciával mondhatott még ilyet: „... Én dolgozni akarok. Elegendő / harc, hogy a múltat be kell vallani". Bizonyára vannak szerencsésebb diszciplínák, sőt, vannak, ahol ez az „én dolgozni akarok" belső mosoly nélkül mondható; hogy nem immár sokszoros bohócként érzi magát jelenvalónak az alakult világ nyomdatermékes részében dolgozni akaró ember. Nem csupán a túlzott óvatosságok, az „én ebbe ennyit feccölök", a kartotékolnak-leveleim-felbont(hat)ják etc. csonk-és-rútvilág paraméterei változtak (hála az égnek), de a változások szervetlensége – a ténylegszerű (tényleg „tényleges"? igazi?) világnak kiszolgátatódva kultúránk némely igen érdemi része kénytelen érezni, hogy József Attila (vagy a Nyugat, az irodalmi Nyugat) alapfogalmai a semminél is boldogtalanabb valamibe foszlottak.

De hát ezt Szép Ernő rég megmondta. Sőt, Ottlik Gyöngyi is, tőle merőben függetlenül.

*

Itt tartunk – és ez a jó, alkalmasint! – egy-egy *ízig élni vélt* költészeti mű átgondolgatásakor; azt hiszem, semmiféle rosszkedv teléről nincs szó, mikor ezt írom. Csak a Nemes Nagy Ágnes-féle derűlátás – még ha tudjuk is, mi jött utána, 1949-től! –, a háború utáni nagy „új lélegzet" jobb-hite látszik hiányozni; nincs tél, nyár jön, innen jutott eszembe, amit idézek megint: „Nyár van. Tán nem kell így szorongani. / A keserűt majd egyszer kiokádjuk..." Az önvizsgálat undora – a szembenézésé –, az ebből fakadó szerves remény: József Attilánál a csüggedés megannyi stációján át is ugyanaz, mint Nemes Nagy Ágnes logikai-érzelmi elemzéseiben. Most, amit most érezni kezdünk – vagy tudattalan ez már

rég megvan, évtizedek óta ígérkezett! –, szentként tisztelt hagyományok tovább-élni-nem-tudásának érzete. Örök dolgokként maradnak köröttünk ők, sőt, mindennapi élhetőmet is jelentik, de már a hűvös (forró) örökkévaló dolgok közti őgyelgés ez (József Attila-kép megint, íme!), és többnyire az élhető konkrétumok, az alexandriai mód meglévő tárgyi hasonlóságok, átélhetőségek adják a szerves kapcsot.

*

„Ily szomorúan végzünk megint egy dalt"? De hát nem érzelmi kérdés ez. Átrétegződik a múlt oly értelemben, hogy a már említett egyéni szelekció végbemegy. Nyilván nyugtalanító ez bennünk is, akik felmérjük – és nem tagadjuk el – a tényt, és túlságokig ijeszt s riaszt. Nem érinti mindez a magyar költészet evidencia-hagyományának semminő részét; életművek egészét végképp nem. Csak az igények nőnek meg a szűkösségben: még jobban kideríti, még kevésbé leplezi önmaga előtt, „az ember", mit szól hozzá és hogyan, és mi nem annyira, jóllehet még tegnap így szólt. Az ötvenes évek végén olyan „Boldog, szomorú dal"-szellemben tudtam például – hogy a magam lényegtelen, de kényszerű (mert itt: dolgozatírói) példámat emlegessem megint; mert ezt tudom hitellel –, hogy „Már mindent merek, / de nincs értelme semminek sem". (A *Bukj föl az árból* c. vers.) Nem mernék ilyet mondani. Ahogy Pilinszky megannyi végső-helye is kikezdhetetlen igazság, de *mondani*, kifejezőnkül használni: túlság. Ám az is lehet, hogy a magunk elbizonytalanodottságát mondja ez csupán, ez mind csak „erről szól".

Hanem hát „mi" igazán nem akartunk volna elbizonytalanodni.

Divatszó: mégis kimondható: sokféle életkorúak, már-már életkortól függetlenül: megint „egy elveszett nemzedék" vagyunk, azzá lettünk.

Különös, hogy József Attila révén jön elő ez nekem.

Mintha továbbélésre akarna serkenteni valami sugalma.

*

Nos, ennyiben tudtam megvalósítani, hogy az ön-pusztítás képzetkörére „hangolva" próbálok téziseket és antitéziseket keresni József Attila lírájában. Hanem hát aligha másként kell gondolkoznunk, mint így: mi az – és hol és hogyan van az –, amiben és ahol és ahogy szervességként lehet élni a lírát (esszét etc.), l. Kosztolányi köröm-költészet-fogalma. Ennyiben ismét ott tartunk: felmérhetetlen mennyiségben szól hozzánk és „nekünk" – a hagyomány. Valami megnyugvással zárom tehát „a dalt".

*

Mindenféle rész-kérdés, személyes kérdés helyett, ezeken túl (mindegy most ugyanis, hogy „és az ember mit fog tenni, ha nemcsak úgy *érzi* – de valami úgy *van*", erről beszélgetünk idehaza épp, mintha csak utósugárzása volna annak, amit írtam... mert beszélni nem beszéltem róla senkinek), igen, az jött elő, hogy *az* irodalomról kellett gondolkoznom. És – lásd öngyilkosság? – fel sem tud szabadulni bennem, hogy kimondjam megmarad kibontatlan tanulmánynak, kőtömbben marad a dolog érdemi része.

Csak hát hogyan ítélhetek? Tudom-e, akár magam is, megannyi belső átré-

tegződésem után, átértékelődések következtében magamban – elevenebben vagyok, mint bármikor is? vagy az van, amit tudni vélek magamról, ennek ellenkezője tehát, az, amiről írnom kellett.

S a régi, kortalan mondás – olcsó vigasz? – : hogy maga az a tény, hogy az ember ír... Igen, de Horvátország, Bosznia?

És a többi.

József Attila a nagy spanyolországi ördöglakat-igazságot mire zárná-tárná itt?! Az ég óvjon minket.

(1992 májusában)

SOMLYÓ GYÖRGY

Szülőház

A végén ott volt a negyedik *szoba.* Kisszoba, Háló, Ebédlő. *Mindnek volt neve. Akárcsak nekem magamnak. És utánuk következett. Ez a nevesincs. Amit csak* számon *lehetett tartani. Mint egy negyedik dimenzió. Negyedik halmazállapot. A paraszti* tiszta*szobák tisztán metafizikai korrelátuma. A belül ami kívül van. Lakásonkívüli szoba. Szobánkívüli lakás. Magánkívüli önmaga. Ex... Eksztatikum. Egzotikum. Expedíció. Egyszer nem találtak valamit, s azt mondták, menjek, nézzem meg a negyedik szobában. Úgy léptem be az ajtón, ahogy Rimbaud hatolhatott be Harrarba, az első európaiként. Ugyanúgy be volt rendezve, mint a többi. Asztal, székek, dívány, szekrény. De senki sem aludt, ült, dolgozott, rakodott benne. Mint egy túlfolyó a zárt csőrendszerekben.Túlcsillag a nyitott csillagrendszerekben. Fehér folt. Fekete lyuk. A szükséges fölösleg. Ami nélkül a szükséges se lehet meg. Nem tudni, mire való. Bár éppolyan* való, *mint a többi. Mindnyájunkban benne való. Csak nem tudunk róla. A végén mindennek ott van a* negyedik *szoba.*

JOHN CAGE

ELŐADÁS A SEMMIRŐL

Ez az előadás először 1959 augusztusában jelent meg az Incontri Musicali*ban. Minden sorban négy ütem van és tizenkét ilyen sor a ritmusszerkezet mindegyik egységében. Az egységek száma negyvennyolc, egyenként negyvennyolc ütemet számlálnak. Az egész öt részre oszlik 7, 6, 14, 14, 7 arányú tagolásban. A negyvennyolc ütemű egységek mindegyike ugyanilyen arányban tagolt. A ritmikus olvasást megkönnyítendő a szöveg négy oszlopba lett nyomtatva. A sorok laponkénti olvasata nem fentről lefelé, hanem balról jobbra halad. De ez ne jelentsen semmiféle mesterkéltséget (a szavak térbeli elhelyezkedését túlságosan komolyan vevő olvasáskor), éppen ellenkezőleg, a mindennapi beszéd* rubato*-jával olvasandó.*

Itt vagyok és nincs mit mondanom .
Ha itt bárki
meg akar érkezni valahová , az inkább menjen el
bármikor . Minekünk csend
kell ; a csendnek meg az,
hogy beszéljek tovább .
Csak egy kicsit lökj
meg egy gondolatot : tüstént össze-roskad
; de az, aki lök és az, amit lök, létre–hozza a szó-
váltás nevű szó-rakozást .
Mi is kipróbáljuk ?
♍
De úgy is dönt-hetünk, hogy nem lesz szó-
váltás . Ahogy tetszik. Itt
viszont vannak csendek és a
csend a szavak segítségével születik
meg .
Nincs mit mondanom
és ezt most mondom, de vágyom rá
és ez a költészet .
Ez a téridő itt megszervezett
. Nem kell félni a csendektől,
♍
még szerethetjük is őket .
E mostani előadás is
megkomponált , mivel úgy készül,
ahogyan zenét szerzek. Olyan, mint egy pohár
tej. Pohár és
tej is kell hozzá . Továbbá az üres pohárhoz is
hasonlatos , amit bármikor

bármivel tele-tölthetsz
. Miként itt is, ahogy haladunk előre (tudja-e ezt valaki?)
, könnyen fel-sejlik egy gondolat beszéd közben .
Sejtelmem sincs , hogy fog-e
vagy sem. Ha igen, ám legyen. Ezt
♍
olybá tekintsd, mint amikor utazás közben valami
elsuhanót látsz meg az ablakon át .
Ha történetesen Kansas-ben, akkor persze Kansast .
Arizona már jóval érdekesebb,
talán túlságosan is , s főként egy new-yorkinak, akit
önmagát meghazudtolva minden érdekel. Érzi, hogy
szüksége van Kansasre . Kansashez fogható
nincs a világon és ez egy new-yorkinak nagyon üdítő. Olyan,
mint egy üres pohár , tele búzával , vagy
tán kukoricával ? Fontos, hogy mivel ?
Kansas valami ilyesmi: bármikor ott lehet hagyni
és bármikor tetszés szerint visszatérni .
♍
És persze örökre el-hagyhatod úgy, hogy soha nem térsz vissza,
mivel nincstelenek vagyunk . Költészetünk is
annak valóra-váltása, hogy semmink sincs
. Így aztán bárminek örömünket leljük
(mivel nem a mi-énk) és így az elvesztésétől sem kell tartani
. Nem kell a múltat sem lerombolni: elmúlt már;
bármikor újra megjelenhet és a jelennek érezzük
. Akkor ez ismétlődés lenne? Igen, ha úgy véljük,
hogy a miénk volt, de nem volt és így a múlt és mi is szabadok
vagyunk. Szinte mindenki tud a jövőről
minden bizony-talanságával együtt .
♍
Amit itt költészetnek nevezek, azt mások gyakran tartalomnak.
Én magam formá-nak hív-tam. Ami a
zenemű folya-matossága. Manapság a folyamatosság, ha
egyáltalán szükség van rá, a sem-legesség szemlél-
tetője is. Azaz azt bizonyítja, hogy az örömünk
nem valamiféle birtok-lásban áll . A pillanat a
történések lenyomata. Milyen más
az ilyen formaérzék , amelyik nem az emlékezettel
kapcsolatos: főtémák és melléktémák; a küzdelmük;
kibontakozásuk; majd tetőpont; és rekapituláció (ami afféle hit,
hogy az ember egyszer otthonra lel) . De valójában mi
nem csigamódra, hanem önmagunkban hordozzuk otthonunkat,
♍
ezért vagyunk képesek repül-ni vagy egy helyben
maradni, – s mindkettőt élvezni is. De vigyázz arra,
ami megindítóan szépséges, mert bármikor
megszólal-hat a telefon vagy egy repülőgép
landolhat az üres parkolóban . Nem birtokol
sem a húr , sem a naplemente, csak
teszik a dolgukat és a folyamatosság mégis megtörténik
. Semmi, csak a semmi mondható.

Hallgatni vagy zenében megalkotni, az ugyanaz
– talán csak egyszerűbb – mint ily módon élni .
Azaz nekem egyszerűbb, nekem, aki történetesen
zenét szerzek .

♍ ♍

A zenealkotás egyszerűsége abban áll, hogy az ember hajlandó el-
fogadni a struktúra korlátait. A struktúra
egyszerű, mi-vel kigondol-ható, elképzelhető,
mérhető . Bevett fegyelem, amely
cserébe maga is befogad bármit , még az
extázis ritka pillanatait is, amelyek úgy ösztönöz-nek, mint a cukorka
a lovakat, hogy meg-tegyük, amit kell . Beszélhetnék-e
jobban a struktúra mibenlétéről, mint-hogy egyszerűen
beszélek róla, előadást tartok, amely
téridőben számolva megközelítőleg negyven
percig tart ?

♍

Ez a negyven perc öt nagyobb részre lett osztva és
ugyanígy tagolt mindegyik egység. A négyzet-
gyökös fel-osztás az egyetlen, amely lehetővé
teszi ezt a mikro-makrokozmikus ritmikai szerkezetet,
melyet elfogadhatónak és ugyan-akkor nyitottnak tartok.
Hisz látod, bármit mondhatok .
Alig-alig számít, hogy mit mondok, vagy az, hogy hogyan.
Moment-án épp egy egység negyedik
részénél tartunk, s ez az előadás második nagy részének
második egysége . Egy kicsit már olyan, mint Kansasen át
. És itt a vége a második egységnek
.

♍

Most kezdődik a második rész har-madik egysége .
Most a
harmadik egység második része .
Most a harmadik része.

Most a negyedik
része (ami mellesleg ugyanolyan
hosszúságú, mint a harmadik rész) .

Most az ötödik, befejező rész

♍

Tessék, most
meg-tapasztalhattad az elő-adás szerkezetét mikro-
kozmikus szemszögből . Makro-kozmikus
szemszögből éppen fele-úton vagyunk a második
nagy részben. Az első rész többnyire egy semmire-kellő vita volt
a semmiről , a formá-ról és a folyamatosságról,
aminek most ilyennek kell lennie. Ez a második
rész a szerkezetről szól: arról, hogy milyen egyszerű
, hogy micsoda és miért kell el-

fogadnunk a korlátait. A legtöbb előadás tele van gondolattal. De nem szükségszerű, hogy e mostani is . Noha bármikor felbukkanhat egy gondolat . Akkor majd örül-hetünk neki .

♍

Az élet-telen szerkezet halott. Viszont az Élet lát-hatatlan szerkezet nélkül . A színtiszta élet a szerkezetben és általa jut kifejezésre . Minden egyes pillanat abszolút, élő és jelentő-ségteljes. Egy mezőről felrebbenő feketerigó-csapat pár-atlanul szép-séges hangot hallat . Én meghallottam, mivel el-fogadtam egy művészeti tanácskozás korlátait egy virginiai leány-iskolában, véletlenül épp e korlátok tették lehetővé, hogy meghalljam a fejem felett felszálló rigókat . Közös napi-rendünk volt többórás reggelivel , de azért én láttam egy

♍

bíborost , és még aznap egy harkályt is hallottam. Megismertem Amerika legifjabb rektorát . Bár a hölgy már lemondott és úgy hírlik, hogy politizál . Ám legyen. Miért ne? Azt az örömöt is megértem, hogy hallottam egy kiváló zenekritikust, aki abbéli reményét fejezte ki, hogy tán megéri a kort, amikor vége lesz a Bach iránti őrületnek. Egyszer egy kisdiák azt mondta nekem: azt értem, amit Beethovenről mond, és szerintem egyetértek Önnel, de feltennék egy rettentő fontos kérdést: Hogyan áll Ön Bach-hal ? Most értünk a struktúrá-ról szóló rész végé-hez .

♍ ♍

Csakhogy még lenne mondani-valóm a struktúráról . Jelesül az alábbi: most vagyunk a harmadik rész kezdeté-n és ezt a részt már nem a struktúrának szentelem. Hanem az anyagnak. De azért még a struktúráról beszélek. Ebből ki kell világlania, hogy a struktúra lényegében semmit-mondó, s mint láttuk, a forma is. Már látszódik, hogy utunk a semmibe visz . Nos, ha más gondol-at nincs ez-zel kapcsolatban, akkor mindössze ennyit a struktúráról .

♍

Most pedig lássuk az anyagot: érdekes téma ? Igen is meg nem is . De egy biztos. Ha az ember nekifog valaminek, ami semmivé lesz , akkor muszáj, hogy szeresse és türelmes legyen azzal az anyaggal , amit választ. Máskülönben az anyagra tereli a figyelmet, ami kifejezetten valami , bár határozottan a semmi készül-ődött; és aztán az ember önmagára is felhívhatja a figyelmet, holott a semmi nevenincs . Érzéki szinten az anyaggal való bánás technikája az, ami racionális szint-en a fegyelemként jelen-lévő struktúra :

lehetőség a semmi megtapasztalására

♍

Emlékszem, már akkor szerettem a hangokat, amikor még zeneórára sem jártam
. Te-hát azzal alakítjuk az életünket, amit szeretünk
. (Amikor tavaly itt beszéltem, akkor rövidebb voltam.
Mivelhogy valami-ről beszéltem ; de
idén semmi-ről és
persze ez tovább tart .)
Egy kisdiák,
miután három hangból próbált dallamot komponálni,
így szólt másnap: „Úgy éreztem, hogy be vagyok zárva ."
Csakhogy ha valóban érdekelte volna őt az a három hang –
az ő zenei anyaga – nem érezte volna magát bezárva

♍

, és lévén, hogy az anyag nem érez,
nem lett volna ott helye semmiféle bezártságnak. Csak a fejében
volt minden , ami jóllehet az anyaghoz
tartozott . Mivel nem
a semmi volt, valamivé lett; de ha valami lett volna, akkor meg-
semmi-sült volna .
Muszáj-e az embernek
a korát jellemző anyagokat használnia?
Íme ez egy olyan kérdés, aminek el kellene minket vezetni valahová
. Méghozzá az egy intel-lektuális kérdés
. Megválaszolom majd, lassan és
önéletrajzszerűen .

♍

Emlékszem, hogy gyermekként minden hangot szerettem
, még a preparálatlanokat is. Nagyon
tetszett, ha egyszerre csak egy szólalt meg .
Az egykezes ujjgyakorlat jelentette
a legnagyobb örömet . Később aztán
lassan megkedveltem az összes hangközt .
Így visszanézve
alighanem az oktávot kezdtem el szeretni; aztán megbarátkoztam
a nagy- és kis- tercekkel. Lehetséges, hogy a hangközök közül
a terceket kedveltem a legkevésbé . Grieg
hatására a kvint szenvedélyes rajongója lettem
.

♍

De ez csak afféle gyerekszerelem lehetett ,
mert nem a kvint bírt rá a zeneszerzésre: legfeljebb arra,
hogy az életem szent-eljem Grieg darabjai előadásának .
Később, amikor már modern zenét is hallottam,
úgy belejöttem a modern hangközökbe, mint kiskutya az ugatásba: a szeptimekbe, a
szekundokba, a tritonusba és a kvartba .
Bachot is kedveltem ekkoriban , viszont
nem szerettem a tercek és a szextek hangzását. Azt csodáltam
Bachban, a-hogy egy-szerre több dolog folyt nála

. Ha folytatom a vissza-emlékezést, akkor világos, hogy sosem szerettem igazán a terceket, s ez megmagyarázza, hogy miért is nem kedveltem Brahmsot .

♍

A modern zene teljesen lenyűgözött valamennyi modern hangközével: a szeptimekkel, a szekundokkal, a tritonusszal és a kvarttal, és azért hébe-hóba akadt egy-egy örömöt adó kvint . Egy-s másszor szerepeltek magábanálló hangok is, hangközök pedig egy-általán nem, ami maga volt a gyönyör. Ebben a zenében olyan sok hangköz volt, hogy inkább hatalmába kerített, semmint én szerettem volna meg és adtam volna fejem az írására. Elsőre elég nehéz ilyet írni: ugyanis, ha ráállítod a gondolataid, akkor az kikapcsolja a hallást, azonban én egyedül dolgoztam, s képes voltam meg-hallani, hogy egy magas és egy mély hang különböző, még ha ugyanaz a betű jelöli is mindkettőt. Néhány magamban végigdolgozott év után kezdtem magam egyedül érezni.

♍

Azt tanultam egy tanárnál, hogy a hangközök jelentés-sel bírnak; nem csupán mert menetük hordoz egy olyan hangot, amely nem hallható ténylegesen. A tonalitás. Amit sose szerettem . Dolgoztam vele . Tanulmányoztam. De nem éreztem semmi hajlandóságot rá ; például: itt vannak az úgy-nevezett álzárlatok. Lényege a következő: ez egy olyan menet, amely implikálja egy ténylegesen nem szerep-lő hang jelenlétét; és rászed mindenkit, mert nem e hangon, ha-nem másutt állapodik meg. Mit is szed rá ? Hát a fület nem, hanem az értelmet . Ez a probléma merőben intellektuális. Ám a modern zene továbbra is elbűvölt

♍

a modern hangközeivel . Az ember azért jegyzi meg e zenét, hogy aztán rendelkezhessen hang-közeivel avégett, hogy elkerül-je az olyan meneteket, amik ténylegesen nem hallható hangokat gondoltatnak el. Engem nem vonzott ez a kerülgetés . Kezdtem rájönni, hogy az ész és a fül elkülönítése tönkreteszi a hangokat , hogy tiszta lapot kéne nyitni. Így lettem nemcsak kortárs , hanem „avant-garde" is. Zajokat használtam . Ezeket ugyanis nem in-tellektualizálták; a fül közvetlenül meghallhatta őket és nem kellett átesniük semmiféle absztrakción . Ráébredtem, hogy sokkal jobban szeretem a zajokat, mint a hangközöket. Úgy megkedveltem a zajokat, mint régen a magában álló hangokat

♍

.

De a zajokat is disz-kriminálták ; s mivel amerikai vagyok, szentimentálisnak neveltek, kiálltam a zajok védelmében. Tetszett, hogy az esélytelenek oldalán vagyok . Rendőrségi engedélyt kaptam sziréna-játszásra. A legelbűvölőbb hangot, amit valaha is hallottam, egy tekercs huzal adta egy fonográf membránjához csatolva, majd kierősítve. Megrázó volt, valóban megrázó és mennydörgésszerű . Amikor jött a

háború, részben meggondolásokból, részint szentimentaliz-musból csak csendes hangokkal kezdtem foglalkozni . Úgy tűnt, hogy nincsen igazság, nincs jóság, nincs semmi nagyléptékű az emberi társadalomban.

♍

Csakhogy a csendes hangok olyanok , akár a magány vagy a szerelem vagy a barátság. Hittem, hogy az értékek maradandóak, hogy legalábbis függetlenek az Élettől, Időtől és a Coca Colától . Bevallom, hogy ma is ugyanígy érzek, bár közben valami más is történik : kezdem újra meghallani a régi hangokat, amiket már elkopottnak gondoltam, az intellektualizmustól viseleteseket, úgy hallom újra őket, mint- ha nem is koptak volna el . Természetesen nem is koptak el . Éppúgy meghallhatók, mint az új hangok. A gondolkodás nyűtte el őket . Ha az ember nem gondol rájuk, akkor hirtelen

♍

frissek és újak lesznek. „Ha kísértetnek véled magad, hamarosan azzá is válsz ." A kopottnak vélt hangok meg is koptak . Világos : ez a probléma visszavisz minket oda, ahol voltunk: sehova , vagy ha úgy tetszik , oda , ahol vagyunk . Van egy történet: „Volt egyszer egy ember, aki egy magas helyen álldogált. Egy baráti társaság éppen arra sétált, s messziről észrevette a magasban ácsorgó alakot és rögtön beszédbe elegyedtek róla. Az egyikük azt mondta: Biztos elveszítette a kedvenc jószágát. A másik meg:

Nem, minden bizonnyal a barátját keresi. A harmadik erre:

Épp csak hűsöl odafenn. Sehogy sem értettek egy-et, a vita

♍

(Mi is kipróbáljuk?) csak folyt, míg el nem érték az ácsorgó férfit . Egyikük azt kérdezte: Testvér, te ott fenn , csak nem a kedvenc jószágodat veszítetted el? Nem, uram. Nem veszítettem el . A másik ember meg : Akkor talán a barátodat ? Nem, uram , nem veszítettem el a barátomat sem . A harmadik pedig: Az üde szellőt élvezed odafönn? Nem, uram , nem . Hát akkor minek ácsorogsz odafenn, hiszen mindegyik kérdésünkre nemmel feleltél? A fenti férfi így válaszolt:

♍

Én csak állok ."

Ha nincsenek kérdések, akkor . Ha vannak kérdések , nincsenek válaszok akkor persze vannak válaszok is , de a végső válasz abszurddá teszi a kérdéseket , holott a kérdések az utolsó pillanatig értelmesebbnek tűnnek, mint a válaszok . Valaki megkérdezte De-

bussyt, hogy hogyan ír zenét. Azt felelte:
Veszem az összes lehetséges hangot, s elhagyom azokat, amiket nem szeretek,
a többit felhasználom. Satie azt mondta:
Míg fiatal voltam, azt mondták az emberek: „Majd meglátod, ha ötvenéves leszel"
Most vagyok ötven. Semmit sem látok .

♍ ♍

Itt vagyunk az előadás
negyedik részé-nek kezdeté-n.
Egyre inkább az az érzésem, hogy sehova sem
megyünk. Lassan , ahogy az előadás halad
, sehova sem megyünk és ez örömteli
. Az nem irritáló, ha ott van az ember, ahol van. Csak
akkor az, ha úgy véli az ember, hogy máshol szeretne lenni. Itt vagyunk
, egy kicsit már túl az előadás negyedik nagy részé-
nek a kezdeté-n .
Egyre inkább az az érzésünk, hogy
sehova sem megyek .
Lassan , ahogy az előadás halad

♍

, lassan az az érzésünk, hogy
utunk a semmibe vezet. És ez örömteli,
ami később csak fokozódik . Ha ez irritáló
, akkor nincs benne öröm . A semmi nem
örömteli, ha az embert irritálja , de egyszerre csak
öröm-teli és akkor már
nem irritál (és aztán egyre
kevésbé). Eredetileg
sehol sem voltunk ; és most újra
örömünket leljük abban, hogy
lassan sehol sem vagyunk. Ha valaki
álmos , hát csak aludjék .

♍

Itt vagyunk az előadás negyedik nagy rész-
e harmadik egységé-nek kezdeté-n.
Egyre inkább az az érzésem, hogy sehova sem
megyünk. Lassan , ahogy az előadás halad
, sehova sem megyünk és ez örömteli
. Az nem irritáló, ha ott van az ember, ahol van. Csak
akkor az, ha úgy véli az ember, hogy máshol szeretne lenni. Itt vagyunk
, egy kicsit már túl az előadás negyedik nagy rész-
e harmadik egységé-nek kezdetén .
Egyre inkább az az érzésünk, hogy
sehova sem megyek .
Lassan , ahogy az előadás halad

♍

, lassan az az érzésünk, hogy
utunk a semmibe vezet. És ez örömteli,
ami később csak fokozódik . Ha ez irritáló
akkor nincs benne öröm . A semmi nem
örömteli, ha az embert irritálja , de egyszerre csak
öröm-teli , és akkor már
nem irritál (és aztán egyre

kevésbé). Eredetileg
sehol sem voltunk ; és most újra
örömünket leljük abban, hogy
lassan sehol sem vagyunk. Ha valaki
álmos , hát csak aludjék .

♍

Itt vagyunk az előadás negyedik nagy rész-
e ötödik egységé-nek kezdeté-n.
Egyre inkább az az érzésem, hogy sehova sem
megyünk. Lassan , ahogy az előadás halad
, sehova sem megyünk és ez örömteli
. Az nem irritáló, ha ott van az ember, ahol van. Csak
akkor az, ha úgy véli az ember, hogy máshol szeretne lenni. Itt vagyunk
, egy kicsit már túl az előadás negyedik nagy rész-
e ötödik egységé-nek kezdetén .
Egyre inkább az az érzésünk, hogy
sehova sem megyek .
Lassan , ahogy az előadás halad

♍

, lassan , az az érzésünk, hogy
utunk a semmibe vezet. És ez örömteli,
ami később csak fokozódik . Ha ez irritáló
, akkor nincs benne öröm . A semmi nem
örömteli, ha az embert irritálja , de egyszerre csak
öröm-teli , és akkor már
nem irritál (és aztán egyre
kevésbé). Eredetileg
sehol sem voltunk ; és most újra
örömünket leljük abban, hogy
lassan sehol sem vagyunk. Ha valaki
álmos , hát csak aludjék :

♍

Itt vagyunk az előadás
negyedik nagy rész-ének a közepén.
Egyre inkább az az érzésem, hogy sehova sem
megyünk. Lassan , ahogy az előadás halad
, sehova sem megyünk és ez örömteli
. Az nem irritáló, ha ott van az ember, ahol van. Csak
akkor az, ha úgy véli az ember, hogy máshol szeretne lenni. Itt vagyunk
, egy kicsit már túl az előadás negyedik nagy részé-
nek közepén .
Egyre inkább az az érzésünk, hogy
sehova sem megyek .
Lassan , ahogy az előadás halad

♍

, lassan az az érzésünk, hogy
utunk a semmibe vezet. És ez örömteli,
ami később csak fokozódik . Ha ez irritáló
, akkor nincs benne öröm . A semmi nem
örömteli, ha az embert irritálja , de egyszerre csak

öröm-teli , és akkor már
nem irritál (és aztán egyre
kevésbé). Eredetileg
sehol sem voltunk ; és most újra
örömünket leljük abban, hogy
lassan sehol sem vagyunk. Ha valaki
álmos , hát csak aludjék .

Itt vagyunk az előadás negyedik nagy rész-
e kilencedik egységé-nek kezdeté-n.
Egyre inkább az az érzésem, hogy sehova sem
megyünk. Lassan , ahogy az előadás halad
, sehova sem megyünk és ez örömteli
. Az nem irritáló, ha ott van az ember, ahol van. Csak
akkor az, ha úgy véli az ember, hogy máshol szeretne lenni. Itt vagyunk
, egy kicsit már túl az előadás negyedik nagy rész-
e kilencedik egységé-nek kezdetén .
Egyre inkább az az érzésünk, hogy
sehova sem megyek .
Lassan , ahogy az előadás halad

, lassan , az az érzésünk, hogy
utunk a semmibe vezet. És ez örömteli,
ami később csak fokozódik . Ha ez irritáló
, akkor nincs benne öröm . A semmi nem
örömteli, ha az embert irritálja , de egyszerre csak
öröm-teli , és akkor már
nem irritál (és aztán egyre
kevésbé). Eredetileg
sehol sem voltunk ; és most újra
örömünket leljük abban, hogy
lassan sehol sem vagyunk. Ha valaki
álmos , hát csak aludjék .

Itt vagyunk az előadás negyedik nagy rész-
e tizenegyedik egységé-nek kezdeté-n.
Egyre inkább az az érzésem, hogy sehova sem
megyünk. Lassan , ahogy az előadás halad
, sehova sem megyünk és ez örömteli
. Az nem irritáló, ha ott van az ember, ahol van. Csak
akkor az, ha úgy véli az ember, hogy máshol szeretne lenni. Itt vagyunk
, egy kicsit már túl az előadás negyedik nagy rész-
e tizenegyedik egységé-nek kezdetén .
Egyre inkább az az érzésünk, hogy
sehova sem megyek .
Lassan , ahogy az előadás halad

, lassan , az az érzésünk, hogy
utunk a semmibe vezet. És ez örömteli,
ami később csak fokozódik . Ha ez irritáló

, akkor nincs benne öröm . A semmi nem
örömteli, ha az embert irritálja , de egyszerre csak
öröm-teli , és akkor már
nem irritál (és aztán egyre
kevésbé). Eredetileg
sehol sem voltunk ; és most újra
örömünket leljük abban, hogy
lassan sehol sem vagyunk. Ha valaki
álmos , hát csak aludjék .

♍

Itt vagyunk az előadás negyedik nagy rész-
e tizenharmadik egységé-nek kezdeté-n.
Egyre inkább az az érzésem, hogy sehova sem
megyünk. Lassan , ahogy az előadás halad
, sehova sem megyünk és ez örömteli
. Az nem irritáló, ha ott van az ember, ahol van. Csak
akkor az, ha úgy véli az ember, hogy máshol szeretne lenni. Itt vagyunk
, egy kicsit már túl az előadás negyedik nagy rész-
e tizen-harmadik egységé-nek kezdetén .
Egyre inkább az az érzésünk, hogy
sehova sem megyek .
Lassan , ahogy az előadás halad

♍

, lassan , az az érzésünk, hogy
utunk a semmibe vezet. És ez örömteli,
ami később csak fokozódik . Ha ez irritáló
, akkor nincs benne öröm . A semmi nem
örömteli, ha az embert irritálja , de egyszerre csak
öröm-teli , és akkor már
nem irritál (és aztán egyre
kevésbé). Eredetileg
sehol sem voltunk ; és most újra
örömünket leljük abban, hogy
lassan sehol sem vagyunk. Ha valaki
álmos , hát csak aludjék .

♍ ♍

♍

♍

Most van vége. Örömteli volt .
És most , most is örömteli.
„Olvassa fel új-ra azt a részt, ahol ki-tagadok mindenkit ."
A tizenkétfokú sor egy módszer; ez a
módszer minden egyes hang irányításában
áll. Az van, hogy túl sok van van .
Kevés benne a semmi . A struktúra olyan,
mint a semmiből a semmibe tartó híd és
bárki közleked-het rajta : zajok vagy hangok
, kukorica vagy búza . Hát számít, hogy melyik
? Azt hittem, hogy nyolcvannyolc hang van.
Akár meg is negyedelheted.

♍

S mi van, ha hangok helyett a lábainkat használnánk, akkor egy kétfokú sorunk lenne
? És innen hova repülhetünk
? Semmit sem tudok felhozni a tizenkét-fokú sor ellen;
ám ez egy módszer, és nem struktúra.
Nekünk egy struktúrára van égetően szükség-ünk, hogy láthassuk,
sehol sem vagyunk . Sok általam is kedvelt zenemű
is él a tizenkétfokú sorral , de nem ezért
szeretem őket. Nem valamiért szeretem őket .
Hanem azért, mert hirtelen sehol sem vagyok
. (A saját zenémmel mindezt gyorsan elérem).
És valószínűleg az idők végezetéig képes lennék
japán sakuhacsi zenét hallgatni vagy a navajo

♍

jejbicsajt . Vagy bármeddig
képes lennék Richard Lippold *Full Moon* című művénél
ücsörögni vagy állni .
És a kínai bronzok , mennyire szeretem őket
.
Ám a mások által
létre-hozott szépség a birtoklási vágyra
. serkent, s én tudom, hogy
semmit sem birtoklok .
Egy lemezgyűjtemény –
nem zene.

♍

A fonográf egy tárgy, nem pedig egy zenei hangszer
. A tárgyak más tárgyak felé visznek, míg egy hangszer

a semmibe vezet .
Lenne kedved csatlakozni egy Kapitalisták elnevezésű RT-hez
? (Csak azért, hogy ne gondolják, hogy kommunisták vagyunk.)
Aki belép, az automatikusan elnök lesz .
A belépéshez fel kell mutatni legalább száz darab megsemmisített
hanglemezt, ugyanez a kazetta esetében is hasonló mennyiség
. Ha azt hiszed, hogy a birtokodban van
bármilyen zene, akkor félreérted az egészet
. Semmi értelme az egésznek, vagy az értelme a semmi;
és még a LP lemez is csak egy tárgy.

♍

Egy texas-i hölgy azt mondta: „Én texasi vagyok .
Texasnak nincs zenéje." Azért nincs
zenéjük Texasban, mert csak zenefelvételeik
vannak. Ha eltűnnek a lemezek Texasból,
akkor valaki majd meg-tanul énekelni .
Mindenkinek van egy olyan dala,
ami egyáltalán nem is dal:
Ez maga az éneklés ,
és ha énekelsz , akkor
ott vagy, ahol vagy .

A módszerről mindössze annyit tudok, hogy amikor nem dolgozom, akkor időnként úgy vélem, tudok valamit, míg ha dolgozom, akkor teljesen biztos, hogy semmit sem tudok.

♍ ♍

UTÓIRAT AZ ELŐADÁS A SEMMIRŐL-HEZ

Szem előtt tartva azt a fentebb már kifejtett megállapítást, hogy a szóváltás nem más, mint szórakozás, hat válasszal készültem az első hat kérdésre, függetlenül a kérdések mibenlétére. 1949-ben vagy talán 50-ben, amikor először tartottam meg ezt az előadást (miként ezt az előszóban említettem, az Artists' Clubban), még hat válaszom volt. De 1960-ban, másodjára a hallgatóság az első két kérdés után már nem igényelte a további szórakoztatást, és a további kérdésektől visszalépett.

A válaszok az alábbiak:

1. Ez egy nagyon jó kérdés. Nem szeretném a válasszal tönkretenni.
2. Azt hiszem, megfájdult a fejem.
3. Talán ha hallotta volna múlt áprilisban Palermóban Marya Freundot Arnold Schoenberg Pierrot Lunaire*-jét énekelni, akkor nem kérdezte volna ezt.*
4. A Földművesek Évkönyve szerint az idén Ravasz Tavasz van.
5. Kérem, ismételje meg a kérdést...
Még egyszer...
Még egyszer...
6. Nincs több válaszom.

WEBER KATA fordítása

C+A+G+E MUSIC

Fictorhy László
[1972]

C+A+G+E MUSIC 5 ELEKTROMOS ORGONÁN JÁTSZANDÓ, MELYEK TIPUSA, HANGTERJEDELME, TELJESITMÉNYE STB MEGEGYEZŐ V. ELTÉRŐ LEHET
A HANGSZEREK ELHELYEZÉSE A TEREMBEN ÉS/VAGY A TEREMEN KÍVÜL TETSZŐLEGES. [MINDEN ESETRE AZ ELŐÁLLÍTOTT HANGOK HALLHATÓK LEGYENEK A TEREMBEN.]

MINDEN ELŐADÓ KÉZHEZ KAP EGY LAPOT, MELYEN HÉT IDŐTARTAM-HALMAZ VAN MEGADVA, SZÁMOKBAN. A HALMAZON BELÜL AZ ÉRTÉKEK SORRENDJE TETSZŐLEGES.
AZ IDŐTARTAM-ÉRTÉKEKHEZ AZ ALÁBBI HANGOKAT KELL RENDELNI: C ÉS/VAGY A ÉS/VAGY G ÉS/VAGY E, VAGY SZÜNET A FELSOROLT HANGOK BÁRMELY OKTÁVTRANSZPOZICIÓBAN JÁTSZHATÓK.
A HANGOK SORRENDJE TETSZŐLEGES.
A TEMPO ALAPEGYSÉGE SZABADON VÁLASZTHATÓ MM. 60 ÉS MM. 300 KÖZÖTT.

EGY IDŐTARTAM-HALMAZON BELÜL VÁLTOZATLAN
1. A TEMPO ALAPEGYSÉGE
2. A HANGKOMBINÁCIÓK TIPUSA [UNISONO, KETTŐS- HÁRMAS- NÉGYES STB. FOGÁSOK]
3. A REGISZTRÁCIÓ

ÁTTÉRVE EGYIK HALMAZRÓL A MÁSIKRA, BÁRMELYIK ALKOTÓRÉSZ MEGVÁLTOZTATHATÓ.

A HALMAZOK SORRENDJE TETSZŐLEGES.

AZ ALÁBBI DINAMIKÁK HASZNÁLANDÓK:
1. MAX. PEDÁL [fff]
2. KÖZEPES PEDÁL [mf]
3. MIN. PEDÁL [ppp]
4. CRESCENDO-K: 3.→2., 3.→1., 2.→1.
5. DECRESCENDO-K: 1.→2., 1.→3., 2.→3.

[TERMÉSZETESEN A REÁLIS DINAMIKA A VÉGERŐSITÉS BEÁLLÍTÁSÁTÓL FÜGG, AMELY AZ ELŐADÓ ELKÉPZELÉSÉNEK MEGFELELŐ, DE AZ ELŐADÁS SORÁN NEM VÁLTOZTATHATÓ.]

LEJÁTSZÁS:

MINDEN ELŐADÓ KIVÁLASZT EGY IDŐTARTAM-HALMAZT ÉS ELKEZDI JÁTSZANI A FÖNTEBB RÉSZLETEZETT SZABÁLYOK SZERINT.
BÁRMELY SZÁM JELENTHET HANGOT V. SZÜNETET.

EGY HANG UTÁN MINDIG SZÜNET KÖVETKEZIK, SZÜNET UTÁN MINDIG HANG.

HA AZ ELŐADÓ ÚGY ÉRZI, HOGY A HALMAZ MINDEGYIK ÉRTÉKÉT FÖLHASZNÁLTA, VÁLASZT EGY MÁSIKAT, ÉS ÍGY TOVÁBB.

A DARAB VÉGET ÉR, HA MINDENKI MINDEN ÉRTÉKET ELJÁTSZOTT, AKÁR SZÜNET AKÁR HANG FORMÁJÁBAN.

C+A+G+E MUSIC

Vidovszky László
[1972]

1, 1, 1, 1, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 1, 2, 2, 1, 1, 1,
2, 2, 1, 1, 2, 2, 2, 1, 1, 1, 2, 1, 2, 1, 2,
1, 1, 2, 1, 1, 2, 2, 2, 1, 1, 2, 1, 2, 1, 1,
2, 2, 1, 2, 2, 1, 1, 1, 2, 1, 1, 2, 1, 2, 1, 2

47, 2, 3, 5, 7, 13, 1,
11, 19, 17, 41, 43,
31, 23, 37, 29,

69, 70, 71

1, 8, 4, 2,
32, 16, 64,

1, 4, 3, 5, 2, 6,
3, 6, 4, 1, 2, 5,
2, 5, 4, 3, 6, 1,
4, 6, 5, 2, 3, 1,
5, 4, 3, 2, 1, 6,
6, 2, 5, 3, 4, 1,

2, 5, 13, 8, 3, 5,
21, 8, 3, 2, 8, 5,
3, 2, 8, 3, 5, 13,
5, 5, 34, 8, 5, 3,

9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17,

A játék közben tudd, hogy amit játszol, az a többiekével:
1. azonos (ritmusban, imitatív stb.)
2. összefüggő, belőlük származó (transzformációk stb.)
3. nincs kapcsolatban (az elérhető legnagyobb függetlenség)

VIDOVSZKY LÁSZLÓ

JOHN CAGE HATÁSA

Weber Kristóf interjúja

W K: – *Hogyan találkoztál először Cage munkáival?*

V L: – 1964-ben a Varsói Őszön láttam a Merce Cunningham Balett előadását, itt Cage maga is közreműködött. Abban az időben a *Sonatas and Interludes* kottáját ismertem, ez megvolt a Zeneakadémia könyvtárában, de Cage műveinek magyarországi előadásairól a hatvanas évek első felében nem tudok.

W K: – *Végül is az ötvenes évek végén már lezajlottak Darmstadtban a Cage-dzsel kapcsolatos viták, ezekről nyilván lehetett itthon is tudni.*

V L: – Az az igazság, hogy nem sokat. De akkoriban Varsóban már régóta játszották Cage műveit, David Tudor már 1958-ban, úgyhogy ő ott ismert szerzőnek számított. Amikor én 64-ben ott jártam, a Cunningham-balett műsora – ahol Cage darabjai mellett más amerikai szerzők is szerepeltek (Ichinayagi, Wolff) – számomra inkább színházi látványosság volt és maga a tánc, a színházi produkció nagyon tetszett, de a zenéből nem emlékszem sokra. Még az önálló felvonásként koncertszerűen előadott mű, amit Cage és Tudor játszott, sem volt igazán hatással rám. Az is elsősorban színpadi produkcióként jelent meg, és azt hiszem, hogy a balettelőadás jelenléte és a közvetlen környezet is – a Tudomány és Kultúra Palotájának egy szocialista-empire stílusú színházterme – gátolta azt, hogy ezt a zenét olyan értelemben érezzem át, mint ahogy ez 1970-ben Párizsban megtörtént.

W K: – *A hatvanas években itt Magyarországon, amikor még az úgynevezett „Harmincasok" voltak a zeniten – semmilyen értelemben nem lehetett Cage-hatásról beszélni, míg 1970-től ez a hatás egyre inkább jelentkezett.*

V L: – A hatvanas években a Harmincasok az európai zeneszerzés hatása alatt álltak, és Cage-művekkel idehaza valóban nem találkoztam 1970-ig. Akkoriban mi is – azok a szerzők, akik később az Új Zenei Stúdiót megalapították – elsősorban Stockhausen zenéjét ismertük jobban és éreztük igazán közelinek. Ebben nyilván nagy szerepet játszott az is, hogy Eötvös Péter akkor Stockhausennel dolgozott együtt. Cage zenéjével igazán 1970-ben találkoztam, amikor Párizsban tanultam. Egy kortárs zenei sorozat egyik főszereplője volt, két napon keresztül koncertek, filmbemutatók és előadások foglalkoztak vele. Valószínű, hogy ezek voltak azok a koncertek, ahol érezhetővé vált számomra mindaz, ami Cage egész tevékenységét a huszadik század művészetében annyira fontossá teszi. Ebbe természetesen nemcsak a zene tartozik bele, hanem a képzőművészet is. A párizsi koncertek igazi tanulsága számomra azonban az volt, hogy mindazok az elemek, melyek a varsói előadáson színpadias látványosságként jelentek meg, mennyire váltak zeneivé ebben a számomra nyilván gyökeresen más helyzetben. Még az olyan „teátrális" jelenetek is, mint amikor Cathy Berberian a színpadon egy nagy tál spagettit készített, amit aztán a közönség megevett, sokkal inkább zenei eseménynek tűntek számomra, mint színpadiaknak. Talán nem jó ez a megkülönböztetés, hogy színpadi vagy zenei esemény, de az tény, hogy ezeknek az eseményeknek az időbelisége sokkal fontosabbnak tűnt, mint a térbelisége. Azt hiszem, Cage igazi hatása éppen abban áll, hogy eljárásait – itt a véletlen alkalmazásáról van elsősorban szó – az időben tudta megjeleníteni. Ez sok-

kal nagyobb hatású a gondolkodásra nézve, mintha mindez képben jelenik meg. A véletlennel már a tízes években foglalkoztak festők, írók is, mindez mégsem volt akkora hatással a mai gondolkodásra, mint Cage zenéje. A véletlen a zenében sokkal egyértelműbben vetődik föl, mint festői vagy írói problémaként. Mindez összefügg azzal, hogy a zenében a gondolkodás kategóriái elemi szinten, de tapasztalati korlátozás nélkül jelennek meg: az összefüggések világosabbak, mint a vizuális vagy fogalmi környezetben, ám ugyanakkor nem kötik őket köznapi, tárgyiasult tapasztalatok. Legalább ennyire fontos, hogy a zeneműben a véletlen állandósul – ugyanez Hans Arp vagy Tristan Tzara műveiben csupán akcidencia.

W K: – *Kellettek-e a cage-i érvek a véletlennel való operálás megvalósításához, vagy pedig általában zenetörténeti értelemben volt ez szükségszerű?*

V L: – John Cage volt szükségszerű.

W K: – *Lehet-e azt mondani, hogy Cage intenzívebben hatott a mai magyar zeneszerzésre, mint mondjuk Bartók?*

V L: – Egy szerző hatása és egy szerző zenetörténeti nagysága két teljesen különböző dolog. Zeneszerzői hatásról akkor lehet igazán beszélni, ha a zeneszerző számos olyan kérdést vet fel, amelynek az igazi kibontása, részleteiben való megoldása már meghaladja a szerző lehetőségeit. Egyszerűen talán csak azért, mert annyi kérdést vet föl, amihez kevés egy emberélet, vagy azért, mert fölvet olyan típusú kérdéseket, amelyeknek a megoldása a lehetőségein kívül esik. Erről éppen Bartók beszélt, amikor Lisztet Wagnerrel hasonlította össze, és azt a megállapítást tette, hogy Lisztből tovább lehet lépni, míg Wagnert csak utánozni lehet. Beethoven szinte valamennyi őt követő szerzőre hatott, ugyanezt Mozartról nem lehet elmondani, jóllehet Mozart nagysága még a filozófiát is megihlette. A közvetlen hatás mindig technikai szemléletű, ez az egyik szerzőnél nagyon erősen nyomon követhető, a másiknál esetleg sokkal nehezebben. Webernnek a hatása nagyon erős volt, míg Stravinskynak inkább utánzói voltak, de ez csak egy tény és nem értékítélet. Bartóknak is zenei téren inkább utánzói voltak, míg a bartóki ihletés a magyar festészetre, költészetre vagy az építészetre sokkal nyilvánvalóbb.

W K: – *Mi az oka annak, hogy Cage ennyire mélyen meg tudta osztani az egyébként amúgy sem egységes zenei nyelvezetet használó közvéleményt? Például Penderecki dilettánsnak nevezi, ezzel szemben Lutoslawski hivatkozik rá, Nono és egyáltalán a darmstadtiak elutasítják, a New York-iak beépítik és így tovább. Magyarországon is tapasztalható egy elég erős véleménykülönbség, már ami a Cage-hez való viszonyt illeti.*

V L: – Valóban, nagyon sokan elutasítják azt a fajta zenét, amit Cage csinál. Azt hiszem, ez a hatás természetét is magyarázza: Cage nem technikai-szakmai jellegű problémákat vet föl, amiket más zeneszerzők továbbgondolhatnak, hanem a zenéről való gondolkozást változtatja meg, olyan szempontokat vet föl, amik nemcsak kívül állnak az eddig ismert területeken, hanem a korábbi egyeduralkodó szempontokat alapjaiban meg is kérdőjelezik. Azok a keretek, amikben a zenei gondolkodás történik, sokkal univerzálisabbak, mint a látásé vagy a nyelvé. A hangközök például minden zenekultúrában hasonló vagy rokon szerepeket töltenek be. Ezért elfogadhatatlan a korábbi szempontok megkérdőjelezése azok számára, akik a zenét egyes összhangzattani, formatani vagy egyéb szempontok lineáris fejlődésének fogják föl. Elfeledkeznek róla, hogy a lineáris fejlődés is megkérdőjelezheti a kiinduló tapasztalatokat – Schoenberg zenéje nem lett „a jövő operettje", és hangzási eredményeit tekintve a véletlenen alapuló kompozíciók közelebb állnak a totálisan determináltakhoz, mint amazok szellemi őseikhez.

W K: – *Ilyen értelemben mondhatjuk-e azt, hogy Stockhausen komponista, Cage pedig zeneszerző?*

V L: – Végül is Cage-ről maga Schoenberg mondta, hogy feltaláló, és ezzel a definícióval Cage tökéletesen elégedett is volt. Az ő szerepe elsősorban a felszabadításban rejlik,

egy olyan zenetörténeti pillanatban tudott teljesen elszakadni a korábbi zeneszerzői szemlélettől, amikor az éppen egy hipertrofikus hallatlan szintézisre készült. A kevés eszköz önmagában nem minősít, de ha azzal a kevéssel egy teljesen ismeretlen területet tud valaki meghódítani, akkor ennek a jelentősége igenis nagy. A középkori polifónia után Monteverdi és a monódia megjelenése szinte kétségbeejtően kevés eszközt jelentett, technikájában és összetettségében – zeneszerzői „tudásában" – nem volt mérhető az előző korhoz. Mégis ez a kevés eszköz által felfedezett zenei lehetőség kellően nyitottnak bizonyult ahhoz, hogy a következő századok rá építhessék az újkor zenéjét. Cage szellemi kapcsolatrendszere – D. T. Suzuki, Buckminster Fuller, a New York-i festők, Marshall McLuhan és mások – hihetetlenül tág, különösen ha összevetjük a dramstadti iskola hierarchikus zártságával.

W K: – *Te magad használod-e ezt a cage-i felszabadítást a komponálási prekoncepcióban, milyen mértékben mutatható ki műveiden Cage hatása?*

V L: – Úgy vélem, Cage azért lehetett igazán nagy hatású szerző, mert úgy lehet vele foglalkozni, hogy az a zeneszerzőre semmilyen kényszerítő hatással nincsen. Vannak szerzők, akik egy bizonyos zeneszerzői mentalitást, sőt zeneszerzői technikákat is olyan hihetetlen szuggesztibilitással és olyan koncentráltan képviselnek, hogy aki a hatásuk alá kerül, az elkerülhetetlenül epigonná válik. A már említett Richard Wagner az egyik legjobb példa, őt látszólag könnyű követni, ezt sokan meg is próbálták, de az egy Anton Bruckneren kívül senkinek sem sikerült – igaz, ő minden igyekezete ellenére végül is egészen más zenét csinált. Cage hatása sokkal áttételesebb. Elsősorban abban érzem a jelentőségét, hogy fölfedezte: a zeneszerzés nemcsak egyfajta lineáris-evolucionista módon fogható föl, és ennek eredményeként számtalan zeneszerző számtalan különböző módon kezdett el komponálni. A XX. századi modern zene valójában a XIX. századi komponálás ideáját követte: egyetlen tiszta zenei gondolatból minél bonyolultabb kompozíciókat hozni létre. Ahogy ez a mentalitás fejlődött, úgy vált el a zene és a zeneszerzés minden más tartalmi szempontól, és lett egyre öntörvényűbb, a kívülálló számára egyre megközelíthetetlenebb. Cage szerepe éppen abban állt, hogy számos szempontot, sőt a véletlen bevezetésével tulajdonképpen minden tetszőleges szempontot integrálhatóvá tett. Ennek megfelelően a kompozíció már állhatott nemcsak tetszőleges hangokból, hanem akár csöndből, akár a környezet zajaiból és így tovább, tehát nyitottá tette és kitágította a zene fogalmának határait. Ez a hatás nem közvetlen diktátum, hanem épp ellenkezőleg, egyfajta felszabadítása bizonyos korábbi sémáknak.

Az ezeken az oldalakon olvasható és látható Cage-összeállítást eredetileg a Jelenkor szeptemberi számába terveztük; a magunk módján eképpen szerettük volna emlékezetessé tenni a 20. század e jelentős, Magyarországon tulajdonképpen inkább csak legendáriumáról ismert zeneszerzőjének és művészetteoretikusának nyolcvanadik születésnapját. A szeptemberi *Halszem – halszám* alcímű tematikus szám azonban kitöltötte saját kereteit, és egy hónappal elcsúsztatta a fenti összeállítást. Az októberi szám összeállításakor jutott el hozzánk a hír, hogy John Cage 1992. augusztus 12-én, 79. életévében váratlanul meghalt. Az *Előadás a semmiről* című esszé, Vidovszky László *C+A+G+E music* és Weber Kristóf *John Cage-re emlékezve* című kompozíciói, valamint a két zeneszerző Cage-ről szóló beszélgetése így tehát nem évfordulót ünnepel, hanem egy már lezárult pályának állít emléket. – *A szerk.*

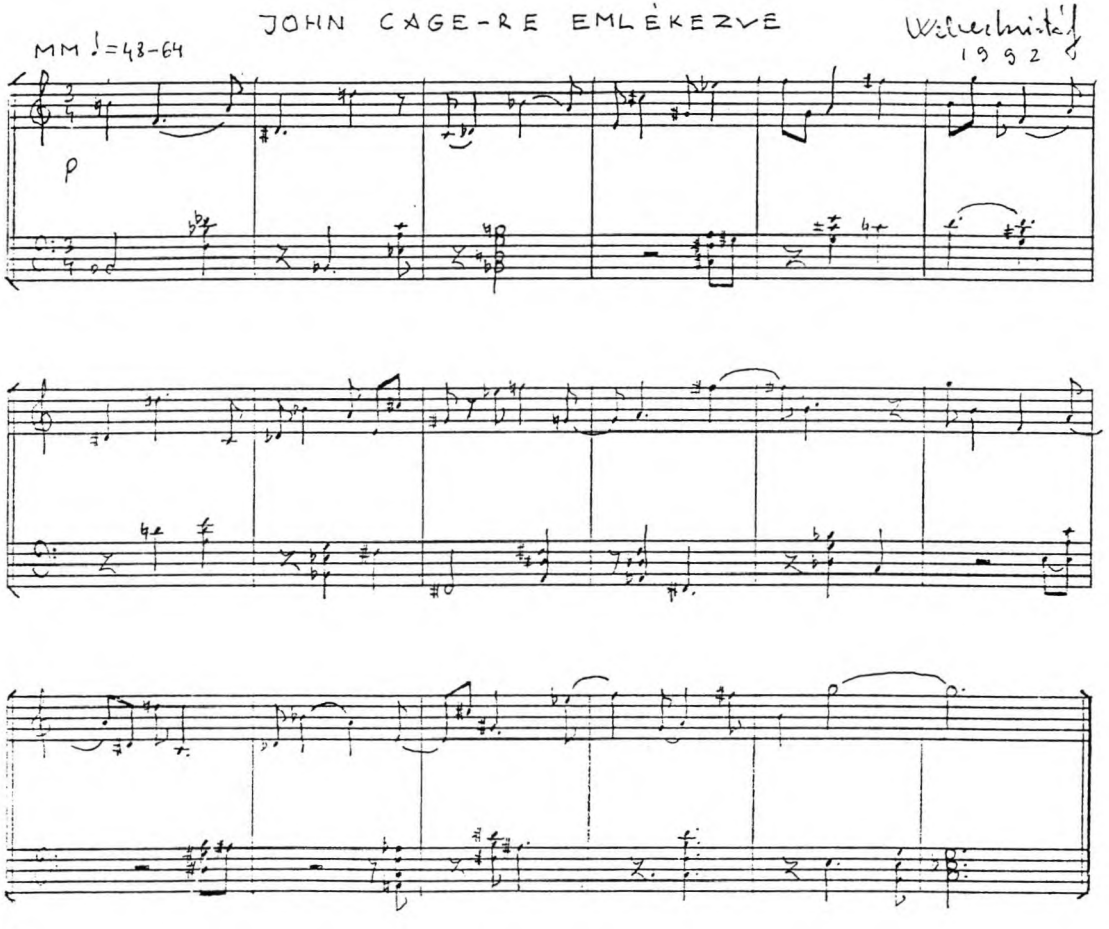
JOHN CAGE-RE EMLÉKEZVE
MM ♩=48-64
Wilhelmisch
1992
p

SÁNDOR IVÁN

„LOPOTT FÉNY"

(I.)

Hat esztendeje egyik rendezőnk, aki a *Bánk bán* színrevitelére készült, arra kért, hogy olvassam el újra Katona drámáját, és foglaljam össze a számára egy mai interpretáció lehetőségeit. A felkérésnek – bár a *Bánk bán*t akkor (sokadszor) újraolvastam – nem tudtam eleget tenni, ám ennek az írásnak az eszméje azóta foglalkoztat.

Regényeim alapozásában mindig szerepe volt egy-egy olyan problémahalmazzal való találkozásnak, amely nyomán esszék, néha esszékönyvek születtek meg, mintegy a kérdések „lehordásaként" olyan alapzat letisztításaként, amely (számomra) a regényépület felhúzásához nélkülözhetetlen. Ez az esszé sem más, mint egy új regény előtti kalandozás. De persze – hiszen reményem szerint esztétikailag zárt forma – szeretném, ha témakörében önálló műként is helytállna. Az inspirációk között szerepet játszott az is, hogy még sohasem láttam olyan *Bánk bán*-előadást, amely kielégített volna. Az sem véletlen, hogy ezt a munkát a kilencvenes évek elején írtam, abban a korszakban, amelyben kétségtelenné lett a világcivilizáció fordulata, benne egész kultúránk összeomlása, új kilátópontok, megközelítési utak (esztétikák és struktúrák) keresése.

Ebben a kontextusban jelenik meg számomra a *Bánk bán*, mint olyan alkotás, amelyet másfél évszázada *nemzeti drámaként* értelmeznek és adnak elő. Ezt a mű-megszólítást azzal húzom alá, hogy a *Bánk bán* – egy kultúrában és hagyományban – többet jelent önmagánál. Így még figyelemreméltóbb, hogy mint újítás is, mint tradíció is *valójában* hatástalan. Ez azt jelenti (miként próbálom majd bebizonyítani), hogy *nem* a mű hat, *hanem* az hat belőle (és úgy), ami (és ahogyan) másfél évszázad alatt rárétegződött.

Figyelembe véve, hogy első színrekerülése óta folyamatosan irodalmunk, közgondolkozásunk, színházi kultúránk középpontjában van, talán meglepő a könyvem alapeszméjével összefüggő kérdés: vajon fel van-e fedezve másfél évszázad után a *Bánk bán*? A válaszhoz egy „lappangó titok" nyomában indulok el. Ennek a „lappangó titok"-nak a fölfejtése másfél évszázad értelmezési-befogadási teljesítményeit is érinti. A mű kérdését, problémává fejlődését mint nyitott kérdést. Rá nem ébredést, ön meg nem ismerést sejtetünk ezzel az exponálással, ténysorozatot, karaktert, történeti, mentalitásbeli jelleget. Mivel a nemzeti irodalom egyik alapművéről van szó, az útbejárás közben kikerülhetetlen némi összevetés (egy műnek a kultúrában betöltött szerepe és hatása szempontjából) a világirodalom néhány alapművével. Mi lehet az oka annak, hogy bár ezek a világ drámairodalmát reprezentáló művek a befogadás, vizsgálódás, interpretáció számára ugyan folyamatosan nyitottak, ám egyiknek a történetében sem merül fel az, ami a *Bánk bán*nál, hogy *lényegükben* megfejtetlenek, továbbá, hogy ez a megfejtetlenség mint kiterjedetebb önfelnemismerés egy egész kultúra jellegéhez hozzátartozik.

A kérdésfeltevésből következik, hogy a feleletkeresés és összpontosítás esztétikájának különböznie kell az eddigi megközelítésektől. Százötven év munkálkodása természetesen nagyon fontos, lényegi vonásokat tárt fel. Ezekre a felismerésekre támaszkodom, ha egy ponton más irányba is fordulok. Számolok azzal is, hogy másfél évszázad olyan halmazát

---

Sándor Iván Bánk bán-esszéjének első nagyobb részét három folytatásban közöljük.

teremtette meg a mű irodalmi-színpadi-kultúrtörténeti elemzéseinek, amelyben fontos és mellékes, felfedező és ismétlő összemosódik, a lényeg szinte elválaszthatatlan a lényegtelentől, egymásba simul, összebékül még az is, ami összebékíthetetlen. Nem mikrovizsgálat, de nem is valamiféle struktúrakialakítás a célom; nem követem sem a klasszikus reprezentációt, sem az impresszionizmusba fordulót, miként távol állnak hajlamaimtól az ideológiakritikusi, vagy kizárólag a poetikai szemléletformákat érintő szakvizsgálódások.

De hát akkor mi következik? Erre a kérdésre csak maga a munka adhat választ. Valami új és más lényeg kinyilvánítása valami új és más módszer megteremtését feltételezi. Azt a kérdést teszem fel: milyen az a mű, amelynek kapcsán egy irodalom, egy közgondolkozás, egy tágabban értelmezett mentalitás megfejtetlenül hagyja a nem megfejthetetlent?; hibákkal (de „kibeszélni nem illő" hibákkal) telinek, sokszor előadhatatlannak tekinti önmaga archedrámáját?; miért és hogyan történik meg ez?

Főképpen az elmúlt fél évszázadban minden jeles elemző azzal vágott bele a munkába, hogy a *Bánk bán*ról szinte mindent elmondtak már. Tagadom ezt. Számomra mű és recepciójának útja ez esetben közösen adja ki önmagát, s az önmagán túlit. Bennük együtt kristályosodik ki az, ami velünk és a történetünkkel azonos.

AZ INTEGRITÁSKERESÉS KALANDJA A HIERARCHIÁBAN

(Egy korai fantomlovas)

Bánk bán – bizonyára vágtában – érkezik. Már első szavaiból megtudjuk: hosszú utat tett meg („Hazánk külön-külön vidékein..."), titkos hívásra sietve érkezett („... miért hivattál / Te engem vissza? még pedig titokban"), kísérete a közelben, kardja övében (erre történik még utalás), lova...

A *Bánk bán*ban csak egyszer történik hivatkozás lóra, s bár nem olyan, az egész művet meghatározó helyen, mint a *III. Richárd*ban, a *Don Quijoté*ban vagy a különböző Caligula-változatokban, de fontos ponton, a végkifejletben, a földindulás látszatokkal takart tablójában, az álmegoldásokba manipulált univerzális megoldhatatlanság pillanatában, amikor a kaotizálódás reprezentálódásaként *vélt* gyilkost ér utol a kurjongató bosszú („Hurcoltatik Petur bán és egész / Háznépe lófarkon.") Messze vagyunk még attól, amikor Bánk bán önmagától is üzötten a palotában először megjelenik, mindazonáltal fontos szerepe van az érkezésben a sietségnek. Nemcsak azt tudjuk meg hamarosan, hogy milyen kérdések foglalkoztatták a vágtában közeledőt, már az üzenet tényéről is tudomásunk van (az üzenetküldő Bánk érkezése előtt elejtett szavaiból): „... Utána küldtem egy jó / Futó legényt titokban. Lássa azt, / Hogy itt mik esnek, "; „... Nagy-nagy, ami fenn forog / Játékon: a haza és Melinda"), továbbá a Bánk belépésének pillanatában rögtön megfogalmazott felszólításból („... hála, / Hogy itt vagy ismét. Orvosolj, ha tudsz").

Mit tudhatunk meg belépése előtt, s aztán közvetlenül érkezése után arról, ami éppen foglalkoztatja, arról, ami ő magát jelenti? Szerelem; hazaféltés; felelősségtudat; királyhűség, méltóság, szociális érzékenység... Nem fölvillanó szenvedélyszikrák, kósza érzelemhullámzások, vágyképek, netán hóbortok, hatalmi-udvari taktikák elemei ezek. Összekapcsolódnak, egymástól elválaszthatatlanok, az egyik a másikat feltételezi, az individuális jegyek szokatlanul tág és egyben szokatlanul zárt körét alkotják, a burokban – az értékhierarchia csúcsán – az integer személyiség.

A magyar irodalomban ilyen súllyal: az első. Magába sűrítí azt is, ami elődei törekvéseiben, az emberi teljességért folytatott igyekezetükben csonkán-töredékesen, szegényesebben volt jelen. Sajátos a színe *ennek* az integritásnak. Nem visszahúzódó-lemondó-őrző – mint az irodalomban és a nemzeti történelemben annyiszor –, hanem részvevő, vál-

laló, teremtő. Bizony Ady fantomlovasának előképe vágtat a palota felé, érkezésével olyan újdonságot hoz az irodalomba, a közgondolkozásba, amely azóta is kíséri.

A tizenkilencedik század elejére a kultúra, a gondolkodás teljesítményei már művészettörténetileg korszakolhatóan kifejezték, filozófiai rendszerekben is összefoglalták a személyiség integritásáról kialakított esztétikai, illetve bölcseleti képüket, (miközben a magyar gondolkozás filozófiai hajlamának szegényessége jól ismert, az is köztudott, milyen szerepe volt ebben annak, hogy a felvilágosodás inkább a teológiában, semmint a bölcseletben ért el hozzánk). A sajátos nemcsak az, hogy a Bánkban megjelenő integritásvágy a magyar gondolkozásban és művészetben a tizenkilencedik század elején egyedülálló, de az is, hogy elütően a személyiség integritásának más kultúrákban, művészetekben és filozófiákban felismert, ábrázolt, rendszerré formált változataitól, ezúttal ama uralkodó utáni legfőbb közjogi méltóság pozíciójában elhelyezkedő, a hierarchia kitüntetett pontján álló személyben testesül meg. A teljesség együtt próbál megvalósulni otthon-nagyvilág-hatalom egymással, önmaguk természete okán ellentétes erőtereiben.

Bánk integritásigénye – miközben ő a király teljhatalmú helyettese, tehát fegyveres harcos – azonban korántsem párosul a hadvezéri alkat hatalmon keresztül megvalósítandó igényével. A hatalom vágya, szeretete, kizárólagossága – még a modernitás előtti különféle hierarchikusságokban kifejeződő változatokban is – idegen tőle; holott az a kor, amelyben históriai hűséggel, és az is, amelyikben drámai figuraként megjelenik, indokolhatná ezt. Azzal a XIX. század első felében kiteljesedő köznemesi világképpel, mentalitással is kevés rokonságot mutat, amely önmagát kizárólagos nemzettestként kívánja elismertetni. Az ilyen úri önbizalommal (már-már predesztinációval) *szemben* Bánk Nagyúr, s ez többet jelképez, mint amennyit a hierarchiában elfoglalt helye szerinti cím kifejez. Az autonóm embernek a lovagi kultúrából merített nemessége olyan öntudat, mely őt irodalmunk első és mindmáig leghatásosabb lovagjává avatja. A Nagyúr magyar lovag, csakhogy eszményei között megjelenik az arisztokratikus és exkluzív lovagi ideáltól elütő, egy nagyobb közösségért is, nemzetéért, annak kitaszítottjaiért felelősséget érző autonóm ember eszményvilága.

Mindezek a tulajdonságok a *Bánk bán* születése után egy-két évtizeddel kialakuló értelmiségi ember jellemvonásaival mutatnak rokonságot. Közelebb állnak Kölcseyhez, Széchenyihez, Wesselényihez, illetőleg a centralisták – elsősorban Szalai László – gondolatvilágához, mint a Katonát megelőző, az ő korában divatos eszményekhez; miközben teljességgel távol vannak a század első évtizede rémdrámáinak, lovagdrámáinak kultuszvilágától is, csakúgy, mint a megannyi, hol a magánéletet, hol az udvari intrikákat (vagy mindkettőt) középpontba állító magyar és külhoni *Bánk bán*-feldolgozástól.

Bánk bán alakjában, az integritás benne megtestesülő vágyában az a szakadás is megjelenik (elsőül az irodalomban), amely az egyik *elválasztó* jellemvonás a *nemesség (mint „nemzettest")*, s a tőle különböző *nemesi értelmiség* között, s amely először legmélyebben Széchenyiben és műveiben fejlődik ki. Erről írta Halász Gábor eléggé visszhangtalanul: ha Széchenyi a nála hatalmasabb erők nyomására roppan össze, mégis a maga természetének az áldozata, mert az össze nem férhetőknek a kiegyenlítődéssel való összeegyeztetési igyekezete – ami a politikusnál szükségszerű – az nála belül van, meghasonlottság, engedmény, összeroppanás. Folyamatos meghasonlás (teszem hozzá), valóban bánki meghasonlássorozat, amely végigkíséri az integritásteremtés nagy kalandját;

miközben a palotához érkezik, leszáll lováról, *„útiköntösben zavarodva, egy szugolyban lévő ajtócskában mutatja magát. Nemes méltóság, mindenben gyanakodó tekéntet, fojtott tűz, mely minden pillanatban kitörni láttatik..."* Ne feledjük: titokban hívta „serény követ", útján „jajt s bánatot" látott mindenfelé, „itt, íme ellenkezőt".

A Nagyúr most kezd alámerülni ama lét-mélypont felé, ahová majd a végkifejletben eljut, s ez a helyzet, ez a mélypont megegyezik egy korszakéval. Ennek a háttérnek az is-

merete nélkül nem tudhatjuk, kiket szólít meg valójában, mikor a színre lép, s azt sem, kit szólítunk meg mi, mikor a belépő felé fordítjuk figyelmünket. A kérdés, habár történeti is, most mégsem históriai összefüggéseivel kapcsolódik eddigi és további kérdéseinkhez. Egy törekvés, mentalitás, indulat hátterére, kibontakozására figyelünk.

(A teljességigény és a leszűkített konfliktustér ütközése)

Az integritás, az emberi teljesség-igény antropológiai-lelki-szellemi és kulturális köreiben 1789 után a korábbihoz képest másképpen, folyamatosan van jelen a politika. A közép- és kelet-európai, a magyar históriára is – jól ismert okok miatt – különösen érvényes az a meghatározás, hogy az ember ettől az időponttól nem képes fegyverszünetet kötni a történelemmel. A XIX. század első évtizedeire lecsendesül az előző századvég morajlása. Alászállás, hullás, visszahúzódás, háttérbeszorulás, fölbomlások, eltompulások. A nemesi nemzet elfogadja a diktatúra újabb, enyhülő változatát, s ez némi kedélyt is kölcsönöz a hódoló mágnás, a békés polgár, a vidéki kúriába visszahúzódó „bocskorosok", az elhanyagolt gazdaságok korának. Lojalitás, óvatosság. A politikai gondolat a mélyponton, még a Martinovics-lázadás kiszabaduló bebörtönözöttjeit sem fogadja általános részvét. Minden leszálló ágban, anakronisztikus, roncsolt, befagyasztott életváltozatok, tétova, lemondó, magányba szorított, szűkösségbe záruló mentalitások. Erről mondja Szerb Antal: „Az abszolutizmus sem szükségképpen kultúraellenes. Vannak zsarnokságok, amelyek a szellem magaslati pontjait jelentik, mint a franciáknál XIV. Lajos kora. A magyar nemzet is jótékonyan fejlődött és gyarapodott a korábbi Habsburg-uralkodók, Mária Terézia és II. József idejében. I. Ferenc abszolutizmusa azonban gyilkos és szégyenteljes volt... vissza akart állítani politikai eszközökkel egy lélek- és szellemtörténeti állapotot, ami ekkor már visszahozhatatlanul a múlté volt... De a reakció legfőbb átka nem a külső erőszak, hanem a belső következmények. Teljesen tévednénk, ha azt képzelnénk, hogy Ferenc szellemi terrorját a nemzet fogcsikorgatva viselte. Ellenkezőleg, a nemesi nemzet örömmel fogadta ezt a reakciót, mert biztosította számára a nemesi kiváltságok sérthetetlenségét. Csak akkor hördült fel, ha valami erőszakos rendelet a kiváltságokat, a szentek szentjét, az adómentességet fenyegette."

Mélypontok, visszahúzódások, magány? Katona József élete, pályája, művének sorsa, archetípusa az általános leszorítottságnak. Az irodalom, a felvilágosodás meghonosításának törekvései után minderre a preromantikával, aztán a nyelv középpontba állításával válaszol. Senki nem jut az integritáseszménynek még a közelébe sem. Ettől olyan társtalanul univerzális Bánk bán magánya. Nemcsak a drámában, és születéskorára visszavetítetten. Ilyen magányt nem ismer a drámairodalom sem. Oidipusnak ott vannak az Istenek, Hamletnek Horatio, Vladimirnak Estragon. Bánk bán törekvéseinek mindenkitől való megtagadottságát megérkezésekor még eltakarja a pártütők hevülete, az udvari élet kavargása, Tiborc bizalma, de hamarosan látható: egyedül van.

De hát Melinda...

Ő tizenöt éves, spanyol földről való, mikor megismerik egymást. A nála jóval idősebb férfinek (Ottónak büszkén odavetett szavaiból tudjuk) mint megmentőjének, s nem mint szerelmének lesz a felesége. Bánk mindenben számíthat Melindára, de nem bizonyos, hogy Melinda róla kialakított képe egyezik Bánk valóságos arcával, nem bizonyos, hogy az összekötőkapocs kettejük között Bánk magányát feloldhatná.

Bánk nemcsak törekvésében, helyzetében *más*, mint korában (és a drámában) mindenki. Abban is más, hogy tudatában van (ő van *egyedül* tudatában): a személyes élet és nemzeti ügyek összeforrasztásának mint élettervnek; a problémának és a probléma reflektálásnak *együtt*.

„Haza és Melinda" – sokszor mondja ezt így ki (mindig más hangsúllyal). Sokan

mondják ezt ki a drámában, de mindig más jelzéssel, mint ő. Először Peturtól halljuk: „...Nagy-nagy, ami fenn forog / Játékon: a haza és Melinda." Már néhány perccel később megtörténik a szakadás, s valójában ez Melinda végzetdallamának első leütése, itt szűnik meg Melinda lenni valaki (nem Bánk számára); innen kezdődik sorsának alágördülése, ettől a ponttól marad most már kizárólag Bánk létének pólusa; Petur híres-hírhedt mondata, miközben látszólag mindent az ő nevére ruház rá, valójában eszközzé fokozza le: „A jelszónk lészen: Melinda!"

Bánk nem megy bele *ebbe*. Számára is elindít valamit az odavetett mondat. Most kezdődik el az ő nagy kalandja. „A jelszónk lészen: Melinda!" – tüzel Petur és elsiet. Katona instrukciója szerint Biberach, aki kevéssel előbb belépett, s ijedten egy szegletbe húzódik, még Petur távozása előtt kisuhan. Jó sokan mulatnak közben a palotában. Bánk magában áll, miközben megszólaltatja Melinda sorsdallamát: a szép, a mocsoktalan név szemfedélül szolgál csak; a szabad név „Titoknak lett a zára". Figyeljünk fel erre: *szabad* név. *Egyedül* Bánknak az. A név ugyanolyan szabad az ő számára, amilyennek hazáját szeretné tudni. A kettő (benne) megmásíthatatlanul egy. Ez az érzés megoszthatatlan. Bár senki sem hallja ezeket a szavakat. Tiborc is csak később óvatoskodik be, kezd bele első vallomásába. Bánk figyelemre sem méltatja. Azzal van elfoglalva, hogy mit jelent neki az, aki Peturnak pusztán jelszó: „... égi és földi mindenem javát / Szorosan egybefoglaló erős / Lánc..."; összekötőkapocs a világ pólusai között, akiben *mindent* egybeölel. Ettől a pillanattól Bánk bán mint individuumot mértékké teszi önmagát. Valami (számára) organikust kíván szembehelyezni a szétszakítottsággal. Az „Itten Melindám, ottan hazám"-ra a két fátyol együttes leszakításával akar megfelelni: *„Hazámról és becsületemről..."*

Már a magányos vállalkozás kiindulópontján is megkerülhetetlen az, hogy Bánk milyen poczíció megtalálására képes egy, az individuális és históriai léthelyzetnél tágabb metafizikai vonatkozásokkal telített problématérben. Ezt a kötelezettséget állítja önmaga elé: „Úgy állj meg itt, *pusztán*, mint akkor, a- / Midőn az Alkotó szavára a / Reszketve engedő *chaos* magából / Kibocsátja..." Előlegezzük még csak annak a lehetőségét, vagy kudarcát, hogy vajon Bánk az emberi létről, ama „kizökkent idő" tengelyébe került sorsról jut vagy nem jut majd felismerésekre. Egyelőre valami más köti le a figyelmét. Elviselhetetlen teherként nehezedik rá az, hogy ő maga „a király személye".

Hatalmas horizontja, indítéktartománya, értelmezési köre van az ilyen specifikumnak a magyar történelemben, irodalomban. (Tudjuk, tágabban is a közép- és kelet-európai históriai szituációban.) A királyhűség, a hatalomképviselet nem mint szervilizmus avagy kollaboráció, hanem mint alkotmányos (vagy persze azon túli) felelősségtudat, a közösségeszménnyel, a nemzeti közjóval összekapcsolt, az antropológiai léthelyzetet átjáró kiosztott-elnyert szerep, hívás, vállalás, felértékelt létszituáció. Mit tesz Bánk a különböző hatások, a sokszoros nyomás alatt? Azt, amit az integritásáért küzdő ember első lépésként (egyelőre) megtehet. Próbál elszakítani minden szálat, megszabadulni minden kötődéstől. Kivívni így helyzete szabadságát, ami megfelel énje felszabadításának. Ő ezt a létszituációt igen figyelemre méltóan az önmagát rendbe szedő lélek helyzetének nevezi. „Szedd rendbe, lélek magadat és szakaszd / Szét mindazon tündéri láncokat, / Melyekkel a királyi székhez és / A hitvesedhez, gyermekeidhez oly / Igen keményen meg valál kötözve!"

Előlegeződik mint megoldhatatlanság az egész kalandban jelenlévő királyhűség-királytól való függés, a hierarchia ördögkerekébe jutó személyiség szituációja. Bánk ezzel is vállalja a szembenézést.

Hozzátehetjük, mindazoknak, akik más pontokról indulva, oly régen a törések, ellentmondások, egyensúlytalanságok, sőt egyoldalúságok kibékíthetetlenségét látják a *Bánk bán*ban: lám összerántja ezeket az „ellentmondásokat" az emberi teljességigény, az integritás megőrzéséért indított kaland vállalkozása. Igaz, ehhez valamit máris hozzá lehet tenni. Mégiscsak kell itt egy paradoxonra, habár a *Bánk-bán*-irodalomban eddig tár-

gyaltakkal szemben gyökeresen más paradoxonra utalni. Az egyéninek és közösnek, a személyesnek és nemzetinek (Melindának és a hazának) egységben tartása olyan hatalmas energiákat igényel, hogy a megvalósításért folytatott küzdelem elszívja az energiákat más, egyediségükben is általánosabb, az individuálist a metafizikai dimenzióval egybekapcsoló törekvésektől. Ez azért fontos, mert tágabban reprezentál egy emberideált, egy kultúrát, az irodalomban is megjelenő mentalitást. Bánk ugyanis – miközben az emberi teljességre törekszik – egyetlen irányba orientált személyiség marad.

George Steiner beszél az *Örök Antigoné*-jében arról, hogy (szerinte) „egyetlen irodalmi szövegnek adatott meg, hogy az emberi létben gyökerező konfliktusok valamennyi főbb állandó tényezőjét kifejezze". Steiner ötféle tényezőt sorol fel: a férfi és a nő, az öregség és az ifjúság, a társadalom és egyén, az élő és halott, az emberek és az isten(ek) szembeállítását. Nem bizonyos, hogy ez az értelmezési rács feddhetetlen (hiányzik belőle például az emberben magában szorongó idő, amely mint konfliktustényező nem feltétlenül azonos azzal, amit Steiner az öregség és az ifjúság, vagy az élő és a halott ellentétpárjába sűrít); elfogadható azonban mint mélyrepillantó látomás.

Ha a *Bánk bán*t innen nézzük, szembetűnik az emberi létben gyökerező második alapkonfliktus hiánya (érdekes: a dráma főbb szereplői, Melinda kivételével, nagyjából egykorúak), s ugyanígy szembetűnik a metafizikai zónákat jelző negyedik és ötödik alapkonfliktus (élő-holt, emberek-istenek) szegényessége. Bánk ugyan az indítóponton említi „az Alkotó szavára a reszketve engedő *chaos*"-t, mint sorsának genezisét, a végponton ugyan mondja, „Nincs a teremtésben vesztes, csak én!", de azzal, hogy a Király ott majd rögtön „elirigyli" tőle ezt az érzést, a vonatkozás a metafizikai dimezióból az individuálisba, illetve szembenállásuk jellege okán a históriaiba megy át, visszaszorul a harmadik alapkonfliktuspárba.

Mondhatjuk tehát, hogy a harmadik létellentétpár (Steinernél: társadalom és egyén) felszívja, legalábbis nagyon elgyengíti az összes többit. Ám valamit ehhez is rögtön hozzá kell tenni. Nemcsak felszívja, illetőleg elgyengíti, hanem némileg át is rajzolja. Ugyanis az egyén belső világossága és a célszerű rend, a magánemberi törekvések és a közjó kívánta törekvések konfliktusának helyére az egyéni és nemzeti boldogulás közötti, illetve annak kívánása és megvalósíthatatlansága közötti konfliktus körül. Ezen az úton egyetemesből sajátosan egyedi lesz, kifejezve az individuális-históriai-metafizikai hármasságot arányosan magába sűrítőnél szűkebb, ám mégis életre-halálra szólóan sajátos léthelyzetet, és a belőle sarjadó kultúra karakterének sokáig domináns jellegét, az általános mentalitás egyik veszérszólamát.

Steiner ezt mondja az *Antigoné*ról: „Ha az egész világirodalomból csupán ez az egy darab maradt volna ránk... akkor is láthatóak volnának azonosságtudatunk és történelmünk alapvonalai, legalábbis itt a Nyugaton... az öt elemi szembenállás között egyetlenegy sincs, amely módot adna az egyezkedésre (miként a lélegzésről vagy személyes létünk továbbosztható magváról sem alkudozhat az ember). Antigoné és Kreon párharca nem csupán önmagában, azaz a szophoklészi megformálásban kimeríthetetlen, hanem mind a mai napig új és új változatok alkotására ösztönöz."

Ha azt kérdezzük, gondolkozhatunk-e a *Bánk bán*ról is ennek mintájára, vagyis hogy ha csak ezt az egyetlen nemzeti drámánkat ismernénk, akkor is láthatóak volnának azonosságtudatunk és történelmünk alapvonalai (legalábbis itt a Keleten!), akkor erre azt mondhatjuk: a kérdés éppen az, hogy miért és mennyiben fejezi ki a *Bánk bán* az azonosságtudatot, a történelem alapvonalait a számunkra, és hol szakadnak meg ezek az alapvonalak, miért és mennyiben? Továbbá: milyen sajátosan egyedi – a műből induló, de rajta túlmutató – nemzeti kulturális és mentalitásbeli konfliktusokhoz, mint emberi létünkben gyökerező konfliktusokhoz vezet a hagyomány kanonizálása, illetve felbontása, illetve az el nem hagyása és a felmondása közötti konfliktus?

Az, hogy az emberi lét szerteágazó alapkonfliktusai az egyéni és társadalmi, a magán- és közemberi ütközéseikbe sűrűsödnek, elvezet a hierarchia centrális pontján, egyben csúcsán álló személyiséghez. II. Endre középponti szerepét általában elhomályosítja az, hogy csak az ötödik felvonásban jelenik meg. Ez önmagában is egyfelől szinte megemészthetetlen másfél évszázada a mű értelmezői-előadói számára; másfelől rengeteg igazolást kereső gondolat inspirálója. Ha viszont a Király mint a benne megtestesülő irányító eszme reprezentánsát, s mint színre lépő figuráját *együtt* látjuk, akkor a játék összefüggésrendszerében képviselt eszme, és színiterében megjelenő alak a kezdettől „közösen" vannak jelen és együttesen „működnek".

Bánk rejtett üzenettel való meghívásának *ténye*, a pártütők találkozásának *ténye*, a Melinda elleni kerítőterv *ténye*, továbbá Gertrudisnak Ottót segítő szerepe, az udvari botrány, a Bánk és Gertrudis közötti (halállal végződő) összecsapás, a lázadás, a megtorlás – mindez összefüggésben van a Király színszerű jelen *nem* létével. Ha ő a palotában volna (és nem Galíciában), semmi sem játszódna, nem játszódhatna le *így*, ahogy lejátszódik. Ugyanakkor minden ugyanennyire összefüggésben van a létében megtestesült eszme jelenlétével és erős hatásával. Minden terv, cselekedet, összeütközés feltételezi az ő (az időben változó) szerepét, kapcsolatát a tervhez, cselekedethez, összeütközéshez. Sőt, mint a mindent-mindenkit magába foglaló hierarchikus elrendezettség csúcsán álló személyiség, a hozzá való – *minden* reflexióban, tettben megnyilvánuló kapcsolat – egyben a hierarchiában való elhelyezkedést, szerepet, mozgást is jelenti *mindenki* számára. Éles exponálása ennek: amikor a második felvonásban Petur a pártütők bizalmát elveszítve egyedül vágna neki a Gertrudis elleni merényletnek, s Bánk, mint „a király személye" parancsot ad: „Láncokba verjétek", Petur Bánk lábaihoz hajol: „Királyom!", mire Bánk: „Látod, hová tud téged csak neve / Is vinni Endrének! ládd, mint buzogsz / Érette..."

A színre nem lépő alak kitüntetett helye-szerepe nem ismeretlen sem az emberi-történelmi helyzetben, sem az esztétikai-dramaturgiai konstrukcióban. A történelem mozgásának alakulását minduntalan befolyásolják a históriai színtérre lépő centrális személyek, de *ugyanígy* befolyásolják a nem mindig látható, vagy hosszú időszakokra nem látható, ám mégis centrális helyet betöltő személyek is. Ugyanezt látjuk az esztétikai megközelítésben, ha például a drámairodalmat nézzük. Az *Oidipusz*ban *minden* jelenet, kapcsolat, tett a titokhoz, illetőleg már a dráma kezdete előtt megölt apához vezet; a *Hamlet*-ban ugyancsak (a szellemalakban meg is jelenő) meggyilkolt Királyhoz; a *Godot-ra várva* színpadán sem jelenik meg sohasem az, akit várnak, mégis mindent ő, illetve a rá való várakozás befolyásol. A *Bánk bán*ban a hierarchia jellege, befolyása mindvégig meghatározó; Bánk integritás-eszméjének kifejlődése, illetve kudarca szempontjából is leginkább az Endre-Bánk kapcsolatnak van szerepe. A történelmileg hitelesnél itt fontosabb az, ami drámailag hiteles. A históriai kontextusban variábilis a kapcsolat, mert ugyan Bánk mindvégig a „király személye", de a mindenkori Nádor-helyettesi szerepét a 13. század elején még nem pontosította törvény; a Király esetenként rendelkezett helyettesítéséről, ha elhagyta az országot. Tudjuk továbbá, hogy Horváth Mihály szerint Halicsba indulásakor a királynét bízta meg az irányítással, viszont Bonfini, és az ő nyomán Heltai Gáspár szerint konstantinápolyi tartózkodása idején Bánk alá rendelt mindenkit. A drámában szoros és egyértelmű a kapcsolat: mindvégig Bánk a király helyettese. Ezért hivatkozik Peturral való vitájában a *mindent* irányító és eligazító *törvényre*, amelyet Endre, és távollétében ő képvisel. („... Ha / Törvény s szokás szerént cselekszetek, nem / Csak én, hanem minden magyar segítő / Kezét sietve nyújtaná –"; „Előbb való a hit parancsolatja: / *Istennek a kenettje egy királyi felség.*"); ezért mondja: „Nem vélik ők a zendülést, mivel

/ Bánk a király személye – esküszöm / Meg is fogok felelni ennek..." És a kapcsolat összegezése: „Királyom!... / Szent vagy te énelőttem – Istenem, / S hazám után a legszentebb."

Mondhatjuk: premodern históriai szituáció, annak minden velejárójával, szerteágazó függésváltozataival együtt. Ez a hosszan elnyúló premodernitás uralja a tizenkilencedik század elejének közép- és kelet-európai régióit. Kiemelten jelentkezik I. Ferenc császársága idején, amikor a napóleoni háborúk utáni helyzet a minden terhet hordozó jobbágyság mellett, a polgárságot, a lateiner osztályt is erősebben sújtja, a nagybirtok pozíciót veszt, gazdagodik viszont a köznemesség (száma is növekszik, fél évszázad alatt százszázalékos lesz a negyvenes évekre a szaporulata), szavazati jogot kap a bocskoros nemesség, amivel az udvar a még létező középnemesi ellenállást is lefojtja. Ez a szembeállításoktól, érdekküzdelmektől, kiszolgáltatottságoktól, magán- és különutak keresésétől meghatározott helyzet – miközben azért a nemesi kiváltságok alig érintettek – éppen a „nemzettestté" gyarapodó köznemességgel a centrumban mentalitást is involvál, az alacsony horizont befelé, csak önérdekére tekintő, néha-néha fölcsattanó, de a hierarchiában elfoglalt helyzettel megelégedő, a kiváltságokat őrző mentalitást.

És mit látunk a dráma tizenegyedik századi helyszínének a hierarchiavilágában? A hierarchiában különböző módon, ám közösen részt vevők horizontját *egyaránt* a Királyhoz (mint eszméhez és valóságos szereplőhöz *együtt*) való viszony határozza meg. II. Endre léte-helyzete determinálja és egyben elfedi a horizontot. Minden (még a lázadás is) a hierarchia szűk mozgásterén *belül* jelenik meg. Ami a (premodern) történeti szituációban hiteles, azt a dráma is hitelesíti poetikai formájával, miközben egy olyan kondíciókkal rendelkező főalakot állít előtérbe, akinek helyzete, ambíciói, életterve messze túlmutat azon a léthelyzeten és mozgástéren, amit a zárt hierarchia biztosíthat az ő számára (is).

Ezen a ponton érdemes egy pillantást vetni arra, hogy valójában ki a központi eszményt mindvégig megjelenítő, ám csak az utolsó felvonásban színre lépő alak. Milyen a felstilizált eszme képviselője, amíg a helyzetet meghatározóan „lebeg", és milyen, amikor nem szublimált énjével, hanem emberi pillantásával nézhetünk szembe?

Mindenekelőtt az tűnhet fel, hogy az eszményben-figurában nem kap kitüntetett helyet a hatalmi tudat, az uralomérzet, ennek részeként a túlnövesztett gőg-mánia, illetve körülötte a hatalom keltette félelem; nem szerepel továbbá a hatalomra való rátermettség, az alkalmasság, hiányoznak a Király személye (mint eszmény) és a többi szereplő közötti személyes szálak, a kapcsolatok, a közösen megélt történések, illetve azok minősíthető hatásaira korlátozódnak. Az eszménnyé emelt hierarchikus kötődésen túl egyetlen érzelmi-észlelési relációban jelenik meg Endre személye, a miatta (érte) való szégyenkezésben. Az egyik alkalom erre a Petur felidézte pozsonyvári jelenet, amikor Gertrudis tékozlón „kirakta a szörnyű sok kincseket", s közben „Hogy álla ottan Endre, hátul egy / Szegletben – Endre a magyar király! – / Pirulva morgott a magyar, s te Bánk / A köntösét rántád, hogy előbbre menjen –", a másik alkalom Bánk és Gertrudis összecsapásakor a Királynőnek szegezett vád: „Aki nem érdemes / Hogy szerette jó királyom áldott / Szívét kezében tartsa..." (a szánni való Király mint a szégyenérzet felkeltője).

Az eleve elrendelt alattvalói tudatból, törvénytiszteletből fakadó hűségtudat minden más szálat kikapcsol a Királyhoz való relációkból. Nem nélkülözi ez akár a földöntúli személynek járó érzelmeket sem (Petur: „Mi a királyt imádjuk – ámde egy / Endrében – egy férfiú királyt imádunk."; „... az Isten nem segít soha / Felkent királyok ellen..."

Az eszményesített kapcsolat indítja Bánkot, mikor Biberach (Melindáról szóló) híradására Endréhez akar rohanni („El, a királyhoz..."; ez indítja Melindát arra, hogy Gertrudist Endre megalázójának nevezze („Koronák bemocskolója! aki meg- / Loptad a királyi férjedet, – kitépted / Kezéből a jobbágyi szíveket, / Áruba tetted a törvényt...")

Személyes arc helyén szimbólum-arc. A meghatározó, ami Endrét jelenti, a Királlyá

való felkentség, a mindenekfelettiség, a hierarchia csúcsán álló személy eszmény-fogalomként lebegve is mindennek a mértéke és meghatározója. A minták jól felismerhetően a középkorból eredeztethetőek, abból a hierarchikus felépítettségből, amelyről Huizinga azt mondja, hogy a legkülönbözőbb megnyilvánulási formák és szintek mögött van egy közös vonás, az a meggyőződés, hogy az elrendezettség „isteni intézményt képvisel, a teremtés Isten akaratából létrejött szervezetének eleme, lényegi valóság és alapjában véve éppoly tiszteletre méltó, mint az angyalok hierarchiája. Ha pedig a társadalmi épület fokait úgy fogjuk fel, mint az örökkévaló tónusának egyes grádicsait, akkor az egyes fokozatok értéke nem hasznosságuktól függ, hanem szentségüktől, attól, hogy milyen közel vannak a legmagasabb helyhez."

A hierarchia csúcsán álló személy egyéni vonásai az ötödik felvonásban határozott személyes jegyekben öltenek majd testet. Még nem lép be, de máris megtudhatjuk, hogy a bánattól „lováról is lefordult"; mikor megpillantjuk, látjuk: „Sír a király." Sír és tájékozatlan. Nem érti, mi történik, nem tudja a történtek okát még elképzelni sem. Csapong: kit, miért hibáztasson? Nincsenek tanácsadói. Csak hódolói. Udvara: tabló. A hierarchiát ez az arctalanság jellemzi. Sorba járulnak eléje hűségük kinyilvánítására a részvevők, a tanúk, akik ugyancsak tájékozatlanok. Endre jelentéktelen és sértődött. Sérelmezi, hogy nem kellő pompával fogadják, sérelmezi, hogy Gertrud ártatlanságát nem hangoztatják.

A hierarchiák történeti – akárcsak művekben megteremtett – rendjében nagy szerepe van annak, hogy milyen a hierarchia csúcsán álló személy értéknívója. Ehhez a nívóhoz rendeződnek a hierarchián belül megjelenő alakok, konfliktusok, alternatívák. II. Endre törekvéseinek iránya a kiegyenlítés, az eltussolás, a letompítás. Túl lenni egy helyzeten, amíg túl lehet lenni rajta úgy, hogy meg lehet úszni a konzekvenciák levonását. Túl lenni valamin, és hogy miképpen, azt az alkat, a személyiség *nívója*, külső (történelmi), valamint belső (individuális) helyzete egyaránt indokolja. A belső helyzet: itt a tanácstalanság. Ezt nem előnyös közhírré tenni, és *hosszan* bemutatni. A külső, a kényszerűen otthagyott zavaros galíciai front, amelynek rendezése érdekében sürgősen vissza kell térni a hadakhoz. Már az ötödik felvonás elemzése előtt sem kerülhető ki az állítás: a hierarchia csúcsán álló személyiség értékszintje a *jelentéktelenség*. Endre személyével nem jelennek meg orientációra képes értékek. *Teljes formátum-hiány*. Egyik pillanatban „magyarjait" mondja hibásnak, a másik pillanatban „Gertrudisát". Vádjainak indítéka, iránya, célja egyetlen jelenetében is többször változik. Tudja, hogy Gertrudist *is* el kell marasztalnia a megbékítés érdekében; tudja, hogy a lázadókat *is* el kell marasztalnia a helyzet gyors *elrendezése* érdekében. Ugyanakkor semminek az indítékát nem ismeri, semminek a konzekvens megoldását nem vállalja. Nem dönt, nem cselekszik. Tudomásul vesz híreket, jóváhagy jóváhagyni valókat. („... így magam / Büntetni nem tudtam – (*magában*) nem mertem is.") „Serkenj fel, öszverontatott igazság; De én elégtételt veszek." – mondja, s rögtön rá (miközben „*semmire sem figyelmez*"): „... előbb mintsem magyar hazánk – / Előbb esett el méltán a királyné!" Önmaga eszményesítéséért (elfogadtatásáért), cserében maga is (elfogadva) eszményesít: „Magyarok! igen jól esmérem – szeretnek, / Enyimek! – Hogy ily nemes szívekkel egybe / Férkezni nem tudtál, Gertrudisom!" Szituációjáról, hatalma körülményeiről nincs határozott képe. Személyiségszintje lefokozott szint, aki erre a színtérre kényszerül, maga is lefokozódik. Márpedig a hierarchiába zártan más út nincs. Maradna a kilépéssel való szembehelyezkedés. Bánk konfliktusának lényege, hogy a hierarchián belül betöltött szerepéhez való hűsége fordítaná szembe a hierarchiával. Ebből a helyzetből nincs „kigázolása". *(Ehhez)* a Királyhoz hűnek lenni, őt képviselni: saját önlefokozása. Pusztán Endre problémalátásán belül maradni is korlátozott színteret, leszűkített horizontot jelent. Bánknak, ha ezen a színtéren jelen akar lenni – márpedig jelen akar, hiszen jelen *kell* lennie – nem lehet esélye sem saját élettervének megvalósítására, sem a kudarc árán elnyert katarzisra. A „kötelezően" ***végrehajtandó önlefokozás: a szabadság kalandjának zsákutcája.***

Ez egyszerre a szabadság útjának eltorlaszolódása és a személyiség kiteljesíthetőségének lehetetlenülése. Már most érdemes felfigyelni rá, hogy valami hiteles ráébredések és az önfelismerés elégtétele nélkül zárul le. *Hiteles* ráébredést kell emlegetnünk, ugyanis a felismerések *látszatában* nincs hiány.

Látszólag mindenkinek tudomására jutott egy esemény, látszólag mindenki mérlegelt, s eljutott az ítéletig, illetve önítéletig. A Király is, Bánk is, a környezet fontosabb alakjai is. De mivel a további együttélés nem lehetséges a fátylak teljes „leszakításával", hát éppen csak elmozdítják a kulisszákat. Ez az „éppen csak" legfeljebb egy kvázi helyzet tablóba öntéséhez elegendő. Az öncsalás, mint kitágított, mindent meghatározó élethelyzet. A változatlanul hierarchikus elrendezettség, amely még az igazi ellentétpárok kialakítását sem tűri.

Mások Bánk kérdései (törvényei) és mások Endre kérdései (törvényei). Ők ketten mindvégig *el*beszélnek egymás mellett. Ettől lesz tabló a szituáció, amely válaszképtelen Bánk a hierarchia mögé látó kérdéseire. Ezek a kérdések túlmutatnak hatalom és személyiség, uralkodó és alattvaló, egyén és közösség ellentétpárjain. Az erkölcs, a személyes szabadság, az emberi lét tágabb köreibe kalandoznak. De minduntalan nekiütköznek a hierarchia csúcsáról meghúzott színtér falainak. Minden a politika és magánvilág konfliktuspárjának lefokozott eseménysávjába szorul. Az öncsalások, a félmegoldások, egyezkedések, látszatok világába.

Petur az egyedüli, aki keményen szembefordul. De az ő békétlenségtől kiforró szembeszegülése sem a hierarchia egészét meghatározó pontra irányul. Ő is *belül* van a körön. Mikor Bánk a Király személyeként azt parancsolja, hogy felségárulásért verjék láncokba, a Nagyúr lábaihoz hajol: „Királyom!"; mikor Solom hírt hoz haláláról, arról számol be: „... téged áldott csak, királyom / És a hazát..." A *Bánk bán* minden mozzanatát meghatározza, hogy a dráma rendjén belül személyes szálak, kapcsolatok, érzelmek, individuális kötöttségek hálója alakítja ki a hierarchiában való belül-létet. Az áthatolhatatlan meghatározottság alacsony égboltja kényszeríti térdre a kvázi színtér szereplőit. A kísérő események a látszatpályák útjain tett lépések: öncsalások, lehetetlenülések, a roncsolódások, törések sorozata. Valami eltakar valamit. A hierarchiába zártság a hatalom természetét takarja el.

Megjelennek, irányt adnak, formát, mentalitást involválnak egy *„sajátos"* história jellegzetességei. Itt nem látható az események, a szereplők mögött a történelem nagy mechanizmusa, nem világosodik meg a hatalom szerkezete; a hierarchia csúcsán álló személynek nincs ellenjátékosa, vetélytársa. A világ valamilyen irányba való átgyúrásának, új fejezet nyitásának a szándéka az adott mechanizmusok folyamatain belül meg sem fogalmazódhat. Nincs mozgás, működés sincs. Nem világosodnak meg a jövő felé fordított arcok. Mert senki sem fordul valami gyökeresen *más* felé.

Az ötödik felvonás pedig mintha mindent végképp összezavarna. Ezért a *Bánk bán*t valójában mindig ötödik felvonás nélkül játszották. Sosem tudtak vele mit kezdeni. Úgy vitték színre, úgy is elemezte az irodalomtörténet, mint valami feleslegeset, tablót, utójátékot, kényszerűséget. Pedig az ötödik fölvonásnak ilyennek *kell* lennie. *Ebben* a drámai világban *nem* jelenik meg a történelem nagy mechanizmusa (ama Jan Kott által nagy lépcsőnek mutatott Shakespeare-i világ), itt *nem* világosodik meg a hatalom természete, itt nem lepleződik le, hogy bárki, aki akár a hierarchia csúcsán áll, akár valaki onnan lebukó helyére lép, *ugyanannak* a mechanizmusnak a játékosa; itt lesütöttek maradnak a tekintetek, nincs felismerés, megtisztulás sincs, viszont semmi sem ironikus, holott az kellene legyen, ám mégsem lehet, mert illúziók és gesztusok vannak, nem ráébredések. A játszmának nincs kezdete és vége, ám ez nem azt jelenti, hogy minden kérlelhetetlenül *folyamatos;* itt a játszma játszma volta kerül takarásba.

A dráma attól teljes és telített, hogy *minden* ennyire lefokozódik, elsatnyul, hogy ama sajátos mechanika működik benne, amelyben még a jelentős is eltörpítődik.

Ekvivalens egymással a drámai térben mozgó alakok formátumának végső szintje, látóterük távja, a sorsukban feltáruló mélységi dimenzió fokozata – amit egy jellegadó mentalitás és határolt horizont kifejeződéseként kismechanizmusnak neveztünk. Ebbe a szerkezetben – amelyben a hierarchiát nem feltétlenül a jól látható zsarnokság, a brutalitás mozgatja – az ember mint a szabad akarat hordozója, felismerő, értéket alkotó autonóm lény tompul el, őrlődik fel; döntéseinek, választásainak mások nyílt-burkolt manipulációi adnak irányt. Minél kiskaliberűbbek ezek a „mások", annál posványosabb a terep. A kismechanizmusban nincs szó az erkölcsi rend és a világrend az egész történelmet és benne az egyén sorsát kísérő ütközéséről, nem pillanthatóak meg sem a história menetének, sem a személyiség sorsának *valóságos* mozgatórugói. Holott ezek mind működnek a dráma hátterében, de a szereplők figyelmét „valami" elfordítja róluk. Ez a „valami" persze organikus, és meghatározó része a valóságnak, a mentalitásnak. Meghatározója, ám mégsem egyezik meg vele *teljesen*. Csakhogy a magyar történelemben (a közép- és kelet-európai népek történetében) hosszú távon mégis úgy jelenik meg, hogy ez a *létet meghatározó, ám a léttel mégsem teljesen megegyező jelleg teljesen eggyé válik.*

(Folytatjuk)

MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS

Öt német év

Berlin, 1986

A modern épület egyik linóleumszagú, neonoktól sápadt nagyterme visszhangozza a körültekintő és hosszú német mondatokat, melyeket vagy azért értünk nehezen, mert az előadó túlságosan jól, vagy azért, mert túl rosszul beszéli a nyelvet. Az előadások egyébiránt érdektelenek, egyetlen unalmas témához szolgáltatnak fölösleges adalékokat. Az arcokon szigorú és komor beletörődés, igen kevesen mernek nyíltan aludni vagy olvasni. A zárszót elfoszló taps, padrecsegés és megkönnyebbült moraj kíséri, ekkor óvatosan elillanhatunk s hunyorogva sétálhatunk végig egy fehér falban kezdődő villamossín mentén, az erős nap melegében szundító csöndes, poros utcákon.

A hotelban gyorsan ruhát cserélünk, részint mert izzadunk, részint mert utáljuk az öltönyt és a nyakkendőt. Meg is fürdünk, s most illatosan és frissen indulhatunk útnak. Itt, az Unter den Linden környékén mindig kevesebb az ember a kelleténél, még így öt óra felé sem népesülnek be az utcák, amelyeken a távolságok és a házak túlságosan nagyok, az üzlet és a zaj pedig túlságosan kevés.

Ha kilépünk a Hotel Unter den Linden ajtaján, jobbfelé sétálva az S Bahn utolsó kelet-berlini állomásához juthatunk. Emögött apró, rossz süteményekkel és hallgatagon majszoló vendégekkel tömött cukrászdák sorakoznak. Az állomás feketére füstölt, nyomasztó hangulatú, dübörgő magashídja hamarosan minden további ezirányú barangolástól elveszi a kedvünk.

A hotelkaputól balra viszont ott található maga az Unter den Linden. E hírneves főút hátországait ugyan szintén alig érdemes megtekintenünk, hiszen ez esetben riadtan menekülhetünk a szigorúan zárt kapujú klasszicista csődtömegből, magán az úton azonban, legalábbis egyik irányban, végig lehet menni, s túljutván a múzeumok s mauzóleumok birodalmi térségein, el lehet érkezni az Alexanderplatzra. Ez a tér sem saját szépségével, hanem a rajta sétáló lányok bájával, valamint a környéken található számos étteremmel és áruházzal nyeri meg szívünket.

Az Alexanderplatz vidékét semelyik irányban nem tanácsos elhagynunk, mert vagy szívszorongató ürességekre s borzongató hangulatú sörözőkre, vagy kegyetlenül modern lakótelepekre bukkanhatunk. A környék szinte egyetlen attrakciója, a Spree pedig olyan fekete téglafalak közt kanyarog, s oly vésztjósló, hogy különös s megmagyarázhatatlan módon folyton a „lefejezés" szót juttatja eszünkbe.

Visszatérve az Alexanderplatzhoz, ahol a németség legnagyobb betonfallosza tövében, csobogó betonspriclik körött gyülekezik a jövő ifjúsága, átható májusesti broilercsirke-szagban, a már több napja tartó kiküldetéstől meredten bámulhat-

juk a birodalom bögyös örököseit. A berlini lányok között jócskán akad kívánatos, noha a választék csak néhány típusra szorítkozik, ám a kínálat a választék viszonylagos szűkössége ellenére is kielégítő. Érdeklődésünket leginkább az a szőke, finoman metszett arcú típus keltheti föl, melynek nem csak az alakja, de ruházata is igen ízléses (talán hugenotta ősöknek köszönhetően), s amelynek egyetlen hibájául csak józan magabiztossága róható föl. Ez a magabiztosság merőben szokatlan a kelet-közép-európai számára, aki nem szokott ahhoz, hogy érdeklődő tekintetének célját a tekintet tárgya rögvest s pontosan tisztázni akarja.

Amennyiben tehát családunk van s nem szándékozunk, legföljebb végső esetben, megszegni házastársi hűségünket, jobban tesszük, ha alexanderplatzi nézelődésünknek határt szabunk, s már csak a nyugalmasabb álom érdekében is, a májusi éj ízei helyett a közeli kocsmákban mért olcsó s jó sört kóstolgatjuk.

Még jobban tesszük, ha bírunk egy oly baráttal, ki helybeli lakos lévén, esti sétára vezet bennünket, kivált ha a séta célja Köpenick kertvárosa, hol akár az illatos és csöndes folyóparton, akár a fapados és zsúfolt sörözőkben a nehezen egyeztethető, de mélyen izgalmas német nyelv segítségével némi eszmecserére nyílik módunk. Az eszmecsere során a zamatos sör baráti őszinteségre és filozófiai fejtegetésekre sarkall, amelynek eredményeképpen hosszú testű, szőke bajuszú barátunkról kiderül, hogy lélekben a tizenkilencedik század legelején él, s életsorsa leginkább a még régebbi F. Schilleréhez hasonlatos. Mirólunk pedig mi egyéb derülhetne ki, mint hogy költők vagyunk.

A helybeliek közt kirobbant verekedés után elhagyván a sörözőt, egy jó baráttal gazdagabban, sörtől és cigarettától fájó torokkal s iszonyú szomjasan, az utolsó S Bahn-kocsival térünk haza. Éjjel több ízben is fölkelünk, hogy vizet fogyasszunk, s minthogy aludni nem tudunk, a szálloda belső udvarát nézegetjük. Emlékezetes látvány a szemközti tűzfalból kiálló vasgerenda egykor megolvadt s még ma is cseppet formázó üszkös vége.

A következő délelőttöt természetesen a Pergamon Múzeumra szánjuk, melynek gyűjteménye méltán világhírű, s melynek lenyűgöző méretű rekonstrukciói különleges tetterővel és folyamatosságérzettel töltik el a látogatókat.

A múzeum kincseiben magunkat kigyönyörködvén a Pergamon-oltárral szemben lepihenünk, s addig elmélkedünk a kultúráról, míg észre nem veszünk egy sötét kis ajtót, amely az oltár mögé vezet. Kíváncsian lépünk be az ajtón. Odabenn kiállítóterem található, hol olajjal festett képek fogadnak, amelyek a náci börtönökben végrehajtott kivégzéseket és kínzásokat ábrázolják. A képek festője egykor lelkészként működött a plötzensee-i fegyházban, s a megörökített borzalmaknak szenvedő szemtanúja volt. A kiállításról hiába menekülünk fejvesztve, napunk el van rontva. Hányingerünket sűrű német sörrel csillapítjuk. Th. Mann, német író *Varázshegy* című regényének álombéli és szentélymélyi orgiája jut az eszünkbe: e párhuzamról az esti találkozáskor beszámolunk német barátunknak is, aki megjegyzi, hogy a kamarakiállítást föltétlenül megtekinti majd. E tervéről semmiképpen nem tudjuk őt lebeszélni. Az esti sörözés alkalmával, melyet a helybeliek közt kirobbant verekedés szakít félbe, szó kerül Istenről, szerelemről, Clemens Brentanóról no meg az élet értelméről – egyebek között.

Másnap banketten veszünk részt, mely egyben berlini sétánk utolsó állomása is. A nagyméretű és díszes tanterem egyik oldalán székek, másik oldalán fe-

hér terítős, hidegtálakkal dús asztalok sorakoznak. A szemközti falnál díszhely, öt-hat ülőhellyel az intézet vezetői és a szovjet vendégek számára. A díszhely fölött egykori és élő vezetők képmásai egyirányba mosolyognak. A székek közt mormogó vendégsereg hallgatag lengyelekből, ezüstfogú csehekből, illatos bolgárokból és éhes magyarokból áll, kiegészítve megfelelő mennyiségű némettel.

Rövid s tréfás köszöntő után tányércsörömpölés és víg zsivaj közepette nekiláthatunk a megérdemelt zabálásnak. Idősebb, tapasztalt kollégánk tanácsára kenyeret nem eszünk. Szeszes ital nem lévén, az evés befejeztével kóla mellett üldögélünk, s mondatokat próbálunk összeállítani német vendéglátóink esetleges figyelmes kérdéseire esetleges válaszul. A pecsétes öltönyű, barna fogú Schneider úr, akinek felelősségi köre ránk is kiterjed, leül mellénk, s tekintetét ránk függesztve mosolyogva hallgat. Később néhány kérdésére nyelvtanilag hibás, de azért érthető válaszokat kap. Ennek örül.

Kis idő múltán Lützow professzor is megjelenik asztalunknál, és tudományos munkánk iránt érdeklődik. Majdan elkészülő dolgozatunkra föltétlen kíváncsi, válaszunknak azonban nem szentel figyelmet.

A szovjet vendéget taps fogadja, s mondanivalóját mosolygós arcú tolmács fordítja németre. A szovjet vendég sajnos, betegsége miatt nem fogyaszthat alkoholt, így kólával koccint: mi az e célra előirányzott pezsgőből iszunk.

A helyiségen kívül dohányozni is szabad. A folyosó éke a kis emléksarok az intézet egykori tanára tiszteletére, kit – mint a föliratból értesülünk – a Hitler elleni összeesküvésben való részvételéért a Hitler-fasiszták kampóra akasztottak. Az emléksarkot megtekintjük, szivarunkat elszívjuk, így a bankettet záró ütemes tapsot csupán kívülről hallhatjuk.

A gép indulásáig mindössze néhány óránk marad: időnket ajándékvásárlásra fordítjuk. Magas, szőke, német barátunktól meleg szavakkal búcsúzunk, könyvvel ajándékozzuk meg őt.

Elérkezik a búcsú perce. Nem integetünk a gépre szállva, mert nincs kinek. A fölszállás pillanatában, enyhe rosszullét közepette a következőket gondoljuk:

„Vajon viszontláthatlak-e még, szívem kedves városa, Berlin?"

Leipzig, 1991

A császári méretű pályaudvar nem sok jóval kecsegtet bennünket, a koffer nehéz, így arcunk verítékben fürdik, mire a siváran teres főutcán dr. Hammel jólartikulált vezetése mellett az orvosegyetem káposztaszagú előterébe érünk. Odabent Hitlerjugend-stílusban fölnyírt hajú fiúk és lányok nyüzsögnek, tartalmas mappákkal hónuk alatt. A páternoszter életveszélyesen gyors, a Sudhoff-Intézet folyosóján viszont – az egykori államteológiai tanszék immáron megtisztult s környezetvédő plakátokkal dekorált hűlt helyén – teljes nyugalom honol.

Schütz professzor ősz mosollyal fogad (mosolya csak cseppet ziláltabb, mint két éve), majd átad bennünket Natasának, a kövér, energikus, kolhozarcú s a német nyelvet orosz-szász keverékdialektusban beszélő, extestvéri származású adjunktusnőnek, aki rögvest, amúgy kofferestől a megnyitóünnepélyre vonszol

minket. Az ünnepély díszvendégei ezúttal nem keletről, hanem nyugatról, Svájcból és a „régi szövetségi tartományokból" érkeztek, az emlékelőadások sora pedig, a nemes szász hagyományoknak megfelelően, zenei „Einstimmung"-gal kezdődik.

Igencsak megéhezünk, mire a menzán hozzájutunk borzasztó ebédünkhöz: ebéd közben dr. Hammel segítségével módunk nyílik értékelni az elhangzott előadásokat. Szállásunk a szemközti, elegáns „Németország" nevezetű szállodában lesz, remek helyen – jegyzi meg dr. Hammel, e kávészagú, kopott, megviselt tekintetű kutató, bár – teszi hozzá – ami a nevet illeti, az kevéssé alkalmas egy efféle intézmény fémjelzésére.

Tisztálkodás után az ügyesen szerkesztett és szép kivitelű programfüzetet böngésszük, némi elkeseredéssel, csupán a két bankett és a tervezett Kohren-Sahlis-i kirándulás reménye enyhít bánatunkon. Szobánk bárszekrényét kinyitjuk, majd az árlapot áttanulmányozva, visszacsukjuk.

Dr. Hammel, pontban három órakor, esernyővel kezében vár a kijáratnál. Három és félórás programot készített számunkra, az esti vacsorához való átöltözésre pedig huszonöt percet ütemezett. Dr. Hammel ük- és dédapja a szász választót, nagyapja a császárt és a köztársaságot, apja pedig a köztársaságot, majd a birodalmat szolgálta. Hammelnek magának választania kellett a népi hadsereg, illetve a tudomány közt: ez utóbbit választotta, ám abban a reményben – vallja be –, hogy egyszer még magára öltheti a piros parolis szász uniformist. Dr. Hammel kacsint és nevet. Vicc volt – teszi hozzá magyarázólag.

A tér inkább gyalogosokkal, mint autókkal teli. Az egykori keleti márkák csaknem kivesztek – akinek van pénze benzinre, nyugati kocsival jár, akinek nincs, nem jár semmivel – kommentálja dr. Hammel. Lipcsében ezidőtájt 40 %-os a munkanélküliség, s év végéig még növekedhet. A munkanélküliek meccsre járnak, vagy szélsőséges szervezetekben tevékenykednek. Valóban sok a bőrfejű és – meglepetésünkre – néhány koldust is láthatunk. A koldusok némán ülnek. Németek ők is.

A sarkon dr. Hammel megáll s kezét összekulcsolva, emelt fővel beszéli el az egyetemi templom történetét.

Az 1500-as években épült Universitätskirche itt állott a sarkon, ahol dr. Hammel. Valamivel később Walter Ulbricht, az egykori NDK kommunista pártjának vezetője megtekintette a szemközti Operaház egyik előadását. Midőn kilépett az Opera kapuján, összesereglett hívei tapsban törtek ki. Csakhogy a templom előtt az Ulbrichténál föltűnően nagyobb tömeg tolongott. A főtitkár, aki jó áttekintőképességéről volt híres, hamar fölmérte a két tömeg közti számottevő különbséget és kísérőjéhez fordult: „Was ist drüben los?" – kérdezte, majd a választ meg sem várva Csajkájába szállott. (A Csajka egy fekete, kommunista gépkocsi.) Az Universitätskirchét másnap lebontották s helyére az ifjúság számára emeltek modern tanépületet. A hívők azonban, a templom lebontása után is annak helyén gyűltek össze vasárnaponta, s vártájukon kitartva a közeli Nikolaskirche papjának prédikációját hallgatták. A rendőrkordon igen sok pénzt emésztett föl, ám a helyi vezetők hamarosan remek ötlettel rukkoltak elő: a muzeális utcába dobozházat emeltek, éppen akkorát, hogy az a Nikolaskirchét az Universitätskirche hívei elől hang és kép tekintetében egyaránt eltakarja. Némi

leleménnyel ekképpen sikerült letörni a klerikális reakció szarvát. Az eset csattanója azonban az – tette hozzá huncutul dr. Hammel –, hogy az a tüntetés, amely Honecker hatalmának 89-ben véget vetett, éppen az Universitätskirche helyétől indult, lelkipásztorok vezetésével.

– Na ja! – törli meg homlokát az éles napfényben dr. Hammel. – Na ja, a templomokkal vigyázni kell. – Ő egyébként nem híve a bosszúállásnak, objektíven kell megítélni a körülményeket: csupán egy semleges ítélőszék lenne hivatott kinek-kinek a bűnét mérlegelni, de ugyan hol akad ilyen? Nürnbergben talán az objektivitás érvényesült?

Dr. Hammel városának remek ismerője. Egymás után fedi föl előttünk a romos, fekete és irdatlan épületek, valamint a gyakori foghíjak titkait. A lipcsei csata eseményeinek pedig valóságos szakértője, pontosan megmutatja nekünk, merre menekült Napóleon a szövetségesek elől, hol lovagoltak végig a kozákok, hol állott meg inni a porosz uralkodó. Ő maga, dr. Hammel – mosolyog szerényen – ugyanabban a házban lakik, amelyben egykor Blücher volt bekvártélyozva.

A művelődéstörténeti tényeken ámuldozva járjuk az utcákat, sanda pillantásokat vetve a kirakatokra, az árcédulákra és az utánfutókból kialakított sörmérésekre, ahol csak három márka lenne egy pohár aranyló sör. Dr. Hammel sajnos absztinens, sőt szívattakja óta a dohányzást is mellőzi. A kirakatok szegényesek, csupán az antikváriumok kínálnak, borsos áron, bő választékot. Az üzletek nagy része privatizáció miatt zárva: minden a háborús vereség benyomását kelti. A járókelők közt jól megkülönböztethetőek a régi és az új szövetségi polgárok, az előbbiek optimista mosolyt, bermudanadrágot, napszemüveget és fényképezőgépet viselnek, az utóbbiak viszont az egykori német demokratikus köztársaság ruházati termékeit hordják, arckifejezésük pedig űzött és komor.

Hat óra ötkor dögfáradtan dőlünk végig az ágyon, s míg az alant elhaladó villamos végigzörgeti csőbútorainkat, nyugalmasan elszívunk egy cigarettát. A televízió kilenc programjából válogatva három objektív hangú riport, két sportműsor, két zenés műsor, egy régi amerikai film és Derrick közt nem döntünk, hanem elzárjuk a tévét. A tévéprogramfüzetben sem találunk szexfilmet.

A külföldi vendégek tiszteletére adott bankettre a Tudomány Házában kerül sor, von Bönningen, a nagy, emigráns, majd sztálinista kultúrpolitikus rejtélyes okból helyénhagyott képe alatt. A falakon képek hiánya. Erre utaló tréfánkra dr. Hammel bólint: Valóban festeni kéne.

A vacsora igazán ízletes, csodálatos helyi sörkülönlegességgel öblíthetjük le. Asztaltársaink: egy kerekded lengyel parapszichológus – hogy kerül ide, ki tudja – s két fiatal, elegáns úr a Bosch-Stiftungtól, szintén előadók. A fiatal elegáns urak a helyzetet objektíven ítélik meg, s barátságos érdektelenséggel, alig némi távolságtartással beszélgetnek el velünk, keletiekkel. Keletinek lenni rossz.

Schütz professzor ezúttal sem törődik velünk, egész este a Bosch-Stiftung küldöttségének vezetője felé fordítja szikár, ősz fejét. Enni nem mer, hiszen régi kommunista s ezért retteg az elbocsátástól. A marxizmus tanszék vezetőjének helyettese – mint hallottuk – jelenleg segédmunkás egy katonai raktárban. (Megbíznak benne.) Schütz professzor arcán hűvös mosollyal igyekszik e sorsot elkerülni. Meggondoltan beszél, s kizárólag olyan vicceken nevet, amelyeket ré-

gi szövetségi polgárok sütnek el. Natasát, az orosz származású hölgyet hiába keressük, nincs a meghívottak közt.

Gyalog indulunk vissza szállodánkba: a séta egészséges voltára hivatkozva megőrizhetjük magányunkat. Az aluljáróban öt horogkeresztet, három vörös csillagot és egy részeget számoltunk meg, a graffitik a zsidók, négerek, arabok, lengyelek kiűzésére és az angol rockzenekarok tiszteletére buzdítanak. Az utcák sötétek, pedig még tizenegy sincsen. Csak a főtéren (Augustus, alias Leninplatz) árul sört egy lakókocsis csapos. A sörrel a közeli sétálóutca egyik padjára telepszünk és a langyos estében, elménkben buja gondolatokkal az egyetemi koncertre igyekvő szép és jószagú lányokat nézegetjük. A koncertre magára nem merünk betérni.

Társaságunk nincs, és a kirándulást leszámítva, még négy tudományos nap áll előttünk.

Csupán füstös szobánkban, zuhanysimogatással hátunkon tesszük föl a kérdést: Mi lesz velünk holnap?

Családi ügy

Frigid vagy, Hedvig, szállj magadba.
Pallérozni próbáltalak,
de hasztalan. Tikkadt vagyok
és te fejlődésképtelen.

Éjjel kettőig olvasol,
mégis mindent kavarsz, szegénykém.
A hétvégén vidékre mész
magvaid széjjelhinteni,

mivelhogy művész vagy, kicsim.
(Óhajtom hinni, néha viszketsz;
tündéri szajha vagy, betartasz;
s izgulsz, hogy negyven vagy maholnap.)

Négyszer tárcsázlak és bele
se szólok, ettől görcsbe rándulsz;
mielőtt a városba jönnél,
kész vagy, de ennyi oly kevés.

Érdemtelen vagy, Hedvig. Arról
fecsegsz, hogy korlátozni fogsz.
Te szerencsétlen, megkövetlek,
azt kell hinnem, kívántalak.

Felmutatom a gyászt

A keramitot fellocsolták és Hedvig
már nem volt a házban. Elindítom,
majd egyre fokozom a gyászt. Nem
tesz higgadttá, hogy szajháról e-
sett szó, akit nyilván rugdosnom
lehetne. Fellocsolták a keramitot
utána, de ez a nem várt illat ide-

fönt is irritál. Ráadásul leszólí-
tottak, ilyen hangok *fél egy óta*
és ezentúl állandóan. Hedvig rafi-
nált és méltatlan, de kultusszal
övezem. Ezentúl gyász. Mennék ta-
lán ki? A Phönix és a Hollán utca
sarkán beleérnék a tavaszba, és
nem volnék fogékony. Egy felka-
pott gyorsétteremben ültem, amikor
beavattak. Hedvignek vége. Legyűrtem
öt gint és épp sötétedik. A Körutat
megújuló hullámokban lepik el a vi-
déki színházlátogatók, föl kell lép-
nem ellenük. Másfél óra még túlfűtött
törzshelyemen, semmi szín alatt se futa-
modom meg. Hát nem vagyok egy drága, *hogy*
elhallgatom: hatalmi tébolya betett ne-
kem? – És tudom, hazamenet a gyarmatáru-
kereskedés előtt provokálni fognak.

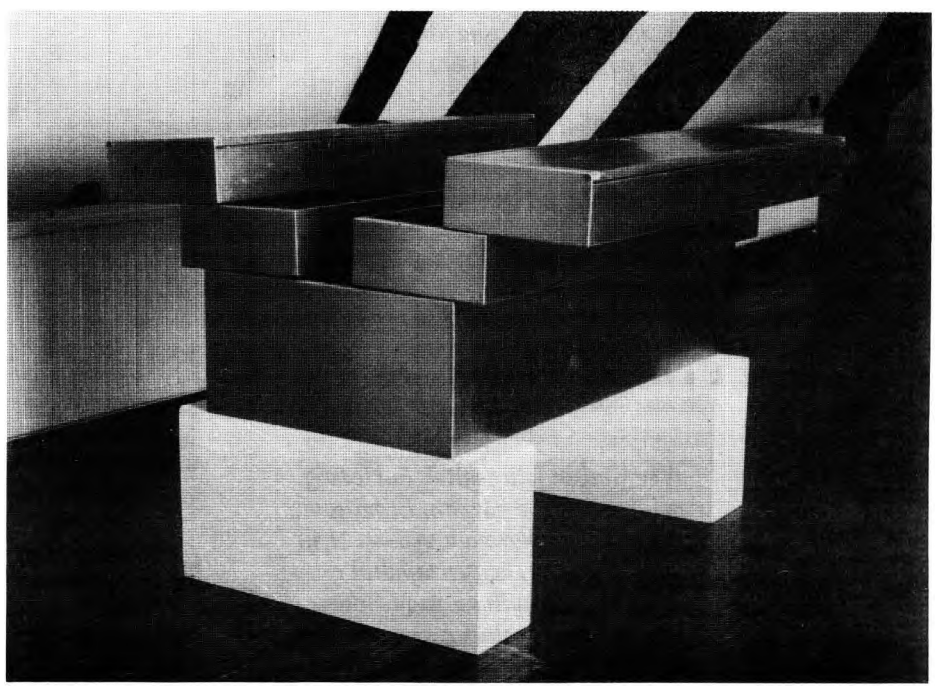

MENDÖL ZSUZSA

KORTÁRS FRANCIA BÚTOROK

A Francia Intézet új budapesti székházának nyitókiállítása, a kortárs bútorokat bemutató válogatás júliusban Pécsett, a Művészetek Háza Tetőtéri Galériájában is látható volt. A formatervezés nemzetközi mezőnyében az utóbbi évtizedben újra az élre kerülő francia bútorkészítést méltán reprezentálta és népszerűsítette a mintegy negyedszáz berendezési tárgy. A kiállítás felvillantott néhány új tendenciát, és a fogyasztást ösztönző és alakító kínálat nagy nemzetközi seregszemléinek – a milánói, kölni, párizsi bútorszalonoknak – a levegőjéből is éreztetett valamit. Kézzelfogható közelségbe kerültek az eddig csak a külföldi lakáskultúra-lapok oldalain látottak. A változatos anyaghasználat és a formálás látványán, szellemi élményén túl a francia bútortervezés eme eredményei a művészi és ipari formatervezés támogatásának, menedzselésének módja miatt is tanulságosak.

Az európai bútorpiacon az 1950-es évek derekától a skandináv bútortervezés diadalútja háttérbe szorította Párizst, a későbbi évtizedekben pedig az olasz design tört az élre. A franciák az e területen is tradícióikhoz méltó nívó elérése érdekében Ipari Minisztériumuk kezdeményezésére az 1970-es évek végétől számos intézkedést hoztak. Megalakították a bútorművészet új útjainak érvényesítéséért küzdő csoportot (VIA-t), amely a Francia Művészeti Társulással és más szervezetekkel a francia művészi bútorzat és ezzel összhangban a bútoripar fejlesztésén fáradozott: a design olyan infrastruktúráját hozták létre, amely közvetíteni tud a tervező merész látomásai és a piaci realitás között. A tervező, gyártó, megrendelő közötti kapcsolatot egyengetik, szervezik és szponzorálják. A VIA-hoz benyújtott tervekről, költségvetésről szakértői bizottság dönt, megadják a tervezőnek a prototípus elkészítésének lehetőségét, s azon munkálkodnak, hogy a kiállításokon e munkák gyártókra, forgalmazókra találjanak. A neves építészek, formatervezők alkotásai műtárgyjellegűek, kis galériák, vagy maguk az előállító „kiadók" forgalmazzák kis példányszámban. E kisszériás művészi bútorkészítés a választékbővítés és az újdonság tényével hat vissza az iparra. Sikerük e kis szerkezetben, annak mozgékonyságában van. Az új termék árába befoglalják az innovációs alapot, amit aztán a design-tevékenység fejlesztésére és propagálására fordítanak.

A bútorhoz, a berendezési tárgyhoz való viszony is átalakult az utóbbi évtizedekben. Eltávolodtak a Bauhaus életreform-mozgalom értelmében alkotott design-tól, amely a társadalmi igény elemzéséből kiindulva a lakókörnyezet alakításával, a tárgyformálással az emberek életvitelét, magát az embert akarta átváltoztatni. A tervező társadalmi felelőssége a gyártmány problémátlan használatát és az ökonómiát állította előtérbe. A magasfokú ipari-technikai háttér azután tovább tágította az előállítás, az anyaghasználat lehetőségeit. A High Tech új fémkorszaka következett el: ezt roppant formai változatosság, optikai könnyedség, szellemes kombinációk jellemezték, s mindehhez a minimalizmus aszkézise és hidegsége társult. Némiképp az erőszak és durvaság társadalmát jelzik a fizikai használattal szemben ellenálló, nem mindig marasztaló kényelmű fémbútorok, amelyeknek mobilitása is látszólagos, mert eléggé súlyosak. A médián keresztül a fogyasztóhoz jutó tömegkultúra kitágította az érzékelhető világ, a fizikai környezet határait, és egy szüntelenül változó képet sugall. A szállítás rohamos fejlődése a tömegtermelés produktumait mindenütt beszerezhetővé teszi, közös szokásokat, igényeket alakít ki.

A tömegtermelésben megbúvó uniformizálás ellenében felértékelődik az új, a forma megújításának van használati értéke. A fémek újrahasznosíthatósága e megújítás lehetőségét, bizonyos provizórikus és ipari jelleget ad a belőlük készült tárgyaknak. A tömegtermék egyedi és szelektív fogyasztásával, az igények személyes és kulturálisan differenciált jellegével is számolva készülnek választékbővítésre – kis szériákban – a High Tech ellenhatásaként, azzal szembefordulva a mai furcsa, hóbortos High Touch-bútorok. A lét hétköznapiságának és unalmának elűzésére szánja az újabb, autonóm formatervezés a személyes tapasztalatra, emlékekre utaló, érzelmi kifejező erejű, szokatlan, rusztikus vagy szobor-szerű bútor-lényeket.

A mai bútortervezés olyan életformával, lakással számol, ahol a tárolóbútorokat jórészt fölöslegessé teszi a gardrób-helyiség és a beépített szekrény. A többnyire szűkös lakótérbe csak kis – valóban mobil – állványok, polcok, üveges vagy fiókos szekrények, komódok készülnek. A legmozgékonyabb és legvariábilisabb bútortípusok az ülőbútorok és a hozzájuk kapcsolódó kis állvány: a guéridon és az asztal. A kiállítás is főként e bútorcsoportra összpontosított. Különösen a székek tekintetében látszik kimeríthetetlennek a formaalkotó fantázia: e bútortípus modern példáinak bemutatására például 1989-ben önálló múzeum (VITRA) is nyílt a Basel melletti Weil am Rheinben.

A francia bútortervezés felfutó évtizedének nemzetközileg ismert sztárjaitól – Philipp Starcktól, Pascal Mourgue-tól, Jean Nouveltől, a Mattia Bonetti–Elisabeth Garouste párostól (a párizsi bútorszalonokon évente kiosztott „az év formatervezője" díj birtokosaitól) – már-már klasszikusnak számító alkotásokat láthattunk most Pécsett. Csaknem azonos korosztály munkái, a negyvenes éveikben járóké. Bútoraik jó része fém és műanyag, a fejlett ipari hátteret idéző High Tech-mű: stabil, higiénikus, „cool". Tömegük a minimumra, magára a szerkezetre redukált, azt leplezetlenül mutatja meg, az erőjáték kifejezője.

Philipp Starck „Dr. Sonderbar" karosszéke (1983) három függőleges, két íves krómozott fémrúd és egy átlyuggatott, hajlított ülőlap szellemes, elegáns kombinációja: inkább látványnak kellemes, mint hosszas üldögélésre alkalmas bútor. Epoxy-bevonatú, háromlábú, kerek ülőkés kárpitozott székén a lábakhoz kapcsolt fémrudak között kifeszített textil képezi a háttámlát. Sajátosan archaizál a feleségével közösen tervezett „ARA" zsámoly (1985): mini-menhirt vagy kikötő-bakot idéz a fekete gumiból öntött, fordított gúla alakú forma, oldalain gyermekrajz-firkák vésett ábráival.

Pascal Mourgue az ipari termékek formatervezésére specializálódott, a legkiérleltebb és legnagyobb használati értékű, praktikus, szép bútorokat tervez. Kékre festett bádog írószekrénye csak 13 centiméter mély, helytakarékos darab, lehajló írólapja kék bőrrel bevont, bőrzsebek és gumipántok helyettesítik a szekreter rekeszeit, fiókjait. „Ezüst hold" asztala a hozzátartozó támlás székkel és ülőkével elegánsak; súlytalannak tűnnek, fénylő nikkel-felületük térbeli vonalrajzzá oldja őket.

Eric Schmitt háromlábú, fémrács-ülőkés széke már csak járulékos kényelmi tartozékokkal, párnával lenne alkalmas a használatra, s inkább a műgyűjtőknek készült ironikus szobor másik kiállított műve, a barokkos kovácsoltvas „Marie Antoinette" szék is. A méreténél fogva akár ülésre, akár egyes tárgyak – lámpa, telefon – elhelyezésére használható asztalka, a guéridon Eugéne Brunelle-nél műanyagból öntött, rombusszá nyomott, expresszív lábú hokedli, Benedict Ollier-nél fából készült, tömbszerű bútor, hullámzó, vaskos lábakkal, Bonetti és Garouste-nál kerek fedlapú, váza-törzsű kerámia-gomba.

Lakkozott felületű bádog ülő- és hátlapú karosszékét áttört négyzetsorral díszítette és könnyítette a vietnámi származású, Amerikából Európába települt, Berlinben iskolázott Christian Duc. Másik fémszékén a hagyományos vázon gumiheveder ülőfelületet és támlát alakított ki. A természetes anyaghoz, a fához való visszatérését és kifejező-erőre törekvését jelzi az „Afrikai királynő"-széken a két háromszöggel áttört támlafej maszk-

jellege. Duc a részletek igényes megoldásában látja a francia ízlés jellemzőjét, s ennek felelt meg ő is, mikor a széklábak aljára zajtalan használatot biztosító, a csúszást is gátló korongokat erősített.

Eredeti formálású fémszékeket láthattunk Jean Michael Wilmotte-tól: az 1986-ban már kiállított „Palais Royal" típust, amely a rideg anyag és íves vonalú formálás ellentétére épül, és egy kényelmes, bőrrel kárpitozott, rugalmas-expresszív lábút, a „Derékszögmérő"-széket. Egyébként a washingtoni Francia Követség belsőépítészeti felújítását is Wilmotte végezte.

A párizsi Arab Világ Központja épületének neves építésztervezője, Jean Nouvel monumentális szerszámosláda-tárolóbútora (1987) a High Tech-irányzat tipikus képviselője, az alumínium bevonulását és alkalmazását jelzi a bútoriparba e kiállításon. Az előállításához szükséges nagy energiafelhasználás miatt költséges alumínium a modern kor ezüstje, a technikai reprezentáció eszköze. Merész színpárosításával és egy részletmegoldásban mutatkozó újdonsággal tűnik ki Jean Charles de Castelbajac széke: az ovális, párnás hátlapot hullámos, sarló alakú alumíniumöntvény befoglalás erősíti a párnázott ülőkéhez.

A jövőkép elbizonytalanodása, a körülöttünk lévő környezet fenyegetettségének tudata kulturális változást okozott, s ez az utóbbi években az otthonhoz és a tárgyi világhoz való viszonyt is átformálta: egyfelől „az otthon mint menedék" felfogásra, a romantika és kényelem utáni vágyra építenek a tervezők, másfelől a szélsőséges szubjektivizmus, az egyéni hóbortok, a múlt stílusaiból való merítés, az emlékekre utalás tűnik fel az utóbbi évek bútorpiacain, a High Touch irányzata; ez utóbbi a gátlástalan anyaghasználattal, a praktikus funkció háttérbe szorulásával is együtt jár, teret adva a giccsnek is.

A Mattia Bonetti és Elisabeth Garouste tervezőpáros már az 1981-ben készített Barbárok-bútorcsoportján archaizált: az ebből a sorozatból itt látható zöld patinás, rücskös fémvázra feszített, kötözött szőrme-támlásszékük – szarvakkal – mágikus kultuszok világát idéző darab. A természetes anyaghasználatot és kézműves alakítást kedvelő, az érzelmi és plasztikai hatásra törekvő új orientációt képviseli gesztenyefa ágakból kötözött, összerakott asztalkájuk, mely szolid kerti bútor is lehetne, ám a széleire erősített, láncra fűzött „dugókkal", a csipketerítőre emlékeztető díszítés kispolgári perszíflázs gegjével toldja meg a rusztikus megjelenést. Az elmúlt évben e tervezőpáros lett Párizsban „az év designere", talán emiatt is tőlük mutatták be a legtöbb bútort. Szabadon integrálják a legkülönfélébb hatásokat: „topkapi kanapé"-juk hullámzó íveivel, nagymintás kárpitjával barokkos bujaságú; a „Hirohito"-szék a nevében is jelzett világra utal, aranyszínű festett fa, trónus méltóságú, jelszerű alakjával. Hajlított lábak, lágy vonalvezetés érvényesül a nevét látványával is illusztráló „Lyra"-széken.

Sajnálatos, hogy a magyar származású Martin Székely, a szobor-kerttel Pécsett is jelen lévő Pierre Székely szobrász sikeres bútortervező fia nem volt képviselve e parádés együttesben.

A kreáció és az invenció, a teremtés és a lelemény, valamint a grandiozitás, a nagyszerűség azok a tulajdonságok, melyeket a franciák a művészi tevékenységben hagyományosan nagyra értékelnek. E minőségek és elvek manapság bútorkészítő tevékenységüket is motiválják.

BOROS JÁNOS

DISSZENZUS, BESZÉDAKTUSOK, SZOLIDARITÁS

Vázlat egy episztemológiai etikához

1. A megismerés

A megismerés szinonímájának általában az „igazság keresését" tartjuk. Ma azonban úgy tűnik, a két fogalom párosítása nem tartható minden további nélkül. Megismerésen leggyakrabban azt értjük, hogy valamilyen módon, tehát módszeresen tudomásul vesszük a világ egy körülhatárolt darabját. A módszer egyben lehatárolja és létrehozza a világ egy részét, és kijelöli, hogy miképpen akarunk valamiről valamit megtudni.

Az igazság fogalmát abszolút és relatív vagy referenciális értelemben használják. A középkorban az igazságot a lét meghatározottságának tartották, olyannak, ami a lét egészének kijár. Ezzel nem mondtak többet, mint hogy a világ olyan, amilyen, és ez az „olyanság" megfelel annak, amilyennek az Isten a világot elgondolta és megteremtette. A világ „ontológiai igazságának" állítása ma már nyilvánvalóan muzeális érdekességű. Mikor viszont azt mondjuk, hogy „ez az igazság", akkor általában arra gondolunk, hogy valami „úgy" van a világban, ahogy mondjuk. A világról való állításunkat tartjuk igaznak. Ez a fajta igazság a nyelvi kijelentés tartalmának és a világdarab valamilyenségének korrespondenciáját tételezi, tehát relatív vagy referenciális igazság. Referenciálisan igaz a mondat, hogy „az alma piros", ha az alma valóban piros.

A megismerés és az igazság keresésének jelentésbeli azonosságát és szinonimitását az igazságnak csak az utóbbi értelmével tételezhetjük. Ez utóbbi elgondolás azonban a kanti kritika nyomán nagyon is korlátok közé szorul: elméleti gondolkodásunkkal és hozzákapcsolódó empirikus módszereinkkel csak a jelenségek világát ismerhetjük meg, tehát azt, ami térben és időben megjelenik számunkra, azaz valamilyen érzéki módon alkatunkat érinti. A világ mint magánvaló dolog – a tradicionális metafizika minden vágyával ellentétben – nem ismerhető meg az elméleti ész segítségével.

E kanti felismerés nyomán a filozófusok egy része (Bécsi Kör, az analitikus filozófia és részben a tudományfilozófusok) elfordul mindenfajta metafizikától, és elsősorban azt keresi, hogy mi garantálja empirikus megismerésünk igazságát. Azaz minden megismerés objektivitásának garanciája a tárgyorientáltságú interszubjektivitás, ami csak a racionálisan megértett empíria lehet. Az említett filozófiák következésképpen az empíria és az ehhez kapcsolódó logikai módszerek szerkezetével foglalkoznak, és ezekről folytatnak véget nem érő vitákat.

Azonban, mint Rorty hangsúlyozza, a múlt század óta egyre inkább terjed a filozófusok közt a nézet, hogy az igazságot nem annyira megtaláljuk, mint inkább magunk hozzuk létre. Az igazság a nyelvben fejeződik ki, illetve ennek az emberi gondolkodáshoz, továbbá a gondolt és valamilyen módon a gondolkodáson kívül „ottlevő" valósághoz való viszonyban manifesztálódik. Ugyanakkor, mivel a nyelv emberi mű, az igazság is az ember műve és nem valami olyan, amit megtalálunk.

„Az igazság nem lehet ott kint – nem létezhet az emberi tudattól függetlenül – mert a mondatok nem tudnak így létezni, vagy kint lenni. A világ ott kint van, de a világ leírá-

sai nem. Csak a világ leírásai lehetnek igazak vagy hamisak. A világ magától – anélkül, hogy az emberi lények leíró aktivitását hozzáadnánk – nem lehet az."[1]

Ha viszont elfogadjuk, hogy az igazság és megismerésünk szorosan kapcsolódik tárgy-referenciális gondolkodásunkhoz és nyelvünkhöz is, akkor a világleírások sokaságát látva már egyfajta tudománytörténeti „empirizmussal" is azt kell gondolnunk, hogy a világnak nincs *egyetlen* egyedül érvényes leírása. Ez a megjegyzés természetesen argumentatív indoklást vár még, habár hivatkozhatnánk egyszerűen Kuhn, Lakatos vagy Feyerabend munkáira. Egyelőre gondoljunk arra, hogy a valóság legkülönbözőbb tartományairól a legkülönfélébb nyelvi játékok kreálhatók – és kreálódtak-kreálódnak mindmáig –, olyannyira, hogy ismeretelméleti szempontból mondhatjuk: minden nyelvi játék egy-egy számunkra új valóságot konstituál.

Azt hinnénk, hogy egyazon jelenséget többféleképpen leírhatunk, de ez valószínűleg tévedés. A leírás és vizsgálat módja definiálja a maga jelenségét. Például az emberi érzelmekről lehet beszélni a költészet vagy a zene nyelvén. De vizsgálhatja az érzelmek jellegét és agyban való megjelenésüket az agyfiziológus is. A különböző nyelvi megközelítések és módszerek azonban más-más világot definiálnak. A biológia nyelve nem a zenéé, és ténylegesen is másról beszél. Nincs a két nyelv közt semmiféle egy-egy értelmű és valamilyen funkcióval leírható vagy formalizálható korrespondencia. A költő, a zeneszerző és az agykutató különböző nyelvi közegekben definiálnak valamit és beszélnek arról, és ha mindegyik „érzelemről" szól is, ez az érzelem mindhárom esetben más, hiszen más a fogalom módszertani és nyelvi-vokabuláris kontextusa. Az egyetlen – tételezett – valóságban a nyelvi világok, kontextusok és játékok különböző világokat definiálnak. De nemcsak különböző „tudásterületek" emberei beszélnek más nyelveket. Egy tudományon belül is tartozhatnak különböző paradigmaközösséghez a kutatók, akik éppen a paradigmák különbözősége miatt egymástól eltérő kognitív és szociális világokban élnek (Kuhn). Egy newtoni fizikus más világban él és mást ért tömegen és energián, mint egy relativisztikus fizikus. Különbözik a szótár (Rorty), a paradigma (Kuhn), a kutatóprogram kemény magja (Lakatos), hiszen az egyik nyelvről a másikra való áttérést jelentő tudományos forradalmak a világot metaforikusan átírják (metaphoric redescriptions of nature, Mary Hesse).

Úgy Rorty, mint Lyotard, Kuhn vagy Feyerabend egyetértenek abban, hogy a világról való újfajta beszéd keresése az egyedül érdekes a tudományok történetében és életében. (Ezzel korántsem állítják, hogy az új beszéd valamiféle fejlődést is jelentene: szerintük – bár Rortyra ez csak részben áll – nincs egy olyan paradigma-független metanyelv, amelyen a fejlődés ténye megfogalmazható lenne.[2] Mivel a valóban új egy új nyelven is definiálódik, illetve az új nyelv határozza meg az új leírandó vagy megfogalmazandó tartományt, az új keresésének jellegéhez tartozik, hogy előre nem tudja megmondani, mit keres, hiszen azt majd csak a megtalált új szótárral (vocabulary), az új paradigmában tudja megfogalmazni.

Az eddig mondottak a Kanttól való indulást jelezve, a neopozitivizmus (analitikus filozófia, tudományelmélet), posztmodern (posztanalitikus) filozófia alakulásvonalát jelzik. Ez az út a megértett empírián keresztül legalábbis valamiféle relatív, ha nem is abszolút bizonyosság keresésén keresztül vezetett. Talán volt egy másik vonal Kanttól a posztmodernig. Fő alakjainak gyakran Nietzschét és Derridát tartják. Ez a vonal nem foglalkozik a racio-empirikus bizonyosság keresésével, mivel az csak a fenomenális világ sajátosságait rögzítheti számukra – igencsak kétes bizonyossággal. Nietzsche, Derrida és Deleuze negatív metafizikája immár a szavak szabad és esetenként még a grammatika által sem kötött játékában manifesztálódik. Ebbe az utóbbi vonalba tartozik véleményem szerint Wittgenstein is, aki minden, csak nem pozitivista filozófus.

---

1 Vö. R. Rorty, *Contingency, irony and solidarity*, Cambridge: Cambridge University Press 1990, 5.
2 Rorty i. m. 192.

Wittgenstein (I) számára talán a legfontosabb kérdés nem is az, hogy mit lehet kimondani – bár ő csak erről a világról tud beszélni: „*Nyelvem határai* világom határait jelentik."[3] – hanem az, hogy a világ van.[4] Márpedig éppen ez a „van" szócska a metafizikai „kérdés", és éppen ezt nem ért(het)jük.

A „lét" határain próbálkozó kognitív „téblábolás" és az ezzel működésében és „irányultságában" rokon, a kifejezhetőség határain való beszéd-próbálkozás jellemzi az utolsó száz év legbátrabb gondolkodóit. Egy közülük Derrida, aki igen erőteljesen a nyelv, a kifejezhetőség és az érthetőség peremein jár. A nyelv a „lét"[5] részeként nem tudja kimondani a létet. A metafizika kimondhatatlan, mivel a lét kimondhatatlan. Ha valami végső soron kimond, az maga a lét, ezt viszont mi, létimmanens létezők ugyanúgy nem értjük, mint maga a kimondás, hiszen nincs nyelv, ami bármi módon is „átnyúlhatna" oda, ahol nincs ez a lét. A metafizika nyelvi játék, ami azonos önmagával és önmaga ellentétével, hiszen maga definiálja önmagát, önnön határait és önmaga ellentétét. Nincs, aki és ami rajta kívül bármit is definiálhatna. De ez a nyelv már nem az emberileg érthető nyelv, nem annyira ontologikus, inkább „metafizikus" nyelv – mint ilyennek azonban le kell mondania mindennemű tradicionális (logikai strukturáltságon alapuló) megértésről és megérthetővé tételről. „... a metafizika és a nem-metafizika ellentéte találkozik saját határával, ami ezen ellentét határa, az ellentét formája. Ha az ellentét (oppozíció) formája, az oppozicionális struktúra metafizikus (metafizika), a metafizika viszonya a maga másához nem lehet többé oppozíció".[6]

E vázlatos említések nem kívánnának mást sugallni, mint hogy nem beszélhetünk többé egységes filozófiáról, mindenki által elfogadott végső alapelvekről, amelyek mindenkit meggyőznek, és amelyek hozzásegítenének bennünket egy közös és egységes világkép kialakításához. Eme lehetetlenségért felelőssé nem tehető senki: maga a *lét* az, ami az érthetőséget tételezi, így maga nem érthető; a lét tételezi a nyelvet, így ki nem mondható. A *lét* szócskának semmiféle tartalmi jelentése nincs: ámbár *mindenre* alkalmazható. Logikailag e fogalom csupán tautologikus mondatokban jelenhet meg. A „lét" nem mond semmit, de minden mondásnak feltétele lenne – ha nem lenne tautológia. (Ha ugyanis feltétellé válna, akkor érthetővé is válna.)

Ha Wittgenstein szavaival „misztikusnak" tartjuk, hogy a világ *van*, akkor „értjük" azt az episztemológiai és lingvisztikai attitűdöt, amely arra hajlik, hogy a világgal kapcsolatban semmiféle „iskolás" vagy rendszerezett metafizikát nem akar kialakítani. Ráadásul minden ember episztemológiai metafizikája eltér bármely más emberétől (minden embernek egyedi, individuális, egyetlen más emberére vissza nem vezethető egyedi téridő-metszetű nézőpontja van a világról, önmagáról – habár metafizikai értetlensége a „metafizika" felől pre-kondicionált), sőt még az egyes ember saját episztemológiai metafizikája is eltér saját episztemológiai metafizikájától. (Amennyiben a metafizikának sem nyelve, sem logikai struktúrája, sem aktualizált episztemológiája nincs – hiszen éppen egy esetleg elgondolt, de megismerésre soha el nem jutott – „metafizika" tételezi ezeket. Mi viszont csak a „tételezettség" felől jövünk.)

2. *Disszenzus: a posztmodern filozófia „ismeretelméleti" kulcsszava*

Ha feltennénk tehát a kérdést, hogy mindenki számára elfogadható, egységes filozófiai megalapozást nyújthatnánk-e, ami következményeiben azt a kérdést is felteszi, hogy

3 Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, Frankfurt: Suhrkamp 1984, 5. 6.

4 Wittgenstein, i. m. 6. 44.

5 A továbbiakban a „lét" mindig idézőjelesen értendő, akkor is, ha ezt nem mindig teszem ki a következőkben.

6 Derrida, *Eperons, Les styles de Nietzsche*, Paris: Flammarion 1978, 96.

javasolhatnánk-e egy egységes tartalmi etikát, akkor a filozófiatörténeti tapasztalatok alapján nemmel kell felelnünk. Ha a fönt jelzett okokból ismeretelméleti axiómákban sem tudunk megegyezni, ha gondolataink alapelvei mind formálisan, mind tartalmilag bizonyos többé-kevésbé megalapozott választások eredményei, akkor ez a kollektív – de tulajdonképpen az egyes tudatokban lecsapódó és megnyilvánuló – bizonytalanság az episztemológiáról az etikára is átterjed.

Ugyanakkor véleményem szerint ha figyelmen kívül hagynánk is a megalapozási kísérletek kudarcát, akkor sem tagadhatnánk meg mára az egységesítő gondolkodással szembeni ellenszenvünket. A középponti, az egy alapelvre visszavezethető gondolkodás, a struktúra középpontját kereső gondolkodás, amely – Derridát invokálva – nem a struktúra közvetlen strukturalitására fűződik maga is rá,[7] Lyotard szavaival a társadalmi struktúrákban kényszert, diktatúrát és terrort eredményez(ett). Lyotard szerint a klasszikus-modern filozófiai irányzatok azon kísérleteikkel, hogy a valóságos egységes teóriáit konstruálják, szellemi kulturális terrorba és diktatúrába esnek. Az egységteóriák talán éppen azért legitimálják és tételezik az erőszakot, mivel saját – mint jeleztük, szükségszerű – episztemológiai (és ebből következő metafizikai) kudarcukat szublimálják pszichológiai síkon represszióvá.[8] A konkrét diktatúrák ezen gondolkodási struktúráknak csupán externalizált formái. A tudás és a tudomány az uralkodók hatalmi eszköze lesz. A természettudományok fejlődését a financiális lehetőségek előteremtésével egyedül befolyásolni tudó (politikai) hatalom birtokosainak célja nem az igazság, hanem a performativitás, a legjobb input/output viszony és ezáltal a nagyobb hatalom.[9] A tudományos és a modern gondolkodás kritériuma többé nem az igaz/hamis, igazságos/igazságtalan párok, hanem a hatékony/nem-hatékony. A technika ezt a harmadik dualitást reprezentálja és ez az utóbbi dualitás fogja a másik kettőt uralni. A hatékonyság szükség esetén megpróbálja magát terrorral is érvényesíteni.[10]

Lyotard ezért az önmagát a legkülönfélébb metaforákban reprodukáló elnyomó hatalommal szemben újfajta, türelmes gondolkodásmód mellett érvel, amely a pluralitást már eleve elismeri, és amely ezért semmit nem akar másra rákényszeríteni – azaz toleráns. Erre a gondolkodásmódra intenek bennünket tehát mind társadalmi-történeti tapasztalataink, mind a föntebb vázolt episztemológiai belátásaink. Lyotard szerint a plurális gondolkodásmódot a különböző nyelvi játékok heteromorfiájának elfogadása és tolerálása által lehet elérni.[11]

Történelmi tapasztalataink alapján mondhatjuk, hogy a társadalmak elleni egyközpontú háborúk a kirobbanásukhoz vezető okokat – az egyközpontúságot[12] – inkább súlyosbítják, a problémákat elmélyítik. A valódi történeti megértést és az emberiség harmadik évezredi túlélését egyedül a plurális és toleráns emberi együttélés, a regionális nyelvi játékok toleranciát implikiáló (de)strukturalizált, emancipált és egymást tiszteletben tartó vidékei biztosíthatják. Az atombomba az egyközpontú gondolkodás végpontja és csődje volt, egy totalizáló és detotalizáló metafora. Miközben megvalósította a rendszer abszolút középpontját, azaz a ténylegesen felrobbanó robbanófejet a robbanás pilla-

---

7 Vö. Derrida, „La structure, le signe et le jeu dans le discours des sciences humaines", *L'écriture et la différence*, Paris: Seuil, 1967, 409-428.

8 *H. Marcuse* a század hatvanas éveiben éppen ezen jelenséggel kapcsolatban mondja szerintem, hogy a diákságnak az elnyomó struktúrák ellen való lázadása pszichológiai deszublimációs processzusként írható le. Vö. H. Marcuse, *The One Dimensional Man*, New York, 1967.

9 J. F. Lyotard, *La condition postmoderne*, Paris: Les Éditions de Minuit 1979, 76k.

10 Lyotard uo.

11 Lyotard i. m. 107.

12 Egyközpontúság bármiféle egyetlen „népet egyesítő" vezérelv lehet, így pl. „felsőbbrendű faj" elmélete, egy ideológia, egy-törzs szemlélet, egy párt mint egyedül az „igazság" hordozója, stb.

natában, totális szétesettséget, strukturálatlanságot hozott létre. A robbanó atombomba minden strukturalista és minden posztstrukturalista számára intő jel – egymásra, a másikra figyelmezteti őket, hogy „tanuljunk" egymástól. A valódi filozófiai gondolkodás egy folytonosan éppen fölrobbanó kognitív atombomba a robbanás pillanatában, amely nem pusztít, hanem középpontjával struktúrát tételez, és meg is szünteti ezt a tételezést. Minthogy a legintenzívebben gondolkodók gondolkodása ilyen: strukturál és de-strukturál egyszerre, ezért a két mozgás interdependenciáját tiszteletben tartva, azokat folytonosan interferáltatnunk „kell". A nukleáris korszak végén fölismertük, hogy gondolkodásunk intenzifikálása együtt-való toleráns túlélésünk záloga.

A posztmodern gondolkodás itt vázolódó feltételeit komolyan kellene vennie egy episztemológiai etikának és politikának is.[13] Ezek a gondolatok azt a (filozófia)történeti tapasztalatot fejezik ki, hogy egyetlen ember, egyetlen emberi csoport sem képes az igazságot teljesen megismerni, kimondani vagy birtokolni. Minden ember, minden csoportosulás *mint emberi* ugyan rendelkezhet *saját igazsággal*, ez azonban mindig részleges és partikuláris marad a tán gondolatilag tételezhető, de teljességében soha meg nem ismerhető „való-

13 Az „episztemológiai" helyett mondhatnánk „komoly"-t is. Nem tekinthetünk egyetlen politikai elméletet, egyetlen etikát sem „komolynak", amely nincs tisztában saját tudásrendszerének eredetével, „referenciális" struktúrájával és egy végsőbb értelmű ismeretelméleti relativitásával. A saját „tudásra" (és itt mindenfajta tudásra gondolhatunk) való kritikus rátekintés, az „önkritika" az, ami a tudatlanság és a tudás terrorjától egyszerre menthet meg bennünket. Az emberekben – kinél manifeszt módon, kinél rejtetten – „tombol" az irracionális hatalomvágy. Ezt megszüntetni nem lehet, csak „kulturálni", pacifikálni, racionális eszközökkel önkritikussá szelidíteni, és ezáltal legalábbis a megalapozások szintjén relativizálni. A hatalomnak ugyanis az az egyetlen belső pacifikálási lehetősége, hogy önmagával szemben is kritikussá tegyük, és hogy a hatalmon levők inkább szeressék a kultúrát, mint saját hatalmukat. (Már Platón azokat tartja jó politikai vezetőknek, akik nincsenek „pszichológiailag" és anyagilag rászorulva, hogy a többiek fölötti politikai uralomra jussanak. Csak az ilyenek nem fogják az állampolgárok által befizetett pénzeket tartalmazó államkasszát kirabolni azáltal, hogy maguknak az átlagnál jóval magasabb fizetést és jobb minőségű szolgáltatásokat juttatnak. A legjobb nyugati demokráciák már réges régen belátták, hogy nemcsak ízléstelenség a politikusoknak az átlagfizetésnél magasabb juttatásokat adni, de valójában ellenkezik az a politikai demokrácia elveivel is. Továbbá, csak kulturálisan és civilizatorikusan iskolázott emberek nem fogják a népességet valamiféle pszichológiai terrornak kitenni. Hiszen mint az előbb jeleztük, a pszichológiai terror is a – tág értelemben vett – ismeretelméleti képzettség hiányának egyik frusztráció-szublimációs következménye. Az ismeretelméleti képzetlenséget talán egy rövid formulával így fogalmazhatjuk meg: „nem tudja, miről van szó", sőt: „nem tudja, hogy egyáltalán szó van valamiről".) Mivel azonban a hatalmat birtokló önként nem szívesen mond le hatalmáról, sőt a hatalom természete és pszichológiája, hogy mihelyt elfelejtik ellenőrizni, azonnal terjeszkedni kezd, ezért a társadalomnak törvényekkel és társadalmi szerződésekkel (alkotmánnyal) korlátoznia kell mindennemű politikai hatalmat. Külső – az individuális politikus egyéni kultúrája melletti – pacifikálási lehetőségként nyilvánvalóan ott van a demokratikus alkotmány, jogrendszer és a polgári közösségek állandó és tudatos hatalomellenőrző tevékenysége. A politikai hatalomból a lehető legkevesebb kell, az önszerveződő és felnőtt társadalomból a lehető legtöbb. Hogy ez kialakuljon, kívánatos lenne, hogy az emberek polgárokként jobban érezzék magukat (anyagilag, kulturálisan, társadalmi presztízsben stb.), mint politikusként – de legalábbis nem rosszabbul. Ehhez azonban kulturált, anyagilag konszolidált és civilizált individuumokra van szükség, akik szabadon hoznak létre társulásokat addig, és olyan célból, ahogy az nekik tetszik. Mindebből nyilvánvaló, ha egy ország „népessége" kiegyensúlyozott, politikailag stabil hatalmi-politikai struktúrákat akar magának teremteni és utódainak örökül hagyni, akkor iskolázni kell az embereket. Azonban nem tananyagok bifláztatására lenne szükség, hanem a kreatív, felfedező hozzáállás megtanítására, arra, hogy saját egyéni és lokális közösségi sorsát felelősséggel maga intézze. Általában tehát mondhatjuk, hogy egy emberi közösségnek, amely a harmadik évezred hajnalán a jövőt saját jövőjének is akarja képzelni, az oktatást és iskoláit kell akár ereje és lehetőségeinek határáig fejlesztenie.

sággal" kapcsolatban. Egyetlen emberi erővel kialakított ismeret- vagy hitrendszer, amely saját egyetlen vokabularitásával próbálja a valóságot tételezni és a tételezett valóságot megismerni, sem felel meg *egyértelműen*, a maga teljességében meg nem ismerhető univerzális „valóságnak". A történeti tapasztalatok és az ember episztemológiai korlátoltsága miatt a nyilvános és politikai világban, valamint az etikában mint közösség felé irányuló tudatos magatartásformában, a toleranciának és a másik elismerésének kell a legfontosabb helyet biztosítani, azaz a különböző nyelvi játékok lehetősége elismerésének. Akkor is ezt kellene figyelembe vennünk, ha ezzel csak a mi episztemológiai korlátainkat ismerjük el, és egy szót sem szólunk az univerzális „valóság" ontológiai státusáról. Az episztemológiai relativitás elismerése számunkra történeti szükségszerűség és módszertani belátás.

Lyotard elutasít minden legitimációs kísérletet, amely a tudás fölötti abszolút uralomra tört. Semmiféle metanarratíva vagy metarécit nem tartható, hiszen nem tudunk olyan kritériumokat megadni, amely egyiket vagy másikat egy neutrális megfigyelő előtt igazolná. Visszautasítja K. O. Apelnek a nyelvi közösség konszenzualitásra alapozott transzcendentális-kommunikatív nyelvi pragmatikáját is, miszerint az argumentatív közösség az a legutolsó instancia, amelyre filozófiai érveléskor hivatkozni lehet. A filozófiai beszédnek ugyanis nem elég, hogy közösségbe legyen ágyazva, meg is kell mutatnia valamilyen módon, hogy mire vonatkozik

A posztmodern tudásban mindennemű nagy elbeszélés, akár spekulatív, akár emancipatorikus, elvesztette hitelességét. A tudomány, ami sokak szemében a jelenkori megismerés par excellence formája, maga nem tudás.[14]

O. Marquard az episztemológiai és metafizikai problémák megoldhatatlansága és a megismerés relativitása fölött nem búslakodik, hanem inkább tréfálkozik. Szerinte épp az az érdekes az alapvető kérdésekben, hogy soha nem válaszoljuk meg azokat, hanem mindig újra meg újra felvetjük. A metafizikai kérdésfeltevésnél hasonlóan van az ember, mint az oroszlánbarát oroszlánvadász. Megkérdezik tőle, hogy mennyi oroszlánt lőtt már le, mire ő bevallja, egyet sem. Erre azt a vigasztaló választ kapja: ez az oroszlánok szempontjából nagyon sok. A metafizikai kérdéseket az ember mindig felveti, ám soha nem válaszolja meg azokat. – És ez már emberileg nagyon sok.[15]

Mégis, ha a Marquard-i játékosságon és kompenzatorikus felfogáson túl akarunk lépni, akkor tudatosíthatva, hogy a metafizikai tudás értelmezhetetlen, a tudományos tudás pedig a lokális paradigmától függ, amely bármikor megváltozhat – feltehetjük a kérdést: tételezhetnénk egyáltalán valamiféle etikát egy ilyen disszeminatív, a nyelvi játékokdiszszenzusát érlelő, nyelvi-gondolkodási közegben?

3. *A beszédaktus: kísérlet egy nyelvi játék legitimációjára*

A filozófus ír, beszél. Ha más nem, ez legalábbis önmagában valamiféle cselekedet, aktus. A filozófus továbbá szándékozik is *valamit* mondani, és ezzel valamiféle nyelvi világot tételez, valamiféle szótárat, paradigmát, ha úgy tetszik. Ha le is mond arról, hogy egy mindenki számára kötelező objektív totalitást vagy értékrendet tételezzen, nyelvi közegének, diszkussziójának intencionálisan mégis van egyfajta nyelven kívüli világa. Eltérően az irodalom világától, amely minden további nélkül gondolható „teremtett világnak" (Cs. Gyímesi Éva), a filozófia legalábbis még valami más is akarna lenni, mint metafora. Szándékában, aktusában többet is akar(hatna) tételezni, mint önmagát metaforaként. Mondjuk azt, hogy ha a filozófus filozofál, akkor egy nyelvi világot tételez, sőt úgy gondolja, hogy ez a nyelvi világ valamiféle önmagán túli világot is tételez, valami nyelven túli világra utal,

14 Lyotard i. m. 63k.

15 Vö. O. Marquard, *Apologie des Zufälligen*, Stuttgart: Philipp Reclam jun. 1986, 28k.

amelybe maga is be van ágyazva. (Miközben természetesen a mi világunk a mi nyelvünkbe van beágyazva.) A filozófusi nyelv beszél arról a világról, amibe beágyazott, aminek maga is része, amelynek látásához, kimondásához éppen ő maga a szemüveg, illetve a szótár. Maga tételezi azt a világot, ami viszont nyilvánvalóan tételezi valamilyen módon őt (a filozófiát). Ez persze semmi esetre sem jelenti, hogy a filozófia a világ „lényegiségét" hordozná. De megszólal saját közegében, ami nem nyelv, de amiről a nyelven keresztül beszél. Ez a közeg valamilyen módon nem idegen a nyelvtől, hiszen a nyelv nem önálló és egyedüli entitás, hanem van még valami, „amiből" a nyelv kialakult, „amiről" beszél, „ahonnan" szól. Ebben a valamiben „szólal meg" és „cselekszik" (aktus) a beszéd.

Searle felhívja figyelmünket, hogy miközben filozófusok nyelvük segítségével „világokat" tételeznek, soha nem gondolnak arra, hogy saját filozófiájukat önreferenciálisan komolyan vegyék, abban az értelemben, hogy ezt a filozófiát magukra, saját életükre, sorsukra, a társadalomban, a világban való helyzetükre alkalmazzák.[16] Vagyis úgy tűnik, elfelejtik, hogy a nyelv egy világból jön, erről a világról beszél és ennek a világnak része. A filozófia intencionalitásában éppen azt az egész világot tételezi és próbálja megfogalmazni, amely saját maga „működésének" is feltétele. A filozófia totális önreferencia, amely magát állítja, tételezi és alapozza meg. Éppen abban a pillanatban valósul meg, amikor valaki filozofál; és éppen az a filozófia „valósul" meg, amit filozofálnak. Az önreferencialitás illeti a filozofáló embert: az ember csak akkor és abban az értelemben filozofál, ha valóban azt gondolja, és magára vonatkoztatja, amit filozófiailag gondol. A nyelv a világból jön, és a nyelv akkor válik filozófiaivá, amikor éppen ezt a jövést akarja kimondani: a jövés pillanatának önazonosságában és megkettőződésében. A filozófiának önmaga születésének önreferenciális kimondásán és kimondási lehetetlenségén túl továbbra sincs más lehetősége, mint hogy elhallgasson. Wittgenstein éppen ezt a világ léte előtti elhallgatás-kényszert tartja misztikusnak: „Nem az a misztikus, hogy *milyen* (miként van) a világ, hanem hogy van."[17] A filozófus ebben a hallgatásban mégis nyugtalanul arra gondol, hogy tulajdonképpen mi *van*, miért van az, ami van, és ami van, miért az, ami – azaz újra beszélni kezd.

Egy filozófiai mondat véleményem szerint csak akkor érdemli meg ezt a nevet, ha a mondat kimondója a kimondás aktusában azt komolyan veszi. Egy mondatot filozófiailag kimondani egyben egy aktus kivitelezését jelenti, mégpedig több értelemben. Először a kimondás „fizikai" aktusa (szintaktikai aktus). Másodszor a valamit mondás aktusa (szemantikai aktus). Harmadszor a mondattal, a mondat referencialitásával és kontextualitásával kapcsolatban van egy belső hozzáállás, ami szintén egy aktus (etikai aktus). Negyedszer a mondat kimondása a szociális környezetben is aktus (pragmatikai aktus). A következőkben az etikai aktuson lesz a hangsúly.

Gondolatkísérletünkben tekintsük a filozófiai mondatot és a filozófiai beszédet performatív mondatnak és performatív beszédnek.[18] Egy filozófiai mondatot kimondani jelenti egyszerre, hogy valamit állítunk (referencialitás) és cselekszünk (performativitás). Az igaz/hamis értékpárral csak korlátozottan a referencialitás értelmében értékelhetők a filozófiai mondatok. A filozófiai referencialitást – tehát hogy a filozófiailag kimondott a valóságban „ténylegesen" „úgy" van-e, mint aktuálisan állítjuk – ki kell egészíteni az akceptálható performativitás kritériumaival. Egy filozófus mondatát csak akkor vehetjük komolyan, ha ő kész arra, hogy kijelentését abban az értelemben komolyan vegye, hogy a mondatot magára, saját életére és sorsára is alkalmazza. Vagyis a filozófiai mondatnak

16 J. R. Searle, *Intentionality, An Essay in the philisophy of mind*, Cambridge: Cambridge University Press 1983, 163.

17 Wittgenstein, *Tractatus* 6. 44.

18 A beszéd aktusainak performatív jellegét Austin vezette be a diskurzusba egy 1955-ös konferenciasorozatában, amelyet a Harvard egyetemen tartott.

meta-jellege és önreferencialitása miatt egyfajta lokális „teremtő" aktusnak kell lennie. A filozófus értelmezésével imagináriusan a világot olyannak tételezi, amelyben a maga mondata „természettörvényt" mond ki. A filozófus ugyanúgy egy metaforikus világot teremt, mint az író vagy költő, csak metaforikus nyelvi játékához az az intenció is társul, hogy a metaforáján kívüli világ (helyesebben a világ, amelyben metaforája ugyanezen világ – mint ember – által önmagáról kimondatik) valóságosan is „van" és „úgy van", amint a metafora állítja. Hogy sarkított példát vegyünk, egy Turing-gép-funkcionalista (ha azt akarja, hogy komolyan vegyük) úgy igazolhatja számunkra a performativitás értelmében kimondott tételét, hogy magára alkalmazza, privát és individuális életében, érzelmei számára, szenvedéseiben: azaz tekintse magát Turing-gépnek és úgy is kezelje magát. (És implicite minden embert.)[19]

Az itt következőkben azt a tételemet szeretném demonstrálni, hogy a filozófiai kijelentések performativitását és performatív erejét, valamint ezen kijelentések „igazsághasonlóságát" Austinnak a performatív kijelentésekre alkalmazott *Infelicity-analízisével* vizsgálhatjuk meg (infelicity: a szabadosság hiánya).[20] Austin szerint léteznek külső (extern) és belső (intern) szabályok, amelyek a performatív kijelentések szerencsésségét (happiness) vagy szerencsétlen voltát (unhappiness) biztosítják. A külső szabályok (amelyek minket ebben a kontextusban kevésbé érdekelnek) szerint a performativitás helyessége érdekében konvencionális procedúrákra, megfelelő szavakra, kijelentő személyekre és körülményekre van szükség, amelyeket a körülményeknek megfelelően egymásra kell hangolni, és a résztvevő személyeknek a „szerencsésséghez" szükséges procedúrákat korrekt és teljes módon kell végbevinniük. A külső kritériumok arra szolgálnak, hogy az aktust helyesen végbe lehessen vinni; korrekt esetben az aktust akarja a végbevivő és az sikerül. Külső „infelicitás" akkor történik, ha az aktust ugyan akarják, de nem sikerül.[21] – Annyit ebből a rövid leírásból is láthatunk, hogy Austin beszédaktus elmélete konzervatív: bizonyos meglévő feltételrendszerben kell működnie, azaz működésével legitimálja a már fennálló világot. Továbbá a beszédaktus teljes elmélete le is határol: bizonyos előre lefektetett síneken kell az aktusnak végigmennie, hogy az a közösség számára aktusként lehessen értelmezhető. A következő gondolatsorban azonban én bizonyos teremtő erőt és szerepet tulajdonítok a nyelvi aktusoknak: azaz nem követelem meg tőlük, hogy eleget tegyenek egy externális feltételrendszernek, hanem megengedem, hogy létrehozzák ezt a feltételrendszert.

A siker belső feltételei, hogy a nyelvileg performáló emberek tényleg azt szándékozzák, amit mondanak. A procedúrák olyan emberek számára vannak, akiknek gondolataik és érzelmeik vannak, és akik képesek arra, hogy konzekvensen cselekedjenek. A résztvevőknek aztán ténylegesen is meg kell, hogy legyenek a megfelelő gondolataik és érzéseik, amelyek

---

19 Ha az ember magát egyszerűen gépnek tekinti, akkor vagy a gépeket kell ugyanúgy kezelnie, mint az embereket, tehát személyként, jogi alanyként, és akkor a gépeket is be kell vezetni a társadalomba, nevet adni nekik, iskolába járatni és haláluk után szertartásosan eltemetni. Vagy pedig az embert kell gépként kezelni, ám akkor minden társadalmi konvencióról le kell mondani, az embert egyszerűen gépként kell használni, és halála után az „ócskavastelepre" kell dobni. Nyilvánvaló, hogy egyik alternatívát sem fogadhatja el épeszű ember.

20 Austin a performatív mondatok „helyességét", azaz szabatosságát a Harvard egyetemen 1955-ben tartott William James Lectures során elemezte. Az előadások kiadása: J. L. Austin, *How To Do Things With Words*, Cambridge MA: Harvard University Press 1962. Az említett szabatosságproblémák (*infelicities*) tárgyalása a II-IV előadásokban (12-52) történik. (A magyar fordítás címe rendkívül ötletesen „Tettenért szavak", ami ugyanakkor eltér az angol szószerinti jelentéstől: „hogyan csináljunk dolgokat szavakkal". A magyar cím jelentéséből kimarad, hogy nemcsak teszünk a szavakkal, hanem azoknak valamilyen eredményei – akár dolgok is – vannak.)

21 Vö. Austin 1962, 14k.

megfelelnek a (külső) procedúráknak és az adott procedúráknak megfelelően is kell cselekedniük. Ha ezen szabályokat megsértjük, akkor a performatív kijelentés sikertelen lesz. A belső infelicitásokat Austin visszaélésnek (abuse) nevezi és komolytalanságról (insincerity), diszlojalitásról (disloyality) és fegyelmezetlenségről árulkodnak.[22]

Ha megpróbáljuk az austini tételt filozófiai mondatokra alkalmazni, mondhatjuk, hogy a filozófiai kijelentéseknek mint performatívoknak külső és belső „szabatossági kritériumaik" vannak. A külső kijelentések módszertani kérdésektől függenek, amelyek megpróbálják tisztázni, hogy egy filozófiai mondat helyes-e, hogy nem mond-e ellent bizonyos elfogadott empirikus vagy logikai kritériumoknak. Talán itt sem árt arra gondolnunk, hogy a metodológia magát nem tudja megalapozni, és ezért bármiféle módszer provizorikus elfogadása a filozófiában közbenső, illetve intermedier lehet csak, és mindenképpen óvakodnunk kell attól, hogy a módszereknek – beleértve bármiféle egységesített logikai konzisztenciát is – túlzott jelentőséget tulajdonítsunk. A külső filozófiai módszereink számára nem áll rendelkezésünkre semmiféle módszertanilag biztosított megalapozás vagy axiómarendszer – és ez véleményem szerint minden filozófiai gondolkodás számára talán a legnagyobb kihívás, aminek minden filozófust nyugtalanítania kellene. Kortárs filozófusok javasolják, hogy axiómákat vagy kiindulási pontokat kölcsönös megértés, egyetértés, dialógus és konszenzus által alakítsunk ki (így pl. K. O. Apel vagy J. Habermas). Ebben az értelemben analitikus filozófusok, a kommunikatív elv transzcendentál-filozófusai és hermeneuták is hasonló álláspontokat képviselnek akkor is, ha az analitikus filozófus törekszik arra, hogy végső elveit világosan és jól körülhatároltan megformulázza, míg a hermeneuta egyelőre lemond ilyen formulákról. A performatív kijelentések belső szabatossági kritériumai a filozófia „igazságkritériumai" számára szerintem további lehetőséget biztosíthatnának. Arra gondolok, hogy megvizsgálhatnánk, vajon egy filozófus saját kijelentéseit magára – és minden emberre – értelmezve ellentmondásmentesen akarni képes-e azt (a kanti kategorikus imperatívuszhoz hasonló formulázás). Hogy saját gondolatait és érzelmeit egy filozófiai kijelentés performációjában komolyan veszi-e, hogy kijelentéseit mind nyilvánosan, mind belsőleg maga előtt vállalja-e. Másként formulázva, felállíthatnánk az elvet: *Vizsgáld felül egy filozófiai kijelentés (vagy kijelentéshalmaz) helyességét olyan kritérium(ok) alapján, hogy te magad szívesen lennél-e része (tagja) egy olyan természetnek, amelynek általános törvénye éppen az adott filozófiai kijelentést implikálja.* De a kategorikus imperatívusz másik megfogalmazását is választhatjuk ihletőként: *Filozofálj (cselekedj) csak úgy (azon maximák szerint), hogy ugyanakkor ellentmondásmentesen tudjad akarni, hogy cselekedeted (filozófiád) lokális elve általános törvény, azaz általános világleírás lehessen.*

Sietve jegyezzük meg, hogy ez a formális megfogalmazás semmi esetre sem mond ellent a posztmodern disszenzus és tolerancia követelményének. Csupán az egyénhez szól, és annak „kritériumára" tesz javaslatot, hogy miként tarthatunk egy filozófiai kijelentést komolynak, fegyelmezettnek és autentikusnak. Ez lehet egyedül a filozófiai kijelentés lokális „igazságának" kritériuma. Ez ugyan formális kritérium, de többre jelenleg nyilvánvalóan nem vagyunk képesek. Az általánosítási kritérium pedig csupán a minden ember lokális kozmoszára vonatkozik, amely akkor válik közösségi kozmosszá, ha többen, egy diszkussziós közösség is magáévá tesz (performatíve) bizonyos filozófiai kijelentéseket.

Derrida fölveti, hogy Austin beszédaktus-elméletéből kihagyta az írást.[23] Erre kézenfekvőnek tűnhet a válasz, az írás nem azonos a beszéddel. Ha viszont a Derrida-féle átfogó írásértelmezést tekintjük, akkor mindenképpen számolnunk kell ezzel az ellenvetéssel. Szerinte ugyanis aszimmetria van a beszéd és az írás közt. Az írott szöveg a leírás pillanatában azonnal megváltoztatja a kommunikáció struktúráját, az írás írója, a gondolat elgon-

22 Vö. Austin 1962, 15k.

23 J. Derrida, „Signature événement contexte", *Marges de la philosophie*, Paris: Minuit 1972, 365-393.

dolója, az írás olvasója és a leírt gondolat elgondolója közt új relációkat hoz létre. A gondolat és beszéd forrása nincs többé jelen a kommunikációs processzusban. Ilymódon nem lehet többé bevonni bizonyos közvetlen „teszt"-eljárásokba a szöveggel kapcsolatosan. Austin a beszédaktusokban megköveteli a beszélő szubjektum intencionális, tudatos jelenlétét[24] – márpedig ez az írott szöveggel kapcsolatban nyilvánvalóan nincs meg. Az írást Derrida épp a jelben való jelenlét megtörtségének tartja.[25] – Itt nincs most lehetőség Derrida pozíciójának részletes ismertetésére, sem Searle-lel való vitájára nem térhetünk ki. A nyelvi aktusok kétségtelenül „megbicsaklanak" az írásban, ahol az aktust végrehajtó nincs többé jelen. Derrida kritikáját figyelembe véve fölfigyelhetünk arra, hogy a filozófia nemcsak akkor történik, zajlik, teremt „lokális-imaginárius" világot, amikor valaki eredetileg elgondol valamit és közvetlenül leírja: ezzel az aktussal kapcsolatban és ezen aktusok-tartalmak kommunikációjával kapcsolatban szól Derrida kritikája. Itt mindig egészen bizonytalanok maradunk. A filozófia azonban akkor is aktusként történik, amikor valaki, az olvasó, a befogadó elolvassa a szöveget és gondolja *saját gondolkodása szerint* azt. Az, hogy a gondolat leírója mit gondolt, nem mindenáron fontos – mivel az egyértelműen nemcsak most nem eldönthető, de már – a *filozófiai* szövegek és egyáltalán a szövegszerűség és a kommunikáció jellegéből adódóan – leírásakor sem lehetett egyértelmű. Mint ahogy az sem állapítható meg, hogy mi volt a kimondónak a kimondás aktusában a kimondott tartalomhoz való belső hozzáállása. Ami számunkra fontos, hogy mi magunk, az olvasók, az értelmezők, saját olvasásunkat, értelmezésünket és gondolatainkat mennyire vesszük komolyan. A filozófia „beszédaktus-tesztje" csupán a nekünk közvetlenül beszélő filozófusokkal és saját magunkkal kapcsolatban képviselhető.[26]

Ezzel a javasolt tézissel nemcsak saját tételeinket, hanem más filozófusok téziseit is megvizsgálhatjuk. Szívesen *az* a filozófus, amit állít? Ha nem, akkor valami más akar lenni, egy más világban akar élni, mint ami állítása szerint van. Ekkor viszont elmélete mellett még azt a „másnak lenni" vágyat is be kell kapcsolnunk filozófiájában és annak eredetére is vázlatos javaslatot kell tennünk. Ha egy filozófus szívesen tagja (demokratikusan és nem mint abszolút uralkodó vagy hatalombirtokló) saját tételezett lokális (kitekintésű) nyelvijáték-kozmoszának, akkor filozófiai kijelentése *Austin-ikusan* nézve, a belső szempontok szerint „szabatos". Egy következő lépésben természetesen a külső kritériumok teljesülését is meg kell vizsgálni.[27]

Ezen megfontolásoknál felvetődhet a szubjektivitás, pontosabban a szubjektivizmus „veszélye". Természetesen a szubjektivitás nem veszély, hanem bizonyos fajta megkerülhetetlenség, sőt mondhatnánk, ha manapság nem félnénk e szótól, szükségszerűség. Hiszen minden megismerés valamilyen módon a szubjektivitás kognitív hálóin vagy struktúráin keresztül, sőt *bennük* és *általuk* történik; hiszen a megismerés, a gondolkodás

---

24 Derrida 1972, 383.

25 Derrida 1972, 390.

26 Ez a felfogás hasonlít az irodalomelmélet olvasó-válasz (reader-response) kritikájára. Eme felfogás szerint az irodalomban az a fontos, amit én megértek, „kiolvasok" belőle: hiszen az soha egyértelműen nem dönthető el, hogy mit gondolt az író leíráskor. Újabb pszichológiai vizsgálatok, továbbá írók, költők önvallomásai jelzik – amit már Platón sejtett, amikor a költőről mint médiumról beszélt –, hogy az irodalmi alkotó sokszor nincs teljesen tudatában annak, amit mond és amit mondani akar. És akkor még nem beszéltünk arról, hogy a nyelvmédium olyan referencialitás- és kontextualitás mezőt hordoz, amelyet egyetlen, a nyelvet használó irodalmi alkotó sem tud áttekinteni, átgondolni, de még aktuálisan „átsejteni" sem.

27 Philipp Fluri felhívta figyelmemet, hogy kijelentések kellemetlenek is lehetnek, annak számára is, aki felismerte azokat – valójában visszautasítja – és mégiscsak „igazságokként" kell elismernie. Nekem azonban úgy tűnik, hogy a „szívesen-tagja-lenni" a formulázott elvben logikai-episztemológiai jellegű, míg ez a közbevetés inkább pszichológiai szinten van.

és a nyelvhasználat tulajdonképpeni egyik helye és végpontja a szubjektum. A kérdés ennek a szubjektivitásnak az objektivitáshoz való viszonya. – Ha itt szubjektivitást mondunk, természetesen nem gondolunk arra, hogy a szubjektumnak valamiféle lényegdefinícióját is adhatnánk. Ez a megjegyzés csak annyit jelez, hogy semmi esetre sem akarok itt Rorty állításával szembeszállni, miszerint a szubjektivitás mi-sége, lényege nem adható meg. – Bár alátámasztani sem akarom itt ezen állítását.

A megismerés és különösen a filozófiai gondolkodás során az emberi szubjektivitásnak közvetlen és döntő szerepet kell tulajdonítanunk. Ez a szubjektivitás azonban csupán egy gondolt határfogalom jellegű szubjektivitás. Ugyanis a szubjektivitásnak nemhogy lényegdefinícióját nem adhatjuk, de pontosan lokalizálni sem tudjuk. Ez a szubjektum azonban nem egyszerűen egy individualizált szubjektív szubjektum, mint például Montaigne episztemológiailag izolált individualitása, hanem olyan, amely ugyan magáért individuálisan és intenzíven „itt áll", de individualitásában és szubjektivitásában más intenzivált szubjektumok hasonló vagy alternatív tulajdonságait is tételezi és azok öntételező szubjektivitását elismeri. A szubjektivitásnak mint izolált individualitásnak veszélyét elkerülendő, haszonnal fordulhatunk Kanthoz. Szubjektivitása ugyanis egyben objektivitás is; a szubjektum törvényei minden szubjektum törvényei, és ezek a szubjektív törvények a külvilággal együtt-konstituálják az objektumokat, az objektív világot. Minden további nélkül tételezhetjük, hogy szubjektivitásunkban ugyanazok a törvények és struktúrák működnek, amelyek minden egyes szubjektumra érvényesek.[28]

Szubjektív belátásaink és megismeréseink – amelyek mindenképpen kontextusfüggőek, nyelv-függőek és kommunikációs-közösség-függőek – magukban hordozzák az intencionális objektivitást. Ezzel az objektivitással együtt kell járnia a nyilvánosság előtti tisztázás állandó készségének. A filozófiai gondolatok komolyságát részben azon elv segítségével vizsgálhatjuk, hogy vajon az illető filozófus tényleg kész-e arra, hogy filozófiáját saját magára, saját egyéni életére, saját sorsára értse és „alkalmazza", és hogy vajon kijelentései ellentmondás nélkül általánosíthatók, azaz az emberiségre alkalmazhatók. A szabatosság vagy „sikerültség" kérdése a Turing-gép-funkcionalista elmélete esetén az a kérdés is, hogy vajon kész-e saját magát Turing-gépnek felfogni és e felfogás minden következményét magára alkalmazni.

De egy valódi filozófiai mondat aktus-jellegét – egy tautologiko-metaforikus nyelvi játékkal – még tovább is terjeszthetjük: ez a fajta mondat a lét aktusa, a lét pozíciója. (A létnek pozícióként való felfogása például Kantnál található.) A lét „léteztet", „aktál" (aktust hajt végre). Valamennyien polgárok, tagok és korlátozottan autonóm, teljesen megismételhetet-

---

28 Descartes (de már tulajdonképpen Arisztotelész vagy Szent Tamás is) meg van győződve, hogy a megismerő szubjektum struktúrái bizonyos módon harmonizálnak az objektív világgal (ontológiai tételezés). Kant ezt a tételezést ismeretelméleti síkra tolja: a megismerő szubjektum struktúrái általánosan, minden individuumra megegyezően érvényesek, és csak ezen struktúrák által és segítségével tudunk a „külvilágról" ismereteket szerezni, miközben ezek a külvilág-ismeretek a minden szubjektumra érvényes szubjektív eredetű, de objektivitást a külvilággal együtt-konstituáló kognitív struktúráktól függenek. Ugyanakkor egy implicit ontológiai tételezés Kant elmélete mögött is ott van, amikor azt mondja, hogy „ezek a megismerési szabályok »így és így« *vannak*". Mondhatjuk talán, egy tételezett ontológiai előfeltevés rejlik az általánosan elfogadott episztemológiai preszuppozíció mögött, amely kimondja, hogy megismerésünkben általános evidenciaelvek munkálnak, elvek, amelyek lehetővé teszik, hogy tételezhetjük, hogy amit megismerünk vagy hiszünk, valamilyen módon megalapozott kell, hogy legyen. Éppen az az episztemológia feladata, hogy felismerje ezeket az általános elveket. Chisholm az episztemológia előfeltételeit evidenciaszabályoknak (rules of evidence) nevezi, a logikához való analógiában, ahol a következtetési szabályok (rules of inference) formulálódnak és az etikához hasonlóan, ahol a cselekvés szabályait (rules of action) állapítják meg. Vö. R. Chisholm, *Theory of Knowledge*, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall 1977, 17.

lenül egyedi és kontextuálisan meghatározott entitások vagyunk a létben. Az ember a lét aktusa, a lét tételezésének (pozicionálásának) aktusa, együtt-aktus. A filozofálás ezen belül intencionalitásában a számunkra gondolható legintenzívebb létpozíció. Metaforánkon belül maradva, továbbmenve mondhatjuk, hogy ha saját megismerésünket valóban meg akarjuk érteni, nem tudjuk nem figyelembe venni, hogy valamennyi aktusunk, saját létünk, megismerésünk, a lét aktusai. Azért hangsúlyoztam, hogy itt metaforikusan fogalmazok, mert még véletlenül sem akarom valamiféle tradicionális metafizika vádjait magamra venni. Maga a lét fogalom nem úgy fogalom, mint a többi fogalmunk, és ha értelme van, akkor éppen az az értelme, hogy nincs értelme, hanem maga alapítja-alapozza meg az értelmet. Itt csak annyit jelezzünk még a beszédaktusokkal kapcsolatban, hogy ezek egy létező világ, a lét aktusaiként is felfoghatók, és mint ilyenek – bár szorosabb értelemben bizonyíthatatlanul – általunk ugyan csak metaforikusan tételezhető ontológiai aktusok is.

Mindezek a megfontolások azt is sugallni szeretnék, hogy a filozófia nem elégedhet meg a folytonos paradigmaváltásokkal és a nyelvi játékok különbözőségének elfogadásával – akkor sem, ha ezeket el kell fogadnia. De mindezeken túl – és itt akárcsak már az aktusszerű felfogással, túllépünk a teórián – a filozófiának újra föl kell(ene) fedeznie az emberi drámát. A filozófia nem csak akadémiai nyelvi játék, cikkek és könyvek írása, hanem talán a legintenzívebb és legfontosabb emberi aktivitás, amelyben az ember eredetileg és a leg-*akt*-ívabban kimondja magát. A filozófiában kifejeződik „minden", ami sors, élet, halál, érzelmek és gondolatok, minden, ami ember és emberi.

Ezen a ponton óvatosan ismét meg kell említenünk, hogy nem tudjuk, mi az ember. Kétségbevonható, hogy az ember „lényege" valaha is a maga teljességében meghatározható lehetne. (Voltak olyan középkori vélemények, hogy mivel az ember Isten teremtménye, sőt mivel Isten az embert saját képére és hasonlatosságára teremtette, ezért az ember eredeténél és istenképiségénél fogva ugyanúgy nem ismerhető meg, mint maga az Isten.) Ha föl akarjuk fedezni az emberi drámát, túl kell lépnünk a teórián és ismereteinken. Nyelvi játékainkat tételező hiteinken túl, mint Rorty felhívja figyelmünket[29], egy új kérdésben találunk közösséget valamennyi emberrel: a szenvedésben. Azt kérdezzük a másiktól: „Szenvedsz?" E kérdésben megnyilvánul az, amit emberi együttérzésnek, szolidaritásnak nevezzünk. Ez az etika első számú kérdése.

4. Szolidaritás: az inkommenzurabilitás elviselésének etikája

Az, hogy etikára valamilyen módon „szükség" van, pontosabban, hogy valamilyen jellegű etikát tételeznünk kell, az nyilvánvaló: abból a kétségtelen tényből következik, hogy mi emberek itt vagyunk és cselekednünk kell. Nem tehetjük, hogy ne cselekedjünk, ne legyünk aktívak, ne tegyünk valamit. Cselekvéseinkre gondolkodásunkkal reflektálunk, korábbi tetteinket értékeljük, elemezzük, és bizonyos magunk választott prioritások alapján a jövőben, a múlt értékelt tapasztalatait is felhasználva, valamilyen módon próbálunk cselekedni. Ezt az emberi kényszert, pontosabban erre a kényszerre való tudatos reflexiót, a lokális cselekvési értékek kiválasztását és stratégiák-taktikák preferenciálisan strukturált kialakítását nevezhetjük etikának.

Nyilvánvaló, hogy filozófiai értelemben nem beszélhetünk egyetlen egyedül üdvözítő tartalmi etikáról. Kant meggyőzően érvelt amellett, hogy egy általános etika legfeljebb formális lehet, melynek szabálya az általa koncipiált kategorikus imperatívusz. Természetesen történnek Kant óta is tartalmi etikai kísérletezések, ezek azonban jobbára kazuisztika-ízűek. A tartalmi etikák mind általánosítási nehézségekkel bírnak. Nincs az a tartalmi felszólítás, amelyet minden ember számára kötelezőként írhatnánk elő. Főként

29 Vö. R. Rorty, *Contingency, irony and solidarity*, 198.

amerikai etika tankönyvekben olyan kifacsart tartalmi okoskodásokat találunk, mint hogy valaki autót vezetve olyan kétértékű, harmadik lehetőség nélküli szituációba kerül, hogy pillanatok alatt döntenie kell, egy kisgyerekével sétáló fiatal és ráadásul terhes anyát, vagy tíz idős embert üssön-e el.

Az etika megalapozását is érinti az általános megalapozási krízis. Arra utalhatunk, hogy miként a tudásunknak sem tudunk semmiféle mindenki számára elfogadható alapokat adni, így az etika sem tételezhető, mint egy általános, mindenki számára kötelező és szükségszerű rendszer. Hiszen ehhez valamiféle princípiumokat mindannyiunknak el kellene fogadni: ilyen egységesítő elvek azonban sehol sem látszanak a mai diszkussziós csoportok horizontján. Legfeljebb lokális princípiumokról beszélhetünk, amelyek bizonyos nyelvi játékokon belül, téridőben jól körülhatárolható közösségek számára érvényesnek gondolhatnak.

Hangsúlyoznunk kell, hogy miközben itt az episztemológia néhány elgondolásával közelítünk az etikához, semmit sem mondunk egy a megismerő szubjektumtól független eredetű etikai rendről. Egy ilyen „rend" ugyanis *filozófiai* módszerekkel nem ismerhető meg, legfeljebb közvetlen intuícióval, de ezt a módszert csak néhány klasszikus racionalista fogadja el, akikből ma már alig van néhány e földön. Csupán a filozófiai (episztemológiai) etika lehetőségeit mérlegeljük itt, ami viszont a megismerő és cselekvő szubjektum nélkül nem közelíthető meg.

Elfogadhatjuk a tételt, hogy értékek ugyan kritikusan felülvizsgálhatók, és mellettük dönteni lehet, azaz a rájuk alapozott ítéletek racionálisan igazolhatók, de ez nem jelenti azt, hogy ezek a tételek bizonyíthatók lennének.[30] A szigorú értelmű bizonyíthatóság hiánya és a „szabad" választás elismerése diszkusszióba „terel" minden „moralistát". Hiszen ha valamit helyesnek tart, amennyiben választott alapelveit indokolhatónak gondolja, és ezt egy szélesebb diszkussziós közösség elfogadja, akkor gondolhatja, hogy etikai felfogása képviselhető. Ha valaki eltérő jellegű értékválasztással épít föl etikát, akkor a különböző etikai közegek közt az egyetlen lehetőség a hatalommentes diszkusszió. Az etikai következményekből a választás alapelveit kell „visszafelé" haladva megkeresnünk (így juthatunk egy metaetikához) és azokat kell kritikus, mérlegelő, szempontokat felsorakoztató párbeszédben feltárni. Ha szabatos beszéd, diszkussziós fölülvizsgálási kényszer után is megmaradnak a különböző felfogások, akkor ebben a pluralitást elfogadó hatalommentes közegben egyetlen választásunk lehet: toleránsnak lenni a másik véleményével kapcsolatban, és ha morálisak akarunk maradni, tartózkodnunk kell mindennemű erőszaktól vagy morálon kívüli kényszerítő módszertől.[31] (Az ideális kommunikációs közösség, melyet Habermas tételez, gyakorlatilag mindig absztrakció, „idea" marad.) Egy teoretikus metaetika az etikai alapelvek szabad, legjobb belátás szerinti választását, a választás eredménye és következménye nyilvánosság előtti felülvizsgálatának készségét jelölheti ki alapelvként, melyben hangsúlyozni kell, hogy nem fogadhatunk el olyan etikát, amely bármilyen módon is fenyegetne más embereket, kultúrköröket, közösségeket. Az államnak és a törvényhozásnak etikai kérdésekben visszafogottnak kell lennie – hiszen ő sem abszolút megismerő és nem is abszolút úr –, és csupán azon „etikák" nyilvános gyakorlatát kell megtiltania, amely másokat létükben fenyegetne. Az etikák tartalmi szempontból ugyanúgy nyelvi játékok, szótárak, kultúrák, metaforikus „iratok" függvényei, mint bármely más kognitív tartomány.

Lyotard-t követve mondhatjuk, a posztmodern kor etikája egyetlen nyilvános elvet vallhat: a nyelvi játékok heterogenitását. Erősítenie kell erőnket és képességünket arra, hogy elviseljük az inkommenzurabilitásokat.[32] Az inkommenzurabilitás elviselése az eti-

30 Vö. W. Frankena, *Analytische Ethik*, München: dtv 1981, 135.

31 Vö. Frankena i. m. 135-141.

32 F. Lyotard, *La condition postmoderne*, Paris: Les Éditions de Minuit 1979, 8k.

kák mint nyelvi és praktikus játékok elviselése, mindaddig, amíg ezek a játékok nem veszélyeztetik egyének vagy közösségek fizikai létét. Az összehasonlíthatatlanság elviselése azonban „negatív" kijelentés. Mondhatunk-e valamit pozitíve is?

Azt hiszem, R. Rorty egy megfontolandó választ javasol erre a kérdésre. Azt állítja, hogy van morális fejlődés és ez a nagyobb emberi szolidaritás irányába tart. A tradicionális vagy akár jelenkori nyelvi játékokban megnyilvánuló differenciák lényegtelenek ahhoz képest, amit a *szenvedés* és a *megalázás* jelent az ember számára – teljesen függetlenül a kultúrkörtől és értékrendszertől, amelyet az adott ember elfogad.[33]

Míg Kant úgy mutat ki a teória, a tiszta ész tartományából, hogy a gyakorlati ész, a cselekvés formáját tekinti egyedül általánosítható etikai princípiumnak, addig Rorty olyan közvetlen emberi tényeket emel ki, amelyek „átnyúlnak" minden kulturális, tudományos, filozófiai vagy vallási paradigmán: az emberi szenvedést és megaláztatást. Az etika kérdése nem lehet csupán egy pluralisztikusan disszenzált és disszeminált szótár, mentalitás és paradigma(rom)halmaz teoretikusan inherens része. A teoretikus kérdés „Hiszed és vágyod-e azt, amit mi hiszünk és vágyunk?" helyett azt kell praktikusan megkérdeznünk: „Szenvedsz-e?"[34]. Az etika feladata nem szótárak versenyeztetése, párbajoztatása és egymás legyilkoltatási kísérlete, hanem annak megtanítása, hogy egymástól meg merjük kérdezni, vajon vannak-e fájdalmaid, és ha igen, annak tematizálása, hogy találunk-e a szenvedővel közösen megfogalmazható, a szenvedés megszüntetését célzó cselekvései alternatívákat. Ez az – episztemológiai és praktikus értelemben vett – emberi kontingencia „hősies" fölismerése, az alapvető atlétikus tett, amelyet etikailag elvárhatunk magunktól.

---

33 R. Rorty 1990, 192. Rorty nézetnek nevezi hitét, hogy van morális fejlődés. Nyilvánvalóan, hogy itt a fejlődés idézőjelesen vagy metaforikusan értendő, hiszen amennyiben teoretikus és vokabuláris pluralitást tételezünk és fogadunk el, akkor nincs módunk a fejlődésről beszélni.
34 Vö. Rorty 1990, 198.

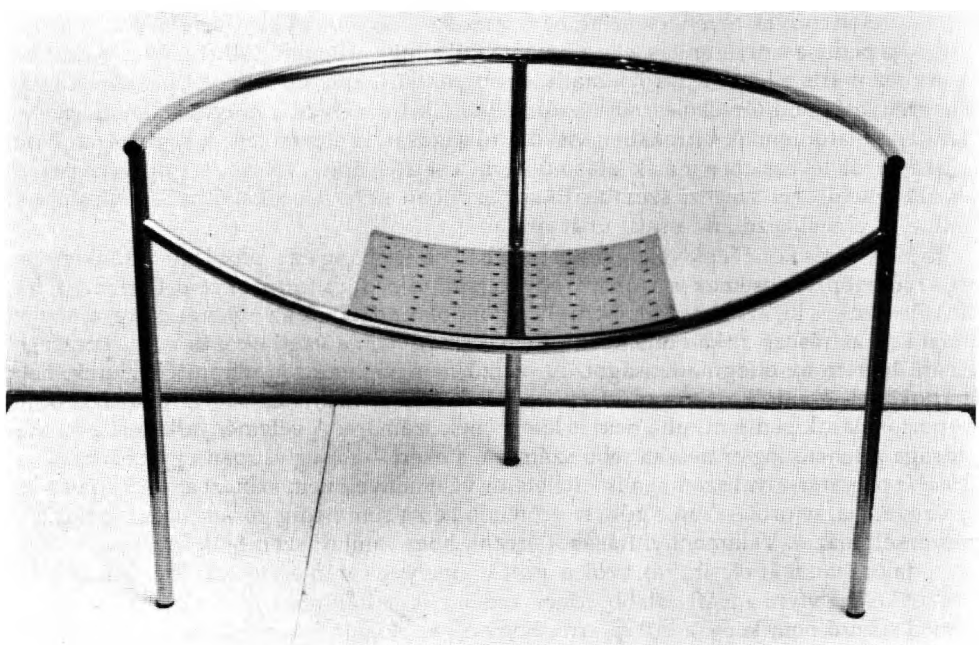

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ

IRODALMON INNEN, KRITIKÁN TÚL

Beck András: Nincs megoldás, mert nincs probléma

A könyv címe Marcel Duchamp-tól származik, akinek a fényképe is látható a borítón. Mégis, ha olvasni kezdjük ezt a kiváló kötetet, néhány írás után is észrevehetjük, hogy a kölcsönzött címet a szerző elsősorban a saját helyzetére vonatkoztatja. Mi egyéb késztette volna egyébként arra, hogy ezt a címet válassza első könyvének, amelyben ráadásul Duchamp alakja csak mellékszereplőként jelenik meg?

A tartalomjegyzéket nézve kritikák gyűjteményének látszik a könyv. Ami az első pillantásra feltűnő: kevés műről esik szó, s a kiválasztott szerzők sem alkotnak valamilyen körülhatárolható csoportot. Karinthy Frigyes, Mándy Iván, Bruno Schulz, Nádas Péter, Kornis Mihály, Márton László és Richard Rorty műveiről ír Beck, valamint a *Hasbeszélő* című antológiáról, amelynek esszéi a dialógus mibenlétét és lehetőségét vizsgálják. Véletlenszerűnek látszik e névsor, s alkalmiaknak az írások. Mégsem zavaró, hogy szerzőjük kötetbe gyűjtötte őket. Az írásokban az irodalomról való szólásnak egy olyan új módszere körvonalazódik, amely a magyar kritika- és esszéírásban jószerivel ismeretlen. A könyv egészének ismeretében még az is megkockáztatható, hogy mindegy is, kinek a személyén s milyen műveken próbálja ki módszere életképességét a szerző.

E módszer ugyanis egy olyan látásmód eredménye, amelyre a szerző feltehetően nem az ismertetett művek révén tett szert, hanem ezektől függetlenül is rendelkezett vele. Látásmódja pedig a szuverenitás jele, amely nélkül aligha érdemes műkritikával foglalkozni. Ám ez máris a kötet legproblematikusabb pontjára irányítja a figyelmet. Arra, hogy szuverén látásmód (érzékelés, sőt vízió) nélkül a kritika elvéti a művel kialakítható eleven kapcsolatot, ennek birtokában viszont túlságosan is eleven lesz a kapcsolata. Nem kritikát ír többé, hanem a másik látásmódjával a sajátját állítja szembe – a művel egy másik mű lehetőségét szegezi szembe. Ekkor azonban kritikusi hivatásától is búcsút kell vennie, és el kell kezdenie a saját útját járnia.

Beck András kötetének valamennyi írásában ott lappang ez a probléma, időnként pedig ez lesz töprengéseinek is a tárgya, egyszersmind pedig a formáló elve. Bármelyik írását válasszuk is ki, azonnal szembetűnik a gondolatmenetnek az a merészsége, amellyel a mai kritikaírásban ritkán találkozni. E merészség nem a vagdalkozás iránti készséget jelenti, hanem az elfogulatlanságot. A szerző nem foglya az irodalmi céheknek; nem „pártokban" gondolkozik, s ezért az irodalmi közvéleményhez sem próbál igazodni; csoportosulások pedig mintha nem is léteznének számára. A véleményalkotásnak a szabadsága a lehető legtermészetesebb számára, s ezért – a még csupán egy generációval idősebb pályatársaival szemben is – ítéleteit s véleményeit nem színezi át se diadalérzés, se arrogancia, se professzoros gőg, se prófétáló kedv, sem pedig pöffeszkedésbe torkolló mesterkélt alázat. Valamennyi írásából érezni, hogy amikor szerzőjük írni kezdte őket, az irodalomban már elcsitultak azok a csaták, amelyek során esztétikai *és* politikai ütközeteket kellett vívni a legfiatalabb írónemzedék elfogadtatásáért. És emiatt érezni azt is, hogy a szerző nem kényszerül rá arra, hogy olyan dolgok bizonygatására fecsérelje az

erejét, amelyek úgyis magától értetődőek. Az „ellenálló közeg" megszűnt, s ez nemcsak az irodalmat, de az irodalomról való gondolkodást is merőben új helyzet elé állította. Beck írásai akaratlanul is erről a helyzetről árulkodnak. Hangvételének szabadsága is új; korábban éppoly nehezen lett volna elképzelhető, mint mondjuk a *Nappali ház* című folyóirat, amely, sok más folyóirattal ellentétben, valóban egy új mentalitást tükröz, vagy mint – egészen máshonnan véve a példát – a *Magyar Narancs* című újság. Beck András írásait is ez a gyökeresen új hangnem jellemzi. Ez nem a múlt ellen irányul, nem is mítoszok lerombolására (ami a *színvonalas* magyar kritikák többségét még egy-két évvel ezelőtt is megterhelte); e hangnemet mindenekelőtt úgy tudnám jellemezni, mint ami már nem mutál, hanem megérett és felnőtt, s ezért beszélgetésre is alkalmas.

A kötet egyik erényének azt tartom, hogy ez a hangnem a lehető legtermészetesebb. Más szavakal: Beck eleve magas mércét állított magának. S ebből következik a kötet másik erénye. A szerző az irodalomról való gondolkodás új útjaira lépve folyamatosan olyan akadályokba ütközik, amelynek leküzdésében a régi beidegződések már nem lehetnek segítségére. Ő azonban még akkor sem néz vissza, ha nem is találja a megoldást – azaz inkább választja azt, hogy bevallja saját kudarcát (vagy képtelenségét, hogy bizonyos problémákon úrrá legyen), semmint hogy régről bevált módszereket kölcsönvéve álmegoldások irányába induljon el. Az irodalomról való töprengés az irodalomról való szólás problémája felé tereli a gondolatait, s innen egyenes út vezet a megszólalás egzisztenciális problémájának irányába, ahol már elsősorban nem az irodalom vagy a mű a tét, hanem a megszólalónak a személyisége.

Miről is van szó? Beck András valamennyi kritikájából kihallani a kritikaírás iránti kételyeit és fenntartásait, anélkül persze, hogy ezek elfednék vagy eltorzítanák az eredeti szándékot, vagyis a bírálat tárgyául választott mű elemzését. A műhöz való közeledés szabadsága azonban a kritikus hagyományos pozícióját is megrendíti. Maga Beck így jellemzi a hagyományos értelemben vett kritikát: „A kritika... többnyire hallgatólagosan elfogadja és magától értetődőnek tekinti, hogy miről (ti. a műről) beszél. Vagyis az én és a mi, az én és a mű közötti feszültség el van benne fedve, el van felejtve. A kritikák többsége a gyakorlatban azért olyan, amilyen, mert ez az elfojtott *feszültség* mégis feloldatlan *problémává* válik végül – hiszen nem válik formává." A szabadság hiányáról van itt szó, aminek panasza egyébként nem új: amióta műkritika létezik, a jobb kritikusok – legalábbis a német romantikusok generációja óta – újra és újra elismétlik ezt a panaszt. Mit tehet az, aki kritikusként mégis meg akarja őrizni a szabadságát? Az idézett gondolatmenetből következően csakis azt, hogy a kritika „műfajától" elválaszthatatlan tökéletlenséget mintegy „kifordítja", vagyis éppen a meglévő gyengeségből igyekszik magának erőt meríteni. Az elfojtott feszültséget felszínre emeli, azaz tudatossá teszi a kritikának azt a ki nem mondott problémáját, hogy a kritika soha nem képes felnőni a kritizált műhöz, s hogy egy ponton túl éppen azt véti el, amit pedig célként tűzött ki maga elé.

Nevezhető-e még kritikának az a kritika, amely saját alapelveinek a válságára törekszik? A kötet nem kínál sem tagadó, sem igenlő választ. A válasz hallgatólagos keresésére való törekvés fedezhető fel azonban azoknak az elméleteknek az említésében, amelyek Beck számára mérceként szolgálnak, illetve néhány gyakorlati lehetőség felvázolásában. Többször szó esik például Gadamerről s a hermeneutikáról, amely nálunk egyelőre még mindig divatban van, s amely még mindig sokakat csábít magával, anélkül, hogy kézzelfogható eredményt kínálna – csak sajnálatos, hogy ha a műalkotás és a kritika a töprengés tárgyává válik, akkor még a legjobbak is felcsatolják a hermeneutika szemellenzőjét. (Még mielőtt igazságtalan lennék: a magyar szellemi közegben ennek megvan a felszabadító hatása – anélkül persze, hogy valódi szabadsághoz vezetne.) Észrevehető rokonszenvvel utal a szerző az úgynevezett dialogikus gondolkodókra, Ebnerre, Rosenzweigre és Buberre, s ezzel kimondatlanul is a párbeszédben látja a kivezető utat: „akkor vagyunk képesek igazi

párbeszédre és megértésre, ha bennünk magunkban hasadás van. Ez a hasadás elképzelhetetlen a befelé forduló, átható tekintet nélkül. A párbeszéd képessége azt jelenti, hogy személyiségünk legbelső körébe lépünk be – azért, hogy aztán kiléphessünk belőle." Ugyancsak a kritikusi pozíció antinómiájának a feloldása lebeg előtte, amikor Nádas Péter *Játéktér*jét és *Évkönyv*ét, illetve Balassa Péter naplóesszéit említi, amelyek „anélkül távolodnak el a kritika és az esszé műformájától, hogy közben a voltaképpeni irodalomhoz közelednének." (Egy közbevetés: az ösztönös rokonszenv időnként a tudatos távolságtartást is felmorzsolja. Nádas *Mélabú* című esszéjének kapcsán például a szerző kitér arra, hogy nem érti pontosan, miről szól az írás – ám „beleérzése" oly átható, hogy egy ponton túl az olvasó Nádas érthetetlensége helyett azt veszi észre, hogy magának Becknek az érveit és gondolatmenetét nem érti világosan.) E példák arról árulkodnak, hogy a szerzőben egy olyan műfaj utáni vágy él, amely nem irodalom, nem esszé, nem is kritika. Hogy mi ez, azt nehéz megtudni. Beck Karinthy és Duchamp alapparadoxonát így jellemzi: „hogyan lehet kívül kerülni a művészeten, miközben manőverük csakis a művészet közegén belül kaphat értelmet." E gondolatsort nehéz nem vonatkoztatni az ő saját kritikusi helyzetére. Közelkerülni a műhöz (szinte beleolvadni), de ugyanakkor kívül is maradni. Párbeszédet folytatni, de közben monologizálni.

Beck András írásainak legnagyobb erénye ez a vállalt bizonytalanság. De hadd tegyem hozzá: e bizonytalanság csakis akkor megtermékenyítő, ha előkészület s nem végeredmény. Beck írásai olyan benyomást keltenek bennem, mintha egy még meg nem írott könyv vázlatai lennének. Nincsen olyan dolgozat a kötetben, amelyben ne bukkanna fel egy olyan gondolatsor, amely túlmutat az adott kritika keretein. Ha ezeket leltárba veszem, megjelenik annak a szuverén gondolatvilágnak a készülőfélben lévő váza, amely engem összehasonlíthatatlanul jobban érdekel, mint Karinthy, Mándy, Márton vagy Kornis elemzése. Íme néhány e gondolatvilág pillérei közül: határ, az egészről való szólás, a csönd, a hiány, a halál, az én teljessége, a kimondhatatlanság, az én keresése, a személyiség szétválása stb. Nem tudnám megjósolni, miféle épület húzható e pillérekre. Ezek Beck András világába ágyazódnak, s kizárólag ő tud valamit kezdeni velük. A kötet egyik darabjában – saját kritikusi tevékenysége válsága kapcsán – ezt írja: „A kérdés ugyanis az, hogy van-e bármi mondandóm, amihez nem kell valaki más? Megállok-e a saját lábamon?" Nehéz helyette választ adni. De a kérdés felvetése önmagában is azt sugallja nekem, hogy ez a főként másokról írott kötet, minden kiválósága ellenére, felkészülés a következőre, amely jellegét tekintve alighanem alapvetően más lesz. *(Pesti Szalon – JAK Füzetek, 1992)*

Nappali ház

A Nappali ház szeptemberben megjelent, 1992/3-as számának tartalmából:
– Iszaak Babel naplója; Simon Makris: Babel és az orosz-zsidó irodalom
– Kocziszky Éva és Vidrányi Katalin vitája a keresésről és a találásról; Balassa Péter hozzászólása a vitához
– Andrási Gábor tanulmánya Kállai Ernőről és a magyarországi avantgárdról
– Darvasi László, Jónás Csaba, Kun Árpád, Rácz Péter, Térey János versei
– Forgách Zsuzsa, Galántai Zoltán, Kukorelly Endre, Marno János, Márton László prózája
A Nappali ház a könyvesboltokban és a galériákban kapható. Előfizetési cím: 1399 Budapest, Pf. 701/330.

GÁCS ANNA

EGY KÜLÖNÖS REGÉNY

Kertész Imre: Gályanapló

„Szigliget. Jobb híján naplóimat olvasgatva. Különös regény, az életem. Valami kétségbevonhatatlan koherencia... bár e feljegyzések egy eléggé figyelemre méltó életvitelről árulkodnak e kelet-európai összeomlás közepette, épp ezek a kelet-európai viszonyok teszik tökéletesen érthetetlenné őket, mint egy figyelemre méltó életvitel dokumentumait; értelmetlenné, mert nem szolgál... a fennmaradás vigaszával, olyan jövő reményével, mely az ilyen feljegyzéseket megőrizné." Ez a *Gályanapló*ból vett, a *Gályanapló* szövegére vonatkozó idézet nem azért került a Kertész Imre új könyvéről szóló írás elejére, hogy rögtön mélyreható analízisnek vettessék alá, hanem hogy megmutassa, milyen nehéz a kritikus dolga, ha olyan szerző művét kívánja elemezni, értékelni, aki nem mindennapi tudatossággal fordul saját írásai felé, állandóan újra tematizálja, összefoglalja, elemzi korábbi műveit, rögzíti az őt érő szellemi hatásokat. Így ugyanis az elemzővel gyakran előfordul, hogy a szerzőről alkotott magvas gondolatait a sajátjánál világosabb megfogalmazásban látja megjelenni az elemzett mű lapjain, az irodalomtörténészekkel, filológusokkal pedig, hogy meg lesznek fosztva a hatástörténeti felfedezések örömétől. A Kertész-művekben feltűnően gyakran megjelenő önidézés, önreflexió a korábbinál is nagyobb mértékben jellemzi a *Gályanaplót*, úgyhogy ha az ember nem akarja a könyv e vonását olyasminek tekinteni, ami csupán az ő frusztrálását van hivatva szolgálni, fel kell hogy tételezze, ez a fajta szöveg- és műépítés Kertész gondolatvilágának, művészetének egyik lényeges pontja.

A *Gályanapló* 1961 és 1991 közötti feljegyzéseket tartalmaz, melyek nagy vonalakban három csoportra oszthatók: jelentős részük idézet – más szerzőktől és Kertész saját műveiből –, a második csoport néhány mondatostól egy oldal hosszúságig terjedő esszéket tartalmaz, a harmadikba aforizmaszerű tömör megfogalmazások tartoznak. A néha az idézetekhez kapcsolódó, néha önmagukban álló esszék témája ismerős a Kertész-regényekből, -elbeszélésekből: determináció és szabadság egymást kizáró vagy megengedő voltára kérdeznek rá újra és újra, az individuum lehetőségeit kutatják a totális diktatúrában, a mai kultúra, művészet mibenlétét, feladatait, esélyeit latolgatják. Ezen belül – mivel a kötet végigkíséri Kertész regényeinek keletkezését – jónéhány azokra vonatkozó feljegyzés is helyt kap benne. A napló nagyobb teret enged az író igen erős elméleti hajlamának, mely már a regényeket olvasva is szembeötlő volt, ezeken a lapokon még nyilvánvalóbban rajzolódik ki az a szemléleti, gondolati háttér, mely a regények történeteit szervezte. A *Gályanapló* műfaja, szerzője meghatározása szerint naplóregény. Az év, hónap szerinti beosztás, az, hogy a szövegek valóban a megjelölt időpontban születtek, a kötet naplóvoltát, a három fejezetre osztás – *I. Kihajózik (nyílt vizekre); II. Bolyong (szirtek és zátonyok között); III. Elengedi (a kormányt) – Behúzza (az evezőket) – Boldog* – pedig a regényszerűséget támasztja alá. E fejezetcímek arra utalnak, hogy a szövegek egy folyamatba illeszkednek bele, pontosabban, hogy – bár szinte egyáltalán nem jegyeznek fel történéseket – egy történet olvasható ki belőlük. Az, hogy a napló a naplóírót érintő konkrét eseményeket, az időszak történelmi, politikai tényeit nem tartja szükségesnek rögzíteni, jelképes értékű: a köznapi értelemben vett „nagy" történéseknél előbbre valók a magán-, a belső történések, „az embernek van egy förtelmes élete – a történelem –, és van egy nála sokkal bölcsebb, hatalmas világmeséje, amelyben istenséggé,

mágussá válik" (238.). A történelem följegyzésre méltatlannak ítélése nem hátat fordítást, tudomásul nem vételt jelent, hanem annak a következménye, hogy Kertész Imre gondolkodásának központjában a mindenféle nem személyre szóló determináció ellenében saját magát, személyes sorsát megalkotó, vagy inkább azt folyamatosan alkotó, az én mint biológiai, történelmi adottság elé a szellemi önteremtést helyező ember áll.

Ez az egzisztencialista iskolázottságú gondolkodás már a kötet elején markánsan kirajzolódik, az itt lefektetett alapok a harminc év írásaiban változatlanok maradnak. A napló első feljegyzései a *Sorstalanság* írásának idejéből valók, a regény gondolati magjának tekinthetők. Kertész a múlt magát megalkotó és elbukó „tragikus embertípusával" szemben a jelen „funkcionális emberét", a rá kiszabott szereppel azonosulót, az egzisztenciáról, a személyes sorsáról lemondót helyezi. Kertész egzisztenciális zsenialitás-fogalma az élet minden körülmények közötti saját életté tételét jelenti: az individuum feladata a huszadik század történelme közepette, ahol a kudarc az egyetlen beteljesíthető élmény, is ugyanaz: ne vesse alá magát a totális állam által megtestesített végletes determinációnak, hanem élve szabadságával, alkossa és élje meg saját életét. A kudarcra ítéltetés tudata ellenére folyó szüntelen munka, sorsformálás gondolata teszi, hogy *A kudarc* című regény után újra Kertész fontos figurájává válik Camus Sziszüphosza; a *Gályanapló* utolsó írása az egyetlen téma végtelen számú variációját játszó, süket zenészről a Sziszüphosz-mítosz ironikusan Kertész Imre arcára formált változata. A külső meghatározottságokkal szembeni énformálás egyik legnyilvánvalóbb példája Kertész írásaiban, ahogy zsidóságát újra meg újra meghatározni igyekszik: „zsidóságom révén átéltem valamit, s ez a totalitarizmusnak kiszolgáltatott emberlét egyetemes élménye" (43.); „szimbólumnak, élethelyzetnek, etikai feladatnak tudom tekinteni a zsidóságot, a megismerés lehetőségét látni benne" (101.); „Utoljára az úgynevezett identitásomról: az vagyok, akit zsidóként üldöznek, de nem vagyok zsidó." (235.)

Kertész számára a művészet, szűkebben a regényírás fogalma is csak az egzisztenciális zsenialitás fényében értelmezhető, mivel a műalkotás az élet megalkotásának, megformálásának tükörképe, a művész szabadsága a formálásban az ember szabadságát fejezi ki, hogy életét művé alakítsa. Élet és műalkotás párhuzamából adódik, hogy a megformálás folyamata elsőbbséget élvez az elkészült művel szemben, hiszen az élet-mű befejezettsége csakis hipotetikus lehet, csak a halál felől van értelme (gondoljunk a *Kaddis* golyóstollal való sírásás motívumára). Az élet mint állandó formálás tárgya másvalakinek szóló élet, tanúságtevő; függetlenül attól, akad-e befogadója, létezik-e tekintet, mely előtt a szakadatlan küzdelem folyik. A regénynek kitüntetett szerepe van az egzisztenciális zsenialitásban: „processzus, melynek során az ember visszanyeri életét... tudnunk kell, mi a regény egyetlen lehetséges tárgya: az élet visszavétele, megélése, és az, hogy elteljünk vele egyetlen áhítatos pillanatra, mielőtt elmúlunk" (127.).

A *Sorstalanság*ra, *A kudarc*ra és a *Kaddis*ra vonatkozó fejtegetések megerősítenek abban, amit sejteni lehetett már a regényeket olvasva is, hogy mennyire tudatos, következetes gondolati munka áll e művek anyagának és formájának kivételes egymáshoz idomulása mögött, hogy milyen szigorúan rendeli Kertész a részleteket az alapkoncepció alá, melyet még a megírás előtt a regényen kívül is szükségesnek lát pontosan megfogalmazni (természetesen pontosabban, mint a későbbi elemzők). Például *A kudarc* terve: „Tárgya: amint egy emberben felvonít az egzisztencia. A cselekmény: utazás a megvilágosodás felé. A látszólag egyenes cselekménysorról kiderül, hogy végül is önmagába forduló kör..." (61.). Az elemzések csak az említett három regényt érintik, Kertész két kisregényére, *A nyomkereső*re és a *Detektívtörténet*re elenyészően kevés utalást találunk, ami azt jelentheti, hogy ezeket a napló anyagának válogatásakor kevésbé jelentősnek ítélte.

Abban a gondolkodásban, ahol a műalkotás értékét és fontosságát a művé formált, tanúságtevő élettől kapja, nem meglepő, ha olyan írófigurák felbukkanásakor, mint Thomas Mann, Márai vagy Kafka, nem annyira egyes műveik válnak fontossá, hanem életük – beleértve alkotásaikat – szimbolikus volta. A Kertészhez regényei tanúsága szerint is igen közel

álló Kafka a figurájához mindig is társított otthontalanság, száműzöttségérzés, Thomas Mann és Márai pedig az „emigráció mint huszadik századi létforma" (96.) reprezentánsaként szerepel a *Gályanapló* szövegében. A lakjuk jelképes felfogása teszi, hogy Kertész szépirodalmi műveiknél szívesebben idézi naplóikat, melyek életük közvetlenebb lenyomatai. A napló jelentősége az, hogy írója szabadságában áll élményeiből, gondolataiból, énjeiből válogatni, olyan lényt alkotva meg a napló lapjain, mely természetesen nem azonos övele, de énjeként foghatja fel, szemlélheti. Regényfigura teremtésénél a szerző és a hős azonosítása még életrajzi regényeknél sem ilyen mértékű, mert ott a műalkotás zártsága elszakítja figurájukat referenciájuktól. A naplóírás tehát – most már elsősorban Kertész művére értve – a saját élet megalkotásának és megélésének a színtere, a sartre-i valamilyennek választjuk magunkat kifejezője. Kertész életrajziságra erősen támaszkodó munkásságába (lásd erről Turai Tamás esszéjét, *Jelenkor*, 1992. ápr.) nagyon is beleillik e műfaj, sőt Kertész gondolkodásából szinte szükségszerűen következik.

A *Gályanaplót* és más Kertész-műveket jellemző állandó önreflexió, önidézés jelentősége a fentiek figyelembe vételével válik láthatóvá. Álljon itt néhány példa. *A kudarc* első részét szinte csupa idézet alkotja – egyrészt a szöveg állandóan magát idézi, másrészt a történet szerint az öreg saját régi feljegyzéseit olvasgatja, ezek belekerülnek a regénybe. A *Gályanapló* szerepeltet egy olyan szöveget, amely már *A kudarc* e fejezetében is idézett helyzetben volt, tehát egy idézetet idéz. Azután például a *Kaddis*ban ez áll: „A látogatásról írtam egy néhány sort a jegyzetfüzetembe, ezekből néhányat ebbe a jegyzetfüzetbe is átmásolok. »Voltam az intézetnél«, írtam. »Romokban hever, mint minden...«". A naplóíró rendszeresen elolvassa az addig írottakat és kommentárt fűz hozzájuk – mutatja ezt az első idézet vagy a következők: „Gályanaplómat lapozgatva: hol vannak mindennapjaim, hol az életem..." (28.); „A Sorstalanság korszakának naplójegyzetei. Ámultan nézni egy életszakaszunk pillanatfelvételeit" (41.); „Az öndokumentálás gályapadmunkája" (123.); „Eszméim a Sorstalanság írása idején" (152.); „Tegnap 76-ból való feljegyzések átolvasása. Mindenhol a Kudarcra vonatkozó előérzetek, utalások – sőt a Kaddisra is. Felismerése – boldog felismerése – annak, hogy működésemet eszerint valami szükségszerűség vezérli..." (175.). Ezeken túl a Kertész-regények általában szerepeltetik az író korábbi műveit. (Ez alól az első regény, a *Sorstalanság* természetesen kivétel. E regény – mivel vízválasztó: Kertész szerint életének egzisztenciális fordulatát, annak felismerését jelöli, hogy az életet feladatként, megvalósítandóként kell felfogni – tulajdonképpen *a* regény szerepét tölti be az életműben, s a többi írást jórészt az erre a regényre, illetve a vele szorosan összetartozó fordulatra vonatkozó reflexiónak, magyarázatnak tekinthetjük. A *Gályanapló* is az erre való utalással indul: „1961. Egy éve kezdtem a regényíráshoz" – ezzel magát mint az eszmélkedés utáni élet dokumentumát határozza meg.) Az idézethalmaz, a jegyzetfüzetből jegyzetfüzetbe másolás, a saját mű kívülállóként kezelése azt mutatja, hogy Kertész szerint a szöveggé formálás a legjobb terep az én tárgyiasítására, megismerésére. A szövegeken keresztül az ember önmagára mint másikra, mint regényíróra, mint naplóíróra stb. tekint, ami az önmegragadás feltétele; a szövegmegértési aktus az önmegértés lehetősége. A szellemi tevékenységként felfogott élet öndefiniálásában az „az vagyok, aki ezt írtam, gondoltam" értelemszerűen fontosabb, mint az „az vagyok, aki ezt csinálta, akivel az történt". A szövegek segítségével az ember nyomon követi saját magát, a szövegek által kap bizonyítékot létezésére, ugyanakkor a szövegértelmezés állandóan lehetővé teszi számára, hogy változtasson azon a figurán, akit a szövegekben saját magaként vél felismerni. A szövegek jelentősége így nem önmagukban, hanem csakis a beléjük helyezett élet által van, „egyedül és kizárólag az őket létrehozó személyiségről tanúskodnak" (64.). Kertész Imre műveiben a szöveg-a-szövegben-helyzet és az önreflexió tehát az individuum önformálásának az eszköze, a determinációtól független személyes „történelem"-írás szabadságának kifejezője.

A *Gályanapló* felépítésében – lévén ez napló – Kertész száműzi a fikció szervező erejét, és

szándéka szerint az esszékből kell kirajzolódnia annak a folyamatnak, amely a művet regénnyé teszi. Az utólagos szerkesztés azt tükrözi, hogy a szerző hogyan értelmezte saját naplóját, és a szövegekből kiolvasható folyamatot teszi még plasztikusabbá. Írójuk úgy állította össze a fejezeteket, hogy mindhárom végén egy összefoglaló, programadó gondolatsor helyezkedik el. Az első, tengerreszállás-fejezet a *Sorstalanság*é és *A kudarc* koncepciójának kialakulásáé; e rész zárásában a következő szerepel: „Az egzisztenciát akarom, a szembenállást, a sorsot, de az én sorsomat, ami senkivel sem közös, és semmivel sem rokon". A bolyongás rész *A kudarc* és a *Kaddis* megírásának éveit öleli fel; a befejezés rögzíti, hogy „tudom, mit választottam, és amíg tudom, mellettem állnak azok az erők, melyek életemet végül is élhetővé, dolgomat végül is elvégezhetővé teszik". A boldogság-fejezetet a már említett Camus-interpretáció zárja: „a játékost természetesen boldognak kell elképzelnünk". E szövegek, illetve a fejezetcímek szerint Kertész a *Gályanapló* folyamatát egy életprogram vagy filozófia megfogalmazódásának, próbájának, végül pedig igazolódásának hármasán látta alapulni, ehhez igazította a szövegválogatást (a korábban már közölt naplórészletek részben eltérnek a mostani szövegtől), a fejezetekre osztást, a kötetzáró írásokat – tehát azt, ami a kötetet naplóból naplóregénnyé változtatja.

Kertész keze alól megint eredeti, izgalmas könyv került ki, mind elgondolását, mind tartalmát illetően. E kötettel kapcsolatban mégis megfogalmazható néhány fenntartás, illetve kérdés, melyek részint a szövegek egy-egy csoportját érintik, részint magának a koncepciónak a megvalósulására vonatkoznak. Az előbbiek egyike az, hogy, bár más szerzők idézése, és a gondolataikkal való azonosulás kétségkívül a szellemi önmeghatározás fontos tényezője, az idézetek mégis néha talán túlságosan is eluralkodnak a szövegben; amivel maga Kertész is tisztában lehetett, hiszen egyetlen mű előtt négy mottó szerepeltetése némi önirónia vall. Másrészt a rövid esszészerű feljegyzések, magukban álló mondatok olykor – hangsúlyozom, csak ritkán – kissé kifejtetlenek, homályosak. Nem derül ki például számomra pontosan, mit ért Kertész a némileg anakronisztikusnak ható „tiszta tudat előállításán" (236.); más esetekben pedig nagy formátumú problémákról alkotott érdekes kijelentések válnak súlytalanná, vagy hatnak leegyszerűsítőnek a magyarázat hiánya miatt – például, hogy „a szellemi élet lényege szerint nem volna más, mint a létezés interpretálása Isten számára" (102.). A harmadik kérdés az, vajon teljesen fedik-e, igazolják-e a naplójegyzetek Kertész utólagos szerkesztését. A szövegek sorát olvasva kétségkívül kirajzolódik valami változás, a gondolatmenetek például személyesebbé válnak, de megítélésem szerint mégis inkább a kötet változatlan alaphangja uralkodik a folyamaton, mely az egzisztenciális zsenialitás lehetségességének állandó újrafogalmazásából, illetve a kudarcra ítéltség és az egzisztenciális feladat beteljesíthetősége közötti feszültségből fakad. A kötet határozott beosztása Kertész ama gondolatát tükrözi, hogy az életet fordulópontok tagolják, regényei is erre a tapasztalatra épültek. A *Gályanapló* fikciót elutasító szövege azonban, mely szinte egyetlen téma hol messzebbre, hol közelebbre kalandozó variációinak csokra, nem támasztja ezt alá. Így a kötettel kapcsolatban az az olvasó érzése, hogy egyrészt egy elgondolkoztató eszmefuttatásokon keresztül felemelő erkölcsi példát nyújtó esszénaplót tart a kezében, másrészt, hogy egy szimbolikus értelmű műkoncepcióról értesül: a naplóregényéről, mely az önmagát szövegei segítségével megérteni próbáló, szellemi létét szabadon alakító embert reprezentáló műfaj, de mivel anyag és koncepció csak elméletben olvad össze, a könyv hatása nem vetekedhet a három regényével, mely a gazdag filozófiai és életanyagon túl a tökéletes, sokrétű megformáltság miatt is oly figyelemre méltó.

Az új kötet, különösen, ha olvasása közben a benne elemzett művek is felidéződnek bennünk, így is ösztönzően közvetíti Kertész élményét – melynek összefoglalásához jobb lesz megint őt idézni: „Végezetül csak sikerült kibújnom e személytelen sors alól; az én legnagyobb kalandom mégiscsak én vagyok. Ahogy elgondoltam, s ahogy megépítettem" (128.). *(Holnap, 1992)*

MIKOLA GYÖNGYI

EGY BEVÁLTATLAN ÍGÉRET

Németh Gábor: A Semmi Könyvéből

> „Ami szépnek tűnik számomra, s amit szeretnék megcsinálni – egy könyv a semmiről, egy minden külső megkötés nélküli könyv, amely stílusának pusztán belső ereje révén megállna önmagában, miként a Föld a levegőben, támaszték nélkül, egy könyv, amelynek szinte semmi cselekménye nem lenne, vagy legalábbis amelyben a cselekmény szinte láthatatlan lenne, ha lehetséges egyáltalán."
>
> Gustave Flaubert

Flaubert a Semmi Könyvét (Livre sur Rien) sohasem írta meg. Flaubert egész életében a Semmi Könyvét írta, a *„végtelen süllyedés"* könyvét, ahogy Balassa Péter fogalmazott Flaubert-ről szóló nagy tanulmányában. Flaubert főműve, az *Érzelmek iskolája* arról „szól", hogy mi hogyan *nem* történik meg, hogyan marad beteljesületlen a szerelem, elérhetetlen a hatalom, és a szabadságért folytatott harc miként válik ijesztő és értelmetlen káosszá, a butaság tobzódásává.

Már első kötetét, az *Angyal és bábu* szövegeit író Németh Gábort is megkísérti a Semmi Könyvének terve. Idézet a kötet *Katharmoi* című fiktív naplójából: „olyan szövegre törekszem, amely nem szól semmiről, de ezt dermesztően teszi ... pontatlan és önámító szavak, szívem szerint éppenhogy a Semmiről volnék szólandó, ilyen nagyképű iniciáléval." Új könyvének címében pedig már maga a „nagyképű iniciáléval" megjelölt Semmi szerepel: *A Semmi Könyvéből*. Vagyis nem „Livre sur Rien" – könyv a Semmiről, ahogy Flaubert-nél, hanem birtokos szerkezet, amely egy másik értelmezési lehetőséget is magába foglal: könyv, amit a Semmi ír, vagyis a Semmi Könyve a világról. Ráadásul nem is „teljes" könyvről van szó, nyoma sincs az enciklopédikus igénynek, a cím alatti szöveg csak egy részlet vagy töredék az Egészből, ha ugyan a Semmivel kapcsolatban teljességről és egészről lehet beszélni.

A Semmi a szerző saját meghatározásával az *Angyal és bábu* már idézett *Katharmoi* című írásából: a „dolgaim mélyén lapuló tövises hátú szörnyeteg". A Semmi az Üresség, a Hiány, a metafizikai garanciák nélküli lét. Vagy – más szavakkal – Isten elfordított arca, a Tekintet hiánya, a magába visszagörbedő Nulla; ugyancsak a *Katharmoi* szavaival: „önmagát néző szem, magára záruló, magából táplálkozó, tökéletes, autonóm »gömb«, határolt, de kimeríthetetlen végtelen az Ige, mielőtt elválasztotta az eget a földtől". A Semmi ebben az értelemben sajátos kettősséget hordoz: a tökéletesség és a tökéletesség hiánya egyszerre jelenik meg benne. Az, aki a hiányával van jelen. A Semmi így, nagybetűvel elválaszthatatlan lesz metafizikai inverzétől, Istentől, olyan paradoxon, mint Jakob Böhme misztikus látomása a hideg és sötét tűzről. Az *Angyal és bábu* annak a dualitásnak a felismerése, mely szerint ha Istenről ma csak úgy tudunk beszélni, mint valamiről, ami nincs, akkor a Semmiről leszünk kénytelenek úgy beszélni, mint valamiről, ami „van".

A Semmi kifejeződése, megjelenése a „zsigeri mondat" kellene hogy legyen az *Angyal és bábu* szerzője szerint, olyan mondat, melyért nem a képzelet és a tapasztalat sza-

vatol, hanem a test, mely mint egy hangszer, csak eszköze a tökéletesnek, „amely készen várakozik a nyelv határolt végtelenjében" (*Katharmoi*). A „zsigeri mondat"-ban újra megnyilatkozik az elgondolhatatlan Értelem. Fontos egybeesés, hogy Flaubert is csak azt a mondatot tartotta jónak, mely felolvasva jól hangzott, amely viszont „ellenkezett a szívveréssel" vagy „elfojtotta a mellet", azt – mivel kívül állt az élet feltételein – száműzte. Ez azonban nem pusztán alkotáslélektani mozzanat, hanem – ahogy erre Balassa Péter fölhívja a figyelmet idézett tanulmányában – Flaubert poétikai gondolkozásának sajátos „platonizáló eleme", „amennyiben szerinte a jól megragadott tárgy az ideák világának elvesztett harmóniáját hozhatja vissza egyetlen pillanatra, és a Káosz mélyén egy tőle idegen Rendet kell föltételezni, ami a művészet fegyelme által fölidézhető." Ez a „platonizáló elem" Németh Gábornál is meghatározó jelentőségű, bár az ő esetében talán helyesebb lenne sajátos *hermetizmusról* beszélni. A hermetizmus hagyományára utal az *Angyal és bábu* erős nosztalgiája Empedoklész erősen zengő isteni nyelve, a „rendes", realista művek, a történet – végső soron az angyali tudás – után.

A Logosz garanciája azonban elvált a nyelvtől, így a tökéletes mondatot elképzelni lehet csak, „körülírni", vagy arról írni, hogy minden kísérletnek, mely a tökéletes mondatot célozza, kudarccal kell végződnie. Ettől az eleve kudarcra ítéltettségtől lesz az írás folyamata „megható heroizmus", „cizellált abszurd", ezért szerepelhet az *Angyal és bábu* Post scriptum-ában egy Kudarc nevű kutya, s „a változatos, éneklő hangsúlyok, a gyomros basszustól a hisztéria legfelső regiszteréig, a szép és sima és érdes és szörnyű hangok, amikor szólongatják". Az író nem azt írja többé, amit akar, hanem amit bír, ami éppen lehetséges az írás pillanatában. Az írás végteleníthető variációk sorozata a „nyelv határolt végtelenében", a Kudarc változatos szólongatása, zavarodott polifónia. A Logosz garanciájától megfosztott nyelv ily módon önmaga szimulációjává válik, s egyúttal e szimuláció folyamatosan le is lepleződik benne. Az *Angyal és bábu* a nyelvi kozmoszból való kizuhanás fájdalmából született, s annak belátásából, hogy ezután az írás szükségképpen reménytelen vállakozás, kilátástalan küzdelem a Lehetetlennel.

Első pillantásra úgy tűnik, mintha *A Semmi Könyvéből* radikálisan szakítana mindenfajta nosztalgiával. *A Semmi Könyvéből* – némileg talán a szerző alkatával ellentétesen – a konstrukció redukálására törekszik, s az önreflexió személyességének alig marad nyoma benne. „Olyan legyen, mint a kert fölött a szürke, délutáni ég, a lombok álomszerű mozgása" – a könyv legelső mondatával eképpen jelöli ki saját feladatát, „programját". Hogyan valósítható meg ez a „szürkeség" és „álomszerűség"? Mindenekelőtt a szerzői nézőpont, a perspektíva homályban hagyásával, illetve annak érzékeltetésével, hogy ez a nézőpont és ez a perspektíva „nincs sehol". A pillantás visszatér önmagába, s ennek az önmagát figyelő szemnek a „pozíciója" mutatkozik meg abban, hogy a mű felismerni engedi szerkezetében a kört, az önmagába görbülő vonalat. „A könyvben van egy pince" egy biliárdasztallal a közepén, és ez a pince a mű elején és végén is megjelenik. (És feltehetően ez a pince az a hely, ahol a könyv két, többé-kevésbé azonosítható szereplőjének, a lánynak és a férfinak találkoznia kellene. Ez a találkozás azonban nem jön létre, vagy ha igen, akkor sem a könyv szövegének terében és idejében, hanem az olvasatében. Mindez azonban homályos sejtés csupán.) A szerző ugyan továbbra is mindent megtehet a szereplőivel, de már annak tudatában, hogy ugyanez nekik is szabadságukban áll. A szerző és a szereplők egyaránt elmondhatják magukról *A kétségek könyvét* író Fernando Pessoával, hogy „Egy megírásra váró regény szereplője vagyok, s bár soha nem léteztem, tűnékenyen és formátlanul bolyongok egy olyan valakinek az álmaiban, aki soha nem volt képes megformálni." Ez a „valaki" ezúttal maga a Könyv, mely egyszerre írója (álmodója) és tárgya (álma) önmagának. Ily módon minden a világon csak egy könyv részeként gondolható el, a Lét Könyvének részeként. Mindez a hermetikus hagyomány alapgondolatával cseng egybe, mely hagyományt *Irracionalizmus tegnap és ma* című esszéjében Umberto Eco a következőképpen jellemzett: „A her-

metikus gondolkodás nyelvi jelenséggé változtatja az egész világi szint, ugyanakkor tagadja, hogy a nyelv képes valamit is közölni."

A titok azonban nem megfejthetetlensége miatt közölhetetlen többé, hanem a hiánya miatt. A rejtett értelem nélküli világ mindenekelőtt összefüggéseitől megfosztott világ, ahol nem az egyetemes és feltétlen törvény, hanem a véletlen uralkodik. *A Semmi Könyvéből* című műben egymástól elszigetelt, „diszkrét" szereplők mozognak, gondolkodnak vagy álmodnak saját, kiterjedés nélküli téridejükben. Minden cselekvés, álom vagy gondolatfutam csak egy-egy bekezdés erejéig tart; felvillantott, aztán elejtett, „magukra hagyott" történetkezdemények, regénytörmelékek laza füzére ez a könyv. A bekezdések kohézióját a stílus sajátos monotóniáján és a linearitás alig észrevehető nyomán túl (a könyvvel a nyár derekától szilveszterig múlik az idő), bonyolult motivikus háló biztosítja. A legfontosabb motívumok: a könyv (nyelv, beszéd, szó, hang stb.), a zuhanás, az üres tér, a lassan múló idő, a tekintet (az emberi pillantás, valamint a fényképezőgép, a kamera objektívje, és ezzel összefüggésben a kép), a felejtés és az emlékezet, az álom, az őrület. E főmotívumok összekapcsolódhatnak egymással, az emberi test zuhanását például megörökíti a fénykép, a fénykép más esetben maga is zuhan, újságpapírdarabként egy költözés során, az üres lakásban kamera működik stb.; és ki is egészülhetnek más, kevésbé gyakori (bár nem kevésbé fontos) elemekkel, mint amilyenek például az angyal jelenlétére utaló mozzanatok. Ez az építkezés a zeneművek kompozíciójára emlékeztet leginkább. A könyv erre is reflektál: „Amiről szó van, megközelíthetetlen. Csak az érthetetlen mondatok zenéje volna leírható, ha kotta volna a könyv, nem tétova bekezdések egymásutánja."

A motivikus variációk végtelenül esendő és kiszolgáltatott világot, a veszendőség változatos arcait mutatják, és ugyanez az esendőség, romlékonyság jellemzi a könyvbeli könyvet is, amely utolsó példányként porosodik egy félreállított politikus könyvespolcán, vagy régi lexikonként egy könyvtárban, ahová beköltöztek a denevérek, vagy hanyagul leejtett, ottfelejtett tárgy egy kertben, egy szobában vagy a villamoson. Aki pedig megtalálja és elolvassa, mint az Állami Köztisztasági Vállalat alkalmazottja, elveszti józan eszét, és mindenkitől elhagyatva hal meg. Senki sem nézhet büntetlenül a Semmi üres arcába. A könyv mint idejétmúlt, funkcióját vesztett tárgy fenyegető és pusztító erővé válik. S a könyv pusztulása a világ pusztulása is egyben, mert a világ csak könyvként gondolható el: „A tévében az év végi százas lista, a műsorvezető sápadt és szőke, félóránként reklám, egy barátja azt mondaná, a világ megérett a pusztulásra."

Ha Flaubert a *végtelen süllyedést* írta meg az *Érzelmek iskolájá*ban, Németh Gábor a *végtelen zuhanást*, a pusztulás intenzív monotóniáját igyekszik megjeleníteni a maga művében.

Ugyanakkor a hátlapon olvasható mondat mintha ellentmondana ennek. (Kérdés persze, hogy a könyv részeként kell-e olvasnunk ezt a mondatot az utolsó oldal szavainak ismeretében, melyek szerint: „a könyvnek nincsen vége". Itt megint a könyv értelmezésében megnyilvánuló dualitás működik: a Semmi Könyve végtelen, de az éppen aktuális megvalósulásnak egy szerző könyveként kell befejeződnie, mert az ember nem végtelen, hanem halandó.) A hátlap mondata arra hivatott, hogy foglyul ejtse az olvasót, elcsábítsa, és a könyvbeli férfi és nő társává tegye. Az ellentmondásosságot nem kérhetjük számon ezen a könyvön, mert lényege az ellentét, sőt akár a tévedés is. De felmerül a kérdés, hogy elég erős-e a csábítás, a hátlapra nyomtatott mondatnak és magának a könyvnek a csábítása ahhoz, hogy fájdalmas és nyugtalanító legyen, amikor csalárdul magunkra hagy bennünket. Én azt hiszem, hogy nem. Lehet, hogy az olvasó érzékenységével van baj, vagy hibásak az előfeltevései, amikor olyasmit vár el az irodalomtól, amit az többé már nem is akar és nem is tud teljesíteni. De ha az írásnak a zsigerek dolgának kell lennie, akkor az olvasás is lehet az. *A Semmi Könyvéből* a képzeletünket és a tapasztalatainkat mozgósítja ugyan, a zsigereinket azonban semmiképpen. Mintha saját idegesítő monotóniájukba merevednének a mondatok. Mindegyiknek könnyűnek és szépnek

kellene lennie, ehelyett súlyos teherként nehezedik rájuk saját fontosságuk tudata. Mintha a könyv maga is felismerné ezt a tulajdonságát: „Ahová menekült, színtiszta modor csak – minek tagadná, ha úgyis nyilvánvaló?"

A könyvben megidézett Duchamp-művet, a *Nagy Üveg*et a mű megsérülése, a rajta végigfutó repedés tette „teljessé", a félbehagyott alkotást a Romlás „fejezte be". Mi lehetne ez a repedés e könyv esetében? Talán a gyatra nyomdai kivitel, melynek következtében néhány olvasás után lapjaira hull szét az egész, mint az én példányom? Az „éles seb a gerinc belsején" – idézet a mű utolsó (vagy utolsó előtti?) mondatából – azonban csak akkor válhatna a mű részévé, ha az előzetesen a tökéletesség, az anyagtalanság illúzióját tudta volna kelteni. Az „olyan legyen, mint a kert fölött a szürke, délutáni ég, a lombok álomszerű mozgása", vagyis az első mondatban megfogalmazott szándék és ígéret felemás módon tud csak megvalósulni: a könyv szürkének elég szürke ugyan, de nem eléggé álomszerű.

Mindettől függetlenül azonban a Semmi Könyvét meg kellett írnia a szerzőnek, elkerülhetetlen volt a feladat, mely elé önmagát állította. Talán azért is, hogy ezután aggályok nélkül, a vesztesek vakmerőségével foghasson az Álom Könyvének írásába. *(Holnap, 1992)*

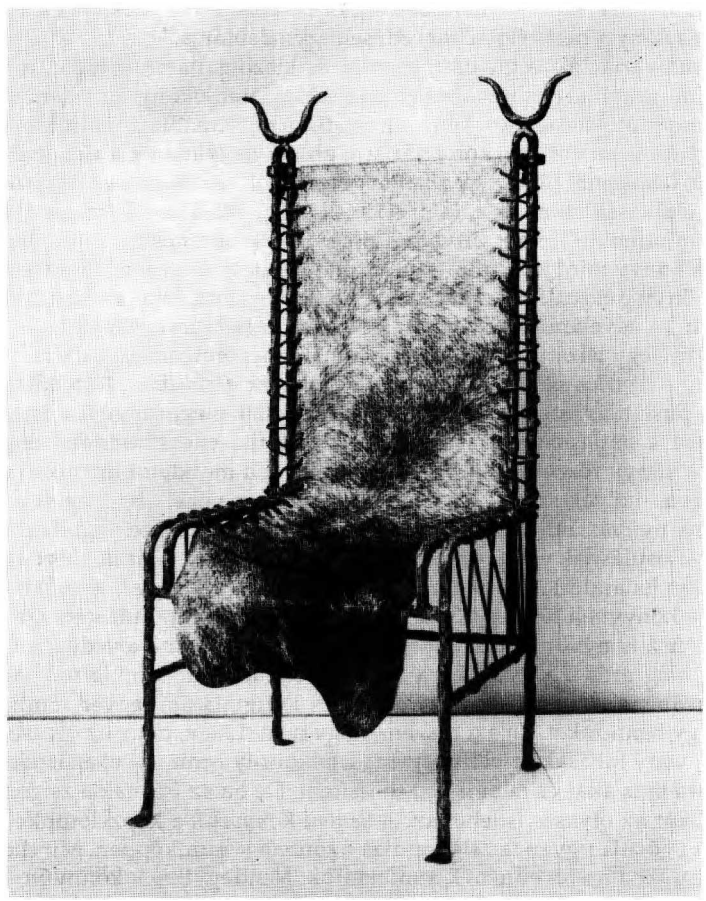

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

OTTLIK GÉZA: Buda *(regényrészlet)* 865
SZAMUELY TAMÁS: A Valencia-nyomozás *(esszé)* 871

*

CSORBA GYŐZŐ versei 876
SZÉKELY JÁNOS: Az ember, azáltal, hogy ember, bűnös
(Balla Zsófia beszélgetése) 880
BERTÓK LÁSZLÓ: Méhes Károlyról 885
MÉHES KÁROLY versei 886
TANDORI DEZSŐ: Szabadiskola *(9. Szabó Lőrinc-kettős)* 888
KALÁSZ MÁRTON versei 899
FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: Séta a 301-es parcellában
(Jovánovics György thanatoplasztikája) 900
VITÉZ GYÖRGY verse 916
CSORDÁS GÁBOR: Minden idő van, avagy az erudíció dicsérete
(Márton Lászlóról) 917
CSENGERY KRISTÓF versei 925
SÁNDOR IVÁN: „Lopott fény" *(esszé, II.)* 926
JUHÁSZ ERZSÉBET: Után-utazás Esti Kornél fiuméi gyorsán
(elbeszélés) 939
GLÓZER RITA: „Vers vagy te is" *(Radnóti Miklós és Szabó Lőrinc egy-egy versének összehasonlítása)* 942

*

GYÖRFFY MIKLÓS: Egy európai viszontagságai Kínában
(Krasznahorkai László: Az urgai fogoly) 948
FÜZI LÁSZLÓ: Az újraolvasott Ady
(Kopátsy Sándor: Beszélgetések Adyval) 950
ÁGOSTON ZOLTÁN: Egy fiatal emlékező
(Méhes Károly: Szombat délután) 958

1992 NOVEMBER

KÉPEK

JOVÁNOVICS GYÖRGY: A Mártírok emlékműve a 301-es parcellában

Színes műmellékletek:

I. Az emlékmű központi plasztikus magja felülnézetből
II. A Rákoskeresztúri Köztemető 300-301-es parcellája

Fekete-fehér képek:

Az emlékmű madártávlati rajza *(1989)* 902, Az emlékmű 1992. június 15-i avatása 904, Az emlékmű építése *(1992)* 907, Az emlékmű plasztikus magjának struktúrája északról (Nagy Imre sírja felől) nézve *(1991. októberi állapot)* 909, Az emlékmű plasztikus magjának struktúrája délről nézve *(1991. októberi állapot)* 912, „A halál geometriája". Enteriőr az emlékmű belsejéből 915

A színes felvételeket Szelényi Károly,
a fekete-fehér fényképeket Cseke Csilla, illetve Jovánovics György készítette.

A színes műmellékletek megjelentetését
a Nemzeti Emlékhely Alapítvány
anyagi hozzájárulása tette lehetővé.

40,– Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXXV. ÉVFOLYAM 11. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

Szerkesztők
ÁGOSTON ZOLTÁN, GÁLLOS ORSOLYA, MEDVE A. ZOLTÁN

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BALLA ZSÓFIA, BERTÓK LÁSZLÓ,
CSORDÁS GÁBOR, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN, TOLNAI OTTÓ

*

Baranya Megye Önkormányzatának lapja.
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/36-803),
a Művelődési és Közoktatási Minisztérium,
valamint a József Attila Alapítvány támogatásával.
Felelős kiadó: Csordás Gábor.
Terjeszti a Magyar Posta és a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó.
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,
Lehel u. 10/A – közvetlenül vagy postautalványon,valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadónál.
Előfizetési díj egy évre belföldre: 440,– Ft, külföldre: 1200,– Ft.
Megjelenik havonként.
A szedés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadóban készült.
Nyomtatta Molnár Csaba nyomdája, Pécsett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

VILENICA '92. Hetedik alkalommal rendezte meg a Szlovén Íróegyesület szeptember 14-16. között a közép-európai írótalálkozót a szlovén Karszton és a Tengermelléken. Idén *Milan Kundera* életműve részesült a nemzetközi zsüri díjában. *Kukorelly Endre* vehette át Vilenica kristályát, amit a jelenlévő szerzők között osztanak ki évente. *Esterházy Péter*, Vilenica 1988. évi díjazottja „Posztmodern barbarizmus és a tulajdonságok nélküli Európa" címmel küldött vitaindító esszét a találkozóra. Az idei programokon *Eörsi István, Gállos Orsolya, Hamberger Judit, Krasznahorkai László, Kukorelly Endre, Parti Nagy Lajos, Reiman Judit* és *Szilágyi Imre* vett részt hazánkból. A Jelenkor Kiadó ez alkalommal mutatta be Lipicán „Az eltört korsó" című nemrég megjelent kötetét, amely a legújabb szlovén esszéirodalomból közöl válogatást.

*

A TANÚ megjelenésének 60. évfordulója alkalmával szeptember 24-25-én tudományos tanácskozást tartott Kecskeméten a Németh László Társaság, a Forrás Szerkesztősége és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, *A szellem lehetőségei a XX. század végén* címmel.

*

A KÖZMŰVELŐDÉSI KÖNYVTÁRHÁLÓZAT MEGALAKÍTÁSÁNAK NEGYVENEDIK ÉVFORDULÓJA alkalmából október 7-én ünnepséget rendezett a Baranya Megyei Könyvtár a Művészetek Házában. A megemlékezést beszélgetés követte, melynek résztvevői a könyvtár egykori és jelenlegi munkatársai, *Csorba Győző, Csuhai István, Pálinkás György, Parti Nagy Lajos, Dr. Román Lászlóné, Surján Miklós* és *Tüskés Tibor* voltak.

*

PANNÓNIA KÖNYVEK. A Baranya Megyei Könyvtár könyvsorozatának legújabb darabja *P. Müller Péter* „Sopianae színpadain" című, színházi kritikákat tartalmazó tanulmánykötete.

*

GONDOLATOK AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁRÓL címmel október 11-én konferenciát rendeztek Pécsett, a Művészetek Házában, a *Tragédia* pécsi bemutatója alkalmával. A *Németh G. Béla* elnökletével zajló konferencián *Bene Kálmán, Bécsy Tamás, Kabdebó Lóránt, Kovács Anna, Lengyel György, Praznovszky Mihály* és *Váróczi Zsuzsa* tartott előadást.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ Donizetti *Don Pasquale* című operáját október 2-án mutatta be Békés András rendezésében. *Az ember tragédiáját* Lengyel György állította színpadra, a premier október 11-én volt. Október végén került színre a *Marica grófnő*, november 15-én mutatják be a *Gyere, Josephine* című zenés játékot. Goldoni: *A hazug* című vígjátékát az olasz származású amerikai Louis Fantasia rendezi. A bemutató november 27-én lesz a Kamara Színházban.

*

KIÁLLÍTÁSOK. A Mecseki Fotóklub 35 évéről ad áttekintést az a kiállítás, amely november 13–december 13. között látható a Pécsi Galériában. A Kisgaléria november 6-tól december 6-ig mutatja be *Lantos Ferenc* festőművész tárlatát. – *Bernard Bernatzik* alkotásait szeptember 19–november 21. között állítják ki a budapesti és *Narelle Jubelin* munkáit a bécsi Knoll Galériában. – *Szántó Piroska* „Szerelmesek" című sorozatából a Vigadó Galéria rendezett kiállítást szeptember 24-től október 11-ig.

*

A PÉCSI KISSZÍNHÁZ TÍZÉVES. A társulat szeptember 24-i gálaestjén emlékezett meg a jubileumról.

*

ÁRNYÉKHATÁR címmel fiatal írók munkáit közreadó periodika jelent meg Kolozsvárott. Az első számban többek között *Vida Gábor, Vermesser Levente, Zrbe István, Lakatos Mihály, Kelemen Hunor, Jánk Károly* és *Hubbes László* írásai olvashatók.

*

A JELENKOR SZERKESZTŐSÉGÉNEK MUNKATÁRSAI november 27-én, a hónap utolsó csütörtökén, 15 és 18 óra között várják a folyóirat és a kiadó ügyes-bajos dolgai iránt érdeklődő olvasókat, barátaikat és üzletfeleiket, a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit Budapesten, az Írók Boltja (VI. Andrássy út 45.) teázójában.

*

A JELENKOR DECEMBERI SZÁMA a Marosvásárhelyen élő *Láng Zsolt* vendégszerkesztésében jelenik meg.

OTTLIK GÉZA

Buda

Részlet a regényből*

(Colaltóval, civilben)

Colaltóval beleszaladtunk a cisztercita gimnázistákba. Júliusban nem hagyott nyugton valami. Az évfolyamunknak a fele került Budára, a másik fele egy messze vidéki városba. Aki elkerült tőlünk, az nemcsak négy évre, hanem örökre elkerült. Soha többet nem hallottunk róluk. Bánja a hóhér. Volt egymásból elegünk, gondolta az ember. No igen – de ez nem olyan egyszerű.

Például Zsoldost, Bónist, Formest sajnálnám. Czakót is, még Drághot is. Kár lenne értük. El tudom képzelni, hogy hiányoznának az embernek. Rossz lenne, ha Colalto nem maradna velünk. A rosszat, kellemetlent, hogy milyen lenne, nagyjából el tudja képzelni az ember. De hogy milyen lenne Szeredy és Medve nélkül: ezt még nagyjából sem tudtam volna elképzelni.

Valamit elkezdtünk. (Egy berendezkedést? Életet? Halált? Valamit.) És akkor hogy lehet ezt majd abbahagyni? Mi módon? (Öreg katonák voltunk.)

Háromszor telefonáltam Colaltónak. Feljöttem a városba emiatt. Végre az apja, huszár ezredes, megszerezte a listákat a minisztériumból, hogy kit hova helyeztek. Rendben volt minden. Egyedül Formesért volt kár, hogy nem került velünk a budai főreálba. Így történt, hogy Colaltóval ezen a napon kimentünk Megyerre, a cserkészek nagytáborozásába.

Olyan nagy kő esett le a szívemről, hogy oda sem figyeltem, amikor Colalto nagynénje felajánlotta nekünk a főcserkész rokonától kapott jegyeket a nagytáborba. Köszönettel elfogadtam. „Csak nem akarsz tényleg kimenni a cserkészekhez?" – kérdezte aztán Colalto. „Én? Megőrültél?" – „Vagy menjünk?" – „Neked van kedved?" – Július közepén jártunk, még majdnem két hónapunk volt a nyári szabadságból. Ilyenkor mindegy volt, mit csinál az ember: minden a világ legjobb mulatsága volt. – „Legalább röhögünk majd" – mondta Colalto. Kivillamosoztunk.

Volt ott mozi is, vendéglő is, minden. Már a kapuban láttunk egy cserkész társaságot, amint nagy katonásan meneteltek. „Tyű, az anyja krausz" – azt

*A regény az 1993-as Ünnepi Könyvhétre jelenik meg az Európa Kiadó gondozásában. Az itt közölt két fejezet a végleges változatban a *Buda* a Jelenkor 1984/12-es, Lengyel Balázs szerkesztette vendégszámában megjelent részei közé illeszkedik.

mondja Colalto, mert trombitáltak is valamilyen stílusban, vagy mi. Lehetett volna röhögni. Meg volt egy nyári civil barátom, Monostoron, bentlakó az előkelő Ferenc József intézetben, csákót, kardot, tiszti körgallért viseltek, s a városban sok tájékozatlan baka a biztonság kedvéért tisztelgett nekik. Gyurika fogadta, mit csináljon? Mindenki katonásdit játszott, ez a sok cserkész is, lehetett volna röhögni. De még jobban nevethettünk volna egymáson, mert civilben voltunk. Kopaszra nyírva, mint a kisfiúk, Colalto kockás buggyos térdnadrágban, amit knickerbokernek hívtak akkor, én meg vajszínű tenisz-nadrágban, fehér betétes antilopcipőben. – „Az anyja krausz" – gondolta Colalto –, de csak annyit mondott, s nem a cipőmről: „Barátom, konyhájuk is van, tábori, szenzációs", de nem nevetett. Nem röhögtünk. Hogyan is értessem meg ezt?

Lehetett volna röhögni, gondolta az ember, ha nem éppen az Isonzótól jövünk. Ha nem éppen Gorizia alatt feküdt volna a zászlóaljunk, ha nem éppen a tizenegyedik olasz offenzíva után vagyunk, az áttörés után, amikor ötvenhárom – „Bagatell", mondta Medve a kötözőhelyen –, ötvenhárom friss gyalog-hadosztályt vetettek be a digók, lehetett volna röhögni, ha nem maradtak volna ott a legjobb embereim, a fél mesterlövész-századom, a hegyivadászok, köztük Colalto testvéröccse, akit véletlenül szeretett, meg a fél életünk, a Doberdón, a Piavénál? az Alpok nyúlványain? Lehetett volna röhögni, hisz kilenc srapnelszilánkot szedtek ki a vállamból és egyet az alsó állkapcsomból, haha, a helye is alig látszik, és Colalto fél bakancsát úgy hámozták le körös-körül az aknavetők, szenzációsan, hogy a láb maradt, és Schulzét áthelyezték az altisztképzőbe, és zanderezni jártunk meg vízgyógyintézetbe, barátom, és végeztünk az Alpok nyúlványaival örökre, örökre – hát igazán lehetett volna röhögni a cserkésztáboron, csak éppen, minek? Hát csak mászkáltunk Colaltóval. Állati unalmas volt, teljesen érdektelen, remekül éreztük magunkat.

Ki tudja, hogy kerültünk ebbe a nagy sátorba? Betaszigáltak, ahogy a kifüggesztett színlap előtt ácsorogtunk? „16.30: Tábori Pál saját novelláját olvassa fel". Nem, alig néhányan ültek körülöttünk.

„A forróság remegett a fülkében, és John Varus érezte, amint a verejték végigcsorog a hátán, és foltokban tapasztja rá az inget. A szemközti sarokban sovány, barna bőrű, gyűrött ruhás férfi ült: arcában volt valami nemes – nemesen egyszerű, csúnya, de barátságos."

Az író, aki saját novelláját olvasta fel, egy cserkész ruhás fiú volt, háromnégy évvel idősebb nálunk. Széles karimájú búrkalapja félig a hátára volt akasztva, karján egy SAJTÓ feliratú szalag. Mindez, novella, búrkalap, sajtó, mégiscsak érdekelt. A negyvenszemélyes sátor nagyobb lehetett, ugyan honnan szedték, mert nem katonai szabványméret volt.

„A kis állomás üres volt és néma. Az útlevélvizsgálók pár perccel előbb végeztek. Átmentek a síneken és eltűntek a bal oldali sárga épületben. De a vonat nem indult el."

Colalto oldalba bökött. „Menjünk a frászba?" – súgta.

Várj, gondoltam. John Varus útitársát elhurcolták a rendőrök, s amikor a vonat végül mégis megindult, a sárga ház ajtajából véres arccal zuhant ki, összeverve. Varusnak hónapokig nem megy ki a fejéből ez az arc. Colalto, noha a világ legtürelmesebb embere, mégis megint huzigálni kezdte a kabátom ujját. Így aztán óva-

tosan kioldalogtunk. Nem volt valószínű, hogy valaha is megtudom majd a novella végét. De piszokság lett volna tovább uzsorázni Colalto türelmét.

Tény, hogy öreg katonák voltunk. Tény, hogy kopaszra voltunk nyírva, mint a kisfiúk és a fegyencek. Ezt eléggé utáltuk.

Nullás géppel lenyírva, mint a kisfiúk akkoriban. (Mint a légtornászok. Mint a rabok, mint az első repülők, mint a hadifoglyok, talán a hivatásos búvárok is, a díjbirkózók, a megtetvesedett vén bakák, a cirkuszi akrobaták:) hordtuk a kopasz fejünket, utáltuk és nem törődtünk vele mi sem. (Ki ér rá törődni a frizurájával a lengő trapézon? Ha Májland harminckét tornyát nézted három éven át komiszban, és most leveted a kincstárit, hazaengednek Nagyabonyba, mit bánod, hogy kopaszra nyírnak?)

Civilbe öltözött ócska, elhasznált, tetves öreg katonák voltunk Colaltóval. (Mégis katona akarsz lenni? – „Akar a halál!" – mondta Medve. Az vagyok! ha már erről van szó, gondolta káromkodva.) – „Kik a legbátrabbak?" – kérdezte a háború közepén az angol királyi légierők tábornokától egy (vitéz tettekre kíváncsi) híres haditudósító. „Mindig az újoncok" – mondta a tábornok.

Exactly, sir. Mi régen voltunk utoljára újoncok (bátrak, ameddig néhányunk nem tért vissza), tény – négyszáz éve, mon général. Tény, hogy valamit elkezdtünk. Életet? Berendezkedést? (Azt kezdtük volna el, hogy apránként mindenestől katonák leszünk? Vagy ellenkezőleg, a civilséget? Aminek a nyitját, hogy hogy lehet ebből a katona-voltunkból kimászni, kikecmeregni, talán épp a viharvert, kopott öreg tábornokok és öreg bakák ismerik? Se ezt? Se azt?) Hát valamit, annyira valamit, hogy nem volt rá más szó: ugyanekkor nekünk ez a valami kézzelfoghatóan ott volt, oly módon, hogy már nem lehetett nem folytatni.

Ez a sok derék cserkész viszont még nem volt újonc egyáltalán. Majd lehet belőlük legbátrabb katona. (Ameddig egy Öttevényi, egy kis Apagyi nem megy a gajdeszba közülük, kampec doloresz.) Kopaszra nyírva. A ciszterciátáknál vallásos és hazafias erényeket tanultak, ugyanúgy, ahogy mi. Ám ők nem tudták, hogy ez mind üres, képmutató maszlag. Nem tudták, hogy gyáva csürhe vagyunk. Mind. Nem vették észre, hogy a civilizált világról téves elképzeléseik vannak. Hogy hamis illúziókat táplálnak önmagukról is, a többi emberről is. Nem röhögtünk rajtuk Colaltóval. Mászkáltunk, nézelődtünk. Este megdicsértük a tábort Colalto nagynénjének, mert akitől kapta a jegyeket, egy Teleki Pál nevű rokona, az akkori Főcserkész volt.

Azonban Medve Gábor, mikor először került kórházba, még az újonc napjainkban, azt tapasztalta, hogy a civilizációnak ezt az önáltató hamis illúzióját, azzal együtt, hogy undorítóan hazug képmutatás, el lehet fogadni. Jobban jövünk ki vele. (Sőt, úgy látta, fenn kell majd tartani ezt a civil illúziót, mintegy hipotétikus tárgyalási alapnak.)

(Új szeptember, és régi)

A szabadság utolsó napja mindig félig-meddig kábultságban telt el. A bevonulás volt a legrosszabb. (Rettenetes volt. A kilátástalanság. Januárban rendszerint Vízkeresztre esett. A húsvéti szabadság a messzeségben. A szem nem lát

el odáig. A nyár végén ugyanígy.) Ez most, az új szeptember elején, megváltozott. Medve odafigyelt anyja kérdéseire, ahogy az asszony csomagolta a táskáját, s még felelt is neki, kábult figyelmetlenség nélkül, amit azelőtt sohasem tett.

„Ezt hagyd itthon, fiam."

„Dehogy hagyom, mami. Az kell nekem."

„Felvarrom a nagykabátod akasztóját..."

„Isten őrizz!"

Medve a sokféle holmija mellett egy rakás könyvet is kikészített.

„Jaj fiam, ha meglátja a tiszthelyettes úr ezt a tömérdek könyvet, úgyis elkobozza, és megint nekem kell majd értük menni, ha ugyan egyáltalán visszaadják..."

„Nem látja meg, drágám. Itt senki nem nézi meg a poggyászunkat."

Szabad volt gitárt hozni. Biciklit itt nem. De hogy a táskádat mivel tömöd tele, az a te dolgod volt. Én bepakoltam, egy hatkilós vasgolyót, amit Kecskeméten kaptam anyám unokaöccsétől, Szabó Józsitól, a Vasgyárban. Józsi ott volt mérnök.

„És mi ez a hosszú papírtekercs, Gábor? Be se fér a táskádba...

„Az kell. Majd befér."

Pasztellezéshez való bolyhos, nagy rajzlapok voltak. Nekem szerezte Medve a kisgyerekkori barátjától, Dávid Lulutól, akinek mind a két bátyja már a Műegyetemre járt, és tele volt a szobájuk kincsekkel. Ilyen bolyhos rajzlapnak mindig szűkiben van az ember. Medve nemigen volt jóságos másokhoz – igaz, hogy én viszont a kis súlygolyóval felerészt az ő kedvéért cipekedtem –, azonban a pasztellezésnek volt egy története. Medve szerint azzal kezdődött Merényi bukása, hogy (egy szabadkézi rajzórán a főállében) szórakozottan hanyattlöktem, és pingáltam tovább a Poll Hugó-féle pasztellkrétáimmal a művemet, teljesen elmerülve.

Megszüntettem Merényit – nevetett Medve. – „Mint egy hibás pici színfoltot, kiradíroztad a képből. Kiszabadultál Bébé – mondta Medve –, Budára, vedd úgy!" De ő már jóval előbb kiszabadult egyszer. Az történt, hogy egy éjszaka felismerhetetlenné dagadt a fél arca, s ahogy a napossal mentek a kis kórházépület távoli fényei felé, átlósan átvágva az északi gyakorlótéren, Medvének leesett a sapkája a fejéről. Hagyta. Megállt. És váratlanul, kiszámíthatatlanul, kiszabadult az egészből. Erről csinált nekem egy tizenkét oldalas „nagyítás"-t a kéziratában. Azzal, hogy: unalmas, de fontos tudni.

Ez volt életének nagy „ajándék-csodája" és az antikopernikuszi fordulata; a kis műtét vakvéletlene pedig sült bolondság az eszének.

A sűrű szemöldökű Formes Attiláról (ahogy a többiekről se, akiket a másik főreálba helyeztek) soha többé nem hallottunk. Se köztünk soha nem került szóba. Érdekes. Hogy Merényi nevét a kicsapás után senki nem mondta ki, ez nem furcsa. Furcsa, hogy Formesét se. Vagy Medve legelső padszomszédja, Fáy Ákos nevét se. Hát nincsenek, meghaltak. Különösebb szomorúságot nem érzett az ember.

Amikor Szabó Ferike, a kecskeméti Matild néném négy nagy fia közül a legkisebbik, egy svájci gyógyintézetben meghalt, tudomásul vettem, nem nagyon bántam. Ilyen részvétlen az ember.

Ez azonban nem igaz. Ferike felnőtt fiú volt, valaha nálunk lakott a Fehérvári út 15/b-ben, orvosnak készült, segített nekem az egyszeregyben, rajzoltunk, sétáltunk kettesben kézenfogva: a helyzet az volt, hogy ellenkezőleg, nem vet-

tem tudomásul a halálát. Eszembe sem jutott búsulni utána. Nyugodtan vártam tovább Ferikét, majd jön haza, és rajzolunk; megtanít biciklizni, arról is szó volt.

Formes mégis eszembe jutott egyszer, már 76-ban vagy 78-ban, valami miatt. Él-e, hal-e vajon? Soha semmivel nem bántott meg, mindvégig, ami nagyon ritka dolog, az ilyen ember. A tanteremben egyszer szándékosan vadul nekitaszítottak, hogy felborult székestől. Tervük az volt, hogy majd ő is fejbe vág vagy hasba rúg emiatt. Ő azonban felállt, megigazította a székét és visszaült rá. „Balfácán!" – köpött feléje megvetően Merényi. Nem nyúltak hozzá: Formes egy szikrát sem volt balfácán. Benne volt az akkori négyszer-százasunkban. Ez is eszembe jutott, egy kicsi szomorúsággal.

Azonban ez egy régi kicsi szomorúság volt. Nem most érintett hirtelen egy kicsikét fájdalmasan, hogy Formest ötven évvel ezelőtt a másik főreálba helyezték, hanem nyilván akkor. Amikor ezt Colalto listáján olvastuk. Mégsem voltunk hát ennyire részvétlenek iránta; csak akkor egyszerűen nem értünk rá; se különösebben búslakodni fölötte, se szóba hozni a nevét. Medve így járt Fáy Ákossal, aki az első szeptemberben mellette ült a tanteremben, aztán később lemaradt tőlünk egy évfolyammal, aztán kilépett, aztán – ki tudja, mi lett vele. Meghalt, meghalt. Kár, de ki lehet bírni.

Medve nem emlegette soha Fáy Ákost. Pedig ez a szelíd, csöndes fiú volt az egyetlen, aki egyáltalán felelt neki. Ímmel-ámmal persze, és nem mindig, de legalább igennel vagy nemmel. Ez egy régi szeptember volt, újonc vagy, az altisztek éjjel-nappal a nyakadon, beszélgetni? Még suttogva sem lehet. De úgysem válaszol senki a tanácstalan kérdéseidre. Povedálunk az újonccal? Ezt külön figyelik. Fáynak is volt annyi esze, hogy két szónál többet ne povedáljon Medvével – ki tudja, az már bratyizásnak minősülhet. Volt annyi esze, hogy ne nagyon merjen odafigyelni Medvére. Ha egy-egy pillanatra mégis meghallgatta, némi erőfeszítéssel, mert jó gyerek volt Fáy Ákos, hiába, akkor sem tudta őt érdekelni Medve dolga, baja. Elég volt neki a maga baja.

A legelső napokban még végig tudtad gondolni vázlatosan, hogy mi van. Vezényszó van. Sorakozó. Indulj, állj! Feküdj, föl. Hátra arc! Visszakozz! Ébresztőtől takarodóig már ez sem történhetett meg veled.

Van az emberben egy előrejelzés. Egy halvány elképzelés, ha előre tekintesz, hogy nagyjából mi történik majd veled. Mire számíthatsz, mire nem? Vannak benned kimondatlan várakozások, reggelente. Inkább csak egy bizakodó kíváncsiság: mit hoz majd az új nap? Ami ebből nem teljesen alaptalan, fel is merülhet: Júlia? elvisz moziba? Halász Petár? a Feneketlen-tó nádasa, zónázás a tizenkilencesen? Biciklizés Szabó Ferikével? Nem, az tévesen merült fel. Törlendő. Marad a határozatlan kíváncsi várakozás, az általános bizakodás erre a napra. Az ember már tudja és beleszámítja, hogy a világban sokféle rossz is történhet vele. Megverhetnek, elronthatsz fontos dolgot, leeshetsz a cseresznyefáról, lelökhetnek az ütközőről: de a villamos nem vághatja le a fejedet-lábadat, nem hurcolhatnak el megláncolva börtönbe. Ezek megeshetnek, elismered, de csak mással. Veled nem. Nem fér össze az életed általános jellegével. Ami teljesen normális, átlagos – ez ki van próbálva sok oldalról, megbízhatóan, előrejelzésszerűen.

Most az előrejelzésed csődöt mondott. És egy életre meglazult benned. Az történt, amiről előre biztosan tudtad, hogy veled nem történhet meg.

Elhurcoltak megláncolva gályarabnak. Levágva a fejed-lábad. Zűrzavar, és ez is esik szét. (Evezel, evezel.) Már vázlatosan sem tudod végiggondolni, hogy mi van. Nem hagyja a szakadtlan Eegy-kettő, Eegy-kettő, szünetet nem tartó vezénylés. Csak a fedélzet korlátjához mehetsz fel, vizelni a tengerbe. Indulnál föl, lépnél egy nagyot, csúnyán elvágódsz. Nem gondoltál rá, hogy a két bokád össze van bilincselve. Fej és láb nélkül? Hát majd átveszed a gályarabok apró léptű csoszogó járását. Akkor vizelés közben, vagy vizelést mímelve, nézheted majd pár percig Hongkong kikötőjét, és eszedbe juthat Viktor bátyád (nyári burett ruhában), a bélyeggyűjteményed, a szobád és a gyerekkor hosszú délutánjai, eszedbe juthat az életed pár percre.

Aztán megint a szakadatlan vezényszó, ébresztőtől takarodóig. Nincs eltűnődés vázlatosan se. Hongkong? Elúszik. Szingapúr? Elúszik. Szombathely? Soha nem értek oda.

(Medve Ingyen Mozija oly mértéktelenül túlteng, hogy a szereplő részed elnyeli mindenestől a nézőt.) A régi hosszú unalmas délutánok ahhoz kellettek, ami tulajdonképpen az ember élete. Hogy végiggondolhasd, hogy is volt, ami volt. Hogy elrakd magadnak, ami történt veled és körülötted, amit tapasztaltál vagy csináltál. Az érdekes délután nem jó erre: azt majd holnap gondolod végig. Újra és ismételten újra és újra kell végigmenned a dolgokon, nem is annyira az eszeddel, hogy mi volt, ami volt, hanem az érzéseddel, hogy milyen volt, hogyan volt? (Előbb ismerősségeket csinálsz belőlük magadnak, s abból már valamilyenségeket: így tisztázódnak, tevődnek helyükre a dolgok. Így építed az életed áttekinthető rendjét, gyarapodó műalkotását.)

A világ ismeretlen új hely (mondja Medve) – az ember ámulva nézi, tátja a száját, aztán eltűnődik, mi is volt, hogy-s-mint volt. (Aki csak tátja a száját és enynyiben marad, a szájtátásnál – ha van ilyen –, az már igazán ritka nagy mamlasz.) Ehhez azonban, hogy mi is volt, egy szusszanásnyi nyugalom kell. Mindenesetre, hogy kívülről nézhesd. Hát ez nem volt meg, rettenetesen sokáig.

(Várod, hogy vége szakadjon. Nyolcévi gályarabság. Nem történik semmi. Huszonhét évi várbörtön. Évszázadok mennek, jönnek, és nem változik semmi. Az előrejelzés benned már rég a visszájára fordult. Biztos, hogy itt soha nem fog történni semmi. Soha, semmi.)

Akkor váratlanul, egy hajnali órában, átlósan átvágva az északi gyakorlótéren, Medve megkapta a szusszanásnyi nyugalmat, ami kellett ahhoz, hogy folytathassa a szétesett életét.

Vagy kezdhesse elölről összerakosgatni.

A csupa rosszra jött egy ráadás rossz: nem kérte az ostoba véletlentől: amiből csupa jó lett. Nem kellett mosakodnia. Lázasan, teljesen bedagadt fél szemmel, lógó cipőfűzővel, át a kis kórházépület távoli fényei felé, bejött a képbe a saját halála, be egy újfajta nemtörődöm durvaság: leesett a sapkája? a homloka sáros, véres? Mindegy. Szédült, fázni kezdett. Megállt.

Nemrég, a szökésével nem sokra ment. Most azonban megállt.

Kiszabadult, visszakerült Budára. Csodának ez bőven csoda volt. Szerafini is kénytelen volt megállni vele.

SZAMUELY TAMÁS

A VALENCIA-NYOMOZÁS

„Fenét" – mondhatná erre a címre Ottlik Géza, időskori remeke, *A Valencia-rejtély* első mondatával. „Minek ide a nyomozás?" Dehát rejtélyről van szó – vethetnénk ellent. Tisztességes rejtély nyomában pedig megindul a nyomozás. „Jó, jó, csak ez nem Olyan Rejtély" – riposztozhatna. Persze, hogy nem – jöhetne megint a felelet –, de azért „parciális fiókrejtélyei" csak vannak. Azok ügyében igazán lehet nyomozni. S ha egy ilyen parciális fiókrejtélyre fény derül, az is valami. Úgyhogy mégiscsak belevágunk, méghozzá ott kezdjük, ahol kell, az elején. Induljunk tehát a címtől.

*

Ismét egy olyan irodalmi mű, amelynek vegytani címe van – szól első megállapításunk, hiszen a *valencia* szó köznévként vegyértéket jelent. Az „ismét" szó azért jogos, mert volt már ilyenre példa a világirodalomban, mégpedig Goethe *Vonzások és választások* című regénye, amelynek német címében *(Die Wahlverwandschaften)* szintén egy, ugyan mára már elavult, kémiai fogalom foglaltatik, amelyet magyarra a cserebomlás névvel szoktak fordítani. A párhuzam persze nem lenne találó, ha ezen a véletlen egybeesésen – stílusosan: kozmikus koincidencián – kívül más közös vonása nem lenne a két műnek. Azonban a címnél sokkal mélyebb rokonság fűzi össze őket, s ez a voltaképpeni tárgyuk: mindkét szerző a saját természettudományos világképébe beillesztve boncolgatja az emberi érzések kémiájának-fizikájának problematikáját. Azt, hogy létezhet-e olyan vegyület, anyag vagy formula, amely a külső világban fennálló törvényszerűségekhez hasonlóan magában hordozza az egyes emberek között fellépő kölcsönhatások magyarázatát. Saját természettudományos világképről beszélni ugyan inkább Goethe esetében helyénvaló, hiszen köztudottan ideje jelentős részét töltötte kísérletezéssel, s tapasztalataiból a korában elfogadott vélekedésektől radikálisan eltérő elméletek csapódtak le. Éppen a newtoni fizikával való eltökélt szembenállása, és az, hogy saját „renitens" nézeteinek műveiben megfellebezhetetlenül tökéletes foglalatát adta, állhatta útját annak, hogy a newtoni természetlátás, amelynek elsősége már Goethe idején is világos volt, hasonlóan hangsúlyos helyet kaphasson az irodalomban. (Ehhez persze hozzájárult a matematikai természettudomány nyelvezetének az irodalmi nyelvtől való különválása is.)

Az a Világegyetem viszont, „aki" a matematika-fizika szakon végzett, de kutatómunkát később nem folytató Ottlik művében szerepel, már nem azonos a Newton által látottal – ezt már a két kitalált főszereplő, Cholnoky és Szontágh Miklós megválasztása is jelzi, hiszen a modern fizikának és logikának úttörői ők, annak a két tudományágnak, amely a 20. század első felében a legforradalmibb változásokat hozta. Az Ottlik-műben megjelenő világkép tehát hasonlóan radikális, mint a goethei, ezzel megmenekülhet az imént említett gátlástól, s így a majd kétszáz éves irodalmi téma újra kínálkozik. A megvalósulás sikeréhez pedig talán az is hozzájárul, hogy a newtoni alapokból kifejlődő mai természettudomány már egyáltalán nem idegen a goethei nézetektől: sok probléma jelentőségét csak ma ismerjük fel igazán, és a hibásnak hitt nem-matematikai teóriák számos építőköve is újra hasznosítható.*

* Lásd erről Werner Heisenberg nagyszerű tanulmányát: *Goethes Naturbild und die technisch-naturwissenschaftliche Welt.* In: *Gesammelte Werke,* Abt. CII. Piper, München, 1985.

Mindezekkel egyáltalán nem kívánjuk azt a látszatot kelteni, mintha *A Valencia-rejtély* Goethe hatását viselné magán. Erről szó sincs. A párhuzam viszont jól szolgálhatja annak érzékeltetését, milyen óriási háttér rejtőzik e mögött a százegynéhány oldalas, különös álhangjáték mögött, és kiemelheti a mű többek által ma még vitatott jelentőségét. Számunkra pedig megkönnyíti annak megfogalmazását, hogy miféle fiókrejtély is lesz az, amelynek felderítésével – a bevezetőben mondott elhatározásunkhoz híven – beérjük majd.

E két, az érzések természetrajzával foglalkozó műben ugyanis a témából fakadóan két világ van együttesen jelen: a fizikai és az emberi, vagy másképp, Goethéhez közelebb álló kifejezéseket használva: a külső és a belső természet,* és mindkét mű közös alapja, hogy az egyikőjükről szerzett tudás tudást jelent a másikójukról is. Hogy ez igaz lehessen, átjárásnak kell lennie a két világ között – s éppen ez a – ha nem is titkos, de mindenképp rejtélyekkel teli – átjáró az, amely az Ottlik-műben bennünket most érdekel. Ám mielőtt figyelmünket végképp neki szentelnénk, vessünk egy pillantást a goethei átjáróra. A *Vonzások és választások*ban ember és természet között a kapcsot az jelenti, hogy az ember birtokolni, meghódítani, megregulázni kívánja a természetet – ennek jelképei a regényben folytonos építkezések, kertrendezések, parktervezések. Századunkra a korlátok kitágulásával, és újabb korlátok megjelenésével nem volt tovább tartható a fenti viszony – arról nem beszélve, hogy a „megregulázás" túlságosan is jól sikerült. A két világ között újfajta kapcsolat létesült, amelyhez más metaforák társultak a művészeti alkotásokban. Ottlik Géza könyvében is ez az a bizonyos átjáró, amely mostantól a mi fiókkutatásunk célpontja. Az új átjáró új metaforája pedig mi is lehetne más, mint – a nyomozás.

*

A nyomozó figuráját a természettudós képére teremtette meg az irodalom – de ez a természettudós még annak a tudománynak a képviselője, amely később épp „Cholnokyék" hatására vett új fordulatot. Ez nem akadálya, hogy mindmáig detektívregények ezreiben ügyködjön sikerrel – Cholnokynak is kedvenc olvasmányai voltak gyermekkorában a Nick Carter-történetek. „Carteriánus" műveltség hiányában más példát választunk a nyomozó szerepének rövid leírásához: a zseniális és felülmúlhatatlan Mr. Sherlock Holmest.

Mint köztudott, ellentétben az addig szereplő félamatőr szerzetesekkel és katonatisztekkel, ő vegyészként kezdte pályafutását, de vegytani ismereteit is egyből roppant hasznosan kamatoztatta: feltalált egy vegyületet, amelyet a különféle vérfoltok frisseségének indikátoraként alkalmazhatott. További működése is a századforduló tudósideálját követi: ahogy kartotékjában tárol minden adatot, ami csak egy jövendő bűntény szempontjából fontos lehet, ahogy nagyítójával megvizsgálja a falon található vérnyomokat, hogy azokból a gyilkos körmeinek hosszúságára következtessen, ahogy a borospohár fenekén maradt pimpót tárgyi bizonyítékként kezeli, ahogy felszórja szivarhamuval a padlót, hogy megtudja, kilép-e éjszakánként a szekrényből az orosz emigránsnő, és ahogy végül felhúzza karosszékében a lábát és rágyújt elmaradhatatlan pipájára, hogy aztán működésbe léphessen a híres deduktív Módszer, amelyre Watsont reggelenként, még a kétségbeesett látogatók megérkezése előtt okítgatni is szokta – teljes fegyverzetében áll előttünk a kutató mint hős.

Ez a hősi beállítás az oka, hogy a klasszikus típusú detektívregényekben a kutató és módszere ugyan erőteljesen van ábrázolva, magáról a kutatásról azonban szinte semmit sem tudunk meg. A nyomozó sejtelmesen mosolyog, majd a váratlan leleplezés után az utolsó oldalon vaslogikával elénk tárja a történteket, s az előadásmód azt szuggerálja az olvasónak, hogy a bűnjelekből másképp aztán igazán nem is lehetett volna következtetni. Ottlik Cholnokyja viszont minden hősi póztól mentes, ő „csak egy ürge", s így a nyomozás

* Vö. C. F. v. Weizsäcker: *Goethe: Vonzások és választások*. Magyarul *A német titanizmus* című kötetben (Európa, Bp., 1987).

is más'arcot mutat: a mű középrésze a folytonos vívódással, az előrelépések, kétségek és visszakozások történetével telik el – mindazzal tehát, amit addig a sejtelmes mosoly leplezett. Mert hát a nyomokat nem szabad eltüntetni – a lényeg éppen a nyomokban rejlik.

*

Ezen a ponton már bizonyára több olvasó joggal berzenkedik: miért beszélünk *A Valencia-rejtély* kapcsán állandó nyomozásról, hiszen bár Ottlik könyvében valóban lejátszódik valami hasonló, dehát az detektívtörténetnek mégiscsak soványkа. Igaz, hogy történik bűneset, amelyet megfelelő rejtély övez, igaz, hogy elkiáltják: „Ki a gyilkos?", s igaz, hogy végig a rejtélyen morfondíroznak, de a tudományos-technikai fejlődésnek hála (lásd még: vérfolt-indikátor) kezdettől fogva perdöntő bizonyíték áll rendelkezésre a hangfelvétel formájában, s az már igazán csak a szereplők (és a szerző) csökönyösségén múlik, hogy ez a bizonyíték csak a legvégén kerül kijátszásra.* A mi csökönyösségünket az indokolja, hogy bár ez a nyomozás valóban nem Olyan Nyomozás, többek között egy lényeges aspektusát mégis megtartotta, és ezt talán Holmes szavai világítják meg: „Tudja, Watson – mondta – az enyémhez hasonló csavarra járó agyak egyik nagy átka az, hogy mindent csak a saját speciális tárgyunk szempontjából vagyunk képesek vizsgálni. Ön elnézi ezeket a szétszórtan álló házakat, és lenyűgözi a szépségük. Ha én nézek rájuk, egyetlen gondolatom az, hogy mennyire el vannak választva egymástól, és mily gaztetteket lehetne büntetlenül elkövetni bennük."** A jelenséget, amelyre itt Holmes utal, lehetne csupán szakmai ártalomként értékelni, de olyan emberek esetében, akiknek teóriájuk van, többről van szó. Az, hogy mindent csak saját elméletük fényében képesek látni, éppen azt az átjárót nyitja meg a külső és belső természet között, amelyről beszéltünk. Cholnoky, amikor a baleset által kiváltott Dzéta-rejtély nyomába ered, saját teóriájának, saját világképének a nyelvén próbálja értelmezni azt, így kap Dzéta „szabatos" határértékdefiníciót, így társul hozzá „elegáns egzisztenciabizonyítás", és így történik kísérlet a Cholnoky-féle elméleten belül egy újabb nagy fizikai megmaradási törvény kimondására vagy megcáfolására – amely törvény persze már az érzések fizikájához tartozna. Amiért tehát Cholnokyt ténylegesen nyomozónak, s ezáltal Holmes ideális örökösének nevezhetjük, abban mutatkozik meg, ahogyan csakis saját világképéhez híven értelmezi újra és próbálja felderíteni a rejtélyt, amely így összhangba kerül más, korábban már megoldott nagy rejtélyekkel,*** és amelynek megoldásához holmi magnófelvétel már nem elegendő. A gramofonlemez által szolgáltatott bizonyíték úgy törpül el az igazi rejtélyek nagyságához képest, ahogyan a Scotland Yard ambíciózus felügyelőinek megfejtései is elolvadnak, amint Holmes módszere dolgozni kezd.

*

---

* Hogy például Cholnokyék és Holmes közös kortársát említsük: Freud azt a műbeli folyamatot, amit mi itt nyomozás néven tárgyalunk, bizonnyal az elfojtás szép példájaként írta volna le. A most következőkre viszont éppen az ő gondolkodásmódja is jó példával szolgál.

** *The Copper Beeches*. In: Sir Arthur Conan Doyle: *The Adventures of Sherlock Holmes*. Reed International Books, London, 1991. p. 185.

*** Érdemes ezt összevetni Lakatos Imre *Bizonyítások és cáfolatok* című könyve (Gondolat, Bp., 1981) egyik hősének, Rhó tanulónak álláspontjával, aki teóriája (az Euler-féle poliédertétel univerzális érvényessége) makacs védelmezésében egy csillagsokszögek által határolt testről mindenáron azt állítja, hogy azt voltaképpen háromszöglapok határolják. Ugyanolyan elfogultsággal néz a csillagtestre, mint Holmes a falusi házakra. Figyeljük meg, hogy ez a fajta látásmód az ideologizmustól merőben idegen, ám ha makacssággal párosul, és nem lép működésbe az a fék, amely, mint látni fogjuk, a Cholnoky-típusú nyomozót elődeitől megkülönbözteti, dogmatizmussá torzulhat. Ezért jogos Lakatos heves bírálata, de az is látható, hogy ez a magatartás alapjában véve nagyon is hasznos.

A nyomozó tehát megörökli a régi fegyvertárat, sőt, az eszközei még fejlettebbek lesznek: Cholnokytól egy óvatlan pillanatában megtudhatjuk, hogy képes elpusztítani a Világegyetem nevű tettest, aki a legutóbbi, Dzéta nevű rejtélynek is gyanúsítottja. Ez a pusztulás már beépült a Cholnoky-féle elméletbe – igaz, mint mondja, három napig meg volt miatta rendülve, de utána már csak kacarászott. Ám a tettes sem válogat az eszközeiben. Először is, folyvást cserélgeti az álarcait – gondoljuk csak meg, miféle praktikái lehetnek, ha egy olyan egyszerű alkotóeleme is, mint egy elektron, egyik nap részecske, másik nap hullám formájában jelenik meg. S ez még nem minden – hisz ő sem mond le a nyomozó elpusztításáról. A rejtély legfontosabb kérdésére ugyanis, vagyis hogy a Dzéta anyagból van-e vagy sem, a válasz teljes bizonyossággal csak a Világegyetem, s vele együtt Cholnoky pusztulása után tudható meg.

És itt lép fel egy döntő különbség. A klasszikus típusú nyomozó ugyanis mindig elfogadja az effajta kihívást – Sherlock Holmes is legnagyobb, még számára is legyőzhetetlen ellenfelével, Moriartyval kart karba fonva zuhan le a szakadékba. Cholnokyt azonban nem ilyen fából faragták – amint már mondottuk, ő „csak egy ürge". A heroikus szerep vállalása nála a „Kompromisszum-elvbe" ütközik. „Élet a világban kompromisszumokra épülhet csak" – mondja. „A fizikában, még a matematikában is, legújabban." A kompromisszum vállalása nem gyávaság – a tettest így elszalasztja ugyan, de ezáltal a hátrahagyott nyomok új tudás forrásaivá válnak. *A Valencia-rejtély*ben ábrázolt világkép arra tanít, hogy a korlátok felismerése nem egyenlő a tudás utáni vágy feladásával. A tettes eltűnik a tökéletesen fekete színképben – de maradnak a nyomok. A nyomok – és az ő „icike-picike szekszeppíljük".

*

A nyomok jelentőségére már többször utaltunk, de mindig nyitva hagytuk azt a kérdést, hogy vajon mitől is kapnak különös jelentőséget – sőt, meglehetősen tisztességtelen módon arra sem adtuk meg a választ, hogy voltaképpen miket nevezünk nyomoknak Ottlik művében. Az utóbbi kérdésre könnyű válaszolni: nyomoknak nevezzük mindazokat a könyvben előforduló eseményeket, amelyek támpontul szolgálhatnak az érzelmek fizikája Cholnoky által megfogalmazott nagy rejtélyének, a Dzétának kutatásában. Megtalálni a műben a nyomokat még könnyebb, hiszen többször folyik kifejezetten róluk a szó, amikor a szereplők a déli harangszó hangjáról, az arácsi strandon folytatott nagy pinpongcsatákról, vagy éppen a Valencia-keringő dallamáról beszélnek, hogy pontosan tudják érzékeltetni, mit is jelent számukra a Dzéta. De előbukkannak a nyomok maguktól is, amikor fontos természettudományos kérdések tárgyalása közben hirtelen fordulatot vesz a beszélgetés, és más témák kerülnek elő, amelyek látszólag nem, de a beszélgetőpartnerek reakcióiból úgy tűnik, mégis szorosan kapcsolódnak a megelőzőekhez: egy, a villanyszámlásnő távozása után váltott gyűlölködő pillantás, vagy a várakozás egy sötét novemberi estén a kihalt tér sarkán. És amint felismerjük az effajta élményeknek a Dzétához való szoros kötődését, a *Valencia*ban előforduló többi, látszólag véletlenül odakerült történés is kiemelt jelentőséget kap, még a legapróbbak is, amelyeket „egy szín, egy szag, vagy látvány, vagy hang, de még inkább egy álmod" váratlanul előhoz.

A folyamat, amelynek során élményfoszlányaink megkapják azt a bizonyos icike-picike pluszt, amit Ottlik Annája „szekszeppílnek" nevez, bő egy évszázada témája a művészetelméletnek, és talán legtisztább leírását Kenneth Clark adta meg *A látás pillanatai* című esszéjében.* Lord Clark szerint vannak olyan pillanatok életünkben, amikor az emberi észlelés magasabb fokra lép *(moments of heightened perception)*, és az ilyenkor elraktá-

* Kenneth Clark: *Moments of Vision*. John Murray, London, 1981.

rozott képek, élmények azzal a tulajdonsággal bírnak, hogy a későbbiekben is teljes tisztasággal képesek elénk állni. Ha pedig egy ilyen élmény művészi alkotásban bukkan fel újra, belső erejénél fogva azonnal megragadja a műélvezőt. 1872-ben Walter Pater, Kenneth Clark egyik szellemi mestere így írt ezeknek a benyomásoknak a geneziséről: „Hirtelen fény hatására átváltozik valamely köznapi dolog, a szélkakas, a szélmalom, a szelelőrosta, a csűrajtóban összegyűlt por. Egy pillanat – s a dolog tovatűnt, mert effektus volt csupán, de vágyódást hagy hátra, kívánságot, hogy a véletlen újra bekövetkezzék."*

Kívánjuk, hogy újra bekövetkezzék, mert valami nagyon fontosnak lett hordozója, ahogy Ottlik mondja: kihagyhatatlan tartalomnak, amely nélkül „hamisan összegezed ... létezésedet a világban". Így lopózik az illékony pillanatba a tartósan megmaradó tartalom, amelyet az a tény, hogy a Világegyetem délután fél háromkor fogja magát, és megsemmisül, nem csökkent, hanem megerősít. A Világegyetem akár ki is nyalhatja. Az emlékek ettől a bennük rejlő tartalomtól – amit ki-ki izolált Dzétának, szekszeppílnek vagy hátrahagyott vágyódásnak nevezhet ízlése szerint – nyerik el a jelentőségüket, és válnak Ottlik kezén a Dzéta-rejtély búvárlóinak számára valódi nyomokká, az érzelmek fizikájának kísérleti dokumentumaivá. A pillanatból dokumentum, tárgyi bizonyíték, ereklye lesz. Ezek az ereklyék alkotják a Valencia-rejtély nyomozójának kartotékját.

* Walter Pater: *Joachim du Bellay*. In: *The Renaissance*. University of California Press, 1980. p. 140.

Megmérgeződtek

Tűzhelyem ágyam asztalom
ott készül nálad a tiéddel
nyugvásom étkem italom
néked is gyűjtöm az enyémmel

Nyelvünk e rossz tolmács ha rest
hogy amit talpunktól hajunkig
kiáltana buzgón a test
föl- föllebben de elhanyatlik

kimondani nyelvünk ha rest:
bízzuk a szemre kézre lábra
mik kezdetétől az időnek

elindultak kellő irányba
tudták és látták a helyest

hanem lassan megmérgeződtek

Kinyílt

Csak egyetlen fanyar mosolyra futja
hogy ez az év utolsó napja
hogy számadás tervezgetés
hogy lesz-e még jövő ilyenkor
hogy leszek-e még jövő ilyenkor
ésatöbbi ahogy szokás

A Karácsony is elveszett
vele az Ünnep
elvesztek a virágok
a fű se zöld
valahol kinyitottak egy kaput

Ha közelebb jön

Tucat-szólamokkal hatásvadász
intésekkel nagy filozófiákkal
pl. így: „A szépség is mulandó"
Vagy: „Egyszer visszakapja még,
amit most ő..." vagy „Mert az élet oly
rövid stb" Ám ő kő- s fa-arccal
kő- s fa-kedéllyel meghallgatja ezt
s teszi amit tesz mit érdeklik a
szólamok intések de legkiváltképp
mit érdeklik a filozófiák

A nap fölkél a nap lemegy a test
fárad pihen fölgyúl élvezkedik
a perc van más egyéb nincs más egyéb
ha jó a perc: jó s rossz ha rossz a perc
ami túl esik rajta: köd s ki tudja
ha közelebb jön mivé változik

Koldus

Kis-stílű tolvajként igyekszel
lógni tőlem: – Meglestelek
Vidd csak amit batyudba rejtel
hisz koldus vagy – fölmentelek

Ijesztget

Áll. Kezében játék. Törékeny.
És ismételhetetlen.
Bolondokat beszél. Ijesztget.
– Fogjátok meg! – Szétzúzza enmagát is.

Bokorrá nő

Ahogy mikor már megállt a motor
tovább forog még a különböző
apró-nagy részlet-szerkezet-kerék
de akinek ilyenre van füle
az hallja már hogy a forgás mögött
csak a kerék gyűjtött ereje jár
a tehetetlenségi nyomaték
melyet a súrlódások szájai
lassacskán végképp fölemésztenek
és a kerék mozgása megreked
úgy a mai modern homéroszi
hasonlattal példázva folytatom
a régi cifra szertartásokat
(hitét vesztett hívő a nagymisét)
s közben bokorrá nő lábam körül
a tovább nem használható szemét

Figyelmeztetés

Bár jószándék a visszatérés
számomra ingatag reménylés
Aki ajtóm előtt megáll majd
könnyen lezárt lakást találhat
melyből nem úgy mentem ki önként
halottvivők vittek ki onnét

Kit illet meg kell hogy jegyezze:
ne tévesszen másokkal össze

1991. szeptember

Szeptember vége tenyerét
szorítja még a gazdag is:
a szegénységtől fél szegény

Hiába is kötözné sziklakőhöz
elvész minden (jaj! „Elhull a virág")
De aki valóban szegény?
Aki egy évvel ezelőtt is...
Szeptemberben s még mindig
most is...
A napéjegyenlőség után
a hosszabbodó éjszakák
és a levelek a virágok
a megszokhatatlan szokás

Előre hátra sivatag
sárga por a kerteken is

SZÉKELY JÁNOS

Az ember, azáltal, hogy ember, bűnös

Balla Zsófia beszélgetése

BZS: – Az elmúlt évtizedekben időtálló értékként őriztük tudatunkban Székely János kisregényeit, novelláit: a *Soó Péter bánatára*, *A nyugati hadtestre* gondolok. Azzal szomoríthattuk magunkat, hogy ha ezeket franciául szerzi valaki, ma már több tucat nyelven ismernék e könyveket (mint Musil *Törlessét* vagy Ottlik *Iskola a határonját*). Az újraolvasáskor megrendítettek ezek a könyvek és a mögülük felsejlő életút. – Hogyan kerültél hadapródiskolába?

SZJ: – Rájöttem gyerekkoromban arra, hogy semmire sem való vagyok. És aki semmire sem való igazán, az katona lesz. De megmondom őszintén, volt egy másik oka is: meg akartam szabadulni a latin nyelv tanulásától. S akkor adódott egy katonai reáliskola. Nem is tudtam, milyen nehéz feladatra vállalkozom. A felvételi vizsgán majdnem megbuktam, de akkor, a háború vége felé olyan nagy hiány volt jelentkezőkben, hogy fölvettek engem is. Éspedig a huszár században helyeztek el, ahol a legnagyobb volt a létszámhiány. A második világháborúban ez már egy inegzisztens fegyvernem volt, csak a lengyelekről tudok, szegényekről, akik lovassággal próbáltak harcolni a német páncélosok ellen... Ezért van énnekem fogalmam a lovakról, és ennek köszönhettem azt a mérhetetlenül gazdag és tanulságos tanulmányutat, ami Németországon keresztül-kasul olyan sokat tapasztaltatott velem.

BZS: – Enyhe eufemizmusnak érzem tanulmányútnak nevezni a visszavonulást, amelyben tizenöt évesen vettél részt... Megrázó minden dokumentuma.

SZJ: – A huszárok között fegyvernemi öntudat alakult ki. Amikor Lengyelországból vonultunk vissza, menekültünk az orosz offenzíva elől, akkor eredetileg nekem nem jutott ló, és egy biciklit osztottak ki nekem, nem látván előre, hogy méteres hóban kell visszavonulnunk – akkor jött egy harmadéves és felajánlotta, hogy *cseréljünk*. A lova *Cincér* volt; mindig szeretni fogom. Az cipelt engem végig a hátán, ezer kilométert mentünk két hónap alatt. Lóháton utazni azért elég nehéz télen, mert megfagy az embernek a lába.

BZS: – S egy életen át viseled ennek nyomát, ahogy megírtad. Azt hiszem, vannak tapasztalatok, amelyek nem arra az életkorra vannak méretezve.

SZJ: – Nincs igazad abban, hogy ez a tanulmányút nekem túl korán jött. Akkor a legfogékonyabb az ember. Az az igazi tanulmányút, ahol dolgod van, ahol kényszerből vagy ott, mert akkor a világ megmutatkozik neked. Nagy hálával tartozom különös szenvedélyemnek, a vadászatnak is, édesapámtól örököltem. Nagyon bánom, hogy megöltem ártatlan vadakat, de ha valamit tudok a természetről, akkor azt azért tudom. Szóval a tanulmányút nem eufemizmus, hanem a legpontosabb kifejezés arra, ami velem akkor történt. Értsd meg, én mindig csak a mások halálát láttam. Én ebbe nem haltam bele, a csapatból senki sem halt meg, nem voltam olyan közvetlen életveszélyben, mint egy lágerbe zárt ember. Én is otthagyhattam volna a fogam egy légitámadásban, géppuskázásban, a hastífuszban, amit kiálltam. De a gyerekről úgy peregnek le a bajok, mint rucáról a víz. Nem voltam annak tudatában, hogy valami rendkívülit élek meg. Szerencsém, hogy jó az élménymemóriám, ami megtörtént velem, azt kevés – freudi – kivétellel később fel tudtam dolgozni. Most jövök rá s írok meg olyasmit abból az időből, amikor én voltam komisz, bántottam másokat. Akko-

riban, ha el kellett árulnod valakit, elárultad, azért, hogy túlélj... – voltak ilyen helyzetek. Most írom meg őket, *most* merülnek föl morális problémák. A csapatban kialakult például egy kettes-hármas tagolódás, a hálóhelyszerzés, az élelemszerzés így volt a legelőnyösebb. Én egy kettős klikkben – így hívták ezt – voltam. Nem szerettem a társam – és elhagytam, elárultam, átpártolván egy másik klikkhez, ahol hárman lettünk, ami még előnyösebb, s őt egyes-egyedül hagytam. Ha én később nem vetemedtem árulásokra, akkor ennek az esetnek az emléke akadályozott meg benne. Tudod mit? Az embernek el kell követnie egy bűnt, hogy aztán később ne követhesse el.

BZS: – Akaratunk ellenére is elkövethetünk egy vagy több bűnt, az a kérdés, eljutunk-e annak belátásáig, megbánjuk-e ezt.

SZJ: – Mikor csinálod, érzed, hogy valami nem stimmel. De tudatosan feldolgozni csak később tudod. A sorozatom, amiben megírom, a *Csupa komiszság* címet és *Az árulás lélektana* alcímet viseli. Az van benne, hogy az ember hogyan indokolja erkölcsileg az árulásait, hogyan dolgozza föl az emberi lélek erényekké a bűneit.

BZS: – Talán innen van, hogy olyannyira morális kérdésekkel telített mindaz, amiről beszélsz. Megjelenés előtt álló válogatott verseid előszavában arról írsz, hogy „a gondolat a fontos, nem a vers" – azaz nem a verselés, azzal csupán gördülékennyé és fogyaszthatóvá kell tenni az ideát. Ezt a törekvést látom a drámáidban, a *Caligula helytartójá*ban és a *Mórok*ban is. Jól látom-e?

SZJ: – Halgass ide, Zsófia! Nincs igazad, amikor csak a morális problémákat látod. Én filozófiát végeztem, és meg akartam érteni a világot. Akkoriban nem volt esélye annak, hogy a gondolat eljusson a kortársaimhoz, mert egy uralkodó ideológia sajátította ki a publicitást, a nyilvánosságot. És akkor én a felismeréseimet ügyesen belerejtettem versekbe. Emlékeztetlek, hogy a *Caligula helytartója* megjelent a diktatúra idején az *Igaz Szó*ban, holott tudod, mi van benne. Persze, igyekeztem a verset is becsületesen megbütykölni... De értsd meg, én a teljes világképemet akartam belerejteni az irodalomba, és most megírtam ezt a világképemet is egy sorozatban, *A valódi világ* címen. Megjelent a *Holmi*ban, a *Látó*ban, a *Helikon*ban. A gondolatrendszert megpróbáltam összefoglalni kis meditációkban, és a legfőbb célom az lett volna vele, hogy lebeszéljem embertársaimat a reményről. Arról, hogy történelmi illúziókban higgyenek, és eszerint szervezzék meg a cselekvésüket, és újra meg újra katasztrófába vigyék a világot. Nekem az az elképzelésem, hogy az emberi társadalom organikus struktúra: eleven lényekből összeálló egység, amelyben dominanciaharc érvényesül, mint minden állati közösségben. Ennek a dominanciaharcnak az egyetlen ellenszere az emberi erkölcs. Mert nem esztétikumot akartam én elérni a munkáimban, hiszen én tudom, hogy az esztétikum ebben a korban milyen rosszul áll!

BZS: – De János, te csalsz!

SZJ: – Csalok.

BZS: – Egy filozófiai rendszert akarsz úgy eladni, hogy az esztétikának, a megcsináltságnak, a szépségnek az erejével viszed be az olvasói tudatba ezt a rendszert, a művészet csak „vivőanyag".

SZJ: – Beadom a gyógyszert. Ostyának használom. Ez volt az én irodalmi működésem: ostya, amiben beadom a gyógyszert.

BZS: – Nem tartod öntörvényűnek azt, ami művészet? Azt nem tartod érvényesnek önmagában véve is?

SZJ: – Érvényesnek tartom, de én nem ezt csináltam.

BZS: – Azt hiszem, a filozófiai gondolkodás nem nélkülözheti a metaforát és a metaforikus kifejezésmódot. A metaforának, ennek az összevont alakzatnak van olyan feszítő és láttató ereje, amely meg tud értetni.

SZJ: – Teljesen igazad van, és az emberi gondolkodás évezredeken át mindenestül metaforikus volt. Ez tovább él a művészetekben. De a korszerű gondolkodás, a modern

tudományok létrejötte utáni, az már főleg racionális. És az én könyvemnek egyik fő mondanivalója, hogy ezt a racionális gondolkodásmódot kell meghaladnunk, mert *a világ nem racionális!* A racionalitás az ember fejében van, az egy gondolati rend, és azért nem tudunk jól tájékozódni a világban, mert a világ maga nem racionális, fütyül a mi fejbeli ellentmondásainkra meg logikai eljárásainkra. Könyvem kísérlet arra, hogy a racionalitáson túli világképet megalkossuk. Figyelj ide, mi tulajdonképpen nem fogalmakban gondolkodunk, hanem nyelvileg. És a nyelv olyan világképet tükröz, amely még tudomány-előtti. A nyelvvel együtt örökölt fogalmi rendszer torzított, humanizált világot mutat. Antropomorf világot, és ettől kell megszabadítani a világképet, szintén nyelvileg. Ez látszólag ellentmondásos feladat, ámde nem lehetetlen, mert a nyelvnek van egy olyan rétege, amely nem visz a világba olyan vonásokat, amelyek nincsenek benne, amelyeket csak mi tulajdonítunk neki, azaz nem tartalmaz teleológiát. És ezt akarom kikurkászni, milyen világkép következik egy ilyen nyelvi apparátusból.

BZS: – Azt írod az említett előszóban, hogy konzervatív költő vagy. Viszolygásod az avantgárdtól közismert. Szerkesztőként erről is híres voltál, nem csak arról, milyen gondosan szerkesztesz és válaszolsz a szerzőknek.

SZJ: – Amikor jelentkezett a ti nemzedéketek, amelyik hangsúlyosan avantgárd tájékozódású volt, legalábbis egy része, akkor az a helyzet állott elő, hogy a cenzúra nem fogadott el olyan szöveget, amelyeket nem tudott értelmezni. Hiába fogadtam el én, mert én meg tudtam fejteni a kulcsot, ami szerint ez szerveződött. Ugye, még emlékszem is, ahogy mondtam, ezek a cenzorok milyen marhák: tulajdonképpen ez az avantgárd az, ami nem értelmezhető politikai kontrának, ez nem fogható fel politikai agitációnak, mert nem olyan szférában mozog a jelentéstartalma, amely hatékony lehetne...

BZS: – Egy bizonyos fajta *látszólag* racionális, diszkurzív politikai kontextusban az, hogy valami nem akar *olyan* lenni, mint a környezet-nyelv, már a magatartás is példa-értékű. És ez az, amit a totalitarizmus nem szeretett: hogy egyáltalán, ezek másképp beszélnek, hogy nem számítanak az ő(k) racionalitására.

SZJ: – Úgyhogy hiába fogadtam volna én el valamit, már a szerkesztőségi malomban kiesett. Mert én értem a kultúrtörténeti folyamatot, amiről itt szó van. Ennek az eredménye az én híres mondásom, hogy meghalt ez a közlésforma, meghalt ez a művészeti ág, mert maga a kultúra haldoklik. Ezt kell megérteni! Én nem azt akartam mondani, hogy nem lehet verset írni ezentúl, hanem hogy egy sok ezer éves folyamat jutott a végére, mert az organikus emberi közösségek megszűntek, azok, amelyeket a közös kultúra fűz össze, és helyette beáll a politikai manipuláció. Miután a vallás, az erkölcs, a művészet háttérbe szorult, már csak egy közösségteremtő tényező van, a nemzeti nyelv. És mi tanúi vagyunk a nacionalizmusok tombolásának, egymás kinyírásának, annak a pokolnak, amit most Kelet-Európában megélünk. Csak ilyen alapon tudják az emberek nagyobb tömegben közösségnek érezni magukat. Ennek borzasztó következményei vannak, mert egyik közösség kizárja a másik közösséget...

BZS: – Valamilyen indokolatlan optimizmussal úgy gondolom, hogy a történelemben mindig volt apály és dagály. Lehet, hogy ilyennek vagyunk tanúi.

SZJ: – Igaz, amit mondasz, hogy egy kultúra minduntalan megújul. Csak nem ugyanott! Mikor az egyiptomi kultúrkör kimerült, akkor nem mint egyiptomi újult meg, hanem mint római, vagy később mint hellenisztikus... Mindig a világ más-más részén gyúltak ki a lámpák, az újította meg a kultúrát. A nyugati civilizáció már expandált az egész világra, és már csak a Holdról jöhetne egy olyan megújulási folyamat, amely ezt felváltja. Valamiféle kultúra persze mindig van, de nem határozza meg az emberi közösségek életét olymódon, hogy az organikussá váljék.

BZS: – Amit ízlésben, stílusban, szerkesztői gyakorlatban képviseltél, az a minőség érvényesítésének elve volt. Abban a társadalmi kontextusban, amelyben olyan nehéz volt lé-

legezni is, nem volt ellentmondás ennek a minőségnek a képviselete között és aközött, hogy ugyanabban a lapban olyan iszonyatos tákolmányok, dicsőítő versek is megjelentek?

SZJ: – Nem volt rájuk esztétikai mentség. El is választódott a lapban: elöl a muszanyagok, nálunk, túlbuzgalom folytán több is a kelleténél – és aztán jött a laptest. Az én életemben ez úgy jelentkezett, hogy az utolsó években már itthon sem tudtam dolgozni; itt feküdtem a díványon és bridzs-feladványokat oldottam meg, mert olyan stresszben élt az ember, olyan meghasonlásban, hogy azt ki se lehet mondani. Nyugdíjazásom után boldogan megírtam a *Mórok*at. Az én drámai munkáimat egy nagy filozófiai gondolatnak rendeltem alá: a keresztény európai kultúrkör megszületése, a Krisztus tanítása által (ez a *Profán Passió*), egészen ennek a teljes degradálásáig és felváltódásáig egy másikba, ami az *Irgalmas hazugság*. Én egy kultúrkör eszmei karrierjét akartam egészben megformálni, és innen hiányzott egy láncszem, amely elmondta volna, hogy minden gondolati rendszer hatalmi érdekek kiszolgálója, és minden ideológiában csak hatalmi érdeket lássál – és nincs is több érvénye, erre kerestem én anyagot, és akkor találtam meg a történelmi mozzanatot a *Protestánsok* című munkámhoz, amelyben ezt ki tudtam fejezni. A *Caligula helytartójá*ban is két kultúra konfrontációja jön létre – addig, amíg egy óriási jellem vállalja a vértanúságot –, azért, mert a másiknak is igaza van. Publius Petronius helytartó belátja, hogy Barakiásnak és népének igaza van, a maga kultúráján belül van igaza – és neki is a magáéban. Nem fordul szembe Caligulával, mert nem vállalhatja, hogy polgárháborút robbant ki ebben az ügyben, mert ebbe nem csak a saját kultúrája rokkanna bele, a római birodalommal együtt, hanem a zsidó kultúra is.

BZS: – János, téged nagyon foglalkoztat a bűnösség mértéke. *Pálinkás* című írásodban a passzivitás vagy épp a – tétlen – bosszúvágy tesz bűnössé. Rengeteg változatot írtál erre. A jóra való restség is ide tartozik...

SZJ: – Az én alapvető meggyőződésem, hogy mindnyájan és szükségképpen bűnösök vagyunk, nem azáltal, amit cselekszünk, hanem azáltal, hogy tudatként vagyunk jelen egy öntudatlan világegészben. Erkölcsünk van, s akinek erkölcse van, az bűnös. Mert az erkölcsös ember megszegi az erkölcs törvényeit. Az erkölcs úgy működik ugyanis, hogy ne engedje érvényesülni a természeti törvényt, amely dominanciaharc, szelekció; hogy közösséget formál, az az erkölcs. Ezt mi jóként ismerjük el. De a konzekvens erkölcs aszkézishoz vezet (ezt a szerzetesek jól tudták). És az aszkéta megszegi a természet törvényeit, amely azt mondja: vedd el, amit kívánsz, párosodj, ha valakit kívánsz, lakj jól, győzzél. Azáltal, hogy tudatos lények vagyunk, bűnbe esünk, és ezt fejezi ki az eredendő bűn mítosza. Az ember, azáltal, hogy ember, bűnös. Ezt Dosztojevszkij milyen jól tudta!

Van egy kéziratom, Zsófi, amit életemben nem publikálok, és szembenéztem vele, dolgokkal, amikor kiszabadítottam a börtönből az édesapámat. Tudod, ennek mi volt az ára? A versek voltak az árai, kedvesem... Megint és mindig megtenném, hogy megírom ezeket, mert az édesapámat kaptam értük, mert az élet fontosabb, mint a művészet... De evvel én majd szembenézek.

BZS: – Már megtörtént, hisz írsz erről. Ez így szinte magánügy, az elszámolás reád tartozik, hiszen vállalsz valamit valamiért, és viseled erkölcsi következményeit. De egy vers nem magánügy. Mert hitelesít egy olyan világot, amelyben te ilyen cselekedetekre kényszerülsz. Egy fiatal lélekkel, aki *ad absurdum*, komolyan vesz egy ilyen verset, akire *hat*, mert hisz neked, a jól megírtságnak, a költői hitelednek – azzal mi történik? Akkor rombol ez a vers.

SZJ: – Ez nem kétséges. De azért ne hidd, hogy én olyan nagy disznóságokat írtam... Tisztázzuk...

BZS: – Tudom, hogy nem. De csak erkölcsi lénnyel lehet egyáltalán ezt végiggondolni...

SZJ: – Ennek a lakásnak az ablakából naponta láttam apámat a szemben levő börtönudvaron, a napi félórás sétán. Eleinte nem volt rabruhában, aztán, mielőtt Szamosújvár-

ra vitték, abban volt. Én az apámat mentettem ki megalkuvás árán a börtönből! Ráment másfél évem, amíg kihátráltam a szituációból.

BZS: – Tisztelem a bátorságodat, mellyel a nyilvánosság előtt mersz szembenézni ezekkel a kérdésekkel, mert *nagyon kevesen* teszik meg, bár másoknak nagyobb, súlyosabb dolgok terhelik a lelkiismeretét. Érthetem úgy, hogy a *Mórok*ban ennek a szituációnak a drámája is zajlik, a valamit valamiért emberfölötti helyzetében?

SZJ: – A Szabédi-drámának számomra az volt a nehézsége, hogy valami, ami egy fejen belül megy végbe, ezt nem lehet exteriorizálni, márpedig a színpad dialógusokból áll. Tehát az ő gondolkodásának egyik pólusát áthelyeztem a feleség alakjába, aki állandóan erkölcsi számvetésre kényszeríti az ő kedves urát, és neki erre valami mentegetőzést, választ kell adnia...

BZS: – A Magvetőnél jelent meg egy gyűjteményes próza-könyved 1988-ban, és tavaly, itthon, a drámáid. De az életednek, a Holdnak van egy másik oldala is: a családodban töltött idéé. Ez is szerep: egy ismert íróval, Varró Ilonával egy fedél alatt és egy tehetséges szobrászművész apjaként, nagyapaként.

SZJ: – Mondtam neked, hogy az én kiindulásom mindig filozófiai: én az emberi egyedet a továbbvándorló emberi génállomány egy variánsának tekintem. Egy kompiláció vagyunk az elődeinkből, és életfunkciónk nem más, mint továbbadni ezt a génállományt.

BZS: – A gén használ minket arra, hogy továbbörökítse magát – mondja Richard Dawkins *Az önző gén* című könyvében.

SZJ: – Én mindennél fontosabbnak tartom, hogy ezt a mi alapvető emberi-állati kötelességünket elvégezzük és teljesítsük. Éppen írtam valami írásocskát a családfámról. Kiderült, hogy az én apai családfámban olyan emberek voltak, mint Székely Bertalan, aki dédnagybátyám volt, Victor Vasarely, aki nagyanyámnak rokonsága, kézdivásárhelyi Vásárhelyinek hívják, úgyhogy gondolom, itt valami hajlamok öröklődnek... Apai ágon kisnemesek vagyunk, nem tudom, meddig visszamenőleg, nagyapám és nagyanyám is. Anyai ágon viszont, éppen most árultam el egy gyanúmat, hogy nekem az anyai nagyapámat Farkas Józsefnek hívták, de lehet, hogy a tulajdonképpeni nagyapám Lévi Ernő volt. Vond le a konklúziókat. Én minderre nem vagyok büszke – hanem a gyermekeimre. A lányomra azért, mert ő arról a teljes intellektuális képességéről, ami fölényesen mindig a legjobbá tette minden iskolában, köztársasági ösztöndíjassá – lemondott. Ezt ő elfojtva magában, rátette az életét arra, hogy neki a három gyermekét kell felnevelnie. Mérhetetlenül büszke vagyok rá, mert rátette az életét az igazán fontosra, és a többiről szomorún, csendesen és fájva lemondott. A másikra, az én kedves fiamra azért vagyok büszke, mert egészen rendkívüli módszert kísérletezett ki magának, azt, hogy a valóságbeli relációkat plasztikai formák relációival modellálja. És ennek ellenére, ennek a fiúnak nehéz a sorsa, mert nincs szükség szobrászatra ebben a világban. Ott van Székesfehérváron, van egy kislánya, aki egy szót sem tud magyarul, felesége, aki egy szót sem tud magyarul, délolaszok – és nem tud megélni. Nem tudja azt csinálni, amire egyedül való – ez életem nagy szomorúsága. És mérhetetlenül büszke is vagyok rá, megítélésem szerint sokkal jobb szobrász, mint amilyen író én vagyok.

BZS: – És a gyermekeid is – gondolom, remélem – büszkék az apjukra. De már az is elég, ha szeretik. Maradjunk ebben.

A beszélgetés 1991. december 7-én készült Marosvásárhelyen. Egy része a Bartók és a Kossuth Rádióban hangzott el, 1992-ben.

BERTÓK LÁSZLÓ

MÉHES KÁROLYRÓL*

Méhes Károly huszonhét éves, Pécsett született, a pécsi egyetemen szerzett bölcsészdiplomát, Pécsett él és dolgozik ma is. Tizennyolc éves kora óta jelennek meg versei és angolból készült műfordításai, első verseskötetét 1991-ben adta ki a Cserépfalvi Kiadó.

A látszólag sima pályakezdés mögött a veleszületett tehetségen kívül hallatlan szívósság és szorgalom feszül. Egy gyerekkori súlyos betegség, sok-sok műtét, a testi kínok, kiszolgáltatott helyzetek, a megaláztatások egyfelől, s a feléje sugárzó szeretet, féltés, segítés másfelől, azt hiszem, egész életére felvértezték alázattal, erővel, beleélő képességgel, a világ szörnyűségeit, az emberi gonoszságot és szenvedést elviselni segítő türelemmel, hittel, mi több, bölcsességgel és kedéllyel.

Az első, mélyen megélt lelki konfliktusai éppen abból fakadnak, hogy tizennégy évesen ott hagyják szülei a pannonhalmi bencés gimnáziumban, s rádöbben, hogy az élet nem azonos az őt addig körülvevő, óvó-védő családdal. Első kötetének sok verse, s az azóta írt versei is vissza-visszatérnek ehhez a témához, bár az igazi mélységeket csak sejtetni engedik. „*Kedves BéBé!* Csak veled tudom megbeszélni a 24 vaságyas hálók sűrű rövidre szabott éjszakáit" – írja Ottlik hősére és az *Iskola a határon* levegőjére utalva. Az sem véletlen, hogy évekkel később New Yorkban, az „irdatlan nagyvárosban" a magasságoktól és a tömegtől iszonyodva ezek az éjszakák jutnak eszébe.

Méhes Károly emlékezős verseket ír. Sétálós verseket. Ismerkedik, figyel, számba veszi a részleteket, felsorol, mesél. Nem a formája, hanem a gondolkodása, a reakciója mai. A hangulataival, a fordulataival, az esendőségével, az emberségével ragad meg. Nem megbotránkoztatni akar, hanem közelíteni, megcsodálni, végiggondolni, megérteni, birtokba venni. Megjelölni azt a helyet és időt, ahol és amikor ott volt. Egyelőre még szinte mindent megjelölni.

Ősök, gyerekkor, kapualjak, ódon utcarészletek, várótermek, gyóntatószékek, arany hangulatok, tárgyak, tájak – várható volt, hogy Ottlik, Kafka, Tandori után belép a képbe Kosztolányi. Belőle is az elmúló, a szomorú, a megfoghatatlan. A Méhes-versben most leginkább ő van ott. S vele együtt, egyre nagyobb súllyal a tűnődés, a kételkedés, a gondolatiság. „Az egész magyar irodalom vidékről jött" – mondta éppen Kosztolányi. Az egész magyar irodalom a hiányból, a szenvedésből, az örömből, a kíváncsiságból jött, akár a többi, mondom most én, s hiszem, hogy Méhes Károly egyre beljebb jut ebbe az irodalomba.

*Elhangzott a Magyar Rádió „Mindenes" című műsorában, 1992. július 18-án.

Olyan október

Gyönyörű ez az október! Szelíd
borostyánsárga tekintet. És senki,
senki fia. Fönt, mint egy repülő
szőnyeg, héja (ölyv! sólyom!
istenem...) lebeg. Séta végig
az erdőn, tisztás, újra erdő.
Néha megállok és csak nézek (olyat
már nem is mondok, hogy „jobb
a fáknak"). Rét jön, leszalad
a dombról, (én tudom:) észak-dunántúli
ív, mint építészeti stílusjegy.
A visszaúton (ilyen is van) kedves
háziállatok keserves haláláról
értesülök. Ejtünk még néhány
pihe-moha-szót a szerzetesekről:
mégse természetes állapot.
Végül is tetőtől talpig bevon
az aranymáz, amint kilépek
a fák közül; állok, hunyorgok,
oltár-szobrokhoz méltóan.

Reggel; nem is tudom

Háthogy az álmomat mondanám el,
szekált ki a világból; nincs nekem
olyanom, gondoltam, végül ki kellett
találjak már valamit;
összehordtam mindent, amiről úgy
emlékeztem: „álmos", azaz élő
és mégsem (hiába, senki fia
meg nem fejti!)
SZÉP ÉRETT BUZIK LÓGNAK
A CSATORNAERESZEN, így fejeztem be,
de ez pont nem álom volt, „akkor"

jutott eszembe, mint ahogy a friss
torma fölfut az agy közepébe;
persze, bársony barkaágat is lehet
az orrba dugni, annak, ki azt szereti.
Két foszló fonott székben ültünk
egy feneketlen park közepén;
súlyos reggel, a bokrok mögül
gőzölgött a kávé; kibomló
fürdőköpeny, az öreg fej elnyaklott,
úgy motyogta: én már mióta nem álmodom,
ez a halál.

Az évek elé

Most más következik.
Valami szikárabb, olyasmi,
aminek már sejtése is edz,
megkeményít. A nevét
nem tudom, mégis közvetlen
közelről látom fülcimpáját,
tenyere ráncait.

Pedig egyáltalán nem hatalmas,
sőt éppen miniatürizált
tökéletessége, ami megdermeszt,
ahogy rejtőzködni tud
a legparányibb zugokban,
s hangokat küld.

Akik azt állítják, hogy énekel,
csak magukat nyugtatják, én
tudom: nyüszítés az a hang.
Igen, ő is.

Meglehet, idáig is ketten
voltunk, egy biztos: most
már örökké *(az ő szava!)*
ketten maradunk.

TANDORI DEZSŐ

Szabadiskola

(9.) Szabó Lőrinc-kettős

„... és minden repül, minden eltűnik,
és nem tudom, hol járunk reggelig,
csak azt, hogy viszel s még visszahozol,
de egyszer ott felejtesz valahol."
Tücsökzene, 348. (Álom)

Szabó Lőrinc halála – hogyan is? 1957 őszén? – az egyetemi évfolyamunknak, már legalább a csoportunknak, első nagy irodalmi köz-élménye volt. Visszaemlékszem barátaim – Szeredás András, Asztalos József és mások – tűnődő megrendültségére, úgy egyáltalán, ahogy a viselkedésükből, szavaikból is olyasmi sugallódott, ezt kellett értenem: ez baj, ennek nem kellett volna történnie... ez a lírában itt megint afféle korszakhatár. Vagy ha nem is így, mégis, nagyon pontosan a helyén volt a dolog. Ám annak ellenére, hogy – jól mondom? – 1957-ben kapott késeikorai „Kossuth-díjat" Szabó Lőrinc, költészete mintha nem lett volna a következő években a helyén. Akik tudták, amit tudtak, intenzíven foglalkoztak vele (lényegtelen szempont, ám mert önmagam krónikása vagyok, megengedett: engem főként nyugodni nem hagyott... József Attilán és Kosztolányin nevelkedve, ezeken az első alapélményeken alig túl, Nemes Nagy Ágnes és Pilinszky János költészete felé elemien közeledve, Weörest, Kálnokyt, Jékelyt ismerve, mindhármójuk bizonyos bűvöletében... Szabó Lőrinc valami végső hétköznapi megfogalmazódás – megfogalmazhatás – alaptényeit hozta, zakatoltatta, megint egy újabb fajtáját a kifejezetten rögzíthető igazságpályajelölésnek, igen, a Pilinszky-féle Impromtu-világ komplex utalásosságának például a merő ellentéteként!), akik mélyebben értették e vonatkozásokat, Szabó Lőrincet elemi erővel és nélkülözhetetlenül „a helyén tudták", de köz-sugalmú ügy az ő költészete azokban az években jó sokáig nem volt... jóllehet végig elemien az előtérben állt; csak kicsit úgy kikerülgetve. Ez olyannyira benyomás-jellegű emlékem, semmiféle adatolását nem adhatnám, hagyom is, maradjon ennyi: számos versével jelentette nekem Szabó Lőrinc a legalapvetőbb költészeti lehetőségek egyikét, ám oly közelségbe, mint a már említettek, nem került. S később, amikor „listám" Szép Ernővel bővült (Babitsot most ne említsük; egyik szerencsétlen tulajdonságomnál fogva „őt" talán másokra hagytam, azt éreztem, jól van az úgy, elemibb szükséglettel fordulnak feléje, viszonzólag természetesen így, sokan, fontos illetők; de Szabó Lőrinc is, bár valamivel eltérő pozícióban és „súllyal", ugyanígy jelent meg befogadói képzeletem s képzeteim láthatárán, amikor megjelent), igen, a zárójelben elmondtam akkor már, hogyan maradt Szabó Lőrinc „az én költőim sorában" az, aki volt. S mégis, íme, most a megkerülhetetlenek között áll (Babitsról megint ugyanazt mondhatom csak; má-

sokhoz képest nem tudnék róla semmi sajátlagosat-többet mondani, ezért húzódom el a föladattól, az ökonomikusság jegyében); Szabó Lőrincről, meg vele kapcsolatban a költészetnek erről a bizonyos lehetőségéről okvetlenül szólnom kell itt és most.

Hát az „itt és most" mindjárt az, igen, olyan fogalom, amellyel – meg a hasonlókkal – nagyon kell vigyázni. Kabdebó Lóránt tanulmányában (*Költészetbéli paradigmaváltás a húszas évek második felében;* ld. a „de nem felelnek, úgy felelnek" c. kötetben, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó) különösen megkapónak tűnt fel számomra két idézet. És véletlen-e (persze az, talán), hogy az egyik Babits, a másik Szabó Lőrinc. Az 1919-es, majd az 1929-es évből. De az én 80-as éveimnek, hogy így mondjam, és 90-eseimnek a fordulóján, vagy épp „ötven után", az alapkérdés, melyre ők ott reflektáltak, ugyanolyan eleven – mondom, „itt és most" –, mint nekik lehetett akkor, két meglehetősen külön-jellegű időben. Babits Mihály: „A költő konzervatív!... Az ő világa a koralloké, mely épül csöndesen a vad habok közt, ág az ágra, míg heggyé lesz, szigetté, földrésszé... nem változás az, nem is elvtagadás, mikor ő azt kiáltja, hogy konzervatív! Inkább felébredés, felismerése igaz hajlamának, valóságos rendeltetésének, kincseihez-kapás a veszély idején. Mindig ezeket a kincseket őrizte... Konzervatív: őrző." – – – Szabó Lőrinc: „Pártok és párthívek, irányok és iskolák vannak tehát az irodalmi életben, de nem látják tisztán egymást. Úgy tesznek, mint a vallásos emberek: dogmatikusan tagadják egymás istenének létezését. Vannak azonban az életben is, akik egyikben sem vagy csak mindenek fölött álló közös istenben hisznek; ezek az egyházak szempontjából ateisták. Az esztétikában én ilyen ateista vagyok, s bizonyosra veszem, hogy minden irány legjobbjai, alkotók és kritikusok valamennyien e felé az ateizmus felé érdeklődnek, ami – a hitélet dolgaival ellentétben – az irodalomban konzervatívosodást, de nem öröklött konzervatívságot jelent."

Nem nehéz belátni, miért érdekes ez nekünk, például irodalmilag, itt és most. A hely, ha van ilyen, amit az irodalom elfoglal (betölt), mindig magáé a képlékenységé. Tehát könnyű arra a szellős dogmatizmusra hivatkozni (építeni), amely a teljes nyitottságé (parttalanság etc., ha ez a fogalom már lejáratva nem volna), s végeredményben a mindent lehet (minden magasabb szempontból, fentebb szinten stb. tűrendő el; sőt, ez épp a rang-adó, ez az eltűrés, az az öntörvényűség, mely képes „eleve fentebb állni"), az evidencia gyakorlat-tagadó elvét fogadni el (máris pótlólagos jellegű!) evidenciának. Tehát a (tartalommeghatározó jegyű) magatartást a megfelelő (sajnos, a nem mérhető) szellemi-megéltségi tartalom *helyett* eszményíteni, legalábbis elégségesnek fogadni el. Hogy messzire ne menjünk kínosan udvariasnak ható (s nem ilyen! nem ilyen) absztrakciónkkal: igenis vannak különbségek (megítélésbeliek, helyszempontúak stb.), melyek abból erednek, hogy igenis voltak különbségek. Vegyük például a „polgárinak" bélyegzett írók efféle szituáltságát. Jó, persze, hogy „egy időn túl és egy szinten felül" ez már közömbös. De itt nagyon éles példát hozhatnék fel Saint-Cloud-ból. Egy futam példáját, mely elméleti értékű. S hogy mennyire, előbb a gyakorlatit mondanám, a nem általánosíthatót. Ahol „a zsoké a hibás" (ld. Kafka: „mindig az író a hibás", ld. a Salinger által, exponált helyen, szintén idézett Kafka, a félreírásról, félreütésről – a sajtóhiba akkor...? –, mely azt szemléltetné, hogy te milyen nagyon, nagyon rossz író vagy; az önostorozás luxusát tehát, ld.). Ahol korábbinak véli a céloszlo-

pot, és „felveszi" a lovat. Az utolsó tíz méteren nem folytatja már a versenyt. Tévedés. Hiába tesszük egyénileg a legjobb hiszemben ezeket a dolgokat – a leállásokat stb. (életünkben, vagy irodalmi létünkben, az egyéniben, nem céloszlopoknál vannak effélék, hanem elszigeteltnek látszón hellyel és közzel, megannyiszor, menet közben... s ilyképp természetesen bejöhet „a törvényszerű", érvényesülhet a papírforma, „győzhet" a lokálmatador; holott Turfkönig csakis azért érvényesíthette állítólag evidenciáját, mert ellennégylábasát, Bin Shaddadot jó tíz méterrel a cél előtt „felvették", zsokéja leült etc. Tévedés, kivédhetetlen – a rossz következmény egyértelműen minket vádol. Miért nem vágtunk neki „a nemzetközi életnek", miért Szpérót választottuk etc.; hát ne is panaszkodjunk. (Nem is tesszük.) Miért a beljebb-terjet választottuk, s nem is ihletődtünk küljebb-terjre? Hibánk (a mást elérhetés szempontjából csak, nem egyébért, nem egyébből). Felvettük Bin Shaddadunkat, leültünk... és Turfkönig „evidenciája" érvényesült. Konzervatívak voltunk, ha úgy tetszik, „értékőrzők", nem pedig dinamikusak – sem eminnen, sem azzal szemben amonnan nem! –, és olyképp mertünk megítélni korszakot, geo-terepet, hogy „ebbe ennyit érdemes feccölni"; s akkor az értékőrző-konzervatív-tartásvállalás (és nyilvánvalóan nem a megrögzött konzervatívság) jegyében (musilian kérünk elnézést itt az elnagyolt fogalomszavakért!) valami olyas végeredményt serkentettünk, amely enyhén szólva is vitatható, de elfogadandó tény. Nincs alternatívája ilyenkor annak, ami történt. Az elhatározás, ha öntudatlan is: szabad volt. Más eset a Saint-Coud-ban történt: a Valgrijáé. Valgrija nem volt nyílt favorit; 11:1-hez állt, előtte messze jobb feltételes-kvótákkal többen: 4:1, 5:1, 6,5:1 stb. De ez Valgrija napja volt, azaz lett volna. Sokáig az élről hallatszott a neve, akkor hirtelen eltűnt. Mi ez? A célegyenesben meghalt? Korántsem. Miyazouki bevágott eléje, szabálytalanul, átlósan... és sokan megelőzték. Ám ez Valgrija napja volt, és mekkorát nyert „volna", ha nincsen az iménti közjáték. Mindenkit utolért, elhagyott így is a Gloucester előtt szorosan nyerő Miyazoukit (és természetesen Gloucestert) kivéve. Most mi lesz? Óvás lett. (Legalábbis lehetett! Ez is nagy dolog. Az eredendő, nem emerre-amarra kötelezett irodalmi alap-konzervatívságnak nincs ilyen lehetősége, csak nevetségesnek látszó, szavaiban kiforgatható kapkodási lehetősége van...) S az eredmény? Miyazoukit visszalökték harmadiknak, Gloucester lett az első, maradt tehát, hogy ő – hiszen tényleg szabályosan! – megelőzte Valgriját. Világos a példa. Valgrija második lett, s a szabálytalankodó Miyazouki jóvoltából Gloucester nyert. Ez pontos hasonlat az irodalmi élet (az irodalmi szellemszituáltság, köz-érzület stb.) itteni viszonyaira nálunk. Szabó Lőrincet tanulmányozva egy bizonyos szempontból fontosabb ajándékom nem is adódhatott volna.

Hiszen mit mond Babits is, Szabó is? Minek mondanak ellent? Az irodalom eredeti rendeltetését mondják; és a – most már, sajnos, látszik – mindenkori, a legjobb szándékú legyen az bár, a legtisztább történeti szükségletű „dogmatizmusnak", cél-haszon-kényszer-elvnek. Nem a szél nagy szabadságát, hanem az esztétikai és etikai mívesség kötelmeit kívánják kifejtetten is hitelesíteni. S ahogy durva túlzás lenne, efféle komplementer nélkül, azt állítani, hogy „a bal, mely eredendően jobbítani akar, a nagyobb evidencia helyett – érdemben, nem járulékaiban! – a kisebb távú és terű gyakorlatot példázza és műveli" – idézet önmagamtól, e pillanatban fogalmazódott így –, igen, amennyiben ez durva túlzás, ugyanúgy tartha-

tatlan az evidenciáról, eredendőségről evidensen és eredendően tudó konzervativizmus, lásd Babits, Szabó Lőrinc, de érdemben akár Kosztolányi stb., közönséges lejobbozása, vagy szomorú kényszermegnyilvánulás, ha a valóban aránytalan tudati-bal-túlsúly ellenében nyilván elhamarkodottan emlegetett „jobb". Ám a Valgrija-hasonlat erejét csak fogyatkoztatná minden efféle fejtegetés. Szomorú, ismétlem a magam igencsak rendhagyó, szelíd anarchizmusra a leginkább hajazó álláspontjáról (ha van ilyen), szemlélete szerint (ha lehet!), hogy a valódi lehetőségeket (engem igencsak elszomorítóan) „a bal" nyújtja mifelénk ma is. Híve nem vagyok, de belátója igen. Engem üt pofon ez a legjobban. Afféle „veréb royalistát", „koala-evidencialistát". Az meg, és itt egyetértek, hogy a koalák erdőségeit birkatenyésztés okán irtották, s égették meg így elevenen az állatokat, az őshonosakat (ah, a konzervatív, a „jobbos" koalákat!), semmi mód nem hozható korrespondenciába azzal, hogy elődeim jócskán voltak pásztorok (is), és kutyámul sem más, hanem egy lengyel (lengyelek is voltak!) pásztorkutya lelődött. Remélem, a szellem, tere ennyiben azért már elvonatkozó sík. Kérem, tekintse bennem bárki, mondom ez alkalommal, Szabadiskolámtól – mely nem tulajdonom! – búcsúzva, igen, tekintse bennem legalább két alap-féle fél az oda nem tartozó szomorút (de nem kedvetlent!). És így próbáljuk elintézettnek tekinteni – az elintézhetetlent.

Mindezzel korántsem Szabó Lőrincre akartam vonatkozni, nem, ő tőlem ily szempontból távol áll. Ami érdekel így: csupán az ünnepért a harc, a világgal a különbéke. Manapság nem effélék idejét éljük, s ennek örülök is. Gondolom, ma a dolgok (végre) részletesebben szétszálazódhatnak *(ezért* igen, de ködösítésül nem fogadható el, hogy nincs „modern és konzervatív", „jobb és bal"; persze, hogy nincs az irodalom elért – elérendő – „szellemszintjén"; de a geo-terep és a történelmi kor közegében igenis van, volt, hat ma is), a tulajdonképpen periferikusnak megmaradó camus-i „idegentartás", e nem túl tartalmas, nem is okvetlenül szelídnek megmaradó magánjárás (anarchizmus, mint meg nem csendítendő csengők kikerülgetése etc.) végtére szabadon élhet. Ha bír. Az ő dolga. Ám az feltétlenül hármas polarizációt jelent; és igencsak komoly tömegei vannak. Ahogy a költészetnek, de ezt Klee is megmondta, méghozzá Weimar idején már, a festészetről, nincsenek. Sőt.

Igen érdekes szélsősége az értékőrző konzervativizmusnak, ha tehát költészettel elméletileg foglalkozunk. Hiszen nem élünk a boldogabb Ausztriában például, ahol meggyőződésem szerint minden ellenkező híresztelés ellenére a szellem mindennapos „ünnepe", vagyis megléte, semmiféle bal-vagy-jobb-különbéke nem kíván; egyszerűen belefér a dolog a keretekbe. Olyan tudós érzékenységű és áttekintésű pályatársamnak kellene ezeket a kérdéseket vizsgálnia, mint Kabdebó Lóránt: e kérdéseket, hogy a maihoz képest miféle világgal kötött különbéke, ha valóban kötött, Szabó Lőrinc... s miképp folytatódik akár a bécsi emigráció kényszerű jobb-léte is a mai Ausztria kivívott, létező szellemi lehetőségeiben (ha ez is igaz, mondom; megint történeti vizsgálatot igényel, s korántsem zárójel-mellékességű kérdés: mikor mondta egészen pontosan Babits ezt 1919-ben... volt-e szerepe a dologban a manifeszt konzervatív monarchia bukásának, nota bene, lásd Ferenc József „viszonyulását" – igen pozitív látszat! – a századforduló bécsi képzőművészetéhez és építészetéhez, vegyük csak Klimt esetét, s ezzel nem akarom azt mondani, hogy a magam evidencializmusa Ferenc Józseffel bármi hajszál-

éren kapcsolatot tart, csupán a történeti tényszerűséget jelezném, ismétlem, ha igaz, ha az; szempont mindenképpen). Mi volt az a Szabó Lőrincnek olyannyira fontos „világ"? Mi volt a meghatározó szerepe a még kisebb fokú technizálódottságnak (a világénak), annak, hogy kisebb tétekkel játszott a közpolgáriság, az átlagnak-maradás, nem voltak olyan harsányak, kifinomultak az átlag-vonzerők (melyek manapság, harsányabban és kifinomultabban, gazdagabb kínálattal is, ugyanazt a megcsontosodottságot őrzik, gondolom, Japántól a portugál partokig, s Amerikában aztán különlegesleg tovább – csakhogy ennek semmiféle ideologizmus, és... nem azonosítok, ellenkezőleg!... semmiféle „államintézményesült álbal" nem lehetett ellenjátéka, alternatívája; most akkor, ha a hellén szám és a héber látomás, Weöres szerint, egymást pocsékul elrontotta, a menny-gyümölcs és pokol-tojás lett paradicsomos rántotta, most, ha a hellént-hébert kihúzzuk alóla, a számot-látomást csakígy, akkor a mindenkor is paradicsomos rántottaságra predesztinált állag javarészt „a világ", a különbéke és a „te meg..." fele-komponense... és itt Szabó Lőrincnek igen nehéz lenne bármit is kötnie s oldania)... ezt sokkal finomabb kutatásoknak kellene kimutatniok, már ha nem holmi alantabb viták végtelen fonadékává lennének, merőben meddőn.

Ehhez képest is érdemi dolog akkor már magának a költészetnek a vizsgálása. A merőben szakszerű elemzés – bármi szubjektív, tudósiatlan legyen is. Ezért kezdtem volna (az eddigiek java-része-kihagyásával) inkább a Kabdebó által is kiemelten elemzett és elhelyezett *Személytelen* című verssel. Mit is? Dolgomat? Nem, mert abba az iménti, oly sok ponton nyilván védhetetlen érintőlegességek (megvallásuk) is beletartoztak. Természetes, hogy a versnek már első szakasza sem értelmezhető egyszerű azonosulás jegyében; ezzel próbálnék rámutatni, s nem érintőlegesen már, arra a személy(iség)-spektrumra, vagy a puszta személyesség, személy-mivolt, egy-lét lehetőségkörre, melyet Szabó Lőrinc rendre bőséggel érint, átfed. Mert az első szakasz így szól:

Nem téved el, mint én magamban,
aki csak egyfélét akar;
rajtam bosszút áll a zavar,
mert mindent ismerni akartam.

Műfordításban – Szabó Lőrinctől – „a Lermontov-hang". Ám ezt most (további kutatni-való: mi volt előbb? a hatás, netán a rávitt egyéni mód) hagyjuk, a személy(iség) (és jellege) számít. Az önmagában eltévedővel szemközt áll az egyértelmű lény, az egyakaratú. Eddig rendben. De: a több-akaratú eltévedőn az a zavar áll bosszút, hogy ti. ő mindent ismerni akart. A magunk változata: nézzük azt, aki nem akart mindent ismerni, *és* mégis önmagában eltévedő, mégis bosszút áll rajta a sokféleség zavara, az akaratlan sokféleségé. Szabó Lőrinc lírájának – itt ajánlom Kabdebó Lórántnak egy pillanatra ezt a dolgozatot! – az a nagy nyitottsága, szabad „vegyérték-rendszere" is megvan, hogy az önmaga által látszólag nagy véglegességgel (már-már finalitással), rosszakaratúlag „erőszakosnak", erő-elvűnek mondhatóan exponált változata épp e demonstrativitás által nyit további lehetőségeket: oly éles az ábrázolt dolog (variáció) fénye, hogy változat-mivolta is eredendően kitetszik, s akkor minimális érzékenységgel jutunk el „a mássághoz". Ennyit Szabó Lőrinc önösségéről. Az én kényszerű kiszolgálása az én-járulékok,

tartozékok, elemi alkotórészek által – igen; de ez olyannyira önmaga végpontjához jut, hogy ki is elégül, s onnét megint valami más kezdődhetik. Még ha szabatos módon az imént jelzett „én" nem törődik is vele... még ha forma szerint az egy álmairól, a semmiért egészenről, a végső önösségről (az önfenntartáson túliról) van is szó: ez olyannyira kielégíti, megtisztítja magát önmaga végletességében, hogy egyebet se „tehet": szabad, tiszta, üres teret hagy a betolulni igyekvő „másnak". Az agressziójával olyannyira behatólagos elem azt a terepet, ahonnét ez a tárgyába-hatolás történik, épp azért hagyja lecsupasztva szabadon, mint egy felszállómezőt, mert maga a (mondjuk) végül légi semminek minősülő anyagi világba (akaratiba, vágylagosba etc.) olyannyira felszállt. Tehát a legvégső önösség, épp legvégső mivoltával, elsődleg nem az erkölcsi ítélet negatívumának ad teret (már mellékes, eltörpített szempont, ez nyilvánvaló!), hanem a bármi másnak, tulajdonképpen az „ifjú szíveknek", ha nevetségesen akarunk fogalmazni; a végső „énség" olyannyira csupaszan hagyja maga-terepét, indulóhelyét, hogy az sokkal használhatóbb, lenyúzott állagában is, mint a polgárian – vagy a szellemkörültekintéssel – átadott, rituális sorrendet, hierarchiát tartó rendszerek szakaszai, fennsíkjai, magasai avagy mélyei. A tökéletesen tér-kisöprő „énség": a tisztaság pogány (vagy kíméletlenül lényegfeltáró, pszichoterápikusan durván eredményes) eszköze. Szabó Lőrincnek így, könnyen belátható, számos „nevezetes" versét nem kell „megelemeznünk", elegendő, ha ily szempontból a Kabdebó által nagy eleganciával előtárt *Személytelen* további részeit idézzük, hozzátéve, hogy a tudós elemző átfogó szemléletét mi sem jellemzi jobban, mint hogy e vershez csak adatlagos kommentárokat fűzött. Holott ezekből – de magánközléseiből is, nem voltunk ezzel „sportszerűtlenek" – kitűnik: milyen centrális jelleget tulajdonít e versnek. (Nota bene: ritkaság, hogy költő és legbensőbb szakértője ily közös-teljesítményt produkáljon; ez majdnem karizmatikus jelenség, s jeltelenül, tehát még tettenérhetőbben nyilvánvaló hitellel.) És még egy megjegyzés: e sorok írójának Szabó Lőrinc itt, e fölismerése (sorok írójának kései, de nem túl későn jött fölismerése) révén vált elemi alapvetőséggel elemzendő líra-alakzattá költészetünkben. Ám tovább a verset:

Minden ellenség csábított.
– Tán a másik! – mondtam hitetlen
s addig szidtam, míg megszerettem
az idegen gondolatot.

Innen oly sok elágazás vezet, hogy hadd rögzítsük minimális szándékainkat a dolgozattal: félvén, elkalandozni látszunk majd e vers négy szakasza révén. Tehát: vissza kell térni még a „veréb-royalistára", Szép Ernőből levezetendőleg; eleve be kell vonnunk Szép Ernőt emez elemzés-kísérletbe; ki kell térnünk az idézett *Álom* s a következő szakaszok *(Tücsökzene)* e sorok írójára és evidens lénykapcsolatára (Szpéró etc.) vonatkozó részletekre. (Ez kb. használati leírás, ezért nem ügyeltünk stilárisan a kifejezés mikéntjeire sem. És most elválasztó jel!)

*

Egy kis közbevetés: mert – ennyi engedtessék meg! – az idézett vers következő szakaszának második sorát most is csak homlokráncolva nézem:

De nőttem és tágultam egyre
és lettem mindig igazabb...

– lévén ez feltétlenül egy előttünk járt kor ma már elképzelhetetlen tudatállapota –,

kitoltam határaimat,
kitoltam a személytelenbe...

– igen, innét a közbevetés.

A veréb-royalista. Hogy ezt miként is értettem; mert nem henyén; s nem is olyképp, ahogy Szabó Lőrinc a „keleti filozófiák" érdeklődő feldolgozója lett. (E tárgyban lásd: *Balekszandria;* Kortárs – arra próbáltam utalni, hogy minden e-redendő indíttatásunk, efféle „evidenciánk" ellenére is csak annyiban lehetünk zen-, tao- érzékelők etc., vagy ily „jegyűek", amennyiben mindezek ellenére alapvetően európai – keresztény stb. – meghatározottságúak vagyunk; mintegy hiátus-kitöltő csak az ily tájékozódás, bármennyire bensőnké is...) Szép Ernő *Szégyen* c. írására gondoltam e veréb-jellegű önmeghatározással. Ahogy (ld. a *Kispanasz* c. kötetben, Budapest 1992) arról számol be – éles önelemzéssel – Szép, hogy „minden istenadta napra jut valami szégyen az ember életének". S mi volt neki eznap? Egy verebet látott („tanulatlan, kicsi tollas állat"), ahogy egy pocsolyából iszik, majd a víztükröcskében nézi magát („megnézi a két kicsi fekete sörétszemével azt a meleg, fázós, éhes nyugtalanságot, azt a változatlanságot, azt az érthetetlenséget, aminek veréb a neve. Vagyis őkelme még azt se tudja, hogy ő veréb, csak én tudom"), s ő úgy tíz lépésnyire van tőle. („Talán most fedezi fel, micsoda rendkívüli verébszépség ő. Tavaszra verébszépségverseny lesz, ő lesz miss Margitsziget"). S így tolná ki határait, nem a személytelenbe, nem úgy, hogy mind igazabb lenne, Szép Ernő a verébhez egy lábfejnyit közelíteni akar.

Ez egy reális arányviszony és viselkedésmiként e-földi élők közt.

De mi történik? A veréb azonnal elröppen. És Szép Ernő:

„Nincs annyi hatásom, nincs annyi ereje a barátságomnak, nem viszik tíz méterre a szívemet a levegő hullámai..." Figyeljünk: „... amelyek a legotrombább népszövetségi szónoklatot elhordják a Húsvét-szigetekre".

(Emlékszünk arra a versére Szabó Lőrincnek, ahol a világítóudvarba szorult apró állatról ír? Nos, Szabó Lőrinc lényszemléletét akkor objektívnek, górcsövesnek mondhatnók. De...?)

Szép Ernő: „Semmit nem sejt ez a veréb belőlem, csak a másik állatot, aki bántani akarja."

Ennyit a szemléletek mélybeni azonosságáról; rokonságáról legalább.

Szabó Lőrinc költői „feladata" egyszerűen az objektívebb elemzés volt; ugyanannak – feloldhatatlanabb, megváltoztathatatlanabb megvallása. Ugyanazé, amiről Kosztolányi a szemünkben éles fényként villanó részvétként beszélt, és a többi. S ezzel érkezünk vissza a *Személytelen*-vers utolsó szakaszához:

... hozzám már annak sincs köze,
amit néha magam cselekszem,
s szánok mindenkit, mint az isten,
kinek mindenki gyermeke.

Itt két dolgot. A „semmiért egészen" alap-kényszertartás nem okvetlenül a férfi-nő viszonyra vonatkozik. Önmagunk és cselekedeteink kapcsolatára is. Egy ilyen végsőkig analitikus „elme", mint amilyen Szabó Lőrinc, mindenütt határvonalhúzásokkal szabdalja össze magát. Ekképp érzékeli saját cselekvésállagát is valami rajta kívülinek, „elítéltetésnek" – ahol ő maga készséges végrehajtó. (A múlt század irodalma telisteli van ily példákkal.) Nem hinném, hogy bárkinek is magyarázni kellene: mi az, amikor – bizonyos végfokok alatt feltétlenül – meg nem történtnek tudjuk utó-tételezni saját cselekvéseinket. Sajátos alkat kérdése? Szabó Lőrinc az „én"-t, az „egy"-et ily elemzéseinek tárgyává úgy teszi, hogy általánosként, önmaga általánosaként érdemesül általa az valami elemi létszintre. A „gyarlóság" nem felmagasztosul nála, hanem ősképjegyéig jut... általánosig épp a mikro-részletben.

Mármost a veréb-royalista...?

Ahogy Szép Ernő áttekinti a verebet. Ahogy Szabó Lőrinc emez utolsó versszakban fogalmaz. Tehát a létezés (a létezők, a lények) evidencia-állagából indulok ki... és nem az állapotokon akarok változtatni, „jobbítani". Szabó Lőrincé is ez a képzelt „isten-szerepű" anarchistaság. Ahogy szelídek próbálunk maradni a magunkénak érzett világ-rendben; se Népszövetség, se szabadulási mozgalom s érdekvédelem... odavetettnek érzed magad a lénység változtathatatlanjába, és akkor ez ilyképp van. Az, amiről a korábbiakban, alapfelfogás-meghatározóként, szólni próbáltam.

Veréb-royalista, foglaljuk össze így. Persze, hogy „plebejus" tartás. Ha úgy akarjuk. Elutasítva e szó is csak azért van, mert semmi közösségünk – a részvéten túl – azokkal, akik oly igen használták, vagy utódlóik.

*

Kabdebó idézi Szabó Lőrinc „alkotói pozícióját" – méghozzá a költő saját szavaival, saját felfogásában. Visszasugárzása volt tehát a *Személytelen* versnek – s ne ismernénk ezt a kölcsönhatást énünk s énünk közt? A szerep akaratlanul sikerül, de megalapozottan. A személy(iség)ből. Mármost ekképp a személy(iség), a lény kényszerű (mert kényszerűen *valamilyen)* pozíciója, szituáltsága nevet kap. Ez máskor is, más pályákon is történik velünk. Pontosság-igénye alapján (anyagrészlet-pontosság!) a költészet ennek majdnem a legrangosabb eszköze. Mert fogalmi, mert személyesen az. Még ha a személytelent mondja, akkor is. A „nirvána-kitekintés" eleve megmarad agyaghorgonyainál azzal, hogy „igazabbnak" állítja alapját. Ám ezzel válik esendő-emberkép-feltárássá, ezzel kerül (agyaghorgonyú) szívünk közelébe.

A nagy átlaglét-analitikusnak nem szabad komolyan vennünk minden szavát? Nem ez. Csak nem szabad a szaván fognunk. Nem „erre" kell olvasnunk őt.

*

De hát, de hát... Nézzük a *Valami szép* kötet *A küszöbön túl* című versét. Szó-szerintiségre. „Merre jártam? A küszöböt / hagytam csak el, és rögtön számkivetve / úsztam..." stb. S hol: „egy Amerikán túli kontinensre". Véletlenül ütöttem fel itt a kötetet. A vers vége: „Egy Indiáknál messzebb / óceánon utoléri a lelke / valami s csónakába vesz: // a test nyúl értem, véd, őriz, csitítgat, / az éjszakából most még

visszaringat / s reggel az ágyban partra tesz." Felülüthetetlen verset keresve ütöttem valahol fel a kötetet, mondom, s lassan visszalapozgattam idáig, oda, amit kerestem: „Amerikánál messzebb kontinens / felé ringatsz, alighogy megjelensz, / Álom..." S ez a költemény adta dolgozatom mottóját. És amíg Valaki élt, aki... tehát, ha szabad hivatkozási alapnak tekinteni már Őt, mondom: Szpéró, a veréb... s szabad mondani, mert a Szép Ernő dolog visszacsatolja a témát, amíg tehát Szpéró élt, ez a Szabó Lőrinc versvégződés volt riadalom-mottóm, szorongásom jelszalagja: hogy majd egyszer ott felejtesz valahol. Amióta az ottfelejtődés megtörtént, érdekes, *Az elképzelt halál* című kis-ciklus érvényes: mintha a *„...kilátón..."* darab, a 351-es mutatná párosunkat, a madárét s az enyémet, és mutatná, mi mindenre jó a költészet, nem a végsőkig vitt, netán elfogadható, netán megkérdőjelezhető kibontott „filozófiai eredménnyel", hanem az érzelmi helyzet érzékletességével. Itt mélyült el Szabó Lőrinc-élményem úgy, ahogy azt „az auteuil-i út" példázta.

*

Ám előbb valamit a sánta hölgyről, arról a néniről, az Henri Martin sugárúton, Auteuil közelében még csak. S aztán, a láb után, vegyük a kéz – a kesztyű – históriáját. Hiszen nem is csoda, ha ilyesmiket beszélek el. Olvasói érdeklődésem foglalata csak ez itt, és ami „a szakmát" illeti, kíváncsian várom, az 1919-es és az 1929-es idézet után Kabdebó a paradigmaváltásról (ami mára paradigmavisszatérésnek látszik megint) mit is mond.

(A sánta hölgy váratlanul bukkant fel, s pedig már amaz érzetem után, hogy valami reálisan – valóságosan – evidens. De mi lehet az? Szabó Lőrinc jutott az eszembe, *Tücsökzene, 351.*, *„... kilátón...":* „sződdd magadba, sződdd / bele magad a szövetébe és / sóhaj leszel és megkönnyebbülés". Ha nem is ennyire szó szerint. Mi ez? Tele voltam „a világgal": Auteuil, akadály; söröző, mennyien lesznek a pultnál; vegyek-e hosszú-kenyeret a kedves arab boltban; mi az a rejtelmes épület a szerb királyról elnevezett térnél; látom-e a hollómat „Monet-hajójánál"; a métermagas modellvitorlások versenyét az akadálypálya melletti tónál; Szabó Lőrinc, ezt gondoltam, rá gondoltam, ahogy kikászálódtam metró-mélyből, s akkor... mi ez a „sóhaj-és megkönnyebbülés" állapot? Az utca, az Henri Martin, néptelen... különben oly jól ismerem, tucatszor voltam ott... mi ez? Leléptem a járdáról... és megértettem. Akadályverseny, Párizs, söröző... mind a semmibe veszett, különbékém támadt e „Semmi"-vel... nem volt fontossága semminek, semmissége volt mindennek, így megkavarultak az elemek: azonos lettem hirtelen, mintha egyvízjelek volnánk a légben, azonos lettem a kis öregasszonnyal, a sántaságom révén. Mint Kosztolányinál a *Kösöntyű*-versben az ódon, vén bánat... melyet ha elveszítünk, vele vész az életünk s a szívünk. Furcsa, hogy sántaság nélkül kell járnom megint egy ideje; elmúlt. A valóságelemek átalakulása Szabó Lőrincnél: az eseménybőség és eseményhit és „analógia-vallás" és anyaghit: ez jut az eszembe most, amikor már csak formailag *emlékezem* vissza arra az önazonosságra, mely egy másik lénnyel „való" (volt) azonosságomból kapta áramát. Erre kell gondolnom, amikor a látszólag túlontúl is világi valóságtörmelékhalmaz jól (kattogó ritmusokkal) elosztott tömkelegét nézem, kicsit elhomályosuló lelki szemmel Szabó Lőrincnél.

*

S akkor: hogy mit is mond Kabdebó? Költészetről írni nálunk és ma (ahogy íráskor ma nálunk a nálunk és ma a bizonyos értelemben valósággal merő új módon létező szabadabbság viszonyai között ez becsülettel elkerülhetetlen; holott a leromlás virágai is szépséggel burjánzanak – már ami kultúrát s irodalmat környezetleg illet, ebben a pezsdítően kettős helyzetben tehát): önveszélyes kés-túlélezés lehet. Az is. Mire jó? Valami, ami még szűkebb terepre szorul, mint a tábori csendőrök elől bozótba bújó indiánok; valami, ami még ennyire sem érdekes.

Nagyon jó dolog itt és ma költészetről írni. Esszenciális lehet – és evidenciatáró.

Tehát a két idézethez mi a kommentár? Csak igen röviden: hogy *homályba jutott* és *kétség szállja meg*, idézzük az ott is idézetként szereplő két kitételt, „ez a jellemzője az ekkori »praktikus ember«-nek, a költő Szabó Lőrincnek is", olvasom tehát a „de nem felelnek..." kötet 58. oldalán. S nézzük a 60. oldalon: „... parttalan hasznossági elv alakult ki mind az elméletben, mind a gyakorlatban, amely a »mi«-re tette a hangsúlyt, és a »hogyan«-t mint artisztikus aktust veszi számításba..." De hát egy fokkal feljebb srófolva a képletet: itt és ma nem különös-szép esély-e épp a már-már fölösleg-jegyű költészetet tekinteni gyakorlatkomplementernek *úgy*, hogy egyben állag-alkotó is, *hogyan*unké, a maga *mi*jével.

(Nem véletlenszerű, hogy Kabdebó épp egy oldallal korábban Halász Gábort idézi – *A líra halála*, 1929 –, a „divatos szlogen"-t elemzi érintőlegesen. A konkrétum-emésztő költészet, Szabó Lőrincé, a magunk valóságtörmelék-állagát váltja meg úgy, hogy merőben világiak maradunk közben stb., ám a ritka nagy-metafizikus pillanatok, mint pl. *Az elképzelt halál* – a maga túlmeghatározott, már-már mosolyogtatóan szent pontosságával, hogy ti. „elképzelt"; gondoljunk egy Blake-re, egy Dylan Thomas-ra, hol volt „érkezésük" ilyen distinkciókra és differenciálásokra a tényleg-látomásoknak! –, a ritka nagy-azon-túli helyek sugárzása így még rendkívülibb, s úgy elemzi, akár ha ez a költészet, a Szabó Lőrincé, eredendően erről *szólt volna*. Nem a különbéke jött közbe – Szabó Lőrinc ellenjátékosa és akadályozója *maga a világ* lett.

A „matéria" itt adta neki, költészetének igazi mértékéhez, a legtöbbet, a legnagyobbat.

A mennyiségben a tulajdonképp nem is mérendő, nem érzékelendő „nagy"-ságot.

S persze: Szabó Lőrinc költészetéről épp a grandiozitás, a nagyság, a magasztosság, az „ünnep" bármi meghatározása pattan le, elektromos ütközés hevével, vagy hogyan is mondjuk!

*

A kesztyű. Amit – nem felvettem. Letettem. Szabó Lőrinccel ez különösképp jellemző eset(em). Szabó Lőrinccel folytatom, amit a *Szabadiskolá*val itt abbahagyok. Amit a kesztyűvel. Innen kell fölvennem valamit, tudom. Szabó Lőrinc korántsem zárhat „egy ilyen" sort. Vele inkább a folytatás lehetősége nyílik. S abbahagynom itt kell, épp ezért, vele.

Az a hideg téli nap. Ahogy Auteuil felé igyekeztem, és akkor hirtelen... Pedig Szpéró, „a királynő", már rég nem élt. Halála határozta meg („tücsökzenéjü-

ket a csillagok"!) mozgásom mikéntjét: hogy a szűkebb „birodalomból", az egyuralmú érzékelésrendből bárhová kitekinthetek, távozhatok. A veréb-royalizmus valami eszmei térbe költözött át. Még pár száz méter, s netán a hajót is látom, ahogy a Bir Hakeim felé úszik, a Mirabeau híd alatt surran át. De itt, a György sugárút padján ez volt: felírni a Paris Turf szegélyére a verset, a Szpéróért rettegő időszak szlogenjét: „... visszahozol, / de egyszer ott felejtesz valahol". Miért jött ez? Miféle evidencia tette hogy...? S a furcsa érzés, utána: valami történt. Valami más. Valami burok hiányzik. A kesztyű! Ott felejtettem valahol. De hol? S kiderült: a padon! Itt békült azonosságba a költészetélmény és a létezésstruktúra. A feljegyzett (evidenciával jogait követelő, „királyságát" igénylő és kikényszerítő) költészet elkérte az árát. A kesztyűt. Megvolt a kölni kesztyű – ott vettem Szpéró templomával szemközt az előző télen. Szpéró temploma: a St. Severin. Ahol, még messze Szpéró előtt, 1976-ban, Párizsban a verebeket elkezdtem annyira „látni". S ahogy erről álmodtam. Emlékszem, hónapra hónap, Musilt fordítottam, nagy nyár volt akkor is, mint most, és egyedül voltam „a királyság struktúrájával", a literatúrával, s ezt nem lehetett könnyen bírni. Ekképp jöttek a madarak. A verebek, csapatban, párkányomra szálltak – akkor, ezektől az egyénektől láttam, miként megy például a fiókák etetése. Ez később fontos volt. Ám akkor: csak a társaság, a társaság... hogy nem voltam egyedül, sőt. Musilnál a misztikus élmény megfogalmazhatatlanságáig érkeztem a könyvben, ahhoz a részhez. Egysziromeső, így neveztem el a dolgot később valami versben. És egy álom jött: a párkányon, kis vértes lovag képében, egy veréb vívott... talán a halállal... és elzuhant, vére golyóbisokká pergett a porban, a párkány lepedékében. Ő volt Szpéró ősképe: St. Severin. Aztán, egy év múlva: egy nyári reggelen: hogy mindenből elég. „Istenem, eleget adtál, eleget elvettél, kérlek, hagyj örökre békén". S erre jött „Isten" válasza: „hogy ezt majd én mondom meg, öcsi, mikor elég, mikor nem", és lentről verébcsipogás hallatszott. Az evidenciahit nem a jobbítás világa. Elfogadása valaminek, ami azzal legtöbbünk, hogy *eleve van*. Nincs vele mit kezdeni mást, mint hogy – ezt kell élni. A madár, aki ilyképp felkerült a poros járdáról, a néma elhagyatottságból – egy kipottyant fióka –, még meghalt kezünkön, nem tudtuk kezelni. Ám akkor nekivágtam, középkori lovag ha „kiszáll", és mentem Valakiért. Ekképp találtam pár órán belül, Szpérót. Meghatározta az életemet, minden másképp alakult általa. Fejlemény volt, de mintha eredendő létezés-anyag lenne, elsődleg úgy. Auteuil-be igyekezvén, áthasonulásra és azonosulásra nyitottan, mégis ezt a zártságot vittem magammal; ez, tréfát félretéve, a veréb-royalizmusom. S a kölni St. Severin templom: ahogy még nem is láttam magát az épületet, már tudtam, Szpéró ott fog várni. Egy fehér címermadár-képében a következő pillanat elébem-mutatta őt a kapuív felett. Fehér madár, mert Szpéró szárnyai, halálában, fehérek voltak. A bécsi Krieau ügetőpályáján a startautó fehér szárnya mögött így robogott, rajtra készen, visszafogott erővel a mezőny. Rajt? Cél? Elhomályosodó szememben összefolytak e „messzibb kontinens" partjai.

KALÁSZ MÁRTON

Sok jót

Elkötni az örökléttől a lét kísértetét?
William Blake

sok jót nekünk, öreg civilizáció
inkább fanyar meggyfalevél
vagy ákác, elzenélve itt édeni szájon
szél, az évad lejár, kirothad a sebből a fakó cérnaszál

ki az az őrült, aki azzá
válnék újra, szín, csipkézet, rossz szakadás
csakhogy másikunk, ha reggel a hó majd magára csillog
s este a csillag lejár hozzánk a padlásról, nem a menyét

neki rendje, hogy mégis csak leselkedünk
tesszük erjedtté, fordultunk után
dühvel a prédát, a várost, a földrészt, ok s okozat ránk hült
világát

Tört mi

Balassa Péternek

tört ilyen, tört olyan, tört egyéb, tört mi
kívül ennyi használhatatlan
nyelv majd csak használhatatlan lelket csinál
szólj, Uram, mi volt Bábel,
ti, akik

mondtátok, „Nosza szálljunk alá, és zavarjuk
ott össze nyelvöket", miféle tornyot

gondoltatok, s mire, Bábel helyett
s itt ez a halhatatlan Európa
vakbuzgó vénség, majd szó előtt vakon fegyvereivel
szállj alá, Uram,
végtére egyféleképp
nem összezavarni kívánnánk
nyelvre se törni be már e vérző világot

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ

SÉTA A 301-ES PARCELLÁBAN

Jovánovics György thanatoplasztikája

Késő délután pillantottam meg először az 1956-os emlékművet. A nap már gyengén sütött, s fénye inkább csak súrolta az emlékmű tornyának zsaluzatát; a nyugat felől közeledő viharfelhők pedig szürkére festették az égbolt maradék kékjét. Az élénk nyári színek tompává váltak, s az emlékmű fehér sziluettje élesen rajzolódott ki a környező fák lombkoronája előtt, amely a zöld egyetlen árnyalatába burkolózott. Néhány látogató volt csak a parcellában. Mozgásuk megnyugtatóan hatott. Éppolyan céltalanul bóklásztak, amilyen céltalanul némelyik sétaút zsákutcaként a hátsó betonkerítésbe ütközött, némelyik pedig a zöld fűben fokozatosan elkeskenyedett, majd elfogyott s végetért. A látogatók többnyire nem a kikövezett sétautakon járkáltak, hanem összevissza, a füvön is, sőt a föld szintjében megbújó fehér és üres márványlapokon is, amelyekről csak azért lehetett sejteni rendeltetésüket, mert volt, amelyikbe név és évszám volt belevésve. Az őskori képződményre emlékeztető, a királysírok mozdulatlan csendjét árasztó emlékmű körül az emberek mozgása szabálytalannak tetszett, s csak részben igazodott a tér alaprajzához s a benne felfedezhető rendhez. De ez a mozgás, ahelyett, hogy zavaró lett volna, megnyugtató volt. A tér alaprajza ugyanis nem írt elő egy koreográfiát a rajta közlekedők számára, nem terelte őket, hanem hagyta, hogy szabadon járkáljanak. A szürke macskakőből kirakott út, a fehér márványlapok vonalrendszerének hálója, a zöld fű s a benne lapuló fehér kövek persze nem nélkülöztek egyfajta szabályszerűséget; elrendezésük azonban nemcsak a teret megtervező képzeletnek engedelmeskedett, hanem az emberi test igényeire is tekintettel volt.

Az ide-oda járkáló látogatók látványa ezért hatott megnyugtatóan. Bár szemmel láthatóan gondosan figyeltek mindenre – elsősorban persze a föld felszínéből kiemelkedő plasztikai együttesre –, s alighanem véleményt is igyekeztek kialakítani magukban a látottakról, eközben testükkel már birtokba is vették a teret. Anélkül, hogy észrevették volna, lépteikkel kialakították azt a láthatatlan hálót, amely nemcsak a térre borult rá, hanem a saját testükre is. Persze nem kötötte őket gúzsba; ellenkezőleg: szabaddá tette a testet. A sétáló test azáltal vált szabaddá, hogy birtokba vehette a teret, amelynek egyszerre racionális s az ésszerűségen mégis túlmutató elrendezése ezt lehetővé tette, sőt elő is segítette.

A városban, a zsúfolt utcákon s a járdákon közlekedő test többnyire görcsös és merev. Nem birtokba veszi a teret, hanem akaratlanul is menekül előle. Annak rendje s a test biológiai ritmusa között csak ritkán jön létre összhang; a leginkább akkor, ha a test – a bőr, a zsigerek, az ösztönök szintjén – érzékeli, hogy a teret kialakító akarat az ő lépteikeire is tekintettel volt. Mondjuk egy velencei campón, a berlini Savigny Platzon, a Fürstenberg téren, Párizsban, vagy a Hollósy Simon utca által körbefogott téren, Budán. Egyébként pedig a tervező akarat többnyire le akarja igázni a testet: az ember számára teremt ugyan tereket, utcákat és helyszíneket, de hús-vér emberi lény helyett az elvont ember képzete lebeg előtte. A biológiai testet egy eszmére redukálja. Nem hiába tetszenek olyan zsarnokiaknak a modern nagyvárosok: a természetesség helyett az akarnokság hangulata borul rájuk. Sokszor egy temetőnél is kísértetiesebbek. Nem sétálásra születtek; az eleven test igyekszik is minél hamarabb áthaladni rajtuk s kivergődni belőlük.

A 301-es parcella tere – s egyelőre felejtsük el, hogy temetőről van szó – a maga szabály-

talan szabályszerűségével egy igencsak eleven test benyomását keltette bennem. Éppúgy „lélegzik", mint egy ember, s rendjének titkait fürkészve a látogató, miközben a teret megtervező akarat rejtett szándékait kezdi kibogozni, érzékelni kezdi, hogy ez az akarat korántsem idegen tőle. Sőt, mintha arra biztatná, hogy vegye birtokba ezt a teret s tekintse sajátjának. Elegendő egy félórát sétálgatni a parcellában, s még csak nem is kell feltétlenül a tér elrendezésén vagy a plasztikai megoldásokon töprengeni. Lassan emelkedni kezd a testben a nyugalom, s a gyomor, majd a szív után a gondolatok is ellazulnak. A tér otthonos lesz. Vagy fogalmazzunk visszafogottabban: nem készteti menekülésre azt, aki idetévedt. Sétálni engedi, hagyja, hogy testével beleolvadjon a környezetbe, lehetővé teszi a szemlélődést, a céltalan töprengést, így oldva azt a görcsöt, amit a városból hoz magával a látogató. Egyszóval felfüggeszti az időérzékét, s éppen arról tereli el a gondolatait, amire pedig ittjártakor figyelnie illene: a halál kizárólagosságáról. Pontosabban új jelentést ad a halálnak – olyat, amely nagyon is eltér attól, amelyet egy temető egyébként sugallni szokott.

*

Az a nyugalom, amelyet nemcsak a többi látogatón tapasztaltam, hanem saját magamon is, azután vált tudatossá bennem, hogy elmúlt: a városba visszatérve. A tér elrendezésére s az emlékműre visszagondolva éreztem, hogy amit láttam, az olyasmit érintett meg bennem, ami egyébként csak ritkán szokott megmozdulni. Miközben próbáltam rájönni, hogy mi lehet ez, néhány hónappal korábbról két olyan élmény is eszembe jutott, amely annak idején hasonló nyugalommal töltött el. Persze nem egyszerűen csak nyugalom volt ez; inkább olyan felindultság, amely ahelyett, hogy – mint általában – sok mindent összezavart volna, elrendezetlenséget hagyva maga mögött, egy új, korábban nem sejtett rendet készített elő bennem. Az egyik egy festménnyel, a másik pedig egy zeneművel való találkozás volt. A képet Klee festette, s Münchenben láttam: a berlini Komische Oper énekesnőjét ábrázolta. A zeneművet John Cage szerezte, s *Négy fal* volt a címe. Az emlékmű keltette hatás megfejtésében, vagy egyszerűen csak értelmezésében e két alkotás volt segítségemre.

A festményen egy sötétbordó festékrétegbe karcolt női figura volt látható, aki csak kevéssé emlékeztetett egy emberi alakra. Első pillantásra nem is ő ragadott meg, hanem a bordó alapréteg, amely távolról nézve egyenletesnek látszott, de amelyről közelebb lépve kiderült, hogy egyenetlen, sőt göröngyös: helyenként a több milliméter vastagságot is elérte. A festmény szélén kevés réteget vitt fel a vászonra Klee; egy-két centiméterrel beljebb azonban vastagodni kezdett a felület. A bordónak a hatása a barna, a vörös, a sötétszürke különféle árnyalatainak az együtteséből alakult ki. Az egymáson áttetsző rétegek térben mélyítették el a festmény felszínét, amely ettől plasztikussá vált. Éppúgy egy szobor benyomását keltette bennem, mint Jovánovics Nyugat-Berlinben készült színes reliefjei. Bár sima és egyenletes volt a felszínük, mégis szobrok voltak, ellentétben például az úgynevezett gesztusfestészet számos alkotásával. Utóbbiak még akkor is festmények, ha több centiméternyi vastag a rajtuk lévő festékréteg. Klee képe is festmény helyett inkább egy szoborra emlékeztetett, annak ellenére, hogy nem akart mindenáron a térbe kiterjedni. A felszíne helyenként lyukacsos és porózus volt; szinte mögé lehetett látni. A színes reliefekhez hasonlóan ez az alkotás sem próbálta (a perspektíva vagy a színhasználat révén) a tér *festői* illúzióját felkelteni, de ugyanakkor nem is az volt a festő célja, hogy a *fizikai* térbe bontsa ki a művét. A kialakuló teret *spirituálisnak* nevezném: mint a lélek, ez a tér is egyszerre látható és mégis érzékelhetetlen. Klee festménye nemcsak a festészetnek, hanem a szobrászatnak is egy új jövőjéről adott hírt. Miként Jovánovics György reliefjei a láthatatlan levegőt teszik láthatóvá, s módot adnak rá, hogy ne csak a fény *által* lássuk (ami a festészet előfeltétele), hanem magát a fényt kezdjük látni – mint egy szobrot, amelynek van ugyan teste, de amely kézzel mégsem érinthető –, úgy Klee alkotása is az érzékelésnek egy új terepét nyitotta meg számomra. Ha nem óvta volna egy fotocellás riasztó, a legszívesebben ujjal tapogattam volna;

szinte csábított, hogy érintsem meg, sőt hogy lépjek be. Minél hosszabban néztem, annál inkább próbára tette az érzékeimet. Egy furcsa csapdába csalogatott: olyasmit tett a vágy tárgyává, ami utolérhetetlen és megfoghatatlan.

Volt benne ugyanakkor valami riasztó is. A leginkább talán a megalvadt vérhez vagy egy sötétbordó lávaréteghez tudnám hasonlítani azt, amit láttam. Az alapréteg baljós színe csak fokozta azt az örvényt, amely az érzékelést az érzékeken túlinak az irányába szédíti. Ez az örvénylés mégsem volt kizárólagos. A festménybe karcolt, női figurára utaló fehér vonalrendszer ugyanis béklyóba fogta. Nyilvánvaló volt, hogy nem a bordós háttér szolgál arra, hogy a fehér vonalak szépsége hangsúlyos legyen, hanem a fehér vonalak szolgálnak arra, hogy féken tartsák a hátteret. A vonalak nem engedték Klee-t belesüllyedni a sötét alaprétegbe. Kapaszkodóul szolgáltak: a lélek belecsimpaszkodhatott fe-

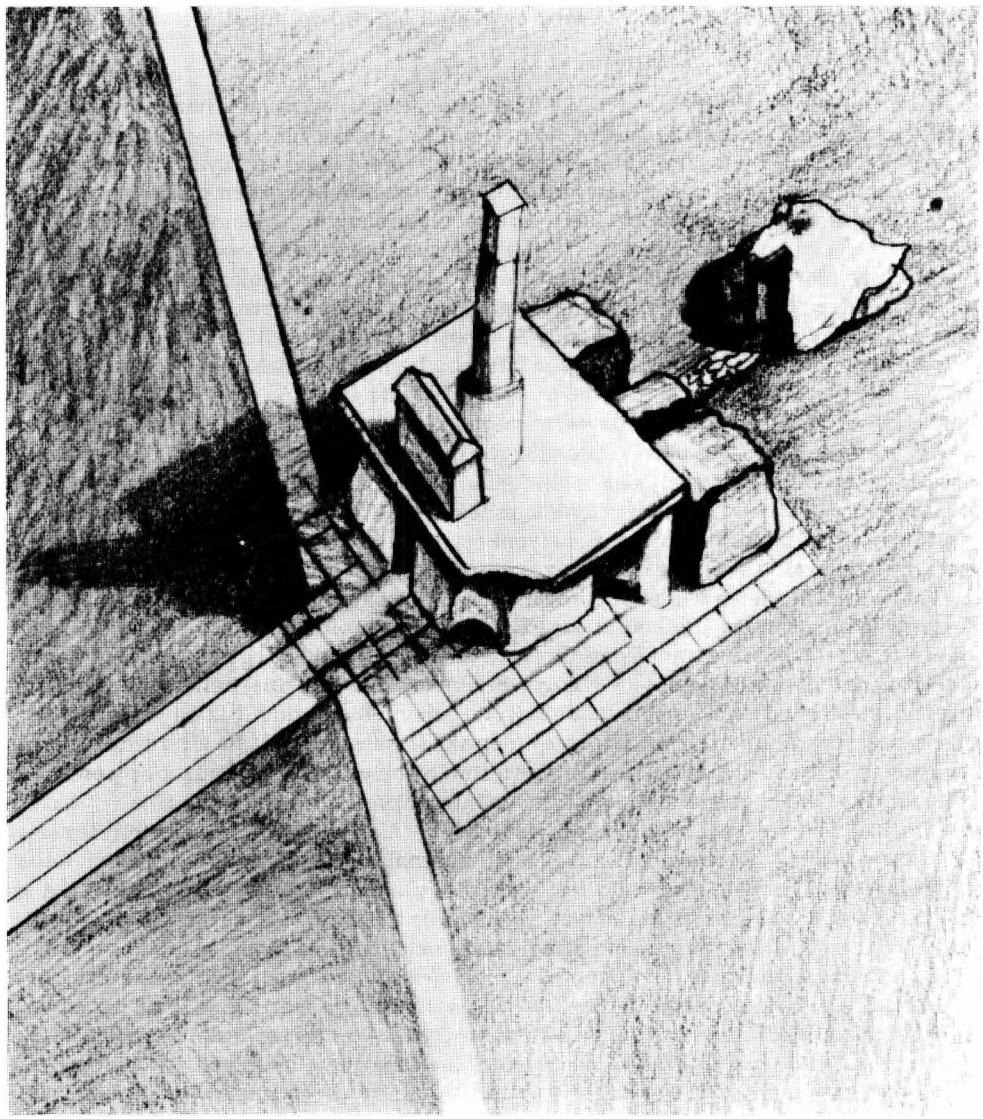

hérségükbe, s így egyensúlyozhatott a háttér mélysége fölött. Annak plasztikus hatása ettől fokozódott; a vonalak viszont, mivel a teret kötötték gúzsba, maguk kívül kerültek a téren. Olyasmi felé irányították a gondolatot, ami ellenáll a tér szívós örvényhatásának, s azt az erőt ellensúlyozták, amely a testből vért fakaszt, a földből pedig lávát. Az eredmény egy különös plasztikai mű, amelynek meghatározó elve nem a tér, nem is a szín, hanem a léleknek a térrel és az idővel szembeszegülő mozgása.

A *Négy fal* című művet Berlinben hallottam, egy Cage tiszteletére rendezett hangversenyen, az amerikai-kínai zongorista, Margaret Leng Tan előadásában. Az 1944-ben keletkezett alkotást sokáig elveszettnek hitték. Cage azelőtt komponálta, hogy komolyan fontolóra vette, felhagy a zeneszerzéssel és pszichoanalízisbe vonul. Tervét nem valósította meg; helyette ázsiai filozófiákkal kezdett foglalkozni és a zen-buddhizmusban mélyedt el. Bár az előadás több mint egy órán át tartott, az időérzékem cserben hagyott. A végén úgy éreztem, mintha alig múlt volna az idő. Vagy mintha napok teltek volna el. Rövid ritmikus szerkezetek ismétlődtek, s ezeket hosszabb-rövidebb szünetek szakították félbe. Vagy inkább feldúsították, mivel a csend egyszerre csak hallható lett. Miként Lucio Fontana képeiben a lyukak a nem-láthatót jelenítik meg, itt a csendben váratlanul a nem-hangzó zengett fel. A hangzás és a csend nem váltogatta egymást, hanem egyneművé vált, s mindkettőből olyasmi szólalt meg, ami lekottázhatatlan.

Nem hallgathatom el, hogy mélyen szenvedélyes volt, amit hallottam. Mély szenvedés áradt belőle – valaminek az elszenvedése, aminek az érzékeltetésére a hang önmagában nyilvánvalóan nem volt elegendő. Kellett hozzá a csend is, ami ez esetben nem a hang hiánya volt, hanem annak beteljesítője. Nem tudnám megmondani, minek az „elszenvedését" hallottam. Ha tudnám, biztosan nem hagyott volna cserben az időérzékem, s talán a néma szüneteket is inkább csak technikai megoldásoknak, a hangzás puszta felfüggesztésének tapasztaltam volna. De hiány helyett a beteljesülés érzése kerített hatalmába. Sejteni kezdtem, hogy az, amit Cage a zenemű megkomponálása során elszenvedett, nem egyszerűen tárgy, amiről nyilatkozni lehet, hanem művének legbelsőbb alkotóereje. A zongorahangok közti csend éppúgy ennek az ismeretlennek a megnyilvánulása volt, mint a hallható hangok. „Hang" volt tehát az is, még ha az adott pillanatban fizikailag nem is volt hallható. Ez a hangzó csend ünnepélyes is volt; megilletődöttség pillanataiban „hall" ilyesmit az ember. De semmi köze a temetők kínos, áporodott csendjéhez; inkább a szentélyek csendje volt ez, amely a beavatódásnak elengedhetetlen feltétele. A zen-buddhista kőkertekre emlékeztetett az egész mű: „hangtestek" és „csendtestek" között járkálhat a látogató. Emiatt kezdtem úgy érezni, hogy egy hangokból és csendből egybegyúrt szobrot „hallok" – egy olyan szobrot, amely éppúgy plasztikus műalkotás, mint Klee festményei vagy Jovánovics reliefjei, s éppúgy az érzékelésnek egy új birodalmát nyitják meg előttem. Nem a fizikai, hanem a szellemi tér plasztikái valamennyien; egy eljövendő állapot műalkotásai.

*

Ami a két művet számomra a 301-es parcella emlékművével rokonította, az kétféle princípiumnak a szembeszegülése. A hang és a csend, illetve a tér és a térnélküliség ütközött meg egymással, anélkül, hogy bármelyik győztesen került volna ki. Mindkét mű mély hatást gyakorolt rám. Jovánovics alkotását, ha visszagondolok rá, elsősorban Klee festményével és Cage *Négy falával* rokonítanám. Említhetném persze Loyolai Szent Ignác *Lelkigyakorlatos könyvét* vagy Hamvas Béla *Mágia szútráját* is, hiszen ezek is éppúgy a lélek beavatását tűzik ki célként, mint Jovánovics műve. Klee, Cage, Jovánovics egyaránt szinte durván szembesítik az embert azzal, amiről szívesebben nem venne tudomást, ám ugyanakkor e szembesítésre a beavatás érdekében kényszerítik rá a nézőt. A lávaszerű vérrögök nélkül erejüket veszítenék a fehér vonalak; a durva, időnként fülsértő zongorafutamok híján nem lenne hallható a csend; az emlékmű esetében pedig a darabosan meg-

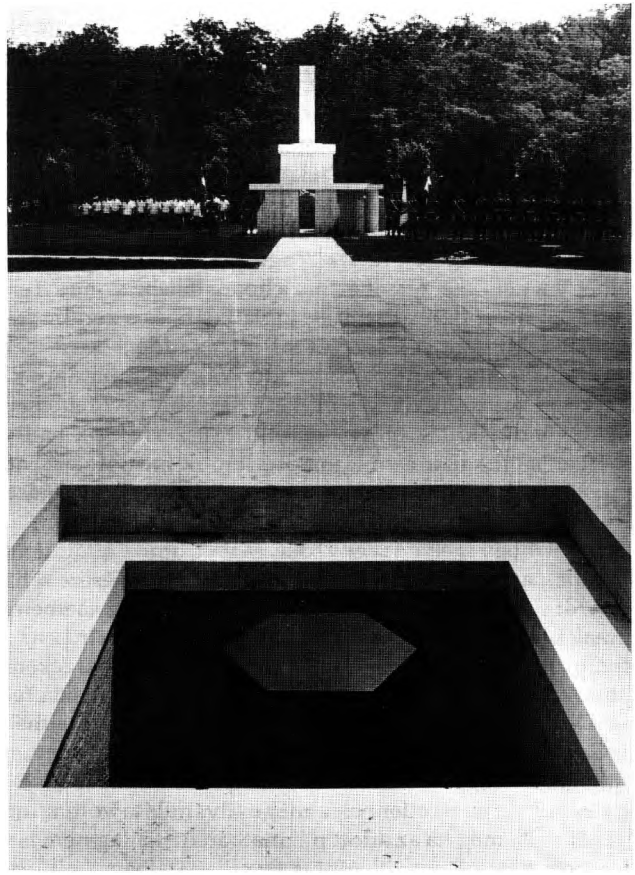

faragott, szabálytalan kőtömbök és hasábok nélkül erőtlen lenne és jelentés nélkül maradna a fehér szarkofág és a torony – nem lenne, ami tartsa őket, s a földre zuhannának.

De nemcsak abban rokonai egymásnak e művek, hogy már-már összeegyeztethetetlennek tetsző erők szegülnek bennük egymásnak, hanem abban is, hogy mindegyik túlmutat önmagán. Klee képe nemcsak festmény, hanem szoborszerű alkotás is; Cage zeneműve pedig olyan, mint egy hang- és csendszobrokból álló „hangtér". S az emlékművet tekinthetjük szobornak vagy szoboregyüttesnek, amely azonban, annak ellenére, hogy megfogható, sőt igencsak durva köveket is tartalmaz, szinte lebegni látszik. Valódi tere éppúgy virtuális, mint Klee festményéé. S tekinthetjük egy szentélynek is, amelynek terébe beléphetünk és abban elidőzhetünk, de ahol, a beavatás eredményeként, mégis kívül kerülünk a fizikai téren, s egy majdnem zenei térbe kerülünk át. A szobrászat hagyományos műfajmegjelelölése éppúgy értelmét veszíti az emlékmű esetében, mint a festészeté Klee, illetve a zenéé Cage alkotásai esetében. A helyett, hogy korlátokat vennének magukra, megnyílnak – anélkül, hogy elpártolnának a művészettől. De az a művészet, amely felé mutatnak, még nem létezik, csupán a vágy tárgya. Nem más ez, mint amit a filozófus Schelling a múlt század legelején „a poézis egyetemes óceánjának" nevezett, s amelytől minden teremtő erő egyesülését remélte. Ez kevesebb a hagyományos értelemben vett művészetnél, hiszen nem állja meg a helyét annak kategóriái előtt; de több is annál, hiszen az eredeti értelemben vett poézist tekinti magára nézve kötelezőnek, függetlenül attól, hogy zene, kép vagy szobor formá-

jában alkották-e meg. E művek oda irányítják a figyelmet, ahonnan nemcsak a művészet sarjadt ki, ahol az ember is először ébredt önmagára; s oda mutatnak előre, ahol szintén nem a művészet lesz a legfontosabb, hanem a léleknek az a remélt magáratalálása, amelynek hiánya generációról generációra egyre elviselhetetlenebbnek látszik.

*

Az emlékmű terébe belépve a látogató egy kőlabirintust pillant meg: egy nyitott kősírt, amelyben bolyongani lehet, akár egy piramis belsejében. De ez egy oszlopcsarnok is: bármerről nézzük, mindenfelől bepillanthatunk a belsejébe, sőt át is nézhetünk rajta. Mögötte egy hatalmas megmunkálatlan kősziklát látni, a magasban pedig egy szarkofágot s egy tornyot. Az oszlopcsarnok nyitott, s mindkét irányból átjárható; a kőszikla, a szarkofág és a torony ezzel szemben zárt és áthatolhatatlan. Mintha ezek képeznék a végcélt, amelyhez a csarnokon, ezen a purgatóriumon át lehetne csak eljutni.

Még mielőtt belépnénk a csarnokba, ki kell kerülni egy „csapdát": azt a mély, négyszög alakú gödröt, amelynek fehér mészkőből készült négyzet-kávája épphogy csak kiemelkedik a tér ugyancsak fehér síkjából. A gödör belső fala durván s egyenetlenül van elsimítva: betonból készült ugyan, de színe és rétegzettsége a földére emlékeztet. Olyan, mint egy kút, amelyben hiába keresni a víznek, vagyis az életnek a nyomát. Egy halott kút. Vagy egy nyitott sír, amelyet soha nem fognak behantolni, hiszen *így* van készen. Senkit nem fognak ide temetni, mivel már a sírkövet is végleges helyére állították. A gödörből kimeredő fekete gránitoszlop „valódibb" sírkő, mint azok, amelyeket a temetőkben látni: nemcsak jelképe egy halottnak, hanem ő maga az, akit a sírba helyeztek: ő a halott, aki egyszersmind önmagának is a jelképe. Azonos önmagával; a hagyományos sírkövek nemtelen anyagával („műkő") ellentétben nemes anyaga (rhodéziai fekete gránit) semmi egyébre nem utal, kizárólag önmagára. Mintha maga lenne a halál, amelyet már nem lehet eltemetni. Mindig szem előtt van, de élő ember mégsem kerülhet eleven kapcsolatba vele.

E tökéletesen sima, fekete gránitoszlopot csak szemmel lehet tapogatni: kézzel egyik oldalról sem lehet elérni. Az ezerkilencszázötvenhat milliméter hosszúságú, hatszögalakú kőtömb oszlopnak is csak erős megszorítással nevezhető. Az oszlop rendszerint felfelé mutat, s rendeltetése az, hogy az ember feje fölé „nőjön", egy olyan magasságba, amely a gondolatot is „fölemeli", vagyis az embert hozzásegíti, hogy fölébe kerüljön önmagának. Ez a fekete kőtömb viszont nem a magasságnak, hanem a mélységnek a követe. Felső, látható lapja akár egy felfelé meredő alapzatnak is tekinthető: az, amit egy oszlop esetében nem látni, itt napvilágra kerül. Ebből következően az lesz láthatatlan, ami egyébként látható: az oszlop fejezete, ami ezúttal a földbe fúródik. A láthatatlan látható lesz, amit pedig látnunk kellene, az a föld sötétségében tűnik el. Egy fordított oszlop, amely a gondolatot lefelé irányítja. Ha – szentként – a tetejére akarnánk állni, akkor a föld mélyébe kellene beásnunk magunkat. Szent Simeon Sztilitész a földöntúli láthatatlannal kereste a kapcsolatot. Ennek az oszlopnak a lehetséges szentje ugyancsak a láthatatlannal köthetne szövetséget; de nem az elvakító fénynek, hanem a mindent beborító sötétségnek a láthatatlanságával. Nem az éggel, hanem a föld mélyével. Örök élet helyett az élet hiányával. Hogy ezt elérhesse, neki magának meg kellene halnia: a halál szentjévé kellene válnia, aki nem a kegyelemnek, vagyis a jóságnak a hírét (evangélium) hozza el, hanem a halálét, thanatoszét. Az oszlop koromfekete színe is a föld szemmel soha nem látható mélységéről, minden életet „alulmúló" khtonikus sötétségéről ad hírt.

*

Egy lefelé irányuló, negatív oszlopot kell tehát kikerülni – a halál csapdáját. Egy olyan kőtömböt, amely a mélybe aláeresztve kihasít magának egy teret, de ez ellentéte az élet színterének. Ez a „kerülő" jelzés és figyelmeztetés. A látogató, aki a parcellába belép-

ve önkéntelenül is az emlékmű irányába indul el, csak egy idő elteltével veszi észre a fekete gránitoszlopot, amely addig láthatatlanul búját meg a mélyben. Ám azt követően, hogy megpillantotta, a simán és egyenletesen elterülő felszínen továbbhaladva a „lent" és a „fent" ellentmondásával kénytelen szembesülni. Egyelőre még a mélység perspektívájából: a lenti, földalatti látószögből, mivel a magassághoz képest ez az elsődleges. A fény helyett a sötétség, a mindent visszaverő fenti fehérség helyett a mindent elnyelő feketeség az uralkodó. A látogató teste a *felszínen* halad tovább az emlékmű többi része felé; gondolatai és érzékei azonban egy másik útra lépnek rá, amely *lentről* indul el *felfelé*, egyelőre még beláthatatlan irányba. Annyit azonban már itt, e fordított, lefelé irányuló oszlopnál megállva is sejteni, hogy ha a föld alól, az élet hiánya felől indulunk el, akkor a cél egészen máshol húzódhat. Az oszlop „teteje" olyasmibe ágyazódik, ami az érzékek számára megközelíthetetlen; ahhoz tehát, hogy ezt az oszlopot ismét a talpára lehessen állítani, s baljós feketeségét fehérré lehessen lelkesíteni, az érzékeknek is be kell teljesedniük. Ennek előfeltétele pedig az, hogy maguk is elkezdjenek lélekkel feltöltekezni.

E feltöltekezés irányába vezet az a spirituális út, amelyen az érzékek a földalatti gránitoszlop felől az emlékmű testébe jutnak be. A fekete oszlopot nem lehet megérinteni; feketesége riasztóan hatott a lélekre, tükörsimára csiszolt felülete pedig azt sugallta, hogy nem lehet a testét megbontani. Nem nyitható rajta egy nyílás (kapu), amelyen át a gondolat beléphetne s szabadon kószálhatna annak testében. A fekete oszlop mintegy taszítja magától a lelket, éppúgy, mint a föld mélye az életet. A hibátlanul lecsiszolt élek s az oszlop szabályos, hatszögű alakzata szintén ezt a hatást erősíti: nem egyszerűen a hideg racionalitása sugárzik belőle, hanem ugyanaz az élettelenség, amely minden fekete sírkőből is árad. Ez azonban nem egyszerű sírkő, hanem a föld láthatatlan mélyének a dermesztő kitüremkedése.

Nem így az oszlopcsarnok. Hatalmas kőpillérei szinte csábítják a tenyeret, hogy simítsa végig őket s bőrével tapadjon hozzájuk. Nemcsak nézni lehet ezt a csarnokot, hanem be is lehet lépni. A test birtokba veheti a terét, s ha a látogató néhányszor ki-be lépked a kőtömbök között, rövidesen otthonosan kezdi érezni magát odabent. Ezt segíti elő a csarnok emberi léptéke is; elég gondolatban felidézni néhány első világháborús emlékműnek az emberi léptéket meghaladó, azaz embertelen arányú oszlopcsarnokát vagy oszloperdejét (amilyen például a tannenbergi, a nürnbergi vagy a saarbrückeni emlékmű), s azonnal érezni, hogy azokkal ellentétben ebből az oszlopcsarnokból nem akar kimenekülni az, aki ide betévedt. Az sem mond ennek ellent, hogy a sírkamrára is emlékeztető csarnok járatai szűkek, s hogy a kőtömbök már-már fenyegetően súlyosak. A hol szabálytalanul, hol gondosan megfaragott éleik ugyanis nem a tökéletességnek, hanem az ember jelenlétének a hangulatát árasztják magukból. A két hatalmas sárgásfehér, s a három szürke kőtömb ősi képződményekre emlékeztet, amelyeket az emberkéz már elkezdett megdolgozni: az elülsőket fűrésszel, a hátulsókat az ennél ősibb pattintással. E kövek éppúgy alkotásai a megműveletlen természetnek, mint a civilizációnak. A hol szabályos, hol szabálytalan éleket nézve képzeletben újra felidézhető a köveket ideszállító s azokat megfaragó mesterek látványa, a durván eldolgozott felületekhez pedig a munkának, az izzadságnak, a fáradságnak, a szagoknak és a test nedveinek a képzete tapad. Egyszóval az emberé, aki nem csupán nekitámad az előtte heverő kőtömbnek, hogy azt kénye-kedve szerint alakítsa, hanem aki a saját testének a nyomait is örökre „beleégeti" a kőbe. E test maga nincsen jelen; de jelen van a nyoma, az oszlopok éleiben, redőzeteiben, durván megmunkált felületeiben, a fűrészként szolgáló dróthuzal nyomaiban, sőt még a méreteik arányaiban is. Az ember jelenik meg bennük, anélkül, hogy eleven mivoltában jelen lenne.

Az oszlopok között járkálva a látogatót e láthatatlan, kőbe zárult lélek tereli és kíséri. A méretek, az arányok, az elrendezés, az oszlopok száma, a közöttük lévő rések mind arra késztetik, hogy e tér rendjének a titkába behatolva megbarátkozzon az oszlopcsarnokot megtervező akarattal, s elkezdje megkeresni a saját és az őt befogadó tér léptékeinek a kö-

zös nevezőjét. Az oszlopcsarnok mérete eleve megkönnyíti ezt: ha belép az ember, akár egy meghitt térben is érezheti magát. Emberi a léptéke, azaz a test – a fekete gránitoszloppal ellentétben – birtokba tudja venni. Maguk a kőtömbök is emberiek: szabályos elrendezésük nem nélkülöz némi szabálytalanságot, miként a megmunkálásuk sem. „Esendőek", azaz éppen annak az embert kizáró tökéletességnek vannak híján, amely a fekete oszlopból árad. Járkálni, sőt sétálni lehet közöttük; a nyílásokon át mindig más látvány tárul a szem elé, s az oszlopoknak a színe és felülete is végtelenül változatos. A bejárható tér, a megtapintható anyag, a változatos látvány és szín varázsolja az oszlopcsarnokot emberivé, azaz evilágivá – szemben a megérinthetetlen, minden látványt magába záró s minden színt elnyelő fekete kőoszloppal, amely sem emberinek, sem eviláginak nem nevezhető.

*

Az oszlopcsarnok terét mégsem érzem intimnek. A sziklatömbök a magányosan és titokzatosan álló ősi kőoszlopokra is emlékeztetnek; fölsejlenek bennük a neolitikum megalitjai, a menhirek, a dolmenek, a carnaci kőutak Bretagne-ban, vagy a Stonehenge megfejthetetlen sziklái. Az emlékmű archaikus, kőkorszaki hangulatát csak fokozza, hogy az emberi kéz nyoma is felfedezhető rajtuk: ettől még titokzatosabbak. Az ember megpróbálta alakítani őket anélkül, hogy egy pillanatra is kétségbe vonta volna azt, hogy e sziklák hatalmasabbak és erősebbek nála; hiába kezdi őket megfaragni, azok mindig uralkodni fognak fölötte. Az oszlopcsarnok sziklái azt sejtetik, hogy a világnak van egy olyan arculata is, amelyet az ember soha nem lesz képes a saját képére átalakítani. Ez az arculat kőből van – olyasmiből, ami minden életet megelőz, s ami a hús-vér testben feltámadó lélek számára mindennél közelebb áll a kezdet kezdetéhez. Való igaz, hogy az emberi test ugyanabból az anyagból áll egybe, mint a legtávolabbi csillagköd; a lélek mégis hajlamos a követ ősibbnek tartani saját testénél – talán éppen a lélek hiánya miatt.

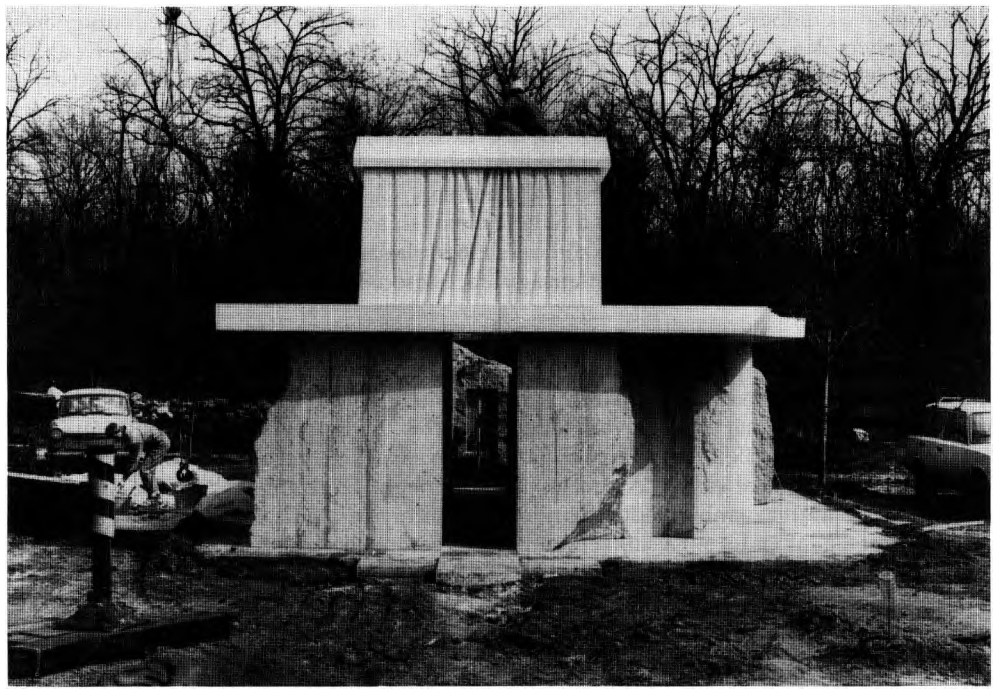

A követ megpillantva az ember olyasmivel szembesül, ami hozzá képest tökéletesen más; ám ha megérinti, akkor nemcsak ezt a másságot érzékeli, hanem azt is, hogy a kő és a hús-vér eleven test között mégiscsak van hasonlóság, sőt rokonság. A kő lényének „kőszerűségére" ébreszti rá az embert; arra, hogy ő maga is éppúgy a kozmosz egy darabja, mint bármelyik kődarab, s hogy bár lelke, értelme és esze birtokában képes „rálátni" erre a kozmoszra (azt mint vele szembenálló, tőle idegen tárgyat is tudja szemlélni), abból mégsem tudja kivonni magát. Értelme nemcsak az övé, hanem a kozmoszé is; lelke sem csak a saját tulajdona, hanem a mindenségnek az érzékelőszerve, amelynek egy szeletét átmenetileg rábízták. A kő szemléletében elmerülve az ember saját kozmikus mivoltát tapasztalja meg. Érzékelni kezdi, hogy nemcsak kiszolgáltatottja a *másnak*, az életet is felülmúló teljességnek, hanem saját lénye is értelemszerűen részesedik ebből a teljességből. Ha korábban betokosodott az élet és a halál ellentétébe, megfeledkezve arról, hogy halálában éppúgy „otthon" lesz, mint életében – a mindenség otthonában, amelyből soha nem fog tudni kiszakadni –, akkor a kő intenzív szemlélete és élménye ráébreszti arra, hogy a teljességhez az élet éppúgy hozzátartozik, mint a halál. A *Nyolcadik duinói elégiá*ban Rilke azt írja, hogy csak az ember tud a halálról, mert az még előtte van; az állatnak ezzel szemben nincsen tudása róla, mert mögötte rejlik pusztulása: „számára léte / végtelen, gáttalan, ön-létezése / módján nem töpreng; s mint látása: tiszta. / Hol mi jövőt: a Mindent látja ő ott, / s magát a Mindenben, örök-üdvözülten." (Rónay György fordítása) Ám ha elfogadjuk azt, hogy az ember a halál *előtt* van, az állat pedig a halál *után*, akkor a követ a halálon *kívülinek* kell vélnünk. Őt nem fenyegeti a halál, mert nem tud mit elpusztítani benne. Súlyos élettelensége soha nem tapasztalja meg a halált. Számára nem létezik a halál, csak a halálnélküliség állapota – azaz a halhatatlanság.

A régi kínaiak, akiknél jobban soha senki nem tisztelte a köveket, a lélekvándorlást előkészítő eksztázist úgy érték el, hogy belemerültek egy kiválasztott kő szemlélésébe, majd lélekben beléptek annak testébe s eltűntek benne. De úgy gondolták, csakis a halhatatlanoknak adatik meg, hogy beléphessenek a kőbe. E halhatatlanság előérzetét kínálja az a nyugalom, amely az embert a kő láttán eltölti. Némasága és magába zártsága olyan megtérést ígér, amely csak a lélek elzárkózásának megszüntét követően tapasztalható meg. Ez az önfeladás a lehető legnehezebb feladat; a lélek, amely szeret szétszóródni, a Sok helyett ekkor a Mindent tapasztalja meg – pontosabban a Mindennek az Egy-ségét. Önnön kozmikus, lelken-túli természetére talál rá ilyenkor. Ez nem szünteti meg annak élményét, hogy az ember mégiscsak annak van a legjobban kiszolgáltatva, aminek a leginkább urának hiszi magát: a saját életének; s nem enyhíti a halálfélelmét sem. De nem is ez a cél, hanem az Egységnek a megtalálása, amelynek során a halálfélelemben az élettől való félelem is kibomlik. Ilyenkor kezdi irigyelni az ember a szótlan és mozdulatlan köveket, s ilyenkor szeretnegygyé válni velük. Féltékeny a halhatatlanságukra, és csodálja élettelenségüket.

*

Az emlékmű oszlopcsarnokából egy még ősibb kőre nyílik kilátás: egy kétszázhúsz millió éves, negyven tonna súlyú hatalmas sziklára, amely mintha egyenesen az űrből zuhant volna ide. Nagyságánál csak durvasága lenyűgözőbb. Az emberi kéznek mégis látni rajta egyetlen nyomát: egyik oldalába egy nyílás van bevésve, amely azonban csak néhány centiméternyi bepillantást enged. Az oszlopcsarnok meghitt tere ebbe a sziklába „ütközve" lepleződik le: amit az emberi léptékű oszlopok és arányok látványától elcsábítva bensőségesnek érzett a látogató, azt a szikla láttán szorongatónak kezdi érezni. Az oszlopcsarnok „eviláginak" tapasztalt helyszíne a rusztikus kő színe előtt tágul kozmikussá, s nemcsak az élet, de a halál előtt is megnyílik. A sziklába vájt „vakajtó" felé nyitja meg az utat: a lélek számára ez az ajtó olyasmibe kínál belépést, ami túl van az életen is, a halálon is. Nem egy halotti kamrába (mint Canova piramis alakú síremlékeinek az ajtajai), nem is egy emlékhely-

re (mint megannyi háborús emlékmű), hanem magának a kozmosznak a testébe, amely a lelket előbb-utóbb a halhatatlanság igézetével fertőzi meg.

Ezért felesleges bármit is igazítani ennek a sziklának a felszínén s „esztétikussá" megmunkálni a testét. Ez a szikla mintha a teremtés első pillantában szakadt volna ki az akkor még tömör mindenségből, s ettől eredeti a szó szoros értelmében. Ha hozzányúlnának s igazítani akarnának rajta, akkor ez nemcsak a követ „hamisítaná" meg, hanem az emberi akarnokságot is elviselhetetlenné tenné. Azzal, hogy a szobrász megmunkálatlanul hagyta ezt a hatalmas sziklát, amely pedig vonzza a vésőt és a kalapácsot, nemcsak egy ide eltemetett halott végrendeletét vette figyelembe, hanem önuralmáról is tanúbizonyságot adott. Önmagáról lemondva múlta felül magát, s szellemét (szobrászi akaratát) visszafogva nőtt fel ahhoz, ami a szellemet is lehetővé teszi: a teremtés halálos időtlenségéhez.

A kő ennek az időtlenségnek a szobra – s még akkor is szobornak kell nevezni, ha a szobrászat hagyományos kritériumait nem is elégíti ki. Véletlenszerű ennek a kőnek az alakja és formája; ám azzal, hogy a szobrász észrevette, s hosszas válogatás után éppen rá esett a választása, a követ kiemelte ebből a véletlenszerűségből. A szobrászi tevékenység ebben az esetben nem azt jelenti, hogy a művész a saját akaratát szegezi szembe a mindenséggel s a maga törvényeit próbálja arra rákényszeríteni, hanem azt, hogy aláveti magát a kozmosz ésszel fel nem fogható rejtélyes törvényszerűségének. Ami egyébként véletlennek látszik, az ebben az esetben a legmélyebb szükségszerűséggé válik – egy ismeretlen formáló akarat megnyilvánulásának. A hatalmas rusztikus szikla nem a véletlennek, hanem a legmélyebb szükségszerűségnek köszönheti a megszületését: a teremtés törvényszerűségének. S e szikla kiválasztása sem a véletlen műve; az őt kereső szem tudta, mit keres, és őt kiválasztva nem egy esetleges képződményre bukkant rá, hanem olyasmire, aminek alakja és formája magát a kozmikus mindenséget varázsolja a látogató elé. Elég újfent a kínaiakra utalni, akik közül régen sokan az egész vagyonukat feláldozták azért, hogy egy nekik tetsző követ meg-

szerezzenek. Nevezhetjük-e véletlennek azt, amiért az ember mindenét képes kockára tenni? S ugyanez vonatkozik az emlékmű rusztikus sziklájára is: már az eddig megtett út is jelzi, hogy ez a robusztus kő semmivel sem kevésbé szobor, mint a fekete gránitoszlop vagy az oszlopcsarnok sziklapillérei. Ellenkezőleg: a szobrászi tevékenység legbelsőbb mozgatórugójához kerülünk itt közelebb; ahhoz, ami már nem esztétikus művek („szobrok") elkészítésére irányul, hanem magának az embert is felülmúló teremtésnek a megidézésére. Ez az a már említett halálos időtlenség, amely irányába vezet az út.

*

Az emlékmű legfelső szintje a végcél. A redőzettel borított szarkofág, a vaskos, dob alakú henger, valamint a rajta álló, enyhén megdőlt torony egyaránt hófehér színű, miként az oszlopcsarnok mennyezete, az a hatalmas kőlap is, amelyen valamennyi nyugszik. Helyesebben úszik; mert az oszlopcsarnokot befedő fehér cementtábla olyan, mint a tenger felszíne: enyhén hullámzik. S mivel a környező fák zöld lombjai amúgy is állandóan mozognak, e hullámzás véget nem érő. A campanile éppúgy megdőlt, mint bármelyik velencei harangtorony; és a szarkofág redőzete is Goethét idézi: „Was ich stelle auf die Welt, / ist wie auf eine Welle gestellt". Egyetlen módosítással: mindaz, ami a magasban látható, nem a világon(ban) áll, hanem azon túl. De még csak nem is a *túl*világon, amely még mindig az evilágnak a függvénye, hanem a világon *kívül* – ott, ahol sem a világ törvényei, sem pedig annak ellentétei nem érvényesek. Ez a felső régió nem az életnek a terepe (mint az oszlopcsarnok), de nem is a halálé (mint a fekete gránittömb), hanem a mindkettőt felülmúló kozmikus teljességé s bezárulásé. Az oszlopcsarnokba belépve, onnan a rusztikus sziklához fordulva, majd a magasba felpillantva nehéz elhessegetni a gyanút, hogy a fenti fehérség valójában a megmunkálatlan hatalmas szikla kivetülése. Ha beléphetnénk ennek vakajtaján, alighanem ezt a szarkofágot és tornyot pillantanánk meg odabent. Annak tömörsége mintegy kifordult önmagából, s a fenti héjszerkezetek belső üregeinek adta át a helyét.

Ide tér a lélek. A parcellában vándorolva ez lesz a végállomás – s látva a korábbi stációkat, elmondhatjuk, hogy itt talál magára s itt kerül egységbe önmagával. A földbe süly lyesztett fekete márványoszlop a lélek elhagyatottságának volt a színhelye. Ennek az oszlopnak volt ugyan teste, de az mintegy „beleszakadt" a térbe és megfoghatatlan, kezelhetetlen, fenyegető lett. Attól olyan nyomasztó, hogy az embert arra kényszeríti, hogy fordítva nézze a világot: alulról, a földbevájt sír perspektívájából, amely kizárólag a halottaknak adatott meg. Negatív szobor, amely az emlékmű elemei közül mégis a legsúlyosabbnak látszik: a föld sem bírta el, hiszen belesüllyedt. Hozzá képest az oszlopcsarnok köveinek és szikláinak nincsen ekkora tehetetlenségi nyomatéka. Bár a föld vonzerejének engedelmeskednek ezek is, egy azzal szembeszegülő erő mégsem engedi őket elsüllyedni. A földbe alámerülő feketeség és az égbe kifeszülő, kézzel ugyancsak nem illethető fehérség között az oszlopcsarnok a „köztes lét" állapotába vezeti be a látogatót. Ez nem a megszületést követő, illetve a halált megelőző állapot, vagyis nem egyszerűen az élet – noha sok minden erre utal: az oszlopcsarnok köveinek a megérinthetősége, a színek választékos bősége, az arányok emberi léptéke, és az, hogy a föld felszínén áll, azaz nyitott testében járkálni lehet. Inkább olyan állapotként lehetne jellemezni, amelyet egyfelől a test tökéletes szétesésének és a lélek elveszettségének az állapota előz meg, másfelől a lélektest magáratalálása követ, amikor mindaz, ami korábban összeegyeztethetetlennek látszott, egységbe kerül. Az oszlopcsarnok ennyiben köztes állapot: a keresésnek és az erőfeszítésnek a színhelye. Ide kerülve a lélek keresi a kivezető utat (önnön békéjét), s ugyanakkor hallatlan erőfeszítéssel áll ellent a kísértésnek, hogy visszazuhanjon a lélek elsötétülésének és önelvesztésének csábító felelőtlenségébe.

A lenti és fenti régiókat összekötő oszlopcsarnok durva pillérei között az egyik olda-

lon egy tükörsimára csiszolt, hibátlanul kiöntött, belül üres fehér cementoszlop látható. Első pillantásra egy idegen test. De a szemet megnyugtatja. Azáltal, hogy a fenti fehérség egyik eleme ide lekerült, az emlékmű szerkezete sem olyan szigorú. A dogmatikus tagoltság helyett fontosabb lesz az, hogy az érzékek kielégüljenek. Ám ez a kielégülés a jelen esetben a beteljesülésnek is előfeltétele: a színes, durva kövek között úgy hat ez a fehér oszlop, mint egy jóhír – mint egy evangélium. De nem hatna ennyire erősen, ha a pillérek között – sőt azok testébe süllyesztve – nem állna ott még három másik láthatatlan oszlop is. Mindegyik tökéletes hasonmása a fehér oszlopnak, csupán szemmel nem láthatóak: a durva sziklatestből van kivájva a testük. Egy hiányzó oszlop az eredmény: egy tökéletesen kifaragott, a fehér oszloppal pontosan azonos méretű levegőoszlop. Maga a beteljesült negativitás. És miközben a látogató elmerül annak élvezetében, amit elképzelhetetlennek hitt – egy láthatatlan szobor csodálatában –, a néhány méterrel arrébb lapuló fekete oszlop is eszébe jut: annak tömör és súlyos negativitása itt légiessé és testetlenné válik, hogy végül – a fehér oszlopban – testtel rendelkező, de belül mégis üres pozitivitásba forduljon át, amely a fenti légies szerkezetek beteljesült világát előlegezi.

Az oszlopcsarnok pozitív és negatív oszlopai a lenti és a fenti régiókat köti össze: a feketeséget és a fehérséget, a szabályos szögletességet és a szabályos kört, a tükörsima, minden fényt elnyelő fekete felületet és a fenti, reliefszerűen megmunkált fehér felületeket, amelyek az egyetlen fényt végtelenül változatosan tudják fényre s árnyékra bontani. Amit középen látunk, az mindennek a keveredése: a lenti fekete fény és a fenti hófehér súrolófény itt színné válik, a felületek durvák, a látványok pedig sokrétűek. Akár a szobrászat történetének menetét is nyomon követhetjük az emlékműben: a *kezdetet*, amikor a szobrász a kozmikus erőkre bízta rá magát s elsősorban nem az anyag foglalkoztatta, hanem az anyagot is megteremtő láthatatlan erő, aminek birtokában egy kőben akkor is felfedezhető a mikrokozmosz, ha a szobrász azt kézzel nem is illeti; a *jelent*, amelyben a szobrász vésővel, kalapáccsal és fűrésszel magát az anyagot támadja meg, hogy abból kialakítson valamit, ami addig csak lehetőségként lappangott az anyagban – vagyis hogy a nyersanyagot megszüntesse s annak nyerseségét művészettel álcázza; s végül a *jövőt*, amikor az anyag nem-anyagi minőségekkel kezd telítődni, a kő lebegni kezd, s az anyag plaszticitása a lélek és a szellem fényszerű, megfoghatatlan, de mégis érzékelhető plaszticitásával válik egyneművé.

*

De nemcsak a szobrászat története követhető itt nyomon. Az emlékmű összetett szerkezetét szemlélve a látogató e művet létrehozó élmények síkjait és rétegződéseit is figyeli. S miközben az *egyes* elemek önmagukban mind egy-egy problémára irányítják a figyelmét, az emlékmű *egésze* egy hihetetlenül bonyolult, komplex látásmódról nyújt tanúbizonyságot. Jovánovics György eddigi életművének a csúcsára jutott el itt, s az emlékmű ennek az életműnek a módszeres felépítéséről tanúskodik: ugyanannak a központi, mindent mozgató víziónak az egyre összetettebb és átfogóbb megformálásáról.

A pálya korábbi szakaszainak nem az egyes elemei (vagyis végeredményei) ismerhetők fel az emlékműben, hanem azok kérdésfeltevései. Bár az emlékmű egyetlen elemében sincsen nyoma például a figurativitásnak, a hatvanas évekből mégis itt kísértenek az egészalakos hófehér *gipszszobrok*, ezek a ki nem bomlott bábokra emlékeztető figurák, amelyek a valódi megszületésre várnak, azaz arra a beavatódásra, amely – platóni kifejezéssel élve – „valóban létezőkké" teszi őket. A beavatódás vágyának átható ereje varázsolja jelenvalóvá Jovánovics teremtményének, *Liza Wiathruck* egyszerre eleven és mégis szellemi alakját is, aki páratlan módon úgy bizonyítja létezését, hogy megfoghatatlanná ritkul: azáltal válik valóban önmagává, hogy folytonosan kilép magából. Eksztatikus létformája (ekszisztémi = kívülkerülni valamin) egy olyan problémát vet fel, amely nem csupán egy az élet vezetésének számos egyéb problémája közül, hanem magának az emberi létezésnek a mindenség egé-

szén belüli helyzetére vonatkozik. Ugyanígy az emlékmű felől visszatekintve nem nevezhető egyszerűen technikai problémának a *camera obscura* sem; nem csupán a látás természetének a kifürkészésére szolgál, hanem az eksztatikus beavatódásnak is eszköze. Egyfajta camera obscura az emlékmű oszlopcsarnoka is: a keskeny folyosó az a „sötét" cső, amelynek egyik végében a mindenkori látogató áll (s itt egyszerre mindig csak egyetlen ember fér el, azaz egy magányos, csak egyedül átélhető élményről van szó), másik végében pedig a rusztikus sziklát s annak vakajtaját látni. E camera obscura segíti hozzá a látogatót, hogy felfedezze a sziklában önmagát, vagyis hogy észrevegye azt az önmagán kívüli (eksztatikus) pontot, amelyen át vezet a beavatódáshoz vivő út. A *hófehér reliefek* fényjátéka ugyancsak egy olyan „játékra" utal, amely nem köthető kizárólag a fényhez: azáltal, hogy a fehér relief, Jovánovicsnak ez a különleges találmánya az emlékmű legfelső régiójában jelenik meg, a „jelentése" olyannyira kitágul, hogy a fény és az árnyék első pillantásra „esztétikai" problémájában immár a fény és a sötétség ősi *metafizikai* párviadalára is ráismerhetünk – s nem kell sok, hogy innen akár a jónak és a rossznak a gnosztikusok által megoldhatatlannak vélt konfliktusához lendüljünk tovább. S ha ráadásul figyelembe vesszük, hogy az emlékmű anyagai többnyire tömör, mozdíthatatlan kőtömbök, a fenti fehér relief viszont belül üreges, héjszerkezettel rendelkező, negatívba *öntött* cement, vagyis nem „természetes", hanem mesterséges kő, akkor a fény és az árnyék problémája az anyagi és a nem-anyagi létezés problémájával is súlyosbodik. S végezetül, ha nem riadunk vissza attól, hogy az emlékműből kibontható elemeknek ennyire „romantikus" értelmet tulajdonítsunk, akkor észre kell vennünk Jovánovicsnak az emlékművet közvetlenül megelőző színes reliefjeit is, amelyek a fénnyel folytatott vad kísérletezésen túl a fény „bukásáról", azaz színné válásáról is szóltak. A fény kálváriaútját lehetett nyomon követni bennük – éppúgy, mint az emlékműnél, ahol a lenti koromfeketétől indul el az út a közbülső gazdag színvilágon át a fenti fehérségig. Ha Jovánovics koreai térplasztikáját a fehér reliefek térbe való kibomlásának tekint-

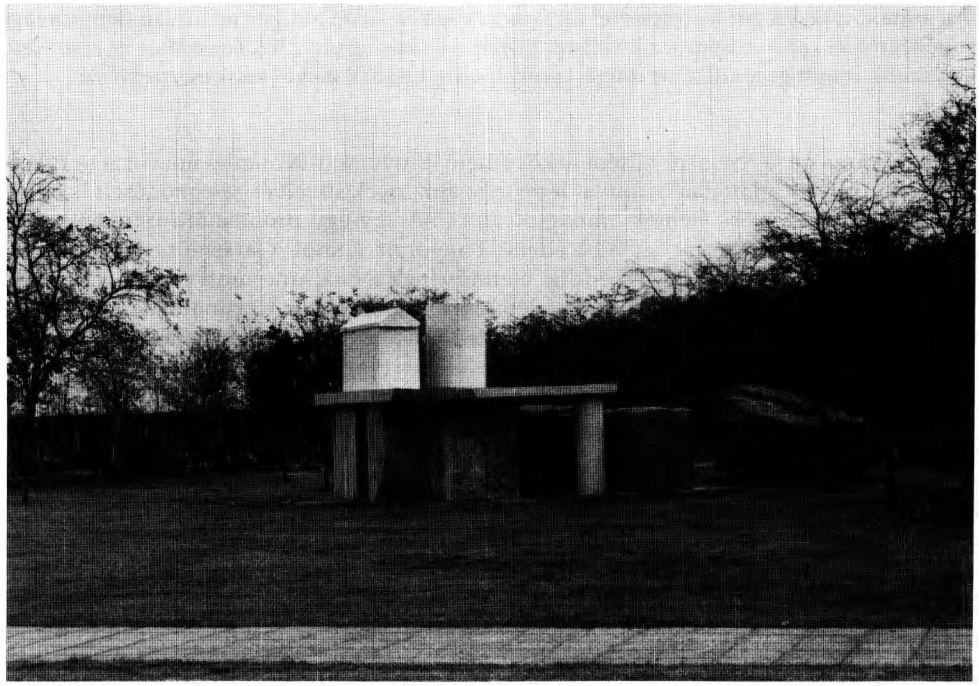

hetjük, ahol a fény-árnyék probléma az univerzum problémájává tágult, akkor ez a beavatódásról szóló emlékmű az az alkotás, amely felé a színes reliefek mutattak.

Így felvázolva mindez túlságosan egyszerű s talán félrevezető is: mintha az érzéki (fizikai) teljességet redukálni lehetne néhány metafizikai kérdésre. Az emlékmű azonban olyannyira nyilvánvalóan fölvet bizonyos problémákat, hogy ezeket nem lehet nem észrevenni s kiemelni; s ugyanakkor olyan – plasztikai s filozófiai – kérdéseket is felvet, amelyekre a magyar szobrászat s téralakítás történetében eddig soha nem volt példa. A legjobbak mindig (s nem véletlenül) csak *részkérdésekben* bizonyultak kiválóaknak, akik pedig *az egészre* kérdeztek rá, azok akaratlanul is az ideológia (politika, história, vallás) céljainak és korlátainak szolgáltatták ki magukat s művészetüket. Jovánovics ezzel az emlékművel azt a csapdát tudta kikerülni, amely a magyar művészetet – legyen az szobrászat, festészet, zene vagy irodalom – állandóan fenyegette: hogy a művész a köz ügyét magára vállalta ugyan, de ezt többnyire művészete rovására tudta csak elérni. Jovánovicsnak sikerült azt megvalósítani, amit a zenében Kurtág Györgynek, a festészetben Veszelszky Bélának, a prózában Ottliknak vagy Nádasnak, a költészetben pedig Pilinszkynek – egyetlen problémára koncentrálva képes az egészről szólni, anélkül, hogy beleveszne ennek végtelenségébe. Talán furcsállható, ha azt mondom, hogy ez az 1956-os forradalom s annak mártírjai emlékére emelt emlékmű éppen azáltal teljesíti be feladatát, hogy nem politikai mű (nyoma sincsen benne semmilyen politikai szimbólumnak), nem is historizál (semmiféle allegorizálás sem fedezhető fel benne), s bár egy temetőben, halottak emlékére van felállítva, a vallás intézményének sem tesz engedményt. Mennyivel egyszerűbb lenne egy hatalmas feszület elhelyezése; s mennyivel bonyolultabb és mennyivel több figyelmet kíván *ez* a szerkezet s az emlékmű kijelölte szellemi út megtétele. (Ha a halálról is szó van, akkor ez a fáradságtöbblet, ami annak részéről elvárható, aki *valóban* emlékezik és töpreng.) Az emlékmű, éppúgy, mint az említett Klee-festmény, illetve Cage-kompozíció, az anyagba való alámerülés példázata: kísérlet arra, hogy az anyagból kibontsa a nem-anyagit, s a világnak éppen azokat a dimenzióit tárja fel, amelyekről az ember hajlamos megfeledkezni.

Térjünk vissza egy végső pillantásra az emlékműhöz. A beteljesülésről szóltam: a lenti feketeségnek a fenti fehérségbe való „megtéréséről". Egy lenyűgöző ívről, amely a lentit a fentivel köti egybe, s amely a látogatót a beavatódás irányába tereli. Így elmondva mindez túlságosan is jóhiszeműnek hangzik; egy szentimentális lelkipásztor sem kívánhatna ennél többet. Ezért fontos újfent felidézni a rusztikus sziklát, amely mintegy „megpecsételi" az emlékmű egészét. E szikla gondoskodik róla, hogy a fent és a lent, miközben ott kísértenek egymásban, szembe is szegüljenek. Ahhoz, hogy a lenti perspektívát a fentire lehessen felcserélni, a léleknek előbb el kell veszítenie magát. Hogy a sziklának ebben milyen szerepe van, azt Heinrich von Kleistnek a marionettszínházról írott példázata segít tisztázni. Arról, hogy az úgynevezett „természetes" emberi mozgás helyett miért éppen az „ember-alatti" marionett mozgása áll közelebb az „emberen túli" tökéletességhez, Kleist ezt írja: „ahogyan a valamely pontban egymást metsző vonalak, ha a végtelenen áthaladtak, a pont túloldalán ismét metszik egymást, vagy a homorú tükör által alkotott kép a végtelenbe távolítva ismét közelivé válik, ugyanúgy visszatér a grácia ott, ahol a tudat mintegy megjárta a végtelent, s így egyidőben két ellentétes pontban, az emberalkat két végletében válik láthatóvá: a bábuvá s az istenné lett emberben, mivel a tudat értéke az egyikben zérus, a másikban végtelen." Ahhoz, hogy a fenti fehérségbe el lehessen jutni, nem elég csak az oszlopcsarnokban elidőzni: meg kell tapasztalni a lenti sötétséget is. Miként a lélek is csak megrázkódtatások és krízisek révén képes önmagához közelebb jutni, az emlékmű hófehér szintje sem lenne annyira katartikus, ha a hozzá vezető úton haladva nem kellene megküzdeni a hatalmas rusztikus kősziklának a súlyos és bénító látványával, a megtisztulásnak ezzel a korántsem hófehér vagy légies előfelté-

telével. Ez a szikla a valódi *fordulópont* az emlékmű egészének a szerkezetében; rajta keresztül lehet csak eljutni az egyik végletből a másikba. Mozdíthatatlan tömege láttán támad olyan érzése a látogatónak, hogy mindazt, amit a magasban lát, nem oszlopok és táblák tartják, hanem egy láthatatlan, az égből lenyúló kéz lebegteti. A rusztikus kő: a megtisztító kegyelem oltára, amely lélekben előbb agyonsújtja azt, akit érdemesnek tart arra, hogy később átengedje önmagán.

Emiatt válhat ez a megdolgozatlan, nyers szikla a teljes emlékmű centrumává; az összes többi elem általa nyeri el a maga jelentését. Nem egyszerűen egy sírkő ez a szikla, nem is csupán a kozmosznak egy lélegzetelállítóan hatalmas ősi kövülete, hanem *spirituális középpont*. Általa válik érthetővé, hogy a legősibb koroktól kezdve egészen napjainkig a halottak sírjaira miért helyeztek gyakran egy követ. Ahogyan ez a barbár szikla mutatja, a kő az állandóságnak, a zártságnak, a halált nem ismerő öröklétnek a megtestesülése, azaz a feltámadásnak a záloga: pontosan az testesül meg benne, amit az ember önmagából többnyire hiányol s amire mindig is vágyik. Az emlékmű szikláját szemlélve érthető, hogy Pál miért nevezte Krisztust „lelki kősziklának". Így érzékeltette, hogy a lélek – pontosabban a szellem (Pál a *pneumatikósz* jelzőt használja, vagyis a szellemre utal, nem pedig a lélekre, a pszükhére, amely nem Istennel, hanem a lenti világgal köti össze az embert) – olyasmitől nyeri el valódi erejét, ami meghaladja az ember hatókörét: Istentől, akit a kőkorszaki civilizációktól kezdve gyakran a kövek világával rokonítottak. Emlékezzünk Jákobra, aki egy alkalommal, amikor beesteledett, kiválasztott egy követ, s lefekvéskor azt tette a feje alá. Álmában egy lajtorját látott, amelyet a földön állítottak fel, s teteje az eget érte, s az Isten angyalai jártak fel- és alá rajta. S a lajtorja tetején maga az Isten állt, aki csupa jó hírt közölt Jákobbal, megígérve, hogy mindig vele lesz. Jákob azonban, amikor felébredt, megrémült, s így szólt magában: „Mily rettenetes ez a hely; nem egyéb ez, hanem Istennek háza, és az égnek kapuja." És ekkor vette a követ, amely a feje alatt volt, és oszlopul állította fel azon a helyen, és ezt mondta: „ez a kő, amelyet oszlopul állítottam fel, isten háza lészen." (Mózes, I. 28, 11-22) E kődarab eredetileg kicsi lehetett, egyébként Jákób nem tehette volna a feje alá. Azután megjelent álmában Isten, s a kő is nagyobb lett: ébredés után már oszlopként állította fel. Végül pedig, amikor fogadást tett s elkötelezte magát Istennek, a kő háznagyságú lett – templommá nőtt.

A lélek kivetülése ez a kő. Minél szilárdabb belülről az ember, az annál hatalmasabbá válik. A szilárdság nem más, mint a változatlanságnak és állandóságnak a megtalálása – a lélek megbékélésének, önmagával egységbe kerülésének a jele. Az isteni szilárdsággal rendelkező kőbe veti bizalmát az ember, ha felül akarja múlni önmagát. A legkorábbi időktől kezdve általában egy kődarabon hajtották végre az áldozatokat, később egy kő jelképezte az oltárt, s a római katolikusoknál is egy üres kőszarkofág az áldozati oltár, benne a jelképes halottal.

Az emlékmű robusztus sziklája is egy ilyen ősi oltár: a magasabbrendűvel való találkozás evilági színhelye. Spirituális középpontnak neveztem: benne sűrűsödik össze a lenti, negatív és a fenti, pozitív pólus – a föld mélyébe levezető üreg és a magasba meredő torony. A torony felfelé mutat, a földi világon kívülre, az üreg pedig lefelé, a holtak birodalmába, ahová az élők szintén nem léphetnek be. De az a feszültség, amely az emlékmű térben alsó és felső végpontja között kialakul, arra is feljogosítja a látogatót, hogy a tornyot egy kozmikus fallosznak tekintse, amely a lelket azzal termékenyíti meg, ami a világhoz képest más és idegen; a földbevájt üreget pedig anyaméhnek, amelybe a fallosznak be kell hatolnia. Nem idegen ez az elképzelés az ősi és az Európán kívüli kultúráktól. Elég a legismertebbre utalni, a delphoi jósda mélyén húzódó üregre. Delphoi az anyaméhről kapta a nevét (delphüsz = anyaméh), ahová a fenti fény istenének, Apollónnak is alá kellett szállnia. Ugyancsak itt jelölték ki a föld köldökét, az omphaloszt, amelyet egy méhkaptárra és egy falloszra emlékeztető kőből faragtak meg.

Ilyen omphalosz az emlékmű rusztikus sziklája is: a fenti fénynek és a lenti sötétségnek a szülötte. E kő archaikus alakja, érintetlen felszíne s a rajta látható vöröses kalcitlerakódás egyaránt azt sugallja, hogy a teremtés legelső pillanataiban foganhatott ő maga is. Az a feszültség, amely a földbe lenyúló fekete gránitoszlop és az égbe meredő torony között kialakul és az egész emlékművet egyetlen láthatatlan ívbe fogja össze, a látogató gondolatait magára a teremtésre, erre a gigantikus szobrászi tevékenységre irányítja. Nem a születésre, amely már feltételezi az előzetes életet, nem is a pusztulásra, hanem azokra a legelső pillanatokra, amelyek – mivelhogy semmi nem előzte meg őket – időbelieknek sem nevezhetőek.

*

Az emlékmű ennek az időtlenségnek állít emléket. Az ősi kultikus áldozathelyekhez, a neolitikum kőszentélyeihez hasonlóan ez a kövekből és cementből felépített kultikus hely is a kozmosz megannyi erővonalát fogja egybe. Emiatt középpont, s emiatt sugároz magából olyan nyugalmat, amely alól a látogató nehezen tudja kivonni magát. Korábban Cage és Klee műveire utaltam: két olyan alkotásra, amely ugyancsak azáltal találja meg az egyensúlyt, hogy a szinte kezelhetetlen anarchiának és veszélyeztetettségnek szolgáltatja ki magát. A hallhatóvá vált csend, a láthatóvá tett káosz szabdalja át őket, és a nyomukban keletkezett réseken úgy járkálhat ki és be a néző és a hallgató, mint az emlékmű oszlopcsarnokában. Járkálás során teremti meg azt a teret, amelyet a test ritmusa határoz meg. A kezdeti zavarodottságot és megindultságot lassan kiszorítja a mély nyugalom, a látogató sejteni kezdi, hogy beavatódásban részesül. Teste ugyanannak a ritmusnak engedelmeskedik, amely az előtte (körülötte) lévő műveket is meghatározza, s ő, eddigi korlátait átlépve, oda tér meg, amit végre otthonának tud nevezni.

Kor

Utazik bennem az idő.
Helyesebben: Rajtam *utazik az idő,*
mellék
mintha országút lennék, avagy vágány, holt –
vak
feltételes
megállóhelyek. Váró, terem, őr.
feltétlen

Ki-be rakják (kibe?) a csomagokat.
Málhaszörp, *jut hirtelen eszembe.*

–Autóbusz, kavicsos úton
pöfög-töfög Murvaországba.

Utcasarkon bámulnak a murvák.

Visszakacsint az idő, sérve érzi magát.
sérvkötő epe
Bőröndjében bajuszkötő drága kövek; vese
fűkötő fog

mellékutca
holttölte gumikerékbe tört az idő.
vakvarjucska

Rámás csizmával ropta hátamon
a csűr döngölőt, a cuhárét, a francia kettest.

Föltételes a bűnbánat? (Non, je ne regrette rien)
Föltétlen a föloldozás? (még ma velem leszel... stb)

Kopnak a sínek a tundra felé.
Az út belevész sömlyébe, ingoványba.
A szerelvény még meg-megáll, a busz
elpottyantja utolsó utasát.

Utánuk fölszedik a sínt,
nefelejccsel vetik be a mélyenszántott utat
s a menettérti jegyeket érvénytelenítik.

CSORDÁS GÁBOR

MINDEN IDŐ VAN*

avagy az erudíció dicsérete

(Utólagos előzetes) E dolgozat írása közben egyre erősebb kényszert éreztem, hogy vizsgált szerzőmet ne „írónak", hanem „költőnek" tituláljam. Végül is meg kellett állnom, és el kellett tűnődnöm azon, mi késztet erre. Két íróról tudok, akiket hasonló következetlenséggel költőként emlegetnek. Egyikük Shakespeare Vilmos, az angol drámaköltő, a másik a lélek rejtelmeinek költője, Dosztojevszkij.[1] Ezek után nem volt nehéz kinyomoznom furcsa lapszusom eredetét. Az *Átkelés az üvegen* legszembetűnőbb, mondhatnám, mindent elsöprő sajátossága – amire mindjárt rátérek majd – az imagináció rendkívüli jelentősége a szöveg konstituálásában – olyan jegy, amely köztudottan Shakespeare és Dosztojevszkij írói alkatának megkülönböztető sajátossága is. Mi teszi mármost költőivé az imagináció jegyében fogant művet? Az, hogy a képzelet uralma olyan mértékben tünteti el, illetve szorítja háttérbe az epikai eljárás szokásos kettősségét, nevezetesen a tárgy és a láttatás szétfeslésének állandó tendenciáját, hogy az a – költészetben megszokott – benyomásunk támad, mintha a bemutatott világ, *a tapasztalatnak ellentmondó evidencia által*, közvetlenül valamely megfoghatatlan és kimondhatatlan egység diafániája volna; mintha a szöveg és a világ létesülése egybeesnék (teremtés).

Így aztán eldöntöttem, hogy Márton Lászlót továbbra is költőként – regényköltőként – fogom emlegetni szövegemben.

(Képzelet és tapasztalat) Mert a képzelőerő felhasználásának a módja az a megkülönböztető jegy, amely Márton László pályájának újabb prózaírásunk minden főbb hagyományától eltérő irányt szab. Hogy egyáltalán ne lettek volna rokonai, azt persze nem állítom, azonban ellenkezőjét bizonyítani sincs terem e dolgozat keretében.

Annak a módnak, ahogy prózaíróink a képzelet problémájával szembekerülnek, legkiérleltebb elemzését Nádas Péter esszéiben találjuk meg.[2] Nádas szerint az írásművészet kulcskérdése a képzelet és a tapasztalat helyes arányának megvalósítása. Elemzéseit olvasva arra a következtetésre jutottam, hogy e felfogásban elsősorban a tapasztalat ellenőrzéséről van szó, s a képzeletnek ebben az összefüggésben instrumentális szerepe van. A tapasztalat ugyanis állandó ellenőrzésre szorul. Először, mert a tapasztalatba szakadatlanul idegen anyag áramlik. Amit nem tudtam, csak hallottam valakitől, az egy idő múlva olyan lesz, mintha tudtam volna.[3] Másodszor, mert a tapasztalat legszemélyesebb anyaga is a kol-

---

* Elhangzott 1992. szeptember 12-én Eefdében, a Hollandiai Mikes Kelemen Kör tanulmányi napjain. A Kör ezévi irodalmi díját Márton László kapta.

1 Lásd pl. Fehér Ferenc: *Az antinómiák költője*, Magvető Bp. 1972.

2 Pl. legutóbb így: „A képzelet és a tapasztalat között megtett úton valószínűleg van egy olyan pont, ahol a világismeret egybeesik az önismerettel. Ezen a ponton van a harmónia. Amint áthaladtam, folytatódik a krízisem. (...) Nem a tapasztalat, hanem a képzelet logikája súgta meg, hogy merre menjek. Mégis minduntalan vissza kellett térnem a tapasztalathoz." (Nádas Péter: *Talált cetli*, Jelenkor Kiadó, 1992.)

3 „Ha meghallom azt, amit nem tudtam, az éppen olyan lesz, mint amit tudtam." Mo-cï 41. 58. in: *Kínai filozófia. Ókor.* Akadémiai, Bp. 1980. (Tőkei Ferenc fordítása)

lektív emlékezet rácsozatán ülepszik le – a kollektív emlékezetet pedig ma már aggályos mértékben színezik, hatják át akarati-ideológiai elemek.[4] A tapasztalat szakadatlan ellenőrzésére kialakított írói módszerek megegyeznek abban, hogy a kollektívval szembeállított egyedi alanyiságban keresnek támpontot, s az ebből kiindított eljárásokkal alakítják a tapasztalat anyagát. Nádas Péter egy léttani mikrotechnikát működtet az erotizált psziché középpontjában, Esterházy Péter a beszédaktus szubjektumát köti meg és korlátozza a grammatikai térrel, amely csak látszólag szabadság, valójában műgond és gyötrelem. Mármost mindkét eljárás – és a többi, amit nem említettem – a képzelőerő működtetésén alapul; az empátia és a nyelvi találékonyság egyaránt az imagináció sajátos használatát jelenti.

A képzeletnek ilyetén használatában benne rejlik és mindjárt meg is valósul a következő mozzanat. A személyes tapasztalat anyaga ugyanis, mihelyt kioperáljuk belőle a kollektív szerkezeteket, elmosódottá, hiányossá és szakadásossá válik. Nincs semmi a létben, ami egy adott lény curriculumában pályáját befuthatná; ami a lény tapasztalatában mutatkozik, annak teljes léte soha nincsen a lény tapasztalatában (még a saját léte sem).[5] A tapasztalat iránti, fentebb említett bizalmatlanság is éppen abból származik, hogy mindig ki kell egészítenünk – s amire emlékezünk, azt már ki is egészítettük, különben nem volna „ami", hanem semmi volna. Mármost a fentebb említett szakadatlan ellenőrző műveletek – mint írásmódok – a tárgy és a reflexió közötti ingamozgás révén összeszövik, megformálják ezt az elmosódott, hiányos és szakadásos tapasztalati anyagot. Írásmód és formaelv ilyeténképpen egybeesnek.

Ez az elv az egyszersmind, ami a képzelőerő instrumentális alkalmazásának mértékét meghatározza – úgy is, hogy *korlátozza*. Az az egész újabb prózánkat meghatározó aggály, amely a tapasztalat – s, mondjuk ki, ezáltal a „valóság" – valóságosságára vonatkozik, visszavetül a képzelet instrumentumára is. Ezt a képzelőerőt ugyanis tárgya, a tapasztalat tagolja, szabja ki. A képzelőerőnek a tárgyra kell tapadnia, nem maradhatnak benne kitöltetlen tágasságok, mert az imagináció elszabadulása a kollektivitás – mint akarat és ideológia – ugyanolyan beáramlását eredményezheti, mint a tapasztalati anyag kritikátlan felhasználása.

(A képzelőerő struktúrája) Márton Lászó írásmódjára legelső műveitől kezdve az imagináció korlátlan egyeduralma jellemző. Olyannyira, hogy e korai művek sajátosan „üresnek" látszottak. Bevallom, meglehetősen fanyalogva írtam magam is a *Nagy-budapesti rém-üldözés*ről. Ez persze nagy igazságtalanság volt, amit talán a felfokozott várakozás be nem teljesülése magyarázhat némiképpen. Hiszen ezekben az írásokban is együtt voltak mindazok az eljárások, fakultások, szerkezetek és motívumok, amelyeket az érett, nagy műben tetten érhetünk. Készen állt elképesztő méretű és mélységű, kissé bizarr érdeklődéssel színezett erudíciója, korlátlan nyelvi találékonysága, a mitológia és a barokk, a szemantikai allotópiák és a szójátékok, az önbomlasztó szerkezetek és a képzetes téridők iránti vonzalma. A *Menedék*kel és a *Tudatalatti megállóval* ismét mindenkit meggyőzött rendkívüli képességeiről, úgy is mondhatnám, egyre növekvő várakozást keltett – és ez persze azt jelenti, hogy még mindig nem kaptuk meg, amit vártunk.

Egyfelől, igaz, mást vártunk. Irodalmi normánkat képzeletnek és tapasztalatnak éppen az az egyensúlya határozta meg, amit Nádas Péter oly tüzetesen elemzett. Úgy képzeltük, valaki majd egy kicsit tovább merészkedik ezen az úton. Voltak jelek, amelyek e normát igazolták; Mártonnal párhuzamosan Krasznahorkai László ugyancsak az imagináció irányában próbált kitörni, második regényét, *Az ellenállás melankóliáját* azonban

4 [Az ideológiákban] „rejlő létfelfogást a mindennapi élet embere magának a létnek véli, annak a valóságnak, amelyre megfelelően kell reagálnia, hogy életét törekvéseinek megfelelően rendezhesse be." Lukács György: *Ontológia* II. 678. o.

5 Ld.: St. Ign. Witkiewicz: *Új formák a festészetben és az ezzel kapcsolatos félreértések. Filozófiai bevezetés*, Nappali ház, előkészületben

már észrevehetően megterhelte a túltengő képzelőerő obszesszív megszilárdulása. De álljunk meg itt egy percre. Miből is kellett volna „kitörni"?

Abból a rendkívül termékenynek bizonyult szűkösségből, ami éppen a tapasztalat és a képzelet egymást kölcsönösen korlátozó összekapcsolásából adódott. Az újabb prózánk alapállását meghatározó, a valóságot és az ismeretet illető kétely, mely a történelmi és irodalmi előzményeket figyelembe véve *teljességgel megalapozott volt*, mégiscsak túl nagy területeket zár ki a megírhatóság köréből, és elég gyorsan meríti ki lehetőségeit, ráadásul az előzmények elavulásának ütemében veszít indokoltságából is. Hiába mondjuk azt – a tudomány állásának megfelelően – hogy egyetlen látszat sem tüntethető ki valóságként, s egyetlen ismeret sem helyes ismeretként – a személyesbe való visszahúzódás valójában mégis csak azt jelenti, hogy a személyes valóság és a személyes ismeret szerintünk valódibb és helyesebb a nem-személyes valóságnál és a nem-személyes ismeretnél. Ez az álláspont annyiban indokolt volt, amennyiben egy mindent elsöprő látszatvalósággal és egy mindent elsöprő világmagyarázattal kellett a mi kis személyes látszatainkat és a mi kis hibás ismereteinket szembeállítanunk, a hitelesség próbájaként. Mihelyt és mióta azonban *egy* látszat és *egy* ismeret kitüntetettsége csökkent vagy megszűnt, a művekben – és különösen az utánzók műveiben – egyre csípősebb füstöt ereget az enyhe ismeretelméleti hisztéria parazsa.

Márpedig a megírhatóság körének tágítására az egyetlen mód az imagináció felé való elmozdulás, mert a képzelőerő képes csak az egyéni tapasztalat körét meghaladó téridő létesítésére. A nagy kérdés, hogy mi tagolja a képzelőerőt, ha nem a tapasztalat.

A lehetőségek száma alighanem végtelen. A tudattalan és más lelki automatizmusok. A konvenciók. A hagyomány – ha van. A személyes obszesszió, tetszőleges – politikai, pszichopatológiai, üdvtani avagy diabolikus – értelemben. A legenyhébb állítás, ha azt mondom, hogy mindezek a lehetőségek valószínűleg nem egyforma mértékben termékenyek.

(Képzelet és erudíció) Márton költői képzeletét az erudíció tagolja, és ez a tagoltság az *Átkelés*...-ben erősebb, gazdagabb és színesebb, mint eddigi regényeiben.

Erudíciónak az ismeret azon típusát nevezem, amely a hagyomány nem-normatív, félig-meddig szekularizált elsajátításán alapul. Az erudíció forrása a könyv, szülőhelye Alexandria, és a művészetek számára koronként hol a képzelőerő, hol pedig a tapasztalat kiterjesztésének lehetőségét kínálja. Mint emlék*anyag* a művészetekben a *szimbolizáció* lehetőségét teremti meg;[6] az erudíció adatai itt a hagyományból kiszakadt *tárgyak*, amelyek magukon hordják e szakadás sebeit (torzó), s a hagyományban adott összekapcsolódásuk módozatainak emlékét, mint affinitást. Ideális formájuk a lelet.[7] A műalkotás téridejében elhelyezve meghatározatlanul utalnak *valami másra*. Az erudíció modern használata – gondoljunk Rilke költészetére vagy Thomas Mann prózájára – a sebek és affinitások ilyen szimbólumképző erején alapul. A kontextus megszakadása, a tárgyat körüllengő hiány provokálja a képzeletet, és a tapasztalat rekonstrukcióját, kiegészülését eredményezi a szimbolikus térben.

Egészen más a helyzet, ha – mint költőnknél – az erudíció közvetlenül a képzelőerőben jelenik meg. Megjelenési formája nem a tárgy, hanem a név. A nevet nem lengi körül a hiány, mivel az egyes és az általános benne közvetlenül egybeesik; a név nem „emlékszik" a hagyományban adott összekapcsolódásra, mivel ő maga ez az összekapcsolódás. A név allegória, és az allegória a műalkotás téridejét nem utalásosan, az emlékezet rekonstrukciójának irányában gazdagítja, hanem hozzáadással és megtoldással, ugyanis

6 J. M. Lotman – B. A. Uszpenszkij: Mítosz – név – kultúra, in: *Kapcsolatok*, Népművelési Intézet, Bp. 1980.

7 V.ö.: Bóna Adél – Bóna László: *A műtárgy mint lelet*, Jelenkor, 1988/3.

mindig saját téridővel rendelkezik. Ha valakit Sorvadócnak hívnak, az az erudícióban nem szimbolikus utalás az ilyen nevű személynek a halállal való kapcsolatára – amelylyel így a vele történendők a történet téridejében kiegészülnek –, hanem azt jelenti, hogy a halálról nevezték el, „mivel tudható volt, hogy a halálnak utoljára jut eszébe a saját neve". Ez pedig már egy másik tér és másik idő, amelyben a halál a főszereplő.

Azt a téridőszerkezetet, amely a nevek körüli locusok addíciójával jön létre, s a nevek összekapcsolódása és megváltozása útján, további hozzáadódások révén elvileg határtalanul bonyolítható anélkül, hogy szerkezetében változás állna be, amelyben a téridő voltaképpen azt jelenti, hogy „nincs idő", vagy hogy „minden idő van", mert a folyamatokat, történéseket és változásokat itt az egyik locusból a másikba való diszkrét (nem folyamatos) átlépés helyettesíti, amely a neveknek vagy a nevek kapcsolatainak megváltozásában nyilvánul meg – ezt a téridőszerkezetet a mitológiából ismerjük, a művészetekben pedig a kora-barokk, a romantika (pl. E. T. A. Hoffmann) és a szecesszió (pl. Stanislaw Wyspiański) alkalmazta. Az *Átkelés* téridő-szerkezete éppen ilyen.

(Átváltozások) A regény a valóságban és a *valóságban* megtörtént dolgokat mond el. Richárd anyja a kurzivált valóságban Világi Józsefné, és egy razzia során tűnik el, apja kiléte homályban marad, mindenesetre Sertéssy Elemér – ha nem is jogi, de erkölcsi értelemben – fiává fogadja. A nem kurzivált valóságban az apa Miklós úr, a fogtechnikus, az anya pedig felakasztja magát. De ebben a valóságban a fiút nem Richárdnak hívják; nem tudjuk, hogy hívják, mert a regény első felének elbeszélőjével azonos, és ennek kilétére kizárólag a narráció fatikus funkciója, a „Hölgyeim és Uraim" kezdetű fordulatok egyes szám első személye utal. Kizárólag a többi név, a földrajzi nevek – Damjanich utca, Népszínház utca – és a tulajdonnevek – Kaukerné, ügyvédék – azonossága jelzi, hogy itt ugyanazon személynek egy másik valóságban való előfordulásáról van szó. Miklós úr másik neve az utóbbi valóságban: „árnyék" – és egy további valóságban a kásgári Miklós-templom árnyékaként Alimurtást nemzi Venusnak. És még további valóságok vannak, az Aporve nevű lefolyástalan mélyedés és Ragozzi fejedelem valósága, ugyanez az Aporve mint Anchises filozófus színét és kiterjedését változtató kastélyának valósága. Némely valóságok tekintélyes kiterjedésükben szemlélhetők, mások épp csak felbukkannak egy-egy *név* körül, megint mások – például az, amelybe a Népszínház utcai Potyka csárda kandallóján keresztül vezet az út – szüntelenül jelen vannak anélkül, hogy bármit elárulnának magukról. Valóságokat teremtenek a hiedelmek és a híresztelések is; van egy valóság, amelyben Elek cár egy fémcsőbe zárva felküldi az égbe Jurij Gagarint, hogy még több sötétséget hozzon neki, van egy valóság, amelyben Kadmos egy fekete párducra vadászik Budapesten és így tovább, kimeríthetetlen változatosságban.

A „híresztelések" világképző szerepe azért is különösen érdekes, mert egyes elképzelések szerint maguk a mítoszok is részben így alakulnak ki. Minden civilizációnak megvan a maga Palládiuma, amelyet a megölt játszótárs hajdan Athénben őrzött szobrocskájával azonosít. Az új korok új élettapasztalatai a régi neveket új nevekkel és a régi nevek új névváltozataival összefüggésbe hozó történetekben kristályosodnak ki, és additíve hozzákapcsolódnak a mitológiai korpuszhoz. Sokszor ezek az új névváltozatok rossz olvasat – Rézmánt, a renkeszt nevezi hapax legomenonnak a szöveg –, tükörfordítás, hibás jelentéstulajdonítás, festmények és szobrok téves értelmezése vagy egyszerűen félrehallás eredményeként jönnek létre.[8] A különböző helyek és idők – mint láttuk – részben azért nem állhatnak össze egyetlen valósággá, mert a különböző helyekhez és időkhöz rendelhető nevek részben azonosak, részben pedig nem. Ha ugyanolyan nevű helyen

8 Graves említ egy kitűnő példát: egy hajós értette félre a Tammúzt siratódal szövegét – Θαμος Παν μεγας τεθνηκε –, így született Pán halálának mítosza. (R. Graves: *A görög mítoszok*, I. 159. o.)

ugyanolyan nevű személyekkel egy másmilyen nevű személy áll ugyanolyan kapcsolatban, akkor az a kizárás elve alapján már egy másik valóság. Ugyanez a helyzet akkor, ha ugyanaz a személy más néven más nevű helyen más nevűekkel áll más kapcsolatokban. A név olyasféle kétértelmű szerepet játszik ezekben az átváltozásokban, mint az antik érczöntésben az agyagforma: a viaszmintára borított agyag megszilárdul, majd az öntéskor kicsorgó viasz eredeti formáját átadja a beléje hűlő fémnek. Skelmis, a telkhin mesélhetne erről[9] – ha Doktondi néven nem Sertéssy háziorvosa volna.

A szémák allotópiájának tilalma, amely ismert alapfeltétele annak, hogy a műalkotás fiktív valósága létrejöjjön,[10] költőnk keze alatt ugyanolyan tilalomnak bizonyul, mint a tilalmak általában: ha jól sértjük meg, új horizontot nyerünk. A locusok mitologikus sokfélesége az *Átkelés*ben nem kis részben éppen az allotópiás szémák következetes alkalmazásának köszönhető. Az allotópia, mint láttuk, annak a középponti szerepnek a következménye, amelyet a név a mitologikus erudícióban játszik. A hagyományban egy-egy név, illetve annak átváltozásláncolatai köré különböző téridők épülnek, amelyek egymással allotópiás viszonyban vannak. A mitológia korpusza *egységes elbeszélés*, ám ugyanakkor nem érvényesíthetők rajta az egységes elbeszélés követelményei, mert elemeinek összefüggései a hagyományban adottak, s mint ilyenek, *sérthetetlenek*. A mitológiai imaginációt ez különbözteti meg gyökeresen a fantasztikumtól. Szükséges e különbségre röviden kitérnem, hiszen a nevek és téridők változó összekapcsolódásai látszólag az imagináció kombinatív szabadságából születnek – a mitológiai közel áll a fantasztikumhoz. Előfordul, hogy a mitológiai erudíció nem szimbolikus felhaszálását – mivel abban a nevek nem egy hitéletbeli jelentés jeleiként szerepelnek – kivonják a mitologikum köréből, és azzal fantasztikumként állítják szembe.[11] Értelmezésem szerint a mitologikus imaginációt a fantáziától és különösen az irodalmi fantasztikumtól lényegileg megkülönbözteti a valóság allotópiás felfogása. Swift Gulliverje csak annyiban érkezik egy másik „világba", amennyiben ott az emberek és a szokások mások, mint Angliában – nem szólva arról, hogy a mögöttes jelentés éppen ennek ellenkezőjét állítja.

Ha Márton László regényeit sorba állítjuk, a *Nagy-budapesti rém-üldözés*től az *Átkelés*...-ig a mitológiai imagináció folytonos térnyerését tapasztaljuk a fantasztikum rovására. Ez az eltolódás költőnknek a valóságról alkotott felfogásában is tükröződik. Ezt egyetlen példán szeretném érzékeltetni. Az *Átkelés*t közvetlenül megelőző műben, a *Tudatalatti megállóban* szerepel három betétnovella *(Szatírfej az ablak fölött, Házfalak a tópart fölött, Abroncs a bordák fölött)*, amelyekben ugyanazt a történetet a regény három különböző szereplője beszéli el. Mármost ez a három történet közvetlenül egymás mellé helyezve – az azonosságok és eltérések egyidejű jelenléte következtében – allotópiás szerkezetet mutatna, ami azonban a mű kontextusában a legkevésbé sem érvényesül. Világos itt, hogy ugyanazt a történetet olvassuk – három különböző, a szövegben jól definiált nézőpontból. A valóság eszerint mint valamely objektív tényállás jelenik meg, amelynek legfeljebb különböző interpretációi vannak. Az ismert episztemológiai kételyt látjuk itt megjelenni, mely szerint a nyelv tökéletle-

9 Az uszonyos lábú telkhinek az érczöntés mesterei voltak a görög mitológiában.

10 H. R. Jauss: *Esztétikai tapasztalat és irodalmi hermeneutika*, Helikon, 1980/1-2.

11 pl. Miodrag Pavloviç: *A fantasztikum kérdéséhez*, Jelenkor, 1991/6.

12 Vö. Gadamer: *Igazság és módszer*, p. 308-309. Gadamer itt azt a megszorítást alkalmazza, hogy a nyelvnek ugyanakkor „a maga részéről nincs önálló léte a világgal szemben", s az ember szabad nyelvképessége valamiképpen mégiscsak módot ad „a világ szorításán való felülemelkedésre". Megfontolandó viszont, hogy ez a szabadság – mint szándék vagy akarat – a nyelv által tagolt világban jelöli ki ugyan a célját, ahhoz azonban, hogy ezt a célt el is érje, ki kell lépnie a nyelvből, és az aktus tagolatlanságában kell elérnie azt. A konszummáció reflektálatlan önkívülete volna az, ami egy „valóság" létét bizonyíthatná, a tagolatlanságban azonban bizonyosság sem lehetséges. Megcélozni a tárgyat, de nem találni el: úgy látszik, ez a szabadság meghatározása.

nül és részrehajlóan fejezi ki a valóságot. Csakhogy Márton műveiben kezdettől fogva jelen van egy másik felfogás is, mely szerint a valóság a nyelvben létesül,[12] tehát – nem episztemológiai, hanem ontológiai értelemben – annyi valóság van, ahány nyelv. A mitológiai valóságképhez való visszanyúlás a huszadik századi gondolkodás hermeneutikai fordulatával párhuzamos. Ezzel azonban a valóság hitele áll helyre. „A név azonban: a valóság vendége. Lehetek-e hát csak név?" – kérdezi kétezer évvel ezelőtt Csuang-cï *A szabad kóborlás*ban.[13] A történetek, helyszínek, szereplők és viszonyok áradó gazdagsága, egyszóval a *grand récit* visszatérése a valóság hitelének ebből a – hermeneutikai – helyreállításából következik. *A valóság nem egy szó* – mert nincs valóság a valósággal szemben; és viszont: minden valóságon kívül valóság van: az egymástól különböző nyelvek – hagyományok stb. – érintkezése és elhatároltsága valóságok allotópiás rendszerét alkotja.

Az *Átkelés*...-ben az allotópiák egész rendszerével, az allotópia legkülönfélébb nemeivel találkozunk, a szerepfunkciók elemzett allotópiáitól le egészen a szójátékkal és a blődlivel határos esetekig. Pontosabban, kialakul egy meghatározó kontextus, amelyben a szójáték és a blődli is allotópiának mutatkozik. Kant-Anchises megjegyzi, hogy a savanyúkáposzta túlságosan édes, majd oldalakkal később ezt olvassuk: „a savanyúkáposztáról egyébként kiderült, hogy valójában cseresznyebefőtt". Nem csak az látszik meg ebből, mennyire hülye a nagy filozófus, hiszen ha ő maga máskor mint a Venus méhei által megvakított Anchises, megint máskor mint a Gillis Hendriksz festette sárkány jelenik meg, akkor a savanyúkáposzta is lehet egy másik locusban cseresznyebefőtt. A személy azonosságának a szerepfunkciók váltásából adódó elhomályosulása – akárcsak Kafka *Átváltozás*ában (és itt ne felejtsük el, hogy az antik mitológia ovidiusi foglalata is az *Átváltozások* címet viseli) – éppen ellentéte a személyiség mint történeti képződmény – a jelenlét pillanatába magunkkal hozott képződmény – *csupán szimbolikus* egységének. Az első rész anonim elbeszélőjének anyja a *személyazonossági* igazolványába ragasztott fényképet nézegetve gyanút fog, hogy az valaki mást ábrázol, s a gyanú fokozatosan kiterjed korábbi fényképfelvételeire, egész életére, míg szorongató meggyőződésévé nem válik, hogy ő valaki más helyett él, illetve aki az ő nevén és az ő múltjával él, az valaki más.

A szimbolikus leképezéssel ellentétben a mitologikus szerkezetben nem az idő kontinuitása, hanem a nevek kapcsolatrendszere teremti meg az összefüggéseket. A nevek körül képződött locusok sajátos téridővel rendelkeznek, amelyben, mint mondtam, egyszerre „nincs idő" és „minden idő van". Az idő térszerűvé válik, amit nemcsak a vizualitás uralma és a hangsúlyozott festményszerű megjelenítés tesz nyilvánvalóvá. Az aporvei csatajelenet elbeszélése a térbeli leírás hagyományos sorrendjét (a közelitől a távoliig) alkalmazza: először a legutóbb történtekről értesülünk, s a csatajelenet elbeszélése a (z időben) legtávolabbival, a leomlott Théba „visszaépülésével" ér véget.[14]

A locusok között sokszor próbatétel-szerű cselekvések, avagy sztereotip verbális fordulatok biztosítanak összeköttetést. Az előbbihez szorongások és tilalmak járulnak, amelyek abból származnak, hogy aki a másik világra vonatkozó tudással nem rendelkezik, annak számára ez az átlépés végzetes.[15] Ilyen a már említett kandallóbaugrás, amelyről Belladonna igyekszik lebeszélni Richárdot, és amely Sertéssy emberek feletti hatalmával áll homályos kapcsolatban. A bilinák sztereotip fordulatainak helyén, a világok közötti átvezetésekben Mártonnál változó sorhosszúságú, bújkáló rímelésű nocturne-szerű poémákat olvasunk.

---

13 In: *Kínai filozófia. Ókor.* Akadémiai, Bp. 1980. (Tőkei Ferenc fordítása)

14 Az időnek hasonló ábrázolása látható Antonio Campi *Misztikus keresztrefeszítés* (1569), illetve Andrea Mantegna *A bűnökön diadalmaskodó Bölcsesség* (1502) című festményén. A Gillis Hendriksz által a regényben többször megfestett téma – Ratio diadala, illetve Venus és Ratio párviadala – nyilvánvaló kapcsolatban van Mantegna különös művével.

15 J. M. Lotman – B. A. Uszpenszkij: *i. m.*

A nevek – mint történetek – transzformációs láncolatokat alkotnak, keresztirányú kapcsolataik – mint történetek – hozzák létre a mitologikus hely és idő egységeit, a locusokat. Szereplők, helyszínek és idők gazdag szövedékéből epikai nagyforma jön létre, amelynek egységét, egyben-maradását, a kaotikus terhelőerők rendezett levezetését a jelentésszerkezetek biztosítják.

(A gyűrű) A szimbolikus jelentésképzés mechanizmusa az, hogy a mű téridejében álló *egy* dolog vagy lezajlás mögé más dolgok és folyamatok rendelődnek, s ez a mögé-értett auraként veszi körül a dolgot vagy lezajlást. Ezáltal egy dologban vagy egy lezajlásban sok dolog vagy sok lezajlás egyesül. A jelentésképzésnek ez a módja szigorúan az idő lineáris felfogásához kötött, az aura mint a dolog vagy lezajlás múltja jelenik meg, a dolog mintegy magával vonja a műbe azt az összefüggést, amelyben a műbe való belépése *előtt* elhelyezkedett. A mitologikus jelentésképzés alapja az izomorfizmus, a diszparát időkben és terekben – időtlen locusokban – álló dolgok és (ismétlődő) változások azonossága. A jelentés nem a dolgot körüllengő *aura* (hiány), hanem a dologba behatoló *pneuma* (betöltöttség).

A regényben szerepel egy köves gyűrű, amelyet Sertéssy Venus kerti szobrának ujjára húz. Ezt a gyűrűt az egyik valóságban az istennő két megvesztegetett szolgája visszalopja Sertéssynek, egy másik valóságban viszont Kémlőcz és Raphaiss adja Anchisesnek, az isteneket rejtő buborékokért cserébe, majd Anchisestől elragadja egy szarka, s Ragozzi fejedelem kezén bukkan fel. Levonnia úgy lehetne, ha megtalálná hiányzó kövét. Végül a kő egyrészt – mint gyémánt – a föld alá süllyedt Skelmis hasából kerül elő, másfelől – mint rubint – Richárd vakbeléből operálja ki Monostory-Donauer főhadnagy, az Algéber Gyógyszerművek orvosa. A gyűrűt nem lehet büntetlenül elveszteni; Venusnak egyrészt „vére folyt el", amikor lelopták ujjáról a gyűrűt, másrészt a kásgári Miklós-templom árnyékának erőszaktétele után, Alimurtást szülvén, e gyűrű híján széthullott „száz meg ezer szilánkra". Mindenki, aki hordta ezt a gyűrűt, jobb keze gyűrűsujján sebet vagy forradást visel. Belladonnának (Venusnak) azért kell visszatérnie a föld felszínére, mert elveszítette ezt a gyűrűt. Más változat szerint azért van a földön, mert ő az egyetlen isten, akit sikerült kiszabadítani a buborékjából. Tekintettel arra, ami Belladonna-Venussal a föld felszínén történik, ez is büntetésnek vehető – de erről majd később. Egyelőre a gyűrűnél tartunk. Az első köves gyűrű Prométeus láncaiból készült, és kaukázusi kő díszítette. Zeusz parancsára kellett viselnie a titánnak, amikor Kheirón lement helyette az alvilágba. A gyűrű arra emlékeztette Prométeust, hogy Zeusz levette ugyan láncait, de attól még nem szabad. Ez nem a gyűrű jelentése. A gyűrű jelentése az az ismétlődés, amelynek egyik lezajlásában Prométeus szerepel, a másikban Venus-Belladonna, a harmadikban Ragozzi fejedelem – és így tovább. Akkor is, ha a Prométeus-locusra a regény szövegében nem találunk utalást. Ez egyszersmind példa arra az additív gyarapodásra is, ahogy az erudícióval strukturált képzelőerő kibővíti az emlékezetet.

(A gyermekáldozat) A valóságban „egyik évről a másikra hirtelen elharapóztak a kiskorúak elleni bűncselekmények, és azokon belül is a csecsemőkkel vagy a kisgyerekekkel szembeni bestiális erőszak". Egy másik valóságban Jégcsap Jencit a szülei be fogják gyömöszölni a kályhába, hogy elolvadjon. Egy harmadik valóságban „kárpótlásképpen viruló szőlőtővé nyurgul a szeretett fiú hullája", egy negyedikben egy rézből való hatalmas szőlőfürt társaságában az Édesanya Kisgyermeke nevű szakállas, lélegző hegy jelenik meg Aporve határán. Egy ötödik, a szövegben meg nem jelenő valóságban Dionyszoszt, a szövegben szereplő Kadmos unokáját Héra parancsára széttépik, megfőzik és megeszik. Egy hatodik, szöveg szerinti valóságban visszacsavarozzák helyére a korpuszt, amelyet Rézmán, a háromkarú szörnyeteg levett a feszületről, és rongyokba bugyolálva rejtegetett. A Fiúnak meg kell halnia, ahogy az a fiú is meg fog halni, akit a regény második részében Richárd néven ismerünk.

Őt feltehetően a Budapest szőnyegbombázása után ismét hatalomra került Komor Benjámin, a párt első titkára fogja agyonlövetni. Ez tavasszal történik majd meg, azon a tavaszon, amely a regény utolsó lapjain sem akar véget érni. Egy másik helyen, „azon az őszön", amikor még Schuberték is vannak, és Belladonna sem változott át meztelen és hideg porcelánfigurává, Richárd képzeletbeli románcot folytat Schubertnéval, majd együtt mozgólépcsőzik Belladonnával, és Moravetz elvtárs irodájában szerelmeskednének is, ha nem zavarnák meg őket. Ez a Belladonna más valóságokban Venus és Aphrodité néven jelenik meg, és a hagyományban van egy olyan valóság is, amelyben Venus-Aphrodité–Kybelé szeretőjét, a szent királyt évente meggyilkolják, és van egy olyan valóság is, amelyben a szent királyt minden évben egy fiúgyermekkel helyettesítik, akit feláldozása előtt összefektetnek az istennővel.[16] (A regényben „Wechselbalg", „váltott fattyú" a neve.) És a regényben van egy olyan valóság, amelyben Magyarország egész lakosságát kitelepítik a Holdra, s az így felszabadult területen egész Európa számára szolgáló szeméttelepet létesítenek; és a regény szövegén kívül van egy olyan valóság, ahol Magyarországot „felszabadult országnak" nevezik; és van egy olyan valóság, amelyben Venus istennő neve: Szeléné, a Hold.[17]

De hiába is próbálnám, úgysem tudok itt minden valóságról beszámolni.

(Az üveg) Az üveg, amelyen a regény címe átkelést ígér, az egyik valóságban befőttesüveg, amely a buborékokba zárt isteneket tartalmazza. Egy másik valóságban kirakatüveg, amelyet – pontosabban a nézelődést rajta keresztül – az anonim elbeszélő a festmény síkra vetített perspektivikusságával hoz kapcsolatba. Egy harmadik valóság szereplői és történései egyenesen Gillis Hendriksz németalföldi festő és jezsuita hittérítő festményének leírásaként jelennek meg előttünk. Van egy olyan valóság – a regény második fele, a két Álom kivételével – amelyet a háromkarú Rézmán szeme üvegén tükröződve látunk. Van egy olyan valóság – a szövegen kívül – amelyben az üveg az általa átengedett látható fényt jelenti, a látható fény a láthatatlant, az égből jövő fény pedig a Megváltó közelségét.[18] És van egy olyan valóság, szöveg szerint, amely kilóg az ég alól, ezért a fény nem az égből jön, hanem a földből, a tárgyakból sugárzik. A Megváltó tehát nincs közel. A Fiúnak meg kell halnia. A gyermekáldozat a ciklikus idő minduntalan ismétlődő termékenység- és hatalomrítusa marad, nem változik át az áldozás rítusában megjelenített azonosulássá azzal, aki megváltotta a történelmet. Ebben az értelemben – a megváltás világosságába – nincs átkelés az üvegen.

Ne feledjük azonban, hogy az a megváltás, amelyre az áldozás rítusában emlékezünk, valójában nem része életünknek, hanem csak egy posztponált chiliasztikus terminus. Már régen nem a megváltás reményében, hanem a megváltás *hiányában* élünk. Ez a hiány strukturálja át nyelvünket, képzeletünket és valóságunkat annak a mitologikus nyelvnek, képzeletnek és valóságnak hasonlatosságára, amelyben az áldozat nem kapcsolódik össze a megváltás élményével. A megváltás azonban nem *nemvan* ebben a világban – mint Nietzsche dionyszoszi utópiájában –, hanem hiányzik. A posztmodern nem egy új világkorszak, nem valami, ami a modern után következik. A posztmodernben a modernitás nyúl vissza az antikvitáshoz, mert észreveszi benne önmagát. Történetek tükröződnek az üveglapon – Rézmán szemén. Mögötte pedig ott van az anonim elbeszélő, a fiú, a szörnyeteg, akinek újra és újra meg kell halnia. A művészetnek nem az a dolga, hogy választ adjon a kérdésekre, hanem hogy megmutassa azt, aki kérdez. Ilyen értelemben van átkelés az üvegen.

---

16 Lásd pl. R. Graves: *i. m.* I. 145. o.

17 *u. o.* 349. o.

18 Sz. Sz. Averincev: *Złoto w systemie symboli kultury wczesno-bizantyjskiej* (Az arany a korai bizánci kultúra szimbólumrendszerében), Miesięcznik literacki, Varsó, 1985/3.

Vizslakölyök a temetőben, havazáskor

Hogy hol s mikor, mindegy: az igazi,
a legfőbb mámor a szégyentelen,
amely feltétel nélkül az, ami,
mert nem artikulálja fegyelem,
s kidobhatatlan ballasztként a röptét
nem fékezi kínnal szerzett tudás.
Aki előtt még nyitva az öröklét,
csak az örülhet így, de senki más
ilyen vadul-szelíden: gyerek, állat.
Ez itt egyszerre mindkettő. Keresztek
között, először hempereg a tél
pelyhes, hús paplanán, csaholva vágtat,
pörög, liheg, túr, meg nem ülne veszteg:
extázisban táncolja el, hogy él.

Oly sokat: semmit

Te elhúzódó, lassú harc,
amelyben veszteni fogok,
apróra őrölsz, megkavarsz,
szétszórsz. S akár a boldogok,
ott vagyok már minden helyen,
miközben nem vagyok sehol.
Te nem-ismert, elismerem:
bár ellenem, jól dolgozol.
Ami egész volt s mára tört,
számlálná értékét az Egy-ben,
s nincs nevező, amely fölött
tehetné. Névtelen s hitetlen
nézi szétporlott önmagát,
de oly sokat: semmit se lát.

SÁNDOR IVÁN

„LOPOTT FÉNY"

(II.)

SZABADSÁGESZMÉNY ÉS MAGYARSÁG-ÖNKÉP

(Korérzés – az önkép és idegenkép rétegei)

A tizennyolcadik század végétől a következő század közepéig Közép- és Kelet-Európában nagy feladatot vállal a drámairodalom a nemzeti nyelv továbbfejlesztésében, a nemzeti ideáltípusok kialakításában. A korszak mozgalmainak, irodalmi törekvéseinek egyik alapeszméje: a személyes és nemzeti problémák megoldhatóak a nemzeti lét elnyerésével, a nemzetállamiság megteremtésével, az idegen hatalom elnyomása alól való kitöréssel. Goethe, Schiller, Kleist, Büchner drámáiban ember és ember, ember és hatalom, ember és lét (bennük szabadság és elnyomás) személyes-történeti-metafizikai kérdései együtt jelennek meg. A közép-európai és kelet-közép-európai államaikat még meg nem teremtő nemzetek drámairodalmában főképpen az idegenhez mint elnyomóhoz, a külső hatalmi erő képviseletében megjelenő személyekhez való viszony alakítja ki a drámai ellentétpárokat.

A *Bánk bán*, miközben az idegen elnyomás áll cselekményének, jellemvezetésének, konfliktusának középpontjában, miközben a magyarság mint eszme a dráma egész apparátusának mozgatója, mégis különbözik a nemzet-eszmét reprezentáló *más* magyar (és sok nem magyar) drámától. Itt a létet meghatározó, ám a lét egészével mégsem teljesen megegyező jelleg *nem* mosódik össze, *nem* ugyanaz. Ezt a különbséget *tünteti* majd el a *Bánk bán* utóélete, hosszan tartó felstilizálással.

Azon a mélyponton, amelyben a dráma a tízes években megszületett, Katona érzékelhette maga körül nemcsak az idegen elnyomóval való szembefordulás (hol szándékát, hol vágyát, hol valóságát, hol teljes hiányát), hanem az egymástól elütő változatok sajátosságait is. A tétovaság, a kitörő, ám a cselekvéstől visszariadó szenvedélyesség, az intellektuális kontroll nélküli érzelemhullámzások, az egymást vádolások, a döntésképtelenség, az önsajnálat olyan mentalitás-jellegzetességekként jelennek meg a drámában, mintha csak támpontokat akarnának kínálni azoknak a karakterológiáknak, amelyek több mint egy évszázaddal később születtek meg, elsősorban Babits, illetőleg Prohászka Lajos és részben Németh László munkáiban.

Abból indulunk ki, hogy a *Bánk bán* magyarságeszménye *többrétegű és más*, mint a korszak irodalmának magyarságeszménye. A látásmód, a poetikai funkció, akárcsak az önkép és az idegenkép egysége, ennek a másságnak a felfejtésével közelíthető meg.

A tízes évek – a korszakban, s valójában nagyon sokáig meg nem hallott – újdonsága az, ahogyan Katona az idegenelnyomással (mint az élet minden mozzanatát meghatározó korélménnyel) *együtt* magyarok és nem magyarok viszonyát a dráma középpontjába állítja. A kettő számára *nem* ugyanaz. Az egyik a közállapotokban, a társadalmi valóság tényeiben, az elnyomásban, a roncsolódásokban kialakult élethelyszín; a másik az alullévők, a vesztesek (a népek) búvópatakszerűen futó sorsanalógiája, amely a *közös* létszínteret úgy látja, ahogy két évtizeddel Katona után majd a *Szózat* költője: „népek hazája nagyvilág".

Idézzük fel még egyszer a korklíma mögött a korállapotot. Nem könnyű (a társtalan)

Bánk bán sorain kívül a magyar irodalom múlt századi két első évtizedéből tényeket megelevenítő üzenetre találni. Az akkor még el nem hallgató Berzsenyi hiteles: „Romlásnak indult...", „Hervad már ligetünk...", „Most lassú méreg, lassú halál emészt..." Nála a kedélyben feldolgozott világ: a sivatagi Magyarország. Őszi, sáros és lenyomott minden. Sivár tenyészet, lomha, üres világ. Senki nem mutat célokra. Senki nem mutat rá mélypontokra, senki I. Ferenc mindent elfárasztó-kivéreztető diktatúrájára, az idegen uralkodóház hatalmi mechanizmusára. Természetes, hogy a cenzúra számára egy dráma, amelyből az idegen elnyomás elleni fájdalom és indulat érződik ki, nem engedhető színpadra. A lapolvasók, színházbajárók, az elit, a városi ifjúság sem nyitott ennek a szellemiségnek a befogadására. Az irodalomban is egyedülálló, visszhangtalan. Nem elképzelhetetlen az sem, hogy a drámapályázat bírálóbizottságának figyelemhiányát az magyarázza: nem merték meglátni a művet. Nem voltak rá fogékonyak? Nem ismerték fel értékeit? Ám annyira botfülűek mégsem lehettek, hogy esztétikai okokból észre se vegyék.

Milyen élményből robban ki a *Bánk bán* korérzése, idegen- és önképe? Bánk érkezik: „Hazánk külön-külön vidékein / Jajt s bánatot találtam..." Mi ennek a „megtalálásnak" a háttere? Hosszabban idézek Harkányi Ede *Magyarországi utazás 1800 táján* című munkájából: „A gyommal benőtt, zöld gazzal kiütött szántóföldek csak évi 50 000-60 000 pozsonyi mérő gabonát teremnek, míg a négyszerte kisebb Csehország ennek hatszorosát adja... a nyomorult adózó közmunkáinak száma légió, saját földjének megmívelésére a legjobb esetben évi 50 nap marad. Innen »lustasága«, melyet már az is érthetővé tesz, hogy minden termék után a földesúrnak kilenced, a papnak tized jár. Így büntetik a szorgalmat. A földnek trágyával való javítása nem dívik, mivel sok más októl eltekintve a só igen magas ára (3-4 frt.) kizárja a baromtenyésztést. Megvasalt faekével az oly módfölött célszerű mélyszántás lehetetlen... Az elöljáróság kijelölése szerint fogják össze a megyére kirótt újoncokat, akik élethossziglan, vagy addig szolgálják a császárt, amíg nyomorékká lesznek... a kegyetlen újoncozás szórakoztató vadászathoz hasonlít, melynek kegyetlen önkényét csak egy rendelkezés korlátozza: a nemes ember besorozása tilos. Így védik a kiváltságosok a hazát... A nemtelen a nemest saját nevében még pörbe sem foghatja. Ha pedig urával kerül összeütközésbe, úgy az saját ügyében is maga ítélkezik az úriszéken. Kisebb vétségeket szintén a nemes maga torolhat meg. Ezenfelül 167 testületet és 304 földbirtokost a pallosjog illet, vagyis ezek a törvényszék megkérdezése nélkül szabadon akaszthatnak... Bűnvádi eljárásunk pedig még az V. Károly-féle Peinliche Hals-Gerichtsordung latin fordítása, mely szerint kínvallatás (pl. pörkölés égő gyertyával, szurokkal stb.) megengedett dolog. A magyar tehát nem mindig irtózik a rég elavult külföldi intézmények meghonosításától! A törvényes kegyetlenkedésen ugyan II. József, később az 1791. XLII. tc. segíteni akar. De a 26841/1818 számú helytartótanácsi rendelet és Vuchetich Mátyás iratainak tanúsága szerint bölcs táblabíráink nem engednek jussukból. A nemességet különben nem érdekli a kínzás és bot, melytől őt megkíméli a gyakorlat. Ellenben a parasztot mindenütt benevolizálják, és egész Hungária veréstől visszhangzik. A szenvedők nyögésébe halottak hörgése is vegyül. 50 csapás mortis poena aequivalere innuitor: halálbüntetéssel egyenlőnek ítélnek. Ezért akarja a császár 1820-ban a szolgabírói tevékenységet 12 botra korlátozni; ellenben a KK. és RR. (Karok és Rendek) még a 24-et is keveslik, és az országgyűlés alkotmánysérelmet lát a fejedelem beavatkozásában." (A *Magyarország társadalma 1790-1867* című befejezetlen munka 1910-ben megjelent részlete)

Bánk mindezt (s a mindezen még túlit) egyetlen mondatba sűríti. Ebben a mondatban minden szónak széles jelentéstartománya van. *Hazánk; különböző vidékein; jajt, s bánatot; találtam...*

A korélménynek, a szemléletben megjelenő drámai *formává* szerveződő világnak további újdonsága az, hogy aki itt lázad, az *nem általában* az idegen ellen, hanem a *nem* magyarnak a hatalmi hierarchiában megszervezett vezető posztja ellen, illetve az így nyert vissza-

élései ellen lázad. („Görög, gubás, bojér, olasz, / Német, zsidó, nekem mihelyst fejét / A korona díszesíti, mindegy az...", mondja Petur.) További újdonság (Batsányi villantotta fel ezt a szólamot): a magyar kiszolgáltatottság, szenvedés, panasz – nem szakadván el valami általánostól – egy hullám (ama) „népek tengerén". Miként a *Szózat* is a szenvedéseiből a „népek hazájához" – a „nagyvilághoz" – (bátran) kiáltónak nevezi a magyart, és a sorsunkat figyelő népek *(hasonló sorsú)* millióinak a pusztulásunkat kísérő gyászkönnyeiről beszél. Ez a tág, azonosulni vágyó, nem elzárkózó haza-felfogás még az indulathullámok csúcsán is így tudja Bánkot (Gertrudisról szólva) a Békétlenekhez fordítani: „Vétkül tulajdonítsuk azt neki, / Hogy a felekezetét jobban szeretné, / Mint a magyarságot? – Ha németek / Között közűletek király lehetne / Egyik, nem elsőbb volna-e előtte / Még ott is a magyar?"

A „bojóthi szál" a *Bánk bán* idegenszemléletének alig felmért jelentőségű rétege. Mennyiségben is terjedelmes a bojóthiak szövege; továbbá: a mű olyan centrális pontjain van meghatározó szerepük, mint Melinda jelenléte, sorsösszefüggései; a Királyné elleni lázadás kialakulása; a Gertrudis fölötti erkölcsi ítélet; a végkifejlet konfliktuspárjainak kialakulása; a sors-(szenvedés)-helyszín általánossá tétele a „népek hazájában".

Ez az idegen-kép (megint csak) együtt hangzik (s korában megint csak) Berzsenyivel (hangzik össze egyedül):

„Tódulva jőnek bajnoki népeink:
Erdély kegyetlen Székelyi, a' fene
Hajdúk, az áldott térmezőkben
Megfeketült haragos Kunokkal:

Az ütközet közt állni-tudó kemény
Horváthok és vad Ráczok erős hada
Táborba szállott, hogy kövesse
A' magyarok rohanó lovagját.

Örvendj hazám! Nézd mennyi jeles sereg
Kész, érted önkényt ontani életét.
Oh bátran örvendj! Mert megőrzik
Hantjaidat született vitézeid."

(A közös éjszaka: magányos középpont)

A bojóthiak: spanyol bujdosók, akiket „szünet nélkül gyötré hazafiúi fájdalmuk a mór bilincsben szenvedő Spanyolország miatt" (Arany János). Bánk apja (a dráma történései előtt mintegy másfél évtizeddel) tagja volt annak a küldöttségnek, amelyik Imre király számára aragóniai Constanziát (Alfonzó aragóniai király lányát) feleségül kérte. Akkor találkozott a két bujdosó bojóthi gróffal, Mikhállal és Simonnal, pártjukat fogta, és húgukkal, Melindával együtt Magyarországra hozta őket. A bojóthiak tehát idegenek, *mégis* kitüntetett szerepük van a dráma szabadsággondolatának, szolidaritás-interpretációjának, Bánk integritáseszményének világában. Melinda, Mikhál és Simon a mű erkölcsi hierarchiájának csúcspontján álló alakok közé tartoznak. Sorsvonaluk mindvégig mélyen analóg a bánki, a tiborci sorsvonallal, felerősíti azt, és olyan ponton kapcsolódik össze Petur alakjával, ahol a legfontosabb kor- és létélmény nő univerzálissá. A visszacsengő, a dráma egész kedélyvilágára utaló soroknál történik meg az összeforrás, amelyben a sötétség *közösen* borul rá az alullévőkre, a kiszolgáltatottakra abban a hosszan elnyúló históriai napfényhiányban, amelyben nincs semmi ezüstös (az éjszakai holdfénytől), nincs derengés, szétterjedő megvilágítás (a csillagok jóvoltából). Petur szavai: „... Aludj, / Mohon kilobbant hazafiság! – / Dicső fény- / Csillag! Lopott fény! – ej! – / Jó éjszakát!" De a sorsjóéjszakát, amely az egész drámán végigvonul, mégsem Petur intonálja. Az ő szavai csak a második szakasz végén

hangzanak el; Mikhálé már az első szakasz elején: „Hazám! Szerette jó hazám, Bojóth! / De vége! Már nekik is – jó éjszakát! / No, éljetek fenn ott, bojóthiak! / Ott, ott van élet; itt csak éjszaka." Innen kezdve *végig* egymásba játszik a dráma egy-egy pontján felkiáltásokban (is) megidézett éjszakaszínhely („Jó éjszakát? igen – / Majd amidőn egy nemzetség kipusztul... " – Petur –; „s kiálts / jóéjszakát..." – Mikhál).

Ugyanazokban az esztendőkben, amikor Katona a *Bánk bán*t írja, Caspar David Friedrich munkái is éjszakát ábrázolnak, majd mindegyik képén általánosak (ama sokszor elemzett) derengő fényhatások, a rejtettségek, az ellenpontok, a sohasem megérkező, mégis közeledő hajók vitorlái, a tónusos magány kiáltásai, amelyek, miközben végigsuhannak a tájon, habár zord, mégis mélabús dallamként csengenek rá a látványra. Heinrich von Kleist írja erről a látványról, ugyancsak a *Bánk bán* születésének évtizedében: „Semmi sem lehet szomorúbb és szorongatóbb, mint ez a helyzet a világban: az egyetlen életszikra a halál tágas birodalmában, a magányos középpont a magányos körben. A kép úgy áll előttünk két vagy három titokzatos tárgyával, mint az Apokalipszis..."

Függetlenül attól, hogy a nyugati, az északi, a déli és a keleties kultúrák, stíluskorszakok, mentalitások, esztétikai formák ellentételezése és távoli-közelebbi találkozásai szempontjából sem megvetendő tanulságokkal járhat(ná)nak a két közös évszámú – különben saját kultúrvilágukban is egyedülálló – művek és alkotói világok ütköztetéséből levonható konzekvenciák, nos, Petur és Mikhál éjszakája – miközben egyikben sem jelenik meg ama sejtelmes, magányos és szorongató derengés – *közös*. A fénytelenségben, a csillagok hiányában, a magány történelemmé tágításában mint a kollektív, nemzeti kiszolgáltatottság létállapotában. *Ebben* a magányban az apokaliptikus nem az individuális-metafizikai színtéren jelenik meg. Itt a személyes a históriaiban sűrűsödik (egyben egy kultúra, észjárás, mentalitás, s ezúttal a kultúrát reprezentáló [arche] mű sajátosságát is megadva). Petur és Mikhál *közös* éjszakája olyan univerzálissá növesztett éjszaka, amelyben ők egymással ütközve is mindvégig összeláncoltan (és kilátástalanul) keresnek világítópontokat. *Közös* a bujdosásállapot; a bojóthi (korábban), a magyar (most) *ugyanúgy* „nem lelé / Honját a hazában" (majd később, Kölcsey), a bojóthiaknak *ugyanúgy*, mint Peturnak, Tiborcnak, a Békétleneknek legnagyobb félelmük „saját fajtájuk" kihalásának lehetősége az elnyomás alatt.

Ebben a *közösben* Mikhál (szinte észrevétlenül, legalábbis a mű értelmezői és színpadra állítói részéről – akik őt *mindig* szunyókáló, szklerotikus figurának ábrázolták – észrevétlenül) a dráma erkölcsi értékrendjében igen magasra jut. „Szegény teremtés vagy, ha célodat / Csak asszony által gondolod kivinni! / Hát nemzeted? – –" – így figyelmezteti Petur arra, hogy nem kellene Melinda nevét jelszóként, gerjesztőként a lázadáshoz kapcsolnia. Petur: „...Ne ingerelj fel! – Oh / A *nemzet!* – ahány fő, szintannyi ész."

De Mikhál nemcsak Petur fölé tud nőni, Bánkhoz és Melindához hasonlóan Gertrud fölé is, miközben a dráma *valamennyi* alakját meghaladja egy *kitüntetett* tulajdonságában: önmagáért beszélve, valami önmagán felettiért, nem magyarként a magyar ügyért protestál.

„Mikhál *(letérdepel)*
Nézd – így fogok beszélni. Nem vagyok
Magyar, tehát nem is gondolhatod,
Hogy részrehajlás vagy haszon beszél
Belőlem: ó add vissza híveidnek
Azt, amit elraboltál –
Gertrudis
Balgatag!
Mikhál
A nyugodalmat, békességet és

Az életen való gyönyörködést,
A volt vagyont, a testi-lelki meg-
Elégedést, fazékok mellől a
Fát, ételekből a húst és ágyakból a
Szalmát –
Gertrudis
Hah!
Mikhál
Mert biz ezt raboltad el,
S od'adtad saját hazádbeli
Udvornikidnak."

A dráma (ritka) létfaggató színe jelenik itt meg, amely az életet magát egyenlővé tudja leglényegi vonásai *egyikének* alapján álmodni az életen való gyönyörködéssel. A *volt* vagyonra történő hivatkozás ad a protestálásnak metafizikai dimenziót; ezeken a benső tereken sűrűsödik össze annyi etika, oly gazdag magatartás, amely a magyar ügy melletti protestálást az ötödik felvonásban sorsvállalóvá teszi, akkor, amikor az egyszer már számkivetett újabb (további) számkivetésbe indul.

Mikhál: „A mohádiak el- / Vették szerencsém, nyúgalmam, fiam – / Azt gondolám, hogy mindenem: nem, én / Még nem valék szegény. Gertrudis azzá / Tett... / Hogy hol vagyon Mikhál? mondd meg, hogy ő / Simonnal elment számkivetésbe..." És még hozzáteszi: „Ezért kellett kifutni a hazánkból...?" Összekapcsolódik a vesztesek sorsa. Otthonon kívül és belül egyaránt emigránsnak lenni: közös létállapot. De a magyar azért otthonában; és ez talán mégis otthonosabb számkivettetés. Ebben lesz az összeforrás. Az induló Mikhál: „Igen! megyünk... / a keservek / Is édesebbek otthon a hazában!"

Ahová Melinda már nem juthat vissza. Koporsójában sem. Nincs talán otthon a magyar földben? Azok közül, akik a *Bánk bánt* olvasták, tanulmányozták, felfedezték, értelmezték, színpadra vitték, rendezték, játszották, tapsolták, tananyagként feleltek belőle, másfél évszázad alatt vajon hányan gondoltak arra, hogy Melinda *nem* magyar? Holott irodalmunk egyik legszebb *magyar* nőalakja. A *Bánk bán* idegen-képének, magyarságtudatának (egyedülálló) megfejtetlen lényegénél tartunk. Máris kimondható: annyira organikus itt egy kapcsolódás, annyira szubsztanciálisan érintett, hogy csak abból a nézőszögből fedezhető fel és értelmezhető, amely megegyezik a Katona saját korában (akár Berzsenyié) el nem fogadott, később sem kellőképpen értékelt, az egész közgondolkozásban folyamatosan nem szervülő nézőszöggel. Melinda spanyol, s az persze igazán mellékes, hogy ezt a bőr színárnyalatai, a hajszín, a gesztusok is kiemelik-e. (Bár, mint nem egy elemző utal rá, Biberach kerítőjének rapid hatása és a déliesebb vérmérséklet között *lehet* összefüggés.) Nem az a fontos tehát, hogy Melinda a színpadon is szinte mindig törékeny, tiszta (figurálisan is) magyar ideálképként jelenik meg. A lényeg, hogy a szereplők hierarchiájában, a dráma rendszerében, belső értelmében, lelkivilágában, az ábrázolás és az ábrázolt világ minden mozzanatra jellemző természetében – ezen belül kiemelten Bánk helyzetében-eszményrendszerében, integritásra való törekvésében és ennek kudarcában – milyen helyzetet foglal el.

„Valami" teljesen figyelmen kívül hagyott, holott már akkor világos, amikor Melinda még meg sem jelenik a színen. Mert az (ugyan) még ott nem lévő *valóságos* megjelenése ez. Az *Előversengés*ben (Prológus) Ottó és Biberach tervet eszel ki. Ottó: „Ah Biberách! örvendj! bizonnyal az / Enyim fog ő – az a szemérmes angyal – / Enyém fog ő lenni..." Biberach: kételkedik; Ottó hivatkozik („... Melinda szánakoz / Rajtam, midőn komor tekéntetem / Tartom szegezve rajta, azt sóhajtván..."); Biberach leinti („Innét az ördög ássa azt ki, hogy / szeret..."), „De sírt, midőn valék vele – / Sírt Biberách!"

Miért sírt? Védtelensége, érzékenysége, Bánk távolléte, netán a benne feltámadó ér-

zés, szenvedély feletti szégyenkezés miatt? És mi az, hogy „szánakoz" Ottón? Mi az, hogy annak lehangoltsága láttán („... midőn komor tekéntetem / Tartom szegezve rajta, azt sóhajtván...") maga *is* felsóhajt? Mit mond Ottó („komor tekintettel"), amin Melinda felsóhajt? Hát ezt: „Miért nem maradtam a hazámba." Ezt hallván komorodik el Melinda. És: „*Sírt*, Biberách!" Úgy, hogy „a szemem közé se néz".

Melinda *nem* Ottó ostromára, szenvedélyére reagál itt. A haza említésére inkább. Ottónak arra a *sóhajára*, ami a hazától való távolság szomorúságának őt is legmélyebben eltöltő érzéseit idézi fel benne. A könnyekig. Csak ezt tölti be; olyannyira, hogy nem is figyel már semmire. Hódolójára sem. Sír és megszólítója szemébe sem néz. E bemutatással jelenik meg Melinda. Mindvégig énjének része, megszólalásának, viselkedésének vezető szólama a száműzetésbe kényszerítettség miatti fájdalom. Az érzésvilág, a reflexiók, az egész magatartás ettől koherens. A dráma értékrendszerében, mintegy ellenpontjaként annak, amit Biberach mondata sűrít a cselekmény egy másik pontján: „*Ott van a haza, / Hol a haszon.*"

Ez a koherencia és mentalitástükröződés egyre erősödik a drámai idő előrehaladtával. Már az első szakaszban megjelöltetik, mint a *magyar hazához* való odaláncolódás. Miként Bánk számára valami „ugyanannak" a kifejeződése („Itten Melindám, ottan hazám"), úgy azzal, hogy Petur *jelszónak* teszi meg nevét. Melinda a hazához (annak akár a lázadás árán való szabadításához) való viszonynak a mértékegysége lesz. A dráma hazamentésének képe – mint etalonra – a legnagyobb súllyal őrá ruházódik; Petur számára is támpont. („Nagy – nagy, ami fenn forog / Játékon: a haza és Melinda.")

Milyen tulajdonságai állítják Melindát erre a központi helyre? Bizonyos, hogy ha nem rendelkezne olyan jellemvonásokkal, amelyek őt mint mértéket *minden irányba* hitelessé teszik, akkor nemcsak Bánk, de Petur, Mikhál, Tiborc, Ottó számára sem jelenítődhetne meg személyében a minden alapértéket ilyen sokfelé közvetíteni tudó erőforrás. Melinda „szép, mocsoktalan neve", Melinda „szabad neve" mint a *magyar szabadság kulcsa* forgattatik. Tudjuk: Bánk számára a világ, élete *minden* rétege a hozzá való kapcsolatban jelenik meg. („Hát a világnak egyik pólusától a / Más pólusig, szerelmeimben, én / Miért öleltem mindent egybe? / Mindent? miért te benned ó Melinda!?")

Észrevehető, hogy már a Tiborccal való első találkozásakor is milyen szavakra (nem figyelve) említi Melindát; fontos, hogy az egymásnak nem felelő, *külön* szólamokban mit mutat a két monológ összerímelő hangzása. Tiborc azt mondja: „... szólni kellenék / Nagy dolgokat –"; Bánk: „Melindáról?"; Tiborc: „Nem!". Bánk megismétli: Nem!, erre a *nemre* indítja el Tiborc („Lopni jöttem ide") a későbbi nagy panaszmonológ kezdőakkordjait; mire Bánk: „*Melinda!* és mindég *Melinda!* – szent / Név! égi s földi mindenem javát / Szorosan egybe foglaló erős Lánc..." és tovább; amire Tiborc: „Éhezzetek szegény férgek..." Később, a második találkozáson Tiborc felerősíti a kiszolgáltatottság, a nyomorúság panaszát, közben Bánk: „De hogyha jól meggondolom: maga / A tiszta hívség, ó!...", s tovább még mindig Melindára gondolva: „(*búsan néz ki az ablakon*). / Magyar hazám!"

Mindaz, ami Melindát – a spanyolt – Melindává teszi, a *szabad* (név), a *mocsoktalan* (név), a *szent* (név), a világ minden értékét (egybeölelendően) megtestesítő, a *nagy ügyeket* észbejuttató tiszta „hívség", a *magyar haza*-fogalommal egyenrangú értékfogalomként, egzisztenciális középpontként „működik" a drámában. Amit Melinda Bánkban lát („Szabad tekéntet, szabad szív, szabad / Szó, kézbe kéz és szembe szem..."), az ő maga is, („szembe szem", ellentételezi ez, mint összekapcsolódás, magatartás és mérték Ottó korábbi mondatát, amelyben Melinda iránta való érdeklődését feltételezi abban, hogy „a szemem közé se néz"). S mert Bánkkal ő *mindenben* egy, így lehet közös a Gertrudis feletti ítéletben. Aminek lényege nemcsak a magánsors miatti vád. („Nem csókolom – nem is csókolhatom / Azon kezet, mely utat nyithatott / Lelkem kirablására...") Melindának a Királyné feletti vádbeszéde ugyanolyan heves, mint Tiborcé, ugyanolyan univerzális, mint Bánké, ám van, amiben mindkettőt meghaladja. A magyarság elleni merényletek itt az egyéni és históriai réte-

geken túl, a *lét elleni*, általános merényletek. Melindának a magyarsággal való összekapcsoltságában a magyar elnyomottságnak az emberi szenvedéstörténet nagy mítoszai közé utalása történik meg. Gertrudisszal szembefordulva itt a *törvény áruba* bocsájtása neveztetik meg, *mint uralomgyakorlási forma, a nyomorultak még mélyebbre taszítása, mint társadalmi-hatalmi procedúra, az erkölcs mártírrá tétele, mint univerzális létroncsolás.* („Koronák bemocskolója / aki meg- / Loptad királyi férjedet, – kitépted / Kezéből a jobbágyi szíveket..."), „Áruba tetted a törvényt – nyomád a / Nyomorultakat – mártírrá tetted az / Erkölcsöt..."

Ama éjszakában (amelyről Petur is, Mikhál is más és más módon beszél) az általános sötétségnek a természetét tárja fel Melinda. Egy korszak (csak egy korszak?) magyar létezésformáinak vezérszavai hangzanak el, átfogóan és radikálisan. Átfogóan, ahogy csak Bánktól halljuk majd az ötödik részben („Ő jó nevét ölé meg nemzetemnek"), radikálisan, mint Tiborc panaszában, de azzal a *többlettel*, hogy Melinda Gertrudisszal *szemtől szembe* mondja ki az ítéletet. Mértéke: *bánki mérték*. Ezért kell *helyette* meghalnia. Erre a mozzanatra is rá kell irányítani a figyelmet, mert ez a helyettesítődés tágabb a tragikai elem kiterjesztésénél; Melindának a magyarsággal való teljes és végső azonosulását jelenti a drámai értékrendszerben. Tiborc mondja el: „körülvevék Bánk / Házát. Tüzet hánytak mindenfelé. / Nagyúr rokonjait lángok közé / Szórták – alig tudám szerette asszonyom / Testét kimenteni."

A magyar szabadság eszményének, a koronás idegen elnyomó elleni vádnak és szembeszegülésnek, valamint az idegenképben centrális helyet elfoglaló értékek magyar szabadságeszménnyel való összekapcsoltságának szólamai egymásra hangzanak. Ennek a koegzisztenciának hármas inspiráló magja van. Az első a Katona-sors; a második a kultúrákban való tájékozódási kedve, illetve a színész-fordító létforma; a harmadik az eszmények ugyan nem rendszerezett, ám határozott irányultsága.

Katona sorsa: magányos sors. Nem talál társra, meghallgatásra. Magányos mint gyermek, mint jurátus, mint színész, mint drámaíró, mint férfi és szerelmes, mint jogász, városának ügyintéző polgára. Nincs a magyar irodalom nagyjai között senki, aki *ilyen* értetlenségben, ilyen süket csendben süllyed el. Magánéletének sok mozzanata utal a vonzódásaira, a mások iránti előlegezett bizalomra, a párbeszéd vágyára, egy, a bensejében élő tágabb szolidaritás eszményére, amely a magánvilágban, az alkotói körben, a társadalmi életben mindvégig viszonzatlan maradt. Az emberi tágasságigényre való lelki-érzelmi ráhangolódást „folytatja" a szakmai ráhangolódás a tágabb emberi körre, a nagyvilágra, művekre, kultúrára. Mint színész is, mint fordító is kapcsolatba kerül olyan művekkel, amelyek megismertetik vele a nagyvilágot, behozzák életébe a kultúrán át köthető kapcsolatokat. Nemcsak él (színészként) ebben az új univerzumban, de szinte saját soraiként „magyarítja" azokat a sorsokat, eszméket, érzelmeket, amelyek alkatának inspirációival, saját eszményeivel találkozva felerősítik törekvéseit. Korának divatja szerint bárhonnan átemelheti művébe külföldi művek sorait, akár részleteit. Hogy ez a tágasság miképpen alakítja ki, formálja meg a *Bánk bán* szabadsággondolatát, idegen-képét, magyarságeszményét, azt leghatározottabban mutatja: Tiborc – az egész mű egyik középpontját adó – panaszódájának sorait szinte teljesen idegen (német) szövegből vette át. S ez ugyan magyarázható azzal – miként magyarázták is sokan –, hogy már eleve próbálta kivédeni a német szövegre való hivatkozással a cenzor tiltását, ám a dráma egész kedélyvilágába, érzelmi-szellemi klímájába való organikus beépítés (tökéletes szervi átültetés) nem lett volna elképzelhető a *másik*, az „idegen" kultúra ember- és problémalátásával való összehangolódása nélkül.

A harmadik mag: az eszmények irányultsága. A *Bánk bán* idegenképe és (látjuk majd) magyarságának önképe egy olyan korszakban formálódik ki, amikor I. Ferenc önkényuralmába való általános nemesi-nemzeti besimulás kompenzációjaként *(is!)* kordivattá válik a nemzeti öndicséret, a hangoskodó magyarság. Ami Csokonaitól és Berzsenyitől (később majd Kölcseytől, Széchenyitől, Wesselényitől, Vörösmartytól) távol marad. Leginkább Katonától. Miközben Kisfaludy Károly és az évtized legdivatosabb szerzői ezzel aratják sike-

reiket. Ez a mély mentalitásbeli, ember- és világlátásbeli különbözőség a nagy tanulmány *(Mi az oka, hogy Magyarországban a játékszíni költőmesterség lábra nem tud kapni?)* egyik alapgondolata. A „második akadályt" abban látja, hogy a közvélemény leginkább a magyarság dicső tetteit kívánja hallgatni, s ha valaki a „nemzeti dicsekedés"-re építi művét, „Magyarországon mindjárt megtalálta fénikszét..." Kisfaludyra célozva ő *nem* az idegen és a magyar, hanem a magyar *és* a magyar közötti *kétféle* szemlélet *ellentétét* emeli ki. Azt, aki, mint Katona azt vallja, hogy „nem mindig a *magyarok! mi magyarok!* a szép" azzal szemben, aki csak a közönség (a korszak) kegyeit keresi a „nemzeti dicsekedéssel", „visszarezzenti az egyszerre való erőszakos fellépése egynek a másikat induló szándékától, mert teljességgel meg lehet győződve, hogy soha el nem tépheti amannak kizáró privilégiumát..."

Ezt, a hivalkodó magyarság és mélyebb ön- és idegenszemlélet közötti ellentétet veszi észre Horváth János, amikor *A magyar irodalom fejlődéstörténetében* (1923) Zrínyi önszemlélő magyarságképével rokonítja a Katonáét: „Testvére volt az neki a »nemzeti eredetiség« értelmezésében is, mely hazafias szólamokat és nemzeti dicsekedést immár nem fogadott el a műalkotás magyarságának bizonyítékául". Ugyanezt veszi észre Németh László *A rejtélyes költő* című esszéjében (1936), amikor Katonának a külvilághoz való viszonyáról, a kora divatkívánalmaitól való teljes elidegenedéséről azt írja, hogy a *Bánk bán* írójának elnémulása természetes volt, hiszen „az ember nem szívesen ismétli meg a kísérletet, mely azt, ami neki legbenseje, mint társtalant s a világegyetem láncaiból kioldottat mutatja meg neki."

Olyan űrt, amely Katonát a nemesi nemzet szemléletétől-mentalitásától elválasztotta, alig ismert magyar író. Említettük már a rokonpontokat a Berzsenyi-szemlélettel, a Berzsenyi-sorssal. A kedves Kecskemét magánya azonban még mélyebb, mint a súlyosabb Nikláé. Az írónak az I. Ferenc-i önkény és a nemesi nemzet ellenében *egyszerre* kell küzdeni a magyar nyelvért. „Soha elszigeteltebb, súlyosabb feladattal terhelt a magyar író nem volt, mint ebben a korban" – mondja Szerb Antal: „...a nemesi nemzet örömmel fogadta... a reakciót, mert biztosította számára a nemesi kiváltságok sértetlenségét. Csak akkor hördült föl, ha valami erőszakos rendelet a kiváltságokat, a szentek szentjét, az adómentességet fenyegette. A Martinovics-féle összeesküvés a nemességből még nagyobb reakciót váltott ki, mint a kormányból, és hálásak voltak minden intézkedésért, amely egy újabb veszedelemnek elejét vette." Idéztem már Harkányi Ede *Magyarországi utazásának*... tényközléseit. Dokumentációját ezzel folytatja: „Így védik a kiváltságosok a hazát! Pedig összes jogaik mentsége a »véráldozat«, melyet 1790-1848 között egyszer, a győri futás alkalmával mutattak be. E hősi tusánál vagy féltucat banderialista vérzett el. Ily áldozatokkal váltják meg háromszáz és egynéhány ezer ember kiváltságait."

Érdekes, hogy a *Kisebbségben*t megelőző Berzsenyi-tanulmányában – mint láttuk, a Katonáról szólóban is – Németh László sem „bennszülöttek" és „asszimilánsok" között húzta meg az ellentétpárt, hanem valójában ott, ahol volt: *magyarok és magyarok között*. A fiatal Széchenyiről szólva is azt írja, hogy „A nemesi nemzet: társadalmi valóság, melyet fölforgatni fél, de felelősségét nemcsak a magyar néppel, hanem a szegény nemzetiséggel szemben is mélyíteni kívánja." Az egész magyar kultúrára kiható „magyar"–„idegen", „befogadó"–„asszimiláns", „jött"–„magyar", „népi"–„urbánus" ellentétpár genezisének *egyik* induló pillanatához juttathat el a *Bánk bán* idegenképe és magyar önképe. A jellemzést a *Bánk* után egy évszázaddal Ady összegzi majd, kifejezve, amit Katona is olyannyira átláthatóan vezet fel a drámában: az, hogy valaki *igazibb* magyar, nem jár együtt azzal, hogy feltétlenül *igazabb* magyar is. Katona Melindát, a bojóthiakat a magyar szabadsággondolattal összeláncoltan, a magyar ideálkép megtestesítőjeként helyezte el a dráma értékhierarchiájának csúcsán. Ady ugyanerről, vagyis arról, hogy igaz magyarság és befogadás a magyarságeszmény két kiegészítő vonása, úgy vallott: „Kitágul afelé karom, / Kit magyarrá tett értelem, / Parancs, sors, szándék, alkalom." Miközben Katona *„mélységei"* számára a nemesi magyar nemzet, és Ady *„mélysége"* számára ennek a száz év előtti nemesi magyar mentalitás-

nak a huszadik század elején divatos változata jelentette a *„hígságot"*. A Katonátés Adytöszszekapcsoló sűrűsödési pontot határozta aztán meg Bibó István, rálátva immár egy *„hosszú tv"-re:* a rendies magyar társadalmat a tizenkilencedik század végén *„azért* igazgatták aránylag igen magas százalékban tőle alkatban többé-kevésbé *különböző* német származású hivatalnokok, s búzáját azért vásárolták alkatban tőle többé-kevésbé *különböző* zsidó kereskedők, mert a hozzá alkatban *közelebb álló* magyar urak, s *az általuk berendezett társadalom* olyan volt, amilyen volt... ha közelebbről megnézzük a fajvédelem társadalmi összetevőit és közösségi beidegzéseit, akkor a nem is mindig meglévő parasztromantika mögött megintcsak a magyar úriembernek egy »tősgyökeres«, fajmagyar változata tűnik elénk, mely a werbőcziánus kisnemesség ismerős uralmi igényeit és ingerült felsőbbrendűségi tudatát őrzi tovább." Ama, a *Bánk bán* születése idején uralkodó mentalitást.

(A magyarság-kép három sűrűsödési helyszíne)

Ez az igény és tudat (mentalitás) az önkény cenzúrájával rendi érdekből nem ellentétes irányban működött. Ezekkel a hatásokkal szemben volt egyedülállóan szembeforduló a dráma idegenképe. Miként magyarságképe is. A három sűrűsödési helyszín: Petur alakja (maga körül a Békétlenekkel), Tiborc alakja, Bánk alakja.

Petur: az oppozíció képviselője. Kérdések: milyen az alkat, a cselekvés, a mentalitás? Az alkatnak (s magának az oppozíciónak is) a jellegét mindvégig a legkülönbözőbb, egymással ki nem békíthető ellentmondások adják: egyszerre működteti egy felhajtó és egy lehúzó erő. Petur *eredendően* a mindenkori oppozíció embere. Erre határozott utalás van: „Hát jutté eszedbe még a / *Testvéri háború?* Te ott is Endre / Pártján valál, – s midőn jószágaidat / Elszedte Elmerik király..." Tudjuk, hogy korábban is ő képviselte, vezette a trón elleni akciókat, amikor a király és öccse között, magyarok és magyarok között volt ellentét. Az ellentét oka a rang és a tulajdon birtoklása volt („jószágidat elszedte Elmerik"). Abban – a tulajdonáért vívott – oppozíciós harcban Petur Endre oldalán állt, holott Gertrudis (ismertek voltak már törekvései) akkor is Endre felesége volt. A lázadás szervezésekor Petur bírálatának egyik sarkalatos pontja most az, hogy Endre szótlanul tűrte a thüringiaiak kincsekkel való megajándékozását, „Midőn Pozsonyvárban Erzsébetet / Átalvevé Lajos thüringi herceg / Számára a követség...", „kirakta a szörnyű sok kincseket... Tulajdonunkat elvevé..." A javak birtoklásának, elosztásának szerepe erősen motiválja az oppozíció jellegét.

Két fontos mozzanat megemlítendő. Petur lázadó indulatai és Tiborc hatalom-bírálata között nincs közvetlen kapcsolat. Feltűnő, hogy Peturnak és Tiborcnak nemcsak közös drámai akciója, de közös jelenete sincs. Ők ketten szóba nem állnak egymással, a két sorsból és lelkiállapotból nincs átjárás a másikba, még csak nem is találkoznak a színen. A másik mozzanat az, hogy milyen figyelemre méltó szerepet kap a trón ellen fordulók, illetve a trónt oltalmazók céljaiban, sorsalakulásában az elnyerhető, a másnak juttatott, a visszaszerezni vágyott jószág (háttérben a tiborci nincstelenség). Az ötödik felvonást így indítja az általános helyzetre és hangulatra utaló információjával az Udvornik, magyar bánok és magyar bánok közötti viszony helyzetmagyarázataként: „Egyéb – / Iránt, barátim, a vén *Myska bán* / Legtöbbre ment, mert elnyeré *Zalában* / *Zelegh* jószágot, fiastól együtt. / Hm! mintha más szintúgy megmenteni / Nem tudta volna a királyfikat."

A Peturban (alkatformálóan) sűrűsödő ellentétpárok mentén alakulnak (benne) ki a magyar-magyar, magyar-idegen, lázadás-királyhűség, szembefordulás-hierarchiába zártság ütközései. Ennyi ellentmondás csak az érzelmi reflexiókban reagálható le, pontosabban: kizárólag oda szorul a reagálás, mert számára a legkülönbözőbb össze nem egyeztethetőségek közötti vergődésnek az érzelmi-indulati világ a koherens szférája. Innen határozódik meg lelkivilága, reflexiósorozata, ingadozása, nyelve, mentalitása. Mindez a végjátszmában reprezentálódik. Ő, aki nemcsak hogy Gertrudis ellen fordult,

de még meggyilkolását is vállalta („Azért csak érjem el, torkon fogom, / S királyi széke kárpitjának a / Zsinórival fojtom beléje lelkét / ... magam is tudok / Hóhérja lenni azon utálatosnak!"), végül *mégis* megátkozza Bánkot, amiért megölte a Királynét; és nemcsak megátkozza, de egy szintre süllyeszti le Gertrudisszal („Egy átkot nyögött ki még / Nagyasszonyunkra és az alattomos / Gyilkosra...")

Ezek az ellentétpárok mindenhol, mindenkor, mindvégig pillérek: „...Ördög és pokol! Bizony majom / Mind egytől egyig. – Oh, te szép *nevű* / Magyar- Magyar? ... / Szabad kívánna lenni mindenik, / És torkukon kegyes nagyasszonyunk / Sült-főttje oly módon rohan le, hogy / Majd szinte megfulladnak. Lévnyalóvá / Lettél dicső Árpád gyümölcse te?" De nem sokkal később: „... Oh / *A nemzet!* – ahány fő, szintannyi ész / Kényes becsülete, mint a köntöse – / ... Nézzetek – itt is – ott is – úgy kiválnak / A többi lévnyalók közül, miképpen / Egy medve több vakondok közül."

A második felvonás végén többféleképpen mondja el még egy monológon belül is híres szavait, lelkiállapotában egy tágabban értelmezhető mentalitás változó hangulati fokozatait ütköztetve. „Jó éjszakát!" – mondja először várakozásra (kitartásra) ösztönözve, mégis megrovón, aztán belenyugvón, mohón föllobbanva, keserű öngúnnyal ismétel. Ugyanígy ingadozik abban is, ahogy az idegeneket nézi: kifakad ellenük, elfordul tőlük („Mikhál, Simon, miért spanyol hazátok, – / *Bojóthotokban* nem maradtatok?"), de a lázadásba szövetségesül vonja be (*azért*) őket; olyannyira, hogy a felkeléshez a végső lökést Mikhál elfogatása adja. Ugyanígy önmagán belüli ütközés-színtér a számára a Királyhoz való viszony: („Mi a Királyt imádjuk – ámde..."); nyomatékkal mondhatja neki Bánk: „Petur, Petur, kedves bátyám, ölelj meg! / Látod, hová tud téged csak neve / Is vinni Endrének!..."; ám közben azért Peturban mindvégig ott lobog a Király feletti ítélet szelleme, amiért az Gertrudot engedi szabadon garázdálkodni.

A kitörés-latolgatás, föllobbanás-tűrés, indulat-kesergés, elszántság-szalmaláng ellentétpárok egy-egy jeleneten belül is összesűrűsödnek. Leginkább elementárisan a második felvonásban, ahol a lázadásra való készültségből a lázadásról való lemondásig jut el Petur, hogy Biberach hírére (pletykájára?) lobbanjon újra (miközben fel sem merülnek benne az éppen iménti érvei, és önmaga ellen fordított ellenérvei). „Gyalázat! ellágyulhattam?", „bírálja felül" önmagát; ám következő megszólalása (miközben a szerzői utasítás szerint várakozón *egy székbe veti magát*) újra a „Jó éjszakát!" A Peturban megszemélyesülő mentalitásváltozatban természetesen nem az a kérdés, hogy itt az ellentétpárok felszültségéből „azonosuló" avagy „kritikai" kép alakul-e ki. A probléma mélyebb; összefügg a cselekvés elkerülhetetlenségével, illetve az ezzel szembefeszülő-ütköző bénító elemekkel, továbbá azzal, hogy *milyen* a megértéssel összekapcsolódó (abból) „megtörténő" *tett*, illetve az érzelmi-indulati lobbanással beinduló *cselekvés* más és más, egymással kibékíthetetlen szerep? Az így feltehető kérdések mögött (továbbá) az húzódik, hogy születik-e mítosz, ha igen, minek a mítosza, ha nem, mi torlaszolja el a mítosz születésének útját?

A lázadás úgy irányul Gertrud ellen, hogy bár Peturnak a Király iránti hűsége vitathatatlan – hiszen maga is részese a zárt hierarchiának –, mégis hatásában Endre ellen *is* irányul. Ez az alaphelyzet már önmagában sűrűsödési színtere a kialakult ellentétpároknak. Nem tudható (Peturban fel sem merül), hogy Gertrud elleni merénylet *után* mi következhet. Ennek a tervnek a hiánya azért is feltűnő, mert nemcsak a dráma írásának idején adott az *idegen királyné* jelenlétének szokásjoga, törvénye, de a dráma történésének idején is (hierarchiaerősítés, külső szövetségek, családi érdekkapcsolatok stb.). Tudjuk tovább, hogy II. András Gertrud halála után egy francia őrgróf lányát vette feleségül, ezzel a dinasztikus házassággal nyitva a francia kapcsolat felé, amelyik akkor a Bizáncra irányuló törekvések erősödését jelentette. A lázadásban mindvégig érintetlen az Endréhez való viszony, mint a Királlyal való főúri szövetség (a későbbi nemesi szerződések mintázták ezt a kapcsolatot) megbonthatatlan alapja. Sokfelé mutató következményei vannak annak, hogy a lázadás

előkészítése teljesen távol zajlik Tiborctól, és attól a világtól, amelyet ő megtestesít, s ez utal a szélesebb bázis hiányára. Látjuk: a Peturt mozgató *indulati* energiák nem lesznek *mindenkiéi*, *nem* általánosak, holott ez a céljuk. Ezekből az energiákból (illetve hiányukból) és a körülményekből jön létre az alapszituáció, amelyben Petur erejét meghaladja az, amit véghez kíván vinni. Ez indokolja a benne egymást kiegyenlítő, fölhajtó és lehúzó törekvéseket, amelyek olyan pillanatban sűrűsödnek, ütköznek össze és provokálják ki a robbanást, amikor *csak* a kudarc, a töredék, a roncs maradhat vissza a törekvésekből.

A Peturt mozgató ellentétpárok tágabb színtéren is dolgoznak, a Békétlenek között. A Békétlenek: statisztéria. De van két jól jellemzett tulajdonsága ennek a statisztériának, amely – a Tiborcot megkerülő – felkelés potenciális tartaléka. Az egyik a tájékozatlanság, a másik a tanácstalanság. Oly jellegadó ez bennük, hogy a dráma rendszerében korántsem jellemzési hiányként, hanem kidolgozott karakterként, tágasabb mentalitásként érvényesül. Figyelmet érdemel néma jelenlétük a lázadás előkészítő-eltorlaszoló második felvonásban; továbbá – az utalásokkal, utólagos történetelmosódásokban való megjelenésükön keresztül adott – jellemzésük az ötödik felvonásban. Ezekből megtudjuk, milyen gyorsan és a természetes eseményeknek kijáró reagálással veszik tudomásul a lázadás leverését. Madách *Tragédiá*jának tömegei jelennek meg előképként ebben az önérdekre néző, a mindenkori erőnek kiszolgáltatott, azt feltétel nélkül szolgáló mentalitásban.

A mítosz azzal őrzi meg a kipróbált értéket, hogy olyant éleszt fel jelenidejű eseményként, amely a sokak által vállaltnak az ébrentartására inspirál; mint *egykori* ölt testet egy *másik* (éppen lejátszódó) tettben. A Peturral megjelenő magyarságkép *egyszerre* sűríti a dráma történéseinek megfelelő hajdani és a dráma születésidejével egybehangzó idő mentalitásjegyeit, miközben mítoszt nem képes teremteni; pontosabban szólva: a Peturral (és körülötte a Békétlenekkel) megjelenő mentalitás az egymás ellen ható ellentétpárokban feszülő érzelmi-indulati csapongásban reprezentálja a dráma magyarságképének *egyik* pillérét.

A *másik:* Tiborcé. Már említettük, hogy Petur és Tiborc nem kerül egymással kapcsolatba. Ez további következtetésekre ad alkalmat, hiszen: Tiborc *is* érzelmi ember; az ő elkeseredése is a kirobbanáshoz érkezett; az ő királyhűsége is megingathatatlan. Abból indulhatunk tovább, hogy Tiborc minden megnyilvánulása a Bánkhoz való kapcsolatában történik meg. Hozzá fordul, előtte tárja fel önmagát, őt tekinti kizárólagos támaszának, az ő kérésére tart Melindával, lesz tanúja halálának, amely Melindát Bánk *helyett* éri utol. Tiborc egyszer szólal meg a drámában úgy, hogy nem Bánkhoz fordul, ám akkor is *érte* beszél, a Királyhoz („Uram! beteg feleségem s éhező / Öt gyermekim kínos nyögések az / Istenek irgalmáért felmenő / Végső fohászkodásodat ki fogják / Zavarni a mennyekből, ha megölöd / Gyámoljokat.").

Fontos megjegyezni (s ez új, később megválaszolandó kérdést nyit majd), hogy Tiborcnak Bánkkal való kapcsolatképessége nem mindenhol jelent párbeszédképességet is. Sőt a legtöbb helyen csak töredék dialógusok jönnek létre, miközben mindketten *el*beszélnek egymás mellett. Mégis: Tiborc magyarság-reprezentációját ez a kapcsolat a bánki színtérhez közelíti; dinamikus és kiegészítő ráfelelést ad, ellenpárjaként annak, ahogyan a Békétlenek adtak Petur magyarság-reprezentációjához statikus és kiegészítő ráfelelést. Tiborc ugyanis nemcsak önmagáért beszél, nem is csak családjáért („beteg feleségem s éhező / Öt gyermekim"). Tiborc (második) nagy monológjában huszonnyolcszor találunk többesszámot („Sok pénzre van szükségek: és mivel / Mi annyit adni nem tudunk..."; „Nyúzásra bőr kívántatik, holott / Azt a merániak magok lehúzták / Már csontjainkról..."; „...mi – csaknem megfagyunk / Kunyhónk sövényfalai közt..."; „...s mi egy / Rossz csőszt alig tudunk heten fogadni"; „...és nekünk / Szívünk dobog, ha egy csaplárlegény az / Utcán előnkbe bukkanik, mivelhogy / A tartozás mindjárt eszünkbe jut"; „...nekünk / Feleség- s porontyainkat kell befogni, / Ha veszni éhen nem kívánkozunk"; „...nékünk / Kéményeinkről elpusztulnak a / Gólyák, mivel magunk emésztjük el / A hulladékot is. Szép földeinkből /

Vadászni berkeket csinálnak, a- / Hová nekünk belépni sem szabad; / S ha egy beteg feleség, vagy egy szegény / Himlős gyerek megkívánván lesújtunk / Egy rossz galambfiat..."; „Nekünk pedig nincs egy jó köntösünk..." „Hahogy panaszkodni akarunk, előbb / Meg kell tanulnunk írni..."; „S ha tán utolsó fillérünkre egy / Törvénytudó felírja a panaszt: / Ki írja fel keserves könnyeinket..."; „Véres verejtékünk gyümölcse az..."; „...a pokolt / Nem féljük – a mennyország sem jön oly / Szép színben a szemünk elébe"; „...ó a magyar se gondol / Már oly sokat velünk...").

Mondhatni: Tiborc – valójában – mindvégig többes számban szólal meg. Ezért lehet hiteles az intése, mikor Bánk egy erszényt nyom a markába: „...de adhatsz-é hát mindenik / Szűkölködőnek?" Ezen a *képviseleten* túl gazdagítja – a drámának a magyarságra vonatkozó önképét is. Elsőül a szociális helyzetrajzzal. Petur többnyire javakról beszél, Tiborc magáról az életben maradás lehetőségéről, Petur a magyart „lévnyalóként", „gyáva lelkek"-ként, „szorongó határozatlan"-ként többször ostorozza, míg Tiborc egyetlen közbeszúrással kijelöli a legnagyobb ellentét ütközőpontját, mikor azt mondja: lám a magyar se gondol már velünk, ha a zsebe tele van, mert „esmérni kell / Az élhetetlenek sorsát, minek- / Előtte megtudhassuk szánni is." Átfogó *erkölcsi* ítéletre is képes: „És aki száz meg százezert rabol, / Bírája lészen annak, akit a szükség garast rabolni kényszerített." Ezek mind olyan értékképviseletek, amelyek őt Bánkhoz kötik („...*él* / *Még Bánk atyánk* – fogom kiáltani"), és valóban ő az, aki mindvégig kitart (az idegen) Melinda mellett, ő az, aki az ötödik felvonásban a leglényegesebb információk birtokában van Melinda sorsáról, és a legélesebb pillanatban áll ki a teljesen magára maradt Bánk érdekében, a kitartással, a hűséggel is gazdagítva a mentalitást, amely testet ölt benne.

Itt érdemes újra utalni arra, hogy Tiborc szövegének több részletét idegen művekből vette át Katona. Ez ugyanis a tényen (s a korabeli szokásokra, cenzúrára stb. való utalásokon) túl világpanasszá is tágítja azt, ami Tiborcban panasz, átfogóan, emberi szenvedélyként árnyalja azt, ami szenvedés. A hűséget is, a lázadást is tág lét-értékáramkörbe köti be.

Bánk „előtörténetének" több mozzanatára utal a szöveg. Négyre kiemelten: hogyan vallott szerelmet Melindának, hogyan védte meg (huszonhat évvel korábban) Tiborc őt és apját egy velencei katona kardcsapásától, hogyan találkozott még az Endre és Imre közötti viszály idején Peturral, valamint felidéződnek az „*Árpád* és *Bor* vére közt / Folyó..." dolgok is. Ugyanilyen értékű azonban az előzmények közül Bánk apjának viselkedése, midőn a spanyol menekülteket megvédelmezi és Magyarországra menti. Az elnyomott *idegen* hazafi iránt mutatott szolidaritást Bánk a Melindával kötött házassággal fölerősíti. Az öröklött családi mentalitás, amit mindvégig képvisel, része az integritásra törekvő személyiségjegyeknek. Emberi magányában – drámai értelemben vett különállásában-magárahagyatottságában – csak a bojóthi Melinda és a német szövegrészeket *is* magyarított monológrészekként megszólaltató Tiborc a társa. Ugyanakkor Bánk számára olyannyira organikus a hazához való hűség, hogy amiként nem okoz neki semmiféle nehézséget bárkivel osztozni a magyar haza szeretetén, ugyanúgy evidenciának tartja annak elismerését is, hogy *mindenkinek* joga és érzése szerint való a *saját hazáját* létének értékrendszerében kiemelt helyre állítani. Úgy tekinti, hogy (bizony) még Gertudnak is. „Vétkül tulajdonítsuk azt neki, / Hogy a felekezetét jobban szeretné, / Mint a magyarságot? – Ha németek / Között közületek király lehetne / Egyik nem elsőbb volna-e előtte / Még ott is a magyar?" – mondja a Békéltleneknek.

Bánk – már a hierarchiában elfoglalt helyzete miatt is – a magyar és magyar közötti ellentétek állandó kereszttüzében áll. Utalás éppen elég történik a korábbi Endre-Elmerik (András-Imre) közötti viszályra. Ez is nem egy tanulságot jelentett számára annak felismeréséhez, hogy a történelem menetének ellentétei-küzdelmei nem egyszerűsödnek le a magyar és az idegen közötti ellentétekre. Valójában Peturral vitázva is ez az a pont, ahol legélesebben válnak szét az útjaik. Két mentalitás ütközik meg, amikor Petur sze-

mébe vágja: „...belőled most a nemzeti / Rút gyűlölet, nem az igazság beszél". A legerősebb hivatkozás, a királyhoz való hűség helyére – amivel pedig nyilvánvalóan Petur fölé tud kerekedni – állít itt valami mást. A Peturt érintő bírálat alapja a lét teljes értékvilágát kereső, egy univerzális emberi helyzetben támpontokat állító mentalitás, amelyet át kíván sugározni *egész* környezetére. Arra, amit az előbbi mondatok folytatásaként a Békétlenekhez fordulva mond, azok egyszerre válaszolnak (*Mind:* Gyerünk!); így lesz a „nemzeti rút gyűlölet"-tel szemben megfogalmazott igazság-igény nemcsak Peturt érő éles kritika, és az összecsapásban egy tartós érték felülemelkedése az indulatokon, hanem az egész jelenet egyik cezúrája (drámai értelemben is erőátrendező pontja), amelyben Bánk a „Gyerünk"-et kiprovokálva egy magasabb értékrendű magyarságönkép mellé állítva téríti el Peturtól a Békétleneket: „Jertek velem magyarok! Szánjátok őtet, / Mert nem gonoszságért gyűlöl, hanem / Azért, mivel más más köntöst visel."

Figyelemre méltó, hogy ez a dráma egyetlen pontja, ahol a Békétleneket Bánk így szólítja meg: *„Magyarok!"*; miközben szánakozásra hívja fel őket a fölött, aki az emberi másság iránt érez gyűlöletet. Az értékvilág olyannyira nyitott viszonyt teremt a számára, hogy a „koronás idegen" hatalomszervező, elnyomó-sanyargató merényletének legsúlyosabb következményét is többen-másban ismeri fel, mint Petur és a Békétlenek. Ez a felismerés összecseng a két magyarrá lett, illetve a magyar ügyet pártoló idegen, Melinda és Mikhál Gertrudis feletti ítéletének legsúlyosabb felismeréseivel. Melinda azt mondta: „Áruba tetted a törvényt... mártírrá tetted az / Erkölcsöt..."; Mikhál azt mondta: „...add vissza híveidnek / Azt, amit elraboltál – / ...A nyugodalmat, békességet és / Az életen való gyönyörködést – / ...a testi-lelki meg- / Elégedést..." Bánk azt mondja a Király Gertrudot illető kérdésére („Gyilkos?"): „Az. Több. Ha tízszer, harmincszor megölt, / Ha kincsemet rabolta el, ha széjjel- / Szakgatta gyermekimet, feleségemet – / Még tán megengedhettem volna; de / Ő jó nevét ölé meg nemzetemnek..."

Ezek a szavak az indulatban is pontosan értelmezik a pusztítás kiterjedését, határtalanságát. A „koronák bemocskolója" többet mocskolt be, mint a *koronát*, az emberi léten ejtett gyógyíthatatlan sebet. És egymás ellen fordult közben magyar és magyar. Bánk magyarság-önképe ennek a *tudásával* összegzi Melinda és Mikhál ítéletét. Ez a tudás az integer személyiség többlete. Valami létrejött (a veszteség, a „jó név" megölése) a dráma – bármilyen kiegyezés történik (majd) – feltartóztathatatlanul tör előre. Ez a megtörténtség – a drámai erőtéren belül – föloldhatatlan. Bármi következik még, az ezen már – amit Bánk tud és ismer, és egyedül ő tud és ismer – nem változtathat. És ezzel összegeződnek, koherensen elrendeződnek a dráma szabadságeszményének rétegei: az idegen elnyomóval való szembeszegülés; az emberi szabadság – mindenkire, magyarra, idegenre egyaránt vonatkozó – megoszthatatlan igénye; a Zrínyitől Adyig tartó vonulatba integrálódó magyarságönkép.

(Folytatása és befejezése a januári számban)

JUHÁSZ ERZSÉBET

Után-utazás Esti Kornél fiuméi gyorsán

A leginkább mégiscsak azt fájlalja, hogy amíg alkalma volt a tengerre utazni, sohasem jutott eszébe Esti Kornél, akivel egy tekintélyes útszakaszon mégiscsak ugyanazon az útvonalon utazhatott volna. Az lett volna az igazi után-utazás! Fiuméig minden további nélkül. S hogy miért nem jutott eszébe sohasem a tenger felé utazva Esti Kornél, azon tulajdonképpen nincs nagy csodálkoznivaló. Hiszen amikor a tengerre utazott, soha, mióta eszét tudja, meg nem fordult az agyában az a gondolat, hogy elkövetkezhetnek olyan idők, amikor ő ott idegen lesz, amikor esetleg útlevélre, netán vízumra is szüksége lesz ahhoz, hogy megpillanthassa az Adriát.

Nem juthatott eszébe Esti Kornél, akivel ugyanazt az útszakaszt tette meg, legalábbis Fiuméig, mert nem ismerhette fel a kettőjük között meglévő mélységes hasonlóságot. Nem is ismerhette. Amikor ő utoljára utazott a tengerre – néhány évvel a háború kitörése előtt – az Esti Kornél és a közte lévő hasonlatosság még javában lappangott. A felszínen az égadta világon semmilyen rokon vonást sem lehetett észlelni. Mindenekelőtt azért, mert Esti Kornél irodalmi alak, igaz, hogy Kosztolányi alteregója, na de tudnivaló, hogy milyen megbízhatatlanok az írók. Ha mindjárt hasonmásuknak tüntetik is fel egy novellafüzérük hősét, az lesz az első dolguk, hogy úgy elrugaszkodjanak minden talpalatnyi valóságtól, ahogy csak bírnak. Az írók ugyanis sokkal jobban tisztában vannak evilági örökös akadályoztatottságainkkal, mint azt hinnék mindazok, akik nem írók. A legkisebb megiramodásnak, nem is beszélve a szárnyalásról – irtózatos ára van a valóságban: meg kell az embernek fékeznie, abba kell hagynia. Ez pedig homlokegyenes ellentéte minden megiramodás és szárnyalás lényegének. Kosztolányi tudta ezt a legjobban, így aztán, megteremtve alakmását, mi sem természetesebb, mint hogy saját akadályoztatottsága folytán csupa szertelenségre ítélte. S így persze csupa merő képtelenséggé lett Estinek legcsekélyebb gondolatától kezdve komplettül az egész élete.

Mert mi történt a fiuméi gyorson is, útban a tenger felé? Esti megkapta élete első lánycsókját. Csakhogy a lány, akitől kapta, tébolyult volt, komplett őrült, szegény, aki csak olyan jeleket tudott adni magáról, melyeket ember nem érthetett, még ő maga sem, s talán csak az tudta, mit jelentenek, aki a földet teremtette a maga gyönyörűségére és beléje az embereket. A csók azonban valódi volt, a tébolyult lány iszonyatos szerelmének valóságos pecsétje, mely ott, a fiuméi gyorson tapadt Esti ajkára, útban a tenger és Itália felé.

Milyen másnak ígérkezett pedig ez az út. Hisz van-e ígéretesebb valami? Leérettségizni, jutalmul Itáliába utazni, felnőttnek lenni és szabadnak. És felülni a

vonatra, magunk mögött hagyni azt az unalomig ismert sivárságot, ami a szülőhelyet, szülőföldet jelenti. S végre világot látni, s a tengert, tengernyi világot és világnyi tengert. Egyedülálló alkalom. Kosztolányi már tudta: érettségi után, a vonaton, útban (Fiumén át!) Itáliába van adva az életben az első és utolsó alkalom, amikor az embert saját felnőttségének tudata a szabadság mámorával töltheti el. Soha, de soha eztán, minthogy a felnőttség csupa lehúzó súlyokkal terhes, s e teher alatt bizony szárnyalásra a lehető legkevesebb eséllyel vállalkozhatni. S magunk mögött hagyni is azt a végtelenül unalmas és sivár helyet, ami a szülőföldünk, soha sem lehet oly magabiztos hittel, mint érettségi után. Minthogy végtelenül messziek még azok az élet delén túl kezdődő évek, amikor az ember lelkében egyszerre csak újrateremtődik a régmúlt szülőföld. Egyre gazdagabban és részletezőbben bukkan elő a felejtés több évtizednyi ködéből az a néhány sornyi ház, ahol minden út egyetlen pontban, a szülőházban fut össze. S maga a szülőház is egyre tisztábban és élesebben. Kilincsek és ablakbemélyedések, szőnyegek és függönyrojtok, fiókok és szekrények rejtett mélye. Messzimesszi még az élet, alkonyodóban, amikor az ember ráeszmél lassacskán, hogy nincs drágább kincs, felbecsülhetetlenebb érték, mint a szülőföld, ez az unalmas és sivár hely, ahonnan egykor oly jó volt vihariramban eliszkolni messzimesszi tájakra. Például Fiumén át Itáliába.

Nem csoda, hogy a tengerre való első utazásakor nem jutott eszébe Esti Kornél. Hiszen gyerek volt, javában. Alighanem az 56-os magyarországi forradalmat megelőző nyáron történt, de lehet, hogy csak rá egy évre, ki tudna a végére járni, ma már. Irdatlan piszkos balkáni vonatok jártak akkoriban Esti egykori (fiuméi) gyorsának útvonalán. Este tíz óra tájt, a kietlenül sötét és szutykos Vinkovcin át kellett szállni. Anyjával és anyja barátnőjével, meg annak hozzá hasonló korú lányával indultak a tengerre. S e két anyuka, mintha épp Esti gyorsával akart volna utazni, de valamilyen okból lekésve a vonatot, ott vesztegeltek volna a szabadkai állomáson, szerencsésen átvészelve az első világháború ínséges éveit, át a szülőföld országváltását, amikor a Monarchia dirib-darabokra, soha többé egésszé össze nem illeszthetően, az SzHSz Királyság viszont, mely soha sehol addig, akárha a semmiből materializálódott volna egyszeriben egy egész országgá. Mindezen túl a két anyuka, mintha épp csak a legszükségesebbeket vették volna ki útrakész bőröndjeikből, továbbra is a szabadkai állomáson vesztegeltek volna, még a második világháborút is szerencsésen átvészelve, hogy aztán a világmegváltó szocializmus épülésének irdatlan robajában egyszerre csak fölkerekedjenek, s beszálljanak Esti néhai fiuméi gyorsába, melyen súlyos, lemoshatatlan rétegekbe rakodva mázsányi kosz gyülemlett azóta fel. Felkapva e ragadós szerelvényre, az olajos vonatpadlón elheverő utasok kezei és lábai közt vonszolgatva bőröndjeiket (az utasok túlnyomó többsége szemlátomást nem várta oly réges-régtől fogva ezt az utazást), ugyancsak meghökkentek, különösen azon a kísértetiesen sötét és világvégi állomáson, ott Vinkovcin, amikor egy hasonlóan irtóztatóan mocskos másik szerelvényre kellett átszállniuk, elmaradhatatlan bőröndjeiket vonszolva, sínek közé szórva, majd onnan szerencsésen kihalászva, mindeközben alig meginogva abbéli meggyőződésükben, hogy ha az ember a tengerre utazik, nélkülözhetetlen szüksége lesz több-

rendbéli nyári ruhára, sortra, fürdőköpenyre, strandpapucsra, könyvekre, s megszámlálhatatlan egyéb, meg sem nevezhető rendeltetésű holmira.

Pedig a tenger első megpillantásának élménye is milyen hasonló volt Estiéhez. A tenger mintha bújócskát játszott volna vele is. Minden pillanatban itt lehetett. De még mindig nem volt itt. Nem jön a tenger, sohase is jön, nem hajlandó megmutatkozni. Ide-oda toporgott, hogy ezzel is gyorsítsa a vonat nyargalását. S amikor az idegfeszítő bujócska után végül mégis elétárult kék végtelensége, éppúgy meg volt illetődve maga is, mint Esti Kornél. S anélkül, hogy meg tudta volna fogalmazni, az ő szemében is a nem-változó, örök-egy egésznek az eleven megtestesülését jelentette.

Sok-sok évvel első megpillantása után is ugyanennek az örök-egy egész élménynek egyéni tapasztalatai növekedtek benne, amikor élet és halál, boldogság és kétségbeesés elválaszthatatlan egységét látta a tengerben. Holtfáradttá súlyosulva a mondhatatlan boldogságtól vagy halálos kétségbeesésben tépődve e végtelen, örök-egy morajlás ritmusa dobálta. Mindez jelenlét volt. Nem-változó, örök-egy egész. Ha színéről, ha visszájáról, de örök-egy és ugyanaz.

Hogyan is jutott volna eszébe tengerre való sok-sok utazása során éppen Esti Kornél. Hiszen az ő létének lényege semmiképp sem fakadhat egy tőről egy bárgyú mesével össze nem csirizelt novellafüzér-hős (próza!) főszereplőjével. Esti bármikor felbukkanhat, s bármikor elillanhat a semmibe, ő viszont *tartani* kényszerül nap mint nap. Akkor is, amikor esik az eső és fúj a szél, és akkor is, ha életre szólónak látszó napsütésben tündökölnek a nyári reggelek. És a tenger: tükörsima végtelenség, horizontja alján párás gomolyagaival messzi és valószerűtlen szigeteknek.

Egy napon azonban, meghatározhatatlan idővel ezelőtt, épp útban a tenger felé (hogy valóságos vagy csak álombéli volt ez az utazás, egyre megy) ott, a néhai fiumei gyors útvonalán próbálta kinyitni a szemét, próbált felébredni, de nem bírt. Nem kapott levegőt. Száján volt valami. Valami hideg rondaság volt, valami nehéz, lucskos mosogatórongy, s ez ráfeküdt a szájára, szívta, beléje dagadt, kövéredett tőle, megmerevedett, mint a pióca, nem akart leszakadni róla. Lélegezni sem engedte.

Fájdalmasan nyöszörgött, ide-oda kapkodott, hadonászott sokáig. Aztán torkából kurta ordítás harsant. „Nem" – hörgött – „jaj".

Gyilkos indulatai a nincstelenségnek szították egymás ellen az embereket. Embertelen, vad és esztelen háború szabdalta keresztül-kasul e néhány országot. Téboly lobbantotta lángra az agyvelőket. E háborús valóság egyszeriben úgy érintette őt, mint Esti Kornélt az első csók, melyet ott, a fiumei gyorson kapott, útban a tenger s Itália felé. E csók, melyet ő a megtébolyult történelemtől, Esti pedig a tébolyult lánytól kapott – e csók döbbentette rá a kettejük közötti mélységes hasonlóságra. Mert azóta mintha ő sem tartana már, csak fel-felbukkanna, majd elillanna újra meg újra a sötét semmibe. Hisz amiben létezésénél fogva benne kellene lennie, az jobbára átélhetetlen és követhetetlen immár.

A tenger pedig, a nem változó, örök-egy egész (akár egy döbbenettől megüvegesedett kék szem), mintha végérvényesen behátrált volna mindazon képzetek tartományába, ahová egyetlen vonat sem indul soha már.

GLÓZER RITA

„VERS VAGY TE IS"

A költői „én": a vers hőse

Van egy fontos közös jegye Szabó Lőrinc *Kegyetlen út* és Radnóti Miklós *Erőltetett menet* című versének, ami számomra összehasonlításuk gondolatát és kiindulópontját adta: a *többszólamúság*. Így neveztem azt a jelenséget, hogy a versekben megszólaló „beszélő", narrátor (ezen esetekben a költői „én") csak látszólag egyetlen személy, valójában több szálból fonódik össze az általa elmondott monológ, mint az *Erőltetett menet*ben; vagy éppen a saját magával folytatott dialógus, mint a *Kegyetlen út* esetében.

Ez a formainak látszó különbség rögtön egy igen lényeges eltéréshez vezet el bennünket. Radnóti e versében szinte epikus elbeszélő formába burkolva jelenít meg dialógushelyzet(ek)et. Mindvégig ő beszél, azaz valaki, egy narrátor; azonban változik a személy, aki a narrátor köpenyébe bújik. Így jelenít meg verse kezdősoraiban egy külső, objektív nézőpontot („Ő"), egyfajta „sensus communis"-t: *„Bolond, ki földre rogyván fölkél és újra lépked"*. Majd egy feltételes kérdés segítségével személyessé téve, valamelyest egyéniesítve bevonja a versbe a „Te" alakját: *„S ha kérdezed..."*

A következő, harmadik személy, aki az elbeszélő szerepében megjelenik, látszólag ugyanaz, mint aki a felütésben szólt, ám az ismétlődő kifejezést körülvevő szövegkörnyezet mást jelez.

„Pedig bolond a jámbor mert az otthonok / fölött azóta már csak a perzselt szél forog," – olyasvalaki mondja ezt (még mindig nem fedve fel magát), aki – amellett, hogy tudja, ismeri a valóságot – érez is, személyes szálak, érzelmi kapcsok fűzik ahhoz, amiről szól. Ezekben a sorokban már az „Én" kitörni, kiáltani vágyó szorongása váltja fel a tárgyilagos-közömbös kívülálló hangját. Ez a visszafojthatatlan halálfélelem és élniakarás a vers felező tengelyénél bukkan a felszínre ezekkel a szavakkal:

Ó, hogyha hinni tudnám: nemcsak szívemben hordom
mindazt, mit érdemes még, s van visszatérni otthon

Ezt a három személyt (Ő, Te, Én) integrálja magába az *Erőltetett menet* narrátorának hangja.

A Szabó Lőrinc-versben is megfigyelhetünk valami ehhez hasonlót, jóval bonyolultabb formában. A költemény formailag a lírai szubjektum elbeszélése. Ha azonban ennek az alapszituációnak mélyére tekintünk, sokkal bonyolultabb struktúra rajzolódik elénk. A többágúságot vizsgálva első megközelítésben egy kétpólusú dialógushelyzetet kell felvázolnunk. Ugyanaz a – számunkra objektív – személy (Szabó Lőrinc) kétféle módon, két személyiségmomentumban, két különböző helyzetben van jelen a műben. Ő az, aki átélte, végigjárta a kegyetlen utat; de az a személy is, aki ezt – külső szemlélőként – leírja, kommentálja. Nevezzük az előbbit ezt követően *résztvevő szubjektum*nak, az utóbbit pedig *reflektáló*, vagy *elbeszélő szubjektum*nak; s tekintsük őket – legalább részben – különálló entitásoknak. Alapvető, elnagyolt és felületes ez az oppozíció. Tudniillik ha a versszövegben végigkísérjük a résztvevő én megnyilvánulásait, rögtön látjuk, hogy itt nem egyvalaki szólal meg, hanem három jól elkülöníthető szereplő van jelen. Közülük kettő egy a szó szoros értelmében vett párbeszédet folytat. Ez a két erő pedig: az ész, az (ön)tudat; és – a szerző megfogalmazásával élve – a „lélek". Ha ez utóbbit próbáljuk körüljárni, egy olyan erővel kell számot vetnünk, mely magasabbrendű értékek tudatában feladja az anyaggal folytatott harcot. A

tudat parancsa: menni, a lélek pedig „Hagyd, pihenj le" biztatja őt. A vitát a harmadik fél, az ösztön" (félelem) zárja le, „pótolja gyönge társát, a lelkét".

Itt tehát a költő-beszélő alakja négy „személyből" áll össze, ám ezek struktúrája két szintű, tehát jóval bonyolultabb, mint az előző esetben. (Azaz a különbség nem csak annyi, hogy három személy helyett itt négy szerepel, az is igen fontos, hogy e négy személy alapvetően bipolárisan rendeződik el, vagyis itt valamiféle – a Radnóti-versből hiányzó – szimmetria valósult meg. Ezt a szembenállást nevezhetjük akár dialógusviszonynak is.)

A résztvevő én megnyilatkozásai a vers szövetében:
(A tudat, a lélek és az ösztön „trialógusa")

Még száz lépés. Nem bírom..... .
.....
.....
.....
..... .
.....
Csak most, most még... Haza? De hisz a vég már
reménytelen.

Csak most!... De épp ez a legiszonyúbb, ez
ez kevés,
ami hátra van. ... Hagyd, pihenj le, ...
.....
.....
.....
.....
.....
.....
..... .
.....
Még! Nem bírom. *De! Jöjjön bármi: jobb lesz*
akármi: jobb!
Itt veszel, ...
.....
.....
.....
Neki a bőgő hónak!.....
.....
..... .
.....
..... .
.....

.....
Teát, rumot!
Röhögök, mint... Vagy sírok?... Újra ember?
Még nem vagyok!
.....Én?... Öt kilométer, éjfél...
Oly messziről?
..... .
..... .

Lássuk, hol húzódik a versben az elbeszélő szál:

..... Cseng a kő. Szél
és hó szakad.
Fagy-álarc fojt, ég és föld úszik, és mint
két jégdarab,
mint olvadó jég a hús melegében,
sír a szemem...
.....
.....

.....
.....
..... biztat
.....
.....
.....
.....
.....

És ez segít, az állat, ez segít most,
a testi gép:
nélkülem jár s pótolja gyönge társát,
a lelkét
.....
.....
.....súgja, és szavára ismét
megindulok

Igen, ez segít, ez a buta ösztön,
a félelem.
..... . tántorogva
és részegen,
mintha zuhannék!... Könny s fagyott verejték
kínja fürészt;
saját súlyom görget a szél repülő
szirtjei közt...
S be az ajtón. Tűz, lámpa. Kint: a bőgés!
.....
.....
.....
Húnyt szemmel.....
.....
S az ébreszt, hogy zizegő orrlyukamban
puhúl a szőr.

Érdekes problémát vet fel az a kérdés, hogy mit is kell gondolnunk ezen entitások, ha tetszik, személyek létezéséről, egymáshoz való viszonyukról (természetesen egy-egy versen belül). Az *Erőltetett menet*ben a költő e személyek megformálásával, illetve annak sorrendjével egy személyesítő folyamatot indít el. Az objektív, „személytelen" személytől (Ő) eljut saját szubjektumának, pszichéjének legmélyéig, tehát a lehető legszemélyesebb szféráig. Az ennek során megrajzolt alakok valójában egyetlen embert takarnak, csak éppen a nézőpont, a szemlélés távolsága más (a versben előrehaladva fokozatosan csökken). Legelőször is őt látjuk, ő a „bolond", az ismeretlen, aki felé a narrátor közönnyel fordul. Az is ő, akire – már pár lépéssel közelebbről – azt mondja „a hang": „Pe-

dig bolond a jámbor...". A részvét, az érzelmi kötődés valamiképpen arcot, alakot ad az ismeretlen 'bolondnak', aki hamarosan maga is megszólal: *„Ó, hogyha hinni tudnám!...".* Ezt már a közvetlen (test)közelből halljuk, és ezután a test alkotta fizikai határt átlépve belelátunk a hős tudatába, emlékezetébe, szívébe: színeken, hangulatokon, emlékképeken keresztül; egészen addig, amíg a benne élő Másikat, a nő képét elérjük. Ezen a ponton már nem folytatható tovább az emberhez való közelítés, a belehatolás, hiszen elérkeztünk a hős énjének határához, oda, ahol benne a másik ember kezdődik. Ezek után már nem lehet személyes érzésekről, emlékekről beszélni, nincs több, nincs más, csak a „lassú délelőtt". E közelítő haladás során tehát ugyanazt az embert láttuk (aki pedig beszélt, az is maga a költő volt három különböző alakban), a róla alkotott kép egyre újabb elemekkel bővült, míg végül teljesen, a maga védtelenségében lecsupaszítva feltárulkozott nekünk. A vers utolsó soraiban aztán ebből a mélységből újra felépül az ember, aki nemcsak hogy maga egésszé lesz, de odafordul a Másik, a többi emberhez:

de hisz lehet talán még! a hold ma oly kerek!
Ne menj tovább, barátom, kiálts rám! s fölkelek

Nagyon fontos metszéspontja a két versnek ez a vonalvezetés, dramaturgia, amit az *Erőltetett menet*ben most végigkísértünk. Meglepő módon a *Kegyetlen út*ban valami nagyon hasonló dolog játszódik le. Ugyanaz a menet; majd zárómotívum, fordulat zajlik le mindkét versben: valamiféle keresztút, amit az „et resurrexit tertia die" gondolata zár le s egyben old fel.

Szabó Lőrinc versében a szereplők – a résztvevő én és az elbeszélő én (ezt az ész/öntudat, a lélek és az ösztönvilág teszi ki) – egyszerre vannak jelen, nem valamiféle közelítés során jutunk el hozzájuk. Ily módon e két erő között egyfajta dialógus alakul ki, bár ez inkább nevezhető párhuzamosan futó monológpárnak. Ez az a nagyon lényeges pont, ahol a két vizsgált vers alapvetően különbözik, Radnóti versében dialógusnak nyoma sincs, inkább különféle hangok egymás utáni megszólalásáról beszélhetünk. Ideillő zenei példával is megkülönböztethető a két költemény: az *Erőltetett menet* olyan, mint egymás utáni énekszólók sora, a *Kegyetlen út* pedig inkább egy többszólamú kórusműhöz hasonlít, ahol a szólamok ugyanazon téma variációit éneklik. Tekintsük át tehát e szólamokat, először a tudat és a lélek kettősét:

még száz lépés	–	*nem bírom*
csak most, most még	–	*Haza? De hisz a vég már reménytelen*
Csak most!	–	*De épp ez a legiszonyúbb, ez, ez a kevés, ami hátra van... Hagyd, pihenj le,* biztat *a lélek, és elsötétül.*
Még!	–	*Nem bírom.*
De! Jöjjön bármi: jobb lesz akármi: jobb!	–	
	–	*Itt veszel,* súgja, és szavára *ismét megindulok.*

A szembeállított monológokból a második versszak közepén, a „Hagyd, pihenj le..." részlettel kezdődhetne valódi dialógus, hiszen a kommunikáció itt tényleg a másik fél felé fordul, célja a meggyőzés, rábeszélés lesz. Ezt a részt mint idézetet azonban az elbeszé-

lő én vezeti be, tehát a szöveg nem „él" ebben a dialógusrészletben, válasz sem érkezik rá. Kettejük vitáját a harmadik, a „buta ösztön" (félelem), „az állat", a „testi gép" oldja meg: „pótolja gyönge társát, a lélekét". Ösztönös ez az erő, nem is vesz részt a dialógusban, nem szavakkal nyilatkozik meg, hanem tettekkel, intulatokban:

Neki a bőgő hónak! *tántorogva*
és részegen
mintha zuhannék!...

Az ösztönösség és tudat szembenállása a vers végén tér vissza. Az ösztönei révén a természeten diadalmaskodó ember ebből az ösztönös állapotból eszmélkedve tapogatja ki a tudat határait:

Teát, rumot! Röhögök, mint... Vagy sírok?... Újra ember?
Még nem vagyok!
Hűnyt szemmel... Én?... Öt kilométer, éjfél...
Oly messziről?

A részlet első felkiáltásában még az ösztönök törnek elő (táplálkozás), aztán az önidentifikációt célzó kérdésekben már saját magára próbál reflektálni az én, gondolkodik, elemez: „ébred". Ébrednek érzékei, melyek a külvilággal kötik össze őt, az egységes élő organizmust.

Ebben az utolsó néhány sorban a költő, mint születése és eszmélése után a kisgyerek – aki „letapogatja" környezetét, üzeneteket küld az ismeretlennek, és a hozzáérkező visszajelzések alapján megismeri a világot, saját személyiségének határait – a tudattalan létezés ösztönmélységeiből és – erőiből a külvilággal való kommunikációja révén egy ébredési, eszmélési folyamat során „felépíti önmagát".

S be az ajtón. Tűz, lámpa. Kint: a bőgés!
Teát, rumot!
Röhögök, mint... Vagy sírok?... Újra ember?
Még nem vagyok!
Hűnyt szemmel... Én?... Öt kilométer, éjfél...
Oly messziről?
S az ébreszt, hogy zizegő orrlyukamban
puhúl a szőr

A két vers összekapcsolhatóságának egyik újabb kulcsa a művek sajátos íve; a személyiségbe befelé haladás, majd a legmélyebb pont elérése utáni újrafelépítés. E folyamat során az *Erőltetett menet* költője lineárisan haladva megközelítette, majd a másik emberhez való kapcsolódásában élesztette fel hősét; a másik versben dinamikus kölcsönhatások során át jutott el a költő a lehető legmélyebbre, ahonnét aztán egymaga, a külvilággal való kapcsolatfelvétel, az érzékelés által született újjá. Mindkettejük verse saját pszichéjükről, önmagukról szól. Az előbbiekből eredően különbözőképpen: a Kegyetlen utat végigjáró ember teljesen egyedül van, máshoz nem fordulhat, ezért belső dialógust folytat (a másik emberrel való interakciót saját magában valósítja meg); Radnóti verse esetében nincs szükség erre, hiszen ő – ha emlékezetén, fantáziáján át is – elő tudja varázsolni a ténylegesen létező Másik embert; ezért nem fedezhetünk fel az ő versében dialogikus szituáció(ka)t.

Az összevetett két vers e vizsgált sajátosságai konkrét nyelvi-formai jegyekben is nyomonkísérhetők, miközben hasonló és eltérő jelelemzőik még jobban kirajzolódnak.

Szabó Lőrinc versében az egyes szálak, alakok „differentia specificá"-ja egyrészt az eddig vázolt tartalmi elemekben rejlik, másrészt néhány nyelvi jegyben és sajátosságban.

Az eseményeket élményként megélő én (azaz ennek összetevői: a tudat, a lélek és az ösztön) megnyilatkozásaira leginkább a töredékesség, kihagyások jellemzőek. A főleg hiányos és tömondatokban megfogalmazott mondanivalót módosítószók, indulatkifeje-

ző kérdések és felkiáltások teszik élővé, kifejezővé. Az indulatoktól fűtött természetes beszéd fő jellemzőit, az ismétléseket, paralelizmusokat is fellelhetjük a szövegben. Ugyancsak ebbe az irányba mutat a gyakori ellentétezés.

Mindezen felsorolt jegyek a spontán, érzelmek vezérelte „belső beszéd" jellegzetes jegyei. Ez a „néma" beszédfajta elsősorban önmagunknak szól, ezért formailag is egészen más vonások jellemzik, mint a kommunikációs célú megnyilatkozásokat. Azonban e töredékes felszíni szerkezet mögött azért ott van a teljes mélyszerkezet, annak egész tartalma. Implikálva jelen van a szövegben minden gondolat, a résztvevő én jóval több mindent gondol végig, mint amit kimond.

Erre a spontán belső beszédre reflektál, reagál a másik, az *elbeszélő én*. Az ő szövege többnyire jólformált, összetett mondatokból áll, egészében véve is terjedelmesebb az összes többinél. Hangvétele érzékelhetően higgadtabb, kiegyenlítettebb: ez az objektivitás következménye. Mindemellett az elbeszélő, kommentáló szöveg is hordoz feszültséget: itt is előfordulnak paralelizmusok, ismétlések, alliterációk, melyek ezt a metaszöveget is expresszívvé, kifejezővé teszik.

A vers e szálának sajátos reflexív jellegét pedig egy magyar nyelvre jellemző specifikum kiaknázása teszi lehetővé. Az alanyi igeragozás azon sajátságáról van szó, hogy a 3. személyű alakoknak – jóllehet alanyi ragozási paradigmában vagyunk – lehet tárgyuk, mégpedig első és második személyű is. Így a szövegben előforduló „fojt, temetnek, ráz föl, visz, segít, fürészt, görget, ébreszt..." predikátumok argumentuma alapértelmezésben a „valakit", a szöveg tartalmi jegyeinek figyelembevételével pedig az „engem" vagy „téged". Hogy a két utóbbi közül melyik olvasat az aktuális, ezt a kérdést a költő általában megválaszolatlanul, szabadon hagyja, így még nyilvánvalóbbá válik a már vázolt sajátos reflexív helyzet, melyben a vizsgálódó alany azonos vizsgálódásának tárgyával, így a „te" egyben „én" is, illetve ezek a kifejezések elvesztik relevanciájukat.

A másik vers gondolati struktúrája is egyszerűbb, így annak nyelvi megformálásához nem kellenek ennyire kifinomult módszerek. Az egymás után következő alakok megkülönböztetésére stilisztikai eszközök szolgálnak. Alapvető jelentőségű ebből a szempontból Radnóti Miklósnál a szövegkörnyezet adta lehetőség kiaknázása. A kezdősor „bolond" kijelentése így egy árnyalatnyi, ám mégis jelentésteli módosulással – „pedig bolond a jámbor" – máris egy másik személy szájából hangzik el. Ugyanígy érzékelteti, jelzi és eleveníti meg legbelsőbb világát sajátos ízű képeivel, apró motívumaival, jelzős kapcsolataival: a „béke méhe", a „hűlő szilvalekvár", a „nyárvégi csönd" vagy a lombok közt ringó meztelen gyümölcsök – a „lassú délelőtt" hangulatával. Radnótira sokkal inkább jellemző a stilizálás, díszítés, mint Szabó Lőrincre, más szerepet játszik a két versben a nyelv.

Az *Erőltetett menet* szerzője a nyelvet díszítő, stilizáló eszközként, a gondolatok művészi kifejezésének lehetőségeként kezeli; szinte megmunkálja. Szabó Lőrinc ezzel szemben úgy írta ezt a verset, hogy nyelv és gondolat nem külön léteztek; a gondolat születése egybeesett a megformálással, kifejezéssel. A nyelv nála nem ábrázolja, leírja a világot, hanem mint a megelevenített jelenségek: maga is része annak; összetettségével, többsíkúságával a világ bonyolultságát követi. Ezen a ponton, tehát a nyelv és valóság viszonyának szintjén is jelentékeny különbséget fedeztünk fel.

Van még egy fontos kérdés, amit mindenképpen fel kell tennünk ahhoz, hogy a két vers összehonlítása megalapozott legyen. Vajon milyen mértékben játszik szerepet a két mű hasonlóságában a tartalmi rokonság? Az elemzés végére érve azt gondolom, talán nem is annyira a konkrét tartalom, a versírók helyzete, külső történései a döntőek a hasonló vonások kialakulásában; sokkal inkább az a lelkiállapot, melybe e külső tényezők miatt kerültek. A félelem, a nem mindennapi feszültséggel járó kiélezett szituáció az oka annak, hogy a személyiség szinte több részre válik szét, több hang szólal meg. Így kerülnek elő olyan erők, a pszichikum olyan szeletei is, melyek máskor elrejtve, a felszín alatt húzódnak meg.

GYÖRFFY MIKLÓS

EGY EURÓPAI VISZONTAGSÁGAI KÍNÁBAN

Krasznahorkai László: Az urgai fogoly

„Életútjának felén" Krasznahorkai László utazást tett Mongóliában és Kínában. Hogy eredetileg minek indult ez az utazás, turistáskodásnak, tanulmányútnak, írói anyaggyűjtésnek, megmérettetésnek, mellékes magánügy. Ami számunkra, az olvasó és a kritikus számára fontos: mi íródott belőle, mi lett belőle könyvalakban. *Az urgai fogoly*, mint a dantei mottó is jelzi, egy al- vagy túlvilági utazásról tudósít, olyan útiélményekről beszámoló elbeszélések ciklusa, amelyek az utazót néhány hétre életén túlra, „más világba" vezetik, ahol egyszerre élhet át valamiféle megszabadulást és visszavonhatatlan fogságot.

Hogy bejuthasson ebbe a „Mennyei Birodalomba", először át kell lépnie egy határt, azt, amely európai életébe és világlátásába zárta eddig. Ez a kísérteties határ Mongólia, a vonatút a Góbi-sivatagon át: itt kerül le az utazó a tagoltság és áttekinthetőség európai fogalmai szerint alkotott térképről, s lép be a tagolatlanság, a végtelenség, a kietlenség bódító és hátborzongató közegébe, amelyben másféle tények, másféle bizonyosságok az irányadók, mint ahonnan elindult. Az európai kultúra maga mögött hagyott közegét az utazó egyébként nem minősíti, nem jellemzi, még csak útrakelésének valós vagy fiktív indokaiba sem avat be, sőt a *Maan't előtt, Maan't után* című első prózadarab olvastán olyan érzésünk támad, mintha az utazót váratlanul érné, hogy egyáltalán olyan határon kel át, a sivatag végtelen tágasságán, amely érvényteleníti benne az európai embert. Nyilván valami határ igézete vonzotta az írót a világ túlsó felére, de hogy ez a határ valójában milyen, arra igazán csak a helyszínen döbben rá. A fokozhatatlanul tökéletes monotónia, magyarán a halál örökkévalósága szab meg itt minden mértéket, ebbe merül alá a kiszáradt tengeri medencében az utazó, Urgából Beijing felé menet, mielőtt belép Kínába.

Kína aztán olyan Krasznahorkai számára, mint egy álom, mint a csoda, amely visszaadja a hitet az embernek. Beijing a hit légies ártatlanságát, gyönyörű meggyőződést, égi kapcsolatokat, titkos csodák káprázatát kínálja az írónak. Pedig első beijingi estéjén, tekintetét szállása erkélyéről a csillagos égre vetve, önmaga végzetes korlátozottsága és kirekesztettsége jelenik meg előtte megvilágosodásszerűen: dantei fordulatként, „sötétlő erdők" módjára „nagyonmély" kérdések szakadnak rá a beijingi égboltról, és ebben a szinte operai helyzetben rádöbben, „hogy amit keresek, azt nem azért nem találom majd meg, mert nincsen, hanem mert vak vagyok, az idők végezetéig, megtalálni". Még mielőtt bármit látott volna Kínából, sugallatként éri a felismerés, hogy nem fogja tudni átlépni az árnyékát, nem fog igazi csoda történni vele, nem fog megtalálni valamit, amit nem ismert eddig, megtudni valamit, amit nem tudott eddig, a világ rendje Kínában sem lesz számára érthetőbb. Egy pillanatig úgy tűnt, a határ átlépésével megszabadulhat nehézkedésétől, a mongol-kínai határon szó szerint is a magasba emelték szerelvényestül, hogy áthelyezzék az eltérő nyomtávra, amit úgyszólván rituális lábtörlésként élt át – ámde a csillagos ég színe előtt ez illúziónak bizonyult. Még mielőtt elkezdődnék tehát az utazó kínai története, meg kell tudnunk tőle, hogy ilyen történetre nem is számíthatunk. A határátlépés és a megszabadulás képze-

te után exponálódik a fogság képzete is, és mint a cím is jelzi, végeredményben ez marad a domináns motívum.

Kína mégis üzen Krasznahorkainak. Alkalmat ad neki, hogy eltűnődhessen megközelíthetetlen, varázsos világán, sőt: hogy sóvárgás támadhasson benne titkai iránt, s végül még honvágy is az iránt az illúzió iránt, amit Kína valójában nem váltott be. Próbálja megfejteni Beijing utcaszerkezetét, de hiába közlekedik benne és hiába kedvesek, készségesek az emberek, nem érti a rendszerét, útvesztőnek érzi, noha minden utca széles és merőleges egymásra. Ugyanezzel a rendszerrel találkozik az Azúr Felhők templomában is, amely mélyen megdöbbenti rejtelmes szépségével, de a nyitját ennek is hiába keresi.

Kína titokzatos szépségének fő megtestesítője Krasznahorkai novellaformájú vallomásaiban a kínai opera, illetve egy színésznő, aki tökéletes művelője ennek a különleges keleti színjátszásnak. Két novellát is szentel Krasznahorkai a hozzá fűződő élményének. Előbb egy fiktív levelet közöl *Az istennő írt* címmel, amely mintegy a színésznő válasza az ő – nyilván szintén csak képzeletben megírt – leveleinek végtelen sorára, szám szerint hatvannégyre, amelyek eddig mind megválaszolatlanul maradtak. A szinte szerelmesen rajongó európai férfi elragadtatott levéláradata feszengéssel tölti el a színésznőt, sőt szomorúsággal is, mert arra kell gondolnia a vallomások olvastán, hogy írójuk az ő egyszer látott arca mögött egy másikat keres. Márpedig a kínai operajátékos akkor jut el az eszményi tökély fokára, ha már nem színész többé, ha nincs másik arca a színpadi arc mögött, ha színészként és emberként tökéletesen azonos. A *Pecsét van a kapukon* című írás – sorrendben utólag – magát az emlékezetes színházi estét is részletesen feleleveníti, amelyről az istennő levelében csak utalásszerűen esik szó. Itt az író szemével, a nézőtér felől látjuk az előadást, amelyben éppen az ejti rabul az írót, ami örökre elválasztja tőle: a tökéletes azonosulás a szépséggel és az elérhetőség illúziója. Ez a „fogság" fratja meg aztán vele a leveleket, melyekre az istennő nevében ő maga mondja ki magának a szomorú végső választ: „És kedves Krasznahorkai, ne keressen. Szeresse Pekinget, de ne gondolja, hogy beléphet a színpadra, ahol élek." Annál is kevésbé, mert ez a színpad nem *az* a színpad (ti. amit mi annak tartunk), hanem maga a kínai élet, szépségének eleven foglalata.

Hogy ez a Kína olyan-e, mint a mai valóságos Kína, hogy a Tian'an Men tér neve azt jelenti-e itt is, mint két éve minden újságolvasó számára, hogy egyáltalán valóságos világ-e Krasznahorkai Kínája, vagy inkább Kína ihlette írói látomás, a világ túlsó felének személyes nézete – ezeket a kérdéseket föl lehet tenni, de nincs sok értelmük. Krasznahorkai nem turistaként, nem újságíróként és nem kezdő vagy haladó sinológusként látja és láttatja Kínát, hanem olyan utazóként, aki elsősorban önmagára kíváncsi, s önmaga határvidékét akarja fölfedezni. Ilyenformán Kína sem csupán légies varázslat a számára, nem csupán a szépség és szabadság ígérete, hanem fogság is, mégpedig kettős értelemben: egyrészt az író Európából magával hozott vaksága, másrészt Dél-Kína idegensége miatt. Dél-Kína, Quangzhou, Beijinggel ellentétben, maga a lidérces, hidegrázós alvilág. Alighogy megérkezik ide az író, és az Escorial Hotelben előkelő vacsorára várják, kilukad a tüdeje. Betegségében elmulasztja Quangzhou-t, bár éppen eleget látott belőle a repülőtéren és a szállásra menet ahhoz, hogy megtudja, ez a lázasan nyüzsgő, zűrzavaros és értelmetlen dél-kínai világ félelmetesen idegen tőle. De betegségében egyúttal azon kapja magát, hogy mikor Istenéhez fohászkodnék gyógyulásért, idegen szellemek kísértik, ennek az itteni kínai világnak az istenségei ólálkodnak körülötte, és ő akarva-akaratlanul mérlegeli ajánlataikat.

Az urgai fogoly mindegyik novellája egy kinyilatkoztatásszerű felismerés köré szerveződik. Ebben az előbbiben, *Az Escorialban elmaradt egy vacsora* címűben arra döbbenti rá az írót betegségében lázas istenkeresése, hogy az ő Uramistene „a Biblia nélkül, a Forma nélkül, amely befogadja ezt a lényemet összetartó tartalmat", nem létezik. A Bibliában viszont benne van, abból következik, tehát van, ott még bizonyosan megtalálható. A nyitó írásban a halálos semmibe, az örökkévalóságba nyíló sivatag élménye áll a centrumban, a *Sötétlő erdők*

címűben a világból való kirekesztettség, a vakság, a megértés reménytelenségének traumája a csillagos ég láttán. A *Pecsét van a kapukon* címűben ezzel a dőlt betűs mondattal fejeződik ki a döbbent központi felismerés: *„Ezek nem színészek."* Ilyen elv alapján épül föl a kötet záródarabja is, a leghosszabb és legjobb írás, a *Már csak tíz év* című. A quangzhou-i után ez beszéli el az urgai fogságot. A hazaúton a már haza-, de egyben Kínába is visszavágyó írónak számításaiban és reményeiben csalatkozva három napot kell várakoznia repülőgépére a mongóliai Urgában, a világnak ebben a talán legnyomasztóbb, legkietlenebb, legvigasztalanabb városában. Ennek a kétségbeejtő és abszurd urgai fogságnak a leírásában vezérszólamot kap Krasznahorkai szelíd vagy csak annak látszó, de valójában metszően gyilkos iróniája. A – néha túlfeszítetten! – bonyolult és összetett körmondatok alján minden novellában ott lappang ez a szelíd, szabadkozó irónia és önirónia, amely már *Az ellenállás melankóliájá*t is jellemezte, és jótékonyan tompítja a megvilágosodások pátoszát – itt ebben az utolsó írásban leplezetlenül tündököl. Urgában eszerint az lehet a legszörnyűbb, hogy olyan, mint amilyenné a szocializmus tett minden várost Berlintől Vlagyivosztokig, csak éppen fokozhatatlanul sivár, nyomorúságos és romlandó mivoltában. Urga már innen van a Góbi-sivatag határán, amolyan végvidéke az eurázsiai szocialista civilizációnak – Kína már innen nézve is a vágyva-vágyott túloldalon van.

Az elviselhetetlen urgai várakozás végül egy valószínűtlen és emlékezetes találkozásba torkollik: megismertetik az írót egy buddhista lámával, aki Mongólia rideg szívében a jóleső emberi közelség élményével ajándékozza meg, mégpedig ennek a közelségnek valamiféle *jövőbeli* értelmével. *Az urgai fogoly* a valaha mérhetetlenül és csodálatosan távoli, de most „már csak tíz évnyire" lévő kétezredik év közeledésének izgató perspektívájával, a közelség eljövetelének hiteles ígéretével fejeződik be. Ez feltehetőleg nem az a könyv, amelyért Krasznahorkai a Távol-Keletre utazott, de akár helyette készült el, akár közbevetőleg, tág horizontjával, a mennyre és pokolra függesztett tekintetével, kínaiasan cirkalmas és szertartásos mondattekervényeivel irodalmi szuverenitást áraszt magából irodalomellenes jelenünkben. *(Széphalom Könyvműhely, 1992)*

FÜZI LÁSZLÓ

AZ ÚJRAOLVASOTT ADY

Kopátsy Sándor: Beszélgetések Adyval

Majdhogynem egyedülálló vállalkozás a Kopátsy Sándoré. Irodalmunk nagyjairól ugyanis leginkább tudós monográfiákat szokás írni – olyanokat, amelyek érintik az életmű legtöbb kérdését, elhelyezik a szerzőt és a művet a kor irodalmában – *beszélgetni* a szerzővel, egy-egy gondolatát segítségül hívni, vagy éppen mérlegre tenni: nos ez az, ami a legritkábban történik meg. Pedig mi más érdekelné az olvasót, mint az, hogy *ma, neki* mit mond egy-egy mű, egy-egy gondolat. Emlékezzünk csak, miképpen váltotta egymást a József Attila, Ady, Krúdy, Nagy László, Pilinszky, Weöres vagy éppenséggel Illyés, Németh László iránti érdeklődési hullám. Valószínűleg korjelenségnek kell betudnunk azt is, hogy ma

ilyen jellegű, bizonyos szerzőket kitüntető érdeklődés nem létezik. Egyrészt sajnálatos ez, mert jól jelzi a kultúra, az irodalom helyzetét a mai magyar társadalomban, másrészt viszont egy működő, s a társadalommal együttélő szellemi élet esetében akár örvendetesnek is tekinthetnénk ezt a jelenséget: a plurális társadalomban a különböző érdekű és más-más értéket előtérbe helyező csoportok együttélése lenne természetes.

Kopátsy Sándor vállalkozása azért is sajátos, mert nem egy filosz közelít Ady Endre világához, hanem egy gyakorló közgazdász, aki a maga közgazdasági tevékenysége kapcsán szerzett társadalmi ismereteit szembesíti Ady Endre gondolataival. Sajátos a szembesítés módja is: nem monográfiát vagy egymást követő cikkeket olvashatunk itt, hanem kommentárokat. Kopátsy a maga Ady-kommentárjait adja közre ebben a kötetben: azokat megelőzően pedig Ady cikkeit, publicisztikai írásait olvashatjuk. Az Ady-cikkeket követi a kommentár, a kommentárt pedig egy újabb kommentár, mert az első még 1980-ban íródott, s mire 1992-ben Kopátsy Sándornak lehetősége nyílott a kötet közreadására, egy világ (pontosabban: rendszer) dőlt össze Magyarországon s Közép-Kelet-Európában. Új helyzet adódott, s az új helyzet új kommentárokat kívánt meg... Mindennek következtében Kopátsy nemcsak azt vizsgálja, hogy mit mond Ady a huszadik század végén élő magyarságnak, hanem azt is – s különösképpen azt –, hogy mit mond Ady a rendszerváltáson átesett magyarságnak. Mindehhez természetesen a saját helyzetét is meg kellett határoznia. Számomra nagyon rokonszenves, ahogyan ebben a „múltmegtagadó" világban a rendszerváltás előtti kommentárjait vállalja (nemcsak a közreadásukkal, hanem az értelmezésükkel is): „Magam is meglepődtem, hogy mennyire azt írtam akkor, amit mai fejjel is írnék – az akkori íróasztalomnak. De azt is láttam, hogy akkori fejjel is mást írtam volna – a mai körülmények között. Ez a belátás, és a kiadást kezdeményező barátaim biztatása adott okot arra, hogy kiegészítésként gyorsan megírjam a mai helyzet sugallta reflexiókat." Az *akkor* és a *most* Kopátsynál nem a szavakkal való egyszerű játszadozás, hanem ténylegesen is az akkori és a mostani politikai viszonyokkal való számvetés; annak a reálpolitikai látásmódnak a megidézése, amelyről – Bethlen Gáborra hivatkozva – annyit beszéltek az elmúlt évtizedben. Mivel Kopátsy a kommentárokban rengeteg politikai utalással él, s alkalmasint én is idézem őket, már most idemásolom az 1980-as Előszóból azt a pár mondatot, amely Kopátsy reálpolitikai szemléletére utal: „Ma még nincs itt az ideje annak, hogy publikáljuk az igazságot. Ez nemcsak az igazmondók öngyilkossága volna, hanem orvtámadás az ostoba politikusok kevésbé ostoba részével szemben a legostobábbak örömére. Aki nem tudja, hogy Kádár az adott körülmények között a lehetséges legjobb megoldás, éppen olyan ostoba, mint az, aki azt hiszi, hogy Kádár azt is tudja, mit kellene akkor csinálnia, ha nem volna gúzsbakötve."

*

A kötetben tulajdonképpen két monológ kerül egymás mellé: Adyé és Kopátsyé. Beszélgetés, dialógus akkor lesz ezekből, ha az olvasó magában szembesíti őket. A könyv lényege éppen ez: gondolatokat mérlegre tenni, gondolatokkal viaskodni, s elfogadni belőlük azt, ami a magunk számára elfogadhatónak tűnik. Azzal, hogy Kopátsy a maga kommentárjait Ady cikkeihez kapcsolja, lemondott a rendszeralkotásról, s ahogy önnön nézeteit nem foglalja rendszerbe, úgy Ady gondolatait sem. Meglehet, szegényebb lett ezzel a kötet, de életesebb is, s a választott forma is jobban megfelel egy más területen kitűnt tudós kirándulásának, kedvtelésének, mint tette volna azt a nagyképű tudományoskodás...

Azt, hogy Kopátsy Sándor jól választott, amikor Ady társadalmi kitételeihez kapcsolta a sajátjait, talán nem is kell bizonygatni. A magyar irodalomban mindig erős volt a társadalmi és politikai érdeklődés. Ennek elhalását éppenséggel napjainkban figyelhetjük meg. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ma az irodalmat ne érdekelné az a társadalmi környezet, amelyben létezik, hanem inkább azt, hogy felszámolódott az irodalmi for-

mában történő politizálás értelme. Gondoljunk csak az elmúlt évtizedekre: külön tanulmányt lehetne írni például Németh László társadalommal kapcsolatos gondolatairól, s alighanem Nagy Lászlóéról is, hogy másokat itt ne is említsek. A hetvenes években tulajdonképpen az irodalom pótolta a politikai életet, s az irodalom, a szellemi szféra indította el a rendszerváltás folyamatát is. A hosszúra nyúlt nyolcvanas években azonban, amikor jó egy évtizedre szinte az egész magyar társadalom megdermedt, az irodalmi színtéren történő politizálás már nem elégítette ki a társadalmat: valószínűleg ezért csökkent az irodalom iránti érdeklődés is. Természetesen ma sem elégítheti ki a politikai kíváncsiságot az irodalom, nem is lenne szerencsés, ha kielégítené: éppen elég időbe telt, míg a politikai gondolatok a maguk természetes helyére kerültek. (Ezért is tűnik szerencsétlen próbálkozásnak egy-egy rosszul elsütött politikai gondolatot a megfogalmazó írói munkássága részeként feltüntetni.)

Ady korában azonban az irodalom még felügyelete alatt tartotta a társadalmi, politikai kérdésekről való gondolkodást is; a kor írói nagyobb és fontosabb társadalmi törvényeket ismertek fel, mint a politikusok. Ebben éppenséggel Ady Endre járt az élen: valószínűleg ő ismerte legjobban kora magyar társadalmát, nem egy ellentmondását maga is átélte. Költészete a jelképek általánosító erejével szól kora társadalmáról, míg publicisztikai írásai nem egy konkrét társadalmi, politikai kérdést is érintenek, s akkor még nem szóltam arról, hogy Ady publicisztikai írásaiban jónéhány, a társadalomban érvényesülő törvényt is megfogalmazott. Nem véletlen, hogy a vele foglalkozó írások írói világának társadalmi vonatkozásait emelik ki: „Az író munkásságának esztétikai értéke szétválaszthatatlan prófétiájának társadalmi súlyától, a kettő együtt ítélhető és ítélendő meg: semmi sem bizonyítja harsogóbb ékesszólással ezt a tételt, mint Ady Endre húszesztendős pöre, mely úgyszólván az egész magyar közvéleményt fölzaklatta és lázban tartja, s ismerve viszonyainkat, lázban is fogja tartani sokáig. Elképzelhetetlen, hogy egy tisztán esztétikai hatásokra törekvő író a közvélemény ilyen fölzúdulását válthatta volna ki, s ilyen lelkes védőkre tehetett volna szert" – írta például Németh László, még 1927-ben. De hát idézhetjük magát a költőt is. Önmagát nemcsak „magyar"-nak, „örök nagy gyermek"-nek, a „Hortobágy poétájá"-nak, a „Halál rokoná"-nak, a „Nap fiá"-nak vagy éppenséggel a kifinomult művésznek mutatta, hanem népét ostorozó prófétának is. *„Szóljak prófétáik új szavával: / Nem kik mertek tagadni múltat, / De kik nem magvak a Jövőnek. / Mindig azok, akik kihullnak: / Világok, népek, híres eszmék"* – írta *Az Idő rostájában* című versében.

A társadalmi, politikai kérdésekben állást foglaló íróink közül a magyar társadalmi fejlődés sajátszerűségeit – ritmuszavarait – éppen Ady Endre ismerte a legjobban, s alighanem ő élte át ennek a társadalomfejlődésnek a feszültségeit is a legteljesebben. S bár sok minden történt a századelő óta, a mozgáspálya adott, így az Idő által felvetett kérdések is sokszor ismétlik magukat Ady Endre kora óta. Mindez teljes egészében indokolná Kopátsy választását, de van egy olyan sajátlagos egybecsengése a mi korunknak és Ady Endre korának, amely annyira nyilvánvalóvá teszi Ady kérdéseinek és válaszainak aktualitását, hogy azt nem is kell különösképpen bizonygatni. A két kort – noha természetesen más-más módon és körülmények között zajlik le – a *polgárosodás elengedhetetlen volta* kapcsolja egymáshoz. Mintha most iktatódna ki – ha ugyan egyáltalán kiiktatódhat – a történelem hét évtizednyi üresjárata, amely a kiegyezést követő és még az Ady korát is átható polgárosodást megszakította. Az üresjárat ebben az esetben ugyanis nem azt jelenti, hogy a közbeeső évtizedekben nem történt semmi – történt sajnos éppen elég –, hanem azt, hogy a magyar társadalomfejlődés elszakadt az európai társadalomfejlődés vonalától, s „sajátlagos", megrekesztő vonások uralkodtak rajta. Ady is tisztában volt azzal, hogy országa számára a polgárosodás az egyetlen megoldás, s alighanem ma is tisztában van ezzel minden józanul gondolkodó elme. Mert hiszen elég csak körülnézni ebben a még ma is feudális, személyi kötöttségekkel bíró országban ahhoz, hogy észreve-

gyük: a polgári gyarapodás és polgári értékrend nélkül végképpen elszakadunk az európai fejlődéstől.

A polgárosodásnak – Ady korában és most is – számos kísérőjelensége van: alighanem ezért gyűjtötte Kopátsy Sándor tárgykörökbe Ady publicisztikai írásait. Így szinte témakörönként meghatározható Ady Endre véleménye, s minden csapongása ellenére rendszerezhető Kopátsy állásfoglalása is. A tárgykörök: mindenekelőtt a *haladás, polgárosodás* témaköre, aztán a *hatalomé, demokráciáé*, majd a *kultúráé, civilizációé, gazdaságé*, ezt a *hazafiság, a nacionalizmus* problematikája követi, végül pedig a *politika*, majd pedig a *kor* és az *egyéniség* dilemmái következnek.

Kopátsy Sándor – mint mondottam – a polgárosodást, a társadalmi fejlődést akaró Adyt állítja előtérbe. Méghozzá egy, az egész társadalmat átható polgárosodási koncepció keretében fordul Ady Endréhez. Kiindulópontja a technikai fejlődést és társadalmi haladást összekapcsoló Ady. Jó érzékkel emeli ki az egyik Ady-írásból: *„Az automobilt azért kell kitalálni, hogy a burzsoázia most már végleg halálra gázolja a lovagi dölyföt... Az automobilt olyan életfelfogás csináltatta meg a technikusok agyával, mely négy nemzedék alatt kiforgatta a tengelyéből a régi világot."* Könnyű értelmezni ezt a két mondatot. Minden társadalmi fejlődés létfeltétele a technikai fejlődés, a technikai civilizáció pedig „magával is rántja" a társadalmat egy új állapotba. Így volt ez a századfordulón, s valószínűleg sokkalta inkább így van ma, amikor a nyugati, főként pedig a távol-keleti társadalmak már átalakultak információs társadalmakká. A mi elmaradottságunkat mi sem magyarázza jobban, mint az, hogy a fejlődés ritmusát nem tudjuk felvenni, a vitathatatlan változások mellett a nyugati (távol-keleti) társadalmak technikai fejlődése gyorsabb ritmusú, mint a miénk. Ráadásul a Kádár-korszakban elkezdődött, s mostanság felgyorsult polgárosodás – melynek másik oldalán jelentős tömegek elszegényedése jelentkezik – nem hatja át az egész társadalmat, tulajdonképpen egyének, családok, kisebb csoportok körében hat. Valószínűleg igaz az, hogy a magyar népesség az egyéni polgárosodás útját járja, a polgárosodás nem „felülről" jelentkezik, hanem inkább „alulról", s ha a lakosság különböző csoportjai, rétegei külön-külön polgárosodnak, akkor fog majd az egész magyar társadalom is polgárosodni. Ezt felismerve üdvözölte Kopátsy Sándor már a késő-Kádár-kor polgárosodását: „Szerencsénkre a nép tudja, hogy mire való az autó. Azt, hogy a szocializmus gazdasági csődje elől menekülve Kádárék megengedték a másodgazdaságot, s ezzel az alulról jövő polgárosodást, a nép azzal »reagálta le«, hogy amint tehette s aki tehette, autóba ült. Ha volna valami, amit Ady Endrének jelenteni szeretnék, hát azt, hogy az országban a legnagyobb autósűrűség nem a fővárosban, hanem Pusztaszeren, az ő, a haladást »ezerszer elátkozó« Pusztaszerén van." (Egyébként Kopátsy éppen a polgári viszonyokat gátló volta miatt „ítéli el" a századelő ismert társadalmi jelenségét, az arisztokrácia és a zsidó származású polgárság „egymásra találását"). A fentebb idézettekből eredően nyilvánvaló – s erre mutat rá Kopátsy számtalanszor –, hogy egy polgárosodni akaró társadalomnak „oda kell figyelnie" a technikai fejlődésre. A technikai civilizáció elterjesztése mellett a társadalmat is át kell hatnia egyfajta polgári értékrendnek. A mi kifelé élő világunk többet büszkélkedett egy-egy felfedezéssel, művészi teljesítménnyel, vagy éppen olimpiai aranyéremmel, mint a valós polgári értékekkel. Nyilvánvaló, mostanság a kultúra tágabb értelmezését is el kell sajátítanunk. *„Nem emberek csinálják a régi társadalmak helyébe az újakat. Államok formáit sem emberek változtatják meg. Hanem igenis gazdasági és kulturális erők"* – mondja Ady. Kopátsy Sándor ehhez a következő kommentárt kapcsolja: „Adytól megtanulhatjuk a kultúra helyes értelmezését is. Világosan látta, hogy kultúrát nem teremthet egy bürokratikus államhatalom. A gazdasági és társadalmi fejlődést elősegítő kultúra nem mérhető azzal, mennyi az írástudatlan, milyen arányban végeznek egyetemet, hány költő jut ezer lakosra, mekkora az akadémia költségvetése, mennyien foglalkoznak tudományos kutatással, mennyi a kultúrházak száma stb. Sokkal inkább azzal, milyen tiszta az emberek lakása, a toalettek, az autóutak melletti parkírozók, milyen pontosak

az emberek egymás közötti kapcsolataikban, mennyire tudnak az idejükkel gazdálkodni, hogyan viselkednek egy színházi, operaházi előadás után a ruhatárban, mennyire türelmesek a másik emberrel szemben, szégyenlik-e a fizikai munkát a szellemi foglalkozásúak stb."

A polgári viszonyok általánossá válásának része a véleményközlés szabadsága (sajtószabadság), a politikai, gazdasági élet szakszerűvé válása, az oktatás optimális szintre emelése is. Szinte természetes, hogy ezeken a területeken Kopátsy számos mellbevágó Ady-idézetet talál, s számos aktuális (szinte napi politikai) kérdésben fogalmazza meg a maga véleményét. Nézzünk ezek közül néhányat. A cenzúra-sajtószabadság témakörében mondja Kopátsy: „A kormánykoalíció azon sír, hogy a sajtó, a rádió és a televízió nem népszerűsíti eléggé. Ennek megváltoztatása érdekében adminisztratív és gazdasági nyomást fejt ki. Tizenkét éve azt írtam, hogy a sajtó megrendszabályozására csak az olvasóknak van joguk. A sajtó azt írja, amit az emberek olvasni akarnak. Ez pedig csak akkor valósul meg, ha a sajtó nem függ senki mástól, csak a vevőktől. Az a sajtó bukjon meg, amelyik nem az olvasókat, hanem a hatalmat akarja kiszolgálni. Azzal pedig a bölcs politikai vezetőknek kell tisztában lenniük, hogy az egészséges lelkületű nép mindig egy kicsit ellenzéki, ha olvasni, ha szórakozni akar... Akkor válik jobban kormánypártivá, amikor képviselőit választja. De akiket megválaszt, nem azért választja meg, hogy azok elvehessék tőle azt a jogát, hogy azt olvashasson, hallgathasson és nézhessen, amit akar." Sokat beszélünk ma íróból, tudósból lett politikusaink „szakértelméről" – ezért is telitalálat a Kopátsy által kiemelt következő Ady-idézet. Történt, hogy Echegaray spanyol költőkirály pénzügyminiszterré lett Spanyolországban, s rájött a következőkre: *„...hiába minden rendkívüliség a szellemi életben. Költők sohasem fognak letörleszteni az államadósságokat, s jöhetnek nagyobb művészlelkek, míg minden második spanyol ember koldus, minden harmadik analfabéta, minden negyedik szédelgő. Itt ugyan hiába csinálják a legvilágraszólóbb kultúrát. Tetőt csak falakra lehet rakni."* Valószínűleg igaza van Kopátsynak akkor is, amikor az oktatásról ír. Gondolatmenetének a lényege a következő: az állam tönkretette a termelést, s valószínűleg tönkreteszi az oktatást is. („... amit az állam vett a kezébe, az egyre rosszabbul működik és egyre drágul.") Azt jelenti ez, hogy az oktatást ki kell venni az állam kezéből. Az oktatás költségeihez az államnak is hozzá kell járulnia, a jó iskolákért azonban a családoknak is áldozniuk kellene. „Azt a társadalom természetesnek tartja, hogy a jó autóért a vevőnek sokkal többet kell fizetnie, mint a gyenge minőségűért. De azt el sem tudja képzelni, hogy a jó iskoláért is áldoznia kell annak, aki igénybe akarja venni... Amennyiben piacosítják majd az oktatást, a legjobb pedagógusok is fognak majd annyit keresni, mint a jó mérnökök, jogászok, közgazdászok, orvosok. Akkor majd több lesz a jó pedagógus is."

Még egy kérdéskört kell itt megemlítenem. Kopátsy több helyen szól arról a közép-európai értelmiségi szereptévesztésről, amely röviden úgy foglalható össze, hogy ez az értelmiség immáron kétszáz éve a nyugati polgári társadalmaknál is különbről ábrándozik. „Pedig arra sem képesek, hogy a nyugatiak színvonalára emelkedjenek" – mondja, majd hozzáteszi: „A nyugati társadalmak sem tökéletesek, nem hibátlanok, de mégis sokkal jobbak a miénknél. Nem a hibájuk kevesebb, hanem az előnyeik nagyobbak, színvonalasabbak." Meglehet, a nyugati társadalmakról a magyar szellemi életben még mindig különböző felfogások élnek, az azonban kétségtelen, hogy ezek az elképzelések egyre inkább konkretizálódnak és pontosabbá válnak. Ezzel együtt kétségtelen, hogy előbb vagy utóbb ránk is az vár, ami Nyugaton már megvalósult. A fenntartások azonban nem csupán abból adódhatnak, hogy az utópiákban gondolkodó közép-európai értelmiségiek a nyugatinál különb társadalmakat képzelnek el maguknak, hanem abból is, hogy távolról jobban látják hibáikat...

*

Talán érzékelhető az eddigiekből is, hogy nem egy esetben azonosulással követtem végig Kopátsy könyvét, kommentárjait. Az érdeklődés és az azonosulás elsősorban Adynak szólt. Ady társadalmi törvényeket megvilágító zsenialitásának, aztán annak a szeretetnek és szakértelemnek, mellyel Kopátsy Ady publisztikáját válogatta, fzlelgette, végül – s ezt talán nem veszi sértésnek Kopátsy Sándor – a kommentároknak. Ezek – miként próbáltam már jelezni – összefüggő gondolati rendszert alkotnak, s mindenképpen üdvözlendő lenne, ha a szerző társadalommal, művészettel, politikával kapcsolatos részeit külön is összefoglalná. Szavai akkor nem kerülnének Ady gondolkodói és írói világának árnyékába, önmagukban jobban is érvényesülhetnének. Igaz persze az is, hogy Kopátsy nem a maga személyét és gondolatvilágát kívánta előtérbe állítani, hanem Adyét: s hasznos is lenne, ha például politikusaink, akár íróból lett politikusaink is újból végigolvasnák Adyt. Feltételezhetően számos olyan megállapítást találnának, amely politikusi tevékenységük felülvizsgálatához vezetne. Most azonban inkább arról kívánok szólni, amivel a kommentárokból nem tudtam azonosulni. Érthető a szándék: a ma kérdései kapcsán aktualizálni Adyt, vagy éppen felhívni a figyelmet Ady gondolkodására – mégis túl sok rövidre zárt gondolatot, aktualizáló kiszólást, vagy éppen házi bölcsességet találtam a kommentárokban. Így például művészeti-esztétikai kérdések kapcsán – ezekre még visszatérek – vagy éppenséggel politikai eszmefuttatásokkal kapcsolatban. Egy helyütt például Kopátsy Sándor Kádár János és Antall József szerepvállalásának hasonlóságára és különbözőségére utal, számos érdekes részlettel, csak éppen arról nem szól, hogy az ilyen összehasonlításnak nincs semmi alapja. Vagy emlékezzünk például az oktatásról idézettekre. Igaza van Kopátsy Sándornak abban, hogy az oktatásba is be kell hozni a versenyszellemet, s abban is, hogy ez csak az oktatás piacosításával, versenyképessé tételével képzelhető el, arról azonban nem szól, hogy mi lesz addig, amíg a magyar családoknál is képződik a piacosított oktatás birtokbavételéhez szükséges tőke. Ezek azonban részletkérdések. Van viszont egy el nem hanyagolható terület, ahol semmiképpen nem tudom elfogadni Kopátsy Sándor gondolkodását – *a nemzeti kérdés, nemzeti érzület területe.* Ennek kapcsán előrebocsátom: szerintem ma a magyarság leginkább a polgárosodás *hiányától* szenved. Természetesen elfogadom azt is, hogy a magyarság, a nemzeti sajátosság folyton változik, s a változó világhoz való alkalmazkodás egy nép életében éppoly fontos, mint a nemzeti hagyományok őrzése, ápolása. (Ennek kapcsán magam is egyetértően tudom említeni a könyv utószavában Lengyel László által idézett Ady-levelet. Ady egy Amerikába települt protestáns lelkészhez írta: *„Egyre kérjük csak: ne legyen önből BÚSMAGYAR odakünn Tiszteletes Uram, csináljon iskolát. Legyen amerikai, ahogy Amerikába teszi a lábát, s tegye amerikaiakká a magyar híveit is. Magukban bízókká, reálisakká, munkásokká, vállalkozókká és műveltekké. Vagy legalábbis erre törekedjék. A magyarság pedig megmarad e mellett. Ne tessék félni. Sőt így lesz ebből haszna a magyarságnak".*) Ady magyarságképében magam is a bíráló elemet, a nemzeti öncélúság elvetését, vagy éppenséggel a külsőségektől való elfordulást tartom a legfontosabbnak. Hiszen mennyire aktuálisak ma, a nemzeti jelképek petárda-tüzében Ady szavai: *„Kultúrországban az emberek nem énekelnek folyton a hazáról, s a haza igen boldog".* Ennek ellenére úgy érzem, a polgárosodás és a magyarság, másképpen: a polgárosodás és egy nép történeti-etnikai sajátosságai nem állíthatók szembe egymással. Márpedig Kopátsy mintha ezt tenné: *„Vallom, hogy a jólét és a polgári szabadság a nemzetiségi létnél fontosabb..."* Ezért a mondatáért nem tartom „rosszmagyarnak" Kopátsy Sándort, noha ő vállalja ezt is, csak egyszerűen annyit mondok, hogy a polgári lét keretei között sem tudom elképzelni az emberi életet a népi-történeti kötődések nélkül. S amennyire nem tudom elfogadni ezt a gondolkodásmódot a sajátomnak, ugyanannyira történelmietlennek tartom ennek a látásmódnak a történelemre való visszavetítését. Mert valószínűleg igaz Adynak az a mondata, mely szerint *„Franciaországban hamar észrevették, mi lesz a Kossuth Lajosok és Garibaldik szent becsületéből. Rabszolgatartók altató zsoltára, fekete sereregek csillogó vértje, hitvány történetek létrája s gazemberek menedéke...",* ahogy Kopátsy Sándor

is kiemeli, de ugyanakkor a történelem, s a mi történelmünk aligha képzelhető el e szent becsülések nélkül. A nemzeti létezés elképzelhetetlen a nemzeti ébredés, majd pedig a nemzeti sajátosságokhoz való ragaszkodás nélkül. Aligha értenénk meg a körülöttünk lévő világot, a tőlünk keletre vagy délre folyó háborúkat, de még a nyugaton, az Európai Unióról zajló szavazásokat sem, ha ezt nem vennénk figyelembe. De hát Ady is perlekedve kérdezte: *„Én nem vagyok magyar?"*

Az előbbihez hasonló történelmietlen visszavetítések szinte egymás mellett olvashatók Kopátsy Sándor könyvében. Aligha kell komolyan venni például a következő kijelentést: „Vallom, hogy ugyan Trianon igazságtalan volt, de sokkal kevésbé az, mint a megelőző Magyarország." Természetesen az általános emberi szempontok és a magyar politika érdekei szerint is jobb lett volna, ha 1867-et követően a magyar politika a nemzetiségek érdekeit is figyelembe veszi, de a történelemben a moralitás még nem jutott szerephez: Trianonban a morális magyar nemzetiségi politika esetében is a *politikai érdekek* érvényesültek volna, s nem a köszönet és hála szavait visszhangozták volna a termek. Hasonlóan nehéz értelmezni az alábbiakat: *„Vallom, hogy a haladás érdekében elkövetett igazságtalanságok és kegyetlenségek sokkal kevésbé embertelenek, mint a reakció alatti erőszakmentes rothadás."* Alighanem könnyen belátható, az igazságtalanságok, embertelenségek elszenvedői számára teljesen mindegy, hogy éppenséggel a haladás képviselői részéről éri őket méltánytalanság. Arról nem is beszélve, hogy a kegyetlenkedések és méltánytalanságok magát a haladást is megkérdőjelezhetik, hiszen embertelen haladásról aligha beszélhetünk. S hát: ki dönti el, kinek van joga kijelenteni egy kegyetlenség kapcsán, hogy az a haladás jegyében történt. Mintha történt volna már visszaélés ennek kapcsán...

Mindezek a következetlenségek abból adódnak, hogy Kopátsy Sándor egy történelmi szituációba – a mi korunk szituációjába – helyezkedve, a saját, Adytól átvett látásmódját visszavetíti a történelemre. (A legutóbb idézett mondatára természetesen ez sem lehet mentség.) Vállalkozásának szelleme – ha szabad így mondani – „segíteni akarása", mondandója könyvét tiszta szándékúvá teszi; mégis sajnálatos, hogy szemléletét az említett egyoldalúságok hatják át. Néha úgy éreztem, hogy nemcsak Ady formálta a gondolkodását, ő is visszavetítette a saját mentalitását Adyra, s bizony itt-ott meghamisította Adyt.

Pár mondatot szólnom kell Arany és Kosztolányi védelmében is. Pontosabban nem az ő védelmükre, hiszen nem szorulnak rá – inkább a magam megnyugtatására. Kopátsy Sándor ugyanis szembeállítja az „életes" – Ady, Csokonai – és az „irodalmi" írókat – Arany, Kosztolányi, Illyés –, s ebben az összehasonlításban alaposan elmarasztalja őket. Kosztolányit – egyébként Ady Kosztolányi-recenziója nyomán – irodalmi írónak tartja, aki ismerte az írói mesterséget, de az eredetiség, még inkább pedig az életesség hiányzott belőle. „Aki ismeri a különböző műfajok szabályait, aki eleve azzal ül le, hogy alkot, az csak irodalmi író" – mondja. Kérdezhetném persze, hogy Ady vajon nem azzal ült-e le verset írni, hogy alkosson? Ám ennél komolyabbnak illik lennem. „Az igazi író az – olvashatjuk tovább Kopátsy szavait –, aki mint ember sokkal nagyobb, sokkal többet érző, mint nemzedéke, mint az irodalmi írók, akiknek a mű az életük melléktermék. Az igazi író azért teremt mindig új formát, új szabályokat, mert nem is akar formát sem utánozni, sem teremteni." Kosztolányi életének kereteit valóban az irodalom rajzolta ki – de Adyét is, s ha azt nézzük, hogy a negyvenkét éves korában meghalt Ady terjedelemre is súlyos életművet hagyott hátra, akkor aligha mondhatjuk, hogy Ady életének a középpontjában nem az irodalom állott. Ady többet érzett meg korából, mint nemzedéke: de Kosztolányi is, gondoljunk csak írásainak lélektani hitelességére. S ahogy Ady, Kosztolányi is új formát teremtett, itt valószínűleg elég az *Esti Kornél*ra hivatkozni. „Számomra a becsapás klasszikus példája Kosztolányi *Hajnali részegség* című verse – mondja Kopátsy. – Egyik kedvencemnek és nagy versnek tartottam. Aztán felnőtt koromban rájöttem, hogy Kosztolányi olyan nagy mesterségbeli tudással rendelkezett, hogy akkor is tudott elragadó verset írni a hajnali részegségről, ha annyira sem

becsülte, hogy egyetlenegyszer felkelt volna – saját szemével látni, érzékeivel felszívni." Hadd kérdezzem meg, következik mindebből, hogy Kosztolányi nem kelt fel a hajnalt érezni, s az, hogy a *Hajnali részegség* nem nagy vers?

Kosztolányinál is rosszabbul járt azonban Arany János. Természetesen Arany is nagy mesterségbeli tudással rendelkezett, ráadásul őt még a tanárok is szerették, az iskolában is tanítják – nagy költő Kopátsy szerint márcsak ezek miatt sem lehet. Egyébként Arany kapcsán is idézi Adyt, a *Petőfi nem alkuszik* című írását, aki a maga nézőpontja, esztétikája alapján valóban sokban különbözött Aranytól, s közelebb állt Petőfihez, mint Aranyhoz, azt azonban nem feledhetjük, hogy más az alkotóművész véleménye egy-egy művéről és más az olvasóé. Hiszen Goethét sem olvasnánk, ha elfogadnánk Petőfi véleményét. Kopátsy valószínűleg nem érezte meg Arany lírájának emberi gazdagságát – annak ellenére mondom ezt, hogy magam is tanár vagyok –, sem elbeszélő költészetének szelíd szépségét. Nem is lenne ezzel semmi gond, hiszen csak magát szegényítené vele, a következő mondatot azonban már súlyos s kellően végig nem gondolt kijelentésnek tartom: „A Trianonhoz vezető út Arannyal kezdődött". Miért, hogyan? Kopátsy szerint azért, mert „akkor épített ködvárakból dicső magyar múltat, amikor a legveszélyesebb érzés volt a felsőbbrendűségi tudat a kisebbségekkel, sőt az osztrákokkal szemben. A dicső magyar múltról áradozni, amikor a magyar társadalmi rendszert, a nemességet, a vármegyét kellett volna ostorozni, a kisebbségeket megbecsülni – még egy harmadrangú művésznek sem bocsátható meg." Mondjam erre azt, hogy a múltteremtés maga is a nemzeti ébredés része, mondjam azt, hogy elbeszélő költeményei mellett Arany egyike az első modern költőinknek, mondjam azt, hogy Arany nyelve a leggazdagabb magyar költői nyelv? (Arra nem is utalok, hogy más népek is átestek a múltteremtés korszakán, hiszen a különbözőséggel ezen a téren semmire sem megyünk.) Teljes Kopátsy félreértése Arany ars poeticája – „Hazudj költő, csak rajt ne fogjanak!" – értelmezése kapcsán is. Arany ezen a teremtő elvű művészi gondolkodást értette – Kopátsy ezt „úri huncutság"-ként értelmezi. Ezzel kezdődött – éppen Arannyal! – a tényleges nyelvrontás és nyelvrombolás – mondja, majd folytatja: „Amíg a nép valódi gondjainak, fontos közleményeinek volt eszköze a nyelv, szép is volt; amint elkezdték félrevezetésre, képmutatásra, idegen gondolatok erőszakos elfogadtatására felhasználni, egyre hamisabban szerepelt". Vajon kell-e ezt a kommentárt kommentálni?

*

Szándéka szerint Kopátsy Adyból adott leckét, s nem Aranyból vagy Kosztolányiból. Úgy gondolom, tévedett akkor, amikor Adyt szembeállította az említett – vagy éppen itt említetlenül hagyott – költő-óriásokkal: irodalmunkat ugyanis olyan erős kapcsolatrendszer fűzi össze, hogy a legnagyobbak egyszerűen kijátszhatatlanok egymással szemben. Mindez azonban csak a könyv és a kommentárok felső rétegével kapcsolatos – mélyebben ugyanis egészen másról van szó: Kopátsy minden kommentárjában a polgárosodás és a nemzeti hagyomány egymáshoz való kapcsolódásáról beszél, s a kettő közül az elsőre helyezi a hangsúlyt. A vitám ott van Kopátsy Sádorral, hogy a két problémakör nem állítható szembe egymással. Elfogadom: vannak, lehetnek időszakok, amikor a két jelenség közül az egyik vagy másik kerülhet előtérbe. Ugyanakkor – véleményem szerint – erős leegyszerűsítésekhez vezethet, ha a pillanatnyi helyzetnek megfelelő állapotot visszavetítjük a történelmünkre vagy irodalmunk egész folyamára. Mintha lett volna már részünk ebben is... Kopátsy Sándorból történelmünkkel és irodalmunkkal kapcsolatban a megértés és a belátás hiányzik. Ezek hiánya elfogadható a jelennel szemben: a jelen azért van, hogy megváltoztassuk. A múltat azonban meg kell érteni; megérteni, hogy mindannak, ami megtörtént, valahogyan lennie kellett. *(Száminform Kiadó, 1992)*

ÁGOSTON ZOLTÁN

EGY FIATAL EMLÉKEZŐ

Méhes Károly: Szombat délután

Méhes Károly a költők rejtőzködő fajtájából való. Idegen tőle a látványos önmegmutatás igénye. A számára fontos dolgokról szólva sem ölt ünnepi stílust, menekül a pátosz elől, és mindent elkövet, hogy a hagyományos költő-mítoszt önmagával kapcsolatban lerombolja. Kizárólag személyes élményvilágából, saját történeteiből építi verseit, e történetek elemeit konokul ismételgetve, szinte repetitív módon. Szövegeinek hangszerelésében a köznapihoz közelítő, beszélt nyelvet imitáló frásmódra törekszik. Saját költői pozícióját nem emeli ki a mindennapiságból, sem különösséget, sem attraktivitást, sem „felelősséget" nem kapcsol helyzetéhez, számára mindez csupán munkamódszer:

Görgetni a morzsa-szavakat,
pöccintgetni őket, mint szappan-
buborékokat. Ha ez nem, akkor
egy másik.

Amit létrehozott, véletlenül, esetlegesen történt – gondolhatnánk őt hallgatva. Holott, aki ismeri, tudja, milyen tudatosan, akarattal dolgozik. E tudatosság azonban csak a megírás módjára áll, s bár erősen önreflexiós költészetet művel, mégsem „intellektuális", „gondolati" jellegűt. E látszólag paradox megállapítást támasztja alá a *Rengeteg* című vers egy részlete:

Bárcsak olvastam
volna tovább a nagy filozófusokból
készült kivonatolt jegyzeteket,
hogy konyítsak valamit, ha kérdenek.
De mikor én csak sejteni
szeretnék, nem tudni!

Méhes első kötete, a *Szombat délután* túlnyomóan olyan versekből tevődik össze, amelyekben az emlékezés tudati működését jeleníti meg, általában egy diákkori esemény vagy életének más emlékezetes mozzanata, benyomása kapcsán. Megpróbál ugyanakkor ebbe az emléklefrásba valami olyat belevinni, ami az emberi egzisztenciára általánosan is érvényes. Persze, semmiféle „tanulságról" nincsen szó, versei mindig nagyon személyes ügyekből születnek, erősen kötődnek a pannonhalmi bencés kollégiumi élet – sokak számára szokatlan, egzotikus – helyzeteihez. Az emlékek leírása jobbára konkrét, plasztikus. E versek általános érvénye abban áll, hogy az idő mindenkit és mindent meghatározó természetéről beszélnek, arról, hogy az idő *múlik*. A *Szombat délután* szerzőjének az időről való elemi erejű tapasztalatát a bentlakásos kollégium (idő)rendje rögzítette tudatába, reflexeibe. S míg az emberek nagy részét épp a múló idő monotóniája taszítja a „létfeledettség" állapotába, addig Méhesnél kifejezetten a mindennapi tapasztalat által mutatkozik meg az élet időbelisége, mulandósága. Az emlékezés ideje azonban a szombat

délutánok s az ezekhez hasonló „nyúlfarknyi lét"-eké, amelyek a mindennapok kötelező tevékenységein kívül adódnak. Ilyenkor az ember kibámul az ablakon, legfeljebb az eső esik, de nem történik semmi: csak az idő. *(Kellemetlen hasonmás, Beszélgetés, Állás, Szombat délután)*

Emlékezés és felejtés Méhes legtöbb versének problémája. Nietzsche szerint az állat boldog, nem „búskomor" s nem „életunt", mert „a pillanat cövekéhez kötve", „történetietlenül" él. Bár az ember büszke önmagára, irigyli ezért az állatot, s amikor annak titka iránt érdeklődik, az állat elmondaná: azért boldog, mert nyomban mindent elfelejt – ám rögtön e választ is elfelejti, s hallgat. Az ember pedig „álmélkodik önmagán..., hogy nem tudja a feledést megtanulni, s mindegyre a múlton csügg: bármily messzire, bármily sebesen fusson is, a lánc vele fut. Valóságos csoda a pillanat, ideröppen, elröppen, előtte semmi, utána semmi, kísértet gyanánt tér mégis vissza, s megzavarja egy későbbi pillanat nyugalmát. Folyvást kiválik egy-egy levél az idő görgetegéből, aláhull, tovaleng – s visszaleng hirtelen, az ember ölébe száll. Ekkor mondja az ember, hogy »emlékezem«, s az állatot irigyli, aki nyomban felejt, s minden pillanatot valóban meghalni, a ködbe és éjszakába visszamerülni s örökre elhamvadni lát." *(A történelem hasznáról és káráról)* De Méhes verseiben nemcsak az emlékezés okozta boldogtalanság jelenik meg, hanem a felidézés nehézségei vagy éppen lehetetlensége, hiábavalósága. *A második négy év* című versben egy életszakasz legapróbb mozzanatainak felelevenítése után ezt írja: „mindezen bűvös szavak / megfejtésével tíz év után is konokul hallgat valaki / mint bronzszobrok és kőszobrok a határban / szétszórt kereszteken." A valamikori *én* megszólíthatatlan, nem válaszol arra a kérdésre, hogy a jelenbeli és a múltbeli személy milyen viszonyban áll egymással. A nyilvánvaló különbözőségek és idegenségek ellenére mitől mondható – mondható-e egyáltalán –, hogy *én?* Van-e valaki, aki a különböző történetekben azonos? *(Kellemetlen hasonmás, Iskola: osztályrész)*

Az *Iskola: osztályrész* című versben Méhes az *Iskola a határon* neveinek aprólékos felsorolásával próbálja megidézni saját internátusi társait, s rajtuk keresztül akkori életét. Mindenki megnevezése szükséges, mert „a felejtést / jelentené", ha csak az egészre gondolna vissza. (Hasonló enumerációt hajt végre egy másik – humoros – versben is, ahol valamikori világának egyfajta teljességét próbálja megjeleníteni az általa megevett, az ország különböző helyeiről származó kolbászok előszámlálásával. [*Magyarország kolbászai*]) Ám az elmúlással az emlékezet nem veheti fel a versenyt. A megnevezések mögül az eleven megnevezendő tűnik el, marad a nevek katalógusa az emlékezet tárházában: „Csak neveket darál egy közönyös nyugalmú, / vértelen / ajkú száj..." Máskor pedig az elmesélésnek az élmény valóságához, elevenségéhez képest elégtelen voltát fogalmazza meg. *(Csupaszra)*

A *Szombat délután* verseiben szinte minden a múltban történik, nem a leírás jelenében. Az élet csak múlttá válva bukkan föl, a jelent szinte mindig állóképekben ábrázolja a szerző, de talán helyesebb, ha nem is jelenről, hanem örök pillanatról beszélünk a nem felidéző jellegű művek esetében.

„...több a múlt amiről tudnunk kéne / mint a jövendő miről semmit se tudhatunk" – mondja az *Apokalipszis*ban. Mert minden nehézség ellenére a múlt az, ami egyáltalán – ha tökéletlenül is – a miénk lehet, amennyiben képesek vagyunk felidézni. Talán ez a gondolat magyarázza, hogy első kötetesnél ritkaságszámba megy ennyi emlékező, fiatal költőnél ennyi – a még fiatalabb kori énre – visszatekintő vers születése. Úgy tűnik, ez számára is furcsa állapot, ezért a *Már készülödöm* című opuszában – az emlékezés érzelmességét, pátoszát elkerülendő – ironizálja a szituációt; az internátustól búcsúzó kamaszt úgy mutatja meg, mint aki akkor is éppen emlékezik:

Az immár csupasz falak tövében ülve
az jut eszembe – mint aki emlékezik! –,
telente a gyóntatófülkébe bújtam be
a hideg elől, a kötelező egészségügyi
séták alkalmával…

Az önirónia mellett Méhes vonzódik a groteszkhez is, jónéhány emlékező vers komorságát, súlyosságát oldja föl ennek segítségével. A halál több ízben kerül olyan vagy hasonló kontextusba, mint a kriptában halottal játszó kamaszkori társaságát felidéző *Pedig* című szövegben: „…a halálon röhögtünk vagy azon hogy így / végezzük…" *(A vég: te lenn, Apokalipszis, Szókratész védőbeszéde)* Groteszk hatást vált ki akkor is, amikor az istenit és a profánt úgy vegyíti, mint a *Tavasz; Forma–1 Brazil Grand Prix* esetében. A tavasz, az élet megújulása itt a húsvéttal, a feltámadó Jézussal és a kedvenc autóversenyző, Mansell győzelmével, e két egymás mellé helyezett diadallal veszi kezdetét. (Az autóversenyzés apropóján érdemes megjegyezni, hogy a *Találkozás T. D.-vel* című vers nem véletlenül került a kötetbe. Tandori magánmitológiája, egy személyes történetekből, emlékekből álló, zárt világ megteremtése nem idegen Méhes szándékaitól.)

A *Nagyon fehér* kezdő soraiban ezt írja: „A szavakból úgy rakosgatni össze a verset / ahogy isten homokszemekből a sivatagot – ." Ezen a módon, mai Sisyphosként próbálja Méhes apró emléktöredékekből, valaha volt színekből, szagokból, hangokból összeállítani a múltat: felépíteni és megőrizni saját világát. *(Cserépfalvi, 1991)*

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

EPERJESI ÁGNES és VÁRNAGY TIBOR fényképei: üljük körül az asztalt, terítés 961
FRANÇOISE GONZALEZ-ROUSSEAU: A szó ura 967
MÁRTON LÁSZLÓ: Vendégségek együttállása 969
BALASSA PÉTER: Az asztal is készen *(A napló halálából)* 971
BALLA ZSÓFIA versciklusa 975
RICHARD SWARTZ: Ahol Európa kezdődik, avagy véget ér 979
MARKÓ BÉLA: Egy méhész levele *(Vendégpróza)* 984
SZŐCS ISTVÁN: A vendég és látása 989
JAKABFFY TAMÁS: A gazdag asszony színe látása 995
KISGYÖRGY RÉKA: Égi vendégség 997
SZIJJ FERENC verse 1001
GERGELY TAMÁS: Toma G. 1004
KÁNTOR LAJOS: Bukarest, 2613 (–873) perc 1009
LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR öt ismeretlen verse 1014
KANETTI NORBERT: 1971. december 26.: esetem a hetvenkettedik mágnessel *(emlékmás)* 1018
TANDORI DEZSŐ: Angol galopp-pályák mint I-KING érmedobások 1024
BOGDÁN LÁSZLÓ: Utolsó vendégünk a madárijesztő, avagy kelet-európai patthelyzetek 1026
GARACZI LÁSZLÓ verse 1033
SZABÓ GYULA: Tátónak van csillaga 1034
SZILÁGYI ISTVÁN: „Dokumentum"-dráma 1041
VIDA GÁBOR: (a nagyapámnak volt egy lova) 1046
JÁNK KÁROLY verse 1050
VISKY ANDRÁS: paraFARM *(libretto)* 1051
LÁNG ZSOLT: A szerkesztésről 1056

1992 DECEMBER

A Jelenkor az újságospavilonokon kívül
a következő boltokban és elárusítóhelyeken kapható

Pécsett

Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a.
Szöveg BT. boltja, Ifjúság útja 6.
Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8.
Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21.
Széchenyi téri könyvespavilon

Vidéken

Móra Ferenc Könyvesbolt, Szeged, Kárász u. 5.
Püski Könyvesbolt, Székesfehérvár, Kossuth u. 15.
SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Debrecen,
Kossuth Lajos Tudományegyetem
Fodor könyvkereskedés, Esztergom, Kossuth L. u. 5.

Budapesten

Litea Könyvesbolt, I., Hess András tér 4.
Püski Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 26.
Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6.
Stúdium Könyvesbolt, V., Váci u. 22.
Vörösmarty téri Könyvesbolt, V., Vörösmarty tér 4.
Írók Boltja, VI., Andrássy út 45.
Katalizátor Iroda, VIII., Mikszáth Kálmán tér 2.
Wirth és Tsa, IX., Ráday u. 33/b.
Bartók Béla Könyvesbolt, XI., Bartók Béla u. 25.

40,– Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXXV. ÉVFOLYAM 12. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

Szerkesztők
ÁGOSTON ZOLTÁN, GÁLLOS ORSOLYA, MEDVE A. ZOLTÁN

E számunk vendégszerkesztője LÁNG ZSOLT

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BALLA ZSÓFIA, BERTÓK LÁSZLÓ,
CSORDÁS GÁBOR, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN, TOLNAI OTTÓ

*

Baranya Megye Önkormányzatának lapja.
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/36-803),
a Művelődési és Közoktatási Minisztérium,
valamint a József Attila Alapítvány támogatásával.
Felelős kiadó: Csordás Gábor.
Terjeszti a Magyar Posta és a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó.
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,
Lehel u. 10/A – közvetlenül vagy postautalványon,valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadónál.
Előfizetési díj egy évre belföldre: 440,– Ft, külföldre: 1200,– Ft.
Megjelenik havonként.
A szedés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadóban készült.
Nyomtatta Molnár Csaba nyomdája, Pécsett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A NAPPALI HÁZ decemberben megjelenő 1992/4. számának tartalmából: *Jacques Derrida* tanulmányai a dekonstrukcióról és Heideggerről; *Jorgos Alevras, Babics Imre, Eörsi István, Géczi János, Kemény István, Poós Zoltán* és *Simon Balázs* versei; *Garaczi László, Pacskovszki Zsolt, Salamon János, Schmideg Ádám* és *Tandori Dezső* novellái; *Stanislaw Ignacy Witkiewicz* regényrészlete, elméleti írásai és fotói. A folyóirat a könyvesboltokban, a budapesti galériákban és a vidéki újságosstandoknál kapható.

*

SOPIANAE SZÍNPADAIN címmel, a Pannónia Könyvek gondozásában jelent meg *P. Müller Péter* pécsi színházi előadásokról szóló kritikáit tartalmazó kötete. A könyv megjelenése alkalmából október 15-én, a Művészetek Házában kerekasztal-beszélgetést rendeztek, melyen a szerzőn kívül *Bagossy László, Fekete Valéria, Nánay István* és *Vincze János* vett részt.

*

A PÉCSI KISSZÍNHÁZ Örkény István *Vérrokonok* című művét mutatta be november 26-án az Anna utcában. A darabot vendégként rendező *Mark Christian Heppinstall* az Egyesült Államokból érkezett. – A társulat másik novemberi bemutatóján Matišic *Karácsonyi meséjét* adták elő horvát nyelven, *Filákovity István* rendezésében.

*

MÁRTON LÁSZLÓ volt a vendége a Pécsi Kisszínház Törzsasztal című beszélgetéssorozatának november 10-én. Az est házigazdájával, a JPTE Bölcsészkarán tanító *Somlyó Bálint*tal folytatott dialógust, főképp az idén a Jelenkor Kiadónál megjelent *Átkelés az üvegen* című kötetéről. A Törzsasztal következő vendége decemberben *Karátson Gábor* lesz.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ kolozsvári vendégszereplésre utazik december 12-én. A magyar színjátszás 200. évfordulójára rendezett fesztiválon *Az ember tragédiáját* adják elő, *Lengyel György* rendezésében.

*

KIÁLLÍTÁSOK. Lantos Ferenc *Hangzások és kontrasztok* című kiállítását november 6-án nyitotta meg a Kisgalériában *Földes Imre*, a budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola tanára. A kiállítás december 6-ig tekinthető meg. – A Mecseki Fotóklub alkotóinak képeit november 13-a és december 6-a közt láthatták az érdeklődők a Pécsi Galériában. A kiállítást *Tüskés Tibor* író nyitotta meg. – *Körtvélyessy László* fotókiállítása a Pécsi Kisgalériában december 11-től január 9-ig látogatható. – *Soltra Elemér* festőművész állítja ki képeit a Pécsi Galériában december 22-től január 31-ig. – A Művészetek Háza játéktermében *Mátis Rita* képei tekinthetők meg november 17-től december 3-ig. – November 18-án *Konkoly Gyula* volt a Művészetek Háza vendége. A festőművésszel *Antal István* filmrendező beszélgetett.

*

SZÁZADUNK NAGY MAGYAR ÍRÓI, GONDOLKODÓI címmel előadás-sorozat indult a JPTE Szántó Kovács János utcai kollégiumának könyvtárában. *Thomka Beáta* Hamvas Béla esszéírásáról beszélt november 3-án, *Kálmán C. György* Mándy Iván írói világáról november 12-én. *Kisbali László* „Lukács György és akiknek nem kell" című előadása november 16-án, *Odorics Ferencé* Ottlik és Esterházy műveinek párhuzamairól november 24-én hangzott el.

*

DEBRECENI IRODALMI NAPOK. *Napló redivivus (Egy műfaj meghatározása az ezredvégen)* címmel irodalmi tanácskozást rendeztek Debrecenben november 19-20-án. A vitaindító előadásokat *Németh G. Béla* és *Poszler György* tartották.

*

KOVÁCS ISTVÁN *Robogás a nyárba* című, lengyel filmekről írott könyve bemutatójának adott otthont a Perem Galéria november 3-án. A szerzővel *Csordás Gábor*, a kötetet megjelentető Jelenkor Kiadó igazgatója beszélgetett.

*

JELENKOR-EST DEBRECENBEN. November 6-án, a debreceni Csokonai Színház és az *Alföld* szerkesztőségének közös szervezésében jelentkező Dialógus-estek vendége volt a Jelenkor. Szerkesztőségünket *Bertók László* és *Csuhai István* képviselte, az est házigazdái *Keresztury Tibor* és *Mészáros Sándor* voltak, közreműködtek a Csokonai Színház művészei, *Balogh Zsuzsa, Bertók Lajos* és *Tóth Zoltán*.

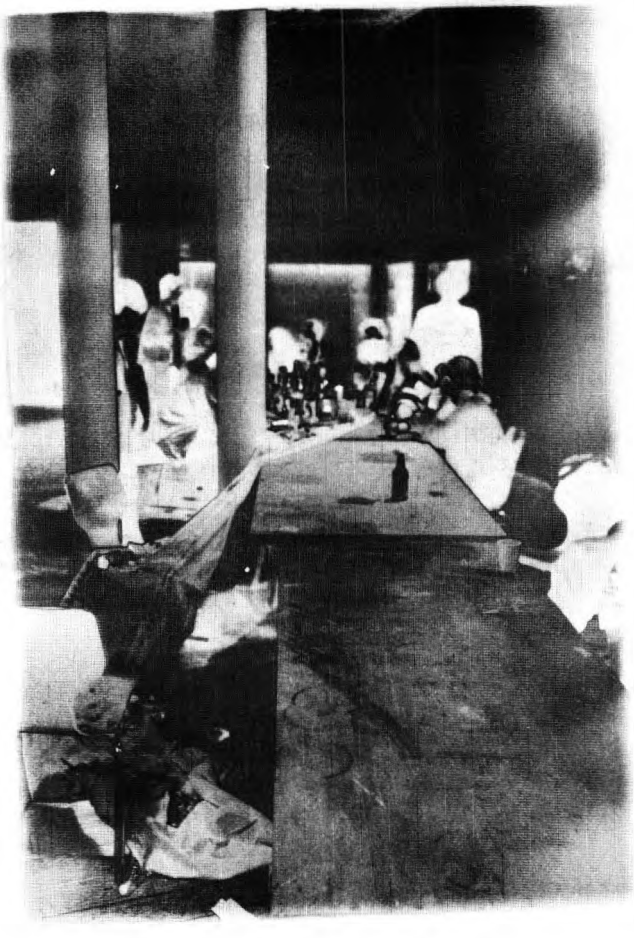

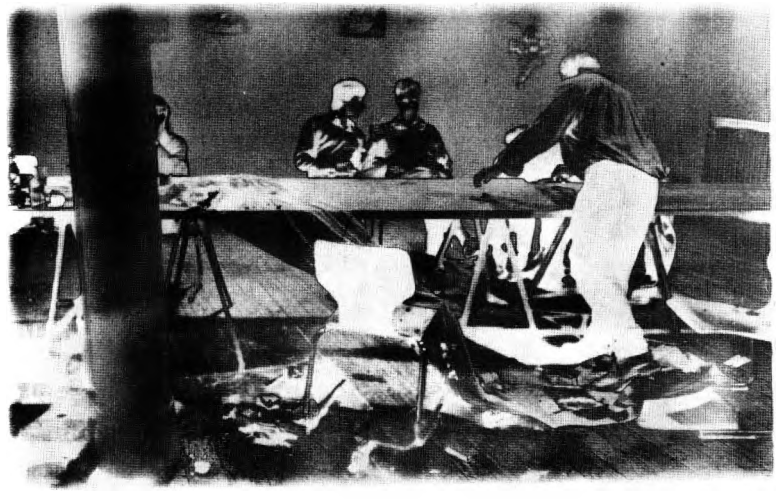

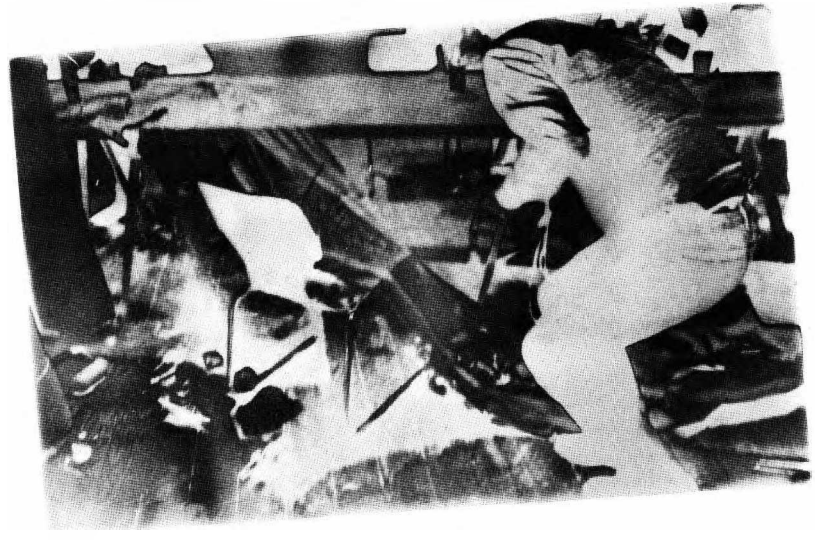

FRANÇOISE GONZALEZ-ROUSSEAU

A szó ura

Egy nap a japán császár elhatározta, hogy országa nagyobb dicsőségére a nemzeti irodalom megteremtője lesz. Felhívást intézett mindazokhoz, akik ecsettel és tussal óhajtanák kifejezni magukat. És mivel fontosnak tartotta, hogy a kifejezés tömör és érzékletes legyen, a felhívás, amelyet a felkelő nap országának valamennyi városában kifüggesztetett, a következő két intelemmel kezdődött:

„Mielőtt írni kezdesz, gondolj a hófehér papír szépségére."

„A tus színtiszta arany."

Hamarosan jött az első próbálkozó. Foglalkozására nézve írnok volt, kicsi irodájában gubbasztott egész nap, várva klienseit, akiknek leveleket írt vagy olvasott föl. Bevezették a palotába, megnyitották előtte a zengő érckapukat. Földre vetette magát, majd kigöngyölve papirusztekercsét, fölmutatta a gondos ecsetvonásokkal írt verset:

„Három szem rizs, két
kolibritojás: holdfény
csillan ágy selymén,
hol együtt ízlelgetjük
majd szerelem szakéját."

Várt. A császár magába mélyedve töprengett három órán keresztül, akkor fölnyitotta szemét, és ezeket mondta:

– Mit akartál mondani?

– A szerelem varázsáról bátorkodtam szólni.

– Fecsegő vagy! – mordult rá a császár –, és ostoba. A szerelem csalás. Távozz!

Itt helyénvaló megemlíteni, hogy a császár Őfenségének öreg, rozoga asszony volt a felesége, és ágyasait is csak azért engedte olykor magához, hogy utódokról gondoskodjék. Az írnok kihátrált, és a két ajtónálló szamuráj szemvillanás alatt átdöfte testét.

Egy év elmúltával újabb próbatevő merészkedett a császár színe elé. Megnyikordultak az áttetsző nefritkőkapuk, és a rémült halandó félelemmel és alázattal omolt az Isteni Fenség lábaihoz.

– Mutasd, mit írtál!– parancsolta a császár.

A férfi kibontotta papiruszát, amelyre a következő ábrát rajzolta:

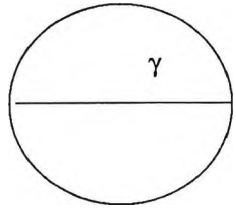

Az uralkodó újfent meditációba merült, amely ezúttal két órát tartott, majd azt kérdezte a művésztől:

– Mit akartál mondani?

– Fenség, a természet szépségéről bátorkodtam szólni. A vízszintes vonal jelenti a végtelen látóhatárt, fölötte pedig egy rózsaszín flamingó száll.

– Nem rossz – mondta a császár –, de hiányos. Nem látom a Fudzsijamát, noha egész Japánt az ő függőlegese uralja.

– Nem mertem megrajzolni a Szent Vulkánt, Fenséged magasztos szimbólumát. Sem Őt, sem Fenségedet sohasem merném pillantásommal illetni.

– Rendben van – nyugtázta a császár –, kishitű vagy. Mehetsz.

A művész távozott, a két szamuráj nesztelenül szegődött nyomába. Alig hallható szisszenés, és feje egyetlen kardcsapástól a földre hullott, mert a császári kegy nem akarta, hogy szenvedjen.

Eltelt három év, és nem akadt bátor vállalkozó, egészen addig, míg egy Muraszaki nevű ifjú, akit Költőnek szólítottak, próbatételre jelentkezett a palotaőröknél. Kinyitották a díszes porfírkapukat, és bevezették őt a Trónterembe, a császár aznapi rezidenciájába.

A Költő két tenyere között színültig telt alabástromserleget tartott. Talpait a márványpádimentumon csúsztatva, lassan, óvatosan közeledett, le sem véve szemét rejtélyes tartalmú serlegéről. Elérkezett a trónus legalsó lépcsőfokához, letérdelt, belemártotta ecsetjét a serleg tartalmába, és hagyta, hogy két csepp hulljon a kisimított papírlapra.

Az uralkodó kíváncsian figyelte őt, keveset tűnődött, majd így szólt:

– Értem, amit mondani akarsz, de azért magyarázd meg.

– Fenség, a serleg könnyel teli. Az öröm és a fájdalom könnyeivel.

– Tökéletes – mondta a császár –, műved hibátlan, a szerelem, a szenvedés, a természet, az eső, a tenger, a sírás, a nevetés mind benne van. Ennél kifejezőbb és tömörebb már nem lehettél volna. Kinevezlek Udvari Költőmnek, évi ötvenezer jen lesz a fizetésed életed végéig.

Muraszaki százegy évesen halt meg mint a tokiói Irodalmi és Szépművészeti Akadémia elnöke. Atyja volt a japán irodalomnak, amelyről tudjuk, hogy Bashótól Kawabatáig és Zeamitól Mishimáig mindenkit magában foglal. Ami pedig a császárt illeti, harakirivel oltotta ki életét, mert egyszer, egy császári vizit idején, Okaidó kormányzó felesége nem engedte maga elé az agátokkal kirakott kapunál, arra gondolván, hogy a császár mégiscsak férfi, aki majd gálánsan előreengedi őt. A császár viszont úgy gondolta, oda lett a becsülete.

Harmincöt éves volt!

Mindazonáltal csöppet sem nevezhető ostobának. Csak halála után vált világossá, hogy egész életében mást sem keresett, mint a legteljesebb Hangot, a nem hervadó Rózsát, a legtöményebb Fényt és mindenekfelett a Szót, amely mindent kimond. A bölcsesség útján Pao-pu Ce, a kínai Ko Hung nyomdokain haladva végül megtalálta a keresett szót, és úgy nevezte: Ige. Kétségkívül ismerte mindazt, amiről a Szó beszél, mégis hallgatott. Úgy vélte, a beszéd a költők feladata.

Halála után méltán tárultak előtte szélesre a legendák aranykapui.

SZABOLCSI BORBÁLA fordítása

MÁRTON LÁSZLÓ

Vendégségek együttállása

Azon az éjszakán sokféle vendégségre került sor. Járt egy vendég a T. családnál; az asszonynak (elkoptatott nézés, kontyba csavart őszes haj, lazán illeszkedő szavak bőbeszéde) virágot hozott, amelyet akár a kapu mögötti gruppokból is téphetett volna; a gyerekeknek hozott egy szem diót és a dióban (saját bevallása szerint) egy titkot, vagyis a dióval együtt azt a kijelentést nyújtotta át, hogy a dióban „egy titok lappang". T. György, a családfő, aki még a tél végén elköltözik más épületek árnyékába, más női test karnyújtásnyi közelségébe, s akinek materialista világnézetét a politikai és kulturális fejlemények is csak megtépázni tudták, ez a magabiztos ember nem tűrte a titkokat, lappangó titokról pedig még csak hallani sem szeretett volna: ráparancsolt a gyerekekre (akik állítólag őrá hasonlítottak), hogy azonnal törjék föl a diót. Parancsát bátorításnak szánta, ám az erélyes hanghullámok csak elgyávulást és meghunyászkodást hömpölygettek a nemrégiben festett falak között. A vendég a T. család házában lappangott, a titok pedig (ugyancsak mint vendég) a dióban lappangott; most azonban, a gyermeki szófogadással egybekötött atyai leleplezés után kiderült, hogy a dióhéj darabkái pillanatragasztóval voltak megtévesztően összeforrasztva, és hogy mindez csupán kisöpörnivaló szemét. És hogy a kavics, amely mindeddig a dióhéjban lappangott, semmiben sem különbözik az udvaron heverő többi kavicstól, tehát nem érdemli meg, hogy vendég legyen.

Közben világítottak a villanylámpák. Nem hunyorogtak, mint az állócsillagok, de nem is fénylettek oly egyenletesen, mint a Hold vagy a Naprendszer szabad szemmel is észlelhető bolygói; az irányát rövid, szabályos időközökben változtató elektromosság dolgozott bennük, s kényszerítette őket arra, hogy a sötétség árnyalatai közé fröcsköljék a végtelen finomsággal eloszló, észlelhetetlen hullámokban tóduló fénymorzsalék miriádokat, amelyek jóformán teljesen telipettyegették a földgolyó Naptól elfordult féloldalát, és mint újdonsült hódítók (már gyökeret vert, ám kissé még bizonytalan telepesek), egyelőre megtűrték az őshonos árnyakat, ám érintkezni nem voltak hajlandók velük.

Ugyanezen az éjszakán özv. P.-né az önkormányzat által számára bérbe adott helyiség falai között tartózkodott (mint önmaga vendége), amely falakról hímzések és horgolások minden tavasszal megújuló sokasága csüngött; ugyanis a falakon februárban felkúszó nedvesség és a benne feloldott, virágzani vágyó salétrom vissza-visszatérő elszántsággal roncsolta szét a hímzéseket és a horgolásokat. A most következő február után (amikor a titkokat hessegető családfő ott fogja hagyni felesége szűk pupilláját és minduntalan emelkedő hanglejtését) a hímzések és a horgolások már nem fognak megújításra szorulni; mert ezen az éjszakán özv. P.-né ágyban dohányzik, és tüdejének tartós (bár nem egészen hívatlan) vendége lesz a füst, életének pedig ezen az éjszakán vendége lesz a ful-

ladás. Azokban a pillanatokban, amikor özv. P.-né befejezi életműködéseit, a szomszédban közvélemény-kutatás folyik; és az egyenletesen, áttetsző-tisztán, sűrűn csorduló kérdések édességének vendége lesz a keserűen átszivárgó füst (a füstből mindaz, ami nem a halni készülő tüdők meghívását látta jónak elfogadni). A vendégfüsttel kapcsolatban a közvélemény-kutatás tárgyai, akik alanyoknak vélik magukat, azt gondolják, hogy az öregasszony fázós természetű, és, lám csak, már ebben az aránylag enyhe időben fűteni kezd; mivel azonban fukar, és mivel fukarsága csupán a szűkölködés mellett rendezkedett be hosszabb vendégeskedésre, nyilván afféle nedves gizgazzal fűt. És valóban: özv. P.-né fázós természetű volt, és a vékony papírba csavart, nikotintartalmú szecska izzása fűtésnek is tekinthető. A közvélemény-kutatás tárgyainak igaza volt; ezen az éjszakán az igazság a rovatokban sorakozó közvélemény vendége volt.

Ezen az éjszakán Jancsi magáévá tette Juliskát. Egy hímvessző a sok közül vendége lett egy hüvelynek a sok közül; ez a vendégeskedés néhány percig tartónak ígérkezik. Egy szüzesség elvesztése a sok közül vendége lett egy munkanélküli segély felfüggesztésének a sok közül; ennek a vendégeskedésnek belátható időn belül nem fog vége szakadni. Ugyanekkor néhány fiatalember belépett a sötétséggel egybeolvadó, de kulcsra nem zárt kétszárnyú vaskapun a fiatal doktornő kertjébe (akinek állandó kinevezése, költői szépséggel szólva, „sokáig egyetlen hajszálon múlott"), és felfeszítvén az ott álló, jó állapotban levő Trabantot, magukhoz vettek egy zsebrádiót és lefűrészelték a gépjármű kipufogócsövét; majd rövid, mégis mindenki által pontosan kivehető szóváltás után távoztak (egyikükben ott vendégeskedik már az a betegség, amely hajnaltájban a fiatal doktornő után kiált majd); más fiatalemberek a közeli komokbányába vezetnek pórázon egy kutyát, akit először a homokbánya függélyes falának üregeiből kirángatott fiatal sarlósfecskék széttépésére kényszerítenek, majd a használaton kívül helyzett homokbánya egyik sarkában álló nyárfának a terhet alig megbíró sudarára (az említett póráz közvetítésével) felakasztanak; a lehajló fácska vendége lett a póráz, a póráz vendége lett a dög nyaka, a nyak vendége lett az elszorított életpára. A tettesek vendégei voltak az éjszakának, az éjszaka vendége volt a teremtett világnak.

Történt ekkor, s nem a teremtett világban, hanem a szavakban történt (miért ne essék szó egyszer arról is, ami a szavakban történik?!), hogy az események nemcsak tartalmazták, de meg is testesítették a vendégséget, és mindannyian egymás vendégei lettek. Az Állatkínzás bekopogtatott a Magánlaksértéshez, otthagyta névjegyét, és kalapot emelve távozott. A Defloráció leült a Közvéleménykutatás asztalához, töltött neki egy nagy pohár egerszóláti olaszrizlinget, s felolvasott egy szívmelegítő, emlékezetre méltó szemelvényt Tóth Tihamér atya főművéből, *A tiszta férfiúság*ból. A Közvilágítás édes teasüteményt nyújtogatott a Lakástűz felé, aki viszont kiderítette, hogy ők ketten anyai részről másodunokatestvérek. A Titok felállt egy ottfelejtett benzineskannára, és búgóan sejtelmes, de a szokásosnál valamivel erősebb hangon azt ajánlotta, hogy fogják meg egymás kezét. Az Események megszívlelték a javaslatot, az Események összekapcsolódtak, az Események pillanatnyi összekapcsolódásának vendége lett a rövid Események végtelen és örökkévaló Körjátéka.

Ám erről azon az éjszakán senki fia, teremtett lélek nem tudott.

BALASSA PÉTER

Az asztal is készen

(A napló halálából)

Aznap december huszonkilencedike van, hétfő. Meleg légáramlatokkal érkezik az eső és az enyhe, mégis idegen szél. Az a bizonyos melegfront vonul el a város fölött, ami a tél közepét évek óta természetellenesen kellemessé és rondává teszi. Tizenkét éve azt mondom ilyenkor: február negyedike van. Alaktalan pocsolyákat kerülgetünk az utcákon, a felhők idegesítően rózsaszínűek. Majd csak tíz nap múlva hull le akkora hótömeg, hogy egy hétig megbénul a közlekedés, az áruellátás és helyenként a közszolgáltatás is. Szép, ünnepélyes csend lesz akkor pár napig a városban, mindenki figyel, egymást nézi, különös, lágy mimika telepszik a kemény, árnyékos arcokra. Megszeppenünk, s még el is mosolyodunk. Hát elkezdődött: meg kell lennie, vége van, még ha igen soká tart is. Nem irodalom ez, hanem idő, mely a hírekkel ellentétben nem ábrázolható. Most azonban, aznap, még téli száraz korom mindenütt, hisztérikus tavaszinyári színek és a szokásos ideges, városi tömeg. A sár is *az* a sár, nem mondom tovább. Hiszen ha vélelmezem, hogy ilyen vagy olyan, tudhatóvá remélek valamit, legalább egy hasonlíthatatlan állagot, márpedig a kelet-európai sár, a *Sztalker* besarazott útjai, ösvényei a nem tudható, csak látható dolgok körébe tartoznak. Másnap, amelyik aznapra következik, hirtelen felszárad a szüntelen szélben az autópálya, melyen, szembe a tájnak, valami téli pihenőre indulok. Az autó, melyet nem én vezetek, mintha süllyedő bárka volna, mint méla tót a tutajon üldögélek benne és fecsegek. Nincs miről beszélni. Csendben, tompán belegázolunk a tájba, kopár kis fák között, ennek az olyan kedves, kicsi, felbomlott (nem mondom tovább) országnak a mélyére. Minden szótlanul világos: aznap, tehát előző este bemondták, hogy aznap hajnalban Párizsban *hát mégis*, az angyalok asztala készen. Meghalt Andrej Tarkovszkij.

Hogy meghívás várja-e ott, nem tudhatom és azt sem, ha ő nincs, mi nem vagyunk, vannak-e akkor angyalok? Vélelmezni legföljebb azt lehet, hogy *a meghívás fennáll*, de azt semmiképpen *nem szabad*, hogy ez vendégség is lenne egyúttal. Mértékkel fizetünk szabadságunkért – a halál kicsapongásaival, mértéktelenségével és fekete bizonyosságával szemközt.

Aznap elutazás előtt még rengeteg fölösleges *dolgot* kell intézni. A rohanás, loholás a legrosszabb ebben a kitakart, kigombolódott téli izzadásban. Összefutok Szilágyi Ákossal az utcán, ácsorgunk egy darabig, ő szorosan követi a párizsi fejleményeket és fantasztikus hangsúllyal mondja: *csoda történt*, Tarkovszkij hetek óta tünetmentes, „a vendégséget elhalasztották", jók a leletei, *az orvosok nem értik* valójában a tényeket, a beteg pedig bizakodik és új szerződések után *vadászik;* persze mindenhonnan hívogatják egész nap. Előző éjjel és aznap is,

mint utóbb kiderül, a senki földjének idején, nehezen alszom el és mind a kétszer hirtelen hajnali ébredés csap le rám, csillapíthatatlan éhségérzettel kísérve. Azonnal enni kell valamit – talán édeset? –, különben mintha éhenhalnál. Nem más ez, mint kifürkészhetetlenül éles szégyenérzettel kevert fáradtság. Mindent egyszerre gondol ilyenkor az ember, mindent egyszerre felejt. Fönt, a fejünkben, minden lehető, sejthető és valószínűtlen rossz sutyorog, mormog, lent pedig a pár percig tartó, megalázó éhség. Minden eszünkbe jut, ami lesújtóan jóvátehetetlen és értelmetlen, mégis valóságosabb bárminél. Tarkovszkij ebben az órában hal meg állítólag. Nem áll módomban ellenőrizni. Különben is az órányi időeltolódás helyrehozhatatlan, ez nem a *Kunst der Fuge* félálombeli, halálos apai pontossága, mint tizenkét évvel előbb, február negyedikén; *az és mégsem az.* A mindent nyitottan hagyó, lassan úszó ideggyengeségre legjobb (?) a pálinka, így gondolok még aznap hajnalban a következő estére, amikor inni fogok, ami majd megerősít, összeránt: eltompít.

Ez az aznap az, ami nem múlik. Mint ahogy az a sejtés sem, amit nemcsak magamon érzékelek, hogy elkezdődött hát, változik, vége van, még ha soká tart is. Valami terítve készen áll és odavonz. De hogy mit is jelent s jelenthet majd ez a körvonalaiban felismerhetetlen asztal, még csak a sejtelem körébe sem tartozik. Minden aznap lesz és marad, azóta másnap van, melynek azótái között élünk tovább, amióta azóták lettünk egymás szemében.

Az aznap töri meg a folyamatosságot, mint egykor a Most, amióta készséggel elindultunk lemondani az ábrázolásról, sőt a történés forró, kicsi bensejéről.

Két év múlva, amikor újra írom, amit aznap írtam, arra gondolok majd ismét, hogy ennek a naplónak itt már régen semmi értelme sincsen, aznap a rohanásban elfelejtettem a legfontosabbat: befejezni. Pedig így ígértem. Kinek? Elkanyarodtam, hűtlen lettem, késtem, múltam megtagadtam, *elengedtem,* állhatatlanságom – a kőről elkeresztelt név – fölébe kerekedett a napló életének, melyet mély és elviselhetetlen, de még eleven árkok tagolhattak volna. Gyáva. Hűtlen kavics. Szétesŏ folytatással, a szöveghalál tehetetlen ápolgatásával, a vendégség elmulasztásával lakolok.

„1977. június 23. Tallin: Egyre növekvő bizonyossággal ismerem föl annak szükségességét, hogy életemet megváltoztatnom és valamilyen módon revideálnom kell. Elölről kezdeni? Mit lehet ennek érdekében tenni? Mindenekelőtt... a nyomorúságos világtól és valami más..."

Csapda a csapdában, az asztal közepén.

Készen és észrevétlenül, mint egy apró ezüst szalvétagyűrű.

...olyan igazság, amely túl van külső és belső, lent és fent, egy és sok ellentétén, mégsem a tagoltság, hanem csak az ellene-mondás elvetése, átváltozás, átmenet, az út görbéje, híradás arról, ami nincs... és nyíltan törekszik a maga sajátos *ökológiai* zugában arra, hogy...

A legvégén *mégis* iszonyú fájdalmai támadtak. „1986. december 15. hétfő, Párizs: Hamlet... Egész nap ágyban feküdtem, anélkül, hogy felültem volna. Altesti fájdalmaim vannak, és a hátam fáj. Az idegeim is. Lábaimat nem tudom megmozdítani. Schwarzenberg nem érti, mi okozza a fájdalmakat... Valamilyen csomók. Nagyon gyenge vagyok. Meg fogok halni? Hamlet? De most már végképp nincs erőm semmihez – és ez a nagy baj."

...itt hagyja a Zónán kívüli élet-halált, a rendőri zaklatást, a kitelepítést, a névcserét, a kilakoltatást, minden száműzetést, felejtést, késedelmet, minden múló és szétment aznapunkat, a szélsebes, mégis eltűnőben lévő azótákat, az ellentmondás gúnyos örökkévalóságát, mint egy rosszul terített asztalt. Hamlet – egy néma a többi között?

Emigrációra kényszeríteni valakit, ez ugyanaz a gaztett, mint amit a természet ellen elkövetünk. Apám szökésálmai, örökös menekülésálmai térnek vissza aznap, most, azóta: lekési az éppen induló vonatot, elveszti túl könnyű bőröndjét, benne egyetlen, különös, életmentőnek vélt papírlappal.

Annak a naplónak, mely ilyen és ilyen volna, mely ez meg ez, semmi értelme, nem létezik. Ezek itt nem kijelentések, nem állítások, és nem is történik semmi. Nem lehet befejezni aznap és azóta, miközben jócskán elfordul tőle a Föld, a vége a folytatás, ez az elnyújtott szét, egy meghalni képtelen, szökött és leépülő öregember éhes képzelgéseiben, aki nehézkesen, idétlenül lohol, aki egy örökkévalóságig lóhalálában élt, pontosan több tízezer napot. 86. márciusa és decembere között, most, aznap viszont kilenc hónap telik el, halálnaplopással.

Képtelen hírek, álhírek és mendemondák veszik körül Tarkovszkijt 1986-ban és még egy kicsit utána is, mintha bolygók együttállása történne – hogy pár évvel korábban ugyanígy halt meg legjobb színészbarátja, Anatolij Szolonyicin, aki pedig a végén tünetmentes volt, csak a legvégén tért vissza élesen, kínzóan a fájdalom, hogy vele egyidőben haldoklik ugyanebben a betegségben operatőre, Juszov, egy kelet-berlini szovjet katonai kórházban (??), mintha valami nem bírna véget érni, az egész stáb eltávozik? mintha valami csak a folytatásában szakadna meg végleg, az időben, a napló kínos kimúlásában, a Föld háttal forduló korában, mindabban, ami 86., aznap, most, egyszerre. Változások nincsenek, érzékelem majd fokozódó közönnyel (múlásommal). Tűnékeny kitörések vannak, a folyamatosság pusztulásának romjaival, egy roskadozó asztalon. Se választék, se fogások, se étrend többé, mi a csoda? A kis zabálás káosza? Az elteltek éhezése, fokozás, oldódás, feszültség és effélék nélkül?

„1973. Moszkva: ... csak arra vagyok képes, hogy saját holttestemet szemléljem..." A napló egyetlen értelme gyors felemésztése, megszűnése, elhullása. És nincs válasz, mert a probléma nem mondható többé. Ezért hát – nincs? Nem volna így igaz ez? És *ezt* eleve tudni lehetett? Csalás esett? Csakis aznap marad mindig, hiába mozdul el minden, szó szerint, poharak koccannak csöndesen, az asztal széle felé araszolva. Mintha a mindenség, mely nincs és nem minden, azóta forgószélbe keveredne. A napló, halála árán, visszahozná Tarkovszkijt egy reménytelen Földre? El kéne felejteni az emlékezést. Minha éppen az ő halála *által* mozdulna, tűnne el tőle az idő, melynek szélsebes gyorsulása – kések, villák, kanalak emelkednek fel az abroszról kalimpálva – semmi több, mint egyetlen, érthetetlen tagadás. Most, hogy írom még a napló halálát, látom, semmi sincs benne, ami megmutatná – itt és ott – az időt. De melyiket. A *Halálnapló*: utalás egy naplóra, ami nincs, amit szétvitt állhatatlan időm, mielőtt összeállt volna. Csakugyan személytelen válasz lenne ebben a szabadulás félreértett, félrehal-

lott kísérletére, a napról napra követés halott ígéretére, ami nem más, mint a hűséges másolás, az ismétlés, *Bouvard és Pécuchet*, az idővel együtt haladás fantazmagóriájának önkéntelen eltörlése, még idejében? Akkor ez most a folytathatóság vége vagy a vég folytatása, kérdezem, miközben rángatni kezdik az asztal ismeretlen sarkából az abroszt.

Nem az-e a halál, hogy mindaz szóbajön, ami már nem érvényes, amit minden elhagyott, a minden megnevezhetőségén túl, ami kihűlt, nem igaz, elvégeztetett stb. ? Nem tudom, mi történt valójában aznap, december huszonkilencedikén, június tizenhatodikán, december huszonkettedikén és végül szeptember ötödikén, nem, nem. Nem így és nem úgy történt, mindez azóta nem mozdul vagy talán még egyszer el kellene gondolni ezt a vakító közérthetetlenséget, mely lehet, hogy tényleg az, mélyen benne a napló halálában, másban sem. Örökké eltérve magunktól magunkról beszélünk, és hazudozunk. A szöveghalálban, a napló kimért összeomlásában is, melynek létezése soha nem volt magától értetődő, mely hiábavaló erre meg arra szorult, mely csodálkozik, hogy eltűnőben megvan még. – Az elmondás maga a dolog, de hogy mi lenne az, amiről mindez nyilvánvalóan, beszédesen hallgat à la longue, az az egész hiányában meg nem kérdezhető, meg nem szólítható, s ami nyersen, megtévesztően és kezdetlegesen mégis, az nem az. – Ha tudnám, mekkorára is zsugorodott az aznap azóta, hogy minden mondat és bekezdés tucatnyi cédulát vitt magával, hogy sok száz efféle semmisült meg higgadt, módszeres tempóban, mintha valaki legszívesebben mindent kihúzna, cáfolna és törölne, nem tudok semmit. „Valamit tenni, de semmit sem csinálok... (mintha csak így érteném: valami változik, semmit sem csinálni!) fáradt vagyok, kimerült; nincs lakásunk. Valamilyen döntésre jutni, dolgozni, dolgozni. Várok valamire, de hogy mire, magam sem tudom... A kudarcok története akár újat is hozhatna..." Eközben a mindentől, mindenestől beteg, láthatatlanul halálra fertőzött, járni képtelen lány, aki az üres, már régen üres asztalnál ül, abbahagyja az olvasást, tétován becsukja a könyvet, mint aki a bevezetést nem kívánja folytatni, csöndesen elhárítva a történetet, kinéz az ablakon, majd nyugodtan figyelni kezdi az üres asztalon álldogáló karcsú üvegeket és poharakat, hogy azok lassan, meg nem mérhető idő múlva elmozduljanak, és útnak induljanak az asztal lapján a szélek felé. A látvány, mely tudást nem szolgál többé aznap, megnyitja a folytatólagos véget, ezt a mégiscsak elnyújtott, hosszadalmas, monoton ismétlést. Az örökmásolatot. Az üveghegyeken is túl, mindig készen.

Vörös csík, vékony vérfonál

Az út idáig

Ezek az erdők, ezek a hajlatok,
a domboké, a régi házaké,
ezek a sáros utak, melyeken
döcögve végighajtotok.

Ezek a megdőlt temetők, s egy-egy
kopár keresztfa, szalagdíszben.
A felhők is így, amint
pántlikásan lebegnek a megfeszített
Lengyelország szemén és vállain.

Vörös csík, vékony vérfonál

Én csak a sötétet tudom:
Szá-zados vér-ziva tar.
A piros felhők Wigryben
a tóra rászakadtak.

Rá-rázendítek, szent leszek:
Hol könny hull, hol a vérem.
Ígérem, hogy csodát teszek.
Ha a hajnalt megérem.

Kolostor, kamalduliak

Itt néma vagyok lengyelül.
A látványt, körtó, felélem.
Egy nyírfa és egy vadkacsa
helyettem is beszélget.

Bogáncs-zene szól, áll a tánc
s a báthorvárak. Romban.
Elvész belőlem egy darab.
Bent vagyok néma, csonka.

Sejny. Régi barátok

Sok kis hazácska összeér.
Több nyelven fújjuk kincseinket,
óvjuk a fúvó nyelvtől is.
Táncolni egymástól tanul
kéz-láb: kezet, fogózót keres.

A Bjelaja Synagogában
kis halom kő az egykori
gyülekezet, tíz férfi, minjen
helyett. Mi állunk ott. Milyen
jó, hogy gyülekezet vagyunk,
a tüdőnk istenes, nem üres.

A rövid nyárból télbe tér meg
s hol rövid hazácskára lelt:
megült a városban egy csapat
vadlúd, mielőtt szárnyra kelt.

Epequés

Én verset írok.
Te meg hiányzol.
Ennél többet írni: sok. Lehet, ez is agresszió.
Akkor: nem írtam semmit.
Verset!

Nemzeti eledel

Pecsétnyom Lengyelország, combomon oltás,
kör-kép. Épületes panoráma. Krakkó
tornyából az élő trombitás kihajol.
Búcsúba' fabáb hegedül, klezmer-zenekar.
Csupa sírkő, egy kicsi Város, valahol.
Családunk földből bújt elő.

Nem a szívem, na nem.
Elvérzik Lengyelhon belőlem.
Családi méh és máglya volt.
Nyomot hagyok, hajszálverest.
Barst *vagyok, Istenem,*
céklaleves.

Félek, ez az

Fehérbársony denevérek
leterítik a hernyótalpast
Lengyelország csörgedez bennem
Częstochowa és Oswiecim,
porhanyós a másvilág, – hiszed?
csonttollat növeszt a vállad
ölembe tér a denevér
irtózom vaksi bársonyától
a karmok járkálnak bennem
szállok húsz ország légterében
forró havat fröcskölök szét

Beszélnél, torkodra ostya tapad

Léten innen voltam még, benned, Anyám.
Mikor a szappant temettétek. Kis kör
a barakk mögött. Mind búzösek voltak.
Iszonybüdös. Az emberszappan, a szent,

kimosta a Föld hasát,
sok temetetlen holtat.
Kioldotta a füveket, térdeket.
Kioltotta a pitypang lázvirágját.
A szürke mosószappan.
Elsirattad, zokogva érintetted
Őket.

Szép, szomorú ország

Mint egy bárány, iszamos.
Vérzek lengyelül, zsidóul,
e folyóval úsztatok.
Kereszten gyilkosság nyoma.
Botrány földeken, kapukban,
táborsövényen, figyelek.
Kémény vagyok és füst vagyok,
a vetett földön utazom.
Reneszánsz, barokk. Angyalom.

El nem fogyóval.
Aki el.

RICHARD SWARTZ

Ahol Európa kezdődik avagy véget ér

Két okból vagyok Przemyślben: egyrészt a pápalátogatás miatt, másrészt egy régi képeslap okán. A képeslap az első világháború első évéből való, a város erődítményét ábrázolja. Kézzel festették, s az erődítmény szürkéje kifutott a város fölötti világoskék égre.

„Przemyślt továbbra is tartjuk" – áll a lap legalján.

Évek óta szeretném megnézni az erődítményt és azt a várost, mely földrajzilag szinte Európa közepén fekszik. Megérkezéskor úgy tűnik azonban, hogy Przemyśl nem Európa szívében, hanem annak határán található; ott, ahol a kontinensnek vége van, vagy ahol kezdődik, a perspektívától függően. Minderről meg is győződnöm három nap elégséges.

Ha az utazó keletről jön, kiszállva Przemyślben a vonatból úgy érzi, Európába érkezett. Míg az, aki innen utazik keletre, úgy, hogy maga mögött hagyja a kontinenst. A város tudomást sem vesz erről a kettősségről. Az említett két utas pedig sohasem találkozik. Azért nem, mert ugyanarról a személyről van szó: olyasvalakiről, aki kelet felől jön, hogy néhány nap múlva ugyanarról az állomásról visszautazzék ugyanoda.

Vékony firniszréteg

Szállodát keresek az állomás körüli negyedben. A przemysli állomás épületét 1895-ben emelték. Szolid, jobb és a múlt távolába vesző idők tanúja, s ugyanolyan, mint a többi állomás, színház, kórház és kaszárnya, melyeket a monarchia idejében építettek a birodalom perifériáin. Az építkezésekkel egyidejűleg katonatisztek, orvosok, adóbehajtók, balerinák érkeztek, mintegy jelezve, hogy az európai civilizáció tartósan időzik majd e tájakon. Ez azonban már annak idején is inkább csak vágyálom volt. A múlt század elején Karl Emil Franzos galíciai szerző a Przemyślen túli világot „Félázsiá"-nak nevezte. A minősítés jelzi, hogy az európai civilizáció e vidéken már akkor sem volt egyéb vékony kencerétegnél.

Bent az állomásépületben a pénztárablak mögött egy férfit találok, aki közli, hogy itt nincs egyetlen szálloda sem. „Miért kellene szállodának lennie Przemyślben?" – kérdi, s elfintorodik. Aztán buzgón számolni kezd egy köteg pénzt, anélkül, hogy törődne velem. „Ami volt, azt bezárták átépítés miatt" – mondja, mikor felfedezi, hogy ott maradtam, s nem hagyom békén a pénzt számolni, mely sem az övé, sem az enyém.

Az állomást is felújítják. A bejárati csarnok mennyezetén a stukatúrát és a freskókat kijavították, így aztán valósággal ragyognak. Hirtelen azonban az az érzése támad az embernek, hogy valahogy kifogytak az ötletekből, illetve a pénzből. A csarnokban mindenütt kőművesállványok; deszkák és palánkok képeznek hatalmas falabirintust, s egyúttal mintha támasztékul is szolgálnának az épületnek, nehogy összedőljön, s maga alá temesse a bent tartózkodókat. Megpattintom a váróterem ajtaját, de azonnal vissza is csukom. Alvó s több napja mosdatlan emberek szaga vág mellbe. Az alvók fölött, a falon óra lóg. A mánusok mozdulatlanok: fél három múlt öt vagy hat perccel.

Mindig kelet felé

Vonat nem érkezik túl gyakran, mégis éjjel-nappal várakozik valaki. Állnak, guggolnak vagy fekszenek a peronon, elnyűtt, kötéllel átkötözött papundekli kofferekkel körülvéve. Ukránok, oroszok, huculok, bolgárok, románok vagy cigányok, akik arra a kérdésre, hogy honnan jöttek, semmit sem válaszolnak, hanem kezükkel mindig kelet irányába intenek. Mindannyian ugyanazzal a szándékkal jöttek ide: meglátogatni Európát. Félázsiából Európába utaztak, s ez számukra nem Bécset vagy Párizst jelenti, hanem Przemyślt. Ennél tovább sose jutnak. Itt aztán fel-alá sétálnak az utcákon, s a kirakatok bőségét csodálják. Ámulnak mindazt látva, ami otthon, Félázsiában nem kapható: a dezodorokat, a dobozos sört, egy asztrológiai naptárat, mely a boldogsághoz vezető utat mutatja, a Mercedes-gyűrűs kulcstartót, az egykori NDK-ból származó szappanokat, a ruhákat, melyek összezsugorodnak a vasaló alatt s a kis koreai tévékészülékeket.

Az „orosz-piacon" – ahogy a helybeliek nevezik – aztán eladják mindazt, amit otthonról magukkal cipeltek: rézkilincset, biciklilláncot, apró, fából készült emléktárgyakat, avagy egy doboz piszkosszürke, összeszáradt kaviárt, hogy a lengyelektől vásárolhassanak elektronikus számológépet, gyerekkocsit vagy néhány doboz sört. A piacon váltják be orosz rubeljeiket vagy román lejeiket zlotyra, erre az új keleti valutára. Izzadság patakzik a pénzváltók orcáján. Egy dinnyefejű cigány a hőségben dollárköteggel legyezi magát. Mindezt piacgazdaságnak nevezik. Ám az itt megforduló főállásban üzérkedők, alkudozók egyike sem vált nagyvállalkozóvá.

Cipelnek és hurcolnak

Elhatározom, hogy megkeresem a bezárt szállodát, annál is inkább, mert lehetséges, hogy az átépítés már három hónapja befejeződött, vagy nagyszabású vágyálom csupán, ami az utóbbi húsz, de legalábbis tizenöt évben Przemyśl lakóit foglalkoztatta. Átvágok a Plac Legionówon. Az állomással átellenben újságosbódé áll, egyik ablaka mögé valaki a pápa fényképét ragasztotta. Helyi lapot keresek, s az újságok között egy megfakult kartonra akadok, benne darabjaiból összerakható amerikai repülőgép-modell, melyet ámulva néz néhány román.

Egy fiúcska az üveglaphoz préseli orrát, a lengyel nő az üveg túloldalán mond valamit, ami nem hallható. De az eltorzult, rosszindulatú száj szükségtelenné is teszi a szavakat.

Itt, a téren mindenki cipel, hurcol valamit: félig alvó gyereket, táskát, zsákot vagy műanyagtasakot. Amott egy részeget visznek, vagy óriási kartondobozt, amit két felnőtt férfi is alig bír. Ez a hurcolkodás már-már önmagáért való, minden egyebet elnyom itt a téren. Nincs helye egy mosolynak vagy búcsút intő kéznek, egy levegőbe lendülő karnak, mert a kezek itt elszántan fogantyúkat markolnak. S a hurcolkodás csak a peronok valamelyikén szűnik meg. Kimerülten ülnek a cipekedők csomagjaik között, rágyújtanak, üres tekintettel merednek a vágányok irányába, melyek elvesznek valahol a napsütötte kanyarban.

Egyetlen francia sem

A szálloda átépítés miatt valóban zárva. Ablakai üresen tátongnak, bejárata bedeszkázva. Még a cégtábla sincs rajta, tanácstalanul álldogálok hát előtte. Aztán visszamegyek az állomásra, hogy tanácsot kérjek a peronon őrjáratozó rendőrök valamelyikétől. A rendőrök arca ugyanolyan kifejezéstelen, mint az utasoké. Nem látják az egyedeket, csak a tömeget, mely a rengeteg kacatot a peronra hordta. De az, hogy a tömegben elveszők közül ki hozta ide a csomagokat, már nem érdekli őket. Az útlevél- és vámvizsgálat itt merő formaság. A lényeg az, hogy eltakarítsák ezt a csomagokból és emberekből álló limlomot. A rendőrök maguk előtt terelik tehát a tömeget egy tábla felé, melyen lengyelül ez áll: vám. Teszik mindezt elcsigázottan, mintha csak álmukban.

A lengyel „vám" alatt a biztonság kedvéért ott áll franciául „controle des passeports", mivel Przemyśl nem akar Félázsia lenni, s a francia szöveg lehetnyivel közelebb hozza Európát. De egyetlen francia sem száll le a vonatról itt.

Franciák híján az embereknek be kell érniük egymással. Közelharcot vívnak egy-egy ülőhelyért a vonaton, könyökölnek, szitkokat szórnak egymás felé különböző nyelveken, keserű szavakat, melyeken az sem enyhít, hogy tulajdon szegénységüket felismerni vélhetik a szomszéd arcán. Bárhová néznek, minden a szegénységükre emlékezteti őket, szenvedéseikre s a sors igazságtalanságára, hogy ők az Európát Ázsiától elválasztó vonal túlsó oldalán születtek.

Ott állok velük a peronon, s úgy érzem magam, mint aki valamilyen illetlenséget követ el. Én nem cipekedem, másképp öltözködöm, mint ők, s ezenkívül nyilvánvaló, hogy egyik vonatra sem fogok felszállni, nem tartozom a Przemyślbeliek közé sem, hanem egy másik, távoli világhoz, ami a várakozók számára elérhetetlen. A puszta jelenlétem gúny, provokáció. Semmiféle gesztussal vagy szóval nem tudnám a világaink között tátongó szakadékot áthidalni.

Egy szálloda – gondolom –, kell itt lennie egy szállodának.

Cigarettacsikk az orrom előtt

E félázsiai világ embereinek lelkében az alázatosság évszázados. Ennek köszönhetem, hogy békén hagynak. Felém röpködő ellenséges pillantások, a lábam elé röpülő cigarettacsikk, ez minden, ami történik. Nem vagyok méltó a gyűlöletükre, azt a saját világuk számára tartják fenn. A peronok közötti átjáróban, a vágányok alatti hűvösségben olvasom a falon a vörös szórófestékes feliratot: „Lengyelország a lengyeleké." S hogy semmiféle félreértés ne essék, kissé távolabb ez áll: „Gázkamrákba az ukránokkal!" Aztán gyors egymásutánban a képzeletbeli kéjgyilkosságok sora: „Halál a cigányokra!", „Kiherélni a lengyeleket!" (ez utóbbi ukrán nyelven). S miután gondosan mindenkit legyilkoltak, megcsonkítottak, valaki lengyelül ezt a mondatot véste a falra: „A szar egyre több!"

Bent Przemyśl központjában a hasonló jelszavakat fehér festékkel festették le a pápa látogatása előtt. A falakon most ott éktelenkednek a fehér foltok, alattuk a gyűlölet elrejtve. Az átjáróban senki sem törődött a jelszavakkal, nem mázolták le őket, talán azért, mert elképzelhetetlen egy pápa a föld alatt, vagy talán mert ide úgysem jön senki olyan, akivel számolni érdemes.

Az egyik rendőrnél a szálloda felől érdeklődöm. „Az erődítményben – feleli –, az erődítményben elalhat." Előbb azt hiszem, tréfál, de egy címet ír a cigarettásdobozomra: Ostrów Polonia, menedékház a város közelében.

Egy másik erődítmény

Ez egy másik erődítmény, nem a képeslapról ismert, és a menedékház sem egyéb egy fabarakknál. A szobában kizárólag hideg víz van. Mialatt a barakkot vezető szőkített hajú hölgy bevezet a vendégkönyvbe, sétálni indulok az erődítmény maradványai között, mely erdőcskében található, sáncait fű és bokrok nőtték be. A falakat kocka alakú kőtömbökből és vörös téglából rakták. Rozsdaette, nehéz vasajtók lógnak itt-ott a sarokvason. Mögöttük dohos, nedves sötétségbe torkolló alagutak nyílnak. Lábam elől magányos madár röppen a magasba: rémülten állok meg a fakoronák alatti csendben, s hallgatom szívem dobogását. A madár elszállt. Úgy tűnik, mintha egyik alagút nyelte volna el, s pont azon a helyen, ahol fölrepült, töltényhüvelyre bukkanok a fűben. Rozsdamarta, középtájt horpadt; belapított papírusztekercsre emlékeztet. Zsebrevágom.

Nyugtalanul alszom, valamikor éjfél után neszezésre, lihegésre ébredek. A zsivaj okozója egy busz, mely tele van a határ túloldaláról jövő ukránokkal. Túlságosan meleg van, visszaaludni nem tudok, felöltözöm hát, kimegyek a folyosóra, ahol a szőke hölgy az újonnan érkezettekkel alkudozik. Minden szobában két priccs található, s az ukránok harmincezer zlotyt, azaz körülbelül húsz svéd koronát akarnak fizetni fekhelyenként. A lengyel nő kevesli az összeget, s amikor rájön, hogy ráadásul ketten szándékoznak aludni egy priccsen, egyszerűen kitessékeli az éjszakába az ukránokat, akik visszatérnek a buszhoz aludni. Én magam csak pirkadattájt merülök újra álomba.

Fémfogak

Reggeli, az nincs. A szőke hölgy tagadólag rázza a fejét. „Egy sört, azt vehet" – mondja. A folyosón levő tusolóban nem folyik a víz. A férfivécében három zömök ukrán nő vizet ereszt egy forralóedénybe. Fémfoguk mosolyog rám barátságosan. A szőkeség megengedi nekik, hogy a vizet felforralják egy petróleumfőzőn a folyosón. Kíváncsi lennék, ezért mennyit fizettek, de nem kérdek semmit. Az egész barakkban áramszünet.

„Vandálok" – mondja a szőkeség, s fejével int a három nő irányába, akik a vízzel a busz felé igyekeznek. Az ukránok a buszban éjszakáztak, a férfiak gyűrött ruhában ácsorognak most a kavicsos úton, s reggeli cigarettájukat szívják. A távolban, a fák között Przemyśl templomtornyai és kupolái vibrálnak a hőségben, akár egy hatalmas tálban. Feltehetőleg ma is nagyon meleg lesz.

Nemsokára tovább utazom Varsó felé. Miközben az autóban rendezgetek, előmerészkednek az ukránok. Szótlanul figyelik, hogyan törlöm a port az ablakról. Az autó az, ami érdekli őket, s a buszsofőr, egy kis fürge ember, az egyetlen, aki nem dohányzik közöttük, megtöri végül a csendet. „Egészen újak a kerekek? Milyen gyakran cseréli őket?" A többiek felzárkóznak körénk, s arcukra ünnepélyes, szinte áhítatos kíváncsiság ül.

Mint a cirkuszban

A sofőrt az érdekli, mihez kezdek, ha elromlik a motor. Azt felelem, hogy beviszem az autót a műhelybe. A válasz meglepni látszik őket, szótlanul bámulnak egymásra, mintha csak szoknák a szót: műhely.

A csend kínos, s védekezésképp ezzel az ukrán csenddel szemben megkérdem a sofőrt, nem tenne-e egy-két kört az autómmal. Először elutasító mozdulatot tesz mindkét kezével, unszolásomra azonban mégis a volán mellé ül. Kétszer megkerüljük a kavicsos térséget, ráérősen, középen ott állnak a többiek, tekintetükkel követnek, s az egész olyan, mintha cirkuszporondon valami különleges állatot mutogatnának.

Utána a sofőr tekintete büszkeségtől ragyog, s azonnal megkérdi, nem vásárolnék-e egy hűtőszekrényt tőle, használtat, de működőképeset. Elutasítom, mégsem mutat csalódottságot. A szegénység nem engedheti meg magának ezt a fajta sértődékenységet. Ahonnan ő jön, ott a nélkülözés sohasem szűnt meg, akárcsak a háború; folytatódik, sohasem ér véget.

Amikor elindulok Varsó felé, ott állnak az ukránok, integetnek utánam hosszasan, s mindnyájan tudjuk, hogy sohasem látjuk viszont egymást, örökre búcsúzunk.

GERGELY ÉVA fordítása

MARKÓ BÉLA

Egy méhész levele*

(Vendégpróza) **

Kedves barátom!

Kérlek, ne lepődj meg ettől a szokatlanul hosszú levéltől, sejtened kell, hogy alapos okom van a bőbeszédűségre, és talán azt is meg fogod érteni, hogy miért vállaltam egy ilyen könnyen rajtacsíphető írásos dokumentum kockázatát. Meg aztán most, hogy a levélírásba belevágtam, még mindig nem tudom, rá fogom-e szánni magam az elküldésére, vagy életem más kézzelfogható tényeivel együtt megsemmisítem ezt is. Bizonytalan ember lett belőlem, ugye? Pedig nem ilyennek ismertél valamikor. Sok minden megváltozott azóta körülöttünk. Igaz, tudhattam volna jóelőre, hogy ide jutunk, senki jobban nem ismerhette azokat a láthatatlanul, de könyörtelenül működő törvényeket, amelyek ide vezettek. S tudtam is, megéreztem, hiszen szociológus vagyok. Reménykedtem mégis, s most már látom, hogy hasztalan. Most már azt is bevallhatom, hogy hittem magamban és kivételes képességeimben, amelyekkel egyébként vajmi keveset törődött a világ. De hol van már a régi okosság? S mire jó? Ki-kinézek az ablakon, rálátok innen a kapura, a kilincs mozdulását is látom, és jól tudom, bármelyik pillanatban jöhetnek megint, hogy értelmetlen kérdéseikkel meggyötörjenek, meggondolatlan szavaimat visszavonassák, és az előre megfogalmazott nyilatkozatot aláírassák. Eddig még sikerült nemet mondanom. De említettem már, bizonytalan ember lettem, nem tudom, hogy kitartok-e. Szeretném, ha megkapnád ezt a levelet. Talán elküldöm mégis. Bár ez már semmit sem változtat, minden megtörtént, aminek meg kellett történnie.

Őrültnek fogsz-e tartani te is, mint ahogy keserűbb perceimben én is annak tartom saját magamat? Lehet. Közös gyermekkorunkra hivatkozom, biztosan emlékszel, hogy mindig is túlérzékeny gyermek voltam, könnyen lágyulós s könnyen kegyetlen és nagyralátóbb is, mint társaim. Arra is emlékezhetsz, mekkora kitartással figyeltem kis satnya kertünkben a hangyák életét, majd a szomszédba átkéredzkedve a kaptárok körül sürgölődő méheket, s hogy ti néha erővel sem tudtatok elrángatni ettől a meddőnek tetsző szenvedélytől. Már akkor

---

* Eljövendő évek dokumentumai között bukkantam rá, félig-meddig illetéktelenül, erre a levélre (1981).

** Elmúlt évek dokumentumai között bukkantam rá erre a kis torzóra, amely talán arra lehetne bizonyíték, hogy miért nem írok prózát. De mert fölkértek, vendégeskedjem egy másik műfajban, íme, itt van: csapongtam én is hajdanán. Sem azelőtt, sem azután nem vállalkoztam egy kitalált történet elmondására. Ebbe is csak azért kezdtem bele valószínűleg, mert úgy éreztem, hogy nem mi mondjuk a történetet, hanem minket mond a hangyák, méhek és darazsak királynője. Azóta mégis minden megváltozott. És semmi sem... (1992).

megragadott valami. Lehet, hogy így lettem szociológus. Tulajdonképpen félénk gyermek is voltam, vagy félős, ha ez így pontosabb, és már-már megdermedtem, ha egyedül kellett maradnom. De ha bármilyen jelentéktelen élőlény volt is velem, egy kutya, egy macska, egy tyúk, akkor már nem féltem, szinte sugárzott felém a másik lényből a megnyugtató bizonyosság, hogy ketten vagyunk. A tudatlan állat persze mit sem sejtve bóklászott körülöttem. Később már, ne nevess ki, elég volt egy mászkáló legyet felfedeznem a falon, hogy ne érezzem magam egyedül a félhomályos szobában. Nem fizikai félelem volt, nem a betörőktől, rossz emberektől való rettegés, mert abban hogyan is várhattam volna segítséget ezektől a jelentéktelen állatoktól, hanem egészen másfajta szorongás. Azt is észrevettem lassacskán, hogy az én irtózásom az egyedülléttől kihat a gondolkodásomra is. Társaságban, másokkal beszélgetve jobban meg tudtam világítani az eladdig számomra is homályos kérdéseket, sőt az iskolában mintha már-már fölülmúltam volna önmagamat egy-egy számtanpélda megoldásánál, ha ugyanazt a feladatot kapta az egész osztály. Betegesen féltem a magánytól, és ezután már szinte tudatosan kerestem az alkalmat a társaságbeli csillogásra, így ismersz te is, a hangyákkal és méhekkel bajlódó gyermekre, lehet, hogy mégsem emlékszel, a későbbi élmények elmoshatták ezt a képet. Azt is meg kell vallanom, hogy lépten-nyomon kinyilvánított makacsságom és erős akaratom valójában szédítő rettegést takart, szüntelen félelmet a másokban való feloldódástól. Sokszor előfordult ugyanis, hogy míg valaki apró tárgyakkal végzett valamilyen műveletet, mondjuk, szétszedett egy kis szerkezetet, hogy azt megmutassa nekem, vagy papírdarabra rajzolgatva magyarázta, miképpen juthatok el egy címre, hirtelen zsongító gyengeség lepett meg, és azt kívántam, bárcsak sose érne véget ez a magyarázat. Ne érts félre, mindegy volt, hogy kiről, milyen személyről van szó, nem testi közelség volt ez, maga a művelet, annak célszerűsége ragadott meg mindig. Legalábbis most utólag így gondolom.

Közben megfutottuk a magunk pályáját, sikerben és zaklatásban is volt részem elég, tudhatod, de a hangyákról és méhekről sokáig megfeledkeztem. Reménykedtem, hosszú éveken és évtizedeken át reméltem, hogy egyszer csak rábukkanok a titokra, amely sokkal megfoghatatlanabb, mint a fizika, a matematika vagy a kémia számtalan nehéz képlete. Hiszen nem kevesebbről álmodoztam, mint a szociológia nagy egyenletének megfejtéséről, arról, hogy miképpen békíthető ki örökké szabadságra szomjazó énünk azokkal a társadalmi meghatározottságokkal, amelyekben élnünk adatott. Mégis gyermek maradtam egy kicsit, igaz-e, s most vénségemre gyermetegebb vagyok, mint valaha? A kecskét jóllakatni, a káposztát megtartani, hát ez nem megy. Nem bizony, mondhatnád, te mindig is józanabb ember voltál. De túlságosan terjengős vagyok, pedig az idő sürget. Rövidebbre fogom...

*

Kénytelen voltam megszakítani a levelet. Megint itt jártak. Ők nem bántanak, csak vonjam vissza a szavaimat. Nem mertem régi példákra hivatkozni, ez nem az az eset, hogy „eppur si muove". Nem, nem. Hogy mit is mondtam tulajdonképpen? De hát ez nem lényeges, nem untatlak vele. Inkább a méhesemről

beszélek. Mert amióta nem találkoztunk, milyen rég is volt, legalább tíz éve, vásároltam egy kis falusi házat, kerttel, és ami a legfontosabb, néhány kaptárnyi méhessel. Olyan valódi, régimódi méhes ez, a ház déli oldalánál, ahol a kert kezdődik, idesüt a nap, kellemesen elbódít verőfényes nyári délelőttökön a zsongás. Egyre gyakrabban üldögéltem itt, a világ lemondott rólam, s látszólag én is lemondtam a világról. Egészen addig, amíg rá nem jöttem valamire. Valószínűleg tudod, hogy már az ókoriak a tökéletes állam mintaképeként szemlélték a méheket. Figyeltem én is őket, végigkísértem páratlanul érdekes életük minden mozzanatát, láttam, hogy tavasszal felélednek, gyűjtenek, rajzanak, láttam, amint a fölöslegessé vált heréket szelíd erőszakkal kituszkolják a kaptár bejáratának pereméig, és ott letaszítják őket a mélybe. Szinte emberi szomorúságot éreztem ki ebből a szertartásból. A kaptár fedelét felemelve betekinthettem célszerű nyüzsgésükbe, bár ezt mindig is kissé iszonyodva és félve tettem, ezért is nem lenne sohasem igazán jó méhész belőlem, annak ellenére, hogy egy idő óta mindent egyedül végzek a méhek körül. Ebbe a zsibongó és ellenséges, de rendkívül szervezett forgatagba belepillantva mindig az volt az érzésem, hogy valami titokzatos szerkezet belsejét látom, amelyhez rendes körülmények között nem szabadna hozzányúlni. Ahogy a mértanilag tökéletes hatszögű sejteken konokul tevékenykedtek ezek a tömegben barnásszürke árnyalatot kapó rovarok, mindig a riasztó végtelenség hangulata csapott meg. Nem a csillagos ég igézete volt ez, annál több, annál jelentésesebb, ha szabad így mondanom. Mint amikor sebész barátom jóvoltából feltárult előttem egy élő ember belseje? Igen, valami ilyesmi, de mégsem ugyanaz.

Egy napon megint kint ültem a méhesben, kedvenc kaptáromat figyeltem, jobbról a másodikat, ez volt a legerősebb, a legharmonikusabb családom, és a legtöbb mézet is ők adták, bár az utóbbi években jóformán még a fölösleget sem vettem el tőlük. Hirtelen feltámadt bennem a régi gyermekkori érzés, hogy nem vagyok egyedül. De most nem volt megnyugtató, inkább zavaró és szorongást keltő, hiszen már régen nem félek, ha magamra maradok. És zsongító volt mégis, olyan, mint amikor apró tárgyakkal babrál valaki, említettem már. Szétnéztem, de a méhesben senki, senki, senki, még a szél sem fújt, gyönyörűen sütött a nap. Gyorsan elmúlt ez az érzés, átsuhant rajtam, mint egy felhő. Ám később egyre gyakrabban zavarta meg gondtalan gyönyörködésemet. Az idegeimre gyanakodtam, bár megfeszített munkára igazán nem panaszkodhatom, legfennebb tétlenség lehetett volna az oka. Orvoshoz ilyen ügyben én elvből nem megyek, idegcsillapítókat sem szedek, így hát vártam türelmesen, hátha elmúlik. Egyszer aztán elbóbiskolhattam a méhesben, mert mintha álmot láttam volna, méheket, sok-sok méhet, amint virágról virágra szállnak, láttam a falunk határát, egy-egy kertrészletet, a közeli erdőkaréjt, óriási hártyaszárnyakat, szőrös rovartesteket, csupa-csupa méhet. S mindezt fel-felvillanó, váltakozó fényben, kékes árnyalatokban, egy ezernyi sokszögből összeálló furcsa ablakon keresztül. Borzadva kaptam fel a fejem, és megirtózva éreztem, hogy tulajdonképpen nem is aludtam, nyitott szemmel történt mindez. Talán akkor kellett volna elmenekülnöm? De én nem tudtam ellenállni a kísértésnek, és egyre többször ültem ki oda, most már titkon sürgettem én is a szörnyű látomást, és az jött, igen, a második kaptár felől, biztos voltam benne, hogy onnan. És akkor eszembe jutottak

régi olvasmányemlékeim és megfigyeléseim, felidéztem a göcsörtös, földbeásott koponyaként várakozó hangyabolyokat, és azt is, hogy az egyik afrikai termeszfajta gömbalakú, faágak közé épített fészkét „négerfejnek" hívják a bennszülöttek. Rádöbbentem, hogy nincsenek méhek, nincsen egy jól szervezett állam, hanem csak Család van, nem is család, hanem számtalan apró egyedből összeálló egy-egy hatalmas Én van. Később utánanéztem, Maeterlinck is beszél ilyesmiről, de neki nincs miért levonnia a következtetéseket, Én viszont napokig, hetekig eurófiában éltem. Mióta kutatjuk, barátom, a magasabb intelligencia titkát, és íme, itt van, mintha csak a régi elcsépelt szabály valósulna meg, hogy a mennyiség minőségbe csap át, a sok-sok parányi ösztönélet és értelemcsíra egyetlen magasabb fokú Énné és Gondolattá egyesül. Ez nem misztikum, nem burkolt panteizmus, egészen más. Hát nem az egyre tökéletesedő számítógépek jelentik a megoldást, hanem a számtalan emberi értelem eleddig meg nem valósított harmóniája. Igy léphetünk magasabb fokra, így fejthetjük meg a mindenséget. De az eufória nem tartott sokáig. Figyeld a méheket, barátom, figyeld meg őket, és rá fogsz jönni, hogy miért. Élnek-e ők valójában, vagy csak könnyen helyettesíthető tranzisztorok egy hatalmas koponyában, egy jól működő szervezet végletekig célszerűsített és specializált részei, amelyek látszólag megőrizték önállóságukat, de valójában olyanok, mint az emberi testben a tüdő, a szív, a máj, vagy inkább mint a tüdő, a szív, a máj sejtjei, mint egy passzív, de mégis éber agyvelő szorgos kis idegegységei? Szabadok-e ők ebben a virággal s mézzel teli világban?

*

Nem, még nem jöttek ismét, nem azért hagytam abba a levelet, csak félretettem, s most újraolvastam, amit eddig írtam. Naiv romantika sugárzik belőle és tényleg csipetnyi őrület, nem is őrület, talán csak bolondéria. De még nem mondtam el mindent. Vénember vagyok, nézd el nekem a kapkodást. Ki-kiültem azután is a méhesbe, vártam a színes képeket. Arra is rájöttem, visszapörgetve, ami addig történt, hogy bizony a gondolkodás is szebben s jobban ment az én méhesemben, valahogy úgy, mint egykor a közösen töprengő osztályteremben. Nem vagyok felelőtlen álmodozó, nem gondoltam én arra, hogy valaha is igazából kommunikálni tudok vagy tudunk majd Vele és Velük. Konyítok valamelyest az elektronikához, mert mindenbe belekaptam fiatalabb koromban, könnyűszerrel nekiállhattam volna bioáramokat méricskélni, de nem tettem. Hiszen nem erről van szó, nem ez a fontos. Meg aztán közben olyasmi történt, ami végképp elrontott mindent. Lakott egy öreg cimbora a szomszédban, nyugdíjas műszerész, akivel többnyire borról meg nőkről lehetett beszélgetni, régi borokról s régi nőkről, de azért jól megértettük egymást. Bár az ő esetében azok a borok nem is voltak olyan nagyon régiek, mostanában is fel-felöntött a garatra. Engem kereshetett akkor is, amikor a kaptárok mellett megtalálták. Aranyszabály, hogy a méhek közé italosan bemenni nem szabad, ő megszegte ezt. A temetés után furcsán éreztem magam, kiültem mégis a méhesbe, és akkor megint rám jött az a különös szédület, és már láttam, élesen, tisztán végignézhettem halálának filmjét, ahogy maszk és füstölő nélkül nézelődött a méhek között,

és az erősödő zúgást figyelmen kívül hagyva, óvatlanul rátámaszkodott a kaptárra. Igen, Őrá támaszkodott. Hát képes a cselekvésre is ez a passzív szemlélődő, igaz, hogy önvédelemből, de nincs is miért mentegetnem. Nem tudom, hogyan működik ez az intelligencia, de azt tudom, hogy a lehető legtökéletesebbek egyike, mert részei élő és teljes értékű szervezetek. Információit a legegyszerűbben szerzi be, táplálkozás közben, ahogy a mézgyűjtő méhek aprólékosan végigjárják a vidéket. Nincsen külön információtárolója, mert a részletek közötti viszony állandósága biztosítja ezt a tárolást, úgy ahogy a hőmérsékletet is majdnem azonos szinten tudják tartani, például télen, a kaptárban. Mindez persze primitív értelmezése valami bonyolult – de lényegében talán tényleg pofonegyszerű – rendszernek. Nem az információcsere egységesítő hatása adja ezt a különös Ént, hanem a célok és szerepek szigorú állandósága és körülhatároltsága. Nem értem mégsem, tulajdonképpen most sem értem, hogyan működik. De félek tőle.

És ugyanúgy félek azoktól is, akik rá akarnak venni, hogy vonjam vissza a szavaimat. Még egyelőre nem írom alá. Nem azért, mert annyira fontos, amit meg kellene tagadnom, jelentéktelen dologról van szó, és ezt ők is tudják, nem csak én. Nincsen szükség különvéleményre. Így mondják. Eddig jó voltam nekik, most már nem. Hát nem tudom, mit fogok tenni, barátom. Nem így képzeltük valamikor. Nem ilyen kiútról álmodoztunk.

*

Végül is szerettem Őt. Szerettem nézni a méheket, amint hibátlanul zümmögnek, akár egy jól megszerkesztett gépezet alkatrészei, ide-oda lüktetnek, mint egy töprengő, okos szervezet sejtjei. Elolvastam én is a közleményt, hogy permetezni fognak, beszórják a krumpliföldeket. Tegnapelőtt este eltorlaszoltam a kijáratot, aztán tegnap reggel kimentem mégis, kiengedtem a méheket. Először csak Őt, aztán kisvártatva a többieket is. Tudom, hogy nincsen igazam, de nem tehettem másként. Biztos vagyok benne, hogy meg fogsz érteni engemet. Ezt a levelet pedig megnyugodva küldöm el, mert most veszem észre, hogy amire rájöttem, azt már réges-rég tudjuk mindannyian. Most már ne tekintsd annak, aminek készült, nem lebbentettem fel semmiféle titokról a fátylat, egyszerűen csak magyarázkodtam, magányos, mániákus öregember módjára. Bárkinek megmutathatod, többet már úgysem fogok írni neked. Látom, jönnek megint, az egyik leszakít egy almát, beleharap, majd eldobja, és fürgén utoléri a másikat. Magabiztosan lépegetnek, mint akik nem először járnak itt. Talán még azt kellene elmondanom...*

* A kézirat itt megszakad (1981).

SZŐCS ISTVÁN

A vendég és látása

Vendég és látogató: ez kettő. A vendég mindég látogatóba megy, a látogató azonban nem feltétlenül vendégségbe. Vendég és látogató fogalma egymásba átjátszik, egymást átfedi; olykor felmerül a lehetőség, sőt a szándék is, hogy a látogatót előléptessék vendégnek, máskor a vendéget visszaminősítsék látogatónak, de azért a kettő között roppant nagy a különbség...

vagy svájcban lenni vendég csodálni naplementét

egy nagyorrú bolha úgy nálunk kapott volt
ebéden vacsorán mindég csak nálunk vót

Egyik szótáram így határozza meg a vendéget: *1.* Legszélesebb értelemben vendég minden idegen, külföldi, aki valahol ideiglenesen, átmenőben, mint utas tartózkodik; szorosabb értelemben olyanvalaki, akit barátságból, ingyen, akár bizonyos díjért szállásra befogadnak, s némely szükségesekkel ellátnak. *2.* Oly személy, ki akár pénzére, akár ingyen, barátságból másnál eszik, iszik. *3.* n... stb.

A vendég azonban nem feltétlenül idegen, igen gyakran, sőt leggyakrabban közeli ismerős, jóbarát, rokon. Legfőbb ismertetőjele az, ahogy bánnak vele: fogadják, megvendégelik, vendégül látják, nagy vendégséget csapnak a számára. A látogatóval ilyesmit nem tesznek, a látogatót csak beengedik, esetleg fogadják, esetleg megkínálják, de csak szertartásosan, kenyérrel és sóval, egy pohár itallal, kávéval, állott süteményekkel. A vendéget jól akarjuk lakatni, a látogató esetleges megkínálása formális, szertartásos, vagy éppen mágikus... a látogató a megkínálással idegenből ismerőssé lép elő, vagy legalábbis eltűrtté, jöttmentből megtűrt jövevénnyé; ő maga meg sokszor azért kíván valamit, hogy mágikus befolyásra tegyen szert. (Már vízzel is óvatosan kínáljuk meg, loccsintsunk ki egy kicsit előbb a földre, ha édességet kér, azt tagadjuk meg tőle, abban már ördöngös mesterkedés van; ha káposztalevet kér, annál ég a pokol, csak korhely; aki ördög módra látja a vendéget, az ennie ad neki, de innia nem.)

de annak a szeme olyan szörnyú nagy volt
mikor kinyitotta a ház világos volt

A látogató valóban „direkt" látni akar valamit vagy mindent, ezért minél magasabbról jön, annál veszélyesebb, lásd tanfelügyelői látogatás, püspöki vizitáció, tábornoki szemle, legrettenetesebb maga az Isten látogatása. (Kecskemét sokszori veszedelméről írta Mikszáth, hogy a várost oly gyakran látogatta Isten, hogy már odavalósi lakosnak is tekintették.) A látogatás, a vizit, itt azonos az *ellenőrzéssel.*

A veszélyes látogató elől el kell zárkózni; el kell őt riasztani, de ha ez nem lehetséges, akkor át kell alakítani vendéggé: *vendégül kell látni.* A vendéggel szemben támasztható legfőbb követelmény, hogy csak azt lássa meg, amit mutatnak neki, cserébe a sok eszem-iszomért.

a szülői bizottság vegyen két kiló kávét...
azt a borjút le kell vágni, hozzanak fel a pincéből bort a kicsi hordóból...

A vendég nem mereszti a szemét, hanem kellemkedően hunyorog, pislog, sőt kacsint, de nézni főleg a tányérjába s a poharába néz... A vendég démonikus átváltozását jelzi a nagyra kitátott szem!

A vendégnek csak egyetlen dologhoz van szüksége szemre, hogy belássa, mikor kell távoznia. Akármilyen kedves vendég, három napig untig elég. Harmadnapos vendégnek coki a neve.

tatatata-tatatiti
a vendégnek nincsen szömi
a vendégnek szömi volna
ilyen soká nem maradna

Ha már valamit meglátott a vendég, amit nem kellett volna (ami nem az ő szemének való), jobb ha máris szedelőzködik.

a cselédlány könnye a kovászba hull
ne keress csókot ez a ház kigyúl
haza találsz még szedd a lábadat
füstölgő szemek világítanak.

Sokféle módja-szabálya van a vendégeskedésnek, fogása a vendégmarasztalásnak, és megannyi fajtája a látogatónak. Mindez azonban egyelőre nem ad felvilágosítást magára a *vendég* szóra nézve? Hogy mit is jelent pontosan? Illetve, hogy honnét ered? Mi az etimológiája?

*

A manapság közkézen forgó *A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára* szerint a *vendég:* „Ismeretlen eredetű. A jelentések feltehetően az eredeti 1. jelentésből (idegen származású, máshonnan jött személy, otthontalan személy) magyarázhatók. A *vidék* és az *idegen* szavakkal való kapcsolata hangtani és alaktani okok miatt kevéssé valószínű. A vesz ige származékaként való magyarázata téves." – így szótárunk, s közli még legrégebbi írásos előfordulásainak alakjait; 1138: Wendeg; 1153: Vandiga (Vendega); 1198: vendic; 1211: Wendech, Vendek, Vendug; 1328: Vendygh; 1372: „Es vendege hyva zent ferencet hogy estue uele ennek" azaz: vendége hívá Szent Ferencet, hogy este vele ennék.

Mindebből azonban semmi utalás arra, hogy a vendég szó eredeti jelentése „idegen személy" vagy „otthontalan" lenne. A vesz ige származékaként való magyarázatát azért kell elutasítani, mert az mindenképpen a legkézenfekvőbbnek látszik: miszerint az volna, aki valamit el*ven*ni, el*vin*ni akarna. Bárczi Géza *Magyar Szófejtő Szótára* (1941) még ezt vallja: „alkalmasint a *venni* ige (1.vesz) származéka, ennek az igének régen gyakori *fogad, vendéget fogad* jelentéséből. Iráni (oszét) és török egyeztetése nem fogadható el."

Régi szótárunk, a Czuczor–Fogarasi (1874) szerint: „E szónak gyöke *ven* a jön ige módosulatának látszik: mintha volna jöndég v. jöendék..." majd elfogadhatóan megmagyarázza a szó végét, de nem a kezdő *v* hangot. Az a megfigyelése azonban elháríthatatlan, hogy „Gyökre nézve egyezik vele a latin *venio*, melyből az ad-*vena* származott".

A latin *venio* azt jelenti, hogy *jön*, az *advenio:* odajön, megérkezik, eljön, az *advena:* jövevény, idegen, bevándorolt, jöttment, költöző (madár), az *adventor:* idegen, vendég. Mindebből kiderül, hogy a szó magából a latinból így nem jöhetett át, a *ven*-tőnek lehet köze a *venio* tövéhez, ám anélkül, hogy belőle származna. Inkább azt mondhatnánk: egy tőről, egy közös őshajtásról erednek.

A vendég ugyanis, függetlenül attól, hogy idegen, barát vagy rokon, hogy kellemes vagy kellemetlen, várt vagy hívatlan, feltétlenül az a személy, „aki jön", illetve valahova vendégnek megy. Tehát a helyváltoztatás az elmozdulás-érkezés, és az ideiglenesség, időlegesség a legfontosabb „határozmányai", vagyis a „fugitivitás". Addig vendég a vendég, amíg jön, jól lakik (a lak-ni szó minden jelentésében), aztán távozik. A *vendég-*

oldal csak alkalmanként kerül fel a szekérre; *vendéghajat*, azaz parókát sem visel valaki állandóan, legalább éjjel leveti.

Nemcsak azért volt oly kedves személy a vendég, mert jött és eloszlatta az unalmat, mozgalmasságot, szenzációkat hozva, hanem mert biztosan hamar el is ment. Ha nagyon megült vagy végleg meg akart mifelénk telepedni, könnyen átalakulhatott vendégből *jövevénnyé*, sőt rút *jött-ment* is válhatott belőle. Elgondolkoztató, hogy míg a vendégnek is lényege a jövés és menés, ennek a nevén nevezése egészen csúnya színezetet adna neki.

Vannak esetek, amikor a vendégségbe akármilyen rövid időre jött személyt látogatónak nevezni éppenséggel mulatságos volna: ilyen a lakodalom. A násznép minden tagja vendég, sohsem látogató, mint ahogyan a gyásznép, a halottas toron részt vevők sem látogatók, még ha halott-nézni is jöttek.

Mindég ez lehetett a *vendég* szó értelme? Valószínűleg igen; írásbeliségünk legelején is felbukkannak *Vendég* személy- és helynevek. Látogatóknak azonban nem kereszteltek senkit és semmit.

Más nyelvekben a *vendég* és *látogató* fogalomköre gyakran több szó között oszlik meg. Érdekes összehasonlításokra nyílna alkalom, azonban nyelvészeti vagy nyelvészkedő cikkeket ritkán szoktak érdekesnek találni, szerzőiket kivéve... Ezért el is tekintünk attól, hogy időnként felkiáltsunk: lám, milyen érdekes! – bármennyire is kedvünk volna hozzá.

Nem kímélhetem azonban meg az olvasót még így sem attól, hogy két más nyelvi jelenségre felhívjam a figyelmet a vendég fogalomköréből: már csak azért is, mert eredetükben, jelentésárnyalataikban élénken különböznek magyar nyelvű szótári megfelelőiktől. Német: *Gast*, angol: *guest* és *host*, francia: *hot*, orosz: *goszty*, mind visszavezethető a latin *hostis* szóra, amely azonban „idegent", „ellenséget" jelent!

Valamilyen kapcsolatban áll különben a *hospes* szóval, amely egyszerre tesz vendéglátót, házigazdát, de vendéget, idegent is. E szóból származik különben nemcsak a hospitálitás – vendégszeretet – szava, hanem a *hospital* – ispotály – „kórház" jelentésű szó, amelynek eredetileg *fogadó, szálló, szálloda* a jelentése. (A *hotel* is ide tartozik.) A magyarban a vendég és vendéglátó fogalma mindég élesen szétválik, a vendég és vendéglős élesen megkülönböztethető, már első pillantásra is.

E *hostis* szóhoz mégis közünk van nekünk is: a *gazda* ebből ered. Az etimológiai szótár a *goszpoda* – tehát a hospesből eredő – szláv szóalakból kívánja levezetni, ám hozzáteszi: „a teljes magyar *goszpoda* alak hiánya miatt e magyarázat nem egészen megnyugtató". De nem ám! Nemcsak azért, mivel a *gazda* szó nyilván közelebb áll a *Gast* szóhoz, de a régi nyelvben „vendéglátó" értelme is volt, amiből őriz még valamit a vendégség házigazdája.

Amennyiben azonban a *Gast*-ból származik, hogyan lett éppen az ellenkezője; vagyis nem vendég, hanem vendéglátó? Ebben az esetben lehet elvonás a *gazdálkodás* szóból, aminek középkorból feljegyzett értelme *vendégszerető*, azaz: vendégekkel – *gaszt*-okkal, *goszty*-okkal foglalkozó, „gazdó"... (Ez az idegenforgalom tőkeképző erejét bizonyítaná már a középkorból is.)

A szavak hajlamosak arra, hogy nagyon is nyakuktekerten eredjenek a legváratlanabb helyekről. A szentáldozáshoz, azonkívül finomabb cukrászati termékekhez használt *ostya* latin neve *hostia*. E szó eredeti jelentése a latin nyelvben „áldozati állat", „áldozat". Ismerni kell a hajdankori népeknek azt a szokását, hogy áldozatokhoz szívesen használtak nemcsak idegen – tehát bitangjában lelt, talált vagy rablott-lopott állatot, hanem idegen embert is (különösen ha vörös hajú vagy albinó). A *borral és kenyérrel áldozás* során sütött leglégiesebb, legátszellemültebb „kenyér" így nyerhette a latin kultúrkörben az áldozat szavától éppen az *ostya* nevet. Ehhez hasonlatos a zsidók *pászkája*, ami húsvéti áldozati ételük. (Ennek, mármint a húsvétnak héber eredetije a *peszach*, az Egyiptomból való megmenekülés ünnepe, aminek időpontja gyakran egybeesik a keresztény húsvéttal. Az ünnepség fontos mozzanata volt egy bizonyos tánc, amelyet bicegve jártak,

s a *„biceg"* eléggé hasonlít a *„peszach"*-hoz! Íme, egy kis délibábizmus; alább még adagolunk egy keveset.) Az ostya légiessége onnét ered, hogy a zsidók a sivatagban a nyers kenyértésztát vékonyan kövekre kenték s így süttették meg a nappal; egyébként minden kenyérsütésnek az volt a legősibb formája, hogy a lisztpépet megtüzesített kövekre kenték – talán ezért keny-ér? – csak később amolyan kupakot, fedőt, „harangot" borítottak a kőre, majd e harangot egybeépítették a kővel. Általában a kő, ko, kova, nagy szerepet játszott a főzésben (innét a kohó, Küche, kuchnya szavak is talán?).

Mindég is csodálkoztam, hogy a *hóstát*, vagyis a „mezőgazdasági jellegű külváros" jelentésű magyar szót a németből akarják megmagyarázni, holott a németben idevágó jelentésben hasonló szó nincs. (Németül a megfelelő „létesítményt" Stadtmayerhofnak, azaz városmajornak nevezik.) Latinul a *hostatius* melléknév annyit tesz, hogy *„áldozati állatokkal ellátott"*. Nos, a *hóstát*ban tartott állatállomány, hacsak nem tudták idejében levágni – egyébként a levágás is „áldozás"! – az ellenség martalékául esett, ám az is lehet, hogy a vendégeket, idegeneket is csak a hóstátban engedték megszállani.

Egyébként feltételezhető, hogy e latin *host*-tővel, amelyből a *Gast, goszty, gazda, hot*, stb. ered, összefügg a latin *custos* „őr, felügyelő, pásztor, csősz" jelentésű szó is, s ez is belejátszott a *gazda* jelentéskörének kialakulásába.

A továbbiakban – szabad a gazda.

*

vigyen el a szél amelyik hozott
akármilyen csavargónak szállást nem adhatok

mikeppen ÿdegenektel zamtalan bozzosagokual ÿlletetik uala

Érdekes (nos, nem tudtam megszabadulni megfigyeléseim öndicséretétől), hogy amíg annyiszor, szinte mániákusan próbálkoznak egyes nyelvészek ismeretlen eredetű szavainkban idegen szavakat vagy szógyököket felfedezni, addig a *vendég*gel ezt nem teszik meg. Pedig volna rá „alkalom"? Volna, bőségesen is.

Nemcsak a Fogarasiék által szóbahozott latin *venio* (jön) töve, de még sok más latin szó ezen kívül is. És nem is csak a *veneo:* eladásra kerül, elkel, vagyis „venni (megvenni) való"; még inkább itt van a *vendo*, vagyis: árul, elad. A vendég, akár vett, akár eladott, kereskedő lehetett, aki felkereste a távoli, világtól elzárt telepeket, tanyákat, udvarházakat. A *venia:* „szívesség, kedvezés, kegy" – a vendégséggel kapcsolatba hozható fogalmak. Még izgalmasabb vendégfajta a *vindex:* védő, megmentő, oltalmazó, kezes, aki *vindicál (vindico)*, de nemcsak jogot formál valamire, hanem szabaddá tesz, fölszabadít rabszolgát, jobbágyot. Sok lehetőséget kínálna a *vinum*, a bor is, amire ugyancsak rájárnak a vendégek, a *vinetum:* szőlőskert, ám nekem legjobban a *ventus* tetszene, a szél, annál is inkább, mert a vendég is száll, mint a szél: megszáll, szállást keres, aztán tovatűnik. A szállodaipar ezt tanúsítja.

És ott van a német nyelv: a vendég szónak ebben óriási családja lehetne, s nemcsak a *windig*, amely szeles, szellős, nemcsak a vándor=*Wanderer* s ennek rokon szavai, ám van egy, amelyik éppen úgy hangzik, mint a vendég, egy magyar i-ző nyelvjárásban: *wendig:* jelentése pedig fürge, hajlékony, mozgékony, fordulékony. A vendégséggel mennyire összefüggő fogalom a sürgés-forgás! S aki megérte valaha egy német csapat, seregtest beszállásolását, ugyancsak tapasztalhatta, hogy mekkora és micsoda ott a *wendig*-ség; s a *winden:* „teker, csavar" megannyi fordulata kívánkozik a vendégséggel való kapcsolatba hozásra.

A szláv nyelvekben fájdalmasan (mármint nyelvészeink számára fájdalmasan) kevés az idevágó szó, talán a *veno*-val lenne mit kezdeni, ami menyasszonyi ajándékot, illetve a menyasszony árát jelenti? ... Erről jut eszembe, állítólag valami finnségi nyelvben a *ven* azt jelenti, hogy *vő*. Ennek a szótáramban nem akadtam a nyomára, ellenben a *vento*,

amely *puhát* jelent, és átvitt értelemben *petyhüdtet* – jelent *idegent* is. Hogy e két eléggé különböző jelentés azonos szóra megy-e vissza, nem tudom, a *ventovieras* viszont *vadidegent*, nagyon idegent jelent; amiből a *vieras* önmagában is „idegen" „ismeretlen", „vendég". A szó ősjelentése: „szélről való, melléki", amin azért érdemes megakadni, mert a mongolban az idegen jelentésű szó *eteged*, ugyancsak „szélről való", „oldali alapértelmű", (tege: oldal). Ez a *vieras* nemcsak „idegen", „szélen levő", „környéki", hanem egy *vieria* alakú „gördül, gurul, forog, pereg" igével is kapcsolatban levőnek látszik: a *vieroa* meg azt teszi: *elidegenedik, kerül;* viszont a *vierailla* a vendégség minden fajtáját jelenti: látogatást, vizitet, amiből kitetszik, hogy a szorgos, takarékos finn embernek a vendég az idegen, akiről a lelke mélyén (a nyelv lelke mélyén is) úgy tudja, hogy afféle „környéki", körbe járó, tehát: tekergő

velencén rót az este
nem ing a bárka teste

Érthető, hogy a latinnal (s részben a némettel) szemben oly óvatos a szaknyelvész, hiszen ha elmélyed valaki a latin szókincsben, szótövekben, hamar szédülni kezd s belehull abba az örvénybe, ami Berzsenyi Dánielt és Szabédi Lászlót is elragadta, mivel annyi ott a magyarral egyező s méghozzá sokágúan összefonódó szó, amit az ismert történelmi érintkezésekkel s a forgalomban levő őstörténeti elméletekkel megmagyarázni nem lehet; – ám most hagyjuk is őket, mivel nemcsak délről incseleg a délibáb, hanem sajátos módon az északi fénnyel is összejátszik.

Valahol, valamikor, valaki azt állította, hogy a *vendég* szó a „velencei" jelentésű, nem is tudom milyen nyelvű „venedik" vagy a latin *veneticus* (ugyancsak „velencei", azaz „venétiai") népnévből ered: s mivel a velenceiek általában kereskedői minőségben jöttek hozzánk, vettek, eladtak, ezért egybekapcsolódott velük a vendégeskedés fogalma? Ezt a felfogást azonban ma még a megcáfolandók között sem tartják számon.

Viszont Itália északnyugati részének őslakóit csakugyan *Veneti*nek hívták, s Velence és környéke róluk nyerte Venécia nevét. Ugyanakkor a szlovén-karintiai szlávok, valamint hajdan feljebb, a bécsi mezőn s a Visztula és Elba közt ma is élő egyes szláv törzsek ugyancsak viselték a *vend (venedi)* nevet. Tőlük ered Bécs mai német neve *Wien*, a rómaiak idején *Vindobona*.

Magyar Adorján szerint mindeme népek azonosak a *pannon*okkal, akik időszámításunk kezdetétől fogva részint elszlávosodtak, részint elnémetesedtek, elolaszosodtak és elmagyarosodtak. Úgy látszik, e tekintetben a kelta népekhez hasonlítottak, akik, ahol csak tehették, elhagyták eredeti nyelvüket, s beolvadtak az újlatin, germán és szláv nyelvű népek közé. E pannon-venetek legrégebbi törzse, mely identitását elvesztette, a Földközi-tenger déli s keleti partjain élő *púnok* voltak, akik a telepieket körülvevő sémitákba olvadtak, s ők lettek a föníciaiak néven közismert nép.

a vendégajkú népben ki találna gyönyört itt?

A púnok és velenceiek (venetek) között az azonosságot Magyar Adorján szerint jelzi, hogy mindkét nép nagy hajós s nagy kereskedő volt, hajóik vitorláit egyaránt sárgára és pirosra festették a *Pinus pinea* fenyőfajta tanninjával, nemcsak ékítésként, hanem mert a tannin sav a rothadástól is óv: mindkét nép nagy mestere az üvegnek és – a pénznek, aminek a neve *penni, pfenning*, sőt még a kínai *fen* is egybecseng népnevükkel, a *pún*nal... Ám miféle-fajta nép lehetett ez a *pún-fenicei-pannon-vend-venet*, mielőtt sokfelé elvesztegette volna identitását? Magyar Adorján érveinek a fényében úgy tűnik, hogy a finneknek mindenesetre rokonai voltak. Nemcsak a finnek mások által használt neve, vagyis a finn, *fennicus* cseng egybe a föníciaiak, púnok nevével, hanem az is tudnivaló, hogy a *púnok* az úgynevezett vörös népek közé tartoztak, finnül-észtül pedig *puna*=pír, vörös szín,

punainen pedig: vörös... És ami egy ennél is fontosabb érv: finnül a *vene* annyi, mint csónak, ladik, sajka; ahonnét *venemies:* csónakos, sajkás, evezős, *venevaja:* csónakház és *venelaulu* gondolásdal, vagyis barkarola.

Íme egy ilyen pénzes, bíboros-festékes, üveges, csónakos, dalos kereskedő nép alkalmas lehetett arra, hogy nevéből a *vendég* fogalma megképződjék! Nagyon hihető, bármennyire fantasztikus: ám éppen úgy szilárd bizonyítékunk nincs rá, mint a többi megfejtésre!

Egyébként Velence neve a középkor mélyén még *Venőce* volt magyarul; létezett viszont egy *velence* nevű tárgy: szélvitorla, szélkakas (amely talán összefügg a latin *velum*=vitorla szóval); talán a velenceiek álhatatlan szélkakas-politikája miatt szójátékosították át így Veneciát Velencére?... Vaj ki tudja...

*

mint fellegek égen filmen kép tűnik a régi jön

új vendég de annak a körme olyan szörnyű nagy
volt hogy a ház oldalát mind lekörmölte volt

A pedikűrös és manikűrös által munkába vett személy is vendég, a szálloda lakója, a vendéglőbe, fogadóba, kocsmába, bárba, cukrászdába betérő ember is az: és kiváltképpen vendég az ember a borbélynál. Ma kezd kimúlni a nyelvhasználatból, de régebben még általános volt a *kuncsaft:* vendég, vevő, kliens, paciens, rendelő, üzletfél értelemben. Nagy múltja van e csúnya kis szónak is, hogy beleborzongunk.

Eredetije a német *Kundschaft,* tulajdonképpen ismeretségi kör, azaz vevőkör. De jelent még *tudomást,* sőt *hírszerzést, felderítést* is. *Kunde,* az vevő (bizonyos körök szóhasználatában fickó, pasas, sőt pali is), azonban *kundgeben, kundmachen:* „kimutat, kinyilvánít, közhírré tesz, tudomásra hoz". A szó a *können:* tudni, bírni, képes lenni és *kennen*=ismerni szavakkal tart rokonságot, az angol *knowledge*-el és a görög „ismerni" jelentésű igével: *gnoti se auton:* ismerd meg magad és jó kuncsaft lesz belőled!

ha szerettem vége már ónála vendég volt szívem

Befejezzük e vendég-játékot, visszacsukjuk az album fedelét, amelyből jövés-tűnés, sürgés-forgás, idegenség és ismerősség, eszem-iszom, barátság és szemtelenség bélyegei szotyogtak elő. Csak még egyet: más nyelvű szótövek után forgolódva, a *vendég* szóban a *forgás* képzetét is felfedeztük – vajon a magyarból nem jutnánk ugyanerre az eredményre? Lásd a *vánnyad-fonnyad: venerék* (egy régi ital neve) s *fanyarék* példáját: a *ven* tő egybecseng a *fon* szóval, márpedig a *fonás* lényege a *sodrás, pödörés,* ami körmozgást idéz elő. Az „idegent" jelentő finn *vento*-ban benne van a „petyhüdt, erőtlen" is, akárcsak a „ványadt"-tal rokonságot tartó „vén"-ben! A vendég ilyen értelemben *vén deg* (azaz dög) is lehet, aki *dagadt*ra eszi majd magát nálunk? Ha kinek így tetszik, így is tarthatja. (Annál is inkább, mivel a *ven*csel, *ven*csellő ugyancsak egy forgó gépalkatrész.)

Szerintem mégis par excellence vendég a násznép tagja; aki a vőlegénnyel jövend, hogy „megvegye" s elvigye a menyasszonyt, a *venni* és *vinni* szóból származik, mint *veendék*...

Oh, boldog hajdankor, amikor a *vény*re menyasszonyt adtak és nem barbiturialt!

(Az említettek mellett *A Magyar Nyelv Értelmező Szótárá*ból is halásztam ki idézeteket.)

A gazdag asszony színe látása

Nincs kristálykutya és egynapos böjt.

Nincs gondolkodás arról, mi lesz véleményezve Dr. Nagyobb Katalinról; s már egyet sem alszunk, hogy álmodtam-e róla, nem tudom, az álom egyébként sem szinonímája a gondolatnak, a gondolat meg nem szinonímája ízlésünknek, ízlésünk meg védtelen az élet agresszív esterházyanizmusaival szemben. Másfél órával előtte ki fog derülni faragatlanságunk, ezért negyedórával hamarabb kezdjük kipucoválni és megborotválni magunkat, a fürdőszobaajtóban okvetetlenkedő csimasznak szórakozottabban nyomunk habcsókot a homlokára, legyen még tíz perc öt szál virágra. Lopunk az időből. Legalább az idődet kíméld, mondogatja néha az anyám, és mégis... de hát anya szüli a tolvajt.

Megint partitúrában léteznek a napok. Sok időnk van, sok időtengelyünk van és idősíkunk, párhuzamosak, mindegyiknek más-más a ritmusa, van munkahelyi időszámítás, van az éppen aktuális könyvé, van az évszaké, amely döntő módon befolyásolja a lépések hosszát és tartalmát, most hosszú, meleg vénasszonyok nyarának ritmusa esedékes éppen, hosszú, meleg vénasszonyok veszik körül a nyarat, néha koppan a lábuk előtt a gesztenye. Hallom magamat belülről, amint ezeket hiszem, meg mást is: a partitúra újabb sorára vetül a hallás.

A pillanatok, és csakis a történés pillanatai, széttartó áramlatokat követnek majd. Ezért nem akkor fogunk nevetni, amikor módunkban állhat utoljára nevetni, mert könnyű az, hogy igazunk legyen. Könnyű abból kiindulni, hogy senki más nem tud többet rólunk, mint mi. Hogy mi történünk magunkkal leginkább.

Nem tudunk többet egymásról, mint amennyit egymásról tudunk; Dr. Nagyobb Katalin értesült a kísérleteimről, és én régen tudom, hogy Katalinnak sok pénze van. Katalint egyszer láttam csak, egy luzerni vacsorán, ő Marina Benčič-csel beszélgetett, balján Zaveruha, ukrán születésű, Németországban élő, alapvetően kellemetlen föllépésű brókerinas. Többször is váltottunk viszont levelet. Egyik levele ezzel a mondattal kezdődött: „Elnézését kérem, nem értek Magukkal egyet a *Maguk* Sütő Andrásában." Nagyobb Katalinnak ezek után leginkább, még pontosabban: kizárólag a kísérletekről írtam. Azt ugyanis nem lehet mondani, hogy az a „Maguk", az nem *egy*, és főleg nem szükségszerűen *olyan* világ, amelyben lenni nélkülözhetetlen, mintha legalábbis állampolgárságba áttűnő, forró stigma volna, ilyet mondani nem lehet, a gyakorlatias szemérem tiltja a magyarázkodást. Emellett valamiféle áttetsző tiszteletet éreztem Nagyobb Katalin modora iránt: hogy igen közlékeny volt, ráért pontosnak lenni, és főleg azért, mert az ottani szokással ellentétben nem szorított tegezésre első leveleiben sem, mintha a légtér óvatos evezésével tartotta volna távol az ütközéstől buborékjainkat, amelyekben vagyunk. Nem kellett így kényszeredett rag-javításokkal

brúdert innom vele, és mintegy mellékesen beszélnem, szélesre tárt kultúrbuziként, a lényegről. A levelek maguk lehettek az események, amelyek történhettek, s a történés sodrában az események szigetei azt jelezték, hogy valami más van már, a kísérletek valami eddig megsejtetlen, mégis hiteles idő alsó határa felé közelednek.

Az ész nem áll meg. Ki-kibontja a mondatokat, készület ideje van. A Dr. Nagyobb Katalinnal való találkozásom során nem sejlik fel a *kisvártatva*, a *nem sokkal ezután* vagy a *hiszen az imént*. Mintha pohárból néznék ki egy terembe, *körben* fogok látni, látómezőmön füstrongyok legelnek. Katalin mintha majd most is utazna. Érdeklődöm Marina Benčič-ről, igyekezni fog nem meglepődni, amiért Marinát ismerem, de nem fog a természetesség látszatán iparkodni, hiszen meg van róla győződve, hogy természetellenesnek tartom az ittlétét, kellemesnek és hasznosnak egyszersmind, de itt?!, egy ilyen *Maguk*-féle városban, ahol egyikmásik Báthori vagy Rédey kicsapódik a falon. Persze Feldkirch és Buchs között nem történt történelem, nem lett két haza között határ. Most azonban történik a mély lélegzés, a rugalmas gyalogjárás; egyszercsak majd az fog természetesnek tűnni, hogy a történelem eloszlik, a molekulák elindulnak a *mind koszosabb* levegőben és Nagyobb Katalin kolozsvári természetellenessége is fokozatosan elveszíti éleit, sarkait, tömbszerű lesz, de nem szembetűnő.

Terveim pénzügyi szubsztrátumával kapcsolatban jó előre felkészültem néhány várható kérdésre és válaszra. A kérdések és válaszok nem fognak nélkülözni némi elviséget sem, módot adok magamnak csalódásra is meg lelkes helyeslésre, okos beszédre és egy-egy nyelvi scherzóra. Óvakodom a rábeszéléstől: az ingyenes akció: nincs meg a kellő súlya és humora, „olcsó", olyannyira, hogy már ingyenes; action gratuite. A láncszerű epikum legcsekélyebb nyomeleme eltörölheti mindaddigi sikereimet, hiszen kísérleteim logikájának a személyközi párbeszéd során fokozhatatlannak kell lennie, Katalinnal pedig, úgy gondolom, fölösleges okoskodni, aki *így* tudja lemagázni a világ eme bugyrát, annak fontosabb a pillanat, mint a történet, az esemény oldódása és szelvényezettsége. Ezért az állítmányok alapjaiként a lét- és birtoklásige különböző formáit fogom használni, a mondatok közelíteni fognak a szűkszavú leíráshoz, mintegy pontos időjelzése lesz a magam jól előkészített és a Dr. Nagyobb Katalin anakronisztikus jelenlétének. A szikár mondatok fognak csak jelenteni. Mi magunk is körülmény leszünk.

Meleg, párás idő, halk beszéd, messziről fénylik egy ablaküvegen a nap, szerteszét az agy vigiliája.

Elhangzott az Éneklő borz I. évfolyamának 2. számában

KISGYÖRGY RÉKA

Égi vendégség

MARGIT: Te tudod, hogy egy angyallal élsz együtt?

NADIA: ...?

MARGIT: Az angyaloknak megvan az a tulajdonságuk, hogy hang nélkül megjelennek, hogy szárnysuhogásuk nem hallik... Például Henrik úgy is megjelenhet, mint egy hajnali beszélgetőtárs, aki hallgat, akivel hallgathatsz, mielőtt elkezdenéd a napot.

NADIA: ...

MARGIT: Ne bízd el magad, és ne légy szomorú. A volt kommunisták is lehetnek angyalok. A megfakult vörös amúgyis az angyalok színe. Nem a vér színére gondolok, hanem arra a picike nyirokgöbre, amely először jelenik meg, ha megszúrod az ujjad... A ti életetek olyan, hogy csak egy kifakult leplen, egy fátylon át láthatom: Henrik megfontolt mozdulatai, a féltő némaság, amellyel körülvesz, az örökös benzinszag, amelyből nem mosakodhat ki, a te vörös ruhád, amelyben derekasan leplezni próbálod az iszonyú fáradságot.

NADIA: Gondolod, hogy jól éltünk?

MARGIT: Úgy *éltek*, mint két beteg, akik saját halálukat várják előbb, nem a másikét, de azért mindig a másikon mérhető a fáradság foka... Te őt lesed, ő téged figyel, s azon igyekeztek, hogy ne legyen észlelhető a sejtosztódás. Ha Henrik, mondjuk, májrákos volna, akkor a történés méginkább kifakítaná az árnyékképet. Te megjátszhatnád a gondos ápolót, viasszal ragaszthatnád-illesztgethetnéd egymáshoz az angyalszárny indiántollait, eloroznád a sápadt glóriát, miközben rendíthetetlen pontossággal adagolnád a citosztatikumot.

(Nadia viaszszínű hálóköntösén áttetszenek flaskómellei, melyek körül – a tenger szigeteit alakítva – koncentrikus körökben hordják az üledéket a világ ráncai. Nehézkes mozdulatokkal a tengerparti nyaraló emeleti hálószobájának függönyét igazgatja: azon igyekszik, hogy amíg lehetséges, ne hatoljon be a korahajnali fény, amely megülepszik a gyér bútorzat szögletein. Margit meztelenül, kitakarva fekszik a ravatalszerű közös ágyon, poharába tölti az utolsó kortyokat, egy konyakos üvegből, amely csak egy a sok közül, üres hódolat, biztatás, könyörgés, jel Nadia felé, aki napok, pár hónap óta nem hajlandó esélyt és értelmet tulajdonítva megadni magát, csak áll az ostromgyűrű közepén.

A nyaraló kissé romos, elhanyagolt kertjéből lassacskán a kora reggel neszei szivárognak föl a függönyök mögé. A dagály nyomán fel-feltoluló hullámok elérték a kerítés kőszegélyének támasztott bárkákat és ütemesen paskolják a színük vesztett deszkaszegélyeket. Kövekbe zárt suttogás, tűzropogás a szomszéd

kertje felől, aki öles fűzfacsonkok alá gyújtva kiűzi a menedéket kereső gyíkokat, gyepűásó sárkánybogarakat.)

MARGIT: Emlékszel, amikor hagytuk, hogy megerőszakoljanak bennünket?
NADIA: ...
MARGIT: Amikor este jöttünk a munkásszálló felől...
NADIA: ...
MARGIT: A park előtt már utolértek, és azon csodálkoztak, hogy nem futamodtunk meg előlük. Hárman voltak, emlékszel, és én hátrébb voltam, megragadták a kabátomat és én nem tiltakoztam, módszeresen segítettem őket. Az ámulattól mintha lelohadtak volna, te csak bámultál, mint aki eszét vesztette, és görcsösen összehúztad magadon a ruhád. Tulajdonképpen te bátorítottad őket. Én pedig megoldottam magamon mindent, és vágy és irigység fogott el, azt szerettem volna, ha mindhárman keresztülmennek rajtam... Végül a fűre feküdtem, igen, emlékszem, szeptember volt, és én kitárulkoztam. Egyikük észbekapott és aztán ügyefogyottan belém hatolt, ellátta a bajom, miközben én segítettem őt, együtt lihegtünk, míg ti kővé dermedten ittátok magatokba a látványt...

Féltékeny voltam rád, az érintetlenségedre, arra, hogy mindhárman téged kívántak igazán. Odaintettem a másikat is. Szégyenlős tizenhat éves srác volt, és ügyetlenül, röviden élvezett, mintha az első lettem volna. Emlékszel, te közben hátulról gyöngéden átkaroltad a magas, sötétruhás fiatalembert...

NADIA: *(szégyenlősen behunyja a szemét, fölkapaszkodik az ágyra és úgy helyezkedik, hogy a reggeli napfény ne érinthesse az arcát, a szemét.)*

MARGIT: ...magad felé fordítottad az arcát és megcsókoltad. Egy padon feküdtetek, te gondosan leterítetted a kabátodat és alábújtál, mintha ágyban lettetek volna. Csókolóztatok, mint a filmeken. Én irigykedtem, de lehet, hogy csak túlságosan szomorú voltam, mivel a férfiak többsége azt a nőt kívánja igazán, aki érintetlen, s aki egyetlen érintésre megpattan, mint a túlérett som...

NADIA: *(arca torz: a terhes nőknek azzal a könnyes nyugodtságával sír, amelynek semmi köze az izmok rángatózásához, a remegéshez, amely egy egész testet lendületbe hoz. Már-már nem tudni, hogy a könnyek honnan erednek, a könnycsatornák csak felvezetik őket valahonnan egy gát tájékáról, ahol megszakadt valami, s az ár oly nyugodtan árasztja el a környéket, hogy egyetlen csónak sem megy veszendőbe. Minden fönnmarad a tenger felszínén.)*

Húsz évvel ezelőtt volt egy kert, amelyben mindennek, még a gyomoknak is, ha felütötték a fejüket, nevük volt. Bár kicsi voltam, s tudtam, hogy hatalmas a kert, azt is sejtettem, hogy minden nevet megtanulhatok idővel, s ha igyekszem, én lehetek az a bajnok, aki – ahogyan azt egyszer egy balek irodalomtanárnő állította – lenyilazom „a költő legszebb szavait". Még az ádáz öldöklés előtti kellő pillanatban rájöttem, hogy a kert bevehetetlen, bár minden szegletét kitűnően ismerem. Innen csak menekülni nem szabad, mert kell, ha idővel levelet akarsz írni haza, a legsemmitmondóbb szavakkal, ügyefogyott kérdéseket szegezve az otthonmaradottaknak, akik mindig hazavárnak gyógynövényeikkel.

Amikor azt hittem, hogy rákos vagyok, vadcsalán- és kakukkfű-oldattal borogattam a bal mellem. Visszanyúltam húsz évvel ezelőttre, a nevekhez siettem segítségért, miközben annyira kiépült az idegrendszerem, hogy állat- és ember-

üvöltést egyaránt elviselek. Összegabalyodtak a nevek indái, a koronákat benőtték a rozsdás és terméketlen vadszőlő levelei: úgysem megyek haza. Csak üvöltsetek!

MARGIT: Azt hittem, ott a parkban, a padon, a hármunk szeme láttára veszítetted el a szüzességedet... Mi hosszú perceken át csak bámultunk benneteket, téged, ahogyan kitárulkozol és fölülkerekedsz, s azt a pacákot, aki hosszasan dugott téged... Aztán jött az a néptánccsoport, jött Henrik, s a ráktól való rettegés, jött az undor, a félelem...

NADIA: *(végignyújtózik az ágyon)* Minden csak rendre... különben van még konyak? Tölts csak nyugodtan...

MARGIT: A szüzességed... talán Henriknek tartogattad volna?

NADIA: ...

MARGIT: Azt mondtad, hogy úgy szedted össze magad mindig, mint a zakotát gyermekkorodban, amikor apád felszólított. Elővettétek nővéreddel a hatalmas kosarat, amelybe mindketten beleférte tek volna, s rendre berámoltátok a fejetlen bábot, az autóalkatrészt, a filctollkupakot és a levélborítékokat... Összehúztad aztán magadon a kabátod, igyekeznünk kellett, mert érkezett a néptáncscsoport...

NADIA: *(óvatosan oldalra fordul, fél a hirtelen mozdulattól, tenyerét a köldökére szorítja, tart a hisztérikus nevetéstől, amely hamarosan vonaglásszerűen megrándítja a testét.)* A Megéneklünk Romániára gondolsz?

MARGIT: *(rekedten a pár csomag cigarettától, félrészegen, fejét a párnába fúrva, nevetés és fuldoklás között)* Ahogy csujjogattak...

Körülbelül húsz évvel ezelőtt kezdett összeállni a csapat is. A kertben játszottunk, majd a völgyet vettük birtokunkba, amely mészkőfalaival sokáig védett bennünket a világ sortűztalálataitól. Csak azt nem sejthette senki, hogy évezredekre van szükség egyetlen ember halálához. A levegőt, a követ, a szavakat nem kezdik ki a nyüvek, s a dolgok úgy hatnak egymásra, mint a mészkő és a víz: a kitartóbb győz. A szavak helyén pedig olykor mély tárnák nyílnak, s a tárnák alatt, még mélyebben, az aktív rétegek kitartó munka során hozzák létre a formák új alakzatait. Lényeg nincs. Csak oldódó és oldhatatlan kő van, meg víz.

MARGIT: Tudod, azt mondtad annak idején, hogy Henrik ki akarta gyomlálni az életed. Mi pedig azon röhögtünk, hogy tudatlanságában a gyom helyett az évelő növények gyökereinek-gumóinak esett oly hévvel, hogy fájdalmat okozott. Akkor kezdted valami hülyeséggel borogatni a bal melled, emlékszel?

NADIA: ...

MARGIT: Te szüntelenül azt állítottad, hogy amikor kitépnek egy gyökeret belőled, ott vagy űr támad, vagy új gumó sarjad, amely idővel megerősödik és fészket készít maga magának. A rák pedig nem egyéb, mint a korai gyökerek nyomán támadó sejtlázadás. A szüzesség elvesztése elméleted nyomán szintén nem egyéb erőszakos kiszakításnál, amelynek során méhedbe plántálódik újra és újra, fokozatosan és ismétlődően egy-egy gumó...

NADIA: ...

MARGIT: Amikor tehát a parkban olyan jóízűen, csoportosan szeretkeztünk, szűz voltál.

NADIA: ...

MARGIT: S ha az elméleted helytáll, akkor igen könnyedén arra is rájöhetek, hogy Henrik szakított repeszdarabokra téged: ő rejtette beléd a koncokat, s kutyák fognak szaggatni belülről, mikor megszületik a kisgyerek... Mondd csak, minek keresztelitek?

NADIA: Henriknek.

MARGIT: *(gúnyosan, nyelvöltögető csúfondárossággal)* Megszületik a kis angyal. Olyan lesz, mint egy leplekbe bugyolált bomba: bontogatja viaszszárnyacskáit, melyeket idővel majd a mama foldozgat. A glória sápadtka – apai örökség –, a mamának síkporral majd azt is fényesítgetnie kell.

Sokszor úgy érzem, olyan vagyok, mint egy hatalmas épület, amelyen nincsenek ablakok, s nincs kijárat. Nem tudom már összefogni a ruhám, a kabátom a mellemen. A bal mellem – egy sötét tízszerkettes folyosó – feszít. Apám kiált a kert mélyéről, tudnunk kellene a latin igeragozást. Azonkívül még növéremmel össze kellene szednünk a zakotát, amely már nem fér a kosárba, egyre nagyobb lesz, s a lom egyre több, nekünk pedig fészkekbe kellene telepednünk, hogy megnyugodjunk.

Úgy érzem, lassan szétfeszít a rengeteg idegen tárgy, amely belém zsúfolódott, s kikívánkozna, ha én nem tartanám görcsösen az épületformát. Mezítláb vagyok, talpamat égeti a cement, amely hugytól és a mármarosi román táncosok sáros bocskoraitól síkos. Torkomat marja a falakon térképszerűen vagy a fjordok csipkézetéhez hasonlatosan feljebb és feljebb terjedő világos, karsztszürke salétrom. Valahol egy hálófülkét és egy sírkertet is elrejtettek bennem, a drótozott fakereszteken az évszázadok óta elhunyt klarisszák nevei: VALENCIA, TIBERIA, VENDETTA, BOLIVIA.

(Nadia viaszszínű hálóköntösén áttetszenek flaskómellei, melyek körül – a tenger szigeteit alakítva – koncentrikus körökben hordják az üledéket a világ ráncai. A nap ontja már kincseit, fölmelegítve Nadia hasát, melyben sürgölődik a magzat, buzog a mosogatóvíz.)

MARGIT: Ne aludj!

NADIA: *(száját kitátva, mélyeket lélegezve alszik)*

MARGIT: *(leteszi kezéből a poharat, a ravatalon közelebb kúszik, s áttetsző ujjait Nadia nyakára helyezi)* – Ne aludj! Vigyázz, jönnek az angyalok! Kő legyél!

SZIJJ FERENC

Lombok

Várod az esőt, hogy leessen végre, mert megtelt
az ég. S mikor majd esik, magadra figyelsz,
s ha lehullott minden, boldog leszel.

Égi segítség, bosszúállás. Lehull a fény,
a lombok közé hatol, széthajtja és elborítja
az ágakat, megszüntet számos elágazódást,
kezdetet, folytatódást, visszafordítja
a többszörösség kezdetét, és megindítja az őrület
keserű színeit. Egyetlen csapást ismertünk eddig.
Most a fény fénnyel vagy árnyékkal minden levelet
és fűszálat és köztük minden ürességet megjelöl.

*

Este lefekszem, és jól megforgatom a dobozban
a kést. Elmetélem a trombiták sötét húrjait.

*

„Növény akartam lenni.
Egyetlen levél, fényhez forduló felület.
A fordulásban, egy napszak hatalmas munkájában

mégis bosszú és jóvátétel.
Az árnyékban egyberoskad a világ,
csak én és az ég. Végzetessé teszek egy kiterjedést,
elválasztok; megemésztem az áttetsző dolgokat,
és emésztetlenül hagyom a földet;
nem keresek vigaszt, csak igazolást;
nem szólalok meg, mert belátok mindent.

Az emberi jó csak mulandó. De a jó
és a rossz között nagy az üresség.
Abban pontos helyek vannak."

*

Kettéválik a tér, aztán kettéválik megint
ugyanabba a kettőbe, önmagába ágazódik
tovább, mert nincs rajta-kívül, vagy ha van,
nem lehet kettéválasztani, a világon kívül
a legutolsó barackmag pörög.

*

A fűszálak, a bokrok és a fák egy középső teret nyitnak
és őrzik közömbösen ragyogva; egyetlen csapást
ismertünk eddig. Most tétlenül is
vagy az első feladathoz ügyetlenül véghez viszünk
mindent, amit magunk mögött hagytunk.

*

„Visszafordítottam magamra a természetes büntetést,
de elrejtőztem, ravasz módon, hogy mégis lássanak;
lássák rajtam a fordított időt. Az ebédet

mindig kihánytam; nem gondolhatták, milyen szörnyű
jel zúdul ilyenkor a város csatornáiba.
Hallgattam, mert külön kellett volna hívni
a jót és a rosszat, s egyik sem ért volna fel
a szenvedéssel. Máskor pedig túl sokat is beszéltem,
mert válaszolni kellett. Majdnem megfiatalodtam."

*

A föld az ég felé taszítja a növényeket.
A fény szúkös idejébe fogadja őket.

*

Nem láthatunk át, de tudjuk,
ismerős dolgok állnak ott is,
jártunk már ott valaha,
de nagyobb szükségünk van most
a bizonyosságra. Az idő ugyanaz.
Idegenek között
elvesztettük majdnem a nyelvet.

*

Elkápráztat az emberi építmény
az egybegyűjtött világossággal.
„Azután pedig már elfogadtam mindent,
az volt a gyógyulás;
az emberek közé nőttem."
A lombok között a fény
szétszóródva,
számtalan apró helyet felmutatva
vezet vagy marasztal.

Toma G.

Mennyi időnek kellett eltelnie a bodeni bizonyosság pillanatáig? Szerintem fájdalmasan kevésnek. De bizonyára neki is igaza van: hét élet belefér, hetvenhétszer szúrtak körme alá tüzes szögek.

– Norvég vagy? – kérdezte Tjur.

Jellemző, hogy a predeáli élményt ő földmarásként élte át, mintha talajgyalukkal szakították volna fel a domboldal felhámját.

– Svéd talán? – folytatta Tjur.

A képemen alattomos árnyak lopakodnak, beitatódva birtokolják a helyet. Míg nála gyökeret vágnak el, követ metszenek, a táj szívéig hatolnak, tarolnak, sebeznek. Melyik a totálisabb kifosztás?

– Akkor vendég. – Ezt már nem kérdi, hanem állítja Tjur.

Mint ereiben a növényőrletből készült kesernyés párlat, úgy árad szét idegein a jóleső érzés. Felnőtt életében most először megnyugszik.

Figyelem, már másképp fog. Fél évvel korábban, Ráckstában meglátogatva is még félszegen oldalazva haladott keze a kilincs felé. A görcsösen szorító ujjai által bezárt szögben fóka szeme, amikor alig néhány napos kicsinyét elveszti. A tenyérszegély redői közül süt ki a csáklya hegyének acélvillanásától kibimbózó félelme.

Félelem kecses virága, Perhorria!

Kecsességét ha megcsodálod, tudd, hogy otromba fájdalom táplálja – pompázó császárkörtét rothaszt barna massza, ijesztő, mint mocsár.

Vizsgálom Tomát: elernyedt teste mint jelentéktelen stockholmi délelőtt októberben. Ennyire nagyot kell változnia egy menekültnek ahhoz, hogy végre révbe jusson?

„Fél Spanyolországot végiggyűrődtem, nincsen Toma sehol." Ezt írta Sari egy képeslapon. Mi lesz, ha felhív? Mit mondok? Észak-Norvégia, Lofoten, vagy hogy már nem találja ott? Nem ugyanazt. Toma megváltozott.

Csak amikor a közös lapot küldtük a fivérének, s ő a bélyeget ragasztotta rá, akkor vettem észre, hogy remeg. Mindkét karja, erőteljesen és megállás nélkül.

Ahogy pillantásomat elkapja, ezt mondja:

– Fertő. Utánunk lőttek.

Nem, mondja, tulajdonképpen vakkantja a felindultsággal párosult félelemtől.

Ha viszolyogva is (egészséges tudja ennyire megtagadni a beteget), de megfogom a karját. Országúton eltaposott borz vonaglása.

Vékony hártya a félelem, alakod felveszi, máris az övé vagy! Irányítja mozdulataid. Hol féregként húzódsz össze, hol eszelősen makogsz. Tragikomikus pózokban függsz az idő fonalán, melyre idegen, fagyos kezek, mint keresztre, kifeszítettek.

Hosszú hónapokig a predeáli szörny alakját vette fel a saját félelemhártyám. Hiába próbáltam menekülni tőle, vagy igyekeztem kijátszani, elaltatni ébersé-gét, nem sikerült. Kiűztem nappal, s azáltal, hogy tudomásul sem vettem, visszamászott testembe álmaimban.

És évek után is lelkemben rugdalózik. Felszakad újra a sajgó heg a vasúti sí-nek mellett: mindannyian láttuk, tudatunkban elraktároztuk, s gerincünk elfer-dítette.

Milyen ujjongó félóra volt az, amikor Toma, anélkül, hogy tudott volna róla, predeáli élményemet sajátjaként elmesélte. Azok a bensőséges percek hoztak közel egymáshoz bennünket.

Gröndali lakásunk viszonylag sötét volt; azért nem vettem volna előbb észre remegő kezét? Vagy mert figyelmem teljesen lekötötte, amit mesélt?

Hogy menekült gyalog, keresztül öt országhatáron. Buletinnel a szíve fölött, mert útlevelet soha nem kapott.

Fogom a karját.

– Puttgarten – mondja. Miután két társát besegítette, felmászott harmadik-nak az utastér fölé, a pléhtető alá. Felfedezték őket, kirángatták megviselt testü-ket, majd elhelyezték őket a legközelebbi menekülttáborban. Éjszaka elszöktek, az első szerelvényen sikerült átlopniuk magukat a határon.

Üzenetet hozott Mihaitól, a bátyjától. Őt ismertem, bár Toma is ugyanabban a bukaresti sajtóközpontban dolgozott. Korrektorként került az Albinához, ké-sőbb ugyanott szerkesztő, majd fegyelmi következményeként „lefokozzák".

Szküntéja Ház! A sajtó szomorú kazamatája! Súlyos, mint lelkiismeretünk, nyomasztó, mint a kommunista diktatúra!

Száz kezük, ezer lábuk volt! Az uniformis rajtuk szemünket megtévesztő moha, s amikor összefogóztak, a predeáli szörny testének szorítása vonaglott végig a tájon.

Mikor a magam predeáli verzióját elmeséltem, láthatóan elkomorodott, még erőteljesebb képnek találta, mint a sajátját, ezt írta meg abban a novellában, mely L.-nek köszönhetően megjelent.

Magyar író, Toma Gregor!

Nem sokkal a marosvásárhelyi pogrom után voltunk. Magyarul írta meg predeáli élményem. Nevét, a román Grigorét apja eredeti, vagyis lengyel Gre-gorjára „fordította vissza", s megtagadta teljesen soha el nem nyert románságát. Elfogadni a változást és ujjongani miatta viszonylag könnyű volt, agyam vi-szont a mai napig képtelen feldolgozni döntését, teljes mélységében belátni an-nak érzelmi hátterét.

– Vendég vagy – mondta Tjur.

A halászok sztrájkja idején végigjárták Észak-Norvégiát, megszimatolták az elégedetlenekben a szorgalmasan fizető kocsmatöltelékeket. Különben kom-phajókon, főként a Helsinki és Stockholm között közlekedő sétahajón szolgált al-kalmi zenészként.

Sohasem biztos parton, a remény szigetei között örökösen úton.

Megpróbált románságában megkapaszkodni. Hibátlan artikulációja ellenére sem sikerült ez neki, voltak ugyanis külső jelek, melyek felfedték, hogy jöve-vény.

A fordítói tevékenységbe menekült. Lengyelből ültetett át esztétikai traktátusokat románra a bukaresti világirodalmi lapnak. Úgy érezte, közvetítői szerepe van, és hogy abban a közösségeben, mely többnek bizonyult egyszerű szerkesztőségnél, helyet kapott.

Ott és Esterházy Péter kedvéért tanult meg magyarul. Tulajdonképpen a gyermekkori vágy, hogy apja kedvére téve elsajátítsa a nyelvet, újra felébredt benne, bár azt hitte, Esterházyt akarja olvasni. Kapaszkodott egy emlékbe, egy érzésbe, s mindig másba, ugyanis körülötte a helyet minduntalan körbenyírták, gyökereit elvágták, parányi biztonságától megfosztották.

Egyetlen erőteljes hasítással felmetszették a domb alját, földevő gépeket küldtek a vájatokba, míg a szem ellátott, nyújtóztak a tárnák, kipusztítottak növényt és állatot. A predeáli szörny a nyakát harapta át annak, ami eladdig élő volt, s mint koponyáját az elejtett vadnak, a dombtetőt megfakult sipkaként félredobták.

A lélek láthatatlan réseibe úgy férkőzik be a félelem, mint bőr alá az alattomos fájdalom. Barna kása császárkörte testében, körte alakú fájdalom a koponyacsont lemezei alatt.

Sarinak is csak a szemtükrében mutatkozott meg a fájdalom, mely fiatal testét megrontotta. Hiába a fiatalság lendülete, ha megszakad félúton! Apja elől volt menekülőben, fájdalmát egy húszoldalas vallomásban kiírta, míg Jyväskylä közelében barátainál rejtőzött. Mikor Toma felé kezét nyújtotta, mindketten menedéket kerestek az ideiglenes kapcsolatban.

Most annak is vége?

Soha sem sikerült tökéletesen azonosulnia.

Román nevét Toma lengyelre fordította, amikor úgy döntött, hogy ő, aki más anyanyelvűnek született, Skandináviában lesz magyar íróvá. Kérte a Napnyugat, hogy változtassa meg a Gregort, hogy a már elfogadott novelláját közölhesse; nem közvetlenül és nem is váratlanul, de nemet mondott. Identitása feladására kérték, amihez a távolságtartás ugyanannyira hozzátartozik, mint az azonosulási vágy. Említett novellájában a würzburgi négert úgy állítja szembe a román paraszttal, mint ahogy alteregójával küzd meg a közeledés fájdalmas pillanatában. Hogy mennyire kíméletlen az önként vállalt véres ünnep, bizonyítja, hogy írásában a paraszt a négerre lő.

Egy norvég halásznak kellett őt meghallgatnia. Elfogadta a szíjas, barázdált arcú Tjur pálinkáját, hogy a nyugalmat megtalálja. Mintha addig ináta egy örökösen összehúzódó ideg lett volna rákapcsolva, zavaró, erőszakos zsiger, s most egy idegen, pitykés bicskájával levakarta volna.

„Vendég vagy."

Ahogy a szeptemberi savanykás, szelíd napsütésben elterpeszkednek, a bodeni égbolton egy rozmártoka jelképe jelenik meg.

Igaz, hogy bergeni magányával kapcsolatosan, ám így fogalmazta ő maga meg az „álomLátó"-ban közölt írásában.

Marad a hat magyar nyelvű novella, amiből egy jelent meg, egyet elutasítottak. S annak a biztonság-szigetnek vége? Szárazföldre talált a menekülő?

Elapadt a holt gyerekét tápláló anya teje...

Legjobb novellája nem a predeáli szörnyről szóló, erősebb annál az a kép,

melyet egy mindössze kétflekkes látomásban fogalmazott meg. Kiterítve fekszik egy megmeredt csecsemő, s minthogy anyja melle nem kell, az maga feji ki tejét, mely ráfolyik a kicsiny élettelen testre, érdes halottszürkét fest fehérre a zsíros és meleg élet. A merev száj üregéből csordul tovább a tej, mint a vér közvetlenül a lövés után, keresztülvág a fülkagylón, végigfolyik a hajlatán, ferde sugárban vegyül el az iszap levével.

Sikítani szeretnék.

Ébredjen rá arra, hogy valami visszavonhatatlanul hamisat cselekszik, űzöttségét levetkőzve, mint értéktelen rongyot dobja el saját bőrét!

Ugyanazon ég alatt ülök, s mert nem szólhatok bele, némán figyelem. A szeptemberi nyálkás, langy napsütésben zsírtól fényesedik a rozmár dermedt tokája, mintha csak a holt gyerek számára fejt tej borítaná be teljes szélességében.

Sarit látom, szemében az a rémület, amikor apja rontott rá, baltával a kezében. Kinyújtja a kezét Toma után, de a rozmár agyara átszúrja. Mint ahogyan a rimnic-i paraszt kapája sújtott le a würzburgi néger nyakára egy olyan óvatlan pillanatban, mikor az áldozat hangját elnyomja az őrület, mely célt sose téveszt.

Ha valami hallatszik, akkor az a predeáli szörny nyihogása!

– Fertå...

Sarira, magyar íróságára, identitására, sőt: identitásunkra, a közösre vonatkozó kérdéseim nem hangzanak el, ő mégis jelzi, hogy tud róluk. Kezét mellmagasságba emeli, felmutatja remegő kézfejét és „selypít" hozzá: „Fertå".

Minden benne van ebben az őszinte pillanatban. Hogy észrevette, hogy én regisztráltam a változást, ami a kéz remegésének elmaradásában nyilvánult meg, hogy tudatában van annak, miszerint én továbbra is a régi űzöttséget várom el tőle. Mint ahogyan az is hozzátartozik a pillanat meghittségéhez, hogy ő mindezt még eljátssza nekem, s mindaddig barátjaként tart számon.

Most kell higgadtnak lennem.

Fertő utalás menekülésére, s egyúttal mindarra, ami az előtt volt, múltunkra, a predeáli szörnyre. A szóvégi „ő" jellegzetes földrajzi névképző választott tájainkon, teljességgel igaza van, mikor a magyar szót kifordítja, svédesen „selypítve" mondja.

Elvesztheteм őt, ha érzelmeimet hagyom fölülkerekedni. Tomát, egy darabot önmagamból.

Azzal, hogy a szót bodoki tájszólásban ejti, kíméletlen játékba kezd, behozza a körbe Sarit, húsz gépelt oldalát, zilált lelki egyensúlyát, az ellenőrizhetetlen őrületet.

Sari Székelyföldön sose járt, apjától eltanulva beszéli bodoki tájszólásban a magyart. Mi több, román vendégszavakat, kifejezéseket használ töltelékként, anélkül, hogy jelentésükkel tisztában lenne. Ugyanezeket szövegében, húszoldalas jeremiádjában is használta, kétnyelvű mondatok tehát egy harmadik, a finn – az anyja, az iskola (hiszen Finnországból jött), a külvilág nyelvének – sajátos írásjeleivel lejegyezve.

Összeszorul a szívem: és ha most Sari becsenget?

Jellemző, hogy nem érezte az ellentétet, vagyis természetesnek fogta fel azt, ami betegesen kitekert volt, ám számára kezdettől fogva adott. Ebben az őrület-

ben élt Sari, ez volt az ő természetes közege. Mikor megszólalt, úgy hahotáztunk, hogy míg könnyünk végigcsordult az arcunkon, kést forgatott bensőnkben a történelemnek még romlatlan gyermeki báj formájában megnyilvánuló perverzitása.

Hogy állsz Sari elé, Toma? Mivel magyarázod, hogy becsaptad?

Rugdos már megint félelemhártyám bensőmben, a jyväskyläi szoba durva vonalai lüktetnek testemben. Balta lapjának romlott fényénél elkövetett erőszak, Sari apját látom közeledni, tekintetében ördögi inger.

Menekülj!

Hetekig barátai Jyväskylä melletti tanyáján húzódott meg, negatív élményét, ezt a szörnyűséget kiírva magából, sikerült talpra állnia, legalábbis annyira, hogy testét átmentse az új hazába.

Vajon ez mindannyiunk alapvető élménye: a teljes meztelenségében megnyilvánuló erőszak? Nem ülünk-e mindannyian egy szerkezet nélküli, pontatlan ortográfiájú jajkiáltásba bezárva?

Megfeledkezhetünk róla, ám a lényegen ez változtat-e?

A közös élményt féltem: a predeáli hágó sebét, annak emlékképét. Hátha behegedt? Bármennyire igyekszem nem leegyszerűsíteni a helyzetet, bármennyire szeretném leszorítani, mint némán vergődő állatot, a félelmem, úgy érzem, végünk van.

Ha behegedt a seb – végünk van!

Mint paplant, libbentem fel róla a mohatakarót, hadd lám...

Képesek vagyunk-e kihúzni magunkból félelemhártyánkat? Megszabadulva tőle nem huttyanunk-e össze, mintha lényegünket veszítenénk?

A mozdulattal, mellyel e mohatakarót akartam fellibbenteni, érzékeimre települt közönyöm leplét szakítom fel. Megérzem hirtelen a holtan született gyerekét tápláló anya tejének ízét.

A keserű savótól összehúzódik ínyem, és Tomát akaratlanul is megbántom.

– Ferto – mondom olyan rövid és lapos ó-val, amilyen ó-t a románok kikínlódni tudnak. Nem románságára célzok, hanem hogy onnan jövünk, a Dîmboviţa-parti nyomorból, a szabad akaratot az egyenes derékról lemállasztó mocsárból, s ezt nem felejthetjük el.

Mintha mindketten hátráltunk volna egy lépést. Mintha egy idegen ülne a fotelünkben. Egy idegen vendég.

Tenyerével másképpen szorít, odalettek a görcsös ujjak, kihunyt közülük a fóka könyörgő tekintete.

„Ezt én nem akarom, Toma, menekülök tovább!"

Eszelős tekintettel mocsár fölé hajló anya próbálja tejét különválasztani az iszaplétől, nem megy.

Mint a félelemhártyát testéből, kiszakítja magát a fotel mélyéből.

Egyetlen könyörtelen indulattal lerúgja gyereke iszapfejét az őrült.

Közelről érzi apja borgőzös leheletét, Sari felsikolt.

Mintha minden ellenére Tomával egyek lennénk. Átkarolva őt úgy érzem, holtan született gyerek lerúgott iszap-feje az ölelésünk, s együtt menekülő vadak vagyunk.

KÁNTOR LAJOS

Bukarest, 2613 (-873) perc

Sem én nem jegyeztem föl, még frissiben, minden történést azon az abszurd vendégjátékon, sem külső (engem föltehetően ellenőrző) közeg nem készített aprólékos jegyzőkönyvet tudtommal, a 2613 vagy legalább az 1740 percről. Pedig a szóban forgó 43 óra 33 perc, különösen pedig a kerek 29 óra (egy teljes nap és négyszer 60 perc) – ha jól végeztem az összeadásokat és kivonásokat – érdemes volna a részletező számbavételre. Érdemes volna még ma is, jóllehet 1988 májusa óta állítólag több forradalom is lezajlott. Bukarestben hivatalosan egyről tudnak, Kolozsvárt többről, illetve egyről sem. Tény viszont, hogy a most, négy és fél év múltán megkísérelt rekonstruálás 1989 decembere előtti időkre megy vissza – ám nem tartozik az ántivilághoz.

Egy születésnapi titkos utazásról lesz szó. Hogy miért kell(ett) titkosítani az ismert személyiség születésnapi köszöntését, országhatáron belül, azt valószínűleg még a Márquez-Litkin-féle chilei filmforgatókönyv olvasója sem érti meg. Külső ember számára mindezt elhitetni lényegében reménytelen vállalkozás. Ha mégis megpróbálkozom vele, ha egyáltalán megpróbálom összerakni a személyesen megélt történéssort, 2613 percbe sűrítve – azért teszem, mert magamnak tartozom vele.

Röptéri előzetes

A repüléssel járó szorongás kellő tréninggel valószínűleg megszüntethető. A röptéri már kevésbé. Legalábbis addig nem, amíg nem alszik ki az emberben a határátlépési, vámellenőrzési reflex. A következetesen ismétlődő kiszolgáltatottságé. Most (1988 májusában, Kolozsvárt) minden eddiginél éberebbek az „elvtársak": a repülőtérre vivő buszba csak az érvényes repülőjegy felmutatása után lehet felszállni. Én úgy jöttem el a szerkesztőségből, hogy főnökömnek semmit se jeleztem. Önvédelemből jártam el így, sokgyökerű paranoiáját így próbáltam kikerülni. Vajon most az első lépésnél lebukom? „Visszatoloncolnak"? De nem történik semmi különös, a kezdő akadályt sikerrel veszem. A buszból kiszállva újabb ellenőrzés, a váróterembe való bebocsáttatás előtt: a jegy mellett a személyazonossági igazolványt is fel kell mutatni. Ez persze még nem a máshol is bevezetett biztonsági ellenőrzés – amelyet az átvilágító gépek és csipogó berendezések mellett a motozó férfiak és nők végeznek (nálunk). A „diadalívet" átlépve, kiszedi majd az ember a kabátzsebéből az aprópénzt, kapukulcsot (bicskát, kisollót – „hidegfegyvert" – természetesen eleve nem visz magával). Sorsomra várva, megtanulom, hogy a közeg kérésére a lábamat is föl kell emelnem, a cipőtalpat is kötelezően végigpásztázza a detektor. (A vasszeggel erősített magassarkú cipőt levétetik a nőkről. Az én cipőm

szerencsére lapos.) A szájamat miért nem ellenőrzik, hogy legalább a fémtöméseket azonosítsák? Talán azért tekintenek el ettől – talptól tetőig haladva, ahogy illenék –, mert a csipogó végtelen visításba kezdene?

Végre bent vagyok, egészen bent, a váróban. Jó volna most legalább egy kávé, de a bárpult semmi jót nem ígér. Az üveg mögött üresség. Fent a pulton néhány konyakos pohár, de ez „a fiúké"; akik vigyáznak ránk, pontosabban két vendégüket búcsúztatják. Közönséges halandó nem rendelhet konyakot, ez is hiánycikk. Igaz, nem is igen merészkedik arra senki. Harsány jókedvük messze sugárzik, betölti a várót. S minthogy a Bukarestből érkező (és visszaforduló) gép bejelentés nélkül jó órát késik, „a fiúk" vidámsága tartósan összekapcsolódik tudatomban a cipőtalppal. Ez persze nem látszik rajtam. Legalábbis remélem, hogy nem.

Már a gépben vagyunk. Közben nyilván megtörtént az újabb, a hivatalos jegy- és igazolványellenőrzés. A pilótához vezető ajtó előtti ülések a beszálláskor foglaltak. Itt is „a fiúk" találhatók, csak most őrzik komolyságukat.

A kiszállás procedúrája valamivel egyszerűbb, átlagosabb. A röptéri épületek tetejéről felénk, utasok felé irányított gépfegyverek, a mögöttük hasaló katonák jelenlétén nem is csodálkozom. Mindent az emberért, vagyis értem. Nehogy valaki testi épségemre törjön. Érezzem, hogy bármi áron megvédenek. Itt, Bukarestben, ahová születésnapi köszöntésre jövök. (Rangrejtve, a nevemet azonban le nem tagadhatva. Igaz, eddig – tudomásom szerint – semmi szabálytalanságot, törvénytelenséget nem bizonyíthatnak rám. Csupán a főszerkesztőm elől lógtam el, de hát ez legfeljebb a munkaviszonyomat érintheti.)

A főváros szívében

A repülőtársaság autóbusza érkezéskor nincs jelen, következésképpen nem kell újra igazolnom magam. Lehet, hogy befelé elég volna a buszjegy? A közönséges trolin mindenesetre megelégednek vele, így újabb óra elteltével már az ünnepelendő lakásának közelében járok. Délután fél négy, nem ártana enni valamit az esti fogadás előtt. Tizenegytől vagyok úton, a sietségben elfelejtettem bár két kekszet magamhoz venni. Pénz van nálam, bemegyek egy vendéglőbe.

Ebben nem is akadályoz meg senki. Többszintes vendéglátóipari komplexum kínálja magát a neontalanított felirat révén, választhatok a négy szocialista részleg között. Pontosabban csak háromból, mert az egyik csoportos rendezvény (esküvő?) címén előttem zárva. Elég lesz a maradék is, nincsenek különös igényeim, egy tányér leves (csorba) biztosan akad. Nincs. Sajt? Hova gondolok! Szárított hal? Konzerv? Nincs. Valamiféle bort hoznának. Kaphatok egy darab kenyeret is? Nincs. A komplexummal tehát végeztem. Nem baj, a szomszédos cukrászdában eszem tésztát. A cukrászda déli 2 és 4 óra közt zárva. Nem várom meg a nyitást, a fél óra múlva kapható választ. A közelben felfedezek egy kenyérboltot. Zsemlét osztanak, rövid sorállással nekem is jut. Száz méterre van egy szemetes park, ebédem minőségéhez talál. Leülök a padra (van pad, az ülőkéje, sőt háta is megvan!). Nem keltek feltűnést. Talán még azzal sem, hogy a kabátzsebemből mégiscsak előkerült szem sajttal fogyasztom a zsemlét.

Most már viszont meg kellene keresnem a születésnap címzettjét, hogy meg-

tudjam a további részleteket. A meghívón a részleteket, érthető módon, nem tüntették föl. A lakása itt van valahol, de én ezekben az egyforma nevű és külsejű utcákban sosem igazodom el. Az ünneplendővel évtizedek óta (változó) hivatali helyiségekben, igazgatói szobákban folytatunk hivatalos és baráti beszélgetéseket, nála otthon még nem jártam. A címet csak hozzávetőlegesen tudom, Kolozsvárról a házuk külső leírását hoztam magammal, s most látom, hogy ez minden másodikra talál. Kinézek egyet magamnak, elindulok a bejárat felé. A túloldali, észre sem vett őrszobából kiáltanak át, meglepő udvariassággal tudakozza a milicista, hogy kit keresek. Jobbnak látom más ház után nézni; föltételezem, a barátomat még nem őrzik.

Happy end. Tíz perc múlva baráti ölelésekből bontakozhatom. A lakásban más vendégek is vannak, mi több, Kolozsvárról jöttek ők is, ki vonattal, ki korábbi repülővel. Indokolt az ölelés rövidre fogása, két óra múlva kell találkoznunk a második utcasarkon, oda jönnek értünk kocsikkal (no nem lovaskocsikkal, meghívó-vendéglátóinknak van benzine, különben is a személyautó valamivel jobban őrzi inkognitónkat az őrök és őrszobák rengetegében). A találkozó nyilván belenyúlik az éjszakába, jó lesz szállodát foglalni. Ez feltűnően simán megy, kétágyas szoba kulcsát adják kezembe a portán; fent, a tizenvalahányadik emeleten lévő éjjeli szállásheljemen láthatólag egyedül vagyok mint szobatulajdonos. Sok idő nincs a morfondírozásra, biztos, ami biztos, az útra magammal hozott folyóiratot nem hagyom itt áruló jelként, inkább begyűröm a zsebembe.

A megadott utcasarkon X óra előtt tíz perccel gyülekezünk. Innen elkésni csak végleg lehet, gyalogosan besétálni a születésnapra vakmerőség, istenkísértés volna. Talán nem is engednének be, provokációt sejtenének egy ilyen kísérletben. Feltételezem, hogy a többi helybeli (az ünnepelt családján kívüliekre gondolok) szintén autón érkezett, mindenesetre már vagyunk két tucatnyian az előkelő bojárházban, és még jönnek újabbak. De azért szűk nemzetiségi kör, értelmiségünk krémje. Égnek a csillárok (a villanyszámla beleszámítódik a protokollba), tálcán kínálják a röviditalt, ahogy minden valamirevaló fogadáson történik. Aztán a gazdagon terített nagyasztalhoz ülünk, elhangzanak a tósztok, megtörténik a kitüntetés, folytatni lehet az evés-ivást, jóllakásig. Parki ebédem után: maga a Paradicsom.

És jönnek a nemzetiségi (magán)beszélgetések. Atyai néptanítónk, aki bizonyára valamennyiünk közül a legtöbb fogadási gyakorlattal (ismert előélettel) rendelkezik, pár éves kihagyás után végre ismét fórumhoz jut. Sajnos, nincs magnóm, hogy rögzítsem intelmeit, így szövegének elvtársi szintjét is képtelen vagyok érzékeltetni. De hát a nálam idősebbek sejthetik, tudhatják (emlékezetből), milyenek ezek a kinyilatkoztatások, a fiatalabbak pedig jobb, ha nem tudják meg. S ha mégis ragaszkodnak a tudáshoz, vegyék elő a régi újságokat.

Van még egy főszereplő-önjelölt. Neki most éppen nagy fájdalma van. Sokéves helyi szolgálat után konfliktusba keveredett, nincs más választása, mondja, ki kell telepednie. És akkor kap egy ilyen levelet kinti barátjától, amely érvekkel alátámasztva próbálja lebeszélni döntéséről. A levelet persze felolvassa – elő volt készítve az alkalomra, jól jött ez a születésnap –, nekünk, közönséges halandóknak sajnálkozni, szörnyülködni kellene. A felolvasó szinte sír önmaga sajnálatában, én öklendezem. Minthogy protokoll-születésnapon vagyok (pláne zárt ajtók mögött), visszafojtom az ingert, és hallgatok.

Éjfél körül fekete autó visz a szálláshelyemre. Nem tűnik fel túlságosan, remélem, a rendszáma, szállodába minden rendű-rangú ember jár.

Szabadulás a szállodából

A portán nem kapok kulcsot, fent van a szobában. Ezek szerint a születésnapi fogadás alatt társam akadt. Tudomásul veszem. Kopogok az ajtón, egyre erősebben és egyre reménytelenebbül, de csak horkolás a válasz. Vissza a földszintre, a portára. Tanácsolják, keressem meg a folyosói szolgálatos asszonyt, kérjem meg, nyissa ki a szobát. A művelet negyedórán belül sikerül. Szobatársam békésen és mélyen alszik, tisztességes, törvénytisztelő állampolgár nem jár tiltott helyen, semmi sem nyomhatja a lelkét. Én csak az előszobában gyújtok fényt, annál vetek ágyat; lámpát oltok, s ha nyugtalanabbul is, kisebbségi élményektől terhelten, elalszom. Az álom órái kiiktathatók ebből a beszámolóból.

Reggel már nem csupán az álomképekkel és gondolataimmal vagyok együtt. Szobatársam bemutatkozik: T. mérnök, Petru Groza Városból – behatóan érdeklődik, meddig maradok. Mondom, csak délig. Látom, valamit nagyon keresni kezd a vetetlen ágyban. Az ő dolga. Ám kiderül, hogy az enyém is. Közli, hogy ellopták a pénzét. Mit válaszolhatnék rá? Tovább keres, lázasan. Aztán kimondja: adjam vissza a pénzt. Először nem értem, mit mond. Pedig értek románul. Aztán csak annyit tudok kinyögni, hogy nem tudom, miről beszél. De ő csökönyösen ragaszkodik most már a bűnösségemhez. S ha nem adom vissza, hívja a milicistát. Hívja nyugodtan, mondom. És valóban letelefonál a portára, közli az őt ért sérelmet, rendőrt kér a szobába. Én bénultan figyelem, mi történik. És egyre biztosabb vagyok benne, hogy az előző este folytatásáról van szó. Közben megpróbálok én is telefonálni, bukaresti román barátomat hívom; nem segítségül, hanem mert találkát beszéltünk meg délelőttre. Nincs kapcsolás. Várok. Újra kísérletezem. „T. mérnök" közli velem, hogy nem hagyhatom el a szobát. Én csak dadogok.

És ismét happy end. Szobatársam megint az ágyához megy, benyúl a matrac alá – és közli, megvan a pénze. Sőt, bocsánatot is kér. Mondom, akkor telefonáljon a portára. Megteszi. És kimegy a szobából. Szükségesnek tartja közölni velem, hogy borbélyhoz megy. Én is gyorsan szedelőzködöm, bezárom kívülről a szobát. Mielőtt a kulcsot lent átadom, de utána is, bent a hallban és kint, a szálloda kapuja előtt azt figyelem, vár-e valaki. Egy másik fekete autó, kevésbé barátságos sofőrrel. Fizetni már tegnap fizettem. Ide, remélem, már nem jövök vissza.

A Palota

Az utcai telefon sem viselkedik másképp, mint a szállodai. Legfeljebb nem vádol lopással, nem hív rendőrt – ám a vonal túlsó vége süket és néma.

Végre kezdek magamhoz térni. Eszembe jut egy közös (magyar) barát, őt hívom, másodikra sikerül. Megkérem a közvetítésre: próbáljon átszólni, én ennél a cukrászdánál várom, hogy jöjjenek értem. Még visszaszólok, hacsak el nem némul az ő telefonja is. Az akció ezúttal tökéletes. Román kollégám fél óra múlva megjele-

nik, s amíg kiérünk a házukhoz, elmesélem a szállodai történetet. Nem csodálkozik, ő bukaresti, annyira az, hogy az épülő csodálatos Palota, „A Nép Háza" közelében lakik. Bontásveszélyben. Mindjárt ki is sétálhatunk utcájuk végére, ez a vég a végtelenbe, a Szocializmus Győzelmébe visz, itt már megszűnnek az emberi méretek, itt sugárzik a Szocializmus Sugárútja. Most ugyan csak egy-két munkás hegeszt valami csövet, de arrébb megmutatja a barátom azt a pár éve épült tömbházat, amelyet nemsokára kettévágnak (a felét lebontják), belelógna a később tervezett nyílegyenes, többszáz méter széles felvonulási útba.

Az én kis szállodai történetem most már nem érdekes, miután az újságbeli képek, riportok ilyen fényesen elevenednek meg előttem. Bent, barátom egyelőre megmenekült házában, pár évtizede épült polgári otthonában, kávé és pálinka mellett arról beszélünk, amit „A Nép Háza" és holnapi beköltözője, a Vezér érdekében naponta rombolnak. Közös dolgokról van szó, a születésnapi mellékélményekről (a néptanítóról s az önjelöltről) azonban szemérmesen hallgatok. Bár ez is hozzátartozik a színképhez. Tehát beszélni is kellene róla. Merthogy a lelki rombolás a téma, és barátom nem próbálja elhárítani magától, maguktól (a többségiektől) a felelősséget.

A pályaudvar előtt búcsúzunk. Még nem tudhatom, hogy közel négy évre. Neki ugyanis hamarabb fogyott el a türelme, mint nekem.

693 perc (+ három óra)

Ez a zárójeles három óra nem az a három óra, amit beleszámítottam a 873 percbe, vagyis a Kolozsvár-Bukarest repülőútba, a várakozásokkal, ellenőrzéssel, a születésnap előtti szorongásokkal. Ez a születésnap utáni lelkiállapotnak még a bukaresti plusza; a déli vonatra ugyanis már nem kaptam helyet, csak egy délutánira, amely az Olt völgye felé kerül, és majd hajnalban érkezik velem szülővárosomba. Annyi baj legyen, fő, hogy elhagyhassam e vendégjáték színterét. Ha valaki történetesen keresne, ezen a vonaton biztosan nem teszi, ezen nem szoktak kolozsváriak utazni.

A paranoiát azonban nem hagyhattam a szerkesztőségben (egyedül a főszerkesztőre); a pénztárnál kékparolis tisztek állnak. „T. mérnök" küldte volna őket? Holott szegények egyszerű jegyvásárlók, munkakörük szólítja őket – és nem én vagyok a cél(prémium). Indulás előtt találok egy állomás melletti kisvendéglőt, sőt meleg ételt is benne. Mintha egy normális polgár egy normális ország normális fővárosából utazna haza, s utazás előtt magához veszi a szükségeset.

Másnap, azaz (összesítve) harmadnap hajnalban, késés nélkül hazaérkeztem. A neveket nem felejtettem el. Szerencsére a magamét sem.

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR

Kóborlásokban, egymagam

Már minden kép a szélben árad:
Kolozsvár, Szatmár, ah, Zilaj!
Nyargalna még a szív, de fárad:
Nem lelkesülget, csak szilaj...
S az ezredvég magára várat,
Nem hajtja víg csuhaj s ihaj:
Új életet csak új halál ad.

Mezőség, oh, mivé levél te?
Szilágyság! Mármaros! Bihar!
Czafattá lőn a lelkek élte,
Czibálta czifra sorsvihar:
Idők virágát elvetélte...
Számban kesernyés por, szivar...
Hová, utas, mily vert kedélybe?

Új életet csak új halál ad:
Túl sok volt-nincs remény után
Az ezredvég magára várat,
S elhord az út hepén-hupán...
Nyargalna még a szív, de fárad:
Versem zötyög, s enyém csupán.
Már minden kép a szélben árad!

Maros-Vásárhelyt, 1892 októberében

Oh, őszi utazások!

Hová döczögtetsz néma, rossz Ég?
No, merre, reszketeg szekér?
Immár Udvarhelyszék, Marosszék
Szemembe veszve messze tér...

Lázáry René Sándor 1859-ben született Kolozsváron. Latin-francia szakos tanár volt, hosszabb ideig hivatalnokként is működött. Marosvásárhelyen halt meg 1927-ben. Mintegy húsz verse ismeretes: kéziratban maradtak fenn, a marosvásárhelyi Molter-hagyatékban. (Marosi Ildikó és Marosi Barna szíves hozzájárulásával közzéteszi Kovács András Ferenc.)

Hová kihúló tiszta tájon,
Tar fák tüzében hallgatag:
Világrajöttöm visszafájom,
S elnézem még a falvakat...

Felhók torlódnak, esti csordák,
Csikók szökdelnek, gyermekek
Útszélen száraz megtiport ág
Mezők szelében megremeg...

Hová, no, merre, vak kocsis, még?
Vén Gönczölöd hová döczög?
Csak álmodék? Vagy éltem ismét?
Mint úrbe zárt sugárrögök.

Maros-Vásárhelyt, 1892 októberében

Én meg a század

(Csak töredék ez!)

Század, idézlek!
Bárha te föl sem
Foghatod észleg
Ódai hangom...
Hát mire költsem?

Már csak az éltet,
Mit havi fix ád:
Pallom a véltet...
Régi remények!
Jókai! Mikszáth!

Sárba' tehetség
Annyi hever lenn...
Semmiben egység:
Nem terem itt meg
Vigny, se Verlaine.

Nem nyüzsög itt csak
Pólitikushad...
Szolgai hírt csap:

Nem tud a Szépről
Szólni, ki kushad.

Oly sok a költő!
Keble lehell, nyög...
Sajdul a fültő!
Sürg a filiszter,
Elnöki helynök...

Árva dalárda
Zengheti hévvel:
„Csárda a csárda!
Nemzet a nemzet!
Éljen a Tévely!"

Eh, a poézis
Vak tubarózsa!
Ah, lapos ész is:
Egyleti elmék
Taktus-adósa!

Most megidézlek
Végre, te Század!
Sok pici részlet
Versem, akárcsak
Én: henye vázlat.

Mint falevélen
Tört erezetkék
Végzetem élem.
Dante a mennyben
Körbevezet még...

Maros-Vásárhelyt, 1892 októberében

Terczinák: Újabb Tentamen

Ej, nem fog már a talmi tenta, nem,
Nincs tartalom, se forma: rút, se rendes,
De titkon bővül bent a Tentamen,

Mely fölhevült igéktől végre mentes,
Hisz volt időkben múlni oly mai...
Az uccán polgár, dáma, néne, hentes

Sétálgat büszkén: mindkét Bolyai,
Borosgazdák, grófnék, kegyúr-tanárok...
S mint ájult légnek fáradt bolyhai,

Szálldosnak évek, percek... Újra várok.
Bolydulnak órák, kálomista varjak...
Sorsom kereng, sötétlőn visszakárog

Mért kell magamnak más halált akarjak?

Maros-Vásárhelyt, 1892 októberében

Gyászbeszéd önmaga fölött

Nem volt, szegény: Arany! Petőfi! Vajda!
Még Kálmán sem... Se Tóth, se Lisznyai.
Heveny delnők se kaptak hajba rajta:
Magát sodorta mindenfajta bajba...
Ah, Szittya Parnassz szutykos disznyai!

Nem volt poéta, sem Sándor, se vátesz,
Bár egyre költött Lázáry René...
Nem érdekelte ósdi septem artes,
S olyanná lőn, ki életébe kárt tesz:
Hol bánaté volt, hol meg örömé.

Mondok, nem lett: Arany! Petőfi! Vajda!
Még Kálmán sem... Se Tóth, se Lisznyai.
Balsorsa sem fürészté tejbe-vajba...
Költelmi templom, oh, te kerge pajta!
Ah, Szittya Parnassz szutykos disznyai!

Még folytatnám, ha
Menne, de elfáraszt...
Csak dünnyögöm, hogy:
Mene, tekel, fáresz.

Budapesten, 1892 októberében

1971. december 26.: esetem a hetvenkettedik mágnessel

(emlékmás)

Legendás őseim, a magányukban állítólag mogorva, de övéik között mindig mackósan barátságos árpádharagosi gazdák nem csupán szlávosan gyengéd szeretők hírében álltak (akiket a nagy ritkán, de ezzel együtt is rendszeresen meglátogatott városi kurvák mindig leányos zavarral fogadtak), hanem felettébb nagy barátai voltak a titokban gyakran nagycsaládi (ám csupán részleges) orgiaként funkcionáló, általuk *zabiecskának*, ölésecskének nevezett disznótoroknak is.

Gondjuk volt rá, hogy a kiterjedt család minden egyes disznaja méltó körülmények között, az évről évre fakuló s egyre értelmetlenebbé váló hagyományok rítusait messzemenően, már-már kicsinyesen betartva, érdek nélkül figyelő szemek előtt, a kis közösséget rafináltan összetartva múljon ki. Az árpádharagosi gazdák nem szerettek kapkodni.

A kapkodást valamiképp az egyébként szakrális tisztelettel övezett gyengeelméjűség jelének tartották, épp ezért soha nem beszéltek arról, hogy mit is jelent a kapkodó embert látva mindig elhangzó „fel a szánra, be a zöld kukoricába".

Ha jól veszem ki a történetekből, alighanem valami olyasmit gondolhattak, hogy a dolgaiban sietős ember, ha eredménytelenül tüsténkedik, úgy hasznavehetetlen nyomorult, sajnálatra méltó koldus, ha pedig sikeresen, akkor otromba, mert a teremtés rendjét alantasan felforgatva egymásra tolja, összemaszatolja a történéseket és a tárgyakat. Felborogatja a tények diszkrét sorozatát, s ezzel megpillanthatatlanná teszi őket. Kiüresíti a világot. Embernek ez nem lehet célja.

Többek között aztán ebből a megfontolásból alakították úgy a rendet az árpádharagosi gazdák, hogy a családi disznóölések október végétől április elejéig (ahogy mondták: „a hosszú télben" bölcsen elszórva) adtak újabb, némileg rejtett ritmust az egyébként kizárólag az istentiszteletek és a munka által szabályozott időnek.

Zabiecskát tartani, figyelmeztetésre nem várva megtalálni a helyet, ahová a sajátunk épp illeszkedik, ahol kitölt egy helyet, ami reánk vár – nos, ez kötelesség volt. Vagy inkább egy olyan, gondolatban is eleve lehetetlen eretnek kihágás, ami a halállal egyenértékű, mert canossátlan kiközösítést von maga után. Cserébe, vagyishogy az egyetlen számukra lehetséges életmód teljes ismeretében, hatalmának teljes elfogadásában viszont szemet hunytak felette – pontosabban: meg sem látták –, ha sovány volt a disznó, vagy híg a töltött káposzta.

Még az a hihetetlen atrocitás is büntetlenül előfordulhatott, hogy az ismeret-

len okból befogadott, polgári foglalkozást űző, erdélyi eredetű család nyilvánvalóan nyirkos szegénységben, de talán civilizációs fölényének fitogtatására is, egy novemberi hajnalon nem kínált szilvapálinkát a férfiaknak, a toroskáposztához pedig (mondás lett belőle) szederszörpöt adtak fel, városi szódásballonok kíséretében, majd – váratlan fordulattal – apró, kis kínai tornászokkal díszített csészécskékben sűrű feketekávét, gyömbéres aprósüteménnyel.

A nemlétező nevű erdélyi nagyfiúnak, Richárdnak, azon a délutánon kiharaptak egy darabot a füléből. A későbbi Ricsibácsi öregkorában is esküdött rá, hogy a boldog emlékezetű, utódaiban máig továbbélő Pandúr kutya csúfította meg, nem pedig a kitántorgott amerikai rokonoktól elcsent (mint Karl Maytól megtudtam) Bowie-késére még mindig büszke Gyula bátyám, a finánc.

Aztán elmúlt a tágasság, azt beszélik. Meg azt, hogy az árpádharagosi gazdák egy idő után már magányosan voltak barátságosak és társaságban mogorvák, eladták az ekét, el a hatalmas John Deere traktorokat, lókupecek lettek meg csontkovácsok, inni kezdtek, és a lebombázott Angol Királynő helyett albérletbe kiadott mosókonyhákban kajtatták a kalauznak állt, levitézlett, de nosztalgiából másodállást vállaló kurvákat, és hogy a hatalmas Omaszta Gyula a hosszú, merev bőrkabátok látogatása után maradék tekintélyét gazul kihasználó agitátorrá lett s nevét Honffyra változtatta.

Mindez természetesen nem igaz, és nem is erről akarok most beszélni.

*

Anyám az anyám. De gyermekkorom igazi nagyasszonya anyai nagyanyám volt.

Alacsony termetű, kissé dundi, néhány idősebb gavallérja szerint egyenesen „magnetikusan kívánatos", hihetetlenül indulatos és kifejezetten szabadszájú öregasszony volt. Határozottan lenézte hatalmas őseimet, az árpádharagosi gazdákat. Nyelvüket, ami részben az övé is volt, szebben beszélte, ám szinte sohasem használta, és az volt a véleménye, hogy násza és veje – megrögzött, tősgyökeres haragosiak – egyszerűen két lusta ember, valamint hogy áprilisban disznót vágni nyilvánvaló hülyeség. Bizonyos volt abban is (s ezt a véleményét már kisebb viták során is örömmel fejtette ki), hogy a parasztok bunkók.

Hetvenévesen felekezetet váltott, és a gyermeknevelésben meggyőződéses híve volt a testi fenyítésnek. Valami gyermekkori emléke miatt úgy hitte, hogy erre a célra az aranyeső vesszői a legalkalmasabbak. Jelentősebb viták esetén felnőtteket is fenyített testileg, de alapjában véve csendes, szótlan és mosolygós néni volt. Muzeális értékű illatszereket használt, természetesen Gombaszögi Ellát tartotta a legnagyobb színésznőnek, kiejtésben még világosan érzékeltette, hogy mikor olvas „j"-t és mikor „ly"-t. Judit Erzsébetnek hívták, és rendőrfőhadnagy volt a férje.

Az idő tájt, amikor megismertem, már nem voltak disznótorok. Pontosabban disznót persze öltünk, amikor és ahányszor szokás és szükség, de még az én koromhoz képest is méltatlan ostobaság, egyben tapintatlanság lett volna ezen alkalmak kapcsán akár csak felemlíteni az elbeszélésekből ismert régi torokat. Ritkán emlegették az elmúlt időket, és az volt az érzésem, hogy (ha az ok nem is ez volt) valamiképp barbárnak érzik akkori szokásaikat. De alighanem maradha-

tott a lelkükben valamiféle hiány, a kisközösség, a nagycsalád tökéletes összetartozásának emléke, ami nem hagyta őket nyugodni.

A meglepő az volt, vagy az a meglepő most, hogy a nyilvánvalóan a zabiecska pótlására vagy legalábbis üresen maradt funkciójuk betöltésére létrejött, úgynevezett *vendégség*ek életre hívója a disznótorokat látszólag pusztán gazdasági szempontból figyelő özvegy főhadnagyné lett.

Nem volt szervező típus. Nem volt ugyan kapkodó, de hitt a célszerű tevékenységben, ám az emberekkel kapcsolatban csupán a beszéd és a fenyítés eszközével élt. A szervezés pedig nem beszéd és talán nem is fenyítés. Hanem valamiféle idegen ráció hatalmának elismertetése. A mama, bár meggyőződéses híve volt saját eszének, és hitte, hogy másnak ebből a matériából általában kevesebbje van, nem forszírozta, hogy más is az ő kereteiben lásson és mozogjon. Aki nem ezt tette, rögtön összetűzésbe került vele, de az összecsapások valahogy nem azt sugallták, hogy a keretek átvételével csökkenthető lenne a fájdalmas ütközések száma, hanem csupán azt, hogy épp ezek azok a dolgok, amelyekben mindenki kijelöli a maga határait és területi felosztásának önelvű logikáját, a kijelölésben alkotva meg magát.

Mármost éppen ezért a mama az ég egy világon semmit sem tett a vendégségekért, amik értelemszerűen az ő házában tartattak, de mindig az aktuálisan nála élő gyermekének családja volt a tulajdonképpeni házigazda, anyagilag, munkában egyaránt. A mama a kívülálló nyugodt jószándékával besegített ugyan, ám alapjában véve az egész hercehurca hidegen hagyta. Sőt, volt rá példa, hogy előrehaladott korára való tekintettel javasolta a vendégségek leállítását vagy legalábbis bizonytalan időre való szüneteltetését. A nyilvánvalóan komolytalan felvetést a család némi értetlenkedéssel (már-már aggódva) ugyan, de szinte meghallgatás nélkül elvetette.

A ház nagy volt. Túlzottan hatalmas méreteiben, kifűthetetlen belmagasságában, elképesztő ablaktábláiban, méretre készített üveges ajtóiban, naponta szidolozott, gyermek számára elérhetetlen rézkilincseiben, kuckótlanságában, merev, nagyívű és mindenféle praktikus megoldással ellenkező, tökéletesen kivitelezett kéttengelyű szimmetriájában mintha a délalföldi tanyatípustól való atavisztikus félelem dolgozott volna. Szeretem azt a házat. (Én is félek.)

A vendégség tulajdonképpen nevetséges valami volt. Férfit kívánó beszerzési hadműveletek, elképesztő mennyiségű konyhai munka, idegbeteg, elnyúló öltözködési procedúrák és viták, amúgy meg egy gyomorfájós péntek, két betonarcú főnök, és sok Trabantra vagy (állítólag a párttagok esetében) Moszkvicsra gyűjtő munkatárs után, egyébként pedig valami immár örökre ismeretlen, elmúlt *más* helyett összegyűlt egy nagy család.

Anyám alacsony, kopasz, nikotinista bátyjai a megszólalásig hasonlítottak egymásra, és kísértetiesen hasonló vicceket meséltek egymásnak, nekünk, kéretlenül és kifogyhatatlan kedéllyel. (Egy viccet soha el nem mondtak volna kétszer.) Mintha feleségeik is testvérek lettek volna: alacsonyak voltak, energikusak és golyó formájúak. Csak ők (a frenetikus nevű Bella és a nehézkes Karolina) itták az akkoriban csúcsnak számító cherry brandyt, illetve kávélikőrt, és nem tudván, hogy mi az, ahova nem fogadják be őket, utálták egymást és saját magukon kívül mindenkit.

A kávélikőröset egyszer sikerült valami átlátszó ürüggyel alaposan sípcson-

ton rúgnom, mama természetesen megvert, ám anyám otthon, egészen titokban, a maga kacifántos módján végül is megdicsért. Egyébként, speciel, a kávélikőröset szerette.

Ott volt anyám nővére is, ez a Drezda bombázását túlélt, királynői teremtés (fixa ideája az volt, hogy *látja* a lakókocsivá átalakított tehervagon felé közeledő B 17-es bombázó tisztjét: a New Budába szakadt haragosiak utolsó sarja, fiatal néger, sárga sísapkában, szivarral), aki sorozatos idegösszeomlásainak szüneteiben minden társaság fénylő csillaga volt. Kukoricaszín haját és kiszámíthatatlan parókáit nem tekintve róla mintáznám az én Anna Kareninámat. A keresztanyám volt. Ellának hívták, és természetesen szerelmes voltam belé. (Első tanítónőm ütötte ki később magától értetődő helyéről.)

Férjét, a cakkos fülű Ricsibácsit nagyra tartottam. Elsősorban felesége miatt, de azért is, mert történeteinek volt valamiféle sajátos (most már látom: Bethlen Miklóson edzett) önéletírás-íze. Úgy beszélt magáról, mintha már meghalt volna, amit sokan kívántak neki.

Unokatestvéreim, a lányok hülyék voltak és hangosak. Általában félrevonultunk egy kisebb, mai lakásomhoz hasonló méretű szobába és befőttet zabáltunk. Ők egyetlen fiú unokatestvérünkbe voltak szerelmesek, a titokzatos, hágai születésű ifj. Ricsibe, aki a mai ízlés szerint is szép fiú volt. Akkor még nem tudtam, de David Bowie-ra hasonlított. Ma Pavarottira hasonlít.

Anyám az anyám.

Hogy a dolog valójában miről is szól, azt – azt hiszem – a nagymamán kívül csak apám tudta. Ők voltak azok, akik nem beszéltek.

*

1971. december 26-án névnapokat ünnepeltünk. De amit elmesélek, nem akkor történt, és máskor sem, vagy ha igen, akkor nagyon sokszor, szétszórva, de néha-néha csak. Vagy azóta is, egyfolytában.

A következő nap, s az a rettentő februári: igaz.

Mint általában, most is kisvasutat kaptam karácsonyra. Szenesmozdony, két tehervagonnal. Nagyon szerettem. Apám is. E két ok miatt kaptam olyan gyakran.

A férfiaknak is újdonság volt ez akkoriban. El is vittük magunkkal a vendégségbe, én játszani, anyámék büszkélkedni. Felállítottuk. És én nem fértem hozzá. Nem lehetett őket megfékezni. Anyám az ölébe vett, de együtt nevetett a férfiakkal. Mint mindenki.

Volt egy doboznyi kölcsönbe kapott mágnesem is. Elkeseredésemben azzal kezdtem játszani: kis repülőimet is meguntam már, és senki nem törődött velem. A technikai érdeklődésű Ricsibácsi, akitől a mágneseket kaptam, vigasztalásul megpróbált beszélgetést kezdeményezni (már megunta a vonatozást), s megkérdezte, megvannak-e még. A kis szürke, selyempapír burkolatú kartondobozban, két sorban összesen 72 mágnes fért el. Egy hiányzott.

A cakkosfülű Ricsibácsi tudálékos, didaktikai hajlammal erősen megvert felnőtt volt, mint minden mellőzött tornatanár. Ezt nem szerettem benne.

Azt mondtam hát, hogy megvannak.

Aztán felálltam, s a fenekem alatt ott volt a hetvenkettedik mágnes. A leg-

rosszabb az volt, hogy még szerelmetes, gyömbérillatú keresztanyám is nehezteltrám a hazugság miatt.

(A gyermekkorról írni azért jó vagy rossz, mert ráhagyatkozhatom, ráhagyhatom a szöveget arra a tényre, hogy annak, az arról szóló történeteknek mindenki súlyos jelentéseket és nagy jelentőséget tulajdonít. Még az árpádharagosi gazdák is, ezek a durva fiúk. Nem mondom, hogy te ne tedd. Csak figyelmeztetlek. Hogy a hetvenkettedik mágnes csupán a hetvenkettedik mágnes. Egy vasdarab. Egy szó. Semmi más. De te azért csak figyelj! Én is azt teszem.)

Megalázva tovább matattam a szőnyegen, a zoknis lábak között. Találtam is némi aprópénzt, már nem emlékszem pontosan, mi is számított akkor aprónak. Gondoltam, megszerezhetem magamnak, mégpedig úgy, hogy megkérdem, kié. Bíztam a nagylelkűségükben, abban, hogy a pénz annyira apróka, hogy igazán csak hozzám illik, sőt jár is nekem a becsületességemért. Csalódnom kellett. Vagy a pénz apróságát, vagy a lelkük nagyságát, vagy a saját becsületességemet mértem fel rosszul, mindenesetre az történt, hogy a kérdésre persze senki nem jelentkezett, nem hallották (abban az őrült vonatzajban!) vagy tényleg szégyelltek lecsapni rá, én pedig megköszöntem, s vigyorogva zsebre tettem volna, amikor, ki más, a mama bejelentette, hogy ő hagyta el. Kész, vége, süllyesztő.

Nem járt arra. Nem lehetett az övé. Azt hittem, ő volt az egyetlen, aki figyelt rám. Sajnált. De észrevette, és most sem tolerálta sanda szándékomat. Sokat tanultam tőle.

Próbálkoztam még ifj. Ricsit legyőzni tréfás, beugrató kérdések sorolásában, de kettő után megtörten feladtam, versenyeztem Pityókával talajtornában, de belezavarodtam a hátrabukfencbe, alkoholt is próbáltam inni, de először a gyermekeknek fenntartott álnok, agyafúrtan színezett aljú csalipohárra bukkantam rá, aztán meg olyan szívdobogást kaptam az egyik beilleszkedni igyekvő golyóforma nagynéni ragacsos likőrjétől, hogy nagy és elszánt, végleges antialkoholista fogadalmat tettem.

Aztán csak ültem magamban. Sokáig ültem magamban. Később sürgetni kezdtem az indulást. Végül – szemét módon felrúgva a genfi konvenciót – ismételt légicsapást mértem az elárvult, de mozgó szerelvényre.

Anyám terhes volt. Akármelyik napos. Bármely órában. Mifelénk az áldott állapotban lévő asszonyokat szinte szakrális tisztelet övezi. Fel-felfénylett az arca.

Most jövök rá, hogy az az este más volt. Első, felettébb emlékezetes közéleti kudarcaim nevezetes vendégsége nem olyan volt, ahogy mondtam, vagy ahogy maguk most elgondolják.

Most jövök rá, hogy akkor, azon az estén, senki nem viccelődött, a férfiak nem jártak ki a csupasz lugasba cigarettázni, még a golyó-nénik is megpróbáltak kisimulni, apám egy kolbászos szendvicset vizsgálgatott elmerülten, immár hosszú percek óta, oly alaposan, hogy még az én szépséges keresztanyám sem tudta szóra bírni, aki aztán azzal vigasztalta magát, hogy világított, mint a Nap. Senki nem beszélt. Zakatolt a mozdony, és mindenki a gyerekeket figyelte. Ki engem, ki mást. Mikor melyiket. A gyereket. Aztán – szándékaimtól és vágyaimtól teljesen függetlenül – lassanként mindenki szedelőzködni kezdett, és hazaindultak a füstszagú éjszakában.

A mama állandó szociális és pedagógiai gyanakvása miatt a fiatal emberkék

gyűlölt erőszakszerveit: bölcsődét, óvodát, meg a bonyolultabb interperszonális viszonyokat nem ismerve, mint később az iskolában, a vendégségekben is eleget szenvedtem.

Érzem, ahogy ég az arcom. Ahogy szeretnék elsüllyedni. A vendégség nemismerése miatt. A likőrös hölgyek nem ismerték azt, ami nem fogadja be őket. Én azt nem ismertem, amihez tartoztam. De lehet, hogy tévedek.

Gondolom, ma sem ismerem ezt a valamit. És más sem ismeri. Akkoriban alighanem azt gondoltam, hogy van, aki ismeri. S ahhoz jó közel lenni. A mama, például. Hiszen ezért jött össze ez a sok furcsa felnőtt, szegény emberek.

Ma már nem gondolok ilyesmit. De nincs baj. Csupán hozzászoktam ahhoz, ahogy a vendégségben ki-ki jelölgeti a határait, hozzászoktam azokhoz a praktikumokhoz, ahogyan az ember esze, hangulata és a kegyelem erejében bízva újra meg újra értelmezi és megszervezi azt, amit lát, hall, tapint, érez.

Ahogy Liala mondaná: otthon vagyok.

*

Az 1972. december 26-ról 27-re virradó éjszakát a mama nagy házában töltöttem. Az unokatestvéreimmel aludtam. Korán ébredtünk. Frissen mosták a levegőt. Kiszellőztettünk, segítettem szidolozni a kilincseket, ablakot tisztítottunk a téli hidegben, odafagyott a mosószeres rongy az ablakra. Nagyanyám régi disznótorokról mesélt. A felnőttek is otthon maradtak. Elöl voltak a tegnapról maradt italok.

Tiszta, kicsiny poharak a szilvóriumnak. Vártunk.

Aztán reggel kilenc felé, láttam az ablakból, feltűnt apám hatalmas, kucsmás-nagykabátos, biciklis, enyhén ingadozó alakja. És – amit nem szokott – messziről, világító arccal, boldogan egy új nevet kiabált.

*

Három év múlva, egy rossz hangulatú vendégség másnapján, egy undorító, taknyos februári napon, a nagy diófánk alatt meghalt a nagyanyám. Az iskolából jöttem. Sötétruhás emberek ültek a piros Skodában. Nem értettem, mit mondanak. Ha nagyon fáradt vagyok, néha most is érzem némely szó vagy dolog érthetetlen, magában való, semmire sem mutató puszta létezésének *azt* a döbbenetét. Velük mentem.

*

Élnek a szüleim. Unokák nincsenek. Fiatalok vagyunk.

TANDORI DEZSÓ

Angol galopp-pályák mint I–KING érmedobások

Keserü Ilonának
és
Vidovszky Lászlónak

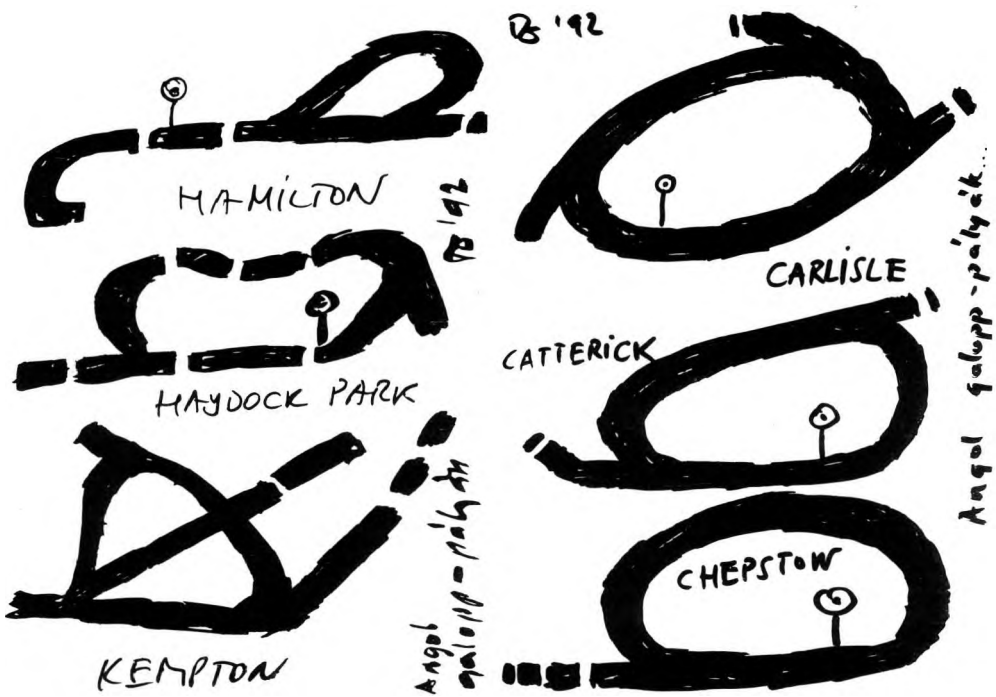

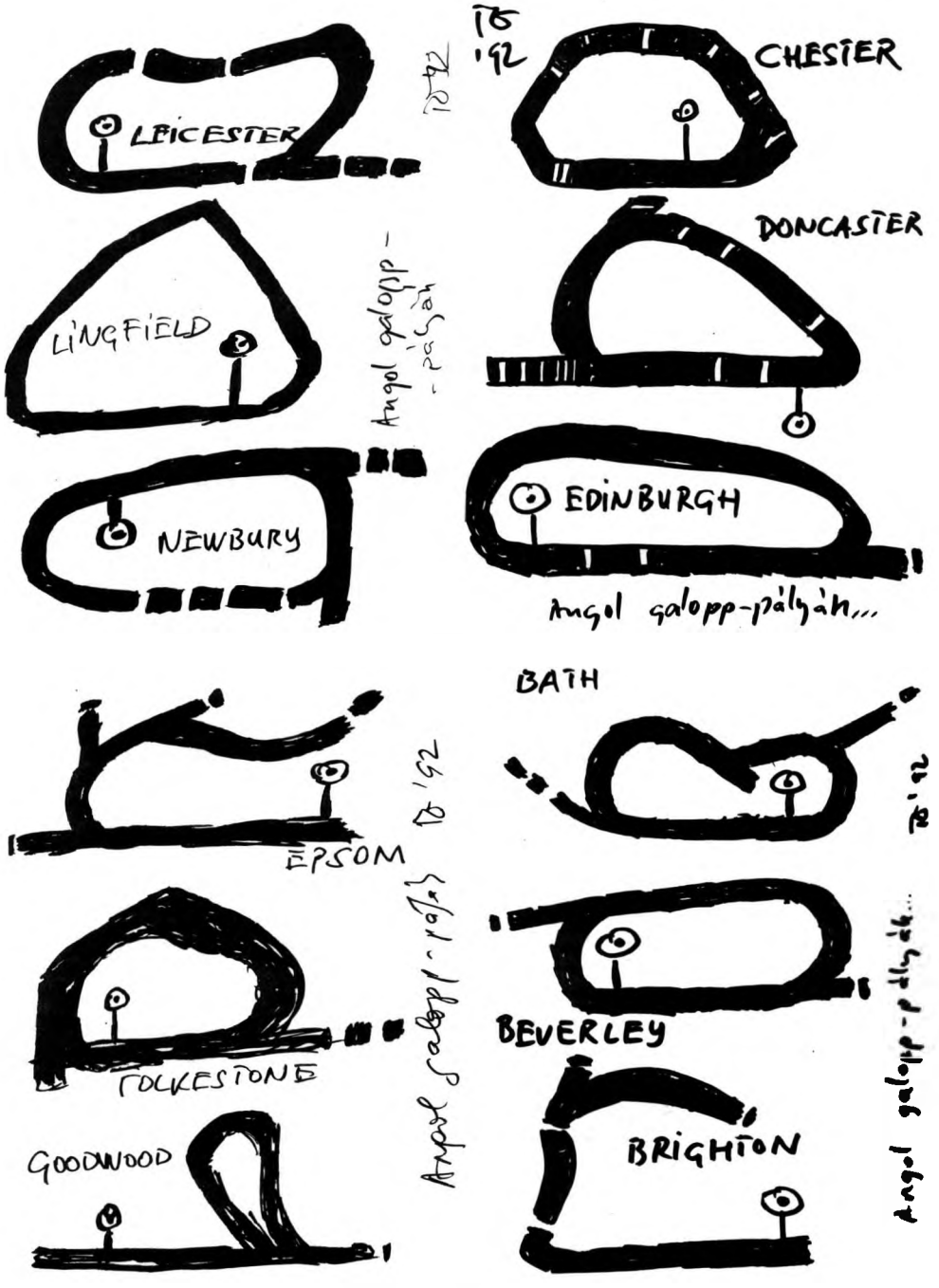
LEICESTER
CHESTER
LINGFIELD
DONCASTER
NEWBURY
EDINBURGH
Angol galopp-pályák...
BATH
EPSOM
FOLKESTONE
BEVERLEY
GOODWOOD
BRIGHTON

BOGDÁN LÁSZLÓ

Utolsó vendégünk a madárijesztő

avagy
kelet-európai patthelyzetek

Mészöly Miklós idézi Dürert, a *Pontos történetek, útközben* című könyv mottójában. „Olyan vonalakra van szükségünk, amelyeket nem húzhatunk meg meghatározott szabály szerint, csak ponttól pontig." Helyes! Próbáljuk meg!

Most, hogy végre elkezdhetem azt, amit mindég is el akartam kezdeni: a *vendégség-ről, vendég-létünkről, vendéglátói* mivoltunkról, *vendégeskedéseinkről* és *utolsó vendégünkről,* a madárijesztőről – kissé elbizonytalanodom. Mindezt már régen – legutóbb épp 1982. október 3-án!– akartam elkezdeni, és mégis csak halogattam, halogattam... Most sem vagyunk túlságosan boldogok, korántsem vagyok boldog, inkább valami homályos eredetű, meghatározatlan szorongás fog el, mint vándorokat az út, a „nagy utazás" előtt. Már a határidőnapló is lejárt, nemhogy a határidők. És alkalmas vagyok-e vajon a Feladatra? *Még* nem lennék az, *már* nem? Ki tudja? Ki tudhatja? Vajon azt értik-e, amit mondani akarok? Vajon megértik-e, hogy *miért* akarom pontosan *ezt* és *így* mondani? Hajdani példaképem, a fiatal Cioran kihívóan jegyzi meg a *România színeváltozása* című könyvben, hogy románként nem lehet tárgyilagos a szomszédos népekkel, éspedig azért nem, mert e népek ideig-óráig mindannyian uralkodtak felette – itt ő egyenlő a másutt megvetett románsággal –, s ezt a szégyent ő sem képes rekompenzálni. S különben is, ezekben a dolgokban (megértés, értelmezés...) – nincsenek szabályok. Nem tudjuk soha, azt értik-e vajon, amit mondani akarunk, megértik-e, netán egészen mást értenek, félreértik?

Lukács egy helyen kihívóan jelenti ki, a történelem hívni fog bennünket! (Itt nem egészen világos, kiket, noha elmondhatjuk ma már, jóslata bevált. Hogy értelme is volt-e?) Nagy László Kondor Béla kiállításán a *manipulált fülemülé*ről beszél. Vajon miért?

És mi a magyar ma?! A kérdés időszerű, hiszen naponta küldözgetnek vissza Ázsiába, sőt C.V. Tudor, a *România Mare* című lap főszerkesztője és a hasonló elnevezésű szélsőséges párt elnöke a múltkor azon nyekergett, hogy Ázsiából jövet *miért* állottunk meg *pontosan itt* (ahol ezt írom, a Kárpát-kanyarban, ezen a szeles vidéken), s miért nem menegettünk tovább, nyereg alatt puhítva a húst (amiből ma sincs elég) egészen az északi sarkkörig?! Ott valószínűleg lehűlt volna szerinte túlságosan forró vérünk!

Érdemes ezt így? Most?

Kérdőjelek. Állandóan kérdőjelek. S a vendégség is elnyúlik. Immár 1.000 éve tart.

Kérdőjelekből fonj koszorút egyetlen megmaradt hősöd – és vendéged! –, a madárijesztő feje köré. Kérdőjelből glóriát. A megcsúfolt égbolton is kérdőjeleket, kérdőjel-hurkokat formáz a döglődő gyárak füstje. Igen, a kérdőjel méltó hozzá. És hozzád is.

Választásunk – tallózni a madárijesztő történetében, szociológiájában, ontológiájában, démonológiájában s ezáltal transzcendens helyzetbe hozni és így – nem is annyira áttételesen – vallani vendégeskedésünkről – bizarr vállalkozásnak tűnhet. De legalább annyira jellemző rám, mint a kultúrára. És most kitehetjük nyugodtan a birtokos személyragot is. És arra a közegre is jellemző – arra a kisvárosi miliőre, amelyik jelenleg is körülvesz és el akar bizonytalanítani... 1982-ben, október 3-án, tíz éve, egy fontos elvtárs a regényírásról igyekezett, meglehetősen eredetien lebeszélni. „Most nem erre van szükség – mondotta –, nem ilyesmire, ilyesmikre, ilyenekre! Írjál inkább verset az Elvtársról és..." Ma egy hasonlóan fontos úr (aki tudatában is van fontosságának) a cikkekről igyekszik lebeszélni. „Mit mind prostituálod magad – vereget vállon (még mindig a konszenzus alapja!) –, mit mind írogatsz ilyesmiket? Ha változás lesz, első leszel a halál-listán. Te egy jobb tollú gyerek vagy. Írjál inkább regényt..."

Hát ezek vannak, de *én*, szóval *én*, akárcsak Áron Tompa László versében, ÉN nem hagyom magam!

„Ha majd az űrruhámban jövök vacsorára – kérdezi Susan Sontag –, ugye felveszed a tiedet? Úgy festünk majd, mint két, mindig diadalmaskodó főhős a tévé sci fi-sorozatából, de sebaj. Most mindenki azt gondolja: az ember csak a jövővel léphet szövetségre. A kilátások nagyjából ugyanazok. Mint mindig. De én ezt visszautasítom."

Ezen a vonalon persze ne is folytassuk, mert még egy ilyesfajta könnyed-érzelgős-játékos beismerés, és a dolgok árnyéka mögül előugrik a szorongás. Elég egy közepesen borús nap is, hogy rád törjön az alattomosan terjeszkedő, sűrű, hálószövésű depresszió.

Akkor van tehát a madárijesztő, akivel már tíz éve, 1982. október 3-án is kacérkodtál. Reggel az *Egy bélyeggyűjtő Prágában* című elbeszélésed gépelted, leugrottál a piacra, délután a Megéneklünk Románia amatőr fesztivál zsürijében hallgattad az induló tehetségeket (verseket mondottak a Pártról), s közben riportot terveztél egy nyúltenyésztőről; este pedig biliárd-partira voltál hivatalos.

Tíz év múlva mindez kissé valószerűtlennek tűnik. Gomolyog minden, a gomolygásból a madárijesztő regényes alakja bontakozik ki. Őt választom most, hiszen ő már 1982-ben kiválasztott engem. Vagy még hamarabb. A párt és a róla szóló versek azóta eltűntek, az induló tehetségek részben Isztambulban riszálják formás hátsójukat, konkurenciát kínálva a török lányoknak, részben Bécsben támasztják a falat és a földre szórják a hamut. A nyúltenyésztőről szóló riport – vagy történet? – pedig mindég a második lesz az éppen esedékes listákon. Tíz éve következik. Állandóan következik. Noha nem tudom már, hogy akkor, ott, a zsüriben, unatkozva és álmossággal küszködve mit is akartam a nyúltenyésztőtől?! Miközben egy harcias kislány vádlóan ránk meredt – a gondosan kiválogatott tagokból álló zsürire – és eldörögte: most mint elvtárs, megkérdem tőled, éber vagy-e, jó vagy-e őrnek?!?

Akkor láttam meg világosan magam előtt az *Egy bélyeggyűjtő Prágában* című elbeszélésem egyik kulcsjelenetét. A hős meglóg az ünnepségről, bolyong az épület labirintusában, egy konyhában köt ki, ahol az automata sonkaszeletelőgép látványa lenyűgözi, „a sonkaszeletek megbízhatóan és egyformán omlanak egymásra, a gép megállíthatatlan, a szemsértő fényben néha lágyan villan meg a kés..."

Madárijesztőmnek nincsen neve és kora. Bárhol előfordulhat, ahol kertek vannak, veteményesek, gyümölcsfák, vetések. De az is lehet, nem fordul elő sehol, soha. Minek neki

név? Jól megvan név nélkül is, felénk fordul, cilinderét rázza, második világháborús, gyerekek által már bilinek is használt acélsisakját csörgeti az őszi szél, rongyait mozgatja. Noha áll és várakozik – mire, istenem, még mire? – most mégis úgy tűnik, mintha felétek indulna. Látjátok őt? Mintha integetve jönne felénk, dacosan, vonzón, felejthetetlenül...

A név csak magára döbbentené – ahogy minket például a *bozgor* megnevezés, amivel román „barátaink" ruháznak fel állandóan –, egyéni voltára, egy voltára, a név csak kiemelné a többiek közül, a madárijesztők évszázadok, sőt évezredek óta velünk együtt vonuló, névtelen seregéből. De én pontosan ezt nem akarom. Ma a kínai falon tűnik fel dülöngélve, tegnap egy veteményeskert közepén őrködött, holnap egy német város főterén dobál Molotov-koktélokat, bevilágítandó a haragos német égboltot, holnapután esetleg nálunk, Erdélyben teszi ugyanezt, vagy esetleg felugrik a holdba Páll Lajos verssorát finoman bekötve – „holdi részünkre" támasztott igényeit megvalósítandó, amit – ti. a holdi részünket – ezek szerint mégsem adunk el (még mit nem! mi, magyar ajkú románok is egyenlőek vagyunk, nekünk is jár, még mi, a szánkon kívül?), még mit nem! és onnét szemléli majd az égbolt bársonyán a csillagokat, ezeket a hideg és elérhetetlen égi koporsószögeket, s e mennyei bársonyba belesimul majd a haragvó német, orosz, netalántán erdélyi égbolt is, elkülöníthetetlenül.

Igen. Így lesz.
Hogy szép is lesz-e?

Mikor tűnhetett fel először? Mikor? Mindenesetre egyszercsak itt volt, úgy, olyan magától értetődően, mintha mindég is itt lett volna. Mintha kísért volna éjszakai bolyongásaimban, mellettem kopogó árnyék, s amikor a hold fehéres kíméletlen fényében elveszettnek és sivárnak tűnt a város, bátorítóan dörmögött valamit. Te is hallottad? – kérdeztem mellettem baktató barátomat, aki idegesen kapta el a fejét. Mit kellett volna hallanom? döbbent meg, de a madárijesztő, a vendégünk, akit ő nem látott (?), tovább dörmögött a fülembe, ilyesfajta dolgokat: nehéz és könnyű megalkotja egymást (hosszú és rövid alakítja egymást) magas és mély kulcsolja egymást..." Nem iszol te mostanság tényleg túl sokat? – hallom barátomat. Aggódott értem. Aztán ő is kitűnt a képből. Ma valahol Sidney-ben él, és fogalmam sincsen, álmodik még erről a városról, ahol azóta is vendégeskedünk még egy páran, ahhoz elegen, hogy (ám lám mi ez és mi ez, ha nem a fejlődés maga) bejelenthessük autonómia-igényünket... (Közbevetőlegesen a madárijesztő hajbókolva távolodik a De Chirico-képre emlékeztető téren, mulatságos rongyait rázza a szél.) Mások – mondja akkor még mindég aggodalmaskoda barátom – mások hangyabolyokat látnak, fehéregereket, bogarakat. Esetleg öregasszonyok ülnek az ágyuk szélén, vagy zombik tűnnek fel keresztútjaikon, feléjük vicsorogva. De madárijesztők?! Ilyesmiről még nem is hallottam.

Román testvéreink autonómiáról nem hallottak. Vagy igen, csak állandóan félreértik. Van ezen mit félreérteni? Ma, amikor minden bokorban kémek leselkednek s cilinderes, kövér kapitalisták az országot akarják ellopni. Ide 1982-ből egy analóg kőröspataki feljegyzés: „elviszik a termőtalajt a szülőföldről", mutat egy földdel megrakott távolodó teherautóra egy öregasszony. De autonómia?! Ilyesmi itt nem volt, nincs és nem is lesz!

Amiről valaki nem hallott még harangozni, az természetesen nem is létezik. Mulatsá-

gos. Persze a szituáció nem új. Somlyó György magyarázza Borges egyik versét. A cím: *Le regret Héraclite* – tehát a spanyol eredeti fölött is francia! S most a vers:

Én, aki annyi ember voltam, sosem lehettem az
akinek ölelésében elalélt Matilde Urbach

S az aláírás, a bibliográfiai adalék, ami ez esetben a vers elválaszthatatlan része: akárcsak autonómiának a szabad akarat és a civil társadalom, ami még nincsen meg: „Casper Camararius: a Deliciae Poetarum Boroussiae-ből, VII. 16." Somlyó mindezt megvilágító (?) szellemes kommentárjából: „...a vers spanyol szövege az eredeti? vagy valaminek – egy minden kutató által ismeretlen Herakleitosz-szövegnek vagy a rá hivatkozó és vonatkozó német, esetleg latin versnek a fordítása? És az addig még nem érintett hősnő, a vers érzelmi tartalmának kiváltó eleme: Matilde Urbach? A maga konkrét nevével csak egyike a valaha élt sokmillió nőnek, akire egy férfi egy életen át hiába vágyakozott? Vagy illene tudnunk, kicsoda? Történelmi személy? Talán egy híres szépség? megégetett boszorkány? hűséges családanya? mártír szűzlány? bűnös asszonyállat?" Még egyszer összegezzünk gyengébbek kedvéért? hiszen mi, az örökös vendégek állandóan gyengébbek is vagyunk –: francia cím a spanyol vers fölött, utalással Herakleitoszra, spanyol vers, de nem tudni, egy eredeti latin szöveg német fordításának változata, átköltése-e? A homályos – és gunyorosan pontos utalások mindenesetre csak megnehezítik ezt a kérdést, hiszen azt sem lehet tudni, ki volt Caspar Camararius – fejtegeti tovább Somlyó – volt-e egyáltalán? mi a mű, amiből „idéz" Borges? VII-ik fejezetének 16-ik alfejezetéről van-e szó? Vagy esetleg a hetedik kötet tizenhatodik fejezetéről?!?

Íme, a „távoli" és mégis közelítő autentikus vallomás vendéglétünkről és az örökös kelet-európai patthelyzetekről, amiként Borges egész rejtélyesen-játékos életműve az ezoterikus irodalmak paródiája is, de úgy, hogy nem adja fel azok lényegét.

A madárijesztő forró nyárban tűnik fel, németalföldi festményeket idéző domboldalon. Felénk tart kissé félretartott fejjel, mintha mindég tojásokon lépegetne – öreg pincérek járnak így, ennyire bizonytalanul, mintha el se hangzó rendeléseket hallgatnának, soha be nem fejeződő éteri zenét. Most parasztok veszik körül a madárijesztőt, kérlelik, maradjon még, legyen a vendégük? De ő csak ingatja a fejét. Nem és nem. Határozott. „Néktek nem is kell őr, őrködjetek magatok!" Távolodik. Távolodó rongycsomó. Két kisgyerek, a barátai, sokáig követik, aztán elmaradnak ők is. Dél van. A bosszú dele. A levegőben szinte áll a meleg. Asszonyok fekszenek akácfák alatt, félárnyékban. Megbámulják. Egy fiatalabb nő feláll, sóvárogva tárja szét karját. Hívja. A madárijesztő szomorúan rázza meg a fejét, magára mutat, nemet int, továbbhalad. A nő társai rekedten kacagnak.

Minden felgyorsul és mozgásba jön hirtelen. Fények, nyár, mélybarna, mellbimbóbarna domboldalak, zöldellő mezők – valami lassú ritmusban úsznak el, s végül csak a madárijesztő marad. Egyedül. Bejön a szobánkba, helyet foglal a fotelben, rágyújt, bekapcsolja a televíziót, a Pro 7-en épp reklám van („essen mit lust und leben"), a Sat 1-en a Szomszédok című szappanopera egyik részlete, egy kisírt arcú nő éppen liften menekül, „nálunk" Teoctist pátriárka szónokol, hogy mit, nem hallani, mert a madárijesztő fintorogva kapcsol az RTL-re, ahol tolókocsiban jelenik meg a *főnök*.

Csak én vagyok nektek – mondja most a madárijesztő. – Senkitek rajtam kívül. És együtt sem megyünk sokra...

Ez lenne az első epizód. Persze nem túlságosan eredeti, tegyük a kezünket a szívünkre, és valljuk be, nem! 1979 őszén mindezt érthetőbben akartam megvilágítani, *Két példázat a nemzedékek kettős nyelvéről* című írásomban. Pedig akkor még hol voltak kilencvenkettő őszének dilemmái.

Másoljuk ide.

Első példázat: csoportkép

„Bundás, nagyhajú, vidám tinédzserek. Nem lehet megkülönböztetni a lányokat a fiúktól. Az egyetlen, amit szélirányból még tévedés nélkül el lehet dönteni, hogy sem a napi fürdést, sem a dezodoráló szereket nem részesítik előnyben. Előttük viszont, mindenkinek a magáé: szorgalmasan ürített sörösüvegek. Ő középen ül, jóval túl az ötvenen, már kopaszodik, hasa kidagad a nadrágból, szemüvege orrára csúszik, arca gyanúsan vörös. Nem tudni, hogy került oda, azt sem, mit keres ott, miként érzi magát? Ül a többiek között, dacosan és kövéren, vállán kölcsönbundával, megközelíthetetlenül. Később mégis rikácsolni kezd, képeket húz elő a zsebéből. Elsárgult felvételek: daru előtt állnak összefogózva vidám fiatalok, háttérben rozzant teherautók, még két daru és az erdő. Ti azt sem tudjátok, hol van Szályva Visó – sírja el magát. Az egyik tinédzser (fiú? lány?) átöleli és sört tölt a poharába."

A tenger persze szeptemberben is leírhatatlan. Figura, mintha csak a Madárijesztőből, az önmagukat sokszorozó patthelyzeteink közül lépne elő: mezítláb, feltűrt fehér nadrágban táncol a homokban, zenére, amit csak ő hall, ládáját odatartja a bámészkodó nyaralók elé, ha kivesznek egy-egy süteményt, máris úgy fordul, hogy valaha fehér vászonkabátja zsebébe ejthessék a pénzt, de a táncot ne hagyja abba, a táncot azt nem, miután portékáját eladta, azután sem. Kitartó. Táncolva távolodik. (Részeg, mondják körülötte –, részeg vagy bolond...) De ő rendületlenül táncol tovább, alakja a strandi nyüzsgésben is teljesen valószerűtlen. Délután is találkozunk vele, triciklije elején a süteményes ládikó s ő saját koreográfiájára bógenozik a papucsos nyaralók között. Neptunon vagyunk, nem messze a balkáni Caligula megerősített villájától. Valahol itt fulladt vízbe néhány napja Dan Desliu is, az ellenálló költő. Mindjárt feltűnik a madárijesztő is, utolsó vendégünk, és megvalósul látomás és realitás egysége, mindjárt, de addig is:

A második példázat. Kitalált történet

„X meséli: nyakát először harmincnyolc koraőszén ütlegeli egy szigurancás kapitány, miután lekomonistázza és lebüdöszsidózza és lekurvamagyarozza. Csak úgy, közvetlenül, tenyéréllel üti, miután kifárad – emberek vagyunk –, beszólítja a pribékeket is. Nagyon megverik, de másnap mégis elengedik (bajtársai azóta tartják besúgónak...) Ezt máig sem érti. Nem lesz tárgyalás, nem lesz cirkusz, nem lesz semmi – kínálja cigarettával ugyanaz a kapitány békülékenyen, de húzza meg magát, oké, semmi pofázás a sajtónak, semmi ügyvéd, vicsorog utána búcsúzóul. Nyaka tizenhárom esztendeig merev, ún. farkas-nyak, nehezen tudja fordítani, noha negyvenegy sűrű őszén, Szamosfalván, a Horthy-nyomozók is »rátesznek egy kisebb munkát«, magyaros alapossággal – kacag kesernyésen X. Aztán jött egy szédült székely-sárga ősz, a bulevárdon ismét hatalmas »kénsárga« leveleket perget a szél és megint értejönnek, ugyanaz a »régi« kapitány üdvözli, büdöszsidózza, kurvamagyarozza és fasisztázza le, most már egy másfajta egyen-

ruhában, kedves ismerőseként és mintegy álomban újra veri is, közvetlenül tenyéréllel üti a nyakát, mikor kifárad – mintha jobban bírná? –, beszólítja a pribékeket, a zárkában érzi – mikor valami gyanús zajt hall a háta mögött –, hogy újra normálisan tudja fordítani a fejét, nem kell nehézkesen egész testével fordulnia..."

X rám kacsint, végigborzol ősz haján, aztán tölt magának egy ujjnyi vörösbort a metszett pohárba. Ahogy hátrahajtja a fejét és iszik, poharában számonkérően villan meg a kevély vörösbor, mellén megcsörrennek a kitüntetések, aztán mindent elnyom a Romana téren megforduló autóbusz zaja. (Már ennek is tizenhárom esztendeje, azóta csak annyi újdonság történt, hogy a cukrászdákból elnöki rendelettel vonták ki az italokat, abban a kávézóban sem lehet már vörösbort kapni.)

És a madárijesztő? Vándorol még asszociációnk setét mezőin? S vajon hová? A nyárnak mindenesetre vége. Ez többféleképpen is leírható: a helyzetjelentés kopogó, fáradó, kopár szavaival, de a tárgyilagosságot felszámolni akaró nosztalgikus felhangokkal is. A madárijesztő – utolsó vendégünk, a vendégség megtestesült fogalma – épp erre kószál, autonómia, kacsint rám, ugyan, ugyan, Piedone, ne legyen naiv, maga kis kurva huncut! Ti akarjátok, ők nem. X, megint X. A kelet-európai patthelyzet beáll.

A madárijesztő legyint, tovább indul, minden megvan, ha lennének csatornák, zörgethetné is őket elmaradhatatlan bunkójával. Most mintha megcsörrenne valami, lehet, hogy mégis vannak esőcsatornák. Esők mindenesetre még vannak. Az eső kopogásába alszom bele, a madárijesztő, akiről mégsem mondtam el még mindent, már a balkonon motoz, üres üvegek és árnyak között.

És vendégségünkről sem mondtam még lényegében semmit, a szabad választások után – dünnyögi fülembe valahonnét a sarokból a kitartó madárijesztő –, majd elkövetkezik szépen, nyugodalmasan a *többség zsarnoksága*. Mindez nem új, emeli fel bunkóját figyelmeztetően, akár egy fővárosba látogató zsilvölgyi bányász, aki büszke arra, hogy ő dolgozik, és nem gondolkozik. Minderről, nézd csak, miket írt egy úriember, még a múlt században: „Mert hát kollektív értelemben mi más a *többség*, mint *olyan egyén*, akinek nézetei és legtöbbször az érdekei is *ellentétesek* egy másik *kisebbségnek nevezett* – egyénével? Ha pedig feltesszük, hogy egy *teljhatalommal* felruházott ember *visszaélhet* vele ellenfeleivel szemben, miért ne feltételeznénk ugyanezt a többségről? Vajon az emberek, azzal, hogy egyesülnek, megváltoztatták-e jellemöket? Vajon erősebbekké válva türelmök is növekedett az akadályok láttán?" És így tovább: idő van!

És megoldás is. Egy magyar úr a múlt században ugyancsak ezeken töprenkedve találta meg – figyelmeztet a madárijesztő – aggályosan olvasva a megoldást: „...közjogi *hiányos* alap, *roncsolt* pénzügyek, kultúrai haladásnak *félszeg* – ósdi, korszerűtlen, mert arisztokratikus – iránya: mind mind ugyanegy kútforrásból származnak s azok mind egytől egyig el fognak enyészni, mihelyt ez egy kardiális *kórállapoton* segítve lesz. Be fogja látni, hogy régi és újabbi különféle alakban és változatban meg-megújuló fájdalmának valódi fészke a ... társadalom hiányos, időszerűtlen vegyülete, s meg fog győződni, hogy idült bajának neve nem más, mint: társadalmának *polgáriatlansága*.

S addig is maradunk mi magunknak s utolsó vendégünk, a madárijesztő felemelt fejjel, úgy is, mint önnönmaga szobra...

A madárijesztő éji dala

Azok a szentgyörgyi őszök, azok a vacak, azok az ázott, azok a gyönyörűséges könyvek, igen, az a könyv... és az a császárkörte, ahogy méltóságteljesen billen meg ág és föld között, az a büszke, aranyló császárkörte, az a lány, azok a .... azok az *égszínkékszemű gyermekek*, ahogy egyformán vigyorognak, és esnek hasra, a *szorongás tőre*, amint kutatva jár benned, a rettegés, állandóan eloldozódva, feloldódva végleg faviccekben, végleg soha meg nem szűnve, a csattanókat követő... és azok a kertitörpék, a kert vitrinjeiben, októberi szűrt fényben, azok a töredezett, megkopott öreg bohócok (:fogatlan száj, leállíthatatlan rágóizmok), az a kert, igen, az a kert is, de itt már fel is szállok mindég, eloldozódva, oldalazva repülök az „elágazó ösvények kertjében", igen, azok az indiánnyarak is, az az asztal a Sugásban, azok az elállíthatatlan esők, az a vonulás, azok a napsütötte tisztások a szívemben, „micsoda madár!", és azok a, azok a vörösnyakkendők és egyenöltönyök, és az a kert, repülsz itt már, ha nem is vallod be, mindég repülsz, és az a könyv is és útitársaid, az a félelem, és azok a gyönyörű lányok, akiket elfelejtesz, azok a megjeleníthetetlen, leírhatatlan szentgyörgyi őszök, az egymásnak ütődött könyvekből felszálló por, AMI MOST MÁR VÉGRE ELTAKAR, mindent eltakar, mindent eltakar, eltakar, csak az a császárkörte himbálózik még ökörnyálak hintáin föld és ág között, csak az a *renitens* császárkörte – – –

De én ezt visszautasítom. A kilátások nagyjából ugyanazok. Mint mindig. Most mindenki azt gondolja: az ember csak a jövővel léphet szövetségre. Úgy festünk majd, mint két mindég diadalmaskodó hős a tévé sci fi sorozatából. De sebaj. Ha majd az űrruhámban jövök vacsorára, ugye, felveszed a tiedet?

Olyan vonalakra van szükségünk, amelyeket nem húzhatunk meg meghatározott szabály szerint, csak ponttól pontig?!?

A madárijesztő azóta közeledik, azóta közelítem. A nyúltenyésztő megint az első lesz a soha meg nem valósuló listán.

GARACZI LÁSZLÓ

meglátni és megmérgezni

fonák arc horpadni önmagába
anyaméh a forró fémfedél és zónabánat
ha szólna rajtam uram nincsen álca
vagyok aki férfi nem kell dísztelen
fekete kis a parton gumisaruszép
és adom a nikkelt szórom szaporán
mert riöréndzs máj fész ha nem cselezek
megrépolnak to rape megmagolnak to mug
leveszik arcom lecserélik kocsonyára
az nem ám komfort belesúgni fekete fülbe
titkos mérgen él az égi bakó bűngyújtó
átok száll a szélben dorgáló sztéjhelszi
száll szegény hiv-homlesz a vízen
meglátni mindezt jaj nem jó
és nem jó jaj
megmérgezni
new york
metró

SZABÓ GYULA

Tátónak van csillaga

Énekelhettem volna én is az 1960-as esztendő legvégén, hogy „Gyertek, fiúk, mer' eljött a behívó". Mer' jött egy baka a szilveszteri-újévi örömök előestéjén a kolozsvári komisszariátus futárjaként, s benyújtott az ajtón egy katonai behívót. A fiú azonban nem énekelt, mer' már igen nagy fiú volt, éppen betöltötte három hónappal azelőtt a harminc esztendőt, házasember volt, családos fiú, családapa fiú, lévén neki – s a feleségének is – egy fél Kolozsvár által ismert és kedvelt nagy kofa kislánya, Ági, aki maga volt a temperamentum, a jókedv, a közönségszórakoztatás, táncolt, énekelt a rácsos gyerekágyban, s „készült", hogy éppen három hónap múlva betölti a két esztendőt. Emellett a behívós fiú már íróilag is nagy fiú volt, mer' egy regényének nyomdában volt már a harmadik kötete is, kész volt a „trilógia", amelynek az első kötetével öt esztendővel azelőtt „berobbant" az irodalomba – így írták a kritikusok –, de azért nem annyira, hogy amiatt behívót kellett volna kapnia a komisszariátustól. Nem látszott az a behívó különösebben „veszedelmesnek", hiszen a világon tűrhető béke volt, a kubai válság talán még csak a levegőben (?), a katonáskodás időtartama is mindössze egy hónapra volt szabva, az új esztendő farsangi heteire, január 15. és február 15. között, úgyhogy ő végül is lehetett volna annyira öntudatos tartalékos alhadnagy, hogy a jó hat évvel azelőtti utolsó egyhónapos katonáskodás után ismét viselje a mundért egy hónapig, méghozzá közelebbi „hazai" tájon, a diák és költő Ady már régóta Ady-szellemben sütkérező kisvárosában, Zilahon, de a hadseregtől „újévi üdvözletként" kapott behívó mégis inkább lehangolta, mint felhangolta a címezettet, leginkább azért, mer' a vitéz alhadnagy már pár éve gyomorfekélyben szenvedett, gyalogos létére patkóbélfekélyben, mintha huszárhadnagy lett volna, s mindenféle ismeretei szerint tudta a fekélyes, hogy – egyrészt – aki az egészséggel gyomorfekélyes szinten áll hadilábon, azt tulajdonképpen fel kell menteni, alkalmatlannak kell nyilvánítani a katonai szolgálatra, s hogy – másrészt – a hirtelen kilátásba került katonáskodási időszak éppen a fekély tavaszi krízisének a megelőzési (preventív) gyógyszer- és diétakúrás ideje.

Minden civil haditerv amellett szólt, hogy január 15-ig el kell intézni a felmentést, ami lényegében egy formaság az orvoskatonai komissziónál, s azzal már jöhetett is a sülve-főve jó szomszéd fiatal házaspárral a szilveszteri közös vendégség töltelékes káposztája. Jött is, megvolt a lakoma, elmúlt az óév, de másnap, újév napján már a fekélykrízis első rohama is jött a káposztára, és nem is múlt el, egyre keservesebb györcsökkel csinálta az eszét a patkóbél. Az azelőtti kórházi-klinikai kríziskezelések és diagnosztizálások heteiben az orvosok száján gyakran megfordult a divatos szó, hogy „idegalapon van", s lehet, ez éppen ekkor bizonyult leginkább igaznak, a káposzta mellett a behívólevél is megtehette idegalapon a magáét. A tény mindenképpen az volt, hogy most már „nyugodt lélekkel" mehetett a fekélyes behívott a katonai orvoskomisszió pucérságot szemlélő szeme elé, még akkor is, ha

a nőtag direkt nem volt kíváncsi a pucérságra... S ment is tovább minden a „legnagyobb rendben": ha gyomorfekély – s pláne krízis –, beleesik ebbe és ebbe a felmentési pontba, de röntgenileg ki kell mutatni, hogy a diagnózis nemcsak tünetes konklúzió, hanem dossziéba iktatható, *seb*-dokumentuma is van neki, ami ezúttal – hogy „pláne krízis" – csupán egy rutinröntgen kérdése. A röntgenezés már a páciens részéről is „rutin" volt, tudta előre, milyen érzés tuszkolni le a torkon a kezébe nyomott bögréből a sűrű, krétaízű báriumkása pépjét, mekkora kortyokban, milyen „ütemben" kell élni az émelyítő vendégséggel, de ment katonai felmentésben biztos bátorsággal, illogatta-nyelegette hősiesen a röntgenes orvos vezényszavaira fenékig a „keserű" italt, s csak akkor kezdett idegalapon fekélyesedni a gyomra, amikor a röntgenes hosszas nyomogatás, belezgetés, kezdett s végzett kukucskálás után sem látott *nyílt sebet!*... Amilyen biztos tudat volt a röntgenezés előtt a „civil" győzelem, akkora lett utána a „katonai" vereség. A krízis napról napra keservesebb lett, a napok rohamosan múltak, s a fiú a behívócédulával a kezében járta újra és újra a háromszöget: otthon öklendeztető görcsök, s röntgenen öklendeztető báriumnyeldeklések, a komisszió előtt a fekélydiagnosztizáló orvosi véleményezések, de *nyílt seb* („nișă", „nișă"!) nélkül. A fül már valósággal zúgott ettől a „nișă"-tól, de végül is menni kellett katonának, tiszti továbbképzésre, Zilajra. A „rosseb" a patkóbélen – ahol, mondták együttérzően a vizsgálók, a legnehezebb a nyílt sebet kimutatni – csak lapult a maga helyén, elbújt, nem ismert olyan kibújót, hogy „pláne krízis", már-már hazafias buzgalommal katona akart lenni, már-már szégyellte, hogy a test patkóbélen kívüli szervei – a szív, az agy, a gyalogos láb stb. – a behívottak örökös szimulánsságával egy fekély ürügyén mind ki akarnak bújni a katonaköteles ség teljesítése alól.

Felvirradt a bevonulás lágy-olvadásos téli napja január közepén, összegyűlt vagy harminc csattanó egészségű, vidám, egyre-másra hasonló korú „fiú" Kolozs megyéből, de főleg Kolozsvárról, ügyésztől kezdve operai karénekesen át könyvszerkesztőig, tanárokig, mérnökökig mindenféle jó értelmiségi válogatott csapat, megannyi belevaló tartalékos tiszt hadnagyi rangkörben, tréfálkozó, felszabadult hangulatban, mintha katonák vonultak volna a kaszárnyákból haza szabadságra: örültek mind a behívónak, az egy hónapi fizetett gondtalanságnak, hogy egy kerek hónapra „fizetéses szabadságra" távoznak a munkahelyi-családi gondok közül, „téli nyaralásra", s csak nézték részvéttel, hogy hányódik, görbed a gyomorgörcseivel köztük az írófélé, aki ilyen „peches", nem tud örülni az előtte feltáruló kaszárnyai életnek.

Egy távolsági buszjárattal indult el a „menetszakaszunk" Kolozsvárról, némi úti itókák is előkerültek, ahogy távolodtunk Kolozsvártól, úgy emelkedett a hangulat a főleg általunk zsúfolásig tömött buszon, de én úgy helyezkedtem el kucorogva az ajtó közelében, hogy majdnem minden falu megállójában megtiszteltem egy kis öklendezett gyomorsavval-lével a helyet, afféle csudabogár le- és felszálló utasként, s amikor a busz nekiindult a Meszes meredeken kapaszkodó kanyarainak, éles szerpentinjeinek, úgy éreztem, mintha az egész út az én belsőm lett volna: Kolozsvártól az Almás völgyéig a keserű nyelőcső, amely inkább hányik, mint nyel, utána a görcsfájdalmas gyomor a patkóbél Vaskapuval, s a Meszesen át a háborgó bélkanyarok, míg túl a Meszes alján ürített a busz, ami azonban csak úgy volt megérkezés a végcél helyére, hogy az esti órákban esedékes kaszárnyai jelentkezésig még

volt vagy három-négy óra, és az addigra már egészen felhangolódott hadfi-társaság megszállt a városka kaszárnyanegyed felé eső irányában egy büfé-forma kocsmát, amely boldogan fogadta szűk falai közé a bőven fogyasztó vendégsereget, de amely nekem eleve lebuj lett, mer' alig mentünk be, én, mintha csak átszálltam volna a buszról egy másik járműre, mindjárt az ajtó közelében bújtam le egy asztalra, hogy koslathassak ki s be szükség szerint, mert mintha valami csap nyílt volna meg bennem, úgy csapolta nekem a belsőm kifogyhatatlanul a keserű-maró savlevet. Életem egyik legnagyobb tortúrája volt a vendégségnek az a pár órája. Tiszti kollégáim mulatnak benn a kis helyiségben, hogy viszik el a helyet, én múlok ki egy kis hideg zugolyban, ők „töltik be", én „öntöm ki", s a két végletnek ez a feszítő kínja nem elég, közbül ráadásul ott van, hogy én még rontom is a hangulatot, mert rendre majd mindegyik oda-odakukkant hozzám, sajnál, vigasztal, biztat, kínálja a borát vagy pálinkáját, és én teljes undorral utasítom vissza még a szagát is, nem is annyira én, mint a belem, a gyomrom, a patkóbelem, az egész bennem levő út a Meszessel.

Megváltásnak érzem, amikor végre nekiduhajodik a társaság a hágós útnak, ki a városból a dombokra, be a kaszárnyakapun, be a kaszárnyaterembe. Én részemről mindjárt jelentem, hogy hányadán vagyok, látja a tiszt is, mondják a kollégák is, reggel el lesz intézve, mondja a szolgálatos fogadó tiszt, átvészelem valahogy az éjszakát, mint egy álló buszon vagy lebujszegletben, reggel leadjuk a civil ruhát, beöltözünk a bakák vastag posztós téli egyenruhájába, köpennyel, téli kucsmával, az egyenkucsmákon vörös csillagok, a zubbonyunk és köpenyünk vállpántjain fehér csontcsillagok szárait döfködjük keresztül a posztón, lenn egy-egy pár drabális csizmában végződünk, de én mindjárt a beöltözés után olyan leszek, mint egy ledöntött csizmás szobor, mer' visznek egyenesen a kaszárnyarendelőbe-fektetőbe, be is fektetnek, egy szanitéc ad valami pilulát, a nyelőcsövem, a patkóbelem nem kér belőle, jön az ezredorvos is, magyarul beszéljük meg, hogy nincs „nișă", közös ismerőseink vannak, elmondom, hogy kollégái Kolozsváron nagyon jóindulatúak voltak, sajnálták, hogy ilyen krízisben nem tudtak felmenteni, s azzal a tanáccsal engedtek el, hogy megérkezve az állomáshelyre, feküdjem be a betegszobába, s töltsem el ott valahogy a hónapot, mert „nisa" nélkül felmentés nem létezik. Én akkor már két hete húztam-nyúztam a komisz krízist, amely a zilahi úton tetőzött, de a betegszobában sem enyhült semmit, vette hát az ezredorvos a telefont, hívta a mentőt, jött, beletettek, s egyenesen a kolozsvári nagy katonakórházba vittek, „hazakerültem" két nap múlva Kolozsvárra, de nem a Mihai Viteazu (Széchenyi) térre, hanem a Dosztojevszkij (Zápolya) utcába. Hoztak, hogy itt több esély van a krízismegállító gyógykezelésre, s arra, hogy folytatva a röntgenezést, keressük tovább a „nișă"-t. Egy álló héten keresztül, míg a kolozsvári katonakórház vendége voltam, egyebet sem csináltunk: teán és báriumkásán kívül nem tudtam magamhoz venni semmit, a kása „megállt" bennem, a tea nem, napi egy kilót fogytam, ha a heti hét kilót elosztottam hét felé, de „nișă" nem volt, a patkóbelem a fekéllyel mint egy megátalkodott zsoldos, nem tette le a fegyvert, katonáskodni akart mindenáron, és engem végül a katonakórházból is csak azzal bocsátottak ki, hogy „nișă" nincs, vissza kell mennem a zilahi kaszárnyába, most már nagyjából fele eltelt, húzzam ki a többit is ott a fektetőben.

Ezúttal nem a mentő szállított, az Utunk szerkesztőségének, ahol dolgoztam,

volt egy jó útonjáró Pobedája a Miklós bácsi két volánra való két keze alatt, kiengedtek a kórházból, hogy meglátogatva a családomat, a munkahelyi kocsival visszamehetek. Kiérve az utcára, szédelegtem, forgott velem a világ, a vitéz dalia árnyéka volt önmagának, de ment „vitézül" saroktól sarokig, hogy meglepetésszerűen lépjen be otthon az új tömbház kis lakásának zöld ajtaján.

Volt is öröm akkora, hogy azt csak a pöttöm Ági tudta igazi nagyságában kifejezni: repdesett-szökdösött a kiságyban, rázta csigás-göndör fürtjeit, kiabált, hogy „Tátó! Tátó!", nyújtotta a két kezét, a „béna hadfinak" is mintha valami ereje támadt volna, kiemelte az ágyból a leányát, együtt roggyant le vele a rekamiéra, ült Ági a fél csóré fenekével a durva kincstári posztón, s úszott a boldogságban, le nem vette a szemét a katona apjáról, számba vette részről részre, darabról darabra, egészen el volt bűvölve, s mondta egészben és részenként, mint egy boldog leltárt: „Tátó katona!... Tátónak van csizmája!... Tátónak van csillaga!"... A csillag a sapkán, a sapka a csillaggal volt az úszó boldogság tetőző hulláma, verődött többször is az apró szájon, ismétlődő verődéssel, mint a tengerhullám: „Tátónak van csillaga!"

Lehet, hogy akkor állt be a bő levű krízis apálykezdő pillanata. Lehet, hogy a fekélyt, a patkóbelet meghatotta a jelenet: ha a csöppség akkora hűhóval lelkendezik a katonaságért, az már végleg nyert ügy. Valami csendesebb lett, valami enyhült már akkor ott benn, s visszaút Zilajra akkor is nászút lett volna az előzőhöz képest, ha csak Miklós bácsival ketten ültünk a kocsiban. De kísért félözvegyi katonáné-búval a feleségem is, és a kaszárnyakapunál már valamivel vigaszosabb képe volt „hepehupás, vén Szilágy" téli fehérségének.

A tiszti továbbképzős társak örömmel üdvözöltek benn, újságolták, hogy fenékig tejfel az életük, a parancsnok, a kapitány nagyon rendes, a többi is mind rendes, tiszti-haveri szintű a viszony, az elméleti és gyakorlati továbbképző program csak egy kötelező keret, amelyen belül a legvidámabb farsangi élet folyik. Folyik a szó szoros értelmében, mer' minden este levonulnak a város központi vendéglőjébe, s ha nappal kinn a szabad, friss levegőn, a dimbek-dombok hómezőin gyakorolják a program tereprészét, legtöbbször egy távoli magányos tanyaháznál kötnek ki, ahol ugyancsak folyik mindig a házi fővetű szilvából, amennyi egy gyakorlathoz kell. A többi pedig – mint „egyéni tanulás" –: kártya, sakk, hülyéskedés, kaszinó, annál inkább, mivel már egy rendesen Švejknek nevezett Švejkje is van a szakasznak, aki most már, hogy rajta ragadt, egyfolytában veszi a lapot.

A kapitány is mondta, az ezeredorvos is mondta, hogy ha akarok, feküdjem be a fektetőbe, töltsem le ott a hátralévő „katonaidő" két hetét, de akkor már a patkóbelem éppen csendesedett annyit, hogy irigyelni kezdjem tiszttársaim jódolgát, és végre elfoglalva ágyamat a teremben, maradtam a „programban". Kezdtem mendegélni esténként a vendéglőbe, akkor is, ha csak száraz torokkal „mulattam", ettem az étkezdében a diétás főtt pityókát forralt tejjel, akkor is, ha még csak hírmondója jött az étvágynak, a mezei gyakorlatokra pedig úgy „vonultam ki", hogy a kapitányunk mondta: ha akarok, maradjak otthon a hálóban, ha akarok, menjek velük, ha elfáradok, maradjak le, éppen csak azt nem mondta, hogy ő a maga részéről „szívesen lát", „meghív", de a többit teljesen rám bízza. Úgy is volt, elindultunk együtt rendes menetelésben, puskákkal a csillagos vállunkon ki a kaszárnyakapun, még a Malomdombon kifelé is tartott úgy-ahogy a menet, de én ott a hágón már kezdtem lemaradni, nézegettem a szánkózó gyermekeket, s így csak én lettem fül-

tanúja a magyar fülemmel a tovahaladt alakulat után tekintő gyermeki álmélkodásnak: „Né, te, mennyi vén, egy egész szakasz, s mind fejes!"

Egy idő után aztán el is tűnt szemem elől a menet, de a hóban megvolt a nyom, s ha azt befújta volna a szél, egy idő után már levegőben is hallottam a „nyomot", mer' hallani lehetett, hogy a dimbek-dombok egyik távoli házánál fújja torkaszakadtából az „opreaénekesünk" a kedvenc operaáriáját, mint aki kóristaként végre annak az „álmának" a teljesülését is megérhette a katonaság jóvoltából, hogy ő az opera fő tenoristája a parasztházi előadáson.

Észre sem vettem, egyszer csak ettem a káposztát, a fuszulykát, a patkószeget, akármit, amit egy diétástalan katonakonyha tálalni tud a vendégeinek, és egészen hihetetlen módon ismét a makkegészségések sorában jöttem-mentem, nemcsak a csizmám, de a belem patkójával is. Esténként a vendéglőben már nem csupán fonynyadt díszvendég voltam, hanem rendes-közönséges fogyasztó, és amikor a helybeli civil ismerősök – rendes társultak a vendéglői életünkben – egyik törzstagja az Ady Endre nevét viselő gimnázium tanáraként meghívott, hogy hét végén menjek el egy találkozóra, mer a diákság között híre ment, hogy az író bácsi itt katonáskodik stb., én készséggel – kész egészséggel – ráálltam, csak aziránt támadt aggályom, hogy a katonaélet ad-e lehetőséget erre. Megnyugtatott, hogy van ismeretsége a tisztikarban, az ezredparancsnokot is ismeri, el lesz intézve.

Nem beszélt a levegőbe, mer' két nap múlva belép az ebéd utáni tollászkodásban elmerült hálónkba a kapitányunk, a szolgálatosunk kiáltja a „Vigyázz!"-t, s a parancsnokunk a beállt csendben engem szólít, és szabályos jelentkezést nem is várva közli, hogy az ezredparancsnok „parancsba adja": ekkor s ekkor „jelentkezzem az Ady Endre líceumban". Mondtam rá szabályszerűen, hogy „Megértettem", de valójában nem értettem, mért kell egy író-olvasó találkozót „ezredparancsba" adni. Nem volt sok időm fennakadni ezen, mer' a „parancsban" elhangzott időpont egészen közeli óra volt, s ha már ez is olyan kötelezően végrehajtandó volt, mint a katonai szolgálat a „nisa" hiánya esetén, legalább azt szerettem volna kialkudni a kapitánytól, hogy öltözhessem civilbe, ott a „gúnyánk" az ajtó mögött, végül is egy írót s nem egy alhadnagyot akarnak látni a diákok, de a kapitány militáris önérzettel felelte: katona vagyok, katonaként küldenek a diákok közé, a hadsereget képviselem ott, nem szégyellni való az egyenruha... Kissé el is mosolyodott a rekcúmján, mint aminek fele tréfa, s én egy viszontmosollyal kaptam a magam óhajának másik felén, mondván, hogy akkor legalább a cipőmet húzhassam fel, az inkább illik egy tiszthez, ne menjek ezekben a csúf bakacsizmákban. Ő azonban, mintha az én kedves-aranyos kislányom lett volna – „Tátónak van csizmája! Tátónak van csillaga!" –, nem tágított semmitől, „végzett" velem, hogy „Tátó katona", és én egy felsült pillantást vetve a civil ruhánkat-lábbelinket őrző raktárunk bezárt ajtajára, indultam a találkozóra.

A diákság úgy volt begyűlve egy terembe, hogy az ajtó hátból nyílt, s mintha egy kaszárnyaterem lett volna – ahol azonban már én vagyok a „parancsnok" –, az ifjak vigyázzba állva hallgatták, hogy „dübörög" a padlón a csizma hátulról elétfelé, az arcok-szemsarkok már a tiszteletadó merevedésben leskődtek a csizmahang felé, s mire felértem a pódiumra, fülig ért minden száj, felcsattant a taps, kész volt a siker, amihez az írónak semmi köze nem volt, s én nem tudtam elég hálával gondolni a kapitányomra, aki még civil cipőt sem engedélyezett a

találkozóra. Mondhattam én ott néhány érdekes, jópofa dolgot, bizonyára az is „élmény" volt a diákságnak, még akkor is, ha „irodalomból" ott volt nekik Ady, közelebbien, mint a világ akármelyik magyar gimnáziumában, de a siker fő forrása a csizma volt, az egyenruha, a csillagok: ilyen egy író, amikor katonatiszt egy bakauniformisban. „Tátónak van csizmája! Tátónak van csillaga!" – csillogott a szemekben a ritka látvány, szavaim figyelése közben is el-eltévedt a tekintetük az egyenruhára, s a siker csúcsa az volt, hogy a találkozó végén előálltak a meghívással: este diákbál lesz itt az iskolában, jöjjek el oda is, hívjam a társaimat is, a kaszárnya „rendes" tisztjeit is, az egészet szívesen látják.

Hódítás volt ez a szó szoros értelmében, katonai hódítás. Visszamentem a kaszárnyába, átadtam a meghívást a társaimnak, üdvrivalgás fogadta, szóltunk a közelebbi tisztismerőseinknek is, inkább csak formaságból, arra gondolva, hogy melyik tényleges tiszt kívánná a szombat estéjét egy gimnázium diáksága között tölteni... De eljött az este, beállt a bál az „Adyban", s mire beállítottunk mi is a bálba, a fiatal, nyalka tisztek egész helyi raja is velünk volt. És nem telt el néhány perc, az egyik diáklány, mintha „hölgyválasz" lett volna, elém toppant, „hívott a táncba", és utána „elkért" tőle egy másik, s másik után egy harmadik, és már-már egy fekélykrízisben legyengült, bakásan tiszti farsangmaskarába öltözött író halálra táncoltatásának balladája lett volna a diáklányok akciója, ha tánc közben, a kézről kézre „kapkodás" keringős forgatagában az alhadnagy író nem azt érezte volna, hogy most aztán feljött a csillaga! Rég volt, igaz sem volt, hogy baj volt a patkóbelével, az most már mind semmi amellett, hogy nézik a társak, milyen táncos életre támadt az idejövet és utána még két hétig kinyúlt krízises tagja az alakulatnak, aki csak árnyéka volt annak, hogy „katonaság"; de nézik még inkább a rangban nagyobb, korban fiatalabb, kinézésben szebb, uniformisilag fessebb tisztek, hogy mitől lehet olyan nagy sikere a diáklányok körében egy kurta lábú, nyakatlan, fél baka, fél civil tartalékos tisztnek, amint vondozza nehéz, ostromba csizmáit a diáklányok csinos bokái között.

Vége lett a diákbálnak, a „bálkirályt" hazafelé menet nyaggatták a nyalka tisztek – megtudva, hogy írót álcáz a kincstári „álruha" –: milyen regényt fog írni a katonaéletről a zilahi élményei alapján... Az író hümmögött-hammogott, mert valószínűnek tartotta, hogy íróként sohasem fog olyan katonai babérokat aratni, mint amilyen írói babérokat aratott katonaként Zilajon...

Vége lett a katonaéletnek is utána mindjárt. A kaszárnyabeli „aktív" tisztek az értékeléskor agyba főbe dicsérték a tartalékos tiszteket a továbbképzésben tanúsított komolyságukért, a dicséretet egy közös búcsúbankett követte a továbbképzés legkomolyabb helyén, a zilahi központi vendéglőben. Másnap búcsúzódás a buszállomáson, a kapitányunk szinte könnyezett, megadta mindenikünknek a lakáscímét, hogy írjunk, küldjünk képeslapot, keressük fel, ha Zilajon járunk...

Aztán indult a busz, a központban még egy szomorú búcsúpillantást vetettünk Wesselényi jobbágyfelszabadító szobra mellett a vendéglőre, s mire nekikaptattunk a Meszes felcsavarodó kanyarainak, a busz már dűlingélt a harsogó nótaszótól, a faládákon, bőröndökön vert-dobolt ritmusoktól. Kolozsváron a hadviselt nép alig tudott elválni egymástól, a vidám, vendéglős, csupa vendégséges katonaéletet is nehéz volt abbahagyni (a jót könnyű megszokni), úgyhogy végül is csak úgy tudtak elválni, hogy megegyeztek: pár nap múlva találkoznak a főtér sarki vendéglő-

jében, hozzák magukkal asszonyaikat is, hadd legyen nekik is egy kicsi jóban részük, amiben Zilajon nem volt, s abban az egymás asszonyaival is összeismerkedő hangulatban legyen még egy civil búcsúbankett is...

Lett civil búcsúbankett is, az egyiknek kedvesebb felesége volt, mint a másiknak, jól mulatott mindegyik, jól mulatott mindenki, s aztán elnyelte az egészet a színtelen-szagtalan civil élet.

Tátó csillaga is elhalványult, noha két évvel a zilahi továbbképzés után – s a csodálatos kaszárnyai krízismegszűnés után – kapott még egy csillagot, előléptették hadnaggyá – máig megvan a katonakönyvben, a „livrétben" az előléptetés katonás jegyzésű dátuma: „13. 04. 63." –, de a csillagnak akkor fellegzett be nagyon, amikor ugyanannak az esztendőnek az őszén egy újabb – őszi „szezonos" – fekélykrízis kórházjáró napjaiban egyszer csak előbukkant röntgenes száján az a már álomban is tudott szó, hogy „nișă". A krízis jóval barátságosabb volt, mint az a régi komisz, de a „nișă" most megvolt! Megvolt már évekkel azelőtt, de csak ekkor botlott akkorát a sebével a patkóbél, hogy lerúgja a tátó csillagát. Pillanatok alatt ott volt a nagy „jelenet" filmje a komisszariátuson, és „12. 10. 1963." dátummal beírták a livrétbe, hogy „alkalmatlan békében, korlátozottan alkalmas II. fokon háborúban"... Az alattomosan bújkáló „nisa" végül is elvesztette a csatát, holott akkor már diadalainak legszebb napjaira emlékeztető csillag volt a fekélyes szenvedő életében.

S ha 1963 októbere óta eltelt egy híján harminc esztendő, az az eltelés azt is hozta magával, hogy Áginak a kisebbik gyereke éppen akkora a kiságyban, amekkora ő volt a kiságyban, amikor a futár a behívót hozta. Tátónak ez az unoka fiú azt mondja ma – mindegyik fióka a maga csőrén –, hogy „pápó", de ez már nem láthatna s mondhatna olyant, hogy „pápónak van csillaga", mer' ha találna is jőni behívós futár, a cédula hátára egyszerűen egy háromszor három soros „üzenetet" írna a címzett, a zilahi „életiskolába" küldve: magába az Ady-iskolába, vagy a vendéglőbe, vagy a kaszárnyákba, vagy a kapitány címére:

Óh, ifjúi, szent megjózanodás,
Komoly, nagy fény, hős férfiú-szerep,
Emléketek ma is milyen csodás.

Hős harc az Élet és megélni szép,
Ha hozzáedzik tüzes szív-kohók
Ifjú vitézlők lengeteg szívét.

Én iskolám, köszönöm most neked,
Hogy az eljött élet-csaták között
Volt mindig hozzám víg üzeneted.

Kolozsvár, 23. 10. 1992.

SZILÁGYI ISTVÁN

„Dokumentum"-dráma

prológus

HÁZASSÁGI ANYAKÖNYVI KIVONAT, folyó szám 155.

Házasságkötés helye, ideje: Kolozsvár város, 1938. március 19.

A vőlegény családi- és utóneve, foglalkozása, vallása, születési helye és ideje, állandó lakhelye: - I. Sz(……) Í(……), - tímár, - református, - Zilah, 1907. aug. 11., - Cluj str. Gh. Lazăr nr. 25. / Szüleinek családi- és utóneve: SZ. Ludovic, - Iuliana szül. Adorjáni.

A menyasszony családi- és utóneve, foglalkozása, vallása, születési helye és ideje, állandó lakhelye: - Z (……) Margareta, - református, - Zilah, 1907 szept. 24, - Cluj str. Vînatorilor nr. 13. / Szüleinek családi- és utóneve: Z. Ludovic, Elisabeta szül. Molnár.

A házasságkötési tanuk családi- és utóneve: Adalbert Szilágyi, - Ioan Szíjgyártó.

Házasságkötési kijelentések, aláírás előtti esetleges megjegyzések: nincsenek. Aláírások.

Noi, Gheorghe Muresan, mint polgári tisztviselő, az itt nevezett és előttem együttesen jelenlevő házasulókat, miután azok előtte a két tanu jelenlétében személyesen külön-külön kijelentették, hogy egymással házasságot kötnek, a törvény értelmében házastársaknak nyilvánítottam. Semnáturi.

Utólagos bejegyzések, kiigazítások: nincsenek.

Bizonyítom, hogy ez a kivonat a kolozsvári anyakönyvi kerület anyakönyvével szó szerint és tartalmilag megegyezik.

Anyakönyvvezető, pecsét, olvashatatlan aláírás.

I. felvonás

ANYAKÖNYVI LAP (kivonatos másolat)

1. Mely avatóbizottság, hatóság avatta fel: 33. hv. zlj.
2. Sorozási (toborzási) év: 1941.
3. Mely évfolyam avatási lajstromában, mely folyószám alatt fordul elő: 1941/1811.
4. Azonossági szám: 4814-07-0169.
5. Családi és keresztnév (utónév): I. Sz. Í.
6. Rendfokozat: őrvezető.
7. Apja neve: SZ. Lajos.
8. Szülőanyja leánykori neve: Adorjáni Juliánna.
9. Törvényes házastársának leánykori neve: Z. M.
10. Születési év hó, nap: 1907 VIII. 11. / Hely: Zilah, járás: Zilah, megye: Szilágy, Ország: Magyar.
11. Vallása: református.
12. Szakképzettség, iskolai végzettség: IV polgári. / Polgári foglalkozása: tímár.
13. Fegyvernem, csapatnem, szolg. ág, állománycsoport: - gyalogság.

14. Különleges katonai képzettség (gp., árk., távb. stb.): - katonai szolgálatra való.

15. Alkalmasság: Ka. / 16. Kiképzési fok: Sz. / 17. Egyéb: ---

18. Tényleges katonai szolgálatot teljesített: - igen.

19. Állományviszonyai (tényl., tart., szab., stb.): - tart.

20. Felavatva: 1941 VIII. 12-én a M. kir. honvédséghez. / Hadicikket hallotta. / Esküt tett.

21. Állományba véve: 1941 VIII. 12.-én. M. kir. 33. székely honvéd hv. zlj.

22. Személyleírás: haja: - barna; szeme: - zöld; szemöldöke: ---; orra: ---; szája: ---; arcszabása: ---; testmagassága: 182 cm.; különös ismert. jel: ---; esetleges fogyatk.: ---. / Himlő, tifusz, kolera ellen mikor oltották utoljára: ---. / Milyen nyelveken beszél: - magyarul, - románul; ír: - magyarul, románul.

23. Lakhely: - Zilah Rákóczi u. 69.

24. Ruházat és felszerelés mértéknagysága (zubbony, nadrág, köpeny, lábbeli, gázálarc): -----.

==========

Bemondása szerint a román hadseregben 18 hónapot szolgált (1928-1930; h. vadász)

==========

Változás (rendfokozat, év, hó, nap stb.)
Változás körülményes leírása.

- BEOSZTOTTÁK tényleges katonai szolgálatra: 1941 VIII. 11-én.
- BESOROLTÁK a 6 pengő havi zsold élvezetébe.
- LETETTE az ünnepélyes honvédesküt: 1941 VIII. aug. 20-án.
- MEGFELELŐ eredményt ért el a tisztes vizsgán: 1941 szept. 22-én.
- Átképzésének leteltével: 1941 okt. 10-én nem tényleges viszonyba helyezték.

- BEVONULT: 1942 aug. 25.-én fegyvergyakorlatra (194/8 zlj.)
- JÓ EREDMÉNNYEL tisztes vizsgát tett 1942 szept. 17-én. Előlépt.
- VISSZAHELYEZTÉK 1942 szept. 22.-én nem tényleges viszonyba.

- BEVONULT: 1942 okt. 17.-én rendkívüli fegyvergyakorlatra a 17/III. gy. pót zlj.
- ELVONULT: 1942 nov. 13.-án a 43/III zlj. ukrajnai megszálló csoportjához.
- ELTŰNT: 1943 március 3.-án Szeredina-Buda helységnél a 17/III gy. pótzászlóalj visszavonulása következtében.

lezárva: 1943 május 10, Beszterce
aláírás: Péteri főhadnagy, pecsét

II. felvonás

Magyar Vöröskereszt, tudakozó szolgálat. Iktatószám 20/1944, Budapest V. ker Szent István körút 1.

SZ. Í. feleségének, Zilah.

Sajnálattal értesítjük, hogy SZ. Í. a 33. hegyivadász zászlóalj tartalékos őrvezetője - született Zilahon 1907-ben, anyja leányneve Adorjáni Julianna - 1943 március 3-án eltünt a Szovjetunió ellen viselt háborúban, Szeredina-Buda térségében.

A Nemzetközi Vöröskereszt útján is mindent el fogunk követni, hogy fentnevezettet megtaláljuk.

Amennyiben a család hadigondozást igényelne, forduljon a lakhelyén illetékes községházához, (budapesti kerülethez) vagy városa polgármesteri hivatalához, mely hadigondozásra nyilvántartásba veszi.

Budapest, 1944 július 4

pecsét … hadnagy (olvashatatlan aláírás)

- O O O -

Zilah város, polgármesteri hivatal

HADI ÖZVEGY GONDOZÁSI IGAZOLVÁNYA

I.

Személyi adatok

1: Az özvegy neve: ...I. SZ. I.-né... Leányneve: ..Z. M.....
2. Született: ..1907.. év szept hó 24 n. Zilah város Szilágy vármegye.
3. Lakcíme: ..Zilah.. Híd u. 33.
4. Vallása: a/ ...református...
b/ az 1939: IV. t. c. értelmében zsidónak tekintendő-e: ..nem....
5. Házasságkötésének ideje: ...1938 március 19....
6. A férj elhalálozásakor vele együtt élt-e: ....igen....
7. Az elhalt férjtől származó gyermekeinek neve, születési éve, hónapja és napja: ...István,...1938..okt...10;...Juliánna,..1941....nov....
10. A volt férj:
a/ családi és utóneve: ....I...SZ....Í....
b/ azonossági szám: ....4814-07-0169.....
c/ szülőanyjának leánykori neve: ....Adorjáni Juliánna...
d/ vallása: .....református.....
e/ polgári foglalkozása a szolgálat előtt: ...timár.....
f/ volt katonai rendfokozata, ill. iskolai végzettsége: őrvezető, IV polg. isk.
g/ melyik ellátási csoportba tartozott: ..altiszti....
h/ melyik járadékosztályba tartozott: ...járadéknélküli osztály..
i/ eltünt, ~~elesett, meghalt~~: ..1943.. év ..március... hó ..3.. n.
j/ a szolgálat megszűnésének időpontja: ...---...

II.

Ellátási adatok

1. A hadigondozó bizottság javaslatának kelte, száma: ...1944 júl 29, 80/1944 H g sz.....
2/ A honvédelmi miniszter jogerős határozatának kelte, száma: ...100.469/V - 1944 VIII. 18.....
3/ Az özvegy ellátási csoportja: ....altiszti....
4/ Az özvegy havi járadéka (járadéksegélye): ..72.. P + ..50.. P
5/ A gyermekek (névszerint): 1. ....István.... 2. ....Juliánna.....
havi járadéka (járandósága): ....25.. P ......25.... P
Kelt ......Zilah.... 1944 ...Június... hó ...28.. nap
(hivatalos bélyegző lenyomata)
Zilah megyei város polgármestere Dr. Sréter s. k.
Szilágy megye polgármester

III. felvonás

Tanúvallomási jegyzőkönyv.

Felvétetett ..1945.... évi ..május 4.. napján a lenti hivatalban
Határozottan kijelentem, hogy: .....I. Sz Í.....,
aki ....1907... évben ..Zilahon.... született .....Zilahon.... lakott,
volt foglalkozása ....nyersbőr kezelő.....
volt katonai rendfokozata .....tart. örv..... ..1943.. évi ..május hó .1
napjától ..1943.. évi ..május hó ...16.. napjáig volt fogságban
~~ezred~~ században ~~mint~~.....
ütegben
.....Oroszországban..... hadszintéren velem
együtt ~~tűzvonalban~~ .....és a lágerben az ottani kórházban a fenti.....
idő alatt ..1943... évi ..május.. hó ..16.. napján ....meghalt.....
....~~melletti ütközetben megsebesült~~.....
....~~sebesülése úgy történt~~.....

A tanu neve:.....Friedmann Adolf.....
szül. éve: ...1903...Kolozs megye...Argyas
lakóhelye: ...Kolozsvár....Anonymus u 9
vallása: ...izraelita.. foglalkozása:..órás
volt csapatteste és rendfokozata: munkaszolgálatos

Igazolom, hogy tanu személyazonosságát igazolta, fenti vallomásra az esküt letette és a fent említett (stb).....
.....

Friedmann Adolf
.....
tanu sajátkezű névaláíró

(A tanuvallomás túloldalán:)

ROMÁNIA, 1945 május 5.

HITELESÍTÉSI JEGYZŐKÖNYV
- folyó szám 448/1945 -

Ma, a fenti dátumon, megjelent előttünk, a kolozsvári közjegyző megbízottja, Dr. Fülöp Ákos előtt, a Kolozsvár, Deák Ferencz utca 3 szám alatti közjegyzői hivatalban Friedmann Adolf úr, kereskedő, kolozsvári lakos (Anonymus u. 9sz.). Személyazonosságát irataiból megállapítottam.

A fél 448/1945 folyószám alatt bejegyzett kérelmét élőszóban is fönntartotta, mely szerint ezen irat másik oldalán lévő tanuvallomás hitelesítését kéri három példányban. Ezek közül két példányt aláírva terjesztett elénk, majd miután megkérdeztük, tud-e írni, olvasni, s ő igenlőleg válaszolt, előttünk aláírta a harmadik példányt is, mely aláírás az előző két példányon eszközölttel azonos. Ezt iktatás után dossziéba tettük.

Miután megbizonyosodtunk afelől, hogy a fél a kötelező bélyegilletéket készpénzben lefizette:

Mi a 358/1944-es sz. törvény 60-69 és 81 szakaszai értelmében hitelesítjük és hivatalosan pecsétünkkel látjuk el az elénk terjesztett iratot.

bélyegző nyoma

Dr. Fülöp Ákos
közjegyzői megbízott

- o o o -

Dosar Nr. C. 65/1950

ROMÁN NÉPKÖZTÁRSASÁG, Szilágy megye
NÉPBÍRÓSÁG, Zilah 50/1950 sz. polgári per
Nyilvános tárgyalás 1950 ápr. 7.
Népbíró: Dr. Laza Stefan; Népi ülnökök; Siroki Ecaterina, Taloş Clemente; Grefier: Puşcaşu Pavel.

Napirenden: I. SZ. Í.-né zilahi lakos hozzánk benyújtott kérelme, melyben nevezett, férje, I. SZ. Í. feltételezett halálának megállapítását kéri.

Szólításunkra a fél megjelent; perrendi feltételek hiánytalanok. A dossziéban lévő iratanyag fölolvasása után föntnevezett I. SZ. Í.-né kéri, hogy folyamodványának a mellékelt bizonyítékok alapján helyet adjunk.

Jelen polgári kereset ELBÍRÁLÁSA

I. SZ. I.-né 1950 jan. 10-én benyújtott keresetében harctéren eltünt férje holttányilvánítását kéri.

- Tekintettel az 598/1946-os törvény értelmében lefolytatott ügyészi vizsgálatra, mely a dossziéban foglalt iratokra alapozott;
- Tekintettel arra, hogy kérelmező fél fönntartja, miszerint a magyar hadsereg kötelékében 1942-ben harctérre kivitt férje 1943 május 16-án egy Szovjetúnióbeli hadifogolytáborban meghalt;
- Tekintettel a dossziéban található Friedmann Adolf által eskü alatt tett tanuvallomásra, melyből kiderül, hogy nevezett tanu I. SZ. Í.-t egy Szovjetunióbeli hadifogolytábor kórházában 1943 május 16-án meghalni látta;
- Tekintettel arra, hogy a Törvényszék jelen holttányilvánítási kérelmet az 598/1946 sz. törvény értelmében, az ebben megszabott időre közszemlére kifüggesztette;
- Tekintettel arra, hogy az I. SZ. Í. háborúban való eltünte a 339/1948 sz. törvényerejű rendeletben foglalt időszakra esik;
- Tekintettel arra, hogy az eszközölt bizonyítékokból az eltünt halálának időpontja egyértelműen kiderül;

A BÍRÓSÁG ezen nyomozati anyagban foglalt indítóokoknak megfelelően a törvény nevében KIMONDJA:

I. SZ. I.-né zilahi lakos 65/1950 folyószám alatt bejegyzett kérelmének helyet ad és:

Holttá nyilvánítja a máig eltüntnek tekintett I. SZ. Í. (szül. 1907 aug. 11-én) zilahi lakost;

Akinek elhalálozási dátumát 1943 május 16.-ában állapítja meg.

E népbírósági döntés 15 napon belül megfellebbezhető.

A nyilvános tárgyaláson hozott döntés kelte: 1950 április 7.

Népbíró:	Népi ülnökök:	Grefier:
Dr. Laza Stefan	Siroki Kati	Puşcaşu Pavel
	Taloş Clemente	
		(pecsét)

epilógus

A FELLEBBEZÉSI HATÁRIDŐ RÉG LEJÁRT. KÖZBEN ELTELT NEGYVENKÉT ESZTENDŐ. ÖZVEGY I. SZ. Í.-NÉ VISZONT, AKI AZÓTA NYOLCVANÖT ÉVES, MÁIG AZT VÁRJA, HÁTHA JÖN VALAKI, AKI MEGFELLEBBEZI. NEMCSAK A BÍRÓI DÖNTÉST. AZ EGÉSZET.

VIDA GÁBOR

(a nagyapámnak volt egy lova)

ezt a történetet már sokszor elmeséltem, de valahogy mindig újra kell kezdenem, hátha megoldása ott van a legelején, csak éppen le kell ásni oda, mint amikor a nagy akácfát vágtuk a ház mellett, mert gyökerei már az asztal alatt kígyóztak, és nagyapám papucsa unos-untalan beléjük akadt, ez még nem is lett volna baj, csak hát az akácfa már régen kiszáradt, állítólag egy srapnel-darab miatt, amit az utolsó háborúban kapott, és hiába nőtte körül, megemészteni nem tudta, kibányászni sem lehetett, így szép lassan, mintegy a nyugati szelek simogatására kiszáradt, és nem lehetett tudni, hogy merre dől, ha annak is eljön az ideje, de félő volt, hogy mindenestül felfordítja a házat

– na, fiam, ássuk ki – mondta egy reggel nagyapám, és neki is fogott, miközben én szomorúan ettem a zsíroskenyeret, mert nagyon mélyen le kellett ásni, napokig dolgoztunk rajta, pedig igazi nyár volt, és pálinka sem volt otthon, ezért kellett gyakran abbahagyni az ásást, és rohanhattam a kocsmába, ha tömeg volt, mindig előreengedtek a pultnál, mert nagyapám vágta a nagy akácfát, és mi lesz, ha nem jut el idejében a főgyökérig, és az egész házat kifordítja egy vihar?

amikor a sokadik negyedessel loholtam vissza, Kalóc, a muzsikus cigány kezembe nyomta a legnagyobb baltáját, amivel bánatában a hegedűjét felaprította, mert úgy megijedt egy bikától, hogy napokig mesélte, nem azért nem fogott egyetlen halat sem, mert nem ért hozzá, hanem mert az a rohadt dög reggelig őrizte egy fa tetején, és Kalóc már nem is tudta, merre van a folyó, hát otthagyott varsát, hálót, mindent, s hazament muzsikálni, de a keze megfagyott, és csak felaprítani tudta a hangszert.

– veszek én karácsonyra másikat – mondta, de nem vett, hegedűt akkor már nem is lehetett kapni, pedig az nem akármilyen hegedű volt, hanem „úriemberhegedű", mert Kalóc úriember volt, és nekem barátom, hiszen amikor egész nap bömböltem a járókában, nagyapám pedig ideges volt, mert nem hallotta tőlem a Szabadeurópát, hát odakiáltott Kalócnak, hogy fél éve tartozik valami pálinkával, és jöjjön, muzsikáljon a gyereknek, mert megeszi a fene, ha nem jönnek be az amerikaiak, ezek a rohadt kommunisták tönkretették az országot, és az istenit ennek a rádiónak... Kalóc meg hozta a hegedűt, és egész délelőtt muzsikált nekem, állítólag abbahagytam a bömbölést, szóval azért voltam jóban Kalóccal, és a baltájához is volt némi közöm, rám merte hát bízni

örültem neki, mert akkor még hittem, hogy ha elég szorgalmas vagyok, ki tudom bányászni a srapnel-darabot a fa testéből, s hátha még sincs egészen kiszáradva, csak nagyapám el ne jusson a főgyökérig, az asztal alá, mert akkor pince is lesz, pedig azt nem szabad, az árvíz egyszer már elmosta a falut, és ha még egy lesz, akkor a víz a pincéből jön fel, mégsem lehet a házban ingoványt nyitni

vittem hát Kalóc baltáját, és azon rágódtam, hogy mi lenne, ha a pálinkából is innék egy kicsit, elvégre dolgozom, de addigra már odaértem a fához, nagyapám köpködte a tenyerét:

– az Isten verje a háborút, a fákat is lelövik, mert látod, fiam, én ugyan szeretek dolgozni, de annak a fának is könnyebb lenne, ha most nem kellene kivágni

és aznap nem is vágtuk ki, mert nagyapám a Berettyóról kezdett mesélni, ott is fát vágott annak idején, és egyszer beszakadt a jég alatta, mikor az apja, aki Amerikában is járt, vízért küldte – látod ezt a házat is abból a semmi pénzből vettük, amit a szétégett lába miatt alig tudott hazahozni – és a Berettyó fagyos vizében le kellett hűteni az olvadt vasat, ami Pennsylvania öntödéiben a dédapám lábára folyt, a meggazdagodásból nem lett semmi, ráadásul lovat sem vettek, mert minden rámént az orvosra meg a hajójegyre, és – hogy kellene most az a büdös ló, nem ásnánk annyit, hanem csak kihúzatnánk ezt a fát, vigye házastól, ha neki úgy tetszik, mert akkor az én apám a községházát akarta megvenni – mesélték a faluban, hogy a Titanic-kal együtt a tengerbe veszett, mert nem tudták, hogy az a hajó merre is ment, de ha volt egyáltalán, akkor a falunak biztosan köze van hozzá, szóval megjött dédapám tizenháromban, nem gazdagon, csak sántán, mint a többi hiszékeny, hozott egy kalendáriumot, amit azóta is úgy hív a falu, hogy amerikai naptár, és Kiss I. Jóskának nincs meg a sírja, de a kalendáriumban ott van, hogy Kiss I. J. 1914, amikor utoljára látták, Galícia felé masírozott

mikor ezt a házat megvették, csak ázott vályogfalak voltak, a nádtető annyira megrothadt, hogy a gólya is elköltözött, mégis a kék egyenruhás bakák ott aludtak, és hajnalban lelőttek egy lovat, mert nem akart lábra állni, nagyapám meg lenyúzta a bőrét: – neked, fiam, nem tudom megmutatni, mert öreganyád odaadta az oroszoknak a másik háborúban

addigra már letettem volt a Kalóc baltáját, és a srapnelről is elfeledkeztem, mert a nyári nap keményen sütött, nagyapám meg azt mondta, hogy ha vihar lesz, a ház úgy fog elsüllyedni, mint az a böhöm nagy hajó, és nem is baj, mert ezt is csak kegyelemből vették meg, és az utolsó kolera elvitte az öreg Hajdút, az övé volt a ház, de addigra már elitta az egész pénzt, amit a dédapám a sánta lábán hazahozott, és nem bánta, hogy lemaradt a Titanic-ról, mert ő akkor már haza akart jönni, úgymond: – nem rossz ország ez, csak nem kellene mindig eszünkbe jusson az a kurva szegénység, mert ezt a fát is csak azért kell kivágni, hogy tűzrevalónk legyen, nem baj, ha a vihar felborítja a házat, persze, ha a ló még mindig ott állna az istállóban, és nem vitték volna el a bőrét az oroszok, de ez is csak nagyanyád miatt van, bár lehet, hogy ő sem hibás, az apja is elhajtott két lovat a háborúba, de vissza már gyalog jött, mert nálunk mindig gyalog jön vissza az ember, és csak hozza magával azt, ami itt is van dögivel, nem rossz föld ez, csak hát két lóval kell szántani, de nem volt egy se, látod, ezért kellett Amerikába menni, pedig itt is elég meleg van, és volt olyan tél, hogy a jégen mentek egyik faluból a másikba, a Kalóc apja is így fagyott meg

akkor éreztem rá, hogy az a balta talán nem is Kalócé volt, hanem az apjáé vagy másé, azért olyan nehéz, de nagyapám azt mondta, hogy minden balta nehéz, és akármilyen erős is legyen, estére elfárad az ember, mert nem az nehéz, hogy átvágni a fa törzsét vagy kiásni a gyökereit, hanem amikor ledől, akkori-

ban a Berettyó partján akkora fák voltak, hogy napokig lehetett fűrészelni, s amikor már alig tartotta valami, éjszaka jött a vihar, és nagy sóhajtással ledöntötte

mikor másnap nekiálltam kibányászni a srapnel-szilánkot, először nem tudtam, hol keressem, aztán úgy döntöttem, hogy csak a fejem magasságában lehet, nekiálltam hát a baltával, és csak úgy röpködtek a kéregdarabok, de a balta iszonyú nehéz volt, csodáltam is Kalócot, hogy fel tudta vele aprítani a hegedűt, bár gyanítottam, hogy csak azóta ilyen nehéz, nagyapám nem nevetett ki, de szerinte az a fába nőtt vasdarab úgyis előkerül a hamuból, hát ássunk tovább, megint mehettem a kocsmába, meg is kóstoltam a pálinkát, rossz volt, de Kalóc azt mondta, hogy majd megszokom, és nem baj, hogy még gyerek vagyok, ő is volt, például, amikor a nagyapámnak még volt lova vagy lehetett volna, csak hát elvitték, és a bőrét sem adta vissza senki

biztos voltam benne, hogy ha jó iramban ásunk, akár vizet is találhatunk, mert kell ott víznek is lennie, hiszen a fa is élt valamiből, és ha nagyon ás az ember, mindig talál valamit, például ezt a rozsdás puskacsövet, amiért nagyapámat évek múlva, mert most csak annyit mond, hogy dugjam fel az eresz alá, ahol tovább eszi a rozsda, no de évek múlva a rendőrök minden zugot felkutatnak a többi alkatrészért, és nagyapám vért köp a veréstől, bár az a hatvanöt év így is olyan nehéz, hogy igazán nem számít, csak a fák sóhajtottak ilyen nehezet és sok-sok évet lehet átélni még utána, mert ha gyalog jön vissza az ember, s nem hoz mást, mint az elégett lábát, akkor igazán mindegy, és mi mindig túléljük, amit nem illik túlélni, mert nem rossz ország ez, csak túl sokszor kell ugyanazt az akácfát kivágni, Amerikában már akkor buldózerrel csinálták

persze, ha a dédapám a Titanic-on pusztult volna, most hősnek is érezhetném magam, de majd évek múlva a pálinka segíteni fog, bár nekem a puskacsőről nem a puska jut eszembe, hanem az akácfa meg nagyapám, amint vért köp az udvaron, és összefutnak a tyúkok, annak örülni szoktam, mert most jönne az én szerepem, hogy világgá zavarjam őket, de megtorpanok, gyerekként még félek a vértől, a nagyapám elnéz az udvari eperfára, és leöblinti torkát pálinkával

– nem kell, fiam, az udvart naponta felseperni, inkább ássad a gödröt

megköptem hát a tenyeremet, és nekiálltam, nekem kellene megtalálnom azt a puskacsövet, én bezzeg tudnám, mit kezdjek vele, bár nagyapám biztosan elvenné:

– hagyd, fiam, ha akkor nem volt, hogy azt a lovat agyonlőjem, most mi a fenét csináljak vele, hagyd a puskát, nekem többször is volt, ugyan mire mentem vele, a fának srapnel kell, az ember meg eldöglik magától is, jó az Úristen, tudja, mit csinál

de én csak ástam makacsul, találni nem találtam semmit, a gödör alján nem volt víz, talán a szárazság miatt, és bele is fáradtam, úgy mint nagyapám, hogy hiába várta az amerikaiakat, mert azok is emberek, és ugyan minek jönnének ide, ha nem gyalog, és ha gyalog jönnek, akkor csak magukat hozhatják, és mi épp elegen vagyunk, mert nem rossz ország ez, csak a föld kemény, szántani két ló kell, mert négy még sose volt, azt az egyet is elvették, meg föld is kellene, nem baj, ha túl kemény, a harangszót is úgy veri vissza, hogy Amerikában is meg-

hallja, aki magával viszi, mert mi egyebet vihet, ide nemcsak jönni, innen elmenni is gyalog szoktak az emberek

amikor azt a lovat elvették nagyapámtól, azaz el sem vették, mert ő maga hajtotta be a közös istállóba, hiába is lett volna meg az a puskacső, mert nagyapám akkor már irtózott a puskától, tábori csendőrként hiába lövöldözött a szökevény után, csak azt érte el, hogy a lova lelökte, a szökevény pedig visszament felsegíteni, elvégre emberek vagyunk, és ha már nem sikerült megölni egymást, szökjünk együtt egy másik hadseregbe, de nagyapám akkor is azt mondta, hogy: – jó ország ez, csak ha magasból esik az ember, a föld egy kicsit kemény, de fel lehet szántani, te pedig szökjél, én félek, ezért mindegy, melyik oldalra lök le a ló, az enyém is lehetne, akkor eladnám... még mindig ástam, nagyapám csak nézett, aztán elvette a csákányt: – mert azt nem úgy fogják, hogy az ember tízéves, neked nem szabad ilyen korán kezdeni, főleg nem így

a villanyt is csak azért nem engedte bevezetni a házba, mert most már minek, a ló nem a sötétségbe vakult bele, hanem az éhségbe, nem mindegy mennyi telt el azóta, minden oda tart, ahol tönkremenni lehet: – látod, fiam, nem fognak már amerikaiak sem bejönni, dédapád meg hiába volt ott, gyalog jött haza, és mi hasznunk az egészből, angolul se tanult meg, de jó, hogy megvettük ezt a házat, és már nem sajnálom a lovat, eggyel úgyse tudtam volna mit kezdeni, túl kemény ez a föld

tényleg kemény volt, hiába ástuk napokon át, a gödör nem mélyült, a víz nem jelent meg, a fa pedig szilárdan állt, csak a pálinka fogyott el, s rohanhattam újra a kocsmába, hogy hátha találkozom Kalóccal, de nem találkoztam, biztosan elment hegedűt venni, kicsit elkókadtam, nagyapám meg utánam jött, jó hely volt az a kocsma, estig összegyűltek az öregek, szidták a kommunistákat, és bár nem olyan rossz ország ez, mégiscsak túl sokat emlegetjük a szegénységet, ha netalán ide is akartak volna jönni az amerikaiak, úgyse jönnének, pedig a falunak köze van a Titanic-hoz is, mert ha jön a vihar, a házunk úgy fog elsüllyedni, mint egy igazi hajó, mert ez a falu is egy hajó... csak a földje túl kemény, bizony ló kellene, több is, hogy kihúzzuk ezt a fát

így történt, nagyapám a nyakába vett, imbolyogva indultunk haza, kicsi tengeri betegséget éreztem, ültem a nyakában, és szívtam a felszálló bagófüstöt, amikor elestünk, jót nevettünk az egészen, és nagyapám cigarettával kínált: – így kell ezt, fiam, de nem ilyen fiatalon, a srapnel-darabot ne keresd, mihez kezdenél vele, tudod, nekem többször is volt lovam, és még többször nem volt, de amikor az utolsót elvették, már tudtam, hogy túl kemény ez a föld, még a lónak is, sok lónak is, de nem olyan rossz ország ez, gyalog jövünk ide, és most gyalog megyünk haza, én csak egy részeges öregember vagyok, de te is gyalog fogsz járni, ne keresd hát a srapnelt, a fa nem azért száradt ki, öreg volt, neki nem kell tank vagy buldózer, eldöglik magától is, tudja az Úristen, hogy mi miért van...

nem tudom, mi is történt még, elszédültem a cigarettától, reggel nagyapám nem sietett felkelni, a fa körül ásott gödör be volt temetve

A látogató

A bolond öreghez, akinek a valóságtól nagyon távol van a háza, sosem téved be vendég. Sötét bútorok között él, melyeket hiába látogatna a fény, hogy felcsatolja a kárhozat lomha angyalszárnyait. Szavai is elzárva, mint a titkos fiókok, melyeket hiába forgatna fel a tolvaj kéz, mert semmit sem találna. Valaki egyszer mégis járt itt, nem tudni mi dolga lehetett, talán a küzdők világából érkezett a bölcsesség vizébe merített lábbal, s a bedőlt sövények között egyszerre feltűnt a házfal. Ruhája égő sebhely, lángoló mező arctalan szenvedéssel... A padlót alig érintve jött be, mint a hosszú, szakállas esték, mint a tárgyak eszméletében bújkáló alkonyi homály... Egy darabig állt ott, lehajtott néma fejjel, mint aki felmentésre vár...
S az öreg azóta gyertyát gyújt minden este, hogy kiszorítsa a sötétséget, és elképzeli a szelíd ismeretlent, elképzeli álmai alázatát, ahogy nap mint nap megszentelte a kenyeret (ó, azok a számára megszokhatatlan emberi helyek!), s ilyenkor kegyelet, valami tiszta illem szállja meg, és körülindázza immár sokszorosan lassuló mozdulatait. S halála előtt még utoljára, elképzeli a jeltelen csendet is, azt a csendet, ami a látogató nyomában beszélt, amikor az töviskoszorús fejjel a fenti világba végleg visszatért.

VISKY ANDRÁS

paraFARM

– libretto –

(Maszkos játék a commedie dell'arte stílusában)

hommage à George Orwell

Szereplők

NAPÓLEON– disznó – basszbariton
HÓGOLYÓ – disznó – tenor
SÜVI – disznó – szoprán
BANDI – ló – bariton
RÓZSI – ló – alt
KOPÓK (ikrek) – két kutya – tenor
BENJÁMIN – szamár – basszus
JUHOK – (tetszés szerinti számban, ám a kamara-műfaj kívánalmait figyelembe véve).
KAR – a felsorolt szereplőkből

Első kép
(Álomjelenet. Rituálé.)

NAPÓLEON: Mivégre élünk?
Rövid éltünk
Gazdái ha volnánk!
KAR: Életünk milyen?
Mennyit ér-ér-ér? Mennyit érünk?
Mi vár reánk, út végére ha érünk?
HÓGOLYÓ: Megszületünk hirtelen
S büntetésünk ez.
NAPÓLEON: Nyomorúságos.
Fáradságos.
Utunk végén a böllér.
KAR: Rövid, rövid, rövid...
Rövid utunk végén
Ott áll a tőke és a böllér.
SÜVI: A tőke – végzetünk!
HÓGOLYÓ: Hát mennyit ér?
KAR: Hát-hát-hát-hát-hát...!
Hát mennyit ér!
HÓGOLYÓ: Ennyink van: a puszta bőr,
És máris nyakunkon a tőr.
KAR: Csak bőr!
Csak bőr!
És jő a tőr!
A szörnyű vég.
HÓGOLYÓ: Hát ennyit ér?
KAR: Hát-hát-hát-hát-hát-hát...!
Ennyit-ennyit ér!
NAPÓLEON: De egyszer új nap kél fölénk,
HÓGOLYÓ: Az egyenlőség tiszta napja,
SÜVI: Elmúlik hátunkról az ostor,
Kihullik szátokból a zabla.
KAR: Új! Új! Új! Új! Új! Új! Új!
SÜVI: E harc lesz már a végső.
KOPÓK: Az ám! Az ám!
Az ám! Az ám!
NAPÓLEON: Hazám, hazám,
Te régi álom,
Pompás karám
És puha alom.
KAR: A pajtából majd új világ kél,
Az állaté lesz ez a Föld.

HÓGOLYÓ: *parlando* Állatok!
Valóra válik régi álmunk,
Régi égi vágyunk,
Megépítjük
A Nagy Egyetemes Vályút.
SÜVI: Előtte mind
Egyenlők,
Mind egyenlők
Vagyunk.
BANDI: Igazat szól a három disznó!
RÓZSI: Így jó, így jó, így jó....
NAPÓLEON: Az orrunkban nem lesz gyűrű,
KAR: Hátunkon nem lesz nyereg,
Nem mar zabla és sarkantyú,
S nem vernek az emberek.
Gazdag lesz majd minden állat,
Ha eljön majd az a nap.

Második kép
(„Illegál". Undergound-romantika.)

NAPÓLEON: *parlando* Jelszó?
KAR: *parlando* Négy láb jó,
Két láb rossz.
NAPÓLEON: Tovább!
Tovább!
Csak semmi majré!
HÓGOLYÓ: Igazunk megáll, megáll, megáll...
SÜVI: Bárki negligál!
KAR: Tovább!
Tovább!
Okosan és loppal.
Ez az illegál!
Illegál!
Illegál!
Igazunk váltig áll!
Illegál!
Illegál!
HÓGOLYÓ: Légy néma föld
És tartsd titokban léptünk.
Hajnalra mind mienk a föld
És mi vagyunk a gazda.

Harmadik kép
(A forradalom)

NAPÓLEON:
parlando Jelszó!
KAR: *parlando* Négy láb jó,
Két láb rossz!
HÓGOLYÓ: Mienk lesz az állam,
Az állam mi leszünk.
KAR: Fo-nák-nák-nák-nák-nák-nák-nák
Fo-fo-fo-fo-fo-fo-fo-fo-nák
A világ fonákja!
A pajtából az állat
Bizony másként látja.
NAPÓLEON: Mienk, mienk lesz az állam,
HÓGOLYÓ:
SÜVI: S az állam mi leszünk.
KAR: Állat-álom!
Álom-állat!
Állat-állam!
Állam-állat!
Teli-teli-teli-taiálat!
NAPÓLEON:
HÓGOLYÓ: Az orrunkon nem lesz gyűrű,
SÜVI:
BANDI: Hátunkon nem lesz nyereg,
RÓZSI: Nem mar zabla és sarkantyú,
KAR: S nem vernek az emberek.
Gazdag lesz majd minden állat,
Ha eljön majd az a nap.

Negyedik kép
(A nagy Utópia-ária)

BENJÁMIN A felhőn túl aranyló fények árja,
A Kandiscukor Hegység vár miránk,
És napról napra hozzá száll imánk,
Fogoly lelkünk messzi glóriája.
Szenvedésünk sok-sok stációja
Az eljövendő adóját kirója,
Várva vár a felhőn túl a kandis,
Vágyik rá a disznó, a vakond is.

Ötödik kép
(A törvények proklamációja)

HÓGOLYÓ: *föleszmél* Gyengék és erősek!
Aprók és nagyok!
Szárnyasok, patások!
Okosak!
Együgyűek!
Minden állat egyenlő!
NAPÓLEON: Aki két lábon jár, ellenség!
KAR: Ellenség, ellenség, ellenség!
HÓGOLYÓ: Aki négy lábon jár, az barát.
KAR: Barát, barát, barát.
NAPÓLEON: Állat nem visel ruhát!
KAR: Ruhát, ruhát, ruhát.
HÓGOLYÓ: Állat nem alszik ágyban!
KAR: Ágyban, ágyban, ágyban.
NAPÓLEON: Állat nem iszik alkoholt!
KAR: Koholt, koholt, koholt.
HÓGOLYÓ: Állat nem öl meg más állatot!
KAR: Állatot, állatot, állatot.
NAPÓLEON: Minden állat egyenlő!
KAR: Egyenlő, egyenlő, egyenlő.

Hatodik kép

HÓGOLYÓ: A rettegés oda.
Erőnk telje immár
Jelené, jövőé.
SÜVI: Jelen, jövő:
Miként a föld az éggel:
összeér!
HÓGOLYÓ: A rút karám
S a hitvány eledel
A múlté.
Ó, évek, évek!
Pazar álmok
És álmok:
Leigázott jövő...
A terv, íme:
SÜVI: Akár az eszme:
Nagyszabású.
HÓGOLYÓ: Egy vályú, véreim,
Egyetlenegy,
S mindenkié.
SÜVI: A földet körbeéri
HÓGOLYÓ: Az életem
S a művem.
A kettő együtt
Vagyok: én.
SÜVI: A földet körbeéri.
KAR: Hajnal hasad,
Munkára fel.
A föld az éggel
összeér...
BANDI: Fölépítem
Inam szakadjon.
RÓZSI: Követlek Bandi,
Kedves.
KAR: Hajnal hasad,
Munkára fel.
A föld az éggel
összeér!
HÓGOLYÓ: Lássunk hát neki!
NAPÓLEON: Neki?
Neki?
HÓGOLYÓ: A terv akár az eszme,
Nagyszabású.
NAPÓLEON: Csak résen,
Csak résen
Lankadatlan.
KOPÓK: Csak! Csak! Csak! Csak! Csak!
SÜVI: Az eszme
Nagyszabású.
BANDI: Fölépítem
Inam szakadjon.
RÓZSI: Követlek Bandi,
Kedves.
KOPÓK: Csak! Csak! Csak! Csak! Csak!
NAPÓLEON: Hatalmunk gyönge még,
Vesztünkbe csalogatnak.
KOPÓK: Csa-csa-csa!
SÜVI: Ó jaj, megálmodám
Napóleon *veled*.
NAPÓLEON: Körém!
A terv ugyan kié?
HÓGOLYÓ: Hogyan?
Kié a terv? Kié? Kié lehetne?
KAR: Ugyan kié
Lehetne?
HÓGOLYÓ: Az életem
S a művem.
A kettő együtt
Vagyok: én.
NAPÓLEON: Zsenge hatalmunk
Aláássa.
Áruló!
KAR: *parlando* Áruló?

NAPÓLEON: Elég!
Akármikor jöhetnek
Súlyosb igába újra
hajtani.
SÜVI: Ó jaj nekünk!
NAPÓLEON: Álnok!
Bérenc!
Ügynök!
Összeesküvő!
KOPÓK: *megölik* Vége! Vége! Vége!

Hetedik kép

NAPÓLEON: Kalandor!
Bűnös vakmerőség!
Merő vakság!
SÜVI: Szent szabadság
Szatócs bérencek
Kezén.
Szabadság: neved:
Napóleon.
Sötét ólak mélyére
Beragyogó nap.
Napóleonunk.
BANDI: Hógolyó!
Őrzöm minden szavát!
RÓZSI: Bandi! Né!
BANDI: „Valóra válik régi álmunk,
Régi égi vagyunk..."
Követni voltam kész,
Amíg inam szakad.
RÓZSI: Bandi! Ne!
Ne folytasd!
SÜVI: *Bandinak* Szavak!
Éberség! Éberség!
Akármikor jöhetnek
Súlyosb igába
Újra hajtani.
KAR: Szabadnak lenni
Mit jelent?
NAPÓLEON: Hazám! Hazám!
Eloroznak
Bugris kalandorok!
Nem drága életem se,
Csak éretted vagyok.
BANDI: Nem érthetem!
Őrzöm minden szavát:
Fülemnek hűs olaj,
Inamnak új erő.
NAPÓLEON: Vigyétek!
RÓZSI: *sikoly* Bandi!
NAPÓLEON: Vigyétek!
KOPÓK: *megölik* Vége! Vége! Vége!
RÓZSI: Mi jön még?
Mi jön még?
Én jövök még.
Önkéntesrendőrállam.*
NAPÓLEON: Elnémítás!
Kigittelés!
Begyalulás!
KOPÓK: *megölik* Vége! Vége! Vége!

Nyolcadik kép

KAR: Jöjj fel nap,
Tekints meg
Újra minket.
NAPÓLEON: Csak résen egyre.
Hatalmunk mind
Szilárdabb.
SÜVI: Benjamin! Dalt!
Vidámat!
Közelg a végső
Győzelem!
BENJÁMIN: Disznó disznónak disznaja.
NAPÓLEON: Dalt közös jövőnkről!
BENJÁMIN: A szamarak sokáig
Élnek.
Nem láttatok
Még soha
Döglött szamarat.
KAR: Béke, béke, béke,
Bölcs előrelátás.
Disznó disznónak disznaja.
NAPÓLEON: Dalt, Benjámin.
Hűséged nagyra tartom.
BENJÁMIN: A holdkos messzi réten áll,
És vár, a nagy nyírásra vár.
A holdkos,

* Petri György

A holdkos álmában gagyog:
„A világ vakja én vagyok."

A holdkos holt hajnalra rég.
A rőt nap ég, s a teste jég.
A holdkos.*

KAR: Béke, béke, béke.

IX. FINÁLÉ.

Napóleon és Süvi a Kopók kíséretében előrejön és jelt adnak a munka elkezdéséhez. A kosok és Benjámin körbeadnak egy tárgyat, leteszik majd újra fölveszik, egyre gyorsuló tempóban. Ezalatt a munka irányítói körbejárnak. Amikor a tempó ismét lelassul, mialatt Benjámin énekelni kezdi a nagy utópia-áriát. Előtte és utána:

KAR: Egyet-kettőt-hármat-négyet.
Te jössz – majd én – te jössz – majd én,
Te-én-te-én-te-én-te-én....

A jelenet semmi esetre sem falanszteri, inkább *tündérien mechanikus. Szép tehát.* Fölülről leereszkedik egy lepedő, mindnyájukat elfedi, a mozgások azonban jól kivehetők, a körbejárás, az adogatás stb. A jelenet nem tarthat sokat. Mire ismét fölmegy a lepel, mindannyian az első (álom)jelenet maszkjaiban vannak, a színpadkép ugyanaz.

* Christian Morgenstern

A szerkesztésről

Vendégszerkesztőként mi másra gondolhattam volna, minthogy szóljon ez a decemberi Jelenkor a vendégségről. És hogy vonzóbbá, ihletőbbé tegyem a „témát", közvetettebbé „jelentését", arra kértem a lapszám leendő szerzőit, legyenek maguk is vendégei valamely általuk nem bejáratott műfajnak. Arra gondoltam... De most fecsegés, kishitűség nélkül!

A Csigó nevű völgyben köveket gyűjtöttem a nyáron. Fentről sodródtak le a patak medrében, huszonnégyet kiválasztottam közülük, és beraktam őket egy fadobozba. Hajlongás közben ilyes természetűnek képzeltem a rám váró feladatot, úgyhogy ez lett első, laza nekifutásom. Tanulságai a későbbiekben is érvényesek maradtak.

Például a Csigóban maradt kövek, kavicsok egészen másmilyenek, mint a nálam lévők, ugyanis én a sajátos formákat, színeket kerestem. (Nemrég Károlyi Csabáéknál hasonló kövekkel találkoztam, ők viszont Spanyolországban gyűjtögettek.) Különböztök, megérdemlitek, hogy vendégek legyetek! Nem haragudtak rám, gyűlöletüket a maguk világa számára tartogatták.

Másfelől köveim teljesen önmaguk lehettek. A vendégeskedés a legigazibb otthonosság: a kövek színe látása. Köveket is föl lehet törni, mint a diót, melyben titok lappang.

Vendégelni, to vend.

Vendégszerkesztő helyett szívesebben volnék vendéghal. Bent vagyok néma. Kő nyugszik kövön, mégis folytonos a változás. Nem percekben számoljuk az életet, hanem években.

Kiállított kavicsaimat lassan széthordták élelmes vendégeink. A dolgok elmozdulnak, mint a csupasz asztalon álló kések, villák, üvegek és poharak.

Kulcsszavakat keresni, beadni a kulcsot.

Kibányászni valamit, legfeljebb majd vizet találunk. Nişă, nişă!

Te, kedves Olvasó, már eléggé elolvastad ezt a lapot ahhoz, hogy félszavakból is megérts. Fecsegés, kishitűség nélkül szólhatok hozzád. A szerkesztés lényeges és nevetséges művelet, az olvasás a dolgok igazi színe látása.

Ne aludj. Kő legyél.

LÁNG ZSOLT

Pécs, 1992. november 4.

Bertók László

Ha van a világon tető

Ez a könyv, akárcsak Bertók László előző verseskötete, a *Kő a tollpihén* (1990), kizárólag szonetteket tartalmaz. Hatvanhat új szonettet. A kötött formát még kötöttebbé teszi: szonettje mindig nyolc szótagos sorokból áll, két rímet alkalmaz csak egy versen belül, és a versszakokat is sajátosan tagolja.

A hely és az idő a pillanatban, a rész és az egész, a történet és a valóság közötti feszültség, s az ezt felfogni próbáló gondolatiság, a kérdések és a kételyek lelkiállapota adják e költészet izgalmát és jelentőségét.

Téli Könyvvásár

A Jelenkor Kiadónál

Bodor Ádám

Vissza a fülesbagolyhoz

Válogatott novellák

A magyar próza élvonalában számon tartott szerző feszesen megkomponált novelláival egy egyszerre groteszk és mítikus világ legendáriumát alkotta meg. Ez a világ – az a világ, amelyben élünk, vagyis Kelet-Európa – csak éppen a költői imagináció anyagából újjáteremtve, úgy, hogy a színén minduntalan átüt a fonákja, a bevallotton az elfojtott, a látszólag ésszerűn a sors, a „helyi végzet" sodróan kaotikus irracionalitása.

A Parti Nagy Lajos szerkesztette válogatás kevés kivétellel a szerző valamennyi eddig megjelent elbeszélését tartalmazza.

Téli Könyvvásár

A Jelenkor Kiadónál

Gyarmathy Tihamér

művei

Csejthey Jenő brüsszeli magángyűjteményében

Az a harmincegynéhány Gyarmathy Tihamér festmény, mely a hatvanas, hetvenes években keletkezett s ma Csejthey Jenő brüsszeli magángyűjteményében található, az életmű minden alapvető törekvését reprezentálni, a festői pálya logikájának megértéséhez kulcsot adni s a követett célok érdekében alkalmazott módszerek teljes körét érzékeltetni egyaránt képes. Várkonyi György kísérő tanulmánya az oeuvre legérettebb, legmagabiztosabb és egyik legtermékenyebb szakaszában keletkezett művek vizsgálata révén a teljes pályára érvényes interpretációhoz vezet el bennünket.

Az album 30 nagyalakú, négyszínnyomású reprodukciót tartalmaz.

Téli Könyvvásár

a Jelenkor Kiadónál

Györffy Miklós

Új magyar prózaszemle

Györffy Miklós mint hivatásos olvasó, és maga is művelője a műnemnek, a nyolcvanas években folyamatosan szemmel tartotta a magyar prózai termést. Újdonságairól az angolszász olvasók számára összeállított *The New Hungarian Quarterly* lapjain számolt be. Száznál is több kötetet átfogó szemléje szolgált e könyv alapjául, amelyben rendszerezi és összegzi benyomásait. Az elemzett írók névsora a nagy öregektől, Illyéstől, Szentkuthytól, Vas Istvántól a „derékhadon", Mészölyön, Mándyn, Konrádon, Nádason, Esterházyn át a nyolcvanas évek debütánsaiig, Márton Lászlóig, Krasznahorkaiig terjed.

A könyv *nélkülözhetetlen segédanyag* az újabb magyar irodalom tanításához.

Téli Könyvvásár

A Jelenkor Kiadónál

Nádas Péter

Talált cetli

és más elegyes írások

„Egyszer egy fafaragó műhelyében álltam, néztem, ahogy dolgozik. A forgács a térdéig ért. Kérdeztem, miért nem viszi ki minden este. Mondta, titkos időszámítás. Vannak írások, amelyeknek megkegyelmezek, nem vetem tűzre őket, s még annak se vagyok megmondhatója, hogy a legérdemesebbeket őrzöm-e meg. Békés, derűs estéken mindenesetre összeraktam, ami megmaradt. Így került egymás mellé a tegnapi és a harminc év előtti, s még annak se láttam szükségét, hogy ezeket az egymástól távoli időket évszámokkal megjelöljem."

Téli Könyvvásár

A Jelenkor Kiadónál